א. ע. גרײנופֿ
לונדון.

Pirke R. Eliezer
with comm
by David Luria

ספר

פרקי רבי אליעזר

מהתנא

רבי אליעזר הגדול בן הורקנוס

עם

ביאור הרד"ל

מכבוד הרב כו' המפורסם מוהר"ר דוד לוריא נ"י, מבוחאב ישן יצ"ו.

ווארשא

בדפוס של הרבני מהו' צבי יעקב באמבערג

בשנת בר"ית לפ"ק

PYRKE RABI ELIEZER

WARSZAWA

w Drukarni H. E. Bomberg.

1852.

Wolno drukować, z warunkiem złożenia w Komitecie Cenzury po wydrukowaniu, prawem przepisanéj liczby egzemplarzy.

Warszawa dnia 6/18 *Stycznia* 1852 roku

Cenzor J. TUGENDHOLD

ספר

פרקי רבי אליעזר הגדול

מהתנא הקדוש

רבי אליעזר בן הורקנוס

והוא

חחבור הקדום והראשון לכל חבורי התנאים, והי' גלוי ומפורסם בימי רבותינו הפוסקים והמקובלים בעלי הסוד הראשונים ז"ל, אשר השתמשו ונהגו לאורו (כמובא כ"ז באורך במבוא הספר)・

עם

ביאור הרד"ל

מכבוד הרב כו' המפורסם מוה"רר דוד לוריא נ"י בהרה"ג המנוח מוהר"י ידל ז"ל

מכתב יד ישן.

אשר מגדוש העירו רוחו ומשאו קא זכי לי' לבאר ולהגיה כל דברי המדרש הקדוש הזה [אשר כספר החתום הי'] ולפתוח בו שערי בינה ・ ולהאירו באור גדול המופיע בכל חדרי גנזי החכמה ואוצרות היראה ויסודי תוה"ק הצפונים ומכללים בדברי קדשם. ככל גודל עומק בקיאותו וחלקו בתורה וחכמה אשר חננו ה', וכל מעיין וקורא בו בצדק יאורו עיניו ויגל לבבו בהרמת קרן אור כבוד חז"ל. בראותו אשר כל דבריהם כגח"א, ואין מלה בלשונם הקדוש אשר לא גרמו בהם דברים גדולים מאד נעלה בפרד"ס והלכות וידיעות וחכמות תוה"ק.

והקדים והגיע לספר הק' הזה, מאמרים יקרים; והם ד' קונטרסין・

נקראו בשמם

עמק הברכה・ שם האחד אליעזר・ בית צדיק・ והמבוא・

הביאותי לדפוס והוגה ע"י שמואל כ"ר אליעזר לוריא; ש"ב הרב המחבר נ"י.

ווארשא

בדפוס של הרבני המפורסם מהו' צבי יעקב באמבערג, בהרבני המנוח מהו' אליהו ז"ל.

בשנת מה טוב יפה ונעים ביאור גדול הזה לפ"ק

הסכמות

הרבנים המפורסמים גאוני הזמן פארי הדור ה' עליהם יחיו

נודע ביהודה ובישראל גדול שמו של הרב הגאון האמיתי המפורסם כו' כבוד קש"ת מוהר"ר **דוד לוריא** נ"י מבוחאב ישן, כי הוא מגדולי גאוני הזמן בחריפות ובקיאות, וכי לו לב רחב בכל חכמה ומדע לו עשר ידות, והנה כח ה' שופע בו לבלתי לספוק בטובת עצמיותו רק להשקות ולהשפיע לזולתו, וכאשר הדפיסו בשמו הרבה מהמחברים דברים העומדים ברומו ש"ע וערבים על אזן שומעת, ועוד זאת לו חבור נחמד על **פרקי דר"א**. אשר כל גדולי הזמן מרבים הילולו, וכי גם אנכי במעט אשר שמתי עיוני בו ראיתי שכל דברי החיבור הנ"ל כולם אהובים כולם ברורי' בחכמה בינה ודעת ויראת ה', ושלח הנה את המוכ"ז המופלג הוותיק מוהר"ר שמואל לוריא נ"י לעסוק בדבר הדפסת ספר הק' **פרד"א** עם חבורו ופירושו בדפוסים שבפה קהלתינו יע"א, ורוצה מוהר"ש הנ"ל לקבץ חתומים למען ידע ערך סך הספרים להדפיס, אמרתי לעורר ראשי נדיבי בני עירנו כי ייטיבו עמו כראוי לכבוד הגאון המחבר נ"י איש אשר אלה לו וברכת ה' מלא חדושי תורה על כל גדודיו כאפיקים. ולכבוד המחברת, אשר משמיעי' כי יסי' לכבוד ולתפארת:

הכ"ד המדבר לכבודה של תורה חותם ביום י"ט לחדש מנחם אב לרחם **תורי"ה** לפ"ק

הק' **חיים דודזאהן** חופ"ק **ווארשא**

הן הראני המופלג י"א מו"ה שמואל לוריא נ"י, פאר מעשה ידי הרב הגאון הגדול המפורסם בכולא לתהלה ותפארת כש"ת מ' **דוד לוריא** נ"י מבוחאב ישן, וראיתי שהולך ומבאר כל דבר ודבר בדברים ישרים המאירים עינים ומשמחים לב בהראותו כבוד רבותינו התנאים אשר כל דבריהם כגח"א להנופת בהם ברוח יראה ובינה, והנני לקבל בל"נ ספר אחד כאשר יצא לאור בעז"ה:

יום א ט"ו סיון תרי"א פה **סלוצק**

נאו' **יוסף במ' מאיר ז"ל**

חופ"ק הנ"ל

כבר יצא טבעו ושמעו של הרב הגאון הגדול חכם הרזים ונבון לחש מו"ה **דוד לוריא** נ"י לתפארת וכבוד אומר כולו, תורה חכמה וגדולה יחדיו מתאימות, וזה ישעו וזה חפצו להועיל לבני דורו באמרותיו הצרופות במצרף העיוני ומזוקקות בכור הקבלה האלקית, ותוכם רצוף הרבה חכמה ודעת קדושים ימצא, ועתה הוסיף לגלות גדלו וידו החזקה בביאורו על ספר הק' **פרקי דר"א הגדול**. נוראות הפליא לגלות עמקי תורה ומצפוניה בדברי רבותינו ז"ל, רבות עשה הגביר חיילים לפרש מאמרי הספר הק' הזה, ומה אאריך בתהלה לדוד המפורסם ברב גבורתי' בבקיאות וחריפות בש"ס בבלי ירושלמי ספרא וספרי וכל המדרשים, עליו אמרתי כי הקים ה' את דברו הטוב יהיב חכמתא לחכימין, ומהראוי לכל יראי ה' באמת ואוהבי תורתו הק' לשום כבוד לשמו ולקבל ספריו באה"ר מידי המביא לבה"ד אשר יגע ועמל בהגהה המופלג וותיק מוהרש"ל נ"י במחיר אשר ישית לפי רוב עמלו ויגיעו, והגאון הנ"ל ידוע שעשה חיבוריו לא לכבוד עצמו ולא למען בצוע בצע, רק להגדיל תורה ולהאדירה, כן יאר ה' פניו אליו להגדיל תורתו, ולהאיר עליו מאור שכינתו, ויזכהו להוציא לאור כל חבוריו לזכות את אחיו בנ"י כרצונו וחפצו וחפץ המדבר לכבודה של תורה ולומדיה והוגיה באמת.

יום ב טוב אדר

שנת **כי פרי מעלליהם יאכלו** לפ"ק

נאו' **יעקב מאיר בהרי"ח פאדווא** חו"פק **בריסק**

וכן יש תח"י הסכמות ותהלות מכל גדולי גאוני זמנינו, גם זכיתי ונתכבדתי ביקר שהודותא חתי' קודש מכ' קדושת אדמו"ר כש"ת מנחם מענדיל שליט"א דק"ק ליובאוויטש. ומכבוד הרב הגאון החסיד מו"ה יצחק מאיר אלטער נ"י דפ"ק ווארשא. אך לא הסכים הזמן כעת לעטר ולפאר בהם את החבור. ואי"ה כשירחיב ה' את ידי ויזכני להוציא לאור הכרך הב' [זה בקרוב] אגישם לרצון על מזבח הדפוס לכבוד ולתפארת:

הצעת המוציא לאור

זה ספר תולדות האדם הגדול בענקים, תורה ודעת קדושים תולדותיהן של חכמים מובהקים, וה' ברך את אדוני וש"ב הרב המפורסם המחבר נ"י, בילדים רבים זרע קודש כאלה משכילים בחכמת תוה"ק, בנגלה ונסתר, (פקודתו חזקה עלי שלא להוסיף לו עטרות התוארים) אך אנכי הרואה משפט הבכורה לספר הזה, כי אותו ראיתי עמוד הימיני לתורה שבע"פ, ומפתח נאמן לגנזי החכמה הצפונים בדברי חכמים וחידותם, אמרות טהורות מזוקקות בלב טהור ונפש ברה, וכל מעיין בצדק ואהבת אמת בעיניו יראה ולבבו יבין מתוך הביאור הזה איך מאמרי רבותינו התנאים הקדושים ז"ל עומדים לנופים ודיעותיהם רווחים, והנה מלאכי אלהים עולים בלבת אש מתוך אומר ודברים, וכמליצתם ז"ל (באבות), וכל דבריהם כגחלי אש, אשר אם תבוא בהם הרוח יתלהטו והיו לאור בהיר מאיר עינים ומחמם בחומו, כן דבריהם ז"ל הקצרים על ידי רוח מבין ברוח דעת ויראת ה', יאירו עיני הנפש ויחממו הלב ברשפי אש שלהבת קודש, וכמאמרם ז"ל הפוך בה והפיך בה דכולא בה ובה תחזי:

שנית, התבוננתי לפי מצב רוב מעייני דורינו, ומצאתי הספר הזה יעלה וירבה, כי הוא לא יגביה ביאורו למעלה מהטבע שכל הישר, לא יהלך בגדולות ונפלאות הסודות האלקיות אשר ראשם בשמים, ולא ירד לפלפל במעשה חידודים אשר בקורי עכביש יסודם, אך יתהלך ברחבה בחכמת תוה"ק במסילה ישרה הדרך שכבשוה רבותינו הראשונים ז"ל לאמתתה של תורה, לא יט הימין אל האש הגדולה ולא ישמאיל אל קרירות השלג כמליצתם ז"ל בירושלמי פ"ב דחגיגה ע"ש, נוכח התורה דרכו וצדיקים ילכו בו:

ואנכי הצעיר אחרי אשר נתכבדתי מאת כבוד הרב המפורסים המחבר נ"י ויחנני להוציא לאור ספרו היקר הזה, ואחרי אשר זכיתי לראות החלק הראשון יוצא מהדפוס כלול בהדרו, עלי לשאת ברכה ותהלה לכל אשר החזיקו ידי בפרענומעראנטען. ומשתחוה מול הדרת גדולי ישראל אשר בחתומיהן קא זכו לי ביקר שהודותא על הסופר והספר. **וביחוד** הנני קובע ברכה בפני עצמה לכבוד ש"ב הרה"ג המפורסם ברחבי תבל כש"ת מהו' יעקב אהרן לוריא ממינסק. ולכבוד בניו וחתניו הרה"ג היקרים נ"י, ולכבוד חתן המחבר נ"י הגביר היקר כו' מוה' אברהם דוד הכהן נ"י, כי הם המה אשר נתנו לכסף מוצא ואמצו ידי הרפות, יתן ה' להם כלבבם, ולא תמוש תורה וגדולה מביתם ומזרעם עד עולם:

ועתה הנני נצב בתפלה מול תופשי התורה אשר בכל אתר ואתר להוסיף אומץ ולתת את ידם אתי להוציא לאור גם החלק השני, ומה' ישאו ברכה וה' חלקם בתורה ונחלתם ביראת ה' ויזכו לעת תמלא הארץ דעה, בב"א:

המוציא לאור

מ"ש במבוא הספר [אות ז] שלא נזכר בפר"א מיכה! ס"ו ש"ע, הוא שגיאה נמשך מהגירסא לי הילקוט [רמז ס"ח] שאין מוזכר זה בנוסח הפר"א, אבל לפנינו נמצא זה בפר"א בכל הדפוסים:

קונטרס
עמק הברכה

יעמיק לבאר ענין הברכה שברכו את ר"א הגדול · כמאמרז"ל (ב"מ נ"ט:) נמנו עליו וברכוהו ·

והוא מה שראיתי להקדימו לפני ביאור פרקין והלכות גדולתו שיבא אי"ה בקונטרס שאח"ז ·

(א) ז"ל הרמב"ן בחידושיו לב"מ [כפי שהובא לשונו בע"י שם · ועי' בנ"י שהובא ג"כ שם בקצרה] וברכוהו, פי' הוא כנוי לחרם [שהוא היפוך הברכה והוא החרם*) כ"ה הלשון בנ"י] ורא"י לדבר שחלץ מנעלין · ואילו מנודה, בעי' היא ולא איפשטא · ולא פשטוה מהכא, ולקולא כמי נקטינן לה וא"צ לחלוץ מנעלין וכדברי רבינו הגדול ז"ל [הוא הרי"ף] · ועוד שנשמט וישב על גבי קרקע משום כפיית המטה ואילו [בכ"ל וכ"ה בנ"י, ובט"ס נדפס בע"י ואולי] מנודה אינו חייב לכפות, ויש ספרים שכ' כהם וקרע בגדיו וכן גרס רש"י ז"ל · והא נמי רא"י שלא הי' מנודה כהם בלבד, שהוא א"צ קריעה · וכן מצינו שלא הי' רוצים לבא אצלו ללמוד תורה כדאי' ס"פ ד' מיתות (סח·) למה באתם ללמוד תורה באנו ועד עכשיו למה לא באתם לא הי' לנו פנאי . שהיו דוחין אותו בדברים, שלא יאמרו בפירוש ברכוהו . ואילו לא ברכוהו ח"ו שלא יפנו עצמן לבא אצלו ללמוד תורה · וזו רא"י שמוחרם הי' · שאילו מנודה שהם הרי אמרו מנודה שונה ושונין לו, ואמרו מוחרם לא שונה ולא שונין לו, לפיכך לא באו לפניו · וכיון שהוכחנו שר"א לא מנודה בלבד הי' אלא מבורך, נדחה הראי' שיש מביאין מכאן שהמנודה אסור לישב תוך ד"א שלו ולישב עמו ולדבר עמו ושיהא אסור בנעילת הסנדל שלא כדברי רבינו הגדול ז"ל, שא"כ אמאי לא פשטוה מהא לבעיין ברפ"ג דמשקין, מיהו אע"פ שאין בו ראי', מודה אני שאסור לישב תוך ד"א שלו, שכל עיקר לי' כדוי אינו אלא לי ריחוק כמ"ש פ"ק דנדרים כדיכא מיכך דלא יתיבנא בד"א כו', אלמא הכדוי והחרם הוא לומר שאין יושבין בד"א שלו, ובזה שוין המנודה והמוחרם, כמו שצריך לשנות מקומו בב"הכנ כאבל שלא ישב במקומו משום [כ"ה בנ"י, ובע"י נדפס מקום וט"ס הוא] ריחוק, כענין ששנינו במדות פ"ב מה לך מקיף בשמאל שאני מנודה א"ל המקום יתן בלבך שתשמע לדברי חביריך ויקרבוך · ותמהני למה ברכוהו לר"א, הרי לא הי' חייב אלא נדוי בלבד שמנדין על כבוד הרב, וכמו שמצינו בעקביא בן מהללאל·וי"ל שכיון שלא רצה לחזור ואמר חרוב ואמת המים וכותלי בהמ"ד ומן השמי' יוכיחו, מחזי להו כאפקירותא שהי' מחזיק במחלוקת יותר מדאי ולפיכך ברכוהו, ואפשר שהיו אומרים מפי השמועה והוא אומר כך הוא בעיני, ולפיכך לא קיבלו ממנו כל ראיות שבעולם, ואלו הורה למעשה בזמן הבית הי' נעשה זקן ממרא, לפיכך החמירו עליו וברכוהו, עכ"ל בע"י שם. ובשיטה מקובצת לב"מ שם העתיק עוד סיום לשון הרמב"ן בזה, וז"ל, ולדברי רש"י שהוא מפרש בכ"מ מ"ש ד"א שמותי הוא מלי' שמתא, אף הוא חרם, שמצינו לשון שמתא בחרם במשקין וברוב המקומות, אלא שהפי' הנכון שהוא מתלמידי שמאי וכן מפורש בירושלמי במס' בילה עכ"ל, וסיים הכ"י שכן דעת הרשב"א וכן הרנב"ר [הוא הר"ן, אבל בחי' הר"ן לב"מ שלפנינו לא נמצא דבר בזה] בחידושיו:

ואני בעניי מי יתנני עפר תחת כפות רגלי קדוש ד' הרמב"ן ז"ל, הי' לי ליתן בעפר פי ולא לפצות פה ולנדד כנף לדון אחר דבריו הקדושים, אבל קנאת התנא הקדוש רבי אליעזר הגדול הגדילה עלי, לברים מאשפות אביון כמוני, ותפתח פי וכאוב מארץ אדבר
אלף

את אשר השיגה ידי בדלי דלות שכלי להמליץ זכות נגד מה שהביא עליו רבינו הרמב"ן ז"ל חטאה גדולה, וד' הטוב יכפר בעד, ועוד החזיקו בידי, אשר ראיתי הרבה מגדולי הראשונים ז"ל ואף מתלמידיו ושותי מימיו של הרמב"ן ז"ל חלוקים עליו בזה, וכאשר יתבאר אי"ה · וזה החלי ומד' השאלה מענה לשון:

(ב) **תחלה נאמר** שעיקר יסודו של הרמב"ן ז"ל שתפס במוחלט דמוחרם ודאי אסור בכל הכי מילי דמבעיא לן במנודה ולא איפשטא, ופסקו הרי"ף וש"פ לקולא, לא ידעתי זו מנין לנו, שהואיל ולא נמצא שחלקו בין מנודה למוחרם בכל אלו, רק בדברים ששנינו בברייתא דפ"ג דמ"ק (ט"ו·) דמוחרם אין שונה ואין שונין לו ומנודה שונה ושונין לו · מוחרם אין נשכר ואין נשכרין לו ומנודה נשכר ונשכרין לו · משמע ממילא שלשאר דברים הם שוים, וכן הוא ל' הרמב"ם פ"ז מה' ת"ת הלכה ה' יתר עליו המוחרם שאינו שונה וכו' כל' הברייתא, וכן הטוי"ד ר"ס של"ד נראה סובר כן[*] שיותר ממה ששנו בברייתא זו אין חומר במוחרם מבמנודה [ואף מ"ש הראב"ד הביאו הרא"ש בפסקיו סכ"ה דיש במוחרם איסור הנאה מב"א יתר מכדי חייו (וכ"כ הרמב"ן בקונטרס משפט החרם שלו הנדפס בסוף חי' לב"ב ובסוף תשו' הרשב"א המיוחסו' ובסוף ס' כלבו ובריו"ן) שהמחרימין אותו מודרים שלא יהנוהו מנכסיהם יותר מכדי חייו, בכ"ז הטור השמיטו ולא ביארו בפי', אך אפשר סמך שהוא בכלל לא נשכר ולא נשכרין לו וכמ"ש בתי' הרשב"א שהביא הב"י והיא לפנינו בח"ד מתשו' הרשב"א ס"ס פ"ן] · ונראה סברתם שלדעתם לא חלקו בין מנודה למוחרם כ"א לענין למיעבד לי' הרחקה יתירא מב"א דהיינו ללמוד עמו ולישא וליתן עמו במו"מ או במלאכה [וכן להנות להראב"ד וסייעתו הנ"ל] · ומפני שעומד בעזותו ומחלקותו חששו שלא ירבה מחלוקת ביותר כשיהי' לו התחברות עם ב"א ויפרוץ פרצות בעם להיות ח"ו תורה כשתי תורות, ולכן החמירו עליו ביותר להרחיקו עוד מב"א [וכענין זה התנצל ר"ג בפ' הזהב כשעמד עליו נחשול שבים ואמר לא לכבודי עשיתי אלא לכבודך שלא ירבו מחלוקת בישראל], וכן הנך שאמרו עוד במ"ק (ט"ז·) להחרים למאן דאכיל ושתי בהדי' וקאי בד"א דידי', הכל הוא בענין כזה להרחיקו ביותר מב"א · אבל חומרות נער ואבלות שאסור במנודה ובמוחרם. בזה ראוי להיות שניהם
שוין

הג"הה

[*] ול' הטור מגומגם שילה וכת' סתם דמוחרם אסור במלאכה, ובאמת בכל מלאכה הוא מותר לעצמו בכל ענין ואף לאחרים מדתניא אינו נשכר משמע דמשום מלאכה לית בה איסורא [וצ"ע אם אין נשכר דוקא קאמר הא בחנם דלית לי' ריוח מזה יכול לעשות מלאכת אחרים ג"כ, או כיון דטעמא הוא משום להרחיקו מעסק עם הרבים א"כ הה"נ בחנם אסור, ומשום התירא דמנודה נקט נשכר באסורא דמוחרם נמי, ועי' בתשובת הרשב"א ח"ד ס"ס פ"ו שרוצה לומר דאף לענין אסורא איכא רבותא בנשכר ונשכרין לו טפי מליהנות לו סתם] ע"ש, ובפסקי תוס' דמ"ק סי' ס"ז כתוב גם כן הלשון ואסור במלאכה כי אם כדי פרנסתו בצמצום, וצ"ע:

*) ידוע לכל קורא ויודע פשר דבר, כי דיני נדוי חרם ושמתא לא היו נוהגים רק בזמן קדמונינו חכמי הש"ס אשר היו דנים אז בכל דיני התורה, גם בדיני עינשים וקנסות, אבל כעת אין לנו כח ורשות לדון ולהתנהג בדברים כאלה גם ע"פ דין התורה, ובפרט ע"פ דין המלכות אשר אנו מצווים לשמוע בקולה נאסרו כל הדברים האלה באיסור גמור להתנהג ולדון בהם · ואתה קורא יקר, דע לך ואל תטעה בראותך דברים כאלה בזה הספר, כי לא למעשה נכתבו ונאמרו רק זכרון דברים מאשר נעשה בימים הקדמונים:

שוין, כיון שלא מצאנו בגמ' לחלק ביניהם, זהו דעת הרמב"ם והטור וסתימת כל הפוסקים ז"ל, [ואף בעי' דשאילת שלום שלכאורה יש לה ענין להרחקה מב"א, י"ל שכיון ששאלת שלום התירו אפי' לעוברי עבירה מפני דרכי שלום כשפ"ה דשביעית לא רצו כ"כ להחמיר על המוחרם וגדול השלום:

(ג) **ולכאורה** יש להביא ראי' לדעת הרמב"ן בזה, דהא מסתברא דכי היכי דפשיטא לי' להש"ס דארבעים שנה שהיו ישראל במדבר אף שהיו כמנודין מ"מ שהשו מטותיהן ושלחו קרבנותיהן [עי' בתוס' (ט"ז:) ד"ה ושמשו], ה"נ ודאי היו שונין ושונין להם, [*] [ולא הביא בש"ס מזה ג"כ לפשוט בעי' דמנודה מהו בד"ת, משום דעדיף לי' טפי להביא מברייתא דמפ' בה להדיא מנודה שונה ושונין לו, וגם דהא הוי מצי למידחי דלמא מנודה לשמים קיל כדדחי בהנך דת"ה ושלוח קרבנות] וא"כ הי' דינן קל ממוחרם בזה, ומעתה כי בעינן למפשט איסור עטיפת הראש ושאלת שלום ממנודין לשמים ודחינן דלמא מנודה לשמים שאני דחמיר, תקשי לן דהא ממוחרם לא חמיר כדמוכח מת"ת, והא אנן גם במוחרם מבעי' לן בכל אלו לפ"ד החולקים על הרמב"ן א"ו כדברי הרמב"ן דבמוחרם לא מבעי לן כלל דפשיט' דאסור בכולהו דהוא חמיר אף ממנודה לשמים למאי דס"ל דחמיר ורק במנודה קא מבע"ל ודחינן שפיר דלמא מנודה לשמים חמיר ודמי קצת למוחרם דפשיטא לן דאסור. אלא שבאמת אין זה ראי' שאף לפ"ד הרמב"ן צריך לומר דרק לענין ת"ת הוא שראוי להקל במנודה לשמים טפי ממוחרם אע"ג דלשאר מילי מחמרינן בי' כבמוחרם. והטעם פשוט לפמ"ש לעיל דבמוחרם החמירו יותר בת"ת ומו"מ שלא שונה ולא שונין לו ולא נשכר ולא נשכרין לו, שיתרחקו ממנו משא"כ כאן שכולם היו מנודין לשמים, לא שייך לגזור בהן כן [וצ"ע לדינא שני מוחרמים אי שרו לשנות או לשכור זל"ז,] ואף משה הי' מותר לשנות להן דבמנודה לשמים לא שייך כ"כ להחמיר עליו בזה שלא יעסוק בתורה, וכי מי שאכל שום כו' יחזור ויאכל שום אחר כו':

הג"הה

[*] ולא מבעי' לפרש"י יבמות (ע"ב) דנזופין היו היינו מעון העגל שא"כ הרי כתוב מפורש אחר מעשה העגל בסוף פ' תשא ואחרי כן נגשו כל ב"י ויצום את כל אשר דבר ד' אתו בסיני, הרי ששנה להם משה [מיהו בשע"ר פ"ו אמרו מס כוס לעשות המשכן], אלא אף לפי' התוס' שם דנזופים היינו מתרגלים ואילך [ול' מ' שנה דנקט לאו דוקא וכמ"ש שם הריטב"א בחי', וכ"ה הלשון במכילתא ר"פ בא הביאו התוס' ב"ב (קכ"א:) ד"ה יום כו' כל ל"ח שנה שהי' כועס על ישראל, וכ' שהריטב"א שם רמז לזה ג"כ ע"ש] מ"מ ודאי הי' שונה להם אח"כ לצורך, ומ"ש לא הי' דבור עם משה עי' רשב"ם בנ"ב שם מש"כ לפרש בזה:

(ד) **ומבואר** דפשיטא לי' לרמב"ן שלשון ברכוהו שהוא הפך קללה, הוא החרם כמ"ש בלשונו שבכ"י ובתשו' ריב"ש סי' קע"ג ובל' הקונטרסין שהביא הב"י סי' של"ה, נראה דלטעמי' אזיל, שפי' בקונט' משפט החרם שלו אההיא דספ"ה דשבועות (ל"ו.) דארור בו נדוי, דהיינו חרם ולא הקפידו חכמים להפריש כאן בין ל' מנודה למוחרם [וכ"כ הריטב"א בחי' לשבועות שם וז"ל ולשון ארור יותר נופל במוחרם מבמנודי' (כצ"ל, ובדפוס כ' להיפך וט"ס הוא) אמנם נופל כו'], אבל ל' הרמב"ם בהל' ת"ת שם הל' ב' שכתב כיצד הוא הנדוי כו' והחרם כו' ואח"כ כתב הא דארור בו אלה בו שבועה בו נדוי, מבואר דס"ל דהיינו נדוי ממש. וכ"כ רי"ו נ"ד ח"א ארור בו נדוי כלומר שאם ירצו לנדות בל' ארור ואם אמר ארור הוא בנדוי. ונראה שמחלוקתם תלוי' בזה, דכיון דהאי ארור בו נדוי ילפינן לה בשבועות שם מדכ' אורו מרוז אמר מלאך ד' ארו ארור יושבי' דאמרי' דשמתי' ברק למרוז, וכפ"ג דמ"ק (טז.) אמרינן מנ"ל דמשמתינן דכתי' אורו מרוז ומנ"ל דמחרימנן דכתיב ארו ארור, ויש בזה ב' פי' בל' רש"י שברי"ף [שהוא פירש"י האמיתי במס' מ"ק, והנדפס בגמ' על שם רש"י אינו מרש"י אלא ממפרש אחר מפירושי האשכנזים, וכן מתברר מד' תוס' ורא"ש וריטב"א וכאשר הוכחתי ב"ה בחי' למס' מ"ק ע"ש] וז"ל, דמחרמינן בל' ארור [כצ"ל ובדפוס כ' אחר וט"ס הוא] ל"א דמחרמינן דמשמתינן לי' עד ג' זימני אי לא ציית דינא, ארו ארור ואורו דרישא הרי שלשה עכ"ל, והא ודאי דב' לשונות אלו שבפירש"י אין חולקין בעיקר מילתי' דמחרמין הוא לאחר ג' נדויין, שזה הוא מפורש בש"ס, ורק בדרשא דקרא הוא שחולקין, לפי' א' מלשון ארור עצמו שמעינן חרם דס"ל דהקללה הוא החרם כמ"ש הרמב"ן, ולכן דחקו לפרש ארור בו נדוי היינו חרם, שהרי הנדוי אינו קרוי ארור כלל, וללישנא בתרא ס"ל דגוף לשון ארור כולל בו הנדוי כמו החרם, רק כאן מדכ' מעיקרא ב"פ ארור, הוא דדרשינן להאי ארור דבתרי' על חרם, ולפ"ז שפיר מתפרש הא דארור בו נדוי בנדוי ממש שגם הוא קרוי ארור, וכל' ארו שהוא הנדוי, מי' באמת מהא דאמרי' מנ"ל דמשמתי' דכ' ארו מרוז בע"כ אף לפי' א' של רש"י מוכח דהאי שמתא דהכא שהוא לשון נדוי [דהא אח"כ אמר ומנ"ל דמחרמינן] מקרי ארו וארור, וא"כ מ"ט לא יהא שייך לקרות הנדוי בל' ברכה הפך קללה, ואפשר דעת הרמב"ן הוא שלא היו רגילין לומר ל' ארור רק בחרם, ולכן פשיטא לי' שאין לכנות שם ברכה היפוך הקלל' רק לחרם ולא לנדוי [וכדעתו בלשונו שבשטה מקובצת שהבאתי לעיל שברוב המקומות שמתא ל' חרם ולא נדוי עמש"ל אות ו' בס"ד]:

(ה) **ומ"ש** הרמב"ן שלא היו רוצים לבא ללמוד תורה אצלו כו' שמוחרם הי' שאלו מנודה שתם שונה ושונין לו כו'. הנה הריב"ש בתשובה שם השיב ע"ז וז"ל ומה שלא באו תלמידיו אצלו, לפי שהי' זה בנאי לו שיבואו לפניו וינהגו בו מנהג נדוי, וז"ש להם כשאמרו לו ללמוד תורה באנו, ועד עכשיו למה לא באתם, כלומר שהרי מותרין אתם עכ"ל. ור"ל שלדברי הרמב"ן קשה כיון שהם עצמם השמיטו להשיב לו בפי' שהיו אסורין ללמוד מפני הברכה [וכמ"ש בל' הרמב"ן שהבאתי בראש הדברים], אבל על ר"א תמוה למה שאלם מפני מה לא באו, אטו לא הי' יודע החרם שהרי קבלו עליו כמ"ש תוס' פ"ק דנדה (ז:) בל' הגליון בשם ראבי"ה ע"ש, וגם הי' יודע שחבריו נוהגין בו שהרי הודיעו ר"ע בפי' הזהב, והוא קושיא גדולה לדברי רמב"ן [אם לא שנדחוק לומר שכוונתו הי' למה לא באו להתיר החרם בכדי ללמוד ממנו תורה], גם קשה כיון שבאמת אסורין היו ללמוד תורה ממנו, למה הי' להם לשקר תחלה ולומר ללמוד תורה באנו, ולא אמרו שלבקרו באו כמ"ש שם נכנסו ר"ע וחביריו לבקרו [*]. ועוד קשה לפ"ד הרמב"ן כיון שלא התירו הנדר עד לאחר שיצתה נשמתו בטהרה שעמד ר"י על רגליו ואמר כו', א"כ איך עסקו עמו בתורה ושאלוהו הכדור והאמום כו' ומנעול שע"ג

הג"הה

[*] ואולי י"ל בזה מפני שאמרו במסכ' שמחות ובירושלמי וכתבוהו הפוסקים בי"ד ר"ס של"ה שהקרובים נכנסים מיד והרחוקים לאחר ג' ימים ואם קפץ עליו החולי אלו ואלו נכנסין מיד, וכאן בר"ע וחבריו לא מסתברא לדונן כקרובים אלא כרחוקים [ובפרט שנתרחקו מפני הנדוי] וא"כ באמת נכנסו לבקרו כשקפץ עליו החולי סמוך למיתה כדמוכח שם בסנהדרין ובירושלמי ספ"ב דשבת אמרו שנכנסו כשכבר הי' גוסס ולכן לא רצו להשיבהו שנכנסו לבקרו, שלא יבין שקפץ עליו החולי מאוד ויצטער. או אפשר לומר להיפוך, שלא רצו להשיבו לבקרו נכנסו, שא"כ הי' שואלן למה לא נכנסו מיד כקרובין [שהתלמידים חשובים כבנים וכקרובים,] ולא היו רוצים להשיבו שמפני הנדוי קרובים נעשו רחוקים, גם לא היו יכולין להשיבו מפני שלא הי' להם פנאי, שעל ביקור חולים שאין לו שיעור, היו יכולין ודאי למצוא פנאי מעט, לכן השיבוהו ללמוד תורה:

ע"כ הג"ה

שע"ג האיתום . והכרח לומר שהרמב"ן הי' מפרש כמ"ש רש"י שם ד"ה מהו כו', לפי שנחלקו באלו היו רוצין לידע אם יחזור בו בשעת פטירתו . ונאמר עוד , שנכנסו עתה כמוך לפטירתו ע"ד להתיר הנדר בחייו אם ישוב מדבריו . כי כל זמן שעודנו לא ישוב ממחלוקתו על הרבים לא רצו להתירו משום מגדר מלתא שלא ירבו מחלוקת , והוא לא רצה לחזור בו לכן עמד בנדויו [עי' בהגר"א י"ד סי' של"ד ס"ק כ"ה] וחשבו שבשעת פטירתו יחזור בו [וכמו עקביא בן מהללאל בפ"ה דעדיות שאמר לבנו חזור בך בד' דברים שהייתי אומר כו'.] ולכן נכנסו עמו בדברים , ורמזוהו לו במ"ש ללמוד תורה באנו , ר"ל להתיר הנדר וללמוד תורה אם יתרצה עתה לחזור בו , וכשחזר ושאלם ועד עכשיו למה לא באתם , חשבו עדיין שכוונתו למה לא באו מכבר לעוררו על הדבר והי' חוזר בו אז , ולא רצו להשיב לו שהיו מצפין עד שיעורר הוא ויבא לבקש היתר לנדויו ולשוב מדבריו , ולכן דאמוהו בתשובתם שלא הי' להם פנאי [או י"ל שבאמת כיון שהשיב להם עד עכשיו למה לא באתם ולא פתח להם בחזרה מדבריו , והבינו שעדיין במקומו עומד שלא לחזור מדבריו , ואדרבא חושב שהן רוצין להעביר על מדותיהם לבטל הנדר מפני ת"ת ולכן שאלם עד עתה למה לא באתם] כן הי' אפשר לדחוק קצת לפ"ד הרמב"ן , ושוב מצאתי בס"ד אח"ז כעין זה בגידולי תרומה סוף שער ג' ע"ש . אבל באמת מלבד שזה דחוק ורחוק בל' הש"ס , הנה עדיין קשה למה כעס על ר"ע ואמר לו שלך קשה משלהן [שהוא ג"כ מפני שלא בא ללמוד ממנו כדפרש"י שמפני שר"ע לבו פתוח כפתחו של אולם אילו הי' משמשו הי' לומד תורה הרבה] והרי ר"ע שהי' תלמידו ודאי לא הי' מהכמנין עליו לברכו , וגם אילו הי' סיפק בידו להתיר נדרו ודאי הי' מתירו , אלא שלא הי' יכול נגד רבותיו ר' יהושע, וכן ר"ג שהי' נשיא הי' גדול מר"ע וכן אחרים רבים , וא"כ למה כעס עליו דמה הי' לו לעשות [*] :

ועוד דבאדר"נ שם תניא והיו שואלין לו בטהרות בטומאות במקוואות רבי מהו זה וא"ל טמא מהו זה א"ל טהור והי' משיב על טמא טמא ועל טהור טהור , וכן בירושלמי ספ"ב דשבת והיו שואלין אותו והי' א"ל על הטמא טמא ועל הטהור טהור ובאחרונה כו' ודוחק לומר שכל אלו הי' בהלכות שנחלק עמהן והיו שואלין אולי יחזור בו , ועוד קי' שא"כ הי' להש"ס להזכיר העיקר ששאלוהו בהא דתתנו חוליות שעליו נתנדה בכדי שיחזור בה , ולמה לא הזכירו העיקר והזכירו הא דסכדור והאמוס , ועוד דמסיים בה באדר"נ שם שא"ל ר"ע רבי מעתה שנה לי ופתח ושנה לו ש' הלכות בבהרת , ועוד דתניא באדר"נ ספי"ט ובד"א רבה ס"פ בן עזאי חמשה דברים למדנו מר"א בשעת מיתתו ושמחנו בהם שמחה גדולה יותר ממה ששמחנו בחיין ואלו הן הכדור כו' הרי מבואר שאלו ההלכות דהכדור שהוזכר בש"ס ששאלוהו , הלכות חדשות הן , שלא שמעום ממנו בחייו כלל , ולא כפי' רש"י שכבר נחלקו בהן ורצו לידע אם יחזור בו קודם מותו . ומעתה מתילא נסתר מה שראיתי לתרץ

הג"הה

[*] ולפמש"ל אות זה בשם הרשב"א בתשובה דגרס [במקום עמד ר' יהושע על רגליו ואמר הותר הנדר] עמד ר"ע על רגליו ואמר הותר הנדר , וע"ש מה שעשיתי קצת סמוכין לגי' זו בס"ד , אם כן הרי הי' כח ביד ר"ע להתיר נדרו , ועמש"ל אי"ה בזה . ובלא זה י"ל שהרי גם מכבר קודם שברכוהו והא דנין עמו בהלכה אמר לר"ע בפסחים (סט.) בשחיטה תהא מיתתו, ועתה בשעת מיתתו פירש לו הדבר כששאלו שלי מה כו' , אבל גזרה היתה מכבר על ר"ע , ולא בשביל שלא בא ללמוד קללו עכשיו בזה . ועוד יש להעיר ולומר , שמפני שר"ע הי' מודיעו הברכה כדאיתא בפ' הזהב , אע"פ שכוונתו הי' לטובה כמ"ש שם שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו ונמצא מחריב את העולם , מ"מ הואיל וע"י נתבשר בשורה זו נתגלגל הדבר שר"ע נתבשר ע"י בשורה רעה ממיתתו הקשה שנצטער בה וכט"ש באדר"נ שם כיון ששמע ר"ע כו' מיד נתם דמו בקרבו כו' :

דעת הרמב"ן עפ"י פירש"י הוא , וכן בזוהר ר"פ וירא במדה"נ (נח.) אמרו דאותיב ליתובי' הורקנוס בריה והוי מגלי לי' עמיקתא ומסתרתא כו' קיבל מיני' קפ"ט רזין עילאין כו' א"ל ר"ע אוליף לי אורייתא ופתח ר"א במרכבה כו' ואוליף לי' ש' הלכות פסוקות בבהרת עזה ורי"ו טעמי דפסוקי שיר השירים כו' . הרי שלמדו ממנו הרבה תורה באותה שעה [ואם הי' מוחרם , אף לבנו הורקנוס הי' אסור לו לשנות , אע"פ שלענין לישב בד"א כ' הפוסקים דבניו ובני ביתו מותרין], ועוד אמרו שם (נט.) א"ר יצחק כל יומוי דר"א הוי נהירא שמעתתא מפומוי כיומא דאתיהיבת בטורא דסיני כו' , ומל' כל יומוי משמע שלא הי' נמנע מללמד כל ימיו [אלא שלא נכנס לבית המדרש ולא לימד תורה ברבים משברכוהו כמו שיתבאר לקמן אות י"ט בס"ד :

ובפ"ד דברכות (כח:) כשחלה ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו וא"ל רבינו למדנו אורחות חיים כו' , ומשמע באדר"נ פרק י"ט שזה הי' אולי שמת בה ר"א, דקתני עלה הא דארב"ע חמש' דברים למדנו ממנו בשעת מיתה שהבאתי לעיל בסמוך , ואעפ"כ בקשו ממנו שילמדם :

ולפמ"ש הרמב"ם בפי' המשניות בידים פ"ד סוף משנה ג' דהיא עובדא דר"י בן דורמסקית שהלך אצל ר"א ושאלו מה חדוש הי' בבי"המד , הי' זה לאחר שכבר יצא ר"א מבי"המד בשביל המחלוקת שנפל בינו ובין החכמים ס"ה דכלים עכ"ל , ור"ל לאחר הברכה בהיא דתתנו חוליות דפ"ה דכלים , א"כ הרי ר"י בן דורמסקית פלפל עמו בדין עמון ומואב מעשרין מ"ע , ובתוספתא דידים שם שהביא הריש תני בה שא"ל ר' יוסי לר"א את ההלכות ואת התשובות ואת המנין :

ובההיא דשלהי מ"ק (כ"ז) כשמת ר"ג הזקן כפו המטות ע"פ ר"א , לפי הנוסחא שכ' בת"א בס"ד דגרסי' בה ר"ג סתם . [ומשום דכשמת ר"ג הזקן עדיין הי' ריב"ז (שנעשה נשיא אחרי מיתת רשב"ג הנהרג בנו) קיים , ולא מסתברא שיהא ר"א ור"י תלמידיו מורין הלכה לתלמידים במקומו] א"כ הי' זה לאחר הברכה שר"ג סתם דיבנה מת לאחר הברכה כדנפל ר"א על אפי' כדאי' בפ' הזהב שם , ואעפ"כ הורה להם ר"א דין הכפיי' , הרי ששאלו ממנו ד"ת , אלא שבזו י"ל שבביתו הוא שהורה לאשתו אימא שלום שהיתה אחתי' דר"ג , ואע"פ דהא דאינו שונה הוא ודאי אפי' לבניו ובני ביתו כמש"ל , מ"מ הוראות דין בלא שונה הלכות , מסתברא ודאי שלא הי' נמנע להורות בביתו [מיהו בירושלמי איתא שא"ר אליעזר לתלמידים כפו את המטות] :

שוב מצאתי בתשובת הרשב"א ח"ד סי' פ"ו שכתב וז"ל , שחרם הי' ולא נדוי שברכוהו הוא הפך חרם . ועוד מדלא פסטינן מינה שמנודה אסור בנעילת הסנדל שהרי חלץ ר' יהושע [אולי ט"ס הוא וצ"ל ר"ע , אבל בנוסחא שלנו לא נזכר בר"ע רק שנתעטף שחורים ולא חליצת סנדל .] ור"א מנעליו , אלא חרם הי' כך פי' רבותי' נוחי נפש [נתכוון להרמב"ן ז"ל רבו] כו' . ועוד שאפשר לי לומר , שאין כל המוחרמין ומנודין שוין בדינן , שהרי המנודה שמת בנדויו סוקלין ארונו , וא"ו שעשו כן לרי אליעזר רבן של ישראל [*] שילתה ב"ק ואמרה מה לכם אצל ר"א שהלכה כמותו בכ"מ , וכן הי' ר' יהושע דן עמו בהלכה וכן חכמים ואף לאחר שברכוהו , אלא שאין מחמירין במקצת דינים אלו רק בנתנדה והוחרם על עבירה אבל במחלוקתו של ר"א שהי' לש"ש ושהסכימו בישיבה של מעלה כמוהו לא , עכ"ל . ולא זכינו שיגלה לנו בפירוש

הג"הה

[*] מל' הרשב"א הזה נראה דס"ל שאף שהתירו הנדר לאחר שיצתה נשמתו בטהרה מ"מ אילו הי' דין זה של המתנדה ומת בנדויו סוקלין ארונו הלכה פסוקה שוה לכל המנודין , א"כ כיון שלא התירוהו קודם מיתה לא היו יכולין לבטל דין זה ממנו בזה שהתירוהו לאחר מיתה , אלא שא"כ דברי הרשב"א סותרין דברי עצמו בתשובה

הג"הה

בתשובה בחלק רביעי ההוא סי' רס"ה שהביא ראי' מהא דר"א שיטולין להתיר הנדוי לאחר מיתה, וכת' שהר"מ אבולעפייא [הוא הרמ"ה] הביא ג"כ ראי' זו וכ"כ הר"ן בחידו' לסנהדרין שם בשמם, והרי כל עיקר שהוצרך להתיר הנדר לאחר מיתה, הוא לענין זה שלא יסקלו ארונו, דאילו להתעסק בקבורתו כבר ביאר שם בחלק ההוא סי' רכ"ט דאין איסור דלאחר מיתה אינו נהנה כלום שנאמר שאסור להנותו [ואף מחמת עמידה בתוך ד"א שלו שלא הזכיר שם כלל · נראה הפשוט לו ז"ל שאין ענין לזה כ"א בחיים שהוא גדר להתרחק ממנו, ולא לאחר מיתה שבלא זה כבר נתפרדה חבילה], וביותר מבואר כתב זה בתשו' בחלק חמישי סי' רל"ו, וישנו בקצרה גם בח"א סי' תשס"ג וז"ל, אע"פ שאין ראי' לדבר [להתיר העסק בקבורת מנודה ומוחרם] מר"א הגדול שאמר עליו ר"ע הותר הנדר כדאי' באבל רבתי פרק על כל המתים [והוא פ"ט שם ולא נמצא שם לפנינו דבר מזה, גם מהתימא דשבק סוגית הש"ס דסנהדרין ומביא מברייתא דאבל רבתי, ואולי יש כאן איזו חסרון לשון,] שהוא גדול העולם הי' כו' ולא הוצרכו לומר הותר הנדר אלא כדי שלא יהיו צריכין ח"ו להניח אבן על ארונו עכ"ל, וז"ל הרמב"ן בתה"א [כת"י א' כד' וויניציאה] והיינו דאמרינן בפטירתו של ר"א הותר הנדר לומר שאינו כשאר המנודין שמתו שלא להספידו ושלא לקרוע ולסקול

בפירוש המקום שדן ר' יהושע וחכמים עמו בהלכ' אחר הנדוי (והיא דנדה (ז:) דאמרי' שהיו נוהגין כר"י משום דר"א שמותי לפירש"י דהיינו מנודה משמע לכאורה שהי' זה לאחר הנדוי, והרי דנו שם עמו ר' יהושע כו', אבל באמת אין זה ראי' די"ל המחלוקת הזה היתי' קודם הנדוי לפי' תוס' שהוא עיקר שמותי מב"ש, וכן מפי' הרמב"ן ורשב"א וכל המפ'), ובשלמא הא דחכמים י"ל שנתכוון להביא דס"פ ד' מיתות במש"ל, אבל ר' יהושע לא נזכר שם בפרטות יותר מכל חביריו, ובפרט שהרשב"א גורס שם בתשוב' בחלק חמישי שציינתי בהג"ה כאן עמד ר"ע על רגליו ואמר הותר הנדר ולא כגי' דידן עמד ר' יהושע, וא"כ לא נזכר כה כלל ר' יהושע שנמצא שם, ובכלל לשון נכנסו ר"ע וחביריו לבקרו, לכאו' לא הוי ר' יהושע שהי' רבו של ר"ע [ודוחק לומר דלשון וחבריו של ר"א קאמר], מיהו כבר הבאתי בקונטרס שה"א אות א' בס"ד מגמרא דמסכת כלה שהביא בס"ם מנורת המאור סי' של"ז דאף דמעיקרא קרי להו לר"א ור"י רבותיו של ר"ע כיון דאזו דגבר עליי' קרי להו חביריו ע"ש [, אלא ז"א כ"א בההוא ענינא דברייתא שם נשנה בלשון זה לכבודו בשביל שנכנס ר"ע אז, אבל מ"מ בכל דוכתא אין לקרות חבריו לרבותיו.] מיהו בירושלמי דשבת שם מפורש דר' יהושע הי' שם, ושהוא נכנס לאחר מותו וחלץ תפליו וגפפו ונשקו ע"ש:

הארון, לפי שהי' רב שלהם וחייבין לנהוג בו כבוד, ומורא רבך כמורא שמים, ולא עשו כן אלא כדי שיחזור בו ולא ירבה מחלוקת בישראל עכ"ל: ע"כ הג"הה

(ו) **ומ"ש** עוד הרמב"ן בסיום לשונו שבשיטה מקובצת הנ"ל שלפירש"י שמותי לשון שמתא · אף הוא חרם, שאינו לשון שמתא בחרם במשקין וברוב המקומות עכ"ל. הנה ניכר מלשונו ז"ל בעצמו, שלא לראי' הביאו שהי' גלוי למאור עיני קדשו ז"ל שלשון שמתא מתפרש שפיר גם על נדוי, וכמ"ש הוא עצמו ז"ל בסוף קונטרס משפט החרם שלו וז"ל, וכן השמתא משמש פעמים לנדוי פעמים לחרם עכ"ל. ואף שכ' שברוב המקומות לשון שמתא הוא החרם, אשים מחסום לפי לבא אחריו אשר עשהו כלל, כי אי' סופר אי' מונה אותיותי' של תורה כוותי' דהרמב"ן ז"ל, ולא אזכיר רק שלשון שמתא שנזכר ראשוגה בר"פ אלו מגלחין (יד:) ואי לא צייתא משמתינן לי' הוא נדוי כמבואר שם · ודי לנו בזה שאזכור מחלוקת הרמב"ם והראב"ד שהובאו בטור ובי"י י"ד ר"ס של"ד שהרמב"ם סובר שלשון נדוי ושמתא א' הן [וכ"כ בתשובת רב פלטוי גאון בתשו' הגאונים שערי צדק שער הראשון מחלק ה' סי' י"ד. וכתובה בקצרה בתשו' הגאונים הישן ד' פראג סי' מ"א], והראב"ד סובר ששמתא חמור מנדוי אבל מ"מ אין זה החרם ע"ש. ועי' בלשון פי' הרא"ש פ"ק דנדרים (ז:) ופי' המפרש שם, ובלא"ה הרי סיים הרמב"ן עצמו שהפי' הנכון שמותי הוא מתלמידי שמאי ושכן מפורש בירושלמי דביצה עכ"ל. וכן הכריעו התוס' בשבת (קל:) ובנדה (ז:):

(ז) **ומ"ש** הרמב"ן שנשמט וישב ע"ג קרקע משום כפיית המטה ואילו מנודה אינו חייב לכפות, אין דבריו מבוררין לענ"ד יפה, דמה ענין ישיבה ע"ג קרקע לכפיית המטה: והא אמרי' פ"ג דמ"ק (כא:) דהא דכתיב בדוד וישכב ארצה מלתא יתירה הוא דעבד, דתניא ישב ע"ג קרקע לא קיים כפיית המטה, וכבר ביאר זה הרמב"ן בספרו תה"א [סי' ע"ב] ועי' בהגר"א בא"ח סי' תקנ"ב ס"ק ט"ז · והריב"ש בתשו' שם דילג בלשון הרמב"ן שהעתיק, הא דכפיית המטה, והריב"ש עצמו שם כתב בפשיטות דלא קיים ר"א כפיית המטה, וכ"מ בתשו' הרשב"א ח"ד שפ"ו הנ"ל שכ' וז"ל, וראיתי מי שדחה ראיי' הרמב"ן הא דלא פשטו בעי' דנעילת הסנדל מדר"א, משום דר"א מחמיר על עצמו הי' כמו שהחמיר וישב על גבי קרקע עכ"ל [*], ונראה שזהו ג"כ דעת רש"י שעל הא דקרע בגדיו וחלץ מנעלין פי' משום דמנודה חייב בהן, ועל נשמט וישב ע"ג קרקע לא פי' כן, משום דס"ל דמלתא יתירתא עבד ולא מדינא:

הג"הה

[*] וש"ב הרב החו"ב מוהר"מ ברלין נ"י ממאהליב פי' שכוונת הרמב"ן הוא דישב ע"ג קרקע הוא כגירסת הרי"ף והרא"ש בשלהי מ"ק דאבל אסור לישב ע"ג המטה אלא ע"ג קרקע מחיוב דכתיב וישבו אתו לארץ וכתבו הרמב"ן בתה"א [כ"ש ד'] והטוש"ע י"ד שפ"ז, וצריך להוסיף שמ"ט הרמב"ן וישב ע"ג קרקע משום כפיית המטה, לאו דווקא, אלא ר"ל שזה בכלל חיובא דכפיית המטה [ולכן לא תבעו לה בעיא במנודה ומצורע באפי נפשי' אם חייבין לישב ע"ג קרקע, שהוא בכלל כפיית המטה דמבעי' לן] · ומ"מ עדיין אינו מיושב למה לא נזכר שכפה ר"א מטתו שישב עלי', שלשון נשמט משמע נשמט מע"ג המטה וכההיא דפ"ב דמנחות (לב:), ורש"י פי' נשמט מעל הכסא [וכסא וספסל אינן בכלל כפיי' כמ"ש התוס' סוף מ"ק (כז:) ד"ה מן המנחה כו'] : עוד כי הרב הנ"ל שי"ל כמו שאונן כ"ז שמתו מוטל לפניו אינו ישן אלא ע"ג קרקע כדתניא בשמחות והביאוהו הפוסקים סי' שמ"א, א"כ אם מנודה הרי הוא כאבל לכפיית המטה כל ז' ממילא כמי כששומע הנדוי באותה שעה יש לו להיות כמתו מוטל לפניו ויהי' מחויב לישב ע"ג קרקע, ואין נראה לחדש דברי אונן במנודה שיהיה אסור בבשר ויין וש"ד. גם עד כמה לימשוך זמן האיסור, דבאונן נמשך עד שנקבר המת, אבל כאן עד כמה לימשוך וליזול, גם אם טעם כל אלו כדי שלא יהי' טרוד מלעסוק בצרכי המת, א"כ אין לזה ענין כלל במנודה. עוד כתב הרב הנ"ל שלכאו' משמע שש"ס דידן חולק ע"ד מס' שמחות הנ"ל מדפריך במ"ק (כ"א) אלא מעתה וישכב ארצה ה"נ כו' והתניא כו', ודחיק לשנויי כעין ארצה, והא התם עדיין מתו מוטל לפניו הי', א"כ להא דמס' שמחות מדינא הי' צריך לישן ע"ג ק', גם על עיקר הסוגיא יש לתמוה למסקנא דכעין ארצה כלומר שכפה מטתו כדפרש"י, כיון שעדיין הי' מתו מוטל לפניו אין חייב בכפיית המטה עד שיצא מפתח ביתו או יסתם הגולל כדתניא שלהי מ"ק (כז:), עכ"ד הרב נ"י. אבל באמת נראה דהא וישכב ארצה שכתוב בהריגת אמנון לאו מתו מוטל לפניו הוי שהרי הרגו אבשלום במקומו שהי' בבעל חצור אשר עם אפרים כמפורש בקרא, והוא רחוק ממקום ישיבת דוד בעיר דוד בירושלים [וכל נחלת שבט בנימין מפסיק בין אפרים לירושלים] א"כ כשבאה השמועה אל דוד [שכבר היו שאר בניו בדרך סמוך לירושלים] ודאי כבר נקבר אמנון ואין כאן מקום לאנינות אלא לאבלות. ועוד לפמ"ש הרמב"ן בתה"א [ג' ע"ד] ע"פ הירושלמי דסנהדרין שהמלך אינו כופה מטתו ביום, א"כ

ע"כ

הג"הה

ע"כ נ"ל דהאי וישכב ארצה דדוד. לפי מאי דמפרשינן לי' כעין ארצה בכפיית המטה היינו דמפרשינן לי' בלילה, וכמ"ש גם הרב מוהר"מ ברלין נ"י בעצמו בזה ג"כ. ומעתה כיון שהשמועה באה לדוד וודאי ביום, וכדמשמע מדכתיב וישא הנער הצופה את עיניו וירא וגו', ולא משמע שבלילה יהי' צופה למרחוק, וא"כ כששכב ארצה בלילה שלאחר זה [ואע"פ שבמקרא כתיב מקודם אולי אין סדר למקרא בזה], כבר פסקה אנינות דיום מיתה: ע"כ הג"הה

(ח) **והריב"ש** בתשובה שם הביא ראי' שנדוי הי' ולא חרם ממ"ש רפ"ג דברכות (יט.) בהא דמנדין על כבוד הרב דאשכח תלת ופריך מ"ט לא חשיב הא דתנורו של עכנאי ומשני דאפ"ה נדוי במתני' לא תנן עכ"ל. ונראה ראייתו הוא רק מלשון הש"ס בזה נדוי, אבל מעיקר מילתא אין ראי', דא"כ חרם הוי מ"מ ק' דהו"ל למחשבי' בהא דמנדין על כבוד הרב, כיון דאשכחן דאפי' מחרימין, אלא שי"ל לפמ"ש הרמב"ן שהי' זה כענין זקן ממרא אילו הי' בזמן הבית, א"כ אין זה ענין לכבוד הרב אלא לזקן ממרא שבתורה והומ"ל דלהכי לא חשיב לי', אבל אין זה בכלל לשון הריב"ש:

(ט) **ובשיטה** מקובצת בב"מ שם הביא שהריב"ש בליקוטיו הוסיף עוד ראי' מדא"ל ר"ע חבריך בדלין ממך סתמא, ולא פי' לו, שהחרימוהו, כדי שידע להזהר בדינין שהמוחרם יתר על המנודה. ויש לחזק עוד ראייתו שלפ"ד הרמב"ן מה שקרע בגדיו וחלץ מנעליו וישב עג"ק מחומרת מוחרם הוא שעשה כן דאלו מנודה קיי"ל בכל המי לקולא, א"כ קשה אכתי מנ"ל לר"א שהחרימוהו כיון שלא א"ל רק חבריך בדלין ממך סתמא דלמא נדוי לחודי' הוי [וכמו שתמה הרמב"ן באמת למה לא הי' סגי בנדוי וכמש"ל אות י' בס"ד. אך יש מקום לדחות ראיות אלו לדעת הרמב"ן דלשון בדלין ממך, ממילא מובן לגבי ר"א שעקרו מללמוד תורה ממנו, ובזה עצמו רמז לו ר"ע החרם שאינו שונה ואין שונין לו [ואע"ג דבנדרים אמרינן בדילנא ממך (כ"ה הלשון בנמק"י בלשון הרמב"ן, אבל נוסחא דידן בנדרים שם נדינא ממך, וכ"ה בלשון הרמב"ן שבעי"י, ובהלכות נדרים להרמב"ן,) דלא יתיבנא בד"א דילך, מ"מ בדר"א י"ל כן, דלשון חבריך בדילין ממך הי' מובן כוונתו לענין ללמוד תורה]:

(י) **והרמב"ן** תמה על עצמו לשיטתו למה ברכוהו והרי לא הי' חייב אלא נדוי שמנדין על כבוד הרב אמרו ולא מחרימין [וביותר קשה שהרי אף בנדוי כי הרמב"ם רפ"ז מה' ת"ת שכל ת"ח שנתחייב נדוי אסור לב"ד לקפוץ לנדותו במהרה אלא בורחין ונשמטין מדבר זה, והוא מהא דלא מימנו אשמתא דצורבא מרבנן (ועבכ"מ בשם הרמ"ך שהקשה מהא דר"א), וכ"ש שלא יקפצו להחרים בתחילה]. ותי' שכיון שלא רצה לחזור ואמר מרוב כו' יוכיח, מחזי כאפקירותא שהי' מחזיק במחלוקת יותר מדאי עכ"ל. וכמדומני שהרמב"ן מפרש הא דאמרי' במ"ק (טז.) וה"מ לממונא אבל לאפקירותא לאלתר, קאי לאו דוקא אדסמיך לי' לחודי' מימרא דר' חסדא דמתרי' בו בה"ב כמ"ש רוב המפרשים ז"ל. אלא דקאי כמי אמימרא דרב שלפניו דמנדין לאלתר ושונין לאחר ל' ומחרימין לאחר ס', שג"ז ה"מ לממונא אבל לאפקירותא מחרימין לאלתר, וכן נראה שמפרש בהג"א משם א"ז שכתב ע"ד הרא"ש ס"ס כ"ב ה"מ לאפקירותא פי' שמבזה התורה או לומדי' לאלתר מחרימין [ומדברי הג"א שם להלן נראה דמפרש דר"ח דאמר מתרין בו בה"ב כפירש"י דבשני וחמישי מתרין ובשני תניגא מחרימין, וא"כ כי נמי מפרשינן האי ה"מ לממונא אבל לאפקירותא לאלתר אדרב חסדא דסמיך לי' קאי ממילא מחרימין לאלתר, אלא כיון שלפי' זה רב חסדא פליג אדרב, א"כ האי ה"מ קאי בין אדרב חסדא בין אדרב]; ושלא כדברי הרי"ף שפי' לאלתר בלא התראה דמפרש דאדר"ח לחוד קאי, אבל הא דרב דלאחר ס' דוקא קאי אפי' לאפקירותא הג"הה וכ"ד הרמב"ם וכל המפרשי' [*] גאדרבא לפי נוסחא שלנו ברמב"ם פכ"ה מהל' סנהדרין הוא דוקא באפקירותא, אבל

בממונא מחרימין לאחר ל' כמ"ש הב"י בי"ד ובכ"מ, וכ"כ הטור בח"מ סי' י"ט, וכן נראה מתשובת רב פלטוי גאון שבתשובת הגאונים שציינתי לעיל אות ו'. ועי' בבעי"הג שער ג' אות ז' שהביא דברי הרמב"ם אלו ודבריו בה' ת"ת שניהם יחד, ומשמע שהי' בנוסחאתו שניהם שוין לאחר ס' ע"ש]:
ע"כ הג"הה

ובאמת לפ"ד הרמב"ן שבשיטה מקובצת שהבאתי לעיל אות ו' שמתא הוא לשון חרם ברוב המקומות. כך הוא יפה לו לפרש בסוגיא מדמייתי' עלה עובדא דטבחא דאתפקר ברב טובי בר מתנא ואימנו אביי ורבא עלי' ושמתוהו, ולא הוזכר בו נדוי תחלה כלל, אלא מיד שמתוהו דהיינו חרם [וכן עובדא דרב יהודה דשמתי' לההיא גברא בשלהי קדושין (ע:) דלא נזכר בו נדוי תחלה כלל רק שמתי' לאלתר דהיינו חרם לפ"ד הרמב"ן,] וכן אידך דלאפקירותא עד דמייתא עלי' ל' יום. וטעמא דלא ניכר שנתקיים בו גזרת הרחקת חכמים. ואם נפרש שמתא היינו חרם קשיא, שהרי כבר נהגו בו נדוי ב"פ ס' יום, אלא ודאי דלאפקירות' מחרימין ומשמתי' לאלתר. כ"ה מוכרח לפ"ד הרמב"ן דשמתא ברוב המקו' [*] פי' חרם, וכבר כתבתי שהמפרשים חלוקין עליו בזה:

הג"הה

[*] והרמב"ם אע"פ שסובר כהרי"ף דמחרימין לאחר ס' מדינא, מ"מ כתב בפ"ז הי"ב וכן אם ראו ב"ד להחרים זה לכתחי' כו', נראה שסובר דברצו תליא מילתא, וכ"כ להדיא ריא"ז, וז"ל, ונראה בעיני שאם ראו ב"ד להחרימו לאלתר לעשות סייג לתורה עושין כפי ראות עיניהם עכ"ל. והטוי"ד כשהעתיק לשון הרמב"ם הזה לענין מה שסיים עוד שאם רצו מחרימין האוכלין ושותין עמו כו', נזהר בלשונו ודילג מלת לכתחלה [והב"י הוקשה לו שם שהוא משנה יתירא וכתב הכי נסבא, ובאמת הוא שטפת לשון הרמב"ם נקט הטור ואזיל], מפני שהטור הביא דברי הראב"ד שברא"ש שאין מחרימין אלא למי שנתקשה לב"ד פעם ושתים כדאמרינן מנדין לאלתר כו', [ולא חילק כלל בין ממון לאפקירותא]: ע"כ הג"הה

ולפמ"ש שהרמב"ן מפרש הא דה"מ לממונא שלא כדברי הרי"ף, א"כ הרי כל יסודו של הרמב"ן בזה הוא ליישב דעת הרי"ף [כדרכו] שפסק לקולא בעיות דמנודה, ובזה הוא שלא כדעת הרי"ף דס"ל דלא קאי הא דלאפקירותא רק אהתראה, ואפשר דהרמב"ן מסברא הוא שחידשו דלאפקירו' מחרימין לאלתר לפי הצורך כדברי הרמב"ם וריא"ז הנ"ל:

(יא) **ומ"ש** עוד הרמב"ן שהיו לומרים מפי השמועי והוא אומר כך הוא בעיני ואילו הורה בזמן הבית הי' נעשה זקן ממרא, ולפיכך החמירו עליו וברכוהו, הוא תמוה. שהרי אמרו על ר"א שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו לעולם בספ"ב דסוכה (כז.) וביומא (סו:) ולטעמי' נמי אמר רפ"ד דברכות (כז:) שהאומר דבר שלא שמע מפי רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל, ולא הי' רוצה ליתן רשות לאחרים ללמד לפניו סתירת דברי חכמים וכמ"ש בנגעים פ"ט ופי"א לר"י בן בתירא שאמר אלמד וא"ל אם לקיים דברי חכמים הן, ומכלל הן נשמע לאו אם בא לחלוק, וכשדן ריב"ב לפניו לקיים דברי חכמים, שבחו וא"ל חכם גדול אתה שקיימת דברי חכמים. והאיך יעלה על הדעת, שכל מחלקתו הלזו היתי' בהיפוך מנהגו, שיחלוק מדעתו על מה שאמרו חביריו מפי השמועה: [ובהשמטות לתשו' חוות יאיר (לסי' נ"ד) מצאתי שגדול אחד הק' לו קושייתי, ותי' הוא ז"ל לדעת הרמב"ן, שדוקא כששאלו מר"א הלכה למעשה כהנך דיומא וסוכה, משא"כ כשדן עם רבותיו וחביריו בהלכה כמו תנורו של עכנאי עכ"ל. ודבריו תמוהים מאוד כי לבד מה שלקמן בקונטרס שה"א אות ו' במדת דבר שלא שמע מפי רבו באָרתי בס"ד בראי' ברורה שאף לא להלכה לא אמר דעתו בדבר שלא שמע מפי רבו ואף בהגדה כההיא דיומא [ולא כהחו"י שכתב דההיא דיומא הלכה למעשה הואי.] ע"ש, הנה מעיקרא דדינא פירכא, שאין בכ"ז שום תי' לקושית הגדול הנ"ל וקושיתי ע"ד הרמב"ן, דהא דתנורו של עכנאי הלכה למעשה היתה, כמבואר בפרש"י בב"מ שם ובברכות (יט.) שע"י מעשה שאירע

אירע כשאלה הלכה זו בבהמ"ד ועשו ע"ג טהרות וטהרם ר"א, ועל אלו הטהרות הוא שאמרו שם בגמ' שהביאום ושרפום לפניו [דלא ניחא לי' לרש"י לפרש כל טהרות שטיהר מעולם, גם כיון דאמרינן פ"ק דנדה (ח.) שהלכה כמותו בטהרות בד'. א"כ נהי דאמרי' שם (ז:) שבחייו לא עבדו כוותי', מ"מ לשרוף טהרות שטיהר כבר שהי' ידוע להם שהלכה כמותו לא הוכח לו לרש"י,] וא"כ הרי עשה מעשה בתנורו של עכנאי להקל לטהר טהרות שנעשו ע"ג נגד חכמים [שהיו אומרים מפי עדות ר' יהושע ור' פפיים בעדיות פ"ז מ"ז, וחידוש שלא הזכירו הרמב"ן, ועמש"ל בקונטרס בית נדיק אות ד' בהג"ה בזה], ובע"כ שהוא ג"כ מפי השמועה מרבותיו הי' אומר:

ובאמת קשה על הרמב"ן למה הוצרך לכך לגלגל כ"כ חומר על ר' אליעזר, דהא רב כהנא ס"ל הכי בסנהדרין (פח:) דאין נעשה ז"מ עד שיאמר כך הוא בעיני והן אומרים מפי השמועה איתותב [אם לא שרצה ליישב מ"מ גם אליבי' דר"כ ודלא נימא תהוי תיובתי' כמי מהא], וקמא לה הלכתא כר"א בן פדת שם שאפי' שניהם מפי השמועה, ואפי' הוא אומר מפי השמועה והן אומרים כך הוא בעינינו נעשה ז"מ, וכ"פ הרמב"ם. וא"כ הי' יכול הרמב"ן לומר סברתו אף אם ר"א אמר ג"כ מפי השמועה כדרכו. [וגם לשונו ז"ל שכ' אילו הורה בזמן הבית הי' נעשה כו', אינו מדויק דלאו בבית לחודי' תליא מילתא אלא בסנהדרי גדולה שבלשכת הגזית]:

(יב) **והרבה** מגדולי הראשונים ז"ל חולקים על הרמב"ן ז"ל וסוברים דהוי נדוי ולא חרם, וכבר הבאתי באות ז' שהרשב"א בתשו' כ' שיש מי שדמה ראיית הרמב"ן וסובר דר"א החמיר ע"ע, ושכ"כ הריב"ש בתשובה, והן דברי התוס' בב"מ ובמ"ק, וכ"כ הריטב"א בחידושי ב"מ בהשמטות שבש"פ הזהב ע"ש, וסתימת לשון רש"י בב"מ שכ' שהמנודה חייב בקריעה שהמנודה אסור בנעילת הסנדל במועד קטן. משמע שר"ל שהוא מנודה ממש דמבעי"ל במ"ק ופוסק האבעיא לחומרא או דר"ל דאיפשטו בעיי' מהכא. וכעין מ"ש הראב"ד הביאוהו הרא"ש והריטב"א בחידושיו למ"ק דאיפשטא בעי' דבעי"הם מהכא לחומרא, וכ"כ בעה"ת בסוף שער ג', וכן פשט לשון הראבי"ה שבגליון תוס' פ"ק דנדה (ז:) לענין תפילין משמע דס"ל דנדוי הוי [אע"פ שבאמת אם חרם הי' תפול קושיתו בק"ו, מ"מ פשט לשונו משמע דבעיא דמנודה מקשה דליפשוט], וכ"ד בעל העיטור שהביא הב"י בא"ח שפוסק דמנודה אסור בתפילין דס"ל כל הני בעיי' לחומרא [, ועי' בשאילתות פ' מקץ סי' ל' שפסק ג"כ כמה מילי דבעי' לחומרא אלא שדבריו מגומגמים, ונראה שיש בכן ט"ס], וכיון שכן ממילא מתוקמא דר"א בנדוי כפשטי':

סוף דבר, אחרי שאין ראי' ברורה לדעת הרמב"ן ז"ל בזה, וגם חלוקין עליו הרבה מהראשונים ז"ל נוכל לומר בטח לענ"ד וחרם לא יהיה [זכרי' י"ד, בני' אליעזר עם ב' כוללי התיבות, כן אמר א' מש"ב] עוד. ועל הראשונים אנו מצטערים על הנדוי אם הי' נדוי גמור כמשית"ל אי"ה, אף כי נגלגל עלינו את המדשי' לבנות מצודת חרמים בלא ראי' מכרעת:

(יג) **ולענין** הנדוי אם הי' נדוי גמור, ק' טובא, חדא ענין ההיתר שהתירו ר"י [או ר"ע לגירסת הרשב"א] ואמר הותר הנדר, דלו יהא כדברי הרמ"ה והרשב"א שהבאתי לעיל אות ה' שהוכיחו מזה שיש מקום להתרת נדוי לאחר מיתה, איך היה כח ביד ר"י [או ר"ע] להתיר נדוי שנמנו עליו ר"ג וב"ד, ולפ"ד הראב"ד בהשגות פ"ז מה' ת"ת ה"ו והביאו בקצרה הרא"ש ס"ם נ"ב צריכין המתירין להיות כחשבון האוררין המנדין. ואפי' נאמר דר"ע וחבריו שנכנסו לבקרו היו מרובין כב"ד של ר"ג שנמנו עליו תחלה בנדויו, ור"י כשאמר הותר הנדר בהסכם כולן אמר זה, עדיין יקשה לנו שהרי ר"ג שהי' נשיא נמנה עליו בנדויו והסכמתו עמו, ובדמוכח שם שעמד כחשול שבים על ר"ג ואמר לא לכבודי עשיתי כו', וכן אח"כ נענש ר"ג כשנפל

על אפי' ר"א. והא ודאי מסתברא דנדוי הנשיא א"א לאחרים להתירו ב"א ע"י הנשיא, וכמו שהנשיא נחשב כגדול מכל ישראל לענין שהמנודה לכל ישראל אינו כמנודה לנשיא והמנודה לנשיא מנודה לכל ישראל כדתניא במ"ק (ט"ז:). וכן שהוא יכול להתיר נדוי כל אחרים כדמשמע בההוא צורבא מרבנן דהוי שומעני' דשמתי' רב יהודא דא"ל גברא דחשיב כרב יהודא ליכא הכא זיל לגבי נשיאה דלישרי לך כו' וכדתניא התם נדהו וא"י מי נדהו ילך אצל נשיא ויתיר לו נדויו שפי' הרא"ש בשם הראב"ד שם מפני שא"י כמה הי' חשוב לכן ילך אצל נשיא [שיכול להתיר אפי' נדוי של החשוב שבעולם]. ממילא הה"נ להחמיר בנדויו של נשיא אין אחרים יכולין להתיר בלא נשיא, וכאן לא מסתברא שרשב"ג השני שהי' נשיא אחר ר"ג הי' עמהן שם כשנכנסו לבקר את ר"א, דרשב"ג הי' קטן מהם ולא הי' נכלל בלשון ר"ע וחבריו, דלא חבר ר"ע היה אלא חבר תלמידי ר"ע ר' יהודא ור' יוסי וחבריהם. ובתוס' כתובות (ס"א:) ד"ה הלכה כר"א, משמע דרשב"ג זה השני לא הי' בימי ר"א, מיהו לפמ"ש באדר"נ פי"ט ופכ"ה שר' אליעזר בן עזרי' היה שם, וראב"ע הי' נשיא שנתמנה עם ר"ג בחיין [*], וא"כ הי' ראב"ע שהוא הנשיא יכול להתיר נדוי ר"ג. ור' יהושע שהי' הזקן וגדול מכלם הוא שפתח ואמר הותר הנדר, ובהסכם ראב"ע הנשיא והסכם כלם הי' זה, ולפמ"ש בס' יוחסין דעובדא דפרק חלק (קא:) וספרי ואתחנן פסקא ל"ב כשחלה ר"א נכנסו ד' זקנים לבקרו, ר"ט ור"י וראב"ע ור"ע, היינו הך עובדא גופי' דס"פ ד' מיתות שנכנסו ר"ע וחבריו לבקרו כשחלה בשעת פטירתו, [וא"כ יהי' מוכח שלא היו מרובין כמנין ר"ג וב"ד שנדוהו תחלה כמ"ש לעיל בס"ד], וא"כ גם בש"ס דידן יהי' מוכח שראב"ע הנשיא הי' שם בשעת פטירתו כשהותר הנדר. אבל אין דברי היוחסין בזה נכונים, דודאי משמע דההיא דפ' חלק חולי אחר הי' שחלה ונתרפא מאותו חולי ונכנסו לבקרו, ולכן קראו החולי ההוא בשם ייסורין, וגם ר"א קראה רק בשם חמה עזה יש בעולם, ולא חולי דס"פ ד' מיתות שמת בו שאמרו עליו בירושלמי שנכנסו כשהי' גוסס, גם בש"ס דידן אמרו שחשבו שנטרפה דעתו. גם משמע דהא דפ' חלק הי' קודם שברכוהו לכן לא נזכר שם שישבו ברחוק ד"א כדקתני כאן ס"פ ד' מיתות, גם הדברים שדברו עמו בפ' חלק הי' דרך קריבות ואהבה, ואמרו עליו ס"ת שרוי בצער כו'. כ"ז משמע שהי' קודם שברכוהו [והרמב"ן בתה"א שער הגמול פלפל בההיא דבפ' חלק מדוע לא ניחמוהו ביסורין של אהבה, משמע ג"כ שהי' מפרש שלא זו היתה חולי שנפטר ממנה, שא"כ לא הי' כ"כ מקום לנחמו באותה שעה ביסורין של אהבה], ועכ"פ באדר"נ כנ"ל מפורש שהי' שם ראב"ע שהי' נשיא וי"ל שבהסכמתו הוא שהתיר ר"י הנדוי שנידה ר"ג הנשיא ובית דינו. ואע"ג דראב"ע כהן הי' עשירי לעזרא, וא"כ א"א שהי' שם באותו מעמד כשיצתה נשמתו בטהרה ואמרו מיד הותר הנדר, וכ"ש לפ"ד הירושלמי בשבת דכשנכנסו כבר הי' גוסס, א"כ הי' אסור לו לראב"ע לכנוס, ובאדר"נ שם מפורש דראב"ע שאלו הא דהכדור והאמום כו'. [ואע"ג דר"א רבו הי' כדמשמע באדר"נ שם, מ"מ לא מסתבר שהותר לטמא באוהל דאורייתא וכמ"ש התוס' בכתובות (קג:) ד"ה אותו היום כו'.] מ"מ יש לומר דהרמנא הוי' נקט ר"י תחלה מראב"ע שבשימות יתירו הנדר:

הג"הה

[*] ולאחר מיתת ר"ג ודאי לא ירד ראב"ע מנשיאותו אדרבא אפשר הי' הוא לבדו נשיא, ולא נתמנה רשב"ג השני לנשיא עד לאחר מיתתו של ראב"ע ג"כ [ומכוון זה ביותר לדברי תוס' כתובות שהבאתי בפנים שרשב"ג זה לא הי' בימי ר"א וחבריו,] ואם נתמנה רשב"ג עמו אע"פ שהי' קטן ממנו שהי' חבר לתלמידי ר"ע חברו דראב"ע א"כ צריך עיון איך עשו בענין דרשות בשבתות, דלא מסתברי' שהיו נוהגין כבימי ר"ג אבין דלדרוש רשב"ג ב' שבתות וראב"ע שהי' גדול ממנו רק חדא שבתא:

(יד) **גם** בלשון הותר הנדר, יש לעורר, אי מהני מעיקרא דיהא בלשון זה כנדר [שדינו כנדוי וילפי לה הפוסקים מנדרי עי' ר"ן פ"ק דנדרים (ח:) וש"פ שם], והרמב"ם וש"פ כתבו לשון ההתרה בנדרים ושבועות מותר לך ומחול לך ושרי לך, שהוא לשון ברור שהחכם הוא שמתירו לו כעת, אבל לשון הותר הנדר צ"ע. והי דמה דמשמע הותר מעיקרא, לא קשיא דהא קיי"ל חכם מעקר עוקר הנדר למפרע, [ועי' תשו' הרשב"א המיוחסות סי' רס"ב שפי' לשון מותר כענין התרת הקשר (שהנדר נקרא איסר כמו קשר ואיסר) למפרע] ואף בנדוי כן הוא מותר למפרע ע"י התרת החכם וכמו שנראה מלשון הרשב"א בתשובה ח"א סי' תרל"ה וח"ג סי' שכ"ח שדווקא בחרמי צבור רוצה לומר שהתירן מכאן ולהבא כהפרת בעל לאשתו עי"ש, אבל שארי התרת נדוין מותרין הן למפרע כהתרת נדרים ע"י חכם. מ"מ מאי דמשתמע לשון הותר הנדר מאליו, לכאורה י"ל דלא מהני, דדוקא לשון מותר לך שמשמעתו שהחכם מתירו לו הוא דמהני, מיהו ז"א דהא מלשון הירושלמי שהביאו הפוסקים בנדרים (עז:) מבואר דלשון אין כאן נדר מהני, אע"פ שג"כ אין בו שום משמעות שהחכם מתירו לו רק משתמע טפי שמעצמו אין כאן נדר, וא"כ יש ללמוד דה"ה לשון הותר הנדר דמהני בנדוי ובנדרים :

(טו) **גם** במה שעמד על רגליו ואמר הותר הנדה, יש לעורר, אם הי' נדוי גמור והי' צריך התרה גמורה כנדר, א"כ הא אין מתירין נדרים מעומד. ואע"ג דמסקי' בנדרים (עז:) דלמ"ד פותחין בחרטה א"צ ישיבה, רק למ"ד אין פותחין בחרטה ובעי עיוני הוא דצריך ישיבה, מ"מ י"ל דבנדוי כיון שאין בהתרתו ענין לפתוח בחרטה, וגם מצינו בהתרת נדוי לשון עיוני בש"ס כדאי' במ"ק (י"ז.) דא"ל ר"י נשיאה לר' אמי עיי' בדיני' אי מבעי' למישרי לי' כו' עי' ר' אמי בדיני' כו', א"כ לכ"ע צריך ישיבה דווקא בהתרתו, רק אולי י"ל דעיוני דהתם הי' דוקא בעובדא ההיא משום שבבבל לא רצו להתירו, ואתי לקמי דר"י נשיאה לכן גם הוא הוצרך לצוות לעיי' בו היטב אי מבעי' למישרי לי' [וי"ל שמן השמים סיבבו כן בכדי שבתוך כך יבא ההוא סבא ר' שמואל בר נחמיני לבי מדרשא דכמה שני לא אתא וימנעם מלהתיר], אבל בשאר התרת נדוין לא בעי עיוני בהתרת נדוי טפי מבהתרת נדרים בפתיחה בחרטה, ולכן מתירין הנדוי מעומד ג"כ :

(טז) **וישׁ** להביא ראיות נכונות בס"ד שלא הי' נדוי גמור, ורא' שוכה אזכיר מ"ש הריב"ש בתשו' שם, וז"ל, וכן שלא ראינו לר"א שנהג בעטיפת הראש וכפיית המטה וכן לא נאסר בתפילין כמו שנראה מהביא דד' מיתות עכ"ל, ולעיל שם באותה תשובה כתב וז"ל ומיהו ק"ל אמאי לא פשטוה לבעיא דתפילין להתירא מדר"א, ואפ"ל שהי' יכול לדחות דתפילין של הורקנוס עצמו קאמ' עכ"ל. ובתוס' פ"ק דנדה (ז:) בגליון הק' קושיא זו דתפילין בשם ראבי"ה ולא תירצוה. ועל תי' הריב"ש דתפילין של הורקנוס קאמר הקשה בגד"ת שם דא"כ לא הול"ל ונכנס הורקנוס לחלוץ תפליו, דלמה נכנס [דמשמע למקום שהי' בו ר"א בקינוף שלו כדאי' שם] הי' יכול לחלוץ במקומו [בטרקלין]. ויש להוסיף על דבריו דבמנחות (לה:) אמרי' לא ראהו ר"א לבנו הורקנוס כשהניח תפיליו ואם ראהו כו', משמע שלא הי' הורקנוס בנו רגיל להניח תפילין בפניו, וכ"ש לחלוץ בפניו דאיכא איסורא לחלוץ תפילין בפני רבו כמ"ש הפוסקים בא"ח ס"ס ל"ח, אלא שיש לדחות דכאן שהי' צריך לשמש לר"א בחליו לא הי' יכול לזוז ממנו לילך לבית אחר אלא חלץ שם בפניו ונסתלק לצד אחר דמותר כמ"ש הפוסקים שם, אבל בלא זה תי' הריב"ש הוה תמוה דבהדיא מבואר בירושלמי דשבת שם דשל ר"א קאמר, דמסיים שם [לאחר שילתה נשמתו] נכנס ר' יהושע וחלץ תפליו והי' מגפפו ומנשקו ובוכה כו'. ובאדר"ן שם קא תני נכנס הורקנוס בנו לחלוץ תפילין שלו ולא הניחו, מוכח ג"כ דשל ר"א קאמר, וא"כ הקושיא דתפילין חזרה למקומה :

וישׁ לי להעיר בזה בס"ד ולומר דאף אם מנודה אסור בתפילין כאבל, לא היה אסור כ"א ביום א' וכאבל. דנהי דבשארי דברים שאבל אסו' בהן כל ז' כעטיפ' הראש ונעילת הסנדל ושארי, או כל ל' כתספורת, מ"מ כי בעינן למיסר להו במנודה ומצורע, ודאי דלמיסר כל ימי נדוין וצרעתן קאתיי ואפי' זמן ארוך, התם היינו דכי היכי דאבל אסו' כל ימי אבלו ה"כ הני כל ימי נדוין או צרעתן משיך איסוריי, אבל תפילין דבאבל גופי' לא אסרו כל ימי אבלותו רק יום א' שהוא עיקר הצער, בזה מקום לומר דה"ה במנודה ומצורע שאף אם יהיו אסורין בהן, לא יאסרו יותר מהאבל, דבהו ג"כ עיקר מררי' חד יומא ובו הוא שמעולל בעפר קרנו ואין לו להניח פאר התפילין בראשו וכמ"ש רש"י והתוס' פ"ק דברכות (י"א) שזהו טעם איסור התפילין יום א' לאבל, וכדמסקי' פ"ג דמ"ק (כ"א.) שאפי' למ"ד ג' ימים מודה בתפילין, דמצוה שאני ע"ש בפירש"י. אלא שלכאו' לר"א דס"ל במ"ק (שם) שני ימים ראשונים אסו' בתפילין משום דכתיב ימי בכי אבל דעיקר בכי ואבל ב' ימים, א"כ באבל לחודי' אפשר הוא דשייך זה אבל במנודה ומצורע כל ימיהן שוין[*] מי' באמת י"ל איפוך דבמנודה ומצורע אי לא שייך לומר בהו צער ואבל ב' ימים לר"א, א"כ ממילא דינן לאסור בתפילין רק יום א' דהוא עיקר מררא גם לר"א כדאי' שם :

הג"הה

[*] אבל לר' יהושע אע"ג דאית לי' בשני אם באו פנים חדשות חולצין הייט דלגבי פ"א מתעורר האבל כביום ראשון ואיכא מררא טובא, וכמו להיפך לענין שמחה, אע"ג דעיקר שמחת נשואין חד יומא כמ"ש פ"ק דמ"ק (ט:) ולהכי לא קבעו לומר ז' ברכות כ"א ביומא קמא, מ"מ אם באו פנים חדשות שאז מתחדש השמחה בשבילן אף לאחר יום ראשון דינו כיומא קמא :

ובמצורע משמע לפי מאי דהוי בעי הש"ס למיפשטה מברייתא דאמר ר"ע ראשו יהיה פרוע דבר שחוץ לגופו דהיינו תפילין, א"כ ודאי המצורע היה אסור בתפילין כל ימי שטעון פריעה ופרימה שהוא כל ימי חלוטו כדכתיב בקרא וכדתנן פ"ק דמגילה (ח:). וא"כ אפשר מינה' יש לשמוע שהאבעיא היתה מעיקרו ג"כ כן לאסור בתפילין למצורע וה"ה למנודה כל ימיהן, אבל בכ"ז אין זה מוכרח די"ל דנהי כי הוי ס"ד דמצורע אסור בתפילין משום מצות פריעה לר"ע הוי אסיר כל ימי חלוטו שטעון פריעה. אבל כדדחי לה וליכא סברא לאסור מצורע [וכן במנודה לכ"ע] רק משום צער ואבל, ממילא אין לאוסרו יותר מאבל [כיון שכל איסורין הללו אפי' יאסרו לא הוי כ"א מדרבנן אפי' נימא דמנודה עיקרו מה"ת וכמו שכ' הרשב"ץ בתשובה ח"ב סע"ב ע"ש.] וקצת משמע לי כן לי' קיצור פסקי הרא"ש סי' נ"א שכתב ומנודה אפי' ביום ראשון מותר בתפילין, מדביאר אפי' ביום א' משמע דס"ל דביום א' הוא דהוי בעיא דוקא. ואם זכינו לדין במ"ש דמיום ראשון [או שני לר"א כנ"ל] ואילך [אפי' יהי' מנודה אסור בתפלין] הרי הוא חייב בתפילין, א"כ ממילא מסולקת קושית הריב"ש מהא דר"א הניח תפילין ביום פטירתו שזה הי' זמן הרבה אחר הברכה :

והרב מוהר"מ ברלין העיר שמ"מ יש לעורר ממה שלא נזכר שחלץ ר"א תפיליו כשהודיעו ר"ע, דהא ר"א אמרו עליו בסוכה (כ"ז:) שנהג כריב"ז רבו שלא הלך ד"א בלא תפילין [וכן אמרו בירושלמי פ"ב דברכות דר"א וריב"ז רבו לא הוי תפילין זעין מיניי' לא בקייטא ולא בסתוא] וא"כ ודאי הי' לבוש תפלין באותה שעה ג"כ, ולמה לא חלצם [ודוחק לומר שהי' בלילה ודס"ל לילה לאו ז"ת] :

(יז) **וכן** מאותה ששנינו באדר"ן פי"ו שכנסה ר"א בת אחותו קטנה כשהגדילה ובא עלי', דמשמע ודאי שלאחר מיתת אשתו אימא שלום אחתי' דר"ג הוא שכנסה, ולא מסתבר שכנסה אשה אחרת עלי' בחיי' ובפרט קטנה. ובירושלמי דיבמות פי"ג ה"ב אמרו שאמו של ר"א היתה דוחקת בו ליסא בת אחותו וכנסה כשהיא קטנה ולא הכירה עד שהביאה ב' שערות, ולא משמע לומר שאם היתה אימא שלום אשתו [שהי' לו כמה בנים ממנה כדמשמע הלשון בספ"ב דנדרים (כ:) מפני מה בניך יפיפין כו'.] קיימת, למה תדחקנו אמו ליסא עלי' צרתה אשה קטנה, אלא ודאי שלאחר מיתתה של אימא שלום הוא שכנסה, ולא היה לו מי שישמשנו לכן דחקה עליו אמו לישאנה, [ולפ"ז מ"ש ר"א על הורקנוס בנו דעתו ודעת אמו היא שנטרפה, היינו אשתו השני', והורקנוס בנה הי' ולא בנה של אימא שלום שכבר מתה.] וא"כ היה זה לאחר הברכה, כי אימא שלום אחתי' דר"ג היתה חיי' בשעת

בשעת הברכה ולא שבקה ליה לר"א למנפל על אפיה כדאיתא בפי הזהב, וחזינן שאחר הברכה נשא אשה ובא עליה, ותקשי לן דתפשוט מינה בעי' דמנודה מותר בתשה"מ אי אית' דהוי נדוי גמור:

(יח) **ועוד** יש לתמוה טובא על ר"א למה ששה בנדויו כ"כ ולא ביקש התרה שהרי אמרו פ"ק דקדושין (יב:) דרב מנגיד אמאן דשהה עלי' שמתא דרבנן תלתין יומין ופסקה הרמב"ם ס"א מה' טוען ונטען וכן הביאו בסמ"ג ספר ג' ס"ז [והב"י בי"ד ר"ס של"ד הביאו בשם רי"ו וכתב שהרמב"ם שהשמיטו חולק עליו, וכבר תמה עליו בנד"ת שם בזה] ובתד"א רבה פכ"ט אמרו המנודה יום א' למטה אע"פ שהתירו לו אין מותר מלמעלה עד ג' ימים וכל המנודה ג' ימים אין לו התיר מלמעלה עד ז' ימים וכל המנודה ז' ימים למטה אין לו היתר למעלה עד ל' יום. וכל המנודה ל' יום אין לו היתר מלמעלה לעולם ולעולמי עולמים, ע"כ והובא בילקוט שלח לך רמז תשמ"ה:

(יט) **אשר** מכל זה הי' נלע"ד לומר דאף עיקר הנדוי לא היה נדוי גמור לכל הלכותיו, וכל עיקר כוונתם הי' רק להבדילו ולהרחיקו מבה"מד שלא ירבו מחלוק' בישראל, וכמו שהתנצל ר"ג כשעמד עליו נחשול שבים כדאי' בפ' הזהב, וכשגזרו עליו הנדוי לא גזרו מכל חומרי נדוי עליו, כ"א ההרחקה ד"א, כדי שעי"ז יפרשו תלמידיו אצלו, והוא יפרוש מלבא לבהמ"ד שעי"י ההרחקה ממנו ד"א בזיון הוא לו לכנוס לבה"מד, וכן בזיון לתלמידיו שיבואו ללמוד אצלו וירחיקו ממנו ד"א, וגם שלא ידחוק את הרבים וכמ"ש כ"ז הריב"ש בתשו' שם, ומפני דרב גוברי' והיו יריאים שאם ילמד תורה ברבים לא יהי' בידם לעכב הצבור שלא ינהגו להלכה כדבריו, וכדאמרינן פ"ק דנדה (ז:) שכל ימיו של ר"א היו עושין כר"י משום דאי עבדינן כוותי' בחדא עבדו כוותי' באחרנייתא ולא מצינן מחינן בידיי' משום כבודו דר"א [וכמו במקומו של ר"א היו כורתין עצים לעשות פחמים לעשות ברזל למילה בשבת כדאי' ר"פ ר"א דמילה, ולא מיחו בידן חכמים]. לכן ראו להרחיקהו מבה"מד להרחיק התלמידי' ממנו, ורמזה לו ר"ע במה שישב ברחוק ד"א וא"ל לשון חבריך בדלין ממך, שכ"ז אינו אלא על ההרחקה מד"ת ממנו, אבל שאר דיני נדוי לא גזרו עליו כלל, לכן הניח תפילין, ונשא אשה. ומה שנשמט וישב ע"ג קרקע וחלץ מנעליו וכן קרע בגדיו לגי' רש"י אלא מתורת חיוב מנודה הי' כדפרש"י, שלא גזרו עליו באלו אף אם הי' מנודה אסור בהן, אלא מלתא יתירתי ולצערא בעלמא הוא דעבד. וכדאשכחן כה"ג בדוד וילך יחף. [הג"הה ואע"פ שבבמ"ר פ"ג ומד"ש פ"ח אמרו ע"ז שנדוהו וכ"כ ממאמר סבא דמשפטי' (קז:) ע"ש. אבל ש"ס דידן פליג ע"ז בע"כ, דאל"ה הו"ל למיפשט מינה בעיא דמנודה אסור בנעי"הם (דיומא (עז.) ילפי' האי יחף דדוד מדישעי' דהוי יחף ממש. ולא מסוסיא ומרטקא). וכן מה שמסיים במדרשו' שם שקרבוהו נא"ב מדכתי' ישובו לי יריאך וגו', פליג ע"ז ש"ס דידן ואמרי' רפ"ב דיומא (כ"ב:) שנצטרע ונסתלקה ממנו שכינה ופירשו ממנו סנהדרין וכשנתרפא חזרו אליו.] וכן באחאב וילך אט ת"י יחף, וכן קריעת בגדים מצינו בבני יעקב שקרעו בגדיהם במציאת הגביע, ובעתליי' במלוכת יואש, ובכ"ת בשמוע' רעות וצער ולא מתורת חיובא כלל. והיינו דפרכי' במ"ק (כא.) ודלמא מלתא יתירתא כו'. ומעתה מיושב מה שלא ביקש ר"א התרה על הנדוי. כיון שכל עיקרו הי' להרחיקו מבהמ"ד, א"כ כל זמן שלא יחזור בו מהוראותיו לא הי' יכול לבקש התרה, והוא לא הי' רוצה לחזור בו מדעתו, והי' חושב שאדרבא הם יודו לו בתנורו של עכנאי [וכמ"ש בקנה הגדול פי' סע"ב וע"ג ע"ש, וכ"כ בספר המיוחד סדר שופטים סי' תל"ו שהדין הי' עם ר"א.] ומפני שגם זה הי' בידו מפי השמוע' כמו כל דבריו שהיו מפי השמוע'. לכן לא הי' יכול לחזור בו משמועתו הברורה לו ולא הי' מבקש התרה. או שביקש ולא נענו לו מפני זה שלא חזר בו, ומ"מ אין עליו דין משהה עליו שמתא ל' יום כיון שלא הי' נדוי גמור. ומ"מ מקשי' מיני' בפ"ג דברכות (י"ט.) מ"ט לא חשב לי' בהני דאשכחן במתני' דמנדין על כבוד הרב, דעכ"פ יש ראי' מזה שמנדין על כבוד הרב. והי דלר"א משום כבודו הגדול חששו ולא נדוהו נדוי גמור, מ"מ ראי' יש מזה שלאחר ראוי לנדות על כבוד הרב, וכמו דמייתי שם הכי דחוני המעגל ששלחו לו אלמלי חוני אתה גוזרני עליך נדוי, וכן ההיא דתודוס אלמלי תודוס אתה כו', דאע"פ שלהן לא נדו, מ"מ שמעינן דלאחר כה"ג היו מנדין, וא"כ כ"ש דהו"ל למיחשב דר"א דעכ"פ תני בי' לשון ברכוהו, וממילא שמעינן דלאחר היו מנדין נדוי גמור. וכבר הבאתי לעיל אות ה' דברי הרשב"א בתשו' שכתב לשיטתו לענין חרם שלא החמירו על ר"א שהיתה מחלוקתו לש"ש כמו על שאר המוחרמין, אף אנו נאמר כן על הנדוי שמשום כבודו הגדול לא החמירו עליו בכל דיני המנודה [*]:

הג"הה
[*] ולכאו' י"ל מהכיא דפ"ק דר"ה (יח:) שגזרו תענית בחנוכה בלוד וירד ר"א ורחץ ור"י וסיפר. דלכן ר"א רחץ ולא סיפר משום שהיה זה לאחר הברכה לכן נהג איסור בתספורת בדאיפשטא לן לאיסורא במ"ק (טו:), אבל רחיצה היא בעיא דלא איפשטא וס"ל להקל. אבל באמת בברייתא זו בתוספתא דתענית ובירושלמי שם הגירסא איפכא וירד ר"א וסיפר ור"י ורחץ [ואין להוכיח מכאן דלא נהג נדוי מדסיפר, די"ל קודם הברכה הי', וכ"מ מדהי' ר' יהושע עמו יחד ואמרו להם כאחד לאו והתענו כו'], ואף לגי' דידן, אין כאן הוכחה די"ל ר"א לא הי' לו צורך לספר שנסתפר מקרוב ולא היה ניכר בתספורת שלו לכן רחץ, ור"י שהיה צריך לספר סיפר: ע"כ הג"הה

ומעתה י"ל בפשיטות, שכל עיקר נדוי זה של הרחקה ד"א להרחיק מללמוד ממנו שלא ירבה מחלוקת, לא היה לו מקום כ"א עד שעת פטירתו, אבל סמוך לפטירתו שלא הי' עוד חשש זה, ממילא בטל הנדוי ובאו באמת ללמוד ממנו תורה באותה שעה. וכענין מ"ש בפ"ק דנדה (שם) לאחר פטירתו של ר"א החזיר ר"י את הדבר ליושנו לנהוג כר"א משום דאי אתו למעבד באחרנייתא מצינן מחינן בידיי' [ובהגהותיי לקה"ר פי' בס"ד שזהו שהביאו בסוף קהלת רבה אקרא דכמסמרות נטועים, מה מסמר אע"פ שהעבירו ממקומו רשומו ניכר כך של מי שעונותיו גורמין ופוסטין בו יד [לגדותו] אע"פ שחוזר בו רשומו ניכר [וכעין מ"ש במ"ק (יז.) ומהניא בי' כי טהיא בתנורא], ומייתי ע"ז הא דכל ימיו של ר"א היו נוהגין כר"י ואחר שמת ר"א חזרו העם לנהוג כמותו, דר"ל לישב נדויו דר"א, שאינו שוה לפושטי' בו יד דלעיל, ולא נאמר בו רושם, שלא על עונותיו נדוהו רק שלא יעשו כמותו בחייו נגד רבים וירבה המחלוקת, ובאמת לאחר פטירתו אדרבא עשו כמותו:

ומתפרש בפשיטות לשון הותר הנדר [אפי' נימא שאמרי נדוים גמורים, א"א להתיר לאחר מותו,] שאין פירושו שהתירוהו עכשיו, אלא הותר מאליו מעיקרא קאמר שלא הי' הנדוי רק עד זמן הזה, ומצאתי שגם הרשב"א בתשובה א"ד סי' רמ"ה הביא מי שפי' הותר כבר שהתירוהו קודם [וסמוך] לפטירתו וע"ש שדחה זה, ובא"א סי' תשמ"ג וא"ה סרל"ו כ' שאפשר לומר שהותר הנדר ממילא קאמר שאין איסור למתים:

ולפמש"ל מה שנשמט וישב עג"ק וחלץ מנעליו וקרע בגדיו לצערא בעלמא עבד ולא שקיבל עליו הנדוי, א"כ י"ל אפי' היה דעת המנדין בנדוי גמור, מ"מ הוא אמרי שהיה ברור לו שהלכה כמותו, דן אותם כנדוהו שלא כדין, ולכן לא קיבל ע"ע נדוי וכעין מ"ש בירושלמי פ"ג דמ"ק בקשו לנדות את ר"מ אמר להם אינו שומע לכם עד שתאמרו לי את מי מנדין ועל מה מנדין ומייתי עלה בסמוך בקשו לנדות את ר"א אמרו מאן אזיל מודע כו' [ואע"פ של' מאן מודע מ' שנדוהו, אך ממה שהראה לר"ע בהו וב שנעקר וחזר י"ל שהראה בזה שהדין עמו, וחזרו בהן ולא נדוהו] דלשון בקשו הי' משמע נ"כ שבקשו ולא עשו, מיהו ממה דמסיים שם א"כ כד טלקת איתתא סהותא דבייתא ונפלה על רישי' ואמר דומה שהיום חברוי' מקרבין אותי דכתיב מאשפות ירים אביון, מ' שרחקוהו, וכן מביא שם הא דחנך גדול נעשה באותו יום וכ"מ שהי' עינו של ר"א מבטת כו' שבש"ס דידן פ' הזהב, משמע דס"ל נ"כ שנתנדה: ואפי' נאמר שקיבלו עליו, מקום לומר שכיון שסבר בלבו שלא כדין נדוהו, לא הי' נוהג בעצמו רק דברים שהן להחמיר, אבל להקל כגון שלא להניח תפילין ושלא לישא אשה וכיו"ב שהן להקל על ד"ת לא שמע לכן, [אלא שבקריעת בגדיו בא"ק הי' זה להחמיר מתורת נדוי כפרש"י והרמב"ן, לכאו' יש לדון ג"כ שהיה לו לחוש להפסד הבגדים משום בל תשחית, וכדתניא בפ' החובל (צא:) אר"א (ושם כתוב ר' אלעזר בלא יו"ד והוא בן שמוע אבל אפשר עיקר הגי' ר' אליעזר ביו"ד, שהוא רגיל לומר בלשון זה שמעתי כי הוא שמע הרבה כדאי' בפ"ק דנדה (שם) ובשמחות ספ"ט גרסי' בה ר"מ, ואם ט"ס הוא וגרסי' ר"א וכש"ס דידן, א"כ קרוב יותר שהוא ר' אליעזר ביו"ד דא"כ מייתי עלה דר"ג שהוא חבירו דר' אליעזר ולא דר' אלעזר בן שמוע) שמעתי שהמקרע על המת יותר מדאי לוקה (ובשמחות גרסי' בה כמרבה כלים על המת.) משום בל תשחית וע"ש בתיס' י') ואולי יש לפרש בזה בירושלמי דמ"ק שם, דמקשה וכי ל"ל לר"א אחרי רבים להטותי ומשני לא הקפיד אלא ע"י ששרפו טהרותיו בפניו, ע"כ. דהיינו דמשני שאע"פ שהי' מבטל דעתו אליהם להחמיר כדבריהם, אבל לשרוף טהרות בחנם במקום שלדעתו הי' ברור כדבריו, לזה הי' חושש, ולכן התעצם מאד להחזיק בדבריו אולי יודו לדבריו ויציל הטהרות מן השריפה, ועמ"ש בקונטרס בית לדיק אות ט' בס"ד: ואת"ל בקונטרס הזה;

ועתה אבא בג"ה להזכיר מגדולת התנא הקדוש רבי אליעזר • גם בטעם שמו ה ג ד ו ל אשר עטרוהו • וקראתי שמו .

קונטרס

(א) **בפסיקתא** דפי' פרה ובבמ"ר חקת פי"ט אמרו בשעה שעלה משה למרום שמע קולו של הקב"ה שעוסק בפי' פרה אדומה ואומר הלכה בשם אומרה רא"א עגלה בת שנתה ופרה בת שתים אמר לפניו רבש"ע יה"ר שיצ' מחלציי א"ל חיידשילא מחלציך שנ' ושם האחד אליעזר שם אותו המיוחד אליעזר [*] [דהו"ל למיכתב ושם השני וכתי' האחד דרש לי' המיוחד כדדרשי' בכה"ג ביומא (לד:) ומגלה (כ"ח) מיוחד שבעדר] [ועי' בס' הקנה הגדול (עט א') מ"ש בזה], ובאמת נראה שר"א לא לבד שהתחיל בפרה תחלה [וכלשון הפסיקתא עתיד לפתוח בפרה תחלה], אלא בכולה מס' פרה שמעתתי' דר"א בפומן יותר מכל שאר התנאים, ואף תלמידי ר"ע, ר"מ ור' יהודה ור' יוסי ור"ש אבות המשנה וראשי המדברים בכ"מ, כאן בפרה דבריהם מועטין נגד דברי ר"א, [וכשנעמוד למנין הנה במשנה אר"א י"ט דברים בפרה, ועוד ב' דברים השמיים בתוספתא חדשים שלא נשנו במשנה, [ולבד הביא דתוספת' פ"ד דיחידאה היא דר' יהודה תני לה משמי' דר"א] הרי הן כ"א דברים, ויש לרמוז שהוא כמנין שם אהי' שבאימא שמתנה שרש טהרת פרה מי יתן טהור מטמא שהוא שער החמשים המהפך מטמא • א' שבו]. ולא עוד אלא שר"א הראה כחו בפרה כחא דהיתרא, ואף שברוב המקומות ר"א מחמיר וכשיטת ב"ש המחמירין בכ"מ, אבל בפרה הוא מיקל שכל דבריו בפרה להקל חוץ משלשה דברים, וז"ש ר' יהודה בתוספתא דפרה פ"ח והלא אין דבריו של ר"א בפרה אלא להקל אלא שר"א כשרה ור"א כו' כ"ה נוסחת הגר"א שם [והר"ש שם פ"ט מ"ד גרס נ"א ונדחק לפרשה ע"ש] ואף שבפי' הנדפס בשם הגר"א כתוב שם פי' להקל בהך נוסחא, הנה בפי' כ"י הנמצא אצלי אין כתוב זה כלל, ואולי המסדר ומדפיס הפי' הוסיפו מלשון הר"ש, ואע"פ שבשלשה דברים מחמיר, צריך לומר כל דבריו להקל משום רובא, וכי"ב פי' התוספ' פ"ק דנדה (הי) שד"ה ר"מ כו' הא לאתרי' ר"מ מחמיר בכתמים ע"ש [*], ועי"ל בביאורי סוף פ"ק אות כ"ח שכתבתי שמ"ש ריב"ז כך יעלו רים חוקי תורה מפיך לשמים נרמז לו על חוקי דיני פרה שהיו שונים בשמים משמו של ידו נגלו בארץ, ויש לפרש מ"ש עוד בפסיקתא ובמ"ר שם אקרא דאלה הדברים עשיתים ככר עשיתים לר"ע וחביריו דברים שלא נגלו למשה נגלו לר"ע וחביריו, עיקרו נרמז לטעמי פרה שאמרו בפסיקתא שם שלא נגלו למשה ושעליהן אמר שלמה אמרתי אחכמה והיא רחוקה, ונגלו לר"ע וחביריו דקאמר עיקרו הוא ר"א הפותח תחלה בטעמי פרה ואחריו החזיקו ר"ע וסייעתו, ואין לתמוה אחרי שר"א רבו דר"ע הי', איך יכלול בלשון חביריו דר"ע, דמלינו כיוצא בו בס"פ ד' מיתות (סח.) כשחלה ר"א נכנסו ר"ע וחביריו לבקרו והי' שם ר' יהושע רבו דר"ע בכלל כדאי' שם שעמד ואמר הותר הנדר, ועמש"ל בקונטרס עמק הברכה אות ה' בס"ד [ובפי' ההיכלות להגר"א בהיכל ד' ביאר טעם למה נקראו עשרה הרוגי מלוכה בשם ר"ע וחביריו אף שהיו בהן רשב"ג הראשון ור' ישמעאל בן אלישע כה"ג שהיו קודמים לו ולא היו חביריו [וכן ר"א רבו הי' במנינם אלא שניצל לפי הזוהר וכמשית"ל אי"ה] שהוא מפני שר"ע הי' עיקרן, כי הוא נגד נשמת יעקב עצמו שבאה ביששכר והשאר היו שאר בני יעקב ע"ש], ושוב מצאתי מפורש בלשון גמ' למסכת כלה שהביא בעל מנורת המאור סוף ספרו סי' של"ו דמקשה אברייתא דמס' כלה דקרי לר"ע [כעובדא דהתם עם ר"א ור"י רבותיו] מעיקרא רבותיו והדר קרי לי' חביריו, ומשני דכיון דקאו דגבר עלייהו קרי לי' חביריו, ומשמע דהיינו שראו שנתחכם ונאה רבותיו בההיא עובדא [אלא שיש מקום לפרש דבההיא עובדא לחודי' שנאה, הוא שחלקו לו כבוד זה לקראו אח"כ חבריו ולא בשאר דוכתי], וכן י"ל שזה הוא שבמתני' דסוטה פ' כשם (כ"ז:) אמר ר' יהושע על ר"ע בשם תלמיד ריב"ז ולא אמר תלמיד תלמידך [כדקאמר אח"כ על ר"י בן הורקנוס] שהרי ר"ע תלמיד ר"א ור"י תלמידי ריב"ז הי', אלא מפני שנתחכם אח"כ כאלו הי' חבירם של ר"א ור"י חלקו לו כבוד שלא לקרותו בשם תלמידם רק תלמיד ריב"ז רבם [ולר"י בן הורקנוס שקרא תלמיד תלמידך פרש"י שהי' תלמיד ר"ע, וקצת רחוק שתלמידי ר"ע יהיו דורשים אז בו ביום שמינו ראב"ע לנשיא שהיו כולם חברי ר"ע רבם, ותלמידי ר"ע עדיין קטנים היו באותו שעה, ורשב"י תלמיד ר"ע הי' התלמיד ששאל השאלה דתפלת ערבית רשות או חובה או, אבל שיהיו דורשים בו ביום קשה קצת, ואע"פ שאמרו עדיות בו ביום נשנית, ובמס' עדיות נשנו דברים הרבה מתלמידי ר"ע, אין להב"ר כ"כ מעדיות שלכל מסורה כל השומע יבא ויעיד [גם י"ל שהוסיפו מעניניה אח"כ בדור שלאחריו], אבל לדרוש לא מסתברא שדרשו תלמידים אז, אלא יש לפרש שהי' מתלמידי ר"א ור' יהושע וכענין חבירו של ר"ע וחביריו הי' ר"י בן הורקנוס, וקראו ר' יהושע תלמיד תלמידו של ריב"ז, מפני שר"א ור"י תלמידי ריב"ז היו:

הגה"ה

[*] ולפי פירש"י בתורה מן הש"ס דנדרים (ל"ח:) שהילד שלא אדרו משה למולו במלון ונענש עליו הי' אליעזר [ושלא כדברי התי"ט שם שהי' גרשם ומפני התנאי עם יתרו כדאי' במדרשים, ולדבריהם י"ל שלכן נתגלגל הדבר והנה מתנו יהונתן בן גרשם שנעשה כומר לפסל מיכה] יש לומר שלתקן זה הי' ר"א זריז ומזרז בני עירו במצות מילה כדתניא בר"פ ר"א דמילה (קל.) שהיו כורתין עצים לעשות פחמין לעשות ברזל בשב', ותני שם עיר א' היו עושין כר"א פ"א גזרו גזרה על המילה ועל אותה העיר לא גזרו וגם היו מתים בזמנן [ואולי י"ל שנרמז זה בדברי משה כי אלקי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה, שהתפלל משה שבזכותו של ר"א זה שיוצא מחלציו ינצלו מהגזרה ומחרבו של מ"ה]:

[*] ונראה דבזה יש ליישב קו' הטורי אבן בחגיגה (כג:) דאקשה הש"ם אדר"א מההיא דמעולם לא חידשו דבר בפרה דלמא ההיא כר' יהושע היא ולא כר"א [והוא כשיטתו שם דברייתא דאותבה טעון טבילה כר"א אתי' ולא כר' יהושע, אבל הרמב"ם שאע"פ שפסק כר' יהושע כתבה לברייתא דאותבה טעון טבילה בטמא מת בשביעי שלו, נראה דס"ל דר"י מודה בה דבפרה עצמה החמירו ומ"מ ס"ל דלית בה הכירא לצדוקים כיון דבעלמא א"צ הערב שמש לכלים הנגמרין בטהרה (הר"מ ברלין) וכן נראה מלשון הר"ש בפרה ע"ש], דכיון דר"א מקיל בכולי' פרה, לא מסתברא לי' להש"ס לומר דכלל גדול זה ששנינו לא חידשו דבר בפרה לא יהא אליבי' דר"א ג"כ:

(ב) **ואמרן** על ר"א שם האחד המיוחד, כי הוא נתייחד בין גדולי התנאים הראשונים, להיות יסוד תושבע"פ יסוד המשנה ויסוד הקבלה כמשית"ל אי"ה, ובגדלוהו בשם טוב לקרותו בשם ר"א הגדול, אף כי לא נמצא עוד תנא אחר שנקרא ר' אליעזר ביו"ד סתם בכדי שיהי' צריך להזכירו לסימנא מהם בשם הגדול [כי ר' אליעזר בן יעקב ור' אליעזר בנו של ר"י הגלילי שנקראו ביו"ד לא נזכרו בשום מקום בסתם רק בשם אבותיהם ג"כ], אלא שפירשו הטעם בדרוש הרוגי מלוכה (הנדפס בס"ס הכוונות) וכן הגר"א בפי' ההיכלות שמפני שהי' בו נשמת ראובן כמ"ש בז"ח (ע"ב:) סוף איכה בר חד דאיהו ראובן כו' על דיהב עיטא למירמי לבירא אתפיס איהו בבירא ואשתזיב ודא איהו ר"א הגדול כד תפשוהו למינות ויהבוהו בבירא ואשתזיב בנשמתי' דראובן, ע"כ, והיינו עובדא דפ"ק דע"ז (טז:) ותוספתא ספ"ב דחולין וקה"ר פ"א פ"ט בר"א הגדול שנתפס למינות וניצול [ודלא כעמק המלך שער עולם התוהו פס"ז שהביא הנוסחא ר"א בן פרטא כד תפסוהו למינות, ופירשה שהוא עובדא דר"א בן פרטא (שם

נימול

ט"ז:) ונוסחא משובשת נזדמנה לו], ולכן נקרא גדול על שם ראובן הבכור גדול אחים. [והדברים מכוונים למ"ש במגלה עמוקות אופן ע"ב שר"א נשמתו בחסד ועליו רמז משה את גדלך שהראהו הקב"ה נשמת ר"א ע"ש, והוא נשמת ראובן כמ"ש בזהר ויצא (קנ"ג:) ופ' ויחי (רל"ה:) ועי' בלק"ת ויצא וכפי' הגר"א לספד"צ פ"ק (ט"ז ד') בארוכה, וזהו לשון הגדול, לרמוז שהוא ממדת הגדולה]:

(ג) ויש לבאר, שלבד חטא מכירת יוסף של ראובן דאדמי לבירא שתיקן ר"א במה שנתפס, הנה תיקן ר"א ג"כ חטא ראובן בבלהה [דהכי ס"ל לר"א ספ"ה דשבת (נ"ה:) ובב"ר דראובן חטא], והוא כמ"ש באדר"ן פט"ז אל תתמה על יוסף הצדיק (שעמד בנסיון אשת אדוניו) שהרי מעשה דר' צדוק גדול ממנו כו' ואל תתמה על ר' צדוק שהרי מעשה דר"ע גדול הימנו כו' ואל תתמה על ר"ע שהרי מעשה ר"א גדול הימנו שגידל את בת אחותו י"ג שנה עמו במטה [אולי חשב שמא יש בביתו מאנשים שאינם מהוגנים וכעובדא דההוא חסיד בפ' מפנין (קכ"ז:) שאמר שמא תלמיד שאינו בדוק כו'] עד שבאו לה סימנין וקידש' ע"כ [*], הרי שגם כאן באדר"ן נכוון זה דר"א שכבש יצרו י"ג שנה שהיתה עמו במטה' כנסיון הגדול שבגדולי' משל יוסף, ונתכוון לתקן בזה, פגם כמים של ראובן, ובירושלמי דיבמות פ' י"ג ה"ב אמרו שאמו דחקה אותו שישאנה, אולי הי' באמו נילון בלהה (אשת יעקב אביו שהיא כאמו) והמתין כ"כ לישאנה עד שדחקה אמו שישאנה בהתיר, וכן אמרו עליו בספ"ב דנדרים (כ:) ובמס' כלה מגלה טפח ומכסה טפח (למעט הנאתו) ודומה כמי שכפאו שד [ולשון שכפאו שד פי' בת"ז תי' (כ"א) דאיהו שד מן שדי וביאר הגר"א שם בפירושו שלכן הי' נזהר בצניעותו שלא יסתלק היו"ד וישאר שד ח"ו, ומכוון לענינינו לשון שכפאו שד ר"ל שכפאו כבר בענין בלהה, לכן עתה היה נזהר לקדש עצמו במותר לו למעט הנאתו], ובליקוטי' פ"ק דסוטה (י') בארתי בס"ד דשיעורי הערא, דהתם דאמרי' כא"וא בעצמו שיער, שיעורא דר"א דהתם זוטר מכולהו, ולטעמי' שהי' ממהר מגלה טפח כו' ודומה כפי שכפאו כו':

הגה"ה

[*] ומסיים שם שאח"כ א"ל בתי כבר זקנתי לאי והנשאי לבחור שכמותך עד שא"ל הלא אמתך לשפחה לרחוץ רגלי אדוני, כיון ששמע את דבריה נטל ממנה רשות לקדשה, והיינו דר"א לטעמי' בפ' הנשרפין (ע"ו:) שהמשיא בתו לזקן עובר משום אל תחלל את בתך להזנותה, אבל כאן שהיא בעצמה ברשותה (ולא האב משיאה בע"כ) ושנתרצית לכך לכן קידשה לסוף, אבל תחלה נמנע ג"כ משום האי טעמא:

וי"ש ספ"ב דנדרים (כ:) שהיו מספר בהנות ואמר טעמו שלא יתן עיניו באשה אחרת ונמצא באין לידי ממזרות ור"ל בני תמורה דלהלן שם, והוא מפני שראובן הי' בו קצת כעין זה ח"ו עי' בזהר ויחי (רכ"ב:) דיעקב לאו רעותי' למיהב קמי' בהאי כו' שאר אייבי עלמא דעבדין ההוא עובדא בשמא אחרא איקרון כו', ועי' במ"א סי' ר"מ סק"ט, לכן הי' חושש ליזהר בזה מאד [ואולי מ"ש מענין זה בראובן הוא שניתן מקום שיתגלגל הדבר שר"א הי' ע"ה עד כ"ח שנה, וכמ"ש בזוהר ויצא בס"ת (קנ"ה.) דהא לא משיך כו' ונפשא דלי' אתחלף כו', וכשהגיע לכ"ח שנה אז האיר בו כ"ח וראשית אונו של נשמת ראובן ביתר שאת ועוז ולמד תורה]:

ובכ"ז שנתכוין לתקן חטא ראובן, לא פלט מינה לגמרי בלא שבל עונש ייסורין מענין ראובן ג"כ, והוא מה שברכוהו, שנתגלגל הדבר לסבול נגד מ"ש ארור שוכב עם אשת אביו [וכמ"ש בשבת שם אפשר יעמדו בניו על כו' ויאמרו להם ארור שוכב כו'], ולא הותר הנדר עד יום מותו, וכמו ראובן שלא היתה גמר סליחתו עד שבקש עליו משה רחמים לאחר מותו יחי ראובן ואל ימות [וכבר פי' המחברים ז"ל מ"ש בתרגום אונקלוס שם אל ימות במותא תנינא, שרמזו על ר"א שבאה בו נשמת ראובן פעם שני, שהתפלל

משה שיגלגל ולא יהרג, ויש בענין ראובן עם יוסף רמזים על ענין ר"א שלא יהרג, יד אל תשלחו בו [בלא ו' השימוש דו"ד) בגימט' אליעזר בן הורקנוס. למען הציל אותו מידם בגימטריא זה אליעזר בן הורקנוס עה"כ, ויאמר לא נכנו נפש בגימט' אליעזר הגדול בן הורקנוס עה"כ]:

וי"ל ז"ש ר"א בפ"ב דאבות איזה דרך ישרה כו' עין טובה, הוא כשרשו נשמת ראובן בראיי' וכמ"ש בתיקונים ת"ע (קכ"ט:) ולכן מדקדק ר"א בראי' דוראיתם אותו ראיי' ברורה דוקא בין תכלת לכרתי, ולכן בסוף הוריות כשהי' מהלך בספינה ראה בראייתו מאור גדול בים עיניו של לויתן, ועי' להלן אות ז' [ד"ה ובאבות פ"ב] בזה. ומפני שבחלל ראובן יצועי אביו ניטל ממנו שם בכור וגדול, לכן כשתיקן ר"א נשמתו הוחזר לו שם הכבוד של הגדול והבכור:

(ד) ויש ליתן טעם עוד על שמו הגדול, מפני שבפ"ד דאבות שנינו מחלוקת מי הוא הגדול בתלמידי ריב"ז שבכללן ר"א ור"א בן ערך, דסתמא דמתני' ת"ק תני לה משמי' דריב"ז דאליעזר בן הורקנוס בכף שני' מכריע את כלם, ואבא שאול יחידאה אמר משמו [של ריב"ז] דאלעזר בן ערך מכריע את כלם, ולכן קראוהו לר"א בשם הגדול, להורות דאיקבעא הלכה כת"ק דסתם מתני' משמי' דריב"ז שהוא הגדול בתלמידי ריב"ז [עיקרי חכמי ישראל שמהן נתרבה תורה] ואף אם ר"א בן ערך עמהם, וי"ל בס"ד, שבאמת דברי שניהם ת"ק ואבא שאול בשם ריב"ז נתאמתו בזה, שאבא שאול עדותו נאמנה ששמע מפי ריב"ז שאלעזר בן ערך מכריע את כלם באותה שעה שהיו לומדין לפני ריב"ז, שהוא הי' מוכה שבאו של ר"א בן ערך מעיין המתגבר, וכן כשהשיבו באבות על שאלותיו צאו וראו איזה דרך כו' א"ל רואה אני דברי ראב"ע מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם, וכן תניא באדר"ן פי"ד כשמת בנו של ריב"ז ונכנסו תלמידיו אצלו לנחמו לא מצא נוחם לנפשו בדברי כלן, עד אחרן עאל ראב"ע לקמי' וכיון שראהו אמר לשמשו טול לפני כלי והולך אחרי לבית המרחץ שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד בו [לא אוכל להתאפק מלהתנחם בדבריו כי ישעשעו נפשי] וכן הי' שא"ל ריב"ז על דבריו נתנחמתי כדרך שב"א מנחמין. הרי נראה שריב"ז הי' מחזיק לגדול מכלן כדברי אבא שאול, אלא שמ"מ דברי ת"ק שאמר ריב"ז שר"א בן הורקנוס מכריע את כלם נתקיימו לסוף, אמת לעד, משום שצפה ריב"ז ברוה"ק לסוף, ששנינו באדר"ן שם, כשיצאו [תלמידי ריב"ז] מלפניו הוא [ר"א בן ערך] אמר אלך לדיומסת מקום יפה ומים יפים ונאים והם אמרו נלך ליבנה מקום שת"ח מרובים אוהבים את התורה הוא שהלך לדיומסת נתמעט שמו בתורה הם שהלכו ליבנה נתגדל שמם בתורה ע"כ, והיינו עובדא דשבת (קמ"ז:) דאמשיך ראב"ע כי אקלע לדיומסת בתריי' ואיעקר תלמודי' וקרא בספרא החדש הי' לבם ובעו רבנן רחמי עליי' והדר תלמודי' והיינו דתנן ר' נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבא אחריך שחביריך יקיימוה בידיך ואל בינתך אל תשען ולא ר' נהוראי שמו אלא ר"א בן ערך שמו כו'. (הג"הה ונראה שכל משנה זו ר' נהוראי שהוא ר"א בן ערך אמרה כנגד עצמו על מעשה זו שאירע לו, אל תאמר שהיא תבא אחריך הוא כמ"ש במעשה זו בקה"ר פ"ז פ"ז כשהמתין ר"א בן ערך שיבואו חבריו אצלו ולא באו ורצה לילך אצלם וא"ל אשתו מי צריך למי וא"ל הן צריכין לי וא"ל חמת ועכברים כו' החמת אצל העכברים ושמע לה וישב שם עד ששכח תלמודו, וז"ש אל תאמר שהיא תבא אחריך אפי' אתה גדול מחבריך לא תמתין עד שיבאו אצלך ללמוד כדברי אשתו, שאם לא יבואו וכ"כ נב"כ תשכח לימודך, שחבריך יקיימוה בידך פירש' רש"י שהוא סיומא דקמייתא דהוי גולה למקום תורה, ויש לפרש שהוא דבר בפ"ע ומלת אל תאמר מושך גם ע"ז, אל תאמר שחבריך יקיימוה בידך (והוא מדת דבר שחבירו מוכיח עליו שבל"ב מדות דראב"י הגלילי) ומפני שחבריו של ראב"ע בקשו עליו רחמים והדר תלמודי' (ובילקוט קהלת כ"ה שאליהו ז"ל החזיר לו לימודו), לכן אמר שלא תסמוך ע"ז שחבריך יקיימוה בידיך, כי לא בכל עידנא מתרחיש ניסא (גם לא חזר עוד למעלתו הראשונה כמ"ש בפנים), ואל בינתך אל תשען, על רוחב בינתך שהי' בתחלה מעין המתגבר מכריע כל חכמי ישראל

ישראל בכף מאזנים, ובכ"ז נתמעט שמו אח"כ בתורה, ומסיים שם בקה"ר כשבאו אצלו שאלו אותו פת חטין או פת שעורין אי טב אוכלה בלפתן ולא ידע להשיבן בלפתן, ר"א ור"י אומרים ב' תבשילין לפותין זה בזה, ע"כ, ופי' המ"כ ששאלוהו איזה מהן טוב לאכלו בלפתן ולא ידע להשיבן בלפתן ששכח מהו לפתן, והן דברי תימא ששאלוהו דברי בורות והוא כאונאת דברים על ששכח תלמודו (גם עדיין לא היה ידוע להם זה כלל), גם איך ישכח פי' מלת בליפתן וכי תורה היא אינה אלא לשון הדיוטות בעלמא ולא לשון מקרא כלל, וכי שכח לשון המדברת, והדבר ברור שט"ס הוא, וצ"ל במקום מי טב, מיסב ואוכלה כו' (וכ"מ בס"ד אח"כ בדפוס פ"פ ישן נרשם על הגליון בדפוס כ"א מיסב) והוא לשון המשנה דנגעים פי"ג דמייתי' בכ"מ בש"ס לענין אכילת פרס בבית המנוגע דבעינן שישהא כדי אכילת פת חטין ולא פת שעורין ומסיב ואוכל ובלפתן דוקא, ושאלוהו הלכות אלו ולא ידע להשיבן, והא דבלפתן הוא ליון נמשך למשה שר"א ור"י מפרשים מלת בלפתן שבמשנה שמביא המדרש דרך אגב כדרך המדרש והירושלמי בכ"מ (ובילקוט שם יש ל"א ע"פ פי' המ"כ ע"ש, וכבר רמזתי בכ"מ שלפעמים מסדר הילקוט ע"פ פירושו שהי' מפרש בלשון המדרשים שינה מדעתו בלשונם, ואין זה מעיקר נוסחא שהי' לפניו במדרשים עצמן, ע"כ אין כ"כ לסמוך ע"ז במקומות), ונראה מה שהזמין ה' בפיהם לשאלו הלכות אלו דוקא, הוא דבר ה' מכוין לענינו של ראב"ע שעל ששהה שם ונמשך בתר תענוגי דיומסת דבקה בחכמתו נגע החומר ונשכח למודו, כמו הנכנס בבית המנוגע שאין הנגע וטומאתו דבקה בו בשיעור אכילת פרס עד שישהא בו ויאכל ויהנה שם דרך תענוג לחם חמודות פת חטין ולא שעורין ודרך הסיבה כבני חורין ובלפתן כדרך עונג יתירא, ומזה בא התעוררת בנפש יקרה של ראב"ע ושב בתשובה לפני ה', ואז מצאו מקום חביריו להתפלל עבורו לרצון עליו ואהדר תלמודי'.)

והאי נתמעט שמו בתורה דקאמר, נראה שלאו למימרא שנתמעט ממעלתו על להבא ולא הוסיף להיות עוד מעין המתגבר [וכן בדין כיון שחבריו בקשו עליו רחמים והדר תלמודי', א"א לו להתגדל מכן, וכמשל המעין שאין מימיו יכולין לעלות להר גבוה יותר ממקום שיצאו ממנו כדפרש"י ביומא (לא.) ד"ה גבוה כו', ואין זה דומה לתלמיד שיכול להתחכם אח"כ יותר מרבו], אלא אף על לשעבר שהי' כמעין המתגבר על שנמשך אחרי תענוגי דיומסת ושכח תלמודו נגזר עליו ונתמעט שמו בתורה, שלא נזכרו הלכות משמו כ"א מעט, ובמשנה לא נזכר שמו לבד באבות כלל אף פ"א רק בברייתות נזכר מעט, משא"כ חביריו שהלכו ליבנה נתגדל שמם בתורה, שר"א ור"י חבריו עמדו ומלאו את ישראל תורה [ואף שאר החברים ר"י הכהן ור"ש בן נתנאל ג"כ לא נזכרו כ"א באיזה מקומות מועטין, בהן אין זה גריעות ממעלתם הראשונה, שגם בתחלה נשתבחו מפי ריב"ז בחסידות ויראת חטא, משא"כ ר"א בן ערך שנשתבח תחלה במעין המתגבר ואח"כ נתמעט שמו הרי זה עונש לו], והן הן עיקרי מקבלי ומסדרי תושבע"פ לפנינו, וע"כ תנא בספרי שופטים פסקא קפ"ח לא תסיג גבול עולם שלא תחליף דברי ר"א לדברי ר"י כו', ובאדר"ן פ"ג לשקוד על דלתי תורתי חובה לאדם שישמש ג' ת"ח כגון ר"א ור"י ור"ע, ור"א גדול מכולן אף מר"י לענין זה, וסימן לדבר שר"א נזכר במשנה קרוב לכפליים פעמים נגד ר' יהושע, ולא עוד אלא שהוא הפותח תחלה במשנת ברכו', ואף להך לישנא בש"ס דברכות דרישא סתמא היא ולא ר"א היא, מ"מ בא זכרו ראשונה לשאר כל התנאים [וכ"מ אח"כ שכתב בס' יוחסין זה לשבחו שהוא הראשון שנזכר שמו במשנה], ונראה שגם הוא הסוגר, שחתם רבי מס' עוקצין במשנה דכוורת דבורים שנחלקו בה ר"א וחכמים אע"פ שכבר נשנית בשביעית, אך ורק בכדי לחתום המשנה בדבריו ושמו של ר"א, ואגבן הוא שהובא מלתיי' דב"ש וב"ה בדבש מאימתי מטמא משום משקה אגב כוורת דבורים דקתני [וגם בכלל הא דב"ש אפשר הוי גם ר"א דשמותי הוא סובר כב"ש, ועי' בב"ב (פ' י) בזה], וזה שאנלנו מסיים המשנה בדברי ר"ש בן חלפתא ור"י בן לוי, כבר כ' המפרשים שהוא הוספה בכדי לסיים בדבר טוב [ועמ"ש בהגהותיי לבמ"ר פי"ב], ולא עוד אלא שעיקר תורתו של ר"ע שאליבי' נסדרו כלהו תושבע"פ כדאי' בסנהדרין (פ"ו.) וכלהו אליבא דר"ע, עיקר תורתו מר"א [אע"פ שלמד גם אצל ר"י, מ"מ מצאנו ביותר בש"ס שמפלפל ר"ע עם ר"א רבו ממה שנמצאהו עם ר"י], ויש לכוין הדבר לפמש"ל שהוא נשמת ראובן, שלכן ר"ע שהוא נשמ' יששכר האיר בתורתו ע"י ר"א כמו כל עיקר לידי' יששכר בסיבת ראובן שהוא מצא הדודאים ונתן הי' ללאה אמו בשכרן את יששכר, ואף מדר' התור' [שהוא מכילתי' ספרא וספרי כמ"ש רש"י בכ"מ] מסיים בדברי ר"א בספרי ואפשר גם תחלתו דהיינו המכילתא באותה מכילתא שסודרה מתלמידי ר"ע דהיינו מכילתא דרשב"י שהביא הרמב"ן בפי' התורה בכ"מ וש"מ, היתה ההתחלה ג"כ בדברי ר"א [והמכילתא שלנו הוא דר' ישמעאל שלא קיבל מר"א אלא מר' נחוניא בן הקנה (ומ"ש קצת שר' ישמעאל קיבל מר"ע, אינו נכון וכבר השיג היוחסין ע"ז), לכן אינה מתחלת בדברי ר"א], ולהורות דכל הני שאליבא דר"ע, מילוי מדותיו של ר"א הן שקיבלם ר"ע ממנו וחזר ושנאן לתלמידיו:

ולא זו בלבד במשנה הוא אבי המשנה, אלא אף בסתרי המרכבה הוא ר"א יסוד הקבלה, ומצאתי בהקדמת ס' ברית מנוחה שכתב שריב"ז ויונתן בן עוזיאל מסרו סודות התורה לר' אליעזר, ובזוהר תולדות (קמ"ה.) אמרו דריב"ז הוי אמר ש' הלכות פסוקות ברזא דחכמתא עילאה בפסוק ושם אשתו מהיטבאל ולא גלי לון אלא לר"א דהוי עמי' [ועי' לקמן אות ה' בהג"הה בזה]. הרי אע"פ שהי' ריב"ז משבח לראב"ע במעין המתגבר מכל תלמידיו, בכ"ז סתרי תורה אלו מסרן לר"א בן הורקנוס [ואף בההיא דחגיגה (י"ד:) שהרצה ר"א בן ערך במרכבה לפני ריב"ז, מצאתי בפרש"י רים קצת שנראה גורס בה ר"א בן הורקנוס ע"ש], והוא מטעם שכתבתי לעיל דריב"ז לפה ברוה"ק שביד ר"א בן הורקנוס בור סיד שאין מאבד טפה הוא שיתקיים למודו, וממנו תצא תורה לישראל, ומראב"ע תשכח ויחזירוהו חבריו לו [ואפשר אם לא הי' מוסרן רק לר"א בן ערך אז אח"כ כששכח למודו, אף אם היו חבריו מבקשין רחמי' דליהדר תלמודי' לא הוי הדר לי' סתרי תורה אלו שהיו נעלמין מחבריו, ולטעם זה יתיישב אף לפמ"ש בז"ח בראשית במדה"נ (ס' א') דהני ש' הלכות מסר לר"א בן ערך ור"א בן הורקנוס דהוי עסקי עמי' במרכבה, כי אף שמסר לר"א בן ערך הוצרך למסור לר"א בן הורקנוס בכדי שאח"ז כשישכח ראב"ע ימסרם לו ראב"ה] *] ור"א הוא שמסרה לר"ע, ור"ע לר"ש וחביריו [ובהקדמת ברית מנוחה שם כתוב ר"ע לר"י הנשיא ומר"י הנשיא בא ליד ר"ש וט"ס הוא וצ"ל להיפוך ר"ע לר"ש ומר"ש בא ליד ר"י הנשיא], ונמצינו למדין שאף דברי קבלתו של ר"ש בזוהר ותיקונין יסודן מקבלתו של ר"א וקרובין דבריהן להיות שוין ברמזיהן במקומות הרבה, וגדולי המקובלים הראשוני ז"ל שלא נגלה בימיהם זוהר הזוהר כמו הרמב"ן ותלמידיו ור' בחיי ור' טודרוס הלוי זוהר הכבוד היו משתמשין לאור מאמרי הפר"א במקום זוהר, ואף הריקאנטי והר"מ בן גבאי בעל עה"ק שכבר גלה בימיהן ס' הזוהר, בכ"ז בהיותן שותי מימי רבותיהן הרמ"ן ותלמידיו לא זזו ידן מלאחוז דברי הפר"א להביאן תמיד יחד עם ס' הזהר, ולכן טרחתי במעט ידיעתי לרמוז ולעורר המעיין במקומו' הרבה איך שעניני הפר"א מכוונין בעניני' אלו עם דברי הזהר ואף לפענ"ד עם דברי האר"י ותלמידיו ומי שחננו ה' דעת קדושים יוסף לקח בזה למצוא גנזי אוצרות חכמה בקרבו:

ולפי

הג"הה

*] וי"ל שז"ש באדר"ן פי"ד שאמר ריב"ז על ר"א ב' משלים בור סיד שאינו מאבד טפה וקנקן זפותה שמשמרת את יינה, שמשל הבור עם המים הוא על נגלות התורה שנמשלה למים להשקות לכל צמא בגלוי לכל, ומשל היין על נסתרות התורה כמ"ש הגר"א בפי' התור' ובמשלי בכ"מ שנמשלו ליין שהוא סתום וכנוס בענביו ואינו מתגל' אלא ע"י דריכה להפרישו מקליפותיו החרצנים וזגים, ורמז ריב"ז ששניהם לא נתקיימו רק בר"א על מכונם:

שם האחר אליעזר

ולפי הטעם שכתבתי על קריאתו בשם ר"א הגדול על שהגדיל על כל תלמידי ריב"ז והגדיל לעשות להרבין ולהעמיד תורה בישראל ע"י תלמידיו, בזה יתכן מה שלא נזכר בשם זה ר"א הגדול בשום מקום במשניות [רק בשלהי סוטה, אשר אינו מעיקר המשנה כמ"ש בתוס' י"ט שם ע"ש, אלא שבמשנה בירושלמי ישנו ג"כ] רק בברייתות, כי במשנה שעיקרה נסדרה בימי התנאים הראשונים ר"ע ותלמידיו, אפשר עדיין לא נתברר זה כ"כ עד ימי סידור הברייתות, שאז ראו כל מעשה תקפו וגבורתו, שראו שרבי פתח וחתם בו המשניות, ושכל המשנה מדברי ר"א ותלמידיו ותלמידי תלמידיו, אז גדלוהו בשם טוב הגדול.

ובענין הפלגת גדולת חכמתו ומעשיו כתב הוחסין וז"ל• ורבה מלספור חכמתו ומדותיו שאם היו השמים גוילים וכל עצי הלבנון קולמסים ומי הים דיו לא יספיקו לחכמתו עכ"ל • ובכ"ז ראיתי להזכיר מה שאמרו בו בגמ' וש"מ, ולהעיר באוו דברים בס"ד קצת •

(ה) **בספ"ב** דסנהדרין (סח) שאמר ר"א בשעת פטירתו אוי לכם שתי זרועותי שהן כשני ס"ת שנגללין [ובזוהר וירא במדה"נ (נט.) הלשון וי לבון תרין דרועי וי לכון תרין תורות דישתכחון יומא דין כו', משמע שר"ל תושב"כ ותושבע"פ, וללשון הש"ס כשני ס"ת וכן באדר"ן פכ"ה כב' ס"ת לא משמע כן(*) ובאדר"ן שם ושה"ר שם שאמר אם יהיו כל הימים דיו ואגמיי קולמסין ושמים וארץ מגלות וכל ב"א לבלרין אין מספיקין לכתוב תורה שלמדתי ואני לא חסרתיה (ופי' בהגהותיו שם בס"ד שר"ל שתלמידיו לא חסרוה ממנו שלא למדו כ"א מעט, וכעין מ"ש בסנהדרין ואדר"ן וזהר שם שאמר לא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת) אלא כאדם שמטביל זכרות מכחול בים (ועי' במס' סופרים פט"ז ובילקוט בראשי' סוף רמז כי שכן אמר ריב"ז) ולא עוד אלא שאני שונה ש' הלכות בבהרת עזה ולא היה אדם ששאלני בהם מעולם, [ובאדר"ן שם ובמדה"נ שם (נ"ח:) אמרו שבשעת פטירתו לימדם להם, ואמר שם ואזל אשא ואוליף בבהרת עזה ש' הלכות פסוקות [הגה"ח ואפשר ש' הלכות פסוקות אלו, הן הן משרש הלכות פסוקות שהזכירו בזוהר תולדות (קמ"ה:) דהוי ריב"ז אמר ברזא דחכמתא עילאה בפסוק ושם אשתו מהיטבאל וגו' ולא גלי לון אלא לר"א, וכ"ה בז"ח בראשית (ט' א') (ושם אי' דגלי לון לר"א ולר"א בן ערך), דלשון הלכות פסוקות משמע דתלי בהון הלכות פסקא דדינא, והיינו כי שרשי הדינין שתכן שרש הנגעים, הוא ממ"ק דמיתו : ע"כ הגה"ה] ולא עוד אלא שאני שונה ש' הלכות וא"ל ג' אלפים הלכות[*] בנטיעת קשואין :

הגה"ה

[*] וז"ש עליו שלהי סוטה משמת ר"א נגנז ס"ת ע"ש בפרש"י א), ובפ' חלק (ק"א) שאמרו עליו תלמידיו כשחלה אפשר ס"ת שרוי בצער ולא נבכה, ובריש שה"ר שאמר ר' יהושע על האבן שהי' יושב עליו ר"א בבית המדרש האבן הזאת דומה להר סיני [והוא כמ"ש בפר"א פ"ב עליו ריב"ז שיכול לומר ד"ת יותר ממה שקיבלו מסיני, וז"ש במדה"נ וירא [שם] כל יומוי דר"א הוי שמעתא נהירא מפומי' כיומא דאתיהיבת מטורא דסיני,] וזה שישב עלי' דומה לארון הברית, [ועיקר הענין מכוון למ"ש בסוף ספר הגלגולים שנשמתו ביסוד דאבא או דז"א ע"ש] :

הגה"ה

[*] ובתשובת הגאונים שבש"ס נהרות דמשק סי' י"ד ששאלו לרב האי גאון אם נתפרשו מן ההלכות ההם וכיצד היה הוא, והשיב שזה הלכות כשפים שהוצרכו סנהדרין ללמדן בכדי לידע שזה מבן נהרג המכשף עליהן [והזכירו זה התוס' במנחות (ס"ה) ה"ה בעלי בשם רב האי גאון] וכן לבדוק הנביא הנותן אותות שאין נביא אלא שתקובל בסנהדרין, ועכשיו שאין לנו דין ד' מיתות לא הוצרכו אדם בקבלה שלא יבואו בהם לידי תקלה, ויש מהן מעט סודות מורים ביד בניהם של אותן חכמים ויש נרית בחרס כ"ד שאין למוסרן אלא לנאמנים ולמי שרואין בו הכרת פנים [ר"ל בשרטוטין כמ"ש בספ' נ"ט וסי' קכ"ב באורכם עכ"ל] : ע"כ הגה"ה:

ובז"ח בראשית (ט' ד') שגילה ר"א לר"ע שיחת מלה"ש שיחה כוכבים ומזלות וידיעת אלוני ממה בעתותיו וזמניו (שהי' ר"א בקי בהן וכמ"ש בס"ד בהגעה שלפני פ"ו מפר"א בשם הכוזרי שהי' כתובין לפניו בפר"א) שיחת דקלים ועופות שיחת הרוחות ידיעות תקופות ועבוריהן [ובספ"ב דסוכה (כח.) חושב מדברים אלו בריב"ז, וממנו נראה שקיבלן ר"א, וכמש"ל שסודות התורה מסר ריב"ז לר"א], ובמדה"נ (שם) ואוליף לי' (לר"ע) רי"ן טעמי דפסוקי שיר השירים והוו עיינוי דר"ע נחתין מיא כו' כד מטא להאי פסוקא שמכוני באשישות וגו' לא יכיל ר"ע למסבל ואריס קלי' בבכייתא וגעי ולא הוי ממלל מדחילו דשכינתא דהוות תמן אורי לי' כו' רזין עילאין דהוי בשה"ש ואומי לי' אומאה דלא לשתמש בשום פסוק מיני' בי היכי דלא ליחרוב קב"ה עלמא בגיני' ולא בעי קוב"ה דישתמשין בי' בריית מכגיאות קדושתא דאית בי', וז"ש ר"ע במתני' ספ"ג דידים ח"ו לא נחלק אדם מישראל על שה"ש שלא יטמא את הידים שאין כהע"כ כדאי כיום שניתן בו שה"ש שכל הכתובים קודש ושה"ש ק"ק, שר"ע הוא שקיבל סודות שה"ש מר"א ;

ובספ"ק דסנהדרין (יז:) לפירש"י שם בהא דשל עיר שאין בה שנים לדבר כו' היינו בשבעים לשון, א"כ מדאמרי' שם א"כ ביבנה היו ד' ר"א כו' מבואר דר"א היה יודע לדבר בשבעים לשון [והרמב"ם מפרש שם בענין אחר], וכן משמע קצת שהי' בקי ברפואות שאמר פ"ח דיבמות (ע"ט:) סרים חמה מולך כו' מפני שיש לו רפואה שכן במינן מתרפאין באלכסנדריא, ועי"ש (פ:) בפרש"י ד"ה תיש כו' דתחלה ס"ד דמסברא קאמר הא דיש לו רפואה ; וכן במדידה, שאמר פ"ט דסוטה (מ"ה:) אפשר לגמגם, ומשמע שאף שרי יהושע חבירו הי' בידו חכמה מסוארה לפני מלכים ושרים ותיילב כדאי' בכ"מ, וא"ל ר"ג בשלהי הוריות (י') וכ"כ יש בידך ואתה יורד כו', מ"מ הי' ר"א גדול ממנו אף בחכמות טבעיות וכדמשמע מההיא דפ"ה דב"ב (ע"ד:) שנזדעזע ר"י כשראה מאיר גדול בים, ולא ידע מהו, ור"א הגיד לו שעיניו של לויתן הוא שראה שכתוב בו עיניו כעפעפי שחר ; וכן הא דנטיעת קישואים דאמרי' בבבלי ספ"ז דסנהדרין (שם) דרי' יהושע אגמרי' לר"ע דמר"א לא סברה, הנה בירושלמי שם משמע שגם ר"י מר"א הוא דגמרה [מי' בתוספתא פי"א דסנהדרין גרסי' בה ר"ע במקום ר"י ע"ש] :

(ו) **ובענין הפלגת צדקתו** • ראיתי להביא מ"ש בירושלמי שלהי סוטי' שכשנכנסו לעליי' ביבנה יצתה ב"ק וא"ל יש ביניכם שנים שראוין לרוה"ק ושמואל הקטן א' מהם ונתנו עיניהם בר"א בן הורקנוס (שהוא השני), וז"ש בספרי פ' שופטים פסקא קע"ג כשהי' ר"א מגיע לפסוק זה הי' אומר חבל עלינו מה מי שמדבק כו' המדבק בטומאה דין הוא שתשרה עליו רוה"ק ומי גרס

א) וכס"ד הביא על ר' אלעזר בן שמוע, ותימא שלא הביא פירש"י. שבודאי סובר שהוא ר' אליעזר בן הורקנוס שפירשו כהביא דס"פ ד' מיתות כמ"ש כאן, וכן מוכח ודאי ממה שהקדימו בברייתא בשיטה שם לר"י ור"ע שהוא ר' אליעזר שהי' גדול מהם, ולא ר"א בן שמוע שהי' תלמיד ר"ע, והוא ברור, ומזה יראו המעיינים לשום לב תמיד לדקדק שלא יתחלף להם בין ר"א בן הורקנוס לר"א בן שמוע, ורבותינו בעלי התוס' בכ"מ טרחו בזה לברר הדבר במקומו, ובקונטרס שהתחלתי בס"ד לסדר ע"ז ביארתי שבמחלו' ספ"ב דחלה נראה שחלוקין הש"ס בבלי וירושלמי אם הוא ר' אליעזר או ר' אלעזר ואכמ"ל בכל זה :

גרס עונותיכם היו מבדילים וגו' [ובסנהדרין פ"ח (ס"ה:) גרסי' בברייתא זו ר"ע במקום ר"א דידע ר"א בגפשי' (מן הב"ק הזה) שהי' ראוי לרוה"ק (של נבואה) ובעון הדור נמנע ממנו, וז"ש אבל פלינו כו', ובכל זה אף שבעון הדור לא שרתה עליו רוה"ק, מ"מ מצאנו בו כעין נבואה, שכל היוצא מפיו הי' מתקיים כיוצא מפי נביא, בפ"ו דפסחים (ס"ט) שאמר לר"ע בשחיטה השבתני בשחיטה תהא מיתתו, וכן בספ"ז דסנהדרין (ס"ח) שאמר תמה אני על חכמי הדור אם ימותו מיתת עצמן על שלא באו לשמשני, ולר"ע אמר שלך קשה משלהן, [ובזו"ה בראשית (ט') שאמר לר"ע מוכן תהי' לריח ניחוח, והוא רמז שיהי' מעשרה הרוגי אמונה, שהי' גופן ריח ניחוח של קרבן, וכמ"ש בזוהר פקודי בהיכלות (רנ"ד:) וגופא דלהון כו' ברזא דקורבנא כו'], ועי' באדר"ן פכ"ה: ובפ"ו דעירובין (ס"ג) שאמר על יהודא בן גוריא תלמידו שהורה הלכה בפניו תמהני אם יוצא זה שנתו ולא הוציא שנתו, ואף שאמרו שם שא"ל אימא שלום אשתו נביא אתה והשיב לה כך מקובלני כל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה, מ"מ זה שמת בתוך שנתו הוא מפני דיבורו של ר"א, כי חייבי מיתה בידי שמים אין דינן למות תוך שנהן דוקא, ואף בכרת אינו מת מיד, וכדמוכח מדברי התוס' פ"ב דשבת (כה.) ד"ה כרת וריש יבמות (ב.) ד"ה א"א, ובכריתו' (ז.) ד"ה דתנקקתי, וכ"ש במיתה בידי שמים, [*] ובריש חגיגה (ג.) אמר לר"י בן דורמסקית יוסי פשוט ידך וקבל עיניך וכו' יחזרו עיני יוסי למקומן וחזרו, ולא תימא הכי שי"ל שהי' משום דיבורו וכעין ותגזר אומר ויקם לך אלא מצאנו בספ"ג דמגלה (כ"ה:) שאמר לא ובדוק בתועבת אמך ובדקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול, שהרי זה לשעבר דבר הנמצא בהן כבר וא"א לומר שנתהווה ע"פ דבורו של ר"א עכשיו, אלא הרי היא כנבואה:

הג"הה

[*] ומ"ש בחנני' בן עזור הנביא (ירמי' כ"ח) שא"ל ירמיה השנה אתה מת, התם לא מדין מיתה בידי שמים הוא שנגזר עליו כן, שדין נביא השקר במתנבא מה שלא נאמר לו הוא במיתת ב"ד כדתנן ספ"ט דסנהד' (פט') ולא במיתה בי"ש, אלא גזירה מיוחדת היתה עליו:

ובז"ח בראשית (ט"ז ג') נראה שלפה ברוה"ק זמן הקץ ואמר לר"ע וי דלא ימטא ב"כ כו' אלפא שתיתאי ולא באשלמותי [ואולי הוא לטעמי' בפ"י דסנהדרין (צ"ט) דימות המשיח מ' שנה], [*] ובריפ"ט דשבת (ק"ל) עיר א' היתה בא"י שהיו עושין כר"א והיו מתים בזמנם ופ"א גזרו גזרה על המילה ועל אותה העיר לא גזרה, ובספ"ג דתענית (כ"ה:) כשהתפלל על הגשמים ולא נענה והתפלל ר"ע ונענה והוו מרנני רבנן יצתה בת קול לכבודו [מיי' מצינו כי"ב גם בפ"ז דב"מ (פ"י) לכבודו של ר' יוסי בנו של ר"א ברבי שמעון] ואמרה לא שזה גדול מזה אלא זה מעביר כו', ובזוהר שמות (ט"ו:) דאחזיאו לי' בחלמא אל תתפלל בעד העם הזה כו' וכשהתפלל י"ב טורי אפרסמונא דכיא עייל הכיא דלבש אוכלא ואפודא ובעי מקב"ה דליחוס על עלמא כו':

הג"הה

[*] ועי' בפר"א ספ"ל שנקבעו דברי ר' ישמעאל מה שעתידין לעשות בא"י כו', אשר רובן נראה בעין שנתקיימו ע"ש:

ועל בולנה המעשים הנוראים שנעשו בעת מחלוקת תנורו של עכנאי והברכה בפ"ד דב"מ (נ"ט:) שאמר חרוב זה יוכיח ונעקר חרוב ממקומו ק' וא"ל ת' אמה [ובירושלמי פ"ג דמ"ק שאמר ר"א אם הלכה כדבריהם תתעקר ולא אתעקרת אם הלכה כדברי תתעקר ואתעקרי' אם הלכה כדבריהם תחזור למקומו ולא חזרה אם הלכה כדברי חוזרין וחזרי'], ואמת המים וחזרה לאחורי', [ובקנה הגדול (פ' ע"ג) נראה שהי' גורס בדברי הש"ס גם בחרוב ואמת המים שנעקר בהן ר' יהושע, גם גרס אמת המים קודם חרוב (ובחרוב מצאתי גם במנהמ"א סי' ס"ב שהביא הגי' שחזר למקומו, ועי"ש עוד כ"א בזה) ולא פי' לדבריו מה נעשה בהן כשנער בהן ר"י, דבשלמא בחרוב י"ל שחזר למקומו ונשאר מוטי' כעומד ליפול כעין כותלי בהמ"ד, אבל באמת המים מה נאמר.] וכותלי בית המדרש יוכיחו והטו ליפול, ואף כשגער בהן ר' יהושע לא זקפו משום כבודו דר"א ועדיין מוטין ועומדין [ובירושלמי אי' והין עמודי ב"ה מתרופפין וא"ל ר"י אם ת"ח כו'] [*] ויצתה ב"ק ואמרה מה לכם אצל ר"א שהלכה כמותו בכל מקום [ובירושלמי שם הלשון הלכה כאליעזר בני, ואמרו שם ר' יוחנן בשם רבי אם יאמר לי אדם כך שנה ר"א שונה אני כדבריו אלא דתניא מחלפין, ולא נתברר פירושו אם ר"ל שונה ומורה הלכה כדבריו, ולפ"ז יקשה ממ"ש בירושלמי פ"ק דנדה ה"ד פ"א הורה רבי כרבי אליעזר והי' מצטער כו' ע"ש ובבבלי פ"ק דנדה שם] ואף לאחר שאמר ר"י אין משגיחין בב"ק אשכחי' ר' נתן לאליהו ז"ל ואמר לי' דאמר קב"ה נצחוני בני, וכשהודיעו ר"ע וקבל עליו הברכה [וז"ל יחסין ונכנע מפני חסידותו, אפשר ר"ל מה שלא התרים נגדם וכענין מ"ש בירושלמי כשבקשו לנדות את ר"מ וא"ל איני שומע לכם עד שתאמרו לי כו'.] וזלגו עיניו דמעות, תבע קב"ה ביקרי' ולקה העולם שליש בזיתים שליש בחטים שליש בשעורי' [ולא הוזכר יין, י"ל דהיינו כריב"ב ספ"ה דב"ב (צ:) דפליג ביין ואמר שממעט את הפלה, וא"כ הליקוי בו אינו לרעה כ"כ,] [*] וי"א אף בצק שבידי אשה טפח, ובכל מקום שנתן ר"א עיניו שם נשרף, [ובירושלמי שם משמע דגרסי' נשדף בדל"ת, דמסיים שם ואפי' חטה א' חצי' נשדף וחצי' לא נשדף, מיי' מצינו לשון זה דנתן עיניו בו נשרף ברשב"י ור"א בנו פ"ב דשבת (ל"ג:) לכן אפשר הגירסא נשרף היא הנכונה,] ועמד נחשול על ר"ג כשהי' בא בספינה לטבעו, ובסוף כי נפל על אפיו מת ר"ג מיד [שבעת נפילת אפים, היו רגילין להתפלל על המצערים להם וכההיא דרב פפא דתעני' פ"ק (ו:) דאמר רחמנא ליצלן מכיסופא דשימי]:

הג"הה

[*] ויש לומר רמז ג' אלו חרוב ואמת המים וכותלי ב"ה שהוכיח בהן ר"א, היינו שיוכיחו שנצטער על התורה במיעוט תענוגי אכילה ושתייה (וכמ"ש בפר"א פרק א' שהתענה על התורה והבאתי שם בבני ורי' בס"ד מב"ר ואדר"ן שהי' אוכל קזזות אדמה ואבן שדימה פ"ס) שהרמז לזה חרוב ואמת המים שנסתפק בהן, וכמו רשב"י בספ"ב ושבת (ל"ג:) דאיברי להו חרובא ועינא דמיא, וכן בכ"מ מזכירין חז"ל חרוב כאכילה נמבזה של חיי צער ודוחק כמ"ש חנינא בני די לו בקב חרובין כו', וכן בויק"ר פל"ה וש"ן צריך יהודאה לחרובא עבד תתובא: וכותלי בהמ"ד יוכיחו שלא זז מהן וכמ"ש בספ"ב דסוכה (כח') שלא הקדימו אדם לבהמ"ד ולא הניח אדם ויצא:

הג"הה

[*] ובטעם ליקוי שליש באלו עי' בתשו' הריב"ש סימן שע"ד מ"ש בזה קצת טעם ע"פ מה שכתבו לו בשם הגאונים [וכן הוא לפנינו בתוי' פ"ה דב"מ (ע"א) ד"ה אדם, בשם רב צמח גאון אלא שגם התוס' כתבו שתימא מנין לו]. שהקורא לחבירו רשע יורד עמו לחייו היינו לשרוף שליש תבואתו, שלכן לקה העולם שליש על דמשו לי' מ"ו כרשע, וכתב הריב"ש בעצמו שם שזה כדברי חלומות [ובפ"ד דכתובו' (נ) דבכו יורד עמו לחייו א"א לפרש כן וע"ש בפירש"י] ובקנה הגדול (שם) פי' שהמלאך שליש של עולם ור"א הי' כמו למעלה כמלאך לכן לקה בכתו שליש ע"ש, ולפשוטו י"ל שכיון שללקות הכל א"א שיהי' נחרב העולם, לכן נסתפק בליקוי שליש, שהוא בתבואה וזיתים כגמר הפרי כולו כדתנן פ"ק דמעשרות לענין חיוב מעשרות, ולפמ"ש בע"ח שער אונאה (שהוא שער י"ז) פ"ג שבג' זמנים מתגלה שליש העליון ע"ש, אולי יש לכוין ג' אלו חטה שעורה וזיתים נגד ג' זמנים אלו, ועל אונאת ר"א (שהוא הי' לתיקון ראובן שבחסד שליש העליון,) לקו לרמוז בג' אלו השלישים שלא יתגלו (ואולי יש ליישב לפ"ז ג"כ מה דנקט סדרן זיתים וחטה ושעורה שלכאורה

שלכאורה לפי בישולם הי' ראוי להיות סדרן בהיפך), ואולי יש לכוין ג' אלו נגד ג' דברים שהוזכרו בפ"י דסנהדרין (קא.) שאמרו עליו בשעה שחלה טוב אתה לישראל מטיפת גשמים כו' מגלגל חמה כו' מאב ואם כו' ע"ש, ולפמש"ל שפט"ו בס"ד שקראו על ר"א החוט המשולש כו', י"ל שנגד זה לקו ג' אלו בשליטתן : ע"כ הגה"ה

(ז) **ובענין מדותיו**. תניא ספ"ב דסוכה (כח.) אמרו עליו על ריב"ז מימיו לא שח שיחת חולין ולא הלך ד"א בלא תורה ובלא תפילין ולא קדמו אדם לבהמ"ד, ולא ישן בבהמ"ד לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא הרהר במ"המטו, ולא הניח אדם בב"המד ויצא, ולא מצאו אדם יושב ודומם אלא יושב ושונה, ולא פתח אדם דלת לתלמידיו אלא הוא בעצמו, ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבו לעולם, ולא אמר הגיע עת לעמוד מבית המדרש, וכן הי' ר"א נוהג אחריו, הרי כאן עשר מדות שמנו שנהג ר"א בהן אחרי רבו ריב"ז, ובריש דברייתא שם כשאמר ר"א הזקקתני לומר דבר שלא שמעתי מפי רבותי, ומונה והולך מדותיו, לא נקט מנייהו רק חמשה, א] לא קדמני אדם לבהמ"ד [כמ"ש בזוהר תרומ' (קל"א.) וכל מאן דאקדים בקדמיתא כו' והוא קדמאה כו' זכאה חולקי' כו' ודא איהו ומשחרי (ר"ל לשון שחר, שמשכים ומקדים בשחר יותר מאחרים) ימצאונני כו', ואע"ג דשם אמרו זה בבהכנ"ס ומשום תפלה, כ"ש בבהמ"ד דאיכא תרתי תורה ותפלה, דמסתמא הוו מצלי היכי דהוו גרסי, ובריש שה"ר מיתי' עלה פ"א השכים ומצא הזבלין והתבנין ואמר כתיב אם תבקשנה ככסף וגו' ואנו לא כזבלים ותבנים, ולענין שלא לכנוס באחרונה, אמרו בסוף פ"ו דברכות (מ"ג:) שגנאי הוא לת"ח לכנוס באחרונה לבהמ"ד]. ב] ולא ישנתי כו' [עש"ך י"ד סרמ"ו סקט"ו דמדת חסידות שלהן שנשתבחו בה הוא בשינת עראי לחודא דמדינא שרי כמ"ש בא"ח סקנ"א ס"ג, אבל ש"ק מדינא אסור, ונצטרך לומר לדבריו דלא ש"ק דנקטי' איידי דש"ע נקטי': ואולי יש לפרש שמ"ש הרמב"ם והטוש"ע בי"ד אחריו דאסור לישן בבית המדרש, היינו בשעת בהמ"ד דוקא וכהיא דמסיים עלה דכל המתנמנם בבהמ"ד תורתו נעשי' לו קרעים, דודאי פירושו כן, וכמ"ש רש"י בסנהדרין (ע"א.) שאינו נזכר אלא בפירוקין מחמת שישן באמצע, ולפנינו הגי' בסנהדרין שם כל הישן, אבל שלא בעידן בהמ"ד מותר לישן בבהמ"ד אפי' ש"ק וכמ"ש הגר"א בא"ח שם מההיא דפ"ג דברכות ליפי דבי רב דהני גנו כו', וזהו שנשתבחו בהן שהיו נזהרין בזה ממדת חסידות]. ג] ולא הנחתי אדם כו' (בשה"ר גרים הני תרתי לא קדמני ולא הנחתי סמוכין יחד, ונכון.) [שהי' מאחר בבהמ"ד בלימודו יותר מכולן (אבל רחוק לומר כאן כענין ההיא דפ"ק דברכות (ה:) בשנים שנכנסו להתפלל שחייב להמתין לחבירו שלא יטרוף בתפלתו כשנשאר יחידי, דהתם דוקא בתפלה שאין חברו יכול לצאת באמצע התפלה, ובפ"כ ישאר יחידי ויתבלבל, משא"כ כאן בת"ת) . ד] ולא שחתי כו' [ואע"ג דאמרי' פ"ק דיומא (יט:) שהשח שיחת חולין עובר בעשה, מ"מ מאי שנאי' דריב"ז ור"א (והרמב"ם כתב על רב שלא שח שיחת חולין, והוא מהאגדה שנתשו' הגאונים שבס"ם נהרות דמשק סי' קע"א דחשיב עשרה מילי דחסידותא דהוי עבד רב והא חדא מנייהו, וממנו הוציא היוחסין בכמה דברי' שהביא ולא נודע להבאים אחריו מקומו), כבר נזכר רש"י בזו: ופי' ביומא שם שיחת הילדים וקלות ראש, שהן דברים האסירין לכל כמ"ש פ"ג דאבות שמוציאין האדם מהעולם, ושחוק וקלות ראש מרגילין לידי ערוה, וכאן פירש דברי הבאי ושחוק (ובלא"ה גמי בארתי במי' לברכות בס"ד שאף דברים שאסורים מדינא רק שקשה ליזהר בהן קחשיב בהני דהכא ודפ"ד דמגלה שנשתבחו בהן, אף שמדברי תוספת וכרשב"א במי' שם לא נראה כן.) ה] ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי [עמש"ל אי"ה בזה], ולא חשיב שם עוד חמשה דתני בסיפא שנהג אחרי ריב"ז, ויש ליישב לפי מה שפרש"י שם שר"א חשב להם מדותיו לומר שמפני שטרח כ"כ ושמע מרבותיו הרבה תמיד, לכן דבר שלא שמע הי' ספק בידו (וט"ס בלשון רש"י שם שכתוב לא מפני שטרחתי, ותיבת לא ט"ס, ועי' בפרש"י שבע"י נ"א והיא מגומגמת), וא"כ לא הוצרך לחשוב רק מדות שמוכיחין שקיבל ושמע הרבה מפי רבותיו בבהמ"ד.

אבל הני ו] דלא הלך ד"א בלא תפילין [כמו שמצינו בירושלמי פ"ב דברכות דריב"ז לא הוו תפילין זזין מני' לא בקייטא ולא בסיתוא וכן נהג ר"א תלמידו אחריו, ולכן אף בשעת מיתתו ופ"ש סמוך לחשיכה הי' מלובש בתפילין ומת בהן (ובירושלמי ספ"ב דשבת שר' יהושע חלצן ממנו לאחר מותו, ובמדה"נ וירא (נ"א.) שאמר להורקנוס בנו זיל ואימא לאמך דתסתלק תפילאי באתר עילאה כו']. ז] ולא הרהר במ"המטו [לפי מש"ל במדה ד' שאף דברים שאסור מהדין מ"מ משום קושי זהירות בהן נשתבחו בזה. אין להביא מכאן ראי' שלא כמ"ד בפ"ג דברכות (כד:) שאסור מדינא ועמש"ש בחידושי בס"ד]. ח] ולא פתח אחר דלת לתלמידיו [י"ל שזה הי' מפני שהיה משכים לכל אדם לעסוק בתורה לכן תלמידיו המשכימים לבא הי' הוא הפותח בעצמו, אבל פשוטו משמע משום כבודן ומשום מצוה בו יותר מבשלוחו הוא שפתח בעצמו], איכא ענין לשמיעת ע"י כן דברי הלכות רבות מפי רבותיו, והיא ט] דלא אמר הגיע זמן לעמוד מבהמ"ד [שלא רצה להיות ממעמידי בהמ"ד וכדאר"י בפט"ז דשבת (קיח:) יהא חלקי ממושיבי בהמ"ד ולא ממעמידי בהמ"ד ע"ש בפרש"י (ובפ"י דפסחים תני להך מדה משמי' דר"ע ע"ש:] י"ל שזה לא שייך כ"א כשכבר נתגדל ר"א והנהיג ישיבה בעצמו שאז הי' כח בידו לומר הגיע זמן לעמוד, אבל בעודו תלמיד יושב לפני רבותיו, לא היה סיפק בידו כלל. רק איידך י] דלא מצאו אדם יושב ודומם אלא יושב ושונה קשה קצת (ואולי גם בזה י"ל שבשעה שהי' יושב לפני רבותיו אין כ"כ חידוש שלא הי' יושב ודומם, שכ"ז שהיו רבותיו בבהמ"ד הי' מוכרח לשמוע מהן ולשנות דבריהם:

ובענין הא דדבר שלא שמע מפי רבו היה נזהר מאד. כדאי' בסוכה (כז: כח.) ובפ"ז דיומא (סו:) ומחמיר מאד בזה דאמר בברייתא רפ"ד דברכות (כז:) החולק על ישיבתו של רבו ומתפלל אחורי רבו ונותן שלום לרבו ואומר דבר שלא שמע מפי רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל (ובשלהי מס' כלה תני להו משמא דבן עזאי לכולהו רק נותן שלום תני משמי' דר"א, ותני בכולהו חייב מיתה, גם משמע שם דדבר שלא שמע מפי רבו דהתם היינו שאומר בשם רבו דבר שלא שמע ממנו ע"ש). וכבר כתבתי פירש"י בסוכה שמפני שקבל הרבה מרבותיו (ויש להוסיף שהי' בור סיד שאינו מאבד טפה, שלא שכח דבר משמועותיו), לכן הי' סיפק בידו לאמר רק דברים ששמע מפי רבו, מה שלא הי' זה סיפק ביד אחרים (וז"ש פ"ק דנדה (ז:) לר"י אתה לא שמעת אלא א' ואני שמעתי הרבה (שלכאורה היה לו לומר שמעתי ארבע, ובתוספתא באמת כן הגי' שם ע"ש) אין אומרים למי שלא ראה את החדש כו' שר"ל שמעתי הרבה מרבותי תמיד יותר מכם, (ובפ"ב דפסחים (לח:) ששאלו ר' אלעאי ואמר לא שמעתי ור"י א"ל כו' וכשהרצה לפני ר"א א"ל ברית הן הן הדברים שנאמרו בסיני. דלל"ק שם משמע דבניחותא קאמר ר"א והודה לדברי ר"י כששמען, א"כ נצטרך לומר שתחלה שכח קבלתו בזה מרבותיו. אבל בתוספתא דחלה פ"א איתא להך ברייתא דחלות תודה לענין חלה ומסיים בה שם וכשבאתי והרצתי הדברים לפני ר"א בן עזרי' א"ל ברית הן הן כו', ואע"פ שנוסחת התוספתא משונה מן הש"ס דשם לא תני שר"א אמר לא שמעתי רק רא"ח עשאן לעצמו כו' ורי"א שניהם פטורין, מ"מ למדנו משם דלשון זה של ברית הן הן כו' ראב"ע הוא דאמר לי', וכן מצאתי עוד בתוספתא דפאה פ"ג ובירושלמי שם פ"ו כהאי סוגיא ותני שם בדראב"ע לשון זה דברית הן הן כו', וכן נראה נכון להגיה בפסחים, ובכדי דלא נשווי' לר"א שוכח ד"א ממשנת רבותיו:

ונראה ודאי דהא דלא אמר דבר שלא שמע מפ"ר, לאו דוקא להלכה למעשה הוא דלא אמר, אלא אפי' דרך לימוד לא למעשה כמי לא אמר, וכן מוכרח מסוגיא דסוכה שם דפריך אהא דלא רצה לומר שאסור לפרוס הסדין על הסוכה דתפשוט לי' מדידי' דאמר שאסור להוסיף על אהל ערא', ומאי קושיא דשם אמר לא למעשה ואמר מסברא,

אבל

אבל כאן להורות למעשה לא רצה לומר דבר שלא שמע מפי רבו, אלא ודאי דס"ל להש"ס כיון דאמר לה במתני' שם א"כ בע"כ שמעה מפי רבו והי' יכול להורות למעשה כן ג"כ, דאלו מסברא לא הי' אומרה בבהמ"ד כלל אפי' שלא למעשה, וכן ההיא דיומא מילי דאגדתא נינהו ולא רצה לאומרן לפי שלא שמען מפי רבו אע"ג דלא שייך בהו הלכה למעשה כלל, ומה שמצא שהי' ר"א דן בהלכה עם חבריו, והיו מתווכחין בסברא ובי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן (כגון ההיא דהזאה פ"ו דפסחים (סו) ודזבחים לשם פסח (שם עח:) וכן ההיא דריש תענית (ב׳) ודאם אין ישראל עושין תשובה בפ"ח דסנהדרין (צז:) ובכ"מ), צ"ל לא שהי' דן לחדש הדין מסברא זו אלא הוא הי' אומר משמועה והי' דן לקיים שמועתו, ומה שמצאנו חזר בו ר"א סוכה (כז.) [וזה הקשה הר"ת ברלין] צ"ל שנזכר קבלת רבותיו בענין אחר לכן חזר בו. עוד י"ל שהי' דן עם חבריו דרך פלפול שאם יסכימו הן לדבריו יקבעו הלכה הן ע"פ הסכם דעתם ולא בשמו, כי בשמו אם לא היו מסכימים לדבריו לא הי' רוצה שיאמרו הלכה אף אם לא למעשה. וכמו שהכרתי מההיא דמקשי' מפקק החלון, ואף מפי אחרים לא הי' רוצה לשמוע שידונו לפניו לסתור דברי חכמים, ושבח המקיים דבריהם, וכמש"ל בקונטרס עמה"ב אות י"א ע"ש:

ובאבות פ"ב כשא"ל ריב"ז איזה דרך ישרה שיבור לו האדם ורעה שיתרחק ממנה, בירר ר"א מדת העין להדבק בעין יפה ולהתרחק מן הרעה, ומפני שהוא תיקן נשמת ראובן, ששרשו בראיי' ראו בן כמש"ל לכן אחז לו מדת העין לעיקר. ומפני שמדתו היה בעין, לכן כשברכוהו אמרו כ"מ שנתן עיניו מיד נשרף [וז"ש בפי"א דסנהדרין (ס"ח׳) בחמ"ע בעין מתו (ובב"ר ס"פ כ"ו הגי' להיפך רא"א ברוק כו' וגי' הש"ס תכריע), דר"א סובר שכח העין קשה, ורב דאמר שם נמי כר"א לטעמי' אזיל דאמר בפ"ט דב"מ (קז:) כל חולי זו עין שצ"ט חלקים מתים בעין כו', ואפשר ר"א בהא נמי כוותי' דרב ס"ל]. וכן בשיטתי' אמר בספרי פנחס פסקא קל"ו כהן כח בעינו של משה לראות משהע"ם וכן אתה מוצא בצדיקים שרואים משהע"ם כו': ושם שנינו ג' דברים שאמר ר"א יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך[*]. ואל תהי נוח לכעוס, ומפרש לה באדר"ן שיהי' עניו כהלל ואל יהי' קפדן כשמאי, שאף ע"פ שר"א שמותי הי' מתלמידי ב"ש וגם אמרו עליו בספ"ג דתענית שלא הי' מעביר על מדותיו [וכן מצינו בכ"מ] שהי' משיב דרך קפידא וכמו לר"ע ור"י בן דורמסקית שהבאתי לעיל אות ו' ובר"פ ב דביצה (טו:) הללו בעלי מאה (וכן ההיא דב"ב (קל"ו:) בני רוכל תקברם אמם, ומי' התוס' גרסי שם ר' אלעזר בן שמוע) ובפ"ו דשביעית בירושלמי שהי' אומר ר"א עצמותיו של אותו האיש ישרפו, ובתוספתא פ"ק דכלים שבלבו של כה"ג חביב ממך, וכולן על ד"ת היו]. לכן השמיענו שבכ"ז לא הי' קפדן ח"ו, ואדרבא הזהיר שלא יהיו נוח לכעוס להיות קפדן כשמאי אלא ענוותן כהלל, ובספרי מטות אר"א על משה שמפני שבא לכלל כעס בא לכלל טעות בג' מקומות [ובירושלמי פ"ג דמ"ק כשעבר בשוק וזרקה עליו אשה אחת שופכין מי רחיצה מהבית וקבל באהבה ואמר דומה שהיום חביריי מקרבין אותי דכתיב מאשפות ירים אביון.] כי באמת כיון שהי' תלמידו של ריב"ז מתלמידי הלל, הי' לו לאחוז במדות הלל (וכן לפמש"ל שהי' לתיקון נשמת ראובן, א"כ הי' אחיזתו בחסד מדת ראובן), ואף שעמד בשיטת תלמידי ב"ש, מ"מ לא הניח מלחבב דברי הלל (ולכן אע"פ שהוא שמותי מכת ב"ש, מ"מ מצינו בו דברים הרבה שהוא מיקל נגד חכמים, וכגון בפרה כמש"ל אות א' בס"ד, וכן בהרבה דברים בטהרות (ובתנורו של עכנאי עצמו ר"א הוא המטהר, וכן יצאה נשמתו בטהרה) וכן בכלאים ובתרומות ובנדרים רוב דברי ר"א להקל נגד חכמים, פוק דוק ותשכח, ושלא כשיטת ב"ש שרק דברים אחדים נמנו מקולי ב"ש ומחומרי ב"ה): ושוב יום אחד לפני מיתתך, ומפרשי' בס"פ כ"ג דשבת (קנ"ג.) ונמצא כל ימיו בתשובה. ולטעמי' זה י"ל שאמר ר"א ספ"ו דכריתות (כ"ה.) מתנדב אדם אשם תלוי בכל יום (והוא נקרא אשם חסידים) ואע"פ שר"א אמירא לי' הבאת קרבן לחנם, עד שמחמת זה ס"ל רפ"ז דנזיר (מז.) כה"ג ונזיר יטמא כה"ג ולא נזיר בכדי שלא יצטרך להביא קרבן, מ"מ ס"ל שיכול להביא אש"ת בכל יום, משום הא דשוב יום א' לפני מיתתך:

הגה"ה

[*] וכ"א שם כבוד תלמידך. ולנוסחא זו י"ל דהיינו דשמעינן לי' לר"א בפ"ח דב"ב (קיט:) ובספרי פ' בהעלותך שחולקין כבוד לתלמיד במקום הרב (וכן מצינו שהי' מקפיד על כבוד תלמידיו, שבספ"ה דברכות (ל"ד) כשהתרעמו על התלמיד שעבר לפני התיבה והאריך כו' ואמרו כמה ארכן כו' כמה קצרן כו'. לימד ר"א עליו זכות כלום מאריך כו' כלום מקצר כו', ובר"פ ב דביצה (טו:) כשנתן עיניו בתלמידיו והתחילו פניהן משתנין נזדרז לדבר על לבם בני לא לכם אני אומר כו', ולכן מצאנו שעמדה זכותו לתלמידו שנתחייב שריפה למקום ואמרו הניחו לו שאדם גדול שימש בפ"ה דעירובין (כדי) ומי' בנ"א גורסי' שם ר"א בן יעקב,) וגם הי' מיושב לפי נוסחא זו מה שבשעת פטירתו אמרו בפ"ד דברכות (כח:) שצוה לתלמידיו הזהרו בכבוד חביריכם, דלגי' הספרים שלנו שכבר אמר דג' דברים זה יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך. למה הוצרך לחזור לצוות עלי' שנית קודם פטירתו (ועמש"ל בפנים ליישב זה בס"ד), אבל לגי' נ"א הלזו שבג' דברים אמר כבוד תלמידך, י"ל שקודם פטירתו חזר להזהירם ביותר על כבוד החבירים (דסד"א דוקא התלמיד צריך ליזהר בכבודו כדי שיהי' זריז בלימודו אבל, מה"א"כ בחבירו), אבל מ"מ גי' שלנו חבירך נראה אמיתית שכ"ה מפורש באדר"ן פט"ו ע"ש. והא דכבוד תלמידך תנינן להלן פ"ד מי"ב משמי' דר"א בן שמוע [ומשם נראה שנשתבשו לכתוב כאן בנ"א כן]: ע"כ הגה"ה:

ועוד תני שם במתני' והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה שנשיכתן כו'. ופי' הרמב"ם בפי' המשניות ששנים אלו אינן בחשבון הג' דברים שאמר ר"א, שקיבלן מאחרים ולא מעצמו אמרן (ולפמש"ל שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו אפי' באגדה, צ"ל דלאו דוקא מעצמו, אלא שלא הוא שמען מפי רבו), ובאדר"ן ס"פ ט"ו תני להני ב' דברים שהוסיפן ר"י בר יהודא משום ר"י אביו שאמר משום ר' אלעאי אביו שאמר משום ר"א. ואפשר גם הרמב"ם לכך נתכוון, רק שבהעתקה לא העתיקו כוונתו יפה, ורש"י בפי' אבות פי' שכולן במנין ג' דברים, כי ב' דברים הראשונים כבוד חבירך ואל תהי נוח לכעוס חדא חשיבי, שבזמן שלא תהא נוח לכעוס יהא כבוד חבירך חביב עליך כשלך, והא דהוי מתחמם והוי זהיר כמי אחד הוא, ור"ל שתתחמם כנגד ר"ל מרחוק תתחמם מגד אורן ולא תקרב אל האור והאש פן תכוה בגחלתן, [*] וכמ"ש במכילתא יתרו רפ"ד ובספרי הברכה ס"פ שמ"ג אש דת מה אש קרוב לה נכוה רחוק ממנה צונן אף ד"ת כו':

הגה"ה

[*] ואולי י"ל שכל אלו הדברים אמר ר"א ברו"הק כנגד עצמו של חבריו, שהוא כמזהיר לר"ג וסייעתו חביריו שיזהרו בכבוד חבירם להיות חביב עליהם כשלהן ואל יהיו נוח לכעוס עליו ושוב יום אחד לפני מיתתך אמר על ר"ג שנענש ומת שתאים כד נפל ר"א על אפי' נפק שיפורא מבי ר"ג דשכיב, וז"ש שיהיו זהירין בגחלתן שלא תכוה שנשיכתן כו' (או י"ל ג"כ שאמר זה על עצמו שיותר מדאי קרב אליהן לחלוק עמהן, ולכן נכוה בגחלתן): ע"כ הגה"ה

(ח) **ובפ"ד** דברכות (כח:) כשחלה ונכנסו תלמידיו לבקרו, א"ל הזהרו בכבוד חביריכם. הערותי לעיל אות ז' בהגה"ה לפי גירסא שלנו באבות יהי כבוד

כבוד חבירך חביב כו' למה הוצרך לחזור ולצוות ע"ז קודם פטירתו, וי"ל שעיקר כלל תלמידיו אלו הי' ר"ע, ואליו הוא שרמז בזה ביום פטירתו שלפי ברוה"ק שעתידין תלמידי ר"ע כ"ד אלף למות על שלא נהגו כבוד זה בזה כדאיתא ביבמות פ"ו (סב:) ולזה הקדים ר"א לצוותו על כן, שיזהיר לתלמידיו ע"ז: ומנעו בניכם מן ההגיון. פרש"י ללשון ראשון שלא ירגילו במקרא יותר מדאי דמשכא, וכמ"ש סוף פ"ב דב"מ (לג.) שהעוסק במקרא מדה ואינה מדה, ועי' בירושלמי שלהי הוריות (וברמב"ם פ"א מה' ת"ת הלכה י"ב) ור"א שהוא אבי המשנה הפותח והסוגר כמש"ל אות ד' בס"ד. לכן הזהיר שלא ימשכו יותר מדאי אחר הגיון המקרא בלא משנה, וללשון ב' פירש"י שיחת הילדים. ואין זה שיחת הילדים דתנן פ"ג דאבות שאמר ר"ד בן הורכינוס שמוציא האדם מן העולם, דשם היינו שלא ישיחו הגדולים עם הילדים וכמפורש באדר"ן פכ"א כילד שלא יתכוין כו' בשעה ששונה לשוח עם כו' ובניו וב"ב כו' בטל מן התורה, וכאן הגיון הילדים זה עם זה קאמר שירגילם מילדותם למנוע משיחה בטילה ארוכה [*]. ור"א לטעמי' לעיל סי' ז' שהי' נזהר משיחת חולין. ובערוך פי' שימנעו בניהם מפתרון פסוק כצורתו, ור"ל כדאמרינן בקדושין פ"ב (מ"ט:) המתרגם פסוק כצורתו ה"ז בדאי, ומפרש הגיון קריאה והגייה בעלמא (שאינו אלא כמצפצפים ומהגים) בלא שום לב לפי' תורה שבע"פ. ובליקוטי הגר"א כתב חכמה היא שנקרא הגיון ויש בה י"ג (חלקי) חכמות: והושיבום בין ברכי ת"ח. לפי' ראשון של פרש"י שימנעו משיחת הילדים ע"ז הוא שסיים אלא הושיבם בין ברכי ת"ח, ששם יתדבקו אזניהם לשמוע דברי חכמה מילדותם (וכענין מ"ש בירושלמי פ"ק דיבמות בר' יהושע שהיתה אמו מחזרת עריסתו בבהכ"נ ובהמ"ד כדי שיתדבקו אזניו בד"ת). ולשון בין ברכי הוא לגדלם ולאומנם אצל ת"ח, וכמ"ש יולדו על ברכי יוסף ות"א ורבי יוסף (וי"ל שנגד מה שאביו לא גידל בניו לת"ת, לכן לתקן זה הזהיר בשעת פטירתו לאחרים, שיהיו זהירין להושיבן בין ברכי ת"ח): וכשאתם מתפללין דעו לפני מי אתם מתפללין, דר"א לטעמי' דאמר במתני' (שם) העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים, ומפרשי' לה בגמ' (שם כ"ט:) שדומה עליו כמשאוי או שאינו אומרה בל' תחנונים, לכן הזהיר שידע לפני מי מתפלל, וממילא יתפלל ביראה ותחנוני' ולא תהא עליו כמשאוי:

הגה"ה

[*] שלשון הגיון במקרא משמע על שיחה ארוכה בין אדם לחבירו דוק ותשכח (ואפשר לכן שורש הגה משתתף בפירושו גם על הסרה, כי ההוגים ומשיחים בדברים ארוכים ביניהם, הוגים ומסירים לבם מעניינים אחרים, ומשיאין לבבם רק לדבור ההוא):

ומלבד אלה המדות שאמר ר"א בעצמו, מצאנו עוד מפוזרים בכ"מ מדותיו, ראיתי לקבצם ולהעיר קצת בהן בס"ד

(ט) במדת מואס בבצע,

נמצאהו בז לכל הון נגד אהבת התורה והמצות כמ"ש בפר"א ספ"ב כשרצה אביו לנדות כל אחיו מנכסיו וליתנם לו, וא"ל ר"א איני שוה אלא כאחד מהם אילו קרקעות בקשתי מלפני ה' כו' ואילו כסף וזהב בקשתי כו' אלא תורה שנאמר על כן כל פקודי כל וגו' (ופי' בביאורי בס"ד דסמיך אקרא דלקמי' על כן אהבתי מצותיך מזהב ומפז), ולפי גירס' השאילתות שאביא להלן בקונטרס בית נדיק אות ו' הי' ר"א הבעה"ב שאמרו בספי"ח דשבת (קכז:) שהדיר כל נכסיו בשביל הורקנוס בנו שלא עסק בתורה, וכן הפסיד ס' כור מעשר בכל שנה שהיתה נותנת לו המטרונא בשביל שלא למסור דבר אחד מן התורה לנשים כמש"ל בקונטרס הנ"ל אות א' מהירושלמי ובמ"ר, ורצה להפקיר כרמו לעניים בריש ביצה (ה.) בכדי שלא לטרוח להעלותו לירושלים (ומסתמא הי' חש בטרחתו בזה לביטול תורה), ושחרר עבדו כשנכנס לבהכ"נ ולא מצא שם עשרה כדי להשלים עשרה פ"ז דברכות (מז:) ואמר בשלהי סוטה (מח:) ובמכילתא בשלח פ' דויסע פ"ב (ושם הגי' ר"א המודעי) מי שיש לו פת היום ואומר מה אוכל למחר ה"ז מקטני אמנה, ואמר בפ"ק דב"ב (י':) ובמס' כלה מה יעשה אדם ויהיו בניו זכרים יפזר מעותיו לעניים [*], וכן במקום חשש היזק לרבים אינו מעמיד על הפסד ממון, ואמר סוף פ"ד דב"ק (מ"ה:) במועד שאין לו שמירה אלא סכין (אלא שלבי מסופק אע"פ שכתוב שם בנוסחאות ר' אליעזר לכאורה ראוי להיות שם ר' אלעזר בן שמוע, מדתני' לי' שם בתר מילתיי' דר"מ ור"י שהן חבירי ר' אלעזר, וכ"מ עוד דהא ר' אליעזר אשכחן לי' במכילתא משפטים ר"פ י"ב דדרש האי ולא ישמרנו לרבות נשיכה, וכ"מ מדברי הרא"ה בשיטה מקובצת בב"ק שם דשקל וטרי אי הלכה כר"י או כר"א, ולא הזכיר כלל דר"א שמותי הוא, משמע שהי' גורס ר"א בן שמוע,) וכן במתני' פ"ק דסנהדרין (טו:) אמר בזאב ארי ודוב ברדלס ונחש שכל הקודם להרגן זכה בהן (ושם ודאי גרסי' ר' אליעזר דתני לי' קודם ר"ע וכמ"ש התוס' שם (יד:) ובספ"ק דב"ק (טז:) ע"ש. אבל שלא במקום מצוה, אדרבא חייש ר"א מאד להפסד ממון, ואמר ספ"ח דב"ק (צא:) שהמקרע על המת יותר מדאי לוקה משום בל תשחית, ובקצת נוסחאות כתוב שם ר' אלעזר בלא יו"ד, אבל מה שמצאתי כעין ברייתא זו בשמחות פ"ט (ושם תני לה במרבה כלים על המת) ואיירי עלה ר"ג, משמע ודאי דר' אליעזר גרסי' בה (ושם בשמחות כתוב בה ר"מ במקום ר"א ונוסחת הש"ס תכריע בזה) ולא תיקשי לך אי ר"א גרסי' ל"ל למימר שמעתי, הא ידוע שבכ"מ כל דבריו אינו אלא מפי שמועה מרבו, דהא אשכחן לי' נמי בעדיות פ"ח שאמר שמעתי כשהיו בונין כו':

הגה"ה

[*] ואולי יש לפרש מ"ש ר"א ספ"ז דברכות (נ:) יין עד שלא נתן לתוכו מים נוטלין ממנו לידים, דהיינו דווקא לנטילה דמצוה, ומשום מצוה הוא דלא חייש ר"א לפסידא דאוכלין אפי' מידי דממאיס כמו יין בנטילה לידים, ושמואל דאמר שם עושה אדם כל צרכיו בפת ואמרי' שם דכר"א ס"ל ולא שרי כ"א במידי דלא ממאיס היינו משום דכל צרכיו שלא לצורך מצוה קאמר, ומדשרי ר"א במצוה אפי' מידי דממאיס ס"ל לשמואל להתיר כל צרכין במידי דלא ממאיס עכ"פ, ומיושב מה שהקשו התוס' וש"מ שם ע"ש:

במיעוט הנאה,

אמרו ספ"ב דנדרים (כ:) שהי' מגלה טפח ומכסה טפח ודומה כמי שכפאו שד (שם גרסי' אימא שלום שתם, ואינו מפורש אשתו של ר"א, אבל במס' כלה גרסי' בה אשתו של ר"א אחותו של ר"ג וכ"ה בטא"ח סי' ר"מ) ופי' הרא"ש שם שלא יהנה בקירוב בשר דוגמת דרך שדין, ועמש"ל בקונטרס זה אות ג' בס"ד, וחייש מאד להרהורא והוצאת ש"ז (ומפני שהי' תיקון ראובן כחי וראשית אוני) שאמר רפ"ב דנדה (יג.) מוטב יוציא לעז על בניו ואל יהא רשע שעה א' לפני המקום (לאחוז באמה להשתין), וכן חושש שלא ילמד סופרים מי שאין אשתו שרוי אצלו בשלהי קדושין. ומרחיק מאד מחשש זנות, ואמר בפ"ג דסוטה (כא.) אף ללמד בתו תורה וכאלו מלמדה תפלות, משום שיכנוס בה ערמה ע"ש בפרש"י, ואמר בפ"ה דכתובות (נט:) שכופה את אשתו לעשות בצמר שהבטלה מביאה לידי זנות, ולכן מחמיר ג"כ רפ"ק דסוטה (ב.) ושם רפ"ו (לא.) לאחר הקינוי משקה ע"פ ע"א וע"פ עצמו ואפי' שמע מעוף הפורח יוציא ויתן כתובה, ובירושלמי ריש סוטה אמרו דר"א ס"ל וקנא את אשתו חובה, ועי' בתוס' ריש סוטה (ג.) ד"ה ר"י כו':

ומ"מ חושש מאוד לביטול פו"ר, ואמר פ"ו דיבמות (סג:) כל שאינו עוסק בפו"ר כאלו שופך דמים, ואבא חנן אומר משמו (שם ס"ד.) שחייב מיתה, ולכן בפ"ה דכתובות (ס"א: ס"ב.) ס"ל דתלמידים יוצאים שלא ברשות

רק

רק שלשים יום ולא ג' שנים כחכמים (וי"ל מפני שאביו לא חש להשיאו אשה עד בן כ"ח שנה כדאיתא בפר"א פ"א וכמו שיתבאר לקמן בקונטרס ב"ית צ"דיק ס"ה בס"ד, לכן לתקן זה הזהיר מאד על ביטול פו"ר:

וכן אף שמחמיר באיסור שז"ל, מ"מ מפני סכנת הוולד סבירא לי' בספ"ג דיבמות (לד:) שכל כ"ד חודש [*] זורה מבחוץ, (וי"ל שזה ג"כ ממלת ראובן שחש לספ"ד ואמר לא נכנו נפש):

הג"הה

[*] ולפ"ז י"ל במה דס"ל לר"א בפ"ו דכתובות (ס:) שמכאן ואילך כיונק שקץ ואסור להניקו יותר, דהא יש לה בעל יש בו עוד איסור מוסיף דמשו"ל כיון דס"ל לר"א דזורה מבחוץ כל כ"ד חודש, ובאין לה בעל ליכא איסורא רק משום שקץ: ע"כ הגה"ה

בכבוד ס"ת מחמיר מאד, ואמרו בפ"ג דמכות (לב:) ומ"ם פ"ג שהי' יושב על המטה ונזכר שס"ת מונח עלי' ונשמט וישב ע"ג קרקע ודומה כמי שהכישו נחש, וכן בכבוד כל כתבי הקודש, עד שסובר שלהי סנהדרין (קי"ג:) דעיר שיש בה אפי' מזוזה אחת אין נעשית עיר הנדחת:

בכבוד הבריות, אמר ברפ"ב דסוטה (ידי) אם כך חסה תורה על עוברי רצונו ק"ו לעושי רצונו, ובמכילתא יתרו פ"א אמר שתהא שמאל דוחה וימין מקרבת ולא כאלישע כו':

בתוכחה לחבירו, אמר בספ"ג דערכין (טז:) עד הכאה, ולכן מתאונן על זה בשלהי סוטה שבעקבות משיחא חוצפא כו' ואין תוכחה:

באנינות הדעת, אמר בפ"ט דברכות (סב:) וד"א רבה ספ"ה שאין מקנחין בימין מפני שאוכל בה:

בהרחקה מעבודת גלולים, אמר פ"ג דע"ג (מה:) העוקר ע"ג צריך לשרש אחרי', ופ"ב דחולין (לח:) דסתם מחשבת עובד גלולים לגלולים (ומחמיר כ"כ בזה שאע"פ שמחמיר בכבוד ס"ת כדלעיל, מ"מ אמר פ"ג דגיטין (מה:) לשרוף ס"ת שנמצא אצלו), ואוסר ליקח מהם בהמה לקרבן בפ"ה דפרה ורפ"ב דע"ג (כד:), וכן בפר"א פכ"ט מחמיר באכילה רחיצה ומגע, והכל דוקא בעובדי גלולים ומכחישי התורה וכמש"ש בס"ד, וכן מ"ש בסנהדרין (קה:) דרשא דשכחי אלקים כולן אין להם חלק לעה"ב, וכן בכותים השמרונים שהרשיעו מאוד בימי עזרא, מחמיר עליהם בפר"א פרק ל"ח, ואומר שם שהאוכל פת כו' כאלו כו', ותנינן לה נמי במתני' ספ"ז דשביעית. ואסר במגת כותי בריש חולין (ד:) וש"מ, ועמ"ש בס"ד בביאורי ס"פ ל"ח:

הן אלה קצות דרכי מדותיו • ונוראות צדקתו • והפלגת גדולתו • אשר ראיתי להבין ולהכיר בהם בדברים הראשיים •
לפני פרקיו הקדושים (וכמאמרם ז"ל האומר דבר שמועה יראה כאלו בע"השמ כו' • והכוונה להתבונן ראשונה בגדולת
האומר ויקר ערך נשמתו) • ומי יתבונן בכל הגבורות המדובר בו בבל דרז"ל • ולא יכיל הזמן לבארם:
עוד ראיתי להעיר בענין ביתו • ומשפחתו • ומקומו • וימי חייו • ופטירתו:

והוא

קונטרס

בית צדיק

בו יבואר בענין • (א) משפחתו • (ב) אביו • (ג) אמו • (ד) אחיו • (ה) אשתו • (ו) בניו • (ז) מקומו, (ח) ימי חייו • (ט) פטירתו • וכל הנמצ' בם בדרז"ל:

א] משפחתו • ואם היה כהן או לוי •

בירושלמי פ"ג דסוטה ובמ"ר ספ"ד מטרונא שאלה את ר"א מפני מה חטייו א' בעגל ומתו בה בג' מיתות א"ל אין חכמה לאשה אלא בפלך כו' א"ל הורקנוס בנו בשביל שלא להשיבה דבר א' מה"ת איבדת ממנו ש' כור מעשר א"ל ישרפו ד"ת ואל ימסרו לנשים, וכתב היד"ת בבמ"ר שם לפי שהי' ר"א בן הורקנוס כהן ובשביל שלא רצה להשיב לה לא נתנה לו המעשר, עכ"ל. ואם אין בלשונו ט"ם, הנה שנה משנתו כר"א בן עזרי' בספ"ט דיבמות (פו:) דבתר דקנסינהו עזרא מעשר לכהן ולא ללוי, והוא נגד ההלכה שראוי' להיות הלכה כר"ע מחבירו לגבי ראב"ע דס"ל בתר קנסא אף לכהן [ולפ"ד הרמב"ם פ"א מה' מעשר ה"ד שנראה סובר דקנסא דעזרא הי' לכהן ולא ללוי, הנה דעת הרמב"ם שקנס עזרא הי' בזמנו דוקא אבל אח"ז היו נותנים ללוים כדמוכח בכ"מ וכמ"ש הכ"מ שם ע"ש, ויותר מבואר הדבר במהר"י קורקוס שם ע"ש], וא"כ אין לנו הכרע אם היה כהן או לוי, ומעתה הואיל ובמאמר הספיקתא ובמ"ר שהבאתי לעיל בקונטרס שה"א או א' איתא שביקש משה שילא מאלציו והשיבו ה' חייך שילא מאלציך מהראוי לומר בפשטו' שהי' לוי, וקיבל מעשר כהלכה [*] ויהי' דר"ע תלמידו כשיטת ר"א רבו, וביוחסין כתב על הא דילא מאלציך שאולי הוא מגד האם, וכ"כ הרמ"ע מפאנו בספרו ע"מ מאמר חק"ד פט"ו שאולי מבפי בנותיו, ואפשר מפני שלא מצאנו נזכר דבר מעבודתו במקדש כמו שמצאנו לר' יהושע חברו הלוי שנזכר שהיה מהמשוררים, גם אחרי שהלוים היו לומדי התורה ומורים לרבים, לא מסתבר שהורקנוס אביו שהי' עשיר וגדול הדור באם הי' לוי לא הי' מגדל בניו לת"ת, (אע"פ שנמצא

הגה"ה

[*] והר"מ ברלין נ"י דחה דלאו מעשר ממש הי', שמטרונא סתמא בכ"מ אינה מישראל (אלא כעין מעשר כספים ולדקה) וכן בשה"ל כתב ע"ד היד"ת וכי מטרונא נתנה מעשר עכ"ל. אבל באמת נראה שישראלית היתה, חדא דבש"ס דידן פ"ז דיומא (סו:) איתא בהאי שאלה אשה חכמה שאלה את ר"א, משמע ודאי ישראלית ואין לנו לעשות מחלוקת בין הבבלי וירושלמי בזה כל מה דאפשר, ועוד אם לא היתה ישראלית, לא הי' ר"א משיב להורקנוס בנו בלשון

הא

שנמצא בכ"ת בש"ס אף כהן ע"ה , וכ"ש לוים), לכן הי' לב בעל היוחסין מסופק לומר שלא הי' לוי ורק מצד האם מיוחסי חללי משה :

בלשון ואל ימסרו ד"ת לנכרים אלא הול"ל ואל ימסרו ד"ת לעובד גלולים , וכמ"ש פ"ב דחגיגה (יג.) ובזוהר אחרי מות (עג.), והורקנוס בנו נמי מאי ס"ד שליקש

שישיב לה , דבשלמא משום נשים י"ל דהוי פ"ל כבן עזאי בפ"ג דסוטה שם שאשה רשאה ללמוד תורה , אבל בעו"ג ליכא מאן דפליג (ועי' בט"א בחגיגה שם שדעתו לומר כששואלין לישראל יכול להשיב , ולפ"ז א"ש) . וגם בירושלמי בסוטה שם מביא זה אהא דאר"א שם במתני' המלמד בתו תורה כמלמדי תפלות , משמע דבישראלית מישתעי , גם עיקר השאלה שלה לא מסתברא שהיא שאלת עובד גלולים שרוב השאלות הנמצאים בש"ס שאלו עובדי גלולים מכחישי התורה בימים ההם לחכמי ישראל הם רק לקנטר ולסתור ולהתלוצץ בד"ת [ולכן י"ל שהיו משיבים להם משום דע מה שתשיב לאפיקורס, ואודא לה קושית הט"א בחגיגה שם ,] ולא ללמוד ולהבין כחכמי אומות שבזמנינו , ושאלה זו של המטרונא אין נראה בה דבר לקנטר רק להבין טעם שינוי העונשין (וכמש"ל שבש"ס דידן ייחסוה לשאלת ישראלית , גם שקלו וטרו בה אמוראי) , ולשון מטרונא , אינו רחוק כ"כ לומר שבימי ר"א בסוף בית שני נקראו כן נשים חשובות מבית המלך אגריפס (שהי' ר"א רגיל עם שרי אגריפס וכמ"ש בספ"ב דסוכה (כז.) שאלו אפוטרופוס של אגריפס ע"ש בפירש"י). ועיקר שם מטרונא אין פירושו מלכה , אלא אם בלשון יוני ורומי , והיו קורין כן לאשה חשובה זקנה , כענין שם אימא שבגמרא , אימא שלום , אימא מרים , ועי' ספ"ב דברכות (טז:) ובירושלמי פ"ק דנדה : ע"כ הגה"ה

ובפסקי תוס' מנחות סי' ק"פ מצאתי שכתבו וז"ל , הורקנוס הוא אחי אריסטובלום אבי ר"א עכ"ל, ובתוס' שלנו ליתא (כי הפסקי תוס' דמנחות נלקטו מתוספת אחרים אחרונים לתוס' שלנו שבמנחות שהן תוספת הר"ש משאנ"ץ ממהדורא בתרא שלו וכמו שבררתי בס"ד במאמר על התוס' שסידרתי ב"ה), והמציין שם ציין ד"ז ברש"י , ולא נמצא בפרש"י שלפנינו רק שהורקנוס ואריסתובלום אחים היו אבל לא נזכר שהי' אביו של ר"א . ובאמת הוא דבר שא"א לאמרו כלל , שיהי' הורקנוס אביו של ר"א זה אחיו של אריסתובלום מבית חשמונאי שהיה מלך וכה"ג , דא"כ היכי אמרי' בפ"ק דב"ב (ג.) ופ"ד דקדושין (ע:) דלא אשתיור מבית חשמונאי וכל מאן דאמר מבית חשמנאי קאתינא עבדא הוא , והרי אשתייר ר"א ואחיו ובניו שחיו עוד בימי החורבן ולאחריו זמן מאוחר הרבה לימי הורדוס שהיתה ק"ג שנה בפני הבית כדאיתא פ"ק דע"ג (ט.) , גם א"כ האריך הורקנוס ימים כ"כ עד ימי ריב"ז סמוך לחורבן (גם ביוסיפון כתוב שהורקנוס זה הרגו הורדוס) ועוד שהורקנוס זה כתבו עליו שהי' צדיק גמור מלך וכה"ג , וח"ו שלא הי' מגדל בניו לת"ת והדבר ברור לדעתי שט"ס בפסקי התוס' וצ"ל ולא אבי ר"א , וא"כ אין ראי' שהי' כהן :

ויש להביא ראי' שלא הי' כהן , מדתניא בפ"ו דיבמות (סא:) ר"א אומר כהן לא ישא את הקטנה (ור' אליעזר בן הורקנוס הוא ולא ר' אלעזר , וכדמייתי עלה שם מברייתא אחריתא דפליג בה ר"ע עם ר"א ונשנו דברי ר"א קודם לר"ע . א"כ ודאי הוא ר' אליעזר ב"ה רבי' דר"ע , והדר תני שם רא"א פנוי כו' וזהו ר' אלעזר בן שמוע תלמידו של ר"ע ,) ומפרש' לה שם לכמה אמוראי דהיינו כהן הדיוט , והרי לפ"ד בירושלמי פי"ג דיבמות ה"ב כנס ר"א את בת אחותו הקטנה שדחקתו אמו לישאנה (ואע"פ שאמרו שם שלא הכירה עד שהביאה ב' שערות , מ"מ כיון שסובר ר"א שאסור לכהן ליסא הקטנה יהי' אסור לו לכונסה ג"כ) אלא וודאי שלא הי' כהן :

ועוד יש לה"ר מההיא דפ"ה דגטין (נו.) כשהוציאו את ריב"ז מירושלים בחזקת מת מפני הבריוני דאמרי' שנשאוהו ר"א ור"י תלמידיו , ואי איתא דר"א כהן הוי , א"כ היו הני בריוני ישראל מבינין הדבר שלא היי מת , שאם הי' מת לא הי' ר"א שהי' כהן מיטמא לו , דפשיטא דמת מצוה לא הי' , שהרי היו הרבה ישראלים שהיו יכולים לעסוק בקבורתו אם הי' באמת מת . [ואי משום דריב"ז רבו דר"א הי' , הרי כבר כתבו התוס' בכתובות (קג:) שלא אמרו הא דבטלה קדושה [של כהונה] היום [במיתת רבי] כ"א בבית הפרס דרבנן ולא בטומאה דאורייתא , ואע"ג דרבי רבן של כל ישראל הי' וגם נשיא (שמצוה לכל ישראל להתעסק בו כדאמרי' פ"ו דפסחים (ע:) ע"ש בפירש"י) , וכ"ש ריב"ז שלא הי' רק רבו דר"א , ולא הי' נשיא או עדיין , כי רשב"ג הנהרג הוא הי' נשיא בזמן החרבן (וריב"ז אע"פ שאמרו שפירנס את ישראל מ' שנה היינו ללמד תורה לרבים , אבל נשיא לא הי' כ"א אחר שנהרג רשב"ג הראשון ובנו ר"ג דיבנה היה קטן עדיין נהג ריב"ז נשיאותו איזו שנים כמ"ש התוס' פ"א דשבת (כד:) ד"ה הוה) שלא הי' כהן רשאי ליטמא לו בטומאה דאורייתא] :

ב] **אבין הורקנוס** , אמרו בפר"א פ"א שא"ל ריב"ז לר"א והלא בן גדולי עולם אתה , והיינו בעשירות ולא בתורה (ובאדר"ן פ"ו שבכל זה לא הי' גדול במעלה כשלשה עשירי ירושלים בן ציצית הכסת ונקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע , כי אמרו שם כשבא ריב"ז שידחקוהו שישב הורקנוס ביניהם , כי' יושב ומירתת) , ואע"פ שלא גדל בניו לת"ת , גם לא חש להשיא אשה לר"א בנו כשהי' בן כ"ח שנה לדברי הפר"א , מ"מ ניכר שהי' לבו שלם לשמים ולכבוד התורה , וכאשר הוכיח סופו , שכיון שראה שהצליח ר"א בלימודו , רצה בכל נפשו ליתן לו כל נכסיו ולהעביר נחלה משאר בניו על שהסיתוהו מתחלה לנדות ר"א מנכסיו (ועמש"ל אות ד' שאפשר שאח"ז היה לו עוד בן קטן מר"א ר' יהושע וגדלו לת"ת . והוא ר"י בן הורקנוס) , גם בתחלה שכעס עליו ורצה לשמוע להסתת אחיו לנדותו מנכסיו , הוא על שחשב כיון שכבר הוא בן כ"ח שנה לא יצליח עוד בלימודו וכמפורש בפר"א שא"ל והלא בן כ"ח שנה אתה ואתה מבקש ללמוד תורה , לכן כעס כשלא שמע לדבריו (וברח בלא דעתו כדאי' באדר"ן) . ועמש"ל אות ו' בס"ד שנכדו הורקנוס בנו של ר' אליעזר היה תיקונו :

ג] **אמו** , לא הוזכרה בשמה ולא במעשי' בשום מקום . אך קצת הערה יש לכאורה ממ"ש בפ"ה דנדה (מ"ח:) לענין בדיקות סימני גדלות בנשים שרבי ישמעאל הי' מוסר לאמו ור"א הי' מוסר לאשתו , ומדוע לא מסר ר"א ג"כ לאמו כרי ישמעאל [*] . שמזה יש לדמות שאמו לא היתה חכמה ובקיאה בדקדוקי דיני שערות (כאמו של רבי ישמעאל) , ומפני שהורקנוס אביו לא הי' בן תורה נשא אשה כאורחי' שלא היתה כ"כ בת ת"ח , ולכן מסר ר"א לאשתו אימא שלום אחתי' דר"ג שמבית אבי' ואחי' למדה והיתה בקיאה כראוי : אבל באמת יש לומר שמהראוי הוא שימסור כ"א לאשתו ולא להטריח את אמו בזה , רק ר' ישמעאל הוא שראה למסור לאמו , מפני שאמו של ר"י היה רצונה תמיד לשמשו וכמ"ש בירושל' פ"ק דפאה והביאוהו התוס' פ"ק דקדושין (לא:) שהית' רוצה לרחוץ רגליו ולשתות המים , ולכן ידע ר"י שזהו רצונה וכבודה שתתעסק במצוה זו ומסר לה , או אולי שבה אחרת הי'

הגה"ה

[*] ואין לומר שאמו של ר"א כבר מתה כשנתגדל ר"א בתורה , שהרי בירושלמי דיבמות שהבאתי בסמוך אות ה' אמרו שאמו דחקתו לישא בת אחותו הקטנה , וזה הי' אחר שנשא כבר אימא שלום אשתו ואפשר אחר מיתתה כמש"ל ס"ד אי"ה וכבר נתגדל או בתורה :

הי' בזה שלא היה יכול ר"א למסור לאמו שהית' זקנה וכהו עיני' וכיו"ב [ולפמש"ל שהי' תיקון ראובן אולי י"ל שאמו היה בה בחי' מלאה אמו ולכן היה עיני' רכות כעיני לאה] . ועכ"פ אין מכאן ראי' , ויש לומר שאמו היתה בת ת"ח יראת ה' ולכן זכתה שילא ממנה צדיק זה , ולפמש"ל אות ה' שדחקה אמו אותו שישא ב"א הקטנה לעת זקנותו אחר מיתת אימא שלום אשתו , א"כ זכתה אמו לאורך ימים הרבה :

ד] **אחיו**, כבר כתבתי שהוזכרו לא לשם טובה, שהן הסיתו את אביו לנדות את ר"א מנכסיו (והיינו על שהלך ללמוד תורה) ושלכן כעס אביהן עליהן אח"כ ורצה להעביר את נחלתן לר"א , כמבואר בישא לברא טבא , אלא שיש אחד שמסופק עליו , אולי הי' לו אח אחד ת"ח (ואפשר נולד אחר שנתגדל ר"א בתורה וגדלו אביו לת"ת וכמשית"ל אי"ה) והוא שמצאנו במתני' פ"ה דסוטה (כז:) ר' יהושע בן הורקנוס תנא במתני', וכתב היוחסין אולי הוא אחיו הקטן של ר"א כי הוא הי' ביום שמינו את ר' אליעזר ב"ע (כי בו ביום דרש) ואז הי' ר' אליעזר בלוד [*] , והי' לפני ר' יהושע הוא ור"ע בפ"ה דסוטה וקרא ר"י לר"י בן הורקנוס תלמיד תלמידו של ריב"ז אף שר"ע לא למד לפני ריב"ז מפני כבודו אע"פ שהי' תלמידו כמו זה (ר"ל שר"ע הי' תלמידו של ר"י עצמו ג"כ וא"כ הי' לו לומר על ר"י בן הורקנוס שהי' תלמיד תלמיד עצמו), עכ"ל היוחסין , וזה ע"פ פירש"י שפירש שהיה תלמידו של ר"ע , ולפ"ז ודאי הי' קטן הרבה מר"א רבו של ר"ע , וזה ר' יהושע אחיו תלמידו של ר"ע, וגם ר"ע לא למד תורה עד לאחר שנתגדל כבר ר"א הרבה , ולולי פירש"י יש לפרש שהיה ר"י בן הורקנוס תלמידו של ר"א או של ר"י תלמידי ריב"ז , ומתפרש תלמיד תלמידך כפשטי' של ריב"ז ממש , וכן נראה, כי תלמידי ר"ע עדיין בו ביום כשמינו את ראב"ע קטנים היו , וכמו רשב"י שאמרו שם שהוא היה התלמיד ששאל תפלת ערבית רשות או חובה , אבל לא הגיעו עדיין לכלל שידרשו בו ביום ברבים בין חברי' ורבותי' ר"ע רבם, אלא ודאי ר"י בן הורקנוס תלמיד ר"א ור"י חברו של ר"ע היה ושפיר היה דורש בו ביום :

הג"הה

[*] ר"ל שכבר ברכוהו ולא נכנס לבהמ"ד, ולשיטתי' אזיל שכתב שלכן לא מינו את ר"א בו ביום תחת ר"ג מפני שהי' מופרש מהחכמי' בלוד א]. אבל מדברי ר"ח ז"ל שהביא שם , שהוצרך לתרץ שלא מינו את ר"א מפני שהי' זקן מאד , מבואר דס"ל שהי' זה קודם הברכה , שאם הי' אחר הברכה, אין כאן ריח קושיא למה לא מינוהו . ובאמת כדברי ר"ח נראין הדברי' שהרי עדיות בו ביום נשנית, ומצאנו דברים הרבה בעדיות מדברי ר"א , בפ"ה דעדיות מ"ד רא"א ב' דברים מקולי ב"ש וחומרי ב"ה כו' (אלא שנראה שגם עיקר הגי' ר' אלעזר [בן שמוע] כדמוכח מהא דאמיות דחשיב שם ואמרי' פ"ג דיבמות (כח:) מדסיפא ר"א רישא נמי ר"א דכיון שעמדה כו' , ושם הוא ר' אלעזר [ב"ש] וכ"מ מדפליג ר"ש עלין שם , וע"ע ביבמות שם (כט:) דר' אליעזר סבר יש זיקה, וכ"כ מדברי תו' (כח.) ד"ה ר"א שהק' טעמא דב"ש כו' , ואם הוא ר' אליעזר דשמותי מב"ש הוא לא הוי קשי' להו , רק די"ל דאתנא דמתני' ק"ל למה הביאו) ובפ"ו שם פליג ר"א עם ר"י ור' נחוניא , ובפ"ח מ"ו אר"א שמעתי כשהיו בונין כו' ומשנה ההיא אין לה ענין כלל לשנותה שם , אם לא מפני שבו ביום נאמרה יחד עם משנה שלפני' ע"ש . ואפשר דעתו של היוחסין היה מפני ששנינו בעדיות פ"ז מ"ז ר"י ור' פפיים העידו על תנור שחתכו חוליות כו' שהוא טמא שר"א מטהר , והנה זהו תנור של עכנאי שברכוהו עליו , וכיון שנשנה פלוגתא זו בעדיות השמע לי' שעדיות שנשנה בו ביום יהי' לאחר פלוגתא זו ומעשה הברכה שהי' על ידה , אבל באמת אין זה ראי' שי"ל שמחלוקת תנורו של עכנאי להלכה, הי' תחלה הרבה קודם הברכה, ובו ביום , ואח"ז כשהגיע למעשה בתנורו של עכנאי ובא לידי מחלוקת גדולה שנתעצם ר"א נגד הרבים , הוא שהיה מעשה הברכה (ומפני עדותו של ר"י ור"פ הוא שהחזיקו ר"ג והחולקים עליו) , ובלא"ה כמו מנינו שנשנו בעדיות כמה דברים שלא היו בו ביום אלא לפניו או לאחריו , וכמו עדות יוסי בן יועזר איש צרידה שהי' מהזוגות הראשונים , וכן פלוגתא דעקביא בן מהללאל , וכ"כ בסה"ד אות ז' בעי' זכריה בן הקצב ע"ש , וכ"מ אח"כ באגרת רש"ג שכתב' יוחסין , וז"ל, וכן עדיות דאתניא בו ביום כו' ותני לן רבי בגוה בתר הכי מילי דאיתנו ביומי אביו כגון ר' יוסי אומר ו' דברים כו' ר' יהודה אומר כו' ע"ש : ע"כ הגה"ה

ובסה"ד כתב ע"ד היוחסין , שלכן לא נסתפק שמא ר"י בן הורקנוס זה הוא בנו של הורקנוס בן ר"א , מפני שהוא קרוי ר' הורקנוס וכאן קרוי בן הורקנוס בלא רבי עכ"ל , ואין זה נכון , שמצאנו הרבה כיו"ב בתנאים ואף בנשיאים שבהם , שכשהן בעצמם נזכרים לעולם בשם רבי או רבן , ובכ"ז כשהן נטפלין להזכר בשם אבות לבנים, נזכרים רק בשמן בלא רבי ורבן , וכמו רבן גמליאל שלעולם נזכר בשם רבי או רבן , אבל כשנזכרים בניו רשב"ג או רמב"ג , לא הוזכרו בשום מקום רק בשמו סתם בן גמליאל , וכן כ"פ נזכרים ר"א בר צדוק ור' יוסי בר יהודה ור"ש בן יהודה והרבה אחרים בלא תאר רבי לאבותיהם אע"פ שכשהן נזכרים לעצמן לעולם נקראים רבי , אף אתה אל תתמה על הורקנוס אביו של רבי יהושע דכאן בזה , ולא עוד אלא שבאמת הורקנוס זה בנו של ר"א , בכל מקום שמצאנוהו נזכר, הכל הוא בשמו בלא רבי, רק הסה"ד שכתב כן ר"ל שהוא קרוי במשנה בן ר' הורקנוס , והוא ע"פ מ"ש היוחסין שמה ששנינו ס"פ י"ב דיבמות כשהקרא ר' הורקנוס כו' הוא הורקנוס בנו של ר"א (מה שאינו ברור כ"כ וכמשית"ל אות ו' אי"ה) :

נחזור לענינינו , שעכ"פ על ר"י בן הורקנוס שנאמר עליו לשון תלמיד תלמידו של ריב"ז , יש לספק שמא הוא אחיו הקטן של ר"א שנולד לאביו הורקנוס לאחר שכבר למד ר"א תורה וגידל או גם את זה ר' יהושע בנו לת"ת , ולמד תורה מן ר"א או ר"י לפמש"ל בס"ד [*] , או מן ר"ע לפירש"י והיוחסין :

הג"הה

[*] ויש להעיר קצת דהך דרשא דר"י בן הורקנוס דאיוב עבד מאהבה , לא אתיא כשיטת ר"א , אלא ר"א

א] ומ"ש עוד היוחסין שם שלא מינו את ר"א מפני שלא היה עשיר ר"ל שלא הי' עשיר כר"א בן עזרי' למיפלא בי' קיסר , אבל ודאי ר"א ואביו עשירים היו וכמ"ש ביוחסין עצמו אצל ר"א ע"ש, אבל מ"ש עוד מפני שהיה בר פלוגתי' דר"ג כמו שנתנו זה הטעם על ר"י עכ"ל, הנה אם ר"ל מפני הברכה שר"ג הוא שברכו וכדמוכח פ' הזהב , א"כ לא היה צריך לשום טעם שאם היה לאחר הברכה ודאי לא היה אפשר למנותו כטעם ראשון שכתב, אלא ודאי הוצרך להני טעמים אחרים באם נאמר שזה הי' קודם הברכה, וא"כ אין מכוין מ"ש שהוא בר פלוגתי' דר"ג, דמה שהוא חולק עם ר"ג בדינים , אין לומר שבשביל זה אין למנותו דלא להוי לי' לר"ג צערא טפי כדמשנינן על ר' יהושע בעל מעשה הוי, דדוקא ר"י שע"י מחלוקתו הוא שהעבירו את ר"ג הוא דאמרי' כן , אבל מפני שהוא בר פלוגתי' בדינים בשביל זה לא יהיה לו צער טפי, ואת והב בסופה כתיב שנעשין אוהבין זה לזה וכן ראב"ע שמינוהו תחתיו חולק עם ר"ג לפעמים , וכן ר"ע שבקשו למנות חלוק פעמים הרבה עם ר"ג .

ר"א אדרבא ס"ל כרבי' ריב"ז שאיוב עבד מיראה ולכן נענש ביסורין. ובטעמי' דר"א פ"ד דיבמות (מ"ח:) שלכן הוו גרים מעונין ביסורין מפני שלא היו עושין מאהבה אלא מיראה (וע"ש בתוס'), אלא שבאמת ר"א ס"ל ספ"ק דב"ב (טו:) דאיוב בימי שפוט השופטים ומישראל הי' ע"ש (ור' אליעזר גרסי' שם ולא ר' אלעזר כגי' הספרים, דמאקדמי' לר"י בן קרחה נראה שהי' זקן מריב"ק, אבל ר' אלעזר בן שמוע הי' לו לאחרו אחר ריב"ק) : ע"כ הגה"ה

אבל מ"ש בס"ה ר' דוסא בן הורקנוס אחיו [של ר"א] וצ"ע, עכ"ל, נראה שאין בזה ספק שאינו אחיו (ולדבריו למה לא הזכיר ג"כ את יונתן אחי ר"ד בן הורקנוס הקטן דספ"ק דיבמות שיהי' ספק ג"כ אם הוא אחיו של ר"א), כי ר"ד ב"ה הי' זקן הרבה מן ר"א וחבריו, והי' כמו חבר לריב"ז, כלמשמע ממתני' דר"פ בתרא דכתובות (קה' ק"טי) שהבריעו הוא וריב"ז במחלוקת חנן ובני כה"ג, ושנו דברי ר"ד ב"ה קודם לדברי ריב"ז, ובספ"ק דיבמות (שם) שבימי ר"י ורא"ע [חביריו של ר"א] הי' כבר ר"ד ב"ה זקן גדול שאמרו שם שקמו עיניו מלבוא לבי"המד והיינו מחמת זקנה [וכמ"ש (מלכים א' י"ד) כי קמו עיניו משיבו], וכ"ה להדיא בלשון הברייתא הזו בתדא"ז פ"א וזקן גדול הי' ועיניו כהו מלבא לבהמ"ד, וכ"ש לפמ"ש בירוש' שם שאמר על ראב"ע שהוא עשירי לעזרא, ועיכויו דמיין לדידי' (פי' עינוי או עיניו ממש או עינו וגוון פניו,) פי' לשל עזרא, שא"כ הי' מכיר את עזרא [*], והי' זקן הרבה מרבותיו של ר"א והאריך ימים עד לאחר חורבן בימי ר"ע וחברי ר"א, וא"כ יקשה מאי דמשמע שאחיו של ר"א שהיו בעת שהלך ללמוד תורה כולן היו מסיתים לאביו שינדהו מנכסיו בשביל זה דמשמע שלא היו ת"ח כמש"ל, וא"ו שיהי' ר"ד בן הורקנוס בכללם (גם א"כ יהי' אביו הורקנוס ג"כ זקן מאד מאן שבנו ר' דוסא ראה את עזרא וחגי, והאריך ימים עד סוף ימי בית שני בימי ריב"ז). ובאמת לפי מה שכתוב שפינו בכל מקום אצל אביו ר' דוסא בן הרכינוס בכ"ף ויו"ד, ושם הורקנוס אביו של ר"א וכן שם בנו כתוב לעולם בקו"ף ושני ווין א"כ ודאי שני שמות נפרדין הם, ואין ביניהם אחים זה לזה, (והיוחסין העתיק גם אצל ר' דוסא, בן הורקנוס). וגם הוראות השמות אינן שוין, כי הרכינוס הוא שם עברי הר כינוס מקום קיבוץ ואסיפה, והורקנוס הוא מלה יוונית ורומית (ולכן נתקבלה בישראל בסוף ימי בית שני לאחר ממשלת יוונים ורומיים, אבל הרכינוס אביו של ר' דוסא שהוא שם עברי הי' בתחילת ימי בית שני באם רדב"ה ראה חגי ועזרא) :

הגה"ה

[*] ומדברי הירושלמי אלו פשט הג"מ זלמן מווילנא זצ"ל ספיקו של היוחסין במה שאמר על מדוכה זו ישב חגי הנביא אם ראה זה בעצמו והי' בימי חגי או קבלה היתה בידו והוא לא ראה את חגי (או שחגי האריך ימים, וזה יש לו מקום. שמצאנו בתוספתא דכלים ב"ב פ"ב שאמר ר' צדוק כופת זה ישב עליו חגי הנביא), שהרי כאן בירושלמי נראה שהי' מכיר את עזרא, וה"ה לחגי שהיה נימין :

הג"הה **נביוחסין** הקשה בענין ר"ד בן הרכינוס קו' גדולה, דבגיטין (פ"א:) קרינן לי' לר' דוסא דורות האחרונים נגד ב"ש (ור' דוסא סתם דהתם היינו ר"ד בן הרכינוס כדמוכח בעדיות פ"ג דתני להא דשנוי' דמייתי' בגטין שם משמי' דר"ד בן הרכינוס ב"כ היוחסין, ולפנינו שם גרסי' בה ר' דוסא סתם, ומ"מ ממה שמביא שם כמה עדיות אחרים של ר' דוסא יחד עם זה ובאידך כתוב בן הרכינס, נראה שגם הא דשנוי' הוא זה, וכן בזבחים (פח:) מביא הש"ס אודא לטעמי' מן ר"ד סתם על ר"ד בן הרכינוס), ור"ל שאם רדב"ה הי' בימי חגי ועזרא, א"כ הוא קדמון לב"ש הרבה, ואף מזה עצמו שהיה בימי ריב"ז קשיא שאין לקרותו דורות האחרונים נגד ב"ש, כי בימי ריב"ז היו ב"ש וב"ה (וכמו

שית"ל ריש קונטרס ד' א"ה), ויונתן אחיו הקטן אמרו ביבמות שם עליו ומתלמידי ב"ש הוא, וקרוב הדבר בעיני לומר ששני ר"ד בן הרכינוס היו, א' זה הראשון, והשני בזמן תלמידי ר"ע, כי בזבחים (שם) אמר ר"ד משמו של רבי יהודא, ומאד רחוק הדבר שר"ד ב"ה הראשון שהי' בימי ריב"ז וזקן גדול בימי ר"ע וחבריו, יאמר בשם ר"י תלמיד ר"ע, ובפ"ח דעירובין (פ"ג) ר' נתן ור' דוסא אמרו הקדימו ר' נתן לר' דוסא, ור' נתן הי' קטן מתלמידי ר"ע (שהוא עם רבי סוף משנה, ורבי שהי' תלמידן של תלמידי ר"ע הגדולים ר"מ ור"י ור"א ור"ש הי' קורא לר' נתן נתן הבבלי). מי' מצאתי ברייתא זו דעירובין בתוספתא דעדיות וגרסי' בה ר' נתן אומר משום ר' דוסא, ובפ"ג דכתובות (ל"ו:) ר"י ור' דוסא אמרו ד"א הקדימו ר"י לר"ד (מיהו זה י"ל משום דקאי שם בדר' יהודא נקטי' קודם) ובפ"ג דערובין (לט.) נשנו דברי ר"י קודם דברי ר"ד ב"ה (מיהו גם שם י"ל משום דמילתי' דר"י עיקרי' מיתניא שם דדמיא לדר"א במשנה שלפני' במתנה על עירובו, ואיידי דר"י הוא דמייתי עלה דרדב"ה), אשר מכל אלו משמע שהי' ר"ד ב"ה אחרון בימי תלמידי ר"ע ; ע"כ הגה"ה

ה] **אשתך**, בפדר"א פ"א איתא שא"ל אביו אלא קח לך אשה ותוליד לך בנים כו' הרי שבאותה שעה שהיה כבר בן כ"ח שנה לא הי' עדיין נשוי כלל (ועי' מש"ש אות א' הטעם בזה, ומש"ל בשה"א אות ט' שלתקן זה הזהיר מאד על המבטל פו"ר), אבל באדר"ן שם איתא במעשה זו הלך וסעד בבית חמיו, דמשמע שהי' נשוי כבר קודם שלמד תורה, ולא מסתברא שזו היתה אשתו אימא שלום המוזכרת בכ"מ (שבת קט"ז. ערובין ס"ג. נדרים ך. ב"מ נ"ט.) אחתי' דר"ג בתו של רשב"ג הנהרג, שא"ו לבית הנשיאים בישראל שישיאו נשותיהן לע"ה שלא למד קריאת שמע ותפלה וברכת המזון כדאיתא בפרקי ר"א כאן [*], אלא אחרת הי' נשוי קודם לכן כשהי' ע"ה, וא"כ כשלמד תורה נשא אימא שלום אחתי' דר"ג (ואפשר לאחר מית' הראשונ') והיא היתה עיקר אשתו שהוזכר בש"ס שהיו לו בנים ממנה כדלקמן אות ו' :

הג"הה

[*] ובתוספתא פ"ג דעבודת גלולים תני שר"ג הזקן השיא בתו לשמעון בן נתנאל ופסק עמה שלא תעשה ע"ה טהרות ומפני שהי' ע"ה ע"ש, אלא צ"ל שזהו רק לענין טהרות לא הי' כחבר כבית ר"ג שהיו אוכלין חולין בטהרה כמ"ש בתדא"ר פט"ו ועפ"ק דנדה (ו:) ובתוס' שם (וזהו ששנינו שלהי סוטה משמת ר"ג הזקן מתה טהרה ופרישות), אבל ודאי היה ת"ח, וכ"ה ודאי לפמ"ש היוחסין שזהו ר"ש בן נתנאל מהי' תלמידיו של ריב"ז, (וכ"כ בבכורות (ל:) שר"ח בן אנטיגנוס לא האמין לר"י ור' יוסי על הטהרות ע"ש) : ע"כ הגה"ה

ובאדר"ן פט"ז שגידל בת אחותו י"ג שנה במטה עד שבאו לה סימנין א"ל לכי והנשאי לאיש והיא א"ל הלא אמתך לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך וא"ל כבר זקנתי לכי והנשאי לבחור שכמותך וחזרה וא"ל הנה אמתך וכיון ששמע דברי' נטל ממנה רשות לקדשה ובא עליה, ובירושלמי פי"ג דיבמות ה"ב מעשה באמו של ר"א שהיתה דוחקת בו ליקח את בת אחותו והי' א"ל בתי לכי והנשא עד שא"ל הריני לשפחה לך לרחוץ רגלי אדוני אעפ"כ כנסה ולא הכירה עד שהביאה ב' שערות, וזו ג"כ לא מסתברא שהיא אימא שלום אחתי' דר"ג, שא"כ הי' רשב"ג הנהרג גיסו ור"ג דיבנה בן אחותו, וזו לא שמענו בשום מקום, (גם לא מסתברא שרשב"ג הנהרג נשא בת ע"ה כמש"ל שהורקנוס לא הי' ת"ח), ועוד שאימא שלום לפי הנראה נשאה בימי נעוריו שהי' לו כמה בנים ממנה כמש"ל, וכשברכוהו כבר היתה אשתו, וכאן אמרו שהי' זקן כשנשאה,

אלא

אלא הי' נראה שב"א הקטנה הזו שנשא בזקנותו אחרת היתה ומסתברא שלאחר מיתתה של אימא שלום נשאה, כמ"ש בקונטרס עמה"ב אות י"ז, וכן הוכחתי שם שהורקנוס נולד לו מב"א הלזו שנשאה בזקנותו (ומ"מ עיקר בניו היו לו מאימא שלום ולכן הוזכר בנדרים (שם) ששאלוה מפני מה בניך יפיפין כו' ולא שאלו לזו האחרונה, שלא הי' לו תמנה כ"א בן א' הורקנוס), ולפי שהי' לו בן זקונים לכן הי' עמו תמיד ושימשו בפטירתו יותר משאר בניו שהי' לו כמש"ל, אי"ה:

ו] **בניך**, אע"פ שמשמע מלשון הברייתא דנדרים ומס' כלה שהבאתי לעיל ששאלו לאימא שלום מפני מה בניך יפיפין כו', שכמה בנים היו לו מאימא שלום אשתו (ואפשר גם מאשתו הראשונה לפמש"ל שהי' לו אשה קודם אימא שלום), מ"מ לא נמצא נזכר בשם מבניו רק הורקנוס בנו (שלפמש"ל בסמוך הי' מאשתו ב"א הקטנה שנשא בזקנותו אחרי מיתת אימא שלום) שהי' ת"ח ונזכרו ממנו הלכות פכ"ב דשבת (קמ"ז) ובפ"ב דמנחות (ל"ה.) [*], ובמדה"ר וירא (נ"ח.) שר"א הוי מגלי לי' קודם פטירתו עמיקתא ומסתרתא וקביל מני' קפ"ט רזין עילאין וכיון דמטא לאבני שיש דמתעריבי במיא עילאה בכה ר"א ואמר קום התם ברי וא"ל אבא למה וא"ל חזינא דאזלית חלף מן עלמא [לפי' ד"א שם קאי על הורקנוס ומשמע שמת בקוצר ימים, אבל יש לפרש דעל עצמו אמר זה ר"א שראה שקרוב שעת מיתתו] ומיוחסין כי שהוא ר' הורקנוס שנזכר במתני' ספ"ב דיבמות וכמש"ל אות ד' וצ"ל לדבריו מה שנזכר בשבת ובמנחות בלא סמיכות, הוא משום שרבי יהודה שהזכירו הי' כמו חבירו לכן קראו בשמו, אבל באמת הי' נסמך, ולכן במתני' קראו רבי בסמיכותו, אך בכ"ז אין הדבר ברור אצלי שזהו ר' הורקנוס דמתני', ואכמ"ל בזה. ובפי"ח דשבת (קכ"ז:) במעשה דאדם א' שירד מגליל העליון ונשכר אצל בעה"ב בדרום כו' אמרי' בסופה העבודה כך הי' הדרתי כל נכסי בשביל הורקנוס בני שלא עסק בתורה, ומצאתי בשאילתות דר"א גאון סדר שמות סי' מ' דגרים בה מעשה בר"ע בן יוסף שנשכר אצל ר"א בן הורקנוס, וא"כ זהו הורקנוס בנו של ר"א שמתחלה לא רצה ללמוד תורה והדיר ר"א נכסיו עד שילמוד תורה [ותיקון בזה ר"א מעשה אביו הורקנוס שרצה להדירו על שעלה ללמוד תורה, והוא אדרבא הדיר בנו הורקנוס שנקרא בשמו של אביו (ואולי נתגלגל בו נפש אביו, ולכן לא רצה ללמוד תורה תחלה עד שהדירו ר"א מנכסיו) וקצת יש לסמוך גי' השאילתות אף בסתימות לשון הברייתא שלפנינו, מן המקומות שהזכירו, שהפועל הי' מגליל העליון והבעה"ב בדרום, כי מקומו של ר"א לוד כמש"ל אות ז' הוא בדרום שהוא ביהודא שנקרא דרום כמ"ש (יהושע י"ח) יהודא יעמד על גבולו מנגב וכמ"ש הגר"א בשנות אלי' לזרעים פ"ט ובכלל דרום ויהודא הן יהודא ובנימין, ולוד הי' למערב ירושלים מערי בנימין עי' בריש מגילה (ד') ובפרש"י

הג"הה

[*] ובשני המקומות ר' יהודא הוא האומרן בשמו, שנראה שר"י הי' מחבב דברי ר"א וכן דברי בנו אחריו, כי ר' אלעאי אביו הי' תלמידו המובהק של ר"א, וגם ר"י עצמו הי' מחזיק לפעמים בשיטת ר"א וכמ"ש פ"ג דמנחות (י"ח) לפי שר"י בנו של ר' אלעאי ור' אלעאי תלמידו של ר"א לפיכך שנה לו משנת ר"א, וכן בספ"ב דשבת (קמ"א:) מוקמינן מלתי' דר"י דמיתניא בברייתא סתמא דהיא דר"י משום ר"א:

שם (ובפ"ג דע"ג (ל"ו:) שמלאה לודאה קאמרת ובירושלמי שם הביאו התוס' נקרא שמלאי הדרומי, דאלמא שלוד נקרא דרום), ומקומו של ר"ע בבני ברק כדאי' רפ"ד דסנהדרין (לב:) והוא מגבול דן (יהושע י"ט) והוא בגליל שכל חלק צפון א"י נקרא גליל העליון כמ"ש הגר"א שם, וגם משמע בחלקו של דן שהוא סמוך לים הגדול כמ"ש שם מול יפו הוא נקרא גליל העליון שהוא עולה וגובה יותר בהר (והחלק מהגליל שלצד מזרח שאצל טבריא הוא העמק ששנינו בשביעית שם תחום טבריא העמק והוא גליל התחתון ששנינו שם מכפר חנניא ולמטן כל שמגדל שקמים גליל התחתון שסימן לשפלה ועמק שקמים) וכן עקרון הכתובה בגבול דן (שם) שהיא קיסרי כמ"ש פ"ק דמגילה (ו'.) היא מגליל העליון כדמשמע פ"ב דסוכה (כז:) בר"א ששבת בגליל העליון כו' בקיסרי כו', וז"ש בפ"ו דיבמות (סב:) עד שבא ר"ע אצל רבותי' שבדרום ושנאה כו', דמשמע דעיקר מקומו של ר"ע לא הי' בדרום, דהיינו שהי' בבני ברק בגליל, ונמצא שלפי מקומות שהזכירו משמע ממילא כגי' השאלתות שר"א הי' הבעה"ב [*] ור"ע הפועל, ובתדא"ז פט"ז הגי' במעשה זו אצל בעה"ב שלא קרא ולא שנה, וגי' זו קשה לכוונה על ר"א, כי כשלא קרא ושנה והי' ע"ה לא הי' עדיין בעל הבית ולא הי' בידו מה להקדיש ולהדיר מנכסיו, כי הי' בן הסמוך על שולחן אביו הורקנוס, גם לפמש"ל לדברי הפר"א לא נשא אשה עדיין ומאין הי' לו בנו הורקנוס אז, וללשון הברייתא שלפנינו עד שבאתי אצל חבירי שבדרום והתירו לי כו', משמעות לשון חבירי הוא ודאי שגם הוא הי' ת"ח אז ולכן קראם חבירי (ובתדא"ז באמת הגי' שם עד שבאתי לחכמים ולי"ג חבירי):

הג"הה

[*] ומצאתי שמוסף דורינו הג"מ יעקב מקארלין ז"ל בספרו קהלת יעקב בשבת שם אף שלא הי' לפניו גי' השאילתות דן מדעתו ז"ל שהורקנוס זה הוא בנו של ר"א (ובדפוס שם ט"ס), והבעה"ב הוא ר"א. והקשה לפ"ז דהא ר"א ס"ל דאם החרים כל נכסיו אין מותרמין וא"כ התרה כלל. ועוד איך התירו לו הא ר"א ס"ל אין שאלה בהקדש ע"ש, ולפי לשון הגי' שלפנינו הדרתי כל נכסי ול"ג בה לשמים, א"כ י"ל שלא נדרם לשמים רק נדר בעצמו הנאה מנכסיו והרי הן מותרים בהנאה לאחרים, לכן אין בזה דין מחרי' כל נכסיו לגבוה (מי' בערכין (כח:) דמייתי עלה תקנת אושא דהמבזבז כו' דמיירי בצדקה לעניים, א"כ אין לחלק בזה), וגם שייך בה ש לה ודאי כבכל נדרים, ובתדא"ז שם גרסי' בה נדרתי כל נכסי לשמים [א]:

ז] **מקומו**, הוא לוד כמ"ש רפ"ד דסנהדרין (שם) אחר ר"א ללוד, וכן שנינו פ"ד דידים מ"ב ומייתי' לה בריש חגיגה (ג:) וכשבא ר"י בן דורמסקית אצל ר"א ללוד, וספ"ב דסוכה (כז:) בר' אלעאי שהלך להקביל פני ר"א רבו ללוד, ובריש ביצה (ה.) כרם הי' לו לר"א במזרח לוד לצד כפר טבי (וז"ש ר"א בריש גטין אף מכפר לודים ללוד, תפס הדוגמא במקומו), וז"ש בספ"ח דסנהדרין (סח.) שפגע ר"ע ארונו שבא מן קסרי ללוד, ופרש"י שמת בקסרי ונשאוהו משם לקברו בלוד, והיינו שלוד הי' מקומו ומקום קבורת אבותיו ונשאוהו לקברו שם, ומה שמת בקסרי אפשר בחליו אמטיוהו לשם שהי' מקום אויר יפה (וכמ"ש ברבי בכתובות (ק"ג:) כיון דחלש אמטיוהו לצפורי דמדליא ובסים אוירא) וכתב בכפ"ופ פי"א שקיסרי זו דר"א איננה קיסרי סתם שהוא עקרון כמש"ל, אלא אחרת שסמוכה ללוד וליכנה [וממוצא דבר נלמד שנקבר בלוד קברות אבותיו וליתא למה שכתוב בשם ס' גא"י שנקבר בכפר עלמא]

[א] גראיתי להזכיר מה שמסיים (שם) בתדא"ז שם עד שבאתי אל חכמים והתירו לי נדרי שכל המאחר נדרו אין נזקקין לו שהוא נהג כדרך שנוהג בהיתר דר"א אר"י בד"א במרובה אבל בנדר מועט דיו ל' יום עכ"ל הנוסחא הישנה, והמפרש זקוקין דנזר הגיה מדעתו בזה דין חדש שכל המאחר נדרו יותר משלש רגלים אין נזקקין לו מפני שנוהג בהן כדרך שנוהג בהיתר ופירש מפני שעבר על בל תאחר ובנדר מועט של מעות מועטין אם שהה ל' יום אין מתירין לו, והוא חדש לא נזכר בשום מקום ובשום פוסק, ובאמת הדבר ברור שיש כאן ט"ס וצ"ל כברייתא דנדרים ספ"ב (כ:) שכל העובר על נדרו (ושם אי' נזירותו) כו' שיהא נוהג איסור כדרך ימים שנהג בהן היתר אר"י בד"א לנזירות מועטת אבל במרובה דיו ל' יום, ומדפיסי התדא"ז שהדפיסו התדא"ז כ"פ ע"פ נוסחות חדשות שהגיה הזוקקין לא טוב עשו (והזוקקין הדפיס בחיבורו ב' הנוסחאות), ועתידין ליתן את הדין שבכתן מפי הלומדים הנוסחא ישנה לגמרי שלפעמים לא כיון יפה הזוקקין בהגהתו, ועל כ"ב הוא שהחרים רגמ"ה שלא למחוק בספרים, עי' הקדמת ר"ת לס' הישר שלו:

דמשמע שגזרו תענית שלא ברצונו, והלא בעירו ובמקומו האיך עברו על דבריו, והרי אמרו רפ"ט דשבת (קל:) שבמקומו היו עושין כדבריו וכורתין עצי' לעשות פחמין לעשות ברזל למילה בשבת[·] וליתא למ"ש בשם ס' ג"א שנקבר בכפר עלמא). ומ"ש ספ"ק דסנהד' (יז:) כל עיר שאין בה שנים לדבר כו' אין מושיבין בה סנהד' כו', וביבנה היו ארבעי' ר"א ור"י ור"פ ושמעון התימני כו'. דמשמע פשטי' לכאורה דמיושבי העיר שמושיבין בה הסנהד' הוא דבעינן ולא שיבאו לה מעלמא להושיבם שם, שא"כ בכל מקום יוכלו לעשות כן, ולא הי' לו לומר רק על הסנהדרין עצמם שאין מושיבין סנהדרין א"כ יש בהן שלשה כו' (וכדנקטי' שם לעיל אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי כו'). ולא לתלותה בהעיר בלשון כל עיר שאין בה כו', וא"כ הי' משמע מסיפא דביבנה היו שם כו' דר"א מיושבי יבנה היה, אלא שבאמת אחרי שגם האחרים ר"י ור"ע אמרו ברפ"ד דסנהדרין (שם) שמקומם הי' ר"י בפקיעין ור"ע בבני ברק, בע"כ צריך לפרש דכל עיר שאין בה כו' היינו שלא ימצא שיתיישבו בה כשנושיב בה סנהדרין עכ"פ, שצריך שכל זמן שסנהדרין שם יהיו קבועין בדירתן שם, ואם א"א להן לקבוע דירתן שם יושיבו הסנהדרין במקום אחר שאפשר להן לדור שמה, וא"כ י"ל שר"א וכן כולן בשעה שהיו יושבין בסנהדרין היו קבועין בדירתן שם ביבנה, ואח"ז חזר ר"א למקומו הראשון, אלא שבריש סה"ר אמרו שהי' בית מדרשו של ר"א עשוי כמין רים ואבן א' היתי' שם והיתה מיוחדת לו לישיבה כו', ומשמע שבית מדרשו זה במקומו בלוד היה ולא ביבנה ששם היו קבועין סנהדרין ולא הי' שייך לקרותו בשם מדרשו של ר"א, אלא שבלוד הי' [וז"ש שם פ"א נכנס ר"י לשם כו', ואילו הי' בהמ"ד שביבנה ודאי הי' ר"י רגיל שם תמיד), וז"ש אחר ר"א ללוד, ואחר שברכוהו משמע ודאי שלא הי' מלמד תורה לרבים בבהמ"ד אף במקומו וכמ"ש בספ"ז דסנהדרין שאמר להם עד עכשיו למה לא באתם ואמר אוי לכם בי זרועותי כס"ת שנגללין שפירש"י על שלא שמשוהו ללמוד לפניו וז"ש ולא חסרוני תלמידי אלא כו'. אלא קודם הברכה הוא שהי' קבוע לו מדרש במקומו בלוד:

ח] ימי חייו, לפי הנראה חי' ימים רבים קרוב למאה שנה בודאי, כי בשלהי מ"ק (כז·)

ובשמחות פי"א תניא כשמת ר"ג הזקן כיון שיצא מפתח ביתו א"ל ר"א כפו מטותיכם וכיון שנסתם הגולל א"ל ר"י כפו מטותיכם וא"ל כבר כפינו ע"פ זקן, ולפי"ד שה"ד בשם היוחסין שר"ג הזקן מת י"ח שנה קודם חורבן הבית, א"כ ר"א שכשהתחיל ללמוד תורה הי' בן כ"ח [ובודאי לא בשנה הראשונה מיד נתגדל בתורה כ"כ, עד שיבא לכלל הוראה להורות לכפות המטה לחלוק עם ר"י חבירו,) הי' בשעת חרבן קרוב לחמשים שנה. והא אשכחן בפי"ה דגטין (נזי) דתניא ר"א הגדול אומר ב' נחלים יש בבקעת ידים כו' וא' דם, נוחרבן ביתר ע"ש, הרי ראה חרבן ביתר שהי' כ"ב שנה אחר חרבן הבית לא פחות [א] כמ"ש בירושלמי פ"ד דתענית ואיכה רבה [ויש מאחרין עד ע"ג שנה אחר חרבן י·] א"כ חי' כבר קרוב למאה שנה, ולא עוד אלא שמלשון כבר כפינו ע"פ זקן שאמרו על ר"א שם במיתת ר"ג הזקן, משמע שכבר הי' זקן באותה שעה (ואולי נדחוק לפרש זקן שקנה חכמה, ולא זקן ממש), ולגי' הגר"א בשמחות פ"ח כשמת שמואל הקטן הי' ר"ג הזקן ור"א מספידין עליו [וכ"י, ור"א בן עזרי'. הוא ודאי ט"ס, שרא"ב"ע שהי' בר תמניסר כשמינוהו תחת ר"ג דיבנה אחר חורבן, ודאי א"א שהי' עם ר"ג הזקן יחד עמו"ש שבת (כ"ד:) ד"ה הוה כו' וכמ"ש בסה"ד ע' שמואל הקטן, אלא שהוא מגי' ר"א בן ערך ע"ש]; א"כ הי' כבר ר"א גדול בחיי ר"ג הזקן [ולולי שהגי' גם בשמחות כאן ר"ג הזקן, הייתי ד[?]שעיקר הגי' ר"ג סתם והוא דיבנה, אלא שבהא דשמואל הקטן א"א לומר כן כיון שמת קודם חרבן ולתנבא על הריגת רשב"ג ור"י כה"ג וכמ"ש יוחסין וסה"ד. ופ"כ ר"ג הזקן הי' ואכמ"ל בזה], גם כיון שר"א הי' אחר חורבן כל ימי נשיאות רבו ריב"ז, ואחריו כל ימי נשיאות ר"ג דיבנה שמת ע"י ר"א כדנפל על אפיי', ודאי זמן גדול הי', כי כתי' שהתוס' כתבו בשבת (שם) ובכ"מ שנשיאות ריב"ז אחר חרבן ונשיאות ר"ג דיבנה עד שמינו ראב"ע עמו הי' חמשה שנים, היינו שאין להכריח פחות מזמן זה עכ"פ, אבל יכול להיות יותר הרבה, וגם הזמן שהי' אח"כ ר"ג עם ראב"ע יחד י"ל שהי' זמן הרבה: ומשמע בספ"ה דנזיר (לב:) שבשעת חרבן כבר הי' גדול ונמנה בין החכמים להורות (אע"פ שהי' קיים ריב"ז רבו עדיין), כמ"ש התוס' שם (לב:) ד"ה אמר רבא כו' וביותר מבואר שם בלשון תוספי הרא"ש בשיטה מקובצת לנזיר דר"א הי' במנין החכמים שאמרו לנחום המדי טעית והודה להם ע"ש. ומשמע שם שאלמלי הי' ר"א סובר ג"כ כנחום המדי לא הי' שייך לומר שהחליטו הכמים לומר עליו שטעה:

ט] פטירתו, כבר הובא לעיל כ"פ כמאמרים דסנהדרין וירוש' דשבת ואדר"ן וד"א ומדה"ג, כל הגדולות כמסופר

בהם מההלכות מרובות שהיו שואלין אותו ומשיב באותו שעה, ולפ"ד האדר"ן ומדה"ג לימד לר"ע אז ש' הל' בבהרת, ולהמדה"ג לימד לבנו הורקנוס ולר"ע אז רזין עילאין, עד שבסוף שאלוהו הא דהמנעל שעל האימום (ובמדה"ג שם בהבוא שנדלא דיבוס וט"ס הוא וצ"ל דאימוס) וא"ל הוא טהור ויצתה נשמתו בטהרה [שהל"ל טהור הוא או טהור סתם, והזמינו מן השמים בפיו לומר הוא טהור, ולהקדים מלת הוא לטהור, כדי שיראו הכל שיצתה נשמתו בטהרה (וכמ"ש כי"ב בב"מ(פו·) ברבה בר נחמני אשריך שגופך טהור ויצתה נשמתך בטהרה, וגם שם ההוכחה ממה שאמר רבה בר נחמני ב"פ טהור, שאמר טהור טהור), וכמ"ש בירוש' בשבת שאמר באחרונה טהור ונסתלקה נשמתו ואמרין ניכר רבי שהוא טהור (ואמר שם ר' מנא ועד כדין ניכר, כלומר וכי אין ניכר הי' מכבר, ולא משני. ואפשר מפני שהתירוץ מובן שר"ל כאן באותה שעה לענין זה שבינו שראוי להם להתיר הנדר וכדמסיים עלה שהתיר ר"י הנדר מיד [וכן חיבור זה הפר"א מסיים בטהרה, רק שנראה שחסר וכמש"ל במבוא אות ז' ובביאורי שם בס"ד]: ובירושל' שלהי סוטה אמרו עליו ר"א כד דמיך פקיד ואמר פנו חצר מפני הטומאה והתקינו כסא לריב"ז ואית דאמרי מאן דחמא רבי' (ר"ל ריב"ז שאמרו שם בריש' וכן בבבלי פ"ד דברכות(כח:) שאמר הכינו כסא לחזקיהו מלך יהודאי) חמא. [ולישנא קמא פ"ל שלא הי' לחזקי' לבא רק אצל ריב"ז. ומשום שגיכם הרבילו תורה בישראל, חזקי' כמ"ש בפ' חלק, וריב"ז הרבין תורה הרבה בשעת החרבן ביבנה, ולכן הי' ראוי לבא זא"ז (וכי"ב אמרו פ"ג דמ"ק(כח·) על קבורת ר"ה אצל ר' חייא), אבל ר"א שלא לימד תורה לתלמידים הרבה כמ"ש בספ"ז דסנהד' ובא במקומו' הנ"ל, לכן לא הי' לחזקי' לבא אצלו (וכס' הגלגולי' פכ"ט מבואר שנשמת חזקי' ונשמת ריב"ז שמוכין בשרשן זל"ז בנולת הכתף ע"ש), וכן בש"ס דידן בברכות לא נזכר זה אצל ר"א, מי' הא דפנו כליס ג"כ לא הוזכר שם בר"א], והא דפנו חצר מפני כטומאה שאמר, י"ל שבזה הוכיח סופו על תחלתו שחש מאד לטומאת טהרות א"י, ושזה הי' סיבת התעלמותו מאד בתנורו של עכנאי, שחש לטהרות של א"י שלא ישרפום בחנם וכמ"ש בירוש' פ"ג דמ"ק והבאתיו בקונט"הב בס"ד ע"ש, ובילקוט חקת (ע"פ קח את המטה) בשם ילמדנו, כשמת ר"א נתעקרו כל האילנות שבאותו מקום (ור"א בן הורקנוס הוא, מדאמר שם אח"ז כשמת ר' יהושע נפלה אצטוונית של טבריא, א"כ ר"א שלפניו הוא ר"א ב"ה בר פלוגתי' דר"י, והא דר"י משמע לכאורה שבטבריא נקבר, ושלא כמו שמקובלים אנשי א"י בשם האריז"ל שקברו בלפת כנדס' בקונטר' אמרי קדוש להרח"ו, אך אפשר אע"פ שמת בטבריא העלוהו לקבור בלפת אולי הי' קברי אבותיו שם), ובש"ס דידן פ"ג דמ"ק (כה:) אמרו זה על רב אשי ובירושל' רפ"ג דפ"ג על רב שמואל בר יצחק דהוי מרקד אתלת לפני הכלה, ואמרו בסנהדרין שם שר"ע הו' צועק עליו הרבה מעות יש לי לרצות ואין לי שולחני, ובאדר"נ שם אמרו שאמר ר"ע אללי לי עליך רבי אללי לי עליך רבי ומורי שהנחת כל הדור יתום, וכ"ה ל' זה במדה"ג שם [וכן בז"א (א' ד') ועוד שם (י"ח ג') אמר ר"ע כן בחייו ע"ש] ומסיים במדה"ג שאמר ר"פ שמיא שמיא אמרו לשימשא וסיהר' לנהירות' דהוי נהיר יתיר מנהון (וכמ"ש בפר"א פ"ב שכשהי' דורש היו קרנותיו יוצאין כו' ולא[?] יודעין אם יום אם לילה,) הא אתחשך כו':

ויה"ד שבוכות אורו יאר לנו, כי נשב בחשך ה' אור לנו, ויוציאנו לאורה בב"א·

[א] ומכאן מוכרח שמ"ש בשם הראב"ד בס' הקבלה שר"ע נהרג בחרבן ביתר ליתא, שהרי ר"ע הי' במיתת ר"א רבו כדאי' בספ"ז דסנהד' וכיון שר"א ראה חרבן ביתר, בהכל"ל שר"ע הי' חי אחר חרבן ביתר, ולפ"ז יתאחר זמן הריגת ר"ע הרבה אחר בן כוזיבא, כיון שאמרו בספרי ס"פ הברכה שר"ע פירנס את ישראל מ' שנה, ופשיטא כ"ז שהיו רבותיו ר"א [ואפי' תימא ר"א כיון ששמותי היה וגם ברכוהו לא הי' יכול לפרנס ישראל ופרנס ר"ע בחיין ג"כ, מ"מ תיקשי מר"י] ור"י [שחי' אחרי ר"א שהיא אמר הותר הנדר במיתת ר"א] קיימין לא הי' לפרנס את ישראל ר"ע תלמידם, וא"כ התחיל ר"ע לפרנס ישראל אחר חרבן ביתר וה[י]' זמן הריגתו כמו מ' שנה אחרי כן:

[א] **הספר הזה** הנקרא בפי כל הראשונים בשם פרקי ר"א (והערוך בכ"מ קראו ברייתא דר"א, וכן ר"ת בספר הישר סי' תקמ"ח), הוא החיבור הראשון שחובר בישראל אחרי שנחתם חזון כתיבת ספרי הנבואה, ולא נמצא אתנו חיבור מוקדם בזמן לו, ואף לא נודע לנו שנתחבר קודם לו איזה חיבור, כי אף מגלת תענית שאמרו פ"ק דשבת (יג:) שכתבה חנניא בן חזקי' בן גרון וסייעתו שהי' בזמן ב"ש וב"ה כדתנן במתני' שם שבעלייתו גזרו ב"ש וב"ה י"ח דבר, נראה שלא הי' זה בתחלת ימיהם שהיו עדיין הלל ושמאי עצמן קיימין, שהי' זה כמו ק' שנה בפני הבית (במ"ש פ"ק דשבת (טו) שהלל נהג נשיאותו בפני הבית ק' שנה), שהרי השלו בגמ' שם (יז:) שכשנגזרו י"ח דבר לא היו שם שמאי והלל עצמן רק תלמידיהן, ומשמע שכבר מתו שמאי והלל אז (ועי' בתוס' שם סד"ה ואלו כו' ובמפרשים שם), ותלמידיהם הנקראים ב"ש וב"ה לאחר מותן הוא שרבו המחלוקת ביניהם, [הגה"ה וז"ל איגרת רב שרירא ורב האי גאון שבס' יוחסין, ראשונים לא הוי מחלוקת ביניהן כו', וכד אתו שמאי והלל בתלת מילי בלחוד הוא דאיפלגו כו' וכיון דחרב בהמ"ק ואזלי לביתר וחרב נמי ביתר ואתבדרו רבנן ומשום הני מהומות כו' לא שימשו התלמידים כ"צ ונפישו מחלוקת מן כד נח נפשי' דריב"ז כו' הוות פלוגתא בין ב"ש וב"ה עכ"ל, דמשמע מדבריו, שעיקר מחלוקת ב"ש וב"ה בדורות האחרונים מתלמידיהן הוא דהוי (ואע"פ שמה שנראה מלשונו שאחר חרבן בהמ"ק הוא שנתרבו מחלוקת ב"ש וב"ה, צ"ע ובדיקה, דהא משמע מההיא דפ"ב דביצה (כ.) דבזמן הלל עצמו ובזמן בהמ"ק כבר היה סייעת ב"ש וב"ה והיה מחלוקת ביניהן ותפי שגברה יד של ב"ה כו', וכן ההיא דפ"ג דנזיר (יט:) בהילני המלכה שעלתה לא"י והורוה ב"ש לסתור נזירותי' דמשמע שבימי בהמ"ק הי', מ"מ זה שהי' בימים האחרונים, בזה ודאי אין לסתור דברי הגאונים), וכן מסתבר שאלמלי שמאי והלל היו קיימין, כיון שלא נחלקו אלא בג' דברים היו תלמידהון יכולין לישאל מפי רבותיהם ותבטל המחלוקת]: ע"כ הגה"ה. ובימיהן הוא שהי' חנניא בן חזקי' בן גרון בסוף ימי בית שני ובימי ריב"ז, ואז נכתבה מגלת תענית, והיינו דתניא במג"ת פ"א ופ"ה ופ"ז ימים טובים שנקבעו על שגלה ריב"ז את הצדוקים בטענותיו ע"ש (ואע"פ שמ"מ מצאנו בי"ט שכתיב בסוף מגלת תענית שנעשה על שבטלה גזירה ע"י יהודא בן שמוע תלמידו של ר"מ שהיה אחר חרבן הרבה וכמ"ש פ"ק דר"ה (יט.), ובע"כ צ"ל שנתוסף זה במג"ת אחרי חנניא בן חזקי' בן גרון וכמ"ש ביוחסין, בכל זה בהני דריב"ז שהן כמה יו"ט נוכל לומר שחנניא הי' בימיו, למה לנו לדחוק בחנם לומר שנתוספו אח"ז), ובה"ג סוף ה' סופרים כתוב זקני ב"ש וזקני ב"ה הם כתבו מגלת בית חשמונאי ועד עכשיו לא עלה לדורות עד שיעמוד כהן לאו"ת (ולא ידעתי מה היא, והיכן הוזכרה, ורחוק מאוד לומר שכיוון על ספר מכב"י שהוא מעשה בית חשמונאים הנמצא בספרי האפקרופ"י, שא"כ איך כתב בה"ג שלא עלה לדורות עד שיעמוד כהן לאו"ת, וכי לא הי' ידוע לו שנמצאת ביניהן), והן כתבו מג"ת בעליית חנניא כו' וסיים שם וב"ד שלאחריהן עמדו וגנזוה ולמה גנזוה אמרו כתוב בו אלין כו', וגנזה צ"ע דהא שקלינן וטרינן פ"ק דר"ה אי בטלה מג"ת ובה"ג עצמו הביאו אח"ז, ולא הוזכר שגנזוה והרי היתה מצויה ביד חכמי הש"ס וגם אצלינו), וא"כ נכתבה מג"ת בימי ריב"ז ותלמידיו שבכללן ר"א (וכמש"ל סוף קונט' בית נליק אות מ' שר"א כבר הי' גדול ונמנה במנין החכמים דשעת חרבן הבית), וכן ס' הבהיר הנקרא בפי הרמב"ן ותלמידיו בשם מדרשו של ר' נחוניא בן הקנה. הנה רנב"ה ותלמידיו בימי ר"א היו, ור' ישמעאל ור"ע תלמידי ר"א ור' יהושע הוו ג"כ תלמידי רנב"ה:

וביוחסין כתב בעי' ר"א הקפר וז"ל, ונראה שהוא מן האחרונים, אע"פ שמביאו בפר"א, כי כבר ידוע שאע"פ שהוא מכונה לר"א האחרונים עשו פרקיו וכמו הזוהר המכונה לר"ש וכן נמצא ס' יצירה המכונה לאברהם אע"ה כמ"ש הראב"ע, עכ"ל, ואחרונים אלו שכתב על הפר"א אין כוונתו אחרונים ממש כדמשמע לכאורה שר"ל בס' הזוהר שהביא לו לראי', שכתב עליו בעי' רשב"י וז"ל כנוהו על שמו אע"פ שהוא לא עשאו כיון שתלמידיו ובנו ותלמידי תלמידיו עשוהו על מה שקבלו ממנו וכמו שאמרו במשנה וספרא וספרי ותוספתא כלהו אליבא דר"ע שאלו הספרים נעשו יותר מן ס' שנה אחרי מותו, ובעבור זה דברי הזוהר יותר אמתיים כי הם דברי האחרונים שראו המשנה ופסקי ההלכות ומאמרים מהאמוראים שם, עכ"ל, (וגם בזה לשונו מגומגם שהתחיל שתלמידיו ותלמידי רשב"י עשוהו וכן סיים שראו המשנה ופסקי ההלכות, דמשמע עכ"פ שר"ל הכל ראשונים דורות האחרונים של תנאים תלמידי רבי שהי' תלמיד רשב"י, ושוב סיים. ומאמרים מהאמוראים שם.) ואיך שיהי' לא הי' כוונת היוחסין שאחרונים ממש כר' משה דליאון חיברו כאשר הוסיפו באיזה דפוסים בדבריו, וכן ספר יצירה שהזכיר ודאי לא אחרונים ממש כיון שהרי כבר הוזכר בגמ' בפ"ז דסנהדרין (סה:) ברב חנינא ור' הושעיא תלמידי ר' יוחנן דהוי עסקי בס' יצירה, רק ר"ל לא אאע"ה כתבו, וכבר עזרני ה' עד כה לסדר קונטרס להוכיח קדמות ס' הזוהר ושהי' נמצא בימי הגאונים וקראוהו בשם ירושלמי וכן ביד הרבה מהראשונים ז"ל בראיות שיש בהם די למודה על האמת), אבל כאן בפר"א אין לו ראי' רק מר"א הקפר שהיה מאחרוני התנאים בימי רבי, שלא ר"א עצמו כתבו, ובאמת בפר"א שלפנינו לא נמצא נזכר ר"א הקפר, ואולי נ"א הי' לו (* ואפשר הי' כתוב לפניו ברפי"ג מפר"א כדאי' באבות פ"ד משנה כ"א) או היה בידו הפרקים החסרים בפר"א שלפנינו כמשית"ל אי"ה אות ז' ושמה הוא שנמצא נזכר ר"א הקפר), ויותר הי' לו להקשות מאמרים שנזכרו בו שהיו אחרי ר"א הקפר כמו ר"ג בנו של ר' יהודא הנשיא, וכן איזו חכמים שנזכרו בו שלכאורה שמם כשמות האמוראים שנראה שהן אמוראים וכמשית"ל אי"ה:

והנה אף אם ימצאו בו מאמרים קצת, נוספים מדורות התנאים האחרונים או אף מהאמוראים, לא בכל זה נכריע שחובר כל הספר והברייתא בימיהם, רק שבבית מדרשו של ר"א* שהיו שונין ברייתות שלו (וכדאשכחן ספ"ק דב"ק (טו:) דבי ר"א (אלא שבקצת נוסחאות כתוב אלעזר בלא יו"ד וא"א להכריע הנוסחא האמיתית בזה) תני אלה המשפטים כו'), דור אחר דור, והוסיפו בה איזו דברים בדורות של אחריו, וכי"ב נמצא בכל ספרי התנאים ואין להאריך בזה פה (ואף בנביאים אמרו ספ"ק דב"ב (טו.)

יהושע

יהושע כתב ספרו ואסקי' אלעזר ושמואל כתב ספרו ואסקי' גד החוזה ונתן הנביא) , ובסוף קונטרס זה סדרתי בס"ד כל החכמים שנזכרו בפר"א - ע"פ א"ב והערותי על כל א' מהן והעליתי בס"ד כי רובא דמינכר הן מתנאים הראשונים שהיו בימי ר"א , ומיעוטא שהן מסופקים בזמנן , ולא נשארו כ"א מעטים לא יגיעו לעשרה שהן מתנאים האחרונים שאחר דור ר"א בודאי , וגם אותן שלכאורה נדמה ע"פ שמותיהן שהן אמוראים בררתי בס"ד שנמצאים גם בתנאים כנ"ל :

[ג] **ומזה** ששנינו במס' סופרים ספי"ט דאמר ר"א בן הורקנוס ראה שלמה כח של ג"א כו', שהיא הברייתא שבפר"א ס"פ י"ז כמש"ש בביאורי בס"ד , נראה שכבר הי' הפר"א מסודר בימי חיבור המ"ס (שנסדרה לפי הנראה קודם שנחתם ונתקבל התלמוד בבלי עדיין , לכן כל מאמרי' והנהגותי' נכתבו ע"פ הירושלמי , ונמצא זמן חיבורה אחר שנסדר תלמוד הירושלמי מתלמידי ר' יוחנן בימי האמוראים האחרונים) :

ובירושלמי רפ"ה דסוכה אמרו על יונה בן אמיתי שהי' משבט אשר דכתיב אשר לא הוריש את יושבי צידון וכתיב לך צרפתה אשר לצידון וכ"ה בב"ר פנ"ח , ור"ל שזה היה ידוע אצלם שבן הצרפית הוא יונה בן אמתי , והיינו שזה כתיב בפר"א פל"ג וסמכו עליו לומר כן בשתם , שידוע לכל הי' כאלו כתוב במשנה , [ובילקוט יונה מוסיף בזה בלשון הירושלמי ותני ר"א יונה בן אמתי בן אלמנה צרפית הי' , ולא ידעתי אם היה לפני מסדר הילקוט הנוסחא כן בירושלמי , או שהוא הוסיף ביאור זה מדעתו והביא הברייתא דתני ר"א בפרקיו , וכדרך מסדר הילקוט בכ"מ) :

ובתרגום ירושלמי שעל התורה (המכונה אצלינו יונתן בן עוזיאל , וכבר ביאר במוסף ערוך ע' אמן השני שהוא טעות , וכן נקרא בערוך ובפי כל הראשונים ז"ל בשם תרגום ירושלמי , ומה שנמצא אצלינו קצת דברים בשם ירושלמי הוא רק נ"א מהעתק אחר באיזו מלות ושינויים ,) שנתחבר עכ"פ בימי האמוראים שבימיהם נתחברו כל התרגומים (ואחרי חתימת התלמוד לא הוצרכו עוד לתרגומים חדשים מפני הישנים שהי' להם מכבר , גם היו מוספין למתרגם פסוק כצורתו) (*) , נראה עין בעין שכבר היה לפניו הפר"א והעתיק ממנו הרבה בכל ספר בראשית וקצת ספר שמות (ובשאר הספרים מעתיק מת"כ וספרי אבל לא מהמדרשים ותלמודי') וכאשר העירותי בביאורי ע"ז במקומו בס"ד (והחכם שזכרתי בהג"הה לפי שלא שם לבו כ"כ על הפר"א , לכן הוציא מדעתו בכ"מ שהת"י העתיק מן הש"ס מה שנזכר כבר בפר"א , ואכמ"ל בזה ובקונטרס הגהותיי על הת"י הערותי בס"ד על כאו"א במקומו) :

הג"הה

(*) וראיתי לאחד מחכמי זמנינו שכ' בספרו שתרגום שיר השירים שבידינו נעשה בישיבת הגאונים בבבל , ואין לו ראיה רק ממה שנזכר בו בכ"מ לשבח ראשי הישיבות ואב בית דין , ולא ידעתי ראייתו שגם בש"ס מצי' בכ"מ שם ראש ישיבה (ברכו' נז' וכ"מ) וכן ריש מתיבת' בל' ארמי (שבת קי"ג' וכ"מ) וגם בפר"א ספ"ח וראש הישיבה מזכיר את השם כו'. וזה ודאי לא נכתב בימי הגאונים , שלא היו מעברין ומקדשין חדשים בבבל ובימי הגאונים כבר פסקו גם בא"י , גם מוכח מתוכו שנזכר בתרגום שה"ש ע"פ היושבת בגנים (והביאו החכם הנז' בעצמו) חבירי סנהדרין ומשיים בי' בקל רישא מתיבתא , והרי בימי הגאונים כבר נשכח מהעולם שם סנהדרין (וביוחסין ע' ר"ג דיבנה כתב שקבלה בידם שתרגום המגלות יונתן בן עוזיאל תרגמם) ולא הי' כדאי לכתוב בזה , לולי שהחכם הזה מגאוני הזמן , רב גובריי' , לכן מצאתי חובה להודיע שבזה ובכיו"ב שכתב מאומדנא בעלמא אין לסמוך כ"כ על דבריו (ועמ"ש בביאורי לפר"א פ"ל ע"ד זה החכם בכי"ב) :

ע"כ הגה"ה

ג] **לשונו** צח וקצר יותר מלשון שאר כל המדרשים , וקרוב ללשון המשנה , ועוד אנו מוצאים בו עודף שינוי בזה על המשנה , שהוא רגיל לאחוז דרך לשונו תמיד לשון המקרא (מה שבמשנה לא נמצא זה כ"א מעט מזעיר כההיא דפ"ב דפאה וכל ההרים אשר במעדר יעדרון שהביא בס' כריתות וש"מ) , ואין כוונתו בזה לשם נחות בעלמא , אלא רובו ככולו במקום שתופס לי' איזה מקרא , במעט עיון בדבר נמצא כי יעיר אוזן בזה לבחון מלין שמהמקרא ההוא נובע ענין המאמר או סמך ודרשא לו , ומאהבתו לספר בלשון מקרא הבליעו בנעימה קדושה שלו בלשונו הצח והמשכיל יבין לתור בחכמה על המקרא ההוא שתפס בלשונו ולדרוש ממנו תועלת לענין המאמר [*] , ולפעמים אם לא בא ללמד על עצמו במאמר דכאן מלשון המקרא הזה שתפס , יצא ללמד לפי דרכו בלשון חכמים ברכה (כתובות ק"ג:) למקום אחר ההוא , שממולא דברו נלמד לפרש שם בלשון המקרא ההוא , ולא ראיתי לפרט פה איזו דוגמאות לדבר כי רבים הם , ובקל ימצאם המעיין כמעט בכל פרק ופרק , רק אזכיר שכיו"ב נמצא לפעמים גם בש"ס , וכגון ההיא דפ"ד דסוכה (מו:) ואם יפנה לבבך שוב לא תשמע ע"ש בפירש"י שמתבאר מדבריו , שהש"ס תפס לשון ואם יפנה , לרמוז לדרוש קרא דאם יפנה לבבך ולא תשמע , ג"כ כן , שכיון שתפנה לבבך מן הישן לא תשמע בחדש , וכן כיו"ב בלשון ר"א עצמו במכילתא בשלח פרשתא דויסע פ"ו כלפיאית בדבש רא"א כסלת זו שנפה ע"ג נפה ונילוש בדבש וחמאה , דחמאה מאן דכר שמיה כאן , אלא רומז להבין שדבריו נובעין ממקרא (יחזקאל ט"ז) ולחמי וגו' סלת שמן ודבש , ולימדנו לפרש לשון שמן שכולל כל דבר שמן , כשומן וחמאה , ולדרוש במעולה שבמינן שנילוש בדבש וחמאה (שאילו בדבש ושמן זית אינו ערב כ"כ עי' פ"ב דע"ג (לט:) ובר"ן שם ובמ"ש בהגהותיי על מכילתא שם בס"ד) :

הגה"ה

[*] כי זה כל עיקר שם מדרש , לדרוש ולחפש פירוש וכוונת המקרא , למוצאו ממקום אחר , כדרכן של ד"ת עניים במקומם ועשירים במ"א (ירושלמי ר"ה פ"ג ה"ה) , וז"ש בשה"ר פ"א ובכ"מ יושבין וחורזין מד"ת לנביאים ומנביאים לכתובי', שזה היה דרכם במדרש :

ד] **דרכו בקודש** , קרוב יותר לפשטא דקראי , בין בפירושיו למקרא , אשר במקומות רבות מתבאר מדבריו פירושים חדשים במקראות , לא שערום המחברים ראשונים ואחרונים , וכאשר ימצא המעיין בביאורי בס"ד תמיד , בין בדרשותיו דרך דרש , אחז דרכו ג"כ קרוב לפשט יותר משארי המדרשים , והוא כשיטתו של ר"א תמיד בש"ס וש"מ לאחוז בדרשותיו כפשטי' דקראי , וארשום מהן לדוגמא , בפ"ד דיבמות (מח:) אביה ואמה ממש , ושם פ"ו (סא:) זונה כשמה , ופ"ד דכתובות (מג:) כשוה כמשמעו , וברפ"ח דב"ק (פד:) עין תחת עין ממש [ואף דמסקי' שם דלאו ממש ובצדוקים ח"ו קאמר , מ"מ הוא קרוב יותר לפשטי' ע"ש] , ובפ"י דסנהדרין (קו:) ובפ"ק דבכורות (ה:) רפידים כשמה שטים כשמה , וברפ"ג דמ"ק (טו:) מפרש ראשו יהי' פרוע כפשטי' גדול שער , ובפ"ד דיבמות (מח.) ועשתה את צפרניה תרוץ כפשטי' וכדמסיק עלה שם ראי' לדברי ר"א מפיבשת כו' , ובנזיר (מה:) פתח אוה"מ כל זמן שאוה"מ פתוח , ושם (מו.) ואחר

ואחר ישתה אחר כל המעשים כולן, ובערכין פ"ט (ל.) מספר שני תבואות דרש לי' מספר ממש ע"ש בפירש"י (ועי' עוד בתוס' ערכין (כו:) ד"ה מ"ט כו'), וכן סובר ביבמות פ"ח (עא.) דברה תורה כלשון בני אדם, [ולכן בפ"ב דזבחים (כט.) כשדורש האכל יאכל למחשב לאכול ולא כפשטי' דקרא באכילה ממש, אמר ר"א בלשון נוף אוזן לשמוע, שכ"ל שלשון נוף הוא מענין כפיי' והכרח, וכאלו אומר שבקי' לקרא דבע"כ דחוק ומוקי אנפשי' כן, ואינו מלשון כפיפה]. ובמכילתא בא בפ"י דרש לחם עוני כפשטי' דרך עניות אשתו לשה כו', ושם פי"ד סוכות ממש (ומוחלפת השיטה בסוכה ספ"ק (יא:) ות"כ אמור בזה), ושם פט"ו ומלתה אותו אז יאכל בו דרש לרשות אם ירצה להאכיל עבד ואין מעכב מילת עבדיו לרבו בפסח ע"ש, ובפ' יתרו משה ידבר שהי' משה אומר התלה ע"ש, ובספרי ואתחנן פכ"ט ויתעבר כפשטי' נתמלא עליו חמה, ובפ' ראה פי' נ"ז השסועה מין חי' (וכמו שביאר החכם בספרו תולדות הארץ סי' פ"ח), ובפ' שופטים פרי"ג ירח ימים כמשמעו, ובפ' תצא פרל"ז ופרשו השמלה דברים ככתבן, ובפ' תבא פש"ג לא נתתי ממנו למת בפשטי' ארון ותכריכין, ותן לחכם ויחכם עוד למצוא עוד הרבה מקומות שדרשותיו של ר' אליעזר נוטים לפשטי' דקרא טפי מחבריו: [וי"ל שאף ר"י בן דורמסקית שמצאנו בספרי דברים פ"א ובשה"ר פ"ז פ"ג שדורש קראי כפשטי'. וא"ל לר' יהודא עד מתי אתה מעוות עלינו את הכתובים כו', מן ר"א רבו (כדמצינו בריש חגיגה (ג:) ובפ"ב דידים שהיה רבו, ואף שבקדושין (לט.) אמר משם ר"א מה ששמע מריה"ג ששמע מריב"כ ששמע מר"א, התם מעשה כך הי' ששמעה מפי אחרים, אבל הוא עצמו ג"כ היה תלמיד ר"א) הוא שקיבל ואחז דרכו בזה:

[ה] **מפיו אנו חיין**, בזכרון מעשים רבים שלא נתבארו בתושב"כ, והיו מקובלים בתושבע"פ (ורמיזי בקראי כאשר טרחתי בכ"מ למצא רמז וסמך לכן), גם באותן הכתובים למדנו ממנו לקרוא להם שמות, כמו אמי' דאברהם פכ"ו (וזו נזכרה גם בש"ס ספ"ה דב"ב צא.): אשתו של לוט ובתו פכ"ה: נשי ישמעאל פ"ל: אסנת אשת יוסף שם אבי' ואמה, פל"ח: שם ראש אפרים המוציא ממצרים קודם זמנו להרוג בני שבטו בפלשתים פמ"ח: שם האשה שנרמס וולדה בחומר בעבודת מצרים באתרוגה, שם: שם בעלת אוב דשאול פל"ג: שם בן הצרפית, שם: שם בעלה של השונמית דאלישע, שם: שם האיש אשר נגע בעצמותיו בקבר אלישע ויחי. ושם אשתו. ושם בנו. שם: שם החכמים אשר שלח סנחרב לשמרון להורות הכותים משפט אלקי הארץ, שם: וכל זה ראי' גדולה לאמיתת התושב"כ וסיפורי', וכענין מ"ש ספ"ק דב"ב (טו.) באיוב ה"כ משל היה א"כ שמו ושם עירו למה, וכן בפ"ג דעירובין (סג.) שמו ושם אביו שלא תאמר משל היה, ויש לפרש שו"ש ספ"ה דב"ב (נא.) למאי נ"מ לתשובת המינין, דהיינו הכופרין באמיתות התורה ומאנים לשמוע סיפורי', וע"י מסירת שמותיהן פא"פ לדורות (אשר הנחילום רבותיו של ר"א לר"א להיותו בור סיד שאינו מאבד טפה), יתאמתו הדברים:

[ו] **כל הראשונים ז"ל** כהערוך ורש"י והרמב"ם ובעלי התוס' והרמב"ן ותלמידיהם היה מצוי בידם הספר פר"א, ומשתמשים בו לא לבד בהגדות במקומות רבים מאד, אלא אף בכמה דינים ומנהגים הביאו ממנו (ור"ת בס' הישר סי' תרי"ט בתשובתו לרבינו משולם, מנה הפר"א בין הספרים שסמכו עליהן במנהגים במקום שאין סותר תלמוד שלנו ע"ש).

וארשום פה זכרון דברים בקצרה, ובפנים בביאורי בס"ד ימצאו כ"א במקומו היכן הביאוהו הראשונים ז"ל. – בס"ח ואם נתמעטו מביאין ס"ת כו', בפט"ז חתן אינו יוצא לבדו לשוק כו'. ס"פ י"ז מנהג אבלים לכנוס לבהכ"נ. פי"ח עדות כמה מצות שצריכין בעשרה. פ"כ מנהגא דהבדלה, פכ"ט הרוקן עם ע"ג, ושם סה"פ כסוי הערלה לאחר המילה בעפר, ושם מנהג כסא של אליהו, פל"ח החרם הוא השבועה כו', שם חרם פת של כותים השמרונים. פמ"א מברכים בחתן וכלה, פמ"ו מנהג התקיעה מר"ח אלול, שם ישראל ביהכ"פ כמלה"ש עומדים על רגליהם כו' ולובשים לבנים כו'. לבד מהרבה דינים שלא נתבארו בו בפירוש, רק נלמדים מדבריו, כאשר ביארתים בס"ד במקומם. – והרמב"ן ותלמידיו המקובלים הראשונים ז"ל שלא נגלה בימיהן עדיין ס' הזוהר, היו משתמשים לאור הפר"א וכמש"ל בשה"ש אות ד' ע"ש:

[ז] **הראשונים ז"ל** הביאו הרבה מאמרים מהפר"א שלא נמצא לפנינו היום, וארשום א' מצאתי (והמחפש ודאי ימצא עוד), בפירש"י על ב"ר פכ"ב הביאו המ"כ שם, הביא מהפר"א אלמלי שהתחיל בקין שם ועבר היו מייסרין את אברהם ביסורין קשים: התוס' בחגיגה (יב.) ד"ה מסוף כו' הביאו כדאמרי' בפר"א כל השיעורים לא נאמרו רק על שאר ימים אבל יום אוקיי"ם בוראו יודע מדתו. ובזבחים (סט:) ד"ה ק"ו כו' הביאו מהפר"א ק"ו לשכינה ב' הסגרות במרים (ועמ"ש הביאו פכ"ד בס"ד): בתוספת על התורה סדר נח (ע"פ ויאמר ארור כנען) הביאו אמרי' בפר"א מה ראה לקלל בנו בעבור לפי שנאמר בן יכבד אב ועבד אדוניו אם הבן לא יכבד אביו יהי' עבד לאדוניו: הסמ"ג בהקדמתו הביא מהפר"א שגם לא נכתבה תושבע"פ שלפה הי' שעתידין לכתוב תושב"כ בלשונות אחרים כו' (והמאמר ישנו אצלינו בשמ"ר פמ"ז ותנחומא שם ובפסיקתא דביום כלות משה): המרדכי פ"ק ה' תפילין (מלשון רבי' שמשון, שלפי הנראה הוא הר"ש משאנ"ץ בתוספת שאנ"ץ הארוכים שהיו ביד המרדכי, ותוס' מנחות שלנו הן ג"כ תוס' רבינו שמשון הנזכרים מ"ב שלו, וכמ"ש בקונטרס שסדרתי על התוס' בס"ד) כתב, אע"ג דאמרי' בפר"א דאתי ההוא גברא קמי שלמה שהי' לו ב' ראשים לדון על ירושת אביו (ובתוס' שלפנינו הביאו בע"א משם מדרש): רבי' בחיי בפי' התורה בשלח הביא מאמר הגמ' התנה עם כל מע"ב (הכתוב לפנינו בב"ר פ"ה) בשם הפר"א, ובפרשת תרומה (ע"פ וצפית אותו זהב דארון) הביא מהפר"א והחיות נושאות את הכסא נראות כאלו הן נושאות והן נשואות, ובספרו כד הקמח אות לולב הביא שבפר"א אמרו כשם שגלגל חמה נתון באמצע רקיע כך עץ החיים גן עדן באמצע ג"ע: הרשב"ץ בספרו מגן אבות ח"ב (טו. בדפוס ליוורני) הביא שבפר"א אמרו שמיכאל הוא שרו של עולם: בפענח רזא ר"פ תזריע הביא מפר"א שקיבת הרנבה טוב להריון (אבל כמדומני שט"ס הוא שהי' כתוב ברפא' ור"ל בספרי רפואה והשמיטו הקו והעתיקו ברפא, והחכם מגיה הי' לכתוב בפרא ולרשמו בפר"א): בגליוני ר"ש ויטאל הביא מאמר בתואל רמאה (הנמצא לפנינו בזוהר תולדות קל"ז.) בשם הפר"א: בראש ס' פרדס פ"ו הביא מאמר עשר לבושין לבש הקב"ה וברא העולם (ואף שבעל הפרדס כבר היה לאחר שיצא הפר"א בדפוס, מ"מ אולי מצא מאמר זה בדברי הראשונים ז"ל שהי' לפניהם זה נפר"א כת"י שהי' בידם), ועי"ל בהגהה לרפ"ו שהבאתי שמה לשון הכוזרי שנראה שהי' לפניו הרבה דברים גדולים מעניני התכונה וחכמת המזלות בפר"א, וכן הרד"ק ע"ש, אשר כל הנ"ל לא נמצא לפנינו:

ובאמת

ובאמת נראה לעין כי הספר חסר יבואנו, כי הנה הוא נתייסד על עשר ירידות המנויות בר"פ י"ד שחוזר ומסדרן בפרקים הבאים כמו שציינתי בביאורי שם ע"ש, והנה לא נמצא אתנו רק עד ירידה השמינית, וכן נתייסד ג"כ על י"ח ברכות שבתפלה שמסדר והולך ס"פ כ"ז מגן אברהם, ס"פ ל"א מחי' המתים, ס"פ ל"ה האל הקדוש, ס"פ מ' חונן הדעת, ס"פ מ"ג הרוצה בתשובה. ויותר מזה לא נמצא מבואר בפר"א שלפנינו, אך נראה שחסר ברכת חנון המרבה לסלוח נ"ל אחר פמ"ו המסיים בסליחה דיהכ"פ בלוחות שניות, וגואל ישראל אחר פמ"ח בגאולת מצרים, ורופא חולים בפנ"ד ברפואת מרים, וכ"ה שם במפתחות הספר (ונראה שנעשו בזמן קדום כניכר מן הלשון רק שנשתבשו בהעתקה). והשאר חסרים לגמרי הענינים שהיו ראוים להיות מקומם, ומ"ש ספ"י ועליהם הוא אומר על הגרים גרי הצדק, אינו מענין הברכות שמסדרן בלשון באותה שעה פתחו העליונים ואמרו כו', אבל זה אינו כ"א דרשא על לשון הברכה בעלמא, ועי' ס"פ י"ז, והמשכיל על סדר הפרקים בפר"א יבין ממוצא דבר, כי הקפידו על סדר הברכות. ולכן שינו סדר הפרקים מסדר זמנן וכתיבתן בתורה, ואיחרו גאולת מצרים לפמ"ח שהיתה ראוי' להדרש תיכף אחר פ"מ קודם מ"ת שבפמ"א ושירת הים בפמ"ב, וכל שאר הפרקים שלאחריו, אלא שאחרו לפמ"ח גאולת מצרים בכדי לסדר ברכת גואל ישראל במקומה אחר ברכת סליחה (וכן בסדר שארי הפרקים וכמו שית"ל בס"ד), גם הפרק נ"ד שמסיים בו הספר נראה לעין מלשונו שחסר באמצעיתו (והמאמר שהביאו תוס' בזבחים בשם הפר"א ק"ו לשכינה כ' הסגרות כמ"ש לעיל, ודאי היה מקומו הראוי לו בפרק נ"ד הלזה, גם במפתחות שם בשאר ציון איזה מאמר „אם ישכור אדם פועל זריז„, שלא נמצא שם בפרקים ההם ולא בכל הפר"א· ובודאי חסרים הרבה פרקים שלמים עוד שהי' בהן תשלום העשר ירידות וכל הי"ח ברכות, אלא שראיתי להרוקח סי' שכ"ב שמביא מהפר"א מאמרי ברכות התפלה ואינו מביא רק עד ברכת חונן הדעת ולא יותר:

וכשראיתי בערוך ע' סדר השלישי שכתב [והלשון ניכר שהוא לשון גאון וכתבו הערוך בסתם כדרכו תמיד כמ"ש בחיבורי על הערוך בס"ד) על סדר (תנא) אליהו רבה וזוטא, דסדר אליהו רבא הוו תלתא בבי (וזהו כמ"ש בס"ד בהגהותיי לויקר"ר פי"ט אות ח' שדרך המשניות וברייתות שהי' ל' פרקים, לחלקן לג' בבי של עשרה עשרה פרקים, כמו כלים, ונזיקין, וסדר עולם רבא) ותלתין פרקי (ולפנינו ל"א) וסדר אליהו זוטא שנים עשר פרקים, עכ"ל· ולפנינו נמצא בתדא"א זוטא ד"ה פרקים (ואפשר צ"ל בערוך שנים ועשרים פרקים), והייתי מחשב לדעת אולי הפרקים אחרונים שבתדא"ז מן פי"ט ואילך שמתחילין כל פרק בלשון שאלו תלמידיו את ר"א, אינו מהתדא"ז, והתדא"ז מסיים בפי"ח, וכמה פרקים מהם ראוין להיות כאחד מחוברים (וכמו שניכר לעין פי"ח דשם שאינו כ"א מאמר קצר ואין ראוי להיות פרק בפני עצמו), ואז יהיו י"ב פרקים כנוסח הערוך· ואחר שהייתי מדמה זה זמן רב, הזמין ה' לידי שמצאתי ברוקח סי' ר"ו הביא מאמר ר' נהוראי בי' ימי תשובה הכתוב לפנינו בתדא"ז פכ"ב בשם פר"א, וכן מצאתי עוד בילקוט תהלים מז' א' סוף רמז תרי"ז ד"ה והיה כעץ שתול הביא מאמר דרש ר' יוסי למה"ד לא' כו' הכתוב לפנינו בתדא"ז פכ"ה ונרשם בצדו פרקי ר"א, והציונין האלו שבילקוט קרוב הדבר שהן מבעל הילקוט עצמו, (וכאשר ראיתי בילקוט המכירי כ"י על תהלים שבכל מאמר מצויין בתחלתו בפנים מוצאו מאיזה מקו') ואם לא בעל הילקוט עצמו עכ"פ עשאו א' מהראשוני' שהי' לפניו כל המדרשי' כ"י שליקט ממנו הילקוט שאין נמצאים עתה בידינו [*], והי' בידו גם הפר"א השלם כ"י, שבו היו נמצאים המאמרים הנ"ל, וה' יחזור לנו האבידה הזאת ויאיר עינינו בתורתו:

הגה"ה

[*] כמו בספרי זוטא · מדרשי אספה · תדשא · אבכיר · ויסעו · מ"ט מדות · פטירת משה · ומלחמות בני יעקב · וד"ה למשה · [ואלו ג' האחרוני' אף שנמצאין אתנו בדפוס הן בכ"א לגמרי ממה שהיה לפני הילקוט] וילמדנו (שהוא המדרש ויכלו שהזכירו הקדמונים כמ"ש במ"א בס"ד) וס' התנחומא השלם אשר לפנינו הוא מעורב עם ילמדנו ואחרים וכמ"ש במ"א:

ע"כ הגה"ה·

ח] **סדור הפרקים**, הנה עד פט"ו הוא מסודר והולך על פרשיות התורה כסדרן, ופט"ו מוסב על להט החרב לשמור דרך עץ החיים כמש"ש בס"ד, ופט"ז ופי"ז שהן מדברים מעניני גמ"ח שנתגלגלו מפני גמ"ח לאדה"ר, מקומו הראוי לו הי' אחר פי"ב המסיים בגמ"ח דאדה"ר, ואולי פי"ג קנה מקומו להסמך אחר פי"ב שסיים בו בכבוד הגדול של אדם ועזרו שאמר הקב"ה למלה"ש באו ונגמול כו' והיו מלה"ש כשושבינין כו' וה' עמד וברכו כביכול כחזן כו', וע"ז הוא שמתחיל פי"ג שנתקנאו בו מלה"ש· וסידר אח"ז פי"ד עונש אדה"ר ופט"ו גרושו ולהט החרב, וחזר בפט"ז וי"ז לגמור ענין גמ"ח שבספי"ב (ולפמש"ל ס"פ ט"ו בביאורי בס"ד שמה שמסיים שם החוט המשולש היינו תורה, ועבודה, ג"ח, ג' דברים המוזכרים בפט"ז, א"ש בפשיטות סידור הפרקים בזה), ומן פי"ח ולהלן חוזר לכסדרן של תורה דורש והולך עד פ' כ"ד בני נח והפלגה ואברהם, וסמכו ענין לו פכ"ה סדום שאינו נכנס בענין שאר סיפורי אברהם שדורש והולך מן פכ"ו ולהלן בעשרה נסיונות, וסדום אינו ענין להם, לכן פירשה כאן תחלה סמוך להפלגה. ומונה עשר נסיונות עד פל"א ופל"ב ול"ג עניני יצחק, וגלגל שם פל"ג ענין הצדקה ומסיים בתח"ה, וע"כ סידר שם פל"ד בתח"ה, וחוזר לכסדרן של תורה מן פל"ה עד פ"מ, ובפ"מ שדורש בענין משה בחורב, סמכו ענין לו מיד פמ"א במתן תורה בחורב (ואפשר עוד לענין שסיים פ"מ בחונן הדעת כשמסר ידיעת השם למשה, סמכו ענין לו מ"ת, שהיא עיקר חנינות הדעת, וגם עיקר ידיעת השם, דאורייתא כולא שמא כו'). והתחיל אח"ז פמ"ב בשלח פרעה, מפני שרוצה לסדר ברכת הרוצה בתשובה בפמ"ג שמגלגל ענינה כאן בתשובת פרעה בים לכן התחיל בשלח פרעה, ופמ"ד חזר לכסדרן לפרשת עמלק שכתובה סוף פ' בשלח, ופמ"ה מעשה העגל, ופמ"ו בלוחות שניות, וסיים בסלחתי כדבריך, שצריך לסיים בה שענו העליונים חנון המרבה לסלוח כמ"ש לעיל באות ו'. ופמ"ז הוא תשלום ענין העגל וגלגל אגבו בפי' ההוא כל ישיבה כו' עשו להם בו' ענין שטים, ואחר זה לסדר ברכת גואל ישראל, סידר פמ"ח בגאולת מצרים, שמסיים בפי' ההוא ה' אצבעות הן יסוד גאולות, וצריך לסיים הפרק ענו העליונים גואל ישראל, כמ"ש לעיל שם. ורוצה לסמוך ענין לו גאולת ישראל ע"י מרדכי בימי המן· והתחיל בפמ"ט באגג שממנו נתגלגל ענין המן ומרדכי כמש"ש, ומזרע שאול גואל כו', וסיים בפרק נ'· ואח"ז לסדר ברכת רופא חולים, שעיקרה ראוי' לסיום בפנ"ד ברפואת מרים כמ"ש לעיל שם, והתחיל בפרק נ"א שמסיים ג"כ ברפואה, וכן פרק נ"ב בחלי חזקי' ורפואתו (שבשבילו תני שם כל ז' דברים מופתים כו'), וסיים בפרק נ"ד בברכת רופא חולים כמש"ל שכ"ה במפתחות שם:

עתה אסדר ע"פ א"ב כל החכמים שנזכרו בפר"א איש למקומו

א
- ר' אבא • פמ"ג :
- ר' אבהו • סט"ז ופמ"ט :
- ר' אחא • פל"ב :
- ר' אחא בן יעקב • פכ"א :
- ר' אלעאי • פכ"ד :
- ר' אלעזר בן ערך. פ"ז כ"א מ"א :
- ר' אלעזר בן עזרי' • פכ"ה ימו • ימח :
- ר' אלעזר המודעי • פמ"א סמ"ו :

ב
- בן בתירא • פמ"ו :
- בן עזאי • פמ"ג :
- ר' ברכי' • פל"א :

ג
- ר' גמליאל • פ"ז • פכ"א :
- ר' גמליאל בנו של ר"י הנשיא • פ"ז • פכ"ט :

ד
- ר' דוסתאי פל"א :

ה
- הלל הזקן • פכ"ט ופל"ג :
- ר' הונא • פל"ו :

ז
- ר' זכריה • פל"א • לג • לד • לה • מו • מט • נא :
- ר' זריקא • פכ"ט :
- ר' זעירא • פכ"א • כ"ה. כ"ט :

ח
- ר' חנינא בן דוסא • פכ"ט • ל"א :
- ר' חנינא בן תרדיון • פל"ג :
- ר' חנינא (סתם) • פכ"ד • כה • לד • מט :
- ר' חנניה • פ"י :
- ר' חכינאי • פמ"א :

ט
- ר' טרפון • פ"י פמ"א :

י
- ר' יוחנן בן זכאי • פ"ז ופמ"א :
- ר' יוחנן בן נורי • פמ"ד :
- ר' יוחנן (סתם) • פכ"א • כ"ט • ל"ג • כ"א :
- ר' יהושע • פ"ה • כ"א • ל"ד :
- ר' יהושע בן קרחה • פי"ב • ך' • כ"ב • כ"ה • כ"ו • כ"ז :
- ר' ישמעאל • פ"ז • יט • כא • כב • כט • לו • לז • לט • מח :
- ר' יהודה • פ"ה • יב • ך • כב • כג • כא • לא (כמ"פ) • לב (כמ"פ) • לג • לד • לו • מא • מג • מה (כמ"פ) • מז (כמ"פ) :
- ר' יוסי • פט"ז • לב • לא • מד • מח • ן • נג :
- ר' יונתן • פל"ד • מ"ט • נ"א :
- ר' ינאי • פל"א • מ"א • נ"א :
- ר' יצחק • פל"א :

ל
- ר' לוליטס איש יבנה • פכ"ג • נב • נד :
- ר' לוי • פכ"ב • לג • לה • לו • לא • מ :

מ
- ר' מאיר • פ"ט • י' • ט"ז • כ"ב :
- ר' מיאשא • פכ"א :
- ר' מנא • פ"כ • כ"ג :
- ר' משרשיא • פכ"א :

נ
- ר' נהוראי • פ"ז :
- ר' נחוניא בן הקנה • פמ"ג :
- ר' נתן • פל"ב :
- ר' נתנאל • פי"ז • כה • מח :

ס
- ר' סימון • פמ"ב :

ע
- ר' עזריה • פכ"א • ל"ד :
- ר' עקיבא • פ"ז • כ"ד • כ"א :

פ
- ר' פנחס • פי"ז • כד • לג • לט • מא :

צ
- ר' צדוק • פכ"א • כ"ג :

ר
- ר' ראובן • פמ"ב :
- רבי • פט"ז כ"א כ"ב :

ש
- שמואל הקטן • פכ"ז :
- ר' שמעון • פ"י • כד • לג • מג • מח • מט (כמ"פ) :
- ר' שמעי' • פט"ז • כ"ג :
- ר' שילא • פמ"ב • מ"ד :
- ר' שמעון בן לקיש • פמ"ג :

ת
- ר' תנחומא • פכ"ג • ל"ט :
- ר' תנחום • פמ"ט :
- ר' תנחום אדרעיא • פל"ד :
- ר' תחנה • פמ"ו • נ"ג :

ועתה אבוא להעיר על כל אחד ואחד בקצרה בס"ד • וסמכתי בזה על המעיין שיעיין בס' סה"ד בכ"מ שציינתי אליו :

(א) **ר' אבא**, עסה"ד ע' אבא רב שנמצא תנא דברייתא בגמ' ובתוספתא ר' אבא, אך הביא הערוך בשם גאון שהוא רב [ומפני שהיה בגירסתם שם בברייתא בגמ' רב אבא ולא רבי אבא, לכן קיבלו שהוא רב שהי' מבבל, וכל רב מבבל אפי' בימי תנאים וכמו רב המכונה שבא ורב ייבא סבא שבזוהר בזמן רשב"י שנקראו רב על שהיו מבבל], וא"כ הוא תנא אחרון, אבל מקום לומר שהי' רבי אבא אחר תנא קדום לפי גי' היוחסין שגורס בפ"ו ובפ"ח דעדיות העיד ר' יהודה בן אבא (ולא כגי' שלנו בן בבא) שא"כ י"ל אביו זהו ר' אבא [ואף שאין כתוב בן ר' אבא, כבר כתבתי לעיל בקונטרס בית נדיק סי' ד' שאין להקפיד ע"ז] הי' קדמון בימי ר"א, כי ר"י בן אבא ששנינו פ"ח] שהעיד עם ר' יהודה כהן נסתפק היוחסין על ר"י הכהן זה לומר שהוא בנו של ר"י בן זכאי, וגם עדותו נשנה בין עדות תנאים קדמונים לפניו ולאחריו ע"ש [אבל רחוק לומר שיהא זה אבא הדורש שהביא בסה"ד שאמר ר"ש בן חלפתא אחי ר' יוסי בשמו (וא"כ י"ל שאבא הדורש הי' בימי ר"ע ור"א), שכיון שנמצא נזכר בשמו בלא סמיכות רבי, קשה לומר שנקרא כאן בסמיכות אף שי"ל שדברים שאמר בילדותו קודם שנסמך נכתב בשמו בלא סמיכות ואח"ז נסמך ודברים שאמר אח"כ נכתב בשמו בסמיכות וכמ"ש כי"ב בר"י בן זכאי פ"ה דסנהדרין (מא:) ובבן בתירא בריש תענית ג:] ובילקוט ובמנורת המאור סי' רפ"ד הגי' ר' אבהו במקום ר' אבא, ועמש"ל בביאורי במקומו שם פמ"ג בזה :

(ב) **ר' אבהו**, בש"ס לא נמצא בשם זה רק אמורא מתלמידי ר' יוחנן, רק באותיות דר"ע סוף אות א' (שהביא גם בסה"ד ע' ר' זירא) שהלל מסר לר' אבהו כו' משמע שהי' ר' אבהו תנא קדמון. ובנ"א בראשית (י"ח ג') מזכיר ר"ע דברי ר' אבהו :

(ג) **ר' אחא**, תנא דברייתא בכ"מ • ובסה"ד הביא בין אמוראים ר' אחא וא"ל ר' אחאי ברכות (ב:) ולא ביאר שהן תנאים, ונזכר עוד בברייתא שבת (לב:) ובקדושין (כב:) ושם כתוב ר' אסי וא"ל ר' אחאי וט"ס ונ"ל כדאיתא בברכות הל' (ובכ"ב נ"ג:) ומוכחא הא דכ"ב בכ"מ, ולא נודע זמנו בבירור, ובברכות שם כתובין דבריו בברייתא אחרי ר"ע ור"י ור' חנינא :

(ד) **ר' אחא בן יעקב**, בש"ס לא נמצא בשם זה רק אמורא בימי אביי ורבא, ומ"מ הואיל ומצינו ר' יעקב בר אחא תנא גדול הדור בימי רבי כדאי' בפ"ג דמ"ק (כב:), מקום לומר שאביו אחא הי' נקרא ר' אחא בר יעקב (וכנגדו ר' יעקב נקרא על שם זקנו) והיה תנא קדמון, ואפשר עיקר הגי' ר' אליעזר בן יעקב, וא"כ הי' לדעת הערוך ע' אביי בשם הגאונים רב שרירא ורב האי (וכ"ה באגרת רב שרירא), וכן הרמב"ם בהקדמת זרעים פ"ז הי' ראב"י בימי ריב"ז מדור ראשון שראו החרבן (ובסה"ד הביא דעת זו בשם רמ"א והב"ש ותמה עליהם, ולא הזכיר שהוא דברי הגאונים והרמב"ם, ובביאורי להערוך שם הארכתי בזה בס"ד), ועכ"פ לדברי הכל הי' ראב"י מתלמידי ר"א ג"כ כדמשמע פ"ג דפסחים (ל"ט:) שא"ר אלעאי שמעתי מר"א כו' וחזרתי על כל תלמידיו כו' עד שבאתי אצל ר"א בן יעקב והודה לדברי :

(ה) **ר' אלעאי**, ידוע תנא קדמון מתלמידי ר"א : (ו) ר"א בן ערך, ידוע חבירו של ר"א : (ז) ר"א בן עזרי', ג"כ בדור ההוא, עסה"ד : (ט) בן בתירא, סתמי' ר' יהודה בן בתירא והוא כמו תלמיד לר"א עסה"ד :

(י) **בן עזאי**, עי' בביאורי במקומו שם פמ"ג שקרוב הדבר שט"ס הוא, ולגי' בן עזאי היה תלמיד חבר לר"ע כמ"ש בב"ב (קנח:) והי' חשוב בימי ר"א וחבריו, וכמו חבירו בן זומא שמצינו שהי' עם ר' יהושע בפ"ב דחגיגה (טו.) גם לגי' שלפנינו בספ"ק דסנהדרין (יז:) חשיב לי' בדנין לפני חכמים, ומשמע דהיינו בינה כדלעיל בסמוך

דחשיב שם שהי' ר"א ור"י ור"ע ושמעון התימני דן לפניהם בקרקע (ולרב נחמן בסנהדרין שם דמוסיף עוד שמעון פירש"י דהיינו שמעון התימני דחשיב לי' דן בקרקע בימי ר"א ור"י.
וה"ה בן עזאי חבירו היה גדול בימי ר"א):

(יא) **ר' ברכי'**, לא נמצא בש"ס רק אמורא בימי תלמידי ר' יוחנן, אבל בס' הבהיר נמצא כ"פ ר' ברכי' תנא בימי התנאים הקדמונים (ובש"ס נמצא אמורא ר' אלעאי בר ברכי' (ולנ"א בר יברכי'). עפסה"ד אפשר ר' ברכי' אביו הי' תנא מדורות אחרונים):

(יב) **ר' גמליאל**, ידוע, חבירו וגיסו: (יג) ר' גמליאל בנו של ר"י הנשיא, זה ודאי תנא מדורות אחרונים: (יד) ר' דוסתאי, הוא נזכר לא לענין מאמר בפר"א, רק מהחכמים ששלח סנחריב להורות השמרונים. ובביאורי להערוך ע' אביי הערותי מזה ע"ד הגאון שם ששם רבן ורבי נתחדש בימי ריב"ז: (טו) הלל הזקן, ידוע רבי' דריב"ז: (טז) רב הונא, אם גי' הספרים שלפנינו מדוקדקת הי' נראה לכאורה שהוא אמורא, והוסיפוהו המעתיקים מאיזו מדרש אחר (אלא שלא נמצא זה אצלינו במדרש אחר) ובת"י מביא דברי פר"א אלו (שבשם רב הונא), ע"כ קרוב לומר שט"ס בנוסחאות שלנו וצ"ל ר' חנינא או ר' תחנא, או שהי' איזו ר' הונא (ומ"ש בנוסחאות רב, בזה ודאי אין לדקדק) תנא ג"כ:

(יז) **ר' זכרי'**, הנה זה שנזכר בפל"א ששלחו סנחריב להורות השמרונים, ודאי אינו זה ר' זכרי' הנזכר בכ"מ מאמרים בשמו בפר"א, ובש"ס לא נמצא תנא שיקרא ר' זכרי' סתם רק בצירוף שם אביו בן הקצב או בן אבקולס, ושניהם היו בזמן החרבן בימי ר"א, ומ"מ אין תימא אם מזכירם כאן בלא שם אביהם, וכיו"ב מצינו בריש תענית (ג.) דמוקי ר' יהושע סתם תהא בר' יהושע בן בתירא, אע"פ שלעולם מזכיר ר"י בן בתירא בשם אביו:

(יח) **ר' זריקא**, בסה"ד הביא ר' זריקא רק באמוראים בימי תלמידי ר' יוחנן, אבל באמת מצאתין ג"כ תנא דברייתא במכילתא בשלח פ' דויסע פ"ד ע"פ אכלוהו היום, וכן בתוספתי שלהי אהלות [*], וגם ברפ"ב דחגיגה (טו.) נמצא ר' זריקא אומר שני מלה"ש המלוין כו', ולאו מימרא היא סיומא דדרשא דר"י בר נחמני דלעיל מני' הוא, אלא מן שמא תאמר מי מעיד וכו' ואילך הוא ברייתא כדתניא לה בפ"ק דתענית (יא.) בברייתא (מי' שם גרסי' ר' אידקא במקום זריקא וכ"ה בילקוט מיכה, ואפשר גי' זו הנכונה, דבלא"ה גי' דחגיגה משובשת דתני שם בשם וכו"א תרי מילי דפליגי אהדדי, ובתענית ובילקוט הגי' תניא ר' אילא אומר במקום וכו"א הראשון), וזמנו של ר' זריקא התנא לא נודע ברור:

(יט) **ר' זעירא**, בסה"ד הביא שנמצא בסוט' (כה.) זעירא תנא דברייתא שאמר ר' יאשי' משמו, והביא שבספרי פ' תצא הני לה בשם ר' זעירא ומסיים בה שם וכשהרצתי הדברים לפני ר"י בן בתירא, וא"כ הוא תנא קדמון בימי ר"א [*], כי ר"י בן בתירא היה בימי ר"א, ואחרי שזעירא וזירא הן מתחלפין בבבלי וירושלמי, א"כ אין רחוק לומר שזהו ר' זירא שאמרו באותיות דר"ע שהביא בסה"ד ע' ר' זירא שמסר לו ר' אבהו שקיבל מהלל וכמש"ל אות ב', וכן זהו שהוזכר במאמר שהביא בסה"ד בשם הרקאנטי שאל ר"ש התימני את ר' זירא, כי ר"ש התימני היה ג"כ בזמן הזה, וכן מה שהביא ממדרש הנעלם ויצא (והוא בז"ח שם כ"ד ג') כשבא ר"ז אצל ר"א בן ערך, י"ל שזהו, וכן מה שמצאתי בפרקי ד"א שבס"ס ראשית חכמה שער ג' שהביא א"ל ר' זירא לר"ע. מי' הברייתא ההיא איתא לפנינו במס' ד"א פ"ט (לגי' הגר"א) וגרסי' בה א"ל בן עזאי לר"ע:

הגה"ה

[*] ומצאתי לבעל סה"ד בהקדמת ספרו בסופו שכ' שבתוספתא שחיבר ר' נחמי' מביא ר' זריקא ור' חייא ורבי (ולא ציין התוספת' ולזה נתכוין), אבל דבריו אין נכונים בזה, שאע"פ שאמרי' שסתם תוספת' ר' נחמי' מ"מ ליכ' מאן דפליג, שסידרם ר' חייא אחר חיבור המשנה כמ"ש באגרת רב שרירא וברמב"ם, וכמו משנה שסתמו ר"מ וסידרו רבי, וא"כ אין חידוש שהזכיר ר' חייא דברי רבי רבו וגם דברי עצמו, וכן בת"כ שסידר ר' חייא כמ"ש בהגהותיי לויק"ר פ"א אות כ"ב נזכר כ"פ ר' חייא:

הג"ה

[*] ור' יאשי' זה המספר, הוא ר' יאשי' תלמידו של ר' ישמעאל, והוא היה בימי ריב"ג, כי בריש אדר"ן נזכר שלמד תורה עם ר' מתיא בן חרש וקראו ר' מתיא בן חרש רבי, ור' מתיא בן חרש הי' בימי ריב"ג כדאיתא בספרי ראה פסקא פ' שילא לא"ל עם ריב"ג (מי' ביוחסין ב' שלא יצאו ביחד קאמר בספרי שם, אלא כאו"א לבדו בזמנו), וביוחסין כתב על ר' מתיא בן חרש שר"א הגדול הי' רבו כדאי' במעילה, והביאו בסה"ד, ולא ציינו, וליתא שם כלל, אפשר ט"ס וצ"ל ר"א בר' יוסי והוא במעשה דרומי שם (יז:) ע"ש:

(כ) **ר"ח בן דוסא**, ידוע מהתנאים הקדמונים בימי ריב"ז: (כא) ר' חנינא בן תרדיון, כתב היוחסין שהי' מחבירי ריב"ז, והוא מאיגרת רב שרירא שם שכתב וז"ל והוי נמי בההיא דרא (דריב"ז) ר"ח בן תרדיון כו' אבל לא מצאתי לו ראי', אבל נמצא שהי' בימי ר"ע, דתניא בשמחות פ"ח שהוא ור"י בן בבא נהרגו תוך י"ב חודש להריגת ר"ע, גם כיון שהיה חותנו של ר"מ, א"כ הי' בערך בימי ר"ע רבו דר"מ:

(כב) **ר' חנינא**, מצינו ר"ח סתם תנא דברייתא ששאל מר"א בבי מותבא רבה בפ"ק דבכורות (הי), ובסה"ד הביאו (בסוף ענין ר"ח בר חמא האמורא), וכתב שנראה שם שהוא ר"א הגדול, ור"ל ממ"ש שם כתנאי ומייתי ברייתא דפליגי בה ר"א ור' יהושע בזה, והוא ר"א בר פלוגתי' דר"י ודאי הוא ר"א הגדול, ואע"פ שלכאורה היה קרוב יותר לומר, שהואיל ולא נזכר שם תחלה תניא אר"ח שאלתי את ר"א כו', אלא מתחיל אר"ח סתם, א"כ שמעתא דאמוראי הוא ולא ברייתא, ור"ח זה הוא ר"ח האמורא ושאל מן ר"א בן פדת האמורא, וא"ש ג"כ לשון בי מותבא רבה, שהוא לשון ארמי בש"ס, ואינו נמצא בברייתא ולשון תנאים כן, גם לשון כתנאי דמייתי ע"ז משמעותו טפי דמפיקרא אמוראי הוא דאמרי לה. אבל באמת א"א לומר כן, דר"ח האמורא הוי קשיש מר' יוחנן (והיה רבו בתחלה) והיאך ישאל מר' אלעזר תלמיד ר' יוחנן (מי' מצאנו כיו"ב בויק"ר פכ"ב בפסיקתא דעשרת הדברות דאמר ואית דאמרי ר"ח שאל את ר"א ופריך ואפשר כן רבה שאל לתלמידי' אלא לא בעי אלא למיבדקי'), ואם נאמר ששאל מן ר' אלעזר בן שמוע התנא, א"כ עדיין אינו מיושב לשון כתנאי, אלא ודאי נכון יותר שהוא ר"ח התנא ושאל לר"א הגדול, וכ"מ את': ברייתא זו שנוי' במכילתא ס"פ בשלח, ושוב כתב בסה"ד שם שאינו יודע מי הוא ר"ח אולי הוא זקנו של ר"ח בר חמא, ולא ביאר להביא שנמצא ר"ח סתם תנא דברייתא בריש ברכות (ב:) וברפ"ג דערובין (כט:):

(כג) **ר' חכינאי**, לא נמצא זכרו בש"ס וש"מ (ובסה"ד סדרכו להביא אבות החכמים, השמיט להביאו), ואם הוא אבין של ר"ח בן חכינאי, א"כ הוא תנא קדמון, כי לפ"ד הרמב"ם בהקדמת זרעים מנאו בדור ראשון של תנאים אחר חורבן ור"ע בדור שני, והיוחסין השיגו, וטעמו של הרמב"ם נראה כפי שיטתו שראב"י היה בזמן החרבן בימי ריב"ז כמש"ל אות ד' בשמו, ומצי' ראב"י אומר בשם חנניא בן חכינאי בכלאים פ"ד, א"כ בע"כ היה חנניא בן חכינאי מכת הקודמים, גם ממ"ש ספ"ק דסנהדרין (יז:) שהיה מהדנין לפני חכמים, משמע שהי' בדורו של ר"א ור"י ור"ע כמש"ל אות י' אצל בן עזאי:

(כד) **ר' טרפון**, ידוע שהיה בימי ר"א ור"ע: (כה) ריב"ז, ידוע רבו של ר"א: (כו) ר"י בן נורי, ידוע בימי ר"א ואמר בשמו פסה"ד: (כז) ר' יוחנן, אע"פ שלא נמצא בש"ס וש"מ ר' יוחנן סתם רק האמורא, היה מקום לומר שכאן מזכיר בסתם את ר' יוחנן מהתנאים שבש"ס נזכרים בשם אבותיהם שיש מהן הרבה תנאים. וכן נז"ר כאן מהן בסמוך ריב"ז וריב"נ, רק המאמר שבס"פ ל"ג שא"ר יוחנן אמי בתחילתי הוא ודאי מימרי' דר' יוחנן האמורא, שכן הוא מובא בש"ס ספ"ק דברכות (יג:) מימריה דר' יוחנן, אלא י"ל שמימרא זו הוסיפוה בהעתק בפר"א לבאר דבריו שבניא תהלה בקברה מהמקרא, ואין להכריע מזה מ"מ על שארי

שארי המקומות שנזכר ר' יוחנן סתם שי"ל שהוא תנא:

(כח) ר' יהושע, ידוע חבירו של ר"א:

(כט) **ר' יהושע בן קרחה**, לפ"ד האומרים שלא הי' בנו של ר"ע עי' סה"ד, א"כ אין מבורר זמנו יפה, וי"ל שהי' בימי ר"א, ובתוספתא דכלים ב"ב פ"ב אמר בשם ר"א בן עזרי', וט"ס הוא וצ"ל בשם ר"א והוא בן הורקנוס וכ"ה הגר"א בהוספתא, שכן מבואר בתוס' בסנהדרין (סח׳) ד"ה וטהרתן כו' בשם התוספתא דכלים, וא"כ היה בימי ר"א, ואף שמצינו שהיה בימי רשב"ג ותלמיד ר"ע ורבו של רבי, אין מזה קושיא כיון שהאריך ימים הרבה כדאי' במגילה עסה"ד: (ל) ר' ישמעאל, ידוע חבירו של ר"ע (ואף שהרמב"ם כתב שהי' תלמידו כבר השיגוהו עסה"ד):

(לא) **ר' יהודא**, והוא בנו של ר' אלעאי תלמידו של ר"א, וגם ר"י עצמו היה מחבב ושונה משנת ר"א כמ"ש במנחות והבאתי לעיל בקובץ' אות ו' (וביוחסין כ' בסוף ח"א (קודם ח"ב של א"ב של תנאים) וז"ל וכן ר' יהודא ור' אלעאי אביו למדו עם ר"א הגדול כדאי' במנחות ובסוכה, עכ"ל, אבל אין זה מוכח במנחות שר"י למד מר"א רק שלמד מאביו שלמד מר"א, רק אולי ממה שמצינו בכ"מ ר"י אמר משום ר"א, יצא לו להיוחסין שלמד מר"א), ולכן נמצאו דבריו בפרקי ר"א יותר משאר כל התנאים, שהיה רגיל במדרשו ומשנתו של ר"א יותר מכולן:

(לב) **ר' יוסי**, ידוע תלמידו של ר' עקיבא: (לג) ר' יונתן, זהו חבירו של ר' יאשי' תלמיד ר' ישמעאל עסה"ד, ולפי גי' שלנו בספרי ראה שהבאתי לעיל אות י"ט הלך עם ריב"ב, א"כ היה גדול בימי ר"א: (לד) ר' ינאי, י"ל שהוא ר' ינאי הקדמון שבניו ר' דוסתאי ור' אלעזר היו תנאים בימי רבי וכ' יוחסין שזה ר' ינאי היה בזמן ר"ע ור"מ (ולא ידעתי זו מנין שהי' בימי ר"ע), ובירושלמי פ"ד דתענית במגלת יוחסין שמצאו בירושלים הוזכר בה ר' ינאי מן דעלי, ומשמע שמגלה זו נכתבה בימי חרבן הבית וכמ"ש בביאורי לפר"א פ"ב בס"ד, א"כ משמע שהי' ר' ינאי קדמון קודם חרבן הבית (מי' הא תני התם נמי ר' יוסי ור' נחמי' שהיו תלמידי ר"ע), ובב"ר פנ"ב גרסי' בה דבית ינאי, ולא רבי ינאי:

(לה) **ר' יצחק**, נמצא תנא דברייתא חולק עם תלמידי ר"ע עסה"ד, ובר"פי"ד דיבמות (קי"ג) אמר בשם ר"א, אלא שצ"ע אם הוא ר"א בן הורקנוס, דהא רמינן עלה שם מהא דא"ר"א כוי חייבין עליו אשם תלוי, והתוס' בכריתות (יא׳) הכריעו דההוא ר"א דכוי הוא בן שמוע, ועי' בירושלמי פ"ב דבכורים אמתני' דכוי אין חייבין על חלבו כרת שיש מפס להכריע בזה ואכמ"ל בזה), ובמכילתא נמצא הרבה ר' יצחק חולק עם תנאים הראשונים ר"א ור"י ור"א המודעי, אלא שכיון שר' יצחק לא נזכר בפר"א רק בס"פ ל"א אשר היא ודאי נראה שהוא מאמר ר' יצחק האמורא בב"ר פנ"ו ובמדרש שמואל פ"ג וממנו הוסיפוהו בהעתק בפר"א וכמ"ש בביאורי שם בס"ד. מעתה אין אנו אחראין להוכח שנמצא ר' יצחק תנא קדמון בזמן ר"א:

(לו) **ר' לויטס איש יבנה**, כ' היוחסין שלא נודע באיזו זמן היה, וממה שהוזכר באבות פ"ד בין בן עזאי ור"י בן ברוקה נראה קצת שהיה בימיהם, ובזוהר משפטים במאמר רב ייבא סבא (קג׳) הוזכר ר' לויטס איש אונו (והסה"ד לא הביאו כלל), ומשמע שהיה גדול מרב ייבא סבא (שהי' זקן מרשב"י): (לז) ר' לוי, בש"ס לא נמצא ר' לוי סתם תנא אלא אמורא בימי תלמידי ר' יוחנן, אבל מקום לומר שהי' ר' לוי תנא, והוא אביו של ר"י בן לוי. ובפרט לפ"ד הרמב"ם עי' בסה"ד שריב"ל תנא [*], וכדבריו משמע פשטא דסוגיא דספ"ז דב"ק (פבי) מאן תנא כו' ריב"ל כו' [מי' רש"י נזהר שם ופי' (לשיטתו שהוא אמורא), דריב"ל אמרינהו ולא מתניתא, וסיוע לדבריו מהא דמסיימי רב גביהא כו' אמרי משום זקן אחד, ולא מדכרינן לה בלי תניא רק מימרא כשאר מימרי דריב"ל (דאמרי הני אמוראי ר"א ור' בירייס משמי' בכ"מ), אבל לשון מאן תנא דחיק לפרש"י], א"כ י"ל שאביו ר' לוי הי' תנא קדמון (כי ריב"ל ג"כ היה זקן), ועי' בסה"ד המאמרים שהביא משב"ל וכלבו בשם מס' ג"ע (ומצאתי שהובאה האגדה בס' מעשיות ר' נסים גאון בר יעקב ז"ל ג"כ), נראה שהיה ריב"ל קדמון בימי החרבן ע"ש: (לח) ר' מאיר, ידוע תלמיד ר' עקיבא ור' ישמעאל:

הגה"ה

[*] ובסה"ד כ' שלוי תלמיד רבי הוא אביו של ר"י בן לוי, ואין לו ע"ז ראי', ולפ"ד הרמב"ם שריב"ל תנא, א"כ לוי אביו ודאי זקן ממנו היה תנא קודם לרבי, ומה שכ' עוד בסה"ד שר' לוי סתם האמורא הוא אביו של ריב"ל, זה ודאי ליתא, דר' לוי האמורא הוא תלמיד ר' יוחנן וכמפורש בירושל' רפ"ה דסוכה וב"ר פל"ח דהוי מצלית ציבורא לדרשא דר' יוחנן, והרי ריב"ל היה גדול הרבה מר' יוחנן דבשלהי קדושין (פ:) אמר ר"י על ריב"ל בריבי ופרש"י גדול הדור, גם ביומא שקלינן וטרינן אם ר' חנינא קשיש מריב"ל עסה"ד, והרי ר' חנינא הוי קשיש ורבי' דר' יוחנן, והאיך אפשר שאביו של ריב"ל יהיה תלמיד ר' יוחנן ובנו ריב"ל יהיה קשיש מר"ח רבי' דרבי' דר' יוחנן (ובקצה של המצות מצות תפלה (ל"ז ד' בד' פארילק) כ' על מימרי' דר' לוי דשלהי ברכות כל היוצא מבהכנ"ם ונכנס לבהמ"ד (ולפניו שם הגי' ר' לוי בר חייא) שהוא בנו של ריב"ל ע"ש):

(לט) **ר' מיאשא**, עסה"ד שיש ר' זמיאשא תנא קדמון שנזכר בפיאה שקיבל מהזוגות, ואם זהו הנזכר כאן שדיבר עמו ר' ישמעאל, צ"ל שהאריך ימים הרבה וגם' יוחסין כ' ע"ז שבפיאה שהיה אחר הלל: (מ) ר' מנא, עסה"ד שנמצא ר' מנא תנא דברייתא, ובכל המקומות שהביא אומר בשם ר"י, נראה שהיה תלמיד ר"י: (מא) ר' משרשיא, שם משרשיא לא נמצא רק באמוראים אך אין מכל זה הכרע שלא היה תנא בשם זה:

(מב) **ר' נחוניא בן הקנה**, ידוע שהיה מתנאים הקדמונים בימי ר"א, ור' ישמעאל תלמידו:

(מג) ר' נתנאל, לא נמצא בתנאים ולא באמוראים, ואולי הוא אביו של ר"ש בן נתנאל חבירו של ר"א: (מד) ר' נהוראי, עסה"ד, ובאם שהוא ר"א בן ערך הרי הוא חבירו של ר"א. ובילקוט חוקת (ע"פ יען לא האמנתם) מהילמדנו מזכיר דרש ר' נהוראי כו' שלח לו ר"ג. וא"כ הי' ר' נהוראי בימי ר"ג ור"א: (מה) ר' נתן, סתם ר' נתן התנא שבש"ס הוא חבירו של ר"מ וקטן ממנו, כי לא היה זקן אף בימי רבי, שרבי קראו בשם נתן הבבלי, אלא שמהא דאשכחי' ר' נתן לאליהו כו' דמייתי' בעובדא דתנורו של עכנאי בב"מ (נט:) משמע שהיה ר' נתן בימי ר"א, והרמב"ן בתוספת מ"ע שהוסיף על מנין הרמב"ם בס' המצות עשין ד' הביא הנוסחא בספרי ראה שהבאתי לעיל אות י"ט ר' נתן (במקום ר' יונתן) יצא עם ריב"ב ור' מתיא בן חרש לח"ל: (מו) ר' סימון, לא נמצא בש"ס וש"מ תנא רק אמורא בימי תלמידי ר' יוחנן, ובכ"ז לא נחליט שלא היה כשמו בתנאים ג"כ (והרי אם לא מצאנו נזכר ר' שמואל בר נחמני בברייתא, מי היה שומע לומר שיש רשב"נ אחר חוץ מרשב"ן האמורא, ואף שסה"ד לא זכר את זה, ובאמת מצאנוהו נזכר פ"ד דר"ה (לד׳) בברייתא' דמיתניא בספרי בהעלותך, ונראה שהוא אחיו של ר' חייא בר נחמני תלמידו של ר' ישמעאל כמוזכר בברייתא דברכות ובמכילתא עסה"ד בערכו): (מז) ר"ע ידוע: (מח) ר' עזריה, אולי הוא אביו של ר' אלעזר בן עזרי', כי ממ"ש ר' דוסא בן הרכינס עליו לשון חבירינו בספ"ק דיבמות (טז׳) ויש לו בן לעזריה חבירנו מוכח שהי' ת"ח, ועבסה"ד שהביא נוסחא במנחות נזכר ר' עזרי' אביו של ראב"ע, אך לפמ"ש היוחסין שמעון אחי עזרי' הוא אחי עזרי' זה יהי' ראי' שכ"פ לא נסמך, ועמש"ל אות א' מ"ש בבי"ב:

(מט) **ר' פנחס**, בש"ס נזכר ר' פנחס התנא לעולם בשם אביו בן יאיר, ואף שהי' בימי רבי וחבריו מ"מ לפי גי' הזוהר שרפב"י היה חותנו של רשב"י א"כ צ"ל שזקן גדול הי'. וי"ל שהיה מתנאים הקדמוני' בימי ר"א ור"ע. ולפמ"ש בזוהר שרפב"י מת קודם רשב"י, א"כ בע"ב צ"ל שרפב"י שבימי רבי אחר הוא, שהרי נראה שרפב"י מת קודם רבי, ועי' יוחסין וסה"ד:

(נ) **ר' צדוק**, ידוע שהיה בימי ריב"ז בחרבן הבית: (נא) ר' ראובן, בש"ס נזכר תנא בכינוי האצטרובלי או בן אצטרובלי עסה"ד, אבל בתוספתא שבועות פ"ג מצאתי נזכר ר' ראובן סתם תנא, ואם הוא האצטרובלי (וכ"מ קצת לפמ"ש בש"ס שהיה רגיל בין השרים, שכן גם כאן בתוספתא נזכר ע"ד וויכוח שאלו פלוספוס אחד ע"ש), א"כ הוא תנא קדמון כמ"ש בסה"ד שרצה שיכרגוהו במקום ר"י בן בבא, ובס' חסידים סי' תרנ"ח מצאתי

מצאתי שכתוב במקום ר"ע, א"כ היה תנא קדמון: (נב) רבי יהוש: (נג) שמואל הקטן, ידוע בימי ר"ג ור"א. ובירושלמי שלהי סוטה אמרו שהוא ור"א היו השניים שהיו ראויים שתשרה שכינה עליהן בדור ההוא ע"ש: (נד) ר"ש, ידוע תלמיד ר"ע, ות"ח מצאנוהו בימי ר"ג תלמיד השואל תפלת ערבית רשות או חובה: (נה) ר' שמעי' בש"ס לא מצאנו תנא ר' שמעי' רק שמעי' חבירו של אבטליון מזוגות' וכן ביומא (נב:) בברייתא משום שמעי' אמרו בלא סמיכות. ובריש פ"ה דברכות הגי' בה משום ר' שמעי' (רק שלא נתבאר שם מלשונו שהוא ברייתא, ואפשר מימרא וכ"מ (אחיתא דגי' הדפוס דייקא) דכתוב שם רב שמעי' ולא רבי. ובזוהר נזכר רב שמעי' חסידא שהיה בימי רשב"י: (נו) ר' סילא פסה"ד שהביא תנא רשב"א משום ר' סילא א"כ הוא תנא קדמון בימי ר"ע וחבריו. טבל לא ציין מקומו. ומצאתיו בתוספתא דכלים ב"ק פ"ד. ומצאנו גם בש"ס פ"ב דסוכה (כו') בברייתא משום ר' סילא אמרו (ופ' פ"ק דתענית (יא) דבי ר' סילא אמרי שני כו', היה נ"ל דט"ס וצ"ל ר' סילא אמר והוא מהברייתא' וכ"ה הגי' בע"י בחגיגה (טז). במאמר זה תניא ר' סילא אומר): (נז) ר' שמעון בן לקיש, לולי שהדבר נסמך בביאורי שם פמ"ג שרשב"ל זה שנזכר שם שהיה לסטים זהו רשב"ל האמורא שבש"ס ע"ש כמה סמוכין לדבר, היה נראה ודאי לומר שהוא קדמון אחר הואיל ובן עזאי מביא ממנו (ומצאתי בת"כ פ' אחרי מות ע"ש כמעשה ארץ כנען רשבג"א משום ר"ש בן לקיש, מי' ודאי ט"ס הוא וצ"ל ר' יהודה בן לקיש (שבכ"מ ארשב"ג בשמו) וכ"ה בסה"ד). אך אחרי שיש סמוכין לדבר, ההכרח לומר דאדרבא הא דבן עזאי ט"ס וצ"ל אוזן אמורא, וע"ש בביאורי, והוא תוספת אמוראים לענין התשובה דשם:

(נח) **ר' תנחומא** (נט) ר' תנחום, אפשר שניהן א' ולא דקדקו המדפיסים יפה בהעתק, ובש"ס וש"ת לא נמצאו בתנאים רק אמוראים, רק כמדומני שאותו ר' תנחום שבספ"ד דסנהדרין (לט') שנלא בויכוחו שם הי' תנא, כי הוא כתוב שם בין שני וויכוחי כופר עם ר"ג, גם בימי האמוראים כמדומני שלא נמצא עוד שהיה להם וויכוחים בי קיסר כבימים הראשוני' ימי התנאים: (ס) ר' תנחומא דרעייא, המאמר בזה שבשמו בס"פ ל"ד נמצא בלשונו בירושלמי ס"פ דברכות ופ"ק דתענית, והוא אמורא כי נזכר שם לעיל בסוגיא שהוא מכריע על דברי ר' יוסא (שהוא ר' אסי האמורא) ורבנן, ונראה שהוא הוספה מלשון הירושלמי מהמעתיקים כי אין לו שייכות כ"כ לדברי הפר"א שם וע"ש בביאורי:

(סא) **ר' תחנה**, שם זה לא נמצא לא בתנאי' ולא באמוראים כלל (ובסה"ד הביא אבא תחנה חסיד' ע"ש. ושם תחנה נמצא במקרא (ד"ה א' ד') תחנה אבי עיר נחש. וכן בשלהי סוטה ותחנה בן פרישה הי' נקרא ע"ש). ועל כן קרוב לומר שט"ס הוא וצ"ל ר' תנחום או ר' חנינא:

ועתה נשובה נא ונראה

הנה עשרים וחמשה מן החכמים, והן ר' אלעזר' ר"א בן ערך. ר"א בן עזרי'. ר"א המודעי. בן בתירא. ר"ג. הלל הזקן. ר' זכרי'. ר' זעירא. ר"ח בן דוסא. ר' טרפון. ריב"ז. ר"י בן נורי. ר' יהושע. ר' ישמעאל. ר' יונתן. ר' מיאשא. ר"נ בן הקנה. ר' נהוראי. ר' נתן. ר' עקיבא. ר' צדוקי. ר' ראובן. שמואל הקטן. ר' סילא: ודאי הן מתנאים הקודמים שהיו רבותיו או חבריו או תלמידיו של ר"א ומבני דורו בודאי: ותשעה עשרה מהן, והן ר' אבא. ר' אבהו. ר' אחאי. ר' אחא בן יעקב. ר' ברכי'. ר' זריקא. ר' חנינא. ר' חכינאי. ר' יוחנן. רב"קי. ר' ינאי. ר' לויטס. איש יבנה. ר' לוי. ר' נתנאל. ר' עזרי'. ר' שמעי'. ר' תנחומא ור' תנחום. ור' תחנה. בן ג"כ תנאי' שזמנם מסופק אימת הי': ונשארו מהתנאים אחרונים וודאים שבעה והן ר"ג בנו של ר"י הנשיא. ר' יהודה. ר' יוסי. ר"מ. ר' מנא. רשב"י. רבי: ועוד נשארו שנים ר' הונא ורב משרשיא. שמוכיח שמותן להיות כשמות אמוראים. וכן ר' שמעון בן לקיש. ור' תנחום אדרעייא. ור' יצחק. שהכרעתי שהן אמוראים ונתוספו דבריהם תוך הפר"א: ושפוט נא המעיין, אם מאלה נוכל להחליט שהפרקי ר' אליעזר נתחבר בזמן אחרונים כאשר שפטו נמהרי לב מלשון היחסין הנ"ל:

סליק המבוא והקונטרסין בס"ד

שלא להוציא הנייר חלק הצגתי כאן ההערה שלפני ביאור פרקי התכונה שבפר"א פרק ו' ז' ח'

ראיתי להעתיק כאן קודם ביאור הפרקים האלו את דברי החכם ר"מ חיים לוצאטו בפירושו על האדרא כ"י, וז"ל בקצרה (ד"ה דנלותא דמנחה דשבתא) על מארז"ל פ' חלק (צ"א:) מפני מה חמה שוקעת כו' ובפ"ב דב"ב (כה:) עולם לאכסדרה דומה, זה צריך פי' הרבה, כי כלנו יודעים שהרקיע מסבב העולם מכל צד והשקיעה של השמש אינה אלא ירידתה למטה ואיך נצייר שנכנסת למעלה מהרקיע, ובאמת גם מסדרי התפלה' ובוקע חלוני רקיע ומוציא חמה ממקומה, וכל הדברים האלה נראים לכאורה כאינם אמיתיים לפי הנראה בחוש העין. אך האמת הוא כי אע"פ שהגלגלים והכוכבי' הם גשמיים, הנה בתוכם מתלבש פנימיות מהשרשים בסוד ספי' של העשי'. וכל מה שתמצא בדרז"ל בענין השמש והכוכבים שאינן עומדי' לפי הנראה לעינינו, מדבר הכל בפנימיות הזה שלהם עיקר ההנהגה, ומי שא"י עיקרי החכמה א"י להשיג אלא חיצוני' הדברים הנראה לפי הגשמי' אבל העיקר הוא בפנימיו' ההולך לפי דרכי ההנהגה הפנימי'. והנה העולם הוא גלגל עד שא"א להזכיר בו רוחות הארבע מזרח מערב צ"ד ולא מעלה ומטה כי הוא משתנה תמיד כל הקצוות לפי המקום והיושבים במקום ההוא. אך האמת הוא, שעליונו של עולם הוא הצד הזה אשר אנחנו בו דהיינו מצד א"י כי משם הושתת העולם ומשם יורד השפע תמיד ומחלק לכל הצדדין וזה הצד הוא העיקר לכל הדברים ועפ"ז נשער חצי עיגול כחשוב א"י לטבור הארץ דהיינו עליונו של הגלגל וירדו המעלות לכאן ולכאן עד תשלום האופק הכללי שי' כהבדיל הארץ כולה לשני אופקים וכ"ז הוא בסוד העליון והתחתון שאין התחתון מקבל אלא מסוף העליון כמ"ש. והנה הפנימית של השמש הוא עושה השפעה חזקה בעולם בסוד כגבור לרוץ אורח' אך פעולת הפנימי' עד סוף האופק היא פעולה א' כי באופק היא השקיעה ואם יזרח לצד אחר לא יהי' עוד המדריגה והבחי' של זה שלמעלה משתוה לזה האחר ויקבל שם כח חדשי' והרקיע הסובבת העולם כולו עושה זה ויש בו מקומות המוכנים להתגלות דרך שם הפנימיות הזה להכנס ולהתלבש בשמש ולחזור ולהסתלק ממש: ונמצא שכהגיע השמש לנקודת המזרח הנה יצא שם פנימית הראוי לו והוא הנקרא בעצם חמה ושמש. כי כל השמות שיש לה הוראתם העיקרית בתחלה על הפנימיות, ובהשתלשלות על החיצוניות. וע"כ זה השמש היוצא ביציאה ממש מתגלה מן הרקיע לחוץ ומתלבש בשמש העובר דרך שם וזה מתלבש בו עד הגיעו אל נקודת המערב שאז יסתלק ממנה. אך אותה הנקודה עצמה הוא מזרח לאופק התחתון ושם יקבל השמש פנימיות אחר הראוי לאותו אופק השני: והדברים האלה א"א לחכמי התולדה לדעתם. ועל כל הדברים האלה אמר רשב"י לאו למפלגי תאומין אתמר כי אין רואים אלא דרכי החיצוניו' והפנימיות המתלבש אין יודעים. וע"ז תקנו מסדרי התפלה בוקע חלוני רקיע שהם חלונות שאמרנו שמשם יוצא הפנימי' הנק' באמת בשם שמש וחמה ועפ"ז נא' והוא כחתן יוצא מחופתו כו' [והאריך עוד הרבה שם לענינו לבאר סתרי המאמרים הנ"ל]. וז"ל הגר"א בפי' לס"י (בסוף הספר על ענין תלי האמור שם) תלי הוא התנין במזלות שע"י יצאו כל המזלות וע"י יבואו וע"י כל החילופים במהירות ועמידת ואיחור הכוכבים ובני אדם יחשבו שהגלגל חוזר והמזלות קבועים ונצרכו לחדש גלגל הקשה וכיוצא מרכזי' דברים זרים. והכחישו דברי רז"ל בחלוני רקיע, אבל ע"י התנין במזלות יתורץ הכל והוא נעלם כמו לב כו' ע"ש. וז"ל לפמ"ש בתוספי הרא"ש פ"ק דכתובות (יג') הובא בשיטה מקובצת שם (ד"ה מאי קאמר) וז"ל, וכן שמעתי משמו של ר"ת שהיה אומר על הסיא דפסחים (צד:) בפלוגתא דחכמי ישראל וחכמי או"ה בגלגל קבוע ומזלות חוזרים כו' דאמר רבי תשובה לדבריהם כו' שאע"ג שנצחו חכמי או"ה לחכמי ישראל [ונראה שיש קיצור וחסרון בלשונו, ור"ל אידך דהתם דבלילה חמה מהלכת אחורי כיפה ותחת הקרקע שבזה הוא שנצחו חכמי או"ה וזהו שמסיים עלה כא דחלוני רקיע]. היינו נצחין בטענות אבל האמת הוא כחכמי ישראל והיינו דאמרינן בתפלה ובוקע חלוני רקיע, עכ"ל, דהיינו טעמא שלא הודו אע"פ שנצחום בטענות, מפני שבאמת היה להם להשיב ולברר דעתם על בוריו, רק מפני שהיה בזה דברים נעלמים כענין התלי שביאר הגר"א או כענין הפנימי' שהזכיר הלוצאטי. לכן עשו שייג לחכמה שתיקה ולא השיבו על הדברים, ונראין כמנוצחין בטענות, אבל לא הודו (ולו הי' דברי תוס' הרא"ש אלו לפני מהר"ם אלשקאר לא הי' מטיח דברים בתשו' סי' צ"ו ע"ד ר"ת שסבר כי הודו חכמי ישראל, הרי מבורר שלפני ר"ת לא הי' הגי' הודו כאשר הביאו קצת מחברים, וכן בספרים שלנו ליתי'. גם מסיים עוד שם בלשון תוס' הרא"ש הנ"ל בשי' מקובצת וז"ל ועוד אמרו ביבמות (סז') בעדות שהעיד ר' יוסי מפי שמעי' ואבטליון והודו לו א"ר אסי מי קתני וקבלו והודו לו קתני דמסתבר טעמי' עכ"ל. משמע שר"ל דאע"ג דקתני והודו לו דמסתבר טעמי'. מ"מ י"ל דפליגי):

פרק א

(א) **מעשה** ברבי אליעזר בן הורקנוס שהיו לאביו חורשים (ב) והיו חורשין על גבי המענה • והוא הי' חורש בטרשין (ג) ישב לו והיה בוכה • אמר לו אביו מפני מה אתה בוכה (ד) שמא מצטער אתה שאתה חורש בטרשין. עכשיו אתה חורש על גבי המענה • ישב לו על גבי המענה והיה בוכה • אמר לו מפני מה אתה בוכה (ה) שמא מצטער אתה שאתה חורש על גבי המענה אמר לו לאו. ולמה אתה בוכה אמר לו שאני מבקש ללמוד תורה •

אמר

ביאור

פרק א (א) **מעשה** בר"א בן הורקנוס. אדר"ן פ"ו ב"ר פמ"ב ע"ש: (ב) והיו חורשין ע"ג המענה כו' בטרשין. בב"ר שם הלשון שאחיו היו חורשין במישור והוא הי' חורש בהר, וקרובים דבריהם להיות שוין, רק בלשונות מתחלפים, שהמענה דכאן הוא המישור דב"ר, כי במישור דרך לעשות מענות ולא בהר שאין הבקר יכול לעבור בכליו שם כראוי וכדתנן בפ"ב דפאה וכל ההרים כו' אע"פי שאין הבקר יכול לעבור בכליו (תיהו באהלות ר"פ י"ז מלא מענה כו' במורד ובמעלה כו' ע"ש ברע"ב, משמע קצת שגם במעלה ההר שייך מענית), וטרשין דכאן שפירושו מקום קשה של אבנים וסלעים הוא הר דב"ר, שההרים מצוים טרשין, וכמ"ש בב"ר פכ"ב ההרים גופו טרשים ע"ש במ"כ, ועי"ל ס"פ י"ד. וכמ"ש רש"י שלהי סוטה (מ"ו ע"ב) ובב"מ (פ' ע"א) שההרים של אבנים וסלעים [א], ולשון על גבי דנקט במענה (אף דיותר הי' מכוון לשנותו בטרשין שהן בהר ובגובה), נראה דתפס כלישנא דקרא (תהלים קכ"ט) על גבי חרשו חורשים האריכו למענותם, וללמדינו לפי דרכו בלשונו, שפי' למענותם הוא לשון מענה כדהכא, וכן פירש"י ורא"ב"ע שם, (ושלא כדברי התרגום שתרגמו למורניתהון, אשר לפ"ד מוסף ערוך ע' מרן הגליסי שהוא שבט בלשון יוני, משמע דכוונת התרגום לפרש למעניתם, לשון עינוי בשבט עברתם יו): (ג) וישב לו והי' בוכה. בב"ר שם איתא שנפלה פרתו בהר ואמר לטובתי נשברה רגל פרתי וברח והלך לו אצל ריב"ז כו', והוא משל מרגלא בפומייהו דרז"ל (שעיקרו הי' נראה שהיא מעובדא דאבא יודן בירושלמי דהוריות פ"ג ריש ה"ד ובויק"ר פ"ה שנפלה פרתו ונשברה וירד להעלותה ומצא סימא (פי' אוצר) ואמר לטובתי נשברה רגל פרתי, אלא שבאמת, הואיל ובמעשה הסיא דאבא יודן איתא שהלכו אצלו רבותינו ר"א ור"י ור"ע למגבת צדקה, א"כ הי' כבר ר"א אז גדול בתורה עד שגם ר"ע תלמידו נתגדל אז בחכמה להיות מצטרף עם רבותיו ר"א ור"י לעסוק עמהם יחד במגבת צדקה, ובע"כ הא דר"א דהכא (שהוזכר בו בב"ר משל זה) הי' זמן רב קודם, וע"כ צ"ל שמשל קדמוני הי' מכבר ובתדא"ר פכ"א נזכר משל כזה בלשון אמרו חכמים לטובתו נשברה רגל פרתו כדי שתהא משכורתו שלמה, ועיין עוד בתדא"ז פ"ד) והיתה שומה בפיהם כשבא לידם מקרה כזה וכיו"ב להטיבו לטב, וכענין הא דאמר ר"ע שלהי ברכות (ס' ע"ב) לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעביד רחמנא לטב עביד [ב], והיו משכילים על הדבר למצוא בו טוב אשר ייטב ה' בו, וכן ר"א כשאמר כן התבונן באותה שעה ומצא טוב זו תורה וברח לו אצל ריב"ז ללמוד תורה • וכל זה לפ"ד הב"ר שמסופר בו שמענין נפילת הפרה הוא שנתעורר ר"א, וכאן שלא נתפרש זה, מקום לומר, שבזה שהאריכו לספר ענין החרישה, נתכוונו לרמוז שמענין החרישה שלו בטרשין האיר בלבבו ניצוץ מבעיר אהבת התורה, והוא כענין מ"ש באדר"ן פ"ו על ר"ע שנתעורר ללמוד תורה ממה שראה באבן שחקקוהו מים באבן ע"י נפילתם עליו תדיר ודן ק"ו בעצמו מה רך פסל את הקשה ד"ת שקשין כברזל עאכ"ו שיחקקו לב ב"ו, והענין נראה, שר"ע דהוי צניע ומעלי אף בפוקו ע"כ כדאיתא כתובות (ס"ב ע"ב) הי' עצור בלבבו תשוקת לימוד התורה [ג], אלא שהי' מתרפה במלאכתו כזה, שהי' ספק בלבבו אם יצלח עוד חפץ ה' בידו אחרי שכבר הי' בן מ' שנה ולא למד כלום כמ"ש באדר"ן שם ובספרי ס"פ הברכה וב"ר ס"פ ויחי, וחשב בעצמו שכבר הוקשה לבו כלב האבן מללמוד תורה, ומראה הבאר שחקקוהו מים באבן, דן ק"ו שיש כח בד"ת לחקוק הלב להבין בד"ת, ואף אנו נאמר כן בר"א רבו, שבוודאי לפי ערך גדולתו אח"כ (וערך יקר נשמתו כי רבה היא כמש"ל בשה"א), אין ספק שהיתה גם מקודם מחשבתו הטהורה טמונה בלבבו (וכ"ש לפ"ד התוס' בשבת שאביא להלן באות ט"ו שר"א למד תורה בקטנותו כבר), אלא שלא הי' סיפוק בידו להוציא לאור רצונו הטוב (עמש"ל אות ו' בטעם) עד שהי' בן כ"ח שנה כדלקמן, ולכן חשש ג"כ פן לא תצלח עוד בידו ללמוד (וכמו שא"ל אביו להלן והלא בן כ"ח שנים אתה ואתה מבקש ללמוד תורה), אך ממלאכתו הלזו שהי' חורש והזמין לו ה' לחרוש בטרשין במקום אבנים קשים שבכל היום יחרוש החורש ברוב עמל לפתח ולשדד אדמתו כדי לתת מקום לזורע לזרע ולהולידה ולהצמיחה לחם לאוכל, והנה שרשי הצמחים בוקעים בעומק בקושי ההרים והאבנים וכמ"ש בירושלמי פ' כהוא ופ"ק דתענית שרשי חטה בוקעים בארץ כ' אמה שרשי תאנה בוקעים בצור, ומזה נתעורר ג"כ ר"א לדון שד"ת הקשים כברזל יבקעו סגור לב האבן בקרבו לזרוע ולהצמיח בו צמח צדיק כי טוב לתורה ולתעודה והסכים ללמוד תורה [ד], ולכן האריכו בסיפור החרישה וכל הענין למען ממנו יראו ויקחו מוסר (ועי"ל אות י"ג מ"ש בס"ד סמך לזה מקרא), וכדתני' באדר"ן שם הוי מתאבק בעפר רגליהם זה ר"א ושותה בצמא את דבריהם זה ר"ע, והביאו ע"ז שם אח"כ הני עובדי דר"ע ודר"א דהכא, להיותם לדוגמא לכל איש במלאכתו אשר הוא עושה שיבואו ויעשו במתכונתם כמוהם להתבונן ליקח לב מענין עסק מלאכתם בעצמה לאהבת תורה ויראת שמים [ה] וכן מצאתי בתדא"ז פי"ד ובתנחומא פ' וילך, שאליהו ז"ל שאל לצייד מה אתה משיב לאביך שבשמים ליום הדין והשיב שלא נתנו לו בינה ודעת מהשמים לקרות ולשנות וא"ל אליהו ז"ל, ומה להביא פשתן לארוג מצודות ולהשליך לים להעלות דגים נתנו לך בינה ודעת מהשמים ולד"ת שכתוב בה כי קרוב אליך הדבר וגו' לא נתנו לך בינה ומיד נתעורר הצייד והרים קולו ובכה ונתאנח, ומסיים, שא"ל אליהו כל שאר ב"א משיבים תשובה זו על אותו ענין שהם עסוקים בו אבל מעשיהם מוכיחים עליהם ועכה"א ובושו עובדי פשתים וגו', וה"ז מכוון כמ"ש, שראו חז"ל לעורר לב נבון שיקנה תחבולות בכל ענין שאדם עסוק בו, להביא ממנו ראי' לחובת עבודת האדם ליוצרו (ועמש"ל פמ"ד בזה): (ד) שמא מצטער אתה שאתה חורש בטרשין • שהחרישה שם בטורח יותר מבבקעה ובמישור, וכדתנן בב"מ (פ' ע"א) בבקעה וחרש בהר אם נשבר הקנקן חייב ע"ש בפירש"י, ובוכה על שלאחיו נתנו לחרוש במענה ובמישור שהוא קל ולו נתנו עבודה קשה, (ועי"ל ס"פ אות ל"ב מ"ש בזה): (ה) שמא מצטער כו' ע"ג המענה • כלומר שמא החרישה קשה עליך עתה לגמרי אף ע"ג המענה הקלה, ואולי יש לפרש שר"ל שעכשיו שנסית לחרוש במענה הרגשת שאדרבא החרישה במענה קשה לך יותר, והוא כמ"ש בב"מ (ע"ח ע"א) דאורחא דבקעה קשה טפי משל הר (לחרישה) מפני החום, ולכן ר"א שתחלה מטורח החרישה בהר הקשה נתחמם

הגהות

[א] וז"ש בסוטה (ל"ו ע"ב) דחברון טרשים. שחברון היא בהר, וז"ש בכתובות (ס"ה ע"ב) שבמקום הרים צריך מנעלים חדשים כל מועד, שמפני קושי האבנים שבהרים הם נקרעים מהרה וכמ"ש בשיטה מקובצת שם בשם רש"י במ"ק:

[ב] ולפ"ד הב"ר דר"א אמרה כשנשברה רגל פרתו, י"ל דר"י מר"א רבו הוא דגמיר לה, אבל יותר נכון לומר דר"ע מנחום איש גם זו רבי' הוא דגמיר לה שהי' אומר גם זו לטובה, וכן מצאתי אח"כ בריש ספר שערי אורה לר"י גיקיטליא:

[ג] והא דפסחים (מט ע"ב) כשהייתי ע"ה אמרתי מי יתן לי ת"ח ואנשכנו כחמור, כבר יישבו התוס' בכתובות שם, והדבר בשרש מבואר בכתבי האריז"ל:

[ד] ולפמ"ש באדר"ן שם שקודם החרישה אמר ר"א אלך ואלמוד תורה לפני ריב"ז וא"ל אביו אי אתה טועם עד שתחרוש מלא המענה והשכים וחרש כו' והלך וישב לפני ריב"ז, הדברים מכוונים כמ"ש בס"ד, שגם תחלה קודם החרישה חשקה נפשו ללמוד, וע"י פעולת החרישה שגזר עליו אביו, שסייעוהו מהשמים (שנזדמן לו בטרשין כדהכא) הוסיף אומץ בלבבו לבטוח שחפץ ה' בידו יצליח, וכמ"ש בפנים בס"ד:

[ה] ובני החריף ירא וחרד לדבר ה' מוהרר"ח יונה ז"ל בעודנו נער הוסיף מדעתו להשלים דברי אלה שלכן שמו באדר"ן על עפר משלו של ר"א, מפני שממעשה החרישה בעפר הקשה התעורר ללמוד תורה, ושל ר"ע משלו במים, מפני שע"י חקיקת המים באבן דן הק"ו ללימוד התורה:

אמר לו (ו) והלא בן עשרים ושמונה שנים אתה (ז) ואתה מבקש ללמוד תורה. (ח) אלא קח לך אשה והוליד לך בנים (ט) ואתה מוליכן לבית הספר. (י) עשה שתי שבתות ולא טעם כלום (יא) עד שנגלה לו אליהו ז"ל. (יב) ואמר לו בן הורקנוס (יג) למה אתה בוכה. אמר לו מפני שאני מבקש ללמוד תורה. אמר לו אם אתה מבקש ללמוד תורה עלה לירושלים

שמחם כבר, חשב אביו שמתה כשחרש בבקעה הוקשה לו ביותר בתוספת אוס הבקעה, וטוב לו יותר לשוב לחרוש בהר דבסים מוירא דמדליא כמ"ש בכתובות (קד.), ולכן שאלו שמא מיה הוא מצטער שחורש במענה, ור"ל שישוב לחרוש בהר : (ו) והלא בן כ"ח שנ' אתה וכו' • באדר"ן שם הגי' בן כ"ב שנה, ולפ"ז י"ל שלכן עד עתה לא בא ללמוד תורה (אף שהי' חפצו בה מכבר כמש"ל אות ג'), מפני אביו שלא הי' מניחו וכדמוכח בפרקין ולקמן פ"ב ואתיא כמ"ד בקדושין (ל.) אדידך אצוארי' דבריך עד כ"ב שנה, לכן לאחר שתלאו לו כ"ב שנה שלא הי' יד ורשות אביו עליו כ"ב הוא שהסכים ללמוד תורה... ובקנה הגדול (ע"ש א') הגי' שהי' או בן כ"ה שנה ולפי"ז י"ל ג"כ דאתי' כמ"ד בקדושין (שם) עד כ"ד ועד בכלל, וכשנכנס בשנת כ"ה ויצא מיד עול אביו קיבל עליו עול תורה, ולגי' דהכא כ"ח שנה לא מציאת טעם לפשוטו של דבר (ו), ולפמש"ל פ"ב שנשמת ר"א שרשה מנשמת משה, לפי"ז י"ל, לפי המבואר בזוהר ות"ז בכ"מ שנשמת משה בהוד (כד"א ונתת מהודך עליו זוהר בראשית (כא:) וכד"א ניתן ההוד למשה ת"ז (פ.) ע"ש בביאור הגר"א, והוא ל' ברייתא בספרי הברכ' פסקא שנ"ג), י"ל שנשמת ר"א הי' ג"כ מבחינה זו של משה, וז"ש להלן פ"ב קרנותיו יוצאות כקרנותיו של משה קרני הוד, (וגם במספר שמו, רבי אליעזר הגדול, יש רמז לזה שהוא עה"כ מכוון כמספר (אלקים צבאות) שם ההוד), ולכן בשנת הכ"ח הוא שהאירה בו הארת נשמה זו, כי לפמ"ש בזוהר ויחי (רי"ז.) ובהשמטות לח"א (ז.) נראה ששבעים שנה ימי שנותיו של אדם הן בז' ימי הבנין מלמטה למעלה (ובגבורות שמונים, הן בבינה, ע"ש) עשר שנים לכל מדה, שנמצא העשר שנים של היד הן מן ך' עד ל' (וז"ש בן שלשים לכח שההוד הוא קו הגבורה והכח), שנה א' לכל מדה שבהוד מסתלמ"ע, ונמצא שנת הכ"ח שנת הדעת אם נמנה הדעת בעשר או שנת הבינה אם נמנה הכתר בעשר, ולכן אז נתוסף בו דעת ובינה לתורה ולתמוד', וס"כ הרב הגדול חו"ב וכו' מו"ה אברהם שמחה מאמסטיסלאב פי' שבשנת הכ"ח הוא כח שאמרו בזוהר פינחס (רכ"ח א' וב') כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך כו' אית לב"נ בעוד דבוצינא דליק כו' לאשתדלא למעבד רעותא דמאריה כו' איהו כח דשרי' עליה כו' ובי"נ דלא אשתדל בהאי כח כו' דאתרפי מהאי כח כו', וע"ע זוהר ויצא (קנב.) וישלח (קע"ד.) מקץ (קנ"ו:) מענין זה, עכ"ל הרב בקצרה, וראוי להוסיף עליו עוד, שבשנת הכח הגשמי מתעורר בזמנו גם הכח הרוחני, וכיון שנינו בן ל' לכח, לכן בשנת כ"ח ולמעלה שהן הנ"ר של השלשים שנה מתעורר עיקר הכח למטה ולמעלה, ולכן אז הוא שהתעורר לאזור כח וגבורה לעבודת ה' (ועמ"ש בקונטרס סה"א, שהוא מענין כוח"י וראשית אוני דראובן.) : (ז) ואתה מבקש ללמוד תורה • ר"ל שלא תצליח עוד בלימודך, כדתנן הלומד זקן דומה לדיו כתובה על נייר מחוק (ועיין אדר"ן פכ"ג כזה), ותניא באדר"ן פכ"ד הלומד בזקנותו אין ד"ת נבלעין בפיו ואין יוצאין בפיו מפורשין מהלא אמר אם בנערותך לא חפצתם איך תשיגם בזקנותך, ויש לפרש דדוקא נקטו אם כו' לא חפצתם שאם לא חפץ בילדותו בהן, והפליג דעתו מהן הוא שאין נבלעין בפיו בזקנותו עוד להשיגן על בורין, אבל אם הי' חפץ בהן בנערותו רק שלא עלתה בידו מאיזה סיבה (וכר"א דהכא מחמת אביו כמ"ש באות הקודם), בזה לא אמרו ועלה ועלה בכלים בידו גם בזקנותו, וכר"ע ור"א (וכמש"ל אות ג' שהי' חפצם לכך מילדותם), ודוגמא לדבר באשה שיושבת עשרה שנים בלא בעל דמיעקרא מלילד עוד שאמרו ביבמות (לד:) שאם דעתה להנשא לא מיעקרא, אף כן כד"ת : (ח) אלא קח לך אשה בנ' • משמע שלא הי' נשוי עדיין ולא חשש אביו להשיאו אשה לא בן י"ח לחופה ולא בן כ' שאמרו עליו בקדושין (כט:) תיפח עצמותיו, וי"ל שלפני כ' היתה נסבה שלא ישא אשה כמותו ע"ה. שאז ודאי הוי נסב לאגרתיה בת ע"ה כמותו, כי ת"ח היו זהירין מאד שלא להשיא את בנותיהן לע"ה כדאיתא בס"ג דפסחים (מט:) ואם הי' כן מי יודע אם הי' יכול להגיע למעלות גדולים הקרי לבי, כי אשתו בת ע"ה היתה מונעתו ג"כ וכדאיתא בב"ר פי"ז בחסיד אחד שנשא רשעה ועשתה אותו כ"ב (ועיין ס' חסידים סי' קל"ב), ולכן ה' שמר נפשו של חסיד זה ר"א שלא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים (וכמ"ש בירושלמי

כתובות פ"ק וב"ר פ"ם ושוח"ט מז' קכ"ה וילקוט ואתחנן רמז תתכ"ד), ולא נשא כלל אשה בשוו ע"ה עד שלמד תורה ואז נשא אימא שלום אחתי' דר"ג נשיא ישראל, אבל באדר"ן שם איתא במעשה דר"א דהכא הלך וסעד אצל חמיו, משמע שהי' נשוי כבר, ובשה"א ביארתי זה בס"ד ע"ש : (ט) ואתה מוליכן לבית הספר • ויהי' מעלה עליך זכות תורה כאלו למדת בעצמך וכענין מ"ש בקדושין (לא.) כל המלמד בנו תורה מעה"כ כאילו קיבלה מהר סיני, ולא תימא דווקא כשמלמד לו בעצמו אלא אפי' מוליכו לבית הספר כדמוכח שם מעובדא דריב"ל דהוי ממטי ינוקי' לבי כנישתא ואמר מי זוטר דכתיב והודעתם לבניך וסמיך לי' יום אשר עמדת כו', ואפי' בנשים שאינן מצוות ללמוד בניהן כדאיתא בקדושין (כט:) מ"מ אמרינן דבאקרויי בנייהו לבי"כ יש להן זכות תורה מתם, וכ"ש באב שמצווה ללמד לבנו שגדול המצווה ועושה (ועיין זוהר שלח לך (קנז:) ע"י דחד ברא דאנא עיילית לי' לבי רב ובגיניה רווחנא באורייתא.) : (י) עשה שתי שבתות ולא טעם כלום • הי' מתענה ומבקש רחמים שיערה עליו רוח ממרום להשיאו עצה ההוגנת לו ללמוד וממי ללמוד ושיפתחו לבו מהשמים ויתקיים לימודו בידו • וכשנגלה אליו אליהו ז"ל וא"ל שילך אצל ריב"ז הובטח בכולן, וטעם ימי תעניתו ב' שבתות שהן י"ד יום (וכהניא דכתובות (ס"א:) בש"א ב' שבתות דמוכח בגמרא שם שפירושן י"ד יום), פי' הרב החו"ב מו"ה אברהם שמחה שהוא כמ"ש בפ"ו דאבות מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף ונזיפה ילפינן בפ"ג דמ"ק (טז.) שאין פחות מז' ימים מדכתיב הלא תכלם ז' ימים, ור"א נהג בעצמו חומר נזיפה מפי המקום על שלא עסק בתורה י"ד יום, וכדס"ד למידן בק"ו לשכינה י"ד יום בפ"ב דב"ק (כה.), אבל אין מכוון כ"כ ענין התענית לנזיפה, ואולי י"ל שהתענה י"ד יום נגד י"ד שנה שבטל מן התורה מזמן שנתהווה בר עונשין מי"ג שנה ולמעלה עד שנת הכ"ח (ולא עד בכלל, שבאותה שנה התחיל ללמוד) ויום לשנה התענה, וכן להלן בפרקין שהתענה ח' ימים בבואו לפני ריב"ז, י"ל כענין טעם זה שחזר והתענה על ח' שנים מיום שנעשה בר עונשין בב"ד ש"מ שעונשין מך' שנים ולמעלה כדאי' שבת (פט:) עד שנת כ"ח ועד בכלל שכאן החמיר ע"ע לעשות מקצת השנה שלא למד ככולה להתענות גם נגדה, (ובכללן התענה כ"ב יום נגד כ"ב אותיות התורה), ומלשון שתי שבתות משמע שהתענה אף בשבת ויתבאר לקמן אות כ"ב בס"ד : (יא) עד שנגלה לו אליהו ז"ל • כמש"ל פט"ו שכשאדם בא לכנוס בדרך צדקה וחסד אליהו מכריז ואומר פתחו שערים כו', וכמש"ש בס"ד שזהו הסיוע שאמרו בא ליטהר מסייעין אותו, ע"ש : (יב) וא"ל בן הורקנוס כו' • מה שקראו בשם אביו, לפי פשוטו הוא מפני שר"א עצמו לא הי' גדול בשמו ובמעשיו עדיין, לכן קראו בשם אביו שהי' חשוב וכמש"ל ריב"ז וגלא בן גדולי עולם אתה, וכי"ב בסנהדרין (מא:) בריב"ז מעיקרא כי הוי תלמיד קראוהו בן זכאי וכן ברוש תענית (ג.) בן בתירה מקמי דלסמכיה לריב"ב, ועוד י"ל כענין מ"ש בפ' חלק (צח.) דא"ל אליהו לריב"ל כשא"ל משיח שלם עלך בר לואי דאבטח לך ולאבוך לעלמא דאתי, ופירש"י שם דאי לא לא הוי מזכיר שם אבוו, אף כאן בזה שהזכיר אליהו שם אביו, רמז לו שגם אביו בן עוה"ב, כי ישוב מדעתו שלא רצה בלימודו של ר"א עד עתה ואדרבא ישמח בו כדלקמן ספ"ב (ואעפ"י שיש לחלק דהכא דסנהדרין מפני שהזכיר לשון שלום על אביו ב"כ הוא דהוי הבטחה על עוה"ב, משא"כ כאן) • ובזה חזק ידיו שלא ידאג מפני אביו : (יג) למה אתה בוכה • באדר"ן פ"ו אמר ר"ט על ר"ע עליך הכ"א מבכי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור דברים המוסתרים לב"א הוציאן ר"ע לאור, והואיל ור"א ור"ע נזכרים שם באדר"ן יחד לענין זה ללמוד משניהם אהבת התורה וכמש"ל אות ג' (ובמג"ע אופן ע"ב ב'. דר"א ור"ע בן כלל תוש בע"פ), ע"כ אמרתי בס"ד שמקום לדרוש שנרמז במקרא זה ענין ר"א ג"כ, דרישא דקרא מבכי נהרות חבש, רומז שבבכי' שהי' ר"א יושב ובוכה זכה לחבוש נהרות נחלי דבש התורה (ויש לרמוז אב"ש ר"ת חברי ב"ש שהי' ר"א מחבורת ב"ש, שזהו פי' שמותי לפי הירושלמי), וסיפא דתעלומה יוציא אור דדריש לי' על ר"ע

הגהות

[ו] ובספרי רפואה ראיתי, שזמן כ"ח שנה, הוא זמן גבוליי (למאוחרי הטבע) לדחיית פסולת הדם מהגוף, דם הטחורים לאיש, ודם הווסת לאשה, ואולי לפי"ז י"ל שזמן זיכוך הדם ממותרי הפסולת, מעורר ג"כ זיכוך וטוהר בנפש באותן הפרק, וכמ"ש המחברים :

לירושלים אצל ר"י בן זכאי. עמד והלך אצל רבן יוחנן בן זכאי ישב לו והיה בוכה · אמר לו מפני מה אתה בוכה · אמר לו מפני שאני מבקש ללמוד תורה · (יד) אמר לו בן מי אתה ולא הגיד לו · (טו) אמר לו מימיך לא למדת ק"ש ולא תפלה ולא ברכת המזון (טז) אמר לו לאו · אמר לו (יז) עמוד ואלמדך שלשתן. (יח) ישב והיה בוכה. אמר לו בני מפני מה אתה בוכה. אמר לו שאני מבקש ללמוד תורה (יט) והיה אומר לו שתי הלכות (כ) כל ימי השבוע והי' חוזר לו עליהן (כא) ומדבקן · (כב) עשה שמונת ימים ולא

ביאור

ר"ע שרוצה לאור דברים המופלאים מב"א · לפי מה שנראה שרמוז לא"ש בב"ר פ' חוקת ופסיקתא דפרה כל יקר ראתה עינו דברים שלא נגלו למשה נגלו לר"ע וחביריו, שהכוונה בזה לטעמי פרה, י"ל שגם ר"א אין מוצא מכלל זה וכמ"ש בקונטרס שב"א אות א' ע"ש ו]. ומכוין יפה לדרוש רישא דקרא בחלמיש שלח ידו הפך מהרש הרים בצורות יאורים בקע וכל יקר ראתה עינו, על שניהם ר"א ור"ע, שר"א על שלח ידו בחלמיש לחרוש בטרשין אבנים וחלמיש צורים וראה שאף בהן בוקעין השרשים ומצמיחים, הנה מזה שבהרים וטרשים משרישים הפך לבו לבטוח שלבו יבין לימוד התורה וכמש"ל אות ג', ור"ע ממה שראה בצורות יאורים בקע הוא הבאר שראה שנחקק מהמים בסלע מזה זכה לחכמה שכל יקר ראתה עינו, (ועיין בקנה הגדול (ב' ע"א) שדורש בצורות יאורים בקע על גילוי נתיבות חכמה): (יד) א"ל בן מי אתה ולא הגיד לו · לפשוטו של דברים לא רצה להגיד, מפני שברח מאביו כדתניא בלשון באדר"ן שם, ודרך הבורחים לשנות שמם שלא יודעו וכדאי' פ"א דגיטין (לד:), ולפמש"ל אות ו' שאביו מנעו מללמוד עד עכשיו וגם כעת הי' כועס עליו והוצרך לברוח, י"ל שלכן לא רצה לגלות בן מי הוא, מפני כבוד אביו שלא יוודע שלא גידל הורקנוס בניו לת"ת, וגם עתה הוצרך לברוח ריקם וכל מאומה אין בידו (ומחמת זה לא טעם כלום לפמש"ל אות כ"ג א"ר"ה), ועוד י"ל שחשש ר"א, שמא כשידע ריב"ז בן מי הוא יחלוק לו כבוד מפני כבוד אביו, וכמו שבאמת אח"כ כשהטריח עליו והגיד לו א"ל ריב"ז מייך היום אתה סועד אצלי, והוא הי' רוצה לברוח מן הכבוד. וגם הי' רוצה להתענות לפמש"ל · (טו) א"ל מימיך לא למדת כו' א"ל לאו · בתוס' פ' הבונה (קד.) פי' עפ"י הירושלמי (מגילה פ"ק ה"ט) ובב"ר פ"א שאמרו שם דתינוקת שדרשו מנצפ"ך הין ר"א ור"י, דצ"ל שר"א למד תורה כבר אלא שלא עסק עד שהגדיל עכ"ל, וממ"ש כאן, אין נראה כן, דנהי דבתורה לא עסק אבל ק"ש ותפילה וברכת המזון איך אפשר ששכח (והרי נשתבח ר"א בבור סיד שאינו מאבד טפה שנראה לפשוטו שהי' זכרן בטבעו וכמ"ש בספ"א ואיך שכח אלו ג"ד הנהוגים בכל יום), ועוד שהרי א"ל ריב"ז מימיך לא למדת כו' והשיב לאו, הרי שלא למד מימיו אפי' ג' אלו, ואולי נאמר לדעת התוס' שלמד רק צורת אותיות ולא למד ק"ש [ח] ותפלה ובהמ"ז עדיין (ולפירש"י בפ"ג דברכות (ך·) אפי' קטנים שהגיעו לחינוך פטורים מן הק"ש): (טז) א"ל לאו · וי"ל ז"ש ר"א רפ"ז דברכות (מז:) איזהו ע"ה כל שאינו קורא ק"ש שחרית וערבית (ובסוטה (כ"ב א') גרסי' בה ר"מ, ונדחקו התוס' שם ליישב דלא תיקשי דר"מ אדר"מ גם נצטרך לומר, דאחרים דאיירי בה שם לאו היינו ר"מ כסתם אחרים בכ"מ ועתוס' בפ"ק דסוטה (יב·) בזה, אבל לגי' דברכות ר"א ניחא), דקיבלה מריב"ז שפתח לו תחלי' באלו (ומי' א"כ הו"ל למיבקש שלשתן): (יז) עמוד ואלמדך שלשתן. פשוטו ש"ד הקדים לימוד ג' אלו משום שהן תדירין בכל יום (ולכן הקדימו ג"כ בסידור המשנה ג' אלו כסדרן במסכת ברכות, ואגב ברכמ"ז כלל כל הברכות טלן, ועיין בלשון ריא"ז בשלטי גבורים ריש ברכות), ועמיתי הרב מ' אברהם פבריל ז"ל פי', משום שא' בירושלמי פ"ג דברכות והביאוהו הפוסקים שבג' אלו אין אדם מוציא חבירו י"ח (אלא בתפלה בי' ובבהמ"ז בזימון ג' או א' סופר וא' בור) לכן הקדים ללמדו שיהי' שגור בפיו, משא"כ שארי ברכות יכול חבירו להוציאו י"ח:

הרד"ל

(יח) ישב לו והי' בוכה · לא הוזכר שלימדם לו ג' אלו, ומשום דלית בה רבותא על זה רמז בר"א שלמדם וקבלם בפעם א' (ובלימוד ההלכות הוא שהוצרך לפרש כולך למדם כדמפ"ז ·), אבל ודאי שמע לדברי ריב"ז ולמדם מיד כשא"ל עמוד ואלמדך שלשתן, א"ש כאן ישב לו כו' דר"ל לאחר בעמוד' שעמד ללמוד' כדברי ריב"ז [ט], ולא מסתבר' לומר שזה שישב לו והי' בוכה היינו שלא רצה לקיים דברי ריב"ז לעמוד ללמוד שלשתן, והי' חפץ ללמוד מפי ריב"ז דווקא הלכות (אבל ג' אלו הי' יכול ללמוד מפי אחרים ג"כ) וזהו מבקש אני ללמוד תורה דקאמר לריב"ז ר"ל הלכות דווקא, כי הוא דחוק בלשון המאמר, גם לא מסתבר שלא ישמע לדברי ריב"ז: (יט) והי' א"ל ב' הלכות כו' חוזר עליהן ומדבקן · לכאו' פירושו שכל ימי השבוע כולו א"ל רק ב' הלכות והי' חוזר עליהן כל ימי השבוע עד שמדבקן, אבל אין נראה שר"א בור סיד כו' יצטרך לחזור ב' הלכות כל ימי השבוע, גם קשה רחוק שריב"ז יטריח עצמו כ"כ ללמד לו ז"פ (דהיינו פ"א בכל יום מימי השבוע) ב' הלכות לר"א, ובעירובין (נד:) אר"א גופי' שחייב לשנות לתלמידו רק ד' פעמים (ואפשר בתחלת לימודו שהי' ע"ה הוא שהוצרך ריב"ז ללמוד כ"כ פעמים הרבה, וכמ"ש בקנה הגדול (ע"ט א') שבפעם ראשונה לא הכיר בו ריב"ז שהוא כלי מוכן), אבל יותר נראה לפרש, שבכל יום מימי השבוע הי' מלמדו ב' הלכות חדשות שכן הי' דרכן לשנות לתלמידים ב' הלכות בכל יום, וכדאי' בויק"ר פי"ט הריני שונה ב' הלכות היום ב' למחר כו', ובשה"ר פ"א מה מים טיפין כו' ב' הלכות היום ב' למחר. ועיין שוח"ט תהלים מז' א', ובתשובת הרשב"ש סי' נ"ב פי' בשם ס' המנהיג מ"ש כל השונה הלכות בכ"י מובטח לו שהוא בן עוה"ב, היינו ב' הלכות שמיעוט רבים שנים (ובילקוט עקב רמז תתנ"ה מהילמדנו שאף בפסוקים הי' דרכן להקרא לתינוקת ב' פסוקים ביום), ואפשר הי' למידין א' בבקר וחוזר עליו כל היום, וא' בערב וחוזר עליו כל הלילה: (כ) כל ימי השבוע · משמע שיש בכלל לשון זה אף בשבת (וכמו בנודר שבת זו (שהוא בלשון חכמים כמו שבוע בלשון מקרא) דתנן בנדרים (ס.) שאסור כל ימי השבוע ואף בשבת עי"ש בגמ' וכ"ש בלשון שבוע דמשתמע טפי שבעה ימים, וכ"ה בלשון הפוסקים שם שבוע במקום שבת דמתני' עי"ש·), ואע"ג דתניא בנדרים (לז·) שאין תינוקות קורין תחלה בשבת, היינו דווקא תינוקות אבל גדול שרי, ולא מיבעיא לטעמא קמא דשם דמסקינן כי היכי דליפנו אבהתא דינוקי למצות שבת, דלא שייך טעם זה בגדול (שאין אבותיו צריכין לו להוליכו לבית הספר, והוא עצמו כיון שפנה עצמו לד"ת אינו עוסק בעצמו בצרכי מזונותיו), אלא אף לאידך טעמא דבשבת יקיר להו עלמא משום שינוי ווסת דאכלי ושתו טפי מבחול, י"ל ג"כ דלא שייך זה אלא בתינוקות שגופן חלוש, אבל לא בגדול (רק לפי מה דס"ד שם בסוגיא מעיקרא דטעמא משום שכר שבת · לכאורה אין לחלק בין קטן לגדול ·): (כא) ומדבקן · פי' מדבקן אל לבו שלא ישכחם, או י"ל מסיגן בטעמן והבנתן יפה, (אבל רחוק לפרש מדבקן יחד זו עם זו לסדרן יפה): (כב) עשה ח' ימים ולא טעם · מבואר בלשון שהתענה ח' ימים רצופין ובכללן גם בשבת (ועמש"ל אות י' בלשון ב' שבתות דלעיל), ואע"ג דמסקי' בפסחים (ס"ח:) דבשבת הכל מודים דבעינן נמי לכם, צ"ל כמ"ש הפוסקים בא"ח סי' רפ"ח שבשבתענית עונג לו מותר להתענות בשבת [י], וא"כ

הגהות

[ו] ויש להוסיף עוד שר"א זכה לבינה רחובת הנהר וז"ש מבכי ע"י הבכיי' כמ"ש והנה נער בוכה ותחמול עליו וכמ"ש בזוהר שם, ור"ע זכה לתעלומות חכמה וז"ש אח"כ והחכמה מאין תמצא ואיזו מקום בינה:

[ח] ואין לתמוה אם היה קטן כזה שלא למד ק"ש תפלה ובהמ"ז רק צורת אותיו' האיך דרש מנצפ"ך אז, שנמצא כי"ב בזוהר בינוקא דרב המנונא סבא שמפורש ברע"מ עקב (רע"ב·) שהי' בן ה' שנים כשדרש המאמר המופלא דפ' בלק, וינוקי' דר"י דפקיעין בפ' בלק (רו·) דלא הוו ה' שנין, וכן הרבה כי"ב, ובשמואל הנביא אמרו ברפ"ס דברכות (לא:) שדרש שחיטה בזר כשרה מקראי כשהביאוהו אל עלי כשנגמל מחלבו, אף אנו לא נתמה על ר"א וחבריו שלפי גדולתם אח"כ, גם בעודם באבי הילדות מקטפיו' ודועי:

[ט] ומפני שהיו רגילין עדיין בימי ריב"ז ללמוד תורה מעומד כמו שהי' עד ימי ר"ג כדאי' רפ"ג דמגילה (כא·) ואם הוא ר"ג דיבנה, א"כ וודאי ריב"ז קודם לו הי' ואפי' למאי דגרסי' בה בשלהי סוטה ר"ג הזקן שהי' נשיא בזמן הבית (שחרב בימי בנו רשב"ג הראשון שנהרג) קודם שהי' ריב"ז נשיא, מ"מ י"ל שריב"ז למד תורה לרבים בימי ר"ג הזקן כמו בימי רשב"ג בנו, וקודם תקנת ר"ג הזקן הי' זה המעשה דר"א שעדיין הי' לומדין תורה מעומד:

[י] ובתשובת מהר"י ברונא סי' ס"ג הביא סמך לזה כדאי' בירושלמי כשמת ר"ע הי' ר"א בוכה אחריו א"ל תלמידיו והלא שבת הוא א"ל זהו עונג שלי (ולפנינו לא נמצא זה ואולי מדרש אגדה הוא שהי' הראשונים רגילים לכותבם בשם ירושלמי, מפני שרוב המדרשים הן אגדות ירושלמיות ולא בבליות כמ"ש במ"א) ואם הגי' הכתובה אמיתית, צ"ל דהאי ר"א היינו ר"א בן שמוע תלמיד ר"ע

(כג) ולא טעם כלום (כד) עד שעלה ריח פיו לפני ר"י ב"ז (כה) והעמידו מלפניו • ישב והיה בוכה אמר לו מפני מה אתה בוכה א"ל מפני שהעמדתני מפניך כאדם (כו) שמעמיד מלפניו מוכה שחין. אמר לו בני (כז) כשם שעלה ריח פיך מלפני (כח) כך יעלה ריח חקי תורה מפיך לשמים א"ל בני בן מי אתה א"ל בן הורקנוס אני . א"ל והלא (כט) בן גדולי עולם אתה ולא היית (ל) מגיד לי א"ל חייך היום אתה סועד אצלי (לא) א"ל כבר סעדתי אצל אכסניא שלי א"ל ומי הוא אכסניא שלך א"ל רבי יהושע בן חנניה ור' יוסי הכהן שלח ושאל אכסניא שלו אמר להם אצלכם סעד אליעזר היום א"ל לאו והלא יש לו ח'

דא"כ כאן נמי י"ל שמרוב חשקו לתורה , הי' לו עונג מתעניתו עלי' יותר מאכילתו , וכה"ג י"ל בההיא דפ"ב דשבת (ל•) בדוד שהי' גרים כולי יומא דשבתא , שכיון שנאמר לו בשבת תמות ולימודו הי' מצילו ממה"מ , ודאי הי' לו עונג בתעניתו יותר מאכילתו (ואפשר זה הי' כענין פיקוח נפש) : (כג) ולא טעם כלום • משמע שלשם תענית הוא שלא טעם , ולכן כשא"ל ריב"ז שיסעוד אצלו השיב לו כבר סעדתי אצל אכסני' כדי לאישתמוטי מיני' ולא רצה לפרסם תעניתו כמש"ל שם א"ה , אבל בב"ר פמ"ב גרסי' והי' אוכל קזזות אדמה עד כו' , ופי' במ"כ מפני שלא הי' לו מה לאכול , וכ"מ ודאי לשון והי' אוכל כו' שלשם אכילה נתכן לפיו שלא הי' מתענה , ובאדר"ן שם שבדרך ראה אבן שדימה ונטלה ונתנה לתוך פיו וי"א גללי בקר , משמע ודאי דלהשקיט רעבונו קצת הוא שנתנן בפיו , ועמש"ל אות כ"ד בזה בס"ד , וכן נראה ודאי לא מוכחא אם נאמר שקזזות אדמה ראוין לאכילה ע"פ הדחק בכ"פ וכמו אדמה דשבת (קיג :) עמש"ש בחידושי בס"ד ומועתק בהגה"ה כאן [יא] , דא"כ ודאי אסור לאוכלן ביום התענית , אלא אפי' נאמר שאין ראוין לאכילה כלל וכמו עפר דשבועות (שבהגה"ה) מ"מ אכתי תיקשי לפ"ד הפוסקים דהא דתנן ביומא (פא •) אכל אוכלין שאינן ראוין לאכילה פטור היינו אבל אסור (מי' בתענית יחיד מ' בהגה"ה בא"ח ססי' תקס"ז דלכ"ע מותר באוכלין שאינן ראוין עי"ש) , אלא ודאי שלא הי' מתענה רק שלא הי' לו מה לאכול כדברי המ"כ , וכאן בברייתא דפר"א אם נדחק לפרש כן , צ"ל דמה שלא רצה לאכול כשא"ל ריב"ז לסעוד אצלו היינו או מפני כבוד ומורא רבו כמ"ש בזבחים (סג •) ובמנחות (ע •) שאין אדם אוכל במקום רבו , או מפני כבוד אכסניא שלא יהי' להם בזיון בזה שלא נתנו הם לו לאכול : (כד) עד שעלה ריח פיו • פשט הענין משמע שמן התעניות עצמן הוא שהי' זה הריח (ואף בתענית יום א' אמרו בזוהר שמות (כ:) שעולה ריח מפיו) , ולדברי הב"ר שהי' אוכל קזזות אדמה שא' בשבת (שם) שהוא מלקה , אם פי' מלקה במיעיו , י"ל שמזה הוא שעלה ריח רע מפיו (וכפ"ב דע"ג (לא:) פירש"י לשון מפני שמלקה , שגורם חולי , וכן י"ל כאן באדמה) , ובאדר"ן שם אמרו שנתן אבן שדימה [יב] וי"א גללי בקר לתוך פיו • וי"ל שמזה הוא שעלה הריח רע מפיו : (כה) והעמידו מלפניו • נראה שאין בכי"ב משום הלבנת פנים • ורשאי להעמידו ולהרחיקו מלפניו , וכי"ב בפ"ק דסנהדרין (יא •) אמר רבי מי שאכל שום יצא מפני שלא הי' רבי יכול לסבול ריחו (וע"ש דמשמע שהי' בזה בזיון להאוכל ויוצא) : (כו) שמעמיד מלפניו מוכה שחין • שאפי' מוכה שחין שאינו מצורע (שחייב לישב בדד מה"ת) בכ"ז מרחיקין ממנו מד' אמותיו : (כז) כשם שעלה ריח פיך לפני כו' • כצ"ל , ובב"ר שם הלשון כשם שהבאיש ריח פיך על התורה ולפמש"ל שהי' זה לשם תענית שהלית בלימודו • מיושב בפשיטות לשון על התורה , ואף לפי הב"ר שהי' זה מפני שלא הי' לו מה לאכול , כיון שזה הי' בסיבת חשקו ללמוד תורה עזב בית אביו וסבל רעבון , שייך לקרותו על התורה : (כח) כך יעלה ריח חוקי תורה מפיך לשמים • בב"ר שם הגי' יהא ריח תלמודך הולך מסוף העולם עד סופו , וכן הוגה כאן בהגהות המיוחסות להגר"א , ובאדר"ן הגי' כך יצא לך שם טוב בד"ת • ואם גי' ספרים שלנו דייקנית (וברוקח סי' רצ"ה כתב האוכל לחם צר ומים לחץ ללמוד תורה ולקיים המצות ריח ניחוח ממור ולבונה כר"א בן הורקנוס בריש פרקי ר"א , עכ"ל , משמע שהי' גורס כגי' דידן שיעלה ריח חוקי תורה מפיו לשמים , והי' מפרשו שעלה לר"ח ניחוח כמור ולבונה של קטרת) , יש לפרשה, שבלשון חוקי תורה רמז ריב"ז ברו"הק על חוקת התורה של פרה אדומה שמצאו משה להקב"ה יושב ואומר הלכה בשם ר"א פרה בת ב' כו' כמ"ש בבמ"ר חוקת ופסיקתא דפרה , וברכו ריב"ז שיזכה שתגלו ע"י הלכות פרה בשמים שיאמרו הלכה מפיו , וכמ"ש בחגיגה (גו :) דקאמר שמעתי מפומיה' דרבנן כו' (ועמ"ש בס"ד בקונטרס שה"א אות א' שר"א הרא... כמו בפרה יותר מכל התנאים ע"ש) ובהגה הגדול (ע"ט א' שבפעם שני' (ר"ל לאחר שהעמידו מלפניו בראשונה) הכירו (שיהי' כלי מוכן) והושיבו לכנוו ובקש רחמים עליו ונעשה גדול בתורה ובקשת רחמים זה שהזכיר גרמה דהיינו מ"ש שיעלה ריח חוקי תורה מפיו לשמים : (כט) בן גדולי עולם • שהורקנוס עשיר גדול הי' ובכב... בדורו , ועמ"ש בקונטרס שה"א בזה בס"ד : (ל) מגיד לי הוו... היום • כצ"ל : (לא) א"ל כבר סעדתי אצל אכסניא שלי • באדר"... שם אי' ששתק ר"א כששאלו ריב"ז אם סעד , ולגי' דהכא כ... אם מה שלא אכל הי' לשם תעניות , י"ל שלא לפרסם תעניות... (שאסור הוא כדאי' בירושלמי דחגיגה פ"ב ה"ב במרים בת ע... בצלים דהוי תרעא דגיהנם קביע באזנה על דהות צוימ... ומפרסמא) הותר לו לשנות ולומר שכבר סעד וכמ"ש המג"... ססי' תקס"ה שיכול לכזב ולומר איני מתענה , והכי' ראי' כ... במסכתא שיכול לומר לא למד (וכס' חסידים סי' תתרס"א ... אע"פ כו' למדת מסכת פלוני יכול לומר לא למדתי א... היא אמ... הוא שאינו מדבר שקר לא יתכן לומר מן לאו הן כו') ומכאן דריב"ל דס"פ המדיר שאמר לרשב"י שנראתה הקשת בימיו דל... לאחזוקי טיבותא לנפשי' אע"ג שבאמת לא נראתה (וע"ע לייש... לפ"ד הס"ח) , ולפמש"ל אות כ"ג שמפני שלא יהי' בזיון לאכסני... שלו אמר כן , א"כ י"ל שזה כמו משנה מפני השלום שודאי מות... לכזב , וכן ר' יהושע כיחש לר"ג בראשונה (ברכות כ"ז ב') , וכמ...

דגרו

הגהות

ר"ע , אלא שק"ק על גי' זו , שהרי ר"ע נהרג בזה"כ כדאי' במדרש משלי פ"ט , וא"כ אפילו אם נאמר שהי' יוה"כ שחל בשבת מ"מ הבכיי' מותרת בו , שהרי מתענין בו ומתוודין (ודוחק לחלק דבכיי' על מת לצערו יהי' אסור בו מ"מ) , ע"כ נראה שט"ס הוא ונ... איפכא כשמת ר"א הי' ר"ע בוכה אחריו , וכ"ז מכוון למ"ש ספ"ז דסנהדרין שר"א מת בשבת. אלא דבש"ס שלנו שם משמע שר"ע ... הי' בשעת מיתתו בשבת רק במוצ"ש פגע בארונו בין קיסרי ללוד והי' מכה בבשרו כו' , ובאדר"ן פכ"ה איתא שראב"ע בכה עליו מ... שמת (ושם אי' ג"כ וקרע את בגדיו , וזה ודאי אסור בשב' , ועכצ"ל דהאי מיד לאו דווקא אלא ר"ל במוצ"ש) , ובירושלמי בפ"ב דשב... אי' שר"י בכה עליו , ושם ושם אי' שהורקנוס יצא ובכה (אלא שזה משמע שהי' כשלא חשכה ליל שבת עדיין ע"ש) :

[יא] וז"ל בחידושי שם , מהו לאכול אדמה בשבת כו' , פירש"י דמבעיא לי' אם גזרו בה משום שחיקת סממני' כשאר רפואה או לא... ור"ל דבאוכלו לרפואה קמבע"ל , דאל"ה הא תנן לעיל ס"פ י"ד (קט :) שותה מי דקרים לצמאו וסך שמן עיקרין שלא לרפואה וה"נ אדמה אפי' לא הי' ראוי כ"א לרפואה מ"מ אם אוכלה שלא לרפואה למה יאסור , אלא לרפואה קמב"ל , וכ"כ בהדי' הרב המאי... עי"ש • וצ"ל דמבעיא לי' אי חשוב אוכל גמור כיון שלפעמים אוכלין אותה ב"א (וכדמשמע בכתובות (ס :) שהוצרכו למנות שם בדברי הרעים לחלב אדמה , וכן אמרו שם דאכלה גרגישתא הו"ל בני כו' , וכן ביבמות (קו :) אכלה תומא אכלה גרגישתא וגרגישתא היי אדמה דהכא כדמשמע בסוגיין דמייתי עלה ההו' דאכל גרגישתא כו' וקדחו כו') משמע שהוא ראוי לאכילה קצת , ובב"ר פמ"ב אמרו בר' שהי' אוכל קזזות אדמה , וא"כ אפי' אוכלין אותה בכוונה לרפואה שרי , כדתנן ספי"ד שם כל האוכלין אוכל אדם לרפואה , או דילמא ל... חשיב אוכל כלל וכמו עפר דאמרי' בשבועות (כב :) שלא אוכל ואכל עפר פטור ואמרי' שם דלא אכלי' לי' אינשי , ובמסקנא שם אמר דעפר לאו בר אכילה הוא כלל (ואפי' לגי' ספרי ספרד שהביאו הרא"ש והריטב"א והר"ן בחידושיהם שם דגרסי שאוכל ואכל עפר פטור ככר פי' הם ז"ל שם , דלאו משום דבר אכילה הוא אלא דאחשבי' באכילתו עי"ש , מ' אפשר אדמה וגרגישתא דהכא הוא מין אדמ... מיוחדת שהיא ראוי לאכילה קצת , ואין זה כסתם עפר דשבועות שאינו ראוי לאכילה כלל •

[יב] ופי' אבן שדימה, יש לפרש מלשון שדמות שדה והוא גוף עפר שמעלה המחרישה וכמו כרשי' ... בגליותא דשבת (פא•) ע"ש בפירש"י , ואם נפרשו מלשון אשפה צ"ל שלא ידע בו ר"א שהוא מאשפה , דאל"כ יהי' אסור משו... בל תשקצו , וכן להי"א גללי בקר שודאי אסורין משום ב"ת וכמ"ש הש"ך בי"ד סי' פ"א סק"ג במי רגלים , ועיין בתשובת הרדב"ז ח"ב ס... תשל"ט שאף בח"ר דבהמה איכא ב"ת :

שמונה ימים שלא טעם כלום • (לג) אחרי כן הלכו ר' יהושע בן חנני' ור' יוסי הכהן יאמרו לריב"ז הרי יש לו ח' ימים שלא טעם כלום :

פרק ב **אמרו** בניו של הורקנוס לאביה' עלה לך לירושלים (א). ונדה את בנך אליעזר מנכסיך ועלה לירושלים לנדותו (ב). ומצא שם י"ט לר"י בן זכאי • והיו כל גדולי המדינה סועדין אצלו • (ג) בן ציצית הכסת • ונקדימון בן גוריון • ובן כלבא שבוע • ולמה נקרא שמו בן ציצית הכסת שהיה מיסב למעלה מגדולי ירושלים • אמרו על נקדימון בן גוריון

דברו הכתובים לשון בדאי כו' (וה"ז בכלל באכסניא שמעו בג' דברים דמשנו רבנן במילייהו) : (לג) א"כ הלכו ריב"ח כו' וא"ל לריב"ז והלא יש לו כו' • אפשר עיקר הגי' נ"ל וא"ל ריב"ז והלא יש לו כו', ומאמר הראשון והלא יש לו ח' ימים שלא טעם כלום. הוא דברי ריב"ח ור"י הכהן לשלוחי ריב"ז שזה ח' ימים שלא טעם כלום אצלם, ומאמר שני דכאן הוא מאמר ריב"ז להם, שגם אצלו לא טעם כלום ח' ימים, וא"כ הרי נתברר שלא טעם כלום אצל שום אדם, וה"ז עולה בסגנון לשון האדר"ן דתני שם שקרא ריב"ז לאכסניא שלו וא"ל כלום סעד אליעזר אצליכם ואמרו לו אמרנו שמא אצל רבי הי' סועד (ולכן לא הזמינוהו לסעוד עמהם) ואמר להם אף אני אמרתי שמא אצליכ' הי' סועד ביני וביניכ' אבדנו את ר"א מן האמצע, ובהגהו' המיוחסו' להגר"א הגי' כאן אחר א"ל לאו (הראשון שהשיבו ריב"ח ור"י הכהן) א"ל והלא יש לו כו', ור"ל שאמיר' זו שלוחו של ריב"ז הוא שאמ' כן להם, ולענין מ"ש באדר"ן אבדנו את ר"א כו', דמשמע שסכנ' היא למתענ' כ"כ ימים רצופין, וכן בשוה"ט מז' כ"כ אמרו על וצומו עלי ג' ימים לילה ויום דאסתר וכי אפשר לאדם לעשותי כן אלא שהיו מפסיקין מבע"י (והרמב"ן בתה"א (פ"א ב' בד' ווינציאה) הביאו וכן הר"ן ספ"ק דר"ה, ונראה מלשון הרמב"ן שם שרוצה לפרש כן גם בלשון התוספתא פ"ק דתעני' ע"ש וכמ"ש ע"ז בס"ד בביאורי לתוספתא דתענית שם), אבל ש"ס דידן בשלהי יבמות (קכא :) פליג עלי' ומוכיח מכאן שאיפשר לחיות ג' ימים בלא אכילה ושתיי' אף בלא מעשה נסים ע"ש ובתשובת הריב"ש ס"ס תי"ו, אלא שי"ל דאע"פ שסובר הש"ס שאיפשר לחיות ואין מעידין על אשתו להנשא, מ"מ מודה דאיכא סכנה בדבר, וכמ"ש הפוסקים שלכן לא חשו להחמיר להתענות ב' ימים יוה"כ והביאו מהירושלמי עי' בהגר"א א"ח סי' תרכ"ד ס"ק י"ב, וכ"ש כאן ח' ימים רצופין ודאי סכנה גדולה הוא לרוב ב"א ולכן אמר ריב"ז אבדנו את ר"א, אלא שבאמת כח ה' איושר חילי' לאוריותא (וקצת נראה שהי' בטבעו גבור חיל ורב כח, ולכן נתן לו אביו תחלה לחרישה בהר שהוא קשה יותר ולשאר אחיו במענה הקלה) וגם י"ל שהבכיו' שהי' בוכה ר"א בתעניתו היא היתה סיוע למעט רעבונו וכמ"ש באיכ"ר פ"א ושוח"ט מז' כ"ב שהבכיי' משבעת את האדם (כי הבכיי' מוספת חום באדם והחום זן את האדם בחליו כמה ימים וכמ"ש ספ"ק דיומא (כח :) אש דחולה שותה ואינה אוכלת ע"ש בפירש"י, ובפ' חלק (קח :) אמרו באדרי' דאושתא זנתי') :

פרק ב (א) ונדה את בנך אליעזר מנכסיך • בכ"ר פמ"ב נקט ג"כ בלשון נדוי כדהכא, אבל באדר"ן פ"ו תני להדיר מנכסיו, והוא הלשון המורגל תמיד לענין זה, אבל לשון נדוי אינו לשון ברור, דהא פליגי רבנן ור"ע בריש נדרים במודה אני לך אי הוי לשון האוסר כנדר, ולרבנן אינו אסור וכ"פ רוה"פ ז"ל שם (רק המאירי בפסקיו שם חולק ע"ש) • ולמאי דמפרשי' בגמ' שם דבנדויגא ממך דכ"ע לא פליגי דאסור, י"ל דבכה"ג הוא דהוי אמרי בני הורקנוס לנדות ר"א מנכסיו (ואפי' לפ"ד האומרים שצריך שיסיים שאני אוכל לך, מ"מ כיון שאמר מנכסים הוי כאומר שאני אוכל לך כמ"ש הר"ן שם) [א] • גם כיון שלא היו ת"ח ולא בקיאי בדיני, אפשר אין לדקדק כ"כ בלשונם, ובלישנא דר"א בב"ר שם כשאסר ר"א עצמו מנכסי אביו יותר משאר אחיו נקט באמת גם בב"ר לשון חרם, ובלשון חרם תנן פ"ה דנדרים (מז •) סתמא דאסור לכ"ע (רק לפמ"ש הר"ן שם דבגליל דווקא מיירי, אבל ביהודא שמכירין חרמי כהנים צריך לפרש, יש לגמגם דכאן ר"א אמר זה כשהי' אצל ריב"ז בירושלים) : (ב) ומצא שם י"ט לריב"ז • יום שמחה וכמו על יום טוב באנו (שמואל א' כ"ה) ואיפשר הוי מהדר אז ריב"ז או רבנן דקמי' לתלמודיי' בההוא יומא וכמ"ש בשב' (קיט •) כי חזינא צ"מ דשלים מסכת' עבידנא יומא טבא לרבנן : (ג) בן ציצי' הכסת כו' • כסדר הזה נשנו גם באדר"ן שם ובאיכ"ר פ"א אות ה' (אלא שט"ס שם, שחילקו נקדימון בפני עצמו, ובן גוריון בפני עצמו, ולכן טעו אח"ז לכתוב ארבעה במקום שלשה) ובקה"ר פ"ז, אבל בגטין (נו •) הקדימו נקדימון לכולם ובן ציצי' מאוחר לכולם, ונראה לגי' דהכא בבן ציצי' הכסת שהיתה כסתו מוטלת ומיסב למעלה מגדולי ירושלים א"כ וודאי ראוי למגותו ראשון, שכיון שהי' מסיב בראש הוא הגדול שבכולם, והש"ס דגיטין לטעמי' דגרסי' שם שהיתה כסתו מוטלת בין גדולי רומי שהי' חשוב בין שריהם, אבל במעשיו הטובים שזכה שנעשה לו נס שנקדה לו חמה י"ל שהי' נקדימון החשוב שבכולם • וכן בעושרם לפי מ"ש שם דחד אמר אנא זיינינא להו בחיטי ושערי כו', שמסתמא הן כתובין הראשון ראשון ונקדימון שהוזכר בראשונה הוא שאמר בחיטי ושערי, א"כ גם בזה הי' חשוב מכולן דדמי חיטי ושערי עולם הרבה יותר ממלחא ומשחא וציבי (ואע"פ שאמרו שם שבחוהו רבנן לדציבי היינו שהצורך גדול להן יותר כדמפרש שם, אבל דמי חיטי ושערי וודאי יותר מכולם) [ב] • ובערוך ערך בן השלישי הביא לשון הפר"א כבן

הגהות

[א] ועוד נ"ל לכאורה דאפי' רבנן דפליגי אדר"ע וס"ל דמודה אני לך לשון נדוי ושמתא קאמר, הייני דווקא בלשון זה שאומר על עצמו מנודה אני לך, שהרי בידו לנדות עצמו אבל באומר על חבירו לשון זה מנודה אתה ממני (וכדמשמע כאן שעל כ"כ בלשון זה נתכוונו לומר) כיון שאין בידו לנדות לחבירו בחנם, ואם נדהו שלא כדין אין נדויו נדוי כמ"ש הפוסקים ז"ל מעובדא דר"ל פ"ג דמ"ק (יז •), א"כ כי אמר לשון זה מנודה אתה ממני, מודו רבנן דלאו לשמתא איכוין אלא לשון ריחוק להנות מנכסיו קאמר*) :

[ב] ולפמ"ש קצת מחברים שנקדימון בן גוריון הוא אחיו של יוסף בן גוריון הכהן מחבר היוסיפון • א"כ הי' כהן, וי"ל שמגד כהונתו הקדימוהו ראשון לכל דבר שבקדושה, ואע"פ שמצאנו בכ"מ בש"ס דנקט החכמים כסדר גדולת חכמתן ולא יחשו לכבוד כהונה, וכמו מעשה בר"א ור"י ור"א בן עזריה שאע"פ שר"א בן עזרי' הי' כהן עשירי לעזרא שנאוהו באחרונה (ואף לענין כניסה ויציאה מצאנו בס"פ מרובה (פ •) ברב ושמואל ורב אסי שאע"פ ששמואל כהן הי' לא חשו להקדימו לכניסה מפני זה, וכן בס"ק דיבמות (טו •) ר' יהושע ואחריו רעב"ע שהי' כהן, שהלכו אחרי גדולת חכמתם) התם כבוד תורה שאני, שעולה ע"ג כתר כהונה, אבל לענין מעלת העושר שפיר י"ל שחלקו כבוד להקדים נקדימון מפני כהונתו, ויש לי לסמוך דעת מחברים אלו מהא דמגלת יוחסין שמצאו בירושלים דירושלמי תענית פ"ד ה"ב וב"ר פצ"ח שכתוב בה ייחוסן של ציצי' הכסת וכלבא שבוע ואילו נקדימון בן גוריון שיירי' שם, ולדבריהם שהי' כהן משמש ע"ג מזבח ואחיו יוסף כהן משוח מלחמה כמבואר בספרו, לכן לא הוצרכו לייחסו, שאין בודקין מהמזבח ולמעלה כדתנן בקדושין (עו •) ואע"ג דכתוב שם במגלה זו דבית יצאי מסל עלי, ומשמע מעלי הכהן קאמר, הרי שהוצרכו לייחס במגלה אף הכהנים, י"ל דבית עלי לא היו קבועין כ"כ בעבודה בבהמ"ק, וכמ"ש בהם, ובא להשתחוות לאגורת כסף וגו' ואמר ספחני נא אל אחת הכהונות ות"י לחדא ממטרת כהניא פי' לאחת ממשמרות כהונה, ואמר ספחני לשון טפלה כדמפרש לה בשבועות (ו :) שלא היו קבועין בעיקר המשמרות רק היו מבקשין לטפלן אליהן [וכ"ל לפ"ד הרמב"ן בהשגותיו לס' המצות עשין סי' ל"ז והריטב"א בחדושיו לתענית (טו :) שהיו כהנים הרבה שלא נחלקו למשמרות אלא היו נטפלין להוסיף ולהגדיל המשמר (ופירשו הם ז"ל כן לשון התוספתא דתענית לגירסתם בה מגדילין בדלי"ת • ופלא עליהם ז"ל שלא הזכירו הירושלמי בתענית שם דמשמע דגרסי' בברייתא מגרילין בריש וכ"ה בתוספתא שלפנינו וע"ש בירושלמי פירושו) שכן היו גם בני עלי נספחין ונטפלין למשמרות ולא קבועין מעיקרן], ולכן לא היו ידועים כ"כ והוצרכו לייחסן, משא"כ נקדימון אחי יוסף הכהן, ועוד כיון שנזכרו בה במגלה זו ר' נחמי' ור' יוסי ור' חייא, א"כ משמע שנכתבה לאחר חורבן (אם לא שנדחוק לומר שגם במגלה היו כתובין אבות אבותיהן של אלו, ובירושלמי הוא ששינו לכתוב שמות אלו שהי' בימיהן יוצאי חלציהן של הכתובים במגלה) ולא היו ידועים עוד כהנים הדיוטים שהיו עובדין מכבר במקדש לכן הוצרכו למנות של בית עלי אבל משפחת יוסף הכהן שהי' משוח מלחמה היתה ידועה מפני חשיבותה אף זמן גדול אחר החרבן : ולא

*) כל דיני נידוי חרם שמתא אינו נוהג בזה"ז, וזכור מ"ש בהערה שבקונטרס עמק הברכה דף ג ע"א

גוריון שהיה לו (ד) מזון שלשה סאים קמח לכל אחד ואחד שהיו בירושלים אמרו עליו על בן כלבא שבוע שהיה לו (ה) בית ארבע כורין של גנות טוחנין בזהב • (ו) אמרו לו הרי אביו של ר' אליעזר בא • אמר להם (ז) עשו לו מקום ועשו לו מקו' והושיבו אותו אצלו (ח) ונתן עיניו ברבי אליעזר • אמר לו אמור לנו דבר אחד מן התורה • א"ל ר' אמשול לך משל למה הדבר דומה (ט) לבור הזה שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהיה מוציא כך אני איני יכול לומר דברי תורה יותר ממה שקבלתי ממך • אמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה למעין זה שהוא נובע ומוציא מים ויש בכחו להוציא מים יותר ממה שהוא מכנים כך אתה יכול לומר דברי תורה (י) יותר ממה שקבלו מסיני

ביאור

כבן ציצי' הכסת שהיתה ציציתו נגררת ע"ג כרים וכסתות ע"ש. ואפשר לומר עוד שבאמת בתחלה הי' בן ציצי' חשוב שבכולן כדהכא, אלא שאח"כ כשנתקרב להיות כסאו מוטלת בין גדולי רומי כדאי' בגטין שם, הוקטנה מעלתו בחכמה וחשבוהו לאחרונה, וכמ"ש כיו"ב במרדכי בספ"ק דמגלה (טז:) דמעיקרא חשבוהו אחר ד' וכשנעשה משנה לאחשורש חשבוהו לאחר ה' ע"ש: (ד) מזון שלש סאין קמח לכאו"א שהיו בירושלים • בגטין שם אמרו דהו"ל למיזן עשרים וחד שתא ובאיכ"ר וקה"ר שם אמרו לספק מזונות של מדינה לי' שנים, (וכ"א לשלש שנים, ואולי היא הנכונה שיש לכוונה למ"ש בריש אסתר רבה והיו חייך תלואים לך מנגד זה שלוקח חטים לג' שנים) וג' סאין דהכא שהן י"ח קבים; אינו אלא לקס"ב ימים אפי' למ"ד בערובין (פב •) ט' סעודו' בקבא, ואפש' הני ג' סאין דהכא פירושו ליום א' והוא לסעוד' גדולה, וכמו באברהם מהרי שלש סאים קמח וגו', וברבה בר רב נחמן בשבת (קיט •) תלת סאוי טחוי (אלא שי"ל שם באברהם היו שלשה לכ"א סאה, וברבה בר רב נחמן הי' לכל בני ביתו) ולפ"ז י"ל שבמנין השני' לא נחית כאן כלל להזכירו שאיפשר מודה להש"ס והמדרשים הנ"ל, ואין כאן מחלוקת ביניהן: (ה) בית ד' כורין של גנות טוחנין בזהב • לפי לשון נוסחא זו פירושו שהי' לו קרקע בית ד' כורים של עפרות זהב, ולשון גנות נופל בזה כדאשכחן לקמן פכ"ה ובויק"ר פ"ה אקרא דעפרות זהב לו דדרש כשהי' הולך אל הגנן ונותן לו כאיסר ירק הי' מוצא בעפרו זהב, ולשון טוחנות בזהב יתפרש על טחינת גושי העפר עד אשר דק בכדי לברור מהן הזהב, אבל בכ"ז הלשון מגומגם כי הטוחנות הן ענין נפרד מהגנות שנמצא בהן העפרות זהב ואין מיושב כ"כ לייחסן יחד גנות טוחנות בזהב, ואיפשר צ"ל צומחות בזהב, שהירקות היו צומחות בעפרות זהב וכסדום דלעיל, או צ"ל של מנגנות טוחנות בזהב ופי' מנגנות היא כלי תחבולות (ע"ע מגן ומ' מנגן) באופנים וגלגלים שהמציאו למלאכת טחינת עפרות הזהב (כענין הנמצאים בדורותינו בזה) • ועל כי לא ראיתי מוזכר בשום מקום עוד שהיו נמצאים בא"י מחצבי זהב וכסף ונצטרך לדחוק שהיה לו זה לנקדימון בח"ל [ג] • ע"כ מקום לומר שט"ס כאן וצ"ל של קירות טוחות בזהב (וכלשון המקרא (ד"ה א' כט) לטוח קירות הבית), ור"ל שהי' לו פלטרין של בית ד' כורים וכל קירותיו מחופות זהב, או יש להגיה של גנזיות טמונות בזהב, ופי' בית אוצרותיו לזהב הי' מחזיק בית ד' כורים: (ו) א"ל הרי אביו כו' • פי' לריב"ז אמרו והודיעו זה: (ז) עשו לו מקום כו' והושיבו אצלו • ובאדר"ן שם כששמע ריב"ז שבא זה שאם יבא לישב (למטה) אל תניחוהו והי' מדלג והולך ועולה עד שהגיע אצל בן ציצי' כו' וחבריו והי' מירתת, וכאן הלשון קצר (ויש לכוין מ"ש כאן הושיבו אצלו עם מ"ש שם אצל בן ציצית כו', שגדולי ירושלים שהיו מסובין בראש היו סמוך אצל ריב"ז) • ואיפשר ר"א ותלמידיו שסידרו הברייתא קיצרו בדברים מפני כבודו של הורקנו', ובעיקר הענין שעשה לו כבוד הזה הוא בכדי שיבין בלבו שבשביל זכות בנו זכה להתכבד לישב בראש בעוה"ז, ויתעורר מזה שגם בעוה"ב ברא מזכה אבא דמעטרין לי' ועאלו לי' עם צדיקיא וכמ"ש בעובדא דז"ח בהר (מ' ע"א) ובכ"מ, ויתרצה בלבב שלם בלימודו של ר"א בנו כל הימים (ומפני שנגלגה רוה"ק בריב"ז וראה שאביו בא לנדותו מנכסיו, וגם הבין שהוצרך ר"א לברוח ריקם ממנו ללמוד ושהי' ר"א בשביל זה מתעלם להגיד שמו כמש"ל פ"א אות י"ד לכן התחכם ריב"ז בתחבולות להשיב לב אבות על בנים בזה): (ח) ונתן עיניו בר"א וא"ל אמור כו' • אין לפרש נתן עיניו שרמז לו בעיניו שיאמר כו' שא"כ מלות ואמר לו מיותרים אלא יש לפרש נתן עיניו בר"א ר"ל הסכים בדעתו שנאות הוא לדרוש באותה שעה אע"פ

הרד"ל

שהיו שם זקנים ממנו (וגם כיון שיו"ט הי' לריב"ז הי' ראוי שיהא הדורש ריב"ז עצמו) • והי"ב פי' לשון נתנו עיניהם בהלל הזקן ובשמואל הקטן בסנהדרין פ"ק (יא •) ובירושלמי שלהי סוטה (ושם איתא ג"כ ונתנו עיניהם בר"א בן הורקנוס) וכן בלשון הגמרא בתענית פ"ב (ט"ו •) יהבי רבנן עינייהו בר"י, בר אמי ובסנהדרין (פח:) ברב עולא בר אבא (ויש להוסיף עוד שבנתינת עיניו של ריב"ז הוא שנתכוון להמשיך לחול בו אור החכמה שידרוש דברים גדולים כדלהלן, ויש ללמוד ק"ו מדה טובה ממדת פורעניות שאמרו בכ"מ נתן עיניו בו ונעשה כו' וכ"מ שנתנו חכמים עיניהם כו', שאב"ו נתינת עין לטובה שפועלת לטוב עין • ועי' ברע"מ עקב (רע"ג:) בנתינת עין בכוס): (ט) לבור הזה שאינו יכול כו' יותר ממה שהוא מוציא • לגי' זו נראה צ"ל מוצא בלא יו"ד והוא לשון מציאה, אבל יותר נכון דגרסי' ממה שהוא מכניס וכדלהלן בסיפא במעין, וכ"מ אח"כ שהגיה בהגהו' המיוחסו' להגר"א, ואיך שיהי' הגי', הפשוט' אח', שר"א ברוב ענותנותו המשיל עצמו לבור שהוא עשוי לקבל מים מכונסין ואין לו מעצמו תוספ' נביעת מים כלום כך הוא אין בו כח לחדש דבר להוציא מפיו יותר ממה שקיבל מרבו (וכשיטתו שאחז צדיק דרכו שלא לומר דבר שלא שמע מפי רבו, ולזה רמז ריב"ז ששיבחו בבור סיד שאינו מאבד טפה מה שלמד מרבו), אבל ריב"ז א"ל שהוא כמעיין הנובע ומוציא מים חדשים יותר ממה שנראה שיוכל להחזיק מקומו [וז"ש פ"ק דע"ג (יט •) בתחלה בורך ואח"כ בארך, פי' בפרש"י שבור אין בו רק מים מכונסין היינו שקיבל מרבו, ובאר הוא מעין מים חיים נובעים מעצמם לחדש דברים מלבו, וכ"ה מפורש בספרי עקב פסקא מ"ח רפ"א כו' תחלתו כבור שאינו יכול להוציא טפת מים מאליו אלא מה שנותנין לתוכו כך ת"ח כו' ומה באר מגברת מים חיים מכל צדדין כך באים תלמידים כו' וכה"א יפוצו מעיינותיך כו'] • ואע"פ שבאבות פ"ב שיבח ריב"ז את ר"א בן ערך כמעיין המתגבר ואת ר"א בן הורקנוס בבור סיד שאינו מאבד טפה • לא מפני שלא הי' בו ח"ו בר"א להוציא מים מעצמו כלל, רק שבזה גבר ר"א בן ערך עליו • ור"א גבר במדת שאין מאבד טפה • וז"ש בזוהר חיי שרה במדה"נ (קכ"ז •) שא"ל ריב"ז לר"א בירא דסליין [כצ"ל ושם נדפס דלסריין וט"ס הוא] ומליין לי' והוא נביע יתיר מאי בעי הכא, ר"ל כמ"ש עליו כאן שהוא כמעיין הנובע מעצמו לבד מה שהוא כבור סיד ממה שמקבל מרבותיו ומאי בעי הכא ללמוד ממני תורה כלומר א"צ עוד לרבותיו כלל: (י) יותר ממה שקיבלו בסיני • בגי' זו נראה שהי' ג"כ לפני בעל ארחות צדיקים (הנקרא בפי בעל ר"ח בשם ס' המדות) שכתב בשער התורה וז"ל, וכן מצאנו לר"א הגדול כו' העידו עליו רבותיו שנתגלה לו יותר ממה שנתגל' למשה בסיני, עכ"ל • וי"ל לגי' ז שנתכוון ריב"ז לרמוז על טעמי פרה שלא נתגלו למשה ונתגלו לר"א, וכמ"ש ברבה חוקת ובפסיקתא פרה הבאתי' לעיל פ"א אות כ"ח ובזה"א ע"ש. ובהגהות המיוחסות להגר"א גרס (במקום שקיבלו מסיני) שקיבל ממני, ור"ל מן ריב"ז • נראה שלא הוגה לו ז"ל לגרום יותר ממה שקיבלו מסיני שהרי אמרו בויק"ר ר"פ כ"ב וקה"ר פ"א ופ"ה שאפי' מה שתלמיד ותיק עתיד לומר לפני רבו כלן נאמרו למשה בסיני שנא' יש דבר שיאמרו זה חדש הוא כבר הי' לעולמים • ואע"פ שאמרו ברבה ופסיקתא הנ"ל דברים שלא נגלו למשה נגלו לר"ע וחביריו, וכן במנחות פ"ג (כט:) אמרו כשראה ר"ע דורש על כל קוץ מכתרי אותיות תלי תלים של הלכו' תשש כחו שלא הי' יודע מה הן אומרים, אולי י"ל שזהו דרשות ופלפולן היכן ההלכות רמוזין בתורה בכתרי אותיו', אבל עיקרי ההלכות כולן נאמרו למשה בסיני אפי' מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש מפלפולו הכל נאמרו למשה בהלכה פסוקה בסיני, וכ"מ בס"ד א"ח בסוף סה"כ (ל"ב ד') בד' ועפנ"ן, וז"ש במנחות שם

כיון

הגהות

[ג] ולא הוזכר בתורה בשבח הארץ כ"א אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצב נחשת (דברים ח) וכן ברזל ונחשת מנעלך ע"ש בפירש"י ואלמלי הי' נמצא בה מחצבי זהב וכסף לא הי' שתיק קרא מלשבח בה, וכן בשלמה לבנין הבית מזכיר שהיו מביאים לו זהב מאופיר באניות תרשיש ומה שהביאה לו מלכת שבא ואנשי התרים וסוחרים ופחות ומלכים (מלכים א' י' וד"ה ב' ט') ולא הוזכר דבר מה שהוציא זהב מא"י עצמה, וכן ביחזקאל (כז) בצור הזכיר תרשיש סוחרתך בכסף וגו' רוכלי שבא וגו' וזהב נתנו בעזבוניך ויהודא וא"י הזכיר בחטי מנית וגו' ולא כסף וזהב (אלא שבזה י"ל שמפני שהי' מועט לא הי' כדי לעשות ממנו מסחר לצור, וכ"מ דמעט וודאי הי' נמצא מהא דקה"ר פ"ב שא"ל אנדריינוס לר"י אשר לא תחסר כל בה אייתי לי הני ג' מילי פלפלין ופמייני ומטכסא כו', ואם לא הי' נמצא בה זהב וכסף הי' שואלו מהן ג"כ, אלא וודאי היו זה יודעים שנמצאים מעט)

מסיני (יא) א"ל שמא ממני אתה מתבייש (יב) הריני עומד מאצלך עמד רבי יוחנן והלך לו לחוץ (יג) והיה רבי אליעזר יושב ודורש (יד) ופניו מאירות כאור החמה (טו) וקרנותיו יוצאות כקרנותיו של משה (טז) ואין אדם יודע אם יום ואם לילה בא ריב"ז מאחוריו ונשקו על ראשו אמר לו אשריכם אברהם יצחק ויעקב שיצא זה מחלציכם • אמר הורקנוס למי אמר כך אמרו לו לאליעזר בנך אמר להם (יז) לא כך היה לו לומר אלא אשרי אני שיצא זה מחלצי • היה רבי אליעזר יושב ודורש ואביו עומד על רגליו כיון שראה אביו עומד על רגליו נבהל א"ל אבא שב (יח) שאיני יכול לומר ד"ת ואתה עומד על רגליך א"ל בני לא על כן באתי אלא לנדותך

כיון שהגיע ר"ע לדבר אחד א"ל תלמידיו מנין לך א"ל הלכה למשה מסיני נתיישבה דעתו של משה • שהלכה זו לא הי' ביד ר"ע לדורשה מפלפולו או ליתן בה טעם מסברא, והוכרח לומר שכך הל"מ, שהיא גדולה במעלה מפלפולה של תורה, ולכן נתיישבה דעתו של משה בזה:
(יא) א"ל שמא ממני אתה מתבייש • אף שנתן לו רשות לדרוש • מ"מ מפני רוב מורא רבו נגברה עליו מדת הבושה (שהבושה היא תולדת היראה כמ"ש בנדרים ספ"ב (כ.) בעבור תהי' יראתו על פניכם זו בושה ופי' הרא"ש שם שכל ירא מתבייש, וז"ש (ישעי' נ"ד) אל תיראי כי לא תבושי) עד שלא הי' יכול לפתוח פיו כלל לדרוש, וכ"ה באדר"ן שם שכשא"ל ריב"ז פתח ודרוש השיב לו ר"א איני יכול לפתוח, והיינו מפני אימת רבו (ור"א לטעמי' שמחמיר מאוד בהוראה (וכן דרשה) לפני רבו וכמ"ש בשה"א אות ו בס"ד ע"ש) • אבל אין לומר דס"ל לר"א דהרב שמחל על כבודו אין כבודו מחול וכמ"ד הכי בקדושין (לב.) דא"כ אף כשיצא ריב"ז לחוץ, לא הי' לו לדרוש כיון שהוא בעירו, ועוד דמשמע בקידושין (שם:) בעובדא דר"ג שהי' משקה על ר"א ור"י ור' צדוק ואמר ר"א מה זה אנו יושבין ור"ג ברבי משקה עלינו והשיבוהו ר"י ור' צדוק ושתק משמע דאודויי אודי להו וכיון שאפי' בנשיא הודה להם שכבודו מחול כ"ש ברבו, כדמוכחא סוגיא שם: (יב) הריני עומד מאצלך עמד ר"י והלך לו לחוץ כו' • באדר"ן שם אמרו דחק עליו ודחקוהו התלמידים עמד ודרש כו', ויש לכוין דבריהם כאן שבזמן שהי' ריב"ז בפנים לא היו התלמידים דוחקים עליו במקום רבם, אלא ריב"ז עצמו הי' דוחק עליו תחלה, וכשלא הועילה דחיקתו והוצרך לצאת לחוץ כדהכא, אז הוא שדחקו עליו התלמידים כדהתם: (יג) והי' ר"א יושב ודורש כו' • ולא נתפרש כאן מה הי' דורש אז • ומלשון הרמב"ן בתה"א (שאביא להלן באות שאח"ז אי"ה לשונו) משמע שהי' מפ' שדרש במעשה בראשית (וכן הרמ"ע מפאנו בספרו עשרה מאמרות מאמר העתים סי' י' כתב וז"ל, אבל בפני רבו הי' דורש (ר"א) במרכבה דברים שלא שמעתן אוזן עכ"ל, והיינו הך דהכא דתני בה באדר"ן לשון זה דדברים שלא שמעתן אוזן,) ואפשר ס"ל דהיינו הא דתני' לקמן רפ"ג ר"א בן הורקנוס פתח מי ימלל כו' דאותו פרק ושלאחריו דרוש מע"ב ומע"מר, אבל לא מסתברא שידרוש ברבים במע"ב ומע"מר (ונהי דבמע"ב י"ל דס"ל כר' ישמעאל בירושלמי רפ"ב דחגיגה דמשמע דשרי למידרש ומשמע שם דהלכה כר' ישמעאל לעובדא פי' למעשה, אבל במע"מר ליכא למאן דשרי) והפתיחה דלקמן רפ"ג הוא פתיחת הברייתא, ולא הדרשא דכאן הוא, ובב"ר שם מפורש, שמצאו אביו יושב ודורש פסוק חרב פתחו רשעים זה אמרפל וחביריו, להפיל עני ואביון זה לוט, לטבוח ישרי דרך זה אברהם, חרבם תבא בלבם ויחלק עליהם לילה, ע"כ (ואע"פ ששם כתוב שמצאו אביו יושב ודורש כבר, וכאן אמרו שכשבא אביו אז זכה ריב"ז לפתיח ולדרוש, מ"מ בעיקר הדרשא מה הית' אפשר דלא פליגי), ומקום לומר שהזמין ה' בפיו של ר"א דרשא זו עתה ברוה"ק, שהוא מכוון לרמוז על ענין אחיו עמו ג"כ, כי הם פתחו תחלה בחרב פיהם להלשינו לפני אביו שיעלה וידהו מנכסיו, להפיל עני ואביון שלא הי' בידו מאומה במה להחיות נפשו כדלעיל פ"א, לטבוח לישרי דרך שהי' לבו ישר לה' לעסוק בתורה (או אפשר ידרש ישרי דרך על אביו שבאמת הי' לבו ישר וכאשר הוכיח סופו על תחלתו ששמח מאד בלמודו של ר"א, רק אחיו הם שהסיתוהו בדבריהם, או ידרש אפכא עני ואביון על אביו שהי' עני בדעת מד"ת וישרי דרך על ר"א, וכדדרש עני ואביון על לוט וישרי דרך על אברהם הרי מעלת ישרי דרך גדולה משל עני ואביון), וסוף דבר היה שהסב ה' כלי המלחמה אשר בידם ופיהם (שהסיתו אביהם לנדות ר"א מנכסיו) על עצמם, שאמר אביו הרי הן מנודין מכן כו', וגם סיף המקרא שלאחריו טוב מעט לצדיק, נדרש יפה ע"ז, שר"א לא רצה לקבל מחמת אביו והספיק במיעוטו חלקו, ואמר שאינו שוה בכאן אלא כאחד מאחיו: (יד) ופניו מאירות כו' וקרנותיו כו' • ז"ל הרמב"ן בתה"א (שער הגמול ע"ו א' בד' ווינליאה) וכן נאמין ונתחזק בפי הכל באמת, התראות כח הנפש על הגוף האפל בדבקו בדעת עליון, בענין קרן פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה, וכן אמרו על אדה"ר (אפשר ר"ל מ"ש בב"ב פ' ובכ"מ תפוח עקבו של אדה"ר מכהה גלגל חמה, ואם לזו נתכוין, הנה ממ"ש בב"ב ספ"ב (נח.) שם לאחר מותו אמר ר' בנאה שתי עקביו כגלגלי חמה, אף שלאחר החטא ולאחר מותו לא הי' דבק אז בדעת עליון, א"כ בע"כ לא מפני זה הי' אורו אלא מבריאתו הי' אור פניו, כן כשופרי' דיעקב ודר' יוחנן שאמרו פ' הפועלים,) ועל כל דבק ביוצרו ומתלבש ברוה"ק, אמרו עליו על פנחס (בויק"ר רפ"א וש"כ •) בשעה שהי' רוה"ק שורה עליו הי' פניו בוערות כלפידים, ואמרו עליו על ר"א הגדול כשהי' דורש במע"ב הי' קרנותיו יוצאות כקרנותיו של משה ואין אדם יודע אם יום אם לילה, עכ"ל: (טו) וקרנותיו יוצאות כקרנותיו כו' • מלשון יוצאות כקרנותיו כו', למדנו לפרש ביאור מלת קרן האמורה באור פני משה • וכן קרנים מידו לו (חבקוק ג') שהוא כפרש"י שם מושאל מענין קרן שבולט ויוצא מראשי בעלי חיים (ואפשר מעניני יצא בלשון משנה שימוש מלת קרן על זוית וכנף, מפני שהזוית והכנף נראה ג"כ כמו חדוד יוצא מהשטח כולו), וכן ת"י בחבקוק שם וזיקוקין ממרכבת יקרי' נפקין, וכ"מ הלשון מידו לו, שהוא דבר היוצא חוצה, ושלא כדברי הרשב"ם בפי' התורה ס"פ תשא שכת' שהן ב' ענינים חלוקים ואין למותן יחד, שמפרש קרן זה ענין תוספת אור כתרגומו של אונקלוס בתורה וכן ת"י שם סגי זיו יקרא דאפוהי: (טז) ואין אדם יודע אם יום כו' • פשט הלשון דכאן משמע פירושו שמפני אור פניו הי' מאיר לילה כיום ואף שהי' לילה לא הי' ניכר חשכת לילה מפני אור פניו, או ר"ל אף אם הי' ביום מפני שאור פניו גבר על אור היום, לא הי' ניכר אור היום ויש לחשוב שהי' לילה והאור הוא בא מאור פניו ולא מאור היום, ובזוהר שמות (טו:) בעובדא דר"ש ור"א ברי' עם ר' חייא אר' והוו אפוי נהירין כשמשא כו' יתבי תרין יומין דלא אכלי ושתו ולא הוי ידעין אי הוי יממא או ליליא כד נפקו ידעי דהוו תרי יומי דלא טעמו כו' • שם משמעות הלשון, שפירושו מפני דביקותם באור עליון בנעימות התורה לא הרגישו בזמן יום ולילה העובר עליהם כלל, וכן מתפרש הא דרב ייבא סבא בפ' משפטים (קה:) לא הוו ידעין אי הוי יממא או ליליא אי קיימין תמן אי לא קיימין (וכן מתפרש בי"ב מ"ש (זכרי' י"ד) והי' יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה לפי' הראב"ע שם ע"ש), אבל כאן משמע טפי לפרשו כפשוטו כמ"ש תחלה: (יז) לא כך הי' לו לומר אלא אשרי אני שיצא זה מחלצי • וריב"ז י"ל שבכוונה אמר כן, מפני שהבין שלא הי' אביו רוצה בלימודו (ושבא לנדותו מנכסיו שידע זה ריב"ז ברוה"ק כמש"ל אות ז'), וע' בפ"ק דחגיגה (ט"ו:) כשהרצה ר"א בן ערך לפניו במרכבה אמר כן עליו אשריך אברהם אבינו שיצא אלעזר בן ערך מחלציך (ובפירש"י ריש קהלת העתיק זה בר"א בן הורקנוס ע"ש), ובמכילתא בא פט"ז אמר ר' יהושע כן על ר"א בן עזרי', ובספרי בהעלותך פסקא ע"ה ותוספתא דסוטה פ"ז אמר ר"ט כן על ר"ע [ד], וא"כ אינו אלא דרך כבוד לתלמידים, שכדאי הוא א"א ע"ה להתפאר ולהתעטר בהם שיצאו מחלציו, והורקנוס כאן שהקפיד ע"ז אפשר לא הבין זה, או מפני שבפניו הי', לא הי' ראוי לומר כן: (יח) שאיני יכול לומר ד"ת ואתה עומד על רגליך • לכאורה משמע דדוקא קאמר, מפני שר"א הי' יושב ודורש (ולא הי' יכול לעמוד ולדרוש, או משום דקשות מיושב כדאמרי' רפ"ג דמגלה (כא.) או משום כבוד צבור, שאם הי' הדורש עומד יהיו כולם צריכים לעמוד, ועי'

הגהות

[ד] מי' שם בר"ע י"ל מפני שבן גרים הי', לכן תלאו באברהם אבינו, וי"ל שאמו מישראל הית' ולכן שייך לומר יצא מחלציך של א"א, ותנן פ"ק דבכורים אם היתה אמו מישראל אומר אלקי אבותינו, ובמעשה הרח"ו כתוב שר"ע עצמו גר הי', ולדבריו קשה ליישב לשון מחלציך, ואפי' לר"י בירושלמי דבכורים דגר עצמו אומר אלקי אבותינו על שם אב המון גוים נתתיך, מ"מ לשון יצא מחלציך קשה לאמרו:

לגדותך מנכסי ועתה שבאתי לראותך וראיתי כל השבח הזה הרי אחיך מנודים מהם והם נתונים לך במתנה יא"ל והרי אני (יט) איני שוה כאחד מהם אילו קרקעות בקשתי מלפני הקב"ה היה

ועי' בפירש"י ספ"ד דברכות (ל׳) בהא דר"א מצלי בהדי צבורא מיושב), וכיון שאביו עומד על רגליו, אסור לו לר"א לישב (וכי"ב אמרו בתנחומא ואתחנן כשהי' יהושע יושב ודורש ומשה בא ועמד שם, וא"ל יהושע מה זה עלתה על לבך שמשה רבינו עומד ואתה יושב וכיון שראהו יהושע מיד קרע בגדיו כו'), ואפי' כבר עמד ר"א בנו מפניו בתחלה בשעה שנכנס הורקנוס אביו (דלא משמע לומר שלא ידע ר"א בבואו כלל ולא ראהו, אחרי שעלה וישב סמוך לריב"ז אצל גדולי ירושלים, ודאי הי' לו לר"א להרגיש בו ולראותו), אסור לו לבנו לישב כל זמן שלא ישב אביו, וכן מוכרח לכאורה מסוגיא דקדושין פ"ק (לג:) דפשט דרכוב כמהלך דמי לענין קימה מפני רבו (וה"ה לאביו) מהא דאבן המנוגעת שנושאה אדם העובר תחת האילן דטהור היושב שמה אע"ג שהאבן נרכבת ע"ג העובר וכיושבת דמיא. והרי רש"י פי' שם דבאבן המנוגעת ומצורע אין טמא אלא יושב אבל עומד טהור דמושבו ממש בעינן, וא"כ אי איתא דרבו עומד כיושב דמי וא"צ לעמוד לפניו, א"כ היכי פשיט מהכא דכמהלך דמי וצריך לעמוד מפניו, הא מהכא לא שמעינן כ"א דאינו כיושב מדאינו טמא, אבל מ"מ י"ל דכעומד דמי שא"צ לקום לפני רבו כמו ביושב, והתם לענין מצורע עומד אינו טמא, אלא שבאמת כבר פי' הר"ש בנגעים דבמצורע גמי עומד כיושב דמי ומטמא דמושב דקרא הוא לשון עכבה וקביעותא ולאו דוקא ישיבה, וא"כ שפיר מוכח מינה דרכוב אינו כיושב ולא כעומד ג"כ אלא כמהלך ממש, דאי הוי כעומד הי' לו להיות טמא, ואף לפירש"י אין כאן הוכחה של כלום, דאי רכוב לאו כמהלך דמי, ממילא הוא כיושב שהרי מינח נייח והמרכיבו מסגי תותי', ואם אינו כיושב ממילא הוא כמהלך ממש, אבל לעשותו כעומד ולא כיושב ולא כמהלך אין שום סברא כלל, ואדרבא משמע באותה סוגיא (שם) לעיל מעובדא דרבא דהוי משקי בהלולא דברי' ודלא כסא לר"פ ולר"ה ברי' דרב יהושע וקמו מקמי' כו', וס"ד דהש"ס דרבא מדינא הקפיד משום דרב שמחל על כבודו אין כבודו מחול, ואפ"ה משמע ודאי דר"פ ור"ה ברי' דר"י נמי לא קמו מקמי' רק בשעה שהגיע אצלם ודלי להו כסא, אבל מקמי הכי ולבתר הכי כשהי' משקה לאחרים היו יושבים כדרכם בסעודה, ואף שלא נתכסה רבא מנגד עיניהם עדיין [ה], וכן מעובדא דר"ג שם שהי' משקה עליהם ולא קיבל ר"א הכוס ואמר לר"י מה זה יהושע אנו יושבין ור"ג ברבי עומד ומשקה עלינו, משמע שלא הקפיד רק על ההשקאה, ולא על הישיבה בשעת עמידת ר"ג (כי לא נזכר שעמד ר"א מפניו רק שלא קיבל שימושו בהשקאת הכוס), וגם בשעה שהי' עומד ומשקה לאחרים היו יושבין כדרכן ולא הקפיד ר"א לעמוד לפני ר"ג עד שיתכסה ויאמר להן שבו כדין הנשיא (ומצאתי אח"ז בחידושי מהרי"ט שם בהיא דרכוב כמהלך שהרגיש בזה קצת אבל אין דבריו מבוררים לי יפה עש"ה.) והרב מוהר"ם ברלין נ"י הביא ראי' מסוגיא דשבועות (ל׳) שלפ"ד התוס' שם ד"ה והאמר כו' מפרשי שהי' ר"נ עומד משעה שקם לפני אשת רב הונא עד סוף הגמר דין שאז בעינן דיינין בישיבה הוא דמפרש הש"ם דקם כדסיים מסאני' עכ"ד, ולפי פי' הר"ן שם בחדושיו וכפי' להרי"ף שר"נ הושיב לאשת ר"ה אחר שקם בתחלה מפני' (והכריח שיטתו שאם היה עומד כ"ז שהיא עומדת, א"כ אכתי הי' לו לחוש למסתם טענתי' לבע"ד, ולדברי התוס' י"ל דכיון דתחלת קימתו היתה ע"י דאפרח בר אווזא ולא היתה ניכרת שהוא מפני', א"כ מה שהי' נשאר עומד ולא ישב אח"ז אין מזה שום הכיר שהוא מפני כבודה שנחוש לאסתתם טענותיה, שאולי אין רוצה לישב, ולא קפדינן רק על קימה מישיבתו,) עד שעת גמר דין שאז בעלי דינין בעמידה ודיינין בישיבה הוא דקשי' לי' להש"ם ומשני דקם כדסיים מסאני' (ואין מיושב לשיטת הר"ן למה לא עשה כן מתחלה כשקם מלפני' ולמה הוצרך להפרחת בר אווזא. ובשלמא לפי' תוס' שנשאר עומד עד גמ"ד ניחא, שלא היה אפשר לו לעמוד כל משך הזה כדסיים מסאני. ולא עשה כן כ"א בשעת גמ"ד ברגע כמימרי' דפלוני אתה זכאי ופלוני אתה חייב, אבל לפי' הר"ן שהושיבה מיד וישב הוא ג"כ א"כ גם מתחלה הי' יכול לעשות כן.) א"כ אין ראיה לדין זה מהש"ם עצמו (אבל מ"מ הר"ן עצמו סובר לדינא ג"כ כן שהי' צריך לעמוד כ"ז שהיא עומדת,) ואף לפ"ד התוס', אפשר לחלק, דכאן שעמידת' של אשת ר"ה, הי' מפני הדין שעומדת לפני הדיינין, הוא דחיישינן טפי דהוי כבזיונא אבל אם העמידה של החכם היא ברצונו לצרכו אינו חייב רק לקום מפניו בתחלה. ולא כל שעת העמידה וכמש"ל. אבל מ"מ מדברי הפוסקים נראה שלא לחלק בכך, וכנראה מתשובת הגאון שבשבלי הלקט ס"ם י"ד (והעתיקה בקצרה בי"ד סרמ"ב סי"ח) ששאלוהו מי שעומד מפני רבו, אם צריך לעמוד כ"ז שרבו עומד, והשיב דבבהכ"נ אם קראו לרבו לקרות בתורה א"צ לעמוד על רגליו כ"ז שהוא עומד דצריך לאדם שיהא אימת ציבור עליו וכ"ש במקום גדולים וזקנים (ור"ל משום אין חולקין כבוד לתלמיד במקום הרב' וכ"מ בב"י שהעתיק שם מהשב"ל בשיש בבהכ"נ רבו של רבו ע"ש). וכמו מתפלל אחורי רבו שכ' רב האי גאון ז"ל דלא אמרין אלא ביחיד אבל בציבור אין לו לחלוק כבוד לרבו עכ"ל, ושמעינן מינה דשלא בציבור חייב לעמוד כ"ז שהוא עומד מדינא, וכ"כ מדברי הרשב"א בתשובה ח"ג סי' רפ"א (שהובאה בב"י שם ובהגהת רמ"א בש"ע.) דכשהרב עומד למעלה בעליי' והתלמיד למטה עג"ק א"צ לעמוד לפניו משום שהוא ברשות אחרת [ו]. דמשמע הא לא"ה לא היה העמידה של הרב נחשבת כישיבה והי' צריך לעמוד מלפניו, ובלא"ה הרי כ' הרמב"ם פ"ה מה' ת"ת ברבו (וה"ה באביו) שלא ישב לפניו (ואפי' כבר ישב רבו במקומו, שאין כאן מדין קימה לפניו,) עד שיאמר לו שב (והכ"מ כתב שהוא ממדרש רות, ובשלהי הוריות מוכח דבנשיא תקנתא דרשב"ג היא שהיתה בבהמ"ד שכל העם עומדין לפניו עד שיאמר להם שבו, הא מעיקר דינא יכולין לישב כשיגיע למקומו, ומיני' אולי ילפינן לרבו מובהק, דנשיא כרבו מובהק של כ"י הוא (וכן הן למידין זמ"ז לענין קימה עד שיתכסה מעיניו שכ' הרמב"ם שם ברבו (ולמדו מסוגיא דיומא (נג.) מר"א דכי הוי מפטר מר"י הוי גחין קאי ר"א אדוכתי' עד דמכסי מעיני' ומפרשה הרמב"ם דמדינא הוא קימה לפני רבו עד שיעור זה (וכן למד מרבו לנשיא וכתבו בפ"ו בנשיא ג"כ), וכ"מ קצת מדיליף לה בגמ' מוהביטו אחרי משה עד בואו האהלה, דהיינו כ"ז שיכולין להביט בו עד בואו האהלה ושם נתכסה מעיניהם), ולעיקר פי' הא דאמר ר"א כאן שאינו יכול לומר ד"ת ואביו עומד על רגליו, י"ל דלאו אינו יכול מדינא קאמר, אלא שאין דעתו מיושבת עליו קאמר ממה שנבהל כשראהו עומד על רגליו, ותדע דלעיקר דינא כיון שעמד אביו מפניו, הרי מחל על כבודו וקיי"ל שכבודו מחול: (יט) איני שוה כאחד מהם. בילקוט המכירי תהלים קי"ט הגי' והרי אני שוה כאחד מהם, ובב"ר שם הגי'

הגהות

[ה] אלא שא"כ אכתי קשה למה לא עמדו מפני רבא רק בשעה דדלי להו כסא, והלא גם כשהלך מהם להשקות האחרים היו צריכין לעמוד ודאי עד שבא ועמד במקומו אבל אחר להשקותו (ודוחק לחלק בין מהלך בחוץ למהלך כמטייל תוך ביתו שיהיה דינו כיושב ועומד, שכל הפוסקים לא חילקו בכך), אלא נראה לומר שאחרי שהיו יושבים בסעודה שהזמינם רבא. וכן ר"א ור"י בסעודת ר"ג, א"כ אף למאי דס"ד שאין כבודו מחול, בכ"ז לא ס"ד שיהי' צריכין לעמוד מישיבתם בסעודה כ"ז שהרב והנשיא שם, ואין זו קימה של הידור אדרבא זהו כבודו והדרו שישבו בסעודה שהזמינם כ"א על מקומו; ורק בשעה שדלי להו כסא הוא שעמדו לפניו, ובזה הוא דס"ד דלא מהני מחילה (והיינו טעמא דבר"א לא נזכר כלל שעמד לפני ר"ג הנשיא, רק לא רצה לקבל שימושו דדלי לי' כסא (עי' קדושין) מפני שסבר שזהו כבודו שלא לעמוד מפניו, והיינו דאמר לר"י מה זה יהושע אנו יושבין ור"ג כו' משמע שהיו יושבין ולא עמדו מפניו, ורק על שימוש קבלת הכוס הוא דשקלו וטרו). והביא דס"ת ברפ"ז דיומא בכה"ג ובספ"ז דסוטה במלך דתנן עומד ומקבלו ודייקינן עומד מכלל דיושב. דקשה ג"כ למה לא עמדו הכה"ג ומלך תחלה מפני הס"ת מיד כשחזן הכנסת נוטלו ומוליכו אצלם (ובמלך אפשר לומר הואיל והי' יושב על הבימה ברשות אחרת א"צ לעמוד לפ"ד הרשב"א הנ"ל, אבל בכה"ג קשה.) אולי י"ל דהה"נ שעמדו מכבר כשראוהו ס"ת מהלך ביד חזן הכנסת, ודדייקינן מכלל מעיקרא יושב הוי היינו קודם שהוציאו הס"ת עכ"פ הי' יושב בעזרה:

[ו] ויש לגמגם ע"ד הרשב"א אלו מהיא דפ"ב דחגיגה (טו.) דר' יהושע הי' עומד ע"ג מעלה בהר הבית וראהו בן זומא ולא עמד מפניו מפני שהי' צופה ומעיין ע"ש. הא לא"ה הי' צריך לעמוד אע"פ שר"י הי' ע"ג מעלה ובן זומא למטה, וכן מעובדא דאביי בקדושין (שם.) דהוי רכיב חמרא אגודא דנהר סגיא ולא קמו רבנן דהוי באידך גיסא מקמי' ואיקפד, אלמא אע"ג דמפסיק נהרא דהוי להו ברשותא אחריתא (מי' בזה י"ל דפשיטא אם מפסיק גדר או מחיצה ה' צריך לעמוד אפי' לפ"ד הרשב"א.) וגם סתם גודא דנהרא גבוה הוא, ואפ"ה חייבין לעמוד כל שרואהו. דהכא בראיי' תליא מילתא ולא במחנה:

הו' לפניו ליתן לי שנאמ' (תהלי' כד א) לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה • (כ) ואלו כסף וזהב בקשתי היה נותן לי שנאמר (חגי ב' ח') לי הכסף ולי הזהב נאום ה'צבאות אלא לא בקשתי מלפני הקב"ה אלא תורה בלבד (כא) שנאמ' (תהלי' קי"ט) על כן כל פקודי כל ישרתי כל ארח שקר שנאתי :

פרק ג

(א) **רבי** אליעזר בן הורקנוס (ב) פתח (תהלים ק"ו) מי ימלל גבורות ה' (ג) ומי ישמיע כל תהלתו וכי יש אדם בעולם (ד) שהוא יכול למלל גבורותיו של הקב"ה או להשמיע כל תהלתו (ה) אפילו מלאכי השרת אינן יכולים לספר (ו) אלא מקצת גבורותיו יש לנו לדרוש (ז) במה שעשה ובמה שהוא עתיד לעשות

הגי' שאמר ר"א הרי הן עלי חרם ואיני שוה בהן אלא כאחד מהם , ולא קיבל ר"א המתנה, שלא רצה ליהנות מכבוד תורה בעוה"ז וכמו שמפ"ו אלו כו' בקשתי כו' , וגם לא רצה לקבל מתנות כדר"ז מגלה (כח •) דכתיב שונא מתנות יחי' , וגם לא רצה שיהיה אביו בעבורו אחסנתא כדאמרי' בב"ב (קלג :) דאפי' מברא בישא לברא טבא אסור (וכר"ח פ' גדול בנים (והוא ממגורת המאור של ר' ישראל) מעשה באחד שהלך ירושתו לבן אחד ונדוהו חכמים , מי' שם מסיים וה"מ אם שוין בחכמה אבל כו' •) : (כ) ואלו כסף וזהב בקשתי כי' נותן לי (ונראה גם כאן לתקן הלשון הי' לפניו ליתן לו כמו בקרקעו' שלפניו) וכעובדא דרשב"י בירושלמי פ' ברואה וב"ר פל"ס ושמ"ר פנ"ב ושוח"ט מז' צ"ב שאמר בקעה בקעה התמלאי דכרי זהב , ודר"ש בן חלפתא ברות רבה פ"ג ובשמ"ר פנ"ב , ודר"ח בן דוסא בתענית (כ"ה •) ודר"י בר אלעאי בנדרים (נ •) : (כא) שנא' על כן כו' • לקמי' כתי' על כן אהבתי מצותך מזהב ומפז , ואפשר לומר שהוא מענין תשובתו של ר"א שלא הי' חפץ בזהב ופז כ"א במצוה ותורה • וכן מקרא זה דכל ארח שקר שנאתי י"ל שרצה לומר שלכן אינו חפץ בממון של שקר כלומר שבא לידו שלא כדין שרצה להעביר אביו נחלת אחיו לו • מפני התורה שלמד , אלא פקודי כל ישרתי איני חפץ אלא בצדק ויושר :

פרק ג (א) ר"א בן הורקנוס פתח • כבר כ' לעיל כ"ב אות י"ג שמדברי הרמב"ן בתה"א משמע קצת שפתיחה זו הוא כשדרש בבית ריב"ז כנזכר בפ"א , ושאין נראה לענ"ד כן , אלא פתיחה זו הי' , כשנועד הוא וחבריו לסדר הבריותא הזו דפר"א (ועי"ל רפ"ז שהי' ר"א ורבו ריב"ז וחבריו יושבין ודורשין כאחד על מולד הלבנה • וכן י"ל על שאר דברי הבריותא שנסדרו בהקהל בדיבוק חברים ופלפול התלמידים) : (ב) פתח מי ימלל • כתב ברוקח ריש ספרו , מי ימלל גבורת ה' כמנין אליעזר בן הורקנוס (והוא כשיחי' גבורת חסר והורקנוס מלא) עכ"ל • ולכן כתוב כאן בשם אביו , מה שלא נמצא עוד כן בכל הספר לבד רפ"ז (אך י"ל שכאן הפעם הראשון זכרו בשם אביו ותמנו נלמד על השאר) • ונ"ל מפני שר"א פתח לדרוש בפ' זה בקצת מע"ב ובפ' שלאחריו בקצת מע"מרכ , לכן פתח לדרוש מקרא זה דמי ימלל גבורת ה' דמישתעי במע"ב וכדאמרי' ריש תענית (ב •) דבריותו של עולם איקרי גבורה , וישמיע כל תהלתו הוא במע"מרכ לאחר שנברא העולם בשביל לספר תהלתו במדותיו יתברך (וכמש"ל אות ט' בשם"ד מהזוהר דתהלתו הוא בת"ת וכל ו"ק וכמ"ל ,) : (ג) ומי ישמיע כל תהלתו • במקרא אין כתיב כאן ומי , רק הפר"א דורש שמלת מי דמי ימלל הוא נמשך גם על ישמיע כל תהלתו , (וכ"ה בריש ס"ת שבז"ח) וגם הש"ס בפ"ב דמכות (כ •) ושלהי הוריות דרש לה כאלו כתי' מי ישמיע • אלא דדרש לה מי שיכול להשמיע כל תהלתו ולענין ללמד תורה ברבים , וכן ברפ"ב דמגלה (יח :) לענין שאסור לספר בשבחו של מקום יותר על תיקון תפלה של אנשי כנה"ג (ופירש"י שם דדרש כיון שאין מי שיכול לספר כל תהלתו לפיכך אין לספר יותר מדעתו על מה שתיקנו אנכה"ג (דתקינינהו ברוה"ק וכמ"ש שם (יז :) דמהם כמה נביאים הי') ובירושלמי פ' הרואה ארשב"ל מי ימלל גבורת ה' כגון אני וחבירי ומסיים בה בשוח"ט מז' ק"ו כגון אנו שאנו עסוקין בתורה כל צרכנו , ואפשר ר"ל שלהם ניתן רשות כעין אנכה"ג • וכמו בדוד שאמרו בשוח"ט מז' פ"א שא"ל הקב"ה קלם ואני מוחל לך שאין אדם יכול כו' שנאמר היסופר לו כי אדבר וגו' ולמי ניתן רשות לדוד [א] , או עיקר כוונת הירושלמי הוא לענין ללמד תורה ברבים וכדברי הש"ס דהוריות ומכות הנ"ל : (ד) שהוא יכול למלל גבורותיו או להשמיע כל תהלתו • לפי פשט הלשון הי' משמע שמפרש קרא כמשמעו דגבורותיו אסור למלל לגמרי אפי' מקצתן • אבל תהלתו דווקא כל תהלתו א"א להשמיע וכדאמרי' בפ"ה דברכות (לג •) ופ"ג דמגלה סיימתינהו לכלהו שבחי דמרך וכהביא דרפ"ב דמגלה שהבאתי בסמוך דמכא"ן אסור לספר בשבחו של מקום יותר מדאי • אבל וודאי לשבח ולספר תהלתו במקצת

אפשר ומצוה וכמ"ש (תהלים ע"א) ימלא פי תהלתך, וכתי' (ישעי' מג) עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו דמשמע שכוונת היצירה לכך הי' וכן הרבה כי"ב , (וכה"ג מנה מ"ע להללו מדכתיב והוא תהלתך , והגר"א בפי' לספד"צ פ"ה (ג"ח ב') נראה כמסכים לדעתו ע"ש •) • מי' באמת גם בגבורות א"א לומר שיהי' אסור לגמרי למללן שהרי כמה מקראו' יש שמותר לספר ולשבח בגבורותיו וכגון וגבורתיך יגידו • להודיע לבני האדם גבורותיו , עד אגיד וגו' לכל יבא גבורתך (תהלים ע"א) וכי"ב הרבה , וכן לפמש"ל אות ו' בשם"ד מתפרש כאן בפר"א דמקצת גבורותיו יש לספר • וצ"ל דהא דנקט כאן בגבורות סתם מי יכול ובתהלתו כל תהלתו לאו בדווקא הוא , וליסני' דקרא נקט (ובקרא דכתיב גבי תהלתו לשון כל , אפשר לדרוש הדא מהני דרשי שהבאתי באות ג' דדרשי' מיני' בש"ס ומדרשים קאתי) : (ה) אפי' מלה"ש אין יכולין לספר • אפשר דרש מי ימלל דאין שום ברי' בעולם אפי' מלה"ש ויליף האי מי מדכתיב (איוב ה') ואל מי מקדושים תפנה שפירושו למי ממלאכים קדישי עליונין (וכמ"ש (דניאל ד') ובמאמר קדישין שאילתא ועי' ויק"ר ס"פ כד) • ומלשון לספר דנקט (וכריש מדרש עשרת הדברות הגי' אפי' מלה"ש אין יכולין למלל גבורותיו , והמדרש הזה הוא מדרש קדמון הזכירו רבי' בחיי פ' נח ע"פ ונעשה לנו שם) , אפשר לשמוע שרומז ללשון המקרא (איוב ל"ז) היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבלע דדרשי' מיני' בפ"ב דמגלה (שם) שהמספר בשבחו של מקום יותר מדאי נעקר מהעולם , והפר"א י"ל שמפרש סופי' דאם אמר איש כי יבלע הוא דקאי על בני אדם , אבל רישי' היספר לו סתם קאי על מלה"ש (וקאמר וכי יסופר שבחו אף ממלה"ש אשר מזה אולי אוכל לחשוב כי אדבר בהם ג"כ) : (ו) אלא מקצת גבורותיו יש לנו כו' • בהגהות המיוחסות להגר"א נמחק תיבת אלא , נראה שמפרש שזה נמשך למעלה על מלה"ש שאף הן אין יכולים לספר אפי' מקצת גבורותיו (וכ"ת לשון מדרש עשרת הדברות שהבאתי לעיל) , ואף לגי' שלנו אלא מקצת גבורותיו יש לפרש כן • ולומר דבגבור' שהן קודם שנברא העולם בהן אין לספר כלל , רק יש לנו לדרוש במה שעשה כו' , ר"ל מיום שעשה וברא עולמו כו' , אך לפמש"ל דבכמה מקראו' נזכר לספר בגבורותיו ג"כ • נראה נכון יותר לפרש שהוא נמשך למטה שיש לנו לדרוש במקצת גבורותיו , וכ"מ ללשון הילקוט תהלים ששם לא נזכר כלל הא דאפי' מלה"ש , ואעפ"כ כתוב שם לשון זה דאלא מקצת גבורותיו יש לנו כו' : (ז) במה שעשה ובמה שהוא עתיד כו' מסהפ"ם כו' ישבח מעשיך • עיקר הדרשא מסיפי' וגבורתיך יגידו • וכמש"ל אות ד' , ואפשר לבאר דהאי מה שעשה ומה שעתיד לעשות דקתני • רומז לדרוש קראי דבתרי' , כבוד מלכותך יאמרו וגבורתך ידברו להודיע לבני האדם גבורותיו וכבוד הדר מלכותו , ששינוי הניכר בהני תרי קראי לעין רואה • בראשון נקט תחלה ספור כבוד מלכותו ואח"כ גבורתו , ובאחרון נקט איפכא תחלה הודעת גבורותיו ואח"כ כבוד מלכותו • והיינו דבמה שעשה כבר ונגלה ע"י כן כבוד מלכותו בעולמו כשרואין את ידו וגבורתו ית' • לכן אמר כשיאמרו כבוד מלכותו במה שעשה כבר מזה נודעה גבורתו על ידי המעשים וידברו בה • ועל מה שעתיד לעשות שעדיין אותותיו לא ראינו רק שמענו ייעודי הנביאים בהן שעתיד לעשות , בזה צריך להודיע לבני האדם גבורותיו • ר"ל גבורת וחוזק ידו כי בידו לעשותם וע"י כן יאמינו בנביאיו , וע"י זה כשיבאו הדברים לפועל אז יראה הדר כבוד מלכותו בעולמו על ידם , ומ"ש מסוף העולם עד סופו , גם זה רומז לדרוש מקרא שלאחריהם מלכותך מלכות כל עולמים וממשלתך בכל דור ודור • לומר שממה שעשה ועתיד לעשות נגלה מלכותו בעולם (וז"ש כל עולמים עוה"ז ועוה"ב מן העולם ועד העולם) ואף בדורות שביניהם שכבוד מלכותו מסותרת מעינינו , בכ"ז בכל דור ודור ממשלתו , וכמו שפירשו שמושל הוא בכח ויד חזקה כשאין מכירים בכבוד מלכותו לקבלו ברצון עליהם למלך • וכן בהשי"ת אף בשעה שאין ב"א מכירין בגילוי כבוד מלכותו המסותרת בכ"ז ממשלתו בכן המתלבשת להנהגת עולם בעל כרחם • וכד"א תהלים

הגהות

[א] וז"ש (תהלים ט) למען אספרה כל תהלתך • שלו לדוד נתנה רשות לספר ולקלם • מי' בע"כ קרא דחוק ומוקמי' אנפשי' דכל לאו דוקא • אלא רוב מרובה מאחרים • אבל כל תהלתו הרי כבר אמור מי ישמיע (הרב ר' אברהם שמחה) :

לעשות (ח) למען יתרומם שמו של הקב"ה בבריותיו שברא מסוף העולם ועד סופו (ט) שנאמר (תהלים קמה) דור לדור ישבח מעשיך. (י) עד שלא נברא העולם היה הקב"ה ושמו הגדול בלבד. (יא) ועלה במחשבה לברוא את העולם (יב) והיה מחריט את העולם לפניו ולא היה עומד. משלו משל למה הדבר דומה למלך שהוא רוצה לבנות פלטרים שלו

ביאור

(תהלים ס"ו) מושל בגבורתו עולם: (ח) למען יתרומם כו'. נראה משום דאמרי' בירושלמי רפ"ב דחגיגה ובב"ר פ"א אקרא דתאלמנה שפתי שקר וגו' בגאוה ובוז על הדורש במע"ב ברבים דדרש עלי' בגאוה אתמהא בשביל להתגאות אני דורש במע"ב ובוז אתמהא מבזה על כבודו כו'. לכן כאן בהתחיל לסדר קצת מע"ב, הקדים ואמר שהכוונה אך ורק למען יתרומם שמו בבריותיו (וע"ז יתפרש ג"כ לשון מסהע"ם שר"ל כל הדורות הבאים אחריו יראו ויתנו כבוד ורוממו לה'), ולשון יתרומם דנקט (לבד מה שי"ל שרומז ללישנא דקרא (נחמי' ט) ומרומם על כל ברכה ותהלה, ולפרשו שר"ל שמכל ברכה ותהלה הכוונה שיתרומם מזה שמו ית', ושכן ע"י דרשה בגבורת מעשיו ג"כ הכוונה לזה) י"ל משום לשון ראש המזמור ארוממך אלקי המלך וגו', שע"ז חוזר ומפרש כל המזמור, וכל ההלולים שאח"כ עד סוף ס' תהלים שהן מספרים כבודו בבריותיו (ובפרט במזמור הללו את ה' מן השמים) ובמה שעשה (במזמור הללי נפשי ובמזמור כי טוב זמרה) ובמה שעתיד לעשות (במזמור שיר חדש שהוא לע"ל). ולכן אמרן דוד בסוף תהלים, שהן מורים הכוונה מכל תהלות דס' תהלים, ולכן קבעום בפסוקי דזמרא בכל יום: (ט) שנאמר דור לדור ישבח מעשיך. כבר כתבתי שעיקר הראי' מסיפי' וגבורתיך יגידו, שנראה שיש להגיד ולשבח בגבורות ג"כ, ולא כדס"ד מדכתיב מי ימלל גבורת ה' שיהא אסור לספר בגבורות לגמרי, ובזוהר ויחי (רמ"ט.) רמו קראי אהדדי, ומפרש שם דבמלולא ואתירה לא יכיל למללא ולמנדע לון אבל בהגדה (דהוא רזא דחכמתא) ידיעאן דכתיב וגבורתיך יגידו ברזא ידיעון אבל גבורתך דהיא גבורה תתאה ידברו דכתיב וגבורתך ידברו, ור"ל גבורה תתאה כמ"ל, ודכתיב מי ימלל גבורות ה' לשון רבים הוא כמ"ש שם גבורות ה' בגין דסגיאין איגון דהא כל גזרי דדיני מתמן קאתי', והוא בגבורה עילאה כמ"ש בזוהר יתרו (פ"ג.) דסגיאין איגון ונפקין מגבורה חד כו' עילאה ונפקין מינה נ' תרעין כו' חסר כתי' דהא כלהו כלולין בדא, וע"ע שם פ' בשלח (סד.) והיא אימא, מי, ובה מי ימלל, ועי' באד"ר (קלו:) מי ימלל כו' גבורה חדא כו' מחוטמא כו' דכתיב דור כו' וגבורתיך יגידו, וג"ל שז"ש (תהלים ע"א) אבא בגבורות אד' ה' אזכיר צדקתך לבדך, ר"ל כשאבא להתבונן בגבורת אד' ה' שהוא שם אימא, לא אוכל להזכירם בפה, אבל אזכיר צדקתך לבדך, שהוא במ"ל, צדקה גבורה תתאה, (וי"ל מ"ש בפר"א כאן מקצת גבורותיו יש לנו לדרוש כו'. ר"ל ג"כ כדברי הזוהר הנ"ל דגבורתיך לשון רבים דהאי קרא דור לדור כו' וגבורתיך יגידו היינו דרך דרשה ברזא דחכמתא, ולא במלולא ודבורא, ואם היינו אומרים, שאין מביא מקרא זה דדור לדור ישבח מעשיך רק לענין השבח ולפרש מ"ש למען יתרומם כו' בבריותיו מסהע"ם, אבל בא דגבורתיך יגידו כיון דכתיב בי' הגדה רזא דחכמתא אין מכוין להביא ממנו ראי', הי' אפשר לפרש מ"ש מקצת גבורותיו יש לנו לדרוש. היינו מקצת גבורותיו דווקא ובדיבור ומלול (דהד כיגהו כמ"ש בזוהר שם) נמי שרי דהיא גבורה תתאה דכתיב בה וגבורתך ידברו) [ב], וי"ל שז"ש בד' פסוקים אלו דור כו' הדר כו' ועזוז כו' זכר כו'. נגד ס"ם מאימא ולמטה (דעכ"פ קיימא לשאלה. ובהגדה רזא דחכמתא כתיב בה גבורתיך יגידו.) ולקמי' כתי' גדול ה' ומהלל מאד ולגדולתו אין חקר הן בכתר

הרד"ל

וחכמה. שבהן לא קיימא לשאלה כלל, ואפי' בהגדה ליתנהו [...] (י) עד שלא נברא העולם הי' הקדוש ברוך הוא ושמו הגדו[ל] בלבד. ז"ל הגר"א בפי' לס"י פ"א ה"א אופן ג'. וע"ז אמר[ו] שקודם שברא הקב"ה העולם הי' הוא ושמו א' בכתר כי שם [...] השם נכלל בקוצו של יו"ד באחדו[ת] גמור ומחכמה ולמטה מתחלק לאותיות ופרצופי' כו'. ושם בכתר הוא אחד. י"ג מכילן דרחמ[י] (ר"ל גי' אחד) עכ"ל. וכפירוש מתבאר מלשון התקונים [...] בסופו (טו:) הוי הוא ושמי' לחוד בכתרא קדם דאתברי עלמא. וכ[...] רמוז בקרה פי' זה בלשון רבי טודרוס הלוי באוצר הכבוד של[...] תענית על מאמר שלישי ליצירה (וכ"ב הביא בריש ס' הרדי[...] פ"ה מדברי הרמ"ק בס' אלימה רק שפי' הוא ושמו כתר וחכמה ועד שלא נברא העולם בינה ע"ש) [ג]. והלשון שהזכיר הגר"א הוא לשון המאמר שבז"ח בראשית (ו' ע"א) אמר ר"א א"ר יוחנן קודם שברא הקב"ה את העולם הי' הוא ושמו אחד. וכ"ה מכוון לזה לשון הזוהר בראשית (כט.) הוי שמי' סתים בגוי' חד. ואין זה לשון מאמר הפר"א דכאן (שהועתק כלשון שלפנינו בדברי הרמב"ם במורה ח"א פס"א ובמגן אבות להרשב"[ץ] ח"א (ח. בד' ליוורני) ובעה"ק להר"מ ן' גבאי חלק הייחוד פ"ב ופי"ב וחלק העבודה פל"ה, ובדברי שארי מחברים) היה הוא ושמו הגדול בלבד. וגם לשון התקונים הנ"ל הוא ושמו לחוד. מכוון ביותר ללשון הפר"א דכאן [אלא שהגר"א בפי' התקונים שם פירשו ג"כ כשיטתו הנ"ל ע"פ לשון הז"ח] ו[...]ן נוסחא דהכא. ופה פי' הרמב"ם במורה שם והביאו הרשב"[ץ] שם לפי פשוטו שהכוונה, שכל שאר שמותיו שהן מורין על הפעולות לא נגלו עדיין כשלא נברא העולם רק שמו המיוחד אשר יורה על עצמו ית' ולא ישתתף עם הברואים [ד], ובנפש החיים שער ב' ספ"ב בהגה"ה פי' קודם שברא העולם, עולם הבריאה. הי' הוא עצמותו ית' ושמו עולם האצי' לבד. אבל אלולי האציל ית' עולם האצי' לא הי' שייך על עצמותו ית' (לשון שמו שהוא פירושו) היה הוה ויהי' עכ"ל. ופי' זה יתכן אף על לשון הז"ח הי' הוא ושמו אחד. וכמ"ש בהקדמת תקוני[ם] דע"ם דאצי' מלכא בהון כו' חד מה דלאו הכי בע"ם דבריאה כו'. וכן ההוא דלקמן ז' דברים נבראו עד שלא נברא העולם מתפרש שפיר כפי' זה (ומ"ש לפרש שמו על האצי' הוא כמ"ש (ישעי' מ"ג) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו. שנתפרשו כאן בי"ע כסדרן. והנקרא בשמי הוא אצי'. ועי' בכוונת קבלת שבת על הבו לה' כבוד שמו): (יא) ועלה במחשבה לברוא כו'. לשון זה המוזכר בזהר ג"כ תמיד כד סליק ברעותא. אשר עיקרו מושאל מלשון בני אדם. שהעולה על רוחם הוא מענינים אחרים שחושב להם שהם משיגים ורואים ומתפעלים מזה להיות עולים במחשבתם לחשוב ולשפוט מהם דבר. ואין לו מקום קודם שנברא העולם (שלא הי' עדיין מקום להעלאת מ"ן כלל). אלא כמ"ש באד"ר הוי גליף ומשער בי'. וכמ"ש בע"ח בעולם התקון שהי' ע"י אורות העין בהסתכלות אז ראה ויספרה כו' (ואולי עניני הסתכלות ונפי' על שם בריין דעתידין כו'. ובז"ח רות (ס"ו כ') בלשון במאמר זה כשהקב"ה רצה לברוא כו' (ולא עלה במחשבה כדהכא): (יב) והי' מחריט את העולם לפניו ולא הי' עומד. פי' בעה"ק חס"ע פל"ה. שלא ראה במחשבתו ית' קיום להאדם שהוא

הגהות

[ב] ומסיים בזוהר ויחי (שם) ישמיע כל תהלתו דסגיאין איגון דינין דאשתמודען ומתחברין בתהלה כו' כדכתיב היש מספר לגדודיו. ור"ל תהלתו מ"ל. וכ"ה בפ' יתרו (שם) ישמיע כל תהלתו דא היא זיו שכינת יקרי' דקב"ה דכתיב תהלתו מלאה הארץ. ובר"פ תולדות (קלה.) אמרו כל תהלתו דא יעקב כד אתדבק שימשא בסיהרא כמה כוכביא נהרין מיניי'. נראה שתהלתו כולל כל ז' ימי הבנין בחיבור זו"ן. וי"ל זהו שבס' תהלים כתוב ז"פ תהלתו. נגד ז' תהלות אלו שבהן משבחין בעוה"ז. ועוד כתיב פעם שמיני (ישעי' מ"ב) שירו לה' שיר חדש תהלתו גו'. והוא לע"ל שאז שיר חדש השמיני באימא. וכמ"ש הרמב"ן (שער הגמול ק:) אהא דכינור שלע"ל של ח' נימין שאז תתגלה רוח בינה עלמא דאתי:

[ג] ולפ"ז רמוזין כאן בלשון הפר"א כל הע"ס כסדרן. כי כאן רמז בכתר. ואח"כ אמר ועלה במחשבה שהיא בחכמה וכמפורש בזה בזוהר שמות (ב.) בשעה שעלה במחשבה כו' כולם בחכמה עשית כו' שהיא בחכמה כו'. ואח"כ עד שברא את התשובה שהיא בינה. ואח"כ ז' דברים שנבראו עד שלא נה"ע. שמפורש בזוהר בו (לד.) שהן ז"ת וכמשית"ל אי"ה:

[ד] וכיצד הוא מורה ע"ז. הודה הרמב"ם ולא בוש שלא הי' לו ז"ל השגה בזה. וכתב שאפשר שיורה כפי הלשון שאין אתנו היום. גם בעיקר הדבר, שייחד שם לעצמותו ית' לא העיר כלל איך שייך כלל עליו ית' שם העצם. ואף אם כיון לזה שהזכיר בלשונו. שיורה ע"ז עצמו שלא ישתתף עם הברואים (וכענין מחוייב המציאות שהזכיר הוא בלשונו תמיד או כי"ב). הנה קודם שנברא העולם אין מקום למציאות שם זה ג"כ. והנה עינינו הרואות שאף בענין זה של שלילות הגשמיות שטרח בזה הוא ז"ל הרבה. עוד לא הגיעו לשלול כ"כ כמו ששללו המקובלים ז"ל. ואמרו באדרא רבה (קל.) אף בעתיקא שמא דעתיקא סתים מכולא ולא אתפרש באורייתא בר כו'. וכ"ש בעי כ"ע שכתבו שאין מורה עליו שום אות או קוץ של אות כלל וכמ"ש במאמר פתח אליהו ז"ל ואנת לית לך שם ידיע:

שלו (יג) אם אינו מהריט בארץ יסודותיו ומובאיו ומוצאיו אינו מתחיל לבנות • כך הקדוש ברוך הוא החריט לפניו את העולם ולא היה עומד עד שברא את התשובה • (יד) שבעה דברים נבראו עד שלא נברא העולם • ואלו הן תורה וגהינם וגן עדן • וכסא הכבוד ובית המקדש • ותשובה ושמו של משיח • תורה מנין שנאמר (משלי ח כב) ה' קנני ראשית דרכו (טו) קדם מפעליו מאז • קדם ר"ל קודם שלא נברא העולם • (טז) גהינם מנין שנא' (ישעיה ל לג) כי ערוך מאתמול תפתה • מאתמול עד שלא נברא העולם • (יז) גן עדן מנין שנאמר (בראשית ב) ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם • מקדם עד שלא נברא העולם • (יח) כסא הכבוד מנין שנאמר (תהלים צג) נכון כסאך מאז • מאז עד שלא

שהוא עיקר העולם מפני שהוא עתיד לחטוא וכמש"ל פו"א (ושם אמרו אם אין אתה מאריך אפך עמו וכ"ה בזהר בכ"מ • והוא לאחר שכבר נבראה התשובה אמרה תורה שבכ"ז צריך שיתגלה גם מדת ארך אפים לעולמו • להאריך עד שיעשה תשובה •) עד שברא מדת קבלת התשובה • ועי' בלשון מהר"י אבוה"ב במנהמ"א ר"ם ער"ה • ומקום לומר שענין החריטה הזו שלא היו העולמות עומדין ובריאת התשו' • הוא רמז מכוין לענין מלכי' קדמאין שאמרו באד"ר דפרים קמי' כו', וכה גליף כו' ולא אתקיימו שהוא מכוין ללשון מחריט (שהוא חקיקה וגליפה •) דהכא • ולא אתקיימו, הייט לא היה עומד דכאן • ובריאת התשובה, הוא יסוד עולם התיקון כבנינו ע"י שחזרו האורות למעי אימא שהיא התשובה • ומזה ניתן מקום שרש לתשובה לחוטאים שהיא מגעת עד כסא הכבוד שהיא אימא • שיאסוף לבו רוחו ונשמתו (הנשברים באורותיהם ע"י ששקעם בתאות חטאיו) למעלה לעורר שירדו עליו מוחין חדשים לחדש אורם כבראשונה • וז"ש תשב אנש עד דכא • שדכא הוא לשון שבירה כשבירת הכלים במ"ק הנ"ל • ואח"כ ותאמר שובו בני אדם • וכד"א לב נשבר ונדכה אלקים (שהיא אימא בינה) לא תבזה • ועי' בזהר לך לך (ל•) בס"ת ובפי' הרמ"ז ביודעי בינה כ"י שם : (יג) אם אינו מחריט בארץ יסודותיו ומובאיו ומוצאיו • ליטנא דקרא (יחזקאל מג) צורת הבית ותכונתו ומוצאיו ומובאיו • ונקט כאן יסודותיו במקום תכונתו (לימדנו לפי דרכו שזהו פי' תכונתו לשון יסוד כמו מכונותיו) • ובקרא כתיב מוצאיו קודם למובאיו וכן דרך המקרא לכתוב כמ"ש (שמואל ב ג) את מוצאך ואת מובאך • וכתיב אשר יצא ואשר יבא (במדבר כ"ז) וכי"ב • אבל הש"ס רגיל למנקט כניסה קודם יציאה וכמ"ש התוספות בריש פסחים (ב•) ד"ה לעולם יכנס ובכ"מ • ומקום לרמוז כאן שאלש לשונות אלו רומזין לבי"ע • דבריאה הוא יסוד שרש שמושרשין באצי' : ואח"כ יצי' מובאיו •ועשי' נקרא מוצאיו לשון יציאה וסוף כמו תוצאות הגבול (במדבר ל"ד) ולומר שלכל אלו נעשה ע"י שבירת הכלים שהוא החריטה מקום לעמידתן ויציאתן • וממילא א"ש דנקט מוצאיו לבסוף : (יד) שבעה דברים נבראו כו' : בסדרן כאן כך הן שניין ספ"ד דפסחים (כד•) ובנדרים (לט:) ותדא"ר פל"א וזהר נו (לד:) • [ובז"ח (ח•) ושם הגי' ג"ע וגיהנם כו' שמו ש"מ ותשובה כו'] . אבל במדרש משלי פ"ח לא חשיב ג"ע • וכן בשוח"ט מז' צ"ג (ושם קתני בכלהו עלו במחשבה • וכן פי' הר"ן לשון נבראו בנדרים שם . ועי' בהקדמת מהרו"א לגר ד' מתהמ"א סימן רל"א מ"ש בזה • אבל מלשון הב"ר פ"א דקאמר ששה דברים קדמו לעולם יש מהן שנבראו ויש מהן שעלו במחשבה • משמע דהני דנבראו נבראו ממש קאמר • וכ"מ כוונת הפר"א . דהא שעלו במחשבה חשיב לקמן עשרה דברים . ועי' בסודי רזי (הוא הנקרא אצלינו בשם ספר רזיאל • והוא באמת ס' סודי רזי להרוקח ז"ל . עם קצת הוספות משימושי הגאונים • וחסרונות הרבה מגוף הספר סודי רזי שהי' מסודר על כל אותיות א"ב והי' כ"י ביד בעל מגלה עמוקות וילקוט ראובני) בד"ה (ידי) שפי' ג"כ נבראו ממש וביארם בפרטיות ע"ש) • ובתנחומא נשא סי' י"א לא חשיב נמי גיהנם (ולקמן אפרש אי"ה טעם דלא חשיב להו) וחשיב במקומם ישראל מקרא דזכור עדתך קנית קדם • ואבות • וכאן לא חשיב אבות דקא חשיב להו להלן בעשרה שעלו במחשבה (ועמש"ל אי"ה שם) • וישראל דלא חשיב להו הפר"א כלל • נראה דס"ל דהאי קנית קדם • אינו קודם שנברא העולם ; אלא כדמוכיח סיפי' גאלת שבט נחלתך דבגאולה מישתעי וקרי לה קנין כד"א עד יעבור עם זו קנית

(ות"א די פרקתא) וקנית קדם היינו גאולה ראשונה דיצ"מ • ומשום שעתיד לקנותם שנית כד"א (ישעי' י"א) יוסף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו ופרש"י שנית ליום גאולתן כו') • ובכוזרי מאמר ג' סי' ל"ו הביא ירושלים בחשבון ז' דברים שנבראו • וכאן חשיב לה להלן בעשרה שעלו במחשבה : (טו) קדם מפעליו מאז קודם שנבה"ע • בספרי ר"פ עקב תני תורה לפי שחביבה מכל לפיכך נבראת קודם לכל שנא' ה' קנני וגו' ואומר מעולם נסכתי מראש מקדמי ארץ • ונראה דהאי ואומר מביא לראי' שתורה נבראת קודם לכל ממש אף לז' דברים שנבראו קודם שנה"ע (ואע"ג דתני נמי בספרי שם לשון זה גם בבהמ"ק ואי"י שנבראו קודם לכל • שם י"ל קודם לשאר ארצות ולכל מקומות א"י קאמר . אבל כאן בתורה שפיר י"ל דהיינו לכל ממש) • וכדאמר בב"ר (לשיטתי' דהתם דתני תורה וכסה"כ לתודיי' נבראו קודם שנברא העולם • וקאמר) איני יודע איזה מהן קודם ת"ל קדם מפעליו מאז קודם לאותו שכתוב בו נכון כסאך מאז • ובספרי שרוצה לומר קודם לכל ז' דברים שקדמו לעולם • לכן מביא מקרא דמראש מקדמי ארץ פי' מתחלה לאותן שקדמו לארץ (וכ"מ אח"כ בפי' הגר"א על משלי שם) [ה]ואפשר הפר"א נמי ס"ל כהספרי דתורה קדמה לכל' וס"ל דמהאי קרא גופי' דקדם מפעליו מאז נמי משתמע הכי • שהוא קודם למפעליו שפעל מאז מוקדם לבריאת העולם והיינו ז' דברים • וכ"מ בז"ח (ח•) שמביא שם הא דז' דברים דהכא משמי' דר"א והיא הברייתא דכאן וקאמר שהתורה היתה ראשית דרכי אל ע"ש : (טז) גיהנם מנין כו' מאתמול עד שלנה"ע • בב"ר פ"ד ושמ"ר פט"ו ותנחומא חיי שרה סי' י'. דרש ר"י בר חלפתא מהאי קרא דגהינם בשני יום שיש בו אתמול ואין בו שלשום • והיינו טעמי' דהב"ר ושאר מדרשים שהבאתי לעיל אות י"ד דלא חשבו כאן גיהנם • דס"ל כר' יוסי . דנברא בשני • ובפ"ד דפסחים (שם) מביא ג"כ הא דאר"י גיהנם בשני (ודרש לה שם מדלא כתיב בשני כי טוב • ולא משמע לי' למידרשי' מן מאתמול • דמפרש לי' שכל ימי עולם יחד קורא כיום אחד ואתמול קורא מה שלפניו ע"ד השאלה) • ומסקי' דחללה קודם שנה"ע ואור דילה בשני איברי • וכ"ה לקמן רפ"ד דאור של גיהנם נברא בשני : (יז) ג"ע מניין כו' גן בעדן מקדם עד שלא נה"ע • וכ"ה בת"י שם • והב"ר והמדרשים דלא חשבו ג"ע ס"ל כדאמרי' בב"ר פט"ו מקדם לאדה"ר אדם בשני וג"ע בשלישי ביום הוצאת דשאים ואילנות מהארץ (ואולי לפ"ז יתפרש ויצמח כו' מקדם • קודם שהצמיח בשאר כל הארץ • ונמשך זה למקרא שלפניו וכל שיח השדה טרם יהי' בארץ כו' • ועי' רמב"ן ועי"ל פ"ה אות י"ט מש"ש בס"ד) • או כפרש"י והראב"ע שהוא לשון מזרח ועי"ל ר"פ ך' : (יח) כסה"כ מנין כו' מאז עד שלא נה"ע בבהמ"ק מנין שנ' כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשינו עד שלא נה"ע • בפסחים (שם) ותדא"ר שם יליף תרווי' כאחד מהאי קרא בתרא דכתיב בי' כסא כבוד ומקום מקדשנו (ובזהר וירא במדה"נ (קיג•) מביא ב' המקראות) וכאן ושארי מדרשים וכ"ה הנוסחא בנדרים שם שמביא כסה"כ מקרא דנכון כסאך מאז היינו משום דס"ל דכסא כבוד דהאי קרא אינו כסא כבוד ממש שלמעלן (והי' המקרא נדרש כדרשת הבמ"ר ותנחומא ויקהל דהמקדש מכוון נגד כסה"כ , אלא למקום מקדש שלמטה קורא כסא הכבוד • וכמ"ש (ירמי' יד) אל תנבל כסא כבודך (ואף בירושלים כולה כתיב (שם ג) יקרא לירושלים כסא ה'), ועי' בדברי הרמב"ם במורה פ"ט מח"א בזה • והש"ס דלא מייתי האי קרא דנכון כסאך מאז דמפרש טפי (לבד מה שי"ל דניחא לי' למינקט דרך קצרה

הגהות

[ה] ועליו' הוא דרומז בב"ר ואריב"ל שם הבונה צריך ו' דברים כו' כך התורה קדמה אותן ו' קדומות כו', ויש לרמוז דהיינו דקא חשיב אח"כ ז' קדימות תהומות כו' מעיינות כו' הרים כו' גבעות כו' ארץ וחוצות (כאן בששית חושב שנים אחד וכן להלן בז' השניים, מפני שז' אלו הן נגד ז"ת כמ"ש בזוהר נו (שם) ולכן בששי שהוא היסוד חשיב שנים יחד, שהוא מקבל תרין חולקין לו ולמ"ל,) עפרות תבל, וחוזר וחושב אח"ז בשבעת עשייתן ז' אחרים (אולי הוא מענין ז' כפולות) שמים תהום • שחקים • עינות תהום • לים ומים (ב' לאחד כנ"ל) מוסדי ארץ, ואח"כ כתיב ואהי' אצלו אמון בכתר, ואהי' שעשועים יום יום בחו"ב דלא מתפרשין (וזה מצאתי אח"כ בפי' הגר"א ז"ל בתיקונים ת"ע קי"ט א' ע"ש,) :

שלא נברא העולם בית המקדש מנין שנאמר (ירמיה יז) כסא כבוד מרום מראשון · מראשון עד שלא נברא העולם (יט) תשובה מנין שנאמר (תהלים צ) בטרם הרים יולדו תשב אנוש עד דכא טרם עד שלא נברא העולם ; שמו של משיח מנין (כ) שנאמר (תהלים ע"ב) לפני שמש ינון שמו · (כא) וכתוב אחד אומר (מיכה ה) ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה ומוצאותיו מקדם · מקדם עד שלא נברא העולם (כב) ; מיד נתיעץ הקב"ה בתורה ששמה תושיה לברוא את העולם השיבה לו ואמרה רבון העולמים (כג) אם אין צבא (כד) ואם אין מחנה למלך על מה הוא מולך · (כה) ואם אין עם מקלסין למלך איזה הוא כבודו של מלך שמע ארון העולם וערב לו אמרה תורה בי נתיעץ הקב"ה לברא את העולם שנאמר (משלי ח יד) לי עצה ותושיה וגו' (כו) מכאן אמרו חכמים כל מלכות שאין לה יועצים אין מלכותה מלכות ומנין אנו למדים (כז) ממלכות בית דוד שהיו לה יועצים שנאמר (ד"ה א' כז לב) ויהונתן דוד דויד יועץ איש מבין וסופר הוא · ומלכות בית דוד היו לה יועצים (כח) ושאר כל אדם על אחת כמה וכמה שהיא טובה להם שנאמר

ביאור

קנרה למילף תרווי' מחד קרא), י"ל דס"ל האי מאז אין פי' קודם שנה"ע · אלא מאז שנה"ע וכל הברואים קאמר · ונמשך למקרא שלפניו ה' מלך גאות לבש שנא' ע"י אדה"ר בנוס הששי כשנברא כדלקמן פי"א וכדאמרי' שלהי ר"ה (לא·) שגמר מלאכתו ומלך עליהם · והיינו דקאמר אח"כ שאז כשגמר כל מעשיו ונודע כבוד מלכותו לבריותיו אז הוכן כביכול כסאו של הקב"ה וישב אלקים על כסא קדשו כמלך על כסא [ו] · ולכן חזר לפרש מעולם אתה · שאף שאנו אומרים שכבוד מלכותו גאות לבש וישב על כסאו משנברא העולם. אבל כבודו ית' מעולם הוא, אתה הוא עד שלא נברא כו' · אלא שכסאו נחכונן מאז (ועי' במורה שם · וכוי"ב קצת בשמ"ר ר"פ כ"ג ע"ש) · ומעתה הוא שנשאו נהרות קולם לשבח להודות לה' · אבל קודם שנה"ע אין מקום לתאר שבח · וז"ש (במטבע יוצר אור) המרומם לבדו מאז המשובח והמפואר והמתנשא מימות עולם · דהאי מאז הוא קודם שנה"ע (והוא באימא קודם ז' ימי הבנין שזהו אז א' על ז' כמ"ש בת"ז ריש תיקון י' ע"ש בביאור הגר"א ·) ואז אין לנו לייחס לו שבח ותהלה רק הוא מרומם לבדו (וכמ"ש (נחמי' ט) ומרומם על כל ברכה ותהלה · שהוא לבדו בלא השתתפות עם העולמות הוא מרומם ונשגב מדעתינו לייחס לו ברכה או תהלה) · אבל מימות עולם (תמה הוא כמ"ל הנגלה בבריותיו) הוא משובח ומפואר ומתנשא : (יט) תשובה כו' בטרם הרים ילדו וגו' תשב אנוש עד דכא טרם עד שלא נה"ע כנ"ל · ובש"ם שם הלשון וכתיב תשב כו' . ואע"פ שמפסיק ביניהם וכתוב ומעולם ועד עולם אתה אל (וא"א לפרש שמדת התשובה היתה ג"כ מעולם ועד עולם · שעד שעלה במחשבה לברוא העולם לא הי' מקום למדת התשובה וכדלעיל · והיא שרש התשובה באימא כמש"ל · וכ"ש תשובה דהכא הנמנית בז' דברים שהיא ודאי א' מז' מדות התחתונות כמבואר בזהר בו שם וע"ש במק"מ · ואין ידוע לנו ברור סדרן לפי סדר ז"ת · ועי' בז"ח רות (שם) בזה) · מפרש דסיומא דקרא תשב אנוש חוזר לרישי' דבטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל · וז"ש בב"ר (בדרשא זו) מאותה שעה תשב כו' (ואם נפרש מתחלת בריותו של עולם עד סופו זהו מעולם ועד עולם [מעולם עילאה בינה עד עולם תתאה מ"ל ·] יתפרש לענין התשובה מ"ש אתה אל שם הרחמים על הבריות להיות מטה כלפי חסד בזה שתכנת להם התשובה : (כ) שנא' לפני שמש ינון שמו · והוא שמו של משיח כדאמרי דבי ר' ינאי בפ' חלק (צח:), ולקמן פל"ב מפרש למה נקרא שמו כן ע"ש : (כא) וכתוב א' אומר ואתה כו' מקדם עד שלא נה"ע · משום דקרא קמא דלפני שמש י"ל לפני שמש ממש שנתלה אז נברא (לכל מ"ד פ"ב דחגיגה (יב·) כדאית לי' ע"ש) ברביעי · לכן מביא אידך קרא דכתיב בי' מוצאותיו מקדם דדרש לי' קודם שנס"ע · וכדמסיים בקרא

הרד"ל

מימי עולם, כלומר מקדם לימי עולם וכן תרגם יב"ע שם די שמי' אמור מלקדמין מיומי עלמא (ומ"מ מביא ג"כ קרא דלפני שמש · דמפרש בי' ענין השם טפי) : (כב) מיד נתייעץ הקב"ה בתורה ששמה תושי' · כדמפ"ו שנא' לי עצה ותושי' · (וי"ל דרך רמז שלזה רומז מלת בראשית שצירופיו תש"ך שהוא מספר תושי' עה"כ) [ז] : (כג) אם אין צבא כו' על מה הוא מלך · כמ"ש ספ"ד דסנהדרין (מט ·) ויהי דוד עושה צדקה ומשפט (שזהו ענין מלוכה ·) ויואב על הצבא אלמלא יואב על הצבא כו' : (כד) ואם אין מחנה כו' · רמז לדבר בצדקיהו · דכתיב (ירמי' נב) וירדפו חיל כשדים אחר המלך וישיגו את צדקי' בערבות ירחו וכל חילו נפצו מעליו וגו' · הרי כשנפצו חילו מעליו לא קראו הכתוב בשם המלך כאשר בתחלה (וגם אח"כ נזכר להלן בשם מלך) לומר כיון שנפצו חילו ומחנהו מעליו בטלה ממנו מלכותו : (כה) ואם אין עם מקלסין למלך איזהו כבודו כו' · כמ"ש (ישעי' מג) עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו · וזהו כבודו כמ"ש (שם מב) ישימו לה' כבוד ותהלתו באיים יגידו [ח]· ובעה"ק חלק הייחוד פ"ח העתיק לשון המאמר בזה בחסרון ע"ש · אבל בילקוט משלי הגי' כדהכא [ועי' בסודי רזי (יד·) מאמר זה בתוספת לשון מצורף מאיזו מדרשים אחרים כדרכו לחבר לשון המדרשים יחד : (כו) מכאן אמרו כל מלכות שאין לה יועצים כו' · נראה שעיקר הראי' מסיפי' דקרא (משלי שם) בי מלכים ימלוכו · ר"ל בעצת התורה כדלעיל [ולשון מלך בארמית הוא עצה לרמוז שהמלך דרך שיבחר לו יועצים · הרב ר"א שמחה'] עי' אסתר רבה ע"פ בשנת שלש למלכו) [ט] . ויש לסמוך עוד ממ"ש (איוב יב) מוליך יועצים שולל כו' מוסר מלכים פתח · שע"י שאבדה עצת היועצים · פתח מוסר [ר"ל שבט מוסרם להנהגת עמם] מלכים : (כז) ממלכות בית דוד שהי' לה יועצים שנאמר ויהונתן דוד דויד יועץ כו' · לא מייתי מאחיתופל דכתיב בי' (שמואל ב טו) יועץ דוד · וכתיב כן כל עצת אחיתופל גם לדוד וגו' · וכ"כ בד"ה (שם) ואחיתופל יועץ למלך · משום דאחיתופל שאני שכתוב בו כאשר ישאל איש בדבר אלקים . לכן מביא מיהונתן · ואפשר באמת הכוונה להביא ראי' גם מסיפי' דקרא דיהונתן דכתיב בי' הא דאחיתופל יועץ למלך, ומביא ראי' דיועצים תרי [ובב"ר פפ"ט כל אומה שעומדת בעולם כו', וע"ש בהגהותיו בס"ד], וכדמייתי אח"כ קרא דותשועה ברוב יועץ : (כח) ושאר כל אדם עאכ"ו שהיא טובה לו שנ' ושומע לעצה חכם · שלא תאמר דוקא מלכים שעניניהם גדולים תאד כעניני מלוכה ותחבולות מלחמה, אבל שאר כל אדם בעסקים שלהם דלא חשיבי כ"כ א"צ ליועצים, לכן מביא מקרא זה דמיירי ביחיד, וכדכתיב לעיל מיני' דרך אויל ישר בעיניו (כלומר ואין שואל בעצה מאחרים) אבל החכם

הגהות

[ו] וז"ש (בברכת יוצר דשבת) אשר שבת מכל המעשים נתעלה וישב על כסא כבודו · שכשגמר כל הבריאה אז הוכ' כסאו ונתעלה וישב עליו [רק דשם נקט בשביעי, וכאן לפי הפר"א והש"ס דר"ה הוא בששי], וז"ש (בברכת אמת ויציב) לדור ודור הוא קיים כו' וכסאו נכון (שהוא מל' המקרא הזה כמ"ש הרד"א שם) לומר שנכון כסאו כל ימי דור ודור, ובלא דורות אין מקום לכסא להיות נכון :

[ז] ולשון ששמה תושי' דתני הכא, יש לדרוש שרומז לדרוש קרא דקול ה' לעיר יקרא ותושי' יראה שמך (מיכה ו) דהקב"ה קרא שם התורה והמצוה (דכתיב לקמי' הגיד לך אדם מה טוב כו' עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת וגו') בשם תושי', שהוא ענין עצה כדהכא, ומשום שבה נתייעץ לברוא העולם, והענין בשם זה במקרא כאן, לומר כשם שנקראת תושי' בעת בריאת העולם, כן אחר שנבראת, אורייתא יהבא עיטין לבר נש כמ"ש בזהר (ואולי ידרש מ"ש אח"כ, שמעו מטה ומי יעדה, שתשמעו מטה שבט מוסר של התורה, ותנו דעתכם מי (בינה תשובה שנקראת מי) יעדה להיותה תושי' ועצה לעולם, הלא ה' בורא כל :

[ח] ואפשר ג' לשונות אלו צבא ומחנה ועם, רומזין בבי"ע, צבא בבריאה עולם הכסא ושם נאמר יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדי' עליו (מלכים א כב), ומחנה ביצירה עולם המלאכים במחנותיהם וכמ"ש מחנה אלקים זה (בראשית לב), ועם בעשי', ושם אמר מקלסין שהקילוס עולה דוקא מעשי' :

[ט] ואפשר ירמוז מ"ש כל מלכות שאין לה יועצים, שהן כליות יועצות נה"י וכמ"ש שעיקר בנינה מנה"י, ג' עדרי צאן רובצים עלי' :

שנאמר (משלי יב טו) ושומע לעצה חכם • (כט) וכתוב אחד אומר (משלי י"א ט"ו כ"ד ו') ותשועה ברוב יועץ : (ל) שמונה דברים נבראו ביום ראשון ואלו הן • שמים • וארץ • ואור • וחושך • ותהו • ובהו • (לא) ורוח • ומים • שנאמר (בראשית א) ורוח אלהים מרחפת על פני המים (לב) ויש אומרים אף יום ולילה שנאמר (שם) ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד : (לג) ושמנה ביום השני : ואלו הן הבאר • והמן • והמטה • והקשת • והכתב • והמכתב • והכתונת • והמזיקין : עשרה דברים עלו במחשבה • (לד) ירושלים • (לה) ורוחות • אבות • (לו) וארחות צדיקים. (לז) וגיהנם •

ומי

החכם שומע לעצה [ולשון טובה לו דנקט, אפשר רומז לדרוש שהוא מוסב על מקרא שלפניו מפרי פי איש ישבע טוב. כשלוקח עצה מפי איש אז ישבע טוב, ואם יסמוך על דעתו אז וגמול ידי אדם ישיב לו] • ואמר בשאר ב"א עאכ"ו שאדרבא ק"ו הוא ממלך, שהראוי והטוב הוא לעולם שתתנהג המלוכה רק באחד דמלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיע (וכפשע ארץ רבים שריה), וא"כ אפשר הי' לומר שלא יצרך כלל אף לעצה אחרים, אעפ"כ ר"ל הוא שהמלכים בעצמם בוחרים להם יועצים : (כט) וכתוב א' אומר ותשועה ברוב יועץ • מביא זה לראי' שכל המרבה יועצים טוב לו [וכדתנן פ"ב דאבות מרבה עצה מרבה תבונה], וכמש"ל אות כ"ז, ומקרא זה כפול בספר משלי, בראשון כתיב (שם יא) באין תחבולות יפול עם ותשועה כו' • והוא במלכים ושרי כלל העם, בהנהגת המדינה ותחבולות מלחמה • ובשני (שם כד) כתיב כי בתחבולות תעשה לך מלחמה ותשועה כו' • כתיב לך לשון יחיד [וכתיב לעיל מיני' גבר חכם בעוז וגו' דמיירי ביחיד], ומלחמה זו ביחיד דהשוה במלחמתה של תורה ומלחמת אדם עם יצרו : (ל) ח' דברים נבראו ביום א' כו' וי"א אף כו' • וכן חשיב להו ברפ"ב דחגיגה (יב•) עשרה דברים נבראו ביום א' כו', וכן בזהר שמות (יח:) אר"א עשרה דברים כו' ואהם מדת לילה ומדת יום כו', וכן בתיקונים ריש ת"ע (קיט•) ע"ש דמתלבשן בעשרה דברים דאתבריאו ביומא קדמאה ואינון כו', וע"ש בביאור הגר"א פירושן לסידור ע"ס : (לא) ורוח ומים שנא' ורוח כו' • מה שמביא על אלו קרא טפי מבאחרינו [ובחגיגה מייתי קראי לכלהו], נראה משום דלא כתיב בהו בריאה, וכמ"ש בב"ר פ"א שאל פלוספוס לר"ג צייר גדול הוא אלקיכם אלא שמצא סממנים טובים שסייעהו רוח ומים וא"ל כלן כתיב בהן בריאה ושם חשיב ג"כ תהו ובהו ותהומות [אבל חשך לא חשיב, שהפלוספוס היה סבור כשיטת הטבעיים שחשך אינו בריאה אלא העדר האור וכמש"ל אי"ה], וכאן דלא הזכיר בהנך קראי, נראה דס"ל דהני כולן בכלל בריאת הארץ הן דכתיב תחלה כלל ואח"כ פורט והולך ראשית בריותה היתה באופן זה תהו ובהו וחשך ותהום (שהן חללים שבעובי האדמה כדלקמן פ"ה), ועי' בפי' הרמב"ן, אבל הני רוח ומים שהן סובבים למעלה על הארץ (שקודם מאמר יקוו המים היו המים סובבים על היבשה, וז"ש שהי' העולם מים במים, וז"ש חשך על פני תהום) ס"ד שאין נכללין בכלל הארץ, וא"כ הרי לא נמצא בהן בפי' בריאה [וכן אמרו במדרש תמורה (הנדפס ס"ס אגדת בראשית ובס"ס הפרד"ס הגדול לרש"י) פ"ב, כל העולם ואשר בו מצאנו להם בריאה בששת ימי בראשית חוץ מן המים והרוח והחשך שנא' וחשך כו' ורוח כו' מרחפת ע"פ המים עד שבא ישעי' ואמר יוצר אור ובורא חשך [י], ועי' בב"ר קראי על מים ורוח ג"כ] לכן באו לפרש כאן שהן ג"כ נבראו ביום ראשון מקרא דורוח אלקים מרחפת ע"פ המים ולומר שגם מקרא זה נמשך לוהארץ היתה, שהן בכלל בריאת הארץ וכמ"ש הרמב"ן, וכ"כ הגר"א באד"א שכל שלמטה מגלגל השמים נכלל במע"ב הכל בכלל הארץ : (לב) וי"א אף יום ולילה שנא' ויהי כו' • ת"ק ס"ל שהן בכלל בריאת אור וחשך, ומאן דחשיב להו בפ"ע ס"ל דכיון דתחלה הי' משמשין אור וחשך בערבוביא עד שהבדיל הקב"ה ביניהן ומינה לאור לשמש ביום ולחשך במדת לילה (וז"ש ויקרא אלקים לאור יום ולחשך קרא לילה וכמ"ש ריש פסחים קרוי' רחמנא לנהורא ופקדי' אמצותא דיממא וקריי' לחשוכא ופקדי' אמצותא דליליא) • חשבי' להו לבריאה אחרת, וכן בזהר בראשית (לב•) אמרו אור אפיק יום וחשך אפיק לילה ע"ש, והראי' מקרא דויהי ערב ויהי בקר דמייתי, פירושו מדכתיב בה ויהי דרש שערב ובקר הן בריאה שנתהוו אז להיות מדת לילה ומדת יום כאחד יום אחד (ואע"ג דבכל הימים כתיב כן, אולי י"ל דכאן מדכתיב אחד ולא ראשון [כמו שהרגישו בזה בב"ר פ"ג ובמ"ר פי"ג •] דרש לה שאז הוא שנתהוו להיותן יום א' ממדת ערב ובוקר) [יא] : (לג) ושמנה ביום השני • לקמן ר"פ י"ט תני לה כלישנא דמתני' דפ"ה דאבות וספרי הברכה (וכ"מ אחרים שציינתי שם בס"ד) דעשרה דברים נבראו ערב שבת בין השמשות (וכת"י מסמיך לה אקרא כמש"ש בס"ד), ואין נראה שיחלוק מאמר זה על הדבר הזה המקובל בכל המדרשים שנבראו בה"ש, גם אין שום ענין וסמך לגי' דהכא שנבראו ביום השני, ע"כ נראה נכון שט"ס הוא שהי' כתוב בר"ת נבראו ביה"ש, וטעה המעתיק וחשב שהוא ביום השני מפני שמיירי תחלה ביום ראשון חשב שזה מעשה יום השני, גם נראה שחסר כאן עוד וי"א ב' דברים עוד (ויהיו עשרה בין הכל), ודומיא דרישא ביום הראשון דתני כן (אשר אוידי דהכי הוא דתני לה בהדדי כאן), וכן בפי"ט להלן ובכל המקומות דתני לה איתא בה וי"א שמוסיפין עוד דברים בהן, וכן נראה ממ"ש להלן לוחות שניות בדברים שעלו במחשבה, מכלל שלוחות ראשונות היו כתובין כאן כבר, והיינו שנמנו כאן בדברים שנבראו בה"ש : (לד) ירושלים • אפשר רמיזא במ"ש (שלהי יחזקאל) ושם העיר מיום ה' שמה : דדרשי' לי' ששם העיר הי' לרצון לפניו ית' מיום הבריאה שגולה ה' הויותו בעולמו שברא, וכן י"ל מ"ש (ישעי' מט) הן על כפים חקותיך חומותיך נגדי תמיד, דדרשי' לי' על כפים בשעה שהית' התורה כתובה בכפו וזרועו של הקב"ה כדאיתא במדרש כונן, באותה שעה חקותי צורתך לפני במחשבה : (לה) ורוחות אבות • נראה דחדא נינהו (דאי תרתי הן הו"ל י"א דברים), ור"ל רוחות נשמות של האבות (כי"ב בלשון הב"ר פ"ח זה רוחו של מלך המשיח אלא דשם משום לישנא דקרא דורוח אלקים מרחפת דדרש לי' מיני' נקטי', משא"כ כאן •) ובב"ר פ"א דרש לה מדכתיב (הושע ט) כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם, דראיתי היינו במחשבה, ומ"ש בזהר בראשית (יא•) אבהן דעאלו במחשבה כו', רמוז לזה ג"כ : (לו) וארחות הצדיקים • הלשון מוכיח שרומז לקרא דואורח צדיקים כאור נגה הולך ואור עד נכון היום (משלי ד), ועי' באד"ר (קכט•) בפלגותא דשערי כו' ארחא כו' דנהירין בי' צדיקיא לעלמא דאתי דכתיב ואורח צדיקים כו', ובאדר"ז (רפ"ה:) חד ארחא כו' דכתיב כו', ואפשר מדכתיב עד נכון היום דרש לי' דהיינו יום ראשון שבו הוכן היום שנברא מדת יום, ובב"ר פ"ב אר"א מתחלת ברייתו של עולם צפה הקב"ה במעשיהן של צדיקים כו' וכן שם ספ"ג (ודרש לה שם מן עמיקתא ומסתרתא ונהורא עמי' שרא) : (לז) וגיהנם • צ"ע מאי גיהנם דחשיב כאן שעלה במחשבה, דהא חשיב לעיל שנברא קודם שנה"ע, והיינו חללה כמש"ל מסוגיא דפסחים, ואש של גיהנם תני לקמן רפ"ד שנברא בשני, ואולי ע"ז אמר שעלה במחשבה ביום ראשון, ואפשר

הגהות

[י] ולפמ"ש הרמב"ן שחשך דכאן הוא אש היסודי • שהוא סובב על הרוח למעלה • ולכן ס"ד שאינו בכלל בריאת הארץ • לפ"ז שלשה אלו דחשיב הן ג' אמות אמ"ש שבס' יצירה שבהן נוצר כל היצור • ולכן אמר שלא מצאנו להם בריאה בפירוש והוצרכו להביא מקרא דישעי' :

[יא] ועכ"פ ממה שמנו חשך בכלל בריאת עשר' דברים וכן לילה תולדת' • אנו למדין מבואר • שהחשך הוא בריא' וכמ"ש הגר"א באד"א ובפי' ס"י ובפי' ההיכלות היכל אהב' דפקודי (רנד•) שהחשך הוא בריא' דקה היוצא' ומשמשת בליל' וכמ"ש תשת חשך ויהי ליל' • ואינה העדר האור כדברי הפלוספים (ועי' סודי רזי (יב סע"א) שנמגם בזה ג"כ) • ונרא' שז"ש שלהי תמיד (לב•) ששאל אלכסנדר מקדון לזקני הנגב אור נברא תחל' או חשך נברא תחל' והשיבו לו מלתא דא ל"ל פתר • שהוא ששאלם אם אור נברא תחל' ואח"כ חשך שא"כ החשך הוא בריא' • או חשך נברא תחל' ר"ל שהחשך הוא העדר האור ובע"כ קודם האור הי' חשך (ולשון נברא בזה לאו דוקא) וא"ל דל"ל פתר (וי"ל שר"ל שודאי היא בריא' אלא שאין לה פתר לבאר, א"כ איך ומה הי' קודם בריאת האור והחשך, וז"ש שם כדפריך מ"ט לא א"ל מקרא ומשני שחששו שישאל מה למעלה מה למטה מה לפנים כו' • דהיינו משום ששאלה זו מה היה קודם בריאת החשך הוא כעין מה לפנים מה לאחור :

(לח) ומי המבול • (לט) ולוחות השנים • (מ) והשבת • (מא) והמקדש • (מב) והארון • (מג) ואור לעולם הבא • (מד) שמים מאיזה מקום נבראו • (מה) מאור לבושו של הקב"ה (מו) שהוא לבוש (מז) לקח ממנו ופרש כשמלה (מח) והיו מותחין והולכין עד שאמר להם די ועל כן נקרא שמו שדי שאמר לשמים די (מט) ועמדו • (נ) ומנין שמאור לבושו

ואפשר ט"ס הוא וצ"ל והרשעים ור"ל וארחות הרשעים (שמלת ארחות נמשך על הצדיקים ועל הרשעים), וכדברי הב"ר הנ"ל שנפשה במעשיהן של רשעים כו', וקרי לה ג"כ ארחות כדכתיב דרך רשעים כאפילה, וכאדר"ן (רנ"ג •) כל אריסון דיבהא וללה תליין כו' לחייבא דלא ידעין אינון ארחין הה"ד דרך רשעים כו', ושם ממוחא תנייתא כו' דכתיב בהו דרך רשעים כו', ולשון ארח נמי כתיב בהו בארח רשעים אל תבא (משלי ד): (לח) ומי המבול. בב"ר דרשוהו מעל פני תהום זה דור המבול שנא' נבקעו כל מעיינות תהום [ויש לדרוש לפ"ז גם סיפי' ורוח אלקים מרחפת על פני המים, כמ"ש ויעבר אלקים רוח על הארץ וישכו המים, וכמו שת"י על ורוח אלקים מרחפת ורוח רחמין כו'), ויש לדרוש עוד מ"ש והמבול הי' מים על הארץ, שהמבול הי' [במחשבה] בעת שעדיין הי' מים על פני כל הארץ, שהי' העולם מים במים, וכן יש לרמוז מ"ש ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ, שבעת ז' ימים הראשונים של ימי בראשית (וכי"ב דרשו בב"ר פ"ג מ"ש כאור שבעת הימים על ז' ימי בראשית) כבר היו [במחשבה] מי המבול להיות על הארץ]: (לט) ולוחות השניים • אפשר מדכתיב בהו פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים, הוקשו לראשונים, מה ראשונים נבראו בה"ש (כדלקמן ר"פ י"ט, ועי' בפ' מ"ז דוליף לה מקרא) אף השניים, וא"א לומר בשניים נבראו ממש, דהא פסל לך כתיב, אלא לענין שעלו במחשבה (ובלק"ת פ' כי תשא כ' ששבירת הלוחות הי' משרש שבירת הכלים ולוחות השניים כענין התיקון בשם מ"ה החדש ע"ש): (מ) והשבת • דרשו בת"ז ת"ט ותכ"ד ותכ"ט ועי' תמ"ח בראשית ירא שבת (ור"ל מ"ש וישבות ביום הז' מכל מלאכתו אשר עשה, שמתחלת כל מלאכתו אשר החל לעשות עלה במחשבה כלל השביתה ביום השביעי, וזהו שיסד הר"ש אלקב"ץ בשיר לכה דודי סוף מעשה במחשבה תחלה: (מא) והמקדש. לעיל חשב בהמ"ק כו' שנבראו קודם שנה"ע, ואפשר שם מקום בהמ"ק קאמר, וכקרא דמקום מקדשנו שמביא שם, וכאן בנין בהמ"ק שיבנו ישראל קאמר, ויש לרמוז סמך לזה שאף בנינו עלה במחשבה ממ"ש (מלכים א ח) בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים, דדרשי' לי' שהי' מכון ר"ל נכון לשבתו מעולמים מתחלת בריאת העולם, והיינו במחשבה: (מב) והארון. אפשר דרשי' לי' כדדרש בבמ"ר פ"ד ותנחומא ויקהל ס"ז רב"א חביב הוא הארון ככסה"כ כו' והארון מכוון בנגד כסה"כ שלמעלן שנאמר כסא כבוד מרום מראשון ובאיזו מקום הי' מקו' מקדשינו, והיינו במחשבה • דהא בצלאל עשאו: (מג) ואור לעולם הבא • בתדא"ז ר"פ כ"א דריש קרא דכי עמך מקור חיים באורך נראה אור. מקור חיים זה של התורה שהי' עמך קודם כל מע"ב באורך נראה אור זה האור שברא הקב"ה ביום ראשון כו' ע"ש, וכאן נראה דדרשי' על האור ג"כ שהי' עמו (במחשבה) כמ"ש ונהורא עמי' שרא: (מד) השמים מאיזה מקום כו' הארץ מאיזו מקום כו' • אין זה לשון שאלה, כאשר הבין הרמב"ם במורה ח"ב פכ"ו, וע"כ הרבה להתפלא שנראה שסובר שגלתי אפשר שנבראו מאין המוחלט, גם הקשה שא"ב נחזור לשאול כסה"כ (והלבוש) מהיכן נבראו ע"ש [יב] ובמש"ש עוד פ"ל וכמה שביאר הרשב"ץ בתשובה ח"ג סי' כ"ד דבריו, אלא הוא מבאר והולך סדר השתלשלות הבריאה כיצד נבראו (ולפרושי קראי דתהלים ואיוב דמייתי שהן באו לפרש סתימת דברי התורה בזה, וכמ"ש בב"ר בראשית ברא את השמים ולא פי' והיכן פי' להלן כו' ואת הארץ ולא פי' והיכן פי' כו'), וכ"ה הלשון בשמ"ר ר"פ י"ג הארץ היאך נבראת תחלה (ר"ל בתחלת בריאתה כיצד הי' סדר הווייתה) נטל עפר

מתחת כסה"כ כו', ואף אור הלבוש ושלג שתחת כסה"כ כן נבראין ונאצלין (ואף הלבוש והכסא עצמן וכמו שיתבאר ממאמרי הזהר המובאים להלן אי"ה, ועי' בעה"ק חלק התכלית פמ"א ופכ"ו •) אלא שהעלימה תורה מלבאר הנסתרות בפרט וכמ"ש בא"ד להגר"א שבכל מע"ב לא נכתב בתורה בפי' כ"א דבר הנראה, ולא הזכר בפי' הנסתר והנעלם (רק נרמז ללמוד סתום מן המפורש): (מה) מאור לבושו כו' שהוא לבוש כו' שנאמר עוטה אור כשלמה. אף שלשון המאמר דכאן הי' משמעו שהלבוש איכו השמלה והאור (ואולי הוא הכתוב למעל' הוד והדר לבשת). ומלשון פרש כשמלה דקאמר, הי' משמע דלפרושי עוטה אור כשלמה קאתי, שנטל האור ופרש ממנו כשלמה, אבל מדברי הזהר בענין זה בר"פ בראשית (ב •) ואתלביש בלבוש יקר דנהיר וברא אלה (שהן הו"ק שמים) כו', וכן שם (כט•) עד דאתעטף בעיטופא דחד זיהרא עילאה וברא עלמא, וברע"מ פנחס (רמ"ה •) והיינו אור דאתעטף בי' כו' עוטה אור כשלמה כו', ועי' זהר בא (לט:) וז"ח רות (כ"ט ד), ופי' הריקאנטי פ' בראשית והגר"א בפי' ס"י פ"ג מ"ד ובליקוטיו כ"י על מאמר התוספתא דפ' יתרו (סח:) הכוונה שמאיר הבינה שהוא לבוש לחכמה נבראו השמים ת"ת [יג], ועי' בפי' שה"ש המיוחס להרמב"ן שהבאתי לעיל בהג"ה: (מז) לקח ממנו ופרש כשמלה • ללשון זה ודאי משמע דדרש עוטה אור כשלמה, שמהתפשטות השמלה שהוא לבוש העליון שפרשו השדין הוא שממנו נטה שמים כיריעה, והרמב"ם במורה שם העתיק ונטה כשמלה [יד]: (מו) שהוא לבוש • נראה מפני שאמרו בדב"ר ספ"ב ובשה"ר פ"ד פ"ט עשרה לבושין לבש הקב"ה ומביא ממקראות ע"ש, לכן ביאר כאן שהוא לבוש ר"ל לבוש המיוחד, והיינו הוד והדר לבשת דכתיב כאן, שהן סתם לבושין וכמ"ש (איוב מ) ואם כו' כמוהו כו' והוד והדר תלבש, וכבמ"ר פי"ד (רנ"ז ג) וכן שם פט"ו אמרו (סתם) לבושו של הקב"ה הוד והדר כו', והן נו"ה כמ"ש בסבא דמשפטים (צח •) שהן הלבושין ושמלות כמ"ש הגר"א בפי' ספד"צ פ"ק (ט"ו ב ג) ע"ש (ומדקאמר כאן שמים נבראו מאור, משמע שר"ל שהשמים עצמן מאירים וכדפרש"י בפ"ב דחגיגה (יב:) בהא דוילון נכנס שחרית ויוצא ערבית, וכ"מ בפ' הרואה (נט:) דקאמר וילון הוא דמיקרע ומתחזי נהורא דרקיעא, וכ"מ בזהר פנחס (רל"ט:) כפירש"י בזה ודלא כהתוס' ע"ש): (מח) והיו מותחין כו' שאמר לשמים די • בחגיגה שם אמרוהו בעולם, כשברא הקב"ה עולמו היה מרחיב כו' שאמרתי לעולמי די, ומשמע בכללו שמים וארץ, והיינו כשתי פקעיות דקאמר שהן שמים וארץ (וכ"מ מלשון פרש"י שם ד"ה אף ידי כו' ע"ש), אבל ללשון המאמר דכאן (וכביאו ר' בחיי ר"פ פקודי ג"כ בלשונו) דנקטי' בשמים לחודי', י"ל לפ"ז דדרש שדי השי"ן הוא שמים הוא שנאמר להן די (וכן בקרא דאיוב דמייתי בש"ס שם כתיב רק שמים • עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו), ולפמ"ש בע"ח והגר"א בסדר ז' רקיעים שוילון הוא עטרת היסוד, יש לכוין הדבר ששם הוא שם זה, ועד שם היו מותחין והולכין ז' רקיעים (ועי' תוספתא דיתרו שציינתי לעיל), ושם עמדו בכח שם זה: (מט) ועמדו, לשון זה הי' משמע לכאורה שרומז לקרא (ישעי' מח) קורא אני אליהם יעמדו יחדיו, ור"ל שיעמדו מלהמתח (ויתיישב זה ביותר ללשון הש"ס הנ"ל ששניהם שמים וארץ היו מותחין), וכ"מ לשון רש"י בחגיגה שם ד"ה אף ידי כו' דכתיב יעמדו יחדיו כשבראן ועשאן פקעיות כמו שאמרנו הנ"ל (אלא שכדומה שט"ס בדפוס והן שני דיבורים בפרש"י, וכשבראן הוא דיבור בפ"ע וקאי אהא דאר"ל כשנבראו ברא שמים ואח"כ ארץ ע"ש): (נ) ומנין שמאור לבושו כו'. ויש לדרוש ג"כ מ"ש (תהלים קב) לפנים הארץ יסדת

הגהות

[יב] ומדברי המורה אלו, נראה שהוסיף איזו טועה, תוך לשון פי' שיר השירים המיוחס להרמב"ן ז"ל (והוא אינו לו, אלא הוא להחכם רבי עזרא תלמיד ר"י בן הראב"ד, שכן הביא ממנו בשמו בעה"ק וכן בפרדס הרמ"ק כמה דברים בלשונו •) על פסוק אפריון (דף ו •) מדפי הספר ד' אלטונא) שהביא שם לשון הפר"א, והזיד להוסיף וז"ל, וזהו ע"ד אפלטון האומר כי שוא הוא שימצא דבר מלא דבר כי יש חומר נמצא כחומר ליוצר כו' עד כי זה בכלל הנמנעים כלם, ע"כ • והוא ודאי גליון מאיזה טועה שאחרי לי' אחרי':

[יג] ובפי' ספד"צ פ"ג (מ"ב ד) כ' הגר"א שאור לבושו הוא הבריאה ושמים הוא היצירה (ויצא פי' זה מלשון התיקונים תס"ט (קי"ד •) ואינון דבריאה כו' והאי איהו אור לבוש העליון כו' • שנראה מכוון למאמר דהכא דשמים נבראו מאור לבושו וכ"כ שם הגר"א בפי' התיקונים), והכל עולה בקנה אחד, כי אימא מקננא בכורסייא • ות"ת ביצירה:

[יד] לפ"ז אפשר דלפרושי הנוטה כדוק שמים (ישעי' מ) הוא דאתי, ומפרש דוק ענין שמלה פרושה • וסיפי' וימתחם כאהל הוא כענין נוטה שמים כיריעה דהכא, אבל באמת דוק פירשוהו ג"כ לשון יריעה וילון פרוש:

לבושו נברא שנאמר (תלים קד) עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה • הארץ מאיזה מקום נבראת (כא) משלג (כב) שתחת כסא הכבוד לקח (כג) וזרק על המים ונקפאו המים (כד) ונעשה עפר ארץ (כה) שנאמר (איוב לז) כי לשלג יאמר הוא ארץ • (כו) קורקוסי השמים במימי אוקיינוס הם אחוזים (כז) שמימי אוקיינוס בין קצות הארץ לבין קצות השמים וקצות השמים על מימי אוקיינוס הם פרושים (כח) שנאמר (תהלים ק) המקרה במים עליותיו • הוכן של

שמים

יסדת כו' ומעשה ידיך שמים כו' וכלם כבגד יבלו כלבוש תחליפם ויחלופו, דקאי על ראשון ראשון ואחרון אחרון, דכבגד יבלו קאי על הארץ וכמ"ש (ישעי' נא) והארץ כבגד תבלה, וע"ל פכ"א (ונקט יבלו לשון רבים על הארץ וכל צאצאיה, גם ז' ארצות כן), וכלבוש תחליפם קאי על השמים שנבראו מאור לבושו כדהכא, לכן אמר כשכביכול יחליף הלבוש שנבראו השמים מאורו אזי ממילא יחלופו גם השמי' להיות אח"כ שמים חדשים: (כא) משלג שתחת כו' שנאמר כי לשלג יאמר הוא ארץ. וכ"ה בס"י פ"א מ"א וינק עליהן שלג ונעשה עפר שנא' כי לשלג: (כב) שתחת כסה"כ: ז"ל סודי רזי (יד.) כלומר הארץ הדום רגליו (ר"ל ולכן נברא משלג שתחת כסה"כ שהוא כביכול מקום הדום רגליו שתחת הכסא וכמ"ש השמים כסאי והארץ הדום רגלי, וכן תנא לקמן פ"ד והדום רגליו אש וברד, וברד הוא כעין שלג, וכ"מ מהירושלמי דחגיגה שהבאתי להלן בס"ד דדרש קרח (שהוא ברד) ושלג כאחד בזה), ומה שלג לבן וכשנימוס מימיו עכורין כך הבריות לבנות וטובי מראה ולבסוף שבין אל העפר, ומה שלג בעל ו' קרנות כן כל מעשה ארץ ו' ימים ו' חוקות זרע וקציר כו' עכ"ל, ועי' בז"ח כי תשא (ל"ז ב) וכד מטי לכסה"כ כו'. וע"ד אתערו קמאי כו' משלג שתחת כסה"כ: (כג) וזרק על המים ונקפאו המים ונעשו עפר ארץ שנאמר כי לשלג כו', בפ"ד דיומא (נד:) פליגי ר"א ור"י רא"א עולם מאמצעיתו נברא [טו] שנא' בצקת עפר למוצק ורגבים ידובקו (ועפרש"י שם ור"ל מוצק הוא יסוד שבאמצע ואח"כ נדבקו לו הרגבים מהצדדין) ורי"א עולם מצדדין נברא שנא' לשלג יאמר הוא ארץ וגשם מטר וגשם מטרות עוזו, ופרש"י ד"פ גשם שבמקרא כן ד' צדדין הגשימו לעשות הארץ מד' צדדין, וקשה לפי' דבריש תענית (ג:) דרשי' מהאי קרא ממש מטר דמטרות תרי משמע ע"ש וכ"ה בויק"ר ס"פ ל"ה • גם עיקר הדבר למדרש מן גשמים קשה דהא משלג קאמרינן ולא מגשמים (וכתיב כי לא המטיר כו'), ויש לפרש דהאי מן הצדדין אין פירושו ד' צדדין דוקא וכפרש"י אלא לא בא כ"א להוציא מדברי ר"א שאמר מאמצעיתו מן המוצק דוקא, לכן קאמר ר"י שנברא מן הצדדין כמו מן האמצע, ומייתי ראי' מדכתיב לשלג יאמר הוא ארץ, שכן דרך השלג כשזורקין אותו להתפזר (שאינו מוצק כעפר שהוא גוש יחד) לפירורין למרחוק, וכלשון המאמר כאן וזרקו על המים ונקפאו ונעשה עפר, דמשמע שנזרק ע"פ כל המים ונעשו כולן עפר, וכ"מ לשון ס"י שהבאתי לעיל וינק עליהן שלג ונעשו עפר (כלומר על הערגבו' ומעזיבה שאמר שם למעלה שנעשו מן תהו ובהו רפש וטיט), משמע שלא על נקודה אמצעית לבד נזרק השלג, וכן לשון הירושלמי רפ"ב דחגיגה דדרש ר"י בן פזי בתחלה הי' העולם מים במים ותזר ועשאו שלג שנא' משליך קרחו כפתים (וה"ל דקרח ושלג חדא מילתא נינהו, וכדכתיב לקמי' הנותן שלג כצמר כפור כאפר יפזר, ולפ"ז גם הכפור חדא איהו עם השלג והברד, וכתיב בי' יפזר, דהיינו כמש"ל שנתפזר ע"פ כל הארץ, ונעשה מזה מתיכות קרח ואח"כ גושי עפר) חזר ועשאו ארץ שנא' כי לשלג יאמר הוא ארץ, משמע שכל המים נעשו שלג ואח"כ עפר[טו], ונמצא לפ"ז ברייתא דהכא אתיא שתמא כר"י ולא כר"א, אבל במדרש כונן פ"ב תניא נטל גוש של שלג מתחת כסה"כ וזרק ע"פ המים באמצעו של עולם ונעשה ארץ (נקט גוש מחובר יחד כברד וקרח שאין מתפזר לצדדין), וכן מדברי הז"ח שהבאתי מבואר שאף שאומר משלג שתחת כסה"כ כדהכא, מ"מ ס"ל שמהאמצע נברא כיצירת הוולד (ושם נקט לשון זרק לתוך המים (פי' לתוך אמצע ולא על המים כדהכא) כו' ומתחת המים נקפא מקום א' כו' נעשה משם אבן כו',

ור"ל אבן השתי' • וע"ל ס"פ ל"ה דמשמע שס"ל דמי' יעקב הוא שנזרקה אבן השתי' לטבור הארץ): וכ"מ לשון הזהר בראשית (מז.) אלגא גו מיא כו': נראה מכוין לדברי בז"ח רות ושה"ש שג"ל שנזרק השלג באמצע ונקפא ונעשה סביביו פסולת וכעין יצירת הוולד ע"ש: (כד) ונעשה עפר ארץ • לשון עפר ארץ ולא ארץ סתם. נראה שרומז ללשון המקרא וכל בשליש עפר ארץ וכד"ר יודאי בז"ח רות (שם) שנטל מן השלג כשיעור זרת וזרק לתוך המים שנאמר וכל בשליש עפר הארץ וכתיב לשלג כו': (כה) שנאמר כי לשלג יאמר הוא ארץ • במרדכי דחולין פ' כיסוי הדם הביא בשם הגאון שמכשין כיסוי הדם בשלג שנאמר כי לשלג יאמר הוא ארץ • והב"י בי"ד השיג עליו דהא כתיב ארץ ואין עפר בעינן לכסוי ועוד דלא כתיב שנקרא עפר אלא שצוה הקב"ה שיתהוה עפר, ובאמת כוונת הגאון הי' ודאי על כמבואר כאן ובס"י וש"מ דמשלג נתהווה העפר (ומכוון בוותר לפמ"ש בסודי רזי (שם) הוא ארץ כתיב [ר"ל באל"ף ולא ביו"ד] הוא ארץ, ר"ל הוא חשוב כארץ, ומיושב קושיא ב' של הב"י), וכמש"ל בשם הז"ח דדריש קרא דוכל בשליש עפר ארץ על השלג כמלא שליש זרת א"כ משמע שנקרא עפר ג"כ (ועי' בהגהות מהר"ם טיקטין על המרדכי שם שהשיב ג"כ על הב"י וכתב שהגאון כיון להפר"א, אבל לא ביאר כל הצורך), ומלשון הב"י עצמו שכתב שצוה הקב"ה שיתהוה עפר נראה שלא נעלם ממנו מדרש הזה), ומ"מ לדינא קשה לסמוך ע"ד הגדה כאלו, להביא ראי' משלג שתחת כסה"כ לשלג דידן שנקרא עפר, ובלא"ה השיגו הפר"ח וש"מ דלא יהי' שלג עדיף מעפר לא מתונתא דאין מכסין בו, כ"ש שלג שנימוס כמים ונדבק כמים לכל דבר כדתנן בפ"ז דמקוואות: (כו) קורקסי השמים כו'. פי' בערוך קרסים, ובסודי רזי (טז:) כתב קורקסי שמים ווי עמודים (כצ"ל ובדפוס ט"ס) במי אוקיינוס אחוזים כו', ובמ"ע פי' טבעות, ומפני שהמשיל השמים כאהל פרוס על הארץ קרא חיבורן לארץ בלשון ווים וטבעות המחברים האהל ביתדותיו ומתריו, ובז"ח בראשית (טו ב) אר"א אלמלי סחי שמשא בימא דאוקיינוס (ע"ל פ"ו) הוי שריף לכ"ע סליק מתחות ארעא ונגע לההוא דרגא דאיקרי קרכוסא בלשון יון כו', ומשמע שהוא קו האופק של קצה השמים שנגד אוקיינוס שבאמצע כדור הארץ שמשם מתחיל השמש לעלות לחצי כדור שלנו, וא"כ אולי הוא קרכוסא בכאף והיינו קרקוסי דהכא, ואפי' זה השם לצירי הצפוני והדרומי בשם המושאל שכהן הארץ עומדת על בלימה במרכז אויר שתחת השמים כאלו אחוזה בקורקסי שמים בצירים הנ"ל, אבל בז"ח שם להלן עמוד ג' אמרו למסקופי דמתקרי קינכוסא כו', משמע שהוא שם חלון מחלוני רקיע: (כז) שמימי אוקיינוס בין קצות כו' וקצות השמים על מימי אוקיינוס הם פרושים. הראב"ע פ"פ ויעש אלקים את הרקיע הביא זה ופירשו על האויר, וקלסו • אבל הר"י ישראלי בספרו יסוד עולם במאמר השני פ"א סתר דבריו ע"ש, ומלשון ת"י שכתב על רקיע שבתוך המים שהוא בין סטרי שמיא למוי דאוקיינוס, משמע שעל הרקיע הזה בייחוד הוא שאמרו כן, ועי' בא"ד להגר"א מ"ש בזה הרקיע שם: (כח) שנאמר המקרה במים עליותיו • ועל השמים קאי דכתיב לעיל מיני' נוטה שמים כיריעה, ודרש במים בתוך המים קרה עליהן עליותיו, שהן השמים ממעל • ובבראשית רבה רפ"ד וכמה מקומות דרשוהו גם כן על השמים, אבל דרשו במים עם המים, ולומר שמהן עשה הקירוי שהרקיע של מים (ובסודי רזי שם הלשון וקצות השמים וקצות הארץ על מימי אוקיינוס הם פרושים, ונראה ט"ס • ובילקוט תהלים הגירסא כדהכא):

כדורס

הגהות

[טו] ואגב ר"א לטעמי' פ"ז דסוטה (מה.) דאמר מולדין מטיבורו דס"ל כאבא שאול דיצירת הוולד מאמצעתי' מיתצר מטיבורו (ואע"ג דאמי' שם דאבא שאול מצי סבר כר"ע לענין חיותא דבאפי' הוא, אבל ר"א קאי ודאי כאבא שאול דווקא לכן ס"ל חיותא מאמצעיתא), וגם יצירת עולם כיצירת וולד, וכ"ה בז"ח רות (נט ד) נקפא מקום אחד בתחלה באמצע תהום כו' סגלגל וסגלגלתא (העיגול והכדור) לא ממתחי (כצ"ל ומ"ש ממתקי ט"ס, וכ"מ אח"כ בפי' הגר"א שם) אלא מגו נקודה באמצע (ר"ל מן נקודת המרכז) כו' כעין ברייתו של אדם, ובז"ח שה"ש (מח ג) כגוונא דיצירה דבר נש כו' ועבד בקדמייתא טיבורא כו' ברירו דתלגא כו' והיא טיבורא איהו נקודה כו' •

[טז] ובשמ"ר ר"פ י"ג דדרש אבא יוסף הבנאי מקרא דבצקת עפר למוצק, דמשמע ודאי דבעי למימר שנעשה תחלה באמצע מוצק ויסוד וכדר"א דיומא, נקט באמת נטל עפר מתחת כסה"כ (לא שלג) שהוא דבר גוש ודבק ואינו מתפזר ע"פ כל שטח המים כשלג (ואע"פ דנקט שם ג"כ זרק על המים כדהכא בשלג, שיטפת לישנא דכאן נקטי'):

שמים עולה למעלה (נט) כרורם הוא כאוהל פרושה קצותיה למטה ותוכה למעלה וכל בני אדם יושבים תחתיה כך הן השמים קצותם למטה ותוכן למעלה כאהל שנאמר (ישעיה מ כב) וימתחם כאהל לשבת • ארבע רוחות בעולם (ס) רוח פנת המזרח . רוח פנת המערב • רוח פנת הדרום • רוח פנת הצפון • רוח פנת (סא) המזרח משם האור יוצא לעולם • רוח פנת (סב) הדרום משם (סג) טללי ברכה וגשמי ברכה יוצאין לעולם • רוח פנת (סד) המערב משם חשך יוצא לעולם • רוח פנת הצפון משם אוצרות השלג ואוצרות הברד וקור וחום וגשמים יוצאים לעולם • דבר אחר רוח פנת הצפון ברא ולא גמרו • אמר שכל מי שיאמר שהוא אלוה יבא ויגמור את הפנה הזאת שהנחתי וידעו הכל שהוא אלוה ושם הוא מדור למזיקין ולזוועות לרוחות ולשדים לברקים ולרעמים ומשם רעה יוצאת לעולם שנאמר (ירמיה א) מצפון תפתח הרעה • (עג) בעשרה מאמרות נברא העולם ואלו הן (בראשית א) ויאמר אלהים יהי אור • ויאמר אלהים יהי רקיע • ויאמר אלהים יקוו המים • ויאמר אלהים תדשא הארץ • ויאמר אלהים יהי מארת • ויאמר אלהים ישרצו המים • ויאמר אלהים תוצא הארץ • ויאמר אלהים נעשה אדם • ויאמר אלהים הנה נתתי לכם • ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו • (עד) ובשלשה כוללו ואלו הן בחכמה ובתבונה ובדעת שנאמר (משלי ג יט) ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו • ובשלשתן נעשה המשכן שנאמר (שמות לא) ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובשלשתן נעשה בית המקדש שנאמר (מלכים א ז יד) בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צורי חרש נחשת וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת • ובשלשתן עתיד להבנות שנאמר (משלי כד) בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן ובדעת חדרים ימלאו • ובשלשתן עתיד ליתן

ביאור

(נט) כדורס היא כאהל פרוסה • הלשון כדורס מענין כדור הוא מגומגם , שהשמים ממשילם לאהל פרוסה על הארץ שלנו ואין ענין לקרותה כאן כדור (והארץ הוא שהמשילו לכדור כדאי' בירושלמי רפ"ג דע"ג ובמ"ר פי"ג) , ופי' נראה שצ"ל כטנדס שהוא אהל וכדלקמן פמ"א , או צ"ל ככיפה וכלשון הש"ס ומדרשים בכ"מ לקרוא כיפת הרקיע , ובסודי רזי (יח :) כ' ובספר שהתי [נ"ל שהוא ספרו של ר' שבתי הרופא על המזלות שהביא רש"י בעירובין (נו •) ד"ה ואין כו' ע"ש) , שמפרש ברייתא דשמואל [יז] הרקיע הזה עשוי ככיפה , שוב מצאתי בסודי רזי (טז :) שהעתיק שם לשון מאמר הפר"א דכאן וכתוב בו כקובה , וי"ל שזו היא הגי' הנכונה , שהוא לשון המקרא בס"פ בלק אל הקבה (ושימשו בו בספרי החכמה לקראו בשם לחצי עיגול תמונת הקובה) וחזר לפרשו שהוא לשון אהל , וכדרך הפר"א בכ"מ בכי"ב לתפוס לשון המקרא ולפרשו בלשונו לפי דרכו : (ס) רוח פנת כו' • תחלה נקט רוח כלישנא דקרא בכ"מ ארבע רוחות , וחזר לבארו בלשון פנה שלא נטעה לפרשו לשון רוח המנשבת , אלא לשון פנה וצד מד' צדי העולם : (*ומלשון פנת נראה בעליל שאין הכוונה על חלק צפון מהארץ (וכ"ש חלק הישוב מצפון) רק על רוח מחיצת העולם שבצפון כדמפורש להלן , וכל דברי הנביאים וחז"ל וכן במאמר הזה מלת צפון קאי על בכל שהי' בצפון לארץ ישראל , כמו שמפורש במדרש שיר השירים רבה פרשה ג' , אין לך עלעול קשה יותר מן הבא מן הצפון ואיזה זה בכל שהיא בצפון •) : (סא) המזרח משם האור יוצא לעולם • כשמו מזרח שמשם יזרח שמש (ועי' ת"ז ת"ע (קכ"ט •) והוא יעקב ששמו שמש) , ולשון האור יוצא • נראה מכוון ללשון המקרא (איוב ל) תעלומה יוציא אור • שהוא חלון תעלומה שבמזרח שממנו האור יוצא כדלקמן פ"ו וגם לימדנו לפי דרכו לפרש לשון המקרא (תהלים עה) כי לא ממוצא וממערב , שהאי מוצא הוא מזרח שממנו האור יוצא וכתרגומו שם וכפי' המפרשים שם (וזוהר בראשית (לד :) ופתח תרעא דמזרח דהא מתמן נהורא נפיק כו') : (סב) הדרום משם טללי ברכה כו' • בפ"ב דב"ב (כה :) מייתי' ברייתא דספרי האזינו שרוח דרומית מעלה רביבים ומגדלת עשבים ומביא מקרא דויגזור על ימין ורעב שלא הוגשמה רוח דרומית ומפרש הא דתניא ורחב מים במוצק זו רוח מזרחית היינו דאתי בשפיכותא אבל מיטרא נייחא איננו אלא מרוח דרומית , והיינו גשמי ברכה דהכא , דהוא כי אתי בנייחא , אבל כי אתי בשפיכותא איננו מועיל כ"א לבורות שיחין ומערות כדאי' פ"ב דתענית (יט :) והיינו דתנן נמי שם שכשירדו בזעף אמר חוני המעגל לא כך שאלתי אלא גשמי רצון כו' : (סג) טללי ברכה וגשמי ברכה • גשמי ברכה כתיב בקרא (יחזקאל לד), ובטל נמי אמרי' פ"ק דתעניות (ד :) דאיכא טל דברכה [יח] (ובפ"ב דחגיגה (יב:) מייתי מקרא דגשם נדבות על טל ע"ש • משמע דשניהן שוין ונלמדין זה מזה) •

הרד"ל

ובמתני' לתענית שהבאתי בסמוך תני גשמי רצון ברכה ונדבה, וכן נקט להו שלשתן יחד בזוהר בראשית (יח •) שמא דו"א אתוון מתנא על גשמי רצון ונדבה וברכה ישובא דעלמא (ועי' בפי' סי"ל להגר"א בזה) וגשמי נדבה נמי כתיבי (תהלים סח) גשם נדבות תניף • וגשמי רצון לא נמצא כתוב במקרא • אך יש לשמוע שייכות רצון בגשמים ממ"ש (שם פה) רצית ה' ארצך ודרשי' לי' בתענית (ז :) בגשמים : (סד) המערב משם חשך כו' הצפון משם אוצרות כו'• לנוסחא זו פי' חשך לפשוטו , שהחמה שוקעת בו , וכשמו מערב דבי ערוב יומא (ועי' בתיקונים שם): מה שנשמט כאן יבא אי"ה בסוף הפרקים • (עג) בעשרה כו' ואלו הן כו'• בסדר שמנויין כאן מצאתיו רק בזוהר ויקרא (יא •) , אבל בפ"ק דר"ה (לב •) ופ"ג דמגילה ובב"ר ר"פ י"ז חשיב בראשית למאמר • וכ"ה בספד"ל פ"ה ובכ"מ בזוהר ותיקונים • ובתז"ח (פד •) נמנו עשר הויות המנוקדים באותיות שניות בניקוד ר"ת י' מאמרות ועי' ת"ז ת"ע (קלג :) ונקט נמי בראשית ע"ש , וכאן חושב נעשה אדם , הנה נתתי , לא טוב היות האדם לבדו , ובב"ר שם אינו חושב הנה נתתי , ובלא טוב היות האדם פליגי דאיכא דחשיב לי' (וכסדר הזה שנה הגר"א בפירושו לאבות רפ"ה ע"ש) , ואיכא דלא חשיב לי' ומעייל במקומו ורוח אלקים מרחפת שמאמר ניתן לרוח בפ"ע , ובתז"ח שם לא חשיב נעשה אדם וחושב במקומו פרו ורבו. , ומאן דלא חשיב לא טוב היות האדם נראה טעמי' משום דכתוב לאחר ויכלו השמים לאחר שכבר נגמרו מלאכת שמים וארץ [גם י"ל דלמ"ד פרצוף וחדא יצירה הואי , אין לחשבו כיון שחשב כבר נעשה אדם) , ומאן דלא חשיב הנה נתתי י"ל טעמי' דס"ל שאין כאן בריאה חדשה שיהא ראוי לחשבו למאמר בפ"ע , ומאן דחשיב לי' סובר כיון דכתיב ויהי כן משמע שנתהוה הוי' ע"י מאמר הזה , והיינו שנתן בטבע הצמחים שיספיקו מזון לכל החיים ובטבע החיים שיזונו בכך ועמש"ל פי"ב אות בזה , ומאן דלא חשיב פרו ורבו כ' הגר"א בפי' אבות שם טעמי' משום דלברכה כתי' ר"ל ואין בו בריאה חדשה , והיינו דכתיב בלשון ויאמר להם אלקים , ולא ויאמר אלקים כבשאר המאמרות , ומאן דלא חשיב נעשה אדם ונקט במקומו פרו ורבו , אין מבורר טעמא , וצ"ע : (עד) ובשלשה כללו כו' בחב"ד כו' . לפי הלשון כללו היינו שג' אלו הן כללן של י' מדות ומאמרות (שהן ג' אמות אמ"ש שהן אבות ומהן נבראו תולדות כמ"ע בס"י) , והיינו נמי דבפ' הרואה (נה •) אמרו יודע הי' בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ כו' בחב"ד , והא בחגיגה (יב •) חשיב בעשרה דברים , ועכצ"ל ששלשה אלו הן כללותן כדהכא , וכ"ה מפורש בזוהר שמות (יד :) דתנן בעשרה מאמרות כו' וכד תסתכל ב' אינון כו' עבד לאברהם ברזא כו'• (ועי' בז"ח ו' ע"ד ז' ע"א בזה) , וכן פי' בע"הק חלק ס"ת פ"ג • ובשוח"ט ריש מזמור כ' אמרו שג' שמות האמורים שם בפסוק אל אלקים ה' דבר ויקרא

הגהות

[יז] הוא ברייתא בחכמת תקופות ומזלות שהית' מצוי' בימי הראשונים ז"ל הביאוה רש"י ישעי' ט' פי"ח • והראב"ע ס' בא • והרמב"ן בפי' איוב כ"ו • ובהקדמת ס' העבורות הביא לשונה אמר שמואל כשעלו כו' • וכן בפנים הספר הביא אמר שמואל בניסן של ב"ע כו' • ושמואל זה שייחסוה לו • לפי הנראה הוא שמואל ירחינאה דאמר נהירין לי שבילי דרקיע כו' , ואמרו בפ"ב דר"ה (כ :) יכילנא לתקוני לכולי גולה • אבל בע"ח שער ציור העולמות כתוב שמואל הקטן :

[יח] ובילקוט ירמי' רמז רס"ג ותהלים רמז תתקי"ג ובסודי רזי (טו •) ל"ג במאמר זה רק גשמי ברכה ולא טל • אבל בבמ"ר פ"ב וספ"ג ובמדרש כונן בסופו ובס' הקנה (ל"א ד) גרסי' תרווי' כדהכא• ובפסיקתא דמנה אחת אפים בסופה גרסי' נמי גשמי נדבה :

ליתן שלש מתנות טובות לישראל · (עה) שנאמר (שם ב ו) כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה · (עו) ושלשתן כפולות נתנו למלך המשיח שנאמר (ישעיה יא ב) ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה וגו' :

פרק ד

בשני ברא הקב"ה את הרקיע (א) והמלאכים (ב) ואשו של בשר ודם (ג) ואשו של גיהנם (ד) והלא השמים והארץ נבראו ביום ראשון שנאמר (בראשית א) בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (ה) ואיזה רקיע ברא ביום שני ר' אליעזר אומר רקיע שעל ראשי

ביאור

ויקרא ארץ כן עד ג' מדות אלו · וכאן עיקר בריאת ארץ , ועי' בעס"ק חלק הייחוד ס"פ י"ד · אבל כמדומני שאפשר עיקר הגירסא כאן , והשלשה שכללו , פי' יסדו שכן תרגום יסוד שכלול (וע' זח"ב רכ"א·): (עה) שנ' כי ה' יתן חכמה·בילקוט משלי רמז תתקל"ה מסיים נתן לא נאמר אלא יתן כלומר לע"ל שאז יזכו ישראל אל החכמה ותבונה ודעת מפיו של הקב"ה ממה שבתוך פיו וכמ"ש בשה"ר פ"א ע"פ ישקני ובשמ"ר פמ"א (וכמ"ש בזוהר משפטים (קכג·) דעת גניז בפומא דמלכא· רמוז [לאמר קרא דמפיו דעת כו') : (עו) ושלשתן כפולות כו' שנאמר ונחה עליו כו' · ר"ל בכל א' כתובה תולדתו בצדו חכמה ובינה , עצה וגבורה , דעת ויראת ה' · כמ"ש באד"ר (קל:) ג' רוחין אינון דכלילן ג' אחרנין דכתיב רוח חו"ב כו' וכתיב ו' מעלות לכסא ומלכא משיחא זמן למיתב בשביעאה כו' :

פרק ד (א) והמלאכים · בב"ר פ"א פליגי בה וכן בשוח"ט מז' · כ"ד ח"א בשני נבראו דכתיב המקרה במים עליותיו וכתיב עושה מלאכיו רוחות (דמפרש המקרה במים של הרקיע בתוך המים שהוא בשני , וכ"ה ודאי פשוטו של מקרא בתהלים שם שמסדר והולך כל מעשה ו' ימי בראשית , ומתחיל כאן במעשה יום שני ומפרש ואזיל · וכ"ה בשמ"ר פט"ו ותנחו' חיי שרה ע"ש · אבל לפי מש"ל פ"ג משמע שהפר"א מפרש לי' על שמים שנבראו ביום ראשון · בע"כ לאו מהאי קרא נפקא לן דמלאכים בשני , דהאי קרא בראשון מיירי) · וכ"ה שם פ"א בשני רקיע וגיהנם ומלאכים · וח"א בחמישי נבראו דכתיב ועוף יעופף וכתיב בשתים יעופף · ובזוהר נראה ששני הדיעות אמיתיים · שיש כתות מלאכים שנבראו בשני ויש שנבראו בחמישי · דבר"פ בראשית (יז:) אמרו ביום שני כדין אתבריאו כל אינון מלאכין דקטרגו כו' וכן כל שאר אינון דמתבטלי ול"ל קיומא כו' · ועוד שם (יח:) אמרו מנמיא אזיר לבהמה מלאכין שליטין לפום שעתא דאתבריאו בשני כו' · וביום חמישי אמרו שם (ל"ד ·) ועוף יעופף אילין שלוחי עילאי דאתחזו לב"נ בחיזו דב"נ כו' בגין דאית אחרנין כו' דכתיב ואת כל עוף כנף למיניהו כו' ושם (מו :) אמרו עוף דא מיכאל יעופף דא גבריאל על הארץ דא רפאל [שיש בו אותיות אפר דאיהו עפר] השמים דא אוריאל [שיש בו אותיות אויר] · וכן לשון דכאן דלהלן בפרקין והמלאכים שנבראו בשני · משמע דאיכא שלא נבראו בשני (ובזוהר (מו ·) משמע דאיכא נמי שנבראו ביום ראשון · אבל בב"ר וכל המדרשים אמרו הכל מודים שלא נברא ביום ראשון כלום) אלא שלא נתפרש כאן שאר הכתות מתי נבראו [א] · ובמדרש כונן תני ביום שני נבראו אראלים ומלאכים ואופנים ושרפים וחשמלים · ואף בס' יצירה פ"א מי"ב תני ד' אש ממים וחצב בה כסה"כ שרפים ואופנים וחיות הקדש ומלה"ש שנא' עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט · ומשמע שר"ל שמבריאת האש וביום שנברא האש דהיינו בשני כדהכא · הוא שנבראו אלו המלאכים : (ב) ואשו של ב"ו ·

הרד"ל

משמע שר"ל את אידן שמשתמשים בו · וכן מתפרש לשון מדרש כונן דתני ביום ראשון הוציא הקב"ה ג' טפין של אש והוסק כל העולם מאותו האש מאש בני אדם · דהיינו נמי אש דידן · אבל בספ"ד דפסחים (נד ·) מסקי' אש דידן במ"ש אוקרי · וכ"ה בירושלמי פ"ח דברכות ובב"ר פי"א ולקמן פ"כ · וא"כ צ"ע מהו אשו של ב"ו דתני הכא שנברא בשני · ולפמש"ל פ"כ שנשתלח וירד עמוד אש מן השמים במ"ש · י"ל דבשמים נברא העמוד (מוכן לירד) בשני יום בריאת כל האשות ולא ירד עד מ"ש לצורך אדה"ר · ולולי שמצאתי שהרמב"ן בתה"א שער הגמול (צז·) הביא ג"כ מאמר הפר"א הזה בנוסחא שלפנינו , הייתי אומר שט"ס הוא וצ"ל כמלאכים והאש (של כל העולם והוא אש היסודי) חוץ מאשו של ב"ו (דאיברי במ"ש כדלקמן פ"כ) : (ג) ואשו של גיהנם · בפסחים (שם) מסקי' שלכן לא נא' בשני כי טוב דנברא בו אשו של גיהנם · וכ"ה במדרש כונן ביום השני נפח באש והסיק בו' מדורי גיהנם (ר"ל שחללם כבר נברא כדלעיל פ"ג · וכ"ה בב"ר פ"ד ובשמ"ר פט"ו ותנחו' חיי שרה [ב] · ועיקר דבר זה דתני מציאת האש ותולדותיו בשני היינו כבריאת דס' יצירה הנ"ל שבריאת האש ממים · וביארו הראב"ד בפירושו שם וז"ל , שנא' מים תבעה אש (ר"ל שהמים מביעין ומוציאין האש · ואתי' כרב מרי פ"ק דב"ק (ד:) דתבעה אמים קאי · ולא כמסקנא דרב זביד שם דתבעה באש הוא דכתיב ע"ש בפירש"י) ואמרו תוס הרו וילדו אפלה (מאמר זה מצאתיו בשמ"ר פט"ו · וכן בזוהר בראשית (לב :) גפ' וירא (קג :) מיא אעדו ואולידו חשכה) · ומפ' הראב"ד דהאי אפלה היינו אש היסודי שהוא חשך [ג] · ועוד יש בכח המים להוציא מהן האש בזוהר השמש עכ"ל · ור"ל כמ"ש ספ"ד דביצה (לג ·) אין מוציאין את האור מן המים ופירש"י שם , נותנין מים בכלי זכוכית לבנה ונותנו בחמה כשהשמש חם מאד והזכוכית מוציאה שלהבת ומביאין נעורת של פשתן ומגיעין בזכוכית והיא בוערת , עכ"ל · ומלשון זה הועתק בפי' ס"י המיוחס לרס"ג שם וכן בסודי רזי שם) . וכענין זה י"ל כאן . שביום השני שנברא הרקיע המבדיל בין מים למים והרקיע כעין הקרח הנורא כמרגלית ואבן טובה כדלקמן · אז ניצוצי האור שלמעלה מן המים (שהאור למעלה מן המים ונברא קודם לו עי' במדרש כונן ·) דרך המים שתחתיהן ודרך הרקיע שהוא כעין הזכוכית הוציאו ניצוצי אש ונברא האש [ד] : (ד) והלא שמים וארץ נבראו ביום ראשון · בילקוט תורה וביחזקאל ל"ג כאן והארץ · ובאמת אין שייך כלל להזכיר כאן הארץ (ולגי' דהכא אולי י"ל שמזכיר ארץ בהדי שמים · לומר כשם שהארץ נבראה ביום א' בשלימותה · כן השמים שנבראו ביום א' נבראו בשלימותם · ולאפוקי ממ"ד בב"ר שם ובירושלמי פ"ק דברכות דרקיע זה הוא הנברא ביום ראשון רק שלא נגמר מלאכתו שהיו לחים וביום שני קרשו ע"ש) : (ה) ואיזה רקיע כו' רקיע שעל ראשי כו' · מפני שלא נמצא עוד לשון רקיע סתם במקרא · כ"א כאן וביחזקאל ובדניאל · לכן דרש שלשתן על רקיע מיוחד שעל ראשי החיות · וילמד סתום מן המפורש ביחזקאל (ומ"ש בעשרה הלולים

הגהות

[א] ומ"מ אין דברי הפר"א מכוונים עם דברי הזהר בזה , דכאן נקט שאותן שנשלחין בדברו נבראו ביום ב' · ובזוהר אמרו הני דל"ל קיומא · אבל אותן שהן שלוחי עלמא אית להון קיומא ולא משתנו וכמ"ש בזוהר במדורין (מ ·) והני מלאכים דלא משניין ועלייהו כתיב עושה מלאכיו רוחות ואלין עבדי שליחותא כו' · ועי' עוד שם (יט ·) בזה :

[ב] ובתנחומא שם מסיים אבל אללה נברא ב' אלפים שנה קודם שנברא העולם , ולא מצאתי זה בשום מקום אחר , והמאמר שבתנחומא הוא המאמר שבשמ"ר שם בלשונו , וזה ליתא שם (ואפשר הוא הוספת איזה תלמיד , שראה בתנחומא שמביא על הא דגיהנם בשני קרא דערוך מאתמול תפתה (והוא כדברי הב"ר שמביא זה מהאי קרא דאיזו יום שיש לו אתמול זה שני) ומפני שבפסחים מביא ממקרא זה שחללו נברא קודם שהיה העולם , לכן הגיה זה) :

[ג] אבל מלשון השמ"ר שם דקאמר ג' בריות שקדמו לעולם אמ"ש הולידו ג' תולדות וחשיב האש הרה וילדה אור והמים הרו וילדו אפלה , א"כ בע"כ האי אפלה , לאו היינו אש אלא אפלה וחשך ממש , אם לא שנחלק בין האשות וכדמשמע מלשון פי' המיוחס לר' סעדי' גאון שם שכתב וז"ל (וכפי הנראה הוא מועתק מלשון סודי רזי (יא:) בלשונו שם , ובסודי רזי שלפנינו חסר קצת בסופו סיום הלשון) מאותו האש היוצא מן המים ברא המלאכים וחיות כו' מלבד הכרוב המיוחד שברא מאש הגדולה עכ"ל :

[ד] וצ"ל שיש לכוין לזה ג"כ מ"ש בב"ר פ"ד ובברייתא דל"ב מדות מדה י"ב אקרא דבקדח אש המסים מים תבעה אש יצתה האש מלמעלה וליהטה פני הרקיע , והדר קרי לה בלשון הנה האש בין העליונים לתחתונים ע"ש . דהיינו שבמאמר יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים עליונים לתחתונים אז יצתה האש ע"י זה שהמים הביעו האש כנ"ל , ואז קדחה האש את המסים היינו שליהטה האש את הרקיע שבתוך המים ונקרש ונתחזק :

ראשי ד' החיות שנאמר (יחזקאל א כב) ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא ומה הוא כעין הקרח הנורא (ו) כאבנים טובות ומרגליות (ז) והוא מאיר על כל השמים כנר שהוא בבית (ח) וכשמש שהוא מאיר בגבורתו בצהרים שנאמר (דניאל ב כב) ונהורא עמיה שרא (ט) וכמותו הצדיקים עתידין להאיר לעתיד לבא שנאמר (שם ב ג) והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע. (י) ואילולי הרקיע ההוא היה העולם נבלע מן המים שלמעלה ממנו ולמטה ממנו מים והוא מבדיל בין מים למים שנאמר (בראשית א) ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים בין מים העליונים למים התחתונים. והמלאכים שנבראו ביום שני (יא) כשהן נשלחין בדברו נעשין רוחות וכשהן משרתין לפניו נעשין של אש שנאמר (תהלים קד) עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט. (יב) ד' כתות של מלאכי השרת מקלסין לפני הקב"ה מחנה ראשונה (יג) מיכאל מימינו מחנה שניה של גבריאל על שמאלו מחנה שלישית של אוריאל מלפניו מחנה רביעית (יד) של רפאל מלאחריו (טו) ושכינתו של הקב"ה באמצע והוא יושב על כסא רם ונשא (טז) וכסאו גבוה ותלוי למעלה באויר (יז) מראית כבודו כעין החשמל שנאמר (יחזקאל א כז) וארא כעין חשמל (יח) ועטרה נתונה בראשו (יט) וכתר שם המפורש

הלולים ברקיע עוזו. אולי יש לפרשו ג"כ על רקיע זה שבתוך המים הנקראים מים עזים (וכן יש לכוון הענין. כי רקיע עוזו הוא רמז לחכמה שהיא המים עזים אשר מעל לרקיע. והרקיע הוא הדעת הדבוק בו כמ"ש בביאור ס' יצירה להגר"א ברא"ש ע"ש.) ועי' בעה"ק חלק היחוד סט"ז שהביא מאמר זה ופירשו שהוא ספרגוד דקתני לקמן בפרקין. וכדבריו מבואר בז"ח בראשית במדה"נ (יא א ג) ע"ש: (ו) כאבנים טובות ומרגליות. ב' המשלים נראה שהן לבאר הקרח הנורא. כי הוא מקשיו כאבנים ומאיר באורו כמרגליות, וממש"ל בזה אי"ה: (ז) והוא מאיר על כל השמים כנר שהוא מאיר בבית (כצ"ל וכ"ה בילקוט שם ושם. וכ"ה במגן אבות להרשב"ץ ח"ב (כה:) בד' ליוורני) וכשמש כו'. אפשר ב' דברים אלו הן מכוונין לב' דנקט במשל. אבנים טובות ומרגליות. שהאבן טובה מאירה כשמש. והמרגליות אורה פחות מאבן טובה ומאירה כנר (וע"ל פכ"ג בתיבת נח ומש"ש בס"ד). ואלו ב' מיני המאורות. אפשר הן לפי שינוי השמים. הסמוכים לרקיע זה או הרחוקים ממנו. כי בסמוך לו מאיר כשמש בגבורתו ולמטה כנר בבית. וכמדומה שהן מכוונין בלשון הקרח הנורא. שבמקומו האור מזהיר ונורא מזיו אורו והדרו (ונופל ע"ז לשון נורא כמ"ש (איוב לז) על אלוק נורא הוד) ומרחוק מתמעט אורו ואין זיוו נורא רק נראה כעין הקרח [ה]: (ח) וכשמש שהוא מאיר בגבורתו בצהרים. לשון בגבורתו בשמש הוא לשון המקרא (שופטים ה) ובאו כאן לבאר מהו בגבורתו היינו בצהרים שהוא עצם תוקפו וגבורתו שאז חמה בראש כל אדם וכ"ה הרד"ק. ושלא כפי' הת"י שהביאו התוס' פ"ק דב"ב (ח:) ד"ה מצדיקי כו' שפי' בגבורתו לע"ל שיהי' אור החמה שבעתים כאור ז' הימים: (ט) וכמותו הצדיקים עתידין להאיר לע"ל שנא' כו' כזוהר הרקיע. בפ"ק דב"ב (שם) פי' התוס' שהרקיע מזהיר יותר מכוכבים ודקאמרינן שם ורבנן מאי כדכתיב כצאת השמש בגבורתו היינו כשמש דלע"ל. אבל לפמש"ל דלשון בגבורתו דהכא סמיך נמי אההוא קרא. א"כ משמע דזוהר הרקיע היינו כשמש בגבורתו וחולק הפר"א על הש"ס דידן בזה. והיינו נמי דפליגי בהא. דבש"ס שם מפרש והמשכילים על גבאי צדקה ע"ש בפירש"י. וכאן מפרש לה בצדיקים. ובספרי פ' דברים ובויק"ר פ"ל ושוח"ט מז' י"א ומז' ט"ז דחשיב ז' שמחות ומני רקיע וחמה לתרתי. אתיא כש"ם דידן. וא"ל דחמה דהתם היינו כשאינו בגבורתו (ועי' בתדא"ר ספ"ג דאמר יש שנותנין להם מאור פנים כשמש בשעה א' ובב' כו' ובשעה וכל היום), דהא מייתי לה שם על כחמה מקרא דכצאת השמש בגבורתו: (י) ואלולי הרקיע הי' העולם נבלע מן המים כו'. כ"ה הנוסחא גם בעה"ק שם. ולשון נבלע שייך במים כד"א (תהלים סט) ואל תבלעני מצולה. והוא לשון השחתה וכליון שהי' העולם נחרב מן המים. ואפשר עיקר הגי' נכלה בה"א. והוא לשון מבול שאלמלא הרקיע הי' מתגברים מים העליונים שלמעלה ושלמטה ומבלין העולם (וע"ל פכ"ג במבול דנקט חיבור מים העליונים של גשמים עם מים של תהומות, וכ"ש אם היו מתחברין מים עליונים עצמן): (יא) כשהן נשלחין בדברו כו' וכשהן משרתים לפניו כו' שנא' עושה מלאכיו רוחות משרתיו

אש לוהט. מפרש כולי' בחדא כיתה של מלאכים. רק כשהן מלאכים ר"ל שלוחים, שמשתלחין בדברו אז הן נעשין רוחות כסופה לדברו ירדופו [ו]. וכשהן משרתים ר"ל משמשין לפניו הן אש לוהט מאימת שכינה (ועי' ילקוט איוב רמז תתקכ"ה פעמים שעושה כו'). ובז"ח רות (סג ג) אמרו על מקרא זה דאית מלאכין מרוח ואית מאשא. ובזוהר תרומה (קעג.) באמרו הדבר, מלאכין דקיימין מלבר איתן רוחות ודקיימין לגאו איתון אש לוהט (ומ"ש במק"מ בשם סרמ"ו): (יב) ד' כתות כו' מקלסין כו'. כ"ה הלשון גם בפרקי היכלות רפ"ו והביאו בקנה הגדול (לא:) וכן בריקאנטי במדבר (קסז ג) והרד"א ה' ברכות סוף שער ח' ובמהמ"א סי' נ"ו. אבל הרשב"ץ במגן אבות ח"ב (כא:) וכן שם (כב:) העתיק הלשון סובבים לכסה"כ, (ומשמע דדוקא נקטו' שמפרשו שם שהן מניעי הגלגלים. ועל לשון מקלסין שלפנינו אין מיושב כ"כ לפרש כן): (יג) מיכאל מימינו כו'. בזוהר בראשית (מו:) דרש להו בקרא דעוף יעופף וגו' וכמש"ל אות א'. ובבמ"ר פ"ד ורבי' בחיי שם רמזו את שמותם מהמקראות. וממש"ל פמ"ב בס"ד: (יד) של רפאל מאחוריו. (רמז לדבר רפאל עה"כ בגי' מערב). עי' בהיכלות דפקודי (רנד.) ואע"ג דאמרן רפאל בסטר מזרח כו' ובביאורי הגר"א שם. ובז"ח בראשית (יג סע"ד): (טו) ושכינתו של הקב"ה באמצע. כמ"ש בש"י היכל הקדש מכוון באמצע. ובהגהות המיוחסות להגר"א הגיה למעלה (כי הוא מוחק תיבת למעלה להלן אבל ותלוי למעלה באויר והגיה תיבת למעלה כאן.) באמצע: (טז) וכסאו גבוה ותלוי למעלה. זהו פי' רם ונשא האמור בכסא (וכמ"ש בת"י. וכ"ה בפרקי היכלות רפ"ג והביאו בקנה הגדול (כט ג) ודלא כפי' ראב"ע שפי' רם ונשא חוזר על ה' ולא על הכסא). שגבוה הוא פי' רם. ותלוי למעלה הוא פי' ונשא שהוא תלוי ומנושא למעלה באויר (ובעה"ק חלק התכלית פמ"א ורבי' בחיי פ' במדבר בשם פרקי המרכבה הביאו מאמר הכסא תלול למעלה באויר. ולשון תלול הוא ג"כ ענין מנושא מלשון תל כדהכא). ובפרקי היכלות ספ"ז שטי מאמרי דהכא בלשונו רק מלת תלוי נחסר שם בהעתק. וכ"ה בס' האמונות להר"ש שער ח' ספ"ז ופירשו שהוא מכוין על האויר הקדמון הכתר: (יז) מראית כבודו כעין החשמל. לפני הריקאנטי (שם) הי' הגי' החשמלה בה"א (וכ"ה בדברי הרש"ט שם), וכתב וז"ל, כי הרמז במראית כבודו למה"ד שלמטה מכ"ל. ור"ל על המ"ל (וכמ"ש בז"ח יתרו (לב ב) חשמל דכר וחשמלה איהי נוקבא). אבל סגנון המאמר. דהכא פסיק ותני שכינתו של הקב"ה באמצע. והדר קתני והוא יושב כו' ועלי' מסיים מראית כבודו כו'. משמע דעל הקב"ה קאי. ועי' ריש תז"ח (עג א) חיזו קדמאה כו' דמות כסא האי אבן כו' חיזו תנינא כו' חיזו תליתאה וארא כעין חשמל כו': (יח) ועטרה נתונה בראשו כו'. כמ"ש בברייתא דשיעור קומה המובאה בסודי רזי (לא.) כתר שבראשו ת"ק אלף כו' ויש שמו ומביא שם קרא דראשו כתם פז (וכמ"ש תהלים סא) תשת לראשו עטרת פז וכמ"ש בעטרה שעטרה לו אמו): (יט) וכתר שהמ"פ על מצחו. כמ"ש בברייתא הנ"ל (לז:) ועל

הגהות

[ה] ויש לכוון הדבר בשרשו, שהרקיע הזה הוא קו אמצעי המכריע דת"י, ששלשתן נקראים רקיעים שמכריעין כ"א במקומו והוא נורא בשרשו שהוא הת"ת שנקרא נורא, ואח"כ כדמטי ליסוד אקרישו מ"ח ונראה כעין הקרח של הנורא, (וכ"ה בזוהר תרומה (קסז:) כיון דאתצייר כו' אקריש כו' ואיקרי רקיע ודא איהו רקיע בתוך המים כו'). וכן דרשו בתיקונים ת"ע (קכח.) קרח מההוא נורא דאיהו עד"א (אלא שם דרשו קרח על שוקא שמאלא הוד ע"ש):

[ו] ולשון נשלחין בדברו, נראה שרומז למקרא (תהלים קג) ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו ברכו ה' כל צבאיו משרתיו עושי רצונו, דמיני' שמעינן פי' מלאכיו ומשרתיו דמלאכיו כשעושים דברו שנשלחים לעשות דברו, ומשרתיו היינו כשמשרתים לפניו להלל לשבח לשמו, שזהו תכלית רצונו מברואיו וזה כל עסק שירותן של מלה"ש כמ"ש בתדא"ר פ"ו ובויק"ר פ"ב שהן עומדים ומקדשים שמו מיציאת החמה עד שקה"ח ומשקה"ח עד יציאת החמה אומרים בכי"מ כו':

המפורש על מצחו (כ) [ו]עיניו משוטטות בכל הארץ (כא) חציו אש וחציו ברד מימינו חיים ומשמאלו מות (כב) ושבט של אש בידו (כג) ופרוכת פרושה לפניו (כד) ושבעה מלאכים שנבראו מתחלה משרתים לפניו לפנים מן הפרוכת (כה) והוא הנקרא פרגוד (כו) והדום רגליו כאש וברד (כז) ותחת כסא כבודו כאבן ספיר (כח) ואש מתלקחת סביבות לכסאו (כט) צדק ומשפט מכון כסאו (ל) ושבעה ענני כבוד סובבים אותו (לא) ואופן הגלגל וכרוב וחיה (לב) נותנין לפניו שבח (לג) ודמות כסאו כעין ספיר של ארבע רגלים וארבע חיות הקודש קבועות על כל רגל ורגל ארבע פנים לאחר וארבע

ועל תנאו כתוב כו' • וזה שיסד בשיר הכבוד וחק על תפח כבוד שם קדשו (ואולי יהי' זה דוגמא לציץ שעל מצחו של כה"ג שכתוב עליו קדש לה'): (כ) ועיניו משוטטות בכל הארץ • לשון המקרא (ד"ה ב טז) וכמ"ש באדר"ז (רצ"ג:) ואנון איקרון עיני ה' משוטטות כו': (כא) חציו אש וחציו ברד מימינו כו' • משל האש והברד כאן ודאי הוא על הדין והרחמים (וכמ"ש בזהר וישב (קפו •) ברד וגחלי אש מים ואשא ע"ש) • וכדמפ"ו מימינו חיים ומשמאלו מות שהן חו"ג וכמבואר באדר"ז (רצו •) דרועא ימינא ושמאלא בימינא חיים וחסד בשמאלא מיתה וגבורה • ועי' ת"ז תס"ו (קא •) וז"ל הריקאנטי (שם) מימינו כו' ומשמאלו כו' רמז לזרועות עולם (חו"ג) וזהו חציו אש וחציו ברד רמז למים מרוח ואש ממים (והן ג"כ חו"ג כמבואר בדבריו בכ"מ באיבורא שאש ממים הוא גבורה • עי' לשונו בזה בארוכה פ' שופטים ר"ו ע"ג) עכ"ל • ולדבריו בענין כפול במלות שונות, ואולי מדנקט מימינו ומשמאלו, ולא נקט בימינו ובשמאלו, יש לשמוע שהכוונה על לשון המקרא (מלכים א כב) וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו ואמרו בשה"ר פ"א פי"ד וכי יש שמאל כו' מיימינים מכריעים לכף זכות משמאילים לכף חוב, וכ"מ קצת מלשון הז"ח שה"ש (נד •) דתני יושב על כסא רם ונשא וכל גדודי שרי צבא מעלה (עומדים עליו, כן נראה תיקון הלשון) מימינו חיים ומשמאלו כו' (ולפי הלשון נראה שהוא מלשון ברייתא דפרקי היכלות, ופרקי היכלות שלפנינו חסרים הרבה כידוע), ואולי מקום לפרש דהאי חציו אש וחציו ברד קאי על עיניו דסמיך לי', והכוונה ג"כ בעיני ז"א (לדי' מיירי כאן כמש"לי) משגחן טב וביש, וכמ"ש באדר"ז (רצ"ג:) ואלין איקרון עיני ה' משוטטים (זכרי' ד) ולא משוטטות בגין דאיכון לתרין סטרין כו': (כב) ושבט של אש בידו • היינו דתניא לקמן פ"ז וכל המזיקין כו' הן מתרדפין בשבט של אש וחוזרין לאחוריהן (ואולי מענין שבט של אש יהי' שרש לפולסי דנורא הנזכר בש"ס בכ"מ דמחיוהו למלאכים ואליהו, וכמו שפירש הערוך לשון שבט ע"ש (וכתוספתא שבסוף תז"ח (צא א) תני לה במדת הגבורה בידי' שרביטא לחיי ומותא כו' ע"ש, ועי' בהדרת מלך ח"א (קח:) וכמ"ב בסופו סי' של"ב פי' זה: (כג) ופרכת פרוסה לפניו וז' מלאכים כו' • לפמ"ש בעה"ק חלק היחוד פט"ז דז' מלאכים אלו הן בבריאה (ורמוז כאן בלשון שנבראו כו' • וכ"מ ממש"ל ס"פ מ"ו אעביר כל טובי לפניך ז' המלאכים המשרתים כו' וכמש"ש בס"ד שהוא על הבריאה ע"ש) • יתפרש לשון הפרכת דכאן על הפרסא שבין האצי' לבריאה: (כד) וז' מלכים שנבראו מתחלה משרתים לפניו • בעה"ק שם כתב שנראה שרמזו כאן לז' מלאכים שהזכירו הגאונים בשמם שהן בז"ם הבנין (דבריאה) ע"ש שמותיהן, ודבר ה' אמת בפיהו שכן מבואר בפרקי היכלות ספ"ז במאמר זה עצמו דכאן, וז"ל וז' מלאכים וז' שוטרים יושבים על ז' כסאות שם הראשון כו' (ע"ש שהן בשמות שהזכירו הגאונים במעט שינויים, רק שאפשר לפרש לפי לשון המאמר שהן שמות ז' השוטרים וכ"מ קצת בסודי רזי (לה •) שהן שמות ז' שוטרים שיושבים על הכסאות, ועי"ש קצת שינויים) • ולשון מתחלה משרתים כו' משמע שרוצה לסמכו ענין ללשון המקרא באחשורש ז' רואי פני המלך היושבים ראשונה במלכות (ועי' זהר מקץ (קצד •) דמסמיך ג"כ לה אהני קראי דאחשורש, וכן כב"מ אחרים בהיכלות וש"מ מסמיך על עניני אחשורש), וכן בלשון הגאונים שהובא בעה"ק שם הזכירו לשון מקרא זה ע"ש: (כה) והוא הנקרא פרגוד, בלשון חכמים • וע"ל פ"ז, והי' לשון זה ידוע ומצוי אצלם בברייתא דמרכבה (ועי' בפרש"י יבמות (סג:) ד"ה גוף כו' פרגוד שחוצץ בין שכינה למלאכים כו') • ובז"ח בראשית (יא א ג) פירשו פרגוד על רקיע שעל ראשי החיות ע"ש: (כו) והדום רגליו כאש וברד • שכולל ג"כ דין ורחמים (וכתיב איכה ב) ולא זכר הדום רגליו ביום אפו, משמע דמשם אף ודין יוצא, וכתיב בכ"מ נשתחוה להדום רגליו משמע ששם מקום הרחמים אשר לשם ההשתחוי' והתפלה לעורר הרחמים[ו]: (כז) ותחת כסא כבודו כאבן ספיר • ונראה דצ"ל ותחתי' רומז לקרא (שמות כד) ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, דמפרש דהיינו כסא כבודו שהיא המ"ל דכתיב בי' כמראה אבן ספיר דמות כסא, וכמ"ש בזהר בכ"מ: (כח) וכאש מתלקחת סביבות לכסאו • אפשר נסמך למקרא (תהלים נג) אש לפניו תלך ותלהט סביב צריו, דמפרש האי סביב על הכסא דכתיב לפניו קאי, שהאש הולכת ומתלהטת סביבו לגרש צריו משם שמשם דין ומשפט יוצא לרשעים, ונקטי' בלשון מתלקחת, לימדנו לפי דרכו ביאור לשון מתלקחת דכתיב (שמות ט) ואש מתלקחת וגו' דהיינו הולכת (כמ"ש שם ותהלך אש ארצה) ומתלהטת כדכתיב כאן תלך כו' ותלהט כו': (כט) צדק ומשפט מכון כסאו • כמ"ש (תהלים שם) צדק ומשפט מכון כסאו, וכתיב (שם פט) צדק ומשפט מכון כסאך: (ל) ז' ענני כבוד סובבים אותו • כמ"ש (שם צז) ענן וערפל סביביו, ומפרש לי' על הכסא כדמסיים אח"כ צדק ומשפט מכון כסאו, ה"נ סביביו על הכסא קאי (ויתיישב בזה, דלא תקשה דביחזקאל כתיב כמראה אש וגו' סביב, דכאן בתהלים סביב הכסא קאמר), וז' עננים דקתני נראה שהן נסמכין על ז' ענני כבוד שהיו עומדים על ישראל במדבר כדילפינן להו במכילתא ר"פ בשלח, וכ"ה בזהר בכ"מ, ולשון ענני כבוד נראה יצא מדכתיב (ישעי' ד) ענן יומם כו' כי על כל כבוד כו' (ועיקרו מפני שכבוד ה' נראה בענן (שמות טז) לכן נקראו ענני כבוד להיפך מעננים שנזכרו במקרא לגנאי ח"ו), ויש לסמוך תמ"ש (תהלים יח) סביבותיו סכות ות"י (בשמואל ב כב) ענני יקר סחור סחור לי' (ואתיא כר"א פ"ק דסוכה (יא:) דסוכות ענני כבוד היו): (לא) ואופן הגלגל וכרוב וחיה • לימדנו בכפל לשונו לפרש שאופן הוא הגלגל וכרוב היא החי', וכמ"ש (יחזקאל י) לאופן להם קורא הגלגל באזני (וכן נקט כאן להלן מדבנו על האופנים כו' וחוזר ונקט גלגלי המרכבה כו', הכל להורות שהן אחד, וקצ"ע על לשון מדרש משלי שם דתני להו כתרתי, בליזו גשר האופנים עוברים ובאיזו גשר גלגלי המרכבה עוברים כו'), ועי' בפי' הגר"א על ההיכלות היכל א' שביאר שהן ב' דברים האופנים לבדם וכ"א מהן יש לו ד' גלגלים וכ' דמ"ש להם קורא הגלגל פירושו כמו וקרא זא"ז דמתרגמינן ומקבלין דין כו') • וכתיב (שם) היא החי' כו' ואדע כי כרובים המה, וכן מבאר להלן ד' חיות כו' והן הן הכרובים (ולפ"ז כפל לשון הוא מה שיסדו במטבע והחיות כו' פני כל אופן וחי' וכרוב כו', כיון שחי' וכרוב הכל אחד): (לב) נותנים לפניו שבח כו', כמ"ש ואשמע קול כנפיהם כו' קול המולה כקול מחנה ות"י קל מלולהון מודן ומברכין קדם רבונהון, וכתיב (שם ג) ואשמע אחרי קול רעש גדול בכי"מ וקול כנפי החיות כו', וקול האופנים לעומתם כו', וכמו שיסדו בקדושה, ולשון נותנין לפניו שבח, הוא כמש"ל אות י"א שזהו תכלית רצונו מברואים שאנו יכולין לייחס לו ית', ומצאנו בכמה מקראות לשון נתינת תודה לה' ונתינת כבוד, וכן יסדו ביוצר דשבת שבח יקר וגדולה יתנו לפני כו' (והוא מלשון המאמר דכאן, ומכאן נלמד שאף הנתינה לא שנאוה בלשון אליו (וכדרך שכתוב במקרא נתינה לה' בתודה וכבוד כנ"ל) רק לפניו, (ואני הייתי חושב תמיד שאולי עיקר וגכון להיות במטבע יוצר יתנו בפת"ח התי"ו, והוא מלשון עניית משרש תנה כמ"ש (שופטים ה) שם יתנו לדקות ה', ובכדי שלא להזכיר ענין נתינה לה', עד שהגעתי ללשון הפר"א דכאן, וראיתי כי נוסחא הישנה נאמנה): (לג) ודמות כסא כו' של ד' רגלים • שדמות כסא הוא עם ד' רגלים, ובהפ"ב דחגיגה (יב •) הזכירו רגלי הכסא כו' ובמדרש משלי פ"י אמרו רגל ראשון במה משתמש כו' רביעי במה כו', ובז"ח שה"ש (נד •) הכסא

הגהות

[ו] וי"ל שרומז כאן ע"ס דז"א, עטרה וכתר, הן כתר ודעת, עיניו חו"ב, מימינו ושמאלו חו"ג, חציו אש וחציו ברד ושבט של אש הן ת"ת שכולל חו"ג, והשבט הוא יסוד שנקרא שרביטא (והפרגוד י"ל הפרסא שכנגד טבורו) והדום מ"ל, ובלשון רגליו נכללין נ"ה, וכסא אבן ספיר דלהלן הוא מ"ל דפרצוף נוק' עי' זהר נח (עא:) ובכ"מ:

(לד) וארבע כנפים לאחת מהן שנא' (שם) וארבע' פנים וגו' • (לה) והם הן הכרובים (לו) כשהוא מדבר (לז) פני המורח מדבר מבין שני הכרובים פני אדם • וכשהוא מדבר פני (לח) הדרום מדבר מבין שני הכרובים פני אריה • וכשהוא מדבר (לט) פני המערב מדבר מבין שני הכרובים פני שור • וכשהוא מדבר פני הצפון מדבר מבין שני הכרובים פני נשר (מ) ולעומתם האופנים (מא) וגלגלי המרכבה • (מב) וכשהוא יושב על כסא רם ונשא (מג) וכשהוא משקיף על הארץ מרכבותיו על האופנים (מד) ומקול זעקת גלגלי המרכבה ברקים ורעמים יוצאין לעולם (מה) כשהוא בשמים רוכב

הכסא עומד על ד' עמודים כו', וכדמפ"ו שד' חיות הן קבועין על ד' הרגלים : (לד) וד' כנפים לא' מהן שנאמר וד' פנים וגו' לאחת להן, נראה שבא לבאר, דהאי לאחת להם, לאחת מן החיות הוא דקאמר ולא על הפנים קאי ולומר שלכל א' מן ד' הפנים ד' כנפים ונמצאו לכל חי' ט"ז כנפים כתרגומו של יונתן (שא"כ הי' לו לכתוב לאחד בלשון זכר, שפנים הוא לשון זכר, ובהגהות המיוחסות להגר"א הגיה בל' הפר"א במקום ד' כנפים לאחת מהן שנ"ל לאחד מהן נראה נתכוין לכך, שיהא זה חוזר על הפנים וכדברי ת"י, ולהלן (שם י) שקורא להן כרובים לשון זכר שינה בלשונו וכתוב לאחד), ושני הפירושים נמצאים בזוהר, ועי' ברים תז"ח (ענ •) : (לה) והן הן הכרובים. כמש"ל אות ל"א שבא לפרש שחי' וכרוב הכל א', ומפני שבמקרא כתיב בלשון יחיד היא החיה אשר ראיתי וכו' ואדע כי כרובים המה, וס"ד שעל חי' אחת לבד אמר זה שהיא כרובים, לכן הוצרך לפרש כאן שנית שהן הן כל הד' חיות הן הכרובים וכמ"ש כרובים המה לשון רבים : (לו) כשהוא מדבר כו' מבין שני הכרובים. הא דהדבור יוצא מבין הכרובים (וכן תני לקמן פל"א וכיון ששמיע קולו מבין ב' הכרובים כו'. וכן לקמן ס"פ ל"ג לגי' הילקוט שהבאתי שם), כן ת"י (אקרא דויהי קול מעל לרקיע) ובזמן דהוי רעוא קדמוי לאשמעא דבורא לעבדוהי נביי ישראל הוי קלא משתמע מעילוי רקיע מבין כרוביא, ונראה שעיקרו יוצא מדכתיב במשכן (שמות יט) ודברתי אתך מעל הכפרת מבין שני הכרובים וגו', וס"ל דכרובים דארון כעין כרובים של כסה"כ וכמ"ש (ד"ה א כח) ולתבנית המרכבה הכרובים זהב, וכמ"ש הרמב"ן ורבינו בחיי בפ' תרומה [ח] : (לז) פני המזרח מדבר כו' פני אדם. מפני שהכרובים קבועים על כל רגל ורגל של הכסא, לכן כשהקול יוצא מהכבוד נקט שיוצא מבין ב' הכרובים שעל ב' הגלים של אותו צד, ומשמעות הלשון דנקט בכל צד שני הכרובים פני כו', שבשעת הדבור הואיל ויוצא מבין שני הכרובים, הן נקראים באותה שעה שניהם בשם הכרוב של אותו הצד שהדבור מיועד לצאת שם, כגון אם ממזרח, שניהם נקראים פני אדם (וצ"ע איזה הוא השני מהצדדין שמצטרף אל פני אדם העיקרי שבמזרח להיות שני לו, שיהי' נראה הדיבור יוצא מבין שניהם, אם שעל הימין או שעל השמאל), אבל דחוק לפרש דשני כרובים קורא לשני הפנים של כרוב האחד של אותו צד שמדבר ממנו : (לח) הדרום כו' ב' הכרובים פני ארי' כו', מלשון זה נראה שלא כדברי המפרשים מ"ש דמות פניהם פני אדם, שפני אדם של כל חי' וחי' קבוע מלפניו לצד שהוא שם, ושאר הג' פנים היו לאחרי' ולצדדין, ועי' ז"ח יתרו ל"ג א', ואולי לסימנא קרי לי' בשם פני ארי' וכן כולן להודיע שם החי' של אותו צד, אבל הדיבור יוצא לעולם מפני אדם של אותו רוח : (לט) פני המערב כו' פני שור כו' פני צפון כו' פני נשר. ט"ס הוא וצ"ל להיפוך והמסורס במקראות. דפני שור מהשמאל שהוא צפון (וכדכתיב בפני ארי' מהימין ותנו לי' הכא שהוא בדרום), וכן מפורש בזהר ותיקונים בכ"מ דשור מהצפון [רק בפני אדם ובפני נשר, שאין מפורש קביעתן בקראי איזו לפניו במזרח ואיזו לאחריו במערב נמצאו מאמרים נראין כסותרין להורה בזה בזהר ותיקונים וביארם הגר"א בפי' ההיכלות ע"ש), וכ"מ אח"כ בהגהות המיוחסות להגר"א שהגיה בהיפוך : (מ) ולעומתם האופנים. כמ"ש (יחזקאל י) והאופנים לעמתם. וכן בעיקר המרכבה ברים יחזקאל כתיב והאופנים ינשאו לעמתם כו' : (מא) וגלגלי המרכבה. בגר' כ' לעיל אות ל"א שבא לפרש שאופן הוא גלגלי המרכבה (וכמ"ש (שם כ"ו) ורכב וגלגל • וכתיב (שם) גלגל ורכב) וז"ש באופנים דשלמה (מלכים א ז') כמעשה אופן המרכבה [שפי' המרכבה שלמעלה כמש"ל אות ל"ו) : (מב) וכשהוא יושב על כסא רם ונשא • פי' בעת שהושיבה כביכול ברא"ו כמלך על כסאו [שהיא הבריאה שנק' כסא] כמו שראה ישעי' על כסא רם ונשא : (מג) וכשהוא משקיף על הארץ מרכבותיו על האופנים • ענינו נראה כשהוא משגיח למטה במעשה התחתונים [שזהו לשון ירידה הכתובה בענינים אלו כמ"ש בזוהר נח (סה:) ת"ח וירד ה' לראות נחית מקודשא לחולא לאשגחא • והכוונה מבריאה לעולמות שלמטה ע"ש בכל המאמר], אז יורד במרכבותיו על האופנים בעשיה [ט], ולשון משקיף דתני הכא, נראה שרומז לפרש מ"ש (שמות י) וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן ויהם את מחנה מצרים, דהיינו שאז כביכול נתגלה וירד בכבודו להשגיח למטה בעשי' בכדי להפרע ממצרים, ורכב על האופנים שבעשיי' כרוכב על דבר שהנרכב בטל בכחותיו אל הנהגת הרוכב עליו, וכן כאן ע"י זה בהשגחה פרטי' של כבודו ית' בעשי', בטלה מעשה חיל פרעה ורכבו והוסר כח אופן מרכבותיו (שהוא חד ממך גלגלא דאתפקד עליי' [שהוא ס"ם שבגי' אופן] דאיתבר חילי' כמ"ש בזוהר בשלח (מח: מט •) בזה ע"ש), וז"ש ויהם, ע"י קול גלגלי המרכבה כדתני הכא ומקול זעקת גלגלי המרכבה כו' וכמ"ש (תהלים עז) קול רעמך בגלגל כו', ובים משתעי קרא כמ"ש שם לעיל מיני' גאלת בזרוע עמך כו' ראוך מים כו' ובתרי' בים דרכך כו' : (מד) ומקול זעקת גלגלי המרכבה ברקים ורעמים יוצאים לעולם • אין הכוונה על ברקים ורעמים תמידיים שבשעת הגשמים (שסיבתם נתבאר בפ' הרואה (נט •) טבעיית), אלא ר"ל בשעת ירידת גלגלי מרכבה להשגיח למטה בתחתונים אז רעמים וברקים יוצאים וכמש"ל ולפרושי קרא דקול רעמך בגלגל האירו ברקי' תבל רגזה ותרעש הארץ, דהיינו בגלגל המרכבה כשנגלה על הים (וכן מ"ש (תהלים צז) האירו ברקיו תבל ראתה ותחל הארץ, היינו ג"כ בשעה שה' מלך (כמ"ש ברים המזמור) על הארץ להגלות ליפרע מצריו כמש"ש ותלהט סביב צריו, וכתיב דאו כו' כבודו יבושו כו'), ובהגהות המיוחסות להגר"א הגיה ברקיע במקום ברקים, ולא ידעתי עדיין הכרח לזה, דהא בקרא כתיב נמי האירו ברקיו : (מה) כשהוא בשמים רוכב על עב קל שנא' וירכב על כרוב • לגי' הספר על עב קל ראוי להגיה המקרא שמביא ולגרום במקומו הנה ה' רוכב על עב קל (ישעי' י"ט), אבל באמת אע"פ שמצינו רכובו של הקב"ה על העבים כמ"ש השם עבים רכובו (תהלים קד), ועי' בזהר שלח לך (קע •) דמפרש על עב קל על השכינה, ובסבא דמשפטים (צח:) מפרש עבים רכובו מיכאל וגבריאל ועי' זהר בראשית (לב:), מ"מ עיקר פשוטו של מקרא זה דרוכב על עב קל משמע ודאי דלאו כשרוכב בשמים כדהכא נאמר, אלא כשיורד למשל בעולמות תחתונים וכדמסיים ובא מצרים (ועי' זהר בא (מג •) דאינון כענגין למרכב בהון לנחתא בארעא כו' הה"ד הנה ה' רוכב על עב קל כו', ע"כ נראה עיקר דגרסי' כשהוא בשמים רוכב על כרוב קל, וכ"מ בס"ד אח"כ הגי' בילקוט המכירי כ"י בתהלים י"ח (ומפני שלשון כרוב קל לא נמצא במקרא טעו לכתוב במקומו עב קל שכתוב במקרא הנ"ל), והוא נדרש שפיר מקרא דמייתי וירכב על כרוב, וכן ת"י בשמואל שם ובתרגום תהלים על כרובין קלילין, ותניא בברייתא דמדרש כונן פט"ו ובכל יום ויום יושב הקב"ה על כרוב עובר ושט בעולמות [י] הללו וכשהוא הולך רוכב על כרוב (וכסודי רזי

הגהה

[ח] והכוונה שכרובים הן נו"ה שהן נביאים, וז"ש בת"י לאשמעא דבורא לעבדוהי נביי כו' • ומביניהן הקול יוצא ומדבר • הוא מ"ל :

[ט] וז"ש ביחזקאל וארא החיות והנה אופן א' בארץ (ועי' בז"ח שה"ש (כ' ע"ב) מה שדרשו על לשון זה) שעל שמראה יחזקאל הי' ביצירה, ששם החיות, לכן עליהם אמר לשון וארא, כאדם שרואה דבר העומד לפניו בשוה, ועל האופנים אמר והנה אופן אחד בארץ, ר"ל למטה ממדריגתו אז בשעת המראה שעלה ליצירה :

[י] י"ח אלף עולמות דתני שם, וכ"ה בתז"ח (פ"ז ב) במ"י אלף כו' רכב כו' רבותיים אלפי שנאן (ר"ל כמ"ש בפ"ב דחגיגה דקרי בי' שאינן פחות תרי אלפי, ועי' בז"ח מ' ע"א וב') כו' • אינון ח"י עלמין דשט בי' כו' • אבל בזוהר שלח (קס"ב •) אמרו כד שליט כו' שאט במאתן אלף כו' אילין תרין כרובין ואשתאר חד • וע"ע בז"ח רות (סז א) ובאיכה (ע"א ד) ובתז"ח (עג ד), וברע"מ פנחס (רכז •) ות"ז (פט •) אמרו דהאי כרוב במט"ט, והכל עולה לענין אחד, ועי' בביאור הגר"א לזהר שלח הנדפס שפי' שהכרובין הן הדעת והיסוד, ותכוין למ"ש בס"ם סודי רזי ששם השני משם מ"ב שהוא ביסוד גי' בכרוב ורומז ע"ז שרוכב בי"ח עולמות ע"ש :

רוכב על עב קל שנאמר (תהלים יח) וירכב על כרוב וגו' • (מו) וכשהוא ממהר דואה על כנפי רוח שנאמר וירכב על כרוב ויעף וידא על כנפי רוח (מז) והחיות עומדות אצל כסא כבודו ואין יודעות מקום כבודו (מח) והחיות עומדות ביראת ובאימה ברתת ובזיע (מט) ומזיעת פניהם נהר של אש מושך ויוצא לפניו שנאמר (דניאל ז י) נהר די נור נגד ונפיק מן קדמוהי • (נ) שנים שרפים עומדים אחד מימינו של הקב"ה ואחד משמאלו (ישעיה ו) (נא) שש כנפים שש כנפים לכל אחד ואחד בשתים יכסה פניו שלא יביטו פני השכינה (נב) ושנים מכסות רגליהם שלא יראו פני שכינה (נג) כדי לשכח עמידת רגל עגל (נד) ובשתים מעופפים (נה) ומעריצים (נו) ומקדישים את שמו הגדול (נז) זה עונה וזה קורא ואומרים קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ

רזי ס"ז:) שהועתקה שם ברייתא זו הגי' על כרוב קל) : (מו) וכשהוא ממהר דואה על כנפי רוח • וכן ת"י, ובתרגום תהלים שם וכד מדבר בתקוף, ולשון וידא הוא במהירות כמ"ש (דברים כח) כאשר ידאה הנשר, שהוא לשון מהירות כנשר הש, ובמדרש כונן וסודי רזי שם הגי' וכשהוא חוזר טס על כנפי רוח, ואפשר דרש כדכתיב בשמואל וירא כרי"ש, שהוא כשחוזר ונראה בכבודו במקומו הוא טס על כנפי רוח (ויתפרש זה מכוין יותר בלשון המקרא דתהלים (קד) הנ"ל השם עבים רכובו המהלך על כנפי רוח, דקרי לי' מהלך מטום שחוזר ובא למקומו •) ופתאום (במהירות) יבא האדון בכבודו ומי העומד בראותו, ובהגהות המלהגר"א הגיה וכשהוא בשמים רוכב על כנפי רוח, ומחק לגמרי בבא דעל עב קל דרישא : (מז) והחיות עומדות כו' ואין יודעו' כו' • בהגהות המיוחסות להגר"א מחק זה מכאן, וכן נראה שהוא כפול להלן גבי עונות ואומרות בכ"מ, וגם הוא מקומו הראוי לו לפרש לשון ממקומו שאומרות החיות כבמפרש שם : (מח) והחיות עומדות ביראה כו' • אפשר דרש לי' בהא דכתי' רקיע כעין הקרח הנורא נטוי על ראשיהם מלמעלה, דהנורא נמשך על נטוי על ראשיהם, שהמורא הגדול נטוי' על ראשם (ואפשר יליף לה מל' נטוי' הכתוב אצל זרוע נטוי' שכתוב אחריו בכ"מ במורא גדול), וזהו שיסד הקלירי בסילוק יוצר יום א' של ר"ה ועל ראשיהם נטוי במורא דמות רקיע כו', ואפשר זהו שהקדימו כאן מלת ביראה קודם לבאימה וכל הני נגד הרגיל בש"ס תמיד להתחיל באימה ואח"כ ביראה ברתת כו', וכן יסדו במטבע יוצר אור באימה ביראה, ובקרא נמי כתיב (חבקוק א) איום ונורא הוא, אלא מפני שהוא נדרש מלשון הקרח הנורא, לכן הקדים ביראה לרמוז ע"ז (כענין מ"ש אוידי דאתי מדרשא חביבא לי' לאקדומי ברישא), ובטע"מ לריקאנטי בפי' הקדושה (לט:) הנוסחא במאמר הפר"א הכאן ג"כ ביראה קודם באימה : (מט) ומזיעת פניהם נהר של אש מושך ויוצא לפניו שנא' כו' • וכ"ה בפ"ב דחגיגה (יג:) מהיכן נפק מזיעתן של חיות וכן בב"ר פע"ח, ומפרש מן קדמוהי דקרא היינו מהאימה שמתייראין החיות מלפניו יתברך נגיד ונמשך הנהר, ועל שהן אש לכן זיעתן מושך ג"כ נהר אש, ונקט זיעת פניהם כמ"ש בזיעת אפך (ודרך הפנים להזיע תחלה לכל הגוף), וז"ל הגר"א בפי' להיכלות (היכל ב) ר"ל החיות עצמן מזדעזעין בהלוכן כמ"ש מזיעתן של חיות שנושאות את הכבוד והולכין והוא כמ"ש במעשה מרכבה (ז"ח יתרו ל"ג ב) שנוטלין להשיג מה שלמעלה וזהו זיעתן וז"ש בזיעת אפך (אפשר ר"ל שזהו ג"כ מאכלן שניזונין בו בהשגת מה מהאור שלמעלן אלא שאין אוכלין וניזונין ממנו כ"א ע"י זיעה) עכ"ל, ובילקוט ישעי' מסיים במאמר זה שלא יאכל אש אוכל אש (ור"ל דשכינה כמ"ש ביומא (כא:) ובזח"ג (כז:) אש אוכלת אש דשכינה), והיינו אם יתקרבו להשיג למעלה מהראוי להן, ועי' במאמר פרקי היכלות המובא בריקאנט"י על המצות שם : (נ) שנים שרפים עומדים • וכן יסד ר' בנימין ב"ר שמואל (באופן והחיות בוערות ליום א' של ר"ה) ולשמאל ולימין שני שרפי אש, ובסודי רזי (לבי) ושרף מפה ושרף מפה, וכ"מ ממ"ש בת"ז תכ"ח (סטי) ותרי אומות דריאה הן שרפים, ועי' בביאור הגר"א שם בארוכה, אבל בחולין (צא:) דאמרינן ג' כתות א' אומרת קדוש כו', ומסקי' דהיינו שרפים הוא דאומרים קדוש וכן ג' כתות, א"כ משמע שהרבה שרפים הן, ובתדא"ר פל"א שני אלפים רבבות כו' וכן שרפים כו', וכן בזהר בהיכלות דפ' בראשית ופ' פקודי מושב שרפים הרבה : (נא) שש כנפים שש כנפי' לכאו"א • פי' לכ"א מהן שש בס"ה (ובילקוט וטע"מ ריקאנט"י שם ומנהמ"א סי' צ"ו הגי' שש כנפים לכל אחד), ואין הפי' שיהי' לכ"א מהן שש כנפים מכל צד שיהי' י"ב בס"ה לכל א', וכן מוכח לקמן ר"פ י"ג ושרפים משש כנפים וס"ס כו' : (נב) ושנים מכסות רגליהם שלא יראו פני שכינה לשכח כו' • בהגהות המלהגר"א הגיה שלא יראו לפני השכינה (וגם לגי' פני השכינה, האי שלא יראו היינו יתראו בניקוד צירי היו"ד וקמץ הרי"ש), ובילקוט הלשון ובשנים יכסה רגליו דכתי' וכף רגליהם ככף רגל עגל שלא יראו כו', וכ"ה בויק"ר פכ"ז, וכאן נמי רמוז במה דתני לשון מכסות רגליהן לשון רבים, שהיה מלשון המקרא דישעי' דקיימינן בי' דכתיב בי' יכסה רגליו לשון יחיד, לומר שמכוין ללשון המקרא דיחזקאל דכתיב שם רגליהם ככף רגל עגל, ולשון מכסות נמי דנקט רומז לקרא דיחזקאל שתים מכסות להנה, ולומר דהני דמכסה רגליו לא אומעוט בימי יחזקאל וכדרב בפ"ב דחגיגה (יג:) דהני דאומרים שירה אימעוט (ואפשר יתפרש הא דכתיב לאיש שתים מכסות להנה ולאיש שתים מכסות להנה את גויתהם, דהיינו לאיש א' מהנה ד' כנפים שתים מהן מכסות גויתהם ושתים מכסות שהם הן המכסות רגליהן) : (נג) כדי לשכח עמידת רגל עגל, שהשרפים כתיב בהן עומדים, שעומדים תמיד על רגליהם כמ"ש בירושלמי ריש ברכות ובכ"מ במדרשות, ואם לא היו מכסין רגליהם, הי' כף רגל עגל עומד תמיד ח"ו למזכיר עון לפני המקום, ולשון לשכח נראה רומז למ"ש גם אלה תשכחנה שדרשוהו פ"ה דברכות (לב:) זה מעשה העגל, ובהגהות המיוחסות להגר"א הגיה שלא להשגיח עמידת כו' : (נד) ובשתים מעופפי' ומעריצים כו' • דיעופף היינו שאומר שירה כדכתי' וקרא זא"ז כו', וכמ"ש בחגיגה שם אותן שאומרות בהן שירה כתיב הכא ובשתים יעופף וקרא זא"ז, וכן מפורש ביחזקאל ואשמע קול כנפיהם ות"י כד מודן ומשבחן, וכתיב בעמדם תרפנה כנפיהן פי' בעמדם מלקלם (עי' פירש"י) תרפנה כנפיהן, הרי שהקילוס ואמירת שירה הוא בעפיפת כנפיהם כמתנשאים למעלה : (נה) מעריצים ומקדישים כו' • לשון זה והאי נקטי' לרמוז על מטבע סדר קדושה שיסדוהו נעריצך ונקדישך כסוד שיח שרפי כו' שהוא מיוסד על מקרא זה, ולשון מעריצים פירושו ענין גבורה ויראה, שבאימה ויראה משבחין כח גבורתו, ומקבלין מוראו תחלה ואח"כ מקדשין (וזהו שמכסין פניהם ורגליהם תחלה שלא יביטו פני שכינה כשמתנשאים אח"כ לעופף בשירת קדושתם, וז"ש עונים ואומרים ביראה קדוש וכמ"ש בארוכה במאמר פרקי היכלות המובא בטע"מ ריקאנט"י שם • והוא כנוסחת אשכנזים תחלה נעריצך ואח"כ נקדישך וכמ"ש (תהלים פט) נערץ בסוד קדושים רבה, נערץ תחלה ואח"כ יתקדש בסוד קדושים, ונוסחא ספרדית נקדישך ואח"כ נעריצך, וכ"ה לישנא דקרא בכ"מ כמ"ש (ישעי' כט) והקדישו קדוש יעקב ואת אלקי ישראל יעריצו (וזה הביא הרד"א) וכתי' (שם ח) אותו תקדישו והוא מוראכם והוא מעריצכם (ואף קרא דתהלים יש לפרשו כן שנערץ אחרי זה שכבר הקדישו אותו בסוד קדושים רבה) : (נו) ומקדישים את שמו הגדול, אף שבאמת לשון זה של קדושת שמו הגדול רגיל תמיד במדרשות, אבל כאן נ"ל שבמדומה נתכוונו לרמוז על לשון המקרא (יחזקאל לו) וקדשתי את שמי הגדול וגו' שמפורש שם בפרשה שקדושת שמו הגדול ב"ה הוא ע"י כשישראל עושין רש"מ ומתכבדים למטה (כמ"ש שם וידעו כו' בהקדשי בכם לעיניהם ולקחתי אתכם כו', וכן להיפך נא' שם ויחללו את שם קדשי באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו), ולפרש הא דקק"ק ה' צבאות קאתי, לומר שזהו קדוש שמו הגדול ב"ה כשימלא כבודו בארץ ע"י יריאיו שעושין רצונו (וז"ש ה' צבאות שזהו שם צבאות ישראל וכמ"ש (שמואל ב ז) ויגדל שמך כו' לאמר ה' צבאות אלקים על ישראל, וכן שנינו בפ"ו דברכות אלקי ישראל אלקי הצבאות כו'), ומקום לומר עוד שרומז לשלשה שבחים הגדול הגבור והנורא (ונקט הגדול הראשון שבהם וסמיך לאינך ג"כ (וגם כולן נכללין כלפי חסד בשם הגדול בשעת הקדושה והרצון) • שכנגדן הן ג' קדושות, כמ"ש בר"מ אמור (צג •) ומאן דשוי כו' בג' דרגין דאבהן כו' • ורמיזא נמי בשמ"ר פט"ו המלאכים אומרים קק"ק וישראל אומרים אלקי א"ו וכמ"ש בהגהותיי שם בס"ד) : (נז) זה עונה וזה קורא • כ"ה הגירסא גם בילקוט, ומשמעות הלשון לפ"ז, שאין עונים כלם כאחד רק כשזה עונה כבר אז קורא השני, ודבר תמוה הוא שיחלוק על מה שיסדו במטבע קדושת יוצר כלם כאחד עונים כו', ונתייסד ע"פ ת"י בקרא דוקרא זא"ז ומקבלין דין מן דין, כמ"ש רש"י בישעי' בשם מדרש דברייתא מעשה מרכבה, והביאו בטע"מ ריקאנט"י שם מפרקי היכלות, שזהו היראה שמתייראים שלא יקדים או יאחר וישרף, גם לשון עונה אינו מיושב יפה שמשמעותו עונה על קריית אחר (אם לא שנא' שכ"א עונה תחלה קדוש ואח"כ חבירו ואח"כ חוזר הא' לומר קדוש השני וכדמשמע בחולין (שם) שעונין מלה במלה ע"ש),

והיה

הארץ כבודו • והחיות (נח) עומדות (נט) אצל כבודו ואינן יודעות מקום כבודו עונות ואומרות בכל מקום שכבודו שם (יחזקאל ג יב) ברוך כבוד ה' ממקומו • (ס) וישראל שהם מיחדים שמו תמיד בכל יום (סא) עונים ואומרים (דברים ו ד) שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (סב) והוא משיב לעמו ישראל אני ה' אלהיכם המציל אתכם מכל צרות:

פרק ה

בשלישי (א) היתה הארץ (ב) מישור כבקעה (ג) והיו המים מכסים על פני כל הארץ • וכשיצא הדיבור (ד) מפי הגבורה (בראשית א) יקוו המים (ה) עלו מקצות הארץ ההרים והגבעות (ו) ונתפזרו על פני כל הארץ ונעשים

ובפי' נראה נכון דגרסי' איפכא זה קורא וזה עונה (וכתהמ"א שם הגי' זה עונה וזה קורא וזה קורא וזה עונה), ולפ"ז יש לפרשו שהקריאה היא שקוראין ומזמינין זה לזה להקדיש יחד, ואח"כ עונה חבירו הקדושה עם הראשון (או פי' עונה הנני להקדיש):

(נח) עומדות אצל כבודו וא"י מ"כ כו' • הרשב"ץ במגן אבות ח"ב (כה:) העתיק בלשון הפר"א (ושם להלן (כז:) כתבו בשם מהרז"ל פ' אין דורשין, וליתא שם לפנינו) במקומו לא נאמר (שהי' משמע במקומו הידוע להם) אלא ממקומו אפי' החיות הנושאים הכסא אין רואות אותו (ומסיים שם משני שהרקיע על ראשם), ובריש ת"כ ובבמ"ר פ"ס נשא אמר ר"ע אף החיות כו' שנא' כי לא יראני האדם וחי כו' ופי' הק"א דדרש וחי אלו החיות, ורבי' בחיי פ' תרומה הביא בשם הפר"א והחיות נושאות נראות נושאות והן נשואות, ולא נמצא זה לפנינו בפר"א: (נט) אצל כבודו • לעיל הלשון אצל כסא כבודו, וכתהמ"א שם הלשון, עומדות תחת כסא כבודו: (ס) וישראל כו' • לשון המקרא הוא (שמואל ב ז) ומי כעמך ישראל כו' (ולשון שהם מייחדים שמו כו' אם הוא נוסחא מדוייקת י"ל שלפרש לשון גוי אחד קאתי על שמייחדים שמו אחד בארץ כשם שמלה"ש מקדשי' ומייחדים שמו למעלה), והלשון מוכיח מתוכו שלפרש מטבע קדושת מוסף דשו"ט קאתי (וכשישבתי במכבר ש"ב שנת תקצ"ח הייתי נוהג לומר מאמר זה במקום קדושת מוסף שו"ט, כשם שתקנו הראשונים ברייתות במקום קדושה וקדיש וברכו כמובא ברוקח סי' שס"ב, ומה שלא תקנו לקדושת מוסף שו"ט, מפני שאינו מצוי שלא ישמעו, שבשו"ט כל העם מצויין בבהכ"נ, גם י"ל הואיל ואיכא למ"ד אין תפלת המוספין אלא בחבר עיר, לכן אף דלא קיי"ל הכי, לא חשו לתקן ליחיד שלא שמע קדושת מוסף •) שסדרו אחר בכי"מ נוסח ממקומו הוא יפן ברחמים ויחון עם המייחדים שמו בכל יום תמיד ואומרים ש"י (ואף הא דמפרש והחיות א"י מקום כבודו, נראה ג"כ שלפרש לשון הקדושה שואלים זה לזה אי' מקום כבודו קאתי), ולפמש"ל שקדושת המלאכים הוא ע"ז שמכה"כ ע"י שישראל עושין רצונו ומייחדים שמו בארץ, מתיישב יותר לשון זה בקדושה: (סא) עונים ואומרים שמע ישראל • האי עונים אין פי' שעונים על קדושת המלאכים, שא"כ יהי' משמע שהמלאכים מקדשים תחלה וישראל עונין אחריהם, וז"א דאמרי' בחולין (שם) ובב"ר שאין מלה"ש אומרים קדושה למעלה עד שישראל מקדשין למטה, וכן מבואר במאמר פרקי היכלות שבט"מ ריקאנטי הנ"ל, וע"ל ר"פ ל"ז מ"ש בזה בס"ד (ולפמש"ל דעל קדושת מוסף קאי, אולי י"ל שעונים על קדושת המלאכים שקדשו כבר בשחרית אחרי שקדשו ישראל אז קודם להם, אלא אחר שמסדרין ישראל קדושת המלאכים עונין ואומרים זה (וי"ל עונין אחרי ש"ץ העובר לה"ת קאמר): (סב) והוא משיב להם אני ה' אלקיכם המציל אתכם מכל צרה • כמ"ש (דברים כג) כי ה' אלקיך מתהלך בקרב מחנך להצילך, הרי כשהי' מתהלך בתיכם ונגלה עליהם אלקותו והשגחתו ממילא הוא מצילם ומושיעם מכל צרה, וי"ל לפמ"ש הרד"א בשם הגאונים (והביאו הב"י) טעם מה שאומרים שמע ישראל תוך קדושה מפני שגזרו על ישראל שלא לקרות ק"ש ואמרוהו בהבלעה בנעימה (ר"ל שלא ירגישו שהוא לשם מצות ק"ש, ועוד שק"ש היו רגילין לקרות מיושב כדאי' בחלוקות בני בבל ובני א"י (הנדפס סוף יש"ש על ב"ק) סי' א' וזו שבתוך הקדושה מעומד), וכשנתבטלה הגזירה קבעוה ג"כ לפרסום הנס על כן, וז"ש כאן ל' המציל אתכם מכל צרה (על לשון תשובת אני ה' אלקיכם שקבעו ג"כ בסוף הקדושה), כלומר מכל גזירות יציל אתכם ונהי' יכולין לקיים המצות כראוי (וז"ש ישמיענו כו' לעיני כל חי, בגלוי ובפרהסיא, ולא יצטרכו להסתיר קבלת עול מלכות שמים):

פרק ה (א) היתה הארץ מישור כבקעה • פשוטו משמע שר"ל שלא היו עדיין שם הרים ובקעות עד מאמר יקוו המים שאז נולדו כדמפ"ו • ולפ"ז חולק על מ"ש בב"ר ספ"ג ביום ראשון נבראו ד' דברים הרים שמים וארץ כו' (ולפמ"ש בהגהותיי שם בס"ד שצ"ל המים ניחא), וכ"מ ממ"ש (משלי ח) בטרם הרים הטבעו [והיינו הרים שהמים עומדים עליהם וזהו לשון הטבעו ועראב"ע שם] לפני גבעות חוללתי כו' ואח"כ כתיב עד לא עשה ארץ וחוצות כו' בשומו לים חקו כו' • משמע שהרים נבראו תחלה, קודם ששם לים חקו, דהיינו מאמר יקוו המים ועשה חול לים גבול חוק בל יעברנהו כדלהלן, וכ"מ מהני קראי דתהלים דכתיב תחלה על הרים יעמדו מים (שם קד) ואח"כ כתיב יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה יסדת להם גבול שמת כו' (והני קראי היא דאתי למידרשינהו כאן כמש"ל אי"ה), דמשמע שקודם שנקוו המים אל מקום אחד בשלישי כבר היו ההרים ועראב"ע שם (וז"ש כרפ"ב דחגיגה (י) והמים על ההרים כו'), ולפ"ז יתפרש מ"ש שהית' מישור כבקעה, מפני שהיו המים מכסים על פני כל הארץ אף על ההרים הגבוהים, אבל אין מיושב יפה הלשון היתה הארץ מישור כו', שהארץ לא היתה מישור רק שהמים הי' ע"פ ומתוכלא הי' מישור כדרך המים, ולא הי' לו לומר רק הי' המים מכסים כו' ועמש"ל בכ"ז אי"ה: (ב) מישור כבקעה • כ"ה מפרש לשון בקעה וכדלקמן פכ"ד ומצאו בקעה שכולה מישור כו' (שזהו לשון בקעה כאלו נבקעו במלקט והושוו ממנה כל מקומות הגבוהים), ויצא הלשון ממ"ש (ישעי' מ) כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והי' העקוב למישור והרכסים לבקעה, הרי כשינשאו הגאי' וישפלו ההרים וגבעות קוראו מישור כבקעה (וכן מצינו לשון בקעה ומישור משמשים לענין א' שבישעי' (סג) כא' כבהמה בבקעה כו' רוח ה' תניחנו, ובתהלים (קמג) כא' רוחך כו' תנחני בארץ מישור): (ג) והיו המים מכסים ע"פ כל הארץ • כמ"ש (תהלים קד) תהום כלבוש כסיתו, ומפרש לי' דהיינו שהי' מכסה הארץ, ולפמש"ל שהרים היו קודם בארץ בתחלת הוויתה והיו מתחת למים וז"ש (בסוף מקרא זה) על הרים יעמדו מים, מכוין הלשון מכסים ע"פ כל הארץ שר"ל כמו במבול שכתוב שם (בראשית ח) כי מים ע"פ כל הארץ, שהיינו כמ"ש ויכסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים (אשר ע"כ לא מצאה היונה מנוח לרגלה אף על איזה הר גבוה), וז"ש אח"כ בל ישובון לכסות הארץ, שמתחלה היו מכסין את כולה, ולא היתה נראית היבשה כלל וכמ"ש ותראה היבשה: (ד) מפי הגבורה • נקט כאן לשון הגבורה, מפני שהמים נקראים עזים [וז"ש שהי' העולם מים במים למשל תוקף הדינין וגבורות כמ"ש ז"ל], לכן כדבור אליהם הי' בגבורה, ובא לפרש מ"ש (בתהלים שם) מנערתך כו' הוא דבור יקוו המים שהיה בגבורה וכמ"ש (שם כט) קול ה' על המים וגו' הרעים על מים רבים, וכתי' רעם גבורותיו מי יתבונן (איוב כו) הרי שהקול ברעם נקרא גבורה (וכתי' שם סו) הפך ים ליבשה וגו' מושל בגבורתו עולם, הרי שהשיבת ים ליבשה נקרא גבורה (ושם בקריעת י"ס מיירי, וגם שם היו רעמים וכמש"ל ספ"ד אות מ"ד): (ה) עלו מקצות הארץ ההרים והגבעות ונתפזרו ע"פ כל הארץ ונעשו כו' • פשט הלשון הי' משמע כמש"ל אות א' שהרים וגבעות היו כבר מקודם לכן תחת המים וכשאמר יקוו עלו ונתגלו מתחת למים, אבל אין מיושב לשון מקצות הארץ גם לשון ונתפזרו שהרי לא נשתנו ממקומם (ובדוחק י"ל שבאמת תחלה נבראו בקצות הארץ, וכשנקוו המים נתפזרו ע"פ כל הארץ בכדי לכבוש על התהומות וכמ"ש בב"ר פל"ג אקרא דכהררי אל וגו' תהום רבה, שההרים כובשין על התהומות שלא יעלו ויציפו העולם, אבל הוא דחיק, וגם לא נזכר בפר"א רק גבול החול להלן, ולא גבול ההרים), גם לשון ונעשים עמקים משמע שאז הוא שנעשו ולא היו תחלה, ובהגהות המייחסות להגר"א הגיה ג"כ עלו מקצות הארץ ונעשו הרים וגבעות, והכוונה שבמאמר יקוו המים אל מקום אחד, הוא שנעשו ההרים והגבעות, כי מהתרגשות המים מקול רעמו של הקב"ה יחפזון ומזה נדחקו גושי עפר למעלה (שהעפר הי' אז לח ולא יבשה לגמרי [ועז"ח (יג ב) שדרשו מלשון ותראה היבשה בה"א הידיעה דיבשה הוות קודם בלא לחותא בין מיא], ואף מצומק הארץ שהיתה יבשה נדחקו בכח שטף המים, וכאשר עינינו רואות גם עתה מרעש הארץ נחלים ישטופו ויעלו הרים ויצמחו בקעות, ועמש"ל אות ח' בשם ז"ח שה"ש) ונצמחו ההרים וממילא נולדו עמקים לקבל המים לתוכו, ואפשר דרש מ"ש יעלו הרים ירדו בקעות על זה, שמגערתו ומקול רעמו עלו ההרים וירדו הבקעות (אע"פ שפשטי' על המים נאמר וכדמסיים אל מקום זה יסדת להם, למדנו דרך דרש לפי דרכם שמזה נולדו באותה שעה הרים ובקעות): (ו) ונתפזרו ע"פ כל הארץ •

בילקוט

(ז) ונעשים עמקים על תוכה של ארץ ונתגלגלו המים ונקוו לעמקים שנאמר (שם) ולמקוה המים קרא ימים (ח) מיד נתגאו המים ועלו לכסות הארץ כבתחלה עד שגער בהם הקב"ה (ט) וכבשן ונתנן תחת כפות רגליו (י) ומדדן בשעלו (יא) שלא להוסיף ולא לגרוע (יב) ועשה חול גבול לים (יג) כאדם שהוא עושה גדר לכרמו (יד) וכשהן עולין ורואין את החול לפניהם חוזרין לאחוריהם שנאמר (ירמיה ה כב) האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים • (טו) ועד שלא נקוו המים נבראו המאורות והתהומות (טז) ואלו הן התהומות אלו שמתחת לארץ שהארץ ...

בילקוט הגי' ונתפרדו וכ"ה בהגהות המיוחסות להגר"א, ובשוח"ט מז' צ"ג (שהועתק שם מאמר זה של הפר"א בלשונו וכן במה מאמרים מן פי"ע ופ"כ הועתקו שם ובמזמור שלפניו.) הגירסא ונתפרצו, נראה ט"ס וצ"ל ונתפרדו, ואם נפרש שעל ההרים קאי שעלו ע"פ כל הארץ, עולה יפה ביותר לשון נתפרדו, שלא במקום א' מחוברין יחד נעשו ההרים רק נתפרדו כא"א במקומו [ובזהר פי' הרי בתר עורי פירודא], אבל אם נפרש שהוא חוזר על המים, שכשעלו ההרים מיד נתפזרו המים בין ההרים והלכון ע"פ כל הארץ ומזה הוא שנעשו העמקים על תוכה של ארץ ונתגלגלו המים ונקוו לשם, לפ"ז עולה יפה יותר לשון נתפזרו שהמים מתפזרין לכסות פני כל הארץ (ולא בפירודא, כי רק תהום ההרים הוא שהפריד שטח המים זה מזה) : (ז) ונעשו עמקים כו' ונקוו לעמקים שנא' ולמקוה המים קרא ימים • בשוח"ט שם הגי' ונעשו עמקים עמקים, נראה מפני שנא' בלשון יקוו המים אל מקום אחד, ולזה מפרש שכל העמקים (פי' מקומות העמוקים שנעשו בארץ לקבלת המים) שנקוו המים לתוכן כלן קרוין בשם מקום אחד לפי עיקרו הים הגדול ותהומותיו, ושאר כל הימים ונהרות ומקוה המים אינן אלא מקוות מים שדרך עליהן הולכין אל הים, והיינו כדר' יוסי בספרי פ' עקב ומייתי לה בב"ר פ"ה והלא ים א' הוא ומת"ל ימים כו' (ולא כר' יהודא בפי"ד דשבת (קט׳) דאמר ים הגדול כמקוה ולא נא' ימים אלא שיש בו מיני ימים הרבה, דס"ל דמקוה המים קאי על מקום אחד דרישי' שהוא אוקיינוס כמ"ש בב"ר שם, אבל שאר ימים ונהרות אינו בכלל לשון מקוה המים (ואף לר"מ דהתם לא אמר כ"א כל הימים כמקוה ולא הנהרות), ומתבאר ממילא דיב"ג דאר"י היינו אוקיינוס ולא ים הגדול שבתורה הסיבב א"י וכמ"ש בתשובה להגאון מוהר"י מקארלין ז"ל בזה), ובהגהות המיוחסות להגר"א הגיה ונקוו למקום אחד שנא' כו' ונ"ל דאתי' כר' יהודא דבי"הג מיירי, וקראו ימים ל' רבים מפני שיש בו מיני ימים הרבה, אבל הלשון ונעשו עמקים, והפרש לגי' השו"ט עמקים עמקים, לא משמע כגי' זו : (ח) מיד נתגאו המים ועלו לכסות כו'. עד שגער • זה דרש מ"ש (תהלים שם) מן גערתך ינוסון כו' הרי שהוצרך לגעור בהן (וע' בז"ח ר"ת (נט ד) ובריש ז"ח שה"ש (מח ד) ושם אי' הוציא הקב"ה מן הרקיע רעמים וזועות (ועמש"ל אות ה') ונסו המים כו'), וכן ממ"ש את"ז בל ישובון לכסות הארץ נשמע שרצו לשוב לכסותה כבתחלה עד שגער ועשה להן גבול [א], ולשון זה דנתגאו המים, נראה שילא ממ"ש (איוב לח) ואשבור עליו חוקי וגו' ואומר עד פה תבא וגו' ופא ישית בגאון גליך (ובבריית עולם מיירי כמש"ל איפה היית ביסדי ארץ וגו), דהיינו שנתגאה בגליו לשוב לכסות הארץ עד ששם לו חוק גבול בחול כדלקמן בסמוך וכן הרגיל לכתוב בים ומים לשון גאוה כמ"ש (תהלים פט) אתה מושל בגאות הים, וכתיב (יחזקאל מז) כי גאו המים, וי"ל שלכן כתיב הא דנשאו נהרות וגו' במזמור ה' מלך גאות לבש (תהלים צג) שזה מכלל שבח גאותו של הקב"ה בעולמו, שנראית בממשלתו על גאות הים והמים (והוא נדרש בבריאת עולם בב"ר ושוח"ט שם ועי' ז"ח יג ב), וכן י"ל ז"ש כי גאה גאה ות"א אתגאי על גיוותניא, שהמים הם גאים ועמש"ל פמ"ב בס"ד : (ט) וכבשן ונתנן תחת כפות רגליו, כמ"ש (איוב ט) ודורך על במתי ים (ובבריית עולם מיירי כמ"ש רש"י שם), וכן מבואר בשוח"ט מז' צ"ג כבש עליהן ויצא תבן הרוח שנא' יעצור במים ויבשו (שם יב) וכה"א ודורך על במתי ים ועי' ב"ר רפ"ה, ומלשון ונתנן תחת כפית רגליו (וכ"ה הלשון בילקוט, אבל בשוח"ט שם ליתא לתיבת ונתנן) משמע שלגבורות הוא שניתנו כן שיהיו כבושין תחת כפות

רגליו, ואפשר יהי' סמך לזה מ"ש (תהלים עז) בים דרכך ושביליך במים רבים ועקבותיך לא נודעו והיינו עקבותיו (אשר כל הארץ במשלה בשם הדום רגליו, ועקבותיו שהן כפות רגליו על המים) כביכול על המים נתונין לכבשן שלא יציפו העולם ולא נודעו, וי"ל סמך לזה ג"כ שזהו שכתוב בירדן (יהושע ג) והי' כנוח כפות רגלי הכהנים נושאי ארון ברית ה' אדון כל הארץ במי הירדן מי הירדן יכרתו, שניתן אז כח בכפות רגלי הכהנים (ע"י ארון ה' שנשאו) מעין כח שיש בכפות רגלי' שבשיעור קומה שלמעל' שיכרתו ויכרתו המים מפניהם, וז"ש (תהלים סו) בנהר יעברו ברגל (שרומז למעברות הירדן), שברגל הוא שניתן הכח הזה אז [ב] : (י) ומדדן בשעלו • כמ"ש (ישעי' מ) מי מדד בשעלו מים, ושעלו היינו פסיעת רגליו כשדרך עליהן מדדן בשעלו : (יא) שלא להוסיף ולא לגרוע • שזהו ענין מדידה שיהיו במדה מכוונת תמיד, ועיקרו רומז לקרא (איוב לח) ואומר עד פה תבא ולא תוסיף ופה ישית בגאון גליך, דעד פה כו' ולא תוסיף היינו שלא להוסיף, ופא ישית בגאון גליך היינו שנלטוש שמקום זה ישית עליו גאון גליו ולא תגרע, וכן מ"ש (משלי ח) בשומו לים חוקו ומים לא יעברו פיו י"ל כן דחוקו היינו שלא יגרע, ולא יעברו פיו היינו שלא יוסיף, וכן מ"ש (ירמי' ה) חק עולם ולא יעברנהו (וז"ש (קהלת ג) כי כל אשר יעשה האלקים הוא יהי' לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע והאלקים עשה שייראו מלפניו, שדרשוהו בקה"ר שם וב"ר פ"ה ורבה אאזינו בתחלת ברייתו של עולם כא' יקוו המים מתחת השמים וכ"כ לתה ותראה היבשה כו' ע"ש בהגהותי בס"ד) ועי' בתז"ח (עט א) שנעשה זה בשיעורא דקו המדה ע"ש : (יב) ועשה חול גבול לים • כדמפ"ו מקרא דאשר שמתי חול גבול לים, ובדכתיב כאן נמי (תהלים שם) גבול שמת בל יעברון, שהוא גבול החול, ועי' בז"ח רות (שם) עד שגער בהן ונסו כו', ואע"פ שהיו נסין לא היו משתככין כו' מה עשה כו', וכן צ"ל כאן שלכן הוצרך הגבול אחר הגערה (שמפני תוקף הדינין שבהן שלא יתגברו כשחוטאין יושבי תבל הוצרך לעשות להם גבול לעצור בעד מדת הדין הפועלת בהן), ובמדרש כונן פ"ג העיזו לפני הבורא לפיכך נק' מים עזים כו' : (יג) כאדם שעושה גדר לכרמו • בשמ"ר פט"ו ותנחו' תזו' שרה הגי' בב"ו שהוא מכניס בהמתו לדיר ונועל המסגר בפני' (והוא כלשון המקרא (איוב שם) ואשים בריח ודלתים) שלא תצא ותרעה את התבואה, וכאן דנקט גדר לכרמו הנמשל הוא שהגדר ליבשה שלא תיזק מן המים, ולפי משל השמ"ר המסגר הוא בפני המזיק שלא יצא להזיק : (יד) וכשהן עולין כו' חוזרין לאחוריהם . ז"ש (ירמי' שם) ויתגעשו ולא יוכלו והמו גליו ולא יעברנהו : (טו) עד שלא כו' נבראו המאורות והתהומות. גי' הכתיבה ודאי ט"ס דמאורות אמאי בעי הכא, ומאורות נתלו ברביעי, ואור נברא בראשון, ואולי לגי' הספרים צ"ל המעיינות והתהומות וכמ"ש (משלי ח) באין תהומות כו' באין מעיינות נכבדי מים כו' ואח"כ כתיב בשומו לים חוקו כו' דהיינו כשנאמר יקוו המים וכמש"ל אות י"א וכן ביאר בפי' הגר"א במשלי שם, וזהו שמפרש להלן אלו הן תהומות כו' ואח"כ וכל המעיינות כו' (אבל בשוח"ט שם [שהובא כל מאמר זה שם כמש"ל אות ו'] ליתא להא דהמאורות כלל, וכן מצאתי אח"כ בילקוט המכירי כ"י שהעתיק מאמר הפר"א הזה בתהלים מז' קל"ו ואין שם תיבת המאורות : (טז) אלו הן התהומות אלו שמתחת לארץ • משום שבכ"מ במקרא לשון תהום על קרקע הים, לכן מפרש שתהומות אלו דקאמר שנבראו עד שלא נקוו המים, הן שמתחת לארץ (ובסודי רזי (יתי) משמע שמפרש הכל כאחד ע"ש), ובמדרש כונן

הגהות

[א] וקראי דשירת דוד (שמואל ב כ"ב ותהלים יח) ויראו אפיקי ים ויגלו מוסדות תבל מגערתך ה' נמי מידרשי לענין זה של בריאת עולם (אע"ג דפשטי' בקריעת ים סוף מיירי וכמ"ש (תהלים ק"ו) ויגער בים סוף ויחרב, ועי"ל פמ"ב) שע"י בערתו הוא שנגלו מוסדות תבל כשנסו המים :

[ב] ונראה שז"ש לקמן ס"פ כ"ב בדור המבול שהיו פושטין כפות רגליהם וסותמין את התהומות (וכן בב"ר פל"א אמרו א' מהגבורים נותן רגלו על התהום וסתמו), שהיו עושין כן בכח שמותיו של הקב"ה שהיו יודעין ע"פ שיעור קומה שבכף רגל יש כח לסתום בעד המים, וז"ש בפ' חלק (קטי) דבר א' יש לנו ועקב שמו (מי' שם אמרוהו אם מן השמים הוא, אבל אם מן הארץ אמרו שם שיחפוה בעששיות של ברזל), שהוא כח עקב זה, וז"ש שם הריני מביאו מבין עקבי רגליהם שנא' נכון למועדי רגל, שהיו רגליהם מועדות ומחליקות מע"ג התהומות ע"י רתיחת המים, וכן י"ל שז"ש סנחריב (מלכים ב יט וישעי' לז) ואחריב בכף פעמי כל יאורי מצור, כאלו מייחס לו כח אלקי להחריב בכף רגל מי יאור :

(יז) שהארץ על התהומות נרקעת כאניה (יח) שהיא צפה בלב ים כך הארץ מרוקעת על המים שנאמר (תהלים קלו) לרוקע הארץ על המים • (יט) ופתח לגן עדן פתח בה (כ) והוציא ממנה נטעים על פני כל הארץ כל מיני עץ אילן עושה פרי למינו (כא) וכל מין עשב ודשא נטע מהם (כב) ובהם זרעם על הארץ שנאמר (בראשית א) אשר זרעו בו על הארץ וגו' • (כג) וערך שלחן לבריות עד שלא נברא העולם (כד) שנאמר (תהלים כג) תערוך לפני שלחן • (כה) וכל המעיינות עולין מן התהומות להשקות כל הבריות • ר' יהושע אומר (כו) עוביה של ארץ מהלך ששים שנה ותהום אחד שהוא (כז) אצל גיהנם נובע ומוציא מים חמים (כח) הענוג לבני אדם • אמר ר' יהודה (כט) פעם אחת בכל חודש וחודש (ל) סלונות עולין מן התהומות ומשקין

כונן מנויים ז' תהומות שתחת ז' ארצות ע"ש ובסודי רזי (לה•) : (יז) שהארץ על התהומות נרקעת כאני' כו' • (ובילקוט המכירי כ"י הלשון על התהומות צפה וגו' דהכא עדיפא כלשון המקרא לרוקע כו' שמביא) , פשט הלשון משמעו כדברי הקדמונים שחצי הכדור משוקע במים , אך לשון לרוקע וכן נרקעת דהכא דתני על המים הו' משמעו כרקיע וציפוי ע"פ כל המים , והי' אפשר לפרשו על מים שבעובי האדמה שהם תהומא רבא כמש"ל פכ"ג או"ה, אבל לשון כאני' שהיא צפה כו' משמע ודאי שלמטה משוקעת במים , ואפשר מפני שרוב הכדור משוקע במים (ותולק על המדרש שהביאו התוס' בפסחים (לד•) ובחגיגה (יב•) שליש ים , או י"ל שכאן עם צירוף כל מי הנהרות והאגמים יחד ודאי כל הישוב קטן יותר מהמים בשטחו) , לכן המשילו כאני' שהיא צפה בלב ים , והאי על המים אין פירושו עליהם מלמעלה , אלא אף גם מים המגולים לפנינו ע"פ כל הארץ הרי הארץ לגבי המים כאני' בלב ים : (יח) שהיא צפה כו' • לאו דוקא צפה, שהארץ לעולם עומדת בדבר ה' כמ"ש איוב (כו) תולה ארץ על בלימה : (יט) ופתח לג"ע פתח בה • לפמש"ית להלן או"ה שהוא נמשך למטה לענין הוצאת הנטעים מג"ע לארץ , אתי שפיר שייכות המאמר כאן שמפ"ו עניני יום השלישי תדשא הארץ, אבל אם נפרש הא דהוציא ממנה נטעים הוא מן הארץ ולא מג"ע כמשית"ל או"ה , יש לפרש סמיכות ענין זה לכאן, שהפתח הוא דרך הים המסבב הארץ כים לאני'[ג] : (כ) והוציא ממנה נטעים ע"פ כל הארץ כו' • אם האי ממנה הוא מן הארץ , א"כ לא הו' לו לחזור להזכיר ע"פ כל הארץ , שהב מדבר, והו"ל ע"פ כולה , גם יש לדקדק מה שפירש כאן תחלה עץ אילן עושה פרי ואח"כ עשב ודשא , היפך סדר הכתובים בצווי ובמעשה הכל דשא עשב קודם עץ פרי, לכן נראה נכון יותר לפרש דהאי הוציא ממנה היינו מג"ע (דרך הפתח שהזכיר כאן בסמוך כמש"ל באות הקודם) וכ"ה הלשון בילקוט המכירי כ"י ופתח לג"ע פתח בה שממנה נוטעה כל פרי הארץ , והיינו שמפרש מ"ש ויטע ה' אלקים גן בעדן מקדם , היינו מקדם לצמיחתן על כל הארץ וכן פי' בז"ח (י"ד ב) ותני אר"ש כו' שבג"ע תחלה ואח"כ הצמיחה לכל העולם, וכן נראה דעת אונקלוס שתרגם מלקדמין (שאין ר"ל קודם לב"ע כמ"ש כת"י) וערמב"ן ועמש"ל פ"ג אות י"ז שכן נראה דעת המדרשים שלא חשבו ג"ע בז' דברים שנבראו קודם שנה"ע (אלא שהפר"א חשיב לי' וא"כ סתרי דבריו כאן לשם , וצ"ע) , ואח"כ הוציא משם נטעים ע"פ כל הארץ (ובב"ר הזכירו ענין זה בהיפוך שנטיעות כקרני חגבים היו ועקרן הקב"ה ושתלן בג"ע) , וא"ש מ"ש שם בג"ע ויצמח ה' אלקים וגו' , וכאן בארץ כתוב ותוצא הארץ וגו' (וכמו שהרגישו בז"ח שם ואמר ר"י שבג"ע הצמיח הקב"ה ולכל העולם הצמיחה הארץ) , שבג"ע נצמחו יש מאין לכן כתיב ויצמח וכתיב ה' אלקים , ואח"כ בכל הארץ הוציא נטעים מג"ע , לכן כתיב תוצא הארץ מדבר שכבר נתהוה שרשו בג"ע , ומיישב ג"כ מאי דנקט אילנות תחלה לעשבים , כי בג"ע שם אין כתיב אלא כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל , ועשבים ודשאים לא הוזכרו (ועמש"ל פי"ב אות ח' בזה בס"ד) שם, ומ"ש כאן וכל מין עשב ודשא נטע מהם , משמעות , שמהם מן האילנות שהוציא מג"ע מהן עצמן נטע עשב ודשא ג"כ , וזה פלא איך יהיה זה מן האילנות , וע"כ הי' זה בריאה יש מאין , א"כ ל"ל מן האילנות (ואפשר ר"ל שהאילנות הי' סיבה לצמיחת העשבים ודשאים , וכן ידוע גם עתה שבין צל האילנות מתגדלים התבואות וזרעים בטוב יותר) , ובכתובים הקדימו העשבים ודשאים לאילנות, כי הוצאתם מן הארץ היא ניכרת בזריזות יותר מהוצאת האילנות

כי אף האילנות כשיוצאין מהארץ אין נראין אלא כעשבין וכמ"ש בב"ר כקרני חגבים כו' : (כא) וכל מיני עשב ודשא כו' • הקדים עשב לדשא היפוך סדר הכתוב תדשא הארץ דשא עשב , לבאר שדשא היא מין עשב ג"כ וכפי' הרמב"ן , ושלא נטעה לפרש שדשא הוא לשון צמיחת עשבים כמו תדשא כדפירש"י : (כב) ובהם זרעם על הארץ שנא' כו' , קמ"ל דאשר זרעו בו על הארץ לא קאי אל עץ פרי דסמיך לי' לחודי' . אבל מיני עשבים רבים לכאורה אין ניכר בהן שיש זרע שיהיו חוזרין וצומחין ממנו , לכן ביאר שעליהם ג"כ קאי אשר זרעו בו (וגם זה י"ל טעם שאיחר כאן דשאים ועשבים לאילנות כדי לסמוך להן אשר זרעו בו) , שבכלן יש מין זרע אף שלא נראה לנו לעין : (כג) וערך שלחן לבריות עד שלא נברא העולם • נראה שצ"ל עד שלא נבראו בעולם , ור"ל עד שלא נבראו הבריות בעולם ערך לפניהם שלחן (ולפמש"ל דהוציא נטעים מג"ע , וג"ע נברא קודם שנברא העולם כדלעיל פ"ג אולי יש לדחוק ליישב לשון קודם שנברא העולם) : (כד) שנא' תערוך לפני שלחן • דרש לפני קודם שנבראתי כבר ערכת שלחן למזוני , ובסנהדרין פ"ד (לח•) ובויק"ר רפי"א דרשו לה מן אף ערכה שלחנה שיכנס לסעודה מיד (ובויק"ר שם מפרש לה מהאי קרא תדשא הארץ) : (כה) וכל המעיינות כו' להשקות כל הבריות • הוא ג"כ מענין מאמר הסמוך שערך שלחן לאכילה לפני כל הבריות , ומפרש השתא שכן ערך ג"כ מעיינות להשקות כל הבריות (ובויק"ר שם מסכה ייגה יקוו המים כו') , ומאמר זה נראה רומז לקרא דתהלים (שם) המשלח מעיינים בנחלים כו' ישקו כל חייתו שדי ישברו פראים צמאם וגו' : (כו) עביו של ארץ מהלך ס' שנה • כ"ה גם בילקוט תהלים מ"ב רמז תשד"ש ובתה"א לרמב"ן שער הגמול (צ"ז א) , אבל בפ"ט דפסחים (צדי) ובירושלמי פ"ק דברכות תני משמי' דר"י עביו של רקיע מהלך נ' ש:ה א' מעשרה ביום ומסיים בירושל' שם כעוביו של רקיע כך עוביו של ארץ ושל תהום , ויליף לה בגז"ש , וכ"ה בב"ר פ"ד • ובפסחים שם מפורש דחשבון נ' שנה הוא לת"ד מע"ה עד נ"ה מהלך ד' מילין , ואיכא מ"ד שם ה' מילין , ולדידי' י"ל שעוביו של רקיע (וה"ה של ארץ דילפינן מינה בגז"ש) רביעית יותר על נ' שנה ועולה ס"ב שנה וחצי , וי"ל דפורתא לא דק ולא חשיב ב' שנים ומחצה היתרים על ס' [ובפסחים שם אמרו למ"ד ה' מילין עוביו של רקיע א' משתה ביום אלא דליתותב בהא ע"ש] : (כז) אבל גיהנם כו' מים חמין כדאמרי' פ"ג דשבת (לט•) לרבנן דחמי טבריא תולדות האור הן דחלפי אפיתחא דגיהנם (ובפ' חלק (קח•) אמרי' דאשתייר מימי המבול , התם נמי רותחין היו ממה שהרתיח עליהן גיהנם מלמטה וע"ל ס"פ כ"ב) , וכן הוא בז"ח (יא•) דמים הרעים יוצאים מגיהנם והייט מרים כדמוכח שם בעובדא דרחב"א ע"ש, וכן הן רוב מים החמין , ולכן קרינן להו במתני' פ"ח דפרה מים מוכין למלוחים ופוסרין : (כח) תענוג לבני אדם • פי' לרחיצה ולימדנו לפי דרכו פי' ותענוגת בני האדם (קהלת ב) דהייט כמ"ד בקה"ר שם דימוסאות ומרחצאות : (כט) פ"א בכל חדש כו' • בב"ר ס"פ י"ג חרוב וסקמה א' לל' יום תהום עולה ומשקה אותן שנא' לרגעים אשקנה [ד] , וכאן י"ל דילפינן מאי יעלה מן הארץ מדכתיב לע"ל (יחזקאל מז) ועל הנחל יעלה וגו' לחדשיו יבכר וכמ"ד בירושלמי דשקלים פ"ו ותענית פ"א דהייט בכל חדש [דרך רמז י"ל שבפסוק זה שמביא ואד יעלה כו' , יש בכיון שלשים אותיות רומזים ע"ז שא' לשלשים יום אד יעלה והשקה כו'] : (ל) סילונות• הייט צנורות בלשון יוני כ"כ במ"ע ואולי עיקרו מלה"ק סילון קוצים דקים חדים , כן סלונות הן מיני

הגהות

[ג] ובסודי רזי (טוי) כתב והר מפסיק בין העולם לג"ע ודרך אותו הר הביאו המלאכים את הבהמות (ולא נתברר לי בהמות אלו מה הן, וכמדומה שצ"ל את הנטיעות , והיינו כמ"ש כאן שהוציא נטעים מג"ע לארץ) , ומשמע שההר הזה ר"ל באוקיינוס יש כמו הר ואי המחבר ג"ע עם הארץ (ועי' שם להלן (יח•) שכתב וכמו מעבר לאוקיינוס יהי' תהו ובהו) , ולהלן שם במעשה דאלכסנדר (דשלהי תמיד) כתב שמוכיח שבא לג"ע שפתחו תחת הרקיע הוא :

[ד] וי"ל שהוא לפמש"ל פ"ז דשעה מיומו של הקב"ה הוא פ"ד שנה ועיקרו בדקדוק פ"ג שנה ושליש כדלקמן פמ"ב , ורגע דהכא הוא א' מתתר"ף בשעה שהוא החלק הקטן בשעה שנמצא לחשבון דיני התורה בתקופות ומולדות , ועולה קרוב לחדש ימים פחות מעט , וכבר כ' זה בהגהותיו לב"ר ס"פ י"ג ע"ש :

ומשקין את כל] פני האדמה שנאמר (בראשית ב) ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה (לא) העבים משמיעין את קול צנורותיהן לימים והימים משמיעים את קול צנורותיהם לתהומות (לב) ותהום קורא אל תהום להעלות מים וליתן לעבים שנאמר (תהלים מב ח) תהום אל תהום קורא לקול צנוריך . (לג) והעבים שואבין מים מן התהומות שנאמר (שם קלה) מעלה נשיאים מקצה הארץ (לד) ובמקום שיפקוד להם הקב"ה להעלות ולהמטיר שם מגשימים • (לה) מיד הארץ מתעברת וצמחה (לו) כאשה אלמנה שהיא מעוברת מזנות אבל כשירצה הקב"ה (לז) לברך צמחה של ארץ (לח) וליתן צידן של בריות פותח אוצרות הטוב שבשמים וממטיר על הארץ (לט) שהן מים זכרים ומיד הארץ (מ) מתעברה ככלה שהיא מתעברת מבעלה הראשון (מא) וצמחה זרע של ברכה שנאמר (דברים כח) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (מב) את השמים (מג) וכתיב (ישעיה סב ה) כי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך וכתיב (שם נה י) כי כאשר ירד הגשם והשלג (מד) מן השמים וגו' :

פרק

מיני צנורות דקים מתפשטים בענפים רבים : (לא) העבים משמיעים קול צנורותיהם כו' והימים כו' צנורותיהם כו' שנא' כו' לקול צנוריך־מפשטי' דקרא לא משמע כ"א על צנורי הים בדמסיים כל משבריך וגליך עלי עברו , ואפשר דרש לה לתרתי דקול צנוריך הן צנורי העבים , ומשבריך וגליך הן צנורי הים , וכילקוט הגי' העבים מעבירים צנורותיהם בים כו' , ולפ"ז אפשר מלשון עלי עברו דרש לי' על צנורי העבים (ואולי י"ל דדרש כעין גז"ש מדכתיב (תהלים יח) עביו עברו) , שעליהן שייך לשון מעבירים שהן באים לים ומעבירים שם צנורותיהם , אבל צנורי הים הרי הן שם קבועים תמיד , וכילקוט המכירי כ"י בתהלים שם הגי' הצבים משמיעים קול צטרותיהם לתהום ותהום קורא כו' צנוריך לתהומות ולעבים והעבים שואבים כו' , ולפ"ז אין כאן אלא צנורי העבים (וכהן שייך לשון צנורי דחלחולי מחלחלי עננא ושואבים מים כצנורות) : (לב) ותהום אל תהום קורא כו' • ספ"ג דתענית (כה:) וכמדרש כונן : (לג) והעבים שואבים כו' שנא' מעלה נשיאים מקצה הארץ • אולי דרש קצה הארץ על הימים שהן בקצוות הארץ וכמש"ל פ"ג שמימי אוקיינוס בין קצות הארץ כו' , ואפשר דרש ממ"ש לקמי' , בימים וכל תהומות ואח"כ מעלה נשיאים כו' , לומר שהנשיאים שהן העבים מעלים מימיהם מן התהומות דרך הימים [ה] : (לד) ובמקום שיפקוד להם הקב"ה כו' • נראה מכוין למקרא (איוב לז) כל אשר יצום על פני תבל ארצה אם לשבט וגו' . דמפרש ליה לכל מקום אשר יצוה ויפקוד להם שימטירו שם יריקו (וכדדרשי' בתענית (ח:) אם לשבט נהרים כו' לארצו ולחסד בשדות וכרמים) וכן כתיב (ישעי' ה) ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר , ונראה רוצה לבאר בזה שמהגשמים מוכרח השגחה פרטיית של הקב"ה בעולם תמיד וכמ"ש הגר"א באדרת אליהו בר"פ זאת הברכה ע"ש , וז"ש (ירמי' יד) היש בהבלי הגוים מגשימים (ולמקרא זה רמזו כאן בלשון שם מגשימים דנקט) וגו' הלא אתה הוא ה' אלקים ונקוה לך כי אתה עשית את כל אלה , וכתיב (שם ה) ולא אמרו נירא נא את ה' אלקינו הנותן גשם מורה ומלקוש בעתו [ו] : (לה) מיד הארץ מתעברת וצמחה . משום דכתיב (בקרא דישעי' שמביא להלן) והולידה והצמיחה . לכן מפרש דהאי הולידה היינו עבור , כי משל הלידה ממש היינו הצמיחה עצמה (שהיא תחלת הצמיחה מן הארץ) : (לו) כאשה אלמנה שהיא מעוברת מזנות • כדאמרי' פ"ק דתענית (ו:) דמיטרא בעלה דארעא , והיינו כשיורד לברכה מן השמים מא"כ כדמייתי שם קרא דכאשר ירד הגשם והשלג מן השמים וגו' והולידה וגו' דמייתי לי' כאן להלן בגשמי ברכה , אבל כשפותה מן התהומות ע"י העבים כאלו מתעברת מבעלה המיוחד

וכאלו נתעברה מזנות (ואז אין הפירות לברכה בטובם כראוי וכענין דיעי' דספנא מארעא בלא בעל שאמרו פ"ק דנדה (ו׳) דאינן שמנים ואין מגדלים אפרוחים ע"ש בפירש"י) : (לז) לברך צמחה של ארץ • כמ"ש (תהלים סה) צמחה תברך , וכתיב לעיל מיני' פקדת הארץ ותשוקקה [כענין פקידת זיוג איש לאשתו , וכן לשון ותשוקקה כמלא תשוקתם של אשה שאינה אלא לבעלה כמ"ש בב"ר על ואל ואשך תשוקתך ,] פלג אלקים מלא מים , שדרשוהו פ"ק דתענית (ח:) ובב"ר על מים העליונים שבשמים כמין קובה יש ברקיע כו' , ונלמד ממקרא זה שבמים העליונים פלג אלקים הוא שמתברך צמחה של ארץ : (לח) וליתן צידן של בריות ; כמ"ש (שם קלב) צידה ברך אברך , לומר שכשיורדין הגשמים לברכה , אז הברכה שורה לברך צידה , ואפשר היינו שיאכלו וישבעו כדמסיים קרא אביוני' אשביע לחם , וכמ"ש בת"כ בחקתי על ואכלתם לחמכם לשובע , ומשום דקרא דתהלים בירושלים כתיב לכן הוצרך לבאר כאן בלשונו צידן של בריות , ומשום דמירושלים שם צוה ה' את הברכה חיים לכל העולם : (לט) שהן מים זכרים • אבל מי תהומות שלמטה הן מים נקבות וכדלקמן פכ"ג וב"ר פ' ועי' זהר בראשית (כט:) וז"ש לקמן פ"ט וכל הגשמים היורדים לים זרע הם כו' : (מ) מתעברת ככלה שהיא כו' מבעלה הראשון • נכון לגרום כבתולה וכדמייתי מקרא כי יבעל בחור בתולה : (מא) וצמחה זרע של ברכה • מפני שהמשיל הגשמים כענין זיוג ולידה נקט נמי זרע של ברכה הכתוב בבנים זרע ברך ה' (ישעי' סא וסה) וכתיב (תהלים לז) וזרעו לברכה (ודרשוהו בזהר בצדיק יסוד עולם , והוא רמז טפת הגשמים היורדים מצדיק לארץ העליונה עמש"ל ספ"ט אות כ"ד בזה) : (מב) את השמים לתת מטר ארצך בעתו ולברך וגו' , כצ"ל . ומזה דרש שמן השמים יורדים גשמי ברכה : (מג) וכתיב כי יבעל כו' בניך , ולעיל מיני' כתיב וארצך תבעל , ודרש לה על הארץ ממש תבעל ע"י ירידת הגשמים מאוצר טוב מהשמים (וכדדרשי' נמי בריש מ"ק מהכא על שדה בית הבעל לישנא דמיתבותא כדמתרגמינן כד מיתותב עלם עם בתולתא) . ודכתיב יבעלוך בניך , ענינו נראה שתחלת העלאת מ"ן הוא ע"י נשמת הצדיקי' מלמטה כמ"ש בזהר ס"פ ויחי (רמה:) ע"ש : (מד) מן השמים כו' כ"א הרוה את הארץ והולידה והצמיחה , כצ"ל • ומביא ראי' מזה דשייך לידה , וה"ה לכל משלי כזיוג בצמיחת הארץ ע"י גשמי ברכה שיורדין מן השמים (והשלג דכתיב בי' , היינו נמי כדאמרי' ריש תענית דטבא תלגא לטורי כחמש מיטרי) , ועי' רבי' בחיי פ' עקב מ"ש בזה שדברי הפר"א נשנו כענין הכרעה בין פלוגתא דר"א ור"י פ"ק דתענית (ט:) ע"ש :

פרק

הגהה

[ה] ויש לדרוש כל מקרא זה דכל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ כו' ג"כ בגשמים , וכמשית"ל אות שאח"ז שמהגשמים ניכר שכל שחפץ ה' עשה , וקרי לה בשמים שהגשמים לברכה יורדים מן השמים וכדלקמן :

[ו] וג"ל שו"ש (ירמי' י וגם נא) שמדבר שם בבזוי פסילי כחות הכוכבים ושבח כח אלקי אמת ומלכותו בעולם , ואחר שאמר כדנא תומרון להום כו' מבאר והולך גבורת ה' עשה ארץ בכחו כו' ומפרט והולך אח"כ לקול תתו המון מים כו' נבער כל אדם מדעת כו' הבל המה כו' לא כאלה חלק יעקב כו' • כי מלת לקול נמשך למקרא שאח"ז נבער כו' , שמפעולת ירידת הגשמים , בע"כ יודו ויאמרו עובדי הגלולים כי עצביהם הבל אין בם מועיל אף להגשים , כי עין בעין נראה מזה שהמה יורדים בהשגחה פרטיית אל מקום ועת אשר יצום , ומכוין ביותר לפי גי' הילקוט בראשית ותהלים ובאוצר הכבוד לר' טודרוס הלוי במס' תענית ורבי' בחיי פ' עקב דגרסי במקום אשר יצום המלך כו' במאמר זה , דהזכיר בו לשון מלכות , שמזה נראה השגחתו שהיא מלכותו בעולם לא כאשר ידמו עובדי גלולים שחלק אותם לכחות הכוכבים ומזלות , ועי' בסודי רזי (כג׳) שפי' קצת כעין זה על מקרא דלקול תתו כו' , והביא עוד מקרא (זכרי' י) שאלו מה' מטר כו' כי התרפים דברו און ע"ש :

מה שראיתי להעתיק קודם ביאור פרקי התבונה אלו כבר בא בסוף קונטרס המבוא עיי"ש :

ועוד זאת ראיתי להביא לשון הכוזרי מאמר ד' סי' ט"ו שנראה ממנו שחסר לפנינו הרבה בפרקים אלו מהפר"א (ולזה אין להתפלא על שהלשון מגומגם באיזה מקומות גם ניכר חסרון לשון •) וז"ל , ונשאר עדיין (בימינו) ס' בענין זה (חכמת הכוכבים) , נקרא פרקי ר"א בן הורקנוס , בו מדות הארץ וכל א' מהגלגלים , וטבעי הכוכבים והמזלות והצורות , ובתיהם , וטובתם ורעתם , ועליותם וירידתם , ונשיאותם ושפלותם , ומשך תנועתם , והוא מחכמי ישראל המפורסמים , עכ"ל • וכן במאמר ג' סי' ל"ג כתב בקצרה וז"ל ומתלמידיו ר"א בן הורקנוס שיש לו פרקי ר"א המפורסמים בתכונה ומדות הגלגלים והארץ וכל דבר מופלא בחכמת הכוכבים עכ"ל • אשר מרוב הדברים האלו לא נמצא זכר בפר"א שלפנינו , וכן הרד"ק בפי' ישעי' סי' כ"ז כתב וז"ל , וכ"כ בפרקי ר"א התלוי מגיד המאורות הוא כנחש בריח מן הקצה אל הקצה עכ"ל אשר ג"ז לא נמצא לפנינו :

פרק ו ברביעי

(א) חיבר שני מאורות הגדולים לא זה גדול מזה ולא זה גדול מזה (ב) ושוין בגבהם ובתארן ובאורן שנאמר (בראשית א טז) ויעש אלהים את שני המאורות וגו' • נכנס (ג) תחרות ביניהם (ד) זה אומר לזה אני גדול ממך וזה אומר לזה אני גדול ממך (ה) ולא הוית שלום ביניהם מה עשה הקב"ה (ו) הגדיל את האחד והקטין את האחד שנאמר (שם) את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים • (ז) כל הכוכבים משרתים (ח) לשבעה כוכבים של שעות (ט) ושמן כל"ש צמח"ן כוכב לבנה שבתאי צדק מאדים חמה נוגה והם (י) משרתים לשבעה ימי השבוע יום א' כוכב חמה • יום ב' צדק לבנה • יום ג' נוגה מאדים • יום ד' שבתאי כוכב • יום ה' חמה צדק • יום ו' לבנה נוגה • יום ז' מאדים שבתאי (יא) וכולם משרתים לי"ב מזלות שהן כנגד י"ב חדשים (יב) ואלו הן • טלה • שור • תאומים • סרטן • אריה • בתולה • מאונים • עקרב • קשת • גדי • דלי • דגים : (יג) ואלו שנבראו במעשה בראשית לנהוג את העולם ובן חקיהן וז' שמשין אלו נבראו והסדירן ברקיע השמים • כל המזלות משרתים את ימות החודש החמה וימות

ביאור

פרק ו (א) חיבר שני המאורות • לגי' הספרים חיבר, יהי' ביאורו לשון חברים על שהיו שניהם שקולים יחד כמדפ"ז, ולפי' הרשב"א בפי' ההגדות שהובא בע"י ס"ג דחולין ובדבר' בחיי פ' פנחס בהא דשניהם שוין דהייט שנבראה הלבנה בקומתה השלמה שעת מילואה כמו שהיא בניגוד החמה ע"ש (ועי' בלשון הרמב"ע המובא בדברי הרד"א בפי' שחרית שבת על ראה והתקין צורת הלבנה, שמשין ג"כ כן), יתפרש ע"ז לשון חיבר, שזהו שעת חיבורה לחמה על אופן הראוי לה לקבל אור' בשלימותו על מילואו [א], והגהות המיוחסות להגר"א כגי' ברא שני המאורות : (ב) ושוין בגבהן ובתארן ובאורן שנא' ויעש כו' את שני כו' • ר"ל דדרש שני שהיו שניהם שוין וכדדרשי' בדפ"ו דיומא (סב:) בשעירים ואחרינו דקאמר שיהיו שוין במראה ובקומה (והוא לשון תארן ובגבהן דהכא) ובדמים (שהוא ערך מעלתם כענין באורן דהכא שהוא עיקר מעלתם), ואולי נדרש ג' לשונות הוי' שכתוב כאן, יהי מאורות כו' והיו לאותות כו' והיו למאורות כו', על ג' השתוות אלו, יהי מאורות ברקיע השמים על גבהן בסיבובן ברקיע, והיו לאותות שע"י שתארן שוה בגדלן אות שניהם שוה, והיו למאורות על שיווי אורן [ב], ולפי פשט המאמר כאן שהיו שניהם שוין באורם, יתמה הדבר, א"כ מה יהי' ההבדל בין יום ובין לילה על ידם, ולפירש"י רפ"ב דחגיגה (יב:) יוצא ערבית שע"י הוילון כשיוצא מכסה האור ומחשיך, וכפי' מבואר בזהר פנחס (רלט:), לפ"ז ניחא שמ"מ בלילה הי' מחשיך ע"י הוילון שיוצא, אף שאור הלבנה הי' כאור החמה (וכן לפמש"ל פ"ג אות ל"ב בהג"הס בשם הגר"א שהחשך הוא בריאה דקה שמשמשת בלילה ואיננה העדר האור, א"ע ג"כ) : (ג) תחרות ביניהם • הוא לשון קנאה, וכמ"ש (תהלים לז) אל תתחר כו' אל תקנא כו' (ועי' בז"ח שה"ש (כה א) דא"ת דלית בהו קנאה כו') : (ד) זה כו' אני גדול ממך ומאל"ז אני כו' • אולי י"ל יתרון לכ"א על חבירו, שהחמה נבראת תחלה ללבנה ב' ימות שעה כדלקמן רפ"ז וגם שימושה ביום חשוב יותר מהלילה (ונקדשים הלילה טפילה והולכת אחר היום), והלבנה כסדר בריותו של עולם ברישא חשוכא והדר נהורא הנה היום הולך אחר הלילה, וגם היקפה בזריזות יותר מהחמה כדלקמן רפ"ז, ועי' להרמ"ע מפאנו מאמר אכ"ח סי' י"א : (ה) ולא הי' שלום ביניהם • לא הי' מקום שתהי' עוד שלום ביניהם בסופם (וכמ"ש בספרי נשא פסקא רמ"ב אין שלום יוצא מתוך מצות, כך הי' התחרות גדולה כמצה ומריבה, שלא הי' סופה שלום), אם לא ע"י מיעוט האחד : (ו) הגדיל את הא' והקטין את האחד • וכ"ה הלשון לקמן פנ"א, אבל בש"ס אמרו שאמר ללבנה לכי ומעטי את עצמך, וממילא נשאר השמש גדול, ואפשר לפי נוסחא דהכא ירמוז הא דהגדיל את הא' שנתן בכחו להיות מאור הגדול מהלבנה אף לע"ל שנא' (ישעי' ל) והי' אור הלבנה כאור החמה, תתגדל גם החמה כדמסיים שם ואור החמה יהי' שבעתים וגו' : (ז) כל הכוכבים משרתים לז' כוכבים של שעות • אפשר נסמך לקרא דואת הכוכבים דמייתי,

דואת משמע שהן טפלים לשני המאורות חמה ולבנה דלעיל (ולא קאי על לממשלת הלילה לחודי' דסמיך לי' בפסוק'), וכדמפ"ו בפירקין להלן וכל המזלות משרתים ימות חדש החמה כו' וכן לקמן פ"ז בלבנה וכל מזל משרת לחדש הלבנה, ולהלן שם משרתים לחמה ביום וללבנה בלילה (אע"פ שאמרו ג"כ להלן וכלן משרתים לי"ב מזלות כו'), גם חמשה כוכבים הנשארים מן הז' י"ל ג"כ שרמוזים בה' דהכוכבים, שאר הכוכבים טפלים ג"כ לה' אלו העקריים לשמשן, ומ"מ גם אלו החמשה נכללין בשם כוכבים בלשון מקרא לבד שמש וירח [ג] : (ח) לז' כוכבים של שעות • שמשמשין כ"א מהן שעה אחת משעות היום או הלילה : (ט) ושמן כל"ש צמח"ן • הוא סדר שימושן בלילה א' כסדרה אבל סימני ראשי לילות כל השבוע הוא כלג"ש חמ"ש ותחלת הימים חל"ש כצג"ש בדמפ"ו להלן, ומבואר ג"כ בפירש"י ברכות (נט:) שבת (קכט:) ועירובין (נו•), וסידור של"ס חנכ"ל המאור בס' יצירה פ"ד ובזהר האזינו (רפז•) הוא סדר קביעות גלגליהם והוא ג"כ סדר שימושן מתחלת ברייתן שנתלו ברביעי בתחלת הלילה כדלקמן רפ"ז, וא"כ הי' שבתאי המתחיל כדלקמן בפירקין יום ד' שבתאי כוכב כו', ועי' בסודי רזי (יז: יח•) : (י) משרתים לז' ימי השבוע • שמזל המתחיל לשמש בתחלת היום או הלילה, הוא המושל מכל היום והלילה ההוא שהכל נמשך מן ההתחלה : (יא) וכלן משרתים לי"ב מזלות • שמקיפין תחת גלגל המזלות שעולה על גביהן : (יב) ואלו הן טש"ת כו' • בפסיקתא רבתי (פסיקת' דעשרת הדברות) דרשו סדורם לשמותיהם ע"ש (והובא קצתו גם בתנחומא האזינו שלפנינו, אבל נראה מלשונו שם שהוא הוספה תוך לשון התנחומא מאיזו אחרון, וכאשר יש כי"ב בכ"מ בתנחומא), והוא שם בחסרון ושיבוש והובא לנכון הגי' בסודי רזי (יב•) ובס' כד הקמח לרבי' בחיי אות ר"ה בסופו ע"ש : (יג) ואלו שנבראו במע"ב לנהוג את העולם ובן חקיהן וז' שמשין אלו כו' • בלשון מגומגם, וכמדומה שמחלק בין י"ב המזלות שהן נבראו להנהיג את העולם, וכמש"ל ספ"ז כל המזלות כו' ועליהן העולם עומד כו' (ובס' יצירה פ"ה י"ב מזלות בעולם י"ב חדשים בשנה י"ב מנהיגים בנפש), וז"ש ובן חקיהן (ובהגהות המיוחסות להגר"א הגי' והן חקיהן), ר"ל בן תמיד בחוק ולא יעבור בהנהגתן (ושלא יטעו לחשוב שח"ו מנהיגין ברצונם כאלו יש בהן ממש לכן אמר שנקבע בהן בבריאה חוק ולא יעבור ואין בהם בזה כח רצון לשנות להרע או להטיב אין אתם), וכן קרויין במקרא בשם חקת שמים, כמ"ש (איוב לח) הידעת חקת שמים אם תשים משטרו בארץ, שלשון משטרו הוא ממשלתם להנהיג בארץ (ולכן נקראים ג"כ (ירמי' לג) חקות שמים וארץ, כי הן פועלים בארץ בהנהגתם), ועל י"ב המזלות קאי שכתוב שם התוציא מזרות בעתו שפירשוהו כמו מזלות, גם כימה וכסיל ועיש הכתובים שם הן מן י"ב המזלות כמ"ש בסודי רזי (יט•) וכמ"ש בברכות (נח:) כימה זנב טלה, ועליו' מסיים חקת שמים שמשטרן בארץ, ואח"כ אמר ז' שמשים שהן ז' כוכבי לכת נבראו והסדירן ברקיע השמים ר"ל כ"א מהן בגלגל

הגהות

[א] ובז"ח שה"ש (ט א) דאינון תרין נהורין הוו דבוקין כחדא כו' (ועי' פע"ח שער ר"ח פ"ג) וכן בכ"מ, אלא ששם פירשו להדיא שלא היתה גדולה באורה ותארה כחמה ממש אלא דזכאה דהרי' תרי' איהו ע"ש, ופליגא על הא דהכא (ואפשר לייחס מחלקותם תלוי' בפלוגתא דפרצוף וזנב ביצירת אדם וחוה שהן רמוזין ליצירת זו"ן שגם חמה ולבנה רמוזין להן), ועי' בי' מאמרות להרמ"ע מפאנו מאמר אכ"ח ס"ה וסי' י"ג :

[ב] ויש לכוין ג' השתוות אלו למ"ש בע"ח ריש שער מיעוט הירח ג' בחי' בקומתה ופרצופה ואורות המוחין ע"ש :

[ג] ונקראים כולן בשם כוכב על שם כוכב הראשון מז' כוכבי לכת בשימוש ימי השבוע כסדר כל"ש צמח"ן דלהלן (וגם בסדורן בגלגליהן שצ"ם חנכ"ל כדלקמן, הוא הששי שכנגד היסוד, רקיע שבו קבועין כל כוכביא ומזליא, כמ"ש בריש זהר שמות ובריש התיקונים ובכ"מ, ורמיזא בקרא שאמר יוסף איש צדיק השמש והירח וי"א כוכבים משתחוים כו' ועת"ז תי"ח (לג•) ובע"ח שער כלליות אבי"ע פ"א), ודרך רמז י"ל ששם כוכב שבגי' מ"ח הונח לרמוז על מ"ח צורות הכוכבים שחילקו הקדמונים, והגר"א בפי' התיקונים וכליקוטיו ביאר שרשם בנ' שערים, כי הן מ"ח והתלי המנהיגן שער המ"ט, ושער הנו"ן הוא ביד ה' להטותם ע"י התלי לכל אשר יחפוץ, ונרמז במטה משה מט ה', שהה' היא של שם המטה אותם, ועי' בלק"ת פ' ויצא שבי"ב מזלות הן י"ב הויות, וי"ל לפ"ז שמ"ח אותיות שבהן הוא שרש מ"ח צורות :

וימות חודש החמה שלשים יום (יד) עשר שעות ומחצה (טו) וכל מזל ומזל משרת את ימות חודש החמה שני ימים ומחצה שני מזלות לחמשה ימים • השר המתחיל בראש חודש חמה הוא השר המשלים בסוף חודש חמה הוא הפותח והוא הסוגר • (טז) מחזור גדול של חמה שמונה ועשרים שנה • (יז) ושבעה מחזורים הקטנים יש בו מד' ד' שנים • חשבון ימות החמה (יח) שס"ה ימים ורביעי יום. תקופת שנת החמה ארבע מתשעים ואחד יום ושבע שעות ומחצה • (יט) ראשי מחזורות של תקופה דב"ז הגא"ו (כ) בין מחזו' למחזור ח' ימים ו' שעות: תקופות של מחזור הקטן ארבע בכל שנה וכלם מצ"א יום וז' שעות ומחצה (כא) יש מהן מצ"ב • (כב) שנה הראשונה של מחזור א"ג א • שנה שניה ב"ב ב • שנה שלישית ג"א ג • שנה הרביעי' ד"ד ד • ארבעה ראשי תקופות לד' ראשי חדשים של ניסן נכנסה תחלת הלילה וחצי הלילה תחלת היום וחצי היום (כג) ושאר כל ימות התקופה ז"ח ג"ח א"ח טר"ח • תקופה הראשונה של ניסן נכנסה בראש שעות שבתאי; תקופת תמוז נכנסה בחציה של שבתאי • תקופה הראשונה של תשרי נכנסה בראש שעות צדק; תקופת טבת נכנסת בחציו של צדק (כד) ושאר כל התקופות נכנסין בראשן של שעות ובחצין של שעות • מחזור ראשון נכנס בראש שעות שבתאי ושמן שצ"ם חנכ"ל • מחזור השני (כה) בשעה שלפניו בראש שעות צדק • מחזור השלישי נכנס בראש שעות מאדים • מחזור הרביעי נכנס בראש שעות חמה • מחזור החמישי נכנס בראש שעית נוגה • מהזור חששי נכנס בראש שעות כוכב • מחזור השביעי נכנס בראש שעות לבנה (כו) בסוף ז' שעות (כז) בסוף ז' מחזורת • בסוף ששים וה' ימים של מחזור הגדול של כ"ח שנה חוזר לתחלת ליל ד' בשעת שבתאי בשעה שנברא • (כח) ובשלש מאות וששים וששה מעלות החמה עולה ויורדת קפ"ג עולה ברוח מזרח וקפ"ג יורדת ברוח מערב בנגד ימות שנות החמה • ובג' מאות וששים וששה חלונות החמה יוצא ונכנס במזרח •

צ"א

[א נ"א ב"ד ב נ"א ב"ג ג נ"א ב"ב ד נ"א בא"ד]

בגלגל בפ"ט הפירו לשמש לסבב בגלגלו, ורקיע השמים כולל כל ז' גלגליהם, אבל המזלות כלן בגלגל אחד [ד] ועמש"ל פ"ז אות ז בס"ד: (יד) עשר שעות ומחצה • שחושב שנת החמה שס"ה ורביע כתקופת שמואל בעירובין (נו•) ועי' רמב"ם רפ"ט ורפ"י מה' קידוש החודש ועי' מסכת בכימין סי' ק"א: (טו) וכל מזל משרת כו' ב' ימים ומחצה שהן ל' יום, ונשארו העשר שעות ומחצה שעליהן מסיים השר המתחיל בר"ח כו' והוא סוגר, ר"ל שהוא משלים העשר שעות ומחצה ואין עולין לו מן המנין (כי בלא זה המתחיל הוא העיקר ונחשב על שמו כל הנחשבים אח"ז וכמש"ל אות י'), וכן מתפרש לשון זה להלן פ"ז בלבנה, וקצת משמע לשון הר"י גיקטאליא בס' גנת אגוז ח"ב (מ"ו ב' בד"ו) שמפרש כן ע"ש: (טז) מחזור גדול ט' כ"ח שנה • כ"ה בברכות (שם) וכ' בגנת אגוז (שם) שפרשו חשבון צירוף ז' אותיות מן א' עד ז' שעולים כ"ח (וא' אותיות אלו הן נגד ז' מחזורים הקטנים שמפרש כאן וכמש"ל באות שאח"ז אי"ה) [ה]: (יז) ושבע מחזורים הקטנים יש בו מד' ד' שנים • חלקים לז' של ד"ד, שבכל א' מהן נכנס לשמש בתחלתו א' מז' הכוכבים כסדרן בגלגליהם שצ"ם חנכ"ל כמבואר להלן, ולפמש"ל באות הקודם בשם גנת אגוז שמחזור גדול של כ"ח מיוסד על צירוף ז' אותיות, יש להוסיף שלכן הן של ד' ד', שהוא יסוד מספר צירוף זה של ז' אותיות יחד, שהוא אמצעיתם, ושכופלין אותו עם אות האחרון שהוא הז' עולה כ"ח, כידוע כלל זה, וענינו כאן שהחמה היא הרביעית ואמצעית בז' הגלגלים כסידרן שצ"ם חנכ"ל, לכן היא היסוד מן חשבון ז' אותיות (כי ז' כוכבי לכת הרשן בז' אותיות הכפולות כמבואר בס' יצירה פ"ד) וז"ש לקמן שסימני ראשי מחזורות של תקופותיהן הן דב"ז הגא"ו שהן הן ז' אותיות מן א' עד ז' וכמש"ל בשם הר"י גיקטאליא אי"ה: (יח) שס"ה יום ורביע כו' מצ"א יום • ערוכין שם, וכ' בגנת אגוז (פ"ג ב ג) שצ"א יום של תקופה הוא כמנין מלאך ושס"ה ימי השנה הוא כמנין מלואו של מלא"ך להורות כי תנועות החמה ע"י מלאך הוא עכ"ל (ור"ל להורות שאין בחמה מצד עצמו שום כח כלל, רק מלאך שפירושו שליח מן הבורא ית' הוא המניעו בכל עת ברצונו ית', ובלעדי זה הי' בטל כל כחו כרגע ואיננו), ועי' בז"ח נשת"א (י ע"ב) ובתז"ח (פ"ט ד) ענין שס"ה כנגד ח"ט שבועיים וכ"ב אותיות התורה (והמחברים כתבו שרמוז בר"ת אדני "שמעה "מלחה "הקשיבה שס"ה (ועי' בס' הקנה (ע"ד ד) ענין שס"ה לשם א"ד ועמש"ל פכ"ו בס"ד), והגר"א בליקוטיו הוסיף שמלת ועשה הוא רמז ו' שעה היתרים על שס"ה): (יט) ראשי מחזורות כו' דב"ז הגא"ו • עי' רש"י בברכות שם • וכ' בגנת אגוז (שם) שהן הן ז' אותיות מן א' עד ז' שהן שרש מספר מחזור החמה הגדול (וגם הקטנים כמש"ל): (כ) בין מחזור למחזור ה' ימים ו' שעות • בהגהות המיוחסות להגר"א נמחק ו' שעות, ועי' רש"י ברכות שם, ואפשר ג"ל ושעות שהוא מלה אחת ונמשך למטה לתקופות של מחזור הקטן ור"ל סימני השעות שנופלת תקופת ניסן במחזור הראשון הוא כדמפרש ואזיל: (כא) יש מהן מצ"ב • הוא ט"ס בהכרח, שאע"פ שמקיבוצי כמה תקופות וכו' מן הז"ש ומחצה יום א', אבל אין לו מקום כלל לקרותו נקבץ על התקופה, שהתקופות לעולם שוות רק צ"א וז"ש ומחצה, ואין להם שום חשבון שיתקבצו ליום מן יתרונות השעות: (כב) שנה הראשונה כו' א"ג כו' הרביעי ד"ד כו' • גם בזה הנוסחא מוטעת (ובהגהות המיוחסות להגר"א הגיה בכאן ולא יכולתי לעמוד על בירורן כי לפי הנראה נפל שיבוש בהעתק שלהן שבידי), ואם הן סימני ראשי תקופות ניסן של ד' ראשי שני מחזור הקטן הראשון, א"כ יש להגיה, הראשונה א"א השני' ב"ו השלישית ג"א הרביעית ד"ו, ויהיו אותיות אבג"ד שבד' סימנין אלו סימן המחזורות והאותיות השניות הן סימני השעות: (כג) ושאר כל ימות התקופות אז"ח גי"ח וא"ח טר"ח • כצ"ל וכ"ה בפירש"י בערובין שם ע"ש: (כד) ושארי כל התקופות נכנסין בראשן כו' ובחצין • וז"ש בעירובין שם אין תקופה מושכת מחבירתה אלא חצי שעה, ע"ש בפי' רש"י: (כה) בשעה שלפניו • משום דלקמן בלבנה תני' בפ"ז והן משרתים למפרע לאחוריו, לכן תני הכא בשעה שלפניו (ותני סתם והדר מפרש בראש שעות צדק כו'): (כו) בסוף ז' שעות בסוף ז' מחזורות כו' • בהגהות מיוחסות להגר"א מחק בסוף ז' שעות, ואי גרסי' לי' פירשו לאחר שנתחלפה תקופת ניסן בז' מיני השעות דהיינו לסוף ז' מחזורות כדמפ"ו: (כז) בסוף ז' מחזורות בסוף שלשים וחמשה ימים של מחזור הגדול, כצ"ל • וכ"ת אח"כ הגי' בגנת אגוז (כ ע"ב) וכן בהגהות המיוחסות להגר"א, וכ"ה ודאי שלמחזור הקטן א' של ד' שנים היתרון חמשה ימים כדלעיל, נמצא לז' מחזורות קטנים ל"ה יום, שהן עולין כולן בשביעיות, ולכן חוזר לקדמותו ליל ד' בשבתאי כדלעיל: (כח) ובשס"ו מעלות החמה עולה ויורדת כו' ובשס"ה חלונות החמה יוצא ונכנס כו', בסודי רזי (יח: יט:) וס' הקנה (ל"ב ג ד) ביארו שהמעלות והחלונות דכאן הכל אחד, ופירשו שבמזרח אין רק קפ"ג חלונות וכנגדן במערב קפ"ג כדתני הכא במעלות, וכתבו שהן מבואות של שמש בכל יום הוא זורח מחלון אחד ושוקע ובא במבוי אחר במערב שכנגד החלון שבמזרח ע"ש, והנה אמת שגם בירושלמי פ"ב דר"ה ה"ד תני בשס"ה חלונות שברא הקב"ה שיששמש בהן העולם קפ"ב במזרח וקפ"ב במערב וא' באמצע רקיע שממנו יצא תחלה במע"ב, וכן בשמ"ר סדר בא פט"ו (קל"ב א) אמרי' שס"ה חלונות כו' קפ"ג במזרח קפ"ב במערב מהן ברא לחמה ומהן ברא ללבנה שיהא בעולם שט אחריו (לגי' זו פירושו שהלבנה לעולם אחרי החמה כדלקמן פ"ז

הגהות

[ד] ולפ"ד האומרים שאין לו תנועה כלל ונח במקומו, הי' מתיישב ביותר לפרש לשון חקיקן ע"ז, שהן קבועין לעולם במקומם, אבל מלשון הש"ם בברכות (נט:) ובויק"ר פכ"ג דנקט לברך עושה מע"ב ברואה כוכבים במסילותן ומזלות כסדרן, משמע שגם למזלות יש תנועה וסיבוב ועת מיוחד שחוזרין למקומן בעת מע"ב, וגי' הרי"ף שם ומזלות בעתם [והא כלשון המקרא (באיוב שם) התוציא מזרות בעתם] משמע עפי הכי:

[ה] וזהו שיסד בפיוט שבת ור"ח כמנהג אשכנז • מחזור הלבנה אותיות מודיעות • בשם הראשונות ספורותי' ידועות • בהוסיפך שביעות לחמה מגיעות • שר"ל דמחזור לבנה כ"ח שנה כדלקמן פ"ז שהוא כחשבון צירוף אותיות שהם מן א' עד ו' יחד, וכשתוסיף השביעית ר"ל גם אות ז' עולין כ"ח כמחזור גדול של חמה:

(כט) צ"א יום בקרן דרומית • צ"א יום בקרן צפונית • וחלון אחר באמצע ושמו חלון נוגה • (ל) בתקופת תשרי מתחיל מחלון נוגה והולך וסובב לקרן דרומית חלון אחר חלון עד שהוא מגיע לחלון שבתאי • בתקופת טבת מתחיל מחלון שבתאי והולך וסובב (לא) וחוזר לאחוריו חלון אחר חלון עד שהוא מגיע (לב) לחלון התעלומה שבו האור יוצא שנאמר (איוב ל) ותעלומה יוצא אור • בתקופת ניסן מתחיל מחלון תעלומה שבו האור יוצא והולך אל קרן צפונית חא"ח עד שהוא מגיע לחלון נעמן • (לג) בתקופת תמוז מתחיל מחלון נעמן והולך וסובב וחוזר לאחוריו חלון אחר חלון עד שהוא מגיע לחלון חדר (לד) שבו רוח סופה יוצא שנאמר (איוב לז ט) מן החדר תבא סופה וממזרים קרה • (לה) באלו שבמזרח היה יוצא כנגדו במערב הוא נכנס • (לו) והשכינה לעולם במערב ונכנס ומשתחוה לפני הקב"ה ואומר לפניו רבון כל העולמים (לז) עשיתי ככל אשר צויתני • וחלון

א'

פ"ו וכדתנן פ"ב דר"ה אם אמר לפני החמה לא אמר כלום, אך יותר קרוב שט"ס בשמ"ר וצ"ל כלשון הירושלמי שיהא העולם משתמש בהן). והוא מהלך כולן חוץ מי"א חלונות שאין הלבנה נכנסת לא' מהן, ע"כ, והן י"א יום ששנת החמה יתירה על של לבנה, דמשמע ודאי שהחלונות הן הן אותן מסלולי הימים שבכל יום מימי השנה נכנס השמש באחד מהן, וקתני שחציין במזרח וחציין במערב, וכן בתרגום קהלת (ע"פ הולך אל דרום) נפק מחרכי מדינחא ועאל לחרכי מערבא, וכמ"ש כאן בפירקין באלו שבמזרח הוא יוצא וכנגדו במערב הוא נכנס, משמע דשבמערב נמי חלונות מיקרו, וככלן שס"ה, ואינן אלא קפ"ג לזריחה וכן לשקיעה, שאין הימים משונים זה מזה רק קפ"ג כי חצי שנה של קיץ וחורף שוין זה לזה, ונמצא מסלולן שוה וכן חלונותיהם, וביארו שם בסודי רזי ובקנה סדר הקפ"ג (כ"ה גירסתם קפ"ג שלא כלשון הירושלמי קפ"ב, ולשון השמ"ר הנ"ל קפ"ג במזרח קפ"ב במערב הוא כמכריע ביניהם, שחושב החלון האמצע מן יום השס"ה לאותן שבמזרח, ועי' בצ"מ להרמ"ע מפאנו מאמר העתים סי' י"א דמיתה סימנא על קפ"ב אלו שבמזרח ובמערב יעקב דכתיב בי' ויזרח לו השמש ושמו שמש ע"ש•) חלונות, לפי המאמר דכאן, שחלון נעמן הוא בקרן מזרחית צפונית של תקופת תמוז וחלון בילגה [שהוא שבתאי לפי נוסחא שלנו כמש"ל אות ל' אי"ה] בקרן מזרחית דרומית של תקופת טבת, וצ"א חלונות מקרן מזרחית צפונית של נעמן עד חלון הדר שהוא האחרון מצ"א אלו, ואח"כ הוא חלון נוגה האמצעי בין צ"א אלו ובין צ"א של קרן מזרחית דרומית המתחילין מחלון בילגה [שבתאי כנ"ל] וכלין בחלון תעלומה שהוא האחרון מן צ"א אלו ונמצא נוגה באמצע [והוא החלון הקפ"ג שבין צ"א שמימיני ומשמאלו] ותעלומה לימינו ודרומו בקצה צ"א של דרום, ומדר לשמאלו בקצה צ"א של צפון • זהו מה שהעליתי מדבריהם, יעוש"ה [כי השיבושים רבו בהם בפרט בלשון סודי רזי, וגם יש חסרון בלשון הקנה], ועי' במגלה עמוקות אופן ק' וק"א בזה ג"כ, אבל קשה לדבריהם דהכי דריש' דתני בתקופת תשרי מתחיל מחלון נוגה בו' עד שמגיע לשבתאי (בילגה), יש לפרש דמעבר לחלון נוגה קאמר, והיינו חלון תעלומה שבקצה צ"א מזרחית דרומית כדתני' אח"כ בטבת (וכמש"ל אי"ה אות ל) מתחיל מחלון שבתאי (בילגה) כו' עד שמגיע לחלון תעלומה, אבל בבא דתקופת ניסן דתני מתחיל מחלון תעלומה עד שמגיע לחלון נעמן, יקשה כיון שמתחיל בתעלומה שמימין ודרום לנוגה, א"כ הרי בע"כ עובר על חלון נוגה ג"כ (ואף אם נפרש מחלון תעלומה הוא מלעבר השמאלי וצפוני של תעלומה ואין תעלומה עצמו מחשבון של ניסן, מ"מ נוגה ודאי הוא בחשבון, וא"כ ניתוסף נוגה על צ"א צפונית שמן הדר שבשמאלו וצפונו עד נעמן שבקרן, אם לא שנפרש עד נעמן ולא עד בכלל, ונאמר שבניסן הצ"א מן נוגה ועד נעמן, ובתמוז מן נעמן עד הדר ומהלך עד הדר ועד בכלל עד נוגה (ולפ"ז יש לפרש גם בתשרי כן, שמתחיל מנוגה עד שבתאי [בילגה] ולא עד בכלל, ובטבת מתחיל בשבתאי [בילגה] עם תעלומה ועד נוגה ולא עד בכלל), ועדיין יקשה חלון מזרים דתני הכא שבאמצע רקיע באיזו מגין הוא, ע"כ היה נראה יותר נכון לומר, דהמעלות דתני הכא שעולה קפ"ג במזרח ויורדת קפ"ג במערב, אינן החלונות כי המעלות הן מסלול היומי כמש"ל (וכלישנא דקרא (מלכים ב כ) צל המעלות אשר ירדה במעלות וגו', וכ"מ ממ"ש לקמן ספ"ז מגעת לחמה ביום במעלות ס' כו' וכן לקמן פל"ה לא ירד השמש כ' ירידות כו'), ולכן אינן אלא קפ"ג כמנין שינויי הימים כמש"ל, אבל החלונות כן שס"ה במזרח לבדו (וכן למערב), וכ"מ מלשון מדרש תדשא שבילקוט מלכים א' ז' רמז קפ"ו ופקעים מתחת נגד

שס"ה חלונות שבמזרח ושבמערב שהשמש יוצא באחד מן המזרח ושוקע בא' מן המערב, וכ"מ מלשון האגדה המובאת בילקוט קהלת בראשו (וקצתה נמצא לפנינו בשוח"ט מז' י"ט בגלגל הזה מהלך ברקיע כקלע של ספינה כו') שס"ה חבלים בספינה גדולה כמנין ימות החמה וכ"א וא' יש לו שמות בפ"ע ואדה"ר קרא שמות לכלם דהיינו החלונות של כל יום שיש לכ"א וא' שם בפ"ע), והן שס"ה מפני שאף שהימים באורכם וקצורם אינן אלא קפ"ג שינוי יום זה מזה, אבל מחמת שינויי קור וחום וקיץ וחורף משונה כ"א מחבירו והן שס"ה שכ"א בא שינויו מן החמה מחמת היקף גלגלה בעצמה שמקיף לשס"ה ימים [ו], והן סדורין בשני סדרים של קפ"ג מצפון לדרום ובכל תקופה הולכת צ"א מהקרן עד האמצע בהליכה בסדר א' מהן, ובחזרתה הייט בחלונות שבסדר השני, ולפ"ז י"ל שנוגה ונעמן הן לבדם בסדר הראשון, והשאר שבתאי תעלומה והדר הן בסדר השני, ואף מזרים י"ל שהוא נחשב בסדר השני: (כט) צ"א יום בקרן דרומית • מזרחית וכן מ"ש בקרן צפונית היינו צפונית מזרחית, והחלון א' באמצע הוא ג"כ במזרח: (ל) בתקופת תשרי כו' לחלון שבתאי בתקופת טבת מתחיל מחלון שבתאי והולך וסובב כו', כצ"ל • וכ"ה בסודי רזי ובקנה שם, ושם הגי' בלגה במקום שבתאי, וכ"ה במג"ע אופן ק"א (גם בתז"ח (פ' ע"ב) הוזכר כד נטל שמשא למשקופא חדא דאיקרי משקופא דבילגה כו'), וע"ש שסמכו ענין להא דבילגה חלונה סתום דשלהי סוכה, ועל חלון נוגה כתב סמך מקרא דאורח צדיקים כאור נוגה, ור"ל דכתיב בסיפי' הולך ואור וגו', וזהו חלון נוגה שהוא האמצעי ומתנו הילך ואור לשני הצדדין: (לא) וחוזר לאחוריו חלון אחר כו' מחלון נעמן והולך וסובב לאחוריו כו'• הא דקרי לשון חזרה להלוך זה של טבת ותמוז, י"ל או משום שהן שבים למקום המרכז האמצעי שהוא העיקר וכדדרש לקמן בפרקין ועל סביבותיו שב הרוח לחלון שבמזרח שב הרוח, או משום שחוזר לשנות אורך היום (או מצד בענין טבעו למש"ל שחלונות אלו מסבבים שינוי עתים קור וחום כו') למקומו הראשון: (לב) לחלון תעלומה כו' שנא' ותעלומה כו' • וכ"ה בתרגום שם מחרכא דתעלומה, ובפרש"י שם הביא מהפר"א ע"ש, וכתב עליו יוציא אור, שהיום מתגדל ומתחמם ע"י תוקף השמש והולך עד חלון נעמן: (לג) בתקופת תמוז כו' מחלון נעמן, אולי י"ל דרמיזא בלישנא דקרא (ישעי' יז) תטעי נטעי נעמנים וזמורת זר תזרעט, דנטע זה הוא נטעי כרמים, שעיקר תוקף בשולם הוא בתקופת תמוז כמ"ש בבמ"ר פ' שלח לך ובאיכה רבה פ"א אות כ', ולכן קוראם נטעי נעמנים שגדלים מכח השמש כשנכנס בחלון נעמן בתקופת תמוז, והשמש ממתק הפירות כמ"ש ממגד תבואת שמש, ולכן נקרא נעמן שנותן טעם נעים בפירות: (לד) שבו רוח סופה יוצאה • אולי מפני שממנו מתחיל תקופת תשרי וימות הגשמים שתחלתן רוחות כמ"ש נשיאים ורוח וגשם (משלי כה), ועפרש"י ריש תענית (ב•) ד"ה לפי כו' ומש"ש בחידושיי בס"ד • וברפ"ב דחגיגה (יב:) אמרו שחדרה של סופה הוא ברקיע מכון, ובפ"ב דב"ב (כה:) אמר ר"א שזו רוח דרומית שהיא קשה (וכן בחגיגה מני לה בהדי הני שהן קשין ומדת הדין ע"ש): (לה) באלו שבמזרח הוא יוצא וכנגדו כו', כצ"ל • וכעין זה הגי' בסודי רזי (יט•) ע"ש: (לו) והשכינה לעולם במערב ונכנס כו' • כדריב"ל בב"ב (שם) ועי' בסנהדרין (צא:) דאמר רבי לאנטונינוס כן: (לז) עשיתי ככל אשר צויתני • לישנא דקרא (דברים כו) נקט, ושם דרשוהו במתני' פ"ה דמע"ש שמחתי ושימחתי כו' • ואולי י"ל שכאן נמי ר"ל כן, דהא דרשינן לי' בב"ב שם מדכתיב ויאמרו לך הננו, ולשון הננו מידרים בשמחה (כמ"ש בספרי פ' קרח ובכ"מ לשון הנה בשמחה כמ"ש הנה יוצא לקראתך וראך ושמח וגו'), וזהו שיסדו

הגהות

[ו] וכ"מ בז"ח בראשית (ט"ו ג) שמשוי החלונות בא שינוי עתים אלו קיץ וחורף כו', אלא ששם הנוסחא משונה דתני שם תלת מאה וארבעין משקופין פי' חלונות (ועי' שם (שם ב) דתניא ש"נ אתרי דיישובי [והוא כמנין שמים] ותר"ס (כמנין שמש) מעלות), גם שמות החלונות שם משונים מהאמור כאן, רק חלון נוגה הוזכר שם ע"ש:

אחד יש באמצע הרקיע (לח) ושמו מורים ואינו יוצא ונכנס בו אלא (לט) פעם אחת של מחוגר הגדול שבו יוצא ביום שנברא (מ) בלילה במערב החמה בתקופת תשרי וטבת (מא) הולך וסובב לקרן דרומית ולמימי אוקיאנוס בין קצות השמים לבין קצות הארץ שוקעת (מב) שהלילה גדול והדרך גדול עד שהוא מגיע לחלון שבמזרח לחלון שהוא רוצה לצאת בו בלילה במערב החמה בתקופת ניסן ותמוז הולך וסובב לקרן צפונית למימי אוקיאנוס שבין קצות השמים לבין קצות הארץ שהלילה קצר והדרך קצרה עד שהוא מגיע לחלונות שבמזרח שהוא רוצה לצאת בו (מג) שנאמר (קהלת א) הולך אל דרום וסובב אל צפון • הולך אל דרום בתקופות תשרי ובתקופת טבת • וסובב אל צפון בתקופת ניסן ותקופת תמוז • סובב סובב ששה חדשים בקרן דרומית וששה חדשים בקרן צפונית ועל סביבותיו שב הרוח לחלון שבמזרח שב הרוח • (מד) החמה שלש אותיות של שם (מה) כתובים בלבו (מו) והמלאכים מנהיגים אותו אלו שמנהיגים ביום אין מנהיגים אותו בלילה אלו שמנהיגים אותו בלילה אין מנהיגים אותו ביום • (מז) החמה רוכב במרכבה (מח) ועולה מעוטר כחתן (מט) וישיש כגבור שנאמר

ביאור

שיסדו (בנוסח שחרית שבת) שמחים בצאתם וששים בבואם, וכברכת הלבנה ששים ושמחים לעשות רצון קונם, וכמ"ש ישיש כגבור וגו': (לח) ושמו מזרים • משמע שהוא הנזכר בקרא דאיוב דממזרים קרה שהביא בסמוך, וכן תרגמו שם מכוות (פי' מחלון) מזרים, אלא שהוא קשה מ"ש כאן שהוא באמצע הרקיע והיינו במזרח (ושם הוא שיצא ביום נברא העולם בתקופת תשרי כדלקמן רפ"ח), וקרה ראוי לצאת מצפון זכן אמרו בכ"ב שם על וממזרים קרה זו רוח צפונית, ואפשר הוא מזרות שכתוב (איוב לח) התוציא מזרות בעתו, וז"ש בעתו מפני שכשיוצא משם היא כיום שנברא העולם, ועמש"ל אות י"ג בהגה"ה: (לט) פ"א של מחזור הגדול כו' ביום שנברא • ר"ל בתחלת מחזור הגדול וכמש"ל: (מ) בלילה במערב החמה כו' ולמימי אוקיינוס • ע"ל פכ"א ומש"ש אות י"ח בס"ד בזה, ועי' ז"ח (ט"ו ב'): (מא) הולך וסובב לקרן דרומית • היינו חצי המערב שמאמצע מערב עד קרן מערבית דרומית, ששם הוא מקום כל השקיעה כל ימי תקופת תשרי וטבת (עי' עירובין שם וגם' הישר לר"ת סי' תקס"ח בזה), וקרי להו הולך וסובב כדקרי לעיל במזרח הולך וגם חוזר כמש"ל, וכן להלן בניסן ותמוז בקרן צפונית (ואין הולך וסובב הזה כלשון סובב שבמקרא דסובב אל צפון שמפרשו לקמן רק בניסן ותמוז): (מב) שהלילה גדול והדרך גדול • לסבוב חצי מערב וצפון וחצי מזרח, ובניסן ותשרי שמהלך בצפונית מערבית וזורח ג"כ שם במזרחית צפוני' הדרך קצרה והלילה קצרה, ור"ל שהן מכוונין זה לזה הלילה אל הדרך: (מג) שנא' הולך כו' וסובב כו' בתקופת כו' • לפ"ז שניהם על הלילה קאי (ושלא כדדרשי' לי' בגמ' הולך אל דרום ביום וסובב אל צפון בלילה, ובתרגום קהלת שם ערבוב מדברי הש"ס והפר"א שניהם יחד, גם כתוב שם דברי הפר"א בט"ס בהיפוך דרום בניסן ותמוז, וצפון בתשרי וטבת ע"ש), ואדסמיך לי' מקרא שלפניו ובא השמש קאי, על שקה"ח במערב (ומ"ש ואל מקומו שואף זורח הוא שם, הוא ג"כ בלילה ולומר שאף בלילה שהוא נשקע, הוא שואף ומתאוה לשוב אל מקומו לחזור ולזרוח משם בבקר, ולשון שואף הוא על ענין שאיפת רוח, ומפני שהלוך השמש בלילה קראו כאן בשם רוח סובב סובב הולך הרוח ועל סביבותיו שב הרוח והוא הכל על השמש לדברי הפר"א, ועפרש"י בקהלת שם (וכ"ה בזהר בכ"מ דרוח הוא השמש) ולכן קראו בלשון שאיפת רוח), ומה שקורא ההליכה לדרום בשם הילוך ולצפון בשם סובב לפ"ד הפר"א, אולי מפני שהימין עיקר בהליכה, וכי עקר איניש כרעי' דימינא עקר ברישא, וכל פינות שאתה פונה לימין, לכן הושאל לשון ההליכה לדרום וימין (ועי' ביסוד עולם להר"י ישראל מאמר שני פי"ב): (מד) החמה שלש אותיות של שם כו' • בסודי רזי (שם) הלשון ג' אותיות מהשם, ובודאי היינו ג' אותיות ראשונות משם הוי' ב"ה שהן יק"ו, וכ"ה במג"ע אופן ל"ו בשם סודי רזי ע"ש, וז"ש והיו למאורות וגו', שאותיות הי"ן שהוא צירוף א' מצירופי יק"ו יהוו מאירים אותם בשמים, והן חב"ד, וז"ש (בנוסח אל אדון) יצרם בדעה בבינה ובהשכל, והן נהורי ומוחי התפילין שאמרו בזהר ויצא (קמז.) וגטל כל נהורין כו' ומאן נינהו כו' ובת"ז (קמג:) מתעטר באתווי דתפילין (אלא דשם מסיים דאיהו שם יקו"ק, וכן בז"ח

הרד"ל

רות (ס' ע"א) ואתעטר ואתגליף ברזא דשמא קדישא כו'), וכן ביאר הגר"א בביאור זהר שלח לך (קנב:) על מאמר שדר בי' ביהושע נהורי דסיהרא שהן יק"ו שבשמשא המאיר לסיהרא ע"ש (ואולי נגד ג' אותיות אלו השמש מקיף בג' רוחות מזרח דרום מערב (אלא שאין מכוונין לסדרן המבואר בזהר וש"מ), וכן ג' שמות החמה שמש חרס חמה) [ז], ועמש"ל בס"ד: (מה) כתובין בלבו • ובסודי רזי שם הלשון על לבו, והוא כענין מ"ש בפסיקתא דעשרת הדברות ובשוח"ט מז' וי"ז במלאכים שכ"א וא' טבלא נתונה על לבו ושמו של הקב"ה חקוק עלי' שנא' כי שמי בקרבו וכתיב אד' בם אדנותו בם (ואמרו שם כמו אמטרטיגין ר"ל נציבי המלך שהיו נושאין חותם המלך על לבם וכענין מ"ש כחותם על לבך), והכוונה שבלבו שהוא מקום חיותו כתוב שם ה' המחי' אותו, וכמ"ש בבמ"ר פ' חקת ושמ"ר ס"פ משפטים ופסיקתא דפרה ואתה מחי' את כלם קרי בי' מחי' בחיריק המ"ם שנזונין מהשגתם כבוד ה' ע"ש: (מו) והמלאכים מנהיגים אותו אלו כו' • לפי הנוסחא דהכא לא נתפרש מנין המלאכים, ובילקוט ריש קהלת ר' אלכסנדרי אמר ח' מלאכים יש לו ד' מלפניו ד' מלאחריו כו', ובסודי רזי שם כתוב ח' מלאכים ה' ביום וג' בלילה וכ"ה במגלה עמוקות אופן ס"ב ואופן קמ"ב, וכתב שם שנגד זה ה"פ אור כתובים ביום ראשון [ח], וכאןדתני והמלאכים, קרוב לשמוע שט"ס הוא וצ"ל וח' מלאכים • ובתוס' ספ"ב דחולין (מ:) כתבו שיש במדרש י"ב מלאכים מנהיגים את החמה (והן בי"ב חדשים ומסתמא נגד חדש העיבור עוד א' שהן י"ג, והוא כשיטת המדרש אחד שהביא בסודי רזי (שם) י"ג אותיות כתובין על לבו וכתב שלכן מבראשית עד ויכלו י"ג לשונות של אור ע"ש (ואולי י"ג תיבות אלו הן י"ג תיבות של פסוק ויקרא אלקים לאור יום וגו' שאמרו בריש פסחים דקרי' לנהורא ופקדי' אמצותא דיממא): (מז) החמה רוכב במרכבה • בבמ"ר נשא פי"ב (רמ"ז א') מרכבו ארגמן זה השמש שהוא נתון למעלה ורוכב במרכבה ומאיר לעולם כו' קראו ארגמן שיצרו הקב"ה לארוג מן, פירות ומזונות לבריות [ט], וזהו ענין מרכבות הסוסים שהיו לעובדי השמש וכמ"ש (מלכים ב כ"ג) וישבת את הסוסים אשר נתנו מלכי יהוד' לשמש וגו' ואת מרכבות השמש שרף באש (ובשה"ר פ"א שזפתני השמש על שעשיתי מרימות של סוסים לשמש ט"ס הוא וצ"ל מרכבות של סוסים, ועי' במ"כ שם שהגיה בע"א): (מח) ועולה מעוטר כחתן כו' שנא' והוא כחתן כו' בסודי רזי (שם) מסיים כדכתיב כחתן יכהן פאר, ור"ל פאר הוא לשון עטרה והוא עטרת חתנים (וע"ל ס"פ ט"ז שאמרו חתן דומה למלך, ולקמן ספ"נ במרדכי אמרו מה המלך עטרה כו', ולהלן בחתן דלא תני לה, אפשר מפני שגזרו על עטרות חתנים לאחר חורבן בהמ"ק כדתנן בשלהי סוטה) ורמוז נמי בשמש בתר קרא דמרכבו ארגמן (שהבאתי בסמוך דדרש בבמ"ר על השמש) דכתיב בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו כו', וז"ש בת"ז (קמג:) ושמשא מתעטרא כו', ועוד שם (קמד:) וחתן נפק מעוטר לגבי' כו' בעטרה שעטרה כו' ובז"ח תשא (ל"ז ב) יוצא מחופתו דא עטרה שעטרה לו אמו כו' כגבור בגין כו', וככ"מ: (מט) וישיש כגבור כו' מחופתו ישיש כגבור לרוץ אורח • עי' בת"ז

הגהה

[ז] ואות הרביעי ה' של שם הוא בלבנה וכוכבים הנכללים בה (כמ"ש הגר"א בפי' התיקונים שם עש"ה) וכמש"ל בפרקין אות ז' שהה"א של שם הוא מנהיג התלי וכל צורות הכוכבים (וה' במילוי יו"ד הוא ט"ו, שמהן שרש ט"ו יום שהלבנה עולה ומתמלאת וחוזרת ויורדת בכל חדש, ועי' זהר ויקהל (רטו.):

[ח] ולפמש"ל אות מ"ד שג' אותיות יק"ו כתובין עליו, י"ל שזהו ענין ח' מלאכים שרשן ביק"ו במילואיו שהן ח' אותיות, וביום מאיר המילוי שהוא גילוי יותר שהן ח' אותיות ובלילה נעלם המילוי במקורו ואין מנהיגין רק התלויין בג' אותיות המקור:

[ט] וארגמן הוא בת"ת מדת יעקב כמ"ש בזהר תרומה (קלט.) וככ"מ, והוא שמו שמש ועת"ז (קמג.), ומרכבו ארגמן מלאכים שהן כוללים י"ב בקר כמ"ש בריש זהר ויקרא וככ"מ, וכן בחמה ד' תקופות של י"ב חדשים ומזלות:

שנאמר (תהלים יט) והוא כחתן יוצא מחופתו • (נ) החמה קרנותיו ופניו הטביטות למטה לארץ של אש וקרנותיו ופניו המביטות למעלה של ברד ואלולי הברד שהוא מכבה פניו של אש הי' העולם נבער באש שנ' (שם) ואין נסתר מחמתו (נא) ובחורף הופך את פניו של מטה למעלה ואלולי האש שהוא מחמם את הברד לא היה העולם יכול לעמוד מפני הקרח (נב) שנאמר (תהלים קמז) לפני קרתו מי יעמוד ואלו הן קצות דרכיו של חמה :

פרק ז רבן

יוחנן בן זכאי (א) ורב' גמליאל ורבי ישמעאל ור״א בן ערך (ב) ורבי אליעזר בן הורקנוס ורבי עקיבא היו יושבים ודורשים על מולד הלבנה ואמרו (ג) דבר אחד אמר הקב״ה (ד) נבראו שמים למכון כסא מלכותו שנאמר (תהלים לג) בדבר ה' שמים נעשו (ה) אבל בצבא השמים יגיעה הרבה נאמר בה שנאמר (שם) וברוח פיו כל צבאם • מה עשה הקב״ה (ו) נפח ברוח נשמת פיו ונבראו כל צבא השמים בבת אחת שנאמר וברוח פיו כל צבאם • כל הכוכבים והמזלות ושני המאורות נבראו (ז) בתחלת ליל רביעי ולא קדם זה לזה (ח) אלא שתי ידות שעות (ט) לפיכך כל מעשה חמה במתינות וכל מעשה לבנה בזריזות (י) מה שהחמה מהלכת כל ימות השנה מהלכת הלבנה ליום א' וכל שהחמה מהלכת כל ימות השנה הלבנה מהלכת לשלשים יום • (יא) כל המזלות משרתים לראש מולד הלבנה לאחריהם למפרע בתחלת ליל רביעי ראש מולד לבנה בשעת שבתאי שנ״ץ כמ״ל ח״ש (יב) ולאחר ג' שנים של מחזור הקטן יום של אחריו התחלת ליל שלישי ראש מולד הלבנה בשעת נוגה ולאחר ג' שנים

של

בת״ז שם ואתלבש בגבורה כו' וכז״ח רות (ס' ע״א) ועי' זהר תרומה (קלזי) ובשו״ט מז' י״ט : (נ) החמה קרנותיו כו' למטה לארץ של אש • היינו בימות החמה וכדמסיים להלן בחורף כו', וקורא ליה״ח בשם חמה סתם ; שהן עיקר מהלך החמה ונקראו על שמו [י] : (נא) ובחורף הופך כו' • ז״ל גנת אגוז (מזי) מפני שבחורף הולך אל דרום ובקיץ סובב אל צפון כדלעיל, ובהשתלשלות והשתנות תנועות החמה במעלותיו, הרי הקרנות עולות ויורדות, עכ״ל : (נב) שנא' לפני קרתו מי יעמוד • והקור בא בסבת החמה וכמש״ל מקרא דממזרים קרה, ואפשר דרש האי קרתו על השמש. דדרש גם מקראות שלפני זה השולח אמרתו ארץ עד מהרה ירוץ דברו ג״כ על השמש, דירוץ בדברו הוא השמש כמ״ש כגבור לרוץ אורח, ואמרתו הוא כמ״ש יום ליום יביע אומר שהוא מודיע פעולותיו של הקב״ה בעולם ע״י שינוי עתים בסבתו ועי' זוהר תרומה (קלזי) וכל בני עלמא משתעין כו' במה אשתמודען בגין דלשמש כו' [יא] :

פרק ז (א) ור״ג ור' ישמעאל ור״א בן ערך כו' ור״ע היו יושבין כו' • צ״ע שיהי' ר' ישמעאל סתם (שהוא חבירו של ר״ע, ולדברי הרמב״ם תלמידו) וכן ר״ע שהיו תלמידי ר״א ור' יהושע תלמידי ריב״ז, יושבין ודורשין יחד עם ריב״ז רבי' דרבותי', ולפי הנראה כשנעשה ר״ע חכם כבר מת ריב״ז, ואכמ״ל בזה, ובשלמא ר' ישמעאל אולי י״ל שהוא ר״י בן אלישע כה״ג שנהרג בחרבן הבית בימי ריב״ז, אבל ר״ע ודאי צ״ע : (ב) ור״א בן הורקנוס • אע״פ שבאבות פ״ב נמנה ר״א בן הורקנוס ראשון לתלמידי ריב״ז, סדר ר״א עצמו מפני ענוה כאן באחרונה, וכענין מ״ש בערוכין (יג:) ולא עוד אלא שמקדימין כו' : (ג) דבר אחד כו' בדבר ה' • ז״ל אותיות דר״ע אות רי״ש, כשהוא לא נאמר אלא נעשו אלו ז' רקיעים שברא הקב״ה בדיבור אחד בדברין לא נאמר אלא בדבר ה', ע״כ • ובהגהות המיוחסות להגר״א הגיה (במקום אמר הקב״ה) בדבר הקב״ה נבראו כו', נראה מפרש ואמרו דבר אחד היינו שריב״ז ותנאים הנ״ל הסכימו לדבר אחד לדרשא זו דלהלן : (ד) נבראו שמים למכון כסא מלכותו • אפשר בא ליישב קושי' בן זומא שאמרו בב״ר שהרעיש את העולם אקרא דויעש אלקים את הרקיע דהא כתיב בדבר ה' שמים נעשו ע״ש, וביאר כאן דשמים אלו שנבראו בדיבור א', הן של כסא מלכותו (שהן ז' רקיעים כמש״ל מהאותיות דר״ע), וכמ״ש השמים כסאי (ותפס לשון מכון כסא מלכותו ללמדנו לפי דרכו מ״ש (מלכים א' ח') השמים מכון שבתך, היינו כסאו, וביאר שהוא כסא מלכותו, עי' עה״ק חלק התכלית פמ״א), ורקיע דכתיב בי' ויעש כבר פי' לעיל רפ״ד שהוא רקיע שעל ראשי החיות ע״ש : (ה) אבל בצבא השמים יגיעות הרבה כו' • כמו שמפ״ו נפח ברוח כו' (ומאן דנפח מתוכי' כו', ועי' בזהר אחרי מות (סח׳) בשעתא דנשב כו' בכל חילא וחילא דשמיא כו' עכ״ד וברוח פיו כו', ומשמע שם שעל נפשות ורוחות צבא השמים הוא), ולכן כתיב בכוכבים (ישעי' מ) המוציא במספר צבאם וגו' מרוב אונים ואמיץ כח, מפני שבבריאתם ניכרת רוב און וכח (ומפני שהן להנהגת התחתונים ותולדות ב״א כדלקמן סוף פרקין, לכן המשיל בכך רוב יגיעה כביכול בבריאה ובנפיחת רוח פיו ית' כענין מ״ש בבריאת נשמת אדם) : (ו) נפח ברוח נשמת פיו • מפני שי״ל שברוח פיו כל צבאם הוא אדרבא למעט כח הפעולה יותר מבדבר ה' שנעשו בו שמים (וכ״מ קצת מדברי הזהר בראשית (לג:) דבדבר ה' שמים נעשו שמים דלתתא אתעבידו בדבר שמים דלעילא (ת״ת שהוא ה') כו' וברוח פיו כל צבאם כלהו מתאי קיימין ברוח דאיהו דבר (מ״ל), וכן יש לפרש מה שמסיים באותיות דר״ע שם שפמליא של כל רקיע נבראו ברוח כו' ע״ש, וכן משמע קצת מדכתיב (ישעי' מ״ה) אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי, דשמים בנטוי' ידיו וצבאם בציווי בעלמא), לכן בא לבאר שהוא נפיחת נשמת רוח פיו שהוא כח פעולה יותר גדולה מהדיבור, וכן לענין קיומם של שמים וכוכבים, הנה בשמים כתיב (תהלים קי״ט) לעולם ה' דברך נצב בשמים ואמרו בשוח״ט שם בדבר ה' שמים נעשו באותו דיבור שבראם הן נצבים ועומדים לעולם (שהדיבור ההוא מהווה ומקיימם על מכונם תמיד), ובצבא השמים כתיב (ישעי' מ') המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא, שהקב״ה מוציאם לסדרן על משמרותם תמיד ע״פ יצאו ויבואו להחליף עתים ולשנות הזמנים לפי מסבב ב״א ע״י שהלי המנהיגם וכמ״ש בזהר יתרו בס״ת (ע:) דמתחלפי במשכא ברקיע חיזו דכוכבי ומזלי לפום עובדין דעלמא, ועי״ש בליקוטי הגר״א כ״י : (ז) בתחלת ליל ד' ולא קדם כו', עי' בתוס' פ״ק דר״ה (ח׳) ד״ה לתקופה, ובמפרש להרמב״ם ה' קדוש החדש רפ״ט על ענין ז״ט תרמ״ב שקדמה תקופת ניסן למולד ניסן של תהו (ולקמן רפ״ח סתם כמ״ד בתשרי נברא העולם), והוא חולק ע״ד הפר״א אלו (וגם מש״ש המפרש שתקופת החמה הי' בשעה ג' חולק על הפר״א) : (ח) אלא שתי ידות שעה • אולי אפשר לעמוד על שיעור ב' ידות שעה בלשון הפר״א ממ״ש לקמן ס״פ כ״ח כשהשמש נוטה לבא במערב שתי ידות שעה תש כחו ואין נוגה לו ע״ש : (ט) לפיכך כו' במתינות כו' בזריזות • כרודף להשיג חבירו שקדמו ב' ידות שעה : (י) מה שהחמה מהלכת כל ימות השנה מהלכת לבנה ליום אחד • נמחק בכמה נסחאות, וכן בהגהות המיוחסות להגר״א (ועי' בס' הישר לר״ת סי' תקס״ח), ואולי הי' כתוב כאן כלשון הירושלמי פ״ב דר״ה ה״ד מה שחמה מהלכת לשלשים יום לבנה מהלכת לב' ימים ומהלכה מה שחמה מהלכת לב' חדשים לבנה מהלכת לה' ימים מה שחמה מהלכת לג' חדשים לבנה מהלכת לז' ימים ומהלכה מה שחמה מהלכת לו' חדשים לבנה מהלכת לט״ו יום, וכאן דלגו וקצרו ושינו בהעתק בטעות : (יא) כל המזלות כו' לאחריהם למפרע • כדמפ״ו שמולד תחלת מחזור קטן של ג' שנים חל ביום שלפני מולד תחלת מחזור קטן שלפניו : (יב) ולאחר ג' שנים כו' תחלת ליל ג' כו' בשעת נוגה • שהוא המשמש תחלת ליל ג' כדלעיל רפ״ו וכן כולם ; והנה חשבון זה מיוסד על חשבון ימי חדש הלבנה כ״ט י״ב ותש״ד חלקים שהן ב' ידות שעה (ובלא ע״ג חלקים הנוספים עוד עד תשצ״ג, כפי חשבון אי״ב תשצ״ג המוזכר ספ״ב דר״ה (כהי) ומוחזק בידינו) שנמצא לפ״ז בין מולד לחבירו אי״ב תש״ד, ויתרון של שנה ד' ח' (בלא תתע״ו חלקים המוחזק בידינו לחשבון תשצ״ג), ויתרון מחזור קטן של ג' שנים י״ג יום, והכי תניא לקמן אין בין מחזור הקטן למחזור הקטן אלא י״ג

הגהות

[י] והן אור ישר חסדים, ושנה של חורף הן אור חוזר דינין (ולזה רמזו לשון הופך בכאן), ואע״פ שבקיץ אש ובחורף ברד, הנה אש זה הוא אור ממים, עי' זהר תרומה (קמט:) וברד הוא דינין כמו קרח וע״ל פ״ד אות כ״ב, וז״ש לקמן פנ״א בלילה הירח וכוכבים רוחצין בנהר של ברד כו' :

[יא] ועיקר ענין אמרתו ארץ עד מהרה ירוץ דברו, הוא כי אמר הטפה "אור "מים "רקיע כמ״ש בזהר תרומה וירוץ דברו הוא כענין מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב, וכמ״ש בזהר ויקרא (קסבי) על וזרעו מבקש לחם ע״ש

של מחוור הקטן חוזר יום שלאחריו בתחלת ליל שני ראש מולד הלבנה בשעת צדק ולאחר שלש שנים של מחוור הקטן חוזר יום של אחריו בתחלת ליל ראשון ראש מולד לבנה בשעת כוכב ולאחר שלש שנים של מחוור הקטן חוזר יום של אחריו בתחלת ליל שבת ראש מולד לבנה בשעת מאדים ולאחר שלש שנים של מחוור הקטן חוזר יום של אחריו בתחלת ליל ששי ראש מולד לבנה בשעת לבנה ולאחר שלש שנים של מחוור הקטן חוזר יום של אחריו לתחלת ליל חמישי ראש מולד הלבנה בשעת חמה • ולאחר שלש שנים של מחוור הקטן חוזר יום של אחריו בתחלת ליל רביעי ראש מולד הלבנה בשעת שבתאי בשעה שנברא • (יג) מחוור הגדול של לבנה כ"א שנה • (יד) שבעה מחוורים קטנים יש בו מג' ג' שנים וכל מול ומול משרת את ימי חודש הלבנה וימי חודש הלבנה כ"ט ימים ומחצה ושני ידות שעה וע"ג חלקים וכל מול ומול משרת את ימות חודש הלבנה שני ימים וח' שעות וג' מולות לז' ימים •. השר המתחיל בר"ח הלבנה (טו) הוא השר המשלים בסוף חודש הלבנה • הלבנה מתחדשת בכל מולד ומולד (טז) אחת בלילה ואחת ביום (יז) וזה האות שלהם ויהי ערב ויהי בוקר אין בכל מולד לראש מולד לשנה הבא' אלא ד' ימים וח' שעות (יח) ותתע"ו חלקים (יט)אין בין מחוור הגדול למחוור הקטן אלא י"ג יום(כ)ובמערב אימתי בזמן שהחמה מהלכת לקרן דרומית הלבנה מהלכת לקרן צפונית אימתי בזמן שהחמה מהלכת בקרן צפונית הלבנה מהלכת בקרן דרומית כל השעות משרתות לראש מולד לבנה לאחריהן למפרע של"כ נחמ"ץ בשנה ראשונה התחלת ליל רביעי ראש מולד לבנה בשעת שבתאי (כא) ובשנה השנית בשעה של אחריה ראש מולד לבנה בשעת לבנה ובשנה הג' בשעה של אחריה ראש מולד לבנה בשעת כוכב ובשנה הרביעית בשעה של אחרית ראש מולד לבנה בשעת נוגה ובשנה החמישית בשעה של אחריה ראש מולד לבנה בשעת חמה ובשנה הששי בשעה של אחריה ראש מולד לבנה בשעת מאדים ובשנה השביעית ראש מולד לבנה בשעת צדק וכן שלש פעמים השעות הללו משרתים לראש מולד לבנה

י"ג יום. (בלא כ' שעות תס"ח חלקים המתקבלים מן ג"פ התע"ו יתרון שנה לחשבון תשכ"ג,) דהיינו ו' ימים, ולכן סדר המולדות ממחזור קטן למחזור קטן למפרע ובתחלת הלילה, שי"ג יום הן שבוע שלמה וששה ימים, וכן הא דתני לקמן כל השעות משרתו' מולד לבנה לאחריהן למפרע בשנה הראשונה בשעת שבתאי ובשני' בשעת לבנה כו', כ"ז הוא לחשבון יתרון ד' ח' מכוונים שלכן מולד שנה מתרחק משל חבירו שעה א' למפרע, וכן תני לקמן כל שעות של חודש לבנה תרק"ח שעות וב' ידות שעה ולא הוזכרו הע"ג חלקים וכן הביא רהב"ע פרשת בא מל' ברייתא דשמואל ב' ידות שעה בלא ג' חלקים, ומ"ש כאן בפירקין באיזו מקומות זכרון הע"ג חלקים לחדש והתתע"ו חלקים לשנה (וכן חשבון יתרון שנת החמה על הלבנה דתני לקמן י' ימים כ"א שעות ר"ד חלקים), הוא תוספות המעתיקים אחרונים ע"פ חשבון א"ב תשכ"ג המוחזק בידינו מימי הש"ס, וכן בהגהות הגר"א מחק להלן ב"ה דאין בין מולד לחבירו אלא ל"ו שעות וב' ידות שעה וע"ג חלקים, אבל בברייתות דפר"א ודשמואל הקדמונים נראה שהעלימו דקדוק החשבון מן הע"ג חלקים או בכדי להקל החשבון כתבוהו רק ב' ידות שעה שבקל יש לצרפן לשעות ולא נצטרך לדקדק בחלקים עוד, או בכוונה העלימו החשבון המכוונם שלא גלגלו והחזיקוהו בסוד העיבור וכתבו רק החשבון בקירוב (וכמו תקופות שמואל ורב אדא שכבר כ' הקדמונים ז"ל דשמואל בפרהסיא ודרב אדא בצנעא, שג"כ ענינו כן שלהקל החשבון בדקדוק החלקים פרסמו רק דשמואל שאין בה ידקדוק חלקים רק רביע יום ושעות וחצי שעות), אבל ודאי גם בפר"א וברייתא דשמואל לא היו חולקים על הש"ס בחשבון א"ב תשכ"ג האמיתי שהי' מקובל ביד ר"ג מאבותיו [א] (ובלא"ה חשבון זה לאו כללא הוא, שהרי הוא מיוסד על ג' שנים פשוטות, וא"א לשלשה שנים בלא עיבור וכדתני לקמן ספ"ח ע"ש) : (יג) מחזור הגדול של לבנה כ"א שנה • שאז הוא חוזר להיות בשבתאי כמו שהי' ביום שנברא בתחלת ליל רביעי, וכבר כתבתי לעיל פ"ו אות ט"ז שחשבון כ"א של מחזור לבנה שרשו מצירוף אותיות מן א' עד ו' שמספרן יחד עולה כ"א [ב], גם עוקר מספר הכ"א מיוסד על אותיות יק"ו של השם שמספרן כ"א, שהן המאורות דנהירין בסיהרא שהיא ה' (עי' זהר שלח (קנח:) בשם יהושע דסדר בי' נהורי דסיהרא ע"ש בביאור הגר"א הנדפס), והיא חוזרת למפרע בימים ושעות במולדות תחלת השנים והמחזורות שרומז הכל להדיפתה לחזור לאחורי' (להשתוות עם החמה) לתחלת בריותה והיכה משיגתה עד שיעברו עלי' כ"א שנים מכין נהורין שם יק"ו : (יד) וז' מחזורים קטנים כו' מג' ג' שנים • שכל ג' שנים תוזר המולד לתחלת לילה של יום שלפניו למפרע כמ"ש

בסמוך, והוא האות האמצעי והיסוד באותיות מן א' עד ו', כי אחרי שהן זוגות נחשב אות ג' האמצעי (שהוא היסוד לכפול עמו אות האחרון ויצא סך כולל מספר כל האותיות כמש"ל פ"ו אות י"ז, ובשהן זוגות הכלל שמסירין האות האחרון וכופלין האמצעי מן ה' הנשארים וכופלין האמצעי שהוא ג' עם האחרון שהוא ה' ועולין ט"ו ואח"כ מוסיפין לכן האות אחרון שהוא ו' ויצא כ"א, ורומז לו' של שם שאין מתחבר עם ה' של שם רק בעת יחוד השלם, ואינו כמו י"ק של שם שהן ריעין דלא מתפרשין), ולכן שנות מחזור קטן מיוסדין עליו, וכן מגלגל הלבנה עד שתשיג לחמה ג' גלגלים שהחמה ברביעי כמש"ל פ"ו : (טו) הוא המשלים בסוף חדש הלבנה • את יום ומחצה וב' ידות שעה הנותרים על כ"ח : (טז) אחת ביום וא' בלילה • פי' אם מולד חדש זה ביום אזי מולד חדש שלאחריו בלילה וכן בהיפוך עד עולם : (יז) וזה האות שלהם ויהי ערב ויהי בוקר • סימנא בעלמא הוא שהמולד הראשון הי' בלילה כמש"ל תחלת ליל ד' בשבתאי והיינו סימני' ויהי ערב שהי' המולד הראשון בערב אז ויהי בקר יהי' המולד שלאחריו בבקר ויש לומר גם סיפי' דקרא יום אחד הוא מן הסימן לומר שמולד מתרחק מחבירו יום אחד שלם ולבד זה עוד ערב שלם או בקר שלם, לבד החלקים שבחצי השני מן יום השני) : (יח) ותתע"ו חלקים • כבר כ' לעיל אות י"א שזה אינו מעיקר נוסחת הפר"א : (יט) אין בין מחזור הקטן למחזור הקטן אלא י"ג יום • כנ"ל : (כ) ובמערב אימתי כו' • חסרון הניכר יש כאן בלשון (ועמש"ל בהערה קודם פ"ו בשם הכוזרי), ויסוד ענין המאמר נראה שהוא מ"ש לקמן שהחמה מהלכת לפני' ולבנה לאחרי', והיינו דתנן פ"ב דר"ה (כג:) אם אמר לפני החמה לא אמר כלום, ושינו שם לצפונה או לדרומה ומפרש בברייתא שם (כד:) כאן בי"הח כאן בי"הג ע"ש בפירש"י שהלבנה בחידוש' לעולם בקרן מערבית דרומית (ועי' זהר חקת (קפא:) עד דאשתכח בקרן מערבית ובמק"מ שם), רק בי"הח היא בדרומה של חמה ופעמים היא לצפונה וע"ש בבעל המאור בשם הירושלמי, וז"ש כאן שבמערב ר"ל בתחלת חידושה שהיא במערב (כדתני' שלהי פרקין ג"כ שהיא יוצאה ממער"ב) בזמן שהחמה כו', ולשון אימתי דקתני מפני חסרון הלשון לא ידעינן תנא אהייא קאי דתני אימתי (ובגנת אגוז (שם) העתיק בבא דרישא מברייתא זו בקצרה ואין בלשונו מלת אימתי, ובהגהות המיוחסות להגר"א מחק מלת אימתי להלן בסיפא בזמן שהחמה מהלכת בקרן צפונית, ובריסא לא מצאתי בהגהותיו שלפני שמחקו, ואפשר טעות הוא בהעתק שלפני) : (כא) ובשנה השני' כו' בשעת לבנה • שהיתרון בין שנה לחבירתה הוא ד' ח' כדלעיל, א"כ כיון שבראשונה הי' תחלת ליל ד' בשבתאי שהוא בשעה ראשונה

הגהות

[א] ובקנה הגדול (ק"ו ג') כתב שיסודו מן שם הראשון של שם מ"ב, ולא ביאר ז"ל תוספת הסי"ן שבא"ב תשכ"ג מהיכן מקורו, ונראה שהוא מכוין עם מ"ש בפע"ח שער עולם העשיי' פ"ה שאות א' מן שם השביעי מצטרף כסדרו עם כל שם והראשון שהוא הסי"ן ממנו מצטרף עם שם הראשון ע"ש, (ובגנת אגוז (נ' ע"ב) הביא דברי הפר"א ולא העיר עליהם כלל מחשבון א"ב תשכ"ג, ושם להלן (נ"א ד') הזכיר ב' ידות שעה וע"ג חלקים) :

[ב] שוא"ו של שם הוא שרש מאור הלבנה שמקבלת אורה מהשמש שהוא ו' (וכן ה' של שם שהוא בלבנה במילוי א' עולה ו') • ולכן שית שעי מיכסי סיהרא כמ"ש פ"ק דר"ה (כ:) שעד שיעברו עלי' ו' שעות אין הארת ו' של שם ניכר בה :

לבנה לאחריהם עד כ"א שנה של מחזור • כל המזלות משרתים לבנה בלילה (כב) מארבע פנות העולם שלשה בצפון ג' בדרום ג' במערב ג' במזרח (כג) וכל השעות משרתות לבנה בלילה שתים בדרום (כד) שתים בצפון שתים במזרח (כה) שתים במערב (כו) ובשעה שמתחיל לשרת בדרום גומר במערב וכל סביבותיו כן (כז) כל מאורי אור הגדולים (כח) נתונים בדרום חוץ מן העגלה שהיא נתונה בצפון (כט) וכל המזיקים (ל) המהלכים ברקיע (לא) והמלאכים שנפלו מגדולתן וממקום קדושתן מן השמים (לב) בימי דור אנוש (לג) כשהם עולים לשמוע דבר מאחורי הפרגוד (לד) הן מתרדפין בשבט של אש וחוזרים לאחוריהן למקומן • (לה) עשרה ימים וכ"א שעות ור"ד חלקים יתרון ימות החמה על ימות הלבנה (לו) והעיבור נכנס להשוות ימות שנות החמה עם ימות שנות הלבנה והחמה והלבנה מתחילין מר"ח ניסן (לז) החמה מהלכת לפניה בתקופתה וטלה מתחיל לשרת לפניו ביום וכל המזלות משרתים אחריו כדרכן והלבנה מהלכת לאחריה וטלה מתחיל לשרת לפניה בלילה וכל המזלות משרתין אחריו כדרכן וכן עד שנת מחזור הקטן עד שנת העיבור בא העיבור •

ראשונה והי' בשני' בליל א' בשעה תשיעי' , ובליל א' מתחיל לשמש כוכב כדלעיל רפ"ו כמנא תשיעית שעת לבנה, וכן כולן : (כב) מד' פנות כו' ג' בצפון כו' • בילקוט מלכים א' ז' רמז קפ"ו בשם מדרש תדשא ג' פונים לפונה טא"ק , ג' פונים מערבה שכ"ג , ג' פונים נגבה תמ"ד , ג' פונים מזרחה סע"ד (ונקט כאן פנות ולא רוחות לרמוז ללשון פינות שכתוב במלכים שם אבל הי"ב בקר שרומזים למזלות כמדרש תדשא הזה) , וכ"ה בפי' הגר"א במלכים שם , ובסודי רזי (יז:) הגי' טא"ק במזרח שכ"ג בדרום סע"ד בצפון תמ"ד במערב ; וממנו העתיק בלשונו בס' הקנה הגדול (ל"ג ג') , ובילקוט פקודי רמז תי"ח טש"ת במזרח סא"ב בדרום טא"ק במערב גד"ד בצפון) , אבל בש"ס בפסחים (צד•) אמרו עגלה בצפון ועקרב בדרום ופירש"י עגלה מזל שור . וכן לקמן בפירקין תני' שעגלה בצפון , והגר"א בפירושו על התיקונים תיקון ל"ב (עט:) ביארו ששור הוא התחלת הצפוניים ועקרב תחלת הדרומיים מפני שטלה ומאזנים הן אמצעיים ע"ש : (כג) וכל השעות משרתות לבנה בלילה • פי' כל כוכבי השעות : (כד) ב' בצפון כו' וב' במערב • ב' מן ז' המזלות לכל רוח משמשין ללבנה כשה"א שם (ואפשר טעם ב' לכל רוח , שהן ח' שעות לכל ד' הרוחות , מפני שזו היא הלילה הקצרה שבאופק א"י וכמש"ל פמ"א בחדש סיון היום כפול כלילה ור"ל שהיום ט"ז שעות והלילה ח' שעות ועמש"ש א"י"ה, לכן חלקום ב' שעות לכל רוח , ואף כשהלילה גדולה חוזרין לשמש כן וזהו שמסיים וכן כל סביבותיו , או אפשר שעות אלו הן זמניות , שלעולם חולקין שעות הלילה לח' חלקים) : (כה) ב' במערב • בהגהות המיוחסות להגר"א הגיה א' במערב , ולדבריו מכוונין לז' מזלות , ולגי' הספרים נ"ל שהכוכב הראשון חוזר ומשמש שנית במערב : (כו) ובשעה שמתחיל לשרת בדרום גומר במערב • לפמ"ש לפרש לגי' הספרים שהכוכב המתחיל לשמש בדרום חוזר ומשמש במערב יתפרש ז"ש כאן כן (והוא כענין הוא הפותח והסוגר דלעיל בפרקין וכן בפ"ו בחמה) : (כז) כל מאורי אור הגדולים • לשון המקרא הוא (יחזקאל ל"ב) כל מאורי אור בשמים , ואין זה חמה ולבנה [ג] אלא כוכבים המאירים ביותר שהן בדרום קרויין כן , ועי' זהר בראשית (כ:) נהורין דסלקין לעילא איקרון מאירי אור , ושם להלן (כא•) מאורי אור מסטרא דימינא , וז"ש כאן בדרום : (כח) נתונים בדרום • וסימנך מנורה בדרום , וכן בבהמ"ק (שממנו אורה יוצא לעולם) שניו במדות פ"ב רובו מהדרום , ובברייתא דמלאכת המשכן שבילקוט ס"פ פקודי (ובברייתא שלפנינו ליתא ,) תניא כנגד רוב תשמישם בדרום , נראה שנתכוונו לכך דהכא שרוב הכוכבים תשמישם בדרום (ומסיים שם בצפון משמשים בצפון מן המגלה ולדרום וכמ"ש כאן חוץ מן העגלה כו') , אלא שעיקר הברייתא שם דמפרש ואזיל לה אח"כ הוא משובש ע"ש, ובת"י פקודי (בציווי הקמת המשכן) ע"פ והבאת את המנורה) בסטר דרומא מטול דמתמן שבילי שמשא וסיהרא ומתמן איסרטוון דנהורא כו' : (כט) וכל המזיקין כו' • נראה שהוא נמשך למעלה שגם הם מקומם שם וכמש"ל ספ"ג ושם הוא מדור למזיקין כו' , ושם הוא נוקבא דתהומא רבא כמש"ל פ"ט אות ע"ש [ד] :

(ל) המהלכים ברקיע • אותן שיש להם רשות גם לעלות לרקיע וכמ"ש בר"פ מי שאחזו (סט•) באשמדאי דסליק לרקיעא וגמר מתיבתא דרקיע , וכי"ב • וכשהן עולין לשמוע מאחורי הפרגוד לפנים ממחיצתן הן מתרדפין כו' : (לא) והמלאכים שנפלו כו' בימי דור אנוש • ע"ל פכ"ב ופי"ד ולשון מגדולתן וממקום קדושתן מן השמים , אפשר רומז לרבות גם ההוא דפי"ד ע"ש : (לב) בימי דור אנוש • נראה מפרש הנפילים היו בארץ בימים ההם , בימי דור אנוש הי' (והאריכו במוונם כל הדורות עד המבול) , ואפשר יליף הא דכתיב המה וגו' אנשי השם , מהא דכתיב בימי אנוש אז הוחל לקרוא בשם ה' , וכמ"ש בז"ח רות (ס"ג ג) מאי אנשי שם אילין נפילין דאוליפו (כצ"ל וכ"ה בריקאנטי משפטים ע"פ מכשפה ל"ת וכן בספרו טעמי מצות במצות א"ב וידעוני , ובליוני ס"פ בראשית ובנוסחא שלנו כתוב דאפילו וט"ס הוא שנשתבשו המעתיקים , ומדרשא דנפילים על שנפלו מהשמים הידוע , טעו לכתוב כאן כן•) בעלמא שם בכל מלה ומלה לאשלמא חרשי' , והיינו דדרש אז הוחל לקרוא בשם ה' , שחללו כבוד שמותיו הקדושים , והתחילו לשמש בשמות הטומאה שלמדום הנפילים [ה] : (לג) כשהן עולין לשמוע דבר מאחורי הפרגוד • בע"ב דחגיגה (טז•) אמרי' יודעים מה שעתיד להיות כמלה"ש ופרכינן יודעין ס"ד אלא שומעין מאחורי הפרגוד כמלה"ש , וצ"ל דכאן בדוחקים לפנים ממחיצתן הראוי להן הן מתרדפין , אבל הרמב"ן בפי' התורה פ' אח"מ גרס יודעין ס"ד אלא שומעין מה שעתיד להיות, וביאור שם שמיעה. זו הוא משרי ונגידי התלי שבאויר השמים ע"ש , ולדבריו א"ש בפשיטות שלשמוע מאחורי הפרגוד אין מניחין להם (ובש"ס הנחנקין (פט:) אמרו בשטן כך שמעתי מאחורי הפרגוד כו') : (לד) הן מתרדפין בשבט של אש וחוזרין לאחוריהן כו' • הדבר מכוון למ"ש בזהר ויקהל (רג:) כוכבא חד מסטר' דצפון נהיר כו' ועייל איהו לגו וקריב לגבי כו' דליג לגו כו' וסלקא לעילא לאעלא כו' כדין חד שלהובא נפיק ובטש כו' ואעיל לי' לנוקבא דתהומא רבא , והיינו חוזרין למקומם דתני הכא : (לה) י' ימים כ"א שעות ר"ד חלקים יתרים כו' . כבר כ' לעיל אות י"א שזה ע"פ חשבון המכוונס של א"ב תשצ"ג והוא תוספת ותיקון המעתיקים , ולעיקר נוסחת הפר"א לעיל שתי ידות שעה בלא חלקים , היתרון הוא תת"פ חלקים , אלא שאין זכרון לחלקים כלל בפר"א , ובספ"ר ספ"ד וב"ר ס"פ ל"ג אמרי' י"א יום יתרין ימות החמה על ימות הלבנה (והן נגד ו"ה של שם שהן מאירין לחמה ולבנה כמש"ל , והעיבור בא להשוותן ולייחדן כדלקמן) : (לו) והעיבור נכנס להשוות כו' • אבל אין משתווין לגמרי עד ז' עיבורין בי"ט שנה כדלקמן ספ"ח ע"ש , וכתב בלק"ת פ' ויצא ובביאור הגר"א לס' יצירה שי"ב חדשים הן ב"ו מלא ו' , וחדש העיבור הוא א' שביניהם המייחדן שעל ידו הן י"ג כמנין אחד , ושרשו מן הת"ז תכ"א (נו:) ע"ש , והייחוד הגמור הוא לז' עיבורין כשה"א מצטרף עם הו' ז' פעמים כמנין א' עם ו' יחד (ואז עולה הלבנה בת שבע ז' דרגין להתייחד עם האור כראשון) : (לז) החמה מהלכת לפני' בתקופת • בגנת אגוז (נ" ע"ב) הגי' מהלכת לפני הלבנה כתיקונה

הגהות

[ג] וכלשון מאורי אור שנמטבע ברכת יוצר אור ועל מאורי אור שעשית יפארוך כו' , דמשמע דעל חמה ולבנה קאי (ועי' רד"א שם) שקרויין מאורות בתורה , וכן בתהלים (קלה) אורים גדולים :

[ד] ואולי מקומם אצל העגלה שבצפון שהוא מזל שור כמש"ל אות כ' וכמ"ש בזהר כי תשא (קפא•) ושלח (קעב•) לבושא קדמאה דנקט תבנית שור , וז"ש בשור שחור ביומי ניסן שהשטן מרקד לו בין קרניו , וע' זהר פקודי (ר"מ:) , והוא מכוין למ"ש בסודי רזי בכ"ת שבתקופת ניסן ממונה ס"ם ע"ש :

[ה] וכן אמרו בשלהי תדא"ז שעזא ועזאל (שהן הנפילים) למדו אותן השמות שמורידין בהם חמה ולבנה (ונראה שז"ש בתנחו' ס"פ בראשית שהיו רואין חמה ולבנה ועושין כשפים שנא' המה היו במורדי אור , ולשון שהיו רואין ט"ס וצ"ל שהיו מורידין וכלישנא דקרא מורדי אור , וכלשון התדא"ז הנ"ל , וכן בספרי ראה פסקא פ"ד ובסנהדרין אפי' מעמיד לך חמה וכוכבים כו') , אבל בילקוט בראשית בשם אגדת הזכירו בהן שהיו עולין בשם המפורש לרקיע , ולפ"ז י"ל לשון הוחל מענין התחלה שהתחילו לשמש בשהמ"פ ושוב ראיתי בלק"ת ס"פ נח שכ' כן וביאר ששני הפירושים עולים כאחד ע"ש :

העיבור (לח) דוחה לראש מולד לבנה (לט) ועומד בר"ח אדר וכן (מ) עד שנת מחזור הקטן בא העיבור דוחה לראש מולד לבנה ועומד בר"ח טבת וכן עד (מא) י"ב עיבורין באין החמה והלבנה שוין להתחלת ליל רביעי בשעת שבתאי בשעה שנבראו • אין בין מולד למולד אלא ל"ו שעות ושני ידות שעה וע"ג חלקים • אין הלבנה חסרה מן השמים אלא (מב) כהרף עין אפילו יש בה כמלא החוט סובבת (מג) במורח ובמערב (מד) ואין כח בעין לראות הלבנה עד (מה) שמונה שעות גדולים בין בראש מולד לבנה בין בסוף מולד לבנה • חשבון ימות שנות הלבנה (מו) ג' מאות ונ"ד ימים ושליש יום ותתע"ו חלקים • כל השעות של חדש הלבנה (מז) תרק"ח שעות וב' ידות שעה • כל השעות של שנת הלבנה שמונה אלפים ותקי"ד שעות • כל המזלות משרתים למולד הלבנה (מח) ולתולדות בני אדם (מט) ועליהם העולם עומד (נ) וכל מי שהוא חכם ומבין (נא) הוא מבין מולד לבנה ותולדות בני אדם (נב) ועליהם אומר הכתוב (בראשית א) והיו לאותות ולמועדים אותות חללו (נג) לא ימושו משרתים לחמה ביום וללבנה בלילה • (נד) בשלשה מחזורות של חמה וד' מחזורות של לבנה (נה) פ"ד שנים שהיא שעה אחת מיומו של הקב"ה (נו) באין חמה ולבנה שוים בתחלת ליל רביעי ובשעת שבתאי בשעה שנבראו • (נז) ובשעה ששלהבת לבנה מגעת לחמה ביום במעלת ששים עובר בתוכו ומכבה את אורו ובשעה ששלהבת החמה מגעת ללבנה בלילה במעלות ארבעים עובר בתוכו ומכבה

את

כתיקונה , וכצ"ל : (לח) דוחה לראש מולד הלבנה • של ר"ח ניסן שראוי להיות בטלה ויעמוד בחדש אדר הקודם : (לט) ועומד בר"ח אדר כו' ועומד בר"ח שבט כו' • כצ"ל : (מ) עד שנת מחזור הקטן • לאו מחזור הקטן אינו של ג' ג' שנה דלעיל אלא מחזור הקטן של עיבור שמפרש לקמן ספ"ח ע"ש : (מא) י"ב עיבורין באין חמה ולבנה שוין לתחלת ליל ד' בשעת שבתאי בשעה שנבראו , באמת לי"ב עיבורין אינה משוות רק להיות מזל טלה מתחיל | לשמש לפני' בניסן דבי' איירי הכא , אבל להשתוות להיות תחלת ליל ד' כשנבראו זה אינו כ"א לפ"ד שנה כדלקמן שהן ל"א עיבורין , ובודאי ט"ס הוא , ומפני שבכ"מ בפ' זה נזכר השיווי בלשון זה לתחלת ליל ד' כו' טעו לכתבו גם כאן , ובהגהות המיוחסות להגר"א הגיה לז' פעמים י"ב עיבורין : (מב) אלא כהרף עין • שכהרף עין א' היא חסרה אורה לגמרי אף בשמים , ות"ומי מתחלת להאיר בשמים (אלא שאין כח בעין לראות עד כו' כדמפ"ו) , ועי' בפע"ח שער ר"ח פ"ג שהוא ענין הסתרתי פני רגע ממך , ורגע קטן עזבתיך ע"ש : (מג) סובבת במזרח ובמערב • היינו בראש מולדה ובסוף מולדה דלהלן בסמוך , וכדפירש"י פ"ק דר"ה (כ:) בשם רבי' סעדי' שקודם חידושה היא במזרח ולאחר חידושה נוטחת במערב וזהו שאינו בשלהי פרקין הופכין פניהם ברוח מערבית והיא יוצאה כו' לרוח מזרחית כו' :(מד) ואין כח בעין לראות הלבנה עד ח' שעות כו' • בפ"ק דר"ה שם אמרי' כ"ד שעה מיכסי סיהרא לדידן תמניסר מעתיקא ושית מחדתא ולדידהו שית מעתיקא ותליסר מחדתא וע"ש בבעל המאור , ואפשר הגי' הנכונה כאן ו' שעות , והיינו אותן ו' שעות שהיא מתכסה בין לדידן בין לדידהו בין בעתיקתא בין בחדתא הוא דקחשיב , וכן בירושלמי פ"ב דר"ה ופסיקתא רבתי דפ' החדש כל חדש שלא נולד קודם ו' שעות אין כח בעין לראותו , והיינו ברייתא דר' שמלאי בפ"ק דר"ה (שם) וכן מצאתי אח"כ בהגהות המיוחסות להגר"א שהגיה כאן ו' שעות (וככר כ' לעיל בר"פ אות י"ג שהוא כסוד ו' של שם המאיר בה , גם ו' שעות כשהן כסדרן שנ"ם חנכ"ל , הנה השעה הששי' היא כוכב שהוא כיסוד כמש"ל רפ"ו אות ז' והוא פשיטו דו' דאהכיר לסיהרא , עי' בז"ח בסתרי אותיות ח' א') : (מה) ח' שעות גדולים • אפשר לשון גדולים מרמז שהן שעית של כ"ד שעה במעל"ע שהן גדולים לעולם , ולהוציא שעות זמניות המתחלקין בכל לילה לפי מה שהיא שלפעמים הן קטנים מאד : (מו) שנ"ד ימים ושליש יום • כמנין שם שנה (ושליש היום נחשב ג"כ ליום דמקצת היום ככולו) , ובז"ח בסת"א (י' ע"ב) ובתז"ח שם (פ"ט ד') שיסוד המנין על אור שבעתיים ז"פ ז' פעם ז' שהן שמ"ג ועוד י"ב לי"ב שבטים וחדשים (והי"ב הוא ו"ו במילואו המאיר בה אחר הקיפה ז"פ של ז"פ ז' , שהרשן מ"ט שערים , והשער הנ' הוא היום שנ"ה המחבר לב' שנים יחד ועולה לכאן ולכאן כמו שנת החמשים שנת היובל שעולה לכאן ולכאן) : (מז) תרק"ח שעות וב' ידות שעה • וסימן ת"חס"ב , וכמ"ש בזוהר בכ"מ דכל חשבנא בסיהרא : (מח) ולתולדות בני האדם• לקמן רפ"ח דרש זה ספר תולדות אדם מנין עולם (דרש ספר לשון מספר ומנין) לכל תולדות בני אדם , וידרש לענין דכאן , שפי' חשבון ומנין שימוש המזלות לימים ושעות יודעים תולדות טבעי ומקרי בני האדם התלויין במזל לידתן וכדאי' שלהי שבת , ורמיזא נמי בקרא (איוב לח) איזה הדרך ישכון אור וגו' וכי תבין נתיבות ביתו ידעת כי אז תולד ומספר ימיך רבים , ונתיבות ביתו של אור וחשך הן הן דרכי חמה ולבנה וכל המזלות (שכתובין שם אח"כ להלן) וחכמי המזלות כן יקראום בשם בתים ונתיבות , וכן דרשו בזוהר לך לך (עחי) ממולדתך מההוא חכמה כו' ובההוא מזלא כו' , ובבמ"ר פט"ו דרשו שמש ידע מבואו

שהשמש מודיע קצו של כל אדם ע"ש , ובזוהר וישב (קפ: קפא•) שתלוין בלבנה בהיותה בעת הלידה במילואה או בחסרונה ע"ש : (מט) ועליהם העולם עומד • כמ"ש ויעמידם לעד לעולם חק נתן וגו' • והוא מוסב על לבאיו שמש וירח וכוכבי אור הכתובין לפניו שהן נקראים חק חוקת שמים כמ"ש (ירמי' ל"א) נותן שמש לאור יומם חקת ירח וכוכבים וגו' אם ימושו החקים האלה וגו' , ושלשה אלו דתני כאן , מולד הלבנה (שמסבב השנה) ותולדות בני האדם (טבעי הנפש ומזלו) ועמידת העולם , הן עולם שנה נפש שאינו בס' יצירה פ"ס : (נ) וכל מי שהוא חכם ומבין כו' • רומז ללשון הכתוב כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים וכמו שדרשוהו פ"ז דשבת (עה•) על חישוב תקופות ומזלות , וכתיב בסיפי' אשר ישמעון את החקים האלה (והן חקת שמים הנ"ל) ואמרו רק עם חכם ונבון וגו' : (נא) הוא מבין מולד הלבנה ותולדות ב"א • אפשר הגי' הנכונה לפי הלשון , הוא יודע , וכמ"ש בקרא דאיוב (שם) ידעת כי אז תולד , ולפ"ז הוזכר כאן חכם ומבין ויודע שהן חב"ד , דעה בינה והשכל שיאר בהן חמה ולבנה , ועל ידם נתן בהם כח וגבורה להיות מושלים בקרב תבל , ועמש"ל ספ"ו אות מ"ד בס"ד: (נב) ועליהם ה"א והיו לאותות כו' . ז"ל הגר"א בפי' לבראשית כ"י (ובאדרת אליהו הנדפס שינו המעתיקים הרבה והוסיפו בלשונו ז"ל •) לאותות הן אותות הכוכבים שמהן בא כל דבר טו"ר והן המנהיגי' את העוה"ז כפי קבלתם מלמעלה , ובהן הכל ניכר , ובהן הליקויים , עכ"ל , ודבריו נראה נובעים מהמאמר דכאן , דמפרש מ"ש והיו לאותות והדר כתיב והיו למאורות ברקיע בשמים להאיר על הארץ , דוהיו למאורות קאי על חמה ולבנה שהן עיקר המאורות (ואור דכוכבים לאו אור הוא וע"ל פ"כ) , ורישי' דקרא דוהיו לאותות קאי על כלל הכוכבים כלם (ובכללם חמה ולבנה ג"כ) שבהן תלוי' הנהגת עולם , וז"ש כאן עה"א כו' : (נג) לא ימושו כו' • רומז ללישנא דקרא דירמי' הנ"ל אם ימושו החקים האלה וגו' , ולכן הם לאותות ולמועדים , מפני שלא ימושו לעולם : (נד) בשלש מחזורות של חמה שהן ד' מחזורות של לבנה • כצ"ל : (נה) פ"ד שנה שהיא שעה אחת מיומו של הקב"ה • שהוא אלף שנה , ולקמן פמ"ח קתני פ"ג שנה ושליש שנה , וט"ס הוא וצ"ל ושני שלישי שנה (או צ"ל פ"ד שנה פחות שליש שנה) וחושב יומו של הקב"ה לכולו יום בלא לילה נחלק לי"ב שעות לכן כל שעה פ"ד שנה : (נו) באים חמה ולבנה שוים • שפ"ד שנה הן ב' שמות מ"ב שבו נברא מע"ב (ואולי הוא כמנין מ"ב זווגין שבזוהר ר"פ בראשית שפירשוהו ז"ל כ"פ מ"ב ע"ש) , והן נגד חמה ולבנה שכ"א מהן נברא בשם זה (ועל שניהן מברכין עושה מע"ב כשחוזרין למקומן כדאי' בפ' הרואה (נט:) ע"ש) , ועי' לדבר לפמש"ל בפרקין וכפ"ו אות י"ז שמחזורי חמה ולבנה נוסדו על אות ו' ז' הנה כפל שלהם זע"ז עולין מ"ב : (נז) ובשעה ששלהבת לבנה כו' במעלות ס' כו' מגעת ללבנה בלילה במעלות מ' כו' • לא נתבאר לנו חשבון מעלות אלו לאיזה סך היקף הוא , בכדי שיהי' אפשר לעמוד על חשבון ס' ומ' מעלות אלו שבלקויים המאורות כאן (וע"ל פל"ה עד עכשיו לא ירד השמש חמשים ירידות וכו' , והן מעלות וכ"כ בהגהות המיוחסות להגר"א שם) , וז"ל גנת אגוז (נב ב) וגם ראיתי ר"א הגדול מפליג באלו הענינים , אמנם איני מבין לאיזו צד נוטה בלקות החמה והלבנה וכמדומה לי כי ע"ד ההתעלמות נתנהג בזה , ושם אמרו ר' נהוראי אומר גזרת מלך היא , עכ"ל , ואולי י"ל לפמ"ש בז"ח בסת"א (ח' ע"ב) וכל סיהרא אתמליא אתעביד ם בשלימו , שלזה רמזו בכאן במעלות מ' שליקוי הלבנה א"א להיות כ"א במילוי שרומז לאות מ' (וכ"ה בתדא"ז פט"ז ואם לקתה הלבנה בחצי חדש

את אורו • (נח) ר' נהוראי אומר גורת מלך במלה מפורסמת היא בשעה שישראל חוטאין (נט) ואינן מעברין את השנה כראוי בשעה ששלהבת חמה מגעת ללבנה בלילה מעלות ארבעים (ס) הקב"ה מכהה את הלבנה (סא) וגונו אחד מן הסנהדרין • (סב) וכשישראל עושין רצונו של הקב"ה (סג) עושה ברחמיו הרבים ומכהה את החמה ושולח את רוגזו על עובדי גלולים (סד) שנאמר (ירמיה י ב) כה אמר ה' אל דרך וגו' • (סה) כשם שאין אור החמה מושל באור הלבנה ולא אור הלבנה באור החמה (סו) כך אין מונים לא מנין החמה בלילה ולא מנין הלבנה ביום (סז) ולא ישיגו גבול איש את רעהו • מדור הלבנה (סח) בין ענן לערפל עשויין כמין שני קערות כפויות זו על גב זו (סט) והיא יוצא בין שניהם וכשהוא מולד לבנה אלו שני עננים הופכים (ע) את פניהם (עא) ברוח מערבית והיא יוצא מבין שניהם (עב) כמין שופר • בלילה הראשון מדה אחת בלילה השניה מדה שניה וכן עד חציו של חדש עד שהוא מתגלה כלו ומחציו של חודש אלו שני עננים הופכים את פניהם (עג) לרוח מזרחית (עד) פאת הלבנה שיצא מתחלה מתחיל ונכנס ומתכסה בין שניהם בלילה הראשון מדה אחת בלילה השנית מדה שנית עד סופו של חודש עד שמתכסה כלו • ומנין שהוא נתון בין שני עננים (עה) שנאמר (איוב לח ט) בשומי ענן לבושו וערפל חתולתו (עו) ומנין שהוא מתכסה כלו שנאמר (תהלים פא) תקעו בחודש שופר בכסה:

מרחשון כו', משום שהליקוי לעולם בחצי חדש, ומ"ש ברע"מ כי תצא (רפ"א:) וכד לקת בחסרונה כו', ג"ע), ושם בז"ח וכן בכ"ת בר"מ ותיקונים רמזו אות ס' לאימא ותמה, וי"ל שז"ש ס' מעלות בליקוי החמה, לרמוז שהוא בתחלת החדש או בסופה דייקא בעת שאין אור ללבנה (שהיא מאות מ' כנ"ל), ומ"ש בתדא"ז שם אבל ליקוי החמה ג"כ חצי חדש. ט"ס הוא (ובלא"ה יש שם חסרון בשם החדש), עי' יסוד עולם מאמר ג' פי"ז ובגנת אגוז (כ"א ג): (נח) ר' נהוראי או' גזרת מלך במלה מפורסמת היא • בילקוט ירמי' ט' רמז רפ"ו ובסודי רזי (יט:) ליתא לתיבות במלה מפורסמת וכן בהגהות המיוחסות להגר"א מחקו מכאן, ולגי' הספרים אפשר נ"ל בעולם מפורסמת היא, ומפני שהליקוי נראה בחלק גדול מהעולם, לכן קראו מפורסמת בעולם: (נט) ואין מעברין השנה כראוי • שהעיבור בא להשוות חמה ולבנה כמש"ל, והוא כענין שלום וחיבור ביניהם (וז"ל עה"ק חלק ס"ת פ"ב, להשוות חמה ולבנה ולחברם יחד שזה מורה על יחוד כחותיהם העליונים שהוא הייחוד הנעלם, עכ"ל), ולכן כשחוטאין ואין מעברין כראוי, נראה כעין קטט וקטיגוריא בין המאורות שלהבת א' מכהה חבירו: (ס) הקב"ה מכהה את הלבנה וגונז כו' • בילקוט הגי' עובר בתוכו ומכהה אורו והקב"ה עושה ברחמיו ומכהה את הלבנה וגונז כו', ואף שיש לדחוק לפרש נוסחא זו של הילקוט, שהי' ראוי שתהי' כהיות אורה גדולה ביותר וירמוז לגזרה כללית על שש"י ח"ו, והקב"ה ברחמיו גונז א' מהסנהדרין לכפר על ישראל ותתמעט כהיות הלבנה הרומז על הגזרה, אבל מ"מ נכון יותר שנוסחת הילקוט משובשת וממה ששנינו בסיפא כשישראל עושין רש"מ הקב"ה ברחמיו כו', טעו לכתוב גם ברישא כן: (סא) וגונז א' מהסנהדרין• גונזו לחיי עוה"ב (ומפני שכתוב יקר בעיני ה' המותה לחסידיו (תהלים קט"ז) קראוהו בשם גניזה, כגונז באוצרותיו דבר יקר), וכ"ל דרמיזא בקרא דשרך אגן הסהר אל יחסר המזג דדרשי' לי' פ"ג דסנהדרין (לז•) ובשה"ר על סנהדרין, ורמזוהו בלשון סהר שהיא לבנה וסיהרא בלשון ארמי (ושם זה הוא ללבנה כשהיא חסרה כמ"ש בפע"ח ובחילוף ה' בח' הוא אותיות חסר), וכן דרשוהו בת"ז תי' י"ח (לב:), והן מגינים על הסהר שלא יחסר ולא ילקה לכהות אורו, וגרמז על עיבור השנה במלת אגן עה"כ שהוא בגי' נ"ה שבתות שלמים של שנת העיבור, וכ"ה מלת המזג בגי' נ"ה, ואם ח"ו אין העיבור כראוי אז יחסר המזג שנחסר א' מהסנהדרין: (סב) וכשישראל עושין רש"מ • בילקוט ובסודי רזי מסיים בה ומעברין השנה כראוי: (סג) עושה ברחמיו הרבים ומכהה את החמה כו' • משמעות הלשון שבאותו מצב וזמן עצמו שהי' הלבנה ראוי' לכהות מהפך ומכהה את החמה, ואם יתפרש על חמה ולבנה גשמיים, בע"כ נ"ל שהוא ע"י התלי המהפך ומסדר הכוכבים ברצונו של הקב"ה כל שעה כמש"ל בהלעה קודם פ"ו בשם הגר"א (ויתכן ביותר לפ"ד גנת אגוז (שם) שתולה הליקויים על הכרע מצב התלי בין חמה ולבנה ע"ש): (סד) שנאמר אל דרך וגו' • דרש דרך הגוים על החמה שהעובדי גלולים עובדים גם לה ולומי דרך היקפה (וקראו דרך כמ"ש כגבור לרוץ אורח), ומהם אמר שלא ילמדו דוגמא לעצמן ליראה באותה שעה, שאין שייכות להם בחמה כלל, ואה"ז ומאותות השמים אל תחתו, ר"ל שהוא על הלבנה, שמונין לה, גם אמר אל תחתו, מפני שהי' ראוי לחתות כמ"ש שהיא סי' שחוטאין, ואמר שבכ"ז אל תחתו. כי יחתו הגוים מהמה, ר"ל משניהם, כי ברחמיו של הקב"ה הופך אף זמן הראוי לכהות הלבנה ג"כ לרע' על עובדיהם, ולמאמיני התורה לא יאונה כל און וכדמסיים • ועי' במכילתא פ' בא ובספ"ב דסוכה ותדא"ז פט"ז בזה: (סה) כשם שאין אור החמה מושל כו' ולא אור הלבנה מושל כו' • ר"ל אין מושל בגבורתו להנהיג עולם.

משילא אור הלבנה להאיר בעולם, וכן אור הלבנה אין מושל ומנהיג העולם כשילא אור החמה בעולם. וז"ש בב"ר פ"ו כל זמן שאורו של גדול קיים אין אורו של קטן מתפרסם בעולם כו', ובירושלמי ריש ברכות תני שמואל אין הלבנה זורחת (אלא, כ"ה בהגהות הגר"א על הירושלמי כ"י) בשעה שהחמה שוקעת, ופי' הגר"א בא"ח סי' תקס"ב ס"ג שזורחת היינו בכח על הארץ וכדברי רמ"א מא"ז שם ע"ש, וכן הלבנה בבקר מיד שיוצא אור החמה אין אור הלבנה מושל בעולם וכמ"ש בחולין (ס:) שרגא בטיהרא מאי אהני, ולשון מושל דנקט הוא לישנא דקרא למשול ביום ובלילה, וכתיב (תהלים קלו) לממשלת ביום וגו' לממשלות בלילה, וכמ"ש בריש פסחים ופקדי' אמצותא כו' ענין פקידות וממשלה: (סו) כך אין מונין לא מנין החמה בלילה ולא מנין הלבנה ביום, הא דאין מונין ללבנה ביום הוא כמ"ש בב"ר שם ובירושלמי ספ"ב דר"ה ופסיקתא דפ' החדש שאין מונין ללבנה אלא משתשקע חמה, אבל הא דאין מנין החמה בלילה, אין מיושב יפה, וכי יש חמה בלילה, ולאיזו מנין מדבר, וצ"ע, וע"ל פ"ח אות י"ג דמסמיך לה קרא: (סז) ולא ישיגו גבול איש את רעהו, משמע שרומז למ"ש בויק"ר פכ"ו ושוח"ט מז' ר"ט שהן לוין זה מזה ופורעין זל"ז ואין אומר ואין דברים (וכן אמרו לקמן פכ"ב ואין מערערין זע"ז) וללמד מוסר לב"א שלא ישיגו גבול רעהו (ואולי נרמז זה בקרא דלא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים, שראשונים הן חמה ולבנה שאין משיגין גבול זה לזה מראשית ברייתן): (סח) בין ענן לערפל • כדמסיים מקרא דענן לבושו וערפל חתולתו, ובסודי רזי (י"ט:) סמך לו ענין כת"ש ענן וערפל סביביו: (סט) והיא יוצא מבין שניהם • בס' הפרדס הגדול לרש"י ה' ר"ה (מדי) כתב שז"ש לבנה ממכון שבתה, וכ"כ בסודי רזי (כבי) ע"ש: (ע) את פניהם • מקום פיהם שיוצא משם קרוא פניו: (עא) ברוח מערבי' • שמשם הלבנה יוצאה בתולדה כמש"ל אות מ"א: (עב) כמין שופר • מפני שקרן א' רחב וגבוה מחבירתה כמ"ש ברע"מ פנחס (רמ"א:) ע"כ מדמהו לשופר. ובת"ז תי"ח (לב:) מדמהו לתמונת ה' כפופה, ועי' סודי רזי (יט:): (עג) לרוח מזרחית • ששם שוקעת כמש"ל (שם): (עד) פאת הלבנה שיצא מתחלה כו' • כ"ה הלשון גם בילקוט המכירי כ"י בתהלים פ"א, אבל בילקוט שלנו באיוב הגי' פני' של לבנה, וכ"ה בסודי רזי שם פינת הלבנה כו': (עה) שנא' בשומי ענן כו' • עניינא דקרא בים משתעי, ואפשר משום דלעיל בענין כתוב שם ברן יחד כוכבי בקר וגו' לכן דרש להאי בשומי ענן לבושו על לבנה, שהיא מושלת בים וכאשר ניכר העליו' וירידה במי הים ממילוי וחסרון הלבנה (ועי' בז"ח בסת"א (י' ע"ב) דכמה דהאי סיהרא כו' ה"נ האי דרגא כו' ומ"ט איקרי ים כו' ע"ש), ורמיזא נמי בקרא (ירמי' ל"א) חקת ירח וכוכבים רוגע הים ויהמו גליו, לומר שרגיעת הים והמיית גליו תלויים בחקת ירח וכוכבים, וז"ש ואשבור עליו חוקי וגו' ולא תוסיף ופה ישית וגו', שע"י חוק הירח במילויו' וחסרונה (שנקבע לו חוק ומדה בכל לילה כדלעיל בסמוך בלילה הא' מדה אחת כו' מדה שניי' כו') ניתן לו לים חוק וגבול לבל יוסיף או יגרע ועמש"ל פ"ה בס"ד, וז"ש בגיחו מרחם יצא ג"כ י"ל שחוזר על הלבנה שנתכסת ויוצאת מכיסוי' ונולדת כיציאת וולד מרחם וכן נקרא שמי מולד הלבנה שנולד ויוצא מענן וערפל (וכי"ב דרשו בתוספתא דברכות פ"ב ובויק"ר פ' ט"ו על הוולד ענן לבושו זה השפיר וערפל חתולתו זו השליא): (עו) ומנין שהיא מתכסה כלו • אפשר ר"ל כולו ממש. ושלא כמ"ש ברע"מ פנחס (שם) ההוא נקודה דלגו איהו כמבועא דל"ל פסק, דמשמע שנקודה א' נשארת ממנה לעולם. אבל כאן תניא לעיל שהרקיע אין היא חסרה לגמרי אף מן השמים עמש"ל אות מ', וע"ז מביא

מקרא

(עז) בכסה ליום חגנו ביום שמתכסה כולו:

פרק ח

(א) בעשרים ושמונה באלול נבראו חמה ולבנה (ב) ומנין שהוא שנים וחדשים וימים ולילות (ג) שעות וקצים ותקופות ומחזורות ועיבורין היו לפני הקב"ה. והיה מעבר את השנה (ד) ואח"כ מסרן (ה) לאדם הראשון (ו) בגן עדן (ז) שנאמר (בראשית ה) זה ספר תולדות אדם מנין עולם לכל תולדות בני אדם • אדם מסר לחנוך (ח) ונכנס בסוד העיבור ועיבר את השנה (ט) שנאמר (שם) ויתהלך חנוך את האלהים וגו' • ויתהלך חנוך בדרכי מנין העולם שמסר אלהים לאדם (י) וחנוך מסר לנח סוד העיבור ועיבר את השנה ואמר

מקרא דבכסה שביום החדש מתכסה כולו: (עז) בכסה ליום חגינו ביום שמתכסה כו' • בזוהר אמור (ק:) מבואר דדרש מדכתיב בכסה בה"א ולא בכסא בא', לכן דרש לי' לשון כיסוי, ובערוך ע' כס השני הביא לשון הפר"א ונראה שגם הוא מבאר מדרשה כן מדכתיב בכסה ולא בכסא (אלא שט"ס בדפוס וכתוב בסכה במקום בכסא ע"ש):

פרק ח (א) בכ"ח באלול נבראו חמה ולבנ' • ר"א לטעמי' פ"ק דר"ה (יא•) שבתשרי נברא העולם, והיינו אדם שנברא בששי למע"ב נברא בר"ה, וכמ"ש הר"ן פ"ק דר"ה (טז•) דהא דאמרי' שם פ"ג (כז•) דמצלינן בר"ה זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון אתיא כר"א היינו תחלת מעשה של בריאת אדם ולא תחלת כל המעשים ממש שהי' בכ"ה באלול, והבית מהפסיקתא דדרשו דתני לה בשם ר"א בכ"ה באלול נברא העולם, וכ"ה בויק"ר ר"פ כ"ט (ומסיים שם דאתיא הא דתקיעתא דבי רב זה היום תחלת מעשיך כר"א), והמאורות נתלו ברביעי דהיינו כ"ח אלול (ואלול חסר לעולם כמ"ה אדם בששי בר"ה), ורבי' בחיי פ' אמור ע"פ אשר תקראו אותם הביא מאמר הפר"א דכאן וכתוב שם בכ"ה באלול נבראו חמה ולבנה וט"ס הוא וצ"ל כ"ח כדהכא, ולעיל בפ"ו ופ"ז סתם ותני כל חשבון התקופות ומולדות ע"פ חשבון שבניסן נברא העולם, והוא כדמסקי' פ"ק דר"ה (יב•) שחכמי ישראל מונין לתקופה כר' יהושע (ואע"ג דהני ברייתות בי ר"א אתניין, אין לתמוה שסתמו כר"י, הלא דלעיל רפ"ז תני דריב"ז ותלמידיו הוא שדרשו ואמרו עם ר"א יחד על מולד הלבנה, ולכן סתמו כדבריהם, ובלא"ה נמי מצי' כי"ב בכ"מ בפר"א שסתמו דלא כר"א, וכמו דאיכא כמה משניות דסתם דבי כדברי הרבים ולא אליבא דנפשי'): (ב) ומנין שהוא שנים כו' לפני הקב"ה כו' • ללשון הספרים משמע דהאי מנין נמשך על מקרא שמסיי' זה ספר כו', ואין מבורר איך משמע מיני' (ואולי י"ל דדייק מדכתיב זה ספר (שפירושו לשון מספר ומנין כמש"ל) של תולדו' אדם, וממעטי' מלשון זה, שהמספר ומנין שהיה קודם לכן לא הי' עדיין תולדות אדם), אך אפשר מלת שהוא ט"ס (שהרי חוזר ושונה אח"כ היו לפני כו'), ולפ"ז האי ומנין יש לפרשו ל' מנין ומספר ולאו מקרא מייתי ראי' ע"ז, אלא מפרש ואזיל שקודם שנמסר לאדה"ר הי' מנין ומספר לפני הקב"ה, ואתיא כהא דב"ר פ"ג דדרש ר"י בר סימון מדכתיב ויהי ערב שהי' סדר זמנים קודם לכן: (ג) שעות וקצים • הייתי סבור להגיה ועתים והוא חלקי שעה וכמ"ש בתוספתא וירושלמי פ"ק דברכות העת א' מכ"ד בעונה כו', אלא שמצאתי בויק"ר פי"ט ובשה"ר פ"ג ג"כ לשון ימים ושנים וקצים ועיבורים, וכן במ' סופרים פי"ט בנוסחת ברכת ק"ה קצים ורגעים [א]; (ובנוסחת הגר"א הגי' קצי רגעים): (ד) ואח"כ מסרן לאדה"ר כו' • פליגא אהא דאיתא בפסיקתא פ' החדש שני אלפים תמ"ח ש.ה. הי' הקב"ה יושב ומחשב חשבונות ומעבר עיבורין ומקדש השנים ומחדש חדשים כו' ודרש לה מקרא דרבות עשית אתה ה"א נפלאותיך ומחשבותיך אלינו חשבונותיך אלינו, ור"ל מה שהיית מחשב בעצמך תחלה כל עיקרו הי' בשביל למסור החשבון אלינו אח"כ, וכ"ה בירושלמי פ"ק דר"ה ה"ג לשעבר רבות עשית אבל מכו"א נפלאותיך ומחשבותיך אלינו: (ה) לאדה"ר בג"ע • משום דפרשת זה ספר (דדרש זה מיני') כתובה אחר לידת אנוש שהי' אחר גירוש אדה"ר מג"ע הרבה, לכן מפרש שנמסר לו המספר כשעודנו בג"ע, וכמ"ש בסיפי' דקרא ביום ברוא אלקים וגו', ואפשר דרש לי' מדכתיב ויניחהו בג"ע לעבדה ולשמרה, לשמור חשבון תקופות ומזלות, וכמ"ש (דברים ד) ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים שדרשוהו פ"ז דשבת בחישוב תקופות ומזלות, וכתיב (דברים טז) שמור את חדש האביב שדרשו ממנו עיבור שנה כדי שיהי' אביב בזמנו, גם מן לעבדה יש לדרוש עבודה זו וכדאמרי' לקמן כהן משרת וכמש"ל לק' אות י"ד אי"ה: (ו) בגן עדן • ללמוד לדורות שמקומו במקום טהור וקדוש ולא בח"ל, ולכתחי' בציון וירושלים (שהן דוגמת ג"ע): וכמש"ל אות כ"ט אי"ה, (ז) שנא' זה ספר כו' מנין עולם לכל תולדות בני אדם • כבר פי' לעיל פ"ז אות מ"ה דרש זה ספר לשון מספר ומנין לתולדות אדם שע"י חשבון סבוב המזלות נקבע טבע ותולדות ב"א [ועי' זהר יתרו (עו:) ברזין דרזין כגוונא דעבד קב"ה כוכבים ומזלות כו' ואיכון אותות כו' הכי עבד בב"נ כו' וע"ש בליקוטי הגר"א כ"ו) וזה ספר הוא ביסוד (כמ"ש בזהר שם) הכולל י"ב ותלויין בו י"ב מזלות כמ"ש בתקונים (לב:) ע"ש, ומפני שפרשה זו מתחיל לכתוב מספר השנים של דורות, לכן רמז כאן שחשבון זה של שנים נמסר ביום ברא אדם לו ולתולדותיו: (ח) ונכנס בסוד העיבור • הר"מ ן' גבאי בעה"ק חלק ס"ת פ"ב הביא מדברי רבי' טודרוס הלוי בס' אוצר הכבוד שחלק על מה שפי' רש"י שלהי כתובות סוד העיבור חשבון תקופות ועיבור שנים ממש ופירש שהן הן סתרי התורה וטעמי' המשתלשלין ובאין ממעלה למטה ע"ש, והקשה עליו שמכאן נראה שהוא חשבון תקופות ועיבור שנים כפרש"י, וחזר בעל עה"ק וכתב לקיים דברי שניהם, שעיבור השנה יש לו ייחס ודמיון עם סוד העיבור האמיתי שהוא סתרי התורה וטעמי' כי עיבור השנה בא להשוות הילוך חמה ולבנה ולחבר ענינם יחד וזה מורה על ייחוד כחותיהם ודוגמתם העליונה שהוא סוד הייחוד הנעלם וחכמי ישראל היו יודעים הסוד המופלא הזה ואליו היו מכוונין בעיבור השנה, והרבה דברים ארז"ל בענין קה"ח ועיבור השנה וכן בעניני המולדות שמורים על הסוד הזה וסודות רמים ונפלאים מכוונים ומעידים על הסוד הזה עכ"ל בקצרה [ומפני שהוא נצרך לכ"מ בפ' הזה העתקתיו], ועי' בת"ז תכ"א (נו:) בארוכה בזה: (ט) שנאמר ויתהלך חנוך כו' ויתהלך חנוך בדרכי מנין העולם שמסר האלקים לאדם • נראה דמויתהלך חנוך את האלקים השני שחזר וכתב דמיותר הוא דרש שהלך בדרכי מנין העולם, וזהו שסמכו ענין לשני חנוך שס"ה שנים, שהן כמספר ימי היקף גלגל חמה, וז"ל רבי' בחיי (ע"פ זה ספר וכן בפ' נח ע"פ את האלקים התהלך נח), שהשיגו מעלות השמש וכוכביהם וכיצד הם פועלים בשפלים ע"פ סידור שרשי המאורות העליונים ברצון אדון הכל וידעו הסבה העליונה ונדבקו בה וזה היפוך אנשי דורו שהיו שקועים בעבודת השמש והכוכבים ונותנים להם כח אלקים [ב], ומשני חייו שס"ה נרמז שהשיג בחכמתו מהלך השמש ונדבק בסבה העליונה עכ"ל בקצרה [משני המקומות הנ"ל יחד), ומתוך שהי' ז' לדורות מן אדה"ר השיג ענין היקף החמה התלוי באות ז' כמש"ל פ"ו, וידע בסוד העיבור שהוא ייחוד מהלכם יחד, שמשתווין לפ"ד שנה כדלעיל ספ"ז, וכן עולה מספר שם חנוך פ"ד (וחנוך נער שרשו ביסוד (ג"כ עולה פ"ד המייחד זו"ן הנק' שמש וירח): (י) וחנוך מסר לנח • כגי' זו הביא הרש"ט בס' האמונות שער ג' פ"ב ובדרשות אבן שועב סדר וארא, וכן לקמן פ"מ במטה משה תני' ג"כ הכי שחנוך מסר לנח, והוא תימא שחנוך נלקח תתקפ"ז לאלף הראשון, ונח נולד כ"ו לאלף השני, ובילקוט במאמר המטה כתוב חנוך מסר לשם וכ"ה בלשון רבי' בחיי שהבאתי לעיל אות א', וזה תמוה ביותר, ופלא יותר מזה נוסחת הא"ג פמ"ב אצל

הגהות

[א] וכמרומה שכאן ג"כ צ"ל עוד ורגעים, ויהי' לפ"ז עשרה דברים נגד עשרה מאמרות (ורמוזים בעשרה אותיות של זה ספר תולדת (חסר ו' השני) שכל העשרה נמסרו אח"כ לאדם), וכן בת"י על פסוק והיו למאורות חושב בהן י' דברים אבל בסגנון אחר ע"ש:

[ב] וי"ל שלכן נסמך זה ספר וגו' שהוא נדרש על מסירת חשבון וכחות השמש וכוכבים ביד האדם כמש"ל לסיום דור אנוש אז הוחל לקרוא בשם ה' שהחלו ליתן כח והוי' עצמית לשלוחי ומנהיגי עולם כשמש וכוכבים אשר באמת המה נמסרו ביד האדם ובממשלתו ובידו לעבר שנים ולקבוע חדשים וע"י כן משתנים ממילא גם פעולותיהם בשפלים, ואולי יתבאר ע"ז מ"ש (תהלים ט) כי אראה שמיך וגו' ירח וכוכבים וגו' מה אנוש וגו' ותחסרהו מעט מאלקים וגו' כל שתה תחת רגליו וגו', שע"י שמסרת בידו כחות חקות ירח וכוכביהם וחשבונותיהם בזה המשלתו במעשי ידיך ועשיתו כאלקים בצלמו ובדמותו, ובזה ישכיל האדם ויאמר ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ, שאף בארץ אין בכחות הכוכבים ומזלות לפעול מאומה בלי רצונו ית':

(יא) ואמר (בראשית ח) עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף (יב) זרע זה תקופת תשרי · קציר זו תקופת ניסן · קור זו תקופת טבת · וחום זו תקופת תמוז · וקיץ בעתו וחורף בעתו · (יג) מנין החמה ביום ומנין הלבנה בלילה לא ישבותו : נח מסר לשם ונכנס בסוד העיבור ועיבר את השנה (יד) ונקרא כהן וכי שם בן נח כהן היה אלא ע"י (טו) שהיה בכור והיה משרת ביום ובלילה לפיכך נקרא כהן שנאמר (בראשית יד) ומלכי צדק מלך שלם וגו' · ושם מסר לאברהם ונכנס בסוד העיבור ועיבר השנה ונקרא כהן שנאמר (תהלים קי) נשבע ה' ולא ינחם (טז) אתה כהן לעולם ומנין שמסר שם לאברהם (יז) שנאמר (שם) על דברתי מלכי צדק · (יח) אברהם מסר ליצחק ונכנס בסוד העיבור (יט) ועיבר את השנה לאחר מותו של אברהם (כ) שנאמר (בראשית כה) ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו על שנכנס בסוד העיבור ועיבר את השנה· (כא) יצחק מסר ליעקב ונכנס בסוד העיבור (כב) ועיבר את השנה

ביאור

אבל בגדי אדה"ר כתוב אדה"ר מסר לשם בכורו של נח, ובכל אלו ודאי יש חסרון, וצ"ל כדהכא, וגם כאן חסר וצ"ל חנוך מסר למתושלח ומתושלח מסר לנח, וכ"ה הגי' בבמ"ר פ"ד בענין בגדי אדה"ר (וגם כתוב אדה"ר מסר לשת ושת מסר למתושלח ומתושלח לנח, ואפשר גם בהג"ב הי' כתוב כן, וטעו לדלג מן שת עד שם), ולפ"ז יהי' משה המקבל העשירי בסוד העיבור, והעשירי יהי' קדש שזכה להגלות על ידו בתורה לכל דורות הבאים [ג]: (יא) ואמר עוד כל ימי הארץ · לכאורה צ"ל שנאמר שמזה מביא ראי' שהי' נח יודע סוד העיבור, שלכן נאמר לו עוד כל ימי וגו' לא ישבותו, שירשה לעבר השנה בכדי שיבואו כל אלו בזמנן כדמפ"ו קיץ בעתו וחורף בעתו, ולגי' ואמר [וכ"ה הגי' בילקוט] יש לפרשו ואמר לו הקב"ה, ולפ"ז י"ל דזה שנכנס בסוד העיבור הוא נלמד מקרא דאת האלקים התהלך נח, וכדדרשי' לי' בחנוך בסמוך שהתהלך בדרכי מנין העולם (וזה נמסר לו כבר קודם המבול ממתושלח), ולא הוצרך להביא מקרא זה בנח כיון שכבר הביאו בחנוך, והאי ואמר הוא עוד תוס' ביאור או ראי' (ואפשר צ"ל ואומר) ממה שא"ל הקב"ה אחר המבול עוד כל ימי כו' לא ישבותו, שבימי המבול לא שימשו המזלות כדאיתא בב"ר, ואחר המבול א"ל שישובו לקדמותן להיות כ"א בעתו ושישמור סוד העיבור לכך כמ"ש בס"ד: (יב) זרע זה תקופת כו' · כאן דרש להני בד' תקופות של ג' ג' חדשים, וכ"ה בת"י כאן, ובגנת אגוז (כ"א ד) ע"ש, וקיץ וחורף דרש להו לענין שיהיו בעתם כ"א ע"י העיבור (שהוא לעולם בחדש אדר בין החורף והקיץ שכל א' מהן ו' חדשים והעיבור הא' שביניהם במילוי וא"ו כמש"ל בשם התיקונים), אבל ברייתא דפ' המקבל (קו:) דמיתניא בתוספתא דתענית פ"ק וכן בב"ר דרש לכולהו בששה עתים של ב' ב' חדשים: (יג) מנין החמה]כו' · זה מפ' על יום ולילה לא ישבותו, ומפרש לא ישבותו על המנין שיזהרו לחשוב לחמה ביום וללבנה בלילה וכמש"ל ספ"ז שאין מונין לחמה בלילה וללבנה ביום, ולאו למימרא שלא ישבותו לגמרי קאמר דנדוק מיני' דבימי המבול שבתו ולא שימשו, ור"א לטעמי' בב"ר פכ"ה ובכ"מ דס"ל ששימשו מזלות בשנת המבול: (יד) ונקרא כהן כו' והי' משרת ביום ובלילה לפיכך נקרא כהן כו' מלך שלם וגו' והוא כהן לאל עליון · כצ"ל, ומפרש כהן משרת לפני אל עליון, ביום ובלילה, כמו הכהנים במשכן ובמקדש שכתוב בהם (דברים יח) כי בו בחר וגו' לשרת וגו' כל הימים לרבות הלילות (לעבודת לילה ולשמור משמרת הקדש), וכתיב (ד"ה א ט') כי יומם ולילה עליהם במלאכה, כן הי' שם משרת לאל עליון ביום ובלילה חקת יומם ולילה שמש וירח לשמור חשבונותיהם ולהשוותם ע"י העיבור בכדי לידע ולהודיע שבוראן אל עליון יחיד מייחד ומסדר כחותיהם להנהגת העולם, וז"ש אל עליון קונה שמים וארץ, כי שמים וארץ שהן זו"ן הן כאי' שמש וירח ויום ולילה, והמאורות אשר תלאה הארץ זיוום וכח פעולתם בכל הארץ יצא קוים, הן מודיעים שהן קניניו של הקב"ה כמ"ש (תהלים קד) מלאה הארץ קנינך (ולכן יסדוהו בתטב"ע ברכת יוצר אור לשון זה), ואל עליון על כלם הוא קונה של כלם [ד], ולכן נקרא מלכי צדק מלך שלם, שהי' מחשב להשלים ולמלאות מהלך הלבנה לחמה ע"י העיבור, ולכן בחר למושב לו ירושלים עיר שלם (הרומזת ללבנה מ"ל), שבה ועל אופקה עיקר החשבונות (וכמ"ש המקובל בקינת ציון קחי, בך התקופה על קו האמת נשקלה כו'):

הרד"ל

(טו) שהי' בכור · זה מפרש כפשוטו שהי' כהן מפני הבכורה שהיתה עבודה בבכורות והיו הן נקראים כהנים, והוא כדעת הרמב"ן בפי' התורה על אחי יפת הגדול שהגדול מוסב על שם (ולא כמשמעו' פסקי הטעמים' שמופסק אחי מן יפת בטפחא ונסמך יפת להגדול במרכא ע"ש) [ה]: (טז) אתה כהן לעולם · לשרת יום ולילה על חישוב הנהגת עולם ביום ולילה כנ"ל: (יז) שנא' על דברתי מלכי צדק · ע"פ הדברים שמסר לו מלכי צדק נתמנה (וי"ל דברתי לשון הנהגה וממשלה כמו ידבר) לכהן לעולם, ומסר לו כ"ז בשעה זו שא"ל ברוך אברם לא"ע קונה שמים וארץ, שמסר לו אז כיצד אל עליון קונה כל כחות מאורות והמזלות בהנהגת שמים וארץ, וכיצד הן מתנהגין בצירופי אותיות שמותיו ית' (וזו היא הברכה שברכו ועמש"ל א"ב): (יח) אברהם מסר ליצחק · אפשר לא הוצרך להביא מקרא ע"ז שמסר לו אברהם כיון שכתוב (בראשית כד) ויתן לו את כל אשר לו, וכתיב (שם כ"ה) ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, ועיקר מילתא שנכנס לסוד העיבור מפ"ו מן הברכה שנתברך: (יט) ועיבר השנה לאחר מותו של אברהם · אבל בחיי אביו הי' אברהם מעבר ולא הי' יצחק נכנס בזה לפני אביו ורבו, מי' ביעקב להלן מוכח שעיבר בחיי אביו יצחק עמש"ל אות ד"ב: (כ) שנ' ויהי כו' ויברך אלקים כו' על שנכנס כו' · לפמש"ל אות ח' בשם עה"ק שהעיבור הוא קשור בסוד הייחוד בעליונים, יתפרש שלכן ברכו ה' כשעיבר השנה שע"י הייחוד נתברכו העליונים וכל המברך מתברך ועע"ת ר"פ עקב (רמאי) שדרשו ע"ז בכל המקום אשר אזכיר את שמי (והוא היה בעיבור וכדלקמן ס"פ שהיו מזכירין השם והי' ב"ק יוצאה) אבא אליך וברכתיך [ו]: (כא) יצחק מסר ליעקב · אפשר היינו כשבירכו קודם ששלחו פדנה ארם דכתיב ויברך אותו ויצוהו ויאמר לו, דדרשי' ויצוהו שצוה ומסר לו דברים בע"פ (וכמ"ש פ"ב דחולין (כח·) כאשר צויתיך מלמד שנצטווה כו'·) סוד העיבור, ובילקוט המכירי כ"י בתהלים ק"י מצאתי הגי' במאמר הפר"א בזה, ויצחק מסר ליעקב את כל הברכות ומסר לו סוד העיבור כו': (כב) ועיבר את השנה יצא יעקב בח"ל כו' · אם נפרש האי עיבר את השנה ר"ל מיד קודם שיצא לח"ל, א"כ היינו ע"כ כשהי' נטמן י"ד שנה בבית עבר כדאי' בפ"ק דמגלה, ואע"פ שהי' יצחק קיים עדיין, אולי י"ל כיון שכבר כהו עיניו מראות לא הי' יכול לעבר שנים ולקדש חדשים כשהי' יעקב בארץ, דסומא בב' עיניו אינו כשר לדון לכ"ע כמ"ש הרי"ף וש"ס בפ"ג דסנהדרין (לד:) (ועוד י"ל כיון שכהו עיניו הו"ל כמת וכמ"ש בתנחומא תולדות שלכן ייחד הקב"ה שמו על יצחק בחייו לפי שהי' סומא בעיניו כאלו הוא מת ע"ש ובב"ר פנ"ד), ובילקוט ל"ג כלל להאי ועיבר את השנה כאן (מי' בכ"ז צ"ל שעיבר בחיי יצחק ממ"ש לקמן

הגהות

[ג] ומצאתי בבעל הטורים פ' שמות ע"פ ואת המטה הזה תקח בידך וז"ל ה' תגין על המטה על ה' לומר שהוא צדיק תשיעי שהי' המטה בידו, עכ"ל, ולפי הגי' תשיעי הי' ראוי להגיה בדבריו על ט' במקום על ה', ובכ"ז אין מיושב למה ה' תגין, ע"כ נראה דמלת תשיעי ט"ס וצ"ל עשירי והיינו כמ"ש כאן, ולפ"ז ר"ל דה' תגין על ה' דהמטה לומר שה' עם ה' תגין הן עשרה:

[ד] ואל עליון הוא בכתר קונה שמים וארץ שממשיך המוחין לזו"ן, עי' בפע"ח בפי' אל עליון כו' קונה הכל שבתפלה, והמוחין הן חב"ד שהן קנים, קנה חכמה קנה בינה, וכמ"ש בפ' שרואה, הרואה קנה בחלום יצפה כו' קנים כו', וב"פ קנה הוא ש"י עלמין שבחו"ב, שנמשכין מן אל עליון שבכתר כ"פ ש"י:

[ה] ויתפרש לדברי הרמב"ן, שהזכיר הכתוב בשם לשבחו ב' דברים, א' שהי' אבי כל בני עבר שממנו יצא אברהם העברי וזרעו אשר בחר בו ה', והב' שהי' גדול וחשוב אף מיפת שגם הוא הי' חשוב מן חם ונתברך ביפת אלקים ליפת ויהי כנען עבד וגו':

[ו] ואולי י"ל דסיפי' דקרא דויברך דכתיב וישב יצחק עם באר לחי רואי, נדרש על סוד העיבור וקידוש הלבנה (התלוי בו ונכלל בי' בכולי פרקא דהכא) דמיתנא בי' סימנא דוד מלך ישראל חי וקים, והלבנה שהוא המ"ל רואה לחי שלמים, שהוא היסוד הנרמז בא' שבמילוי הוא"ו המחברן כמש"ל:

השנה יצא יעקב בחוצה לארץ ובקש לעבר את השנה בח"ל אמר לו הקב"ה יעקב (כג) אין לך רשות לעבר את השנה בחוצה לארץ (כד) הרי יצחק אביך הוא יעבר את השנה בארץ שנאמר (שם לה) וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו ולמה עוד שפעם ראשונה נגלה עליו ומנעו מלעבר את השנה בחוצה לארץ (כה) וכשבא לארץ אמר לו הקב"ה קום עבר את השנה שנאמר (שם) וירא אלהים אל יעקב וגו' ויברך אותו על שנכנס בסוד העיבור וברכו (כו) ברכת עולם • (כז) מכאן אמרו (כח) אפילו צדיקים וחכמים בחוצה לארץ • (כט) ורועה צאן ובקר בארץ אין מעברין את השנה אלא ע"י רועה צאן ובקר • אפי' נביאים בחוצה לארץ (ל) והדיוטות בארץ ישראל אין מעברין את השנה אלא ע"י הדיוטים שבארץ • גלו לבבל היו מעברין את

לקמן שרצה לעבר בח"ל לולי שמנעו ה', וגם מיד כשבא לא"י א"ל הקב"ה קום עבר כו'), ואף לגי' דהכא י"ל דהאי ועיבר את השנה אין ר"ל מיד אלא אח"כ כששב לא"י דמפ"ו להלן (וכאן כדי לסמכו למסירת יצחק ליעקב וכניסתו בסוד העיבור הזכיר בקראה שעיבר השנה וחוזר ומבאר כיצד כשיצא לח"ל ביקש כו' וכשחזר לא"י אז הוא שעיבר) : (כג) אין לך רשות כו' נגלה עליו ומנעו מלעבר השנה בח"ל • אפשר רמיזא בת"ש (בראשית ל"א) שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהי' עמך, כלומר שם אהי' עמך ולא בח"ל (וכמש"ל פל"ו אינו יכול לשכן שכינתי עליך בח"ל ע"ש), והיינו שבעיבור שנה צריך השראת שכינה וכמש"ל בס"פ (והאי ואהי' עמך פירושו לברכך וכמ"ש (שם כ"ו) ואהי' עמך ואברכך וכמשית"ל פל"ו מהב"ר, והיינו למנין דהכא רמז על העיבור שבגינו בא הברכה כדלעיל אות כ) : (כד) הרי יצחק אביך הוא כו' • ואע"פ שכהו עיניו מראות וכמש"ל אות כ"ב, מ"מ כיון שלא הי' אחר בא"י, טוב יותר שיעבר הוא בא"י וכמש"ל ברועה צאן ובקר בא"י ות"ח בח"ל שמעברין ע"י רועה צאן ובקר בא"י ועמש"ל אות כ"ז אי"ה : (כה) וכשבא לארץ כו' קום כו' שנא' כו' על שנכנס בסוד העיבור • בסמוך דריש מדכתיב עוד ולמה עוד כו' [ז], ויש להוסיף שז"ש כאן בבואו מפדן ארם, דקשה וכי ראיי' ראשונה קיא זו אחר שבא מפדן ארם, והרי כבר כתיב לעיל מיני' שנראה לו וא"ל קום עלה בית אל (ופשטי' דקרא הא דכתיב כאן עוד, היינו נוסף על ראיי' ראשונה הלזו דעלה בית אל (גם י"ל עוד במקום הזה שכבר נגלה לו בו בברחו לפדן ארם ועתה בבואו חזר ונגלה לו שם), וא"כ הו"ל למיכתב שם בראשונה האי בבואו מפדן ארם, אלא שבא לרמוז שהברכה הזו עתה היתה על דבר שהי' שייך לביאתו מפדן ארם, והיינו עיבור השנה שבפדן ארם מנעו ממנה ועתה [אפשר שהגיעה שנת העיבור אז] בבואו א"ל קום עבר וברכו בשביל זה : (כו) ברכת עולם • לקמן ר"פ ל"ה בברכת יצחק הלשון ברכת יסוד עולם, ופי' שם בס"ד שרומז למדת יסוד עולם שבו שם אל שדי הכתוב בפרשה שם, וכן כאן י"ל לשון ברכת עולם רומז לזה שנ' כאן אני אל שדי פרה ורבה וגו' : (כז) מכאן אמרו אפי' כו' ורועי בקר בא"י • מכאן אין מוכיח זה שהרי בא"י אדרבא הי' יצחק שהי' אביו ורבו של יעקב, ולפמש"ל אות כ"ב וכ"ד שיצחק מפני שכהו עיניו לא הי' ראוי כ"כ לעיבור השנה וכשבא יעקב לא"י נצטווה יעקב לעבר בחיי יצחק, אולי יש לפרש דלכן וליף מיני' כמו לרועי בקר (גם מיגע בכ"מ כלשון זה מכאן אמרו שאין פירושו מכאן ממש) : (כח) אפי' צדיקים וחכמים כו' אין מעברין כו' ע"י רועה כו' ע"י הדיוטים כו' • בס"פ הרואה (סג•) אמרי' דר"ע עיבר שני' וקבע חדשים בח"ל מפני שלא הניח כמותו בא"י, ואף חנני' בן אחי ר"י סבר לעשות כמותו מפני שחשב שלא הניח כמותו בא"י, וכן הוכיחו התום' ביבמות (קטו•) ד"ה אר"ע כו' ובסנהדרין (יא:) ד"ה אין כו' דעסיא שעיברו בה השנה ר"מ רפ"ב דמגלה ור"ש בן יוחאי ור' חייא פ"ג דסנהדרין [ח] ח"ל הוא, גם הביאו מן הירושלמי דסנהדרין פ"ק שאמרו שירמי'

ויחזקאל (ופליגא אהכא דאמר להלן שיחזקאל רצה ומנעו הקב"ה, ואפשר לומר דהא דירושלמי הי' קודם שעלה עזרא) וברוך בן נרי' עיברו בח"ל (מיהו מפורש בירושלמי שם דהיינו בשלא היו יכולין לעבר בא"י, וכגון מאונס גזירה שלא היו מניחין לעבר בא"י כההיא דפ"ק דסנהדרין (יב•) ולא הניחו ארמי הלז), ואפשר לומר דמחלוקת הפר"א והש"ס בזה תליא בדרשי דקראי שעמדו עליהן התוס' פ"ק דסנהדרין (יא:) סד"ה אין כו' דבפ' הרואה דרש לה מדכתיב מציון תצא תורה ובסנהדרין דרש לה מדכתיב לשכנו תדרשו ע"ש, די"ל דש"ס דידן דנקט הא דמציון תצא תורה, שהוא דברי קבלה ס"ל דמדרבנן הוא ואסמכתא הוא, ואי איתא שהוא דרשא גמורה א"כ ליבעי נמי ציון וירושלים דווקא, והרי אפי' חנניא איש אונו בסנהדרין שם לא בעי אלא יהודה, אבל ירושלים וציון לא בעינן, והרי עיברו כשהיו סנהדרין ביבנה ובטבריא ג"כ, וע"כ דאסמכתא היא, ומילתא נמי לא מעכבא דיעבד (והא דדרשי' דאין מעברין בלילה מקרא דתהלים דחוק לישראל הוא משפט וגו' והתם דיעבד נמי אינה מעוברת, לא קשיא, דהתם גלוי מילתא בעלמא הוא דאיקרי משפט, וממילא הוא בכלל משפט ודין ביום דוקא, ולאו מילף מדברי קבלה הוא, ועי' ריש ב"ק), ואם לא הניחו כמותן בא"י מעברין אף לכתחי' לש"ס דידן בח"ל, אבל הפר"א ס"ל כדרשא דסנהדרין שם מקרא דאורייתא לשכנו תדרשו דדריש מיני' חנניא איש אונו דאם עיברוה בגליל אפי' דיעבד אינה מעוברת, וכאן שהזכירו א"י סתמא כולה משמע ולא פרטו יהודא כדחנניא, י"ל משום שאמרו בירושלמי סנהדרין שם שמשום מעשה שהי' עקרוה מיהודה (ומשמע שם שבימי רבי הי' זה ע"ש) וקבעוה בגליל, א"כ פליג אדחנניא בהא דדרש לשכנו רק על יהודה וס"ל דכולה א"י קדושה ונבחרה לנבואה ושירה כדאי' פ"ק דמגילה (טו•) ובמכילתא ר"פ בא ומקרי לשכנו, וכבר פי' הר"ן בחידושיו בסנהדרין שם דהאי לשכנו מידרש לפי ענינו, לפעמים דוקא ירושלים ולפעמים יהודא ע"ש, אף אנו נאמר דלכפר"א ס"ל דלענינא דהכא כולא א"י מיקרי לשכנו [ט] : (כט) ורועה צאן ובקר כו' אלא ע"י רועי כו' • היינו דאמרי' בסנהדרין פ"ב (יח:) ובפ"ג (כו•) שעיברו את השנה בא"י ע"פ ג' רועי בקר, והוסיפו כאן רועי צאן לרבותא טפי וכמ"ש ספ"ק דיבמות (טו•) לרועי בקר א"ל אפי' לרועי צאן (ולפ"ז תני הכא זו ואצ"ל זו) : (ל) והדיוטים בא"י כו' ע"י הדיוטים שבארץ • בנדרים (עח•) ובב"ב (קכא•) אמרי' מועדי ה' צריכין מומחין ופי' הרא"ש בנדרים דדרשי' תקראו אותם תקראו אתם ולמשה ואהרן קמישתעי, ועי' ר"ן שם, וכן בספ"ק דר"ה (כה•) דרשי' לרבנן עדות זו תהא מסורה לכם ופירש"י לחשובי הדור, (והרמב"ם בפ"ה מקדוש החדש ובס' המצות עשין קנ"ג סובר שדוקא ב"ד הגדול, ועי' בהשגת הרמב"ן בסה"מ שם בארוכה בזה), והפר"א אפשר ס"ל דילפינן מהפרת נדרים דסגי בג' הדיוטות (וקרא דאלה מועדי ה' דרש כר"י הגלילי שם למעוטי שבת בראשית ולא למעוטי הפרת נדרים), וכמ"ש הרמב"ן בחידושיו פ' זה בורר והביאו הרשב"א בחידושיו לר"ה רפ"ג (כו:)

ליי שב

הגהות

[ז] וי"ל ג"כ דהאי עוד ילפי' כעין גז"ש מדכתיב עוד כל ימי הארץ דדרשי' לי' לעיל בעיבור שנה שיקויים ע"י עתים הללו במועדם :

[ח] ושמעתי לדחות כההיא דר"ש בן יוחאי דסנהדרין יש לפרש דמלת בעסיא נמשך למטה, בעסיא פגע בהו ר"ל ונתלוו עמהם (עד בואם לא"י ושם עיברו) אבל נראה פי' התום' עיקר, שאם כפי' השמועה הנ"ל למה הוזכר בש"ס כלל המקום שפגע בהו שהי' למפתם באורחא. פגע בהו ר"ל (ממה שהוזכר בעסיא ניתן מקום לטעות דהני עובדי דמייתי אח"כ כהן וחורש כהן וזומר נמי בח"ל הוו, ובאמת בא"י הי' מקום שנוהג בו שביעית (ודוחק לומר בסוריא וסביבותיו שנוהג מדרבנן), לכן ודאי פי' התום' עיקר דלעסיא הוו אזלי לעבר שנים ומא"י היו הולכין שמה (אפשר מפני איזו גזירה לא היו יכולין לעבר בא"י); ובעודם בדרך בא"י פגע בהו ר"ל ושם ראה עובדי דשביעית (ולא הוצרך הש"ס לפרש זה שידוע שמקומו של ר"ש בן יוחאי א"י הי' ומשם היו הולכים), ועוד לשון כי מטו להתם כו' משמע שכבר הוזכר תחלה המקום שהיו מהלכין לעבר שמה, וזהו כפי' התום' דלעסיא נמשך למעלה דהוו אזלי לעבר השנה בעסיא •

[ט] וזהו טעמו של הרמב"ם שפסק שלא כעדותו של חנניא איש אונו, אע"ג דקי"ל כל עדות הלכה היא דהיינו משום דסוגיא דס"פ הרואה דשבק קרא דאורייתא דלשכנו ומייתי קרא דד"ק דמציון תצא תורה ודאי פליג עלי' דחנניא לגמרי, ולחנניא מקרא דלשכנו מידרש בכ"ש דאם עיברוה בח"ל אינה מעוברת (ועי' בירושלמי סנהדרין שם ובהשגות רמב"ן בס' המצות שם), ומהש"ס דאמר אם לא הניח כמותו, מעברין בח"ל מוכח דלא ס"ל דרשא דחנניא, ומ"מ כתב הרמב"ם שאם הניח גדול ממנו בא"י ועיבר בח"ל אינה מעוברת ולא עשה כלום, שכן מוכח בירושלמי סנהדרין שם בעובדא דחנניה בן אחי ר"י שרכב על סוסיא להחזירם מן קביעות שלו ע"ש :

את השנה (לא) ע"י הנשאר בארץ (לב) לא נשאר אחד בארץ היו מעברין את השנה בבבל (לג) עלה עזרא וכל הקהל עמו (לד) ורצה יחזקאל לעבר את השנה בבבל אמר לו הקב"ה יחזקאל אין לך רשות לעבר את השנה בחוצה לארץ (לה) הרי ישראל אחיכם והם יעברו את השנה שנאמר (יחזקאל לו יז) בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם שלהן הוא לעבר את השנה • (לו) יעקב מסר ליוסף ונכנס בסוד העיבור ועיבר את השנה במצרים • (לז) מת יוסף ואחיו (לח) ונתמנעו העיבורין מישראל וכשם שנתמעטו העיבורין מישראל בשעבוד מצרים כך עתידים לימעט בסוף גלות הרביעית עד שיבא מלך המשיח • כשם שנגלה הקב"ה על משה ועל אהרן במצרים (לט) כך הוא עתיד להגלות עלינו בסוף גלות רביעית שנאמר (שמות יב) ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר החודש הזה לכם • מהו לאמר אמור להם לישראל (מ) עד עכשיו אצלי היה סוד העיבור (מא) מכאן ואילך שלכם הוא לעבר את השנה •

בשלשה

ליישב קושי' התוס' שם אליבא דמ"ד דיני ממונות בג' מומחין צריך קרא דעד דאיכא אהרן בהדך למעוטי יחיד מומחה דהיינו כי היכי דלא נילף מהפרת נדרים ע"ש, וס"ל להפר"א דכתיב עד דאיכא אהרן בהדך לאצרוכי ג' (שאין ב"ד שקול מוסיפין עליהן בע"כ עוד אחד) וכדתני לקמן בשלשה מעברין לת"ק, אבל מומחין לא בעינן ושגי בהדיוטות כהפרת נדרים, והאי לכם דרשי' לי' לקמן עד עכשיו הי' אצלי מכא"ו שלכם הוא כו' (וכמכילתא נמי דרשי' מהאי דרשא אחריתא ע"ש), וכ"מ לכאורה בירושלמי ס"ב דר"ה ה"ו ופ"ק דסנהדרין ה"ב דפריך אדר"ל שהקפיד על שלא נמנה עם המעברין דלא שמיע לי' הא דאר"י מעשה שעיברו השנה ג' רועי בקר, משמע דס"ל דעל פיהן ממש נתעברה (ודלא כדאמרי' בבבלי דלאו ארעוותא סמוך אלא אסתיועי הוא דאסתייע) וכדעת הפר"א כאן, אלא שי"ל מה דאמרי' בירושלמי אח"כ וב"ד הסכים עליהן, הוא דיחויא דדחי דלא שעיברו הרועי בקר רק ב"ד הסכימו וסמכו דעתם להם וכדברי הבבלי דסיועי סייע בהדיי' : (לא) ע"י הנשאר בארץ • עם גדלי' בן אחיקם ולשון המקרא בגדלי' (מלכים ב כ"ה וכן בירמי' כ"ד ה) והעם הנשאר בארץ יהודא וגו' נ"ט, ובירוש' פ"ק דסנהדרין אמרו אקרא (ירמי' כ"ט) ואל יתר זקני הגולה אמר הקב"ה ביותר הן עלי זקני הגולה חביבה עלי כת קטנה שבא"י מסנהדרי גדולה שבח"ל, ונראה דגרסי' ביותר בכא"ק ור"ל כמיותרין וטפלין הן חשובים עלי נגד מה שבארץ שהן חביבים עלי כעיקר, וז"ש שם עוד החרש והמסגר אלף ואת אמר הכין ור"ל כדמפ"ו שם שחרש ומסגר הן סנהדרין והיו אלף ואעפ"כ קרא להו בלשון יתר זקני הגולה כאלו הן דבר מועט שנתותרו מן הרוב שהן אותן שבא"י שאעפ"ש שהן כת קטנה חשובין כמרובין ועיקר, וי"ל שזה נרמז ג"כ בלשון הנשאר בארץ, לומר שהן הן אשר חשובין להיות להם שם ושארית בארץ, ולהיותן קדושים וכמ"ש (ישעי' ד) והי' הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו (לכן נאה להם לקדש חדשים ולעבר שנים) : (לב) לא נשאר א' בארץ • לאחר שנהרג גדלי' ולא עבר איש ביהודא נ"ב שנה כמ"ש בשבת (קמה:) ובסע"ר ס"פ כ"ו : (לג) עלה עזרא וכל הקהל עמו • לישנא דקרא הוא (עזרא ב) כל הקהל כא' ארבע רבוא וגו', ותפס כאן לשון זה לומר שאעפ"י שמועטין היו נגד אחיהן שבגולה חשובין הן כל הקהל (וכלשון כל הקהל עמו (ד"ה ב א') האמור בשלמה ששם היו כל קהל ישראל ממש), ושבגולה טפלין להן ולא הי' רשות ליחזקאל לעבר שנה בח"ל, ומשמע דוקא כשעלה עזרא, אבל כשעלה זרובבל תחלה קודם לעזרא לא, והיינו מפני שבעלה קדושת הארץ עד שחזר עזרא וקידשה, וכן מפורש בערכין (לב:) למ"ד קדושה ראשונה לא קדשה לע"ל לא חזרה קדושה שני' עד עזרא, וכן בפ"ק דערכין (יג:) נקט סתמא דסליק עזרא וקדיש כו', והיינו דנקט כאן וכל הקהל עמו, להוציא עליי' ראשונה של זרובבל : (לד) ורצה יחזקאל לעבר כו' • משמע שיחזקאל האריך ימים והי' חי בעליית עזרא עדיין, וכ"מ לפירש"י ביחזקאל ס"ס כ"ט דביום שנלחו פרס לבלשאצר הי' עדיין יחזקאל קיים שעל אותה שעה נאמר עליו ביום ההוא וגו' ולך אתן פתחון פה בתוכם (וע"ל ס"פ ל"ג ומש"ש בס"ד (ושלא כדברי בעל ס"ק והנמשכים אחריו שהקדימו זמן מיתת יחזקאל לבימי נבוכדנצר), וק"ק א"כ הא דאמרי' ספ"ק דמגלה (טז:) שלכן לא עלה עזרא תחלה מבבל מפני שהי' ברוך בן נרי' קיים והי' לומד תורה מפיו, והרי אף בשמת הי' יחזקאל קיים שהי' גדול מברוך בן נרי' והי' יכול ללמוד ממנו ולא לעלות, ושמא י"ל כי יחזקאל מפני זקנותו לא הי' יכול עוד ללמוד תורה לאחרים ולא הי' עזרא למד כ"א מפי ברוך בן נרי' הכו : (לה) הרי ישראל אחיכם כו' יושבים על אדמתם כו' • י"ל דנקט לישנא דקרא (יחזקאל יא) אחיך אחיך אנשי גאולתך וגו' וכל בית ישראל וגו' אשר אמרו להם וגו' וקבצתי וגו' ונתתי לכם את אדמת ישראל ועשיתי אשר בחקי תלכו וגו', וידרש, שא"ל הקב"ה זה לאחר שעלה עזרא ונגאלו מגלות בבל, שלכן קראם אז ליושבי א"י בשם אחיך אנשי גאולתך, ואמר שנתתי להם כבר אדמת ישראל וקבצתים עלי' ושלהם הוא לעבר את השנה ועשיתי אשר בחקי תלכו חוקות ר"ח וקביעתם וכמ"ש כי חק לישראל וגו' (וכן בהאי קרא דבית ישראל יושבים על אדמתם שמביא כאן, כתיב שם והבאתי וגו' ועשיתי את אשר בחקי תלכו וגו') [י] : (לו) יעקב מסר ליוסף • נראה דהיינו נמי מ"ש (בראשית מח) שא"ל יעקב ליוסף אל שדי נראה אלי בלוז וגו' ויברך אותי ויאמר אלי הנני מפרך וגו', דהיינו דאיי' זו שדרשו לעיל שנראה אליו עוד בבואו מפדן ארם וזוה לו לעבר השנה וברכו על שנכנס בסוד העיבור, ומדסיפר זה ליוסף דרשי' שמסר לו אז ג"כ סוד העיבור, וזהו הברכה שכתוב שם ויברך את יוסף ולא פירש ברכה ליוסף עצמו, שהברכה שתפ"ו אח"כ היא לנערים (ועי' בזהר בלק במאמר הינוקא (קפז:) שהקשה זה ע"ש מה שתי'), אלא שהברכה הוא סוד העיבור שמסר לו וברכו כמש"ל ביצחק ויעקב [יא] : (לז) מת יוסף ואחיו ונתמנעו העיבורין וחזר המספר ומנין שנמסר לאדה"ר להיות בידו של הקב"ה כקודם אדה"ר, וי"ל שז"ש במתני' ספ"ק דעדיות וכמספר הדורות לפניו הוא הקץ, כי מספר השנים היו אז לפניו לבדו ית', שלא הי' בארץ בעת הגלות מי שיחשב (ואולי י"ל שנרמז זה במ"ש ואלקים פקד יפקוד שידרש פקידה לשון מספר וחשבון הדורות כל ימי הגלות עד שיעלם אז וימסור החשבון לידם) : (לח) ונתמנעו העיבורין כו' כך עתידין להתמעט כו' • ונראה דרוה"ק בלשונו של ר"א (שאמרו עליו בירושלמי שלהי סוטה שיצתה ב"ק יש בכם ראוי לרוה"ק ונתנו עיניהם בר"א בן הורקנוס) לחלק בין אחר מיתת יוסף שנה לשון נתמנעו שנמנעו ובטלו לגמרי אז וחזרו לשמים עד שנמסרה למשה וכדמפ"ו להלן החדש הזה לכם עד עכשיו הי' אצלי כו', ובין סוף גלות הרביעי' ששנה בלשון נתמעט, לומר שלא נתמנעו ונתבטלו לגמרי, רק נתמעטו מסדרן, שנשאר בידינו העיבור שתקן הלל בנו של ר' יהודא הנשיא בימי אביי ורבא בקבלת הגאונים ז"ל, אלא נתמעטו משלימותם הראוי להיות כא"וא בזמנו וכדאי' פ"ק דסנהדרין (יב:) [ועי' במפרש להרמב"ם רפ"ד מה' קדוש החדש שכתב שם ע"ד הרמב"ם שדבר זה מתפרש בפר"א, ולא ביאר באיזה דבר בפרט נתכוון ע"ש] : (לט) כך הוא עתיד להגלות עלינו בסוף כו' • אפשר רמיזא במ"ש (ירמי' לג) עוד תעבורנה הצאן ע"י מונה, שירמוז מונה הזה למונה וסופר חשבונות העיבור והחדשים (גם י"ל ממלת עוד כמש"ל אות כ"ה בהג"הה) : (מ) עד עכשיו אצלי כו' • ל"ד עד עכשיו מיום שנברא העולם, אלא משמת יוסף כמש"ל : (מא) מכא"ו שלכם הוא כו' • אפשר ר"ל פ"ד דרשא דספ"ב דר"ה אתם אפי' מוטעים דדרש ר"ע שם, ובפסיקתא דפ' החדש אמרו הוא מסור בידכם ואין אתם מסורים בידו ומייתי עובדא דר' חנינא (ובנ"ם דידן ובירושלמי הגי' בזה ר' חייא) דנטל צרור וזרק בו ונבלע במקומו עי' בילקוט בא בשם הפסיקתא, ועי' בירוש' פ"ק דר"ה ה"ו ובשמ"ר ס"פ ט"ו

בשלשה

חגהות

[י] ור"ל שמפני זה שעלה בדעת יחזקאל לעבר השנה בח"ל אף שכבר עלה עזרא וגלותו לא"י הי' ג"כ גרם למה שנענש ולא נקבר בא"י כמש"ל ס"פ ל"ג וממש"ש או"ה, ואולי י"ל גם ביעקב אבינו כן שאמרו לעיל שרצה לעבר השנה בח"ל עד שמנעו הקב"ה, שלכן מת במצרים אלא שבכ"ז העלוהו משם להקבר בא"י, ועי' בירושלמי כלאים פ"ט אינו דומה הפולטה בחיק אמו כו' :

[יא] ולפמש"ל אות מ"ב או"ה לעשרה שליטים נקראים המעברים את השנה שהן שולטים בארץ לשנות סדר ההנהגה כפי שקובעים, יש לדרוש ג"כ ביוסף מ"ש (בראשית מ"ב) ויוסף הוא השליט על הארץ על זה (ורמז לדבר השליט עה"כ בגי' שנ"ה כמנין ימי שנת הלבנה) :

(מב) בשלשה מעברין ר' אליעזר אומר בעשרה שנאמר (תהלים פב) אלהים נצב בעדת אל. (מג) ואם נתמעטו מביאין ספר תורה (מד) ופורשין אותו לפניהם (מה) ונעשין כמין גרן (מו) עגולה (מז) ויושבין גדול לפי גדלו וקטן לפי קטנו (מח) ונותנין פניהן למטה לארץ (מט) ופורשין את כפיהן לאביהם שבשמים וראש הישיבה (נ) מזכיר את השם

ושומעים

(מב) בשלשה מעברין ר"א בעשרה כו' שנא' אלקים נצב בעדת כו'. ואין עדה פחותה מעשרה, וגם כדאמרי' פ"ג דמגלה שאין דבר שבקדושה פחות מעשרה, והכא נמי שהי' גלוי שכינה בעיבור שנה כדלקמן בס"פ ודאי הו"ל דבר שבקדושה, ואפילו להזכיר שם שמים אמרו בפ"ז דברכות וספ"ג דמגלה דלאו אורח ארעא לאדכורי פחות מעשרה כ"ש גלוי שכינה. (ולקמן ס"פ אמרי' שהי' ראש הישיבה מזכיר את השם, א"כ הרי כאן הזכרת השם וודאי דבעי עשרה, ועי' בתשובת הגאונים שבס"ס נהרות דמשק סי' כ"ה שכתבו שדבר שבקדושה פירושו הדבר הנעלם שבקדושה, רמוז לגלוי שכינה ע"י קדושה בעשרה), ובשמ"ר פ"ט אמרו עיבור שנה בעשרה ומייתי לה מדכתיב מעשרה שליטי' אשר היו בעיר (וקרי להו שליטים על שהמה מושלים על כוכבי מעלה לשנות כח הנהגתם ע"י קביעותם השנה וכמש"ל אות ט' ומ"ש פ"ק דסנהדרין (יד.) כליב לישנא דירחא כו' אולי יש להסמיכו לענין שליטים דהכא), והדר קאמר דשבעה משיבי טעם הכתוב בס' משלי הן ז' זקנים שהיו נכנסין לעבר השנה לפני שלמה והי' שם שלמה וגד החוזה ונתן הנביא הרי עשרה [יב], ואתי' דברי השמ"ר כדר"א דהכא, ופליגא אמתני' דפ"ק דסנהדרין דלת"ק ס"ל בשלשה כת"ק דהכא, ורשב"ג ס"ל בג' מתחילין בה' נו"נ ובז' גומרין (והכי סתים בירושלמי בפ"ג דחגיגה בשבעה זקנים שנכנסו לעבר השנה ודוקא נקט ז' שמנין זה צריך ועי"ש בק"ע שנדחק בהנם), ומפרשי' בגמ' (שם י:) שהן נגד ג' שומרי הסף וה' מרואי פני המלך וז' רואי פני המלך (והפר"א והשמ"ר י"ל דס"ל נגד כל הז' רואי פ"המ וגם הג' שומרי הסף) ואף שיש לדחוק לפרש האי מעברין דהכא בעיבור חדש (וכדמ' קצת מתה שמסיים עלה ב"ק צווחת החדש הזה לכם), ובעיבור חדש תניא בסנהדרין (ע:) שאין עולין לה פחות מעשרה (ועי"ש בפרש"י דמשום לפרסומא מילתא הוא דבעי עשרה אבל קידוש סגי בשלשה, וכדאי' רפ"ג דר"ה, ועי' בירושלמי פ"ק דסנהדרין תני שמואל אין קה"ח פחות מעשרה), אבל אין נראה, דהא כולא ענינא בעיבור שנה מישתעי, ובתוס' בברכות (מח.) ד"ה ולית כו' העתיקו בלשון הפר"א מעברין את השנה ע"ש:

(מג) ואם נתמעטו מביאין ס"ת כו'. לשון נתמעטו משמע שבתחלה היו עשרה ונתמעטו אח"כ כגון שיצא א' לנקביו או אונס אחר וכיון דאין עולין לה אלא במזומנים לה כדאי' פ"ק דסנהדרין (יא.) לכן אין יכולין להוסיף אחרים, ועבדי כתקנתא דהכא בס"ת כדמפ"ו, ואע"ג דבשארי דבר שבקדושה הצריכין עשרה אמרי' בירוש' פ"ג דמגלה שאם התחילו ויצאו מקצתן גומרין והביאוהו הפוסקים ז"ל, כאן משום כבוד שכינה ששרוי' ביניהם עבדו מילתא יתירתא שפורסין ס"ת, אבל מדברי התוס' בברכות (שם) שלא הזכירו לחלק בכך, משמע דס"ל שאפי' לכתחי' אם אין שם עשרה עושין כן ע"י ס"ת (והוא כענין ט' וארון מצטרפין דשם (מז:), ולשון נתמעטו אולי י"ל לפ"ד התוס' שנתמעטו היודעים בסוד העיבור בדור ואין לקבץ עשרה מהם, ולולי דברי התוס' (וגם שמצאתי בילקוט המכירי כ"י בתהלים פ"ב ובס' המנהיג לאבן הירחי ה' תפלה סע"ט שהביאו הגי' נתמעטו מעשרה בלשון הפר"א), עלה בדעתי שתיבת נתמעטו ראוי להגיה נתייעצו (גם י"ל נתייעטו בלשון ארמי היינו נתייעצו), ופירושו שנטלו עצה יחד והסכימו לעבר השנה (וכמש"ל בהג"הה באות שלפני זה שעיבור שנה קרוי עצה), אז היו מביאין ס"ת ופורסין לפניהם פי' גוללין לפניהם למצוא בפ' החדש הזה לכם להסתכל בפרשה ולקרות בה (ולפ"ז י"ל הא דמסיים וראש הישיבה מזכיר את השם הוא כעין ברכה על הקריאה, וכמ"ש כי שם ה' אקרא הבו גודל וגו' ודרשוהו פ"ג דברכות (כא.) על ברכת התורה, וכשהיו זוכין היו שומעין הב"ק צווחת פסוק ויאמר ה' כו'. שהוא קול הקורא בתורה הפרושה לפניהם בפ' זו): (מד) ופורסין אותו לפניהם. עי' בתוס' ברכות (מח.) הנ"ל שכתבו ואין מזכיר שם (בפר"א) שיהא הקטן אוחז ס"ת כו' (כמו שהיו מביאין ראי' מהפר"א לצרף קטן עם חומש בידו לעשרה), ואין לשונם מבורר יפה, שהי' להם ז"ל לומר בפשיטות שאין נזכר כאן כלל קטן (וכן מצאתי הלשון באמת בלשון ר"ת הכתוב בתשו' הגאונים שבס"ס נה"ד סי' קל"ד וז"ל ואין מזכיר שם קטן שיהא אוחז הס"ת להצטרף בין שניהם לעשרה אלא משמע דהתם מועיל ס"ת בלא קטן, עכ"ל), גם כיון דאין עולין לה אלא במזומנים לה ודאי לא היו מזמנים קטנים ולא היו מניחים קטני' ליכנס שם. והרי טרוד תרעא כאפי ר"ל פ"ג דסנהדרין (כו.) וכ"ש קטנים: (מה) ונעשים כמין גורן עגולה. כדתנן פ"ד דסנהדרין (לו:) סנהדרין היתה יושבת כחצי גורן עגולה כדי שיהיו רואין זא"ז ומייתי שם בגמ' (לז.) מדכתיב שררך אגן הסהר, וכאן לענין עיבור השנה חדש א' כדי להשוות שנות לבנה לחמה, מדרש שפיר אגן הסהר על הלבנה ועל העיבור כמש"ל פ"ז אות כ"ח (וכאן י"ל עוד דאל יחסר המזג רומז שלא יחסר "המנין "מן "ז' "ג' ר"ל מעשרה, וחילקם לז' ולג' כמש"ל אות מ"ב דהני עשרה הן ז' רואי פני המלך וג' שומרי הסף): (מו) עגולה. וזהו שקבעו במטבע ברכת קביעות החדש שבמס' סופרים פי"ט ה"ט וה"א אשר בעגולה (כלומר ע"י הזקנים היושבים בעגולה, ובתוס' ברכות (שם) העתיקו כפר"א יושבין בעגולה ואין שם מלת בגורן כלל,) גידל דורשי הורים כו' [יג], והזכיר ברכה זו הרמב"ן ז"ל בתה"א שער ההתחלה (כ' ע"ג) והר"ן פ"ק דכתובות הביא דבריו בקצרה (ונשתבש שם בדפוס תחלת לשון הברכה ע"ש בהגהת מהר"ס טיקטין): (מז) ויושבין הגדול לפי גדלו כו'. אפשר משום דאמרי' בב"ב (קכ.) בישיבה הלך אחר חכמה במסיבה הלך אחר זקנה (וכ"ל דנפקא לן הא דבמסבה אחר זקנה ממ"ש (בראשית מג) וישבו לפניו הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו, אע"ג דהוי בהו דהוי מפלגי בחכמה כיששכר), וקמ"ל דכאן הי' נוהגין בה כישיבה שהולכין אחר חכמה לישב הגדול בראש:

(מח) ונותנין פניהם למטה לארץ. פשוטו הוא לתפלה וכענין שכתוב במשה ואהרן ויהושע ודוד כשהתפללו על ישראל, גם י"ל שמפני אימת שכינה שהיו מקבלים עליהם שתשרה ביניהם באותה שעה, וכענין מ"ש בירידת האש (ויקרא ט כ"ד) וירא כל העם וירונו ויפלו על פניהם וביחזקאל (א' כ"ח) ואראה ואפול על פני (ומזה הטעם כשהיו שומעין שם המפורש יוצא מפי כה"ג הע נופלים על פניהם מאימת השם ושכינתו הנגלית בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וגו', וכאן ג"כ שראש הישיבה הי' מזכיר את השם אח"כ, אולי הי' הנפילה על פניהם הכנה לזה לקבל עליהם מו"ש בעת ההזכרה. ועמש"ל פ"ד אות כ"ה): (מט) ופורסין כפיהם לאביהם שבשמים. זה ודאי מורה שבתפלה היו עסוקין, שכן הי' דרכם להתפלל בנשיאת כפים כמ"ש אונקלוס (בראשית יד) הרמותי ידי אל ה' ארימית ידי בצלו, ועי' בזוהר ר"פ יתרו (סז.), וכדכתיב נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים [יד], וביבמות (קה:) ילפינן מהאי קרא שהמתפלל צריך שיתן לבו למעלה ועיניו למטה, וכן הי' כאן נותנים פניהם למטה לארץ ועם פריסת הכפים היו מכוונין לבם למעלה כלישנא דקרא נשא לבבנו אל כפים: (נ) מזכיר את השם. אפשר היינו ברכה על מצות עיבור שנה (או על קה"ת כפי מש"ל אות מ"ג בסופו), וקרי לברכה לשון מזכיר את השם כדאשכחן במתני' דמעשר שני פ"ה דמייתי בברכות (מ:) ולא שכחתי מלברכך ולהזכיר שמך עליו, ולקמן ס"פ כ"ל ויזכיר את שמך הגדול כו' וכן סנ"ב והזכיר עליהן את השם כו' משמע שהוא הזכרת שם המפורש.

ושומעין

הגהות

[יב] ובהגהותיי בשמ"ר שם פי' דטעם הוא לשון עצה, שעיבור שנה קרוי' עצה כמ"ש בחגיגה, ועיקרו מדכתיב בחזקיה (ד"ה ב ל) ויועץ המלך ושריו לעשות הפסח בחדש השני ואמרו בברכות (י:) שעיבר ניסן, שוב מצאתי שכ"כ בטורי אבן בחגיגה שם:

[יג] והיא על סדר א"ב וצ"ל כפי הנוסחא הישנה שבספרים הורים ולימדם זמנים חדשים טובים ירח כליל לבנה מינה נבונים כו' שבהם תיקן אותות חדשים כו', אבל הגר"א ז"ל בהגהותיו שם הגיה באופן שנשתנה סדר א"ב, והוא תימא, וכבר שמעתי בשם תלמידו הגדול הגאון מוהר"ח מוולאזין זצ"ל שתמה בזה:

[יד] ובמקרא זה הוא שינה הלשון דכאן לאביהם שבשמים. וכן בר"פ אין עומדין כדי שיכוונו לבם לאביהם שבשמים, וג"א גרסי' שם שיכוונו לבם למקום, ועי' בשנות אליהו להגר"א שם שפי' כגי' ראשונה, ועמש"ש בס"ד בחידושיי לברכות שם:

(נא) ושומעים בת קול (נב) שצווחת ואומרת בלשון הזה (שמות יב) ויאמר ה' אל משה ואל אהרן לאמר החדש הזה לכם • (נג) ומעון הדור אינן שומעין כלום אלא כביכול אינו יכול לשכן שכינה ביניהם ואשריהם העומדין במקום ההוא בשעה ההיא (נד) שנאמר (תהלים פט טז) אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון (נה) באור פניו של הקב"ה הן מהלכין • (נו) על שלשה סימנים מעברין את השנה על האילנות ועל העשבים ועל התקופות (נז) הגיעו שנים ולא הגיע אחד אין מעברין את השנה לא על האילנות ולא על העשבים הגיע אחד ולא הגיעו השנים מעברין את השנה על התקופות • אם נכנסה התקופה (נח) מעשרים יום של חודש טבת ולמטה מעברין את השנה מעשרים יום של חודש טבת ולמעלה אין מעברין את השנה • (נט) מחזור העיבור מי"ט שנה (ס) וז' מחזורין קטנים יש בו (סא) יש מהן משלש ויש מהן משתים (סב) שלש ושתים • שלש ושלש ושלש • ושלש ושתים. בר"ח ניסן נגלה הקב"ה על משה ועל אהרן בארץ מצרים (סג) והיתה שנת ט"ו של מחזור הגדול של לבנה (סד) שנת י"ז לשנת מחזור העיבור מכאן ואילך המנה יהיה לכם:

פרק

(נא) ושומעין ב"ק כו' • אפשר הני עובדי דמייתי בסנהדרין (יא.) שהיו מסובין בעליית בית גוריי ביריחו כו' וביבנה ונתנה עליהן ב"ק מן השמים יש כאן א' שראוי שתשרה עליו שכינה כו', זה הי' מעשה כשעלו לעליי' לעיבור שנה (כדאי' שם ובפ' בן סורר (ע:) שהיו עולין לעליי' בעיבור שנה וקה"ח), והיינו דמייתי' להו שם בעניינא דעיבור שנה (ולא משום איידי דשבחי' דשמואל הקטן שם תחלה לחודי' מייתי להני עובדי), ומשום שאמר ר"ג על שמואל הקטן ראויים כל השנים להתעבר על ידך, מייתי עובדא דב"ק שאמרה בעת שהיו נכנסין לעיבור שנה בעליי' כפ"א, הרי שהיו ראוין לעיבור שנה כיון ששמעו הב"ק (דהא מסיים כאן ומעון הדור אין שומעים כו'): (נב) שצווחת ואומרת בלשון הזה החדש • אף דכאן בעיבור שנה קאי וכמש"ל סוף אות מ"כ, מ"מ שייך בי' החדש הזה לכם, שהרי היו מוסיפין חדש (וכל עיקר העיבור הי' להשוות היקף הלבנה בחדשי' לחמה), ואמר הב"ק ע"ז שהדבר נמסר להם כראוי: (נג) ומעון הדור אין שומעין כלום • בימי ר"א עדיין היו משתמשין בב"ק כדאי' בעובדא דתנור של עכנאי בב"מ (נט:) וכן בההיא דבעליי' ביבנה שבירושלמי סלהי סוטה ופ"ג דע"ג וספ"ג דהוריות תני שר"א היה שם עם שמואל הקטן והב"ק אמר יש בכם שנים שראויים לרה"ק אלא שאין הדור זכאי לכך ונתנו עיניהם בר"א, ואפשר היא כוספה אחר ר"א בימי האמוראי' כשעדיין היו מעברים שנים בא"י עד ימי הלל בנו של ר"י נשיאה שהי' בימי אביי ורבא, והוא אפשר לא היו הדורות ראוין עוד אף לב"ק: (נד) שנא' אשרי כו' באור פניך וגו' באור פניו כו' • כמ"ש בויק"ר פכ"ט שהקב"ה הי' מלמלם שכינתו ביניהם ומאיר פניהם (ונכון יותר לגרום עיניהם וכמש"ש אם טעו כו' מאיר עיניהם לחזות משרים בהלכה, וז"ש יהלכון), ולשון יודעי תרועה אולי יתפרש לענין העיבור, כמו שהיו תוקעין בקידוש החדש כדאמרינן בסנהדרין (מא:) חד שיפורא כו' וכספ"ד דנדה (לח.) שיפורא גרים וכדי לפרסמו (ועל שם תקעו בחדש שופר) כמו כן אפשר היו תוקעין לעיבור שנה לפרסמו: (נה) באור פניו כו' • כמ"ש בשמ"ר פט"ו שהי' אור יוצא מבהמ"ד ובא לפניהם והיו יודעים שנתרצה להם ה' (משמע שמכוין לדרוש לפ"ז יודעי תרועה לשון ריעות ואהבת רצון) שנא' זרח בחשך אור לישרים, ועמש"ש בהגהותיו בס"ד: (נו) על ג' כו' • תוספתא פ"ב דסנהדרין ומייתי' לה בש"ס שם (יא:) ועל העשבים דכאן נראה דהיינו על האביב דהתם: (נז) הגיעו ב' ולא בו' על העשבים א' כו' על התקופות • אם נפרש לשון הגיעו שהגיעו הסימנין לעבר עליהן כפשט הלשון, ומשמע דה"ק שלפעמים מעברים על אחד והיינו על סי' דתקופות, ולפעמים אין מעברין על שנים והיינו כן על אילנות ועשבים, ואתיא כרשב"ג בסנהדרין (י"ב:) דאמר על התקופות ובהך סברא בבעיא שם דעל התקופות מעברין קאמר (וכ"פ הרמב"ם בפ"ד מה' קה"ח מכח סוגיא דהתם (יב:) דאין מעברין את השנה אא"כ היתה תקופה חסרה כו' (ופי"ש בפרש"י) וסוגיא דפ"ק דר"ה (כא:) ודלא כהשגת הרמ"ה), אלא שיקשה לנו א"כ ג' סימנין לאה נאמרו לעיבור, כיון דעל ב' דאילנות ועשבים אין מעברין ועל א' דתקופות מעברין לחודי' א"כ הרי הדבר תלוי רק בתקופות לחודי' (אם לא לסעד בעלמא כדאמרי' שם (יא.) בגדיים וטלאים), ועוד הא דתני על ב' אין מעברין אתיא דלא כחד מתנאי בש"ס שם (אם לא שנפרש דרשב"ג דקאמר על התקופה ה"ק על התקופה לחודי' דוקא ולא על ב' האחרים ופליג בהא נמי על ת"ק, והכא כולי כרשב"ג), וקרוב שיש כאן ט"ס וצ"ל להיפך הגיעו ב' ולא הגיע א' מעברין על האילנות ועל עשבין הגיע א' ולא הגיע שנים אין מעברין על התקופות ור"ל דבריתא דמעברין על הב' תני לרבותא אפי' הב' שהגיעו הן אילנות ועשבין ותקופות השלישי שלא הגיע, ובסיפא דעל אחד אין מעברין נקט נמי לרבותא שאפי' אותו האחד הוא התקופה ולאפוקי מדרשב"ג, והרב ר"מ ברלין פי' דהאי הגיעו דהכא אין פי' הגיעו הסימנין לעבר עליהן, אלא אדרבא פי' הגיעו בזמנן כסדרן שלא יהי' בהן סימן המצריך לעבר עליהן, ולפ"ז יתפרש כפי הנוסחא שלפנינו דכשהגיעו שנים בזמנן ורק א' לא הגיע אין מעברין עליו ומפרש בין שהא' שלא הגיע הוא אילנות או עשבין (אבל על התקופה לחודי' מעברין כרשב"ג וכדמשמע מדתני להלן אם נכנסה התקופה כו' מעברין), אבל אם הגיע א' ולא הגיעו שנים מעברין על שני הסימנין שלא הגיעו בזמנן (ואפי' הב' הן אילנות ועשבים), והא דעל התקופות הוא נמשך למטה לאם נכנסה שחוזר ומפרש מאי על' התקופות שאמרנו אם נכנסה כו': (נח) מעשרים יום של תקופת טבת ולמטה מעברין כו' ולמעלה אין מעברין כו' • בתקופת טבת אמרי' פ"ק דר"ה (כא.) אי משכא עד שיתסר בניסן, רק לגבי תקופת תשרי הזכירו בסנהדרין פ"ק (יג.) כ' יום לר' יוסי אליבא דשמואל ור' יהודא דברייתא וטעמא התם דס"ל מקלת חג בזמן האסיף, אבל כאן בתקופת ניסן דהקפידא משום שמור את חדש האביב שמור שיהי' אביב בזמנו, א"כ לא שייך לומר דליהני בזה מה שמקלת חג הפסח יהי' בתקופת ניסן (דהיינו אם תקופת טבת מעשרים ולמעלה שהוא בי"ט בטבת ותקופת ניסן בכ"ב בניסן שהוא ז' של פסח, ואי אמרי' יום תקופה מתחיל י"ל מעשרים ולמעלה ועשרים כלמעלה), ועוד צ"ע דאפי' מעשרים ולמעלה שחלה תקופת טבת בי"ט מ"מ ליעברוה משום תקופת תשרי שתהא חלה בסוף תשרי לאחר החג וליכא חג בזמן אסיף תקופת השנה (ועי' השגת הרמ"ה על הרמב"ם שם), ע"כ הדבר קרוב דהא דתני הכא תקופת טבת ומעשרים הוא מיני' ט"ס, דאי גרסי' תקופת טבת ומשום ניסן ואביב (וכדמשמע מענין המאמר דמיירי בתקופת ניסן שעלי' מדבר בכולי' פירקא), צריך להגיה בט"ז במקום בעשרים וכדברי הש"ס ספ"ק דר"ה, ואי גרסי' כ' ע"כ צריך להגיה של חדש תשרי במקום טבת וכסוגיא דסנהדרין הנ"ל: (נט) מחזור העיבור מי"ט שנה • בגנת אגוז (מ"ו א) ביאר שזה נרמז באותיות ט"י של א"ב, ומפני שמן א' עד ז' נרמז היקף מחזור חמה כ"ח (ומן א' עד ו' היקף מחזור לבנה כ"א) וכמש"ל פ"ו ופ"ז בס"ד, לכן אותיות ט"י רומזין שלי"ט שנה משלימין למלאות להשוות היקף חמה ולבנה. פ"י העיבורין: (ס) וז' מחזורין קטנים בו' • והן ז' שנים מעוברות שבמחזור של י"ט שבכ"א מהן משתוה הלבנה לחמה מעט ולא בשלימות, לכן נק' מחזור קטן: (סא) יש מהן משלש כו' משתים כו' • יש שמעברין השלישי' ויש שמעברין השני' ובין עיבור לחבירו הפסק שנה א': (סב) שלש שלש ושתים • ושלש שלש שלש ושתים • כצ"ל למנהג שלנו לעבר גו"ח אדז"ט, ונוסחת הספרים משובשת שאינה עולה יפה אף למנהג בני מזרח שהביא הר"י ישראלי ביסוד עולם מאמר ד' פי"ד שמעברין בה"ז גו"ת: (סג) והיתה שנת ט"ו למחזור הגדול • לפמש"ל פ"ו דמח"ג של לבנה כ"א שנה, וי"ל הי' ב' אלפים תמ"ח כדאי' פ"ק דע"ג ובסע"ר, א"כ בע"כ האי ט"ו ט"ס הוא וצ"ל י"ב שכן עולה החשבון וכ"ת אח"כ שהגיה בהגהות המלהנבר"א, ועי' תשובת מעיל צדקה סי' כ"א: (סד) שנת י"ז לשנות מחזור העיבור, ג"ז ט"ס וצ"ל ט"ז, וכן מבואר ביסוד עולם מאמר ד' פ"ב בלשון ר' אברהם ב"ר חייא הנשיא מ"ם העיבור (ויש שם ג"כ ט"ס שכתוב למחזור קכ"ג וצ"ל למחזור קכ"ט) ע"ש, ואם כנוסחת הספר שהיתה שנת י"ז א"כ היתה מעוברת לסי' גו"ח אדז"ט, ומדברי סע"ר פ"ג כחשבון י"ב חדש של מכות מצרים מבואר שהיתה פשוטה ע"ש, ודע שבפסיקתא דפ' החדש בסופה אי' אר"ש בר נחמני שנה שיצאו ישראל ממצרים היתה התקופה בליל ה' בתחלת הלילה ומולד הלבנה הי' ביום ד' בחצות היום והתחילו חדש הלבנה (דאיקבע ירחא בחמישי כדאי' בשבת (פז:) ועמש"ל פ"ט ופמ"ב ופמ"ו), וחדש התקופה בליל ה' שוין (והובא קצתו בילקוט פ' בא), וצ"ע טובא לכוין החשבון, ועמ"ש בהגהותיו לב"ר רפ"ו:

פרק

פרק ט

בחמישי השריץ מן המים (א) כל מין עוף (ב) זכרים ונקבות טהורים וטמאים (ג) בשני סימנים הן מטהרין בזפק ובקרקבן נקלף (ד) רבי אליעזר אומר באצבע יתירה ושני מיני עופות (ה) נבחרו לקרבן ועולה אלו הן תורים ובני יונה. בחמישי השריץ מן המים כל מין דגים זכרים ונקבות טמאים וטהורים בשני סמנים הם מטהרים (ו) בסנפיר וקשקשת ואם לאו הם טמאים. בה' השריץ מן המים כל מיני חגבים

פרק ט (א) כל מין עוף. הקדים כאן לפרש עופות לדגים, אע"פ שבקראי כתיבי כאן (וכן בסדר שמיני) דגים ברישא, משום קרבן שבא מהן כדמפ"ו, וכן לקמן ר"פ י"א הקדים בהמה לחיה מה"ט, ולכן חגבים אע"פ שהן נכללין במקרא יחד עם עופות (וכן בסדר שמיני סמכן לעופות), מ"מ כיון שאין קרבן בא מהם, חזר לכתוב כסדר המקרא דגים ברישא ואח"כ חגבים (אבל במשנה ספ"ג דחולין (נט:) תנן עופות וחגבים והדר דגים משום דעיפות הוצרך לשנות שם אחר בהמה וחיה להבדיל ביניהן דסימני בהמה וחי' נאמרו בתורה וסימני העוף לא נאמרו, וכן חגבים שיש מסימניהן שלא נאמרו בתורה תני להו בתר עופות, אבל סימני דגים שנתפרשו בתורה שביק להו בסיפא, והני דאתי מדרשא חביבי לי' לתנא לאקדמינהו ברישא): (ב) זכרים ונקיבות. בכל שני דפרקין ודפ' י"א דתני הכי, הוא להבדילן ממין האדם שיחידי נברא ואח"כ לוקחה בת זוגו ממנו (וכן להבדילן מלויתן לפמש"ל בפרקין א"ת ל"א אי"ה דהפר"א ס"ל כמ"ד שלא נברא לו בן זוג): (ג) בשני סימנין הן מיטהרין. בחולין שם תני נמי סימן דאינו דורס, וכאן דלא תני לי' וכן בת"י סדר שמיני (שמעתיק תמיד מן הפר"א), י"ל דלא חשיב רק סימנין שנכראו בגופן להבדיל בין הטמא לטהור, אבל סימן דאינו דורס אינו כבדל שינוי בגופו אלא במעשיו וטבעו, ולפ"ד התוס' שם (סא.) ד"ה כל כו' וש"פ דכיון דאיכא ג' סימנין לא חיישי' תפמא שמא דורס, וכן הוא מוסכם לפ"ד הר"מ בר יוסף שהביא בעל המאור שהסכימו לו הרשב"א והר"ן וש"פ (שבכ"ד עופות טמאים ליכא שיש בו ג' סימני טהרה), מיושב יותר דלא תני לי' הכא, שהרי אינו סימן מובהק והכרחיי לעמוד עליו כשלשה האחרים: (ד) רא"א באצבע יתירה. פשט הלשון משמע שבזה לבדו קאמר שהוא טהור, וכ"מ ביותר פשט לשון התוספתא דחולין פ"ג דתני לה משמי' דרשבג"א כל שיש לו אצבע יתירה בעוף טהור (שכיון שבתוספתא אמתני' קאי בכל מקום, ובמתני' שנו ג' סימנין, משמע ודאי דרשב"ג בא לומר שבזה לבדו טהור), אבל באמת כאן אין כ"כ סברא וי"ל דאף באצבע יתירה קאמר, ולפ"ז משמע דת"ק דהכא לא בעי אצבע יתירה כלל, וכ"מ ברע"מ משפטים (קיח:) דלא נקט רק אעברו דזפק וקליפה דקרקבן [א], ומשמע שם דדוקא נקט תרי ולא תני ושייר, דהא מדמה להו למילה ופריעה וב' סימנין דבהמה, ומסיים שם וכולהו בשימן בתרי סימנין (ודרך פלפול הי' אפשר לומר דת"ק דהכא נמי מודה בסי' דאצבע יתירה, רק דס"ל דנאכל בשנים כשמכיר עורב כדאי' בחולין (סב:), ומפני שבימיהן היו מכירין עורב כמ"ש התוס' שם (סא.) ד"ה כל כו' לכן תני לה ת"ק בסתם רק בב' סימנין, ור"א שמוסיף השלישי דאצבע יתירה לטעמי' שם (סב:) שמביא למינהו דעורב זרזיר וסנוני' לבנה שאין להם אצבע יתירה כמ"ש התוס' שם ד"ה מפני כו', ואותן לא היו מכירין כ"כ, אבל הוא רחוק קצת בלשון הברייתא דפר"א): (ה) נבחרו לקרבן ועולה. אם גי' הס' ועולה בוי"ו מדוייקת, בע"כ לשון קרבן מתפרש על חטאת העוף, ואיננו נכון למה נקרא חטאת טפי בשם קרבן משם מעולה, ולקמן בפ' י"א בבהמה הנוסחא לקרבן עולה בלא וא"ו, וכן נראה נ"ל כאן, ומתפרש לפשוטו לשון קרבן עולה ר"ל קרבן שעולה ע"ג המזבח, גם נראה נכון לומר שהכוונה שאף לבני נח שכל קרבנם אינו רק עולה (כמש"ל ספ"י אי"ה דהכי ס"ל להפר"א ע"ש אות ע"ט), מ"מ לא נבחרו גם להם לקרבן רק אלו, וכלמפרש לקמן ס"פ כ"ג שאף נח שכתוב שהקריב מכל הבהמה הטהורה ומכל העוף הטהור היינו רק מאלו שהוכשרו אח"כ בתורה לקרבן ג' מיני בהמות ושני מיני עופות (וחולק בזה על הש"ס שלהי זבחים וכמש"ש אי"ה): (ו) בסנפיר וקשקשת וא"ל הן טמאין. בכל אידך דתנן בפרקין וכן בפי"א איננו מסיים כן וא"ל הן טמאין, רק כאן בדגים (ובהגהות המיוחס' להגר"א ז"ל מוחקו גם כאן), ולפי פשוטו י"ל מפני שהתורה ביארה בדגים כן בפירוש כל אשר אין לו סנו"ק במים שקץ הם לכם, וכדדרשינן לה בחולין (סו:) ממשמע שנא' אכול שיש לו, שומעני ל"ת שאין לו כו', כעשה ול"ת (משא"כ בבהמות ועיפות וחגבים לא נאמ' בלשון זה שכל שאין לו סימני הטהרה הוא טמא), לכן פי' גם כאן להדיא בלשון זה, וא"ל הן טמאים, ר"ל שנכתב עליהן בתורה לאו בפירוש. ובדרך פלפול נ"ל, דמשנה יתירה זו באה ללמד, שלבדו היתר ע"י ב' סימנין אלו, כל מה שבמים טמאין ואין להם שום סימן אחר להתירן, ולרבות אף חי' ובהמה ועוף שבמים, שאפי' יש להן סימני טהרה של בהמה ועוף היבשה, מ"מ במים אין אלו הסימנין מטהרים אלא סנפיר וקשקשת האמורין בדגים הן שמטהרים, וכדמרבינן בת"כ מקרא דנפש החי', דחי' שבים אין ניתרת אלא בסימני דגים, והביאו הרמב"ן בפי' התורה שם, ובהשגותיו לשרשי ס' המצות להרמב"ם שרש ט', והמ"מ פ"ב מה' מ"א ה' י"ב. וכן דרשו בת"כ (בפרש' זאת החי') מקרא דאשר על הארץ, למעט חי' ובהמת הים שאין נאכלין בסימני בהמה וחי' (ובקיצור ת"כ להגר"א ז"ל שם כתוב, שאין צריכין לסימני בהמה וחי', ור"ל משום דזה שאין נאכלין בלא סימני דגים כבר למדנו לה מנפש החי', אלא צריך האי מיעוטא דעל הארץ, שלא נצריך שניהם, סימני דגים וגם סימני בהמה וחי' שביבשה וכדמסיים בת"כ שם ע"ש), וסתימת לשון הפר"א שלא הזכיר מבריות המים בפי' כ"א דגים, משמע ודאי כמ"ש הגר"א ז"ל בפי' לטהרות רפ"י דכלים ופ"ג דנדה, שכל בריות שבים נקראים בשם דגים (בלשון משנה עכ"פ, ועי' רא"ב"ע ס' וארא ע"פ והדגה אשר ביאור, ושלא כדברי הרמב"ם ז"ל בה' מ"א שם שסובר דכל שאינו מצורת דג ה"ה בכלל שרץ המים ע"ש, ובפר"א י"ד ר"ס פ"ג), וכללן כולן בסתם שהתירן בסימני דגים, וכ"מ מסוגיא דספ"ב דע"ג (לט.) באמרת דימא ותורא דימא דמייתי' להו שם בטגינא דדגים, לומר שבסימני דגים הן ניתרין ולא בסימני בהמה, וזהו דעת התוס' שם ג"כ שפלפלו בעיזא דימא אם הוא טהור [ב], ולא הביאו ראי' בפשיטות מהא דפ' הספינה שהזכירו שם דאית לה קרני, והרי קרנים לר' דוסא הוא סימן טהרה. וכמ"ש התוס' בחולין (נ"ט) ועי' מג"א סי' תקפ"ו ס"ק ג', אלא ודאי ס"ל להתוס' דבהמה וחי' שבים אין ניתרין אלא בסימני דגים, אבל בעופות המים יש לדון לכאורה שאין לנו דרשה ע"ז דדרשא דת"כ הוא בבהמה אשר על הארץ, וגם מקרא דנפש חי' מזכיר בת"כ לשון חית הים, וי"ל שאין עופות בכלל זה, והרי מצינו בלשון הכתוב ישרצו המים שרץ נפש חי' ועוף יעופף גו' דמשמע דעוף המים אינו בכלל נפש חי' שאינה כוללת כ"א בהמה וחי' ודגים (אלא שי"ל שגם עוף יעופף הוא עוף סתם דיבשה, אבל עוף המים ממש נכלל בלשון נפש חי' ששרצו המים כמו חי' ובהמה שבים וכמש"ל שכל שבים נקרא בשם דגים בלשון חז"ל), והעופות שקראו חכמים בשם עוף המים, וכגון אווזי דידן דאמרינן פ"ג דחולין (נו:) דכעוף המים דמו, וכן בר אווזא שכתבו הפוסקים שם דכעוף של מים דמו, הרי התירן פשוט לכל בסימני עוף, וכן הוזכרו בש"ס שם (סג:) בסימנא דקרקבן נקלף, ואם נבוא לחלק ולומר דהני אינן עוף של מים ממש, אלא דדמו לעוף של מים, וכמ"ש הרי"ף שם הואיל ושכיחי במים כעוף של מים דמו. הא עוף של מים שמדורו קבוע במים, כמין דג הוא נידון

הגהות

[א] ולשון אעברו דזפק דנקט ברע"מ שם, פי' משמע לפשוטו שר"ל שיש לו מקום מעבר למאכל בזפק, אבל ממה שמדמיהן לענין העברת הערלה במילה ופריעה משמע שר"ל שאפשר להעבירו מהעוף, וכן כתב הגר"א ז"ל בפי' שם כ"ו וז"ל, העברת הזפק דומה למילה וקליפת הקרקבן קליפה הפנימית דומה לפריעה עכ"ל, וי"ל שהכוונה שאפשר להעביר ממנו הזפק שבו מתקבץ מאכל העוף גזילות וחמסין, וכמ"ש בת"כ טעם הסרת מוראה מקרבן העוף, אבל מי שאין לו זפק הרי הוא כנוס לגופו בפנים: [ב] וראיית התוס' משיבוטא, תמוה איך מוכח מהיא דעיזא ושיבוטא דס"ס הפרה שהיא עז של ים, ואם מפני דכיון דנקט להו בהדדי מסתמא הן מין אחד רק שזה של ים וזה של יבשה וכמו אווז ואווז הבר דהתם בסוגיא, אין בזה כדי הכרח גמור להכריע סברתם דסימנא דטהור טמא איט סימן מוחלט לכל המינים, ואדרבא קצת משמע דשיבוטא אינו עיזא דימא שאמר רב ספרא בפ' הספינה שם דחזי לי' בימא ומנא חלא דרך חידוש, והרי דג שיבוטא הי' מצוי אצלם מאד שנזכר כ"פ בש"ס. בפ' כל כתבי ורפ"ב דקדושין ובפ' כל הבשר, וגם לפ"ד האומרים שקוליים האספונין הוא שיבוטא, הי' מצוי בא"י מתלה כדאי' בשבת (קמז:):

חגבים זכרים ונקבות טמאים וטהורים. (ז) בשני סימנים הן מטהרים בכרעים אחוזים שהן מקפצין על הארץ (ח) ובכנפים מכסים את כל הגוף. ואלו שיצאו מן המים (ט) דגים וחגבים מאכלן שלא בשחיטה (י) אבל העוף אינו נאכל אלא בשחיטה. (יא) אלו שנבראו מן המים דמן נשפך במים. ואלו שנבראו מן הארץ דמן לכסות בעפר.

רבי

ידון, וכמו כל נפש החיה אשר במים (שאפי' יהיו לו סימני טהרה שבעוף יהי' אסור מפני שאין לו סנו"ק), הנה זאת הבא בריית' דלוי בחולין שם דכל טריפות שמנו חכמי' בבהמה כנגדן בעוף יתר עליהן עוף הבתה. חולדה כו' דמוקמינן לה בעוף שבמים והיינו עוף של מים ממש, וא"כ מה שייך בהו טריפות בא"כ אינן חשובין אלא כדגים דלאו בני שחיטה נינהו ולא שייך בהו טריפות כדאי' ס"ד דחולין (סט:) דדגים אין במינן טריפה, אלא ודאי דאף עוף של מים ממש אינו כדגים ושייך בו טריפות וטעון שחיטה וכן ניתר בסימני העוף בלא סימני דגים [ג],

ואף מלשון הת"כ דתני כל אשר אין לו סנפיר בין יש לו עצמות בין אין לו עצמות עד שמרבה הנחשים והצפרדעים הגדלים בים, א"כ לכאו' ג"כ עופות אין למעט מכלל מקרא זה, ואולי כאותו עוד דאף עופות הקרויין של מים ממש, מ"מ אין נמצאים תחת המים ממש בקביעות כחיות ובהמות הים (שאף כלבי הים אם[?]לו לר"ע פי"ז דכלים לענין טומאה שאינו בכלל כל שבים, עפור ומפני שבורח ליבשה, מ"מ לענין איסור אכילה הרי הוא כחיות שבים וכמבואר בלשון הרמב"ם בה' מ"א פ"ב, שהרי הוא כצפרדעים דת"כ הנ"ל שגדלין בים וביבשה, ואף לענין טומאה לא קי"ל כר"ע בכלים שם עי' רמב"ם ותוי"ט שם) הם שטין ע"פ המים ויכולין להסתתר מעט במים אבל חוזרין מיד משם ושטין ע"פ המים, וגם רובן ככולם יוצאים ליבשה להטיל בצים ולא כים וכדתניא שלהי פרקין כל עוף כנף שמוציאתן מן המים ופרה ורבה בארץ שנא' והעוף ירב בארץ (ולפי טעמו של הרמב"ן בפי' התורה באיסור שאין להם סנפיר וקשקשת מפני שמחמת זה הן שוכנין תמיד בתחתית המים ע"ש, א"כ י"ל בעופות אף שקרויין של מים ממש, אין דרכן לשכון בתחתית המים; ואף בשעה שנכנסין במים אינן כ"א בעמקות המים וכמ"ש הטבעיים, א"כ אין לדמותן לדגים בזה להצריכן סנו"ק), אלא שנגד שאר עופות הן נקראים עוף המים, ובכן הוא אפשר שמתקיים כלל שכללו חכמים בפ"ט דחולין (קסו.) ותוספתא דכלאים פ"ד וירושלמי דשבת פי"ד ובמ"ט מו' קמ"ן שבלי מה שיש ביבשה יש בים חוץ מן החולדה שהואיל והן דקין ושטין ע"פ המים תמיד יש בים קרינן להו, אבל שימצאו עופות שוכנים תחת המים ממש תמיד כדגים וחיות הים לא שמענו עד כה, ולכן לא הוזכרו מרבוי' דנפש חי' אשר במים רק מיני חיות ושרצים שבים ולא עופות (ומה שהעיר בזה בעש"ב התם השמן חריף ובקי האברך מוה' דוד פרידמאן תמאהלטס נ"י יבא אי"ה בקונטרס אחרון, ואכמ"ל): (ז) בשני סימנן הן מיטהרין בכרעים ארוכין שבהן נקפצין על הארץ ובכנפים כו' כצ"ל, וכלישנא דקרא אשר לו כרעים וגו' לנתר בהן על הארץ, ות"א

לקמצא כיון של מרעא, ובמתני' דחולין (נט.) סמוא וכמאמרם כל שיש לו ד' כנפים וד' רגלים וקרצולים (הן כרעים דקרא והכא) וכנפיו חופין את רובו, ומאמרא דד' רגלים מפורש בקרא ואודך מעתי' להם בש"ס שם מה לצו ושמא, ובאן דלא תני להו נ"ל דס"ל דמה דד' רגלים אינו סימן מסויים טהרה, אלא שבלא ד' רגלים אינהו שרץ העוף שהוא חגב אלא הוא מין עוף כשאין לו ד' רגלים, וכמו שביאר הרמב"ן בפי' התורה וכן בהשגות לשרשי סה"מ להרמב"ם שו"ט [ד], וכן י"ל שהוא דעת הספר"ת בד' כנפים (ואגן נ"ל שחולק בפי' זה לגמרי על הש"ם), שכל שאין לו ד' כנפים אלא ב' הרי הוא עוף ולא מין חגב כלל (וגעוגן בקונט"א מה שהשיב לי הרב הגה"ג מוהר"ש ברלין נ"י ומה שהשבתי לו בזה), ואפשר מקום לומר לש"ת שהקשו התוס' שם (סה"ס) סה"ס וכו"ת וכו' למ"ד כללא בתרא דוקא מ"ט לא מרבינן נמי אין לו ד' כנפים ע"ש, וקושיא זו תפול ביותר למאן דדריש בריבוי ומיעוט דלדידי' מרבינן טפי מאליבא דמ"ד כללא בתרא דוקא כמבואר בתוס' שם, וא"כ י"ל באמת כיון דר"א שהעתקנו לו בשלהי ב"ק ובכ"מ דדריש ריבוי ומיעוט, א"כ הספר"ת בשיטתו ס"ל דמרבינן אפי' אין לו ד' כנפים [ה]: (ח) ובכנפים מכסין את כל הגוף. בחולין שם שטנו כנפיו חופין את רובו, וכאן נמי דתני כל הגוף י"ל רובו ככולו, וכ"ש להג' דגמי' בן יוחנן פ"ב דע"ג (לו.) דבעינן רוב הניכר לעינים, ודאי שייך טפי לקרותו רובו ככולו: (ט) דגים וחגבים נאכלין שלא בשחיטה. ברפ"ב דחולין (כז:) והפי' דגים מדכתיב בהו אסיפה כל דגי הים יאסף להם, וחגבים עפ"מ בפ"ג שם (סו.) ב"ה מר כו' וכתוס' שם ד"ה קמאי כו' בשם הה"ג: (י) אבל העוף אינו נאכל אלא בשחיטה משמע דתה"ת קאמר, וכ"מ בברייתא רפ"ב דחולין (שם) דר"א ס"ל יש שחיטה לעוף מה"ת (ומ"ש בפירש"י ס"ק דחולין (כ.) ד"ה אין שחיטה לעמה"ת ר"א אמרה כו' ט"ס הוא, וצ"ל ר"ת הקפר האוה לו' ברפ"ב (כח:) הבי' ע"ש), ואע"ב דלכאו' משמע לקושיה השער גליגלה שם תליא הא דשחיטה לעמה"ת בהא דס"ל מן הרקק נבראו ע"ש, וא"כ כאן בספר"א דס"ל מן המים ממש נבראו כדגים, ומתש"ל באמת י"ת, א"כ הו"ל למימר דאין שחיטה לעוף מה"ת, אינה למימר דר"א הא מקרא דמלקק יליף לה בברייתא שם, ודעובא גלילאו דרשה דאגדה הוא ולא מכרעת לדינא פ"כ: (יא) אלו שנבראו מן המים דמן נשפך במים ואלו שנבראו מן הארץ דמן לכסות בעפר. נו' הם תמוה, דהרי עוף בהויתו מן המים, כדוקט הספר"א ר"פ (וכן מהא דאמר בסמוך אבל העוף אינו נאכל אלא בשחיטה משמע דס"ל שנבראת מן המים ולכן הוצרך להוציאו מכלל דגים וחגבים שאמר שאין טעונין שחיטה הואיל ונבראו מן המים, וכ"מ מהא דר"מ בש"פ ע"ש)

הגהות

[ג] ויש להעיר ולומר, דכיון דאמרינן רפ"ב דחולין (כז:) ובפסיקתא דפ' שרץ ובמ"ר פנ"ט עופות יש להן קשקשים ברגליהם כדגים, א"כ יש לכל עוף קשקשים (ואע"פ שנוגו כל שיש לו קשקשת יש לו סנפיר, אגלי י"ל ג"כ כיון דתנן שם בפ"ג (נט.) אלו הן סנפירין הפורח בהן כלומר ששט בהן במים וקרלא בהם פריחה כבכנפי העוף. (וכ"כ הרד"ק בפי' לירמי' מ"ח פ"ט על תנו ציץ למואב, שמה שהיא סנפיר נוגע הוא לשון כנפיים, כמו ציץ ע"ש), וא"כ כנפי העוף הן לו במקום סנפירין של דג, וע' תשובת הלכות קטנות להר"י מהגו' ח"ב סי' ה'), אבל באמת קברי מגדיהן, ואין ללמוד מזה לומר שקשקשי העוף הן ממש כקשקשים של סימני דגים שבתורה, והרי הרמב"ן פי' בפי' התורה דהא דתנן הקבועין בו כיון קבועין כלבוש שביון קשקשים ונפשטין ביד או בסכין, אבל אם קבועין ממש בעור ואוגו נפרד ממנו אינן קרוי קשקשים, ועי' בתשובת נודע ביהודה מ"ת חיו"ד סימן כ"ח כ"ט, א"כ הללו שברגלי העופות שהן קבועין בעור ואין נפרדין אף בסכין מהעור, אין להחשיבן כסימני קשקשים שבדגים:

[ד] ובת"כ תניא ר' אומר כל שרץ העוף אשר לו ד' רגלים טמא הוא לכם, אם יש לו חמש הרי זה טהור, והביאו הרמב"ן בפי' התורה ובהשגות שרשי סה"מ שם, א"כ לא איתא דהספר"א אין חולק על הא דר' אבתי הו"ל להזכיר ד' רגלים כיון דל"מו בדולה יש בדברי דכל שיש לו יותר מן ד' הוא טהור, ומשמע דאפי' בלא שאר סימני טהרה דכרעים וכנפי' כלל, אלא שבאמת הדברי תמוה מאד, שא"כ הדבר יטהרו מיני זבובין וגרעין שגם להם ו' רגלים ויותר, וא"ו לומר כן (ובפרט שנראה מדברי הרמב"ן דדברי ר' הלכה הן), ולפי גי' הת"כ שלפנינו שהבאתי דגרסי' אם יש לו ה' טהור, אולי מקום לדחוק לפרש דלאו לטהרן בלא סימני טהרה קאמר, אלא כלפי מה שהי' פשוט להם דבפחות מד' רגלים לא מהני סימני טהרה דחגבים כלל כמש"ל בשם הרמב"ן דאינו מין חגב כלל אלא מין עוף, נגד זה מפרש הכי דאם יש לו ה' טהור היינו ע"י סימני טהרה דחגבים, אבל הרמב"ן העתיק הנוסחא בת"כ הא אם יש לו ה' טהור, וכן הגיה הגר"א ז"ל בהגהות ת"כ כ"נ ובקיצור ת"כ שלו הנדפס, לפ"ז משמע ודאי כפשטי' שבא למעט בעל ה' רגלים להתירא לגמרי, ולולי דברי הרמב"ן והגר"א, הייתי אומר שט"ס בנוסחת הת"כ וכצ"ל כל שרץ העוף אשר לו ד' רגלים יכול הא אם יש לו ה' טהור, ת"ל וכל שרץ העוף טמא הוא לכם, והיינו קרא דסדר ראה דדרשי' לי' בספרי שם על חגבים הביאו הרמב"ן בהשגות השרשים שם, וה"ל דשם כתיב שרץ העוף סתם ולא נזכר ד' רגלים, וא"כ אחרי שמקרא אחד דסדר ראה מרבה כל שרץ העוף ומקרא זה השמיני אשר לו ד' רגלים ממעט כל שאין לו ד' רגלים בין פחות בין יתר אינו חגב, לא טהור, מרבה אני בעל ה' וכל יותר מן ד' שהוא בכלל אשר לו ד' רגלים שיש בכלל ה' ד' (וכדדרשינן כ"ב לענין ד' כנפות בציצית דפ' התכלת (מג:) דיותר מן ד' חייב ופחות פטור), וממעט אני פחות מן ד', כן נראה לפע"ד נכון:

[ה] ובעש"ב האברך הו"ב מוהרד"פ הנ"ל פי' שי"ל כעין מ"ש התוס' בחולין (סו:) ד"ה וכ"ת בשם ריב"א דכל שאין לו ד' כנפים חסר לו סימן א' בגוף ג"כ:

(יב) רבי אליעזר אומר לא על המים בלבד אמר שישרצו אלא אף על עובדי גלולים (יג) שנמשלו כמים שנאמר (ישעיה יז יב) ושאון לאומים כשאון מים כבירים ישאון וכשם ששרצו המים ביום ההוא כך עתידים העובדי גלולים לשרוץ בעולם (יד) ונלחמים אלו עם אלו להשחית (טו) שנאמר (ד"ה ב טו) וכתתו גוי בגוי ועיר בעיר כי אלהים המם בכל צרה (טז) וכתיב אחריו תשועת ישראל שנאמר (שם) ואתם חזקו ואל ירפו ידיכם. כל הנהרות כשם שהם מהלכין על הארץ (יז) הם טובים וברוכים ומתוקים (יח) ויש מהן הנייה לעולם (יט) נכנסו לים הם מארים רעים ומרורים ואין מהם הנייה לעולם (כ) כך ישראל שבוטחים.

ע"ש), ודמו טעון לכסות, וקרי בהמה בריאה מן הארץ ואינו דמו טעון כיסוי (וברפ"ה דחולין (פד.) דרשי' לה מעל הארץ תשפכנו כמים שא"צ כיסוי), ע"כ נראה נכון שיש כאן חסרון וצ"ל ... , אלו שנבראו מן המים דמן נאכל כמים ותלה שנבראו מן הארץ דמן אסור באכילה חוץ מן העוף שאע"פ שנברא מהמים דמו אסור באכילה ... צוך אלא שטעון לכסותו כבשר, ועי' בר"ן דם שחיטה (כח:) ... (ולפ"ז אינו תלוי מאיזה כיסוי בבריא' מן העפר וצ"ל ... כ"א מ"ש בשם התנחו' למה זכו לכסות דמן, וע"ע בפ"ו תוס' ת"ה (פז:) בטעם הכסוי): (יב) דה"א לא על המים כו'. עי' בפי' הרמב"ן עה"ת בראשית (ע"פ אשר ברא אלקים לעשות), שכיון מדעתו ז"ל לדברי הפר"א אלו, וכתב וז"ל, יום החמישי רמז לאלף החמישי כי בו ימשלו הרומיים (וגם כאן לכך נתכוונו, וה"ש לקמן פכ"ח שמושלין יום א' מיומו של הקב"ה ובמשנת"ל א"ס, גמ"ל ס"פ נ"ח, ומטעם אדם כדגי הים רמש לא מושל בו (לשון המקרא בחבקוק א'), ואין דורש את פ', עכ"ל*), והא דמייש' אדם כדגי הים שכתב הרמב"ן נראה ג"כ שכיון למ"ש פה ונלחמים אלו באלו להשחית וכמו שדרשוהו ס"פ דע"ז (ד.) מה דגים שבים כל הגדול מחבירו בולע את חבירו אף בני אדם אלמלא מוראה כו', וקבעו כאן ביום החמישי שהוא רמז לאלף החמישי כמש"ל ס"פ כ"ח שאינן מושלין אלא יום אחד מיומו כו' ועמש"ש בס"ד (ונראה שמ"ש בפ' חלק (צז.) שבתוך בהקיה מגלה (באלף החמישי) תבן מלחמת תנינים, רמז ג"כ למ"ש בפר"א כאן שביום זה החמישי נבראו התנינים ושרץ המים שכל הגדול מחבירו בולע כו', ועיקר התנינים הגדולים תרין שהן שעיר וישמעאל, עי' בפי' הגר"א לספד"צ פ"ד (ג"א ב ד) ובזוהר בראשית (מו:) התנינים הגדולים אר"א אילין ע' כו', ושעיר וישמעאל הן כללותן שבהן, כן ע"כ כמ"ש הגר"א ז"ל בחבוריו בכ"מ, ולא טעמו כאן לדרוש לפ"ג ועוף יעופף כו', וצ"ל שמקום לדורשו על ישראל, שאף ביום ממשלתן מ"מ והעוף יעופף על הארץ, וגם ע"פ רקיע השמים שכמשנהם כנופים ינביאו עוף כלפי שמים, ואח"ז רב בא לידי ספר אור עינים להחכם ר' שלמה ב"ר אברהם פניאל (הנדפס בשימרנא ש"י) ומלאתיו שביאר כן ביום החמישי (יעוי מדפי הספר) מספרש ע"ש: (יג) שנמשלו כמים. שנא' ושאון כו'. ה"ג דרשי' בשה"ק רפ"ע ובמ"ח רפ"ט וטשו"ע מז. ע"ז אקרא דמים רבים וגו'. ועי' הוא בזוהר פכ"ח על נסוך המים בחג, וביותר ביאר בריש"א פנחס (רכו.) מים רבים כו' ולית מים רבים אלא כו', ועי"ש בזוהר שם (רכט) בגין דאינון מים דלהון הוא כו' [ו]: (יד) ונלחמים אלו עם אלו להשחית. תפס כאן וכן לקמן ס"פ כ"ט לשון המקרא (דה"ב כ' כ"ג) עזרו איש ברעהו למשחית, ולפי"ד לימתקה סי' עזרו, היינו עזרו להשחית שקמו זע"ז, וכ"ה בתרגום שם איתגרין: (טו) שנא' וכתתו גוי ומלכה בממלכה. במקרא זה כתיב ועיר בעיר במקום ממלכה בממלכה, ומקרא אחר הוא (בישעי' י"ט) ונלחמו איש באחיו ואיש ברעהו עיר בעיר ממלכה בממלכה, ואפשר פי' דעיר דכאן בא לפרש דהיינו ממלכה, וכמ"ש בראשית רבה פ"ע והמ"ר פ"א כ"מ שנא' עיר מדינה פלומר עיר בירת הממלכה כירושלים לישראל, וכן קרא דישעי' מתפרש כן, עיר שהוא ענין ממלכה, דאי עיר פשוטה קאמר, קשה כיון שכתב שנלחמו עיר בעיר א"צ לכתוב אח"כ ממלכה בממלכה, אלא ערי ממלכה קאמר (שהיו במצרים מלכות הרבה ועיר משם מלכות לעצמן): (טז) וכתיב אחריו ישועת ישראל כו'. שבסיפא דמקרא זה בד"ה (שם) כתיב כי יש שכר לפעולתכם, והוא כישועת ישראל כמ"ש (בישעי' סב) אמרו לבת ציון הנה ישעך בא הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו, (וקרי לה ישועת ישראל כמ"ש (תהלים י"ד ונ"ג) מי יתן מציון ישועת ישראל וגו' וכתיב (ירמי' ל"א) כי יש שכר לפעולתך ושבו מארץ אויב וגו'): (יז) הם טובים ברוכים ומתוקים כו' מארים רעים ומרורים כו'. מארים הוא לשון קללה היפך ברוכים, ורעים היפך טובים, ומרורים היפך מתוקים (ואם הגי' מדוייקת שכתובי בספרים מארים קודם רעים ולטובה סתוב טובים קודם ברוכים, אולי יש ליתן בה קצת טעם משום דמיתקנה בה סימנא וסדרן (וכ"א לקמוני' בגרסא דלא לשתכחו), שר"ת טובים ברוכים מתוקים הוא ענס (חסר) ור"ת מארים רעים מרורים הוא מרם (חסר), וענין ג' אלו נראה, כי טובים הוא לשתי' שאין בהם רע המזיק לגוף (כי מים הרעים הן המזיקים לגוף כמו שפירש"י פ"ג דחולין (נח:) ששתה מים הרעים, מגולין שיש בהן סכנה, או כהסיא דשם פ"ח (קה:) על דחלפי מים הרעים, שאתה מהן שד, או שרעים מחמת שמקולקלין עכורים וסרוחים שמכיעין ומזיקין לגוף לשתיתן, וכההיא דפ"ג דברכות (כה:) לא יתבטל במים הרעים, ולמש"ש בחדושי בס"ד), ומתוקים הן שיש בהם נוסף עריבות ומתיקות (והוא דבר שבלעדו הם ג"כ טובים לשתי'), וברוכים נ"ל שברכה בהן להשקות מהן הזרעים ולצמיח לברכה, וכה"א גשמי ברכה (יחזקאל), ועמש"ל פ"ג בס"ד, (וג' אלו, הן טוב ערב מועיל, עי' בפי' הגר"א ז"ל ע"פ ותרא האשה כי טוב העץ גו'), והפכם מארים לקללה שאין ראוין להצמיח ובענין מ"ש בב"ר ס"פ ל"ג במי המבול שלא הצמיחו שהן סימן קללה, ואין קללה כנס לברכה (וז"ש שם פכ"ו, שאם יקבוע אדם מטר מאויר סדום ויתן בערוגה, אינה מצמחת), וכן הם מי הים אינן מצמיחין, כמ"ש רש"י פ"ק דתענית (י:) אבל לאר"א ובלא מי הים מלוחין הם. (וז"ש הפוסקים בא"ח סשל"ו סע"ג להתיר להטיל מ"ר על זרעים בשבת שאינן מצמיחין מפני שהם מלוחין), ועי"ל פ"כ אות כ' מש"ש במעלות המים בשם: (יח) ויש מהן הניי' לעולם כו' ואין מהם הניי' לעולם. אם אין זה כבלל על הפרטים הראשונים, אלא הוא מעלה אחרת, י"ל שהכוונה על הנייה רחיצה, וכדאמרי' פ"ק דיומא (יט.) עלותות רוחצות, (וכן בת"י פ' אמור על עיגוי יוה"כ ונמיית פי' באני), אבל מי הים אינן להנאת רחיצה כ"א לרפואה, וכדאמרי' פי"ד דשבת (קט:) ע"ש: (יט) נכנסו לים הן כו', שבטלין מי הנהרות שם בתוכו הים (וכדאמר להלן שמימי הנהרות מתבל לים), ועי' בזהר נשא (קכה:) ימא קדישא כמה נהרין מתיקין עאלין בגוי' ובגין דאיהו דינא דעלמא מימוי מרירין כו' פד מתפשטין מתיקין אינון כו', והוא שבארץ בים כמ"ל קדישא הוא כשעתא דאתתבת בדינא כדאי' שם, וממנו נמשך למטה בים התחתון שתמיד מימיו מרירין [ז] כמ"ש שם ובגין כן מיא דימא דלתתא כלהו מרירין, שבו משכן הס"א (ואף שם הרגיעה לילית, כמ"ש בזהר בראשית (יט.) אטיל לה בשיפולי ימא כו', ובפ' ויקרא (יט:) ערקת והיא בכרכי ימא, ובפ' אחרי (עג:) מדורהא בין רגשי ימא), ולכן אין הים מוכן להשראת השכינה ע"ש, וכמש"ל פ"י שאמר יונה אברח כו', אבל נהרות אדרבה מקום עקרי יותר להשראת שכינה, וכמש"ש אות י"ב בס"ד ע"ש: (כ) כך ישראל כשבוטחין בגלל יונכרים אף בשעה שהן בגלותן בעוה"ז (שאז יושב בסתר עליון ויסתיר פניו מבית יעקב בתחבים לישועתו, רק ידו נטוי' עליהו כמ"ש ובצל ידי כסיתיך כמ"ש בפ"ק דחגיגה (ה:) ע"ש, וכתיב לעיל מיני' רוגע הים ויהמו גליו, שהוא בהתעוררות הדינין קשין בימא עילאה שמתע המו גליו הנמשכין מזה בעוה"ז המשולין בשאון מים כבירים, אעפ"כ בצל ידי כסיתיך) הן כנהרות שאף כשנכנסין לים בטלין במימיו, בכ"ז במקום התפשטותן ניכרין ונפרדין ממנו ועומדים בטובם

וכן

הגהות

[ו] ונ"ל שז"ש בזוהר נח (ס"ג ב) על כל אינון דאיקרו המון העם לשלטאה עלוי' כו' וקרינן להו מים הזדונים כו', שלשון המון העם ט"ס (ובליקוטי הגר"א ז"ל כ"י שם תיקן קצת וסו' שאברהם נקרא אב המון גוים, ומסטרי' המים ע"ז שמדתו בחג שלטין עליי'), אלא צ"ל המון מים או שאון מים כלשון המקרא שמובא כאן ובמדרשים הנ"ל וזה שמסיים וקרינן להו המים הזדונים (תהלים קכ"ד) ועי' בס' אור עינים הנ"ל (בי מדפי הספר) בזה:

[ז] רק נשאר בהן רמז לשרשן בקדושה במה שהם נמתקין בשעה שמקלסין את בוראם, כמ"ש בירושלמי פ"ב דע"ג ה"ח, ורמיזא בקרא מקולות מים רבים אדירים, שאמרו בשוח"ט שם שהוא קילוסן של מים ע"ש, מקלות אותיות למתוק ור"ת מקלות מים רבים הוא מר, רמז שבשעת קילוסן נהפכין ממר למתוק:

*) ועי"ע שם ובהרי"א שסיומו שבתחלת אלף הששי ינוחו וישקוטו ויהי' מלכות חסד ואמת:

שבוטחים בצל יוצרם (כא) הם ברוכים ומתוקים ויש מהם הנייה לעולם ובזמן שהם סרים מאחרי יוצרם (כב) ובטחו בלא יועיל הם נארים ורעים ואין מהם הנייה לעולם (כג) וכשם שמימי נהרות מאכל לים כך חם מאכל לאשו של גיהנם (כד) וכל הגשמים יורדים בים זרע הם (כה) לאשר בים (כו) ומהם הדגים מודווגים • (כז) בחמישי נהפכו כל המים לדם במצרים • (כח) בחמישי יצאו אבותינו ממצרים

(וכן כמשל העוף שאף שנברא במים, ואף עוף המים ששביח במים. מ"מ מעופף אשם ע"פ רקיע השמים, ואין מתבטל במים כדגי הים ורמשיו) [ח] : (כא) הן ברוכים ומתוקים ויש מהן הנייי' כו' • ברוכים כמ"ש ונברכו בך כל משפחות גו' וכתיב (זכרי' ח) והיית ברכה וגו' (ולפמש"ל ברוכים, שמצמיחין כשמשקין אהם זרעים לברכה, י"ל גם כאן כמו שדרשו בב"ר, ל' בריכה לנדבקין בו ממשפחות האדמה), והפכו נארים, כמ"ש (זכרי' שם) כאשר הייתם קללה וגו'. ומתוקים לעצמן להיות מתוק להם האור של תורה לילך בה לאור ה' באור החיים, והפכו קרא להן מרים ורעים, ויש מהן הנייי' לעולם, כמ"ש פ"ו דיבמות (סג•) אפי' ספינות הבאות כו' אין מתברכין אלא כו', והפכו אין מהם הנייי', כמש"ש ואין פרעניות באה לעולם אלא כו' : (כב) ובטחו בחוקות ע"ג • היינו בכחות כוכבים ומזלות כמ"ש (ירמיה י) כי חוקות העמים הבל וגו', והיינו כמ"ש לעיל מיני' אל דרך גו' ומאותות השמים אל תחתו גו' (ומסיים שם לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא וז"ש כאן בצל יוצרם) : (כג) וכשם שמימי הנהרות מאכל לים • בריקאנטי סדר וילך (רי"ט ב') הלשון למימי הים. ונראה שזהו ענין כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא, שלכד מ"ש שם עוד אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת, הנה חלק גדול מהם נאכל בים, והיינו כי מימי הים לרוב מליחותם והאידים העולים מהם תמיד בריבוי ע"י כן המה מתמעטים ומתצמצמין מכמותן תמיד, וחלק זה שנתמעט מעצם מי הים, מתמלא ממי הנהרות שנבלע בתוכו ומתבטל ומשתנה להיות מאכל למימיו להתהפך כמותן למלוחים (וקוראו לשון מאכל כענין משרפות מלח), וז"ש בב"ר פ"ה, שבמאמר יקוו המים ניתן למי הים כח להחזיק המועט את המרובה, שניתן בו כח שיתצמצמו מימיו תמיד ע"י המליחה (שחלקי מים המלוחין מוצקים וגושיים יותר מן המתוקים, וזה סיבת כובד מי הים המלוחים נגד מים מתוקים של נהרות וכיו"ב), ואולי זהו ענין בי בלועי דפ"ק דבכורות (ט•) וב"ר פי"ג וקה"ר פ"א, שהוא מקום מליחת המים מאד כ"כ עד שכרגע הן בולעין ומעכלין המים הבאין לתוכן, ואפשר יתפרש לשון מאכל לים, אינו נאכל ממש רק ר"ל כשנכנסין לים אין ניכרין ובטל שמן מעליהם כאלו נאכלו ונבלעו ולא נודע כי באו אל קרבו (ובאמת אין נאכלין ממש רק שבין ללכת, וכן בנמשל אינן בטילין ממש לעולם, כי לא ידח ממנו נדח, אלא כדמסיים מאכל לאשו של גיהנם, ואחרי שסבלו עונשן מצפצפין ועולין וז"ש בב"ר פמ"ד אברהם בירר לו גיהנם והקב"ה בירר את הגליות, כי כשחוטאין ואין בוטחין בצל יוצרם כו', אז גיהנם שולט בהן ואברהם יושב אפיתחא דגיהנם ומסיק כו' כמ"ש רפ"ב דעירובין (יט•) וחוזרין ובאין לעיה"ב, ועי' בתדא"ר ס"ה מ"ש על מקרא דוהניעותי את בית ישראל גו' ולא יפול צרור ארץ ע"ש), וכמו בנמשל, שלא יחפצו הנהרות להתאחד עם מימי הים (אע"פ שנראה שהן כהולכין לשם והוא העיקר והן הטפילה), ואם הי' כן הי' נאכלין שם לגמרי ויהי' בטל שמם שם, וכשהן נפרדין הן עומדים בשמם וטובם אף שהולכין תמיד לים, ועי' מ"ש בס"ד בהגהותיי לשמ"ר פ"א : (כד) וכל הגשמים יורדים לים הם זרע לאשר בים ומהם הדגים מזדווגים • בריקאנטי שם הלשון וכל הנחלים שהולכים לים זרע הם כו', אבל נראה עיקר נוסחא שלפנינו, ויש לבארו לפי פשוטו, מפני שהמלוחין ממעטין כח הזרע, וכמו שמנו בפ' מי שאחזו (ע•) מלח, בח' דברים שממעטין הזרע (ומזה כ' בס' חסידים סי' ש"ל שדגים מלוחים ואף תבשיל שבו מלח הרבה ממעט את הזרע), וא"כ הדגים וכל בריות שבים ששותין תמיד מים המלוחין הי' להם להתמעט זרעם לולי הגשמים (וכן הנחלים לגי' הריקאנטי,) שהן מתוקים והן נעשין זרע לכל אשר בים לעורר כחם לזרע הנחלש מן מימי הים המלוחים [ט] : (כה) לאשר בים • ר"ל לכל הבריות אשר בים, וכדדרשי' בשוח"ט מז' קמ"ו מדכתיב את הים ואת כל אשר בם, שכנגד כל מה שיש בארץ יש בים, ר"ל כל מיני בריות (דמשמע לי' אשר בם קאי אים וארץ דלעיל מיני'), מיהו מסיימין בה בתוספתא דכלאים וירושלמי דשבת, הרבה בריות יש בים שאין ביבשה, וכן בחולין (קכז•) הני בבריי דנרש אינן מן הישוב, י"ל שר"ל שהן רק בריות של ים ואין מהן ביבשה כלל, ומה שנמצאין ביבשה אינן מן הישוב אלא מן הים באו ליבשה, וכמו כלב הים שבורח ליבשה : (כו) ומהן הדגים מזדווגין • פרט הדגים, מפני שידועים לפרים ורבים מאד, ואמרו בפ' הספינה (עד:) דגים פריצי ולא תהני כהו זיגון, ומפרש שזה בא להן מן הגשמים, שדרכן לקבל הגשמים בצימאון יותר משארי בריות שבים, וכמ"ש בב"ר פל"ג דגים הללו גדילים במים וכיון שיורדת טפה א' מלמעלה (ר"ל של גשמים) מקבלין אותה בצימאון כמי שלא טעם טעם מים לעולם ולכן הם פו"ר ביותר מכל בריות המים (ואולי יש לסמוך מת"ש בברכה לדגים, פרו ורבו ומלאו את המים בימים, דאת המים לכאורה מיותר, וידרש את כמו עם, ר"ל עם המים של מי גשמים ועל ידו הוא שיפרו וירבו וימלאו במים, שע"י הגשמים הן מזדווגין ומתרבין), ובב"ר שם וכ"מ אמרו שהדגים מרגישים בגשמים שמתוסף במשקלם ע"ש, שע"י שמקבלין מי הגשמים בצימאון הן מתעדנין ומשתמנין : (כז) בה' נהפכו כל המים לדם במצרים • לפמ"ש ספ"ב דעדיות ובסע"ר פ"ג, שמשפט מצרים י"ב חדש, וכפשטי' היינו י"ב חדש מכוונין וכמו שהבינו התוס' ס"ק דר"ה (יא•) ד"ה בר"ה כו' שבניסן התחילו המכות וכמ"ש רש"י בפי' התורה (שמות ז' כ"ה) שחדש שלם הי' שוהה המכה עם ההתראה, ולט' מכות ט' חדשים, והאחרונה מכת בכורות לא הי' שהות למכה עצמה שבליל ט"ו היתה ומיד יצאו (וגם להתראה עלי' לא הי' זמן, שמשמע שבערב פסח כשנגלה ה' עליו בפלטין של פרעה א"ל כחצות הלילה וכמ"ש בפ"ק דברכות (ד•) בפלגא אורתא דתליסר נגהי ארביסר הוי קאי וא"ל למחר כו', גם כבר אמר לו מתחלה הנה אנכי הורג את בנך, ע"ש בפרש"י), וג' חדשים שנכנסה מהן משה וכמ"ש בשה"ר פ"ב ופסי"ר דפ' החדש (ובשמ"ר ספ"ה וכן בפי' הרמב"ן ורבי' בחיי, כתוב ששה חדשים, וט"ס הוא), וא"כ כיון דתני הכא לקמן בחמישי יצאו אבותינו ממצרים, בלתי אפשר שיהי' יום של י"ב חדש למפרע דאשתקד ג"כ בחמישי, דהא אין בין ר"ה לר"ה אלא ד' ימים ובמעוברת ה'. כדתניא בפ"ק דר"ה (ו:), ובסע"ר שם שהמכות התחילו באייר, וע"ש בפי' הגר"א ז"ל שדעתו ז"ל שב' חדשים שנתעכב משה במדין באותה שנה הי' קודם שהתחילו המכות, ולא שלפסיק בהן באמצע סדרן של מכות, ולכן סובר דהי"ב חדשים מתחילין משעה שנדבר עמו בסנה, ומ"מ כיון דמשמע בסע"ר שבאייר התחילו המכות ג"כ יקשה הרי נתעכב ג' חדשים קודם לכן במדין, ורבי' בחיי ר"פ בא ביאר שהמכות התחילו באב ע"ש ועמש"ל פמ"ה אי"ה : (כח) בחמישי יצאו אבותינו ממצרים • וכ"ה הגי' בילקוט יונה משם הפר"א, ואתי' כר' יוסי דשבת פ"ט (פז:) ודלא כרבנן (ורבינו בחיי ס"פ תצוה הביא בשם ר"ח ז"ל סמך לזה, שביום חמישי נבראו התנינים, ופרעה נקרא התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו, וגם לכן בשיר של יום ה' כתיב המעלך מארץ מצרים), ולקמן פמ"ב תני' רא"א ביום שנקוו המים (דהיינו בג') בו ביום נקפאו ונעשו י"ב שבילין, וא"כ אי איתא להא דבחמישי יצאו

הגהות

[ח] ולשון שבטחו בצל יוצרם יש לכוין למ"ש בע"ח דרושי הצלם ובפע"ח בענין צל ראשו דהו"ר, שהצל עיקרו משם אקי"ק שבחו"ב שמהן המוחין והו יוצרם כמ"ש בזוהר בראשית (יז:) ובכ"מ דבאימא אצטיירו בציוריו' ושם נקודת ציר"י כמ"ש בת"ז ת"ע (קכא•) ע"ש, ושם הבטחון כמ"ש בזוהר ר"פ וארא (כב•) אקרא דבטחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים ע"ש :

[ט] ועיקר הענין שהגשמים הם זרע כו' נראה מכוון למ"ש בפע"ח בכוונת הזכרת משיב הרוח ומוריד הגשם בשמיני עצרת, שהוא הורדת הטפה אל הנוק' שהיא הים ע"ש, ורמוזה כמ"ש לעיל פ"ה שמי גשמים הן זכרים כו' ועמש"ש בס"ד, ויש לסמוך דז"ש (ישעי' נה) כאשר ירד הגשם גו' והרוה את הארץ והולידה והצמיחה ונתן זרע לזורע גו', דזרע לזורע היינו לכל הבריות, שמתוסף בהן כח הלידה, ועל כולם קאי והולידה דלעיל מיני', (וכ"מ אח"כ בס"ח סי' תקי"ז שכתב לענין עונת ליל שבת ולילי רביעיות מפני שאז עונת גשמים וכתיב והולידה והצמיחה, עכ"ל, וי"ל שז"ש (ישעי' ל) מטר זרעך אשר תזרע, שקורא מטר בשם זרע, שהוא מעורר ומוסף זרע לכל, ועמש"ל אות כ"ו • ובב"ר פי"ג אמרו שאף בהמה מבקשת הפקידה בעת הגשמים ר"ל שמתוסף בה תאוה, ובירושלמי פ"ק דתענית ה"ג דרשו ויפרו ישע זו פו"ר :

ממצרים. (כט) בחמישי עמדו מימי הירדן לפני ארון ברית ה'. (ל) בחמישי סתם חזקיהו את המעיינות שהיו בירושלים שנא' (ד"ה ב לב) והנה יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון. בחמישי (לא) השריץ מן המים לויתן נחש בריח (לב) מדורו במים התחתונים (לג) ובין שני סנפיריו הבריח

יצאו תהי' קי"ם ביום ג' ששי לימי הפסח. נגד המקובל בכ"מ במדרשים וזוהר (ורמיזא נמי בש"ס שלהי מגילה (לא:) שבשביעי של פסח קורין בשלח פרעה שבו אמרו שירה על הים כדפירש"י שם), שבז' ש"פ עברו ישראל את הים, וצ"ל דהיא פליגא (וע"ל ר"פ מ"ו) דאיכא מ"ד דבששי בשבת ניתנה תורה לישראל, ופליג אדרבנן ואדר"י וכמש"ש בס"ד), ולפי מה שנראה שמביא כאן בעמין רק כל עניני מים שאירעו בחמישי, לא שייך כ"כ למיתני הא דבחמישי יצאו ממצרים כאן (אם לא אוידי דמכת דם דתני), ע"כ הייתי מדמה אולי ט"ס וצ"ל בחמישי נקרע הים כשיצאו אבותינו ממצרים, ואולי לקמן פמ"ב צ"ל ביום שהשריצו המים דהיינו בחמישי, ואתיא כרבנן. אלא שמדאמר שם באותו פרק ר' שמעון דביום רביעי השליכן הים, משמע דהני' בשלישי היתה קי"ם, גם הא דנקפאו ביום שנקוו משמע דוקא הוא, וכמש"ש בס"ד ע"ש, ובע"כ צ"ל דתנאי נינהו: (כט) בחמישי עמדו מימי הירדן. לפמ"ש בסע"ר פי"א בכ"ב בניסן בא' בשבת התחילו לסבוב ירחו, ויהי ביום השביעי כו' שבת הי' והביאוהו התוס' במנחות (לו) ד"ה מכאן וכו' ובתוס' שבמרדכי פ' ע"פ ובהרא"ש פ' כל"ל סי' י"ג (לסתור דברי האומרים שמשה מת בשבת) וא"כ הי' ר"ח ניסן בא' בשבת, ובעשור לחדש שעלו מן הירדן הי' בשלישי בשבת, וע"כ פליג ע"ד הס"ע בזה, ואע"פ שבעיקר הא דיריחו נכבשה בשבת מודה גם הפר"א וכמש"ל פל"ח, מ"מ לא ס"ל הא דבכ"ב ניסן התחילו לסבבה (והסע"ר ס"ל שמיד אחר הפסח דכתיב לעיל מיני' הי' המעשה, וע"ל פמ"ב אות כ"ה): (ל) בחמישי סתם חזקי' את המעיינות שהי' בירושלים שנא' והוא יחזקי' כצ"ל. ס"ל דהני ב' קראי דסתימת מי גיחון וסתימת המעיינות דכתיב שם (בראש הפרשה בד"ה) ויועץ עם שריו וגבוריו לסתום את מימי העינות אשר מחוץ לעיר ויעזרוהו ויקבצו עם רב ויסתמו את כל המעיינות ואת הנחל השוטף בתוך הארץ וגו', שניהם חדא מילתא נינהו, שע"י שסתם מוצא מימי גיחון העליון שהן המעיינות שבתוך העיר שמהן היו יוצאין הנחל ושוטף בארץ חוץ לעיר, הוא שנסתם מוצאו ומוצאו שמה ויישרם למטה מערבה לעיר דוד שילכו מימיו דרך ישרה לעיר דוד ולא מחוצה לעיר, ומשמע לי שהפר"א דתני לה הכא בהדי מילי דשבח ונסים שנעשו בחמישי, ס"ל בהא כהאדר"ן פ"ב, דחשיב הא דסתם מי גיחון בדברים שהסכים דעתו לדעת המקום, וחולקים על הש"ס פ"ק דברכות (י:) ופס"ד דפסחים דחשיב לה בדברים שלא הודו לו, והרד"ק בפי' ד"ה שם תמה ע"ד הש"ס דהא כתיב לעיל (במעינות) ויועץ עם שריו וגבוריו ובכלל שריו חכמי ישראל עמו, והסכים ז"ל מפני קושיתו להאגדה שמצא שהסכים המקום עמו (והוא מברייתא דאדר"ן הנ"ל), וכן תמה אהא דאמרינן בש"ס שם שעיבר ניסן בניסן ולא הודו לו, שהרי כתיב ויועץ המלך ושריו וכל הקהל בירושלים הנה משמע שהודו לו, ולענ"ד אדרבא ממקום זה הוא ראי' לדברי הש"ס, שבעצה כתיב המלך ושריו וכל הקהל ואח"כ כתיב ויישר הדבר בעיני המלך ובעיני כל הקהל, ושריו שבקינהו קרא, משום שהיו שהן הסנהדרין עכרו במילין ולא ישר הדבר בעיניהם רק הקהל הסכימו לו, ובהא דמי גיחון נמי (לבד מה שי"ל שהש"ס סובר שסתימת המעיינות דכתיב בי' ויועץ עם שריו וגבוריו ויעזרהו, אינו סתימת מי גיחון הכתוב בסוף הפרשה, ולפיכך הוצרך להכתב שם שנית, שאם הן דבר אחד קשה תרתי ל"ל), י"ל שסברת הש"ס אע"ג דכתיב ויועץ וגו' ויעזרוהו, מ"מ כיון דהדר כתיב ויקבצו עם רב ויסתמו את המעינות ואת הנחל השוטף וגו' משמע שעם הקהל עם הארץ הוא שהסכימו לזה ושלא מעצת סנהדרין (ולפמש"ל שהן ב' דברים, יבוא נכון לפרש שהוא נועץ ויעזרוהו גם השרים בעצה ע"ד סתימת המעינות לבד ואח"כ עשו מדעתו עם העם רב בהקבצם וסתם גם הנחל השוטף בארץ, שהוא מימי גיחון ובזה לא הודו לו שריו וכמש"ל דמסוף הפרשה משמע לי' להש"ס כן), ועיקר פלוגתיי' דהש"ס והאדר"ן בזה נראה דתלוי במה שכתוב בסוף דסתימת גיחון שם, ויצלח יחזקי' בכל מעשהו, וכן במליצי שרי בכל גו' עזבו ה' אלקים לנסותו לדעת כל אשר בלבבו דהש"ס ס"ל דהאי וכן מוכח. על הא דסתם מי גיחון והצליח במעשהו (דהיינו שנתקבצו עם רב ועזרוהו על מעשהו) ג"כ לנסיון הי' דלאו שפיר עביד, וכמו במליצי שרי בבל שמפורש במקרא שנענש על ככה וכדלקמן ס"פ נ"ב ע"ש, ודברי הקלירי בפיוט הושענות לה"ר (למען תמים אות מ) למען הרהר כו' אז בכא מהרף סתם עינות מים, משמע דשפיר עבד, שאם לא הודו לו לא היה קובען בבקשה להזכירו לנגהי ח"ו [י], ומקום להעיר שזה תלוי בהא דאם עושין מגרש שדה ומגרש עיר (עי' ש"כ וח"מ סי' קנ"ה ס"ק י"ב), דהא מעיין שחוץ לעיר להשקות בהמתם ולכביסה הוא, והוא בכלל מגרש כדאי' בנדרים (פא.) אקרא דלכל חייתם ע"ש, ולפ"ז לר"א דס"ל עושין שפיר עבד, וכמש"ל שנלמד מעניינו כאן דלשבח הוא דחשיב לה כאן שנעשה בחמישי: (לא) השריץ מן המים לויתן נחש בריח. פשט לשון המאמר משמע דס"ל יחידי נברא וזהו שהוצרכו בר"פ בכולהו לומר זכרים ונקיבות כמש"ש ופליג אהא דאר"י בפ' הספינה אף לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון זו"נ כו', ובב"ר פ"ז אמרו התנינים תנינם כתיב זה בהמות ולויתן שאין לו בן זוג, אלא ששם י"ל שהכוונה כמ"ש בהספינה שם שהרג את הנקיבה, אבל מתחלה נבראו שניהם, וכן בספד"צ פ"ק ובזוהר בא (לד:) תנינם חסר תרין הוו חד אהדר, אבל כאן משמע שמתחלת בריאתו אין מזכיר רק אחד, ומ"ש (ישעי' כ"ז) על לויתן נחש בריח ועל לויתן נחש עקלתון, צ"ל דס"ל שהכל אחד אלא שלפעמים מתעקם ונעשה עקלתון (וכינה פרעה מלך מצרים בשתי בחינותיו ואמר שיפקוד על כחו בשתיהן), וכמ"ש בסודי רזי וז"ל (יח:) נחש בריח הוא מזל תנין הנקרא בלשון חכמים תלי לפי שתלוים בו י"ב מזלות פעמים מבריח השמיט מהקצה אל הקצה ונקרא נחש בריח, ופעמים מתעקם מכנים זנבו לתוך פיו כנחש עקלתון עכ"ל (והועתק ממנו לשון זה בס' הקנה הגדול (ל"ב ג ד בדפוס קארעץ ע"ש) ועוד שם להלן (יט:) ברא את התלי כו' תנין גדול כנחש עקלתון ועשה לו ראש וזנב והניחו בעובי הרקיע במקום אמצע (כצ"ל, ושם כתוב אמה וט"ס הוא) ונטהו מקצה לקצה כבריח ע"ש, ועי' זהר חיי שרה (קכה:) ת"ח באמציעתא דרקיע כו' ובכ"מ, ואף שכ"ז מדבר בלויתן הרקיע, וכאן הוא בלויתן של ים, מסתמא הענינים מכוונים יחד, אחרי שהן נסמכין למקרא אחד, ואף הגר"א ז"ל בפי' ספד"צ פ"א (יח ב) ד"ה ונבוא כו' כ' שעקלתון נכלל בנחש בריח, וע"ע בדבריו שם (יט ג): (לב) מדורו במים התחתונים. כ"ה גם במדר' כונן פי"ב (והועתק בסודי רזי (יד:) ע"ש כי משם יש להגיה מה שנשתבש במדרש כונן בדפוס בזה), וע"ל פ"ה דתהומות הן אלו שמתחת לארץ, ואולי הם בחלל הארץ בכדורו שממנו בנוקבא דתהומא רבא לצד צפון יוצא ים אוקיינוס וכמש"ל פכ"ג בס"ד (אבל לשון המדרש כונן לא משמע כן), וע"ל פ"י אות מ' מש"ש בס"ד, והא דאמרינן בפ' הספינה על תאור גדול שראה ר"א בים שא עיניו של לויתן ראית, לא תיקשי אדרבא לפימ"ש שמים התחתונים הן שבתוך כדור הארץ, שלפי שעה הוא יוצא לעתים ידועים וכמ"ש באד"ר נשא (קלז:) חד זמן לאלף שנה כו' ונפיק מתהומא (דעל לויתן דסמיך לי' קאי נפיק מתהומא השני דקאמר, וז"ש בספד"צ פ"ק חד לאלף יומין זעירין אתגליא כו' ע"ש בפי' הגר"א ז"ל (יט ב) ובהגהה שהביא דברי האד"ר) ובזוהר בא (לה:) דנפק לעלמא זמנא ליובלא, ובמדרש כונן פכ"א שבל תקופת טבת לויתן מרים את ראשו ומניף א"ע ונופל אימתו על הדגים: (לג) ובין שני סנפיריו הבריח התיכון של ארץ עומד. אולי ס"ל שלכן נקרא נחש בריח, וכ"מ בת"ז תכ"א (נב:) לויתן לעילא כו' נחש בריח דא דאיתמר בי' הבריח התיכון וגו' ודא עמו"דא דאיקרי תיכון כו' תרין גדפוי כו' (וסמכו בתיקונים על לשון הפר"א דהכא והמדרש כונן שאמרו בין סנפיריו הבריח התיכון של ארץ) וכ"ה בזהר בא (לד:) כל עלמא לא משתלשלא אלא על סנפירוי דדא כו', משמע סנפירוי תרין, ומ"ש ברע"מ תצא (רעט:) ועלמא קאי על סנפירוי דא צדיק יסוד עולם דכל עלמא קאים עלי', י"ל שהוא העמוד אחד וצדיק שמו שבין שני סנפירוי, שהן תרין גדפוי

הגהות

[י] והרב חיי"ד אזולאי כתב שראה במעשי הרח"ו ז"ל כ"י שבחטא סתימת מי גיחון הוא שגרם שלא נעשה חזקיה משיח (ונסתמה נגד זה מ' דלמרבה המשרה), וצ"ל סמך לדבר זה בזוהר בא (לה:) חד שבילא דילי' איהו אזיל גו ההוא זרועא דאצמח גו גנתא ואנהיר כו' ואיקרי גיחון ומגו ההוא רבו דזרועא דא אסתלק לרבי שלמה מלכא דכתב והורדתם אותו אל גיחון ומימוי אחרנין אסתלקו למלכו אחרא שנראה רומז למלך המשיח, ע"ש במק"מ, והי' מוכן להגלות בימי חזקי', וחטא בסתימתו הזאת:

הבריח התיכן של ארץ עומד (לד) וכל התנינים הגדולים שבים (לה) מזונו של לויתן (לו) והקב"ה שוחק עמו יום יום (לז) והוא פותח פיו והתנין הגדול שבא יומו להאכל הוא בורח ונס ונכנס לתוך פיו של לויתן (לח) והקב"ה שוחק בו (לט) שנאמר (תהלים קד) לויתן זה יצרת לשחק בו. רבי מאיר אומר (מ) אלו שנבראו מן הארץ פרים ורבים בארץ ואלו (מא) ששרצו מן המים פרים ורבים במים חוץ מכל מין עוף כנף שברייתו מן המים ופרה ורבה בארץ (מב) שנאמר (בראשית א) והעוף ירב בארץ. (מג) ואלו ששרצו מן המים פרים ורבים בבצים ואלו שנבראו מן הארץ פרים ורבים בוולד:

פרק

ביאור

גדפוו דת"ז הנ"ל, שפירשן הגר"א ז"ל בספר התיקונים שהן תו"ג, שהעמוד הוא עומד על בין הסנפירין (וכ"ה בסודי רזי (שם) כל העולם עומד על עמוד א' ודייק שמו שנא' וצ"ע ואותו עמוד וכל העולם על סנפיר כו'), והבריח והעמוד הוא ענין לגוף ובריח כחדא חשבי' לי' וכמ"ש הגר"א ז"ל בספר התיקונים שם ובפי' ספד"צ (ב ע"ג), וז"ש לקמן פ"י שראה הדג ליונה עמודי הארץ ומכוניה ומביא קרא דהארץ בריחי' בעדי, שהעמודים ובריחים הכל אחד, והגר"א בפי' ספד"צ שם פי' שהסנפיר אחד הוא צ"ע, ופי' סנפירוי שברע"מ אנא הנ"ל סנפיר אחד, וכ"מ בסבא דמשפטים (קח:) בגפו גפא חדא דלויתן ורזא כו' (וכן בסודי רזי שם הלשון, על סנפיר אחד של לויתן, אלא שבכ"ז לדבריו העמוד הוא דבר אחר שעומד על הסנפיר): (לד) וכל התנינים הגדולים שבים. היינו תנינים הגדולים שכתובין כאן בפרשה ויברא אלקים את התנינים הגדולים וכמש"ל אות ל"א שמפרש לי' דלאו היינו לויתן, אלא אותן שנבראו למזונו, והוסיף אלת שבים, היינו לרמוז על ל' המקרא (ישעי' כג) והרג את התנין אשר בים שכתוב אחר לויתן נחש בריח ונחש עקלתון. דש"מ שאין זה הלויתן אלא ממיני תנינים שנבראו למזונו, ותנין זה הוא מ"ש (יחזקאל כט) התנים הגדול הרובץ וגו', וע' זהר בא (שם) כל המאמר בזה ועמש"ל באות שלאח"ז בס"ד: (לה) מזונו של לויתן. וכמ"ש לקמן פ"י הדג ליונה בא יומי להאכל בפיו של לויתן, ובס' הספיגה (עד.) ואזילנא לפומי דלויתן (ור"ל שז"ש והרג התנין אשר בים, שכיון שלא נבראו אלא בשביל מזונו של לויתן, לכן בשיפקוד על לויתן נחש בריח כו' ממילא א"צ עוד להתנין ויהרג ג"כ), ודרך סמך י"ל שז"ש לקמי' דקרא דלויתן זה יצרת וגו' חיות קטנות עם גדולות וגו' ולבתרי' דלויתן זה יצרת כתי' כולם אליך ישברון לתת אכלם בעתו, דהאי כולם על לויתן נמי קאי, ואכלו היינו חיות גדולות הנ"ל (ור"ל לתת אכלם לתת אותם שיהיו לאוכל ללויתן כי זהו תכלית ברייתן והצלחתן): (לו) והקב"ה שוחק עמו יום יום. בפ"ק דע"ז (ג:) רביעית משחק עם לויתן, ומסיק שם דמיום שחרב בהמ"ק כביכול אין שחוק לפניו, וכאן דקאמר סתמא משמע אף בזה"ז לאחר חורבן (וכ"ה מוכרח לפימש"ל באות שלאח"ז דמהשחוק בא לו המזון, שא"כ אם הי' בטל השחוק בחורבן מאין יבא לו המזון בזה"ז), ועיקר לשון יום יום אולי ירמוז למ"ש בת"ז (שם) תתן להם ילקוטון דא מנא דאתמר בי' כו', והוא בא ע"י שחוק לויתן, וכמ"ש בזהר אחרי (נח.) דתנינן לויתן כו' לשחק דא צדיק כו' לתת אכלם בעתו כו' דאיקרי עתו דצדיק (ולזה כוונו בת"ז שם שאמרו דאיהו עתו דצדיק כו' דהאי כל מכסם לעתו כו', שהוא עת הזווג (כמ"ש באד"ר (קמב:) אתכסם דא בדא ואקרי כו'), וז"ש יום יום כמ"ש במן ילקטו יום יום: (לז) והוא פותח פיו והתנין כו' ונכנס לתוך פיו. משמעות הלשון שע"י השחוק הוא פותח פיו, והיא הסיבה שע"י כן בא התנין ונכנס לתוך פיו, כבורח משחדו, ובס' הספיגה (עה:) אמרי' ג"כ כשהוא רעב מוציא הבל מתוך פיו ומרתיח כו, ואולי הוא ענין א' עם הא דהכא, שע"י הבל פיו והרתיחה נבהל התנין ובורח לתוך פיו (ויש דוגמתו ביבשה מיני בע"ח שכתבו הטבעיים שצדין למזונם בע"ח אחרים ע"י כן, שכשעוברים עליהם מנשבים בהבל פיהם ותמנו יתהוללו הבע"ח ונופלים טרף לפיהם, ובמכילתא בשלח פרשתא דויסע פ"א דרשו, טרף מעופף שבשהעוף מעופף על צלו ורואה בו מתחבר לצלו איבריו נושרין), והבל פיו זה הוא כמ"ש (איוב מא) מפיו לפידים יהלכו גו' ולהב מפיו יצא, ויש לסמוך קצת מה דמשמע כאן שע"י השחוק בא לו המזון ממ"ש בתרי' ולפניו תדוץ דאבה, שפירשוהו המפרשים תשוח דאגה ודאבון, שירמוז ע"ז שהתנין שנבהל ובא לתוך פיו של לויתן בדאבון, ע"י דיצה ושחוק הוא בא לפניו, ובהגהות המיוחסות להגר"א מצאתי שמיחק כאן הא דהקב"ה שוחק עמו בכל יום (שהרי הוא כפול לקמן) ונראה לגי' שלו שפתיחת פיו אינו לסיבת השחוק כלל, ובילקוט איוב רמז תתקכ"ז והוא מן התנחומא פ' נצבים דרש משברים יתחטאו כשהוא מבקש לאכול מקיש בזנבו ועושה שבר בים והדגים סבורים שהוא דבר מאכל והולכים לשם והוא פותח פיו ובולען (ולשון

הרד"ל

יתחטאו הוא כמו ולא יחטיא, שהדגים טועים וחוטאים להשברים וסוברים שהוא מזון (וסבר לאכול) וע"י כן נוכדין), ולפמ"ש כאן שהתנינים הם מזונו, י"ל ג"כ מ"ש (תהלים ע"ד) אתה פוררת בעזך ים שברת ראשי תנינים על המים, שרומז על השברים שבים בעת מזונו של לויתן שעי"כ נשברים התנינים למזונו, (ומסיים אתה רצצת ראשי לויתן תתננו מאכל לעם לציים, שלע"ל כמו שבעוה"ז נשבר ראשי התנינים למזון לויתן כן ישבר לויתן עצמו למזון הצדיקים): (לח) והקב"ה שוחק בו. לגי' שלנו דגרסי' לה לעיל נראה דצ"ל כאן ותניין שהקב"ה שוחק בו כו': (לט) שנא' לויתן זה יצרת לשחק בו. וכתיב נמי (איוב מ) התשחק בו כצפור, וכאן עדיף לי' להביא מקרא דתהלים, שכתוב בו השחוק בלשון, ודאי (ושם כתיב שנאמר לאיוב בלשון תמי'), וגם שמבואר בו שלכך נוצר מתחלה, ובירושלמי ספ"ט דשבת מביא מקרא דאיוב לאקשויי' מני' אהא דאר"י שם אוכלין טהורין אין משחקין בהם (דס"ד דלויתן דג טהור הוא, כדאמרי' בש"ס דידן ספ"ג דחולין), ומשני דהיתר הבא מכלל איסור הוא, ר"ל טמא הוא ולע"ל יטהר, וכמ"ד הכי בויק"ר ס"פ כ"ב תחת איסור דגים לויתן דג טהור (ר"ל יטהר לע"ל) ולכן מותר בעה"ז לשחק בו (וענין ההיתר הבא מכלל איסור מבואר למ"ש הגר"א בפי' ספד"צ (ב ע"א) שהוא נוגה שלע"ל יוחזר לקדושה), והדר מקשה מדכתיב כציפור (ור"ל דסתם ציפור הוא טהורה ומשמע דמותר לשחק בה), ומפני זה הוא שמקשה מאיוב מפני שכתוב בו כציפור (ועי"ל דניחא לי' טפי להקשות מקרא דאיוב שנאמר כן לאיוב התשחק בו גו', דמשמע מיני' דגם לב"א הי' מותר לשחק בו, אבל מקרא דתהלים שכתוב בו רק שהקב"ה משחק בו אינו כ"כ קושיא): (מ) אלו שנבראו מן הארץ כו' ואלו ששרצו כו' חוץ מן העוף. נראה דכללא קמא דוקא, שכל שנברא מן הארץ אין פו"ר במים בשום פנים ודומיא דעוף שמסיים שפו"ר בארץ מגזה"כ והעוף ירב בארץ, שהוא דוקא וכמש"ל אות ו' שאף עופות המים יוצאין להטיל ביציהן ליבשה, אבל כללא בתרא דכל ששרצו מן המים פו"ר במים, פירושו אף במים או עיקרו במים, אבל מ"מ יש בהן שפו"ר ביבשה ג"כ, וכן מוכרחין לפרש באידך כללא דבוולד ובביצים כמש"ל אות מ"ג בס"ד: (מא) ששרצו מן המים פו"ר במים. וז"ש בברכה דדגים פרו ורבו ומלאו את המים בימים, דמלת בימים קאי גם על פרו ורבו, שמקימן לזה יהי' אף בימים הגדולים ולא יצטרכו לצאת בארץ כמו העופות: (מב) שנא' והעוף ירב בארץ. כמש"ל אות ו' שאף עוף המים יוצא להטיל בציו בארץ (ודרך רמז י"ל, ירב, ר"ת "יהי' "רבה "בביצים, (והיכן) בארץ): (מג) ואלו ששרצו מן המים פו"ר בבצים כו'. כאן ודאי צ"ל דכללא דמים לאו דוקא, שהרי ידוע הוא שרוב חיות הים פו"ר בוולד במים כמו חיות היבשה, וכן אמרו פ"ק דבכורות (ח:) הדולפנין בני ימא (ע"ש פרש"י) פרין ורבין מבני אדם, וא"כ עכצ"ל שהן פו"ר בוולד, שאם פו"ר בביצים תיקשה לן כיון דאמרינן שם שכל שאין תשמישן וציבורן שוה אין יולדין ומגדלין זה מזה, א"כ כ"ש אלו שמטילין ביצים מאלו שיולדין בוולד, וכ"ש לגי' ספרים שלנו והיא גי' הערוך הדולפנין פו"ר כבני אדם, שוודאי פי' שמולידין וולדות ומשמשין פב"פ כמ"ש המ"ע (ובזה הוא שמיוחדין הדולפנין מכל בריות הים לענין תשמישן פב"פ, אבל לענין לידה בוולד הרבה יש כ"כ), אלא כללא דנברא מן הארץ הוא דוקא שאותן כולן פו"ר בוולד, מיהו גם זה לכאורה אינו כללא דהא יש נחש וצב והלטאה ושרצים אחרים שמטילין ביצים כדאי' פ"ג דחולין (סד.) ע"ש בפרש"י, ונבראו מן הארץ, ובהגהות המיוחסות להגר"א מצאתי דהגיה כאן בסיפא, במקום הא דואלו שנבראו מן הארץ פו"ר ביולד, צ"ל ואלו שנבראו מן המים פו"ר בוולד, כ"ל כוונתו שמפרש שמחלק בין שרצו מהמים שהן מיני דגים, ובין נבראו מהמים שלשון זה כתיב בתנינים הגדולים ונפש החי' הרומשת וגו', שהוא חית הים (ואע"ג דעופות נמי כתיב במקרא זה, מ"מ הרי כתיבי נמי עופות במקרא קמא דישרצו המים, לכן פו"ר בביצים,) שכל אלו פו"ר בוולד. ובכלל זה הן הדולפנין דבכורות שהן מחיות הים:

פרק

פרק י (א) בחמישי

ברח יונה מפני אלהים ולמה ברח אלא פעם ראשון שלחו להשיב את גבול ישראל (ב) ועמדו דבריו שנאמר (מלכים ב יד) והוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת פעם שניה (ג) שלחו לירושלים להחריבה כיון שעשו תשובה הקב"ה עשה כרוב חסדיו ונחם על הרעה ולא חרב' (ד) והיו ישראל (ה) קוראין אותו נביא שקר (ו) פעם ג' שלחו לנינוה דן דין יונה בינו לבין עצמו אמר (ז) אני יודע שזה הגוי קרובי תשובה הן עכשיו עושין תשובה

פרק י (א) בחמישי ברח וכו' • גם זה מענייני יום החמישי דספ"ט, שמנה שם כל הדברים שנעשו פלא ביום ה', ומונה גם הא דיונה (וכן בילקוט יונה תני להו בהדדי ע"ש) שהי' ע"י דג שנברא ביום ה' (וכדר' טרפון דלקמן שהי' הדג מתוקן מימי בראשית דהיינו מיום החמישי), וכו ביום שברח יונה בו ביום הטילוהו לים ובלעו הדג (ומ"ש לקמן פירשו מהלך יום א' ועמד עליהם רוח סערה כו', לאו לומר שעמידת הרוח סערה הי' ביום שני, אלא הכל הי' באותו יום וכמש"ל אות כ"ד אי"ה), והראה הדג כמו ביום שנברא (וכמ"ש בירושלמי ספ"ג דר"ה בעמלק לא במהרה אדם נופל ביום גינוסיא, פי' ביום שנולד שאז מזלו חזק ביותר): (ב) ועמדו דבריו שנא' כו' חמת עד ים הערבה כדבר ה' אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמיתי הנביא אשר מגת החפר • כצ"ל, ור"ל שנתקיימה נבואתו אע"פ שלא היו ישראל צדיקים אז, וכמש"ש לקמי' לא סר מכל חטאת ירבעם וגו', אך מפני שדיבר בדבר ה' ע"י הנביא עמדו דבריו (וזהו שחזר לכתוב אשר דבר דהוי סגי לכתוב כדבר ה' ביד עבדו וגו', אלא פי' אשר כמו דהא, מפני שדיבר לכן הקים את דברו), שכל נבואה שהוא לטובה צריכה להתקיים וכמש"ל אי"ה אות ד' בשם הרמב"ם מהירושלמי (ולפי דרכנו למדנו בלשוני פי' מ"ש (אסתר ג) היעמדו דברי מרדכי כי הגיד להם אשר הוא יהודי, שר"ל כאשר הגיד להם אשר הוא יהודי ומצווין מפי ה' שלא ישתחוו, לכן רצו לראות היעמדו דברי ה' ביד מרדכי, ולכן הקים ה' את דברו ביד עבדו מרדכי): (ג) שלחו לירושלים כו' עשה כרוב חסדיו ונחם על הרעה ולא חרבה • נראה דדרש מ"ש (יונה ד) הלא זה דברי עד היותי על אדמתי וגו' כי ידעתי כי אתה וגו' ורב חסד ונחם על הרעה, דפי' על אדמתי הוא אדמת הקודש ירושלים, ור"ל ממה שדברתי בשמך להתנבא על ירושלים וכשעשו תשובה לא עמדו דברי, ידעתי אני כי אתה רב חסד ונחם על הרעה (וי"ל ג"כ לשון ידעתי כמ"ש בסנהדרין ספ"ט (פט:) דאי הדרי בהו משמיא מודעי להו לכולהו נביאי, רק בנינוה לא הודיעהו ליונה תחלה ע"ש. אבל בירושלים הודיעוהו ליונה תחלה, וז"ש ידעתי): (ד) והיו ישראל קורין אותו נביא שקר • נ"ל שע"ה שבישראל היו קורין אותו כן, אבל חכמים שבהם הי' להם לידע שגזירת נביא לרעה חוזרת לטובה כשעשו תשובה, וכמ"ש ספ"ז דתמא (עג:) שגזירת נביא חוזרת ופרש"י כגון של יונה (בנינוה), ובירושלמי פרק הנחנקין ה"ב שא"ל ירמי' לחנני' בן עזור אני מתנבא לרעה ואיני יכול ליתן סימן לדברי, שהקב"ה אומר להביא רעה ומתנחם, והביאו הרמב"ם בחיבורו בה' יסוה"ת (ונראה שהוציאו מלשון הפר"א דכאן שכתב בלשונו ולא עמדו דבריו כו' ורב חסד ונחם על הרעה כו'), ובהקדמתו לזרעים בחלק השני מנבואת האמת ביארו בארוכה ע"ש, וכמ"ש בירושלמי דתענית פ"ב סוף ה"א ובב"ר פנ"ג ובשוח"ט מז' י"ג ותנחומא פ' וירא, לטובה לא איש אל ויכזב ולרעה ידבר ולא יקימנה, אלא ודאי ע"ה שבישראל הוא שהיו קורין ליונה כן, וכן בירמי' אמרו בירושלמי דהנחנקין שם שחנני' בן עזור הוא שהשיב לו לאו אתה הוא שצריך ליתן סימן לדבריך ע"ש: (ה) קוראין אותו נביא שקר • אולי יש לסמוך זה ממ"ש (מלכים ב ט) בא מבני הנביאים שמשח את יהוא שהוא הי' יונה בן אמיתי כמש"ש רש"י והרד"ק והוא מן סע"ר רפי"ט ונראה דיליף זה ממ"ש (שם ו) ויאמרו בני הנביאים וגו' ויהי האחד מפיל הקורה, וכ' המ"כ בב"ר פכ"א בשם אות אמת שיונה הי', וכתב בדן ידין שהוא בני' כן (או י"ל שנתכוונו בב"ר שם שדרשו בן האחד זה יונה על האחד דכאן כשהלך למשוח יהוא), ובליקוטי פי' שרמז הי' זה לו ליונה שיפול למים ויחזור ויעלה מהמים, וז"ש שם מפיל את הקורה ואת הברזל נפל אל המים שהי' לו לכתוב ויפול הברזל אל המים אלא לרמוז במלת נפל אל המים שהמפיל הקורה עצמו שהוא יונה הוא נפל לאח"ז אל המים ואל זה הי' הרמז עתה בענין הברזל, ואולי בשעה זו נתעוררה עליו הקטרוג והי' ראוי לפול הוא עצמו עתה ונפל הברזל במקומו, או שבאמת נפלו כלם העץ והברזל ויונה אל המים רק יונה עלה והעץ צף ע"פ המים כטבעו והברזל ירד), וכתיב שם שא"ל ליהוא מדוע בא המשוגע הזה אליך וא"ל אתם ידעתם את האיש ואת שיחו ר"ל שאין ממש בדבריו שנתנבא ולא עמדו דבריו והרי הוא נביא שקר, וי"ל ג"כ מ"ש אח"כ ויאמרו שקר הגד נא לנו, שמלת ויאמרו שקר מופסק בטעם מן הגד נא לנו, ויתפרש שהוא תשובה על ידעתם את האיש ואת שיחו, שהשיבו שידענו שהוא איש שקר, אך בכל זאת הגד נא לנו, וכנגד זה שהיו קוראין אותו נביא שקר, אולי לכן קראוהו במקרא בשם אביו בן אמיתי וסמך לו הנביא, לדרוש שנביא אמת הי', וע"ל ר"פ ל"ג מ"ש בס"ד עוד רמז לזה: (ו) פעם שלישי שלחו לנינוה • ביבמות פ"א (צח.) דרש ר"פ שנית דברה עמו שכינה ולא שלישית, ולרנב"י דמפרש שם דלשום דבר לא דברה עמו שלישית ודהשיב גבול ישראל תלה הכתוב ביונה שכשם שנהפך ע"י לנינוה מרעה לטובה כך נהפך לישראל בימי ירבעם בן יואש, א"כ פליג על הפר"א כאן בתרתי, בהא דפ"א שלחו להשיב גבול ישראל, גם בהא דפ"ב להחריב ירושלים פליג נמי בע"כ, דא"כ הכתי דברה שכינה עמו שלש פעמים, וע"ש בתוס' ד"ה רנב"י ולרבינא שם דעל עסקי נינוה הוא דלא דברה עמו שלישית אבל על דברים אחרים י"ל שדברה עמו א"כ לא פליגי בהני תרתי, מי' בכ"ז נראה דפליגי בהא דכאן אמר דלהשיב גבול ישראל הי' קודם לנינוה, והש"ס נראה דס"ל דהוי' מעשה אחר נינוה, דאי לאו הכי מאי ק"ל אדר"ע מהא דלהשיב גבול ישראל, הו"ל לתרץ דשנית מיום שדבר עמו על נינוה ולא רצה לילך בשליחותו (ודוחק לומר דזהו כוונת רבינא בתירוצו), ועדיף טפי מדמשני רבינא על עסקי נינוה דקשי' קושי' התוס' ד"ה על כו' דמהי תיתי ס"ד לומר שדיבר עמו שלישית על עסקי נינוה דאצטריך למיעוטי, ותירוצם שתירצו דס"ד כשקלקלו בימי נחום חזר יונה להתנבא עלי' ג"כ, יש לגמגם כפי מ"ש לקמן פמ"ג דלאחר ארבעים שנה חזרו לקלקולן, שא"כ אולי כבר מת יונה אז, כי בלא זה זקן גדול הי' שמשח את יהוא ונתנבא בימי ירבעם בן יואש בן יהואחז בן יהוא שממשיחת יהוא עד שמלך ירבעם יש ס"א שנה, אלא ודאי פשיטא לי' להש"ס דנבואת נינוה היתה נבואה ראשונה ליונה [א] ודלא כהפר"א כאן: (ז) אני יודע שזה הגוי קרובי תשובה • לנוסחא דהכא זה הגוי י"ל שהוא כמש"ל פמ"ג שפרעה מלך מצרים שנצלו הקב"ה מבין המתים בים סוף הוא הי' מלך בנינוה והוא שגזר מטעם המלך שיצומו וישובו בתשובה מפני שכבר נודע לו כח ה' וגבורתו במצרים ובים ע"ש, ולכן הי' יונה דן בתחלה בלבו שודאי יהי' כן שמלכם פרעה ישיבם בקרוב בתשובה, ובמכילתא ר"פ בא וירושלמי דהנחנקין שהבאתי לעיל ובילקוט יונה וכן בתנחו' פ' ויקרא ס"ח (שהועתק שם כמעט כל פרק זה בשינויים), ושם ס"פ לו הגי' בסתם שהגוים קרובי תשובה הם משמע שעל כל הגוים קאמר, וטעם ע"ז אמר אחי הגדול הרב מהר"ן ז"ל משום שישראל בימיהם של הנביאים היו בוטחים בבהמ"ק שחבבן הקב"ה והשרה שכינתו ביניהן (ואולי זה בכלל מ"ש בפ"ק דיומא (ט:) רשעים היו אלא שתלו בטחונם במי שאמר והי' העולם), וכמ"ש (ירמי' ז) אל תבטחו לכם וגו' היכל ה' וגו' ועשיתי לביתי וגו' אשר אתם בוטחים בו, ולכן היו קשי עורף לתשובה נגד שאר כל הגוים • ובני החריף יא"מ מוהר"ר חיים יונה ז"ל, עודנו נער אמר, מפני שכ"ד דברים המעכבים את התשובה (שמנו הגאונים ז"ל וכתבו' הרי"ף ור"מ, ועי' תשובת הרמב"ם פאר הדור

הגהות

[א] ונראה דהש"ס ס"ל כמש"ל בשם המכילתא אות י"א שיונה ברח לח"ל שאין הנבואה נגלית שם, וא"כ בע"כ שנבואה ראשונה היתה לכן חשב שאם יברח לח"ל לא תהיה אליו הנבואה שם (דתחלה לא חשיב נבואה גמורה מ"ש לו קום לך אל נינוה וקרא עלי' סתמא, וכמ"ש הרדב"ז בתשובה ח"ב סי' תתמ"ב בשם י"ת ע"ש), שאילו הי' הדיבור אליו כבר להשיב גבול ישראל או להחריב ירושלים כדהכא, א"כ אף בח"ל הי' מקום לשכינה לדבר עמו, וכדאמרי' פ"ג דמ"ק (כה•) ביחזקאל הי' היה שהי' כבר וכפרש"י שם לפי' הש"ס וכן הוא בזוהר לך לך (פה•) וכב"מ:

התשובה (ח) והקב"ה שולח רוגזו על ישראל (ט) ולא די שישראל קורין אותי נביא השקר (י) אלא אף עו"ג הריני בורח לי (יא) למקום שלא נאמר כבודו שם. אם על השמים נאמר שכבודו שם שנאמר (תהלים קיג) על השמים כבודו על הארץ נאמר שכבודו שם שנאמר (ישעי' ו ג) מלא כל הארץ כבודו (יב) הריני בורח לי למקום שלא נאמר כבודו שם, ירד יונה ליפו (יג) ולא מצא שם אניה לירד בה והאניה שירד בה יונה היתה רחוקה מיפו (יד) מהלך ב' ימים (טו) לנסות את יונה (טז) מה עשה הקב"ה הביא עליה רוח סערה בים והחזירה ליפו וראה יונה (יז) ושמח בלבו ואמר (יח) עכשיו אני יודע שדרכי מיושרת לפני (יט) אמר להם ארד עמכם (כ) אמרו לו הרי אנו הולכים לאיי הים הרשישה אמר להם אבא עמכם (כא) ודרך כל האניות כשאדם יוצא ממנה הוא נותן

כדור סי' י"ב וברוקח סי' כ"ח), רוצה הם דברים שאין שייכין בבני נח, שלא נצטוו עליהם, ולכן הם קרובי תשובה שאין מצוי להם כ"כ דברים המעכבים להם לשוב, משא"כ בישראל, ולשון קרובי תשובה י"ל שנסמך ללישנא דקרא (ישעי' לד) קרבו גוים לשמוע וגו': (ח) והקב"ה שולח רוגזו על ישראל. מסיים בתנחומא שם שבכל פעם אני שולח להם נביאי שהם עם קשה עורף, ומביא שם עוד בתנחומא ע"ז מקרא שעי"כ בא רוגז לישראל מה"ש במישע מלך מואב ויעלה עולה ויהי קצף גדול על ישראל (ויש שם עירבוב וחסרון בלשון שמתחיל בסנחריב שרצה להקריב בנו ומסיים וכן עשה ומביא מקרא דמישע מלך מואב הנ"ל, ובכל הפרשה שם ערבובי דברים והוספות בלשון התנחומא מן הפר"א ומשארי חיבורים, ואף מדברי הרמב"ם), ובפ"ק דב"ב (י:) דרשו כל חסד שעושין כו' חטאת הוא לישראל: (ט) ולא די שישראל כו'. הוא עוד טעם שני, ובתנחומא שם הגי' ולא עוד וכו': (י) אלא אף עו"ג. ויהי' חילול ה' ביותר, שבישראל לא קראוהו כן אלא ע"ה, אבל החכמים ידעו שלרעה מתנחם ה' על הגזירה כששבין כמש"ל אות ד', אבל בעו"ג כולם יאמרו כן פה אחד (ועי' בפרש"י ר"ה (די) ד"ה כאן כו' שדרכן לקרות תגר): (יא) במקום שלא נאמר כבודו שם. במכילתא ר"פ בא אמרו, וכי מלפני ה' הוא בורח והלא כבר נאמר אנה אלך מרוחך כו' אלא אמר יונה אלך בח"ל מקום שאין השכינה נגלית, וכ"ה בזהר לך לך (פה:) חיי שרה (קכא.) ותרומה (קע:), וכבר כתבתי לעיל בהג"ה דזהו אם נאמר שלא נדבר עמו תחלה כלל (או דס"ל שאפי' נדבר עמו תחלה בא"י אינו מדבר עמו בח"ל וכדמשמע במכילתא שם לעיל דאיכא פלוגתא בזה), אבל הפר"א דס"ל שנדבר עמו קודם לכן, לא ניחא לי' בזה לכן לא אמר משום ח"ל, אלא משום ים וכמשית"ל הכוונה בזה אי"ה: (יב) הריני בורח לי [בהגהות המיוחסות להגר"א הגיה לים במקום לי וכ"ה בתנחומא] למקום שלא נאמר כבודו שם. דקדק לשון כבודו, לומר שח"ו לא טעה יונה לחשוב שאין ממשלתו בים [ב], וכמו שהביא במכילתא מקרא מפורש (תהלים קלט) ואשכנה באחרית ים גם שם גו', והרבה כי"ב, אלא כבודו וגילוי שכינתו בעולם על נביאיו הוא שחשב יונה שכיון שלא נמצא כבודו כתוב בים לא יהי' אליו גילוי שכינה שם, וכעין מ"ש במכילתא ובזהר משום ח"ל, נקטה כאן בים. ומפני שהים מקום משכן הסט"א ודינין קשין וכמש"ל פ"ט בס"ד (ואף שבמכילתא שם אמרו שהמים מקום טהור לנבואה בח"ל, זה ע"י הנהר, והנהרות עצמן ברוכים הם, וכדלעיל פ"ט שם משא"כ הים), ומלשון לברוח כו' מלפני ה' דרשו כן, וכמו שת"י מן קדם דאתנבי בשמא דה' אלא שהת"י נראה מפרשו מלפני הנבואה שקיבל כבר ורצה לכבוש נבואתו כמ"ש בש"פ הנחנקין שם, ועי' בתשובת הרדב"ז שם, וכאן מפרש מלפני ה' מלפני כבוד ה' (ועי' בזהר תרומה (קעא.) שפירשוהו מלפני ט"ה שנקראין נביאים שמהם הנבואה נשפעת בגילוי מראה כבוד מלכותו ית' ע"ש) שלא תתגלה עליו כמש"ל אות ו' בהג"ה שעדיין לא נאמרה לו הנבואה בביאור, וצ"ל שיונה לא בים לבדו היה חושב שלא נאמר כבודו שם, אלא גם בכל איי הים וכרכיו

חשב שהים הן (ועי' בלשון הזהר ויקרא שהבאתי לעיל פ"ט שם שהם הלשון ערקת לבר ימא), שהרי אמר להלן שהיה רוצה לבוא עמהם לאיי תרשישה, גם דבר שא"א הוא שהי' דעת יונה שיהי' תמיד על הים ולא יצא ליבשה כלל: (יג) ולא מצא שם אני' לירד כו'. מדכתיב וימצא אניה ולא כתיב וימצא שם אני', דרש שהם ביפו שהוא החוף שממנו הי' לו לצאת [ג] לא מצא אני' וכדמפורש: (יד) מהלך ב' ימים. אפשר אם לא היתה רחוקה רק מהלך יום א' עדיין הי' שייך לקרותה נמצאת שמה, דסוגיא דחד יומא נקרא מקום קרוב וכמ"ש בה"ג אההיא דפ"ג דמ"ק (כא:) בא ממקום קרוב דהוא י' פרסאות סוגיא דחד יומא: (טו) לנסות את יונה. נראה פי' שהוא נמשך למטה שכדי לנסותו עשה הקב"ה שחזרה ליפו. וזהו הנסיון כדי שיחשוב שדרכו מיושרת כדלקמן (וקרוב שצ"ל בלשון להיפך מהלך ב' ימים ומה עשה הקב"ה לנסות את יונה הביא עליו כו'), אבל לפרש לנסות בזה שלא נמצא שם אניה שמא עי"כ יחזור מדעתו הואיל ואין אני' מזומנת לפניו, וכמו רב דבדק במברא בחולין (צה:) דחוק הוא לפרשו בלשון נסיון: (טז) מה עשה כו' והחזירה ליפו. י"ל שמלשון באה תרשיש דרש דהו"ל הולכת תרשישה (ועיין מש"ל באות כ' בזה אי"ה) לכן דרש שכבר הלכה ובאה היום בחזרה ליפו ע"מ לילך תרשישה, גם זה שאמר תרשיש ולא תרשישה כדכתיב באחרינא, לידרש באה מן תרשיש שהחזירה הרוח (גם י"ל דוימצא אני' דרש שהמציאוה לו מן השמים וכמ"ש בויק"ר פכ"ה ובמ"ר פ"ט, ותמצא לשאול שהמציאוה לו): (יז) ושמח בלבו ואמר עכשיו כו'. אפשר וימצא דרש, כמוצא מציאה ששמח בה וכד"א (תהלים קיט) שש אנכי כו' כמוצא שלל רב, וכמו שמברכין שהחיינו במוצא מציאה: (יח) עכשיו אני יודע שדרכי מיושרת לפני. חשב שגם לפני ה' טוב עשה הואיל ומפני ישראל ומפני כבוד המקום (שלא יתחלל ש"ש לקרותי נביא שקר כדלעיל) עושה כן, ולכן הזמינו לו שסבה האני' מדרכה ברוח סערה להיות מזומנת לפניו, ובאמת זה היה לנסיון כמש"ל אות ט"ו: (יט) אמר להם ארד עמכם. ז"ש תחלה וירד בה סתם ולא שאלם כלל להיכן ילכו: (כ) א"ל הרי אנו הולכים לאיי תרשישה א"ל אבא עמכם. ז"ש לבא עמהם תרשישה, דרצ דא"ל שהם הולכים לתרשיש להיות שם כדרך ביאה לביתם ולא ישובו הנה כי אניות תרשיש אחרים היו בחוף יפו תמיד באים להשכיר עצמן לעבור בהן בים ממקום למקום, אבל אני' זו היתה הולכת לביתה לתרשיש שלא ע"מ לחזור, וז"ש באה תרשיש, ולא הולכת תרשיש, כי היתה באה לביתה להיות שמה. וז"ש לו בעלי האני' ליונה והרי אנו הולכים לבתינו לאיי הים תרשיש ולא נשוב עוד הנה, וא"כ מי ישובך הנה ליפו (וזה לא עלה על דעתם שיהי' דעת יונה להשתקע בארצם ג"כ) והשיב להם שדעתו ג"כ לבא עמהם תרשיש כדרך הבא אל ביתו, כי רוצה להשתקע שם): (כא) ודרך כל האניות כו' יוצא ממנה הוא נותן שכרה. ששכירות אניה משתלמת אלא לבסוף וביחוד בספינה י"ל שנהגו כן בספנין שרובן צדיקים ולבם לשמים שתמיד הן בסכנה כדמפרש"י פ"ב דנדה (יד.) לכן אין נוהגין לקבל שכרן תחלה כאלו הן מסופקין בחייהן, עד שיבאו למחוז

הגהות

[ב] ואם הי' יונה טועה בכך ח"ו הי' חוזר ומתודה ע"ז אח"כ, ולא נמצא במקרא זה, ובתנחומא שם משמע קצת שמפרש לשון את ה' אלקי השמים אני ירא אשר עשה את הים ואת היבשה, שזו היא שהודה שהכיר עתה שממשלת כבודו בים וביבשה, ויתיישב לפי"ז מ"ש כי ידעו האנשים כי מלפני ה' הוא בורח כי הגיד להם, ולא נכתבה הגדה זו כלל, ולפ"ז י"ל שנרמזה בהודאתו זו שאמר להם שעכשיו הוא שהכיר שהוא אלקי הים והיבשה ותחלה לא הי' יודע וברח מלפניו אל הים (וע"ש בתנחומא הלשון בזה), וכעין זה מצאתי שכתב רבינו בחיי בספרו כד הקמח אות כפורים א' ע"ש:

[ג] בירושלמי ר"פ החליל פריך למ"ד יונה משל זבולון הי' דא"כ לא ה"ל למיכתב וירד יפו אלא וירד עכו (שהוא חוף הים של בני זבולון), ובעי למימר שאמו מאשר, והדר קאמר א"ר מעולי רגלים הי' ונכנס לשמחת בית השואבה ושרתה עליו רוה"ק, וצ"ל פי' שוב דחוי על הראי' מוירד יפו, דלעולם משל זבולון הי', וזה שכתוב יפו ולא עכו, היינו מפני שמירושלים הוא שרצה לברוח, שהיה שם בשמחת בית השואבה, ושם נגלה אליו רוה"ק לילך לנינוה, וכיון שמירושלים הוא שרצה לברוח א"ש שירד יפו, שהיא מכוונת נגד ירושלים והוא החוף לירד ולבוא משם לירושלים, וכמ"ש (ד"ה ב ב') ונביאם לך רפסודות על ים יפו ואתה תעלה אותם ירושלים:

נותן שכרה (כב) ויונה (כג) בשמחת לבו הקדים ונתן שכרה שנאמר (יונה א ג) ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' וירד יפו וגו' (כד) פרשו מהלך יום אחד (כה) ועמד עליהם רוח סערה בים (כו) מימינם ומשמאלם ודרך כל האניות עוברות ושבות בשלום בשתיקות הים והאניה שירד בה יונה (כז) היתה בצרה גדולה שנאמר (שם) והאניה חשבה להשבר • רבי חנניה אומר (כח) משבעים לשונות היו באניה וכל אחד ואחד שקוצו בידו שנאמר (שם) וייראו המלחים ויזעקו איש אל אלהיו (כט) וישתחוו ויאמרו נקרא איש בשם אלהיו (ל) והיה האלהים אשר יענה ויציל אותנו מצרה זאת הוא האלהים (לא) וקראו איש אל אלהיו ולא הועילו (לב) ויונה בצרת נפשו נרדם ויישן לו (לג) בא אליו רב החובל אמר לו הרי אנו עומדים בין מות לחיים ואתה נרדם וישן (לד) ואי מזה עם אתה אמר לו עברי אנכי אמר לו (לה) והלא שמענו שאלהי העברים גדול הוא (שם) קום קרא אל אלהיך (לו) אולי יתעשת האלהים לנו ויעשה עמנו ניסים כמו שעשה לכם בים סוף • אמר להם

לא

ביאור

למחוז חפצם לשלום (גם הם בטוחים בתשלום שכרם כי האיש וכל אשר לו ברשותו בספינה) : (כב) ויונה בשמחת לבו הקדים ונתן שכרה שנא' וירד יפו וגו' ויתן שכרה וירד בה • כצ"ל, ונראה פי' הקדים, לא לבד קודם שילא אלא אף קודם שירד לתוכה, כמ"ש ויתן שכרה ואח"כ וירד בה : (כג) בשמחת לבו הקדים כו' • פי' בשמחת לבו לא חס על ממונו ונזדרז ליתנו [ד], ולפי דרכנו לימדנו פי' הכתוב (קהלת ה) כי האלקים מענה בשמחת לבו, שעניינו, שמענה ומתת אלקים היא לאדם שנתן בשמחת לבו להשליטו על עשרו ונכסיו לאכול ממנו ולשאת את חלקו ולא יחוס על ממונו : (כד) פרשו מהלך יום א' ועמד עליהם כו' • כ"ה הלשון גם בתנחומא, אבל בילקוט הגי' פרשו בים ועמד עליהם כו' משמע מיד שפרשו בים עמד רוח סערה עליהם, וז"ש ויחתרו להשיב אל היבשה, שהיו קרובין אל היבשה מדיין וכו' נח להם לשוב אל היבשה לולי שהים הולך וסוער : (כה) ועמד עליהם רוח סערה בים • מפני שכאן כתיב וה' הטיל רוח גדולה כו', לזה רמזו בלשונם ועמד עליהם כו' לומר שהכוונה כמ"ש (תהלים קז) ויאמר ויעמד רוח סערה, באמירה בעלמא הוא אמר ויעמד כו' כי הרוח מן הים עצמו הוא עומד (וכמ"ש לקמן בפירקין שהראהו מקום שמשברי ים וגליו יוצאין ממנו), וא"צ להביאו ממ"א להטילו שמה : (כו) מימינם ומשמאלם ודרך כל האניות כו' • בילקוט הגי' מימינם ומשמאלם כל האניות עוברות ושבות בשלום כו', וגם לשון דכאן צריך לפרשו כן, וכאלו כתיב ובדרך כל האניות כו' ר"ל במקום הדרך בלב ים שהיו כל האניות עוברות ושבות בו הי' הים בשתיקה ורק על האני' זו הי' סוער מימינה ומשמאלה (ויותר נכון הי' לגרוס ודרך כל האניות מימינם ומשמאלם עוברות ושבות בשלום כו' וכעין זה הלשון ברד"ק שם בשם הפר"א ע"ש), ודייק מדכתיב והים הולך וסוער עליהם, שעליהם לבדם הי' הולך וסוער והאחרים היו עוברים בשלום [ה], ולכן הסכימו להטיל גורלות וכמ"ש רש"י בפי' יונה בשם הפר"א וכן הוא בס' חסידים סי' תרע"ט : (כז) היתה בצרה גדולה כו' חשבה להשבר • אפשר מפרש האני' על האנשים שבאני' ועל פי עליהן אין שייך לשון להשבר, ביאר שר"ל שהיו בצרה גדולה, וכינו הצרה בשם שבר גדול (ורמז גדול רמזו בזה למה שדרשוהו בזהר ויקהל (קנטי) ותי"ז (ת"כ:) על הנשמה והגוף שחושב להשיב מרוח סערה של העונות, וז"ש בצרה גדולה כד"א (נחמי' ט) בחטאתינו וגו' כי בצרה גדולה אנחנו), ומשום לשון חשבה שאינו נופל על האני' (ערמב"ע) הוא שהוצרכו לפרש כן : (כח) משבעים לשונות כו' וכא"ו כו' נקרא איש אל אלקיו כו' • דרש הא דכתיב איש אל אלקיו, דילפינן לי' מדכתיב (מיכה ד) כי כל העמים ילכו איש בשם אלקיו וגו' וכן כאן לשון איש אל אלקיו היינו שהי' שם מכל העמים שבעים : (כט) וישתחוו ויאמרו • בילקוט הלשון ומשתחוים ואומרים, ואפשר הגי' הנכונה והשתוו ואמרו, בלומר שהושוו כולן בעצה והסכמה אחד (וכי"ב בלשון זה בב"ר פמ"ב פמק שוה ששם הושוו כל או"ה כו' ואמרו שמענו אדני נשיא אלקים כו') שהאלקים אשר יענה אותם בעת צרתם הוא יהי' לכלם לאלקים : (ל) והי' האלהים אשר יענה כו' הוא האלקים • כמו באלי' בהר הכרמל (מלכים א יח) והי' האלקים אשר יענה באש הוא האלקים, כן כאן אמרו אשר יענה אותם מצרתם, ועיקר הענין יצא מזה שהוכיחו מסופו של דברים על תחלתן וכמש"ל כ"פ שנתגיירו כולם, וקצת יש לסמוך דדרש מ"ש קום קרא אל אלקיך אולי

הרד"ל

יתעשת האלקים לנו, דהול"ל אולי יתעשת לנו או אולי יתעשת אלקיך לנו, לכן דרש לי' שאמרו אולי יתעשת אזו יהי' כאלקים לנו לכולנו יחד, וז"ש להן יונה את אלקי השמים אני ירא אשר עשה את הים ואת היבשה, ר"ל ואין לכם לעבוד כ"א לשמו ית', כי הוא עשה השמים והארץ וכל צבאם אשר אתם עובדים להם : (לא) וקראו איש אל אלקיו ולא הועילו, וכן ת"י ובעו גבר מן דחלתי' וחזו ארי לית בהון צרוך ורמו ית כו' דאחילפא לימא, דדריש ויטילו את הכלים אל הים שהשליכו שקוציהם בים כדאי' לקמן ס"פ (ואולי דרש אל הים אלהים ר"ל אליליהם), ופשוטו כשראו שלא הועילו בזעקתם לאליליהם אז הטילו הכלי' לים, כי קודם לכן כשהי' להן עוד תקוה חסו על ממונם : (לב) ויונה בצרת נפשו נרדם וישן לו • מפרש מ"ש וישכב וירדם, היינו שבצרת נפשו ישן לו, וכענין מ"ש באליהו (מלכים א יט) וישאל את נפשו למות וגו' וישכב ויישן תחת רותם אחד וגו' (ולא כמ"ש רבינו בחיי בכד הקמח שלו (אות כפורים א) שהי' שוכב נרדם בטוח בה' שיודע שלבו לש"ש ויצילהו מהצרה הזאת), והוסיף אלא ויישן לו, לבאר פי' וירדם שהוא שינה עמוקה, וע"ל פי"ב אות כ"ג (ובילקוט נרדם וישן, והוא לישנא דקרא בסיסרא (שופטים ד) ואין נכון לענין דהכא) : (לג) בא אליו רב החובל • מפרש ויקרב אליו שבא קרוב לו להקיצו מתרדימתו גם מפני שרצה לדבר עמו דברי תוכחות מה לך נרדם קום קרא כו' (ולמה אתה כמתייאש ומואס בחיים, או כאינו מאמין ח"ו באלקים המציל מכל צרה), לכן קרב אליו לדבר עמו בחשאי שלא ישמעו האחרים (וכן פי' בליקוטיו בס"ד מ"ש ויגש אליו יהודה שמפני שדבר עמו דברי תוכחות ורצה לדבר בלאט כמדבר על אזנו כמ"ש ידבר נא עבדך דבר באזני גו' (וע"ז הוא שאמר ואל יחר אפך גו', שנגשתי אליך בקרוב כ"כ ושמלאני לבי לדבר על אזניך), לכן הוכרח לגשת אליו בקרוב למען ישמע הוא ולא ישמעו אחרים) : (לד) ואי מזה עם אתה כו' והלא שמענו שאלקי כו' לכם בי"ם • לפי סדר המקראות שאלת מאיזו עם ותשובתו עברי אנכי גו' כתובה אחרי הטלת הגורל, וכאן סידרוה בדברי רב החובל ליונה קודם שא"ל קום קרא לאלקיך, אולי סובר שעם רב החובל הי' השאלה והתשובה הזאת מתחלה כשא"ל מה לך נרדם שנכלל בשאלה זו מאיזו עם אתה, שאתה נרדם לך בטח בעת צרה כזו, אם כבוטח באלקיך (כדברי רבי' בחיי הנ"ל), או להיפך ח"ו כמש"ל באות ל"ג, והשיבו בקצרה עברי אנכי שהם מאמינים באלקים והם בוטחים בו, וע"ז באו דברי רב החובל קום קרא כו' אולי יתעשת כו' כדדרש לה ואזיל על קי"ס, ולהלן חזר וכתב השאלה והתשובה עם הרטים מאנשי האני' שאמרו לו כן (אחר הגורלות לפי פשט הכתוב וכדלקמן) : (לה) והלא שמענו שאלקי העברים גדול הוא • פי' גדול מכל האלקים וכמ"ש יתרו, ולכן אע"פ שקראנו לכל האלילים ולא הועלנו קום קרא אליו, ושמועה זה נראה שרומזת על קי"ס שכתוב בה לשון זה שמעו עמים ירגזון גו', וכמ"ש רחב כי שמענו אשר הוביש ה' את מי ים סוף וגו', ומזה נודע גדולת כאו בימים, לכן אולי יתעשת כו' לכם בים סוף : (לו) אולי יתעשת כו' ויעשה עמנו נסים כמו שעשה לכם בי"ס, משמע דדרש יתעשת מלשון עשי' (כאלו הוא כתיב בשי"ן שמאלית) שיעשו לנו נסים מלפניו, ומלשון לנו דרש כמו שעשה לכם, ובתנחו' ובילקוט הלשון אולי יעשה לנו ככל נפלאותיו שעשה לכם בי"ם (ולפ"ז אפשר יליף הא' אולי יתעשת לנו כו', מהא דכתיב (ירמי' כ"א

הגהות

[ד] ובספ"ר דנדרים (לח) דרשו ויתן שכרה שנתן שכר כל הספינה כולה דהוי ד' אלפים דנרי זהב, וי"ל דלפ"ד הש"ס האי שכרה כמו מחירה, ר"ל שלקח כל הספינה, ויתיישב לפמש"ל אות כ' שהי' דעתו להשתקע שם בתרשיש, וליקח לו פרנסתו במלאכת חובלי הים באניות תרשיש (ולפמש"ל אות י"ג מהירושלמי שהי' מזבולון וכ"ה בב"ר פצ"ט, י"ל שלכן הי' הים חביב בעיניו וכההיא דפ"ק דפסחים (ד:) דאמר אכיף ימא אסיסנא בירתא ואמרו דמזבולון קאתי ע"ש בפרש"י : [ה] ויתפרש לפ"ז מ"ש בב"ר פכ"ד ויק"ר פט"ו וקה"ר פ"א על אותה הספינה היתה אותה של יונה, שהרוח הי' רק סביב לאותה ספינה מימינה ומשמאלה וכל הים הי' שותק, אבל ל' הירושלמי פ' הרואה בשבילו של יונה היתה כו', לא משמע שפיר להתפרש כן ע"ש :

(לז) לא אכחד מכם (לח) כי בשבילי הצרה הזאת עליכם שאוני והטילוני אל הים וישתוק הים מעליכם שנאמר (שם) ויאמר אליהם שאוני והטילוני וגו׳. (לט) רבי שמעון אומר לא קבלו האנשים להפיל את יונה אל הים והפילו גורלות עליהם ויפול הגורל על יונה שנאמר (שם) ויפילו גורלות ויפול וגו׳ (מ) מה עשו נטלו את הכלים שבאניה והשליכו אותם אל הים להקל מעליהם ולא הועיל. מאומה (מא) רצו לחתור ביבשה ולא יכולו • מה עשו (מב) נטלו את יונה ועמדו על ירכתי הספינה ואמרו (מג) אלהי עולם ה׳ אל תתן עלינו דם נקי שאין אנו יודעין מה טיבו של האיש הזה • אמר להם בשבילי הצרה הזאת עליכם שאוני והטילוני אל הים • מיד (מד) נטלוהו והטילוהו (מה) עד ארכבותיו (מו) ועמד הים מזעפו. לקחו אותו אצלם והים סוער עליהם הטילוהו עד טבורו והים עמד מזעפו • והעלו אותו אצלם והים הולך וסוער עליהם. הטילוהו עד צוארו ועמד הים מזעפו • ועוד העלו אותו אצלן והים הולך וסוער עליהם הטילוהו כולו ומיד עמד הים מזעפו. רבי טרפון אומר (מז) ממונה היה אותו הדג לבלוע את יונה מששת ימי בראשית שנאמר (יונה ב) וימן ה׳ דג גדול לבלע את יונה •

נכנס

ביאור

ה״א) אולי יעשה ה׳ לנו ככל נפלאותיו, ודרש לה על פלאות י״ם: (לז) לא אכחד מכם כי בשבילי כו׳ • דרש לשון כי הגיד להם, שהגיד הכל ולא כיחד מהם דבר כאשר שאלו ממנו וא״ל הגידה נא לנו וגו׳ וכד״א (שמואל א ג) ויגד לו שמואל את כל הדברים ולא כחד ממנו): (לח) כי בשבילי הצרה הזאת עליכם • ז״ש כי בשלי הסער הגדול הזה עליכם, ואפשר מפרש הסער הזה אינו לשון רוח סערה, אלא לשון מושאל על צרה וצער, וכמו סערת ה׳ חמה יצאה (ירמי׳ כג) ומ״כ: (לט) רש״א לא קבלו כו׳ והפילו גורלות • ר״ל לא קיבלו דברי יונה שאמר להם שאוני והטילוני כו׳ וכ״ה הלשון בתנחומא לא קבלו האנשים מן יונה, ולפי סדר המקראות מפורש שהטלת הגורל הי׳ מקודם שאלתם מיונה ותשובתו ומאמרו שאוני גו׳, ולפי הלשון דכאן ותנחומא יש לדחוק האי והפילו גורלות ר״ל אע״פ שכבר הטילו גורלות ג״כ בכ״ז לא סמכו לא ע״ז ולא ע״ד יונה עצמו (וכן מ״ש מה עשו נטלו את הכלים כו׳ כתוב במקרא תחלה מיד שהי׳ ברוח סערה גדולה וקודם שדיבר רב החובל כלל עם יונה, אלא הכוונה ג״כ בדרך אע״פ שכבר עשו כ״ז ולא הועיל להם בכ״ז לא סמכו ע״ז להחלים להטיל את יונה אל הים) וכדמפ״ז אח״כ מה עשו נטלו את יונה כו׳, ומכלל הדברים למדנו לפ״ז שאין לסמוך על הגורל לבדו בכי״ב ושלא כדברי הס״ח שהבאתי לעיל אות כ״ו (וכס״ח עצמו סי׳ תש״א חזר בו וכתב שאין לסמוך עתה בזה״ז על הגורל, והמפרש שם דחק לחלק בזה ואין דבריו ברורים ע״ש), וכילקוט הלשון ועדיין לא קיבלו עליהן כו׳ עד שהפילו גורלות כו׳, מבואר ללשון זה שס״ל שהגורלות היו אחרי כ״ז, וצריך לדחוק ולומר משום דס״ל שאין סברא כלל שיסמכו על הגורל בכי״ב בדיני נפשות (וכמ״ש עכן ליהושע (סנהדרין מג:) בגורל אתה בא אלי כו׳ על א׳ מכם הוא נופל), אלא אחרי הודאת עצמו (ואע״ם שאין אדם מת ע״פ עצמו, כאן שהי׳ נביא שאני, וכאותו שאמר הכני נא בדבר ה׳ (מלכים א כ׳) שנענש רעהו שמיאן להכותו, ועוד שכן ע״ג הוו ולא דייני בד״ש), הוא שהפילו הגורלות, ואין מוקדם ומאוחר בסדר המקראות בזה לפי לשון הילקוט, ומה שנכתב פסוק לכו ונפילה גורלות קודם לכן נ״ל שהאמירה איש לרעהו להפיל הגורלות הוא שהיתה תחלה, אבל הנפלה עצמה היתה אחרי תשובת יונה אליהם, ונקבה כאן לסמוך מעשה הנפלת הגורלות להעצה על הנפלה, אבל באמת לא הספיקו להפיל הגורלות או מיד, כי בראותם רב החובל אומר ליונה קום קרא אל אלקיך אולי יתעשת האלקים לנו והבינו שהוא איש חשוב, מיד עזבו דבר הגורלות והתחילו לשאול ממנו (וז״ש הגידה נא לנו באשר למי הרעה הזאת לנו מה גו׳, דלמה לא אמרו כפי׳ אחרי שבשלך הרעה הזאת לנו באם היה נפילת הגורל עליו תחלה, אלא הכוונה באשר למי ר״ל לאיזו איש מאתנו הגיעה הרעה הזאת לנו, לכן אחרי אשר אותך אין אנו מכירין, היש אין אנו לך ושואלין מה מלאכתך גו׳), ואח״כ כשכבר הודה להם יונה שבשלו הסער וא״ל שאוני והטילוני כו׳, לא קיבלו את דבריו והפילו הגורלות אשר יעלו בתחלה ונפל עליו הגורל [ו]: (מ) מה עשו נטלו את הכלים כו׳ כבר כתבתי בתחלת אות שלפני זה, שפי׳ שעשו זה קודם לכן, ולפמש״ל בפרקין ולעיל אות ל״א בשם ת״י שהכלים שהטילו הם אליליהם, אולי י״ל שבאמת לא עשו זה עד לאחר שמשו דברי יונה

הרד״ל

כי ה׳ הוא אלקי השמים והארץ הים והיבשה, ונתייראו יראה גדולה, רק נכתב לעיל סמוך לויזעקו איש לאלקיו לגמור הענין לומר שאח״ז חזרו מלהאמין בהם וסילוק לים: (מא) רצו לחתור אל היבשה • כנ״ל לפי לשון דכאן, ובתנחומא וילקוט הלשון לחזור אל היבשה, והוא לשון המקרא להשיב אל היבשה: (מב) נטלו את יונה ועמדו כו׳ ואמרו כו׳ • מפני שבלשון מאמרם בנפש האיש הזה ואל תתן עלינו וגו׳, נראה שכבר היו אוחזין בו לטבעו, ובאמת בתי׳ אח״ז וישאו את יונה גו׳, לכן מפרש שמאמר זה הי׳ כשכבר נטלוהו ועמדו על ירכתי הספינה: (מג) אלקי עולם ה׳ • כ״ה הלשון גם בתנחומא (וכילקוט הלשון רבון העולמים) ונראה דלשון אלקי עולם ה׳, הוא לבאר שם ה׳ שהזכירו האנשים עתה, והוא הי׳ הוה ויהי׳ בכל זמני העולם (ואפשר ירמוז לזה ג״פ ה׳ שהזכירו במאמרם בפסוק זה [ז], וכמ״ש הגר״א ז״ל בביאוריו לא״ח ס״ה ס״ק ה׳ שבתיבות. אלו הי׳ הוה ויהי׳ יש ג׳ שמות הוי׳ ב״ה ע״ש): (מג) של האיש הזה והוא אמר לנו בפיו שבשבילו הצרה הזאת כו׳ • כ״ה בתנחו׳ וכנ״ל: (מד) נטלוהו והטילוהו עד כו׳ ועמד כו׳. לקחו אותו כו׳ • אפשר מ״ש שאוני והטילוני וכן וישאו את יונה ויטי והו, ולא כתיב קחוני ויקחו כו׳, דהיינו לרמוז שביחס כן להטיל קצתו ועמד וחזרו והגביהו וזהו לשון שאוני ר״ל הגביהוני וחזרו והטילוני (שנס יונה א״ל שיעשו כן, ויתברר להם שכן הדבר): (מה) עד ארכובותיו כו׳ (בזוהר ר״פ חיי שרה (שם) הלשון עד ירכוי,) עד טיבורו כו׳ עד צוארו כו׳ הטילוהו כלו כו׳ • ניסו ג״פ דבתלתא זימני הוי חזקה (וכן בס״ח סי׳ תרע״ט שהבאתי לעיל כתב ג״ב אם הטילו ג״פ גורל ונפל על א׳ ע״ש), וי״ל דרמיזי בתפלת יונה אפפוני מים עד נפש תהום יסובבני סוף חבוש לראשי, שאפפוני מים הוא בפ״א כשהגיעו עד ארכובותיו, עד נפש היינו פ״ב עד טיבורו (וכר״א שלהי סוטה (מט:) דמיותא עד טיבורא לכן קרי לי׳ עד נפש), תהום יסובבני הוא פ״ג כאשר עד צואר הגיעו וסבבו כל גופו לבד מראשו, וסוף חבוש לראשי, הוא סוף דבר כשהטילוהו לגמרי ועברו המים על ראשו: (מו) ועמד הים מזעפו כו׳ והים סוער כו׳ • נ״ל מ״ש כאן לענין העמידה מזעפו (ועי׳ זוהר חיי שרה (שם) בזה,) ולא כתב משברו, הוא שדרך הים השנח הוא נח מעט מעט וכמ״ש (תהלים קז) יקם סערה לדממה, ואח״כ ויחשו גליהם, ואח״כ וישמחו כי ישתוקו, וכאן כתיב ויעמוד הים מזעפו, מתוך זעפו ממש בפתע פתאום עמד, ואין עמידה אלא שתיקה מדריגה האחרונה כי ישתוקו, וכדברי יונה שאוני והטילוני גו׳ וישתוק הים גו׳, ובזה הכירו הפלא ונתייראו מלפני ה׳ מושל בגאות הים ומשביח ברגע שאין גליו: (מז) ממונה הי׳ אותו הדג לבלוע כו׳ • דרש וימן לשון ממונה (ואפשר מלת ממונה עיקרה מענין הכנה והזמנה לראש לאיזו ענין, שהוא ענין א׳ עם וימן), ובב״ר פ״ה דרשו וכל נבאים נויקי מאותה שעה טיתי כו׳ נוה לדג כו׳ (ורב״ט בחיי פ׳ בשלח הביא מאמר זה בשם הפר״א, ולפנינו לא נמצא, והריקאנטי פ׳ בראשית (טו ב) הביא הא דר׳ טרפון דהכא), ובזהר (ח״ב קנ״ח) דרש לה מן ויאמר ה׳ לדג וכי באן אתר א״ל, אלא בשעתא דברא עובדא דבראשית (אבל בפ״ק דבכורות (ח׳) דאמרינן בדג הואיל ודרכה עמו שבוכה, משמע דסבר דדיבור ממש הי׳, וע״ל אות ע״ג ובמדס״ג וירא (קיז:) ע״ש) בזמא תמישאה:

הגהות

[ו] וקצת סמך לזה י״ל, ממה שלא נאמר במקרא תשובת יונה לרב החובל כלל, לכן יתיישב שפסוק ויאמרו אליו הגידה נא לנו באשר למי גו׳, הוא סמוך לשאלת רב החובל, וא״כ התשובה ויאמר אליהם עברי אנכי גו׳ היא תשובה לשניהם יחדיו, לרב החובל (כי הואיל והוא בורח מלפני ה׳ כאשר הגיד להם, א״כ אין מקום שיתפלל הוא לה׳ עליהם, אחרי כי הוא הגורם זה ובעונו הם נענשים,) וגם לאנשי האני׳:

[ז] ואפשר לשון אלקי עולם ה׳ הכתוב (ישעי׳ מ) יתפרש ג״כ על ג׳ זמני העולם אלו, וז״ש אח״כ בורא קצות הארץ, זה היה קודם העולם כיון שברא, לא ייעף ולא ייגע, מלהעמיד ארץ על מכוניה ולהנהיגה כל ימי עולם, ואין חקר לתבונתו, אף בימי קץ חקר תכלית ימי עולם הבא אין חקר וסוף לתבונתו (כינה עלמא דאתי):

נכנס בפיו (מח) כאדם שהוא נכנס בבית הכנסת הגדולה ועמד. והיו (מט) שתי עיניו של דג כחלונות אפומיות מאירות ליונה · (נ) ר' מאיר אומר מרגליות אחת היתה תלויה במעיו של דג מאירה ליונה כשמש הזה שהוא מאיר בצהרים ומראה לו כל מה שבים ובתהומות ועליו הכתוב אומר (תהלים צז) אור זרוע לצדיק · אמר לו הדג ליונה אין אתה יודע (נא) שבא יומי להאכל בפיו של לויתן אמר לו יונה הוליכני אצלו. אמר יונה ללויתן בשבילך ירדתי (נב) לראות מקום מדורך (נג) שאני עתיד ליתן חבל בלשונך ולהעלותך (נד) ולזבוח אותך (נה) לסעודה הגדולה של צדיקים (נו) הראהו חותמו של אברהם אמר (נז) הבט לברית וראה לויתן (נח) וברח מפני יונה מהלך שני ימים · אמר לו הרי הצלתיך מפיו של לויתן הראני כל מה שבים ובתהומות · (נט) והראהו נהר גדול של מימי אוקיאנוס שנאמר (שם) תהום יסובבני והראהו (ס) ים סוף שעברו בתוכו ישראל שנאמר (שם) סוף חבוש לראשי · והראהו (סא) מקום משברי ים וגליו יוצאים ממנו שנאמר (שם) כל משבריך וגליך עלי עברו · והראהו (סב) עמודי ארץ ומכוניה שנאמר (שם) הארץ בריחיה בעדי לעולם · (סג) והראהו גיהנם שנאמר (שם) ותעל משחת חיי ה' אלהי. והראהו (סד) שאול תחתית שנאמר (שם) מבטן שאול שועתי שמעת קולי · (סה) והראהו היכל ה' שנאמר (שם) לקצבי הרים ירדתי מכאן אנו למדין (סו) שירושלים על

חת ישלה כו' פקיד ואמר דיהו זמין חד נונא כו' ולבתר דירתי לי' לבר גו' : (מח) כאדם כו' שהוא נכנס בבהכ"נ הגדולה ועמד · כלומר כן הי' לו מרווח במעיו, וכ"ה בזהר בשלח (מח·) סוטיא דאתר מעוי כהיכלא רברבא, וכאן דנקט לשון בהכ"נ הגדולה, פשוטו לענין שהתפלל אח"כ יונה במעי הדג, ולומר שהתפלל מעומד וברווח, וי"ל עוד שרומז למ"ש בהיכלות דפקודי (דרנ"ו) לעילא כבהכ"נ דאית בה י"ב חלונין כו' שהיא המ"ל ע"ש (והיינו נמי היכלא רברבא דפ' בשלח, כידוע שהוא נק' היכל) : (מט) ב' עיניו כחלונות אפומיות כו' · ע"ל פמ"ב שעיקר ביאור המלה חלונות שבהן לוחות של זכוכית מאירות כענין שלנו, ובזהר בשלח (שם) אמרו תרין עינוי כו' מנהרין כשמשא : (נ) רמ"א מרגליות כו' במעיו של דג מאירה כו' · לר"מ י"ל שהיתה מאירה לו, ודרך חלל הפה של הדג הי' רואה מה שבים כו', ואף לת"ק שעיניו היו מאירות צ"ל שהיו מאירין סביב הדג ודרך חלל הפה הי' נכנס לו האור ודרך שם הי' רואה, אבל דרך עיניו של דג אחרי שהן מכוסות בעצמות של ראש, אין מקום להאיר דרך עליהן למעיו של דג [ח] : (נא) שבא יומי להאכל כו' · ע"ל ספ"ט : (נב) לראות מקום מדורך · בכדי לידע אח"כ מהיכן להעלותך לעה"ל : (נג) שאני עתיד ליתן חבל בלשונך ולהעלותך · כמ"ש (איוב מ) תמשך לויתן בחכה ובחבל תשקיע לשונו, ותמשך היינו להעלותו מהמים (ועמ"ש בהגה"ה ענין חבל בלשונו, ובילקוט נשתנה הלשון חבל בראשו ולא דייקא הגי'), ובתנחומא הלשון בצוארך : (נד) ולזבוח אותך · עמש"ל ס"פ אות ע"ב בס"ד (ודרך רמז י"ל מש"ש וזבוח תקב לחיו בגי' חנה בן אמתי עם עשר אותיותיו) : (נה) לסעודה גדולה כו' · נראה דלשון יכרו עליו חברים (איוב שם) מפרש יכרו סעודה גדולה, וכדי"א (מלכים ב ו') ויכרה להם כרה גדולה וגו' : (נו) הראהו חותמו כו' וברח כו' · כלשון מטבע ברכת מילה צאצאיו חתם באות ברית קודש, ולפ"ד המכילתא בא ושה"ר שדרשו מעין חתום אלו הזכרים, י"ל שמזה יצא שרש שם חותם על אות ברית [אבל מיסוד ברכת בתולים, כל ימשול זר במעין חתום משמע שתפסו לפרש מעין חתום על הנקיבות], וי"ל שזה שהזכירו כאן בלשון חותם ולא בלשון ברית מילה (וכדלקמן פמ"ב אבל היום דנקט והראהו ברית מילה) הוא לרמוז על לשון הכתוב בלויתן (איוב שם) סגור חותם צר, לומר שהוא סגור וגנוז למי שיש בו חותם צר, ר"ל ציור חותם בריתו של א"א, וז"ש סעודה של צדיקים, המשמרים חותם ברית שהוא בצדיק, וי"ל רמז נכון שלכן שינה לכתוב (באיוב שם) לא יבריחנו בן קשת (ופרש"י בעל קשת) ולא כתיב קשת עצמו כדשאר אינך כלי זיין (שבכללן הן עשר כנגד ע"ס) דחשיב שם עצם הכלי זיין, ועי' בפי' ספד"צ להגר"א ז"ל ספ"ק (ועו: פי), (ודרך רמז י"ל חותם צר בגומט' עולה יונה בן אמתי עה"כ) : (נז) הבט לברית · לישנא דקרא (תהלים ע"ד) ולמעלה כתוב שם בענין אתה רצצת ראשי לויתן תתננו מאכל לעם לציים, וי"ל מ"ש בסיפא דקרא כי מלאו מחשכי ארץ נאות חמס, הוא על נוגה המחשיך ע"פ ארץ המ"ל ע' זהר בא (לד: לה:) מ"ט לא הוו נהיר בגין דהא התנין על תהומא ואחשיך לי' כו' דאסתלק מעל

תהומא ולא חפא לי' כו', ואמר נאות חמס שהוא החומס לתוכו ניצוצי קדושה שהיא הטיקלא דעשיק נשמתין, וז"ש אל תתן לחית נפש תוריך : (נח) וברח מהלך שני ימים · עמש"ל ר"פ אות י"ד, וכאן י"ל שב' ימים הן רמז ליומו של הקב"ה שהן אלף שנה, לומר שברח ממנו עד זמן אלף הששי שאז הוא עתיד להעלותו כמ"ש בס"פ, כי יונה הי' בימי אלף הרביעי : (נט) והראהו נהר גדול של מימי אוקיינוס שנא' ונהר יסובבני · כ"ה בילקוט, וכצ"ל, ואולי הכוונה על מ"ש הטבעיים, שיש מקומות באוקיינוס שניכר במימיו שמוסף בהן, כחריפתא דנהרא וכתבו שיש בתחתיו בתהום נהרות המושכין וניכרין גם מלמעלה ע"פ מי אוקיינוס (ועי' מ"ש בס"ד בהגהותיי לב"ר פס"ג אות ו' שבמקום שנופל ים הגדול של א"י (שהוא ים התיכון בלשונינו) באוקיינוס ניכר חריפותא דמיא, וכ' שם שהוא לזכרון המבול ע"ש, ולקמן ס"פ כ"ג מ"ש בזה בס"ד, ויונה שיצא מיפו שהוא על ים הגדול התיכון לילך תרשישה (שהיא קארטאגא שבברבריאה או ספרד לדברי קצת), שהיא בקצה ים הגדול הזה שנכנס לאוקינוס, י"ל שזהו הנהר שהאמי'), ובהגהות המיוחסות להגר"א ז"ל הגיה נהר גדול הנופל במימי אוקיינוס, ואיני יודע בירור הכוונה (ואפשר ר"ל הנהר הגדול נהר פרת) : (ס) י"ס שעברו בתוכו ישראל · בתנחומא וילקוט הלשון שבילי ים סוף שעברו ישראל, והיינו י"ב שבילים שנעשו להם כדלקמן פמ"ב ע"ש (לראשי אותיות ישראל) : (סא) מקום שמשברי ים וגליו יוצאין · כ"ה שם וכצ"ל : (סב) עמודי ארץ ומכוניה שנא' בר' בריחי' בעדי · מפרש בריחי הארץ הן הן מכוני' האמורים (תהלים קד) יסד ארץ על מכוניה גו', ומנאר שהן העמודים (וכמ"ש פ"ב דחגיגה (יב:) הארץ על מה עומדת על העמודים שנא' ועמודי' יתפלצון, ועמודים על המים כו', והיינו שהעמודים קבועים בתהומות תחת הארץ למכון לה כל תמוט עולם ועד (ועמש"ל פ"ט אות ל"ג בס"ד), וקוראן כאן בריחים שהבריח נ"כ מחבר (ואולי מלת בריח הוא בהיפך חיבר) ב' דברים יחד, וכן כאן מחבר הארץ והמים : (סג) והראהו גיהנם שנאמר כו' · ברפ"ב דעירובין (יט.) ילפינן מיני' שיש פתח א' לגיהנם בים ובמדרש כונן היתה בים של תרשיש, ור"ל שעבר בו יונה : (סד) שאול תחתית · משמע שהוא מדור התחתון של גיהנם, ובזהר פקודי קורא למדור התחתון ארץ תחתית, ועמש"ל פמ"ג וס"פ כ"ג בס"ד : (סה) והראהו היכל ה' שנא' לקצבי הרים ירדתי מכאן אנו למדין שירושלים על ז' הרים היא עומדת · בהגהות המיוחסות להגר"א נמחק מכאן אנו למידין, ולגי' הספרים יש לפרשו כמו מהיכן אנו למידין ומפרש שירושלים כו' (וכי"ב בשמ"ר פ"א ע"ש בהגהותיי אות י"ח ובכ"מ במדרשים) וילפי היכל ה' מירושלים (ובתנחומא הגי' והראהו תחת היכל ה'), שלשון קצבי הרים היינו טבור ההרים במקום שמסתיימים ונקצבים יחד (ואולי דרש קצבי כמו קבצי), והוא אמצעית ירושלים ששם ההיכל כמ"ש בזהר שלח (קסה:) ע"ש : (סו) שירושלים על ז' הרים עומדת · כמ"ש (תהלים קכה) ירושלים הרים סביב לה, ובזהר ח"א (רמב:) ירושלים על י"ב טורין ואות דאמרי על ז' כו', וז' הרים אלו לאו היינו ז' הרים שאמר לקמן ס"ס י"ח שנראה

הגהות

[ח] והענין שהדג הי' בחי' יסוד דנוגה כמ"ש בפי' הרמז ר"פ חיי שרה במק"א, והמרגליות המאירה הוא המ"ל דקדושה וכמש"ל פכ"ב בתיבה ע"ש, והי' במעי הדג ניצוצות קדושת אור המ"ל הנבלעים ביסוד דנוגה, והן במיעיו, כענין הדעת המתפשט שבקדושה דמעוי בדעת אתתקנו, וג"ר דנוגה הן דקיקין וקרובין להכלל בקדושה ומתפשט אורן במיעיו ג"כ, וזה היה מאיר ליונה בתוך חשך התהום, וז"ש ועהכ"א אור זרוע לצדיק, שהאור המתפשט מהדעת הוא בחי' האור שבזורע הנק' אור זרוע וכמ"ש בזהר (ח"ב קסא·) ע"ש, ויונה הוא בחי' יסוד כמ"ש הרמז שם שהוא משיח בן יוסף, והוא הצדיק שהאור זרוע לו, ולכן אמר ללויתן שעתיד ליתן חבל בלשונו, כמ"ש בחבל תשקיע לשונו כמש"ל, כי עיקר הדעת הוא מהלשון המכריע בזיווג חיך וגרון כנעלם, והחבל הזה הוא המ"ל שנקרא חבל (ועי' בזהר ר"פ שופטים שאמרו חבל דא ו' והוא בדעת נגד הלשון) ובו ישקיע לשונו לישנא דגורא, להוציא בלעו מפיו ניצוצות קדושה שנבלעים בלשונו :

על שבעה הרים היא עומדת. הראהו (סז) אבן שתיה קבועה בתהומות תחת היכל ה' (סח) ובני קרח עומדים ומתפללין עליה • אמר לו הדג יונה (סט) הרי אתה עומד תחת היכל ה' התפלל ואתה נענה אמר יונה לדג (ע) עמוד במקום עמדך שאני מבקש להתפלל עמד הדג והתחיל יונה להתפלל לפני הקב"ה ואמר לפניו רבש"ע (עא) נקראת מוריד ומעלה ירדתי העלני נקראת ממית ומחיה (עב) הרי נפשי הגיעה למות חייני ולא נענה עד שיצא מפיו דבר זה ואמר (שם) אשר נדרתי אשלמה. (עג) אשר נדרתי להעלות את לויתן ולזבוח אותו לפניך אשלם ביום ישועת ישראל מיד (עד) רמז הקב"ה והשליך את יונה שנאמר (שם) ויאמר ה' לדג ויקא את יונה אל היבשה • (עה) ראו המלחים את כל האותות והנפלאות הגדולות שעשה הקב"ה עם יונה מיד עמדו (עו) והשליכו איש את אלהיו בים שנאמר (שם) משמרים הבלי שוא חסדם יעזבו • (עז) וחזרו (עח) ליפו ועלו לירושלים ומלו את בשר ערלתם שנאמר (שם א) וייראו המלחים יראה גדולה את ה' ויזבחו זבח לה' וכי זבח זבחו (עט) והלא אין מקבלין זבח מן עובדי גלולים (פ) אלא זה הוא דם ברית שהוא כדם זבח (פא) ונדרו ושלמו להביא איש את אשתו ואת כל אשר לו לירא אלהי יונה ונדרו ושלמו (פב) ועליהם הוא אומר על הגרים גירי הצדק:

פרק יא

בששי הוציא מן הארץ כל מין בהמות (א) זכרים ונקבות טמאים וטהורים (ב) ובשני סמנים הם מטהרים במעלת גרה ובמפריסי הפרסה ושלשה מיני בהמה (ג) נבחרו לקרבן עולה • אלו הן. שור. וכבש • ועז • (ד) וכל מין בהמה טהורה

ביאור

שברא הקב"ה ובחר בהר סיני דהתם היינו בעולם כלו, ואין מגיפים בירושלים, וכאן בירושלים עצמה קאמר (ואולי הן הנמצאים במקראות בירושלים, הר ציון, הר המוריה, הר הקדש, הר צבי קדש, הר בית ה', הר ה' צבאות, הר מרום הרים, וכל אלו בירושלים עצמה אמורין, אבל הר הזיתים חוץ לירושלים ואינו מהמנין): (סז) אבן שתי' קבועה בתהומות • כדלקמן ס"פ ל"ה וטבע האבן עד עמקי תהומות כו' אבן שתי' ועלי' היכל ה' עומד, ועי' מש"ש בס"ד: (סח) ובני קרח עומדים ומתפללים עלי' • בהגהות המיוחסות להגר"א גרס שבני קרח עמדו והתפללו כו', והיינו בשעה שנתבהר להם מקום בתהום ואמרו שירה כדאי' בפ' חלק (קי׳) אלא דהם איתא בגיהנם, וכאן ס"ל שעל אבן שתי' עמדו והתפללו באותה שעה, אבל לענין המאמר משמע ודאי שהראוהו זה עתה (, ואפשר הויע מזמור לאסף (תהלים נ) , מציון מכלל יופי וגו', דדרשי' לי' ביומא (נד:) על אבן שתי'), וא"ל הרי זו האבן שתי' שבני קרח סדרו תפלה עלי', ונמשך זה למטה שלכן א"ל הדג הרי אתה כו' והתפלל כו', ובמדרש כונן ספ"ט א' שקרח ועדתו מתחננין ואומרים תשוב תחיינו מתהומות הארץ תשוב תעלינו, לפ"ז אולי עיקר הגי' צ"ל, ועדת קרח עומדין ומתפללין עלי', או א"נ גרסי' בני קרח פי' בן שמתפללין על אביהם ועדתו, (ועי' זהר ר"פ אחרי (מו:) דקא מזמרין בני קרח על אינון כו' אחיהון דיתבין בתרעי דגיהנם כו'), ואתיא כשיטתי' דר"א בפ' חלק שם שעדת קרח עתידה לעלות: (סט) הרי אתה עומד תחת היכל ה' התפלל ואתה נענה • כמ"ש (מלכים א ח') כל תפלה כל תחנה גו' ופרש כפיו אל הבית הזה ואתה תשמע השמים וגו', וז"ש יונה בתפלתו ותבא אליך תפלתי אל היכל קדשך, ולשון ואתה נענה הוא שאמר יונה קראתי מצרה גו' ויענני: (ע) עמוד במקום עמדך • כמ"ש הרמב"ם בפ"ה מה' תפלה המהלך בספינה ובעגלה שאם יכול לעמוד יעמוד (אבל בשעה שהספינה מהלכת אע"פ שהאדם עומד בתוכה (וכמש"ל אות מ"ח שיונה הי' יכול לעמוד בריוח במיעוי של דג להתפלל מ"מ) כמהלך דמי ועי' תוס' פ"ק דשבת ה' ע"ב • וז"ש בספ"ד דברכות (ל׳) דתפלה דספינה וקרון אינה חשובה תפלה מעומד, ולא חילקו בין יכול לעמוד בהן ולהתפלל מעומד או לא), ולכן אמר יונה לדג שיעמוד: (עא) נקראת מוריד כו' העלני כו'. ומחי' הרי נפשי הגיעה כו' • נראה דדרש מ"ש בתפלת יונה ותעל משחת חיי בהתעטף עלי נפשי את ה', וכאן מפרש לה בלשון תפלת חנה (שמואל א ב) ה' ממית ומחי' מוריד שאול ויעל (ומפני שמקרא זה דרש ר"א בפ' חלק (שם) שעדת קרח עתידין לעלות, וכן במדרשות נדרש שהתפללה חנה עליהם, לכן כאן שהתפלל יונה במקום שהתפללו בני קרח (או עדת קרח כמש"ל אות ס"ז) ביארוה בלשון תפלת חנה על קרח ועדתו), וכן בר"פ חלק (צב:) במתים שהחי' יחזקאל א"ר יהושע שאמרו שירה זו: (עב) הרי נפשי הגיעה למות • ובזהר ר"פ חיי שרה אמרו דפרחת מיני' נשמתא כו' ואהדרת לי', ועי"ש בפי' הרמ"ז: (עג) אשר נדרתי להעלות את לויתן כו' ביום ישועות ישראל • ז"ש אזבחה לך אשר נדרתי אשלמה ישועתה לה', דדרש אזבחה לך הלויתן כאשר נדרתי לך (ולשון זביחה לאו דוקא, דדגים לאו בני שחיטה נינהו, וכדלעיל רפ"ט, ובילקוט הלשון ולעשותו), ובילקוט סדר מטות רמז תשפ"ד בשם ילמדנו, שוגה מכבר נדר ולא שילם מה הגיע לו ירד במצולות ים כו' שנדרתי ולא שלמתי כו' ורמזו נמי לדרשא זו בויק"ר בחקותי ר"פ ל"ז בא' שנדר ולא שילם ושקעה ספינתו בים, וכמש"ש בהגהותיו בס"ד: (עד) רמז הקב"ה • עמש"ע

הרד"ל

אות מ"ו: (עה) ראו המלחים כו' שעשה הקב"ה עם יונה • משמע שראו כשהקיאו הדג לאחר ג' ימים, וכ"ה להדיא בזהר פקודי (רלא׳), וז"ש בילקוט שהקיאו הדג תתקס"ה פרסאות, ר"ל למקום שהיו שם המלחים באותה שעה: (עו) והשליכו איש אלקיו בים [עמש"ל אות ל"ח] שנא' משמרים הבלי שוא חסדם יעזובו. פי' הרד"ק וכן רבינו בחיי בכד הקמח שם, שהפר"א מפרש חסדם חרפתם, מלשון חסד הוא (וכלשון ארמי חרפה חיסודא), והוא שם גנאי לגילולים כמו הבלי שוא: (עז) וחזרו כו' לירושלים כו' שנא' כו' ויזבחו זבח כו' • מפרש שמקרא זה אע"פ שנא' למעלה קודם עלות יונה לא נכתב שם רק לגמור ענין אנשי האני', אבל זה הי' מעשה לאחר שהקיא הדג את יונה: (עח) ליפו ועלו לירושלים • ועלייהו רמיזא מ"ש עמים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק וכמ"ש בספרי שם שאין זזין משם עד שמתגיירין ובאין ומקריבין זבחים ועולות, ולדברי הפר"א יתפרש ג"כ זבחי צדק על המילה לשם גירות צדק, ונאמר זה שם בזכותו של זבולון שמשם הי' יונה כמש"ל בשם הירושלמי ושם נתגיירו המלחים ע"י [וגלגל הקב"ה שאף ע"י חטאו של יונה (שרצה לברוח מלפני ה') נתגלגל זכות שבאו המלחים לתחת כנפי השכינה (וכעין מ"ש בב"ר פפ"ד ופסיקתא דשקלים בעבירתן של שבטים במכירת יוסף ע"ש) וכ"ה בזהר פקודי (שם) אתו לגבי' ואתגיירו כלהו כו' וככל אינון דמתקרבין לגבי' ומקדשין שמי' באתגליא, ור"ל שיונה קידש ש"ש בפרהסיא בפני המלחים במה שהודה על עצמו להציל לאנשי הספינה ופירש להם שה' אלקי הים והיבשה, ודחק עליהם שישליכוהו לים בכדי לקיים גזירת ה' עליו, ובכדי להציל את כלם, ולכן זכה שנתגלגל ע"י זכות שנתגיירו]: (עט) והלא אין מקבלין זבח כו' • ר"ל שלמים שהוא סתם זבח (ואע"פ שבכ"מ כת"כ וכן בזבחים (קטו׳) דרשינן מן זבח כל הקרבנות (לבד חטאות ומנחות), מ"מ אין שלמים מוציאין מכללן, אבל לפרש זבח על עולות לבד לא משמע לי'), ואתיא כר"ע בפ"ז דמנחות (עג:) שאין מקבלין מהן אלא עולות (ובתוס' זבחים (מ"ה:) העתיקו בזה ר"א במקום ר"ע), וכ"פ הרמב"ם בפ"ג מה' מעה"ק (ובילקוט הלשון קצר, ע"כ נדחק בז"ר בפירושו בחנם ע"ש): (פ) אלא זהו הברית שהוא כזבח, כד"א (תהלים נ) כורתי בריתי עלי זבח, ודרשוהו בשמ"ר ס"פ י"ט על המילה ע"ש: (פא) ונדרו ושלמו להביא איש כו' • ז"ש ויזבחו זבח לה' וידרו נדרים, דמשמע נדרים שלא היו יכולים לקיימן או מיד, ומפרש דהיינו שנדרו להביא איש אשתו, ומסיים נדרן ושלמו, כד"א (ישעי' יט) ונדרו נדר לה' ושילמו: (פב) ועליהם הוא אומר • כלומר על אלו וכיו"ב, הוא שתיקנו לכוללן בברכת צדיקים, וכדתניא רפ"ב דמגלה (יז:) וכולל גירי הצדק עמהם, וכ"ה בירושלמי רפ"ב דברכות (וטעם שנקראו בשם הצדק עי' בהקדמת הזהר (יג:) ובזהר ויקרא (יד:) וככ"מ, ונסמך ללשון זבחי צדק שכתבתי לעיל אות ע"ח):

פרק יא

(א) זכרים ונקיבות • כבר פי' לעיל רפ"ט בס"ד ע"ש: (ב) ובשני סימנין כו' • אע"ג דאמר ר"ח פ"ג דחולין (נט.) עוד סימן ג' בבדיקות כנפי העוקץ אם בשרה מהלך שתי וערב, לא חשיב כאן אלא הני ב' דמפרשי בתורה, וכן במתני' דחולין שם תני בסתמא רק סימני בהמה וחי' גאמרו מה"ת, אבל סימנא דר"ח אינו סימן מובהק דבעינן שיכיר ערוד כדאי' שם: (ג) נבחרו לקרבן עולה • פי' לעיל פ"ט אות ה' בס"ד ע"ש: (ד) וכל מין בהמה טהורה כו' • הלשון היה משמע שיש עוד מיני

טהורה (ה) שאינה נבלה וטרפה בשרה מותר באכילתו חוץ משלשה דברים החלב והדם וגיד הנשה (ו) שנאמר (בראשית ט ג) כירק עשב נתתי לכם את כל. בששי הוציא מן הארץ שבע חיות טהורות ואלו הן איל וצבי ויחמור ואקו ודישן ותאו וזמר (ז) שחיטתן (ח) ואכילתן כעוף (ט) ושאר כל חיות שבשדה כלן טמאות. בששי הוציא מן הארץ כל (י) שקצים ורמשים כלן טמאים (יא) ואילו שנבראו מן הארץ נפשן וגופן מן הארץ וכשהן גגועים חוזרין למקום שנבראו (יב) שנאמר (תהלים קד) תוסף רוחם יגועון. (יג) וכתוב אחד אומר (קהלת ג כא) ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ. (יד) בששי הוציא מן הארץ בהמות (טו) שהוא רבוץ בהררי אלף ובכל יום ויום מרעיתו אלף הרים (טז) ובלילה הם (יז) נצמחין מאליהן (יח) כאלו לא נגע בהם שנאמר (איוב מ) כי בול הרים ישאו לו. (יט) ומי ירדן להשקותו (כ) שמימי הירדן סובבין את כל ארץ ישראל חציין למעלה מן הארץ וחציין למטה מן הארץ שנאמר (שם) יבטח כי יגיח ירדן אל

מיני בהמה טהורה חוץ מג' מינים אלו שנבחרו לקרבן (והיינו דלא חשיב כאן בבהמה, ושאר כל הבהמות כולן טמאות כדחשיב לקמן בחיות ע"ל אות ט'). ובאמת ליכא מין בהמה אחרת, וכ"ה בתנחומא שמיני ס"ז וויתר מזה אין בעולם, וכ"מ מת"ש פ"ג דחולין (סג:) דמפני שבהמה טמאה מרובה מן הטהורה לפיכך מנה הכתוב בטהורה דמשמע דהני נ' מינין שמנה אין ותו ליכא וכדכתיב זאת הבהמה אשר תאכלו (דברים י"ד), (ותחש שהי' בימי משה אפי' אם מין בהמה הוא כדמספקא לן בפ"ב דשבת (כ"ח:), מ"מ כיון דלפי שעה נזדמן ונגנז לא שייך למחשבי'): (ה) שאינה נבילה וטריפה בשרה ומותר באכילה. כ"ה בד"ס, ואינה מדוקדקת, ובנ"א הגי' טרפה בשדה מותר באכילה, ועוד נ"א ראיתי בשרה מותר באכילה והיא הנוסחא הנכונה יותר, שע"ז מסיים חוץ מג' דברים כו' (גם אי גרסי' בשדה הו"ל מותרת לשון נקבה דאבהמה קיימי' אבל לגי' בשרה ניחא שבשר הוא לשון זכר): (ו) שנאמר כירק עשב כו'. מיני' נפקא לן פ"ז דסנהדרין (נט:) ובת"כ פ' שמיני שהותר בשר לבני נח ע"ש: (ז) וכלן שחיטתן ואכילתן כעוף. הלשון מגומגם, דשחיטתן עצמה אינה כעוף, שעוף דזוטר סגי' בסימן א', וחי' דינה כבהמה לשני סימנין (וכ"ה הפוסקים ז"ל, וכן מוכח דבכורים ספ"ב תנן בכוי טעון שחיטה כזה וכזה, משמע דשניהן שוין בשחיטה), ורק לענין כיסוי שוה חי' לעוף, ואפי' בזה לדחוק דכיון שבפר"א לא הוזכר חילוק זה דב' בבהמה וא' בעוף לעיל פ"ט, לכן לא חש למתני' הכא בשחיטת חי' כעוף, מ"מ קשה מ"ש כעוף ולא כבהמה הלא כ"ש דשוה לבהמה, ובהגהות המיוחסות להגר"א ז"ל הגי' וכולן סימניהן כבהמה ואכילתן כעוף, ור"ל כדאמרי' פ"ד דחולין (עא.) חי' טהורה בכלל בהמה טהורה לסימנין (ולא רצה להגיה שחיטתן כבהמה, ולענין ב' סימנין, מפני שבפר"א לא הוזכר זה לעיל לחלק בין בהמה לעוף בזה כמ"ש). ובאמת שראוי הי' להזכיר כאן בפר"א דין סימנין בחי', וכמו שתבאר כאן ובפ"ט בכל המינין: (ח) ואכילתן כעוף. היינו לענין חלבן (ודם אסור בשניהם בבהמה ועוף), אבל לענין גיד הנשה דתני בסמוך בבהמה לאיסורא, קשה דהא נוהג בחי' ואינו נוהג בעוף כדתנן רפ"ז דחולין (פט:), א"כ היכי סתם ותני כאן אכילתו כעוף, ואולי י"ל דס"ל הא דבעי ר' ירמי' שם (צב:) אית לי' לעוף ועגיל לאיסורא, וא"כ נוהג נמי בעוף אי אית לי'. ובחי' דיש לה ודאי אסור. לכן שייך למיתני בחי' אכילתו כעוף וצ"ע: (ט) ושאר כל חיות שבשדה כולן טמאות. לפמש"ל אות ד' דגם בבהמה ליכא טהורה יותר מג' מינין דחשיב, הי' נכון לגרוס כאן ושאר כל בהמות וחיות שבשדה: (י) שקצים ורמשים כלן טמאין. ר"ל אסורין באכילה, אבל לענין טומאה שמונה שרצים לבד כתובין בתורה: (יא) ואלו שנבראו מן הארץ נפשם וגופם מן הארץ כו' למקום שנבראו. בא להוציא נפש האדם שלא נבראה מן הארץ כבהמה שנא' בה תוצא הארץ נפש חי' (וכן דגים ועופות שנא' בהן ישרצו המים שרץ נפש חי', שגם המים בכלל הארץ לענין זה בכאן, כי הארץ כוללת בתוכה גם המים וימים), רק מן השמים נתנה לכן כתיב בה והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה וע"ל פל"ד ומש"ש בס"ד שכל מיני נפש ורוח שבאדם אינו מן הארץ (שלא כדעה שהזכיר הרמב"ן כי נפש התנועה שבדם אף של אדם נבראת מן הארץ), וע"ל אות ל"ח, ונראה לפ"ז שלא נכלל האדם בלשון נברא מהארץ אף בגופו, כי אע"פ שהוא מן העפר לא נכתב בו שנברא גופו מן הארץ כמ"ש בבעלי חיים ישרצו המים תוצא הארץ, אבל באדם הנה בתחלת ברייתו לא הוזכר בו כלל הוצאת גופו מאין, רק ויברא אלקים את האדם סתם ואף בפ' אלה תולדות השמים, שכתוב בו וייצר ה"א את האדם עפר מן האדמה, שינה בו בלשון ממ"ש שם אח"כ בבע"ח ויצר ה"א מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים, ששם פירושו שמן האדמה שהוא הארץ האמור למעלה עכרו, והאדם

יד

כתיב עפר מן האדמה שלקח עפרו וכדיתבאר בגלון ס' ובדלקמן בפרקין, וז"ש עד שובך כו' כי ממנה לוקחת וכתיב את האדמה אשר לוקח משם, לא נזכרה בו רק לקיחה מן האדמה (דהיינו העפר כנ"ל), ולא יצירה ובריאה: (יב) שנא' תוסף רוחם יגועון. מסיפי' ואל עפרם ישובון דרש דקאי על רוחם, ומפרש תוסף כמו תאסף וכתרגומו שם תכנוש ופרש"י שם (ולא כדדרשוהו בריש ת"כ ובזהר לשון תוספה שבשעת מיתתן רואין השגה יתירה ע"ש), ומייתי מינה שהרוח של הבע"ח נאספת אל הארץ ג"כ: (יג) וכ' א' אומר ורוח כו'. משום דמקרא קמא דתוסף רוחם יגועון, עדיין אינו מוכרע, די"ל ואל עפרם ישובון לא קאי רק על הגופים, אבל הרוח לא שמענו להיכן נאסף, לכן מביא מקרא זה, דרוח הבהמה יורדת למטה לארץ, כלומר לארץ שנבראו ממנה: (יד) בששי הוציא מן הארץ בהמה שהוא רבוץ כו'. ר"ל שז"ש (איוב מ) הנה נא בהמות אשר עשיתי עמך, שר"ל שנעשה ונברא עם האדם ביום אחד שהוא הששי, וכן מ' אח"כ שהראב"ע שם הזכיר פי' זה ע"ש: (טו) שהוא רבוץ בהררי אלף. רומז תחלה לפרש לשון המקרא (תהלים נ) בהמות בהררי אלף, שפי' שהוא רבוץ באלף הרים (ולשון רבוץ דקאמר נראה רומז למ"ש בויק"ר ס"פ כ"ב, דדרש עלי' ועמק עכור לרבץ בקר (שהוא נקרא בקר כמ"ש (איוב שם) חציר כבקר יאכל), ועי' מ"ש בהגהותיי שם בס"ד, ונשמע שם בדפוס שעיקר הראי' ממקרא זה הוא על הרביצה בהרים), ואח"כ מפרש ענין רביצתו שהיא למרעיתו, ועי' בויק"ר שם ובפסיקתא דאת קרבני לחמי ובמ"ר ס' פנחס, וביאור ענינו עיין בזהר בראשית (יח:) וויחי (רכג:) פנחס (ריז.) ושם (רמ.) ובעה"ק לר"מ ן' גבאי חלק ס"ת פ"ז ופ"י: (טז) ובלילה הן נצמחין מאליהן. שזמן הצמיחה בלילה עקרה כמש"ל פי"ב אות כ"ב בס"ד וכ"כ בעה"ק שם, וגם לפשוטו שאין דרך הבהמה לצאת לרעות בלילה (וכדתנן שלהי ביצה אלו הן ביתות הלנות בעיר) אלא לנוח (הסוף חיתו יער שכתוב בהן תשת חשך ויהי לילה בו תרמוש כל חיתו יער וגו' תזרח השמש יאספון וגו'): (יז) נצמחין מאליהן. ברוקאנטי בראשית (י ע"ג) העתיק צומחין מאליהן, אבל בעה"ק כלשון נצמחין כדהכא, והוא מכוין ללשון המקרא (תהלים קד) מצמיח חציר לבהמה שדרשוהו בזהר במקומות שציינתי על בהמות בהררי אלף (דכתיב בי' באיוב שם חציר כבקר יאכל): (יח) כאלו לא נגע בהן שנא' כי בול הרים ישאו לו. מצאתי כתוב פירושו דדרש בול כמו עשב בלה וכמו ירח בול שפרש"י ותי' כן, ור"ל אחרי כלות ההרים שאכלן ישאו לו ההרים אחרים תחתיהן, וי"ל עוד שאפשר דרש כי בול כמו תיבה אחת והכ' שימוש ור"ל כשיבלו ההרים וחזרו וישאו לו מיד: (יט) ומי ירדן להשקותו כו' שנא' יבטח כי יגיח ירדן אל פיהו. נראה מפרש מה שכתב ברישי' דהאי קרא הן יעשק נהר לא יחפוז, שביכולתו לעשוק נהר שלם, אך לא יחפוז לא ימהר לעשות כן, ולמה, כי הוא בוטח כי יגיח וימשוך הירדן אל פיהו, כי כן יסד הבורא שמי הירדן מוכנים לו להשקותו ולא יצטרך לעשוק נהר: (כ) שמימי הירדן סובבין את כל א"י כו'. אע"פ שהירדן למעלה מן הארץ אינו אלא בגבול מזרח א"י מים המלח עד ים כנרת, בכ"ז הוא סובב כל א"י בחציו שלמטה מן הארץ (וגם חכמי הטבע ביארו זה שמי הירדן יש להם הליכה למטה מהארץ דרך מערת פמיים), וז"ש בפ"ה דב"ב (עד:) שמתגלגל ויורד לים הגדול, ומתגלגל דקאמר היינו תחת הארץ ופרש"י סילונות שתחת הקרקע נופל לים הגדול שבמערב א"י וז"ש כאן שסובב כל א"י מן המזרח למערב (והוא הנהר דינור הסובב ארץ הקדושה דלעילא (ירדן אותיות דינר חסר) וז"ש בזהר בהעלותך (קנד:) כד נחי אזיל לגבי נהר דינור ואהדר לי' בגמיעא חדא וביארו הגר"א ז"ל בפי' ההיכלות כ"י כן פ"ש בארוכה), ושם בב"ר אמרוהו לענין לויתן ומסיים בה עד שמגיע לפיו של לויתן (דמפרש שם יבטח בהמות כשמגיע ירדן לפיו של לויתן, אבל הפר"א והמדרשים והזהר הנ"ל ס"ל

כפשטיה

אל פיהו והוא מוכן (כא) לסעודה גדולה של צדיקים (כב) שנאמר (שם) העשו יגש חרבו. (כג) מיד (כד) אמר הקב"ה לתורה (בראשית א) נעשה אדם בצלמנו כדמותנו השיבה התורה ואמרה רבון כל העולמים העולם שלך האדם הזה שאתה רוצה לבראתו (כה) הוא קצר ימים ושבע רוגז ויבא לידי חטא (כו) ואם אין אתה מאריך אפך עמו ראוי לו שלא בא לעולם אמר לה הקב"ה וכי על חנם נקראתי ארך אפים ורב חסד (כז) התחיל לקבץ את עפרו של אדם הראשון (כח) מארבע פינות הארץ (כט) אדום שחור לבן ירוק, אדום זה הדם • (ל) שחור אלו הקרבים. לבן אלו עצמות וגידים • (לא) ירוק זה הגוף. ולמה כנס את עפרו מארבע פנות העולם • אלא אמר הקב"ה אם בא אדם ממזרח למערב או ממערב למזרח או בכל מקום שילך ובא קצו להפטר מן העולם (לב) שלא תאמר הארץ שבאותו מקום אין עפר גופך משלי ואיני מקבל אותך חזור למקום שנבראת משם אלא ללמדך שכל מקום שילך אדם ובא קצו להפטר מן העולם משם הוא עפר גופו ולשם הוא חוזר • (לג) ואותו עפר ירום קולו שנאמר (בראשית ג) כי

כפשטי' דקרא בקושי' דרבה בר עולא בב"ב שם דאבהמה קאי, ואולי גם הפר"א כאן בבהמה ר"ל כן שאליו שתחת הארץ מתגלגל ליס הגדול ומשם מגיע לבהמה בהררי אלף (הי' ר"ל שעובר הים ואין מתערב במימיו וכמ"ש בב"ר פע"ח במי הירדן שלמעלה מהארץ שעוברין בימה של טבריא ואין מתערבין עמו, כן אליו שלמטה מהארץ עוברין בים הגדול ואין מתערבין עמו) : (כא) לסעודה גדולה כו' • ע"ל ס"י אות כ"ה : (כב) שנאמר העושו יגש חרבו • ומסתמא היינו בשביל סעודה לצדיקים, ויגד עליו רעו לויתן שבשנין שכתוב בו יכרו עליו חברים וכמ"ש רשב"ם בב"ב (עה:) דילפי' מהאי קרא דהעושו יגש חרבו דכתי' בבהמה ללויתן ; ה"נ בבמות לגד תלויתן שהוא מוכן לסעודה (וי"ל עוד רישי' דקרא דכתיב הוא ראשית דרכי אל ; נדרש שהוא מוכן מראשית מששת ימי בראשית לשכר דרכי אל ; ר"ל לצדיקים ההולכים בדרכיו) : (כג) מיד אמר כו'. פי' מיד לאחר שנבראו כבר כל הבריות לצרכי האדם והכל מוכן לסעודה, אז אמר לברוא האדם וכמ"ש פ"ד דסנהדרין (לח:) שלכן נברא אדם בע"ש כדי שיכנס בסעודה מיד, לאחר שבנה פלטרין ושכללו והתקין סעודה : (כד) אמר הקב"ה לתורה • מפרש נמשך שנמלך עם התורה וכמש"ל פ"ג מקרא דלי עמה ע"ש, והיא היתה כלי אומנתו כמ"ש בב"ר ואהי' אצלו אמון אומן, וז"ש נעשה, וכן מבואר בזוהר ר"פ שמיני (לה:) דעל לשון נעשה דרש לה ע"ש : (כה) הוא קצר ימים ושבע רוגז ויבא לידי חטא • הוא לשון המקרא (איוב יד) ילוד אשה קצר ימים ושבע רוגז, וילוד אשה מפרש שע"כ יבא בקל לידי חטא כמ"ש (תהלים נא) ובחטא יחמתני אמי, ואף אדה"ר שלא הי' ילוד אשה, כיון שנתחבר לאשה החטיאתו כמ"ש האשה אשר נתת עמדי היא נתנה וגו', והא דקצר ימים • לפמש"ל פי"ד שאם לא חטא לא היה מת (ישלא כדברי הרמב"ן בשם חכמי הטבע שאדם הי' מעותד להפסד ומיתה אף קודם החטא) ע"ש, צ"ל שהתורה אמרה עליו קצר ימים, על שהי' גלוי וידוע שיחטא ויגזר עליו מיתה (וכן צ"ל במה שכתב להלן קיבץ עפרו כו' שכ"מ שיגיע זמנו לפטור מן העולם כו') : (כו) ואם אין אתה מאריך כו' וכי על חנם נקראתי ארך אפים כו' [א] • וסמך לזה מקרא (ישעי' מח) ידעתי כי בגוד תבגוד ופושע מבטן קורא לך למען שמי אאריך אפי וגו', וז"ש וכי על חנם נקראתי כו', וכלשון המאמר כאן כ"ה גם בזוהר ר"פ ויגש ור"פ שמיני ובכ"מ, אבל בר"פ תולדות שם אמרו שהקב"ה א"ל הא אתקינית תשובה כו', ולעיל ס"ב אות י"ב הי' בס"ד דשניהם צריכין הארך אפים שלא יענש מיד עד שיעשה תשובה ע"ש : (כז) התחיל לקבץ עפרו מד' פנות הארץ • כ"ה ברד"א ה' ברכות בנוסח ברכת אבלים בשם הפר"א אבל בתנחומא פקודי ס"ג הלשון מד' רוחות העולם, ואף ללשון פינות דהכא יש לפרשו כן, דפנה היינו רוח וכדלעיל ספ"ג ד' רוחות בעולם רוח פנת כו', ובזוהר חיי שרה (קל:) ויגש (רה:) ואדרא (קכז:) הלשון מד' סטרי דעלמא, ומלשון הרמ"ז במק"מ ר"פ ויגש נראה מפרש פינות דוקא דהיינו זוית מקצועי ד' רוחות ולפי דבריו אולי יש ליישב לשון התחיל האמור בפר"א כאן שאין לו מובן, ונפרש שהתחלה הי' מהפנות וזוית של ד' רוחות והי' מקבץ והולך מן הזוית בשורה אחת אלכסון עד שהגיע אל נקודת טבור הארץ כדלהלן (וכזה שקיבץ עפרו מד' קוי אלכסון מהמרכז אל הזוית נכלל כלל העפר מהארץ בגוף האדם) : (כח) מד' פינות העולם כו' • בפי"ב אמר שנברא ממקום טהור וקדוש ממקום בהמ"ק (וע"ש שהבאתי שכ"ה בירושלמי ובב"ר ותדא"ר שממקום המזבח נברא), ואם היינו מגיהים הלשון לקמן שם לגרוס במקום טהור כו' במקום בהמ"ק כו', הי'

מתפרש על הגיבול ויצירה האמור להלן בפירקין וגבל את עפרו, ובמקום טבור הי' בטבור הארץ ועמש"ל אות ל"ו, אבל העפר נתקבץ מד' רוחות, וכ"ה הלשון בזוהר ויגש (שם) אכניש עפרי' מד' סטרין דעלמא ועבד גרמי' באתר דמקדשא דלתתא, אבל בפ' וירא (שם) אמרו נטל עפרי' מאתר דמקדשא ובנה גופי' מד' סטרין דעלמא דכולהו יהבי לי' חילא, ובפ' ואדרא אמרו מעפרא דבי מקדשא דלתתא אתתקן וד' סטרי דעלמא אתחבר בההוא אתר דבי מקדשא (ועי' עוד שם (כד:) שאמרו שם סתמא מעפרא דמקדשא דלתתא איתברי, וכן בפ' בראשית (לה:) תנינן אדם מאתר דבהמ"ק נפק), ובס"פ ואתחנן במתניתא אתקין בהאי חויתא (שהיא כמ"ל שנקרא' בהמ"ק) חד עפרא דקיקא כליל מכולא גשב בי' אתפשט בד' סטרי עלמא כו', ובת"י בפסוק וייצר וגו' עפר מן האדמה, כתוב ודבר עפרא מאתר בית מקדשא ומד' רוחי עלמא, אשר מכל אלו נראה שקיבוץ הארץ הי' מד' רוחות, וכללם בעפר בהמ"ק בעת הגיבול ונכללו כלם בו והעיקר ממנו, ובפ"ד דסנהדרין (לח:) אמרו ראשו מא"י וגופו כו' ועמש"ל באות שאח"ז : (כט) אדום שחור לבן ירוק • בת"י כתוב סומק שחום וחיוור, ונראה ט"ס כי שחום הוא ג"כ אדום עי' ערוך וצ"ל אוכם, והוא שחור, וגם חסר ירוק, וא"כ הוא כדהכא (כי בת"י בספר בראשית מלוקט הרבה מהפר"א), ופשט הלשון הי' משמע שד' מיני עפר בגוונין אלו הוא דקאמר שקיבץ, והן ד' גוונין חגת"ם, ועי' עה"ק חלק התכלית פכ"ה, והן ד' מרות שבגוף (ועי' בפי' הגר"א על היכלות כ"י היכל ה' על המאמר שבס' בראשית (מדי) מ"ש בזה) : (ל) שחור אלו הקרביים • בספ"ח דנדה (נט•) בנתעסקה בתרנגולת דאית בה כמה מיני דמא ביאר הרא"ש בשם ר"ח ז"ל שדם האברים שחור, ואפשר גם באדם נמצא באברים דם שחור וכמו שהזכירו בש"ה דכריתות (כב•) בטפה המשחרת כו', אבל לשון אלו הקרביים דקאמר כאן, משמע דאברי הקרביים ממש קאמר שהן שחורים, ככבד וטחול (ואע"ג דלאו שחורים ממש הן כדיותא, וכדמוכח במראות הריאה פ"ג דחולין (מז:) דכדיותא טרפה וככבדא כשרה, ובב"י י"ד סל"ז כתב דה"ה כטחול והיי כמראה כוחלא דהתם דכשרה : (לא) ירוק זה הגוף • היינו ירוק כחלמון ביצה וכשעוה כלשון ירקרק שבמראות נגעים (ובילקוט בראשית גרסי' כאן ירקרק במקום ירוק), כמ"ש התוספת בחולין שם, וז"ש זה הגוף היינו שמראה עור בשר ממוזג באודם ולובן (שהן חו"ג, והירוק הממוזג בהן הוא ת"ת) : (לב) שלא תאמר הארץ כו' איני מקבל אותך • נראה דלא להקבר בה קאמר, אלא הכוונה שלא תקבלו להתערב בה להשיבו אל העפר כשהיה, אשר באמת זה הי' צריך לו שתתכלה הזוהמא בעפר, וגם ע"י תערובות אז הוא מוכן התרווד רקב לתחה"מ שנעשה כשאור בעיסה, כמש"ל פל"ד ע"ש, ולכן קיבץ עפרו מכל מקום שיהיה בטבעו לשוב להתאחד עם עפר הארץ בכל מקום שיגיע קיצו ויקבר שמה : (לג) ואתו עפר ירום קולו שנאמר כו' • אף שיש לפרש הגי' דהכא ירום קולו בשעת קבורה (ונקט לה בלשון ירום קולו, שיסתכל בזה בכ"מ שהוא, שסופו לעפר (וכאלו העפר מרים קולו וקורא לו בכ"מ שהוא) ולא יבא לידי חטא (או י"ל כמו שמצ"כ דירים קולו לע"ל בתח"ה קאמר, וכמ"ש הקיצו ורננו שוכני עפר, ויש להוסיף עוד דמקרא זה דואל עפר תשוב שמביא כאן הוא נדרש בב"ר ס"כ ותדא"ר פל"א על תח"ה, מדלא כתיב אל עפר תלך ע"ש), מ"מ העיקר נראה כדאיתא בתנחומא פקודי שם ואותו עפר יקבלו (או לפי האותיות צ"ל יהי מקבלו) :

ווי"ב

הגהות

[א] והענין שהשיב ה' ית' שלא על חנם נקראתי, ר"ל הגדלתי בגילוי שמי, בתואר ארך אפים, א"ל לצורך גילוי מדה זו בעולם ג"כ, וכמש"ל פ"ג בשם הר"מ ס"פ בא דכל שמהן וכנויין הן על שום בריין דעתידין להברא• שאלרכן הוא שנגלו שמותיו ומדותיו ית' שיתגלו ע"י בעולם

כי עפר אתה ואל עפר תשוב · (לד) ושתים עשרה שעות היה היום בשעה ראשונה צבר את עפרו של אדם שנייה גבלו שלישית רקמו רביעית זרק בו נשמה חמישית העמידו על רגליו ששית קרא שמות שביעית נזדווגה לו חוה. שמינית נצטוו על פירות האילן תשיעית עלו למטה שנים וירדו ארבעה. עשירית הכניסו לגן עדן ועבר על צויו · אחד עשר נדון. שתים עשרה נתגרש · שנאמר (שם) ויגרש את האדם. (לה) וגבל את עפרו של אדם הראשון (לו) ובמקום טהור היה בטבור הארץ היה (לז) נרקמו ותקנו (לח) ורוח ונשמה לא היתה בו · מה עשה הקב"ה נפח ברוח נשמת פיו (לט) וזרק בו נשמה שנאמר (שם) ויפח באפיו נשמת חיים ועמד אדם על רגליו (מ) והיה מסתכל כלפי מעלה ומטה והיתה קומתו מסוף העולם ועד סופו שנאמר (תהלים קלט) אחור וקדם צרתני. אחור זה מערב · וקדם זה מזרח. וראה את כל הבריות שברא הקב"ה (מא) התחיל מפאר לשם בוראו (מב) נאמר (תהלים קד) מה רבו מעשיך ה'. (מג) עמד על רגליו והיה מתואר בדמות אלהים ראו אותו הבריות ונתייראו כסבורין שהוא בוראן ובאו כולם להשתחוות לו. (מד) אמר להם באתם להשתחוות לי בואו אני ואתם נלך (מה) ונלביש גאות ועוז ונמליך עלינו מי שבראנו · הלך אדם לעצמו והמליך אותו ראשון (מז) וכל הבריות אחריו ואמר (תהלים צג) ה' מלך גאות לבש וגו' · (מח) עשרה מלכים מלכו מסוף העולם ועד סופו · מלך

הראשון

(לד) וי"ב שעות הי' היום כו' · מאמר זה ישנו בפ"ד דסנהדרין (שם) ובאדר"ן פ"א ובויק"ר פכ"ט ובשוח"ט מז' ג"כ ותנחומא שמיני ס"ח ובר"ן פ"ק דר"ה הביאו משום הפסיקתא דדרשו, ובכל אחד מהמקומות נוסחאות שונות בזה, ונוסחא דהכא שוה לנוסחת הש"ס (דגבלו דהכא היינו עשאו גולם דהם לשון גולמי כלים ורקמו דהכא היינו בצורת אברים כמו שפיר המרוקם, והיינו נמתחו אבריו דהתם, וכאן נקטי' בלשון המקרא (תהלים קלט) רקמתי בתחתיות ארץ, ובאדה"ר נדרש המזמור בכ"מ), רק שעות שמינית ותשיעית גרסי' התם בש"ס בהיפוך מדהכא, ומי' קשה שלפי סדר השעות דכאן נולדו קין והבל קודם שעבר על צוויו, ואילו לקמן פכ"א תני דנחש ורוכבו בא על חוה ועיברה את קין ואח"כ בא עלי' אדם ועיברה את הבל (וע"ש שביארתי בס"ד שהיא שיטת הזהר), ועוד קשה דלקמן ר"פ י"ט תני בשבע שעות ביום נכנס אדה"ר בג"ע כו' וכאן תני לה בעשירית, ולולי שמצאתי שרבינו בחיי פ' בראשית הביא המאמר הזה ג"כ בשם הפר"א, הייתי מחליט שכל מאמר זה של הי"ב שעות הוא הוספת המעתיקי' שהוסיפוהו מן הש"ס בלשון הפר"א (שראו שנזכר כאן צבר עפרו, גבלו, רקמו, זרק בו נשמה, ועמד על רגליו, לכן הוסיפו מאמר הש"ס בזה לפי השעות), ודברי הפר"א מתחילין מן וגבל את עפרו שהוא סיום המאמר דלעיל דקיבץ עפרו מד' רוחות ומלשון רבי' בחיי אינו מבורר שהי' לפניו כל לשון מאמר זה בפר"א רק אמר שהביאו מן הש"ס כתב וכן עוד בפר"א) : (לה) וגבל את עפרו כו' · בת"י שם ופתכי' [פי' ערבו וגבלו] מכל מימי עלמא, ואפשר היינו כמ"ש בב"ר פי"ד בתחלה ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה ואח"כ וייצר ה"א כו' כאשה שהיא מקשקשת עיסתה במים ומגבהת חלתה, וכ"ה בירושלמי פ"ב דשבת ה"ו, וז"ש מכל מימי עלמא שהאד שעלה מן הארץ הי' כלול מאידי כל מימי הארץ, וגם אח"כ כשהשקה את הארץ ונתגבל עפרה במים אלו היו כלולים מכל המימות : (לו) ובמקום טהור בו' בטבור הארץ הי' כו' · היינו א"י דכתי' בה (יחזקאל לח) יושבי על טבור הארץ (פי' באמצע הארץ), והיינו נמי מקום טהור דקאמר, שא"י טהורה (וכדתנן רפ"ח דמקוואות א"י טהורה), וכדר' יוחנן ס"פ י"ר דזבחים, דדרש קרא את ארץ לא מטוהרה דאתמוה קתמהה וכי לא מטוהרה את הלוס ירד בך מבול (וכן דרש לקמן פכ"ג ע"ש), וכתיב בעמוס (ז) על אדמה טמאה תקבר וכדלקמן ספל"ג, דש"מ דא"י טהורה, ולקמן ר"פ י"ב דנקט מקום טהור וקדוש היינו מקום בהמ"ק כמש"ש בס"ד ועמש"ל אות כ"ח בזה : (לז) ורקמו ותקנו, אפשר המי ותקנו הוא פי' ורקמו (דנקט לי' מלישנא דקרא כמש"ל אות ל"ד), או אפשר הוא ד"א והוא פי' וייצר דקרא ענין ציור ותיקון על מכונו : (לח) ורוח ונשמה לא היתה בו · ר"ל שלא הוציאה לו הארץ כדרך שהוציאה לבפ"ח וכמש"ל אות י"א בס"ד : (לט) וזרק בו נשמה שנא' ויפח כו' · ונזרקה היא בכח למרחוק, והא לומר באן שאע"פ שכתוב ונפח באפיו, מ"מ נזרקה למרחוק בכל אבריו, וכמ"ש בב"ר פי"ד, וקה"ר פ"ח מקרא וייצר רוח האדם בקרבו שהיא צרורה בקרבו ע"ש (ועי' בב"ר פכ"ו שבעיה"ז נבזקת בא' מאבריו ט') :

(מ) והי' מסתכל כלפי מעלה וכלפי מטה והי' קומתו מסה"ע · לסה"ע כדפ"ב דחגיגה (יב.) דמ"ד מהשמים לארץ ומ"ד מסה"ע אידי ואידי חד שיעורא הוא, כאן יש לפרש כן, דהדא מינהו, מתוך שהי' גובה קומתו מסה"ע הי' יכול להסתכל למעלה ולמטה, גם מתוך זה הי' יכול לראות כל הבריות שבכל העולם כלו מסה"ע : (מא) התחיל מפאר לשם בוראו · רומז שאדה"ר פרשו בתפארת אדם לשבת בית, והוא הי' כלל בג"י : (מב) ואמר מה רבו מעשיך ה' · לעיל מיני' כתיב יצא אדם לפעלו וגו' · ודרש סמוכין כשיצא אדם לפעלו, השלם כוונת הבריאה שיספר הוא תהלתו של הקב"ה, והי' משבח ואומר מה רבו מעשיך כו' מלאה הארץ קנינך, כשראה בקומתו מסה"ע שהארץ מלאה קניניו [ור"ת "מלאה "הארץ "קנינך הוא קמה לרמוז שע"י קומתו שלימה, שעיקר הענין רומז להשגתו הגבוה הי' משיג מסה"ע ומשמים לארץ, וכל הברואים אשר בהם] : (מג) עמד על רגליו והי' מתואר בדמות אלקים · פשוטו הוא מזה שעמד על רגליו בקומה זקופה שהוא מדברים שנשתבחו בו בני אדם כמלאכי השרת כדאי' פ"ב דחגיגה (טז.) מזה הי' מתואר בעיני כל הברואים בדמות אלקים כלומר מלה"ש, וכ"מ לשון הזהר ויחי (רכא:) וס"פ אמור (קז:) בשעתא דקאים אדם על רגלוי חמו לי' ברין כולהו ודחילו מקמי' · משמע דהעמידה על רגליו לבדה, הוא שהי' סיבת המורא מלפניו, אבל בת"ז ת' נ"ו (נג:) אמרו כגוונא דנשמתי' כו' דע"ם וכולהו גוונין כו' הוי נהרין בנשמתי' והוי נהרין על אנפי' ומני' הוי מזדעזעין עלאין ותתאין והוי סגדין לי' כו' כגוונא דאדם דלעילא דהוו סגדין לי' הכי הוי סגדין לאדם דלתתא [ב], ועי' בעה"ק חלק התכלית פ"ט וחלק היחוד פי"ז : (מד) א"ל באתם להשתחות לי בואו אני ואתם כו' · במאמרי הזהר ות"ז הנ"ל משמע דמסמיך לה אקרא דבאו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושינו, שאמר זה לכל הבריות שהיו רוצים להשתחות לו, וא"ל בואו אני ואתם ונשתחוה לפני ה' עושה כולנו : (מה) ונלביש גאות ועוז ונמליך עלינו מי שבראנו · כלישנא דקרא דמפרש בסיפי' ה' מלך גאות לבש כו' עוז התאזר, דאמרי' פ"ד דר"ה (לא.) שהוא שיר של יום ו' שגמר מלאכתו ומלך עליהם : (מז) וכל הבריות אחריו · כמש"ל מקרא דבאו נשתחוה כו' וקרא דלבתרי' כי הוא אלקינו כו' י"ל שהוא מונה כל הבריות אחרי אדם : (מח) י' מלכים · בריש תרגום ראשון של אסתר מני להו כדהכא בקצרה בשינויים, אבל בש"ס פ"ק דמגילה (יא.) חשיב רק שלשה [ג] אחאב, נ"נ, ואחשורוש, וכאן לא חשיב אחשורוש כמדמפ"ו להלן שמלך רק בחצי העולם עם תוספת י"א בזכות אסתר,

וכ"ה

הגהות

[ב] וי"ל מ"ש (תהלים ח') כי אראה שמיך גו' ירח וכוכבים וגו' מה אנוש וגו' ותחסרהו מעט מאלקים וכבוד והדר תעטרהו תמשילהו במעשה ידיך, שהכוונה שע"י כן כשמסתכל בשמים ונבהם, ומכיר גדולת מעשיו יתברך ושפלות מין האנושי, ומשבח ומפאר לבוראו ואומר מה אנוש גו', בזה עצמו זוכה שנשפע עליו חכמת אלקים וכבוד והדר מעטרין אותו ועי"ז מושל במעשי ידיו (וזו היא ששנינו בר"פ שנו חכמים ומלבשתו ענוה ויראה כו' והוה צנוע וארך רוח כו' ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים) :

[ג] ודלא חשיב בש"ס שם הני דהכא. הנה על שלמה מתרץ הש"ס בעצמו שם משום דלא סליק מלכותו או משום דמלך גם על העליונים, וכורש מפרש התם דאישתבושי הוא דאישתבח. ואלכסנדר מוקדן כתבו התוס' שם משום דלא כתיב להדיא (ונראה שר"ל שאין שמו כתוב להדיא רק כתוב בסתם בספר דניאל שמלכות השלישית ימלוך ע"פ כל הארץ וכדמפורש לקמן), ועל נמרוד י"ל למ"ד בעירובין (נג.) אמרפל זה נמרוד, א"כ כבר היו בימיו עוד ג' מלכים אחרים חביריו וגם' היסר מפורש שכדרלעומר מרד בו ונעשה גדול ממנו, וא"כ לא סליק מלכותו בכל העולם, ומלך המשיח לא חשיב שם, דלא תני כ"א שמלכו כבר, ולא שעתידין למלוך :

הראשון זה הקב"ה (מט) שהוא מולך בשמים ובארץ (נ) ועלה במחשבתו להקים מלכים על הארץ שנאמר (דניאל ב כא) והוא מהשנא עדניא וזמניא מהעדה מלכין ומהקים מלכין וגו'. המלך השני זה נמרוד שמשל מסוף העולם ועד סופו (נא) שהיו כל הבריות יראים ממי המבול ונמרוד היה עליהם מלך שנאמר (בראשית י) ותהי ראשית ממלכתו בבל. המלך השלישי זה יוסף שמשל מסוף העולם ועד סופו שנאמר (בראשית מא) וכל הארץ באו מצרימה. (נב) ארץ אין כתיב כאן אלא וכל הארץ (נג) והיו מביאין את המס שלהן ומנחה לשבור אל יוסף (נד) שארבעים שנה הוה משנה למלך במצרים וארבעים שנה מלך לעצמו שנאמר (שמות א) ויקם מלך חדש על מצרים וגו'. מלך הרביעי זה שלמה שמלך מסוף העולם ועד סופו שנאמר (מלכים א ה) ושלמה היה מושל (נה) בכל הממלכות וגו' (שם י כה) והמה מביאים איש מנחתו כלי כסף וכלי זהב ושלמות ונשק ובשמים סוסים ופרדים דבר שנה בשנה. מלך החמישי זה אחאב מלך ישראל שנאמר (מלכים א יח) חי ה' אלהיך אם יש גוי וממלכה וגו'. והיו כל שרי אפרכיות כבושים תחתיו משלחים ומביאים המס שלהן לאחאב ומנחותיהם (נו) והלא כל אפרכיות שבעולם (נז) מאתים ושלשים ושנים שנאמר (מלכים א כ) ויפקד את נערי שרי המדינות וגו' אחשורוש מלך בחציו של עולם קכ"ז מדינות. ובזכות אסתר נתוספו לו י"א מדינות שנאמר (אסתר א) אחשורוש המולך מהודו ועד כוש וגו'. המלך הששי זה נבוכד נצר (נח) שנאמר (דניאל ב לח) ובכל די דארין בני אנשא ולא עוד אלא בעופות משל שאפילו עוף לא היה יכול לפתוח פיו חוץ מרשותו שנאמר (ישעיה י) ולא היה נודד כנף ופוצה פה ומצפצף. מלך השביעי זה (נט) כורש שנאמר (ד"ה ב לו) כה אמר כורש מלך פרס כל ממלכות וגו'. מלך השמיני הוא אלכסנדרוס מוקדן שמשל מסוף העולם ועד סופו שנאמר (דניאל ח ה) ואני הייתי מבין והנה צפיר העזים בא מן המערב על פני הארץ אין כתיב כאן (ס) אלא על פני כל הארץ (סא) לידע מה בקצוות הארץ. ולא עוד אלא שרצה לעלות

וכ"ה באס"ר, וכמשית"ל א"ה : (מט) שהוא מולך בשמים ובארץ ועלה במחשבתו להקים כו'. מולך הוא לשון הוה, לומר שאף בעוה"ז שחלק ממלכותו לב"ו בארץ, בכ"ז מלכותו בכל משלה וכמ"ש (נחמי' ט) כי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה (וזהו יסוד הפייט המתליך מלכים ולו המלוכה) : (נ) ועלה במחשבתו להקים מלכים כו'. נראה ר"ל בשעת בריאת עולם כבר עלה במחשבתו ית' זה, וכענין מ"ש בב"ר פ"א אקרא דדניאל דסמיך לי' הוא גלא עמיקתא ומסתרתא דדרש לי' מתחלת ברייתו של עולם הוא גלי כו', ה"נ הא דמהקם מלכין כו' נדרש מעת ברייתו של עולם, וכמ"ש שהראהו לאדה"ר דור דור כו' : (נא) שהיו כל הבריות יראין ממי המבול. ר"ל ולכן ישבו כולם בבקעה א' בארץ שנער ולכן בנו את המגדל שם פן נפוץ כו' בעצת נמרוד כדלקמן פכ"ד, וא"כ הוא הי' המלך לכולם שישבו שם כאחד תחת מלכותו באותה שעה ומביא ראי' שנא' ותהי ראשית ממלכתו בבל שהוא שנער ששם נתישבו בתחלה בראשית מושבין בני כל העולם (אלא אח"כ הוא שנפצו), ובילקוט הלשון שהיו כל הבריות יראים כו' ויושבין במקום אחד כו', וזהו כמו שפירשתי בס"ד : (נב) והארץ אכ"י דהוי משמע ארץ מצרים לחודי', אבל כיון דכתיב וכל הארץ היינו מסהע"ם, וס"ל שרעב זה בכל העולם הי', וכ"ה לקמן פל"ט, וכל הלשונות וכו', ושלא כדברי הב"ר ספ"צ שמפרש שהרעב הי' רק בנ' ארצות הסמוכות למצרים ועי' רמב"ן פ' מקץ בזה : (נג) והיו מביאים המס שלהם ומנחה לשבור אל יוסף. נראה דיליף הא' וכל הארץ, מן הכתוב בשלמה (מלכים א) וכל הארץ מבקשים כו' והמה מביאים איש מנחתו וגו' דמייתי לי' להלן בשלמה, ומפרש מ"ש וכל הארץ באו לשבור אל יוסף, וכל הארץ באו לשבור וגם באו אל יוסף (כי מלת באו מוסף לשנים) ר"ל להשתחות לו ולהביא לו מנחה (וא"כ מעתה למ"ש רשב"ם וראב"ע שם שהוא הפוך כאלו כתיב באו אל יוסף לשבור ע"ש) : (נד) שארבעים שנה הי' משנה כו' ומ' שנה מלך לעצמו כו'. זה שהי' יוסף מלך לעצמו, י"ל דדרש מדכתיב ויקם מלך חדש ולא כתיב וימת וימלוך, כדדייקי' פ"ק דסוטה (יא.) דש"מ דקאי על דסמיך לי' וימת יוסף כו', שיוסף הי' המלך שלפניו (ודכתיב אשר לא ידע, דרש לי' נמי כדדרשי' שם שעשה עצמו כאלו לא ידע כו'), ועיקר ענין זה שמלך יוסף לעצמו ג"כ לבד מה שהי' משנה לפרעה י"ל דנפקא לן מדכתיב (תהלים קה) שמו אדון לביתו ומושל בכל קנינו לאסור שריו בנפשו וגו', דדרשי' שמו אדון לביתו היינו משנה לפרעה (וכמ"ש בראשית מ"ה) וישימני לאב לפרעה ולאדון לכל ביתו, וסיפא לאסור שריו בנפשו מתפרש בנפשו כמו הוא לבדו ובעצמו כלשון המשנה ותלמוד שאח"כ הי' מושל לבדו בלא פרעה, ומפני שיוסף הי' מושל כס"ה פ' שנה בן ל' בעמדו לפני פרעה ובן ק"י מת, לכן מחלק הני פ' לשנים (וכן הוא מסופר לפי תומו בספר הישר) שמ' שנה הי' משנה לפרעה ומ' שנה מלך לבדו (וכמו דוד ושלמה שמלכו מ' שנה, ויוסף ושלמה המה מכחי' א') : (נה) בכל הממלכות וגו' והמה מביאים איש מנחתו וגו'. משום דקרא קמא דמשל בכל הממלכות מסיים ופרט מן הנהר ארץ פלשתים ועד גבול מצרים, לכן מביא מקרא דוהמה מביאים איש מנחתו דקאי אריש' וכל הארץ מבקשים כו' שהמה ג"כ כל הארץ היו מביאים איש מנחתו כעבדים לאדוניהם, ודכתיב תחלה והוא מושל מן הנהר כו' עד גבול מצרים היינו שבאלו המדינות היתה ממשלתו מיוחדת בלא אמצעות מלכים אחרים כלל, אבל כל הארץ היו מלכיהם מביאים לו מנחה ומעלין לו מס, וז"ש אח"כ והוא רודה [ר"ל מושל לבדו] בכל עבר הנהר וגו' [ד] : (נו) והלא כל האפרכיות כו'. לגי' זו והלא, אולי י"ל בדוחק שהוא נמשך למטה, להקשות על אחשורוש, שהי' ידוע להם שלא מלך כ"א בחצי העולם לבד (כמ"ש באס"ר שם ולמה בחציין אתה חולקת במלכות כו' בבנין ביתי כו' אני חולק במלכותך), וא"כ הרי חצי העולם אינו אלא קי"ו, ומתרץ בזכות אסתר כו'. אבל יותר נכון שמלת והלא ט"ס (ושיבוש המעתיקים כאן מלשון אסתר רבה שם), או צ"ל ואלה כל אפרכות כו' : (נז) רל"ב. ובאס"ר שם אמרי' רנ"ב (ואמר שם לחד מ"ד הא דכתיב באחאב רל"ב בן הדד בא ולקחן, ר"ל וז"ש אם יש גוי וממלכה וגו' הי' קודם שלקחן בן הדד), והש"ס במגלה (שם) ס"ל שביימי אחשורוש קכ"ז הוי בכל העולם ע"ש : (נח) ובכל דדיירין בני אנשא ולא עוד כו' שנא' ולא היה נודד כנף כו'. מקרא זה בסנחריב נאמר (וכן לקמן ס"פ מ"ד מביא מקרא שלפניו ואסיר גבולות עמים בסנחריב ע"ש), ונראה דצ"ל כענין שנא' כו', ועיקר הראי' בנ"כ שמלך בעופות הוא מסיפא דקרא קמא דדניאל דכתיב בי' חיות ברא ועופי שמיא יהב בידך והשלטך בכולהון (וכן נראה לפי גירסא שראיתי במאמר זה בילקוט המכירי לתהלים כ"י שגרס ולא עוד אלא שמשל בחיות השדה ועוף כו', דהיינו כלישנא דקרא הנ"ל), ולבאר מהו הממשלה בעופות מביא כענין שנא' בסנחרב ולא הי' נודד כנף כו', ובילקוט גרס בנ"כ קרא דגם את חית השדה נתתי לו לעבדו (ירמי' כז), ובפ' כ"ב דשבת (קמט:) מפרש לי' שרכב על ארי זכר וקשר תנין בראשו (ולכן גם כאן לא הוצרך להביא מן סנחרב דוגמא רק על עופות מהו הממשלה, אבל בחיות הוא כמו שביארו בשבת שם) : (נט) כרש שנא' כל ממלכות כו'. בש"ס במגילה שם אמרו, איסתבותי הוא דאשתבח (ואפשר הש"ס לטעמי' דאמר שם (יב.) שקבל הקב"ה עליו שאמר מי בכם מכל עמו ויעל, וכמ"ש בפ"ק דר"ה (ג.) שהחמיץ לכן לא ס"ל שנתקיים בו למלוך בכיפה, והספר"א ס"ל שכשר הי') : (ס) אלא ע"פ כל הארץ. היינו מסהע"ם, וכדדריש לי' לעיל ביוסף : (סא) לידע מה בקצות הארץ. בילקוט גרס לי' להלן אחר ולידע מה בתהומות ולילך ולידע בקצות הארץ, ולגי' דהכא אולי יש לדחוק ולפרש דעל

פני

הגהות

[ד] וכן מ"ש (תהלים ע"ב) בתו' לשלמה, משפטיך למלך גו' וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ, יתפרש רדוי' של ממשלה (בלא אמצעית מלכים אחרים) תהי' מים עד ים, ר"ל מים המלח שבמזרח א"י עד ים הגדול במערב א"י, ומנהר הגדול נהר פרת בצפון א"י, ועד אפסי ארץ בדרום א"י לגבולותי' (ומפני שהיו שם מדברות ולא הי' שם גבול ממלכות אחרת לכן כתב עליו סתם אפסי ארץ), ואח"ז כתב מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו מלכי שבא וסבא אשכר יקריבו וישתחוו לו כל מלכים וגו', שכל הארצות יהיו מלכיהם משתחוים לו ומעלי מנחה כעבדים לאדוניהם:

(סב) לעלות לשמים לידע מה שבשמים ולירד לתחומות ולידע מה בתחומות (סג) וחצה המלכות לארבע רוחות השמים שנאמר (שם יא) ובעמדו תשבר מלכותו ותחץ לארבע רוחות השמים • מלך התשיעי זה מלך המשיח שהוא עתיד למלוך מסוף העולם ועד סופו שנאמר (דניאל ב לה) ואבנא די מחת לצלמא הות לטור רב (סד) ומלאת כל ארעא • המלך (סה) העשירי חוזרת המלוכה לבעלה מי שהיה המלך הראשון הוא המלך האחרון (סו) שנאמר (ישעיה מד ו) אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים (סז) וכתיב (זכריה יד) והיה ה' למלך על כל הארץ ותחזור המלוכה ליורשיה ואז (ישעיה ב) והאלילים כליל יחלף ונשגב ה' לבדו ביום ההוא • וירעה את צאנו וירביצם כדכתיב (יחזקאל לד טו) אני ארעה צאני ואני ארביצם ונראהו עין בעין כמו שכתוב (ישעיה נב) כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון • אמן :

פרק יב

(א) **חבה** יתירה חבב הקב"ה לאדם הראשון שבראו (ב) ממקום טהור וקדוש (ג) ומאיזה מקום לקחו ממקום בית המקדש (ד) והכניסו לאפדנו שנאמר (בראשית ב) ויקח ה' אלהים את האדם ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה ומה עבודה היה בתוך הגן שאמר לעבדה ולשמרה שמא תאמר יש מלאכה בגן עדן (ה) שיזמור לכרמים (ו) ולחרש ולשדד את האדמה (ז) או לעמר או לקצור והלא כל האילנות נצמחין :

ביאור:

פני דרש לשון פנות הארץ, דהיינו זויתי' וקצותי'. והוינו מ"ש שלהי תמיד שהלך אחורי הרי חשך, וכן בב"ר פל"ג ובויק"ר פכ"ז אמרו דאזל לגבי מלכא קוייא פי' שבקצוות הארץ כדהכא : (סב) לעלות כו' ולירד לתהומות לידע כו': מפני שלשון זה כתוב (תהלים קז) ביורדי הים ברוח סערה ושם ודאי אינפי' שמים ממש ותהומות ממש, לכן תפס ל' זה כאן לומר שלא לשמים ממש רצה לעלות אלא באויר בגובה, וכ"ה בירושלמי רפ"ג דע"ז, אלכסנדר מקדון כדהוי בעי מיסלק לעילא הוי סליק סליק עד שראה העולם ככדור והים כקערה), ומפני שגם הוא ברוח סערה. לכן ביאר כאן לידע מה כו', ונראה דתרווייהו נפקא לי' מדכתיב ע"פ כל הארץ, דעל פני דרש באויר כד"א ועופף גו' ע"פ רקיע השמים (והיינו נמי דמסיים בי' בקרא ואינו נוגע בארץ, דהיינו באויר כמו שפירש"י שם), וכן דרש לי' לתהומות, כד"א על פני תהום : (סג) וחצה המלכות לד' כו': בילקוט וכן במכירי הגי' וחצה הקב"ה מלכותו כו', כלומר שלא נשלם רצונו מה שרצה לעלות ולירד כו' : (סד) ומלת כל ארעא • ובפתרון דניאל ע"ז כתיב שם יקום אלה שמיא גו' כל אילין מלכותא גו', ובילקוט גרס כאן וירד מים עד ים, ובבמ"ר פ' י"ג מבית תרווייהו חד לים וחד לינשה : (סה) העשירי חוזרת המלוכה לבעליה • מ' שהוא לאחר ימות המשיח באלף השביעי וע"ל ס"פ י"ח (ושייך לשון מלוכה אז ג"כ כנראה ממטבע אדון עולם, ואחרי ככלות הכל לבדו ימלוך נורא); ומיהו מתאי דמסיים וירעה את צאנו כו', משמע טפי דקודם אלף הז' קאמר, וכן לפי גי' שלט להלן ותחזור המלוכה ליורשיה כמש"ל אות ס"ט, ודאי משמע כן, ולפ"ז היינו בימות המשיח, ואע"פ שמנה המלך התשיעי מלך המשיח, וכתיב (יחזקאל לז) ומלך אחד יהי' לכלם וגו' ועבדי דוד מלך עליהם, אולי י"ל שזה אינו כ"א בתחלה עד אשר ע"י ישובו בית ישראל ובקשו את ה' אלקיהם ואז הקב"ה בעצמו ימלוך עליהם ירעם וירביצם, כי עין בעין יראו כל בשר כבוד ה', ויתבטל המלחמה והתחרות ויתקן העולם במלכות שמים לעד (ועי' בכ"ז ברמב"ם פי"א מה' מלכים ובסוף ה"ד), ואולי דוד יהי' נשיא עליהם, וזהו שבס' יחזקאל נקרא המשיח ברוב מקומו' בשם נשיא (וכתיב יחזקאל לד) ואני אהי' להם לאלקי' ועבדי דוד נשיא בתוכם, וכן שם (מ"ד מ"ה מ"ו מ"ח) ואף במקרא של ועבדי דוד מלך עליהם שהבאתי כתיב בתרי' ודוד עבדי נשיא להם לעולם, וקיינו אחרי שיפסקו המלחמות ולא יצטרכו עוד למלכותו יקרא אז רק בשם נשיא וה' בראשם מלך כל הארץ ירעם וירביצם (ואע"פ שבתורה נקרא נשיא גם המלך כמ"ש אשר נשיא יחטא, מ"מ כאן ביחזקאל שכבר נזכר שם מלך יש לדייק כן בשם נשיא, וגם בתורה שנכתב נשיא לענין שעיר, י"ל שבאמת שם אף הנשיא דינו כמלך לענין זה, ולא מיבעי נשיא ושופט בימי השופטים דאין ע"ג גדול ממנו, ודאי דינו כנשיא לזה וכדמוכח מדרבי בהוריות (יא:) דאי לאו דצרתו בבבל הוי לו בשעיר כנשיא, ולא ממעטינן שם כ"א נשיא שבט כנחשון ע"ש) : (סו) שנאמר אני ראשון וכו' • וכתי' ברישי' דקרא כה אמר ה' מלך וגו' ועלי' קאי הראשון ואחרון במלכותו בעולמו ית' : (סז) וכתיב והי' ה' למלך על כל הארץ • ולא לישראל לבד כדכתיב בקרא דאני ראשון כנ"ל • (סח) ותחזור המלוכה ליורשי' • וכל בני תבל יכירו ויאמינו במלכות השמים כמ"ש ונשגב ה' לבדו ביום ההוא :

פרק יב (א) חבה יתירה כו' • על כל שאר הברואים שכתוב בהן ישרצו המים, תוצא הארץ, דהיינו המים והארץ שבכל מקום, אבל כאן באדם דכתיב וייצר ה"א את האדם עפר מן האדמה, דרש ואזיל שהוא ממקום מיוחד קדוש וטהור : (ב) ממקום קדוש וטהור כו' לקחו ממקום בהמ"ק • כבר פי' לעיל פי"א אות ל"ו בס"ד, שמקום טהור נקרא כל א"י, וקדוש הוא מקום בהמ"ק [א], וי"ל דדרש לה מן עפר מן האדמה שהאדמה הוא א"י כולה כמ"ש האדמה אשר נשבעתי וכיו"ב הרבה ומן עפר י"ל דדרש בהמ"ק כמ"ש (במדבר ה) מן העפר אשר יהי' בקרקע המשכן (דהיינו מקום שכינה דמרבינן שילה וב"ע), ובירושלמי דנזיר פ"ז ה"ב וב"ר פי"ד (ע"ש בהגהותי') דרש מן האדמה על מקום המזבח שממקום כפרתו נברא, אבל כאן סתם ואמר ממקום בהמ"ק, וכן לקמן ר"פ ד' בלשון סמוך להר המורי' משם לקחו ולשם כו', וכן בזוהר בכ"מ שהבאתי לעיל פי"א נקט שכל אתר בי מקדשא סתם וע"ע זהר בראשית (לד:) : (ג) ומאיזו מקום לקחו • לעיל פי"א שם פי' דהיינו מקום שיצרו וגבלו שם, אבל העפר לקח מד' רוחות העולם ע"ש : (ד) והכניסו לאפדנו שנא' כו' בג"ע • פי' אפדנו היכלו, והרס"ט בס' האמונות שער ו' פ"ז העתיק הלשון לפלטין שלו לג"ע שנא' כו', וקוראו בלשון זה, ללמד שלא גן בלבדו הי' רק היכל ובו אהלים לבתי דירה לאדם וחוה (וכן לצדיקים כמו שמצאו בו היכלות ובתים באגדות ובזהר), ואע"פ שכתוב ויטע ה"א גן בעדן מקדם (ומשמע דבגן הי' רק נטיעות אלנות כדמפ"ו ויצמח כו', ואפי' נאמר שהעדן הוא היכל ופלטין, הרי אמרו ספ"ה דברכות (לד:) שעדן עצמו לא שלטה בו עין • ואדה"ר בגן הי'), י"ל דלשון נטיעה כולל ג"כ נטיעת אהלים כמ"ש (דניאל יא) ויטע אהלי אפדנו [ב] (וכמ"ש פ"ק דסוטה (י•) מקרא זה לפרש ויטע אשל פונדק) ומפני שעיקרו גן ובו מדבר עיקר ענין הפרשה בעץ החיים ובעץ הדעת טו"ר, לכן תפסו לכתוב בלשון נטיעה : (ה) שיזמור לכרמים כו' • נקט תחלה מלאכה זו שבכרם, שמצינו שכתובה בתורה בלשון עבודה בכרם (דברים כ"ח) כרמים תטע ועבדת (וכאן הנטיעה עצמה מפורש ויטע ה"א גן), דהינו זומר שהוא תולדה לנוטע כדאית' ס"ז דשבת (עג:) : (ו) ולחרוש ולשדד • לישנא דקרא (ישעי' כ"ח) יפתח וישדד אדמתו, ולפי דרכינו לימדנו שפי' יפתח היינו חרישה (וכמ"ש לקמי' הכל היום יחרוש החורש, ויפתח וישדד הוא פי' על יחרוש החורש, והוא הכל מן התמיהה עד הלא אם שוה פני', ושלא כפי' הרד"ק שם) : (ז) או לעמר או לקצור • ורבי' בחיי העתיק לקצור או לעמר, וכ"נ שקצירה קודם לעימור, אבל עיקר הגי' כאן לקצור ולעמר • קשה, שא"כ מאי מסיים ע"ז והלא כל האילנות נצמחין מאליהן, שמ"מ צריך לאסוף הפירות מהן לקצור ולעמר התבואה ולבצור מהאילנות (ואף שי"ל שגם מלאכות אלו אין בהם צורך בג"ע וכענין מ"ש שלהי כתובות (קיא:) לע"ל ירעש לבנון פריו ברוח מנשבת ומשיר סלתה ונוטל פסת יד כו', מ"מ אין נזכר זה כאן כלל), גם באמת מלאכות אלו שהן לצורך עצמו לאכילתו אין שייך כ"כ לקרותן בשם לעבדה ולשמרה, דמשמע לצורך הגן שיתקיים בטובו ויפיו, ע"כ נראה נכון יותר לגרוס לעדור או לקשקש (מו"ק ד:) שהן מלאכות שבאילן כדאי' ריש מ"ק (ג:) בכדי

הגהות

[א] וטהור וקדוש כן הג"ה כמ"ש בזוהר קרח (קטו:) בכן קדוש לוי טהור ע"ש, ושרשן במו"כ קדוש במ"כ כו', ואח"כ חכמה נחת בימינא כו', ומקום בהמ"ק טהור וקדוש, שכלול משניהם, וכמ"ש שנעשה בב' ידים שנאמר מקדש ה' כוננו ידיך :

[ב] ולפמ"ש ס"ח דשבת (עז:) אפדנא אפתחא דין, י"ל שרמזו בלשון אפדנו שקראו לג"ע כאן, ג"כ לזה, וכמ"ש הגר"א בליקוטיו בכ"מ שבג"ע השגחה בדין לדקדק עם הצדיקים אפי' כחוט השערה, וז"ב בב"ר פ' ט"ז ונהר יוצא מעדן ממקום שהדין יוצא לעולם (ועניט בונה דמיגה דינין מתערין) :

(ח) נצמחין מאליהן (ט) שמא תאמר יש מלאכה בגן עדן להשקות את הגן והלא נהר מושך ויוצא מעדן שנאמר (שם) ונהר יוצא מעדן ומהו לעבדה ולשמרה (י) אלא לעסוק בדברי תורה ולשמור את דרך עץ החיים ואין עץ החיים אלא תורה שנאמר (משלי ג יח) עץ חיים היא למחזיקים בה (יא) והיה מטייל בגן עדן כאחד ממלאכי השרת• אמר הקב"ה אני יחיד בעולמי (יב) וזה יחיד בעולמו אני אין פריה ורביה לפני וזה אין פריה ורביה לפניו (יג) לאחר כן יאמרו הבריות (יד) הואיל ואין לפניו פריה ורביה הוא שבראנו (טו) (בראשית ב) לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו (טז) ר' יהודה אומר אל תקרי כנגדו אלא לנגדו אם זכה תהיה לו עזר ואם לאו לנגדו (יז) להלחם• (יח) וכיון ששמעה הארץ הלשון הזה (יט) רעדה ורעשה (כ) אמרה לפני בורא רבון כל העולמים אין בי כח לזון צאנו

בכדי שיגדלו האילנות בטוב, וכמו חרישה שהוא ג"כ לצורך אילנות כדתנן בריש שביעית וכב"מ, וא"כ לא הוזכר כאן רק מלאכות אילנות להצמיחן יפה (ולא שבתבואה), ועי"ז מסיק שפיר והלא כל האילנות נצמחין מאליהן [ג]: (ח) נצמחין מאליהן• פי' לבד מ"ש ויטע ה' גן בעדן, הרי חזר וכתב ויצמח וגו', לומר שנתן בהם כח הצמיחה לעולם (וז"ש כאן נצמחין לשון הווה ולא צמחו לשון עבר), וכמ"ש הרמב"ן בפי' (וז"ש בב"ר ר"פ י"ג הכא את אמר וכל שיח וגו' והכא את אמר ויצמח וגו', ומשני כאן לג"ע כאן לישובו של עולם, ור"ל שלג"ע עצמו לא הי' צריך לאדם לעבוד את האדמה ולהשקותו וכדהכא): (ט) שמא כו' להשקותו כו'• ונפרש ונהר יוצא מעדן להשקות וגו', היינו בידי אדם, וע"ז קאי לעבדה (ואולי ז"ש בב"ר פט"ז ד' ראשי נהרות הי' פותק במגריפה א'), לז"א והלא מושך ויוצא, שפי' יוצא הוא מושך והולך מעצמו להשקות כל אילני הגן (ולשון מושך הוא כהא דתנן פ"ק דמ"ק מושכין המים מאילן לאילן), וא"כ אף לדלות מהנהר ולהשקותו לא הי' צריך: (י) אלא לעסוק בד"ת ולשמור את דרך עץ החיים• היינו לקיים מצותיו שלא לעבור עליהן וכ"ה בת"י למיהוי פלח באורייתא ולמינטר פקודהא [ד] ובספרי עקב פסקא מ"א לעבדה זו ת"ת ולשמרה אלו מצות, ונקט כאן לשון מקרא לשמור את דרך עץ החיים הכתוב אח"כ כשנתגרש האדם, דמפרש שם ג"כ לשמור דרך עץ החיים מצותי' של תורה שיתקיימו (ולהט החרב היינו גיהנם לענוש העובר עליהן כמו שדרשו במדרשות): (יא) ומי' מטייל בג"ע כא' ממלה"ש• לשון מטייל הוא לפרש ויניחהו בג"ע שהוא לשון מנוחה ונחת רוח לטייל שם (ולא לעבוד שום עבודות שם כדלעיל), ולשון כמלה"ש היינו בדדרש ר' פפיים בב"ר פכ"א ובשה"ר פ"א פי"א (מסמי' דר"ע) הן האדם היה כאחד ממנו כמלה"ש: (יב) וזה יחיד בעולמו• כצ"ל (וכד"פ כתוב בעולמי וט"ס הוא): (יג) לאח"כ יאמרו הבריות כו'• כמו שטעו כבר והיו סבורין שהוא בוראן אלא שהוא א"ל אני ואתם נלך וכו' למי שבראנו כדלעיל פי"א, אבל דורות בריות של אח"כ שלא ידעו מזה יטעו ויאמרו כן, ובריות אלו הן אותן שהי' לבן נפש משכלת, כמו צבא השמים (אשר האדם במעלתו הי' גדול מהם), ואולי קודם החטא אף בבע"ח היה דעת קצת יתירה וכמו הנחש שהי' ערום והי' מדבר כדלקמן סי"ג אות כ': (יד) הואיל ואין לפניו פו"ר כו'• כמ"ש בב"ר פי"ב כל שאין לו תולדות אינו מת ולא בלה וכורא ואינו נברא ע"ש: (טו) לא טוב היות האדם לבדו• מתה דלא כתיב לא טוב לאדם להיות לבדו דרש לי' דהאי לא טוב פי' לא טוב לאחרים דהיינו שאר הבריות, וכן סיפא אעשה לו עזר כנגדו יתפרש כן, שבשבילו שצריך לעזר יבינו בריעת כחו ולא יטעו בו: (טז) רי"א אל תקרא כו' לנגדו כו' להלחם• בב"ר וכש"ס וכן בתיקוני זהר (לדי) דרשוהו בלא אל תקרא זכה עזר לא זכה כנגדו, אבל הפר"א נראה סובר דפשטי' דקרא עזר כנגדו שניהן לטובה, שזהו ענין עיקר בעזר שתלא לו האדם בהוה יותר מבשאר מינים, שבהן אין הנקבה עומדת לנגד הזכר תמיד כמוכנת לתשמעתו ולשרתו, ואף אותן הבע"ח שמזדווגים בכן זוגם דוקא כיונים וכיו"ב, בכ"ז אין מצוין יחד תמיד להשתתף יחד במזונתם לעזור א' לחברותה כאדם ועזרו, ולכן לא נתקררה דעת אדה"ר בהסתכלות במיני זוגו' שנבראו לבפ"ח (לענין שיבחר לו בריאת זוג כיו"ב) עד שנבראת חוה והביאה והעמידה כנגדו, להיותה תמיד אצלו ובעניניו ובצרכיו (ומפאת שנבראת מא' מאבריו הרי היא בטלה לשמשו כמו א' מאיברי הגוף לשמש לגוף, (וכמ"ש זה רבי' בחיי בשם רבו הרשב"א ז"ל בקצרה וכן הגר"א בפי' באגדות ברכות פ"ד הפסט פ' הרואה), וא"כ במלת כנגדו אדרבא הוא כל מכוון בעזר שמצא בה שתהי' תמיד כנגדו [ה], ולכן הוצרך לדרוש ר"י כאן זה אל תקרא כנגדו אלא לנגדו למלחמה נגד דעתו ועניניו (וזה עצמו נהפך לו לרעה מתב שהיא כנגדו תמיד שע"י כן כשלא זכה מתנגדת לו תמיד בפניינו, והיא כדלף טורד במדיני' עמו): (יז) להלחם עמו• כדריב"ק להלן שהם נעשין אש ואש ובחומם כן יכעיסו ויריבו זע"ז תמיד (וג"ז לטובתו כמ"ש בפ"ד דעירובין שאינו רואה פני גיהנם, שאש דידה אוכלתו בעוה"ז, מיהו אפשר התם אפי' בזכה ויש לו אשה רעה לפעמים להצילו מגיהנם וכאיתתי' דר"ח ודרב, מי' בב"ר פנ"ד א' ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו זו האשה): (יח) כיון ששמעה הארץ כלשון הזה• נראה דאקרא פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה קאי (שזה נא' מיד כשנבראה חוה וכמו שית"ל בפרקין בס"ד שזה בענין ברכת חתנים), ולזה הוא דנקט להלן לשון צאנו של אדם, דעל מלאו את הארץ קאי וכלשון הכ' (יחזקאל ל"ו) מלאות צאן אדם, ומלשון זה הוא שרעדה ורעשה, שנא' לו למלאות הארץ ולכובשה כולה בחזקה ובממשלה, שהאדם יפתח וישדד האדמה ויחפור בה למיני הצטרכות שונות, ולכן נתייראה הארץ שלא תוכל לזון להספיק כל צרכי תאווי מין האדם כי רבים הם (משא"כ מיני הבע"ח אף שהן בכללן מרובים יותר על מין האדם, לא נתייראה מהן, כי אין בהן דעת לשלוט בארץ כרצונם, רק אשר תוצא הארץ לפניהם, בזה הן ניזונין בעל כרחם): (יט) רעדה ורעשה• אפשר יצא הלשון הזה ממ"ש בעת הרעב שהי' בימי יואל (יואל ב) אל תיראי אדמה וגו', הרי שהאדמה מתייראת כשאין בה כח לזון את האדם (והיראה היא מצויירת בארץ ע"י רעד ורעש ארץ בכ"מ, וכן תולדות היראה אף באדם וכד"א (תהלים נה) יראה ורעד יבא בי): (כ) אמרה לפני בוראה כו' א"ל הקב"ה כו'• אולי עיקר הענין נסמך ממה שחזר וכתוב מאמר בהנה נתתי לכם את כל עשב כו', ולא כללו יחד עם מאמר הראשון דפרו ורבו כו' (ופשוטו י"ל משום דבזה דהנה נתתי נאמר לחי' ובהמה ג"כ, והראשונה לאדם לבדו, לכן נחלקה במאמר בפ"ע), גם לשון הנה נתתי וגו' מתלת הנה משמע שהוא תורת כענין תשובה על איזו דבר הקודם בענין זה, לכן נדרש שהי' בין אמירה ראשונה

הגהות

[ג] ובאמת לא נזכר במקרא בג"ע רק אלנות ויצמח כו' כל עץ כו' וכן מבואר בדברי הרמב"ן ע"ש, וכ"ת ממ"ש בספרי עקב פסקא ל"ה ומייתי לה בב"ר פט"ו כגן ה' לאלנות כארץ מצרים לזרעים, דמשמע דלזרעים א"א לדמות לגן, דליכא שם זרעים כלל, (והרמב"ן פי' לפשוטו לעבדה ולשמרה, שיזרע האדם לעצמו שם זרעים וירקות לצרכו), ומ"ש בפ"ט דב"מ (קיד:) ברבה בר אבוה (בג"ע) טרפי פי' עלין של אלנות שכן הוא לשון טרפי בכ"מ, וכ"מ בקנה הגדול (ספי) הגי' בבדיא בהא דרבה בר אבהו טרפי דאלנא, וע"ש מה שפי' ע"פ גי' זו, וכן ההיא דפ"ה דנ"ב (פדי) וורדי דג"ע הנה וורדין ג"כ מין אילן כמ"ש בא"ח סי' רי"ו ס"ג שמברכין עליהם בורא עצי בשמים (ועי' תשובת מהרי"ט ח"ד סל"ד לענין ערלה), ולמ"ד פ"ו דברכות (מ) אילן שאכל אדם הראשון חטה הי', הא מפרשינן שם דס"ל חטה מין אילן הא, ובב"ר פט"ו אמרי' תתמרות היו כארזי לבנון, אבל בזהר הזכירו עשבי ובוסמי בג"ע, ובב"ר פ"כ כתיב הייתי נוטל עשבים מתוך ג"ע כו', וע"ל פ"ה והוציא ממנה נטעין כו' ומש"ש בס"ד):

[ד] ובזהר בראשית (כז) ובת"ז (נא) וכן במדרשות אמרו לעבדה במ"ע ולשמרה במל"ת, וכאן שאינו מפרש כן, אולי י"ל משום דז' מצות ב"נ שנצטווה בהן אדה"ר אין בהם עשה וכמ"ש פ"ז דסנהדרין (עו:) ועי' במל"מ פ"י מה' מלכים בזה:

[ה] ולכן שיחתן של בני א"י תורה היא שמצינו בויק"ר פכ"ה שהאשה קראה לבעלה בשם בר קבלי, פי' העומד לנגדי, שהוא זה בלשון על שם עיקר הכוונה של ענין העזר אשה לאיש כמ"ש, וג"ל שבזה יתפרש ג"כ מ"ש ברבקה (בראשית כ"ד) אותה הוכחת לעבדך ליצחק, אשר הוכיח ה' לבן אדוני, שהוא מענין נוכח שהיא משתתפת בהוראתה עם כנגד, ור"ל להיותה נגבת לנגדו לעזר, ואח"ז הגיע לידי ס' הערוך הפרחון לר"ש פרחון ז"ל ומצאתי שפי' כן בערך יכח ע"ש, והיינו דמיבעיא לן בקדושין פ"ג (וי) נגדתי מהו שנגדתי לבדו י"ל שהוא מורס על קדושין כמ"ש כאן בס"ד:

(כא) צאנו של אדם • אמר לה הקב"ה אני ואת גוון צאנו של אדם. וחצו שניהם (כב) הלילה להקב"ה והיום לארץ מה עשה הקב"ה (כג) ברא ,שינת חיים (כד) ואדם שוכב וישן (כה) והוא מזונו (כו) ורפואתו (כז) וחיים לו (כח) ומנוחה לו שנאמר (איוב ג יג) ישנתי אז ינוח לי • (כט) והקב"ה סומך את הארץ ומשקה אותה (ל) והיא נותנת פירותיה ומזון לכל הבריות אבל מזונותיו של אדם (בראשית ג) בעצבון תאכלנה כל ימי חייך (לא) וחס הקב"ה עליו שלא להכאיבו והפיל עליו (לב) שנת הרדמה וישן לו (לג) ולקח עצם מעצמותיו ובשר מלבו (לד) ועשאה עזר (לה) והעמידה כנגדו

הקיץ

ראשונה דפו"ר לאמירה שניה דהנה נתתי כו' מאמר הארץ לפני ה' (ואולי נרמז בסמיכות מלות על הארץ ויאמר אלקים הנה נתתי, לדרוש שהמאמר הזה ישוב על הארץ ודברי') כששמעה פו"ר ומלאו כו', שנתייראה שלא יהי' בה יכולת לזון מלוא נאן האדם, ועי"ז בא המאמר אלי' שאל תיראי כי הנה נתתי וגו' יהי' לאכלה, וסיום זה לכם יהי' לאכלה, הוא כענין הבטחה שיהי' הדבר כן שיספיק לאדם די צרכו לאכילה ושארי צרכיו (כי לשון יהי' לכם פירושו לכל צרכיכם, וכ"כ בת"י בפסוק זה לבנינא ולאספוקא, אבל בבע"ח נא' רק לשון לאכלה בלבד), וכמ"ש הרמב"ן שלשון ויהי כן הוא קיום היות הדבר כן לדורות ע"ש, כי יתפרש כאן לשון יהי' לכם לאכלה, הבטחה על קיום הדבר: (כא) צאנו של אדם • כלומר ריבוי מין האדם וכמש"ל דעל לשון ומלאו את הארץ נקט נאן אדם כלשון המקרא ביחזקאל, גם על ענין ריבוי האדם נאמר (יחזקאל שם) ארבה אותם כצאן אדם (ומשום שמדבר במזון האדם מצמחי הארץ תפס לו בלשון צאן ברועה מאשר תצמיח האדמה): (כב) הלילה להקב"ה והיום לארץ • יש לסמוך זה קצת ממ"ש (תהלים מ"ב) יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי תפלה לאל חיי, כי ביום יצוה ה' חסדו את כל בשר, שתוציא הארץ לחם למזונם (והוא ע"י הגשמים כמ"ש להלן והקב"ה סומך את הארץ ומשקה אותה והיא נותנת פירותי' ומזון כו', ועי"ז רמז לשון יצוה ה' חסדו, כי הגשמים אף שיורדין בגבורה הן עמהן טפות החסד וכמ"ש (איוב לז) אם לחסד ימציאהו, ועליהן נאמר לשון יצוה כד"א (שם) אשר יצום על פני תבל ארצה), ובלילה שירה עמי שהנשמה עולה למעלה ושואבת לו חיים, כמ"ש להלן אי"ה, וז"ש תפלה לאל חיי כי אז החיים הן רק על מוצא פי ה' ולא על לחם הארץ. ולכן אמר שראוי להתפלל לאל על מציאת החיים הזה [ו]: (כג) ברא שינת חיים • לאפוקי משינת תרדמה האמורה בענין שהיא שינה עמוקה של דורמיטא קרובה יותר למיתה וכמש"ל אות ל"ב בס"ד, לזה ביאר ששינה זו שנקבעה לו לאדם היא להוסיף לו חיים ובריאות וגם היא נתחדשה בטבע בעת שעלה ברצונו ית' לזווג לו האשה שיפרה וירבה (וכמש"ל אות ל"ב שז"ש אחר התרדמה ויישן), ועיקר הענין כי השינה עיקרה מאלנא דטו"ר שממנה שורש האשה (ולכן אמרו שהיא אחד מס' במיתה כי רגלי' יורדות מות, ולכן אמרו ביומא (עח:) האי מאן דבעי למטעם טעמא דמותא לסיים מסאני ולגני, כי המנעלים האוחזים ברגלים הם הדבקים ככר בירידה בס"ט דמותא (רמז לדבר מנעל בגי' קן, שהוא קן וסוף הקדושה) וז"ש פ' הרואה (נז:) כל דהיהב מיתא כו' בר ממסאני וסנדלא): (כד) ואדם שוכב וישן • ר"ל נתחדשה הטבע כשישכב תבא לו השינה, גם הכוונה ששוכב ונח ואין עושה כלום ובכ"ז היא מזונו כו': (כה) והוא מזונו • שבשינה גוף האדם ניזון בלא אכילה ואין מרגיש חלישות ורעבון מהעדר המאכל בזמן השינה (ואף חוני המעגל שישן ע' שנה לא הרגיש חלישות ואפיסת הכחות מהעדר המאכל כל הזמן הרב הזה, וכבר נתעוררו חכמי הטבע בזמנינו זה לעמוד על החקירה הזאת ג"כ): (כו) ורפואתו • כמ"ש פ' הרואה (נז:) ובב"ר פ"כ שהוא סי' יפה לחולה (וגם ביארו הרופאים בספריהם שרפואת הפצעים ומכות, דבר ניכר לעין, שבין לילה הם מתרפאים הרבה יותר מכפי ערך היום): (כז) וחיים לו • הן חיי הנפש, וכמ"ש בב"ר ס"פ י"ד שבשעה שאדם ישן הנשמה שואבת לו חיים מלמעלה: (כח) ומנוחה לו • לכן מתחדש כח חיי בריאות הגוף אחר השינה וכמ"ש חדשים לבקרים כמ"ש בשוח"ט מז' כ"ה שבא מפקידים בידו של הקב"ה רוחם כל לילה כאלו הם בלוים ושחקים והקב"ה מחזירם חדשים כו' הפועל הזה עושה מלאכה כל היום ונפשו יגעה עליו כו' ולשחרית חוזרת בגופו ברי' חדשה (ולזה המדרש רמזו התוס' פ"ק דברכות (יב:) ד"ה אמת כו')[ו]: (כט) והקב"ה סומך את הארץ כו' • לומר אף ביום שהארץ מוציאה בטבעה מזון לאדם וכל הבריות, אינו אלא בסמיכה מן ה' בהשגחה פרטיות ע"י הגשמים (שהן שקולים כתח"ה בזה, שבהן ניכרת ההשגחה פרטיות וכמש"ל ספ"ה בס"ד בשם הגר"א ז"ל), ולשון סומך דקאמר, אולי ירמוז לדרוש מ"ש (תהלים ג) אני שכבתי ואישנה הקיצותי כי ה' יסמכני, שר"ל לא לבד בשעה ששכבתי שנתן לי ה' טבע השינה של חיים אלא אף כשהקיצותי ה' הוא שסומכני ונותן בארץ ובאדם כח להמציא מזונותיו לחיי' וכד"א (בראשית כז) ודגן ותירוש סמכתיו: (ל) נותנת פירותי' מזון לכל הבריות אבל כו' של אדם בעצבון כו' • ר"ל לכל הבריות מזונותיהם מוכנים להם שלא בצער רק האדם בחטאו בעצבון יאכלנה וכמ"ש שלהי קדושין והן מתפרנסין שלא בצער ומה אנו שלא נבראנו אלא לשמשני כו' אלא שהרעותי מעשי וקפחתי פרנסתי, וגם שמזה ראי' שלע"ל יתוקן העולם יחזרו ויתפרנסו שלא מצער וכמ"ש פ"ב דשבת (ל:) שתוציא גלוסקאות וכלי מילת: (לא) וחס עליו כו' להכאיבו כו' תרדמה • שהיא שינה עמוקה מבטלת ההרגשות וכמ"ש בב"ר שינת מרדיטא וכמ"ש בהגהותיי שם ע"ש, ובזה לא ירגיש גם הכאב וכ"כ הרמב"ן (ובכה עושים הרופאים גם עתה כשחותכים מבשר ואברי האדם לרפואה, משקין לו סם המפיל שינת תרדמה), ובפ"ד דסנהדרין (לט•) ובב"ר אמרו טעם אחר דאי הוי שקיל לה בהדיא הוי מאיסא לי', ואפשר טעם זה לא יתיישב כ"א למ"ד זנב, אבל למ"ד פרצוף ונסרן הקב"ה א"כ במאי תמאס לי' טפי כ"כ עתה: (לב) שנת תרדמה וישן לו • נראה שמפרש מ"ש ויפל ה"א תרדמה על האדם ויישן • דהאי ויישן היא שינה ממש שינת חיים שנתחדשה לו אז (והיא היתה צריכה לו אחרי לקיחת הצלע וסגירת הבשר בכדי שהשינה שהיא שינת חיים תחזקהו ותרפאהו וכמש"ל אות כ"ו, אלא שנכתבה כאן סמוך להפלת התרדמה שהפלה חוזר גם עלי', שאז היא שנקבע לו השינה וכמש"ל אות כ"ג): (לג) ולקח עצם מעצמותיו ובשר מלבו • מת"ש זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי, מבואר שהצלע שלקח ממנו הי' בשר ועצמות, ועי' בת"י תס"ה (נט:) מסטרא דעצם כו' מסטרא דבשרא כו', ושם תנ"ה (נה•) אמרו איהי בת מלך כו' איהי אמה כו', ופי' הגר"א בפירושו שם שהן עצם ובשר ועל הבשר אמר שם ויסגור בשר על לבא (שהיא לב בשר בת מלך ע"ש), וז"ש כאן בשר מלבו, ובת"י כתוב שהצלע היתה עילעא תליסרית, ובלק"ת כתוב צלע שזית (ואפשר יש לכוין דבריהם יחד, כשנחשב י"ח חוליות עם החוליות קטנות, וחושב הת"י מלמטה למעלה החוליא הי"ג והיא הששית מלמעלה למטה להלק"ת), ועכ"פ אינו מכוין נגד בשר הלב דכאן, שבדופן חמישית אמרו ס"פ דסנהדרין (מט•) שמרה וכבד תלויין בה, ועי' פ"ד דתמיד, וא"כ הלב שהוא למעלה מהכבד ומרה הוא למעלה מדופן חמישית ועיקר הענין דכאן שאמר מבשר הלב שהיא בת מלך כמש"ל בהת"ז, היינו קומת המ"ל מגיע עד חזה דז"א כמ"ש באד"ר (קמא•) והוא כמ"ד פרצוף (והת"י אס י"ג מלמעלה למטה קאמר יבואו דבריו כמ"ד זנב שהוא לסוף הגוף): (לד) ועשאה עזר • בא לפרש מ"ש כאן ויבן ה"א את הצלע וגו' לאשה, נכתב לאשה, ע"ש שקראה אדה"ר אח"כ לזאת יקרא אשה (ויתפרש לפמש"ל שנבנית שיהא בה אש ה' שתהא ראוי' לאשה אח"כ), אבל עדיין שמה העיקרי רק עזר: (לה) והעמידה כנגדו • כנגדו בסמוך לו ממש, וז"ש ויביאה אל האדם (ותחלה בבעלי החיים כתיב ויבא אל האדם, ולא כתיב ויביאם לרמוז שהבאתם היתה

הגהות

[ו] ובזה שבלילה א"צ האדם (ע"פ טבע השינה שניתן בו בלילה כדלקמן), למזון מן הארץ, ניתן זמן מנוחה לארץ להכין לחמה לאדם על יום שלמחר וכמ"ש ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה (שכתוב בשבח אשת חיל שהיא שורש הארץ העליונה), ובלילה הוא עיקר זמן הצמיחה וכמ"ש הגר"א בביאור זהר שלח לך הנדפס (קנו:) בליקוט ד"ה ד' פתים כו', וכן הסכימו הטבעיים לזה (וז"ש לפי' פי"א בהררי אלף שבלילה הן נצמחין כמש"ש בס"ד), ורמיזא נמי במקרא זה דלכם יהי' לאכלה (שכתבתי לעיל אות כ' שהוא ההבטחה שיספיק לאדם) ר"ת ליל, לומר שע"י הלילה היא ההבטחה:

[ז] ומזה יתבאר מה שטבע השינה בלילה לא נקבע כ"א למין האדם, אבל בע"ח אדרבא רובם נא' עליהם (תהלים קד) תשת חשך ויהי לילה בו תרמוש כל חיתו יער הכפירים שואגים לטרף וגו', ובפ' חלק (קח:) אמרו ברי' שדרכה לאכול בלילה כו' ורק באדם הוא שנקבע כן שיומם לא ישקוט ובלילה ינוח לו, בכדי לשאוב לו תוספת כח בלילה כבהמה:

(לו) הקיץ משנתו וראה אותה שהיא עומדת לנגדו. (לז) מיד חבקה ונשקה (לח) ואמר ברוכה את לה' עצמך מעצמי ולך ראוי לקראות אשה שנאמר (בראשית ב) עצם מעצמי ובשר מבשרי. (לט) עד שהיה לבדו נקרא שמו אדם ר' יהושע בן קרחה אומר (מ) על שם בשר ודם (מא) נקרא שמו אדם ומשבנה לו עזר אשה נקרא שמו איש והיא אשה. מה עשה הקב"ה נתן (מב) שמו ביניהם י"ה (מג) אם הולכים בדרכי ושומרים מצותי הרי שמי נתון ביניהם (מד) ומציל אותן מכל צרה ואם לאו הריני (מה) נוטל את שמי מביניהם והן נעשים אש ואש (מו) והאש אוכלת אש שנאמר (איוב לא יב) כי אש היא עד

היתה מרחוק שראה כמ"ש לראות מה יקרא לו, אבל כאן נא' ויביאה, הבאה ודאית, ואליו בסמוך לו): (לו) הקיץ משנתו וראה אותה שהיא כו'. לא נזכר בתורה היקיצה משנתו, ואפשר ר"ל כאן, שזה שהעמידה כנגדו בסמוך בקירוב בשר, היתה סבת היקיצה שהרגיש בה (ששנתו באה תחלה בתרדמה שהיא בהלטננות האברים, ובהבאתה אליו היתה לו סוכנת, והקיץ מתרדמתו ומשנתו, וכמו בבועז ויחרד האיש וגו' והנה אשה שוכבת מרגלותיו, ע"ש בז"ח), ויתפרש לפ"ז מ"ש בב"ר זאת הפעם שהיתה מפעמתני כל כו', ר"ל. מנערת אותי משנתי (ועי' רפ"ה דעירובין (נג:) עלך בנערה כו' עירנית כו' א"ל אשה): (לז) מיד חבקה ונשקה. לומר שאותה שעה הוא שנקבע בטבע האדם להיות הראיו' מעוררת התאוה, וכמ"ש בב"ר פכ"ג ופסיקתא דפ' החודש וידע האדם עוד שנתוסף לו תאוה לשעבר אם לא הי' רואה כו', והתחיל זה כשראה עומדת לנגדו וכמ"ש הסבי עיניך מנגדי שהם הרהיבוני, ועי' זהר בראשית (מט:) הא בסימו דמילין כו' (וי"ל עוד שיצא להם לדרוש החיבוק ונשוק, לומר שמזה הוא שהרגיש שהיא עצם מעצמיו ובשר מבשרו, שהרגיש במישוש כטבע עצמותיו, ומהנשוק הרגיש הבשר ממשיכת הבלה, שהיא דומה לטבעו ומשונה מכל בעה"ח): (לח) ואמר ברוכה את לה'. בלשון יצא ממ"ש בועז לרות (רות ג) כשאמרה לו ופרשת כנפיך על אמתך והשיב לה ברוכה את לה' (וענין בועז ורות הוא כענין אדם וחוה, שכולן רומזין בשרשן לזווג זו"ן, ועבז"ח רות שם), ואולי י"ל כאן שברכה זו רמז לברכת אירוסין [ח], ולקמן ס"פ אמר שברכת נשואין בירך הקב"ה כשהכניסה לחופה (ואפשר רמז לדבר לפ"מ שרמז הרמב"ן בפי' התורה במלת זאת שהוא מענין זאת הברכה, ועי' בת"ז (קלא:) דעצם מעצמי ובשר מבשרי הן ברכה וקדושה, ויחוד הוא גידין ע"ש): (לט) עד שהי' לבדו נקרא שמו אדם. בפ"ו דיבמות (סג:) אמרי' השרוי בלא אשה אינו נקרא אדם שנאמר זכר ונקבה בראם ויקרא שמם אדם ביום הבראם, מי' הא מ' דאתי' כמ"ד פרצוף שא"כ בעת הבריאה שניהם יחד הוא שנקראו אדם, אבל למ"ד זנב, א"כ בשעת הבריאה לא היו שנים ואעפ"כ נקרא אדם וכדהכא: (מ) על שם בו"ד נקרא שמו אדם. בפ"ק דסוטה (ה:) אמרי' אדם "אפר "דם "מרה, וכאן דקאמר ע"ש ב"ו. הנה כדם ודאי מרומז בשם אדם (ואף הא" בנוסף י"ל שבלשון ירושלמי כתוב תמיד אדם על הדם), ועל הבשר אולי ר"ל שר"ל שמראה הבשר הוא אדום, וזהו אדם בתוספת א' לשון מראה אדום, ובערוך ערך אדם הביא לשון הפר"א אדם ע"ש אדמה שלוקח ממנה, אבל במהמ"א ס"ס קע"ה הביא לשון הפר"א כנוסחא שלנו: (מא) נקרא שמו איש והיא אשה, בערוך ערך אש השלישי, העתיק הלשון, והעזר שלוקח ממנו אשה: (מב) שמו ביניהם ואמר אם הולכים כו'. כ"ה בערוך שם וכצ"ל: (מג) אם הולכים בדרכי ושומרין מצותי. בפ"ב דסוטה (יז:) דרש לה ר"ע זכו שכינה ביניהם כו', ולשון הולכין בדרכי ושומרין מצותי דכאן, מסתברא דהיינו קיום מ"ע, ושמירת מל"ת, שהן ו"ה של השם. וכשמקיימין אותן אז שורין ביניהם גם י"ק וכמ"ש ברע"מ פקודא דפו"ר הנדפס בהשמטות זהר ח"א (טו:) בגין דאב תמן י' אם תמן ה' בן תמן ו' בת תמן ה' ואב ואם דל"ל בן ובת גם י"ק (כן הגיה הגר"א בפי' הרע"מ כ"י, וכ"מ ברע"מ נו (לד:) ע"ש) לא שרי' עלי'): (מד) ומציל אותן מכל צרה. בתהמ"א הגי' מכל צרה וצוקה. ויבא על נכון למש"ל פ' מ' בס"ד שצרה וצוקה הן זו"ן דס"א ע"ש שלכן תרין אשין דקדושה מצילין מהן: (מה) נוטל שמי מביניהן והן נעשין אש ואש והאש אוכלת אש שנא' כי אש היא עד אבדון תאכל. הענין כמש"ל שמיד שנבנית הנו"ק והעמידה לנגדו נתעוררה האהבה ביניהן, שעיקר שרשה תחלה מצד הגבורו' כמ"ש שמאלו תחת לראשי ואח"כ ימינו תחבקני (ורמיזא באורייתא כמ"ש בזוהר חיי שרה (קלג:) גבי יצחק ויאהבה ע"ש), וגבורו' אלו הן אש דידיה ודידה, ודידה עדיפא כדאמ"י' בסוטה שם, דלא מצרפין אותיות אש שבה אין מופסקין זה מזה, שעיקר בנינה מהגבורות, ואלו דידיה מצרפן שהיו"ד של שם מפסיק באמצע אותיות אש למזגן ולמתקן קצת, וכיון שהתעוררות מצד הגבורו' לכן אוחזין בהן בקל הס"א (וכי"ב כתב הגר"א בפי' היכלות כ"י היכל רביעי דפקודי (רנב:) בענין עונג האכילה, שמפני שהשולחן בצפון, לכן צריך זהירות גדולה שלא יתעורר ע"ש באריכה), והיא האש שנא' בה אש היא עד אבדון תאכל, ובסוטה אמרו אש אוכלתן (וכאן אמרו אש אוכלת אש, ר"ל אש דידה דתקיפא אוכלת אש שלו דניחא וכמש"ל אי"ה) [ט], רק אם זכו שכינה ביניהם, היינו אם זכו לשמור דרכי ה' ומצותיו, ואין אשות אלו נדלקין בהם כ"א לקיום מצות ה' שעיקרן בשלהבוי' דרחימו ודחילו ששרשן בי"ק, אז רשפיה רשפי אש שלהבת י"ק (וה"א של רשפיה והיו"ד של רשפי הן הן י"ק של השני אשות שמתוספין ברשפי אהבה וקנאה של האיש ואשה) וכמ"ש בלק"ת פ' וירא בדרוש פמון ומואב ובכוונת רחיצת חמין בע"ש בפע"ח, שהיא שלהבת של או"א י"ק, והוא שאמרו בזוהר ויקהל (רג:) דשלהובא דא שא דמסטר ימינא בטש במדורא דאשא דס"א כדמטי זימנא דע"ש דדליג ובעי לסליק גו גוונין, והוא כנוגה (שענינה בחי' המתוצעת והמחברת בין קדושת הרוחניות להתחלת החיצוניות ושורש ההנאות הגשמי' וכשמכוונין ההנאה לשם מצוה אז נכללת בקדושה ונפרדת מאחיזת החיצוניות שלמטה הימנה, ולפעמים להיפוך ח"ו), וכמו שהשלהובא דאשא בע"ש בטש במדורא ומעייל לי' לנוקבא דתהו"ר כמבואר בזהר שם, כן שלהבת י"ק דאיש ואשה מכפיי' להון בשכינן דנור דקדושה לאש הגבורה והב אחז בהן למטה מהנוגה' התאוות ומצילם מכל צרה שאין מזיק להן[י], ועי' ענין ב' אשות אלו וי"ק שביניהן בת"ז תכ"ב (סו:) וכד מטא זימנא לנקבא מעמלק שלהובין כו' מהאי י"ק כד"א רשפי' כו' מאיש ואשה דתמן כו', ועוד שם תי' י"ט (לח:) ומאן נינהו אשישות כו' דאינון איש ואשה, ובתיקונים אחרונים (קמב:) ע"ש בביאור הגר"א בכל המקומות, ובתמ"ז (כז:) ותס"ו (נח:), ומן שם י"ק דשריא ביניהם בקדושת הזווג שלשם מצוה ברחימו ודחילו זוכין להמשיך להבנים סהדותא דאו"א משם י"ק שהוא שבטי י"ק עדות לישראל, והוא ברית אש שאמרו בת"ז תכ"ג (סז:) שעי"ז הברית כרותה בין איש לאשה: (מו) והאש אוכלת אש כו' עד אבדון תאכל. היא אש לזימה (דעלי' קאי קרא), והיא אש זרה דנוק' אשה זרה, וכמו בקדושה אמרו פ"ק דיומא (כא:) אש אוכלת אש דשכינתא (ועי' רע"מ ר"ס נו) כן כאן

הגהות

[ח] ואף לפמ"ש הרמב"ם בתשובה (שהובא בראש ספר מעש' רוקח על הרמב"ם) שלא יברך החתן לעצמו ברכת ז' ברכות, נראה דהיינו דוקא אלו שהן ברכה לחתן וכלה, ואין ראוי שיברך א"ע, אבל ברכת אירוסין שאינה אלא במקום ברכה על הקדושין האמורה בירושלמי פ' הרואה וכמ"ש הריטב"א פ"ק דכתובות, א"כ הרי היא כברכת המצות ויכול החתן לברכה, ואדרבא מקום לומר שטוב יותר שיברך בעצמו:

[ט] ואכילה זו כפשוטה י"ל שהיא מהנפש עד הבשר שלבד שאוכלת ומכבה אור הנפש דקדושה הנה אוכלת בשר כמשמעו ג"כ, וכמ"ש בפ' הרואה (נח:) ת"ה מכחיש כחיש, וכמ"ש הרמב"ם הביאו בא"ח סי' ר"מ שהאלאים רבים באים ע"ז ע"ש, והוא ע"י אש התאוה שמיבשת בחומה ליחות הגוף, וכענין הכעס שאמרו ספ"ק דקדושין (מא.) רגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותו, ופרש"י כחש בשרו, ור"ל כמ"ש הסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך, שע"י אש הכעס הבשר מכחיש וזהו לשון רעה מבשרך כמו רעות ורקות בשר:

[י] ולכן מקידש ג"כ הזווג ליל שבת בעתו, לפי שאז אין שליטה לנוגה להתאחז בתענוגים, וכמו באכילת עונג שבת שאמרו בהיכלות דפקודי (רנ"ב:) שבהיכל ד' באמצעיתו מקום עונג שבת להכניע כח שכנגדו בהיכל ד' דס"א שם (רסה:) שבאמצעותו מקום למבטלי עונג שבת ושמו נגע, ומבואר שם בביאור הגר"א שבשבת שמתגלה אור אימא (ה' דו"ק הכולל שניהם) אין לו שליטה, ואדרבא מעונג שבת מהפך תשובה לנהורא ע"ש (וז"ש בזהר יתרו (פח:) פרש חגיכם ולא פרש שבתכם), כ"כ ענין התענוג דת"ה שהוא מעונג שבת כמ"ש הרמב"ם, הנה אז הוא בטוח ביותר מאחיזת אשין נוכראין, כי שלהובא דאשא דע"ש אכפיא לון ואעיל לון לנוקבתהו"ר

עד אבדון האכל . (מז) עשר חופות עשה הקב"ה לאדם הראשון בגן עדן (מח) וכלן של אבנים טובות (מט) ומרגליות (נ) ושל זהב . והלא (נא) לכל חתן אין עושין לו אלא חופה אחת (נב) ולמלך אין עושין אלא ג' חופות ולחלוק כבוד לאדם הראשון עשה הקב"ה עשר חופות בגן עדן שנאמר (יחזקאל כח יג) בגן עדן אלהים היית כל אבן יקרה וגו'. הרי אלו עשר חופות (נג) והיו המלאכים מתופפים בתופים ומרקדים בנקבות שנאמר (שם) מלאכת תופיך ונקביך בך . (נד) ביום שנברא אדם הראשון שנאמר (שם) ביום הבראך כוננו . אמר הקב"ה למלאכי השרת בואו (נה) ונגמול חסד לאדם הראשון ולעזרו שעל מדת גמילות חסדים העולם עומד . אמר הקב"ה חביבה גמילות חסדים (נו) מזבחים ועולות שישראל עתידים להקריב לפני על גבי המזבח שנאמר (הושע ו) כי חסד חפצתי ולא זבח . (נז) והיו מלאכי השרת כמו (נח) שושבינים המשמרים את החופות שנאמר (תהלים צא) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך . ואין דרכיך (נט) אלא דרך חתנים (ס) כחזן מה דרכו של חזן עומד ומברך לכלה בתוך חופתה כך הקדוש ברוך הוא עמד וברך לאדם ולעזרו שנאמר (בראשית א) ויברך אותם אלהים :

פרק יג (א) הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם .

אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ב"ה רבון כל העולמים מה

כאן להיפוך ח"ו : (מז) עשר חופות כו' · בפ"ב דב"ב (עה.) ובב"ר פי"ח וויק"ר פ"כ וקה"ר פ"ח, וכ' בעה"ק חלק העבודה ס"פ מ"ג שמתוך עשר חופות אלו שלמטה הי' מתכוין ומסתכל בעשרה שלמעלה, והוא מלשון הזהר ריש היכלות דפקודי (רמה:) ואתקין ליה י' חופות (דשם לא חשיב ג"ר, שהן גנוזות וכללות בשביעית, וכן בב"ב שם לענין צדיקים לע"ל אמרו ז' חופות) כו' ואינון ז"ת קמת בהו לאשתעשע כו', וע"ע בעה"ק שם ר"פ כ"ז שהביאו ופרשו, ואיכא מ"ד בב"ב שם י"א חופות, ובב"ר שם איכא מ"ד ט' או י"ג. וכ"ה בילקוט חוקת רמז תשס"ד בשם ילמדינו ובאותיות דר"ע (אות ג"ר דא"ת ב"ש) תני י"ג, ולהוציא מהש הוא שנתכוין בפר"א לסיים כאן הרי אלו י' חופות, למימר דאלו דוקא תני : (מח) וכולן של אבנים טובות · ר"ל בזה דכל אבן יקרה מסוכתך הוא כלל על כולן, ואינו מן המנין, כמ"ש בב"ר שם : (מט) ומרגליות · אתיא כת"י שמתרגם ישפה מרגליתא (ובלא"ה רגיל בת"י באבני שהם וכ"מ לתרגם בלשון מרגליות על אבנים טובות) : (נ) ושל זהב · והיא אינה בכלל לשון אבן יקרה דקרא ונמצא שהיא הט"ל האחרונה שבכלם (וז"ש בב"ב שם גרוע שבכלן זהב) וכוללת כולם, לכן הוציאה מהכלל ופרטה בפ"ע : (נא) לכל חתן כו' חופה אחת · כמ"ש (תהלים יט) כחתן יוצא מחופתו (והיא חופה אחרונה דמ"ל שחופפת על ראש חתן וכלה) : (נב) ולמלך אין עושין אלא ג' חופות · פי' אחי הגדול הרב מוהר"ן ז"ל כמ"ש (שיר ג) אפריון עשה לו המלך שלמה וגו' עמודיו עשה כסף כו' זהב כו' ארגמן · וכן הן ג' מיני חופות דהכא, ובמהמ"א ר"ס ר"ה הגיה ולמלך המשיח (וגם יש חסרון שדלגו מן ג' חופות עד עשר חופות דאדה"ר ע"ש, אבל נראה שהי' גורס כאן דג' חופות דכאן מלך המשיח), ואפשר היינו כמ"ש (ישעי' ד) ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה וגו' כי על כל כבוד חופה, וס"ל דנוגה אש להבה לילה הוא כולא חדא (וענן יומם ועשן הן חו"ב ונוגה אש להבה הוא ת"ת שכולל שניהן), ודלא כדמני להו בב"ב שם לז' חופות לצדיקים לע"ל : (נג) והיו המלאכים מתופפים כו' בנקיבות שנא' מלאכת תופיך ונקביך כו' · דרש מלאכת לשון מלאכים, ותופיך ונקביך דרש מתופפים בנקיבות מרקדים כעלמות תופפות : (נד) ביום שנברא אדה"ר · משום שהפרשה אמורה בחירם מלך צור, וס"ד דביום הבראך עליו קאי, לכן מבאר דעל אדה"ר שכתוב בו ויקרא את שמם אדם ביום הבראם (וא"ש ביום הבראך לנוכח, משום שנכלל באדה"ר כלל מין אנושי כולו), וכתוב זה לחירם נא' בלשון בתמי' שאת בעדן היית ונעשה לך חופות כאלו וכמ"ש בפרש"י (והיא מברייתא דל"ב מדות מדה י"ז) : (נה) ונגמול חסד כו' העולם עומד · עי' לקמן ר"פ ט"ז בארוכה זה : (נו) מזבחים ועלות כו' ולא זבח · ועולות דנקט, נראה דסיפי' דקרא ודעת אלקים מעולות קא בעי למידרש, ודעת אלקים הוא תורה כמ"ש באדר"ן רפ"ד, וס"ל דתורה עדיפא רק מעולות, אבל חסד חפץ אף מזבח וכ"ש מעולות, דס"ל זבח שהן שלמים עדיפא מעולות וכדאמרי' פ"ק דחגיגה (ו) שיש בה ב' אכילות ובויק"ר שהן שלמים לכל (אבל באדר"ן שם ס"ל עולה חביבה שכולה כליל), והוא מכוין למאן שב"מ שהגא טוב בעיני אלקים ואדם טוב משלמים שיש בו ב' אכילות למזבח ולאדם, ודעת אלקים שאינו כ"א למקום, מעולות שכולה כליל : (נז) והיו מלאכי השרת כמו שושבינין כו' · בב"ר אמרו מיכאל וגבריאל נעשו שושבינין לאדה"ר, וז"ש כי מלאכיו ידועים : (נח) שושבינין שמשמרין את החופה שנא' כו' · בספ"ק דכתובות (יב.) אמרו שהיו מעמידין שושבינין לחתן וכלה לשמשן, ואין נראה שהכוונה כאן ע"ז, אלא שושבינין לשמרן, ולשון משמרין פשוטו הוא ענין המתנה ושמירה לעשות להם בקשתן, וי"ל שהוא כמ"ש ר"פ הרואה (נד:) דחתן וכלה צריכין שימור מהזיקין, והיינו דכתיב לעיל (מקרא כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך שמביא כאן) לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך, דאהלך זו אשתו, וכן חתן וכלה, דלא תאונה להן רעה ונגע מבני אלקים ובנות האדם שהן נגע ורעה עי' ביאור ספד"צ להגר"א : (נט) אלא דרך חתנים · כמ"ש דרך גבר בעלמה (משלי ל) וידרש ע"ז והוא כחתן וגו' ישיש כגבור לרוץ אורח (וכן בשוח"ט דרש רישי' דכגבור ע"ז), ואורח הוא לאשה (וירוץ אורח הוא כמ"ש בו ירוץ צדיק ונשגב, עמש"ל ספ"ו בס"ד), וי"ל שז"ש בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך (משלי ג), שבכל דרכיך מרב' דרך חתנים, שאע"פ שאסור בד"ת מ"מ דעהו במחשבה שהרהור מותר כדמשמע פכ"ג דשבת (קנ) ומפמג"א ס"ס , והוא יישר אורחותיך זו האשה הקב"ה יישר לפניך להסיר העקוב (האמור בעקבה) למישור : (ס) והקב"ה כחזן מה דרכו · כצ"ל וכ"ה במהמ"א שם וכ"מ בילקוט המכירי כ"י בתהלים צ"ב בשם הפר"א וכ"ה בזהר תזריע (מד:) קב"ה בריך לון כו' כחזן דמברך לכלה בז' ברכות ע"ש, ובב"ר אמרו נטל הקב"ה כוס של ברכה (הברכה השביעית שכוללת כל הז' נקראת כוס של ברכה) ובירכן, ונ"ל שז' ברכות רמוזין כאן בפסוק, פרו, ורבו, ומלאו, וכבשוה, ורדו בדגת, בעוף, ובכל חי' הרומשת, הרי כאן ז' ברכות :

פרק יג (א) הקנאה כו' · פי' כר"מ ן' גבאי בעה"ק חה"ת פ"ז כי ג' אלו היו סבת יציאת אדה"ר מן העולם שנקנסה עליו מיתה, הקנאה והכבוד שקינא כשא"ל הנחש כשאתם אוכלין ממנו תהיו כאלקים לברוא עולמות כו' כדלהלן בפרקין (ויש להוסיף עוד הקנאה של חוה כמש"ל בפרקין שאמרה עכשיו אני מתה והקב"ה עושה לו אשה אחרת כו' וכן כשא"ל הנחש (לפי המשל דלהלן) שרוצה לישא אחרת וליתן לה מה שבחבית, והיא קנאה כמ"ש במגלה (יג:) אין אשה מתקנאה אלא כו' והת"ש ותקנא רחל כו'), והתאוה לפי' זה היא מה שנתאוה חוה אל האילן וכמ"ש וכי תאוה היא לעינים וכ"ה בפרש"י לאבות, עוד כ' בעה"ק שם וכוונה שני' בזה הוא כי האדם בליעל [א] קנאתו באדם הי' סבה שהחטיאו והעבירו ע"ד קונו, ולפי' זה יתפרש התאוה כמ"ש בב"ר ס"פ י"ח שנתאוה לה

הגהות

[א] היינו רוכב נחש דכאן, וכן אמרו בסנהדרין (נט:) ובאדר"ן פ"א הציץ בו נחש ונתקנא בכבודו כו', ובת"ז תנ"ט (צ"ו) ובג"ד עאל קנאה בלבי' דחויא כו', ובז"ח רות (ס"ב ג) ס"ס ראה מעלתו כו' וירע בעיניו, אבל כאן בפר"א אמרו וכיון שראו מלה"ש אמרו אם אין אנו באין בעצה כו', וכן פרש"י באבות שם הקנאה שראו מלה"ש שעשו לו לאדה"ר שהיו צולין כו' וראו כבודו ונתקנאו (אלא שבאמת נראה שאחרי שלשון רש"י בזה הוא כלשון הש"ס בסנהדרין, א"כ גם כוונתו הוא שראו נחש ורוכבו כמה שמלה"ש עשו לו כו', ויש קיצור וחסרון קצת בדבריו בזה), וכס' הבהיר שהובא בהשמטות הזהר ח"א סי' ל"ד ובעה"ק חלק ס"ת פי"ג ס"ס הרשע קשר עם כל צבאות מעלה על רבו משום דאמר קב"ה ורדו כו' (וכל המאמר דס' הבהיר הנ"ל לפי הנראה הוא מכוין בלשונו עם הפר"א דכאן ודפי"ד ע"ש) , ואפשר ס"ס לבדו וכת שלו הן היו העיקר בקנאה זו (ולכן הוא שירד עם הכת שלו להחטיאו כדלקמן), ומפני שהוא הי' אז השר הגדול כדלקמן כו', לכן תלאו זה במלה"ש בסתם · וצ"ל שאע"פ ששנינו בד"א רבה ספ"ב (ולנוסחת הגר"א הוא ממס' כלה ספ"ג) שאין קנאה למעלה, היינו דוקא בין א' לחבירו (ועי' באדר"ן פי"ב שאלמלי עשה כו' היו מתקנאין כו' וקצ"ע), אבל במין האדם השפל שראוהו נכבד וקרוב לפני ה' יותר מהן שייך בהן קנאה, וכ"מ אח"כ בז"ח שה"ש (נ"ה א') ע"ש :

(ב) מה אדם ותדעהו אדם להבל דמה. (ג) אין על עפר משלו. אמר להם (ד) מה שאתם מקלסין אותי בעליונים הוא מיחד אותי בתחתונים ולא עוד (ה) אלא יכולין אתם לעמוד ולקרוא שמות לכל הבריות (ו) עמדו ולא יכלו. מיד עמד אדם וקרא שמות לכל הבריות שנאמר (בראשית ב) ויקרא האדם שמות לכל הבהמה וגו'• וכיון שראו מלאכי השרת אמרו (ז) אם אין אנו באים בעצה על אדם שיחטא לפני בוראו אין אנו יכולין בו. (ח) והיה סמאל השר הגדול שבשמים (ט) וחיות ושרפים משש כנפים וסמאל (י) משתים עשרת כנפים לקח (יא) את הכת שלו וירד (יב) וראה כל הבריות שברא הקב"ה ולא מצא (יג) חכם להרע כנחש שנאמר (שם ג) והנחש היה ערום מכל חית השדה. (יד) והיה דמותו כמין גמל ועלה ורכב עליו (טו) והיתה התורה צווחת ואומרת סמאל עכשיו נברא העולם ועת למרוד במקום (טז) כעת במרום תמריא רבון העולמים (יז) תשחק לסוס ולרוכבו. משל.

לה נחש, ולקמן פכ"א אמרו שבא עלי' רוכב נחש ועיברה את קין ומש"ש בס"ד: (ב) מה אדם ותדעהו אדם להבל דמה • הוא לשון המקרא (תהלים קמד) ושם מסיים ימיו כצל עובר, וזהו ההבל ושבלות שלו, אבל כאן קודם החטא, שלפ"ד הפר"א לקמן ספי"ד והש"ס פ"ק דע"ג אילו לא חטא הי' חי לעולם, צ"ל שזה שההבילו ענין האדם, הוא על כי הוא שוכן בתי חומר אין לקוות ממעשיו כ"א רוב הבל ותהו: (ג) אין על עפר משלו • פי' בעה"ק שם וז"ל, כלומר אפי' על עפרו וחומרו איכו כוחני למשול עליו ולכבשו ואיך ימשול על זולתו, ע"כ, אבל עיקר כוונת הלשון נראה כלשון המקרא (איוב מא) בלויתן. אין על עפר משלו העשוי לבלי חת, ואף כאן הכוונה שאין דומה לו בכל יצורי עפר ביכלתו וממשלתו על כולם, והוא לפרש מ"ש מה אדם ותדעהו בן אנוש ותחשבהו, שהחשיבות הוא שהמשילו בכל מעשי ידיו וכלשון ס' הבהיר הנ"ל בהגה"ה אות א' שנתקנאו משום שאמר הקב"ה ורדו כו' (וי"ל שמכוין כאן גם לסוף מקרא זה, העשוי לבלי חת, וכמ"ש ומוראכם וחתכם יהי' על כל וגו'), כענין מ"ש (תהלים ח) תמשילהו במעשה ידיך כל שתה וגו' שכתוב במזמור מה אנוש שדרשוהו (בסנהדרין לח:) ובמדרשות בכ"מ על קטרוג מלה"ש בבריאת האדם: (ד) מה שאתם מקלסין אותי בעליונים הוא מייחד אותי בתחתונים • בעה"ק שם פי' שייחוד שמע ישראל הוא כלל ענין קילוס קדושה שמקלסין מלה"ש, אבל פשט הלשון נראה דהאי הוא מייחד אותי בתחתונים אין הכוונה על הייחוד ממש, אלא היינו נמי קילוס, ולומר שכל מה שמלה"ש מקלסין בעליונים כא"וא לבדו בזמנו ומקומו קלוס הראוי לו לבדו, הנה ישראל מייחדין בקילוסן כל קילוסיהן יחד, כמ"ש הטעם בנפש החיים שער א' פ"י (ומכוין ביותר ללשון הילקוט מה שאתם כולכם מקלסין כו'), ורמוזין לכנסת ישראל שלמעלה אופן אחד בארץ אשר היא כלה כלולה מכל מדות שלמעלה (וע"ז מסיימין מלה"ש בקילוסן מלא כל הארץ כבודו) דלכן קילוסן מיוחדין בו כל הקילוסין של מלה"ש, ולכן אמרו לעיל פ"ג אם אין עם מקלסין כו' שעיקר הקילוס מלמטה, ואין מלה"ש אומרים שירה למעלה עד שיאמרו למטה וכמש"ל פל"ז פירושו בס"ד ע"ש: (ה) אלא יכולין כו' שמות לכל הבריות • ז"ל עה"ק שם, הודיעם כי השכל הנאצל עליו גובר על חומרו לדעת בעליונים שרשי התחתונים ומצד זה השיג מהותם וטבעם וקרא להם שמות מסכימים לשרשיהם העליונים וז"ש הוא שמו שהי' לו אלא הקב"ה תחלה, נז"ם קריאת השמות שבזה זיכך חומרם והעלם לשרשם, ע"כ, וכי"ב פי' הרש"ט בס' האמונות שער ג' פ"ב, ויסודו בת"ז ת"ח (פח:) לכל חד קרא לי' בשם ודרגא ידיעא לאשתמודע לכל חד מאתר דאתנטיל כגוונא דנחלי ימא דאתחזרו לאתר דאתנטילו, ויתפרש כדבריהם שקריאת השמות הוא העלאתם לשרשם (וע"ש בביאור הגר"א כ"י), ושרש שמותיהן תלוין למעלה בשם הוי' השליט עליהן וכמש"ל פ"ו בס"ד ע"ש, ולכן לא היו יכולין לקרות שמות וכמ"ש בז"ח שיר השירים ברזא דשמהן קדישין לא אתמסרון להון אלא לחכימין בארעא, ובת"ז (שם) וכן בתק"ז (נד:) אמרו דקרא שמהן לכל חיות הקדש ולשרפים ואופנים ובכא דלעילא, ולכן לא היו יכולין לקרות שמות לאלו וכ"ש שהן למעלה מדריגתן, רק האדם שחלק לו ה' מחכמתו ותחסרהו מעט מאלקים הוא שהי' יכול בזה כמדת קונו שכתוב בו ית' לכולם בשם יקרא וכמ"ש בת"ז תמ"ח (שם) ע"ש: (ו) עמדו ולא יכלו מיד עמד אדם כו' וכיון שראו כו' • ז"ש לראות מה יקרא לו שיראו מלה"ש בעינם שהאדם יקרא להם שמות מה שהן לא היו יכולים [ב], וגם י"ל ז"ש וכל אשר יקרא לו האדם נפש חי' הוא שמו (שנדחקו המפרשים בפירושו) שר"ל אשר יקרא לו האדם דוקא, ולא אחר, שמלה"ש עמדו לקרות שמות ולא יכלו כדהכא: (ז) אם אין אנו באין בעצה כו' לפני בוראו. אין אנו יכולין לו • וכי"ב תניא לקמן פמ"ז בעצת בלעם, ולפמש"ל אות א' בהגה"ה שהעיקר בקנאה זו הכל הי' ס"ס, אולי יש לכוונו עם עצת בלעם, וכמ"ש בזהר בראשית (מט:) מה כתיב והנחש כו' ינה"ר כו' לקטרא לה בתיאובתא דגופא כו' ועמש"ל ר"פ כ"א אין גן אלא האשה כו': (ח) והי' ס"ס השר הגדול שבשמים • נראה דרמיזא בקרא (תהלים פב) וכאחד השרים תפולו, שנדרש עליו שהפילו הקב"ה ממקום קדושתו כדלקמן פי"ד ופכ"ז, וקרי לי' אחד השרים, אחד המיוחד וגדול שבשרים, וכמ"ש במיכאל (דניאל י) אחד השרים הראשונים, וקראוהו למיכאל השר הגדול בחגיגה (יב:) וסס"ב דחולין (מ:) והיינו נמי מדכתיב בי' אחד השרים (וע"ל ר"פ כ"ז שאחז בכנפו של מיכאל להורידו עמו, משמע קצת שהי' מקום מחנהו ומדרגתו סמוך למיכאל השר הגדול): (ט) וחיות וד' כנפים ושרפים משש כו' • כ"ה בילקוט וכן בס' האמונות לרש"ט שער ו' פ"י וכנ"ל, וע"ל ספ"ד: (י) משנים עשר כנפים • עי' רבי' בחיי ס"פ בלק שרמז בפסוק משיתו אל את שמו וכפל הוי"ן לכפל כנפיו ע"ש, והענין שהוא הי' בדעת, וז"ש להלן ולא עשה אלא מדעתו של ט' (כאשר אח"כ הוא בס"א כן) הכולל קו האמצעי דת"י, שהן הוא"ו רבתי וזעירא מילוין: (יא) את הכת שלו • שכולן נפלו אח"כ עמו, כדלקמן בפרקים הנ"ל אות ח' • וכדמייתי להלן בפרקין קרא דשם נפלו פועלי און דחו וגו', לשון רבים, הוא וכת שלו: (יב) וראה כל הבריות שברא הקב"ה ולא מצא כו' • בקרא כתיב ערום מכל חית השדה, ואפשר שיפי' דקרא אשר עשה ה' אלקים דרש לי' שמלת מכל נמשך ע"ז ג"כ וכאלו כתיב ומכל אשר עשה ה"א (וטעם שפרט מכל חית השדה, עי' ברקאנטי כאן (כג ב) ובקנה הגדול (כ"ד ד): (יג) חכם להרע כנחש • מפרש לשון ערום, שעיקרו הונח על חכמה להרע ורמאות (רק שנמצא ג"כ לטוב על הבקי להזהר מערמה ורמאות רעות וכמ"ש הגר"א ריש משלי ע"ש), ובזה הוא שלא מצא כנחש, אבל לענין חכמה הרי אמרו בברכות (סא:) על השועל שהוא פקח שבחיות: (יד) והי' דמותו כמין גמל • כ"ה גם בב"ר ר"פ י"ט, ולפשוטו הדמיון הוא שהנחש כשהי' מהלך על רגליו, הי' דומה קצת לגמל שצוארו ארוך כדאי' בעירובין (כ:) וכן הנחש וכמ"ש פ"ז דברכות (מט:) זקפי' לקופי' (פי' צוארו) עלי כחויא (וגם גופו מתוך רכיכותו אולי הי' מתקמט, והי' בו עולה ויורד כמו חטוטרות גמלים), וגם הי' משמש לאדם כגמל להוליך משאוי וכמ"ש בסנהדרין (נט:) שמפסילין רצופה תחת זנבו ומוציא כו', וכן הי' מוכן לרכיבה כגמל, ונדרש עליו לשון המקרא ולרוכבו כדלהלן [ג]: (טו) והיתה התורה צווחת • שהתורה היא התבלין כנגדו, ומבטל כחו (וכמ"ש ז"ל שעולה כמנין שמו וכת זוגו) ורמיזא בקרא דאיוב דכעת במרום תמריא, דלעיל מני' כתיב כי השה אלוה חכמה ולא חלק לה בבינה, שהיתה התורה מלמדת אז חכמה ובינה, רק שלא שמעו (והמעיין בהקדמת ס' יצירה להראב"ד וס' הקנה שביארו כל הפרשה באיוב הלזו על מ"ט שערי בינה, לא יפלא הדבר, מה שדרשו פסוקים אלו האמורין בכנף רננים על דברי התורה כאן): (טז) כעת במרום תמריא • מקרא הוא (איוב לט) ולפי דרכינו לימדנו פי' מלת תמריא כענין מרידה וכדפירש"י שם, ותפסו כאן לענין מאמר התורה על הסתת ס"ס לאדה"ר וכי כעת הזאת שזה עכשיו נברא העולם, תמריד (ומלת תמריא הוא פועל יוצא) את האדם על בוראו: (יז) תשחק לסוס ולרוכבו • הוא הנחש ורוכבו, ורומז ללשון סוס ורוכבו רמה בים שנדרש עליו כמ"ש בת"ז תכ"א (נב:) ועי' זהר בשלח (נד.) שלטנותא דלתתא ולעילא כו' (ע"ש במק"מ). ולשון תשחק פי' הרש"ט בסה"א שם דהיינו שיבא עת שיתוקן העולם שיתבטל שליטתם

הגהות

[ב] וי"ל ז"ש מה יקרא לו כמ"ש בת"ז תמ"ח (שם) ההוא דאתמר בי' כתפארת אדם וגו' קרא שמהן. והוא שם מ"ה (אדם) שקיו דאילנא רבא דמזון לכולא בי' מקור כל השמות:

[ג] ועיקר הענין, עי' בזהר פקודי (רל"ו.) ושם בהיכלות (רמ"ב: רמ"ג.), ופי' רע"מ אמור (קי) ובז"ח רות (שם) ועוד שם (ס"ג א') וככ"מ, גם כתבו ז"ל, שגמל גימט' חכמה, והיא דס"א, ולכן הי' ערום, ורכב עליו ס"ס כדעתו, וכמש"ל אות י':

(יח) משל למה הדבר דומה לאדם שיש בו רוח רעה וכל המעשים שהוא עושה (יט) מדעתו הוא עושה וכל הדברים שהוא מדבר מדעתו הוא מדבר והלא אינו עושה אלא מדעת רוח רעה שיש עליו (כ) כך הנחש כל מעשיו שעשה וכל דבריו שדבר לא דבר ולא עשה אלא מדעתו של סמאל • (כא) ועליו הכתוב אומר (משלי יד לב) ברעתו ידחה רשע • (כב) משל למלך שנשא אשה והשליטת בכל מה שיש לו באבנים טובות ומרגליות אמר לה כל מה שיש לי יהא בידך חוץ (כג) מחבית זו שהיא מלאה עקרבים • נכנס אצלה (כד) וקן אחד כגון (כה) שואל ממנה חומץ אמר לה מה המלך נוהג לך אמרה לו כל מה שיש לו נתן לי והניח בידי חוץ מחביות זו שהיא מלאה עקרבים אמר לה והלא (כו) כל קומיא של מלך הרי היא בחביות זו ולא אמר לך כך אלא שהוא מבקש לישא אשה אחרת וליתנם לה • כך (כז) המלך זה אדם • האשה זו חוה • וקן שואל חומץ זה הנחש (כח) ועליהם הוא אומר (תהלים לו יג) שם נפלו פועלי און • דן דין נחש בינו לבין עצמו ואמר (כט) אם אני אומר לאדם יודע אני שאינו שומע לי (ל) שהאיש קשה לעולם להוציאו מדעתו אלא הריני אומר לאשה (לא) שדעתה קלה עליה שאני יודע שהיא שומעת לי שהנשים נשמעות לכל הבריות (לב) שנאמר (משלי ט יג) פתיות ובל ידעה מה • הלך הנחש ואמר לאשה אמת (לג) שאף אתם (לד) מצווים על פירות האילן הזה אמרה לו

שליטותם מהעולם: (יח) מלה"ד כו' • אפשר הוא נמשך ג"כ על סוס ורוכבו דבסמוך כמו שהסוס טפל לרוכבו, כן הי' הנחש טפל בדבר לרוכבו כדמפ"ו: (יט) מדעתו כו' והלא אינו כו' • לשון בתמי' הוא וכי מדעתו הוא עושה ומדבר והלא אינו אלא כו', וברקאנטי (ג"א ב) דילג זה בהעתק לשון הפר"א, וכן בילקוט ג"א בזה ע"ש, אבל בעה"ק חלק ס"ת שם הביא כנוסחא דהכא: (כ) כך הנחש כל מעשיו כו' וכל דבריו • מעשיו היינו מה שנגע באילן כדלקמן, ודבריו הם ההסתה, וי"ל מ"ש כי עשית זאת, עשית היא המעשה, וזאת היא הפעולה שיצאה ע"י דבריו להחטיא האשה (שנק' זאת כד"א זאת הפעם כו' ועי' ת"ז תס"ד (נח:) כי עשית זאת דאיהי שכינתא דגרמת כו'): (כא) ועה"כ אומר ברעתו ידחה רשע • נדרש על נחש ורוכבו, שברעתם שעשו נדחו שניהם, וכמו שמביא להלן עליהם קרא דשם נפלו פועלי און, דמסיים בי' דחו ולא יוכלו קום, שהרוכב נדחה ממחיצתו, וכן הנחש נתקלל כדלקמן פ"ד שיהי' סוחף על מעיו (ניגון כיותר למ"ש בב"ר שהי' מהלך בקומה זקופה, ועתה נדחה לילך על גחונו ולא יוכל קום על רגליו עוד), ולא יכלו קום ידרש שאין להם תקומה ורפואה אף לע"ל, וכדלקמן ר"פ כ"ג וכמש"ש אות ד' בס"ד [ד]: (כב) משל למלך כו' • עכשיו מגרש חכמת ערמתו של נחש שהזכיר לעיל, וכמה הסיתה, ועי' באדר"ן פ"א משל זה בנ"א קצת: (כג) חבית מלאה עקרבים • הוא עה"ד טו"ר שרגלי' יורדות מות, ואל עקרבים הוא יושב: (כד) זקן א' כו' זה הנחש כו' • זקן וכסיל • ועל כי דרך לסמוך על עצת זקנים, המשילו בזקן: (כה) ושאל ממנה חומץ • דרך עניים בימיהם הי' לשאול מעט חומץ לטבול פתן (ועי' באדר"ן פ"כ בחוסר כל בלא חומץ כו' שלא יהי' לך חומץ כו'), וקפס החומץ במשל שדברי עצתו היו קשין כחומץ לשינים, וכ"כ המ"כ בב"ר וכמש"ל בס"פ שקהו שיניהם (כמו מחמיצות הבוסר): (כו) כל קוזמין של מלך • כצ"ל וכ"ה בב"ר וכ"ה בערוך ערך קוזמי בשם הפר"א ופירשו תכשיטין, ולנוסחת הספרים קימי, פירושו אוצרו וממונו, וכמו את היקום שדרשו זה ממונו של אדם שמעמידו כו': (כז) המלך זה האדם • שהי' מלך על כל הבריות כמ"ש תמשילהו במעשי ידיך וכדלעיל, ולפי המאמר דכאן המשל הוא לומר שאמר לה"ר לחוה על בעלה אדה"ר ששקר אמר לה בשם ה' לאסור אכילת עה"ד, ויקשה לפ"ז שהרי הוא עצמו ג"כ לא אכל ממנו, וכן מלשון הנחש עצמו הכל בל' רבים. משמע שלא סתר דברי' בזה שגם הוא נאסר באכילתו, וצריך לדחוק שלפי דברי' אמר לה כן בלשון רבים, אבל הוא הסיתה שאדם עצמו אפשר אוכל בלינעת ממנו, אבל בב"ר ואדר"ן שם משמע שכלפי הקב"ה נתכוין בלה"ר זה, והאדם עצמו ג"כ נמשל להאשה של מלך בזה: (כח) ועליהם ה"א שם נפלו פועלי און • כבר פי' לעיל אות כ"א דדרש לי' על נחש ורוכבו (וכן קרא דלקמי' אל תבואני רגל גאוה נדרש לקמן בפרקין ובב"ר על הנחש), ומכוין למ"ש בסידור בכוונת קבלת ע"ש ע"פ יתפרדו כל פועלי און שהן נחש ורוכבו ע"ש: (כט) אם אומר אני לאדם יודע אני כו' לאשה כו' • במאמר ס' הבהיר שהבאתי לעיל אות א' (שהובא בריקאנט"י וקנה ועה"ק) ביאר בזה שנשאת הזכר מן הזכר כו', ולזה רמוז ג"כ בז"ח רות (ס"ג ב) שאמרו לא הו"ל כח שיהפוך כו' כ"א לנוק' שרגלי' יורדות כו', ועי' זהר נח (סד.) נחש איהי כו' ואחיד בה מאן דרכיב בה וקרבא לגבי' כו': (ל) שהאיש קשה לעולם להוציאו מדעתו • בב"ר ר"פ י"ז אמרו האיש נוח להתפיים מן האשה, והיינו לענין להתפיים ולהתרצות מכעסו (והוא מכוין למ"ש באד"ר (קמב:) ובספד"צ פ"ג דינין דדכורא תקיפין ברישא ונייחין בסופא ודנוקבא בהיפוכא ע"ש), אבל לענין להתפתות להטעות מדעת השכל, בזה הוא שאמרו כאן נשים דעתן קלות, וכן מבואר בת"ז תנ"ט (צו.) וערמה דילי' הוי דפתי לחוה בגין דדעתן כו', וכדמייתי ע"ז קרא דפתיות כו' וכמש"ל אי"ה:

(לא) שדעתה קלה עלי' כו' נשמעות לכל הבריות • בעובדא דברוריה שהביא בפרש"י ס"פ דע"ג (יח:) משמע דהא דדעתן קלות היינו לענין להתפתות לזנות (אבל בעובדא דרשב"י ספ"ב דשבת (לג:) דלמא מצערי לה ומגלי כו' מ' דלכל ענינים דעתן קלות הר"מ ברלין), ואולי י"ל כאן נמי ע"ז וכמש"ל ר"פ כ"א שבא עלי' רוכב נחש, ורמזו זה כאן בלשון נשמעות לכל הבריות כלשון השמעי לי שנמצא בש"ס כ"פ לענין זה [ה]: (לב) שנא' פתיות ובל ידעה מה • מפרש פתיות שם תואר שקלה להתפתות להטעותה מדרך השכל: ובל ידעה מה • מה ענין הפיתוי ולהיכן מגיע (וי"ל בל ידעה מה דאדם עץ החיים שנפרדה ממנו, וכמ"ש בת"ז רתס"ד (נח.) ע"פ מה זאת עשית): (לג) שאף אתם מצווים על פירות כו' • משמע שמפרש כן מלת אף כי אמר כו' (שנדחקו בו המפרשים), דהאי אף היינו אף אתם, ולא הבהמה והחי' לבד נאסרו בו (וכמ"ש בב"ר שהאכילם לכל בהמה וחיה ונמשכה מזה לכולן המיתה ועי' זהר ויחי (רכח:) בזה, וכן כאן שאמר הנחש הרי נגעתי ולא מתי כו', מוכח שאם הי' עונש מיתה לנוגע הי' בכלל זה גם לנחש), וה"ז כאלו נסמך מלת אף ללא תאכלו, ור"ל אף אתם הוזהרתם בלאו בזה [ו]: (לד) מצוין על פירות האילן הזה • בקרא כתיב כאן לא תאכלו מכל עץ הגן

ופירש"י

הגהות

[ד] וכן מ"ש שם במשלי לעיל מני' ורקב עצמות קנאה, נדרש על נחש ורוכבו שנתקנאו באדם כדלעיל, וכן עשק דל חרף עשהו, שכתיב שם שעשק אדם ואשתו, (להיותם דלים בדעת ודלים מהמצוה), וחרף עושהו שאמר להם אין זה אלא עין רעה ואמר לה"ר על בוראו, ובסיפי' דהאי קרא כתיב ותוסה במותו צדיק, נדרש על האדם, שאע"פ שנגזר עליו ברעת הנחש מיתה, בכ"ז הוא חוסה אף במותו לזכות אח"כ לאור החיים, ואדרבא דרשו טוב מאד זה המות, אבל הרשע לא יוכל קום לעולם:
[ה] ולפ"ז מלשון לכל הבריות דקאמר, יש להבין לכאורה, דאע"ג דקי"ל בשלהי קדושין שלא נחשדו ישראל על הבהמה, אבל בנשים חיישי' והיינו דתני רב יוסף בפ"ה דב"מ (עא.) ארמלתא לא תרבי כלבא משום חשדא (מי' מהתם גופא משמע, דאי לאו חשדא, משום ייחוד לא חיישי' וכהכיא דקדושין, וכ"מ מההיא דכתובות (סא:) דאין כופה ליתן תנן לפני בהמתו לפי' ראשון של רש"י דבקרו היינו שוורים משמע קצת דמשום יחוד לא חיישי'), ואולי י"ל קצת רמיזא באורייתא, דבזכר כתיב ובכל בהמה לא תתן שכבתך, ובאשה כתיב לא תעמוד לפני בהמה לרבעה, שבאשה שדעתה קלה חשו ביותר לאסור אף העמידה לפני בהמה תמיד (וי"ל מזה סמך לתקנת עזרא שתהא האשה חוגרת בסינר, שאמרו בירושלמי דמגלה פ"ד סה"א משום מעשה שבעלה קוף, ומי' בש"ס דידן ביבמות (נט:) ורבעה כלב כופרי כו', וז"ש לא תעמוד דרך פריצות בלא סינר שתהא קרובה לרבעה), וכהכיא דכתובות הנ"ל:
[ו] ולפמ"ש בליקוטיי בס"ד לפרש מ"ש הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע וגו' ואת כל העץ אשר בו פרי עץ לכם יהי' לאכלה, דהיינו לכם דוקא ולא לבעלי חיים, שלהם לא ניתן הזרע שהן פרי האדמה וכן פרי העץ אלא הירקות ניתנו להם לבדם לאכילה, כמ"ש אח"כ ולכל חי' הארץ וגו' נפש חי' את כל ירק עשב לאכלה (ופי' שם בס"ד שע"ז נאמר ויהי כן שהוטם אז בטבען, להאדם שישבע בפירות, ולבע"ח ניתן בטבע הירקות ועשבים להשביע רעבונם, וכמו לע"ל שנא' וארי' כבקר יאכל תבן, וכ"מ שפי' הגר"א באדרת אלי' ע"ש) עד לאחר החטא, כשהותר בשר לבני נח הותר ממילא גם

לבע"ח

לו הן שנאמר (בראשית ג) ומפרי העץ אשר בתוך הגן • (לה) מתוך דבריה מצא פתח להכנס בו אמר לה אין צווי זה אלא עין רעה שבשעה שאתם אוכלין ממנו תהיו כאלהים (לו) מה הוא עושה בורא עולמות ומחריב עולמות כך אתם יכולין לברוא עולמות ולהחריב עולמות מה הוא ממית ומחיה אף אתם יכולין להמית ולהחיות שנאמר (שם) כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם. הלך הנחש ונגע באילן (לז) צווח וא' רשע אל תגע בי (לח) שנ' (תהלים לו) אל תבואני רגל גאוה וגו' שם נפלו פועלי און • הלך הנחש ואמר לאשה (לט) הריני נגעתי באילן ולא מתי אף את געי בו ולא תמותי הלכה האשה ונגעה באילן (מ) וראתה מלאך המות שבא כנגדה אמרה (מא) אולי עכשיו אני מתה והקב"ה עושה לו אשה אחרת ונותנה לאדם אלא הריני גורמת לו (מב) שיאכל עמי אם נמות שנינו נמות ואם נחיה שנינו נחיה. ולקחה ואכלה מפירות האילן (מג) ונתנה מפירותיו גם לבעלה שיאכל עמה שנאמר (בראשית ג) ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה • כיון שאכל אדם מפירות האילן (מד) ראה את עצמו ערום ונתפקחו עיניו (מה) וקהו שיניו. אמר לה (מו) מה הוא זה שהאכלתני שנתפקחו עיני וקהו שיני על דעתי כשם שקהו שיני כך יקהו שיני כל הדורות:

פרק יד

(א) **עשר** ירידות ירד הקב"ה על הארץ ואלו הן. (ב) אחת בגן עדן. ואחת בדור הפלגה • ואחת בסדום • ואחת בסנה • ואחת בסיני. ושתים בנקרת הציר • ושתים באהל מועד • ואחת לעתיד לבא • אחת בגן עדן מנין שנאמר (בראשית ג) וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן לרוח היום

ופרש"י שנכנס בדברים עמה כדי שתשיבנו ויבא לדבר באותו ענין, ובמאמר ס' הבהיר הנ"ל אמרו אבקש יותר ואוסיף כדי שתגרע היא, ובס' הקנה (דף ג) דאי לאו שהוסיף לא גרעה היא (כצ"ל שם, ובדפוס כתוב להיפוך וט"ס הוא), ואולי ז"ש לקמן מתוך דברי' מצא פתח וכמשית"ל אי"ה, וכאן דקאמר פירות האילן הזה, צ"ל דלאו אקרא קאי, רק בא לומר שזה הי' עיקר כוונתו בתחלה. ג"כ בכדי לכנוס עמה בדברים על פירות האילן הזה, ואפשר ט"ס כאן וצ"ל פירות הגן הזה: (לה) מתוך דברי' מצא פתח כו'. מתפרש כדברי מאמר הבהיר הנ"ל, שמדבריה להתיר עצי הגן מצא פתח לומר שזה עין רעה, וכמש"ל כל קוזמין של מלך הרי היא בחבית זו (אבל אם הי' בדבריו כל עצי הגן אסורין להם לא הי' לו מקום לדבריו, שאין זה עין רעה, אלא קדושת הגן כולו), אבל בסנהדרין שם ובב"ר ואדר"ן אמרו שבהוספה באיסור הנגיעה הי' הפתח וכדאמר להלן הריני נגעתי ולא מתי כו', וקשה להעמים זה בלשון הספר"א: (לו) מה הוא עושה בורא עולמות ומחריב כו' ממית ומחי' כו' • דרש והייתם כאלקים לברוא עולמות כד"א ברא אלקים (ולהחריבן כמ"ש בב"ר פ"ג ופ"ט והנה טוב מאד דין הניין לי כו'), ויודעי טוב ורע דרש להמית ולהחיות וכד"א (דברים ל') את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע, הרי שטוב ורע הן חיים ומות, וע"ל ר"פ ט"ו: (לז) צווח ואמר רשע אל תיגע בי • וכ"ה בב"ר, ובת"ז רתס"א (כז•) וישמעו את קול כו' מההוא אילנא דהוי אמר כו' (וכמו לע"ל שאמרו אדם הולך לתלוש מן התאנה בשבת והיא צואחת כו'): (לח) שנ' אל תבואני רגל גאוה• ס"ת לילה, עפ"ד טו"ר מדת לילה: (לט) הריני נגעתי כו' • אפשר דרש ותרא האשה, שראתה הדבר מוכיח כדבריו, דהיינו במה שנגע ולא מת, (ורמז לדבר ויד רשעים אל תנידני ר"ת ותרא, לרמוז שבנגיעת יד רשעים הוא שנאמר האי ותרא): (מ) וראתה מה"מ בא כנגדה • בת"י דרש לה מן ותרא, ובהקדמת זוהר (יב:) ובפ' פנחס ובתס"ע (קנ•) דרש לה מן ותקח מפריו ותאכל ר"ת מות ע"ש: (מא) אולי עכשיו אני כו' • בילקוט הגי' אוי לי עכשיו כו' • וללשון גירס' דכאן הספק במלת אולי, י"ל שאף שראתה מה"מ בא כנגדה, בכ"ז כיון שראתה שהנחש נגע ולא מת, לא היה הדבר ברור אצלה, או י"ל שספק מלת אולי נמשך על הסיום דאשה אחרת, שזה לא הי' ברור לה, וכמ"ש בב"ר מה אתה סבור שאני מתה וחוה אחרת נבראת לך אין כל חדש כו': (מב) שיאכל עמי אם נמות שנינו כו' • דרש לאישה עמה, שכוונתה הי', שיהיה אישה עמה שוה בידון כמותה (ואולי מזה נמשך מנהג הרע באנשי הודו לשרוף האשה במות הבעל וכן להיפך, שמעלת הרעה של חוה הוא שרש פרה): (מג) ונתנה מפירותיו גם כו' • להוציא ממ"ד בב"ר סחטה ענבים כו' (דדרש מפריו מהיוצא מהפרי), לכן ביאר שמהפירות עצמן נתנה לו, ולכן נענש שהי' לו להכיר בהן שהן מפירות האילן, ועמש"ל אות מ"ו בס"ד: (מד) ראה א"ע ערום ונתפקחו כו' • בא לפרש שמ"ש ותפקחנה כו' וידעו כי עירומים הם, הוא ב' דברים, ולא נפרש שידעו כי עירומים הוא פי' פקיחת העינים, ולכן הקדים כאן ראה א"ע ערום לנתפקחו, ופי' ראה א"ע ערום הוא שראה שנפשט ממנו עור הצפורן כדלקמן פי"ד ומפרש פל וידעו לשון ראה וכד"א וירא אלקים וגו' וידע אלקים (שמות ב): (מה) וקהו שיניו כו' כך יקהו שיני כל הדורות • משמע ודאי דדרש ע"ז הא דכתיב (ירמי' ל"א ויחזקאל י"ח ועי' סנהדרין לט•) אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה, דהיינו אדה"ר וחוה אבות כל הדורות וקהו שיני בניהם לעולם (ומכוין ביותר למ"ד גפן הי', לשון בוסר שעיקרו הונח על ענבים קהות), ואפשר רמיזא נמי בקרא דהכא דכתיב ותפקחנה עיני שניהם, דמלת שניהם מיותר דסגי למיכתב ותפקחנה עיניהם, לכן דרשי' לי' קרי בי' שיניהם, שגם שיניהם נשתנו דהיינו קהו, ונגד ג"ד שכתוב שראתה כי טוב העץ למאכל, ותאוה לעינים, ונחמד להשכיל, כתיב כאן ג"ד שהפסידו, נגד טוב למאכל נתקהו שיניהם (שבהן תחלת המאכל והטחינה), ונגד ותאוה לעינים נפקחו עיניהם לרעה, ונגד נחמד להשכיל השיגו רק לידע כי עירומים הם, ולא השכלה של טוב שאדרבא זיהרא עילאה סרה מיני' ונתמעטה השגת חכמת': (מו) מהו זה שהאכלתני כו' • משמע שהוא לא ידע מה שהאכילתו מן העץ, ויקשה א"כ למה נענש כי שמע לקול אשתו, וכן לקמן פי"ד אמרו האשה כו' הדיחה אותי מדבריך, ולפמש"ל אות' מ"ג שהי' לו להבחין ולהכיר בו ניחא, וכ"מ אח"כ בתשו' הר"ש דוראן בחוט ראשון מחוט המשולש שבס"ס התשב"ץ פ"ס מ"ד ע"ש:

פרק יד (א) עשר ירידות כו' • ברייתא באדר"ן פל"ד (ושם מנוין בנ"א מדהכא כמש"ל אי"ה), ומוזכר בספרי בהעלותך, ובב"ר בכמה מקומות בלשון זו א', מעשר ירידות וכמשית"ל אי"ה, והן מנויין כאן בקצרה, ומפורשין כ"א במקומו כמשית"ל אי"ה בכל הספר שמסודר מכא"ו על הירידות וכמ"ש בהקדמה בס"ד: (ב) א' בג"ע כו' • כדמפ"ו כאן בפירקין: וא' בדור הפלגה • ע"ל ס"פ כ"ד ובב"ר פל"ח תני רשב"י (כצ"ל, ובדפוס כתוב ר"ש בן חלפתא, וט"ס הוא שנשתבש ממימרא הקודמת שם) א' א' מעשר ירידות כו': וא' בסדום • לקמן ר"פ כ"ה ובב"ר פמ"ח תני רשב"י זו א' מעשר ירידות כו': וא' במצרים וא' בסנה וא' בסיני וא' בנקרת הצור, כ"ה בילקוט בראשית רמז כ"ז. וכצ"ל, שבכ"ה מתפרש והולך בפרקים הבאים כא"וא במקומו: וא' במצרים • לקמן ר"פ ל"ט דרש לה שנא' אנכי ארד עמך מצרימה, ובז"ר שם נדחק לפרש מקרא דועברתי בארץ מצרים (שאין מפורש בו לשון ירידה, ובאמת כאן קפיד להביא לשון ירידה דוקא כמש"ל אות י"ח בס"ד: וא' בסנה • לקמן ר"פ מ': וא' בסיני • לקמן ר"פ מ"א: וא' בנקרת הצור • לקמן ס"פ מ"ו: ושתים באהל מועד • חדא מיפרשא לקמן ר"פ נ"ד וירד ה' בענן ויעמד פתח האהל ויקרא אהרן ומרים זו היא ירידה שמינית, ובז"ר כתב שהיא דירידת האש בפ' שמיני, ואינו נכון שלא נזכר שם לשון ירידה, רק לשון ראוי', והשני' דאוה"מ שהיא ירידה תשיעית והעשירית לע"ל, אין נמצאין לפנינו בפר"א (ולפי הנראה היו כתובין בפרקים החסרים לפנינו מהפר"א וכמש"ל בס"פ נ"ד ובהקדמה בס"ד, וה' ברחמיו יאיר עינינו ויחזור לנו האבדה הזאת), והנה השניי' דאוה"מ ודאי היא של מינוי הזקנים, וכדתני' עלה בספרי בהעלותך פסקא צ"ג וירדתי ודברתי וגו' זו א' מעשר ירידות

הגהות

לבע"ח לחיות אפי' בבשר בעלי החיים אחרים (וע' בדרשת רמב"ן על התורה בזה), וכדמוכח ממ"ש אך את דמכם וגו' מיד כל חי' אדרשנו, דמשמע דם כל רמש אשר הוא חי הנאמר למעלה, מותר, וכ"ש בפירות), א"כ נאסרו פירות כל האילנות לבע"ח ומכ"ש של עפ"ד טו"ר (ובפי' הגר"א לספ"צ פ"ב כתב דירק השדה נאסר לאדם משום גזל החיות, וצ"ל שלאחר החטא כשנתגרש מג"ע ונאמר לו ואכלת את עשב השדה הוא שהותר לו), וע"ז אמר הנחש, אף כי גם אתם מוזהרים על פירות אילן הזה, כמו הבע"ח בכל הפירות:

היום (ג) וכתוב אחד אומר (שיר השירים ו) דודי ירד לגנו. (ד) ישב לו ברין אמת שופט צדק ואמת (ה) קרא לאדם ואמר לו (ו) למה ברחת מפני. אמר לפניו (ז) שמעך שמעתי (ח) ורעדו עצמותי שנאמר (בראשית ג) את קולך שמעתי בגן ואירא כי עירום אנכי ואחבא. (ט) ואחבא מפעלי ואירא ממעשי כי עירום אנכי מצווי שנאמר (שם) כי

ירידה, וכן כתוב שם לעיל וירד ה' בענן וידבר וגו'. והעשירית לע"ל מפורשת בהדר"ן שם ליומות גוג שנא' (זכריה יד) ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים, ואע"פ שאין כתוב בו לשון ירידה משמע לי' לשון ועמדו רגליו כירידה (וכן בפ"ק דסוכה (ה:) מביא ממקרא זה על לא ירדה שכינה למטה מעשרה), ובאותיות דר"ע אות ה' תניא וכה עתיד לירד לירושלים לחדש העולם שנא' ועמדו רגליו וגו' ואומר (ישעי' לא) כן ירד ה' צבאות לצבוא על הר ציון. והאי ואומר הוא משום דבמקרא דאשון אין מבואר לשון ירידה (וכענין הא דג"ע כאן שמביא וכתוב א' אומר דודי ירד כמש"ל אי"ה), ובהדר"ן אין מביא מקרא זה אע"פ שמבואר בו לשון ירידה ועדיף טפי לכאורה לאתויי' אלא מפני שפשטי' דקרא בישעי' שם איננו מדבר לע"ל אלא בימי סנחריב. לכן לא מייתי לי' [א]: (ג) וכתוב א' אומר דודי ירד לגנו. משום דבקרא דמתהלך לא נתפרש לשון ירידה מביא האי קרא ג"כ, דדרש לי' ירד לג"ע כבר בימי אדה"ר: (ד) ישב לו בדין אמת שופט צדק ואמת. כלשון ס' הבהיר שהובא בהשמטות הזהר והרקאנטי והקנה כמש"ל פי"ג אות א' (וכ' שם שהוא מכוין למאמרי הפר"א בשני פרקים אלו דלעיל ודכאן), הגי' ישב לו בדין אמת שנא' ישבת לכסא שופט צדק (תהלים ט) וביארו בקנה הגדול (צ"ה ב') דהיינו שישב ודנו בב"ד של ע"א שהן ע' שמות שמתחלת התורה עד כאן [והוא מדברי הב"ר פ"כ מתחלת הספר עד כאן (ר"ל עד ויאמר ה' אלקים אל הנחש. שמשם התחלת גזר הדין ומשפט לשלשתן,) ע"א אזכרות מגיד לך שנידון בסנהדרין שלימה], וז"ש ישבת לכסא כמ"ש (מלכים א כ"ב) ראיתי ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו, והיינו ב"ד הגדול של ע' ועי' זהר פקודי בהיכלות (רנא.) ובז"ח שה"ש (כ"ד ב') ע' ממנין דסחרן כרסייא קדישא, ובכ"מ אחרים בזהר, וי"ל שז"ש כאן בדין אמת כמ"ש בירושלמי ריש סנהדרין ובשה"ר פ"א סי"ד ואמת הדבר ובבא גדול אימתי חותמו של הקב"ה אמת בשעה שנמלך בב"ד שלמעלה (שהן צבא גדול, צבא השמים העומדים מימינו ושמאלו של כסא להימין ולהשמאיל בדין לפני יושב על הכסא), [ולפי הלשון דכאן בדין אמת ושופט צדק ואמת, אולי י"ל לפמ"ש ברע"מ משפטים (קי"ז:) שופט עד"א כו' דיין מ"ל (וע"ע שם קמ"ח), אלא שלפי המאמר דכאן שהארץ ג"כ נכנסה לדין, לכאורה א"א לפרש כן], והא דמשמע לי' למידרש האי קרא דישבת לכסא שופט צדק על דין זה של אדם וחוה ונחש, אולי י"ל מפני שכתוב בו ג' דינין, משפטי, ודיני, שופט צדק, לכן דרש לי' על דין זה שנדונו בו שלשה יחד [ב]: (ה) קרא לאדם וא"ל למה ברחת מפני. בא לפרש לשון איכה כדפרש"י שא"ו לא נעלם מקומו מי' הוא (ועי' בס' הקנה שם עמוד ג) אלא נכנס עמו בדברים שלא יבהל להשיב (גם מפני שראהו נחבא מפני המורא, פתח לו בדברים איכה למה ברחת מלפני והוא כנתינת רשות לבא לעמוד לפניו יח'): (ו) למה ברחת מפני. רומז ללשון המקרא (תהלים קל"ט) אנה מפניך אברח, שהמזמור ההוא כלו נדרש בב"ר ולקמן פ"כ על אדה"ר ע"ש: (ז) שמעך שמעתי ורעדו עצמותי. דרש ואירא דקרא נמשך ג"כ למעלה על את קולך שמעתי וכמ"ש (חבקוק ג) ה' שמעתי שמעך יראתי, אף כאן בשמוע הקול נפלה עליו היראה, וכמ"ש בשה"ר פ"ג ס"ו לאחר שחטא כיון ששמע קול הדבור נתיירא ונחבא: (ח) ורעדו עצמותי. מפרש יראה האמורה כאן בגלוי שכינה לאדם הוא ברעידת עצמות וכמ"ש (איוב ד) פחד קראני ורעדה ורוב עצמותי הפחיד וגו' יעמוד ולא אכיר מראהו וגו' דממה וקול אשמע וגו' (ומפרש עצמותי הפחיד ע"י הרעדה קאמר, וכן מתפרש מ"ש (תהלים נה) יראה ורעד יבא בי ותכסני פלצות, שהפלצות הוא סימור העצמות והאברים מן הרעד ויראה, ואולי הוא היפך מן פלל ועניינו פירוק והתפללות העצמות והאברים זה מזה), וכן כתיב (דניאל י) ובדברו כו' עמדתי מרעיד: (ט) ואחבא מפעלי ואירא ממעשי כי ערום אנכי מצווי. במאמר ס' הבהיר הכ"ל הגי' שלשתן מכי ערום אנכי ערום מפועל ערום מצווי ערום ממעשה [ג] ושלשה אלו משמע ודאי שהן מ"ש ויניחהו בג"ע לעבדה ולשמרה, ויצו ה"א על האדם וגו'. ולפ"ד המדרשות שהבאתי לעיל פי"ב לעבדה זו מ"ע ולשמרה זו מל"ת, מתפרש בפשיטות פועל על מ"ע שנצטוה לקיימם בקום ועשה ולא עשה והרי הוא ערום מפועל טוב, ולשמרה במל"ת שעבר עלי' במעשה הרי ערום במעשה (וציווי הוא ענין עה"ד שנצטוה עליו והוזהר עליו בפרטית), ואף לפמ"ש בפר"א לעיל שם לעבדה לעסוק בד"ת, ולשמרה לשמור דרך עץ החיים, י"ל ג"כ כן דמפועל הוא מעסק בד"ת שנסתמו ממנו נתיבות חכמה וזיהרא עילאה פרח מיני', וממעשה הוא משמירת דרך עץ החיים והוא לא שמר ועבר במעשה, שנראה שבכלל זה הוא ודאי השמירה מלאכול מעה"ד רק הפר"א תפס לשון המקרא דלשמור את דרך עץ החיים לפרש לשון שמירה כמש"ל (ועה"ד טו"ר הוא דרך שקודם עץ החיים, ונצטוה שלא להפרידו ממנו), גם אולי ג"ד אלו יתפרשו על ג' חטאיו במעשה ובראיי' ובמחשבה להשכיל כמש"ל ספי"ג אות מ"ה ע"ש, וקרא חטא הראיי' בשם פועל כי גם היא פעולה (וידוע שהראיי' פועלת כמ"ש הרמב"ן פ' אחרי מות בענין נדה, וכן בתחלת הבריאה פעלה הראיי' כמ"ש בע"ח, וז"ש וירא אלקים כי טוב לקיום הדבר לדורות ע"י השגחה וכעין מ"ש הרמב"ן פ' בראשית בזה), אלא שהיא קטנה ממעשה [ד], לכן קראה פעולה, ולפי הגי' דכאן דרשו ואירא ממעשי שהוא החטא הגדול לכן ממנו נתיירא

מאד

הגהות

[א] אלא דקשה א"כ ליחשוב ירידה י"א הך דסנחריב, ואין לומר דחשיב רק הכתובין בתורה (וכלשון הספרי והב"ר הנ"ל מעשר ירידות הכתובין בתורה), דהרי העשירית לע"ל איננה כתובה בתורה, ובע"כ מאיזו מקרא מנביאים וכתובים דרשי' לי' ואפשר משום דמפורש בי' אח"כ ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור, הרי שמלאך ה' נצאות הי' ולא ירידה של שכינה ממש, ובאדר"ן שם חשב א' בים שנא' ויט שמים וירד, והפר"א לטעמי' דדרש לי' לקמן ר"פ מ"א בסיני (דהכר מני לה כאן), וכ"ה במכילתא דיתרו דמתן תורה ספ"ט (ובאדר"ן שם לא חשיב א' דמצרים דהכא, אפשר ס"ל דהא דאנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, היינו דירידת הסנה שירד להצילו מיד מצרים, שכן הוא קורא לה שם באדר"ן בשם א' במצרים, או י"ל דכיון דכתיב ארד עמך, היינו שהשכינה שרוי' עמהם בגלות במצרים וכמ"ש מגילה (כט:) ע"ש, או עמך עם יעקב ממש קאמר, שהבטיחו שגם שהי' שכינה עמו בא"י כן תהיה עמו במצרים, והיינו דבשלהי מגילה (שם) מביא הא דגלו למצרים שכינה עמהם מקרא דשמואל ולא מהאי קרא דאנכי ארד עמך מצרים, דס"ל דעם יעקב קאמר), ובנוסחא ישנה באדר"ן שם הי' כתוב א' במקדש שנאמר בשער הזה יהיה סגור וגו' כי ה' בא בו, והגר"א מחקו, דא"כ הן שתים לע"ל שמקרא זה לע"ל נא' ולא הו"ל לקרותה בימי גוג ועוד לפי גי' הישנה לא חשיב הא דנקרית הכור של לוחות שניות, ואין שום טעם שלא לחושבה, ולפי גי' הגר"א חשיב לה ג"כ וכדהכא:

[ב] וידרש משפטי ודיני על דין אדם וחוה (וכמש"ל בשם הרע"מ ששופט ודיין הם זו"ן), וישבת לכסא שופט צדק על משפט הנחש, וכדמפ"ו אח"כ גערת גוים אבדת רשע (שנדחקו בפירושו שמזכיר גוים רבים ואח"כ רשע יחידי, ובליקוטי' ה' שלכן פי' בתרגום שם על מות לבן על גלית (ור"ל שהי' נבחר לאיש הבנים, ויהיה לבן, נפרד מן הבינים) ולומר שע"י זה שאבדת הרשע יחידי הזה גלית, נערת בגוים פלשתים כי ראו כי מת גבורם וינוסו), שהרשע יחידי הוא הנחש המשגיא בעצתו עצת רשעים הנמשכים אחריו וכשיאבד הוא מן העולם, אז יגערו גוים אותן שהיו נמשכים לעצת הנחש ולא האמינו כלל בתורה המבטלת כחו ועצתו, ואולי ידרוש תחלת המזמור על מות לבן, על מיתה שנגזרה לבן לאדה"ר שהוא כבנו של הקב"ה וכד"א בני אתה אני היום ילדתיך:

[ג] ואפשר לכוין ג' ערום אלו, על ג' אורות דחשמל דאבי"י דפרחו מני' כמ"ש בע"ח שער נוגה ס"א ופ"ד, וכן למ"ש בת"ז סתנ"ח (צה:) ג' גוונין כו' דאינון עריין דהכון אתלבשת כו' דג' גוונין לבושין דשכינתא כו' כתנות אור דהוא נהרין ג' גוונין כו' ע"ש:

[ד] וכמ"ש הגר"א בפי' משלי ה' פסוק י"ב שפעולה היא שאינה נגלית עדיין כ"כ כמעשה ונצרכת להבטה יתירה וכמ"ש כי שמחתני בפעליך שאינה גלויה כ"כ יש ממנה שמחה וכשנגלית במעשה. אז במעשה ידיך ארנן ע"ש (וז"ש ישעי' כ"ו) כי כל מעשינו פעלת לנו, כי באמת ה' מכין כל הפעולות של האדם ג"כ, רק שנותן הבחירה לאדם לפועלם במעשה לגמרם:

(ג) כי עירום אנכי מה היה לבושו של אדם הראשון (יא) עור של צפורן וענן כבוד מכוסה עליו כיון שאכל מפירות האילן (יב) נפשט עור צפורן מעליו (יג) וראה עצמו ערום ונסתלק ענן הכבוד מעליו (יד) שנאמר (שם) ויאמר מי הגיד לך כי עירום אתה המן העץ אשר צויתיך וגו'. אמר אדם לפני הקב"ה רבון כל העולמים כשהייתי לבדי שמא חטאתי לך (טו) אלא האשה שהבאת אצלי (טז) היא הדיחה אותי מדבריך שנאמר (שם) האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל. אמר הקב"ה לחוה (יז) לא דייך שחטאת אלא שהחטאת את האדם. אמרה לפניו רבונו של עולם הנחש (יח) השיא את דעתי לחטוא לפניך שנאמר (שם) הנחש השיאני ואוכל. (יט) והביא שלשתן וגזר עליהם גזר דין מתשע קללות ומות. (כ) והפיל את סמאל ואת הכת שלו ממקום קדושתן מן השמים (כא) וקצץ רגליו של נחש (כב) ואררו מכל החיה ומכל הבהמה. (כג) ופקד עליו שיהא מפשיט את עורו פעם אחת לשבע שנים בעצבון גדול

אחד, ומפועל והאכה כענין בושה (ולפמ"ש שהוא החטא הראוי לכן נחבא שלא הי' יכול לראות בגילוי שכינה שפנים ראיתו בחטאו, והקדים כאן בפר"א לדרוש והחבא מפעלי קודם ואירא ממעשי אע"פ שכתוב ואירא קודם, להורות זה שפעלו היא מטא הראוי' שהי' קודם המעשה, וככתוב סידר בדברי אדה"ר שהן כענין הווידוי תחלה המעשה ואח"כ חטא הראוי' וכר"מ ביומא (לו:) שתחלה עויתי פשעתי כו'), וכי ערום אנכי מצווי, שע"י שעבר על הציווי נפשט ממנו כתנות אור וענני כבוד כדמפ"ז להלן: (י) שנא' כי עירום אנכי. אפשר דרש מדכתיב עירום ולא כתיב ערום, לרמוז דלא לשון ערום מבלי לבוש הוא, אלא עירום מציווי שחטא והוא כענין עירום ועריה (יחזקאל ט"ז): (יא) עור של צפורן וענן כבוד מכוסה עלין. כמו שיש להרבה בע"ח על גופם כסוי צפורן מזהיר, וכ"מ לשון הקדמת התקוני' (י:) דהוי אדם מלובש בכתנות צפרנים דהוי נהרין כענני כבוד דמ' שהצפורן עצמו היה מאיר (ואפשר מלת צפורן מורכבת מב' מלות צפוי אורן), ועי' בתכ"א ותנ"ט שם וזהר ויקהל (רח:) וע"ל פ"כ מ"ש בס"ד: (יב) נפשט עור צפורן מעליו וראה עצמו ערום. הרש"ט בשה"א שער ו' פ"ט העתיק הלשון נפשט עור צפורן מעליו ונסתלק ענן כבוד מעליו וראה עצמו ערום (ולפי לשון התיקונים שהצפירן הי' מאיר כענני כבוד, א"כ כיון שנפשט עור הצפורן ממילא לא הי' אור הענן): (יג) וראה עצמו ערום. עמש"ל פי"ג אות מ"ד בס"ד: (יד) שנא' ויאמר מי הגיד לך כי עירום אתה. מדכתיב מי הגיד לך מכלל דאי' שלא הי' תחלה ערום ממש, ובדין הי' לכתוב מי הפשיטך ערום, אלא בלשון כבוד א"ל מי הגיד: (טו) אלא האשה אשר הבאת אצלי. מפרש אשר נתת עמדי, שהבאת להיות עמדי ואצלי תמיד להיות לעזר לי בזה כמש"ל פי"ב, הנה זה עצמו שהיא עמדי תמיד גרם שתחטיאני בדבריה, וז"ש בב"ר שכפר בטובה שנתן לו הקב"ה שזה היה עיקר העזר שניתן לו כנגדו שתהיה עמו תמיד כמש"ל שם וכי"ב כתב הרמב"ן ע"ש: (טז) היא הדיחה אותי מדבריך. פי' הדיחה היינו בדברים (ומזה יצא לו לס' הקנה (שם) להביא ע"ז דין הדיוק נשים דפ' חלק ע"ש), ואע"פ שכאן כתיב נתנה לי מן העץ ואוכל סתם, ילפי' מדכתיב כי שמעת לקול אשתך שדיברה עמו עד שפיתתה אותו (וז"ש בז"ח רות (ס"ג ב') בא נחש והפך לבה של חוה וחוה הפכה לבו של אדם והיינו בפתוי דברים) וכמו שדרשו בב"ר שהתחילה מיללת עליו בקולה וח"א שבאת עליו ביישוב הדעת ע"ש: (יז) לא דייך שחטאת אלא שהחטאת כו'. וז"ש אל האשה מה זאת עשית ולא נאמר למה אכלת כי עונש מה שהחטיאה לאדם קשה מעונש אכילת עצמה (ועי' רמב"ן) ונכללו שניהם בלשון מה זאת עשית, כיהאשה שמעה דברי האדם ושתקה, הרי שתיקה כהודאה, לכן שאל ממנה מה זאת (שאמר האדם שנתת לו) וגם מה עשית בעצמך, ותשובתה הנחש השיאני, אולי הוא תשובה על שני החטאים, כי הנחש דבר עמה הכל בלשון רבים לא מות תמותון כו' והייתם כאלקים כו', רק שהוא עצמו לא דיבר עם האיש והי' פתויו להאשה שתפתה אותו ג"כ, ומלת ואוכל הוא הודאה על עצמה באכלה ג"כ, ולפמש"ל השיאני השיא את דעתי י"ל שהי' התגלגלותה דנכנסה בי רוח שטות ושלא בדעת עשיתי ודברתי לפתות האדם: (יח) השיא את דעתי. מפרש השיאני שהסיח דעתה ממקומה וכמו השיאו לדבר אחר שבש"ס (ואפשר מפרש לי' כענין שכחה, אע"פ שהוא משרש אחר שרשו נשה בה"א והשיאני דכאן לשון הטעאה וענה שרשו נשא באל"ף): (יט) והביא שלשתן וגזר עליהן כו'. דרש זה שהי' שלשתן במעמד א' בדין, מדכתיב אל האשה אמר וגו' ולאדם אמר וגו'. ולא חזר לכתוב בהן ויאמר ה' כמ"ש בתחלה בנחש, שמ' שהכל מאמר א' הי' לכלן יחד, כי היו צריכין לשמוע כ"א גז"ד של חבירו, שהן נוגעין כ"א לחבירו כי האדם והאשה היו צריכין לשמוע גזירת הנחש ואיבה אשית וגו' והוא ישופך וגו', והאדם הי' צריך לשמוע גזרת האשה ואל אישך תשוקתך (וממנו דרז"ל שחייב לפקדה כשיוצא לדרך שמשתוקקת לו), גם והוא ימשל בך (וכמ"ש הרמב"ן שמפני שהאשה נגזר שלא ישמע הוא לקולה רק אדרבא הוא ימשל בה), והאשה היתה כלולה בכל גזירות האדם (וכמ"ש הגר"א בא"דה, שמפני שאכלה בעצמה וחזרה ואכלה עם בעלה לכן לקתה ב"פ א' בפני עצמה והב' עם גזירות בעלה נכללם ג"כ), אלא מפני שעיקר מזונות האשה על בעלה, לכן לא הקללה במזונות אל האדם וממילא היא טפלה וכלולה בזה: (כ) והפיל את כו'. חשב זה ג"כ בקללות הנחש, כי הוא היה הרוכב עליו כ"כ בז"ר. ומדברי רבי' בחוי נראה שבזה שהושפל כח הנקשר בנחש (והוא הרוכב דהכא) לא הי' בו עוד כח להיות שיפע כח הדבור בנחש שדבורו תחלה לא הי' רק בכח הרוכבו וכמש"ל פי"ג וכל דבריו שדיבר כנ' [ה], וכשהפילוהו ממקומו ממילא פסק כח הדבור בנחש. ובציוני פ' בראשית בהג"ה הביא מארז"ל ומנה בקללות הנחש קללה ראשונה שנסתם (ור"ל נסתם פיו מלדבר), ובדב"ר פי"ה אמרו ג"כ שנכרתה לשונו (ועי' רמב"ן ע"פ פן ישלח ידו שהוקשה לו למה לא נזכר בקללות זה), ואולי י"ל שלכן לא נזכר בתורה ששאל ה' לנחש מה זאת עשית כמו לאשה (ובסנהדרין אמרו שאין טוענין למסית), כי נסתם פיו ולא הי' שייך שאלה בו עוד, וז"ש כאן ל' ופקד עליו שיהא כו', כפקידה וגזירה ולא כדבור עם אחר, כמ"ש להלן באשה ונתן לאשה ט' כו' וכן באדם הוציא דינים לאדם לגי' הילקוט שהבאתי להלן אות מ"ו (וי"ל עוד דרמיזא כמ"ש (קהלת י) אם ישוך הנחש בלא לחש ומה יתרון לבעל הלשון ר"ל שהנחש הוא בלא לחש שאין בו כח הדבור, ואע"פ שהי' לו מכבר' יתרון זה על שאר בע"ח שהיה בו כח מדבר, אבד יתרונו מפני שהיה בעל לשון הרע): (כא) וקצץ רגליו של נחש. שהי' מהלך תחלה על רגליו כגמל כמש"ל פי"ג (ויש לרמוז מקרא דפ' שמיני כל הולך על גחון וכל הולך על ארבע, שהולך על גחון דרשוהו בת"כ על הנחש כמ"ש רש"י שם, וסמיך לי' להולך על ד' רמז שהי' מכבר ג"כ הולך על ד'), ובברייתא דל"ב מדות מדה י"ב ומייתי לה בב"ר פ"ך דרש לה מן קולה כנחש ילך כו' בשעה שא"ל הקב"ה על גחונך תלך ירדו מלה"ש נקצצו רגליו ודיו והלך קולו מסה"ע"ס כו' (והיינו דנפקא לי' מדכתיב שם בקרדומות באו לה כחוטבי עצים כרתו יערה), ובילקוט משלי כ"ו בשם ילמדנו מסמיך לה מקרא דמקצה רגלים חמס שותה ע"ש, ועי' זהר וישלח (קע"א:) ובת"ז תס"ד, ולקמן פל"ב וס"פ ל"ז: (כב) וארו מכל החי' ומכל הבהמה. הן ב' קללות, כמ"ש בבכורות (ח:) ובב"ר שהוא מקולל בלידתו שבע מן הבהמה שנתקללה ז' מן החי' (והוא תשלום שבעתים אל חיקו תחת אשר פנים לבת שבע, אור ז' הימים, ושבעתיים הוא ז"פ ז' מן החי' שממינה הוא הנחש וכמ"ש בו ערום מכל חית השדה), ואולי זהו ששינה כאן בפר"א לכתוב מכל החיה קודם ומכל הבהמה, שלא כסדר המקרא שכתוב בהמה תחלה, שבא לרמוז דרשה זו דבהמה מקוללת יותר מחי', והן ב' קללות לא זו אף זו, תחלה חיה ואח"כ אף מבהמה, וכדמקשי' בבכורות שם אקרא אם מבהמה נתקלל מחי' לא כ"ש כו': (כג) ופקד עליו כו' א' לז' שנים בעצבון גדול. שקולו הולך באותה שעה מסעה"ס כדלקמן פל"ד, ובציוני כתוב שמשיר עורו לסוף ו' שני' (ויש לרמוז לפ"ז בוי"ו רבתי דכל הולך על גחון זה נחש כמש"ל אות כ"א שששה שנים הולך על גחון אחד בעורו, ואח"כ בתחלת ז' פושטו ומהלך בחדשה) ויש לו צירים כחבלי לידה עכ"ל, ובז"ר כ' שכשעת לידתו שהוא א' לז' שנים כדאי' בבכורות (שם) ובזהר ויקהל (רכ:) הוא שפושט עורו (ולפ"ז א' לשבע הוא לשבע ממש

הגהות

[ה] ובחטא העגל שחזר ונתעורר קלקול הראשון (אחרי שנתקן במ"ת) אמרו לקמן פמ"ה שנכנס לתוכו והי' גועה כו', והוא ממש כענין הנחש כאן, וכן הא דוויתגלגלו את עדים היה כענין פשיטת כתנות האור דאדם כמ"ש בזהר בראשית (נג:) ע"ש:

גדול (כד) ויהא סוחף במעיו על הארץ (כה) ומאכלו מתהפך במעיו לעפר (כו) ומרורת פתנים (כז) ומות בפיו (כח) ונתן שנאה בינו לבין האשה שיהיו (כט) רוצצים את ראשו (ל) ואחר כל אלה המות • ונתן לאשה תשע קללות ומות (לא) ענוי דם נדתה ודם בתוליה (לב) וענוי הריון הבטן וענוי לידה (לג) ועינוי גידול בנים (לד) וראשה מכוסה כאבל • (לה) ורצע את אונה כעבד עולם וכשפחה שהיא משרתת את בעלה (לו) ואינה נאמנת בעדות (לז) ואחר כל אלה המות

ממש ודלא כהלשוני הנ"ל , ויש לרמוז זה בשבע אותיות של גחונך תלך , שבשבע שנים הולך על גחונו) [ו] , וקצת סמך לדברינו מ"ש כאן ל' בעצבון גדול , שרומז ללידה שכתוב בה באשה בעצב תלדי ופת"ש בזהר ויקהל (ר"ט:) בעצב תלדי בנים דא רזא דחויא דעציב כו' (ועי' פ' משפטים (קיא:) במאמר השבא בזה) , ואף הוא מצער בלידה מפשיט עורו , אלא שא"כ לא תהיה קללת הנפשטה רק בנקבה ולא בזכר , וזה ודאי אין נראה נכון : (כד) ויהא סוחף במעיו על הארץ • הוא פי' על גחונך תלך , וכ"ה בתרגום ירושלמי על כל הולך על גחון תרגומו סחיף במעוי ומפני שמעיו נמשכין בבטנו יחד וחוזרין ומתפשטין כל שעה בשעת הליכתו , לכן אמרו סוחף במעיו (ולא גחון עניני משיכה , כמו גוסי תבשן) : (כה) ומאכלו מתהפך במעיו לעפר , כמ"ש ביומא (עה:) שאפי' אוכל כל מעדני עולם טועם בהן טעם עפר שנא' ונחש עפר לחמו (ומפני שגרם לאדם לשוב אל העפר , לכן נגזר עליו לאכול עפר) , ולשון מתהפך במעיו דנקט , נראה שמכוין למקרא (איוב כ) לחמו במעיו נהפך מרורת פתנים בקרבו , דמפרש לי' שהוא לשון קללה ור"ל נהפך לעפר כקללת הנחש וכדמסיים מרורת פתנים בקרבו [ז] . והיינו ומרורת פתנים ומות דלהלן כאן : (כו) ומרורת פתנים • יש לפרש שנמשך למעלה שמאכלו מתהפך לעפר ומרורת פתנים (ויתפרש גם בקרא דאיוב סיפי' דומרורת פתנים בקרבו נמשך על נהפך דרישי' דקרא) או י"ל שהוא נמשך למטה על ומות בפיו , ומפרש ומרורת פתנים בקרבו דקרא , היינו בפיו , וכן נראה מהילקוט שכתוב בנוסחא ומרורת פתנים בפיו : (כז) ומות בפיו • הוא ארס נחש , וכ"ה בת"י וארסא דמותא בפומך , ולימדנו לפי דרכו לפרש מ"ש (מלכים ב' ד') מות בסיר , שפירושו דבר מר כארס מות מרירת נחש , כי שם המות עם לשון מר , הוא משתתף במקרא ומשנה , שכן קורא כאן מרורת פתנים , וכן במתני' פי"ט דתרומות משתאכל בהן המרה (ויתפרש מ"ש (דברים לב) וראש פתנים אכזר , דהאי ראש הוא לשון ראש ולענה דבר מר והוא מרורת פתנים , וכדכתי' התם לעיל מני' ענבימו ענבי רוש אשכלות מרורות וגו' והדר מפרש עלי' חמת תנינים כו' וראש פתני' כו') ויתפרש מ"ש (משלי כו) חצים ומות , שהוא סם מות מר שהיו מושחין בו החצים כדרך אנשי הודו עתה וכמ"ש (תהלים סד) דרכו חצם דבר מר ותרגומו משחו גירהון סמא דקטול מריר (ויתפרש ג"כ מ"ש פ"ק דע"ז (כ:) בחרבו של מ"ה טפה של מרה תלוי' כו , שעינו ארס מר הממית כארס נחש (שהביא מיתה לעולם) ועיקר טפה של מרה בשעת מיתה , נראה נרמז מלשון המקרא (שמואל א טו) אכן סר מר המות , ויתפרש מר לשון טפה ג"כ כמו כמר מדלי (ישעי' מ) שפירשוהו טפה) , ומ"ש כאן בפיו נראה שנרמז במקרא כאן דהוא ישופך ראש , שעל שבראשו הוא הארס בפיו (ואולי יתפרש כן וראש פתנים , לשון ראש ממש שסם הפה עם הארס) לכן ישופהו בראשו : (כח) ונתן שנאה כו' רוצצים את ראשו • מפרש ואיבה אשית עם הוא ישופך ראש בן קללה א' ופירושא קא מפרש שכ"כ תהיה גדולה האיבה שיהיו רוצצין ראשו באיבת עולם נטורה עליו : (כט) רוצצים את ראשו • וכן תניא בירושלמי שלהי קדושין ומס' סופרים פט"ו טוב שבנחשים רצוץ את מוחו (ועיקר הלשון אולי יש לבוונו למ"ש בזהר תולדות (קלז:) ויתרוצצו כד"א רצוץ את מוחו כו' דא ס"ט דרוכב נחש כו' ותנינן בה להרגך כו') , והוא פי' לשון ישופך ראש , מענין רציצה ושחיקה הדק , וכמ"ש הראב"ע והר"ש פרחון בערוך שלו

שפו עצמותיו (איוב לג) מלשון שחיקה וכתיתה פ"ש : (ל) ואחר כל אלה המות • מה"ש בו לשון כל ימי חייך , מובן ממילא סימות [ח] : (לא) ענוי דם נדה ודם בתולים • בשלהי ערובין (ק:) יליף לה מדכתיב הרבה ארבה אלו ב' טפי דמים , ובאדר"ן פ"א הגי' אלו ב' רביעיות דם , ונראה לע"ם הוא וצ"ל ב' רביות והוא כלשון הרבה ארבה , שהם נדות ודם בתולים , הן ריבוי דם שנתרבה באשה יותר מבאיש , וכ"מ אח"כ הגי' בהגהות שעל אדר"ן הנדפסים בש"ס תמת ישרים : (לב) וענוי הריון הבטן • משום דכתיב (הושע ט) מלידה ומבטן ומהריון , ופירש"י שם הריון שעת קליטת העיבור וכן דרשו בב"ר כאן עצבונך צער העיבור והרונך צער העידוי , שפירושו שעת הקליטה וכמ"ש בהגהותיי שם בס"ד , לכן כאן בא להוציא מזה וביאר שהרונך לבדו כולל שניהם הריון (צער העידוי והקליטה) והבטן (כל ימי העיבור) , ועצבונך דרש לה לגידול בנים כמשית"ל אי"ה : (לג) ועינוי גדול בנים • בעירובין שם דרשי' לי' מעצבונך , ופירושו כמ"ש ידיך עצבוני , וכמו מעצבין את הקטן בשבת (קמז•) ע"ש בפרש"י : (לד) וראשה מכוסה כאבל • בעירובין ובאדר"ן אמרו עטופה כאבל , ופרש"י שבושה לצאת וראשה פרוע וכדילפי' בכתובות (עב•) : (לה) ורצע את אזנה כעבד עולם וכשפחה שהיא משרתת את בעלה • היא קללה דוהוא ימשול בך , דמפרש לה ממשלה ממש כממשלת הרב על העבד והשפחה (וע"ל ס"פ מ"ט שא"ל ממוכן לאחשורוש וכתורה עשית שנא' והוא ימשל בך) , והוא ממשלת עולם (שהאשה אינה יוצאה מתחת יד בעלה) כעבד נרצע שהוא עובד לעולם (לפשטי' דליש' דקרא , אלא שחז"ל קיבלו בפירושו עד היובל) , ומפני שהאשה אינה נרצעת כדתנן בספ"ב דסוטה , לכן חזר וביאר כשפחה שהיא משרתת כו' ר"ל כשפחה כנענית שעובדת לעולם [ט] , וכן אביגיל אמרה לדוד (שמואל א כ"ה) הנה אמתך לשפחה לרחוץ רגלי עבדי אדוני , וכוונתה היתה על אישות ולא שפחה ממש , ובירושלמי פרק אע"פ ה"ו אמרו ששפחה אסורה לרחוץ רגלי אדוני' ועי' בהגר"א לאהע"ז סי' כ"א סק"כ , אלא אע"פ שלאישות נתכוונה קראה עצמה בשם שפחה (וביבמות קי"ג•) אמרו שפחה לשמשו מי לא זבנינן לי' כ"ש הכא דאיכא תרתי) , וכן לשון וכבשוה שדרשוהו בב"ר וכבשה כתיב שהאיש כובש את אשתו לענין שלא תצא לשוק כמו כן יש לדורשו לענין כבישה למלאכות שמחוייבת כשפחה (וכמ"ש (נחמי' ה') והנה אנחנו כובשים את בנינו כו' לעבדים ויש מבנותינו נכבשות כו') וכדפרש"י בפ' אע"פ שמלאכות שאשה עושה לבעלה הוא מה"ת (ושוב מצאתי להגר"א בפי' ת"כ כ"י סדר אמור שכ' לפרש לשון המשנה דס"פ אלמנה לכה"ג (דמייתי בת"כ שם) הלך הכן וכבש על השפחה דלכן נקט בה לשון וכבש , דלקיחת אשה הוא לב' דברים לקיום פו"ר ולמלאכה וכדכתיב פרו ורבו היינו פו"ר וכבשוה שהאיש כובש את אשתו תח"י לעשות לו מלאכה , אבל כשנושא שפחה אין מקיים פו"ר שאין הזרע מיוחס אחריו שוולדה כמותה , ולא קרינן לה רק כובש לו שפחה עכ"ל ז"ל שם : (לו) ואינה נאמנת בעדות • בירושלמי רפ"ו דיומא גלפינן לה מדכתיב שני האנשים , והביאוהו התוס' בכ"מ , ובילקוט וירא בשם הילמדנו סמיך לה על ותכחש שרה , והביאו ג"כ בערוך ע' נשים משם הילמדנו , ואפשר נמי רמיזא כאן במ"ש כי שמעת לקול אשתך , שלא לשמוע ולהאמין לדברי' עוד (מי' הכא איסורא הוא , ובאיסורין אשה נאמנת כע"א כשר) : (לז) ואחר כל אלה המות • הנלמד בה מכלל גזירת האדם , כי הוא לוקחה ממנו

סנה

הגהות

[ו] ומקום היה ליישב בזה הסתירה שכתוב בזהר בכ"מ וכאן שאחת לז' פושט עורו , ואלו בת"ז סתנ"ח (נה:) אמרו ולשבעין שנין אתפשט ההוא חויא כו' (וע"ש בביאור הגר"א שסמכו ענין לימי שנותינו ע' שנה , שהוא גרס המיתה לע' שנה) , שכיון שהוא בשעת לידתו , הרי אמרו בזהר בראשית (יחי) דאפעה לע' שנין ונחש לז' וכ"ה בבכורות שם , וא"כ י"ל דמ"ש בכ"מ לז' שנים הוא בנחש סתם , ומ"ש בתקונים לע' שנין הוא באפעה (וז"ש בלשונו ההוא חויא כו') :

[ז] ונקט שם בקרא כל עניני הנחש על הרשע , וכ"כ שם אח"ז ראש פתנים יינק וגו' , וכן מ"ש חיל בלע ויקאנו , י"ל ג"כ שהוא דוגמת הנחש שהוא מקיא כדתנן בפ"ט דפרה מ"ג , וכ"ה בלשון הש"ס פ"ב דב"ק (כג:) מעלאו מקיא :

[ח] וכל הבע"ח נכללין בגזירת המיתה על האדם כי עפר אתה ואל עפר תשוב , א"כ כל שנבראו מן העפר וכן מן המים כדגים ועופות (כי המים הן חלק וככלל הארץ ועמש"ל פ"ג אות ל"א) , ובבמ"ר אמרו שהאכילה לכל בע"ח , ובזהר ויחי (רכא:) אמרו דאתרמיש מכלהו , וצ"ע לפ"ז על דגים שבים :

[ט] ולשון רציעת אזן דנקט באשה , אפשר רמז ללישנא דקרא (תהלים מ"ה) שמעי בת כו' הטי אזנך כו' והוא אדוניך והשתחוי לו , וכן בדברי למך לנשיו , שמען קולי כו' האזנה אמרתי , שמזה נלמד שהאשה נגזר עלי' לשמוע ולהטות אזנה לדברי בעלה , וזהו לשון רציעת אזן לשמוע לקול אדונו , ואפשר רציעת אזנה להשים בה תכשיטי עגילי האזנים הנזכרים (יחזקאל טז) ועגילים על אזניך , הן ג"כ רמז לזה שהנהיגו בדורות הראשונים , שהוא כעבד ושפחה נרצעת לשמוע לדברי בעלה כמו לאדוני' :

המות • (לח) הוציא לארם וגזר עליו תשע קללות ומות • (לט) קצר כחו מטומאת קרי • קצר קומתו בטומאת תשמיש המיטה • (מ) וזרע חיטים וקוצר קוצים • (מא) ומאכלו עשב הארץ כבהמה (מב) ולחמו בדאגה ומזונו בזיע ואחר כל אלה המות • אם אדם חטא (מג) ארץ מה חטאה שנתארדה (מד) אלא שלא הגירה המעשה (מה) לפיכך נתארדה • שבשעה שבני אדם חוטאין (מו) מעבירות חמורות הוא שולח מגפה לבני אדם ובשעה שבני אדם חוטאין
מעבירות

שבא מן העפר, ודיו לבא ממנו להיות כמוהו : (לח) הוציא לאדם וגזר כו' • לשון הוציא נראה פי' הוציאו מכלל קללות האשה, משא"כ האשה כלולה בכלל קללת האדם, ואפשר יש לפרש הוציא לאדם בפני עצמו שלא שמעו האשה והנחש קללות האדם ושלא ביישו בפניהם, ודרש לה מדכתיב ולאדם אמר ולא כתיב ואל האדם אמר לרמוז שאמר זה לאדם בייחוד שלא בפניהם, אבל אין זה נראה, שהרי האשה בכלל רוב קללות האדם והיתה צריכה לשומען ג"כ כמש"ל, ובילקוט הגי' הוציא דינים לאדם (ובדפוס כתוב דמים במקום דינים וט"ס הוא), ועמש"ל אות ר"ט : (לט) קצר כחו מטומאת כו' קצר קומתו בטומאת כו' • אף שיש לדחוק לפרש הגי' הכתובה, שע"י קרי נחלש כחו וכמ"ש ביבמות (עו·) כחי וראשית אוני שלא ראה יעקב אבינו קרי מימיו וכן בת"ה אמרו בברכות (נז:) דמכחש כחיש וזהו ג"כ קיצר קומתו, אבל אינו מחוור, וגם מנין העשרה קללות אין מכוונין לגי' הספרים, ע"כ נראה נכון גי' הילקוט וכ"ה בהרש"ע בס' האמונות שם דגרסי, קצר כחו, קצר קומתו, טומאת זיבה, טומאת קרי, טומאת ת"ה, וקיצר קומתו היינו כמ"ש בב"ר פי"ב אקרא דויתחבא בתוך עץ הגן [י], באותה שעה גרעה קומתו של אדה"ר, וקיצר כחו הוא כמ"ש שם ר"פ ט"ז תתקפהו לנצח כו' פתו חכמה וגבורה כו' ד' ראשי נהרות הי' פותק במגרופית אחת כו', הרי גבורתו תחלה, ואח"כ נתמעט ונגזר עליו בזיעת אפך תאכל לחם, שעבודתו באדמה מייגעתו ומזיע ממנה. וג' טומאות אלו דקחשיב, הן טומאות היוצאות מגופו, ומדלא חשיב כאן מצורע משמע שטומאת מצורע אינה חשובה יוצאה מגופו [יא], ודקחשיב הכא קרי ות"ה לשתי טומאות אע"ג דליכא נמי ביניהו לדינא לענין טומאה (ולענין האשה הוא דאמרי' בנדה (מא:) דחידוש הוא שחידשה תורה בגזה"כ לטמא משמשת אע"ג דמגע בית הסתרים הוא, אבל הכא באדם קיימי' והוא אינו מטמא אלא ביאתה ממנו ש"ז וא"כ הייתו בעל קרי), מ"מ חשיב להו בתרתי, אפשר דבא לומר דשניהן לקללה, דסד"א דוקא קרי דחזי לאונסי' הוא דמטמא שהוא מין קללה וכמ"ש והוכחתיו בנגעי בני אדם, אבל ת"ה שאף קודם החטא הי' עולם כמנהגו נוהג, סד"א דלית בה טומאה, לכן מני לה בקללה בפ"ע, שאף בזה לאחר שנכנס בו יצה"ר נתחדש בו טומאה ג"כ, ואפשר ג' טומאות אלו הזבות ויוצאות מגופו, דמיוא במלת בעצבון, שתרגומו דוונא, שהוא ענין קרוב ללשון זיבה כמתורגם דובנא בכי"ת : (מ) זורע חטים וקוצר קוצים • זהו פי' מ"ש וקוץ ודרדר תצמיח לך, שאין פירושו שנתחדש אז בזירה צמיחת מיני קוצים אלו כדעת קצת מפרשים, אלא היינו שבשיטעהו תוציא הארץ מן הזרע אשר תזרע בעצמו קוצים (שמינן כבר נבראו), והוא לשון המקרא (ירמי' יב) זרעו חטים וקוצים קצרו, וכתיב (איוב ל) תחת חטה יצא חוח, והיינו צמחים ששיטו דתנן רפ"ג דתענית שמתריעין עליהם מיד פ"ש בפירש"י : (מא) ואכלו עשב הארץ כבהמה • בא לפרש מ"ש ואכלת את עשב השדה, דלאו היינו עשב זורע זרע שניתן לו לאכלה תחלה קודם החטא (ועי' בפירש"י כאן), אלא עשב הארץ שאינו זרע (שהוא בשדה הנזרעת) ושעומד לבהמה וכמ"ש ונתתי עשב בשדך לבהמתך ע"ש בספרי פ' ואתחנן (ומ"ד הכא בב"ר שאדם מגליץ שדהו ואוכלו עד שהוא עשב, אתיא כרשב"י בספרי שם דדרש הכי ונתתי עשב בשדך ע"ש), וז"ש בפסחים (קיח·) דאכליין עשבי דדברא, ועמש"ל פי"ג אות ל"ג בס"ד : (מב) ולחמו בדאגה ומזונו בזיע • מפרש מ"ש בעצבון תאכלנה, שזהו על הלחם אשר בו יחי' האדם אף זה בעצבון ודאגה יאכלנו (ונקט לישנא דקרא (יחזקאל ד' ושם י"ב) דנקט בדאגה גבי לחם), ודכתיב אח"כ בזיעת אפך תאכל לחם, לאו היינו לחם ממש,

אלא מיני מזון וסעודה קרויין לחם וכמ"ש עבד לחם רב, שלזה צריך עוד זיעת אפו ביותר (וכה"ם בפסחים שם ובב"ר כאן ותדא"ר ס"פ ל"א הוצרכו לייסב זה לדרוש שנזדעזע ואמר אני ובהמתי כו' וא"ל הואיל ונזדעזעת תאכל לחם) : (מג) ארץ מה חטאה שנתארדה • שבקללה כתיב ארורה האדמה בעבורך, נכתב הקללה על האדמה, ולא כתיב כמו בקין ארור אתה מן האדמה כי תעבוד וגו', וכן כתיב (בראשית ה) זה ינחמנו וגו' מן האדמה אשר אררה ה' : (מד) אלא שלא הגידה המעשה • בת"י בגין דלא חוואת לך חובך, וכת"י תס"ד (לב:) והוי לה רשו למימחי בידי דאדם דלא ויכול מאילנא דמותנא ולא מחאת בג"ד אמר בעבורך, ובז"ח (יח ג) השמים והארץ הוו עדים כו' הה"ד יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו כו' באותו יום שעבר אדם השמים שהשיכו אורם והארץ לא ידעה מה לעשות כו'. וז"ש כאן בלשון הגידה לרמוז שהיו עדים ובלשון אם לא יגיד כו' : (מה) לפיכך נתארדה • כאן לא הוזכר באדמה אלא קללה א' (ואפי' נחשוב קללות האדמה שנאמרו לאדם גם על האדמה לא יהיו אלא ד'), אבל בריקאנטי (כט א) הביא משם הפר"א ל"ט קללות נתקללו אדם וחוה ונחש וארץ, והיינו שהאדמה נתקללה ט' קללות כמו שהביא שם אח"כ בשם הירושלמי ומדרש רות (והוא בז"ח רות ס"ב ג) וכ"ה בבמ"ר פ"ה ובגימטריאות שברכה ותנחומא ס"פ קרח של"ט מלקות נגד ל"ט קללות אלו, וכ"ה בת"ז תמ"ח (פח·) ובתי' ס"ד (שם) וכ' הגר"א בביאורו שם תמ"ח וז"ל. וכלהו חשב להו בפר"א פי"ד לבד מארעא דחשיב לון שם בעשרה דאדם עכ"ל, ובציוני פ' בראשית בשם מארז"ל מנה ט' דארץ, וז"ל, א' שתהא שותה מאלי' שנא' ואד יעלה מן הארץ, ב' שתלקה בפירותיה, ג' שתלקה בשדפון, ד' שתצמיח קוץ ודרדר, ה' שיהיו בה הרים וסלעים, ו' שיחפרו (כצ"ל, ושם כתוב שיחסרו וט"ס הוא) בה ב"א ויחרשוה בכלי ברזל, ז' שלא תכסה על הרוגיה, ח' בזמן שחייבין זורעין הרבה ומוציאין קמעא, ט' שעתידה לבלות שנ' והארץ כבגד תבלה וזו היא מיתתה עכ"ל (וגם בי' דאדם וחוה ונחש הובא שם בשם מארז"ל ההוא כ"א ע"ש), וכ"ל הא דשתהא שותה מאלי' שנ' ואד יעלה מן הארץ ט"ס יש בו וצ"ל שלא תהא שותה מאלי' כמו שנ' ואד כו', וכדאי' בירושלמי דתעניות פ"ג ה"ג ובב"ר פי"ג שבתחלה היתה הארץ שותה מלמטה שנא' ואד יעלה וגו' כי לא המטיר וגו' ואדם אין גו' ואח"כ נגזר עלי' מפני ד' דברים שתהא שותה מלמעלה ע"ש. (ובש"ס דידן ס"ק דתענית (ח:) דאמרי' קשה יומא דמיטרא כיומא דדינא ואי לאו כו' בעו רחמי עלי' למיבטלי', משמע קצת ג"כ שיותר טוב כשתהא שותה מאלי', אלא שי"ל מ"מ כיון שאמרו דצריך לברייתא, משמע שיותר טוב ע"י הגשמים, רק דר"ל צריך לברייתא מפני ד' דברים הנ"ל שבירושלמי ב"ר), ואולי אפשר לומר דכששותה מאלי' מאד של תהומות אינן לברכה כ"כ כאותן מים ששותה מלמעלה מאוצר הטוב. וכמש"ל ספ"ה ע"ש, ומ"ש שיהיו בה הרים וסלעים, אפשר צ"ל שיהיו בהרים סלעים וכמ"ש בב"ר פכ"ג ההרים נעשו טרשים, ועמש"ל רפ"ח בס"ד, ומ"ש שלא תכסה על הרוגי', לשון זה נא' לע"ל (ישעי' כ"ו) וגלתה הארץ את דמיה ולא תכסה עוד על הרוגי', דמשמע שכשוה"ז היא מכסה (ואולי אפשר כוון שכתוב בקין ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך מידך, משמע שנגזר שלא תקח ותכסה, ומ"ש ולא תכסה עוד על הרוגיה, אולי יתפרש שלא יהי' עוד הרוגים ע"ש בפרש"י ורד"ק), ומ"ש שעתידה לבלות, ע"ל פנ"א : (מו) מעבירות חמורות הוא שולח מגפה כו' • כדתנן פ"ה דאבות וספ"ב דשבת דבר בא לעולם על מיתות האמורות בתורה שלא נמסרו לב"ד ועל פירות שביעית :
מעבירות

הגהות

[י] ולדורות י"ל שמזה שנתקלל לאכול עשב השדה שיש בכללו ירק חי, וגם שנתקללה האדמה ולא נתנה עוד כח פרי' בטובה כראשון לא הי' הפת נקי כראוי עוד, זה וזה גרמו לקצר הקומה, וכמ"ש רפ"ד דעירובין ורפ"ג דפסחים דפת קיבר וירק חי כופפין את הקומה :

[יא] ועי' פרש"י פסחים (סז:) דמצורע נמי הוי יוצאה מגופו, וכ"כ בשאילתות דרב אחאי גאון בר"פ מצורע דמצורע אסור בתרומות הי"ל דהוי טהימ"ג, וכ"כ הרמב"ם פ"ז מה' תרומות ה"ט, אבל בנוסח המשנה שלפנינו פ"ד דחלה לא נזכר בענין זה מצורע :

[יב] ואפשר לשון טומאה לאו דוקא אלא ר"ל סילוק קדושה וקיסוף טהרה, וכגון לענין איסור לשמש בבית שיש בו דבר שבקדושה ס"ת ותפילין כדאי' בברכות ספ"ג שלענין זה נראה שאפי' לא יצא ממנו ש"ז ואפי' בהערא' בעלמא אסור, דחשיב טומאה וסלוק קדושה, ועי' בסוכה (כו:) דאסר ר' יוסי לילדי' ונשותיהן עמהן לישן בתפילין שמא יבאו לידי הרגל דבר דאע"ג דבעל קרי מותר בתפילין, מ"מ טומאת ת"ה חמיר טפי ע"ש בפירש"י :

(מז) מעבירות קלות הוא מכה את פירות הארץ (מח) בעבור עונות בני אדם שנאמר (בראשית ג) ארורה האדמה בעבורך :

פרק טו (א) רבי אליעזר אומר אני שמעתי באזני ה' צבאות מדבר ומה דבר

(דברים ל טו) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע . אמר הקב"ה (ב) הרי שני דברים הללו נתתי להם לישראל אחת של טובה ואחת של רעה (ג) של טובה היא של חיים ושל רעה היא של מות . של טובה

(מז) מעבירות קלות הוא מכה את פירות כו' . כדתנן הקס רעב בא לעולם על בטול תו"מ וחלה, אלא שצ"ע לשון עבירות קלות דהכא מהו קלותם משביעית, ואדרבה בשלהי יומא (פג:) לענין מאבילין אותו הקל הקל אמרי' דטבל ושביעית מאכילין שביעית ע"ש, וגם בסיפא דמתני' דאבות שם דתני, בד' פרקים כו' ברביעית כו' ובשביעי' כו' מפני מעשר עני כו' ובמוצאי שבת כו' מפני גזל מתנות עניים, מ' דעל בטול תו"מ דבר כתי בא עם הרעב (וכי"ב בספ"ב דשבת שם (לב:) חרב ודבר ובזורת בעון א' ע"ש), ועל פירות שביעית דבר לחודי' בלא רעב בא, וא"כ שביעית קילי וצ"ע : (מח) בעבור עונות בו' בעבורך. לומר שאינגה קללה תמידית א"ו לארץ רק בשעה שחוטאין נקבע בה כח שתפקוד עונם עלי', ובימי אדם בא רעבון עליה כמו שמנאוהו בעשרה רעבון בב"ר סכ"ה וכ"מ, ובימי נח נתנחמו מקללתה ואמרו זה ינחמנו וגו' מן האדמה אשר אררה ה' (ובב"ר שם אמרו שבימי למך אבי נח ג"כ בא רעבון ע"ש) ובזוהר נח (ע:) פי' מ"ש לא אוסיף. עוד לקלל את האדמה בעבור האדם לא אוסיף למיהב תוספת כו' מכאן ולהלאה. דקריב כו' אתיהיב רשו לארעא לנפקא בו' בההוא יומא נפקת ארעא מההוא קללה כו' ועמ"ש הגר"א בפי' ספד"צ פ"ק (יד:) ומ"מ בחטא האדם וביטול הקרבנות חוזרת א"ו לפעמים לקללה. עד שלע"ל תתהפך הקללה לברכה בארץ, וכן בעה"ז ביוסף (שהוא בכוד דוגמת נח איש צדיק, ואמר הא לכם זרע וגו' והאדמה לא תשם בשני רעבון), כא' בנחלתו מברכת ה' ארצו :

וראיתי להעתיק כאן לשון הגר"א בפי' לז"ח רות כ"י בענין הקללות אלו, וז"ל, הל"ט קללות הן ט' לנחש, והן ארור אתה א) שנגטרע, ב) מכל הבהמה שמוליד לז' שנים, ג) ומכל החי' שפושט עורו, ד) על גחונך תלך שנקצצו רגליו, ה) עפר תאכל שכל מעדני עולם טועם בהם טעם עפר, ו) כל ימי חייך לרבות לע"ל ג"כ לא יתרפא, והרי כאן ששה קללות בפסוק א', ועוד ד' קללות בפסוק ב', ז) ואיבה אשית כו', ח) ובין זרעך ובין זרעה, ט) הוא ישופך ראש, י) ואתה תשופנו עקב, ואח"כ י' לאשה וכן אלו ד' קללות אחרונות של הנחש הן ג"כ קללות לאשה, ועוד ששה, הרבה ארבה אלו ב' טיפי דמים, א) דם בתולים, ב) ודם נדה, ג) עצבונך צער גדול בנים, ד) והרונך צער העיבור, ה) בעצב תלדי בנים צער הלידה, ו) ואל אישך כו' כדפירש"י. ואח"כ עשרה לאדם, א) ארורה האדמה, ב) בעצבון תאכלנה, ג) וקוץ, ד) ודרדר, ה) ואכלת את עשב השדה, ו) בזיעת אפיך כו', ז) עד שובך אל כו', ח) כי ממנה לוקחת כו' בתחלה נברא עפר מן האדמה היינו מעפר המזבח ואח"כ נתעבה חומרו, ט) כי עפר אתה אפי' בחייך, י) ואל עפר תשוב היינו גלגול ואחרון על עפר ישוב . ונגדו נתברך יעקב בעשרה ברכות נגד קללות אדם, והן, מטל השמים נגד בעצבון כי הטל הוא שמחה לכל כמ"ש רש"י ז"ל, ומשמני הארץ נגד ארורה האדמה, ורוב דגן ותירוש נגד קוץ ודרדר, ואח"כ יעבדוך עמים נגד בזיעת אפיך כו', והן ג"כ ו' ברכות נגד ו' קללות הנ"ל בפסוק א' וד' ברכות נגד ד' קללות שבפסוק א', והברכות הן מטל השמים נגד כתר, ומשמני הארץ נגד כתר מלכות נעוץ סופן בתחלתן, ורוב דגן חכמה, ותירוש בינה . יעבדוך נגד חסד, וישתחוו נגד גבורה, הוה גביר נגד ת"ת ותגרית מן הקלה אל הקלה זהו הוה גביר לאחיך וישתחוו לך כו' אורריך ארור ומברכיך ברוך עכ"ל, ויש קצת חסרון לשון בסופו בהעתק לפי הנראה :

פרק טו

(א) רא"א אני שמעתי באזני ה' צבאות מדבר . לשון זה, ממש אינו במקרא, אלא לישנא דקרא' בעלמא הוא דנקט, ולומר שהעיר אזנו לשמוע בלימודי ה' ותוכחתו הכתובים בתורה וכדאפ"ו ומה דבר ראה כו', שהוא מקרא דתורה ס"פ נצבים שנאמר בל' יחיד ציווי לכא"א מישראל שיראה בעיניו ובאזניו ישמע ויבין בלבבו לשוב אל ה' [א], אבל לא מסתבר ודאי לפרש שר"א אמר זה שבאמת שמע ה"ל מדבר, שאע"פ שאמרו בירושלמי שלהי סוטה שכשיצאת נ"ק ניבנה יש בכם שנים שראוים לרה"ק ושמואל הקטן א' מהם נתנו עיניהם בר"א בן הורקנוס (שהוא השני), מ"מ הרי לא אמרו אלא ראוין אבל לא ששרתה עליהן רוה"ק ורוח נבואה, וכמ"ש בזה בבבלי פ"ק דסנהדרין (יא.) אלא שאין דורו זכאי לכך (שכבר פסקה הנבואה משמתו נביאים אחרונים חגי זכרי' ומלאכי), ולא תיקשי א"כ האיך אמר בלשון זה לפמ"ש הרא"ם בס' יראים סי' ל"ד והביאו בהגמ"יי פ"ו מה' ע"ג ה"ח שאסור לומר אפי' דרך שחוק כך אמר לי הקב"ה דהו"ל כמתנבא מה שלא נאמר לו, די"ל דהיינו דוקא כשאומר דיבר אלי, אבל כאן שלא אמר אלי (ובילקוט איוב רמז תתקי"ט ל"ג בה, גם תיבת אני רק שמעתי באזני שתם), כי אם שמעתי מדבר כו' ומפ"ו מה דבר, הרי מבואר שאינו ל' שנאמר לו הדבור אלא בדורש המקרא דראה נתתי כו' ואומר שקיים הציווי לראות ולשמוע, [ב] וכל הפרשה שבענין קרא דראה נתתי ס"פ נצבים נמשך למעלה לס"פ תבא שנא' שם ויקרא משה אל כל ישראל (שאמשם לומר להם פ' אתם נצבים היום כלכם), וכתיב שם ולא נתן ה' לכם לב לדעת וגו' ואזנים לשמוע וגו' כלומר אבל עתה אני קורא כולכם ומדבר באזניכם לשמוע ולהבין דבבא הברית וכמ"ש והי' בשמעו את דברי הברית וגו' וכתיב אח"כ ואתה תשוב ושמעת בקול ה' כו' כי תשמע בקול כו' וישמיענו אותה כו' וכתיב בתרי' ראה נתתי לפניך היום וגו' ר"ל שתשמע ותבין (ולכן נא' אח"כ שם ואם יפנה לבבך ולא תשמע וגו'). ולזה אמר ר"א כאן שקיים והטה אזנו לשמוע דבר ה' הזה . וענין שייכות פרק זה כאן, הוא לענין חטא אדה"ר בעה"ד טו"ר, שנקנסה עליו מיתה כשעבר על ציווי ולא שמר דרך עץ החיים, והוא כענין קרא דראה נתתי כו' כדמפ"ו של טוב הוא של חיים של מות הוא של רע (וכתיב בסיפי' ובחרת בחיים, כענין מה שנכשל אדה"ר), גם שבא הצדקה והחסד שבפ' זה ופט"ז דלקמן י"ל שנמשך למ"ש לעיל ס"פ י"ב שחוזר ומפרשו בפרקים דכאן בארוכה . והר"ת ברלין נ"י פי' שפרק זה נסמך לפרש מ"ש הן האדם וגו' לדעת טו"ר, דהיינו ב' דרכים דכאן, וכדאמר ר"ע בב"ר פכ"א שנתן לפניו ב' דרכים החיים והמות ובירר כו', והכרובים לשמור דרך עץ החיים מפרש שהן המלאכים השומרים מבחוץ שהן רחמנים ומוכיחים אותו שישמור דרך עץ החיים ולא יטה אחרי דרך הרע, ולהט החרב הוא גיהנם כמ"ש בב"ר, והוא הגמלים דכאן : (ב) הרי שני דרכים הללו. כצ"ל וכ"ה בילקוט איוב שם : (ג) של טובה היא של חיים . כמש"ל באות א' שהן נו"ה. לכן אמר עליהן לשון היא, כי הן כלולין כחד כמ"ש בסוף. תו"מ דדא כלא. דא לא אזלא בלא א'

הגהות

[א] ולפי דרך לשונו אולי למדנו לפרש מ"ש (ישעי' ה) באזני ה' צבאות וגו' שפירושו כאלו כתיב שמעתי באזני ה"ל מדבר כדנקט ר"א בלישני' כאן, וכמו שת"י שם וכן פרש"י, ע"ש בשאר מפרשי' :

[ב] ולשון ה' צבאות מדבר, יש לכוין לפמ"ש הגר"א בפי' התיקונין תל"ג שעשרה סדרי משנה תורה הן נגד ע"ס כסדרן, ופ' תבא ונצבים הן בנו"ה שנקראים צבאות (והאזינו הוא ביסוד, וז"ש שמעתי באזני כו' מדבר כו' כמ"ש האזינו כו' ואדברה), וי"ל שהן ב' דרכים הטובים הנזכרים כאן, שנו"ה נקראים דרכים דרכי נועם (עי' זהר מקץ (קצז:) וש"מ, והן דרכי המ"ל שבנינה מנה"י). והן חיים וטוב כמ"ש בפע"ח בכוונת חיים טובים, וכל נתיבותיה שלום הוא היסוד שלום בית אמצעי משוכה שביניהם של ב' דרכים (ונחשב להכרעה במדה שלישי' ביניהן כאן כמש"ל אות י' בס"ד), ושמואל הנביא עמד בין ב' הדרכים ולקח שתיהן כדאי' בזהר בראשית (כא:) דנבואתו כלול בנו"ה במשה ואהרן ע"ש (ולכן התפללה עליו חנה בלשון ה' צבאות, וז"ש בברכות (לא:) מיום שברא ה' עולמו לא היה אדם שקראו צבאות עד שבאת חנה כו' שהוא כמ"ש בזהר שם דלא איתנבי בר נש מתמן עד דאתי שמואל כו', ועי"ו כיונה חנה בתפלתה, וז"ש בתפלתה מוריד כו' ויעל כו' משפיל אף מרומם, שנו"ה הן מעלה ומטה, וכן הן מצוקי ארץ, ורגלי חסידיו שכתוב בתפלתה), וגם זכה להשלישי המכריע ביניהם ביסוד כמ"ש בזהר תרומה (קמח:) שמואל זכה לנער כו' ודאי איהו כמשה ואהרן כו' מאן דנטל להאי נער זכה כו' לאיכון דרגין עילאין דקיימין בי' משה ואהרן (ונער זה הוא ביסוד נער דיוסף ישראל זוטא כי נער ישראל, ואינו במט"ט שהוא נער דיוקנא שאין כלולים בו דרגי' דמשה ואהרן, וכדמשמע ממ"ש בפ' תרומה (קסד:) דלא איהו חד קיומא כו' נער אחרא דכתיב והנער שמואל כו'), והוא כולל נו"ה, וז"ש בזהר ויקרא (ידי) דכל מאן דנטיר להאי ברית קדישא איזון תרין דרגין עילאין אתקשרו בי' (שהן נו"ה ע"ש במק"מ בשם הרמ"ז), וז"ש לקמן בסוף הפרק אתה עשית עצמך כחוט המשולש (לפמש"ל בס"ד דקאי על שמואל) שהיסוד הוא חוט של חסד בוקר דאברהם :

טובה יש בה שני דרכים . (ד) אחד של צדקה ואחד של חסד (ה) ואליהו ז"ל ממוצע ביניהם (ו) וכשיבא אדם ליכנוס אליהו מכריז (ז) ואומר (ישעי' כו ב) פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים . (ח) ושמואל הנביא עמד בין שני דרכים הללו ואמר באיזו הדרך אלך אם אלך בשל חסד של צדקה טובה ממנה ואם אלך בשל צדקה של חסד טובה ממנה אלא מעיד אני עלי שמים וארץ (ט) שאינו מניח את שתיהן ואקחם לעצמי . אמר הקב"ה שמואל (י) אתה עומדת בין שני הדרכים הטובים האלו חייך אף אני נותן לך שלש מתנות טובות . ללמוד שכל מי שהוא רוצה ועושה צדקה וגמילות חסדים יורש שלש מתנות טובות ואלו הן (יא) חיים צדקה וכבוד שנאמר (משלי כא כא) רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד . (יב) ושל רעה יש

בה

(ד) א' של צדקה וא' של חסד . שגלת מעה כלפי חסד יותר (וענין צדקה לבוד י"ל דלדקה היא המ"ל וכמ"ש איבי כבוד) : (ה) ואליהו ז"ל ממוצע ביניהם . שהוא מלאך הברית והוא פנחס שניתן לו ברית שלום יו"ד ועירא יסוד שהוא המכריע בין ב' הדרכים של גו"ה וכמש"ל אות א' בהג"ה שהוא בולל נו"ה , וכן אליהו ופנחס נתעברו בהן נשמו' של נדב ואביהוא שהן גו"ה עי' בלק"ת ויקרא דרוש נדב ואביהוא וסם במלכים ב' ע"פ ויהי נא פי שנים ברוחך, ואע"פ שכתבו אליהו כשם כן כמ"ל הכל א' שבניהם . מן נה"י ג' עדרי לאן רובצים עלי' וירמוז לזה מ"ש אליהו בארבע [ג] : (ו) וכשיבא אדם לכנוס כו' פתחו שערים כו' : בספ"ג דיומא (לח:) וש"מ אמרי' הבא ליטהר מסייעין אותו שנא' ולענוים יתן חן , ויתן חן היינו שמסייעין אותו לשבח בעיניו הדרך הטובה שתמצא חן בעיניו , וכרוז של אליהו ז"ל הוא הסיוע שמכריז שיפתחו לו מיד ולא יעכבו עליו (וגם מסייע למי שראוי לו כההיא דר"א לעיל רפ"א שנתן לו עצה שילך אצל ריב"ז לירושלים ועמש"ש בס"ד) , ותלו הדבר באליהו ז"ל שע"י קיבלו ישראל עליהם מלכות שמים והודו ואמרו ה' הוא האלקים, וכן ע"י עתידין לעשות תשובה שלימה לע"ל כדלקמן ס"פ מ"ג (וע"י פשו תשובה בגלעד בשטים ע"ל ס"פ מ"ז ע"ש) , וכן אמרו בז"ח פ' כח (כ"א ב) שקיבל עליו אליהו ז"ל בשבועה (לכפר קטרוגו על ישראל בימי אחאב כמ"ש ועמש"ל ספ"ל א"ה,) להורות זכיותיהן של ישראל תמיד וכל מי שעושה זכות הוא מקדים ואומר לפני הקב"ה כך וכך עשה עכשיו ואינו זז משם עד שיכתבו זכותו דכתיב ויכתב ספר זכרון לפניו (ויראי ה' שנדברו איש אל רעהו דכתיב בהאי קרא , הן ט"ה וספר הזכרון הוא היסוד שכולן כלולין באליהו ז"ל) , וז"ש בסע"ר פי"ז ועכשיו הוא כותב מעשה הדורות כלם פי' מעשה הצדיקים כמ"ש הגר"א בביאורו שם , וכן אמרו ברות רבה פ"ה כשאדם עושה מצוה אלי' כותבה כו' (ומ"ש בקידושין (ע) על כלם אליהו כותב והקב"ה חותם לפרש"י שם משמע שכותב מה דמסיים אוי לו כו' אבל באמת יש לפרש על כולם על כל מעשה הטוב כמש"ל, רק האי דפוסל זרעיי אוי לו שאליהו כופתו כו' אע"פ שבכל מקום הוא ממונה רק לטובה) : (ז) ואומר פתחו כו' גוי צדיק שומר אמונים . גוי צדיק הוא בא בדרך הצדקה , ושומר אמונים הוא דרך החסד וכד"א (ישעי' נ"ה) חסדי דוד הנאמנים , וכן כתוב תמיד חסד ואמת יחדיו : (ח) ושמואל הנביא עמד בין ב' הדרכים כו' אם אלך כו' שאיני מניח את שתיהן . כצ"ל (ובילקוט המכירי כ"י הגי' את אחד מהן) , ונראה כי דרך הצדקה הוא לפני ה' דברים שבין אדם למקום , ודרך החסד הוא בין אדם לחבירו , שבזה שייך עיקר החסד , וז"ש בשמואל שהחזיק בשתיהן כמ"ש (שמואל א' ב') והנער הולך וגדל וטוב גם עם ה' גם עם אנשים , ועם ה' היינו צדקת ה' , ועם אנשים היינו רב חסד עם כל אדם וכמ"ש (שם יב) את מי עשקתי וגו' וכמ"ש (שם ז) והלך מדי שנה בשנה וסבב וגו' ושפט את ישראל (ואין לך חסד גדול מזה שהיה מחזירם למוטב) , ותשובתו הרמתה כי שם ביתו שדרשוהו בברכות (י:) שלא נהנה משל אחרים שכ"מ שהולך ביתו עמו , ומ"ש כאן אם אלך בשל חסד של צדקה טובה הימנה דמשמע שהיה חושב תחלה להחזיק בשל צדקה שהיתה טובה בעיניו משל חסד , י"ל שז"ש תחלה (שם ב כ"א) ויגדל הנער עם ה' שהחזיק תחלה יותר בדרך צדקת ה' , ושוב אח"ז כתיב (שם כו) גם עם ה' גם עם אנשים , שחזר ולקח לו גם שניהם יחדיו : (ט) שאיני מניח את שתיהן . נראה רומז ללשון המקרא (קהלת ז) טוב אשר תאחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך כי ירא אלקים יצא את כלם (ואפשר דרש לה על ב' מדות אלו צדקה וחסד , ואע"פ שאינו מענין המקראות שם , וע"ש בקה"ר דדרש לה במקרא ומשנה) : (י) אתה עמדת בין ב' הדרכים כו' ג' מתנות טובות כו' שכל מי שהוא רודף ועושה . כצ"ל , וזה שזוכה לג' מתנות בשכר שתים , הוא כמש"ל שמה שאוחז ב' הדרכים באמצע ומתווך ביניהם יחד בהכרעה נחשבת לשלישי' , וזהו רודף דכתיב בקרא (כענין רודף שלום בין ב' המדות שרודף להשיג שתיהם יחד ולא יניח ידו מלהתרשל בא' מהן) , וכן מדברי הגר"א ז"ל בפי' משלי שם מתבאר לפי דרכו שהרדיפה נחשבת לדבר שלישי ע"ש , וז"ש עמדת בין ב' הדרכים כו' ולא נקט אחזת ב' הדרכים , להורות שהעמידה בין הדרכים על קו המיצוע נחשב לשלישי , והנה שנים אלו חסד וצדקה הן מדות אהרן ומשה, חסד לאהרן כמ"ש לאיש חסידך , וצדקה למשה כמ"ש צדקת ה' עשה [ד] , ושמואל שהיה שקול כמשה ואהרן (כדאמרי' בברכות (לא:) ותעניות (ה:) ור"ה (ה') ות"כ ר"פ שמיני ובכ"מ במדרשות) אחז בב' הדרכים יחד ועמד ביניהן באמצע (ואפשר השלישי' הוא משפט כדאמר' ספ"ד דסוכה (מט:) כל העושה צדקה ומשפט כאלו מילא כהע"ב חסד הרי שלשתן קשירין יחד, ושמואל סיבב ושפט את ישראל עשה משפט תמיד) , זכה למדות ט"ה של משה ואהרן ויסוד המכריע ביניהן (והוא שלום האמור במשפט כמ"ש משפט שלום) : (יא) חיים צדקה וכבוד . אולי אפשר למצוא שלשתן בשמואל, כבוד כמ"ש (שמואל ט) והאיש נכבד כל אשר ידבר בא יבא , וגם כבוד עשו לו במותו כמ"ש (שם כה) ויקבצו כו' ויספדו לו , וצדקה י"ל זהו שהצדיקו דבריו ברבים כדאמר (שם יב) הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו את מי וגו' ואמרו לא עשקתנו וגו' וכתיב ויאמר עד ודרשו שיצתה ב"ק ואמרה עד , וחיים , אולי י"ל שהיינו אע"פ שלא חי כ"א נ"ב שנה, כיון שנתקצרו לטובתו שלא יבטלו מעשה ידיו בחייו , וגם הקפידו עליו זקנה כדאי' פ"ק דתענית (שם) חשיב לי' שחי בחיים של כבוד וכאלו האריך ימים הרבה : (יב) ושל רעה יש בה ד' פתחים כו' עד סוף המאמר . בז"ח רות (סט ב) משל לאדם שנטע אילן כו' עוקרו ושותלו במקום אחר כו' דכתיב הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר על ג' פשעי ישראל ועל ד' לא אשיבנה ד' פתחים בשמים ובכל פתח ופתח ממונים פתח הראשונים רחמנים (כצ"ל , ובדפוס יש ייתור לשון וט"ס הוא) ואומרים לו צא מן הפתח הזה ונעזור לך שתצא אבל אם יבא לפתח הרביעי לא יצא לעולם כו' על ד' לא אשיבנה ע"כ , ולכאורה הי' נראה שהוא ענין א' עם המאמר דכאן , אבל באמת שם אמרי' לענין גלגול שד' פתחים הן בשמים שחוזרין ויוצאין הנשמות בגלגול , ויותר מגלגול הרביעי תפתח הרביעי לא ישיבנה עוד בגלגול , וכמ"ש בת"ז תל"ט (עט:) ע"ש ובכ"מ , וכ' הגר"א בביאורו שם וז"ל וכן ד' קליפ' רוח סערה כו' שהראשונה היא כטו"ר דנוגה ואח"כ נכנס בג' האחרים וכיון שנכנס בכל ד' אבות נזיקין ויצא מד' מדריגות שבקדושה אין לו תקנה עכ"ל , וכאן ממ"ש הואיל ולא שמע תצא רוחו כו' , משמע דלאו בגלגול מיירי , אלא כאדם א' שנכנס בד' פתחים של ד' חלקי עבירות וברביעי נגזר עליו מיתה , ויש לפרשו עפמ"ש הגר"א בפי' אגדות ב"ק ע"ד הנסתר שד' אבות נזיקין הן ד' חלקי עבירות , ביטול מ"ע , ומל"ת , וביטול תורה , ופריקת עול מלכות שמים ע"ש בארוכה , ולכן בפתח הראשון שעבר רק על מ"ע אין א"ל רק שע"י זה ג"כ נכנס לאש ונחלים דענשו אביטול עשה נ"כ , ובפתח הב' שעבר על ל"ת ושאב נפשי' לכן א"ל להיות מרוחק כו' קורין אותך ט' ובורחין כו' וכמשית"ל אות י"ח בשם הזהר א"ה, ובפתח השלישי של ביטול תורה א"ל להיות מחוק מספר חיים ולא טוב לך להיות חקוק היינו לעסוק בתורה שדבריו נחקקין ונכתבין בספר כמ"ש אז נדברו וגו' ויכתב ספר זכרון וגו' , וז"ש בו אוי לו ולראשו שכ"ז

הגהות

[ג] וכתיב (מלאכי ב) בריתי היתה אתו החיים והשלום וגו' בשלום ובמישור הלך אתי וגו', ושלשה אלו חיים ומישור ושלום הן נה"י ועמש"ל פמ"ז בס"ד ומקרא זה נדרש בפנחס זה אלי' לקמן ס"פ מ"ז ע"ש :

[ד] ובילקוט וירא רמז פ"ב הובא מן תדא"ז פ"א (ובילקוט מתחיל במאמר משום אדם אחד אמרו , וט"ס הוא וצ"ל משום אבא אליהו ובלשון הילקוט בכ"מ שמביא מתד"א) חשיב שמשה נשתבח בצדקה ממקרא זה (ובתדא"ז שלפנינו שם חסר זה, אבל גי' הילקוט נראה נכון , שחושב שם ז' רועים שנשתבחו בצדקה , וכן בתדא"ז שם חושב אח"כ לנגדן דברים שגדולה צדקה ז' דברים ע"ש,) ואף שחושב שם גם באהרן שנשתבח בצדקה , לא השכחנו שם מקרא ע"ז בהדיא רק למדו בדרשא למד מן הלמד ע"ש:

בה ארבעה פתחים ועל כל פתח ופתח (יג) שבעה שומרים מלאכים יושבים (יד) ארבעה מבחוץ ושלשה מבפנים אלו שבחוץ רחמנים הם אלו שבפנים אכזרים הם. וכשיבא אדם ליכנס בפתח הראשון מלאכים הרחמנים מקדימין אותו ואומרין לו מה לך ליכנס (טו) בתוך האש הזאת ומה לך ליכנס בתוך הרשעים והגחלים שמע לנו ושוב בתשובה אם שמע להם מוטב (טז) ואם לאו הרי אומר להם בהם אין חיים. בא ליכנס בפתח השני אומרים לו הרי נכנסת בפתח הראשון אל תכנוס בפתח השני מיד מלאכים הרחמנים מקדימין אותו ואומרין לו (יז) מה לך לחיות מרוחק מתורת אלהים (יח) שיהיו קורין אותך טמא ובורחים ממך שמע לנו ושוב. אם שמע להם מוטב ואם לאו הרי אומר להם בהם אין חיים. בא ליכנס בפתח השלישי אומרין לו הרי נכנסת בפתח ראשון ושני מה לך ליכנס בפתח שלישי. מיד הרחמנים מקדימין אותו ואומרין לו (יט) מה לך להיות מחוק מספר חיים (כ) לא טוב לך שתהיה חקוק מהיותך מחוק, שמע לנו ושוב. אם שמע להם מוטב ואם לאו אוי לו ולראשו. בא ליכנס בפתח רביעי אומרין לו הרי נכנסת בפתח שלישי אל תכנס לפתח רביעי. מיד הרחמנים מקדימין אותו ואומרין לו הרי נכנסת לכל הפתחים הללו (כא) ולא שמעת ושבת עד עתה הקב"ה מקבל חשבים (כב) עד עתה הקב"ה מוחל לעונות וסולח (כג) ואומר בכל יום שובו שנאמר (ירמיה ג׳ יד) שובו בנים שובבים. אם

שמע

שכ"ז פלא הי' בטל מהתורה אפשר שאור התורה כהלו נרה על ראשו ישכלו במוח שבראש קרוב הדבר שיחזור למוטב (והתורה שאור השכל להיות החכמה עיניו בראשו שהוא מושל על כל האיברים יהפך כל האיברים בנטייתן לטוב כאשר יפנה ללכת אחריו ילכו), אבל כיון שבטל מהתורה אוי לו ולראשו (שכיון שמפגה שכלו מחכמת התורה נכנס שרש פרה ראש ולענה תחתיו, וכן כעונש כחבוט הקבר מתחילין מאיברי הראש מעיניו ואזניו ולשונו כמ"ש נבריתא דחבוט הקבר פ"ב ככתובה בד"ח שער היראה פי"ב ע"ש), ובפתח הד' שפורק מעליו עול מ"ש וכופר בעיקר ח"ו אז א"ל עד עכשיו הקב"ה מקבל כו' כ"ז שלא פשט ידו בעיקר אבל תבא"ו אין מסייע לו עוד לתשובה וכמ"ש בת"ז ריש תכ"א (נכי) בהא דאבל עקרב פוסק דאסתלק וברת מני' וביאר הגר"א בפי' שם שעקרב הוא אותיות בעקר שכופר בעיקר והוא כרוך על עקבו עקב ד' דאחד שעושהו רי"ש אחר ח"ו והוא פוסק תפלתו מכלל ואינה עולה למעלה כלל ומסתלק ממנו הקב"ה עכ"ל בקצרה, וז"ש בתענית (ה׳) אחת היא שמבערת רשעים לגיהנם ומאי היא עבודת גלולים, ומבערת הוא לגמרי דכליא קרנא וז"ש בו להלן אוי לו ולמזלו, שנכרת שרשו מלאחוז במזלא עילאה, וז"ש עליו תצא רוחו ישוב לאדמתו כמ"ש הגר"א בפי' הגהות ב"ק שם שכן כאין מד' יסודות והרביעית היסוד העפר הנפש וקשה שבכולן, ולכן אחרו ישוב לאדמתו שנמשך אחרי', וי"ל עוד שד' פתחים אלו שמתרין בו על כל פתח מכן שיחזור בתשובה, לכנגדן כתיב בריש משלי ד' קריאות של החכמה חכמות בחוץ כו' ברחובות כו' בראש הומיות כו' בפתחי שערים כו' (וכן כמאמר בזהר נשא שאביא לקמן אות כ"ג בס"ד מפני הכרוזא דקרי בכל יומא מביא מקרא דעד ונתי פתיים שהוא קרא דמשלי זה), וכנגדן מסיים שם אח"כ ג' דברים יען קראתי ותמאנו כו' נטיתי ידי כו' ותפרעו כו' ולא אביתם כו': (יג) ז' שומרים כו' ד' מבחוץ וג' מבפנים כו' שבחוץ רחמנים כו'. י"ל שכן נגד ז' מהו, הכנין שלהן וכהן החיצוני' אדרבא יותר קרובין לקדושה שקרויין חיצונים דרך כניסתן ביציאתו מהקדושה שכן העליונים יותר במדות והיכלות שלהן לכן הן רחמנים יותר ושבפנים אכזרי' וכמו שז' מדות וממונין אלו שלהן ד' מבחוץ וג' מבפנים, כן נידון העבירה עליהן בז' דינין שמנו בזהר ויקהל (קנט:) ונשא (קטה:) ג"כ ד' אהן עם חבוט הקבר הן בחוץ ושלשה האחרים בפנים ע"ש: (יד) ד' מבחוץ וג' בפנים כו' שבחוץ רחמנים כו'. וכן בז' מדורין שלהן בזהר בראשית (מ׳) חושב ג' קדמאי מתתא לעילא דלא נהרין וקשין יותר מן ד' האחרים דנהרין כלם. וכן לטובה ע"ש ועמש"ל ספ"ג בס"ד, (ולכמש"ל סוף אות א' דרמיזא בלהט החרב זו גיהנם, י"ל ג"כ שכן ז' אותיות נגד ז' ממונין אלו ותלת להט ג' אותיות נגד ג' הפנימים שכן שורפין ולהטין אש וגחלים ורשפים, והחרב ד' אותיות נגד ד' שבחוץ שמהפכין ומפופפין בחרב עליו להפחידו ולעוררו לשוב): (טו) כתוך האש הזאת כו' בתוך הרשעים והגחלים. בילקוט איוב וכן במבירי ל"ג רק אש וגחלים, ולגי' דהכא אפשר נ"ל בתוך הרשפים והגחלים ור"ל רשפי אש (וכן ג' דברים נגד ג' הפנימים האכזרים שדנין בג' דינין אלו), וי"ל שג' אלו הן הנזכרים בקרא (תהלים קמ) ימוטו עליהם גחלים באש יפלם במהמורות כל יקומו ותרגומו שם בג"ין דמחמדין פי' גיצין רשפים (כמ"ש בערוך ע' גץ א' שתרגום בני רשף כן וכמו גץ שיצא מתחת הפטיש) הנאספים בברי חמרים חמרים ותרגם מהמורות כמו חמרים בחי"ת), והרי כאן גחלים ואש ורשפים (וכן י"ל מ"ש (שם יא) פחים אש ונפרית שפחים הן גחלים ופחמים כפרש"י שם, וגפרית הן רשפים שכן ניצי אש): (טז) וא"ל הרי אומר להם בהם אין חיים. בילקוט איוב ובמבירי הגי' אומר להם בהם הם חיו ואפ"ו כן דברי האדם הבוחר לבעתו לשום מות לחיים לו, ולגי' דהכא נראה דצ"ל כרי אומרים לו בהם אין חיים ועל הרחמנים שבחוץ קאי שא"ל להאדם הנכנס לפנים שבכן לא ימצא חיים, והרי זה כעין הלשון בפתחים הג' והד' שמסיים על האדם אוי לו ולראשו אוי לו ולמזלו: (יז) מה לך להיות מרוחק מתורת אלקים. לשון המקרא (תהלים קיט) קרבו רודפי זמה (שהן עוברין על ל"ת שכן בפתח השני כמש"ל אות יב) מתורתך רחקו (ופי' פשטי' דקרא הוא כדברי הרמב"ם סוף ה' איסורי ביאה בכתובים באהע"ז ר"ס כ"ה שאין מהשבות עריות מתגברות אלא בלב פנוי מחכמה וז"ש שלכן רודפים זמה על שרחקו מהתורה): (יח) שיהיו קורין אותך טמא ובורחין ממך. הדבר מכוון ללשון הזהר תצוה (קפבז) ת"ח בשעתא כו' דאיקרי טמא ואסתאב ב"כ לתאן דקריב בהדי' והיא קודשא ערקת מני' כו' והן המלאכים המלוין אותו שפורשין ממנו כשחוטא וכמ"ש בסבא דמשפטים (קו:) על קרא דואשלם ניחומים לו ולאבליו, וכר"מ נשא (קכב:) ובג"ד חיילין דמלכא אתרחקין מני' כו' מלאכי חבלה מתקרבין כו' (והלשון נראה נסמך על קרא דטמא טמא יקרא דכתיב במצורע וכמ"ש טומאה קוראה ואומרה לו (להעוברים) פרוש, ובמבירי הגי' כאן בפתח השני מה לך להיות מרוחק מתורת אלקים לא מוטב לך להיות חקוק בתורת אלקים ולא מחוק, ולהלן בפתח הג' גרם מה לך להיות בורחין ממך וקורין לך טמא טמא לא מוטב להיות קורין לך טהור: (יט) מה לך להיות מחוק מספר חיים. כמ"ש (תהלים סט) ימחו מספר חיים (וכתיב לקמי' תנה עון על עונם וגו'. והייט שכבר נכנסו בשני פתחים ונכנסים בפתח הג', ולגי' המבירי זה בפתח הב' מכוון זה ביותר), וכתיב (שמות לב) מי אשר חטא לי אמחנו מספרי ועי' פ"ק דר"ה (טז:): (כ) לא טוב לך שתהיה חקוק כו'. לשון חקיקה בספר הוא שיעמוד לימים רבים כמ"ש (ישעי' ל) ועל ספר חוקה ותהי ליום אחרון לעד עד עולם, ואף כאן י"ל שרומז שאחרין וכופלין לשון זה טוב לך שתהיה חקוק על קיום הדבר לעולם כספר ג"כ כמ"ש (דניאל יב) ימלט עמך כל הנמצא כתוב בספר, והוא ספר חיים כמ"ש (ישעי' ד) כל הכתוב לחיים בירושלים: (כא) ולא שמעת ושבת. כצ"ל, ופי' ושבת בתשובה ומלת ולא נמשך על ושבת ר"ל ולא שבת, ועי' בילקוט איוב: (כב) עד עתה הקב"ה מקבל שבים עד עתה כו' וסולח ועהכ"א כו' שלש עם גברי אתיא כדר"י בר יהודה שלהי יומא (פו:) דשלישית מוחלין לו רביעית אין מוחלין לו, וכאן ביחיד איירי, א"כ משמע שאף ביחיד היא אמורה וכגי' שלנו שם וכי"ת כ"מ בנכור אבל ביחיד לא ת"ש כו' עם גבר וכדעת הראב"ד בהשגות פ"ג מה' תשובה, ושלא כגי' הרי"ף והרמב"ם שם הא בצבור אבל ביחיד שלישית אין מוחלין לו, מיי' כאן משמע דעם התשובה הוא דקאמר דמוחלין לו, והיא דיומא לפי מה דמשמע מדברי הרמב"ם שם שחיברו עם ההיא דפ"ק דר"ה (טז) דמעביר ראשון ראשון משמע דבלא תשובה היא וי"ל דכאן שעם התשובה אף ביחיד רביעית דוקא ולא שלישית, ולפמש"ל אות י"ב הני ד"פ כד' חלקי עבירות, א"כ אינה ענין כלל להיא דיומא ודר"ה, די"ל דמיירי בעונות אחרים פרטים: (כג) ואומר בכל יום שובו שנא' שובו בנים כו'. גם בזהר נשא (קכו) אמרו בכל יומא כרוזא קארי כו' שובו בנים שובבים כו', וז"ש בפ"ב דחגיגה (טז) באחר ששמע ב"ק מאחורי הפרגוד שובו בניס שובבים כו', שהוא זה הב"ק המכריז בכל יום, וי"ל שד' לשונות של הכרוזא כתובים בענין שם, ואומר אחרי וגו' אלי תשוב ולא שבה, הלך וקראת וגו' ואמרת שבה משובה ישראל, שובו בנים שובבים גו', קול על שפיים גו' שובו בנים שובבים ארפא משובתיכם, וז"ש אח"ז הננו אתאנו לך כי אתה ה' אלקינו שבקריאה הרביעי' מודרזין לבא, שאם לא עכשיו ישובו לא יתקבלו עוד ח"ו, אבל בילקוט איוב ובמבירי הגי' כאן קרא דותאמר שובו בני אדם (וע"ל ר"פ מ"ג פסוקה

בכל

שמע להם מוטב ואם לאו אוי לו ולמולו . (כד) אמרו האכורים הואיל ולא שמע תצא רוחו (כה) שנאמר (תהלים קמו) תצא רוחו ישוב לארמתו (כו) ועליהם הכתוב אומר (איוב לג) הן כל אלה יפעל אל פעמים וגו'. (כז) וכן הוא קורא לאלעזר אמר לו הקב"ה האתה עשית את עצמך כחוט המשולש חייך אף אני קורא עליך זה הפסוק (דברים יח יג) תמים תהיה עם ה' אלהיך :

פרק טז (א) **על** שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים . על התורה מנין דכתיב (ירמיה לג כה) כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה (ב) וכתוב אחד אומר (יהושע א ח) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה . על׃

בכל יום לקבל שבים ואומר שובו בני אדם כו') ורגשי' דקרא תשב אנוש עד דכא (תהלים צא) דדרשי' לג' לעיל פ"ג על בריאת התשובה קודם שה"ע, ולשון ותאמר דרש שמכריז ואומר כן תמיד : (כד) אמרו האכזרים הואיל ולא שמע תצא כו'. ר"ל שז"ש (משלי י"ז) אך מרי יבקש רע ומלאך אכזרי ישולח בו, וכתיב לקמי' תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה, שהגערה הוא הכרוז והתראה שמתרין בו מלאכים הרחמנים ויכול השומע ומבין לדבריהם מכל רע, אבל הממרה על הכרוז והתראה הוא המבקש לו רע שסופו שמלאך אכזרי ישולח בו, הן האכזרים שבפנים שאומרים תצא רוחו כו': (כה) שנא' תצא רוחו ישוב לאדמתו. לקמי' כתיב בבן אדם שאין לו תשועה, והיינו זה שלא שמע ונכנס בפתח הרביעי, שהוא רחיק עוד מישועה, שאין מתקבל עוד כדהכא, וז"ש ג"כ אח"ז ביום ההוא אבדו עשתונותיו : (כו) ועה"כ אומר הן כל אלה יפעל וגו'. עמש"ל אות כ"ב, ובמכילתי הגי' כאן שנא' על שלשים ועל רבעים לשונאי וכתוב א' אומר הן כל אלה יפעל וגו' : (כז) וכן הוא קורא לאלעזר כו' כחוט המשולש כו'. המאמר הזה תמוה, ובמכילתי שהועתק בו כל הפרק ליתי', ובודאי איזו חסרון יש כאן, ע"כ קשה לכוין אמיתת פירושו, ולפי הנוסחא שלפנינו, אם באנו לפרש שר"א אמר זה על עצמו (וצ"ל קורא לי אליעזר) וכעין מ"ש ברא"ש בפרק אני שמעתי באזני ה"ל מדבר, מקום לפרש מ"ש עליו אתה עשית עצמך כחוט המשולש בכמה אנפי, חדא כדתנן ספ"ק דקדושין (מ:) כל שהוא במקרא ובמשנה וד"א עה"כ והחוט המשולש וגו', ור"א שהי' לו מנחלת אבותיו שדות וכרמים וכדאי' ריש בילה שהי' לו כרם בכל כפר טהבי (ועמ"ש בס"ד בקונטרס שה"א אות ט'), ועסק כבן בד"א באמונה קרא עליו חוט המשולש, וכן י"ל שחוט המשולש הוא תורה ועבודה וג"ח שבפ' דלהלן וכזה יתיישב סמיכות הפ' דלהלן לכאן, ועמ"ש בסוף קונטרס המבוא, עי"ל כההיא דמנחות (מג:) כל שיש לו תפילין וציצית ומזוזה כו' שנא' והחוט המשולש לא במהרה ינתק (ובשאילתות סדר וישלח סי' כ"ו כ' טעמא דנר חנוכה משמאל כדי שתהא מזוזה מימין וג"ח משמאל ובע"ה בטלית מצוייצת ביניהן, כיון ג"כ להא דהחוט המשולש דמנחות), ור"א היה זהיר שלא הלך ד"א בלא תפילין כריב"ז רבו כדאי' ספ"ב דסוכה (כח.) ובירושלמי דברכות פ"ב, וכן בציצית ומזוזה, לכן קראו עליו החוט המשולש [ה], (ולפמש"ל פכ"ח משולשת גבורי כח שנא' החוט המשולש וגו' משמע שמפרש משולש חזק בכחו, לפ"ז י"ל שקראו כן על ר"א שהי' גבור כח ומיישר חילי' לאורי' שהתענה כ"כ הרבה ללמוד תורה וכמש"ל ספ"א בס"ד ע"ש), אבל סיפא דאף אני קורא עליך זה הפסוק תמים תהיה אין מיושב כ"כ לפרשו על ר"א, אם לא שנא' שר"ל שהבטיחו ה' שיזכה להיות תמים, אבל בכ"ז יותר נראה לענ"ד נכון שעיקר המאמר דאתה עשית עצמך כחוט המשולש לפיכך קורא אני עליך תמים תהיה חוזר למעלה על שמואל הנביא (ובילקוט איוב שהובא כל הפרק, לא הועתק לעיל מלתי' דשמואל הנביא עמד בין ג' הדרכים כו', ואפשר הי' כתוב בנוסחאתו כאן בסוף הפרק ומקוצר ויפה עליו בסמוך לו הא דא"ל אתה עשית כו',

ולנוסחא שלנו נ"ל שהכתוב לסיים הפרק בדבר טוב, קבעו כאן סוף מאמר זה דשמואל, והא דוכן הוא קורא לאלעזר, נראה ט"ס וצ"ל לא לעזר, ומוסב למעלה על זה שהלה וריבה בחטאו שמעתה הוא קורא לא לעזר, ומשום דכתיב נהמי' עניגא (דתצא רוחו ישוב לאדמתו, שהביא בסמוך), אשרי שאל יעקב בעזרו, לזה אמר אבל הרשע בלשון זה שקורא לא לעזר ולא להועיל לו, כי לא ימצא לו עוד עזר בקודש, וכמש"ל אות י"ב בשם הגר"א שאין תפלתו נשמעת, וכמ"ש בקרא' דמשלי (שהבאתי לעיל אות הנ"ל על ההתראה) אז יקראונני ולא אענה, וכמ"ש בזהר פקודי (רסה:) כל זמנא כו' בסטרא דא דקודשא כו' יקרא וקב"ה יתיב ושמע לי' כו' יקראני ואענהו כו'. וכל זמנא כו' בסט"א דמסאבא כו' נקרא ולית מאן דישמע לי' כו' עלי' כתיב רחוק מרשעים ישועה (וכמש"ל מקרא דבן אדם שאין לו תשועה) וכתיב גם כי תרבו תפלה אינני שומע, והא דא"ל הקב"ה אתה עשית עצמך כחוט המשולש, יתפרש על שמואל וכמש"ל אות מ' ט"ו שהי' דרכים שעמד שמואל ביניהן נהפכין לשלשה חסד וצדקה ומשפט, וזכה לג' דברים כדלעיל (וכמש"ל שחוט המשולש הוא היסוד שהוא אגדת אזוב שאין אגודה פחות משלשה בס"י הכלולים בו), לכן אמר עליו אתה עשית עצמך כחוט המשולש [ו], ויתפרש לפ"ז מ"ש אני קורא עליך תמים תהיה עם ה' אלקיך, משום שכל ענין הפרשה ההיא מנביא מקרבך כמוני דרשוהו בסה"ע מז' א' ומז' כ"ה על שמואל ששוה למשה בכמה דברים ע"ש, ועוד יש להוסיף, שעד שמואל לא נזכר לשון נביא לא על יהושע ולא על אחר (רק כתיב ויעל מלאך ה' מן הגלגל וגו' ואמרו בסע"ר פנחס הי'), ובשמואל הוא שכתוב (שמואל א ג') וידע כל ישראל וגו' כי נאמן שמואל לנביא לה', ור"ל שידעו וראו שזהו אותו שהובטח לישראל בתורה שיהי' נביא לישראל, וז"ש (שם ט) לנביא היום לפנים יקרא הרואה, שלא היו רגילים עדיין בשם נביא עד שמואל וכמ"ש (שם ג) ודבר ה' הי' יקר אין חזון נפרץ, ומשמואל הוא שנתגלה הנבואה כמ"ש בזהר בראשית (כא:) ולכן רבתה הנבואה כמ"ש בריש רות רבה בד"א חבל נביאים (שם י) להקת נביאים (שם יט) ועי' בלק"ת שמואל, ואולי י"ל לפ"ז עוד שנהפך כאן הסדור במאמר וכצ"ל א"ל הקב"ה אתה עשית כו' עם ה' אלקיך וגו' נביא מקרבך מאחיך כמוני וגו' וכה"א (תהלים צט) קוראים אל ה' וגו', והוא לראי' ששמואל שקול במשה ואהרן ולכן נאמר עליו נביא מקרבך כמוני, וטעו המעתיקים והיפכו הסדר וכתבו הא דוכן הוא אומר קורא אל ה' בתחלה ושוב נתחבר א' מהמגיהים לכתוב במקומו וכן הוא קורא לאלעזר :

פרק טז (א) עג"ד העולם כו'. משום ג"ח דמפרש להלן דילפי' מאדה"ר (וכדלעיל ס"פ י"ב) תני לי' לפרק זה ופי"ז כאן : (ב) וכא"א לא ימוש כו' יומם ולילה. ר"ל שממקרא זה למדנו שבריתי יומם ולילה הכתוב במקרא ראשון דחוקות שמים וארץ היא התורה שנכרת ברית עליה להגות בה יום ולילה (ואין ברית אלא תורה שבת לג.) [א] וכן דרש לה ר"א בנדרים (לב.) ושלא נטעה לפרש דבריתי יומם ולילה היא ברית מילה (שהיא מצוה שנוהגת תמיד ביום ובלילה ואף בשינה ובמרחץ

הגהות

[ה] ושני הטעמים אלו י"ל בהא דתניא באדר"נ פי"ד שריב"ז היה קורא על ר' יהושע בן חנניא החוט המשולש לא במהרה ינתק, כי ר"י עסק בד"א שהי' פחמי, וגם הי' זהיר בתפילין עד שהוצרך ליתן טעם לתלמידיו למה הלכן כשנכנס לבית המטרונא בשבת (קכז:), ובלא זה י"ל בדר"י בן חנניא שאפשר הי' אביו ואבי אביו תלמידי חכמים (שהי' לוי משמש בבהמ"ק) וכההיא דכתובות (סב:) אבל בדר"א א"א לומר כן, שאביו הורקנוס לא הי' ת"ח כדמוכח לעיל בפ"א וכמש"ש ובקונטרס שה"א בס"ד (ובלא"ה לשון אתה עשית עצמך, אינו מיושב כ"כ לפרש לפ"ז) :

[ו] ועמיתי הרב המנוח מוה' אברהם שברי"ל ז"ל פי' הא דעשה שמואל עצמו כחוט המשולש, היינו ענותו ששקל עצמו כשלשה קלי עולם כמ"ש ספ"ב דר"ה (כה:) מקרא דאת ירובעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל, ואע"פ שבאמת הי' שקול כמשה ואהרן והי' לו לשקול עצמו עמהם שם, לכן בשכר ענותו זכה שא"ל קורא עליך תמים תהי' כו' :

[ז] ויש לדרוש עוד כמה דברים בפ' נביא הנ"ל על שמואל, כמו קרא דוהאיש אשר לא ישמע אל דברי וגו' אנכי אדרוש מעמו, נדרש על שאול שלא שמע לשמואל, ונדרש מעמו :

[א] עי"ל דהאי וכתוב א' אומר, בא ללמד שעל תורה שבכתב ושבע"פ על שניהם העולם עומד, וכדכתיב כאן לא ימוש ספ"ת הזה מפיך, דלשון מפיך משמע בע"פ ובשעה שאינו קורא בספר התורה, וז"ש יומם ולילה, יומם לקרות בתושב"כ שאסור לאומרה בע"פ, ולילה לתושבע"פ, וע"ל ר"ס מ"ו (ועי' בפי' הגר"א לאבות פ"ק משנה י"ג שביאר דשמים וארץ הן תושב"כ ושבע"פ ללמדן ביום ובלילה) :

(ג) על העבודה מנין דכתיב (משלי טו) ותפלת ישרים רצונו מה היא העבודה זו תפלה שכן מצינו בדניאל דאמר ליה דריוש (דניאל ו יז) אלהך די אנת פלח ליה בתדירא. (ד) וכי יש עבודה בבבל אלא זו תפלה • ועל גמילות חסדים לחתנים מנין אנו לומדים מהקב"ה שהוא בעצמו גמל חסד לאדם ולעזרו אמר הקב"ה למלאכי השרת באו ונגמול חסד לאדם ולעזרו (ה) וירד הקב"ה ומלאכי השרת לגמול חסד לאדם ולעזרו. אמר הקב"ה חביבה לפני גמילות חסדים מזבחים ועולות שהן עתידין ישראל להקריב לפני על גבי המזבח (ו) שנאמר (הושע ו ו) כי חסד חפצתי ולא זבח • רבי יוסי אומר (ז) מנין אנו למדין שבעת ימי המשתה (ח) מיעקב אבינו כשנשא את לאה עשה שבעת ימי המשתה (ט) שנאמר (בראשית כט) מלא שבוע זאת ונאספו כל אנשי המקום לגמול חסד עם יעקב שנאמר (שם) ויאסף לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה • אמר להם הקב"ה אתם גמלתם חסד עם יעקב עבדי אני אגמול ואתן שכרכם (י) בעולם הזה שלא יהא שכר לרשעים לעולם הבא (יא) שנאמר (מ"ב ה א) כי בו נתן ה' תשועה לארם וקבל שכרו • (יב) רבי שמעיה אומר (יג) כתב אברהם כל אשר לו (יד) ליצחק ירושה ונטל הכתב ונתנו ביד אליעזר

עבדו

ובמרחץ וכמ"ש במנחות (מג:) ובירושלמי שלהי ברכות שעלי' אמר דוד למנצח על השמינית ע"ש,) והיא נקראת ברית כפשטי' דקרא וכדדרש לי' רבי בנדרים (לב.), לכן מביא האי כתוב השני (דילפי' מני' כעין גז"ש דיומם ולילה היא תורה דכתיב בה והגית יומם ולילה): (ג) על העבודה מנין שנא' ותפלת ישרים רצונו • לגי' הספר שמביא ממקרא זה שהעולם עומד על התפלה, אולי יש לדחוק שמדכתיב שהתפלה רצונו הוא שמביא, כי כל עיקר קיום העולם אינו אלא ברצונו ית"ש (ועי' בלשון רבי' יונה ז"ל במדרש שמואל באבות ספ"א על משנה דעל ג"ד העולם עומד שכ' שע"י שהבריות עתידין להיות לרצון לפניו ע"י עשיית דברים אלו, הר"מ ברלין), וכמ"ש (תהלים ל) ה' ברצונך העמדת להררי עוז גו', אבל יותר קרוב לומר שצ"ל על העבודה ומה היא זו תפלה דכתיב ותפלת ישרים רצונו (ור"ל דברישי' כתיב זבח רשעים תועבה, ועלי' מסיים ותפלת ישרים רצונו, כזבח דכתיב בי' לרצון לפני ה' (וכתיב (מלאכי ב) ולקחת רצון מידכם, הרי קורא קרבן בשם רצון סתם); ולפ"ז אין מביא מקרא כלל על הא דהעולם עומד על התפלה, וכן להלן בג"ח שמביא מנין אנו למידין מהקב"ה כו', אין הראי' רק על עיקר מצות ג"ח לחתנים, ולא למה שהעולם עומד עליו, וי"ל שסמכו בזה על המקראו' שדרשו כמ"א באדר"ן פ"ד ובירוש' דמגלה פ"ג ה"ו ובבמ"ר פי"ב ומדרש שמואל פכ"ו ופסיקתא דביום כלת משה ע"ש: (ד) וכי יש עבודה בבבל • ר"ל עבודה סתם של קרבנות אלא זו תפלה, וכ"ה בספרי עקב פסקא מ"א ומסיים בה כשם שעבודת מזבח קרוי' עבודה כך תפלה קרויה עבודה וכ"ה בירושלמי פ"ד דברכות, אבל באדר"ן שם מפרש לה בתרוייהו בתפלה וגמ"ח ע"ש [ב]: (ה) וירד הקב"ה ומלה"ש לג"ח לאדם כו' • כמש"ל ס"פ י"ב ע"ש: (ו) שנא' כי חסד חפצתי ולא זבח • הרי שחביבה ג"ח מזבחים ועולות (ואי איתא לגי' דלעיל שמוכיח דעל עבודה דתפלה וקרבנות העולם עומד מקרא דתפלת ישרים רצונו, י"ל דמייתי כאן בק"ו לג"ח שגדולה מהקרבנות, והר"מ ברלין פי' לפמש"ל דמרצונו נפקא לי' שהעולם עומד ברצונו, א"כ כאן בגמ"ח נמי י"ל דמלשון חפצתי נפקא לי', שחפץ ורצון ענין א' הם), ולמאי דמפרשי' לה הכא בג"ח לחתנים, איכא למשמע מינה דהכנסת כלה עדיף מעבודה, וכן בדין כיון שמבטלין ת"ת להכנסת כלה, א"כ כ"ש עבודה שנדחית מפני ת"ת, ועי' תוס' פ"ק דמגלה (ג:) ד"ה מ"מ כו': (ז) מנין כו' מיעקב אבינו • ז"ל הרמב"ן בפי' התורה שם, ואני לא ידעתי כי ז' ימי המשתה תקנת משה רבינו לישראל ואולי נא' שנהגו בהם תחלה כנכדי האומות כענין אבלות שבתו' ויעש לאביו אבל ז' ימים, ומה שלמדו מכאן בירושלמי וב"ר אין מערבין שמחה בשמחה סמך בעלמא הוא ממנהגי הקדמונים קודם התורה, אבל בגמ' למדוה מויעש שלמה את החג עכ"ל, ומאי דפשיטא לי' להרמב"ן דז' ימי המשתה הוא תקנת משה הוא מן הירושלמי פ"ק דכתובות משה התקין ז' ימי המשתה וז' ימי האבל, וכתבו הרמב"ם באבילות בריש הל' אבילות (והכ"מ לא הראה מקומו) אבל בה' אישות פ"י ה"ב כתבו סתם בלשון

תקנת חכמים ע"ש, ומה שהביא הרמב"ן מאבילות רמז למ"ש בירוש' פ"ג דמ"ק ה"ה אהא דבעי למילף אבל ז' מה"ת מויעש לאביו אבל ז' ימים ודחי לה ולמדין מקודם למתן תורה (וז"ש הרי"ף ספ"ב דברכות והני ז' ימים לאו אהאי קרא דויעש לאביו אבל ז' ימים אסמכינהו רבנן כו' ועמש"ל פי"ז אות י"א), ובתדא"ר פכ"ג משמע שגם בזמן שעבוד מצרים היו ישראל נוהגים בשבעת ימי המשתה ע"ש: (ח) מיעקב כו' עשה ז' ימי המשתה כו' • לאו דוקא עשה, שלא יעקב היא שעשאה אלא לבן עשה כדמייתי קרא ויאסף לבן כו' ויעש משתה, ואע"פ שבאמת עיקר ז' ימי המשת' הי' דרכן שהחתן עושה וכמ"ש ספ"ה דחולין (פג.) אורח ארעא למיסרח בי חתנא טפי מבי כלתא, מ"מ כאן שיעקב בא ריקם ובמקלו עבר את הירדן, עשאה לבן בשבילו [ג], ולכבודו נאספו אנשי המקום לגמול לו חסד ליעקב, ולשון עשה יעקב היינו שקיבל ע"ע מנהג זה: (ט) שנא' מלא שבוע זאת • מפרש שבוע שבעת ימי המשתה וכ"ה בת"י וכמ"ש בירוש' וב"ר שהבאתי בלשון הרמב"ן והוא בפ"ק דמ"ק (הביאוהו התוס' שם (ח:) ד"ה לפי כו') • דילפי' מינה שאין מערבין שמחה בשמחה, ובתניא רבתי ס"ם נ"א הביא בנוסח הפר"א כאן (אחר כשנשא את לאה) ועוד הוסיף ז' ימים אחרים ולקח את רחל ושמח עמה: (י) בעוה"ז שלא יהי' שכר כו' • כמ"ש ומשלם לשונאיו אל פניו וגו' (דברים ז) וכתרגומו שם וכמ"ש בעירובין (כב.) ועי' ספ"ק דקדושין (מ:): (יא) שנא' כי בו נתן ה' תשועה לארם • דהו"ל לכתוב כי בו עשה, ולשון נתן דרש נתן שכרם של בני ארם, וכ"ל ז"ש (מלכים ב י"ג) ויאמר חץ תשועה לה' וחץ תשועה בארם, שהזכיר לומר שתשועה לארם (שהי' ראוי להם מתן שכר עבור שגמ"ח עם יעקב) כבר ניתן להם ע"י חץ שירה נעמן, וא"כ מעתה ראוי שיהי' חץ תשועה לה' לנקום מהם נקמת עמו (שהיא נקמת ה' וזה תשועה לה'): (יב) ר' שמעי' אומר כתב כו' • משום שמסיים אח"כ דרשת משתה וברכת רבקה. וגם גמ"ח לאליעזר בעה"ז, לכן מתחיל לדרוש כל ענין שליחות אליעזר: (יג) כתב אברהם את כל אשר לו ליצחק כו' ונטל הכתב ונתנו בידו של אליעזר כו' • מפרש וכל טוב אדוניו בידו כמ"ש בב"ר זו דייתקי, ונקטי' בלשון כתב את כל אשר לו, לבאר דז"ש אליעזר בדברין ויתן לו את כל אשר לו, וכן ז"ש במיתת אברהם ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, וכמ"ש הרמב"ן בפירושו לדעת הב"ר ע"ש: (יד) ליצחק ירושה • בא לומר שכתבו בתורת ירושה ולא בתורת מתנה (כדהוי משמע לכאורה לשון ויתן), וכמ"ש לו ה' (בראשית טו) כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך, ועל יצחק לבדו הוא שנתכוין (לכן נא' בלשון יחיד) כי ביצחק יקרא לך זרע וכמש"ל פ"ל, וכמ"ש שרה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני (ונאמר לו כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה), ומעתה אין ראי' מכאן דס"ל כר' יוחנן בן ברוקה בב"ב (קל.) דעל הראוי ליורשו אפי' אמר לשון ירושה דבריו קיימין (ויהי' מוכח מכאן כדברי הפוסקים דאפי' בבריא דהא כאן בריא הוי), דלא היה כאן יורש אחר חוץ מיצחק כלל ע"פ הדבור ולא הוצרך אברהם לכתוב

הגהות

[ב] ואפשר טעמי' דהאדר"ן דניחא לי' לפרש לשון פלח לי' בתדירא ממש בתדירות, ולא מיתוקמא בתפלה לחודי' דכתיב בי' ג' זימנין ביומא וגו', לכן מוסיף נמי גמ"ח שבכללה צדקה דמשכחת לה בתדירא ממש כמ"ש עושה צדקה בכל עת וכדדרשי' לי' בכתובות (נ.) ובאס"ר רפ"ו זה המגדל יתום כו':

[ג] ועוד מקום לומר שהטעם שהיו רגילין למיטרח בי חתנא טפי הוא מפני שבימיהם היו רגילין שהחתן אינו דר בבית חמיו כדאי' בב"ב (נח:) שהוא קל מסובין, והיו מכניסין הכלה לבית בעלה, ולכן קראוה הכנסת כלה, וכיון שהיא כאורח בבית בעלה והוא בעה"ב לכן הי' הוא מרבה בשבילה יותר, אבל כאן שהי' יעקב דר בבית לבן, לכן עשה לבן המשתה לכבודו שהוא כמכנים אורח לתוך ביתו, ומזה סמך למנהגינו שכיון שנוהגים בימינו אדרבא שהחתן דר בבית חמיו תחלה ע"פ רוב (ועי' במ"א פכ"א מה' איסורי ביאה הט"ו למה אין חוששין לאיסורא ע"ש, ועיקר המנהג לפשוטו יצא מפני ת"ת, שכשהחתן נעקר מבית אביו ומחבורת הילדים אשר כגילו ובא אחר נשואיו לבית חמיו יתן אל לבו לעסוק בתורה ויעזוב מעשה נערותו), לכן ממילא נוהגין שעיקר טרחת רבוי שמחה הוא בי כלתא היפוך מנהג הש"ס:

עבדו (טו) שילך להשתבח (טז) בבית אביו ובמשפחתו • (יז) מקרית ארבע עד חרן מהלך שבעה עשר יום (יח) ובשלש שעות בא העבד עד חרן (יט) והיה תמה בלבו ואומר היום יצאתי והיום באתי שנאמר (בראשית כד) ואבא היום אל העין • רבי אבהו אמר רצה הקב"ה (כ) לגמול חסד עם יצחק (כא) ושלח מלאך לפני אליעזר עבד אברהם ונקפצה לו הדרך (כב) ובא בשלש שעות העבד לחרן • (כג) צפוי לפני הקב"ה (כד) בת מלכים שלא יצאתה מימיה לשאוב מים יצאתה לשאוב מים באותה השעה (כה) והנערה שלא היתה יודעת מה האיש קבלה עליה להזדווגה ליצחק למה (כו) שהיתה ראויה לו (כז) ממעי אמה מפי הגבורה שנאמר (תהלים סב) במאזנים לעלות המה מהבל יחד • (כח) ויענו לבן ובתואל ואמרו הואיל ויצא הדבר מפי הגבורה אין אנו יכולין לעכב שנאמר (בראשית כד) ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר וגו' הנה רבקה לפניך קח ולך • (כט) השכים בבקר וראה (ל) המלאך עומד וממתין לו בחוץ אמר להם (שם) אל תאחרו אותי וה' הצליח דרכי הרי הוא בחוץ ממתין לי (לא) ואכלו ושתו ממשתה רבקה שנאמר (שם) ויאכלו

לכתוב זה רק להודיע הדבר לרבים : (טו) שילך להשתבח בבית כו' • לומר שפרט כל אשר יש לו, בכתב דייתקי (ולא כתבו בל' כל אשר לו סתם) וכמו שפרט אליעזר בדבריו אח"כ וה' ברך וגו' ויתן לו צאן ובקר וגו' [ד] (והכוונה כלשון רש"י בפי' התורה כדי שיקפצו ליתן לו בתם) : (טז) בבית אביו ובמשפחתו • כלשון אליעזר ותשביעני אדוני גו' אם לא אל בית אבי תלך ואל משפחתי ולקחת וגו', ובא לבאר שלשון אברהם שאמר כי אל ארצי ואל מולדתי תלך לזה נתכוין נקרא ארצי לכל עיר אביו ומולדתי הוא משפחתו ממש (ואע"פ שמצינו לשון מארצך וממולדתך ומבית אביך, שנראה שם שארצו הוא ארצו ממש, ומולדתו הוא עירו ובית אביו הוא משפחתו, אבל כאן נתכוין לכך וכמ"ש הרמב"ן ע"פ אשר לקחני מבית אבי ע"ש) : (יז) מקרית ארבע עד חרן כו' י"ז יום • רמז להבר בפסוק ויקח וילך אל עיר נחור הם י"ז תיבות, וכן בפסוק ואבא היום עד תיבת עליה (שהיא הרומזת לחרן שבא שמה) לרמז על י"ז ימים שהי' ראוי להיות הליכתו מביתו עד חרן עיר נחור : (יח) ובשלש שעות בא העבד עד חרן • נראה שר"ל שיצא בשש שעות במילואו של יום (וכדלקמן בחזרתו מחרן עם רבקה) ושהה שלש שעות בדרכו. ובא לחרן בט' שעות ביום במנחת הערב (זמן תפלת יצחק ועי' זהר (קלבי) כד מטא עבדא לחרן כו' צלותא דמנחה כו'), וז"ש לעת ערב לעת צאת השואבות : (יט) והי' תמה כו' ואמר היום יצאתי כו' • וכ"ה בסנהדרין (צה:) למימרא דההוא יומא נפק, ומייתורא דמלת היום דרש לי' (כ) לגמ"ח עם יצחק • בקרא כתיב בענין הגמילות חסד עם אברהם כמ"ש ועשה חסד עם אדוני אברהם גו' אשר לא עזב חסדו ואמיתו מעם אדוני, ונראה דאליעזר הזכיר החסד לענין שיתקיים דבר אברהם לקחת אשה ממשפחתו, לזה תלה הדבר בחסד לאברהם, אבל כאן לענין קפיצת הארץ בהליכה בכדי למהר הדבר ובחזרה שלא יתייחד העבד עם רבקה כדמפ"ו להלן, גמילות חסד זה הוא ליצחק, והוא כענין גמ"ח לחתנים שמבאר בפרקין (ועי"ל שאליעזר תלה החסד באברהם איש החסד וכמ"ש בב"ר אברהם שהחסד מתגלגל לעולם בשבילו (ר"ל כמ"ש תתן אמת וגו' חסד לאברהם), אבל ודאי עיקר החסד הוא ליצחק יותר מלאברהם בענין זה) : (כא) ושלח מלאך לפני אליעזר כו' • כמ"ש הוא ישלח מלאכו לפניך ולקחת גו', וסתימת הלשון דכאן לא נתברר מה עשה המלאך בפרטיות, ומשמע שר"ל שכל המעשי' דמפ"ו נקפצה לו הדרך כו' ובת מלכים כו' יצאתה לשאוב מים כו' שג"ז עשה המלאך שהוציא את רבקה (וכ"ה בב"ר פ"ט זימן ה' ב' מלאכים א' להוציא את רבקה ע"ש במ"כ, דס"ל שהא' הי' מתלוה עמו בדרך תמיד, וא"כ איך הי' יכול להוציא את רבקה, אבל כאן ס"ל שהמלאך נשלח לפניו ממש ולא נתלוה עמו תמיד רק הקפיץ לפניו הדרך, וחזר זה המלאך עצמו והוציא לרבקה) : (כב) ובא בשלש שעות העבד לחרן • עמש"ל אות י"ח, ודרך רמז י"ל וילך אל ארם נהרים אל עיר נחור, ג' תיבות של אל ארם נהרים (וכן של אל עיר נחור) רומז שבשלש שעות היתה הליכה, ועיקר ענין השלש שעות בקפיצת הדרך הזו וכן להלן בחזרה נראה רומז למ"ש במאמר הססיעות להרמ"ז (הנדפס ס"ס חסד לאברהם) שקפיצת הדרך הוא בגבי"ה, והן הן ג' שעות האמורות כאן (וביעקב תני לקמן ס"פ ל"ה ובהרף עין בא לחרן י"ל שזו היא קפיצה אחרת שעל כנפי נשרים שביאר שם במאמר הנ"ל, והיא ראוי ליעקב), ויש לדרוש בלשון וה' הצליח דרכי, שפירושו כמו וצלחו הירדן לפני המלך (שמואל ב יט) שפי' המפרשי' בהתו בלשון ארמי, וכן ידרש כאן וה' הצליח דרכי לפני דר', שהקפיץ לי הדרך (ואחר זה לראי' שרוצה ה' במהירת נסיעתו ע"כ אל תאחרו אותי וכיו"ב פי' רשב"ם שם) : (כג) והכל צפוי לפני הקב"ה • כצ"ל וכ"ה בילקוט המכירי ס"ס בתהלים ס"ב בלשון הפר"א וכ"ה לשון זה בכ"מ בפר"א : (כד) בת מלכים • שבתואל מלך הי' בארם נהרים כדאי' בילקוט בשם מדרש, וכ"ה במס' סופרים ס"פ כ"א ע"ש, ולשון בת מלכים שלא יצאת כו' נראה רומז לל שנא דקרא (תהלים מה) כל כבודה בת מלך פנימה וגו' וכ"ש לשאוב מים שהיא מלאכת שפחות ועבדות : (כה) והנערה שלא היתה יודעת האיש קבלה עלי' כו' • לגי' האיש משמע שלא היתה מכרת את יצחק קאמר, אבל בילקוט הנוסחא שלא היתה יודעת איש והיא נכונה, וכלשון המקרא ואיש לא ידעה (אלא שפי' המקרא הוא מוסב על האיש שהאיש לא ידע אותה, ולגירסא דהכא שהיא לא ידעה האיש הי' לו לכתוב ידעה בקמץ כיו"ד והעי"ן כדכתיב (שופטים י"א) והיא לא ידעה איש, ועי' בערוך ר"ס פרחון ע' ידע מ"ש בזה) [ה]: (כו) שהיתה ראוי' לו כו' • כמ"ש אותה הוכחת לעבדך ליצחק ות"א אזמינתא ר"ל מוכנת לו וז"ש מפי הגבורה : (כז) ממעי אמה כו' במאזנים לעלות המה מהבל יחד • ודרשו בויק"ר פכ"ט (ורמזוהו בירושלמי ספ"ב דביצה ג"כ) עד שהן עשויין הבל במעי אמן הן עשויין יחד (ויתפרש לפ"ז במאזנים לעלות המה מהבל יחד, כל מה שצ"א חושבים לשקול עניני הזווג במאזנים אם ראוין זה לזה או לא (וכמ"ש בויק"ר שם על רישי' דקרא אך הבל בני אדם, ובב"ר פנ"ט כנען בידו מאזני מרמה שהי' יושב ומשקל את בתו ראוי' היא או אינה ראוי') הוא מהבל אחרי כי מהבל במעי אמן הן נגזרין יחד, ועי' זהר פקודי רנ"ה) : (כח) ויענו לבן ובתואל כו' הואיל ויצא כו' אין אנו יכולין כו'. בא לבאר מ"ש מה' יצא הדבר, שכששמעו הסבות שנגלגל בדבר הודו ואמרו שמה' יצא הדבר, ושלכן גלגל ה' כל סבות אלו כדי שיודו ויסכימו (שלולי זה הי' גלוי לפניו ית"ש שהיו רוצין לעכב) וזהו שהקדים לומר והנערה כו' קבלה כו' למה שהיתה ראוי' לו כו', שמכ"ז הוא שהוכרחו להודות שמה' יצא הדבר : (כט) השכים בבוקר • מפני שכתוב ויקומו בבקר, לכן ביאר שהוא הי' המשכים בבקר, והוא הקים את כלם, וכמו שהרישי' דקרא בויאכלו וישתו כתיב הוא והאנשים אשר עמו, וכן סיפי' דויקומו בבקר ג"כ נמשך על הוא והאנשים אשר עמו, שתחלה קם הוא ואח"כ האנשים שהקימן הוא, ולהודיע זריזותו הוא דקאמר (או לומר שהמלאך שהיה ממתין לו הוא שהעירו בשחר) : (ל) המלאך עומד וממתין לי בחוץ כו' הרי הוא בחוץ ממתין כו' • ולפ"ז לשון וה' הצליח דרכי ה"א עבר במקום עתיד, ופירושו אני רואה שמצליח דרכי בעת שזימן לי מלאכו לשמרני בדרך (ואפשר יתפרש כאלו כתיב וה' אשר הצליח דרכי והוא נמשך למעלה אל תאחרו אותי ואת ה' (הוא המלאך השלוח מאתו), אשר הצליח דרכי ככה כי הנה עומד וממתין לי וכאלו אתם מאחרים אותו ועמש"ל אות כ"א בפ"ד), והקדימו כאן לפרש מקראות אלו ויקומו בבקר כו' אל תאחרו אותי כו' קודם מה דאכלו ושתו ממשתה רבקה שהוא מקרא דויאכלו וישתו המוקדם בתורה, כי זה שהמלאך הממתין כו' הוא סיום דרשא דשלח מלאכו שבתחלת מאמר זה, גם הא דויאכלו וישתו הניח לבסוף לדרוש ענין המשתה עם ברכת רבקה שמפ"ו ללמד מהן לדורות המשתה והברכה : (לא) ואכלו ושתו ממשתה רבקה • מפני שלא נתפרש שעשו אנשי רבקה אחיה ואמה משתה לאליעזר ואנשיו

הגהות

[ד] ותן ח' דברים, ח"פ אל ש' אברהם וח"פ הוי' של יצחק (המבוארים בלק"ת ס"פ וירא), וזהו שנתנן ליצחק : והזכירן אליעזר ללבן ובני ארם להשתבח כנגד ח' שלבן שמנה אלה ילדה מלכה לנחור (עי' לק"ת שם) שמהרסן ח' סרגים שבתורה (וז"ש בסנהדרין (ק"ז :) בענין גחזי עם נעמן שרצה ליקח מנעמן כסף בגדים וגו' ח' דברים וא"ל אלישע הגיע עת ליטול שכר ח' סרגים) :

[ה] ולפ"ז לפמ"ש ביבמות (ס:) בקרא דהטף בנשים אשר לא ידעו משכב זכר שהיא בפחות מבת ג' שנים ויום א', א"כ רבקה נמי היתה פחותה מבת ג' שנים, ועמש"ל אות מ"ב א"כ בזה, אך י"ל לשון אינה מכרת איש דהכא פירושו שאינה מוסרת עצמה לביאה כהבהא דשלהי קדושין (פא:) :

ויאכלו וישתו הוא והאנשים אשר עמו ויאמר אליהם אל תאחרו אותי. (לב) וכחזן שהוא עומד ומברך את הכלה בחופתה כך עמדו וברכו את רבקה שנאמר (ס) ויברכו את רבקה ויאמרו לה וגו'. (לג) בשש שעות ביום יצא העבד מחרן. (לד) ולקח את רבקה (לה) ואת דבורה מניקתה והרכיב אתהן על הגמלים (לו) ובשביל שלא יתייחד העבד עם רבקה בלילה נקפצה הארץ לפניו ובג' שעות בא לחברון (לז) לעת תפלת המנחה. ויצא יצחק להתפלל תפלת המנחה שנאמר (סס) ויצא יצחק לשוח בשדה ואין שיחה אלא תפלה שנאמר (תהלים קב) תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו. ר' ישמעאל אומר אמר אברהם ליצחק בנו (לח) העבד הוה חשוד על העבירות הוא (לט) ומרמה בידו (מ) שנאמר (הושע יב ח) כנען בידו מאזני מרמה לעשוק אהב. ראה (מא) שמא נגע בצנור אלא הביא את הנערה האהלה (מב) והוציא את בתוליה באצבע*) אם טהורה בבתוליה הרי היא לך מפי הגבורה הכניסה האהלה והוציא את בתוליה באצבע*) והראה אותן לאברהם אביו ואח"כ

ולאנשיו שאדרבא מקום לטעות דהאי ויאכלו וישתו הוא והאנשים אשר עמו נמשך למעלה על ומגדנות נתן לאחיה ולאמה ולומר שגם אליעזר ואנשיו אכלו משל עצמן וכן עשו המשתה וכמש"ל דהאורחא למיטרח בי חתנא טפי מבי כלתא), לזה פי' כאן שהוא משתה רבקה שעשו אמה ואחיה לאליעזר ואנשיו (ולפמש"ל באות שאח"ו שהי' ארוסין והי' זה סעודת אירוסין שדרכן הי' שאף החתן אוכל בבית חמיו, ודאי היה משתה זה ראוי להיות משתה רבקה, ואף אם הי' כעין סעודת נשואין, י"ל כיון שלא היה יצחק שם ולא היו מביאים רבקה לביתו עדיין לכן הם עשו הסעודה לכבוד אכסניא אליעזר ואנשיו עמש"ל אות ח' בהגה"ה), וזהו שלא הזכיר רק שאכלו אליעזר ואנשיו מפני שאמה ואחיה עשו להן המשתה: (לב) וכחזן כו' בחופתה כך עמדו כו'. גם במס' כלה וליף מכאן ברכה לבתולה, ופי' התוס' בכתובות (ז:) ד"ה שנאמר דברכת אירוסין היה כאן, אבל הלשון כחזן כו' שמברך הכלה בחופתה, משמע שהיא ברכת נשואין, שאין ענין חופה לאירוסין (וכן לעיל ס"פ י"ב דתני לשון זה באדם וחוה משמע דהאי דנשואין הוו), ומקום היה לומר דכאן הוי כמסר האב לשלוחי הבעל דתנן בכתובות (מח:) דהוי כנכנסה לחופה, א"כ אפשר אה"נ דמברכין ברכת נשואין מיד (שחזרו האב ושלוחיו הלך עם שלוחי הבעל, וזהו שברכוה אחר שכתוב וישלחו את רבקה וגו' ואת עבד אברהם וגו') [ו], אבל באמת לא מסתבר לומר כן (ואפי' למ"ד בכתובות (שם) מסירתה לכל), שברכת נשואין בלשון מוכיח מתוכן שנתקנו על שמחת חתן וכלה יחד, ואין מקום לברכן במסרו לשלוחי הבעל, ולא עוד אלא שאף לאחר חופה ונישואין ממש כתב הריטב"א בכתובות (ח') שאין אומרים אפי' אשר ברא לבדה אם לא כששניהם החתן והכלה נמצאים שם (אלא שמדברי הר"ן פ"ב דסוכה (כה:) נראה שחולק ע"ז וסובר דאף בבית שהחתן לבדו או הכלה לבדה בו מברכין ברכת חתנים): (לג) בשש שעות ביום ולא כו'. כדמסיים בג' שעות בא לחברון לעת תפלת המנחה, וקפיצת דרפי היה בג' שעות כמש"ל אות י"ח וכ"א, לכן אמר שיצא בשש שעות (וג"כ תחלת זמן מנחה גדולה, ויצחק הרי בירא כדא' בזהר ר"פ שלח ע"ש), ואע"ג דכתיב ויקומו בבקר ויאמר שלחוני כו' אל תאחרו כו', צ"ל שמ"מ נשתהו כדבריהם בקריאת הנער' ושאלת פיה ושילוחה ולוויתה וברכתה עד חצי היום (וע"ל ר"פ מ"ו שכ' בספר"א ס"ל דבקר הוא עד סוף ו' שעות כרבנן דרפ"ד דברכות): (לד) ולקח את רבקה כו' והרכיב אתהן כו'. בא לפרש מ"ש ותקם רבקה ונערותיה ותרכבנה כו', היינו שאליעזר הרכיבן (ונכתב בלשון ותקם רבקה, להורות על גודל חשקה ותשוקתה לילך אחרי האיש ומיהרה להפרד מאמה ואחיה, בכדי לרכוב ולילך אחריו וכמ"ש בב"ר כשהשיבה על שאלתן התלכי כו' ותאמר אלך הולכת אני בע"כ שלא מטובתכם), ולא שקמה ועלתה בעצמה על הגמלים דאיכא בעתותא כדאי' ריש פסחים (ג:) ובפרט שקטנה היתה: (לה) ואת דבורה מניקתה והרכיב אתהן כו'. בא להשמיענו מ"ש כאן רבקה ונערותי' יש בכללה מניקתה דכתיב לעיל וישלחו את רבקה אחותם ואת מניקתה (ותחלה כתיב שהלכו ברגליהן וליווס מהלכין עמהן וכן ת"י על וישלחו ואלויאו וכאן חזר לכתוב שמיהרה רבקה להפרד מהם מלווייתן ותקם ותרכב ותלכנה אחרי האיש), כי כן הוא עלמן שאמורין בפסוק הקודם, ואף שנערותי' לא נזכרו תחלה צ"ל שלא הוצרך להזכירן ופשיטא שבת גדולים לא שלחוה בלא נערותיה הראויות לה, ולא הוצרך לפרש בהם רק מניקתה מפני שכתיבה אח"כ ותמת דבורה מינקת רבקה, וכדרך התורה להקדים לכתוב במקומו דבר שיהי' צריך במקום אחר להלן: (לו) ובשביל שלא יתייחד העבד עם רבקה בלילה. משמע דביום לא הוי חיישינן שהי' מניקתה ונערותיה עמה, ואפי' בכה"ג גזרה הא דלא יתייחד אדם עם נשים הרבה, מ"מ כאן הרי היו אנשיו עמו (ואפי' היו כולן עבדים כנענים, מ"מ הא תניא בתוספתא שלהי קדושין ובירושלמי רפ"ג דע"ג דע"פ שני עבדים מותר להתייחד, אלא שמ"מ צ"ע כיון שאליעזר זקן ביתו של א"א היה וכל טוב אדוניו בידו, לכאורה גבי דידי' הי' אפשר לקרותן כעבדים שלו שלבו גס בהן כדאמרי' לענין שבוי' ספ"ב דכתובות (כז:) בשפחה דידה, ולא ראיתי להפוסקי' ז"ל שהעירו בזה), ואף על פי כן בלילה מוכח כאן דחיישי', ומשום שמא יישנו כולם וזו חומרא יתירא, שאף הראב"ד בבעלי הנפש שהובא דעתו בהע"ז סי' כ"ב לא החמיר בלילה רק להצריך שלשה אפי' בעיר כמו בדרך ומשום שמא יישן האחד, וכאן משמע מיעוט לשון רבים דאנשיו של אליעזר היו עכ"פ שני' לבר מדידי' ואעפ"כ חשו לחומרא יתיר' ומדת חסידות וקדושה: (לז) לעת תפלת המנחה כו' לשוח בשדה לפנות ערב ואין שיחה כו'. כצ"ל, והיא מנחה קטנה שזמנה מתשעה שעות ומחצה, ומזה קצת סמך לדברי הגאונים שברמב"ם פ"ג מתפלה ה"ב שמנחה קטנה היא העיקרית ע"ש: (לח) העבד הזה חשוד על העבירות. כמ"ש בברכות (מה:) ופסחים (נא.) נשים וקטנים עם עבדים חיישי' לפריצותא, ושם פ' ע"פ (קיג:) שצוה כנען את בניו אהבו את הזמה, ובכתובות (יא.) אמרי' עבדא בהפקירא ניחא לי' וע"ל ספ"ט ואין אמונה בעבדים כו': (לט) ומרמה בידו. אפשר ר"ל אף שנקפצה הדרך לפניהם שלא יהלכו בלילה רק ביום, מ"מ העבד שמרמה בידו יש לחוש שבמרמה מצא מקום להתייחד ביום ולינגע בה: (מ) שנא' כנען בידו כו'. וכל העבדים היו נקראים כנענים ע"ש כנען שנתארר להיות בניו עבדים, ומ"ש לעשוק אהב הוא כמ"ש בפ' ע"פ (שם) שצוה כנען את בניו אהבו את הגזל, ובב"ב (נז:) דעבדים רובם הן כולם גנבים או קניסטוסים, ותנן מרבה עבדים מרבה גזל: (מא) שמא נגע בצנור. לשון המקרא הוא (שמואל ב ה) כל מכה יבוסי ויגע בצנור (והוא כינוי כאן לגידין מוילי דם הבתולים כשנוגע ומשברם), ולפי דרכינו לימדנו לפרש ל' יגע שפירושו יגע וישבר: (מב) והוציא את בתולי' כו' אם טהורה בבתולים. כצ"ל וכ"ה בילקוט, ואפשר צ"ל אם שמרה בתוליה, ומשמע מכאן שכבר היתה רבקה בת ג' שנים ויום א' כשיצתה מבית אביה, שאם נגע בצנור לא היו בתולי' חוזרין, ולא כמש"ל אות כ"ה שהיתה פחותה מבת ג' שנים שא"כ כמוחן אצבע בעין ובתולי' חוזרין, ולמה הי' חושש שמא נגע בצינור [ז], ובתוס' יבמות (סא:) ד"ה וכה"א שהעלו שמדרשות חלוקין הן להסע"ר היתה בת ג' שנים ולי"א בת י"ד שנים וע"ל פל"ב, ובשלהי מס' סופרים תניא בת ג' שנים וג' ימים (וכ"ה בכ"י, ובנוסחת הג"א דילג וג' ימים), ולא ידעתי אם היא מדוקדקת לו ז"ל שא"כ למה

הגהות

[ו] והר"ם ברלין העיר דאין שליחות לעבדים (ואליעזר לא נשתחרר עד לאחרי כן כדאי' להלן בפירקין), וכתב דהואיל ונתן אברהם כל אשר לו ליצחק ובכללו גם העבד והו"ל כעבד שלו, וכשמסר האב לעבד שלו י"ל דבלא שליחות הוי כמסר לידו, ועי' בגיטין (עח.) לענין גט, אבל באמת נ"ל דלענין הא דמסר שלוחי בעל א"צ דוקא שישנו בתורת שליחות, וכמו לענין שאלה שמבואר בב"מ (צ"ט) דדוקא אם שלחה המשאיל ביד עבד כנעני שלו דיד עבד כיד רבו הוא דלא נתחייב השואל, אבל א"ל שלחה ביד עבד כנעני אחר הי' השואל מתחייב, וה"ה ה"נ לענין אשה זה חשוב כהגיע לביתו ורשותו, אפי' הוי שליח הבעל עבד וכ"ב שאינו בתורת שליחות:

[ז] ואם נאמר שמ"מ חשש להקפיד ע"ז משום לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים וכמ"ש בזה בירושלמי דכתובות פ"ק ובב"ר ובשוח"ט מז' קב"ה שאפי' בריי' לא תבע בה (ובפי' הטור על התורה כ' מ"ש בתולה ואיש לא ידעה, הייע שאפי' קודם ג' שנים לא ידעה איש אע"פ שגם אם ידעה בתולה היא), אכתי תקשה מ"מ מה הועיל בבדיקה כיון שאפי' נגע בצנור בתוליה חוזרין מ"ד כדאי' פ"ה דנדה (מ"ה) דלאלתר חוזרין:

*) פי' ברר הדבר והראה באצבע שהיא טהורה וכמש"ל מקרא ופרשו השמלה ואלה בתולי בתי שהיו נוהגין לברר (בשמלה) ולהראות באצבע.

(מג) ואח"כ לקחה שנאמר (בראשית כד) ויביאה יצחק האהלה שרה אמו (מד) שנמצאת שלימה כשרה אמו • (תהלים מה) כל כבודה בת מלך פנימה (בראשית כד) (מה) וינחם יצחק אחרי אמו : (מו) וכך היו ישראל נוהגין להוציא את הבתולים באצבע *) (מז) שלא יבאו לידי ספק שנאמר (דברים כב) ולקח אבי הנערה ואמה וגו' • (מח) זקן ביתו של אברהם היה עבדו אליעזר (מט) ומאין היה עבדו אלא כיון שיצא מאור כשדים. עמדו כל גדולי הדור (נ) ונתנו לו מתנות ועמד נמרוד (נא) וכתב את עבדו אליעזר לאברהם וכשגמל חסד עם יצחק בנו (נב) הוציאו לחירות ונתן לו הקב"ה שכרו בעולם הזה בשביל שלא יהא שכר לרשעים בעולם הבא והקימו למלך (נג) והוא עוג מלך הבשן • ר' אומר שבעת ימי המשתה מאין אנו לומדין משמשון (נד) שירד לארץ פלשתים ולקח אשה (נה) ועשה ז' ימי משתה ושמחה שנאמר (שופטים יד) ויהי כראותם אתו מה הוא אתו אוכלים ושותים עמו שנאמר (שם) ויאמר להם שמשון אחודה נא לכם חידה (נו) וכתיב (שם) ולא יכלו להגיד

לאם הזכירו כלל הא דדרכן לשמוע לאחר ג' ימים,) הית' רבקה כשיצאת מבית אבי' שכן הי' דרכם של גדולים כשתלד להן בת מנהגן לשמוע לאחר ג' ימים ולפי שלא שמע אביה לא טמא אותה עד עתה ועתה נעשה לה נס ומת אביה שלא יטמא אותה דכתיב ואיש לא ידעה ואין איש אלא אבי' שכך הי' מנהגן של ארמיים לשכוב עם בנותיהם בתולות ואח"כ משיאין אותה ע"כ, והיינו שהיו מטמאין אותן מיד לאחר ג' שנים ויום א' שהיא ראוי' לביאה, ומפני שלא שמע עד ג' ימים ללידתה לא ידע שנעשי' בת ג' שנים ויום א' עד יום ההוא שבא אליעזר וביום ההוא מת [ח] (ועי' בילקוט מאמר זה בסגנון אחר) : (מג) ואח"כ לקחה שנא' ויביאה כו' אמו • ומסיים בי' ויקח את רבקה ותהי לו לאשה, א"כ הבאה זו תחלה לא לשם אישות היתה אלא לראות אם טהורה בבתולי' : (מד) שנמצאת שלמה כו' בת מלך פנימה• זהו עוד דרשא אחרת על האהלה שרה אמו, שראה שהיתה צנועה באהל להיות תמיד כבודה בת מלך פנימה באהל כשרה אמו שכתוב בה ויאמר הנה באהל וכה"ג דרשו בב"ר ע"ש :

(מה) וינחם יצחק אחרי אמו • מסיים לה הכא לומר שבזה הוא שנתנחם שמצאה צנועה וצדיקת כמעשה אמו (ולא כפשטי' ח"ו ששכח ע"י את אבל אמו ועי' בב"ר כאן ופ' ס"ד ובהגהותיי שם בס"ד) : (מו) וכך היו ישראל נוהגין כו' • עי' בפרי ע"ח שער הזמירות פ"ו ובלק"ת חקת פרשת הבאר מ"ש בזה : (מז) שלא לבא לידי ספק שנא' ולקח אבי הנערה ואמה • אינו מביא ראי' ממקרא זה רק שהיו מבררין הדבר ע"י השמלה, אבל לענין הא דמעיכה באצבע אין משם ראי' : (מח) זקן ביתו כו' עבדו אליעזר • כמ"ש ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר : (מט) ומאין הי' עבדו • פי' מאחר שהוא עוג שהיה מיתר הרפאים וגדול בכח גבורתו, מהיכן בא הדבר שיהי' לעבד, ומפ"ו שהי' לו מנמרוד (ולנמרוד הי' לו לעבד ע"פ השבועה שנשבע לנח בעת המבול שיהי' עבד עולם לו ולבניו כדאי' לקמן פכ"ג, והגיעו לנמרוד בירושה מכוש בן חם) : (נ) ונתנו לו מתנות כו' עבדו כו' • י"ל שז"ש (בראשית יב) ויקח אברם וגו' ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחרן, שרכוש זה הוא שנתנו לו מתנות כשיצא מאור כשדים (ומכוין ביותר אם נאמר שאור כשדים הי' בחרן וכרמב"ן ס"פ נח), והנפש אשר עשו יבאו לעבדים שנתנו לו ובכללן אליעזר עבדו : (נא) וכתב את עבדו כו' • שעבד נקנה בשטר, וכמ"ש שם ובילקוט ס"פ חוקת הלשון ונתן את עבדו : (נב) הוציאו לחירות כו' והוא עוג • שאלמלי לא הוציאו לחירות הי' עובדו לעולם מפני השבועה כנ"ל : (נג) והוא עוג כו' • וכ"ה בב"ר פנ"ג ודב"ר ס"פ דברים וזהר חקת ומ"ם שם, ונראה שחולק על מ"ש בד"א זוטא ספ"ק שאליעזר עבד אברהם נכנס חי בג"ע • שהרי עוג הרגו משה (ועי' בע"ח שער ק"נ פ"ט שהן משרש אחד אליעזר מהטוב ועוג מהרע), וגם מעובדא דר' בנאה ספ"ג דב"ב (נ"חי) דאשכח' לאליעזר דקאי אבבא במערתא דאברהם משמע שלא נכנס חי לג"ע אלא מת (ומשמע משם מזה שהי' ראוי לעמוד על פתח מערת אברהם שאינו רשע כדקרי לי' כאן שלא יהי' שכר לרשעים בעה"ב כו', וכן לפמ"ש רפ"ג דיומא (כח:) זקן ויושב בישיבה הי'; לא משמע לומר שהחמיץ אח"כ ונעשה רשע), ומצאתי בתוספת על התורה ס"פ חיי שרה שהרגישו בזה ותירצו דשני עוג הוו א' עבד אברהם שנכנס חי לג"ע וא' המולך אחריו שנקרא ג"כ בשמו כמו פרעה לכל מלכי מצרים ע"ש, אבל מן המדרשים הנ"ל שהבאתי מבואר שעוג שהרגו משה הוא זהו שהי' אליעזר עבד אברהם ולכן נתיירא משה ממנו וכ"ה בת"י ס"פ חוקת ע"ש : (נד) שירד לארץ פלשתים ולקח אשה ועשה שבעת כו' • מפני שבשמשון הכתוב לא נתבאר שלקחה לאשה קודם המשתה, רק כתיב וישב מימים לקחתה וגו' וירד אביהו אל האשה ויעש שם שמשון משתה וגו' וס"ד שלא לקחה בדרך נשואין [ט] וא"כ אין משתה זו משתה חתנים, לכן ביאר בלשונו כאן שבאמת לקחה לאשה (רק הכתובים לא רצו לכתוב בה לשון זה; מפני שלא הי' בה ליקוחין (ועי' בפירש"י פ"ק דסוטה (ט:) ד"ה תחלת קלקולו כו' שלא נחשבה כ"כ קלקול שלקחה לאשה וכ"ה מבואר במאמר זה בבמ"ר פ"ט ע"ש), שאין קדושין תופסין בה, ואפי' אם נגיירה היתה אסורה לו שמז' עממין היו פלשתים וכדאי' בירושלמי סוטה שם), ועשה משתה נשואין, וכדכתיב בסיפי' דקרא כי כן יעשו הבחורים שר"ל בשעת נשואיהם (וכן קרא אותה אח"כ כ"פ אשתי) : (נה) ועשה ז' ימי המשתה שנא' כו' אתו אוכלים ושותים עמו • מקרא דויעש שם שמשון משתה כי כן יעשו הבחורים, אין ראי' רק על משתה א' ולא על ז' ימי המשתה, לכן מביא מקרא זה דויהיו אותו שמדרש לי' אוכלים ושותים עמו, והיינו כל ז' ימים וכדמייתי קרא דאחודה נא לכם דכתיב בסיפי' תגידו אותה לי שבעת ימי המשתה (וכתיב ותבך עליו ז' הימים אשר הי' להם המשתה, ואפשר יתפרש להם על המרעים שכתוב בענין החידה ולא על שמשון ואשתו לבדם) : (נו) וכתיב ולא יכלו להגיד החידה שלשה ימים • אין מבואר מה ראי' מביא מזה, ובילקוט שופטים ליתי' בלשון מאמר הפר"א, אבל בלי' התניא רבתי שם. איתי', וכן במנורת המאור סי' קע"ג, ואולי לפי גי' הספרים י"ל דמפרש שלשה ימים אלו היינו מן יום ד' ואילך, כי ג' ימים הראשונים שהן עיקר ימי השמחה באכילה ושתי' כדאי' פ"ק דכתובות (ז•) שלשה לשמחה בבחור לל"ב, הי' טרודים בשמחה ואכילה ושתיי' עמו (וזהו הראי' שמביא מכאן), ולא טרחו להגיד חידה ומרביעי ואילך טרחו ג' ימים היינו עד ו' ולא יכלו להגיד, ובשביעי אמרו לה פתי את אישך (ובזה יתיישבו הכתובים וא"כ למה שנדחק רש"י לפרש יום השביעי שבת שהוא רביעי למשתה וע"ש ברד"ק), ומ"ש ותבך עליו ז' הימים, צ"ל לאו דוקא כל ז' (או אפשר שהם ביקשוה שתשאל ממנו החידה ביום הראשון מימי המשתה (ואף שהן עצמן לא טרחו בה ג' ימים הראשונים)

הגהות

[ח] ויש לרמוז שלכן רומז שמו בתואל, שהוא נדרש בתו אל, שלבתו (דהיא רבקה לא נעשה כן כמנהגם עם שאר בנות), ויותר מכוין רמז זה לפ"ד הילקוט שבתואל כו' הי' בועל כל הבתולות קודם נשואיהן (וכעין היא דרים כתובות תבעל לטפסר תחלה) :

[ט] והי' מסתייע לזה מה שהתנצלו אביה כשנתנה למרעהו ואמר אמרתי שנא שנאתה ואתננה למרעך, שנראה מזה שלא היתה נשואה לו עדיין, שאם היתה נשואה לו אף שנאה איך נתנה לאחר (אלא שבאמת י"ל שבדיני בן נח נהג בה שאין להם גרושין ומשיוציאנה מביתו או תצא היא מתחת רשותו ותלך לה (והוא כמ"ש בירושלמי ריש קדושין שאין המל"ס שמגרשין זא"ז) ה"ז כגרושה כמ"ש הרמב"ם פ"ט מה' מלכים ה"ח), ואולי הי' מקום לומר שבאמת בתחלה שהי' הענין מן השמים כמ"ש כי מה' היא כי תואנה היא מבקש מפלשתים, היתה נסבה שלא בא עליה כלל עד שניתנה למרעהו (ואז הוא שנזכר לשון אביאה אל אשתי החדרה, אבל תחלה לא נזכר שבא עליה), והי' הענין כמו נסיון לו בזה, והי' ראוי שיבקש רק תואנה מהם ולא יתחבר עם בנותיהן ממש (וכבר הקשו בירוש' בסוטה ע"ז שכתוב כי מה' היא ותירצו אם ללצים הוא וגו' ע"ש), והראוהו מן השמים שלא יאמין באהבתם, כי הראשונה גילתה סודו בחידה, היא זה לרמוז שהאחרונה דלילה גילתה סודו במה סר כחו ונפל ביד פלשתים (וכמו שע"י גלוי סוד הראשונה היתה סבת תחלת מכתו בפלשתים שהוצרך להכות שלשים איש לקחת חליצותם ליתן למגידי החידה, כן בסוף ע"י גלוי סודו באחרונה שניקרו עיניו וקראוהו מבית האסורים לצחק לפניהם היתה מכתו בהם הגדולה אשר המית במותו רבים מאשר המית בחייו) :

להגיד החידה שלשת ימים • החתן דומה למלך *) (נז) מה המלך (נח) אינו יוצא לשוק לבדו. כך החתן אינו יוצא לשוק לבדו. מה המלך לובש בגדי כבוד (נט) כך החתן לובש (ס) בגדי כבוד כל שבעת ימי המשתה. מה המלך הכל מקלסין אותו (סא) כך החתן מקלסין אותו כל שבעת ימי המשתה. (סב) מה המלך פניו מאירות כאור החמה (סג) כך החתן פניו מאירות כאור החמה שנא' (תהלים יט) והוא כחתן יוצא מחופתו וגו':

פרק יז (א) גמילות

חסדים לאבלים מנין אנו למדים מהקב"ה שהוא בעצמו (ב) גמל חסד למשה עבדו (ג) וקברו בידו. ואלמלא הדבר כתוב אי אפשר לאומרו שנאמר (דברים לד) ויקבור אותו בגי • רבן גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא אומר לא למשה לבדו גמל הקב"ה חסד (ד). אלא אף לאהרן כשעלו להר ההר היו מדיינין כל שבטי ישראל ואומרים משה ואלעזר הגיחו את אהרן בהר ההר וירדו להם (ה) ולא האמינו שגוע ולגמול

ה ראשונים) , וביום הז' הוא שהפחידוהו מן נשרוף וגו' הוא שהציקתהו ביותר וערד"ק), אלא כלומר רוכן (ועי' בב"ר פ"ב שאמרו אקרא דכאור ז' הימים כאיניש דאמר כן אנא מפקד לז' ימי משתותא , ופי' המ"כ שר"ל אע"פ שאין מספיק לכל ז' אלא ליום או יומים [בכ"ז אומר לשון ז' ימי המשתה) :
(נז) החתן דומה כו'• בנוסחא שלפנינו חשיב רק ד' דברים , אבל בילקוט שופטים שם חשיב עוד חמישי מה המלך משתה ושמחה לפניו כל הימים (וי"ל דרמיזא במ"ש (שמואל א' כ"ה) והנה לו משתה בביתו כמשתה המלך) , אף חתן כל ז' ימי המשתה , וכ"ה בל' הרמב"ן [י] בחידושיו לכתובות (ה:) סד"ה א"נ משום שקדו כו' , ובלשון מגורת המאור שם , ובר"ד"א סוף חיבורו בברכת נשואין , ומעתה הן ה' דברים , וי"ל שהן נגד ה' קולות האמורים (ירמי' לג) שזוכה להן הנהנה מסעודת חתן כמ"ש בברכות (ו:) [יא] , והר"ן פ"ק דכתובות הביא משם הפר"א ג"כ לענין שאינו עושה מלאכה כו' , אבל נראה שהוא ט"ס , וייתור לשון בדברי הר"ן, כי דבריו מעותקים מלשון חדושי הרמב"ן (כדרך הר"ן תמיד) , ושם מבואר שזה למד מן התוספתא דכתובות , ושוב כתב ששמע שנמצא באגדה שדומה כו' שאינו יוצא מפתח פלטרין שלו וכתב ע"ז אבל בפר"א ראיתי כו' אינו יוצא לשוק לבדו (ר"ל דמשמע דוקא לבדו ומשום כבוד או שמירה כמשית"ל אי"ה באות נ"ח , אבל עם אחרים מותר לצאת) , והמ"מ פ"י מה' אישות הי"ב על מ"ש הרמב"ם שאינו עוסק במלאכתו ואינו נושא ונותן בשוק כתב שהוא מפורש בתוספתא ופרקי ר"א , כוונתו שדין המלאכה מפורש בתוספתא כלשון הרמב"ן הנ"ל ודין היציאה לשוק בפר"א : (נח) אינו יוצא לשוק לבדו , לכאורה הי' משמע דמשום שצריך שמירה כדאי' בר"פ הרואה (ואף ביום קאמר , מדפרט שם וי"א אף ת"ח בלילה , מכלל דאינך כולן אף ביום קאמר), ועמש"ל ס"פ י"ב משמרין את החופות כו' , אלא שלשון אין יוצא לשוק אין מיושב לפ"ז כ"כ , דאדרבא שוק דשכיחי בי' רבים לא הוי' צריך שימור ממזיקין (ועי' בפסחים (קי) לענין זוגות דראה פני השוק בין כוס לכוס מבטל בה זוגות) וכדאמרינן בחולין (קו:) את בדוכתא דשכיחי רבים מאי בעית , אלא נראה שמשום כבוד הוא , שאין כבודו לצאת לבדו בלא לוית אחר לשרתו (וכמ"ש רש"י במנחות (נח•) ד"ה וירץ כו' , הר"מ ברלין) , ולשון הרמב"ם שהבאתי לעיל שכתב אינו יוצא לשוק לישא וליתן , אפשר הי' מפרש דכשיוצא לבדו נראה טפי כיוצא למו"מ : (נט) כך החתן לובש בגדי כבוד כו'• כמ"ש (ישעי' סא) כחתן יכהן פאר וגו' , ול' יכהן הוא כבגדי כהונה שנא' בהם לכבוד ולתפארת :

(ס) בגדי כבוד כל ז' ימי המשתה • וכן בקלוס להלן נקט כל ז' ימי המשתה , אבל ביוצא לשוק ובפניו מאירות נקט סתמא , ואולי הא דפניו מאירות אפשר אינו כל ז' רק בשעת צאתו מחופתו כלשון המקרא שמביא והוא כחתן יוצא מחופתו , ובל' הרד"א שם כתוב בכלן כל ז' ימי המשתה , ובמהמ"א שם ובילקוט ל"ג כל ז' רק לענין משתה ושמחה ומפני שאמר שם שהי' במלך ישראל כל הימים , לכן מוכרח לפרש בחתן רק כל ז' ימי המשתה : (סא) כך החתן מקלסין אותו כו'• כמ"ש קול חתן וקול כלה , שנראה פירושו שבתוך קולות של ששון ושמחה שאמר תחלה, נשמע שמזכירים בקולם שם חתן וכלה שמשבחין ומקלסין אותן [יג] , ואע"פ שבפ"ב דכתובות (יז•) מזכיר רק שבח הכלה , מ"מ אין סברא שלא הוו משבחין גם החתן, ואפשר תני פלוגתייהו דב"ש וב"ה שם בכלה דוקא , משום שבחתן גם ב"ה מודו שלא יאמר כ"א כמו שהוא , ומשום דאתתא בכל דהו ניחא לה דטב למיתב כו' ולא פליגי אלא בכלה שהיא המקח שקונה החתן דבה ס"ל לב"ה שישבחנו בעיניו : (סב) מה המלך פניו מאירות כאור החמה . כמ"ש (משלי טז) באור פני מלך גו' וכתיב (תהלים כא) הוד והדר תשוה עליו וכתיב (ד"ה א כ"ט ודניאל י"א) הוד מלכות , ומ"ש כאור החמה הוא כמ"ש (תהלים פ"ט) כסאו כשמש נגדי , וע"ל פי"ו : (סג) כך החתן פניו מאירות כאור החמה שנא' והוא כחתן כו'• וה"ז בא ללמד מחתן על השמש ונמצא למד על חתן עצמו שדומה לחמה, וע"ל ספ"ו :

פרק יז

(א) גמ"ח לאבלים מנין כו' וקברו כו'• זו שמביא ממשה היא קבורת מתים ,[ולא גמ"ח לאבלים, ובספ"ק דסוטה (יד•) מייתי' ניחום אבלים מאברהם וקבורת מתים ממשה , והפר"א כולל שניהן בלשון גמ"ח לאבלים , ולמ"ד בסנהדרין (מו:) קבורה משום בזיונא ופרש"י בזיון קרוביו , א"כ יש בכלל קבורה ג"כ גמ"ח לאבלים : (ב) גמל חסד למשה עבדו • שלכן נאמר שם אצל המיתה וימת שם משה עבד ה' וסמיך לי' ויקביר אותו בגי וגו' , שמפני שהי' עבד ה' זכה שיתעסק ה' לבדו בקבורתו ולא ידע איש וגו' : (ג) וקברו בידו ואלמלא כו' • בסוטה (יג:) ובסיפרי הברכה תניא אר"י אלמלא כו' אוותן ד' מילין כו' משה מוטל בכנפי שכינה (ואפשר כנף דהתם יד דהכא ענין א' הם , שהכנפים הן הן ידים, ושניהם כינויי מדת המ"ל) : (ד) אלא אף לאהרן • אע"פ שבקבורתו נתעסקו משה ואלעזר , מ"מ גמל לו חסד כדמפ"ו (ובילקוט חקת וכן פ' מסעי בשם ילמדנו שכשהיו מפשיטין לאהרן בגדיו הי' ערפל חותלתו , וא"כ גם בקבורתו ותכריכיו נתעסק ה') : (ה) ולא האמינו שגיע • כדמפ' בבמ"ר פי"ט שאמרו אדם שעמד במלאך המות ועצרו האיך

הגהות

[י] והדפיסן בעל חק יעקב וייחסן להרשב"א , וכל הרגיל בלשון הרמב"ן והרשב"א יבין כי הן להרמב"ן , וכן בשיטה מקובצת לכתובות מובאים הדברים ככתבן שם בשם הרמב"ן :

[יא] הקולות אלו הן בתנה"ם , חתן וכלה בת"ת ומ"ל , ששון ושמחה בנו"ה , והודו את ה' צבאות ביסוד שבו ג"כ שם צבאות (שנכללין בו נו"ה וכמש"ל פט"ו אות א' ע"ש) כמ"ש בזוהר בראשית (יז•) ובז"ח ריש שה"ש , וכן י"ל נגדן ה' דברים שחושב כאן , אור החמה בת"ת , אינו יוצא לשוק לגי' רמב"ם הוא במ"ל כל כבודה בת מלך פנימה , ולגי' שלנו אינו יוצא לבדו הוא שלא להפרידה מן דודה כל ז', ובגדי כבוד בנצח שהם הבגדים , ומקלסין בהוד שבח והודאה , ומשתה ושמחה לגי' הרמב"ן ביסוד :

[יב] ובויק"ר פכ"ו אמרו שלא יצא אדם לדרך פחות משני ב"א שאם יצא סופו נעשה כו' (ור"ל כמ"ש בבמ"ר פ"כ שכשהן שנים לבד ממנו הן חוזרין ומשמשין זא"ז , אבל אם הוא רק אחד עמו , לפעמים צריך הוא לחזור ולשמשו) , מי' ז"א כ"א בדרך , אבל לשוק בעיר די בלוית אחד :

[יג] ומ"ש קול אומרים הודו את ה' צבאות יתפרש לפ"ז שהוא תשובת החתן והכלה בשומעם שמקלסין אותם בקול ששון ושמחה, ראוי להם להשיב אל המקלסים , לא לנו תשבחו ותקלסו כ"א הודו את ה' צבאות אשר ברא ששון ושמחת חתן וכלה , וזהו שבמטבע ברכת אשר ברא קבעו במקום קול חמישי זה של הודו את ה' צבאות קול מצהלות חתנים מחופתם , שקול זה הודו את ה' צבאות הוא קול צהלת החתן בגאון ה' יצהלו לקול המקלסים אותם , ושינו לשון הפסוק , כדי שיהא מבואר יותר בל' חתימת הברכה מעין פתיחתה , ותחלה רציתי לומר ששינו לשון הפסוק מפני שאמרו בירושלמי ספ"ק דברכות שאין אומרים ברכה פסוק (וי"ל שזהו טעם מנהג אשכנז שמוסיפין אור חדש בחתימת ברכת יוצר אור , שהוא בכדי שלא לסיים הברכה בפסוק כאמור לעושה אורים גדולים כל"ח) , מי' הרי ברכת הודאה שבבהמ"ז מסיימת בפסוק ואכלת ושבעת גו' , וכן ברכת אתה קדוש בהוספה של ר"ה ויהכ"פ מסיימת בפסוק ויגבה ה' צבאות במשפט , ובע"כ צ"ל דלא שייך בזה ברכה פסוק כ"א כשכל הברכה היא פסוק (או כ"פ פכ"פ אחלתה) וכהיא דמייתי בירושלמי שם צהלי ורוני יושבת ציון וגו' :

*) פי' שכל העם מכבדין ומחבבין את מלכם , כך מרעים ושושבינים של החתן מכבדין ומחבבין את החתן בכל מיני כבוד ושמחה•

(ו) ולגמול לו חסד מה עשה הקב"ה נטל ארונו של אהרן והעביר אותו (ז) מעל המחנה וראו כל ישראל ארונו של אהרן פורח וטס באויר האמינו כי גוע אהרן וגמלו לו חסר שנאמר (במדבר כ כט) ויראו כל העדה כי גוע אהרן וגו' למשה לא גמלו חסד אלא האנשים לבד שנאמר (דברים לד) ויבכו בני ישראל את משה לאהרן גמלו האנשים (ח) והנשים חסד שנאמר ויבכו את אהרן שלשים יום וגו' למה שהיה (ט) אוהב שלום ורודף שלום ועובר במחנה ישראל בכל יום ונותן שלום בין איש לאשתו ובין איש לרעהו לפיכך גמלו לו חסד כל ישראל . (י) ופסוק זה לא זה הוא מקומו אלא במוסרה שם מת אהרן ויקבר שם והעלה עליו הכתוב כאלו מת שם ונקבר שם . ר' יוסי אומר (יא) שבעת ימי האבל מנין אנו למדין מיעקב אבינו שעשה לו יוסף שבעת ימי האבל שנאמר (בראשית נ י) ויעש לאביו אבל שבעת ימים ועלו כל גדולי המלכיות עמו (יב) שנאמר (שם) ויעלו עמו גם רכב גם פרשים (יג) אמר להם הקב"ה אתם (יד) גמלתם חסד עם יעקב עבדי אף אני אתן לכם ולבניכם שכר טוב בעולם הזה כשמתו המצריים בים (טו) לא טבעו בים וזכו להקבר שנאמר (שמות טו) נטית ימינך וגו' . גמילות חסדים לאבלים מנין אנו למדין מאיזבל (טז) שהיה ביתה סמוך לשוק (יז) וכל חתן שהיה עובר היתה יוצאת מביתה ומצלצלת בכפיה ומקלסת בפיה (יח) ומהלכת עשר צעדות . (יט) וכל מת שהיה עובר בשוק היתה יוצאת מביתה וממחה בכפיה ומקוננת בפיה (כ) ומהלכת אחריו ובא עליה אליהו ז"ל ואמר (מ"ב ט לו) בחלק יזרעאל יאכלו הכלבים את בשר איזבל (כא) והאיברים שהיו גומלין חסד לא שלטו עליהם הכלבים שנאמר (שם) וילכו לקברה ולא מצאו בה כי אם הגולגלת והרגלים, וכפות הידים . גמילות חסדים לאבלים מנין אנו למדין מאנשי יבש גלעד כשנהרג שאול

היאך מה"מ יכול לפגוע בו כו' : (ו) ולגמול לו חסד . לגי' הספרים ולגמול בוא"ו י"ל שנמשך למטה שהכדי לגמול לו חסד מה עשה הקב"ה כו' ופירושו כדי שיגמלו לו ישראל חסד כשיראו ארונו כדמפ"ו , אבל עיקר נראה דגרסי' לגמול לו חסד בלא וא"ו והוא נמשך למעלה שלא האמינו שגוע בכדי לגמול לו חסד עד שראו והאמינו כי גוע וגמלו לו כו' : (ז) מעל המחנה וראו כל ישראל כו' פורח וטס באויר . לשון ויראו כל העדה משמע שכל העדה ראו זה בראיי' פעם א' בשוה , והיינו שהעבירו מעל המחנה פורח באויר לכן ראוהו כולן בבת אחת (וי"ל דסמיכות ויראו אל מן ההר דרש , שראו זה מן ההר שפרח ממקומו מן ההר באויר , גם ויראו הוא אותיות אויר) : (ח) והנשים כו' שלשים יום כל בית ישראל . בית אלו הנשים : (ט) אוהב שלום ורודף שלום . ה"ג תנן ספ"ק דאבות , ואוהב שלום הוא במקומו , ורודף שלום הוא במקום אחר . כמ"ש בירושלמי פ"ק דפאה וכדמפ"ו כאן ועובר במחנה ישראל בכל יום כו' , ובאדר"ן פי"ב מביא מקרא (מלאכי ב) בשלום ובמישור הלך אתי , וצ"ל דו"ש שם לקמי' בריתי היתה אתו החיים והשלום , דשלום זה שהי' אתו כלומר בביתו ובמקומו הי' מתנהג תמיד בשלום , והדר כתיב בשלום כו' הלך אתי זה שהי' הולך לרדוף השלום במקום אחר במחנה : (י) ופסוק זה לא זהו אלא במוסרה כו' כאלו כו' ונקבר שם . הא דבמוסרה שם מת אהרן ויקבר שם הוא לשון המקרא (דברים י) , והמאמר חסר וקצר כאן , ובסע"ר פ"ט וירושלמי פ"ק דיומא ופ"ק דסוטה אמרו על מקרא זה מה ענין מוסרה לכאן (למיתת וקבורת אהרן , שודאי אהרן בהר ההר מת ונקבר כמ"ש בסדר חקת [א] , ועוד חזר ושנה בסדר מסעי (במדבר לג) ויעל אהרן הכהן אל הר ההר ע"פ ה' וימת שם) , אלא ממקום שמת אהרן חזרו לאחוריהם ז' מסעות ורדפו אחריהן בני לוי עד שחנו במוסרות והעלה עליהן הכתוב כאלו מת אהרן שם , וכ"ה בת"י פ' עקב ובפרש"י שם , ואפשר צ"ל גם כאן כן , ולגי' הספר אולי י"ל דעל ויבכו אותו שהביא בסמוך קאי ולומר שהבכיי' הזו אין כאן מקומה , שעיקרה לא היתה בהר ההר אלא במוסרה , : ואפשר לפי לשון המאמר דכאן י"ל הכוונה שהספרה וטס הארון מעל המחנה באויר מן הר ההר הי' טס עד מוסרה (וכמ"ש הרמב"ן בפ' עקב שמוסרה הוא ג"כ על זה ההר עצמו ע"ש) , ומשם ראוהו וגמלו לו חסד ובכו והספידו עליו , ולכן העלה הכתוב כאלו מת ונקבר שם : (יא) ז' ימי האבל כו' מיעקב כו' . עמש"ל פט"ז אות ז' בס"ד שזה דרשת הירוש' וכ"ה בב"ר ס"פ ויחי , אבל ש"ס דידן לא יליף מיעקב , ועי' בתוס' פ"ג דמ"ק (כ.) ד"ה מה כו' שכתבו הטעם דיעקב קודם קבורה הי' ולא חל אבלות : (יב) שנא' ויעלו אתו כל עבדי פרעה זקני ביתו וכל זקני ארץ מצרים וגו' ויעל עמו גם רכב וגו' . כצ"ל : (יג) א"ל אתם גמלתם כו' . ע"ל פל"ט : (יד) גמלתם חסד עם יעקב עבדי . שעלו לכבודו , וכאן הי' אפשר לומר שעלו גם לגמ"ח ליוסף לנחמו מאבלו אחר הקבורה (שקודם קבורה אין מנחמין לאדם כל זמן שמתו מוטל לפניו) , וללמוד מזה גמ"ח לאבלים ממש . אלא שתלו עיקר הכבוד שעשו ביעקב ולא ביוסף (וכעין מ"ש בקדושין (לא:) הנשמע בדבר אביו למקום כו' לא יאמר בשביל עצמי כו' אלא בשביל אבא) : (טו) לא טבעו בים . ר"ל לא טובעו ונבללו בתהום [ב] , מי' אין זה חידוש , שלעולם הים אינו סובל דבר מת ופולטו ליבשה . ולקמן פל"ט הלשון לא נשארו במים , ויש לפרש שר"ל שלא אכלום דגי הים כדאי' בפסחים (קיח:) וכתבתי"ל פמ"ב בס"ד : (טז) שהי' ביתה סמוך לשוק . אפשר זה יש לסמוך ממ"ש (מלכים ב ט) ותשקף בעד החלון (חלון ביתה) ויהוא בא בשער , שנראה שהי' ביתה סמוך לשער , והוא מקום השוק , שכן הי' דרכן שיהי' השוק ברחוב הומיות בפתחי שערים : (יז) וכל חתן שהי' עובר בו' . כ"ה הלשון גם בילקוט מלכים שם ובמהמ"א שם וככד הקמח אות אבל א' , אבל בטור אהע"ז סי' ס"ה העתיק (בשם מדרש) הלשון חתן וכלה , וכן נכון , דודאי עיקר הקילוס לפני הכלה , אע"ג דלעיל ס"פ ט"ז נקט מקלסין לפני החתן וכמש"ש אות ל"ט בס"ד ע"ש , וכן ההליכה לפניהם עשר צעדות דתני הכא , ודאי הוא בין לפני החתן בין לפני הכלה וכדנקטי' בכ"מ לשון הכנסת כלה וכמ"ש הב"ש באהע"ז שם ע"ש , ובפי' הרד"ק במלכים הלשון לפני הכלות : (יח) ומהלכת עשר צעדות . אפשר רמז לזה מ"ש (שם) וילכו לקברה (שהוא בזכות הליכתה שהיתה היא מהלכת למצות חתן ומת) , עשר אותיות נגד עשר צעדות שהיתה הוא מהלכת : (יט) וכל מת כו' וממחה בכפיה . פי' מכה כף אל כף לשם קינה והספד , ובילקוט וכד הקמח ומהמ"א סי' רט"ז הגי' ומכה בכפי' , וכן נכון , דלשון ממחה הוא במקרא תמיד לשם שמחה כגון ימחאו כף דעצי השדה (ישעי' נה) ונהרות (תהלים צח) , אבל לשון הכאה בכף רובו לשם צער במקרא (ובלשון הרד"ק שם כתוב מטפחת וג"ז נכון , שנמצא לשם הספד וצער במתני' שלהי מ"ק ובכ"מ , אבל הרד"ק כתבו בכלה , כי הוא נמצא לשם שמחה ג"כ בשלהי ביצה כעין כלי שיר) : (כ) ומהלכת אחריו . שם ושם הגי' גם בזה עשר צעדות , ולא גי' הספרים שלפנינו כאן מדוקדקת , אולי י"ל דבמת לא הלכה כ"א ד' אמות וכמ"ש הטור בי"ד סי' שס"א מדברי הרא"ש רפ"ג דברכות (והוא כשיעור לויית אדם לחבירו שאמרו בשלהי סוטה (מו:) שהוא ד"א)' ועי' רמב"ם פי"ד מה' אבל , אבל בחתן וכלה לכבוד שניהם (כמש"ל אות יז) הלכה עשר צעדות שהן יותר , דצעדות מפרשי' בסוטה (לה:) פסיעות , ופסיעה בינונית היא אמה כדאי' רפ"ד דערובין (מב:) א"כ הלכה עשר אמות (ה' אמות לכל א' מהן, ואולי הוא נגד ה' קולות של שמחת חתן וכלה) : (כא) והאברים שהיו גמ"ח כו' הגלגלת והרגלים וכפות הידים . לגי' שלנו לעיל מקלסת בפיה כו' מקוננת בפי' כו' , קשה למה מפני הקלוס וקינה בפה ניצול כל אבר הגלגלת , אע"פ שעשיית המצוה היה רק בפה , והידים לא ניצולו רק כפות הידים שהיתה מצלצלת וממחה בהן ולא כל הידים , ורש"י והרד"ק במלכים שם העתיקו

מכשכשת

הגהות

[א] ולפמ"ש ז"ל שמ"ב מסעות הן נגד שם מ"ב , ראוי' הר ההר להיות שם קבורתו של אהרן , כי הוא המסע הל"ד נגד אות פ' מן שם השני משמות מ"ב שהוא נצח שביסוד , שהנצח הוא מדתו של אהרן , והיסוד הוא מדת השלום שזכה לה אהרן על שהי' אוהב ורודף שלום , לכן בא בשלום לנוח על משכבו :

[ב] שורו לשון טביעה וכמ"ש (אחר טבעו בים סוף) תהומות יכסיומו ירדו במצולות כמו אבן , שהיו ראויים להבלל כאבן (וי"ל מ"ש אח"ז ימינך ה' וגו' , הוא כמ"ש אח"כ נטית ימינך תבלעמו ארץ שדרשוהו לקמן פמ"ב ע"ז שנשבע בימינו שתבלעם הארץ ולא יקבע מודה ע"ש) :

שאול ובניו (כב) אמרו אנשי יבש גלעד (כג) האיש שהצילנו מחרפת בני עמון אין אנו חייבין לגמול לו חסד (כד) ועמדו כל הגבורים שלהם (כה) והלכו להם כל הלילה לחומת בית שן (כו) שנאמר (ד"ה א י יב) ויקומו כל איש חיל ויקחו את גופת שאול וגו'. לאבלים (כז) מנחמים בלחם וביין שנאמר (משלי לא ו) ויין למרי נפש. אנשי יבש גלעד היו

מכשכשת בראשה פי' מנענעת, ולפ"ז א"ש שכל הראש הי' עסוק במצוה ולכן ניצול כל אבר הגלגלת (וכמו הרגלים שכל אברי הרגל עסוקין בהליכה לכן נצולו כל הרגלים): (כב) אמרו אנשי יבש גלעד האיש כו' אין אנו חייבים כו'. שלכן מסרו הן עצמם יותר עליו משאר כל ישראל, וכ"כ בפי' ד"ה המיוחס לרש"י (ד"ה א י) ונראה פשוטן של דברים שבני גלעד על שהיו סמוכין לבנימין (וכמ"ש בעובדיה ובנימין את הגלעד) היו תמיד אוהבים לבנימין, ולכן לא עלו אל המחנה להלחם בבנימין בפלגש בגבעה כמפורש בקרא (שופטים כא) אף שנהרגו בשביל כן על שעברו על השבועה כדלקמן פל"ח ע"ש (ובפרטיות בני יבש גלעד הוא שעמידו נפשם אז שלא לעלות אל המחנה, משום דמזלייהו חזו שעתיד שאול מבנימין להצילם מחרפת בני עמון) [ג], וכ"ל שז"ש בשוח"ט מז' ב' שאמר דוד על שובי בן נחש מרבת בני עמון ומכיר בן עמיאל מלא דבר וברזולי הגלעדי מרוגלים (כשהגישו לו ולעם לאכול כברחו מפני אבשלום) אילו הייתי מתיירא והשלמתם לי, שלכאורה תמוה למה נתיירא מברזולי הגלעדי, דבשלמא שובי בן נחש מלך בני עמון הי' לו לירא שנלחם דוד עם אחיו חנון בן נחש כמפורש במקרא (שמואל ב י) וכן מכיר בן עמיאל מלא דבר, מקרובי ואוהבי שאול הי', שמאצלו שביתו היה מתגדל (ונחבא לפי הנראה) מפיבשת בן יהונתן לאחר מיתת שאול ויהונתן כדכתיבי קראי (שם ט) אבל מברזולי למה נתיירא, אלא הטעם כמ"ש בס"ד שאנשי גלעד מעולם אוהבי בנימין ושאול שממשפחתם הי', וזהו ג"כ שמלכות איש בשת בן שאול היה מקומו ועיר מלכותו בעיר מחנים כדכתיב (שם ב) שהיא היתה בגבול גלעד בחצי שבט מנשה שבעבר הירדן [ד], ולכן בבוא דוד מחנימה כברחו מפני אבשלום היה מתיירא מהם, שכלם היו אוהבי שאול (ובפרט אנשי גלעד שהצילם מחרפת בני עמון ומסרו נפשם להוציאו לקבורה), והשלימם הקב"ה לו שאדרבא הביאו לו ולעם מאכל ומשתה, ונראה שז"ש דוד לי גלעד לי מנשה, מפני שתחלה היו גלעד ומנשה אחרי בית שאול והמליכו שמה במחנים את איש בשת בן שאול, אבל אח"כ מלך עליהם ג"כ וכ"מ אח"ז בבמ"ר ר"פ י"ד ע"ש (ולפמ"ש בס' הגלגולים שברזלי הגלעדי הי' גלגול נבל הכרמלי מיושב ג"כ מה שהיה מתיירא דוד ממנו): (כג) האיש שהצילנו מחרפת כו'. רמז לל' המקרא (שמואל ב י"ט) ויהי כל העם נדון וגו' המלך הצילנו וגו' ועתה למה אתם מחרישים וגו', אף כאן בני יבש גלעד דנו דין כזה לחייב עצמן לגמול לו חסד בקבורתו: (כד) ועמדו כל הגבורים שלהם. בא לפרש מ"ש ויקומו כל איש חיל, שר"ל גבורי כח, ושלא נפרש איש חיל כיראת ה' וכמ"ש (שם י) החיל אשר נגע ה' בלבם וכן כו"ב בכ"מ או ראשיהם וחשוביהם כמ"ש (שם ב כ"א) מאת בעלי יבש גלעד אשר גנבו וגו', דלשון בעלי פירושו ראשי וחשובי (וכמו בעל הבית בעל נפש): (כה) והלכו להם כל הלילה לחומת בית שאן. פי' ובלילה הגיעו לשם וגנבום בלילה, וכלשון המקרא (שם) אשר גנבו וגו', ושלא נפרש שלקחום ביום רק שהלכו כל הלילה והגיעו לשם ביום (וסיפר הכתוב שמיד כששמעו נזדרזו לילך כל הלילה ולא חכו עד אור הבקר), דאיך יכלו לגנבם ביום, גם על ההליכה עצמה לא היו משתהין כל הלילה לפמ"ש בכפו"פ שם שמיבש גלעד לבית שאן רק מהלך שלש שעות, אלא עסק ההליכה בבית שאן עצמה והגנבה שכל היה בלילה: (כו) שנא' ויקומו כל איש חיל וישאו את גופת שאול. כצ"ל, והוא קרא דד"ה (א י), ובשמואל כתיב גוית שאול, וכ"ל שהביא כאן מקרא דד"ה, ללמוד ממנו שלשון גוף פירושו בכ"מ בלשון משנה וגמ' משמע יותר הגוף עצמו בלא ראש (וכמו בשלהי סוטה (מה:) מוליכין הראש אצל הגוף כו', וכי"ב הרבה), אבל לשון גויה סתמו כולל כל הגוף עם הראש יחד בל' מקרא, וכאן בשאול כתיב ויכרתו את ראשו, וכתיב (ד"ה שם) ואת גלגלתו תקעו בית דגון. (ואם היינו אומרים דמעשה אוב דשאול נשאל בגלגלת הואי [ה], אולי מקום לומר שבאמת גלגלתו לא עלתה ביד אנשי יבש גלעד לקחתה, כי לא לקחו רק מה שהי' בחומת בית שאן מבחוץ, אבל גלגלתו שתקעוה בית דגן פנימה, לא הי' יכולין לגנבה (רק מפני שבשמואל כתיב ואת גויתו תקעו בחומת בית שאן, נראה קצת שהכל אחד, ונאמר שבית דגון בחומת בית שאן עצמה הי' בנוי, וכשלקחום משם גם הגלגלת לקחו), ולא באה לקבורה, ושהיה זה עונש מדה כנגד מדה על ששאל בגלגלת ע"כ נתקעה גלגלתו בית דגון ועי' במא"א דאוב הוא בחכמה אבא, שהיא בראש והי' הפגם בראש (ואם שגיתי ה' הטוב יכפר, ובענייתי לכם עצמות שאול בן קיש מלך ישראל על שעלה בלבבי להרהר כזאת): (כז) מנחמי' בלחם וביין שנא' ויין למרי נפש, ודרשו בעירובין (סה.) לא נברא יין אלא לנחם בו אבלים, ועל לחם אינו מביא כאן מקרא, שהוא פשוט

הגהות

[ג] שוב ראיתי שבפי' ד"ה המיוחס לרש"י שם העיר קצת מזה, אלא שמ"ש שם שהיו בני יבש גלעד קרובי שאול כי כשהרגו את בני בנימין במעשה פלגש בגבעה נתנו אנשי יבש בנותיהם לבנימין כשחטפים מן המחולות שכ"ל, הוא תמוה שעירב הדברים, דבנות יבש גלעד לא במחולות חטפום אלא נתנום העדה לנשים לבנימין בתחלה, ובמחולות חטפו מבנות שילה, ושילה משבט אפרים היתה, ואשת שאול מהחטופות במחולות הי' כמ"ש רש"י על בן נעות המרדות (שמואל א כ) וא"כ יהונתן לא הי' מבנות יבש גלעד, ושאול עצמו כיון שהי' מן החוטפים א"כ נולד כבר מקודם המעשה, ולא מבנות יבש גלעד הי' (אלא שבאמת זה שפירש"י בבן נעות המרדות ששאול היה מן החוטפים בימי פלגש בגבעה, לכאורה לפמ"ש בסע"ר פי"ב שפלגש בגבעה בימי כושן רשעתיים הי', וא"כ הי' פלגש בגבעה קודם למלכות שאול קרוב לארבעה מאות שנה, ודבר רחוק הוא שהי' שאול זקן כ"כ (ונאמר עליו (שמואל א ט) בחור וטוב, שפשט לשון בחור משמעו ג"כ בחור בשנים), אלא ודאי לפ"ד הסע"ר חולק ע"ד רש"י הנ"ל, ופרש"י הנ"ל יתקיים לפ"ד המאחרים זמן פלגש בגבעה קודם ימי עלי:

[ד] שהיא סמוכה למצפה גלעד, כמפורש בתורה בסדר ויצא שמיד שהלך לדרכו מגלעד והמצפה פגע במחנים במלאכי אלקים, וביהושע י"ג אין מבורר יפה אם מחנים הוא מגבול חצי שבט מנשה או מגבול בני גד, אבל בערי הלוים (שם כא) חושבה במטה גד, וכן בכפו"פ ס"פ י"א חשבה בנחלת בני גד:

[ה] כן היה ראוי לומר לכאורה לפירש"י בסנהדרין (סה:) (כמ"ש שם בעל אוב המעלה בזכורו או נשאל בגלגלת) דמעלה בזכורו מושיב המת על זכרותו של המכשף, שא"כ אשה בעלת אוב דשאול שבע"כ לא מעלה בזכורו הי' וכמ"ש התוס' שם אלא נשאל בגלגלת הואי, מי' מפרש"י עצמו שם דנשאל בגלגלת הוא שמטיל גלגלת של מת לארץ ועונה ע"י כשוף מה ששואלין אותו, והוא כלשון הגמ' שם להיכא סליק הא קמי' מנח, א"כ בע"כ הא דשאול בשמואל לאו נשאל בגלגלת הואי, שא"ו לא לקחה גלגלתו של שמואל מקברו, ושמואל נקבר ברמה (שמואל א כה) ובעלת אוב בעין דאר היתה, וגם בפי' כתוב שראתה עולה מן הארץ, ונראה שזהו שהקשו בירושלמי דסנהדרין שם מהא דשאול ואמרו קריא מסייע למ"ד אוב זה המעלה בזכורו (ולא כאית תני תנא שם זה הנשאל בגלגלת, ואע"פ ששם שנאוהו על דורש אל המתים וכן בספרי שופטים ובתוספתא פ"י דסנהדרין, נראה שהם סוברים שבעל אוב ודורש אל המתים חדא ניהו ולא כש"ס דידן בסנהדרין שם דמפרש דורש אל המתים במרעיב עצמו ולן בבה"ק והוא אינו אלא בלאו וכמ"ש הרמב"ם פ"ו מה' ע"ג, אע"פ שמלשון הספרי ותוספתא וירושלמי ג"כ נראה לכאורה שדקדקו לומר דוקא בבעל אוב המדבר משחיו וידעוני ה"ז בסקילה דלמעוטי דורש אל המתים שהוא מעלה בזכורו או נשאל בגלגלת קאתי וצ"ע), ודאי דהות ידעה ריילין הנין, ור"ל דקשה נא לי באוב הוא נשאל בגלגלת, והעלי נא לי את שמואל הוא מעלה בזכורו, ועכ"פ למדנו מהירושלמי כפי' התוס' שמקום לומר דבעלת אוב דשאול מעלה בזכורו הי' (ולפירש"י לפמ"ש שא"א לומר דנשאל בגלגלת הי' אולי י"ל דפי' בזכורו היינו של הנצרך לשאלה דהוא שאול ולא של המכשף, או פי' בזכורו של המת, וכמו שפי' הראב"ד בהשגות שם מדבר משחיו דשל המת קאמר, ומפירש"י עצמו לא נראה כן), ומה שהקשו התוס' דהו"ל למנקט המעלה בידין כדמתרגמינן על אוב בידין, פי' בהגהותיי על הערוך בס"ד דבידין היינו בי ידין, פי' בין אצילי ידיו והוא כמתני' דמדבר משחיו ומבין אצילי ידיו (וכן מדבר בין הפרקים דשם פירש"י פרקי עצמות של המכשף), ולכן תרגם ידעוני דכורו (אע"פ דמתני' תני ידעוני עצם שמו ידוע), אבל הברייתא ס"ל דבעל אוב מעלה בזכורו:

(כח) היו גומלים חסד עם שאול ועם בניו (כט) בצום ובבכי ומספד (ל) שנאמר (ש"א לא) ויצומו שבעת ימים אמר להם הקב"ה (לא) אני אתן שכרכם לעתיד לבא כשאני עתיד לקבץ את ישראל מארבע פנות העולם. (לב) ראשון הוא מקבץ חצי שבט מנשה שנאמר (תהלים ס ט) לי גלעד ולי מנשה (לג) ואח"כ מקבץ אפרים שנאמר (שם) אפרים מעוז ראשי. יהודה מחוקקי. (לד) לי גלעד זה אחאב שמת ברמות גלעד. ולי מנשה כמשמעו. אפרים מעוז ראשי זה ירבעם בן נבט. יהודה מחוקקי זה אחיתופל (שם) (לה) מואב סיר רחצי זה גחזי. על אדום אשליך נעלי זה דואג האדומי. עלי פלשת התרועעי אמר להם הקב"ה (לו) עלי לפלש עליהם זכות ולעשותם רעים אלו לאלו. ר' פנחס אומר (לז) לאחר שנה שנהרג שאול ובניו בא רעב ג' שנים בימי דוד (לח) שנה אחר שנה שנאמר (ש"ב כא) ויהי רעב בימי דוד ג' שנים. בשנה ראשונה עלו ישראל לרגל אמר להם דוד צאו וראו שמא יש בכם בני אדם עובדי גלולים שבעון עבודת גלולים הגשמים נעצרים שנ' (דברים יא טז) השמרו לכם (לט) פן יפתה לבבכם יצאו ובדקו ולא מצאו. בשנה שניה עלו ישראל לרגל אמר להם דוד צאו וראו שמא יש בכם מגלה עריות שבעון גלוי עריות הגשמים נעצרים שנאמר (ירמיה ג ב) ותחניפי ארץ בזנותיך וברעתך מה כתיב שם וימנעו רביבים (מ) ומלקוש לא היה בדקו ולא מצאו (מא) בשנה ג' עלו ישראל לרגל אמר להם דוד צאו וראו שמא יש בכם שופכי דמים שבעון שופכי דמים הגשמים נעצרין (מב) שנאמר (במדבר לה) ולא תחניפו את הארץ בדקו ולא מצאו. אמר להם דוד (מג) מכאן ואילך אין הדבר תלוי אלא בי. מיד עמד דוד לפני הקב"ה והתפלל ואמר לו על שאול. (מד) אמר דוד רבש"ע איני שאול שבימי לא נעשתה עבודת גלולים בישראל. ואיני שאול שנמשח בשמן המשחה. ואיני שאול שחלק עם שמואל הנביא. אמר לו אתם בארץ והוא

ביאור

פשוט בכ"מ דכתיב (ירמי' טז) לא יפרסו להם על אבל לנחמו וכתיב (יחזקאל כד) ולחם אנשים לא תאכל: (כח) היו גמ"ח עם שאול כו' בצום כו', לא לבד שמסרו נפשם על קבורתו שזה היו מחוייבים נגד מה שהצילם מחרפת בני עמון כדלעיל, אלא אף הוסיפו לגמול חסד (וכמ"ש הגר"א בפי' יהושע (ב יב), שהמשלם טובה למי שעשה לו חסד הרי זה נקרא אמת, שבאמת מחויב לשלם לו כאשר עשה, ואם משלם יותר ממה שעשה ה"ז חסד ע"ש), במה שנהגו בו בצום ובכי ומספד (ואולי הי' זה כענין מת שאין לו מנחמין שאין עשרה ב"א ויושבין במקומו), ולשון המקרא (שמואל ב ב) שאמר דוד להם ברוכים אתם לה' אשר עשיתם החסד הזה עם אדוניכם עם שאול ותקברו אותו, משמע שהקבורה עצמה קרויה חסד (ואפשר דוד עצמו אמר להם כן כמשגיא פועל טובתם, ולא רצה להקטין מעשיהם שהיו כמחויבין בדבר מפני ההצלה מחרפת בני עמון, או י"ל שהן ב' דברים אשר עשיתם החסד הזה הוא דבר לעצמו והוא האבלות עליו (ורמז לדבר ברוכים אתם לה' ר"ת אבל), והא דותקברו אותו הוא דבר שני (אלא שלשון החסד הזה מ' שעל הקבורה שמפרש והולך קאי): (כט) בצום ובכי ומספד. בקרא כתיב רק ויצומו, ומפני שלשם אבילות עשו זה, לכן מבאר שהי' עם הצום בכי ומספד (המחוברים לצום תמיד כשהוא לשם אבל וכמ"ש (אסתר ד) אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספד) ופמ"ש בדוד להלן (שמואל ב א) ויספדו ויבכו ויצומו עד הערב על שאול וגו': (ל) שנא' ויצומו שבעת ימים. מזה שזמן ז' ימים דרש לה שהי' בענין אבלות בבכי ומספד (ובפי' ד"ה המיוחס לרש"י (שם) ובפי' הרד"ק בשמואל כתבו שהי' זכר לז' ימים שנתן זמן לנחש העמוני וזכה שאול והושיעם): (לא) אני אתן שכרכם לע"ל. כדרך צדיקים ליתן להם שכר מצוה לע"ל ולא בהאי עלמא (ולא כעו"ג שאמר לעיל פט"ו שלא יהי' שכר לרשעים בעה"ב נתן להם בעוה"ז), וי"ל ז"ש דוד להם (שמואל שם) יעש ה' עמכם חסד ואמת (ר"ל לע"ל שאז הוא החסד האמיתי), וגם אני אעשה עמכם הטובה הזאת אשר עשיתם הדבר הזה, ר"ל בעוה"ז אני אשלם לכם שכר טוב בעמלכם: (לב) ראשון הוא מקבץ חצי שבט מנשה. ר"ל חציו שבעבר הירדן שהוא בארץ הגלעד וז"ש לי גלעד ולי מנשה (ופשוטו שבני גד ג"כ ירשו בגלעד והן הוזכרו ראשונה, כמו שהי' חלוץ לפני ישראל בימי יהושע בכבוש הארץ ג"כ. וכן דרשו בסיפרי הברכה בברכת גד וירא ראשית לו וגו' ויתא ראשי עם הוא בא בראש תחלה והוא בא בראש לעה"ב, ע"ש בא"ד לבגר"א): (לג) ואח"כ מקבץ אפרים. שבני יוסף מנשה ואפרים עתידין לעלות תחלה לע"ל כמש"ל ס"פ י"ט במנחם בן עמיאל בן יוסף ועמו רבבות אפרים ואלפי מנשה, וכ"ה באגדה שבסוכה באבקת רוכל ע"ש [ו]: (לד) לי גלעד זה אחאב כו'. הוא כמו ד"א. ומאמר זה ישנו בפ' חלק (קד:) בבבלי וירושלמי ובבמ"ר ר"פ י"ד (ואפשר משם הוא שהוסיפוהו המעתיקים לכאן): (לה) מואב סיר רחצי זה גחזי. מסיים שם שלקה על עסקי רחיצה, ודקרי לי' מואב אין מבואר (ומפירש"י שם נראה שמפרש מלת מואב על דוד דקאתי ממואב, ואין לו ענין לגחזי כלל, ואפשר ט"ס בפרש"י מלות סיר רחצי וצ"ל רק מואב דוד דקאתי

הרד"ל

כו', והוא נמשך למעלה ליהודה מחוקקי זה אחיתופל שהיה משבט יהודה כדוד דאתי ממואב והיה מחוקקי ר"ל רבו של דוד דאתי ממואב, ואולי הוא דיבור אחד בפרש"י עם דבור שלפניו ע"ש), וצ"ל שהוא כמ"ש בבמ"ר שם (רנ"ו ב) מואב על נעמן שא"ל עבדיו אבי דבר גדול דיבר הנביא כו', כן גם בדרשא דגחזי כאן ידרש שפיר מואב על נעמן שממנו קיבל גחזי סיר רחצי סיר חלאתו שרחץ נעמן ונטהר ממנו: (לו) עלי לפלש עליהם זכות. פי' לגלות ולמצוא להם זכות והוא כדרשת בירושלמי ובמ"ר שם, ובבבלי שם הדרשא בע"א ע"ש: (לז) לאחר שנה שנהרג כו'. בילקוט הגי' לאחר שלשים שנה, וכ"כ רש"י ביבמות (עח:) ד"ה תריסר כו' שקרוב לשלשים שנה היה שסוף שנותיו של דוד כו' ור"ל מפני שכתוב אחר מעשה אבשלום שהי' בשנת ל"ז למלכות דוד כדתניא בסע"ר ומייתי לה בתמורה (יד:): (לח) שנה אחר שנה. בבמ"ר פ"ח ומדרש שמואל פכ"ח מפרש שהיו רצופין, וכאן שלא נתבאר זה, כמדומני שמכוון לדרוש מזה לענין המאמר שמפ"ו, שבכל שנה היו בודקין לחטא חטא אחר: (לט) פן יפתה לבבכם וגו' ועצר את השמים וגו' ובדקו כו'. כצ"ל: (מ) ומלקוש לא הי' בדקו כו'. כצ"ל: (מא) בשנה שלישית כו' שופכי דמים כו'. ביבמות (שם) הגי' פוסקי צדקה ברבים ואין נותנין, ובירושלמי פ"ד דקדושין חשיב תרווייהו וכן בבמ"ר שם מוסיף עוד בעון תו"מ (שבגשמים נעצרין עליהם כדאי' ספ"ב דשבת (לב:) ורעב בא עליהן כדתנן פ"ה דאבות), ומאן דלא חשיב תו"מ י"ל דס"ל שלא הי' צריך בדיקה ע"ז, שאם לא היו נותנין תו"מ היו הכהנים ולוים ועניים צועקים ללחם, ומטעם זה נמי י"ל דלא חשיב כאן פוסקי צדקה ברבים ואין נותנין, שא"כ היה ידוע זה לרבים, ולא הוצרך בדיקה אחריו (ואולי י"ל שזה ג"כ טעם הש"ס ביבמות דלא חשיב שופ"ד, דס"ל דהא הוי מפרסמא טפי מפוסקי צדקה ברבים ואין נותנין (ועי' בילקוט בלק בשם ילמדנו רמז תשע"א דלא חשיב שפ"ד וחשיב תו"מ): (מב) שנא' ולא תחניפו את הארץ. מסיים בבמ"ר שם ומן אף על הארץ, ולשון חנופת הארץ היא שלא תתן פרי' וכמ"ש (ישעי' כד) והארץ חנפה וגו' אבל תירוש אמללה גפן וגו' והיינו רעב, גם י"ל דילפי' הך חנופה מהסיא חנופה דכתיב בג"ע דמייתי בסמוך ותחניפי ארץ בזנותיך דכתיב בי' וימנעו רביבים וגו': (מג) מכ"וא כו'. שדבר התלוי בי אין ישראל מכירין בו ואין בידם לתקנו: (מד) אמר דוד רבש"ע איני שאול כו'. נוסחת הספרים בזה משובשת ותמוה, שהיכן מצאנו שנעשה ע"ג בארץ בימי שאול ומאי קאמר איני שאול שנמשח בשמן המשחה דמאי גריעותא הוא, והדבר ברור שצ"ל כדאי' בבמ"ר שם ובילקוט שמואל ב' רמז רנ"ד א"ל על שאול אינו שאול שנמשח בשמן המשחה (ור"ל שהוא דבר ה' לדוד וכי שאול אינו מלך כמותך שהרי גם הוא שמן משחת קדש בראשו), ואינו שאול שבימיו לא נעשתה ע"ג בישראל (כמ"ש ושאול הסיר את האובות ואת הידעונים מהארץ, והן אביזרייהו דע"ג כ"ש ע"ג עצמה שלא נעשתה בימיו בארץ שלא נזכר עוד מעשה שנא' (שמואל א ז') וינהו כל ישראל אחרי ה' בימי שמואל ואילך שחזרו לעבוד גילולים כמו שהיה בימי השופטים, ואפשר רמז לו ה' לדוד שבימי זרעו יחזרו לעבוד גלולים) ואינו שאול

הגהות

[ו] וו"ש אפרים מעוז ראשי, שאפרים הוא עטרת היסוד דדכורא והוא מעוז ראשי דדוד ראש למ"ל, עי' בביאור הגר"א לספד"צ פ"ק ע"ו ע"ג וע"ד בזה באורך:

(מה) והוא בחוצה לארץ מיד עמד דוד (מו) ולקח את כל חכמי ישראל וגדוליהם (מז) ועברו את הירדן ובאו ליבש גלעד ומצאו את עצמות שאול ויהונתן בנו (מח) שלא שלטה בהם רמה (מט) ועליו נאמר (תהלים לד) שומר כל עצמותיו אחת מהנה לא נשברה. ולקח את עצמותם ונתנם בארון ועברו את הירדן (נ) שנאמר (ש"ב כא) ויקברו את עצמות שאול ויהונתן בנו ויעשו להם כל אשר צוה המלך. מה ציוה המלך לחיות מעבירין את ארונו של שאול בכל גבול ישראל בכל שבט ושבט (נא) והיה הגבול שנכנס בו ארונו של שאול (נב) היו יוצאין הם ובניהם ובנותיהם וגומלים חסד כדי שיצאו ידי חובתן בגמילות חסדים (נג) עד שבא לגבול ישראל לארץ בנימין (נד) שנאמר (ש"ב כא) ויקברו אותו בגבול נחלתו. כיון שראה הקב"ה שגמלו לו חסד כל ישראל מיד נתמלא רחמים ונתן מטר על הארץ שנאמר (שם) ויעתר אלהים לארץ אחרי כן. רבי נתנאל אומר (נה) שלש מאות שנה (נו) עד שלא נולד יאשיהו נקרא שמו שנאמר (מ"א יג) הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו. (מ"ב כב) ובן שמונה שנה מלך (נז) וכי נער בן שמונה שנה מה היא דעתו אלא (נח) מאס את האלילים (נט) ושבר את המצבות וכרת את האשרים (ס) וגדע את הפסילים (סא) והיתה זכותו מבהקת לפני הקב"ה וכסא הכבוד ובשביל

שאול שחלקו עם שמואל הנביא (ר"ל שחלקו בעה"ב עם שמואל הנביא וכמש"ל ס"פ ל"ג ובספ"ק דברכות עמי עמי במחיצתי,) ואתה בארץ והוא בח"ל כצ"ל, כלומר כיון שהוא מלך צדיק וחשוב למה אינך שם על לב להעלותו לא"י לקבורה, ומפני שנפל שיבוש בהעתק מן אינו שאול על אירי שאול ומן חלקו על חלק, חזרו מגיהי ספרים לתקן הנוסחא כפי שהיא כתובה כאן לפנינו והפכו כל הכוונה, ועי' בכפו"ם פ"ז שהביא מאמר זה מספר"א ג"כ עם קצת השיבושים: (מה) והוא בח"ל. מבואר כאן שעבר הירדן שהוא יבש גלעד וכמש"ל ועברו את הירדן כו', הרי היא לענין קבורה כח"ל [ז]: (מו) ולקח את כל חכמי ישראל וגדוליהם. בבמ"ר וילקוט הלשון את כל זקני ישראל, ואפשר יליף לה כעין גז"ש האי ויעל משם שכתוב כאן, מן ויעל יוסף לקבור את אביו (בראשית נ) דכתיב שם ויעלו אתו כל עבדי פרעה זקני ביתו וכל זקני ארץ מצרים וגו', ולומר שאף כאן העלה דוד עמו כל זקני ישראל וגדוליהם לכבוד שאול ובניו: (מז) ועברו את הירדן. כמש"ל שיבש גלעד בעבר הירדן: (מח) שלא שלטה בהן רמה. אע"פ שבעצמות לא שייך כ"כ רמה אלא בבשר (וכאן בשר גויותיהם שרפו אנשי יבש גלעד כשקברום כמפורש שם), מ"מ מצינו גם בעצמות בשמחות ס"פ י"ב דתני במלקט עצמות לא יסוכם לא יין ולא שמן שמרבה עליהן הסדי הודרנא ונחתי (כ"ה נוסחת הגר"א, ובתה"א לרמב"ן (פ' ע"א) הגי' שמרבה עליהן הדרנא), והן מיני תולעים, ויותר נכון הי' לגרום רקבה במקום רמה וכלשון המקרא בכ"מ לשון רקב בעצמות, וי"ל שמפני שאמרו בשבת (קנב:) כל שיש לו קנאה בלבו עצמותיו מרקיבין כו', א"כ שאול שהי' לו קנאה בדוד, וכן כתיב בי' (שמואל ב כא) בקנאותו לבני וגו' (ע"ש בפרש"י שהוא קנאה רעה), היה ראויין להיות רקב שולט בעצמותיו, ובכ"ז לא שלט בהן כדאמ"ו: (מט) ועליו נא' שומר כל עצמותיו גו'. לעיל מני' כתיב רבות רעות צדיק ומכלם יצילנו ה', שאע"פ שעברו עליו רעות רבות שטלטלו עצמותיו תחלה ממקום המלחמה לחומת בית שאן, ואח"כ משם ליבש גלעד, ואח"כ משם לקבר קיש אביו, ובכל זה הצילו ה' שלא נשברה אחת מעצמותיו. (ויש לומר שאדרבא בזכות רעות אלו שעברו עליו, הן הן שהצילו ה' בזכותן שלא שלטה בהן רקב (אע"פ שהי' ראוי כמש"ל), ונשמרו עצמותיו שלא נשברה א' מהן, וי"ל עוד דלקמי' כתיב קרוב ה' לנשברי לב ואת דכאי רוח יושיע, וזה היה שאול שהי' דכא רוח, ר"ל עניו כמ"ש בבמ"ר פ' י"א ע"ש בהגהותיו אות כ"א ובמדרש שמואל פי"ז ובפסיקתא דפ' החדש (וגם נשברי לב י"ל עליו כששמע דברי שמואל נשבר לבו עד כי לא היה בו כח כמ"ש (שמואל א כח) גם כח לא הי' בו כי לא אכל וגו'): (נ) שנאמר כו' ויעשו להם ככל אשר צוה המלך. במקרא לא כתיב תיבת להם, והפר"א הוא שהוסיפו לבאר, שהעשי' כפי הציווי להם ר"ל על העצמות דסמיך לי' קאי: (נא) והיה הגבול שנכנס כו'. בבמ"ר הגי' השבט שנכנס בו, ואף לשון הגבול דכאן, מתפרש כן, השבט שנכנס בגבולו: (נב) והיו יוצאין כו' וגמ"ח כו'. שמפני שלא נשברו עצמותיו הי' שלדו קיימת, ויוצאין לקראתו לכבודו (ולומר עליו ברכת אבלים) כדאי' שלהי מ"ק (כה:) ופי' בערוך וכן הרמב"ם פ"ג מטומאת מת ה"ה שהיא השדרה והצלעות ואפי' לא הי' ראשו שם עמש"ל אות כ"ו, ובשמחות ספי"ב לענין הוצאת המת במטה פליגי ת"ק בעי ראשו ורובו קיום ורי"א השדרה והגלגלת הן רובו, ופסקו שם בי"ד סי' שמ"ג כת"ק): (נג) עד שבא לגבול נחלתו לארץ בנימין. כצ"ל, ועי' בבמ"ר שם: (נד) שנא' ויקברו אותו בגבול נחלתו. תיבת שנא' ט"ס כי אין זה במקרא אצל שאול (רק ביהושע כתיב כל' זה בס"ס יהושע ובריש שופטים), אלא כתיב ויקברו את עצמות שאול ויהונתן בנו בארץ בנימין בצלע בקבר קיש אביו, ונראה שצ"ל כאן ולארץ בנימין וקברו אותו בגבול נחלתו, והיינו שמפרש שצלע (שהיא שם עיר) היתה גבול נחלת שאול ואבותיו, ואפשר לפ"ז יתפרש מ"ש בשמעי (שמואל ב טז) ושמעי הולך בצלע ההר לעומתו, שצלע היא שם העיר הלזו מקום נחלת שאול ואבותיו, ושמעי שהי' ממשפחת שאול היה דר שם סמוך לו בבחורים (ובבמ"ר שם אמרו שצלע הי' בגבול ירושלים בכד ירושלים שנא' צלע האלף והיבוסי וגו', וכן בחורים לא היה רחוק מירושלים, כי כאשר עבר דוד מעט מהראש שהיא ראש הר הזתים כמ"ש הרד"ק שם (ע"פ ודוד בא עד הראש) פגע בראשונה בבחורים עיר שמעי): (נה) ש' שנה עד שלא נולד יאשי' כו'. לפי החשבון המסודר בסוף פי' ד"ה להגר"א בשנות השופטים והמלכים, יש ממלכות ירבעם עד מלכות יאשי' ש"כ שנה (ועי' בז"ר על הילקוט במלכים שסידר ג"כ חשבון ש' שנה אלו, ובמ"כ אגב שטפי' פלטה קולמסו טעות, שנתחלף לו מ"ש בן כ"ה שנה יהויקים במלכו, וחשב שמלך יהויקים כ"ה שנה, מה שמבואר בכתוב שם בסיפי' וי"א שנה מלך), לא מכן ח' שנה של לידת יאשי' שבן ח' שנים מלך, נשאר שי"ב, אפשר לא חשב הי"ב שנה היתרים שהן מועטים נגד הש' שנה וכמ"ש בירוש' פ"ק דר"ה חשבון מרובה בולע חשבון מועט, גם י"ל שהנביא שנתנבא לירבעם הנה בן נולד לבית דוד יאשי' שמו, לאחר כמה שנים מתחלת מלכות ירבעם היה ואפשר בי"ב שנה למלכותו היה, לכן לא חשיב להו (וע"ל פל"ג מ"ש אי"ה בזה): (נו) עד שלא נולד יאשי' נקרא שמו. ע"ל ר"פ ל"ב: (נז) וכי נער בן ח' שנה מה הוא דעתו אלא כו'. קאי אקרא (ד"ה ב לד) ובשמנה שנים למלכו והוא עודנו נער החל לדרוש את ה' (שפירושו כשהי' בן ח' שנים מלך כדכתיב לקמי' בן ח' שנה יאשי' במלכו, וכ"ה בתרגום ד"ה שם), ולומר שדרך חידוש הוא דקאמר והוא עודנו נער (בן ח) וסתם נער אין בו דעת, בכ"ז הוא החל לדרוש ה' ומאס כו', וע"ש בפי' ד"ה המיוחס לרש"י: (נח) מאס את האלילים. מפני שכתוב (ישעי' ז') בטרם ידע הנער מאס ברע ובחור בטוב, הרי שאין הנער מבין בדעתו מאום ברע, וזה הנער יאשי' הבין ומאס ברע האמיתי של האלילים וכמ"ש ל', זה בהם (שם לא) ימאסון איש אלילי כספו וגו': (נט) ושבר את המצבות וכרת את האשרים. כמ"ש (מלכים ב כג) ושבר את המצבות ויכרת את האשרים: (ס) וגדע את הפסילים. בד"ה שם כתיב והפסילים כתת להדק וכל החמנים גדע (וכן לעיל מני' כתיב והחמנים וגו' גדע וגו' והפסילים גו' שבר והדק), וכאן בא להודיענו שהחמנים אחר שגדעם הרי הן בכלל פסילים ג"כ, וקיים בהם אח"ז כבכל הגילולים לכתות אותן להדק, וכדאשכחן שגם בפסילי כנען כתוב בתורה (דברים יב) פסילי אלהיהם תגדעון ועי"ש באד"א להגר"א שם, לכן לא יקשה לנו לומר שגם החמנים בכלל פסילים הן ואחרי הגדוע (מה שהחליפו באיסור עי' בפי' הגר"א שם) כתת מה שגדע: (סא) והיתה זכותו מבהקת לפני הקב"ה וכסה"כ. נראה הא דזכותו מבהקת רומז לקרא (עמוס ח) והבאתי את השמש בצהרים שדרשוהו במ"ק (כה:) זה יומו של יאשיהו שקורא יאשי' שמש על שהיתה זכותו מאירה ומבהקת כשמש וכד"א (תהלים פט) כסאו כשמש נגדי [ח], ואפשר גרסי' כאן מבהקת לפני

הגהות

[ז] וגי"ל מה שנענש שאול ונקבר זמן גדול בח"ל, היה מדה כנגד מדה, על שע"י נתגרש דוד (שהוא בחי' מ"ל וא"י) לח"ל לארץ פלשתים וכמ"ש (שמואל א כו) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים וכדדרשו מזה בשלהי כתובות ע"ש, וכמו שאח"ז עלה דוד לא"י, כן זכה שאול להקבר אח"כ בא"י, וע"י דוד:

[ח] ויש לדרוש יפה כל ענין השמש על יאשי', שז"ש עליו אח"כ, שסוהו כל עוברי דרך זה פרעה נכה שעבר דרך ארץ יהודא והרגו, וכתיב אח"כ אף תשיב צור חרבו ולא הקמותו במלחמה, שמת במלחמה, וכתיב השבת מטהרו וכסאו וגו' הקצרת ימי עלומיו זה יאשי שמת בימי עלומיו בן ל"ט שנה, וכמ"ש בפי' ד"ה המיוחס לרש"י שם שז"ש והבאתי השמש בצהרים בחצי היום בחצי שנותיו ע"ש

(סב) ובשביל הרעה שהיו עושין בסתר נאסף הצדיק • ונאספו (סג) כל אנשי יהודה וירושלים וירמיה הנביא לגמול חסד עם יאשיהו שנ' (ד"ה ב לה) ויקונן ירמיהו על יאשיהו וגו'• ר' מאיר אומר השרים אלו הלוים העומדים על דוכנם בשיר (סד) והשרות אלו נשותיהן . (סה) רבי שמעון אומר לא על הלוים ונשיהם אמרו (סו) אלא על כל הנשים החכמות שנאמר (ירמיה ט טז) כה אמר ה' צבאות התבוננו וקראו למקוננות ותבואינה . (סז) וכן קבלו עליהם כל ישראל להיות גומלין חסד עם כל חכמי ישראל (סח) וגדוליהן ויתנום לחק לישראל . (סט) ראה שלמה שמדת גמילות חסדים גדולה לפני המקום וכשבנה ביה"מק (ע) בנה שני שערים אחת לחתנים ואחת לאבלים ולמנודים . והיו ישראל הולכים בשבתות ויושבין בין שני שערים הללו והנכנס בשער חתנים היו יודעין שהוא חתן והיו אומרים לו השוכן בבית הזה ישמחך בבנים ובבנות . (עא) והנכנס בשער אבלים והיה שפמו מכוסה אז היו יודעין שהוא אבל והיו אומרים לו השוכן בבית הזה ינחמך • והנכנס בשער האבלים (עב) ולא היה שפמו מכוסה אז היו יודעין שהוא מנודה והיו אומרים לו השוכן בבית הזה ינחמך (עג) ויתן בלבך שתשמע לחבריך ויקרבוך כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתן בגמילות חסדים . (עד) משחרב ביה"מק התקינו שיהיו חתנים ואבלים הולכין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות . ואנשי המקום רואין את החתן ושמחים עמו ורואין את האבל ויושבים עמו על הארץ (עה) כדי שישבו ויצאו ישראל ידי חובתן בגמילות חסדים (עו) ועליהם הוא אומר ברוך אתה ה' גומל שכר טוב לגומלי חסדים :

פרק

לפני הקב"ה בכסא הכבוד או לכסא הכבוד וכל' הש"ס שלהי יומא (פו) גדולה תשובה שמגעת עד כסה"כ , אבל לשון וכסא הכבוד אינו מכוין : (סב) ובשביל הרעה שהיו עושין בסתר נאסף הצדיק • נראה מכוין לדרוש פרשת הצדיק אבד (ישעי' נז) עלין , (ופ"ש בפרש"י שפי' כגון יאשי') שמפני רעת אנשי דורו אבד (ויתפרש ג"כ מפני הרעה קודם הרעה שלא יראו ברע אשר תמצא את דורם וכמ"ש (מלכים ב כב) ונאספת אל קברותיך בשלום ולא תראינה עיניך בכל הרעה וגו') , ומ"ש בסתר נתכוין לדרוש מ"ש שם אח"כ , ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך שדרשוהו בפתיחתא דאיכה (פתיחתא דהוי מגיעי בית) , שהיו עושין גלולים אחורי הדלת והמזוזה וסייגו בדורו של יאשי' כמ"ש באיכה רבה פ"א אות ג' ע"ש [ט], וכן מ"ש כאן ונאספו כל כו' לגמול חסד, ז"ש שם ואנשי חסד נאספים, וכמו שת"י שם וגברי גמלי חסדא מתכנשין : (סג) כל אנשי יהודה וירושלים • כמ"ש (ד"ה שם) וכל יהודה וירושלים מתאבלים על יאשי' וגו' • ולבאר לשון המקרא הוסיף מלת אנשי : (סד) והשרות אלו נשותיהם • שאלא זה הדבר קשה שיהיו בישראל נשים מיוחדות משוררות שיקראו בשם שרות (ומ"ש שמואל (ב יט) בקול שרים ושרות תיב"ע שם קל כינרין ותשבחון) , לזה ביאר שגם שרות הוא על נשי הלוים וכמו שקורין הכהנת לויה וכי"ב כן קראום שרות על שם שבעליהן הלוים נקראו שרים וגם הן למדו דברי שיר מפי בעליהן (אבל מקוננות היו מהנשים וכמ"ש קראו למקוננות וכדלקמן) : (סה) רש"א לא כו' ונשותיהן לבד אמרו • כ"ה בילקוט וכצ"ל : (סו) אלא על כל הנשים כו' ותבאנה ותמהרנה ותשאנה עלינו נהי וגו' • כצ"ל , ואפשר ר"ש ס"ל דיש לפרש והשרות , על שם שהיו יודעות לקונן בדברי שירי קינות , או בפי' שרות מודה לר"מ שהן הלויות כצ"ל רק שבא להוסיף שגם בדורות אחרים שכבר בטלו הלוים מהשיר , בכ"ז הדבר נוהג בנשים תמיד להיות מקוננות : (סז) וכן קבלו עליהם כו' • בילקוט שם הגי' ר"מ אומר התקינו חכמים שיהיו ישראל עושין כן : (סח) וגדוליהן שנא' ויתנום לחוק על ישראל (ד"ה שם) • כצ"ל : (סט) ראה שלמה כו' • ז"ש במ' סופרים ס"פ י"ט דאר"א בן הורקנוס ראה שלמה כח של ג"ח כו' (ועי' בקונטרס המבוא אות ב) , והובא מאמר זה גם בתה"א להרמב"ן סוף שער איחוי הקרע (ע"ג ג) וברא"ש בפ"ג דמ"ק סי' נ"ג ומרדכי שם סי' תתנ"ו וכפתור ופרח פ"ו וככד הקמח לרבי' בחיי אות אבל ה"ג ובמהמ"א ס"ס רע"ז : (ע) בנה שני שערים • בכפו"פ שם כתב שבמזרח לצפון שעה שושן שבמזרח כמטחוי קשת יש שני שערים גבוהים מאד בכיפות מבחוץ ודלתותיהם ברזל והם סגורים לעולם וקורים להם ההמון שערי רחמים ומסתברא שהן אותן ב' שערים שעשה שלמה לגמ"ח א' לחתנים וא' לאבלים ומנודים עכ"ל , וכ' בס' שבט יהודה (בדברי הקאנסיל רומי שסיפר מעניני בהמ"ק) ששער של אבלים הי' דלתותיו מן אבני ישפה שחור ושל חתנים היה מזכוכית לבנה , אבל בש"ס אין זכרון לשערים אלו , ובחשבון ה' שערים של הר הבית במדות פ"ק לא חשיב במזרח כ"א שער א' שער שושן (ומזה שלא היו שומרין שם בשני שערים אלו , אין קושיא די"ל דלא הוו צריכי שימור וכשיגוא דאביי ריש תמיד (כזי) למ"ד ז' שערים הוו בעזרה ולא היו שומרים כ"א בחמשה), גם ממתני' דפ"ב דמדות שעשו סימן לאבל ומנודה שמקיפין בשמאל , משמע שלענין הכניסה לא הי' להם סימן אחר כדהכא אלא היו נכנסין בשער אחד עם הכל , ואולי י"ל שהכניסה לשערים אלו לא היה כ"א בשבתות כדמפורש כאן , וההקפה לשמאל הי' בחול , והגון דיום ג' לאבלו דתניא בשמחות פ"ו עלה דהא דמקיפין בשמאל שהי' נכנס בשליש להר הבית , וכ"כ הרמב"ן בתה"א (שם א) שהי' רשאי לצאת להר הבית בחול מיום ג' ואילך . אבל מדברי המרדכי שם בשם ראבי"ה נראה דמפרש הא דמקיפין ג"כ בשבת מיירי כהא דהכא , ולדבריו ודאי קשיא תרתי סימנא ל"ל , והר"מ ברלין תי' לפ"ד הרמב"ן שהבאתי באות שאח"ז , שלכן באמת בהר הבית עצמו שהי' צריכין לחלוץ מנעליהן , א"כ הי' מוכרח לגלות שפמו ולכן הוצרך לסימן ההקפה בשמאל שם , ולא הי' מכוסה שפמו רק בשערי הר הבית בשעת כניסה כדלהלן : (עא) והנכנס בשער אבלים והי' שפמו מכוסה • ז"ל הרמב"ן שם , ואע"פ שאין אבלות בשבת כיון שיש לו מנעלים ברגליו מותר נעושין כן כדי להכיר בינו לבין המנודה עכ"ל , ולכאורה צ"ע דהא בהר הבית אסור בנעי"הם לכל אדם , ובתוך השערים עכמן של הר הבית , לכאורה הדבר ספק כיון דמסקי' בפסחים (פה:) כאן בשערי עזרה כאן בשערי ירושלים , א"כ שערי הבית שלא נזכרו למאי מדמינן להו לירושלים או לעזרה , והר"מ ברלין כתב שבירושלמי דפסחים מפורש אמרו ממה דרבנן שלחון סנדליהן תחת האגף הדא אמרה אגף של הר הבית לא נתקדש , ומ"מ ע"ם דידן שלא הוזכר זה ומילקו להיתרא שערי ירושלים , עדיין יש לספקק כאיך ס"ל בשערי הר הבית , ואי איתא דאסור בהר הבית בשערים בנעילת הסנדל א"כ ליכא היכרא , וא"ל דלדוגמא נקט מנעלים ברגליו וה"ה סימן אחר כחזרת קרע וכי"ב , דהא בסוגיא דמ"ק (כדי) משמע ודאי דדוקא מנעלים ברגליו וכמ"ש התוס' שם וכן נראין דברי הפוסקים ז"ל ודברי הרמב"ן עצמו בתה"א שם בזה• ועל גוף דברי הפר"א י"ל דס"ל כמ"ד בירושלמי משמי' דרב דפריעת ראש ונעילת הסנדל רשות ע"ש , גם י"ל דמשום ההיכרא בינו למנודה כמ"ש הרמב"ן בסוף דבריו התירו לכסות שפמו בשבת כדי שיהיו יודעין לנחמו , וכמ"ש המרדכי שם לתרץ הא דהתירו לנחם בפרהסיא ולישב עמו לארץ דמשום מצוה התירו ע"ש : (עב) ולא היה שפמו מכוסה כו' שהוא מנודה • מבואר מכאן דס"ל דמנודה א"צ עטיפת הראש ועמ"ש בקונטרס עמק הברכה אות (טז) בס"ד : (עג) ויתן בלבך שתשמע לחבריך כו' • כר' יוסי במתני' דמדות שם ותס' שמחות שם : (עד) משחרב בהמ"ק שהתקינו כו' לבתי כנסיות • הרמב"ן וראבי"ה שם מפרשי לה בשבת דומיא דבהמ"ק , אבל הריטב"א בחידושיו למ"ק כ"ג ע"א כתב שאפשר האי התקינו אף בחול קאי וכדעת הרי"ץ גיאות שהביא הרמב"ן בתה"א שם , אבל במס' סופרים שנינו בה לאחר תפלת מוסף , מבואר דלאו בחול קאי : (עה) כדי שישבו ויצאו ישראל • בילקוט ורמב"ן שם ליתא לתיבת שישבו , ואי איתא אפשר גרסי' שישובו ויצאו : (עו) ועליהם הוא אומר בא"י גומל שכר טוב לגומלי חסדים • פשט הלשון הי' אפשר לפרש שאין זו ברכה שהיו אומרים לברך אז על הגומ"ח בשערים אלו , אלא ר"ל על גומ"ח אלו וכי"ב נתקנה ברכה זו בתפלה , וכי"ב לעיל ספי"ו ע"ש (וזה נראה היה דעת המרדכי שהשמיט סיום זה ואי איתא שהיא ברכה שנתקנה אז לא הי' נמנע מלהביאה) , אבל הרמב"ן בתה"א כתב ומברכין בסוף ברכה זו של הנותן שכר טוב לגומ"ח שהיא ברכה שלישית שבברכות רחבה פ"ק דכתובות (ח:) שחותמין בה משלם הגמול כמ"ש למעלה (והוא שם בתה"א כ' סע"ג) מ"ש במ' סופרים מר"א בן הורקנוס דאמר ראה שלמה כו' ואומר עליהם ברכה והיא ברכה זו של משלם הגמול שהזכרנו, עכ"ל :

פרק

הגהות

[ט] ובפי' ד"ה המיוחס לרש"י שם כ' ולא ידע בחטא ליאשי הדור אשר אחרי הדלת קמו לסדור כמפורש במס' תענית , ולפנינו ליתא בתענית (כב:) רק לשון שאין דורן דומה יפה סתם , ואפשר צ"ל בסדר קינות , כי זהו לשון הקלירי בקינת איכה אלי קוננו ע"ש) :

פרק יח (א) בית שמאי אומרים השמים נבראו תחלה ואח"כ הארץ

שנאמר (בראשית א) בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. (ב) ובית הלל אומרים הארץ נבראת תחלה שנאמר (תהלים קב כו) לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים. (ג) בית שמאי אומרים שמים נבראת תחלה שנאמר (ישעיה מח יג) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. (ד) נכנס תחרות ביניהם על הדבר הזה. (ה) עד ששרתה שכינה ביניהם והסכימו אלו עם אלו ששניהם נבראו בשעה אחת וברגע אחת. מה עשה הקב"ה (ו) פשט יד ימינו ונטה שמים ופשט יד שמאלו ויסד ארץ שנאמר (שם) אף ידי יסדה ארץ (ז) וימיני טפחה שמים וגו' יעמדו יחדיו ארץ ושמים (ח) שנא' (בראשית ב) ויכלו השמים והארץ וכל צבאם. (ט) וכי כלו שמים וארץ מלהיות ומלעמוד עוד והלא כבר נאמר עליהם (ירמיה כג כד) הלא את השמים ואת הארץ אני מלא. (י) אלא שכלו ממלאכה מפועל ומצווי לכך נאמר ויכלו השמים והארץ. אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון כל העולמים השמים והארץ כלית ממלאכה מפועל ומציווי בששת ימי בראשית. (יא) רחמיך וחסדיך אל תכלא (יב) שאם תכלא רחמיך וחסדיך אין אנו יכולים לעמוד (יג) שעל רחמיך וחסדיך העולם עומד (יד) שנא' (ישעיה נד י) כי ההרים ימושו וגו'. ויכל אלהים ביום השביעי וגומר (טו) שבע חנוכות ברא הקב"ה שש מהם חינך ואחת שמורה לדורות. ברא (טז) יום ראשון וחנכו וגמר כל מלאכתו שנא' (בראשי' א) ויהי ערב ויהי בקר יום אחד וכך כל ימי המעשה. ברא יום שביעי לא נאמר בו מלאכה ולא נאמר בו ויהי ערב ויהי בקר שהוא שמור לדורות (יז) שנאמר (זכריה יד ז) והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה. למה הדבר דומה לאחד (יח) שהיה לו כלי חמדה (יט) ורצה להנחילה לבנו

פרק יח (א) בש"א השמים כו' · אחר שגמר בפרקין דלעיל ענייני גמ"ח (שנמשכו מענין אדה"ר כמש"ל) חוזר לדרוש מפרשת ויכלו ולהלן : (ב) ובה"א הארץ כו' שנא' לפנים הארץ יסדת · מקרא זה מביא סיוע לב"ה גם בירושלמי דחגיגה פ"ב סה"א ובב"ר ספ"א ובויק"ר ר"פ ל"ו (ובמדרש שמואל רפ"ה איתא אריב"א קריא מסייע לב"ש, ואינו מסיים הפסוק, נראה ג"כ ט"ס הוא וצ"ל לב"ה, והיינו מקרא זה דלפנים הארץ יסדת שבו מתחיל הפרשה שם, ולכן לא הוצרך להביא המקרא וסתים וקאמר קריא מסייע כו' ר"ל המקרא שהובא לעיל), אבל בעיקר פלוגתייו' נשנה בכל המקומות הנ"ל וכן בבבלי בחגיגה (יב:) ממקרא דאורייתא ביום עשות ה"א ארץ ושמים, ואפשר כאן ניחא לי' טפי בראי' זו דמיפרשא לי' טפי בל' לפנים שר"ל בתחלה קודם לשמים ולכל יסדת הארץ : (ג) בש"א שמים נבראו תחלה שנא' אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, ודאי ט"ס יש כאן, שבקרא אדרבא כתיב ארץ תחלה כב"ה (ובדוחק י"ל כיון דידי היינו שמאל וכדכתיב אח"כ ימיני, א"כ מסתמא מעשה ימין קודמים למעשה שמאל, אבל באמת ז"א ובבריאה היו הגבורו' קודמין), ובבבלי שם תניא וחכ"א שניהם נבראו כא' שנאמר אף ידי כו', ואפשר צ"ל גם כאן כן, או צ"ל בה"א ארץ נבראת תחלה שנא' אף ידי כו', ומה שמסיים אח"ז כשהסכימו כלם שניהם כא' נבראו מקרא זה דאף ידי, היינו דמסיפי' קורא אני אליהם יעמדו יחד הוא שהוכיחו ששניהם כא' נבראו : (ד) נכנס תחרות ביניהם כו' · שהאריכו במחלוקתן, וכ"א הביא ראיות מכמה מקראות לדבריו וכדאיתא בירושלמי ומדרשים הנ"ל : (ה) עד ששרתה שכינה ביניהם והסכימו כו' · ז"ש בזוהר בראשית (יז:) דא מחלוקת כו' ואסכים לון כו' ע"ש וע"ע שם (כט:) : (ו) פשט יד ימינו ונטה כו' · בזוהר יתרו (פה:) תני אר"א כו' שנטה הקב"ה קו ימינו כו' ונטה קו שמאלו כו', ועי' שם פ' בא (לז:) אוליפנא דנטא קב"ה ימיני' כו', ועי' בפ' בראשית (ל:) ובפרדס הרמ"ק סוף שער י"ד מ"ש על לשון ס' הבהיר בזה : (ז) וימיני טפחה שמים קורא אני אליהם יעמדו יחדיו ארץ ושמים · כצ"ל, והאי ארץ ושמים הוא ל' הפר"א שמסיים סראי' שמזה הכריעו שעמדו יחדיו שניהם ארץ ושמים ; (ח) שנא' ויכלו השמים כו' · תיבת שנא' ס"ס כי הוא ענין בפ"ע (ואפשר צ"ל נאמר ויכלו כו') : (ט) וכי כלו שמים וארץ מלהיות ולעמוד עוד כו' נאמר עליהם הלא את כו' · א"א לפרש זה כפשוטו, שזה לא היה צורך לראי' שלא כלו שמים וארץ אחר ו' ימי בראשית, גם הראי' שמביא ע"ז מדכתיב הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, אינה מבוררת, אלא הכוונה לומר וכי כלו שמים וארץ מלהיות בהם עוד פועל ה' ח"ו בהשגחתו עליהם תמיד לקיימם ולהעמידם, וזהו שמביא והלא כבר נא' הלא וגו' אני מלא ר"ל השגחת כבודו ית' מלאה תמיד בשמים וארץ לקיימם וכמ"ש הרמב"ן בפי' התורה שזהו פי' וירא אלקים כי טוב האמור במע"ב שבראייתו והשגחתו קיימים בחפצו תמיד כטוב לפניו (וכן פי' שז"ש ויהי כן האמור ברקיע אחר ויעש את הרקיע ע"ש), ובשוח"ט מז' קי"ט אמרו לעולם ה' דברך נצב בשמים על מה השמים עומדים על אותו דבור שאמרת יהי רקיע בו עומדים לעולם, שפי' הדיבור הזה הוא מהוה ומקיימם תמיד ברצונו, וא"כ לא כלו שמים וארץ מלהיות עומדים וקיימים תמיד בהשגחת כבודו, רק שכלו מלהיות בהן עוד פועל ומלאכה וציווי, אלא חפץ ורצון והשגחה המקיימם תמיד : (י) שכלו מפועל וממלאכה ומציווי · נראה שהן ג' לשונות שנאמרו במע"ב, מלאכה היא עשי', פועל הוא בריאה, וציווי הוא לשון יהי, ומיום השני כלו, שמכ"א מתנהגין ע"פ מה שהותנה עליו בעת הבריאה להיותו נעשה בטבעו וכמ"ש כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלקים לעשות שפירושו להעשות כל א"וא בטבעו כן וז"ש בת"י שם ועתיד למעבד, (ורק לקיום הן צריכין ההשגחה הכוללת המהוה ומקיימתן תמיד), וכנגדן נא' בפ' ויכולו ג' לשונות, ויכולו, ויכל, וישבות (וכנגדו ג"פ מלאכתו שבפרשה) : (יא) רחמיך וחסדיך אל תכלא ממנו שאם כו' · כצ"ל, וכדכתיב (תהלים מ) לא תכלא רחמיך ממני חסדך ואמתך תמיד יצרוני (וכן בקרא דישעי' שמביא להלן כי ההרים וגו' כתיב וחסדי מאתך לא ימוש) : (יב) שאם כו' אין אנו יכולין לעמוד · שאדם אין צדיק בארץ וגו' ולא יחטא, ואם תתנהג במדה"ד אין יכול לעמוד : (יג) שעל רחמיך וחסדיך העולם עומד · נראה מכוין למקרא (שם כה) זכר רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה וכמו שדרשוהו בב"ר ר"פ כ"ד ובמ"ר ס"פ כ"ג ושוח"ט שם שבהם נהגת עם אדה"ר ואלמלא כן מהיכן העמיד תולדות (ולא היה העולם עומד) : (יד) שנא' כי ההרים כו' וחסדי מאתך לא ימוש וגו' אמר מרחמך ה' · הרי שחסד ורחמים לא יכלו לעולם מישראל [א], שאף בשעת כעסו זוכר את הרחמים (רמז לדבר חימה ר"ת "חסד "יו "מלאה "הארץ, לומר אף בשעת חמתו חסדו מלאה ארץ) : (טו) ז' חנוכות כו' · לפי לשון המאמר משמע שהכוונה שכל יום גמר בו תכליתו וחנכו ונאמר בו מלאכתו וגמרן ויהי ערב ויהי בקר וגו', משא"כ השבת לא נכתב בו לשון זה, מפני שתכלית כוונתו לא נגלית עדיין ולא יתגלה עד לע"ל (וז"ש עלי' בשבת (יא:) בבית גנזי כו' שהיא גנוזה), וז"ש בברכות (נז:) שבת אחד מס' לעוה"ב שהעוה"ב הוא עיקר השבת כמ"ש שלהי ר"ה (לא.) ליום שכולו שבת ומנוחה וז"ש שהוא שמור לדורות, רק ניתן לישראל בעה"ז לשמרו לברכו לקדשו כדמס"ו, כדי שעי"כ יזכו לגילוי אורו בעה"ב, וז"ש לא רצה להנחילה כו' לישראל כו', ובילקוט ס"פ בראשית בשם ילמדנו דרש חנוכת כל הימים במציאת אור בכ"א כנרות חנוכה לשם שמחה בכל יום ומסיים בשבת אי אתה מוצא אלא שכולה אורה כו' : (טז) יום ראשון וגמר כל מלאכתו וחנכו שנא' ויהי ערב · כצ"ל וכ"ה במהמ"א ס"ס קנ"ט : (יז) שנ' והי' יום א' כו' ולא לילה · מפרש שבעת ההיא יוודע מפי ה' למען כל אותו היום שעד עתה לא נא' בו לא יום ולא לילה והוא יום השבת שלא נאמר בו ויהי ערב ויהי בקר, ויוודע אז בענין ההוא שאף לעת ערב יהי' בו אור כי הלילה לא תהיה ניכרת בו כלל (דוגמא לדבר שבת של ז' ימי בראשית ששימשה האורה כל מעל"ע כמ"ש בירוש' וב"ר וכמש"ל פ"ב או"ה), וכוונת הענין מכוון למ"ש באדרא רבה (קלד:) הה"ד יום אחד הוא יוודע כו' לא איתקרי לא יום ולא לילה כו', ונזכר בקרבה בז"א חקת (מ"א ד) ע"ש ובביאור ספד"צ להגר"א פ"ק (י"ז ד) ופ"ה (כ"ד ד) : (יח) שהי' לו כלי חמדה כו' · בפ"ג דאבות שניתן כלי חמדה על התורה ופ"ש בתוי"ט שלדבריו יתבאר בטוב למה נקרא השבת כלי חמדה : (יט) ולא רצה להנחילה כו' לבנו

הגהות

[א] ומ"ש (ירמי' טז) כי אספתי את שלומי מאת העם הזה את החסד ואת הרחמים, היינו מאת העם איש מעל רעהו כדמס"ו שלא יגמלו חסד זל"ז לספוד על מת ולנחם ולגמול חסד לחתן וכלה, אבל חסדי ה' לא תמו ולא כלו רחמיו :

לבנו העובד אותו כך הקב"ה (כ) יום שבת מנוחה וקדושה שהיה לפניו רצה להנחילה לישראל. (כא) תדע לך שהוא כן כשיצאו ממצרים עד שלא נתן להם את התור' הנחיל את השבת לישראל. (כב) ושתי שבתות שבתו ישרא' עד שלא נתן להם את התורה (כג) שנאמר (נחמיה ט יד) ומצוות וחקים ותורה צוית להם ביד משה עבדך. הקב"ה שמר וקדש את השבת (כד) וישראל אינן חייבין לשמר ולקדש את השבת. תדע שהוא כן בא וראה כשהיה נותן להם את המן ארבעים שנה היה נותן להם בששת ימי המעשה ובשבת לא היה נותן. (כה) שמא תאמר לא היה בו כח ליתן בכל יום ויום אלא ששבת לפניו (כו) לפיכך היה נותן להם לחם יומים בששי שנאמר (שמות טז) ראו כי ה' נתן לכם השבת על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים. (כז) כיון שראו ישראל ששבת לפניו שבתו גם הם שנאמר (שם) וישבתו העם ביום השביעי: (בראשית ב) ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו. (כח) הקב"ה ברך וקדש את יום השבת וישראל אינן חייבין אלא לשמור ולקדש את יום השבת. מכאן אמרו (כט) כל המברך על היין בלילי שבתות מאריכין לו ימיו ושנותיו בעולם הזה ויוסיפו לו שנות חיים לעולם הבא. (שמות לא) ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם (ל) מה היא שימור של שבת (לא) מלהבעיר בה אש ומלעשות בה מלאכה (לב) ומלצאת ומלבוא חוץ לתחום (לג) אפי' רגל אחד (לד) ומלהביא דבר בידו (לה) ולהעבירו ד' אמות ברשות הרבים ולהוציא מרשות לרשות וזו היא שמירתה של שבת. (שם) ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. אמר הקב"ה (לו) השבת הזה נתתי לישראל ביני לבינם בששת ימי המעשה פעלתי את העולם ובשבת נחתי לפיכך נתתי להם ששת ימי מלאכה

ויום

לבנו העובד אותו. נראה רומז למקרא (מלאכי ג) והיו לי אמר ה' צבאות ליום אשר אני עושה סגולה וחמלתי עליהם כאשר יחמל איש על בנו העובד אותו, ודרש יום אשר אני עושה סגולה על השבת שהיא סגולה וכלי חמדה של מה"ה הקב"ה וע"ל פ"כ הקב"ה קונה אותו לסגולתו, ולע"ל יהיו ישראל בחמלת ה' עליהם' כעל בנו העובד אותו סגולתו של הקב"ה וימסור להם אור חמדת סגולת שבת (ובשוח"ט מז' צ"ב הועתק מאמר זה וליתא שם תיבות העובד אותו, אבל במה"מ שם איתי'): (כ) יום שבת מנוחה וקדושה שהיה כו'. במהמ"א שם הגי' ברכה וקדושה שהי' לפניו והוא נכון כמ"ש ויברך ויקדש, וכ"ה להלן ויום הז' ברכה וקדושה ומנוחה לי כו': (כא) תדע לך שהוא כן. שהי' שבת שמורה בשביל ליתנה לישראל, שהרי נזדרז הקב"ה ליתנה להם קודם למ"ת, והוא מפני שהי' מוכן השבת בשביל ליתן להם, לכן מיד שיצאו ממצרים והי' אפשר ליתנה להם (שבמצרים לא הי' יכולים לשמרה כראוי אפי' לפי המדרש שהתקין להם יום א' של מנוחה בשבת) הקדים ליתנה להם, גם י"ל תדע לך שהוא כן שהוא כלי חמדה חביבה מכל, מזה שניתנה מקודם מ"ת (וכה"ג ס"פק דקדושין (מא:) גדול לימוד שקדם לחלה כו', אלמא הקודם בנתינה גדול): (כב) ושתי שבתות שמרו כו'. עי' תוס' שבת (פז:) ד"ה כאשר כו': (כג) שנא' את שבת קדשך הודעת להם ומצות וחקים כו'. כצ"ל, ופי' מדהקדים שבת למצות וחוקים משמע ששמירת שבת הודיע להם קודם נתינת מצות וחקים בסיני: (כד) וישראל אינן חייבין כו'. פי' בתמי' (כי שמירת ה' לשבת כביכול אינה אלא בשבילם להודיעם כבוד השבת), ובשוח"ט שם הגי' וישראל חייבין כו': (כה) שמא תאמר לא הי' בו כח ליתן כבר היה נותנו בכל יום ויום. כ"ה במהמ"א שם, ופי' כיון שראו שבכל יום לאחר השבת הי' חוזר ונותנו להם, הרי לא נפסק כח המן כל מ' שנה, ובשוח"ט שם הלשון לא מפני שלא הי' בו כח ליתן אלא ששבת כו': (כו) לפיכך הי' נותן להם לחם יומים בששי. זה עוד ראי' אחרת שמשום שבת הוא ולא משום מיעוט כח ח"ו: (כז) כיון שראו כו' ששבת לפניו שבתו גם הם שנא' וישבתו כו'. ולא יצאו עוד ללקוט ביום הז' כבראשונה, משאמר להם משה ראו כי ה' נתן לכם השבת (השבת בה' הידיעה, ר"ל האמור למעלה כי שבת היום לה', הנה נתנו לכם וכמש"ל כלי חמדה שהי' לו נתנו לבנו כו'), ראו וידעו ששבת לפניו וקבלו עליהם לשבות גם הם: (כח) הקב"ה בירך וקידש כו' וישראל כו' לשמור ולקדש כו'. לגי' הספרים האי לשמור דישראל הוא תחת בירכו דהקב"ה, וכמ"ש בב"ר ר"פ י"א ובמכילתא ברכו במן שירד בע"ש לחם יומים, ולכן שמרוהו ישראל שלא לצאת ללקוט וכן שלא לעשות בו שום מלאכה כדמפ"ו להלן, ובמהמ"א הגי' לקדשו ולשמרו, ונכון הי' לגרוס לברכו ולקדשו ור"ל כדמפ"ו לברך על היין ולהזכיר בפה קדושתו (מי' הברכה הזו אינה לשבת): (כט) כל המברך כו' בעה"ז ויוסיפו לו שנות חיים בעוה"ב. במהמ"א שם הגי' מאריכין לו ימיו בעה"ז ובעה"ב (וכ"ה הל' ברוקח ר"ס נ"ב ע"ש,) שנא' (משלי ט) כי בי ירבו ימיך בעה"ז ושנות חיים יוסיפו לך בעה"ב, וי"ל שמקרא זה נדרש על השבת כדכתיב ברישי' דענינא חכמות בנתה ביתה חצבה עמודי' שבעה דדרשי' לי' בספ"ד דסנהדרין (לח.) ובויק"ר ר"פ י"א בז' ימי בראשית, וכתיב טבחה טבחה מסכה יינה וגו' לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי, דמידרש בהכנת שלחן לשבת בלחם ויין (לקידוש היום), וכתיב סמוך לי' תחלת חכמה יראת ה', שהיא שמירת שבת מדת המ"ל שהיא יראת ה' (וכמ"ש בת"ז בראשית ירא שבת), ועלי' קאי כי בי ירבו ימיך. (ודרך רמז י"ל כי בי ר"ת "כוס "יין "ברכת "יין) [ב]: (ל) מה הוא שימור של שבת מלעשות בה מלאכה ומלהבעיר בה אש ומלצאת כו'. כצ"ל, ותני תחלה כל מלאכה כלל (הכתוב בפ' זו דושמרתם את השבת וגו' כי כל העושה בה מלאכה), והדר פרט מלאכות שנפרטו בתורה בפי' לעצמן להבעיר אש (שמות ל"ה) ולצאת ולבא חוץ לתחום והוצאה מרשות לרשות וד"א בר"ה כולהו נראה דדרש להו מאל יצא איש ממקומו (שם ט"ז) וכמש"ל אי"ה עוד: (לא) מלהבעיר בה אש. כבר כ' שמפני שנתפרש לאו מיוחד להבערה לכן נקט להו, וכ"ש למ"ד הבערה ללאו יצאת, שהיא חלוקה מכל מלאכה ואינה בכלל כל מלאכה: (לב) ומלצאת ולבא חוץ לתחום. משמע דס"ל תחומין דאורייתא, מדכייל לה הכא במלאכות דאורייתא, ור"ע דאמר תחומין דאורייתא בשטת רבותיו ר"א דהכא ור' יהושע בתוספתא דסוטה ספ"ה (מי' עיקר הגי' שם ר' יהושע בן פטורי) אמרה: (לג) אפי' רגל א'. משמע דאתי' כל"ק דר' חנינא וכברייתא דספ"ד דערובין (נב:) דרגלו א' חוץ לתחום לא יכנוס דכיצא חשיב לי', מי' י"ל אף לל"ב דר"ח דקי"ל כוותי' דקאי כאחרים דלמקום שרובו הוא נזקר, מ"מ האיסור דלא יצא חוץ לתחום הוא אפי' ברגלו א' (ואפשר יתקיים בזה מסורת דרגלך בלא יו"ד לל"ב, וכ"ש לר"א דס"ל יש אם למסורת בפ"ק דקדושין (יח:) ע"ש בתוס'), וכן נראה לפ"ד הסוברים חצי שיעור אסור מה"ת בכל מלאכות שבת, עראב"ד ס"פ י"ב מה' שבת ובחידושי רשב"א פ"ק דשבת (ח.) ד"ה אלא לאו כו' ובלח"מ ר"פ כ"א מה' שבת ובמל"מ ר"פ י"ח שם, א"כ ה"ה ברגלו א' לענין תחומין: (לד) ומלהביא דבר בידו. דחוק לפרש דלהביא דבר של מוקצה בידו, דהא סתמא קאמר והי' לו לפרש של מוקצה, אלא הוא נמשך למטה להביא דבר להעביר כו' ולהוציא כו', ונראה שרמזו בל' מלהביא לומר דהא דהוצאה ומעביר ד"א בר"ה חשיבי מלאכה נפקא לן מלשון ויכלא העם מהביא (שמות ל"ו) וכמ"ש ר"פ הזורק (צו:) ע"ש בתוס' בשם ר"ח וירושלמי וחידושי רשב"א בשם רב האי גאון: (לה) ולהעביר כו' ולהוציא כו'. כבר כ' דנקט להו משום דכתיבי בפי' בתורה כדאמרי' ספ"ק דעירובין (יז:) ובריש שבת, גם י"ל מפני שהיא מצויי' יותר מכל המלאכות וקרוב לעבור עליה והיו מזלזלין בה המון העם וכמ"ש בירמי' (יז) ובנחמי' (יג) [ג], ולכן עשו חכמים סייגים הרבה בדבר בערובי חצירות ומבואות ורשויות דרבנן הכל סייגות להוצאה, ולדברי הראב"ד ס"ס כ"ד מה' שבת אף איסור טלטול מוקצה היא סייג להוצאה ע"ש, לכן פרט אותה כאן ג"כ יותר משאר מלאכות: (לו) השבת הזה כו' לישראל אות ביני לבינם. כ"ה בשוח"ט שם וכצ"ל, דהא לפרש האי קרא הוא דקאי דכתיב בי' אות היא לעולם

הגהות

[ב] וי"ל דקרא דתחלת חכמה יראת ה' ודעת קדושים בינה שנרמזו בו ג' מוחי חב"ד שהן נקראים חיים, סמוכין לכי בי ירבו ימיך ע"י המוחין, והיינו שמאירין ע"י קידוש על היין כמבואר בפע"ח בכוונת הקידוש ע"ש:

[ג] אע"ג שבנחמי' שם הוזכר ג"כ דורכים גתות. מ"מ משמע שעיקר הפרצה היו פרוצין בהבאה, שהרי אח"כ לא נמצא שעשה נחמי' גדר לדבר על מלאכת דריכת הגתות כלל רק על ההבאה, ומפני שדורכי הגתות מעטים היו, וכיון שגדר בעד ההבאה בסגירת השערים ונמנעו מלהביא פסקו גם דורכי הגתות:

ויום השביעי (לז) ברכה וקדושה ומנוחה לו ולהם לכך נאמר ביני ובין בני ישראל. (לח) שבעה רקיעים ברא הקב"ה (לט) ומכולם לא בחר למכון שבתו אלא ערבות שנאמר (תהלים סח ה) סולו לרוכב בערבות ביה שמו. (מ) שבעה ארצות ברא הקב"ה ומכולם (מא) לא בחר אלא ארץ ישראל (מב) שנאמר (דברים יא יב) תמיד עיני ה' אלהיך בה. (מג) שבעה הרים ברא הקב"ה ומכולם לא בחר אלא בהר סיני שנאמר (תהלים סח יז) ההר חמד אלהים לשבתו. (מד) שבעת ימים ברא הקב"ה ומכולם (מה) לא בחר אלא ים כנרת והנחילו לשבט נפתלי שנא'

לעולם: (לז) ברכה וקדושה ומנוחה לו ולהם. כמ"ש ויברך ויקדש וכתיב (שמות כ) וינח ביום השביעי, הרי ברכה וקדושה ומנוחה להקב"ה, ובישראל ברכה הוא לברך על היין כדלעיל, וקדושה כמ"ש בירמי' ובנחמי' שם לקדש את יום השבת, וכן ביחזקאל (כ) ואת שבתותי קדשו ושוד שם (מד) ואת שבתותי יקדשו, ומנוחה כמ"ש (דברים ה) למען ינוח עבדך ואמתך כמוך, ונראה שג' אלו רמוזין בפרשה זו של ושמרתם להיות לאות וברית ביני וביניהם ומ"ש כי אות היא וגו' כי אני ה' מקדישכם, ושמרתם וגו' כי קדש היא לכם זהו קדושה, ומ"ש ביני ובין בני ישראל וגו' שבת וינפש הוא מנוחה ומ"ש ושמרו בני ישראל גו' לעשות את השבת לדורותם ברית עולם, היא ברכה, כי הברכה בישראל היא בעונג שבת (וכמ"ש בב"ר ברכו בתבשילין), וז"ש כאן לעשות את השבת, איזו מצוה בשבת שהיא בקום ועשה זו עונג שבת וכן ת"י שם למיעבד תפנוקי שבתא (ועי' במכולתא ורא"ב"ע שם): (לח) שבעה רקיעים כו'. בא לפרש כאן שחיבב הקב"ה כל השביעיות וכדתניא בס' יצירה ספ"ד ובויק"ר ס"פ כ"ט ובמ"ר פ"ג ובילקוט תהלים סי' קל"ט רמז תתפ"ח וזוהר ויקרא (ט:) וז"ח רות (ס:) ות"ז תכ"א (נג:) ובהשמטות זהר ח"א (י:): (לט) ומכולן לא בחר למכון שבתו אלא ערבות. וכ"ה ברפ"ב דחגיגה (יב:) מלך א"ח רם ונשא שוכן עליהם בערבות (ומונה שם ג"כ ערבות לרקיע השביעי כדהכא, ועי' בזהר תרומה (קסה:) ענין רקיע ערבות ובריש ביאור על ההיכלות להגר"א), ולשון למכון שבתו משמע שמפרש מ"ש מכון שבתך השמים (מלכים א' ח' וד"ה ב ו') הוא רקיע ערבות, והרמב"ם במורה ח"א פרק ע' העתיק בלשון הפר"א כסא כבוד למלכותו ע"ש: (מ) ז' ארצות. הן מנויין בויק"ר שם ובאדר"ן פל"ז ארץ אדמה ארקא גיא ציה נשיה תבל (וענין סדרן עי' בפי' ס' יצירה להגר"א שם ובביאור היכלות שם) וכ"ה במאמרי הזהר וז"ח ות"ז הנ"ל, ובמדרש משלי פ"ח חשיב עשר ארצות ע"ש: (מא) לא בחר אלא א"י. בויק"ר שם אמרו שבחר מכולן בתבל, ולפמ"ש בספרי עקב רש"א תבל זו א"י שנא' משחקת בתבל ארצו, א"כ י"ל שהכל אחד (והר"מ ברלין העיר לפרש שז' ארצות דכאן אינו כו' ארצות דמדרשים וזהר הנ"ל, אלא הן ז' ארצות שעברו ישראל בהן או קרוב להן מיציאתן ממצרים עד א"י (וי"ל שהן ע"פ דרכו (ולא כדבריו שהוא מנאן באופן אחר), ארץ אדום, עמון, ומואב, מדין, סיחון, ועוג, והשביעית א"י), אבל לשון ז' ארצות ברא הקב"ה משמעותו בכל העולם (עי' הא בימים לקמן סי' ג"כ בא"י כמש"ל א"ה), ולפי' זה הו"ל לפרש ז' ארצות עברו בהן ישראל): (מב) שנא' תמיד עיני כו'. הרי שחיבבה להיות השגחתו תמיד בה וכתיב ברישי' ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה, הרי שהוא דורשה וחפץ בה, וכן נקראת ארץ חפץ (מלאכי ג) שחפצו של הקב"ה בה (ולפמש"ל בשם המדרשים וספרי שהיא תבל, י"ל דמדכתיב (תהלים נ) כי לי תבל גו' נפקא לן לשון שבחר בה), ובכפתור ופרח פ"י הביא הגי' וכתוב א' אומר (ישעי' לח) ה"ק בארץ החיים: (מג) ז' הרים. הגר"א בפי' התיקונים שם כתב וז"ל, ז' הרים הן בא"י והן במקרא, עכ"ל, ולא פי' לנו שמותיהן, כי באמת בא"י נמצא הרבה יותר מן ז' הרים נזכרים במקרא, ולא ראיתי להאריך בזה, אחרי שז' הרים דכאן ע"כ אין פירושם שבא"י כיון שמסיים שבחר מכולן בהר סיני, והר סיני אינו בא"י, א"כ מבואר שז' הרים אינן שבא"י (ואילו היו ז' הרים שבא"י, אפשר הי' ראוי לחשוב שבחר מכולן בהר המורי' שבו כתוב ל' בחירה בכ"מ המקום אשר בחרתי), אלא הרים שבכל העולם כלו שברא קאמר, ולענין מ"ת קאמר שלא בחר בהן ה' אלא בהר סיני [ד]: (מד) ז' ימים. בב"ב (עד:) ובירושלמי פ"ט דכלאים ופי"ב דכתובות ובסוה"ע מז' כ"ד (ושם הנוסחא מוטעת) חשיב ז' ימים שבא"י וחשיב שם ימה של טבריא והיינו ים כנרת (וכמו שת"י על מכנרת ועד ים הערבה (דברים ג) וקרתא טבריא דסמיכא לימא, וע"ש שם בת"י שכתוב זה אחר ימא דתישרא שהוא ים הערבה והמלח, ובאמת ז"א, וצ"ל אחר ותחום מגינוסר וקרתא טבריא דסמיכא לימא ור"ל ים כנרת שטבריא סמוכה לו וכמ"ש פ"ק דמגלה (ה:) שימה חומתה, ואח"כ צ"ל ועד ימא דמישרא הוא ימא מלחא תחות שפכות כו'): (מה) לא בחר אלא ים כנרת והנחילו לשבט נפתלי, בהשמטות זהר ח"א (י:) ז' טורין ז' ימים כו' ולא בחר מכולהו (טורין) למיהב אורייתא אלא בסיני דאיהו רזא דכנס"י ובים כנרת נמי דאתי מתמן תכלת דדמי לכסה"כ כנס"י, משמע דהבחירה בכנרת הוא מה שתכלת בא מחלזון שנמצא בו, וכמבואר בזהר בכ"מ שהחלזון נמצא בים כנרת בפ' בשלח (מח:) ותרומה (קסט:) בהעלותך (קנ:) וס"פ שלח לך (קעה:), וכן מ"ש שם (קסג:) ובההוא ימא דילה כו' נפקא נונא חדא ואפיק מינה גוון תכלת כו', האי ימא דילה היינו כנרת וכ"ה מפרשו בפי' ספד"צ הנדפס בזהר הרקיע (קי"ב סע"ב) ובהדרת מלך סי' ק"פ (צ"ט א), ושלא כדברי חכם א' שרצה לפרשו בים הגדול [ה], אבל לפמ"ש כאן והנחילו לשבט נפתלי, מוכרח לומר שאין זה משום

הגהות

[ד] והר"מ ברלין פי' שבמקרא זה דתהלים שמביא כאן שחמד אלקים לשבתו הר זה סיני ופסל בהרים אחרים כדדרשי' במג לה (בטי) כלהם בעלי מומין אצל סיני, נרמזים ז' הרים, דכתיב הר אלקים, הר בשן, הר גבנונים, הר בשן, הרים גבנונים (שנים), והשביעי ההר חמד אלקים לשבתו, וביאר עוד הרב הנ"ל שז' הרים אלו הן שבדרך הליכתם ממצרים עד שנכנסו לארץ שמכולן לא נבחר ליתן עליו תורה אלא הר סיני (וכן כפי הנ"ל (ושלא כדבריו שמנאן באופן אחר) ע"פ דרכו, הר שעיר, הר חרמון, הר ספר (במדבר לג), הר הגלעד (דברים ג), הר נבו (ושאר שמותיו הר העברים, ראש הפסגה כלן נחשבין לאחד,) שמת משה שם, הר ההר שמת אהרן שם, והשביעי הר סיני (ושאר שמותיו הר חרב, הר האלקים, וכן הר פארן שבר"פ זאת הברכה שלפי פשוטו הוא שם משמות הר סיני וכמ"ש תוס' בשבת (פטי) ד"ה מדבר, וע"ל פמ"א, ולדברי קצת מפרשים הוא שם משמות הר שעיר, עכ"פ אינו הר נוסף על ז' הרים,) חמד לשבתו:

[ה] והרמב"ם פ"ג מה' ציצית ה"ב כתב שהוא מצוי בים המלח, וכ"כ אחריו הסמ"ג וס' החינוך ולא ידעתי היכן מצא זה, והרי לפמ"ש במגלה (שם) שחלזון הוא בנחלת זבולון וכן בספרי וכמ"ש בפנים, א"כ ודאי א"א לומר שהוא בים המלח שהוא כלו בחלקו של יהודה ומפסיק בין נחלת יהודה לשל זבולון נחלת כמה שבטים, ואפשר ט"ס הוא וצ"ל בים הגדול, וזה יש לו מקום לכאורה דהכי משמע ממ"ש פ"ב דשבת (כוי) יוגבים אלו צידי חלזון מסולמא דצור עד חיפה, וסולמא דצור וחיפה שניהן סמוך לים הגדול במערב א"י, משמע ששם היו צדין החלזון, וכן נראה מלשון הכפו"פ פי"א שנתכוין לכך שכתב וז"ל וגבול זבולן הולך למערב עד הים הגדול לצפון עכו כדאמרינן במגלה שחלזון בחלק זבולון ואמרי' פ"ב דשבת יוגבים כו' עד חיפה עכ"ל, ור"ל כמ"ש שסולמא דצור וחיפה הן סמוכים לים הגדול, וכיון ששם היו מלקטים מוכח שבים הגדול היה נמצא, וכ"מ מלשון הספרי פ' הברכה דדרש בברכת זבולון ושפע ימים יינקו זה ימה של יפו כו' שכל ספינות שאובדות בים הגדול כו' מקיאה לימה של יפו כו' אר"י פ"א הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן א' כו' פרנסתך במה א"ל מחלזון כו' מקום בים שמוטל בהרים כו' וגימוק במקומו ע"כ, הרי דבר הלמד מענינו שגם החלזון הוא בים הגדול ובסביבות כזיב וצור שכלן הן בחוף ים הגדול המערבי הזה (ובפסיקתא זוטרתא דרבי טובי' שם הלשון מקום יש בים הגדול שמוטל בהרים כו' אך אפשר הוא הוספת ל' ר"ט ואינו מגוף הספרי), ואף שיש לדחוק ולדחות כ"ז ולומר דאע"ג שצידי החלזון היו דרים תסולמא דצור ועד חיפה, אבל מקום לידת החלזון הי' בכנרת (ואולי י"ל עוד שאנשי חיפה וסולמא דצור מבני זבולון הן היו הבקיאים בצידתו (וע"ז הוא שאמרו כלן צריכין לך ע"י חלזון, שלהם לבדם הי' מתגלה למצאו וכמ"ש בתרגום אונקלוס וסימן דמטמרן בחלא מתגליין להון, אלא שממ"ש במגילה שם שאמר זבולון מי מודיעני כו' והשיבו לו כל הנוטל (וגי' רש"י כל המוצאו) ממך בלא דמים כו', מבואר שהי' נמצא גלוי לכל בחלק נחלת זבולון ואדרבא אחרים היו נוטלין אותו ג"כ רק משלמין דמיו לזבולון) והולכים לכנרת לצודו, וכ"ב אידך דהתם דאמרי' בשבת שם לכורמים אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי

(מו) שנאמר (דברים לג) נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה. (מז) שבע מדברות ברא הקב"ה ומכולם (מח) לא בחר אלא מדבר קדש והעביר בו ישראל כשיצאו ממצרים. (מט) שבעה עולמות ברא הקב"ה ומכולם לא בחר

משום חלזון, דחלזון הוא בחלקו של זבולון כמבואר פ"ק דמגלה (ו.) ובסיפרי הברכה ובזהר בכל המקומות הנ"ל, ואפי' נאמר שזבולון היה גבולו מגיע ג"כ קצת עד ים כנרת [ו] וכמ"ש בהג"ה בס"ד ליישב לדעת הזהר, מ"מ אין בדברי הפר"א שמזכיר הא דהנחילו לשבט נפתלי לענין הבחירה, א"כ א"א לומר שהבחירה היא בשביל חלזון שהי' בחלקו של זבולון, ולא בשל נפתלי, ומוכרחים אנו לומר שהבחירה היא לענין שבח פירות גינוסר, שנראה מהשם גינוסר שקראוה, שהשבח תלוי בחבל ים גינוסר וכמ"ש בב"ר פצ"ח א"ר ברכי' כל חוף ים טבריא נקרא כנרת (ור"ל לענין שבח הפירות שמדבר שם וכמ"ש במגלה (שם) דמתיקי פירא כקלא דכינרא, וז"ש עליו ומלא ברכת ה' כד"א בברכת יוסף (דברים לג) מברכת ה' ארצו ממגד תבואות גו', ה"נ ברכה זו היינו בטוב פירותי' (ומפני שעיקר שרש מתיקת הפירות בא מכנרת שלמעלה שהוא מדת המ"ל וכמפורש בזהר בכ"מ הנ"ל שציינתי, לכן היו מרבים האמוראים לאכול פירות גינוסר כדאי' בברכות (מד.) לכבוד א"י ושכינה השרוי' בה שנתגלה שם בייחוד השפעתה במתיקת הפירות, ושייך לייחס בשביל זה שבחר בו ה' בים זה וביורך חבל הארץ שסביביו בפירותי'. ובעיקר הדבר מ"ש כאן שבחר מכל הימים בים כנרת (ועי' בזהר וארא (כג.) ז' ימים וכנרת שלטא עלייהו כו' דאתמליא מיניי' כו'), הנה הגר"א בפי' ס"י שם כ' שים הגדול המערבי הוא השביעי היכל הקדש שחביב מכל הו' ימים וצ"ע: (מו) שנא' נפתלי שבע רצון ומלא כו'. דרש שבע רצון שהוא שבע בדבר שהו רצונו של הקב"ה, ר"ל שבחר בו ה' מכל, וחוזר ומפרש מהו זה הדבר ים ודרום ירשה, זה ים כנרת שבחר בו מכל ימים,

ובשוח"ט שם הגי' שבע רצון ומהו ומלא ברכת כו': (מז) ז' מדברות. כבר תנאם וביארם יפה הגר"א בפי' לס' יצירה שם ע"ש: (מח) לא בחר אלא מדבר קדש והעביר בו ישראל כשיצאו כו'. בילקוט תהלים שם ובכפו"פ פ"י הגי' אלא מדבר סיני וכן בפי' הגר"א שם כתב שהשביעי החביב שבכלן הוא מדבר סיני שבו ניתנה תורה וגם לגי' דהכא מדבר קדש הי' אפשר לומר כן, ולומר דהיינו נמי מדבר סיני שהוא א' משמות שנקרא לו וכמ"ש בשבת (פט.), ונקטי' בשם מדבר קדש כאן ללמדנו לפי דרכו מ"ש יחיל מדבר קדש היינו מדבר סיני בשעת מ"ת וכמ"ש תוס' בשבת שם, אלא שלשון והעביר בו ישראל ממצרים לא משמע לפרש שמשום מ"ת הוא, אלא לענין ההעברה גופי' הוא שבחר בו, ומפני שהוא המדבר הגדול והנורא ובכדי לנסותם בו כמ"ש (דברים ח) המוליכך במדבר הגדול והנורא גו' למען ענותך ולמען נסותך גו' (ובברייתא דל"ב מדות מדה כ"ג תני יחיל מדבר קדש והלא כל המדברות יחיל ולמה פרט זה לפי שהוא התקיף, הר"מ ברלין): (מט) ז' עולמות כו'. הגר"א בפי' ס"י כתב שם שז' עולמות הן ז' היכלות שבזהר בראשית ופקודי והז' החביב היכל ק"ק ע"ש, אבל כאן בל' הפר"א שזה לבא ולבא ואחד שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים, א"א לפרש כן אלא נראה דז' עולמות קורא כאן לז' אלפי שנה שכל אלף הוא קורא עולם (שהוא מתנהג במדה אחרת מז"ת) ואלף הז' יום שכולו שבת כמ"ש בפ' חלק וחד חרוב וכמ"ש בתדא"ר רפ"ב (וממנו הובא בקצרה בילקוט תהלים מז' קל"ט), כשם שאנו עושין אחת לז' שנים שמטה כך עתיד הקב"ה לעשות שמטה לעולם שהוא אלף שנה שנא' כי אלף שנים בעיניך כיום וגו' ואומר

הגהות

עד רמתא, לכאורה אין פירושו שמשם היה נמצא האפרסמון שהרי האפרסמון עיקרו הי' ביריחו כמ"ש רש"י בברכות (מג.) וע"ש נקרא יריחו עיר הריחו (ובליקוטי פי' בס"ד שזהו שכתוב בס' יהושע יריחו בחיר"ק הרי"ש ע"ש הריח ולא בציר"י כמ"ש בתורה, כי כאשר הגיעו סמוך ליריחו והריחו בריח האפרסמון הוא שהסבו שמה כן תחת אשר תחלה היה נקראת ירחו בציר"י הרי"ש אפשר ע"ש שהיו עובדין בה הכנענים לירח וכמו בית שמש ועיר שמש שהיו עובדין שם לשמש), ויריחו הי' מהלך יום א' למזרח ירושלים, ועין גדי ורמתא סמוכים ג"כ לירושלים לפ"ד בעל כפו"פ לצד חברון לצד מערב א"י, אלא נ"ל שמלקטים ובקיאים בזה היו דרים בעין גדי עד רמתא, אף אנו נאמר כן בבני זבולון שאף שהחלזון היה בכנרת, אבל הן שהיו בקיאים בדבר (ורמז לדבר זבולון מלא ב' ווי"ן בגי' חלזון) הין המלקטין שמה והיו דרים בחיפה וסולמא דצור, ותדע שמקום שצובעין בו חלזון את התכלת אמרו שלהי סוטה (מו:) ובסנהדרין (יב.) שהי' בלוז שהיא בגבול בני יוסף שהן היו הבקיאין בדבר, אף אתה אל תתמה על הנדון, גם בדברי הספרי י"ל דהא כדאיתא והא כדאיתא, דהחלזון לאו בים הגדול דמיירי תחלה קאי אלא בכנרת, מ"מ פשטי' הדברים מהש"ס וספרי משמע שהיה מצוי בים הגדול (וכן הוא נודע גם בפי המחברים), ולכן קרוב להגיה בדברי הרמב"ם ים הגדול במקום ים המלח, ולשון שהוא מצוי שכתב הוא לשון הספרי הנ"ל:

[ו] וליישב דעת הזהר שכתוב בכ"מ הנ"ל שהחלזון בחלקו של זבולון ובים כנרת, נ"ל שאעפ"י שים של טבריא עיקרו בנחלתו של נפתלי כדאמר הכא וכמ"ש בב"ק (פא:) ימה של טבריא בחלקו של נפתלי היתה, ובב"ב (קכב.) אמרו נפתלי עולה תחום גינוסר (דמשמע דהיינו תחימו של ים גינוסר) עולה עמו, ובב"ר פצ"ח למה קורא אותה גינוסר גני שרים על שם ומנפתלי שרים אלף, וכן מקרא זה דים ודרום ירשה (שמביא כאן) מפורש בספרי ובתרגום אונקלוס שם שהוא ים גינוסר, מ"מ י"ל שגם זבולון אעפ"י שכתוב בו לחוף ימים וירכתו על צדון שהוא בחוף ים הגדול המערבי, מ"מ היה גבולו מגיע מצד מזרח באיזו רצועה עכ"פ עד ים כנרת, וז"ש זבולון לחוף ימים לי' רבים ששני ימים היו גבולו וכ"מ בבמ"ר נשא פ' י"ג (רנ"ד ב') שאמרו בזבולון בקר שנים כנגד מה שבירכו משה כי שפע ימים יינקו שני ימים ע"כ, (ובזהר ויחי (רמא:) דקדקו ג"כ לי' רבים דימים תרין, אלא ששם תי' אע"ג דחד ימא הוא"ל באחסנתי' בתרין ימים שריא, וע"ע זהר בשלח (מח:) בזה, ובלק"ת פ' עקב פי' ע"פ דרכו של הזהר שכנרת בנפתלי וקשורה בזבולון ע"ש), ובאמת אם לא הוי עדיפותא דשני ימים היו בחלקו של זבולון, יש לתמוה מה שנתייחד זבולון יותר מכולם בהא דלחוף ימים ישכון כ"כ (עד שבפ"ק דפסחים (ד.) אמרו בהאי דהוי אמר אכיף ימא כו' ואמרו מזבולון קאתי ע"ש בפירש"י), והרי הרבה שבטים אחרים היו על חוף ים הגדול המערבי שהיה גבול כל המערב, וא"כ יהודה בנימין ויוסף ויששכר ואשר ודן כלם הן על חוף ים זה למערב גבולם, אלא שבח זבולון הוא שיש לו ב' ימים היינו משני גבוליו למזרח ים כנרת ולמערבו ים הגדול, ויתפרש לפ"ז יפה סיפי' דקרא והוא לחוף אניות שהרגישו בו בזהר ויחי (רמב.) כיון דכתיב לחוף ימים מאי והוא לחוף אניות, ולפמ"ש ה"פ שמפני ששבט יהודה ג"כ היו ב' ימים גבוליו, לצד מזרח ים המלח כמפורש בס' יהושע, ולצד מערב ים הגדול, לזה אמר והוא לחוף אניות שב' ימים של זבולון שבחם ששניהם חוף אניות, שגם בים כנרת בו אניות יהלכו וכמ"ש בב"ק (פא:) מחכין בימה של טבריא כו' ויעמיד את הספינה (ובס' יוסיפון לרומיים ראיתי שבימי מלחמת הרומיים בחרבן הבית הלכו בו בספינות רבות למלחמה), אבל ים המלח שבשבט יהודה למזרחו אין בו שבח זה, שהרי אין ספינה מהלכת בו וכמ"ש רש"י בפ"ב דפסחים (כח.) ד"ה ים המלח כו' שמפני כובד המים ממליחתן אין עצים שטים על פניו כלל ולא טבע בי' גברא כמ"ש בשבת (קח.) ע"ש: ולפמ"ש שזבולון היה מגיע במזרחו לים כנרת י"ל ז"ש בתרגום אונקלוס וירושלמי על ים ודרום ירשה מערב ים גינוסר ודרומא יירת, דלא ירש נפתלי ים גינוסר רק מערב הים, אבל בדרומו לא לקח כ"א מלא חבל חרם בדרומה כמ"ש בב"ק (שם), אבל צפון ים כנרת הי' ברצועה של חלק זבולון (וכן ראוי לחלזון שימצא שם בצפון שממנו תכלת שרומז בשרשו למדה"ד), וקצת סמך לזה מה שבערי הלוים (בסוף יהושע ובד"ה א ו) כתיב שלבני מררי נתנו מן ראובן וגד וזבולון, ומסתמא נתנו כל מה דאפשר היו עושין שיהיה כל משפחה א' מהלוים מקורבים יחד במקומותיהם, וא"כ נראה מזה שהי' זבולון סמוך לראובן וגד ואם לא הי' לו רצועה יוצאת עד לים כנרת, א"כ לא הי' סמוך כלל לראובן וגד שבעבר הירדן (בצד מזרח ים כנרת) ונפתלי מפסיק בינו וביניהם כמ"ש בכפו"פ פי"א, ולפמ"ש יתיישב מ"ש בגבול נפתלי (יהושע יט) ופגע בזבולון מנגב פי' מנגבו של זבולון כי זבולון היה לו רצועה לצפון ים כנרת ונפתלי היה לו דרומה (ובכפו"פ שם כתב, וז"ל, וזבולון מזרחו אינו הולך עד הירדן מפני נפתלי ויהיה נפתלי למזרח זבולון כמו שמעון למערב יהודה כלומר מקצתו עכ"ל, ולדבריו ודאי קשה מ"ט לא נזכר בנפתלי שפגע בזבולון וממזרח רק מנגב כתוב בזבולון ובמזרח כתוב ביהודה הירדן מזרח שמש, שוב הגיע לידי ספר תבואת הארץ להרב ר"י שווארץ מירושלים עה"ק תובב"א וראיתי שהעיר בקצת דברים מדברי והביא מדברי יוסיפון לרומיים שתכונת גבול זבולון הוא מים כנרת עד הים הגדול ע"ש:

בחר אלא עולם שביעי ששה (נ) לצאת ולבא ואחד שכולו שבת ומנוחה לחיי העולם . שבעה ימים ברא הקב"ה ומכולן לא בחר אלא יום שביעי שנאמר (בראשית ב) ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו . שבעה שנים ברא הקב"ה ומכולן (נא) לא בחר אלא שנת שמטה . (נב) וכל מי שהוא שומר את השבת בעולם הזה הקב"ה מוחל לו כל עונותיו*) שנאמר (ישעיה נו) שומר שבת מחללו (נג) אל תקרי שומר שבת מחללו אלא מחול לו מלמד שמוחלין לו על כל עונותיו :

פרק יט (א) עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן פי הארץ

(ב) פי הבאר פי האתון הקשת והמן והמטה והשמיר והכתב והמכתב והלוחות ויש אומרים אף מזיקין וקבורתו של משה (ג) ואילו של יצחק וי"א אף הצבת . (ד) בשבע שעות ביום בערב שבת נכנס אדם הראשון בגן עדן (ה) והיו מלאכי השרת מקלסין אותו ומכניסין אותו לגן עדן (ו) ובין השמשות בערב שבת נורש ויצא (ז) והיו מלאכי השרת קוראין עליו ואומרים (תהלים מט) אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו • כבהמה (ח) נדמה אין כתיב אלא כבהמות נדמו שניהם • בא (ט) יום השבת ונעשה סניגור לאדם הראשון אמר לפניו רבון כל העולמים בששת ימי המעשה (י) לא נהרג הרג בעולם ובי אתה מתחיל . (יא) זו היא קדושתו וזו היא ברכתו שנאמר (בראשית ב) ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו . ובזכות יום השבת (יב) ניצל אדם מדינה של גיהנם וראה אדם כחה של שבת אמר (יג) לא לחנם ברך הקב"ה את השבת וקדש אותו (יד) התחיל משורר ומזמר ליום השבת שנאמר (תהלים צב) מזמור שיר ליום השבת • רבי ישמעאל אומר המזמור הזה אדם הראשון אמרו ונשכח בכל הדורות (טו) עד שבא משה וחדשו שנאמר (שם) מזמור שיר (טז) ליום השבת ליום שכלו שבת ומנוחה לחיי העולם הבא . טוב להודות לה'

*) דהיינו בין אדם למקום

אדם

ואומר ופי' יום א' יוודע לה' לא יום ולא לילה זה יום השביעי לעולם (ורומז למ"ש בסהד"ג פ"ק שתא אלפי שנין תליין בשיתא יומי קדמאי , ולכן קורא האלפים בשם ימים , וז"ש בתדא"ר ראש הפרק הנ"ל אסא דב' אלפים שהם ימות המשיח ובעונותינו שרבו יצאו מה שיצאו ונכנסו שעבוד בתוך שני אלפים של ימות בן דוד שנא' עשה ה' אשר זמם , שנדחקו בפירושו , והכוונה מסוף המקרא בצע אמרתו אשר צוה מימי קדם, דדרש לי' מימים של ששה ימי קדם ימי בראשית שצוה והזמין מהם להיות ב' אלפים לימות המשיח , בצע לשון במיעה ופריסה חלק ממאמרו זה שהזמין , ובעונותינו נכנסו ימי שעבוד תוך ימים אלו ויצאו מה שיצאו) , ולפי קבלת הגאונים ז"ל בענין השמטות (והגר"א בפי' על התיקונים היש תיקון א' עשה לדעתם סמוכות ע"ש , ועי' בלק"ת סדר קדושים מ"ש בזה) , קרוב יותר לפרש לי' ז' עולמות ע"ז : (ב) לצאת ולבא • להיות הבריות יוצאין ובאין בהם (ואפשר יתפרש כענין לשון מאלו ונפקו שנזכר בזהר באדרא וכה"מ) : (נא) לא בחר אלא שנת שמטה • מסיים בילקוט תהלים שם שנא' ושבתה הארץ שבת לה' , ובויק"ר שם לא מייתי רק קרא דהשביעית תשמטנה ונטשתה , ואפשר ר"ל מסיפי' ואכלו אביוני עמך , שזהו שבחר ה' בו ליתן פירותיו לעניים (וי"ל רמז שמטה בגי' עה"כ שנה , לרמוז שהיא בחיר ותכלית כל השנים) : (נב) וכל שהוא שומר כו' על כל עונותיו • בשבת (קיח:) מסיים בה אפי' עובד ע"ג כאנוש שנא' אשרי אנוש יעשה זאת , וכאן דלא מסיים לה הכי אפשר ס"ל שאנוש עצמו צדיק היה רק דורו רשעים (ולפרש אשרי אנוש אפי' בדורו של אנוש הוא דחוק) , ועמש"ל ר"פ כ"ב אי"ה : (נג) א"ת שומר שבת מחללו אלא כו' • דהו"ל למיכתב מהחלו ולא לכתוב ל' מחללו שיש לטעות לקרותו בשו"א המ"ם ולא כציר"י ויהי' פירושו להיפך וגם המחללו , אלא לככי כתב הכי לדרשא דמחול לו :

פרק יט

(א) י' דברים נבראו כו' • כאן נשנו כל' המשנה פ"ה דאבות , אבל בספ"ד דפסחים (נד•) כ"א בזה והוא כל' ברייתא דסיפרי פ' וזאת הברכה ועי"ל פ"ג שכתוב שם א' דברים (מהני י) נבראו ביום השני ועמש"ש בס"ד : (ב) פי הבאר • בפסחים וספרי הלשון הבאר סתם , וכאן ובאבות דנקט פי הבאר נראין הדברים מכוונים למ"ש בזהר בלק (רח:) מאן פי הבאר ההוא דרגא כו' ואיהו תחות פי ה' (וי"מ לשון פי הבאר הוא באר דיעקב שכתוב בו ל' פי הבאר והוא ג"כ כבאר דאבות ומשה וישמעאל כמש"ל פ"ל ופל"ה ע"ש) : (ג) ואילו של יצחק • ע"ל פל"א : (ד) בז' שעות ביום כו' • בשוח"ט מז' צ"ב הגי' בשש שעות . ולפמ"ש שם בסדר השעות בששית רקמו בז' נפח בו נשמה , נכון יותר הגי' בז' , דלשון נכנס אדה"ר משמע שהלך בעצמו שכבר היה בו נשמה , ולעיל פי"א הגי' בסדר השעות בעשירית הכניסו ועמש"ש בס"ד : (ה) והיו מלה"ש מקלסין כו' • ע"ל ס"פ י"ב : (ו) ובה"ש בע"ש גורש כו' • ע"ל רפ"כ : (ז) והיו מלה"ש כו' בל ילין • שלא לן ביקר ר"ל בג"ע , ועי' בב"ר פי"א : (ח) נדמה אכ"כ כו' נדמו שניהם • מזה שתחלה כתיב אדם לשון יחיד ואח"כ נדמו לשון רבים , נפקא לי' לדרשו על אדה"ר שנבללה בחטאו חוה לכן כתיב נדמו שניהם , ותחלה קראם אדם ל' יחיד וכמ"ש ויקרא את שמם אדם ביום הבראם (בראשית ה) וכמ"ש בב"ר פכ"א שנקראת חוה אדם : (ט) יום

השבת ונעשה סניגור כו' • ע"ל פ"כ שיום השבת היה מנחמו ומביא מקרא דברוב שרעפי בקרבי תנחומיך ועמש"ש בס"ד , ומקראי דלקמי' לולי ה' עזרתה לי כמעט שכנה דומה נפשי אם אמרתי מטה רגלי גו' , יש לדרשו על הצלת אדה"ר מהמיתה ומדינו של גיהנם ע"י הסניגורין של שבת (הנרמז בר"ת של ברוב שרעפי בקרבי תנחומיך כמש"ל שם בס"ד) : (י) לא נהרג הרג בעולם • בנ"א הגי' לא נהרג אדם , ובשוח"ט הגי' לא נענש אדם , אבל בילקוט תהלים הגי' ג"כ הרג ופירושו שום הרג אף מבע"ח (ומכוון יפה לשון בששת ימי כו' , אבל אדם הרי לא נברא עד ששי) , ועמש"ל ס"כ אות י) : (יא) זו היא קדושתו וזו היא ברכתו • הקדושה היא שלא לחללו במלאכה והברכה היא שלא יהיה בו חסרון כ"א ברכה ורבוי ולא יוסיף עצב (וכמ"ש בב"ר פי"א לענין אבלות בשבת) , וא"כ אם היה נדון אדם בו למות היה מתחלל קדושתו וגם ברכתו (שאף במבול נא' ויתעצב אל לבו , כ"ש אם הי' נחסר מין האנושי לגמרי בשבת) : (יב) ניצול אדם מדינה של גיהנם • ל' דינה של גיהנם דנקט הינו מיושב יפה , דניצול ממות לחיים הו"ל למימר שניצל מגזירת ביום אכלך ממנו מות תמות , וצ"ל שעיקר ההודאה הוא על שניצל מדינה של גיהנם וזכה לעה"ב , אבל בעה"ז כיון שעכ"פ נגזר עליו מיתה , אין חשוב כ"כ מה שהאריך לו ימיו טובה נגד טובת ההצלה מגיהנם , גם י"ל שרומז בלשונו שלדורות ג"כ נקבעה סניגורין של שבת שינצלו בה מדינה של גיהנם (כמו שלא נידון אדה"ר בשבת ונצטוו ב"ד שלמטה שלא לדון בשבת) , גם בזכות סעודת שבת כהלכתו אמרו בשבת (קי"ח•) שניצול מדינה של גיהנם , (וכן נקט לקמן בי ילמדו כל הדורות שכל מי כו' ניצול מדינה כו') : (יג) לא לחנם ברך כו' וקדש כו' • אפשר רומז לדרוש כן קרא דעל כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו (שמות כ) שהוא מוסב על וינח ביום השביעי דלקמי' שהניח לאדה"ר מחרון אפו ומעצבו ורגזו ובזה נתגלה בעולם פעולת הברכה והקדושה לשבת : (יד) התחיל משורר ומזמר ליום השבת • בשוח"ט שם מסיים , בא אדם לומר הימנון (פי' שיר ושבח) לשבת א"ל השבת לי אתה אומר הימנון אני ואתה נאמר הימנון להקב"ה שנא' טוב להודות לה' , והרב בן גבאי בתולעת יעקב בזמירות שחרית של שבת הביא ל' זה בשם הפר"א , ולפ"ז נראה שנדרש לשון מזמור שיר ליום השבת השיר שיום השבת משבח וכמו שיסדו במטבע ברכה דשבת ויום השביעי משבח ואומר מזמור שיר ליום השבת כו' (ועי' בתולעת יעקב שם מ"ש בזה) : (טו) עד שבא משה כו' • שי"א מזמורים שמן תפלה למשה ולהלן מרע"ה אמרן כמ"ש בשוח"ט מז' צ' ובכללן מזמור שיר ליום השבת (וכתוב בפסיקתא דמנה א' אפים (ולפי הנראה מלשונו אינו מעיקר הפסיקתא אלא תוספת אחרונים) , רמז לזה שר"ת מזמור שיר ליום השבת הוא למשה וכ"ה בפע"ח בכוונתי' ע"ש) , ומ"מ עיקרו אדה"ר אמרו (וכן דרשו לעיל פי"א פסוקים דה' מלך גאות לבש , אדה"ר אמרן) , ורש"י ספ"ק דב"ב (יד:) פי' בכא דחשיב דאדה"ר בזקנים שאמרו ס' תהלים כגון ולי מה יקרו רעיך , והיינו שתפס מזמור זה שנדרש בס"ם ספ"ד דסנהדרין (לח:) באדה"ר ע"ש : (טז) ליום השבת ליום שכלו שבת ומנוחה לחיי העה"ב • בשוח"ט וילקוט שם ליתי' , ובאמת אין לו ענין לדרשא דהכא , וקרוב שנשתבש מל' המתני' לסוף

לסוף

אדם הראשון אמר (יז) כי ילמדו כל הדורות (יח) שכל מי שיודה פשעיו ועוזב ניצול מדינה של גיהנם (יט) שנא' (שם) טוב להודות לה' • להגיד בבקר (כ) חסדך לכל באי העולם הבא שהוא דומה לבקר (שם) ואמונתך בלילות לכל באי העולם הזה שהוא דומה ללילה • (כא) יגידו ויאמרו אמונתו וחסדו של הקב"ה שעשה עמי והצילני מדינה של גיהנם. עלי עשור ועלי נבל (כב) כל עדות נאמנות לישראל בעשרה. (כג) הכנור שהיה מנגן בו דוד בעשרה נבלים. (כד) עדות ברית מילה בעשרה • (כה) עדות המת בעשרה • (כו) עדות ברכת השם בעשרה • (כז) עדות חליצה בעשרה. (כח) עדות ברכת נשואין בעשרה שנאמר (רות ד) ויקח (בועז) עשרה אנשים • אמר הקב"ה (כט) אני רוצה מישראל הגיון פיהם בנבל וכנור שנאמר (תהלים צב) עלי הגיון בכנור • כי שמחתני ה' בפעלך אמר אדם (ל) שמחני הקב"ה והכנסני בג"ע והראני ד' מלכיות אלו • בבל • מדי • מוקדון •

ואדם

דסוף תמיד, ועי' ת"כ בחקתי: (יז) כי ילמדו כל הדורות כו' • פ"ל ספ"ק אות ל"ב מש"ש א"ה: (יח) שכל מי שמודה פשעיו ועוזב ניצול מדש"ג, רומז ללישנא דקרא (משלי כח) מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם, ולימדנו לפי דרכו לפרש מלת ומודה שהוא חוזר על פשעיו דלעיל, וכתיב בתרי' אשרי אדם מפחד תמיד שמפחד מדינה של גיהנם (כמ"ש מפחד בלילות ודרשו פ"ק דסנהדרין (ז:) מפחדה של גיהנם שדומה ללילה) ומקשה לבו (ואינו מודה ועוזב) יפול ברעה זו גיהנם (כמ"ש בנדרים (כב:) אין רעה אלא גיהנם שנא' וגם רשע ליום רעה): (יט) שנא' טוב להודות לה' • וסיפי' דלזמר לשמך עליון י"ל דמידרש לפ"ז שכשיודה על פשעיו וימחל לו הקב"ה, אז יזמר וישורר לשמו של העליון ית', וכמו אדה"ר כשהודה וניצול מדש"ג אמר שירה וזמרה: (כ) חסדך כו' העה"ב שהוא דומה לבקר • באדר"נ ספ"א מסיים בה שנא' חדשים לבקרים רבה אמונתך, ובסיפא דעה"ז שדומה ללילה מסיים שנא' שומר מה מלילה שומר מה מליל: (כא) יגידו ויאמרו אמונתו וחסדו כו' שעשה והצילני כו' • אפשר האי שעשה הוא שהצילו מן המיתה באותו יום בעה"ז. והצילני מדש"ג בעה"ב, וע"ז אמר יגידו ויאמרו חסדו ואמונתו כמש"ל חסדו בעוה"ב ואמונתו בעה"ז, אך יותר נכון דהדא מילתא והכל על ההצלה מדש"ג, ולכן קוראה בעה"ז בשם אמונה שעדיין אינה ידועה בעה"ז רק שמאמין בה' שמחל לו ויצילנו מדש"ג ובעה"ב שיראו זה עין בעין אז יגידו חסדו: (כב) כל עדות נאמנות לישראל בעשרה' בשוח"ט וילקוט הגי' עדות נאמרת, אבל בפסקי ריקאנטי סי' תקכ"ג הביא כגי' הספרים, ואפשר הל' מכוין על שם הכתוב עדותיך נאמנו מאד (ובס' יצירה פ"ו קורא עדים נאמנים לשלשה עדים ע"ש בפי' הגר"א, וכאן י"ל שקורא עשרה דמפרסמא מילתא טפי כמ"ש פ"ק דכתובות (ז:) בשם עדות נאמנה), וקאי לדרוש ואמונתך בלילות בעה"ז שדומה ללילה שלהגיד אמונתו (שמלת להגיד נמשך גם על ואמונתך בלילות) צריך בעשרה, וע"ז נא' עלי עשור שצריך בעשרה: (כג) הכנור כו' בעשרה נבליםי כ"ה הלשון גם לקמן ס"פ ל"א וכן בשוח"ט, אבל ודאי עיקר הגי' בעשרה נימין, וכ"ה בתרגום תהלים על פום כנורא דעסרתי נימין, וכ"ה בפ"ק דערכין (יא.) ובירוש' פ' החליל ובבמ"ר פט"ו ופסיקתא דעשרת הדברות ושוח"ט מז' פ"א (ועי' בתה"א להרמב"ן שער הגמול ק"ד ד' מ"ש בזה,) ושם דרשוהו לעה"ל ולא על כנור דדוד, וכנור של מקדש אמרו בערכין שם של ז' נימין היה [א], ודרשא זו דעשר נימין לא שייכא כ"כ להא דעדות נאמנה דהכא, אלא פשטי' דקרא דעלי עשור קא מפרש תחלה: (כד) עדות ברית מילה בעשרה • ז"ל הגהות מנהגים (והביאו בליקוטי מהרי"ל ריש ה' מילה,) מנהג פשוט שמהדרין אחר עשרה לברית מילה משום דאי' בפדר"א דאין שום עדות שנתן הקב"ה לישראל פחות מעשרה, וה"נ העידו העשרה על האב שהכנים בנו בבריתו של אברהם אבינו עכ"ל, והובא בקצרה בפסקי ריקאנטי סי' תקכ"ג בשם ראבי"ה [ב], ובטו"ד סי' רס"ה הביא בשם רב צמח גאון דאם אפשר לעשותם בעשרה עבדינן ואי לא אפשר עבדינן בפחות מעשרה והועתק בש"ע שם ס"ו, אבל לא הביאו מקורו מהפדר"א ושוח"ט וילקוט: (כה) עדות המת בעשרה • במגלה ספ"ג (כג:) תנן דמעמד ומושב בעשרה משום דבעי למימר עמדו יקרים ולאו אורח ארעא בפחות מעשרה, אבל רחוק הוא שיהי' הכוונה כאן ע"ז, שאין ענין לקרותה עדות המת, אלא נכון יותר דקבורת מת עצמה קאמר וכמ"ש הרמב"ן בתה"א (ל"ג ד) בשם רב נטרונאי גאון שאפי' למאן דלא קרי ותני בעינן להתעסק בקבורתו בעשרה ופי' הרמב"ן שם דטעמא דמסתבר הוא משום דאיכא קדוש ושורה ברכת אבלים ומעמד ומושב דבעי י' והובא בקצרה בטוש"ע י"ד סי' שס"א (וקצת סמך שהיו נוהגין אף בזמן הגמ' להוציא המת בעשרה מההיא דשלהי קידושין (פ:) מעשה והוציאוה עשרה במטה פי' בחזקת מתה, הרי שאפי' אשה דלא קרי ותני היו רגילין להוציאה בעשרה, אך י"ל מעשה שהי' כך הי'), ולשון עדות בקבורת מת, אולי י"ל שהקבורה שאנו עוסקין בה הוי עדות נאמנה על תחיית המתים, שאלמלא אמונת התחיי' לא היו ב"א עוסקין כ"כ בקבורת המתים (אע"פ שבסנהדרין (מו:) אמרו קבורה משום כפרה או משום בזיונא), והו שתיקנו בברכת רחבה פ"ק דכתובות (ח:) ברכה ראשונה על תח"ה ע"ש. והו שקראו לקמן פל"ד קבורה בשם פקדון לארץ (ונשאר שם זה אצלנו בלשון ההמון בל"א), לתקוע אמונת תח"ה בלב לומר שאינה אלא כפקדון ע"מ להחזירו, ולכן צריך עשרה לפרסם עדותו (ואפשר היינו טעמא שבמגלה (שם) לא מפרשי' טעמא בגמ' על ברכת אבלים למה בעשרה (ועי' תוי"ט שם) דפשיטא לן טעמי' משום עדות שמעידין בה לפרסומי מילתא): (כו) עדות ברכת ה' בעשרה • היינו כל ברכה שיש בה קידוש ה' שצריכה עשרה ככל הני דתנן במגלה (שם) וכדאמרי' התם טעמא דבהמ"ז על הכוס בשם בעשרה כיון דבעי לאדכורי ש"ש פחות מעשרה לאו אורח ארעא, אבל רחוק קצת לפרש דקידוש ה' קאמר דאמרי' ספ"ט דסנהדרין (עד:) דאין פרהסיא פחות מעשרה ע"ש: (כז) עדות חליצה בעשרה • הביאו בהגמי"י רפ"ד מה' חליצה בשם ראבי"ה ובסדר חליצה של ראבי"ה הכתוב בתשו' מהר"מ מינץ סי' ס"א (ונקבע בש"ע באה"ע בס"ח סי' י"ג) וכ' שהוא לפרסום דאילו משום דיינין סגי בג' ובהוספת עוד ב' לכתחי' ע"ש (ובירושלמי ריש גיטין אמרו בגיטין הבאין ממדינת הים שצריכין להיות בעשרה אם אין שם בהכנ"ס והוא לפרסום): (כח) עדות ברכת נשואין בעשרה שנא' ויקח בועז כו' • ברייתא בכתובות (ז:) ע"ש, ובשוח"ט שם יש דילוג (ולנוסחא דשם מביא מבועז על חליצה,) וט"ס: (כט) אני רוצה כו' הגיון פיהם בנבל וכנור • כצ"ל בכא"ק הדמיון, ובשוח"ט וילקוט הלשון איני רוצה מישראל אלא הגיון פיהם בנבל וכנור (וללשון זה יותר נכון לגרוס מנבל וכנור), ודרש עלי כמו עלי בקת"ז העין ונפתח הלמ"ד (וכי"ב דרש בפסיקתא דעשרת הדברות עלי עשור עליו לקבל עשרת הדברות כו' ע"ש,) שתכיב עלי (והוא תאמר ה'), ואפשר אינו דורש כן בלשון הכתוב, אלא מפרש מפני שתכיב לכן נאמר שיזמרו עלי הגיון (בפיהם) ויהיה כמו בכנור: (ל) שמחני הקב"ה והכניסני בג"ע והראני ד' מלכיו' כו' • בשוח"ט שם גרס בה והכניסני בג"ע והראני מקום שכונת הצדיקים והראני ד' כו', וכ"ה הרקאנטי פ' בראשית (לד ד) בשם הפר"א, ולפי' גי' השוח"ט דרש לה מן בפעלך לשכר הצדיקים בג"ע שנקרא פעולה כמ"ש בב"ר ס"פ י"א ממ"ש (תהלים ל"א) מה רב טובך גו' פעלת לחוסים בך גו', גם הא דדוד נפקא לי' מל' בפעלך, שדוד המלך במלכותו לע"ל הוא תכלית פעולתו של הקב"ה (ועליו נא' (תהלים קד) יצא אדם לפעלו ולעבודתו גו' כמ"ש הרמב"ן בפי' התורה פ' בראשית ע"פ אשר ברא אלקים לעשות ע"ש), ונראה שעליו נדרש מ"ש (חבקוק ג) פעלך בקרב שנים חייהו, שאדה"ר כשראה שאין לדוד חיים כלל כמש"ל התפלל עליו שזה שנקרא פעלך יהיה לו ג"כ חלק בקרב שנות חיים (וי"ל בקרב שנים בתוך שני חייו של אדה"ר תן לו חיים ג"כ), ויתפרש ג"כ מ"ש שמחתני, כי אדה"ר ראה שדוד הוא גמר תיקונו לע"ל לכן שמח בו, ואמר עליו שמחתני ה' בפעולתך, ובזוהר בראשית (נה:) דרשוהו שדוד אמר כן על אדה"ר שהוא פעלו ומעשיו של הקב"ה הוא שמחו במה שנתן לו משניו ע"ש, ובלק"ת פ' האזינו דרש באדה"ר קרא דפעלך

הגהות

[א] ואמרו שם אין פוחתין מן ט' כנורות במקדש ובכ"א ז' נימין הרי ס"ג נגד שם ס"ג שבאצילות שממנו שרש הלוים והשירה, ולימות המשיח של ח' נימין וט' כנורות ג"כ הן ע"ב נימין נגד שם ע"ב שבחכמה שיתגלה אז:

[ב] וי"ל ענין עדות במילה, לפמ"ש בלק"ת כוונת המילה לגלוי שם י"ה ע"ש, ושם זה הוא עדות כמ"ש שבטי יה עדות לישראל, כהודאת דא"ו:

וארם. והראני דוד בן ישי מושל לעתיד לבא (לא) ולקחתי משנותי שבעים שנה והוספתי על ימיו שנאמר (תהלים כא) ימים על ימי מלך תוסיף שנותיו כמו דור ודור. ונתתי לאל (לב) רנן ושבח וזמר במעשיו שנאמר במעשי ידיך ארנן. (לג) מה גדלו מעשיך ה' התחיל (לד) מפאר ומהלל לשם עליון ואומר מה גדלו מעשיך ה'. (לה) אבל לעומק מחשבותיך תהום רבה למאד מאד שנאמר (שם צב) מאד עמקו מחשבותיך. איש בער לא ידע. אדם שהוא בער מישרא' ולא למד בינה. חכמי ישראל ילמרוהו בינה (לו) שנאמר (תהלים צד ח) בינו בערים בעם. (לז) אפל אדם בקי בעו"ג והוא כסיל למה שאינו יודע דברי תורה (לח) שנאמר וכסיל לא יבין את זאת. בפרוח רשעים כמו עשב בזמן שאתה רואה רשעים (לט) שרבו כמו עשב לכסות את פני הארץ והציצו כל הרשעים (מ) שהם ומעשיהם און רע לימות המשיח. והרשעים שרבו כמו עשב (מא) לא הרבן הקב"ה אלא לאבדן מן העולם הזה ומן העולם הבא להשמדם עדי עד ואתה מרום לעולם ה'. ראה דוד שרבו רשעים כמו עשב לכסות את פני כל הארץ והציצו כל הרשעי' שהם ומעשיה' און (מב) ולא אמר הללוי' עד שראה שהן עתידין להשמי' שנאמר (תהלים קד) יתמו חטאים מן הארץ (מג) ואז הקב"ה מלך מסור בעליונים ובתחתונים שנאמר (שם צב) ואתה מרום לעולם ה'. כי הנה אויביך ה'. אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון כל העולמים (מד) נתת אויביך*) עלינו עול קשה על צוארינו אבל אנו יודעין שהן לאבדון שנאמר כי הנה אויביך יאבדו. וכל עובדי גלולים (מה) יתפרדו כמוץ לפני רוח שנאמר (שם) יתפרדו כל פועלי און. ותרם כראם קרני שה (מו) ראם קרנותיו גבוהות מכל בהמה והוא מגנח

*) היינו במצרים ובבל. לימינו

דפעלך בקרב שנים חייהו ג"כ ע"ש: (לא) ולקחתי משנותיו ע' כו' שנא' ימים כו' שנותיו כמו דור ודור. ודרש לי' ע' שנה כמ"ש ימי שנותינו בהם ע' שנה, ויליף הלי שנותיו כמו דור ודור מהתם [ג], ולזה רמז בב"ר פי"ט שאמרו והוא חי תתק"ל שנים ומניח לבניו הה"ד ימי שנותינו בהם ע' שנה, שר"ל לדוד וכמ"ש במ"ר נשא פי"ד (רס"א ג), ועי' בזהר וישלח (קסח) ויחי (רלג:) וז"ח רות (סג ב) ושה"ש (ע ב) ובכ"מ אחרים שנתבאר ענינו, וני"ל בפ"ד רמז נכון לזה בתורה שאדה"ר הי' ראוי לחיות עוד ע' שנה מדכתיב (בראשית ה) ויהיו כל ימי אדם אשר חי תתק"ל שנה, ולא כתיב כן בשום אחד מהאחרים הכתובים שם, גם פשוטא דימים דקחשיב היינו אשר חי, וא"כ מיותר לגמרי הא אשר חי, אלא בא ללמדנו שהיה ראוי לחיות עוד יותר מתתק"ל, והיינו שהיה ראוי לחיות אלף שנה [ד], ומתיישב בזה ג"כ השינוי בשנות האדם דכתיב בי' מספר שני המאות קודם העשיריות תשע מאות ושלשים שנה, ובכל שאר שני הדורות כתיב הכל תחלה היחידיות ואח"כ העשיריות ואח"כ המאות, שרומז ג"כ לזה, שאדם היה ראוי לו לחיות גם המאה העשירית (ולא היה נזכר בימי חייו אז כלל עשיריות) רק שלא חי כולה כ"א ושלשים שנה ומת (בתוך מאה המאה עשירים שהיה לו לחיות), וכ"ל שז"ש בשלהי תקונים (קלו:) ויהיו כל ימי אדם אשר חי תתק"ל שנה וימות ת"ע וימת אלא כל יומין דהוי חי תתק"ל הוו ושאר שנין בתוספת הוי מית (שאר שניו הנוספים על תתק"ל אף שנחשבין לו היה מת לדוד השלימן) ושבעין דחסרין מאלף יהב לדוד חשוב בגין דהוי עתיד לאשלמא להון כו' ע"כ, שבאו לדרוש ג"כ אשר חי משום דשאר שנין מספין ע"ז נחשבו לו ג"כ כשהיה מת: (לב) רנן ושבח וזמר כו'. רנן הוא כדכתיב כאן במעשי ידיך ארנן, וזמר הוא מ"ש לזמר לשמך עליון, ושבח הוא מ"ש טוב להודות שהוא שבח של הודאה, וג' לשונות אלו נגד ג' מיני כלי שיר שמזכיר, עשור, נבל, וכנור, וכן באדר"נ פ"א תני ירדו ג' כתות מלה"ש ובידם נבלים וכנורות וכל כלי שיר ואמרו עמו מזמור שיר ליום השבת ע"ש: (לג) מה גדלו כו' התחיל לפאר כו'. שעד כאן הוא הלפת המזמור, ומן מה גדלו כו' הוא שמתחיל ענין השבח: (לד) מפאר ומהלל לשם עליון. מפני שבתחלה כתיב טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון, וכאן כשמתחיל השבח כתיב רק מה גדלו מעשיך ה', ואינו מזכיר שם עליון כלל, לכן בא לבאר שגם לשם עליון נזכר כאן שבח, וני"ל שמ"ש מאד עמקו מחשבותיך הוא שבח לשם עליון שהוא שם הכתר עומק רום, שבו אין לספר שבחים בפרטיות רק דרך שלילה שמאד עמקו ולא ידעו כו' ולא יבינו כו', ועמש"ל אות שלאח"ז בס"ד:

(לה) אבל לעומק מחשבותיך תהום רבה למאד מאד. מפרש מאד עמקו כעומק תהום שאין לו חקר כמ"ש (איוב לח) ובחקר תהום התהלכת, וזהו שהוסיף לכפול מאד מאד לריבוי בדבר שאין לו חקר [ה]: (לו) שנא' בינו בוערים בעם. ישראל כד"א עם זו יצרתי לי וגו'. (מדרש משלי פי"ד): (לז) אבל אדם בקי כו' כסיל למה שאינו יודע ד"ת. שהבקי וחכם כל שאין לו תורה המורה דרך ליתן חק וגבול להתחכמות שכל האנושי בדברים שלא תשיגהו החקירה, הוא כסיל שנא' עליו (קהלת י) עמל הכסילים תיגענו אשר לא ידע ללכת אל עיר, כי יתעה תמיד בדרכים ואל עיר מושב (משל לתכלית המבוקש) לא יגיע וכל יגיעתו יהי' לריק בתהו ולא ישימון, וז"ש שם בסיפי' וכסילים מתי תשכילו, כי כל ימיכם לא תוכלו לבא אל ההשכלה אמיתי' ומפ"ו הדרך הישרה המלמד כו' ה' יודע מחשבות אדם כי המה הבל כו' אשרי הגבר אשר תיסרנו ומתורתך תלמדנו, וכן כל המזמור מתפרש והולך על ענין זה: (לח) שנא' וכסיל לא יבין את זאת. ואין זאת אלא תורה (ע"ג ב:) כדרש בי' הכי, וכסיל יקרא מי שלא יבין את זאת אף שהוא בקי בחכמה לפי דעתו: (לט) שרבו כמו עשב לכסות פני הארץ. מפרש בפרוח כמו עשב הוא על משל כריבוי כעשב יכסה פני הארץ, וכמ"ש (ישעי' כז) יציץ ופרח ישראל ומלאו פני תבל וגו': (מ) שהם ומעשיהם און לפה לימות המשיח כ"ה בשוח"ט וכצ"ל: (מא) לא הרבן כו' לאבדן כו'. דהיינו לימות המשיח: (מב) ולא אמר הללויה כו' מן הארץ וגו' ברכי נפשי את ה' הללויה. כצ"ל ועי' ברכות (ט:): (מג) ואז הקב"ה מלך מרומם בעליונים ובתחתונים. כצ"ל, ובילקוט ליתא לתיבת מסור כלל, ומפרש כן קרא דואתה מרום לעולם שזה יהיה בהשמדם של רשעים, וכמו שהביא תחלה מדוד שלא אמר הללויה עד שראה ורשעים עוד אינם [ו]: (מד) רבון כה"ע נתת אויביך") כו' אבל כו' לומר שאויבינו הן אויביך וכמ"ש במכילתא בשלח פ' שירה (וז"ש כאן כי הנה אויביך ה'), שאויבים לעושי הטוב והישר, הנה הן אויביך, ולכן לא היו מצטערין כ"כ, כי היו יודעין שכאשר הן אויביך ודאי יאבדו כו'), ועמש"ל פמ"ה בס"ד: (מה) יתפרדו כמוץ לפני רוח. מתפרש יתפרדו לחלקים דקים ויסוערו כמוץ לפני רוח (כלשון מפיזר ומפורד), וכענין שכתוב (ישעי' מא) תדוש הרים ותדוק (הדק היטב לחלקים קטנים כפרדים) וגבעות כמוץ תשים. (ואז) תזרם ורוח תשאם, ועיקרו רומז למ"ש (דניאל ב) דקו כחדא וגו' והוו כעור מן אדרי קיט ונשא המון רוחא וגו': (מו) שראם קרנותיו גבוהות מכל בהמה. בשוח"ט מז' כ"ב מקרני רמים עניתני

הגהות

[ג] וז"ש (תהלים קב) אל תעלני בחצי ימי בדור דורים שנותיך, שהי' דוד מתיירא פן בחטאו ח"ו נתקצרו ימי שנות דור ודור שנתן לו אדה"ר, והתפלל אל תעליני בחצי ימי שנקצבו לי כבר:

[ד] ולא נמצא עוד לשון אשר חי כ"א באברהם (שם כ"ה), וגם שם הנו נדרש כן יפה, לפמ"ש בב"ר פס"ג שהיה ראוי לחיות עוד ה' שנים ונתקצרו לו בכדי שימות בשיבה טובה ולא יראה את עשו יוצא לתרבות רעה, וז"ש אשר חי, לרמוז שהיו לו קצובות עוד שנים אלא שנתקצרו לו מאיזה סיבה:

[ה] ואם לא נפרש כמש"ל באות שלפנינו זה דהאי מאד עמקו מחשבותיך הוא לשם כתר עליון (שהוא רחמים גמורים) הי' מקום לומר שרומז כל' תהום רבה למקרא (תהלים לו) משפטיך תהום רבה, ולפרש דהאי מאד עמקו מחשבותיך הוא על ההנהגה עם הרשעים כמפ"ו בפרח רשעים כו' להשמדם כו', ומזה יצא הלשון ששנו בפסחים (נד:) בשבעה דברים המכוסין מב"א עומק הדין שהוא מהאי קרא דמאד עמקו כו' כעומק תהום רבה, ורישא דמה גדלו מעשיך ה' הוא הנהגתו עם הצדיקים כגודל חסדיו:

[ו] וי"ל דהא דמרומם בעליונים ובתחתונים הוא ענין א' עם שבח הללויה שאמרו בפסחים (קיח:) שכולל שם ושבח כא' הלל וי"ק וכמבואר בזהר וישלח (קעה:) ששבח הוא מ"ל ושם י"ק הוא בחו"ב, והיינו בתחתונים ובעליונים (ובתרגום תהלים תרגם ואתה מרום לעולם בעלמא הדין ובעלמא דאתי, והיינו ג"כ ב' דרגין אלו):

לימינו ולשמאלו. (מז) כך מנחם בן עמיאל בן יוסף (מח) קרנותיו גבוהות מכל בהמה (מט) ומנגח לד' רוחות העולם ועליו אמר משה (דברים לג) בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו. (מט) ועמו רבבות אפרים ואלפי מנשה שנ' (שם) והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה. (נא) וישראל שבארץ בצרה גדולה (נב) אבל צרתן כזית רענן שנאמר (שם) בלותי בשמן רענן. ותבט עיני בשורי. (נג) ישראל שבארץ רואין במפלתן של שונאיהם שנאמר (שם) ותבט עיני בשורי. צדיק כתמר יפרח (נד) מה התמרה זו נאה במראי' (נה) וכל פירותי' מתוקים וטובים (נו) כך בן דוד נאה במראהו וכבודו. (נז) וכל מעשיו טובים ומתוקים לפני הקב"ה. כארז בלבנון ישגה מה הארז שבלבנון שרשיו מרובים למטה בארץ ואפילו כל רוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו (נח) כך בן דוד כחו ומעשיו לפני הקב"ה מרובים אפילו כל הרשעים באין עליו אין מזיזין אותו ממקומו שנאמר (שם) כארז בלבנון ישגה. שתולים בבית ה'. עתיד הקב"ה (נט) לקבץ כל ישראל מארבע כנפות כל הארץ כגון (ס) הגנן הזה שנוטע מערוגה לערוגה. (סא) כך עתיד הקב"ה ליטע אותם לארץ טהור' שנאמר שתולים בבית ה'. (סב) וכעשב השדה יפרחו ויצמחו בבית המקדש שנאמר (שם) בחצרות אלהינו יפריחו. עוד ינובון בשיבה. (סג) מה השיבה הוו הדר וכבוד לזקנים (סד) כך הם הדר וכבוד שנאמר (שם) דשנים ורעננים יהיו. להגיד כי ישר ה' (סה) כל אלו למה להגיד להלל ולשנן כח מעשיו של הקב"ה ולהגיד שהוא צדיק וישר ואין עול (סו) שנאמר (שם) צורי ולא עולתה בו:

פרק כ ויגרש

את האדם. (א) גורש ויצא מגן עדן (ב) וישב לו בהר המוריה (ג) ששער גן עדן סמוך להר המוריה. משם לקחו ולשם החזירו במקום.

עניתני כו' היכל של מאה אמה כקרן הראם הזה: (מז) כך מנחם בן עמיאל בן יוסף כו'. האי בן יוסף פירושו משבט יוסף וכדמפ"ו ועליו אמר משה בכיר שורו כו' שהוא בברכת יוסף, וכן מדנקט להלן צדיק כתמר כו' כך בן דוד כו' מוכח דתחלה במשיח בן יוסף איירי, וחולק על מ"ש בזהר ס"פ שלח (קעג:) שמשיח בן דוד שמו מנחם בן עמיאל וכ"ה בס' זרובבל (ומשיח בן יוסף כתוב באגדת רוכל ממדרשי אגדה ששמו נחמי' בן חושיאל), וכן אמרו בסנהדרין (צח:) ובירושלמי פ"ב דברכות ואיכה רבה ובמדרש משלי פי"ט שמנחם שמו של משיח ב"ד: (מח) קרנותיו גבוהות מכל בני אדם. כ"ה בילקוט (ולפי הנוסחא דכאן מכל בהמה, קרוב להגיה מכל אומה או מכל בריה): (מט) ועמו רבבות אפרים ואלפי מנשה. שהן עתידין לבא תחלה עם משיח בן יוסף (נגד אנשי גוג ומגוג) וכמש"ל פי"ז, וכ"ה באגדת רוכל ע"ש: (נ) ועליו יתייצבו כו' כו' כדמפ"ו למדרש ע"ז בלותי בשמן רענן בעת הצרה היא, ולשון יתייצבו דדרש עלי' משמע שרק יתייצבו, אבל לא יהרגוהו וכמ"ש בכהאר"י שאפשר שלא יהרג: (נא) וישראל שבארץ כו'. כמ"ש באגדת רוכל שם ובפסיקתא זוטרתא דר' טובי' ס"פ בלק ע"ש: (נב) אבל בצרתן הן כזית רענן שנאמר בלתי כו'. כ"ה בשוח"ט וכצ"ל, ור"ל אף בעת בלותן שהוא שעת צרה (כמו אחרי בלותי) הן בטוחים בשם ה' ויהיו כזית רענן, וכד"א (תהלים נב) ואני כזית רענן וגו' בטחתי בחסד אלקים עולם ועד, ואף שכאן כתיב בשמן רענן דרש לי' כמו זית רענן (וערפ"ג דברכות (לה:) שהאילן והפירות שניהם נקראו זית, ושייך שפיר להשתתף שמן בלשונות הזית): (נג) שבארץ רואין כו' ותבט עיני בשורי. כי שבארץ ראו תחלה בצרה שנאספו אויביהם עליהן, לכן אח"ז ג"כ זכו לראות בעיניהם, אבל שבח"ל שבתחלה לא ראו רק שמעו בקום עליהם מרעים, כתוב בהם ל' שמיעה, ועי' בילקוט כ"א בזה: (נד) תמרה זו נאה במראי'. אפשר הוא כמ"ש בב"ר פ"מ שאין בה לא עוקמנין ולא סיקוסין ר"ל אלא גדלה ביושר, וזהו נוי מראיתה: (נה) ופירותי' מתוקים וטובים. מתוקים בטעמם וטובים ומועילים לבריאת הגוף כמ"ש בכתובות (י:) תמרי משחן משלשלן כו': (נו) כך ב"ד נאה במראהו. כמ"ש (תהלים כא) הוד והדר תשוה עליו, וכתיב ונראהו ולא מראה וגו' ות"י אלהן זיווא דקודשא זיווי' כו' ע"ש: (נז) וכל מעשיו טובים ומתוקים לפני הקב"ה. טובים הוא לבריות ומתוקים לנחת רוח לשמים (ולכן הקדימו כאן טובים למתוקים כדי לסמוך מתוקים אל להקב"ה להורות שטובים הוא לבריות, ובשוח"ט הגי' כאן ג"כ מתוקים וטובים): (נח) כך ב"ד כו' אין מזיזין כו'. ולא כבן יוסף שגוג ומגוג גובר עליו כמ"ש באגדת רוכל ופס"ז שם: (נט) לקבץ כל ישראל מד' כנפות כל הארץ. כמ"ש (ישעי' יא) ואסף נדחי ישראל ונפצות יהודה יקבץ מד' כנפות הארץ, והוסיף מלת כל שרוצה לבאר שכ"ד כנף שפירושו בכ"מ רק הקרנות אלא מכל הארץ וכמ"ש (שם מג) ממזרח אביא גו' וממערב כו' אומר לצפון כו' ולתימן כו', וכן בכ"מ: (ס) הגנן כו' שנוטע כו'. כדי להשביחם: (סא) כך כו'. לא"י טהורה (עמש"ל ר"פ י"ב) ונקט לשון שתולים בבית ה', שכולן יזכו לראות בבית ה' שיטהרו (זכר לדבר כדתנן בתרומות פ"ט שתילי תרומה כו' שתלן כו'), ופשט הלשון משמע שעל החיים קאמר (ולא בתה"ה לקמן פל"ד מיירי כאן): (סב) וכעשב השדה יפרחו. מפרש

האי יפריחו. דהכא ג"כ לענין ריבוי כעשב וכמו ברשעים לעיל בפרח כו' כמו עשב: (סג) מה השיבה הדר וכבוד לזקנים. כמ"ש (משלי כ) והדר זקנים שיבה: (סד) כך הם הדר וכבוד לפני הקב"ה. כ"ה בילקוט: דשנים ורעננים. יהיו גבורי כח במעשיהם הטובים. כ"ה בשוח"ט וכצ"ל: (סה) כל אלו למה להגיד כו'. למה הלליהן והדים קרן רשעים ואחר כך להשמדם עדי עד ומפרש בשביל להגיד כח מעשיו וכמ"ש בפרעה (שמות ט) בעבור הראותך את כחי וגו' וכתיב כח מעשיו הגיד לעמו וגו'. מעשי ידיו אמת ומשפט (תהלים קי"א) כשעושה משפט לרשעים אז כח מעשיו הגיד לעמו, וז"ש להגיד שהוא צדיק וישר ואין עול (דברים לב): (סו) שנא' צורי ולא עולתה בו. הוא בפורענותן של רשעים, ולהגיד כי ישר ה' הוא בהנהגתו עם הצדיקים ושילום שכרן הטוב וכמ"ש בספרי האזינו שם:

פרק כ

(א) גירש ויצא מג"ע. מפרש מ"ש וישלחהו ה' אלקים מג"ע וגו'. והדר כתיב ויגרש את האדם דהיינו שדרך כבוד לו, לא גירשו להדיא בחוצה אלא שילחו תחלה למקום אחר לעבוד את האדמה וגו' שלא יהי' נראה כגירושין רק כיוצא בשליחות המקום על מנת לחזור, וכיון שיצא נאמר שוב ויגרש וגו' לומר ששליחותו ויציאתו זו גרושין היתה, שהרי מיד העמיד הקב"ה שומרים עליו את הכרובים ולהט החרב שלא יחזור לכנוס לגן עדן, וז"ש כאן גורש ויצא, ר"ל יציאתו זו גירושין היתה לו: (ב) וישב לו חוץ לג"ע בהר המורי'. כ"ה הגי' בילקוט וכ"ה הרמב"ן בתה"א סוף שער הגמול (ק"ג ע"ג) ע"ש, ואף לגי' זו פירושו סמוך לג"ע כגי' שלפנינו, ובדמסיים אח"כ ששערי ג"ע סמוך להר המורי', ואפשר דרש סמוכין ויגרש את האדם וישכן מקדם לג"ע, שסכן סמוך לג"ע, ודרש וישכן כמו וישכון ועל האדם קאי ששכן מקדם לג"ע (וכן ראיתי כתוב שבהעתקת היוונית של השבעים זקנים מתורגם כן ויגרש את האדם וישכן אותו מקדם לג"ע), ומקדם היינו במזרח כמו שת"י ממדנח לג"ע (וכ"ה בב"ר רוח מזרחית קולטת כו') והיינו ששם הפתח של ג"ע, ששכינה במערב והפתח לנגדו וכמו במשכן ובמקדש וכדתניא בתוספתא דמגלה פ"ג שאין פותחין בהכנ"ס אלא למערב והביאוה הרי"ף ורא"ש פ' הקורא עומד ורש"י בברכות (ו:) ולכן ישב אדה"ר סמוך לפתח ג"ע מקדם: (ג) ששער ג"ע סמוך להר המורי'. ברפ"ב דעירובין (יט.) אמרו אם בא"י היא בית שאן פתחה, ולפמ"ש בכפו"פ פי"א שבית שאן לדרום טבריא לצד ירושלים, אולי י"ל שז"ש סמוך להר המוריה ולא בהר המוריה עצמו, שרמזו לבית שאן שסמוכה לה, וטעמא דמילתא שאין פתחה של ג"ע בהר המוריה וירושלים ממש (ובפתחה של גיהנם שאמרו בעירובין (שם) א' בירושלים בגי בן הנם, וכ"ש במדה טובה ג"ע שהי' ראוי להיות בה) י"ל משום דפתח ג"ע משתבחי פירותיה טובא. וכמו שפירש"י בעירובין שם על בית שאן שפירותי' מתוקים מכל א"י (והיא מכלל גינוסר כמ"ש בב"ר פצ"ח כל תחום בית שאן שמה כנרת זו גינוסר ע"ש), וא"כ א"א להיות כן בירושלים, כמ"ש פ"ק דפסחים (ח:) מפני מה אין פירות גינוסר בירושלים שלא יהיו עולי רגלים אומרים אלמלא לא עלינו לירושלים אלא לאכול פירות גינוסר די ונמצאת עלייה שלא לשמה, ולכן פתח ג"ע אינה כ"א סמוכה להר המורי'

(דהיינו

במקום שנלקח (ד) שנאמר (בראשית ב) ויקח ה' אלהים את האדם מאיזה מקום לקחו ממקום ב"ה שנאמר (שם) לעבוד את האדמה אשר לוקח משם. (ה) ר' יהודה אומר הקב"ה (ו) שמר שבת ראשון ואדם שמר אותו תחלה בתחתונים (ז) והיה יום השבת משמרו מכל רע ומנחמו מכל שרעפי לבו (ח) שנאמר (תהלים לד) ברוב שרעפי בקרבי תנחומיך וגו'. ר' יהושע בן קרחה אומר (ט) מן האילן שנחבאו שם תחתיו לקחו עלים ותפרו שנאמר (בראשית ג) ויתפרו עלה תאנה. ר' אליעזר אומר (י) מן העור שהפשיט הנחש עשה הקב"ה (יא) כתנות כבוד לאדם ולעזרו שנאמר (בראשית ג) ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם. (יב) בין השמשות של שבת היה אדם יושב ומהרהר בלבו ואומר אוי לי שמא יבא הנחש (יג) שהטעה אותי בערב שבת שנאמר (שם) תשופנו עקב · (יד) נשתלח לו עמוד של אש (טו) להאיר לו לשמורו מכל רע. ראה אדם לעמוד של אש ושמח בלבו ואמר. עכשיו אני יודע שהמקום עמי ופשט ידיו לאור האש וברך בורא מאורי האש. (טז) וכשהרחיק ידיו מהאש אמר אדם (יז) עכשיו אני יודע שנבדל יום הקודש מיום החול שאין לבער אש בשבת אמר ברוך

(דהיינו לצד בית שאן כדברי הש"ס בערובין) : (ד) שנא' ויקח כו' במקום ב"ה שנא' לעבוד את האדמה אשר לוקח · בשוח"ט מז' צ"ב הגי' ממקום בהמ"ק ולשם החזירו למקום שנלקח משם שנא' לעבוד את האדמה אשר לוקח משם וכצ"ל, ותחלה תביא מקרא דויקח ראי' שלא בג"ע נברא אלא שלקחו ממקום בריאתו ויניחהו בג"ע (וזה שנברא במקום בהמ"ק מפורש לעיל ר"פ י"ב ע"ש ומש"ש בס"ד), ומקרא דלעבוד את האדמה אשר לקח מביא זה שהחזירו למקום אשר לוקח, (ולגי' דהכא אולי י"ל לעבוד את האדמה דרש אדמת קדש של בהמ"ק ולעבוד דרש בקרבנות וכמו לעבדה בג"ע שדרשוהו בב"ר כן) : (ו) שמר שבת ראשון בעליונים ואדם כו' וכ"ה בשוח"ט וכצ"ל, ועל פי"ח הקב"ה שמר וקידש כו' : (ז) והי' יום השבת משמרו מכל רע · כמש"ל ר"פ י"ט שהשבת הצילו מדש"ג, וז"ש מכל רע ואין רע אלא ג הנס : (לעיל) (ה) רו"א הקב"ה שמר כו' · נכון לגרום הא דר"י להלן בתר מילתי' דר"א כו' כתנות עור וילבישם, קודם הא דבה"ש של שבת כו' והוי סיו' מילתי' דר"י : (ח) שנאמר "ברוב "שרעפי "בקרבי "תנחומיך וגו' · ר"ת בשבת (וכ"מ אח"כ ברוקח סי' נ"ו וכלק"ט תהלים שם וכש"ס. הכוונות שכתבו על ר"ת זה דרכים שונים ע"ש), שבשבת נתנחם, ומזמור זה סמוך למזמורי צ"ב וצ"ג שאמרן אדה"ר כתיב (וע"ל פי"ט אות ט' ואות ל"ח שנדרשו כמה פסוקים ממזמור זה ג"כ על אדה"ר, וכן כל המזמור יש לדרשו עליו, ותחלת המזמור קאי על נחש ורוכבו וז"ש עליהן מרעים (שהן הרעו והחטיאו אותו) ופועלי און, כמש"ל פי"ג שהן פועלי און ע"ש) : (ט) מן האילן שנחבאו שם לקחו עלים ותפרו כו'. פרי זה בבא ללמד ונמצא למד, שבאמת לא נתפרש שם העץ שנחבאו שם רק בא ללמדנו שלכן נאמר ויתחבא בתוך עץ הגן ל' יחיד וסתם, שסמך הכתוב שילמד סתום מן המפורש לעיל מיני' ויתפרו עלי תאנה, וכן עץ הגן הזה הוא עץ התאנה, שבעודם עסוקים שם שתפרו חגורות מן עליהם מיד שמעו קול ה' מתהלך בגן (ומפני הכבוד המתין להם עד שתפרו חגורות להם להתכסות בשר ערוה) ונחבאו שמה תחתיה (ומצינו בכ"מ שכתוב תחת גפן ותחת תאנה, שנראה מזה שרגילין לישב בצלה, ולזה רמז בלשון תחתי' דתני כאן [א]) : (י) מן העור שהפשיט הנחש, כ"ה גם בת"י והובא בריקאנטי (פט ג), וע"ל ס"פ י"ד דתני בקללת הנחש שיהא מפשיט עורו אחת לז' שנים בעצבון, וס"ל שבאותה שעה שנגזר עליו הפשיטו עורו הראשונה ממנה (שזהו ג"כ בכלל על גחונך תלך כמש"ל שם) ומפני שעד עתה שלא היתה מיתה בעולם אף בבעלי חיים, וגם לא נשחט (שלא הותר לו בשר כדאיתא בסנהדרין נט:) ולא נהרג ברי' כדלעיל פי"ט, לכן אין אנו מוצאין עור מבע"ח רק עורו של נחש שמאתנו שנגזר עליו להפשטו (ובחזקוני כ' מעור נקבה של לויתן שאמרו בב"ב (עד:) שהרג את הנקבה ומלחה לצדיקים, ולפמ"ש בב"ב (עה·) שמעורו עתיד לעשות סוכה לצדיקים לע"ל, רחוק הדבר שיהי' כתנות עור של אדה"ר לאחר החטא מעורו של לויתן, אם לא שנחלק בין עור הנקבה שהרגה הקב"ה ובין עור הזכר שיעשה ממנו הסעודה לע"ל ועי' בפי' ספד"צ להגר"א פ"ק (כ ע"א) סיוע לדברי החזקוני) : (יא) כתנות כבוד · אפשר רמזו בלשון כבוד למ"ש בב"ר בתורתו של ר"מ כתנות אור באלף (וכמש"ל פי"ד עור של צפורן וענן כבוד כו'), או הוא כפשוטו וכענין קארי למאני מכבדותי' וכ"מ לפרושי וכבדתו בלבושי' כדאמרי' בשבת (קי"ג·) וכמ"ש בתוספתא דברכות אין כבודו של אדם לישב ערום: (יב) בה"ש של שבת כו' כבר כתבתי לעיל שזה סיום מלתי' דר"י דלעיל דיום שבת היה משמרו מכל רע כל היום וכל' בלילה וכדאמרי' בירושלמי פ"ח דברכות ובב"ר פי"א של"ו שעות שימשה האורה ובה"ש של שבת היינו של מוצאי שבת, וכ"ה בשוח"ט שם : (יג) שהטעה אותי בע"ש וישופני עקב · כצ"ל וכ"ה בס' המנהיג ה' שבת ס"ס ס"ו בשם הפר"א, ובשוח"ט שם ובירושלמי וב"ר שם דרש לה אקרא דאך חשך ישופני שהיה אדה"ר מתירא שמא בחשך ישופנו זה שנא' לו ואתה תשופנו עקב, ובתולעת יעקב העתיק כן בשם הפר"א ע"ש : (יד) נשתלח לו עמוד של אש כו' ופשט ידיו ובירך כו' · בספ"ד דפסחים (נד·) ובירוש' וב"ר שם אמרי' שהזמין לו הקב"ה שני רעפים והקישן זה בזה ויצא מהן אור, ובשוח"ט שם ב' אבנים א' של אופל וא' של צלמות והקישן זה בזה כו' [ב] : (טו) להאיר לו ולשמרו מכל רע כו' שהמקום עמי כו' · רומז למ"ש בזהר ויקהל (רח:) בההיא שעתא דקא מברכין על אשא אזדמנן ד' רתיכין ד' משריין לתתא לאנהרא מההיא אשא מברכא ואינון אקרון מאורי האש, וכן ד' מחנות שכינה ארגמן המאירין בלילות החול ומשמרין מכל רע של ד' מלאכי זעם עון משחית אף וחמה השולטין בלילה שאזמדין והוא רחום בלילה להנצל מהן, וז"ש שהמקום עמו שאף עכשיו כמ"ש שנסתלק האור של שבת שהוא אש של שכינה המאיר לד' משריין דמאורי האש ומשמר כל ימות השבת מכל רע [ג] · מ"מ לא פירש ממנו המקום לגמרי ומאיר לו במאורי האש הנ"ל והן טובי' נהורי דאיכא בגורא שאמרו בברכות (נב:) ולכן פשט ידיו כמ"ש בזהר ויקהל שם וכמש"ל : (טז) עכשיו יודע אני שנבדל כו' שאין לבער כו' · שמפני שאין לבער אש בשבת לכן לא האירו לו בשבת ע"י העמוד אש שהרי כיון שלא הדליק ממנו אש לכל מקומות שהי' צריך לאורו מע"ש (שהי' טרוד בדינו, גם אף אם היה יורד לו מע"ש, לא היה יודע תשמישו כלל כיון שעדיין לא ראה חושך הלילה) לא היה די לו באור העמוד בלילי שבת, ולכן שימשה האורה כל יום השבת, ומיד שנבדל יום החול נשתלח לו העמוד, שעכשיו יוכל להדליק ממנו לכל מקומות שצריך לו ולעשות בו כל צרכיו : (יז) וכשהרחיק ידיו מן האש כו' אמר ברוך המבדיל כו' · רומז למ"ש בהקדמת זהר (יד·) דלא תייבין לאתרייהו עד זימנא דאמרי ישראל המבדיל בקל"ח כדין קדש אסתלק ומשריין דאתמנאו על יומי דחול מתערין ותייבין לאתרייהו כו' ומרזא דעמודא דנורא כו' אתיין כלהו ושלטין על עלמא תתאה, והכוונה שם על כל כחות של עלמין תתאין שכולן מתגלין בחול בברכת המבדיל, ולכן

מרחיק

הגהות

[א]. ואפשר בא לומר כמ"ד בברכות (מ·) וש"מ דאילן שאכל אדה"ר תאנה היה שבדבר שקלקלו בו נתקנו, ובב"ר פט"ו אותה שקלקל עמה פתחה דלתיה וקבלתו כך כו' ואותו שאכל מפירותיו פתחה וקבלתו, ר"ל שלכן נחבא תחתי' ג"כ כדהכא, וז"ש בב"ר שם שכל האילנות אמרו אל תבואני רגל גאוה ויד רשעים אל תנידני ליטול הימנו עלה, כי אל תבואני רומז על ההחבאה תחתיה ואל תנידני על לקיחת העלין לתפור:

[ב]. ולפמ"ש בפסחים (שם) נתן הקב"ה דעה באדם מעין דוגמא שלמעלן ולקח ב' רעפים כו', י"ל שהב' רעפים הן חו"ב שמהן יצא האש (וכענין שלהבת יה דע"ש שבזהר ויקהל המבואר בארוכה בדרוש עמון ומואב בלק"ת פ' וירא ע"ש), וזווגן ע"י הדעת, אולי י"ל שגם ב' אבנים אפל וצלמות אע"פ שבכ"מ בזהר (מקץ קצ"ג: ובא ל"ג:) פירשו אבן אופל וצלמות בדו"ן שלהן, אבל בשוח"ט כאן אפשר הוא בקדושה רמז לחו"ב וכמו חשך ענן וערפל שדרשוהו בר"מ פנחס (רכה·) וכ"מ על כח"ב :

[ג] וכמ"ש שם דכל אשין אחרנין אתטמרו ואתגניזו ביומא דשבתא בר אשא חדא דקדושה עילאה כו' (ועי' סוף הקדמת זהר (יד:) בזה) ולא בעיא נטירותא אחריתא, ולכן אין אומרים והוא רחום וכמ"ש בזהר תרומה (קלה:) ע"ש, וכן אין אומרים שומר עמו ישראל בליל שבת מהאי טעמא דפריסת סוכת שלום מאירה ומשמרת מכל רע כדהכא :

ברוך המבדיל בין קודש לחול: (יח) רבי מנא אומר כיצד חייב אדם לברך על כוס של יין לאור האש ואומר ברוך מאורי האש וכשמחזיר ידיו מן האש אומר ברוך המבדיל בין קדש לחול. (יט) ואם אין לו יין פושט את ידיו לאור האש (כ) ומסתכל בצפורניו שהם לבנות מן הגוף ואומר ברוך מאורי האש וכיון שמרחיק ידו מן האש אומר ברוך המבדיל בין קדש לחול. ואם אין לו אש (כא) פושט ידו לאור הכוכבים שהם של אש ויסתכל בצפורניו שהם לבנות מן הגוף ואומר ברוך מאורי האש.

ואם

מרחיק ידיו מן האש שלא לקרבן כ"כ אל האש, וכן לקמן בדר' מנא תני וכשמחזיר ידיו מן האש כו': (יח) ר' מנא כו' על כוס של יין לאור האש ואו' כו' ואם אין לו יין פושט כו' ומסתכל כו'. לפי גי' זו שלפנינו משמע דברישא שיש לו כוס יין, א"צ להסתכל בצפרניו ולפשוט ידיו לאור האש, ואפשר הטעם משום דכשיש לו כוס צריך ליתן עיניו בכוס של ברכה כדאמרי' ספ"ז דברכות (נא.) והיינו כ"ז שהכוס בידו, וא"כ הסתכלות זה שמסתכל בכוס (וכהאר"י כתבו שצריך להסתכל ביין שבתוך הכוס ממש,) מיקרי הנאה לאורו, וכמ"ש בירושל' פ"ח דברכות (למנין יאותו לאורו) א"ר יוחנן כדי שיסתכל מה שבכוס ובקערה (וכן בפ"ק דשבת (יב.) לענין לאור הנר משמע דבודק כוסות הוי תשמיש גמור לאור הנר, מי' שם הוא לראות אם הכוס נקי), אבל כשאין לו כוס (וכן אדה"ר שלא היה לו כוס עשה כן כדלעיל) צריך לפשוט ידיו ולהסתכל בצפרנים שהן לבנות מהגוף כדי ליהנות לאורו, אבל בטא"ח סי' רצ"ח העתיק הגי' כיצד אדם חייב להבדיל מקרב ידיו לאור הנר ואומר במה"א כו' המבדיל בקל"ח ואם אין לו יין ואין לו שמן לנר פושט ידיו לאור האש כו', ולפי גי' ולפמ"ש הב"י שהטור מפרש רישא כמי שאין לו יין אלא החילוק בין רישא למציעתא הוא בנר לחודי' (ועי' בב"ח שם), צ"ל דברישא דיש לו נר ומקרב ידיו לאור הנר, לא הוצרך לפרש פושט ידיו, דכשמקרב ידו לנר ממש ודאי הוי יאות לאורו (ומסתכל אם ידיו נקיות וחשוב הנאה לאורו), אבל מציעתא כאין לו נר רק רואה אש מרחוק הוצרך לפרש פושט ידו להסתכל בצפרנים ודי בכך (גם לאש גדולה אין דרך לקרב ידיו כ"כ כמו לנר שמא יכווה, לכן סגי בהסתכלות בצפרנים), אבל בשבלי הלקט סי' ל"ו הביא הגי' ברישא כיצד מבדיל מביא כוס של יין ומקרב ידיו לאור הנר ואומר במה"א ואם אין לו יין פושט ידיו לאור האש, וכ"ה הגי' ברוקח שלפנינו (ולפני הב"י הי' ברוקח הגי' כמו בטור ע"ש סי' שנ"ו וכ"ה בס' המנהיג שם, ולפי גי' זו יש לפרש דרישא דאית לי' כוס ואוחז הכוס בידו ואין יכול לפשוט ידו לאור הנר או האש [ד], אלא תני מקרב ידיו (כשהכוס בידו) לאור הנר, אבל מציעתא דאין לו כוס, עדיף טפי שיפשוט ידיו ויכול להסתכל בצפרניו בטוב יותר להבחין ביניהם לבשר (גם מטעם הזהר כמש"ל אות כ' אי"ה), וקרוב בעיני שאפשר גם בטור ראוי להיות הגי' כן, (וכן נראה שהטור העתיק בכל הענין לשון ליקוטי הפרדס לרש"י ע"ש, ושם ג"כ הגי' כן), וראיית הטור מן הפר"א שמבדילין בלא יין אינה מרישא כמ"ש הב"י אלא רישא כמי ביש לו יין מיירי, ורק מסיפא דסיפא דאם נתקדרו השמים בעבים תולש אבן ואומר המבדיל בקל"ח הוא שמביא ראי', דכל הני בבי גרירי אמציעתא שאין לו יין, דכל בבא גוררת והולכת משלפני', במציעתא אין לו יין, ובסיפא אין לו נר ג"כ, ובסיפא דסיפא אין לפניו אף אור הכוכבים וכ"ש שאין לו יין (ועמש"ל אות אי"ה דאפשר האי ומברך הבקל"ח דסיפא אכולהו קאי): (יט) ואם אין לו יין כו' וכיון שמרחיק את ידיו מן האש אומר ברוך המבקל"ח. כבר כתבתי שבנוסחת הפוסקים ליתא כאן לברכת המבקל"ח, ועמש"ל אות כ"ג בס"ד: (כ) ומסתכל בצפרניו שהן לבנות מהגוף. משמע שכדי ליהנות מן האור הוא דקאמר דבעינן יאותו ממש, וכן

מבואר בדברי תשובת הגאונים הכתובה במרדכי ריש יומא וכ"ה בקצרה בל' רב נטרונאי גאון הכתוב בס' הפרדס הגדול לרש"י ובליקוטי הפרדס, גם הטור סי' רצ"ח פי' בשם רב עמרם דלהכיר בין צפורן לבשר הוא, ויש לפרש דלאו דוקא הוא בהסתכלות הצפרנים, שבאמת אם יכול לקרב ידיו ולהסתכל בידיו עצמן אם נקיות הן וכגון ביש לו נר, הכי עדיף טפי וכמש"ל אות י"ח לגי' השב"ל והרוקח כמי י"ל דלאו משום שאין יכול לפשוט ידיו להסתכל בצפרניו מפני אחיזת הכוס הוא ששנו מקרב ידיו לנר, אלא אדרבא הכי עדיף, וכאן כשאין לו נר רק רואה אש מרחוק הוא דתני שא"צ לילך אל האש לקרב ידיו ממש אלא מסתכל בצפרניו שהן לבנות מן הבשר וזה יכול לראות אף באור מועט מרחוק האש (וכענין משיכיר בין תכלת ללבן דמראה לבן ניכר מיד כשמאיר מעט אור היום). ולפ"ד רב האי גאון שהביא הטור (והיא כתובה בתשובת הגאונים שבס"ם נהרות דמשק סי' ק"ג) שמביט בשרטוטי הכפים שיש בהן סימנים בשרטוטין להתברך ע"ש, שודאי עדיף לפשוט ידיו מלהסתכל בצפרנים (אלא שמ"מ לעיל בהא דמקרב ידיו לאור הנר כשהכוס בידו א"א לומר כן שכשהכוס על כף ידו א"א לראות השרטוטין), ובזהר ויקהל שם כתוב טעם הסתכלות הצפרנים של ד' אצבעות שהן ד' מאורי האש ארגמ"ן: [ה] (כא) פושט ידו לאור הכוכבים שהן של אש. הטור הביאו בסי' רצ"ו בל' הפר"א, אבל בסי' רצ"ח בדיני ברכת מאור לא הזכירו שיהא יכול לברך על אור הכוכבים, וכן הפוסקים הראשונים והאחרונים ז"ל לא העירו בזה דבר במקומו (והר"מ ברלין כתב שכיון דקיי"ל יאותו ממש ודאי אין להכיר בין מטבע למטבע באורן של כוכבים, וא"כ אין לברך לאור הכוכבים, ואינו נכון, שכיון שההסתכלות בצפרנים שלבנות מן הבשר נקטוה הפוסקים שהוא הנאה אף למ"ד יאותו ממש וכמש"ל באות כ' בשם הגאונים, א"כ הרי בפר"א שנאוה גם באור הכוכבים ויסתכל בצפרניו כו' ומתקיים בהן ג"כ יאותו ממש בשוה כמו לאור הנר), ואפשר דעת הפוסקים דש"ס דידן פליג ע"ז, דהכי דבריש פסחים (ב.) אמרינן דאור הכוכבים כמי אור הוא כדתניא הנודר מהאור אסור באורן של כוכבים [ו], מ"מ לענין ברכת המאור במ"ש לא ס"ל להש"ס לברך עליהן, ותדע מדא"ר יהודה אמר רב בספ"ח דברכות (נג:) שאין מחזירין על האור כו' כי מיקלע כו', והרי יכול לברך על אור של כוכבים שא"צ לחזור עליו שמצוי בכ"מ (וכ"ש דרב יהודה א"ר גופי' ס"ל ודלא בעינן יאותו ממש, ואזדא מש"ל בשם הר"מ ברלין בזה), ודוחק לאוקמא דוקא בנתקדרו שמים בעבים, ועוד שא"כ דמברכין על אור הכוכבים לכאורה כ"ש שיש לברך על אור הלבנה דנפיש נהורא טפי משל כוכבים (ונקרא בתורה בשם מאור הקטן ודוד בס' תהלים קראו מאור סתם כמ"ש (תלי' ע"ד) אתה הכינות מאור ושמש, ובכ"מ בש"ס הזכירו אור הלבנה יחד עם אור החמה כמו בפ"ק דפסחים (ז:) ולא הזכירו אור הכוכבים, ובספ"ו דברכות (מג:) אמרי' אבוקה כשנים וירח כשלשה), ומעתה תקשה הא דמוקמינן (שם) הא דאין מברכין על אור של בהכנ"ס באיכא אדם חשוב וחזנא אלא דאיכא סיהרא ע"ש, דל"ל כלל אור של בהכנ"ס, הא בלא"ה אפשר לברך על נהורא דסיהרא דמשמע שהיא נכנסת לבהכנ"ס, ולכן לא חשיב הנר דשם עשוי' להאיר, אלא ודאי דאין מברכין על אור הלבנה במו"ש, וא"כ כ"ש שאין מברכין

הגהות

[ד] ואע"פ שהכוס בימין ושמאל אסורה לסייע לימין, וא"כ יכול לפשוט יד שמאלו לאור הנר (וא"ל דמשום בשמים שאוחז בשמאלו הוא שאינו יכול לפשוט שמאלו ג"כ, דהא אינו מזכיר, בכאן בשמים כלל, ואפי' היה לו בשמים הנה כשמברך על הנר כבר בירך על הבשמים ואין לו לתופסן עוד בידו כלל), י"ל לפמ"ש בהג"הה בסי' רצ"ח ס"ג בשם הזהר שצריך להסתכל בצפרני יד ימין דוקא, להכי ס"ל להפר"א כמי שעדיף שיקרב ידיו גם ימינו שהכוס בידו אל הנר (ורמ"א כתב לאחוז הכוס ביד שמאל כשמסתכל בימין מפני כפיפת הצפרנים ע"פ הזהר שא"א כשהכוס בידו, אבל לפ"ד הפר"א שאינו רק הסתכלות בצפרנים שהן לבנות עדיף טפי שלא להניח הכוס מימינו רק יקרב ידו עם הכוס ויסתכל בצפרנים):

[ה] ועי' בזהר שם (ר"ת ב') שהצפרנים הן שנשתיירו מלבוש של צפורן שהיה לו לאדה"ר תחלה כמש"ל פי"ד. ולכן מסתכלין בהן לאור האש שירד במ"ש לשמרו מן הנחש, ולא בעור הבשר שנעשה מעור שהפשיט מהנחש כדלעיל, ועי' בהקדמת ת"ז (י' ספ"א) ובריש תק"ט וביאור הגר"א שם, ובע"ח שער ט"ו שהוא שער פרצופי זו"ן פ"ב, ומ"ש בלשון הגאונים שבמרדכי ועוד שאנו זוכרין לצפרניו של אדה"ר לזה רמזו ג"כ ע"ש:

[ו] ומשמע דהילכתא היא כיון דתני לה בברייתא אע"ג שהפוסקים השמיטוה, ואע"פ שלמסקנא דשם דכ"ע ס"ל אור אורתא הוא מתפרש קרא דכוכבי אור שפיר כמ"ד מציקרא דכוכבי לילה קאמר, ולא מוכח מהאי קרא דאור הכוכבים כמי אור הוא, מ"מ פשטי' דקרא ודאי לי' אור ממש הוא, וצ"ל פ"ו, ולהכי תני לה בברייתא להלכה פסוקה:

(כב) ואם נתקדרו השמים תוליש אבן מן הארץ ומבדיל (כג) ואומר ברוך המבדיל ב"ק לחול. רבי אליעזר אומר לאחר ששותה אדם כוס של הבדלה (כד) מצוה להטיל מעט מים בכוס של הבדלה ושותה (כה) כדי לחבב את המצות ומה שישאר בכוס מן המים מעבירו על גבי עיניו למה משום שאמרו חכמים שיורי מצות מעכבין את הפורענות. ר' צדוק אומר כל מי (כו) שאינו מבדיל על היין במוצאי שבתות או אינו שומע מן המבדילין אינו רואה סימן ברכה לעולם

מברכין לש"ם דידן על אור הכוכבים כמ"ש [ז], וטעמא דמילתא שכיון שאין מברכין במ"ש על האור אלא מפני שהוא תחלת בריאתו כדאי' ספ"ד דפסחים (נד:) והני כוכבים ולבנה בדביעי נבראו א"כ מתילא אין לברך עליהן, (והפר"א לפי הגי' דלעיל רפ"ד דאש של ב"ו נברא בשני ס"ל, ואפ"ה ס"ל דמברכין במ"ש לא משום תחלת בריאתו, לכן ס"ל לברך על אור הכוכבים (הר"מ ברלין), אלא שכבר העליתי לעיל בפ"ד שם שט"ס הוא בפר"א ע"ש), ועי"ל טעמא דהפר"א לשיטתי' שאמר לעיל שבריי' אור דמ"ש לאדה"ר הוא שנשתלח לו עמוד של אש מן השמים, הרי עיקר תחלת הברכה באדה"ר על אש של שמים הי', ולכן ס"ל שיכול לברך ג"כ על אור דכוכבים שהוא אור של גבוה, אבל ש"ם דידן בפסחים (שם) דס"ל הויות האש למאור לאדה"ר כמ"ש ע"י הקשת שני רעפים היה. לכן ס"ל דלברכה בעינן ג"כ אש דידן ולא אש של גבוה (וי"ש להסתפק על מיני אש של ברקים שהדליקו מכן או הרים מוריקי אש וכי"כ אם מברכין עליהם במו"ש, וכן עמוד אש שהיה מאיר לישראל במדבר לכאו' דומה לעמוד אש דהכא ואין מברכין עליו לש"ם דידן) [ח]: (כב) ואם נתקדרו שמים בעבים נוטל אבן מהארץ ומבדיל ואומר ברוך המבדיל כו'. בטור ושב"ל שם הגי' תולש אבן מהארץ, ופי' הב"ח שהוא זכר לבריאת האור ע"י שהקיש שני אבנים, ולפמש"ל בפר"א שנשתלח לו עמוד של אש מהשמים ואין זכר לאבנים בפר"א, א"כ א"א לומר כן, ואפשר מ"מ הואיל ומאבן מוציאין האש זכר מיהא הוי לאש (וברוכי מה"ט לא מברכינן עלי', שאינו כ"א זכר, אטי' אם היה יוצא אש מהאבן בתלישה זו, ואפשר לדעת הפר"א אה"נ דאין מברכין כלל על היוצא מהאבנים אפי' במ"ש דלא כדמסקי' בפסחים (נדי) ע"ש: (כג) ואומר ברוך המבדיל בין קדש לחול. זה אינו שייך אל נטילת האבן (והאבן אינו כ"א לזכרון ברכת האש כמש"ל), רק דס"ל דמברכין הבדלה בלא כוס, ולגי' הטור שהבאתי לעיל אות י"ח דל"ג בהכי דרישא ברכה זו, י"ל דהאי סיומא קאי אכלהו על אור האש וכוכבים ואבן, שבכולן אומר אח"כ ברכת המבדיל אע"פ שאין לו כוס, וכ' הטור שם שרב עמרם גאון כתב ע"ז ואנן לא ס"ל ככי אלא אין מבדילין אלא על היין, ע"כ, ונראה דרב עמרם גאון לטעמי' שהביא הטור בשמו בסי' רצ"ט שסובר דהא דאמרי' בשבת (קנ:) דהוי אמרי' המבדיל בקל"ח ועבדינן צורכין, בלא הבדיל בתפלה, אבל הבדיל בתפלה א"צ כפרש"י, להכי מפיק לדברי הפר"א לבר מהלכתא דבלא הבדיל בתפלה ס"ל אין מבדילין בלא יין הבדלה גמורה בשם ומלכות (אי ס"ל לרב עמרם כזה כדעת רש"י דהיא דשבת בלא שם ומלכות היא, וכמו שהביא הטור אח"ז מיד ופי' עוד אפי' אמר המבדיל בקל"ח בלא ברכה שרי, אם נפרש שהאי ופי' עוד הוא רב עמרם שלפניו)[ט], ובפר"א בברכה בשם ומלכות קאמר מסתמא (ואפשר הי' כתוב לפניו בהדיא כן בשם ומלכות בפר"א), ובהבדיל בתפלה ס"ל שא"צ להבדיל עוד בלא כוס כלל, אבל לפ"ד הרא"ש שהביא הטור שם וש"פ שאפי' הבדיל בתפלה צ"ל הבדלה בשם ומלכות קודם שיעשה מלאכה, א"כ א"ש דברי הפר"א לדינא בהבדיל בתפלה כסתמא דמילתא, ומשום היתר מלאכה צריך שיאמר אף בלא כוס הבקל"ח: (כד) מצוה להטיל מים בכוס כו' ושותהו. שפוטף שיורי טפות יין שבכוס במים ושותהו: (כה) כדי לחבב כו' ומה שישאר מעבירו כו' שיורי מצוה מעכבין כו'. כלשון זה הביא במרדכי ר"פ יומא בשם תשובת הגאונים, אבל הטור סי' רצ"ט הביא בשם רב עמרם (והוא מדברי ספר הפרדס לרש"י וליקוטי פרדס), בהיפוך הטעמים, שתיית המים משום שירי מצוה מעכבין את הפרעניות, וטעם ההעברה ע"ג עיניו לחבב המצוה, ואע"פ שלכאורה היה נראה יותר כנוסחת הטור דשתיית טיפי היין שבכוס ששוטפם ושותם הן הן שירי מצוה של כוס של ברכה, וההעברה ורחיצה ע"ג עיניו ממה שישאר בכוס מן המים הוא חבוב מצוה וכעין מ"ש בכ"מ מאן יהב לן מעפרי' ומלינן עיינין, מ"מ לעיקר מילתא נראה יותר כנוסחת הפר"א כאן ותשובת הגאונים שבמרדכי, ששירי מצוה היינו שאינן מעין גוף המצוה וכמו תנופה ונענועי הלולב דסוכה (לח:) דאמרי' בהו שירי מצוה מעכבין אה"פ, והיינו מה שרוחץ בהן עיניו ולא מה ששותה הטיפין ששוטף שזהו מעין גוף המצוה של הכוס שהוא בשתייה, גם הא דמעכבין אה"פ, מתפרש שפי בהעברה ע"ג העין שי"ל שר"ל רפואת העין כההיא דברכות (מג:) דמהדר לה לנטילת מאור עיניו ע"י פסיעה גסה בקדושא דבי שמשא לפמ"ש הטור סי' רס"ט בשם רב נטרונאי גאון שהוא נותנו ע"ג העין [י], וזהו שמעכבת אה"פ שלא יחשכו מאור עיניו וכההיא דסוכה שמעכבין טללים ורוחות רעים, ובשתיית שירי הכוס ששוטף במים שייך טפי חבוב מצוה שהיא גוף עצמה של המצוה שתיית הכוס, ומראה חביבותה עליו עד שאף הטיפין שותה: (כו) שאינו מבדיל על היין כמ"ש כו' אינו רואה סי' ברכה כו'. י"ל שהוא כמ"ש בערובין (סה:) שכל בית שאין יין נשפך בו כמים אינו סי' ברכה וכ' רמ"א בס"ם רצ"ו שלכן נהגו לשפוך מיין הבדלה כדי להראות הסי' ברכה בתחלת השבוע ע"ש, אבל הפר"א שאדרבא ס"ל לשטוף ולשתות אף טיפין הנשארים בכוס ולא לשפוך ממנו, לכן משום הסי' ברכה בזה שיבדיל על היין וישתהו, וכל שאין מבדיל ומראה סי' עניות שאין

הגהות

[ז] אלא שמקום לחלק ביניהם, שלענין זה דוקא הכוכבים שהן של אש, וכדתני רשב"י בירושלמי דר"ה פ"ב ה"ד ובב"ר וש"ת הכוכבים של אש ורקיע של מים ושלום ביניהם, אבל הלבנה היא עצמה גוף חשוך ואין לה אור כ"א מה שמקבלת מהשמש (ובילקוט ר"ש שיר השירים שאמרו חמה ולבנה וכוכבים של אש, נראה שט"ס מלת ולבנה וכמ"ש במאמר זה בכ"מ רק כוכבים), וכמ"ש הזהר בכ"מ סיהרא ל"ל מגרמה כלום, וכ"ל שז"ש שלהי שבת (קנו) האי מאן דבלבנה אכיל דלאו דלי', ודלא כפירש"י שם ע"ש:

[ח] ולולי שבפר"א כאן נוסח הברכה בורא מאורי האש כדברי ב"ה בברכות (שם) הייתי אומר דפלוגתייהו דב"ש וב"ה במאור ומאורי נמי בהא תלי', לפי מה שביאר הגר"א בשנות אליהו שם דלב"ש הברכה על אש היסודי דלית בי' אלא חדא נהורא לכן מברכין שברא ל' עבר, ולב"ה הברכה על אש שלנו שיש בה טובא גווני נהורא, ולכן הברכה בלשון הוה בורא תמיד, מעתה י"ל דהפר"א והש"ס נמי בהא פליגי, דב"ש ס"ל כר"א שמותי משל ב"ש שהאור ירד לאדה"ר בעמוד אש מלמעלן מאש היסודי, לכן גם הברכה ראוי לברך עליו, וב"ה כדר' יוסי בפסחים דנברא מן האבנים, והיינו אש דידן שיש בו גוונין לכן הברכה עליו, אלא כיון שבפר"א נמי הנוסחא כדב"ה (אף שיש לחוש שיד מגיהי ספרים שלטו בה לכותבה כנוסח הנהוג אצלינו), א"א לומר כן, וצ"ל דעמיד אש שנשתלח לאדה"ר נמי טובא נהורי הוי בי' (כי עמוד הוא לעולם בחי' יסוד הכולל גוונין הרבה, גווני הקשת), והוי כאש דידן דמברכינן עלי':

[ט] אבל מהב"י נראה שהאי ופי' עוד על רש"י דלעיל קאי, וכן נראה דרב עמרם גאון מסתמא ס"ל כשיטת בה"ג והגאונים שצריך שם ומלכות (וגם הא דאם הבדיל בתפלה א"צ נראה שמדברי בה"ג ה' קידוש והבדלה הוציאו רב עמרם), ולדעתם משמע קצת דס"ל להירושלמי פ' אין עומדין דאמר שאסור לעשות צרכיו קודם שיבדיל ודכוותה אסור לתבוע צרכיו קודם שיבדיל, והיא משמע ודאי קודם שמבדיל בתפלה קאמר ושיאמר הבדלה בחונן הדעת תחלה ואח"כ ישאל צרכיו, ודכוותה נמי איסור מלאכה קודם שיבדיל בתפלה קאמר:

[י] ולפ"ז הי' משמע דהני מילי ל"ד בכוס הבדלה איתמרו, אלא בכל כוס של ברכה ראוי לעשות כן, וכמו שתיית הטיפין לחבוב מצוה לפי נוסחא דהכא, דודאי לכאורה בכל כוס של ברכה כן כיון שמצוה לשתותו כולו ולא לשייר כלום כדמוכח בזהר וירא (קד:) לא אשארו כלום כו' כג"ד בעי ב"ל למישתי מהאי כוס דברכה כו', משמע דר"ל כגוונא דא צ"ל השתייה מכוס של ברכה שלא לשייר כלום, אלא שאפשר כאן לכבוד השבת דהו"ל כמלוין את המלך הוא שהיו נוהגין כן בכוס הבדלה לחבבו ביותר וכעין מ"ש בירוש' פ"ב דמ"ק ופ"ח דסנהדרין דר"י הוי מלקט פירורון מסעודת קידוש החדש ואמר יהא חלקי כו', ולא עשה כן בשארי סעודות מצוה, דהיינו מפני שהי' חביב עליו ביותר:

כד

לעולם . (כז) וכל מי שהוא שומע מן המבדילין או מבדיל על היין הקב"ה קונה אותו לסגולתו (כח) שנאמר (ויקרא ך) ואבדיל אתכם וגו' (שמות יט) והייתם לי (כט) סגולה . בא' בשבת נכנס אדם (ל) במי גיחון העליון עד שהגיע המים (לא) עד צוארו (לב) ונתענה שבעת שבתות ימים עד שנעשה גופו (לג) כמין כברה . אמר אדם לפני הקב"ה רבון כל העולמים (לד) העבר נא חטאתי מעלי וקבל את תשובתי (לה) וילמדו כל הדורות (לו) שיש תשובה ואתה מקבל תשובת שבים . מה עשה הקב"ה (לז) פשט יד ימינו והעביר את חטאתו מעליו וקבל את תשובתו (לח) שנאמר (תהלים לב) חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתי סלה מן העה"ז . וסלה מן העה"ב . ישב אדם ודרש בלבו (לט) ואמר (איוב ל) כי ידעתי מות תשיבני ובית מועד לכל חי . אמר אדם עד שאני בעולם אבנה לי (מ) בית מלון לרבצי (מא) חוץ להר המורי' וחצב ובנה לו בית מלון לרבצו , אמר אדם מה הלוחות שהן עתידין להכתב באצבעו של הקב"ה ועתידין מימי הירדן (מב) לברוח מפניהם

שאין לו יין להבדלה כמ"ש אין לו סי' ברכה [יא] : (כז) וכל מי שהוא שומע כו' קונה אותו לסגולתו . בטור שם הגי' אבל מי שהוא מבדיל על היין כו' הקב"ה קוראהו קדוש וסגולה (וכל' זה האחרון הנוסחא בילקוט נ"כ) , ובילקוט מוסיף עוד ומגילו כו' , (כח) שנא' ואבדיל גו' והייתם לי סגולה . שני מקראות הן , הראשון ס"פ קדושים והשני בפ' יתרו , ובטור הגי' ואומר והייתם לי סגולה וכצ"ל , ומקרא קמא דייק קדוש דכתיב ברישי' והייתם לי קדושים כי קדוש אני ה' ואבדיל וגו' , וכדדרשי' בי"ב . פ"ג דשבועות (יח:) בכל המבדיל על היין הו"ל בנים זכרים . וראוין להוראה דיליף להבדיל בין קדש לחול מלהבדיל בין הטהור לטמא דסמיך לי' אשה כי תזריע : (כט) סגולה . הוא כוללת ג' מדות וכמ"ש בזהר במדבר (קיט:) ושרשן בג' טיפין דמוחא חב"ד ואח"כ בחג"ת ואח"כ בנה"י עי' תס"ט (קא .) , והרקנטי' מ"ל (שכנגדה ברכת הבדלה) כוללת כל הג' שלפני' , ונגדן כתוב בתורה ד"פ סגולה , א' בפ' יתרו וא' בפ' ואתחנן וא' בפ' ראה והד' בפ' תבא , ונגדן ד' הבדלות בברכת הבדלה , כי הסגולה היא שמבדילה וגונזה לו מלהשתמש בה אחרים , ועי' בתולעת יעקב : (ל) במימי גיחון העליון . בד"ה (ב ל"ב) כתי' בחזקיהו סתם מוצא מימי גיחון העליון , ופרש"י פ"ק דברכות (י:) שהוא מעין השילוח שבירושלים , והוא והורדתם אותו אל גיחון דשלמה . הוא מלכים , שתרגמו יונתן שם שילוחא וכ"ה בפרש"י וש"ת שם , וע"ש בהוריות (יב.) וכריתות (ה.) . אלא לשון מושחין מלכים ע"ג המעין ולא נקטו הנהר , שגיחון זה מעין הוא , ואינו נהר גיחון שנזכר בד' נהרות הסובב את כל ארץ כוש , דמאי שייטי' לירושלים , אבל כפי' הרמ"ה המובא בע"י בהוריות שם כ' דגיחון זה הוא מד' נהרות' ע"ש , ונ"ל לדבריו שמתגלגל ויורד תחת הקרקע מגיחון דכוש לשילוח שבירושלים (וכמו בירדן לעיל פי"א עמש"ש אות כ' בס"ד) , וה"מ קצת לשון הזהר בא (לה.) שהוב"ל פ"ט הג"הה ע' , ולפי שהי' אדם בהר המוריה בירושלים לכן נכנס במימי גיחון אשר שם , וקצת משמע מלשון התוספתא פ"ק דתענית ובירושלמי שם פ"ב דתני (לענין טובל ושרץ בידו) אפי' טובל בשילוח ובכל מימי בראשית כו' , דאיכא מעלה בטבילה בשילוח לענין טהרה ותשובה , ואפשר הייט מפני שמימיו מן המקדש המה יוצאים וכדאמרי' בפ' בתרא דיומא (עז:) ועליו נא' לע"ל מקור נפתח וגו' לחטאת וגו' ועי"ל פנ"א , ואמרי' ביומא שם שאף מה"מ אין לו רשות לעבור בו (גם עיקר הרמז על מ' סאה למקוה טהרה נדרש מן מי השילוח ההולכים לאט כמ"ש בבמ"ר פ' קרח ע"ש בהגהותיי אות ס"ב) : (לא) עד צוארו . בז"ר הקשה מהא דשלהי יומא (שם) שאסור לעבור במים כשהן מגיעים מותנים ולמעלה , ולא קשיא דהא מסקי' שם שאני נהל דרדיפי מיא , והיינו לע"ל יהי' כן כי גאו המים . אבל בימי אדה"ר וכל ימי בהמ"ק בעוה"ז לא הי' נחל שוטף כ"כ (ואי איתא שמ"ש (ד"ה ב ל"ב) ויסתמו וגו' ואת הנחל השוטף בתוך הארץ , היינו הך דסתם מי גיחון , יהי' משמע מזה שגם או הי' נחל שוטף , עמש"ל פ"ט אות ל' בס"ד) , גם נראה דדוקא לעבור אסור אבל לעמוד במקום אחד מותר בכל ענין וע"ל אות ל"ז ול"ח שב' סמוכין ממקראות ע"ז שנכנס במים : (לב) והתענה שבע שבתות ימים . מ"ט יום היקף היובל שהוא התשובה , וברפ"ב דערובין (יח:) תני משום ר"מ שהתענה ק"ל שנה , וכ"ה בזהר בראשית (נה:) , ואולי אפשר ליישבם דמ"ט יום ישב במי גיחון בתעניתו , וכשיצא משם התענה עד משך ק"ל שנה , ובפ"ק דע"ג (ח.) אמרי' שהתענה ח' ימים כשראה היום מתמעט והולך וח' ימים עשה י"ט אחר תקופה ולשנה הבאה קבע אלו

ואלו י"ט , אם באנו להשוות דלא יפלוג אדר"מ דעירובין , אולי י"ל דר"ט זה בלא אכילה ושתי' אלא בשמחת לב ולבשת נקיה כיוהכ"פ עשאו , וא' ימי תענית שעשה שנתפרשו יותר מתעניתו כל הק"ל שנה אפשר הוי מיפלגו בחומרי תעניות מהאחרים : (לג) כמין כברה . שנתחלחלו נקבי עורו מפני המים ונעשו כנקבי הכברה (ובילקוט הנוסחא משובשת ונדחק בז"ר בפירושו ע"ש : (לד) העבר נא חטאתי וקבל תשובתי . העברת החטא היינו בעה"ז מן המיתה בקוצר ימים (ומן היסורין) וכמ"ש בדוד (שמואל ב יב) גם ה' העביר חטאתך לא תמות , וקבלת התשובה הוא הכפרה השלימה אף בעה"ב וז"ש (הושע יד) שובה ישראל וגו' ושובו אל ה' וגו' כל תשא עון (תשא העון לגמרי אף בעה"ב) וקח טוב (קח וקבל התשובה לטוב ע"ש בפרש"י) , וז"ש להלן סלה בעה"ז סלה בעה"ב : (לה) וילמדו כל הדורות שיש תשובה כו' . ואי קשיא הא דאמרי' פ"ק דע"ג (ה.) לא היה דוד ראוי לאותה מעשה אלא להורות תשובה ליחיד , והשתא הרי כבר למדנו תשובה ליחיד מאדה"ר , תרין דאדה"ר ביומו לאו יחיד אלא כלל מין האנושי הי' (והי' כולל כל הנשמות) , וכהטן מ"ש בפ"ד דר"ה (לב:) בשרה כיון דנפקו מינה רבים כרבים דמי , והא"ת א"כ ניליף מינה תשובה לרבים וצבור , ותקשה למה הוצרך שיבאו ישראל למעשה העגל כדי ללמד תשובה לרבים כדאמ' שם , די"ל שה"מ לענין זה צבור ממש מפרסם חטאם בעולם לשמה בקמיהם , לא שמעט מאדה"ר שלא נתפרסם חטאו (ואף הקב"ה לא פירסם חטאו כדאי' בזהר נו"ח) : (לו) שיש תשובה ואתה מקבל . יש תשובה להגן מהמיתה ויסורין בעה"ז ותקבל תשובת השבים בעה"ב וכנ"ל : (לז) פשט הקב"ה יד ימינו כו' . לשון זה מצוי תמיד בפרי"א (והוא משל למדת הרחמים וכמ"ש הריקאנטי בראשית (לג ד) , ויש לרמוז כאן בקרא (תהלים קלט) אשכנה באחרית ים גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך (שמזמור זה נדרש באדה"ר כמה פסוקים ממנו , ולעיל בפרקין דרש עלי' קרא דואומר אך חשך ישופני) , ואחרית ים הוא רמז שהגיעו מים עד צוארו וגם שם ימינו של הקב"ה תאחזנו (בזיל מדת משפט) , ותקבל תשובתו : (לח) שנא' חטאתי וגו' כסיתי אתה נשאת עון חטאתי סלה מן העה"ז כו' . כצ"ל וז"ש שם בתרי' על זאת יתפלל כל חסיד (זה אדה"ר במ"ש בעירובין (שם) אדה"ר חסיד גדול הי' כו'.) וגו' לשטף מים רבים אליו לא יגיעו , שהתפלל בעמדו במי גיחון עד צוארו : (לט) ואמר כי ידעתי מות תשיבני ובית מועד לכל חי . בגעל זהוא מקרא (איוב ל) ור"ל כאן כיון שיודע אני שמות תשיבני ראוי לי להכין בית מועד לכל חי , היינו מקום קבורה , וכן היו רגילין לחצוב להן קברות בחייהן , אם כדי לזכור יום המות תמיד ולשוב בתשובה , או כדי לתקוע אמונת תה"מ בלב הרואים עוסק בבית הקבורה (עמש"ל פי"ט אות כ"ה) : (מ) בית מלון לרבצו . גם זה כינוי למית בשם שכיבת ורביצת הלילה לבטחון תה"מ , ועי"ל פל"ד , וכן רגילין בירושלמי ומדרשים לקרוא מיתת הצדיקים בשם שינה כד דמך כו' , ולשון לרבצו האמור כאן אפשר ירמוז לפרש מ"ש (איוב יא) ורבצת ואין מחריד , שהוא מוסב על הקבורה שכתוב לפניו וחפרת לבטח תשכב שתרגומו שם על הקבורה (אף שפי' ואלו פניך רבים , קשה להתסהם על זה) : (מא) ה"ג יצא חוץ להר המורי' וחצב כו' . כי אע"פ שישב בהר המורי' לא רצה לחצוב לו שם מקום קבר רק יצא חוצה לו לחצוב לו קבר בחברון , ועי' זהר בראשית (נז:) , וב"ר רות (ס ב ג) ולקמן פל"ו בענין מערת המכפלה : (מב) לברוח מפניהם . בימי יהושע שהירדן ראה וינוס מפני ארון ברית ה' , והיינו הלוחות שנקראו לוחות הברית [יב] :

גופי

הגהות

[יא] וכל זה הוא להמשיך תשבת שהוא מקור הברכה לכל ימי השבוע כמ"ש ז"ל , ורמיזא במכילתא פ' יתרו זכרהו מא' בשבת כמדת שמאי הזקן וכמ"ש הרמב"ן בפי' התורה שם שאף לב"ה קיימין דברי המכילתא לענין שיהיו מונין א' וב' בשבת ע"ש , והכל להמשיך מקדושת וברכת יום השבת לכל ימי השבוע :

[יב] והן נו"ה כמש"ל ס"פ ל"כ בס"ד , והן האידו בכפות רגלי הכהנים שהן נקראין רגלין , וברחו המים מפניהם , עמש"ל פ"ה אות ט' בזה :

מפיהם (מג) וטפי שנבל בשתי ידיו ורוח נשמת פיו (מד) נפח באפי (מה) ולאחר מותי יקחו אותי (ו) ואת עצמותי ויעשו להם רמות ע"ג (מז) אלא אעמיק אני ארוני (מח) למטה מן המערה ולפנים מן המערה • לפיכך נקראת מערת המכפלה שהיא כפולה (מט) ושם הוא נתון אדם וחוה אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה • (נ) ולפיכך נקראת קרית ארבע שנקברו בה ארבע זוגות • (נא) ועליהם הכתוב אומר (ישעיה נז) יבוא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכחו:

פרק כא כתיב

(בראשית ג) ומפרי העץ אשר בתוך הגן • האנא ר' זעירא אומר מפרי העץ (א) אין העץ הוה אלא אדם שנמשל כעץ שנאמר (דברים כ) כי האדם עץ השדה וגו', אשר בתוך הגן אין בתוך הגן אלא לשון נקייה • (ב) מה שבתוך הגוף אשר בתוך הגן אשר בתוך האשה ואין גן אלא האשה שנמשלה לגן שנאמר (שיר ד) גן נעול אחותי כלה מה (ג) הגנה זו כל מה שנזרעת היא צומחת ומוציאה (ד) כך האשה הזאת כל מה שנזרעה (ה) הרה ויולדת מבעלה • בא אליה (ו) ורוכבת נחש ועברה את קין ואח"כ עברת את הבל שנא' (בראשית ד) והאדם ידע את חוה אשתו (ז) מהו ידע שהיתה מעוברת (ח) וראתה דמותו שלא היה מן התחתונים אלא מן העליונים ותביטה ואמרה (שם) קניתי איש את ה'. ר' ישמעאל אומר (ט) משם עלו ונתייחסו כל דורות הצדיקים ומקין עלו ונתייחסו כל דורות הרשעים המורדים והפושעים בטרום ואומרים אין אנו צריכין לטפת גשמיך שנא' (איוב כא יד) ויאמרו לאל סור ממנו • ר' מיאשא אומר (י) נולד קין ותאומתו עמו נולד הבל ותאומתו עמו • א"ל ר' ישמעאל

(מג) ניפי שנבל בב' ידיו • כמ"ש באדר"ן ספ"א מנין לאדם שנבראת בב' ידים שנא' (תהלים קל"ט) ידיך עשוני ויכוננוני (וכתי' (איוב י) ידיך עצבוני (והו הניבול) ויעשוני), ובכתובות ס"ק (קי) לבר קפרא לא נבראת בב' ידים כ"א מעשיהם של צדיקים ע"ש, והאסר בריאת האדם שאני כיון שעיקר גמר הבריאה הי' נפיחת הנשמה בו (אי' בלא"ה משמע דהוא להדר"ן פליגא אדבר קפרא דחשיב שם מקדש נברא בב' ידים ולבר קפרא מפרשי' לי' לקרא במקדש ה' כונו ידיך ע"ש מעשיהן של צדיקים ע"ש): (מד) נפח באפי עאכ"ו • כצ"ל: (מה) ולאחר מותי יקחו כו' ע"ג • כי ודאי יהי' פה לבוסי ועצמותי שנגבלו בידיו של הקב"ה לעשית בכן נסים ומפלאות בק"ש מלוחות כצ"ל, ואם באו להשוותו לפנין הקי"ו ממש, וי"ל שראו על המבול שגופו ועצמותיו לא נמחו במבול וכדאיתא מעובדא דר' בנאה בפ"ב דב"ב (נח •) שאמר נסתכלתי בשני עקביו כו', גם בב"ד פכ"ח אמרו דלא קיבלו מני' ד"י בר סימון דדרש בצפורי שספרו של אדה"ר נמחה במבול ע"ש • ולכן חשש שיעשוהו ע"ג אחר המבול מאחת זה שראו שלא שלטו בו מי המבול במחותו: (מו) ואת עצמותי • אף אחר שיכלה הבשר (או י"ל שמשום גופו ובשרו היה יכול לעשות קברו במקום שיד ולברים במעבלים בכדי שיתעכל במהרה): (מז) אלא אעמיק את ארוני ס' • ולכן לא היה עפרון יודע מקבורת אדם שם כמ"ש בזהר חיי שרה (קכז:) ולאברהם נתגלה כמ"ש שם ועמש"ל אות מ"ח: (מח) למטה מן המערה ולפנים מן המערה • לפי גי' הספרים פירושו שהמערה השני' נעשי' למטה מן הראשונה במקצוע שלה לפנים ממנה כזה והוא כמו הפרפה בפלוגתא דרב ושמואל רפ"ה דערובין (נג•) אם כן בית ועלי' או שתי בתים זו לפנים מזו ולומר שניהן אחת, ובילקוט הגי' למטה בארץ מערה לפנים ממערה, והיינו כמ"ד בית ועלי', וז"ש כאן לפיכך כו' שהיא כפולה: (מט) ושם הוא נתון אדם וחוה כו' • וסדר קבורתן פי' בירושלמי תענית פ"ד ה"ב ובזהר שלח לך (קסד•): (נ) ולפיכך נקראת קרית ארבע • אע"פ שבס' יהושע (טו) כתוב מפורש שארבע הוא שם אבי הענק מ"מ דרש לה הב"ם במלת דבר במיוחד במקומו, שבב"מ קוראה חברון או ממרא, וגם כאן להלן כתיב ממרא קרית ארבע, קראה שם העיקר ממרא וייחסה שהיתה קרית ארבע, וכאן בקבורת שרה ייחד לכתוב שמה העיקר בשם קרית ארבע וחברון טפל שכתב היא חברון, לכן דרשוה לרמוז על ד' זוגות בקבורה שם: (נא) ועהכ"א יבא שלום כו' הולך נכחו, בפי"ג דכת' גות (קד•) אמרי' על משכבותיו תבע"ל אלה שצדיקים יוצאים לקראתו ואומרים לו יבא שלום ינוחו על משכבותם, ופרש"י כלומר אח"כ ינוחו הצדיקים שיצאו לקראתו, וכ"ל דעיקר מילתא שצדיקים יוצאים לקראתו נפקא לן מן הולך נכחו, שיוצאים לנוכח פניו להקבילו, ומינוחו על משכבותם שמעינן עוד מילתא יתירתא, שהצדיקים הקבורים שם במערה מקום שבא צדיק זה להקבר שם עומדים ממש ממקום תנוחתם לנגד צדיק הבא וכמ"ש פ"ג דמ"ק (כה•) בבני ר' חייא דס"ל חד למחרי' אב וניקום לאו אורח ארעא לנגד רב הונא שבא להקבר שם, ובזהר שלח לך (שם) שקמה חוה נגד שרה, וכן כלם ע"ש ובזהר חיי שרה (קכח א ב) ולכן הביאו כאן מקרא דיבא שלום ינוחו על משכבותם שעוכבים וקמים הצדיקים שקמו נגד צדיק זה הבא לבית מלונם בשלום:

פרק כא (א) אין העץ הזה אלא אדם כו' ואין גן אלא האשה כו' • ודאי כוונת מאמר זה הוא כדברי הזהר בראשית (לה:) מכל עץ כו' בייחודא כו' אבל אילנא דא כו' לא באלודוי כו' מפרי העץ דא אתתא כו', וכן פירשה שמפרשו בעה"ק חלק פ"ת פי"ג וכן הריקאנטי (אלא שהוא פי' על לשון הפר"א דאדם זה פ דרשו על העץ הוא צדיק והגן הוא המ"ל, ולא ידעתי איך יפרש הציווי דלא תאכל, אם לא שת"ת פרי העץ יפורש גם לדעתו על פרי המ"ל (אשר יפרו ויתפרדו ממנה) וכמ"ש בזהר שם בהאי הוי פרי ולא באחרא כו' ע"ש), ומה שמסיים אה הגנה הזו כו' בא אלי' ועברה את קין כו', אין זה לבאר תחלת המאמר ולומר שע"ז הי' הציווי, אלא אחרי שהביא הדרשה דגן היא האשה, התחיל לפרש עלי' משל שגן וכא לענין הפרק דכאן שגם קין והבל צמחו בה כבגן כל מה שזורעים כו' (אבל בענין הציווי הכוונה כדברי הזהר הנ"ל, ואף הרמב"ן בתה"א שער הגמול (ק"ב סע"ב) שהביא מדברי הפר"א אלו ושבפרק כ' ראיות שר"א רמז שענין ג"ע כפול שכאן עשאו משל ורמז ובפ"כ תופס ג"ע סמוך לבר המוריה כו' ע"ש, ולא ביאר מהו המשל והרמז, נראה שג"כ נתכוון לקבלת הזהר הלזו): (ב) מה שבתוך הגוף • ברמב"ן וריקאנטי ועה"ק אין זה בל' הפר"א: (ג) הגנה הזו כל מה שנזרעת היא צומחת ומוציאה • מכוון ללשון המקרא (ישעי' ס"א) כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח, ועי' זהר תרומה (קסו:) זרעה לא נאמר אלא זרועיה, לרמוז כשזורעין בה כמה מינים מצמחת כמה מינים וההרכבה כי הגנה היא הנזרעת בידי אדם ודרך לזרוע בה מינים שונים, אבל בארץ הזכיר תוציא צמחה ל' יחיד שר"ל כשהארץ מוצאת בלא שליטת ידי אדם בה שאז היא מוציאה צמחה לבדה כדרך בריאתה: (ד) כך האשה הזו כל מה שנזרעה כו' • אם הזרע מטוב הוולד טוב וכדמפ"ו, ועי"ל פמ"ח והכל הולך אחר הזרע כו': (ה) הרה ויולדת בא עליה רוכב נחש ועיברה את קין ואח"כ בא עליה בעלה אדם ועיברה את הבל • כ"ה בילקוט ופ"כ בריקאנטי בראשית (ל"א ב) ובעה"ק שם פי"ד וכצ"ל, ומ"ש בזהר בראשית (לו:) תרין אתו עלה דחוה כו', וע"ע שם (נד•) ופ' פקודי (רלא:) וז"ח שה"ש (כ פ"ג) ורות (סה א), וע"ל פי"א אות ל"ד מ"ש בזה בס"ד: (ו) רוכב נחש • ע"ל ר"פ י"ג והיה ס"ס כו' ועלה ורכב עליו: (ז) מהו ידע שהיתה כו', כ"ה בילקוט וכצ"ל, ודרש מדלא כתיב וידע האדם את חוה אשתו כמש"ל בשת, אלא שבא לרמוז לדרשה בחיבור לענין הקדום מעשה הנחש ושידרוש והאדם ידע לשון ידיעה ר"ל ידע הא אשר נעשה במעשה המסופר למעלה, ואעפ"כ בא עליה (והי' ראוי שיפרוש ממנה עד שילא זוהמת הנחש וכענין הבהמה), ועי' בת"ז תס"ט (קג•) ושם (קיד:): (ח) וראתה כו' והביטה ואמרה קניתי כו' • בילקוט הגי' והבינה ואמרה, וגכון הגי' שמזה שראתה דמותו כמן העליונים הבינה שנתעברה מרוכב נחש שהי' תחלה מלאך ה', וכ"ה בת"י דהוה חמידת למלאכא דה' (ובריקאנטי ועה"ק שם העתיקו בלשון הת"י דהות מתעברא מן ס"ס מלאכא כו') ועדיאת כו' ואמרת קניתי לגברא ית מלאכא דה', ומפרש את ה' עם מלאך ה' (וע"ל ר"פ כ"ה מש"ש אי"ה), ובזהר במקומות הנ"ל נראה שגוף קין נעשה ג"כ מביאת אדם ולכן היה קין בדיוקני' מעילא ותתא וזהו את ה' עם ה' ע"ש, גם על הבל דמשמע כאן שעיברתו מאדם, משמע בזהר שם שגם הבל נפגם ולא הוי בדיוקנא דאדם, ועי' בספד"צ ספ"ב ובביאור הגר"א שם (מד•) ובאד"ר (קמג•) וע"ל ר"פ כ"ב: (ט) רי"א משם עלו • כצ"ל וכ"ה לקמן סכ"ב ושם עיקר המאמר ויתפרש שם אי"ה ע"ש: (י) נולד קין ותאומתו • מריבויא דאת

ישמעאל (יא) והלא כבר נאמר ואיש אשר יקח את אחותו בת אביו . א"ל (יב) מתוך הדברים האלה הדע לך שלא היו נשים אחרות בעולם שישאו להן והתירן ועל זה נאמר (תהלים פט ג) כי אמרתי עולם חסד יבנה בחסד נברא העולם (יג) עד שלא נהגה תורה • ר"י אומר (יד) קין והבל תאומים היו שנאמר (בראשית ד) ותהר ותלד את קין (טו) בההוא שעתא אוסיפת למילד שנאמר (שם) ותוסף ללדת . (טז) והיה קין אוהב לעבוד אדמה לזרוע והבל היה אוהב לרעות צאן (יז) זה נותן ממלאכתו מאכל לזה וזה נותן ממלאכתו מאכל לזה • (יח) הגיע ליל יו"ט של פסח אמר להם אדם לבניו בליל זה עתידין ישראל להקריב קרבנות פסחים הקריבו גם אתם לפני בוראכם • (יט) הביא קין מותר מאכלו קליות זרע פשתן והביא הבל מבכורות צאנו ומחלביהן

דאת תרגי' לי' ביבמות פ"ו (סב:) ובב"ר : (יא) והלא כבר נא' ואיש כו' בת אביו • הדבר תמיה דמאי דעתי' דר"י, אלא מהיכן היו להם נשים , ופשיטא שלא נברא כ"א אדם יחידי , ואף בחוה נא' זאת הפעם עצם מעצמי ות"י הדא זימנא ולא תוב תתבריי איתתא מן גבר [א] , ובדוחק י"ל דקשיא לי' לר"י שעכ"פ הי' לו לבוולד שלא בתאומים עמו , שכל שהיא קרובה באחוה לו ביותר חרפה היא ביותר (דר"י ס"ל חסד ל' חרפה ולהכי מקשי מינה כמש"ל א"ה באות שאח"ז) , ומשני לי' שמשום חסד הוא כדי שיבנה העולם , ולכן שלא לשהות במצוה ובבנין העולם הזמינם להם בתאומות יחד (וכ"כ כ' הר"ן בחידושיו לסנהדרין (שם) שלכן לא המתין קין עד שיולד לאדם בת מכתו שישא וישאנה הוא שרצה הקב"ה למהר בבנין העולם ע"ש) [ב] , ובילקוט תהלים פ"ט גרס דברי ר"י ודר' מיאשא יחד ע"ש , רק אפשר אינו מן הפר"א אלא מן כת"כ, אע"פ שהלשון קרוב אל לשון דכאן ע"ש : (יב) מתוך הדברים האלה תדע כו' בחסד נברא העולם • דר"י הוי מפרש חסד כתרגומו קלנא הוא ולכן הוקשה לו שיבנה העולם בדבר חרפה (ולזה היקשה לו טפי בהא מאשר עריות שלקחו קודם מ"ת כמו יעקב שתי אחיות ועמרם דודתו , דהא דאחותו חרפה ביותר היא) , ור' מיאשא השיב לו שפירושו חסד ממש , וכמ"ש בסנהדרין שם ובת"כ וכ"ה בת"י פ' קדושים שם : (יג) עד שלא ניתנה תורה • אפשר הוא עוד תירוץ אחר , שקודם מ"ת הי' הכל מותר , או ר"ל דהא דחסד נמי אינו נוהג רק קודם מ"ת ולא לאח"ז , שאין מקום להתיר עריות (וגם דלא שייך ענין חסד הוא לבנות העולם , שאפשר יבנה העולם ע"י אחרים , ואפי' כנין בנות לוט שחשבו שחרב כל הארץ ולא נשארו כ"א הוא והן , מ"מ לא טוב עשו באמת וע"ש בב"ר) : (יד) קין והבל היו תאומים • אי ס"ל דר' מיאשא דבסמוך דתאומות נולדו עם כ"א א"כ אתיא כמ"ד באדר"ן פ"א וב"ר ר"פ כ"ב וכ"ה בזהר תזריע (מד:) שעלו למטה ב' וירדו שבע (דתאומה יתירה היתה עם הבל) , ואי פליג עלה, א"כ שפיר אתיא כמ"ד שם ובסנהדרין שם שעלו למטה שנים וירדו ד' (וע"ש בתוס') : (טו) בההיא שעתא אוסיפת למילד • באותה שעה ממש שנולד קין ולא הי' הריון בנתים כלל, וכ"ה בב"ר תוספת ללידה ולא תוספת להריון : (טז) והי' קין אוהב כו' והבל • בתורה כתיב הבל תחלה ויהי הבל רועה צאן וקין הי' עובד אדמה [ג] , וגם מה ששינה ללשון אוהב לעבוד את האדמה (ואע"פ שלשון אוהב אדמה כתוב במקרא בעוזי' (ד"ה ב כו) כי אוהב אדמה היה , שם לא היה שייך לכתוב במלך עובד אדמה , כי לא עבד אדמתו בעצמו רק ע"י אחרים , משא"כ כאן בקין שודאי הוא עצמו עבד אדמתו , לא הי' לו להחליף לשון עובד באוהב) , ונראה שבא לבאר לנו שלכן הקדימה תורה שהבל הי' רועה צאן קודם וקין הי' עובד אדמה , מפני שאחרי שכל מעשי בראשית לקומתן נבראו , א"כ הוציאה האדמה כבר פירותי' (ועי' בפ"ק דר"ה (יא.) בפלוגתא דר"א ור"י) , ולא היה לו לקין אז מלאכת עבודה (שמתחה לחרוש ולזרוע וכמ"ש כאן לעבוד אדמה לזרוע וכמש"ל כי תעבד את האדמה לא תוסיף תת כחה כו') באדמה , אבל הבל שבחר לו מלאכת רעיית הצאן התזיק במלאכתו מיד , לכן נאמר הבל תחלה ויהי הבל רועה צאן ואח"כ קין שלא התחיל במלאכתו כ"א לאחר זמן , ומ"ש עליו וקין הי' עובד אדמה ביארו אוהב לעבוד האדמה לזרוע בזמנו לשנה הבאה (ומשום ששנה בקין לשון אוהב שנאו גם בהבל) , וכיון ששנאו בל' אוהב הקדימו תחלה (ולהורות שקין בחר לו תחלה עבודת האדמה אף שהיה יכול לברור רעיית הצאן כי לו משפט הבחירה שהי' הבכור) [ד] : (יז) זה נותן כו' וזה נותן כו' • השרים הקב"ה מתחלת הבריאה בלב כ"א להיות האחד מכין לצורכי האחרים ע"ד החילוף , וכמ"ש בן זומא בפ"ט דברכות (נח.) כל בעלי אומנות שוקדים ובאות כו' ומוצא כל אלו מתוקנים לפני : (יח) הגיע ליל י"ט של פסח כו' • למ"ד בניסן נברא העולם (ולדידי' י"ל שבא' בניסן התחיל בריאת שמים וארץ (אע"ג דלמ"ד בתשרי נברא העולם , כתבו דהיינו בריאת אדה"ר אבל תחלת בריאת שמים וארץ בכ"ה באלול כמש"ל רפ"ח בס"ד, שם כתבו כן כדי שיהי' ר"ה תחלת מעשה זכרון ליום ראשון) , ומקץ ימים י"ל דהיינו מקץ היקף ימים דהיינו ז' ימי השבוע, והיינו לאחר י"ג בניסן (שאדם נברא בששי בניסן) , ואמר להם מקץ עוד ז' ימים הרי י"ג וי"ד בניסן א"ל שיקריבו זכר לפסח שמקריבין בי"ד ואוכלין בליל ט"ו (דבלילה אין זמן הקרבה לקרבן ואף בבמה אמרו בירוש' פ"ק דמגלה דלילה פסול ע"ש , ובע"כ הגיע ליל יו"ט של פסח דכאן שא"ל הקריבו גם אתם כו' היינו שיקריבו בי"ד לצורך הלילה) , ולמ"ד נמי בתשרי נברא העולם נ"מ מ"מ א"ל דמקץ ימים מפרש י"ט של פסח , שהוא זמן קץ ימים לענין שניהם שיהי' ראוי להם להביא קרבנות , זה בעבודת האדמה זמן בכורי שעורים , וזה בצאן גורן מעשר בהמה בניסן (ולכן א"ל להביא קרבנותיהם אז שיתברכו במעשה ידיהם בהביאם ראשית פרי מעשיהם מנחה לה' , וע"ל פל"ב ביצחק לעשו ומש"ש או"ה) : (יט) מותר מאכלו קליות זרע פשתן • בתנחומא אמרי' לה בל' פלוגתא ח"א מותר מאכלו וח"א זרע פשתן (וי"ל דקליות דקאמר כאן היינו בסתם קליות משעורים , ואינו נמשך יחד עם זרע פשתן שאין דרך לעשות מהן קליות , ובערוך פ' כלאים הביא הנוסחא קליות וזרע פשתן בוי"ו המחלקת לב' דברים) , ומן מ"ס דמפרי דרש מן הגרוע כמ"ש בב"ר מן הפסולת , לכן אמר מותר מאכלו , ומ"ד זרע פשתן דרש נמי הגרוע שבפרי האדמה [ה] , שאינו ראוי לאכילה כ"כ (ועי' בפ"ו דב"ב (צג:) דמשמע שם נ"כ שראוין לאכילה , ורשב"ם שם הביא ראי' מהא דנדרים לוליבא דכיתנא לבותא , ולפי' הרא"ש בנדרים שם לוליבא כשצומחין אין כ"כ ראוי' משם , ועי' בב"ב שם (צג:) שהרבה בנ"א לוקחין אותו לדברים אחרים

הגהות

[א] ולמ"ד בב"ר פכ"ב חוה ראשונה חזרה לעפרה , אי נימא דקין והבל ותאומותיהם נולדו מן הראשונה (וכדברי הס"ם שנולדו קודם החטא) , י"ל דקושית ר"י היא שיותר נכון הי' שיקחו קין והבל נשים מבנות שיולדו מן חוה השני' שהן מותרות לבני נח לרובן של תנאים בפ"ז דסנהדרין (נח:) :

[ב] ולפמ"ש בזהר אחרי מות (עז:) חסד הוא ודאי ובתר דשארי כו' ואתפרשין ענפין וקריב אתרחיק כו' , מקום לומר שבשהיתה תאומתו ולא אתפרשו בזעין הוא דהי' בנין חסד , ועדיף טפי להיתרא מאלו לא היתה תאומתו :

[ג] ולפשוטו י"ל שמפני שסיים בלידת הבל באחרונה ומני' סליק, אמאי דסיים פתח לפרש ויהי הבל תחלה ואח"כ קין , וכן להלן בקרבנותיהם , שאע"פ שכתב בהבאתם קין תחלה חזר לכתוב אח"כ וישע ה' אל הבל קודם ואל קין כו' (מי' שם י"ל שדרך הוא לכתוב הן קודם ללאו ולפתוח בדבר טוב) :

[ד] ולא נטעה לפרש שאחרי שהבל בחר לו תחלה רעיי' הצאן נשארה לו לקין עבודת האדמה וז"ש וקין הי' כו' , ר"ל שלא ברצונו תפס לו האומנות זה , ומקום הי' לפרש כן לפשוטו שהבל לחלישות כחו לא הי' מוכשר לעבודת האדמה, כ"א קין שהי' בריא אולם וחזק ממנו (ולכן הי' יכול לו להרגו) , ויתפרש לפשוטו כן מה שקראה לקין קניתי איש את ה' כי ראתה אותו כאיש גבורתו גבור חיל לפני ה' וקראתו קין גמור , והבל כאשר הי' חלוש הטבע אמרה עליו כי הבל הוא :

[ה] ובלק"ת פ' קדושים כתב דקרי לזרע פשתן פרי האדמה שמכחיש האדמה יותר מכל המינין , שמכחישה עד ז' שנים כדתנן בפ"ט דב"מ (קט.) וע"ש מה שביאר בענין ז' שנים אלו (ועמ"ש בס"ד בחידושי בפ"ו דברכות (מג:) לענין בא דזרע פשתן חשוב פרי האדמה אע"ג דכתיב בפשתי העץ ודייקי' משם לברך עלי בשמים אחילפי גילי ע"ש :

ומחלביהן (כ) כבשים שלא נגזוו לצמר • (כא) ונתעב מנחת קין ונרצית מנחת הבל שנאמר (שם) וישע ה' אל הבל ואל מנחתו . ר' יהושע בן קרחה אומר אמר הקב"ה (כב) אל יתערבו מנחת קין והבל לעולם שמא ח"ו יתערבו בארג בגד שנאמר (דברים כב יא) לא תלבש שעטנז וגו' • (כג) אפילו היא מרוכבת לא יעלה עליך שנ' (ויקרא יט יט) ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך. ר' צדוק אומר (כד) נכנסה קנאה ושנאה גדולה בלבו של קין על שנרצית מנחתו של הבל • (כה) ולא עוד אלא שהיתה אשתו תאומתו יפה בנשים אמר אני אהרוג את הבל אחי ואקח את אשתו שנאמר (בראשית ד) ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי בהיותם בשדה ואין בשדה אלא האשה (כו) שנמשלה בשדה שנא' (דברים כ יט) כי האדם עץ השדה • (כז) לקח אבן וטבעו במצחו של הבל והרגו שנאמר (בראשית ד) ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו . ר' יוחנן אומר (כח) לא היה יודע קין שהנסתרות גלויות לפני המקום מה עשה (כט) נטל את נבלתו של אחיו וחפר וטמן אותו בארץ • אמר לו הקב"ה (שם) אי הבל אחיך אמר לפניו רבש"ע (ל) שומר שדה וכרם שמתני שומר אחי לא שם תני שנאמר (שם) השומר אחי

אחרים) : (כ) כבשים שלא נגזו לצמר • דרש בפורות צאנו כלשון בכור ממש שכתוב בו (דברים טו) לא תגוז בכור צאנך, ולשון לצמר דנקט רומז למ"ש בת"ז תס"ט (קיז א) מחשבתי' הוי בהבוא אתר כו' ועתיק יומין כו' שער ראשה כעמר נקא, וע"ש שם (קה •) , ולכן הי' כוונתו לנדבת הצמר ג"כ : (כא) ונתעב מנחת קין ונרצה מנחת הבל • עמש"ל אות ט"ו בהג"ה מפני מה כתוב בתורה מנחת הבל תחלה , וכאן נקט לפי כסדרן , ולשון נתעב נראה רומז לקרא (משלי כ"א) זבח רשעים תועבת ה' (ובא לומר ואל קין ואל מנחתו לא שעה , פירושו בין מצד המנחה עצמה שהבא מהפסולת בין מצד קין עצמו שלא הי' מחשבתו טובה , וכן להיפך בהבל שניהם לטובה), ונרצית מנחת הבל כד"א שם ותפלת ישרים רצונו , וכן קרבנו לרצון : (כב) אל יתערבו כו' לעולם שמא ח"ו יתערבו בארג בגד • לפי נוסחא זו אולי י"ל שרומז שלא יתערבו ב' הכחות שבוונו אליהם (זה לסטרי' ברחמים וזה לסטרי' בדין), שמא ח"ו יתערבו הכחות ע"י שיתערבו בארג בגד (ועי' זכר קודשים (פו: פז:) ובבאור הגר"א לספד"צ פ"ד (נא ע"ד) , ובתנחומא בראשית הלשון שלא יתערב מנחת הזכאי עם מנחת החייב, אבל בערוך שם וריקאנטי בראשית (לב ב) הגירסא לא יתערבו לעולם ואפי' בארג בגד, והא דח"ו שמא יתערבו, אינו בלשון הפר"א בנוסחאות : (כג) אפי' היא מרוכבת לא יעלה עליך שנא' כו' לא יעלה עליך • אם גי' הספרים מרוכבת דייקינת, אולי יש לפרשה בפשוטו דהיינו כמו מרכיבו על כתפו שבכ"מ בש"ס, והיינו העלאה דכלאים דמרבי' פ"ק דיבמות (ה:) מהאי קרא דלא יעלה עליך דהעלאה דומיא דלבישה שיש בה הנאה כמוכרי כסות בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים. ובמרדעת ע"ג כתפו דתנן פ"ט דכלאים לא יתן את המרדעת ע"ג כתפו אפי' להוציא עלי' זבל (עש"ך י"ד סש"א סק"ח) , ואם באנו לדייק טפי הלשון מרוכבת לשון התפעל שהיא מרוכבת מן האדם שרוכב עלי' ולפרשה כהגיא דרפ"ק דביצה (יד:) . דאסור להניח תחתי' מדרבנן שמא הכרך עליו נימא , נצטרך לומר דהאי קרא דשנא' לא יעלה עליך הוא אסמכתא בעלמא וכמו בהגיא דקבלא קדישא דירושלים בביצה (שם) בעשר מצעות זע"ז וכלאים תחתיהן שאסור לישב עליהן משום שנא' לא יעלה עליך דפירושו משום גזרה דהעלאה כמ"ש הר"ן שם וקרא אסמכתא בעלמא [ו] , ובילקוט הגי' מרוקבת , וע"פ גי' הגיא דקדק בתשו' הלכות קטנות ח"ב סי' ל"ה לאסור בנייר שלנו הנעשה מבלאי פשתן שאע"ג שנשתנה צורתו לגמרי אין להתירו לחברו עם צמר (וכמו שהתיר בתשו' באר עשק סי' י"ב מטעם שע"י השריו' וכתישה הרבה שנעשה בו נעשה הוי' חדשה ולית בי' כלל תוריתא דפשתים , ואין לבל זה ראי'), דלא גרע ממרוקבת , אבל אין הגי' נראית נכונה דמאי מייתי עלה מקרא דלא יעלה עליך , ומאי משמע מהאי קרא טפי לרבות מרוקבת ממה דשמעינן מקרא קמא דלא תלבש שעטנז (ואפשר משום דלא נתפרש כאן צמר ופשתים כבקרא קמא , אלא כלאים סתם דמשמע ערבוביא אף שאין ניכר בו כבר צורת הצמר ופשתים) , וכ"א ראיתי שהביאו מהילקוט מרוקמת , וג"ז אינו נכון כלל : (כד) נכנסה קנאה ושנאה כו' • בא להורות שמתוך הקנאה באו לידי שנאה (ושמו קין מורה על הקנאה) וכמ"ש (קהלת ט) גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה , לומר שאלמלי לא נאבדה גם הקנאה שהיא שרש השנאה, אין אבידת השנאה גמורה שתהא חוזרת וניעורה (שמתוך השנאה בא לידי ש"ד כמ"ש ר"א בשלהי ד"א רבה השונא את חבירו הרי זה משופכי דמים שנא' (דברים יט) כי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו והכהו נפש , וכמ"ש בספרי שם והביאו בפרש"י שם (וכתיב שם (כב) ושנאה ושם לה עלילות דברים , ע"ש בפרש"י מספרי ובד"א רבה שם משמי' דבן עזאי) , וכל המקרא הזה נדרש על קין שהי' שונא לאחיו וארב לו בעת היותם לבדם בשדה ואז קם עליו כמ"ש ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו [ז] : (כה) ולא עוד כו' תאומתו יפה בנשים • ממאי דנקט לישנא דקרא' דשיר השירים משמע שבא לרמוז למ"ש בזוהר בראשית (נד:) בשדה דא איתתא כו' וכן בת"ז תס"ט (קיז:) והוא שדה חקל תפוחין כמ"ש באד"ר (קמג •) ובת"ז שם (קיא:) שהיא הכלה המשתבחת בשה"ש בשבח היפה בנשים (וכ"כ הריקאנט"י (לג ב) והקנה (ק ע"ב) ע"ד הספר"א אלו , וז"ל הקנה וז"ש ר' צדוק נכנסה כו', כי מנחתו הוא תאומתו והשנרצית נתייפית והיתה היפה בנשים אמר קין כו') , ומ"ש בב"ר על מקום בהמ"ק היו מדיינין כו' ירמוז ג"כ לכוונה זו , שהיא קרוי' בהמ"ק : (כו) שנמשלה בשדה שנא' כי האדם עץ השדה • כעץ הגדל מן השדה כן האדם הנולד מן האשה נקרא עץ השדה כי האשה השדה , ובזוהר שם מביא קרא דבשדה מצאה וכן בספ"ק דב"ב (טז:) וב"ר פס"ג ושמ"ר פ"א וכ"מ דרשו ממקרא זה בשדה זו גלוי עריות (ועי' בלק"ת תצא ע"פ זה שדרשו על קין) , וכאן שהכוונה לדרשו על שדה תפוחים עדיף לי' להביא קרא דהאדם עץ השדה שמכוין יותר לדרשו ע"ז כמו שדרשוהו בזוהר בלק (רב:) ע"ש : (כז) לקח את האבן וטבעו במצחו • וכ"ה בת"י , ונראה דדרש מ"ש ויקם קין אל הבל אחיו ולא כתיב על הבל אחיו (ומזה ג"כ מה שדרשו בב"ר שתחלה גבר הבל על קין וביקש קין ממנו רחמי' אח והניחו וקם וז"ש שקם אל הבל אחיו) , לרמוז שקם ועמד אל עומת פניו בכדי להטביע האבן במצחו וכמ"ש (שמואל א יז) ויך את הפלשתי אל מצחו ותטבע האבן במצחו (ומזה יצא לשון וטבעו במצחו דכאן , ואפשר יליף לה בעין גז"ש האי אל מן אל מצחו דהתם) : (כח) לא הי' יודע קין שהנסתרות גלויות כו' • ולכן עלה בדעתו להכחיש , ולכן אח"כ כשהודה ושב בתשובה שב גם על מחשבתו הלזו ואמר ומפניך אסתר ות"א ומן קדמך לית אפשר לאיטמרא : (כט) ונטל כו' וטמן אותו בארץ • כצ"ל , ותיבת וחפר ט"ס, ובילקוט הגי' נטלה וטמנה בשדה , פי' בלא חפירה , רק במקום נסתר מעין עובר ושב, וז"ש להלן שאדם וחוה חפרו וטמנוהו , וכן זהו שהכלב הי' משמרו מחי' ועוף : (ל) שומר שדה וכרם שמתני כו' • דרש מ"ש השומר אחי אנכי ולא כתיב השומר סתם , לזה מפרש לי' שאמר אף שאני במקום זה (בשדה שהי' אחיו בו עמי) אני שומר בו תמיד , לא שמתי עיני ולבי רק לשמור שדה וכרם ולא את אחי אף כי הי' פה אין שמירתו עלי להיכן פנה והלך לו , או י"ל שאמר זה בהתנללות נבוכה הואיל ואני שומר שדה וכרם , לא יכלתי לשמור את אחי שמלאכתו רועה צאן ואינו רועה בין שדות וכרמים אלא ביערות וחורשין (ויתיישב לפ"ז מה שהוסיף כאן וכרם ללמדנו לפי דרכו לפרש מ"ש נוטרה את הכרמים (שה"ש א) שהוא לשון שמירה ונוטר

הגהות

[ו] ובספרי כללי הש"ס הביאו בשם תלמידי הרשב"א שכתבו אהגיא דסנהדרין רפ"ב (יח•) משום שנא' ומן המקדש לא יצא שהוא אסמכתא לדברי הרמב"ן , דכל לשון משום שנא' הוא אסמכתא, ובפ"ק דבכורות (ט•) בדרשא דריה"ג הזכרים לה' דתני בה שנא' ומקשה הש"ס והא כי כתי' האי כו' אלא משום שנא' כו' מוכח דלשון משום אינו דרשא פשוטה מקרא המפורש במקומו אבל מ"מ דאורייתא היא :

[ז] ובליקוטי' סי' בס"ד לפרש מ"ש למה חרה לך כו' אם תטיב שאת ואם לא תטיב לפתח חטאת רובץ , שזהו רמז שרמז לו ה' , שאם לא יטיב דרכו לשוב משנאתו וקנאתו אשר חרה לו ע"י, הנה לפתח (מיד בצאתו והיינו בהיותו בשדה) חטאת רובץ, רובץ לפניך חטאה גדולה הרבה מזו שתבא עליך , והיינו הריגת אחיו , שרמז לו שמן הקנאה ושנאה יבא לידי הריגה , והוא פי' קרוב לאמת יותר מכל מ"ש בזה המפרשים ז"ל בס"ד :

אחי אנכי. (לא) אמר לו הקב"ה הרצחת גם שמעתי (שם) קול דמי אחיך צועקים אלי (לב) כיון ששמע קין הדבר (לג) נבהל. ואוררו (לד) שיהיה נוד בארץ (לה) על שפיכת דמים ועל מות רע. אמר קין לפניו רבון העולמים (לו) גדול עוני מנשוא (לז) שאין בו כפרה. ונחשב לו הדבר הזה כתשובה שנאמר (שם) גדול עוני מנשוא (לח) ולא עוד אלא יעמוד אחד בארץ ויזכיר את שמך הגדול ויהרגני. מה עשה הקב"ה נטל (לט) אות אחת מכ"ב אותיות שבתורה וכתב (מ) על זרועו של קין שלא יהרג שנאמר (שם) וישם ה' לקין אות. (מא) הכלב שהיה משמר צאנו של הבל הוא (מב) היה שומרו (מג) מחית השדה ומעוף השמים. והיו אדם ועזרו (מד) יושבים ובוכים ומתאבלים עליו ולא היו יודעים מה לעשות להבל (מה) שלא היו נהוגים בקבורה. (מו) בא עורב אחד שמת לו אחד מחביריו לקח אותו וחפר בארץ וטמנו לעיניהם אמר אדם כעורב אני עושה. מיד לקח נבלתו של הבל וחפר בארץ וטמנה. ושלם הקב"ה שכר טוב לעורבים בעה"ז ומה שכר נתן להם כשהן מולידין את בניהם

רואין

וטער לי שמירה בארמית, שהכרס ג"כ צריך שמירה כדהכא): (לא) א"ל הקב"ה הרצחת וגם ירשת קול. כצ"ל והוא לי המקרא באחאב לנבות (מלכים א כא), וי"ל כאן לעניינו שרומז לפרש מ"ש מה עשית קול דמי כו', הוא ב' דברים, מה עשית הוא מה שלקח וירש נכסי אחיו ואשתו שמחד, וקול דמי כו' הוא הרציחה: (לב) כיון ששמע קין הדבר. שהקב"ה א"ל דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה, שלא מיבעי' גופו שהטמנתו בשדה (בלא חפירה) גלוי לפני, אלא אף דמו שנשפך ונבלע בכר באדמה גלוי לפני (ובסנהדרין (לז:) אמרו שהי' מוטל על העצים והאבנים) ומזה נתברר לעין כי הנסתרות גלויות לפניו ית': (לג) נבהל. פי' ולא השיב דבר (וכעין מ"ש (בראשית מה) ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו), ושתיקה כהודאה, וגם בלבו הודה ושב, וענשו ואיררו (ובתנחו' אמרו שחזר והשיב ע"ש): (לד) שיהי' נודד בארץ. בא לפרש מלת נוד שפירושו מענין נדידה (ולא כמ"ש רא"ב"ע לפרשו מענין קינה כמו לנוד לו): (לה) על ש"ד ועל מות רע. נראה דמות רע היא מיתה משונה שהמית את הבל וכמ"ש בפ"ד דסנהדרין (לז:) שעשה בו חבורות ופצעים עד שהרגו ובזוהר בראשית דהוי נשיך לו בשינוי כחויא כו' וכן דרש לקמן פמ"ט על אכן סר מר המות, המות הרע וכמש"ש בביאורי בס"ד שהתברך בלבבו שמואל הנביא לא ימיתו במיתה משונה עכ"ש, וי"ל דדרש דמי אחיך ל' רבים ע"ז (ולא דרש לי' כדרשת הש"ס דמו ודם זרעיותיו), דם הריגתו ודם יסוריו, וע"ז נענש ג"כ בב' גזירות נע ונד וכ"א מות ריע, אע"פ שיש לפרשה על ל' הכתוב גבי רציחה בכ"מ לשון רעהו (כי יזיד איש על רעהו (שמות כא) אשר יכה את רעהו (דברים יט) והרבה כ"ב), אינה נכונה, שכיון שהזכיר שפ"ד מה לו להזכיר עוד מות ריע, והר"מ ברלין רצה להגיה מות זרע ולפרשו כדרז"ל דמו ודם זרעיותיו, אבל לקמן ס"פ ל"ב דנקט כן על הידים ידי וגו' בשפ"ד ובכל מות רע. א"א לפרש כן, ובע"כ פי' ראשון עיקר, ויתפרש גם שם כן על מיתות משונות שהמיתו זרע יעקב הי"ד: (לו) גדול כו' שאין בו כפרה ונחשב לו הדבר הזה כתשובה. משמע דלאו תשובה גמורה היתה וכמ"ש בפ' חלק (קא:) שבא בעלילה כו', וכ"א בב"ר העליונים והתחתונים אתה סובל ולעוני כו', אבל בת"ז (קיז:) אמרו הכא תב בתשובה והתחרט כו' וכן איכא למ"ד בב"ר כאן גדול עוני משל אבא כו' שפ"ד שהיא עבירה חמורה עאכ"ו כו', וכן בויק"ר פ"י דרש מני' שתשובה עושה מחצה, מ' דס"ל תשובה גמורה היתה (והש"ס בסנהדרין פ"ד (שם) מפרש לה משום גלות דלטעמי' אזל דלאו תשובה גמורה היתה אלא בא בעלילה): (לז) שאין בו כפרה. הע"פ שיש לפרש לשון זה בקושטא כמ"ש (במדבר לה) לא יכופר לדם אשר שופך בה כ"א בדם שופכו (וזהו שבעגלה ערופה הוצרכו לומר ידינו לא שפכו כו' שאז"ו יכולין לומר כפר נא וגו' ונכפר להם הדם, הא לשופך הדם אין לו כפרה, ועי' בילקוט מסעי בשם ספרי זוטא ע"פ לא יכופר לדם וגו'), אבל לפמ"ש בסמיך שמסיים ונחשב לו הדבר הזה כתשובה נראה דס"ל דלאו תשובה גמורה עשה, א"כ יש לפרש גם הא' שאין בו כפרה דרך תמיה וכי גדול כ"כ שאין לו כפרה כלל: (לח) ולא עוד אלא יעמוד צדיק א' בארץ ויזכיר את שמך הגדול ויהרגני. כ"ה בילקוט כאן, וכ"ה בילקוט המכירי ב"י במז' קמ"ז. וגלוי לעין כל שרמזו כאן למ"ש בת"ז (שם ובכ"מ) וכן בזוהר אמור (קו:) וכ"כ כל

המקובלים הראשונים רבי' בחיי והריקאנט"י ורמזו הרמב"ן בפי' התורה שמשה הי' גלגול הבל והמצרי שהרג הי' גלגול קין (ובזוהר שם אמרו שגם בן הישראלית ואיש מצרי הי' מגלגולו ואמרו אבא ובר"א נפלו בידא דמשה, והוא נגד דמו ודם זרעיותיו), ואמרו לקמן פמ"ח שהרגו משה בחרב שפתיו כמ"ש הלהרגני אתה אומר, וזהו שנתיירא קין שמא יעמוד צדיק א' עליו ויהרגהו ג"כ בהזכרת השם, וי"ל דרמיזא בלשון כל מוצאי יהרגני שהוא מוציא עליו פי ה' כד"א כי על כל מוצא פי ה' וגו' (דברים ח): (לט) אות א' מכ"ב אותיות כו'. כ"ה בזוהר (לו:) אבל בת"י א' אתא מן שמא רבא ויקירא. וכ"ה בת"ז (קיח:) ובתז"ח (פו ב) שאות ו' משם הוי' ב"ה (ואפשר דרש האי אות כמו שאל לך אות מעם ה' שדרשוהו בזוהר ר"פ ויקרא בן מעם ה' ממש ע"ש,) הוא שנכתב עליו, ועי' בביאור הספד"צ להגר"א פ"ד (כא ב), ומכוין הדבר יפה למ"ש בסמוך ויזכיר את שמך ויהרגני כו', שלכן ניתן לו אות מן אותיות השם [ח]: (מ) על זרועו. ובת"י כתוב על מצחו', ובשני מקומות אלו הוא מקום האות של תפילין של ראש ושל יד (ועל מצחו נמצא (ביחזקאל יט) והתוית תיו על מצחות האנשים ואמרו ת"ו תחי') [ט]: (מא) הכלב שהי' משמר צאנו של הבל. שהי' רועה צאן ודרך הרועים לשום כלבים לשמור הצאן וכמ"ש (איוב ל) לשית עם כלבי צאני, ובספ"ז דב"מ (צד:) אשכחי' רועה כו' כך וכך כלבי איכא בהדן כו': (מב) הי' משמרו (ובמכירי הגי' משמר נבלתו) מחית השדה ועוף השמים. כדרך כלב המכיר את קונו כדתני' בשלהי הוריות (יג:) במות אדונו להיות עומד אצלו ודוב ושומר אדונו אף לאחר מותו (וסיפרו סופרי הטבע כמה מעשים כאלו מכלבים פקחים): (מג) מחית השדה ומעוף השמים. במקרא בכ"מ שכתובים ב' אלו יחד מקדים עוף השמים לחית השדה (ומפני שעוף השמים יבא לשכון עליו אף ביום וחית השדה רק בלילה, וכמ"ש (שמואל ב כא) עוף השמים לנוח עליהם יומם ואת חית השדה לילה), וכאן שהקדים החי' לעוף, כי לענין שמירת הכלב עיקר שמירתו היא מן החי' שזה דרכו של הכלב אף אצל הצאן לשמרו מן החיה ולא מן העוף, גם מפני שהי' זה בשדה מקום שחי' מצוי' ולא בעיר (עי' תענית כ"ב), לכן חשש החי' קרוב יותר משל עוף וצריך השמירה ממנה ביותר: (מד) יושבים ובוכים ומתאבלים. יושבים ובוכים כאוננים לפי שמתו מוטל לפניו וגם מתאבלים לפי שלא היו יודעים איך ומה לעסוק בקבורתו (וכה"ג כתיב (נחמי' א) ואשבה ואבכה ואתאבלה, וגם שם על חרבן חומות ירושלים, כענין אנינות הוי' ועי' בביאורי הגר"א א"ח סי' תקכ"ב ס"ק ט"ז): (מה) שלא היו נהוגים בקבורה. אע"פ שנגזר עליו ואל עפר תשוב, חשב שיפסדו ויפרדו החלקים לשוב לעפר בלא קבורה וכמו כל הווי' הנפסדת: (מו) בא עורב אחד. בתנחומא אמרו ב' עופות טהורים (ובב"ר אמרו חיות ועופות טהורים קברוהו ולפיכך זכו לכיסוי הדם, אבל בתנחומא דאמר רק ב' עופות טהורים שהרג אחד מהן את חבירו וחפר בידיו וקברו, ומסיים ג"כ שלפיכך זכו לכיסוי, ודאי קשה דחי' למה זכתה), אבל כאן שתלו הדבר בעורב הטמא לא ידעתי לזה טעם, ואולי מפני שמצאנו ע"י שליחות בימי אליהו (ודרך רמז י"ל קבור [האמור במצות קבורה כי קבור וגו'] בגי' למד עורב, פי' למד לקבור, גם מראהו השחור יורה סי' מראה האבל), וב"ז שלמדו קבורה מעורב הוא בכלל מ"ש (איוב לה) מלפנו וגו' ומעוף

הגהות

[ח] ולשון לבלתי הכות אותו כל מוצאו, מלת אותו מיותר (דהול"ל לבלתי הכותו), ירמוז למעט, אותו הוא דלא יכה, אבל זרעו המצרי ומגדף יהרגו:

[ט] ואפשר תלוי מחלוקתם במחלוקת דלעיל, שלפ"ד הת"י שכתב אות של שם והוא אות ו' כמ"ש בשם הת"ז ותז"ח, לכן נכתב על מצחו ששם מקום הראוי לאות ו' שבו מתלבש ת"ת דרדל"א, והוא היכל משה ויעקב (ועי' בביאור הגר"א לספד"צ פ"ק (יו) בזה), ולהספר"א איזה אות מכ"ב אותיות שפיר יכול להיות על זרועו ג"כ:

[י] וי"ל שלכן זכו כלבים בנבלה שנא' לכלב תשליכון אותו, בשביל ששמרו נבלת הבל וכלשון המכירי דלעיל (ובנבלה יש אותיות הבל):

(מז) רואין אותן לבנים ובורחים מפניהם (מח) וסבורים שהם בני נחש והקב"ה (מט) נותן להם מזונם (נ) בלא חיסור • ולא עוד אלא שהם (נא) קוראים ליתן מטר על הארץ והקב"ה עונה אותן (נב) שנאמר (תהלים קמז) נותן לבהמה לחמה לבני עורב אשר יקראו :

פרק כב כתיב

(בראשית ה) ויחי אדם שלשים ומאת שנה (א) ויולד בדמותו כצלמו. מכאן אתה למד שלא היה קין מזרעו (ב) ולא מדמותו ולא מצלמו של אדם (ג) ולא מעשיו דומין למעשה הבל אחיו . עד שנולד שת שהיה מזרעו ודמותו ומעשיו דומין למעשה הבל אחיו שנא' (שם) ויולד בדמותו כצלמו . רבי ישמעאל אומר (ד) משת עלו ונתייחסו כל הבריות וכל דורות הצדיקים

ומעוף השמים תחכמנו [יא] : (מז) רואין אותם שהן לבניס' משמע שאח"כ הן משחירים ואוהבים אותם , וכן מבואר בפרש"י פ"ד דכתובות (מט:) ובילקוט איוב ע"פ זה , ועי' בשטה מקובצת בכתובות שם בלשון תר"י בזה, אבל לשון הש"ס בעירובין (כא:) אכזרי על בניו משמע שמתא שהוא תמיד אכזרי עליהם בטבעו (וכ"כ בס' הגלגולים שהאכזר על אביריו מתגלגל בעורב ע"ש) : (מח) וסוברים שהן בני נחש • שדרכו לקונן בקיני עופות ומטיל ביציו שם , והן דומין קצת לביצי עופות וכדאמרי' פ"ג דחולין (סד•) , לכן חושבים האבות כשרואים אפרוחיהם יוצאים לבנים שמא הן מביצי נחשים שלא כמינם וממאסים ומבזלתן יצא , ובתנחומא ר"פ עקב הלשון ואומר הזכר לנקיבה שטוף אחר בא אלי' [יב] : (מט) נותן מזונם כו' • מפרש בתנחומא שם ובויק"ר ר"פ י"ט שהקב"ה בורא להם יתושים מתוך צואתם ואוכלים אותם , ושם מייתי לה מקרא דאו מי יכין לעורב צידו כי ילדיו אל אל ישועו (איוב לח) וכ"ה בילקוט כאן ובאיוב על מקרא זה : (נ) בלא חיסור • אקרא דיכין לעורב צידו מפרש הכנה גמורה בלי חיסור , וכ"מ לפרש"י מ"ש וסי' ביום הששי והכינו את אשר יביאו (שמות טז) דהכנה גמורה בלי חיסור קאמר , וכן לימדנו בלשינו לפרש לשון די מחסורו אשר יחסר לו (דברים טו) שפי' כל אשר יחסר לו כמו הכנת ציד דכאן : (נא) קוראים ליתן מטר כו' לבני עורב אשר יקראו • ולעיל מני' כתיב המכסה שמים בעבים המכין לארץ מטר , ומפרש דהיינו ע"י קריאה של בני עורב דכתיב בתרי' , ומצינו קריאה על המטר כמ"ש (שמואל א יב) אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר וגו' , וכפ"ג דחולין (סג•) אמרו זה ברחם זה שרקרק שכיון שבא רחם בא רחמים לעולם דהיינו מטרא כדפרש"י שם וכדמוכח שם בסוגיא , אבל אין זה עורב שהרי בכ"ד עופות נמנה רחם לעצמו ועורב לעצמו (אע"פ שהעורב ג"כ קורא שרק כדאי' ספ"ו דשבת (סו:) לעורבתא שרוקי) : (נב) שנא' נותן לבהמה לחמה . במכירי מסיים בו במאמר (ומשמע שהי' לפניו זה בפר"א) נותן לבהמה לחמה זו לחמן של דובים שאין להם שדים להניק בני' ומזמין להם הקב"ה מזונותם מן אצבעם עד שהן יכולים לאכול לחם לבני עורב אשר יקראו למטר עכ"ל , והא דדובים לפי מה שנודע במיני הדובים שאצלינו ודאי הן מניקים ילדיהם כשאר חיות בשדיהם , ואפשר ט"ס הוא וצ"ל שאין להם דים להניק , ר"ל אין די להם להניק ילדיהם שצריכין מזון הרבה (כמ"ש במגלה (יא•) וכ"ת שאוכלין ושותין כדוב , משמע שהדוב מיוחד בזה בחיות שאוכל הרבה מכולן) :

פרק כב (א) ויולד כו' תכא"ל כו' • אלא מזרע רוכב נחש כמש"ל ר"פ כ"א , ונלמד מכאן ממה שייחס לידת שת בכאן לאדם , משא"כ בקין שייחסו רק לחוה ותהר ותלד את קין (ומ"ש והאדם ידע כו' , דרש לי' בפרקין דלעיל ידע שהיתה מעוברת כו') , וכן קריאת השם כתבו כאן באדם ויקרא את שמו שת (אף שכבר נכתב למעלה בחוה ותקרא את שמו שת כי שת כו') , ובקין לא כתיב רק ותאמר קניתי כו' , וכן בייחוס תולדות אדם כאן בפרשת זה ספר לא נכתבו רק תולדות שת , אבל קין ותולדותיו כתובין לעיל לעצמן ולא נכתבו בספר תולדות אדם שאין נחשבין לזרעו (ובהבל שלא העמיד תולדות לא הי' צורך לכתבו בספר תולדות אדם וקריאת השם בהבל לא נכתב כלל , רק כי בהבל בא ובהבל נכנס שמו , וכן לידתו לא נתייחס שם לאדם מפני זה , וגם י"ל מפני שנכלל בשת כמשית"ל אות ג' בס"ד) : (ב) ולא מדמותו ולא מצלמו • שלא נזכר בו צלם ודמות כדרך שכתוב כאן בשת , וכמ"ש בפרקין דלעיל ראתה דמותו שלא היתה כו' (ובהבל שלא נזכר ג"כ צלם ודמות , צ"ל כמ"ש באות הקודם הטעם) : (ג) ולא מעשיו דומין למעשה הבל אחיו • כמ"ש עליו בז"ח רות (סה א) מה נחש דרכו להרוג ה"נ קין נעשה הורג כד"א משרש נחש יצא צפע כו' , ותלה כאן מעשה שת הטובים בהבל אחיו , ללמד שהבל הי' צדיק (וכמ"ש בפרקין דלעיל אות כ"א שז"ש וישע ה' אל הבל ואל מנחתו , שמצד הבל עצמו שהי' צדיק הוא שפנה ה' אליו ע"ש) , וגם בא לרמוז שנשמת הבל נתגלגל בשת כמ"ש כי שת לי אלקים זרע אחר תחת הבל (וזהו שמסיים כי הרגו קין , ר"ל ולא העמיד תולדות ולא נקרא לו שם בעולם , לכן קראה שמו בשת כי הוא אשר שת תחת הבל כי בו נתגלגל) , וכמ"ש בת"ז (קיח:) ובכ"מ , ואם נוסחת ספרים שלפנינו מדוייקת שנהלן בשת מסיים ודמותו ומעשיו דומין למעשה הבל ואין מזכיר שם צלמו , יש לכוין הדבר לפמ"ש בהגה"ה כאן שצלם הוא הנשמה שמתנה המעשים הטובים , שלכן כיון שפרט שם ומעשיו השמיט להזכיר צלמו , לרמוז שצלמו שהיא הנשמה היתה נשמת הבל ממש, ולא הי' שייך לומר עליו לשון דומה כלל[א] : (ד) משת עלו ונתייחסו כל הבריות וכל דורות הצדיקים כו' • דורות הצדיקים היינו ודאי אותן דורות שנכתבו כאן בספר תולדות אדם (וכן כנגד זה בסיפא בקין עלו ונתייחסו דורות הרשעים , הן תולדות קין הכתובים שכולן רשעים היו וכמ"ש בב"ר פכ"ג כולן לשון מרדות כו') , ומשמע לפ"ז שכל אלו ראשי הדורות שנמנו מאדם עד נח כולן צדיקים היו ואף אנוש בכללן [ב] , וכל הבריות דקתני נראה שהן לבד ראשי הדורות הנמנין בשמן (שהיו ודאי צדיקים כנ"ל) כל בריות כ"א שבדורותיהם והן שכתובין עליהן ויולד בנים ובנות בכל דור (ובקין לא נכתב כן ולא הוזכרו רק בני למך מפני הדברים שסיפר שהמציאו , ואף בנעמה אחותם שלא נזכר בה שהמציאה דבר , בכ"ז פירש בת"י שם עלי' לשון בפימה וזמרה , גם לכן הרגישו במדרשים בזה ודרשוהו שהיתה אשתו של נח או אימא דשידין , לכן נקראה בשם) , ויש לפרש עוד כל הבריות ר"ל בריות עולם שלאחר המבול בני נח שיצאו משת , אבל בני קין נמחו במבול ולא נשאר מהן שם ושאר [ג] , אבל פי' הראשון עיקר , ונזכר אחרי מות (עו: עז•) הלשון במאמר זה רק צדיקיא דבעלמא , ולא הוזכר לשון דורות , ועי' בז"ח רות (סה א') וזהר שה"ש (ג ע"ג) : ומקין

הגהות

[יא] ובהן ידין מאמר ג' בשם סודי רזי מצאתי שהבל שהניך פגם באימא עילאה והביא קליפת [עורב] הג' מקליפת קין לעולם ע"ש , ואולי לפ"ז י"ל שלכן כשנהרג ונקבר , הראה העורב קבורתו שע"י נהרג ולהורות שעתה נתכפר עונו :

[יב] ובתנחומא נח איתא שדור המבול היו מרכיבין הנחש על הצפור , משמע שהן מזדווגין זע"ז , לכן י"ל שחשו לביצי נחש, אבל באמת נראה ט"ס וצ"ל נחש על הכב שיוצא מהן ערוד כדאי' בחולין (קכז•) ובב"ר ספ"ב תכינא על החרדון והיינו כך דנחש על הכב :

[א] ולפמ"ש בזהר בכ"מ (פ' בשלח (נב•) ור"פ שמיני , ועי' בראשית (כב•) וכמ"א) , שצלם ודמות הן זו"ן שהן נפשא וגופא וכמ"ש בז"ח (ט ע"ג) ובכ"מ , י"ל שז"ש בשת בדמותו כצלמו , שכתוב בצלם בכ"ף ובדמות כתוב בבית , כי הצלם הי' ממש של הבל ואין שייך לכתוב עליו שנעשה בצלמו (שיהי' פירושו כתבניתו כפשט לשון צלם), רק אצל דמות כתוב בדמותו ר"ל בדמיון שלו :

[ב] ועמש"ל ס"פ י"ח דכשבת משמע שאנוש רשע הי' , וכ"ה לשון הזהר כי תשא (קפח:) אנוש חייבא , וכ"מ קצת בזהר בראשית (נו•) , ומ"ת אמרו שם (לח•) ג"כ כלשון דכאן , דרין דאשתכללו משת כלהו צדיקי וחסידי. ובתז"ח (סו ע"ב) אנוש מתמן אתייחסו כל דרין הה"ד או כוחל כו' , ובת"ז (קח:) משת ואנוש אתייחסו כל דרין הה"ד או כוחל כו' ע"ש בהגהת ד"א :

[ג] ולפ"ז חולק על מ"ש בב"ר פכ"ג שנעמה בת למך מבני קין היא אשתו של נח , וכן הזהר חולק ע"ז בב"ת ואמרו שם שנעמה זו אמהן דשדין , וגם בב"ר שם איכא מ"ד נעמה אחרת היתה (אשתו של נח , שזה היו מקובלין ששמה נעמה , וכן בס' הישר איתא שנעמה בת מתושלח היתה) :

הצדיקי׳ • (ה) ומקין עלו ונתייחסו כל דורו׳ הרשעי׳ (ו) הפושעים והמורדים (ז) שמרדו במקום ואמרו אין אנו צריכין לטיפת גשמיך (ח) ולא לדעת את דרכיך • (ט) שנאמר (איוב כא) ויאמרו לאל סור ממנו • רבי מאיר אומר (י) גלוי בשר ערוה היו הולכין דורות של קין האנשים והנשים כבהמה (יא) ומטמאין בכל זנות (יב) איש באמו ובבתו ובאשת אחיו (יג) בגלוי וברחובות (יד) ביצר הרע ובמחשבות לבם שנא׳ (בראשית ו) וירא ה׳ כי רבה רעת האדם בארץ • ר׳ אומר (טו) ראו המלאכים שנפלו ממקום קדושתן מן השמי׳

את

(ה) ומקין עלו ונתייחסו כו׳ • מל׳ הזהר אח"ת (שם) משמע שרומז שאף לדורות כל נשמות הרשעים הן מבירורי הרע של דורות קין, וכ"ת ביותר לשון הזהר בראשית (לה:) ומקין אתיין (בלשון הוה) כל אינון חציפין ורשעים וחייבי עלמא, ועי׳ בת"ז (קיד:) ובכ"מ : (ו) הפושעים והמורדים • משמע שמכוין לל׳ המקרא (יחזקאל כ) וברותי מכם המורדים והפושעים בי (ונקט כאן הסדר להיפוך תחלה פושעים ואחר כך מורדים כדי לסיים עליהן לשון שמרדו כו׳ וכמש"ל בס"ד) שהן הרע מנשמות דורות קין שמתבררין ע"י ילידי פשע ומרד שנוחלין נשמותיהן כמש"ל בשם הזהר [ד] : (ז) שמרדו במקום ואמרו אין אנו צריכין לטפת גשמיך כו׳ • לשון שמרדו משמע שמכוין לקרא (איוב כד) המה היו במורדי אור (שכל הפרשה שם נדרשת במדרשות על דור המבול, ואף מקרא זה נדרש בתנחומא ס"פ בראשית עליהן ע"ש), דדרשי׳ אור על הגשמים (כמ"ש בפ"ק דתענית (ז:), ובב"ר ס"פ כ"ו כל אורה שנאמרה באליהוא (באיוב) אינה אלא גשמים) שהן מרדו בטובה זו וכן פירש"י באיוב שם (וסיפי׳ דקרא לא הכירו דרכיו מתפרש כדמפ"ו כאן שאמרו דעת דרכיך לא חפצנו), ובפ׳ חלק (קח) וספרי עקב ותוספתא דפ"ג דסוטה ובב"ר אמרו כלום אנו צריכין לו אלא לטפת גשמיו יש לנו מעיינות ונהרות כו׳, ואפשר רמיזא בקרא (שם כב) ונהר יוצק יסודם, שכתוב לפני מקרא דאומרים לאל סור ממנו (שנדרש בדור המבול, כאידך קרא דשם (כא) דכתיב כהאי לישנא וכתוב בסיפי׳ ודעת דרכיך לא חפצנו דדרשי׳ לי׳ כאן ובפ׳ חלק (שם) בדור המבול), שע"י כן שהיו מיוסדים בארצם בנהרות ומעיינות יוצקו להם מים רבים לכן בעטו ואמרו סור ממנו שאין אנו צריכין לו [ה], ומסיים בפ׳ חלק שם וזה אני דן אותם, שכשם שאמרו שא"צ לגשמים שיש להם מעינות כו׳, כדונו בשניהם, בגשם מן השמים, ונבקעו מעיינות תהום רבה : (ח) ולא לדעת כו׳ ודעת דרכיך לא חפצנו • פשיטו לא שהגשמים תלוים בזה בדעת דרכיו, רק שאמרו אין אנו חפצים בקבלת עול מ"ש לדעת דרכיו כיון שא"צ לתשלום גמולו בגשמים וכי"ב (ולפמש"ל ספ"ה שהגשמים הן ראי׳ מוכחת על השגחה הפרטיות בעולם, יש להעמים שזכו שתלו זה בזה) [ו] : (ט) שנא׳ ויאמרו כו׳ • ורמז נכון לדבר שבבני קין מדבר הענין ר"ל ממ"ש (שם) לעיל מני׳ ישאו בתוף וכנור וישמחו לקול עוגב, שזה רומז על בני קין, שיובל בן למך מבני קין המציאם כמ"ש הוא אבי כל תופש כנור ועוגב (ועי׳ רמז כי"ב בפי׳ הגר"א על ספד"צ פ"ד כ"ב ע"ב) : (י) גלויות בשר ערוה • פי׳ ערומים לגמרי וכדקאמר כבהמה, וכ"ה בת"י ומהלכין בגילוי בשרא וכמ"ש (איוב כד) ערום הלכו מבלי לבוש, ודרשו בתדא"ר פל"א ותדא"ז פ"י שהיו פושטין בגדיהן ומניחין על הארץ ומהלכין ערומים בשוק [ז] (שהוא לתועבה לפני ה׳ כמ"ש פ"ו דיבמות (סג:) שאין לך משוקץ ומתועב לפני המקום כמי שמהלך ערום בשוק), ונקט כאן בשר ערוה לרבותא שאף בשר ערוה לא היו מכסין (וכן בפמ"ט באנשי מדי שהיו מביאין נשותיהן גלויות בשר ערוה כו׳, לפמ"ש באסתר רבה פ"ג בקשה להכנס בצלצול כזונה ולא הניחה משמע ג"כ דבשר ערוה לאו דוקא אלא ערומות

לגמרי קאמר) : (יא) ומטמאין בכל זנות • אף בערוות שאין יצה"ר מתגרה בהן כ"כ (כמו אמו ובתו כמש"ל אי"ה), מ"מ ע"י הילוכן עירומים הוו מגרי יצה"ר בנפשיו׳, וכמ"ש בזהר כאן בתוספתא (סב:) והוו אזלין כו׳ ודא הוי יסודא ועיקרא למיגד בחוביהון כו׳, ובז"ח (נה כ:) ואלו ואלו רואין ערותן ונואפין כו׳ וכמ"ש בפרק חלק (קו׳) ותקראן לעם ערומות פגעו בהן : (יב) איש באמו ובבתו ובאשת אחיו • ר"מ דהכא לטעמי׳ בפ"ז דסנהדרין (נח׳) ובירושלמי פי"א דיבמות ובב"ר פי"ח שכל ערוה שישראל היו ממיתין עליה (בזמן הסנהדרין) בן נח מוזהר עליה, ובכלל זה בתו שהיא בשרפה הרי היא אסורה לב"נ (ומכאן תשובה מילאת לדברי הר"ן בחידושיו בסנהדרין שם שכתב דכללא דר"מ אינו אלא בשאר האם אבל בתו שריא אף לר"מ, ועי׳ לח"מ פ"ח מה׳ מלכים ה"ה שכתב ג"כ דלר"מ אסור בבתו) ודלא כרב הונא שם דאמר בין לר"א בין לר"ע ב"נ מותר בבתו וכ"פ הרמב"ם, אבל אשת אחיו דנקט, נ"ל שאין זו ערוה דאשת אחיו שמת או גירשה דהיא ודאי שריא לב"נ, אלא ר"ל אשת רעהו והיינו אשת איש, וסדרן של הני ג׳ דנקט, נראה דלאו מסדר חומרן לבד נקט להו כן, אלא לענין לומר שהיו עושין להכעים ומי שהי׳ יכול לזנות באמו הי׳ בוחר בזה יותר מכולן דיש בה להכעים טפי וכמ"ש בפ׳ חלק (קג:) באמון שא"ל אמו כלום הנאה יש לך ממקום כו׳ וא"ל להכעים כו׳ (ועמ"ש בחידושי פ"ט דברכות (נח:) בזה), ומי שלא הי׳ מזדמן לו באמו הי׳ בבתו שג"כ אין יצה"ר מתגרה בה כ"כ ומותר להתייחד עמה כדאי׳ שלהי קדושין, ויש בה להכעים טפי מבאשת איש דעלמא : (יג) בגלוי וברחובות • בזהר (ס:) אמרו הא דעבדין באתגליא מדכתיב לפני האלקים ומדכתיב כי מלאה הארץ חמס (וי"ל שר"ל כמ"ש בב"ר חמס זו ג"ע), וגם פשטי׳ דקרא כי רבה רעת האדם בארץ י"ל שהוא שעשו בגלוי וברחובות וכמ"ש (יחזקאל טז) ותעשי לך רמה בכל רחוב כו׳ ותרבי את תזנותיך להכעיסני, הרי שע"י שהי׳ ברחוב קוראו לשון ותרבי : (יד) ביצה"ר ובמחשבת לבם • ז"ש וכל יצר מחשבות לבו רק רע וגו׳ דמפרש לה וכל יצר, ביצה"ר, ר"ל בשעה שהיו רואין וכמ"ש פ"ק דסוטה (ח׳) שאין יצר הרע שולט אלא במה שעיניו רואות, ובמחשבת לבם רע כל היום, היינו אף בשעה שלא הי׳ רואה שאין יצה"ר שולט כ"כ אז, היו מחשבין רע בלבבם וכמ"ש לא תתורו אחרי לבבכם כו׳ שהלב תר ומחשב אחר מה שראה כבר בעיניו : (טו) ראו המלאכים שנפלו כו׳ שנא׳ ויראו בני האלקים כו׳ • מפרש בני האלקים הן הן הנפילים, ופירושא הוא שחוזר המקרא לפרש מי הן בני האלקים ומבאר שתחלה היו הנפילים המלאכים שנפלו בארץ והן עיקר בני האלקים שהתחילו בזה ליקח נשים מכל אשר בחרו (שמגבורתן לא הי׳ מי שיכול למחות בידן כמ"ש הרמב"ן), וגם אחרי כן בניהם הנולדים להם מבנות האדם שאף שלא היו נפילים ממש, המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם שהיו קורין להם בשם זה ג"כ בני האלקים (וגם נפילים היו קורין להם וכמש"ל אות כ"ו בס"ד), ועי׳ הא דמלאכים שנפלו לעיל פ"ז ופי"ג ופי"ד ולהלן ר"פ כ"ו, ועי׳ בספד"צ ספ"ה ופי׳ הגר"א שם (כ"ה ד כ"ו א), והרמב"ן בפי׳ הזכיר דברי ספר"א וכתב שהוא הנאות יותר מן ככל

הגהות

[ד] ובספ"ב דנדרים (כ:) דרשוהו על בני ט׳ מדות ע"ש, ומקום לומר שפרש בני ט׳ מדות אלו הן בט׳ בני קין המנויין בתורה בתולדות קין עם ג׳ בני למך, ועי׳ בפי׳ ספד"צ להגר"א רפ"ה (כג א) :

[ה] ועיקר הענין מפני שהיו שטופים בהשחתת זרעם לבטלה כדלקמן בסוף פרקין, לכן בעטו בטפת גשמים שהן ג"כ מים זכרים כמש"ל ספ"ה (וע"ל פכ"ג), ושניהם טפת החסדים מ"ד ולכן כתיב ויאמרו לאל סור כו׳, שם אל שבחסד :

[ו] גם ענין הדעת באמת מתייחס לגשמים כמ"ש (משלי ג) בדעתו תהומות נבקעו, וכן התהומות עילאה ותתאה חו"ב, שע"י הדעת מזדווגין להוציא טפת הגשמים, ועי׳ בפי׳ הגר"א לס׳ יצירה פ"א מ"א סוף אופן ג׳ :

[ז] ולשון פושטין בגדיהם מבואר שאף שהיו להן בגדים היו פושטין אותם בכוונה להלוך ערום, ויצא להם לדרוש כן ממה שכתוב כאן בלי לבוש, ולעיל מני׳ כתיב ערום ילינו מבלי לבוש, ששם פירושו מבלי היות להם לבוש להאביונים הנגזלים מהם שמחמת זה הוכרחו אף בלילה ללין ערום מאין כסות בקרה, אבל כאן כתיב בלי לבוש לומר שאף שהי׳ להם מלבושים היו פושטים אותם והולכין ערומים כדי לעורר הזנות (ובאמת בלילה ובקרה היו לובשין), ועיקר הענין בזה י"ל לפמ"ש בת"ז תס"ה (צו׳) ובג"ד הנחש כו׳ ערום כו׳ דלכלהו עבד לבושין ולי׳ לא עבד כו׳ ובג"ד עאל קנאה כו׳ ואיהו גריס בתר דא דאתפשט אדם מלבושוי כו׳ (ולכן עשה ה׳ כתנות כבוד לאדם ואשתו מעור שהפשיט מהנחש כמש"ל פ"ך ולכן רודפין אחר הלבושין (וז"ש פי"ד דשבת (קי׳) חשדי מאני׳ קמי׳ אי מברך בהו כו׳), וכמ"ש בפי׳ ספד"צ להגר"א (ט"ו ד מ"ב ד מ"ז ד) ולכן בני קין שהן מזרע רוכב נחש היו מפשיטין לבושין להלך ערומים בכדי ליתן עי"ז כח לו, ולכן כשם שנתקלל הנחש כן נתקללו דור המבול שעיקרם בני קין וכמ"ש (איוב שם) תקלל חלקתם בארץ וכמ"ש בפ׳ חלק (קח׳) ובב"ר, וכנגד זה שהלכו ערומין הוא שאמרו בסה"פ שהרותחין היו שולקין בשרן ומפשיטין עורן מעליהן כו׳ :

(טז) את בנות קין (יז) מהלכות גלויות בשר ערוה (יח) ומכחלו' עיניהן כזונות (יט) ותעו אחריהן (כ) ולקחו מהן נשים שנ' (שם) ויראו בני האלהים את בנות האדם וגו'. ר' יהושע בן קרחה אומר המלאכים אש לוהטים שנאמר (תהלים קד) משרתיו אש לוהט והאש בא בבעילה בבשר ודם ואינה שורפת את הגוף. אלא בשעה שנפלו מן השמים ממקום קדושתן (כא) כחן וקומתן כבני אדם (כב) ולבושן גוש עפר (כג) שנא' (איוב ז ה) לבש בשרי רמה וגוש עפר. ר' צדוק אומר מהם נולדו (כד) הענקים המהלכים בגובה קומה (כה) ומשלחים ידם בכל גזל וחמס ושפיכת דמים (כו) דכתיב (במדבר יג לג) ושם ראינו את הנפילים וגו'. ואומר (בראשית ו ד) הנפילים היו בארץ. אמר ר' יהושע בן קרחה ישראל נקראו בני אלהים. שנאמר (דברים יד) בנים אתם לה' אלהיכם והמלאכים נקראו בני אלהים שנאמר (איוב לח ז) ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים (כז) ואלו עד שהיו במקום קדושתן בשמים נקראו בני אלהים שנאמר (בראשית ו) וגם אחרי כן אשר יבואו בני האלהים. (כח) ר' לוי אומר היו מולידים את בניהן ופרין ורבין (כט) כמין (ל) שרץ גדול ששה בכל לידה ולידה

הכל בלשון הכתוב ע"ש: (טז) את בנות קין. בזוהר (נה:) וז"ח רות (ס"ג ג) אמרו שנעמה אחות תובל קין היא שטעו אבתרה, והרמב"ן הביא זה בשם הפר"א, ואולי י"ל שז"ש ויהי כי החל האדם לרוב על פני האדמה ובנות ילדו וגו'. נדרש על בני קין שתהלה מתגרש מפני האדמה וישב בארץ נוד רחוק מהיישוב, ואח"כ כאשר החל לרוב ובאו על פני האדמה אלו הבנות אשר ילדו להם (עשו מהלכות בגלוי בשר כדלעיל.) להתעותן לזנות (ויתכן פי' זה לפ"ד הרמב"ע שבני האלקים הן בני שת, אבל הפר"א אינו סובר כן וכן בזוהר (לז.) פירשו דבני קין הן בני אלקים): (יז) מהלכות גלוי בשר, כו'. דרש ויראו כו' את בנות כו', שראו בהן ראיה מיוחדת ביותר ושהיא שגרמה לעורן לכך לקחת נשים כו', ועמש"ל ר"פ ל"א בס"ד: (יח) ומכחלות עיניהם כזונות. דרש כי טובות הנה שהיו מטיבין ומקשטין עצמן כזונות, וכד"א (מלכים ב ט) ותשם בפוך עיניה ותיטב את ראשה, שפירושו ענין קשוט.ע"ש במפרשים, ולפי דרכינו לימדנו ג"כ לפרש מ"ש (איוב כד) אלמנה לא ייטב, שדרשוהו בב"ר פכ"ג שזו האשה שלקחה לפריה ורביה היא הנקראת אלמנה, שלא ייטב פירושו לא יקשט (וכ"מ בב"ר שם שבעקרה השני' הזכירו הי' מקשטה כזונה, תוכח שאלמנה לא הי' מקשטה ע"ש), וכן מ"ש בב"ר כאן מעשיו מטריבין אותה לבעלה הי' גדול ככהן כו' פירושו ג"כ מעשיו מקשטין אותה בקישוטי כלה להכניסה לחופה: (יט) ותעו אחריהן. ותעו מדרכן שהיו בני האלקים, וכלשון המקרא (הושע ד) כי רוח זנונים התעה, ועי' ת"י: (כ) ולקחו מהן נשים. בקרא כתיב ויקחו להם נשים, ולפמ"ש בב"ר אלו נשי אנשים, דדרש מדלא כתיב ויקחו לנשים שאז הי' מבואר הכוונה שלקחום להם אישות כמ"ש קח לי וגו' לאשה (בראשית לד), וכתיב ויקחו להם נשים היינו שלקחו בחזקה אותן שהן כבר נשים לבעלים אחרים, וי"ל שגם כאן שינה לשון הכתוב להם וכתוב מהם נשים שנתכוון לכך לומר שלקחו מהן מן הבעלים את הנשים בחזקה: (כא) כחן וקומתן כב"א. נראה שבא ליישב מה שקשה ג"כ באיך המלאכים שהיו רוחנים בכחם הי' אפשרי' להם להזדווג עם ב"א ולהוליד מהם (ועי' תשובת מהר"ם לובלין סי' קט"ו שאף הנבעלת לשדים שאמרו בהן פרין ורבין כב"א מ"מ אינה חשובה ביאה לאסרה על בעלה), גם מפני הקומה שאמרו פ"ז דחולין (נח:) גויתו כתרשיש תרי אלפי פרסי, ולזה פירש שנשתנה כחן וקומתן כב"א (וע"ל פי"ד שאמרו קצר כחו בטומאת קרי קצר קומתו בטומאת תשמיש כו'): (כב) ולבושן גוש עפר. וכן אמרו בז"ח רות (שם) כיון דאפיל לון כו' אתגלימו מכל אינון יסודי דכ"נ מתלבשי כהון דאתעבדו בהאי עלמא (כצ"ל וכ"כ ברקאנט"י ס"פ בראשית) מתלבשין ביסודי דהאי עלמא כו', ועי' בזוהר בראשית (נה:) וצ"ל שז"ש בספד"צ פ"ד לתתא נחתו ירתו עפרא פר"ל שנתלבשו בגוף עפר (ועי' בפי' הגר"א שם כ' ע"ד) ואמרו עוד שם אבדו חולקא טבא דהוי בהו עיטרא כו', והוא כמ"ש בזוהר בלק (כח:) דפסק מנייהו ההוא נהורא דלעילא דנהיר להון וקיים להון למלאכיא, והוא על רישיה כמ"ש בזוהר וירא חמא זיהרא חד דנהיר דקא סלקא על רישיה כו' והוא שקוראו כאן עיטרא כו': (כג) שנא' לבש כו' וגוש עפר. מפרש שמלת לבש נמשך גם על וגוש עפר, ומביא ראי' כאן שהאדם שעיקרו הנשמה רוחנית ומתלבש בבשר (שהוא רמה בחייו) וגוש עפר, כן המלאכים כשנפלו לבשו כו': (כד) הענקים המהלכים בגובה קומה. מפרש לשון ענקים שהוא גבוהים בקומה וכמ"ש פ"ז דסוטה (לד:) שמעניקים חמה בקומתן ע"ש בפרש"י ובב"ר פכ"ו: (כה) ומשלחים ידם בכל גזל וחמס כו'. מפני גבורתם היה יכולת בידם לשלוח ידם באין מוחה להם, ודרש שלשון חמס הכתוב בדור המבול כולל גם שפ"ד, וכמ"ש בב"ר (ומביא שם מקרא דמחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי) וכדכתיב בכו

כו

כדור המבול (איוב כד) ונפש חללים תשוע, ותחלה מפרש פשטי' דקרא חמס בכל גזל וכמ"ש כאן (שם) עדר גזלו וגו' יגזלו משוד יתום וגו': (כו) דכתיב ושם ראינו את הנפילים וגו' ואומר הנפילים היו בארץ. מביא ראי' מדכתיב שם הנפילים בני ענק מן הנפילים שפירוש נפילים הוא ענקים, ויש לומר דר' צדוק אינו חולק על ר"י בן קרחה ורבי' שבסמוך שהנפילים הן המלאכים שנפלו מקדושתן, רק שמביא ראי' מהם שהנולדים מהן ג"כ נקראו על שמם נפילים על שהיו גבהי קומה (אף שהן לא נפלו מהשמים, הושאל כבר שם נפילים לתאר בן כל גבהי קומה) שמפרש מ"ש שם בני ענק מן הנפילים פירושו כן שבא לפרש מה שאמרו ראינו את הנפילים אינן הנפילים ממש שנפלו מן השמים, אלא שהיו בני ענק מן הנפילים, ר"ל מזרעם, ועל גובה קומתן קראום ג"כ נפילים (וזה שכתב בתורה כאן הא דוגם אחריכן אשר יבואו וגו' אשר מעולם אנשי השם שהיו קורין להם ג"כ נפילים (ובני אלקים כמש"ל אות ט"ו) הוא ללמד פירוש מה שיכתוב בפ' שלח לך הא דהנפילים ראינו שם בני ענק מן הנפילים כמו שכתבתי, וכדרך הכתובים בכ"מ כן לכתוב דבר שיהי' צריך להלן במקום אחר (ועי' בהגהותיו לבמ"ד פט"ז אות כ"ט שפי' באופן אחר בזה): (כז) ואלו עד שהיו כו' בשמים נקראו בני אלקים שנא' כו' בני האלקים וגו' הגבורים אשר מעולם אנשי השם. כצ"ל ונראה דריב"ק לטעמי' שאמר לעיל כשבאו אל בנות אדם כבר לבשו גוש עפר, ומפרש לפ"ז כאן מ"ש וגם אחרי כן אשר יבאו וגו' ר"ל אף שכבר אבדו אז שמם בני האלקים שהי' להם עד שהיו במקום קדושתן בשמים ולא כשחיללו קדושתן לטעות בבנות האדם שלבשו גוש עפר עד שיוכלו להזדווג לבנות אדם וילדו להן, בכ"ז המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם נודעים בשמם, והיתה אימתם על הבריות ליקח נשים מאשר בחרו ולשלוח ידם בחמס ואין מוחה להם, ונראה עוד שיש חסרון בלשון המאמר, ועיקר הכוונה לסיים שגדולים מהם הצדיקים וישרים שאף שעיקרן מלדו בארץ זכו להקראות בני אלקים וכמ"ש אני אמרתי אלקים אתם על שגברו על חומרם וזיככוהו כמלאכים, אבל אלו אף שנקראו בני האלקים כשעודן בשמים מ"מ כשירדו לארץ אבדו כבודן: (כח) ר' לוי אומר היו כו'. כעין מימרא זו דר' לוי יש בב"ר פל"ו וביק"ר פ"ה משמי' דר' לוי וכוא המאורא מתלמידי ר' יוחנן, ואפשר הוא תוספת המעתיקים מן הב"ר לתוך לשון הפר"א, או עיקר המאמר נשנה בסתם בפר"א, וכאשר ראו המעתיקים שהוא דומה בענין למאמר ר' לוי בב"ר הנ"ל הוסיפו כאן ג"כ שם האומר ר' לוי, ועמ"ש בס"ד במבוא בשמות החכמים, בשם ר' לוי: (כט) כמין שרץ גדול ששה בכל לידה. כ"ה גם לקמן פכ"ד בדור הפלגה, ומשם יצא הלשון כמין שרץ גדול, ששם כתיב בנה ובניו שנתברכו ביציאתם מן התיבה כל' שרצו בארץ דדריש לי' שרירה פריבוי (וכ"כ בשמ"ר פ"א על וישרצו ע"ש) כשרצים, וכאן בדור המבול יליף לה מן דור הפלגה בגז"ש דרביו' רבייה (וגז"ש זו נתקבלה ס"ק דבכורות (מ"ו) לענין בני משה) כתיב הכא כי החל האדם לרוב ובתיב התם ורבו בה מה להלן רבוי' כשרצים אף כאן כן (ובפא"ה דור המבול ודור הפלגה למדין זה מזה): (ל) שרץ גדול ששה בכל לידה. בילקוט ריש שמות אם לקטן שבשרצים את מהמה עכבר יולדת ששה אם לגדול שבשרצים עקרב יולדת ששים (וכ"ה בויק"ר פי"ג עקרב יולדת ס'), והא דעקרב אותי' כתי בשמ"ר שם (רק שט"ס שם וכתוב ע'. וע"ש בהגהותי בס"ד), וא"כ כאן דתני שרץ גדול אפשר עיקר הגי' צ"ל ששים ויהי' מכוונים למ"ש בזוהר בראשית (לז:) שתין הוו בארעא כחושבן כו', ועי' בפי' הגר"א לספד"צ פ"ד מ"ח א' ב'), ולגי' הספרים ששה, אולי יש לסמוך מה"ש (איוב שם) נאנאיהם, עוילהם, ילדיהם, וכ"א מהן אין פחות ממיעוט רבים שנים הרי כאן ששה (וזרעם נכון לפניהם

ולידה. (לא) באותה שעה היו עומדין על רגליהן (לב) ומדברים בלשון הקדש ומרקדים לפניהם שנאמר (איוב כא) ישלחו (לג) כצאן עויליהם. (לד) אמר להם נח שובו (לה) מדרכיכם וממעשיכם הרעים שלא יבא עליכם מי המבול (לו) ויכרית כל זרע בני אדם. אמרו לו הרי אנו מונעים עצמינו מפריה ורביה (לז) שלא להוציא זרע בני אדם. (לח) מה היו עושין כשהן באין אצל נשותיהן היו משחיתים מקור זרעם על הארץ כדי שלא להוציא זרע בני אדם שנאמר (בראשית ו) וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה וגו'. אמרו (לט) אם מי המבול יבא עלינו הרי אנו גבוהי קומה (מ) ואין המים מגיעים עד צוארנו. (מא) ואם מי התהומות מעלה עלינו הרי פרסות רגלינו לסתום את התהומות. מה היו עושין פושטין כפות רגליהם וכתמו את כל התהומות. מה עשה הקב"ה הרתיח מי תהומות והיו שולקים את בשרם ופושטים את עורן מעליהם (מב) שנאמר (איוב ו) בעת יזורבו נצמתו בחומו נדעכו ממקומם אל תקרי בחומו אלא בחמימות:

נשלם פרשת בראשית

לפניהם דריסי' דקרא שם אינו מהמנין, שהוא כלל שאחריו פורט והולך): (לא) באותה שעה היו עומדים על רגליהם כו' שנא' ישלחו כצאן כו'. כשם שהצאן מיד שנולדים הן עומדין על רגליהם, וישלחו דרש לשון משלחי רגל השור וגו': (לב) ומדברים בלה"ק. זה שהיו מדברים מיד, אפשר דרש לי' מדכתיב (שם) ישאו בתוף וכנור ודרשי' לי' ישאו שיר בפה (וכדאמרי' בפ"ב דערכין (יא:) ובמ"ר ספ"ו ישאו לשון שירה) וקאי על ילדיהם ירקדון דכתיב לקמי', שהילדים עצמן היו משוררין בפה ברקודם. ומ"ש בלה"ק, הוא כמ"ש לקמן ס"פ כ"ד שקודם הפלגה היו שפה א' בלה"ק, ואף אלו שדברו מיד כשנולדו ולא למדו עדיין שום לשון מאבותיהם, בכ"ז היו מספרין בלה"ק שהעולם נברא בו, וכמו אדה"ר שלא למד הלשון מאחר: (לג) כצאן עויליהם וילדיהם ירקדון. כצ"ל: (לד) א"ל נח שובו כו'. בפ' חלק ובב"ר פ"ל דרש זה שהי' נח מוכיחן ומבזין אותו ממ"ש לפיד בוז לעשתות שאנן ע"ש, ובתדא"ר ר"פ ט"ו דרש לי' מדכתיב צדיק בדור הזה שהי' צדקתו בענין הדור הרע הזה שהי' מוכיחן תמיד (ואפשר זהו שבפ' חלק שם הזכירוהו לנח לענין התוכחה בשם נח הצדיק, לרמוז דמלשון צדיק בדור הזה הוא דנפקא לן), ויש לומר עוד סמך לזה ממ"ש ונח מצא חן בעיני ה' שזהו על התוכחה וכמ"ש (משלי כח) מוכיח אדם אחרי חן ימצא (וכי"ב דרשו בריש דברים רבה על משה ע"ש), וי"ל עוד שזהו שנתנבאו אבותיו בקוראם שמו נח ויאמרו זה ינחמנו ממעשינו ומעצבון ידינו, שראו שיהי' עתיד להוכיחן על מעשי ידיהם שהיו מעציבין לה' בהן, וחשבו שיחזירם למוטב בתוכחתו: (לה) מדרכיכם וממעשיכם הרעים. לשון זה מצוי במקראות בתוכחת הנביאים לבני דורם שישובו בכדי להנצל מצרה הקרובה לבא, וכאן יש לפרשו דרכיכם על הזנות כמ"ש כי השחית כל בשר את דרכו, ומעשיכם על החמס שעשו בידיהם: (לו) ויכרית כל זרע בני אדם. מבאר לשון מחוי' הנאמר במבול שהוא כענין הכרת וכמ"ש (יחזקאל יד) והכרתי ממנה אדם (ונאמר שם ונח בתוכה, וע"ש בפירש"י שפירשו על דור המבול), ולשון זרע דנקט הוא משום סיפא שאמרו שלא להוציא זרע ב"א (שהם נסמך ללשון המקרא כמש"ל): (לז) שלא להוציא זרע ב"א. גלהלן מסיים שאמרו אם מי המבול יבא עלינו הרי אנו כו'. ואפשר הא דלהלן היינו רק להציל הגדולים בקומתן ופרסותיהן, אבל הקטנים שיוולדו אין בהם כח להנצל בכך, לכן אמרו שימנעו עצמן מפו"ר שלא להוציא זרע ב"א שיאבדו במבול: (לח) מה היו עושין כו' וירא כו' והנה נשחתה. עתה הוא שנשחתה כי השחית כו', אבל בתחלה כשאמר לנח אמחה את האדם לא הוזכר שם ההשחתה (רק כתי' וירא ה' כי רבה דעת האדם, והוא מ"ש למעלה ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו (הרי אדרבא לקחו להם נשים וילדו להם בנים כמ"ש וגם אחרי כן וגו' וילדו להם), וגם רעת החמס שנרמז בלשון המה הגבורים שהגבורתם גזלו וחמסו וכמש"ל אות כה), וההשחתה הוא שנתחדשה אחרי שא"ל נח שימחו מן הארץ, שאז אמרו שיכריתו בעצמן זרע ב"א [ח]: (לט) אם מי המבול יבא עלינו מלמעלה (בפ' חלק הגי' מן השמים) הרי אנו גבוהי קומה. כצ"ל, ובזו"ח נח (כ ע"ב) אנחנו גברין רמי קומתא ונשוט על אפי מיא ונשתזיב, ובפ' חלק (שם) אמרו ד"א יש לנו ועקב שמו וא"ל עקש שמו, פי' ערוך ע' עקב שמעקב את הגשמים ע"ש, ועקוש שמו נ"ל פירושו דרך עקש שיעקשו דרך ירידת הגשמים להסב אותו למקום אחר רחוק ממקום שהיו שרוין: (מ) ואין המים כו' צוארינו. שכשמגיעים לצואר הוא סכנה קרובה ליטבע כמ"ש (ישעיה ח) עד צואר יגיע, וכתיב (שם ל) עד צואר יחצה ע"ש בפי' הרד"ק, וע"ל פכ"א: (מא) ואם מי תהומות כו'. בפ' חלק (שם) אמרו אם מן הארץ הוא מביא יש לנו עששיות של ברזל שאנו מחפין בהן את הארץ ודרש לי' מקרא דלפיד בוז לעשתות שאנן (ועי' בהגהותיי לב"ר ר"פ ל"ג מ"ש בזה), ונראה לדרש עשתות לשון עששית של ברזל כמתני' רפי"א דכלים וכן בקרא נמצא (יחזקאל כז) ברזל עשות, ולדרשא דכאן כפר"א יש לפרש עשתות שאנן לשון עשתונות ומחשבות שאננים ובוטחים בדעתם, דהיינו שאמרו שיהיו סותמין בכפות רגליהם את התהומות, וכתיב למועדי רגל, ויתפרש לשון רגל מועדה (משלי כה) שבאמת סוף דבר הי' שרגליהם נדחו מן התהומות כשבאו לסתמן (וכמ"ש בב"ר פל"ג הי' בה לכנוס לתיבה ורגליו מתפרכלות ע"ש בהגהותיי שהי' מתגלגלות ונדחות,) וכדמפ"ו להלן שהיו המים רותחין ושולקין בשרן ועורן, ונדחו רגליהם ובטלו עשתונותיהם השאננים: (מב) שנא' בעת יזורבו כו' א"ת בחומו אלא בחמימו. כי בחומו יש לפרש ל' כעס לכן דרש לי' לבאר יותר בחמימו ל' חום ורתיחה, ובפ' חלק (שם) דרש לה מדכתיב וישוכו המים מכלל שהיו רותחין תחלה כמ"ש וחמת המלך שככה, ובירושלמי ובב"ר דרש לה מן יזורבו נצמתו ע"ש, ומוכח כאן שמי התהום היו רותחין ולא מי הגשמים העליונים, וכ"ה בזהר (ס"ב ס"ו) וע"ע שם (סח:) ובפ' וירא (קח), וכ"מ בפ' חלק שם שאמרו שנשתייר מינייהו חמי טבריא וחמת גדר, אבל בת"י כתוב (בפסוקי הגשם) דנחתו מן שמיא רתיחין, וכן במדרשים וירושלמי פ' חלק אמרו שכל טיפה שהוריד הקב"ה עליהן הי' מרתיחה וא"כ מורידה כו' משמע ג"כ כדברי הת"י שמלמעלה היו הרותחין ועמש"ל פכ"ג בזה בס"ד:

הגהות

[ח] וג"ל שז"ש בפ' חלק (שם) ולא יפנה דרך כרמים שהיו מפנים דרך כרמים א"ל ומי מעכב א"ל נח פרידה א' יש לו להוציא מכם א"ל א"כ לא נפנה דרך כרמים, שמה שפירש"י שם פרידה א' על אבלו של מתושלח הוא דחוק, גם אינו מיושב מה אמרו ע"ז א"כ לא נפנה דרך כרמים, אלא נראה לפרש ל' הפנאה דרך כרמים פירושו כמו למטעת כרמים שבירושלמי וב"ר ר"פ נח שהבאתי בהגהותיי שם שפירושו בעילה להוליד בנים לקיום המין ע"ש, וז"ש שבתחלה היו נפנין דרך כרמים להוליד בנים ולא היו משחיתים זרעם וכשא"ל נח פרידה א' יש לו להוציא מכם שנ"ל פירושו כההיא דפ"ג דב"ק (לח:) שתי פרידות טובות יש לי להוציא מכם כו' שאף כאן פירושו שא' מבנותיהם שהיו ראויין להוולד עדיין היתה צריכה להנשא לא' מבני נח לקיום העולם, ואמרו א"כ לא נפנה דרך כרמים ונשחית זרע לבלתי תוציא הפרידה ההיא לעולם (אלא שבכ"ז לא עלתה בידם ועצת ה' היא תקום שנולדה הפרידה ההיא), וסייג לדברי מצאתי בכתבי הרב החסיד מוה"רר חיים מסמיליאן זצ"ל שכתב על הא דפרידה אחת, וז"ל, ר"ת "פרנס "רועה "ישראל "דוד "המלך, עכ"ל. ואף שכוונתו העמוקה נעלמה ממני, אך למדתי מדבריו שהי' מפרש לשון פרידה א' כמ"ש ולא כפרש"י, וכן שמעתי שביפת"ה על הב"ר פי' האגדה דפ' חלק כמ"ש, ואין הספר בידי:

סליק בס"ד פרק כ"ב ובזה נשלם פרשת בראשית. בריך רחמנא דסייען:

פרק כג וזה אשר תעשה אותה (ראשית ו טו) תני ר' שמעיה (א) באצבע הראהו הקב"ה לנח

(ב) ואמר לו כזה וכזה תעשה לתיבה (ג) מאה וחמשים קנים אורך ימינה של תיבה ומאה וחמשים אורך בצד שמאלי (ד) ל"ג קנים בצד רחב' ברפנותי' (ה) לפני' ול"ג ברפנותי' לאחריה (ו) וי' בתים בתווך הרי אלו לאוצרות של מאכל (ז) וה' אפטניות בצד אור' ימיני' של תיב' וה' אפטניות בצד אור' שמאלה של תיבה והמכניסי' אמת המים נפתחים ונסגרי' (ח) וכן ביציע התחתונ' וכן במעל' ב' וכן במעלה ג'. (ט) מדור כל בהמה וחיה ביציע התחתון. מדור לכל העופות ביציע השניה. מדור שקצים ורמשים ובני אדם ביציע השלישית. (י) מכאן אתה למד ששלשים ושתים מיני עופות בארץ ושס"ה מיני שקצים בארץ וכן ביציע התחתונה וכן ביציע השניה וכן במעל' שלישית שני' (שם) תחתים שנים ושלשים תעש'. ר' תנחומא

ביאור

פרק כג (א) **באצבע** הראהו כו' כזה כו'. מדכתיב וזה אשר תעשה דרש שהראהו באצבע (וע"ל פמ"ח שמפרש באיזו אצבע) כזה כו', וכי"ב דרשי' במנחות (כט.) ובמכילתא פ' בא דברים שנתקשה בהן משה עד שהראהו מדכתיב בהו זה או וזה: (ב) א"ל כזה וכזה תעשה לתיבה ק"ן כו'. מפני שמה שכתוב בתורה בתיבה אין בו כ"כ קושי הבנה שיצטרך להראותו באצבע (ולא דמי להני שנתקשה בהן משה, שבכלן יש דבר קשה (וע' תוס' חולין (מב.) ד"ה זאת כו), במנורה לעשותה מקשה כלה כאחת, ובקידוש החדש שאין כח בעין לראות הלבנה תחלת חידושה, ובשרצים לראות כל המינים הקטנים וכמ"ש בחולין (ס:) וכי קניגי ובלסטרי כו'), לכן מפ"ו שאמר לו בע"פ עוד פרטים הרבה, ובהן הוא שהוצרך להראותן באצבע (ועמש"ל אות י'): (ג) מאה וחמשים קנים. אפשר שם קן (שלא נמצא עוד רק בעוף) דרש על מספר ק"ן שהיו עשויין בכל צד לאורך התיבה (שהן רובן ועיקרן, ולכן גם מיעוטן שבצד רחבה נקראו ג"כ כן אע"פ שלא הי' מספרם ק"ן.): (ד) ל"ג קנים בצד רחבה ול"ג כו'. עמש"ל אות י' בס"ד שט"ס כאן וצ"ל באחד מהן ל"ב, ובע"כ צ"ל שאלו של צד רחבה היו קטנים (והכניסו בהן מיני הבע"ח הקטנים עמש"ל אות י') מאותן של צד ארכה דמשמע שהיו כולן שוין, וא"כ היו כל אחד ב' אמות (שיעלו ק"ן קנים ש' אמות ארכה) והללו של רחבה ל"ה קנים לחמשים אמה אין עולה רק לאמה ומחצה ומעט פחות לכל קן, ואולי אם נאמר שהקנים שבאורך היו משכן לצד רחבה רק ערך זה של אמה ומחצה פחות מעט, א"כ י"ל שהללו של צד רחבה היו שוין לשל צד ארכה, רק שהיו מהופכין, שמשכן שלצד רוחב התיבה היה רק בערך אמה ומחצה. ולצד אורך התיבה היה משכן שני אמות: (ה) לפניה כו' ולאחריה כו'. אם נאמר שלפניה קורא צד שהיה שם הפתח, י"ל שזהו שאצל מלפניה הזכיר לשון בצד רחבה ואצל מלאחריה לא נזכר לשון בצד, שהוא לרמוז שלפניה הוא צד שהיה בו הפתח שכתוב בו לשון זה ופתח התיבה בצדה תשים (מיהו גם באורכה יש שינוי בין ימינה לשמאלה שבימינה לא נזכר לשון מצד ובשמאלה נזכר, ואפשר אין הנוסחא מדוייקת בזה), או אפשר קורא למזרח שלפני' ולמערב שלאחריה: (ו) ועשרה בתים בתווך כו' של מאכל. כך הוא יפה להם שיהיו בתווך בכדי שיהיה קרוב מהם להכנים לכל הקינין (וגם שלא ישאבו לחות המים אם היו לצד חוץ, ועמש"ל אות י' טעם למספרם עשרה [ודרך רמז י"ל ממ"ש (אחר ואספת אליך) והיה לך ולהם. שהן עשר אותיות, רמז לעשר בתים שאסף בהן המאכל לו ולהם]: (ז) וחמש אפטניות. במ"ע הביא זה מן הת"י (שגם הועתק מאמר זה מהפר"א כדרך הת"י כמ"ש במבוא אות ג' בס"ד. ויש שם שיבוש וחסרון ועמש"ל אות י' בס"ד), ופירשו אוצרות כמו אפותיקין שבאגדות (והפתק שבש"ס), אבל כאן בפר"א שמסיים המכניסים אמת המים נפתחים ונסגרים, מבואר שאין פירושו אוצרות (גם בלאו הכי הרי כבר הוזכרו בתווך עשרה בתים לאוצרות מאכל), אלא פירושו לפי הענין חלונות ודלתות נפתחים ונסגרים להכנים אמת המים להשקות כל החיים (אף שמי המבול רותחין היו, יכולין לצננם.) גם לשטוף ע"י אמת המים את הזבלים מכל החיים (וכענין מ"ש בדרז"ל למ"ד עליונים לזבלים כמין קטרקטין היו לו כו', שפירושו שנכון מקום מעבר להזילן מלמעלה למטה, ומענין קטרטון שהביא

הרד"ל

הערוך ופירשו המוסף כזילה בלשון יוני ע"ש), וז"ש נפתחים ונסגרים שהיה פותחן כרגע וחוזר וסוגרן מיד שלא יבאו המים לתיבה [א]: (ח) כן ביציע התחתונה (כצ"ל ולא וכן בוי"ו.) כו' במעלה ב' כו' במעלה ג'. נקט תחלה לשון יציע לפרש לשון תחתים שנים ושלישים, ללמדו ממ"ש (מלכים א ו) היציע התחתונה כו' התיכונה כו' והשלישית כו', שהן עליות זו ע"ג זו, ולשון מעלה שהזכיר אח"ז, אפשר הכוונה ללמוד ממ"ש שם ובלולים יעלו על התיכונה ומן התיכונה אל השלישים, שגם כאן היו עולים במעלות, ולפרש על לשון לולים דשם שהן מעלות ועי"ש בפירש"י: (ט) מדור כל בהמה וחיה ביציע התחתון כו' העופות ביציע השניה כו' שקצים ורמשים ובנ"א ביציע השלישית. בסנהדרין (קח:) ובדרז"ל אמרו תחתים לזבל אמצעיים לבהמה (וכל החיים) ועליוני' לאדם' (ואפשר שם עם האד' היו אוצרות המאכל וכמ"ש ואספת אליך, במקומך). ולפי המאמר דכאן צ"ל שהזבלים היו יורדין מכל מדור דרך האפטניות כמש"ל אות ז', והסדר דכאן נאות לפמש"ל ס"פ כ"ב שהמים היו רותחין מלמטה, והיו א"כ מחממין התיבה מתחתיה, ולכן במדור התחתון היו הבהמות והחיות חזקי הטבע שיוכלו לסבול חום האויר בלי היזק להם, ובאמצעיות עופות דזוטר חיותייהו מן הבהמה והחיה וחלושין בכחן יותר מהן, ובעליונים שקצים ורמשים חלושי הטבע ביותר (אשר הרבה מהן אף מהבל מים רותחין כמו שבלול תמס יהלך ואיכנו), והאדם הנכבד וחלש ומעונג הטבע יותר מכלם ראוי לו להיות עליון מכלם, ולפ"ד הפר"א שניתנו לו בחבורתו שקצים ורמשים, ג"כ אין יניאתם ורוח נשימתן קשה כ"כ לקלקל אויר הנשימה על האדם (כהחיות והבהמות ועופות שאמרו להלן בפרקין עיפה נפשי מריח אריות כו'), והרבה מינין מהם דרכן ליגדל עם האדם בדירתו: (י) מכאן אתה למד ששלשים ושתים מיני עופות בארץ ושס"ה מיני שקצים כו'. המאמר תמוה איך נלמד מכאן, ואף אם נדחוק לומר דדרש מ"ש שנים ושלשים (ולא כתי' תיכונים כדכתי' תחתים וכמ"ש במלכים שם) כאילו כתיב שנים ושלשים, מ"מ יקשה איך למדנו מזה על עופות דווקא, גם עדיין אין רמז למ"ש שס"ה מיני שקצים, גם קשה דמיני בהמה וחי' שיירי' לגמרי, גם מה שמסיים אח"כ וכן ביציע התחתונה וכן ביציע השני' וכן בשלישית אין לו ביאור, גם באמת הדבר תמוה לומר שלא יהי' מיני עופות רק ל"ב שהרי כ"ד מיני עופות טמאים כתובין בתורה עם ריבוי דלמיניהן כדאי' בחולין (סג:) ואמרי' שם דעופות טהורים מרובים על הטמאים, ואמרינן שם ובירושלמי סוף פ"ד דתענית לעופות טהורים אין מספר. ע"כ נראה הנכון בזה לומר, שמספר המינין בכלן בחיות ובהמות ובעופות ובשקצים ורמשים בכ"א מהן שס"ה [ב]. והמספר הזה יהיה נלמד בכולן ממנין הקינין שבכל מדור שמספרן שס"ה כדתני לעיל ק"ן מימינה וק"ן משמאלה ול"ג לפניה ול"ג לאחריה הרי שס"ו, אלא שנראה שבאחד מהני ל"ג ט"ס וצ"ל ל"ב (וכת"י הגי' ל"ו וגם אין כתוב רק פ"א ל"ו בפותיא ר"ל ברחבה, והוא ט"ס ובמש"ל) וכ"ה מוכרח, שבע"כ א"א להיות בשני הצדדין לפניה ולאחריה שוין סך הקינין, כיון שבע"כ בצד א' מהן היה הפתח שממעט בקינין, והיה באותו הצד רק ל"ב קינין, וא"כ מכוון מספר קיני התיבה בכל מדור שס"ה, ומזה נלמד שכל המינין מספרן שס"ה [ג], וצריך להגיה הלשון כן, מכאן אתה למד שכל (והטעות נקל לבא בהעתק מן שכל על שלב, וחזרו אח"כ

הגהות

[א] ומצאתי בערך מלין מלשון יווני, מלת אַפָּאטֵיינֵו ביאורו נמשך להלאה, ואולי יש לפתור מזה ענין אפטניות דכאן שע"י היו נמשכין הזבלים להלאה, או יהי' מענין חלונות אמפומאות דלעיל פ"י ולהלן פמ"ב לגי' הערוך שהבאתי שם אות ל"ב ע"ש:

[ב] וכן מצאתי במדרש כונן פי"א שיש בתבל שס"ה מיני בריות, ובלק"ת פ' בראשית כתוב שכל המינין ע"ב, ואפשר הוא ז"ל דיבר בשרשי המינין בכלל הגבוה, והן חוזרין ומתפרטין אח"כ לפי ה' פרצופין לה"פ ע"ב שהן ש"ס, ועם ה' השרשיים של ה"פ יעלו שס"ה:

[ג] ולפמ"ש בזוהר שהתיבה דוגמת מדת המ"ל (ואמרו שם (נט:) דא ארון הברית, וז"ש בסנהדרין (קח:) העבירן כו' כל שהתיבה קולטתו בידוע כו', שהוא כדוגמת הארון ביבמות [עט'], ואמרו כי"ב לענין ציץ שם [ס:] לענין עבירה ע"ש). וז"ש בפרקין להלן שעשה אותה כ"ב שנה, כמנין שם ב"ן שבמ"ל, וכן ז"ש להלן שמרגלית הי' תלויה בתיבה ומאירה כו', וכן מ"ש שסגר ותפס כו', הכל מכוון ע"ז כמשית"ל אי"ה. לפ"ז מקום לכוון שס"ה הקינין שבה, למ"ש בברייתא שבשלהי תז"ח (נ' ע"ב) במדת המ"ל בשס"ה דיוקנין טמירין אזלא ונחתא (ומהן שרש שס"ה מיני בריות). ובתוספתא בזוהר ויחי (רל"ב) גו שס"ה שייפין כו' (וכן בה שס"ה מצות ל"ת). גם

תנחומא אומר (יא) חמשים ושתים שנה עשה נח בתיבה כדי (יב) שישובו בתשובה מדרכיהם וממעשיהם הרעים. (יג) ועד שלא בא המבול היו הטמאים מרובין מן הטהורים רצה הקב"ה (יד) להרבות את הטהורים ולמעט את הטמאים קרא לנח ואמר לו הביא לך אל התיבה מכל בהמה טהורה שבעה

אח"כ וכתבו במקומו בפירוש ששלשים ושתים.) מיני עופות בארץ שס"ה וכן מיני שקצים בארץ וכן מיני בהמה וחיה בארץ שכן ביניע התחתונה (ור"ל שכן במספר הזה קינים בכל יניע) וכן ביניע השני' וכו' כנ"ל (או אפשר למעט בהגהה ולגרוס בהמה עם עופות ביחד בלשון זה, שכל מיני בהמה ומיני עופות בארץ שס"ה וכן מיני שקצים כו', ונאמר טעם שהוצרך לפרט השקצים בייחוד, ולא כללן עם בהמה ועופות יחד, כי מפני שאמר שבמדור העליון היו בני אדם ושקצים, שד"א שדירת בני האדם מיעט במיני השקצים שנתמעטו הקינין שלהם, לכן ביאר בייחוד שגם השקצים היו שס"ה שהאדם לא מיעט בהן, וכמש"ל אות ט' שאף בדירת ב"א י"ל שהיו איזו ממיני הרמשים הרגילין להיות עם האדם יחד), ומדברי הפר"א מוכח לפ"ז שמספר הזה של שס"ה מינין הוא תכלית כל המינין, ועיין רמב"ן בפי' התורה שתמה כי המינים רבים מאד כמ"ש ולעופות טהורים אין מספר והחיות רבות מאד ומהן גדולות כפילים וראמים ועם המזון לכלם לשנה תמימה לא יכילום עשר תיבות כי"ב, והוצרך הרמב"ן לחדש נס מועט מחזיק את המרובה (והראב"ע בפירושו כדה מלבו שעשה עוד תיבות ע"ש), אבל באמת כ"ל שאף שהמינין רבים כמ"ש, הנה עיקר כללי סוגי המין הגבוה י"ל כדברי הפר"א שאינן אלא שס"ה, שהרבה מינין שאנו רואין לפנינו נפרדים ומשונים למיניהם, מעיקרן נבראו ונכנסו במין א', וכמ"ש בחולין (שם) מאה עופות וכולן מין איה הן, ומעיקר בריאתן לא נברא כ"א המין וסוג הגבוה (שכללן אינן אלא שס"ה) ואח"כ לפי משכנם בארצותם ומאכלם ומקריהם נפרדו ונשתנו לעוד מינין רבים, וכמו אווז ואווז הבר דספ"ה דב"ק (כ"ה) ושור ושור הבר (שאמרו עליו בירושלמי פ"ח דכלאים מן הכא הוה וערק לתמן), ואל תתמה, שהרי אדם יחידי נברא בעולם ואנו מוצאין כעת ע"פ תבל ארצה משונים במיניהן לבנים שחורים ואדומים ומראות ממוזגות ביניהן, גם שינויים אחרים בתאריהם ואיתוך איבריהם, אשר כ"ז אינו אלא מסיבת שינוי משכן מקומם ומאכלם, וכעין מ"ש הלל בשבת (לא) רגליהם של אפריקיים רחבות כו' עיניהם של תרמודיים כו' ראשיהם של בבליים כו' משינוי המקומות והמקרים ע"ש (ועיין בזוהר ויקרא (יי) מ"ש בזה), וכן במיני הצמחים ידוע לכל רוב השינויים המשתנים במין אחד ממקום נטיעתו ועניניו, וא"כ פשוט הדבר לומר במיני הבע"ח שהיו עיקרן מהבריאה שס"ה, וכן בכניסתן לתיבה אף שכבר נשתנו מזמן הבריאה עד המבול, מ"מ שליט בעולמו יודע בברואיו צוה לנח לקחת אותן המינים הראשיים שגלוי וידוע לפניו ית' שמנכר שרשיהן כשיפוצו ע"פ תבל יחזרו ויפרדו לכל המינין הרבים שאנו רואין אותן לפנינו, ומה שהוקשה לו להרמב"ן מצד גודל המינין כפילים וראמים, הנה על הראם כבר שקלו וטרו בש"ס בזבחים (קי"ג:) ואמרו שם למ"ד לא ירד מבול לא"י הוי קאי בא"י ולמ"ד ירד נצטננו להם המים סביב התיבה וראש חוטמו הכניס בתיבה, ולבד הראם, הנה לפי הנודע כעת, אין בכל מיני הבע"ח שביבשה [כי בריות הים לא נכנסו לתיבה כמ"ש בזבחים ובב"ר] שיחזיק רחבו יותר מן שני אמות וארכו יותר מחמשה וששה אמות וגבהו יותר מעשר אמות (וזה במיני הבהמה וחיה וכ"ש במיני העופות שרובן ככולן כמעט קטנים יותר מזה, וק"ו במיני השקצים ורמשים) [ד]. וא"כ קיני

התיבה שרחבן ב' אמות וארכן לצד רוחב התיבה נעלם ויכול להיות הרבה יותר וקומתן עשר (למ"ד בדר"ז כאמה מלמטה כך מלמעלה, אבל למ"ד שם כמין קמרסטין שהיו משופעת למעלה וכלה עד כאמה, א"כ בע"כ במדור העליון היו הקינים קטנים ביותר) היו מספיקין לכל המינים (ומי' בכ"ז כיון שהכניסו שנים מכל מין ומן הטהורים שבעה, נצטרך לומר במינים הגדולים, שהכניסו גוריהן. אבל לומר שלא היו יחד זוג זוג בקן אלא טפלים לאיזו מין אחר קטן (שהיה הקן רחב מלאי לפני זוג אותו המין) אין נראה לפ"ד הפר"א דמשמע שכל קן היה משמש רק למין אחד. ועי' בפירש"י בסנהדרין (קח:) ד"ה למשפחותיהם כו' שכל מין חד חד היה ואף בשעת אכילה היו אוכלין לעצמן), ואע"פ שקודם המבול היו הבריות גדולים הרבה ממה שהן עתה בזמנינו, וכמו שהוכיחו החכמים מן גלי עצמותיהם הנמצאים בעובי האדמה[ה], הנה אף האמות שהן כמדת אמת איש זרוע בני אדם בימיהם היו ג"כ גדולים משלנו בערכם, וכמ"ש הרמב"ן זה לפי דרכו ע"ש, (ומ"ש הרמב"ן על רוב אוצר המאכל להם יש לעורר לפמ"ש בדרז"ל רוב מכנסו דבלה, שר"ל דבר הנדרס ונצמק כדבלה ואינו תופס מקום הרבה): (יא) כ"ב שנה עשה כו'. בדרז"ל ס' בראשית אמרו ק"ך שנה הי' נח נוטע ארזים וקוצצן, ומסמיך ליה אקרא דוהיו ימיו ק"ך שנה, עמ"כ שם, וי"ל דהא והא איתנהו, שבנטיעה וקצירה שהה ק"ך שנה, ובבנין עסק כ"ב שנה (וכבר הזכרתי לעיל אות י' בהגהה שכ"ב שנה אלו היו נגד שם ב"ן שבמש"ל שאליה היה התיבה רומזת, וכן י"ל שז"ש בשבת (קמה:) כ"ב שנה לא עבר איש ביהודה. שהוא ג"כ נגד שם ב"ן שבמ"ל שבה היה עיקר הפגם שנתחייבו עלי' גלות מהארץ, והיה עיקר החרבן כ"ב שנה נגדה), ועיקר ענין זה שנשתהא נח הרבה בבנין התיבה, י"ל דנפקא ממ"ש ויעש נח ככל אשר צוה וגו' כן עשה. מייתורא דשתי עשיות הללו (ולהלן בכניסת בע"ח כתיב רק ויעש נח ככל אשר צוהו ה') דרש לי', דויעש הראשון היינו תחלת מעשהו אשר החל מיד לצווי, וכן עשה השני הוא על גמר העשייה בסוף הזמן ארוך שנשתהה בבנינה, שאז נשלם העשייה כן כאשר צוהו (גם י"ל שע"ז עצמו נדרש ג"כ כאשר צוהו ה' כן עשה, שנצטווה לשהות זמן הבנין כ"ב שנים): (יב) שישובו בתשובה מדרכיהם ומעשיהם כו'. עמש"ל פכ"ב אות ל"ה בס"ד: (יג) ועד שלא בא המבול היו הטמאים מרובים מן הטהורים. היינו אישי המין היו בטמאים רבים מבמין הטהורים (ולפי פשוטו מפני שהטהורים שהיו עם ב"א תמיד נתמעטו הרבה ע"י שהיו אוכלים אותן ועושין בהם מלאכה ועבודה קשה): (יד) להרבות את הטהורים כו' טהורה שבעה. ואע"ג שהקריב מהן לקרבן, הנה הפר"א לטעמיה להלן בפרקין שלא הקריב רק ממינין שעתידין להיות קרבין על גבי המזבח, וגם מאלו לא הקריב רק ארבעה, וא"כ נשארו אישי מיני הטהורים מרובים, ולפ"ד הפר"א א"א לומר כדברי תוס' בחולין (סג:) ד"ה ולמאה כו' דמיני עופות טמאים מרובים מהטהורים כדאמרינן מאה עופות יש במזרח וכולן מין איה הן, ור"ל שפרטי המין מרובין בטמאין מבטהורין וכמו שנתבאר תירוצם זה בדברי הרשב"א בחידושיו והר"ן בפי' הרי"ף ע"ש, שהרי כאן מבואר בהפוך, וע"כ לתרץ קושית התוס' כשאר תירוצים שהביא הר"ן שם (ואולי יש לכוין גם כוונת התוס'

הגהות

יש לרמוז לפ"ז בבנין התיבה פנימה שמות הוי' א"ד, כי ס"ה קינין שבשני צדדי רחב התיבה הן שם א"ד, וש' קינין שבשני צדדי התיבה הוא בוא"ו של שם כי הש' הוא ברזא דוא"ו שרומז לג' אבהן הנכללין בו' וכדאיתא בזהר ויחי (רכד') ור"מ ות"ז בכ"מ, ויו"ד הבתים של אוצרות המאכל הוא נגד יו"ד של שם (הרומז בחכמה המחי' את בעליה וממקור חיים היו ניזונין בתיבה שהיא בחי' המ"ל). וה' אפטניות שבצד ימינה וחמשה שבצד שמאלה המכניסין את המים, הן רומזין לב' ההי"ן של שם (ולפ"ז סדר בנינן כצירוף הוי"ה (כי האפטניות משני צדדין ב' ההי"ן והקינין ביניהן ו' והבתים י' באמצע,) שהוא צירוף חודש שבו חרב בהמ"ק, וכן המבול הי' חורבן העולם):

[ד] ואף שבחולין [נט:] אמרו ט' אמות בין אונא לאונא דארי' דבי עילאי וט"ז אמות משכא דטביא דבי עילאי, הנה לבד מה שי"ל גוריהן הכניסו לתיבה כמ"ש בזבחים שם בראם, י"ל שבי עילאי שהוא שם יער כמ"ש רש"י שם הוא הגורם לגידולן הרב הזה, והן עצמן ממין ארי וצבי קטנים שבמקומות אחרים (ואחר המבול כשחזרו ובאו למקום בי עילאי חזרו ונתגדלו כאותן שנמחו במבול):

[ה] ובאשר נמצאו עצמות כאלה בארצות הצפוניים הקרים אשר לפי טבעי בע"ח ההם לא היה אפשריות להם לחיות באויר הקר ההוא, לכן הכריעו שבאו לשם ע"י מי המבול שהשפילום המים לשם מארצות החמים, והוספתי לומר שלפמ"ש בזוהר בכ"מ שנוקבא דתהומא רבה הוא בצפון, אשר נראה לבאר דהיינו בעובי גוף כדור הארץ שלצד צפונו הוא חלול בתוכו אל הים אוקיינוס המסבבו (וז"ש רוח צפונית בראו ולא גמרו כמש"ל ספ"ג בס"ד ע"ש), ולכן בעת המבול כשגברו המים, היו נמשכים לירד למקום נמוך לנוקבא דתהומא רבא שבצפון, ומדי שטפם לקחו עמם עצמות בע"ח אלו אשר הרבה מהם קנו מקומם בארצות צפון, ורובם אצל שפת הנהרות נמצאין שמה, וזהו ג"כ מ"ש בשבת (קיג:) על בבל שננערו מתי המבול לשם, שמפני שעיקר הישוב היה אז בא"י וסביבותיה ששם היה אדה"ר כדלעיל פ"כ, לכן כשירדו המים לצד צפון לנוקדתה"ר, השפילו מתי המבול מא"י לבבל דקיימא בצפונה דא"י ועמוקה ממנה הרבה, וי"ל שזהו ג"כ שנחה התיבה על הרי אררט שהן לצפון א"י. ששבולת המים היה שוטפת הכל לצד צפון לנוקדתה"ר אשר שם (ועתה אין ניכר חריפותא דמיא שם בצד צפון, מפני גלי הקרח והשלג אשר שם על הים, אבל בעת המבול שהיו המים רותחין ונפשרו הקרח והשלג אשר שם בצד צפון המכסים נוקדתהו"ר, לכן היה אז כל שבולת המים שוטפת לצד צפון לנוקדתהו"ר):

ז' ז' (טו) אמר נח לפני הקב"ה רבון כה"ע וכי יש בי כח לקבצן אלי אל התיבה ירדו כל המלאכים הממונים על כל מין ומין וקבצו אותן (טז) ואת כל מזונותן (שם ו) (יז) ויבא נח אין כתיב אלא ויבאו אל נח באו מאליהן. ר' מנא אומר (יח) כיון שנכנסו כל הבריות אל התיב' (יט) סגר וחתם הקב"ה בידו שער התיבה שנ' (שם) ויסגור ה' בעדו. (כ) ומרגלית אחת היתה תלוי' בתיבה ומאירה לכל הבריות כנר שהוא מאיר בגבורתו שנ' (שם ו) צהר תעשה להיבה. (כא) ר' צדוק אומר בעשרה (כב) במרחשון נכנסו כל הבריות אל התיבה בי"ז בו ירדו מי המבול על הארץ (כג) שהן מים זכרים ועלו מן התהומו' שהן

התוס' שר"ל שבמזרח וכי"ב דוקא מקומות שיש מוני טמאין הרבה מנוין הוא דפריך הש"ס דלמא דעוף טמא גינהו וכמ"ש הר"ן שם, הר"ת ברלין כ"י): (טו) אמר נח כו' יש בי כח לקבצן אלי כו' המלאכים הממונים על כל מין ומין וקבצו כו'. מפני שתחלה בציווי כתיב תביא אל התיבה, דמשמע שנצטווה הוא להביאן בעצמו, ואח"כ במעשה כתיב ויבואו אל נח דמשמע שבאו מאליהן כדמפ"ג, לכן דריש שנח בקש ואמר וכי יש בי כח לקבצן, שחשב שכוונת לשון הציווי, תביא, הוא שיביאם ויקבצן בעצמו, ואח"כ כשהביאום הממונים, נתבאר לו שכוונת לשון הציווי תביא, אינו על הקיבוץ רק על ההבאה וההכנסה אותם אל התיבה פנימה, אבל קיבוצם עד התיבה היה מאליהן ע"י הממונים, ורמזה לו ה' בציווי ג"כ שמיד אחר שא"ל תביא אל התיבה, חזר ונאמר יבאו אליך להחיות, ור"ל יבאו מאליהן, ולשון קיבוץ דנקט הכא, נראה רומז ללשון המקרא (ישעי' לד) דרשו מעל ספר ה' וגו' כי פי הוא צוה ורוחו הוא קבצן וכדפרש"י שם (והוא מן דרז"ל ס' בראשי' פל"ב) מעל ספר בראשית שבאו להסגר בתיבה, ודרש פי הוא צוה לנח ויבאו אליך, ומיד בדבר פיו יצא הדבר לפועל שרוחו הן המלאכים הממונים כמ"ש עושה מלאכיו רוחות (וכן אמרו בילקוט איוב רמז תתקכ"ז אין רוח אלא מלה"ש שנא' עשה מלאכיו רוחות), וממ"ש ורוחו ולא כתיב ורוחי (כדכתיב פי), מכוין לדרשו על המלאכים הממונים, שהן רוח החיה של כאו"א: (טז) ואת כל מזונתן. לפי לשון המקרא ואתה קח לך מכל מאכל וגו' ואספת אליך והיה לך ולהם לאכלה, משמע שאסיפת המאכל לו ולהם הי' הציווי בשוה הכל ע"י נח (וכ"מ דעת הש"ס בסנהדרין (קח:) דאמר האי זקיתא לא הוי ידע נח מה אכלה כו' נפלה תולעתא כו', ואי איתא שהמלאכים היו מביאים גם מאכל כל או"א, הרי היו מביאים גם להזקיתא למאכלה התולעים), והפר"א נראה דדייק ואתה קח לך וגו' ואספת אליך לב' דברים, קח לך הוא מאכל הראוי לו ולהם יחד (וכגון דבלה שבדרז"ל שהבאתי לעיל סוף אות י') זה נצטווה נח שיקחנו בעצמו, ושארי מאכלי החיים שאין כוונין בראוי לאדם כלל וכגון בתולעים וכי"ב אלו המאכלים הביאום הממונים, ולא נצטווה נח עליהן רק ואספת אליך וגו' לאספן פנימה אל אוצרות התיבה (וכד"א (דברים כב) ואספתו אל תוך ביתך) מה שהביאו המלאכים עם הבע"ח עד סמוך לתיבה, ואפשר בכלל לשון יבואו אליך להחיות נרמז שיבואו עם ההכנה להחיותן ר"ל מזונם [ו]: (יז) ויבא נח אכ"כ אלא ויבאו כו'. לא הביא ממקראות הקודמים יבואו אליך וגו' שנים שנים באו וגו', ששם יש לפרשן יבואו ובאו ע"י שלקחם נח, אבל כאן שכתוב המה וכל החי' וגו' שהוא נמשך על בעצם היום הזה בא נח וגו', לא הוצרך כלל לחזור ולכתוב ויבואו אל נח, אם לא להשמיענו זה שבאו מאליהן (וכדרז"ל דרש מסיפי' דקרא זה דכתיב והבאים זכר ונקבה באו, אפשר משום דמסיים בי' כאשר צוה אותו אלקים, דמפרש לי' ע"ז שזה שבאו מאליהן הי' ציווי ה', והו שכתוב בישעי' פי הוא צוה וגו'): (יח) כיון שנכנסו כל הבריות אל התיבה סגר כו'. בא לבאר שמ"ש ויסגר ה' בעדו נסמך למעלה עם מ"ש בעצם היום הזה בא כו' המה וכל החיה כו' כל כנף, והפסוקים שבנתיים ויבאו כו' והבאים כו', אינן כ"א ביאור כמאמר מוסגר שנתקיים ציווי ה' ובאו מאליהן (זכר ונקיבה שלא נעבדה בהן עבירה כמ"ש בסנהדרין שם): (יט) סגר וחתם ה' בידו שער התיבה. מבאר מ"ש ויסגר היינו שסגר השער (וכד"א יהושע ב) והשער סגרו, והיינו דנקט כאן שער במקום פתח התיבה שכתוב כאן, לרמוז דילפינן סגירה סתם שהיא בשער ממ"ש שם וכב"מ סגירה בשער), וכן ת"י ית תרעא דתיבותא, וביאר ענין הסגירה שחתם בידו כביכול כחותם בטבעת המלך, וכמ"ש בדרז"ל נתן ספרגוס שלו עליו ופי' בערוך חותם, וכד"א (איוב מא) סגור חותם צר [ז] (ולימדנו לפי דרכו מ"ש כאן סגר בידו על ויסגור בעדו, לפרש מ"ש (שם ל"ז) כי ביד כל אדם יחתם, שהוא כמו בעד כל אדם יחתם, וכמ"ש הרלב"ג שם וש"מ שעל הגשם האמור בענין שם קאי שחותם וסוגר בעד כל אדם שלא יצא למעשהו בשדה): (כ) ומרגלית א' כו'. כמ"ד בדרז"ל צהר מרגלית, וכן בסנהדרין (שם) אמרו קבע בה אבנים טובות ומרגליות שיהיו מאירין לכם כצהרים, שצהר הוא מלשון צהרים, ושניהם מענין זהר בחלוף זסצר"ץ, ובילקוט כאן הגי' בלשון הפר"א כנר שהוא מאיר תוך הבית וכשמש בצהרים, וכ"ה לעיל פ"ד עמש"ש אות ז', ואף לנוסחא דהכא ניכרין הדברים שנתכוונו ללשון המקרא כצאת השמש בגבורתו (שהבאתי לעיל שם) [ח]: (כא) רבי צדוק אומר בעשרה במרחשון נכנסו כו' בי"ז בו ירדו כו'. ס"ל כפשטי' דקראי, שמיד שא"ל הקב"ה בא אתה וכל ביתך וגו' מכל הבהמה וגו' כי לימים עוד שבעה וגו', קיים נח ונכנס הוא וכל הבריות אל התיבה כמ"ש מיד ויעש נח ככל אשר צוהו ה', והיינו בעשירי שאז נאמר לו לימים עוד שבעה אנכי ממטיר וגו' שהוא בי"ז כמ"ש אח"כ בי"ז לחדש נבקעו וגו', וכן פשטי דקראי להלן ויבא נח וגו' מן הבהמה וגו' באו אל נח וגו' כאשר צוה אלהים את נח, וכתיב אח"ז ויהי לשבעת הימים ומי המבול הי' וגו' משמע שלאחר ז' ימים לביאת נח וכל החי אל התיבה החל המבול, והראב"ע בפי' תפס ג"כ לפרש פשטי המקראות כן, אלא שנראה דעתו שרק נח וביתו נכנסו בעשירי אל התיבה והי' מכנס הבריות כל ז' ימים שהיו באין יום יום[ט], אבל הפר"א לטעמי' שהמלאכים הממונים הביאום א"כ היו נכנסין כולן כאחת (וכ"כ הרמב"ן שה' הוא צוה ורוחו הוא קבצן ברגע א'), ולכן תני שנכנסו כל הבריות בעשירי, אלא שזה דחוק לדעת הפר"א, מה שאחר בי"ז לחדש ביום הזה נבקעו וגו' וארבעים לילה, כתיב בעצם היום הזה בא נח וגו' המה וכל החי' וגו', דמשמע ודאי בעצם היום הזה הוא היום הזה שכתוב לעיל מיני' שנבקעו בי"ז, ולפי' הראב"ע שנח וביתו לבדם באו בעשירי והיו יוצאין ובאין כל ז' הימים להכנים כל החיים, יש ליישב שזהו שחזר לכתוב שבעצם היום הזה י"ז הוא שבא נח אל התיבה ולא יספו עוד לצאת ולבא אחרי שבאו כבר כל החיים בשלימותן ביום ההוא, ולכן אז ויסגר ה' בעדו, וגם לדברי הפר"א אולי י"ל אע"פ שגם כל הבריות נכנסו כבר בעשירי, מ"מ כיון שלא נסגר שער התיבה עדיין והיו נח וביתו יכולין לצאת ולבא, ואפשר באמת היו יוצאין ובאין כל ז' להכנים מאכל לו ולהם, גם לימי אבלו של מתושלח להספידו ולבכות עליו, גם לפמ"ש בסנהדרין (שם) שקבע להם הקב"ה זמן קטן של ז' ימים לשוב בתשובה אחר זמן הגדול (של ק"ך שנה שקבע להם כבר), א"כ ודאי י"ל שהי' נח נכנס ויוצא כל ז' הימים להוכיחם אולי ישובו בתשובה, ובי"ז כשנסגרה התיבה חזר לכתוב אז שבעצם היום ההוא נחשבה ביאתן מוחלטת שלא יספו לצאת עוד כל ימי המבול: (כב) במרחשון. כר"א פ"ק דר"ה (יא:) וסע"ר פ"ד וכמש"ש למבול כר"א: (כג) שהן מים זכרים כו' שהן מים נקיבות כו'. ע"ל ספ"ה, ובזוהר (סב') אמרו דהא איגון חבילו אורחיי' דמיין עילאין ומ"ת לא אתחברו כדקא יאות כו' בג"ד מ"ד ומ"ן לא אתחברו וע"ד אתדנו כו' תהום רבה הא מ"ת וארובות השמים דא מים עילאין, והענין שמ"ת שהן נקבות

הנהות

[ו] ואולי י"ל שנים מכל יבואו אליך. דרש מכל לשון מאכל ומזון כד"א (מלכים א ה) חטים מכלת שפירש"י והרד"ק שם שהוא כמו מאכל והאל"ף נבלעה ע"ש:

[ז] ועיקר הענין סגר וחתם כאן, רומז על ב' חותמות של המ"ל גן נעול, מעין חתום, והוא שער התיבה יסוד דידה:

[ח] ועיקר ענין מרגלית הזו, הוא אור המ"ל (ע' זהר ויקהל (ריז') ובס"ת וירא (קז') וכמ"א.) דאגילות שהיתה מאירה בכל ג' מדורי התיבה שהן היו רמז לג' עלמין בי"ע. וז"ש בדרז"ל שביום היתה כהה ובלילה מבהקת, שעיקר הארתה היא בלילה כמ"ש ותקם בעוד לילה, מאור הקטן לממשלת הלילה, וכמ"ש בברייתא שבסוף תז"ח דסלקא ביממא ונחתא בליליא:

[ט] ולדבריו יתיישב מ"ש תחלה אבל נח בא אתה וכל ביתך וגו', ואצל הבריות נאמר שם תקח לך ולא לשון ביאה, כי לא באו כלם ביום ההוא שנצטווה נח וביתו לבא שהוא בעשירי, ונאמר לשון תקח לך שנצטווה נח לקחת ולקבלם מעשירי ואילך כל הבאים יום יום, ומ"ש אח"ז אבל ויבא נח וגו' מן הבהמה וגו' באו אל נח, י"ל לפ"ז שהוא נמשך למעלה על מ"ש ונח בן ת"ר שנה והמבול היה מים על הארץ שבע"כ זה לאחר י"ז מיירי ובאותה שעה כבר באו כל הבריות אל התיבה עם נח, ומ"ש ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו, חוזר ומפרש כיצד הי' המבול בפרטיות:

שהן מים נקבות (כד) ונתחברו אלו עם אלו וגברו (כה) להחריב את העולם שנ' (שם ז יט) והמים גברו מאד מאד על הארץ (כו) ונמחו כל היקום שבארץ שנ' (שם) וימח את כל היקום אשר על פני האדמה חוץ מנח (כז) וכל אשר אתו בתיבה שנאמר (שם ז כג) וישאר אך נח ואשר אתו בתיבה (כח) וחוץ מעוג מלך הבשן (כט) שישב לו על עץ א' מן הסולמות של התיבה (ל) ונשבע לנח ולבניו שיהיה להם עבד עולם (לא) מה עשה נח (לב) נקב חור א' בתיבה והיה מושיט לו (לג) מזונו בכל יום ויום ונשאר גם הוא שנ' (דברים ג יא) כי רק עוג מלך הבשן וגו' (לד) וחוץ מארץ ישראל שלא ירדו עליה גשמים שנא' (יחזקאל כב כג) בן אדם אמר לה את ארץ לא מטוהרה היא לא גשמ' ביום זעם אלא נתגלגלו

נקבות הן דינין ה"ג, והן מתמתקין ע"י מיין עלאין שהן ה"ח (וז"ש בריש תענית (ג:) כחמש מטרי לארעא כו') ; ולכן צריך שירדו למתקן תחלה מיין עלאין וכמ"ש בתעניות (כה:) אין טפה יורדת מלמעלה שאין תהום יוצא לקראתו כו', ודור המבול שחטאו בהשחתה ולא אתחברו כדקא יאות (ועיין ת"ז (מו:) תקון כ' בזה), לכן עלו מי תהומות תתאין תחלה כמ"ש ברישא נבקעו מעיינות תהום ואח"כ וארובות השמים נפתחו, ולכן היו דינין קשין וגבורות (וסימנך תתאה גבר) וגברו להחריב העולם [י], וז"ש בדרז"ל פל"ב שינה להם סדורו של עולם ד"א המטר יורד והתהום עולה ברם הכא נבקעו כל מעיינות תהום רבה ואח"כ וארובות השמים נפתחו, וכאן בפר"א דנקט תחלה ירדו מי המבול שהן זכרים, ואח"כ ועלו מן [נראה צ"ל מי] התהומות, לא לשנות סדר הכתוב בתורה בזה בא, רק לפרש לשון מבול שעיקרו הוא על מים העליונים בא, וכנראה מלשון הכתוב ויהי המבול ארבעים יום על הארץ, והיינו הגשם וכמ"ש ויהי הגשם על הארץ מ' יום, וזהו שאח"כ כשנאמר ויסכרו מעיינות תהום וארובות השמים, חזר לכתוב ויכלא הגשם מן השמים, מפני שזה הי' העיקר בתגבורת המים שע"י שהן מים זכרים פרו ורבו וגברו וכמש"ל באות שאח"ז, והן הנקראין מבול: (כד) ונתחברו אלו עם אלו וגברו כו'. משמע שר"ל שע"י התחברותם יחד הוא שגברו: (כה) להחריב את העולם. ר"ל הבריות שבארץ כדמסיימי קראי אח"כ ויגוע וגו' כל אשר בחרבה מתו, ומשום שכתוב כאן גברו מאד מאד על הארץ סד"א שהחריבו כדור הארץ והחזירוהו לתהו ובהו, לכן ביאר בלשונו את העולם דהיינו בריות שעל הארץ, ובדרז"ל דרשו משחיתם את הארץ עם הארץ שאף ג' טפחים שהמחרישה שולטת בארץ נמחה: (כו) ונמחה כל היקום שבארץ שנא' וימח כו' על פני האדמה. מפני שחזר וכתוב כאן (אחר מאדם עד בהמה) וימחו מן הארץ, לכן בא לבאר שהכל אחד, וסיפא מפרש רישא, שלא נטעה לפרש וימח את כל היקום מלשון מחוי' והמסה בלשון מסנה (אשר אולי יהי' מזה מ"ש (ישעי' כ"ה) שמנים ממוחיים, פי' נמחה הפסולת שבהם לתוך השמן, והמפרשים פי' שם מלשון מוח), אלא הוא מענין מחיקה וז"ש וימחו מן הארץ (כמו אמחנו מספרי), אבל אם הי' לשון מחוי' והמסה, הו"ל לכתוב וימחו בארץ, אלא הוא לשון מחיקה, כמוחק דבר מספר שלא יהי' ניכר [יא], אבל לא נמחו ונמסו לגמרי שהרי נמצאים גלי עצמות מהן עוד היום בעובי האדמה כמש"ל אות י'), וכן בזוהר (סב') דאשכחו בני טוריא גרמי כו' מאינון בני טופנא, ובפרש"י זבחים (קיג') ד"ה ר"ל כו' ונשקעו בה עצמות כו' (ועיין בזוהר (סט') שמחלקם לשנים, יקום אשר על פני האדמה הן השליטין מלאכיא דממנן על ארעא (שהוקמו על הארץ לשלוט עלי'), וסיפי' וימחו מן הארץ אילין דלתתא מאדם עד בהמה כו': (כז) וכל אשר אתו בתיבה. מבאר מ"ש ואשר אתו בתיבה, דהיינו כל החיים וכמ"ש להלן ויזכור אלקים את נח ואת כל החי' וגו' אשר אתו בתיבה, ומפני שבמקראות הקודמים כתוב לשון אתו רק על בניו ונשיו כמ"ש ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו, וכן בעצם היום הזה בא נח וגו' אתם אל התיבה, לכן הוצרך לבאר זה שמשנכנסו כל החיים, נקראים כלן בלשון אשר אתו בתיבה: (כח) וחוץ מעוג כו'. שנאמר כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים כנ"ל. ודרש רפאים הן דור המבול וכמ"ש (איוב כו) הרפאים יחוללו מתחת מים ודרשוהו בדרז"ל פל"א על דור המבול, וכן לקמן ר"פ ל"ד דרש רפאים בל יקומו על דור המבול שאין עומדין בדין, והוא עוג נשאר נותר מהם אע"פ שכתוב כאן וישאר אך נח, ובבעל הטורים וכן בתוס' על התורה בשם ר"י חסיד כ' רמז לדבר אך גח בגי' עוג, ובנדה (סא') יליף לה מדכתי' ויבא הפליט זה עוג שפלט מדו"המב (והוא ג"כ לשון שארית הפלטה, וי"ל שסמכו על לשון נשאר מיתר הרפאים דכאן) [יב], והפר"א לטעמי' דדרש להלן פכ"ז הפליט זה מיכאל, לכן דרש להא דעוג כאן מקרא דנשאר מיתר הרפאים: (כט) שישב על עץ אחד מן הסולמות של תיבה. אפשר ר"ל שלכן אינו יוצא מכלל לשון אשר אתו בתיבה, שכיון שישב על סולמות התיבה כוללו ג"כ באשר בתיבה, אבל עיקר נראה פשוטו בא לפרש איך לא נטבע במי המבול שישב על סולמות התיבה למעלה מן המים (וכ' בת"י שם והוי גגא על רישי', ר"ל כמו סוכה על ראשו עשה או שמן הסולמות הי' אמין מגן על ראשו להגן מן מי הגשמים שירדו מן השמים), ובדרז"ל פרשת דברים אמרו שלא הגיע המבול לקרסוליו וכן פירש"י בזבחים (קיג:) ד"ה נס כו' שמפני גובהו לא טבע כמו הראם, וכאן דלא אמר הכי י"ל משום רתיחת המים לא הי' אפשר לעמוד שם (ובזבחים שם אמרי' דנצטננו סביבות התיבה): (ל) ונשבע לנח ולבניו שיהי' להם עבד עולם. וכן קיים שהי' לו ולבניו עבד עולם וירשו נמרוד בן כוש מחם אבי אביו ונתנו במתנה לאברהם כדלעיל ס"פ ט"ז אות מ"ט: (לא) מה עשה נקב חור א' כו' מושיט לו מזונו כו'. י"ל שכשראה נח שמן השמים הניחו לו לבא עד התיבה להנצל לישב על העץ, מה שלכל בני דור המבול לא עלתה להן (וכמ"ש בדרז"ל פל"א א' מהגבורים הי' בא לכנוס לתיבה ורגליו מתערכלות, ע"ש בהגהותיי (ושם נפקא לי' מן הרפאים יחוללו, וי"ל ג"כ ממ"ש למועדי רגל עמש"ל ס"פ כ"ב אות מ"א), מזה הבין נח שרצון ה' הוא שישאר עוג בחיים (וכ' בת"י שם ולא בזכותי' אשתזיב אלא בגין דייחמון דיירי עלמא גבורתי' דה' ויימרון הלא גיבריא דהוו מלקדמין מרדו בה' ושיציאינן מארעא), ולכן הושיט לו מזון להחיותו (וי"ל שמפני שהי' עתיד לעבוד לאברהם (ובמ' הישר כתוב שהוא הצילו מיד נמרוד) וליצחק כדלעיל פט"ז): (לב) נקב חור אחד בתיבה. אפשר דרש כן מ"ש ויפתח נח את חלון התיבה אשר עשה, דהאי אשר עשה מיותר, שכבר כתוב צהר תעשה שפי' חלון, גם לפמש"ל כאן דצהר הוא מרגלית, א"כ לא הוזכר כלל חלון במעשה התיבה ולא הי' צריך לחלון כיון שהמרגלית הי' מאיר, ובדרז"ל אמרו מקרא זה מסייע למ"ד חלון, ולדעת הפר"א י"ל שמפרש שחלון זה הוא הנקב (שחלון עיקרו מלשון חלל ונקב) אשר עשה אחר הכנסו לתיבה כשהוצרך להושיט מזון לעוג, ועשה לו סתימה שיהי' יכול לפתחו ולסתמו מיד שלא יכנסו המים והבלא לשם: (לג) מזונו בכל יום. במ' סופרים בסופו מפורש רבוי מאכלו ליום ע"ש: (לד) וחוץ מא"י שלא ירדה כו' לא גשמה כו' אלא נתגלגלו כו'. בזבחים (שם) פליגי בה ר"י ור"ל ומוכח שם דר"י ס"ל מהאי קרא דלא גשמה ביום זעם דלא ירד ממש והי' שם חרבה רק הבריות מתו בהבלא, ע"ש בפירש"י וס"ד דהס"ם דעוג והראם שם היו בעת המבול, והרמב"ן כ' ע"ד דרז"ל שאמרו שם על עלה הזית שטרף היונה שמא"י הביאתו כמ"ד דלא טפת א"י במבולא, שהכוונה שלא ירד עלי' הגשם ולא נפתחו שם מעינות תהום, אלא המים נתפשטו וכסו כל ההרים הגבוהים ואין סביב א"י גדר לעכב המים שלא לבא שם וכן אמרו בפר"א כו' עכ"ל בקצרה, ותימא שלא הבית כלל הסוגיא דזבחים דלר"י לא הי' בה מים כלל, וצ"ל שהי' זה דרך נס שלא נתגלגלו המים לשם משערי ארצות, וכן נראה בזוהר ויקהל (קנז') ע"ש, ומ"ש הרמב"ן ממ"ש ויכסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים, שבכלל זה א"י ג"כ, הנה זו ראי' הבהם של ר' יונתן שמובא בדרז"ל פ'

הגהות

[י] ונאמר כאן בענין ד"פ לשון גבורת המים, וכא' נאמר והמים גברו מאד מאד שהן שנים (וי"ל שהן ב' גבורות דנו"ה שנחשבין כא' תמיד, והן הן הב' גבורות קשות להמתק), וא"כ נרמזו כאן ה"ג (ועת"ז מז' ופא:):

[יא] ובזוהר (סז:) הפוכא דאתוון כ"ב לאתמחי לאינון חייביא וע"ד וימחו מן הארץ כתיב, ופי' שע"י הפוכא דאתוון רל"א שערים שבס' יצירה, נמחה סדר צירופן של חיים ביושר המבואר שם בס"י. ובליקוטיו פי' בס"ד שנרמז זה במ"ש (ישעי' מא) הגידו האותיות לאחור וגו', כי ע"י האותיות לאחור בהיפוכא נמחה היצירה, לז"א אם יש כח בידכם להגיד האותיות לאחור ובכ"ז תתקיימו אז ידעה כי כו'. ושוב מצאתי כן בס' אמרי בינה ב"י להרמ"ז פ' נח על מאמר זה בזוהר:

[יב] והתוס' שם ד"ה זה כו' הביאו בשם פר"א (והמעיין טעה וחשב שהוא פ' ר"א דמילה שבשבת וציין ד' קל"ד.) שנקרא שמו עוג על שמצא לאברהם עושה עוגות לפסח, ולפנינו לא נמצא זה בפר"א, ונמצא בדרז"ל ס' בראשית פמ"ב, וכמ"ש בהגהות הגרי"פ על הגליון שם (וכן בת"י שם על ויבא הפליט):

נתגלגלו המים מכל הארצות ונכנסו לה. (לה) שלח נח את העורב לידע מה בעולם הלך לו (לו) ומצא (לז) נבלה בראשי ההרים וישב לו על מאכלו (לח) ולא השיב שליחותו לשולחיו. שלח את היונ' והשיבה שליחות' שנא' (בראשית ח. יא) ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה. ולמה עלה זית אלא אמרה היונה לפני הקב"ה רבון כל העולמים (לט) יהיו מזונותי מרורין כזית זה ונתונים בידך ואל יהיו מתוקי' ונתונים ביד בשר ודם. מכאן אמרו שולח דברים ביד רע (מ) כשולח ביד כסיל ושולח דברים ביד טהור (מא) כשולח ביד ציר נאמן לשולחיו. ר' צדוק אומר (מב) י"ב חדש עשו כל הבריות בתיבה (מג) והיה נח עומד ומתפלל לפני הקב"ה ואומר רבון כל העולמים (מד) הוציאני מן המסגר הזה (מה) כי עיפה נפשי מריח אריות ודובים ונמרים

ס' בראשית ובדרז"ל סדר דברים פ"ג להאות כותאה שירד מבול בהר גריזים בכלל א"י, אבל לדברי הש"ם בזבחים שם כ' התוס' שם ד"ה לא כו' דבמקום שירד מבול לחודי' הוא דכתיב שנתכסו ההרים אשר תחת כל השמים, ושם בזבחים מקשי' מקרא דמכל אשר בחרבה מתו דאמאי מתו כיון דלא ירד מבול לא"י, משמע דפשיטא לי' דא"י הוי בכלל אשר בחרבה, ולא תיקשי מ"ט פסיקא לי' טפי לשון אשר בחרבה מלשון אשר תחת כל השמים, דהכא לא מלשון בחרבה פשיטא לי', רק דהא כתיב וישאר אך נח ואשר אתו בתיבה, דמוכח דלבדם מתו אשר בחרבה בכל העולם: (לה) שלח נח את העורב לידע מה בעולם. מדלא כתיב בעורב לראות הקלו המים כמ"ש ביונה, מפרש שבאמת לא שלחו רק לידע מה בעולם, וי"ל דהיינו לידע אם נראו ראשי ההרים ומצא העורב מנוח לכף רגלו, כי אע"פ שכתוב כבר שנראו ראשי ההרים, י"ל שנח לא ראה זה בעד החלון כשפתחו לשלח העורב, לא מבעיא לפ"ד האומרים שהחלון למעלה במכסה התיבה הי', שא"כ לא הי' יכול לראות ממנו, אלא אף אם הי' מן הצד כדרך החלונות, י"ל שאולי הי' רחוק מן ההרים [יג] (ועיין רמב"ן שתפס בפשיטות שנח ראה ראשי ההרים דרך החלון, וצריך ליישב לדבריו למה לא הי' יכול לראות הקלו המים ג"כ דרך החלון), או י"ל לידע מה בעולם היינו על האויר אם כבר פסק הבלא שאמרו בזבחים (שם) שמתו בהבלא, וא"כ לא הי' העורב והיונה יכולין לסבול האויר וחוזרין אליו מיד [יד]: (לו) ומצא נבלה בראשי ההרים וישב לו על כו'. בא לתרץ מה שהיונה לא מצאה מנוח לכף רגלה ושבה אל התיבה, והעורב מצא מנוח, שזה מפני שטבע העורב לישב בראשי ההרים הגבוהים ומזונו בשר נבלות, לכן מצא לו נבלה בראשי ההרים וישב לו על מאכלו (ומ"ש ויצא יצוא ושוב, אין פי' אל התיבה וסביבה כפרש"י לפ"ז; אלא במקום מושבו על הנבלה בראש ההרים הי' שט משם ע"פ המים וחוזר לו לשם על מאכלו, ואפשר יתפרש כן פסקי הטעמים שמלות ויצא יצא סמוכין יחד במהפך פשטא ומלת ושוב בז"ק מופסק מהן (שלפי פרש"י הי' ראוי להיות מלות יצא ושוב סמוכין יחד) דהיינו ויצא יצא מן התיבה אל מקומו אשר מצא לו, ושוב תמיד אל מקום יציאתו), אבל היונה שאין דרכה לקנן בראשי ההרים הגבוהים (וזה כתב גם הרמב"ן, ומי' בסע"ר פ"ד תני ביונה ג"כ בפעם השלישי ישבה לה בראש ההרים) ואין דרכה ליזון מנבלות אלא מאילנות וצמחים, לכן לא מצאה מנוח לכף רגלה, ובדרז"ל ס' בראשית אמרו א"ל הקב"ה לנח קבלו (להעורב אל התיבה) שעתיד העולם להצטרך לו בימי אליהו כו', משמע שקיבלו נח אל התיבה: (לז) נבלה כו' וישב לו על מאכלו. אפשר יליף לי' כד"א (איוב כ"ד) יצאו בפעלם משחרי לטרף, שכך יציאת העורב הי' ששיחר לו טרף [ודרך רמז י"ל ויצא יצא ושוב בגי' ישב לו לאכול נבלה]*: (לח) ולא השיב שליחותו. שאף שמצא לו מנוח וגם מאכל, הי' לו לבא להשיב שולחו דבר, וכמו היונה שאף שמצאה בפעם שני טרף לפיה עלה זית (וכמ"ש בסנהדרין שם דטרף לישנא דמזוני) שכבר נגלו האילנות (ולפשוטו של דברים לא מג"ע הי' כמ"ש בדרז"ל ס' בראשית, עיין רמב"ן, אלא שכבר קלו מעט המים ומצאה אילן זית שנראו עליו הנצנים, ואף שאמרו בדרז"ל ובסע"ר שמי המבול שהיו לקללה לא הצמיחו כשזרעו, י"ל שמ"מ האילנות הצמיחו עלין), אעפ"כ חזרה עם העלה זית בכדי להשיב שולחה דבר, ובפעם השלישי שלא יספה שוב אליו עוד, אז הי' כוונת סימן שילוחה לכך, שאם קלו המים תמצא מנוח ולא תוסיף שוב אליו עוד, וכמו שפירש"י ששילוח יונה הג' אינו לשון שליחות אלא כלשון שילוח לדרכה (ולכן כתיב שם וישלח את היונה סתם, משא"כ בפ"א כתיב מאתו ובפ"ב כתיב מן התיבה להורות שלא שילחה לחלוטין חפשי לנפשה), וז"ש כאן להלן שלח את היונה והשיבה שליחותה שנא' ותבא אליו היונה לעת ערב וגו', ואינו מביא מקרא דפ"א ותשב אליו אל התיבה, מפני שי"ל שלא נזדמן לה למצא מנוח ומאכל לכן שבה, לכן מביא מפ"ב שמצאה טרף (וה"ה מקום לנוח על אילן הזית לפמש"ל), ובכ"ז שבה אליו כציר נאמן: (לט) יהיו מזונותי כו'. בסנהדרין שם דרש לה מטרף לישנא דמזוני, ומשום דס"ל היונה נקבה היתה כפשטי' דקרא, לכן דרש טרף אינו מוסב על היונה רק שם מזון [טו], וי"ל טעם למה שלח מן היונה את הנקבה, שאמרו בדרז"ל שיר השירים ספ"א יונה משעה שמכרת בן זוגה אינה ממירה אותו באחר (ומשמע שעל הנקבה קאי), גם י"ל טעם זה על עיקר שילוח מין היונה מפני שאמרו בדרז"ל שה"ש שם שיונה אינה מנחת שובכה לעולם ושמכרת את קונה, לכן הי' בטוח בה שודאי תשוב אל שובכה ואליו שהוא קונה ובעליה שגידלה קרוב לשנה אצלו, וז"ש וישלח את היונה מאתו (ות"י ית יונה דבייתא) שהיתה מגודלת אתו, וכמ"ש בסנהדרין שדירתן של עופות טהורים עם הצדיקים: (מ) כשולח ביד כסיל. ר"ל שכתוב עליו (משלי כ"ו) מקצה רגלים חמס שותה שולח דברים ביד כסיל, וידרש לענינו, ששולח את הכסיל דומה לשולח שליח ומקצה את רגליו, שא"כ ודאי לא ישיב לו תשובה נכונה למועדה, כן שליחות הכסיל העורב לא חזר אליו כאלו קצה רגליו טרם שילוחו, ומ"ש חמס שותה, היינו שעוד יזעק עליו זעקת חמס על שילוחו, וכמו העורב שאמרו בסנהדרין שם שאמר אתה שנאתני כו': (מא) כשולח ביד ציר נאמן לשולחיו. שנאמר בו (משלי כ"ה) כצנת שלג ביום קציר ציר נאמן לשולחיו ונפש אדוניו ישיב, וכתיב לשולחיו לשון רבים על ששלח היונה ג"פ ובכולן עשתה שליחותה כראוי: (מב) י"ב חדש עשו כו'. מתני' סוף פ"ב דעדיות, והחשבון עיין בסע"ר פ"ד ובר"ב שהוא עם י"א יום ששנת החמה יתירה על שנת הלבנה ע"ש, ואע"ג דר' צדוק גופי' אמר לעיל בפרקין שבעשרה במרחשון נכנסו כל הבריות עם נח לתיבה, מ"מ אין מונין הי"ב חדש אלא מי"ז במרחשון שבו התחיל הגשם ובו נסגר שער התיבה, ומאז התחיל דין דוהמ"ב יב"ח: (מג) והי' נח עומד ומתפלל כו'. בתנחו' הלשון הי' מתפלל תמיד הוציאה ממסגר נפשי, וע"ז נאמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו, א"ל הקב"ה לנח גזירה היא מלפני עד יב"ח, וכן ישעי' אומר בעת רצון עניתיך וגו' לאמר לאסורים צאו ולאשר בחשך הגלו, וע"ש דדרש ואזל לי' להאי קרא ע"ז, ועיי' בהג"ב פ"ז [טז], ור"ל אף שהי' נח מתפלל תמיד ע"ז כל יב"ח לא נענה רק לעת מצוא בעת רצון לאחר ק"נ יום של תגבורת המים שאז זכרו באהבה והתחילו המים לחסור, ולפמ"ש הרמב"ן לפרש שהק"נ יום מן י"ז במרחשון חשבינן להו עם מ' יום ראשונים והן כלים בי"ז בניסן, י"ל שנענה לטובה בעת רצון בתפלתו בט"ז לניסן יום הקרבת העומר שבהנפתו מגין על טללים ורוחות רעים וגשמי נדבה עיי' בויק"ר פכ"ח, ובפסיקתא דעומר, ומיד למחרתו בי"ז חסרו המים: (מד) הוציאני מן המסגר הזה. זו התיבה שכתוב בה ויסגר ה' בעדו: (מה) כי עיפה נפשי מריח אריות דובים ונמרים. גי' הספר מריח, אולי יש לסמוך מלשון ממסגר נפשי, שהוא הריח דבר שהנשמה והנפש מרגיש בו ולא הגוף כמ"ש בברכות (מג:) דבר שהנשמה נהנה ממנו כו' זה הריח, וכן

הגהות

[יג] כי אע"פ שנחה כבר התיבה על הרי אררט, י"ל שמ"מ היו ההרים מכוסים במים, רק מפני שהתיבה היתה משוקעת במים י"א אמה עמדה בין ההרים בהילוכה, עבפרש"י:

[יד] ואין להקשות לפ"ד הפר"א שעוג הי' יושב על סולמות התיבה מבחוץ, מפני מה לא שאל נח ממנו, ובשלמא אם נראו ראשי ההרים י"ל שאפשר לא הי' רואה מרחוק כל כך עוג כמו העופות שדרכן לשוט למרחוק למצוא מנוח לרגלם, אבל על הבלא הי' יכול לשאול ממנו, דז"א שכיון שעוג הי' חי כל זמן המבול מן ההבלא (והיינו כמ"ש התוס' בזבחים על הראם שמפני שכחו חזק לא הזיק לו ההבלא וה"ה לעוג), א"כ לא הי' ראי' ממנו אם נשתנה ההבלא לענין כל הבריות:

[טו] אבל בזוהר שלח לך (קסד: קסה.) אמרו במתיבתא דרקיע יונה דכר הוא וכדפרש"י:

[טז] ויש לדרוש גם רישי' דקרא בעת רצון עניתיך וגו' ואצרך (שנשמרו במבול בתיבה מכל רע) ואתנך לברית עם (שהקים בריתו אתו והקים ממנו כל רבים עמים) להקים ארץ להנחיל נחלות שוממות, שממנו הקים כל אפסי ארץ הלזו הנשמה וחרבה שהנחילה לג' בניו כדלקמן ר"פ כ"ד ע"ש.

ונמרים (מו) ויכתירו לך כל הצדיקים כהר מלכות שהוצאה ני מן המסגר הזה שנאמר (תהלים קמב) הוציאה ממסגר נפשי להודות את שמך בי יכתירו צדיקים כי הגמול עלי. ר' לויטס איש יבנה אומר כל הבאים אל התיבה (מז) הפריש זכרים מן הנקבות שנא' (ראשית ז) ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו הרי זכרים בצד אחד ונקבות בצד א' וכשיצאו העמיד זכרים בצד נקבות שנאמ' (שם ח) צא מן התיבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך אתך הרי איש ואשתו (מח) ויברך איהם אלהים (מט) לפרות ולרבות בארץ (נ) שנ' (שם ט) ויברך אותם אלהים לאמר ויאמר להם פרו ורבו. (נא) מצא נח גפן שגורשה ויצאה מגן עדן ואשכלותי' עמה (נב) נטל מפירותיה ואכל (נג) וחמד אותם בלבו (נד) ונטע ממנ' כרם בארץ בו ביום נשתגשגו פירותיה דכתיב (ישעיה יז) ביום נטעך תשגשגי

שהה

וכן להיפוך בהרגשת ריח רע הנפש מרגשת (וכמ"ש בר"ב אדם מריח גפרית ונפשו סולדת כו', וברוי"ק אדם מריח ריח כנפים ונפשו קצה כו'), אבל מ"מ אין מבורר למה הזכירו ריח חיות אלו יותר מאחרים, ולא נמצא שיהי' ריח חיות אלו קשה ביותר מכל החיות, ובתנחו' מביא עלה, יב"ח לא טעם טעם שינה כו' פ"א שהה נח ליזון את הארי' והכישו כו' לפיכך הוא אומר הוציאה ממסגר נפשי וכו' (ובסנהדרין שם אמרו ג"כ נער גדול הי' לנו כו' בריה שדרכה לאכול ביום כו'), ולפ"ז אפשר עיקר הגי' צ"ל מיראת אריות כו', וניחא השתא דנקט הני ג' שידועין מועדין להזיק האדם וכדתנן ספ"ק דב"ק וריש סנהדרין (וזאב שנשנה שם ג"כ, לכאורה כיון דקי"ל כר' יהודא דרופת הזאב בדקה ולא בגסה, אפשר אינו חשוב כ"כ מועד לאדם [יז], וכ"ש ברדלס דשם שאין דרכו כ"א להזיק עופות, ונחש דהתם כיון שעפר לחמו לא הי' לו טורח כ"כ במזונותיו (גם אפשר כיון שיש ג"כ נחש המים שהוא מין א' כמעט עם נחש היבשה, לכן לא הוצרך כלל להכניסו לתיבה, שהנחש שבמים הי' בים כמו דגים וחיות הים, ולאחר המבול חזר ונתהווה ממנו גם מין נחש היבשה, ועמש"ל אות י', ומי' בתג"ב ספ"י חשב שהכניס עמו תנינים ושרפים לתיבה), לכן לא הוצרך כ"כ ליראה מהם ולא הזכירם כאן), ולשון עיפה נפשו סמוך לפי גי' זו על לשון המקרא (ירמי' ד') עיפה נפשי להורגים, ומשמש לעניננו על חיות האלו הורגי וטורפי אדם, שהי' נפש נח עיפה מיראתם [יח], או צ"ל מטורח אריות כו', שהי' לו טורח מרובה במזונותם לשעתם, ומתיישב יותר לשון עיפה ע"ז: (מו) ויכתירו לך כל הצדיקים כתר מלכות שהוצאתני כו'. בר"ב ותכללון בי צדיקיא, ופי' המ"כ בשם רש"י בנסים שעשית עמדי מכתירים לך שקבעו בתפלה וגם את נח באהבה זכרת, אבל בתנחומא הלשון לפיכך הוא אומר כו' בי יכתירו צדיקים שבי נוטל הקב"ה כתר שאומרים ומה נח שלא הי' צדיק שלם כך עשה לו הקב"ה נסים צדיק גמור עאכ"ו, נראה דדרש כי תגמול עלי, שלא הי' ראוי לכך מצד מעשיו רק שגמלת עלי כרחמיו ורוב חסדיו, וכענין ברכת ההודאה שקבעו חכמים הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב, שגמל להם טוב וחסד אף שהיו חייבים, וזהו לשון הודאה שמודה בחיובו ושעשה לו חסד לפנים משורת הדין, וכן נח הי' חייב להודות כיוצא מבית האסורים, וזהו ממסגר, וז"ש להודות את שמך, וכ"כ הריקאנט"י (ל"ט ג') שקרבן נח הי' קרבן הודאה, וע"ל אות ס"ז, ואמר נח על עצמו לשון כי תגמול עלי טובה אע"פ שהגיתי מתחייב להענש עמהן וכמ"ש בר"ב ואני כאשר עשו כן עשיתי אלא שגמלתני טובה ואמרת לי בא אתה, וכמ"ש ונח מצא חן בעיני ה': (מז) הפריש זכרים כו' שנא' ויבא נח כו' וביציאתו העמיד (וכ"א ראיתי הצמיד) כו' שנאמר ויברך כו'. בפרישה מביא ראי' ממעשה נח ולא מציווי ה' שכתוב קודם לזה ובאת אל התיבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך (ומני' מביא בש"ס בסנהדרין ובירושלמי ספ"ק דתענית ובר"ב), אפשר מפני שאח"כ בציווי השני שבשעת המעשה כתיב ויאמר ה' לנח בא אתה וכל ביתך שתם ובכלל זה הנשים ג"כ עמהם, לכן עדיף לי' טפי להביא ממעשה נח שכן עשה, שמזה מתברר שדבר ה' אליו בציווי הראשון לדווקא הי' כן, וביציאה מביא ראי' על היתר מן הציווי צא מן התיבה אתה ואשתך וגו', מפני ששם במעשה נח כתיב גם ביציאה [יט], ויצא נח ובניו ואשתו ונשי בניו: (מח) ויברך אותם אלקים לפו"ר כו'. נראה שמפרש שהברכה הראשונה ושרצו בארץ ופרו ורבו על הארץ לא נאמרה רק לכל הבריות, אבל לנח ובניו חזר וא"ל בפרטיות פרו ורבו הזה אחר שהקריב הקרבנות ובירכו: (מט) לפרות ולרבות בארץ. מבאר שגם מ"ש תחלה פרו ורבו ומלאו את הארץ, הכוונה כמו שחזר ופירש לו לבסוף פרו ורבו ושרצו בארץ ורבו בה, ודרז"ל בארץ ולא בתיבה: (נ) שנא' ויברך אותם אלקים לאמר כו'. אף שגם להלן ר"פ כ"ד כתוב כן בנוסחאות לשון המקרא, בכ"י ט"ס הוא, שכאן כתיב ויברך אלקים את נח וגו' ויאמר להם, ונפל הטעות בהעתק מלשון ברכת אדם בפ' בראשית: (נא) מצא נח גפן שגורשה ויצאה מג"ע. אע"פ שיש לפרש גורשה לשון גרש ירחים (דברים ל"ג) שפירש"י שהארץ מוציאה ומגרשת, מ"מ נראה עיקר פי' לשון גירושין ממש (וכת"י דמשכי' נהרא מג"ע, ור"ל נהר היוצא מעדן, ואולי גם כאן נתכוונו לכך בלשון גרישה וכד"א (ישעי' נז) ויגרשו מימיו וגו'), ורמזו בזה למ"ש בזוהר כאן (עג') ופ' תולדות (קמ') ופקודי (רס"ז) שענין זה של נח בכרם הי' כעין חטאו של אדה"ר (שכ' בו ויגרש את האדם, וכמש"ל רפ"ך גורש ויצא כו'), וכמ"ד גפן הי', וז"ש ואשכלותיה עמה, לרמוז ללשון המקרא (דברים ל"ב) ענבימו ענבי ראש אשכלות מרורות למו, וכדדרש לי' ר"י בספרי שם בניו של אדה"ר אתם כו' (ואתיא כגי' הר"ב דגרס משמי' דר"י גפן הי', ולא כנוסחת הש"ס דרי"א חטה היתה), וז"ש ונטל מפירותיה ואכל וחמד כו', רומז בלשונו הכל לחטא אדה"ר שכתוב שם כי נחמד וגו' ותקח מפריו וגו' ותאכל וגו' [כ], וז"ל הריקאנט"י (מ' ע"ד) והנה היה חטאו דומה לחטא אדה"ר במקצת וכמ"ש בפר"א הגדול מצא נח גפן שגורשה מג"ע א"ל הקב"ה לנח לא די לך ללמוד מאדה"ר שלא גרם לו אלא יין עכ"ל (וסיום זה אינו בפר"א לפנינו, וחשבתי תחלה שהוא העתקה מן הש"ס בסנהדרין (ע') אלא שמצאתי שגם בפ' בראשית (כ"ד א') מביאו מהפר"א וגרס בה אר"ע ר' זכאי כו' ע"ש): (נב) נטל מפירותי' ואכל כו' שתה ממנו יין כו'. משמע שבזה חלוק מאדה"ר שסחט הענבים מהעץ ממש, ונח אכל הענבים ולא הזיקו לו, והיין ששתה היה ממה שיצא מהנטיעה שנטע ממנו (שלא הי' כ"כ קשה כמו היין של אדה"ר שסחט מאותן הענבים עצמן), לכן לא היה עונשו גדול כ"כ, ועי' בלשון הזוהר תולדות ופקודי הנ"ל ותראה: (נג) וחמד אותם בלבו. רומז ללשון המקרא (משלי ו) אל תחמד יפיה בלבבך: (נד) ונטע ממנו כו' בו ביום נשתגשגו כו' דכתיב ביום נטעך כו'. וכתיב לקמי' כי שכחת אלקי ישעך (שהושיעך ממי המבול) וצור מעוזך (שהסגירך בצור מעוז בתיבה) על כן תטעי נטעי נעמנים (שנעמו לך וחמדתם, גם קראו נטעי נעמנים,

שעיקר

הגהות

[יז] מיהו הפוסקים אע"פ שפסקו כר"י לענין דרוסה מ"מ לענין מועדין פסקו דזאב נמי מועד, אלא שלענין אדם יש מ"מ לחלק וכדמוכח ממתני' דס"פ הפועלים (צג:) שזאב א' אינו אונס לאדם, וארי ודוב ונמר אונס (ואע"ג דתני ברדלס ג"כ, י"ל לא מפני שאין האדם יכול לעמוד נגדו מרוב כחו, רק שהוא מתגנב בלילה וכי"ב והורג העופות):

[יח] ואע"פ שאמרו בתג"ב שם והתענגו על רוב שלום שהיה עמהם אריות ודובים כו' וכל חיות ושרצים נתונין עמהם בתיבה ולא הזיקו זה לזה יש שלום גדול מזה, מ"מ כיון שמצינו בכ"מ באגדות וכן בזוהר הא דהכישו ארי לנח, שייך שפיר לומר שהיה מתיירא מהם, ואפשר בתג"ב לא הזיקו זה לזה קאמר החיות עצמן, אבל מודה להא דהכישו ארי על עסקי מזונותיו:

[יט] והוא מפני שנח לא קיבל עליו לפרות ולרבות עד שהקים לו ה' ברית ואות (או עד הברכה כדאי' בז"ח (כ') ואע"פ שיצאו כמו כן כו' עד שראה כו' באותה שעה בירכם כו', וע"ע שם עמוד ד', ועם כ"ז לא נתיישב לבו העלה עולות כו') וכי"ב בר"ב שלא רצה לצאת ואמר מה אני פו"ר למארה עד שנשבע לו המקום (ולפמש"ל ס"פ שהשבועה היא באות ברית הקשת, א"כ היתה אחר יציאתו מהתיבה), ולכן נענש כמ"ש בר"ב לפי שעבר על הציווי לפיכך נתבזה ע"ש במ"כ וי"מ בשם פירש"י, וי"ל שז"ש בסנהדרין (שם) למשפחותיהם יצאו וגו' ולא הם, דהיינו שכל הבריות יצאו למשפחותיהם איש ואשתו לפו"ר (שכן דרשו מני' כי"ב בירושלמי דתענית שם) ולא הם נח ובניו לא יצאו למשפחותיהם איש ואשתו שלא קיבלו עליהם עדיין לפו"ר, ושוב מצאתי כן בפי' הטור על התורה (וזה שנענש נח ולא זכה לפרות ולרבות, י"ל שנרמז בפסוק הטעמים בציווי צא מן התיבה אתה ואשתך שאתה בז"ק מופסק מן ואשתך (משא"כ ובניך ונשי בניך סמוכין יחד בטעם מרכא טפחא):

[כ] והוא היכלא שביעאה דס"א שבזוהר פקודי שם, וע"ש בהיכלות דקדושה (רמה') ובביאור הגר"א שם, ומכוין מ"ש שנגרשו נהר כמש"ל כת"א ויגרשו מימיו רפש וטיט כו':

(נה) שתה ממנ' יין (נו) ונהגל בתוך האהל (נז) ונכנס כנען וראה את כו' ויצא והגיד לאחיו נכנס חם ומצא ערות אביו (נט) ולא שם על לבו מצות כבוד אב יצא (ס) והגיד לשני אחיו בשוק כמשחק באביו (סא) גערו בו אחיו (סב) ולקחו את הכסות עמהם (סג) והלכו להם אחורנית וכסו את אביהן שנ' (בראשית ט) ויקח שם ויפת את השמלה וגומר. ויקץ נח מיינו (סד) וידע את אשר עשה לו בנו הקטן ואררו שנא' (סס) ארור כנען. (סה) ישב נח (סו) ודרש בלבו ואמר הקב"ה (סז) הצילני ממי המבול והוציאני מן המסגר ההוא ואיני חייב להקריב

שעיקר שרשו היה מג"ע אלא שגורשה ועלה בה אח"כ זמורת זר) זמורת זר תזרענו, וע"ז מסיים ביום נטעך תשגשגי (אלא שיגים ושגגה רפש וטיט כנ"ל) [כא], וכתיב בתרי' נד קציר ביום נחלה וגו': (נה) שתה ממנו יין. מפני שלא נזכר בתורה עשיית היין מן הכרם, רק ממ"ש וישת מן היין בה' הידיעה מבואר שהוא מזה הכרם, ולא נתפרשה העשיי' לרמוז שמיד בנטיעה הבשילו אשכלותי' ענבים ושתה ממנו מן הכרם שנטע מיד יין, ועיין בזוהר תולדות (שם). חמרא תקיף דלא נטיל (ר"ל עם שמריו כמ"ש בפ' פקודי שם) מחד יומא כו': (נו) ונתגל בתוך האהל. בקרא כתיב בתוך אהלה בה"א, ודרשוהו בזוהר כאן (וכפי מ"ש בריקאנט"י כאן) שהוא ה' של שם, וי"ל שגם כאן רמז בשינוי לשון בתוך האהל ללמד, שהוא אהל ומקום שכינה כמ"ש בו לשון זה בתוך האהל אשר נטה לו דוד (שמואל ב ו וד"ה א טז): (נז) ונכנס כנען וראה כו' ויצא והגיד לאביו (ר"ל לחם) כנ"ל. וז"ש וירא חם אבי כנען, הזכיר כאן כנען לומר שהוא היה סבת ראיית אביו חם, שכנען ראה ראייה ראשונה והגיד לאביו חם: (נח) וקשר כו'. ר"ל עשאו סרוס, ומפרש אשר עשה לו בנו הקטן על כנען שנקרא בנו שבני בנים כבנים, וכמ"ש בתוס' על התורה (או כמ"ש הראב"ע שבנו הקטן מוסב על בנו של חם הקטן, ועיין רמב"ן שכתב עליו שגיאה שקרים, ותימא שלא הביא שבפר"א נמצא ג"כ המעשה בכנען כדברי ראב"ע), ואשר עשה משמע לי' עשיי' מעשה בפועל ולא הראיי' לבד [כב]: (נט) ולא שם על לבו מצות כבוד אב. לשון המקרא (מלאכי ב) אם לא תשימו על לב לתת כבוד לשמי ושלחתי בכם את המארה וארותי וגו', אף כאן חם מפני שלא שם על לבו לתת כבוד לאביו (שהוקש לכבוד המקום) לכן אררו נח (שגם חם בכלל הקללה כמש"ל פכ"ד אות ט"ו, רק מפני שכבר נתברך מפי ה' בצאתם מהתיבה לא רצה נח לקללו בהדיא כמ"ש בר"ב פל"ו), ובתוס' עה"ת הביאו בשם הפר"א מה ראה לקללו בעבד דכתיב בן יכבד אב ועבד אדוניו אם בן יכבד אב ה"ז טוב ואם לאו ה"ז יהי' עבד לאדוניו, ואפשר היה כתוב זה כאן אחר הא דלא שם על לבו מצות כבוד אב שלכן נתקלל בעבד (וי"ל עוד שבלשון ולא שם על לבו ירמז ללשון הכתוב (ישעי' נ"ז) הצדיק אבד ואין איש שם על לב, שזהו נח איש צדיק שאבד מדתו הקדושה הלזו וכמ"ש בזוהר (עג:) מאי דהוי צדיק ברזא דברית כו' דאעבר מיני' ההוא קיימא): (ס) והגיד לשני אחיו בשוק כמשחק באביו. זה שהגיד בשוק מפורש במקרא ויגד כו' בחוץ ות"א וכן ת"י בשוקא, וזה שהיה כמשחק, אפשר יליף ממ"ש (זכרי' ח') משחקים ברחובותי' (ותרגום רחוב שוקא בכ"מ), וכד"א (תהלים פ"א) ואם בא לראות וגו' יקבץ און לו יצא לחוץ ידבר, דהיינו דברי לעג ובזיון, ורוצה לגול עליו עון עין תלעג לאב וגו' (משלי ל): (סא) גערו בו אחיו. אין לזה רמז במקרא, רק ממ"ש ויקח שם ויפת את השמלה ולא שתפוהו עמהם, נלמד שגערו בו בנזיפה (שכן ראוי לבנים שלא לשמוע בזילותא דאביהן, וכמו שאסור לשמוע זילותא דצורבא מרבנן ולשתוק, כ"ש בכבוד אביו, ועיין בתשובת הרמב"ם פאר הדור סי' קמ"ב שכתב אבל הבן הדין עמו שיתקנה שאני אביו ורבו כו') ורחקוהו מאתם (ואפשר ירמוז לדרוש מ"ש (משלי יג) בן חכם מוסר אב ולץ לא שמע גערה על שם ויפת שנהגו בחכמה במוסר אב, ועל חם ששחק ונתלוצץ באביו ולא שמע גערת אחיו בו): (סב) ולקחו את הכסות עמהם. תרגום שמלה כסות, ובכ"ז הואיל וכסות בלשון משנה משמש ביותר על מלבוש המכסה את הגוף (ולא על סדין וכסות לילה המכסה על הישן), כמדומני שהפר"א נקטי' לחדש לנו דבר, שממ"ש ויקחו את השמלה בה' הידיעה נלמד שלא הלכו לקחת שמלה וסדין לכסותו, אלא שלא לשהות אביהם בבזיון לקחו השמלה הידועה שהיא כסות שהיו לבושין בהם (ואפשר היינו דכתיב לשון יחיד ויקח שם ויפת, כי לא היו צריכין אל הכסוי רק לשמלה אחת, ופשט האחד שם הראשון את שמלתו ולקחוה שניהם יחד), ואפשר מ"ש כאן את הכסות עמהם צ"ל מעמהם ור"ל מעל גביהן שהיו מתכסין בה: (סג) והלכו להם אחורנית. השמיענו במלת להם שאף כשהלכו להם לאחר הכיסוי הלכו אחורנית (ואף שאין זה חידוש, שבחזרתם כן הוא דרכא דמילתא לילך אחורנית מנח, מ"מ כ"מ לזהירות יתירא שנזהרו, לא להביט אחריהם, ומפני שמא לא כיסו עדיין יפה יפה ויראו ערות אביהם, או שמא יקיץ משנתו ויבוש כשיראה פניהם מביטים עליו), וזהו שחזר הכתוב שנית אחר הכיסוי ופניהם אחורנית וערות אביהם לא ראו: (סד) וידע כו' בנו הקטן ואררו. ר"ל שמזה מוכח שכנען הוא שעשה בו דבר שבשביל כך אררו [כג]: (סה) ישב נח ודרש כו. זה היה מעשה מיד בצאתם מהתיבה קודם ויטע כרם, ושינה כאן בפר"א הסדר, אפשר בא לסמכו למש"ל דרשה דברכה ויאמר להם פרו ורבו, דלא תקשי למה לא נתקיים הברכה בנח עצמו שיוליד בנים אחר המבול, לזה סיים הענין שנסתרס (גם לפמש"ל אות מ"ז בהגהה שנתגלגל זה לענשו על שלא קיבל עליו לפרות ולרבות מיד כשיצא כציווי ה', מיושב גם כן סמיכות זה): (סו) ודרש בלבו. מפרש ויבן נח לשון בינה בלב מבין וכמ"ש בר"ב נתבונן למה צוה כו': (סז) הצילני ממי המבול והוציאני מן המסגר ואיני חייב להקריב לפניו קרבן ועולות. בתמי' (וי"ל שרומז ללשון הכתוב [תהלים סו] השם נפשנו בחיים ולא נתן למוט וגו' הבאתנו במצודה [זה המסגר של התיבה] וגו' באנו באש ובמים (זה המבול שהיה של מים והיו רותחין כאש, ובאג"ב ספ"ד איתא שהוריד עליהן אש מלמעלה כד"א [איוב כב] ויתרם אכלה אש, וז"ש בר"ב שהיו רואין בלריות של זהב נתכין באש) ותוציאנו לרויה אבא ביתך בעולות וגו', לומר שמהראוי הי' לבא בעולות כדהכא), וכתב הריקאנט"י (לט ג) שהי' קרבן תודה [כד] (ועיין בדבריו פ' בראשית [ל"ב א] שכתב גם באדה"ר כן), ולפ"ז היה לו להקריב שלמים ולא עולות, ולמ"ד לא הקריבו בני נח שלמים ניחא, ובשלהי זבחים [קטז:] אמרינן דמ"ד יתרו קודם מ"ת בא ס"ל הקריבו ב"נ שלמים, ושם בברייתא הגי' שלפנינו ר"א אומר קריעת ים סוף שמע ובא, א"כ ס"ל לר"א שקודם מ"ת בא יתרו ושהקריבו ב"נ שלמים [ואף שכתוב שם עה"ג כ"א ר"א בן יעקב

הגהות

[כא] ויש לדרוש סיפי' ובבקר זרעך תפריחי, מענין מפריח הטל בריש תעניות (ג:) שפי' מפריחו ומסלקו שלא יהי', כן נח בבקר כשהקיץ מיינו נמצא מפריח ומסלק זרעו ממנו:

[כב] ועיקר הענין מבואר למ"ש בליקוטי הגר"א (על מאמר הזוהר ר"פ נח (נט:) לבתר מה כתיב ואהלה נפלה כד"א ומשם יפרד,) וז"ל, והיה לד' ראשים, ד' ראשי המרכבה נגד חגת"ס, וביומי נח שעדיין לא נתבסם היו נגד ג' אבהן ג' בני נח (וכמ"ש בזוהר שם ע"ג,) ונגד הרביעי כתבה תורה וחם הוא אבי כנען (ר"ל שכנען היה הרביעי או), ולכן ניתנה הארץ לו מקודם (וכמ"ש בזוהר שם ב' אמאי אתייהבת א"י לכנען כו') עכ"ל הגר"א:

[כג] ובזוהר (עג:) כשאמרו דאעבר מני' ההוא קיימא מסיים ובגין כן אמר ארור, ונראה שמפני שתהלה ע"י נח מדאתלטיא נפקא ארעא כמ"ש בזוהר וספד"צ ממ"ש זה ינחמנו וגו' מן האדמה אשר אררה ה', וכן כתיב לא אוסיף לקלל עוד את האדמה, והי' זה ע"י מדת צדיק שירש נח וכמ"ש הגר"א בפי' ספד"צ פ"ק (י"ד א') ע"ש, ולכן כשכנען אעבר מני' ההוא קיימא קללו, מפני שהסיר ממנו מקור הברכה לראש צדיק חזר ועורר על עצמו כנען את הארירה, וכד"א (תהלים קט) ויאהב קללה ותבואהו ולא חפץ בברכה (שאחרי שהוא היה אז הרביעי ותפס א"י היה ראוי הוא לברכה ע"י מדת צדיק ע"ל בהג"הה) ותרחק ממנו:

[כד] וכמ"ש רש"י בפ"ק דזבחים (ז') ד"ה לא דידי' כו' שארבעה שצריכין להודות נקראין מחוייבי תודה, וכן פירש"י בפ' צו אם על תודה ד' שצריכין להודות שכתוב בהם יזבחו זבחי תודה (ואע"פ שזה כתוב רק אצל חולה ונתרפא, ה"ה לכולהו ד', וביוצא מבית האסורים כתיב (תהלים קט"ז) פתחת למוסרי (שהוא יוצא מבית האסורין) לך אזבח זבח תודה, וביורדי הים כתיב ביונה ואני בקול תודה אזבחה לך (מיהו התם ביונה שנבלע במעי הדג ויצא לחיים ודאי עדיף מחולה ונתרפא, ובלא יורדי הים חייב להודות), מיהו מ"מ צ"ל דלאו חובה גמורה היא, שא"כ לא הי' לו לבא מן המעשר ככל דבר שבחובה, ואנן קי"ל בפ"ה דזבחים (כ') דתודה באה מן המעשר, אם לא בקיבלה עליו בנדר הרי עלי שאז אין באין תודה ושלמים אלא מהחולין כדתנן פ"ח דמנחות (פב') ע"ש:

להקריב לפניו קרבן ועולות מיד הביא נח (סח) ממין בהמה טהורה שור וכבש ועז וממין עוף טהור תורים ובני יונה (סט) ובנה את המזבח הראשון שהקריב עליו עולות קין והבל (ע) והקריב עולות ארבע שנא' (שם ח כ) ויבן נח מזבח לה' ויקח אין כתיב אלא ויעל עולות במזבח (עא) ועלה ריח ניחוח לפני הקב"ה ויעל עולות במזבח (עב) וערב לו שנ' (שם) וירח ה' את ריח הניחוח. ומה עשה הקב"ה (עג) פשט יד ימינו ונשבע לו שלא להביא המבול עוד על הארץ שנאמ' (ישעיה נד) כי מי נח ואת לי אשר נשבעתי וגו'. ונתן קשת לאות ברית שבועה בינו לבין הארץ שנ' (ראשית ט יג) את קשתי נתתי בענן והית' לאות ברית.(עד)והתקינו חכמי' שיהיו מזכירין שבועת נח בכל יום (עה) שנאמר (דברים יא כא) למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה:

פרק כד ברך

נח ובניו (א) שנ' (ראשית ט) ויברך אותם אלהים במתנותיהם (ב) והנחילם את כל הארץ

יעקב, ובילקוט הגי' ר"א המודעי בהא וגם ברישא דמ"ת שמע, ובמכילתא ר"פ יתרו הגי' בשניהם ר"א סתם, מ"מ ודאי גירסת הש"ס עיקר ברישא במ"ת ר"א המודעי ובסיפא בקריעת י"ס ר"א סתם, שכן נראה במכילתא פ' בשלח ויתרו במקומות רבות דפליגי ר"י ור"א המודעי ור"א, לעולם הן נשנין כסדר הזה], ובעש"ב החריף ושנון מוהר"ד פרידמאן ממאהליב נ"י העיר דמסוגיא דע"ג פ"ב [כדי] אהא דמקשה אדר"א (דאין לוקחין מהן לקרבנות מהא דיתרו) ומשני יתרו נמי קודס מ"ת הוי משמע דסתמא דגמ' ס"ל לר"א יתרו קודם מ"ת בא [ומ"מ מדמפרים ואזל שם הניחא למ"ד כו' אלא למ"ד לאחר מ"ת בא יתרו מאי איכא למימר, משמע דלא מכרעא לי' מילתא להש"ס איך סבר ר"א בזה, ונע"ק], מי' אפי' יסבור ר"א הקריבו ב"נ שלמים, אין לחוש אם סתמא דפר"א כאן לא אזלי אליבי' כמ"ש כבר בכ"מ דלא סתמו בפר"א אליבי' דר"א, ובזוהר [ע'] אמרו שהקריב עולה על הרהור הלב שהרהר שאבד זכיותיו בגם ההצלה ע"ש: (סח) ממין בהמה טהורה שור וכשב ועז וממין עוף טהור תורים ובני יונה. משמע דס"ל שאף לקרבנות בני נח לא הוכשרו אלא מינין אלו, וכן סתם ותני לעיל רפ"ט ור"פ י"א דרק מיני בהמה ועוף אלו נבחרו לקרבן דמשמע סתמא אף לבני נח [וכ"מ לגי' שם לקרבן עולה עמ"ש רפ"ט אות ה'], ופליג על הש"ס בזבחים [קטו:] דתני הכל כשרין להקריב בהמה חיה ועוף טהורין ומייתי לה מנח דהכא, וכ"ה בירושלמי פ"ק דמגלה הי"א, וכן מוכרח לדרז"ל דאמרו נתבונן נח למה ריבה הקב"ה בטהורים שבעה שבעה להקריב מהן קרבן, שא"כ ודאי הקריב מכל מינין טהורין שמכלן נצטווה ליקח ז' (ואף חיה טהורה מסתמא בכלל בהמה טהורה היה בהבאת שבעה), והפר"א לטעמיה דתני לעיל טעמא דטהורים ז' שרצה ה' לרבות בטהורים ולא משום קרבן, ואפשר לפ"ד הפר"א מפרשי' מ"ש כאן מכל הבהמה הטהורה ומכל העוף הטהור, לאו שעתיד ליטהר לאכילה במ"ת הוא, אלא שטהורים וראוין לקרבן [שאף בקרבנות ב"נ לא הוכשרו לקרבן אלא הן], ולפ"ז לא יהיה פי' טהורים האמור כאן לענין קרבן שוה עם טהורים האמור לעיל לענין הבאה שבעה שבעה: (סט) ובנה את המזבח הראשון כו' מזבח לה' ויקח וגו' ויעל עליו. אין כתיב אלא ויעל עולות במזבח כצ"ל. ודרש במזבח הידוע [וכ"ה הגי' במאמר זה בליוני, אלא שהביאו סתם שלא בשם הפר"א] וכן בר"ב דרש ראב"י מזה על המזבח הגדול שבירושלים שבו הקריב אדה"ר [כה], ובת"י כאן מסיים [וכן בליוני שם] וכד נחתו מי טובענא איתגד [פי' שמם ונהרס] ובנייה נח: (ע) והקריב עולות ארבע. כ"ה גם בת"י ואסיק ארבע על ההוא מדבחא, ופירושו היה נראה ארבעה מכל מין מאלו הג' מיני בהמה ושני מיני עוף דתני כאן שהוכשרו לקרבן [ושלשה נשארו בכדי לרבות בטהורין כדלעיל], אבל בריקאנט"י שם הנוסחא לקח מן הבהמה הטהורה שנים ומן העופות שנים, ולגי' זו לא יתכן לפרש כן שא"כ אין זה ארבע מכל מין ולא ד' בס"ה שמן ה' מינין הן עשרה בס"ה, ובע"כ הריקאנט"י לא הי' גורס לשון ארבע בפר"א ובת"י [דלומר שלקח ממין הבהמה רק ממין א' שנים או מב' מינין א' מכל מין וממין הג' לא לקח כלל, אין לזה טעם כלל, גם הרי פורט כאן בפר"א כל ה' מינין יחד], ומספר ד' שהקריב י"ל שהן נגד נח וג' בניו, שבניו ג"כ היו בכלל הקרבן וכמש"ל פל"א הוא המזבח שהקריבו בו נח ובניו, ולכן זכו בניו עמו ג"כ לדיבור ולברכה [כמ"ש ויאמר אלקים אל נח ואל בניו אתו לאמר וגו' ויברך אלקים את נח ואת בניו ויאמר להם] מפני הקרבן וכמ"ש בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך, וכמ"ש בדרז"ל ס' בראשית ר"פ מ"ח זה שהקריב שור ואיל לשמי הריני נגלה עליו ומברכו [אבל הנשים לא נשתתפו בקרבן ולא הקריב נגדם, ולכן לא נתפרשו בברכה בייחוד וכמ"ש בזוהר [עאי] ע"ש, וכמ"ש בברכות [נא:] אין פרי בטנה של אשה מתברך אלא משל איש]: (עא) והעלה לריח ניחוח לפני הקב"ה שנא' ויעל עולות במזבח וערב לו כצ"ל. ויותר נכון לגרום אחי עולות ארבע דלעיל כאן, וכצ"ל והקריב עולות ד' ועלה ריח ניחוח לפני הקב"ה שנאמר ויעל עולות [ומלשון עולות לא משמע ד' רק דמ"מ משמע עולות רבים]: (עב) וערב לו שנאמר וירח ה' את ריח הניחוח. מפרש ניחוח לשון ערבות ונחת רוח וכמ"ש בזוהר באדר"ז [רלד'] וז"ח שה"ש [נא ב] נייחא דרוחא מן רוגזא כו', ובת"כ ובזבחים ספ"ד [מו:] שניהו לשם ניחוח לשם הנחת רוח ופירש"י נ"ר לפני הקב"ה שאמר ונעשה רצונו, אך זה לא יתכן כ"א לאחר מ"ת שנצטוו על הקרבנות, אבל כאן בנח שלא נצטווה א"א לפרש כן [ונראה עוד לשון וערב לו דתני כאן רומז לקרא (מלאכי ג) וערבה לה' מנחת יהודה וגו' כימי עולם וכשנים קדמוניות, וכדדרשינן לי' בויק"ר פ"ז כימי נח ע"ש בהגהותיי, הר"מ ברלין]: (עג) פשט יד ימינו ונשבע לו כו'. שהשבועה בימין וכמש"ל פמ"א ופמ"ב אין ימין אלא שבועה שנא' נשבע ה' בימינו כו', ובתנחומא כאן אמרו ששבועת נח לא נתפרשה [בתורה] עד שבא ישעי' ופירשה, ובספ"ד דשבועות [לו:] ילפינן לה מדכתי' לא לא, לא יכרת וגו' ולא יהיה וגו' דלא לא שבועה, ומדאמר להלן ונתן קשת לאות ברית שבועה משמע שר"ל שממ"ש בקשת לשון ברית נלמד השבועה שאין ברית אלא שבועה וכמ"ש [בראשית כא] אנכי אשבע וגו' וכתיב בתרי' ויכרתו שניהם ברית, ש"מ שהברית והשבועה הכל אחד [שכולן במדת צדיק וכן האות וכמ"ש בסוף דניאל וישבע בחי העולם וע' בשערי אורה]: (עד) והתקינו חכמים שיהיו מזכירין שבועת נח בכל יום. מלשון והתקינו חכמים, משמע ודאי דס"ל דקריאת פרשה שניה עכ"פ מדרבנן ולא מה"ת, וי"ל דהיינו דאמר ר"א רפ"ב דברכות [יג'] הלכה ע"כ צריכה כוונת הלב ולא אמר דאתי למעוטי פרשה שני' כמ"ש התוס' שם אליבא דר"ע, משום דר"א לטעמי' ס"ל דפרשה שניה אינה מה"ת כלל, ועיין פרי"ח א"ח סי' ס"ז: (עה) שנאמר למען כו' כימי השמים על הארץ. דרש מ"ש לקמי' אשר נשבע ה' לאבותיכם נמשך גם ע"ז דכימי השמים על הארץ, ולומר שגם ע"ז נשבע, והיינו לנח דכתיב בי' עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וגו' לא ישבותו, שהן תקופות ומנין חמה ביום ולבנה בלילה כמש"ל פ"ח, והיינו שבימי המבול [שהיה אז חורבן עולם, ופירוד בין שמים לארץ זו"ן] שבתו, ונשבע ה' שישמשו עוד לעולם בשמים ויהי ימי השמים [המסובבים ע"י כוכבי השמים] על הארץ, וכמ"ש ויתן אותם ברקיע השמים וגו' ולמשול ביום ובלילה, וז"ש בת"כ ובר"ב שהבאתי בסמוך אות ע"ב כימי עולם כימי נח, שע"י נח הוא שנתקיים העולם:

פרק כד (א) שנאמר ויברך אלקים את נח ואת בניו בירכם במתנותיהם כצ"ל. ופי' מתנותיהם ממה שמפ"ו לשם ובניו שחורים כו' וכן כלם, משמע שמתנותיהם היינו מה שניתן להם מן השמים בטבע תוארם [להבדילם איש מרעהו למשפחתם], וקורא ברכה שבירכם שיהי' כן לדורות בזרעם וייפה להם לכאו"א טבעם בפניהם [וכידוע שהשחורים בני חם חביב אצלם מראה השחור ומציירים השטן במראה לבן], וע"ל באות שאח"ז בזה: (ב) והנחילם את כל הארץ כו'. כדמפ"ו אלה הנחלות שהנחילם, ונראה שדורש מ"ש [דברים לב] בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם, על זה שחלק לבני נח והנחילם הארץ כדהכא, ובהפרידו ב"א היינו שהפרידם והבדילם זה מזה בטבע תוארם, וכן ת"י שם על בני נח (וי"ל שז"ש [אחר תולדות בני נח] אלה תולדות בני נח למשפחותם בגויהם ומאלה נפרדו הגוים בארץ

הגהות

[כה] ואם הדבר כפשוטו יקשה טובא, שהרי התיבה נחה בהרי אררט שהן בארץ ארמיניא"ה רחוק מא"י, וע"ל פכ"ד אות י"א, אלא נראה שעיקר הכוונה על ירושלים העליונה מדת המ"ל וכמ"ש הריקאנט"י (ל"ט ד'), ולפ"ז יתפרש מ"ש בת"י דאיתגד ונהרס במבול, שהכוונה ע"י חטא דוהמ"ב שהשחיתו דרכם וכמ"ש בזהר [ע'] א"ה אמאי ויבן אלא בגין דחייבי עלמא גרמו דלא קיימו בדוכתייהו כיון דאתי נח כתיב בי' ויבן, ור"ל כמש"ש [סו:] באליהו וירפא את מזבח ה' ההרוס דשבקו לברית קיימא ואליהו אהדר מילא לדוכתא, כן כאן דוהמ"ב השחיתו דרכם, ונח שהוא איש צדיק אהדר מילא לדוכתא ונבנה המזבח במקומו:

הארץ. ברך (ג) לשם ולבניו שחורים ונאים והנחילם (ד) את כל ארץ נושבת. ברך (ה) לחם ובניו שחורים כעורב (ו) והנחילם חוף הים. ברך (ז) ליפת ובניו כלם לבנים ויפים (ח) והנחילם מדבר ושדות אלה הנחלות שהנחילם. רבי אלעאי אומר היו מולידין את בניהם ופרין ורבין (ט) כמין שרץ גדול ששה בבל לידה והיו כלם (י) עם אחד ולב אח' ושפה אחת שנ' (בראשית יא א) ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים. (יא) ומאסו ארץ חמדה שנא' (שם)

ויהי

בארץ, כי לתולדותם בגויהם הוא שינוי הארץ מתולדה שהיה לתולדות בני נח ואחריהם בגויהם, ומאלה נפרדו הגוים בארץ הוא נחלתם בארץ שנפרדו אח"כ כל גוי לחלק נחלתו): (ג) לשם ולבניו שחורים ונאים. הוא לשון המקרא [ש"ה א] שחורה ונאוה, וישראל הן מבני שם ונקראים שחורים ונאים, וכפ"ב דנגעים תנן בני ישראל כאשכרוע אינן לא שחורים [ככושי מבני חם דתנן שם] ולא לבנים [כגרמני מבני יפת דהתם] אלא בינונים, והאי שחורים לאו דוקא, אלא מפני שאין לבנים כבני יפת דלהלן קרי להו שחורים, וחזר וביאר נאים ה"ל השחרות הוא בהם על ערך נאוה [בינוני כנ"ל], ולא כעור כבני חם דלהלן [א]: (ד) את כל ארץ נושבת. שיהיו מיושבים ודרים בבתים ועריס, ולא יורדי הים כבני חם, ולא הולכי מדברות ושדות כבני יפת, וז"ש בבני שם ויהי מושבם ממשא וגו', ולא נזכר לשון מושב בבני יפת וחם, וכן בברכת נח אמר וישכון באהלי שם, כי שם שכן ונח במקומו באהלים ובתים [אבל יפת לא שכן במושבו בעיירות רק הולכי מדברות, ולכן אמר עליו יפת וכמש"ל אות ח' בס"ד], גם רמז בלשון ארץ נושבת לעיקר בני שם שישבו בא"י דכתיב [שמות טו] עד בואם אל ארץ נושבת שלהם ניתנה לירושה [וכנען מבני חם נתיישב בה לפי שעה]: (ה) לחם ובניו שחורים כעורב. לפמ"ש הרמב"ן בחידושיו ספ"ב דנדה [וטי'] בשם רבי' שמואל וכ"ה בחידושי הרשב"א שם בשם י"מ ששחרות העורב הוא יותר משחור כחרת דמתני' שם, הדבר תמי' קצת, שלא נמצאו רוב בני חם אף הכושיים שיהיו שחורים עמוק כ"כ, ע"כ נ"ל נכון דנ"ל שחורים כעורים, זהוא היפוך מ"ש בבני שם שחורים ונאים, וכן נמצא לשון זה בר"ב פ"ת על המצרים [שהן מבני חם] כעורים ושחורים, ואף לגי' הספרים שחורים כעורב, נ"ל דלישנא דקרא [ש"ה ד] שחורות כעורב נקט, אבל הכוונה אינה על מראה עומק השחור כ"כ, אלא שחור באופן שאין בו נוי [כבני שם] אלא כעין העורב [ששמו מענין ערב לילה, שהוא השבתת האור, ומענין ערבה כל שמחה שהוא השבתת השמחה, כן העורב מראהו השבתת הלובן והנעימות במראה] [ב]: (ו) והנחילם חוף הים. המיוחדים שבבני מצרים שאמרו עליהם בר"ב פל"ז כל מוניטא של מצרים אינה אלא בים ע"ש בהגהותיי, וכן שמם מצרים מיצר ים. שהי' נחלתם במיצר חוף הים הגדול ויס סוף, וגם שרם רהב הוא כשם שר של ים (ולכן כל כחם היה במים, גזרו על ישראל במים, ולכן היה קשה קריעת י"ס על שכחם הי' בים, וכל עשרם מן המים וזרע יאור מצרים), וכן צידון מזרע חם ידוע שהן במעוז הים וכמ"ש [ישעי' ס"ג] בושי צידון כי אמר ים וגו', וכן פלשתים מזרע מצרים והם מושבם סמוך לים וכמ"ש [צפניה ב] יושבי חבל הים וגו' עליכם כנען ארץ פלשתים, וכן כנען כשישבו בא"י הי' עד הים הגדול וז"ש

בצפניה עליכם כנען וגו', וכן כוש מזרע חם ארץ חוף הים ונהרות מים כמ"ש [ישעי' י"ח] מעבר לנהרי כוש, (ואפשר על כי הן שוכני אזורי החם בתוקף השמש המסבב שחור מראיתם, לכן הנחילם הטבע חוף הים לקרר מעט חום השמש השורף אשר שם): (ז) ליפת כו' לבנים ויפים. כשמו יפת על שם היופי [ג], וכמש"ל אות ג' שבנגעים הזכירו הגרמני ללבנים, והן בני יפת כמ"ש ביומא(י') ובירושלמי פ"ק דמגלה ה"ט, ובדרז"ל גומר זו גרמניא [ומ"ש גרממיא הוא ט"ס], ועיי' בפי' הגר"א ריש ד"ה: (ח) והנחילם מדבר ושדות. ז"ש יפת אלק ים. ליפת שנחלתו היא מרחבי ארץ מדבר, ושדות, וכן עמים רבים מבניו [שנראה שישבו בארצות צפון כמ"ש [יחזקאל לט] על מגוג ומשך ותובל [שהן מבני יפת] ירכתי צפון,] יצאו למרחבי ארץ ממקומם בארצות הצפוניים בימי קדם לרשת ארצות רבות [כמו הגאטהע"ן, הונע"ן, טאטאר"ן, טירק"ן, וכיו"ב, שכולם מפאת צפונה באו והתפשטו באירופי"א ואסי"א, ואולי ז"ש וישכן באהלי שם יתפרש על יפת שעתידין בניו לרשת אהלי מושבי שם ג"כ, כמו עילם ואשור וארם מבני שם שירשום בני יפת היוצאים מארצות צפונה], ובימי קדם היו יושבי אהלים לא בעיירי מושב [וזהו שמסחר צור עם העמים [יחזקאל כז] הוזכרו באומות שמבני יפת תרשיש יון תובל ומשך ובית תוגרמה, רק מיני סחורות של יושבי אהלים סוסים ופרשים ופרדים כו', וכן מיני מתכיות שמצאו בנסעם במדברות והרים מרחבי ארץ, ולא הוזכרו מעשי אורג ואומניות שהן דברים של עמים מיושבים במקומותם בערים רק במצרים הזכיר שש ברקמה כו' ארגמן ורקמה כו' וכן בשאר עמים (רק באיי אלישה הזכיר תכלת וארגמן, אולי אין זה אלישה שמבני יפת) [ד]: (ט) כמין שרץ גדול ששה כו'. עמש"ל פכ"ב אות כ"ט: (י) עם אחד ולב אחד כו' שפה א' ודברים אחדים. מפרש מ"ש הן עם אחד הוא ענין א' עם מ"ש כאן דברים אחדים שפי' דברים אינו לשון דיבור אלא ר"ל ענינים הנהגתם וחפציהם הכל אחדים היו, ומפני שהיו כלן עם אחד ולא נפרדו עדיין לגוייהם, לכן לא נשתנו זה מזה בענני הנהגותיהם, מה שזה חפץ זה חפץ, וכת"י דברים אחדים עיטא חדא וכפרש"י: (יא) ומאסו ארץ חמדה. נראה שרומז לא"י וכמ"ש [תהלים קו] וימאסו בארץ חמדה וגו', וכ"ה בזוהר [עה:] אתנטילו מא"י ונחתו לבבל, ואע"פ שהתיבה נחה בהרי אררט בארץ ארמיניא"ה, נ"ל שאח"כ הלך נח ובניו וקבע ישיבתו בא"י (ואפשר הי' זה לצורך הקרבת קרבנם עמש"ל פכ"ג בהגהה כ"ה, ולפי"ז נ"ל מ"ש ויהי בנסעם מקדם, אין פירושו ממזרח כת"י, שהרי בבל בצפונית מזרחית א"י קיימא (ולכן קורין בני בבל לא"י מערבא וכמ"ש בס"ד בחידושי לברכות פ"ט [סא:] בזה ע"ש), אלא פירושו כת"י בקדמיתא, או כמ"ש רז"ל מקדמונו

של

הגהות

[א] וסבור הייתי להגיה נחורים ונאים, ולא יתכן זה להמפרשים נחר לבן ביותר (וכן פירש"י בברכות (לא:) אלא שנתחלפו שם הדיבורים וכתבו על נחור רו"ס וגיחור לבן יותר מדאי, וצ"ל להיפוך נחור לבן יותר מדאי וכמ"ש בהגהות הגרי"פ), שבני יפת דתני בהו לבנים ודאי לבנים יותר מבני שם [ומהן הגרמנים דנגעים שהן בני גומר], ובתדא"ר פ"י אמרו אין נחורות אלא נקיות, ובעירובין (כד') דרשו נחורות כמו צהרים בחילוף ח' בה', נראה שהן מפרשים נחורות עיקר שרשו מלשון נח שפי' נקי ולא הפלגת הלובן וכדמוכח ממ"ש (איכה ד) זכו נזיריה משלג צחו מחלב, והחלב אינו לבן כשלג, ובע"כ צח אינו הפלגת הלובן אלא פירושו נקי (וכן י"ל צח ואדום לשה"ש), וכן צמר צחר (יחזקאל כ"ז) משמעו כן שפירושו נקי ולא לבן ביותר, וכדמשמע בשבועות (ו:) שאף צמר לבן שמכבנין אותו למילת (שהוא צמר צחר כמו שת"י שם) אינו קרוי לבן שהוא מראה שאת אלא בהרת לבנה היא שהיא כשלג עי' שם:

[ב] ומשמע כאן שמיד שיצאו מהתיבה ובירכם נחלו בני חם להיות שחורים כעורב, ואתיא כדאמרי' בסנהדרין (קח:) שבשביל שקלקל חם בתיבה לקה בעורו (ואמרו שם שעורב ג"כ קלקל בתיבה, ואפשר לזה תלו כאן שחרות חם כעורב, לרמוז שמעשה שניהם שוה, ושע"כ נגזר עליו השחרות), וכן בירושלמי פ"ק דתענית ובדרז"ל ס' בראשית אמרו שיצא חם מפוחם (ובתנחומא פ' נח אמרו על שראה בעיניו כו' נעשו עיניו אדומות ועל שהגיד בפיו נעשו שפתיו עקומות ועל שחזר פניו נתחרך (צ"ל נתכרך בכא"ק ופי' נעשה כרוכין כצמר הכבשים, וכ"כ הטבעיים אלו לסימני הכושים השחורים,) שער ראשו וזקנו, ע"כ, הן דברים אחרים שנתוספו לו לגנאי אח"כ לבד השחרות שבא לו ביציאתו מהתיבה):

[ג] וכן י"ל חם שמו מורה על החום ששופם והשחירם כמ"ש (ש"ה א) ששזפתני השמש, ושם מורה על מעלת בניו מוכתרים בשם טוב וכמ"ש ויצא לך שם בגוים (יחזקאל טז):

[ד] ועיקר ענין חלוקה זו היא, שג' בני נח הן בחג"ת, כמש"ל פכ"ג אות נ"ח בהגהה מהזוהר, ונגדן ג' חלקי העולם, יישוב, ים, מדבר, ויישוב בחסד עיקר בנין העולם חסד יבנה, ים מקום דגבורה, עמש"ל פ"ט אות י"ט (וזהו שמנינו שלהי קדושין הספנין רובן חסידים, להכניע הגבורות השורין בים), ומדבר ושדות בת"ת שכולל שניהם, שדות הכרעת החסד לייסוב העולם, ומדבר הכרעת הגבורה, ע"ל פמ"ד אות ג' (וכב"ז אינו כ"כ דין גמור כמו הים, כי במדבר כתיב (תהלים קז) ישם מדבר לאגם מים וגו' ויכוננו עיר מושב, ועוברים בו בשיירות, ושוכנים בו השכגים באהלים, משא"כ בים), וישראל גלו למצרים בני חם יושבי חוף הים חלק מדה"ד, והלכו אח"כ עד הים שנקרע לפניהם, ושם עיקר הגאולה שראו יד הגדולה מדת החסד שהכניעה מדה"ד, ונכנסו אח"כ למדבר מדת הת"ת ושם ניתנה תורה להם, ומשם באו אל ארץ נושבת היא א"י מדת החסד:

ויהי בנסעם מקדם, הלכו לארץ שנער (יב) ומצאו ארץ גדולה ורחבת ידים וכולה מישור וישבו שם שנא' (שם) וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם. ר"ע אומר (יג) השליכו מלכות שמים מעליהם (יד) והמליכו עליהם נמרוד (טו) עבד בן עבד לפי שכל בני חם עבדים היו (טז) ואוי לארץ שימלוך עליה עבד (יז) שנאמר (משלי ל כב) תחת עבד כי ימלוך. ר' חנינא אומר נמרוד (יח) גבור כח היה שנא' (ראשית י ח) וכוש ילד את נמרוד. רבי יהודה אומר הכתונת (יט) שעשה הקב"ה לאדם ולאשתו (כ) היתה עמהם בתיבה וכשיצאו מן התיבה (כא) לקחה חם בן נח והוציאה עמו והנחיל' לנמרוד ובשעה שהי' לובש אותה (כב) היו כל בהמה חי' ועוף באין ונופלין לפניו (כג) כסבורין שהוא מכח גבורתו (כד) לפיכך המליכוהו עליהם מלך שנא' (שם) על כן יאמר כנמרוד גבור ציד לפני ה'. (כה) אמר נמרוד לעמו (כו) באו (כז) ונבנה לנו עיר גדולה ונשב בתוכה (כח) פן נפוץ על פני כל הארץ כראשונים ונבנה מגדל

של עולם, וכ"ה בזוהר (עד:) [ה]: (יב) ומצאו ארץ גדולה ורחבת ידים וכולה מישור כו' שנא' וימצאו כו'. מישור הוא פי' בקעה בלא רכסים [והוא טוב לבנות עליו], והאי ארץ גדולה ורחבת ידים נראה דהוא פי' וימצאו, וכמ"ש בדרז"ל ס' בראשית שמצאו מקום המחזיק ומספיק להם, וז"ש ארץ גדולה, וחזר וביארו בלשון רחבת ידים ללמדנו לפי דרכו פי' רחבת ידים האמור בכ"מ שפירושו ארץ גדולה המחזקת הרוצים להתיישב בה בריווח בלא דוחק איש לרעהו, והדרגא ישב איש על ידו וגבול רעהו במרחב (וי"ל עוד שרומז בלשון רחבת ידים לפרש מ"ש [ישעי' כב] כדור אל ארץ רחבת ידים, שהוא היתה בבבל, וכמ"ש בדרז"ל ס' ויקרא פ"ה זו כסופיא שהוא בבבל כמ"ש רש"י [עזרא ח] על בכסיפיא המקום, ולמדנו מכאן שבבקעת שנער מצאו ארץ גדולה) [ו]: (יג) השליכו מלכות שמים. ז"ש מקדם מקדמונו של עולם [והיא מ"ל דקודשה, וז"ש לעיל מאשו בארץ חמדה א"י ששם שורה שכינתו של הקב"ה וגלוי מלכותו]: (יד) והמליכו עליהם נמרוד כו'. שהוא היה העיקר בעצת דור הפלגה וכמש"ו להלן אמר נמרוד לעמו, ולכן קראוהו נמרוד שהמריד כה"ע עליו במלכותו כמ"ש בעירובין [נג:], ובלשון במלכותו רמז למ"ש כאן השליכו מלכות שמים, וכיון שמצאו שכתוב בו ותהי ראשית ממלכתו בבל שהוא שנער שמצאו וישבו בה, תולין בו הקלקלה וכמ"ש בדרז"ל ועמש"ל אות י"א ואות כ"ה בס"ד: (טו) עבד בן עבד לפי שכל בני חם עבדים. שלא נאמר כנען לבדו נתקלל מכל זרע חם [ועיין רהב"ע שפי' כן עבד לאחיו כוש כו' בני חם] לכן ביאר שכל בני חם עבדים שכל זרע חם נתקלל, וכמש"ל פכ"ג אות כ"ט, רק מפני שנכתב בו תחלה ברכה מפי ה' לא רצה לכתוב עליו הקללה בפי', וכ"ל ז"ש כל בני חם עבדים מתכוין לפרש מ"ש [שמות כ] אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, שכל מצרים בני חם קרויים עבדים [ועי"ל ר"פ ל"ט], וכ"מ שפי' רבי' בחיי שם ע"ש (אבל במכילתא אמרו וכי עבדים לעבדים היו כו' ע"ש בפרש"י): (טז) ואוי לארץ שימלוך עליה עבד כו'. הלשון ניכר שלימדנו לפרש מ"ש [קהלת י] אי לך ארץ שמלכך נער, שפירושו נער משרת עבד, והוא היפוך אשריך ארץ שמלכך בן חורים [שהמלך ראוי להיות מבני חורים דהיינו מזרע המלוכה שאז הוא גדל והולך על טכסיסי מלוכה, משא"כ עבד שהוא אחד העם שכולן עבדים למלכם, אי לך ארץ שירצו להמליך א' מהם עליהם על פני זרע המלוכה]: (יז) שנא' תחת עבד כי ימלוך. וכתיב שם רגזה ארץ, שהרגיזו כל הארץ להקב"ה במלכות העבד נמרוד, והקב"ה רגז עליהם להפיצם בעברות אפו, ולפמ"ש בדרז"ל נתכנסו בראשי ההרים והיתה בולעת כו' משמע שהי' זה ברעש ארץ, וידרש רגזה ארץ ממש באותה שעה [ז]: (יח) גבור כח היה. ס"ל שהיה גבור כח וחיל ממש, ומ"ש הוא החל להיות גבור בארץ פירושו שהחל להראות פעולת כח גבורתו בארץ לכבוש אחרים למלוך עליהם, ולאפוקי מדר"י דלהלן דמפרש שגבורתו לא בעצם היה רק מחמת הכתונת היה גבור ציד כו', ע"ל אות כ"ד [ח]: (יט) שעשה הקב"ה לאדם ולאשתו כו' לקחה חם כו'. פתח בתרתי של אדם ושל חוה, ומסיים לקחה לשון יחיד, אפשר מפני שלענין הלבישה שמפרש ואזיל ודאי לא לבשו אלא אחד, ועיין בזוהר בא

[לטי'] דמקשה לה אי הכי לבושין דחוה מה אתעבידו כו' ע"ש: (כ) היה עמהם בתיבה. בס' הישר איתא שאדם מסרה לחנוך וחנוך למתושלח ומתושלח לנח, ומפני שהיו חשובין בעיניהן שהן מעשי ידיו של הקב"ה (ולעיל פ"ג חשיב לי' בדברים שנבראו בה"ש), והיה בהן קדושה כמ"ש בזוהר בא [שם] בשם מלא אתעבידו דלא אתעבידו בי' שמיא וארעא כו', לכן היו גונזין אותה ומוסרין לראשי הדור וכן נח לקחה עמו לתיבה (ולפמ"ש כאן שכל חיה ועוף היו נופלים לפני הלובשה, י"ל שלקחה נח ללובשה כשהיה משמש לזון החיות שלא יזיקהו, וע"ל פכ"ג אות מ"ה): (כא) לקחה חם. בס' הישר אי' שגנבה (שודאי לא היה נח מוסרה לחם המקולל), וכן י"ל לשון לקחה דכאן שלקחה מעצמו בלא דעת נח אביו, כד"א [יהושע ז'] וגם לקחו מן החרם וגם גנבו וגו': (כב) הי' כל בהמה וחי' באין ונופלין כו'. מפני שהיו מעשה שמים כמש"ל, גם מפני שלבשן אדה"ר שהיו כל הבריות תחלה יראים ממנו (וכדלעיל פי"א, שקודם החטא ראו אותו הבריות ונתיראו כסבורין שהוא בוראן כו'), לכן גם עתה כשראו מלבושיו היו נופלין לפני הלובשן, [וע' בפרש"י ספ"ד דפסחים [נד:] ד"ה בגדי כו' שהביא הא דנמרוד ובגדי אדה"ר לשני פירושים]: (כג) כסבורין שהוא מכח גבורתו. פי' בני דורו היו סבורין, וכ"ה הלשון בילקוט והיו ב"א סבורין: (כד) לפיכך המליכהו כו' גבור ציד לפני ה'. דרש שבאמת גבורתו בצידת החיות לא מכח גבורתו היה, רק שהיו ניצודין לפני כבוד ה' שהיה שרוי על הכתונת שהיה לבוש, ולר"י מ"ש הוא היה גבור ציד לפני ה', הוא פי' מ"ש תחלה הוא החל להיות גבור בארץ, שאף שבאמת לא היה גבור אך שהיה גבור ציד לפני ה' על החיות, לכן היו ב"א יראים ממנו שסבורין מכח גבורתו הוא: (כה) אמר נמרוד לעמו. כבר כתבתי לעיל אות י"ד למה תלאוהו בנמרוד, וכי"ב פירש"י בחולין ספ"ו [פט'] ד"ה נמרוד כו', ובדרז"ל בראשית פכ"ג דרש וזה החלם לעשות קיפה על ראשו של נמרוד ואמר זה המרידן עלי כו', ולשון אמר לעמו דנקט רומז ללשון הכתוב בפרעה (שמות א') ויאמר אל עמו וגו' הבה נתחכמה וגו' ויבן ערי מסכנות וגו', וכמ"ש בלק"ת שמצרים בבנין החומר ולבנים את ישראל הוא ענין בנין דור הפלגה (וז"ש בדרז"ל בראשית מצרים אמר לכוש, עמ"ש בהגהותיי שם בס"ד), ויליף האי הבה נלבנה דכאן מן הבה נתחכמה דהתם, ונמרוד הוא פרעה שאמר לעמו [ט]: (כו) באו ונבנה. מפרש אלא הבה מלשון הזמנה באו, וכן להלן בפרקין על הבה נרדה פי' כן באו ונבלבל כו': (כז) ונבנה עיר גדולה ונשב כו' פן נפוץ כו'. מפרש דהאי פן נפוץ על פני כל הארץ חוזר על רישי' דקרא על העיר לבדה [אבל המגדל היה לעשות שם כדמפ"ו], והעיר הי' כוונתם לישב בתוכה פן נפוץ כו' כי חשבו לבנות עיר גדולה, וכל דורות הבאים יוסיפון עליה [י] (וע' רמב"ן מ"ש בזה), ויהיו לעולם כלם יחד, וז"ש ונשב בתוכה, אבל המגדל לא לישיבה הי' (ופשוטו היה כדי שיהי' נראה למרחוק כשיבנו העיר גדולה מאד, ויהי' המגדל שבתוכה לאות וסימן החיבור יחדיו), כ"א לשם כדמפ"ו: (כח) פן נפוץ כו' כראשונים. לשון כראשונים משמע שע"י מים כמו ראשונים במבול חששו שיפוצו, וכמש"ל פי"א שהיו יראים ממי המבול ולכן המליכו לנמרוד ע"ש, וכמ"ש בדרז"ל

הגהות

[ה] ובדרז"ל בראשית שם הקשו נטלו ממדינחא ואזלו למדינחא, ע"ש במ"כ שפירש ע"פ פרש"י שישבו בהר הקדם, וע' רמב"ן שהשיב על פרש"י, ולפמ"ש כאן שישבו בא"י יתפרש כן קושית דרז"ל, שהרי בבל במזרח א"י והאיך כתיב נסעו מקדם שהרי אדרבא אזלו למדינחא, והו"ל בנסעם לקדם

[ו] ולפמ"ש בזוהר (עח׳) דהוא אתר דשולטנותי' תקיע בגו כוני ימא שהוא קרוב לקדושה (ור"ל שז"ש וראשו בשמים, וכמ"ש אנת הוא רישא דדהבא (דניאל ב), וז"ש באדר"ע אות ר' ראש זה דוהמ"ב כו' זה כ"כ כו' זה בבל כו') ונגד ג"ר נקטו כאן ג' לשונות אלו, גדולה, ורחבת ידים, וכולה מישור, גדולה נגד חכמה כד"א (קהלת ט) ראיתי חכמה כו' וגדולה היא (והיא נתתא בימינא מדת הגדולה), ורחבת ידים בינה רחובות הנהר, ומישור נגד דעת כד"א (משלי ח) וישרים למוצאי דעת:

[ז] וסיפיה דקרא הוא ג"כ ע"ז שכשמלך העבד נמרוד מרד בגבירה מלכות שמים, כמש"ל שפרקו מלכות שמים מעליהם:

[ח] ושמו נמרוד מלא ו' בגי' ש' מספר מילוי שם הגבורה, ואביו כוש שכ"ה דינין, ושם סובב נהר השני גיחון שהוא בגבורה, ויצא מן חם שהוא בגבורה כמש"ל פכ"ג אות כ"ט בהגהה:

[ט] וז"ש בזוהר בא (לה:) וע"ד מלכות בבל אתכליל בהאי, ר"ל בנהר פישון שהוא יאור מצרים כמ"ש בכ"מ בזוהר (בחלק א' פ"א: קכ"ה: ובח"ב י' ע"א):

(כט) מגדל גדול בהוכה (ל)ונעלה לשמים שאין כחו של הקב"ה אלא במים(לא)ונקנה לנו (לב) שם גדול בארץ שנא'(שם יא ד) ונעשה לנו שם • ר' פנחס אומר (לג) לא היו שם אבנים (לד) לבנות את העיר ואת המגדל מה היו עושין (לה) היו מלבנים לבנים ושורפין אותן כיוצר חרש (לו) עד שבנו אותו גבוה ע' מיל (לז). ומעלות היו לו ממזרחו וממערבו אלו שהיו מעלין את הלבינים (לח) היו עולים ממזרחו ואלו שהיו יורדים היו יורדין ממערבו. (לט) ואם נפל אדם ומת לא היו שמים את לבם עליו ואם נפלה לבינה אחת היו יושבין ובוכין ואומרים אוי לנו אימתי תעל' אחרת תחתיה. (מ) ועבר אברם בן תרח (מא) וראה אותם בונין את העיר וקללם בשם אלהיו ואמר (תהלים נה יוד) בלע ה' פלג לשונם (מב) ומאסו את

בדרז"ל ויפץ ויצף (וכן פן נפוץ דרש הכי פן נצוף) הציף עליהן הים וכו' (ואפשר יליף האי על פני כל הארץ ממ"ש במבול כי מים על פני כל הארץ): (כט) מגדל גדול. לימדנו לפי דרכו שגם מגדל הונח מענין גודל על שמגדלין אותו למעלה בגובה: (ל) ונעלה לשמים כו' כחו כו' אלא במים. לגי' הספרים הלשון מקוצר, והכוונה כמ"ש בסנהדרין (קט') ובדרז"ל ואדר"ע שם שאמרו נכה בקרדומו' שיזובו מימיו, ונכון יותר לגרוס אלא בשמים, והיינו כמ"ד שם נעשה עמו מלחמה: (לא) ונקנה לנו שם כו'. מבאר לשון ונעשה לנו שם, שאין פירושו לשון מעשה ממש (אשר מזה באו לדרוש בדרז"ל בראשית לעשות שם ע"ג) אלא ענינו קניית שם כמו קנה שם טוב בלשון משנה: (לב) שם גדול בארץ. מפרש האי שם סתם שם גדול, וכדאשכחן בדוד דכתיב בי' (שמואל ב ז) ועשיתי לך שם גדול כשם הגדולים וגו', ובמקרא זה עצמו בד"ה [ד"ה א יז] כתיב ועשיתי לך שם סתם, אלמא שכוונת עשיית שם היינו שם גדול [יא]: (לג) לא היו שם אבנים. כלפרש"י שאין אבנים בבבל שהיא בקעה (והאבנים מצויים בהרים ובמש"ל פ"א אות ב), וכ"ה בדרז"ל ריש שהש"ר וריש קהלת ושלהי איכה ושוח"ט מז' ס"ד וכי יש אבנים בבבל: (לד) לבנות את העיר ואת המגדל. השמיענו שאף מ"ש בתחלת הענין הבה נלבנה לבנים ונשרפה כו', היה זה ג"כ כוונתם על בנין העיר והמגדל, שלא נטעה לפרש שתחלה אמרו הבה נלבנה לבנים כו' לבנין ערא' שרצו לבנות להם, ואח"כ כשראו שהיתה להם הלבנה לאבן שיוכלו לעשות ממנה בנין חזק של קיימא (וכמ"ש הראב"ע שזה בנין החזק עומד באש ובמים) אז הוא שעלה ע"ד שאם כן נבנה עיר ומגדל מן הלבנים, לכן ביאר שכל כוונתם הרעה מתחלה לכך היה, ולכן ישבו בבקעה ההיא כמש"ל: (לה) היו מלבנים לבנים ושורפין אותם כיוצר חרש. מפרש מ"ש ונשרפה לשרפה סתם, פירושו כדרך הידוע ביוצר חרש שצורף ומצרף מלאכתו בכבשן, ונראה עוד שבא לבאר שלא נטעה ללמוד מכאן שהלבנה השרופה בכבשן דינה כאבן ממש, ונבא לטהר תנור וכירים העשויין מלבנים שרופות בכבשן כדין כלי אבנים שטהורים מכלום, ובאמת יש להם דין כלי חרס, לכן פי' זה שכיון ששורפין אותם נעשין כיוצר חרש ככלי חרס (והעיר אכס א' שכ"כ המג"א סי' תנ"א סק"ד לענין הגעלה), ומ"ש ותהי להם הלבנה לאבן פירושו במקום האבנים לפי שאין שם אבנים כדלעיל, אבל אין הלבנה דינה להיות חשובה כאבן, וזה הי' דעת המג"א בסי' קל"א סק"כ שהביא ראיה ממקרא זה שרצפה של לבנים אין דינה כאבן משכית לענין להשתחוות עלי' ע"ש [יב]: (לו) עד שבנו אותו גבוה ע' מיל. בילקוט איתא כז' מילין, ומשמע דהיינו כשבעה מילין, וכ"ה במכירי בתהלים כ"ה (וקצת סמך לזה ממ"ש בדרז"ל שליש המגדל הנשאר העולה לראשו רואה דקלים שלפניו (ובתנחומא הגי' שביריתו) כחגבים, וזה יתכן אם הגי' ז' מילין שמשלישו יהי' רואין למרחוק כן, אבל אם הגי' כ"ז מילין או ע' מילין כדהכא, א"כ נראה שבשלישו העולה לראשו לא יוכל לראות כלום מהדקלים מרוב גובה), ולגי' שבכאן ע' מילין הוא נגד ע' אומות שבנו בו, ורבי' בחיי כ' שמשמע שבוני המגדל היו ע', וכתרגום קהלת י' (ע' פ' אדם א' מאלף), אלף מלכין אתכנשו למעבד מגדלא דבבל, והן נגד רישא דדהבא שלכן שכולל אלף: (לז) ומעלות היו בו כו'. כ"ה הלשון גם בילקוט, ורבי' בחיי הביא הגי' בשם אגדת עשרת הדברות [ולפנינו ליתי' שם], והיו בו ע' מעלות למזרח וע' מעלות למערב, ולפי ערך גבהו לכאורה מספר המעלות מועטין, ולפמש"ל שע' אומות בנו בו י"ל ע' סדרי מעלות היו בו לכל אומה סדר מעלות בפ"ע, אבל מנין המעלות עצמן בכל סדר לא קתני כלל: (לח) עולין ממזרחו כו' יורדין ממערבו. כסדר השמש שעולה במזרח ויורד במערב: (לט) ואם נפל אדם כו' לא היו שמים על לב ואם נפלה לבנה כו'. זה שהיו מחשיבין הלבנה יותר מהאדם, רומז לשעבוד מצרים (כמש"ל אות כ"ה בשם לק"ת שהוא ענין אחד), וע"ל פמ"ח אות ס"ט [ודרך רמז י"ל לאבן ר"ת לבכות אותה בעת נפילתה] [יג]: (מ) ועבר אברם בן תרח. הזכירהו כאן בשם אביו, אפשר ירמוז לזה שתרח אביו מבוני המגדל הי' וכמ"ש בזוהר ס"פ נח [קיא:] תרח דבי' רתח לקב"ה כו' צולמין דע"ג כו' ובנינא ביטא דבנה כו', שהוא רמז לבנין המגדל שאמרו ונעשה לנו שם ע"ג, וחטאם מעין חטא אדה"ר הי' כמ"ש בר"ב וכן בזוהר [עה:] וברמב"ן, ואמרו בזוהר בהר שם דארכיב לי' [לאדם לתקנו] בתרח כו' והוא תקין במה דחב כו' דתבר צולמין כו' ותבר טובא ובנינא ביטא דבנה, והיינו מ"ש כאן שכשראה אותם אמר בלע ה' פלג כו', ולכן הזכירוהו כאן בשם אביו: (מא) וראה אותם בונין העיר וקללם בשם כו' ואמר בלע כו'. ז"ש כי ראיתי חמס וריב בעיר (וי"ל חמס זה שהיו חומסין נפשות שנהרגין במלאכתן במגדל ואין שמין לבם לב כדלעיל, וריב הוא על שם סופן להלחם אלו באלו להשחית כדלקמן [ודרך רמז י"ל חמס וריב בגי' שכ"ו כו"ש אבי נמרוד ע"ל הות י"ח בהגהה], ומפני שכל כוונתם היה להתחבר יחד אמר אברהם כי רואה שסופן יהיה חמס וריב בעיר). היא העיר שבנו, בלע (כמ"ש בסנהדרין ובאגדה ששליש המגדל נבלע, גם אמרו באגדה שעלו בראשי ההרים ובלעו כו'), אדני, ז"ש כאן קללם בשם אלקיו [ולשון המקרא הוא (מלכים ב ב) ויקללם בשם ה', וכאן שכתוב שם אדנות לכן אמר בשם אלקיו] [יד], פלג לשונם, זהו פלוג ובלול לשונם (שהיה אברהם מקובל משם ועבר שעתיד להתפלג לשונם וכמ"ש שם האחד פלג כי בימיו נפלגה הארץ ע"ש בפרש"י מסע"ר), ויש לדרוש גם קרא דלקמי' אחישה מפלט לי מרוח סועה מסער שהוא כמ"ש במכילתא בשלח ספ"ד שהפילם ברוח קדים ע"פ כל הארץ ע"ש, וז"ש מרוח סועה מסער כמ"ש (ישעי' מא) ורוח תשאם וסערה תפיץ אותם [טו]: (מב) ומאסו את דברו כו' ועהכ"א אבן מאסו הבונים כו'. הבונים הן בוני המגדל שמאסו דברי אברהם שהי' מוכיחן וכמ"ש בילקוט תהלים כ"ו רמז תש"ג מתנחומא [ורמז לדבר אבן מאסו הבונים בגי' לאברם], ובדרז"ל בראשית ר"פ ל"ח דרשו אל תהרגם פן ישכחו עמי הניעמו בחילך והורידמו על דור הפלגה טלטלמו והורידמו מלמעלה למטה (ושם הגי' אמרו ישראל אל תהרגם לדור הפלגה וט"ס הוא וצ"ל אמר אברהם כדהכא, וזהו שמסיים שם ולנו מה יעשה מגיננו ה' שזהו אברהם שנאמר לו אנכי מגן לך וכמש"ש בהגהותיו אות ה'

הגהות

[יב] ובמכילתא ס"פ יתרו תניא במזבח דכתיב בי' מזבח אבנים רצה של אבנים רצה של לבנים יעשה, דמשמע דלבנים חשובין כאבנים, מי' הרמב"ם פ"א מה' בית הבחירה הלכה י"ג כתב אין עושין אותו אלא בנין אבנים גזית (ומ"ש גזית צ"ל שכוונתו שדרכן לגוזזן מהר, אבל גזית ממש אסור בלאו למזבח, וחידוש שלא העירו מפרשי הרמב"ם בזה), דס"ל דטעמא דר"י במכילתא שם דס"ל אבנים רשות (וא"כ אין ראיה מכאן שיהיה לבנה קרוי' אבן), אבל אנן קי"ל חובה ואין לבנים בכלל אבנים (ושם בהלכה ח' בהיכל ועזרות כתב לא מצאו אבנים בונים בלבנים, מי' שם אף של עץ בונים), והגר"א בהגהות מכילתא הגיה אדמה במקום לבנים, (וראיתי כתוב ראיה ממתני' פי"ב דנגעים בית שנדו א' מחופה בלבנים כו', שאין הלבנים כאבנים, מי' מגוף המשנה אין ראיה דהא תני שם נמי של סיס שהוא ודאי אבן, עי' בס' המכריע לרבי ישעי' מטראני ס"ס ס"ב ובתשב"ץ ח"א סי' קכ"א, אלא מן הת"כ דממעט של לבנים ושל קרמיד מאבנים ע"ש):

[יג] ולפמ"ש הרמב"ן בכוונת דור הפלגה (וביארו דבריו תלמידיו תופסי שיטתו ז"ל רבי' בחיי והריקאנט"י ור"מ דילואנ"ן בס' נפש החכמה (הנקרא ס' המשכל) סי' ע' ובמערכת. פ"ט שהוא מערכת ההריסה ע"ש בספי' החייט) שקצצו בנטיעות ורצו לאחוז במדת המ"ל שלא בחיבורה עם הת"ת ע"ש, יתבאר מ"ש כאן שהחשיבו הלבנה (הרומזת למ"ל) יותר מן האדם (שהוא רומז בת"ת):

[יד] ואמר אלקיו, כי ע"י אברהם נתגלה שם א"ד בעולם, כמ"ש בברכות (ז') לכן תלה שם זה באברהם, [אכס א']:

[טו] וחשב שם ז' דברים, חמס, וריב, עמל, ואון, הוות, תוך, ומרמה, שהן נגד ז"ת דס"א שנגדן בנו ז' או ע' מיל כמש"ל, אבל נגד ג"ר שלהן לא הספיקו להשלים כוונתן שאמרו וראשו (ג"ר רישי' דדהבא שנער כתר) בשמים, אלא כשהגיעו לשם מחץ ראשי תנינים כו' (ובתדא"ר פכ"א אמרו שבעט בו הקב"ה וניתן ראשו במקום א' וגופו במקום א' ובין זה לזה כ"א מילין):

את דברו כאבן מושלך ע"ג קרקע (מג) והלא כל אבן בחור וטוב (מד) אין נותנים אותו אלא על פנות הבית ועליו הכתוב אומר (תהלים קיח כב) אבן מאסו הבונים וגומר. ר' שמעון אומר קרא הקב"ה (מה) לשבעים מלאכי' הסובבים כסא כבודו ואמר להם באו ונבלבל את לשונם. (מו) ומנין שהקב"ה ירד אליהם שנאמר (בראשית יא) הבה נרדה ארדה אין כתיב אלא נרדה. (מז) ומנין שהפיל גורלות ביניהם שנאמר (דברים לב ח) בהנחיל עליון גוים. (מח) ונפל גורלו של הקב"ה על אברהם ועל ביתו שנאמר (שם שם ט) כי וגו'. אמר הקב"ה חבל (מט) וגורל זה שנפל עלי רצת נפשי (נ) שנאמר (תהלים יו ו) חבלי' נפלו לי בנעימים. וירד הקב"ה ושבעים המלאכים הסובבים כסא כבודו ובלבל את לשונם לשבעים לשון (נא) כל א' וא' כתבו ולשונו ומנה מלאך על כל לשון ולשון. (נב) ומנין שירד הקב"ה שנא' (בראשית יא ה) וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל (נג) זו ירידה שניה. והיו רוצין לדבר איש אל רעהו (נד) בלה"ק ולא היו מכירין איש לשון רעהו. מה עשו (נה) לקחו איש חרבו (נו) ונלחמו אלו עם אלו להשחית (נז) וחצי העולם שם נפלו בחרב (נח) ומשם הפיצם ה' על פני כל הארץ שנאמר (שם) ויפץ ה' אותם משם על פני כל הארץ: ר' אומר (נט) עשו אחיו של יעקב ראה את הכתונת שעשה הקב"ה לאדם ולחוה על נמרוד (ס) ותמד אותם בלבו (סא) והרגו ולקח אותם ממנו. ומנין שהיו חמודו' בעיניו שנא' (ראשית כז טו) ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמדות. (סב) וכשלבש אותם נעש' בם גם הוא גבור שנאמר (ראשית כה כז) ויהי עשו איש יודע ציד.(סג)וכשבא יעקב מאת פני יצחק אביו אמר אין זה

ראוי

ה' בס"ל ע"ש (ובתנחומא הגי' אמר דוד כו'): (מג) והלא כל אבן בחור וטוב כו'. משום שאמר תחלה שמאסו באברם, לכן תפס לשון בחור וטוב כד"א (שמואל א' ט') בחור וטוב ואין איש טוב ממנו (והוא היפוך מאוס וכד"א (ישעי' ז) מאוס ברע ובחור בטוב) אף כאן אין טוב ממנו להיותו אבן פנה לבנות עליו בית ה' בעולמו, וכד"א עולם חסד יבנה, בחסד לאברהם: (מד) אין נותנין אלא על פנות הבית כו' לראש פנה. י"ל שרומז למ"ש (ישעי' כח) הנני יוסד בציון אבן אבן בוחן פנת יקרת מוסד מוסד, והוא האבן שהחזיק בה אברהם ומאסו הבונים בה ובו, והן הן היו לראש פנה, ונגד זה נאמר על בבל שבאה מכח שנער בוני העיר והמגדל (ירמיה נא) ולא יקחו ממך אבן לפנה ואבן למוסדות כי שממות עולם תהיה וגו', וא"ש לעיל הר המשחית וגו' את כל הארץ וגלגלתיך מן הסלעים ונתתיך להר שרפה, כי בבל ושנער השחיתו לכל הארץ בדור הפלגה כמש"ל בנמרוד שהמריד כה"ע כו', וחשבו לעלות בשמים לשום בסלע קנו, וגולגלו מן הסלעים והורידו ארץ, והר שרפה הוא כמ"ש מגדל שליש נשרף: (מה) לע' מלאכים הסובבים כסה"כ. הן צבא השמים שכתוב (מלכים א כב) ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו, והן ע' כתנין סנהדרי גדולה, וכ"כ הרמב"ן ס"פ בהעלותך (ע"פ אספה לי שבעים איש) שהן הן ע' מלאכים דהכא, ועי' בהיכלות דפקודי (רנא') וברע"מ ויקרא (כ'), ואמרו בהיכלות שם (רנ"ז) דכולהו קיימין בהאי עיר ה' צבאות ע"ש, ולכן כאן שבנו העיר לנגד עיר הקדש כמש"ל אות כ"ז לכן ירדו כולם להפרע מהם: (מו) ומנין שהקב"ה קרא אליהם שנאמר נרדה כו' אלא נרדה. כצ"ל, וכ"ה הגי' במכירי תהלים נ"ה: (מט) וגורל זה שנפל אלי רצת נפשי. כצ"ל (ובילקוט הלשון שנפל לי), ורומז ללשון המקרא (ישעי' מב) הן עבדי אתמך בו בחירי רצתה נפשי, שדורש אותו שנבחר לי בגורל (ורישי' אתמך בו דרש כד"א תומך גורלי וכדלהלן באות שא"ז) רצתה נפשי בו: (נ) שנאמר חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי. כלומר חבל וגורל שנפלו לי בנעימים וחביבים לי אף נחלת (ארץ ישראל שנקראת נחלה, שעל הארצות ג"כ הפילו חבלים או, עי' תדא"ז פ"ב ובמ"ר פכ"ג ובאד"א להגר"א בהאזינו שם) שנחלתי או שפרה עלי [טו]: (נא) כאו"א כתבו ולשונו. וכן הוא בת"י כאן וכל חד וחד ליסן עמי' ורושם כתבי' בידי' (כצ"ל, ומה שנדפס ומשם כתפי' ט"ס): (נב) ומנין שירד הקב"ה שנא' וירד ה' כו'. שלא נאמר שעיקר הירידה הי' לראות וכמ"ש בזוהר (עה') שהוא לעילא בבינה דבעו למיבני לעילא (וללמד לדיינים שלא ידונו בלא ראיה כמו שפירש"י מהתנחומא), אבל בלבול הלשונות עיקרו היה ע"י המלאכים, קמ"ל שלשון נרדה הכתוב כאן הוא נמשך על לשון וירד ה' לראות, ולומר שהבלבול וההפלה היה ג"כ ע"פ ירידת ה' וכמש"ל ויפץ ה' אותם וגו' כי שם בלל ה' וגו': (נג) זו ירידה שני'. ע"ל ר"פ י"ד, וכן בדרז"ל ס' בראשית ובזוהר (עה') אמרו זו א' מעשר ירידות כו': (נד) בלה"ק ולא היו מכירין כו'. שהיה שפת כולם בתחלה בלה"ק שבו נברא העולם וכמש"ל ס"פ כ"ב בדוהמ"ב שכשהיו נולדים היו מדברים מיד בלה"ק אף שלא למדוהו עדיין מאחרים עמש"ש בס"ד (ואפשר רמוז למ"ש בזוהר (עה:) ובס"ת (עד:) דההוא לישנא עבד להון סיועא וכיון דאתחלף לשנהון לא אצלחו כו'): (נה) לקחו איש חרבו ונלחמו כו'.

תחת אשר חשבו שיהיו מיוחדים כל העולם לעולם לעם אחד ודברים אחדים אוהבים זא"ז, היה אחריתם להלחם איש ברעהו לעונש על שהשליכו מ"ש [יז*]: (נו) ונלחמו אלו עם אלו להשחית. לשון המקרא (ד"ה ב כ) עזרו איש ברעהו למשחית, ולימדנו שמלחמת עם אחד איש ברעהו הוא למשחית יותר ממלחמת מלכי עמים יחד, וכדמפ"ו כאן וחצי העולם נפלו בחרב: (נז) וחצי העולם שם נפלו בחרב. נראה שרומז ללשון המקרא (ירמיה נא) גם לבבל נפלו חללי כל הארץ, שר"ל על שעת דור הפלגה (וגם בסוף קה"ר ובפתיחתא דאיכה דרשו מקרא זה על זמן שעבר אלא ששם דרשוהו על דור המבול), וכן דרשו רז"ל בבראשית פסוקים אחרים באותה פרשה רפינו את בבל וגו' עזבוה ונלך איש לארצו וגו' על דור הפלגה ע"ש, וממ"ש בסיפי' פלטים מחרב הלכו אל תעמדו, נלמד לידרש שאחר שנלחמו בחרב איש ברעהו ונפלו מהם רבים או הפלטים הנשארים (שעכ"פ אינן רובם, שאין לקרות רוב בשם נשאר או פלטה עיי' ט"ז י"ד סי' מ"ג סק"ז,) הלכו איש לארצו (גם י"ל דלשון ויפץ דרש ע"י מלחמת חרב כמ"ש בפתיחתא דאיכה סימן י"ג אקרא דוהפיכך ה' שהוא ע"י חרב ע"ש): (נח) ומשם הפיצם כו' שנא' ויפץ ה' כו'. בא לבאר ומשם אינו על המקום בבל לבד, אלא משם מאותה המעשה של בנין העיר והמגדל וכמ"ש ויפץ ה' כו' ויחדלו לבנות העיר, שע"י ההפלה חדלו לבנות העיר (אבל המגדל שבע"כ הי' צריכין למעשה עם רב יחדיו לרוב גבהו, כיון שנתבלבלו הלשונות מתילא חדלו מבנינו וכמ"ש רז"ל בבראשית אמר לחברי' אייתי לי קולב ומייתי לי' מגרפה ופצע מוחי' כו', אבל העיר אף שנתבלבל לשונם, מ"מ היה כ"א יכול לבנות ביתו לעצמו ושיהיה בכ"ז מחוברים לעיר א' יחדיו, ולזה הוצרכה הפלה (ברוח כמש"ל אות מ"א מהמכילתא, או במים כמ"ש רז"ל בבראשית), ואז חדלו לבנות העיר): (נט) עשו אחיו של יעקב ראה כו'. ייחסו כאן לאחיו של יעקב, לומר שבשביל זה נתגלגל הדבר שיקח עשו הבגדים מן נמרוד בכדי שיבא אח"כ לידי יעקב (והי' סיוע ללקיחת הברכות כשהריח יצחק ריח בגדיו), ורומז ג"כ לדורות למ"ש והיה סחרה ואתננה וגו' ליושבים לפני ה' וגו' כמ"ש בפסחים (קיח:): (ס) וחמד אותם שנא' כו' החמודות. בדרז"ל בראשית פס"ה יליף לה מדכתיב (משלי יב) חמד וגו' מצד רעים, ר"ל המצודה שעל ידה היו הרעים צדים (שהוא נמרוד הרע שהיה גבור ציד ע"י הבגדים כדר' יהודה דלעיל), אותה חמד עשו (וסיפי' ושרש צדיקים יתן, ידרש על יעקב כד"א (ישעי' כז) ישרש יעקב, או י"ל שרש צדיקים היא רבקה שרשו ואמו של יעקב הצדיק היא נתנה לו כלי חמדתו)[יח]: (סא) והרגו. בת"י ר"פ תולדות (ע"פ יודע ציד) שהרג אותו ואת חנוך בנו ועיי' בס' הישר: (סב) וכשלבש אותם נעשה גם הוא גבור שנא' כו' יודע ציד. נכון להגיה נעשה גבור ציד וכדר' יהודה לעיל בנמרוד, אבל להוסיף גבורה עצמית אין מקום שיוסיפו הבגדים רק לענין הצידה: (סג) וכשבא יעקב כו'. כמ"ש בזהר תולדות (קמב:) שכשלבשם סלקו ריחין, להבין הקדושה שיש בהן ושאין ראויין להשתמש בהן אחר, וכיון שנטל הברכות ראוי היה לטול הבגדים (וזה מיושב לדברי רז"ל בבראשית פס"ג שהיו הבגדים ביד עשו מכבר ושמסרן לו יצחק מחמת הבכורה, לכן כשלקח הבכורה והברכה נשארו ביד יעקב ולא ערער, אבל לפמ"ש כאן שלקחן מנמרוד קשה איך שתק עשו והניחן ביד יעקב, ואפשר לא נודע זה

הגהות

[יז] וכה משפט כל ההולכים בדרכיהם כגון כת הבונים החפשיים, אשר השתעפו מדעותיהם המהבילים לאחוז באחדותם יחד באחוה וסופם באו לפריקת עול מלכות מעליהם, והי' עונשם כדור הפלגה להיות אחריתם חרב איש ברעהו להשחית ועצת ה' הממליך מלכים היא תקום להיות מלכותא בארעא כעין מלכותא ברקיעא:
[יח] ודברי רז"ל אלו לכאורה סותרין למ"ש שם בפס"ג הנה אנכי הולך למות שהי' נמרוד מבקש להרגו על הבגדים, דמשמע שהבגדים היו מכבר ביד עשו (אפשר מסרן לו יצחק בחשבו שהוא הבכור ראוי לעבודה) ונמרוד רצה לקחתם ממנו:

ראוי ללבוש את הכתונת הללו וחפר וטמנם שם (סד) שנאמר (איוב יח יוד) טמון בארץ חבלו :

פרק כה (א) ירידה שלישית שירד הקב"ה לסדום שנ' (בראשית יח כא) ארדה נא ואראה.

אמר הקב"ה (ב) דבר גדול שאני עתיד לעשו' בעולמי אני מגיד לאברהם אוהבי שנא' (שם) וה' אמר המכס' אני מאברהם וגו'. ר' חנינא אומר (ג) נגלה הקב"ה וג' מלאכים על אבינו אברהם שנא' (שם) וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים . אחד התחיל מבשר אותו (ד) על הריון של שרה אשתו שנא' (שם) למועד אשוב אליך. (ה) ואחד הגיד לו מעשה סדום ועמורה שנאמר (שם) ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה . מכאן אמרו כל מי שרוא מדבר עם חבירו דבר שהוא גנאי לו (ו) כתחיל לו בדברים טובים וגומר בדבר שאינו לרצון לו . מנין אנו למדין מהקב"ה כשנגלה על אברהם אבינו התחיל מבשרו על ההריון של שרה אשתו (ז) ואח"כ הגיד לו מעשה סדום . (ח) התחיל (ט) מבקש ומתחנן

ה לעשו , וחשב שנגנבו או נאבדו , אך צ"ע דאפשר אתה בבית כתיב שאצל רבקה היה מפקידן כמ"ש רש"י מדרז"ל בבראשית , והיה תובען מידה) ולפמש"ל פ"כ שהבגדים היו מעור הנחש, א"כ כיון שיעקב בא בעקימו על ההוא חויא כמ"ש בזוהר שם (קמג') היה ראוי לו לטול הבגדים שנעשו מעורו , אלא שא"כ לא היה לו לטומנם (אך אפשר מיראת אחיו וכמ"ש שלא נודע לעשו שלבשן יעקב כלל) : (סד) וחפר בארץ וטמנם כו' טמון בארץ חבלו . כ"ה בילקוט וכצ"ל, ועיקר הראי' מסיפי' ומלכודתו עלי נתיב , שכן הבגדים שע"י היה לוכד וצד עלי נתיב שע"י הי' יודע ציד (וכן חבלו יש לדרוש על כלי צידה שמושך על ידן הציד ברשתו , והוא ג"כ מושאל להבגדים) , וגם רישי' דקרא יאחז בעקב פח ויחזק עליו צמים , ידרש על יעקב שהיה אוחז בעקבו והי' לו כפח יקוש שלכדו , וגם החזיקו עליו הקב"ה , וקרא לו צמים (עיי' דרז"ל ויקרא ר"פ כ"ח שדרשו ג"כ צמים על הצדיקים והמצומתים להם) שהיה צם ומכפין עצמו לאכול מאכל צרה כדלקמן פל"ה , ובזכות זה החזיקו הקב"ה :

פרק כה

(א) ירידה ג'. ע"ל ר"פ י"ד : (ב) דבר גדול שאני עתיד לעשות כו'. בר"ב מביא ע"ז מקרא דלא יעשה ה"א דבר כ"א גלה סודו אל עבדיו הנביאים , ומשמע שום דבר קטן וגדול לא יעשה כ"א גלה לנביאים , וכן לקמן פל"ג באלישע אקרא דוה' העלים ממני ולא הגיד לי אמרי' כל דבר שהיה הקב"ה עושה היה מגיד לו חוץ מזו , ובזוהר וירא (קד:) ולא כמו מוניי' כלום , וכאן שהוסיף לאמר לשון דבר גדול, ומשמע ג"כ שמכוון ללשון מקרא דלא יעשה ה' דבר כו' , ומפרש ליה בדבר גדול דווקא וכהך דסדום דהכא שהוא מעשר ירידות שלא ירדה שכינה כ"א לדבר גדול (ועיי' זוהר ס"פ נח (עה') בענין י' ירידות) וכן ההוא דקרא דכי לא יעשה (בעמוס ג') בחורבן שומרון וגלות עשרת השבטים, אבל כל שאינו דבר גדול כ"כ ס"ל שלא כל דבר הנעשה מגיד לנביאים (ועיי' זוהר שמות (ו:) דאמרו בנביאי לזמנין שרת עליי' רוח קודשא ולזמנין לא אבל חכימי ידעי מה לעילא ותתא כו') , מיהו קשיא דכל"ג באלישע שהוא דבר פרטיי , משמע שלא הי' דבר גדול כ"כ, ואפשר מפני שע"י אלישע ניתן להשונמית הבן , הרי ענין מיתתו נוגע לנבואתו , לכן ודאי הי' ראוי שיגיד לו (וכן י"ל בסדום כאן , שהענין היה נוגע לאברהם כמ"ש בר"ב מפני שהוא מכלל א"י שניתן לאברהם לכן נמלך בו על חרבנה, וגם מפני לוט בן אחיו שהיה שם) [א] : (ג) נגלה הקב"ה וג' מלאכים כו' שנא' וישא עיניו כו' . מפרש שמראה המלאכים הוא מראה א' עם וירא אליו ה' שבתחלת הפרשה, ופירושא קא מפרש ואזל קרא שמראה ה' הוא היתה עם ג' מלאכים אלו , וזהו שמביא כאן על הא דאחד מבשר הריון שרה קרא דלמועד אשוב אליך שהוא מאמר ה' (ואין מביא מקרא דויאמר שוב אשוב שאמר המלאך) , וכן במעשה סדום שמביא קרא דויאמר ה' זעקת סדום ומ"מ קוראו בלשון ואחד הגיד לו כו' שמשמעותו על המלאך , שכ"ז מבואר שמפרש שהכל מראה א' (וערשב"ם ורא"ע שע"פ דרכם פירשו ג"כ שזו היתה כל עיקר מראה הנבואה שראה ג' המלאכים , ועיין בדברי הרמב"ן) [ב] : [ד] על הריון של שרה. מפני שעל עיקר לידת יצחק כבר נתבשר מפי ה' בשעת המילה בס"פ לך לך , לכן מבאר שכאן בישרו על הריון (שלפי פשוטו הי' נ"ל שדעת הפר"א שכבר נתעברה עתה, וז"ש והנה בן לשרה, וכן להלן ולשרה בן, ולא הזכיר עוד בלשון יולדת כדכתיב לעיל בפ' המילה, להורות שהגה כבר הבן מזומן בעולם):

(ה) וא' הגיד לו כו'. לא הזכיר כאן מעשה השלישי כלל , והי' היתה שהיה סובר כמ"ש בב"מ [פו:] וב"ר רבה פ"נ ובזוהר [נט'] שהשלישי רפאל בא לרפאות את אברהם , היה לו לבארו כאן (גם להלן דקאמר שהתחיל לו בדבר טוב בבשורת שרה, הול"ל מעשה הרפואה שלפי הנראה היתה ראויה לבא לו מיד קודם בשורת הלידה, אלא שי"ל מפני שלא היה בה דבר הגדה , רק נתרפא מאליו , וגם הינו מפורשת בתורה , לכן לא הביא לענין ההתחלה בדבר טוב מהרפואה רק מבשורת שרה שמפורשת), אלא נראה דס"ל כמ"ש בר"ב רפ"ן שהשלישי בא להציל את לוט, ולכן לא הזכירו כאן , כי הפר"א לטעמי' שמפ"ו שאברהם הי' מבקש ומתחנן עבור לוט, ותפלתו הוא שנתחדש שנענה לו ה' על ההצלה , ולכן לא הזכירו כאן , שקודם תפלת אברהם (שהיתה אחרי הליכתן ממנו) לא היו יכולים להגיד לו מהצלת לוט כלום (אחרי שלא יצאה עדיין לפועל דיבור ה' , אף כי ה' הצופה בראש מה שיהיה בסוף הכין כבר ושלח מלאכו על ההצלה הגלוי' לפניו ית' שתהיה בתפלת אברהם הח"ז) [ד] : (ו) מתחיל לו בדברים טובים וגומר כו'. וז"ש [משלי לא] פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה, שפתיחת החכמה הוא בתורת החסד על לשונו בדבר טוב וחסד, וכתיב [שם ח] מפתח שפתי מישרים , וכתיב [תהלים קיט] פתח דבריך יאיר (בדבר טוב המאיר פניו של אדם , ועיין ר"ב רפ"ב) , וז"ש בירוש' ופסקו רמ"א בא"ח ס"ס קכ"ח להתחיל בדבר טוב בקה"ת ע"ש בהגר"א : (ז) ואח"כ הגיד לו מעשה סדום . שלא היה לרצון לאברהם איש החפץ חסד וטוב לכל [גם שהי' הרבן הלק מארץ מתנתו כמש"ל אות ב' וכ"ה בא"ב פכ"א ובזוהר (קה') , לכן נחשב לו הדבר שלא לרצון] : (ח) התחיל מבקש כו' על לוט . בזוהר [קה'] א"ר כו' דא"ע"ג דא"ל קב"ה כו' לא בעי קמיה לשיזבי' ללוט , וכ"ה עוד שם [קיא'] כד בעי כו' לא בעי מני' רחמי על לוט כו' לא תבע עלי' דלוט ולא אמר עלוי לקב"ה כלום כו', ומסיים שם דחמי עובדוי דלוט דלא כשראן כדקא יאות לא בעי אברהם דבגיני' ישבוק קב"ה כלום מדילי' ובג"כ לא בעי עלוי רחמי כו' , ואמרו שם [קה'] מ"ט בגין דלא למתבע אגרא מן עובדוי , אבל הפר"א כאן דמפ"ו שאברהם שאמר האף תספה צדיק עם רשע על לוט נתכוון , ס"ל שחשב אברהם שלוט הוא צדיק (וכ"ה בר"ב ס"פ מ"ט שכשאמר אברהם אם יש עשרה צדיקי' חשב שלוט ובניו ואשתו הן צדיקי' ע"ש),ולא ביקש עליו אברהם רחמים שימחול לו בזכותו , רק ביקש כיון שהוא צדיק שלא יספה בעון העיר , וכיון שבאמת לא היה צדיק לא היה ראוי להנצל , אלא שמ"מ זכר ה' זכות אברהם ושלחו מתוך ההפכה [ה] : (ט) מבקש ומתחנן כו'. דלא כמ"ש בר"ב ויגש למלחמה כו' ודרשו עליו דבר גבורות ואין ערכו שדיבר בגבורות נגד ה' חלילה לך כו' השופט כל הארץ לא יעשה משפט , וכן בא"ב פכ"ב ע"ש , אלא נאמר כאן מבקש ומתחנן שהוא לשון תפלה (וכמ"ש לבקש תפלה ותחנונים [דניאל ט] וכדאמר ר"א בברכות [כט:] העושה תפלתו קבע אין תפלתו

הגהות

[א] וי"ל זה שנקרא הפיכת סדום דבר גדול הוא סומך למקרא [איוב ט] עושה גדולות עד אין חקר דכתיב לעיל מני' המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו דדרשי' לי' בר"ב כמ"ש על סדום (כ"ד הרו"ב מוהר"ר שאול לוריא):

[ב] ולפ"ד הפר"א וע"פ הזהר, נראה לומר , שמפני שלאחר המילה הוו קיימין דרגין עלאין הנ"ת על מ"ל דהוי ממליל עמי' כמ"ש בזהר [צז:], מכחן של ג' אלו ג' דרגין רא"ה והנה ג' אנשים (דאפיקת ואתקינת נגדים עליו כמ"ש בזהר שם) , וי"ל שכן דמוזין בפסוק וירא ה' זה מדת ת"ת (דאתגלי אליו להיות דרגא מ"ל דמליל עמי') , והוא יושב פתח האהל דא הכד דאתגלי פתח האהל ע"י המילה , כחום היום יום בוער הוקפא דא גבורה (ובזהר דרשוהו ע"פ דרכו על הכד שהולך ואור בנכון היום) :

[ד] ורפואת אברהם, י"ל לדברי הפר"א כמ"ש בר"ב שההימוס יכה למכה והיה חום היום לו למרפא (שהזריח לו השמש ביותר לרפאותו , וכענין מ"ש בר"ב בע"ח ביעקב והביאו מקרא דוזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה) , או כמ"ש הרמב"ן שע"י מראה גילוי שכינה לבקרו נתרפא , ובתנחומא כאן הביאו קרא דואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי על ענין זה דאברהם ע"ש , ויש לדרשו לפ"ד הרמב"ן כנ"ל שע"י העברת גילוי שכינה עליו בעת שהיה מתבוסס בדמי המילה א"ל ה' בדמיך חיי ונתרפא אז :

[ה] ה"ש בברכות [נד:] אפי' בשעת כעסו של הקב"ה זוכר את הצדיקים שנא' ויהי בשחת וגו' ויזכור וגו' וישלח את לוט, שהקב"ה זכרו מטעמו לזכות הצדיק , אע"פ שאברהם לא ביקש עליו רחמים כלל כדברי הזהר, או ביקש באם הוא צדיק כבפר"א כאן :

לכור

ומתחנן לפניו (י) על לוט בן אחיו. אמר לפניו רבון כל העולמים כמות הרשע כן ימות הצדיק שנאמר (שם) האף תספה צדיק עם רשע. (יא) אמר לו הקב"ה אברהם חייך בזכות חמשים צדיקים אסלח לסדום שנאמר (שם) אם אמצא בסדום חמישים צדיקים (יב) ואסלח לכל עונותם. מכאן אמרו (יג) אם יש חמשים צדיקים בעולם בצדקתם העולם עומד. התחיל מבקש ומתחנן לפניו עד שהגיע לעשרה. מכאן אמרו חכמים אם יש (יד) עשרה צדיקים במקום בזכותן המקום ניצול שנאמר (שם) ויאמר לא אשחית בעבור העשרה. ר' ועירא אומר (טו) עשירי עולם היו אנשי סדום (טז) מן הארץ הטובה והשמנה שהיו יושבין עליה (יז) שכל צורך שבעולם היה יוצא ממנ' שנאמר (איוב כ"ח ו') ועפרות זהב לו. בשעה שהיה אדם יוצא ומבקש ליקח לו ירק היה אומר לעבדו צא וקח לי באיסר ירק הוא (יח) הולך ליקח לו ירק (יט) ומוצא תחתיו זהב שנאמר ועפרות זהב לו. וכסף היה יוצא ממנה דכתיב (שם שם א) כי יש לכסף מוצא. (כ) אבנים טובות ומרגליות היו יוצאים ממנה שנא' (שם שם ו) מקום ספיר אבניה. לחם היה יוצא ממנה דכתיב (שם שם ה) ארץ ממנה יצא לחם. ולא בטחו (כא) בצל יוצרם (כב) אלא ברוב עשרם (כג) שהעושר דחה מהם יראת שמים (תילי' מט ז) (כד) הבוטחים על חילם: ר' יהושע בן קרחה אומר (כה) לא חסו על כבוד קונם לשבור אוכל (כו) לאורח ולגר אלא (כז) פסקו את כל האילנות למעלה מפירותיהן שלא יהא הנאה מהם אפילו לעוף השמים שנא' (איוב כ"ח ז') נתיב

לא

תפלתו כו', ואפרשי' בגמרא שם כל שאין אומרה בלשון תחנונים): (י) על לוט כ"א כו' כמות הרשע כו' שנא' האף תספה כו'. אפשר דרש מ"ש צדיק לשון יחיד (והרי אברהם חשב שיש שם הרבה צדיקים ואמר אולי יש כו'), שנתכוון תחלה על לוט בזה (ואח"כ כשאמר אולי יש כו' ולא תשא למקו' שכו' הוא שהתפלל עבור סדום כלה) שחשב שהוא בודאי צדיק, ומלשון כמות הרשע כן ימות הצדיק, משמע שבא לבאר מ"ש להלן חלילה כו' להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע, שכתוב ג"כ לשון יחיד שעל לוט חזר ונתכוון בזה. ומבאר מ"ש והי' כצדיק כרשע, שאיך כמות זה כן ימות זה: (יא) א"ל הקב"ה אברהם חייך. אע"פ שלשון זה מצוי במדרשות, מ"מ כאן יש לפרשו, שרומז, שבשביל חיי אברהם ומדתו מדת החסד הוא שמתנהג כן לסלוח בזכות נ' צדיקים לכל העולם כדמפ"ו, וז"ש בסוף הענין וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו, שר"ל שאברהם שהוא מדת החסד שב ונתכסה במקומו וכמ"ש רבי' בחיי, ומיד ויבאו ב' המלאכים סדומה כו': (יב) ואסלח לכל עונותם. מבאר מ"ש כאן בחמשים צדיקים ונשאתי כו' מה שלא נא' כן עוד להלן רק לשון. לא אעשה כו' לא אשחית כו', דבחמשים דוקא הוא שיש יתרון זה שהוא נושא וסולח לכל עונותיהם (ומ"ש [ירמיה ה'] אם תמצאו איש אם יש עושה משפט מבקש אמונה ואסלח לה, דמשמע אפי' בזכות אחד, הוא רחמים יתירים לירושלים, או משום שבאמת אף אחד לא נמצא אמר כן ע"ד הגזום אם תמצאו כו' אזי אסלח לה), וכדמפ"ו: (יג) אם יש חמשים כו' העולם עומד. דרש מ"ש בדבר ה' ונשאתי לכל המקום, ולא כתיב למקום כמ"ש בדברי אברהם, שרומז לכל העולם כולו שיכול לעמוד על נ', ובחולין [צב:] אמרו אין העולם פחות מן מ"ה צדיקים ע"ש, וכאן שאמרו חמשים, אולי י"ל כענין דרשת הירושלמי רפ"ב דע"ג, ושוח"ט מ"ד, וב"ר ותנחומא מקץ, וזוהר כאן [קה:] על שלשים צדיקים מדכתי' ואברהם היו יהי"ה בגי' שלשים, ה"נ לדברי הפר"א דרש היו [כאלו כתי' היה בה"א כמ"ש בב"מ] יהיה שני התיבות יחד בגי' חמשים [ו]: (יד) עשרה צדיקים כו' המקום ניצול. אבל בפחות מהם נא' [יחזקאל יד] אם בן או בת יצילו. המה בצדקתם יצילו נפשם: (טו) עשירי עולם היו. מפני שסדום בימין ירושלים, כמ"ש [יחזקאל טז] היושבת מימינך סדום ובנותי', לכן היה בה השפעת הימין חסד, והיה ראוי להם ג"כ להחזיק בימין אביון לעשות חסד, ולפי שכפרו בטובה מעשות חסד, לכן אוסף מהן החסד והרחמים ונדונו בדין גמור (וכמ"ש הרמב"ן שלכן חשש אברהם שיספה צדיק עם רשע מפני הדין הגמור ע"ש): (טז) מן הארץ הטובה והשמנה. טובה הוא בכסף וזהב ואבנים טובות כדמפ"ו, ושמנה בפירותי' כדלהלן, ותפס לשון המקרא [במדבר יג] ומה הארץ כו' הטובה כו' אם שמנה, לימדנו לפי דרכו שכן הוא פי' שם ג"כ שמנה בפירותי' וטובה במיני מתכיות וכמ"ש [דברים ח] אשר אבני' ברזל ומהרריה תחצב נחשת (ועמ"ש בס"ד לעיל פ"ב אות ג' בהגהה בזה): (יז) שכל צורך שבעולם הי' יוצא ממנה שנא' ועפרות זהב לו כו' ומוצא תחתיו זהב. הלשון מגומגם שמביא ב"פ פסוק זה, ואפשר תיבת שנא' ט"ס בראשונה וצ"ל עפרות (בלא ו' תחלה) זהב לו בשעה שהיה כו', והוא לשון הפר"א ואין מביא המקרא, אבל יותר נראה שיש כאן ט"ס וחסרון וכצ"ל שכל צורך שבעולם היה יוצא ממנה זהב היה יוצא ממנה שנאמר [איוב שם] ומקום לזהב יזוקו ועפרות זהב לו בשעה שהיה כו', ותחלה מביא שיש בו זהב, ואח"כ מוסיף להביא שהיה הזהב מרובה כ"כ שאף עפרות זהב לו וכדמפ"ו: (יח) הולך ליקח לו ירק ומוצא תחתיו זהב שנא' ועפרות זהב לו. זה שמוצאו תחת הירק דרש לי' מדכתי' עפרות זהב לו לשון זכר, ובכל הענין שם שמדבר על הארץ כתוב בלשון נקבה מקום ספיר אבני' כו' (והמפרשים נראה שהיו מבארים דלשון עפרות זהב לו מוסב על המקום שהוא לשון זכר לכן לא העירו בזה, אבל עדיין אין מיושב למה הספיר וכל שלפניו ויחסו אל הארץ, וכאן עפרות הזהב ייחס אל המקום), לכן מפרש שזה חוזר על מקרא שלפניו, ארץ ממנה יצא לחם, שמפרש ע"ז, שהלחם היה לו עפרות זהב, שכשלוקח ירק (שהוא למזון ונכלל ג"כ בלשון לחם, וכן בתבואת הלחם כשעוקר השבלים) מוצא תחתיו עפרות זהב, וכפ' חלק [קט'] הלשון מאחר שארץ ממנה יוצא לחם ועפרות זהב לו, משמע קצת שהש"ס ר"ל כן שעפרות זהב מוסב על הלחם (אלא שאפשר חסר שם מלת וגו' אחר יוצא לחם, והש"ס מביא כל הפסוקים שם, וכ"ה בספרי עקב פסקא מ"ג ותוספתא סוטה פ"ג): (יט) ומוצא תחתיו זהב. בר"ויק פ"ה הלשון היה מוצא בעפרו זהב, ופירושו מכוון ביותר כפי לשון הילקוט איוב ומשכשכו במים ומוצא בעפרו כו', שהבע"ב הקונה אותו הי' מוצא במעט עפר שבירק זהב כשמשכשכו במים לנקותו (והכוונה לומר, שמיד שהיה מוציא איסר לקנות ירק, היה משלימו בזה שהיה מוצא בעפרו זהב), והוא נאות ביותר לפמש"ל לפרש עפרות זהב לו על הלחם [וכן י"ל על הקונה]: (כ) אבנים טובות ומרגליות כו' ספיר אבניה. מדכתיב אבניה לשון רבים, דרש לבד ספיר גם שאר אבנים טובות ומרגליות (שגם המרגליות היו כוללין בלשון אבן טובה, שכן בת"י מתורגם אבנים טובות בלשון מרגליות בפרשת חשן ואפוד ובכ"מ): (כא) בצל יוצרם. ע"ל פ"ט הגהה א': (כב) אלא ברוב עשרם. נתכוון ללשון המקרא [תהלים נב] הנה הגבר לא ישים אלקי' מעוזו (וז"ש לא בטחו בצל יוצרם) ויבטח ברוב עשרו, ונא' לעיל מני' יתצך לנצח יחתך ויסחך מאהל ושרשך מארץ חיים סלה, ולפי הפר"א מרמז זה על סדום, לקחת מוסר מהם שג"כ בטחו בעשרם ולא בצל יוצרם ונתצו עריהם לנצח ושרשו מארץ [כמ"ש בהן הפך משרש הרים עד"כ פכ"א], וכתי' מארץ חיים סלה, שאין להם חלעה"ב כדתנן בפ' חלק [שם], וע"ל אות כ"ד לפי הגי' שנא' הבוטחים על חילם, ודאי גם לשון אלא ברוב עשרם דכאן יצא ממקרא זה: (כג) שהעושר דחה מהם יראת שמים. כמ"ש [משלי ל] ועשר אל תתן לי פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה': (כד) הבוטחים על חילם. אפשר חסר כאן תיבת שנא' ומביא המקרא [תהלים מט] שמהביל שם הבוטחים על חילם, ולסיים הבל הדוחים מהם יראת ה' מפני עשרם, ונכון יותר לגרוס שבוטחים על חילם, והוא לשון הפר"א לבאר למה דחה מהן י"ש שבטחו על חילם ולא בצל יוצרם: (כה) לא חסו על כבוד קונם לשבר אוכל לאורח ולגר. שזהו כבוד המקום כמ"ש [משלי ג] כבד ה' מהונך וכו' [שם יד] ומכבדו חונן אביון, גם כיון שאמרו בב"ב [וי'] הנותן פרוטה לעני זוכה ומקבל פני שכינה, וכן בהכנסת אורחים שאמרו בשבת [קכז'] שגדול' מהקבלת פני שכינה, לכן הם שלא חששו לכך ה"ז לא חסו על כבוד קונם [ז]: (כו) לאורח ולגר. כמ"ש [איוב שם] פרץ נחל מעם גר (ועיין בזהר [קה:] שדרשוהו שהיו משליכים הגרים לנחל וגם המפרנסו,) הנשכחים מני רגל דלו מאנוש נעו, וזהו שאמרו נשכח תורת הרגל מבינותינו כמ"ש בפ' חלק [שם] וזהו לאורח דכאן, ולשון לשבר אוכל דכאן היינו לומר שאף למכור להם בכסף (וכלשון לשבר אוכל האמור ביוסף ובכ"מ) לא הניחו: (כז) פסקו כל האילנות למעלה מפירותיהן כו' לעוף השמים שנא' נתיב כו'.

אם

הגהות

[ו] ועיקר הענין י"ל דכאן ה' המדבר עם אברהם הוא מדת הת"ת שהוא כולל ה' מדות תנהי"ס וכמ"ש עליו דמהלך ת"ק פרסה, וכ"א כלול מעשרה שנגדן נ' צדיקים ונשאתי לכל העולם (שהוא מ"ל שהוא המקום הכתוב כאן):

[ז] עוד י"ל לפמ"ש שלהי ר"ה [לא:] בחמישי הרינו שברא עופות ודגים לשבח לשמו (ע"ש בפרש"י ומ"ש בחידושיו בס"ד, א"כ בסדום שמנעו העופות מלשכון בארצם כדמפ"ו, ממילא נמנעו ע"י כן מלראות בשבח ה' ע"י רנון שף השמים, וז"ש לא חסו על כבוד קונם:

לא ידעו עיט. ר' נתנאל אומר (כח) הקימו עליהם שופטים שופטי שקר וכל אורח וגר שהיה נכנס לסדום היו עושקים בדינם המעות ומוציאין אותם ערומים (כט) שנאמר (יחזקאל כב) ואת הגר עשקו בלא משפט. (ל) ושבעים בכל תבואת הארץ (לא) והיו יושבין לבטח ושאנן ושלוה בלי פחד מלחמה מכל סביבותיהם (לב) שבעים בכל טוב (לג) ולא החזיקו ידם בפת לחם לא לעני ולא לאביון שנאמר (יחזקאל מז) הנה זה היה עון סדום אחותך. רבי יהודה אומר הכריזו בסדום ואמרו כל מי שהוא מחזיק ידו בפת לחם לעני לגר ולאביון (לד) ישרף באש. (לה) פלוטית בתו של לוט היתה (לו) נשוא' (לז) לאחד מגדולי סדום ראתה (לח) עני אחד מדוקדק (לט) ברחוב העיר (מ) ועגמה נפשה עליו. מה היתה עושה בכל יום כשהיתה יוצאת לשאוב מים היתה נותנה (מא) בכד שלה מכל מזון ביתה ומכלכלת אותו העני. אמרו אנשי

אם הכוונה למעלה בגובה מתקום· גדול פירותיהן (ומקום גידול הפירות הניחו) שלא ישכנו שם העופות שדרכן לקנן בראשי האילנות בגובה, אין הדבר מכוון, דאטו בגובה האילנות אין גדלין פירות (וממגד תבואות שמש כתיב מקום שמגולה לשמש דהיינו למעלה שם עיקר מגד הפירות), אלא נראה ר"ל אדרבא שכרתו האילנות מן מקום גדול פירות ולמעלה והניחו רק גזעם בארץ מקום שאין עושה פירות, והוא בכדי שלא ימצאו הסוראים מקום ליזון בפירות אילנות של הפקר (ולעצמם היו אילנות עושי פירות בגנות ופרדסים מסובבים בגדר ונשמרים שלא ישלחו בהם יד) ושלא ישכנו עופות שם (ובגנות ופרדסים היו שומרי הפירות מגרשין העופות משם, ובזוהר [שם] הלשון ואפי' עופי שמיא הוו מנעי למיעל תמן, י"ל הכוונה כן שהיו מונעין ומגרשים אותן, אלא שי"ל הכוונה כהאיא דסוטה [לח:] שעופות השמים מכירין בצרי עין ואין נכנסין מעצמן לשם) : (כח) הקימו עליהן שופטים שופטי שקר. הקימו בתחלה להם שופטים על תנאי זה שישפטו בשקר (וז"ש בפ' חלק [שם] ובר"ב שמותיהן היו כן שקרא ושקרוראי כו', ר"ל שהסכו להם שמות אלו בשעה שהקימום לשופטים המורים על מעשיהם שיהיו מתנהגים כן במשפטיהם (ובס' הישר יספר שאליעזר קרא להן שמות אלו ע"ש), ותפס לשון הקימו להן, לומר שלא כמ"ש [שופטים ב] וכי הקים ה' להם שופטים, שהיו מחזירים העם למוטב כל ימי השופט (וכמש"ש להלן והי' במות השופט ושבו והשחיתו כו'), אבל הן הקימו להן שופטים שיולידו שקר במשפטיהם, ואולי יש לסמוך זה ממ"ש [איוב כד] במעשה הגזל מדור ההוא (שהוא נדרש בפ' חלק [שם] במבול אף שדרשוהו בדור המבול והפלגה ג"כ, כי כולן מענין א' היה מעשי אבותיהן אוחזין בידיהן, ולכן הן נלמדין ונדרשין יחד) ב"פ ענין הגזל, תחלה כתי' גבולות ישיגו עדר גזלו וגו' חמור יתומים וגו', ושוב חזר וכתוב יגזלו משד יתום ועל עני יחבולו, כי השני מדבר על השופטי' העוזרים לרעתם בגזל יתומים ועניים (ויתפרש יחבולו מענין לאחד קראתי חובלים [זכרי' יא] שהוא שם מונח לרועי הצאן משחיתים וחובלים בהנהגתם הרעה), וכן ענין העירום כתב תחלה ערום ילינו מבלי לבוש (שהיו גוזלים מהן לבושיהן), וחזר וכתב ערום הלכו מבלי לבוש, שהשני ידרש על השופטים שהיו דנין כן ליטול לבושיהן (וכמ"ש בפ' חלק [שם] במאן דמזמין כו' לשקלי' לגלימי' כו'), ויתפרש הלכו פועל יוצא, שהיו עושין שיהלכו בלא לבוש, וז"ש כאן מוציאין אותן ערומים, היו מוציאין בדיינין משפטם כן לצאת ערומים : (כט) שנא' ואת הגר עשקו בלא משפט. מקרא זה כתוב [יחזקאל כב] על ישראל, אך י"ל דדרש מש"ש אח"ז, ואבקש מהם איש וגו' לבלתי שחתה ולא מצאתי ואשפוך עליה' זעמי באש עברתי כליתים, שזה שנכתב בלשון עבר, רומז למדרשי' על סדום, שמהן לוקח מוסר, וזש"ש עם הארץ עשקו עשק כו', שהן עם של הארץ הידועה בעושק עני ואביון (כמש"ש [טז] עני ואביון וגו' ותגבהינה ותעשינה וגו'), שהיו עושין כן כל העם, וחזר וכתב ואת הגר עשקו בלא משפט, שגם הדיינין היו שופטים כן בלא משפט צדק, וז"ש ואבקש מהן איש וגו' לבלתי שחתה, שזה היה בעת תפלת אברהם עליהם אם אמצא וגו' לא אשחית וגו', וכן ז"ש ואשפוך עליהם זעמי באש כמ"ש המטיר על סדום גפרית ואש, וז"ש באש עברתי כליתים כמ"ש הכצעקתה וגו' עשו כלה, והביא יחזקאל שם מן סדום תוכחת מוסר לישראל שכתוב שם שריה בקרבה כזאבי ערב וגו' למען בצוע בצע, ולא שפטו משפט צדק להציל עשוק, לכן הפחידם במעשה סדום, וכעין מ"ש [דברים כט] גפרית ומלח וגו' כמהפכת סדום וגו' : (ל) ושבעים בכל תבואת הארץ. ז"ש [יחזקאל טז] עון סדום אחותך גאון שבעת לחם היה לה, דלחם כולל כל מיני תבואת הארץ שהן ה' מיני דגן כדתנן ריש חלה וכדאיתא במנחות [ע:] וע"ל פמ"א אכ"א : (לא) והיו יושבים לבטח ושאנן בלי פחד מלחמה. ז"ש [שם] ושלות השקט, דהשקט היינו שהיו יושבים שוקט ובוטח, ושלוה היינו שאנן מפחד וכמ"ש [משלי א] ישכון בטח ושאנן מפחד וגו' [וממ"ש כאן אבל שאנן ושלוה לשון מפחד מלחמה, משמע דבטח דרישא, היינו בטח פנימי ממחלוקת וריב ביניהם, ועיין בזה בפי' הגר"א [ד"ה א ד כס:ק מ] ובהגה"ת נכדו שם] : (לב) שבעים בכל טוב ולא החזיקו כו'. מתוך שהיו שבעים בכל טוב שפירש כאן, לכן גבה לבם (וכמ"ש [הושע יג] וישבעו שבעו וירם לבם וגו') וכמ"ש [יחזקאל שם] ותגביהנה ותעשינה תועבה כו' שמרוב טובה גבה לבם ומרדו, וכמ"ש בפ' חלק וספרי ותוספתא שם שמרוב טובה מרדו : (לג) ולא החזיקו ידם בפת לחם. מבאר מ"ש לא החזיקה, היינו לסעדם בפת לחם וכמ"ש [מלכי' ב ד] ותחזק בו לאכל לחם (ואולי יתפרש מ"ש [בראשית כא] שאי את הנער והחזיקי את ידך בו דהיינו להאכילו לחם, מי' שם לא כתיב והחזיקי ידיו) : (לד) ישרף באש. וכנגד זה נדונו במדה ג"כ באש, ואולי י"ל שזה ג"כ בכלל הכצעקתה וכו' עשו כלה שדרשו צעקתה של ריבה שנשרפה כדלקמן, ולומר כדין שדנוה כן ידינו אותם כלה שהיא באש כמ"ש השחת ושרוף וכלה : (לה) פלטית בתו של לוט. בס' הישר כתוב שנולדה לו כשפלטו והצילו ה' מיד אמרפל וחבריו ע"י אברהם, ולכן קרא שמה פלטית, וא"כ היתה אז גדולה בת כ"ו שנה כמ"ש בשבת [יא:] ושלותה של סדום ממלחמת אמרפל עד שחרבה כ"ו, ולכן היתה נשואה כבר, ובנותיו הנמצאות אתו לא היו נשואות שהיו קטנות ממנה : (לו) נשואה לאחד כו'. י"ל שז"ש עוד מי לך פה חתן ובניך כו', שמפני שהי' לו חתן בעל בתו פלטית שנשרפה שזה עתה אינו נחשב כחותנו להיות נצול עמו, לכן פירשו עוד מי לך פה חתן (שעדיין נשוי לבתך ונחשב פה מבני ביתך) לבד זה הידוע (משרפת אשתו שעליה נגזרה הגזירה עליהן), שאינו פה : (לז) לאחד מגדולי סדום. כי לוט הי' גדול וחשוב בסדום שמינוהו שופט כדלהלן, וגם לכבודו של אברהם שהצילם מן אמרפל, וגם לוט היה עשיר כמ"ש וגם ללוט וגו' ויאהל עד סדום, ואמרו בר"ב אשר ישב בהן לוט שהי' מלוה להן כו', ולכן מסתמא נשתדך עם גדולי סדום, וכאן הזכירוהו לענין זה שאע"פ שהיתה נשואה לא' מגדוליהם לא נשאו לה פני' ושרפוה : (לח) עני אחד מדוקדק. לשון זה רגיל בדברי רז"ל עני מדוקדק, ודקדוקי עניות, ואולי הוא כמו מדוכדך בלשון מקרא שהוא מענין דך כמ"ש ברד"ק פל"ד דך מדוכדך (ולפ"ז לפמש"ל אות מ"ד שנדרש מקראות דתהלים ט' על ענין זה דסדום, י"ל שרמוז שם בלשון ויהי ה' משגב לדך, זה שהיה עני מדוכדך ומדוקדק): (לט) ברחוב העיר. לומר שלא היה איש מאסף הביתה, והוו מוכרחי' ללין ברחוב, וז"ש המלאכי' לא כי ברחוב נלין כמנהג העניי' בסדום והרי ענין זה דסדום כ"ב דגבעת בנימין שכתוב שם וישב ברחוב העיר ואין איש מאסף אותם הביתה, וכמ"ש הרמב"ן שכל מעשיהן היה שוה לענין סדום ע"ש : (מ) ועגמה נפשה עליו. הוא לשון המקרא [איוב ל] עגמה נפשי לאביון, ולומר שמפני גודל עגמת נפשה על העני, סיכנה בעצמה לעבור על גזירתם, ובנפשה עשתה זאת, כי שרפוה [ח] : (מא) בכד שלה. פשוטו שכן דרכה של נערה שיוצאת לשאוב מים, והיה לה מקום להסתיר המזון בכדה (וכמו בגדעון [שופטים ז] שנתן הלפידים בתוך הכדים להסתירם), גם ממה שמצאנו מדת הנדיבות ברבקה בכדה כשיצאתה לשאוב מים (שנדבה נפשה להשקות לאליעזר וגמליו), אלו גם בנערה זו בת לוט נדיבת נפשה להעני בכדה [ט], ולפמש"ל

הגהות

[ח] וי"ל שמקרא שלאחריו, כי טוב קויתי ויבא רע, רומז ע"ז ג"כ, שתחת שקותה נפשה של פלטית לטוב בזכות הצדקה שעשתה עם העני, והנה בא עליה רע ששרפוה :

[ט] ולפמ"ש בלק"ת פ' חיי שרה על כד דרבקה שחסד נחלק לג"פ כד ע"ש, יש להמתיק זה גם כאן בענין פלטית, שהאיר בה אז ניצוץ חסד (כמ"ל הרמוזה בה' דהכצעקתה כמ"ש רבי' בחיי והריקאנטי"י), ובזה זכתה ליתן פליטה לניצוצי קדושה שקלט לוט בהפרדו מאברהם ב' פרידות טובות נשמות רות ונעמה, שכשקבע לוט דירתו בסדום היושבת מימין ירושלים היפוך אברהם איש החסד. וסדום מנעו החסד לגמרי, לא היה לכן כח לצאת, בפרט שאשת לוט מסדום היתה כמש"ל בשם ת"י, רק בזכות החסד שעשתה פלטית ומסרה נפשה על העני, וכן בזכות שעשה לוט עם המלאכים ניתן כח לקדושה להציל בשתי בנות לוט הנמצאות את ב' ניצוצי קדושה של חסד לאברהם מידי סדום, וכמ"ש זה בלק"ת וירא ע"ש :

אנשי סדום העני הזה מאין הוא חי (מב) עד שידעו הדבר והוציאו אותה לישרף. אמרה אלהי עולם (מג) עשה משפטי ודיני מאנשי סדום (מד) ועלת' זעקתה לפני כסא הכבוד ׃ אמר הקב"ה ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי (מה) אם כצעקת (מו) הנערה הזאת עשו אנשי סדום (מז) אהפוך יכודותיה שלה למעלה ופניה למטה שנא' הכצעקתה הכצעקתם אין כתיב אלא הכצעקתה. (מח) וכן הוא אומר (משלי י"ג כ) הולך את חכמים יחכם ׃ למה הוא דומה למי שנכנס לבית המרקחים אע"פ שלא לקח ולא נתן כלום מ"מ לקח ריח טוב והוציא עמו. כך כל מי שהולך עם הצדיקים לוקח מדרכיהם וממעשיהם הטובים. (שם) ורועה ככילים ירוע. למה הוא דומה לארם שהוא נכנס לבית הבורסקי אע"פ שלא נתן ולא לקח כלום מ"מ ריח רע קלט והוציא עמו. כך מי שהוא הולך עם הרשעים לוקח מדרכיהם וממעשיהם הרעים שנאמר ורועה כסילים ירוע. ד"א הולך את חכמים יחכם (מט) זה לוט שהיה מהלך עם א"א ולמד ממעשיו ומדרכיו הטובים. אמרו מה עשה אברהם אבינו עשה לו (נ) בית קבול (נא) לחרן וכל מי שהוא נכנס ויוצא לחרן היה מקבלו ונותן לו מאכלו ומשקהו (נב) ואומר לו אחד הוא אלהים בעולם. (נג) וכשבא לוט לסדום כך היה עושה וכיון שהכריזו אנשי סדום ואמרו כל מי שהוא מחזיק ידו בפת לחם לעני ואביון ישרף באש (נד) היה מתיירא מלעשות ביום ועשה בלילה. ראה שני המלאכים (נה) והיה סבור שהן אורחי הארץ (נו) ורץ לקראתם שנאמר (בראשית יט א) ויבאו שני המלאכים סדומה וגו'. ולמה היה יושב לוט (נז) בשער סדום אלא שאותו היום (נח) מנוהו עליהם. (נט) הביאם ואמר להם (ס) באו ולינו בתוך ביתי ואכלו ושתו

(ולפמש"ל אות ל"ח שנדרש משגב לדך על זה, י"ל שדך הוא אותיות כד לרמוז שבכד הזמין ה' המשגב אל העני הזה, ולפי מ"ש בפ' חלק [שם] דרשת הנערה מן כי רבה על עסקי ריבה, י"ל דמסיפי' וחטאתם כי כבדה מאד רומז על הכד, כבדה אותיות בכדה) ׃ (מב) עד שידעו הדבר. בס' הישר כתוב שהעמידו אנשים לדרוש הדבר מהיכן חי העני. עיין שם ׃ (מג) עשה משפטי ודיני מאנשי סדום. נראה שרומז לדרוש קרא [תהלים ט] כי עשית משפטי ודיני וגו', שבמה פסוקים שם נדרשים על ענין סדום, דכתיב בתרי' גערת וגו' שמם מחית לעולם ועד (שאין להם חלק לעולם הבא), חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה וה' לעולם ישב (על כסא קדשו שפטמו בה אנשי סדום), וכתיב אח"ז ויהי ה' משגב לדך (ע"ל אות ל"ח) וגו' כי דורש דמים אותם זכר וגו' לא שכח צעקת ענוים (צעקת ודמי הנערה) וכתי' בתרי' כי לא לנצח ישכח אביון (מה שהיו עושין בהם אנשי סדום), וז"ש ישבת לכסא וגו' כונן למשפט כסאו, כמש"ל עלתה צעקתה לפני כסה"כ׃ (מד) ועלתה זעקתה לפני כסא הכבוד. רמז בזה ענין הירידה שכתוב ארדה נא ואראה, וכמ"ש בזהר [קה:] מדרגא דרחמי לדרגא דדינא, וע"ל אות מ"ד רמז לזה ׃ (מה) אם כצעקת הנערה הזאת כו'. ממה שקראה בשם נערה אפשר רומז דיליף הא' כצעקתה מן מ"ש [דברים כח] צעקה הנערה וגו', לומר שאף צעקה דכאן של נערה היתה [ואולי רמוז בלשון הנערה הזאת למדת זאת כמש"ל אות מ"א בהגהה שהיא ה' דהכצעקתה]׃ (מו) הנערה הזאת. אף שהיתה נשואה קרי לה נערה וכן יש בכמה מקומות במקרא, ובפ' חלק [שם] קרי לה ריבתא ודרשוה מן כי רבה כמש"ל אות מ"א, ובס' הישר כתוב ששניהם היו, בת לוט היתה בסדום ועמורה ושרפוה על שנתנה לחם, ומעשה דריבתא היה בעיר אדמה שנתנה מים ושפיוה דובשא כדאיתא פ' חלק [י] (ועמש"ל פ"ל אות כ"ו בס"ד) ׃ (מז) אהפוך יסודות שלה כו'. כלישנא דקרא בהפוך את הערים, וכן בכ"מ כמהפכת סדום, ולשון יסודותי', נראה שמכוון ללשון המקרא [איוב כח] הפך משרש הרים, שהפך משרש ויסוד את ההרים שהיו בהן סדום. וחברותיה, וכר"ב דרשוהו ג"כ על סדום ׃ (מח) וכה"א הולך את חכמים כו'. לגי' הספרים וכן הוא או', צ"ל שנמשך למעלה על פלוטית בת לוט שמבית אביה לוט שקלט מאברהם ריח חסד ורחמים למדה לרחם על העני, אבל יותר נכון לגרוס הרי הוא אומר הולך כו', והוא ענין בפ"ע נמשך למטה על לוט שהכניס המלאכים לביתו כדמפ"ו ׃ (מט) זה לוט שהי' מהלך את אברם. מכוין לדרוש מ"ש וגם ללוט ההולך את אברם היו צאן וגו' [בראשית יג] שבזכות שהלך עם אברהם וקלט ממנו מעט ריח להלוך כדרכיו, קיבל שכרו בעוה"ז ונתברך בעושר, וכ"ה בילקוט ואתחנן רמז תתכ"ד בשם ילמדנו, ועיין במד' משלי פי"ג ובילקוט משלי שם ע"פ זה ׃ (נ) בית קבל לחרן. כצ"ל, פי' מנגד, ובילקוט הגי' מחוץ לחרן ׃ (נא) לחרן כו' וא"ל אחד כו'. בסוטה [י:] ובר"ב ס"פ נ"ד דרשו כן ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' שהקריא שם ה' בפי הבריות, וכאן דתני לה בחרן (ושם למד ממנו לוט, אבל בבאר שבע כבר נפרד ממנו מקודם) דרש שע"י כן עשה את הנפש בחרן שדרשוהו בר"ב וש"ת שגיירם, ודרש עשה אותם ע"י החסד שהי' עושה עם הנכנסין ויוצאין לחרן (וזהו לשון מה עשה דתני כאן לרמוז על מקרא דאשר עשה בחרן), ובאג"ב פכ"ה איתא שלפיכך ישב אברהם נגד סדום לקבל העוברים ושבים שלא היו מקבלין וזוכין בהן בסדום (ולזה רמוז בר"ב ר"פ נ"ב שאמרו שלכן נסע אברהם משם לאחר שחרבה סדום ופסקו העוברים ושבים), ולפ"ז אולי נכון לגרוס כאן מקבל לסדום כו' נכנס ויוצא לסדום כו', כי אברהם שישב בארץ הנגב היה זה סמוך לסדום היושבת בדרום א"י מימין ירושלים במקום ים המלח ׃ (נב) וא"ל אחד הוא אלקים בעולם. ולפיכך זכה אברהם להקרא אחד, כמ"ש [יחזקאל לג] אחד היה אברהם (ומזה אמרו בכ"מ במדרשות אין אחד אלא אברהם) ׃ (נג) וכשבא לוט לסדום כך הי' עושה. מסתברא דלאו כך ממש, שאם כן צדיק גמור הי' שקירב רבים לעבוד ה' (ואיה איפוא הן הנפש אשר עשו בסדום), ואם צדיק גמור הי', היה ראוי להנצל בלא זכות אברהם, וכתיב ויזכור אלקים את אברהם וישלח את לוט וכמש"ל אות ח', ולא היה בא לידו חטא בנותיו, אלא נראה שרק לענין הכנסת אורחים הוא שאמרו כאן שכך הי' עושה כאברהם וכמ"ש בזהר [קי'], ולכן המשילהו רק לקליטת ריח טוב בעלמא, ובשביל זה חשב אברהם שהי' צדיק כדלעיל שם, אבל באמת לא הי' צדיק גמור [יא] ׃ (נד) היה מתיירא לעשות ביום ועשה בלילה. מפרש מ"ש והשכמתם והלכתם לדרככם הוא מפני היראה שלא יהיו אצלו ביום, וכענין מ"ש [שופטים ו] ויהי כאשר ירא וגו' ואת אנשי העיר מעשות יומם ויעש לילה ׃ (נה) והיה סבור שהן אורחי הארץ. שלא הכיר בהן שמלאכים הן (ולא כמ"ש בר"ב לוט שבאו רע נדמו לו כמלאכים), ובכל זה עשה להן כל הכבוד הזה והשתחוה להם אפים ארץ ׃ (נו) ורץ לקראתם ׃ גם בזהר [קי:] דרשו בלוט כאלו כתיב בי' וירץ לקראתם, וכן בתרגום ירושלמי כתיב ורהט ושאיל בשלמהון, ואף שאין כתוב זה בלוט כבר פירש מהר"י באסא"ן ז"ל בתשובת לחמי תודה ס"ס כ"ט שהוא כעין גז"ש דיליף וירא דלוט מן וירא דאברהם (ורמיזא נמי בקרא דכתיב בלוט ויקם לקראתם, דלשון לקראתם לא שייך רק לענין ריצה, אבל לענין הקימה הו"ל לכתוב ויקם מפניהם)׃ (נז) בשער סדום כו' מנוהו עליהם. מפרש יושב בשער הוא מקום המשפט כמ"ש [דברים כה] ועלתה יבמתו השערה ובכ"מ (שהיו רגילין להיות מקום המשפט בשער העיר, ששם הי' מקום השוק ורוב הומיות כמ"ש הגר"א בפירושו למשלי א' ע"ש, ולכן נקרא שער, ועוד היום נקרא כן אצל הישמעאלים, ומקום המלכות נקרא אצלם השער הגבוה) ׃ (נח) מנוהו עליהם. כמ"ש וישפוט שפוט שהיה שופט וראש על השופטים, וכ"כ בד"ת בר"ב שם ׃ (נט) הביאם וא"ל באו ולינו כו'. לשון הביאם מגומגם, שהרי אח"ז מפ"ו ולא קבלו האנשים כו', ונראה דצ"ל הגיעם ור"ל שרץ אחריהם והגיעם, ואז א"ל באו כו' ׃ (ס) באו ולינו כו' ואכלו ושתו. מבאר שבכלל ולינו שבמקרא, ממילא הוא ג"כ

הגהות

[י] ומקום לומר שמזה נמשך לעמון ומואב שנולדו מבנות לוט שהיו מזרע סדום (וכמ"ש בת"י על פסוק ותבא אשתו מאחריו שאשת לוט היתה מבנות סדום) טבע סדום ולא קדמו בלחם ובמי', וכן מושב מואב היה סמוך למקו' סדום, ובזכות ב' ריבות אלו שמסרו נפשם ונתנו לחם ומים, לכן נגד זה זכו שהותרו נקבות של עמון ומואב לבא בקהל (ועיין בפסיקתא דוה' פקד את שרה סי' מ"ב) ולהוציא מהן ב' פרידות טובות רות ונעמה כמש"ל אות מ"א בהגהה ׃

[יא] ובגמ' ובר"ר אמרו על וישא לוט את עיניו כו' הפסוק לשם זמה נאמר, ובתנחומא אמרו בפירוש שלוט בחר להיות כמעשה סדום לשטוף בזמה, ובלשון הילמדנו שבילקוט שהבאתי לעיל אות מ"ט מסיים במאמר דכאן על לוט ורועה כסילים ירוע, אבל כאן ליתי' ׃

ושתו (סא) ותלכו לדרכיכם בשלום. (סב) ולא קבלו האנשים עליהם (סג) והחזיק בידם שלא ברצונם והכניס אותם בתוך ביתו שנאמר (שם) ויפצר בם מאוד. (סד) ראה אותם נער אחד מאנשי סדום ויצא והגיד להם (סה) ונתקבצו אליו כולם אל פתח הבית (סו) לעשות כמנהגם, אמרו אל לוט (שם) איה האנשים אשר באו אליך הלילה הוציאם אלינו ונדעה אותם רוצים אנו לעשות כמנהגנו. מה עשה לוט (סז) כשם שנתן משה רבינו נפשו על ישראל (סח) כך נתן לוט נפשו עליהם. (סט) לקח שתי בנותיו והוציא להם תחת שני המלאכים שנאמ' (שם) הנה נא לי שתי בנות (ע) ולא קבלו האנשים. מה עשו להם המלאכים (עא) הכו אותם בעורון עד שעלה עמוד השחר כיון שעלה עמוד השחר הכל במדה (עב) כשם שהחזיק להם בידם שלא כרצונם והכניסם בתוך ביתו כך החזיקו בידו וביד שתי בנותיו והוציאום בחוץ. (עג) ואמר להם אל תביטו אחריכם (עד) שהרי ירד שכינתו של הקב"ה שימטר על סדום ועל עמורה גפרית ואש. (עה) עדית אשתו של לוט (עו) נכמרו רחמיה על בנותיה (עז) הנשואות בסדום והביטה אחריה לראות אם הינו הולכות אחריה אם לאו (עח) וראתה אחריה השכינה (עט) ונעשית נציב מלח ועדיין

ג"כ אכילה ושתי', ולא הוצרך לבארו (או שהיה נשמר לוט כל מה דאפשר למעט בענין הכנסת אורחיו בדבר בכון שלא ישמעו אנשי העיר) : (סא) ותלכו לדרככם בשלום. הוסיף מלת בשלום לבאר הא דוהשכמתם והלכתם, שההשכמה הוא בכדי שילכו בשלום שלא ירגישו בהם כשיאיר היום וכמש"ל אות כ"ד (ואע"פ שלעולם יצא אדם בכי טוב, בכ"ז כאן, זהו שלומם וטובם) : (סב) ולא קבלו האנשים כו'. ז"ש לא כי ברחוב נלין, שלא רצו להכניס את לוט בסכנה (גם היה כ"ז מן השמים, שיפציר בהם לוט ביותר, ויהיה לו זכות עכ"פ במה להצילו (ועיין בזהר [קד'] שאמרו כן באברהם ע"ש ולא יהי' פ"פ למדה"ד: (סג) והחזיק בידם שלא ברצונם כו' שנא' ויפצר בם. כמ"ש בר"ב ויפצר הבנים בהן אף ורגז, ר"ל על אפם שלא ברצונם הכניסם, וכן מתפרש לשון ויפצרו באיש בלוט שבפרשה, שם אין מיושב כ"כ לפרשו לשון ריבוי פוסים כדברי הרמב"ן, אלא ריבוי דברים נגד רצונו, וכמש"ש ויגשו לשבור הדלת (וזש"ש באיש בלוט; דברו עמו. כעם איש הדיוט שמו לוט, ולא חששו לכבודו אף שהיה ראש שופטיהם) : (סד) ראה אותם נער כו' ויצא והגיד. כן דרך הנערים לרוץ ולהגיד בכ"ב (וכמ"ש [שמואל ב יז] וירא אותם נער. ויגד), וי"ל דדרש מנער ועד זקן כל העם מקצה, שמן הנער שהגיד התחיל הדבר ונתקבצו כל העם מקצה עד זקן על ידו : (סה) ונתקבצו אליו כלם אל פתח הבית. מפני שלהלן כתיב ואת האנשים אשר פתח הבית הכו וגו' דמשמע לכאורה שרק איזו אנשים מהן הוא שהיו פתח הבית (ואותן הוא שהכו בסנורים) וכל העם מקצה לא היו בכלל הנגשים לשבור הדלת והמדברים עם לוט פתח הבית, לכן ביאר שכולן היו שוין בעצה אחת פתח הבית (וכולן הכו בסנורים, שאלמלא כן, היו האחרים שלא הוכו בסנורים נגשים לשבור הדלת, אם לא שנאמר שכיון שראו שלקו מקצתן בסנורים נבהלו כלם) : (סו) לעשות כמנהגם כו' ונדעה אותם רוצים אנו לעשות כמנהגנו. משמע שר"ל כמנהגם האמור למעלה שהיו עוסקין בדיניהם המעות ומוציאין אותן ערומים (ואפשר לפ"ד הפר"א מפרש ונדעה נייסרם בייסורין ועונשין וכמו ויודע בהם את אנשי סכות [שופטים ח] והר"ש פרחון בערוך שלו פירש כן מ"ש כאן בפרשה ואם לא אדעה ע"ש(*) : (סז) כשם שנתן משה רבי' נפשו על ישראל. במכילתא בשלח ר"פ שירה, והיכן מצינו שנתן משה נפשו על ישראל שנא' וירא בסבלותם וגו' ויפן כה וכה וגו', ובתנחומא ר"פ שופטים מביא מדכתיב ואם אין מחני נא מספרך וגו' וכ"ה בב"מ (ובפסיקתא שני' דעשרת הדברות דרש משחית נפשו הוא יעשנה מי שמשחית נפשו עבור הצבור כמשה ויהושע ודוד הוא יעשה שררה ומבית ג"כ קרא דואם אין מחני) : (סח) כך נתן לוט נפשו עליהם. שהיה יחידי אליהם לפייסם, והיו יכולין להרגו וכמ"ש ועתה נרע לך מהם, גם במה שהכניסם לביתו סיכן בנפשו : (סט) לקח ב' בנותיו והוציא להם תחת ב' המלאכים. משמע שמביא זה ג"כ לשבח לוט שלא חס על בנותיו והוציאן תחת המלאכי', ולא חש שיענוס עד מיתתו כמו פלגש בגבעה (ולא כמ"ש בתנחומא מכאן אתה למד כו' בחר לוט לעשות כמעשה סדום כו' מוסר בנותיו להתעולל בהן כו' חייך לעצמך אתה משמרן כו'), וכן בפלגש בגבעה האיש הזקן מהר אפרים (למשמע שהוא לשון זקן שקנה חכמה, ועיין סנהדרין [יד'] ובתוס' שם) אמר כן לאנשי הגבעה הנה בתי הבתולה וגו', וגם האיש הלוי דמשמע שצדיק היה החזיק בפלגשו והוציאה להם [יב] :

(ע) ולא קבלו האנשי'. בר"ב אמרו בשעה שהיה לוט אומר לה' דברי' ערבין להן אומרי' לו גש הלאה שק לעילא, משמע שערב להן זה וקיבלו הבנות, אלא שמ"מ לא נתפייסו בזה וחזרו ותבעו האיש כשאמרו האחד בא לגור שאין רוצים לבטל מנהגם, ולפ"ד הר"ב שקיבלו בנותיו, צ"ל שבנותיו הנמצאות שניצולו אתו אחרות היו שהרי אמרו בר"ב שהניצולות בתולות היו (ואולי נאמר שאע"פ שהוציאן אליהן, לא היה להן פנאי ליגע בהן שמיד הכום בסנורים, וזהו הן שתי בנותיו הנמצאות, ואפשר שזהו שת"א דמשתכחן מהימנון עמך, העידו לו המלאכים שלא נגעו בהן הסדומיים, וכן נראה שהרי אמרו בר"ב ד' בנות היו לו ב' ארוסות [והן הנמצאות שעדיין לא יצאו חוצה אל בית בעליהן] ושתים נשואות, משמע שיותר מן ד' לא היו לו כלל), אבל הפר"א דתני שלא קבלו משמע שמפרש גש הלאה כפשטי' כדפרש"י התרחק וכמו שסיימו האחד בא לגור [יג], ולא הוציא את בנותיו אליהן כלל, והיו נמצאות אתו בבית : (עא) הכו אותם בעורון עד שעלה עמוד השחר כיון שעלה כו'. יש לפרש שר"ל שכשעלה ע"ה בשעת ההשחתה חזרו ונפקחו עיניהם כדי שיראו ברעתם, ויש מקום לזה לפמ"ש בת"י שתחלה המטיר עליהן מטרין דרעוא דיעבדון תשובה, א"כ הי' ראוי לפקוח עיניהם לראות בזה, אך י"ל כאן ג"כ דקאי על שעלה עמוד השחר נמשך למטה, שכיון שעלה ע"ה החזיקו כו' בשעת ההשחתה, אבל אה"נ שגם הסנורים לא סרו מהם כלל אז : (עב) כשם שהחזיק כו' כך החזיקו בידו כו'. אע"פ שנשתלחו מן השמים להצילו, בכ"ז להחזיק בידו להוציאו כשהתמהמה לא היו מצווין ועושין, אם לא מפני שהחזיק בידן; כאשר עשה כן עשו לו : (עג) א"ל אל תביטו אחריכם. בא לבאר, שאע"פ שנכתב האזהרה אל תבט אחריך לשון יחיד כאלו נאמרו ללוט לבדה, מ"מ לכולן היה האזהרה, והיה מדבר עם לוט בעד כולן, שאם לא כן לא היתה אשתו נענשת על ההבטה, אם לא הוזהרה : (עד) שהרי ירדה שכינתו של הקב"ה שימטיר כו'. נראה שמכוון לבאר מ"ש וה' המטיר כו' מאת ה' מן השמים. דה' קמא הוא שכינתו והשני הוא הקב"ה שפועל ע"י שכינתו ית' וכמ"ש בזהר בס"ת [קז: קח:] ע"ש, ולזה נראה שכיון גם הרמב"ן לפי מה שמובן מדברי הבחיי והריקאנט"י ע"ש : (עה) עדית. בילקוט הגי' עירית (בר"ש) [יד], וברמב"ן וריקאנט"י ומערכת רפ"ט וקנה הגדול [כח:] שגם בלשונם הלוקות נוסחאות בזה (ועיין בעה"ט שכתב ותבט אשתו בגי' היא עירית [ור"ל מלת אשתו בגי' היא עירית עה"כ] ולגי' דהכא עדית בדל"ת, אולי הוא מלשון עדה המלכה, כי נציב מלחה נשאר לעד לדורות כדלהלן אות פ' : (עו) נכמרו רחמי' על בנותי' הנשואות כו'. בזה שנכמרו רחמי' על שנואי ה' שלא האמינו בדברו להנצל עמהן, חטאה ג"כ, וכשדבקה מחשבתה אחריהן, והביטה אחרי' שלט בה העונש ג"כ, ובת"י איתא שהיא היתה מבנות סדום והסתכלה לראות בית אביה : (עז) הנשואות בסדום. כן אמרו גם בר"ב שהיו לו עוד ב' בנות נשואות (דדרש שם מדכתיב לוקחי ולא לקוחי שהיו עתידין ללקחן עדיין ארוסו' היו ומדהוצרך לפרש זה משמע לי' שהיו לו עוד אחרים שהיו חתניו ממש), והנמצאות הן היו הארוסות וכמש"ל אות ע' : (עח) וראתה אחרי' השכינה. בלשון הרמב"ן כתוב אחורי השכינה, וכ"ה בזהר פקודי [רכד:] מאחורי שכינתא [טו], אבל בריקאנט"י ומערכת הגי' ג"כ כדהכא ע"ש : (עט) ונעשית נציב מלח. שהמים שבאו עם המטר (כלשון המטיר וכמ"ש

הגהות

[יג] ולשון פירש"י בזה מגומגם, שאע"פ שפי' גש הלאה התרחק, חזר, ופי' שעל שאמר להם על הבנות אמרו לו גש הלאה לשון נחת, ואפשר שם העתיק דברי הר"ב, ולעיל כתב פשטי' דקרא, וכי"ב בכ"מ בפרש"י על התורה :

[יד] ועיין בהיכלות דקודשה פ' פקודי [רנ:] שממונה עירי"ה על דנהמי למסכני ומצערי לבייהו עלוי' והיא אשת לוט מסדום הפך זה נקראת עירית, ע"ש בפי' הגר"א :

[טו] והכוונה נראה כמ"ש בזהר שם [עמוד א] ויפן אחריו אחורי שכינתא כו', וע"ז מביא הא דאשת לוט, וכמ"ש בזהר כאן [קח:] והמת מחבלא, ובמק"מ פ' פקודי שם פי' בע"א (אלא שמ"מ משמע כאן בזהר שנתכוונו על המלאך וכן ק"ו מבאר מלאכא), וכן י"ל כאן בפר"א :

(פ) ועדיין היא עומדת. כל היום לוחכים אותה השוורים (פא) ויורד על רגליה (פב) ובבקר צומחת שנאמר (שם) ותבט אשתו מאחריו ותהי נציב מלח:

פרק כו

(א) עשרה נסיונו' נתנסה אברהם אבינו ועמד בכולם וצפוי הי' לפניו שעתידין בניו לנסות להקב"ה עשרה נסיונות (ב) והקדים הרפואה למכתם (ג) ונסהו בעשר נסיונות. נסיון הראשון (ד) כשנולד אברהם אבינו בקשו כל גדולי נמרוד להרגו (ה) ונחבא מתחת לארץ (ו) י"ג שנה שלא ראה לא שמש ולא ירח. (ז) לאחר י"ג שנה יצא מתחת לארץ (ח) מדבר בלשון הקודש מאס אשרים ושקץ את הגלולים ובטח בצל יוצרו (ט) ואמר (תהלים פ"ד יג) ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך. נסיון השני נתנוהו (י) בבית האסורים עשר

וכמ"ש בזוהר [קז: קח'] דאתדנו במיא ואשא) נתהפכו ע"י הגפרית ואש לשרפת מלח, וכן בסדום נעשה במקומה ים המלח (במקום עמק השדים שהוא היה מקום לא הרבה), לכן גם לאלוהית שבגוף אשת לוט נתהפכו לנציב מלח: (פ) ועדיין היא עומדת. בילקוט אסתר רמז תתרנ"ה ובילקוט בשלח סוף רמז רנ"ו איתא כשנהפך סדום הנחתי זכרון לעולם ותהי נציב מלח עד עכשיו היא עומדת למה זכר עשה לנפלאותיו שיהיו הדורות מתנים בשבחו של בורא עולם; ע"כ, ועיין זוהר כח (סג') ובהגהותיי לר"ב ס"פ כ"ו אות ו', ומה שאין נראה עתה נציב מלח אצל ים המלח. העיקר בזה כמו שראיתי כתוב שהי' בסביבה ההיא רעש ארץ ויצא ים המלח מגבולו ושטף עוד כברת ארץ סביבו (וכן כן הבנינים שכתבו רושמי הארץ שנראין שקועין בו, שודאי אינן מבניני סדום, שלא היו קיימין עד עתה, ועוד שאמרו לעיל שנהפכו יסודותי' למעלה, וא"כ הבנינים למטה בארץ), ובתוכה גם את נציב המלח, ואפשר שזהו טעם הרמב"ם שהשמיט בחבורו הברכה שבפ' הרואה על סדום ועל נציב מלח, כי הוא מפרש שניהם נתקנו ברואה נציב מלח כמ"ש הב"י בא"ח סימן רי"ח ע"ד הרא"ש, ומפני שבימיו כבר נכסה נציב המלח בים, לכן השמיטו: (פא) ויורדת על רגליה. בס' הישר איתא עד אצבעות רגליה: (פב) ובבקר צומחת כו' שנא' ותהי נציב מלח. מפ' נציב בלשון תרגום נטיעה הצומחת, וכן מ"ש [ישעי' ו] זרע קדש מצבתה פירשוהו בת"י ופירש"י כן:

פרק כו (א) עשרה נסיונות. מתני' פ"ה דאבות ע"ש בפירש"י והגר"א שהביאו דברי הפר"א אלו (וכתב רש"י שם וכולן יסדן רבי שמעון הגדול בקרובו"ץ אמרתך (בנ"ל) צרופה והוא בסילוק יום ב' של ר"ה), ובאדר"ן פל"ג תני להו בע"א (ומשם העתיק הרמב"ם בפירושו שם סידרו) וכסדר דשם כ"ה בשוח"ט מז' י"ח וסוף מז' צ"ח. ושם לא חשיב נסיון הראשון והשני דתני בפרקין, דלא כתיבי בפירוש בתורה (ודכתיב אשר הוצאתיך מאור כשדים מתפרש שם מקום כפשטי', ערמב"ן ס"פ נח), וגם לא חשיב שם נסיון הז' דבין הבתרים דלקמן פכ"ח, דלא חשיב רק נסיונות שנתנסה הוא עצמו ולא הרהר אחר המקום, משא"כ בבניו (וכמ"ש בפ' חלק [צה'] בר ברך קירא לזבין ואת לא תנטער), ונגד זה חשיב שם לקיחות שרה לפרעה ולאבימלך בשנים, מה שכאן חשיב להו לאחד בנסיון החמישי, כיון ששניהם ענין אחד, וכן חשיב שם גירוש הגר וישמעאל לשנים, מה שחושב לקמן רפ"ל לאחד (דהיינו רק גירוש ישמעאל שנתגרש מעוה"ב זה היה קשה לו ורע בעיניו וכמ"ש וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו, אבל גירוש הגר לא חשיב לי', ואע"ג דכתי' אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך, עמש"ש אי"ה בזה) וכן חשיב שם לקיחת הגר לנסיון (שהוצרך לקחת שפחה להעמיד זרע; ולא הרהר אחר ה' שהבטיחו בזרע), וכאן לא חשיב לי' כלל, כיון שברצונו ובעצת שרה עשה זה ולא בהכרח, לא שייך לקרותו נסיון: (ב) והקדים הרפואה למכה כו'. כמ"ש ס"ק דמגלה [יג:] מקראי ע"ש: (ג) ונסהו בעשר נסיונות. שיעמוד זכותו לכפר עליהן, ובאדר"ן שם תני שכנגדן י' נסים שבמצרים ושעל הים (ועיין בפרש"י באבות בשם אגדה), ובילקוט תהלים סוף רמז תשע"ו שדניאל זכה לעשר ידות בכל דבר חכמת בינה בזכות י' נסיונות של א"א, ומצויין שם שהוא מפר"א, אבל באמת הוא מאתנחומא ס"פ וירא ע"ש: (ד) כשנולד כו' גדולי נמרוד להרגו. בילקוט לך לך רמז ס"ח הגי' והקוסמים (וכן הוא בפיוט יום ב' של ר"ה הנ"ל), והוא כמ"ש בס' הישר שהחרטומים יעצו כן לנמרוד מפני הכוכב שראו בליל משתה הולדת אברהם, וכן הביא רבי' בחיי ס"פ לך לך ע"פ מאור כשדים בשם אגדה, והוא כענין האמור להלן פמ"ח במשה (ומשם יצא לשון בקשו להרגו, כמ"ש במשה אח"ז ויבקש להרוג את משה), וכן ההחבאה מתחת לארץ ע"ש: (ה) ונחבא מתחת לארץ. אפשר רמז לזה מ"ש [ישעי' מא] אשר החזקתיך מקצות הארץ (וקאי אדסמיך לי' זרע אברהם אוהבי וכ"ה בדרש בר"ב פמ"ד ובכ"מ), דהיינו שהיה נטמן בקרקע בקצות הארץ בעובי האדמה: (ו) י"ג שנה כו' לאחר י"ג שנה יצא כו'. רבי' בחיי שם הביא ג' שנים (וכתב שם שלאחר ג' שני' הכיר בוראו וכמ"ד כן בר"ב וירושלמי), ובס' הישר כ' שהיה טמון עשרה שנים, ולא נתפרש כאן מי פרנסו שם במחבואו, ובסה"י כתוב שהחבי' אמו ומניקתו עמו והי' תרח שולח להם מדי חדש מזונותיהם; ובש"מ שם שהניקו גבריאל; ורבי' בחיי הביא שפתח לו ה' ב' סילונות (ושם כתוב חלונות וט"ס הוא) א' של שמן וא' של סלת [ועי"ל פמ"ב]: (ז) לאחר י"ג שנה יצא כו' מאס כו'. בספ"ג דנדרים [לב:] אמרינן שבן ג' שנים הכיר את בוראו, ודרש לה מן עקב כמנין עקב (ובר"ש"ה פ"ה דרש עקב מן דתלי עקבי' על ארעא, ובמגדול עוז פ"א מהל' ע"ג כתב שיש לו סוד, אולי כיון למ"ש בז"ח תולדות [ד"ג א'] וע"ד תנינן כו'), ובר"ב פ"ל וס"ן אמרי' בן מ"ח (וע"ש בהגהותיי שהבאתי גי' הרמב"ם בן מ', שאז הגיע לבינה והבין בחכמתו להשב יוצר על מכונו, וכאן משמע שלאחר י"ג שנה הוא שהתחיל להכיר את בוראו [א] ואולי אפשר לומר שלפ"ד הפר"א ג"כ בעודו במערה הכיר את בוראו (וכן ג' שנה כדברי הש"ס הנ"ל), וכן י"ג כשיצא, הוא שהוצרך להשמיענו, שאף שבשיצא ראה שמש וירח שלא ראה אותם תחלה, לא נפתה לבו כטעות בני דורו שהיו עובדים להן, וכמ"ש [דברים ד] ופן תשא עיניך השמימה וראית וגו', וכתיב [איוב ל"א] אם אראה אור כי יהל וירח יקר הולך ויפת בסתר לבי וגו', ועיין בזוהר [פו'] שאברהם עמל בחכמתו לחשוב שאין בשמש וירח אלהות ע"ש וכ"ה בסה"י (ושם הענין מבולבל בסידורו ע"ש) ובש"מ שם, אבל אמ"ד בן מ"ח הכיר ודאי פליג: (ח) מדבר בלה"ק. זה מורה שלא כדברי סה"י שהבאתי לעיל אות ו' שאמו ומניקתו היו עמו שם, שא"כ אין חידוש בזה שהיה מדבר בלה"ק כלשון אמו ומניקתו, שזה הי' עדיין קודם הפלגה שהיו כולן מדברין בלה"ק כדלעיל פכ"ד, אלא ודאי ס"ל כאגדה שבש"מ הנ"ל שהוא לבדו היה נחבא שם (וניזון בנס כדלעיל), לכן הוא חידוש שילא מספר בלה"ק אף שלא שמעו משום אדם (וערמב"ם בפי' המשניות ריש תרומות שכתב שסיבת האלמות הוא חרשות ממעי אמו ולא ישמע מה שמדברין, וא"כ לדבריו קטן המתגדל יחיד במערה כאברהם הי' לו להיות אלם לגמרי עד שיצא לאויר העולם וישמע אחרים מדברים), ומפני שהוא לשון שנברא בו העולם, לכן היה זה לשון אברהם מהולדו, ומפני שלא חטא בהפלגה נשאר הוא וזרעו מדברים בלשון זה כמ"ש בר"ב ס"פ מ"ב אברהם העברי שהוא משיח בלשון עברי: (ט) ואמר ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך. מפני שבני דורו היו עובדין לשמש וירח ושאר צבא השמים וכחותיהם העליונים, והוא הכיר בחכמתו שאין בהם כח כלום, לכן אמר אשרי אדם הבוטח בה' המהוה כל צבאות השמים וכחותיהם העליונים, וכידו לשנותם כרצונו בכל רגע (וז"ש לעיל מני' כי שמש ומגן ה' א' (כי הוא הנותן שמש לאור יומם והוא המגן האמתי לבטוח בו למגן ועזר לעתות בצרה ולא שום כחות מצבא השמים) לא ימנע טוב להולכים בתמים זה אברהם שנאמר לו התהלך לפני והי' תמים): (י) בבית האסורים י' שנים כו' שנ' ויאמר כו' אשר הוצאתיך מאור כשדים. מלשון הרמב"ן ס"פ נח משמע דבהאי קרא רמיזא נמי בית האסורי' מדלא כתיב אשר לקחתיך וכתיב אשר הוצאתיך שהוציא ממסגר אסיר כמ"ש אשר הוצאתיך מארץ מצרים, (ועשר אותיות של אשר הוצאתיך, רומזים לי' שנים, ונחלקים בשתי תיבות בא' ג' אותיות ובא' ז' אותיות, רמז לחלוקת ג' וז' בכותא וקרדו כדלקמן), ומלשון אור כשדים נלמד ענין הכבשן כמו שת"י אתון נורא דכשדאי (וע"ש בת"י ס"פ נח), וכמו שכ' הרמב"ן שם שזה פשט לשון אור כמ"ש חמותי ראיתי אור [ב], וי"ל עוד שז"ש [ישעיה מב] כן יבנו ויכלמו כל הנחרים בך (ועל' אברהם

הגהות

[א] ואפשר רמז לזה אחד היה אברהם, אחד בגי' י"ג שבן י"ג הוא שהכיר והגיע למעלתו, ובזוהר לך לך בס"ת [עח:] דרש ואברהם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרן על התעוררות הנשמה בבן י"ג ביצר טוב לפולחנא קדישא ע"ש:

[ב] ובב"ב [צא'] עברא זעירא דכותא זהו אור כשדים, ולפי' רשב"ם שם שהוא לענין לברך הרואה המקום ברכת שעשה נס לאבותינו במקום הזה, א"כ היה גם בימי האמוראים עדיין מקובל מקום שהיה הכבשן, ולפ"ד תוס' בברכות [נד:] שצריך שיהי' הנס ניכר מתוך המקום, א"כ צ"ל שהיה ניכר הכבשן עדיין ג"כ בימיהם (וכפירש"י בשם מנחם שאור הוא חור ששם הי' הכבשן):

(יא) עשר שנים ג' בכותא וז' בקרדו ור"א ג' בקרדו וז' בכותא לאחר עשרה שנים שלחו והביאו אותו ונתנוהו (יב) בתוך כבשן האש (יג) והמלך הכבוד (יד) פשט יד ימינו והצילו מתוך כבשן האש שנא' (בראשית ט"ו) ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים. נסיון הג' (טו) טלטלו (טז) מבית אביו וממשפחתו (יז) והביאו להרן ושם מת תרח אביו (יח) ואמתלאי אמו. (יט) הטלטול קשה לאדם יותר מכל. ומנין שטלטלו שנא' (שם יב) לך לך מארצך וממולדתך. נסיון הד' (כ) מיום שנבראו שמים וארץ לא בא רעב אלא בימי אברהם ולא בכל הארצות (כא) אלא בארץ כנען בלבד לנסותו (כב) ולהורידו למצרים שנאמר (שם) ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה. נסיון החמישי שנלקחה שרה אשתו (כג) לפרעה לאשה (כד) וכי יש לך אדם שרואה שאשתו נלקח' לאיש אחר ואינו קורע את בגדיו (כה) אלא בעצה לקחה שלא קרב אליה. ר"ט אומר (כו) באותו הלילה שנלקחה שרה אמנו אותה הלילה ליל פסח היה והביא הקב"ה על פרעה ועל ביתו נגעים גדולים להודיע שכן הוא עתיד

אברהם אוהבי דלעיל קאי וכ"ה נדרש באגדות), דדרשי' לי' לשון אוס אש כמו ואריה נחשתה, והוא רמז לכבשן האש שרצו לשרפו (ועשר אותיות כל הנהרים בך ירמזו לעשר שנים שנחבש על שדנוהו לשריפה), והיה זה ע"י נמרוד (ורמז לדבר הנהרים גי' נמרוד עם עוד י"ג יתרים לרמוז על י"ג שנה שנחבא מפניו בארץ כדלעיל) : (יא) עשר שנים ג' בכותא כו' ור"א ג' בקרדו כו'. גם בב"ב [שם] פליגי בזה (ומכאן נלמד פי' מש"ש רב דימי מנהרדעא מתני איפכא, אינו רק באיזו מקום קודם (אבל גם הוא מודה שתחלה ג' ואח"כ ז', ולא איפכא בזה ג"כ), וטעמי' כי היכא דתיתי כותא לבסוף ששם נשרף כדאמר שם דעברא זעירא דכותא הוא אור כשדים [ג], ולכן נחלקו י' השנים לג' וז' בב' מקומות נגד ג"ר וז"ת : (יב) בתוך כבשן האש. ועיין בתדא"ז ובהגדה שבש"מ, מענין ריבוי העצים והגדל המדורה : (יג) ומלך הכבוד כו'. כמ"ש בפסחים [קיח'] שלא הניח הקב"ה להמלאכים לירד להצילו רק בכבודו כביכול הצילו שאמר נאה ליחיד להציל את היחיד, וערש"מ פי"א ובהגהותי שם ובתנחומא תצוה : (יד) פשט יד ימינו והצילו. בר"ב פמ"ח דרשו וימינך תסעדני בכבשן האש (שהוא תוקף הגבורות ודינין קשין, וביבה אותו ע"י פשיטת יד ימינו גילוי החסדים לאברהם, מים רבים), וכתיב [תהלים קי] שב לימיני, וכן כתי' [ישעיה מא] אף תמכתיך בימין צדקי (והוא נדרש באברהם בב"מ) : (טו) טלטלו מבית אביו כו' והביאו לחרן כו' שנא' לך לך כו'. מבואר שדעת הפר"א דהאי לך לך מארצך וממולדתך, אינו מחרן כדברי הרמב"ן, אלא הוא מאור כשדים כדברי הראב"ע שהוא היציאה מאור כשדים לארץ כנען הכתובה ס"פ נח, ומה שהקשה ע"ז הרמב"ן שהרי שם כתיב ויקח תרח את אברם בנו דמשמע שבעצת אביו יצא עמו, וכאן משמע שעיקר היציאה היה בציווי ה', י"ל שההתעוררות הי' מן אביו תרח (שהי' ירא לעמוד שם שלא יהרגו את אברהם כמ"ש בתדא"ז שם, וגם זו ההתעוררות ה' הוא שהעיר לבו של תרח לכך, שלא יצטרך אברהם לעזוב את אביו ולצאת לבדו), ובכ"ז לא הי' אברהם יוצא אם לא שצוהו ה' על כך, וכמו ביעקב למצרים, שההתעוררות הי' מיוסף ששלח אחריו, ובכ"ז לא היה יעקב רוצה לירד מצרימה עד שצוה ה' וכדלקמן ר"פ ל"ט, ומש"ע הרמב"ן ממ"ש ואקח את אביכם מעבר הנהר הי' לו לומר ואקח כו' מאור כשדים, אינו קושיא, שכל אלו כלולים בלשון עבר הנהר, שכלן היו בעבר נהר פרת (נגד א"י שהיה נהר פרת גבולה בככונה), ובאמת יש תימא על הרמב"ן בזה, כיון שהוא ז"ל עצמו הודה וכתב בס"פ נח שעיר כותא שנחבש אברהם שם והי' דר שם תרח עמו היא מכלל עבר הנהר בעבור היותה בין ארם נהרים ובין נהר פרת גבול א"י, א"כ למה הוקשה בעיניו על אור כשדים לקרותה עבר הנהר כיון שמפורש אמרו בב"ב [שם] עיברא זעירא דכותא זהו אור כשדים, א"כ היא מכלל עיר כותא בעבר הנהר (ובערוך ערך עבר פי' שהוא מעבר קטן שבעיר כותא), ואף אשור שהיא רחוקה להלן מכותא כמ"ש הרמב"ן שם הרי היא נקראת ג"כ עבר הנהר כמ"ש [מלכים א יד] ונתש את ישראל וגו' וזרם מעבר לנהר, והיינו עבר לנהר פרת כמו שת"י שם, והוא אשור שהגלם שם תחלה כמ"ש [מלכים ב יז] ויגל את ישראל אשורה וגו' וכתיב [שם] ויגל ישראל מעל אדמתו אשורה (ואח"ז הוא שהושיבם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי), ומש"ע הרמב"ן ממ"ש אברהם לאליעזר כי אם אל ארצי ואל מולדתי תלך והוא הלך ארם נהרים עיר נחור, ג"ז לא קשה כיון שכותא ואור כשדים נקראים עבר הנהר הרי כן ראוי לקרוא ארץ מולדתו ג"כ, ולאליעזר היה ידוע שתרח ונחור נתיישבו בחרן, לכן הלך שמה בייחוד ולא לכותא ואור כשדים שלא נשאר בערים ההם מזרעם איש, שוב ראיתי שברא"ם ר"פ לך לך השיב ע"ד הרמב"ן כעין מ"ש : (טז) מבית אביו וממשפחתו. נראה דהאי וממשפחתו אינו פי' וממולדתך, שא"כ הי' לו להזכירו קודם ומבית אביך כדכתיב בקרא, אלא נראה שהוא פי' ומבית אביך, דלא נדרש בית אביו ממש, שהרי לפי"ד הפר"א שהיא היציאה שיצא מאור כשדים, הרי הלכו אביו ואמו אתו, אלא מבית אביך היינו משפחת אביו ובניו נאור שנשאר שם (וממולדתך היינו עיר מולדתו) : (יז) והביאו לחרן ושם מת כו'. אין ר"ל שאז בהותה שעה כשעברו דרך חרן מת בדרך, שזמן הרבה אח"ז מת, כמ"ש בסדר עולם רבה, וכמ"ש רש"י וש"מ (וכ"ה בתדא"ז שם שזכה תרח לראות כשהמליכו את אברהם ואמרו לו נשיא אלקים אתה בתוכנו ל"ה שנה), אלא ר"ל שתרח נתיישב בחרן ועליו הוא שנאמר וישבו שם כי שם נתיישב הוא וביתו זו אשתו, ושם מת אחר זמן : (יח) ואמתלאי אמו. כ"ה בב"ב [שם] אימי' דאברהם אמתלאי בת כרנבו וכ"ה בסה"י, ובתורה לא נזכרה כלל שיצאה עם תרח, ואפשר רמיזא במ"ש ויצאו אתם, דאתו מבעי' לי' כמו שדקדק בזוהר [עז:] וע"ש פרש"י, אלא אתם היינו עם אביו ואמו : (יט) הטלטול קשה לאדם יותר מכל. נראה מכוין ללשון המקרא [ישעיה כב] מטלטלך טלטלה גבר, ומלשון קשה לאדם יותר מכל. לימדנו לפרש טלטלה גבר לשון גבורה וקושי וכפי' הרד"ק בשם אביו שם חזק וכבד ע"ש (ואולי כפשוטו י"ל שהוא קשה מכל אויל ופתח בה שם הכתוב תהלה לשאר עונשי שבנה האמורים שם), וביאר זה כאן לומר שלכן נחשב לנסיון הטלטול עצמו : (כ) מיום שנבראו שו"א לא בא רעב כו'. חולק ע"ד הר"ב פכ"ה וש"ן דחשיב עשרה רעבון ושנים מהם בימי אדם ולמך, והפר"א יצא לו מפשטי' דקרא דכתי' [בראשית כו] מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם, דראשון מימות עולם קאמר, וזה הוגדל הנסיון : (כא) אלא בארץ כנען לבד לנסותו. מפרש בארץ היתה שצוה לו ה' ללכת שמה (ועיין בזוהר [פ'] דעד כאן לא הוי חילא דעל ארעא יהב תוקפא ומזונא כו'), וזה הי' הנסיון שלא יהרהר אחרי המקום שצוהו לילך לשם וכמ"ש בפרש"י : (כב) ולהורידו למצרים. שמכתמא ע"י הרעב ירד למצרים הארץ מבורכת כגן ה' וכמ"ש בזהר [פא:], ולכן הוצרך להזהיר ליצחק אל תרד מצרימה, שלולי הזהירו היה גם הוא יורד למצרימה אשר שם לא ישלוט הרעב ע"פ רוב, ומשמע כאן שרצון ה' הי' שירד למצרים דוקא לנסיון (שמצרים הוא נסיון לאברהם עצמו ג"כ [לבד ענין שרה שנתגלגל שם שהוא נסיון בפ"ע כדלהלן], וכמ"ש בזוהר [פג'] ופ' חיי שרה [קכב:] ופ' תולדות [קמ:] צדיק יבחן כו' אתא אברהם כו' ונפק בשלם כו'), ודלא כמ"ש הרמב"ן שחטא בזה שיצא מהארץ שנצטווה עליה ושע"י כן גרם גלות מצרים לזרעו, והוא כדעתי' דר' יהודה בזהר [פא:] בגין דנחית בלא רשו אשתעבידו בנוי במצרים כו', אבל הפר"א אתי כדעתי' דר"ש בזוהר [פג'] דאי אברהם לא ייחות למצרים ולא יצטרף תמן בקדמייתא לא יהא חולק עדבי' דקב"ה כו'. ואין לומר שמ"מ גם לר"ש הי' לו לשאול פי ה' לבקש רשות לירד שמה (וכמ"ש במק"מ בשם הרמ"ז) דהא א"ר יצחק [שם פב'] והכא נבואתא הוא דלא הרהר אבתרי' כו' ת"ח בג"כ לא פקיד קב"ה לנחתא למצרים אלא הוא מגרמי' נחת בגין דלא כו', וא"כ שלנסיון הי' לא היה אפשר שיהיה ע"י נטילת רשות (אלא שי"ל שמ"מ אברהם לא ידע מזה, והו"ל לשאול) : (כג) לפרעה לאשה. כמ"ש ואקח אותה לי לאשה, וכדמפ"ו להלן שכתב לה כתובה : (כד) וכי יש לך כו' ואינו קורע את בגדיו. מרוב צערו (וכן בפלטי בן ליש כשנלקחה ממנו מיכל לחזור לדוד כתיב [שמואל-ב ג] שהיה הלוך ובכה אחריה) וכאן לא נזכר כלל שהי' אברהם מצטער וצועק לה' עבורה : (כה) אלא בעצה לקחה שלא קרב אלי'. הלשון מגומגם ונראה שצ"ל שלא יקרב אליה, והאי בעצה אולי פירושו בעצת ה' (וקרוב יותר שצ"ל במה שהקב"ה שלא יקרב כו'), ויהיה זה נמשך לדר' טרפון דמפ"ו שהיה כ"ז רמז על העתיד לכבוש הדרך לבני בניו, ובזהר תזריע [נב'] אמרו דחמא מלאכא אזיל קמה וא"ל לאברהם לא תדחל מינה קב"ה שדר לי כו' ולנטרא לה מכולא כו' וע"ד לא דחיל אברהם מינה כלום דהא הוא מתנטרא כו', ועיין רע"מ ר"פ בהא [רעוי] : (כו) באותה הלילה שנלקחה כו'. וכן להלן אמר והשכים בבקר כו' וכן בר"ב הזכירו כל אותה הלילה כו', וכן בזוהר [כא: כב'] נקט לשון הוא ליליא, אבל בקרא לא כתיב בכרעה מהיותה אצלו לילה, ואפשר הואיל ואמרו בר"ב ובסיקתא דוכפי' בגז"ש דעל דבר קד מחברו', הא נמי בגז"ש ולפי' לה שבלילה היו

הנגעים

עתיד (כו) להכות את מצרים בנגעים גדולי' שנא' (שם) וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים • ר' יהושע בן קרחה אומר (כז) מאהבתו אותה פרעה (כח) כתב לה בשטר כתוב' כל ממונו (כט) בין כסף בין זהב בין עבדים בין קרקעות • וכתב לה (ל) את ארץ גשן לאחוזה לפיכך (לא) ישבו ישראל בארץ גשן שהיא של שרה אמנו. וכתב לה (לב) את הגר בתו מפלגשו לשפחה • ומנין שהיתה הגר המצרית שפחה שנא' (שם טז) ושרי אשת אברם לא ילדה לו ולה שפחה מצרית ושמה הגר • (לג) השכים פרעה בבקר (לד) נבהל ונחפז שלא קרב לשרה וקרא לאברם וא"ל הרי אשתך (לה) וכל שטרות מתנותיה עמה (לו) לך ואל תעמוד בארץ הזאת שנ' (שם יב) הנה אשתך קח ולך (לז) וכתיב ויצו עליו פרעה אנשים • (לח) כל מה שנתן פרעה לשרה נתן אבימלך לאברם שנא' (שם כ') ויקח אבימלך צאן ובקר ועבדים ושפחות (לט) מעביר לאברם בבואו בארץ כנען עד ארץ פלשתים • (מ) והכל צפוי לפני הקב"ה ואבימלך היו כל נקבות ביתו עקרות

בנגעים על פרעה, ובזוהר [קונ'] דרש כחשך גדמו על פרעה ואבימלך דעבד בהו דינין בלילא: (כו) להכות את מצרים בנגעים גדולים. בזוהר [פב'] מפרש כתיב הכא נגעים גדולים וכתיב התם [דברים ו] ויתן ה' אותות ומופתים גדולים ורעים במצרים בפרעה ובכל ביתו (ובזוהר תזריע [שם] אמרו עשר זמנין כו' לפרעה ובעשר מכתשין אלקי כו', וי"ל דרך רמז נגעים גדלים חסר כתיב הן עשר אותיות נגד עשר מכות שהכהו המלאך), וגם לשון נגעים כתיב במכות מצרים [שמות יא] עוד נגע אחד אביא וגו' (ומדכתיב עוד נגע ממילא משמע שכל המכות נקראו נגעים, ובילקוט כאן בלשון מאמר הפר"א הזה מסיים בי' שנא' עוד נגע אחד וגו') : (כז) פרעה מאהבתו אותה כתב. כצ"ל : (כח) כתב לה בשטר כתובה. כמש"ל דלאשה לקחה והיינו בכתובה (ולא לפלגש), וז"ש ועתה הנה אשתך, אע"פ שלקחתיה לאשה, כיון שנתגלה הדבר שאשתך היא, בטל לקיחתי והרי היא אשתך למפרע: (כט) בין כסף כו' בין עבדים בין קרקעות. בילקוט גרס כמי שפחות [ג], וכן נראה ששפחות לאשה צורך יותר מבעבדים (ובב"מ [עא'] לת"ק אין האשה קונה עבדים משום חשדא) ואע"ג דהדר תני שכתב לה הגר לשפחה, זו מיוחדת בפרטיות מפני חשיבותה, אבל היו לה הרבה שפחות אחרות הדיוטות : (ל) את ארץ גשן לאחוזה. אבל שאר קרקעות שהזכיר לעיל לא כתב לה כ"א בחייה, וגשן לאחוזת עולם : (לא) ישבו ישראל בארץ גשן שהיא כו'. וז"ש (ס"פ ויגש) וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן ויאחזו בה, שהיתה להם אחוזה מסרה [ולזה רמז כאן בלשון לאחוזה שבסמוך], (ועי"ל פל"ט אות ט"ו שכתבתי בשם תוספת על התורה ורד"ק שארץ גשן היא הנאמר בס' יהושע גשן וחלק [טו נא] והיא מא"י, אבל אין נראה כן שהרי פרעה אמר ליוסף במיטב הארץ בארץ רעמסס [בראשית מז] שהיא והאי ממצרים, וגם בקרא דס"פ ויגש קראה ארץ מצרים) : (לב) את הגר בתו מפלגשו לשפחה כו'. כ"ה גם בת"י ובר"ב ר"פ מ"ה תשמי' דרשב"י ודרש לה שם משם הגר הא אגריך ומסמיך לה אקרא ע"ש, ומדכתיב ולה שפחה מצרית, יש לדרוש כן, שלא היתה ראויה להיות שפחה לאחרים רק לה לשרה היתה שפחה וכמ"ש בר"ב שם מוטב תהיה שפחה בבית זה ולא גבירה בבית אחר: (לג) השכים פרעה בבקר. כמש"ל אות כ"ב שלמדין מן אבימלך בגז"ש, ושם כתיב וישכם אבימלך בבקר, ורומז ג"כ לעתיד שכתי' ויקם פרעה לילה ויקרא למשה ולאהרן: (לד) נבהל ונחפז שלא קרב לשרה. ג"ז מאבימלך יליף לה שכתב שם וייראו האנשים מאד (ובכללם ק"ו לאבימלך עצמו שהיה ירא ונבהל). וכתיב שם ואבימלך לא קרב אליה (והכתוב לא הוצרך לפרש זה כאן בפרעה, כיון שכתיב וינגע ה' את פרעה וגו' על דבר שרי אשת אברם, דהיינו שע"י כן לא יוכל קרוב אליה) : (לה) וכל שטרות מתנותיה עמה. דרש מ"ש הנה אשתך קח ולך, שעליה בעצמה לא היה שייך כ"כ לכתוב קח ולך, והו"ל לכתוב הנה אשתך לפניך, או הנני משיב לך את אשתך כמ"ש באבימלך וישב לו את שרה אשתו, אלא למדרש קח על דבר הניקח ביד, והייט כל שטרי מתנותיה שנתן לה, וגם עיקר הראיה כדמסיק דכתיב וישלחו וגו' ואת אשתו ואת כל אשר לו, שלא לקח ממנו כלום מכל המתנות שנתן לו ולה וכמ"ש הרמב"ן (כי שלה ג"כ כלול בשלו, מה שקנתה אשה קנה בעלה), וכ"ז הי' רמז לעתיד שיצאו ממצרים ברכוש גדול (וכמ"ש בדרז"ל) ושאילום ולא נטלו מהם כלום בחזרה : (לו) לך ואל תעמוד בארץ הזאת. מפרש כן מ"ש לך דהייט שנחפז עליו לשלחו (כדרך שעתידין לשלח את ישראל בחפזון כלה גרש יגרש) לבל יעמד עוד בארץ הזאת (ואפשר רמז בלשון ארץ הזאת שהיו שטופי זמה, והי' ירא פן יפגע בה אחר ויתענשו על ידה), וי"ל שזה רמז לדורות שנאסרו ישראל לשוב אל ארץ מצרים עוד (לעמוד ולשהות בה, אבל לסחורה לפי שעה מותר) : (לז) וכתוב אחריו ויצו וגו' וישלחו אותו וגו'. וג"ז רמז לעתיד דכתיב ויהי בשלח פרעה כת"י ואלוואיכון : (לח) כל מה שנתן פרעה לשרה נתן אבימלך לאברהם. כאן בפרעה כתיב ג"כ בפירוש שלאברם היטב בעבורה ויהי לו וגו' רק מדרשא אתי' שנתן לשרה בכתובתה, רק העיקר הסיפא דאבימלך לא נתן לשרה כלום רק ליד אברהם וכמ"ש ולשרה אמר הנה נתתי לאחיך כו', וכמ"ש בזהר ס"פ נח [עא'] אורח ארעא לאושפיזא דיהב מתנן בידא דבעלא לאיתתא ולא בידהא, וכמ"ש רבי' בחיי לאחיך ולא לה בעצמה שלא ילעיזו לומר ראו מה נתן לה באתננה אלא נתן לאחיה שידעו הכל שהוא דרך פדיון נפש להנביא. עכ"ל, ור"ל שיתפלל עליו כמו שנצטווה בחלום, אבל פרעה שלקחה לאשה בכתובה, אין בזיון כשהשאיר לה אח"כ כל מה שנתן לה (גם בפרעה שלקה בנגעים היה ידוע משא"כ באבימלך) : (לט) מעביר לאברם לבואו בארץ כנען. עד ארץ פלשתים. הלשון מגומגם וחסר, ואפשר הוא מכוין למ"ש [יהושע כד] ואקח את אביכם את אברהם וגו' ואולך אותו בכל ארץ כנען, וז"ש כאן מעביר (הקב"ה העביר) את אברהם לבואו בארץ כנען (מעת בואו בחזרה ממצרים לכנען) עד שבא לארץ פלשתים (והוא כל אורך א"י ממזרח למערב, שמצרים במערבית דרומית א"י, ואח"כ ישב סמוך לסדום שהוא במקום ים המלח בדרומית מזרחית א"י, אבל מ"מ אין מיושב מאי דנקט זה כאן בארץ פלשתים, שפלשתים סמוכה למצרים כי קרוב הוא ג"כ במערבית דרומית א"י) ואפשר צ"ל נעבור לאברהם מבואו לארץ כנען עד שבא בו', והוא לשון הפר"א כאומר נדלג כל ענין אברהם שמן בואו ממצרים לכנען עד שבא לארץ פלשתים, שכל מה שהי' בנתיים יסופר וידרש להלן, וכאן לסמוך לקיחת שרה לאבימלך ללקיחת פרעה (שהפר"א מוסבן לאחד) סמכן זה לזה, וכי"ב בלשון הזה יש בפסיקתא : (מ) והכל צפוי כו' ואבימלך היו כל נקבות עקרות אפי' כו' סבור להעמיד ממנה בנים. ומשמע שמפרש שהיו עקרים תחלה קודם שנלקחה שרה, ולכן לקח את שרה כסבור להעמיד ממנה בנים בצדקתה (וז"ש לו בחלום גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת (כי לא לשם יפיה לקחה כפרעה שהיו לו כבר נשים ובנים ולקחה לשם הלול יפיה) כי אבימלך צדיק הי' מפרעה כמ"ש הרמב"ן ובשוח"ט מז' ל"ד אמרו עליו ג"כ שהיה צדיק (ולכן זכה שדיבר עמו בחלום, וגם אח"כ הניח לאברהם בארצו ולא גרשו כפרעה). ומ"ש הכל הי' צפוי כו', יתפרש לפ"ז, שגלגל הקב"ה זה מתחלה שיקח את שרה כסבור להעמיד ממנה בנים [ד], ואח"כ ישלחנה וישיבנה אל אברהם בכבוד ומתנות רבות, והי' כ"ז לכבוד אברהם (ועמש"ל אות ל"ה שהי' בזה קנת סימן לבניה), ויתיישב לפ"ז מה שלא הוזכר כלל תחלה בקרא שעצר ה' או לבית אבימלך בלקיחת שרה, שבאמת היה זה מכבר, גם מיושב זה שקשה לפי שיטת הש"ס ואגדות שעצר בעד כל רחם אז באותה שעה בשביל לנקות את שרה, גם הקשה הרמב"ן איך שייך לומר בלילה א' עצר בעד כל רחם ע"ש, מי' אע"פ שכ"ז מתיישב לדברי הפר"א, בכ"ז דחוק מאד מ"ש כי עצר וגו' על דבר שרי אשת אברם, שצריך לדחוק לפרשו, לא על דבר שלקחה, אלא בשבילה שיתגלגל לה טובה וכבוד וכמש"ל, והוא רחוק מהפשט מאד, גם דבר תמוה שיחלוק על כל האגדות והש"ס בב"ק [שם] שדרשו שבאותה שעה הוא שנעצרו וגם לגדולים וקטנים (ודרשא זו בפסיקתא' דוה' פקד את שרה תני לה משום שנה

הגהות

[ג] ולפ"ז הן ז' מתנות שנתן לה (עם גשן והגר דלהלן), וכן לאברהם כתיב שנתן ז' דברים צאן ובקר וחמורים עבדים ושפחות ואתונות וגמלים, (וכאן בשרה, י"ל שהז' דברים, הן נגד ז' דברים שהאשה מתחייבת לבעלה, כדתנן בכתובות [נט:] ע"ש בתוס' [סג'] ד"ה פוחתין כו' בשם הירושלמי), ודרך רמז י"ל דרמיזי ז' דברים כאן, בז' אותיות כל אשר לו (דקאי על המתנות שנתן לה כמש"ל בס"ד) :

[ד] וי"ל שהכוונה בזה היה כדי שבהתפלל אברהם על אבימלך יענה הוא תחלה בשרה כמ"ש בב"ק [צב'] ובן בר"ב ופסיקתא דוה' פקד את שרה אמרו שמלה"ש ליוזו עליה זכות באותה שעה ע"ש :

עקרות . ושלח אבימלך ולקח את שרה (מב) סבור להעמיד ממנה בנים (מג) ירד מיכאל המלאך (מד) ושלף חרבו להורגו . אמר לו (מה) זה דין משפט אמת להורגני במה שלא ידעתי שנאמר (שם) הגוי גם צדיק תהרוג. (מו) הרי הוא אמר לי אחותי היא . אמר לו (שם) השב אשת האיש כי נביא הוא (מז) וממך למד (מח) אדם שבא לעיר על עסקי אכילה שואלין אותו על עסקי אשתו אין שואלין אותו. ויתפלל בעדך וחיה (מט) עמד אברהם והיה מתפלל לפני הקדוש ברוך הוא ואמר רבון כל העולמים (נ) אדם בראת לפריה ורביה ואבימלך וביתו יפרו וירבו. ונעתר לו שנא' (שם) ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו :

פרק כז (א) נסיון

השישי באו אליו (ב) אמרפל וכל חבריו להרגו. אמרו (ג) נתחיל ראשון בבן אחיו ואחר כך נתחיל בו . (ד) ובשביל לוט לקחו את כל רכוש סדום ועמורה (ה) ואחר כך שבו את לוט ואת רכושו שנאמר (בראשית יד) ויקחו את כל רכוש סדום ועמורה וגומר . בא מיכאל והגיד לאברהם שנאמר (שם) ויבא הפליט ויגד לאברם העברי. (ו) מיכאל שרו של עולם הוא מגיד שנאמר (קהלת י) ובעל כנפים יגיד

שנה ר"א א' הגדולים וא' הקטנים כו' וגם אמרינן בפסיקתא שם שאשתו של אבימלך עקרה היתה תחלה מדכתיב וירפא אין אדם מרפא אלא דבר שהוא לקוי , אלא שמ"מ מבואר שם שלקו עתה בשעת לקיחת שרה ושע"ז הוא שנא' כי עצר עצר ע"ש), ע"כ הי' נראה יותר לומר שט"ס ותילוף יש כאן וכצ"ל , עד ארץ פלשתים ושלח אבימלך כו' להעמיד ממנה בנים והכל צפוי לפני הקב"ה ירד מיכאל כו' ויתפלל בעדך וחיה ואבימלך היו כל נקבות ביתו עקרות כו' עמד אברהם כו' ; אך בכ"ז לשון כסבור להעמיד ממנה בנים אינו מיושב יפה ; גם לשון הכל צפוי כו' משמעותו בפר"א בכ"מ על דבר העתיד כמו לעיל פט"ז ברבקה (ואפש' על המחשב' דסבור להעמיד כו' קאי ; ומשום שכתוב גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך וגו' לכן ביאר זה) , וצ"ע , ומפיוטו של ר"ש הגדול לשלוק יום ב' של ר"ה שהועתק כולו מן הפר"א כמש"ל בר"פ בשם רש"י נראה ג"כ כמו שהגהתי , שכתב שנעשו אבימלך וכל ביתו טומטמים [פי' עצורים וסתומים] : (מב) סבור להעמיד ממנה בנים . ולא לשם יופיה כמש"ל אות מ' ; ובזכותה וזכות אחיה אברהם חשב להעמיד ממנה בנים שהבן דומין לאחי האם (כן י"ל לפי נוסחת הספרים כמש"ל שם) [ה] : (מג) ירד מיכאל . מפרש האי אלקים הוא מלאך , ועמש"ל ר"פ כ"ה ע"ש : (מד) ושלף חרבו להרגו . משמע שהוא נלמד מענין המלאך עם בלעם דכתי' בי' וחרבו שלופה בידו , וכתיב שם גם אותכה הרגתי , וכן כאן הי' נראה לו המלאך וחרבו שלופה בידו כשאמר לו הנך מת על האשה וגו' , וז"ש אבימלך גם צדיק תהרוג , שהוא ענין הריגה בחרב (ולא מיתה כדרך כל הארץ) : (מה) זה דין משפט אמת להרגני במה שלא ידעתי . מבאר מ"ש הגוי גם צדיק תהרג , דפי' צדיק בדינו זה שלא ידע (ואונס פטור בב"נ לכ"ע) , וא"כ אין זה משפט אמת , רומז למ"ש [שמות כג] לא תטה משפט אביונך בריבו מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תהרג , גם צדיק (בדינו זה צדיק ונקי) תהרג (ועיין ראב"ע): (מו) הרי הוא א"ל אחותי היא . ולא אשתו (ובפסיקתא שם שאלו אשתך היא וא"ל אחותי) , וכיון שהי' סבור אחותו מאמו ג"כ א"כ אסורה היא לו (ואין קדושין תופסין בה , ולב"נ ה"ה שאין בה נשואין) , ויש לו להיות נאמן בדבר , כמו בעל שאמר גרשתי את אשתי נאמן , ואף כשאמר אין זו אשתי כאומר גרשתי' דמי (ובפרט בב"נ שלא הי' להם גירושין בכתב , רק כ"ז שהיו רוצין להתפרש זה מזה היו נפרשין , כמ"ש הרמב"ם פ"ט מה' מלכים ה"ח מהירושלמי) : (מז) וממך למד אדם כו' . כ"ה גם בש"ס במכות [ט:] הלשון (ובב"ק שם הגי' וכבר לימד וש"ס הוא , וכ"ה באסי"ז שם בלשון הרמ"ה והראב"ד והגאון כגי' דהכא וכן בילקוט), ופי' ממה שראה שהתחילו לשאלו על עסקי אשתו למד להתיירא על נפשו פן יהרגוהו על דבר אשתו : (מח) אדם שבא לעיר (ובש"ס שם הלשון אכסניא כו') על עסקי אכילה כו' . אולי י"ל שזה נדרש בלשון תשובת אברהם כי אמרתי רק אין יראת ה' במקום הזה , שאין פותחין בכבוד אכסניא , והוחזין מעשי סדום שאמרו לעיל פכ"ה שלא חסו על כבוד קונם להכנים אורחים (עמש"ש אות כ"ה בס"ד) , ולא שמו יראת ה' לנגד עיניהם , אף שהיו רואין עדיין עשנה של סדום עולה כמ"ש בר"ב : (מט) עמד אברהם והי' מתפלל . לימדנו לפי דרכו בלשון עמד דנקט כאן לקמן פכ"ז, לפרש אל המקום אשר עמד שם [בראשית יט] דהיינו

תפלה כדדרשי' לי' בפ"ק דברכות [ו:] וככ"מ : (נ) אדם בראת לפו"ר ואבימלך וביתו יפרו וירבו . יש להעמים ענין בתפלה זו לפמ"ש ברע"מ הנדפס בהשמטות הזהר ח"א (טו') בפקודא דפו"ר ב' בחי' א' ברוב עם הדרת מלך דא זיו יקרא דמלכא דאתוסף (והוא לעילא ע"ש) והב' באפס לאום מחתת חון דאזעיר זעירו דדיוקנא דמלכא מהאי עלמא (והוא לתתא ע"ש) , ובחי' א' נראה שאינה ראוי' רק במאמיני השגחת ה' הפרטיות ונתינת התורה לקיים מצותיו בעולם , אבל באומות הקדמונים כאבימלך ופלשתים וכי"ב שהיו עובדי' לכוכבים עליוני' ולא היו מאמינים בהשגחת ופועל ה' בורא כל בעולם ; אין שייך כ"א בחינה השנית , והיא המכוונת כאן בלשון אדם בראת לפו"ר ר"ל שיפרו ויתרבה בעולם מין האדם [ו] :

פרק כז (א) נסיון הששי באו עליו כו' . כצ"ל , וכ"ה בילקוט וכ"ה הלשון בפיוט ר"ש הגדול בשלוק יום ב' של ר"ה (המועתק מן הפר"א כמש"ל ר"פ כ"ו בשם רש"י) : (ב) כל כו' . נראה רומז למ"ש בסנהדרין [צה:] וכן באו על אברהם (בריבוי חיילות כדקא חשיב שם בסנחריב) , והיינו שאמרפל הוא נמרוד כמ"ש בערובין [נג.] ובר"ב ות"י שהי' מלך מסהע"ם כדלעיל פי"א ובאו עמו אוכלסין רבים (כמו שבאו עם סנחריב שמלך מסהע"ם לבד ירושלים כמ"ש במגלה פ"ק יא:) [א] : (ג) נתחיל ראשון בבן אחיו ואח"כ נלחם בו . כצ"ל , ודרש לה מדכתי' ויקחו את לוט ואת רכושו בן אחי אברם , דהו"ל למכתב בן אחי אברם סמוך ללוט ולא לרכושו , אלא בא לרמוז שכל עיקרו שלקחו לוט וגם רכושו , הכל היה רק מפני שהיה בן אחי אברם (לכן גם רכושו הי' חביב עליהם וכמ"ש בסנהדרין [קד:], ובאגד"ב דרש ר"א קרא דחרב פתחו רשעים אמרפל וחבריו להפיל עני ואביון זה לוט לטבוח ישרי דרך זה אברהם, הכוונה ג"כ כדהכא שרצונם העיקרי הי' לטבוח ולהרוג את אברהם , ופתחו תחלה חרבם בזה שנלחמו והפילו עני ואביון (זה לוט שהי' אביון מהמצות וכדדרש ר"א במכילתא אביונך בריבו וכמש"ל פכ"ו אות מה) , בכדי שע"י זה יטבחו לאברהם , וכמ"ש בלק"ת שכוונתם הי' שיבא אברהם להלחם להציל את לוט ולכן לא הרגו את לוט רק הפילוהו ברשתם ששבוהו הי , שאם הרגוהו לא הי' אברהם יוצא עוד להלחם בהם (ובזהר וירא [קיב:] אמרו שתחלה הלך אברהם לפדותו בממון ע"ש), ולאברהם רצו להורגו וז"ש לטבוח [ב] : (ד) ובשביל לוט לקחו את כל רכוש סדום ועמורה . ז"ש בי' והוא יושב בסדום , לומר שמפני שהוא יושב שם , וכמ"ש בר"ב פכ"א את הערים אשר ישב בהן לוט שהי' מלוה להן כו' (והי' ברכושם מעורב רכוש לוט החביב עליהן על שהוא בן אחי אברם כמש"ל) , לכן לקחו תחלה כל רכוש סדום ועמורה : (ה) ואח"כ שבו את לוט ואת רכושו . אפשר ג"ז לרא' שבשביל לוט הוא שהתחילו ובשבילו לקחו רכוש סדום , מפני שלא נתפרש ששבו נפשות בסדום ועמורה [ג], רק בלוט כתיב ששבוהו, ובסדום לקחו רק הרכוש , ומפני שהיה מעורב ברכוש לוט החביב להן , אבל הנפש של סדום לא היה נצרך להן לשבותן שלא הי' מעורב בהן משל לוט : (ו) מיכאל שרו של עולם הוא מגיד שנא' ובעל כנפים כו' . י"ל שנקרא בעל הכנפים , על שהו גובר כח המפיפה בכנפיים ביותר לעוף כהע"ב בעפיפה א' כמ"ש בברכות [ד:], ודרך

הגהות

[ה] וענין שרה ואבימלך ולקותם , י"ל שהי' סימן לבנים , על ארון ה' שלקחוהו פלשתים והביאוהו בית דגון [ושרה היא דוגמת הארון, ולקו עליו במהומת מות, ולבסוף הוכרחו לשלחו עם דורונות אשם ברשם ואז נרפאו, כמו לשרה ולאברהם מתנות :

[ו] ובזה י"ל טעם מ"ש כאן ויתפלל אברהם אל האלקים , מה שלא נמצא דוגמתו שהאה התפלה כמוכה לשם אלקים רק תמיד סמוכה לשם המיוחד בה' (וכבר הביאו המחברים ז"ל ע"ז הא דאליו ולא למדותיו), והיינו כי כאן הבחי' השני' הוא בחי' שם אלקים כמ"ש בסבא דמשפטים [צו'] ע"ש וככ"מ ולכן רמז זה בלשון התפלה לאלקים, שיגדל ויתרבה כח שם זה בעולם ע"י רבוי מין האנושי :

[ב] וכ"ה לפמ"ש בזוהר בס"ת [פ:] ענין לוט , שלכן ללוט לא הרגו , רק חשבו להפילו בגורלם , אבל לאברהם רצו להרגו :

[ג] ומ"ש וישב וגו' את הנשים ואת העם וגו' וכתיב ויאמר מלך סדום אל אברם תן לי הנפש, דמשמע שהיו נפש אדם מסדום ג"כ שבוים בידם, י"ל שכן היו שבויי מלחמה שנפלו לידם , ואף נשים היו מביאין עמהן במלחמה וכמ"ש בר"פ תנא :

יגיד דבר. (ז) ולמה נקרא שמו פליט לפי (ח) שבשעה שהפיל הקב״ה את סמאל וכת שלו ממקום קדושתו (ט) אחז בכנפו של מיכאל להורידו ולהפילו ופלטו הקב״ה מידו לפיכך נקרא שמו פליט. (י) ועליו אמר יחזקאל (יחזקאל לג כא) בא אלי הפליט מירושלים לאמר הכתה העיר. לקח אברהם (יא) את ג׳ תלמידיו ואת אליעזר עבדו עמו ורדף אחריהם (יב) עד דן הוא פמיאס שנא׳ (בראשית יד) וירדף עד דן.(יג)ושם נתעכב הצדיק ששם נאמר לו אברהם תהא יודע שבני בניך עתידין לעבור עבודת גלולים שנאמ׳ (מלכים א יב כט) וישם את האחד בבית אל ואת האחר נתן בדן (יד) ושם הניח תלמידיו (טו) ונשיהם עמם. ולקח (טז) אליעזר עבדו עמו מנין אותיות שמו שי״ח וירק את חניכיו (יז) ילידי ביתו וררף אחריהם (יח) עד משמאל לדמשק שנאמר (שם) ויחלק עליהם לילה. שמואל הקטן אומר שם (יט) נחלק לו הלילה היא הלילה שהיתה מקודם.

היא

ודרך רמז י״ל בעל בגי׳ מיכאל עה״כ [ד]: (ז) ולמה נקרא שמו פליט לפי כו׳. וי״ל עוד פליט לשון עומד להפליט ולהציל פליטת בית יהודה: (ח) שבשעה שהפיל כו׳. כמש״ל פי״ג ופי״ד, ועי״ל פ״ז: (ט) אחז בכנפו של מיכאל וביקש להורידו ולהפילו עמו. כ״ה הגי׳ בערוך ערך פלט ובכעה״ט כאן: (י) ועליו אמר יחזקאל בא אלי הפליט. שלכן כתיב כאן ושם הפליט בה׳ הידיעה, לומר הידוע בפליטתו מכבר מבריאת עולם (וכן לדרשת הש״ס ור״ב ות״י זה עוג שפלט מדור המבול, הוא ג״כ שפליטתו ידוע מכבר מימי המבול, אבל לפשוטי׳ כפרש״י שפלט עכשיו ממלחמת הרפאים, לא הו״ל להזכירו בה׳ הידיעה): (יא) את שלש תלמידיו ואת אליעזר עבדו. דרש חניכיו וילידי ביתו לשנים, חניכיו הן תלמידיו (שחנכם ולימדם לילך בדרך טובה כמחנך לנער ע״פ דרכו), וילידי ביתו הן עבדיו מקנת כספו וילידי ביתו (שכולן היו כלולין באליעזר כדמפ״ו להלן), וכן מ״ש להלן אשר אכלו הנערים וחלק האנשים אשר הלכו אתי, הנה הנערים הן עבדיו (לזה אמר אשר אכלו הנערים, אבל מה שבעין לא יטלו חלק, שמה שקנה עבד קנה רבו והרי הוא כאלו נוטל אברהם חלק), והאנשים אשר הלכו אתי הוא כדמסיים ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם: (יב) עד דן הוא פמיאס. וכ״ה במגלה [ו׳] לשם (שקראו בשם אביהם דן) זו פמיאס (והערוך הביא דברי הפר״א ג״כ כלשונו פמיאום במ״ם, ואעפ״כ הביא עיקרו בערוך פניאום בנו״ן כי הוא עיקר שמה על שם האליל פא״ן שהיו עובדים הכנענים שם, וחז״ל החליפוהו לפמיאום לגנאי, פי מיאום, וע״ש במ״ע שהרגיש בזה ולא ביאר בדי צורך): (יג) ושם נתעכב הצדיק ששם נאמר לו כו׳. הכי אמרי׳ נמי בסנהדרין [צו׳] ותניא לה במכילתא ס״פ בשלח, ולשון צדיק דנקט כאן, כמדומה שרומז לדרוש קרא [איוב יז] ויאחז צדיק דרכו וטהר ידים יוסף אומץ, שאברהם אחז (ביד) דרכו (כשהגיע לדן שתשש כחו כשראה בניו עובדים גלולים שם), וטהר ידים (בזכות טוהר ידיו מלפשוט בגזל וכמ״ש אח״ז הרימותי ידי וגו׳ אם מחוט וגו׳, ודרשו עליו בר״ב נקי כפים) יוסיף אומץ (הוסיף כח וגבורה ויכם הוא ואליעזר עבדו לבדם): (יד) ושם הניח תלמידיו כו׳ ולקח אליעזר כו׳. מפרש כן ויחלק עליהם לילה, שחלק אנשיו לשתי מחנות, כי חניכיו תלמידיו הניח שם, וילידי ביתו נעריו ועבדיו לקח עמו למלחמה, וזהו שכתב הוא ועבדיו ויכם, אבל חניכיו לא היו שם בעת ההכאה, וטעם החלוקה שם, לפשוטו י״ל כיון שתשש כחו ונתיירא שם, חלק מחנהו כענין שכתוב ביעקב ויחץ וגו׳ אם יבא וגו׳ אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה, וי״ל עוד לפמ״ש בנדרים [לב׳] שנענש אברהם על שעשה אנגריא בת״ח, שלקח חניכיו תלמידיו למלחמה, ע״ש בפי׳ הר״ן, לכן כשראה בדן שתשש כחו, פשפש במעשיו ומצא חטא זה, ולא הוליכם עוד להלן והניחם שם [ה], ובר״ב ס״פ מ״ג משמע דהנערים ענר אשכול וממרא שאמר אברהם הם יקחו חלקם, היינו שהניחם להיות יושבים על הכלים ע״ש, א״כ מה שחלקם שם הוא כפשוטו כשקרב אל מחנה האויב, סדרן במערכי מלחמה שחלק קצתם יהיו שומרים אל הכלים וקצתם לקח עמו ויכם, ולפמ״ש רז״ל בבראשית הוריקן בפ׳ שופטים וע״ש במ״כ בשם התוס׳ שהירא ורך הלבב מעבירות שבידו לא הלכו עמו, וכ״ה מפורש בתנחומא ובאג״ב פי״ג, י״ל שזהו שהניח שם ענר אשכול וממרא שנתייראו מעבירות שבידיהן

שהיו מתחלה כנענים עובדי גלולים: (טו) ונשיהם עמם. ע״ש דאשה לאו בת מלחמה היא, ולא היה אברהם מניח ליקח נשיהן עמהן (כדרך שהיו עושין אז העו״ג כמש״ל אות ה׳), אלא צ״ל ואנשיהם, ולרמז שמ״ש האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכול וממרא כו׳, היינו אנשיהם של ענר אשכול וממרא שכוללן בכלל ענר אשכול וממרא שהיו ראשיהם (או יהי׳ פי׳ וגם ענר כו׳): (טז) אליעזר עבדו עמו מנין אותיותיו שי״ח. הכי אמרי׳ בנדרים [שם] ודרז״ל בבראשית, ולפמ״ש רז״ל בבראשית פסיעותיו של א״א ג׳ מילין כו׳ ופי׳ הרח״ו ז״ל במאמר הפסיעו׳ (הנדפס ס״ם חסד לאברהם) שהי׳ בקפיצת הדרך י״ל שלכן לא רצה ליקח עמו אחרים רק את אליעזר עבדו שהי׳ יודע ענין קפיצת הדרך, שכן קפצה לו א״כ כשהלך לקחת רבקה, כמש״ל פט״ז ובסנהדרין [צה׳], אבל תלמידיו ענר אשכול וממרא, לא היו ראוין לכך: (יז) ילידי ביתו שמנה עשר ושלש מאות. כצ״ל: (יח) עד משמאל לדמשק. מדדילג מלת חובה שבמקרא כאן, משמע דס״ל דהאי חובה אינו שם מקום אלא כדפרש״י שלכן קורא חובה על שם החטא, וכ״ה בת״י דאידכר חובא דעתיד למהוי בדן דמליפונא לדמשק, וכן באג״ב פי״ג ירבעם שמעמיד עגלים בדן כו׳ הגיע אברהם עד אותו מקום ולא רדף עוד שנא׳ וירדוף עד דן וירדפם עד חובה שדנן וחייבן (שנדונו ונתחייבו בניו שם), ומפני שסובר שדן וחובה הכל אחד, לכן כיון שפי׳ כבר זה בדן, לא הוצרך עוד לבאר זה בשם חובה, רק דלג שם המקום לגמרי, להורות שהוא מקום א׳ עם דן, אלא שבאמת לפמ״ש כאן שדן הוא פמיאס שהוא לשם, שהיא מא״י מנחלת דן בצפונית מזרחית א״י, ודמשק הוא להלן מגבולי א״י, שאף בגבולי א״י לע״ל [יחזקאל מ״ז ומ״ח] נזכר גבול דמשק לגבולי א״י (ובספרי ר״פ דברים שדרשו קרא דדמשק מנוחתו שעתידה ירושלים שתגיע עד דמשק, היה משמע ג״כ עד ולא עד בכלל, אלא שבתיב״ע [בזכרי׳ מ] על מקרא זה משמע שדמשק עצמה ג״כ תהיה מא״י ע״ש), וא״כ חובה שמשמאל לדמשק ודאי היא אינה מא״י, וא״א שתהיה דן, שהיא מא״י, ואף הת״י כאן שלא הזכיר על דן זה פמיאס רק כתב דן סתם, א״ל שדן זו אינה מא״י, שבע״כ ירבעם בדן שבא״י העמיד העגל, ובתרגום שיר השירים ה׳ פ״ד משמע שדן שהיה עגל ירבעם בו הוא בעבר הירדן מנחלת ב״ג ובני ראובן וגלה עמהם ע״ש, ונצטרך לומר דרצועה נפקא ובה דן שהוא מא״י, ונגד דמשק הוא ח״ל (ובתרגום נוסחת הירושל׳ שבת״י פ׳ מסעי [פל״ד פי״א] מבואר שדן אינו חובה ע״ש, והוא משובש מאד שם), ועי׳ בכפתור ופרח פי״א וע״ע שם פ״ז בזה (ואולי י״ל חובה אשר משמאל לדמשק, הוא החטא הבאה משמאל מן דמשק לא״י, והוא בימי אחז [מלכים ב טז] שהסיר מזבח הנחשת ועשה מזבח כתבנית המזבח אשר בדמשק וצוה להקטיר עליו, ובפתיחתא דאיכה אמרו משא דמשק הנה דמשק מוסר מעיר כו׳ שס״ה בתי גלולים היו בדמשק לכל יום מימי החמה כו׳ וכולן עשו ישראל המוניא כו׳): (יט) נחלק לו הלילה היא לילה שהיתה מקודם. בריקאנט״י פ׳ זו [מ״ה א] הלשון נחלק עליהם הלילה שהיה מקודם שנא׳ ויחלק עליהם לילה הוא הלילה שיצאו כו׳, ולפ״ז פי׳ היתה מקודם היינו מתחלת בריית עולם היתה מזומנת לכך (ומדברי הרקאנט״י שם משמע שרוצה לפרשו הלילה קרוי׳ מדת לילה ע״ש), אבל יותר נכון לפי המאמר דקאי אקרא דהוא הלילה הזה לה׳ שמורים לכל בני ישראל [שמות יב], ומפרש

הגהות

[ד] ועיקר הענין י״ל שכנפיים אלו הן כנפי הארץ העליונה שהן ד׳ רגלי המרכבה ארגמ״ן [וע״ל פל״ז ומש״ש בס״ד) אשר מיכאל ראשון ושר להם, ולכן נקרא בעל לשון אדון על הכנפיים (ואפשר ירמוז לזה הה׳ יתיר דכתיב במלת הכנפיים (ולא קרי) שהיא ה׳ של שם שכנפיים אלו שלה), ואפשר לזה רמזו כאן שקראוהו בשם שרו של עולם, ובכל מקום שרו של עולם הוא מט״ט כמ״ש התוס׳ ביבמות [טז:] ד״ה פסוק כו׳ (והוא עוף השמים דכתיב ברישי׳ דקרא כי עוף השמים יוליך את הקול כמ״ש ברים ת״ז [ב:] ע״ש), אלא עולם דכאן הוא הארץ העליונה, שמיכאל אחד השרים הראשונים ושר הגדול:

[ה] ועי״ל מפני שתלמידיו אלו ענר אשכול וממרא מבני הכנעני היו, אשר מזרעם היו עתידין להשאר בארץ שלא השמידום ישראל בכיבוש הארץ, ואח״כ הסיתום לעבודת גלוליהם, ומשם נמשך חטא פסל מיכה ועגל ירבעם בדן, לכן לא רצה עוד לקחתם עמו כשראה שתשש כחו בדן:

(כ) היא הליל' שהכ' בו בכורי מצרי' היא הליל' שהכ' בו אברה' את המלכים שנ' ויחלק עליה' ליל' (כא) וע"ונאמ' (שמות יב) ויהי בחצי הליל' וגו'. הלל הזקן אומר (כב) לקח אברהם את כל רכוש סדום ועמורה (כג) וחזר בשלום (כד) ולא נעדר לו עד אחד שנאמר (בראשי' יד) וישב את כל הרכוש. (כה) והיה אברהם מתפחד ואמר אפשר שהרגתי כל אלו האוכלסין ולא נמצא בהם צדיק, אמר לו הקב"ה (בראשית טו) אל תירא אברם (כו) ועל זה אמר (ישעיה מא ג) אורח ברגליו לא יבא לא בא ברגלך לכלוך בדבר זה. רבי יהושע בן קרחה אומר (כז) אברהם התחיל ראשון לעשר בעולם לקח את כל מעשר סדום ועמורה וכל מעשר לוט בן אחיו (כח) ונתן לשם בן נח שנאמר (בראשית יד) ויתן לו מעשר מכל. (כט) יצא שם בן נח לקראתו (ל) וראה את כל המעשה אשר עשה וכל הרכוש שהשיב (לא) והיה תמה בלבו (לב) התחיל מהלל ומשבח ומפאר לשם בוראו ואומר (שם) וברוך אל עליון אשר מגן צריך בידיך. עמד אברהם והיה מתפלל לפני הקב"ה ואומר רבון כל העולמים (לג) לא בכח ידי עשיתי את כל אלה אלא בכח ימינך (לד) שאתה מגן לי בעולם הזה ולעולם הבא שנאמר (תהלים ג) ואתה יי מגן בעדי בע"הז כבודי (לה) ומרים ראשי לעוה"ב (לו) וענו העליונים ואמרו ברוך אתה יי מגן אברהם:

פרק כח נסיון

השביעי אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר אל תירא אברם. (א) לכל הנביאים היה נראה בחזון

ומפרש לי' הוא הלילה שהיה מקודם ומבאר והולך שהיא הלילה שהכה כו' הוא הלילה שהכה בו אברהם כו' (ועיין במכילתא שם דדרש ר"א הוא הלילה שאמר הקב"ה לא"א בו אני גואל את בניך, ולפמש"ל פ' כ"ח דליל בין הבתרים ליל פסח היה, נראה פירושו היא אותה הלילה ממש שא"ל בה"ב בלילה זו אני גואל כו'): (כ) היא הלילה שהכה כו'. בריקאנט"י שם כתוב עוד היא הלילה שנא' בו בלילה ההיא נדדה שנת המלך שנת מלכו של עולם, ועי"ל פ"ן, ואפשר סיפי' דקרא דהוא הלילה (שהבאתי לעיל אות כ] שמורים לבני ישראל לדורותם דריש, לדורו של מרדכי ואסתר, ועיין ברש"מ שם דדרש לי' בימי חזקי' דניאל ומשיח: (כא) וע"ז נאמר בחצי הלילה. אפשר ר"ל בחצי השני שבחצי הראשון הכה אברהם את אמרפל וחבריו וחצי השני היה למכת בכורות וגאולת מצרים, וזהו ויחלק עליהם לילה דהכא, וכ"מ ברש"מ פי"א כיון שהגיע חצי הלילה א"ל הקב"ה דייך אברהם חצי הלילה שמור לי כו': (כב) לקח כו' רכוש סדום ועמורה. בא לפרש מ"ש וישב את כל הרכוש סתם תהלה, הוא רכוש סדום ועמורה שאותו היו מוליכים באחרונה, ולא הי' כ"כ חביב עליהן, כלוט ורכושו שהיו מוליכין אצלם ממש (שעליו היה עיקר בואם כמש"ל), ולא לקחם אברהם כ"א בגמר המלחמ' שעליו הוא שמסרו נפשם ביותר: (כג) וחזר בשלום. מכוין לדרוש המקרא [ישעיה מא] ירדפם יעבור שלום דדרש להלן סיפי' אורח ברגליו לא יבא ע"ז, וכן תיב"ע שם וכן בסנהדרין [קח:] ורז"ל בבראשית דרשוהו באברהם, ועיין זוהר [פו']: (כד) ולא נעדר לו עד א' שנא' וישב כו'. אם נפרש האי ולא נעדר לו עד א' על אברהם ששב בשלום ולא נפקד ממחנהו איש, לא יתיישב הראי' שמביא מקרא דוישב את כל הרכוש [ו] (גם לפמש"ל שלא הלך עמו למלחמה כ"א אליעזר אין שייך כ"כ לומר לא נעדר עד אחד), אלא נראה נכון יותר לפרש ולא נעדר עד אחד מהרכוש של סדום ולוט שלא השיבו אברהם, וכי"ב מצינו במקרא בדוד בצקלג שכתי' [שמואל א ל] ויצל דוד וגו' ולא נעדר להם מן הקטן ועד הגדול ועד בנים ובנות ומשלל ועד כל אשר לקחו להם הכל השיב דוד (ולשון לו דנקט כאן אע"פ שלא של אברהם היתה הרכוש תחלה שהי' שייך לומר לא נעדר לו (כמ"ש שם לא נעדר להם, ששם אצלם הוא שלקחו תחלה), י"ל דלישנא דקרא דהתם נקט, או יהי' פי' לא נעדר לו לאברהם דבר מהרכוש שלא היה יכול להצילו): (כה) והי' אברהם מתפחד כו' צדיק אחד כו' אל תירא כו'. גם בדרז"ל בבראשית דרש ר' לוי הכי (ומשמע שם דשכרך הרבה מאד דרש לפ"ז שכר קוצים שבערת מן הכרם) [ז]: (כו) ועל ז"א אורח כו' לא בא ברגלך לכלוך כו'. דרש כאלו לא בא ברגליו באורח, שאין לו לירא שמא נתלכלכו רגליו בדרך בטיט או באבק (וכ"ה בדרז"ל בראשית לא נתאבקו רגליו כו'): (כז) אברהם התחיל ראשון לעשר בעולם. מכאן יצא לו להראב"ד בהשגות רפ"ט מהל' מלכים שאברהם הוסיף מעשר, וע"ש בכ"מ: (כח) ונתן לשם כו'. שהי' כהן וכמש"ל רפ"ח שעל שהי' בכור ומשרת כו' נקרא כהן: (כט) יצא שם כו' לקראתו. מפרש מ"ש הוציא לחם ויין, היינו שיצא לקראתו לקדמו בדרך בלחם ויין: (ל) וראה את כל המעשה אשר עשה וכל הרכוש שהשיב. המעשה הוא מעשה תקפו וגבורתו שהכה האדירים האלה במתי מעט שהיו עמו, וכל הרכוש שהשיב, י"ל שזהו שבחו של אברהם שטרח ג"כ להשיב כל הרכוש ומסר נפשו גם ע"ז להצילו, והבין שם שע"ד להשיבו לבעליו הוא שטרח להצילו, ולא שהיה עט אל השלל (או שנפל בידו מאליו), ולכן בירכו בב' ברכות, הראשונה ברוך אברם על הרכוש שטרח להשיב, והשני' ברוך אל עליון אשר מגן על נצחון המלחמה עצמה: (לא) והי' תמה בלבו. בדרז"ל בראשית דרש קרא [ישעי' שם] ראו איים וייראו כו' ויחרדו כו' על שם ואברה' שנתייראו זה מזה ע"ש, וזהו תמהו דהכא שהוא תמהון וחרדה וחיל (וכד"א [תהלים מח] ראו כן תמהו וגו' רעדה וגו' חיל וגו'): (לב) התחיל מהלל משבח מפאר לשם כו'. אולי יש להעמיס כאן בהזכרת ג' לשונות אלו (וע"ל פי"ט) שרומז למ"ש בזהר [פו'] האי קרא רזא דברכאן כו' ואמרו שם ברוך אברם כד"א ברוך אתה, לא"ע כד"א ה' אלקינו כו', וע"ש במק"מ בשם האר"י ז"ל, והוא מבואר ברע"מ עקב [רע"א א' ב'] ע"ש, שכלל הדברים הן ג' אבהן שעולין באימא לנטלא ברכאן לארקא כו', והן ג' לשונות דכאן נגד חג"ת, ואמר לשם בוראו היא אימא אלקים דמע"ב הוא הבורא הוא היוצר, ובא לרמוז מ"ש שם תחלה ברוך אברם לא"ע ואח"כ ברוך א"ע, שלזה נתכוין, וז"ש בלשונו התחיל מהלל כו' ואומר וברוך א"ע כו' לומר שעיקר כוונת התהלה שלו היה בברוך א"ע רק שהקדים תחלה ברוך אברם שהוא הקדמה לברכה דא"ע וכרזא דברכאן [ח] (גם י"ל משום דכאן מסיים שאז ענו ברכת מגן אברהם, ועיי' בזהר פקודי [רנא'] ובת"ז [קכב'] מש"ש בכוונת ברכת מגן אברהם, ולכן כאן ביאר ג"כ ג' לשונות אלו, דכל תחלת הברכה אזל בתלת כמ"ש בת"ז שם): (לג) לא בכח ידי כו'. מפני ששם אמר אשר מגן צריך בידיך, לכן הודה אברהם ואמר שלא כחי ועוצם ידי עשו לי לנצח החיל הזה אלא בכח ימינך, וכמ"ש [תהלים קי] א"ד על ימינך מחץ ביום אפו כו' (ונדרש כל המזמור ההוא באברהם,) אבל בכח ידי לא עשיתי כלום, וכמ"ש רז"ל בבראשית ויכם וירדפם כו' הרוגים היו כו' לאשר הכית רדפו וכמ"ש בזהר [פו'] קב"ה הוי קטיל לון: (לד) שאתה מגן לי בעוה"ז ובעוה"ב. ז"ש לו אנכי מגן לך וסיים שכרך הרבה מאד בעוה"ב וכדלקמן ר"פ כ"ח (וכן שם הזכיר בלשונו לשון מגן צריך), וכדמסיים ע"ז ברכת מגן אברהם, וי"ל שע"ז הוא שתקנו קודם סיום הברכה מלך עוזר ומושיע ומגן, שזה קאי על אברהם (ולא על לבני בניהם שהזכיר תחלה מביא גואל כו'): (לה) ומרים ראשי בעוה"ב. וז"ש ג"כ (במזמור ק"י הנ"ל דמדרש כולי' באברהם כנ"ל) מנחל בדרך ישתה על כן ירים ראש בכבודו של הקב"ה: (לו) וענו העליונים ואמרו בא"י מגן אברהם. הרוקח סי' שכ"ב הביאו, ומפני שאברהם הוא הראשון שכתוב בתורה שהתפלל וכמ"ש רז"ל בבראשית פנ"א מתחלת הספר לא מצינו כלשון הזה כיון שהתפלל אברהם הותר הקשר הזה (ר"ל נפתחו שערי תפלה) וכן בזוהר בראשית [מא'] לכן תקנו ברכת מגן אברהם בתחלת התפלה:

פרק כח (א) לכל הנביאים היה נראה בחזון הלילה כו'. מכאן נראה שיצא לו להרמב"ם שכתב בפ"ז מהלכות יסודי התורה ה"ב וז"ל וכולן אין רואין מראה הנבואה אלא

הגהות

[ו] אם לא שנדחוק לפרש דדרש סיפי' דואת העם (שנמשך ג"כ על וישב את כל) דהיינו העם שהלכו עם אברהם, שגם הם שבו כלם בשלום (וידרש עליהם וישב כמו וישב בקמ"ץ הוי"ו והשי"ן):

[ז] ודרש אל תירא מן עבירה שמא בא לידו במלחמה זו וכמ"ש רז"ל בבמדבר ס"פ חקת שכן דרכן של צדיקים ביעקב כו' שמא נתלכלכתי אצל לבן בכלום כו' במשה כו' שמא מעלו כו' או נתלכלכו בעבירה כו' אל תירא. כולן השלימו בצדק (הר"מ ברלין):

[ח] ובנדרים [לב'] אמרו שנטלה כהונה מן שם על שהקדים ברכת עבד לרבו, וי"ל משום דכאן תפלה הי' ראוי להיות ולהקדים שם רבו תחלה וכמו ברזא דצלותא ברע"מ עקב שם ע"ש, ואפשר הפר"א דאמר התחיל מהלל כו' מן וברוך אשר מגן כו', ס"ל דקונה שמים וארץ אינו שבח ה' אלא קאי על אברהם כדדרש ר"א באגדת משלי פי"ט ע"ש:

(ב) בחזון הלילה (ג) ולאברהם בחזון ובמראה. בחזון מנין שנא' (שם) במחזה לאמר אל תירא אברם (ד) אנכי מגן לך בעוה"ז שכרך הרבה מאוד בעוה"ב. אמר לו אברם (ה) אל תירא שימיני מגנת לך (ו) בכל מקום שאתה הולך (ז) כתרים לפני הפורעניות ונותן לך (ח) שכר טוב בעולם הזה ולעולם הבא שנאמר (שם) שכרך הרבה מאוד. (ט) ובמראה מנין שנא' (שם י"ח) וירא אליו ה'. (י) ר' יהודה אומר אותו הלילה שנגלה הקב"ה על אברהם אבינו הוא ליל הפסח (יא) והוציא אותו לחוץ (יב) ואמר לו יש בך כח לספור כל צבא השמים (יג) אמר אברהם לפניו (יד) וכי יש מספר לגדודיך (טו) אמר לו כך לא יספר זרעך מרב שנאמר (שם טו) ויאמר לו כה יהיה זרעך.

פרק כט נסיון

השמיני (בראשית יז א) ויהי אברם בן תשעים שנה ותשע שנים אמר לו הקב"ה (שם) התהלך לפני והיה תמים. אמר לו הקב"ה

עד

אלא בחלום חזיון לילה אחר שתפול עליו תרדמה כמ"ש במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו כו' כמ"ש באברהם כו', ושם בהלכה ו' ביאר שזהו החילוק בין נבואתו של משה לשאר נביאים ע"ש, שנראה שהיה מפרש מ"ש כאן בחזון הלילה פירושו בחלום כפשטי', או ביום כעין לילה דהיינו שנופלת עליו תרדמה כאברהם (ועמש"ל אות י"א אם היה זה ביום), וז"ש אליהוא [איוב לג] כי באחת ידבר אל וגו' בחלום חזיון לילה בנפול תרדמה על אנשים, ולפ"ז כיון דקאמר שנבואת אברהם היה בחזון ובמראה, יהיה משתמע לפ"ד הרמב"ם שהמראה שנדבר עם אברהם היה כעין נבואת משה, והכתוב מחלק ביניהם בר"פ וארא אל אברהם וגו' בא"ש ושמי ה' לא נודעתי להם, ועיין בזוהר כאן בס"ת [פח:] ובת"ז סתל"ע [פג'] שמחזה וחזון הוא דרגא ומדה שנקראת כן, ואיננה בחלום אלא אף ביום בראיי', ומ"ש כאן בחזיון לילה, אולי יתפרש לפ"ז בחזיון המדה הנקראת לילה: (ב) בחזון הלילה. עמש"ל אי"ה בסייעתא דשמיא: (ג) ולאברהם בחזון ובמראה. וצריך ליישב מה שכתוב אצל שאר נביאים ג"כ לשון מראה, כגון בישעיה [ו] ועמוס [ט] ששם נאמר שם אדנות (ואע"פ שבישעי' שם כתיב אח"ז כי את המלך ה' צבאות ראו עיני, ע"כ מלך זה הוא ג"כ שם אדנות), וכן מ"ש [שמות כד] ויראו את אלקי ישראל, וכן בכ"מ שנמצא ראיי' אצל שם אלקי', לא קשי' מה"ט, כיון שאינו שם המיוחד, ומיכיהו בן ימלא שאמר [מלכים א כב וד"ה ב יח] ראיתי את ה' יושב על כסאו, נ"ל ששם נסמכה הראיי' על פעולת התגלות ישיבה על הכסא (וכזה מיושב גם הא דישעי' ועמוס ג"כ דבישעי' כתיב ג"כ יושב על כסא, ובעמוס כתיב נצב על המזבח), ומ"ש בשלמה [מלכים א ט] וירא ה' אל שלמה שנית כאשר נראה אליו בגבעון, שם הרי סופו מוכיח פירושו, שבגבעון כתיב [שם ג] בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה, ובד"ה [ב ז] כתוב בראי' זו השנית וירא ה' אל שלמה בלילה (ועיין בזהר ויצא [קנ'] בזה), ובמילואים דכתיב [ויקרא ט] כי היום ה' נראה אליכם, הרי חזר ופירש וירא אליכם כבוד ה', וכמ"ש הרמב"ן שם, והוא כדכתיב אח"כ שראו ירידת האש וע"ז נא' וירא כל העם וירונו, ומ"ש [ירמי' לא]מרחוק ה' נראה לי, י"ל דלשון מרחוק מוכיח עלי' שאינה ראיי' גמורה, ויב"ע תרגם מלקדמין ה' אתגלי על אבהתנא נבייא (וי"ל שהן האבות ומשה), ובז"ר על הילקוט הרגיש ממ"ש ביצחק בפ' תולדות וירא אליו ה', ותי' דמ"מ לא נמצא בו כתוב חזון, ובכ"ז אין מיושב לשון לכל הנביאים היה נראה בחזון הלילה, שהרי ביצחק כתיב מראה, ואם היינו גורסים כאן לכל הנביאים היה נראה בחזון או במראה ולאברהם בחזון ובמראה (וכי"ב בריש רוי"ק שנדבר עמו בחזון ובדיבור, וע"ש דחשיב ג"כ משה ודוד נדבר עמהם בחזון ודיבור)הוי א"ש כל זה: (ד)אנכי כו' בעוה"ז כו' מאד בעה"ב. כמ"ש בת"י וירושלמי שנתיירא אברהם שמא יבואו עליו קרובי המלכים ושמא נתקבל שכר מצותיו בעה"ז, והשיבו על שניהם אנכי מגן לך מכל אויביך בעה"ז, ובכ"ז שכרך הרבה מאד בעה"ב, ועיי' דרז"ל בבראשית: (ה) אל תירא שימיני מגנת לך בכ"מ' כ"ה הגירסא בריקאנט"י [מו א] וכצ"ל, והוא רומז למקרא [ישעי' מא] אל תירא כי אתך אני וגו' תמכתיך בימין צדקי וגו' מחזיק ימינך האומר לך אל תירא דקאי על מ"ש לקמי' זרע אברהם אוהבי ונדרשו כל פסוקים אלו על אברהם [כ"ד החו"ב רש"ל]: (ו) בכל מקום שאתה הולך. וכמ"ש [יהושע כד] ואקח את אביכם את אברהם ואולך אותו וגו', שהקב"ה היה מוליכו, ואפשר רומז ללמוד האי אל תירא ממ"ש [ישעיה מג] אל תירא וגו' כי תעבור במים (וזה הי' באברהם בשעת העקדה שאמרו באגדה הובא בילקוט וירא סוף רמז צ"ט שנעשה לפניהם כנהר ועבר עד צוארו במים) וגו' כי תלך במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער בך (ככבשן האש וכמש"ל ר"פ כ"ו שפשט יד ימינו והצילו), או יליף האי אנכי ממ"ש ביעקב [בראשית כח] הנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך: (ז) כתרים לפני הפורעניות. ביאר לשון מגן כתרים, שאפי' כבר באה הפורעניות הוא מגן בעדו כתרים לפני מכת החרב, וכן מתפרש מה ששנינו פ"ד דאבות תשובה ומע"ט כתרים בפני הפרעניות: (ח) שכר טוב בעה"ז ובעה"ב. זהו ב' ריבויים הרבה ומאד, א' בעוה"ז וא' בעה"ב: (ט) ובמראה מנין שנא' וירא אליו ה'. מזה שאינו מביא מקרא דר"פ לך לך וירא ה' אל אברם (דלכאורה לבד מה שהוא מוקדם, עדיף נמי משום דהאי קרא דוירא אליו ה' מקום לפרשו על מראה המלאכים עמש"ל ר"פ כ"ה), נראה שהוא כמ"ש זוהר וירא [צח'], וי"ל שו"ש בר"פ לך לך לה' הנראה אליו ולא הדובר אליו, דלא הוי מתחבר בדיבור עדיין דרגא דה' רק היה הדיבור בשם א"ד וא"ש עיין בס"ת [פח:] וע"ע בזהר ר"פ וארא: (י) רי"א אותו הלילה כו'. אפשר לפרש למ"ש בסמוך שבמחזה פירושו בחזיון לילה, ולומר שלכן היה דיבר זה במחזה בלילה, מפני שרצה להראותו שבאותו הלילה עצמה עתידין להגאל[א] (וז"ש במכילתא פ' בא ות"י שם הוא הלילה שאמר לאברהם בה אני גואל בניך וכ"ה בסע"ר פ"ה והביאוהו התוס' בר"ה [יא'] ד"ה אלא כו'), גם מפני שהי' רוצה לומר לו ספור הכוכבים כה יהי' כו', לכן היה הדיבור עמו בלילה: (יא) הוציא אותו לחוץ. בא להשמיענו פי' החוצה שהוא כאלו כתיב לחוץ וכדאית' ביבמות [ ] כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל הכתוב ה' בסופה (גם י"ל שבזה בירר הדבר, שחזון לילה האמור לעיל אין פירושו חזון וחלום (כאשר חשב הרמב"ם), שא"כ לא היה צריך לצאת החוצה [אם לא שנא' לדברי הרמב"ם שב"ז מן החלום, ועיין רמב"ן ר"פ וירא] אלא בהקיץ היה וכמש"ל אות א): (יב) וא"ל יש בך כח לספור כל צבא השמים. בא לבאר שמ"ש וספור הכוכבים, אין פירושו הכוכבים הנראים לנו לבד שהרי יש להם מספר אצל התוכנים ועיין ראב"ע, אבל בכלל לשון כל צבא השמים נכלל אף כוכבים שאינן נראין וכל חיילותיהן וממונין וכחות התלוין בהן, וז"ש רז"ל בבראשית הגביהו למעלה מכיפת הרקיע כו' כדי לראות שם שאין להם מספר וכמ"ש בהגהותיי שם בשם סא"ח, וכן כתוב [ירמיה לג] אשר לא יספר צבא השמים וגו' (ומפני שהעם אשר בחר ה' ליתן להם התורה הי' רצונו ית' שיהי' למעלה מכח כוכבי השמים וכל צבאם, וכן נמשלו לצבא השמים והכוכבים וכמ"ש [דניאל ה'] ותפל מן הצבא ומן הכוכבים), לכן מפרש הכוכבים דכאן נמי שר"ל כל צבא השמים: (יג) אמר אברהם לפניו וכי יש כו'. ממ"ש ויאמר כה יהיה זרעך, ולא כתוב ביניהם תשובת אברהם, נשמע לדרוש ששאלת אם תוכל לספור היה בדרך בתמיה כדנקט כאן יש בך כח לספור כו' כלומר ודאי לא, ולא מהצורך לכתוב תשובת אברהם, שמסתמא השיב כדמפ"ו וכי יש מספר כו', כיון שהשאלה היתה בלשון תמי' על זה: (יד) וכי יש מספר לגדודיך. לשון המקרא הוא [איוב כה] ומשמע בחגיגה רפ"ב [יג:] ובספרי נשא פסקא מ"ב דעל מלאכים וכל צבא השמים קאי, וזהו כמש"ל דבלשון צבא השמים דתני כאן רוצה לכלול כלם: (טו) א"ל כך לא יספר זרעך מרוב שנא' ויאמר לו כה יהי' כו'. מפרש דכה יהיה היינו כלשון התשובה דוכי יש מספר כו', הנשמעת מלשון השאלה אם תוכל לספור כנ"ל, וכעין מה שא"ל כבר [בראשית יג] אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה (ושם כתיב אם יוכל איש, לרמוז דבידי שמים יש להם מספר, וכדמשנינן ברפ"ב דיומא [כב:] וכן בכוכבים כתיב מונה מספר לכוכבים וכתיב המוציא במספר צבאם), ותני כאן לשון לא יספר זרעך מרוב האמור בישמעאל [שם טז] דמסיים שם כי זרעך הוא, וכ"ש כאן בזרע יצחק שהוא עיקר זרעו.

הגהות

[א] אלא שק"ק דמשמע שאחר הדברים האלה אחר מלחמת אמרפל סמוך לו הוא שנתיירא אברם וכמש"ל אות ד', וא"כ כיון שאמרו לעיל פכ"ז שמלחמת אמרפל בליל פסח היה א"א להיות בין הבתרים ג"כ בלילה זו, ונצטרך לומר דהאי אחר אינו סמוך למלחמת אמרפל, אלא מופלג לשנה הבאה בלילה זו, שנזכר אברהם מה שעשה לו נסים בלילה הזה, היה מתיירא שמא כו':

עד עכשיו לא היית תמים לפני אלא מול בשר ערלתך מעליך והתהלך לפני והיה תמים. רבן גמליאל אומר (א) שלח וקרא לשם בן נח ומל את בשר ערלתו (ב) ובשר ערלת ישמעאל בנו שנאמר [בראשית יז] בעצם היום הזה נמול אברהם וישמעאל בנו. מה הוא (ג) בעצם היום הזה בגבורת השמש בחצי היום (ד) ולא עוד אתיא עצם עצם מיום הכפורים מה להלן וכל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה כי יום כפורים הוא (ה) שביום כפורים נימול אברהם. וכל שנה ושנה הקב"ה (ו) רואה דם הברית של מילה של אברהם אבינו ומכפר על כל עונותינו (ז) שנאמר [ויקרא יו] כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם וגו'. (ח) ובאותו מקום שנימול (ט) ונשאר דמו שם נבנה המזבח (י) ולכך נאמר [שם] ואת כל דמו ישפך אל יסוד המזבח. (יחזקאל יו) (יא) ואומר לך ברמיך חיי ואומר לך ברמיך חיי. רבי חנינא בן הוסא אומר כל הנמולים (יב) ביום השלישי כאב הוא להם שנא'

ויהי

פרק כט

(א) שלח וקרא לשם בן נח. לכאורה הוי משמע דמשום דבעינן המל ימול, לכן פירש שהם בן נח שנולד מהול (כמ"ש באדר"ן ושח"ט וש"מ) הוא שהמלו. אלא שבאמת הא מסקי' בגמ' דערבי מהול אינו כשר לכ"ע, דאע"ג דמהילי כיון שלא נצטוו על כך כמאן דלא מהולי דמי, א"כ שם בן נח נמי כיון שלא נצטוה לא יחשב כמהול שיהיה כשר למול, ולא עדיף נולד מהול מאילו מל את עצמו, ועיין בשבת [קלה.] דמשמע דנתגייר [בזמן סנהדרין] עדיף, וכ"ש לת"ד נולד מהול צריך להטיף ממנו דם ברית מה"ת ומחללין עליו את השבת אפילו בישראל, א"כ כ"ש שלא הטיף ממנו ד"ב ודאי אינו כשר למול, ושם בן נח ודאי לא הטיפו לו ד"ב, כיון שלא נצטוו (אלא שאפשר כיון שמ"מ דבריה עמו שכינה, חשוב כמהול), ועיין בחדושי הרמב"ן והרשב"א ביבמות [מו'] סד"ה שכן כו' לענין ישראל במצרים כשנצטוו על המילה, אם היו צריכין לחזור ולמול אע"פ שהיו מולין כבר, ועיין בדרז"ל ס"פ לך לך בענין מלת אברהם ובאגדת שיר השירים פ"ד ובשארי מדרשים: (ב) ובשר ערלת ישמעאל בנו. אי דווקא נקט אברהם וישמעאל לבדם נימלו ע"י שם, ולא אנשי ביתו יליד ביתו ומקנת כספו, א"כ משמע שאברהם בעצמו מלן, ואולי יש לסמוך ממה שחלקו במקרא אח"ז שכתוב בעצם היום הזה נמול אברהם וישמעאל בנו וכל אנשי ביתו יליד בית ומקנת כסף וגו' נמלו אתו, מזה שחזר לכתוב אצל אנשי ביתו נמלו אתו משמע קצת לחלק ביניהן, והיינו לפ"ד הפר"א, שבמלת ישמעאל נזדרז אברהם שיהיה נמול ביחד עמו ע"י שם בן נח, ואנשי ביתו המתין עד שהבריא (שבע"כ מה שלא מל את ישמעאל בעצמו, הוא מפני שלא הי' יכול מחולשת מילת עצמו, שאל"כ לא היה מוסרו לשם והי' מולו בעצמו וכמ"ש הרמב"ם רפ"ג מהלכות מילה שאם האב יכול למולו המצוה מוטלת עליו), שכיון שלא נתקיימו בדתו ולא מלן אלא מפני הטהרה כדא"ר יוחנן להלן בפרקין, לכן לא רצה אברהם להטריח את שם במילתן והמתין עד שהבריא ומלן בעצמו (ועיין בפ"ד דיבמות [מח:] באינו רוצה למול דהיו מגלגלין עמו), א"כ י"ל שהיו רוצה למולן בעצמו, שחשש שע"י אחרים לא יניחו עצמן למול כהוגן (ועמב"ן שכתב לפי שיטתו שמולו קודם לאברהם כדי שיהי' הוא יכול להשתדל במולתן ולעמוד עליהם, נראה שכיון לת"ש שחשש שלא יניחו עצמן למול ע"י אחרים), אבל הרמב"ן והא"ע פי' כפשטי' דקרא קמא ויקח אברהם את ישמעאל בנו ואת כל ילידי ביתו וגו' וימל את בשר ערלתם בעצם היום הזה. שכולן נמולו ע"י אברהם או ע"י אחרים במעמדו ואח"כ מל אברהם את עצמו (וז"ש אח"ז ואברהם בן צ"ט בהמולו וגו'. לומר שהוא נימול אח"כ), אבל בתנחומא פ' וירא ובאג"ב פל"ו אמרו שאברהם נימול בעצמו תחלה ואח"כ חזר ומל את ישמעאל ואנשי ביתו כו' ע"ש. ולדברי הפר"א צ"ל מ"ש בקרא קמא ויקח אברהם את ישמעאל ואת כל ילידי ביתו וגו' בעצם היום הזה, דהאי בעצם היום הזה קאי רק על אברהם וישמעאל. ודחוק מאד. ואפשר גם לדברי הפר"א נימולו כלן בעצם היום הזה. רק אחרי שנה אברהם מעט מכאב המכה (ולכן מל את ישמעאל ע"י שם. שלא רצה לשהותו כמש"ל.) חזר ומל את כלן בעצמו. או שמא חסר כאן בפר"א מלת וגו' אחר ישמעאל בנו וצ"ל גם לשון סה"פ ואת כל ילידי ביתו וגו': (ג) בעצם כו' בגבורות השמש בחצי היום. בעצם הוא בעצומו וגבורתו של יום שהוא בחצי היום, ומשום לפרסומי מילתא דרגש לי' ימלל כמ"ש באגד"ב ובאגדה דשיר השירים פ"ד ובכ"מ, או מפני שהחימום יפה למכה וכמש"ל מאגד"ב או"ה, לכן מל בחצי היום בגבורת השמש [א], ובז"ר קשה דהא ילפי' בפסחים [ד'] מזריזותי' דאברהם דמצפרא צריך להקדים מילה וש"מ, וי"ל דכאן הי' הדיבור עמו סמוך לחצי היום כדי שתהא מילתו בחצי היום: (ד) ולא עוד אלא אתיא עצם כו'. רבי' בחיי העתיק הלשון אברהם מל עצמו ביוה"כ שכן כתי' ביה"כ וכל מלאכה כו' וכאן הוא אומר בעצם היום הזה נמול כו' הו"א ביהכ"פ נמול ובכל שנה כו' ע"ש: (ה) שביוה"כ נימול אברהם כו'. בתוס' ר"ה [יא'] ד"ה אלא כו' הביאו זה. וכתבו דהש"ס שם משמע נמי דס"ל כן שסמוך לחג מל ונתבשר ביצחק, ובשם המכילתא וסע"ר פ"ה כתבו שבפסח נדבר עמו ומל אז, וכ"ה פשוט לו להרמב"ן. מכח קושיית התוס' מן למועד הזה בשנה אחרת מן הדיבור נולד יצחק בפסח: (ו) רואה דם הברית כו' ומכפר כו'. שאף בכל דם מילה אמרו בזהר ויקרא [שם] ההוא דמא דנפיק מרביא נטיר כו' ובשעתא דדינין כו' אשגח קב"ה בהאי דמא ושזיב עלמא ובנ"כ בן ח' ימים ימול וכתיב ואם בגבורות שמנים שנה, וכ"ש מילתו של א"א איש החסד כו': (ז) שנא' כי ביום הזה יכפר כו'. דרש ביום הזה, בזכות מעשה שנעשה ביום הזה (ובתקפו של יום כנ"ל) הוא שיכפר: (ח) ובאותו מקום שנמול כו' שם נבנה המזבח. וצ"ל שמ"ש וירא כו' באלוני ממרא שהוא חברון (כמ"ש (בראשית יג) וישב באלוני ממרא אשר בחברון) שהוא אחר המילה חזר והלך לחברון שהי' דירתו שם [ב], רק בעת המילה הלך להר המוריה למול במקום קדוש (וליתן מקום ליסוד המזבח כדהכא), גם שיהיה סמוך לשם בן נח שהיה מלך שלם בירושלים (ואברהם מל בהר המורי' סמוך לעיר, גם שם היה דר בפלטין שלו כמלך וכהן לא"ע, ומשם שלח וקראו כדהכא), וסמך לדבר לפי מה שדרשו בשיר השירים פ"ד ובתנחומא וירא אלך לי אל הר המור על מילת אברהם שהעלה ריח טוב לפני הקב"ה כמור ע"ש, שזהו הר המוריה, ולפמש"ל אות ב' שרק אברהם וישמעאל מלו ע"י שם בן נח, אבל ילידי ביתו מל אברהם בעצמו אח"כ, מכוין הדבר ביותר לפמ"ש כאן שהלך מביתו אל הר המוריה למול שלכן לא היה יכול להביא כל בני ביתו לשם, ורק את ישמעאל בנו לקח עמו לשם, ואח"כ כשחזר לביתו מל אותם, אלא שיש להתעורר איך יצא לאחר המילה (וקודם יום השלישי שכבר היה בביתו באלוני ממרא), שהרי אמרו בנדרים [לב'] אמול ואצא לדרך סכנה היא כו', ועמ"ש להלן בס"ד [ג]: (ט) ונשאר דמו שם. שנבלע בקרקע, ואפשר לשון נשאר רומז למידרש נמי קרא [ויקרא ה] והנשאר בדם ימצה אל יסוד המזבח כדהכא, שבמקום יסוד המזבח נתמצה הנשאר מן הדם: (י) לכך נאמ' ואת כל דמה ישפוך אל יסוד המזבח, כנ"ל. והוא שכתוב בחטאת יחיד, וניחא לי' טפי להביא מקרא זה מהאוחר, ולא מפר כהן משוח ובכור וקרבן נשיא המוקדמין לו, משום דבהו כתיב אל יסוד מזבח העולה, וכאן בחטאת יחיד כתיב אל יסוד המזבח סתמא ובה' הידיעה, דדרש לי' יסוד המזבח שנתייסד מכבר ע"י אברהם (וע"ל פל"א אות ל"ו), ואי הוי גרסי' כאן קרא דואת כל דם הפר ישפוך דכתיב ברישא, הי' מקום לומר, דמשום דתיני' דרשי' בת"כ ובזבחים [נב'] להביא פר יוהכ"פ ששירים ליסוד, לכן מכוין יפה הדרשא לכאן על זכרון שפיכת הנשאר מדם מילת אברהם ביהכ"פ ביסוד זה: (יא) ואומר לך בדמיך חיי. כתיב ואגמר לשון הווה, שתמיד אומר וזוכר הקב"ה בכל יוהכ"פ לאותו הדם ומחי' בזכותו: (יב) ביום השלישי הוא כאב להן. פשט הלשון משמע ודאי שיום השלישי גדול הכאב יותר תבשני, וכדעת הרמב"ם פ"ב מהלכות מילה שבשלישי דוקא הוא סכנה, וכמ"ש הר"ן בפר"א דמילה שטבען של חולים הוא להתחזק בשלישי, ושלא כדעת הרשב"א דעד ג' הוא דאמרי' דהוי סכנה וכ"ש בשני (וכדבריו כתוב בתשובת הר"מ ב"ר יוסף לה"ר יונתן הכהן הכתובה בח"ד סי' ע"א) וכ"ב המהרי"ו בפסקיו לשבת, ובפ"ד דתעניות [כז:] דאמרי' לענין תענית באחד בשבת משום שהוא שלישי ליצירה,

תשמע

הגהות

[א] ועיקר שינוי הוא כמ"ש בזהר ויקרא ופ' נח שהבאתי לעיל אות ג' ובר"פ וירא [נח:] על כחום היום, שהוא תוקף גלוי החסדים בגבורת היום שהוא הולך ואור עד נכון היום בששה שעות ואז אתגלי חסד ואתבסם עלמא ע"ש:

[ב] ואם נא' שבזמן העקדה הי' דר ג"כ באלוני ממרא וכמו שנראה מדברי הרמב"ן ר"פ חיי שרה, וכתיב שם ויהי ביום השלישי וירא את המקום מרחוק, א"כ היה רחוק מהלך ג' ימים מחברון להר המורי' (מקום בהמ"ק והמזבח), ובכפו"פ פי"א כתוב שמירושלים לחברון כמהלך יום החורף, נ"ל שכוונה לה מ"י, ובתנחומא וירא שאלו וכי מאחר שהדרך קרובה למה נתעכב ג' ימים אלא ופו':

(בראשית לד) ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים. (יג) ולכך שנו חכמים מרחיצין את הקטן בשלישי שלו שחל להיות בשבת (יד) וכל צרכי מילה עושין בשבת. רבן גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא אומר ביום שנמול אברהם ביום השלישי כאב היה לו מאד (טו) כדי לנסותו מה עשה הקב"ה (טז) נקב חור אחד בגיהנם והרתיח את היום (יז) כיומן של רשעים (יח) ויצא וישב לו בפתח האהל לרוח היום שנא' (בראשית יח) והוא יושב פתח האהל כחום היום. אמר הקב"ה למלאכי השרת בואו ונבקר את החולה (יט) שמדת גמילות חסדים גדולה לפני מיד ירדו המלאכים ובקרו את אברהם. (כ) בוא וראה כחה של מילה שעד שלא נימול אברהם (כא) היה נופל ואחר כך אני מדבר עמו שנאמר (בראשית יז) ויפול אברהם על פניו עכשיו שנימול הוא יושב ואני עומד שנאמר (שם יח) והוא יושב פתח האהל וגו' (כב) וכתיב וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו. ר' ועירא אומר (כג) חמש ערלות בעולם ארבע באדם ואחת באילן. ארבע באדם מנין ערלת האזן שנאמר (ירמיה ו י) הנה ערלה אזנם. ערלת שפתים שנאמר (שמות ו יב) ואני ערל שפתים. ערלת הלב שנאמר [דברים י] ומלתם את ערלת לבבכם. (כד) ערלת בשר מנין שנאמר (בראשית יז) וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו. (כה) וערלת הלב אינה מנחת לעשות רצון בוראו (כו) ולעתיד לבא הקב"ה מסיר את ערלת הלב מעליהן ואינן מקשין את ערפם לפני בוראם שנאמר (יחזקאל לו) והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר (כז) ואומר (בראשית יז) ומלתם את ערלת לבבכם. אחת באילן שנא' כי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו. ר' ועיקא או' (כח) אין עץ האמור כאן אלא עץ הגפן. ר' אומר יצחק מל את יעקב ויעקב דבק בברית מילה ומל את בניו ואת בני בניו. ומנין שהיו בני יעקב נמולין שנאמר (בראשית לד) אך בזאת (כט) יאותו לנו האנשים וגו' מכאן אתה למד שבני יעקב היו נמולין ומלו לבניהם (ל) והנחילום לחק עולם עד שעמד (לא) פרעה וגזר עליהם גזירות קשות ומנע מהם ברית

משמע שיום השלישי הוא חלוש יותר מראשון ושני, וע"ש בפרש"י שהביא עלה הא דמילה, ומשמע דס"ל כדעת הרמב"ם: (יג) ולכך שנו חכמים מרחיצין כו'. זו משנתו של ר"א בן עזרי' בשבת [קלד:] דאפסקא הלכתא כוותי', וסתם לן תנא שם [פס'] כוותי' לכן נקט לה כאן נמי בשם שנו חכמים סתם: (יד) וכל צרכי מילה עושין בשבת. משנה זו תנן בשבת [קל"ג'] ושם ס"פ מפנין [קכח:] לענין יום המילה עצמו וכאן לענין יום השלישי אינו מביאו לראיה רק לענין חלול שבת, כמו שעושין כל צרכי מילה ביום המילה וכדמפ"ו בסיפא שם נותנין עליה אספלנית וכמון, והיינו לרפואה משום סכנה, וה"ה לסכנת יום השלישי לענין רחיצה: (טו) כדי לנסותו מה עשה כו'. לגי' זו קאי האי כדי לנסותו אדלעיל שלכן כאב לו מאד כדי לנסותו (אם יהרהר אחרי המקום שצוה לו על המילה); ובדא"ר אבא בר כהנא באגדה דבראשית ס"פ מ"ז ובאגדה דשה"ש פ"ד הרגיש ונצטער כדי שיכפול לו שכרו, ומ"ש מה עשה כו' הרתיח כו', יתפרש לפ"ז שזה עשה ה' לרפואה לו מכאבו, וכמ"ש באגדה דבראשית שהחימום יפה למכה (וגם מפני הדם שיצא ממנו ונצטנן, וכמו בהקזת דם דאמרינן בשבת [קכט'] שעושין לו מדורה לחממו כו'), או כמ"ש בב"מ [פו:]. כדי שלא יטרח באורחים (אלא שא"כ היה לו להזכיר כאן מזה), ובילקוט הגי' מה עשה כדי לנסותו נקב חור כו', צ"ל לגי' זו שהחמום אדרבא מגדיל הכאב וזה הי' הנסיון (ועיי' בפרש"י פ"ב דע"ג [כח סע"ב] דמשמע ג"כ שחימום כל הגוף קשה למכה של סילוא): (טז) נקב חור אחד בגיהנם והרתיח את היום כו'. וכ"ה באגדה דבראשית (אבל בב"מ [שם] אמרו הוציא חמה מנרתקה, ועיין באגדה דבראשית פ"ו), ומשום שגלגל חמה חליף אפתחא דגיהנם בפנות היום כדאי' בפ' הספינה [פד.], וכאן שניקב חור בגיהנם שלט החום מגיהנם בגלגל חמה ביום והרתיח העולם ממנו (וע"ל פנ"א): (יז) כיומן של רשעים. ר"ל כמ"ש ולהט אותם היום הבא, וכמ"ש בנדרים [ח:] ובאגדה דבראשית פ"ו שאין גיהנם לע"ל אלא יום הוא שמלהט כו', אבל כאן נראה דס"ל דלהוט היום לע"ל בא ע"י גיהנם: (יח) ויצא וישב כו' לרוח היום. לשאוף צל מעט לקרר ברוח היום (ולפי דרכו לימדנו מליצת מ"ש מתהלך לרוח היום, שפירושו כמ"ש בת"י שם מטייל בגינתא לתוקפא דיומא, שהוא משל כביכול כמטייל בעדי הגן, ובענין מ"ש [אסתר ז] והמלך קם בחמתו וגו' אל גינת הביתן, שלפשוטו הוא להפג חמתו בטיולו, אף כאן משלו טיול בג"ע להפג שעת הדין בשתוף עת הרצון: (יט) שמדת ג"ח גדולה לפני כו'. ע"ל פי"ב ופט"ז: (כ) בא וראה כחה כו'. בילקוט הגי' א"ל הקב"ה למלה"ש באו וראו כחה כו': (כא) היה נופל ואח"כ אני מדבר עמו. נראה רומז להסמיכו על מקרא דבלעם נופל וגלוי עינים (ועיי' בריש אגדת משלי דוגמא לזה בפתיחת ארון הברית ע"ש), ופליג על מ"ש באדר"ן פ"ב וש"מ שנולד מהול: (כב) וכתיב כו' נצבים עליו. מזה שמוכיח מכאן שאני עומד כו', משמע ג"כ כמש"ל ר"פ כ"ה שמפרש וירא אליו ה' והנה כו' הוא מראה א' של גלוי שכינה ע"י הג' מלאכים, וכביכול אף הוא בעמידה וכמ"ש וה' נצב עליו כמ"ש באגדה דבראשית: (כג) ה' ערלות כו'. באגדה דבראשית ובאגדה דויקרא פכ"ה תני משמי' דר"ע ד' ערלות שבאדם, ושבאילן לא חשיב (ובאילן עצמו ג' שני ערלה עם הרביעית הן נגד ד' ערלות, רק שהרביעית ע"י פדיון עולה להיות פריו קדש הלולים לה', וכמ"ש ז"ל): (כד) ערלת בשר מנין שנא' וערל זכר כו'. נקט האי קרא ושבק לקראי דלתיבי קודם לו, דרומז למ"ש בשבת [קח'] ובאג: פ דבראשית דמלשון ערל זכר שמעינן מקום המילה: (כה) וערלת הלב אינה מנחת כו' ואין מקשין את ערפם. בסיפא דקרא דומלתם את ערלת לבבכם (שהביא בסמוך על ערלת הלב) כתיב וערפכם לא תקשו עוד, ומזה נלמד כי ערלת הלב היא קשיות העורף נגד הבורא ית', שבכל המסות הגדולות אשר ראו בעיניהם לא נתנו לב לדעת וליראה את ה', כי ערלת הלב היתה גורמת לזה ומקשה ערפם ואינה מנחת לעשות רצון בוראם: (כו) ולעת"ל הקב"ה מסיר את ערלת הלב. ומזה סמך המנהג שכתב רמ"א ביו"ד סע"ב ס"ב שנוהגין לחתוך ערלת הלב, וכ"כ הריקאנט"י כאן: (כז) ואומר ומלתם את בשר ערלתכם. אבל אין מקומו כאן, וכנון לגרסו לעיל אחר קרא דאת בשר ערלתו, אך בכ"ז לא יתיישב כ"כ מאי ואומר, ע"כ נכון יותר לגרוס כאן ומלתם את ערלת לבבכם דכתיב בסיפי' וערפכם לא תקשו עוד; ואע"פ שכבר הביאו לעיל לראי' על לשון ערלה בלב חוזר ומביאו כאן לראי' על הא דאינה מנחת כו' מקשי' את ערפם, ודרך הגה"ה רבה הי' נראה דצ"ל ואומר ומל ה' את לבבך וגו' [דברים ל] שמביא לראי' שעיקר מילת ערלת הלב תהיה לע"ל ע"י הקב"ה כשיבטל היצה"ר, ומשום שבקרא דוהסירותי את לב האבן לא נזכר לשון ערלה, מביא מקרא זה דומל ה' אלקיך, שהוא כענין מילת ערלת הלב: (כח) אין עץ האמור כאן אלא עץ הגפן. נראה ר"ל כמ"ש [יחזקאל טו] עץ הגפן מכל עץ (ודרש כאן כל עץ זו הגפן), וכתב בז"ר דס"ל כמ"ד כרם רבעי, מי' באמת לא פליגי רק לענין רבעי, אבל ערלה לכ"ע עיקר קרא נוהג לכ"ע בכל עץ מאכל, וכמו שביאר הרמב"ן בלקוטותיו לר"ה והשיב על לשון פירש"י בסוטה [מג'] ד"ה קלא כו' דמשמע פשט לשונו שערלה ג"כ אינה נוהגת אלא בכרם ע"ש, ובהגהות המיוחסות להגר"א הגיה אין ערלה האמורה כאן אלא ערלת הגפן: (כט) יאותו לנו האנשים וגו' כאשר הם נמולים מכאן אתה למד וכו'. כצ"ל: (ל) והנחילוה לחק עולם. נראה ר"ל שז"ש [ד"ה א' ט"ז ותהלים ק"ה] זכרו לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור (שהיא המילה כמ"ש באגדה דבראשית פכ"ח) אשר כרת את אברהם וגו' ויעמידה ליעקב לחוק (זו המילה כמ"ש בתנחומא ס"פ לך לך ובכ"מ, ולפרש"י ס"פ ר"א דמילה [קלו:] ידיד מבטן הוא יצחק יתפרש חוק באמרו שם על יעקב) לישראל ברית עולם [ד]: (לא) פרעה וגזר עליהן גזירות קשות ומנע מהם ברית מילה. גם באגדה דקהלת פ"ט פי"ב תני בגזירות פרעה בטל מהם מצות מילה, וכ"מ לשון אגדה דבראשית פמ"ו ב' פעמים נטלה מילה מבניו א' במצרים כו', לשון נטלה משמע ע"י אחרים ובעל כרחן, אבל באגדה דשמות פ"א ור"פ כ"ו לא חשיב בגזרות פרעה גזרת המילה, ואמרו שם פי"ט לא בקשו ישראל למול במצרים אלא כלם בטלו המילה במצרים חוץ משבט לוי שנא' ובריתך ינצורו (והעתיקו הרמב"ם ר"פ י"ג מהלכות איסורי ביאה, ועיין ספרי פ' הברכה שם), משמע שהן מעצמן בטלוה, וכ"ה באגדה דבמדבר ר"פ ט"ו אפסו בתורה ובמילה שנא' וימרו כו' חוץ משבטו של לוי ונראה

הגהות

[ד] ואע"פ שמקרא זה בענין נתינת א"י כתיב, מ"מ נתינתה היה תלוי בברית מילה, וכמ"ש באגדה דבראשית פמ"ו א"ל יהושע לישראל כו' כך אמר הקב"ה לאברהם ונתתי כו' ע"מ ואתה את בריתי תשמור:

ברית מילה. וביום שיצאו ישראל ממצרים נימולו. כלם (לב) מגדול ועד קטן שנאמר [יהושע ה' ה'] כי מולים היו כל העם היוצאים וגו' (לג) והיו לוקחים דם מילה ודם פסח והיו נותנין (לד) על משקוף בתיהם וכשעבר הקב"ה לנגוף את מצרים (לה) וראה את דם הברית ודם הפסח נתמלא רחמים על ישראל (לו) שנאמר [יחזקאל י"ו ו'] ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי. (לז) אמר רבי אליעזר וכי מה ראה הכתוב לומר שני פעמים בדמיך חיי אלא אמר הקב"ה בזכות דם ברית מילה ודם פסח גאלתי אתכם ממצרים (לח) ובזכותם אתם עתידין ליגאל בסוף לכך נאמר שני פעמים בדמיך חיי. ר' ישמעאל אומר (לט) לא עכב אברהם מכל אשר צוהו וכשנולד יצחק בן ח' ימי' (מ) הגישו למילה שנאמר [בראשית כא ד] וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים (מא) והגישו למנחה על גבי המזבח (מב) ועשה שמחה ומשתה. מכאן אמרו חכמי' (מג) חייב אדם לעשות שמחה ומשתה באותו

(ונראה שז"ש [תהלים עח] לא שמרו ברית אלקים ובתורתו מאנו וגו' ובמצרים מיירי), ובאגדה דשיר השירים פ"א פי"ת ובאגדה דבמדבר פי"א אמרו שלא רצו למול עד שע"י הפסח מלו ביציאתן ע"ש. (ובלק"ת כ' רמז שמצרים העבירום על המילה ממ"ש הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו, שר"ת העבירום וס"ת המילה), ובתדא"ר פכ"ג שהיו המצרים מלעיגין עליהן על המילה ע"ש: (לב) מגדול ועד קטן כו' העם היוצאים. מפני שתחלה כתיב כל אנשי המלחמה כו', הוצרך לבאר שמגדול ועד קטן מלו (ואלמלי כן הו' מעכבן מילת הזכרים מלאכול בפסח,) כמ"ש כל העם היוצאים: (לג) והיו לוקחים כו' ודם פסח והיו נותנים כו'. כ"ה גם בת"י על פסוק והי' הדם לכם לאות על הבתים שתרגם ויהי אדם נכסת פסחא וגזרת מהולתא מערב לכון למיעבד מיני' את כו', וכ"ה בזהר אמור [צה'] ובפ' בא [לה'] וברע"מ שם [מא'] ע"ש, ובבעה"ט כתב רמז לזה לכם בגי' המיל', וי"ל מדאזר וכתב וראיתי את הדם, וה"מ למיכתב וראיתיו (ועל דם דרישי' דקרא קאי) ופסחתי כו', דרשי' ב' מיני דם, דם מילה (דהוא דם דרישא דכתיב בי' לאות הוא אות ברית מילה,) ודם פסח, ואולי י"ל שלכן כתיב בפרשה זו דהחדש הזה לכם בלקיחת הדם סתמא, ולא נתפרש מן הדם אשר בסף ולא באגודת אזוב, כמ"ש אח"כ בפרשת משכו וקחו, וכבר הרגישו בזה ראב"ע והרמב"ן [ה], ולפ"ד הפר"א ות"י והזהר הנ"ל, י"ל שלכן לא נכתב כן בפרשה ראשונה, מפני ששם נרמזו ב' הדמים כאחת: (לד) על משקוף בתיהם. דלא נטעה לפרש שעל הבתים, הוא עוד מקום שלישי לבד המשקוף וב' המזוזות (ולכן על הבתים מופסק בטעם מן המשקוף וב' המזוזות שטעם אתנחתא תחת המזוזות), קמ"ל שעל הבתים הוא פי' על המשקוף והמזוזות שבבתים שאוכלים בהם: (לה) וראה דם כו' נתמלא רחמים על ישראל. בא לפרש לשון ופסח, שהוא לשון רחמים וחיים, וכמ"ש במכילתא ראה מצות שעשו וחס עליהן, וזהו שמביא מקרא דואומר לך בדמיך חיי בזכות דמיך, גם ממ"ש ואראך מתבוססת בדמיך שמזו הראיי' כביכול נתמלא רחמים (וז"ש לקמי' לא חסה עליך עין כו' לומר רק ה' לבדו כשראה מתבוססת נתמלא עליה רחמים וחיים ופסח עליהן): (לז) אר"א וכי כו' ב"פ בדמיך חיי. ר"א ס"ל דמתה בדמיך נמי משמע ב' דמים של פסח, לכן דרש לב' הפעמים על ב' גאולות (או ב"פ חיי דרש): (לח) ובזכותם אתם עתידים להגאל בסוף כו'. א"א לפרש עשיית ב' המצות ממש כמו במצרים, דהיכן מצינו דם פסח משחרב בהמ"ק, ואפי' למ"ש בירושלמי דמעשר שני פ"ה שבנין בהמ"ק קודם למלכות ב"ד (וכן בזוהר תולדות [קלט'] במדרש הנעלם אמרו שבנין בהמ"ק קודם לקבוץ גליות) [ו], וא"כ אפשר יהי' למצות פסח אז ג"כ קודם לגאולה ושבזכותו וזכות המילה יתגלה הגואל, מ"מ יקשה לו שהרי ר"א דהכא ס"ל כפ"ק דר"ה [יא'] שבתשרי עתידין ליגאל, ואינו זמן הקרבת הפסח כגאולת מצרים, אלא נכון יותר לפרש שר"ל שזכות ב' דמים אלו שקבלו עליהם במצרים בשמחה, גדול כ"כ שאף בגאולה העתידה נזכרין הן ובזכותן אומר בדמיך חיי: (לעיל) (לו) שנאמר כו' בדמיך חיי. משמ' דמכפל ב' הפעמי' הוא דדרש לה לב' הדמים פסח ומילה, וכ"ה בת"י בן עוזיאל ביחזקאל שם. ולשון מתבוססת עצמו מורה לפרשו על דמי המילה שהיא דם תבוסה יוצאה מגופו, מעל דם פסח שאין שייך ב"כ לומר שהיו הן מתבוססין בו, ועי"ל פמ"ח אות נ"ב), אבל מבדמיך שהוא לשון רבים לא משמע לי' להוכיח ב' דמים, די"ל דם פסח לבדו, ועל שהיה על המשקוף ועל המזוזות קורהו לשון רבים, או של הפסחים רבים, וגם ביחיד מצי' שנכתב דם לשון רבים קול דמי אחיך וכן בכ"מ: (לט) לא עכב אברהם מכל כו'. כמו שהיה זריז במילת עצמו וישמעאל ביום שנצטווה כמש"ל, כן בלידת יצחק לא עכב ומל אותו ביום השמיני כמ"ש שם כאשר צוה אותו אלקים, ולשון לא עיכב אפשר בא לרמוז שמצפרא נזדרז למולו וכדילפי' ריש פסחים [ד'] מזריזותי' דאברהם ע"ש: (מ) הגישו למילה. משום שמפ"ו להלן הגישו למנחה נקט במילה נמי כאן לשון הגשה: (מא) והגישו למנחה ע"ג המזבח. בהגהות המיוחסות להגר"א הגיה ועשה מנחה ע"ג כו', ולא מצאתי סמך לזה במקרא, ובשוח"ט מז' קי"ב (שהועתק שם מאמר זה מהפר"א) הגי' כדהכא והגישו למנחה כו', וכ"ה בהגר"א לי"ד סי' רס"ה ס"ק מ"ז, ורחוק הוא לפרש שנתכוונו כאן על העקדה דתני בה לקמן פל"א לשון זה וככ"ג הגיש את מנחתו ונסכו, דאינו מענין המאמר כאן כלל, אלא על המילה קאמר, שחשובה כמנחה ע"ג המזבח, וכ"ה מבואר בלשון הילקוט וכ"ה בתניא רבתי סי' נ"ו מהפר"א דגרס שכל מי שמגיש את בנו למילה כאלו כה"ג מקריב מנחתו ונסכו ע"ג המזבח (ונכון היה לגרוס כאן והגישו כמנחה וכלשון הילקוט), וכן בזהר שלח [קסד'] אמרו קרבנא דרבוא כו' או למילה דא קרבנא שלים כו', ובתשו' מהר"מ אלשאקר סי' י"ח הביא מתשובת הגאונים לשון ירושלמי (שמתוך לשונו ניכר שהוא לשון מדרש הנעלם מהזהר שקראוהו הגאונים בשם ירושלמי, וכמ"ש בס"ד בקונטרס מאמר קדמות הזוהר ע"ש), ר' אבא אמר מאן דעאל ברי' לקורבנא דא, איהו מקרב ולא ע"י דאחרא דהא בקרבן כתיב והקריבו לפני ה' כו' הוא ולא אחרא אוף האי קרבנא איהו מקרב לי' ולא שלוחא אחרא ובשעתא דמקריב לי' כו' דא"ר חמא בר אבא א"ר יהודא קורבנא איהו סמיך ואיהו מקריב ואיהו קאים עלי' וכתי' ונרצה לו לכפר עליו, ברא דב"כ קרבנא איהו ומזבח אדמה קמי' (עמש"ל בפרקין בס"ד) לקרבא לי' קרבן שלים חביב מאה קרבנין דעלמא, עכ"ל, וזהו לשון הגישו למילה השנוי כאן ג"כ לומר שהמצוה שיגישו האב בעצמו (ואם יודע למול מצוה שימולו בעצמו וכמש"ל אות ב' בשם הרמב"ם), וסמך ללשון מנחה שקראו כאן יותר משאר קרבנות, אולי י"ל למאי דמסקי' בחגיגה [ו:] דר' ישמעאל (מרא דשמעתא כאן) נמי מצי סבר כר"ע שם דעולת תמיד קרבה במדבר, וקשי' לדידי' נמי כדמקשה ר"ע שם מה אני מקיים הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר, י"ל דדרש לי' ר' ישמעאל על המילה שלא עשאוה במדבר כתיקונה, וכדאמר ר' ישמעאל להלן שלא פרעו, וקרי לה למילה זבח ומנחה, ומזה יצא לשון הגשה דנקט כאן במילה, לרמוז על מקרא זה, עוד י"ל מ"ש [מלאכי ב] יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער ועונה וגו' ומגיש מנחה לה' צבאות, שדרשוהו בסנהדרין [פב'] אם כהן הוא לא יהי' לו בן מגיש כו' ולר' ישמעאל י"ל דדרש לי' שלא יזכה לבן זכר להגישו למנחה למולו לפני ה' (ואולי ירמוז אגב דנקטו מילת יצחק למנחה, למ"ש יצחק תיקן תפלת המנחה): (מב) ועשה שמחה ומשתה כו' ויעש משתה. וממילא שמחה בהד', כמ"ש תמיד כתובין שניהם יחד, ובשבת [קל'] דרש לשמחה במילה ממ"ש שש אנכי על אמרתך ע"ש בתוס': (מג) חייב אדם לעשות כו' באותו היום שזכה

הגהות

[ה] והרמב"ן כתב דבמכילתא דרש לי' לומר שכל לקיחות שבתורה סתם תהא באגודה ושכל קבלת דם הוא בכלי כמדרש רבותינו עכ"ל, ולשונו ז"ל שכתב שכל לקיחות שבתורה סתם תהא באגודה, אינו מבואר, והרי בסוכה [יא'] דיליף מינה ר"י דלולב צריך אגד בגז"ש הוא דיליף לה, ורבנן דלא גמרי גז"ש ס"ל דא"צ אגד וקיי"ל כוותיי', וא"כ חזינן דלא דרשינן מולקחתם סתם שבפרשה ראשונה לכל לקיחות שבתורה, וגם אין שייך כלל ללמוד לכל לקיחות אף בלקיחות שלא נזכר בהן לקיחות כמה מינין כלל שיהיו אגודות, שעם מי יהא אוגדן, אלא ודאי כוונת המכילתא בזה שאמרו לכל לקיחות שבתורה שאינן אלא אגודת אזוב, היינו אזוב האמור במצורע ובהזיית פרה דילפינן מהכא שיהיו אגודות, וכ"ה בספרי הביאוהו התוס' בסוכה [יג'] ד"ה מצות כו', ומ"ש דילפינן שכל קבלת דם הוא בכלי, דרשא זו לא מצאתי במכילתא, דמ"ש שם על ולקחתם מן הדם יכול בין ביד בין בכלי ת"ל אשר בסף, היינו רק במקום הזה, בפסח מצרים, ולא ללמד על שאר מקומות, ותדע דמסיים שם עוקה וחוקק בבד האסקופה, ואתיא כר' ישמעאל דמפרש שם סף אסקופה ולא כלי, והיכי ילפינן מינה לכל קבלת דם בכלי, ובזבחים [יג'] ילפינן כלי שרת לקבלה מקרא דוהקריבו, ואע"פ שרש"י מפרשו לבגדי כהונה, אבל הרמב"ם מפרשו לכלי ממש, ע"ש בחק נתן:

באותו היום שזכה למול את בנו כאברהם אבינו (מד) שנאמר (שם) ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק. (מה) ג' ענויין הן ענוי הצום וענוי בית האסורין וענוי הדרך. ענוי הצום מנין שנאמר [תהלים לה] עניתי בצום נפשי. ענוי בית האסורין מנין שנא' [שם קה] ענו בכבל רגלו. ענוי הדרך מנין שנא' [שם קב] ענה בדרך כחי. (מו) ומענוי הדרך לא מלו בני ישראל שנא' [יהושע ה] כי לא מלו אותם בדרך. (מז) רי"א וכי ישראל שלא נמולו שמעו קולו של הקב"ה על הר סיני ונתן להם את התורה אלא חס ושלום (מח) נמולין היו אלא.

שזכה למול כו'. בתנחומא ס"פ חיי שרה ור"פ תצוה אפי' אדם מתסכן עצמו ומשמח אותו היום מה שלא נצטווה הוא שהכתוב אומר והוספתי על כל תהלתך, ועיין זוהר [צד: צה'] וביו"ד ס"ס רס"ה ובהגר"א שם: (מד) שנא' ויעש כו' הגמל את יצחק. התוס' בשבת שם פי' בשם ר"ת דדרש הג מל כלומר ה"ג בגי' ח' יום השמיני שמלו (ועיין בלק"ת להאר"י בטעמי מצות בזה), ואע"ג דפשטי' דקרא משמע ודאי ביום הגמל ממש מחלבו, מ"מ מדלא כתב בקרא ויעש כו' ביום ההוא, דהא כבר כתי' ויגדל הילד ויגמל, והוי משמע ממילא ביום ההוא של הגמלו, דרשי' מייתורא דביום הגמל את יצחק, דמרבה שביום המילה נמי עשה משתה, ועל המילה שהוזכרה לעיל קאי (וזהו ג"כ שחזר לכתוב כאן את יצחק ולא כתי' ביום הגמלו, או הגמל הילד כמ"ש ברישי' ויגדל הילד, אלא לרמוז שביום שנקרא בשם יצחק עשה משתה ג"כ שהוא ביום המילה שאז הוא שהנהיגו קריאת השם משניתנה מצות מילה, ומ"ש ויקרא אברהם את שם בנו הנולד לו יצחק וימל אברהם כו', הוא מתפרש ג"כ כן, שביום המילה הוא שקרא לו שם, ועיין בתשו' רב נחשון גאון שהובא בב"י י"ד סרס"ג בקטן שמת קודם המילה דמהלינן לי' אקי קברא ומסקינן לי' שמא כו'): (מה) ג' ענויין הן. באגדה דאיכה פ"א אות כ' ושוח"ט מז' ל"א חשיב ד' דברים שמכחישין כחו של אדם תענית ודרך ועון ומלאכה (כ"ה שם בהגהותיי ע"ש), ובגיטין [ע'] חשיב ג' דברים המתישין כחו של אדם דרך ופחד ועון, וכאן נראה דלא נקט רק אותן שנזכר בהן עינוי, ושם חשב לשון החלשת כח ג"כ (ולכן בצום כאן מביא קרא דעניתי בצום, ושם מביא מקרא דברכי כשלו מצום): (מו) ומעינוי הדרך לא מלו כו'. בנדרים [לא:] אמרי' אמול והלא סכנה היא כו', משמע שהסכנה הוא לילך בדרך אחר המילה, והכי מוכח שם [לב'] דאמרי' שם שנענש על שנתעסק במלון תחלה ולא מל, ופי' הר"ן שהי' לו רק מעט לילך למצרים, אלמא דטורח הדרך שהלך כבר ובא ממנה אין מזיק למילה, וביבמות [עא:] אמרי' בעשירי לא מהול משום חולשא דאורחא, משמע שלאחר ביאה מהדרך איכא סכנה למול מחולשא דאורחא (ועיין ריטב"א ביבמות שם ד"ה אבע"א כו' שפי' מפני שהי' משה יכול להתעכב בדרך עד שיתרפא שלא קבע לו זמן למתי יבא למצרים, וכ"כ הרד"ק ביהושע), ואולי יש לחלק בין הולכי ברגל דבהו דווקא איכא סכנה דחולשא דאורחא בבואם מן הדרך, אבל קטנים המורכבים על כתפי אבותיהן וכן במשה שהרכיבם על החמור, ליכא חולשא דאורחא כ"כ שיהיה סכנה למול בבואם מן הדרך (ועיין תענית [יא'] לענין הסש מעיינא מטורח הדרך דאי אזיל בארבא לא חיישינן ועמש"ש בחידושי בס"ד), רק הסכנה לצאת אחר המילה שהרוח ואויר מזיק למכה (ולא תקשה א"כ אכתי הוו יכולין למול בעשירי הקטנים שלא היו הולכין ברגליהן, די"ל מ"מ רוב העם שהיו מהלכין ברגליהן קיבלו הזאה קודם מילה), ועב"י בי"ד סרס"ב שהביא לשון רי"ו בשם הרמ"ה דטורח הדרך כלומר שהוא חולה מטורח הדרך (שבא מן הדרך) אין מלין אותו עד שיתרפא [ו], ונראה דדוקא דרך שנא' בו ענה בדרך כחי, הוא דחיישי' לחולשא לענין מילה, אבל ענוי צום דכתי' בי' ענוי נפש, וכן ענוי בית האסורין דכתי' בי' עינוי דגל לא חשו לכן לענין מילה לדחותה מפני ענוייהן: (מז) ר"י אומר וכי כו' שמעו קולו כו' ונתן להם את כו'. את"ק דסמיך לי' דקאמר שלא מלו מפני ענוי הדרך קאי, וא"כ מיד שיצאו ממצרים פסקו מלימול, ומקשה ר' ישמעאל שא"כ האיך שמעו קולו של הקב"ה, אלא שקו' זו אינה רק על הנולדים מן יצ"מ עד מ"ת בחמשים יום אלו, דפשיטא לי' שקטנים אלו ג"כ היו בכלל שומעי הקול ומקבלי התורה וכמ"ש [דברים ה] דבר ה' אל כל קהלכם (וכענין מ"ש ר"פ נצבים טפכם ונשיכם וגו'), וכן אמרו באגדה דשמות פ"ה האיך היה הקול יוצא כו' הקטנים לפי כחן והיונקים לפי כחן כו', הרי שהיונקי' היו שומעים הקול ג"כ (ועיין באגדה דש"הש פ"א ותנחומא פ' ויגש ושח"ט דדרש מקרא דמפי עוללים ויונקים יסדת עוז שע"י ערבות העוללים ויונקים ניתנה תורה ע"ש), וביבמות שם אמרי' טעמא דלא מהול אבע"א משום חולשא דאורחא ואבע"א משום דלא נשבה רוח צפונית, ובהא דלא נשב' נמי ב' טעמי או משום דנזופין היו או כי היכי דלא נבדור ענני כבוד, ולטעמא דנזופין בין שיהיה פירושו מעשה העגל כפרש"י שם, או ממרגלים כפי' התוס' מ"מ מיצ"מ עד שעת מ"ת לא היו נזופין, ונשבה להם רוח צפונית והיו יכולין לימול, ולא היו בהן שלא נימול כלל בשעת מ"ת, אבל לאידך טעמי דחולשא דאורחא (והוא טעמי' דת"ק כאן דעלי' מקשה ר' ישמעאל), וכן לטעמא דרוח צפונית לא נשב משום דלא נבדור ענני כבוד, א"כ משעה שיצאו מיצ"מ מיד התחיל חולשא דאורחא ומיד היו ענני כבוד סוככים עליהם, והריטב"א בחידושיו ביבמות [עבי'] ד"ה אבע"א (ויש שם ט"ס שחלקו דיבור א' לשלשה חלקים והן הכל ד"א ע"ש) כתב וז"ל ומ"מ בין למ"ד משום חולשא דאורחא בין למ"ד משום רוח צפונית לא הי' זה אלא לאחר השנה השני' כשהוקם המשכן והדגלים, ואז היו נוסעים וחונים והו"ל חולשא דאורחא ואיבדור ענני כבוד, אבל קודם לכן הילודים במדבר מולים, וכשקבלו התורה לא היו בהן אין נימולין עכ"ל, ואין דבריו ז"ל מובנים לי בטעמן, דלכאורה אדרבא באותן מ' יום מיצ"מ עד מ"ת היו נוסעים וחונים תמיד יותר לפי ערך מלאחר מ"ת, שעשרה מסעות היו מיצ"מ עד מ"ת במדבר סיני שאחר רפידים, כמפורש בתורה בר"פ מסעי, והיו הולכים בתחלת יציאתן יומם ולילה, כמפורש בתורה בר"פ בשלח, וכתי' וילכו שלשת ימי' במדבר ולא מצאו מים [שמות טו] הרי הלכו ג' ימים רצופין, וא"כ מ"ט לא יהי' שייך אז חולשא דאורחא וחשש דלא לבדור ענני כבוד, ומה תלוי זה במשכן ודגלים דוקא, ובדברי הרמב"ן והרשב"א בחידושיהן ז"ל שם מבואר שחולקין על הריטב"א ופשיטא להו כמ"ש דלטעמא דחולשא דאורחא ודלא נבדור ענני כבוד משעת יצ"מ פסקו מלימול הנולדי' (וכתבו הרמב"ן והרשב"א שם דס"ל לר' ישמעאל דהכא כטעם דלא נבדור ענני כבוד, ולא ידעתי למה לא נקטו טעמא קמא דחולשא דאורחא שמבואר כאן בפר"א בדברי ת"ק דר' ישמעאל ועליו קאי ר' ישמעאל כמש"ל) [ז]: (מח) נמולים היו כו' פריעה. משמע שר"ל שעיקר הסכנה מחולשא דאורחא היא הפריעה דוקא, שהכאב בה גדול ביותר, אחרי שכבר נחתך הערלה ונעשה המקום ההוא מרגיש ביותר כדרך המכות, וכשפורעין העור גל הכאב, גם אפשר שע"י הפריעה יוצא דם הרבה יותר מע"י המילה עצמה, ולכן קשה להו חולשא דאורחא ורוחות (אחרות לבד רוח צפונית) ביותר, ולפ"ז אי איתא דס"ל להפר"א כההיא דרבי בנדרים [לא:] דאמר משה אמול והלא סכנה היא, וס"ל נמי דלא נצטוו ישראל עדיין על הפריעה עד יהושע, כמשית"ל אות פ"ט אי"ה, נצטרך לדחוק שאע"פ שלא נצטוו מ"מ היו נוהגין בפריעה, וכמו אברהם אבינו, שאע"פ שלא ניתנה לו פריעה, מ"מ פרע, כמ"ש התוספות ביבמות שם ד"ה לא כו' מאגדת דבראשית

הגהות

[ו] ובשם רבי' מנוח הביא הב"י שכ"ד שאינו (חולי) בגופו של תינוק כגון שרוצה לצאת לדרך אין משהין המילה בשבילו כמו שאין משהין משום נשיבת הרוחות, דשומר פתאים ה', כדאיתא ביבמות עכ"ל, ונראה שכן תפסו האחרונים להלכה, ולכן לא הזכירו מזה כלל בש"ע והאחרונים, וצ"ע לאדם הא דדשו בה רבים במקום סכנה במה שלא הוזכר בש"ס (כ"א לענין יומא דעיבא ודשותא), ובפרט שאף לענין יומא דעיבא ודשותא (שהוזכר בש"ס) כתב הנמוקי יוסף בשם הריטב"א שמ"מ אם רצה שלא למול הרשות בידו, א"כ בהא דטורח הדרך שלא נמצא בש"ס, ודאי עדיף היה למנקט כדעת הרמ"ה לחוש לסכנה. וממ"ש בספרי בהעלותך פסקה ס"ו, ששבט לוי מלו במדבר (וכ"כ רש"י בפרשת וזאת הברכה), א"כ משמע שאם רצו לימול בדרך, הרשות בידו, ועיין בז"ר שם מ"ש בזה, ולא הזכיר כלל לטעמא דמשום חולשא דאורחא ע"ש:

[ז] אלא שנראה מדברי הרמב"ן וכן מהתוס' שם ד"ה מאי טעמא כו', שהא דרבי ישמעאל לא היה כתוב לפניהם ז"ל בפר"א, והביאו בשם מדרש אגדה, וכן במנהמ"א סי' פ' כ' (על מאמר זה) איתא במדרש ובפר"א רי"א וכי כו', והתוספות הביאוהו ממגלת סתרים דרבי' נסים גאון, רק ההוא דבלעם הביאו בשם הפר"א, וביותר נראה כן מהריטב"א שכתב על הא דר' ישמעאל שאין זו שיטת הגמרא שלנו, והרבה מדרשות יש שחולקים על הש"ס, וסיים אח"ז ואפשר שהמדרש שאמרו בבלעם (שהביאו גם הוא משם הפר"א), אזל בשטתי' דאידך מדרש עכ"ל, והרי לפנינו בפר"א הכל מאמר אחד דר' ישמעאל:

אלא (מט) שלא היה להם פריעה וכל מי שמל ולא פרע את המילה כאלו לא מל. וכשבאו ישראל לארץ ישראל אמר הקב"ה ליהושע אי אתה יודע שאין ישראל נמולין כתקנן חזור (נ) ומול אותם פעם שניה שנאמר (שם ה) מול את בני ישראל שנית. וימל את בני ישראל אל גבעת הערלות. (נא) והיו ישראל מכסין אותן בעפר המדבר. וכשבא בלעם אמר מי מנה עפר יעקב. מכאן אמרו חכמים (נב) מכסין את ערלת הדם בעפר הארץ (נג) ולא עוד אלא שנמשלו לעפר שנאמר (בראשית כח) והיה זרעך כעפר הארץ. (נד) וכך היו ישראל נהוגין למול (נה) עד שנחלקו לשתי ממלכות. ומלכות אפרים מנעו מהם את המילה. ועמד אליהו ז"ל וקנא קנאה גדולה ונשבע על השמים שלא להוריד טל ומטר על הארץ ושמעה איזבל ובקשה להרוג אותו. עמד אליהו (נו) והיה מתפלל לפני הקב"ה (נז) אמר לו הקב"ה טוב אתה מאבותיך. יעקב ברח ונמלט שנאמר

דבראשית [ח], ומשום שקיים אפילו ע"ת, ומ"מ הוא דחוק במשה, שכיון שלא היו מצווין על הפריעה, והי' יכול לקיים מה שנצטוו על המילה בלא פריעה ולצאת בלא סכנה, היאך דחה מצוה דחובה משום הפריעה שהיו נוהגין רק ברשות : (מט) שלא היה להם פריעה וכל מי שמל ולא פרע כו'. לגי' ספרים שלנו דגרסי' בה כאן וכל מי שלא פרע כו', משמע לכאורה דס"ל דנצטוו כבר על הפריעה (בסיני עכ"פ בכלל כל המצות, או אפשר מדלא הוזכר כאן כלל ענין לא ניתנה פריעה לא"א, דס"ל דלא"א ניתנה מילה כתיקונה עם הפריעה), וכ"מ ממ"ש א"ל הקב"ה ליהושע אי אתה יודע שאין ישראל נמולין כתיקונן כו', שזה הי' דבר ידוע כבר, שאם חידוש הוא שנתחדשה ליהושע אז הול"ל הוי יודע שאין כו' (ולאותו תי' שכתבו הרמב"ן והריטב"א בחידושיהם ביבמות שם שע"פ הדיבור נצטווה משה עלי' לעשותה בכניסתן לארץ עכ"ל, א"כ א"ש מ"ש ליהושע אי אתה כו' שכבר נצטווה משה על ככה, ולגבי כניסתן עתה לארץ קרי לה שלא כתיקונה, אע"פ שעד עתה הי' זה כתיקונה, וע"ש בתוס' ד"ה לא כו' וד"ה מ"ט (השני) דנראה ס"ל דניתנ' למשה בסיני ונצטוו עלי' לקיימה במדבר), וא"כ ודאי קשה עדיין וכי ישראלים שלא נמולו שמעו קולו כו', ובז"ר פי' דס"ל שלא נצטוו עלי' עדיין, וצריך לדחוק דמ"ש כאן וכל מי שמל ולא פרע כאלו לא מל, היינו לאחר שניתנה כ"ה הדין (ובכדי לבאר מ"ש אח"כ ליהושע שאין נמולין כתיקונן הזכירו כאן), ובאמת אי אותא דס"ל להפר"א הא דלא ניתנה פריעה לא"א, צ"ע א"כ למה שמפרש ר' ישמעאל שהילודים בדרך ג"כ מלו אלא שלא פרעו, מה חילוק הי' בין היוצאים ממצרים להילודים בדרך, שאלו ואלו מלו ולא פרעו, היוצאים מפני שלא נצטוו, והילודים בדרך מפני חולשא דאורחא, והרי המקרא מפורש ביהושע כי מולים היו כל העם היוצאים וכל העם הילודים במדבר בדרך בצאתם ממצרים לא מלו וגו' ואת בניהם הקים תחתם אותם מל יהושע כי ערלים היו כי לא מלו אותם בדרך, ודוחק לומר שהיוצאים ממצרים אף שלא נצטוו על הפריעה היו נוהגין בפריעה כמו א"א שקיים אע"פ שלא נצטווה, אבל הילודים במדבר כיון שלא נצטוו על הפריעה לא קיימוה בדרך משום סכנה וכמש"ל שעיקר הסכנה בפריעה, ובלשון האגדה שהביא הרמב"ן שם ליתא להא דוכל מי שמל ולא פרע כאלו לא מל במאמר הזה ע"ש [ט] : (נ) ומול אותם פ"ב. ואע"ג שכבר מלו בלא פריעה, י"ל שכיון שלא פרעו חזרה ונמשכה להם ערלה עכ"ל ז"ר (ואע"ג דאמר ר"ה ביבמות [עב'] משוך א"צ למול מד"ת רק מדרבנן מפני שנראה כלא נמול, נראה דהיינו דוקא משוך לאחר מילה ופריעה, אבל מל ולא פרע וחזרה ונמשכה הערלה, צריך למול מה"ת אף לר"ה) : (נא) והיו ישראל כו' וכשבא בלעם כו'. לפמש"ל אות מ"ז שב"ז לדברי ר' ישמעאל, יתבאר שמובא זה לראי' לדבריו שמלו בדרך, שהרי בלעם ראה כו', והרמב"ן והרשב"א שם טרחו ליישב הא דבלעם להשוותו עם דברי הש"ס ביבמות שלא מלו, ותי' הא' דחוק, וגם לגי' שלנו בפר"א ומכסין אותן בעפר המדבר, ודאי לא משמע כן, וכן מ"ש שבלעם ראה אותן הנולדים קודם נזיפתן, גם זה דחוק, דקודם נזיפתן היינו בחורב שעשו העגל לפרש"י או במדבר פארן ששלחו המרגלים לפי' תוס', ואלו בלעם בשטים בערבות מואב הי' והאיך ראה אותן תמה, ואפשר נאמר שראה בקסמים ולא בראי' גשמי' : (נב) מכסין כו' בעפר הארץ. ולהוציא ממנהג בני מזרח שמוהלין על המים, וכמ"ש במחלוקת בני בבל ובני א"י (הנדפסים ס"ס יפ"ש על ב"ק) חלוקה י"ז (והובא בתשובת הגאונים שערי צדק שער ה' סי' י' ובהגמי"י שלהי ה' מילה ובטור י"ד ס"ס רס"ה), בני א"י מוהלין בעפר מן הדא גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו (ובזיו"ש שם כתוב בה ונותנים על פניהם, וט"ס הוא וצ"ל זה בבני בבל שמוהלין על המים וכ"ה בטור) ופי' ממ"ש אין מים בו סומכין שלא לימול על המים רק להשליך לעפר כמו לבור כרוי בעפר, ובני בבל מוהלין במים שנא' וארחצך במים ואשטוף דמיך מעליך, ור"ל דמפרשי לי' על דמי מילה הכתובין למעלה מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי, ואנן דנהיגין בעפר [י], סמכינן על הזהר בפ' לך לך [צה'] דדרש לי' מן מזבח אדמה כו', ובב"י בשם ס' המנהיג הביא דברי הפר"א אלו, ובהגמי"י כ' שלכן אנו נוהגין בחול שהוא משפת המים וכמו רקק שהוא ממוצע בין העפר והמים לצאת יד"ח ב' המנהגים; (ובבעה"ט פ' בלק כ' עפר בגי' ערלה בחול) : (נג) ולא עוד אלא שנמשלו לעפר. הוא טעם אחר למול בעפר ולא במים, ועיין בב"י בשם הכד"א, ובמנהמ"א ל"ג ולא עוד אלא גרם לפי שנמשלו : (נד) וכך היו ישראל נוהגין למול עד כו'. לומר שמימי יהושע ואילך לא בטלה מהן עוד המילה, ועי' בזהר בראשית [לב:] ופ' לך לך [צג:] ור"פ שמות [ג:] שבימי סיסרא העבירו מהם המילה וגזרו ולא פרעו כמ"ש ויעזבו את ה' עד שבאה דבורה ואז פרעו כמ"ש בפרוע פרעות בישראל וגו' : (נה) עד שנחלקו כו' ומלכות אפרים מנעו מהם המילה ועמד אליהו ז"ל כו' שלא להוריד טומ"ט על הארץ כו'. משמעות הלשון כאן שמיד כשנחלקה מלכות ב"ד והתחילה מלכות אפרים ע"י ירבעם (שהוא בא מאפרים) מנעו המילה, וכ"ה מבואר בלשון המנהיג בשם פר"א שהובא במנהמ"א ס"ס פ' ע"ש : (נו) והי' מתפלל לפני הקב"ה. ז"ש שם וישאל את נפשו למות, שאמר לפני ה' אם יחזרו ישראל לקלקולם (והוא סטיה דברים בזה כלפי מעלה ואמר ואתה הסבות את לבם אחורנית וכמ"ש פ"ה דברכות) טוב מותי מחיי, וכענין שאמרה רבקה [בראשית כ"ז] אם לוקח יעקב אשה מבנות חת כאלה מבנות הארץ למה לי חיים : (נז) א"ל הקב"ה טוב אתה מאבותיך. בל' המקרא כתוב זה בדברי אליהו שאמר רב עתה ה' קח נפשי כי לא טוב אנכי מאבותי, וכאן צ"ל דדריש שמ"ש לא טוב אנכי מאבותי [יא] הוא הודאה על דבר ה' אליו (שאינה מפורשת

הגהות

[ח] ב"ה מבואר בלשון בתוספי הרא"ש ביבמות שם שמן האגדה דבראשית הביא התוס' רק הא דאברהם פרע (וכ"ה בחדושי רמב"ן ורשב"א שם), ובהגהות הגרי"פ שם חשב שמ"ש בתוס' כדאמר באגדה דבראשית נמשך למטה על מ"ש דאפילו ע"ת קיים, לכן צ"ל דכ"ה להדיא בגמרא דיומא.

[ט] ובזוהר פרשת בא (מ') ופ' אמור [צה:] דלא אתפרעו במצרים (וכן בפ' שלח לך [קסג:] אמרו דאברהם לא אתפקד על פריעה אלא דשם [עמוד א] אמרו ביעקב דהוי בי' פריעה, ולא נתברר שם אם נצטווה על כך קאמר, או מעצמו עשה, וא"כ יהי' מוכח שאברהם לא פרע כלל, ושלא כדברי התוס' ורמב"ן מאגד"ב הנ"ל), אלא שמסיים שם בפרשת בא אימתי אתפרעו בשעתא דכתיב שם שם לו חוק ומשפט דהיינו במרה (ומסיים שם עוד ולאו תימא דביומי יהושע אתפרעו לאו הכי אלא על אינון דכתי' וכל העם הילודים במדבר בדרך (ור"ל שמובא כר' ישמעאל דכאן דאף בדרך מלו ולא פרעו ומלו שנית לפריעה בימי יהושע, וכ"מ בזוהר לך לך [צג:] דביומי יהושע אתפרעו אבל מלו כבר), אבל היוצאים ממצרים מלו כבר במרה) :

[י] ולגי' הגמי"ו דבני בבל נוהגין בעפר, י"ל דאכן לעולם בתר בני בבל גרירין, אבל באמת ט"ס הוא כמבואר בכל המקומות שהבאתי בני מזרח במים ובני מערב בעפר, ובני מערב הן בא"י, וכן מבואר בתשובת רב כהן צדק ורב יהודאי שהובאו בטור שם (ובתוכן בשערי צדק שם סי' י"א י"ב) שבישיבת הגאונים בבבל נהגו על המים, רק שכתבו שהנוהגים בחול ובעפר כמי ש"ד :

[יא] שנדחקו בו המפרשים, ועיין רד"ק שפי' שהאריך ימים כמ"ש פנחס זה אליהו, ויש להוסיף עוד לפ"ד הזוהר ויגש [רט"] ועיין אחרי מות [סח:] דהוי אתי מסטרא דדכורא יתיר מכל בני עלמא ואיתחזי לאתקיימא בקיומא יתיר, ולפי שידע זה אליהו ז"ל וראה שיחיה עוד הרבה, לכן אמר רב [לי עוד חיים] עתה ה' [אשר ישראל חוזרים ומפירים ברית] כי לא טוב אנכי מאבותי לחיות לעולם אלא קח נפשי כו', וי"ל בלשון כי לא טוב אנכי נרמזו מדות יסוד (צדיק כי טוב) ומ"ל (הנקראת אנכי) ואמר אליהו ז"ל אחרי שח"ו יחזרו ויפרו ברית א"כ לא טוב אנכי מאבותי [חג"ת שהנחילו לי חיים ארוכים] ולמה לי חיים :

(נח) שנאמר (הושע יב יג) ויברח יעקב שדה ארם: משה ברח ונמלט שנאמר (שמות ב) ויברח משה מפני פרעה. דוד ברח ונמלט שנאמר (שמואל א) ודוד ברח וימלט. עמד אליהו (נט) וברח. מארץ ישראל ונמלט שנאמר (מלכים א יט) ויקם ויאכל וישתה. נגלה עליו הקב"ה (ס) ואמר לו מה לך פה אליהו אמר לו (שם) קנא קנאתי אמר לו הקב"ה (סא) לעולם אתה מקנא (סב) קנאת בשטים (סג) על גלוי עריות שנאמר [במדבר כה] פנחס בן אלעזר וכאן אתה מקנא (סד) חייך שאין ישראל עושין ברית מילה עד שאתה רואה בעיניך. (סה) מכאן התקינו חכמים שיהיו עושין (סו) מושב כבוד למלאך הברית (סז) שנאמר (מלאכי ג) ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא וגו'. אלהי ישראל יביא בחיינו (סח) משיח לנחמנו (סט) ויחדש לבבנו שנאמר [שם ג כד] והשיב לב אבות על בנים:

פרק ל נסיון

התשיעי ישמעאל (א) נולד בקשת ונתרבה בקשת שנא' [בראשית כא] ויהי רובה קשת. והיה נוטל קשת וחצים (ב) והיה יורה אחר העופות. (ג) ופעם אחת ראה את יצחק יושב לבדו (ד) וירה עליו חץ להרגו. ראתה שרה (ה) והגידה לאברהם כזה וכזה עשה ישמעאל ליצחק אלא עמוד (ו) וכתוב ליצחק כל מה שנשבע הקב"ה ליתן לך ולזרעך. (ז) חייך שאין בן האמה הזה יורש עם בני עם יצחק שנא' [שם כ"א י] ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה וגו'. אמרה שרה לאברהם כתוב

מפורשת במקרא, ואפשר נרמזת במלת ויאמר המופסק בפסיק מן רב עתה, לרמוז שויאמר היה מאמר ה' אל אליהו בנתיים, ולכן לא נזכר תשובת ה' על מאמר אליהו זה, ולפשוטו נ"ל שהתשובה באה לו ע"ז כשישן ע"י המלאך), שאמר לו לא טוב אתה מאבותיך קום ברח לך, ונרמז במאמר המלאך אליו כי רב ממך הדרך, שילך לו בדרך רחוקה להלן מכאן, וכן ה' א"ל אח"ז לך שוב לדרכך מדברה דמשק: (נח) שנא' ויברח יעקב כו'. בילקוט יהושע, וכן במנהמ"א סי' פ' הגי' בלשון המאמר מקרא דקום ברח אל לבן [בראשית כז], ולפי גי' דהכא ניחא לי' להביא מקרא זה שמפורש בו מעשה הליכת יעקב בלשון בריחה (משא"כ בתורה, אף שרבקה א"ל קום ברח לך, מ"מ כתוב הליכתו בלשון ויצא יעקב וכתיב וישלח יצחק את יעקב וגו'), ומלשון המקרא דהושע ויברח יעקב אנו למידין שהליכתו אז בריחה היה שרדף אחריו, כמ"ש באגדה דבראשית ובאגדת בראשית פמ"ה ופמ"ו ע"ש, וע"ל פל"ו אות מ): (נט) וברח מא"י ונמלט שנא' כו' וישתה וילך וגו' עד הר האלקים חרב. שהוא בח"ל, וכן אח"כ הלך מדברה דמשק, (ובמנהמ"א שם הגי' וברח מא"י לבאר שבע ואח"כ אל המדבר שנא' ויקם וילך אל נפשו ויבא באר שבע, ואין הגי' מכוונת יפה, שלפי המקראות נראה שהליכתו לבאר שבע היה קודם הא דוישאל נפשו (וגם באר שבע הוא מא"י), ולכן גי' דכאן עיקר): (ס) וא"ל מה לך פה אליהו. עיין זוהר תשא [קצ'] שדרשוהו על סוד ברית שלום דאתיהיב לי', ואפשר גם כאן רמזו לזה, לכן הכניסוהו בענין מאמר ברית המילה דכאן: (סא) לעולם אתה מקנא כו'. למימרא דלאו שפיר עבד שקטרג על ישראל וכמ"ש באגדה דשיר השירים פ"א פי"ב ותדא"ו ספ"ח ובזוהר ויגש [שם] ובז"ח נח [כ"א ב], ועמש"ל פט"ו אות ו' בס"ד: (סב) קנאת בשטים. ע"ל ס"פ מ"ז: (סג) ג"ע. משמע דזה חשוב גלוי עריות, וכן מבואר בדברי הרמב"ן במלחמות פ' בן סורר ע"ש, (ועמ"ש רמ"א בהגה"ה בי"ד): (סד) חייך שאין ישראל עושין ב"מ עד שתראה בעיניך. בזוהר תשא שם דבשעתא (דקטרג על ישראל) אתעבר מיני' ההוא נבזבזא (דברית שלום) ואתא למיתבע כמלקדמין כו' אלא זיל למיינוקיא דישראל ומאינון תרווא כו' וכן עביד, וי"ל הכוונה שיזדמן לראות במילת כא"א ויזכור זכות זה לפני ה', ובזה יחזור ויזכה להאי נבזבזא כי הוא תקון קטרוגו, ועיין זהר ויגש [רט:]: (סה) מכאן התקינו כו'. בתניא רבתא ר"ס נ"ו הביא לשון ה"ג דר"ש קיירא שמביא מאמר הפר"א ומסיים לה בלשון ומכאן נהיג רבנן למעבד כסא כבוד למלאך הברית הוא אליהו ז"ל דכתיב ומלאך הברית אשר אתם חפצים, עכ"ל, מ' שלא הי' זה בפר"א לפניו ז"ל רק הוא סיום בה"ג: (סו) מושב כבוד לאלי' ז"ל שנקרא מלאך הברית. כ"ה בילקוט ומנהמ"א שם וכצ"ל, והו שמסיים שנא' ומלאך הברית כו', לומר שמפני שנקרא מלאך הברית, ושהוא על שם שקינא ושמעיד על ברית מילה, ובטור י"ד סרס"ה הגי' כסא כבוד, וכן בזהר לך לך [צג'] והקדמת זוהר [יג'] דבעי לתקנא כורסיא אחרא ליקרא דיליה [יב], ושם איתא דבעי לאדכרא בפומא דא כורסייא דאליהו ואי לא לא שארי תמן (ויש לרמוז בלשון מלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא, שצריך לגלות חפצם בו, דהיינו לאזמנא בפומא שחפצים ומבקשים בואו, ואז הנה זה בא): (סז) שנא' ומלאך הברית אשר כו'. והוא אליהו ז"ל, וכמ"ש שם במלאכי אח"ז הנה אנכי שולח לכם את אלי', ועמש"ל ס"פ מ"ג בס"ד: (סח) משיח בחיינו ויחדש לבבנו שנא' והשיב כו'. קרא דוהשיב כתיב באליהו ז"ל שיבא קודם ב"ד, כמש"ל ס"פ מ"ג; ע"כ לכאורה נכון לגרוס כאן אליהו (או גרסי' מבשר) במקום משיח או גרסי' תרווייהו אליהו ומשיח:

(סט) ויחדש לבבנו שנא' והשיב לב אבות. כמו שכתבתי להלן סוף פרק מ"ג דדרש והשיב לב אבות שיחזור ישראל בתשובה שלימה, וז"ש ויחדש לבבנו, וכמ"ש [יחזקאל ל"ו] ונתתי לכם לב חדש וגו' ועשיתי את אשר בחוקי תלכו וגו':

פרק ל

(א) ישמעאל נולד בקשת ונתרבה בקשת. בילקוט הלשון נולד ישמעאל ונתרבה בקשת (ובהגהות המיוחסו' להגר"א לפי הנראה מוחקו ג"כ), והא' ונתרבה בקשת, ודאי הוא מקרא [בראשית כא] ויגדל כו' ויהי רובה קשת, דדרש שמקטנותו נתגדל בלימוד הקשת (ואפשר נתכוונו לדרוש רובה לשון נתרבה), אבל הא דנולד בקשת אינו מובן, ודחוק לפרשו שנולד במזל קשת [א], ואולי יותר קרוב לפרשו שז"ש המלאך להגר על לידתו [בראשית טז] וילדת בן וגו' פרא אדם (שפירושו כפשוטו פרא למוד מדבר, משולח מבני אדם, ועל כן יאחז דרכו להתלמד בקשת על חיות המדבר וכמ"ש [ישעי' ז] בחצים ובקשת יבא שמה) ידו בכל, שהוא הקשת שצריך ב' ידים כמ"ש בע"ג [כה'] איזו מלחמה שצריכה ב' ידים זה קשת, הרי שמלידתו אמר עליו המלאך שיתלמד בקשת (ואולי זהו כשהשליכתהו הגר ישבה לה מנגד הרחק כמטחוי קשת), והנחילה לבניו אחריו כמ"ש [ישעי' כא] ושאר מספר קשת גבורי בני קדר וגו' (ועיין בבעה"ט על פ' מפני שרי גברתי אנכי בורחת מ"ש על המסורה דמקול פרש ורומה קשת בורחת כל העיר): (ב) והיה יורה אחר העופות. בעודו קטן בבית אברהם ולא היה בו כח עדיין לצוד החיות היה מתלמד בקשת לירות עופות (ולא להרוג אדם וללסטם ח"ו, וכקושית רשב"י בתוספתא פ"ו דסוטה ח"ו שיהיה בביתו של אותו צדיק ס"ד וע"ג וג"ע ע"ש), ובילקוט הגי' אחר הפרגוד, ואם באנו להשוות לנוסחא דהכא צ"ל אחר הפרגיות, והוא מין עוף וצפרים קטנים ע"ע ע' פרגיות, ולגי' אחר הפרגוד יתפרש שהיה מורה אחורי הפרגוד שלא יראהו אברהם שהיה פרגוד שהוא וילון פרוס מפסיק ביניהם: (ג) פ"א ראה את יצחק כו' חץ להרגו. כמו קין להבל ויהי בהיותם בשדה כו', וכן אמרו באגדה דבראשית שא"ל ישמעאל ליצחק לך ונראה חלקנו בשדה כו' (ועיין בפי' הגר"א לספד"צ פ"ד [ג"א ד] שישמעאל הוא הבל, וי"ל לאחר שעשה תשובה, ותחלה היה בדרך קין), ויצחק הבל, כמ"ש בשם האר"י מר"ת השה לעולה בני: (ד) וירה עליו חץ להרגו. באגדה דבראשית מביא ע"ז קרא כמתלהלה היורה זקים חצים ומות וגו', שהיה מתלהלה כמצחק לירות חצים אחר העופות ורצה להמית את יצחק ולומר מצחק אני: (ה) הגידה לאברהם כזה וכזה כו'. מפרש ותרא שרה כו' ותאמר לאברהם כו', שזה שראתה אותו (מצחק כצ"ל) אמרה לאברהם (וע"ז הוא שאמר ה' לו כל אשר תאמר אליך שרה כו' כמש"נ להלן כל שדיברה שרה באמת דברה), ולשון כזה וכזה כמדומה שמכוין לדרוש מ"ש גרש האמה הזאת כו' בן האמה הזאת כו', דהזאת (השני) מיותר, דהיינו שפירשה לו שרה מעשה הזאת שעשה, וכד"א [יהושע ז] וכזאת וכזאת עשיתי: (ו) וכתוב כל מה שנשבע כו' ולזרעך. שע"ז הוא שאמרה לא יירש כו', ר"ל הירושה שנתן לך הקב"ה כמ"ש [בראשית טו] לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, ועליה א"ל הקב"ה [שם] כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך, וכמו שחזר ופירש לו [שם יז] אבל שרה אשתך יולדת לך בן והקמותי וגו' ולישמעאל וגו' לגוי גדול ואת בריתי (השבועה שנשבעתי וכרתי אתך ברית בין הבתרים לזרעך נתתי את הארץ וגו') אקים את יצחק, ולא את ישמעאל, וז"ש כי לא יירש בן האמה הירושה הזאת: (ז) חייך שאין בן האמה. לגי' הספרים חייך, הוא לפרש לשון כי לא יירש כו' בלשון ברור ודאי שלא יהי' כן, אבל האמת נראה שט"ס הוא וצ"ל בחייך, והוא נמשך למעלה וכתוב

הגהות

[יב] ומלשון אחרא משמע שיהיה כסא מיוחד לעצמו ולא ישב הסנדק עליה, וכן ראיתי נוהגין בקצת מקומות:

(ח) כתוב גט גרושין ושלח את האמה הזאת ובנה (ט) מעלי ומעל בני. ומכל הרעות שבאו על אברהם (י) היה קשה ורע בעיניו הדבר הזה מאד שנאמר (שם) וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו. רבי יהודה אומר (יא) באותה הלילה נגלה הקב"ה על א"א אמר לו אברהם אי אתה יודע (יב) שהיתה שרה ראויה לך לאשה (יג) היא חברתך ואשת נעורים. (יד) לא נקראת הגר אשתך ולא נקראת שרה שפחתך (טו) שנא' [שם יז] אבל שרה אשתך יולדת לך בן. הגר לא נקראת אשתך אלא שפחתך (טז) וכל שדברה שרה באמת דברה (יז) אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך שנאמר [שם כא] ויאמר אלהים אל אברהם אל ירע בעיניך על הנער וגו'. (יח) השכים אברהם בבקר וכתב גט גירושין (יט) וכתב לה ונתן לה (כ) וישלחה מעליו ומעל יצחק בנו (כא) שנא' (שם) וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וחמת מים. שלחה בגט גירושין. (כב) ולקח את הדרדור

וקשר

וכתוב כל כו' בחייך, שתעשה כן בעודך חי וכמ"ש בבני הפלגשים [שם כ"ה] וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי וגו': (ח) כתוב גט גירושין ושלח את האמה כו'. לשון גרש מפרש ענין גירושין, וכן מ"ש ויתן אל הגר וגו' וישלחה, דרש גירושין. וכ"ה בת"י, וז"ש ויתן אל הגר, שנתן לה בידה גט גרושין. וכדלהלן אות י"ט, והיינו כמ"ש בת"י ס"פ לך לך ששחררה שרה את הגר כשנתנה אותה לאברהם לאשה, ולכן תפסו בה קידושין והיתה צריכה גט[ב], אבל אם לא שחררתה אין קדושין תופסין בה ולא היתה צריכה גט: (ט) מעלי ומעל בני. את הגר מעלי, ואת ישמעאל מעל בני: (י) היה קשה ורע בעיניו הדבר הזה מאד. לשון קשה נקט תחלה לבאר מלת אל ירע דכאן, שאין פירושו לשון רעה ממש ח"ו, אלא לשון קשה (וכב"א [שמואל א' כ"ה] והאיש קשה ורע מעללים,) וכער מן רוע מעללי בנו, וז"ש על אודות בנו שבתרגומו על עיסק בנו, לומר שלא מאהבתו אליו היקר לו שיפרד ממנו, רק על עסקיו ומעשיו הרעים: (יא) באותה הלילה נגלה כו'. כשעדיין לא נימול אברהם הי' נבואתו בחזיון לילה במחזה (וכדלעיל ר"פ כ"ח), אבל כאן ולקמן פל"א בעקדה שהי' לאחר המילה נקט נמי הכי, וי"ל משום דכתיב כאן ושם וישכם אברהם בבוקר, לכן דרש שהדבור היה בלילה, ונזדרז מיד בבקר להשכים לקיימו, אבל אם היה הדבור ביום היה מזדרז לקיימו מיד מסתמא ולא היה מלינו לבקר של מחרתו: (יב) שהיתה שרה ראויה לך לאשה ממעי אמה. כמ"ש באגדה דויקרא פכ"ט אקרא דבמאזנים לעלות המה מהבל יחד, עד שכן עשוין הכל במעי אמן הם יחד איש פלוני נושא פלונית: (יג) היא חברתך ואשת נעורים. נראה מכוין ללשון המקרא [מלאכי ב] כי ה' העיד בינך ובין אשת נעוריך וגו' והיא חברתך ואשת בריתך, דקרא דבתרי' ולא אחד עשה ושאר רוח לו ומה האחד מבקש זרע. אלקים תיב"ע שם על אברהם שנשא את הגר על שרי, ע"ש בפרש"י, ורומז כאן ששרה שהיתה אשת נעוריו היא חברתו (שחיברו היוצר מתחלה לבת זוגו, וכמ"ש בזוהר לך לך [מא:] בההיא שעתא דאפיק נשמתין כו' כלילן דו"ן דמתחברן (רמוז ג"כ ללשון חברתך) כחדא כו' ע"ש), ומ"ש ואשת בריתך נראה שמפרשו כאן דהיינו אשת נעוריך דרישי' דקרא: (יד) לא נקראת הגר אשתך. שאף לאחר ששחררתה שרה נקראה בשם שפחה מהמלאך וגם היא עצמה קראה לשרה גברתי וכמש"ל אות ח' בהגה"ה, וגם הקב"ה קראה עתה אמתך: (טו) שנא' אבל שרה אשתך. מביא מקרא זה יותר מש"מ שנקראה שרה אשתו, משום שמקרא זה נאמר כשאמר אברהם לו ישמעאל יחיה לפניך והשיב לו ה' אבל שרה אשתך, שמתפרש לפמ"ש כאן בלשון מיעוט, אבל רק שרה היא אשתך, ובנה הוא שיתייחס לך. ויקרא לך זרע, ולישמעאל שמעתיך וגו' ונתתיו לגוי גדול, אבל בן האמה יקרא, וכמ"ש כאן, וגם את בן האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא (הוא לבדו נקרא זרעך (וע"ל פל"א אות ט') ולא זרעו אחריו), וז"ש הגר לא נקראת אשתך אלא שפחתך, ואע"פ שכתוב [בראשית טז] ותתן אותה לאברם אישה לו לאשה, התם לדקת שרה הוא דכתיב, שנתרצית אף ליתנה לו לאשה אם ירצה, אבל אברהם לא לקחה לאשה רק לפלגש ולא נקראה אשתו, ולכן א"ל אברהם אח"כ הנה שפחתך בידך עשי לה הטוב בעיניך: (טז) וכל שדברה שרה באמת דברה אל ירע כו'. הא' כל שדברה נראה שהוא פי' מ"ש כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה, כלומר האמין לדברים שהגידה לך כזה עשה ישמעאל ושמע בקולה ועצתה בזה שאמרה גרש את האמה ואת בנה, וזהו שמהפך סדר המקרא ונקט זה קודם אל ירע כו', שבא לבאר שסוף המקרא כל אשר תאמר הוא מוסב על רישי' דאל ירע כנ"ל (ושלא נפרש כל אשר תאמר ממש, ונצטרך לומר כמ"ש באגדה דבראשית שהיה טפל לה בנביאות; שא"כ איך ס"ד שנצטווה לשמוע כל אשר תאמר אליו, הא מסקינן בב"מ [נט'] דבמילי דשמיא לא ישמע לעצת אשתו)-, ומפני שקיום מאמר שרה לגרש האמה ואת בנה, עדיין לא נעשה, לכן כתיב תאמר בלשון עתיד, כלומר תאמר שעליך לעשותו עתה: (יז) אל ירע כו' ועל אמתך שנא' אל ירע כו' ועל אמתך כל אשר תאמר אליך וגו'. כצ"ל, ונכתב ג"כ במאמר ה' ועל אמתך, אף שלעיל כתיב וירע הדבר כו' על אודות בנו לבדו, ועמש"ל אות י' ששם נכתב וירע הדבר מאד, וכמש"ל שמכל הרעות היה זה קשה בעיניו, לכן ביאר שזה היה רק על אודות בנו שיצא לתרבות רעה ומן העוה"ב, אבל מ"מ היה רע בעיניו גם על גירוש הגר שהיה רחמיו וחסדו הגדולה על כל הבריות, ולא מאס משפט אמתו בריבה, ועיין באגדה דבראשי' פמ"ה ופמ"ח (גם י"ל שז"ש ועל אמתך, הוא אדרבא לומר כמו שאין רע לך להצטער על אמתך אחרי שהיא שפחתך ולא אשתך, כמו כן אל ירע בעיניך על הנער בנה): (יח) השכים אברהם בבקר וכתב גט ונתן לה. זריזותי' דאברהם קמ"ל דמצפרא השכים (ולא רצה לשלחה בלילה עד שיאיר היום לצאת בכי טוב, ולפ"ד המחמירים שלא ליתן גט בלילה, עיין בהגה"ה באהע"ז ס"ס קכ"ב (ואע"פ שהב"י כתב שאין לו טעם, הנה עיין בתשובת הרא"ש ח"ב שלש תשובו' לבעל א"ז ורבי' ישעי' הראשון מטראני והר"ת מאייבר"א ז"ל בדין זה, ולו ראה אותם הב"י לא היה מדחה בב' ידים), אולי י"ל שלכן איחר עד הבקר בכדי ליתן לה הגט ביום ולא בלילה): (יט) וכתב לה ונתן לה. לשון המקרא [דברים כד] נקט, ולראיה לדרוש לשון ויתן אל הגר שנתן בידה גט גירושין, דאל"כ הוא מיותר, דהוי סגי לכתוב וישם על שכמה וגו': (כ) ושלח' מעליו ומעל יצחק בנו. מפרש מ"ש ואת הילד וישלחה, דהאי וישלחה כולל גם הילד (הנטפל עמה) וכדבר שרה, וכמו ששלחה בגט שהיא פרישה לגמרי ממנו, כן הילד נשלח לגמרי כדמפ"ו, והוסיף ומעל יצחק בנו, שר"ל כמ"ש להלן ס"פ חיי שרה בבני הפילגשים וישלחם מעל יצחק בנו, כן שילוח האמור כאן בישמעאל עיקר הכוונה הי' לשלחו מעל יצחק וכדבר שרה: (כא) שנא' וישכם כו' וחמת מים וגו' ואת הילד וישלחה שלחה בגט גירושין. כצ"ל, והשתא הוא דמפרש שהגירושין נלמד מלשון וישלחה: (כב) ולקח את הדרדור. הוא מין כלי ולגין כמ"ש בע"ב פ"ב [לב'] ובכ"ת (ובערוך הביא מספרי. שלח לך דרדור מין בגד של אשה, ובילקוט כאן הגי' הרדיד שהוא ג"כ בגד נשים, אבל אין נראה לפי ענין המאמר שעשה זה לסימן שפחות, אלא גי' הספר עיקר ולפרש לשון חמת מי' דקרא), ולפי סדר המקרא היה מעשה זה לחם וחמת מים על שכמה קודם השילוחין, והפר"א לפי מה שמפרש שהוא סימן שפחות, משנה הסדר, שהגרושין (הנלמד מוישלחה) היו קודמין, ואח"ז הוא שעשה בה סימן השפחות, אבל קודם גרושין שהיתה כזונית כאשתו, אין זה מד"א לעשות בה סי' השפחות, וכמ"ש באגד"ב פמ"ח (ובמקרא נכתב וישלחה אח"ז, מפני שהוא משמש גם על לשון שילוחה מביתה ממש שזה ודאי אחר כל המעשים הי'), גם הגירושין שזה היה עיקר דבר שרה גרש את האמה ואת בנה שנצטווה לשמוע בקולה, היה ראוי שיזדרז לקיימו תיכף כשהשכים בבקר:

. וקשר

הגהות

[ב] וז"ש הקב"ה על ישמעאל כי זרעך הוא [שם יז] שאלמלי לא שחררתה הרי וולד שפחה כמותה, ואין מתייחס אחריו, וכ"ת לפמ"ש ביבמות [ק:] אקרא דלזרעך אחריך שא"ל הקב"ה לאברהם לא תנסוב שפחה כו', והרי לא מצאנו שפירש מן הגר אחר ציווי זה (שהי' בעת המילה) דש"מ שהגר אין שם שפחה עליה, ואע"פ שכתוב הנה שפחתך בידך, וכתיב הגר שפחת שרי אי מזה באת [שם טז], צ"ל שעל שם העבר נקראת. כן שהיתה שפחתה כבר (וכמ"ש בפ"ג דגטין [מג:] עבדי שהיה כבר, ועמ"ש בס"ד בחידושי לברכות [מח:] ד"ה ואימתי קרוי לחם), או שמ"מ היתה נוהגת בה כבוד ומשמשתה (וכמ"ש במכילתא פ' בא בבלוריא הגיורית שאע"פ שהורו חכמים שפחותיה (שטבלו קודם לה) הן בנות חורין מ"מ שמשוה עד יום מותה), וז"ש לה המלאך שובי אל גברתך והתעני וגו', וז"ש בב"ק [צב:] עלי' חברך קרך חמרא אוכפא לגבך מוש, וכן באגדה דבראשית אמרו אמר לך חד אוקך דחמר כו', וע"ל אות י"ד:

(כד) וקשר במתניה כדי שיהא סוחף אחריה (כה) לידע שהיא שפחה. (כו) ולא עוד אלא כשרצה אברהם לראות את ישמעאל בנו ולראות את הדרך שהלכו בה • (כז) ובזכות אברהם לא חסרו המים מן החמת • (כח) וכיון שהגיעה במדבר התחילה תועה אחר גלולים של בית אביה (כט) ומיד חסרו המים מן החמת לפיכך ותשלך את הילד . (ל) ובן כ"ד שנה היה ישמעאל כשיצא מבית אברהם ויצחק בן י' שנים היה. (שם) ותלך ותתע (לא) אין ותתע אלא גלולים דכתיב בה (ירמיה י טו) הבל המה מעשה תעתועים (לב) ועיפה נפשו של ישמעאל בצמא הלך והשליך את עצמו (לג) תחת חרולי המדבר ואמר (לד) רבון העולמים (לה) אם יש לפניך רצון להשקות אותי מים השקני ולא תצא נפשי בצמא (לו) כי משונה היא מיתת הצמא וקשה מכל המיתות . (לז) ושמע הקב"ה תפלתו שנא' (בראשית כא) וישמע אלהים את קול הנער (לח) וכתיב [שם] כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם . ושם (לט) נפתחה להם הבאר שנברא

(כד) וקשר במתני' כדי שיהא סוחף אחריה . אינו עוקר קרא מפסטי' דכתיב שם על שכמה , רק מפני שהיה נאד גדול (שזהו שפי' כאן הדרדור מין נאד גדול) הוצרך לקשרו במתניה , ולפי' ספחות : (כה) ולידע שהיא שפחה . כמ"ש באגדה דבראשית שכן דרך עבדים שיהיו ממלאים כדים על שכמם , וביאר שכ"ז היה לקיים מצות ה' שא"ל אל ירע כו' ועל אמתך , וכמש"ל שהיא שפחתו לכן הראה בה סי' שפחות , אבל לולי זה אברהם אבינו וותרן היה וה' ברכו בכל , לא היה נמנע לשלוח עמה עבד עם גמל טעון מאכל ומשתה לדרך , וז"ש באגדה דבראשית ביתו של א"א וותרנים היו (כלומר ולא היו מקמצין מליתן לה הרבה, ונקטי' בלשון ביתו של א"א , לכלול בה אף שרה , שלא נאמר ששרה היתה המונעת מליתן לה יותר מהלחם וחמת מים , וכמ"ש הרמב"ן , לז"א שכל ב"ב וותרנין היו, ולהוציא ממ"ש בב"מ [פז'] שהאשה עיניה צרה כו') , אלא לסימן שפחות עשה כן שכן דרך העבדים כו' (וע"ש בהגהותיו שכאו הדברים בקצרה בס"ד) , ובאגדה דשמות רפ"א אמרו שעל שיצא ישמעאל לתרבות רעה שנאו ולא נפנה עליו ושלחו ריקם בלא כסות ומחיה ע"ש : (כו) ולא עוד אלא כשרצה כו' ולראות את הדרך שהלכו בה. לפי גי' הספרים זה כאן , הוא נמשך למעלה , שלכן קשר הדרדור שיהיה סוחף אחריה שפי' נמשך בארץ (וכדלעיל פי"ד סוחף במעיו על הארץ) בכדי שיהא ניכר בארץ רושם שחיפתו (שניכר יותר מפרסת רגלי אדם ובהמה עיין באגדה דאיכה פ"א ס"א א') ויראה הדרך שהלכו בה, וגרסי' לפ"ז אלא שרצה כו' , אבל באמת אין זה מכוון יפה , שהרי לא הלך לראות את ישמעאל עד ג' שנים כדלהלן בפרקין , ולא מסתברא שיהיה ניכר שחיפת הדרדור בארץ ג' שנים , ובהגהות המיוחסות להגר"א נמחק כ"ז מכאן, ואולי נדחוק לפרש שלא הלך עתה אצל ישמעאל, רק הלך בדרך שהלכו בכדי לראותו מרחוק ולידע הדרך שהלכו בה למען יהיה ידוע לו אם ילך אליו אחר זמן , ועז"ז יהיה נמשך מ"ש להלן ובזכות אברהם כו' , שכ"ז שהיה אברהם צופה ומביט עליו לא חסרו המים : (כז) ובזכות אברהם לא חסרו כו'. עמש"ל אות כ"ט בס"ד : (כח) וכיון שהגיעה במדבר התחילה תועה אחר גלולים . בז"א רות [סד'] דרש מ"ש שם על שכמה שלימדה לקבל עול מ"ש על שכמה , וכשיצאה מרשותו של אברהם חזרה לקלקולה, ותתע אחר גלולי בית אביה כד"א הבל המה מעשה תעתועים וכדמפ"ז להלן אחר ע"ז של פרעה בית אביה, רומז לדרוש לשון ותתע דהגר ממ"ש [ישעיה יט] התעו את מצרים וגו' כהתעות שכור וגו', לומר שהגלולים שעבדה במדבר מתעות אלולי מצרים הי' (ואולי ירמוז לומר שגם עגל אשר עשו ישראל במדבר, מתעות מצרים היה שרשו (וערב רב עשו אותו שהיו מהמצרים) זכמ"ש בהם עם תועי לבב הם, וכמש"ל פמ"ה והי' גועה להתעות את ישראל ועמש"ש אי"ה : (כט) ומיד חסרו המים כו'. דרש מדכתיב ויכלו המים מן החמת, ולא כתיב ויהי כאשר כלו המים (גם מ"ש מן החמת מיותר, שידוע שהמים בחמת היו, ובאגדה דבראשית הרגישו בזה, ודרשו שנכנס חום של חולי בו ושתה הרבה , וז"ש ויכלו המים בסבת החמת , ר"ל החום שהיה בו) , לומר שאף שהיה תחלה החמת מלא מים (וכמש"ל בזכותו של אברהם לא חסרו כו' , לא אמר לא כלו , רק לא חסרו לרמוז שהיה מלא תמיד (כדי שיהיה להם פת בסלו במים), שזהו לשון לא חסר , ואיידי דנקט שם כן, נקט גם כאן לשון חסרו המים, אע"פ שהול"ל כלו המים) כשתעו אחר גלולים, מיד ויכלו המים מן החמת : (ל) ובן כ"ד שנים כו' ויצחק בן עשר כו' • כי ישמעאל גדול מיצחק י"ג שנה (וע"ל פל"א בעקדה ישמעאל בן כ' ויצחק בן ל"ז), ואין טעם וסמך למספר שנים אלו [ד] , ובאגדה דבראשית הגי' בישמעאל בן כ ז (ואעפ"כ נקרא נער בתורה, ואתיא כמ"ד באגדה דמשלי שם דעד שלשים שנה נקרא נער) , ויצחק בן י"ג שנה ויום אחד וכדאמר שם ביום הגמל שנגמל מיצר הרע , ובאותה משתה עצמה הוא שהיה ישמעאל מצחק שרצה להרגו כדהכא (שנתקנא בו ביום המשתה על כבוד גדול שעשו לו), והרמב"ן ורבי' בחיי גרסי באגדה דבראשית ישמעאל בן ט"ז שנה , דס"ל ביום שנגמל יצחק מחלבו הי' זה בשנה השלישית ע"ש , ובזוהר כאן ג"כ מבואר שלא היה בן ד' שנה עדיין , ומה שפירשו כאן שני ישמעאל , מפני שכתוב כאן הילד , וסד"א שילד קטן היה כיון ששם אותו על שכמה , לז"א שמשני יצחק נלמד שלא היה ילד קטן (ומה ששם אותו על שכמה, הוא כמ"ש באגדה דבראשית שהי' חולה ע"ש) : (לא) אין ותתע אלא כו' . עיין לעיל אות כ"ח : (לב) ועיפה נפשו של ישמעאל בצמא הלך והשליך א"ע תחת הרולי כו' . לאו היינו פירוש ותשליכהו תחת אחד השיחים , שזה כבר קניא לעיל , ועוד שם הגר אמו השליכתהו , וכאן אמר השליך את עצמו , גם שיחים אין חרולים דהכא שהן מיני קוצים, אלא נראה שר"ל אחר שהשליכתהו אמו תחת השיחים וישבה הרחק ממנו כמטחווי קשת והוא לא היה יכול לבא אליה כי עיפה נפשו בצמא , אז השליך עצמו תחת חרולי המדבר לנוח בצילם מחומו (ובילקוט הגי' ליסן עליהם) , וכ"ל שז"ש המלאך להגר כי שמע וגו' באשר הוא שם , מפני שלא היתה הגר מוצאתו במקום שהשליכתהו תחת אחד השיחים , לכן הוכרח המלאך להראות לה מקומו אשר הוא שם כעת , ואפשר גם הרשב"ם בפירושו נתכוון לכך רק שקיצר בלשונו ע"ש : (לג) תחת הרולי המדבר . הוא לשון המקרא [איוב ל] מבין שיחים ינהקו תחת חרול יספחו , ואפשר רמז לנו לדרוש כל הענין שם על ישמעאל , שהשליכתהו אמו בין שיחים , ומשם נהק בקולו (ונשמע אל ה') , ואח"כ נספח תחת חרול , וכן מ"ש לקמי' , מן גו יגרשו נדרש עליו שגרשו אברהם מביתו וישב לו במדבר כפרא אדם : (לד) רבה"ע אם יש כו' . בילקוט הגי' אלקי אבי אם יש כו' : (לה) אם יש לפניך רצון כו' השקיני ולא תצא נפשי בצמא . בילקוט הגי' יש לפניך תוצאות מות (ר"ל תתק"ג מיני מיתה , כדדרשינן לי' בברכות [ח'] למות תוצאות) קח את נפשי ולא אמות בצמא, ואפשר גם לגי' דכאן ראוי להגיה אם יש לפניך רצון להמיתני השקני מים ולא תצא כו' : (לו) כי משונה היא מיתת הצמא וקשה מכל כו' . וכן פירש"י בסדר חקת [במדבר כ] מ"ש ולו גוענו בגוע אחינו , בדבר , ללמד שמיתת צמא מגונה ממנה (וזהו לשון משונה שאמרו כאן מנוולת ומגונה) , ובב"ב [ח :] אמרו רעב קשה מחרב ודבר דקא מנטער , ונאה משמע שקשה מן רעב , שהרי על העדר המים רבו בני ישראל עם משה בשני המקומות [במדבר שם , וכן שמות יז] , ועל המזון התלוננו [שמות טז] , אבל לא רבו עליה : (לז) ושמע הקב"ה תפלתו . כשמו ישמעאל , ששמע אל תפלתו , וע"ל פל"ב אות ה' (ונרמז לאברהם כמ"ש ולישמעאל שמעתיך , ובת"י כאן שנשמעה תפלתו בזכות אברהם) , וכמ"ש בברכות [נו :] הרואה ישמעאל בן אברהם בחלום תפלתו נשמעת , וגם קמ"ל שתפלתו ולא תפלת הגר הוא שנשמעה, וכמ"ש בזוהר [קיח:] [ה] : (לח) וכתיב כי שמע כו' באשר הוא שם . הוא לראי' שתפלתו לבדו ולא של הגר נשמעה , שאף להגר אמר המלאך כן , גם י"ל דמקרא זה דבאשר הוא שם לענין תחלת המאמר שהשליך עצמו במקום אחר תחת חרולים , כמש"ל א' ל"ג הוא שמביאו : (לט) נפתחה להם הבאר כו' שנא' ויפקח אלקים את עיניה ותרא באר מים . שמשמע שהבאר נתהווה במקומה ממש ; ולא היתה צריכה כ"א פקיחת עינים לראותו (וז"ש באגדה דבראשית הכל בסומין עד שיפקח כו' , ע"ש ביד"מ בשם אב"א) , וכענין פקיחת עיני נער אלישע [מלכים ב ו] לראות סוסי ורכבי אש סביבם ממש : שנברא

הגהות

[ד] אולי י"ל כמ"ד באגדה דמשלי פ"א נער נקרא עד כ"ה שנים , ונאמר שהוא עד ולא עד בכלל , וכמ"ד פ"ק דקידושין (ל') חנוך לנער מן י"ח עד ד"ד (ועד בכלל) , ולכן כאן בישמעאל שנקרא נער אמרו שהיה בן כ"ד , ולא לקח מוסר , וע"כ לא היה בו עוד תוחלת , וגוה ה' שישלחנו מעל פניו :

[ה] וב"ו שהאריכו כאן בענין הכמאון של ישמעאל ותפלתו , נראה שבאו לרמוז , לענין שלא כן שלמו בניו ולא התיו מים לקראת צמא וכמ"ש באגדה דבראשית כאן ובאגדה דאיכה פ"ב :

(מ) שנברא בין השמשות (מא) והלכו (מב) ושתו ומלאו את החמת מים שנא' (שם) ויפקח אלקים את עיניה (מג) ושם הניחו את הבאר ומשם נשאו רגליהם (מד) והלכו כל המדבר עד שהגיעו (מה) למדבר פארן ומצאו שם מוצאי מים וישבו שם שנא' [שם] וישב במדבר פארן. (מו) שלח ישמעאל ולקח לו אשה מערבות מואב (מז) ועיפה שמה. (מח) לאחר שלש שנים הלך אברהם לראות את ישמעאל בנו (מט) ונשבע לשרה (נ) שלא ירד מעל הגמל במקום שישמעאל שרוי שם (נא) והגיע לשם בחצי היום ומצא שם אשתו של ישמעאל א"ל היכן הוא ישמעאל. אמרה לו הלך הוא ואמו (נב) להביא (נג) פירות תמרים מן המדבר, אמר לה תני לי מעט לחם ומעט מים כי עיפה נפשי מדרך המדבר אמרה לו אין לחם ואין מים. אמר לה כשיבא ישמעאל תגידי לו את הדברים האלה ואמור לו שבא זקן אחד מארץ כנען לראותך ואמר (נד) שסף הבית אינה טובה:

(מ) שנברא בה"ש. ע"ל ר"פ י"ט: (מא) והלכו ושתו ומלאו כו'. מפשטי המקראות היה נראה שישמעאל לא הלך אל הבאר (כי חולה ועייף היה כמש"ל, ולכן א"ל המלאך שאי את הנער והחזיקי את ידך בו, שאהו עליך עתה שהוא עייף, וכשיבריא מעט אז תחזיק ידך בו לנהלו מעט שילך ברגליו), רק הגר הלכה אל הבאר ותמלא את החמת מים ותשק את הנער באשר הוא שם, והפר"א נראה סובר, שמ"ש שאי את הנער והחזיקי את ידך בו, היינו לילך עמו אל הבאר לשתות ולמלאות החמת. (ואולי ידרש והחזיקי את ידך בו, שאף אתה תחזק עצמך וידך בו, פי' בזכותו תנצל גם אתה ולא בזכותך), ומ"ש ותשק את הנער, היינו שקיימה היא הציווי והשקתה תחלה את הנער ואח"כ היא (ואפשר ידרש את כמו עם, ומ"ש ותשק נכלל בו שגם היא שתתה עמו): (מב) ושתו ומלאו את החמת מים. נראה ממה ששינה מסדר המקרא שכתוב מילוי החמת קודם ותשק את הנער, וכאן כתוב לאחריו, שרומז שחזר גם הראשון למקומו שכיון שמלאו החמת מים, היה חוזר ומתמלא תמיד לאחר ששתו ממנו, וכבראשונה כמש"ל אות כ"ט, (מג) ושם הניחו את הבאר. במדבר באר שבע, ושם הוא מקומה להגלות (כי באר שבע היא הנ"ל, והיא הבאר), ואברהם קרא שמה באר שבע [בראשית כא], ויצחק קרא למקום, באר שבע, ולבאר, שבעה [שם כו], ויעקב כשיצא מבאר שבע היתה הבאר מהלכת לפניו כדלקמן פל"ה ע"ש: (מד) והלכו כל המדבר כו' למדבר פארן ומצאו כו' וישבו שם שנא' כו'. מבאר מ"ש וישב במדבר, ושוב חזר וכתב וישב במדבר פארן, לומר שב' ישיבות הוו, תחלה ישב במדבר במקום אשר אין מים בו, והי' שותה מן החמת שלא חסרה, ואח"ז הלכו כל המדבר, עד שהגיעו למדבר פארן מקום מוצאי מים, ושם קבעו מושבם, גם הוא שלקח אשה [ו]: (מה) למדבר פארן כו' מוצאי מים. למדנו שבמדבר פארן מוצאי מים (ואפשר נקרא לכן בשם פארן, שע"י המים יש בו מעט ארץ פוריה, או במים עצמן שייך לשון פרייה כמ"ש [בראשית כו] כי עתה הרחיב כו' ופרינו בארץ, ואמרו [ברכות נט:] פרת שמימיו פרין ורבין), ונתעורר מזה לומר לפי פשוטו, שישראל קודם שבאו למדבר פארן הוא שהיו נדחקים למים, והוא במדבר שור [שמות טו] וברפידים [שם יז] שהוא בין מדבר סין למדבר סיני, וכן אח"ז כשיצאו ממדבר פארן ובאו למדבר צין [במדבר כ] בקדש, אבל כ"ז שהיו במדבר פארן שהוא אחר מדבר סיני (כמ"ש [שם י] ויסעו כו' ממדבר סיני וישכן כו' במדבר פארן), ומתחיל אחר חצרות כמ"ש ס"פ בהעלותך נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן (ועתוס' שבת [פט'] ד"ה מדבר), שם לא נזכר עוד שצמאו למים, כי היה מקום מוצא מים שם (ושם היו בני יעקן שהוא מקום בארות כמו שנקראו בפ' עקב [דברים י], וכן יטבתה שכתוב בה ארץ נחלי מים [שם], ועי' בת"י פ' מסעי שתרגם כמה מסעות אחרות (שמן רתמה עד מדבר צין שהוא לפמש"ל הכל במדבר פארן), באופן שיש שם מים ופרי, כגון מתקה דבסימין מוי, רמון פרץ דמתקיף פירוי, הר שפר דשפירין פירוי, ואין פירות בלא מוצאי מים), כן י"ל לפשוטו, ורז"ל פירשו שהיה הבאר מהלך עמהם ונסתלק במיתת מרים לכן חזרו וצמאו שנית למים: (מו) שלח ישמעאל ולקח לו אשה מערבות מואב. מדכתיב ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים, נסמכו לדרוש שזו היתה אשה שניה שלקח בעצת אמו וכדלקמן, אבל תחלה לקח אשה אחרת לעצמו בלא דעת אמו, וזה שהיה לו בנים מן ב' נשים נסמך מן המקרא, שלפי פשוטו זהו שהוצרך לבאר ס"פ תולדות במחלת בת ישמעאל אחות נביות (שהקשו

לה

בספ"ק דמגלה וכי אינו יודע שאחות נביות היא כו') וכמ"ש רא"ב"ע שם שמפני שהיה לו כמה נשים הודיע שזו היתה אחות נביות מאמו (שהיא היתה מואבית בדהכא, ובתה הוא שלקח עשו ולא מבנות השני' המצרית שהיתה טובה ממנה וכדלקמן אות כ"ו), ואמר שהיתה מערבות מואב, סמוך למקום מושבו במדבר פארן שסמוך לערבות מואב (כי מיד שסיבבו ישראל ארץ אדום (שגבולותי' קדש ומדבר צין שבקצה מדבר פארן כנ"ל אות מ"ה) באו לעיי העברים גבול מואב, וז"ש [תהלים פג] אהלי אדום וישמעאלי' מואב והגרים, שכל אלו סמוכין זל"ז במקומותם), ולקח מהבא בידו סמוך ונראה לו, אף שלא היתה הגונה: (מז) ועיפה שמה. בת"י וילקוט הגי' עדישה (ועמש"ל אות כ"ח בס"ד), ובסה"י הגי' מריבה (ושם אי' הראשונה ממצרים והשניה מכנען), ולגי' דהכא עיפה, אין לתמוה שהוא שם זכר בבני מדין ס"פ חיי שרה, שמצאנוהו ג"כ שם נקבה [ד"ה א ב] ועיפה פלגש כלב וגו' (וכיו"ב כמה שמות שהן לזכר ונקיבה): (מח) לאחר ג' שנים. שהוא שעור חזקה שאמרו רפ"ג דב"ב [כח'] עד ג' שנין מזדהר איניש בשטרי' כו' מכו"א לא מזדהר, שמתייאשן ומתחזק הדבר אצלו, וממילא הוא זמן השכחה הגמורה מהלב, ע"ל פל"ב אות י"ח (אלא שבמת אמרו עד י"ב חדש), ונשכחו מעשי ישמעאל, ונטל אז רשות משרה לבקרו: (מט) ונשבע לשרה שלא ירד כו'. כ"ז היה שמנעתו שרה ברוה"ק. שלא יעורר רחמיו ביותר על ישמעאל: (נ) שלא ירד מעל הגמל. ולא תהא הויות אברהם שם רק דרך עראי, וכיון שרכוב על הגמל אינו חשוב כיושב שם אלא רכוב כמהלך דמי כמ"ש בקדושין [לג:] [ז]: (נא) והגיע לשם בחצי היום. בעת שהאדם בפעלו בשדה ואין מצוי בביתו כמו בבקר ובערב, והיה זה נסבה מלפני ה', שלא ימצאהו אברהם בביתו, לקיים דבר שרה ברוה"ק, למעט רחמי ואהבת אברהם עמו: (נב) להביא פירות תמרים מן המדבר. ולא היה לו עדיין גמלים לרעות כאמור להלן באשתו השניה, כי בימי הראשונה הזו שלא החזיקה לעשות חסד, לא מצאה זכות אברהם איש החסד מקום לברכה לחול בביתו של ישמעאל, עמש"ל אות פ', אבל בשניה שטובה ממנה במעשה החסד כבר נתברך מעט והיו לו גמלים לרעות (עי"ל שהאשה המואבית צרת עין באורחים הלזו, שלא להשביע את עצמה ולסתום פה האורח שלא יבקש מסעד לחם וכיו"ב, אמרה בכוונה כן שאין לעצמם מאומה רק הלך להביא מהמדבר פירות שימצא להחיות נפשו, אף שבאמת כבר היה לו גם אז גמלים): (נג) פירות תמרים מן המדבר. לשון פירות תמרים מגומגם, ואף אם נגרוס פירות ותמרים, עדיין אין מיושב אטו פירות לאו תמרים נינהו, גם אין דרך תמרים ליגדל במדבר, ע"כ נראה נכון שצ"ל פירות רתמים, שכן דרך הרתמים לגדל במדבר כמ"ש באגדה דבראשית פ' כ"ג, ונאכלין ע"י הדחק כמ"ש [איוב ל] ושרש רתמים לחמם, שלפ"ד התרגום ופרש"י וש"מ הוא מלשון לחם ומזון (ולפ"ד המפרשים שם להתחמם, שגחלי רתמים חמים ומחזיקים האש כדאי' בב"ב [עה:] ובשוח"ט מז' ק"כ, י"ל כאן פירות ורתמים, ויהי' הרתמים להסיק לבשל בהן הפירות ולהתחמם בהן), ובילקוט הגי' גם כאן ומעט לחם כדלקמן: (נד) שסף הבית אינה טובה. בילקוט הלשון חלף את מפתן הבית שאינה טובה ואינה ראויה לך, והמשיל האשה לסף ומפתן הבית לפני האורח, שהיא המצויה בבית תמיד לקבלם (וכמ"ש אשת מר עוקבא בכתובות [סז:] אנא שכיחנא בביתא כו'), ואם אינה נדיבת לב טוב מונעת לדרוך על מפתן ביתה (ועיין באדר"ן פ"ז למוד ב"ב עטה כו' וכ"ב קפדנין ובא עני כו'), וז"ש בבר הדיא [ברכות כו']

הגהות

[ו] וי"ל שזה רמז על מושב בני ישמעאל לדורות, שתחלה ישבו כולם במדברות וארצות שוממות רחוקות מאדם, והיו שכוני באהלים כערבי במדבר [ירמיה ג], ואח"ז יצאו משם אל מקומות ישוב ומוצאי מים, וישבו שם ישיבה של קיימא ויסדו מלכותם, ועמש"ל פכ"ח אות ד' (ואפשר לשון מוצאי מים דנקט כאן שהוא לשון הכתוב [תהלים קז] ירמוז לדרוש עליו ענין הפסוקים שם ויושב שם רעבים ויכוננו עיר מושב כו' ויברכם וירבו כו' (כמ"ש ברכתי אותו וכו' והרביתי כו') ובהמתם לא ימעיט כו' (כמ"ש כל צאן קדר כו' אילי נביות כו', שהן בני ישמעאל):

[ז] ואע"פ שמדברי תר"י ספ"ד דברכות [ל'] נראה שאם מעמיד הבהמה אע"פ שרוכב עליה הרי הוא כיושב, ז"א רק לענין כוונת התפלה דשם, שדעתו מיושבת עליו, אבל לשאר מילי כגון לעמוד מפני רבו דקדושין וכיו"ב, אינו כיושב, עמש"ש בחידושי בס"ד:

טובח. (נה) וכשבא ישמעאל הגידה לו אשתו את (נו) הדבר הזה. שלחה. ושלחה אמו ולקחה לו (נז) אשה מבית אביה (נח) ושמה פטומה. עוד לאחר ג' שנים הלך אברהם לראות את ישמעאל בנו ונשבע לשרה כפעם ראשונה שאינו יורד מן הגמל במקום שישמעאל שרוי שם והגיע לשם בחצי היום ומצא שם אשתו של ישמעאל. אמר לה היכן הוא ישמעאל אמרה לו הלך הוא ואמו לרעות את הגמלים במדבר. א"ל תני לי מעט לחם ומעט מים כי עיפה נפשי מדרך הוציאה ונתנה לו. עמד אברהם והיה מתפלל לפני הקב"ה על בנו ונתמלא ביתו של ישמעאל (נט) מכל טוב ממין הברכות. (ס) וכשבא ישמעאל הגידה לו אשתו את הדבר הזה וידע ישמעאל שעד עכשיו רחמי אביו עליו (סא) שנאמר [תלים ק"ג] כרחם אב על בנים. (סב) לאחר מיתתה של שרה (סג) חזר אברהם ולקח את גרושתו שנא' [בראשית כה] ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה. (סד) ולמה ויוסף אברהם אלא שפעם ראשונה היתה אשתו ועוד (סה) הוסיף לבוא עליה. ושמה קטורה שהיתה (סו) מקוטרת מכל מיני בשמים. ר"א קטורה שהיו (סז) מעשיה נאים כקטורת. (סח) וילדה לו ששה בנים זמרן ויקשן ומדן ומדין וישבק ושוח שנא' [שם] ותלד לו את זמרן וגו'. (סט) כאשה שהיא מתגרשת מבעלה כך עמד אברהם ושלחן מעל יצחק בנו שנאמר [שם] ולבני הפילגשם אשר לאברהם נתן אברהם מתנות (ע) וישלחם מעל יצחק בנו בגט גירושין. (עא) ע"ש בניו של ישמעאל קדר נקראו על שם

[ט'] מסתר דשא. בריותא על אשתו ע"ש בפירש"י שמשמרת את הבית: (נה) וכשבא ישמעאל כו' הדבר הזה. טלקוט מסיים וכן אבס כתני חכם והבין הדבר כו', והוא כמ"ש בע"ג פ"ב [לט'] בתו ועבדו של חבר הרי הן כחבר כו': (נו) הדבר הזה ושלחה שלחה אמו. כצ"ל, ופי' ושלחה הוא שגירש ושלח הראשונה מביתו, ואח"כ שלחה אמו ליקח לו השני', והנה הראשונה שהיתה מואבית לא רצתה לקדם פני אברהם בלחם ומים, היא כמו משפחתה מואב ועמון שלא קדמו לבני ישראל בלחם ומים (ועל שרשן מאשת לוט שהיתה מבנות סדום מונעי החסד מבני אדם וכמש"ל פכ"ה אות מ"ו בס"ד), ויש לומר שגם בני' נביות וקדר אדבאל ומבשם (כמ"ש בס' הישר שהן בני הראשונ') הן אן שירשו טבע בית אמם שלא החזיקו בהקדמת לחם ומים ובידוע מהקדריים האכזרי' בטבעם, משא"כ בני השני', עמש"ל אות כ"ז אי"ה, וכן החזיקו בני נביות וקדר ברעיית צאן כמ"ש [ישעיה ס] כל צאן קדר כו' אילי נביות כו', וכתיב [יחזקאל כז] קדר כו' בכרים ואילים ועתודים, שהוא אומנות מואב אבי אמם, וכמ"ש במנחות [פז:] אילים ממואב וכתיב [מלכים ב ג] ומישע מלך מואב היה נוקד וגו' מאה אלף כרים ומאה אלף אילים צמר: (נז) אשה מבית אביה. ר"ל מבית פרעה מלך מצרים כדלעיל ס"פ כ"ו שהגר בת פרעה היתה, וייחסו השניה בטובה לקבל האורחי' למצרים שמאחו שקיבלו את ישראל באכסניא (ועיין זהר שמות [ז'] וקבלון מצראי ויהבי להון כו'), וי"ל שבני השניה הן הנקראים הגריאים על שם הגר, שמשפחתה הוא שהיתה אמם וכמ"ש [ד"ה א ה] עם ההגריאים וגו' ויטור נפיש ונודב שהן האחרונים מבני ישמעאל שהן בני השניה כמ"ש בס' הישר, ובני הראשונה נזכרו בשם ישמעאלים, וז"ש [תהלים פ"ג] ישמעאלים מואב והגרים, סמך ישמעאלים למואב שהן מבית אמן ממשפחתם וכמש"ל אות מ"ו, והגרים בני השניה, וי"ל שז"ש וישכנו מחוילה כו' אשר על פני מצרים בואכה אשורה, שבני השניה שהיו ממשפחות מצרים שכנו סמוך למצרים, ובני הראשונה שהיו ממשפחות מואב שכנו סביב להן עד בואכה אשורה שהיא במזרחית צפונית א"י לא רחוק מגבולי מואב שהיא ג"כ במזרחית א"י [ח]: (נח) ושמה פטומה. נראה שעל שמה קרא מחוקק הישמעאלים שם בתו הידועה, שהוא היודע ממדרשי רז"ל (ולקח הרבה מדבריהם וכתב בדבריו כידוע), שע"י אשה זו הצלית ישמעאל ונתברך מאברהם (וגם בקבלה מאבותי' היה ידוע להם זה, כאשר עוד הרבה סיפורים קדמונים בפי הישמעאלים שומה בפיהם), ולא כאשר ראיתי בחבור אחד שרצה לדון שמסיפורים אלו נתוסף הדבר בת"י (ולא הזכיר שכ"ה בפר"א וילקוט ג"כ, ואין כדאי לבטל דברי תלתא קראי כאלו מפני שיחה בטילה מ"ו), גם אשתו הראשונה עריסה נזכר בסיפורים שהיה כעין זה שם אשת שמחוקק, ואף אם כן הדבר היה במקרה אין בזה תימא, גם כבר כ' לעיל שיש נוסחאות שונות בשמה כאן: (נט) מכל טוב ממין הברכות. בילקוט הגי' מזון וברכות, אבל כלשון דכאן כ"ה גם להלן ר"פ מ"ב (ועמש"ש בס"ד), ויש לפרש כאן ממין הברכות הכתובים בו בתורה ולישמעאל שמעתיך הנה ברכתי אותו והפריתי אותו וגו': (ס) וכשבא כו' את הדבר הזה. כאן לא נזכר שאמר לה אברהם דבר מה להגיד לישמעאל (ובתה"י איתא שא"ל שתגיד לו שיתד האהל טובה ואל יסירנה), ואפשר זה שהיה הזקן ונתנה לו לחם ומים והתפלה שהתפלל (גם מילוי הברכות, אם כבר נתמלא מיד) הוא הדבר שהגידה לו: (סא) שנא' כרחם אב כו'. וכמש"ש בשוח"ט כרחמן שבאבות זה אברהם, וממה שמביא מקרא זה על ישמעאל אף שלא היה הגון ונצטווה לשלחו

מעל פניו, למדנו לפי דרכו לפרש מ"ש כרחם אב כו', הוא אף בזמן שאין ישראל עושין רש"מ, וכדכתיב לקמי' כרחוק מזרח ממערב הרחיק ממנו את פשעינו (והיינו ברוב חסדו כמ"ש כגבוה שמים על הארץ גבר חסדו כו'): (סב) לאחר מיתתה של שרה חזר כו'. שאף שנצטוה לשמוע בקול שרה לגרש האמה, לא היה זה רק בחייה, אבל לאחר מיתתה ולאחר ששבה בתשובה והי' מעשיה נאים כקטורת, חזר ולקחה: (סג) חזר כו' ולקח את גרושתו. מבאר מ"ש כאן ויקח, דהיינו ליקוחין חדשים בקדושין, דמזה ראיה שגירשה תחלה בגט כמש"ל, שאם לא גירשה בגט רק שלחה מביתו, לא היה צריך לחזור ליקחה בליקוחין חדשים: (סד) ולמה ויוסף שפ"א היתה כו' ועוד הוסיף כו'. ז"ל הזוהר [קלג:] מאי ויוסף איתימא דעל שרה הוא דאוסיף לאו הכי (אין שייך להשוותה לשרה ולקרותה בלשון תוספת עלי' ועוד ששרה כבר מתה, ואין נופל יפה לשון תוספת עליה) אלא כו' ולבתר אוסיף כמלקדמין זימנא אחרא על מה דנסיב לה בקדמיתא כו': (סה) הוסיף לבא עליה. מדנקט לשון לבא עלי' ולא לקחתה לאשה נראה שבא לומר שעתה לא לקחה לאשה (וז"ש ויקח אשה ולא כתיב לאשה כמו בנשואי הגר הראשונים) אלא לפלגש כמ"ש בריש ד"ה ובני קטורה פלגש אברהם, וכן כאן בתורה כתיב אח"ז ולבני הפלגשים שהן בני קטורה וכמ"ש באגדה דבראשית פלגשם כתיב, והיא קטורה דסמיך לי' ועל בניה קאי (וכ"ה בזהר שם שהן בני קטורה, אלא שהם אמרו פלגש בקדמייתא ופלגש השתא, אלא שקצ"ע שלאחורה סותר מ"ש שם אברהם בשרה והגר ותרין פלגשים, דמשמע דנישואי הגר לאשה ולא לפלגש היו), מי' לפמ"ש בסמוך דויקח היינו בקדושין, א"א לומר כן, אם לא ע"פ שיטת הירושלמי פ"ה דכתובות ה"ב דפלגש נמי בקדושין רק דאין לה כתובה ולאחד תנא אף כתובה יש לה בלא תנאי כתובה: (סו) מקוטרת מכל מיני בשמים. שבמדבר שישבה דרך שם היו באים כל מיני בשמים (ובני' שבא המה סוחרי הבשמים כמ"ש [יחזקאל כז] רוכלי שבא וגו' רוכליך בראש כל בשם, וז"ש במלכת שבא [מלכים א י] לא בא כבשם ההוא וגו', והמה הולכי מדברות כמ"ש [איוב ו] הליכות שבא), ולימדנו לפי דרכו לפרש מ"ש [שיר ג] מי זאת עולה מן המדבר וגו' מקטרת מר ולבונה מכל אבקת רוכל, שמפני שבמדבר היו מצויין כל מיני בשמים אלו לכן העולה משם מקטרת בהן, ומ"ש מכל אבקת רוכל, היינו מכל מיני בשמים דהכא [ט]: (סז) מעשיה נאים כקטרת. אף שלשון נאים שייך במעשים (כההיא דשבת [כה:] נאה במעשים, מ"מ לענין קטרת אין נופל כ"כ לשון נאה (אף שמצינו בצפורן כדי שתהא נאה), ונכון לגרוס נעימים, וכי"ב באגדה דבמדבר פי"ג מעשיהם נעימים כריח הקטרת: (סח) וילדה לו ששה בנים. נראה שבא להשמיענו שאע"פ שילדה לו ששה בנים וכתיב [בראשית ל] הפעם יזבלני אישי כי ילדתי לו ששה בנים, מ"מ אברהם לא דבק לאהבה בה ובבניה ושלחם מעל יצחק כדמפ"ו (גם מפני שבד"ה כתיב ובני קטורה פלגש אברהם ילדה את כו' ולא כתיב ילדה לו (אשר מזה יבאו איזו פשטנים לפרש שלא היו בני אברהם רק שנתגדלו בבית אברהם), לכן ביאר כאן שילדה לו לאברהם בנים אלו ממש, ולכן אמר בסמוך לשון הוסיף לבא עליה כו' ג"כ): (סט) כאשה שהיא מתגרשת מבעלה. כדמפ"ו לשון וישלחם כשלוחי אשה בגט, שהיא שליחות שאינה חוזרת עוד: (ע) וישלחם כו' בגט גרושין. לאו דוקא גט גרושין, אלא שטר דייתקי וכמ"ש בסנהדרין [צא'] אב שכתב אגטין (ובערוך גרס כאן גט ע"ש) שהוא שטר מתנה, וכן במג"ב אמרו והיכן שטר כו': (עא) על שם בנו של ישמעאל קדר נקראו בני קדר שנא'. כצ"ל, ומבאר

הגהות

[ח] ונקרא שם בן הראשון מהשני' משמע, על שמע לעצת אביו וגירש הראשונה, ולעצת אמו לקחתה ממצרים, וכד"א [משלי א] שמע בני מוסר אביך וגו', וכן ת"י וצייתא.

שם בני קדר (עב) שנאמר (ירמיה מט׳ כח) לקדר ולממלכות חצור (עג) וקדמה נקראו בני קדם שנאמר אלה בני קדם. (עד) ע"ש שישבו (עה) באחוות קין נקראו בני קין [שופטים ד] נחבר הקני נפרד מקין וגו׳ (עו) והלא כל בני קין נפרדו בדור המבול אלא (עז) ע"ש שישב באחוזת קין נקראו בני קין שנאמר [במדבר כד] כי אם יהיה לבער קין עד מה אשור תשבך. (עח) אשור מזרע של ישמעאל הם ישבתו ממלכות אשור. אמר בלעם. הקב"ה (עט) שם שמו לישראל הואיל והשוה הקב"ה שמו של ישמעאל לשמו של ישראל (פ) אוי מי יחיה בימיו שנא׳ (שם) או מי יחיה משומו אל:

פרק לא הנסיון

העשירי [בראשית כב] ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם וגו׳ (א) היה מנסה את אברהם כל פעם ופעם (ב) לידע את לבו אם יכול לעמוד ולשמור את כל מצותיה של תורה שנאמר

ומבאר שבני קטורה נתערבו עם בני ישמעאל ונקראו על שמם (וז"ש על פני כל אחיו ישכן כמ"ש רמב"ע שהן בני קטורה שהן נקראים ישמעאלים בתורה, ור"ל שבפ׳ וישב קורא למדינים (שהן מבני קטורה) ישמעאלים וכמ"ש רמב"ע שם, וע"ל פל"ח א׳ ע"ב, וכהגהות המיוחסות להגר"א הגי׳ כאן הא דקדם דלהלן, וכצ"ל, בגט גירושין קדמה אל ארץ קדם על שם בנו של ישמעאל הנקרא קדם, ולגי׳ זו הדבר מתפרש בפשיטות יותר על זה שבני קטורה נקראו ע"ש בני ישמע׳ כמ"ש: (עב) שנא׳ לקדר כו׳. בכ"מ אחרים כתי׳ קדר ובני קדר, אלא שמביא מקרא זה מהכתיב לקדר ולממלכות חצור מתפרש שקדר הוא העיקר ושקולה כנגד כולן שטפלות לה (וכמ"ש בספרי ס"פ עקב על את הארץ ואת ירותו והרבה כי"ב ע"ש), וממלכות חצור הן כל בני ערב שכוני במדבר באהלים: (עג) וקדמה נקראו בני קדם שנא׳ אלה בני קדם. אין זה מקרא, ובאות שלפני זה הבאתי נוסחת המלהגר"א בזה, ואפשר צ"ל את בני קדם, והוא סיפי׳ דקרא בירמיה שם ושדדו את בני קדם, דמפרש לי׳ דהם מבני ישמעאל על שם קדמה בנו וכ"כ הרד"ק שם, או צ"ל שנא׳ אלה בני ישמעאל וגו׳ וקדמה, והוא ראיה שקדמה בנו של ישמעאל: (עד) ע"ש זה שישבו באחזת קין כו׳. מפני שרוצה לדרוש קרא דכי אם יהיה לבער קין וכל הפרשה דקיני שם על ישמעאל כדלהלן, לכן הקדים לבאר דקיני הוא קין כמ"ש בשופטים חבר הקיני נפרד מקין (דמהאי קרא גופי׳ אין הכרח כ"כ דלבער קין היינו קיני דוירא את הקיני, די"ל לבער קין באומה אחרת משתעי): (עה) באחזת קין. פשוטו היינו בארץ נוד קדמת עדן שישב שם קין (ואפשר היינו בני קדם דבסמוך, על שם קדמת עדן, וכן תיב"ע בירמיה שם בני קדם בני מדינחא ערד"ק שם), אבל עוקר הענין ודאי רומז למ"ש להלן בשם הזהר, שלקחו להם לאחוזה שרשי הדינין שבנשמת קין: (עו) והלא כל בני קין נברתו בדור המבול. כ"ה הגי׳ בלשון רבי׳ בחיי פרשת בלק וכצ"ל: (עז) על שישבו באחזת קין נקראו בני קין. לכן נקראו בני הקיני בשם קין, ועיקר הכוונה וודאי מכוונים הדברים למ"ש בזהר בראשית [כז:] ופנחס [רטז׳] ובת"ז [קיז:] שקיני נפרד מקין שהטוב של נשמת קין נפרד ממנו וניתנה לקיני, והיינו אחזת קין דהכא [ט]: (עח) אשור מזרעו של ישמעאל הם ישבתו ממלכות אשור. לגי׳ זו ישביתו מלכות אשור יש לדחוק דדרש עד מה, בעוד זמן מה יהיה אשור תשבך כמו תשביתך, כי אתה הקיני שהן זרע ישמעאל ישביתו ויבטלו מלכות אשור, אבל באמת לבד שרחוק לפרש כן מלת תשבך, הנה אין זה נכון כי אם יהיה אשור מלכות בבל, הנה השביתו ובטלו אותה פרס ומדי ולא ישמעאל (ואם יהיה מלכות אשור הפרטיית, הנה כבר בטלה קודם בבל ונכללה בכלל מלכות בבל), ובלשון רבי׳ בחיי שם כתוב ישיבת מלכות אשור (ונראה חסרון בלשון המאמר שהביא בזה ע"ש), ונראה דגרסי׳ ישיבתו במלכות אשור, ופי׳ זרעו של ישמעאל שהן הקיני שמדבר בו יהיו יושבים במקום מלכות אשור (ותשבך כמו תושבך פי׳ מקום מושבך), וכמ"ש וישכנו מחוילה וגו׳ על פני מצרים בואכה אשורה, וע"ל ס"פ מ"ד אות ס"ב, וכ"ה נתקיים הדבר שבני ישמעאל כבשו וישבו במקום מלכות אשור (ויסדו תחלה מקום מלכותם בבבל בימי הקאליפי"ס כידוע בעיר באגד"ד שהיא בבל החדשה, ע"ל פכ"ח אות י"ט, ויתפרש לפ"ז יהיה לבער קין, שיהיה קין לאש בוערה לבער ולכבש, ועד מה יהיה גם אשור תושבו (או יתפרש כפשוטו וכענין שפירש הרשב"ם שם ע"ש) [י], ומלת אשור הכתובה קודם מזרעו של ישמעאל ט"ס (אף שיש לקיימה בדוחק, דאשורים ולטושים שכתוב בבני מדין שנכללו בזרעו של ישמעאל קרי להו אשור, אבל לא יתיישב סוף המאמר לפ"ז): (עט) לא שם שמו כו׳ אלא לישראל ולישמעאל שנא׳ וקראת שמו ישמעאל, כ"ה בלשון רבי׳ בחיי שם וכצ"ל, ור"ל שמו שם אל לא הוסם ע"פ ה׳ להיותו בקוראי שם, כ"א בישראל (שקרא ה׳ ליעקב כן [בראשית לה] ויקרא את שמו ישראל), וכן לישמעאל שאמר מלאך ה׳ להגר וקראת שמו ישמעאל, וז"ש הואיל והשוה כו׳: (פ) או מי יחיה בימיו שנא׳ כו׳ משומו אל. מהאומה ששם ה׳ שמו אל בה בשמה, והענין כי אחיזת ישמעאל בזכות אברהם איש החסד שהוא בשם אל, ולכן הזהירו אברהם שיחזיק עכ"פ בגמילות חסדים של הכנסת אורחים, כי אז יהיה מקום לחול עליו הברכה מסט׳ דחסד לאברהם כמש"ל אות כ"ב [יא], ומלשון רבי׳ בחיי שם נראה דדרש משמו אל קרי בי׳ מישמעאל ע"ש:

פרק לא

(א) היה מנסה כו׳ כל פעם כו׳. מפני שכאן כתיב עתה ידעתי כי ירא א׳ אתה וכאן הוא שמבאר ענין הנסיון כדי לידע כו׳, לכן אמר שכל פעם ופעם ר"ל כל ט׳ נסיונות דלעיל פכ"ו כולן היו עניינם כן (ונכתב בתורה לשון נסיון בזה העשירי, מפני שהוא שקול כנגד כולן, וכמ"ש באגדה דבראשית פנ"ו ובאגדה דשה"ש פ"א פ"ט שאלמלי לא קבלו היה מאבד הכל הראשונים): (ב) לידע את לבו אם יכול לעמוד ולשמור כו׳ כל מצותי׳ כו׳. תפס לשון הכתוב בנסיון [דברים ח] לנסותך לדעת אשר בלבבך התשמר מצותיו אם לא, והנה כבר פי׳ בתנחומא ס"פ וירא שאמר אברהם לפני הקב"ה רבה"ע אדם מנסה לחבירו שאינו יודע מה בלבו אבל אתה שאתה יודע מה הלבבות וכליות יועצות אתה צריך לעשות כי כך (בתמיה) א"ל כי עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה, ור"ל כמ"ש בפסיקתא דבאחד לחדש השביעי (בסופה) א"ל הקב"ה שהייתי מבקש ליודעך בעולם שלא על חנם בחרתי בך שנא׳ כי עתה ידעתי (וכן באגדה דבראשית כאן ר"פ נ"ה אמרו נתת ליראיך נס להתנוסס מפני קשט סלה שתתקשט (תראה אמיתית) מדה"ד בעולם כו׳ שאם יאמר לך אדם למי שהוא רוצה כו׳ יכול אתה לעשות כמו שעשה אברהם כו׳, ובאדר"ן פל"ג כדי שכשיבא א"א ליטול שכרו יהיו המלאכים (כ"ה בכ"י ובהגהות ת"י הגיה עוי"ג, והגר"א הגיה הכל) אומרים יותר מכולם שוה א"א ליטול שכרו שנא׳ לך אכול בשמחה לחמך וגו׳ (ור"ל מסיפי׳ כי כבר רצה האלקים את מעשיך, שלא יהיה עוד מערער ומקטרג על מעשיך (ובאגדה דבמדבר פי"ו דרשוהו לענין שלא ינסהו עוד, ועיין בקה"ר פ"ט) וכן בזהר וירא במדה"כ [קו:] דהא כל עובדוי דכ"כ אתגלי קמי׳ אלא שלא לתת פ"פ לב"א כו׳, והוא כדברי הגאון שהביא הראב"ע ידעתי כמו הודעתי להראות צדקתו לב"א, וכן פי׳ הרמב"ם במורה ח"ג פכ"ד בנסיון המן וש"ת (אבל בעקדה תפני שהי׳ יודע מזה רק ה׳ והוא

הגהות

[י] וסלע ירמוז על סלע ערב שנזכר ביוסיפון וש"מ ורמוזה במקרא בבני קדר כמ"ש [ישעי׳ תב] מארים תשב קדר ירונו יושבי סלע, הרי נזכר שם מקום סלע (ואולי היא ג"כ סלע מדברה הנז׳ [שם טז] במואב, וכמש"ל אות כ"ו שמואב סמוכה לבני ישמעאל נביות וקדר רועי כרים וצאן):

[יא] וכ"כ סופרי הארץ, שעוד היום בני ישמעאל מחזיקים במדה זו הכנסת אורחים, ואף מן הערביים השודדים כתבו שבכ"ז התזיקו לקדם האורח הבא לאהליהם בכל קורתם בלחם ומים, ואולי לפמש"ל אות כ"ו יהיה בזה חלוקים בטבעם בני ישמעאל מאשתו הראשונה המואבית ובני השניה המצרית, ויתפרש מ"ש [ישעי׳ כא] לקראת צמא התיו מים יושבי ארץ תימא בלחמו קדמו נודד, שבאמת אלו בני תימא (שהן מבני השניה) מקדמין נודדים בלחם ומים להולכי דרך מדברות מושבם (וכמ"ש הראב"ע והרלב"ג [איוב ו] ע"פ הביטו ארחות תימא, כי השיירות הולכי מדברות ערב ילכו אורחות תימא, וסיפי׳ שם הליכות שבא קוו למו, יתבאר לפמ"ש בסה"י כי בני יקשן שבא ודדן לא בחרו להם מקום לשבת רק נוסעים וחונים במדברות, וז"ש ובני דדן היו אשורים ולטושים ולאמים כמ"ש באגדה דבראשית וכ"ה בת"י תגרין ולופרין, ולטושים כמו נטושים (עיין בפרש"י בישעי׳ שם על חרב לטושה), והו שקראם הליכות שבא, שהן הולכים ונוסעים תמיד במדברות, וז"ש שתועי מדברות יקוו למו למצוא הליכות שבא ודדן), אבל בני ערב שהן נביות כת"י על נבוות ערב, וכן בני קדר הכתובים שם בפרשה בישעי׳ הן הן מבני המואבית הראשונה שאינן מקדימין בלחם ומים, לכן עליהם חזה המשא ההוא:

(ג) שנאמר [שם כו] עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורותי. (ד) ויצא ישמעאל מן המדבר (ה) לראות את אברהם אביו. רבי יהודה אומר (ו) באותה הלילה נגלה הקב"ה על אברהם ואמר לו (שם כב) קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק. (ז) ואברהם חס על יצחק אמר לפניו רבון כל העולמים לאיזו בן לבן הנולד לפני המילה או לבן המילה אמר לו את יחידך אמר לו (ח) זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו א"ל אשר אהבת אמר לו לזה אני אוהב ולזה אני אוהב אמר לו את יצחק. והעלהו שם לעולה אמר לפניו רבון כל העולמים לאיזה

הר

(והוא קושית רא"ע כאן על הגאון), לכן פי' שידעו כל בי"א גבול יראת ה' מה היא, וז"ל לדבריו שעל אמיתי התורה וסיפוריה הוא שאמר ידעתי, וכי"ב ב' הר"ש פרחון בערוך שלו ע' נסה ע"ש באורך), והרמב"ן בתה"א שער הגמול [ג"כ כד"ו] ביאר באריכה וכן בפי' התורה פ' העקדה ובפ' בשלח פ' המן ובפ' ראה פ' נביא השקר בקצרה שהנסיון הוא מצד המנוסה להרבות שכרו על המעשה בפועל ע"י טורח ועמל שהוא כפול ומכופל מזה שיש בו בכח (כי עיקר השכר הוא על הפעולה כמ"ש כי יש שכר לפעולתכם [ד"ה ב טו] וכן בכמ"א) וכי"ב אמרו באגדה דשמות פל"א אשרי אדם שעומד בנסיונו כו' ואם עמד כו' נוטל כו' בעה"ז והקרן קיימת לו לעה"ב כו' נוטל כפליים כו' מאיוב כו' ושילם לו בכפליים כו' ואפשר ז"ש באגדה דבראשית גדלו כנס של ספינה (וכן במכילתא ס"פ יתרו ע"פ בעבור נסות אתכם), זכן בזהר [קמי'] אמרו ארים דגלא דילי' בכל עלמא כו', שהכוונה שהעלהו בזה הנסיון למעלה גדולה ביותר שזכה עתה בשכרו, (וגם לדבריו פי' ידעתי הודעתי וכ"כ שם [בפסוק כי עתה ידעתי] נודעה עתה במעשה עכ"ל), ולדברי כלם קשה נסיון של חזקי' שכתוב [ד"ה ב ל"ב] וכן במליצי שרי בבל וגו' עזבו האלקים לנסותו לדעת כל בלבבו, שר"ל שלא עמד בנסיון, וא"כ למה היה הנסיון, והרמב"ן בתה"א הרגיש בזה ופי' שאין זה לנסיון לבקש ממנו דבר (על ידו) אלא עזבו ולא סייעו כאשר עשה לו עד עתה בסנחריב וברפואת חליו ע"ש, אבל לא ביאר פי' לשון נסיון על פי זה, ומלשון הפר"א כאן לידע את לבבו, ולא הזכיר בלשונו שידעו אחרים, נ"ל שכוונתו שידע אברהם בעצמו (וכן זרעו אחריו לדורות ע"י כן, שכל מעשי אבות סימן להם) את לבבו, שנתן ה' כח בלב מבין לעמוד בכל מיני נסיונות שבעולם בפועל בשמירת כל המצות אף בדבר גדול כזה [א], ובפרט לאברהם איש החסד היה זה נסיון שלא הרהר אחר הקב"ה בציווי זה שהוא דין גמור, ויהיה פי' ידעתי דאברהם הודעתי לכל כח יראת אלקים שבלבבך וילמדו ממך (והוא כעין מש"ל בשם הרמב"ם במורה), ומ"ש לדעת הישכם אוהבים את ה"א בכל לבבכם ובכל נפשכם [דברים יג] וכן לדעת את אשר בלבבך התשמור מצותיו אם לא [שם ח] וכן מ"ש [שופטים ג] לנסות בם את ישראל השומרים הם וגו' מתיישב בפשיטות כן, לדעת ישראל עצמם את לבבם עד היכן יש כח בידם להתגבר על יצרם, ועי"כ יתברר להם אמיתת לבבם (ונסיון ובחינה הן שמות משתתפים וכמו הבחינה לזהב ולכסף מגלה להוציא הפסולת מהם, כן ע"י הנסיון יתגלה אם עוד יש פסולת טמון בלבבם, וכמו שהתלוננו על המן המתלונג ם ונפשנו קצה וגו' ונענשו, והנשארים ידעו את לבבם והוכיחו אומץ ביראת ה' לשמור מצותיו), ויתיישב מעתה נסיון חזקי' שלא עמד בו, שהכוונה היה מצד המנוסה, שידע את לבבו כי נחלש כחו הטוב (מחטאו ברפואתו שגבה לבו כמ"ש הרמב"ן בתה"א שם ע"ש), ועי"ז כן שב בתשובה והוסיף כח וגבורה בלבבו (וי"ל שז"ש [מלכים ב כ, וישעי' לט] כשא"ל ישעי' לחזקי' גזרת ה' עליו בזה, טוב דבר ה' אשר דברת שהבין טובת ה' עמו בדבר הזה שהאיר עיניו לידע את לבבו, וז"ש [מלכים שם] וא"כ ויתר דברי חזקי' וכל גבורתו, היינו מה שאח"ז הוסיף גבורה בנפשו לעבוד ה' בכל לבבו), ויתפרש ג"כ מ"ש דוד [תהלים קלט] חקרני א' ודע לבבי בחנני ודע שרעפי (ומקרא זה לא הזכירוהו המפרשים הנ"ל), שהכוונה על מ"ש בה"רי' אם דרך עצב בי ונחני בדרך עולם, שאם דרך עצב של יצה"ר (כמ"ש בתמורה [טז:] לבלתי עצבי, שלא יעצבני יצה"ר) בי אז תנחני בדרך עולם, תקן דרכי לטוב (כתרגומו דברני באורח תריצי עלמא), ע"י זה שתודיעני במעשה הנסיון את לבי (ועיין בסנהדרין [קז:] שחשב דוד שלבבו שלם כמו ג' אבות וביקש שיאמרו אלקי דוד והודיעו ע"י הנסיון שאינו כן, ועמש"ל בזה פ' מ"ז), ולשון ודע לבבי ודע שרעפי, אין פירושו לשון עתיד שע"י החקירה והבחינה יוודע לך, אלא הוא תפלה שאל יעזבהו בטעות לבבו אלא יחקרהו כפי שידוע לו לה' תמיד לבבו כן יעשה לו, ואם דרך עצב כו' (וידיעה זו כענין וירא אלקים את בני ישראל וידע אלקים. שפי' השגחת רצון ורחמים ערמב"ן שם): (ג) שנא' עקב אשר שמע. כו' וישמור משמרתי כו'. שבמקרא זה מבואר שקיים אברהם כל המצות וכדדרשי' מני' ביומא [כח:] ובאגדה דבראשית וכ"ת, וכמ"ש לשמור את כל מצותי' כו': (ד) ויצא ישמעאל מן המדבר לראות כו'. מפני שמפ"ו להלן ששאל אברהם לאיזה בן כו', וכן אמר להלן ששני נעריו הן ישמעאל ואליעזר, לכן הקדים לבאר שבא ישמעאל לשם אז[ב]: (ה) לראות את אברהם אביו. לכאורה היה משמע לומר שהיה זה מעשה מיד לאחר שהלך אברהם לראותו פעם ב' והתפלל עליו וידע ישמעאל שעד עכשיו רחמי אברהם אביו עליו כדלעיל פ"ל שאז מצא חובה לעצמו לילך אל אברהם לראותו (וקודם לכן חשב שגירשו שלא יוסיף עוד ראות פניו), אבל לפמש"ל שם לאחר ג' שנים כו' עוד לאחר ג' שנים כו', א"א לומר כן, שהרי לא עברו רק ששה שנים (בשני הפעמים שהלך אברהם אצלו) מיום שנתגרש, וכיון שאמרו שם שהי' בן כ"ז שנה כשנתגרש, א"כ היה (לאחר פ"ב שהיה אצלו אברהם) בן ל"ב, וכאן מפורש להלן שהיה העקדה בשנת ל' לישמעאל, א"כ היה זה זמן רב אח"כ: (ו) באותה הלילה נגלה כו'. אם קאי אדסמיך לי' לעיל ביאת ישמעאל, א"כ יהיה זה מכוון למ"ש בהג"ה אות ב' מאגדה דבראשית ות"י שממה שהיה ישמעאל מדיין עם יצחק נתגלגל סבת העקדה אז, אך אפשר פי' באותו הלילה היינו מן יום העקדה שנא' בה וישכם אברהם בבקר, ובע"כ היה הדיבור בלילה שאל"כ היה אברהם מוזרז לילך בלילה מיד ולא מאחר עד הבקר, וכמש"ל פ"ל אות י"א בס"ד: (ז) ואברהם חס על יצחק כו'. לגי' הספרים קשה שהרי א"ל אח"ז לזה אני אוהב ולזה אני אוהב, וצ"ל שמ"מ ליצחק אהב יותר לכן חס עליו (ובאגדה דבראשית ובפסיקתא דבאחד לחדש מפרש בה וכי יש תחומין במעיים לזה אני אוהב כו', ובתנחומא הלשון א"ל אשר אתה אוהב הרבה א"ל וכי יש גבול במעיים כו'), והיה זה דרך בקשה אחר שכבר נגזר שיעלה בנו לעולה, אולי יהיה די לו בישמעאל שבלא זה כבר נאמר לו לגרשו וינצל יצחק שהוא עיקר זרעו, אבל יותר נכון לגרוס ואברהם סבור שחס על יצחק, ור"ל שהיה סבור שהקב"ה ודאי חס על יצחק ואפשר על ישמעאל הוא שא"ל, שכבר צוהו לגרשו מפני חטאו וכדלעיל פ"ל אות י' ע"ש, לכן עתה לכפר עליו צוה להעלותו עולה (ולכן היה הציווי באותה הלילה שבא ישמעאל לשם לפי' א' שכתבתי לעיל אות ה), לכן היה שואל והולך לברר הדבר מפי ה': (ח) זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. כלומר ואצלי (אביהם) שניהם אינן יחידים, שהיה חושב גם ישמעאל לזרעו כמ"ש לו ה' כי זרעך הוא (וכ"ש עתה שחשב שעשה ישמעאל תשובה ונרצה לעולה, היה מסופק אולי שגם הוא יקראנו ה' זרעו כמו יצחק), אבל באמת ה' לא היה מחשיב לאברהם זרע רק יצחק וכמ"ש בנדרים [לא:] דישמעאל לא הוי' נקרא

הגהות

[א] וזהו חסד ה' לידע האדם את לבו, ולא יפול לב אדם עליו, בראותו היצה"ר בהגיע לידו קיום ענייני מצוה בטורח ועמל גדול, לכתותו שאין בכח האדם לעמוד בכי"ב וכענין אלמלא נגדוהו כו' כי באמת בבר נתן ה' הממשלה לאדם כמ"ש ואתה תמשל בו, והוא ע"י עזר וסיוע אלקי כמ"ש בסוכה [נב:] שיצרו של אדם מתחדש ומתגבר עליו בכל יום והקב"ה עוזרו ולא יעזבנו בידו (ופי' ז"ל שזהו כוונת הברכה אוזר ישראל בגבורה, להלחם על יצה"ר), וז"ש שם לצדיקים נדמה להם כהר כו' ובוכים כו' וא"ל הקב"ה גם בעיני יפלא כו':

[ב] ולפמ"ש באגדה דבראשית כאן ובת"י שיצחק וישמעאל היו מדיינים בענין המילה ואמר יצחק אם מבקש הקב"ה שאשחט איני מעכב ומיד והאלקים נסה כו' (ויש לכוין זה עם מ"ש הרשב"ם שהעקדה היה עונש לאברהם (והביא שכן מצא אח"כ במדרש שמואל (והוא שם פי"ב וישנו גם באגדה דבראשית פנ"ג לפנינו, אבל לא נתבאר שם שהעקדה היה בשביל זה, רק בתדא"ר ספ"ז משמע כן ע"ש), שלכן כיון שאמר יצחק זה אמר הקב"ה הרי השעה לנסות אברהם ע"י יצחק, כיון שיצחק עצמו הסכים לכך (ובזה מיושב קושית המפרשים מ"ט לא כתיב נסה ליצחק, שיצחק עצמו בירר זה בפיו, כמ"ש באגדה דבראשית שם), מיושב יותר מ"ש כאן הא דבא ישמעאל מהמדבר, שלכן היו מדיינין ונתגלגלה העקדה, אלא שכאן בפר"א לא הוזכר זה כלל,

הר אמר לו (ט) בכל מקום אשר תראה את כבודי עומד וממתין לך שם ואומר לך זהו המזבח שנאמר [שם] על אחד ההרים אשר אומר אליך אמרתי אליך אין כתיב כאן אלא אשר אומר אליך. השכים אברהם בבקר ולקח (י) את ישמעאל ואת אליעזר ואת יצחק בנו (יא) וחבש את החמור (יב) הוא החמור בן האתון שנבראת בין השמשות (יג) שנאמר [שם] וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו הוא החמור שרכב עליו משה בבאו למצרים שנאמר [שמות ד] ויקח משה את אשתו ואת בניו וגו'. הוא החמור שעתיד בן דוד לרכוב עליו שנאמר [זכריה ט ט] גילי מאוד בת ציון הריעי בת ירושלים הנה מלכך יבא לך צדיק ונושע הוא עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתונות. (יד) בן שבע ושלשים שנה היה יצחק בלכתו אל הר המוריה וישמעאל בן חמשים שנה. נכנס תחרות בין אליעזר ובין ישמעאל היה אומר ישמעאל לאליעזר עכשיו אברהם מקריב את יצחק בנו (טו) לעולה מוקדה על גבי המזבח (טז) ואני הוא בכורו ואני יורש את אברהם. היה משיב אליעזר לישמעאל ואמר לו (יז) כבר גרשך כאשה מגורשת מבעלה ושלחה המדברה אבל (יח) אני עבדו משרת ביתו ביום ובלילה ואני הוא היורש לאברהם. (יט) ורוח הקדש משיבה אותם ואומרת להם לא זה יורש ולא זה יורש. ביום השלישי הגיעו לצופים וכיון (כ) שהגיעו לצופים (כא) ראה כבוד השכינה עומד על גבי ההר שנאמר (שם כב) ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק. מה ראה ראה עמוד של אש מן הארץ עד לשמים אמר ליצחק בנו בני רואה אתה כלום באחד מן ההרים הללו אמר לו הן אמר לו מה אתה רואה אמר לו אני רואה עמוד של אש עומד מן הארץ ועד

נקרא לאברהם זרע, מקרא דביצחק יקרא לך זרע (ואברהם חשב דיקרא לך לענין הברכות שהבטיח לזרעו הוא שאין בכללו אלא יצחק אבל מ"מ גם ישמעאל בשם זרעו נקרא) ועמש"ל פ"ל [ג] : (ט) בכל מקום אשר תראה את כבודי כו' ואומר לך זהו המזבח כו'. להלן מבואר שהן ב' דברים, שמרחוק ראה את המקום. כבוד שכינה ע"ג ההר, וכיון שהגיע לאותו מקום הראהו זהו המזבח, וכאן נמי היה נראה לומר דדרשי' על אחד ההרים אחד המיוחד ע"י השראת כבודי שם, ואשר אומר אליך הוא על מקום המזבח שאומר לך שם בשתגיע אל אחד ההרים, אבל ממ"ש כאן שאמר אברהם לאיזו הר משמע שלאחר שכבר א"ל על אחד ההרים שאל זה, ואולי יהיה רמז התשובה ה' במקום שתראה כבודי כו' במלת אשר, דילפי' מדכתיב [דברים יב] אל המקום אשר יבחר וגו' לשכנו תדרשו וגו' (וי"ל שמלת אשר נדרש, המאושר משובח ונבחר), ומקום המזבח ברמז באומר אליך וכמש"ל אשר אמר לו האלקים ויבן את המזבח, שנסמך המזבח אל האמירה : (י) את ישמעאל כו'. מפרש שהן שני נעריו דקרא וכדלהלן וכ"ה בת"י, ולכן הקדימם הכתוב ליצחק, שישמעאל בנו הגדול ממנו היה וראוי להקדימו (וכש"פ חיי שרה דכתיב ויקברו אותו יצחק וישמעאל דרשי' מני' ספ"ק דב"ב [טז:] שעשה ישמעאל תשובה), וכן אליעזר שאמרו זקן ויושב בישיבה היה [יומא כח:] אבל אם היו שני נערים בעלמא לא היה לו להקדימן בכתוב ליצחק : (יא) וחבש את החמור. הקדים כאן לקיחת שני נעריו ויצחק עמו קודם חבישת החמור היפוך סדר המקרא דכתיב חבישת החמור תחלה, נראה שהוא כדרשת אגדה דבראשית דאהבה מקלקלת השורה שחבש החמור בעצמו אע"פ שהיו נעריו אתו כבר קודם לכן (ומפרש כן בקרא ויחבוש כו' אף שלקח שני נעריו עמו לשרתו בדרך, בכ"ז נזדרז לחבש בעצמו, וזהו שכתוב מלת אתו אצל הנערים ולא אחר יצחק להורות שהכוונה בכתיבתן כאן סמוך להחבישה הוא זה, שלא מסרה להנערים אף שהיו אתו לשרת החמור בדרך, ולכן לא הסמיך יצחק עמהן בזה, כי אף שהיה יצחק עמו אין זה חדוש שעשה בעצמו ולא מסר ליצחק שמפני רכותו וחביבותו לא הטריחו בשום דבר) : (יב) הוא החמור בן האתון שנבראת בה"ש. ר"ל שאמרו לעיל פ"יט ובכ"מ פי האתון נברא בה"ש, וס"ל שאתון נברא עם כח הפה (וזוהר בלק [רא:] אמרו דרגא דאתני בו', וכן לענין האיל אמרו שם ס"פ גרא [קכ:] כמה דכל אינון מילי דהוו בה"ש אתמנא חילא לאזדמנא ההוא מילא בשעתא דאיצטריך לי' כו'), וחמורו של אברהם הוא בן האתון כדמפ"ו מקרא דעיר בן אתונות, וזוהר ויחי [רלח:] ובלק [רז:] מביא עוד מקרא דאוסרי לגפן עירה ולשרקה בני אתונו : (יג) שנא' וישכם כו' את חמורו. אפשר ממ"ש חמורו ולא כתיב החמור, דרש שהוא חמורו המיוחד לו דוקא מימי בראשית, ועיין זהר בלק [רז:] ורמז לדבר אברהם בגי' רמ"ח כמנין חמר חסר (וכן כתיב כאן חסר), ובמשה ומשיח כתיב החמר בה' הידיעה, שאחר שכבר נזכר החמור כאן אצל אברהם ראוי לכתוב עליו בידיעה, החמור שכבר נכתב באברהם [ד] : (יד) בן ל"ז שנה היה יצחק. כ"ה גם באגדה דבראשית וזוהר כאן ובפ' ויחי [רלז:] ובתדא"ר פכ"ז ותדא"ז פ"ב, וכ"ה בסע"ר כמ"ש התוס' ביבמות [סא:] ד"ה וכה"א כו' והרמב"ן בחידושיו שם, וכ"ה מוכרח לפמש"ל ר"פ ל"ב ובש"מ שרה מתה בעקדה, ושרה מתה בת קכ"ז ובת תשעים ילדה ליצחק הרי יצחק בן ל"ז במיתתה בעקדה, ובזוהר חיי שרה [קכג:] מסמיך לה אקרא ויהיו חיי שרה במנין ויהיו שהוא ל"ז היו חיי שרה עם יצחק שהן עיקר ימי חיי' ע"ש, ובלק"ת להאר"י ז"ל כ' שהן כמנין הכל שהיה יצחק תקונו, כמש"ל אות כ' בס"ד, אבל הגר"א הגיה בסע"ר ספ"א כ"ו שנה במקום ל"ז (וכ"ה בקצת נוסחאות באגדה דבראשית) מדמסיים שם להלן י"ד שנה היתה רבקה כשנשאה יצחק ויצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה ורבקה נולדה בעקדה ע"ש : (טו) לעולה מוקדה ע"ג המזבח. לשון המקרא [ויקרא ו] הוא העולה על מוקדה על המזבח, ופירשוהו שם אברים ופדרים המתעכלים כל הלילה ע"ג המזבח, ואף כאן ישמעאל משנאתו ליצחק היה אומר בשמחה שישרף כעולה מוקדה שלא ישאר ממנו אבר וזכר כלל : (טז) ואני הוא בכורו. היה לו לומר אני בנו יחידו, ואפשר רמז אף אם יוליד אח"כ בנים עוד אני בכורו, או היה זה טענה נגד מ"ש אליעזר שגרשו ושלחו המדברה, ולומר שמ"מ עתה שיצחק איננו, לא יעזוב בנו הבכור ראשית אונו שלבו דוה עליו: (יז) כבר גרשך כו' ושלחך המדבר. ע"ל פ"ל אות ל"ג שז"ש עליו פרא למוד מדבר ומן גו יגורש : (יח) אני עבדו משרת ביתו. מפרש מ"ש בן משק ביתי היינו משרת ביתי (כד"א על פיך ישק כל עמי כמ"ש רש"י שם), וכמ"ש והנה בן ביתי יורש אותי : (יט) ורוה"ק משיבה אותם כו' לא זה כו'. מפני שתחרותן לא שמען אחר, לכן ייחסו השמיעה והתשובה על דבריהם לרוה"ק (וכי"ב באגדה דבראשית פס"ז דרש וה' שם היה כו' ע"ש), וי"ל שדורש מ"ש לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך, דלא יירשך זה הוא אליעזר, ומ"ש כי אם אשר יצא ממעיך, הוא מיעוט שני, שרמז לו ה' לעתיד אף כשיוולד לו ישמעאל לא יירשנו כ"א יצחק אשר יצא ממעיו : (כ) שהגיעו לצופים ראה כו' ע"ג ההר. היינו הר המוריה שעליו נבנה בהמ"ק כמ"ש [ד"ה ב ג], ומשמע מכאן דצופים הוא מקום שרואים בהמ"ק כלשון רש"י ספ"ג דפסחים [מט:] ולא כפי' התוס' שם שרואין ירושלים, ובחדושי לברכות פ"ט [סא:] הארכתי בזה בס"ד ע"ש : (כא) ראה כבוד השכינה כו' ראה עמוד של אש כו', היינו הך שכבוד ה' נראה כאש אוכלת בראש ההר [שמות כד], והוא כעמוד של אש [ה], ובאגדה דבראשית ותנחומא אמרו ראה ענן קשור על ההר, וכ"ה בת"י (ובסה"י שם הועתק מאמר זה

הגהות

[ג] ואפשר לפ"ז ליתן קצת טעם על הנוסחא זרע יצחק יחידך בלעולם יהא אדם כו' (שהוא מתדא"ר ר"פ כ"א) שהביא הב"י בא"ח סימן מ"ו שבשבלי הלקט (ולפנינו חסר זה בשב"ל, רק קצתו הובא בתניא רבתי סי' ג) הגיה יחידו של אברהם שלא מצאנו שנקרא יחיד להקב"ה, ולפמ"ש כאן י"ל לפי שבשעת העקדה הוא שפירש לו ה' לאברהם שהוא יחידו, לכן הזכירוהו כאן בשם יחידך, ר"ל שאתה ייחדתו לאברהם :

[ד] וכתב הריקאנט"י וז"ל לא תמצא חמור כתוב בתורה קודם חמורו של א"א והוא החמור הנוער במשמרה הראשונה כו', וכ"כ באוצר הכבוד לר' טודרוס הלוי ז"ל ריש ברכות, וכן במערכת שער העולם פי"ב, ומשמעות לשונם ז"ל הוא שכוונו לחמור זה דכאן שהוא נזכר ראשון, ובאמת כבר נזכר בר"פ לך לך ויהי לו צאן ובקר וחמרים, אלא הכוונה קודם שבא אברהם לעולם, וכן הלשון ברבי' בחיי פ' בא (ע"פ לא יחרץ כלב) :

[ה] ולפמ"ש בזהר בשלח [מו:] בעמוד אש דא יצחק, מבואר ענין עמוד אש דכאן, ולשון מהארץ עד לשמים יש לכוון לפמ"ש בכוונות על אחד ההרים יסוד, שהוא מן הארץ עד לשמים, וז"ן :

ועד לשמים והבין אברהם (כב) כי נרצה הנער לעולה. אמר לישמעאל ולאליעזר רואים אתם כלום באחד מן ההרים הללו אמרו לו לאו. ואמר להם [בראשית כב] שבו לכם פה עם החמור אמר להם כשם שאין החמור רואה כלום כך אתם אינכם רואים כלום שנאמר [שם] ויאמר אברהם אל נעריו שבו לכם פה עם החמור. (כג) נטל את העצים ונתנן על גבי יצחק (כד) ולקח את האש ואת המאכלת בידו (כה) והיו מהלכין שניהם יחדיו. (כו) אמר יצחק לאביו אבי הרי האש והעצים היכן הוא השה לעולה (כז) [שם] ויאמר לו אברהם אלהים יראה לו השה לעולה בני אתה הוא השה. אמר ר' ישמעאל כיון שהגיעו לאותו מקום (כח) הראהו הקב"ה לאברהם ואמר לו זה הוא המזבח. (כט) הוא המזבח שהיה אדם הראשון (ל) מקריב בו מקודם הוא המזבח (לא) שהקריבו בו קין והבל הוא המזבח (לב) שהקריבו בו נח ובניו (לג) שנא' [שם ח] ויבן נח מזבח לה' אין כתיב כאן אלא ויבן את המזבח שהקריבו בו הראשונים. אמר יצחק לאברהם אביו אבי קשרני וקשור (לד) שתי ידי ושתי רגלי (לה) בשביל פשיעותא (לו) ואמצא מחלל כבר את אביך (לז) קשר שתי ידיו ושתי רגליו (לח) ועקדו ע"ג המזבח והעריך

את

זה כמעט בלשון הפר"א, הרכיבו שני הלשונות יחד וכתוב עמוד אש מהארץ עד לשמים וענן כבד על ההר וכבוד ה' נראה בענן): (כב) כי נרצה הנער לעולה. מלשון ונרצה לו לכפר עליו, ור"ל שנרצה לפני ה' להיות עולה, לכן זכה לראות הכבוד, וכמו במלואים כי היום ה' נראה אליכם [ויקרא ט], אבל רחוק לפרש כי נרצה יצחק נתרצה והסכים להיות עולה לכן זכה לראות הכבוד, שהרי עדיין יצחק לא ידע מזה עד ששאל ואיה השה כו' ואמר לו אברהם אלקים יראה לו כו', אם לא שעל שם העתיד להתרצות הוא שזכה לראות עתה: (כג) נטל את העצים כו' על גבי יצחק. נטלן מעל החמור שהיו תחלה שם ונתנן על גבי יצחק, שז"ש וישם על יצחק עליו ועל גביו כדרך טעוני משא (ועיין בתנחומא תצא ס"ה דדרש קרא [איוב יג] זכרוניכם משלי אפר אתם מושלים עצמכם כאברהם כו' ואתם לגבי חומר כו', ולפמ"ש כאן יש לדרוש סיפי' ולגבי חומר גביכם על הא דיצחק, וכי אתם מדמין עצמכם ליצחק שעשה גביו כגב החמור לטעון על גביו עצי העולה ולהלוך בשמחה יחד עם אביו כדלהלן): (כד) ולקח את האש ואת המאכלת בידו. בקרא כתיב ויקח בידו את האש כו', וכאן איחרו מלת בידו לסמכו למאכלת, אפשר בא לומר שהמאכלת הטמין אברהם בידו (וע"ל אות מ"ג) שלא יראנה יצחק (ולכן כששאל הנה האש והעצים, לא הזכיר והמאכלת, כי לא ראה אותה) ויתבהל מפניה וכמ"ש באגדה דבראשית פי"ד אלו היה לבהמה ב' יצרים כיון שהיתה רואה סכין ביד האדם לשוחטה היתה מפחדת ומתה, שלכן האדם שיש לו ב' יצרים נפשו מתבהלת מפחד הסכין, ובאגדה דבראשית כאן אמרו שאמר יצחק לאברהם שמא אזדעזע מפחדה של סכין כו' כפתני יפה כו': (כה) והיו מהלכין שניהם יחדיו. אע"פ שהי' יצחק טעון משא העצים על גביו היה מהלך בזריזות עם אברהם עד שהלכו שניהם יחדיו בשוה: (כו) אמר יצחק כו' אבי הרי האש כו'. מבאר שמ"ש תחלה ויאמר יצחק כו' אבי הוא תחלת השאלה שאח"ז הנה האש והעצים ואיה השה כו', והוא הכל שאלה אחת, ומ"ש ב"פ ויאמר בזה, עיין בזהר ר"פ צו [כח:] וברבי' בחיי כאן: (כז) ויאמר כו' אתה הוא השה. מפרש מ"ש יראה לו הוא שנראה ונרצה לפניו שאתה בני העולה (וכאלו כתיב יראה לו בני השה ר"ל שבני יהיה במקום השה), ולא כתרגומו קדם ה' גלי לי' אימרא, שפי' ה' יזמין השה שם (וניבא אברהם בפיו על הזמנת האיל שם, ור"ת "אלקים "יראה "לו הוא איל; לרמוז על האיל שיזדמן לו תמורתו), שא"כ הסתיר אברהם מיצחק הדבר עדיין עיין רא"בע, ויש לומר שרמז לו בזה שהוא נתחייב להיות קרבן וכמ"ש בלק"ת שהוא ר"ת הבל שהציץ בעת קרבנו מבכורות צאנו והוא השה, עמש"ל אות י"ד בס"ד: (כח) הראהו כו' וא"ל זהו המזבח כו'. מדכתיב למעלה אשר אומר אליך, ודאי שקיים הדבר ואמר לו כשהגיע אל המקום, וכמ"ש ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלקים ויבן שם כו', ואע"פ שלא נתבאר האמירה בתורה, ולכן ביאר שהראהו כביכול וא"ל זהו כו', ולשון ואמר לו זהו המזבח, אולי יצא ממ"ש [יחזקאל מג] וזה גב המזבח, שנדרש זהו המזבח שהראהו הקב"ה (וע"ל ר"פ כ"ג) לאברהם להעלות על גבו כמ"ש וישם אותו על המזבח כו': (כט) הוא המזבח שהיה אדה"ר מקריב בו מקודם. שהקריב שור פר כמ"ש בפ"ג דר"ה [כו׳] ובאדר"ן פ"א, והריקאנט"י פ' נח [לט ד] העתיק כן בלשון הפר"א דכאן: (ל) מקריב בו מקודם. פשט לשון מקודם היינו מכבר קודם אברהם (ולומר, שלכן נא' המזבח בה' הידיעה וכדלקמן אות ל"ג), ויש לפרשו ג"כ מקודם, ראשון וקודם לכל המקריבים, ורמז למ"ש [מלאכי ג] וכשנים קדמוניות לפרשו כאדה"ר שהקריב קדם ותחלה בבריאת עולם, וז"ש שם וערבה לה' כו' כמ"ש בקרבן אדה"ר ותיטב לה' משור פר כו', וע"ל פכ"ג אות ע"א: (לא) שהקריבו בו קין והבל. י"ל דיליף לשון הבאה הכתוב בהן ויבא קין כו' והבל הביא כו', שהיא הבאה למקום בהמ"ק לפני ה' כמ"ש ובאת שמה והבאתם שמה [דברים יב], וגם הנה אדה"ר ישב לו בהר המוריה כדלעיל רפ"ך וכן קין והבל שם הי' מקומם עמו, והבאה היינו מן השדה שהיה שם מלאכתם אל מקומם בהר המוריה: (לב) שהקריבו בו נח ובניו. ע"ל ס"פ כ"ג ומש"ש בס"ד: (לג) שנא' ויבן נח מזבח לה' אכ"כ אלא ויבן את המזבח, יש כאן חסרון לשון וכצ"ל שנא' ויבן נח מזבח לה' ויבן שם אברהם מזבח אכ"כ אלא ויבן את המזבח וכן מצאתי הגי' בילקוט המכירי כ"י בתהלים ל"ז, וכ"מ קצת בלשון הילקוט כאן והריקאנט"י שם (ועיין בת"י שכתב שהמזבח נהרס במבול ובנאו נח ונהרס בהפלגה ובנאו אברהם, והכוונה על מזבח העליון שנהרס בעון הדור ובנאוהו אלו הצדיקים בהקרבת קרבנם וכמ"ש באליהו [מלכים א יח] וירפא את מזבח ה' ההרוס כמ"ש בזוהר נח [סו:] ע"ש): (לד) שתי ידי ושתי רגלי כו' קשר ב' ידיו וב' רגליו ועקדו כו'. בפ"ה דשבת [ד'] ופ"ד דתמיד [לא׳] תניא עקדת יד ורגל כעקדת יצחק בן אברהם, ומוכח שם בשבת דב' ידיו וב' רגליו אינו כעקדת יצחק לכ"ע, ולפמ"ש בפי' המיוחס להרא"בד (והוא לדעתי להראב"י"ה) על תמיד אם היו כופתין ב' ידים וב' רגלים היה בו כח לפרפר יותר ממה שעוקדין יד ורגל, ואפשר כיון שעכ"פ היו נקשרים ב' הידים וב' הרגלים (דהיינו יד א' עם רגל א' וכן יד הב' עם רגל הב' כמ"ש בפי' המיוחס להראב"ד שם ע"ש), קרי להו כאן קשירת ב' ידים וב' רגלים, ולא דקדק לבאר כיצד היו קשורין [ט]: (לה) בשביל פשיעותא ואמצא מחלל כו'. בת"י דלא אפרכס מן צערא דנפשא, וכן בפסיקתא דבאחד לחדש השביעי שהנפש חצופה שלא תראה (כצ"ל) המאכלת בא אלי ואקרטע (פי' אפרכס מלשון דג מקרטע), ובתדא"ר פכ"ז ותדא"ז פ"ב שמא אבעט בך, ולשון פשיעותא אינו מכוון שאנוס גמור הוא (רק יצחק החמיר ע"ע לקראו בלשון פשיעה כיון שיכול לתקן זה עתה ע"י קשירה), ואפשר צ"ל משום פשיעותא, והוא מלשון פשיטת יד ורגל בשעת פרכוס, כההיא דפ"ב דחולין [לז׳ לח׳]: (לו) ואמצא מחלל כבד כו'. בפסיקתא שם אפרש ואפסל מן הקרבן פי' שע"י הפרכוס יארע פסול שתקלקל השחיטה ויעקר סימנין כההיא דשבת (קכח:) או יעשה מום בעצמו, ובת"י נקט ב' הטעמים ונדחי לגובא דחבלא (פי' אדחה לבאר שחת על חלול כבוד אב) וישתכח פסולא בקורבנך, וכן באגדה דבראשית ואצטרך ואפסל השחיטה [י] ובילקוט כאן שלא אברך אותך, ובילקוט המכירי שם פירשו שם כגון דבור היוצא מן הפה על אונס פחד המיתה עכ"ל, ואין מבורר מה מועיל לזה הקשירה והיה צריך לסתום פיו: (לז) קשר כו' ועקדו ע"ג המזבח. לשון ועקדו נראה פירושו כמ"ש רש"י בשבת [שם] ד"ה רישא כו' כפף ידיו ורגליו לאחריו כדי שיפשט צוארו (וכן יתפרש לשון המשנה בתמיד לא היו כופתין כו' אלא עוקדין כו' לפי פי' הרמב"ם ספ"א מתמידין ומוספין שלא היו קושרין כלל רק אוחזין אותו בידים, שע"כ פי' עוקדין היינו כופפין לאחוריו, מי' דיצחק ודאי קשירה ממש הי', שהרי לא היו שם אחרים שיאחזוהו, ואברהם כיון שהיה עסוק בידיו בשחיטתו, לא היה יכול לאחוז בידיו): (לח) ועקדו כו' והעריך את האש כו' והעריך אותו כו'. הנה סדר המקרא ויערך את העצים ואח"כ ויעקד וישם כו' (וכ"ה

ודאי

הגהות

[ט] ולפמ"ש בלק"ת להאר"י בענין המתקת הגבורות ע"י העקדה שיש חילוק בין ג' הגבורות תנ"ה המגולין ונמתקין שם בירידתן על אחד ההרים ביסוד ובין ב' גבורות הו"ג המכוסין ואין נמתקין כ"א דרך עליי' באור חוזר ע"ש, י"ל שא"כ רמוזין ב' הרגלים שהן נו"ה להקשר בפ"ע ולא עם ב' הידים שהן חו"ג, שאין ענין עקידתן שוה:

[י] ובתד"א שם ושם מסיים ואתחייב ב' מיתות, וחשבו המפרשים שם שהכוונה לב' טעמים הנ"ל עונש כבוד אב ופסול הקרבן, ואין נראה, אלא הכוונה ב' מיתות בשה"ז וגם בעוה"ב, ומשום שבכבוד או"א כתיב מות יומת נקט לשון ב' מיתות:

(לט) את האש ואת העצים והעריך אותו עליהם. (מ) ונתן רגלו עליו כדרך שאדם עושה בשעה ששוחט את הבהמה (מא) כדי שלא תבעט. (מב) ואמץ את זרועו ואת שתי ארכובותיו עליו (מג) ושלח את ידו ולקח את המאכלת שנאמר [שם כב] וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו. (מד) וככהן גדול (מה) הגיש את מנחתו ונסכו והקב"ה היה (מו) יושב ורואה לאב שעוקד ולבן שהיה נעקד בכל לב (מז) ושלח ידו ליטול את המאכלת ומלאכי השרת צועקים ובוכים (מח) שנאמר [ישעיה לג] הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון. אמרו מלאכי השרת רבש"ע (מט) נקראת רחום וחנון שרחמיך על כל מעשיך רחם על יצחק (נ) שהוא אדם ובן אדם ונעקד לפניך כבהמה

אדם

ודאי כסדר התמיד עריכת העלים שהוא סידור המערכה קודם הרבה לעקידת התמיד, וסדור המערכה תנן בפ"ב דתמיד והעקדה בפ"ד, ובפ"ג שם תנן זה שזכה בשחיטתו מושכו לבית המטבחיים, לשון מושכו משמע ודאי שלא היה עקוד עדיין ומהלך ברגליו, שאם היה קשור לא היה נמשך אחריו והיה צריך לישאנו, ולפי' הרמב"ם שלא היו קושרין אותו כלל רק אוחזין בידו ורגלו, א"כ הי' זה כשהוא כבר ע"ג המטבחיים בשעת שחיטה ממש ולא קודם), ומ"ש כאן תחלה קשר ידיו ורגליו ועקדו, נראה שהוא ליישב קושיי' האגדה דבראשית והפסיקתא ויצחק היכן היה כשבנה המזבח וערך העלים, ולמה לא סייע בהן, (ובילקוט שניהם מביאין את האבנים האש והעלים כו'), לכן מפרש שקשרו תחלה ע"פ בקשת יצחק, לכן לא היה יכול לסייעו (ולא הזכיר הקשירה קודם בנין המזבח, שי"ל דהפר"א לא קשיא לי' על הבנין במזבח שלא סייעו יצחק, כי י"ל כיון שהיה טעון משא העלים על גבו לא היה יכול לסייע, אבל בעריכת העלים, כיון שפרק משאו מעל גביו, היה יכול לסייע, לכן מפרש שקשרו תחלה (ופי' ויעקד את יצחק בנו שכבר עקדו), ומ"ש כאן והעריך אותו עליהם הוא פי' וישם אותו על המזבח שהעריכו ושמו בסדר הנאות: (לט) את האש ואת העלים. כאן לא נזכר במקרא עריכת האש כלל (וי"ל לפשוטו, שלאחר שחיטה כשהי' מתחיל להקריבו היה אז דעתו לערוך האש), רק דס"ל שעשה כסדר ודין הקרבן דכתיב ונתנו וגו' אש על המזבח וערכו עלים על האש ודרשי' בת"כ עלים על האש ולא אש על העלים: (מ) ונתן רגלו עליו. היינו כדמפ"ו להלן את שתי ארכובותיו כו' וגרסי' כאן רגליו לשון רבים, וכ"ה בשוח"ט סוף מז' כ' (והוא מועתק שם מלשון הפר"א): (מא) כדי שלא תבעט. בשוח"ט אין מסיים זה, וכאן דגרס לי', אין לו מובן, שהרי כבר אמר שקשר ליצחק ידיו ורגליו משום פשיעותא דהיינו שלא יבעט וכמש"ל אות ל"ה בשם התד"א, וצריך לדחוק דתרתי עבד קשרו וגם נתן רגלו עליו שלא יבעט שהנפש חצופה (ובפרט לפמש"ל אות ל"ד בשם הראב"ד שבקשירת ב' ידים וב' רגלים יכול לפרכם): (מב) ואמץ את זרועו ואת שתי ארכובותיו עליו. בשוח"ט שם לא הוזכר זה, ולגי' דהכא צריך לדחוק דהאי ב' ארכובותיו הוא פי' ונתן רגליו עליו כמש"ל, ויקשה למה הזכירו ב"פ, ואם נמחוק תיבת שתי י"ל דגרסי' ואת ארכובתו לשון יחיד ולעיל גרסי' את רגלו ג"כ לשון יחיד, וקאי חדא על רגל ימין וחדא על רגל שמאל, וכל זה מבאר לשון וישם אותו שפירשו והעריך אותו וסדרו בסדר ערוך כמש"ל סוף אות ל"ח ומפ"ו הסדר, כלומר שלא הפיל אברהם דבר מכל מה שעושין לקרבן, ולא מנעוהו רחמי אב מאומה: (מג) ושלח את ידו ולקח כו'. מזה סיוע למש"ל אות כ"ד שהמאכלת טמן בידו (וא"כ כשבנה המזבח וערך העלים הטמינה שם באיזו מקום מכוסה מהעין) שלא יראנה יצחק, ולא היתה מזומנת אצלו והוצרך לשלוח (לפשוט) ידו לקחתה ממקום אשר הטמינה שם, שאל"כ הול"ל ויקח את המאכלת ל"ל למכתב וישלח את ידו: (מד) וככה"ג הגיש כו'. הא דנקט כה"ג, י"ל שרומז למ"ש בפסיקתא שם שאמר אברהם לפני הקב"ה וכי אני כהן והלא שם בן נח כה"ג וא"ל הקב"ה אתה תמורתו וחליפין שלו שנעשית כה"ג תחתיו (ועיין נדרים ל"ב:), ומשמע שאז כל שהיו משמשין בדורם בכהונה הוו נקראים כה"ג (ועיין באג"ב ר"פ מ"ב) וכן בירושלמי פ"ק דמגלה ריש הלכה י"א אמרו על בגדי עשו החמודות שהיה משמש בכהונה גדולה, ובז"ד כאן כתב שמפני שכשהיה שוחט את יצחק בנו היה אברהם נעשה אונן עליו והיה אסור להקריבו עד לכן עשאו כה"ג שכה"ג מקריב אונן ע"ש, ואין נכון דברפ"ב דזבחים [טז:] אמרי' דלאו אונן שרי בבמה, ופשיטא שכל אלו המזבחות דין במה היה להם, גם בעיקר הדבר אם שייך בכאן אנינות הדבר צ"ע, דכיון דאבלות ודאי לא היה כאן וכמו בהרוגי בית דין דתנן בסנהדרין [מו:] דאין קרוביהן מתאבלין עליהם שנהרגין בדין תורה, וכ"ש כאן שצוהו ה' ע"ז, ואע"ש שגינו שם אבל אוננין שאין אנינות אלא בלב, נראה ודאי דהיינו אנינות דרבנן, אבל אנינות דאורייתא אינה שייכא כ"א במקום שיש אבלות [יא], וכמו שנראה מלשון הרמב"ם בפ"ב מה' ביאת מקדש, ולפ"ד הרמב"ן בפירוש התורה פ' שמיני ע"פ הת"כ שאורתא שעה היה במיתת בני אהרן להחשיבם כהרוגי סנהדרין שבאין ושואלין בשלום כו', א"כ ממה שנהגה בהן דין אנינות דאורייתא, שלכן שרפו שעיר החטאת, מוכרח שנוהג אנינות דאורייתא בהרוגי סנהדרין ע"ש (ולפמ"ש הריקאנט"י כאן שהעקדה היה ביוהכ"פ, א"כ מקום לומר שלכן אמר ככה"ג, דוגמת כה"ג העובד ביוהכ"פ שכל עבודות שבו ביום אינן כשרות אלא בו, עיין ברז"ה ורמב"ן ריש יומא), אלא שבאמת אין דבר זה מוסכם שהעקדה היה ביוהכ"פ, כי באגדה דויקרא פכ"ט אמרו על תשרי ירחא דשבועתא שבו נשבע לא"א, משמע שבחדש תשרי היה העקדה שאז נשבע לא"א, אבל באגדה דשמות פט"ו אמרו שהעקדה היה בפסח ע"ש: (מה) הגיש מנחתו ונסכו. הכין המנחה והנסך שיהיה מוכן לו להקריבו לאחר העולה [ז"ר], ומקום לפרש שעל יצחק עצמו קאמר שהיה נחשב כעולה עם המנחה והנסך (ועמש"ל פכ"ט אות ע'), וכן נראה שהרי לא נזכר כאן בתורה כלל שהכין מנחה ונסך: (מו) יושב ורואה כו' בכל לב כו' ומלה"ש צועקים כו'. כלומר הקב"ה היה רואה זה בנחת רוח לפניו ית' שאברהם ויצחק עושים רצונו בכל לב בשמחה (וגם כיון שהיה ברצונו ית' למונעו מהשחיטה, לכן לא היה מקום כלל לעורר רחמים כביכול כעין מ"ש באג"ב ס"פ ל"א כשבא לשוחטו לא יכול לראות בצערו אלא מיד צווח אל תשלח ידך כו'), אבל מלה"ש שלא היה גלוי לפניהם שרצונו ית' רק לנסיון (וגם לא ידעו מחשבות לב אברהם ויצחק שעושין זה בשמחה), לכן צעקו חוצה שנתגוללו רחמיהם על צערם של אברהם ויצחק, ועיין בהגר"א א"ח ס"ס ק"א: (מז) ושלח ידו ליטול את המאכלת ומלה"ש כו'. האי שלח ידו ליטול, נראה שאינו לקיחתה, שכבר אמר ושלח את ידו ולקח כו', אלא פירושו ליטול לשוחטו (ופי' ליטול הוא להוליכה ולהביאה על הצואר), ולכן אז ברגע הלזו הוא שצעקו מלה"ש, כי עוד רגע כמעט ואיננו: (מח) שנא' הן אראלם כו'. בחגיגה פ"ק [ה:] מפרש לקרא בחרבן בהמ"ק, וכ"ה ענין המאמר שם, ועיין באגדה דבראשית דדרש כמה מקראות שלאחריו ג"כ בענין זה דעקדה (ויש להוסיף שגם מקרא שלאחריהם היינו לומר שבזכות העקדה שעמד יצחק להשרף יזכו לזה, וזהו שייכות ענין העקדה בפרשה ההיא, לומר אף שחטאו עתידין להגאל בזכות העקדה), ויש לדרוש שו"ש הן אראלם צעקו חוצה, הוא מלאך אוריאל שהיה יורד כמין ארי רבוץ באש שע"ג המזבח עיין יומא [כא:] ובזוהר ורע"מ בכ"מ, ועתה אף שירד על המזבח, היה צועק, וז"ש חוצה, שהוא ירד למטה על המזבח, ומלאכי שלום מר יבכיון בפנים למעלה וכדמשמע בחגיגה שם שמלאכי שלום הן פנימיים יותר ע"ש, וכ"מ אח"כ בע"ח שער י"ב שה:א שער העיבורין פ"א (ועיין בלשון הרמ"ז במק"מ שמיני [לו:]) וכ"כ הגר"א בפי' היכלות היכל שני, ומלאכי הוא אותיות מיכאל (ועיין בזוהר [קכ'] שאראלם עילאי ומלאכי שלום תתאי): (מט) נקראת רחום כו' שרחמיך על כל מעשיך. ר"ל במ"ש [תהלים קמה] חנון ורחום ה' וגו' וכתיב בתרי' טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, והיינו אפי' בהמה כדמשמע בב"מ [פה'] ולכן הביאוהו לכאן כדמפ"ו ונעקד כבהמה כו' ובהמה תושיע ה' כו', ועיין בילקוט: (נ) שהוא אדם ובן אדם. אפשר הכוונה לעורר רחמים על יצחק ועל אברהם אביו (וזהו שהזכירו רחום וחנון, רחום לצער אברהם וחנון ליצחק אף אם נתחייב מיתה יחננו ויאמר פדעהו כו', וי"ל שנגדן הן אראלם ומלאכי שלום), ומכוונים הדברים למ"ש בלק"ת שאדם והבל שחטאו בראייה שהציצו (עיין ת"ז [קה'] וכ"מ) נתקנו באברהם ויצחק בעקדה, ואברהם עיקרו

הגהות

[יא] ולא עוד אלא דכאן לא מסתברא שיהיה שייך אף אנינות דרבנן, שאדרבא שמחה היה להם שזין לעשות רצון קונם, וכמ"ש באגדה שהובאה בילקוט אברהם דומה כמי שעשה חתנות לבנו ויצחק דומה כמי שעשה חופה לעצמו, ובפרדס בגדול לרש"י (כ"ז ריש ע"א) הביא אגדה שאמר יצחק שירה כשנעקד ע"ג המזבח וז"ש יצחק ירנן (כמ"ש וירא כל העם וירוע. שנתקבלו קרבנותיהם וזכו לגלוי שכינה וכן יצחק כמ"ש באגדה):

(נא) אדם ובהמה תושיע ה' שנאמר [תהלים לו ז] צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה אדם ובהמה תושיע ה'. ר' יהודה אומר (נב) כיון שהגיע החרב על צוארו פרחה ויצאה נשמתו של יצחק. כיון שהשמיע (נג) קולו מבין שני הכרובים (נד) ואמר [בראשית כב] אל תשלח ידך אל הנער (נה) חורה הנפש לגופו (נו) והתירו (נז) ועמד על רגליו (נח) וידע יצחק תחיית המתים מן התורה שכל המתים עתידין להחיות. באותה השעה (נט) פתח ואמר בא"י מחיה המתים. רבי זכריה אומר אותו האיל (ס) שנברא בין השמשות (סא) היה רץ ובא להתקרב תחת יצחק והיה (סב) השטן עומד ומשטה אותו כדי לבטל קרבנו של אברהם אבינו. ונאחז בשתי קרנותיו (סג) בין האילנות שנא' [שם] וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל מה עשה האיל (סד) פשט את ידו בטליתו של אברהם הביט אברהם וראה את האיל (סה) ולקח אותו והתירו (סו) והקריבו תחת יצחק שנאמר [שם] וילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעולה תחת בנו. רבי ברכיה אומר (סז) עולה ריח ניחוח של איל לפני כסא הכבוד וערב לו כריח ניחוח של יצחק (סח) ונשבע לברכו בזה העולם ולעולם הבא (סט) שנאמר [שם] כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים ברך אברכך בעולם הזה והרבה ארבה בעולם הבא. ר' חנינא בן

עיקרו באדם ויצחק נכלל, וז"ש כאן אדם ובן אדם, אדם הראשון והבל במ"ש שהן אברהם ויצחק: (נא) אדם ובהמה תושיע כו'. הן ג"כ אברהם אדם אבר מ"ה, ובהמה ב"ן יצחק כמ"ש בזוהר [קיט:] דהוא שעתא בגבורה תתאה (ר"ל מלכות שהוא ב"ן) הוי כו', וגנדן אמרו צדקתך כו' משפטיך כו', ופשוטו דרש אדם הנעשה ונשחט כבהמה: (נב) כיון שהגיע החרב כו'. ממ"ש אל תשלח ידך אל הנער, משמע שלא היה חסר עוד ב"א שליחת יד אל הנער דהיינו הולכה והובאה בסכין, אבל כבר היתה על צוארו (ולשון החרב דנקט נראה שהוא לשון מאמר בברכות[י'] אפי' חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים שנא' הן יקטלני לו איחל, והיינו במלחמה כההיא דיהושפט שהביאו ע"ז בירושלמי פ"ט דברכות שלא היה חסר כ"א קתות הראש ושזעק לה' ניצול): (נג) קולו מבין שני הכרובים. כדלעיל פ"ד כשהוא מדבר מדבר מבין ב' הכרובים, וכאן לענין תחיית המתים (וכן להלן ס"פ ל"ג במתי יחזקאל לגי' הילקוט שהבאתי שם בס"ד דגרס נה נמי כן ע"ש), יש לכוין הדבר דכרובין הן נו"ה וכין שניהם יסוד דמתמן פרחין נשמתין כדאי' בריש ת"ז (ושם ביסוד על אחד ההרים היתה עקדת יצחק כמ"ש בלק"ת): (נד) ואמר אל תשלח ידך אל הנער חזרה כו'. י"ל לפמש"ל פל"ד מקרא דאשר בידו נפש כל חי, שהנפשות (של המתים) בידו של הקב"ה כו' ע"ש, שז"ש אל תשלח ידך אל הנער, שהוא למדה הנקראת יד שלא תקבל לידה הנשמה של הנער שפרחה ממנו, ולכן חזרה למקומה (וכמו בשינה, עיין בפרדס הגדול לרש"י [נה א] בפי' אמת ואמונה): (נה) חזרה הנפש כו'. עיין בזוהר נח [ס'] בתוספתא דנשמתא דעלמא דאתי הוא שחזרה בו: (נו) והתירו. מן הקשרים שקשרו אברהם, ולפמ"ש שע"ז נתקנה ברכת מחיה המתים, י"ל שזהו שנזכר במטבע הברכה מתיר אסורים על התרת מאסרי יצחק: (נז) ועמד על רגליו. שהוא גמר פעולת התחיה וכמ"ש [מלכים ב יג] ויחי ויקם על רגליו, וכן במתי יחזקאל [שם לז] ויחיו ויעמדו על רגליהם וע"ל פל"ג, ובן לעיל פי"א רביעית נזרקה בו נשמה חמישית עמד על רגליו: (נח) וראה יצחק תחי"ה מה"ת. בילקוט הלשון וידע שכך עתידין לחיות המתים ופתח כו', וכ"ה הרוקח סימן שכ"ב בשם הפר"א (ותיבת מה"ת נשתבשה בהעתק מלשון המאמרים בסנהדרין רפ"י שבלשון זה, או שהיה מסיים בה עוד ומכאן לתח"ה מה"ת): (נט) פתח ואמר בא"י מחיה המתים. שהברכה עיקרה על תח"ה דלע"ל וכמ"ש הריטב"א בריש חידושיו לתענית שהחתימה בא"י מחיה המתים היא על תח"ה דלע"ל, וכ"פ תח"ה שבברכה קודם החתימה הוא על מתים שחיו בעה"ז ע"י אלישע ויחזקאל (ומיושב בזה קושיית התוס' בב"מ [פה:] מ"ט לא רגש עלמא מעיקרא כשאמר מחיה המתים שקודם משיב הרוח ע"ש) וכן של יצחק דכאן, ולכן הקדים לבאר שידע שכך עתידין לחיות כו' שע"ז הוא שאמר עיקר הברכה [יב], ובשבלי הלקט ותני' רבתי סי' ד' הביא אגדה כשנעקד יצחק ע"ג מזבח ונעשה דשן והיה אפרו מושלך על הר המוריה והבי' הקב"ה עליו טל וחיה ועליו אמר דוד כטל חרמון שיורד על הררי ציון זה טל שהחיה בו הקב"ה את יצחק מיד פתחו מלה"ש ואמרו בא"י מחיה המתים, ואולי לדברי האגדה נאמר שאף שאברהם לא שלח בו יד כיון שנאמר לו אל תשלח ידך, אבל האש כבר משלה בו, כיון שערכו על העצים אשר על האש כמש"ל אות ל"ט וכבר נעשה אפר (ולפ"ז יתיישב לשון אפרו של יצחק דנקטי' בכ"מ, ברכות [סב:] תענית [טז'] זבחים [סב'] כפשטי', וא"צ לדחוק שאפר האיל שהוא תמורתו נחשב כאלו יצחק עצמו קרב כמ"ש באגדה דבראשית, לכן נקרא בשם אפר יצחק): (ס) שנבראת בה"ש. ע"ל ר"פ י"ט: (סא) היה רץ ובא כו'. ז"ש אחר נאחז, שאחרי רוצתו להתקרב נאחז, ולשון נאחז פירושו ע"י אחרים, מדלא כתיב אחז (כמ"ש באבשלום [שמואל ב יח] ויחזק ראשו באלה, ולא כתיב ויאחז): (סב) עומד ומשטה אותו. בילקוט הגי' ומשטין, ולגי' דהכא משטה יש לפרשו מענין שטות, ור"ל שמתעה אותו בדרכו בין סבכי האילן שלא ימצא דרך ישרה להפרד מהם לילך לדרכו (ואפשר צ"ל מסבה אותו פי' מעכבו)[יג]: (סג) בין האילנות. מבאר מ"ש בסבך, שהוא ענפי אילנות סמוכין יחד ביער וכד"א [ישעיה ט] בסבכי היער, כי מקום הר המוריה היה יער כמ"ש [תהלים קלב] מצאנוה בשדי יער: (סד) פשט את ידו בטליתו כו' הביט כו' וראה כו'. דרש והנה איל, הנה הוא מזומן וסמוך אצלו שפשט ידו בטליתו (כמבקש שיתירנו ויקחנו), ואפשר דרש אחר לשון מאחריו, שהאיל פשט ידו בטליתו של אברהם מאחוריו: (סה) ולקח אותו והתירו. ז"ש וילך ויקח, והרי היה מזומן בסמוך לו אחוז בטליתו, רק שהוצרך לילך להתירו מבין סבכי היער שאחוז בו: (סו) והקריבו תחת יצחק. כמ"ש באגדה דבראשית שהיה אברהם אומר בהקרבת אימוריו הרי הן תחת אימוריו כו' וכן על כל דבר, והייטו דא"ר ברכיה להלן שעלה ריח ניחוח כו' כריח ניחוח של יצחק: (סז) עלה ריח ניחוח כו' כריח ניחוח של יצחק. ויש לדרוש מ"ש [ויקרא כו] והשימותי את מקדשיכם ולא אריח בריח ניחוחכם, דלפשוטו קשה דהו"ל לכתוב איפכא, וכיון דמקדש חרב אין קרבן, וריח ניחוח מנין, אלא ר"ל על ריח ניחוח של אילו של יצחק ששמור לזכרון לפני ה' תמיד כמ"ש אברהם ה' יראה וכמ"ש בשלהי ברכות וש"מ שהבאתי לעיל אות כ"ט, וקאמר שגם בריח ניחוחכם העולה תמיד לפני לא אריח, והוא כענין תמה זכות אבות דספ"ה דשבת וש"מ, וז"ש [יחזקאל כ] בריח ניחוח ארצה אתכם בהוציאי אתכם, שר"ל בזכות ריח ניחוח זה של יצחק, ועיין זהר [קכ:] אתבריר יצחק ואסתלק ברעותא קמי קוב"ה כריח בוסמין כו': (סח) ונשבע לברכו. בילקוט הגי' במאמר זה פשט הקב"ה כביכול יד ימינו ואחז בראשו של יצחק ונשבע כו', והא דפשט יד ימינו כ"ה דרך הפר"א לשנותו בשבועה כדלעיל ס"פ כ"ג ולהלן פמ"ד, אבל הא דאחז בראשו של יצחק אינו מבורר כ"כ (ואפשר לפי שכתוב יען וגו' הדבר הזה, לשון הזה דרש כאוחז ביצחק שהעלהו על גבי המזבח ומורה עליו), ולולי מסתפינא הייתי אומר שעיקר הגי' היה אחז בראשו ונשבע, והכוונה כביכול של הקב"ה, וכמ"ש בי נשבעתי, ואמרו באד"ר [קל'] ובז"ח חקת [מא ד] דבשמא דעתיקא אומי לאברהם, ועתיקא הוא רישא כתם פז (והוא ד"ת כענין נשבע בחיי ראשו וכד"א [ירמיה כ"א ועמוס ו'] נשבע ה' בנפשו), והמעתיקים טעו לפרשו ראשו של יצחק וכתבוהו כן בפנים: (סט) שנא' כי ברך כו' ברך אברכך בעוה"ז והרבה ארבה בעוה"ב. לגי' זו צריך לדחוק שבעה"ז לא נתקיים ברכת הרבוי ככוכבי השמים וכחול, והוא דחוק דמצי' בכ"מ לשון זה גם בעוה"ז כמ"ש [דברים א] והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, וכתיב ועתה שמך ה"א ככוכבי השמים, וכתיב [נחמיה ט] ובניהם הרבית ככוכבי השמים, וכן ברכת כחול כתיב [מלכים א ד] יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים לרוב (ואפשר שניהם יחד ככוכבים וכחול הוא שיתקיימו לע"ל), ובילקוט הגי' כי ברך בעוה"ז אברכך בעוה"ב הרבה בעוה"ז ארבה את זרעך בעוה"ב

הגהות

[יב] וי"ל שמענין תח"ה דיצחק הוא שנמשך שרש תח"ה דלע"ל, וזכר לדבר יצחק קץ חי, וכד"א [שלהי דניאל] ותעמוד לקץ הימין:
[יג] ובאגדה דבראשית דרשו נאחז בסבך שישראל נאחזין בעבירות כו', וזה שמשטה אותו האיל, שהוא רמז על מקום התשובה, שהאיל באומה עילאה כמ"ש בלק"ת ביסודו, ורוצין להגאל בתשובה והוא חוזר ומסבכו ואוחז בקרניו שהן ע"ה, עלק"ת שם, וקרניו והאיל עצמו הן רמז לג' אלפים מן החורבן שהיה באלף הרביעי ונמשך לששי, שהן נה"י:

בן דוסא אומר (ע) אותו האיל לא יצא ממנו דבר לבטלה (עא) אפרו של איל הוא יסוד שעל גבי המזבח הפנימי (עב) שנאמר [שמות ל׳ י׳] וכפר אהרן על קרנותיו אחת בשנה (עג) גידיו של איל הם עשרה כנגד עשרה נבלים של כנור שהיה דוד מנגן בהם. עורו של איל (עד) הוא אזור מתניו של אליהו שנאמר [מלכים ב׳ א׳ ח׳] ויאמרו אליו איש בעל שער ואזור עור אזור במתניו. שתי קרניו של איל (עה) של שמאל נשמע קולו על הר סיני שנא׳ [שמות יט יט] ויהי קול השופר. (עו) וקרן של ימין הוא גדול מן השמאל ועתיד לתקוע בו לעתיד לבא בקבוץ של גליות שנאמר [ישעי׳ כז יג] והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול. (עז) ר׳ יצחק אומר הכל לא נוצר אלא בזכות השתחויה שנא׳ [תהלים צט ה] רוממו ה׳ אלהינו והשתחוו להדום רגליו:

פרק לב

(א) **ששה** נקראו בשמותהן עד שלא נולדו. ואלו הן. יצחק וישמעאל ומשה רבינו ושלמה ויאשיהו ושמו של משיח שיביא הקב"ה במהרה בימינו. יצחק מנין שנא׳ [בראשית יז] וקראת את שמו יצחק. ולמה

כעוי"ב, וכ"ה בהגהות המיוחסות להגר"א כאן: (ע) אותו האיל לא יצא ממנו דבר לבטלה וכו׳. כתב הרמב"ן פ׳ יתרו (ע"פ במשך היובל) הואיל ועולה הקריבוהו הרי הקרניים וטלפיים הכל נשרף בעולה ואולי גבלו הקב"ה לאפר קרנו והחזירו למה שהיה, וכ"כ רבי׳ בחיי שם (וכאן בפ׳ וירא כתב שהכוונה על מדת אילו של יצחק, והן דברי הרמב"ן בפ׳ יתרו ע"ש, ומי׳ בזהר כתוב בכ"מ שהשופר אינו במדת יצחק עצמו ע"ש), מי׳ באמת לכאורה י"ל דמשכחת לה בין לרבי בין לרבנן דחולין [כ׳] וזבחים [פו׳] לרבי בפירשו אפי׳ בראשו של מזבח (ויש לסמוך קצת הדבר, שהואיל ונאחז האיל בסבך בקרניו והיה רוצה להנתק מהם, נתרפו הקרנים לפרוש בקל בראשו של מזבח,) ולרבנן בפוקעין (או אפי׳ פירשו קודם שהעלן, ע"ש בתוס׳ ד"ה אמן כו׳ דדוקא בפרשו בראש המזבח פליגי רבנן), והנה הרמב"ן ז"ל לא העיר רק בקרניים ובאמת ראוי להעיר זה גם בגידיו ועורו דתני הכא, והרי גידין ודאי שוין לקרניים דתני להו בהדדי בברייתא בחולין שם, ובעור אולי י"ל דס"ל כמ"ד בחגיגה [ו:] דהי׳ הפשט וניתוח קודם סיני ג"כ (וכ"מ באגדה דבמדבר פי"ז שהי׳ הפשט וניתוח באילו של יצחק, הר"מ ברלין), ואפי׳ למ"ד דקרבו שלם בלי הפשט וניתוח, יש לדון אם שייך בעור דין פירשו או פוקעין כמו בקרניים וטלפיים או לא [יד] ולכאורה מקום ללמדו מן פרה אדומה לדידן שנשרפת בעורה, ותניא בתוספתא דפרה פ"ב וכתבה הרמב"ם פ"ד מה׳ פרה הי"ב דפקע מעורה יחזיר כבשרה ומן קרנים וטלפים לא יחזור, א"כ הה"נ קודם סיני שהקריבו עולה בלא הפשט (או עור הראש אחר מ"ת) הו"ל כבשר להחזיר בפוקעין ובפירשו ולא הוי כקרנים וטלפים, מי׳ באמת אין ללמוד מפרה דכתיב בה בהדיא את עורה (והרי בספרי תני אף בעלם לכתחלה יחזיר, אלא שהרמב"ם לא הביאו (וגם שערה דתניא בתוספתא שם וכתבו הרמב"ם יחזיר (הר"מ ברלין), ובע"כ משום דהוא מחובר וטפל לעור הרי הוא בכלל עור שכתב בפי׳): (עא) אפרו של איל הוא יסוד שע"ג מזבח הפנימי. רבי׳ בחיי פ׳ יתרו העתיק אברי הבשר של איל, וגם לגירסתו הכוונה על אפר האיברים, ובזבחים [סב׳] אמרי׳ אפרו של יצחק ראו על מקום המזבח, והתם במזבח החיצון מיירי, משמע דפליגא אהכא דאמר שהוא יסוד מזבח הפנימי (והפר"א לטעמי׳ דאמרי׳ לעיל פכ"ט דיסוד מזבח החיצון נעשה במקום שנשאר דם מילתו של א"א), והדברים מכוונים עם מש"ל אות ס"ה בשם׳ לק"ת שהאיל הוא יסוד, שהוא מזבח הפנימי: (עב) שנא׳ וכפר אהרן על קרנותיו אחת בשנה. שהקב"ה רואה אחת בשנה שהוא ביוהכ"פ את קרנותיו שהוא יסודו שנעשו במקום אפרו של יצחק ומכפר ע"י אהרן על עונות בית ישראל (וע"ל פכ"ט שם), או י"ל שעל קרנותיו רומז להאיל שהיה אחוז בסבך בקרנותיו (ולדברי הרקאנט"י שהבאתי לעיל אות מ"ח שהעקדה היתה ביוהכ"פ, מכוון הדבר ביותר): (עג) גידיו כו׳ עשרה כנגד י׳ נבלים של כנור. ע"ל פי"ט בענין לשון זה ושם כתבתי שצ"ל נימין במקום נבלים, וכן כאן צריך להגיה כן [טו], או שצ"ל כנגד י׳ של כנור ונבל, ור"ל י׳ נימין, והני גידין דקאמר הכא לאו גידין ממש הם, דבשלהי קינין תנן מעיו לנבלים בני מעיו (ר"ל הדקין שבהן) לכנורות, ומשמע מכאן שנימין הנעשין מבני מעיי׳ של בהמה שם גידין עליהם, וכ"מ לענין תפירת ס"ת ותפילין, ועיין בתשובת הלכות קטנות ח"א סי׳ רע"ג: (עד) הוא אזור מתניו של אליהו שנא׳ כו׳ ואזור עור אזור במתניו. ז"ל הקנה הגדול [סח א] וראיתי מתניו של אליהו ז"ל אזור גדול אזור במתניו וא"ל האזור הזה הוא מעור אילו של יצחק ואמרתי לו האיל הוא עולה כליל (חסד) ואדוני מתקנא בחוטאים ואין דרך העור ההוא הבא מן האיל להתקנאות, וא"ל האיל שחטו אאע"ה והוא החסד והשיבו לרחמים וזהו של אברהם אשר אני נאחז ממנה (הוא בכל בתו של אברהם בגי׳ אליהו, ב"ן,) היא קשה כמידתה ולפעמים האיל ההוא אינו עומד לעולם כביש (ר"ל להיות כבוש לרחמים כלפי חסד כמו שהשיבו אאע"ה, אלא לפעמים מטה לצד הדין,) וכשהוא בחזקו אני אוזר ממנו להתקנאות מן החוטאי׳עכ"ל, והרמ"ע בעשרה מאמרות מחק"ד מ"ד פי"ט כתב כי רוחו של אליהו הקריב האיל של אברהם שהיה במקום כהן כדהכא וזכה בעור העולה כמ"ש עור העולה וגו׳ לכהן לו יהיה עכ"ל: (עה) של שמאל כו׳ הר סיני. עמש"ל אות ע"ג: (עו) וקרן של ימין הוא גדול מהשמאל כו׳ לתקוע בו לע"ל כו׳ בשופר גדול. עיין באותיות דר"ע אות ט׳ מענין גודל השופר דלע"ל והביאו הרוקח ס"ם ר"ג, ונראה שהוא מכוון למ"ש [דניאל ח] והאחת גבוה מן השניה והגבוה עולה באחרונה, והביאו ממנו בת"ז [ט׳] בקדושה ג"כ וע"ש בכסא מלך בשם הרח"ו, וזה שהשופר דלע"ל הוא מאילו של יצחק נרמז במ"ש וא"ד אלקים בשופר יתקע (שהוא שם הבינה) והלך בסערות תימן (גבורה שבחסד שנכללו מענין העקדה אשה במיא ומיא באשא): (עז) ר׳ יצחק אומר הכל לא נוצר אלא בזכות השתחויה כו׳. המאמר חסר כאן בלשונו, והוא בשלימותו באגדה דבראשית כאן וש"נ, ואפשר צ"ל כאן לא ניצל ופי׳ יצחק לא ניצל מהעקדה אלא בזכות השתחויה שאמר אברהם נלכה עד כה ונשתחוה ובזכות זה ונשובה אליכם כמ"ש באגדה דבראשית שם ויותר קרוב בעיני שכל מאמר הזה אינו מן הפר"א אלא הוספת איזו מעתיק מן האגדה דבראשית לכאן, ועמש"ל במבוא בערך ר׳ יצחק בס"ד:

פרק לב (א) ששה נקראו בשמותן עד שלא נולדו כו׳. במכילתא בא פט"ז תני ג׳ נקראו מפי הקב"ה ובאגדה דבראשית פס"ה מסיים בה עד שלא נוצרו (ומשמע שגם במכילתא צ"ל כן מדמסיים בה מגינו שמותן של צדיקים ומעשיהן גלויין למקום עד שלא נוצרו, ועיין בהגהותיי שם בס"ד במכילתא) וחשב שם יצחק שלמה ויאשי׳ וי"א אף ישמעאל (ובירושלמי ספ"ק דברכות סתם ותני ד׳ בהדי ישמעאל, אפשר ס"ל כמ"ד ישמעאל עשה תשובה, לכן ראוי לחושבו עם ג׳ הצדיקים,) ולא חשיב שם עוד ב׳ משה ושמו של משיח דתני הכא, וטעמא נראה משום דאין מפורשין כ"כ בתורה, דבשגם זה משה הוא בגימטריא, ושמו של משיח כמי פשטי׳ דקרא ינון שמו, אינו לשון שם אלא מלת ינון הוא פועל כמש"ל אות י"ג בס"ד פירושו, ובחולין [קלט:] דרש הא דמשה מה"ת מנין מבשגם, וכן מרדכי ואסתר והמן, וכאן לא חשיב להו (ועל המן י"ל מפני שהוא רשע לא חשיב ליה,) דמרדכי נרמז בלשון תרגום דמר דרור מרדכי וגם הא דאסתר אינו פשוט לפרש כן במקרא אפי׳ דרך דרש, ואינו כ"א רמז בעלמא, אבל הא דבשגם מתפרש דרך דרש על משה דמסיים עלי׳ והיו ימיו ק"כ שנה, גם מדרש שפיר בשגם הוא בשר, אע"פ שהוא מבחר מין האנושי שזכה לקבל התורה, אבל הא וודאי קשה מ"ט לא חשיב כרש דכתיב [ישעיה מד] האומר לכרש רעי, וכתיב [שם מה] למשיחו לכרש, וישעיה היה הרבה קודם שנולד כרש

הגהות

[יד] ובגון בעור הראש שאינו בהפשט אף מסיני ואילך יש להסתפק אם דינו כקרניים וטלפיים או כבשר [הר"מ ברלין], וכיון דקיי"ל לענין פיגול דכל עור הבהמה אינו חשוב דבר הראוי לאכילה (ואפי׳ בעור הראש של עגל הרך שהוא כבשר לענין טומאה, מ"מ כאן אינו כבשר) רק עור האליה, ע׳ זבחים [כח׳] ורמב"ם פי"ד מפהמ"ק ה"ז, א"כ קרוב לומר שדינו כקרניים וטלפי׳:

[טו] ומצאתי בקנה הגדול [סז ד] שכתוב שם ג"כ הלשון נימין, וכתב שכן מהדקין של אילו של יצחק שהיה כולו עולה (חסד) אין יורד מהם נימא שחורה (דין) כן כל השפעה היורדת מן העשר בזמן שהכנור (ת"ת) במטה () כולן נימין לבנים ויפים בנימין של האיל עכ"ל:

(ג) ולמה נקרא שמו יצחק (ג) י' עשרה נסיונות שנתנסה א"א. (ד) צ' תשעים שנה שהיתה שרה אמנו בת תשעים. ח' לשמונה ימים שנימול. ק' מאה שנה שהי' לאברהם אבינו שנא' [בראשית כא] ואברהם בן מאת שנה. ישמעאל מנין שנאמר [בראשית טז] וקראת שמו ישמעאל (ה) ולמה נקרא שמו ישמעאל שעתיד הקב"ה לשמוע (ו) בקול נאקת העם ממה שעתידין בני ישמעאל לעשות לפיכך נקרא שמו ישמעאל (ז) שנאמר [תהלים נה כ] ישמע אל ויענם. (ח) משה מנין שנאמר [בראשית ו] לא ידון רוחי באדם לעולם בשגם. בשגם בגימטריא משה שהיו ימיו מאה ועשרים שנה שנאמר [שם] והיו ימיו מאה ועשרים שנה. שלמה מנין שנאמר [דה"א כב ט] (ט) הנה בן נולד לך וגו' כי שלמה יהיה שמו על שם שנאמר [שם] ושלום ושקט אתן על ישראל בימיו. (י) יאשיהו מנין שנאמר [מלכים א יג] הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו. ולמה נקרא שמו יאשיהו שנרצה כשי למזבח (יא) יאי שי הוא לפניך. מלך המשיח מנין שנאמר [תהלים עב יז] לפני שמש ינון שמו. ולמה נקרא שמו ינון שהוא (יב) עתיד לינון ישני עפר. כשבא אברהם מהר המוריה חרה אפו של שטן שראה (יג) שלא עלתה בידו תאות לבו לבטל קרבנו של אברהם מה עשה הלך ואמר לשרה אי שרה לא שמעת מה שנעשה בעולם אמרה לו לאו אמר לה (יד) לקח אישך הזקן לנער ליצחק והקריבו לעולה והנער בוכה ומיילל שלא יכול להנצל. מיד התחילה בוכה ומייללת בכתה (טו) שלש בכיות כנגד שלש תקיעות שלש יללות כנגד שלש יבבות ופרחה נשמתה ומתה

כרש [א], וא"כ נקרא שם כרש ג"כ קודם שנולד, ואולי י"ל דס"ל דהחמיץ כמ"ש בריש ר"ה [ג:] לכן לא חשיב לי', וישמעאל ס"ל שעשה תשובה ומת צדיק, לכן חשיב לי': (ב) ולמה נקרא שמו יצחק. לא ניחא לי' לפרושי כפשטי' על שם הצחוק וכדפרש"י שם, דצחוק אברהם הכתוב שם בענין שהיה קודם קריאת השם, לא משתמע שפיר בלשון יצחק שמשמעותו לשון עתיד שיעשה צחוק (ועיין בזוהר תולדות [קלו:] במדה"כ שיצחקו הצדיקים לע"ל כו'), ועל הצחוק של שרה שכתוב אח"כ בר"פ וירא לא מסתבר לי' לפרש שיהי' קריאת השם מפי ה', שצחוק שרה לא היה לרצון לפניו ית' ואמר למה זה צחקה שרה כו' נתכחש שרה כו', ואיך יקראו שמו לזכור ענין צחקה הזה, ולכן דרש לי' לשם יצחק בנוטריקון וכ"ה באגדה דבראשית פנ"ג: (ג) י' עשרה נסיונות. באגדה דבראשית אמרי' עשרת הדברות, וכדרשא דהכא כ"ה בגמטריאות שבאגדה דבמדבר ותנחומא ס"פ קרח, ועיין בתנחומא שמות ס"ד, ולפי דרשא דהכא י' נסיונות, מכוין הדבר שרומז ביצחק ביו"ד שהוא עתיד להיות בו נסיון העשירי בעקדה ששקול נגד כולן כמש"ל רפל"א בשם האגד"ב: (ד) צ' תשעים כו' ק' מאה כו'. נרמז כ"ז בשם יצחק לזכרון הנס והפלא (והוא עצמו סבת הצחוק של אברהם הלבן מאה כו' ושרה הבת תשעים כו'): (ה) ולמה נקרא שמו ישמעאל שעתיד כו'. בקרא כתיב שאמר לה המלאך טעם השם כי שמע ה' אל עניך, וכאן לא סגי לי' בהכי, דישמעאל משמע לשון עתיד לשמוע (ולפשוטו י"ל שרומז על מה שהיה עתיד לשמוע קולו אח"ז כשכלו המים מן החמת ועמש"ל פ"ל אות ל"ז בס"ד), לכן דרש לי' שעתיד ה' לשמוע בקול נאקת בני שרה מענוי ישמעאל אותם, ומ"ש כי שמע ה' אל עניך, אפשר ידרש לפ"ז שמפני שעינתה שרה אותה להגר, לפיכך שמע ה' אל עניך שיהיה יכולת ביד זרעה לענות בני שרה (ועיין בעה"ט שכתב כי"ב על הבריחה), ואפשר עיקר דרשא דהכא משום קריאת אברהם שמו ישמעאל (ועיין בפרש"י שם שכתב שכיון ברוה"ק לדברי המלאך) שזה היה על שעתיד לשמוע אנקת זרעו מעינויו: (ו) בקול נאקת העם. תפס לשון המקרא [שמות ב] וישמע אלקי' את נאקתם וגו' וע"ל פמ"ח: (ז) שנא' ישמע אל ויענם. וכתיב שם במזמור מפני עקת כו', ועקת היינו אנקת דהכא: (ח) משה כו' לא ידון רוחי באדם לעולם. י"ל שג"ז נדרש על משה שכתוב בו [במדבר יא] ואצלתי מן הרוח אשר עליך (וז"ש בשגם הוא בשר, שע"י שאלת הבשר ביקש משה המיתה לעצמו אם ככה את עושה לי הרגני נא הרג, ועיין זהר בהעלותך [קנו'] שבשאלה זו נחתו ליה מן שמיא לדרגא דנוקבא כו'): (ט) והנה בן נולד לך וגו' כי שלמה יהיה שמו על שם כו'. מפני שבשמואל [ב יב] כתיב ותקרא את שמו שלמה וה' אהבו וישלח ביד נתן הנביא ויקרא את שמו ידידיה בעבור ה', דמשמע שאמו קראה לו שם זה שלמה משנולד, ונתן קרא לו בשם ה' ידידיה משנולד, לכן מביא מקרא דד"ה זה שעד שלא נולד לו קראו ה' בשם שלמה, ומ"ש בשמואל וישלח ביד נתן הנביא, צ"ל שנמשך לעיל על קריאת שם שלמה שגם ע"י נתן הנביא שלח ה' לקרוא לו שם זה (ולזה רומז הכתיב שם ויקרא את שמו שלמה לרמוז שע"פ ה' קראה לו אמו כן וכמ"ש הרד"ק שם) וסיפי' ויקרא את שמו ידידיה בעבור ה' פי' הרד"ק שעל דוד קאי ע"ש, או י"ל שאחר לידתו קרא לו ה' שם שני ידידיה להודיע לרבים שנמחל לו העון וה' אהבו: (י) יאשיהו מנין שנא' הנה כו'. ע"ל פי"ז: (יא) יאי שי הוא לפני. כ"ה גם בילקוט מלכים וכצ"ל (ובילקוט תורה הגי' יאי שה וט"ס הוא) ושי הוא שם מיוחד לתשורה שמובילים למלך וז"ש לפני, והכוונה מפני שנהרג והצדיק עליו הדין ואמר צדיק הוא ה' וגו', ועשו כל גופו ככברה, לכן עלה לרצון לפניו ית' כזבח לכפר, שעל שספדו לו נתלה להם לישראל זמן החרבן: (יב) עתיד לינון ישני עפר. הערוך ע' ינן הביאו ולא פירשו, וכמ"ע פי' להצמיח לשון נין ונכד וכ"פ הראב"ע בתהלים שם והר"ש פרחון בערוך (אולי יהיה מענין זה לשון יְנֻבֵי שתרגם אונקלוס על ויפרח [במדבר יז]), ובהגהות המיוחסות להגר"א כ' פי' להוליד ולהחיות ישני עפר כי פי' נין בלה"ק ילד עכ"ל, ובילקוט מלכים הגי' לזיינן כל רשעי ארץ, ואם הגי' דייקנית אולי פירושו מלשון אונאה, וכמ"ש הראב"ע על ינים יחד [תהלים עד], אבל דוחק לפרשו מענין יין ולומר שעתיד להשקותם כוס פורעניות יין התרעלה), ואיך שיהיה לכל אלו הפירושים הנה פשטי' דקרא ינון הוא שם פעולה, והפר"א דרש ליה ינון שמו שכן יקרא שמו, וכן איכא בסנהדרין [צח:] דבי ר' ינאי אמרי ינון שמו: (יג) שלא עלתה בידו תאות לבו לבטל כו'. כמש"ל ס"פ ל"א שהי' משטה האיל בסבך בקרניו, ובאגדה דבראשית וש"ת אמרו שהי' מסית ליצחק ולאברהם ושנדחה לפניהם כנהר: (יד) לקח אישך הזקן כו'. לשון הזקן נראה רומז למ"ש בתנחומא ובפסיקתא (בהססת השטן ליצחק) שאמר לו אביך הזקן נשתטה (ור"ל מרוב זקנה דעתו נטרפה) והולך לשוחטך כו', אף כאן אמר לשרה בא בדברים אלו, שאל"כ שרה בצדקתה היתה שמחה ג"כ לעשות רצון הקב"ה בכל לב כאברהם ויצחק (ובילקוט רמז צ"ח בשם אגדה איתא שכשא"ל השטן כן א"ל הקב"ה יעשה רצונו מבני כו'), ומדקאמר כנגד ג' תקיעות כו' משמע ודאי שר"ל שכנגד זה הוא מצות התקיעות לזכור זכותה, א"כ מוכרח שלא היה בזה ח"ו דבר נגד רצון ה', שאלמלי כן לא היה נקבע לזכרון לישראל לטובה, אלא ודאי השטן ציערה בכזביו שא"ל הזקן השתטה כו' כנ"ל, ולשון האגדה דויקרא פ"כ שיצחק סיפר לה הדברים ואמרה לו אלמלי נענה מלאך כו' ובאותה שעה צווחה כו', והוא תמוה איך ס"ד שכשסיפר לה יצחק צווי ה' תצטער ח"ו שרה ע"ז (ובתנחומא איתא בא השטן בדמות יצחק, ולפ"ז י"ל שלא סיפר לה שהיה צווי ה' אלא כמש"ל נשתטה הזקן כו'), ואולי נדחוק לומר שמ"מ נשים דעתן קלות שגוברת אצלם מדת רחמים על בניהם ונצטערין מבשורה פתאומיות ואין יכולין לעמוד בעצמן בכי"ב, וכ"מ בתנחומא שאמר יצחק לאברהם לא תודיע את אמי כשהיא עומדת על הבור או על הגג שמא תפיל עצמה ותמות, ובילקוט שם אמר אברהם אם אודיע לשרה נשים דעתן קלות כו', ועיין בספר הישר הסיפור שבאמת תחלה נתנחמה מצערה בזה שהיה צווי ה' ואח"ז אדרבא כשבשרוה שהוא חי מרוב שמחה פרחה נפשה (ועיין בגיטין [נז:] באשה וז' בניה שאף שהיתה שמחה מקדוש השם של ז' בניה, בכ"ז גם היא עלתה לגג ונפלה והיינו מרוב צערה, אך י"ל שהיתה יראה שלא יעשו לה ייסורים ג"כ): (טו) שלש בכיות כו' יללות נגד ג' יבבות. ר"ל תרועות של ר"ה, וסתם כמ"ד ילולי יליל ולא גנוחי גנח, ובאגדה דויקרא שם נקט ששה קולות סתם, אפשר משום דספוקי מספקא להו כדרבי אבהו, לכן נקט לי' קולות סתם שלא לכנוס בספק

שמו

הגהות

[א] שהרי מנשה הרגו לישעיהו כדאיתא ביבמות [מט:], וממיתת מנשה עד החרבן כ"ה שנה וע' שנה גלות בבל, וא"כ יהיה כרש בעת מלחמת בלשצר ומפלת בבל בן קכ"ה שנה, והרי דריוש שהיה זקן ממנו ולכן מלך קודם לכרש כתיב בו [דניאל ו] כבר שנין שתין ותרתין והביא רש"י שם מסע"ר ס"פ כ"ח שיום שנכנס נ"נ להיכל נולד שטנו, ואם היה כרש זקן ממנו הרי נולד כרש קודם לו הרבה והוא ה"ה ג"כ השטן למלכות בבל:

ומתה. בא א"א ומצאה שמתה שנאמר [בראשית כג] ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה (טז) מהיכן בא מהר המוריה. רבי יוסי אומר (יז) שלש שנים עשה יצחק אבל על שרה אמו. לאחר ג' שנים (יח) לקח את רבקה ושכח אבל אמו. מכאן אתה למד עד שלא לקח אדם אשה אהבתו הולכת (יט) אחר הוריו (כ) לקח אשה אהבתו הולכת אחר אשתו שנאמר [בראשית ב] על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו. (כא) וכי יעזוב איש את אביו ואת אמו ממצות כבוד אלא שאהבת נפשו דובקת אחרי אשתו (כב) שנאמר [שם] ודבק באשתו. רבי יהודה אומר (כג) עשרים שנה (כד) היתה רבקה עקרה לאחר עשרים שנה לקח יצחק והלך עמה (כה) להר המוריה למקום שנעקד שם (כו) והתפלל על ההריון ויעתר לו שנאמר [בראשית כה] ויעתר יצחק לה' וגו'. (כז) באה ללדת ומחבליה (כח) הגיעה נפשה למות והלכה להתפלל (כט) במקום טהור שנאמר [שם] ותלך לדרוש את ה'. (ל) והיו הבנים בתוך מעיה כגבורי כח שנאמר [שם] ויתרוצצו הבנים בקרבה כו' ויגדלו הנערים יעקב אבינו הלך בדרך החיים (לא) שהיה יושב אהלים ועסק בתורה כל ימיו. ר'

שמו, ובאמת לכאו' גי' דהכא ג' בכיות נגד ג' תקיעות אינה מיושבת, דתקיעות היינו קול פשוט, שאינו מדרך קול של צער כלל [והרי הוא רומז להספד, וגם הוא קול שמחה ושיר] ולא הזכירו בר"ה שם ליבבא של צער רק גנוחי או ילולי, לכן אפשר קרוב הדבר שט"ס כאן וצ"ל ג' בכיות נגד ג' גניחות (וכמ"כ באגדה דויקרא שם הביא דברי הפר"א בשם מצאתי כנוסחא דהכא ע"ש): (טז) מהיכן בא מהר המוריה. וכ"ה באגדה דבראשית ות"י, ומ"ש אחר העקדה וישב אברהם אל נעריו ויקומו וילכו יחדיו אל באר שבע וישב אברהם בבאר שבע, פי' הרמב"ן שאף ישיבתו ודירתו עם שרה היה אז בחברון ואלוני ממרא היה הליכתו לבאר שבע בחזרתו מהעקדה להודות שם לה' במקום שנטע האשל, ומ"ש וישב אברהם בבאר שבע דחק הרמב"ן שזה היה אחר מיתת שרה בחברון נתיישב בבאר שבע ונכתב כאן שמדבר בבאר שבע לגמור ענין באר שבע באחת, ולפשוטו י"ל שישב שם בבאר שבע איזו ימים (אם להודות במקום האשל כדברי הרמב"ן, או לנוח שם מדרכו ועסק העקדה) ועודנו מחזיק בדרכו מהר המוריה לשוב לביתו לחברון (ובאמת אם נאמר שהיה מקום דירתו אז בבאר שבע בעת העקדה, ואח"ז עקר דירתו לחברון בעת מיתת שרה, כמ"ש הרמב"ן לפשטי המקראות, א"כ לא היה לו לכתוב כאן וישב בבאר שבע והול"ל וישובו אל באר שבע), אך המתיישב יותר בזה הוא המסופר בספר הישר ששרה כששמעה הדבר הלכה לבקש את אברהם ומתה בדרך בחברון (ויתיישב לפ"ז מה שהוצרך אברהם לבקש מקום קבורה בחברון שלא היה מושבו אז שם, וז"ש גר ותושב אנכי עמכם, עתה גר ומתחלה היה יושב שם): (יז) ג' שנים עשה יצחק אבל. שבן ל"ז היה בעקדה כדלעיל פל"א ובן מ' שנה כתיב בקחתו את רבקה, ואבלות יתירה על הדין היה (וזה שקראוהו באגדה דבראשית פס"ד אבל שוטה עמש"ש בס"ד בהגהותיי), וכן מצינו לזמן ג' שנים פסק אבל דוד על אמנון [שמואל ב יג] ויהי שם ג' שנים ותכל דוד וגו' כי נחם על אמנון כי מת, וע"ל פי"ל אות מ"ח שג' שנים הוא זמן שכחה הגמורה מהלב: (יח) לקח את רבקה ושכח אבל אמו מכאן כו' אהבתו הולכת כו'. ז"ש ויקח את רבקה ותהי לו לאשה ויאהבה וינחם יצחק אחרי אמו: (יט) אחר הוריו. לימדנו שלשון הוריו כולל אביו ואמו, וכ"ת לפרושי מ"ש על ברכת הורי [בראשית מט] דהיינו אביו ואמו (שאמו רבקה ברכתו ליעקב ג"כ כמ"ש בסנהדרין (קג') ובאגדה דבראשית פע"ה), וע"ש בפירשב"ם וראב"ע פי' אחרים: (כ) לקח אשה כו' אשתו ושוכח אהבת הוריו. ונראה שיש לפרש ז"ש [שמואל ב א] נפלאתה אהבתך לי מאהבת נשים, דעל אהבתו של יהונתן לדוד (כמ"ש [שם א יח] ונפש יהונתן נקשרה בנפש דוד ויאהבהו יהונתן כנפשו) נגד אהבתו לאביו שאול קאי וכמ"ש בהגהותיי למדרש שמואל פכ"ה אות י"ט שנפלאת היא בעיני דוד שעזב יהונתן אהבת הוריו ודבק לאהבה בדוד, ואמר שזה נפלא יותר מאהבת נשים שאדם שוכח אהבת הוריו כדהכא, שזה שם ה' בטבע, וכי מאיש לוקחה זאת וכשלוקחה חוזרין להתאחד בגופו, משא"כ באהבה לאחר כיהונתן לדוד (ומזה יש להכריע פי' מ"ש [בראשית מד] ועזב את אביו ומת שהוא ומת אביו כפי' הרשב"ם וראב"ע שם ולא כפי' הרמב"ן (וכדבריו נראה מת"י שתרגם מיית הוא) שעל הנער קאי, כיון דכבר היה נשוי והיו לו בנים אז, א"כ כבר נשכח אהבת הוריו בטבע, ולא מסתברא שתהיה עדיין גדולה כ"כ האהבה אל אביו עד כי אם יעזבנו ימות: (כא) וכי יעזוב כו' ממצות כבוד. שנאמר שיפטר מכבוד או"א על שצריך לעסוק בפרנסת אשתו, בתמיה: (כב) שנא' ודבק באשתו וגו'. ומפני שהן כגוף אחד לכן האהבה כאהבת עצמו וגופו וגדולה מאהבת הוריו: (כג) כ' שנה היתה רבקה עקרה. כי בן ארבעים היה בקחתו ובן ס' בלדת אותם (וא"כ לאו דוקא כ' כי בשנת י"ט הרתה): (כד) היתה רבקה עקרה. משמע דרק היא היתה עקרה ולא יצחק וכפשטי' דקרא היא ולא הוא, וכ"ה בזוהר [קלז:] ועיין סה"י, וביבמות [סד'] מפרש שלכן לא גירשה יצחק כששהה עמה עשר שנים ולא ילדה, משום דהוא ג"כ עקר היה וכ"ה בת"י (ולדברי הפר"א דמשמע לעיל פט"ז שהיתה רבקה קטנה בת ג' שנים, י"ל דס"ל כקושיי' התוס' ביבמות שם שעד י"ב שנה שלא היתה ראויה לילד אינו נחשב בחשבון עשר שנים, ומן י"ב ואילך לא נשאר עשר שנים ששהה עמה ולא ילדה ע"ש). (כה) להר המוריה כו' והתפלל כו' ויעתר לו. בזוהר [קלז:] דרש ויעתר דקריב קורבנא וצלי עלה, ויליף בגז"ש כתיב הכא ויעתר לו ה' וכתיב התם ויעתר ה' (כצ"ל, והוא קרא דשלהי שמואל כשבנה מזבח בגורן ארונה והעלה עליו עולות ושלמים, ובספרים כתוב ויעתר אלקים, והוא קרא אחרינא [שמואל ב כא] וט"ס הוא שאין שם קרבן) מה להלן קרבן אף כאן קרבן עכ"ל, ואף אנו נאמר מה להלן בגורן ארונה בהר המוריה אף כאן בהר המוריה: (כו) והתפלל על ההריון כו'. הלשון משמע שהוא לבדו התפלל עליה, ומ"ש לנוכח אשתו דרש שלקחה עמו לשם והתפלל לנוכחה (וכמ"ש באגדה דבראשית שאמר כל בנים שיהיו לי יהיו מן הצדיקת הלזו כו'), אבל ביבמות [שם] מבואר ששניהם התפללו והוא נענה שאינו דומה תפלת צדיק בן צדיק כו': (כז) באה ללדת ומחבליה הגיעה כו' והלכה כו'. לפרש ויתרוצצו כו' קאתי (רק שהקדים לפרש הא דותלך לדרוש את ה' שהלכה למקום טהור שהוא הר המוריה לסמוך ענין הר המוריה זה לזה, גם לראיה כמו שתפלת רבקה בהר המוריה היה שנא' לדרוש ה' שפירושו לשכנו תדרשו ובאת שמה, כן תפלת יצחק על ההריון שם היה), ומבאר שחבלי לידה היו, ואף שאח"ז כתוב וימלאו ימיה ללדת, צ"ל כמ"ש בספר הישר כי תחלה בחדש השביעי שהוא גם כן זמן לידה אחזוה צירי וחבלי לידה ויתרוצצו הבנים כו' והלכה אז לדרוש ה', ואח"ז ילדה כשמלאו ימיה ללדת בתשעה חדשים: (כח) הגיעה נפשה למות. אפשר הוא לפרש מ"ש אם כן למה זה אנכי, שאמרה כיון שאני בסכנת מיתה מן הלידה, למה זה לי הוולדות, וחיי קודמים, ורשאה לחתוך הוולדות במעיה להוציאם איברים, כדתנן באהלות ספ"ז ומייתינן לה בערכין [ז'], וכיון שהלכה לדרוש ה' ואמרו לה סיבת הצער, לא יראה לנפשה מן המות עוד, וסבלה צער חבליה (או שהתפללה שם ופסקו הצירים והחבלים): (כט) במקום טהור. לעיל פי"א ופי"ב פי' דמקום טהור הוא כל א"י ומקום טהור וקדוש הוא מקום בית המקדש, אבל כאן משמע שלמקום בהמ"ק והר המוריה קורא מקום טהור, שהרי יצחק ורבקה בא"י היו דרים. ולא יצאו לח"ל כמ"ש באגדה דבראשית גור בארץ הזאת שאת עולה ונפסל ביוצא כו' (ועמ"ש בליקוטיי בס"ד על מ"ש בזוהר [קמא'] נרר לבר מארעא קדישא הוי כו'). ושינה לקרותו כאן מקום טהור ולא קרי ליה הר המוריה כדבסמוך ביצחק, ששם פרט בייחוד אל מקום שנעקד שם, והוא מקום המזבח, אבל היא הלכה רק למקום בהמ"ק שכולו נקרא מקום טהור: (ל) והיו הבנים כגבורי כח בתוך מעיה. חסר כאן מה היה, וכת"י הלשון ואידחיקו בניא במעהא כגיברין עבדי קרבא, וכאן אפשר צ"ל הבנים רצים כגבורי כח (וכמ"ש ראב"ע שהוא מלשון מרוצה והצד"י כפול וכמו כברקים ירוצצו), שכן מצינו לשון ריצה בגבורים כד"א כגבור לרוץ ארח [תהלים יט] ירוץ עלי כגבור [איוב טז], ומפרש שהיו רצים הולכים ובאים בתוך מעי' כגבורי כח: (לא) שהיה יושב אהלים ועוסק בתורה כל ימיו. אם הגירסא ועוסק בוי"ו דוייקנית, משמע שמפרש יושב אהלים כפשטי' כפי' הרשב"ם וראב"ע, וכ"ה בספר הישר יושב אהל ומקנה רועה צאן (וכמ"ש [בראשית מו] אנשי מקנה היו עבדיך מנעורנו וגו'), ותם הוא עוסק בתורה, [וכן ב' דברים שהזכיר לעיל פט"ו בדרך החיים של חסד וצדקה שפי' שם שהן בין אדם לחבירו ולמקום, כי רועה דבר אין לו עם אדם], אך

ר' שמעון אומר בשעה שנעקד יצחק (לג) נשא את עיניו למעלה וראה את השכינה וכתיב [שמות לג] כי לא יראני האדם וחי (לג) אלא תחת המיתה כהו עיניו לעת וקנהו שנאמר [בראשית כז) ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות (לד) מכאן אתה למד שהסומא חשוב כמת. (לה) הגיע ליל יום הפסח וקרא יצחק לעשו בנו הגדול ואמר לו בני (לו)זה הלילה כל העולם כלו אומרים בו הלל (לז)ואוצרות טללים נפתחים בזו הלילה עשה לי מטעמים (לח) עד שאני בעודי אברכך. ורוח הקדש משיבה ואומרת (לט) [משלי כג ו] אל תלחם את לחם רע עין. הלך להביא (מ) ונתעכב שם. אמרה רבקה ליעקב בני הלילה הזה אוצרות טללים נפתחים בו העליונים אומרים שירה. הלילה הזה עתידים בניך להגאל. הלילה הזה עתידין לומר שירה. עשה מטעמים לאביך עד שהוא בעורו יברכך. יעקב (מא) היה בקי בתורה (מב) פחד לבו על קללת אביו אמרה לו אמו בני ברכות עליך ועל זרעך (מג) ואם קללות עלי ועל נפשי שנאמר [בראשית כז] עלי קללתך בני. הלך והביא שני גדיי עזים. וכי שני גדיי עזים היה מאכלו של יצחק והלא די לו באחד שנאמר (משלי יג כ) צדיק אוכל לשובע נפשו אלא (מד) אחד כנגד הפסח ואחד

אך קרוב הדבר דוי"ו .ועוסק בתורה אינו מדוייק וא"כ הוא פי' יושב אהלים וכדפי' באגדה דבראשית וכן בת"א ות"י, ושם אמרו בית מדרשו של שם ועבר והוא כד"א וישכון באהלי שם: (לג) נשא עיניו למעלה וראה כו'. באגדה דבראשית דרש ותכהין עיניו מראות מכח אותה ראיי' שהביט כו', ובילקוט ס"פ וירא בשם אגדה באותה שעה (של עקדה) והיו עיניו של יצחק מרופפת (לשון רפרף בעיניו והרף עין, שהיה פותחן וחוזר וסוגרן כרגע) וצופות לשכינה והרים קולו ואמר אשא עיני אל ההרים כו' [ב], (וז"ש בסוה"ט נגלה עלי (על יצחק) מזיו השכינה ונהרה כו' הדור כו' ע"ש ומש"ש בהגהותיי): (לג) אלא תחת המיתה כהו עיניו כו' לעת זקנתו. באגדה דבראשית אמרו אם הורגו אני עכשיו מבריע אני את אוהבי אברהם אלא גוזרני שיכהו עיניו כו' וכיון שהזקין כהו עיניו, ולפ"ז אפשר כיון שמת אברהם והיה יצחק אז בן ע"ה שנה כהו עיניו: (לד) מכאן אתה למד שהסומא חשוב כמת. בנדרים [סד'] ובאגדה דבראשית פע"א וש"ן מייתי לה מקראי דבמחשכים השיבני כמתי עולם: (לה) הגיע ליל פסח כו'. ז"ש באגדה דשמות פט"ו שבניסן קבל יעקב הברכות, ועיין ברע"מ אמור [צט:] ביומא דר"ה נפק יצחק כו' דמשמע דבר"ה היה, ועיין בהגר"א א"ח סתקפ"ג סק"ת: (לו) זה הלילה כל העולם כולו אומרים בו הלל, ראיתי מוגה בשם הגר"א ז"ל העליונים אומרים בו הלל, וכ"ה בילקוט, רק ששם כתוב שירה במקום הלל, וכ"ה בת"י כאן וליליא דין עילאי משבחי למארי עלמא, וכן להלן ביעקב שא"ל רבקה עליונים אומרים בו שירה (ושם נקט לשון שירה איידי דסיפא דבניך כו' עתידין לומר שירה וכמש"ל א"ה), אבל לשון כל העולם כולו הכתוב כאן אינו מבורר יפה, ואפשר ענין ההלל בפסח לעליונים קודם גאולת מצרים הוא על פתיחת אוצרות טללים שמסיים (וכד"א [ישעיה כו] הקיצו ורננו וגו' כי טל אורות טלך): (לז) ואוצרות טללים נפתחים בו. ולכן היה תחלת ברכתו בטל, ולכן אמר מטל ולא טל סתם, שר"ל מן הטל הידוע שהיום נפתחים אוצרותיו (ולשון אוצרות טל לא נמצא במקרא, אלא דמשמע ברפ"ב דחגיגה [יב:] דמדכתיב יפתח ה' לך את אוצרו הטוב וגו' לתת מטר וגו' יש בכללו ג"כ אוצרות טללים, דדייק מינה' דלכל הני יש ג"כ אוצרישל פורעניות ע"ש), ומדקאמר הכא שנפתחין בליל פסח, משמע דאתיא כר' יהודה בריש תענית דקי"ל כוותי' דהעובר לפני התיבה בי"ט הראשון של פסח, האחרון [במוסף] אינו מזכיר גשם, ומתילא מזכיר טל כמנהג הירושלמי להזכיר טל בימות החמה (ועיין באג"ב ס"פ מ"ג) וכן יסד הקלירי פיוטי טל במוסף י"ט ראשון של פסח, ואע"ג דבמוסף הוא דמתחילין לר"י, היינו טעמא כדאמרינן בירושלמי שם והביאו הרא"ש והר"ן וש"ס שבערב לית כל עמא תמן, אבל ודאי הזמן מתחיל מבערב שבו נפתחין אוצרות טללים כדהכא [ג] (והן נפתחין בלילה לחלק ביום, וכד"א ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה), אבל מ"ד בתענית [ז:] דמזכירין גשם עד שיעבור הפסח או עד שיצא ניסן, איפשר ל"ל הא דאוצרות טללים נפתחים בליל פסח, או י"ל דאית ליה ולא חייש לטל כיון שלא חייבו חכמים להזכיר בו כדאיתא שם [ג']: (לח) עד שאני בעודי אברכך. הוא פי' ת"ש תברכך נפשי בטרם אמות, שאין פירושו בטרם אמות ממש סמוך למיתה (שכן דרך לברך קודם מותו, כמו יעקב ומשה, וכ' בליקוטיי בס"ד הטעם לפי שאז רואין השכינה לפני מותם כדאי' בת"כ ולכן הברכה אז מקויימת ביותר, ועיין זהר בראשית [כ'] לענין הפקידה ביציאה לדרך) וכמו שתפסה רבקה בלשונה ליעקב לפני ה' לפני מותו, שבאמת א"א לפרש כן שהרי יצחק היה אז בן קכ"ג וחי עוד כ"ז שנה, אלא הכוונה כמ"ש לקמי' הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מותי (ופן אמות פתאום, דעד יעקב לא הוי חולשא, וכמ"ש באגדה דבראשי' שהגיע לפרק אמו ויש לו לדאוג מן המיתה), וז"ש עד שאני בעודי, בעודני מצוי בחיים בעולם (ולימדנו לפי דרכו לפרש מ"ש [תהלים קמו] אזמרה לאלהי בעודי, שכן פי', בעודני נמצא חי בעולם, וכרש"י דקרא אשירה לה' בחיי), ולהלן ברבקה אף שאמרה לשון לפני מותי אזר לבאר זה שנית עד שהוא בעודו כו' (ורבקה להגדיל הכרח הדבר בעיני יעקב, ביארה בלשונה לפני מותו, לומר אולי רגע זו לפני מותו הוא, ואם לא עכשיו אימתי): (לט) אל לחם רע עין ואל תתאו למטעמותיו. ודרש ליה על מטעמים דעשו, וז"ש אח"ז אבל ושתה ויאמר לך כמ"ש יקום אבי ויאכל כו', ולבו בל עמך שהיה גונב דעת אביו כי ציד בפיו וכמ"ש באגדה דבראשית שם: (מ) ונתעכב שם. כ"ה גם באגד"ב פס"ז שנתעכב מן השמים שהיה מתיר כפותי צידו ומפריחן (שאל"כ הרי יצא עשו ע"ד לצוד ציד להביא לאלתר, וצ"ל שלא נזדמן לו, וזה שלא צד והביא, יש לו סמך במקרא, מדלא כתיב בא ויבא מצידו כדכתיב לצוד ציד להביא, שהוא לרמוז שלא הביא דבר מצידו, רק עשה מטעמים מהבא דידו: (מא) היה בקי בתורה. וידע שדין כבוד אב קודם לשל אם כדאר"א בקדושין [לא'] שאתה ואמך חייבין בכבודו ועיין בהות דלהלן: (מב) פחד לבו על קללת אביו. ז"ש והבאת עלי קללה, שפחד שיקללנו אביו על שבא להטעותו (וכן אמרו באגדה דבראשית בקש לקללו כו',) ובדיבא קא לייט, על ששמע לאמו נגד רצון אביו שגם היא חייבת בכבודו כמש"ל [ד], ומלשון הת"י שכתב ועל דהוי יעקב דחיל חטאין דחיל דלמא ילטטיניה אבוי, משמע דהא דבקי בתורה היינו דתפרש ואזיל שפחד שמא יקללנו: (מג) ואם קללות עלי ועל נפשי. וכ"ה בת"י, ולשון על נפשי נראה פירושו על עצמי, ולא תחול הקללה שיקללני על זרעי (השומע לעצתי) בזה שתחול עלי ח"ו הקללה [ה]: (מד) האחד כנגד הפסח. פי' זכר לו, וכן בת"י לגוס פסחא, ובפרש"י כתוב בשם הפר"א האחד הקריב לפסח

הגהות

[ב] והוא מעין חטאו של הבל שהציץ ובא יצחק לתקנו כמש"ל פל"א אות כ' ועדיין לא פלט מינה לתקנו בשלימות, עד שבא משה שכתוב בו ויסתר וגו' כי ירא מהביט וכמ"ש בת"ז:

[ג] ומכאן סמך לדעת הפר"ח סימן קי"ד שיחיד יכול להזכיר מבערב וכן אם טעה ולא הזכיר גשם מבערב אינו חוזר, ועמ"ש בחידושי ריש תענית בזה בס"ד:

[ד] ולא עוד אלא שנ"ל כה"ג שבא לצער את אביו בזה אף בלא טעמא דשאמו חייבת בכבודו, ואף בנתגרשה דאמרי' שם שניהם שוין, מ"מ לא ישמע לאמו לצער את אביו, ונראה שזהו דעת מהר"ם מרוטנבורג שכתוב בתשב"ץ קטן סימן תכ"ז בשמו שאם אביו מקפיד שלא יאמר קדיש על אמו ישמע לו דכבוד האב קודם לשל אם, והביאו הב"י בי"ד ס"ס שע"ו מהכל בו, ולכאורה צ"ע דכיון שאמו מתה ואין עליה עוד חיוב לכבד את אביו, והבן חייב לכבד אמו גם במותה, א"כ למה לא יהיה כמו נתגרשה דשניהם שוין (ובאמת הרמ"א בי"ד סי' שע"ו ס"ד פסק דלא כמהר"ם), אלא ודאי סברתו כיון שאביו מקפיד הו"ל כמצער לאביו וע"ז אין לו לשמוע לאמו אפי' מתה או נתגרשה (אבל לשון מהר"מ דתולה הטעם בקדימת כבוד אב לשל אם לא משמע כן, ועיין תשובת הג"מ עקיבא איגר ז"ל סי' ס"ח בזה, כ"כ חכם א'):

[ה] ועיקר הכוונה י"ל שרמזה רבקה על נפשי שהוא המ"ל שנקראת נפש, שהיא שכינתא דאודעת לרבקה כמ"ש בזהר [קמב'] ואמרה כשם שמדתי היא מקור הברכות, וא"א ח"ו לחול שם קללה, כן לא תוכל לחול עלי בזה שאני מצוה אותך שנאמר לי ברוה"ק דשכינתא אודעת לי, ח"ש לאשר אני מצוה כו', שבשם אני שהיא השכינה הוא ציווי הלזה אליך):

(מה) ואחר לעשות לו מטעמים לאכול דתניגן הפסח אינו בא אלא על השובע. (מו) נכנס ואמר לו [בראשית כז] קום נא שבה ואכלה מצידי. אמר יצחק [שם] (מז) הקול קול יעקב ביחור השם הקול קול יעקב בהגיון תורה. ולא עוד אלא (מח) כשמכריזין בשמים הקול קול יעקב השמים רועשים. רבי יהודה אומר (מט) עשר ברכות ברך יצחק ליעקב (נ) על טללי שמים ועל דגן הארץ כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם שנאמר [שם] ויתן לך האלקים מטל השמים וגו'. וכשיצא יעקב מאת פני יצחק אביו (נא) יצא מעוטר כחתן וככלה בקשוריה (נב) וירד עליו תחיית טל מן השמים ונרשנו עצמותיו (נג) ונעשה גם הוא גבור חיל וכח (נד) לכך נאמר [בראשית מט] מידי אביר יעקב משם רועה אבן ישראל:

פרק לג

כתיב [שם כו יב] ויזרע יצחק בארץ ההוא רבי אליעזר אומר (א) וכי יצחק זרע דגן אלא (ב) לקח את כל מעשר ממונו (ג) וזרע צדקה לעניים. כד"א [הושע י יב] זרעו לכם לצדקה. וכל

לפסח, ואינו מדוקדק, דעל שניהם נאמר ואעשה אותם מטעמים ולא נזכר במקרא קרבן כאן (ואפשר ר"ל כעין פסח עשאתו מטעמים, צלי וראשו על כרעיו כו'), ובזהר (שם) וע"ד עבדת ב' תבשילין כו', והוא כעין ב' תבשילין שאנו עושין אי' זכר לפסח כדאיתא בפסחים [קיד:]: (מה) והאחד לעשות לו מטעמים. בת"י הלשון וחד לשום קרבן חגא, והוא ממש כשני תבשילין שלנו, ואולי אפשר מ"ש לעשות לו מטעמים היינו לו לפסח, והיינו חגיגת י"ד שבאה כדי שיאכל הפסח על השובע, וזהו שמסיים כאן דתנינן הפסח כו' על השובע (ורשאי לעשותה כעין מטעמים אשר אהב כדתנן בזבחים [נו:] הכהני' רשאין לשנותן לאכלן צלויין שלוקין כו'): (מו) נכנס וא"ל קום נא כו'. בלשון בקשה וכבוד כמ"ש רש"י מאגדת דבראשית וכ"ה בזוהר [קמד']: (מז) הקול קול יעקב ביחוד ה' כו' בהגיון תורה: נראה שבא לדרוש ב' קולות, על קול ייחוד ה' בק"ש וקול הגיון תורה, וב' אלו ייחוד השם ותורה הן מ"ל (דבמ"ל תמן כל ייחודא בד' דאחד ועיין בהשמטות זהר ח"א סי' כ"ג בזה) ות"ת, שהן ב' קולות שכוללין כל הקולות, והקל ראשון כתיב חסר ו' שהוא במ"ל ולכן כתיב בו ה' ולא ו' שהוא ת"ת, והשני קול מלא קול יעקב, ואולי י"ל שבדברי יעקב ליצחק נמצא רמז לב' דברים אלו, כי במ"ש כי הקרה ה' אלקיך לפני, ייחד השם שייחס כל פעולת הטבעיים (ואף המקריים) שמתנהגין בשם א"ד ואלקות אל הוי"ה שמהוה את הכל ומנהיג כל הפרטיים בהעלם שם האלקים, וזהו הייחוד האמיתי, ובמ"ש אני וגו' עשיתי כאשר דברת אלי קום נא שבה ואכלה מצידי, נרמז הגיון תורה, שתחלה חלק לו כבוד לקרותו אבי בנחת דלא בעי לאזדעזע לי' כמ"ש בזהר, ואח"ז אמר כאשר דברת אלי, והנני לקיים מצות כבוד אב שבתורה, וידרש כאשר דברת אלי תמיד דברי תורה (ולפמש"ל שרבקה א"ל ברוה"ק נאמר לה מפי שכינה י"ל שכאשר דברת אלי אמר כלפי שכינה שנרמזה במלת אנכי שהתחיל יעקב שמופסקת בטעם מן עשו בכורך כמו שפירש"י), גם אמר קום נא שבה, שהוא דרך ישיבה והסיבה כמ"ש בת"א אסתחר כפרש"י ולא כמ"ש עשו יקום אבי ויאכל, וכדתניא בד"א זוטא פ"ה ת"ח לא יאכל מעומד, ואולי יש לדרוש קום נא שבה לב' דברים קום תחלה למצלי צלותי' קודם אכילה וכדר' יוסא בזוהר מקץ [קנט:] ופ' בשלח [סב:] ואח"ז שבה לאכול, גם הוסיף ה' במלת שבה ובמלת ואכלה [ולא אמר שב ואכל] לייחד הה"א שבה ענין הישיבה והאכילה (ועיין ברוקח בע"י מ"ש על ויחרד יצחק ח"דה שרמז בזה כפ' שמיני במטה בני אהרן ועיין שם בדבריו ותראה הדבר מכוון למ"ש כאן כס"ד): (מח) כשמכריזין בשמים הקול קול יעקב השמים רועשים. כשקול יעקב בייחוד ה' ותפלה ובהגיון תורה עולה למכון השמים (ולשון מכריזים יש לכוונו למ"ש בזהר תרומה [קלד'] והכי מכריז' דיזדמנון כו', והוא בשעת ייחוד בק"ש ע"ש), או רועשים השמים וכל צבאם וכדתניא בברייתא דהיכלות שהובאה ברוקח סי' שס"ב (וכתובה לפנינו בפסיקתא דמתן תורה פי' כ"א) בשעה שיוצא הכתר [שנעשה מהתפלות וקדושות] כל חיילי מרום נרתעין ומזדעזעין כו' ובשעה שמגיע לכסא מתגלגלין גלגלי כסא ומתרעשין אדני שרפרף וכל רקיעים אוחזתן חלחלה כו', וז"ש בבי"ד פס"ה ואשמע אחרי קול רעש גדול מהו אחרי אחרי שקלסתי אני וחברי, וז"ש קול המולה כקול מחנה, שהוא על מחנה שלמטה כשמייחדין ומקדישין בקולם, וז"ש אח"כ בעמדם תרפנה כנפיהם שדרשו באגדה דבראשית בא עם דום ואח"ז תרפנה כנפיהם ואומרים בכי"מ, ועמש"ל פל"ז אות ט"ז בס"ד: (מט) עשר ברכות כו' כנגד עשרה מאמרות. כ"ה גם בויק"ר ס"פ ל"ד ודב"ר פ"א (והריקאנט"י פ' וז [כט ג] הביא מאמר דהכא והביא ג"כ מן האגדה דבראשית פפ"ד ביעקב ויוסף זה נתברך בעשר וזה בעשר, ובמו שהגהתי בהגהותיי שם בס"ד ע"ש), וזהו שיסד הקלירי [ביוצר יום א' של ר"ה] זכר מברך גבור בעשר: (נ) על טללי שמים ועל דגן הארץ. דגן הארץ הנא מ"ש ורוב דגן ותירוש, וייחסו להארץ לפרש שז"ש ומשמני הארץ ארץ שמנה שמוציאה רוב דגן ותירוש, ולשון על כו' על כו' דנקט וכן לקמן ר"פ ל"ה משמע שר"ל שב' אלו הן עיקר הברכות י', כי שמים וארץ הן זו"ן שכוללין י' ברכות שהן ה"ח וה"ג, ובויק"ר שם קרי לעשר ברכות אלו דיעקב נחלת יעקב דישעיה ע"ש, וכ"ה בזהר יתרו [פג'] והיינו נחלת יעקב וברכתא כו' על האי שמים קאמר, וז"ש בזהר כאן לעילא ולעילא כו': (נא) יצא מעוטר כחתן וככלה בקשוריה. כד"א כחתן יכהן פאר ועי"ל ס"פ ט"ז (ולעיל ספ"ו אמרו בשמש ג"כ לשון מעוטר כחתן, והוא ג"כ מדת יעקב ששמו שמש) וכד"א [ישעיה מט] כעדי תלבשי ותקשרים ככלה: (נב) וירד עליו תחיית טל מן השמים ונדשנו עצמותיו. שטל זה שנתברך בו יעקב הוא טל שעתיד לירד לתח"ה כמ"ש בזהר יתרו [שם] וברכי' כו' דזמינין בנוי לאחיא בההוא טלא לזימנא דאתי דנפק כו', וכן באדר"ז [רצב:], וז"ש ונדשנו עצמותיו כמו לע"ל להלן פל"ג שטל תח"ה נוכע ומוציא עצמות בשר וגידין, ולשון נדשנו דנקט כאן רומז ללשון המקרא [משלי טו] ושמועה טובה תדשן עצם, שמן הבשורה טובה של הברכות נדשנו עצמותיו: (נג) ונעשה גם הוא גבור חיל וכח. שהגבורה והכח הוא תלוי בעצם ולכן נקרא הגבורה ג"כ בשם עוצם, ונקרא יעקב אביר כדמפ"ו על שם אברים חזקים ועצומים [וגבור חיל וכח, הן גבורות וחסדים שכח הוא בחסד כמ"ש ימינך ה' נאדרי בכח, והן תרין עטרין דלעיל, וכלולים שניהם באביר יעקב שהוא היסוד]: (נד) ולכך נאמר מידי אביר יעקב משם רועה אבן ישראל. מן הידים שנתלבש יעקב בעורות גדיי העזים ונתברך ע"י כן זכה ונעשה אביר יעקב, והיה בו כח להיות רועה אבן וכמש"ל ר"פ ל"ו וכגבור כח גלל את האבן (וגם מידי אביר יעקב הן הו"ג ב' הידים היורדים לאביר יעקב):

פרק לג

(א) וכי יצחק זרע דגן. כי האבות בימים ההם שהארץ היתה ביד כנען והיו כגרים בארץ מתהלכים ממקום למקום (וערמב"ן ר"פ תולדות שפי' שכון בארץ אשר אומר אליך בכל פעם ע"פ ה' יסע ויחנה וא"ל גור בארץ הזאת לפי שעה) ולכן היו עוסקים ברעיית צאן שיכולים לנוד עמם כאהל רעי ממקום למקום, אבל לא בזריעה בארץ שלא היו יכולים לקבוע מקום בארץ [וגם מיצחק התחילה גזרת כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ת' שנה ולא היה יכול לקנות לו חלק בארץ], וזהו שאמר שא"א שיצחק יעבור על ציווי ה' וירצה לקבוע לו מקום בזריעה בארץ [ואף שיעקב קנה חלקת השדה בשכם, מפורש שם דלנטות אהלו קנה ולא לזרוע בה (ועמש"ל ר"פ ל"ח בס"ד למה קנה שם לנטות אהלו בשלו), ועכ"ז חזי מאי סליק בי' בשכם עינו את דינה והוצרך לעקור דירתו משם, ונעשה המקום מזומן לפורעניות כמ"ש בסנהדרין [קב'] ע"ש], אבל באגדה דבראשית פס"ד אמרו על שכון בארץ הוי נוטע הוי זורע, וכן בתוספתא פ"ו דברכות אמרו דרש יצחק הואיל ואין הברכה שורה אלא במעשה ידיו עמד וזרע שנא' ויזרע יצחק וגו', וכן אמרו עוד באגדה דבראשית על מאה שערים שמדדן מפני המעשרות, משמע דס"ל דזרע ממש, ואף לדברי הפר"א, ביצחק לבדו הוא שמתמה כמ"ש, אבל בשאר בני הגלות מצאנו לאחר חורבן בגלות בבל שנצטוו מפי ה' [ירמיה כט] נטעו גנות ואכלו את פרין וגו', ואף חז"ל חיבבו מאד את עבודת הקרקע שאמרו ביבמות [סג'] כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם ע"ש: (ב) לקח כל מעשר ממונו וזרע צדקה לעניים. שהיו נהוגין במעשר מימי אברהם שהחזיק במעשר שנא' ויתן לו מעשר מכל, וע"ז סמך הכתוב לסתום ולא פירש במעשר כאן, ויצחק זרעה בארץ ההיא ועבמ"ר פי"ב: (ג) וזרע צדקה לעניים כד"א וזרעו כו'. וכ"ה בתדא"ז פ"א יצחק נשתבח בצדקה שנא' ויזרע כו' אין זריעה אלא צדקה כו', ועניינו שע"י הצדקה של המעשר אמשיך טפה [עיין ת"ז תיקון ט"ז וי"ז] זרע קדש צמח צדיק [ויצחק הוא קו חו, ועליו נאמר כי ביצחק יקרא לך זרע] לזרוע לצדקה בארץ למעניים דלה, דלית לה מגרמה כלום, ולכן נתברך במאה שערים, ק'.

(ד) וכל דבר שעשר הביא לו הקב"ה מאה שערים של ממון וברכו לכך נאמר [בראשית ט] ויברכהו יי. רבי שמעון אומר (ה) מכח צדקה המתים עתידין לחיות מנין (ו) אנו למדין מאליהו התשבי (ז) שהיה הולך מהר אל הר וממערה אל מערה (ח) הלך לו לצרפת (ט) וקבלתו אשה אלמנה בכבוד גדול (י) אמו של יונה היתה (יא) ומפתה ומשמנה היו אוכלים ושותים (יב) הוא והיא ובנה שנאמר [מלכים יז] ותאכל הוא והיא. (יג) אמר רבי לוי הוא והיא כתיב (יד) והיא והוא קרינן בזכות אליהו אכלו (טו) לאחר ימים (טז) חלה בן האשה ומת שנאמר [שם] ויהי אחר הדברים האלה חלה בן האשה (יז) אמרה לו האשה כי

באת

ק' ברכות שבלולים בה כמ"ש הריקאנט"י) : (ד) ועל כל דבר כו'. פי' על כל מין שעשר ממנו [דלשון נטל מעשר ממונו הוא כמו נכסיו וכולל הכל], ולפרש מ"ש אח"ז ויהי לו מקנה צאן ובקר ועבדה רבה, שכל אלו בשביל מעשר שזרע מן כל מין מהם נתברך בכ"א מהן : (ה) מכח צדקה המתים עתידין לחיות. כמ"ש [משלי יא] כן צדקה לחיים וגו' וכ"מ, וכן יצחק שנשתבח בצדקה בזכותו תח"ה וכמש"ל פל"א [ולכן קבעו תח"ה בברכת גבורות שהיא כנגד יצחק] : (ו) אנו למדין מאליהו כו'. שבזכות שכלכלתו האלמנה כשהתגורר אצלה זכתה שהחיה את בנה, וז"ש אליהו הגם אל האלמנה אשר אני מתגורר עמה הרעות להמית את בנה, ר"ל הלא בזכות זה שאני מתגורר אצלה ועשתה צדקה עמי ראוי' היתה להגן עלי', ואף עתה ראוי שיחיה בנה, וכן פי' בזהר ויגש [רח:] ת"ח אליהו אמר הגם כו' בגין דקב"ה כו' לכלכלך וכל מאן דזן ומפרנס כו' וזכה לאתאחדא באילנא דחיי, וז"ש וישמע ה' בקול אליהו ותשב נפש הילד, לומר שנשמע קול תפלתו שהזכיר זכות הגירות והצדקה שעשתה שכדאי היא להשיב נפש הילד [א] : (ז) שהיה הולך מהר אל הר וממערה אל מערה. ז"ש [מלכים ב ב] פן נשאו רוח ה' וישליכהו בא' ההרים או בא' הגאיות [ופי' גאי הוא מקום עמוק, ומשמע לפי לשון הפר"א שכולל בו מערות ג"כ, וכמו שמצאנו שלן במערה בחורב [שם א יט], וז"ש עובדיה לו [שם יח] ורוח ה' ישאך אל אשר לא אדע, שדרכו היה שרוח ה' נשאו [ובזהר ויקהל [רא:] דבשמא די"ב אתוון הוי אליהו טס באוירא והיינו דקאמר עובדיה ורוח ה' ישאך כו', ועיין בזהר בראשית [טז:] בזה] : (ח) הלך לו לצרפת. לימדנו שהוא שם עיר וכמ"ש ויבא אל פתח העיר, שלא נפרש שהוא שם מקום בעיר צדון שהיו צורפין שם זהב וכסף, לכן פי' שהיא עצמה שם עיר ומ"ש אשר לצידון, היינו לממשלת צידון, ומפני שהיה עוד צרפת אחרת כמ"ש רש"י ורד"ק (או בא לומר שעל שהיתה לממשלת צדונים ישב שם אליהו בטח מאימת אחאב מלך ישראל) : (ט) וקבלתו כו' בכבוד גדול. שהאכילה לו בראשונה ולה ולבנה באחרונה, ואף שלא היה לה כדי להאכיל לשלשתן וכמו שאמרה ועשיתיהו לי ולבני ואכלנוהו ומתנו, האמינה לדברי אליהו בשם ה' לעשות לו בראשונה (ובשביל האמונה הלזו זכתה לנס כד הקמח לא כלתה כו') [ב], וזהו כבוד גדול (שלא היתה חייבת בזה מהדין שחייה קודמין כדר"ע בב"מ [סב'] ועיין תשובת יד אלי' סי'), גם ממ"ש ויעלהו אל העליה אשר הוא יושב שם כו' על מטתו, אנו למדין שכבדתו לעשות לו עלי' מיוחדת ומטה ושאר צרכיו וכשונמית לאלישע להלן (כי נראה שלמדין אליהו ואלישע בעניניהם זה מזה וכמש"ל אות כ"ו בס"ד) : (י) אמו של יונה היתה. זהו שסמכו בירושלמי ר"פ החליל וב"ר כנ"ח לדרוש דיונה משל אשר היה מדכתיב צרפתה אשר לצידון וכתיב אשר לא הוריש כו', שסתמו הדברים הידועים מברייתא זו דפר"א שאמו של יונה היתה וכמ"ש בס"ד במבוא אות כ' ע"ש, ובזהר ויקהל [קצז:] דרשו שלכן נקרא בן אמתי כדכתיב כאן ודבר ה' בפיך אמת [ג], ויש לסמכו עוד ממ"ש בתפלת יונה ותעל משחת חיי

בהתעטף עלי נפשי את ה' זכרתי, דותעל משמעותו לשון עבר [ולפמ"ש בזוהר חיי שרה [קכא:] שכשהטילוהו לים פרחה נשמת וחזרה מתיישב ג"כ מ"ש לשון עבר], שהוא רמז על מה שכבר מת והעלהו ה' לחיים בתפלת אליהו (וז"ש כאן לשון ה' אלקי כלשון אליהו בתפלתו ה' אלקי תשב נא נפש הילד הזה, מעא"כ בכל תפלות יונה נאמר הכל שם ה' לבדו), ולכן גם עתה בהתעטף עלי נפשי את ה' זכרתי (אשר עשה עמי כבר), ודרך רמז י"ל זה בנך חי, שמלת בנך בגי' יונה עה"כ : (יא) ומפתה ומשמנה היו אוכלים ושותים. בילקוט ליתא לתיבת ושותים, וכן נכון, דשמן אין ראוי לשתי' כדאיתא רפ"ו דברכות [לה:] דאזוקי מזיק לי', ואם נפרש ושותים מים קאמר, א"כ מאי רבותי', דהא משמע פשטי' דקראי שגמים לא נדחקו שמה, וכאשר אליהו מים שאל ממנה כתיב ותלך לקחת ולא אמרה לו דבר מדוחק למים כאשר אמרה בפת לחם [וכן אח"ז לא נזכר נס בסיפוק המים שם כלל] : (יב) הוא והיא ובנה. נקט כפי הכתיב הוא והיא, לומר שהיו מתנהגים תמיד כאשר בפעם ראשון צוה אליהו להוציא לו בראשונה ולה ולבנה באחרונה, כן לעולם אכל הוא תחלה והיא ובנה אחרונים : (יג) א"ר לוי כו' והיא והוא קרינן בזכות אליהו אכלו. בשה"ר פ"ב פ"ד קאמר לה ר"י ב"ר סימון בלשון קושיא [אדרשב"י דאמר שם דגדולה פרנסה שגורמת לתח"ה שלא בעונתה מאליהו ואלישע כדהכא,] וכי משלה אכל והלא היא והוא משלו אכלו דכתיב הוא והיא אלא ע"י שקיבלתו בספ"י ושמשתו זכתה להחיות את בנה, וכאן נמי יתפרש כן דר' לוי בא לבאר מ"ש לעיל כח הצדקה מאליהו [והוא מימרי' דר"ש דתני לה כאן והיא דרשב"י דשה"ר שם] דאף שלא היה כאן כ"כ צדקה כי הצדקה היא ניזונה בזכותו, או מפרש מ"ש בסמוך היו אוכלים כו' הוא והיא וכמ"ש שר"ל הוא קודם לה וכפי הכתיב, ובא לבאר שמפני שהבינה שבזכותו אכלו לכן היתה עושה כן תמיד וכמש"ל : (יד) והיא והוא קרינן בזכות אליהו כו'. בשה"ר מבואר דדרש לה מן הכתיב הוא והיא ברישא הוא ואה"כ היא בזכותו וכ"ה הרד"ק, אבל לפי הלשון דכאן משמע יותר שר"ל אדרבא מן הקרי דרשי' לה, מדהפסיק המקרא לכתוב הוא בינה לביתה, שבא לרמוז שהיא בשביל והוא אכלה, אבל לפי הכתיב לא משמע לי' לדרוש כן, שי"ל שהקדים הוא להיא לפי שהיתה חולקת לו כבוד להאכילו בראשונה כמש"ל : (טו) לאחר ימים חלה כו'. מבאר מ"ש ויהי אחר הדברים האלה חלה כו', פירושו אחר מ"ש ויאכלו כו' ימים, שככלות ימים אלו [שכן שנה לפי' קצת מפרשים] חלה כו' : (טז) חלה ומת. מפני שאין מבואר במקרא לשון מיתה רק כתיב ויהי חליו חזק מאד עד אשר לא נותרה בו נשמה, שמקום לטעות שלא מת רק נחלש מאד ונתעלף עד שלא נותרה בו נשמה [ד], לזה ביאר שחלה ומת, וכמבואר ממ"ש וישמע ה' בקול אליהו ותשב נפש הילד על קרבו ויחי, שנשמע שכבר יצאה נפשו מקרבו ומת, וכדבר ה' שבה אל קרבו : (יז) א"ל האשה כי באת אלי בת"ה והזכרת עוני עלי ומת כו'. ממ"ש להלן שמתוך צרת בנה דברה עלי לעקשני, משמע דברים כפשטן שאמרה

הגהות

[א] ובשמ"ר ספ"ד אמרו שלכן מסרו נפשם אליהו ואלישע להחיות בני אכסניא שלהם שכל הפותח פתחו לחבירו נפשו הוא חייב לו ע"ש, וז"ש באליהו וימת בן האשה בעלת הבית, לומר שלכן הוא שמסר נפשו כ"כ עליה על שהיתה בעלת הבית שהתגורר שם, וז"ש בתפלתו אשר אני מתגורר עמה, שזה היה עיקר זכותה [אבל הכלכלה שכלכלתו י"ל לפ"ד השמ"ר שלא היה נחשב לה כ"כ לזכות משום שאדרבא היא ניזונה בזכותו כדר' לוי להלן] :

[ב] ובתדא"ר פי"ח אמרו מפני שכהן היה צוה לה כן שתתן לו ראשית עריסתה כענין חלה [אף שמלא כף קמח לא היה בו שיעור חלה מסתמא] והביאוהו התוס' בב"מ [קיד'] :

[ג] ו"ל שרמזה בזה ג"כ על ענין יונה בנה שיהיה בפיו דבר ה' אמת, ולא כמו שהיו קורין אותו נביא השקר כמש"ל רפ"י ע"ש :

[ד] ובאש"ר טעו לפרש האנדלוסיי"ס שהביא הרמב"ם במורה ח"א פמ"ב, וכן הביא הרד"ק בשם יש מי שאומר, וכן נראה שהיו חושבים אנשי אלכסנדריא ששאלו את רבי יהושע בשלהי נדה [ע:] בן שונמית (שהחיה אלישע) מהו שיטמא, ולא שאלו על בן הצרפית (שהחיה אליהו שהיה קודם לו), והיינו מפני שהאלכסנדריים היו מפרשים שלא מת ממש, שוב מצאתי להרדב"ז ה"ה סי' שני אלפים ר"ג שהעיר בזה ע"ש, ולכן שאלו על בן השונמית שכתוב בו וימת, וכן ר' יהושע שפשט להם מת מטמא ואין חי מטמא, לא רצה לפשוט להם ראיה לזה מאליהו דכתיב בי' ויקח אליהו את הילד ויורידהו מן העלי' הביתה ויתנהו לאמו, והרי אליהו כהן היה ולמה נטמא לו לאחר שהחיהו, דבשלמא תחלה שכתוב בו ויתמודד על הילד פי' התוס' בב"מ [קיד:] שהיה ברור לו שיחייהו והו"ל פקוח נפש והיה מותר לו להטמאות, אבל לאחר שכבר החייהו, היה לו לומר לאמו שתקחהו ולא להורידו בעצמו אם איתא שמטמא, אלא ודאי דלאחר תחייתו חי הוא ואין מטמא [והר"מ ברלין רצה לומר דלטמאות מכאן ולהבא לא מבע"ל גם לאנשי אלכסנדריא שאין חי מטמא, ורק אטומאה דלמפרע בעודו מת מבע"ל, אי אמרי' שכיון שהחייהו חזרו הכלים

באת אלי והזכרתה עוני עלי ומת בני (יח) אלא טול מה שהבאת אלי ותן לי את בני . ועמד אליהו והתפלל לפני הקב"ה ואמר רבש"ע (יט) לא די לי כל הרעות שעברו עלי ועל ראשי אלא אף האשה הזאת (כ) שאני יודע שמתוך צרת בנה דברה עלי (כא) לעקשני (כב) עכשיו ילמדו הדורות שיש תחיית המתים השב את נפש הילד (כג) ונעתר לו שנאמר [שם] וישמע ה' בקול אליהו וגו'. רבי יהושע בן קרחה אומר (כד) ועל זה את תמה בא וראה מאלישע בן שפט (כה) שלא היתה אשה יכולה להסתכל בפניו שלא תמות (כו) והיה הולך מהר להר וממערה למערה והלך לשונם (כז) וקבלתו אשה גרולה בכבוד גדול (כח) אחותה של אבישג השונמית (כט) אשתו של עדוא הנביא וקבלתו בכבוד גדול אמרה האשה לבעלה איש האלהים

שאמרה כן לעקשהו בלזות שפתים, בכדי שיתן נפשו להתפלל על הילד שיחיה, ואולי יש לפרש לפמ"ש בב"מ [עא׳] ארמלתא לא תשרי בר בי רב באושפיזא משום חשדא, ואמרו שם בר בי רב משום דצניע לה, וז"ש האלמנה כי יאמרו הבריות לחשדני כי באת אלי כו' ובענין זה מת בני, וז"ש מה לי ולך איש האלקים כלומר לי ולך אין ראוי ההתחברות יחד לדור, כי אני אלמנה ואתה איש אלקי' דצניע ויש לחוש לחשדא, ולכן בע"כ תחיה את בני להוציאנו מידי חשד, וז"ש אלי' הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה הרעות להמית את בנה, אשר צדקו דברי' כי הואיל ואני מתגורר עמה ודאי יבאו לחשדני, וזו רעה רבה שגרם לך ציוויך אלי להתגורר בביתה [ה]: (יח) אלא טול מה שהבאת עלי ותן לי כו'. טול לך הטובה שבאה לי על ידך גם דכד הקמח וצפחת השמן [ויש להוסיף לפמ"ש בשבת [לב׳] שאם עושין לו נס פוחתין לו מזכיותיו, לכן אמרה אי אפשי בנס זה עוד], ויש לפרש שזה ג"כ בכלל מה לי ולך איש האלקים, שהוא כענין באת לחשבון עמו, מה לי אצלך ומה לך אצלי: (יט) לא די לי כל הרעות כו' אלא אף האשה. אפשר דרש הגם על האלמנה כו' הרעות, שגם ע"י אשה הלזו הרעות לי להביא עלי הרעה ממה שמת בנה שזו קשה עלי מן הכל: (כ) שאני יודע שמתוך צרת בנה דברה. לגי' הספר שאני יודע, אחר זה כמלמד זכות על האלמנה שאינה נתפסת על צערה במה שאמרה עליו כן, אבל יותר היה נכון לגרום שאתה יודע כו', וכלפי הקב"ה אמר זה שגלוי וידוע לפניו ית' שנקי אנכי מחשד זה, וכ"ה לפי נוסחת הילקוט דברה דבר שלא נעשה, ודאי פירושו כן: (כא) לעקשני. לשון המקרא [איוב ט] תם אני ויעקשני, ולימדנו לפי הענין דכאן פירושו המוציא לעז ועלילות דברים וכמ"ש [משלי ד] לזות שפתים ועקשות פה: (כב) עכשיו ילמדו הדורות כו'. כמ"ש בבמ"ר פי"ד וש"ן לי גלעד שאם יאמר לך אדם שאין המתים חיים א"ל הרי אליהו מתושבי גלעד מעיד שהחייתי בנה של צרפית ע"ש (ואפשר תשב נא נפש הילד הזה דרש דהזה יתירא הוא, לומר שמן הזה יראו באצבע תחיית המתים ויאמינו הדורות): (כג) ונעתר לו שנא' וישמע ה' בקול אליהו. אפשר ר"ל שקיבל ה' תפלתו שהזכיר צדקה שעשתה האלמנה וקבלתו להתגורר אצלה, והוא סיום הדרשא דר"ש דמכח הצדקה חיה המתים [וי"ל ג"כ שמסיים זה לברר שמת הילד ושבה נפשו אליו בתפלת אליהו, ולא שנתעלף ושב לבריאותו עמש"ל אות ט"ז, ואף שאליהו אמר לה ראי חי בנך, התם נמי מדלא כתיב בנך חי אלא חי בנך פירושו שחיה עתה ממיתתו]: (כד) וע"ז אתה תמה בא וראה מאלישע כו'. אל תתמה שצדקה שעשתה הצרפית עם אליהו זכתה להחיות בנה, שבאמת צדקה גדולה מאד היתה, שקיבלתו בשני רעבון, והאמינה לדבר ה' להאכילו בראשונה ולה ולבנה אחרונים [וגם סיכנה בנפשה לקבלו מאימת אחאב] וגם היתה משמשתו (כי הוא יחידי היה בלא נער משרת לו) כמש"ל אות י"ג משה"ר, אלא הא לך ראיה גדולה מאלישע, שלא בשני רעבון היה, ולא היה לה לטרוח בשימושו, כי היה נערו עמו תמיד [וגם כיון שלא היתה אשה יכולה להסתכל בפניו, לא היתה יכולה לעמוד לשרתו], וגם הבן שמת הוא הוא שניתן לה בתפלת אלישע, ובכ"ז בזכות צדקה זו שעשתה עמו זכתה שיחיה את בנה: (כה) שלא היתה אשה יכולה להסתכל כו'. ע"ל אות ל"ד, ובספר הגלגולים פל"ה כתוב שאלישע זכה לקירון פנים מש"ע נהורין דא"א לכן לא היה אשה יכולה להסתכל בפניו (ע"ש דמשמע שהיה מפרש שלכן היה מתחבא בהרים ומערות שלא יסתכלו בו): (כו) והיה הולך מהר להר וממערה כו'. באלישע לא נמצא שהיה במערות ובהרים [רק בהר הכרמל כתיב [מלכים ב ד] שהיה יושב], ואפשר ממ"ש בו [שם ב] נחה רוח אליהו על אלישע, דרשו שכמו שרוח ה' היה נושא את אליהו ממקום למקום בהרים ובגאיות, כן היה מנהג הרוח בנוח על אלישע: (כז) וקבלתו אשה גדולה בכבוד גדול. ממה שחוזר ושונה להלן הא דוקבלתו בכבוד גדול, משמע קצת שהזכירו כאן לפרש לשון אשה גדולה, שהוא כמ"ש בזוהר בשלח [מה׳] גדולה בעובדהא כו' ע"ש, וז"ש שהגדילה מעשיה לכבדו בכבוד גדול: (כח) אחותה של אבישג השונמית. אף שאבישג השונמית שהיתה סוף ימי דוד נערה (בת י"ב) ועד ימי אלישע שהיה בימי יהושפט תהיה יותר מן ק"ל שנה אז, אין לתמוה בזה שתהא השונמית הזאת אחותה, כי גם השונמית הזאת זקנה היתה כמש"ל כאן שחדל ממנה ארח נשים, וי"ל שנולדה לאביה כשהיתה אבישג כבר זקנה, וסמך קצת לדבר י"ל ממ"ש כאן קרא לשונמית הזאת, משמע שגם השונמית האחרת הידועה במקרא שהיא אבישג השונמית עדן היתה היה, וגם היתה שם בבית, ולכן הוצרך לבאר הזאת [וז"ש שהיתה אחותה, יש לכוונו למ"ש ז"ל שהן משרש רחל ולאה אחיות, וז"ש אשה גדולה כד"א שם הגדולה לאה, ואבישג רחל היתה יפ"ת, לכן היתה נערה היפה בכל גבול ישראל]: (כט) אשתו של עדוא הנביא. לגי' זו משמע שבא לומר שבעלה האיש הזקן הוא עדוא הנביא, אבל ז"א שעדוא הנביא הוא איש אלקים שבא אל ירבעם ונהרג מן האריה שהכהו בימי ירבעם, כמ"ש בסע"ר פ"כ ובסנהדרין [פט:] ועוד שם [קד׳] ובתנחומא תולדות וזהר בשלח [סד׳] [ו], וזה זמן רב קודם אלישע, ודוחק לפרש שהיתה תחלה אשתו של עדוא הנביא, ואישה הזקן הכתוב כאן הוא בעלה השני, גם א"כ תהיה היא זקנה מאד קרובה למאה שנה, והרי ממה שאמר גיחזי ואישה זקן משמע שהיא לא היתה כל כך זקנה [אלא שחדל להיות לה ארח כנשים כמ"ש לעיל], ובילקוט

הגהות

הכלים והאהל שהיה בהן כשמת להטהר, וא"כ ליכא למיפשט זה מאלי', אבל באמת אין נראה כן, דלשון מת מטמא ואין חי מטמא משמע שתימתו רק מכאן ולהבא, וכמו בעיא שניה דמתים לע"ל צריכין הזאה, דמשמע דפשיטא להו דטומאתן דלמפרע נשארה ולא נטהרה למפרע, וכן הדבר מפורש בברייתא דספרי זוטא שהובאה בילקוט חוקת (ד"ה הנוגע במת) בנה של שונמית כשמת כל שהי' עמו בבית טמא וכשחיה היה טהור לקדש חזרו ונגעו בו טמאוהו ה"ז אומרים מטמאיך לא טמאוני ואתה טמאתני], אך מפני שר"י הבין שהאלכסנדריים חושבים שלא מת לכן בשיטת' לא הביא להם ראיה מאליהו בבן הצרפית, ובלא"ה נמי הא דאליהו כהן הוי איכא פלוגתא בי' כדאיתא באגדה דבראשית ותד"א והביאוהו התוס' בב"מ [שם] לכן לא הביא להם ר"י ראיה מזה [אבל באמת ודאי מוכח בש"ס דבן הצרפית מת ממש היה והחייהו אליהו וכדמוכח מההיא דסנהדרין [מד:] וחולין [ז:] דאמרינן בפשיטות שאלישע היה צריך להחיות ב' מתים כנגד מה שאליהו החיה א' בן הצרפית לקיים פי שנים ברוחך. הר"מ ברלין, וכן בכ"מ מבואר במדרשות שאליהו החיה את המת ממש, וכ"כ הרד"ק שם שכן הנכון]:

[ה] והר"מ ברלין העיר שלפ"ד הרא"ד בהשגות שלהי ה' אסורי ביאה דהא דלא תשרי בר בי' רב באושפיזא הוא דוקא עמה באכסניא בבית א', אבל בחצר שרי, א"כ אליהו שהיה שרוי בעלייה בפני עצמו, לא שייך בי' הא דלא תשרי בר בי רב, אבל באמת כיון דקי"ל בנדרים [נו׳] כרבנן דעלייה בכלל בית, י"ל דכמו כן כאן ה"ז כאלו שרוי עמה בבית, ואין זה כמו בית אחר בחצר שמתיר הרא"ד, כ"ש גבי חשדא דהכא שיש מקום לומר כההיא דשלהי קדושין [פא׳] בשבוייתא דאסקוה (לעליי' ע"ש בפירש"י) בי רב עמרם חסידא וכי סלקא באיפומא שבעליי' נפל נהורא, כן יש לחוש שהעומד בעלייה יציץ למטה דרך ארובה ויתגבר יצרו עליו:

[ו] ובפרש"י ס"פ הנחנקין [שם] כתוב שבד"ה מפורש כן, וככר כתוב שם עה"ג שלא נמצא כן בפי' רק ממ"ש [ד"ה ב י] בחזות יעדי החוזה על ירבעם שנראה שהוא עדו כמ"ש שם להלן [שם י"ב ושם יג] משמע שזהו:

האלהים הזה (ל) קדוש אין אשה יכולה להסתכל בפניו שלא תמות שנאמר [מלכים ב ד] נעשה נא עליית קיר קטנה וכל פעם שהוא עובר יסור אל העלייה (לא) ובנו והכינו והתקינו. (לב) לאחר ימים היה עובר אל שונם ויסר אל העלייה שנאמר [שם] ויהי היום ויבא שמה (לג) וקרא לשונמית שנאמר [שם] ויקרא לה ותעמוד בפתח (לד) ולמה עמדה בפתח שלא היתה יכולה להסתכל בפניו אמר לה [שם] למועד הזה כעת חיה את חובקת בן. (לה) אמרה לו ארוני זקן מאר וחרלה ממני אורח נשים ואי אפשר לעשות הדבר הזה אל אדוני איש האלהים אל תכזב בשפחתך. רבי זכריה אומר [תהלים קמה] (לו) רצון יריאיו יעשה עשה הקב"ה רצונו של נביא והרה וילדה (לז) וגדל הנער (לח) ויצא לפוגת נפש לראות בקוצרים (לט) וקרהו אסון שנאמר [מלכים ב ד] ויצא אל אביו אל הקוצרים וימת (מ) והלכה האשה להר הכרמל ונפלה על פניה ארצה לפני אלישע אמרה לו (מא) הלואי שהיתה כלי

וכילקוט הגי' אמו של עדות הנביא וב"ה ברד"ק , ולפ"ז אין קושיא ממיתת עדוה בימי ירבעם , אבל תגדל הקושיא ביותר מזקנתה , ואפשר עיקר הגי' צ"ל עודד הנביא שהתנבא בימי אסא [ד"ה ב טו] וא"כ קרוב הוא להיות בימי אלישע שהיה בימי יהושפט בנו של אסא (וכן נמצא עודד הנביא בימי אחז [ד"ה ב כח] ומדברי הרד"ק בד"ה ב' ט"ו משמע שהכל אחד , וא"כ האריך ימים קרוב למאתים שנה), ולפ"ז יתכן הגי' אשתו או אמו (וזוהר בהקדמה [ז:] ובפ' בשלח [נח.] שהיתה אמו של חבקוק הנביא , ואי גרסי' כאן אמו של עדות או עודד הנביא , יהיה משמע שחלוק הפר"א ע"ז ממה שלא הזכיר את חבקוק) : (ל) קדוש הוא ואין אשה כו' שנאמר נעשה נא כו'. נראה דמלת שנא' מיותר (וכילקוט מלכים הגי' אלא נעשה כו'), ולאו מהכא יליף לה וכדלהלן אות ל"ד , וכאן לא קאמר רק לפרש דמ"ש הנה נא כו' קדוש הוא נתינת טעם לנעשה נא כו' , שעל שהוא קדוש ואין אשה יכולה להסתכל בפניו לכן ראוי לעשות לו קיר למחיצה להיותו מובדל מהבית שלא יבואו להסתכל בו (ולכן אמרה הנה נא ידעתי כו' היא ולא האיש (ובברכות דרשו מכאן שהאשה מכרת באורחין כו'), כי עיקר הקדושה וצורך המחיצה היה מפני האשה) שלשון קדוש הוא מובדל ומופרש : (לא) ובנו והכינו והתקינו . מפני שבמקרא אינו מפורש שעשו כמו שאמרה , לכן מבאר שבנו עליית קיר, והכינו המטה והשלחן וכסא , והתקינו המנורה על השלחן [או והתקינו על המטה ושלחן ומנורה הצריך להיות עליהן מצעות ומפות ונרות וכיו"ב] : (לב) לאחר ימים היה עובר אל שונם ויסר כו'. מפרש מ"ש ויהי היום ויבא שמה, לאו היינו שבכוונה בא לשם [ומפני העליי' שבנאו לו] , אלא דרך העברה עבר לשם כמו בראשונה שכתוב ויהי היום ויעבור אלישע אל שונם, כן גם עתה היה היום שאחר ימים (להעברה ראשונה) קרה מקרהו לעבור שם [ומשמע ממילא שאינו מפרש האי ויהי היום על ר"ה כמ"ש בזהר בשלח [שם] שבר"ה לא הי' עובר ומהלך בדרך , וכן ויהי היום ויצא אל אביו אל הקוצרים האמור בענין להלן, ודאי אינו ר"ה] : (לג) וקרא לשונמית כו' ולמה עמדה בפתח כו'. נראה שמפרש מ"ש פעם הראשון ויאמר אל גחזי נערו קרא לשונמית הזאת ויקרא לה ותעמד לפניו , אין זה לפני אלישע , אלא לפניו לפני גחזי קאמר , ובבית החיצון , וזהו שדבריו של אלישע אז אליה היו ע"י גיחזי אמר נא אליה כו' ומה לעשות לה כו', ובפעם השני בשרצה להבטיחה על הבן הוא שקרא לה לחדרו להגיד לה הנבואה מפיו , ואז הוא שדיבר עמה לנוכח את חובקת בן, ואז הוא שכתיב שעמדה בפתח אף שקראה לעמוד לפניו , וכ"מ קצת כעין זה בפי' הרלב"ג ע"ש : (לד) ולמה עמדה בפתח שלא היתה יכולה להסתכל בפניו . מכאן הוא שלומד זה , שהרי קראה אליו , ובכ"ז לא נכנסה לפניו ובע"כ הוא מה"ט שלא היתה יכולה להסתכל בפניו (ומ"ש לעיל שלא תמות , אפשר מן חרדת אלינו את כל החרדה הזאת, דרש שמפני שחרדה מלהסתכל בו שלכן עשתה לו העליי' כדלעיל , וחרדה הוא ענין אימה גדולה והיינו שלא תמות כמ"ש [תהלים נה] אימות מות וגו') , וי"ל מפני שאלישע היה נזהר מלהסתכל בדמות אדם רשע כמ"ש במגילה [כח.] מקרא דאם אביט אליך , לכן זכה שלא היה אשה יכולה להסתכל בפניו [ו] (ועיין בספר חסידים סי' קע"ח דמשמע שמפרש שלא יסתכל אלישע בה הוא שעמדה בפתח ע"ש) , ועמש"ל אות ל' : (לה) צ"ל אדוני זקן מאד וחדלה ממני ארח נשים וא"א לעשות הדבר [נכון יותר לגרוס להיות הדבר , ולגי' לעשות פירושו כמו להעשות] הזה . נראה שמפרש אל אדוני איש האלקים , דאל אדוני על אשה הזכן אמרה וכמ"ש שרה ואדוני זקן , ומ"ש חדלה ממני ארח נשים דרש כן מ"ש אל תכזב בשפחתך , שגם מגדה הדבר א"א להיות שכבר חדל לה ארח כנשים [ועפרש"י ורד"ק שפי' אל תכזב מלשון מעיין כוזב ופוסק , ויתכן רמז זה על פסיקת מעיינה ארח בנשים] : (לו) רצון יראיו יעשה כו' רצונו של נביא . מפני שלא נתפרש בכתוב שביקש אלישע רחמים מלפני ה' בזה ושאמר לה כן בשם ה' , לכן ביאר שהיה באמת הענין כן שאלישע הבטיחה ע"ז וה' עשה רצונו [ואולי מקום לומר שעל שלא דרש מלפני ה' בזה , לכן אח"ז כשמת הנער העלים ה' הדבר ממנו וכדלקמן , והיה זה לו לעונש, וכמו בשמואל על שאמר אנכי הרואה וכיו"ב] , וכן נראה מדברי הרד"ק (שהביא דברי הפר"א בשם מדרש) שמפרש כן ע"ש [ומ"ש במגילה [כז:] דאלישע דעבד ברחמי הוא דעבד פי' בתפלה , שם אקרא דספר נא את הגדולות אשר עשה אלישע קאי , שם מפרש בקרא להלן ויהי הוא מספר למלך את אשר החיה את המת , ותחייה הלזו מפורש במקרא שהתפלל אל ה' , אבל על לידתו י"ל כדברי הפר"א שאלישע מדעתו אמר זה וה' עשה רצונו] , ועיין עה"ק חלק התכלית פמ"ג : (לז) וגדל הנער . כאן כתיב ויגדל הילד , רק משום דלהלן כתיב כ"פ בי' לשון נער , לכן נקט גם כאן נער , ולומר שמ"ש ויגדל הילד היינו שגדל והולך עד שנעשה נער [וכן נראה ממ"ש ויצא אל אביו אל הקוצרים שכבר הלך ברגליו , ובלק"ט פ' וירא כתוב שתוך שנתו משנולד מת וצ"ע] , ומפני שמדבר בלידתו קרי לי' ילד , וכן אלישע שאמר השלום לילד , י"ל שכיוון לילד הנולד ע"פ דבורו , השלום לו עתה : (לח) ויצא לפוגת נפש . אם פירושו כלשון הפגה בלה"ק כמו פוגת לך [איכה ב] שפירושו העברה והנחה של צער, יהיה הכוונה כאן שיצא לדאבון נפש, אך אולי הוא ל' משנה כמו הפג אחת על הרצפה , להתפוגג עם בנוי , שפי' לשון טיול , עיין ערוך ע' פג השלישי , והכוונה ג"כ כאן שיצא לטייל לרוח היום לראות בקוצרים : (לט) וקרהו אסון . כמ"ש בירושלמי פט"ו דיבמות ה"ב שקיפחה חמה על ראשו שבשעת הקציר חמה מצויה וז"ש ראשי ראשי , ותפס כאן לשון המקרא בבנימין [בראשית מב] וקרהו אסון , ולימדנו לפי דרכו שאסון ההוא פירושו כדהכא מחמה וצנה בדאי' בכתובות [ל:] הרגילין להזיק לילד רך וענוג שאין רגיל לצאת החוצה : (מ) והלכה האשה להר הכרמל ונפלה ע"פ כו' . לכאורה נראה שבא לומר שלא באה כ"א להר הכרמל ולא עלתה עליו להתייצב לפני אלישע היושב בהר , ואף שכתוב ותבא אל איש האלקים אל ההר ותחזק ברגליו , אין פירושו ברגליו של אלישע , כי לפמש"ל שלא היתה אשה יכולה להסתכל בפניו שלא תמות , אין הסברא נותנת שתמלא לבבה להחזיק ברגליו ולא תהא הנגיעה בו קלה מההסתכלות, אלא פירושו ברגלי ההר [וכמו שמצאנו לשון ראש וצלע בהר כן שייך לקרות לתחתיתו בהשאלה בשם רגל ג"כ] , וגם שם נפלה על פניה כשקרבה אל ההר שלא תסתכל בפניו [ובכ"ז רצה גיחזי להדפה על שקרבה כ"כ אל רגלי ההר עכ"פ], אבל ממה שמסיים ונפלה על פניה ארצה לפני אלישע , ובמקרא לא נזכר כאן כל זה , מוכרחים אנו לומר שזהו פי' ותחזק ברגליו שמפרש לי' שנפלה על פניה ארצה לפניו לכן החזיקה ברגליו , וכמ"ש להלן (בשא"ל שאי בנך) ותבא ותפול על רגליו ותשתחו ארצה , ומשם הוא שתפסו לשון זה כאן ללמוד מן המפורש לסתום כאן שזהו פי' ותחזק ברגליו : (מא) הלואי שהיתה כלי ריקם כו' ונשפך . מפרש מ"ש השאלתי בן כו' כלומר שיותר טוב היה לה כשלא ילדה כלל ממה שילדה ומת [ח] , וכענין מי שהיה לו כלי מלא משקין ונשפך , ואולי י"ל שמפרש מ"ש הלא אמרתי לא תשלה אותי על זה , ויהיה פי' תשלה מענין נפילה כמו כי ישל זיתך , כלומר שלא תעשה לי דבר שיחזור ויפול ואיננו , וכענין מה שפירש"י והרד"ק לשון אל תכזב בשפחתך מלשון מעין כוזב ופוסק

הגהות

[ו] וי"ל שזהו טעם שכתוב ויקם וילך אחריה (שדרשוהו בברכות [סא'] אחרי דברי' ועצתה) שלא היה יכול להלך לפניה פן תסתכל בו בפניו :

[ח] ובברכות [ה:] מסקינן דהו"ל בני ומתו הוו יסורין של אהבה ולא הו"ל כלל אינן יס"א , ואפשר מ"מ צערא מרובה יותר בהו"ל ומתו , או יש לחלק בזה בין איש לאשה דלא מיפקדא אפו"ר :

כלי ריקם אלא שנתמלא ונשפך. (מב) אמר הנביא כל דבר שהקב"ה עושה היה מגיד לי חוץ מזו שנאמר [שם] ותבא אל איש האלהים ויגש גחזי להדפה בהוד יפיה (מג) מלמד שנתן ידו על גבי דדיה [שם] ויאמר איש האלהים (מד) הרפה לה (מה) לקח את המשענת שבידו ונתנה לגחזי אמר לו (מו) אל תדבר בפיך כל דבר מאומה (מז) עד שאתה הולך ונותן את המשענת על פני הנער ויחיה. (מח) וגחזי היה כשוחק בעיניו וכל אדם שהיה פוגע הוה אומר לו תתאמין שהמשענת הזה מחיה לפיכך לא עלתה בידו (מט) עד שהלך ברגליו (נ) ונתן פניו על פניו ועיניו על עיניו והתחיל מתפלל רבש"ע (נא) כשם שעשית נסים ע"י אליהו רבי והחיה את המת כך עשה עמי והחיה הנער הזה. (נב) ונעתר לו שנא' [שם] ויזורר הנער עד שבע פעמים. רבי עזריה אומר תדע לך כח הצדקה בא וראה (נג) מן שלום בן תקוה (נד) שהיה מגדולי הדור (נה) והיה עושה צדקות בכל יום ויום ומה היה עושה היה ממלא את החמת מים

והיה

ופוסק: (מב) אמר הנביא כל דבר כו' מגיד לי חוץ מזה. ר"ל פמ"ש לא יעשה ה"א דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים, וז"ש כאן לשון הנביא, ועמש"ל ר"פ כ"ה בס"ד, ועיין בזוהר בשלח [שם] הטעם שלא גלה לו, כי הילד היה מוכרח למות על שהיה מסטרא דנוקבא ואמר הקב"ה אי אימא לי' לא, ימות דהא נבואה דילי' הוא כו' ובג"כ לא א"ל: (מג) מלמד שנתן ידו כו'. כ"ה גם בברכות [י:] ובויק"ר פכ"ד וש"ן, ובזוהר שם אמרו שז"ש לאלישע חי נפשי אם אעזבך דהוא ידעא אורחא דגיחזי דלאו איהו כדאי דישתכח ניסא על ידוי, והיינו שראתה בו פריצות הזו [ובברכות ובויק"ר שם דרשו הוא קדוש ואין משרתו קדוש, משמע שגם מתחלה הכירה בו], ואין ראוי שיעשה הנס ע"י [ט]: (מד) הרפה לה וגו' וה' העלים ממני ולא הגיד לי. כצ"ל, ועמש"ל אות ל"ו בס"ד: (מה) לקח את המשענת שבידו ונתנה כו'. הוסיף אלת בידו לרמוז על לשון המקרא [זכריה ח] איש משענתו בידו מרוב ימים דדרשי' לי' בפסחים [סח:] שעתידים לדיקים שיחיו מתים במשענתם כדהכא, ועיין זהר שלח [קסה:] איבא דא גניז לאיש משענתו בידו מרוב ימים כו' (וי"ל שמשענת בגי' ד"פ רי"ו עם ד"כ, וע"י ד' רי"ו אלו כון לגלוף מי' אתוון דא"ב להחיותו כמ"ש בהקדמת זוהר [ה] וד' רי"ו אלו הן בתהלי"ם כמ"ש בפע"ח בכוונת ד' רי"ו שבתפלת ר"ה ע"ש, שהיה צריך להעלות נפשו מצרור החיים דמ"ל פטרא דנוקבא עד הת"ת דבאתר אתקשר בי' ואתיב ליה נפשי' כמ"ש בזוהר בשלח [שם] ע"ש פי' במק"מ, וע' זהר בראשית [נח:] לאתר דיעקב שרי בי' ומתמן נגדין איגון חיים, וממנו יהיה אריכות הימים לע"ל, עיין זוהר חיי שרה [קלא:] ובכ"מ: (מו) אל תדבר בפיך כל דבר מאומה. מבאר מ"ש כי תמצא איש לא תברכנו וכי יברכך איש לא תעננו, דלאו דוקא על זה הברכה ועניה ליוהו, אלא שלא ידבר כל מאומה, ותפס אלו לרבותא אפי' לשאול שלום ולהשיב שלום לא יפסיק (אף שמותר להפסיק לאלו בק"ש כדתנן רפ"ב דברכות) וכ"ש לכל שאר דיבורים (ותפס לשון המקרא [במדבר כב] היכל אוכל דבר מאומה אשר ישים אלקים בפי וגו', וללמוד שכמו שם גדר בעדו שלא ידבר דבר אף לברכם כדאיתא בבמ"ר שם פן יבא לקללם, כן כאן גדר בעדו שלא ידבר מאומה): (מז) עד שאתה הולך ונותן את המשענת. מבאר מ"ש אח"ז ושמת משענתי כו', שהכוונה שלכן לא תדבר מאומה עד שאתה הולך (ר"ל שז"ש תחלה קח משענתי בידך ולך, שר"ל ולך ושמת כדמפ"ו אח"ז) ונותן כו', בכדי שלא להפסיק ולהסיח דעת ממסירת אלישע המשענת לידו עם הכוונה הראוי' לכך: (מח) וגיחזי היה כשוחק בעיניו כו' לפיכך לא עלתה בידו. זה שגיחזי לא האמין בדבר י"ל שעיקרו נסמך ממה שהשיב לאלישע לא הקיץ הנער, כאומר וכי יען הוא שהיה לו להקיץ הלא מת הוא ואין כח ביד המשענת לאחיותו[י], גם י"ל דדרש וגיחזי עבר לפניהם (ולא כתיב הלך לפניהם) כמו לא אוכל לעבור את פי ה' [במדבר שם] שעבר על ציווי אלישע, וכן י"ל מ"ש ואין קול ואין קשב, שלכן אין קול מהנער מפני שאין קשב, שלא הקשיב גיחזי לקיים ציווי אלישע, וז"ש לפיכך לא עלתה בידו לפרש מ"ש ואין קול ואין קשב: (מט) עד שהלך ברגליו. כמש"ל אות מ"ג שהיא היתה רוכבת והוא היה מהלך ברגליו, כי לא היתה יכולה להניח

לו החמור לרכוב עם הנער ושהוא תהלך ברגליה, שאין דרך אשה להלוך יחידית בדרך (וגם י"ל שלא תתייחד עם גיחזי בדרך כמש"ל שם), אשר לא נסתה הכג כף רגלה על הארץ, וי"ל עוד שרומז בלשון ברגליו למ"ש [משלי כו] מקצה רגלים חמס שותה שולח דברים ביד כסיל וכדפרש"י שם שמקצץ רגלי שלוחים הרבה, וכאן שלא היו לו שלוחים אחרים הוצרך לקצה רגלי עצמו להלך ברגליו לשם: (נ) ונתן פניו על פניו ועיניו על עיניו. בקרא כתיב פיו על פיו ועיניו כו' וכפיו על כפיו, וכאן אם גי' הספרים מדוייקת בהא דפניו (ובילקוט גרס פיו במקום פניו), אפשר צ"ל וכפיו במקום עיניו, ונאמר לפ"ז שבלשון פניו דכאן נכללו פיו ועיניו שניהם בפנים (ובמקרא פרט שניהם, לומר שדקדק אלישע שיכוונו פיו על פיו ועיניו על עיניו, וכבדי להמשיך עליו הבלים מפיו ואור העין, וכמ"ש ז"ל): (נא) כשם שעשית נסים ע"י אליהו רבי כו'. מפני שתח"ה דבר גדול מאד ולא נעשה עד כה ע"י נביאים אחרים כ"א ע"י אליהו, וגם שם אמר לעיל שהתפלל אליהו עכשיו ידעו הדורות שיש תח"ה כו', וא"כ שכבר למדו היה הדבר קשה מאד, לכן התפלל כשם שעשה לאליהו כו' זר"ל כמו שהבטיחו אליהו שיהיה פי שנים ברוחו אליו, ורמז לדבר במקרא שהתפלל שיהיה זה בזכות אליהו י"ל מ"ש כאן ויגהר עליו כו' עד שבע פעמים, דילפי' לי' ממ"ש באלי' כשהתפלל על הגשמים [מלכים א יח] ויגהר ארצה כו' שבע פעמים כו', ולומר שעשה אף הוא כמעשי אליהו וביקש שיענה בזכותו, וכמו בירדן [שם ב ב] שאמר איה ה' אלקי אליהו אף הוא ויכה את המים ויחצו הנה והנה (ואפשר ילפי' מ"ש כאן אחת הנה ואחת הנה ממ"ש שם הנה והנה): (נב) ונעתר לו, שנא' ויזורר כו' פעמים ויפקח הנער את עיניו. תחלה ויזורר מהבל פיו שהמשיך אל פיו, וזהו עד שבע פעמים נגד ז' הבלים, ואח"כ ויפקח את עיניו מאור עיניו שהמשיך עליו, ומן כפיו אל כפיו נמשך שהיתה יכולה ליטלו בידי' וא"ל שאי בנך שכבר הוא חי לכל דבר, כי הוא חייהו ממש כמ"ש להלן [שם ח] מספר למלך אשר החיה את המת וגו' וזה בנה אשר החיה אלישע: (נג) מן שלום בן תקוה. שצדקתו היה בדבר קל בהשקאת מים לעוברי דרך כדמפ"ו, וכה זכה לתח"ה: (נד) שהיה מגדולי הדור. דכתיב בי' שומר הבגדים שפי' בתרגום ד"ה של מלך (וכפי' המיוחס לרש"י שם כ' או בגדי כהונה או בגדי מלכות), גם באשתו חולדה כתיב והיא יושבת במשנה בירושלים ות"י בבית אולפנא וזכתה שנקרא על שמה שער חולדה במדות פ"א: (נה) והיה עושה צדקות בכל יום. זה שייחסו צדקה לשלום, יש לסמכו על שם והיה מעשה הצדקה שלום [ישעיה לב] וכן שנינו פ"ב דאבות מרבה צדקה מרבה שלום (וענינו כי עושה (בגי' שלום) הצדקה [מ"ל] מקרב אלי' השלום [יסוד] כמ"ש בלק"ת ריש יהושע וכן פי' הרמ"ע בע"מ מאכ"ח ח"ב ס"א שחולדה ושלום בן תקוה ביסוד ברית שלום, וכן תקוה הוא היסוד, ומצאתי שכתב הגר"א בפי' אגדות מגלה פ"ק וז"ל חולדה [ביסוד] וז"ש והיא יושבת במשנה כמ"ש מרכבת המשנה וז"ש אשת שלום עכ"ל), ולכן ייחסו לו מעשה הצדקה תמידית (וכמ"ש [תהלים קו] עשה צדקה בכל עת, וע"ש בשה"ט ובאסת"ר פ"ו שטרחו למצוה בכל עת ממש, לכן נקט כאן בכל יום ולא בכל עת כלשון המקרא) בהשקאת מים לעוברי דרכים:

והיה

הגהות

[ט] ואפשר היה לומר שלכן לא רצתה להתייחד עמו בדרך, ואע"פ שנערה היה עמה, הא אמרינן שלהי קדושין [פא:] שבדרך צריך שלשה, שמא יצטרך אחד לנקביו כו' (אבל בהליכתה לשם עם הנער לבדו שלא חששה לייחוד, י"ל שהנער היה קטן פחות מבן ט', ומ"מ לענין אחר בדרך לא מהני זה. וכדעת מהרש"ל שהביא הב"ש סי' כ"ב ס"ד), ואלישע כשהלך אחריה (והרי בדרך משמע שם דאפי' בכשרים בעינן ג', ועמב"ש בהידושי לסוגיא הניא בזה) צ"ל שהלך רחוק ממנה הרבה (וכ"מ שהיא רכבה על החמור והוא היה מהלך ברגליו, ולא היו מהלכין כאחד):

[י] ולפשוטו י"ל שהשונמית לא גילתה לאלישע עד כה שמת הנער (כי חשבה שאם ידע שכבר מת, לא ירצה לעשות דבר גדול כזה להחיות מת) ואמרה לו סתם השאלתי בן כו', שיחשוב שהוא חולה נוטה למות, וצריך לסעדנו, וזהו ששלח משענתו לתומכו בה (כלשון משענת לחולה) וגיחזי כשמצאו שמת לא רצה להשיב על הקלקלה, לכן אמר לא הקיץ כו' ר"ל מתרדמת עילופו, עד שבא אלישע. לשם אז ראה וידע כי הנה הנער מת כו', ולפ"ז יהיה מכוון כדברי מדה"ג בזוהר וירא [קיד:] שלא היה אפשר שיחיה המת בעוה"ז ע"י המשענת ע"ש, ובעה"ק חלק התכלית פ"ס וי"ג:

(נו) והיה יושב על פתח העיר וכל מי שהיה בא מן הדרך היה משקה (נז) ומשיב את נפשו עליו (נח) ובזכות הצדקה שעשה (נט) שרתה רוח הקדש על אשתו (ס) וילך [שם כב] והלקיהו הכהן וגו' אל חולדה הנביאה אשת שלום בן תקוה. (סא) ולמפרע היה שמו בן סחרא (סב) כשם שאתה אומר כי טוב סחרה מסחר כסף (סג) וכשמת בעלה חסרו צדקות בעלה (סד) ויצאו כל ישראל לגמול חסד עם שלום בן תקוה (סה) וראו את הגדוד שבא עליהם (סו) והשליכו את האיש בקבר אלישע (סז) הלך האיש ונגע בעצמות אלישע וחיה (סח) אחר כך הוליד חנמאל בן שלום. רבי חנניה בן תרדיון אומר (סט) תדע לך כח הצדקה בא וראה משאול בן קיש (ע) שהסיר את האובות ואת הידעונים (עא) וחזר ואהב אשר שנא והלך אל עין דאר (עב) אל אשה צפניה אמו של אבנר ושאלה באוב והעלת לו שמואל

ועלו

(נו) והיה יושב על פתח העיר. אפשר הוא כמ"ש רש"י על והיא יושבת בירושלים במשנה חוץלחומה בין שתי החומות (אבל רחוק הוא לומר שמ"ש בשוערים [ד"ה א ט] שלום הראש, וכן בעולי גולה [עזרא ט] בני שלום ראשונה לשוערים, כי שוערים אלו במקדש היו ולא בשער העיר, ועוד שאלו לוים היו, ושלום בן תקוה דהכא לפמ"ש להלן שאביו של חנמאל בן שלום דוד ירמיה כהנים היו כמ"ש במגלה [יד:] וספרי בהעלותך) : (נז) ומשיב את נפשו עליו. המאכיל הרעב או משקה הצמא והעיף כמשיב נפשו עליו, וכד"א [איכה א] באוכל להשיב נפש : (נח) ובזכות הצדקה שעשה שרתה רוה"ק. אפשר רמיזא במ"ש [ישעי' מד] כי אצק מים על צמא כו' אצק רוחי על זרעך, לרמוז שבזכות יניקת מים לצמא זוכה ליניקת רוה"ק, עי"ל ממ"ש [שם כח] זאת המנוחה הניחו לעיף, כי מנוחה הוא רוה"ק כמ"ש [ירמיה מה] ומנוחה לא מצאתי ע"ש בת"י ופירש"י, ואמר שזאת המנוחה תזכה לה ע"י שתניחו לעשות נחת רוח לעיף שהוא הצמא ועיף מהדרך ומשקהו מים קרים על נפש עיפה, וכמו שלום בן תקוה : (נט) שרתה רוה"ק על אשתו. כ"ה ברד"ק ג"כ, ובילקוט הגי' עליו (ומ"מ צ"ל גם ועל אשתו), וכן נכון לפמש"ל שהוא אביו של חנמאל בן שלום, שכן בברייתא דמגלה וספרי שהבאתי לעיל אות נ"ו חשיב חנמאל ושלום אבי בשמנה נביאים והם כהנים שיצאו מרחב, גם לא מסתברא שבזכות הצדקה שעשה הוא תשרה הנבואה על אשתו ולא עליו (אם לא שנא' שהיה חסר בו אחד מתנאי הנביא שאמרו אין הנבואה שורה עליהן כגון בעלי קומה) : (ס) שנא' וילך אלקי'. כצ"ל : (סא) ולמפרע היה שמו בן סחרא כו' חסרה צדקתו. נראה דאקרא דד"ה [ב לד] דכתיב בן חסרא קאי, ומפרש שחסרא הסבו שמו אחר מיתתו (ובעת ששלחו לדרוש ה' מחולדה אשתו כבר מת הוא, שאלמלי היה חי לפמש"ל שגם הוא היה נביא, לא היו מניחין אותו ודורשין מאשתו לפי פשוטו, ובמגלה שם אמרו שהנשים רחמניות הן), כי היה שמו סחרא (אבל להגיה למפרע היה שמו בן תרחס כמ"ש במלכים [ב כב] הוא רחוק, שאין תכוין לדרוש ע"ז לשון כי טוב סחרה. אם לא שנדחוק דדרש התיבה למפרע סחרת וכפל הא' דרש סחרה סחר) : (סב) כשם כו' סחרה מסחר כסף. אולי יש לרמוז למ"ש באד"ר [קכח:] בחיוורא דגלגלתא, הה"ד ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר, וכמ"ש הגר"א בפי' ספד"צ פ"ק [י"ט ע"ג] שאור זה נגנז ביסוד לכן נגנז סחר כסף הזה בשלום בן תקוה (וזכה לכן שכן ריבוי חסדים בהשקאת מים לכל צמא), וחסרו במותו : (סג) וכשמת בעלה חסרה צדקת בעלה. לפי הלשון דכאן היה אפשר לפרשו חסר העולם צדקתו, אבל בילקוט הגי' חסרה אותה צדקת (חולדה הנביאה) צדקת בעלה, וכמ"ש בסנהדרין [כב:] וברות רבה פ"א אין האיש מת אלא לאשתו : (סד) ויצאו כל ישראל לגמול חסד עם שלום. דרש מ"ש [מלכים ב יג] ויהי הם קוברים איש, ולא פי' מי היו הקוברים ומאיזו עיר, אלא לומר שכל ישראל הן שהיו שם בקבורת האיש הזה לגמול לו חסד (וכד"א [ישעיה נז] הצדיק אבד (זה שלום שהיה בצדיק יסוד עולם כמש"ל) וגו' ואנשי חסד נאספים וגו') : (סה) וראו את הגדוד שבא עליהן. ז"ש והנה ראו את הגדוד, מפרש שלא בחפזון מהגדוד עשו כן, רק מפני שראו הגדוד בא עליהן, ומסכנת נפשם השליכו האיש בלא כוונה אל קבר אלישע : (סו) והשליכו את האיש בקבר אלישע. כאן ס"ל שצדיק היה ובזכותו נתגלגל הדבר שהשליכוהו בקבר אלישע והחיו בזכות הצדקה כמו שהחיה בחייו בן השונמית בזכות הצדקה כדלעיל (ורמז לדבר שהוא שלום בן תקוה י"ל שז"ש איש סתם ובן האיש סתם, פירושו איש של אותה אשה שנכתב עליה בספר ההוא [במלכים ב] לשון אשת פלוני, ולא נמצא בכל ס' ההוא לשון אשת כ"א על חולדה אשת שלום בן תקוה (ונזכר עוד אשת נעמן [שם ה] ולא מישראל היה, ופשיטא שלא עליו ירמוז האיש, ואין להם אישות כלל), ועל בעלה שלום רמז כאן לקרותו בשם האיש הידוע להלן בעל האשה), וחולק ע"ד הש"ס בסנהדרין פ"ו [מז] ופ"ק דחולין [ז:] שאמרו שרשע היה ויליף מכאן שאין קוברין רשע אצל צדיק ושלא חיה רק עמד על רגליו ולא הלך לביתו [יא], וכן מסדר הילקוט במלכים שם הביא ע"ד הש"ס אלו דברי הפר"א בלשון מלתא דר"א עבדא פליגא כו'. (סז) הלך האיש ונגע כו'. בקרא כתיב וילך ויגע האיש, ודחקו לפרשו לשון הלך קודם התחיה שנתגלגל המת בהשלכתו שם במערה, וכאן שינה לכתוב האיש אחר ההליכה, אולי הכוונה שמיד שהשליכוהו באויר קבר אלישע היה בו כח להתנענע עד שהלך ממקומו ונתגלגל ליגע בעצמות אלישע (והוא כענין ויזורר תחלה בבן השונמית קודם שחיה לגמרי) וכשנגע בעצמותיו אז חי וקם על רגליו לגמרי : (סח) ואח"כ הוליד חנמאל בן שלום. אפשר שמו חנמאל קראו לו על שם שחננו אל, ר"ל להחיותו ממות (ודרך רמז י"ל חנמאל ר"ת הי' נפשו ממגע אלישע לקברו) : (סט) תדע לך כח הצדקה בא וראה משאול כו'. בא"א הגיה בילקוט מלכים במאמר זה הצדיקים במקום הצדקה, כי אין ענין צדקה נזכר כאן כלל (ובדוחק י"ל על שמואל שאמרו לעיל פט"ו שאחז דרך צדקה וחסד, ועמש"ש בס"ד, ולומר שלכן זכה להתנבא לאחר מותו כדמפ"ו, ומ"ש משאול היינו שתחלת הדרוש מתחיל בשאול), אבל העיקר נראה שט"ס הוא שנשתבש בהעתקה מכח מימרי דלעיל לגרוס כאן ג"כ כח הצדקה, אבל אין התדע לך מכאן רק לענין תח"ה דמפ"ו משמואל כסבורין שהגיע תח"ה כו', וכן הא דמתי יחזקאל להלן ופל"ד שלאחריו מפני ענין תח"ה (שנתגלגל כאן מהא דיצחק לעיל ס"פ ל"א ומענין הצדקה דפרקין וכמש"ל במבוא בס"ד) נשנו כאן : (ע) שהסיר את האובות ואת הידעוני. כן כתיב בענין הא דשאול, ונכתב שם במקרא מפני שנזכר אח"כ שאמרה האשה הנה אתה ידעת אשר עשה שאול אשר הכרית את האובות ואת הידעוני, וכן לכן כתיב בקשו לי אשת בעלת אוב, שמפני שהכריתן היה צריך לבקש ולחפש ע"ז, וכן כאן הואיל ומספר ענין בעלת אוב ששאל בו שאול שהוא לגנאי לו וכמ"ש [ד"ה א י] וימת שאול במעלו וגו' וגם לשאול באוב לדרוש, לכן מתחיל בו לשבח שהסירן תחלה (והזכירו לו ה' לשבח כדלעיל פט"ו איך שאול שבימיו לא נעשתה ע"ג כו' וכמש"ש בס"ד) אלא שבעת הצר לו חזר ואהב כו' : (עא) וחזר ואהב את אשר שנא. י"ל על אשר הפך לבו לשנוא את דוד אשר תחלה אהבו כמ"ש [שמואל א טז] ויאהבהו מאד, לכן נתגלגל הדבר שהוצרך לאהוב אשר שנא (גם י"ל על ענין הגדולה ששנא תחלה וברח מן הכבוד ונחבא אל הכלים ואח"כ אהבו ונהפך לבו לרדוף אחריה וביקש להרוג את דוד בשבילה), גם לאשר אהב אשר שנא ה' הוא האוב, לכן כתיב שא"ל שמואל וה' סר מעליך ויהי ערך, ות"י רחיק יתך והוי בסעדיה דגברא בעל דבבך : (עב) אל אשה בעלת אוב צפניה אמו של אבנר. הרד"ק הביאו, וי"ל רמז לדבר צפניה אמו של אבנר עולה בגי' זו בעלת אוב בעין דור (כלשון המקרא שם), גם לכן נשארה ולא המיתה שאול מפני שהיתה אמו של אבנר שר צבאו ואשת נר אחי אביו של שאול, ולכן ידעו בה עבדיו שאמרו במדרש שמואל שם ובויק"ר ר"פ אמור שהן אבנר ועמשא, שהיתה אמו של אבנר, (וכוודאי היה אבנר מוחה בידה שלא תתעסק בכך, רק עתה לציווי שאול המלך עשתה), גם לכן האמינה בדברי שאול כי לא יקרה עון בדבר זה כי בנה אבנר שהיה עמו שם הבטיחה על ככה :

ועלו

הגהות

(יא) ופרש"י בסנהדרין שם שהיה נביא השקר היושב בבית אל, וצריך לדחוק שהאריך ימים הרבה, מימי ירבעם עד מיתת אלישע (ובלא זה אמרו עליו בירושלמי פ"ט דברכות שגבואל בן גרשם היה והאריך ימים על שהיתה עינו צרה בע"ג שלו ע"ש), וגם צ"ל שאף שכתוב שנקבר בקבר הנביא מיהודה שנהרג שהוא עדו, זה היה אח"כ (כשחיה ומת שנית כפ"ד הפר"א או כשקם על רגליו ממקום קבר אלישע) קברוהו בקבר עדו, אבל בקה"ר פ"א פ"ט ובילקוט והתחנן רמז תתק"ד בשם הילמדנו איתא שצדקיהו בן כנענה נביא השקר היה :

(עג) ועלו עמו אחרים (עד) וכסבורין שהגיע תחיית המתים. וראתה האשה (עה) ונבהלה מאד שנאמר [שמואל א כח יג:] ויאמר לה המלך אל תיראי (עו) וי"א צדיקים הרבה כיוצא בו עלו עמו באותה שעה. רבי אליעזר אומר (עז) כל המתים עומדים בתחיית המתים ועולין בלבושיהן ממי אתה למד (עח) מורע הארץ קל וחומר (עט) מחטה מה חטה שנקברה ערומה יוצאת בכמה לבושין צדיקים שנקברו בלבושיהן על אחת כמה וכמה. ולא עוד אלא ממי את למד (פ) מחנניה מישאל ועזריה שירדו לתוך כבשן האש לבושין ועלו בתבריכיהן שנאמר [דניאל ג כז] ושער ראשהון לא התחרך. ועוד ממי אתה למד (פא) משמואל הנביא שעלה עוטה מעיל שנאמר [שמואל א כח יד] ותאמר איש זקן עולה והוא עטה מעיל. רבי נתן אומר (פב) כל הנביאים נתנבאו בחייהם (פג) ושמואל נתנבא בחייו ואחר מותו שאמר שמואל לשאול אם אתה שומע לעצתי ליפול בחרב תהא מיתתך כפרה עליך ויהא

(עג) ועלו עמו אחרים. כדאי' בחגיגה [ד:] עולים לשון רבים (וכפירש"י ורבי' ישעיה בשמואל שם הביאוהו ממס' תענית, וט"ס הוא): (עד) וכסבורין שהגיע תח"ה. לשון הילקוט וראו המתים שמואל עולה ועלו עמו כסבורין כו', וסם בילקוט הלשון והעלה את משה עמו וראו המתים כו' (ובמדומה שהוא הוספה תוך לשון הפר"א מן הש"ס דחגיגה שם, אבל הפר"א לא הזכיר מזה, ועמש"ל אות ע"ו בס"ד), אך אם הגי' דייקנית, י"ל שלכן טעו המתים עתה ביותר מכפ"א שהעלו איזו מת באוב, שמפני שראו משה עלה עם שמואל שלא העלוהו באוב כלל טעו לחשוב שהוא תח"ה (גם מפני שכתוב ויתא ראשי עם ודרשו בספרי שם שמשה עתיד ליכנס בראש כו'), ולפמ"ש הרדב"ז בתשובה ח"ג סי' תרמ"ב שהקב"ה לא הניח שיעלה כח הטומאה על גוף שמואל כדרך האוב אלא ירדה נשמתו ממש כו לפי שעה ופי' שם שז"ש אלקים ראיתי עולים כו' וזהו שעלה כסדרו ראשו למעלה כדרך הקדושה ע"ש, ועיין בע"ח שער מוחין דקטנות פרק ב' ופרק ג', אם כן אתי שפיר שלכן חשבו המתים שהוא זמן תח"ה לפי שעלה דרך תחי' ממש, ולא כדרך שמעלין באוב כלל: (עה) ונבהלה מאד שנא' כו' תיראי כי מה ראית. כצ"ל, ממה שא"ל שאול אל תיראי כי מה ראית מוכח שראה שנבהלה במראה, וע"ז השיבה לו אלקים ראיתי עולים כו' לכן נבהלה: (עו) וי"א צדיקים הרבה כי"ב עלו באותה שעה. לגי' הספרים צ"ל אע"פ שכבר אמר ת"ק נמי ועלו עמו אחרים, היינו אחרים שסמוכים לו שם בשכונת קברות, וי"א מבאר צדיקים הרבה כי"ב עלו עמו לכבודו של שמואל (ואפשר רמז על משה ואהרן כמ"ש בחגיגה שם, ועליהן אמר כי"ב כמ"ש משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו, וע"ל פט"ז, או ר"ל אותן שהיו משרש נשמתו, ועיין בגלגולים פכ"ט בזה פלאות), אך העיקר נראה שלשון זה נתוסף לכאן מן הויק"ר ומדרש שמואל ששם נשנה לשון זה ע"ש: (עז) כל המתים כשעומדים כו' עולים בלבושיהן. כצ"ל, ודרשה זו דק"ו מחטה איתא נמי שלהי כתובות [קיא:] ובקה"ר פ"ה וש"נ, ומשמע פשט הלשון דבלבושין שנקברין קאמר, וכ"ה הלשון בילקוט לבושין בתכריכיהן, וכ"מ למה שפי' התוס' בנדה [סא:] הא דדייקינן שם מדעושין תכריכין של כלאים למת דמצות בטלין לע"ל דהיינו משום שעומדין בלבושיהן שנקברו (ועיין בתוס' בע"ג [סה:] בשם ר"י, הר"מ ברלין), אבל בכתובות שם כתבו התוס' דמהירושלמי פ' הנושא שאמר רבי לבניו מעטו בתכריבין שעתידין צדיקים שיעמדו בלבושיהן משמע שר"ל שלא יעמדו בתכריכין אלא כעין לבושיהן שלבשו מחיים, וכן היה משמע יותר ממה שמסיים כאן ועוד כו' משמואל שעלה עוטה מעיל כו' ור"ל שהיה רגיל ללבוש מחיים מעיל כמ"ש ומעיל קטן תעשה לו אמו, וכ"ה מבואר בב"ר ר"פ צ"ה כשם שהולך לבוש כן בא לבוש שנא' איש זקן עוטה מעיל שכך היה לבוש שנא' ומעיל קטן תעשה לו אמו, ולפמ"ש דפי' בלבושיהן הוא בתכריכין, צ"ל מה שמביא משמואל, היינו דס"ל דנקבר ג"כ מסתמא במעיל כמו שהיה דרכו ללבוש (וכמו שנ"ל דס"ל כמו שבקטנותו היתה אמו רגילה לעשות לו מעיל קטן, כן כשהגדיל היה רגיל ללבוש כי"ב, ועיין בע"ח שציינתי לעיל אות ע"ד בהגהה ענין המעיל), וכ"מ במדרש שמואל שמביא אקרא דעוטה מעיל הא דר' נתן (שבירושלמי להלן) דכסות היורדת עם האדם לשאול (פי' לקבר) היא באה עמו כו' לפיכך כתיב והוא עוטה מעיל וכתיב ומעיל קטן תעשה לו אמו, ומבואר כן יותר בתנחומא פ' אמור ע"ש, ועיין ביד"מ באגדה דבראשית שם, ובאמת בירושלמי שלפנינו בפ' הנושא ובשלהי כלאים ובאגדה דבראשית פ"ק דאיתא להא דרבי שהביאו התוס' הוא בלשון אחר, והכי אי' שם ר' חזקיה מוסיף (בצוואת רבי) אל תרבו עלי תכריכין כו' מילתי' אמרה בשרין א' נקבר רבי דרבי אמר לא כמה דבר נש אזיל הוא אתי ורבנין אמרין כמה דב"נ אזיל הוא אתי תני בש"ר נתן כסות היורדת עמו לשאול היא באה עמו לע"ל שנא' תתהפך כחמר חתם ויתיצבו כמו לבוש (ומפרש כמו הלבושין שהלבישום לתכריכין בגוה"ז) אנטונינוס שאל לרבי כו' א"ל מי שמכים את הדוק בוא מלביש (או בלבוש חדש ולא בלבוש שנכרך עמו שנרקב והולך לו) ע"כ, ומבואר הדבר דרבי ס"ל כרבנן דפליגי אדר' נתן, במס' שמחות פ"ט וס"ל שאסור להרבות תכריכין על המת מפני שמרבה עליו רמה (וכ"ה בב"ר פ"ק בדברי רבי ע"ש), וס"ל שהתכריכין מתבטלין ויתיצבו כמו לבוש בלבושים חדשים (והתוס' אפשר הוו מפרשי ליה שהוא כעין לבושין בעוה"ז כדי שיהיו ניכרין שזהו עצמו אותו הדור ובלשון הב"ר פכ"ה, וז"ש רבי מי שהוא מביא את הדור, ובילקוט איוב הלשון משמביא את הדור הוא מלבישו וט"ס הוא דמשתמע שתחלה מביאן ערומים א"ו), ורבנן ס"ל כר' נתן, וכן ס"ל כל הני דמייתי שם שציוו לעשות תכריכין באיזו מראה שאמרו שם וכהני דבש"ס דידן בשבת [קיד.] וספ"ב דנדה, ובש"ס דידן לא הוזכר בכתובות בצוואת רבי הא דהוסיף ר"ח אל תרבו עלי תכריכין (ואולי היה מפרשי' אל תרבו עלי תכריכין יקרים שהוא בכלל תקנת ר"ג זקנו דכתובות פ"ק [ח:] ועיין בטוי"ד סי' שנ"ב), עכ"פ פי' הפשוט דבלבושיהן הוא בתכריכיהן: (עח) מזרע הארץ. שקבורת המתים בארץ הוא ג"כ כעין זריעה להמתיחם לע"ל באופן יותר נאות בהזדככות הגופים וכמ"ש [תהלים עב] ויציצו מעיר כעשב הארץ (מג"כ), וזהו שסמכו בברכת תחיית המתים לשון ממית ומחיה ומצמיח ישועה, שע"י המיתה תצמח להם ישועה בתח"ה אח"כ, שתכלה בקבורה כל זוהמת וטומאת הגוף כזרעים שזרען בקרקע שטיהרו ונופל ע"ז לשון ישועה כמ"ש [יחזקאל לו] והושעתי אתכם מכל טומאתיכם: (עט) מחטה. כ"ה בכתובות ג"כ, ובקה"ר שם הגי' אפונין (ועתו"ס חולין [קיז:] שהקשו על הא דחטה ממ"ש שם שמוציאין לזריעה חטה בקליפתה), ולשון כמה לבושין מתיישב בחטה כדתנן בעוקצין פ"א שדרה של שבלת והלבוש שלה שניהן חשובים שומרים לחטה: (פ) חמ"ו כו' ועלו בתכריכיהן. וכשם שעשה הקב"ה נס שלהן שגם בלבושיהן לא עדת ריח נור, כן גם בתח"ה כשהן חיין אזי גם לבושי תכריכיהן חוזרין ומתחדשין להן (וז"ל ספר חסידים סי' תתשכ"ט ורוח דקה ביותר כו' מלובשת ברוח הגוף והגוף נלבש ברוח מלבושיו כו' אם כלה עמו או נשרף עמו בן יכולין להתעטף לכך חמ"ו הושלכו בסרבליהן לאש כו' (ושם הנוסחא משובשת קצת), וזהו שקורא לחמ"ו בשם תכריכין שירדו ע"מ לשרוף ולבשו סרבליהון, ומשמע שבא לרמוז ללמוד מחמ"וע שראוי לעשות עכ"פ התכריכין חשובין קצת, וכמ"ש בטי"ד סשנ"ב (ובסנהדרין [מח:] אמרו ע"ז שלא ישנה אדם עצמו מפרנסות): (פא) משמואל כו' עוטה מעיל. הרי שמתראין מלובשין כעין תכריכיהן עמש"ל אות ע"ז, ואע"ג דשמואל תוך י"ב חדש הוי כמ"ש בשבת [קנב:] וא"כ אפשר עדיין לא נרקבו התכריכין שהוא המעיל, וא"כ אין להביא ראיה מזה לעת תח"ה שכבר נרקבו וכלו תכריכיהן, מ"מ הראיה מזה שהרי שמואל העלאת נפשו כעין תח"ס היה כמש"ל, ולא הגוף שבקבר מלובש בתכריכין הוא שעלה (וכמ"ש בס"ח סי') אלא רוח שלו, וכיון שמתראה כעין לבוש התכריכין שפיר יש ללמוד ממנו לתח"ה לע"ל ג"כ: (פב) כל הנביאים נתנבאו בחיים כו' ולאחר מותו. ואליהו אף שלאחר שעלה השמימה מתנבא וכמ"ש (בסוף מלאכי) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו', הרי אליהו לא מת וכמ"ש במ"ק [כו.] אליהו חי הוא ועמש"ש בחידושי בס"ד, גם לא נכתב בכתוב ממנו נבואה שהתנבא אחר עלייתו השמים (רק במכתב שבא ממנו ליהורם בן יהושפט [ד"ה ב כא]) רק כתיב לע"ל והשיב לב אבות וגו': (פג) ושמואל נתנבא כו' במותו. כמש"ל אות ע"ד שדרך תח"ה היה ונתנבא שמואל לשאול דרך נבואה ממש, ולכן סמך עליו שאול למעבד עובדא בנפשי' ליצא למלחמה וליהרג (אע"פ שהיה יכול לברוח כמ"ש בויק"ר ובמדרש שמואל שא"ל אין ערקת משתזבית. (ולא עוד אלא שנפל בעצמו על חרבו וכא' אך את דמכם וגו'), אלא שסמך ע"ד שמואל בנבואה שא"ל שאם יהרג מחר אתה ובניך עמי שתהא מיתתו כפרה לו. (וכה"ג פי' בשיטה מקובצת כתובות [קג:] ובחידושי מהרי"ט שם בההוא כובס דסלק לאיגרא ונפל ומית ע"ש, ובכ"ר פל"ד אמרו יפול כשאול ת"ל אך, ופי' בסמ"ק ובהג"הס שם סי' ג'.

(פד) ויהא גורלך עמי במקום שאני שרוי. ושמע לעצתו ונפל בחרב הוא. (פה) וכל ביתו שנאמר [שם לא] וימת שאול ושלשת בניו וגו' למה שיהא חלקו עם שמואל הנביא לעתיד לבא שנאמר [שם לז] מחר אתה ובניך עמי (פו) מאי עמי אמר רבי יוחנן עמי במחיצתי. הלל הזקן אומר אמר לו שמואל לשאול לא דייך (פז) שלא שמעת בקולו ולא עשית חרון אפו בעמלק (פח) אלא גם באת לשאול לך באוב אוי כו' שבשבילך נתן הקב"ה את ישראל ביד פלשתים. (צ) רבי יוחנן אומר (צא) עלו ישראל לבבל ולא הניחו את מעשיהם הרעים אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה (צב) נעשו רופאי שקר והיו מרפאין (צג) את נשי כשדים ובאים עליהם. (צד) שמע המלך ואמר לשרפן. אמרו שניהם (צה) יהושע בן יהוצדק איש צדיק הוא יבא עמנו ובזכותו אנו ניצולין. (צו) אמרו לו אדוננו המלך האיש הזה היה עמנו בכל דבר. צוה המלך לשרוף את שלשתן באש. (צז) וירד המלאך מיכאל והציל את יהושע משריפת אש (צח) והעלוהו לפני כסא הכבוד שנאמר [זכריה ג א] ויראני את יהושע הכהן הגדול, ושניהם נשרפו באש שנאמר [ירמיה כט כב] ולקח מהם קללה אשר שרפם אין כתיב כאן (צט) אלא אשר קלם הא למדנו (ק) שנתחרכו שערותיו בעונותיהם שנאמר [זכריה ג ב] הלוא זה אוד מוצל מאש. רבי יהודא אומר (קא) כשהביא נבוכדנצר עלילות דברים על ישראל להרגם העמיד אליל בבקעת דורא (קב) והוציא כרוז ואמר כל מי שלא ישתחוה לאליל הזה ישרף באש וישראל (קג) לא בטחו בצל יוצרם. (קד) ובאו הם ונשיהם ובניהם

ג' משום שעשה לש"ש שלא יתעללו בו הפלשתים, שאז לא היה עוד באפשרי לו לברוח כי הדביקוהו, ועיין ריטב"א פ"ק דע"ג בעובדא דרשב"ת סוכה גם בע"י שם): (פד) ויהי גורלך עמי במקום כו'. כדלהלן עמי במחיצתי, ולשון גורלך הוא לשון המקרא שלהי דניאל ותעמוד לגורלך לקץ הימין, ולימדנו בלשונו פירושו גורל וחלק הצדיקים בעוה"ב: (פה) וכל ביתו. זהו ביאור מ"ש וכל אנשיו, שהן בני ביתו (דאין לפרש אנשיו שריו ועבדיו, שהרי אבנר חי אחריו וכן עשהאל שאמרו בויק"ר שהיה משרי שאול כמש"ל אות ע"ב), ויונתן תרגם כל גבורוהי [יג], אבל בד"ה [א י] כתוב וכל ביתו יחדיו: (פו) מאי עמי אר"י כו'. הוא מלשון הש"ס ספ"ק דברכות [יב:] שהוסיפוהו המעתיקים בלשון הפר"א לבאר הראיה שהביא מן עמי: (פז) שלא שמעת בקולו ולא עשית חרון אפו. עיין לקמן פמ"ט מ"ש בזה בס"ד: (פח) אלא גם באת לשאול לך באוב. מראה בא לבאר מ"ש על כן הדבר הזה עשה לך ה' היום הזה, שהיה לו לכתוב ע"כ עשה לך ה' היום הזה הדבר הזה לפי פשוטו, אלא מפרש על כן הדבר הזה בשביל הדבר הזה שחטאת עתה במעשה האוב (וכמ"ש בד"ה, וגם לשאול באוב לדרוש), עשה לך ה' היום הזה גז"ד זה ויתן ה' גם כו': (צ) ר"א עלו כו'. מבוא זה כאן על מ"ש למעלה באמ"וע שעלו בלבושיהון ושער רישיהון לא התחרך, שנגד זה במעשה דיהושע בן יהוצדק נתחרכו שערותיו כו', גם משום ענין תח"ה דכאן שרוצה להביא להלן דר' פנחס ענין מתי יחזקאל שהחיה בבקעת דורא, לכן מפ"ו תחלה מי הן המתים האלו ועל מה נהרגו שם, ולכן מביא דר' יהודה להלן באליל דורא וגם חמ"וע, לכן סמך ביניהם הא דיהושע בן יהוצדק: (צא) עלו ישראל לבבל. צ"ל גלו ישראל, אבל לשון עלו אין מכוון יפה, שאין זו עלייה אלא ירידה, ובבל עמוקה מא"י, וכלשון המקרא בכ"מ עליי' לא"י וכמ"ש בקדושין [סט:]: (צב) נעשו רופאי שקר והיו מרפאים כו'. בקרא דירמי' כתוב עכן רק הנבאים לכם בשמי שקר, וכן מפרש לעובדי' בסנהדרין [צג'] ובתנחומא ויקרא, ולא נזכר שהיו רופאי שקר, וכאן נראה מפני שמבאר והולך שהיו חוטאין עם נשי כשדים, ושם לא שייך לומר שבנבואת שקר בשם ה' עשו, כי לא היו הכשדים מאמינים בנביאי ה', לכן מפרש שברפואת שקר היו עוסקין עם נשי הכשדים ובנבואת שקר לישראל, וז"ש הנבאים לכם בשמי שקר, שלישראל היו מנבאים שקר בשם ה', ולאחרים הכשדים היו באין ברפואות שקר, ונראה עיקר הענין נסמך למ"ש [איוב יג] אתם טפלי שקר רופאי אליל כלכם, דטפלי שקר היינו נבואת שקר וכמ"ש בספר יחזקאל [יג וגם כב] על נביאי השקר לשון טחי תפל (שהוא כמו טפל בטי"ת), ורופאי אליל הן רופאי שקר, ואליל פירושו מלשון אל, ענין אין ואפס, שב' ענינים אלו היה דרכ, לקשר יחד, שנביאי שקר היו עושין בתרמית לכם גם רפואות שקר: (צד) שמע המלך. כבר הבאתי שבסנהדרין אמרו דאזלו לברתי' דנ"נ והלכה ואמרה לנ"נ, וז"ש הנני נותנם ביד נ"נ, כי השיב ה' אכמתם אחור ליתן עצת שטות כזה בלבבם: (צה) יהושע כו' יבא עמנו ובזכותו אנו נצולין. כמ"ש בזהר וירא [קיג:] דהוו ג' כחד והוי תבע כו' או ישתזבון כלהו כו' לא אתעבד פלגא דניסא כו' (וכענין מ"ש בחולין [ז'] חלוק אני לאחי שלא יאמרו כך עושין כו'), ולפמ"ש כאן שהיו חוטאין בנשי כשדים, מכוון הדבר שתבעו את יהושע בן יהוצדק שחטאו בנע

בנשואי נשים כמפו' [עזרא י], וז"ש בסנהדרין [שם] שהיו בניו נשואין נשים שאינן הגונות לכהונה, ולכן נתגלגל הדבר שנשלך עמהן יחד (וזהו שגלגל ה' בפיהן שאמרו עליו האיש הזה היה עמנו בכל דבר כדלהלן): (צז) וירד המלאך מיכאל והציל כו'. בזהר וירא [שם] אמרו מאן מלאך ה' דא אתר צרורא דנשמתין כו' ודא הוא מלאך ה' כו', והיא כמ"ל, וכאן דנקט מיכאל אפשר הוא במ"ש בב"ר בכ"מ שמיכאל נראה שכינה נראית (ומיכאל במלואו בגי' שכינה, ש"כ הרב רש"ל), לכן נקרא בשם השכינה לפעמים (ועמש"ל ר"פ כ"ה, וע"ש פמ"ב אות ט"ו), ועיין זהר בלק [קפו'] שאמרו דא הוא נער ריש מתיבתא והוא מט"ט ומפני ששם אמרו לעיוני בדיני' ולאחר שנפטר ע"ש, וכ"מ בזהר פנחס [ריד'], אבל כאן בפ' וירא דמיירי בחיים שהיה דנין להצילו, לכן אמר שזהו מלאך הגואל מכל רע, והוא שאמרו כאן מיכאל הבשלא להצלה תמיד: (צח) והעלהו לפני כסה"כ. ז"ש אח"כ ויאמר ה' אל השטן וגו' הרי כי היה לפני כסא ה' (לדונו אם ראוי להצילו כדברי זהר וירא הנ"ל, אף שלשון דהכא משמע טפי שהעלאה לפני כסה"כ היה אחר ההצלה): (צט) אלא אשר קלם הא למדנו שנתחרכו כו'. בסנהדרין שם דרש אשר קלם שעשאן כקליות (ולפשוטו כתוב אשר קלם נופל על לשון קללה שכתוב שם ולוקח מהם קללה כו' גם משתתף בלשון בזיון ונקלה אחיך), ואפשר גם כאן צ"ל כן, ומ"ש הא למדנו שנתחרכו כו' נלמד מאוד מוצל מאש דמפ"ו (ונמשך זה למטה עמו), ולגי' הספרים אולי יש לדחוק, דמדכתיב קלם ולא שרפם דרש שהשרפה (שהוא כולל שרפה קלה של כל דבר אף של שער ובגדים,) שלטה לא להם בלבד אלא גם ביהושע שלטה קצת שנתחרכו כו' לכן כתיב קלם (וכדרשת הש"ם שנעשו כקליות), (ק) שנתחרכו כו' בעוונותיהם. כמ"ש בסנהדרין [שם] תרין יבשי אוקדו לחד רטיבא, ושם אמרו דאיחרוך מאני' ומפרש דהיינו בגדים צואים שנתלכלכו והוסרו מחרופת אש כבן, וכאן דנקט שערותיו אפשר משום דבחמו"ע שם כתיב ברישא ושער רישהון לא התחרך נקטי' כאן, וסמך נמי אסיפי' דשם בחמו"ע כתיב וסרבליהון לא שנו, וכאן בגדים צואים שנשתנו מן האש: (קא) כשהביא כו' עלילות דברים כו' להרגם. כדמפ"ו שבא עליהם בעלילה, אם לא ישתחוו יהרגם על שעברו על ציוויו, ואם ישתחוו יענשם הקב"ה (גם הוא עצמו הרגם בשביל זה כדמפ"ו, אך זה היה כשראה שפיגולו חמ"ו שא"ל הייתם יודעים שיש כו'), ולשון עלילות דברים דנקט, אפשר מכוין לפרש לשון המקרא [איכה א] אם יש מכאב כמכאבי אשר עולל לי, דהאי אשר עולל על נ"נ קאי, שעשה נ"נ להם עלילות דברים כדהכא, ולכן אמר אם יש מכאב כזה (ועיין באיכה רבה פ"ג אות ר'): (קב) והוציא כרוז. מפרש כרוזא קרי שיצא כרוז כפרש"י (ולא כגי' רהב"ע שכרוזא הוא שם תואר לאיש המכריז (וכמו גנוני כרוז): (קג) לא בטחו בצל יוצרם. ע"ל בפ"ט: (קד) ובאו הם ונשיהם ובניהם והשתחוו כו'. ה"כ משמע מדרשב"י במגלה [יב'] דאמר שנתחייבו ישראל שבאותו דור כלייה מפני שהשתחוו לאליל, משמע שכולם השתחוו כדהכא, אבל בשה"ר פ"ז פ"ג מייתי פלוגתא דרבנן ורשב"י, דרשב"א לא הפרישו רק ג' מכל אומה והיו חמ"ו מישראל (וא"כ לא השתחוו מישראל כלל (וכ"ת פשטי' דלישני' דקרא שם ואכלו קרציהון דיהודאי, משמע של כלל ישראל, שחמ"ו היו הנבחרין מעם ישראל) ולטעמי' אמר שם שנתחייבו

הגהות

[יג] ואפשר מ"ש לו שמואל ויתן ה' גם את ישראל עמך ביד פלשתים וחזר וא"ל שנית גם את מחנה ישראל יתן ה' ביד פלשתים (שאין לומר שחזר וכפלו שנית לענין מ"ש ומחר אתה כו' לומר שגם נתינת ישראל ביד פלשתים שא"ל מחר הוא שיהיה זה, שא"כ היה לו להפסיק האתנחתא קודם ומחר אתה כו', אבל עכשיו שהאתנחתא על עמי, משמע שגם את מחנה ישראל כו' אין נמשך על ומחר) שהראשון הוא על אנשיו וגבוריו וז"ש ישראל עמך אותן שעמך תמיד, ואח"כ חזר ואמר וגם את מחנה ישראל כו', על שאר המחנה

ובניהם (קה) והשתחוו לגלולים (קו) חוץ מדניאל חנניה מישאל ועזריה שהיו קוראים בשם אלהיהם (קז) והיה נגאי לחם לשרפו באש שנאמר [דניאל ד ה] ועד אחרין על קדמי דניאל וגו'. ונטלו לחנניה מישאל ועזריה ונתנו אותן בתוך כבשן האש (קח) וירד גבריאל והצילן מכבשן האש. אמר להם נ"נ הייתם יודעים (קט) שיש לכם אלוה משזיב ומציל למה הנחתם אלהיכם והשתחויתם לגלולים שאין בו כח להציל אלא כדרך שעשיתם בארצכם והחרבתם אותה (קי) כך אתם מבקשים לעשות בארצי להחריב אותה. וצוה נ"נ ונהרגו כלם ומנין שהיו כלם הרוגי חרב שנאמר [יחזקאל לז] ויאמר אלי (קיא) הנבא וגו' בהרוגים האלה ויחיו. רבי פנחס אומר (קיב) לאחר כ' שנה שנהרגו כלם בבבל (קיג) שרתה רוח הקדש על יחזקאל והוציאו לבקעת דורא (קיד) והראהו עצמות יבשות הרבה מאד. (קטו) אמר לו בן אדם מה אתה רואה אמר לו אני רואה כאן עצמות יבשות (קטז) אמר לו יש בי כח להחיות אותן לא אמר הנביא רבונו של עולם יש בך כח לעשות יותר מאילו אלא אמר יי אלהים אתה

שנתחייבו ישראל כליה על שנהנו מסעודת אחשורוש (ומוחלפת השיטה במגלה שם) ורבנן ס"ל כ"ג הפרישו מכל אומה וכן מישראל, וא"כ לרבנן עבדו העשרים מישראל ע"ג שהשתחוו, וס"ל שם שנתחייבו כליי' על פי כ' אלו מפני שהיו נבחרין ושלוחיהם של כל ישראל (ואע"פ שאין שליח לד"ע, מ"מ בידי שמים מתחייבין כדאי' רפ"ב דקדושין, כר"מ כרלין): (קס) והשתחו לע"ג. משמע שאליל נ"נ ע"ג ממש הי' וכ"מ בשה"ר שם כמש"ל, ושלא כפיר"ת בתוס' פסחים [נג:] שפי' שלא היה ע"ג רק לכבוד הקימו (ועיין בשיטה מקובצת כתובות [לג:] בלשון הרשב"א והרא"ה והריטב"א שנראה מסייעי' לפיר"ת מן שה"ר הנ"ל, נראה כוונתם ממה ששאלו ליחזקאל נסגוד או לא נסגוד ע"ש, אבל מלשון רבה הרמב"ן ז"ל שם נראה שמסייע מן השה"ר לדעת ר"י בתוס' שם שע"ג היה רק שהיו יכולים לברוח ושאלו ליחזקאל ע"ש, ובחדושי פ"ט דברכות [נח:] הבאתי גי' בה"ג שם הרואה מקום שנעקר ממנו אליל נ"נ אומר ברוך שעקר ע"ג דמשמע הינה כפי' ר"י ע"ש): (קו) חוץ מדניאל חמ"ז ודניאל שהיו קוראים אותו בשם כו'. קדמי דניאל די שמי' בלטשאצר כשם אלהי כנ"ל, וכ"ה בסנהדרין [שם] דנ"נ אמר ליזול דניאל מהכא דלא לימרו קליוי' לאלהי' בנורא, וצ"ל דיחזקאל שהיה שם בבבל כמש"ל בפה"ר, ברח והלך לו ג"כ משם וכמו שיטן גם לחמ"ז חבי כמעט רגע: (קז) והיה נגאי להם לשרפו כו' ונטלו לחמ"ז כו'. בלשון משמע שדניאל היה שם ולא השתחוה, ולא כמש"ל בשם הסוגיא דסנהדרין דאזל דניאל משם (וכן נראה ממ"ש בשה"ר שם הלכו ופזרו עצמן בין האוכלסון כו' ג' עמודין חמ"ז ועמש"ש בהגהותיו בס"ד): (קח) וירד גבריאל כו'. בילקוט יחזקאל הגי' כאן ג"כ מיכאל, אבל גי' דהכא עיקר, וכ"ה בפסחים [קיח'], וכ"ה לפי הפסיקתא דרני ושמחי (שהובא בילקוט דניאל שם) ר"א הגדול אומר בשעה שראה נ"נ את גבריאל (בכבשן האש) נזדעזעו כל איבריו ואמר שזהו ראיתי במלחמת סנחריב כו' ושרף כל המחנה, ושם אמרו בסנהדרין [צה:] שא"ל הקב"ה לגבריאל מגלך נטושה כו' (מי' במדרשות יש בזה מחלוקת, שבשמ"ר פי"ח אמרו שבסנחריב היה מיכאל ובחמ"ז גבריאל, ובב"ר פמ"ד ושה"ר אמרו שבחמ"ז היה מיכאל וע"ש בהגהותיו בס"ד): (קט) שיש לכם אלוה משזיב ומציל. כלפי מ"ש נ"נ תחלה מאן כו' די ישזיבנכון כו', חזר והודה ואמר ושזיב לעבדוהי כו' די יכיל להצלה כדנא כו': (קי) כך אתם מבקשים לעשות בארצי. כמ"ש ביבמות [סג:] אין פורעניות באה לעולם כו': (קיא) הנבא וגו' ופחי בהרוגים האלה ויחיו. כנ"ל, וכתיב שם שהיו בבקעה, ודרש שהיא בקעת דורא הלזו שהועמד אליל נ"נ שם (ובזוהר ס"פ נח בס"ת [עה'] שהיא הבקעה בארץ שנער של דור הפלגה), ובתדא"ר פ"ה יליף שהרוגים אלו שהחיה יחזקאל הן שהרגן נ"נ בגז"ש ע"ש: (קיב) לאחר כ' שנה שנהרגו כו'. בסנהדרין [צב:] ובשה"ר שם ותנחומא נח איתא שביום שניצולו חמ"ז מכבשן האש החיה יחזקאל המתים בבקעת דורא [ואמרינן שם דהרוגים אלו נהרגו מיד כשגלו ישראל לבבל), ולאחד מ"ד שם הן בני אפרים וכ"ה בת"י ר"פ בשלח, ובשכ"ל סי' ס"ט הביא כן בשם הפר"א ג"כ, ופליגא אדהכא דתני שנהרגו באותה שעה שניצולו חמ"ז, ותחייתן ע"י יחזקאל שכתיב שהיו כבר העצמות יבשות מאד, וזמן רב א"כ היה ולאחר כ' שנה דתני הכא לא מצאתי ראי' לדבר, ואפשר לפמש"ל בשם התדא"ר דיליף גז"ש מלבוש הרוגים, דה"נ ילפי גז"ש זו לענין שבאותו זמן היה זה כשמת נ"נ, וכ"נ מת כ"ו שנה אחר חורבן כדלקמן פמ"ט ופ"ק דמגלה [יא:], וכאמר עוד שהקים האליל בבקעת דורא שש שנים אחר חורבן, שכל ענין האליל היה בנ"ק, רומיה שיתין פותיה שית [ושם מיני כלי זמר הריעו קולם קרנא משרוקיתא כו' באותה שעה] וכמ"ש בלק"ת שם, וא"כ היה כ' שנה מהרוגתם ביום שניצולו חמ"ע עד תחייתן ביום שמת נ"נ [ואולי י"ל שמלת כ' ט"ס וצ"ל ב' שנים, ואחר

דלשון יבשות מאד דרש ב' שנים, כי שיעור יבשות סתם הוא שנה א' י"ב חדש (כמו בחרצנים ופורצני וכל הני דסוגיא דע"ג [לד'] וכן בגפת ישנה דתנן בכלים פ"ט מ"ו דיצא מהן כל לחלוחית המשקה תני בתוספתא שם הכיאו הר"ש שהוא י"ב חדש), וכאן שכתיב מאד מרבה עוד שנה א' שהן ב' שנים), ולפמש"ל אות ק"ד בשם השה"ר שעשרים מהם השתחוו, י"ל שנגד זה כ' שנה היו מושלכים עצמותיהן בבקעה ההיא עד שהחיין ע"י יחזקאל: (קיג) שרתה רוה"ק על יחזקאל. מפרש לשון היתה עלי יד ה', הוא שרתה עליו רוה"ק וכמ"ש אח"כ ויוציאני ברוח כו': (קיד) והראהו עצמות כו' מה אתה רואה כו'. לכאורה היה משמעות הלשון שסובר כמ"ד בסנהדרין [שם] אמת משל היה, והיינו שהראהו ליחזקאל כ"ז במראה הנבואה (שכן לשון מה אתה רואה הוא תמיד בדבר שהראהו במראה וכמו מקל שקד סיר נפוח, שלא היו בעצם רק במראה וז"ש שם היטבת לראות), אבל ממה שמסיים אח"ז באותה שעה היו ישראל בוכים כו' היינו מקוים לעמוד כו' ועכשיו כו', משמע שבאמת חיו לעיני כל ישראל, ולכן היו בוכים: (קטו) א"ל בן אדם מה אתה רואה כו'. לשון זה אינו כתוב במקרא כאן, ואפשר ממ"ש והעבירני עליהם סביב סביב (ולפשוטו פרש"י מפני שהיה יחזקאל כהן לכן העבירו סביב להם שלא יגע או יאהיל עליהם וערד"ק) והנה רבות כו' והנה יבשות כו', שלשון זה מורה שהעבירו לראות והיה שואלו מה אתה רואה והשיב הנה כו' (וכעין זה בנבואת זכריה [ה] והנה מגלה עפה כתיב שם ויאמר אלי מה אתה רואה): (קטז) א"ל יש בי כח כו' והיה לו לומר כו' כאלו לא האמין כו'. בב"ר פ"ע חשיב ד' שהקיש הקב"ה על קנקנן ומצאן כו' ונקי' מכלן (מן אדם קין וחזקי', ומכוון הדבר למ"ש בלק"ת יחזקאל ובס' הגלגולים פ"כ שיחזקאל משרש ג' אלו ושהוא תיקן יותר מכלם ע"ש,) נמצא יחזקאל שהשיב אתה ידעת משל לצייד כו', וכן בזוהר בלק [ר'] אמרי תלתא הוו כו' וחד קאים כדקא יאות ומנו יחזקאל כו', וכאן שדורש שגם יחזקאל לא השיב כהוגן, אפשר יצא לו לדרוש כן, ממה שבאו לשונות כפולים בנבואה הזו הנבא על העצמות כו' ואמרת אליהם העצמות כו' כה אמר ה"א לעצמות האלה כו', וכן נא' ב"פ אני מביא בכם רוח וחייתם וגו' ונתתי בכם רוח וחייתם, וכן להלן כתיב ויאמר אלי הנבא אל הרוח הנבא בן אדם (ובזה כבר הרגישו בזוהר ויחי [רלה]. האי קרא קשיא כיון דכתיב הנבא כו' אמאי זימנא אחרינא כו'), שמכל זה נראה שהיתה ענין נבואה זו כמסופקת בלב יחזקאל [וכמשית"ל אי"ה הטעם] לכן כפל ושנה עליה ה' בדברו, וזהו ג"כ שכתוב ונבאתי כאשר צויתי כו' והנבאתי כאשר צוני כו', לומר אף שלא היה הענין מושג ברור בלבנו, בכ"ז עשה כאשר נצטוה, וענין הספק בלב יחזקאל בזה י"ל מפני שתח"ה הוא דבר גדול מאד שלא נעשה ע"י שום נביא כ"א ע"י אליהו [ולהודיע שיש תח"ה] וע"י אלישע תלמידו בזכותו (מפני שהובטח לו פי שנים ברוחו כמש"ל אות כ"א), וכל אלו ליחיד, אבל לקהל גדול כזה ס' רבוא כדלהלן לא נעשה עוד מעולם, וגם אלו של אליהו ואלישע אמר לעיל בר"פ שהיה בזכות הצדקה, ועצמות היבשות אלו רשעים היו כמש"ל שהשתחוו כולן לע"ג, ובסנהדרין [שם] אמרו ב"א שאין בהם לחלוחית של מצוה (ודרשו עלי' בתדא"ר פ"ה מלאה עצמות ען מות ר"ל מחטא עץ הדעת שהביא מיתה לעולם וכמ"ש בזוהר נח שם ע"ש), ולכן היה יחזקאל ברוב ענותו מסופק אם ראוי דבר גדול כזה להעשות ע"י נבואתו (וכמ"ש בפ"ק דע"ג [ה:] ובשה"ר רפ"א שרוה"ק מביאה לידי תח"ה, א"כ תח"ה למעלה ממדרגת הנבואה), ובכ"ז נענש יחזקאל על זה, וכמו משה רבינו שמרוב ענותו אמר מי אנכי כי אלך וגו' וכל הענין עד שלח נא ביד תשלח, ובכ"ז נאמר שם ויחר אף ה' במשה (ולרשב"י בזבחים [קב'] חרון אף זה עשה רושם שנטלה כהונה ממנו, וכן במדרשות שם ע"ש), ויש להוסיף עוד כששאלו ה' יש בו כח להחיות

אותן

אתה ידעת כאלו לא האמין (קיז) לפיכך לא נקברו עצמותיו בארץ ישראל. אמר לו הנבא על העצמות האלה אמר לפניו רבש"ע (קיח) מה הנבואה מביאה עליהם (קיט) בשר וגידים ועצמות או כל בשר ועצם שאכלו מהם בהמה וחיה ועוף ומתו בארץ אחרת. מיד (קכ) השמיע הקב"ה קולו ורעשה הארץ שנאמר [יחזקאל לז] ויהי קול כהנבאי והנה רעש וגו'. (קכא) והיתה הארץ ההיא מקרבת עצם אל עצמו. רבי יהושע בן קרחה אומר (קכב) ירד עליהם תחיית טל מן השמים (קכג) שהוא נובע ומוציא מים כך היו נובעים (קכד) ועולים עליהם בשר ועצמות וגידין שנא' [שם] ואראיתי והנה עליהם גידים. א"ל הנבא על הרוח באותו שעה (קכה) יצאו ד' רוחות השמים ופתחו את אוצרות הנשמות (קכו) והחזיר כל רוח ורוח לגוף בשר איש (קכז) שנאמר [שם] והנבאתי כאשר צוני. כתיב הכא חיל גדול מאד וגו' (קכח) וכתיב [שמות א] ובני ישראל פרו וגו' מה להלן ס' רבוא אף כאן ס' רבוא.

וכלם

אותן, חשב יחזקאל שבשאלה היא, אם יש כאן זכות לפחיותן שלא תעכב עליהן מדה"ד (וכענין מ"ש ועתה יגדל נא כח אדני [במדבר יד] שהתפלל משה להגדיל כח מדת הרחמים על מדה"ד, ותחלת הדיבור עם יחזקאל כאן כתיב היתה עלי יד ה' שהוא שם אדני שהזכיר משה שבה הוא הצורך להגדיל בה מדת הרחמים לפעול פעולתו), לכן אמר ה"א אתה ידעת, כלומר אם יש להם זכות ואם ראויין לכך, וזהו שהאשימוהו שהיה לו לומר יש בך במדת ה' אלקים שהוא באימא עילאה כח לעשות יותר מאלו, ולהגדיל עליהם מדת הרחמים, וכיון שלא אמר כך תפסוהו בקטני אמנה שיהיה כח ביד מדת א"ד להעשות במקום ובזמן ההוא לעצמות הרשעים האלה ע"י דברו אל יחזקאל בזה, ועמש"ל אות קי"ח וק"ד בס"ד: (קי"ז) לפיכך לא נקברו עצמותיו בארץ ישראל. זה שנקבר יחזקאל בח"ל א"צ לראי', שידוע היה מקום קברו בבבל עוד היום (ובמרדכי הלכות תפלין במחלוקת כסדרן בתפלין דרש"י ור"ת כתוב ששלחו מא"י כתב שנפלה בימה שעל קבר יחזקאל ומצאו שם תפלין כסדר רש"י, אין הכוונה שהקבר והבימה הי' בא"י, רק הכתב שלחו מא"י שנודע להם כן מבבל), ובתדא"ר שם מביאו ממ"ש ויניחני בתוך הבקעה אין נייחה האמורה כאן אלא לשון מיתה כד"א ינוח על משכבותיו, כלומר שניבא יחזקאל על עצמו שהקב"ה גזר עליו שינוח שם בבקעה הלזו בבבל: (קיח) מה הנבואה מביאה עליהם כו'. כבר כתבתי לעיל אות קט"ז שמפני כפל הכתובים בזה דרש כן, ויש להוסיף כאן עוד לפמ"ש בזוהר ויחי [שם] הנבא אל הרוח מתתא לעילא דבאתערותא דלתתא אתער לעילא והנבא בן אדם ואמרת אל הרוח מעילא לתתא, שזהו שיחזקאל בענוותו אמר וכי מה הנבואה שלי מביאה כו', שאין בי כח כ"כ לעשות אתערותא לעילא בדבר גדול כזה, וכן אמרו בזוהר שמות [יג'] וכי יכיל הוי יחזקאל להנבא על הרוח והכתיב אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח בר נש לא יכיל לשלטאה ברוח אבל קב"ה כו' ועל מימרי' הוי מתנבי יחזקאל כו', ורצון יחזקאל היה שיהי' הכל באתדל"ע, ושיהיה הדיבור מפי הקב"ה, וכן נענה הקב"ה לדבריו שאחרי שהתנבא יחזקאל כאשר צוהו אז יצא הדבור בקול הקב"ה וכמש"ל אות ק"ך בס"ד: (קיט) בשר וגידין ועצמות כו' כל בשר ועצם שאכלו: לשון עצמות מגומגם כאן, שהרי לא נזכר בנבואה שניתן עליהם עצמות חדשים (רק שנתקרבו עצמות עצם אל עצמו) כמו שכתוב גידים וכש"כ וקרמתי עליכם עור, ובסיפא דכל בשר ועצם שאכלו כו' יש ליישב בעצמות שבלעום, שאע"פ שאין מתאכלין בגופן לגמרי ותחרין ויוצאין מהן וכדאיתא בפ"ו דמנחות [סט:] דעצמות דאקושי אין נעשין עיכול במעי זאבים ופילים ע"ש בתוס', מ"מ כיון שמתו בארץ אחרת הרי יהיו חסרין שאין מהגופות, רק שבאמת ע"י הרעש נתקרבו העצמות ממקום שפלטום בעלי החיים שם לכאן (ורש"י פי' בסנהדרין [שם] לפי' שני הא דאמרי' שם טפחו לו עצמות כו' בן אותן שעשה מהן כלים ושפה מהם, וי"ל דהיינו שהיו צריכין להתגלגל לתקומן וזהו שטפחו לו על פניו), אבל כאן ברישא דקאי על אותן שכאן נתכלו עצמותיהן למה היה לו להביא בנבואה עליהן עצמות חדשים, ונכון יותר לגרוס עור במקום עצמות כלשון המקרא: (קכ) השמיע הקב"ה קולו ורעשה הארץ. בילקוט הלשון השמיע קולו מבין שני הכרובים. וכ"ה כלשון לעיל ס"פ ל"א בתח"ה דיצחק עמש"ש אות כ"ג בס"ד (וזהו שהיה הרעש מארץ מן הקול, וכמ"ש [תהלים צט] יושב כרובים תנוט הארץ, ר"ל מפני קול הכרובים), וכן לקמן ס"פ ל"ד נקט והארץ רעשה (מי') שם הוא לפתוח הקברות שיתפזרו אבני הקברות כדאי' שם, אבל כאן היו העצמות מפוזרין ע"פ הבקעה), ולפמש"ל אות קי"ח שיחזקאל היה מבקש שיצא הדיבור מפי ה' כי לא חשב עצמו ראוי להיות על פיו תח"ה, יש לפרש דז"ש השמיע הקב"ה קולו ר"ל קול דיבור ציווי להעצמות, ודרש מ"ש ויהי קול כהנבאי ר"ל קול ה' בכח יצא בדיבורו כאותן הדברים ממש שהתנבאתי (ויהי' כ' כהנבאי כ' הדמיון, שכאן כתוב בכל הספרים בכא"ף, ולעיל [יחזקאל יא] ויהי כהנבאי ופלטי' וגו', שם יש מחלוקת בספרים אם הוא בב' או בכ' כמ"ש המנחת שי שם. וביאור נתיב כתוב בהיפוך לעיל בכא"ף וכאן בב', וכן הוא בת"י שם וכאן בקצת נוסחאות, אלא שאין לסמוך כ"כ ע"ז, והמ"ש לא חש להזכירם, וממה שבמערכת אות ב' נמנו כ"ט דנסבין ב' ברישא תיבותא ויתדאין ולא נמנה כהנבאי שם דג"כ אי גרסי' לי' בב' לית דכוותי', וכן באות כ' נמנה א"ב מן חד חד דנסבין כ' ברישי' ולית דכוותי' ולא נמנה עמהם כהנבאי, נראה שהעיקר ששניהם שוין או בב' או בכ'): (קכא) והיתה הארץ ההיא מקרבת כו'. דרש ז"ש ותקרבו ולא כתיב ויקרבו (בלשון זכר כמ"ש עצם אל עצמו ועיין רד"ק), דותקרבו על הארץ שהיתה מקרבת אותן (וקרי בי' ותקריבו בפת"ח התי"ו וחיר"ק הרי"ש): (קכב) ירד עליהן תחיית טל מן השמים. לא נזכר במקרא הטל רק בתח"ה דלע"ל מפרש להלן ס"פ ל"ד שע"י טל אורות הן חיין ע"ש, ואפשר כאן דרש מ"ש ונתתי עליכם גידים והעלתי עליכם כו', ולא כתיב תחלה בגידים ג"כ לשון העלאה כמ"ש להלן במעשה וראיתי והנה עליהם גידים, אלא לדרוש הכי ונתתי שהוא כמ"ש ויתן לך האלקים מטל השמים [וע"ל ס"פ ל"ב] ולומר שתחלה ניתן עליהם הטל מן השמים ומזה נתהוו מיד הגידים, ומזה נעשה נובע בשר ועור וכמש"ל בס"ד: (קכג) שהוא נובע ומוציא מים. לגי' הספר אולי הכוונה שהטל כשיורד מן השמים הוא נובע ומוציא מים תחתונים מן הארץ, אלא שבאמת לא אמרו זה רק במי גשמים ולא בטל וע"ל ספ"ה, ובילקוט הגי' במעיין שהוא נובע כו' ולפ"ז כיון שירד עליהם הטל נתרככו העצמות והיו נובעים ומוציאים מעצמם בשר גידין ועור כמעין שהוא נובע מעצמו (וכענין התרווד רקב לע"ל שאמרו להלן פל"ד שהוא מרבה ומעלה כשאור בעיסה): (קכד) ועולים עליהם בשר ועצמות וגידים. כאן ודאי העצמות ט"ס וצ"ל עורות כמש"ל אות קי"ט, וגם הגידים היו ראויין להקדים להבשר ועור כלשון המקרא, ובילקוט הגי' כאן גידים לחודיי', ותפס הראשון שבמקרא: (קכה) יצאו ד' רוחות השמים ופתחו את אוצרות הנשמות. במקרא כתיב מד' רוחות בואי הרוח ופחי בהרוגים האלה ויחיו, וכ"ז מפורש שרוח זה אינו רוחות השמים, שמהן אין כח לחיות המתים, רק שד' רוחות אלו הביאו הרוחות שהן הנשמות ממקום שהיו באוצרות, ורוחות השמים הפיחו אותן הנשמות בגופות המתים (כענין מ"ש ויפח באפיו נשמת חיים וגם כביכול תלהו בה', שהיה זה תחלת הבריאה, וכאן שנשמותיהן היו גנוזים באוצר, לא היה צריך רק לחזור להפיחן תוך הגופות) [יר]: (קכו) והחזיר כל רוח כו' לגוף בשר איש. ר"ל כדכתיב אשר בידו כו' ורוח כל בשר איש, וכדמפרש לי' לקמן פל"ד ר' עזרי' ע"ש: (קכז) שנא' והנבאתי כאשר צוני וגו'. אפשר מסיפי' ותבא בהם הרוח מביא שאע"פ שכתוב מד' רוחות באי הרוח, בכ"ז כתיב רק ותבא בהם הרוח לשון יחיד, שמזה נראה שד' רוחות הן רק שפתחו האוצרות, אבל הפיח רק רוח א' (דכליל כל רוחין וכמ"ש בהגה"ה): (קכח) וכתיב כו' פרו וגו' במאד מאד, כצ"ל, ויליף גז"ש מאד מאד:

וכולם

הגהות

[יר] ועיקר הדבר מכוון למ"ש בזוהר ויחי [שם] מארבע רוחות דא מזרח צפון דרום מערב ורוח אתיא מתערב באתחברותא דאילין ארבעין כד"א ברוח נדיבי עם [ר"ל אבהן חג"ת כדיין במ"ל מערב בירא, עיין זוהר בהעלותך [קנ'] וילך [רפוי] ובז"ח חקת (מ' ע"ד)], וכ"ה בפ' וישלח [קעה:] חד רוחא דכליל מד' רוחין (ועיין באד"ר דנשא [קל:] עיקרו של דבר דמה רוחא זה דכליל מד' רוחין), וכאן המ"ל היא צרורא דחיי אוצר שגנוזין בה הנשמות, וד' רוחות הן חגת"ם (שחור וכולל כמ"ל בכללן), הן הפותחין האוצר (וכלשון הזוהר ויחי הנ"ל ברוק כו'):

(קכט) וכלם עמדו על רגליהם (קל) חוץ מאיש אחד אמר הנביא קבש"ע מה טיבו של זה א"ל בנשך נתן. באותו שעה (קלא) היו ישראל בוכים ואומרים (קלב) היינו מקוים לעמוד עם כל ישראל בתחיית המתים עכשיו אבדה תקותינו. באותו שעה אמר הקב"ה לנביא לך אמור להם (קלג) חי אני שאעמיד אתכם בתחיית המתים לעתיד לבא ומקבץ את כל ישראל לקבוץ גליות לא"י שנאמר [יחזקאל לז] הנה אני פתח את קברותיכם:

פרק לד

[דברים לב] ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי (א) מה ראה הקב"ה לומר ב' פעמים אני אלא אמר הקב"ה (ב) אני הוא בעולם הזה ואני הוא לעולם הבא אני הוא שגאלתי אתכם ממצרים אני הוא שעתיד לגאול אתכם לכך נאמר אני אני הוא. (ג) מחצתי את ירושלים ואת עמה ביום חרון אפי (ד) וברחמים גדולים ארפא להם לכך נאמר [שם] מחצתי ואני ארפא. (ה) וכל מלאך ושרף לא יצילו את הרשעים (ו) מדינה של גיהנם שנא' [שם] ואין מידי מציל. ר' יונתן אומר (ז) כל המתים עולין חוץ מדור המבול שנאמר [ישעי' כו] מתים בל יחיו וגו' מתים בל יחיו אלו רשעים שיקומו ליום הדין אבל לא יחיו (ח) אבל דור המבול אף ביום הדין אין עומדים (ט) שנאמר [שם] רפאים בל יקומו. (י) וכל נפשותם נעשו רוחות. (יא) ולע"ל הקב"ה מאבדן מן העולם (יב) שנא' [שם] לכן פקדת ותשמידם ותאבד כל זכר למו. רבי זכריה אומר (יג) שינת הלילה דומה לעוה"ז וקיצת הבקר דומה לעוה"ב ומה שינת הלילה אדם שוכב וישן (יד) ורוחו שוטטת בכל הארץ ומגדת

(קכט) וכולם עמדו על רגליהם. אע"פ שלשון זה היה משמעו כמ"ד בסנהדרין [שם] שעמדו (על רגליהם) ואמרו שירה ומתו (ולא הלכו לבתיהם), מ"מ מדמסיים באותה שעה היו ישראל בוכים כו', מוכח דחיו ממש והלכו לבתיהן וכמש"ל אות קי"ד: (קל) חוץ מאיש א' כו' א"ל בנשך נתן. בילקוט מסיים בי' ותרבית לקח וחי לא יחיה, והוא מקרא [יחזקאל יח] דדרש לי' בסמ"ר פל"א ע"ש שהכל אומרים עליו שלא יחיה ע"ש בהגהותי אות מ' בס"ד, ועיין בתוס' ב"מ [ע:] ד"ה תשיך כו' שהביאו זה בשם בת"נ ר"פ בהלא (ולפנינו אין מסיים שם הא דאיש אחד) והקשו ע"ז דקודם מ"ת לא היו מצווין על הריבית, משום דבת"י שם איתא שהן היו בני אפרים שיצאו קודם הקץ וכדאי' בסנהדרין [שם] וכ"ה בזוהר ס"פ נח בס"ת [שם], אבל לפ"ד הפר"א שהיו הרוגי נ"נ, א"כ לאחר מ"ת היו ואין כאן קושיא, ובתוס' סוטה [הי] הביאו שנמצא באגדה שמלוי ריבית אינן חיין לעוה"ב, ועיין בסמ"ר שם משל לזה ובהגהותי שם בס"ד אות מ"ג: (קלא) היו ישראל בוכים כו' ועכשיו. פשטי' דקרא פי' העצמות האלה כל בית ישראל המה הנה אומרים יבשו וגו', כמו העצמות האלה שאתם רואים יבשות אלה ותמהת עליהם התחיינה, כן כל בית ישראל תמהים על עצמם ואומרים אבדה תקותנו מחמת מיעוט מע"ט שבהם יבשו עצמותנו שאין בהן לחלוחית מצוה לזכות לתח"ה (ועיין בתדא"ר שם כי"ב), ובפר"א דרש שראו שאלו חיו ולא הם חשבו שלא יעמדו עוד, ויתפרש ריש' דקרא העצמות האלה כל בית ישראל הנה, לומר כמו שאלו עמדו כן כלם יעמדו וכמו שחזר ומבאר אח"כ לכן הנבא כו' הנה אני פותח כו', ועיין זוהר ונחי [רל"ג א'] דאפרים כלל כל בית ישראל המה ע"ש: (קלב) היינו מקוים כו' ועכשיו אבדה תקותנו. בילקוט הלשון היינו מקוים להקבץ עם כל ישראל ועכשיו נגזרנו לנו היינו מקוים לאור וכא חשך היינו מקוים לעמוד עם כל ישראל לתח"ה עכשיו אבדה תקותינו ע"כ, ונראה דדרש נגזרנו ואבדה תקותנו הן ב' דברים, נגזרנו מלהקבץ בקיבוץ גליות לא"י וכד"א [ישעי' נג] כי נגזר מארץ חיים והוא א"י שנקראת ארץ החיים, ואבדה תקותינו הוא בתח"ס. כד"א [איוב יד] כי יש לעץ תקוה אם יכרת ועוד יחליף, ומסיים שם וגבר ימות כו' ואיש שכב כו' לא יקיצו ולא יערו משנתם, [ונקט לענין התקוה לאור ובא חשך כלשון המקרא [ישעי' נט] נקוה לאור והנה חשך, והיא על התקוה ליום ה' שכלו אור כמ"ש [זכרי' יד] והיה יום האחד הוא יודע לה' וגו' לעת ערב יהיה אור, ועתה נתקיים להם הוי המתאוים יום ה' וגו' והוא חשך ולא אור (עמוס ה')], ועל שניהם הבטיחן ה' כמ"ש והעלתי אתכם מקברותיכם [הרי תח"ה] והבאתי אתכם על אדמת ישראל וגו' [הרי א"י] והעלתי אתכם מקברותיכם וגו' והנחתי אתכם על אדמתכם וכדמפ"ו כאן שאעמיד אתכם כו' ואקבץ כו': (קלג) חי אני שאעמיד כו'. אין נזכר כאן שבועה במקרא, ונראה דדרש מ"ש כי אני ה' דברתי ועשיתי נאום ה', דיליף ממ"ש בי נשבעתי נאום ה' [בראשית כב]:

פרק לד (א) מה ראה כו' ב"פ אני אני. אף שמצאנו אנכי אנכי ב"פ (ורמב"ע בפ' האזינו הביאו לדוגמא לכאן), שם הוא לזירוז וחבוב (וכמ"ש בב"ר פנ"ו על כפל השמות אברהם אברהם כו' ל' חיבה לשון זירוז), אבל כאן שבא לברר אחדותו ית', לא היו ראוי להזכיר ב"פ אני שלא ליתן בזה פ"פ: (ב) אני הוא בעה"ז ואני הוא בעה"ב. וזהו כפשטי' דאני אמית ואחי' מפרש לי' לרישא דאני אני, אמית בעה"ז ואחיה בעוה"ב (ועיין זהר בראשית [כג:] אלא שם הוא בסגנון אחר ע"ש), אבל לשון ראו עתה קשה לפי' זה (ובת"י כ' כד יתגלי למיפרק ית עמי' יימר חמון כדון כו', ובסכא דמשפטים [קח:] מאי עתה אלא דלא הוי קודם לכן כו' עתה ראו מה דלא תיכלון למחמי מקדמת דנא כו'), ובאותיות דר"ע אות א' [ז' א' בד' קארעץ] דרש אני עד שלא נברא העולם ואני משנה"ע ואין אלקים עמדי לעוה"ב, ולאידך דרשא דהכא אני בגאולת מצרים ואני עתיד לגאול (וזהו כעין דרשת הש"ס בברכות [ט:] באקי' אשר אקי') יש לפרש ראו עתה ממה שעשיתי לכם במצרים ובמדבר כמ"ש בראש הענין ימצאהו בארץ מדבר כו' וכל הענין, מזה תראו ותאמינו בגאולה העתידה (ולא תחושו למ"ש לכם אי' אלקימו צור חסיו כו', כי אני אני לא שמתי כו' רק הוא כמוס עמדי לחוש עתידות למו לעת תמוט רגלם): (ג) מחצתי את ירושלים ואת עמה כו'. נסמך ללשון המקרא [ישעיה ל] ביום חבוש ה' שבר עמו ומחץ מכתו ירפא, ודרש לענין דכאן על חורבן ירושלים שמחץ והכה כביכול בעצמו (וכמ"ש בסוח"ט סוף מז' קמ"ז שבר עמו שהוא החרבן הוא מחץ מכה שהכה בעצמו הוא בכבודו ית' ע"ש), וכמ"ש (איכה א) אשר הוגה ה' ביום חרון אפו, וז"ש כאן ביום חרון אפו לרמוז על מקרא זה שממנו נשמע שה' הוגה כביכול בעצמו באפו (גם לשון מחץ הוא מכה באף וחימה): (ד) וברחמים גדולים ארפא להם. כמ"ש [ישעי' נד] וברחמים גדולים אקבצך וגו' (ולשון רפואה נופל בו רחמים כד"א [תהלים קג] הרופא לכל תחלואיכי וגו' המעטרכי חסד ורחמים), ולשון ארפא להם היינו לירושלים ולעמה וכמ"ש [ירמיה לג] הנני מעלה לך ארוכה ומרפא [לירושלים] ורפאתים [לעמה] וגו': (ה) וכל מלאך ושרף כו'. ז"ש אני אני כו' ואין מידי מציל, ודרש אני ולא מלאך אני ולא שרף כמו שדרשו בהגדה: (ו) מדינה של גיהנם. דרש מידי על עונש גיהנם, וכמ"ש [ישעי' נ] לכו באור אשכם ובזיקות בערתם [והוא גיהנם] מידי היתה זאת לכם [ואין מידי מציל] למעצבה תשכבון [ולא תחיו בתח"ה]: (ח) אבל דור המבול אף בדין אין עומדין. הכי תנן בסנהדרין [קז:] ודרש לה ר"נ, ותני לה באדר"ן ר"פ ל"ו משמי' דר"א מעל כן לא יקומו רשעים במשפט, ומביא מסיפי' וחטאים בעדת צדיקים גם אנשי סדום שאין עומדין בדין, אבל כאן שאין מוציא אלא דוהמ"ב אתיא כת"ק דשם דאנשי סדום אין להם חלע"ה אבל עומדים בדין, ודור המבול מייתי לה שם מלא ידון רוחי באדם לעולם לא דין ולא רוח, (דרש מלת לא מושך הוא ואחר לא ידון ולא רוחי יהיה באדם לעולם [א], ועיין בזוהר נח [סט:] ויררא [קח:] שמשוה סדום לדוהמ"ב דיקומון בדינא לחרפות עולם, מי' מסיים שם בפ' נח ופלוגתא בהאי כו'): (ט) שנא' רפאים בל יקומו. דרש רפאים על דוהמ"ב כמ"ש הרפאים יחוללו מתחת מים וכמש"ל פכ"ב אות כ"א בס"ד ע"ש: (יב) שנא' לכן פקדת ותשמידם כו'. פקידה שאתה עתיד לפוקדם, אינה לא להחיותן ולא להקימן בדין רק להשמידם ולאבדם לדוהמ"ב (וע' זהר בראשית [כה:] דדרש לי' פקדת בזמנא דייתי פקיד' בצדיקי' אתמר בהון ותאבד כו'): (יג) שינת הלילה כו' ויקיצת כו'. לפרש ל' סיפי' דקרא [ישעי' שם] הקיצו ורננו שוכני עפר קאתי כאן: (יד) ורוחו שוטטת בכל הארץ ומגדת

הגהות

[א] ולפשוטו י"ל לא ידון רוחי אשר נתתי באדם לעולם, אף ביום הדין הגדול המה לא ידונו רוחותיהם אז, כי לא יצא מהם טוב אחר הדין שיזכו לאיזו השגה רוחניות בעוה"ב אח"כ, כי נמשכו כתם אחר החומר עד אשר נתהווה רוח שלהם כמו הבשר וז"ש בשגם הוא פי' הרוח חזר להיות כבשר ולא כרוחני, ע"כ הוא כלה כמוהו (ופי' זה על בשגם הוא בשר מצאתי אח"ז בפי' מע"ב להגר"א ז"ל שפירשו שנהפך אל החומר, ובדפוס משמע זה):

ומגדת לו בחלום כל רבר שיהיה שנאמר [איוב לג טו] בחלום חזיון לילה וגו' או יגלה און אנשים (טו) כך המתים רוחן משוטטת בכל הארץ ומגדת להם כו' (טז) אבל הן נותנין שבח להקב"ה שהוא עתיד להחיותן שנאמר [תהלים קמט] יעלזו חסידים בכבוד. (יז) קיצת הבקר דומה לעתיד לבא שנאמר [שם] שבענו בבקר חסדך. (יח) ששה קולן הולך מסוף העולם ועד סופו ואין קולן נשמע ואלו הן (יט) בשעה שכורתין את עץ האילן שהוא עושה פרי הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע (כ) ובשעה שהנחש מפשיט את עורו אין הקול נשמע. (כא) ובשעה שהאשה מתגרשת מבעלה הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע (כב) ובשעה שאשה עם בעלה בעילה ראשונה הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע (כג) ובשעה שהוולד יוצא ממעי אמו הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע. (כד) ובשעה שהנשמה יוצא מן הגוף הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע. (כה) ואין הנשמה יוצא מן הגוף עד שתראה השכינה שנא' [שמות לג] כי לא יראני האדם

מגדת לו בחלום. הלשון נראה נסמך למקרא [קהלת י] ובעל כנפיים יגיד דבר שדרשוהו בקה"ר שם על שעת השינה (ושם דרשוהו לענין שהנשמה מגדת לבעל כנפים הוא השרף), וכאן דרש לי' על הנשמה עצמה, שבשינה משוטטת בכל הארץ כבעל כנפיים (וכי"ב בסנהדרין [צב:] על נשמותיהן של צדיקים לע"ל עושה להם כנפיים ושטים כו'), ולכן אדם ישן כאן ורואה חלום באספמיא (וכמ"ש בנדה [ל:] וצופה מסהע"ס כו' שהרי אדם ישן כו'), וזהו שנמשל החלום בלשון עפיפה [כמ"ש איוב כ] כחלום יעוף [ב]: (טז) אבל הם נותנין שבח כו'. לשון אבל פירושו שהן יתירים על משל הישן בעוה"ז שבשעת השינה אין בהם כח של כלום, אבל בהן כתיב ירננו על משכבותם, שגם כשהן על משכבם עדיין, (שהוא בקבר כמ"ש ינוחו על משכבותם,) ירננו שבח להקב"ה שעתיד להחיותן, וז"ש יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם וכמ"ש בילקוט מלכים א' רמז קס"ט בשם מדרש וימיהם קיימים וכה"א יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבתם רוממות וגו' הא למדת שאפי' במיתתן מרוממין להקב"ה, ועיין שח"ט מז' ל': (יז) קיצת הבקר דומה לעוה"ב שנא' כו' חסדך ורננה ושמחה. כצ"ל, וכ"ה במכירי בתהלים נ', ומביא ראי' שביקיצת הבקר מרננים שנותנים שבח והודיה על שהקימם מן השינה הדומה למיתה וכמ"ש חדשים לבקרים רבה אמונתך שדרשוהו על היקיצה מהשינה, ועיין ברכות [יב'] ותוס' שם, כן לעוה"ב כשיקיצו ישני עפר ירננו לה' על התחיי', והיפוך זה הוא שכתוב ברשעים [ירמיה נא] וישנו שנת עולם ולא יקיצו וכמ"ש בת"י שם וימותון מותא תנייגא ולא ייחון לעלמא דאתי (ויש לפרש שנת עולם שבשעת השינה עצמה הוא שינת עולם לא כשינה של צדיקים שנפשותן משוטטת ויודעין כמש"ל): (יח) ששה קולן הולך מסוף הע"ס כו'. בספ"ק דיומא [כ:] חשיב ג' גלגל חמה כו' ויציאת הנפש וי"א אף לידה וי"א אף רידייא, ובב"ר פ"ו וש"ן חשב יום וגשמים ונפש (ובילקוט תהלים רמז תשמ"ג מוסיף ע"ד הב"ר הנ"ל בלשון וי"א כל הני דתני הכא, והיינו מן הפר"א הוסיפו הילקוט כדרכו בכ"מ) ובזוהר שלח [קסח:] חשב חיה ונחש ונשמה, ובזהר וירא במדה"נ [קיח'] חשב חיה גשמים ותח"ה: (יט) בשעה שכורתין את עץ האילן שהוא עושה פרי כו'. אפשר סמך לזה ממ"ש [דברים כ] ואותו לא תכרת כי האדם עץ השדה, שמקיש כריתת העץ לאדם, לומר שקולו הולך מסהע"ס כמו באדם ביציאת נשמה מהגוף כדלהלן, וכן משמע לשון הריקאנט"י פ' שופטים [ר"ז כ'] שכוונתו ז"ל לסמכו על פסוק זה (וזהו שכפל כאן בלשונו את עץ האילן, לרמוז בלשון כריתות עץ על לא תשחית את עצה כו' לא תכרות כו'), עוד י"ל ממ"ש שם לנדח עליו גרזן, דדרשי' כמ"ש [מלכים א ו] מקבות וגרזן וגו' לא נשמע בבית בהבנותו, מכלל שהגרזן קולו נשמע בבית (שהוא בהמ"ק רמז לכלל העולם מסהע"ס,) בנדוח אותו על העץ או אבן [ודרך רמז י"ל עצה לנדוח עליו גרזן עה"כ בגי' כי יהי' קולו הולך עד סוף העולם], עוד י"ל סמך ממ"ש [ירמיה מו] קולה כנחש ילך וגו' בקרדומות באו לה כחטבי עצים, לרמוז שחטב עצים [והיינו עץ פרי, שאילו אילן סרק לכך עומד] קולו הולך כנחש דתני בסמוך (וזהו שהסמיך כאן העץ והנחש יחד, ועיין זוהר שלח [קסט'] קלא דנחש כו' האיך יתער במחאה כו',) שקולו הולך מסהע"ס: (כ) ובשעה שהנחש מפשיט את עורו קולו כו'. וכמש"ל פי"ד שא' לז' שנה מפשיט עורו בצער גדול, ובהיכלות דפקודי [רסה'] וקשי' עלי' ההוא אתפשטותא דמשכא מכולא כו' כדין כו' יהב קלא כו', ועיין בפ' שלח [קסח:], ובברייתא דל"ב מדות מדה י"ב דרש לי' מדכתיב קולה כנחש ילך כשם שהלך קולו של נחש כו' כך הולך קולה של מצרים שבשעה שאמר הקב"ה על גחונך תלך ירדו מלה"ש וקצצו ידיו ורגליו והיה קולו הולך מסהע"ס בא נחש ללמד על מכלתה של מצרים ונמצא למד (ממנה, שמ"ש כתיב כו' וצווחתך מלאה הארץ, רחיתי כתוב), והכי איתא בב"ר פ"כ וש"ן, אלא דשם קאמר לה על אותה שעה לבדה שירדו מלה"ש וקצצו רגליו (וכ"ה בת"י פ' וארא (ע"פ יהי לנחש) עתידין כל דיירי ארעא למשמע קל צווחתהון דמצרים כו' היכמא דשמעין כל ברייתא קל צווחת חוי' כד אתערטל מן שרויא, פי' מתחלתו פעם ראשון כשהפשיטו כגזרת ה' עליו), וכאן ס"ל שמקרא זה על קולו בשעת הפשטת עורו תמיד רומז (או אפשר בפעם ראשון שמעו באמת קולו מסהע"ס כדברי הת"י ומשם ואילך קולו הולך ואין נשמע): (כא) ובשעה שהאשה מתגרשת מבעלה כו'. הוא קול בכי ואנקת האשה כמ"ש [מלאכי ב] כסות דמעה את מזבח ה' בכי ואנקה (ואנקה היא קול זעקה גדולה כקול נאקת חלל [יחזקאל ל] והוא קול שנשמה יוצאה מהגוף דלהלן ומינה ילפי' לקול האשה בגירושין), ובהיכלות דפקודי בהיכל הרצון [רנה:] אושדי דמעין על כל אינון דמתרכי נשיהון קמייתא כו' כדין בההוא שעתא קלא נפק ואמר איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה (ופי' אחי הרב מוהר"ץ ז"ל לפ"ז י"ל שהקול בגירושין הוא קל קולמסא וקל מגלתא שבפ"ק דגטין [די] לגי' רש"י שם שהוא בשעת כתיבת ספר כריתות), ואפשר לקול זה רמזו כאן, והוא שנאמר עליו כסות דמעה את מזבח ה', שהקול מגיע אל המ"ל הנקראת מזבח ה' וכמ"ש בסבא דמשפטים [קב:] מדבחא אמאי דכל נשין דעלמא בדיוקנא דההוא מזבח קיימי ע"ש כל המאמר, והיא נקראת עולם, וזה הקול יוצא, ונשמע פתגם בכל מלכותו כי רבה היא (ודרך רמז י"ל את מזבח ה' בכי ואנקה בגי' מה קולה יצא עד סוף העולם), אך לפ"ז הוא הכל באשתו ראשונה כדאיתא בזוהר וכן בשלהי גטין דרשו מקרא זה במגרש אשתו ראשונה וכאן סתם נאמר משמע כל גירושין (ואולי אפשר לסמוך עוד מ"ש ושלחה מביתו או כי ימות האיש האחרון מקיש גירושין למיתה, מה מיתה קול הולך מסהע"ס ביציאות הנפש כן גירושין): (כג) ובשעה שהוולד יוצא כו'. כמ"ש [ישעי' כו] תזעק בחבליה, וכתיב [שם מב] כיולדה אפעה (וז"ש בויק"ר פכ"ז פעלכם מאפע ק' פעיות שהאשה פועה כשיושבת על המשבר צ"ט למיתה וא' לחיים, והוא נסמך ללשון כיולדה אפעה), והוא מ"ש ביומא [שם] וי"א אף לידה וכ"ה בזוהר שלח [שם] קל חייתא כו', ועיין בסבא דמשפטים [קיא:], ואע"פ שלכאורה הי' משמע יותר לשון הפר"א בשעה שהוולד יוצא ממעי אמו שר"ל קול הוולד שהוא צועק בשעה שיוצא לאויר העולם (עיין תנחומא פקודי ס"ג), מ"מ נראה נכון יותר שהכוונה גם כאן על היולדת כדברי הש"ס והזהר, ולשון בשעה שהוולד יוצא פירושו הקול האחרון שלה בשעה שיוצא הוולד אותו הקול הוא שהולך מסהע"ס, וכ"ה בסבא דמשפטים [שם] בזימנא דקלא בתרייתא דיהבא איתתא נפק כו' ע"ש, ולפמ"ש בויק"ר שם מאה קולות והקול האחרון המאה הוא שהולך מסהע"ס, וי"ל ענינו ג"כ בכל עולם המ"ל שהוא ענין המאה מאה אדנים מאה ברכות שהיא כוללת כל העשרה כלולים זכ"ז: (כד) ובשעה שהנשמה יוצאה מן הגוף כו'. בב"ר ומדרש שמואל שם תייתי לה מן עובדא דר' שמואל אחוי דר' פנחס בר חמא הוי דמיך בציפורי והוו חברייא יתבין גבי' ואתא מילתא ושרין גחכין וא"ל (ר' פנחס) כמה נפשי' דאחוי דההוא גברא מקצצא ארזין ואילנין ואתון יתבין גחכין ולא ידעין, ואע"ג דאמרינן הכא ואין קולו נשמע. י"ל שמ"מ ר"פ שהיה אחיו הרגיש בדבר ברוה"ק, וביומא אמרי' דבעי רבנן רחמי על נשמה בשעה שיוצאת מהגוף ובטלוהו, וצ"ל לפ"ז דעובדא דר"פ קודם דבעו רבנן עלה ובטלוה הוי: (כה) ואין הנשמה כו' כי לא יראני האדם וחי. ודרשו בריש ת"כ וספרי ס"פ בהעלותך בחייהן אינן רואין אבל במיתתן רואין ומביא שם מקרא [תהלים כב] לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה, ועמש"ל ר"פ כ"ג בס"ד:

הגהות

[ב] ואפשר ירמוז ענין בעל כנפים, לנשמה שזוכה להעשית לה כנפיים, להעלותה ע"י מארי דגדפין (ועיין ז"ח לך לך (כ"ג ב') עולה לשוט בארץ החיים כו') ולהגד לה דבר, ובצדיקים מיירי כאן כדמשמע ממה שמביא מקרא דבחלום חזיון לילה:

האדם ותי. רבי עזריה אומר כל הנשמות (כו) חוזרות ונאספות איש (כז) אל דוד אבותיו ואל עמיו. (כח) הצדיקים עם הצדיקים והרשעים עם הרשעים שכן אמר הקב"ה לאברהם אבינו [בראשית טו טו] ואתה תבא אל אבותיך בשלום (כט) וכי כשהנפש יוצא מן הגוף זה השלום (ל) אלא שהמלאכים מקדימין ואומרין לו שלום שנאמר [ישעיה נז ב] יבוא שלום ינוחו על משכבותם וכתוב אחר אומר [מלכים ב כב] ונאספת אל קברותיך בשלום. רבי חנינא אומר כל הצדיקים שמתו בחוצה לארץ (לא) נפשותם נאספות לארץ (לב) שנאמר [שמואל א כה כט] והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים. וכל המתים מן הרשעים בארץ ישראל נפשותם נשלכות בקלע שנאמר [שם] ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע. לעתיד לבא הקב"ה (לג) אוחז בכנפות ארץ ישראל (לד) ומנער אותה כאדם שמנער את הבגד שנאמר [איוב לח יג] לאחוז בכנפות הארץ. שלשה אוהבים יש לו לאדם בחייו ואלו הן (לו) בניו ובני בניו וממונו ומעשיו הטובים. וכשעת פטירתו מן העולם הוא מכניס לבניו ולבני ביתו ואומר להם בבקשה מכם בואו (לז) והצלוני מדין המות הרע הזה והן משיבין אותו ואומרים לו ולא שמעת (לח) שאין שלטון ביום המות (לט) ולא כך כתיב [תהלים מט ח] אח לא פדה יפדה איש (מ) ואפי' (מא) ממונו שהוא אוהב אינו יכול לפדותו שנאמר [שם] לא יתן לאלהים כפרו (מב) למה ויקר פדיון נפשם (מג) וחדל מדבר זה לעולם (מד) אלא (מה) לך לשלום ותנוח על משכבך ותעמוד לגורלך לקץ הימין ויהא חלקך עם חסידי עולם. (מו) וכשהוא רואה כן מכנים את ממונו ואומר לו הרבה (מז) טרחתי עליך לילה ויום בבקשה ממך פדני מן המות הזה והצלני והוא משיבו והלא שמעת [משלי יא ד] (מח) לא יועיל הון ביום עברה. אח"כ מכנים מעשיו הטובים ואומר להם באו והצילוני מן המות הזה (מט) והתחזקו עמי ואל

(כו) חוזרות ונאספות. ביאר שלשון אסיפה הנאמר במיתה, היינו שהנשמות שבות אל מקומן אל עמם, ובעוה"ז הוא שנתפזרו ממקומן, ובמיתה אדרבא הרי חוזרות למקומן ונאספין יחד עם אבותיהן, ולכן הונח ע"ז לשון אסיפה להורות כי שם מקומן הקבוע ולא כאן וכמ"ש במ"ק [ט:] דהאי עלמא אושפיזא והוא עלמא ביתא: (כז) אל דוד אבותיו ואל עמיו. מפני שמצאנו שני הלשונות כתובים, ולפעמים כתיב שכיבה עם אבותיו לפעמים כתיב אסיפה אל עמיו, והיינו סבורים לפרש שהן ב' ענינים, שכיבה עם אבותיו על הגוף, ונאסף אל עמיו על הנשמה, לכן השמיענו כאן שהכל אחד (כי מצאנו גם לשון אסיפה אל אבותיו שופטים ב', ומלכים ב' כ"ב, וד"ה ב' ל"ד), וגם ביאר שעם אבותיו פירושו עם דור אבותיו (כלשון המקרא [תהלים מט] תבא עד דור אבותיו), וא"כ היינו עמו (ובאברהם הם כתובים שניהם, בבין הבתרים כתיב [בראשית טו] תבא אל אבותיך בשלום, ובמיתתו כתיב [שם כה] ויאסף אל עמיו): (כח) הצדיקים עם הצדיקים והרשעים כו'. בילקוט לך לך רמז ע"ז מסיים בה שנא' ויאסף אל עמיו, והיינו דמפרש עמיו חבורתו שטעמו בדומה לו (וכענין מ"ש עושה מעשה עמיו), והיינו צדיקים עם צדיקים ורשעים כו' (וכענין מ"ש בקה"ר פ"ג פ"ט כל איגא ואיגא לא משריין לי' אלא עם בני אומנתי'), ואפשר גם כאן ראוי לגרוס כן שכן נאמר בא"א ויאסף אל עמיו ואמר הקב"ה לא"א ואתה תבא כו', ומקרא דאתה תבא דרש לי' ואזל וכי כשהנפש כו': (כט) וכי כשהנפש כו' זה השלום. בתמיה (ובילקוט הלשון הוא השלום, ויותר נכון לגרוס מהו השלום), ומשמע שלדרשא זו מפרש לקרא על הגוף דכי' שייך לומר שטוכב עם אבותיו יחד (כמו שהיו רגילין לקבור בקברי אבותיהם כל משפחה ומשפחה), וכמ"ש בשבת [קנב:] על גופן הוא אומר יבא שלום, ועיין במדה"נ חיי שרה [קכב:], ולכן מתמה עליו מהו השלום לגוף כשיוצא הנפש ממנו: (ל) אלא שהמלאכים מקדימין כו'. ברוקח ס"ס שי"ב העתיק מהפדר"א הצדיקים מקדימין כו', וכ"ה בכתובות [קד:] מהאי קרא דיבא שלום כו' (ועמש"ל ספ"ד), ומי' בכ"ז אמרינן שם נמי אח"ז דג' כתות של מלאכים כו' א' אומרת יבא שלום וכ"ה בבמ"ר ס"פ י"א: (לא) נפשותם נאספות לארץ כו'. זהו מיד כשמתים נאספות נשמותיהן אלו לארץ ואלו כו', אבל הגופות לא ינערו עד לע"ל לעת תח"ה כדמפ' להלן: (לב) שנא' והיתה כו' בצרור החיים. מפרש צרור החיים על א"י ארץ החיים (ומפני שהיה דוד באותה שעה נדחה ובורח מפני שאול והוצרך אח"כ לברוח מא"י ואמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה', וע"ז התפלל ואמר [תהלים קט"ז] שובי נפשי למנוחייכי (א"י שנקראת מנוחה) וגו' רגלי מדחי אתהלך לפני ה' בארצות החיים וכדפרש"י שם, לכן נתנבאה לו אביגיל כי נפשו תהא צרורה בא"י בצרור החיים), וכוונת הענין י"ל למ"ש בזוהר שצרור החיים הוא המ"ל א"י דלעילא, ובשבת [קנב:] תני משום ר"א דצרור החיים הוא תחת כסה"כ וכ"ה באדר"נ פי"ב (ועיין קה"ר ספ"ג), ולפמ"ש באותיות דר"ע אות ט' מדכתיב ויציצו מעיר עיר זו ירושלים וכ"ה בזוהר חיי שרה במדה"נ [קכט:] באיזו מקום במקום המקדש, אולי א"צ לדחוק דז"ש תחת כסה"כ שירושלים מכוון כנגד כסה"כ וכמש"ל ס"פ ל"ה שהמתפלל בירושלים כאלו מתפלל לפני כסה"כ, או אולי יש לחלק דכאן בנפשותיהן קאמר (ועיין זהר אחרי מות [עו:] והיתה נפש כו' נשמת מבע"ל כו' אשתכח דנפש צרורה בצרור החיים,) ובשבת שם בנשמות קאמר): (לו) בניו ובני ביתו וממונו. כצ"ל וכ"ה בילקוט ישעי' רמז תל"ד ובתהלים רמז תתל"ד (ובכד הקמח לרבי' בחיי אות אבל הראשון הביא הגי' אשתו ובניו, ועיין במנה"מ"א סי' ער"ה משל זה בע"א קצת), וכ"ה הלשון כאן להלן מכנים לבניו ולבני ביתו: (לז) והצילוני מדין המות הרע הזה. אפשר הוא לפרש מ"ש [תהלים מט] למה אירא בימי רע עון עקבי יסבני (שדרשוהו מסבבין אותו ליום הדין, והוא יום המיתה שכל מעשיו נפרטין לפניו, וכל המזמור נדרש בענין המשל הזה כדלהלן), שמיראה מדין המות הרע מבקש מאוהביו שיצילוהו: (לח) שאין שלטון ביום המות. אין מי שיוכל לשלוט בו במות למנעו, ואפשר הכוונה מסיפי' דקרא ואין משלחת במלחמה, שדרשוהו בקה"ר שם ומ"א שאין יכול לשלוח אחר תחתיו ביום המות (שמכנה בשם מלחמה), וכלפי מה שמבקש מאוהביו שיפדהו או ישלחו אחד מהם תחתיו שז"ש אח לא פדה כו' כן משיבים לו זה, שאפי' היינו רוצים לילך תחתיך אין משלחת כו': (לט) ולא כ"כ אח לא פדה יפדה איש. מפרש פדה כענין פדיון ותמורה תחתיו, ואף שאח לצרה יולד, אבל לפדות בו ביום המות בלתי אפשרי: (מ) ואפי' ממונו. עדיין אינו מדבר בממונו עד להלן, רק רוצה לגמור פי' הפסוק שהתחיל אח לא פדה כו' דסיפי' לא יתן לאלקים כפרו. הוא כופר ממון (ומזה מסתייע פירוש רש"י דפדה כפדיון תמורת נפש תחת נפש): (מא) ממונו שהוא אוהב כו'. כ"ז מתשובת בניו וב"ב, שאף ממונך שהיית אוהב יותר ממנו (שלכן אין מבקש ממנו תחלה, שאין רוצה לפזרו אף בשעת מיתה ומבקש תחלה מאוהביו בניו וב"ב,) גם הוא לא יהיה כופר לך (כן הם אומרים, ובכ"ז הוא חוזר ומנסה בעצמו אולי אינו כן כדברי בניו וב"ב, ואפשר הממון האהוב לו ביותר יצילו, וגומר אז בדעתו לפדות עצמו בממונו כדלהלן): (מב) למה ויקר פדיון נפשו. למה לא יתן לאלקים כפרו, מפני שכל הון רב כלא חשוב לפדיון נפשו היקרה, וכ"ה בספרי האזינו ס"פ שכ"ט ואפי' נותנים לו כל ממון שבעולם אין נותנים לו כפרו ויקר פדיון נפשם יקרה היא נפש הזו שכשאדם חוטא בה אין לה תשלומין: (מג) וחדל מדבר זה לעולם. מפרש וחדל לעולם, דבר זה להיות פדיון לנפש הוא דבר נחדל ונמנע לא היה לעולמים מציאותו: (מד) אלא לך כו'. זה סיום דברי בניו וב"ב, שיותר מזה אין בידינו לעזרך רק ללותך ולברכך בשלום וכ"ה מבואר בכד הקמח ומנה"מ"א שו"ש במשל זה: (מה) לך לשלום ותנוח כו' ותעמוד כו'. ל' המקרא סוף דניאל נקט ומפ"ו שמ"ש שם לך לקץ פירושו לשלום, שתלך לקץ וסוף כל האדם בשלום וכמ"ש הנפטר מן המת יאמר לו לך בשלום, ודכתיב ותנוח מפ' לי' תנוח על משכבך כמ"ש ותנוחו על משכבותם, ודכתיב ותעמוד לגורלך לקץ הימין מפרש שיהי' גורלו וחלקו עם אותן שחלקם בקץ הימין דרך הטובה המכונה בשם ימין שנאמר אורך ימים בימינה, ותפס לשון עם חסידי עולם, שנא' בהן יעלזו חסידים בכבוד כו' על משכבותם: (מו) וכשהוא רואה כן. שבניו וב"ב אין בידם להצילו, אז מסכים ליתן אף ממונו אוהבו הגדול: (מז) טרחתי עליך לילה ויום. כמ"ש [קהלת ה] והעשר לעשיר אינו מניח לו לישן, וכתיב [שם ב] גם בלילה לא שכב לבו: (מח) לא יועיל הון ביום עברה. מפרש לי' ביום המות, כי יום עברה היום ההוא (או יתפרש עברה שבו עובר האדם מהעולם): (מט) והתחזקו עמי. מפני שאוהבים הראשונים עזבוהו ורפו

(נ) ואל תגיחוני לצאת מן העולם שעדיין יש לכם תוחלת עלי אם אנצל והם אומרי' לו לך לשלום עד שלא תלך לשם אנו מקדימין אותך (נא) שנא' [ישעיה נח ח] והלך לפניך צדקך וכבוד ה' יאספך. (נב) ז' ימי האבל מתחיל הגוף להתליע (נג) ונמס וחוזר לעפר כשהיה. שנאמר [קהלת יב] וישוב העפר על הארץ (נד) כשהיה (נה) ומנין אנו למדין שהנפש ניתנה מן השמים בא וראה כשיצר הקב"ה את האדם לא היה בו רוח נשמה מה עשה נפח ברוח פיו ונזרקה בו נשמה שנאמר [בראשית ב ז] ויפח באפיו נשמת חיים. רבי שמעון אומר (נו) כל הגופות נוגעין בעפר הארץ עד שאינו משתייר מן הגוף אלא כמלא תרווד רקב והוא מתערב בעפר הארץ כשאור שהוא מתערב בעיסה ולעתיד לבא (נז) כשיקרא הקב"ה לארץ שיתן פקדון (נח) כל הגופות ההוא שמתערב בעפר הארץ (נט) כשאור שהוא מתערב בעיסה (ס) מיפה ומרבה (סא) ומעלה את כל הגוף בלא מום כשאור שהוא מיפה ומרבה את העיסה. מיד הארץ רעשה (סב) וההרים מודעזעים (סג) והקברות נפתחים (סד) ואבני קברות מתפזרות אשה מאת רעותה שנאמר [זכריה ט טז] והושיעם ה' אלהים ביום ההוא.

רבי

ידיהם ממנו, לכן אומר לזה האוהב האחרון והתחזק עמי כלשון המקרא ואין אחד מתחזק עמי וגו' [דניאל י]: (נ) ואל תגיחוני כו' שעדיין יש לכם תוחלת עלי אם אנצל. הוא כענין פיום למעשיו הטובים שבחייו לא היה חושב אהבתן כ"כ, והיה עיקר אוהבו הראשונים בניו וכ"ב והממון, ועתה כי צר לו בא לו למע"ט ומפייסן שאם ילוהו יש להם תקוה שיחזיק בהם לעשות טוב, או יהיה הכוונה כאלו שואל ממעשיו הטובים אם יש להם עוד תוחלת ותקוה טובה להצילו, ואולי יר"ל לפרש כן מ"ש ויחי עוד לנצח לא יראה השחת, שזהו הדיבור עם אוהב השלישי מע"ט (שפסוק שלפניו אח לא פדה כו' לא יתן כו' כפרו הן ב' הראשונים כדלעיל), אם יוכל להיות שיש תקוה שיחי לנצח ולא יראה שחת [ד]: (נא) שנא' והלך כו' יאספך. בילקוט (שו"ט) מסיים וכתיב וצדקה תציל ממות (סיפי' דקרא דלא יועיל הון שהביא לעיל), והוא נכון מתשובת המע"ט שיקדמו לפניו ללמד זכות ואפשר ילוהו מהמות כד"א צדקה תציל ממות (וככר הקמח גרם מקרא זה כרישא קודם קרא דוהלך לפניך, ונכון יותר), ואם לאו אזי עכ"פ יועילו להלך לפניו שכבוד ה' יאספהו לשלום: (נב) ז' ימי אבל מתחיל הגוף להתליע כו'. הרוקח שם הביא ז' ימי האבל הנפש חוזרת והולכת מבית לכוך ומכוך לבית (ולכן נתקנו ז' ימים לאבל, שגם נפשו עליו תאבל כל ז' ימים, כדאיתא בשבת [קנב:]) לאחר ז' הגוף מתליע והרוח תשוב וגו' (ואינה חוזרת עוד לבית וכוך, כיון שרואה שמתחיל להתליע ופוסקת מלהתאבל עליו, ועיין בירושלמי פ"ג דמ"ק לענין ג' ימים דנפשא טייסא על גופא סברא דהדרא ע"ש), ומשמע שהוא מלשון הפר"א שקיצר שם כל מאמר דכאן ע"ש: (נג) ונמס וחוזר לעפר. זה ודאי אינו מיד לאחר ז' ימי האבל, שאע"פ שלשון מתני' דנדה [סט:] משימוק הבשר שפי' הרמב"ם בפי' המשניות שם לשון נמס, משמע שהוא יום או יומים לאחר מיתה כדמוכח מדתני עלה בברייתא רא"א עד שתבקע כריסו, דמשמע דר"א מוסיף ומאריך הזמן על ת"ק, והרי תבקע כריסו הוא לאחר ג' ימים כדאיתא בשבת [קנא:] ובירושלמי פ"ג דמ"ק ושלהי יבמות וקה"ר וכמ"א ובזוהר ויקהל [קצט:], א"כ ימוק הבשר דת"ק הוא קודם ג' ימים, מ"מ נמס וחוזר לעפר דהכא, הוא זמן הרבה אחר המיתה: (נד) כשהיה והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה ומנין אנו. כצ"ל: (נה) ומנין כו' מן השמים. ולא הוציאה אותה הארץ כנפש בעלי החיים שנא' בהן תוציא הארץ נפש חיה בהמה ורמש וגו' (ולכן הן יורדים למטה לארץ לשרשה), ומפ"ו כשיצר הקב"ה את האדם ר"ל מן האדמה, לא היה בו רוח ונשמה שלא הוציאה הארץ לו נשמת חיים, וע"ל פי"א, עד שנפח ברוח פיו כו', וז"ש תשוב אל האלקים אשר נתנה, שעולה היא למעלה לשרשה ואינה יורדת למטה כנפש הבהמה: (נו) כל הגופות נוגעין בעפר כו'. אע"פ שכ"ה הלשון גם בעה"ק חלק התכלית פרק מ', מ"מ נראה ט"ס וצ"ל נגוועין (וכ"ב לעיל פי"א, מצ"כ), ור"ל שהגוף נגווע לעפר ומתערב עם עפר הארץ ממש וכמ"ש וישב העפר אל הארץ כשהיה, רק תרווד הרקב עומד בעצמו שאינו מעורב בעפר, רק בשעת תח"ה הוא מתערב בעפר הארץ כשאור בעיסה שיחזור הגוף ממנו לע"ל כדמפ"ו (וי"ל שר"ש לטעמי' הוא דאמר פ"ב ופ"ג דאהלות ומייתי' לי' בנדה [כז:] מלא תרווד רקב שנפל לתוכו עפר כל שהוא טהור, שחשיבות תרווד רקב הוא, שעומד לחזור להבנות ממנו הגוף לע"ל, וצריך שיהיה נקי בלא תערובות עפר כו' כדהכא): (נז) כשיקרא הקב"ה לארץ שיתן פקדון כו'. לשון קריאה הוא בקול אשר ממנו תרעש הארץ ואבני קברות מתפזרות כדמפ"ו (וכמו במתי יחזקאל לעיל ס"פ ל"ג ויהי קול והנה רעש וגו', וכמבואר באותיות דר"ע שם נוטל שופר גדול כו' וקולו הולך מסוף העה"ס בתקיעה ראשונה העולם כולו רועש בשניה העפר מתפרד כו' ע"ש), ולשון פקדון שקראו לקבורה, אולי הוא לשון המקרא (שהונח כן בלה"ק לסימן אמונת התחיי' שאינה אלא כפקדון ע"מ להשיבו לבעליו לעת קץ עמש"ל פי"ט אות כ"ה בס"ד), ויהיה מזה קריאת שם יום המיתה בשם יום פקודה [ישעי' י] וכן ופקודת כל האדם [במדבר טז], ויתפרש כן מ"ש [מלכים ב ט] פקדו נא את הארורה הזאת וקברוה: (נח) כל הגופות הוא מתערב (פי' התרווד רקב) בעפר. כצ"ל: (נט) כשאור שהוא מתערב בעיסה כו'. בזהר וארא [קח:] מבואר שהגיבול נעשה ע"י הטל של תח"ה האמור להלן ס"פ זה (אע"פ שלשון המאמרים דכאן, י"ל ששם ע"י הטל באה תחיית הנשמה, וכאן גיבול הגוף, אבל אין נראה, וע"ל ס"פ ל"ב ולעיל פל"ג, וע"ל אות ס"א), אלא ששם אמרו דגרמא חד דישתאר מן גופא תחות ארעא דלא יתרקב ולא יתבלי בעפר לעלמין (והוא לוז של שדרה האמור בויק"ר פי"ח, וכ"ה במדה"נ תולדות [קלז:] ע"ש), וכ"ה בפ' נח [סט:] ובמדה"נ חיי שרה [קכו:] ופ' פנחס [רכב:] וכס"פ ואתחנן [רע:], והר"ם די ליאון בס' הנפש (הוא ס' המשקל) שלו סי' ה' (והועתק כל המאמר ממנו באבקת רוכל ספר שני בלשונו ע"ש), והר"מ בן גבאי בעה"ק שלו שם נראין כרוצין להשוות דברי הפר"א עם דברי הזהר וב"ר הנ"ל, ומפרשים תרווד רקב הוא העצם לוז ע"ש: (ס) מיפה ומרבה. לגי' מיפה הוא מענין דרז"ל כשם שהשאור יפה לעיסה [כתובות יג:] ויותר נכון היה לגרוס מפרה ומרבה כו' והוא לשון מושאל (מן פרו ורבו) על גידול הגוף והעיסה: (סא) ומעלה את הגוף בלא מום. לגי' הספרים הוא חולק על מ"ש בסנהדרין [צא:] במומן הן עומדין ואח"כ מתרפאין וכ"ה בב"ר פצ"ה ובכ"מ, ואפשר גרסי' בלא מים (ויחלוק לפ"ז על מש"ל הוא נ"ט בשם הזוהר שהגיבול נעשה ע"י הטל): (סב) וההרים מודעזעים. שהיו רגילין לקבור בהרים שהן מקום טרשין וסלעים כמ"ש בסוטה [לו:] ועמש"ל פ"א אות ב' בהגהה בס"ד: (סג) והקברות נפתחים. כלשון המקרא [יחזקאל לז] הנה אני פותח את קברותיכם, והיינו ע"י הרעש (שהוא מקולו של הקב"ה כמש"ל אות נ"ז מאותיות דר"ע, וז"ש אני פותח כו'): (סד) ואבני קברות מתפזרות כו' שנא' והושיעם כו' ביום ההוא כצאן עמו כי אבני נזר מתנוססות על אדמתו. כצ"ל, ונראה מפרש אבני נזר לשון פרישה ופזור שמתפזרין האבנים שהיו מחוברין יחד זה מזה, או יהי' אבני נזר שם אבני קברות על שהנקבר בהן מנוזר ומופרש מן החיים (או לאבנן כינה אותם דרך מליצה אבני נזר כמו אבני עטרת ראש), ועיקר הראי' מן מתנוססות על אדמתו, שמפרשו כענין נוסה שנסין ומתפזרין ע"פ האדמה, ודרש מקרא זה על תח"ה וז"ש כצאן עמו כי כלם יקבצו יבאו כצאן, וז"ש לקמי' וה' אלקים בשופר יתקע וגו' ואכלו וכבשו וגו' שמביא ממנו באותיות דר"ע שם על שופר תח"ה (ואפשר גם מ"ש אח"ז, כי מה טובו ומה יפיו דגן בחורים ותירוש ינובב בתולות, ידרש ע"ז, על הקברות שהבחורים והבתולות יצמחו וינוטו מהן כדגן ותירוש, ואולי מזה יצא לשון

מיפה

הגהות

[ד] ומסדר והולך תשובת האיש בהבדיל הממון וכל עסקי עוה"ז עתה בשעת מיתה, כי יראה חכמים כו' ועזבו לאחרים חילם כו' קרבם כו' משכנותם כו' כצאן לשאול כו', אך אלקים יפדה נפשי מיד שאול כי יקחני סלה, שאם לא יועילו מעשיו הטובים להצילו שיחיה לנצח ולא יראה שחת כבקשתו, עכ"פ יפדה נפשו לאחר מותו מיד שאול כאשר יקחנו (מהעולם), וחוזר ושונה בקצרה הבל הממון וכבוד עוה"ז, אל תירא כי יעשיר כו' כבוד ביתו (ר"ל בניו וכ"ב הרבים שמתכבד בהם בעוה"ז) כי לא במותו יקח הכל (הממון) לא ירד אחריו כבודו (כבוד ביתו ב"ב) כי נפשו בחייו יברך, אבל זהו הטוב שבחייו יראה לברך אך את נפשו לעשות טוב, ואז הכל יודוך כי תטיב לך (ולא טוב הממון אשר יעזבנו לאחרים) כי תבא עד דור אבותיו, באותו העולם, עד נצח לא יראו, כי תבא שם לראות אל הדור אשר עד נצח לא ראו ולא יראו אור (או תכין) אדם ביקר ולא יבין וגו':

רבי עזריה אומר כל הנפשות בידו של הקב"ה שנא' [איוב יב י] אשר בידו נפש כל חי . משל למה הדבר דומה לאחד שהיה מהלך בשוק (סה) ומפתחו בידו כל זמן שהמפתח בידו כל ממונו בידו כך הקב"ה (סו) כפתח של בית הקברות בידו (סז) ומפתח אוצרות הנשמה . לעתיד לבא הקב"ה (במאמרו) פותח את הקברות ופותח את אוצרות הנשמות ומחזיר כל רוח ורוח לגוף בשר איש (סח) שנאמר [תהלים קד ו] תשלח רוחך יבראון. (סט) והנפש דומה ליוצרה (כביכול) (ע) מה (עא) הקב"ה רואה (עב) ואינו נראה כך הנפש רואה ואינה נראית מה הקב"ה (עג) לפניו אין שינה (עד) כך הנפש אינה ישינה מה הקב"ה (עה) סובל את עולמו כך הנפש סובלת את הגוף וכל הנפשות משלו הן שנאמר [יחזקאל יח ד] הן כל הנפשות לי הנה וגו' . ר' יהודה אומר מיום שחרב בית המקדש (עו) ארץ (ישראל) אומללה כאדם שהוא חולה ואין בו כח לעמוד כך הארץ אומללה (עז) ואין בה כח ליתן את פירותיה (עח) שנאמר (ישעי' כד ה) והארץ חנפה תחת יושביה ולעתיד לבא הקב"ה מוריד תחיית טל ומחיה המתים שנאמר (שם) (עט) יחיו מתיך אלו שמתו בטוחים על שמו נבלתי יקומון אלו רשעים שיקומו ליום הדין אבל לא יחיו הקיצו ורננו (פא) שוכני עפר אלו הצדיקים שהם שוכני עפר [שם] כי טל אורת טלך (פב) אין טל צדיקים טל של חשך אלא טל של אור והוא נותן רפואות לארץ שנאמר [שם] וארץ רפאים תפיל (פג) ומה הוא נותן רפואות לארץ . א"ר תנחום אדרעא דארעא ותפקידתה תפקידתה תבלוט טל לתחיית המתים ומאי זה מקום הוא יורד (כביכול) (פד) מראשו של הקב"ה ולעתיד לבא מנער שער ראשו (כביכול) ומוריד תחיית טל ומחיה את המתים (פה) שנאמר [שיר ה ב] אני ישנה ולבי ער עד שראשי נמלא טל :

פרק לה [קהלת ז] טוב אחרית דבר מראשיתו.

הברכות הראשונות שבירך יצחק ליעקב (א) על טללי שמים ועל דגן הארץ שנא' [בראשית כז] ויתן לך האלהים מטל השמים וגו' (ב) הברכות האחרונות ברכת יסוד עולם ואין בהם הפסק לא בעולם הזה ולא בעולם הבא שנאמר [בראשית כח] ואל שדי יברך אותך . ועוד הוסיף לו (ג) את ברכת אברהם שנא' [שם] ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך (ד) הוי אומר טוב אחרית דבר מראשיתו. (ה) טוב ארך אפים.

מיפה שאמרו לעיל כמ"ש כאן מה טובו ומה יפיו) : (סה) והמפתח בידו כו' כך הקב"ה מפתח אוצרות הנשמות כו' . מפרש אשר בידו נפש כל חי לאחר מיתתן (ושלא כדדרש ליה ר"א בר יוסי הגלילי בספרי ס"פ פנחס (הובא בילקוט איוב שם) כל זמן שהאדם חי נפשו בידו של הקב"ה (דדרש בידו ברשותו) ונשמת נתונה באוצר כו') , שע"י המפתח של אוצר הנשמות הן כאלו בידו ממש : (סו) מפתח של בה"ק. כדאמרי' ריש תענית ונפקא לן שם מן כי אני ה' בפתחי את קברותיכם : (סז) ומפתח של אוצרות הנשמות. כדדרש כאן מקרא דאשר בידו נפש כו' ע"י המפתח , והיה לו לשנות תחלה כאן מפתח זה של אוצר הנשמות דבי' מיירי , רק נקט כסדר התחייה שמפ"ו פותח את הקברים ופותח אוצרות כו' וכלשון המקרא בפתחי את קברותיכם כו' ונתתי את רוחי כו': (סח) שנא' תשלח רוחך יבראון ותחדש פני אדמה . ונראה מפרש תשלח רוחך על החזרת הרוח ונשמה , ותחדש פני אדמה על חידוש הגוף מעפר האדמה , וכדכתי' לקמי' תוסף רוחם יגועון ואל עפרם ישובון , ומפני שבמיתה הוא הסדר כן תחלה תוסף רוחם ואח"כ אל עפרם ישובון , לכן גם בתחייה כאן נקט תחלה תשלח רוחך ואח"כ תחדש פני אדמה בגוף , אע"פ שהסדר כאן להיפוך : (סט) והנפש דומה ליוצרה כו' . מבאר כאן מעלות הנפש ודמיונה ליוצרה , לומר שלכן אין לתמוה על מ"ש שהן בידו של הקב"ה , וכן מה שמסיים כל הנפשות משלו כו' : (ע) מה הקב"ה רואה כו' בברכות [י'] חשיב ה' דברים ולא חשיב הא דשינה וסובל דהכא , ובדב"ר ספ"ב חשיב ששה דברים ובכללם כל הני ג' דהכא : (עא) הקב"ה רואה . כמ"ש [ירמיה כג] אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו : (עב) ואינו נראה. כמ"ש כי לא יראני האדם וחי [שמות לג] וכתיב אתה אל מסתתר [ישעיה מה] : (עג) אין לפניו שינה. כמ"ש [תהלים קכא] הנה לא ינום ולא יישן וגו' : (עד) כך הנפש אינה ישינה . ופועלת כחות החיוניים בגוף אף בשינה , ועי"ל פי"ב ולעיל ר"פ אות י"ד : (עה) סובל את עולמו . כמ"ש [ישעיה מו] אני אסבול וגו' : (עו) ארץ ישראל אמללה כו' שהיא חולה . מפני שרוצה לסיים רפאים תפיל לשון רפואה בטל של תח"ה . לכן מקדים כה לשון אמללה (כדכתיב [ישעיה לג] אמללה ארץ) , ומפרש לי' ענין חולי הצריך רפואה כמ"ש [תהלים ו] כי אמלל אני רפאני ה' וגו' : (עז) ואין בה כח ליתן פירותי'. ג"ז לפרש ענין חולי הארץ ואמללותה שהיא חלושה כחולה ואין בה כח ליתן פירותי' וכמ"ש (בראשית ד) לא תוסף תת כחה לך : (עח) שנא' והארץ חנפה תחת יושביה . מפרש תחת יושביה כמו מרעת יושביה , ובריש' כתיב נבלה הארץ אמללה נבלה תבל , דדרש לי' לשון חולי וחלישות כח שאינה נותנת פירותיה וז"ש חנפה כמ"ש רש"י שם והיא מראה לך קמה כו' : (עט) יחיו מתיך כו' שמתו בטוחים על שמו . לכן נקראים מתיך : (פא) שוכני עפר אלו הצדיקים שהן שוכני עפר . פשוטו ר"ל שלשון שוכני משמעו כענין החיים ששוכנים לשעה באהלם ומשכן , כן הצדיקים שבמיתתן קרויין חיים נקראים שוכני עפר, ומעותדין לחיות ולצאת משם , וי"ל עוד שרמזו למ"ש בסוטה [ה'] ותנא"ר פ"ה מי שנעשה שכן לעפר בחייו : (פב) אין טל של צדיקים טל של חשך . נראה שטל שלטו קורא של חשך , שאינו יורד אלא בלילה (ולחושך קרא לילה) כמ"ש [איוב כט] וטל ילין בקצירי , וכתיב [שופטים ו] ויעש אלקים כן בלילה ההוא וגו' היה טל , ובזריחת השמש ואורו הטל הולך לו כמ"ש [הושע ו] כטל משכים הולך (ועיין רפ"ט דפרה) ולכן נקרא טל של חשך , אבל טל של צדיקים לע"ל נקרא טל אורות שיורד ביום (ומדרגא דיום ושמש כדלהלן אות פ"ד) , לכן נקרא טל אורות : (פג) ומהו נותן רפואות לארץ טל לתחיית המתים. כצ"ל , והא דר' תנחום אדרעייא הוא גליון ונוספה תוך לשון הפר"א , והוא מן הירושלמי פ"ה דברכות ופ"ק דתענית והוא מימרא דאמורא ואינו מענין המאמר דכאן כלל , ולפי המאמר דכאן פירושו ולארץ רפאים פי' רפואות תפיל מן השמים בטל להבריאה מן אמללותה וחלייה , ור' תנחום אדרעייא דרש רפאים תפיל רפאים אלו המתים המופקדים בארץ כמש"ל אות כ"ז תפיל תפלוט אותם החוצה, וכ"ה בזוהר וישלח [קסבי] : (פד) מראשו כו' מנער שער ראשו כו'. כמ"ש באד"ר [קכח:] ומההוא טלא דאנער מרישי' כו' יתערון מתיא כו' דכתיב כי טל כו' , וגם [קלה:] ומהאי טלא דאנער כו' הה"ד כי טל אורות כו' , ובזוהר חיי שרה [קלי] ולזמנא כו' לאחייא מתיא כו' הה"ד טל כו' ובפרשת ויחי [רלבי] ומיני' עתידין לאחייא כו' הה"ד כו' כי טל כו' : (פה) שנאמר אני ישנה ולבי ער וגו' שראשי נמלא טל קווצותי רסיסי לילה . דרש אני ישנה על ישני עפר , שאף ע"פ שהן ישני ושוכני עפר , לבן ער לתחייה ומקוים שיבא הקב"ה במאמרו לפתוח קברותיהם להחיותם ויאמר פתחי לי כו' שראשי נמלא טל של תחייה שאוכל לנערו להחיותכם בבי"א :

פרק לה

(א) על טללי שמים ועל דגן הארץ . שאינן אלא טובות העוה"ז : (ב) הברכות כו' ברכת יסוד עולם כו' בין בעוה"ז בין בעוה"ב . אם לשון עוה"ב דווקא , צ"ל שבלשון יברך אותך סתם כלול גם בעוה"ב , ואם אינו דווקא הכוונה לעתיד , ור"ל בימי החורבן שברכה זו יפרך וירבך היא קיימת אף בזמן החורבן [א] : (ג) את ברכת אברהם כו' אתך לרשתך את ארץ מגוריך . ואז יתקיימו גם ברכות ראשונות שבירכו יצחק (ועיין בזוהר וישלח [קעב'] שאמרו דברכאן קדמאן סליק להון יעקב לסוף יומיא כו') : (ד) הוי אומר טוב אחרית דבר מראשיתו . שתחלה קבל ברכות עוה"ז , וגם אלו בצער גדול קיבלן , ובאחרית נתברך ברצון יצחק וברכת עולם , ונתקיים בו ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד [איוב ח] : (ה) טוב ארך אפים מגבה רוח . בקהלת שם כתיב טוב ארך רוח מגבה רוח , וכאן שינהו ללשון ארך אפים

הגהות

[א] ועיקר הענין נראה , שברכה זו בשם אל שדי הוא שם יסוד עולם צדיק [משלי י] וע"ל פ"ח אות כ"ו , ולכן אמר עליו שאין לו הפסק בעוה"ז ועוה"ב כי הוא חי עולמים בתרין עלמין , וז"ש כאן על זה דרשא דטוב אחרית דבר כו' כי הוא צדיק כי טוב . (ונאמר שם בקהלת ו"פ טוב בענין ההוא , נגד ו"ק הכלולין בו) :

אפים מגבה רוח (ו) דבר זה אמר יעקב אבינו (ז) שבכל יום ויום היה מאריך את רוחו ואומר כל דברי פנגיות ר' אליעזר אומר (יג) העדשים מאכל צרה ואבל הם (יד) תדע לך (טו) כשנהרג הבל היו אבותיו אוכלין על אבלו מאכל עדשים באבל ובצרה וכשנשרף הרן באור הכשדים היו הוריו אוכלין על אבלו מאכל עדשים באבל ובצרה. ויעקב היה אוכל מאכל עדשים באבל ובצרה. (יז) ובאותו היום מת א"א זקינו. (יח) וישראל אוכלין מאכל עדשים ואבל וצרה (יט) על אבל ב"ה. ר"ע אומר כל מקום שהיו אבותינו הולכים (כב) היתה הבאר מהלכת לפניהם (כג) וחופרין ג' פעמים ומוצאין אותה לפניהם (כד) וחפר יצחק בארץ ג' פעמים ומצא אותה לפניו שנאמר [שם] וישב יצחק ויחפור את בארות המים. חפר בארץ ב' פעמים ומצא אותה לפניו שנאמר [שם] ויחפרו עברי יצחק בנחל. (כה) וכתיב בירושלים [זכריה יד ח] והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים. היא הבאר שעתידה לעלות בירושלים ולהשקות את כל סביבותיה (כו) ועל שמצאו אותה שבעה פעמים קראו אותה שבעה שנאמר [בראשית כו] ויקרא אותה שבעה (כז) ועל שם הבאר נקראת העיר באר שבע עד היום הזה. (כח) בן שבעים ושבע שנה היה יעקב בצאתו

אפים, לפרש לשון ארך רוח (וכדכתיב [משלי טז] טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו וגו') : (ו) דבר זה אמור ביעקב אבינו. כצ"ל : (ז) שבכל יום ויום הי' מאריך את רוחו ואומר כל דברי פנגיות. הלשון מוטעה, ולפי הנוסחא ואומר כל דברי, אפשר צ"ל כל דבריו בנחת וכמ"ש קום נא שבה וכמ"ש דברי חכמים בנחת וגו' [קהלת ט], ומסיום הלשון שבכל יום היה אוכל כו', משמע יותר דביעקב נמי מדברי אכילה היה מזכיר לשבח (ולענין העדשים למיירי בי'), לכן קרוב שצ"ל אוכל במקום אומר, ופי' דברי פנגיות נראה שצ"ל פנגיות פי' דברי ומאכלי הדיוטות [ולגי' פנגיות יש לפרש כמהין ופטריות שהן בלשון רומי פנגי, עיין ערוך ערך פטר השני, או מפני שהן דברים זולים ונמצא בכל מקום, שפנגיות הוא כמו פנגם בסמ"ך הנזכר במכילתא יתרו פרשת בחדש השלישי פ"א ופ"נ לא נתתי' פנגם ופי' המפרש אגס כמ"ש בחבורי על הערוך בס"ד ע"ש), והוא נמשך למ"ש להלן שהיה אוכל עדשים שהוא מאכל הדיוטות ועניים (וכמ"ש בכתובות [סז:] רצונך שתגלגל עמי בעדשים כו', ובאסתר רבה פ"ב בטלופחין דשאמשא כו') : (יג) עדשים מאכל צרה ואבל הם. כדמפרש' בב"ב [טז:] ובב"ר מה עדשה אין לה פה כך אבל אין לה פה, וכן השרוי בלחץ צרה ועוני אין לו פה (אבל לאידך טעמא שם משום גלגל החוזר בעולם, אין לו כ"כ שייכות לשאר צרה), ובברכות [מ'] דלאכול עדשים כל יום קשה לריח הפה (גם בזה י"ל רמז לזה שאין לו פה לדבר משום דקשי ריחי'), וכ"ל שז"ש בריש פסחים [ג:] הול"ל עדשים נעשו יפות טפי מן שאר מינים, שבזה נרמז צרה דחטים לא נעשו יפות, ויהי' ראוי לאכול עדשים תמיד לשם צער : (יד) תדע לך כשנהרג כו'. אין זה לראיה שלא נמצא כתוב בהבל והרן זה, אלא אודועי הוא דמודע שתדע שגם כשנהרג הבל והרן היו אבותיהם נוהגין כן שמנהג קדום היה : (טו) כשנהרג הבל כו' כשנשרף הרן כו'. משמע דווקא בהני שהיו אבלם קשה שנהרגו ונשרפו בחיי אביהן מה שלא היה רגיל (וכמ"ש בזוהר לך לך [עז:] עד הרן לא הוי בר נש דמית בחיי אבוהי), וז"ש באבל ובצרה, ר"ל אבל של צרה וצער קשה, אבל בכל אבלות על מתיהן לא הוו נוהגין בעדשים, ואולי לפ"ז יהיה מקום ליישב נוסחת הספר להלן, ביעקב דנקט בי' ב' דברים, דמשום חדא מנייהו לא היו רגילין בעדשים, רק משום שניהם יחד דהו"ל צרה ואבל הוא שבישל עדשים ובאותו היום לחודי', אבל מהש"ס דב"ב שם משמע שבכל אבלות היו נוהגין בעדשים וכמ"ש הרמב"ן בתה"א [סו' ד] שמן הדין היה לנחם בעדשים (מסוגיא ההיא) והביא משם הרי"ץ גיאות דהכי איתא בהאבל רבתי מקום שנהגו לנחם בעדשים כו' והביאו בטור"ד סי' שע"ב : (יז) ובאותו היום מת אברהם זקנו. כ"ה בב"ב שם ובמדרשות, אבל כאן בפדר"א משמע פשטי' שבא לומר שיעקב היה אוכל תמיד למאכל צרה ואבל עדשים ולא באותו יום דווקא, ואפשר אינו מעיקר הפדר"א רק הוסיפוהו המעתיקים מלשון הש"ס : (יח) וישראל אוכלין מאכל עדשים על אבל בהמ"ק. מכאן סמך למקומות שנוהגין לאכול עדשים בסעודת עט"ב כמ"ש בטור א"ח סי' תקנ"ב ע"ש : (כב) היתה הבאר מהלכת לפניהם. משום שרוצה לסיים ביעקב והיתה הבאר מהלכת כו', לכן מביא מאמר זה כאן : (כג) וחופרין ג"פ ומוצאין אותה לפניהם. רמז לחפירת ג"פ י"ל ממ"ש באברהם ג"פ לשון חפירת הבאר, א' ס"פ וירא כי חפרתי את הבאר, וב"פ בנ' תולדות אשר חפרו עבדי אביו וגו' אשר חפרו בימי אברהם, ומנ' נמי ילפי' ליצחק (גם י"ל מ"ש ביצחק וישב יצחק ויחפור, ג' תיבות אלו רמז שחפר וחזר ושב לחפור עד ג"פ, ועמש"ל אות שא"ז) [ג] : (כד) וחפר יצחק בארץ ג"פ כו' שנא' וישב כו' חפר בארץ ב"פ ומצא כו' שנא' ויחפרו. אם באנו לפרש חפירה ופעמים דכאן, היינו בארות מיוחדים, כ"כ פעמים במפורש בקרא ביצחק (ולא כלשון חפירה ג"פ שבסמוך שפירושו בבאר א' היו כורין ג' חפירות ומ"ב מוצאין המים), היה מקום לפרש נוסחת הספרים, שתחלה חפר ג' בארות המפורשין בשמם עשק שטנה רחובות, ואח"כ חפר ב' בארות, בשלה באר שבע (אלא שאין מיושב מה שמביא ע"ז מקרא דויחפרו עבדי יצחק בנחל, אם לא שנגרוס כאן חפר ד' בארות וכן הן כל הד' המפורשים בשמותן כאן מן ויחפרו עבדי יצחק ואילך, באמר דג"פ ראשוני' הן אחרים שחפר בארות של אביו וקרא להן כשמות שקרא אביו, ויהיה לפ"ז ביצחק ז' בארות וכדלהלן אות כ"ו ע"ש), דדרש מ"ש ויכרו שם עבדי יצחק באר, הוא באר אחרת, לבד מ"ש להלן על אודות הבאר אשר חפרו וגו' שקראו שבעה, והי"ב חפר יצחק בס"ה ה' בארות, וכרבנן בב"ר פס"ד דאמרי ה' בארות חפר נגד ה' חומשי תורה (ומה שמביא קרא דוישב יצחק ויחפר את בארות המים וגו' על ג' הבארות עש"ר שחפר יצחק וקרא להן שמות, משמע שמפרש שהן הן ג' הבארות שחפר אברהם וסתמום פלשתים, אבל קשה מ"ש כשמות אשר קרא להן אביו, כי שמות אלו עשק שטנה רחובות על שם המאורע ליצחק בחפירתן, אבל אברהם למה יקרא להם כן), אבל האמת היה כ"ל שט"ס כאן וצ"ל חפר אברהם בארץ ג"פ ומצא אותה לפניו שנא' וישב כו' המים אשר חפרו בימי אברהם אביו [דדרש תנ' מיעוט בארות שנים, ועוד השלישי' מפורשת ס"פ וירא, באר המים אשר גזלו עבדי אבימלך והגיג אברהם ז' כבשות לעדה כי חפרתי את הבאר הזאת. והיא לבד ב' הבארות שחפר וסתמום פלשתים אחרי מותו, כי אותה הבאר מפני עדות הכבשים לא סתמוה פלשתים,) חפר יצחק ג"פ בארץ ומצא כו' שנא' ויחפרו עבדי יצחק כו' : (כה) וכתיב בירושלים כו' היא הבאר כו'. בזה בא לגלות ענין הבאר שהיא הנקראת ירושלים שהיא תלת המ"ל כמ"ש בזהר בכ"מ, ועיין בארוכה בז"ח [כד א ב] וע"ל פנ"א ומש"ש בס"ד : (כו) ועל שמצאו אותה ז"פ. לשון שמצאו משמע שעל יצחק ואברהם יחד קאמר, וכמש"ל אות כ"ד שיצחק חפר ה' בארות ואברהם שנים, שמיעוט בארות שנים, (ולפי מה שהגהתי חפר אברהם ג"פ ויצחק ג"פ א"כ אינן אלא ו', ואולי נצטרף ג"ב מה שהיתה מהלכת לפני יעקב לפעם ז', אבל רחוק הוא שיקרא יצחק שמה שבעה ויכלול בה מה שעתיד להיות ליעקב, גם יעקב לא חפר לפשטי' דקראי), ולפמש"ל שם במוסגר להגיה חפר בארץ ד"פ ומצא אותה כו' לבד ג"פ ראשונים שחפר ג' בארות של אברהם שסתמום פלשתים, א"כ א"ש ביצחק עצמו ז"פ (ולשון ומצאו לאו דווקא, וכמו קראו אותה שבעה, דוודאי הכוונה וקרא יצחק לחודי', שאברהם קרא שם המקום באר שבע כי שם נשבעו וגו', ולא שם הבאר שבע, ועדיין לא חפר יצחק ולא היו ז' שיקראנה אברהם שבע על שם כן), ובעיקר ענין מציאתה ז"פ ליצחק, יש לרמוז מ"ש בפרשה מן וישב יצחק ויחפור ואילך ז"פ לשון בארות באר הבאר, וכן מצאתי שדרשו בזהר ויצא [קנב:] ז' זמנין דכתיבי בפרשת יעקב שם ע"ז ע"ש : (כז) ועל שם הבאר נקראת העיר באר שבע כו'. ר"ל ולא על שם שקרא אברהם למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו וגו', כי שם ההוא לא נתקיים רק בימי אברהם כמ"ש שם על כן קרא למקום ההוא לשון יחיד שאברהם לבדו קרא כן, וכאן ביצחק כתיב על כן שם העיר כו' עד היום הזה, שנתקיים שם זה (ואפשר סיים זה לכאן משום שרוצה לרמוז מ"ש ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה, שיצא ממקום שהיה הבאר שם שעל שמו נקראה העיר, והלך עמו הבאר חרנה וכדמפ"ו להלן) : (כח) בן ע"ז שנה היה

הגהות

[ג] ועיקר הענין חפירת האבות ג"פ (בארץ ג"פ למצא מי הבאר, מבואר כמ"ש בזהר וילך [רפו'] כרוה נדיבי העם אכבן במחקק במשענותם נה"י, והן ג' החפירות ג' טפחים של מחרישה בארץ), ועיין בע"ח שער ט"ז היכל ז"א ספ"ז :

בצאתו מבית אביו (כט) והיתה הבאר מהלכת לפניו (ל)מבאר שבע עד הר המוריה מהלך ב' ימים (לא)והגיע בחצי היום לשם (לב) ופגע בו הקב"ה שנאמר [שם כח] ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש. ולמה נקרא שמו מקום אלא (לג) בכל מקום שהצדיקים שם (לד) הוא נמצא עמהם (לה) שנאמר [שמות כ כא] בכל המקום אשר אזכיר את שמי. (לו) אמר לו הקב"ה יעקב (לז) הלחם בצקלונך והבאר לפניך (לח) לאכול ולשתות במקום הזה. אמר לפניו רבש"ע (לט) עד עכשיו (לט) לא ירד השמש חמשים ירידות ואני שוכב במקום (מ) ובלא עתו בא השמש במערב (מא) והביט יעקב וראה את השמש בא במערב וילן שם שנאמר [בראשית כח] וילן שם כי בא השמש. לקח יעקב (מב) י"ב אבנים (מג) מאבני המזבח שנעקד עליו יצחק אביו וישם אותם מראשותיו (מד) באותו מקום להודיעו שעתידין לעמוד ממנו שנים עשר שבטים ונעשו כולן אבן אחת להודיעו שכולם עתידים להיות עם אחד בארץ. ר' לוי אומר באותה הלילה הראה לו הקב"ה (מד) את כל האותות. הראהו (מה) סולם עומד מן הארץ ועד השמים שנאמר [בראשית כח] ויחלום והנה סלם. ומלאכי השרת עולים ויורדים בו (מו) ורואין פניו של יעקב ואומרים זה הפנים (מז) כפני החיה שבכסא הכבוד (מח) אלו עולים ואלו יורדים שנאמר [שם] והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו. (נח) השכים יעקב (נט) בפחד גדול ואמר ביתו

היה יעקב בצאתו מבית אביו. בסע"ר פ"ב ומייתי' לה ספ"ק דמגלה [טז:] מבואר שנתברך בן ס"ג והי' מוטמן י"ד שנה בבית שם ועבר וכן ע"ז שנה עמד על הבאר [ר], וכאן דקאמר בצאתו מבית אביו, משמע שחולק ע"ז, או שקורא היציאה מא"י לח"ל (דהיינו לחרן) שעת יציאתו מבית וארץ אבותיו, ע"ל אות ע"כ: (כט) והיתה הבאר מהלכת לפניו כו'. אפשר דרש ויצא מבאר שבע וילך חרנה, שהבאר (שעל שמו נקראת העיר) הלך עמו ג"כ משם חרנה, וכמש"ל אות כ"ז: (ל) מבאר שבע עד הר המוריה מהלך ב' ימים. לפ"ד הרמב"ן ר"פ חיי שרה שציווי העקדה היה לאברהם כשגר בבאר שבע, וכתיב שם ויהי ביום השלישי וירא את המקום, שהוא הר המוריה, וי"ל שבתחלת יום השלישי בבקר בא לשם, הרי שהיה מהלך ב' ימים, ועמש"ל פל"ב אות י"ז בס"ד: (לא) והגיע בחצי היום לשם. פי' להר המוריה, וכ"ה להדיא בלשון המאמר בערוך ערך מקום הגיע להר המוריה בחצי היום (ובהגהות המיוחסות להגר"א מחק תיבת לשם, אפשר משום שהוא סבור דמ"ש והגיע בחצי היום, פירושו שקפצה לו הארץ והגיע לשם בחצי יום מהלך מה שהיה ראוי להלך ב' ימים, וכמ"ש בב"ר בן יומו, אבל בלשון הרמב"ן בפי' התורה הגי' במאמר הפר"א כדהכא וע"ש), ומפרש שהמקום הזה הוא הר המוריה, וכדר"י בב"ר סימן בב"ר ערמב"ן: (לב) ופגע בו הקב"ה. שינה לשון המקרא שכתוב ויפגע במקום, שאינו מתיישב הלשון הזה כלפי הקב"ה כאלו ח"ו יש לו תפיסת מקום קבוע לפגוע בו ההולך נגדו, אלא הכוונה הקב"ה פגע בו, שנגלה ובא אליו שם, וכמ"ש להלן קרא דבכל המקום אשר אזכיר את שמי (שפי' כמו תזכיר כמש"ל אות ל"ה בס"ד) אבא אליך וגו' (ואולי נאמר כי גם לפי הדרשה הזו דמקום בהקב"ה, ס"ל הדרשא דויפגע אין פגיעה אלא תפלה, וע"י התפלה דהיינו אזכיר את שמי, נמצא במקום ההוא אליו הקב"ה שבא אליו לברכו): (לג) בכ"מ שהצדיקים שם הוא נמצא כו'. בילקוט הגי' שהצדיקים עומדים, והיינו שעומדים לקבוע להם מקום להתגלותו שם וכגון בתפלה שיעקב חזר כאן להתפלל בהר המוריה, אבל לגי' הספרים בכ"מ שהצדיקים שם כו', אין מובן א"כ מאי ויפגע במקום, הלא בכל הדרך היה עמו ג"כ: (לד) הוא נמצא עמהם. כמ"ש הנה אנכי עמך וגו' (ואפשר לשון נמצא דנקט כאן, רומז למ"ש [הושע י"ב] בית אל ימצאנו ושם ידבר וגו' שהוא המקום הזה שקראו יעקב בית אל, ועיין ב"ר ספ"ב): (לה) שנא' בכל המקום אשר אזכיר כו'. משמע דמפרש בכל המקום ממש (ולא מקום מיוחד של בהמ"ק כדרז"ל שם, וכדבריהם משמע רישי' דקרא דכתיב מזבח אדמה תעשה לי וגו' ועלי' כתיב בכל המקום אשר אזכיר את שמי, שאתן רשות להזכיר שמי או שאשרה שכינתי שם כפי' המפרשים שם ע"ש), והיה לפ"ז פי' אזכיר את שמי כמו תזכיר שמי (עיין רבי' בחיי וריקאנט"י שם) בתפלה וכי"ב אבא אליך להיות נמצא עמך [ה]: (לו) א"ל הקב"ה כו' לאכול ולשתות שכב במקום הזה. כ"ה בילקוט ורמב"ן וכצ"ל, ואפשר דרש ויפגע במקום, לשון בקשה, ודרש לי' שבקשהו ליעקב (כאלו כתיב ויפגע בקמ"ץ הפ"א) שיהיה שם במקום, והיינו ללון (כר"א בראשית כד) הים וגו' מקום לנו ללין): (לז) הלחם בצקלונך. הוא לשון המקרא [מלכים ב ד] וכרמל בצקלונו ות"י שם בלבושי', והרד"ק שם נראה רוצה לבארו לבוש קליפת הגרעינין, אבל כאן נראה מלשונו שפירושו מלבוש האדם (ויותר קרוב שהוא מין שק ותרמיל שמוליכים בו עוברי דרכים צידה לדרך): (לח) לאכול ולשתות שכב כו'. כיון שתאכל ותשתה הואל נא ולין וכמ"ש [שופטים יט] ויאכלו וישתו ויליכו שם וגו' ויאכלו וגו' וישתו וגו' הואל נא ולין וייטב לבך: (לט) עד עכשיו לא ירד השמש חמשים מעלות. בהגהות המיוחסות להגר"א הגיה עד עכשיו יש לשמש ירידות מעלות חמשים, וכ"ה בלשון הרמב"ן, וגם בילקוט הגי' כי"ב, ואם המעלות האלו הן מעלות ש"ם בגלגל וכמ"ש בז"ר, ודאי גי' דהכא עד עכשיו לא ירד כו' נ' מעלות אינה נכונה דהא אמר לעיל בחצי היום הגיע לשם, אלא שבאמת אין ידוע לנו כמה מעלות חושבין לשמש בלשון הפר"א, ועמש"ל פ"ז אות כ"ז: (לט) לא ירד השמש אחר חצות היום שהשמש יורד והולך מגובה הרקיע לשיפולו נקרא במקרא לשון ירידה כמ"ש [שופטים שם] והיום רד מאד: (מ) ובלא עתו בא השמש במערב. פי' שלא בא השמש אלא במקומו במערב רק שמיהר בסיבובו כרגע (כל נ' המעלות שהיה לו לירד עדיין), אבל לא ששקע שם בגובהו של רקיע, ודרש כי בא השמש שלא בעונתו, שאם בעונתו בא ל"ל לכתבו שכיון שכתיב וילן שם ממילא משמע שחשכה לו שם, אלא ודאי כי בא שלא בעונתו בשביל שילין שם: (מא) הביט יעקב וראה את השמש בא במערב. כשראה שהתחיל לבא מיד השכים ללון שם ולהכין צרכי לינה ולקח האבנים כו': (מב) י"ב אבנים. כ"ה גם בזוהר [קמז:] ושם פ' ויחי [רלא:] יליף לה מן והאבנים על שמות בני ישראל דאפוד ע"ש, ובב"ר ושח"ט מז' נ"א פליגי בה ר"י ור"נ, ור' יהודה אמר שם י"ב כשיטת הפר"א: (מג) מאבני המזבח כו'. דרש מאבני המקום הידוע מכבר שכתוב עליו [בראשית כב] וירא את המקום מרחוק וגו' ויבאו אל המקום וגו' ויבן שם את המזבח: (מד) באותו מקום להודיעו כו'. בילקוט הגי' בא המקום להודיעו, ופי' שמזה שהמקום ההוא שהכין לשכיבתו היה מחזיק י"ב אבנים סביבו בא להודיעו המקום כלומר הקב"ה, ולפי גי' דהכא בא לבאר זה בלשון באותו מקום (וזה שלא כדברי הב"ר שאמרו שם שיעקב נטל י"ב אבנים לכוונה זו לידע אם מתאחין כו'): (מה) סולם עומד מן הארץ ועד השמים. מפני שלשון מוצב ארצה היה משמעותו שהוא מוצב מן השמים אל הארץ מדלא כתיב מוצב בארץ, לזה ביאר שהסולם ודאי עומד מן הארץ כדמסיים וראשו מגיע השמימה, כי בבני אדם שעל הארץ תלוי במעשיהם הצבת הסלם שיהיה מייחד הארץ עם השמים: (מו) ורואים פניו כו' ואומרים זה הפנים כו'. דרש בו מסתכלין בו, וכ"ה בת"י נחתין ומסתכלין בי', וכ"ה בחולין [צא:] ויורדין ומסתכלין בדיוקנו של מטה, ועיין בב"ר: (מז) כפני החיה שבכסה"כ. היינו פני אדם שבד' חיות, וכן פירש"י בחולין [שם] (אבל המוזכר באגדה דהיכלות חיה אחת כו' שאומרת ברכו את ה' כו', נראה שהיא מדת המ"ל פני נשר): (מח) אלו עולים ואלו יורדים בו. בת"י מלאכיא די לוו יתי' מביתי' דאבוי סליקו למבשרא למלאכי מרומא למימר אתון חמון כו' דאיקונין דילי' בכורסי יקרא כו' והא מלאכין קדישין כו' נחתין כו', וכ"ה בב"ר, ואפשר גם כאן כיוונו לכך: (נח) השכים יעקב בפחד כו'. מפרש שז"ש וייקץ יעקב כו', מה נורא כו', היינו בבקר כמ"ש אח"כ וישכם יעקב בבקר ויקח כו', והלום הסלם סמוך לבקר היה שהוא א' משלש חלומות המתקיימין חלום של שחרית כמ"ש בברכות [נה:]: (נט) בפחד גדול. ז"ש תחלה ויירא כו' והדר וכתי' מה נורא כו', ואפשר רמזו למ"ש בזוהר יעקב אחיד לתרין סטרין אברהם ויצחק, שהן פחד וגדול גבורה וחסד, ותפס לשון פחד ולא לשון מורא שכתוב כאן, לרמוז על לשון בפחד אביו יצחק [בראשית לא], וז"ש כאן תחלה ויירא שהוא בפחד יצחק, ואח"כ מה נורא שלימו דרגי' דיעקב כולל הו"ג ומפני

הגהות

[ר] ועגינו כשנכנס יעקב במעלות שבעה ושבעה (עי' ז"ח ריש שה"ש) שהעליונים נמנין בעשיריות ז' לשבעים, וע' זהר ר"פ חיי שרה [קכג:]:
[ה] ולע"ד הריקאנט"י שם שכתב אם תדע להאצילני על השם שהוא מ"ל אבא אליך ואברכך ע"ש, י"ל שז"ש כאן בכ"מ שהצדיקים שם הוא נמצא כו', שהוא כענין מ"ש בזוהר ויחי [רמה:] ת"ח כו' רחימו דכנס"י לגבי קב"ה גשמתהון דצדיקיא לתתא מתערו לה כו' הה"ד וצדיקים יירשו ארץ כו':

(ס) ביתו של הקב"ה במקום הזה שנאמר [בראשית כח] ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, מכאן אתה למד שכל המתפלל (סא) במקום הזה בירושלים (סב) כאלו התפלל לפני כסא הכבוד (סג) ששער השמים שם הוא ופתח פתוח לשמוע תפלה שנאמר [שם] וזה שער השמים. (סד) וישב יעקב ללקוט את האבנים ומצא אותם כלם אבן אחת ושם אותו מצבה בתוך המקום (סה) וירד לו שמן מן השמים ויצק עליה שנאמר [שם] ויצק שמן על ראשה. מה עשה הקב"ה (סו) נטה רגל ימינו (סז) וטבעה האבן עד עמקי תהומות ועשה אותה (סח) סניף לארץ כאדם שעושה סניף לכיפה. לפיכך נקראת (סט) אבן השתיה שמשם הוא טבור הארץ ומשם נמתח כל הארץ (ע) ועליה היכל ה' עומד (ע) שנא' [שם] והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים. (עא) ונפל יעקב על פניו ארצה לפני אבן השתי' והיה מתפלל לפני הקב"ה ואמר רבון כל העולמים (עב) אם תשיבני למקום הזה בשלום (עג) אזבחה לפניך (עד) זבחי תודות ועולות שנאמר [שם] וידר יעקב נדר לאמר. (עה) ושם הניח את הבאר ומשם נשא רגליו (עו) וכהרף עין בא לחרן שנא' [שם כט] וישא יעקב רגליו ואומר [שם] ויצא יעקב מבאר שבע וגו' והאל

(ומפני שיעקב עדיין לא נסיב אז ולא אשתלים לעולא כמ"ש בזהר, לכן כתיב תחלה ויירא ביצחק , ואח"כ מה נורא כו' אין זה כי אם בית כו' לאשתכחא בלחודוי כו' כמ"ש בזהר [קנ:] ע"ש) : (ס) ביתו של כו' המקום הזה אין זה כי אם בית אלקים . בשוח"ט מז' צ"א (ששם במז' ההוא מלוקטים הרבה מאמרים מלשון הפר"א בכ"מ בלשונם,) הלשון במקום הזה . ולא ידעתי שכינתו שנא' ויירא כו' , ולא ידעתי שכינתו שנתוסף שם תוכן שמפרש מ"ש ואנכי לא ידעתי , היינו שכינה שנק' אנכי וכמ"ש בזהר כאן [קנ:] וז"ש אח"כ אין זה כ"א בית אלקים שהוא המ"ל (ולפמ"ש בזוהר אין זה כו' לאשתכחא בלחודוי כו' יתבאר שזהו ג"כ מ"ש ואנכי לא ידעתי) : (סא) במקום הזה בירושלים כו' . בשוח"ט שם וברמב"ן הגי' רק בירושלים וכ"ה במנהמ"א סימן ק' , ולגי' שלפנינו במקום הזה בירושלים , יש לפרשו על מקום בהמ"ק , שמקומו דווקא הוא מכוון נגד כסה"כ וכמש"ל אי"ה : (סב) כאלו התפלל לפני כסה"כ . כמ"ש [מלכים א ח] אשר יתפללו אל המקום הזה וגו' ואתה תשמע השמים מכון שבתך , ומכון שבתך הוא כסה"כ כמ"ש נכון כסאך [תהלים צג] , וכמ"ש בתנחומא ר"פ פקודי שבהמ"ק מכוון (אפשר דרש מכון כמו מכוון) נגד כסה"כ ממ"ש כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו : (סג) ששער השמים שם הוא ופתח פתוח לשמוע תפלה . מפרש שער השמים לתפלה , וכמ"ש [תהלים קיח] פתחו לי שערי צדק אבא בם אודה וגו' זה השער לה' וגו' : (סד) וישב יעקב ללקוט את האבנים . פשוטו הוא שרצה לעשות מהן מצבה , וי"ל שכיון שנודע לו שזה בית האלקים , הבין ג"כ שזה מקום המזבח שנטל ממנו האבנים , לכן ישב ללקטן להשיבן אל מקומם שלא יהיה כסותר ונותץ המזבח , וכשראה שנעשו אבן א', אז עשאן מצבת אבן : (סה) וירד לו שמן מן השמים . כ"ה גם בב"ר שפע לו שמן מן השמים כמלא פי הפך ; ופשוטו מפני שבמקלו עבר את הירדן כתיב , א"כ לא היה בידו שמן אם לא שירד מן השמים , וכפי הפך דבר מועט , ולא להם מפני שכתיב ויצק שמן על ראשה . ולא כתיב ויצק עליה שמן כמ"ש להלן [בראשית לה] ויצב יעקב מצבה וגו' ויסך עליה נסך ויצק עליה שמן , ששם היה לו שמן הרבה ויצק על כל המצבה שמן , וכאן שלא היה בידו כ"א מעט כפי הפך יצק רק על ראשה (ועיין רמב"ע), וזהו שלהלן [שם לה] כתיב אשר משחת שם מצבה , לא קראה בלשון יציקה רק בלשון משיחה מועטת [ו] : (סו) נטה רגל ימינו וטבעה כו' . מפני שכתיב והארץ הדום רגלי , לכן לשבר האזן נקט כמי שברגלו נטה והטביע האבן בעמקי תהום הארץ , ועיקר הענין הוא מפני שאבן שתי' שהקימו יעקב מצבה הוא ביסוד עיין ת"ז [נח:] , ונטייתו לקבעו בתהומות הארץ הוא מצד יעקב ברגל ימין נצח (וכמ"ש הגר"א בליקוטיו על אגדת ב"ק ובפי' מאמר דרפ"ב דחגיגה שבעמוד הימני בועז בו ירוץ צדיק ונשגב דהוא בתקפי') וכמ"ש איהו בנצח : (סז) וטבעה האבן עד עמקי תהומות . בזוהר ויחי [רלא:] מסמיך לה אקרא על מה אדניה הטבעו ע"ש : (סח) סניף לארץ כו' סניף לכפה . לחזקה ולסעדה , וכמ"ש בזוהר פקודי [רכב:] ושקע עד תהומא רישא חדא דההוא אבנא נעיץ בתהומא ורישא אחרא לעילא כו' איהו נקודה עילאה כו' : (סט) אבן השתי' כו' ומשם נמתח כל הארץ. (ובלשון הרמב"ן ור' בחיי והריקאנט"י נפתח , אבל גי' דהכא עיקר וכ"ה בכ"מ בזוהר הבאתים לעיל פ"ג אות כ"ג בס"ד) , ולשון שתי' הוא יסוד שהשתית עליה תבל , ובזוהר ויחי ופקודי (סו"ש) אמרו שבשעת בריאת עולם היה זה שירה אבן שתיה וכ"ה ביומא [נג:] , וכאן קאמר בימי יעקב , וכבר אקשי לי' ההוא יודאי לר' יהודה זה בזהר נח [סס] ע"ש , ולפי לשון המאמר דכאן משמע שטבור הארץ נברא מקודם , וע"י הקמת אבן למצבה של יעקב נורק האבן להיות סניף וחיזוק לקיום העולם : (ע) ועלי' היכל ה' עומד . ע"ל פ"י : [ע] שנא' והאבן כו' בית אלקים . זה בהמ"ק , שהאבן מכוון כנגד קה"ק כדתנן ביומא [סס] : (עא) ונפל יעקב על פניו ארצה לפני אבן השתי' . אפש' דרש לי' מ"ש וישא יעקב רגליו , דהיינו כמו ויקם יעקב על רגליו , שהיה נופל ומשתחוה ארצה לפני אבן השתיי' שהוא כארון ברית ה' : (עב) אם תשיבני למקום הזה בשלום . בנדר יעקב כאן כתיב ושבתי בשלום אל בית אבי , אך הפר"א מפרש שכל א"י ארץ מגורי אביו נקרא בית אביו , שהנדר הוא על הבטחת השלום אם מתקיים , ושם כתיב והשבותיך אל האדמה הזאת , וכן מוכרחין אנו לפרש כוונת הנדר , שהרי יעקב נענש בדינה על שאיחר נדרו כמ"ש בב"ר פפ"א וש"מ , והרי באותה שעה לא הגיע עדיין לבית אביו יצחק עד לאח"ז כתיב ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע , וא"כ עדיין לא נתחייב בקיום נדרו : (עג) אזבחה לפניך זבחי תודות ועולות שנא' וידר כו' . דרש האי נדר דיעקב הוא לזבוח לה' במקום ההוא . וכמו שת"א יהיה בית אלקים דאהי פלח עלה קדם ה' , והיינו פולחן ועבודת קרבנות , וזהו שכשעלה יעקב אחר עונש דינה לקיים נדרו נאמר לו ועשה שם מזבח ועשה כן שנא' ויבן שם מזבח , וסתם מזבח לזבוח עליו קרבנות (ועיין זוהר ויקהל [ריט:] שהקשו על מזבח הקטרת אמאי אקרי מזבח והא לא דבחין בי' דבחין כו') , ובשוח"ט שם הלשון נדר ושילם , והיינו האי קרא שבנה מזבח : (עד) זבחי תודות ועולות . שהנודר בעת צרה הוא שכשינצל יביא תודה על הנס וכמ"ש [תהלים נ] זבח לאלקים תודה ושלם לעליון נדריך וכתיב [שם נו] עלי אלקים נדריך אשלם תודות לך , ועולות דרש שבזה דרך לבא לבית אלקים (שאמר יעקב והאבן וגו' יהיה בית אלקים) כמ"ש [שם סו] אבא ביתך בעולות , וכן עולת ראיי' ברגלים', שהעולה דורן הוא כראות פני אלקים , וי"ל שז"ש כאן ושבתי בשלום וגו' והיה ה' לי לאלקים זהו זבחי תודת שלמים שמטילין שלום ומייחדין ה' ואלקים , והאבן כו' והיה בית אלקים זה נגד עולות כמ"ש אבא ביתך כו' ועולה הוא סליקו דכנס"י לעילא כו' : (עה) ושם הניח את הבאר . בשוח"ט הלשון שהיתה הבאר מהלכת לפניו , משמע שר"ל שהניחה מלהיותה עמו יחד כי הלכה לקדם לפניו להיות מזומנת בחרן והנה באר כו' , אבל הלשון דחוק , ולפי הלשון דכאן הניח את הבאר משמע שהניחו ועזבו שם במקום ההוא (וכההוא דלעיל פ"ל) כי שם מקומה בירושלים כדלעיל : (עו) כהרף עין כו' שנא' וישא כו' ואומר ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה . מפני שמקרא קמא דוילך ארצה בני קדם היה משתמע שהלך בארץ בני קדם כברת ארץ המפסיק בין א"י לחרן , ואח"כ בא לחרן , לכן מביא ואומר ויצא כו' מבאר שבע וילך חרנה , שמיד שיצא מבאר שבע הלך ובא לחרן , וכאן שכתוב וילך ארצה בני קדם , היינו שהוא במחשבתו חשב לילך דרך ארץ בני קדם לחרן (גם פדן ארם היא בכלל ארץ בני קדם כמ"ש מן ארם ינחני וגו' מהררי קדם , וכתיב ארם מקדם וגו' [ישעיה ט]) , אבל כהרף עין ויורא והנה באר כו' , שהוא הבאר שבחרן כדמפ"ז להלן , ולא נאמר כלל שהלך כשנשא רגליו דהיינו שקפצה לו הארץ : והאל

הגהות

[ו] ויש לכוין הענין , שיציקת השמן על המצבת אבן שהיא המ"ל הוא ענין הורדת שפע המוחין (וז"ש בשבת [קנג:] ושמן על ראשך אל יחסר אלו תפלין , שהן מוחין , וז"ש בזהר כאן [קמז:] בגין דנטיל כו' ואינון תפלין שברישא כו' נטיל כל נהורין ויהב כו') שהוא ע"י יעקב , וז"ש בזהר נח [עב:] ויצק שמן על ראשה דהא ביעקב תליא מלתא למעבד כו' , ולכן כאן שעדיין יעקב לא הוי נסיב ולא אשתלים לעילא כמש"ל אות כ"ט בשם הזוהר , לא היה נכון שימשוך הוא המוחין הקרויין שמן אלא מן השמים ירדו רק כפי הפך שפע מועט לצורך קיום העולמות , אבל אח"כ דנסיב ויצק עליה שמן בשפע רב ע"ש כולה (ושם כתיב ג"כ ויסך עליה נסך שסתמו יין ועיין ת"י שם , וכן ב' מוחין חו"ב) :

(עז) והאל הקדוש נקדש בצדקה . וענו העליונים ואמרו בא"י האל הקדוש :

פרק לו

[משלי ד יח] **בלכתך** לא יצר צעדך ואם תרוץ לא תכשל (א) לא צרו צעדיו של יעקב (ב) ולא נכשל כחו וכגבור כח גלל את האבן מעל פי הבאר (ג) והיתה הבאר עולה ושופכת מים חוצה לה וראו הרועים (ד) ותמהו כלן (ה) ולא היו יכולין לגלגל את האבן ויעקב גלל אותה לבדו מעל פי הבאר . ר' עקיבא אומר (ו) כל מי שהוא נכנס לעיר ומוצא נערות לפניו דרכו מוצלחת לפניו ומנין תדע שהוא כן בא וראה מאליעזר עבד אברהם שעד לא נכנס לעיר מצא נערות יוצאות לפניו שנאמר [בראשית כד] הנה אנכי נצב על עין המים וגו' (ז) והקב"ה הצליח דרכו שנא' [שם] וה' הצליח דרכי . ועוד ממי אתה למד ממשה רבינו שעד לא נכנס לעיר מצא נערות יוצאות לפניו שנא' [שמות ב יו] ולכהן מדין וגו' (ח) והצליח דרכו ועלה לגדולה ומנין תדע לך שהוא כן בא וראה (ט) מיעקב שעד לא נכנס לעיר מצא נערות יוצאות לפניו שנאמר [בראשית כט] והנה רחל בתו באה עם הצאן . (י) רב הונא אמר (יא) הכל צפוי לפני הקב"ה . קודם שבא יעקב לחרן מה עשה הקב"ה (יב) שלח מגפה בצאנו של לבן (יג) ונשתיירו מעט מהרבה מה שהיתה רחל רועה שנאמר [שם] ורחל באה עם הצאן אשר לאביה כי רועה היא . (יד) ומנין שנשתיירו מעט מהרבה שנאמר [שם ל] ויעקב רועה את צאן לבן הנותרות

(עז) והאל הקדוש נקדש בצדקה . פשוטו בצדקה שעשה עם יעקב שבמקלו עבר את הירדן כעני ורש , וה' נגלה עליו והבטיחו רב טוב ועשה לו נסים בקפיצת הדרך . וזה צדקה חנם (וכמ"ש יעקב קטנתי מכל החסדים וגו') ונתקדש שם שמים בזה , לכן אמרו האל הקדוש שנקדש שמו בצדקה , או יש לפרש על שקיבל עליו יעקב עשר אעשרנו לך שהיא מצות צדקה , אמרו שנתקדש ה' בצדקה זו , ועיקר עניינו י"ל שע"י יעקב בתפלתו שאמר מה נורא כו' שהוא נורא וקדוש נתקדש מדת המ"ל שהיא הצדקה , וגם ע"י משיחת המצבה שהמשיך עליו' שמן משחת קדש עשה מצדק צדקה , ונתקדש בצדקה :

פרק לו (א) לא צרו צעדיו של יעקב . מכוונים הדברים למ"ש הרמ"ז ז"ל במאמר הפסיעות (שבס"ס חסד לאברהם) שקפיצת הדרך של יעקב שכתוב בו וישא יעקב רגליו היה באופן שמבואר שם שמתארכין רגליו ומתרחבין פסיעותיו ע"ש , ומש"ל פט"ז אות כ"ב, שז"ש לא צרו צעדיו , אלא היו רחבים מאד : (ב) ולא נכשל כחו וכגבור כח כו' . מפרש מ"ש לא תכשל אין הכוונה כשילת ברכים לגוף באבן רגלו כריצתו וכי"ב , אלא ר"ל כשילת כח , לפי שהדרך מתשת כחו של אדם כמש"ל פכ"ט, וכ"ש הרץ בהליכתו שודאי מחליש כחו ביותר , לכן אמר שיעקב אע"פ שרץ מאד בדרכו לא נחלש כחו , אלא עמד בכחו וגבורתו (ע"ל ס"פ ל"ב) וכגבור כח גלל כו' : (ג) והיתה הבאר עולה ושופכת מים חוצה לה . כ"ה גם בת"י כאן (וז"ש בב"ר ס"פ ע' כיון שבא הצדיק לכאן נתברכו המים) , ולהלן ע"פ ויוגד ללבן ביום הג' כי ברח יעקב תרגם דלא אשכחו מיא דלא טפת בירא , וכ"ה מוכרח לפי פשוטן של דברים , שאל"כ כיון שסתימת הבאר לאבן גדולה היתה ודאי מפני דוחקן למים בכדי שלא ישתו כ"א כשנאספו כולן וישתו הכל בשוה , א"כ איך הניחוהו ליעקב להשקות צאן לבן טרם נאספו כולן יחד , אלא ודאי שנתברכו המים מיד שגלל האבן ושטפו חוצה לה , וכיון שראו כן שהמים די והותר לכן לא חששו עוד למחות בידו , ולכן לא נזכר שדלה דלה יעקב והשקה את הצאן , שלא הוצרך לדלות ששטפו המים חוצה (ואפשר ידרש וישק את צאן , לשון משיקין את המים , שהוא לשון נשיקה וחיבור , אף כאן חיבר הצאן אל המים ושתו מעצמן כי שטפו המים אל פיהן וחוברו להן יחדיו) , וזהו ג"כ שלא נזכר אחר ההשקאה שחזר יעקב וגלל האבן על פי הבאר למקומה לאחר ההשקאה כדרכן להשיב את האבן וכו' , מפני שלא הוצרכו עוד לזה , וכן מבואר בזהר שמות [יג:] וביעקב לא כתיב וישב את האבן דהא לא איצטריך לבתר כן כו' סליקו מיא לגבי' כו' : (ד) ותמהו שכולן לא היו יכולין . כ"ה בשוח"ט מז' נ"א וכצ"ל : (ה) לא היו יכולין לגלגל את האבן ויעקב כו' לבדו מע"פ הבאר . הגלילה מע"פ הבאר קשה יותר מההשבה על פיה , וכל הרועים היו צריכין אפי' אל ההשבה להיות יחד כמ"ש והשיבו כו' , השבה דומה להגלילה , ויעקב עשה אף הגלילה בעצמו : (ו) כל מי כו' ומצא נערות לפניו דרכו מצלחת . אי לא גרסי' כאן נמי הא דשאול כמש"ל אות ח' בס"ד ע"פ הילקוט , היה מקום לפרש שימנא זה מילתא הוא רק לענין ההולך למצוא זיווגו כאליעזר ויעקב ומשה , שסימן הוא שזיווגו בא אצלו (ועיין ב"ר ר"פ ויצא) , ובענין בדק במברא שמזומנת לפניו דרכו (ובילקוט הלשון כאן דרכו מיושרת לפניו) , ועב"ר ס"פ נ"ט ובהגהותיי שם בס"ד , אבל כיון דגרסי' הא דשאול נמי כאן , בע"כ צ"ל שסימן זה הוא לכל דבר וכמו למלוכת שאול , ואפשר סמך לזה ממ"ז [משלי יח] מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה' , שלשון מצא רומז על ההולך בדרך ומצא לפניו יוצאות מן העיר וזהו לשון ומצא דהכא (מי' נראה שלשון המקרא בשאול [שמואל א ט] הוא והמה מצאו נערות יוצאות לשאוב מים , אך אפשר לשון מצאו דשם

גופי' נמי מרמז על מציאת דבר לטוב) , ולפ"ד לאו דווקא נערות אלא ה"ה אשה , וכאן נקט נערות כעובדי דהני דמייתי : (ז) והקב"ה הצליח דרכו שנא' וה' כו' . אפשר ממה שלא סיים כאן בקרה והצליח דרכו כדלקמן גבי משה (מי' י"ל שמפני שמפורש כאן לשון הצלחה בזה פקט לה) , יש להבין שרוצה להביא סמך לסימן טוב הוא מהמקרא , דדרש וה' הצליח דרכי בזה שמצא נערות יוצאות לפניו , וע"ל פט"ז דדרש לי' כע"א : (ח) והצליח דרכו ועלה למלוכה . אף שאמת משה נקרא מלך וכמ"ש בזבחים [קב'] יכמה מלך , וכתיב ויהי בישורון מלך (מי' הש"ס דאמרי' בר"ה [לב:] דויהי בישורון מלך הוא פסוק מלכיות , סובר דהאי מלך על הקב"ה קאי ולא על משה) , ויותר הו"ל להזכיר הצלחות יצ"מ ומ"ת ואשר ידעו ה' פא"פ , ובילקוט הביא לשון המאמר בקצרה בא וראה מאליעזר והנה רבקה יוצאת , והנה רחל באה , ולכהן מדין ז' בנות , ושאול המה עולים במעלה העיר , ע"כ , נראה שהיה כתוב לפניו גם הא דשאול וחסר לפנינו וכצ"ל , והצליח דרכו (ולא הוצרך לפרש כלל הצלחות משה שהן גלויות וידועות לכל) , ועוד אתה למד משאול שנאמר המה עולים במעלה העיר והמה מצאו נערות יוצאות לשאוב מים והצליח ועלה למלוכה כצ"ל (והוא כלשון המקרא [יחזקאל טז] ותצלחי למלוכה) : (ט) מיעקב שעד שלא נכנס כו' שנא' והנה רחל כו' . ואע"פ שפגע ברועים תחלה , הרועים לא יצאו מן העיר רק היו יושבים שם תחלה , והסימן הוא כשמוצא יוצאת מהעיר ובאות לקראתו : (י) רב הונא אומר . כבר כתבתי במבוא בערך רב הונא שקרוב שצ"ל ר' חנינא או ר' תחנא (אחרי שלא נזכר רב הונא בפר"א עוד הפעם) או שהיה תנא נקרא כן (וכמו רב הונא ריש גלותא שבימי רבי שהוזכר בירושלמי עיין ס"הד) , אבל לומר שהוא הוספה מאיזו מדרש דברי אמורא , אחרי שלא נמצאו הדברים במדרשים שלפנינו , אין סמך לומר כן , וגם הואיל והדברים נמצאים גם בת"י שליקט מן הפר"א , משמע שהוא מעיקר הפר"א : (יא) הכל צפוי כו' . כדמפ"ו שבכדי שיתברך צאן לבן לרגל יעקב , וגם שתצא רחל עם הצאן (שמפני שהיו מועטין מסר לה כדלקמן) לסימן טוב לפניו (וגם שימסור לה הסימנין כדאי' במגלה [יג:] שבזכות זה זכתה רחל לצאת ממנה שאול ומרדכי , ובזכות זה נגאלו ישראל כמ"ש בפתיחתא דאיכה) : (יב) שלח מגפה בצאנו כו' . תפס לשון המקרא [שמות ט] הנני שולח את כל מגפותי , ולימדנו לפי דרכו שלשון מגפה שלוחה מלפני ה' שייך בצאן ובקר (אע"פ שבכל המקומות נזכר מגפה הכל באדם , רק מצאנו [זכרי' יד] וכן תהיה מגפת הסוס וגו' , וגם שם מפני שהתחיל תחלה וזאת תהיה המגפה וגו' כתב אח"כ וכן תהיה וגו' ג"כ בלשון מגפה) , ויתפרש שם כל מגפותי על הברד שעיקרו היה מכת בהמות (אבל כ"א ניצולו ממנו רק אשר עזב עבדיו בשדה, עליהם נא' ויך הברד וגו' מאדם עד בהמה) : (יג) ונשתיירו מעט כו' מה שהיתה רחל רועה . נראה שר"ל כמ"ש בת"י, ארום רעיתא הוא בההוא זימנא ארום הוה מחתא דה' בענא דלבן ולא אשתיירו מנהון אלהין קלילין ותריך רעיא דילי' ומה דאשתארו שוי קדם רחל ברתי' , אבל לשון הפר"א מה שהיתה רחל רועה (ולא קאמר והיתה רחל רועה אותן) , משמע יותר שר"ל כי רועה היא מכבר , והיה לו ג"כ צאן ביד רועים אחרים והוכו במגפה , ולא נשאר מהן רק זה שהיתה רחל רועה אותן שניצולו בזכותה : (יד) ומנין שנשתיירו מעט מן הרבה כו' הנותרות מן המגפה . אע"ג שמקרא זה לאחר שכבר פרץ מקנה לבן לרוב כתיב , והמגפה היתה קודם שבא יעקב , מ"מ י"ל דכתב עליו' קרא כאן הנותרות מן המגפה , לומר שאלולי יעקב לא היה לו המקנה אשר פרץ עתה לרוב , שהרי אף אותן שכבר היו לו מקודם לכן כלו במגפה ולא נותרו :

הנותרות מן המגפה [שם] ויברך ה' אותך לרגלי (טו) וכו רגליו של יעקב להפרות ולהרבות צאנו של לבן. מכאן אמרו יש רגל אדם מברכת בית ויש רגל אדם מחרבת בית (טז) והיה רגל יעקב מברכת שנאמר ויברך ה' אותך לרגלי (יז) וכן אמר לבן ליעקב [שם] נחשתי ויברכני ה' בגללך. כששמע לבן (יח) את שמע יעקב בן אחותו וכח גבורתו שעשה על הבאר (יט) רץ לקראתו לנשקו ולחבקו שנאמר [שם כט] ויהי כשמוע לבן את שמע יעקב בן אחותו וגו' [שם] ויאמר לבן ליעקב הכי אחי אתה וגו' וכי אחיו היה והלא בן אחותו היה ללמדך (כ) שבן אחותו של אדם קרוי בנו ובן אחיו של אדם כאחיו (כא) ומנין אנו למדין מאברהם אבינו שאמר ללוט [שם יג] (כב) אל נא תהי מריבה וגו' וכתוב אחר אומר [שם יד] וישמע אברהם כי נשבה אחיו וכי אחיו היה והלא בן אחיו היה אלא ללמדך שבן אחיו של אדם כאחיו. (כג) ובני בניו של אדם כבניו ומנין אנו למדין מיעקב שאמר [שם מח] אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי וכי בניו היו והלא ב"ב היו אלא ללמדך שבני בניו של אדם כבניו. ובני בנותיו של אדם כבניו מנין מלבן שאמר ליעקב [שם לא] הבנות בנותי והבנים בני והצאן צאני וכי בניו היו והלא בני בנותיו היו אלא ללמדך שבני בנותיו של אדם כבניו. (כד) התחיל יעקב לעבוד באשה שבע שנים לאחר שבע שנים (כה) עשה שבעה ימים משתה ושמחה ולקח את לאה שנאמר. [שם כט] מלא שבוע זאת ויעש יעקב כן וימלא שבוע זאת (כו) ועוד הוסיף שבעה ימים משתה ולקח את רחל שנא' [שם] ויתן לו את רחל בתו וגו' (כז) ונאספו כל אנשי המקום לגמול חסד עם יעקב (כח) שנאמר [שם] ויאסף לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה. אמר הקב"ה אתם גמלתם חסד עם יעקב עבדי אף אני אתן לכם שכרכם (ל) שנאמר [מלכים ב ה] ונעמן שר צבא מלך ארם וגו'. לקח לבן את שתי שפחותיו ונתנן לשני בנותיו וכי שפחותיו היו (לא) והלא בנותיו היו אלא ללמדך שבניו של אדם מפלגשו נקראו שפחות שנאמר [בראשית כט] ויתן לבן לרחל בתו וגו'.

רבי

נותרו כ"א מעט, עאכ"ו שלא היה לצאן לבן לפרוץ לרוב, ולכן קורא הנותרות (וכתבו הכתוב בשם זה, ללמד זכות על יעקב מה שעשה במקלות (עיין רמב"ן) שכל הצאן היה חשוב כשל יעקב ולא היה לו ללבן כ"א המעט הנותרות מן המגפה, שגם הן לא גזלו רק בכדי שיבא יעקב ויתברכו לרגלו, וז"ש ויצל אלקים את מקנה אביכן ויתן לי, לומר שכולן היו ראוין למות במגפה ולא הצילן ה' רק בשביל ליתנן לו, וז"ש בב"ר כזה שהוא מציל מן הנבילות, ר"ל מן העומד לאיבוד), ומיושב בזה לשון הנותרות, שלפשוטו קשה לקרותן בשם נותר שהוא לעולם המיעוט הנשאר מן הרוב, וכאן נבלי אותן שהסיר יעקב מן הצאן מעטים היו ולכן נתרצה לבן בכך ואמר הן לו יהי כדברך, מפני שמעטין מן הצאן הוא שהיו מצויין להיות כן (ועיין רבי' בחיי), ולדברי הפר"א קראן הנותרות מן המגפה בזכות יעקב, וא"כ זה שאמרו שנשתייר לו מעט מהרבה קודם שבא יעקב מלשון הנותרות הוא שנשמע, אבל ממ"ש כי מעט אשר היו לך לפני ויפרץ וגו', אין ראי' רק שהיה לו תחלה מעט אבל לא שנשתייר מעט מהרבה (ואולי ידרש לפ"ד הפר"א מעט אשר היה לך לפני, זה שלפני בואי נתהוה בצאנך מעט מן הרבה כדי שיהיה זה לפני ויפרץ בגיני לרוב, ויש להוסיף עוד לדרוש מלת ויפרץ ענין מגפה כמ"ש [תהלים קו] ותפרץ בם מגפה, ר"ל שפרצה בהם מגפה שישארו מעט למען לרוב אח"כ על ידי), ומה שמסיים אח"כ ויברך ה' אותך לרגלי וכי רגליו כו', הוא דרשה בפ"ע על פסוק זה אלא מפני שאין דרך לשון הפר"א כן להתחיל בפסוק לדרשו רק לקשר המאמרים זה לזה, לכן כמדומה שצ"ל ואומר כי מעט אשר היו לך לפני ויפרץ לרוב ויברך ה' אותך לרגלי, והוא סיום הראי' דמנין שנשתיירו מעט כו', שמשני הפסוקים אלו יחד הוא נלמד: (טו) וכי רגליו של יעקב מפרות ומרבות צאנו. כצ"ל וכ"ה בכ"י, ובילקוט הלשון שנותרו מן המגפה בכדי להפרות ולהרבות צאנו של לבן לרגליו של יעקב: (טז) והי' רגל יעקב מברכת שנא' ויברך ה' אותך לרגלי. הנוק' שהיא נקראת ברכה שממנה מקור הברכות לכל, היא לרגליו של יעקב ונקראת רגלו (עיין בדרוש הפסיעות להרא"ו הנ"ל), וז"ש בברכות [מב'] תיכף לת"ח ברכה: (יז) וכן אמר לבן נחשתי כו'. שאף הוא הודה בדבר, אך לא הבין ענין רגל יעקב הנ"ל ותלאו בניחוש (וז"ש בירושלמי פ"ג דע"ג ה"ב את נרגל רגלי' דיעקב שעשאו הרגל לצורת ע"ג): (יח) את שמע כו' כח גבורתו שעשה כו'. את שמע דרש דבר הנשמע למרחוק מילתא דתמיהא כמש"ל וראו הרועים ותמהו כו': (יט) רץ לקראתו לנשקו כו'. להוציא מדברי ב"ר שרץ לשם ממון אלא לנשקו ולחבקו מפני ששמע שמע גבורתו על הבאר, ובת"י הוסיף עוד וחסידותי' (והוא בכלל לשון שמע ר"ל שם טוב) היך נסת בירא וסליקת לאנפוי כו', שמפני שהיו זקוקין למים וע"י נתרוותו, לכן רץ לחבקו ולנשקו: (כ) שבן אחותו של אדם קרוי אחיו וכן בן אחיו. כצ"ל: (כא) ומנין אנו למדין מאברהם כו'. נראה הא דצריך להביא מקרא אחר על בן אחיו ולא סגי ליה בקרא דהכא בלבן בבן אחותו, משום שי"ל דווקא בן אחותו הוא כאחיו, מפני שאמרו (ב"ב [קי'] וירושלמי ספ"ד דקדושין) רוב בנים דומין לאחי האם, וכיון שהוא דומה לו שייך לקראו אחיו, אבל בן אחיו לא, וכ"כ כתבו התוס' ביבמות [סב:] ד"ה והנושא בשם ר"ת לענין בת אחותו דבת אחיו לא ע"ש: (כב) אל נא תהי מריבה וגו' כי אנשים אחים אנחנו וכתוב א' אומר וישמע כי נשבה אחיו. דקרא קמא י"ל שאברהם א"ל כן דרך חיבה וריעות שהוא לו כריע כאח, כמו שנמצא במקרא שאף לאנשים נכרים נאמר כי"ב לשון אחוה, וכמו אחאב לבן הדד [מלכים א' כ] אחי הוא, לכן מביא מקרא שני דכי נשבה אחיו, שהתורה קראה לו אחיו (וברפ"ב דיבמות [יז:] מביא מקרא ראשון ומדלא כתיב רעים וכתב אחים ע"ש): (כג) ובני בניו כו' שאמר אפרים ומנשה כו' ובני בנותיו כו' שאמר ליעקב הבנות בנותי כו'. ביבמות [סב:] דחי לדרשא זו דהבנות בנותי דאלא מעתה הצאן צאני אלא דקנית מינאי כו', וכאן נראה דס"ל דהצאן צאני נמי פירושו שהצאן שלי וצא לידך שלא כדין, אבל הבנים בני א"א לומר כן אלא דחשובין כבנים קאמר, וגם אינו מביא מקרא דאפרים ומנשה דהכא (ועיין בכתובות [ענ'] שמביאו לסימנא לענין יולדיו בפניו ולפירש"י שם הוא כענין ב"ב הרי הן כבנים ע"ש), דס"ל לענין נחלה לבד נאמרה וכדאיתא בהוריות (ו:), ולענין מאי דילפי' כאן גם לבני בנות שהן כבנים, כן נראה דס"ל גם להש"ס דמפרש ביומא [סו:] את בניו לא ילע בני בתו מישראל, דש"מ דחשובין כבנים, אבל בב"ר פנ"ד אר"י בר אלעאי בני בנות אינן כבנים והוא שיטת הירושלמי ביבמות פ' הבע"י [שם] דבני בנות אינן כבנים לענין פו"ר, וע"פ שיטתם הן דברי ר"ח ז"ל שהביא רבי' בחיי שכתב כאן אקרא דהבנות בנותי שכיזב לבן דבני בנות אינן כבנים, ועיין בביאורי הגר"א ביו"ד סימן ר"מ ס"ק ל"ד שהביא מדברי הב"ר אלו סמך דבני בנות אינן כבנים להתחייב בכבוד זקינם: (כד) התחיל יעקב לעבוד באשה. לשון המקרא הוא [הושע יב] ויעבד ישראל באשה ובאשה שמר, ולפי דרכנו לימדנו פי' דויעבוד ישראל באשה היינו לאה שעבד תחלה ז' שנים עד שניתנה לו אח"כ לאשה, ובאשה שמר זו רחל שניתנה לו לאשה ואח"כ שמר ונתעכב עבורה עוד ז' שנים, ובזה מובן לשון הב"ר ס"פ ע' ע"ש: (כה) עשה ז' ימי משתה כו' שבוע זאת. כמש"ל פט"ז שמפרש שבוע ז' ימי המשתה כדברי הב"ר והירושלמי וכ"ה בת"י, ושלא כדברי הרמב"ן ע"ש: (כו) ועוד הוסיף ז' ימים כו' את רחל. כדדרש בב"ר וירושלמי שם מדכתיב שבוע זאת שאין מערבין שמחה בשמחה: (כז) ונאספו כל כו'. ע"ל פט"ז: (כח) שנא' ויאסף לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה. מדלא כתיב ויעש משתה ויקרא לכל אנשי המקום דהוי משמע שמפני המשתה ושקראם לבן באו, אבל השתא משמע שנאספו מעצמן והיינו לגמ"ח ליעקב (ומזה נ"כ יצא להב"ר ות"י לדרוש שאספם תחלה להתייעץ עמהם לרמות את יעקב בלאה ע"ש), וכמ"ש בב"ר את גמלת חסד בזכותך אנן נגמול לך חסד (אבל מפני אסיפת לבן אותם שקראם לא היו נאספים ובאים כלם): (ל) שנא' ונעמן וגו' ארם כי בו נתן ה' תשועה לארם. ע"ל פט"ז: (לא) והלא בנותיו היו כו' שנא' ויתן לבן לרחל בתו את בלהה שפחתו לה לשפחה. אפשר דרש מ"ש כאן בתו אצל לרחל דמלת בתו נדרש על ויתן שנתן את בתו לרחל ומפ"ו מי היא את בלהה שפחתו (ומינה ילפינן גם ללאה לדרוש מ"ש ללאה בתו שפחה שנתן בתו לשפחה ללאה ועל ויתן דרישי' דקרא קאי), ובב"ר פע"ד דרשו לה מקראי אחריני ע"ש:

רחה

דכי לוי אמר (לג) ראה הקב"ה בצרתה של לאה (לג) ונתן לה הריון (לד) ונחומים לנפשה וילדה (לה) איש טוב תואר וחכם (לו) ואמרה ראו בן שנתן לי הקב"ה שנאמר [שם] ותהר לאה ותלד בן ותקרא שמו ראובן ועל כן קראה שמו ראובן. ר"א אומר (לז) מז' חדשים ילדה לאה את בניה ולשבע שנים נולדו ליעקב י"א שבטים ובת אחת (לח) וכולן נולדו זווגן עמם (לט) חוץ מיוסף שלא נולד זוגו עמו שהיתה אסנת בת דינה ראויה לו לאשה (מ) וחוץ מדינה שלא נולד זוגה עמה אמרה הילדה הזאת דין ומשפט היא על כן קראה שמה דינה. ועוד היה ר' אליעזר אומר (מא) ברח יעקב לבא אל לבן וברח לצאת מפני לבן ברח לבא אל לבן מנין (מב) שנאמר [הושע יב יג] ויברח יעקב שדה ארם. ברח מפני לבן מנין שנאמר [בראשית לא] ויוגד ללבן ביום השלישי כי ברח יעקב (מג) למה ברח שאמר לו הקב"ה יעקב (מד) איני יכול לשכן שכינתי עליך בבית לבן אלא [שם] שוב אל ארץ אבותיך וגו' לפיכך ברח (מה) ולקח לבן כל אנשי ביתו ועירו גבורי כח ורדף אחריו להרגו (מו) ירד מיכאל ושלף חרב אחריו

(לג) ראה הקב"ה בצרתה של לאה. מפרש מ"ש ראה ה' בעניי אין פירושו ח"ו לשון עיוני מבעלה, רק בצרתה מהבירתה מרחל שהיתה אהובה יותר ממנה (וכמו בעני אמתך דחנה [שמואל א א] שפירושו מכעס צרתה אבל מבעלה אדרבא את חנה אהב): (לד) ונחומים לנפשה. זהו פי' מ"ש וירא ה' כי שנואה לאה ויתן לה הריון, שאין הכוונה שע"י כן חזרה להיות אהובה יותר מרחל, שהרי מ"מ נשאר אהבת רחל גדולה, אלא ע"י שהיו לה בנים היתה משתעשעת בהם ומתנחמת מצערה מצרתה, וכענין מ"ש [תהלים צד] תנחומיך ישעשעו נפשי, כן הבנים ילדי שעשועים הן נוחם לנפש אמם: (לה) איש טוב תואר וחכם. דרש ראו בן ולא כתיב ראו בני (וכמו שהקשה בזוהר ויחי [רכב:] ע"ש מה שדרשו בזה), דבן הוא לשון נבון וחכם ואמרה ראו בתארו שהוא טוב תאר וגם בן נבון, ובקט לישנא דקרא בדוד [שמואל א טז] ראיתי בן לישי וגו' ונבון דבר ואיש תאר, ולבאר מלת תואר הוסיף מלת טוב כד"א [מלכים א א] טוב תאר מאד, וכן פירושו חכם כד"א [בראשית מא] אין נבון וחכם כמוך: (לו) ואמרה ראו בן כו' ותקרא את שמו ראובן ועל כן קראה שמו ראובן. ר"ל אף שכתיב ותקרא שמו ראובן כי אמרה כי ראה ה' בעניי, מ"מ דרשו' מזה שכתוב ותקרא שמו ראובן קודם כי אמרה כי ראה ה' כו' (בשינוי משמעון ויהודה ושארי שבטים שכתוב ותאמר כי כו' ואח"כ ותקרא שמו כו') שרומז לדרוש שמיד שילדתו אמרה בשמחת נפשה ראו בן (ולא בת) שנתן לי כו' טוב תאר וחכם (כי גם בעודו באבו חכמתו האירה פניו), ועל שם כן נקרא ג"כ ראובן (ולכן מופסק ותקרא שמו ראובן באתנחתא מן כי אמרה, לומר שבוא נדרש לענין שלמעלה ראו בן ג"כ), ושוב אמרה כי ראה ה' בעניי, והוא נרמז ג"כ בלשון ראובן, אלא שא"כ היה לה לקרותו ראו עני, וקראתו ראובן על שם ראו בן, וז"ש ועל כן קראה שמו ראובן ר"ל ולא ראו עני (וי"ל שזהו ג"כ כוונת הש"ס בברכות [ז:] מאי ראובן כו' ראו מה בין בני כו'): (לז) מז' חדשים ילדה לאה כו' ולז' שנים נולדו ליעקב י"א שבטים ובת אחת. בסע"ר פ"ב תניא כל השבטים ודינה נולדו לז' שנים כאו"א לז' חדשים. וביאר הגר"א שם דס"ל שכולם נולדו זא"ז, ר"ל שבעת לידת בלהה וזלפה עמדה לאה מלדת, וכאן דתני הלידה לז' חדשים בלאה, אפשר ס"ל דבני בלהה וזלפה נולדו לט' כי נולדו תוך משך ימי עבורי רחל ולאה (או אולי ילדו לאה ורחל לז' מקוטעין [א], וא"כ יש לכוון שבלהה וזלפה ילדו לט' מקוטעין, אף שנולדו זא"ז, ויעלה משך לידתן בס"ה רק ז' שנים)[ב], וזה שנולדו לז' שנים מוכח ממ"ש ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו' שלחני וגו' נקבה שכרך וגו' ועבדו אז אח"כ שש שנים בצאנו, והתחילה לאה להוליד אחר ז' שני עבודה הראשונה ובשבע שנים השניים עד שהתחיל לעבוד בצאנו נולדו כלם (ודברי פר"א וסע"ר אלו חולקין על האגדה שהביא בילקוט שמות וכן רבי' בחיי שם הביאה בשם מדרש תדשא ששם מפרש כל א' מהשבטים באיזו חדש נולד, ומשמע שנולד כ"א מהן בשנה אחרת לגמרי ועיין בס' הישר): (לח) וכולן נולד זווגן כו'. ע"ל ר"פ ל"ט ומש"ש אי"ה: (לט) חוץ מיוסף כו' אסנת כו'. ע"ל ר"פ ל"ח ומש"ש אי"ה: (מ) חוץ מדינה כו' הילדה הזאת דין ומשפט. שכולן שנולדו זווגן אחיותיהן עמהן הוא חסד כמש"ל פכ"א שע"ז נא' עולם חסד יבנה, וזו שנולדה בפירוד מזווגה הוא דין ומשפט [מג"כ] ועיין זהר אחרי מות [עז:], וקשה א"כ רחל היה לה לקרוא את יוסף מענין דין ומשפט, כי עיקר החסד ודין בבנין העולם הוא על הזכר שהאיש הוא המצווה כו' והנקבה טפלה לו, וי"ל שכשנולד יוסף חשבו שישא את דינה שנולדה כבר לזווגו המוכנת לו ואין כאן דין ומשפט, אבל דינה שנולדה תחלה בלא זווגה הוא שקראוה דין ומשפט, וי"ל עוד שרמזה לאה על העתיד שעל ידה עשו דין ומשפט בשכם שחטא בה (ומפני שלא נולד זווגה עמה והיתה פנויה, לכן חשב שכם לקחתה לאשה): (מא) ברח יעקב לבא אל לבן וברח לצאת מפני כו'. אפשר לפי שרוצה לבאר שרדף לבן ואנשי עירו אחריו להרגו, לכן הקדים זה לומר שנלמד בריחתו מן לבן לבריחתו אל לבן, כמו כן מ"ש כו בריחה מן לבן היתה בריחה אל נפשו שרדף לבן אחריו להרגו (אלא שבכ"ז אינן שוין שמשם ברח לבבל ומן לבן אם היה נשאר אצלו משמע שלא היה מחשב להרגו, ולא ברח אלא מפני הא דמפ"ו ולמה ברח כו'), ואפשר ז"ש יעקב כי יראתי כי אמרתי פן תגזול וגו', שלשון כי יראתי פירושו שירא לנפשו שסוף סוף יהרגנו אם היה רוצה לילך ממנו ויראה לעכבו להיות לו עבד עולם: (מב) שנאמר ויברח יעקב. ע"ל ספכ"ט אות כ"ח: (מג) ולמה ברח שא"ל כו' איני יכול כו'. בא לומר שאע"פ שכתוב וישמע יעקב את דברי בני לבן וגו' וירא יעקב את פני לבן וגו' מ"מ לא בשביל זה לבדו היה מסכים לברוח (ולהעמיד עצמו בסכנה שרדף אחריו להרגו, ואם היה נשאר אצלו לא היה הורגו וכמש"ל אות מ"א), אלא העיקר היה מפני שא"ל הקב"ה שוב אל ארץ וגו', ולכן אף כשדיבר עם רחל ולאה בזה התחיל רואה אנכי את פני אביכן וגו' לא היה זה כ"א להתגלל לפניהן על ענין הרכוש שח"ו לא בגזל והונאה בא לידו, אע"פ שהוא רואה שאביכן פניו רעים עליו בזה, בכ"ז הדין עם יעקב כמו שמפ"ו ואתנה ידעתן וגו' ואביכן וגו' ויצל אלקים וגו' (ועיין רשב"ם שמפרש גם מ"ש לבן ואלקי אבי היה עמדי ע"ז), אבל העיקר היה אצלו סיום דבריו סיפור דברי המלאך וסיומו שנצטווה קום צא מן הארץ הזאת, וכן תשובת רחל ולאה היה כן על ראשון ראשון כי כל העושר כו' ועל האחרון חביב ועיקר ועתה כל אשר אמר אלקים אליך עשה: (מד) איני יכול כו' אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך. שם דווקא אהיה עמך ולא כאן (וע"ל פ"ח דמשמע שלענין סוד העיבור שרצה כו' הוא שנאמר לו זה): (מה) ולקח לבן כל אנשי ביתו ועירו גבורי כח. אף שכתוב ויקח את אחיו וכן בכל הענין כ' אחיו אך ממ"ש לבן יש לאל ידי לעשות ות"א אית חילא בידי והרי יעקב גבור כח היה וכן בניו (ובזוהר וישלח [קסז:] אמרו דהא חילא דיעקב ובנוי רב מני' אלא כו'), לכן מפרש אחיו היינו רעיו, והן כל גבורי כח שבאנשי ביתו ועירו חיל רב, שכולן היו עמו בעצה א' לרדוף אחרי יעקב, ולפשוטו י"ל מפני התרפים שהיה ע"ג שלהן (וכ"ה בזהר [קסד:] וחד על אינון תרפים כו'), והוא כענין מ"ש בפסל מיכה [שופטים יח] והאנשים אשר בבתים אשר בבית מיכה נזעקו וגו' ויאמר את אלהי אשר עשיתי לקחתם כו' (ומשם יצא הלשון אנשי ביתו ועירו דכאן), ולכן קראן כולן בשם אחיו, שאח לצרה הוו הבאה עליהן יחד היו: (מו) ירד מיכאל ושלף אחריו חרב ובקש להרגו. כ"ה גם בת"י, ויליף האי ויבא אלקים אל לבן בחלום הלילה ממ"ש באבימלך [בראשית כ] ויבא

הגהות

[א] ובן צ"ל בלא"ה דאל"ה הא בצרי להו כי מלת ימי טומאה כדאיתא פ"ק דר"ה [יב:], ואף אם היו בז' שנים, שנים מעוברות לא יעלו במילואן לפי מ"ש בפר"א שנולד זווגן עמהן דהו"ל ימי טומאה שבועיים לכ"א, (ש"ב הרב רש"ל):

[ב] ואפשר גם הפר"א סובר שרחל ובלהה וזלפה ילדו ג"כ לז', ופרט הדברים בלאה, שממנה הוא שיוצא לנו חשבון זה כמ"ש בפנים, גם לרמוז אל הכוונה שילדה לאה ז' בנים כ"א לז' חדשים שכן זפ"ז מ"ט, שכן משרש מ"ט שני היובל שרמוז לאה עליה כמ"ש בזוהר [קנג:] ובכ"מ, ועיין בס' האמונה והבטחון המיוחס להרמב"ן פ' כ"ד ופ' כ"ה בזה:

[ג] ועיין בזוהר [קנג:] שדינה היא נגד הנוק' שבה שם אדני שהוא דינא כו' רק האל"ף שבה ממתק אותיות דין שבו כמ"ש בע"ח שער רפ"ח ניצוצין פ"ה ע"ש, אבל בשם דינה שבמקום הא', ה' של שם ה' תתאה הרומז בנוק', לכן היא דין ומשפט שלא נתמתקה, והיתה ראויה ליוסף שיתמתקו דיניה על ידו שהוא המכנס לנוק', רק ע"י יציאתה (שרגלי' יורדות כו') ונפגמה ע"י שכם לא נתקנה ולא נשאה יוסף רק לאסנת בתה (ועבלק"ת פ' שופטים בדרוש ח"י נשים בענין דינה) וז"ש בב"ר פפ"ז בשכם נפרצה כו' ואתם גדרתם אותה, שהוא היה בן זוגה של דינה ותיקן פרץ היוצאת מקלקולה, ולכן ניתן לו שכם ע"ש:

אחרינ ובקש להרגו אמר לו אל תדבר עם יעקב וגו' שנא' [שם] ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה (מז) השכים לבן בבקר [מח] וראה את כל אשר ליעקב ואמר לו כל אלו משלי הואיל ולקחת את כל אלה [שם] למה גנבת את אלהי (מט) את התרפים שלי שהייתי משתחוה להם. לפיכך גנבתם רחל (נד) שלא יגידו ללבן שברח יעקב (נה) ולא עוד אלא להרחיקם מבית אביה. (נו) ויעקב לא ידע בכל אלה ואמר כל מי שגנב את התרפים (נז) ימות בלא עתו והיוצא כו' (נח) כיוצא מפי המלאך וילדה רחל ומתה (נט) שנאמר [בראשית לה] ויהי בצאת נפשה כי מתה. רבי יהודה אומר (ס) ג' אבות כרתו ברית עם עמי הארץ ואלו הן אברהם יצחק יעקב. אברהם כרת ברית עם עמי הארץ כשנגלו המלאכים עליו היה סבור (סא) שהן אורחי עם הארץ ורץ לקראתם (סב) ורצה לעשות להם סעודה גדולה ואמר לשרה לעשות להם סעודה. באותו שעה (סג) כשהיתה לשה שרה ראתה ארח נשים (סד) לפיכך לא הגיש להם מן העוגות ורץ להביא בן בקר (סה) וברח לפניו בן הבקר (סו) ונכנס למערת המכפלה ונכנס אחריו שם (סז) ומצא שם אדם וחוה שוכבים (סח) על המטות וישנים ונרות דולקין עליהם (סט) וריח טוב עליהם (ע) כריח ניחוח (עא) לפיכך חמד את מערת המכפלה לאחוזת קבר: אמר לבני יבוס לקנות מהם. את מערת המכפלה (עב) במכר טוב ובזהב ובשטר עולם לאחוזת קבר (עג) וכי יבוסים היו והלא חתיים היו אלא (עד) ע"ש עיר יבוס

נקראו

[כו] ויבא אלקים אל אבימלך בחלום הלילה, ששם כתיב הנך מת וכתיב הגוי גם צדיק תהרוג ואמרו לעיל ס"פ כ"ו שירד מיכאל ושלף עליו חרב להרגו, אף כאן בלבן דרש שביקש המלאך להרגו, ועיקר הענין דשלף חרב המלאך, נראה שהכוונה ללמדו מבלעם שכתוב בו מלאך ה' נצב בדרך וחרבו שלופה בידו וגו' כי עתה גם אתכה הרגתי, וכמ"ש בסוטה שהוא לבן הוא בלעם: (מז) השכים לבן בבקר. בא לבאר שחלום המלאך היה באותה הלילה האחרונה שתקע אחיו בהר הגלעד ולמחרתו דיבר עם יעקב (ומפני שאח"ז כתוב וישג לבן את יעקב, בא לבאר שזהו בעצמו שכתוב תחלה וידבק אותו בהר הגלעד, ושתם וחזר ופירש הכתוב שבו בלילה בא אליו המלאך, שאלמלא כן אפשר היה בדעת לבן לנפול עליהם בלילה, וכשבא אליו המלאך אז תקע אחיו בהר הגלעד, והוא לבדו הלך בבקר אל ההר אשר תקע יעקב אהלו שם), וז"ש ליעקב ואלקי אביכם אמש אמר אלי כו' שבלילה זו עצמה שעברה א"ל כן: (מח) וראה את כל כו' משלי הוא הואיל ולקחת כו' למה גנבת כו'. בא לבאר מ"ש ועתה הלך כו' למה גנבת כו', כי מסוף דבריו להלן שאמר וכל אשר אתה רואה לי הוא, אנו למדין שהיה במחשבתו תחלה לומר זה ולגזול כל אשר לו, וז"ש יש לאל ידי לעשות עמכם רע, אך נזכר דבר המלאך ואמר ואלקי אביכם אמש כו'', והפסיק הדיבור בע"כ מזה והתחיל לומר ועתה כו' כאומר נניח זה שלקחת כל אלה אבל למה גנבת כו', ובא לבאר שאף שנצטוה לבן בלילה ההוא שלא לדבר עם יעקב מטוב עד רע. לא שמר הציווי ומיד בבקר התחיל לריב עמו והיה רוצה לעורר על כל אשר לו כי משלו לקח הכל ולעשות עמו רע, אך מיראת המלאך הוכרח להפסיק. (ואפשר היה זה כענין בלעם שאמרו שהמלאך עיקם פיו לדבר נגד רצונו, וכמש"ל שלבן הוא בלעם): (מט) את התרפים שהייתי משתחוה להם. מבאר ממה שקראן לבן אלהי, שהתרפים ע"ג היה והשתחוה להן (שהיא עיקר העבודה לע"ג ונזכרת בתורה תמיד בפרט אצל ע"ג, שהיא ביטול קומת האדם וצלם אלקים לפניו), ועראב"ע ורמב"ן: (נד) שלא יגידו ללבן שברח כו'. אפשר דרש מ"ש ויגנוב יעקב את לב לבן הארמי על בלי הגיד לו כי בורח הוא, שזה מוסב על גנבת התרפים דסמיך לי', שע"י שנגנבו נגנב לב לבן על בלי הגיד לו, שלא היו התרפים שיוכלו להגיד לו דבר הבריחה: (נה) ולא עוד כו' מבית אביה. ז"ש את התרפים אשר לאביה, כי לא רצתה שישאר אביה דבק בהן, וכ"ה בב"ר ע"ש: (נו) ויעקב לא ידע בכל אלה. אף שנדרש ויגנוב יעקב את לב לבן הארמי על בלי הגיד לו כמש"ל אות נ"ד על התרפים, היינו שהכתוב מספר שלבן לא נודע ללבן, אבל לא שיעקב ידע מזה דבר, שאם היה יודע לא היה מקלל כדמפ"ו: (נז) ימות בלא עתו. מבאר מ"ש לא יחיה, שאין פירושו שיהרגוהו, אלא קללה הוא שלא יחיה ויאריך ימים (הפוך מ"ש [דברים ה] למען תחיון וטוב לכם והארכתם ימים) וכן ת"י ימות בלא זמני': (נח) כיוצא מפי המלאך. אפשר רומז ללשון המקרא [שם ה] אל תתן את פיך לחטיא וגו' ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא וגו': (נט) שנא' ויהי בצאת נפשה כי מתה. אפשר רוצה לדרוש כפל בצאת נפשה כי מתה שר"ל כי מתה מכבר שנגזר עליה מפי יעקב בשגגה (ומתה כפי הגזר שנאמר למעלה לא יחיה): (ס) ג' אבות כרתו כו' עם ע"ה. עמש"ל אות ק"א בס"ד: (סא) שהן אורחי ע"ה. כמ"ש בב"מ [פו:] שנדמו לו כערביים, ולהגדיל כח מעשיו בהכנסת אורחים, ביאר זה כאן שאעפ"כ רץ לקראתם וכו': (סב) ורצה כו' סעודה גדולה. של ג' סאין קמח סלת (ועמש"ל פ"ב אות ד' בס"ד), ועיין בב"ר ובאדר"ן פי"ג: (סג) כשהיתה לשה כו' וראתה דם נדה. לחביבת המצוה א"ל אברהם לושי בעצמך וכן עשתה (וזה עצמו היה הסבה שנתחמם גופה שחזר להיות לה עדנה), ועיין בב"מ [פז]: (סד) לפיכך לא הגיש להם מן העוגות. אפשר אין הכוונה לומר שאכלו בלא פת (כמנהג פרסיים דאכלי טבהקי בלא נהמא כדאמרי' בעירובין [כט:] ולכן אמרו עליהן בקדושין [עב'] שאוכלין בשר כדוב), אלא אותן העוגות שעשתה שרה הוא דקאמר שלא הגיש, שאם הגישן היה לו להזכירן כמו שהזכירן מתחלה (ולחשיבות שנתן להם נהמא חתימא שהוא חשוב יותר כדאיתא בחולין [ו:] ובכ"מ, וכמ"ש בלוט ומצות אפה ויאכלו,) אלא הביא לחם אחר ולא הוצרך להזכירו, ועיין בב"ר: (סה) וברח לפניו בן הבקר. ז"ש ואל הבקר רץ, שברח מלפניו והוצרך לרוץ אחריו: (סו) ונכנס למערת המכפלה. רמז לדבר הבקר אותיות קברה, רמז שרץ הבקר למקום קבורה, וגם שבריצה זו אל הבקר הגיע אברהם ונכנס למקום קבורה שלו אח"כ (ועיין בבע"הט שנראה כיוון לכך רק שט"ס בדבריו ע"ש): (סז) ומצא שם אדם וחוה כו'. עיין בזוהר חיי שרה [קכז:] וז"ח רות [סב ג] בזה: (סח) על המטות. לעיל ספ"כ אמרו אעמיק ארוני כו'. ואפשר מטות אלו לאדם וחוה מן השמים הוכנו להם שם (וכמו לר"ע במערה שלו כדאי' במדרש משלי פ"ט שראו שם כסא שלחן מטה ומנורה, והוא ראוי משכ"ן לצדיקים), וכמו הנרות דולקים שוודאי מעשה נסים הן: (סט) וריח טוב עליהם. בז"ח רות שם אמרו שהי' ריח בשמים של ג"ע (שפתח פתוח שם לג"ע כמ"ש בזוהר שם): (ע) כריח ניחוח. לפמ"ש שהוא ריח ג"ע, אולי י"ל שרומז לפרש מ"ש [יחזקאל כ מא] בריח ניחוח ארצה אתכם, שהכוונה שיניף עליכן ריח טוב מריחות ג"ע וכדאיתא במדרשות: (עא) לפיכך חמד את מערת המכפלה, שאלמלי כן ח"ו לאברהם לחמוד כל אשר לרעהו אף בכסף מלא: (עב) במכר טוב ובזהב. בילקוט ויהא ובילקוט יהושע רמז כ"ח הלשון במאמר זהב, וכ"ה להלן כאן, ולגירסת הספרים צ"ל במכר טוב בזהב (ואפשר צ"ל במכר עולם בזהב), ואפשר לשון במכר טוב בזהב יוצא מלשון הכתוב [בראשית ב] וזהב הארץ ההוא טוב שדרשו בב"ר טובי' דהיא בלויתי', ר"ל בדרך (שקשה לטלטל הרבה כסף וכדתנן במס' שקלים פ"ב מצרפין שקלים לדרכונות מפני משוי הדרך), ולכן קרא מכר בזהב בשם מכר טוב, ור"ל שאברהם נתן לעפרן במטבע זהב, ואע"פ שכתוב ד' מאות שקל כסף עובר לסוחר, היינו שהמקח היה על סך זה בכסף שהכסף הוא טבעא שיוצא בהוצאה יותר מהזהב כדאיתא בר"פ הזהב [מד'], ומ"ש וישקול כו' את הכסף, פירושו את המטבע ומעות ולא כסף ממש אלא בזהב שקל לו (וי"ל שמפני שכבר הוסכם אברהם לכרות עמהן הברית על עיר יבוס וידע שילכו להם עפרון והחתיים להתיישב שם, לכן הזהב טוב להם מפני משוי הדרך ונתן להם בזהב, גם י"ל לפמ"ש הגר"א בפי' איוב כ"י ע"פ או עם שרים זהב להם [איוב ג], שהעשירים האוספים אוצרות זהב להוריש לבניהם דרכם לצבור בזהב ולא בכסף מפני המשוי והמקום ע"ש, ולכן לעפרן שמינוהו עליהם אז וכמ"ש בב"ר ישב כתיב שבאותו יום מינוהו ארכיסטרטיגוס, ראוי היה שיתן לו המעות בזהב ולא בכסף, ועמש"ל בס"ד): (עג) וכי יבוסים היו והלא חתיים כו' ע"ש עיר יבוס. שבכל הפרשה כאן נקראו בני חת, רק דמפ"ו להלן שמזרעם היו יושבי ירושלים עיר היבוסי: (עד) ע"ש עיר יבוס נקראו יבוסים. אפשר ז"ש [ד"ה א יא] ירושלים היא יבוס ושם היבוסי יושב הארץ, שר"ל שהיבוסי הזה לא מבני יבוסי היה (כי חתיים היו) רק מפני שהיה יושב בארץ (ובעיר יבוס) נקרא על שמם, ולשון יושב הארץ היינו שנתיישבו מחדש וכדאיתא במגלה [יט']

היושבים

נקראו יבוסים . (עה) ולא קבלו האנשים (עו) התחיל כורע ומשתחוה אליהם שנאמר [בראשית כג] וישתחו אברהם לפני עם הארץ אמרו לו אנו יודעים שהקב"ה (עז) עתיד ליתן לך ולזרעך את כל הארצות האל כרות עמנו שבועה שאין בני ישראל יורשים (עח) את עיר יבוס כי אם (עט) ברצונם של בני יבוס ואחר כך קנה את מערת המכפלה במכר זהב (פ) ובכתב עולם (פא) לאחות עולם (פב) שנא' [בראשית כג] וישמע אברהם אל עפרון וישקל אברהם לעפרן את הכסף אשר דבר באזני בני חת ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר . מה עשו אנשי יבוס עשו גלולים (פג) של נחשת והעמידו אותן ברחוב העיר וכתבו עליהם שבועת אברהם . (פד) וכשבאו ישראל לארץ רצו לכנוס (פה) בעיר היבוסי (פו) ולא היו יכולין ליכנס מפני אות ברית שבועת אברהם שנאמר [שופטים א כא] ואת היבוסי יושב ירושלים וגו' (פז) וכשמלך דוד ורצה ליכנס בעיר היבוסי (פח) לא הניחו אותו שנאמר [שמואל ב ה ו] ויאמר לדוד לאמר לא תבוא הנה וגו' (פט) והלא היו ישראל כחול הים אלא מכח ברית שבועת אברהם . (צ) ראה דוד וחזר לאחוריו שנאמר [שם] וישב דוד במצודה אמרו לו אין אתה יכול ליכנס בעיר היבוסי עד שתסיר כל הגלולים הללו

היושבים בערי הפרזות פרוז בן יומו וע"ש בטורי אבן (וי"ל שזהו שהוצרך הכתוב לבאר [שמואל א כז] כי הנה יושבות הארץ אשר מעולם , מפני שסתם לשון יושב הארץ היינו מחדש) , ועמש"ל אות ע"ז בס"ד : (עה) ולא קבלו האנשים . ליתן לו אחוזת קבר , ואף שהשיבו לו דרך כבוד נשיא אלקים וגו' במבחר קברנו וגו' קבור את מתך , היינו שיקבר מתו עמהן יחד ולא ליתן לו אחוזת קבר לעצמו : (עו) התחיל כורע ומשתחוה אליהם שנא' וישתחו אברהם לפני ע"ה א"ל כו' . נראה דדרש מ"ש כאן על מאמר עפרן השדה נתתי לך וגו' שהשתחוה לפני ע"ה , שכאן היתה ראוי' ההשתחויה לעפרן ולא לע"ה בני חת (ולכן לא הביא כאן ממקרא שלפניו וישתחו לע"ה לבני חת , ששם ההשתחוי' ראוי' להם על שא"ל במבחר קברנו כו'), ועראב"ע נדחק לפרש שההשתחוי' לא היה לעפרן רק לפני ע"ה (ולפי פשוטו י"ל שבני חת שמעו לדבר אברהם לפגוע ולבקש את עפרון בזה ונשא פניהם , ולכן השתחוה להם , אלא שלא נתפרש בכתוב זה כלל) , לכן דרש שבני חת היו מעכבין והיה משתחוה להם אחר שכבר נתרצה עפרן ועמש"ל אות בס"ד : (עז) עתיד ליתן לזרעך את כל הארצות האל . לשון זה כתוב ביצחק [בראשית כו] , ומפני שבאברהם כתוב לשון את הארץ הזאת סתם, ובפרשת בין הבתרים נתפרשו עשרה אומות בשמותן , לכן לקצר נקט כאן לשון הארצות האל הכתוב ביצחק שכולל כולן ולומר שבכללן נכללה גם עיר היבוסי (ועמש"ל אות ע"ד בס"ד שלשון כל הארצות האל רומז לעיר היבוסי שהוא כללות כל הארצות) : (עח) את עיר יבוס כו' . מה שבקשו על עיר יבוס יותר משאר ערים (ולא על קרית ארבע שהיו דרים בה בני חת) מיושב לפמ"ש הרמב"ן פ' לך לך שאף הכנענים ידעו חשיבות המקום ההוא שהוא מכוון נגד בהמ"ק שלמעלה ולכן קראוהו שלם וצדק ע"ש [ו] : (עט) ברצונם של בני יבוס וכרת עמהן ברית ואח"כ קנה . כצ"ל וכ"ה בילקוט יהושע שם : (פ) ובשטר עולם . נראה דדרש מ"ש למקנה לעיני בני חת בכל באי שער עירו , הוא לשון ספר המקנה וכמ"ש [ירמיה לב] ואתן את ספר המקנה וגו' ולעיני העדים הכותבים וגו' לעיני כל היהודים היושבים בחצר המטרה , וז"ש כאן לעיני בני חת היינו שהיו חתומים לעדים על שטר המקנה ובכל באי שער עירו היינו שהיו בעת מסירת השטר, ולשון שטר עולם הוא כמש"ש למען יעמדו ימים רבים (וי"ל שז"ש [בראשית מט] מקנה השדה והמערה אשר בו מאת בני חת , אחרי שכבר כתב לעיל [שם] אשר קנה אברהם את השדה וגו' והפסיק ביניהם בפסוק שמה קברו וגו' , כי הוא ענין בפ"ע , שמסר לו תקנה השדה ר"ל ספר המקנה שלא יערערו בני כנען עליה וכמו לקמן פל"ט) : (פא) לאחזת עולם . ז"ש ויקם השדה וגו' לאחזת קבר (ולשון אחזה היינו לעולם , ונקט לשון לאחזת עולם הכתוב [בראשית יז] בכל ארץ כנען) [ז] : (פב) שנאמר וישמע אברהם כו' אשר דבר באזני בני חת . אפשר דרש מכאן סמך לזה שבני חת בקשו ממנו כריתת ברית על עיר היבוסי , דמפרש מ"ש אשר דבר באזני בני חת , לא על עפרון קאי (ועל הכסף שאמר תחלה לפניהם ארץ ד' מאות שקל כסף ביני ובינך וגו') אלא על אברהם והוא דבר אחר שנמשך על וישמע אברהם ששמע אל עפרן וגם שמע לקיים ד"א אשר דבר באזני בני חת והיינו כריתת הברית הנ"ל : (פג) של נחשת . למען יעמדו ימים רבים, (גם י"ל שהנחשת מראהו קרוב למראה בשר אדם יותר משאר מתכיות) : (פד) וכשבאו ישראל רצו ליכנס כו' . אם לשון כשבאו כו' דווקא , יש לפרשו בתחלת ביאתם בימי יהושע, שמפרש מקרא זה דואת היבוסי יושבי ירושלים שמביא הכתוב ביהושע ט"ו , שזה היה בתחלת מלחמת יהושע עם ה' המלכים שהיה שם מלך ירושלים [שם י] שאח"כ כשכבשם יהושע הלך ללכד עריהם , לא נזכר שלכד ירושלים , דהיינו שלא היה יכול מפני הברית ועל אותה שעה הוא שנאמר מקרא זה דואת היבוסי יושבי ירושלים , אבל באמת אין זה נראה דלשון לא יוכלו בני יהודה להורישם , משמע שמדבר בשעת ההורשה וחלוקה לא בשעת כיבוש יהושע , ולכן תלה בבני יהודה ולא ביהושע, וגם ירושלים אינו כולל עיר היבוסי בה כמ"ש בריש שופטים שירושלים לכדו בני יהודה ושלחו באש ואת היבוסי כתוב אח"ז לא הורישו , ומה שלא נזכר במלחמת ה' המלכים שבא יהושע ללכד ירושלים, אינו ראי' , שכמו כן ירמות שהיתה מערי ה' המלכים ההם לא נזכר שם שלכדה יהושע אז , וצ"ל שאולי היו רחוקים ירמות וירושלים ממקום מחנהו בגלגל ולא רצה להרחיק יותר מדאי באותה שעה , ולא לכד רק הערים שהיו על הדרך בשובו מהמלחמה שרדפם עד מקדה , ולכד מקדה והערים אשר על הדרך בשובו משם הגלגלה אל המחנה , וממה שלא הזכיר כאן ג"כ שכשרצו בני בנימין אח"ז לכבוש היבוסי לא היו יכולין וכמ"ש [שופטים א] , משמע דס"ל דהיינו הך שכתוב ביהושע בבני יהודה , כי יהודה היה המכבש כמ"ש שופטים שם , לכן ביהושע שכתוב לא יוכלו להורישם , תלאו בבני יהודה , ובשופטים לענין ההורשה הזכירו בבנימין , שירושלים היתה בחלק שניהם כדאיתא במגלה [כו'], ועיין רד"ק : (פה) בעיר היבוסי . הוא לשון הכתוב בפלגש בגבעה [שם יט] ונסורה אל עיר היבוסי שכתוב שם אל עיר נכרי אשר לא מבני ישראל וגו' , ורומז לראיה שאף כל ימי השופטים לא כבשוהו והיו דרים שם היבוסים : (פו) ולא היו יכולין ליכנס מפני אות כו' . ולזה רומז הכתיב ולא יוכלו בוי"ו , שהכתוב אומר שהן מוזהרין שלא יירשו , ועיין רד"ק , ובפרש"י הביא מהספרי (והוא בפ' ראה פסקא ע"ב) דדרש לי' שלא היו רשאים כמ"ש לא תוכל לאכול בשעריך ע"ש (וי"ל שהוי"ו היתר רומז על האות ברית , וכמו ברחב שכתוב ונתתם לי אות אמת אמרו בזוהר ר"פ ויקרא שהוא אות ו' וע"ל פכ"א אות נ"ט) : (פז) וכשמלך דוד רצה לכנוס . ר"ל מיד כשמלך על כל ישראל היה תחלת דברו שרצה לכבוש היבוסי כדכתיב [שמואל ב ה , וד"ה א יא] שהוא מצוה המוטלת לבנות בהמ"ק כמ"ש בסנהדרין [כ:] והיה עוסק בזה תמיד וכמ"ש [תהלים קלב] אשר נשבע לה' וגו' אם אבא כו' אם אתן כו' עד אמצא מקום לה' וגו' , ועיין זבחים [ס:] ועיין רד"ק : (פח) לא הניחו אותו . ז"ש ויאמר לדוד לאמר לא תבא הנה , וע"ז בא' אח"כ אשר יכה את יבוסי וגו' : (פט) והלא היו ישראל כחול הים . כמ"ש [שמואל ב יז] כל ישראל מדן ועד באר שבע כחול אשר על הים לרוב : (צ) ראה דוד וחזר לאחוריו שנאמר וישב דוד במצודה . מקרא זה כתיב אחר כל מכה יבוסי , ומזה נראה שלשון חזר לאחוריו דכאן דווקא הוא , שאף שיואב הכה את יבוסי וכמ"ש להלן מקרא דד"ה ויעל יואב וגו' , מ"מ לא כבש דוד המקום וכנראה ממ"ש להלן ואח"כ קנה את עיר היבוסי שזה היה זמן הרבה לאחריו , וז"ש חזר לאחריו מעיר היבוסי אף שהכה יואב והסיר העורים והפסחים לא ירש אותה לשבת בה רק חזר לאחריו וישב במצודה שקראה עיר דוד סמוך לעיר היבוסי מקום גרן ארונה שהוא עיקר מקום בהמ"ק , ועמש"ל אות צ"ו בס"ד : אמר

הגהות

[ו] ואם נפרש שמקרא זה דויקם נמשך למעלה על ואחרי כן קבר וגו', י"ל שהכוונה אחרי שהחזיק בג' מיני חזקה בכסף ושקל את הכסף , בשטר למקנה כמש"ל , בחזקה בקבורה שקבר בה את שרה (וביותר לענין קבר הוי קבר מת אחד שם חזקה שאין נמכר כדתניא בשמחות פי"ד , ועיין בב"ב [ק:] ועיין בפי' רשב"ם (אבל בש"ס ריש קדושין משמע דס"ל דשדה עפרון איקרי קיחה קנין בכסף לחודי' , תכס א') :

הללו שכתוב עליהם אות שבועת אברהם. (נד) אמר דוד לאנשיו (נה) כל מי שיעלה בראשונה (נו) ויסיר את הגלולים הללו שכתוב עליהם אות ברית שבועת אברהם (נז) יהיה לראש ועלה בראשונה יואב בן צרויה ויהי לראש שנאמר [ד"ה א יא ו] ויעל בראשונה יואב בן צרויה. ואח"כ קנה את עיר היבוסי לישראל (נח) בכתב עולם לאחוזת עולם מה עשה לקח (נט) מכל שבט ג' שקלים הרי כולן שש מאות שקלים שנאמר [ד"ה א כא כה] ויתן דוד לארנן וגו'. (ק) ויצחק כרת ברית עם עמי הארץ כשגר בארץ פלשתים (קא) ראה אותם שהפכו פניהם ממנו (קב) יצא מהם בשלום והלכו אחריו אבימלך (קג) וכל גדוליו א"ל הפכתם פניכם ממני ועכשיו באתם אלי שנאמר [בראשית כו] ויאמר אליהם יצחק מדוע וגו' ויאמרו ראו ראינו כי היה ה' עמך (קד) אמרו אנו יודעים שהקב"ה עתיד ליתן לזרעך את כל הארצות הללו (קה) כרות עמנו ברית שאין ישראל יורשין את ארץ פלשתים. מה עשה יצחק (קו) לקח (קז) אמה אחת ממתג

(נד) אמר דוד לאנשיו. מפני שכתוב כאן ויאמר דוד סתם ולעיל מיני' כתיב מאמר היבוסי לדוד ויאמר לדוד לאמר לא תבא וגו', לכן בא לבאר שמאמר דוד הזה חוזר לשלפני פניו על אנשיו שכתוב לעיל וילך המלך ואנשיו וגו', ולהם הוא שאמר דוד זה: (נה) כל מי שיעלה בראשונה ויסיר כו' שנא' ויעל יואב כו'. מלשון ויעל דרש שהענין היה צריך עליי' במקום גבוה והוא שכתב ויגע בצנור (שיש לפרשו שהוא הצנור שמקבלת מים מן הגג שנתון למעלה ובו היו מחוברים הגלולים ההם כענין פרצופות המקלחין מים בכרכים שבפ"ק דע"ג [יב:], או י"ל שמפני שנעשו לזכרון שבועת אברהם, ולפ"ד המדרשים שהביאו רש"י ורד"ק היו דמות אברהם ויצחק, לא היו רוצין ליגע בהן בעצמן ולשברם, רק יגעו בצנור ומאליהן יפלו ארצה וישתברו): (נו) ויסיר את הגלולים הללו שכתוב עליהן כו'. ללשון המאמר משמע שע"י הסרת הגלולים בטל בא הברית, וזה ודאי אין לו טעם, ובז"ר כתב שעיקר ביטול הברית היה ע"י שהם פרצו הגדר תחלה, ובאמת לא נמצא זה רק במואב ואדם בב"ר ס"פ ויצא ותנחומא דברים ושוח"ט מז' ס', אבל ביבוסים לא מצאנו שפרצו הגדר (ואולי בזה שנלחמו ביהושע, אבל אין נראה שהרי באו לירש ארצם), והרמב"ן בהשגות ס' המצות בתוספת מצות ל"ת בסופן כתב דהיתר פרצת הגדר תחלה לא היה מהני כ"א לענין להלחם בהן ולא להתיר ליקח ארצם מידם, והיה מיושב לפ"ז לומר שמשום פרצת הגדר הותר לדוד להלחם בהן אבל מ"מ לקחת ארצם הוצרך לקנות בכסף מארונה [ט], ואפשר כיון שנצטוו בתורה לא תחיה כל נשמה, הרי נתבטל הברית ע"פ הדבור, ולא היה נצרך הסרת הגלולים שכתוב עליהן הברית רק מפני שהיה זה כעין חלול ה' כ"ז שהיו עומדים (כענין השבועה לגבעונים וכמ"ש בגטין [מו׳] משום קדושת השם), ולפמש"ל אות נ"א גי' הערוך והרד"ק בפר"א לשמוע ולעבוד ע"ג י"ל שבאמת השבועה לא בטלה ולכן לא היה דוד יכול לירש ארצם וחזר לאחוריו לישב במצודת ציון כמש"ל אות נ', אך כ"ז שהיו הגלולים שם במקומם לא היה דוד יכול לישב אף במצודה הסמוכה לה שהיה שונא לשמוע ולראות עבודת הגלולים בסמוך לו לכן היה רוצה להסירם, ומיד אחר ההסרה כתיב וישב דוד במצודה, אבל לא ירש הארץ ומקום גרן ארונה שלא ברשותו עד שקנאו ממנו אח"ז בעת הדבר (ואפשר תחלה לא היה ארונה מתרצה כלל למכרו, אך עתה בשביל לעצור המגפה נתרצה לכך, כי ארונה ובניו היו מתחבאים ג"כ מפני מלאך המשחית כמ"ש בד"ה א' כ"א, והיה מתיירא מהדבר): (נז) יהיה לראש. כמ"ש רש"י וש"מ שהמקרא קצר ולא הזכיר שכר המכה ומתבאר ממ"ש בד"ה ביואב ויהי לראש, שהכוונה הי' שיהיה לראש בשכרו (ואפשר בחכמה קרא דוד כן סתם, בכדי שלא יבינו היבוסים ויחשבו אדרבא שדוד הזהיר שכל המכה ויגע בצנור יענש על שעבר על הברית של אברהם): (נח) בכתב עולם לאחוזת עולם. ז"ש כי קנה אקנה, בשני קניינים בכסף ובשטר עולם (ואח"כ ויבן את המזבח, היה חזקה ג"כ, ואז ויעל עולות): (נט) מכל שבט נ' שקלים הרי כלן ת"ר שקלים. הכי אמרינן בשלהי זבחים [קטז:] ובספרי נשא פסקא מ"ב משמי' דאבא יוסי בן דוסתאי וכ"ה בברייתא דל"ב מדות מדה ט"ו, אבל בשם הפר"א הביאו התוס' בכתובות [צט׳] ד"ה נתן כו' וז"ל כתיב שקלי זהב ת"ר וכתיב בכסף שקלים חמשים הא כיצד למדת ששקלים נ' של זהב ת"ר של כסף עכ"ל, וכ' התוס' שכך הוא פשטי' דקראי ע"ש באריכה [י]: (ק) יצחק כרת ברית עם ע"ה. בתדא"ז ספ"ז איתא רק באברהם ולא ליצחק, ובב"ר פס"ח ביעקב אמרו שלא יעמד אבימלך ויאמר השבעה לי כשם שנשבע לי זקינך כו', תלו השבועה באברהם ולא ביצחק, כי שבועת יצחק לא היתה שבועה חדשה, רק קיום שבועת אברהם שהיתה בינינן כבר: (קא) ראה אותם שהפכו פניהם ממנו ויצא כו'. נקט דרך כבוד ליצחק, שהרי בכתוב אמור ויאמר אבימלך אל יצחק לך מעמנו, וכן להלן א"ל הפכתם פניכם ממני ושם נאמר ותשלחוני מאתכם והוא לשון לך מעמנו וכמ"ש [שמות י] לך מעלי וגו' אל תוסף ראות פני (ולימדנו לפי דרכו מ"ש בכ"מ פנו עורף ולא פנים שהוא כינוי על שילוח וגירוש אחד מחבירו), ואולי אפשר לומר שבא ליתן טעם על זה שכשהעתיק פעם שלישי ומצא באר רחובות שלא רבו עלי', בכ"ז לא קבע מקומו שם אלא כתיב ויעל משם באר שבע וגו' ויט שם אהלו. שזהו שהיה מפני שראה שהפכו עורף ממנו, לכן הרחיק עצמו מהן לגמרי ויצא מהם בשלום אף שלא רבו עמו על הבאר ההיא עוד, וז"ש להן כי אתם שנאתם אותי ותשלחוני מאתכם, שהכרתי שנאתכם בפניכם ולכן כאלו שלחתוני לגמרי הרחק הלאה מכל גבולכם: (קב) יצא מהם בשלום. כמ"ש ונשלחך בשלום, ולפמש"ל אות ק"א קאי ע"ז שהקדים להרחיק עצמו מהם בשלום, שאם היה מתעכב עוד שם חשש שיעשו לו רעה, וכמ"ש בעה"ט: (קג) וכל גדוליו. ז"ש ואחזת מרעהו, ומפרש כתרגומו סיעת מרחמוהי רעיו ואוהביו גדולי המלכות, ולא כמ"ד בב"ר אחזת היה שמו: (קד) אמרו אנו יודעין שהקב"ה עתיד ליתן כו'. אפשר יהיה זה בכלל מ"ש ראה ראינו כי היה ה' עמך, וכמ"ש בליקוטיי בס"ד, שהוא כלפי מה שרבו תחלה על הבארות ואמרו לנו המים, וגם קנאו בו ואמרו כי עצמת ממנו מאד, פי' משלנו, כי היו אומרים שחלקת הארץ שזרע שם היא בטובה הצמיחה מאה שערים, ומי הבארות נמשכים ממעיינות ונחלים שלהם, אבל כאשר העתיק יצחק להלאה וכן לבאר שבע ובכל מקום שחפר מצאו מים, הבינו כי למפרע הוא שהיה ה' עמו ולא סבה טבעית, ובאנס רדפוהו וקנאוהו כי לא משלהם נתברך ונתעשר, ומזה הבינו ג"כ שעתידה הארץ בדבר ה' להיות שלו, ולכן נותנת כחה לו כראוי ולא להם שאינה ראוי' להם: (קה) כרות עמנו ברית שאין ישראל יורשין. ז"ש אם תעשה עמנו רעה, וכמ"ש הרמב"ן שאין נראה לפרש כפשוטו שנתייראו שיבא יצחק להלחם עמו, רק לזרעו חשש שיעשו זרע יצחק רעה בכיבוש הארץ (ולא הביא הרמב"ן דברי הפר"א), וכמ"ש בשבועת אברהם אם תשקר לי ולניני ולנכדי, וכן מיצחק הוא שבקשו לקיים שבועת אברהם בהווייתה וכמש"ל אות ק': (קו) לקח אמה אחת ממתג חמור. כדמפ"ו שז"ש מתג האמה, וי"ל שהיה בזה רמז לאבימלך, נגד מה שעיקר זכות שהיה אבימלך משתבח הוא מה שלא נגע בשרה כמ"ש בתם לבבי ובנקיון כפי (וכן עם יצחק פי' הרמב"ן מ"ש כאשר לא נגענוך הוא שלא נפתה לבם על אשתו, ע"ש) ובשמ"ר ר"פ בשלח דרשו לקרא' דמתג לחמור על ענין זה ע"ש, וכן אמרו בב"ר פנ"ב משל לסוס שרץ וגבור רוכב עליו וראה תינוק מושלך בדרך משך הגבור הסוס ולא הזיק לתינוק למי מקלסין לגבור כו', וזהו שרמז לו יצחק במתג האמה, שמן השמים עכבו בידו במתג ורסן לבל יקרוב אליה, וכן אבימלך שבימיו נתיירא לנגוע ברבקה מטעם זה, ועיין ז"ח תולדות [כד א]: (קז) אמה אחת ממתג חמור שהיה רוכב עליו. אפשר דרש וילכו מאתו בשלום, שממה שהיה אתו שהוא החמור שהיה רוכב עליו (כשליוה אותם כמו שת"י וישלחם ואלוהינון) הלכו עמו זהו שנתן בידם (ודרך דרש י"ל דדרש מאתו כמו מאותו ר"ל

הגהות

[ט] ולכאורה נראה שלא כתב הרמב"ן כן רק במואב ועמון שנאמר בקיחת ארצם לאו סתם לדורות לפי שיטתו ז"ל, שלא נאמר הלאו על תגאי לכן אסור אף שפרצו תחלה, אבל באדם ופלשתים ויבוס דהבא, שלא נאסרו לקחת ארצם מכח הברית, א"כ ודאי כיון שפרצו הגדר ובטל הברית והותר להלחם בהן הה"נ לקחת ארצם:

[י] וי"ל טעם ע"ז שהוצרך לקניית המקום לעצור המגפה ב' מספרים אלו של נ' זהב שהן ת"ר של כסף, כי הן בגרש ו"ה של שש והשש מאות שהוא בו' הוא של כסף שהוא רחמים נוטה לחסד, והחמשים שהן בה' הן של זהב:

ממתג חמור אשר היה רוכב עליו ונתן לו לאות שיהא ביניהן ברית שבועה. וכשמלך דוד רצה לבא בארץ פלשתים (קח) ולא היה יכול ליכנס מפני ברית יצחק עד שלקח מהם אות ברית שבועת יצחק שנאמר [ש"ב ח] ויקח דוד את מתג האמה מיד פלשתים (קט) וכתיב [שמואל א ז יג] ויכנעו הפלשתים ולא יכלו וגו'. יעקב כרת ברית עם עמי הארץ (קי) שאמר לו לבן אני יודע שהקב"ה עתיד ליתן לזרעך את כל הארצות האל כרות עמי (קיא) ברית שבועה שאין ישראל יורשין ארץ ארם (קיב) והציב לו מצבה אבנים והביא את בניו עמו בברית שבועה שנאמר [בראשית לא] ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים וכי אחיו היו והלא בניו היו אלא ללמדך (קיג) שבניו של אדם כאחיו. א"ל לבן אם ישראל יורשין את הארץ שלא יבואו בארץ ארם לרעה שנאמר [שם] אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה. וכשמלך דוד רצה לבא בארץ ארם ולא היה יכול מפני כח ברית שבועת יעקב (קיד) עד ששבר את המצבה ההיא ואח"כ כבש את ארץ ארם שנאמר [שמואל ב ח ג] ויך דוד את הדרעזר בן רחוב מלך צובה:

פרק לז [עמוס ה] כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדוב.

הארי זה לבן שרדף אחרי יעקב (א) לחטוף את נפשו. (ב) הדוב זה אחיו שעמד על הדרך בא להמית אם על בנים. עמד יעקב והיה

ר"ל אות ברית שלום) הלכו בשלום לאות שלום: (קח) ולא היה יכול ליכנס מפני ברית יצחק. בשוח"ט מז' ס' הזכירו ברית אברהם, וכן בחולין פ"ג [ס:], וכאן נראה דס"ל שברית אברהם כבר הופר, כשהפכו פניהם ממנו וגלחוהו מאתם, ולכן בקשו מיצחק לחדש הברית, וגם י"ל שבאמת הופר גם ברית יצחק כשפרצו פלשתים הגדר ונלחמו כ"פ בישראל וכמ"ש בשוח"ט וב"ר שהבאתי לעיל אות צ"ו בס"ד, רק מפני שהיה אות יצחק מתג האמה בידם היה גנאי וכעין חלול ה' בדבר וכמש"ל אות הנ"ל בענין הגלולים שהי' כתוב שבועת אברהם ליבוסי עליהם, ולכן עד שלקח דוד מתג האמה מידם לא יכלו לכבוש אותם מידם: (קט) וכתיב ויכנעו פלשתים ולא יכלו פלשתים עוד. ט"ס יש כאן ונראה שכצ"ל מיד הפלשתים ויכניעם וכתיב ויכנעו הפלשתים ולא יספו עוד לבא בגבול ישראל. ומקרא זה בשמואל נאמר, ומביא ראיה מלשון ויכנעו דקאי על ויכניעם האמור כאן כשלקח מתג האמה מידם, כמו ששם נכנעו ולא יספו לבא בגבול ישראל עוד (אלא ששם חזר הכתוב וביאר ותהי יד ה' בפלשתי' כל ימי שמואל, ואחרי מותו חזרו להלחם בימי שאול, וכמ"ש בתוספתא דסוטה פי"א ע"ש), כן וכניעם דהכא הוא שנכנעו לגמרי מאז [יא], ואע"פ שמצאנו שנלחם דוד עוד עם פלשתים אח"ז כמ"ש [שמואל ב כא] ותהי עוד מלחמה וגו', אותן מלחמות הי' שהלך דוד לארצם להלחם בם כמפורש שם שהי' המלחמות בנוב ובגת, אבל הם נכנעו שלא יספו עוד לבא בגבול ישראל משלקח דוד מתג האמה מידם, אלא שמ"מ יקשה מ"ש בד"ה כ' כ' במלחמת גזר שהיא המלחמה ראשונה שכתוב בשמואל בנוב (שנהרג ספי) לשון ויכנעו, והרי כבר נכנעו שלא לבא בגבול ישראל משלקח מתג האמה מהם, ולגמרי לא נכנעו אך במלחמה הזאת שהרי נלחם עמהם עוד כ"פ: (קי) שא"ל לבן כו' ליתן לזרעך את כל הארצות האל. מקרא זה כתוב ביצחק והאל קאי על העממין שבא"י, ואין בכלל זה ארם נהרים ארץ לבן, והרי סוריא היא כיבוש יחיד של דוד, ואולי לרשב"י דאמר בירושלמי פ"ו דשביעית וב"ר ס"פ מ"ד דקיני קניזי וקדמוני הן דמשק (ובב"ר הגי' דרמסק והיינו נמי דמשק כמ"ש בהגהותיי שם בס"ד וכן נקראת בלשון ירושלמי, וכן כתיב [ד"ה א יח] ארם דרמשק, ובב"ב [נו'] הגי' ערדיסקוס, אפשר ג"כ עיקר הגי' דרמסקום,) אסיא ואפמיא (כצ"ל ע"ש בהגהותיי), א"כ מקום לומר שארם נהרים כולה בכלל דמשק, ובספרי ר"פ דברים ושה"ר פ"ז פ"ד שעתידה ירושלים להגיע עד דמשק שנא' דמשק מנוחתו, ולע"ל [יחזקאל מז] כתיב בגבול צפון גבול דמשק: (קיא) ברית שבועה. מפרש לשון וכרתה ברית הכתוב כאן שהוא שבועה, וכמ"ש אח"ז וישבע יעקב וגו': (קיב) והציב לו מצבה אבנים והביא את בניו כו' שנא' ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים כו'. אם הנוסחא שכם"י כאן מצבה אבנים (ולא כמו שהגיהו כד"א מצבת אבנים) דייקינן, מקום לומר שצ"ל מצבה ואבנים שהמצבה אבן א' היתה כמ"ש ויקח יעקב אבן וירימה מצבה, והאבנים הן הגל שלקטו אבנים הרבה ועשו גל, והמצבה שהרים יעקב לבדו היתה לאות ועד בינו לבין לבן על דבר השייך לו לבדו אם תענה את בנותי וגו', והאבנים היו לענין שלא יעברו ישראל לירש ארץ ארם לכן הכנים בניו בברית זה והן לקטו אבנים [יב], אלא שאח"ז כוללן בלשון מצבה בפר"א שאמר עד ששבר את המצבה כו' מפני שדורש עלי' קרא דאת מצבותיהם: (קיג) שבניו של אדם כאחיו. וזהו ענין היבום שהבנים קמים על שם אחיו המת, וסימניך אפרים ומנשה כראובן ושמעון: (קיד) עד ששבר את המצבה ההיא כו' ואח"כ כבש. גם כאן צ"ל כמו בפלשתים שכ' לעיל שהברית בטל על שהפרו ופרצו הגדר כמ"ש בב"ר ושוח"ט, והמצבה שיבר משום קידוש ה', וזה שתחלה לא היה דוד יכול לכבוש ארם י"ל דמשתמע ממ"ש [תהלים ס] בהצותו את ארם נהרים וגו' אלקים זנחתנו וגו' הראית עמך קשה וכמ"ש ראב"ע שם ע"ש, אבל זה שיבר המצבה לא נמצא במקרא (ובשוח"ט מז' א' דרש בהצותו כמו בחצותו שקרע את הנהרות, ואפשר ידרש לעניננו שחצה ושיבר לחצאין המצבה), ואפשר מ"ש [ד"ה א יח] במלחמת הדרעזר הזו בלכתו להציב לו יד על נהר פרת, שהצבת יד הוא ענין מצבה וכמ"ש הנה מציב לו יד [שמואל א טו] והיא מצבה הלזו שהקימה יעקב אצל נהר פרת וכמ"ש כאן ביעקב ויעבר את הנהר וישם פניו הר הגלעד, הרי שהיה קרוב מנהר פרת, והדרעזר הלך להתחזק ידו אצל המצבה ההיא (או יתפרש שאחר ששברה דוד רצה לחזור ולהציבה):

פרק לז (א) לחטוף את נפשו. בילקוט עמוס שם הגי' לטרוף את נפשו, וכלשון המקרא [תהלים ז] פן יטרף כארי' נפשי (ובספ"ק דב"ק [טז:] מסקי' דאיכא טריפה בארי ע"ש), ולשון את נפשו משמע שר"ל כאן שדווקא נפשו של יעקב לבדו ולא בניו ובנותיו רצה לטרוף, וכמ"ש הבנות בנותי והבנים בני כו' ולבנותי מה אעשה לאלה היום או לבניהן אשר ילדו (ואע"פ שנא' יש לאל ידי לעשות עמכם רע, י"ל שעל יעקב לבדו אמר וכלל גם את בניו בלשון רבים לומר שאם היו עומדים לעזור ליעקב היה עושה גם להם רע), ומ"ש ארמי אובד אבי לבן ביקש לעקור את הכל, היינו שרצה לאבד את יעקב כשהיה אצלו וממילא היה הכל אבוד ח"ו: (ב) הדוב כו' שעמד על הדרך. ז"ש ופגעו, פגעו הולך

הגהות

[יא] רק כשחטאו ישראל אח"כ חזרו ונתעוררו, ונלחמו בישראל בימי יהורם בן יהושפט [ד"ה ב כא] ובימי עוזיהו [שם כו] ובימי אחז [שם כח] ופלשתים פשטו וגו', וי"ל ז"ש [שם] כי הכניע ה' את יהודה בעבור אחז, ר"ל שלכן היה כח ביד פלשתים הנכנעים מכבר לפניהם לחזור להתגבר עליהם ולהכניע את יהודה [עד שאח"כ בימי חזקיהו נפלו כמ"ש [מלכים ב יח] הוא הכה את פלשתים עד עזה, ותניא בסע"ר פ"כ משנפלו פלשתים בימי חזקיהו לא העמידו מלך עד היום, ומ"ש [זכריה ט] והכרתי גאון פלשתים, צ"ל דמ"ש בחזקי' עד עזה הוא עד ולא עד בכלל, ונשאר להם ממלכה שפלה בעזה (וכיון ששארי הסרנים נפלו לא נחשבה מלכותם עוד,) ונבא עליהם זכריה שגם היא תאבד ויכרת אז גאון פלשתים לגמרי], וכן י"ל מ"ש במואב באהוד [שופטים ג] ותכנע מואב ביום ההוא (מי' י"ל בלשון ביום ההוא נרמז שרק לפי שעה נכנעו אז,) וכן בני עמון ביפתח [שם יא] ויכנעו בני עמון מפני בני ישראל, ואעפ"כ נלחמו אח"ז מואב ועמון כ"פ בישראל, שמפני חטא ישראל חזר וניתן להם כח, וכמו מצרים שכתיב כתוכחה והשיבך ה' מצרים באניות, וגם נלחמו בישראל בימי רחבעם:

[יב] ובשם הגר"א שמעתי שביאר שלכן היה גם לבן בענין עדות הגל כמ"ש הגל הזה עד ביני ובינך כו' אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה כו' (ולפשוטו של מקרא ודאי ז"ש ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים, היינו לאחיו של לבן האמורים בפרשה וכמ"ש הרמב"ן, והיינו שהגל היה נצרך להם לעד שלא יעברו), אבל ביעקב אמר אם אתה לא תעבור אלי את הגל הזה ואת המצבה הזאת כי היה צריך לאות ברית שניהם (ומ"ש לבן הנה הגל הזה והנה המצבה אשר יריתי ביני ובינך, בע"כ צ"ל שלשון יריתי קאי על הגל לבדו (וכמ"ש בשם הרמב"ן שאחי לבן לקטו וסייעו בעשייתו), אבל המצבה יעקב לבדו הרימה, ולשון ירייה אינו נופל כ"א על האבנים בגל, אבל במצבה שייך לשון הרמה או הקמה ולא ירייה, שמצבה היא אבן אחת גדולה, ובב"ר כאן אמרו כשן הזה של טבריה היתה:

(ה) והיה מתפלל לפני הקב"ה ואמר רבש"ע לא כך אמרת לי [בראשית לא ג] שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך. מה עשה הקב"ה (ט) שלח לו מלאך (י) להצילו ולהושיעו ונראה לו כאיש שנאמר [בראשית לב] ויאבק איש עמו עד עלות השחר. (יא) וכיון שעלה עמוד השחר אמר לו המלאך שלחני שהגיע עת עמידתי לשרת ולומר לפני הקב"ה ולא רצה יעקב לשלחו מה עשה המלאך (יב) התחיל לשורר ולומר מן הארץ וכששמעו העליונים את קול המלאך שהיה משורר ומזמר מן הארץ אמרו (יג) בשביל כבוד הצדיק אנו שומעים את קול המלאך מן הארץ (יד) עליו הכתוב אומר [ישעיה כד יג] מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק וגו'. (טו) ועוד אמר לו המלאך שלחני אמר לו יעקב איני משלחך עד שתברכני שנאמר [בראשית לב] לא אשלחך כי אם ברכתני וברכו שנאמר [שם] ויברך אותו שם. ועוד אמר לו שלחני אמר לו איני משלחך (טז) עד שתאמר לי מה שמך וקרא שמו ישראל כשמו שנקרא שמו ישראל.

רצה

הולך לקראתו בדרך וכמ"ש וגם הולך לקראתך, ורומז ג"כ לעמלק שכתוב בו אשר קרך בדרך, וכן נקט בי' לקמן ר"פ מ"ד לשון זה עמד על הדרך כו': (ה) והיה מתפלל כו' א"ל שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך. כאן בתפלת יעקב כתיב האומר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואטיבה עמך, ומפרש כאן היכן א"ל כן ז"ש לו בבית לבן שוב אל ארץ כו' וכ"כ הרמב"ן, ומ"ש ואטיבה עמך, ושם נאמר לו ואהיה עמך, נראה שכלל בלשון זה גם הבטחת בית אל שהבטיח לו שם טובות הרבה, וכן ז"ש אח"כ ואתה אמרת היטב איטיב עמך, וע"ש בפירש"י [א]: (ט) שלח לו מלאך להצילו כו'. כ"ל שמלאך רחמים היה וכדמפ"ו שהיה שמו ישראל, וכן בב"ר סע"ח איכא מ"ד מיכאל וגבריאל היה (ובר"ת בא [מא:] דגבריאל הוה וכ"כ רבי' בחיי כאן): (י) להצילו ולהושיעו. נראה מכוין ללשון המקרא [ירמיה מב] אל תיראו כו' אשר אתם יראים ממנו אל תיראו ממנו נאום ה' כי אתכם אני להושיע אתכם ולהציל אתכם מידו (ותחלה להצילו לכפר פניו במנחה ותרצני כו' ואח"כ להושיעו כי פנה ממנו והלך לו להר שעיר): (יא) וכיון שעלה ע"ה כו' שהגיעה עת עמידתי לשרת ולזמר (ונראה עיקר הגי' לשורר ולזמר וכ"ה הלשון להלן). כמ"ש ברן יחד ככבי בקר ויריעו כל בני אלקים [ב]: (יב) התחיל לשורר ולזמר מן הארץ. עמש"ל אות ט"ז בס"ד: (יג) בשביל כבוד הצדיק. ז"ש צבי לצדיק, לצבי וכבוד הצדיק (ובסנהדרין [צד'] דרשוהו לענין חזקיה לעשות צביונו פרש"י רצונו של צדיק, וכן יש לדרשו לענין יעקב כאן): (יד) עהכ"א מכנף הארץ כו'. עמש"ל אות י"א בהג"ה: (טו) ועוד א"ל המלאך שלחני כו' עד שתברכני כו' ועוד א"ל שלחני כו' עד שתאמר לי מה שמך. על הפעם הראשון שא"ל המלאך שלחני כי עלה השחר והגיע זמני לומר שירה לא נענה מפי יעקב ובלי"ב כאשר יעבור זמן השירה היה משורר מהארץ כדלעיל (ולא רצה המלאך לברכו קודם שאמר שירה, כענין שאסור להקדים שלום קודם שיתפלל), וא"כ שכבר אמר שירה למטה ובכ"ז הוכרח לברכו, ש"מ שביקש פ"ב שלחני ולא רצה לשלחו עד שיברכו, אבל מה שאמר כאן שפעם שלישי א"ל שלחני וא"ל שיאמר לו שמו, לזה אין סמך במקרא, גם כיון שהשאלה הזו כתובה קודם ויברך אותו שם, א"כ משמע שהיה זה קודם הברכה, ואפשר באמת שאלת השם המלאך היה קודם הברכה כסדר הכתוב, רק שבכ"ז חושבה לפעם ג' שהוכרח המלאך לשמוע לבקשתו, כי אחרי שאלת הברכה שנתרצה לו המלאך לברכו ולזה שאל לו המלאך מה שמך למען יברכו בשמו, נתעורר מזה יעקב לשאול לו על שמו ג"כ, והוכרח המלאך להגיד לו וכמשית"ל באות זה בס"ד שבכלל תשובת המלאך למה זה תשאל לשמי הגיד לו ששמו ישראל, והרי המלאכים אין מגידים שמם ברצון כמ"ש בס"ח ובציוני בשם סודי רזי, אלא שהוכרח לזה שלא רצה לשלחו אף לאחר שנתרצה על הברכה, והיה באמת שאלת שמו קודם הברכה, רק כאן בפר"א סידר ויברך אותו שם אחר ריצוי הברכה לגמור ענין הברכה, ואח"ז סידר ענין שאלת השם שהיה אחר ריצוי לברכו ונתגלגל ע"י זה ששאל המלאך שמו לברכו בשמו (ואולי יש לדחוק בע"א ולומר שהברכה היא זה שא"ל המלאך ישראל יהיה שמך כי שרית וגו', וא"כ נגמר הברכה, וכששאלו יעקב על שמו בע"כ, לא רצה המלאך להגיד עד שא"ל לא אשלחך פ"ג כנ"ל, ומה שכתוב ויברך אותו שם אחר שאלת השם, היינו כ"א כחוזר על דבריו הראשונים ובכדי לסדר ע"ז ויקרא יעקב שם המקום פניאל כי ראיתי אלקים וגו', כי מזה שברך אותו וא"ל כי שרית עם אלקים הבין שהיה מלאך המתאבק עמו, גם חזר לכתוב שם פי' במקום ההוא הי' הברכה כדי לחזור לפרש שם המקום), ויש לסמוך זה שג"פ ביקש המלאך ממנו שישלחנו ועכבו בע"כ ממ"ש [הושע יב] באונו שרה את אלקים וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו, דבאונו שרה היינו ההתאבקות, וישר אל מלאך ויוכל היינו שלא שלחו פ"א כשהגיע זמנו לומר שירה והוכרח לומר שירה בארץ (ובזה יוכל לו שנראה שמעלתו גדולה מהמלאכים שהשירה עולה מלמטן כמש"ל אות ט"ז בס"ד), בכה, על פ"ב עד שהוכרח לברכו והודה לו כי שמו ישראל כי שרה עם אלקים, ויתחנן לו, בפ"ג, שיגיד לו שמו מה שאין המלאכים רוצים ויכולים להגיד (ולכן אף שהגיד לו לא א"ל בפירוש רק א"ל למה זה תשאל לשמי ושמזה יבין שמו כמש"ל אות הנ"ל בס"ד): (טז) עד שתאמר לי מה שמך וקרא שמו ישראל כשמו שנקרא ישראל. כ"ה הגירסא בנוסחאות המדוייקות וכצ"ל, ור"ל שהיה שם המלאך ישראל (ודרך רמז אמר הרי"א ליפסין ויאבק איש עמו בני' ישראל עם ה' אותיותיו, גם וישר אל מלאך ידרש וישראל מלאך שהיה שמו ישראל, ש"כ הרש"ל,) [ג] ומפרש מ"ש למה זה תשאל לשמי (שהוא מקרא קצר שעכ"פ היה לו לומר והוא פלאי כמ"ש במנוח [שופטים יג] וערמב"ן שדחק לפרש שאין לך תועלת בידיעת שמי), הכוונה שבזה רמז לו שמו, שהמלאך נקרא על שם שליחותו (וכבמ"ר פ"י פירשו והוא פלאי דמנוח ג"כ כן ששליחותו היה לנזירות שמשון שנקראה הפלאה וממילא יש להבין ששמו פלאי) והוא נשלח לקרא שמו ישראל (להודיעו שישור על אלקים ואנשים ולא יירא ממנו) וא"כ ממילא שמו ישראל [ד]:

רצה

דגהות

[א] ואפשר לומר כי לפי לשון הבטחת ואהיה עמך, לא היה ראוי שיתייצב איש לפניו, וכמ"ש ביהושע לא יתיצב איש כו' כאשר הייתי עם משה אהיה עמך, ולכן יעקב כאן כשהרגיש יראה בנפשו כמ"ש ויירא יעקב מאד, לכן חשב שמא גרם החטא ואבד הבטחת ואהיה עמך, וביקש שעכ"פ יתקיים ואטיבה עמך דרך טובה אע"פ שאינו ראוי לכך, ערמב"ן:

[ב] ולפמש"ל בשם הב"ר שהי' מיכאל, ומכוין ע"ז מ"ש להלן קרא דמכנף הארץ זמירות שמענו, כי הוא א' מד' כנפי הארץ ד' חיות של הארץ העליונה דנטלי כורסייא לארמא לעילא בצפרא כמ"ש בזוהר בראשית [קכג:] תרומה [קלז:] בלק [רא׳] שלח [קע:] ואתרו שם שהן הפרות דנטלי ארונא ואמרי שירתא (ואף שהפרות לא היו כ"א ב', אולי י"ל דבניהן אשר כלו בבית הן הב' האחרים, ופלשתים בכוונה כלו ב' בבית, אבל באמת הן כלולין זכ"ז, וז"ש וישרנה הפרות מלה מורכבת מן לשון זכרים ונקבות), ולכן אמר כי עלה השחר דסלק נהורא לוכמא כמ"ש בזהר תרומה [קמ׳] ע"פ אבחרך ע"ש:

[ג] ושם מלאך זה ישראל מצאתי בסודי רזי (הוא רזיאל) [מא ב] שהוא אלאך יום השבת (וי"ל שז"ש בב"ר ס"פ י"א שא"ל הקב"ה לשבת כנסת ישראל הוא בן זוגך, וכמ"ש התוס' בסנהדרין [לז:] ד"ה מכנף בשם תה"ג שיום השבת שאין עוד כנף לחיות לומר שירה נאמר שירה מכנף הארץ, וזהו שמלאך ישראל שהוא מלאך יום השבת אמר שירה מכנף הארץ כדהכא), גם בשמות מלאכים המושרשים בר"ת של שם מ"ב (הכתובים בפרדס הרמ"ק ועמק המלך ובזוהר הרקיע ר"פ שמות) כתוב ישראל באות י' של תחלת שם הששי (שהוא שם היסוד, וי"ל לפ"ז שנאבק עמו ונגע בכף ירכו על שנאה ב' אחיות, שזה נוגע במדה זו):

[ד] ולפמ"ש בת"ז [ג׳] שישראל הוא צירוף שיר אל. י"ל שזהו ענין שהיה המלאך משורר בארץ, שבזה הראו למלה"ש שעיקר שירה הוא מלמטה, וז"ש בשביל כבוד הצדיק (שידעו שגדול כבודו ממלה"ש) אנו שומעין קול המלאך מן הארץ, ולכן אמרו שהגיע זמנו של המלאך לומר שירה באותה שעה, שהוא כמ"ש בחולין [שם] שאין מלה"ש אומרים שירה למעלה עד שיאמרו למטה, והיינו שהמלאכים עומדים הן תמיד במדרגה א' ואין להם מה לומר שירה חדשה בכל יום עד שאומרים למטה, ואז עי"ז עצמו מתוסף בהן כח לומר שיר חדש וכמ"ש בברייתא דהיכלות שמובאת ברוקח (לאומרה במקום קדושה דמנחה) בשעה שמגיע לכסא כו' וכל חיות ושרפים כו' וחיילי מעלה מתגדלין ומתגברין כו' ונותנים הוד והדר וממליכים כו', וע"ל פל"ב אות מ"ח וכ"ת שפי' הרשב"ץ במגן אבות ח"ב (כ"ג סע"א בד' ליוורני) ע"ש בע"א קצת (ודבריו בע"ק שכתב שהמלאך הכנים השירה שאמר יעקב כי ראיתי אלקים פא"פ ותנצל נפשי, שהרי זה היה לאחר שכבר ניצל מהמלאך), ועיין בנפש החיים שער א' פי"א:

(יז) רצה יעקב להתגבר עם המלאך מה עשה המלאך (יט) אחז בגיד הנשה שעל כף הירך ונשה גיד הנשה שלו (כ) ונעשה כחלב המת (כא) לפיכך אסור לבני ישראל לאכול גיד הנשה שעל כף הירך שנאמר [שם] על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה אשר על כף הירך וגו'. (כב) רצה יעקב לעבור את מעבר יבק ולהתעכב שם. אמר לו המלאך (כג) לא כך אמרת לי [בראשית כח] עשר אעשרנו לך. מה עשה יעקב (כד) לקח את כל מקנה קנינו. שהביא מפדן ארם (כה) והיו חמשת אלפים וחמש מאות צאן. ועוד אמר המלאך ליעקב והלא יש לך בנים ולא עשרת אותם לי. מה עשה יעקב (כו) הפריש ארבע בכורות לארבע אמהות ונשתיירו שמנה התחיל משמעון וגמר בבנימין שבמעי אמו (כז) ועוד התחיל משמעון וגמר בלוי ועלה לוי מעשר קדש לה' שנאמר [ויקרא כז לב] העשירי יהיה קדש לה'. (כח) רבי ישמעאל אומר כל הבכורות כשהן בשמירת העין חייבין להתעשר מעשר. ולא עשר יעקב (כט) אלא למפרע התחיל מבנימין שבמעי אמו ועלה לוי קדש לה' (ל) ועליו הכתוב אומר

(יח) רצה יעקב להתגבר כו' מה עשה המלאך אחז כו'. לפי שאמר שהמלאך של רחמים היה להצילו, הוצרך לבאר שיעקב לא הכיר זה תחלה (כי בכונה רצו להראותו מן השמים כי שרה עם אלקים ויוכל ולא יירא), לכן רצה להתגבר, והוכרח המלאך להציל עצמו כזה שנגע בכף ירכו: (יט) אחז בג"ה שעל כף הירך. מפני שתחלה כתיב רק ויגע בכף ירכו ואח"כ כתיב כי נגע בכף ירך יעקב בגיד הנשה, לזה מבאר שגם בתחלה עיקר הנגיעה ואחיזה שע"י תקע כף הירך ממקומה היינו שנגע בגיד ונשה ממקומו (וכמ"ד בב"ר פ"ע ע"ו פורעה ממקומה) ולכן נתקע כף הירך שבאו בגיד שמובלע בו, וע"י שאחז בכח כף הירך פירש הגיד המובלע בו ממקומו: (כ) ונעשה כחלב המת. ממה שלא אמר כבשר המת (שהוא לשון הרגיל בזה כש"ס), י"ל שרמז לנו שחלבו של גיד אסור כר"מ בחולין [צב:] שהגיד נשה עם החלב (ולפ"ז אולי היינו מדאורייתא וכס"ד דשם ע"ש): (כא) לפיכך אסור לבני ישראל לאכול. הלשון אסור משמע טפי דר"ל כרבנן בחולין [קז] דבסיני נאסר וכתב במקומו להודיע מאיזו טעם נאסר ולבני ישראל ממש נאסר ולא לבני יעקב: (כב) רצה כו' יבק ולהתעכב שם. לגי' הספרים אין טעם וראיה לזה למה רצה להתעכב שם, ונראה עיקר דגרסי' ונתעכב שם, ור"ל ע"י המלאך שעיכבו, ובא לבאר מ"ש ויותר יעקב לבדו, שעלא בדלות נתעכב שם לבדו, שהיה רוצה לעבור ג"כ הנחל תיכף שהעביר כל אשר לו, ועיכבו המלאך שם: (כג) לא כך אמרת לי עשר אעשרנו. לשון אמרת לי מגומגם ואפשר צ"ל אמרת כל אשר תתן לי עשר כו', ובילקוט ליתא לתיבת לי, ועיקר ענין זה שהמלאך ע"ד המעשרות התחיל לדון עמו, אפשר נדרש מסמיכות ויעבר את אשר לו לויאבק איש עמו, לומר שבשביל זה אשר לו ר"ל כל קנינו שנתן לו ה' הוא שנאבק עמו (ואפשר ויעבר דרש לשון עבר על נדרו בענין את אשר לו, שאמר אשר תתן לי כו'): (כד) לקח את כל מקנה קנינו שהביא מפדן ארם. מפרש מ"ש ויקח מן הבא בידו, שר"ל כל שהביא עמו בידו וכמ"ש [בראשית לא] וינהג וגו' מקנה קנינו אשר רכש בפדן ארם (ואפשר קרי לי' בא בידו, שבידו ויגיע כפיו בא לו וכמ"ש ואת יגיע כפי ראה וגו'): (כה) והיו ה' אלפים ות"ק צאן. יש כאן חסרון ובילקוט הגירסא לקח כל מקנהו ועשר מהם תק"ן מכאן שכל מקנהו ה' אלפים ות"ק, ופי' בו"ר שתק"ן אלו שעישר היינו הדורן שנתן שהן ס"ה תק"ן בהמות, וכ"מ ממ"ש להלן בס"פ לקח יעקב מעשר קנינו שהביא כו' ושלח כו', והדבר תמוה איך יצא י"ח נדרו שאמר אעשרנו לך בזה שנתן דורן (ועיין מש"ל אות בס"ד), והש"י הביא אגדה על הא דהבא בידו שנטל מעשר כל"א עשר אעשרנו לך וסדר לקח מנחה (וכזה מטין הדברים שכתבו רבו' בחיי ובעה"ט שמספר קרבנות כל השנה תק"ן בהמות כנגד דורן ששלח), ולפ"ז י"ל שעל שלא עישר עד כה נענש בנתינת הדורן הזה (ומה שתלה בכאן המעשר בטענת המלאך, אע"פ שנתינת הדורן כתוב בתורה תחלה קודם ויאבק איש עמו, צ"ל דהמלאך בא תחלה וטען עמו ע"ד המעשר, רק ההתאבקות עמו היה אח"ו כשנותר לבדו, וכ"מ קצת בזהר תוריע [מה:] שאמרו דחזא שלהובא דאשא מלהטא טאס במטריתי' כו' ולבן ויעבירם את הנחל בליליא ע"ש): (כו) הפריש ד' בכורות לד' אמהות. פי' הפריש שלא יהיו בחשבון המחויבין להתעשר שבכורים פטורין ממעשר כדממעטינן בבכורות [נג:] קדשים ממעשר בהמה, ובב"ר פ"ע ותנחומא ראה מסייעי' בה שאין הקדש מוציא קדש (וברמב"ן סי' קי"ז בלשון שאין בכור מוציא בכור): (כז) ועוד התחיל משמעון וגמר בלוי. בב"ר ותנחומא שם אמרו שנשתיירו שמנה והוסיף עליהם מנשה ואפרים, וכאן לא ניחא לי' בהכי, דעדיין לא נולדו, ובבנימין כאן אמר שבמעי אמו עכ"פ, ועוד אם נחשוב מנשה ואפרים לא נחשוב יוסף וא"כ לא יהיו עשרה, לכן ניחא לי' טפי לומר שיעקב החזיר ע"ע וחזר והתחיל משמעון וגמר בלוי. וכ"ה בת"י: (כח) רי"א כל הבכורות כשהן בשמירת העין חייבין להתעשר במעשר. פי' בז"ר בכור שהבעלים שומרים אותו כגון שהוא ממון בעלים חייב להתעשר ובכור אדם הוי דומיא דממון בעלים וחייב להתעשר, ובאמת מבואר בבכורות [שם] דהא דאיצטריך קרא למעט קדשים ממעשר בהמה, היינו לר"י הגלילי דאמר קדשים קלים ממון בעלים ואפ"ה פטרינן להו מקרא והה"נ בכור (ולא עוד אלא שי"ל בבכור אפי' לריה"ג לא צריך קרא, דהא אמרינן שם טעמא דס"ד כיון דכל בהמה למעשר קיימא אע"ג דאקדשה לא פקע מעשר מינה, וא"כ בבכור שקדוש מרחם ל"ל הכי וממילא לא חל עלי' חיוב מעשר בהמה, ובפ"ק דב"מ [ז'] נקט בספק בכורות נמי פטורא משום מיעוטא דיהי' קדוש ולא שכבר קדוש, ואולי י"ל דר' ישמעאל דהכא לטעמי' דדרש בערכין [כט'] בבכור תקדיש שמקדישו הקדש עילוי, להכי חל עלי' טפי חיובא דמעשר) ואפשר כוונת הז"ר כשנולד בכור ומומו עמו, דכיון שממון כהן הוא, נכנס לדיר להתעשר (דבעל מום נמי חייב במעשר בהמה כדאיתא בבכורות [נז'] וליכא למעוטי' מיהיה קדוש יצא זה שכבר קדוש כיון שנולד ומומו עמו [ה], וא"כ בכור אדם דלא חזי להקרבה ולעולם הוא כבעל מום לגבי מזבח, הרי הוא לעולם כבשמירת הבעלים שאין ניתן לכהן, וראוי להתחייב במעשר, כן י"ל לדברי הז"ר, ואפשר גרסי' כשאינן בשמירת העין ור"ל כשאין צריך להשמר מהן באיסור הנאה וגיזה ועבודה וכגון בכור אדם שמותר בגיזה ועבודה כדדרשי' בבכורות [ט:] משורך למעוטי בכור אדם (והא דתניא פ"ק דב"מ [ו:] אחד בכור אדם וא' בכור בהמה כו' ותני עלה אסורין בגיזה ועבודה כו', בע"כ לא קאי האי ותני עלה על בכור אדם רק על טמאין וטהורין דבהמה), דכיון שכן אין שם קדושה עליהן שלא יתחייבו במעשר לענין נדר יעקב דכל אשר תתן לי אעשרנו שבכללו אף נפשות אדם [ו]: (כט) אלא למפרע. אפשר מפני שאהל עקרת הבית וקבועה באהלו יותר מכולן וכמ"ש בב"ר פע"ד באהל יעקב שהוא אהלה של רחל, לכן התחיל מבנימין שבמעיה ואח"כ יוסף בנה, וממילא היה מונה והולך כולן ג"כ למפרע (מיהו לא יתכן טעם זה ע"ד הרמב"ן סימן קי"ז שפי' על ברייתא דספרי פ' הברכה (שחסר בספרי שלפנינו וישנו בילקוט שם), שאמר אשר אם מראובן הכתוב מייחס בכורה של לוי ואם מתני הכתוב מייחס בכורה שלו הוא, דהיינו אם מראובן ויחזור ויתחיל משמעון כת"ק דהכא, ואם מתני', היינו מאשר, שהוא אחרון במנין שבטים כדברי הימים, וכשמתחיל למפרע מתחיל ממנו): (ל) ועליו הכתוב אומר העשירי יהיה קדש לה'. אפשר דרש מ"ש לעיל מיני' אם יעבור תחת השבט וגו', דמלת השבט נמשך למטה קרי בי' השבט העשירי יהיה קודש וגו', דהיינו שבט לוי:

זה

הגהות

[ה] ומ"מ לדינא לענין מעשר בהמה, אם כבר נתנו הישראל לכהן פטור ממעשר בהמה משום לקוח, עיין רמב"ם פ"ו מהלכות בכורות הלכה י"ג, רק אם היה של כהן ונולד במומו עמו הוא שיש לדון:

[ו] והר"מ ברלין פירש בכורות שהן בשמירת העין, הוא כינוי לבכור שוטה מאם ולא מאב, שאינו בכור לנחלה ולא מפני רוקי' לעין, כדאיתא בב"ב [קכו:] ונשמרין מלהשתמש בו לרפואת העין (וגם לדבריו נוח היה לגרוס כשאינן בשמירת העין, ור"ל שאין רוקו שמירה ורפואה לעין), ובכור כזה לא היה ראוי לעבודה כשהיה בבכורות, ולכן הן בכלל חיוב מעשר בנדר יעקב, ואינו נכון, דוודאי בכורות שנתקדשו לעבודה ג"כ בפטר רחם היה תלוי, שכן כתיב דכרשת במדבר בפדיון הלוים אותם:

אומר. [שם] העשירי יהיה קדש לה'. ירד מיכאל המלאך ונטל את לוי והעלהו לפני הקב"ה אמר לפניו רבונו של עולם (לא) זה גורלך (לב) וחלק מעשיך (לג) ופשט יד ימינו וברכו שיהיו (לד) בני לוי משרתים לפניו בארץ כמלאכי השרת בשמים. אמר מיכאל לפני הקב"ה רבון כל העולמים (לה) המשרתים למלך אינו נותן להם טרף מזונם לפיכך נתן להם לבני לוי (לו) כל קדש שעלה לשמו שנאמר [דברים יח] אשי ה' ונחלתו יאכלון. (לז) כשעבר יעקב לבא בארץ כנען בא אליו אחיו מהר שעיר בועף אף. ולקח יעקב את מעשר קנינו שהביא מפדן ארם (מד) ושלח ביד עבדיו ונתן לעשו (מה) אמר להם אמרו לו [בראשית לב] כה אמר עבדך יעקב,

פרק לח (א) כתיב [עמוס ה יט] ובא הבית וסמך ידו על הקיר ונשכו

הנחש (ב) וכשבא יעקב לביתו בארץ אחוזתו שבארץ כנען (ג) נשכו הנחש ואיזה נחש שכם בן חמור (ד) שהיתה בתו של יעקב יושבת אוהלים ולא היתה יוצאת החוצה (ה) מה עשה שכם בן חמור (ו) הביא משחקות נערות חוצה לה מתופפות בתופים יצאה דינה לראות בבנות המשחקות (ז) ושללה כו' (ח) והרתה וילדה את אסנת. (ט) ואמרו בני ישראל להרגה שעכשיו יאמרו כל הארץ (י) שיש בית זמה באהלי יעקב. מה עשה יעקב הביא ציץ (יא) וכתב עליו שם הקדש ותלה על צוארה (יב) ושלחה והלכה לה והכל

(לא) זה גורלך. אם לשון גורל דוקא, י"ל פירושו כמש"ל ס"פ כ"ד שזרע אברהם נפל בגורלו בעת הפלגה, ור"ל מן גורלך זה מעשרך כו', אבל באמת גורלך י"ל לשון חלקך: (לב) וחלק מעשיך. רבי' בחיי ס"פ קרח העתיק וחלק מעשרך ונכון יותר: (לג) ופשט יד ימינו וברכו שיהיו כו'. אפשר ז"ש [דברים לג] ברך ה' חילו, ואולי יתפרש מ"ש [שמות לב] ולתת עליכם היום ברכה, שביום הזה של עגל שנדחו הבכורים מעבודה ונתקדשו הלוים (כמ"ש [דברים י] בעת ההיא הבדיל ה' את וגו' ע"ש בפרש"י) יתן עליכם ה' את הברכה שבירך מכבר לשבט לוי שיהיו משרתים לפניו: (לד) בני לוי משרתים כו' כמלה"ש בשמים. שכהנים נקראו מלאכים כמ"ש [מלאכי ב] כי שפתי כהן וגו' כי מלאך ה' צבאות הוא, וכן בב"ר פס"ח דרשו והנה מלאכי אלקים אלו הכהנים, ואפשר מכוין לדרוש מ"ש [תהלים קג] ברכו ה' מלאכיו וגו' ברכו ה' וגו' משרתיו עושי רצונו, שהן כהנים ולוים שנקראים מלאכים ומשרתים לפניו בארץ (ויש לדרוש מ"ש שם בענין וחסד ה' מעולם על יראיו, שהן בני לוי שנקראים יראים כמ"ש [מלאכי שם] ואתנם לו מורא וייראני (וחסד ה' הוא הברכה בימינו כדהכא), וכתיב לשומרי בריתו שהן שבט לוי כמ"ש [דברים לג] כי שמרו אמרתך ובריתך ינצרו וכמ"ש בספרי שם): (לה) המשרתים למלך אינו נותן להם טרף מזונם. פי' בתמיה, ולשון טרף דנקט הוא כמ"ש [מלאכי ג] הביאו את כל המעשר וגו' ויהי טרף בביתי, וחזר וביארו שטרף לשון מזון (ואפשר מכוין לפרש קרא [תהלים קיא] טרף נתן ליראיו יזכור לעולם בריתו, על הלוים שנקראים יראיו כמ"ש באות שלפני זה, ונתן להם טרף במתנות כהונה ותרומה ומעשר, ויזכור ה' להם לעולם בריתו אשר כרת עמהם כמ"ש [מלאכי ב] להיות בריתי את לוי וגו', וז"ש אח"כ כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת וגו'. זהו לכל עמו שנתן להם לנחלה א"י, אבל ליראיו שבט לוי אין להם חלק ונחלה): (לו) כל קדש שעלה לשמו. בא לבאר מ"ש [דברים יח] ה' הוא נחלתו, שפירושו קדשי ה' שעלו לשמו וכדכתיב לקמי' אשי ה' ונחלתו יאכלון: (לז) כשעבר יעקב לבא בארץ כנען. כשעבר מעבר יבק ועבר את פנואל והכין עצמו לבא לארץ כנען, אבל עדיין לא בא לשם, שלא עבר את הירדן, שאף סכות שנסע לשם אחר שנפטר מאחיו היא בעבר הירדן כמבואר בענין גדעון [שופטים ח]: (מד) ושלח ביד עבדיו ונתן לאחיו. מבאר מ"ש ויתן ביד עבדיו עדר וגו', שהנתינה היא לעשו, וביד עבדיו הוא ששלחם ע"י עבדיו ליתנם לו: (מה) א"ל אמרו לו כה אמר עבדך יעקב. מפרש שאף בשלוחי המנחה צוה להם ואמרת לעבדך ליעקב מנחה היא שלוחה כו', היה הציווי שיאמרו זה בשם יעקב כה אמר עבדך יעקב (ולא שהן המדברין בעצמן בלשון לעבדך יעקב כו') כמו שאמר לשלוחים הראשונים ששלח אליו להגיד לו למצא חן בעיניו (ויהי' פי' לעבדך ליעקב, בשם עבדך יעקב אנו אומרים המאמר הזה שכן צוונו), ולפ"ז ענוה יתירה, וכאלו אומר לו יעקב בעצמו כ"ז (שמסר מילין לשלוחיו):

פרק לח

(א) כתיב ובא כו'. הוא סוף פסוק דכאשר ינוס וגו' שדרש בפ' הקודם: (ב) כשבא יעקב לביתו בארץ אחוזתו. דרש ובא הבית שבא לא"י שהוא ארץ אחוזתו וביתו דמיא, וגם שם לא רצה לגור בעיר שכם עמהם וקנה לו חלקת השדה ונטה שם אהלו וביתו, ונראה שיעקב צפה ברוה"ק כי במקום הזה יתגרה בו נחש החוי להתחבר עמו, ולכן הרחיק עצמו מהם וחנה חוץ לעיר בחלקה אשר קנה שם, ואעפ"כ כשסמך ידו (פי' גבולו כמו על יד הירדן) אל הקיר (אל קיר עיר שכם חוצה לה) ונשכו כו': (ג) נשכו הנחש כו' בן חמור החוי. כצ"ל, ולשון חוי דרש חויא נחש, וכ"ה בקה"ר פ"י פ"ח שכם בן חמור החוי שנקרא נחש (ע"ש במ"כ) ונשך אותה (וכן בשבת [פה:] דרשו חוי שטועמין הארץ כחויא): (ד) שהיתה בתו של יעקב יושבת אהלים ולא היתה יוצאת החוצה. לאפוקי ממ"ש בב"ר שהיתה יצאנית כלאה שתלאה בה בת לאה (גם י"ל מפני שהיתה ראויה להיות זכר ובתפלת לאה נתהפכה לנקבה כדאי' בברכות [ס'] לכן נשאר בה זה מטבע הזכר להיות יוצא לשוק), ובקה"ר שם אמרו עלי' פורץ גדר, לכן ביאר כאן שהיתה בת יעקב וצנועה באהל (כיעקב יושב אהלים), [וז"ש אשר ילדה ליעקב, ש"ב הרש"ל,] כבודה פנימה ולא יוצאת החוצה (ומה שתלאה הכתוב בת לאה ס"ל כמ"ש בלק"ת מפני שע"י תפלת לאה נהפכה לבת), רק שכם התחכם בתחבולותיו שתצא החוצה כדמפ"ו: (ה) מה עשה שכם. נראה דדרש מ"ש וירא אותה שכם ולא כתיב וַיֵרָאֶה שכם, שרומז לדרוש החי: וירא אותה כמו פועל יוצא שכם עשה מעשה שפעל להראותה חוצה [א]: (ו) הביא נערות כו' בתפים יצתה כו' המשחקות. כצ"ל, שע"י קול התוף דרך הנערות למשוך אחריו לרוץ לראות וכמ"ש במ"ק [ט:] בת שיתין כבת שית לקל טבלא ריהטא (ולפמ"ש בשלהי מ' סופרים שבת שש שנים היתה דינה אז, י"ל שלזה רמזו במ"ש כבת שית, שר"ל כדינה שיצתה לקול התוף בת ו' שנים), ורמיזא בקרא [שמות טו] ותקח מרים את התוף וגו' ותצאנה כל הנשים אחרי' שנמשכו ויצאו אחר קול התוף [ב]: (ז) ושללה ושכב. ז"ש ויקח אותה ביד חזקה שללה ולא נתרצית כלל לילך אחריו, ואע"פ שכתוב וידבר על לב הנערה, מ"מ לא נפתה לרדוף אחריו, ושלא כהב"ר וקה"ר שם, והפר"א מפני שאמר שדינה היתה ראוי' ליוסף כדלעיל פל"ו, לכן דורש עליה הכל לשבח (ולשון שלל בזה יוצא מהמקרא [שופטים ה] יחלקו שלל רחם וגו'): (ח) והרתה וילדה כו'. עיקר ענין זה שנתעברה משכם, י"ל דדרשי' מדכתיב ואת חמור ואת שכם בנו הרגו וגו' ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו, דמבית שכם מיותר (ובב"ר דרשוהו לגנאי מגררין בה ויוצאין שאמרה אנה אוליך חרפתי כו', והפר"א לטעמי' שדורש בה הכל לשבח, לא ניחא לי' בהכי), אלא לרמוז שלקחו אתה עמה דבר מבית (ומשפחת שכם) דהיינו שכבר נתעברה משכם: (ט) ואמרו בני ישראל להרגה. לפמש"ל פל"ו שהיתה אסנת ראויה ליוסף לאשה, י"ל שז"ש וברצונם עקרו שור [בראשית מט] זה יוסף, כי בזה שרצו להרוג את אסנת היה יוסף נשאר עקור בלא בנים (אלא שלשון בני ישראל משמעו כל השבטים יחד היו ברצון זה להרגה וכ"ה הלשון בסודי רזי [ח'] ורצו השבטים להרגה, ויעקב אמר זה לשמעון ולוי): (י) שיש בת זמה באהלי יעקב. כ"ה בילקוט וכצ"ל, ובסודי רזי שם הלשון שיש זמה בבית יעקב: (יא) וכתב עלי' שם הקדש. בסודי רזי שם שם הגדול והקדוש, והוא שם הוי' ב"ה, ושם זה העיד עלי' שמלפניו יצאו הדברים כבושים שתולד אסנת מדינה ושכם ותהא ראוי' ליוסף כדמפ"ו וכמש"ל בשם לק"ת [ג]: (יב) ושלחה והלכה לה. רבי' בחיי

הגהות

[ב] ולפי סדר עשר הלולים הללוהו בתקע הוא בנבל (או בהוד כמ"ש במא"א, אבל בת"ז סת"כ [כ"א:] פי' צלצלי תרועה נו"ה וע"ש בביאור הגר"א) והן הרגים והרהטים, ולכן גורם למרהט לקולו (ובת שיתין ובת שית הן בפרקי הרגלים שוקיו עמודי שש (ועיין רבי' בחיי פ' בשלח ופ' תשא):

[ג] וי"ל שלכן כתיב אסנת בת פוטיפרע בעי"ן שעולה בגי' תנ"ה, שעולה מכוין כמנין דינה שכם, בצירוף הוי' שרומז על שם הוי' שהיה כתוב על הציץ שעליה להעיד שמה' יצא הדבר:

(יג) והכל צפוי לפני הקב"ה (יד) וירד מיכאל המלאך והורידה למצרים לביתו של פוטיפרע שהיתה אסנת ראויה ליוסף לאשה (טו) והיתה אשתו של פוטיפרע עקרה וגדלה עמה כבת (טז) וכשירד יוסף למצרים לקחה לו שנאמר [בראשית מא] ויתן לו את אסנת בת פוטיפרע כהן און לאשה. שמעון ולוי קנאו (יז) קנאה גדולה על הזונות שנאמר [שם לד] הכזונה וגו' ולקחו איש חרבו והרגו את כל אנשי שכם. (יח) וכששמע יעקב נתיירא הרבה מאד שאמר (יט) עכשיו יצאו כל עמי הארץ ויאספו עלי ויהרגוני (כ) התחיל מקלל רוגזם של בניו שנאמר [שם מט] ארור אפם. (כא) ועוד שקלל את חרבם שנאמר [שם] כלי חמס מכרותיהם. (כב) שמעו כל יושבי הארץ ונתייראו מאד אמרו אם שני בני יעקב עשו הדבר הזה (כג) אם יאספו כולם יכולים להחריב אותנו (כד) ונפל פחדו של הקב"ה עליהם שנאמר [שם לה] ויהי חתת אלהים וגו'. (כה) ולקח יעקב בניו ובני בניו ונשיו והלך לקרית ארבע אצל יצחק אביו (כו) ומצא שם את עשו ואת נשיו יושבים באהל יצחק (כז) ונטה אהלו (כח) וראה יצחק את יעקב ואת נשיו ואת בניו ואת בנותיו ואת כל אשר לו (כט) ושמח בלבו מאד. (ל) ועליו הכתוב אומר [תהלים קכח] וראה בנים לבניך שלום על ישראל. רבי לוי אומר (לא) בשעת אסיפתו של יצחק הניח

בחוי פ' מקץ הביא בשם מדרש שהושיבה בסנה ושלכן נקראת אסנת, ונראה כון לדברי המדרש הזה כון לפ"ד הפר"א הכוונה א' להוציאה מידי ספק אסופי וכמ"ש בקדושין (עג:) תלי פתקא תלי קמיעא אין בו משום אסופי תלי בדקלא ולא מטיא לי' חיה אין בו משום אסופי, וכן י"ל על הסנה שתלאה במקום גבוה דלא מטי לה חיה (אע"פ שהסנה ברוב הוא אילן נמוך): (יג) והכל צפוי כו'. שעתיד יוסף לבא לבית פוטיפר ושאגה (ואף שנתגלגל הדבר בחטא השבטים למכרו, מ"מ היה צפוי גם זה לפני המקום תחלה): (יד) וירד מיכאל כו'. כ"ה גם בשלהי מס' סופרים (ועיין בזהר ר"פ יתרו שמיכאל הוא כהנא רבא כו', ולכן הוליכה לבית פוטיפר כהן און, וכגן עליה שם שלא תטמא): (טו) והיתה אשתו של פוטיפר עקרה. ולכן חשבה להעמיד בן מיוסף כי היתה מדמה שהעקרות בסבת פוטיפר: (טז) וכשירד יוסף כו' לקחה לו שנא' ויתן לו פו' לאשה. דרש שיוסף בקשה ליתנה לו (שהכירה ע"י הציץ כשהיה בבית פוטיפר) ונתנה לו ע"פ פרעה כאשר ש"ל: (יח) וכששמע יעקב נתיירא הרבה מאד. ולכן דיבר להם קשות שא"ל עכרתם אותי (שהוא לשון קשה כמ"ש [יהושע ו] ושמתם את מחנה ישראל לחרם ועכרתם אותו), גם קלל אפם כדלקמן, ולשון ויראה הרבה מאד נמצא במקרא [נחמיה ב] ואירא הרבה מאד כשנתיירא מדברי ארתחשסתא, ואף כאן מיראת מלכי כנען, ואפשר עיקר הכוונה לומר שלכן דיבר קשות להם, וכענין מ"ש רפ"ד דערובין [מא:]: (יט) עכשיו יצאו כל ע"ה ויאספו עלי. מבאר מ"ש להבאישני ביושב הארץ בכנעני ובפריזי ונאספו עלי וגו', כי הכנעני והפריזי הן הן יושב הארץ בסביבות שכם החוי וכמ"ש [בראשית יב] עד מקום שכם עד אלון מורה והכנעני אז בארץ, ונאמר שם להלן [יג] והכנעני והפריזי אז יושב בארץ [ו], ונתיירא יעקב שהם יצאו ויעוררו עליו כל עמי הארץ ונאספו כלם עליו, וז"ש להלן ויהי חתת אלקים על הערים אשר סביבותיהם (והן הכנעני והפריזי יושבי הארץ ההיא) ולא רדפו אחרי וגו' (שאר עמי הארץ, כי כיון שחרדו הכנעני והפריזי לא עוררו לאחרים להאסף לרדוף אחריהם), מיהו לקמן משמע הלשון שחתת אלקים נפלה על כל ע"ה: (כ) התחיל לקלל רוגזם כו' ארור אפם. משמע דס"ל שעיקר מקרא זה באותה שעה שעת מוראו וצערו נאמר ונשנה ונכתב אח"כ בברכת יעקב קודם מותו שלא רצה לברכם, ולשון לקלל רוגזם הוא כמ"ש בב"ר כאן ובפ' בלק שאף בשעה שקללם לא קלל אלא רוגזם: (כד) ונפל פחדו כו'. דרש כעין מ"ש [שמות טו] שמעו עמים ירגזון וגו' תפול עליהם אימתה ופחד כו' עד יעבר כו', כן כאן עד שעברו יעקב ובניו לוזה: (כה) ולקח יעקב בניו ובני בניו ונשיו והלך לקרית ארבע. נראה דבני בניו ט"ס כאן (שכשבא אל יצחק שלפ"ד הסע"ר פ"ב ששימש יעקב ליצחק כ"א שנה היה יעקב בן צ"ט אז וכ"ה בס' הישר, א"כ ראובן גדול בניו שנולד כשהיה יעקב בן פ"ד שנה היה אז ט"ו שנה ואפשר היה לו כבר בנים (ועיין בס"הי שבעת מכירת יוסף הוא שנשאו השבטים נשים ולא קודם לכן, וכ"מ בב"ר פפ"ה שאמרו (שבטי') ליהודה אתה הוא הראש לכולנו עמוד ופרנס א"ע (לישא אשה) כו'), אבל רוב שאר השבטים קטנים היו, וכן כתיב כאן ויהיו בני יעקב י"ב כו' אשר ילדו לו בפדן ארם, אבל בני בנים לא הוזכרו) וצ"ל בנותיו כמ"ש הלשון להלן כשראה יצחק כו', ועיקר ענין זה שבא לקרית ארבע אל יצחק עם כולן, הוא שכ"ז נמשך על ענין מסעו הראשון משכם לוזה שכתוב ויבא יעקב וגו' הוא וכל העם אשר עמו, ועליהן נמשך והולך כל מסעיו לאפרתה ומגדל עדר ואח"כ קרית ארבע: (כו) ומצא שם את עשיו ואת נשיו יושבים באהל יצחק. עיקר דבר זה שהיה עשיו יושב עם יצחק משתמע ממ"ש אחרי מותו ויקח עשו את נשיו וגו' וילך אל ארץ מפני יעקב וגו' ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אותם, דמשמע שכל ימי יצחק לא היתה הארץ דחוקה לשאת אותם, דהיינו מפני שיעקב נטה אהלו חוצה לו, רק אחרי מות יצחק, שחלקו נכסי יצחק הוא שבא יעקב לישב במקום יצחק במגורי אביו ואז פנה כדלהלן [ז]: (כז) ונטה אהלו. כן משמע שכתיב ויבא יעקב אל יצחק אביו, ולא כתיב ויסע ממגדל עדר (ששכן שם תחלה) ויבא כו' כמו שכתוב לעיל ויסעו וגו' ויבא יעקב לוזה כו' ויסעו מבית אל כו' ויסע ישראל (שהוא ממקום קבורת רחל) ויט אהלה מהלאה למגדל עדר, לומר שלא נסע אהלו ממקום שנטה במגדל עדר, ולא בא אל אביו עם ב"ב רק לפי שעה להתראות עמו, ולא עקר משכני' ושיכני' ממגדל עדר, ולאחר מיתת יצחק שפנה אחיו, אז נסע יעקב ממשכנו מגדל עדר אל מגורי אבותיו, ולפמ"ש בת"י כאן על מגדל עדר דמתמן עתיד משיחא לאיתגלי (שיצא לו זה ממ"ש [מיכה ד] ואתה מגדל עדר עפל בת ציון עדיך תאתה ובאה הממשלה הראשונה ממלכת לבת ירושלים, שלפשוטו הוא שם מקום וכמ"ש להלן ואתה בית לחם אפרתה, והוא סמוך לירושלים כדתנן בשקלים פ"ז מירושלים ועד מגדל עדר וכמדתה לכל רוח, והוא בין בית לחם לירושלים (וערשב"ס), ולכן משם יתגלה בראשונה משיח: (כח) וראה יצחק כו' ואת נשיו ואת בניו. אם גי' הספרים דייקנית שהקדים לעיל בלקח יעקב בניו לנשיו וכאן נשיו לבניו, הטעם הוא כמ"ש בב"ר פפ"ב לב חכם לימינו יעקב שבתחלה וישא את בניו ואח"כ את נשיו כו', אבל כשנכנסו אצל יצחק נכנסו לפי מעלתן תחלה נשיו ואח"כ בניו: (כט) ושמח בלבו מאד. כמ"ש [משלי כג] גיל יגיל אבי צדיק ויולד חכם ישמח בו ישמח אביך וגו' (ונקט לשון המקרא [שמות ד] וראך ושמח בלבו, שכשמחת הלב על ראיית בניו וב"ב כן שמח אהרן על ראיית משה וגדולתו), ולומר שז"ש ביצחק ושבע ימים, ששבע נחת ודשן בראותו יעקב וב"ב סביב לו (וכמ"ש הרמב"ן): (ל) ועהכ"א כו' שלום על ישראל. באותה שעה שראה יצחק יעקב בא אליו עם כל ב"ב נתקיים ביעקב שלום על ישראל (שבא, ובזהר שמיני [לוי] דרשוהו שלמא על רישא כו'), והכוונה לומר שאז נתקיים מה שביקש יעקב ושבתי בשלום אל בית אבי (וכשנולד יוסף רצה לשוב שאז נולד השלום מדת יוסף, ועתה בא כשהיה יוסף בשנה העשירית ללידתו נשלמו בו עשר מדות השלום): (לא) בשעת אסיפתו של יצחק. וכן נקט הלשון ביעקב להלן פל"ט, ושם ניחא שביעקב לא נזכר לשון מיתה רק ויגוע ויאסף אל עמיו (ולכן

הגהות

[ו] והוא הכל סמוך למקום ההוא כמ"ש אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה, אשר לפי פשוטו מקום לפרשו בראשונה מאת המזבח הראשון שבנה במקום שכם, אלא שמענין הפסוקים שם משמעו דעל מזבח השני שבין בית אל והעי שהיה שם קאי, וקרא לו ראשונה נגד מסע זו השני' בחזרתו ממצרים:

[ז] ואע"פ שבתחלה כששלח יעקב מלאכים אליו, כתיב ג"כ ארצה שעיר שדה אדום, וכתיב עד אשר אבא אל אדוני שעירה, כבר יישב הרמב"ן שביתו היה בכנען, רק היה לו אחוזה בשעיר, ובס' הישר כתוב שהיה הולך להר שעיר לצוד ציד שם (כי נראה שהיו שם יערים ולכן שמו שעיר וכמו שפירש"י [שופטים ג] על השעירתה שיער דק נק"א שער) וישב שם ימים רבים (ואף אח"ז שכתב שם שמפני שלא יכלה ארץ כנען לשאת את רכושו ונלחמו תמיד פנה עשו אל ארץ שעיר, מ"מ כתב שם שהיה בא תמיד לארץ כנען לראות אביו ואמו), וכשבא יעקב אל יצחק שהיה לאחר מיתת רבקה, י"ל שאז בא עשו וכל בני ביתו אל יצחק לנחמו, ולכן מצאם יעקב שם:

הניח (לב) את מקנתו ואת קניינו ואת כל אשר לו (לג) לשני בניו (לד) לפיכך גמלו לו חסד שניהם שנאמר ויקברו אותו עשו ויעקב בניו. אמר עשו ליעקב נחלוק כל מה שהניח לנו אבא (לה) לשני חלקים (לו) ואני בורר שאני בכור ; מה עשה יעקב חלק לשני חלקים. כל מה שהניח אביו חלק אחד (לט) ואת ארץ ישראל לחלק אחד. מה עשה עשו (מ) הלך אצל ישמעאל למדבר להמלך בו שנאמר וילך עשו אל ישמעאל אמר ישמעאל לעשו (מא) האמורי והכנעני או בארץ (מב) ויעקב בוטח לרשת את הארץ אלא טול מה שהניח אביך ואין ליעקב מאומה ולקח עשו כל מה שהניח אביו. וארץ ישראל (מג) ומערת המכפלה נתן ליעקב (מד) וכתבו כתב עולם ביניהם (מה) אמר יעקב לעשו לך (מו) מארץ אחוזתי מארץ כנען. ולקח עשו את נשיו ואת כל אשר לו שנאמר [בראשית לו] וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו ; (מז) ובשכר שפנה את כל כליו בשביל יעקב אחיו נתן לו (מח) מאה מדינות משעיר ועד מגדיאל שנאמר [שם] (מט) אלוף מגדיאל אלוף עירם זה רומי . (נ) או ישב יעקב בטח ושאנן (נא) בארץ כנען ובארץ מולדתו ובארץ מגורי אביו שנאמר [שם לז] וישב יעקב בארץ מגורי אביו . רבי ישמעאל אומר כל בן זקן חביב לאביו שנאמר [שם] וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקונים הוא לו . וכי בן זקונים היה יוסף (נב) והלא בנימין היה בן זקונים (נג) אלא ע"י שראה בנבואתו שהוא עתיד למלוך לפיכך היה אוהב אותו מכל בניו . (נד)

וקנאו אותו קנאה

ולכן אמרו בתענית [ה:] שלא-מת וכמ"ש התוס' שם), לכן זכר לשון אסיפה , אבל כאן ביצחק שכתיב בו לשון מיתה ונקט לשון אסיפה, ראוי לשום לב לזה, וי"ל מפני שביצחק שינה הכתוב לא לסמוך המיתה אליו רק הגויעה דכתיב ויגוע יצחק וימת ויאסף אל עמיו (משא"כ באברהם כתיב [בראשית כה] ויגוע וימת אברהם) , דהיינו מפני שכהו עיניו מראות והי' חשוב כמת קצת בחייו (וכמ"ש בב"ר פס"ד שלכן ייחד הקב"ה שמו עליו בחייו) , ולכן גם כאן נקט בו לשון אסיפה ולא לשון מיתה : (לב) את מקנהו ואת קנינו ואת כל אשר לו לשני בניו. נראה רומז בלשונו לדרוש מ"ש ויקח עשו וכו' ואת מקנהו כו' ואת כל קנינו אשר רכש בארץ כנען וילך אל ארץ וגו , שפי' מקנהו וקנינו האלו אינן שרכש עשו בעצמו אותן (והרי כל עסקו היה יודע ציד ולא יושב אהלים כיעקב שפירושו לפשוטו אהלי מקנה כפי' הרשב"ם שם, ומאין היה לו לעשו מקנה ובהמה) , אלא של יצחק הן שכתוב בו [בראשית כה] ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק , ואברהם היה לו צאן ובקר וכו' כל הני לחשיב ואזל וכתב עליהן אח"ז ויתן לו (ליצחק) את כל אשר לו [שם כד] (ולהוציא מדברי ראב"ע שכ' כי אבד העושר ההוא בימי יצחק וכבר סתר הרמב"ן דבריו בפ' תולדות ע"פ ויבז עשו הבכורה ע"ש) , ודרש אשר רכש בארץ כנען , שרכש אותם בארץ כנען שנתן ליעקב וקיבל לעצמו את כל רכוש יצחק הזה כנגדו (וכלשון [איכה א יא] נתנו מחמודיהם באוכל וכי"ב) וכדמפ"ו להלן : (לג) לשני בניו. לא כאברהם שגרש את ישמעאל ולבני קטורה נתן מתנות וישלחם וכל אשר לו נתן ליצחק לבדו , כי שם נצטווה כי ביצחק יקרא לך זרע , אבל ביצחק שהיו שניהם בני גבירה נקראו שניהם זרעו (עיין מג"א סימן תקנ"א סק"ו בזה) , לכן לא רצה לאעבורי אחסנתא והניח לשני בניו כאחד : (לה) לשני חלקים ואני בורר שאני בכור. אבל פי' שנים לא ביקש רק לב' חלקים שוים, והיינו כדאמרי' בסוטה [יג'] הני דבכירותי' זבין פשיטותי' לא זבין , ומ"מ לענין הברירה ביקש שיהיה לו הברירה כמשפט הבכור לענין חלוקת הכבוד, שע"ז לא מחל (ועיין בברכות [ו:] אע"ג דמדעתי' זבני' לבכורתי' אפ"ה איקני בי') ויעקב חלק לו כבוד כראוי לאחיו הבכור (והגדול עכ"פ) : (לט) ואת א"י ומערת המכפלה לחלק אחד . כ"ה בילקוט וכ"ה הלשון להלן כאן ובשמ"ר פל"א, שעיקר כוונת יעקב היה הקבורה ודרש לה מקברי אשר כריתי לי ע"ש : (מ) הלך אצל ישמעאל כו' שנא' וילך עשו אל ישמעאל. נראה ודאי ט"ס הוא, שישמעאל מת הרבה קודם יצחק , שהיה גדול מיצחק י"ד שנה ומת בן קל"ז שנה , א"כ מת ישמעאל בשנת קכ"ג ליצחק ויצחק מת בן ק"פ , ובמגלה [יז'] אמרי' שבו בפרק שנתברך יעקב והלך לפדן ארם ועשו הלך ליקח מחלת בת ישמעאל לאשה אז מת ישמעאל , אלא גרסי' אל בני ישמעאל (או שקורא כל בניו בשם אומת ישמעאל) , וכ"מ בס' הישר שכתוב בו שהלך ליקח עצה מנביות בן ישמעאל , ואפשר זהו שמביא מקרא דוילך אל ישמעאל שהכוונה מסיפי' אחות נביות דדרש לי' על שנטל עצה ממנו (לאחר זמן בעת חלוקת ירושת יצחק) , לכן ייחס הכתוב כאן אשת עשו אחריו לרמוז ע"ז : (מא) האמורי והכנעני אז בארץ בילקוט הגי' הכנעני לחודי' וכלשון המקרא ר"פ לך לך (או גרסי' הכנעני והפריזי כמ"ש להלן), שכל א"י והעממין שבה נקראו על שם כנען , ואם גירסת הספרים כאן דייקנית י"ל דנקט האמורי בכוונה שהפחידו באמורי שהוא קשה מכל העממין שבא"י כמ"ש [עמוס ב] את האמורי וגו' אשר כגובה ארזים וגו' וכמ"ש בתוספתא ספ"ח דשבת ובב"ר פמ"א מהאי

קרא (ורמיזא נמי באורייתא שתפס הקב"ה במאמרו לאברהם כי לא שלם עון האמורי עד הנה, הזכיר האמורי יותר מכולן מפני קושי תקפו, וכ"כ הראב"ע שם ע"ש) : (מב) ויעקב בוטח לרשת הארץ כו' ואין ליעקב מאומה . פי' יעקב בוטח במה שהבטיחו ה' ואין בזה כדי סמיכה , או מפני שלא היו מאמינים בה' (בני ישמעאל היועצים כן) או ר"ל שיגרום החטא ולא יתקיים לו ההבטחה : (מג) ומערת המכפלה. היינו שלא יקבר בה רק יעקב, וי"ל דרך דרש ז"ש וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו , דוילך היינו אף ליקבר כד"א הנה אנכי הולך למות (וכי"ב בסוטה [יג:] דרשו אין הליכה אלא מיתה,) הלך לו מפני יעקב אל ארץ אחרת : (מד) וכתבו כתב עולם ביניהם . ע"ל ס"פ ל"ט דדרש לה מנפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר כמו ספר המקנה : (מז) ובשכר שפנה את כל כליו . אף שהיה כתב עולם ביניהם ע"ז , בכ"ז לשון כל כליו (שהוא בכלל קנינו אשר רכש) משמע שלא להיות לו אף תפיסת יד בארץ , שזה אם היה רוצה, לא היה יכול יעקב למחות בידו , לכן נקבע לו שכר : (מח) מאה מדינות משעיר עד מגדיאל כו' . וכ"ה במאמר התד"א שהובא בילקוט לך לך רמז ע"ו (והוא בתדא"ר פי"ג , ולפנינו שם חסר לשון זה של מאה מדינות מן המאמר שם) , ורמז להן י"ל שבמקרא זה של האלופים מן למשפחתם למקמתם בשמתם עד אלוף עירם (ולא ע"ב) יש ק' אותיות, לרמוז על ק' מקומות מושבתם : (נא) בארץ כנען ובארץ מולדתו ובארץ מגורי אביו . מבואר שכל אלו הלשונות כוונה א' להן , מ"ש בחלום הסולם והשבותיך אל האדמה הזאת , ומ"ש המלאך [בראשית לא] ושוב אל ארץ מולדתך , ומ"ש וישב יעקב בארץ מגורי אביו , שאף מ"ש אל האדמה (שהוא כל ארץ כנען) כיון שחזר ואמר לו אל ארץ מולדתך נראה שתחלה ג"כ כיון על מולדתו (וז"ש יעקב [שם לב] האומר אלי שוב לארצך ולמולדתך) , והן קרית ארבע אשר גרו שם אברהם ויצחק : (נב) והלא בנימין היה בן זקונים . שנולד אחרון , ופן קראו יהודה (ר"פ ויגש) וילד זקונים (ורשב"ם פי'. ואביו קרא לו בנימין בן ימים כלומר בן זקונים) , וערשב"ם ורמב"ע ורמב"ן מ"ש בזה : (נג) אלא ע"י כו' שעתיד לשלוט לפיכך היה אוהב כו' . בתנחומא וישב (שהועתק כל המאמר מכאן עד סוף הפרק באיזו שינויים ע"ש,) הגי' רי"א לכך נקרא בן זקונים ע"ש ויכלכל יוסף את אביו וגו' בן זקנתו של אביו , ע"כ, נראה שר"ל שעתיד לכלכל זקנתו ושיבתו (וכמ"ש [רות ד] ולכלכל את שיבתך), והיינו ע"י שראה שעתיד לשלוט ויהיה סיפק בידו לכלכלו בימי הרעב לזקנתו, וכמ"ש [שם מה] וכלכלתי אותך שם פן תורש וגו' , ומפרש כן בן זקונים שיכלכלהו לזקנתו, וכלשון גי' הספרים דכאן קשה להעמים זה , אלא משמע כאן מתחלת לשון המאמר כל בן זקונים חביב לאביו שר"ל בן זקונים חביב כבן זקונים (ואפשר מ"ש אונקלוס בר חכים הוא לי' , עיקר הגי' ראוי להיות בר חביב כדהכא , אבל לשון בר חכים רחוק מלשון בן זקונים , אם לא ע"ד זקן זה שקנה חכמה , ועיין רמב"ן) , וטעם אהבתו מפ"ו שראה שהיה עתיד לשלוט לפיכך היה אוהב כו' (וכמ"ש במגלה ספ"ק): (נד) וקנאו אותו קנאה כו' והוסיפו לו קנאה על קנאה שנא' ויוסיפו עוד שנא כו' . וכתיב שם ויקנאו בו אחיו , אשר מזה נלמד שעיקר השנאה סבתה היה הקנאה[ט], ושכן השנאה ראשונה שנא' ויראו כו' אותו אהב אביהם וישנאו אותו , היינו ג"כ קנאה , ומ"ש להלן ויקנאו בו אחיו , היינו שהוסיפו לו קנאה על קנאתו וכמ"ש ויוסיפו עוד שנא כו' :

קנאה

הגהות

[ט] וי"ל מ"ש [קהלת ט] גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה , שמפני שעיקר השנאה סבתה קנאה, לכן אמר שהשנאה וגם הקנאה שהיא סבתה כבר אבדו ולא יוסיפו עוד להתעורר :

(נה) קנאה גדולה שנאמר [שם] ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם. ועוד שראה אותו בחלומו שעתיד למלוך והגיד לאביו והוסיפו לו קנאה על קנאה שנאמר [שם] ויוסיפו עוד שנוא אותו (נו) שראה (נז) בני פלגשי אביו אוכלין (נח) בשר אליות כבשים כשהן חיים (נט) והוציא עליהם דופי לפני אביהם (ס) שנאמר [שם] ולא יכלו דברו לשלום. אמר יעקב ליוסף יוסף בני (סא) הרי יש לי כמה ימים שלא שמעתי שלום אחיך ושלום הצאן שנאמר [שם] ויאמר לו לך נא ראה את שלום אחיך ואת שלום הצאן. (סב) והנער היה הולך ותועה בדרך (סג) ופגע בו גבריאל המלאך שנאמר [שם] וימצאהו איש והנה תועה בשדה ואיש זה גבריאל שנאמר [דניאל ט] והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון (סד) אמר לו מה אתה מבקש אמר לו את אחי אנכי מבקש שנאמר [בראשית שם] ויאמר את אחי אנכי מבקש. (סה) והוליכו אצל אחיו (סו) וראו אותו ובקשו להורגו שנאמר [שם] ויראו אותו מרחוק. אמר להם ראובן אל תשפכו דם השליכו אותו אל הבור הזה (סז) אשר במדבר וימת שם. (סח) ושמעו לו אחיו ולקחו את יוסף והשליכו אותו אל הבור שנאמר [שם] ויקחהו וישליכו אותו הבורה. מה עשה ראובן (סט) הלך וישב לו באחד מן ההרים לירד בלילה ולהעלות את יוסף מן הבור ותשעה אחיו היו (ע) יושבים במקום אחד. בלב

(נה) קנאה גדולה. כן היה כעסם ותאות נקמתם בו גדולה וכמ"ש [משלי ו] קנאה חמת גבר ולא יחמל ביום נקם: (נו) שראה בני כו' והוציא עליהן דופי כו'. בתנחומא גרס לה על קרא דויבא וגו' את דבתם רעה אל אביהם. ולגי' הספרים כאן שלא הוזכר זה, י"ל שבא לפרש סוף המקרא דויוסיפו עוד שנא אותו (דקאי בי') על חלומותיו ועל דבריו, ומפרש שדבריו הן דברי הדבה: (נז) בני פלגשי אביו אוכלין כו'. זהו כמ"ש הרמב"ן שבני פלגשים שלא היו מתקנאים בו כ"כ על אהבת אביו לו יותר מהם היו שונאים לו על שהיה נער עמהם בצאן ורואה מעשיהם בצאן שאוכלים כו' והוציא דבתם לפני אביהם, ובני לאה קנאוהו ע"ש: (נח) בשר אליות כבשים כשהן חיים. ובת"י מן דנבייא ומן אודנייא, והנה זה שהדבה היה ע"י הצאן, נסמך ממ"ש רועה את אחיו בצאן והוא נער את כו' ויבא יוסף את דבתם כו', לומר שמענין הצאן שהיה רועה עמהן היה הדבה [י], ובשר אליות מפני שהן טובים לאכול ורכים, ואין הצאן נעשין בהם בעלי מומין (ליפסל להקדבה) עד שיפגם העצם כדתנן בבכורות [לט:], וכן למ"ש בת"י מן אודנייא, י"ל ג"כ מן הבשר רך שבאוזן (ואפשר הוא ג"כ בכלל לשון אליות דהבא שג"ז נקרא אליה בכתובות [ה:] ובכ"מ,) שאינו מום, כדאי' שם [לז׳] [יא]: (נט) והוציא עליהם דופי. מבאר דבתם לשון דופי וכמ"ש [תהלים נ] בבן אמך תתן דופי: (ס) שנא' ולא יכלו דברו לשלום. אפשר מפרש שלא יכלו דברו לשלום הוא על ענין הדבה ולה"ר שהיה מספר עליהם, ורישי' דוישנאו אותו הא כתיב שעל הקנאה ויראו כי אותו אהב כו': (סא) הרי יש לי כמה ימים שלא שמעתי כו'. מבאר הטעם שנתעורר עתה לשלוח לראות שלומם יותר מכל הימים, מפני שעתה כמה ימים לא שמע מהם, והיה זה מפני שהלכו לדותן שהוא רחוק יותר משם, ולא היו מצויים עוברים ושבים להודיע משלומם: (סב) והנער היה הולך ותועה בדרך. מבאר מ"ש תועה בשדה, לא שהיה מבקשם בשדות אולי רועים שם, שודאי בני יעקב לא היו מרעים בשדות אחרים, אלא בחורשין וכיו"ב, רק על שהוא תעה בדרך לכן הגיע בין השדות (והתועה בשדות לא במהרה ישוב לדרך ישרה, על כי אין מצויים שם עוברי דרך להראותו דרך הישרה אנה ילך בה), גם ביאר סיבת תעותו, על כי היה נער עדיין ולא היה רגיל לצאת לבדו לדרך רק עם אחיו וכמ"ש היה רועה את אחיו בצאן והוא נער את בני וגו', ועכשיו שהלך לבדו היה תועה בדרך (גם י"ל שנתכוונו לבאר מ"ש [שמות כג] שור אויבך או חמורו תועה, דהיינו חוץ לתחום הדרך כמ"ש במכילתא שם והביאו לראיה מקרא דכאן תועה בשדה): (סג) פגע בו גבריאל. ז"ש וימצאהו איש ולא כתיב וימצא איש, גם היה לו לכתוב שיוסף שאל ממנו הדרך (אם לא שנאמר שיוסף לא ידע כלל שהיה תועה מני דרך,), אשר כ"ז רומז שהוא גבריאל שנתגלה ונמצא פתאום פוגע בו ושואלו ולא ראהו יוסף תחלה כלל שיקדימו בשאלת הדרך: (סד) א"ל מה אתה מבקש א"ל את אחי כו' הוליכו כו'. י"ל ששאלת המלאך מה תבקש כללה ב' דברים, לשון חיפוש כפשוטו וגם לשון בקשה מה בקשתך ותעש, שרמז לו המלאך ע"ז שרוצה להוליכו אצלם, ויוסף השיבו רק על השאלה ראשונה את אחי אנכי מבקש (ולא שמבקש דבר מהמלאך שיוליכו לשם) הגידה כו', אך עכ"ז הוליכו המלאך שמה (ובזוהר [קפד׳] אמרו דהוה תבע אחוה דלהון ולא אשכח ותבע להו ולא אשכח, וב' הכוונות האלו יש להעמים בתשובת יוסף את אחי אנכי מבקש זו האחוה הגידה נא לי על מקומם, ואמרו שם דכולהו תועה, מפרש תועה כד"א [משלי כא] תועה מדרך השכל): (סה) הוליכו אצל אחיו. אפשר מ"ש וילך יוסף אחר אחיו וימצאם בדותן דרש, דהו"ל וילך יוסף אל אחיו דותינה (כיון שכבר כתיב שהגיד לו המלאך שהלכו שמה, ולפשוטו מפני שא"ל רק שמעתי אומרים נלכה כו', לכן כתב בלשון מוסה, שנתנאו כנים הדברים), אלא לרמוז שמיד שהתחיל לילך אליהם מצא עצמו עומד אחריהם כי הוליכו המלאך כרגע אליהם (גם י"ל שלשון נלכה דותינה משתמע לכוונה שניה, שהמלאך א"ל ליוסף נלכה שנינו יחד דותינה, וז"ש שהוליכו לשם), או דרש וילך כמו ויוליך ר"ל שהמלאך הוליכו אחר (אצל) אחיו, ש"כ רש"ל: (סו) וראו אותו ובקשו להרגו שנא' ויראו אותו מרחוק א"ל ראובן אל תשפכו וכו'. נראה שבא להוציא שלא נפרש כמ"ש הרמב"ן (ומבואר יותר בפי' הטור עה"ת) מ"ש ויראו כו' ויתנכלו להמיתו הוא שרצו להמיתו מרחוק בתחבולות וכמ"ש בב"ר נשכה בו את הכלבים (והיינו כמ"ש בפסחים [קיח׳] כל המספר לה"ר ראוי להשליכו לכלב) וכאשר לא יכלו להמיתו בנכליהם (והוא כמ"ש כאן שהמלאך הוליכו כרגע אצלם) אמרו ועתה לכו ונהרגהו אנחנו, ועפ"ז היה מתפרש גם תשובת ראובן תחלה ויצילהו מידם ויאמר לא נכנו נפש היה ע"ד המיתה בנכליהם מרחוק (שאף שאין בזה שפיכת דם, מ"מ א"ל שהן מתחייבין במכה נפש עכ"פ בדיני שמים, כמ"ש הרמב"ם פ"ב מנזקי ממון הי"ט), ומ"ש אח"ז אל תשפכו דם הוא על מ"ש לכו ונהרגהו, וז"ש ויד אל תשלחו כו', אבל מהפר"א שהביא על מקרא דויראו אותו מרחוק ויתנכלו וגו' דברי ראובן אל תשפכו דם, לימדנו שהכל ענין אחד שז"ש ויתנכלו כו' הוא מ"ש אח"ז ועתה לכו ונהרגהו ונשליכהו כו', שזו היא העצה שהתנכלו עליו, ומ"ש בראובן ויצילהו מידם ויאמר לא נכנו נפש, היינו שתחלה הצילהו מידם שהוציאו מתחת ידם למען יהיה לו פנאי לפייסם בדבריו אל תשפכו כו', ועיין זוהר [קפה:] אי רביא דא יפול בידוי' לא ישארון מני' כו': (סז) אשר במדבר וימת שם. מפרש מ"ש ויד אל תשלחו בו, שפייסם ראובן בשיטתם שימות בבור ולא ישפכו דם בידים (אף שבאמת כבשו לתוך הבור ואין יכול לעלות חיים כהורג בידים כדתנן בסנהדרין [עו:] מ"מ אין זה כפיהם מגואלים בדם): (סח) ושמעו לו אחיו ולקחו כו'. מפני שכתוב להלן [בראשית מב] שא"ל ראובן הלא אמרתי לכם וגו' ולא שמעתם (ועיין רמב"ן כאן), לכן ביאר שהם באמת שמעו לו ולא הרגוהו אלא מכרוהו, רק ראובן שלא מצאו בבור (ולא ידע מהמכירה, עמש"ל אות ע"ו בס"ד) הוא שחשב שהרגוהו: (סט) הלך וישב לו באחד מן ההרים לירד בלילה כו'. נטמן בהר שלא ידעו אחיו מקומו וירגישו בדבר מחשבתו הלזו, וממ"ש וישב ראובן אל הבור וכן ממ"ש וישב אל אחיו, נלמד שלא היה עם אחיו ולא סמוך לבור (והטמנה הי' בהר כענין מרגלי יהושע שישבו בהר עד שוב הרודפים): (ע) יושבים במקום א'. ז"ש וישבו לאכל לחם ות"א

הגהות

[י] וי"ל ז"ש לך נא ראה את שלום אחיך ואת שלום הצאן, שצוהו לראות אם לא חזרו לקלקולם (אחרי שהוכיחם מסתמא על העבר) בצאן לאתוך מהן כשהן חיים:

[יא] ואפשר היה לומר לפמ"ש הכ"מ פ"ט מה' מלכים הי"א דלר"י דקי"ל כוותי' דקרא דנפש עם הבשר באבר מן החי הוא, אבל בשר מן החי נפקא לן מבשר בשדה טרפה, א"כ י"ל דבני נח שלא נצטוו בלאו זה היו פטורין על בשר מהחי, ולכן היו אוכלין בשר אליות, שהוא השומן שבראש האליה שאינו אבר שאין שם גידין ועצמות, אלא שבאמת מוכח בחולין [קכח:] שב"נ היו מוזהרין על בשר מהחי וכדברי הרמב"ם, וכ"מ מההוא דחותך כזית בשר מבית השחיטה אחד ב"נ היו מותרין בו כו', וכ"מ מדפליג ר"ח בן גמליאל לחייב אף על דם מהחי, ורבנן דפליגי היינו דווקא בדם דס"ל לאו בשר הוא (עיין תוס' שבת [עז׳] ד"ה הואיל), אבל בשאר בשר מודו דמיובין:

(עא) בלב אחד ובעצה אחת (עב) ועברו עליהם ישמעאלים ואמרו [שם] לכו ונמכרנו לישמעאלים (עג) והיו מוליכין אותו (עד) לקצה המדבר (עה) ואין יעקב אביו שומע את שמעו עוד. ומכרו אותו לישמעאלים בעשרים כסף (עו) וכל אחד ואחד נטל שני כספים (עז) לקנות מנעלים ברגליהם שנאמר [עמוס ב] על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים. אמרו נחרים בינינו שאין אחד ממנו מגיד הדבר ליעקב אבינו עד שיהיה ברשות כולנו וכו' (פ) וירד ראובן בלילה להעלות את יוסף מן הבור (פא) ולא מצא אותו שם. אמר להם (פב) הרגתם את יוסף ואני אנה אני בא. (פג) והגידו לו את הדבר שעשו כו'. (פה) ואת הדבר הזה (פו) לא הגיד ליעקב לפיכך לא ידע יעקב את הדבר שנעשה ליוסף (פז) ואמר [בראשית לז] טרוף טורף יוסף. (פח) ר' ינאי אומר מכירת יוסף (פט) לא נתכפר לשבטים עד שמתו שנאמר [ישעיה כב יד] ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם (צ) עד תמותון. ובמכירת יוסף (צא) בא רעב בארץ ישראל שבע שנים [שם מב] וירדו אחי יוסף לשבור בר בארץ מצרים (צג) ומצאו את יוסף שהוא חי כו' (צד) ושמע יעקב על יוסף שהוא חי וחיתה רוחו שנאמר [שם מה] ותחי רוח יעקב אביהם וכי מתה היתה רוחו של יעקב שחיתה אלא מפני שנסתלקה רוח הקדש מעליו ואחר כך שרתה עליו רוח הקודש כבתחלה שנאמר [שם] ותחי רוח יעקב אביהם (צה) ותרגם אונקלוס ושרת רוח נבואה על יעקב אבוהון. תדע לך איך כח החרם היה גדול בא וראה מיהושע בן נון שהחרים את יריחו (צט) היא וכל אשר בה ושרף באש. (ק) עכן בן כרמי בן זרח

ראה

ות"א ואסתחרו, והיינו כדרך הסבה לאכול בקביעות מקום אחד כמ"ש הרא"ש בברכות [מב'] לפי הי"מ שזהו הסבה ע"ש: (עא) בלב אחד ועצה אחת. בתנחומא הגירסא כאיש א' ועצה א' (ואפשר הכוונה לומר שמן השמים הסבו כן ליתן להם לב אחד (וכמ"ש בכ"מ לשון ונתתי להם לב אחד וכתיב [ד"ה ב ל] גם ביהודה היתה יד האלקים לתת להם לב אחד) למען סבב גלות מצרים), וגם מפייס שם להמיתו, ומשמע שאף שמעו לראובן מ"מ היו מתייעצים להמיתו, עד שא"ל יהודה מה בצע כי נהרוג וגו' וכסינו את דמו, אלא שבאמת אף לגירסת התנחומא נראה להמיתו בבור כמש"ל ויומת שם קאמר, ומ"ש יהודה מה בצע כי נהרוג כבר פי' הרמב"ן שאף למיתה בבור כרציחה יחשב (וכמש"ל אות ס"ז, והרמב"ן דימהו לאותו הרגת בחרב בני עמון ודילא זוטא איכא בינייהו, ור"ל כדאי' ברפ"ב דקדושין [מג:] ובאמת היינו שם משום דאין שליח לד"ע, אבל כאן ודאי חייב לדיני אדם כמש"ל שם ממתני' דסנהדרין): (עב) ועברו עליהם ישמעאלים כו'. ס"ל שהמדנים הן ישמעאלים כמ"ש הראב"ע וע' רמב"ן, וע"ל פ"ל אות ע: (עג) ויהיו מוליכים אותו לקנס. כצ"ל, ובתנחומא שם הגי' והם מוליכים כו': (עד) לקצה המדבר. ששם מושבם וע"ל פ"ל ולקמן ס"פ מ"ד, ולא היו יודעים שהולכים מצרימה (או אפי' יודעים, לא עלה ע"ד שימכרוהו שמה, רק חשבו שיקיימוהו לעבד להם ויוליכוהו אתם ממצרים בחזרה למקומם במדבר), ולכן לא עלתה על לבם לחשוב אח"ז על כל מעשי יוסף עמהם במצרים שמא הוא יוסף לפי פשוטו (אבל בב"ר פ' צ"א אמרו שחשבו שמא הוא במצרים ורצו לפדותו וחפשוהו בשוק כו' ע"ש): (עה) ואין יעקב אביו שומע את שמעו עוד. ויחזיקו בחזקת מת וכמ"ש ואומר אך טרף טרף וגו' כי אחיו מת בפ' מקץ (ומכאן סמך קצת למ"ש מהרא"י צרוף להתיר עגונות כשנאבד ונשכח זכרו זמן רב דמחזקינן לי' במת): (עו) כא"א נטל ב' כספים. משמע שגם ראובן נטל חלקו וידע מהמכירה, וכ"מ ממ"ש להלן הגידו לו את הדבר שעשו החרם, ובפרט לגי' התנחומא כמש"ל אות פ"ג בס"ד, אבל בזוהר [קפה:] איתא לא ידע ראובן מזבינו דיוסף ולא אתגלי לי' עד זמנא דאתגלי יוסף לאחוי, וע"ל אות ס"ח שממ"ש ראובן אמרתי לכם אל תחטאו בילד ולא שמעתם משמע שחשב שנהרג (ולכן האחים שידעו המכירה לא אמרו רק אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו, הזכירו רק צרת נפשו), ומ"ש כאן כא"א נטל ב' כספים, אולי יש לדחוק שנתנו לו ב' הכספים אתם לחלקו ולא הודיעוהו: (עז) לקנות מנעלים כו' בעד נעלים. פשוטו נראה לפי שחשבוהו למתגאה ומבקש ממשלה עליהם, לכן מכרוהו לעבד שישפיל רוחו, ומדמיו קנו מנעלים תחת רגליהם לרמוז על זה שראוי להיות שכן לעפר בחייו כמ"ש בפ"ק דסוטה וכמ"ש בד"א זוטא פ"א שיהיה אדם כאסקופה הנדרסת [יב]: (פ) ירד ראובן בלילה. שלא ירגישו בו אחיו, וקצת סמך לזה י"ל ממ"ש וישב ראובן אל הבור והנה אין יוסף בבור, דמשמע שירד ראובן אל תוך הבור ואז ידע והנה כו', דאל"כ הו"ל וירא והנה אין יוסף בבור אלא בלילה היה שלא היה יכול לראות (מי' בבורות עמוקים אף ביום א"א לראות היטב מה שבקרקעיתן, מי' בב"ר אמרו הציץ בבור), והשמיענו צדקת ראובן שסיכן עצמו לירד לתוך הבור בלילה, ועיין תוס' יבמות [קכב.] בשם הירושלמי: (פא) ולא מצא אותו שם. בתנחומא שם נוסף לשון קרע את בגדיו וחזר אל אחיו וא"ל הרגתם כו': (פב) הרגתם את יוסף. דרש הילד איננו איננו חי בעולם, שודאי הרגתם אותו (ובזוהר [שם] דרשו והנה אין יוסף בבור אפי' מית כו'), וכמו בחנוך ואיננו כי לקח אותו וגו': (פד) לא הגיד הדבר ליעקב. וכתב רבי' בחיי שדווקא על יעקב היה הקפידא אבל ליצחק הגיד הקב"ה כמ"ש ויבך אותו אביו ולא אבי אביו (ובב"ר שלפנינו ל"א בזה ע"ש), וכן לבנימין דרשו (ב"ר ס"פ ע"א) ישפה יש פה שידע במכירת יוסף ולא הגיד ליעקב, ע"כ, ולכאורה היה אפשר לומר דהא דבנימין היינו שלא הגיד אחר שכבר נתוודע להם יוסף והגיד לו והיה יכול להגיד לאביו כדלקמן ע"ל אות צ"ב, ואעפ"כ לא הגיד, אלא שא"כ למה נקטו בנימין יותר מיוסף עצמו שלא הגיד או וכמ"ש בב"ר ועיין פסיקתא דחנוכה פ"ג, לכן נראה כדברי רבי' בחיי שסבת בנימין הוא שלא הגיד מקודם אע"פ שהיה יודע ברוה"ק, וצ"ע: (פה) והדבר הזה לא הגיד. וי"ל שרומז לזה מ"ש חסר שלא כל הדברים הגיד, ויש להוסיף עוד שחסרון היו"ד רומז על מעשה י' השבטים שדבר זה לא הגיד: (פו) לא הגיד כו'. זה שלא הגיד לו שהשבטים עשו זה, בלא"ה נמי אין דרך רוה"ק לפרסם החוטאים וכמ"ש בסנהדרין [מג:], אלא שמ"מ היה מודיעו שהוא חי עכ"פ שלא יצטער ויתאבל עליו: (פז) ואמר טרף טרף יוסף. אם הגירסא שמביא מקרא זה דוויקנית, קשה למה איננו מביא מרישי' חיה רעה אכלתהו, ונכון היה לגרוס ואמר אך טרף טרף הכתוב בר"פ ויגש: (פח) ר' ינאי אומר כו'. בתנחומא הגי' ר' מנא וכ"ה בריקאנט"י פ' וישב, ועיין במבוא ערך ר' ינאי: (פט) לא נתכפר לשבטים עד שמתו שנא' כו' עד תמותון. מקרא זה לא נאמר בענין השבטים כלל, ואפשר איננו אלא כמגלה פי' מ"ש [עמוס ב] על ג' פשעי ישראל ועל ד' לא אשיבנו על מכרם בכסף צדיק שהביא לעיל בסמוך, דמ"ש לא אשיבנו היינו עד תמותון כמ"ש כאן, ועי"ל לפמ"ש בשלהי יומא [פו'] שמקרא זה בחלול ה' נאמר, שא"כ עון זה של השבטים שהיה בו חלול ה' שנעשה בפרהסיא בפני י' עם ראובן (וגם יוסף עצמו ודאי היה בחשבון עשרה לענין זה), וקאי עלייהו שפיר אם יכופר כו' עד תמותון: (צ) עד תמותון. פי' הריקאנט"י שם שת"י עד תמותון מותא תנינא, ורבי' בחיי פ' הברכה הביאו בשם ירושלמי זו מיתה שני', ואפשר ט"ס הוא וצ"ל ת"י שהוא תרגום יונתן בן עוזיאל שם, והמעתיק חשב שהוא ר"ת תרגום ירושלמי ושוב כתב ירושלמי סתם, וכתב שזה רומז שבאו השבטים עצמן בגלגול בעשרה הרוגי מלוכה (וכמ"ש במדרש משלי פ"א שמחטא יוסף נתפסו ע"ש), וכדאיתא בז"ח רות [סט ג] ובשלהי ז"ח איכה [עב א ב]: (צא) בא רעב לא"י ז' שנים. בז"ח וישב [כה ד] ז' שני כפנא על דמנעו ברכאן מן ז' דרגין כו' כלכל זה יוסף כו': (צד) ושמע יעקב כו' וחיתה רוחו. ומ"ש תחלה כי לא האמין להם, אולי י"ל כיון שאין שכינה שורה מתוך עצבות, לכן כל זמן שעדיין היה רוחו עצב, וז"ש ויפג לבו, לא שרתה עליו רוח הקדש ולא האמין להם עד שנתעורר בו שמחה כשראה העגלות אז ותחי רוח שרתה עליו רוה"ק (גם י"ל כי לא האמין להם שלא לדבריהם הוא שהאמין (וכמ"ש בסנהדרין [פט:] עונשו של בדאי אפי' אומר דבר אמת אין שומעין לו), אלא לרוה"ק ששרתה עליו, אבל דבריהם הוו פייגין על ליבי'): (צה) ות"א ושרת רוח כו'. בתנחומא שם ליתא לסיום זה, וקרוב שהוא גליון בלשון הפר"א מא' התלמידים לסייע שכן תרגם אונקלוס (ולא נמצא עוד זכרון ת"א בפר"א במ"א, ובריש מגלה אמרו שמפי ר"א ור"י אמר אונקלוס תרגומו): (צט) היא וכל אשר בה שרפו באש. כצ"ל: (ק) עכן בן כרמי בן זרח. מפני שכתוב ויקח יהושע את עכן בן זרח,

ומן

(קא) ראה את התרפים ואת (קב) הכסף שהיו מקריבים לפניו (קג) ואת האדרת שהיתה פרוסה לפניו ולשון זהב אחד בפיו (קד) וחמר אותם בלבו והלך (קה) ולקחם וטמנם בתוך אהלו (קו) ועל מעלו אשר מעל. (קז) מתו עליו ששה ושלשים צדיקים שנאמר [יהושע ז ה] ויכו בהם אנשי העי כשלשים וששה איש. (קח) והלך יהושע וקרע את בגדיו ונפל על פניו ארצה (קט) לפני ארון ברית ה' (קי) ובקש תשובה (קיא) ונרצה לו הקב"ה ואמר לו יהושע מעל ישראל בחרם שנאמר [שם] חטא ישראל וגו'. ראה יהושע (קיב) בשנים עשר אבנים של כהן גדול שהן כנגד י"ב שבטים וכל שבט שהיה מצוה בידו היתה מגיהה אורה וכל שבט שהיה בידו דבר עבירה לא היתה מגיהה אורה וידע ששבט יהודה מעל בחרם והפיל גורלות ונלכד עכן

וכן כתיב [יהושע כב] הלא עכן בן זרח מעל, לכן ביארו כאן שהוא בן כרמי, ונקרא בן זרח, שהוא ממשפחת הזרחי: (קא) ראה את התרפים. לא נזכר זה במקרא, ונראה דדרש לה ממ"ש לשון זהב, שזה לשון לא נמצא במקרא רק על לשון אדם המדבר ממש (אבל בלשון משנה הושאל לכל דבר העשוי כצורתו כגון לשונות של ארגמן לשון של זהורית וכי"ב), והיינו התרפים שהיה הלשון זהב נתון בפיהם ומדבר כדלעיל פל"ו [יג]: (קד) וחמד אותם בלבו. ביאר שעיקר לשון חמדה הוא בלב וכד"א [משלי ו] אל תחמד יפיה בלבבך, ואע"פ שכתיב נחמד למראה, וכתיב מחמדי עין, העין הוא הרואה, אבל החומד הוא הלב: (קה) ולקחם וטמנם בתוך אהלו. כן כתיב כשמלאום שלוחי יהושע והנה טמונה באהלו, אבל עכן אמר והנם טמונים בארץ בתוך האהלי, וי"ל שעכן רצה לחפות על בני ביתו שכ"פ שלא ידעו בזה, לכן שיקר ואמר שטמנם בארץ ובתוך האהלי, ר"ל החדר המיוחד לו לעצמו, שאין ב"ב רואין ויודעין שם (וחשב עכן שיצוו לו להביאם ויביאם, ולא יודע שקרו בזה), אבל באמת מצאום שהיו טמונים באהל סתם, שהוא המיוחד לכולם, גם לא היו טמונים בארץ כלל רק טמונים באהל וראו וידעו בהן ב"ב ג"כ ולא הגידו, ולכן נענשו ג"כ כדלקמן: (קו) ועל מעלו אשר מעל. לפרש מ"ש וימעלו בני ישראל מעל בה' קאתי, דמעל עכן לבדו הוא שקרא מעל כל ישראל, וכמ"ש [יהושע כב] הלא עכן בן זרח מעל מעל בחרם ועל כל עדת ישראל היה וגו': (קז) מתו עליו ל"ו צדיקים. כר' יהודה בסנהדרין [מד:] דאמר ל"ו איש ממש ולא כר' נחמיה דדרש שם זה יאיר בן מנשה שהיה שקול כרובה של סנהדרין שהן ל"ו, ומפני שאין מתיישב לשון כא"ף הדמיון על מספר ל"ו איש יחידים ממש (ודווקא באלפים ומאות בלא יחידיות שייך לכתוב כן, שאז פירושו שלא היה המספר מכוון אלא או פחות או יותר מעט, משא"כ כאן דכתיב היחידיות ג"כ), לכן דרש לי' ר"נ שהיה איש א' הדומה ושקול כל"ו איש, וגם הפר"א שאמר ל"ו צדיקים, יש לומר ג"כ שמפרש שהכ' הוא דמיון לענין זה, של"ו איש אלו שנהרגו היו שקולים כל"ו צדיקים דאמרי' בסוכה [מה:] דלא פחית עלמא מינייהו דמקבלי אפי שכינתא בכל יומא [טו] כדכתיב חוכי לו: (קח) והלך יהושע וקרע כו' ובקש תשובה כו'. להוציא ממ"ש בסנהדרין [שם] ובמדרשות עשיר יענה עזות על מ"ש ולו הואלנו כו', מבאר כאן שבעטו עשה הכל, קרע בגדיו ונפל ארצה דהיינו שביקש והתחנן שתקובל תשובתו ותשובת ישראל לפני ה' כמש"ל (ומ"ש ולו הואלנו, י"ל ג"כ שמשום חלול ה' הוא שאמר וכמו שסיים ומה תעשה לשמך הגדול): (קט) לפני ארון ברית ה'. בקרא לא כתיב כאן ברית, ואם הגי' דייקנית י"ל שהוסיפו כאן לרמוז שפגם עון מעילה הזה היה במדת ברית יסוד עולם, וכמ"ש אח"כ עברו את בריתי: (קי) ובקש תשובה. [כ"ה הלשון גם להלן פמ"ג (וכן בפלגש גבעה דלהלן שגי' הספרים בפר"א ועשו תשובה גדולה, הנה בילקוט שופטים שם ג"כ הלשון ובקשו תשובה), ופירושו אין נראה לומר שהכוונה שביקש שישיבו לו (וכענין מ"ש בספרי פנחס פסקא קל"ח במשה שאמר הודיעני כו' השיבו כו' ע"ש), שאין זה בפסוקים כאן, אלא ר"ל ביקש שתתקבל תשובתו ותשובת ישראל (שכתוב בכן וימס לבב העם ויהי למים, ומים הוא תשובה כמ"ש שפכי כמים לבך וכמ"ש בירושלמי פ"ב דתענית הלכה ז' ובכ"מ): (קיא) ונרצה לו הקב"ה וא"ל יהושע מעל ישראל כו'. פשוטו שנרצה מכעסו וגלה עונם ומה יעשו לסגב אף, וי"ל עוד לפמ"ש בסנהדרין [שם] קום לך אתה גרמת כו', שלכן ביקש תשובה על עצמו ג"כ שחטא בזה, וע"ז אמר שנרצה לו על חטאו בתשובתו מיד, אבל חטא ישראל א"ל שזה א"א למחול עד כי ישמידו רעת עכן מקרבם: (קיב) בי"ב אבנים כו' מגיהה אורו כו'. וכן אמר להלן בשאול שראה באבני אפוד וידע שבנימין מעל, ובפרש"י ביהושע הביא הפר"א דכאן, ובמקרא כתיב לשון קריבה כאחד בשבטים כמו במשפחות ובתים וגברים, דמשמע פשטי' שבאופן א' הי' ענין גורלם, ואפשר ממ"ש ויקרב את ישראל לשבטיו וילכד שבט כו', ואח"כ כתוב ויקרב את משפחת יהודה וילכד כו' ולא כתיב ויקרב את שבט יהודה למשפחותיו וילכד כו', נלמד שהיה משונה הקרבה ראשונה של ישראל שהיתה לשבטיו ר"ל לאבני אפוד שהיו נגד י"ב שבטים שראה בהן אם מגיה אורן כדהכא (וכשמם אורים שמאירים את האבנים וע"י כן הן מראין מי מהשבטים תמים במעשיו וזהו תומים, ובלק"ת סדר תצוה כ' דמ"ש בשאול הבה תמים [שמואל א יד] הוא אורים ותומים ע"ש), אבל ממשפחות ואילך היה הקריבה בענין א' דהיינו בגורל [יז], ומזה עצמו נלמד שהיה ע"י נוגה אור האבנים באבנים לבד, ולכן לא היה אפשר לידע ע"י זה רק איזו שבט, אבל לא ממשפחות ואילך, אבל אם היה זה ע"י שאלה באו"ת, א"כ היו יכולין לשאול על כלם ג"כ [יח], ומ"ש ג"כ לפ"ד הפר"א שלכן נצטווה ונקרבתם בבקר לשבטיכם ולא עשו זה בלילה מיד לבער הרע מקרבם, והרי בשאול שם משמע ששאל באו"ת בלילה לילך לבוז עד אור הבקר (ודוחק לומר דכאן היה זה כמו דין), אבל לפמ"ש כאן שהיו רואין בנוגה אבני אפוד, א"כ בלילה לא היה ניכר זה יפה, ובפרט לפמ"ש בת"י פ' תצוה שאבנו של יהודה נפך הוא איזמרג"ד שידוע שהוא אבן ירוק (גרי"ן) ככרתי וכעשבים, אשר מראה זו א"א להכיר בלילה כלל כידוע (וזהו ששנינו משיכיר בין תכלת לכרתי) ולכן עשו ההקרבה בבקר (וי"ל ז"ש בבקר לשבטיכם, שיהיה אפשר לבקר מראה אבני שבטיכם היטב), וי"ל עוד שז"ש יהושע לעכן

מה

הגהות

[טו] ועיניהם התכללות וי"ק זב"ג ופ"ו, ואפשר זה שרש מ"ש באותיות דר"ע שמלה"ש רחוקים משכינה ל"ו אלפים פרסאות (וכ"ה ענין ל"ו מילין שאמרו בספרי ות"י פ' בהעלותך שהיתה שכינה מקדמת לפני מחנה ישראל,) וצדיקים שגדולים ממלה"ש ל"ו מינייהו מקבלי אפי שכינתא שכ"א מושרש בהשגת פרסה א' (הכוללת אלפים), וי"ל שזהו ענין ל"ו אלף חלוצי כתף שהלכו לפני חזקיהו כמ"ש ספ"ק דב"ק [יז:] שהן כמחנה שכינה:

[יז] ולפמ"ש הרד"ק ביהושע בשם מהרז"ל שהעבירום לפני הארון והנלכד היה הארון קולטו שלא היה יכול לזוז משם, יתפרש מ"ש במשפחות וילכד את משפחת הזרחי ולא כתיב ויקרב את שבט יהודה למשפחות וילכד משפחת הזרחי, שכשהעבירום לפני הארון היו מעבירין תחלה מהקטן ולמפרע, וכמ"ש בברכות [ס:] בקלקלה מתחילין מן הקטן, ולכן בשבטים ובתים וגברים שהעבירו תחלה אחרים ולא קלטום עד שהגיע להחוטא ונקלט, הוא שכתוב לשון ויקרב את פ' לשבטיו או לבתים ולגברים וילכד פ', אבל במשפחות שמשפחת הזרחי היא הקטנה והאחרונה שביהודה (כי חצרון וחמול שכתובין בסדר פנחס אחר זרח, הן חשובין משפחת פרץ שבניו היו, וא"כ במשפחות יהודה היה זרח האחרון), א"כ כיון שהעבירוה בראשונה לפני הארון נקלטה מיד, ולא הוצרכו עוד להעביר משפחות אחרים של יהודה כלל, לכן כתיב רק ויקרב את משפחת יהודה לשון יחיד וכתיב וילכוד את משפחת הזרחי שמיד נלכדה, מיהו ממ"ש [שמואל א י] ויקרב שמואל את כל שבטי ישראל וילכד כו', שם לא משמע לפרש שהעבירום לפני הארון, שהרי זה היה במצפה והארון היה אז בגבעון (וערד"ק שם שכ' אפשר שהביאו שם הארון), גם על שאול שכתיב וילכד שאול בן קיש וודאי א"א לפרש כן, שהרי שאול נחבא אל הכלים היה ובקשוהו ולא מצאוהו, וא"כ לא הקריבוהו לפני הארון, ושם משמע טפי שבאו"ת שאלו, ממ"ש אח"ז וישאלו עוד בה' הבא עוד כו', מלשון וישאלו עוד משמע שבתחלה ג"כ היה דרך שאלה בה':

[יח] וטעם שלא שאלו באו"ת על כלם, י"ל כמ"ש ביבמות [עט:] שלא בדקו כו' בעין משום שכתיב לרצון להם ולא לפורעניות, וא"כ הה"ג באבני אפד דכתיב בהו לזכרון שהוא ג"כ לטובה ככל זכרונות שבתורה כמ"ש בספרי נשא פסקא ה', ואע"פ ששאלו בהם בפלגש בגבעה, והשיבו להם באחרונה עלו כי מחר אתננו בידך, וה"ז ג"כ לפורעניות, יש לחלק ששם היה התשובה בלשון הצלה לישראל, אבל כאן היה צריך להשיב לבאר שם החוטא, ובסנהדרין [שם] אמרו שאמר יהושע מי חטא והשיבו לו וכי דלטור אני כו', וי"ל שלכן גם באו"ת אין לשאול ע"ז:

מך

עכן שנאמר [שם] וילכד עכן בן כרמי וגו'. (קיד) לקח יהושע את עכן ואת הכסף ואת האדרת ואת לשון הזהב ואת בניו ואת בנותיו ואת כל אשר לו והעלם בעמק עכור וכתיב [דברים כד] לא יומתו אבות על בנים א"כ אלו מפני מה מתו אלא על שירעו בדבר ולא הגידו. (קטו) סקלם באבנים ושרפם אם שריפה למה סקילה ואם סקילה למה שריפה (קטז) אלא סקילה מפני שירעו בדבר ולא הגידו שריפה על שמתו עליו ששה ושלשים צדיקים שנ' [יהושע ז ה] ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש. ועל שנתן הודיה לפני הקב"ה יש לו חלק לעוה"ב שנאמר [שם] יעכרך ה' ביום הזה (קיז) היום הזה אתה עכור ואין אתה עכור לעוה"ב. בא וראה מן השבטים (קיח) שקנאו על הזונות של שבט בנימין. אמר להם הקב"ה קנאתם על הזונות של שבט בנימין (קיט) ולא קנאתם על פסל מיכה לפיכך הרגו בהם בני בנימין (קכ) פעם ראשונה ושניה (ושלישית) (קכא) עד שהלכו ונפלו על פניהם ארצה לפני ארון ברית ה' ועשו תשובה גדולה. (קכב) וחרמו שיהא כל ישראל עולים אחריהם (קכג) ועשו שבועה מקטן ועד גדול שנא' [שופטים כא ה] כי השבועה הגדולה. אנשי יבש גלעד לא עלו ולא באו עמהם בקהל ונתחייבו מיתה שנאמר [שם שם] לאשר לא עלה אל ה' וגו' מות יומת. בא וראה משאול בן קיש שהחרים (קכה) שיצומו כל העם מקטן ועד גדול (קכו) שנא' [שמואל א יד כד] ארור האיש אשר יאכל לחם (קכז) ויהונתן לא שמע (קכח) ואכל מעט דבש (קכט) ונהרו עיניו שנאמר [שם] ותארנה עיניו. (קל) ראה שאול את הפלשתים

אה עכרתנו שהוא לשון עכירת דבר צלול ומאיר, וה"ל שעכר והאפיל בחטאו נוגה אור אבן שבטו באפוד (וכן נקרא עכן בשם זה [ד"ה א ב] עכר עוכר ישראל, וכן י"ל שזהו שנאנה רוה"ק בפי יהושע כשהזהירם שלא ימעלו ואמר להם ושמתם מחנה ישראל לחרם ועכרתם אותו, שרמז ג"כ על עכירות אור האבן באפוד. וכל שהיה מצוה בידו היה מגיה אורו, כי נר מצוה וגו': (קיד) לקח יהושע וכו' ואת בניו ובנותיו וכו' וכל אשר לו. הוצרך להביא כל המקרא, ללמד מזה דעתו שסובר שבניו ובנותיו כמי שוין עמו למיתה על שידעו ולא הגידו כדמפ"ו, מדנכתבו בניו ובנותיו באמצע דברים הנשרפים ודאי, דהיינו בין הכסף ואדרת ולשון הזהב ובין שורו וחמורו כו', והיה לו לסמכן לעכן עצמו (אך י"ל שסמכו לו הכסף והאדרת ולשון הזהב שהיו נושאין אותם סמוכים לו לפניו להראותן לרבים למען ישמעו וייראו), ש"מ שלהוכיח עליהן הוא שהטילן באמצע שהן ג"כ נשרפו כמותן, ובסנהדרין [שם] אמרו בניו ובנותיו לרדותן ודייק לה מן וכל ישראל עמו דודאי לרדותן, ולדברי הפר"א י"ל דוכל ישראל עמו על ויקח יהושע דרישי' דקרא קאי, שכולן כאיש אחד עסקו והסכימו בלקיחתן אף בני שבטו ומשפחתו, וז"ש בתרי' ויעלו אותם לשון רבים, דהיינו יהושע וכל העם: (קטו) סקלם באבנים ושרפם. מפ' וישרפו כו' ויסקלו כו' כפשטי' כת"י ואוקידו יתהון בנורא בתר דרגימו יתהון באבניא (ושלא כש"ס בסנהדרין [שם] דמפרש הראוי לשרפה כו' לסקילה כו'), וכדכתיב תחלה וירגמו אותו כל ישראל אבן: (קטז) אלא סקילה כו' שרפה כו'. משמע שעל הבנים הוא חוזר, ואפשר על עכן עצמו (שודאי ג"כ נשרף ונסקל וכמ"ש וירגמו אותו כל ישראל אבן, ופשיטא שקיימו בו שרפה כמו שנצטוו והיה הנלכד ישרף באש), סובר כדברי הבמ"ר ותנחומא פ' מסעי שנתחייב סקילה על שחילל את השבת שיריחו נכבשה בשבת (אלא שבע"כ לאו מדינא היה נסקל, שלא היו בו עדים והתראה וכבר כתב הרמב"ם פי"ח מסנהדרין ה"ו ובפי' המשניות פ"ח דסנהדרין שנדון בהוראת שעה ע"ש), רק על הבנים מפרש כאן הטעם למה נסקלו, והיה נראה נכון יותר לגרוס איפכא שרפה מפני שידעו בדבר ולא הגידו וכמש"ל, וסקילה על שמתו עליו ל"ו איש, לכן היו כל ישראל כעוסין עליהן וסקלום באבנים מרוב כעס (וכענין מ"ש [שמות ח] הן נזבח וגו' ולא יסקלונו, וכן ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים [במדבר יד] וכי"ב), ומכוון ביותר לר' נחמיה בסנהדרין שם דלהכי איענוש עלי' ישראל משום דידעו בו בניו וכ"ב ולא הוי נסתרות ע"ש, וזהו שסקלום באבנים מרוב כעס על שמתו עליו ל"ו איש, שע"י ידיעתם הוא שמתו ולא בשביל עכן לבדו: (קיז) היום הזה אתה כו' לעוה"ב. מתני' בסנהדרין שם, וי"ל שזהו ג"כ שמסיים הענין וישב ה' מחרון אפו סתם ולא כתיב מישראל, לכלול שגם מעכן שב ה' מחרון אפו ונמחל לו בוידויו ובא לעוה"ב (ולשון על שנתן הודיה לפני ה' דכאן י"ל שבא לרמוז שבלשון יהושע בני שים נא כבוד כו' ותן לו תודה, רמזה לו יהושע שיזכה לעוה"ב אם יודה ולכן קראו בנו (ולפמ"ש בסנהדרין שחודי' יהושע במילי, י"ל שזה שקראו בנו ג"כ שחודי מילי היה) וכענין מ"ש בסוטה [י:] בדוד שקרא לאבשלום בני בני לאסוקי' ממדורי גיהנם): (קיח) שקנאו על הזונות של שבט בנימין. משמע שמלחמה זו ענין קנאה יתירה על הזנות היה (וכענין קנאת בני יעקב בשכם ע"ל אות י"ו), אבל לא היו מחוייבין מיתה מן הדין אף אנשי הגבעה עצמן וכ"ש כל שבט בנימין שלא אבו ליתן אנשי הגבעה לבערם וכמ"ש הרמב"ן בפי' התורה פ' וירא ע"ש, וזהו שקראוהו בסנהדרין [קג:] על כבודו של ב"ו כו' (ובתדא"ר פי"א קראוהו בלשון דברים מכוערים ושאינן ראוין): (קיט) ולא קנאתם על פסל מיכה. וכ"ה בסנהדרין [שם] א"ל הקב"ה בכבודי לא מחיתם כו', ואולי י"ל שרמז להם זה בשאלתם באו"ת פ"א והשיבו להם יהודה בתחלה ולא ביארו לכן יעלה בתחלה (ככתוב בריש שופטים, וערמב"ן שם שהרגיש בזה), שרמזו לכן שיהודה בתחלה יעשה את שלו לבער ע"ג של פסל מיכה [יט]: (קכ) פעם ראשונה ושני'. בילקוט הגי' ג"כ ושלישית וט"ס הוא (אף שי"ל בדוחק מה שבאו להכות בישראל כשלשים איש בפעם ג' ג"כ): (קכא) עד שהלכו ונפלו ע"פ ארצה כו' ועשו תשובה גדולה. זה שבפעם האחרון עשו תשובה גדולה, י"ל שנלמד ממ"ש בו וישבו שם לפני ה' ויצומו ביום ההוא עד הערב ובפ"ב כתיב רק ויבכו לפני ה' עד הערב ולא כתיב ויצומו, גם שם לא כתיב רק ויעלו בני ישראל, וכאן כתיב ויעלו כל בני ישראל וכל העם (גם לשון וישבו שם לפני ה' ידרש ענין תשובה שישבו ופשפשו במעשיהם וכמ"ש בתעניתא דמעייני' במילי דמתא (ואפשר דרש וישבו כמו וישובו ששבו מדרכם), וזה שאמרו שנפלו על פניהם לפני ארון ברית ה' ארצה לא נזכר במקרא, ואפשר וישבו שם דרש וישבו לארץ, וכן מצאתי בתדא"ר ר"פ י"ח שדרש מ"ש וישב דוד לפני ה' ששה מלא קומתו ארצה (או י"ל שדורש כעין גז"ש מ"ש כאן לפני ה' כו' עד הערב ויעלו, ממ"ש ביהושע ויפל על פניו ארצה לפני ארון ה' עד הערב וגו' ויעלו עפר וגו'), ומ"ש לפני ארון ברית ה', נלמד ממ"ש ויבאו בית אל וגו' ושם ארון ברית האלקים בימים ההם, ומזה מובן שמ"ש לפני ה' כאן הוא לפני הארון (ורמז ג"כ בלשון ארון ברית ה' שחטאם הי' במדת ברית יסוד עולם וכמש"ל אות ק"ט בענין עכן), ועיין רמב"ן שם, ובזוהר שמיני [לו:]: (קכג) ועשו שבועה מקטן ועד גדול. אפשר מפני שכתוב ביבש גלעד והכיתם וגו' והנשים והטף, לכן ביאר כאן שהשבועה היתה על כל העם מקטן ועד גדול: (קכה) שיצומו כל העם מקוע"ג. ז"ש ארור האיש כו' ולא טעם כל העם לחם וכל הארץ באו וגו': (קכח) ואכל מעט דבש. מבואר מ"ש וישב ידו אל פיו היינו אכילה ממש שבלעו וכמ"ש אח"כ כי טעמתי (ולהוציא מדברי המדרש שמואל שם וירושלמי דנדרים פ"ח שאמרו טעימה היתה, ואפשר לומר טועם ופולט, עמ"ש בחידושי לברכות [יד'] בס"ד בזה), ובילקוט שמואל שם הנוסחא בלשון מאמר הפר"א ונטה את קנה המשענת אשר בידו בדבש ונתן בפיו ואכל, ולשון קנה המשענת אשר בידו, היינו ראש המטה שהיה אוחז בידו הוא שנטה וטבל בדבש ולא קצהו וסופו שבארץ שמאוס (וכי"ב מפרשים לשון שרביט הזהב אשר בידו שבאחשורוש וכמ"ש בס"ד בפירושי למגלת אסתר ע"ש): (קכט) ונאורו שתי עיניו שנא' ותארנה עיניו. כצ"ל, ומבאר דעיניו היינו ב' עיניו, וכ"ת לדינא לדתנן שלהי יומא [פג:] מאכילין אותו עד שיאורו עיניו דבש ומיני מתיקה (ומ"ש שם לשון וכל מיני מתיקה, נראה רמזו ללשון המקרא [קהלת יא] ומתוק האור וטוב לעינים), ומסמכינן לי' שם אהאי קרא, ולמדנו דעד שיאורו ב' עיניו קאמרינן, ואע"ג דאמרינן שם משיבחין בטעמא, כבר פי' בשיט' יעקב שם בשם המאירי שהוא כשא"א לברר אם חזרה מראית עיניו ע"ש: (קל) ראה שאול את הפלשתים חוזרים על ישראל. אין זה מבואר במקרא, ואפשר ממ"ש ויכו ביום ההוא בפלשתים ממכמש אילונה יש ללמוד כן, שהרי כבר כתיב למעלה והמלחמה

עברה

הגהות

[יט] ולפמ"ש בב"ב [קט:] שלכך נא' בו ממשפחת יהודה לפי שעשה מעשה מנשה דאתי מיהודה, י"ל שגם כאן קראו חטא זה בשם חטא יהודה, וכן לאידך גיסא שם דאמו מיהודה:

הפלשתים חוזרים על ישראל וידע שמעלו ישראל בחרם (קלא) וראה בשנים עשר שבטים (קלב) שכל שבט ושבט שהיה עושה דבר מצוה אבנו מגיהה אורה וכל שבט ושבט שהיה עושה עבירה לא היתה אבנו מגיהה אורה וידע ששבט בנימין מעל בחרם (קלג) והפיל גורלות ונלכד שאול ויהונתן שנאמר [שם מא] וילכד יונתן ושאול (קלד) ולקח שאול את חרבו להרוג את בנו שנא' [שם] כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף, (קלה) אמרו לו העם אדוננו המלך (קלו) שגגה היא (קלז) והקריבו עליו קרבן עולה על שגגתו ונעתר לו ופדאוהו ממות שנאמר [שם] ויפדו העם את יונתן ולא מת. (קלח) הכותיים לא היו נחשבין לגוי (קלט) אלא מיתר חמשה גוים שנאמר [מלכים ב יז] ויבא מלך אשור מבבל מכותה וגו'. וכשגלו ישראל ממקומן משומרון שלח המלך את עבדיו (קמא) והושיב אותם בשומרון והקב"ה שלח בם את האריות (קמב) והיו הורגין בהם שנאמר [שם] ויהי בתחלת שבתם שם וגו' (קמג) שלחו ואמרו למלך בבל ארוננו המלך הארץ ששלחתנו עליה (קמד) אינה מקבלת אותנו (קמה) כי נשארנו מעט מהרבה (קמו) שלח המלך וקרא לכל זקני ישראל ואמר להם כל השנים האלו שהייתם בארצכם

לא

עברה את בית און, שהוא הרחק ויותר ממכמש לצד ארץ פלשתים כמ"ש [שם יג ה] ויחנו במכמש קדמת בית און, נמצא בית און לצד מערב א"י (שהם פלשתים) הרחק יותר ממכמש, ושם במכמש היה מצב מחנה פלשתים כמפורש שם כ"פ, ועברה כבר המלחמה את בית און, שנרדפו פלשתים ממקום מצבם במכמש וגם בית און, וא"כ מהו זה שכתוב כאן ויכו ביום ההוא בפלשתים ממכמש, ובע"כ היינו שחזרו הפלשתים על ישראל ועמדו במצבם הראשון במכמש, והכום שם שנית, וזהו ג"כ שכתוב שם בענין אחר שפדו את יונתן ופלשתים הלכו למקומם, מכלל שתחלה בחטא יונתן חזרו לבא על ישראל, ובתנחומא ויש"ב הגירסא ראה פלשתים מתגברים על ישראל (ובילקוט הלשון מתחזקים), ולגי' זו י"ל מ"ש ויעף העם מאד הוא בחטא יונתן כחלשו, ופלשתים נתגברו, (ואפשר לפרש לפ"ז מ"ש בתחלה ויעף העם. ויאמר יונתן עכר כו', הא' ויעף העם אינו מן דברי האיש מהעם המספר ליונתן השבועה כפשטי' דקרא, אלא דברי הכתוב הן שמספר שנחלש העם בחטא יונתן, ויונתן לא הבין זה ואמר אדרבא שבשביל זה נחלשו שלא אכלו ולכן לא רבתה מכה בפלשתים, ושוב הכתוב לספר ויכו כו' ויעף העם מאד (אחרי מאמר יונתן הנ"ל שלא הכיר בחטאו עפו עוד יותר) והוצרכו לעמוד מלרדוף: (קלא) וראה בי"ב אבני שבטים שכל. כנ"ל: (קלב) שכל שבט כו' אבנו מגיהה כו'. מה שחזר לבאר זה שנית כאן (אחר שכבר ביארו לעיל ביהושע), אולי י"ל שמכוין לדרוש מ"ש ויאמר שאול גשו הלם כל פנות העם ודעו וראו במה היתה החטאת וגו', שא"ל שיסתכלו ויראו באבני אפוד וידעו במה (כמו במי באיזו שבט) היתה החטאת (ואפשר עוד דדרשי' גשו הלום על אבני האפוד כמ"ש לעיל מני' ויאמר הכהן נקרבה הלם אל האלהים, וכן לשון גשו מורה ע"ז כמש"ש לעיל הגישה ארון האלקים שפירשוהו בשוח"ט ובפסיקתא על שאלת או"ת ע"ש בילקוט ורד"ק, וכל פנות העם הן אבני האפוד אבנו פנה יסוד י"ב שבטי ישראל): (קלג) והפיל גורלות ונלכד כו'. זהו אחרי שכבר הכירו באבן בנימין שלא הגיה אורו, אז אמר הבה תמים שהוא גורלות וכמ"ש אח"כ הפילו ביני ובין יונתן וגו': (קלד) ולקח שאול את חרבו להרוג כו' כה יעשה לי אלקים כו'. מלת לי אינה במקרא כאן, ואם אינה טעות הדפוס, אפשר הוסיפה לבאר שהכוונה כאלו כתב לי (וכמ"ש לשון זה בכ"מ, שמואל ב ג, ושם יט, ומלכים א ב, ושם ב ו, ורות א), ולומר ששאול היה רוצה להרוג יונתן בעצמו (כי אחרים מישראל לא רצו לפגוע בו), וז"ש כה יעשה לי כו' אם לא זאת אעשה (ולא נכתב לי, מפני כבוד שאול, שהרי אח"כ לא נתקיים שלא מת יונתן, ואפשר מ"מ בשביל קללה זו שהוציא שאול על עצמו מפיו אח"כ נתקיימה בו בהר הגלבע שכתוב [שם לא] ויקח שאול את החרב ויפול עליה, וז"ש את החרב בה' הידיעה, אותה החרב שלקח מכבר להמית בה יונתן כדהכא ונשבע עליה אם לא כה יעשה לי כו'): (קלה) א"ל העם אדונינו המלך שגגה כו'. מבאר שלא אמרו בל' ממרים פי מלכות ח"ו חלילה חי ה' אם יפול משערת ראשו כו', אלא טענה היא שטענו בלשון מורא מלכות וא"ל אדונינו המלך שגגה כו', ומ"ש כי עם האלקים עשה היום הזה, אפשר מפרש ע"ז, שמפני שכל היום הזה עשה עם האלקים להלחם מלחמת ה' בעד עמו, לכן לא שם לבו לחקור על ענין התענית ושגג בטעימת הדבש ע"י כן, וגם כי עבור בן המלך האהוב לו הוא שטענו להצילו, לכן מלאם לבם לדבר ככה אל המלך עבור בנו: (קלו) שגגה היא כו' קרבן עולה. ז"ל הרמב"ן, וי"ל פי' אחר, שיונתן שוגג היה ואעפ"כ היה עליו עונש כשאר שוגגים שבתורה, ועוד שהיה קרוב לפושע שראה שאין אחד מהעם משיב ידו אל פיו ולא שאל (כ"ה הנוסחא בלשונו שבתשובת המיוחסות בסופו, אבל בס"ם הכלבו יש כאן חסרון בלשון, ועיין בתשובת הרשב"א ח"ד סימן רנ"ו הלשון מבורר יותר) ואביו לא היה סבור להאמין שהיה שוגג ורצה לחייבו מיתה וא"ל כל העם כיון שנעשה הנס ע"י הדבר ידוע שבשוגג אירע לו שאין הקב"ה עושה נס ע"י רשעים (וקל"ע שהנס ע"י היה קודם זה), וכן תרגם יב"ע ארי קדם ה' גלי דבשלו עבד יומא הדין, וכן בפר"א, עכ"ל, ועיין בפי' התורה שלו ס"פ בחקתי: (קלז) והקריבו עליו קרבן עולה כו' ופדאוהו ממות. דרש ויפדו שנתנו תמורתו עולה תחתיו (וכמו באילו של יצחק ע"ש בב"ר), ונסמך ללשון המקרא [איוב לג] ויאמר פדעהו (כמו פדאהו כא') כו' מצאתי כפר (פדיון ותמורה), ומשם יצא גם לשון ונעתר לו דכאן כמש"ש יעתר אל אלוה וירצהו וגו', ונראה שמ"ש בת"י ס"פ בחקתי (על כל חרם וגו' לא יפדה) לא יתפרק בכספא אלהן בעלוון ובנכסת קודשין ובמבעי רחמין מן קדם ה', נתכוון לדברי הפר"א כאן (וכמ"ש בס"ד במגלת אות ב' שדברי ת"י לקוחין מהפר"א תמיד,) שפדאו ליונתן בעולות ומבעי רחמין, ז"ש אשר עשה הישועה כו' חי ה' כו', ונראה עוד שגם מ"ש בפלגש בגבעה (כשנחמו ישראל על בנימין ורצו שלא יפקד השבט מישראל, וליתן להם נשים) ויבנו שם מזבח ויעלו עולות ושלמים, היינו לכפרה ולפדיום בעולות ושלמים על שהסכימו תחלה שלא ליתן אשה לבנימין (מיהו בתחלה כשנלחמו עמהם כתיב ג"כ ויעלו עולות ושלמים), וז"ש בת"י עלוון ונכסת קודשין שהן עולות ושלמים ממקרא זה ילא לו כן: (קלח) הכותים (שמרונים) אינן נחשבין כו'. הכוונה שלא היו מקבלין מהם גרים בזמן התלמוד אף אם היו מתגיירים כדמפ"ו, וזהו ענין המאמר לכאן: (קלט) אלא מיתר ה' גוים שהביא מלך אשור שנא' ויבא כו'. כ"ה בתנחומא ויש"ב וכנ"ל, ולשון יתר, פירושו שנותרו ונשארו מהריגת האריות וכמש"ל ונשארנו מעט כו': (קמא) והושיב אותם בשמרון. בקרא כתיב וישב בערי שמרון וגו' וירשו את שמרון וישבו בעריה, ומבאר זה, דבשמרון עצמה לא ישבו רק ירשוה ועיין רד"ק, והיינו ששמרון נתקללה להיות לעיי השדה למטעי כרם [מיכה א]: (קמב) והיו הורגין בהם. הוא לשון המקרא וכן כתיב שם אח"כ והנם ממיתים אותם, והכוונה שהיו רק הורגים וממיתים אותם, ולא טורפים ואוכלים, וזה היה ראי' שהיא חיה משולחת עליהם בארץ כמ"ש בתענית [כב:] ע"ש בפרש"י: (קמג) שלחו ואמרו למלך בבל. בקרא כתיב ויאמרו למלך אשור, ומפרש ויאמרו ע"י שלוחם וכתבם, ושינה להזכירו בלשון מלך בבל מפני שמפ"ו שדבר עם זקני ישראל שכן גלו לבבל: (קמד) אינה מקבלת אותנו. ז"ש כאשר אינם יודעים את משפט אלקי הארץ, וכמ"ש ולא תקיא הארץ כו' כאשר קאה את וגו' [ויקרא יח]: (קמה) כי נשארנו מעט מהרבה. כי תחלה כתיב ויהיו הורגים בהם, דמשמע מקצתם, ואח"ז כתיב והנם ממיתים אותם, כלומר ממיתים והולכים את כולם כי רובם כבר מתו ורובם ככולם (ואולי י"ל שמ"ש להלן [שם] ויעשו להם מקצותם כהני במות דרשי' מקצת המיעוט שנשאר מהם, ובקדושין [ע"ה:] דרשינן לי' בע"א ע"ש), ועיקר הדבר נראה שלשון נשארנו מעט מהרבה בא לבאר מ"ש [ויקרא לג] והשלחתי בכם חית השדה וגו' והמעיטה אתכם, דהאי והמעיטה פירושו שישארו מעט מהרבה שרובם ימיתו חית השדה [כא]: (קמו) שלח המלך וקרא לכל זקני כו' א"ל דבר כו'. נראה שמפרש מ"ש ויאמרו למלך אשור הגוים אשר הגלית וגו' והנם ממיתים אותם כאשר אינם יודעים את משפט אלקי הארץ, אינו מאמר הגוים ההם כפשטי' דקרא, שא"כ היה לו לכתוב אשר הגליתנו, ממיתים אותנו, אלא היא תשובת זקני ישראל שקרא להם מלך אשור לשאלם על זה, ולכן נא' ויאמרו למלך אשור סתם, ולא כתיב וישלחו ויאמרו כלשון הפר"א כאן שלחו ואמרו כו', והן הן שהודיעוהו משפט אלקי הארץ מה שהכותים עצמם לא ידעו מזה (רק אמרו הארץ אינה מקבלת אותנו כדלעיל ור"ל טבע הארץ), ודבר שליחות הכותים

למלך

(קמז) לא שבלה אתכם חית השדה (קמח) ועכשיו אינה מקבלת אותם. (קמט) אמרו לו דבר של עצה אולי ישיב אותם לארצם אמרו לו אדונינו המלך הקב"ה (קנ) אינו מקבל אותם בארצו אמר להם (קנא) תנו מכם שנים וילכו וילמדו' ספר התורה (קנב) ודבר המלך אין להשיב. ושלחו (קנג) את רבי דוסתאי ור' זכריה והיו מלמדין אותם (קנד) ספר התורה בכתב נוטריקון (קנה) ובונין והגוים האלה היו הולכין (קנו) בחוקות התורה ובחוקות אלהיהם שנאמר [שם] את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים. וכשעלה עזרא מבבל וזרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק והתחילו בונים בהיכל ה' שנאמר [עזרא ה] בארין קמו זרובבל בר שאלתיאל וגו' (קנז) ובאו עליהם השמרונים למלחמה ק"פ אלף (קנח) וכי שמרונים היו והלא כותיים היו אלא על שם העיר שומרון נקראו שמרונים ועוד שבקשו להרוג את נחמיה שנאמר [נחמיה ו ב] לכה ונועדה יחדיו בכפרים וגו' ועוד שבטלו (קנט) מלאכת שמים (קס) שתי שנים והיה עד שנת היובל. מה עשה (קסא) עזרא וזרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק קבצו את כל הקהל אל היכל ה' והביאו (קסב) ג' מאות כהנים וג'

מאות

לאלך לא נכתבו במקרא, והפר"א הוא שהוסיפו ששלחו ואמרו כו': (קמז) לא שכלה אתכם חית השדה. כלומר לא חלה בכם קללת ושכלה אתכם חית השדה: (קמח) ועכשיו אינה מקבלת אותם. בתנחומא הלשון ומה עסקה עכשיו: (קמט) א"ל דבר של עצה אולי ישיב כו'. שחשבו שוודאי לא ישכים שיתגיירו הכותים אלא יצוה להם לשוב לארצם בכדי שלא תשם הארץ: (קנ) אינה מקבלת כו'. בתנחומא שם ובילקוט הגירסא ג"כ שאינו עוסק בתורה וכן מסיים כאן וילמדום ספר כו', וז"ש לא ידעו את משפט אלהי הארץ וגו' כאשר אינם יודעי' את משפט אלהי הארץ: (קנא) תנו כו' שנים וילכו כו' את ר"ד ואת ר"ז כו'. בקרא כתיב הוליכו שמה א' מהכהנים וכתיב נמי ויבא אחד מהכהנים, איהו הרי מסיי' וילכו וישבו שם ל' רבי'[כב], אשר לכן דרשו ששנים היו, ואפשר א' היה כהן מורה, והשני היה ישראל, ועל שהכהן המורה הוא הראש והעיקר לכן מספר בלשון יחיד בכל הענין, או שצוה שילכו שנים שמא ימות או יחלה האחד ועד שיביאו שני תחתיו יחזרו לקלקולם ויהרגו בהן האריות, לכן צוה שילכו וישבו שנים, והמורה יהיה רק אחד: (קנב) ודבר המלך אין להשיב. ז"ש הוליכו שמה בעל כרחו (כי הבין מהכרת פניהם שאין הדבר להם לרצון), ולכן לא כתיב קראו לאחד מהכהנים. ויבא שם: (קנג) את ר' דוסתאי ואת ר' זכריה. (ובתנחומא שם איתא ר' דוסתאי ב"ר ינאי ור' שבאי וכ"ה בילקוט, ואולי על שם שניהם קראו הכותים ב' כתות שבהם א' בשם דוסתאי והב' בשם שבעואיי ואפשר הן צבועי שבה"ג פ' יש נוחלין שהבאתי לקמן אות קנ"ח), ועמ"ש במבוא מה שהערותי מזה בס"ד בביאורי על הערוך על מ"ש שתואר רבי נתחדש בימי ריב"ז (ושמעתי רמז ויהי מורה אותם בגי' דוסתאי זכריה עכ"ל): (קנד) ספר התורה בכתב נוטריקון. נראה דהיינו כתבא ליבונאה (כתב עברי) דאמרי' ספ"ב דסנהדרין [כא:] שהניחוהו להדיוטות ומאן נינהו כותיים, שבכדי להבדל מהכותיים שהיו כבר בא"י, הוכרח עזרא כשעלה לא"י לשנות הכתב לכתב אשורי כתב הנשתוון, והניחו לכותים כתב עבר הנהר (שהיו כותבין בו ס"ת מקודם לדברי קצת מפרשים או שהיו משתמשין בו סופרים לכתיבה בעלמא לדברי המפרשים שניתנה תורה גם מתחלה בכתב אשורי, עיין בתשובת מהר"מ אלשאק"ר סימן ע"ד ובתשובת הרדב"ז ח"ג סימן תמ"ב ובירושלמי דמגלה פ"ק ה"ט) והר"מ אלשאק"ר כתב שם שעוד היום ס"ת של כותיים בכתב עברי, ולשון כתב נוטריקון דכאן נראה פירושו כתב סופרים שהוא נוטירון בלשון רומי ע' ערוך, והיינו שהיו סופרים משתמשים בו מכבר (וגם לאחר שניתנה תורה אשורית בימי עזרא) לכל עניני כתיבה דברי חול, וכמ"ש הרמב"ם בתשו' פאר הדור סי' ז' וז"ל ותדע שכתב אשורי כיון שבו ניתנה תורה ונכתבו הלוחות מגונה הוא להשתמש בו דבר כ"א מכתבי הקדש והיו ישראל נזהרין מימי קדם שהיו כותבין חיבורי חכמתן וכתבי חול שלהן בכתב עבר ולכן תמצא חרות על שקלי הקדש בכתב עברי (עיין רמב"ן בחתימתו לפי' התורה,) ולא נמצא אות אחת מכתב אשורי בדבר שנמצא משארית ישראל לא במטבע ולא באבן אלא הכל בכתב עברי ולכן שינו הספרדים אותיות כתבם עד שנדמו לכתב אחר להתיר להשתמש בו דברי חול, וה"ר יוסף הלוי ז"ל מנע לכתוב הגט בכתיבה תמה אשורית כ"א בכתב הנקרא בערבי מדבד"ב, עכ"ל, ועיין רשב"ץ ח"א סוף ס"ה שהשיב עליו מההיא דשרטט וכתב לפי"ד הרמב"ן שא"צ שרטוט כ"א בכתב אשורי, וכן יש להוכיח מההיא דב"ב [קסו:] קפל ופפל ע"ש, דמשמע שבכתב שהיו כותבין שטרותיהן היו הסמ"ך וקו"ף דומין ע"י נטילת הרגל, וזהו בכתב אשורי, שאלו בכתב כותיים אינן קרובין כלל: (קנה) ובונין. י"ל שהיו רואין ברוה"ק רעות רבות שעתידין לעשות לישראל ולכן בכו וכמו באלישע כשמשח חזאל [מלכים ב ח]: (קנו) בחקות התורה ובחקת אלהיהם. וכיון שנמלו ושמרו חקת התורה לא הרגו בהן עוד האריות (וע' בזהר וארא [לבי] לענין ישמעאל בגין דהוא גזירו כו'), וגם היו שמורין מעשות התועבות שהיו עושין ככנענים שקאה אותן הארץ בעבורם וכמ"ש הרד"ק ע"ש[כג]: (קנז) ובאו כו' למלחמה ק"פ אלף. בעזרא ד' כתיב אזלו בבהילו ירושלים על יהודיא ובטילו המו באדרע וחיל, וזה שהיו ק"פ אלף, אולי אפשר לסמכו ולומר שזהו שיעור חיל עושה מלחמה במקרא סתם כמ"ש [מלכים א יב] מאה ושמנים אלף בחור עשה מלחמה, ולא נמצא עוד במקרא לשון זה עשה מלחמה רק בסך הזה (ובעוזיה כתיב [ד"ה ב כו] חיל עושי מלחמה שם קאי על האנשים שהיו כ"א גבור חיל למלחמה, אבל כאן שכתיב עשה מלחמה, פירושו שכל הסך ק"פ אלף הזה הוא עשה מלחמה) וכן ביהושפט [ד"ה ב יז] בשרי חיילותיו כתיב בכלן לשון גבורי חיל סתם, רק ביהוזבד שנמנה אצלו ק"פ אלפים כתוב עליהם לשון חלוצי צבא, להורות שזהו שיעור צבא מלחמה (ואף שבמ"א כתוב חלוצי צבא במספרי חיל אחרים, כאן שנמנו כמה מספרי חיל רצה לרמוז הכתוב זה בסך ק"פ אלף להבדיל ביניהן)[כד]: (קנח) וכי שמרונים היו וכו'. ששם בעזרא כתיב בקריה די שמרין (וכן נקראו בב"ר פנ"ד ובכ"מ בשם שמרונים, ובה"ג שלהי הלכות נחלות כתב כותאי שמראי כלהו חד גוהר (פי' משפחה לפי הענין): (קנט) מלאכת שמים. הוא בנין בהמ"ק, וכן נקרא בשם זה בברייתא דת"כ דמייתינן בתענית [כג:] שעסוקין במלאכת שמים (ואפשר נרמז בשם זה מ"ש בריש שה"ר וקה"ר שהיה נבנה בסיוע שמים ע"ש): (קס) שתי שנים והיה עד שנת היובל. נוסחא זו משובשת, ולפמ"ש בערכין [יב:] שבית ראשון חרב שנת ל"ו ביובל, א"כ בית שני שנבנה ע' שנה לחרבנו, א"א שיהיה נבנה בשנת היובל ובתנחומא שם וילקוט מלכים הגירסא ובטלו מלאכת שמים ב' שנים שנא' באדין בטילת כו' והות בטילא עד שנת תרתין לדריוש, וכצ"ל גם כאן, ואפשר היה כתוב עד שנת י"ו, ור"ל י"ו שנה היה בטל עם י"ד שנה דאחשורוש שבתחלת מלכותו כתבו שטנה ושתים של דריוש, וכמ"ש במגלה [יא:] ובסע"ר פכ"ט: (קסא) עזרא וזרובבל ויהושע כו'. דכתיב [עזרא ד] ויאמר להם זרובבל וישוע ושאר ראשי האבות לבני ישראל, ואף שעזרא לא נזכר שם הוא היה בכלל. (ומפני שהוא הכותב לא הזכיר שם עצמו) והוא היה הכהן הראש הגולה: (קסב) ש' כהנים וש' תינוקות וש' שופרות וש' ס"ת בידם. בילקוט מפורש שהשופרות היו ביד הכהנים, וכמ"ש ובני אהרן הכהנים יתקעו וגו', וכן במלחמה, ואף בתעניות שנינו בתענית [טו:] תקעו בני אהרן תקעו ופי' הרמב"ן בלקוטותיו שם שאף בגבולין התקיעה בתענית ע"י כהנים ע"ש, וכ"ה בתרגום שני לאסתר פ"ד פט"ז (מיהו בשארי תקיעות מצינו שחזן הכנסת הי' תוקע כגון בע"ש וכי"ב), והס"ת היו ביד תנוקות (ומכאן ראיה שאין לחוש ליתן ס"ת לתינוקות לאחוז בשעת גלילת ס"ת וכי"ב, דלא כמה שערער ע"ז בשערי אפרים להר"ז מרגליות שער י' ס"ו), אבל בתרגום שני [אסתר שם] איתא בתעניות מרדכי שביד הכהנים היו שניהן שופרות בימינן וס"ת בשמאלן (ועיין במס' סופרים פ"ג הי"ח שס"ת צריך לאחוז בימין שנא' מימינו אש דת למו והובא בהגה"ה בא"ח ס"ס קל"ד, ואפשר הכא משום דלא אפשר שמפני התקיעה מוכרח לאחוז בימין השופר, ומוכרח מזה דמצות שופר בימין דוקא אף אם אינו מברך עליו, כי לכאורה כאן

הגהות

[כב] ולפשוטו של מקרא האי וילכו וישבו חוזר על הכותים, שהיו מבקשים לצאת משם שהארץ אינה מקבלת אותם, וצוה עתה שילכו וישבו שם כבתחלה ולא ייראו עוד מהאריות:

[כג] וע"ש ברד"ק שנראה מדבריו שהכהן המורה הוא שלמדם כן שיכולים לעבוד גם אלהיהם, וא"כ לא היו גרים גמורים:

[כד] וקרוב בעיני שעיקר הגי' צ"ל קפ"ה אלף, והוא כמספר מחנה סנחריב [מלכים ב יט] ועיין בסנהדרין [צה:]:

מאות תנוקות וג' מאות שופרות וג' מאות ס"ת בידם והיו תוקעין (קסג) והלוים משוררים ומזמרים ומנדין את הכותי'

פרק לט ירידה

רביעית שירד למצרים שנאמר [בראשית מו] אנכי ארד עמך מצרימה. שמע יעקב על יוסף (א) שהוא חי והיה מהרהר בלבו ואמר איך אעזוב (ב) ארץ אבותי ואת ארץ מולדתי ואת ארץ ששכינתו של הקב"ה בתוכה ואלך אל ארץ בני חם בארץ (ד) שאין יראת שמים ביניהם. אמר לו הקב"ה יעקב אל תירא אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה. ושמע יעקב את הדבר (ה) ולקח את נשיו ואת בניו ואת בנותיו ואת בנות בניו והביא אותם שנאמר [שם] בניו ובני בניו אתו וגו' וכתוב אחד אומר [שם] ואת דינה בתו וכאן אומר בנותיו ללמדך (ו) שבנותיו של יעקב נשי בניו היו. וכל ורעו של יעקב לקחו אחיותיהם (ז) ושאר בשרם. וכשבאו לגבול מצרים נתייחסו כל הזכרים ששים ושש ויוסף ושני בניו הרי שבעים חסר אחת (ט) וכתיב [דברים י כב] בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה מה עשה הקב"ה נכנס (כביכול) עמהם לקיים מה שנא' [שם] אנכי ארד עמך מצרימה. (י) וכשעלו ישראל ממצרים נתייחסו כל הגברים ס' רבוא חסר אחד מה עשה הקב"ה נכנס (כביכול) עמהם לקיים מה שנאמר אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי (יא) אעלך גם עלה. ר' ישמעאל אומר (יב) י' פעמים אמרו בני יעקב ליוסף עבדך אבינו ושמע יוסף את הדבר ושתק ושתיקה כהודייה דמיא. לפיכך (יג) נתקצרו מחייו י' שנים. ושמע

כאן בתעניות לא היו מברכין על התקיעה), והנה כאן נקט ש' שופרות (וכמ"ש בגדעון [שופטים טו] ויתקעו שלש מאות השופרות, וכן במס' כלה הכריז ר"א בש' שופרות כל השותה בכלה כו' אבל בש"ס רגיל למינקט ת' שיפורי:

פרק לט (א) שהוא חי והיה מהרהר בלבו. מבאר מ"ש עוד יוסף בני חי אלכה ואראנו, ואח"ז בא' שא"ל ה' אל תירא מרדה כו', והרי כבר הסכים לילך, אלא שבלבו היה מהרהר זה, ולא הסכים בלבו לילך עד שנאמר לו אל תירא (וזה היה ענין הזבחי' לאלקי אביו יצחק מפני מוראו ממדה"ד פחד אביו יצחק כמ"ש הרמב"ן ע"ש), ומ"ש תחלה אלכה ואראנו היינו שילך רק לראותו ולשוב לא"י מיד, וכיון שנא' לו אל תירא, אז הוא שכתיב ויקם יעקב וגו' וישאו וגו' בעגלות וגו' ויקחו את מקניהם וגו': (ב) ארץ אבותי וארץ מולדתי ואת ארץ שכינתו כו'. חושב ג' דברים, ונגדם מפרש אח"ז ג"כ ג"ד ואלך אל ארץ בני חם הוא היפוך ארץ מולדתו זרע שם (אע"פ שהכנעני אז בארץ שהיה ג"כ מבני חם, מ"מ כיון שניתנה הארץ לאברהם ויצחק היה חושבה ארץ מולדתו ולא של בני חם) ובארץ שאין י"ש כו' נגד ארץ ששכינתו כו' כמש"ל באות ד' בס"ד, ונגד ג"ד אלו א"ל ה' אל תירא מרדה מצרימה, כי לגוי גדול אשימך שם, כמו שדרשו ויהי שם לגוי גדול שהיו מצויינין שם מובדלין מביניהם ולא נתערבו בבני חם ללמוד מתועבותיהם, אנכי ארד כו' זו השכינה שתרד גם שם עמך אע"פ שהוא ארץ שאין שם י"ש, וממילא תהיה יראתי על פניכם גם שם, וכמש"ל שם בס"ד: (ד) שאין י"ש ביניהם. כמ"ש [שמות ט] ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון מפני ה' אלקים (ולכן דרשו הירא את דבר ה' הניס וגו' זה איוב שהיה מארץ עוץ ולא ממצרים), וז"ש [יחזקאל ל] ונתתי יראה בארץ מצרים, אע"פ שאינה מקום יראת ה' אתן להם לפי שעה שייראוני (וגם שם לא נא' יראתי רק יראה סתם), וז"ש אברהם לאבימלך [בראשית כ] כי אמרתי רק אין יראת ה' במקום הזה ולפרעה לא אמר כן, כי שם במצרים באמת לא היה שם מקום יראת ה' [א]: (ה) ולקח את נשיו. בקרא לא נזכר כאן נשיו, ולהלן כתיב לבד מנשי בני יעקב וכאן כתיב טפם ואת נשיהם ועל בני יעקב (שבכן מדבר וישאו בני יעקב כו') קאי, אבל נשי יעקב עצמן כולן כבר מתו בא"י, וכאן דקאמר את נשיו, משמע דאזל בשיטת הב"ר שאמר בפפ"ד שחלום יוסף שאמו תשתחוה לו נתקיימה בבלהה (והש"ס בברכות [נה:] שמוכיח מזה דההוא שעתא אמי' לא הות שאין חלום בלא דברים בטלים, חולק על הב"ר בזה, רק שאפשר אף שסובר ג"כ שבלהה ירדה למצרים, לא ניחא לי' לפרש שתהיה נרמזת באמו וכמ"ש הרמב"ן ר"פ וישב, וחידוש שלא הביא סיוע לדבריו דבהי הש"ס דברכות בזה), וכן אמרו אביך צוה לפני מותו לבלהה (כ"ה בת"י שם ובילקוט שם בשם מדרש, אבל בפרש"י שם כתוב בני בלהה, וכ"ה בחזקוני בשם הת"י), משמע שבלהה ירדה למצרים, ולפ"ז צ"ל מ"ש ואת נשיהם היינו כל הנשים שבבית יעקב ואף נשי יעקב בכלל זה, ומ"ש מלבד נשי בני יעקב, ולא נזכר נשי יעקב (ועיין רמב"ן שם) י"ל לפמ"ש כאן בפר"א דנשי בניו כלן בנות יעקב היו, זה שהוצרך לכתוב רק נשי בני יעקב, להוציאן מכלל לשון כל הנפש וגו' יוצאי ירכו, שאע"פ שגם הן היו יוצאי ירכו אינן במספר ע' נפש, אבל נשי יעקב עצמן שאינן מיוצאי ירכו לא הוצרך כלל לפורטן כאן להוציאן מחשבון ע' נפש: (ו) שבנותיו כו' נשי בניו כו' אחיותיהן. כמש"ל פל"ו ובב"ר ס"פ פ"ד (ועיין תוס' ב"ב [קכג:] ד"ה תאומה כו'), אבל בבמ"ר פ"ג שצוה יעקב לבניו שלא יגע א' מבניהם במטתו מפני שנטלתם מבנות כנען, ובפשטי' דכתיב ביהודה בת איש כנעני [בראשית לח] והפר"א ז"ל דס"ל כמ"ש ספ"ג דפסחים [נ.] בת גברא תגרא, וע"ש בלשון חידושי הר"ן שבע"י: (ז) ושאר בשרם. נראה ר"ל אע"פ שהיו שארי בשרם מן האם שוודאי היתה אסורה לבני נח, גם י"ל שרמזו על אסנת בת דינה שלקחה יוסף כדלעיל ר"פ ל"ח: (ט) וכתיב בשבעים נפש ירדו כו'. בב"ב [שם] ובב"ר מקשה זה על מקרא האמור כאן בפרשה כל הנפש לבית יעקב כו' שבעים, ולכאורה ודאי עדיף להביא ממקרא זה דכתיב בי' לבית יעקב, דמשמע לבד מיעקב, אבל מקרא דבשבעים נפש ירדו אבותיך שמביא הפר"א י"ל בפשיטות שגם יעקב בכלל זה, ורציתי לומר שמפני שבלשון הבאה מצרימה שבעים משתמע טפי כמ"ד זו יוכבד שנולדה בין החומות בשעת ביאתם וכניסתם למצרים השלימה לע', לכן מביא מקרא דבשבעים נפש ירדו כו', דמשמע בשעת ירידה דהיינו יציאה מא"י היו ע', אבל ז"א דהא מנשה ואפרים נולדו במצרים ולא היו בא"י כלל, ואולי י"ל דניחא ליה להביא לשון ירדו אבותיך בכדי לפרש לשון אנכי ארד עמך שמפרשו כאן על צירופו למנין ע' בירידה: (י) וכשעלו כו' ס' רבוא חסר א' כו' ואנכי אעלך כו'. דרש מ"ש כשש מאות אלף רגלי [שמות יב] בב"ק הדמיון דמשמע שלא הי' המנין מכוון (ועמ"ש בזה בזהר שמות [ד:] ופשוטו י"ל שבאמת לא היה מכוון שהיו יתרים כמ"ש בכסף הפקודים [שם לה] ת"ר אלף וג' אלפים ותק"ן, ולהפר"א ז"ל שנתרבו מזמן יצ"מ עד אותה שעה, וביצ"מ אדרבא היה חסרי אחד), ודרש לי' שאנכי אעלך כלומר אשלימך למנין (כלשון העלוהו במקואות פ"ז וכ"מ לשון השלמה), וכתב רבי' בחיי פ' בהעלותך [במדבר יא] שז"ש ת"ר אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו לרמוז שאנכי נכנס בקרבו להשלים מנין ת"ר אלף: (יא) אעלך גם עלה. בצרור המור מסיים בה (ושם הביאו בשם אגדה, אולי הוא מב"ר הארוך כי בב"ר שלנו ליתי') אעלך זו גלות מצרים כו', גם עלה מבבל כד"א יהי אלקיו עמו ויעל [עזרא א], ולא הוזכרו גלות פרס ומוקדון שבהן לא גלו מא"י, ולא הוצרכו להעלותן לשם: (יב) י"פ אמרו כו'. במקרא אין כתוב רק ה"פ. ופי' הז"ר וי"מ שיוסף היה מדבר עמהן ע"י המליץ ותורגמן שהיה חוזר ושונה דבריהן לפניו בלשון מצרי וא"כ הוי"ל עשרה פעמים: (יג) נתקצרו מחייו י' שנים. משמע דפשיטא לי' שהיה ראוי לחיות ק"ך שנים (ובתנחומא פ' מטות אמרו ביהושע כן שנתקצרו לו י' שנים שהיה ראוי לחיות ק"ך, מיהו שם הוא משום שהיה לו לחיות כמשה רבו כמבואר שם (ואפשר רמז לזה מ"ש ריש יהושע כל ימי חייך וסמיך לי' כאשר הייתי עם משה, לומר שימי חייו היו ראויין להיות כמשה), אבל כאן ביוסף מנ"ל ואין לומר משום שזה קצב ימי האדם והיו ימיו מאה ועשרים שנה, שהרי גם שארי שבטים מהם שחיו פחות מן ק"ך שנה כמבואר במדרש תדשא שהביא רבי' בחיי ר"פ שמות ובספר הישר ע"ש, ואפשר ביוסף הצדיק שהוא כללות י"ב שבטים י"ב גבולי אלכסון כמ"ש בת"ז [לב:] הוא שהיה לו לחיות ק"ך שכ"א כלול מעשרה (וכן ביהושע נער בחי' יוסף י"ל כן, וכן הלל וריב"ז ור"ע שחיו ק"ך שנה כדאי' בספרי ס"פ הברכה, כתוב בס"ם הגלגולים שהיו מבחי' היסוד כנשמת משה ע"ש), ובברכות [נה:] אמרינן על שהנהיג עצמו ברבנות לפיכך מת קודם לאחיו (ושם ר"י אמר רב אמר לה

הגהות

[א] שעיקר יראה היא מפני גילוי שכינתו ומדת מ"ל יתברך וכמ"ש ובמורא גדול זו גילוי שכינה, ואין מצרים ראוי' לכך:

(יד) ושמע יוסף שבא אביו (טו) לגבול מצרים (טז) ולקח את כל האנשים עמו ויצא לקראת אביו. ר' פנחס אומר שירתה רוח הקדש על יוסף (יח) מנעוריו ועד יום מותו והיתה מנהגת אותו (יט) בכל דבר חכמה כרועה שהוא מנהיג את צאנו שנאמר [תהלים פ] רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף (כ)ובכל חכמתו הסתו אשתו של פוטיפרע וכשבקש להרגיל בעבירה (כא) ראה דיוקנו של אביו וחזר לאחוריו וכבש את יצרו. (כב) ג' כבשו (כג) יצרן לפני יוצרן ואלו הן יוסף ובועז ופלטי בן ליש. (כד) והי' ראוי לעמוד מיוסף כו'.(כח)והביאה עליו האשה עלילות דברים (כט)ונחבש בבית האסורים עשר שנים. שם פתר החלומות של עבדי פרעה איש (ל) כחלומו פתר כשם שהיו הדברים שנאמר [שם מא] ויהי כאשר פתר לנו כן היה (לא) ופתר את חלום פרעה כששרתה רוה"ק עליו שנא' [שם] ויאמר פרעה אל עבדיו הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו.(לב) וכל הלשונות היה יודע ועוד (לג) כשהיה יוצא לשוק היה רואה את העמים

לה דאזל לטעמי' בסוטה [יג:] שזה שלא מיחה בכבוד אביו כשא"ל עבדך אבינו קיבל ענשו במה שנקרא עצמות בחייו, לכן אמר קבור שניו משום רבנות), וכאן לא סגי ליה בהכי, שעדיין אין טעם על מספר י' שנים דווקא : (יד) ושמע יוסף כו'. ואם זה סיום דברי רבי ישמעאל (ולא סתם ברייתא דפר"א), שמכו ענין לרישא שנתקצרו ימיו על ששמע שקראו אביו עבדך, אע"פ שהיה זהיר מאד במורא וכבוד אביו : (טו) לגבול מצרים. במקרא כתיב ויעל לקראת אביו גשנה, ומשמע כאן שגשן הוא בגבול מצרים לכנען (ואפשר על שם כן נקרא גשן, מקום שנגשים שתי הארצות זו לזו, וכן בזוהר [קיא:] דרשו גשנה לשון תקרובתא ע"ש), ולכן בחר יעקב לשבת בה להיותה הסמוכה לא"י, וכן לכן ניתנה מפרעה לשרה כדלעיל פכ"ו, ובתוס' עה"ת כתבו שהיא גשן האמורה בערי יהודה [יהושע טו] גשן וחלן והי' בה מענין א"י שהיתה גבוה מכל מצרים ולכן נא' ויעל לקראת ישראל מפני שהיתה גבוה (שנמנה ביהושע שם בערי ההר) עכ"ל,
וכ"כ הרד"ק [שם יא] בשם המדרש, והוסיף שמפני שהלך יהודה לפני אביו להורות לפניו גשנה זכה וניתנה לו ארץ גשן וע"ל פכ"ו אות ל"א מ"ש בזה בס"ד, ולשון ויעל דרש לי' הפר"א בע"א כמש"ל באות שאח"ז בס"ד : (טז) ולקח את כל האנשים עמו. במקרא כתיב רק ויאסר יוסף מרכבתו ויעל לקראת אביו וגו', ובתנחומא ויגש ס"ז דרש לה מסברא מי ראה יוסף יוצא ולא יצא עמו ע"ש, ואפשר כאן דרש ויעל (שלפ"ד הפר"א שגשן מגבול מצרים א"כ אינה גבוה יותר ממצרים, ואפשר מ"מ היה מתחיל כבר שם להיות עולה מעלה בהר לגבול א"י) הוא פועל יוצא כי העלה אחרים עמו לכבוד אביו, ואפשר ילפי' האי ויעל ממ"ש להלן בקבורת יעקב ס"פ ויחי ויעל עמו גם רכב וגו' (ושם נא' ויעלו אתו וגו' זקני ביתו וגו', ואפשר ז"ש כאן כל האנשים סתם שר"ל כל האנשים הידועים ונזכרים להלן שעלו עמו לכבודו בקבורה, ואפשר צ"ל כאן כל האנשים שעמו, ור"ל שהיו רגילין להיות עמו ולצאת בחבורתו כשיוצא לכבודו): (יח) מנעוריו ועד יום מותו כו' רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף. רועה ישראל הוא יעקב שכתוב בו האלקים הרועה אותי מעודי עד היום הזה (שהוא יום מיתתו), וכמו כן דכותי' נוהג כצאן יוסף היינו שהנהיגו מעודו עד יום מותו, וכן מצינו שבהיותו בבית פוטיפר כתיב ויהי ה' את יוסף, ופתר חלומות שרי פרעה ברוה"ק (וכן בעודנו נער חלומות עצמו היו בדרגא דנבואה ולפמש"ל אות ה' שגשי אביו ירדו למצרים לא היה בחלומו דבר בטל כדאמרי' בברכות, גם לפי תרגום אונקלוס בן זקונים בר חכים, י"ל מענין רוה"ק שהיה בו מנעוריו), וכן חלום פרעה כדמפ"ו, וקודם מותו אמר פקד יפקד וגו' : (יט) בכל דבר חכמה. זהו פתרון החלומות וכדמפ"ו להלן ופתר את חלום פרעה כששרתה רוה"ק כו', ותפס לשון המקרא [דניאל א] ומשכילים בכל חכמה, ונמצא דניאל בקי בפתרון חלומות ברוה"ק כמפורש שם להלן, וכן מה שידע כל הלשונות כדלקמן אות ל"ב : (כ) ובכל חכמתו הסתו כו' וכשבקש כו'. כמ"ד בשבת [מט:] ובסוטה [לו:] לעשות עבירה ממש, ונראה מפני שעבר וזה הביתה ביום ההוא שאין איש ונתייחד עמה (אע"פ שלא גזרו עדיין על ייחוד זה עד שמאי והלל כדאי' בע"ג [לו:] מ"מ הכא דשכית היזקא והיה יודע שהיא משתדלת ומפתה אותו מכבר ודאי היה לו לגדור לעצמו שלא ליכנס בשעה שאין איש), אפי' למ"ד לעשות מלאכתו ממש, לכן ניתנה רשות ליצה"ר להטות אחר הסתה (ובתחלה היה זהיר בזה כמ"ש הרשב"ם ע"פ לשכב אצלה וגו' ע"ש) : (כא) ראה דיוקנו של אביו. בתוס' סוטה [שם] כתבו בשם ר"ת דרשן מדכתיב אין איש מאנשי הבית משמע הא אחר שאינו מאנשי הבית היה שם ודרש שזהו דיוקנו של אביו, וכ"ה בזוהר ויחי [רכב:], ובב"ר דרש לי' מדכתיב מידי אביר יעקב משם רועה אבן ישראל (ומריש' דאביר יעקב דרש, ומסיפי' דמשם רועה אבן ישראל דרש מ"ד איקונין של אמו כדאי' שם פפ"ח

ובירושלמי ומדרש שמואל ספ"ה ועמש"ש בהגהותיו בס"ד, ובילקוט בשם אבכיר פ"א הביא הקב"ה איקונין של אביו ופעם שני' אבן שתי', וכן הן יעקב ורחל, קב"ה ושכינתי'], ומסיים בב"ר שו"ש ובילקוט מי עשה כן מאל אביך ויעזרך, ויש להוסיף למ"ד של אמו מסיפי' ואת שדי וגו') : (כב) ג' כבשו כו'. סנהדרין [יט:] ע"ש : (כג) יצרן לפני יוצרן. כמ"ש בברכות [סא:] ויצר אוי לי מיוצרי או לי מיצרי, ובלשון יצרן לפני יוצרן, נראה כרמז עצה לחזק לב אדם שבזה יוכל לכבוש יצרו, אחרי שיצר והמחשבה של יצה"ר היא עצמה יצורו ובריאתו של יוצר כל, א"כ לא בראו ה' כ"א לנסות בו את האדם, וכשמסתכל בזה ניתן כח באדם לכבוש יצר מחשבות לבו מפני יוצרם : (כד) והיה ראוי כו' י"ב שבטים. סוטה [שם] ווליף לה מדכתיב אלה תולדות יעקב יוסף, וגם מפני שהיה דומה במעשיו לאביו בכל דבר כמ"ש בב"ר פפ"ד, לכן היה ראוי להוליד י"ב שבטים כמותו (וגם שבו כללות י"ב שבטים כמש"ל אות י"ג) : (כח) והביאה כו' עלילות דברים. י"ל לפמ"ש בב"ר וכפי' הרמב"ן כדברים האלה עשה לי כו', לז"א כאן עלילות דברים, שאף דברים האלה שאמרה עלילות היו, שא"ו לא נגע בה אף באצבע קטנה, וכמ"ש בילקוט בשם אבכיר שהראהו הקב"ה אבן שתי' וא"ל אם תגע בה הריני משליכה : (כט) ונחבש כו' י' שנים. בעה"ט כתב רמז לזה דכתיב אסורי ואסורים בוי"ו וקרינן ביו"ד לרמוז על י' שנים שנחבש, וי"ל רמז ממ"ש [תהלים קה] ענו בכבל רגלו קרי וכתיב יו"ד יתיר לרמוז על י' שנים שנמשך עינוייו בכבל (ועיין כי"ב במנחות [עח'] מן י' דתהיינה דרשינן עשר חלות ע"ש בפרש"י), ובסע"ר פ"ב אמרו י"ב חדש עשה בבית פוטיפר וי"ב שנה עינו בכבל רגלו וכ"ה בז"א חוקת [מא א] ובס' הישר, ובשמ"ר רפ"ז אמרו לא הי' ראוי להיות בבית אסורין אלא י' שנים בשביל דבה שהוציא על י' אחיו ומפני שאמר לשר המשקים זכרתני כו' נתוספו לו עוד ב' שנים, וכן י"ל כאן דעשר שנים עד זמן שפתר החלומות לסריסי פרעה דמפ"ו קאמר, כי כן החשבון מכוון לפ"ד הסע"ר שלא היה רק י"ב חדש בבית פוטיפר ובן י"ז נמכר, א"כ נשאר עוד עד היותו בן ל' שעמד לפני פרעה י"ב שנה והן הן שהיה בבית האסורים : (ל) כחלומו פתר כשם שהיו הדברים. מבאר מ"ש ר"פ מקץ איש כחלומו פתר שהוא כפי אמיתית החלום שהיו ונתקיימו דבריו אח"כ, וכן פי' הרמב"ן לפי' א' ע"ש, וכעין אידך קרא איש כפתרון חלומו חלמנו שהסכים בו הרמב"ן ס"פ וישב לפי' הראב"ע שר"ל שבא החלום בלא רוב ענין של דברים בטלים אלא כפי פתרונו העתיד לבא כן חלמנו דבריו, אף כאן פי' כי"ב, כחלומו האמור למעלה שהיה כולו אמת בלא ענין בטל שלא נתקיים כן פתר ונתקיים הכל כדברי פתרונו : (לא) ופתר את חלום פרעה כששרתה רוה"ק כו'. מכאן הוא עיקר הראיה למ"ש לעיל ששרתה עליו רוה"ק ומנהיגתו בכל דבר חכמה, ולומר שחכמתו בפתרון החלומות לא הי' כחכמת חרטומי מצרים ובבל, אלא ברוה"ק היה כמ"ש פרעה אשר רוח אלקים בו (וכן כ"כ על דניאל כמש"ל אות י"ט), ומפני שכיון וידע מה שעינה פרעה מהחלום וכמ"ש בתנחומא ובזוהר, הבין פרעה שהוא רוח אלקים : (לב) וכל הלשונות היה יודע ועוד כשהיה יוצא כו'. גי' הספר מגומגמת דהיינו כך, ובדוחק י"ל דתחלה על פרעה קאי שפרעה דיבר עמו בכל הלשונות ומצא שיודע כולן וכדאמרי' בסוטה [שם], וסד"א שלפי שעה הוא שהזמין לו ה' כן, לכן קאמר ועוד כשהיה יוצא כו' שתמיד היה כן כו', אבל העיקר נראה שצ"ל ועוד שכל הלשונות היה יודע וכשהיה יוצא כו' : (לג) כשהיה יוצא לשוק ראה כו' איש בלשונו והיה יודע כו' ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע. כצ"ל, ומסיפי' הוא דדרש לה שכשיצא על ארץ מצרים, וזה כמ"ש ויצא יוסף על ארץ מצרים, ומפ' כי' כפשטי' שיצא לשוק לראות מה נעשה בעיר, אז מצא עצמו ששומע שפתי המדברים אשר לא ידעם תחלה כלל, שבא גבריאל ולמדו כמ"ש בסוטה שם (וג"ז לראי' למש"ל שהית' רוה"ק מנהגת אותו) :

העמים עשוים (לד) בתות כתות חפורות חבורות והיו מדברים איש בלשונו והיה יודע מה הם מדברים שנאמר [תהלים פא] עדות ביהוסף שמו וגו' (לה) ועוד שהיה (לו) רוכב במרכבה ועובר בכל גבול מצרים (לז) והיו בנות מצריות מצערות על החומה (לח) ומשליכות עליו טבעות זהב (לט) אולי יסתכל בהן את יופי תוארן ולא שופתו עין אדם שנאמר [בראשית מט] בן פורת יוסף וגו'. ובאו כל הלשונות לשבר אוכל והיו מביאין (מא) המס שלהן ומנחתם לשבור אל יוסף (מב) והיה מדבר עם כל עם ועם כלשונו. לפיכך נקרא שמו תורגמן שנאמר [שם מב] כי המליץ בינותם לפיכך היה מדבר עמהם (מג) ואלו שוברין את רעבון בתיהם ואלו באין לשבור אוכל (מד) ואלו שואלין לאלו בכמה שער המכר. וכשהיו באין אל יוסף היה אומר להם כשם ששמעתם כן הוא בשביל (מה) שלא יצא שער הממכר פחות. מכאן אמרו כל המוציא שער הממכר פחות אינו רואה סימן ברכה לעולם. ר' תנחום אומר צוה
יוסף

(לד) כתות כתות חבורות חבורות. שזהו דרך השוק, שהו ההמון עם שוקק והומה מקול דיבורם יחד לכתות וחבורות (וע"כ נקרא שמו שוק, מענין שקק והומה): (לה) ועוד שהיה רוכב כו'. ג"ז סיום שהיתה רוה"ק מנהגתו ומשמרתו שלא נשא עין בבנות הארץ כדמפ"ו: (לו) רוכב במרכבה ועובר בכל גבול מצרים. מבאר מ"ש וירכב אותו במרכבת המשנה כו' ונתון אותו על כל ארץ מצרים, שהעבירוהו בכל ארץ וגבול מצרים וקראו לפניו אברך, והיתה העברתו במרכבת המשנה, ובזה היה נודע בכל הגבול שניתן למושל על הארץ: (לז) והיו בנות כו' מצעדות על החומה. בב"ר פצ"ח דרש לה מן בנות צעדה עלי שור וכ"ה בת"י שם: (לח) ומשליכות עליו טבעות זהב. בב"ר ות"י שם שירין וטבעות, ושירין הוא תרגום אצעדה [במדבר לא], ומפני שלשון צעדה לא נזכר בתורה עוד (גם הו"ל לכתוב צעדו לשון רבים), וכן לשון אצעדה, לכן דרש שניהם מענין אחד, שאצעדה הוא לשון צעידה שהוא תכשיט הרגלים כמ"ש בשבת [סג:] ומס' כלה פ"א בירית זו אצעדה, ושצעדו עלי שור דכאן רומז ג"כ לאצעדה, שכשהיו דורכין על החומות היו עושין פעמון שאצעדות שוקיהן נופלין עליו, וכאן דקאמר משליכות עליו טבעות זהב, י"ל דלשון וימררוהו ורבו דרש לשון רובה חצים בידיו, כן המה רבו וירו עליו טבעות: (לט) אולי יסתכל בהן את יופי תארן ולא שופתו עין אדם. לגי' הספרים הן ב' דברים, שהן רצו שישא פניו ועיניו להסתכל בהן וכשם שבא לראות כך באו לראות להסתכל ביופיו, אבל הוא לא נשא עיניו וישב במרכבתו צפון ולכן גם הם לא שופתהו עינם (ולשון עין אדם לאו דוקא, אלא ר"ל עין הבנות אלו שרצו לראותו, ומפני שבמקרא כתוב [איוב כח] לא שופתו עין איה, לכן ביאר כאן עין אדם, גם לרמוז לבאר מ"ש [איוב ז] לא תשורני עין רואי שפי' עין אדם, ותשורני הוא כמו עלי שור דהכא לשון ראיי' כפרש"י וש"מ), וזהו שקראו לו צפנת פענח, שהיה מצפין עצמו מלהסתכל בבנות הארץ (ולכן נא' אח"ז ויתן לו את אסנת כו' לאשה, כשראו שהוא אינו מסתכל בבנותיהן לבחור לו הישרה בעיניו לאשה, אז נתן לו פרעה את אסנת אשר של הוא, כדלעיל ר"פ ל"ח ע"ש): (מא) המס שלהן ומנחתן. פי' לעיל פי"א אות כ"ב בס"ד ע"ש: (מב) והיה מדבר עם כל עם ועם כלשונו לפיכך נקרא שמו תורגמן שנא' כו' לפיכך היה מדבר עמהם. הלשון מגומגם מאד, ואם באנו לפרשו לפי נוסחא הכתובה צ"ל שעוקם את הכתוב דוהם לא ידעו כי שומע יוסף כי המליץ בינותם, ולפרשו לא שהיה מדבר עמהם ע"י מליץ ותורגמן ולכן היו חושבין שאינו שומע ומבין בלשונם ולא נזהרו מלדבר בפניו, אלא לפרש שיוסף היה מדבר עמם בעצמם שלא ע"י תורגמן כמו שהיה מדבר עם כל עם בלשונו בלא מליץ, ולכן היה הוא נקרא בשם מליץ ותורגמן בעצמו, והאחים לא היו מבינים ממה שהיה מדבר עמהם בלשונם שהוא מארצם כיון שעם כל העמים היה מדבר בלשונם, והיו יודעין שהוא חכם מליץ בכל הלשונות, ומ"ש והם לא ידעו כי שומע יוסף פירושו שהיו מדברים בלאט ולא ראו או הרגישו ששמע יוסף, ובאמת שמע יוסף דבורם, ומ"ש כי המליץ בינותם פירושו אדרבא להיפוך, כי אם היו יודעים שהוא שומע לא היו מדברים הדברים אלו, כי היו יודעים שיוסף מבין בלשונם כי הוא עצמו היה המליץ בינותם, ומ"ש כאן מזה ראיה שנקרא שמו מליץ, כן י"ל לגי' הספרים, אבל כ"ז דחוק מאד בלשון המקרא וענינו, אלא נראה דגם הפר"א מפרש קרא כפשטי' שעם האחים היה מדבר ע"י מליץ אלא שמדייק ממ"ש כי המליץ בינותם, שדווקא בינו וביניהם היה מליץ, אבל עם עמים אחרים לא היה ביניהן מליץ רק הוא היה המליץ בעצמו כי היה מדבר עם כל עם בלשונו, ומדיוקא הוא דדייק שהיה שמו מליץ לכל העמים, וט"ס בלשון הפר"א בדפוס וצ"ל שנא' כי המליץ בינותם לבד כך היה מדבר עמהם, ופי' ביניהם לבדן היה דבורו כך ר"ל ע"י מליץ אחר עמהם, אבל עם אחרים היה עצמו המדבר והמליץ בכל הלשונות [ב]: (מג) ואלו שוברים רעבון בתיהם ואלו באים לשבר אוכל. נראה שלימדנו לפרש שינוי הלשון שהאחים קוראים בכ"מ ירידתם בלשון לשבר אוכל, ויוסף הזכיר להם לכו הביאו שבר רעבון בתיכם וכן אמרו ליעקב בשמו ואת רעבון בתיכם קחו ולכו, וביאר זה שההולכים לקנות קוראו לשבר אוכל ולא לשבור רעבון, כי מסתמא כשהולכים אין ממתינין עד שיכלה האכל לגמרי מביתם, שא"כ עד שילכו ויביאו ימותו בני ביתם ברעב, אלא כשרואים שמתמעט האוכל ולא ישאר להם רק בכדי לזמן שילכו ויבאו היו נוסעים מיד לשבר אוכל (וכן מתפרש בע"כ מ"ש ויהי כאשר כלו לאכול את השבר שהביאו ממצרים, שאין ר"ל שכלו לאכול לגמרי שא"כ מה אכלו עד שהביאו השבר פ"ב, אלא שראו שכלה והולך וצריכין לחזור ולקנות, או שנאמר שהיה בידם עדיין משלהם מכבר כשהביאו השבר, ועתה נתנו עליו השבר שהביאו והיו אוכלין והולכין ממנו עד שכלה לגמרי ונשאר להם רק המעט שהיה בידם מקודם), והיורדים עם השבר לביתם נקראים מביא שבר רעבון, כי כשבאים ומביאים אותו לביתם כבר כלה השבר העבר והגיעו עד לרעבון (כי יוסף לא היה מוכר הרבה בפ"א כמ"ש בב"ר שגזר לא יכנס אדם בשני חמורים ולא יוליכו חמרים תבואה מתקום למקום), לכן כשאמר להם יוסף להוריד השבר לבתיהם קראו בשם שבר רעבון בתיכם, וע"ל אות כ"ט: (מד) ואלו שואלים לאלו כו' כשם ששמעתם כן הוא כו'. זה שהיה השער הכל אחד ולא הוסיף על השער י"ל שנלמד ממ"ש וכסף משנה קחו בידכם, הרי שסמך יעקב שהשער הכל אחד וזה ליקח כסף משנה בשבים כראשון (ובב"ר דרשוהו להיפוך שמא הוקר השער, שמפרשים כסף משנה לבד הכסף המושב שמסיים אח"ז, ולהפר"א צ"ל שהוא פירוש על כסף משנה), וכן ממ"ש כספנו במשקלו כו' וכסף אחר הורדנו בידינו, אחר כסף ומשקל הראשון, אבל מ"ש שואלין אלו לאלו, אין לו סמך במקרא, רק ביאור הענין הוא שכן ראוי שלא להגביה שערים עד שישאלו הבאים אל החוזרים ויהיה דבריהם שוין בדבר השער: (מה) שלא יצא שער הממכר פחות כו' כל המוציא כו' פחות אינו רואה סימן ברכה. אין לפרש לשון פחות כמשמעו, ולומר דאתיא כר' יהודה ספ"ד דב"מ[ס'] במתני' דלא יפחות את השער, דאף לרבי יהודה מידי הוא טעמא אלא מפני שמרגיל לבא אצלו ומקפח פרנסת אחרים כפרש"י שם, אבל כאן שלא היה מקום אחר ליקח ואין בזה קיפוח פרנסה לאחרים פשיטא דמודה ר"י לרבנן דאמרי התם זכור לטוב (ואף בדהתם קי"ל כרבנן לגבי ר"י), אלא נראה דלשון ופחות השער דכאן הוא לשון שבירה כמו פוחת לכתחלה ונוטל בביצה [לח:] ובכ"מ, והוא כלשון מפקיעי שערים שבש"ס שפירשו רש"י בתענית [יט] ביטול ומיעוט ושבירת השער הראשון כלשון הפקעת שעבוד [ג], והיינו מייקר השער (ואולי יש לפרש מ"ש בתוספתא דמעשר שני פ"ד שלא להפחית את השוק בעיניו, מענין פוחת השער דהכא ע"ש), וז"ש שאינו רואה סימן ברכה כמ"ש בב"ב [צ:] שעליהם הכתוב אומר אם אשכח לנצח וגו', ובתדא"ר פט"ו ומס' ד"א רבה רפ"ב מסיים
בה

הגהות

[ב] ולפ"ז לא יחלוק על מ"ש בב"ר כי פי המדבר אליכם בלה"ק, כי תחלה לא היה מדבר עמהם בלה"ק (והרמב"ן הקשה ע"ז שאין זה ראי' שבמצרים הסמוכה לכנען יבין המושל לדבר בלה"ק שפת כנען, מי' באמת הרי אמרו בסוטה [לו:] דפרעה לא הוי גמיר בלה"ק), ולעיקר פשטי' דקרא פי' בס"ד בליקוטיי שהכוונה כי פי המדבר אליכם היינו שתסתכלו בטביעות עינא דקלא וכמ"ש בחולין [צו:] שסומכים עליו, וכמו שקראוהו חכמים טביעות עין, כמו כן נופל עליו לשון עיניכם הרואות שבמקרא (ובלא זה כבר כ' הראב"ע פ' יתרו על רואים את הקולות שעל שההרגשות והחושים יוצאים ממקום א' משתתפים בלשונם), ובזה תדעו שאני אני הוא המדבר עמכם:

[ג] ולפמ"ש רש"י בב"מ [עב:] שלכן נקרא שער הזול שער הגבוה, לפי שנותנים פירות הרבה בדמים מועטים, א"כ י"ל שהשער היוקר נקרא בשם שער הפחות, שנותנין פירות פחות ומועט בעד הדמים:

יוסף (מו) ובנו את האוצרות בכל עיר ועיר (מז) וקבץ את תבואות הארצות לאוצרות (מח) והיו המצרים מלעיגים עליו ואומרים עכשיו (מט) התולעת אוכלת כל אוצרות יוסף. (נ) ולא שלטה בהם רמה ולא חסרו (נא) עד יום מותו וכלכל את הארץ ברעבון לחם (נב) לפיכך נקרא שמו כלכל שנאמר [שם יז] ויכלכל יוסף. ר' אליעזר אומר (נג) בשעת אסיפת יעקב קרא לבנו יוסף (נד) ואמר לו בני השבעה לי בברית אברהם שתעלני (נה) לקברות אבותי למערת המכפלה. (נו) בתחלה היו הראשונים נשבעים בברית אברהם טרם נתינת התורה שנא' [שם י] שים נא ידך וגו' (נז) ונשבע לו (נח) ושמר ועשה ועלה לקבור ולגמול חסד עם יעקב אביו שנאמר [שם נ] ויעל יוסף לקבור וגו' (נט) נמצא מחנה ישראל וכל הארץ מביאין רעבון לחם למחנה של יוסף אמר להם הקב"ה (ס) אתם גמלתם חסד עם יעקב עבדי אף אני אתן לכם שכרכם לבניכם בעוה"ז. וכשמתו כל המצרים בים סוף (סא) לא נשארו במים אלא זכו ליקבר בארץ. אמר הקב"ה (סב) אתם צדקתם עליכם את הדין אף אני נותן לכם מקום קבורה (סג) שנאמר [שמות טו] נטית ימינך תבלעמו ארץ. וכשבאו למערת המכפלה בא עליהם איש מהר שעיר (סד) לחרחר ריב ואמר (סה) שלי היא מערת המכפלה. מה עשה יוסף שלח (סו) לנפתלי לכבוש במולות ולירד למצרים ולהעלות (סז) כתב עולם שהיה בינם (סח) לכך נא' [בראשית מט] נפתלי אילה שלוחה

בה כל אלו אין מורישין לבניהם והיינו אין רואין סי' ברכה (ובקרא דעמוס שמביא שם כתיב ונגרשה ונשקעה ביאור מצרים): (מו) ובנו את האוצרות בכל עיר כו'. כתרגום לקמיס לאוצרין (וערמב"ן) הרי שהיה להם אוצרות עשוין לכך, ומבאר שהאוצרות בנו בעיר ולא כדרך הצרות תבואה בשדה (כלשון המקרא [ירמיה מא] יש לנו מטמונים בשדה חטים ושעורים וגו'), ואפשר זה בכלל עצת יוסף אכל בערים ושמרו, שיכנסו אותן בתוך הערים ושמרו אז יהי' נשמרים מהגנבה וגזלה, אבל אם היו עשוין בשדות לא היה אפשרי לשמרן בשני רעב כאלו מהגנבה וגזלה: (מז) וקבץ כו' הארצות לאוצרות. ז"ש ויקבץ את כל אכל אשר בארץ וגו' שדה העיר אשר סביבותי' נתן בתוכה. ר"ל בתוך האוצרות שבנו בתוך הערים: (מח) והיו המצריים מלעיגים כו' התולעת אוכלת כל אוצרות יוסף. י"ל מפני שהיה דרכן להטמין בשדות ומפני שאמרו בב"ר כל ארץ מעמדת פירותיה (והוא יוצא מלשון המקרא דיש קהלת והארץ לעולם עומדת שדרשוהו בקה"ר שם מעמדת תפקידתי' ומזונותי' ע"ש כמ"ש ובהגהותיי בס"ד), ולכן כשצוה יוסף לקבצם ולאצרם בעיר היו מלעגין שירקבו ויגדלו תולעים (ואפשר ז"ש אכל בערים ושמרו שאמר יוסף שאע"פ שיהיו בעיר ולא בשדות בכ"ז יהיו משתמרין מן הרקבון וכמ"ש בב"ר ערב בהן מיני קטמיות, ועיין רמב"ן שם): (מט) התולעת אוכלת כל אוצרות כו'. לחדנו לפי דרכו לפרש מ"ש [דברים כה] ולא תאגור כי תאכלנו התולעת, שפירושו כמו לא תאגור באוצר כדהכא, שבאוצרות דרך התולעת ליגדל, ויהי' לפ"ז פי' לא תאגור על הענבים ומתוקים, ולא על היין כי כשהוא כבר יין לא תאכלנו התולעת: (נ) ולא שלטה בהן רמה ולא חסרו עד יום מותו. נראה שמפרש כן מ"ש ויפתח יוסף את כל אשר בהם וישבור (שהיה לו לכתוב ויפתח את כל האוצרות וכתרגומו וה"ז מקרא קצר), שהכוונה שמצאם כעין כל אשר נתן בהם שלא שלטה בהן רמה כאשר לעגו לו המצריים, ומ"ש לא חסרו עד יום מותו, אם פירושו כפשוטו שהיו מלאים תמיד עד יום מותו יהיה בזה נס כענין אליהו בכד הקמח ופכת השמן [מלכים א יז], ואפשר עיקר הפי' לא חסרו אף החסרונות הראויין ליחסר בכל שנה בתבואה במקום פקדונה כהני דתנן בב"מ [מ'] גם אלו לא חסרו באוצרות יוסף (ואפשר צ"ל ולא סרחו, ויהי' לפ"ז כאן רמה וסרחון כלשון המקרא [שמות טז] ולא הבאיש ורמה לא היתה בו): (נא) עד יום מותו. אע"פ שכבר כלו שני הרעב (כשבא יעקב, ועיין בספרי עקב פל"ח דאיכא מ"ד שאחר מיתת יעקב חזר הרעב), ומדכתיב אחר מיתת יעקב שאמר יוסף לאחיו אנכי אכלכל אתכם, דרש שהיה זה כדרך כלכול הראשון שכתוב וכלכלתי אותך שם כי עוד חמש שנים רעב וגו', שכלכול זה מן האוצרות היה, אף כלכול זה שלאחר מיתת יעקב היה מכלכל מן האוצרות, וכתיב שם אח"ז מיתת יוסף, ומזה נלמד שעד מיתתו היה מכלכל מן האוצרות: (נב) לפיכך נקרא שמו כלכל. כמ"ש וכלכל ודרדע וכמ"ש בסנהדרין [מד:] ועיין ז"ח וישב [כו א]: (נג) בשעת אסיפת יעקב קרא לבנו ליוסף. מפרש מ"ש ויקרבו ימי ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף יהיה זה ביום המיתה ממש (ומ"ש אח"כ ויהי אחר הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אביך חולה היה ג"כ באותו יום), וזהו לשון קריבה למות (וכמ"ש בזהר קריבו יומוי קמי מלכא בלא כסופא, שזהו ביום המיתה) וכמ"ש בב"ר היום קובל עליך, ופירושו כמ"ש בדב"ר פ' וילך שאמר היום אינני שוקע ומשה קיים: (נד) וא"ל בני השבעה לי. מפרש מ"ש שים נא ידך תחת ירכי היא השבועה הכתובה אח"כ ויאמר השבעה לי (ולא כפי' הראב"ע בפ' חיי שרה ע"ש ובפירשב"ם שם) ועמש"ל אות כ"ז: (נה) לקבר אבותי במערת המכפלה. מבאר מ"ש וקברתני בקברתם זהו מערת המכפלה, וכמו שחזר יעקב ופירש לכל בניו בשעת מיתתו קברו אותי אל אבותי אל המערה וגו'. וכאן לא פירש ליוסף כ"א שישאנו ממצרים לקברו בקברת אבותיו סתמא, שזה היה תלוי ביוסף וסיפק בידו לישאנו ממצרים לא"י, אבל הקבורה במערת המכפלה כשיביאוהו כבר לא"י, זה היה סיפק ביד כולם שוה כמו ליוסף: (נח) ושמר ועשה ועלה כו'. נראה שיעקב לא השביע ליוסף רק על הקבורה, ולא ע"ז שיעלה הוא עצמו לעסוק בקבורתו (שחשב אולי לא יניחנו פרעה לילך) ושאתני כו' וקברתני, כו' ע"י רשותו קאמר וע"י אחרים אבל יוסף מעצמו א"ל אנכי אעשה כדברך פי' אני בעצמי אעשה זה שאעלה לעסוק בקבורתך, וכן כשאמר יוסף לפרעה אבי השביעני כו' הזכיר רק שמה תקברני, ועל ענין עלייתו חזר ואמר ועתה אעלה נא ולא הזכיר העליי' בלשון השבועה (ואף מה שא"ל פרעה עלה וקבור את אביך כאשר השביעך, יש לומר שהשבועה על מקום הקבורה קאי ולא על עלייתו), וז"ש כאן ושמר ועשה ועלה כו', ר"ל שמר השבועה (כד"א [דברים ז] ומשמרו את השבועה) ועשה ועלה בעצמו כאשר הוסיף מדעתו יתר על השבועה: (נט) נמצא מחנה ישראל וכל הארץ מביאין רעבון לחם למחנה של יוסף. הלשון מגומגם, ונראה צ"ל כל הארץ מביאי רעבון לחם במחנה של יוסף, ופי' אותן אנשי כנען שהיו שבים ממצרים לבתיהם להביא רעבון לחם (וכמש"ל אות מ"ג שבחזרתם לביתם נקראו בשם מביאי רעבון לחם,) נטפלו עם מחנה יוסף כל הדרך לכבודו והיה המחנה כבד מאד (או אפשר קורא לכל אנשי כנען בשם זה שכולן היו מביאין רעבון בתיהם ממצרים, ולכן באו כולם להספדו של יעקב וכמ"ש וירא יושב הארץ הכנעני וכמ"ש בב"ר ותנחומא שמלכי כנען ג"כ הספידו): (ס) אתם גמלתם חסד. ע"ל פי"ז: (סא) לא נשארו במים. שלא אכלום דגים שבים כמש"ל שם וע"ל פמ"ב מש"ש או"ה: (סב) אתם צדקתם עליכם את הדין. שאמר פרעה ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים וכ"ה במכילתא ר"פ בשלח, ולפי לשון המאמר משמע ששני הדברים גרמו הקבורה בשכר גמ"ח שלמו ליעקב זכו שלא נשארו בים (למאכל לדגי הים עיין בפסחים [קיח'] ובפירשב"ם שם) ובשכר צדוק הדין זכו שבלעתם הארץ וקברתם: (סג) שנא' נטית ימינך תבלעמו. דרש רישי' דלכו כעופרת במים אדירים שכן היה ראוי להם, אלא מי כמכה כו' כלומר בשביל שהצדיקו ואמרו שאין כה' דהיינו שאמרו ה' הצדיק, ולקמן פמ"ב איתא שפרעה אמר בלשון מצרי מי כמכה נאדר בקדש (ונתקיים מ"ש [שמות ט] בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ), ואז נטית ימינך תבלעמו ארץ: (סד) לחרחר ריב. כלומר לא למלחמה בא כי יד מחנה יוסף חזקה ממנו, אך לחרחר ריב ומדון, ותפס לשון המקרא [משלי כו] ואיש מדנים לחרחר ריב: (סה) שלי היא מערת המכפלה. בסוטה [יג'] אמרו שעל הקבורה ערער, וכאן משמע שערער לומר שלי היא: (סו) לנפתלי לקפץ כאילת ולירד. כצ"ל, וכלשון אילה שלוחה, ולשון קיפוץ הוא באילות כמ"ש [ש"ה ב] מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות וגו' לצבי או לעופר האילים כו', שהקפיצה חוזר על האילים וכמ"ש כפי' הגר"א שם (והנוסחא לכבש במזלות נשתבש מהלשון דלקמן פנ"ב ע"ש): (סז) כתב עולם שהיה כו'. כדלעיל פל"ח: (סח) לכך נא' כו' אמרי שפר. מכיים בסוטה שם אל תקרי שפר אלא ספר, ובב"ר דרשוהו בלשון שפר שהביא הספר ממצרים וסיפר על ידו פי' הטיב והשקיט הערעור, והייט ששם כיווט על ערעור בני חת שכשהביא נפתלי הספר שפר פתגמא ונשתק הערעור (ועמש"ל פל"ו אות ע"ו שיעקב רמז להם ע"ז והודיע להם שיש אצלו שטר המקנה), אבל הש"ס בסוטה שמפרש שם

שלוחה . (סט) חושים בן דן היה פגום באזנו ובלשונו א"ל מפני מה אנו יושבים כאן הראהו באצבע אמרו לו בשביל האיש הזה שאינו מניח אותנו לקבור את יעקב אבינו מיד שלף את חרבו (ע) והתיז את ראשו ונכנס לתוך מערת המכפלה . ואת גויתו שלחו להר שעיר

פרק מ (א) ירידה החמישית שירד לסנה (ב) שנאמר [שמות ג] וארד

להצילו מיד מצרים וגו' (ג) והניח כל ההר וירד לתוך הסנה (ד) והסנה צרה וצוקה וכלו קוצים ודרדרים . ולמה שכן בתוך צרה וצוקה אלא שראה את ישראל בצרה גדולה (ה) לקיים מה שנאמר [ישעיה סג ט] בכל צרתם לו צר . רבי לוי אמר (ו) המטה שנברא בין השמשות (ז) נמסר לאדם הראשון בגן עדן (ח) ואדם מסרו לחנוך (ט) וחנוך מסרו לנח ונח מסרו לשם ושם מסרו לאברהם ואברהם מסרו ליצחק ויצחק (י) מסרו ליעקב ויעקב הביאו למצרים ומסרו (יא) ליוסף בנו וכשמת יוסף (יב) נלקח כל ביתו ונתן בפלטרין של פרעה (יג) והיה פרעה אחד מחרטומי מצרים וראה את המטה (יד) ואת האותות אשר עליו וחמד אותם בלבו ולקחו והביאו ונטעו בתוך גן ביתו של יתרו (טו) וראה את המטה (טז) ולא היה אדם יכול לקרוב אליו עוד . וכשבא משה לביתו נכנס לגן ביתו של יתרו וראה את המטה וקרא את האותות אשר עליו (יז) ושלח ידו ולקחו (יח) וראה יתרו את משה ואמר זה עתיד לגאול את ישראל ממצרים (יט) לפיכך נתן לו את צפורה בתו לאשה שנאמר [שמות ב] ויואל משה לשבת את האיש וגו'.

והיה משה רועה את צאנו

ג"כ כדהכא , לכן א"א לדרוש ספר ודרש לי' אל תקרי ספר אלא ספר : (סט) חשים בן דן היה פגום באזנו ובלשונו . הטעם שם אמרו יקירין אודני' , כלומר ולכן לא שמע מה שהיה תערער ולא ידע ושאל מפני מה יושבין כו' , וכאן נראה מתכוונין לעשותו חרש גמור שאינו שומע ואינו מדבר וכ"ה בספר הישר (ומ"ש מפני מה אנו יושבין כאן, היינו ברמיזה וכדמסיים הראוהו באצבע , שהיה חרש הרומז ונרמז) , ואפשר לשון חשים נדרש ע"ז שהיה מחשה ואינו מדבר :

פרק מ (א) ירידה החמישית . ע"ל ר"פ י"ד : (ב) שנא' וארד כו' . כמ"ש רשב"ם וארד כאן ר"ל בסנה כמ"ש ויקרא אליו האלקים מתוך הסנה , וכן ת"י ואתגלית יומא דין עלך (ורמב"ן) , וי"ל ז"ש וארד להצילו , שמזה שירדתי כאן בסנה , תבין שהירידה הוא על צער ישראל ולהצילם כדמפ"ו כאן אף הוא שכן עמהם כו' ולכן כתיב לקמי' כי ידעתי את מכאוביו : (ג) והניח כל ההר וירד לתוך הסנה כו' . שבירידה על הסנה יש טעמים אחרים מפני שהוא נמוך מכל האילנות כדאי' בשבת [סז'] הסנה הסנה כו' אלא משום דנמיכת מכל אילני כו' , וכן איתא מ"ד בשמ"ר הכי מפני שהסנה שפל , לכן מפרש כאן שסימן זה של אהבת הקב"ה לנמוכי רוח , די היה בהר סיני עצמו , וכמו בשעת מ"ת שאמרו במגלה [כט'] על הרים הגבוהים בעלי מומין אתם אצל סיני , אלא מה שהניח גם ההר שהוא נמוך וירד בסנה הוא לסימן עמו אנכי בצרה כדמפ"ו (ובסוטה [ה'] נקט הש"ם תרווייהו לנמוכי רוח , הניח הקב"ה כל ההרים וכל האילנות ושרה בסיני ועל הסנה , ואולי הוא כמ"ש אחד אחד הוי שפל רוח כו') : (ד) והסנה צרה וצוקה שכולו קוצים ודרדרים . כצ"ל , ופי' צרה וצוקה כאן הוא כמ"ש הגר"א בפי' משלי א' שצרה מלבר וצוקה מלגאו (ולכן כתיב תמיד צרה ואח"כ צוקה) : (ה) לקיים מ"ש בכל צרתם לו צר . בכ"מ אחרים מביא מקרא דעמו אנכי בצרה (ובשמ"ר כאן מביא שניהם) ובתענית [טז'] תרי אמוראי חד מייתי מהאי וחד מהאי , אבל כאן נראה שבדקדוק הביאו מקרא זה דבכל צרתם שהן ב' מיני צרה שנרמזו בסנה כמש"ל באות הקודם , גם משום דכתיב בי' ומלאך פניו הושיעם , דהיינו מלאך ה' דכאן בסנה שנראה למשה תחלה , עיין זוהר וירא [קיג:], וכתיב כאן נמי הוא גאלם על שם גאולת מצרים וכתיב וינטלם וינשאם והוא ממצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים (ות"א ואטלית יתכון כו') ביום שבאו לרעמסס כמ"ש במכילתא שם, וכתי' שם להלן ויזכר ימי עולם משה עמו וגו' את רועה צאנו : (ו) המטה שנברא בה"ש . כדלעיל ר"פ י"ט ועמש"ל פ"ג אות : (ז) נמסר לאדה"ר בג"ע . שבאותה שעה בה"ש נתגרש כדלעיל ר"פ י"ט , ובילקוט בשם ד"ה של משה (וכ"ה בס' הישר) ויהי בגרש ה' את האדם מג"ע ויקח את המטה בידו ויצא ויעבד את האדמה אשר לוקח משם, משמע שע"י המטה הוא שעבד את האדמה (שהאדמה היא המ"ל והמטה הוא היסוד שע"י עובד בה), ואפשר ידרש ע"ז מ"ש וישלחהו ה' אלקי' מג"ע לעבוד את האדמה אשר לוקח משם, דהאי אשר לוקח פי' מה שלקח בידו משם (וי"ל מן עץ החיים שהמטה הוא משך כו' משרשי עץ החיים וענפיו) עמו ג"ז שלח ה' עמו לעבוד את האדמה בו , וז"ש כאן שנמסר לו המטה לקחתו עמו ברשותו : (ח) ואדם מסרו לחנוך . שהוא מט"ע, שהוא המטה המתהפך כמ"ש בזהר ות"ז בב"ת : (ט) וחנוך מסרו לנח . ע"ל פ"ח אות י' שכתבתי שט"ם הוא שחנוך לא ראה את נח , וצ"ל חנוך למתושלח ומתושלח לנח : (י) מסרו ליעקב . בילקוט וסה"י בברות יעקב פדנה ארם ויקח אותו בידו כו' , ונרמז ע"ז כי במקלי עברתי את הירדן (ואמרו בב"ר ואג"ב שם שנבקע לו הירדן והוא במטה הזה שבו נבקע הים), וכ"מ אח"כ בילקוט חקת (ע"פ קח את המטה) בשם הילמדנו (וע"ש שחושב עוד יהודה ודוד וכל המלכים ומשיח) : (יא) ליוסף בנו. בסה"י שם ויתנהו אל יוסף שכם אחד על אחיו כי בחזקה לקחו יעקב מיד אחיו (ר"ל ז"ש אשר לקחתי מיד האמורי) , וי"ל רמז לזה מ"ש [יחזקאל לז] עץ יוסף אשר ביד אפרים וגו' : (יב) נלקח כל ביתו . בילקוט הגי' נטלטל כל ביתו : (יג) והיה פרעה א' מחרטמי כו'. אף שבאמת אמרו במ"ק [יח'] פרעה אמגושי היה, מ"מ אין נכון לגרוס כאן פרעה שא"כ מה ענין היה לו ליטע אותו בגן יתרו במדין, ובילקוט הגי' והי' יתרו א' מחרטמי וכמ"ש שמיועצי פרעה היה , וכן נכון לגרוס כאן , אך קצת גמגום לשון דלהלן בתוך גן ביתו של יתרו דהו"ל לומר בתוך גן ביתו דבי' מיירי, ואם באנו לגרוס והי' רעואל א' מחרטמי מצרים כו' היה הלשון מיושב יפה (ויתפרש ג"כ מה שאמר וראה את המטה שיתרו ראהו אז כשנטעו רעואל, אבל לגי' הספר ק' מאי וראה , הרי כבר נטלו ונטעו) : (יד) ואת האותות אשר עליו . להלן במשה אמר וקרא את האותות אשר עליו, וכאן אמר וראה ראיי' בעלמא ולא קריאה ברורה כמשה (ובפרט לר' יהודה לפמ"ש הגר"א בפי' ההגדה ע"פ השמ"ר סוף פ"ח כמ"ש בהגהותיו שם שהיו כתובין על המטה בר"ת דצ"ך כו') , וכן נראה לפמ"ש הת"י וסה"י שהיה כתוב עליו שם המפורש, וכ"ה זהר וארא [כח'] וע"ל פמ"ב אכ"ב , שוודאי יתרו כשהיה עדיין עובד גלולים לא הבין בו , ומ"מ חמדו כענין רואין ואין יודעין מה רואין וע"ל אות י"ח : (טו) וראה את המטה ולא היה אדם יכול כו' . בילקוט ליתא להאי וראה את המטה, ולגי' דהכא נ"ל שלא היה אדם יכול כו' והיינו ראה את המטה דקאמר : (טז) ולא היה אדם יכול כו'. בילקוט וסה"י שבאנו גבורי קיני לתלשו בבקשם לקחת את צפורה בתו (שנראה שנדרה יתרו לאו שיתלוש המטה ליתנה לאשה) ולא יכלו, וז"ש כאן לפיכך נתן לו את צפרה כו' : (יז) ושלח ידו ולקחו . לשון זה ירמוז ללשון הכתוב ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים וכמש"ל אות ז' שהמטה משרשי עץ החיים , ומשה שהיה חלקו בעץ החיים שלח ידו ולקחו : (יח) וראה יתרו כו' זה עתיד לגאול כו' לפיכך כו' . אם היינו מפרשים שיתרו ראה את האותות שהיו כתובין על המטה עשר מכות והבין גם לקרותם, היה מתיישב מ"ש כאן שאמר זה עתיד לגאול כו' ולפמש"ל אות י"ד שלא הבין לקרותן , י"ל שמזה שראה שהיה כח בידו של משה לתלוש המטה ולקרות האותות ידע יתרו והבין שהוא בכחו זה ילך ויושיע את ישראל לגאלן (ואפשר היה יודע שע"י המטה תהיה הגאולה , רמז לדבר דן אנכי דן בגי' מטה לומר שעם המטה ידין המצרים ויוציא ישראל) : (יט) לפיכך נתן לו כו' לאשה כו' את האיש ויתן את צפורה בתו למשה . כצ"ל, ובמקרא אין כתיב לאשה , וי"ל שיתרו היה דעתו ליתנה לו אף לפלגש וכענין שאמרו בסנהדרין [כט:] בתמנע היתה פלגש מוטב תהא שפחה כו' , וכן בהגר לאברהם לעיל ס"פ כ"ו , אלא שמשה לקחה לאשה [א] , והראי' מהמקרא דויואל משה ע"ז שלפיכך שידע שהיה עתיד לגאול כו' נתן לו לאשה כו' , היינו דמפרש ויואל משה שנתרצה ונתפיים משה לבקשת יתרו שהיה מפצירו לישא בתו וזה מפני שהיה יודע שיעלה לגדולה ויגאול את ישראל [ב] :

מ'

הגהות

[א] וי"ל שלא נכתב בתורה לאשה, לרמוז על שסופו לפרוש מאשה וכענין מ"ש בזהר יתרו [סט:] , והה"נ באשתו רמז זה כאן , אע"פ שבשארי מקומות קראה אשתו :

[ב] וי"ל מ"ש לשבת את האיש , הוא כמ"ש איתן מושבך ושים בסלע קנך [במדבר כד] שפי' בסבא דמשפטים [קי'] איתן על יסוד

צאנו של יתרו (כ) ארבעים שנה (כא) ולא שכלה אותם חית השדה והיו פרים ורבים הרבה מאד ועליהם הכתוב אומר [יחזקאל לו] (כב) כצאן קדשים. ונהג את הצאן עד שבא לחורב שנאמר [שמות ג] וינהג את הצאן אחר המדבר (כג) ושם נגלה עליו הקב"ה מתוך הסנה שנאמר [שם] וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה. וראה משה את האש מתוך הסנה והאש אינה אוכלת את הסנה (כד) והסנה אינו מכבה את שלהבותיו של אש (כה) והסנה אינו נצמח בארץ אלא אם כן יש מים תחתיו וראה משה (כו) והיה (כז) תמה בלבו הרבה מאד אמר מאן יקרא אית לה בגויה [שם] אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה מדוע לא יבער הסנה. אמר לו הקב"ה משה משה (כח) עמוד על עמדך ששם אני עתיד ליתן את התורה לישראל שנאמר [שם] אל תקרב הלום של נעליך מעל רגליך. מכאן אמרו כל העומד (כט) במקום קדוש צריך לשלוף נעלו שכן אמר הקב"ה אל משה של נעליך מעל רגליך. אמר לו הקב"ה [שם] לך אשלחך אל פרעה. אמר לפניו רבון כל העולמים (ל) לא כך אמרתי לך אין בי כח שאני נפגם בלשוני שנאמר [שם] ויאמר משה אל ה' לא איש דברים אנכי (לא) ולא עוד אלא שאתה משלחני ליד אויבי ומבקשי רעתי לא על כן ברחתי מפניהם שנאמר [שם] ויברח משה מפני פרעה. אמר לו אל תירא מהם שכבר מתו כל האנשים המבקשים את נפשך (לב) וכי מתים היו והלא חיים היו אלא שירדו מנכסיהם מכאן אתה למד שכל היורד מנכסיו כאלו מת לכך נאמר [שם] כי מתו כל האנשים. אמר לו לך ואשלחך אל פרעה. אמר לפניו רבון כל העולמים [שם]

שלח נא ביד תשלח ביד

(כ) מ' שנה. וכ"ה בספרי ס"פ הברכה ובב"ר ס"פ ויחי משה היה במצרים מ' שנה ובמדבר מ' שנה (עם צאן יתרו) ופרנס את ישראל מ' שנה ומפרש בתנחומא כאן שאלו מ' שנה שנהג הצאן במדבר רמז להנהגתו צאן ישראל מ' שנה במדבר ואף הוא נאסף עם הצאן במדבר (וי"ל דדרש וינהג את הצאן, שהאי את כמו עם שבא גם הוא עם הצאן אחר המדבר, שבאחרית נשאר שם עמהן במדבר בקבורה): (כא) ולא שכלו כו' והיו פו"ר כו', כמו ביעקב רחליך ועזיך לא שכלו טרפה כו' (ועיין בב"ר מ"ש שם על אנכי אחטנה), וכתיב מעט אשר היו לך לפני ויפרץ כו', וכן בקרא דיחזקאל דצאן קדשים כתיב לעיל מני' והרבה אותם כצאן אדם, וכ"ז רמז להנהגתו ישראל במדבר ולא שכלה אותם חית השדה כמ"ש המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב, והיו פו"ר הרבה במדבר ברבוי' וגדולה הרבה וכמ"ש בשה"ר פ"ג שכל עילויי' מן המדבר כו': (כב) כצאן קדשים. דרש על צאן יתרו צאן קדשים על שרעו במקום קדוש, וכל מ' שנה היו רועים במדבר ההוא שלא נא' ויהי היום וינהג את הצאן אחר המדבר אלא תמיד היו רועים שם (ובזוה"[כא'] ראה ברוה"ק שאותו מדבר היה קדוש כו' ע"ש), רק ביאתו להר חורב הוא שהיה באותו יום בלבד שנגלה עליו ה' (וכמ"ש בזוהר שם): (כג) ושם נגלה עליו הקב"ה מתוך הסנה. משמע שס"ל שמלאך ה' שבתחלת המראה הוא ג"כ מראה שכינה וכמ"ש רשב"ם, וכמ"ש בזוהר וירא [קיג:] בסנה לזמנין מלאך ה' לזמנין מלאך (כמדומה שט"ס הוא, שלא נזכר בסנה מלאך סתם, ואפשר צ"ל לזמנין אלקים) ולזמנין ה' ע"ש, וע"ל ר"פ כ"ה: (כד) והסנה אינו מכבה שלהובתיו של אש. שלפי שהסנה רטוב כדמפ"ו להלן שהסנה גדל במקום מים מתחתיו, וכ"ה בתרגום יונתן וסניא מרטיב כו', היה לו לכבות האש, ומפרש מ"ש והנה הסנה בוער באש והסנה איננו אוכל לשתי תמיהות (ולכן חזר לכתוב והסנה, ולא כתיב ואיננו אוכל), שתחלה נפלא שהסנה שהוא רטוב בתים יהא בוער באש ולא יכבה האש, ואח"ז נפלא אחרי שהאש גדולה כזו שהסנה בוער א"כ מפני מה איננו אוכל, ומשה בדברי תמיהתו תפס רק תמיה א' מדוע לא יבער הסנה, והוא כמ"ש להלן בפרקין שהסנה אלו רשעים והאש אלו צדיקים, לכן תפס משה בדבריו הצד הזה לבדו מדוע לא יבער הסנה שהן הרשעים מן אש הצדיקים, ולא הצד השני שיכבה האש צדיקים מרטיבות הסנה הרשעים: (כה) והסנה כו' אא"כ יש מים תחתיו. וכן בחורב היה מים שם כמ"ש אל הנחל היורד מן ההר, וכמ"ש בהגהותיו לשמ"ר פ"ב אות ח' בס"ד: (כו) והי' תמה בלבו. מבאר מ"ש ויאמר משה אסורה, שלא אמר למי רק בלבו חשב כן: (כז) תמה כו' הרבה מאד אמר מאן יקרי' כו'. ז"ש את המראה הגדול הזה, שהיתה המראה גדולה ורבת הפליאה בלבו, ומלשון מאן יקרי' כו' משמע שר"ל שמשה הבין שאיזו מראה כבוד רוחני הוא, ורצה לראות להתבונן איזו מדת יקר וכבוד שורה בו, ובויק"ר פי"א לשון זה מדברי ה' לשאלת משה מדוע לא יבער הסנה א"ל מן דיקרי קאים בגווי', ואפשר משם הועתק לשון זה לכאן: (כח) עמוד על עמדך ששם אני עתיד כו' אל תקרב הלם. פי' אפי' כשתשל נעלך לא תקרב הלום, רק עמוד במקומך, ומפרש שהיה זה רומז על מ"ת ששם ג"כ היה למשה מחיצה שלא יגש להלן כמ"ש במכילתא פ' יתרו אתה מחיצה לעצמך ועיין בפרש"י שם, ועי' רמב"ן שכתב שמשה בהר היה כי שם עלה שנא' ויבא אל (ומפרש אל עליו ממש וכמו על, ולא אל בסמוך לו) הר האלקים חורבה והסנה הי' בראש ההר (וזה ק"ק לפמ"ש שאינו גדל אא"כ יש מים מתחתיו, שא"כ היה בתחתית ההר, אך אפשר כיון שכתיב הנחל היורד מן ההר, א"כ בהר עצמו ג"כ היה מים), ולפמש"ל שמ"א שא"ל הקב"ה למשה שירד מן ההר קודם הדברות שלא יאמרו משה היה מדבר מתוך הענן, א"כ לא היה בתחלת הדברות בהר, וי"ל שאל זה רמז מה שא"ל כאן לעמד על עמדו ולא יעלה בהר ונאמר שלא עלה כאן משה בהר רק בא אל ההר בסמוך לו כפשטי' (ושם היה גדל הסנה על הנחל היורד מההר), וז"ש לו המקום אשר אתה עומד אדמת קדש, כי ההר היה קדש והמקום שהיינו אדמת קודש הוא ונאסר ג"כ בנעילת הסנדל וכמו הר הבית שסמוך למקדש מקום שכינה[ג], ועיקר דרשא זו דעתיד אני ליתן את התורה כו', נראה דאשר אתה עומד עליו דרש (וכ"מ בת"י ע"ש) כדכתיב במ"ת אנכי עומד בין ה' וביניכם [דברים ה]: (כט) במקום קדוש צריך לשלוף נעלו. היינו מקום גלוי שכינה (ולא מקום קדוש בקדושת בהכנ"ס ובהמ"ד כמ"ש התוס' בסוטה [מ'] ד"ה שמא כו'), וכ"ה הלשון בשמ"ר כ"מ שהשכינה נגלית (ומ"ש שם הכהנים לא שמשו במקדש אלא יחפים קצ"ע דכלא שימוש אסורין בנעילת הסנדל מהר הבית ואילך, ואפשר משום נעילת הסנדל אפשר במידי דלאו מנעל כאנפליא של בגד וכי"ב, אבל משום שימוש עבודה צ"ל יחפים ממש משום הפסקה בין רגל לרצפה): (ל) לא כך אמרתי כו' שנא' ויאמר כו' לא איש דברים כו'. זה כתיב בסוף אחרי האותות, רק י"ל משום דכתיב שם גם מתמול גם משלשם גם מאז דברך אל עבדך, משמע שגם בתחלת דבורו היה אומר משה כן כדהכא, ואפשר מפרש מ"ש מי אנכי כי אלך אל פרעה היינו כי אין ראוי לי להתייצב לפני מלכים ואני ערל שפתים, וע"ז השיב לו ה' כי אהי' עמך ר"ל כמ"ש להלן (בתשובת שאלה זו דלא איש דברים אנכי) ואנכי אהי' עם פיך: (לא) ולא עוד אלא שאתה משלחני ליד אויבי כו' א"ל אל תירא כו'. מכלל שא"ל הקב"ה כי מתו וגו' אנו למדין שהיה משה אומר לפניו כן שאיך ילך למקום מבקשי נפשו (ואף שהלך בציווי ה', מ"מ משום דשכיח היזקא וכמ"ש בפסחים [ה:] בשמואל), ומסדור המאמר כאן נראה כפי' הראב"ע שמ"ש ויאמר ה' אל משה במדין וגו' כי מתו וגו' הוא מוקדם, שכ"ז דיבר עמו בסנה וערמב"ן [ר]: (לב) וכי מתים כו' אלא שירדו כו'. אתיא כרבנן בנדרים [סד:] אבל ר"א שם ס"ל מתים ממש ויליף מינה שפותחין בנולד, ובנזיר

הגהות

יסוד, שהוא המטה כמש"ל אות ו', ולכן היה המטה בגן יתרו, וכשעקרו משה חפץ שישב עמו, כי משה אחז בעץ החיים ו' של שם ויתרו אחז בקצה המטה משך הוא"ו (והוא ו' שנתוסף ליתרו על יתר), וז"ש לו משה והיה הטוב כו' והטבנו לך, צדיק כי טוב, ולכן נכתבה פרשת יתרו סמוך לויהי בנסוע הארון (בסדר בהעלותך) שהיא ביסוד פ"ה אותיות כידוע:

[ג] וביהושע כתיב המקום אשר אתה עומד עליו קדש הוא [יהושע ה] ולא אדמת קדש, פשוטו מפני שיהושע בא"י היה שכולה נקראת אדמת הקדש [זכריה ב] לכן ייחד מקום זה בשם קדש, גם י"ל מפני שמראה יהושע היה שר צבא ה' היה יכול יהושע לעמוד במקומו (כלא כעי"הם) מקום הקדש ממש, אבל במשה שהי' מראה שכינה לא היה יכול לעמוד במקום הקדש עצמו רק באדמת קדש הסמוך לו:

[ד] ואפשר נכתב לענין יתרו שנתן לו רשות לשוב מצרים עם אשתו ובניו ולא היה חושש לסכנה מפני פרעה (שהרי היה ידוע זה ליתרו שהיה בורח מפני פרעה וכמ"ש בס' הישר שמכשוהו

שם

(לג) ביד אותו האיש שאתה עתיד לשלוח . א"ל (לד) לא אמרתי לך לך ואשלחך אל ישראל אלא לך ואשלחך אל פרעה ולאותו האיש שאתה אומר אני שולח לע"ל אל ישראל שנאמר [מלאכי ג] הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה' . אמר לפניו רבון כל העולמים (לה) תן לי מופת ואות אמר לו השלך את מטך ארצה והשליך את מטהו ארצה (לו) ונעשה נחש שרף ולמה הראה הקב"ה למשה כנחש שרף במטה ולא הראהו דבר אחר אלא מפני שהנחש נושך וממית לבני אדם כך היו המצריים (לז) נושכים וממיתים את ישראל וחזר ונעשה כעץ יבש שנאמר [שמות ד] ויאמר ה' שלח ידך ואחוז בזנבו (לח) אמר לפניו רבון כל העולמים תן לי מופת אמר לו הבא נא ידך בחיקך והביא ידו בחיקו והוציאה מצורעת ולמה הראה הקב"ה למשה בדבר טמא אות פרעה ולא הראהו בדבר טהור אלא מה (לט) המצורע הזה טמא ומטמא (מ) כך היו המצריים טמאין ומטמאין את ישראל (מא) וחזר ונטהר אמר לו כך יטהרו ישראל מטומאת המצרים [שם] ויאמר הבא נא ידך בחיקך. למה הראה הקב"ה למשה האש מתוך הסנה אלא האש (מב) אלו הצדיקים שנמשלו לאש (מג) והסנה אלו הרשעים שנמשלו כקוצים וכדרדרים אמר לו כך יהיו הצדיקים בתוך הרשעים לא אשן של צדיקים אוכלת הרשעים שנמשלו כקוצים וכדרדרים (מד) ולא הרשעים מכבין שלהבותן של צדיקים שהן יראת ה' ומעשים טובים . (מה) אבל לעתיד לבא אשן של צדיקים אוכלת הרשעים שנמשלו כקוצים וכדרדרים . אמר משה לפני הקב"ה רבון כל העולמים (מו) הודיעני שמך הגדול והקדוש שאקרא לך בשמך ותענני (מז) והודיעו שנאמר ויאמר אלקים אל משה אהיה אשר אהיה ויאמר עוד אלקים אל משה וגו' . וראו העליונים שמסר הקב"ה

(ובנזיר [לב:] אמרינן דשטפינהו רבנן לר"א ואוקמוהו בשיטתיי' ע"ש בתוס' [לג:] ד"ה אמר כו' שפי' דהדר בי' ר"א לגבי רבנן ולכן סתמו כאן כרבנן , מיהו בלא"ה איכא טובא בפר"א דסתם דלא כר"א וכמו כמה סתמי משנה דלא כרבי) : (לג) ביד אותו האיש שאתה עתיד לשלוח . היינו אליהו ז"ל כדמסיים מקרא דהנה אנכי שולח , וגראה דס"ל פנחס זה אליהו וכדר"א לקמן פ' מ"ז, וא"כ היה כבר בימי משה, וכ"ה בת"י ביד פנחס דעתיד כו' (והדך רמז י"ל שלא כ"א" רומז בר"ת נדב אביהוא שהן ב' נשמות שהיו עתידין להתעבר בפנחס זה אליהו , שוב מצאתי רמז זה במגלה עמוקות אופן קי"א , וש"ב הרש"ל אמר רמז ב' אותיות ראשונות מן ביד תשלח הוא תשבי וב' אותיות אחרונות בגי' ב"ן אליהו) : (לד) לא א"ל לך ואשלחך אל ישראל כו' . ואע"פ שכתוב אח"ז כה תאמר לבני ישראל אקי' שלחני אליכם כו' אלקי אבותיכם כו' שלחני אליכם, זה היה רק לבשרם ג"כ , אבל השליחות להוציאם היה אל פרעה שהיה הולך ובא אליו בשם ה' על ההוצאה והתראת המכות , ואליהו ז"ל לא יהיה שליח רק לבשר לישראל וכמ"ש בעירובין [מג:] דאתי לב"ד הגדול , ולהשיב לב אבות על בנים [ה] . לכן לא היה יכול לילך עתה אל פרעה אלא משה , גם באמת בשליחות משה לבני ישראל היה עיקר המדבר אהרן וכמ"ש הדבר הוא לך אל העם (וכן כתיב אח"ז וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' וגו') וכתיב והיה הוא יהיה לך לפה (וברע"מ כו [כח] , וכת"ז בכ"מ דרשוהו על אליהו ז"ל ע"ש) : (לה) תן לי מופת ואות . אפשר בא להורות כמ"ש בספרי נשא פכ"ג הוא מופת הוא אות אלא שדברה תורה בשתי לשונות (אבל בפ' ראה שם פפ"ג אמרו אות בשמים ומופת בארץ ועיין רמב"ן שם) , ובא ליישב מה שכאן תחלה במשה קראן אותות ואח"כ כתיב ראה כל המופתים אשר שמתי בידך (שלפשטו כיון דכתיב אשר שמתי לשון עבר היינו מה שגוהו כאן במטה ויד ודם וכמש"ל פמ"ח אות ס"ד בס"ד), וכן בסדר וארא כתיב כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת וגו' מטך והשלך לפני פרעה יהי לתנין , וכאן במשה קרא דבר התנין בשם אות (ולזה נתכוין דתפס כאן לשון תן לי מופת שהוא לשון הכתוב בפרעה שם, להורות שהכל אחד) : (לו) ונעשה נחש שרף . בא לומר שנחש סתם (וכן תנין שנעשה לפני פרעה דנקט בי' לקמן פמ"ח ג"כ לשון זה , ועיין זהר תזריע [מז:] מאן שרפים דכתיב ראשי תנינים כו') הוא שרף, וכ"מ לפרש מ"ש בסדר חקת עשה לך שרף ואח"כ עשה משה נחש , מפני שסתם נחש

הוא שרף [ו] : (לז) נושכים וממיתים כו' . הוא כלשון האמור בפ' חקת שם בנחשים השרפים וינשכו את העם וימת עם רב וגו' : (לח) א"ל רבש"ע תן לי מופת כו' . אפשר שביקש מופת ע"ז שהוא ראוי לכך שיכניע כח מצרים ויוציא ישראל מזוהמתן , שברוב ענותו היה חושב עצמו אינו כדאי לכך (וז"ש תחלה כי יאמרו לא נראה אליך ה' שאינך ראוי לכך) , ונתן לו המופת בגופו שבך יטהרו ישראל על ידו : (לט) המצורע הזה טמא כו' . ע"ל פכ"ט : (מ) כך היו המצריים טמאין ומטמאין. מלמדין גלוליהם לישראל הנתונים בחיקם (כד"א שאתי בחיקי כל רבים וגו' [תהלים פט] ע"ש בפירש"י) , ולכן רמז לו הטומאה מלימוד מעשה מצרים בהשבה אל חיק , והטהרה אח"כ ג"כ שיהיו נטהרין אף בהיותם בחיקם עדיין ושבו כבשרם בטהרה ונקיות (וע"ל פמ"ח רי"א היו המצרים מטמאין את כו') : (מא) וחזר ונטהר . שנא' ויאמר השב ידך וגו' א"ל כך יטהרו כו' המצרים למה הראה כו' . כצ"ל, ועיין בשמ"ר : (מב) הצדיקים שנמשלו לאש . מפני השכינה השרוי' ביניהן וכן אש תורה שלהוביתן דלהלן : (מג) והסנה אלו הרשעים שנמשלו כקוצים כו' . כמש"ל ר"פ אות ד' : (מד) ולא כו' מכבין שלהבותן כו' . נראה רומז למ"ש רשפיה רשפי אש שלהבת י"ק מים רבים לא יכבו וגו' וכדדרשינן בשה"ר מים רבים לא יכבו אש שלהבת ד"ת שהיא אהבה : (מה) אבל לע"ל כו' שנמשלו כקוצים . כמ"ש [ישעי' לג] קוצים כסוחים כו' , ולר"ש דדרש בסוטה [לה:] על עסקי סיד שלא למדו (הכנענים בימי יהושע) את התורה שכתובה על סיד אבני המזבח , מידרש שפיר : (מו) הודיעני שמך הגדול והקדוש שאקרא לך ותענני . כמ"ש [תהלים צא] כי ידע שמי יקראני ואענהו וכמ"ש בשוח"ט שם מפני מה מתפללין בעה"ז ואין נענין על שאין יודעין בשהמ"פ , אבל לע"ל שמודיען שמו שנא' [ישעיה נב] לכן ידע עמי שמי הן מתפללין ונענין (וז"ש משה בתפלתו ואתה אמרת ידעתיך בשם , כלומר אמרת שהודעתני בשמך הגדול שאקרא ותענני וכדלקמן פמ"ו עמ"ש שם אות ס"ה בס"ד) : (מז) והודיעו שנא' ויאמר כו' אקי' ויאמר עוד אלקים אל משה וגו' זה שמי לעלם וזה זכרי לדר דר וראו העליונים כו' סוד שהמ"פ . באותיות דר"ע אות ה' ואות ז' מבואר שגילה לו אז כל שמות של סדרי מרכבה , וע"ש עוד סוף אות א' שבאותה שעה רעשו כל חיילי מרום ואמרו מפני מה אתה מגלה רז זה לבני אדם , וז"ש כאן וראו העליונים כו' : ועגו

הגהות

שם תחלה בבית האסורים , והמפרש בנדרים [סה:] ד"ה במדין כו' פי' שלכן השביעו יתרו למשה שלא ישוב מצרים מפני אותן אנשים המבקשים להורגו). שמשה הודיע ליתרו דבר ה' שמתו כל האנשים, ועי"כ שלחו לשלום, ולכן נכתב שם בענין :

[ה] ולקמן ס"פ מ"ג אמרו שפ"י עתידין ישראל לעשות תשובה שלימה , וכאן בגאולת מצרים אע"פ שלא עשו עדיין תשובה שלימה , וכמ"ש ואת ערום ועריה [יחזקאל טז] וכתיב [שם כ] ואמר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו וגו' וימרו בי וגו' ואעש למען שמי וגו', ולכן לא היה השליחות ביד אליהו ז"ל, ועיין ברע"מ תצא [רעח:] ולא אשכחת בהון איש זוכה לאפקא מגלותא ובג"כ סריבת למיזל תמן ואמרת שלח נא ביד תשלח כו' :

[ו] וירמוז למש"ל פי"ג שהיה ס"ם תחלה מן השרפים , וממנו היה כח פרעה שנקרא התנין הגדול (ועיין בשמ"ר שמביא מאמר הפר"א דכאן בשם ר"א ושם הלשון מבואר נגד פרעה שנקרא התנין הגדול ונחש בריח) , ולכן היה בנחש שרף (ובגי' רכב נחש כמנין שרף , שכן קראוהו לעיל פכ"א ובכ"מ) , ועיין זהר בא [לד:] ופ' בשלח [מט:] חד אופן ע"ש במק"מ בשם סרח"ו , ועיקר כחו בזנבו כמש"ש פ' וארא [כז:] כד סליק כו' וע"ש ר"פ במדבר [קיט:] והוא לסימן דתתאה גבר ורישי' כפיף כמ"ש הוא ישופך ראש , ועיין בסבא משפטים [קיא:] בהגה"ה כ"א הכתוב שם , ולכן כשאחז משה בזנבו ע"פ ציווי ה' הכניעו וחזר למטה עץ יבש, שבר כחו מעליו כשהשליכו ארצה (כן כתוב הלשון כאן במשה, אף ששם בפרעה כתיב והשלך סתם) השליך מטה שכחו שבט נוגשו עד עפר , גם טמן הנחש בעפר פיהו , ונעשה מפרעה העפר :

הקב"ה סוד שם המפורש (מח) וענו ברוך אתה יי׳ חונן הדעת :

פרק מא (א) ירידה

הששית שירד לסיני שנא׳ [שם יט] וירד ה׳ על הר סיני (ב) בששה בסיון (ג) נגלה הקב"ה על ישראל בהר סיני (ד) וממקומו נתלש הר סיני (ה) ונפתחו השמים (ו) ונכנס ראש ההר בשמים (ז) וערפל מכסה את ההר (ח) הקב"ה יושב על כסאו (ט) ורגליו עומדות על הערפל שנאמר [שמואל ב כב. תהלים יח] ויט שמים וירד וערפל תחת רגליו. רבי טרפון אומר זרח הקב"ה מהר שעיר שנאמר [דברים לג] ויאמר ה׳ מסיני בא וזרח משעיר למו ומשם חור ונגלה על ישמעאל שנאמר [דברים לג] הופיע מהר פארן. (יג) ומשם שלח לשאר האומות ואמר להם מקבלים אתם את התורה (יד) אמרו לו (טו) אין אנו יכולין להניח דת אבותינו אין אנו חפצים בתורה אלא (טז) תן תורתך לעמך שנאמר [תהלים כט] ה׳ עוז לעמו יתן ה׳ יברך את עמו בשלום. ומשם חור ונגלה על בני ישראל שנאמר [דברים לג] ואתא מרבבות קדש. שנאמר [במדבר י לו] ובנחה יאמר שובה ה׳ רבבות אלפי ישראל (יז) ועמו (יח) אלפי שנאן ורכב רבותים מלאכי

(מז) ועננו בא"י חונן הדעת. שגילוי השם נא׳ בלשון דעת ידעתיך בשם, ואדעך בשם, ולכן קבעוה תחלת ברכות אמצעיות כמ"ש בירושלמי פ"ה דברכות שאמר רבי אם אין דיעה תפלה מנין, שזהו כמש"ל אות מ"ו מהשזה"ע שכשיודעין להתפלל בשם או מתפללין ונענין, לכן הדעת תחלת תפלה של בקשת אמצעיות [ז] :

פרק מא (א) ירידה הששי׳. ע"ל ריש פ׳ י"ד : (ב) בששה בסיון. ע"ל ר"פ מ"ו : (ג) נגלה הקב"ה על ישראל בהר. אבל שריית שכינה על ההר היה קודם ששה בסיון, שכיון שבאו כתיב ומשה עלה אל האלקים ואמרו במכילתא הובא בפרש"י זה ביום שני : (ד) וממקומו נתלש הר סיני כו׳. ובילקוט הלשון נתלה, ופי׳ נתלה באויר וכ"ה בת"י תלש אמרי עלמא ית טורא וזקפי׳ באוירא, ורחוק לפרשו על כפיית הר כגיגית שבשבת [פח׳] דדרשינן ליה שם על ויתיצבו בתחתית ההר (וכן במכילתא ע"פ זה אמרו נכפפו מלמד שנתלש ההר ממקומו וקרבו ועמדו תחת ההר שנאמר ותקרבון ותעמדון תחת ההר), שאין מזכיר כאן כלל עמידתן תחת ההר ולא כפייתן לקבל ע"י כן, אלא יותר משמע ממה שמסיים ונפתחו השמים ונכנס ראש ההר בשמים שלענין זה הוא שנתלש ההר ועלה למעלה לכנוס ראשו בשמים, ומדלא נזכר בכל פרק זה ענין הרכין שמים למטה, היה נראה שר"ל שעלה ההר עד לשמים למעלה, וא"כ קשיא טובא למה הוצרכו למצות הגבלה שבל"ז לא היו יכולים לעלות בהר שעלה למעלה עד לשמים (ודוחק לומר שעל זמן שקודם הדברות נאמרה עיקר מצות הגבלה יום אחד קודם כדאיתא בשבת [פו׳] בין לרבנן בין לר"י) גם משה הליך עלה וירד מן ההר אל העם ואהרן הליך עלה עמו, ואפי׳ אם נאמר שגם כל תחתית ההר שעמדו בו ישראל (שפשוטו פי׳ בשפלות ומורד ההר ולא תחתיו ממש כגיגית) נתלש ג"כ עמו ועלה למעלה, עדיין יקשה מ"ש וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק ואמרינן בשבת [פח:] שעל כל דיבור חזרו לאחוריהם י"ב מיל, והיינו עד קצה מחנה ישראל שהיה י"ב מיל כדפרש"י שם וזה היה עם אהליהם ומקניהם נגד ההר ולא עלה מקומו למעלה וודאי, ולפמש"ל בפרקין שבשעה שהשמיע תורה לישראל ירד משה אל המחנה, אולי י"ל שבאותה שעה לבדה הוא שעלה ההר למעלה לשמים וירד אח"כ למטה, אבל באמת כיון שלא נזכר כאן בפירוש לשון עלייה בהר שעלה ההר ונכנס בשמים כו׳, נכון יותר לסבול קצת דוחק ולומר שספר"א סובר ג"כ לבא דאר"ע במכילתא שהרכין הקב"ה שמים העליונים על ראש ההר (ומוסכם זה גם בש"ס דאמרינן בסוטה [ה׳] דלא גבה הר סיני למעלה), ואף שאין מבואר זה בפר"א, כיון שמביא מקרא דויט שמים וירד (דמני׳ דרש לה ר"ע שם כן ועיין בריש ת"כ,) מאילא משמע דהכי קאמר, ולפ"ז מ"ש נתלש ההר היינו תלישה מועטת ממקומו כדקאמר וממקומו נתלש, ולא עלה למעלה הרבה, וזה אפשר יצא לדרוש מן ויחרד כל ההר מאד, שכיון שחרד מאילא נתלש ממקומו מעט (והוא כענין מ"ש [איוב ט] המעתיק הרים, שהוא רק העתקה מועטת ממקומו וכמ"ש [שם יד] וצור יעתק ממקומו, ואפשר מזה יצא לשון וממקומו נתלש דכאן), אבל עיקרו נטה והרכין שמים למטה על ההר ועיין פ"ק דסוכה [ה׳] : (ה) ונפתחו השמים. הוא לשון המקרא במרכבת יחזקאל ולמדנו לפי דרכו כמו ששם כתיב ואראה מראות וגו׳ כן כאן ראו וכמ"ש במכילתא, לעיני כל העם שראו מה שלא ראה ישעיה ויחזקאל, ועיין בזוהר יתרו [פב׳ א׳] זה בביאור : (ו) ונכנס ראש ההר בשמים. הוא כמ"ש בזוהר [פה׳] דקריב שמשא [שמים] לגבי סיהרא [הר סיני מ"ל] : (ז) וערפל מכסה את ההר. מפרש מ"ש [שמות כד] ויכס הענן את ההר, היינו בשעת הדברות. (וכדדרש ר"ע ביומא [ד:] כל הענין שם בשעת עשרת הדברות) ולומר משם מ"ש כאן וענן כבד על ההר זהו ערפל שכסה את ההר, שלא היו יכולין לקבל המראה אם לא דרך הענן וערפל, וז"ש הנה אנכי בא אליך בעב הענן (שאמרו במכילתא זו ערפל עבה שבענן) בעבור ישמע העם בדברי עמך שר"ל ע"י שיבא בכסוי עב הענן יהיה באפשרי שיקבלו העם במראה וישמעו הדיבור עמו (ולכן אף שנא׳ [שמות שם] ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר, מ"מ כאן כתיב וערפל תחת רגליו, שבכדי שיוכלו העם לקבל המראה כסה ההר בערפל ומתוכו היו רואין הטוהר, וז"ש כמטבע שופרות במוסף ר"ה בערפלי טוהר) : (ח) הקב"ה יושב על כסאו ורגליו כו׳. יתפרש כמ"ש בלשון הגהת הרח"ו שבמק"מ פ׳ יתרו [פח:] שמשה היה ביצירה ואחז בכסא הכבוד שבבריאה (וז"ש בסוכה [ה.] אשתרבובי אשתרבוב ליה כסא שהוא הבריאה) : (ט) ורגליו עומדות על הערפל. כמו שמביא מקרא וערפל תחת רגליו, וכתיב ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלקים (ולפמ"ש ברע"מ ות"ז דחשך ענן וערפל הן כח"ב, י"ל שזהו ענין רגליו נה"י דבריאה [אימא] נעשין מוחין וכח"ב לז"א שמקנן ביצירה ששם הערפל) : (יג) ומשם שלח לשאר אומות. לשון שלח מגומגם (ואפשר משום דלא חשיבי כהני ב׳ (שכן מבני אברהם כמ"ש הגר"א בכ"מ), לכן לא נזכרו בתורה בפירוש כאן), ואפשר עיקר הגי׳ זרח לכל כו׳, והוא נדרש מלשון וזרח (ודורש לשון למו על השאר, ובזוהר בלק שם [קנג׳] דרש ליה מן ואתא מרבבות קדש אתא וקרא כו׳, אבל כאן דרש להלן רבבות על ישראל ומלאכים שבאו לסיני), והנה כאן ובת"י הברכה ובש"ס ע"ז [שם] ובזוהר שם פרט רק הני ב׳ וכ"ה באיכה רבתי רפ"ג, אבל בספרי ומכילתא שם פרט נמי עמון ומואב וש"ל לא תנאף ע"ש : (יד) א"ל אין אנו יכולין להניח כו׳. אבל שעיר וישמעאל זרע אברהם לא דהו כו׳ : (טו) אין אנו יכולים כו׳ אין אנו חפצים כו׳. נראה שמכוון ללשון המקרא [איוב כא] ודעת דרכיך [שהיא התורה] לא חפצנו וגו׳ : (טז) תן תורתך לעמך שנא׳ ה׳ עוז כו׳. כמ"ש בזבחים [קטז׳] שפתחו כלם ואמרו ה׳ יברך את עמו בשלום, ורישי׳ דה׳ עוז לעמו יתן איתא שם שבלעם אמרו לבן, וכאן משמע שדרש שהוא מאמר הע"ג, ולפ"ז אפשר סיפי׳ דה׳ יברך את עמו בשלום הוא מאמר הכתוב, שע"י כן שהן עצמן הודו ואמרו שיתן עוז לעמו, בירך ה׳ עמו ליתן להם התורה בשלום בלי ערעור וקטרוג עוד [א] : (יז) ועמו אלפי שנאן כו׳ מלאכי קדש. משמע שמפרש מלת קדש שבכאן על המלאכים (ורבבות על ישראל) ואפשר הוא כמ"ש [תהלים סח] רכב אלקים רבותים כו׳ אדני בם סיני בקדש, שלשון בקדש כתיב על המלאכים, ויותר קרוב לפרש שהוא כמו ד"א דדרש רבבות קדש הכל על המלאכים וכלשון המקרא הנ"ל רבותים אלפי שנאן שמביא בלשונו כמש"ל בס"ד : (יח) אלפי שנאן ורכב רבותים מלאכי קדש. הוא לשון המקרא דתהלים רכב אלקים רבותים אלפי שנאן אדני בם סיני בקדש, ומפרש כאן שהן ב׳ כתות שונים, שנאן הן אלפים (ולא כדדרש לו׳

הגהות

[ז] ומה שלא תקנו בתפלה הזכרת שמות אקי׳ אשר אקי׳, יש סיוע למ"ש רבי׳ בחוי ששמות אלו לא נתגלו אלא למשה לבדו שיגלם רק לצנועים (וכמ"ש בשמ"ר ויגד משה לאהרן את כל דברי ה׳ שגילה לו שהמ"פ), אבל לכלל ישראל נא׳ לו כה תאמר לבני ישראל אלקי אבותיכם כו׳ וכמ"ש במכילתא ס"פ בא הביאו הרוקח סימן שכ"ב מנין שאומרים בא"י או"א א"א א"י וא"י שנא׳ כה תאמר וגו׳ אמ"ו וגו׳ ואפשר לדרוש ע"ז ג"כ זה שמי וזה זכרי, זה שמי המיוחד שאין מזכירין אותו לרבים וזה זכרי לרבים בפסוק שני, ועיין בת"ז [קכ׳] שרמוז בתחלת התפלה לכת"ב שהן אקי׳ אשר אקי׳ ג"כ :

[א] ולפמ"ש שכ"ז הוא מאמר הע"ג, י"ל שהוא כמ"ש בגילה [כה:] אלמלי נתנה להן דת אש אין כל בריה היתה יכולה לעמוד בהן, ולכן אמרו שיתן התורה שנקראת עוז, וע"י כן יברך עמו בשלום, שיהיו יכולין לעמוד בשלום עם הבריות :

מלאכי קדש (יט) וימינו אוחזת את התורה שנאמר מימינו אש דת למו מכאן אתה למד (כ) שדברי תורה כגחלי אש (כא) ונתן להם בלשון חבה שנאמר [שיר ב ו] שמאלו תחת לראשי (כב) בלשון שבועה שנאמר [ישעיה סב ח] נשבע ה' בימינו ובזרוע עזו ואין ימינו אלא שבועה שנאמר [שם] נשבע ה' בימינו. רבי אליעזר אומר (כג) מיום שיצאו ישראל ממצרים היו נוסעים וחונים בחלקלקות (כד) שנא' [שמות יט] ויסעו ויחנו (כה) עד שבאו כלם להר סיני (כו) וחנו כנגד ההר שנאמר [שם] ויחן שם ישראל נגד ההר אמר להם מקבלים אתם את התורה אמרו כלם (כז) פה אחד (כח) עד שלא נשמע את התורה אנו (כט) שומרים ועושים כל המצות הכתובים בתורה שנאמר [שמות כד] (כט) ויאמרו כל הדברים אשר דבר ה' נעשה ונשמע. רבי אליעזר המודעי אומר (ל) מיום שנבראו שמים וארץ (לא) נקרא שם ההר חורב (לב) וכשנגלה הקב"ה על משה מתוך הסנה על שם הסנה (לג) נקרא סיני הוא חורב ומנין שקבלו עליהם את התורה בהר חורב (לד) שנאמר [דברים ד י] יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב. רבי פנחס אומר (לה) ערב שבת עמדו ישראל בהר סיני (לו) ערוכים האנשים לבד והנשים

לו' בפסיקתא כאן ומשובחין וכדדרשינן לו' בחגיגה וכב"ת שאינו, ונראה שלכן לא מנה הרמב"ם בפ"ב מיסודי תורה שנאנים בכתות מלאכים), ורכב אלקים רבותיים הן כתות אחרות שמסיים עליהן סיני בקדש שהן כת מלאכי קדש (ולפיכך שינה כאן מלשון המקרא והקדים אלפי שנאן, וחיבר רכב רבותים עם קדש) : (יט) וימינו אוחזת את כו': בא להוציא שלא נפרש מימינו אש דת שהיה מקיף אש מימינו ועיין רא"בע, אלא פירושו שימינו אוחזת דת אש : (כ) שד"ת כגחלי אש. אפשר רומז ללשון המקרא [שמואל ב כב] ואש מפיו תאכל גחלים בערו ממנו, שמפרשו בקול הדברות (וכדכתיב בתרי' וט שמים וירד כו' שהביא לעיל) וכל ד"ת שנתנו מפיו ית', ולכן אמר ר"א פ"ב דאבות והוי זהיר בגחלתן כו' שכל דבריהם כגחלי אש [ב] : (כא) וניתן להם בלשון חבה שנא' כו' לראשי וימינו תחבקני. כצ"ל, ופי' אף שהן כגחלי אש (שהן הגבורות ותורה ניתנה מפי הגבורה) בכ"ז לכן ניתנה בלשון חבה מימינו תחבקני שמאל בכלל בימין וכמ"ש בזהר [פא'] שלהובא כו' בחבתא כו' אתהדר לימינא דכתיב מימינו אש דת כו': (כב) בלשון שבועה שאין ימינו אלא שבועה שנאמר נשבע ה' בימינו ובזרוע עזו רא"ח כו'. כצ"ל וע"ל פמ"ב, ולגי' הספרים אולי י"ל שמפני שכתוב כאן ג"כ ובזרוע עזו שהוא שמאל וכמ"ש בריש נזיר [ג:] מזה שמאל שבועה, לכן אומר לבאר שלשון ימינו הוא סתם עיקר שבועה שסמכו הכתוב ללשון שבועה תחלה [ג] : (כג) מיום שיצאו כו' וחונים במחלוקת. כצ"ל וכ"ה במכילתא ובויק"ר פ"ט ופתיחתא דאיכה : (כד) שנא' ויסעו ויחנו. לשון רבים : (כה) עד שבאו כלם להר סיני וחנו כו'. שלא נטעה לפרש ויחן לשון יחיד שרק יחודים חנו נגד ההר (ועיין רא"בע שפי' כעין זה), לכן פי' שבאו כלם : (כו) וחנו כנגד ההר שנא' ויחן כו'. לפמ"ש הרמב"ן שמשה הגיד להם מה שנאמר אליו כי יעבדו את האלקים על ההר הזה ע"ש, י"ל שלכן בבואם לכאן ייחדו לבבם כאחד לקבל עליהם ת"ש (גם ההר שהוא מדת מ"ל הנקראת כנסת ישראל עוררם להתכנם כאחד בלב אחד שם) [ד], כן י"ל לפ"ד הפר"א כאן ולשון המכילתא שמפני קבלת התורה הוא שהסכימו כולן בלב אחד, שד"ת כל נתיבותיהן שלום, ואת והב בסופה כתיב : (כז) פה אחד. כמ"ש [שמות כד] קול אחד, ומפרש לו' פה אחד ר"ל הסכם דברים אחד, וכמ"ש לשון פה אחד [יהושע ט ומלכים א כב], ואין פירושו במדת גובה קול אחד כדכתיב [ד"ה ב ה] להשמיע קול אחד להלל, ששם פירושו מדת קול אחד וכדפרש"י ספ"ק דחולין [כד:] ד"ה קול אחד : (כח) עד שלא נשמע את התורה כו'. שנא' ויאמרו כו'. דמפרש ליה שקודם מ"ת נאמרה כל אותה פרשה וכמש"ל אות ז' : (כט) שומרים ועושים. לגי' זו פי' שומרים היינו נשמור שלא לעבור על מל"ת ועושים לקיים מ"ע, אבל יותר קרוב דגרסי' שומעים ועושים וכלשון נעשה ונשמע דכתיב : (כט) ויאמרו כל הדברים כו' נעשה ונשמע. במקרא כתיב רק נעשה, אלא שלהלן כתיב כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, והיה ראוי לגרום כאן מקרא זה, דאי מקרא קמא א"כ ל"ל להביא מרחוק שלא גם כאן בפרשה כתיב ויענו כל העם יחדיו וגו' כל אשר דבר ה' נעשה (אם לא שנאמר שמביא מקרא ההוא, ללמדנו שפרשה ההוא מאוחרת וקודם מ"ת נאמרה כמש"ל) : (ל) מיום שנבראו שמים וארץ נקרא כו'. כן דרך הפר"א למנקט במקום מיום שנברא העולם וכדלקמן פנ"ב ע"ש (אלא שבכ"ז כאן בהר סיני אולי אפשר לומר בה רמז, מפני שבסיני נתייחדו שמים וארץ כמש"ל אות ו' בשם הזהר דקריב שמשא לגבי סיהרא שהן שמים וארץ, לכן נקט בלשון מיום שנבראו שו"א) : (לא) נקרא שם ההר חורב כו'. כמ"ש [שמות לג] ויתנצלו בנ"י את עדים מהר חורב, ומפרש מ"ש הר האלקים חורבה [שמות ג וכן מלכים א יט] פי' שנקרא שם ההר חרב ולא שהוא שם המדבר, ולכן הוא שהוצרך לסיים ראיה ע"ז שבהר חורב קבלו התורה ממ"ש יום אשר עמדת כו' : (לב) וכשנגלה כו' על שם הסנה נקרא סיני. לכבוד המראה שהיה בסנה, כי כל ההר כולו מקום חורב ויובש אין מים בו ולכן נקרא חורב כמ"ש רא"בע, רק מקום אחד שהיה גדל בו הסנה היה בו מים כמש"ל פ"מ שאין הסנה נצמח אא"כ יש מים תחתיו וכמש"ש אות כ"ה בש"ד שזהו הנחל היורד מההר שכתוב בפרשת עקב [דברים ט] והיה בטל בקוטנו ברוב המקום שהיה חורב, וכשנגלה ה' על הסנה נודע או בשמו במעשיו ונקרא כל ההר על שם החלקה ההיא שיש בה הנחל שנצמח הסנה בו (ואפשר לכן אצל ויתנצלו ב"י את עדים במעת העגל החזירו לו שמו הראשון של גנאי הר חורב, וכן בכל משנה תורה שהוא ספר תוכחה הוזכר בשם חורב, ולא נמצא שם הר סיני בכל משנה תורה) : (לג) נקרא סיני והוא חורב. כצ"ל : (לד) שנא' יום כו' בחורב. וכתיב בתרי' ותקרבון ותעמדון תחת ההר וגו', הרי שחורב הוא ההר שעמדו תחתיו בקבלת התורה : (לה) ע"ש עמדו כו'. ע"ל ר"פ מ"ו דאמר רא"בע שבע"ש ניתנה תורה, וכאן נמי, אע"פ שמסיים לך אמור לב"י כו' שנא' כה תאמר כו', שזה היה קודם מ"ת ביום שני. כדאיתא במכילתא ובשבת [פו:], מ"מ מ"ש עמדו ערוכים האנשים לבד והנשים לבד משמע ודאי שביום מ"ת מדבר, שקודם לכן למה היה לכן לפרוש לעמוד אלו לבד ואלו לבד [ה], ומפני שרוצה לפרש מ"ש כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים ותגד לבני ישראל אלו האנשים, לכן הקדים שביום ו' (שהוא יום מ"ת שלאחר זה) היו עומדים שם גם הנשים ערוכים לבדם (כמו שנצטוו במצות פרישה ועמש"ל אות ל"ו), ולכן נאמר למשה לדבר עמהן לבדן כי גם המה עתידין לעמוד בקבלת התורה : (לו) ערוכים האנשים לבד כו'. כיון שנצטוו על הפרישה עמדו לבדן שלא בערבוביא, וכמ"ש בסוכה [נא:] ומה לע"ל שאין יצה"ר שולט ובשעת

הגהות

[ב] והכוונה כמו שהאש טמון בגחלת ואין נראה לפעמים, כן ד"ת אף שלכאורה אין נראה באורן, בכ"ז תדע ברור שבכל דבריה יש אש טמון בתוכם (גם הוא משל לסתרי התורה עיין מדרש שמואל שם) :

[ג] וענין השבועה לכאן הוא שלא יחליפנה ולא ימיר אותה, ואפשר זה ג"כ למידרש אש דת קאתי, לומר שהאש היה כענין ברית אש על הדת (וכמו בברית בין הבתרים ותנור אש אשר עבר בין הגזרים כו') :

[ד] ולפי לשון המדרש ויק"ר ואיכה רבה הנ"ל שאמרו שם הרי השעה שאתן להם התורה, דמשמע שלא מפני התורה הוא שהושוו, רק אדרבא מפני ההשואה בשעה ההיא ניתן להם או התורה, י"ל לפשוטו שכ"ז שהיו במחלוקת, לא היו מסכימים לעיות בלב אחד נעשה ונשמע, גם י"ל מפני שהיה השטן מקטרג על נתינת התורה להם מפני שעתידין לעשות העגל כמ"ש התוס' בשבת [פט'] ד"ה תורה כו' בשם המדרש (ולפ"ד הירושלמי פ"ד דסוכה וספרי בהעלותך שע"ג פסל מיכה עבר עמהן בים, א"כ היה כדר באותה שעה קטרוג ע"ג עליהן), לכן לא היה שעה ליתן להם רק כשהושוו בלב אחד, שאז אין קטרוג אפילו של ע"ג שולט בהן כמ"ש בב"ר פל"ח ובכ"ת מקרא דחבור עצבים אפרים הנח לו :

[ה] ואולי י"ל דר"פ דהכא דרש מ"ש ויחן ישראל לשון יחיד ע"ז שהיו ערוכים ישראל הזכרים לבד נגד ההר והנשים לבד, ומפני שידעו שיעבדו את האלקים על ההר הזה כמש"ל אות כ"ו, לכן עמדו הגברים שהן הראוין לעבודה לבד והנשים לבד :

והנשים לבד, אמר לו הקב"ה למשה לך אמור לבנות ישראל אם רוצות לקבל את התורה (לז) שדרכם של אנשים הולכים אחר דעתן של נשים שנאמר [שמות יט] כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים ותגיד לבני ישראל אלו האנשים (לח) וענו כולם פה אחד [שם] כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (לט) ואומר [תהלים פז] ושרים כחוללים כל מעיני בך. רבי חכינאי אומר בחדש השלישי (מ) היום כפול כלילה (מא) וישנו ישראל עד שתי שעות ביום (מב) ששעת יום בעצרת ארבה והלילה קצרה ויצא משה למחנה ישראל (מג) והיה מעורר אותם משנתם אמר להם עמדו משינתכם (מד) כבר בא החתן ומבקש את הכלה להכניסה לחופה וממתין לה כדי ליתן להם את התורה. בא השושבין והוציא את הכלה כאדם שעושה שושבינות לחבירו שנאמר [שמות יט] ויוצא משה את העם לקראת האלקים וגו' (מה) והחתן יוצא לקראת הכלה ליתן להם את התורה שנאמר [תהלים סח ח] אלקים בצאתך לפני עמך. (מו) ר' יהושע בן קרחה אומר משה היו רגליו עומדות בהר וכלו בתוך השמים (מז) כטגדס שהיא פרושה ובני אדם יושבין בתוכה ורגליהם עומדות בארץ וכלם ברחי האהל כך היה משה רגליו עומדות בהר וכלו בשמים (מח) צופה ומביט כל מה שבשמים (מט) והקב"ה מדבר עמו כאדם שהוא מדבר עם חבירו שנאמר [שמות לג] ודבר ה' אל משה פנים אל פנים אמר לו הקב"ה לך וקדש את ישראל שני ימים שנאמר

ובשעת הספד אמרה תורה אנשים לבד ונשים לבד כו' עכשיו כו' ובשעת שמחה כו', ואף כאן שעת שמחה היתה כמ"ש ביום חתונתו זה סיני כו', לכן ק"ו שלא יהיו מעורבין (ולפי ת"א אל תגשו אל אשה לא תקרבון לצד אתתא אפשר כוונתו שנאסרו בקריבה ונגיעה ובענין לשון המקרא [ישעיה סה] קרב אליך אל תגש בי כי קדשתיך, א"כ י"ל שלכן היו עומדין שלא בערבוביא כיון שאסורין בקריבה ונגיעה בעלמא): (לז) שדרכן של אנשים כו' דעתן של נשים. בכ"מ [נט'] אסקי' במילי דשמיא כל ההולך בעצת אשתו נופל בגיהנם (ולל"ק שם אפילו במילי דעלמא לבד ממילי דביתא אין לשמוע לה), וכאן נראה שנתכוונו למ"ש בשמ"ר פכ"ח שאמר הקב"ה כשבראתי העולם צויתי לאדם תחלה ואח"כ לחוה ועברה וקלקלה את העולם עכשיו אם איני קורא לנשים תחלה הן מבטלו' את התורה (והרב מוהר"א בהחסיד מ"ו שלמה ז"ל פי' שדורש כאן קרא דכה תאמר לבית יעקב ותגד לבני ישראל על זה, שע"י כן שתאמר תחלה לבית יעקב אלו הנשים תגד ותמשיך (כדדרשינן ליה בשבת [פז'] דברים שמושכין לבו של אדם כו') על ידיהן בני ישראל שדעתן אולך ונמשך אחריהן): (לח) וענו כולם פה אחד. אף הנשים שהיו שם כמש"ל: (לט) ואומר ושרים כו' מעייני בך. בסוט"ט שם דרשו כשם שאמרו האנשים שירה כך אמרו הנשים שירה שנאמר כל מעייני בך ואומר גן נעול וגו' מעיין חתום (ור"ל שז"ש כל מעייני בך מפני שהיה בהן צנועות כמו שהיה רצון ה' כשבראן לכן זכו לומר שירה), ומביא כאן ראיה מזה שגם הנשים נשתתפו בקבלת התורה, ואפשר הוא ראיה למ"ש שהנשים נמשכו אחר הנשים בזה דמפרש שרים על האנשים שאמרו שירה שנאמר בהן אז ישיר משה ובני ישראל, וחוללים הן הנשים שנא' בהן ותצאן כל הנשים אחריה בתפים ובמחולות, ותלה הכתוב שרים בחוללים לומר שהן היו העיקר והאנשים הלכו אחר דעתן בזה כמ"ת [ו]: (מ) היום כפול כלילה. לאו דווקא כפול ממש שא"כ יהיה היום אז ט"ז שעות בחדש סיון ודבר ידוע הוא שהיום היותר ארוך בא"י בתקופת תמוז הוא י"ד שעות, וכן במדבר ובמצרים הסמוכים לא"י לא יהיה ההבדל בינם ובין א"י כ"א מעט ובלתי אפשר שיהיה יום הארוך במדבר סיני י"ז שעות (שזה אינו כ"א באקלים השביעי שבמדינתנו), וכ"ש בחדש סיון שעדיין הוא בתקופת ניסן וודאי א"א להיות היום כפול כלילה ממש, אלא ר"ל גדול מהלילה הרבה: (מא) וישנו ישראל עד ב' שעות ביום כו' לעורר כו'. אפשר עד ב' שעות הניחן לישן ולא עוררן עד שעה ג', כבני מלכים בימיהם שגלגו שדרכן היה לישן עד ג' שעות וכישראל ודאי ולא עד בכלל שצריכין לעמוד בשלישית לקרוא ק"ש, ובשה"ר שם איתא שישנו כל הלילה ולא הוזכר עד היום, ומשמע שמיד בבקר נעורו, וכ"ה ודאי לפמ"ש שם העמיד עליהם בקלאנין קולות וברקים כדי לעוררן, והרי מפורש כתיב ויהי בהיות הבקר ויהי קולות וגו' משמע מיד בהתחלת הבקר שהוא מעמוד השחר (וכן בזוהר יתרו [פא'] אמרו בהיות הבקר כד אתער זכותי' דאברהם שהוא בשעלה ע"ה לאחר קדרותא דצפרא כנראה בכמ"א בזוהר) ניעורו ע"י הקולות, וע"ל פמ"ו דאמר ראב"ע בששה שעות ניתנה תורה, אלא שר"ל שמ"ת היו נעורין ומוכנין מן הבקר: (מב) ששעת יום בעצרת ארוכה והלילה קצרה. לגירסת הספרים כאן הלשון כפול שכבר אמר שהיום כפול כלילה, גם לשון שעת יום אינו מכוון יפה. שהול"ל שהיום ארוך והלילה קצרה, ובשה"ר שם וכן בפ"ד שם הגי' ששינת עצרת ערבה והלילה קצר, ונראה שכצ"ל גם כאן, וטעמא דשינת עצרת ערבה אפשר משום דבסים אוירא, שאויר יום העצרת יפה יותר מכל הקיץ שהוא יום אמצעי הממוזג בין יומי דקירירי לחמימי וכדמשמע בשבת [קמז'] גבי שקייני מדיבתא ועל עצרתא ע"ש, ובב"ב [נמי'] חייב להעמיד לו עד עצרת פי' רשב"ם שמשם ואילך גובר חום תקופת תמוז, ונראה שז"ש בב"ב [קמז'] די"ט של עצרת ברור סימן יפה לכל השנה מפני שהוא מרכז הימים בין קור וחום, ובתוספתא דערכין פ"א תניא שאותו יום עצרת של מ"ת היה יום ברור ע"ש ולכן היתה השינה עריבה בו מאוירא דיומא הברור [ז]: (מג) והיה מעורר כו' עמדו משנתכם. אפשר מכוון ללשון המקרא [משלי ו] עד מתי עצל כו' מתי תקו' משנתך וכמ"ש (בבריתא דמעשה תורה חופת אליהו שבס"ם ר"ח שער ג) הדלת תסב כו' ועצל על מטתו זה הישן במשמרה אחרונה, ודרך רמז י"ל ויוצא משה את העם (שמלת העם מיותר שהול"ל ויוצא משה אותם) ר"ת ה'ע'ס', הקיצו עמדו [עצלים] משנתכם: (מד) כבר בא החתן כו'. כדתנן שלהי תענית ביום חתונתו זה מ"ת, ומבקש הכלה זו כנסת ישראל, להכניסן לחופה תחת ההר, וממתין להם כדי ליתן התורה שהן כקדושין כמ"ש בשמ"ר פמ"ג ובכ"מ שלכן שבר משה הלוחות שאמר מוטב תדון כפנויה כו', וכן חתן וכלה שבשה"ש נדרש על מ"ת ע"ש: (מה) והחתן יצא לקראת הכלה ליתן כו'. כמ"ש במכילתא ה' מסיני בא לקבל את ישראל כחתן שהוא יוצא לקראת כלה, והיינו נמי כאן מקרא דבצאתך לפני עמך שבא מסיני ויצא לפניהם לקבל פניהם וזהו שיסד במטבע לכה דודי לקראת כלה פני שבת (שהיא כלה מלכתא) נקבלה, וכתב בתשב"ץ קטן ס"ס תס"ז נקוט האי כללא בידך כל המנהגים של חתן וכלה אנו למדין ממ"ת ששם היה מראה עצמו כחתן נגד כלה לישראל עכ"ל, וכן כל מנהגים שבמאמר כאן: (מו) ריבק"ח משה היו רגליו כו' וכלו בתוך השמים. משמע דלא ס"ל מש"ל בר"פ שההר נכנס ראשו בשמים, שא"כ היה גם רגלי משה בהר, אם לא שנאמר שמשה לא הגיע לראש ההר שבשמים רק עמד בסמוך לו אל הערפל [ח]: (מז) כטגדס. הערוך הביאו ופירשו אהל מתוח כלשון לטיג"ו טינד"א: (מח) צופה ומביט. צופה למעלה ממדרגתו באוכנתא דלבא כלשון צופה במרכבה, ומביט ממדרגתו ולמטה (וכלשון הב"ר פמ"ד אין הבטה אלא מלמעלה למטה) וכמ"ש ותמונת ה' יביט שהוא מראה אחורים שלמטה ממדרגתו ע"ש בפי' הרמב"ן ס"פ בהעלותך: (מט) והקב"ה מדבר עמו כאדם שהוא מדבר עם חבירו שנא' ודבר כו' פא"פ. מבאר מ"ש פנים אל פנים הוא על הדיבור שהיה בא אליו ברור כדיבור היוצא מאיש המדבר לרעהו וכמ"ש [בס"פ בהעלותך] פה אל פה אדבר בו וע"ש לשון הרמב"ן בזה ומ"ש בסוף

הגהות

[ו] וי"ל עוד שחוללים נקראים מקבלי התורה כמו שדרשו בשה"ר כמחולת המחנים יכולים אתם לעשות לנו כמחול שעשה לנו בסיני שתי מחנות יוצאין זה לקראת זה כמחול (כן הביא לשון מדרש זה רבי' בחיי פרשת יתרו ע"פ ויוצא משה את העם ע"ש), ושרים הן עוברי הים שאמרו שירה, והקישן זה לזה, כמו בשירה אמרו אנשים לבד ונשים לבד כמפורש בתורה כן החוללים במ"ת היו ערוכין אלו לבד ואלו לבד ודבור משה לכ"א מהן לבדן כדדרש כאן:

[ז] ועיין מג"א ר"ס תצ"ד שכתב שמזה שורש המנהג שבזוהר להיות נעורין בליל שבועות לתקן זה שישנו אז בשעת מ"ת כל הלילה, ובשה"ר איתא שהקב"ה התרעם עליהם ואמר מדוע באתי ואין איש וגו', וזה שלא כמ"ש הראב"ע לפרש היו נכונים ליום השלישי שלא יישנו בלילה כדרך כה"ג ביוה"כ, שא"כ לא היו עוברים על הציווי ח"ו:

[ח] ובוונת ענין כלו בשמים ורגליו עומדות בהר, הוא שכל גופו נזדכך ועלה כל גופו לבחי' שמים. שהוא ז"א דרגיה דמשה, רק בחינה אחרונה שבו מקום עמידת כפות רגליו עומדות היו בארץ שבחי' נה"י שלו עומדים במקום בנין כמ"ל שהוא הר סיני, וז"ש לו של נעלך כו' כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש כו':

שנאמר [שמות יט] ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר (נ) וכי מה היתה קדושתן של ישראל במדבר ערלי לב לא היו בתוכם מן היה יורד להם מן השמים מים היו שותין מן הבאר ענני כבוד היו מקיפין עליהם אלא על ההפרשה מנשותיהם. ומשה דן דין בינו לבין עצמו (נא) אמר משה ילך אדם אצל אשתו (נב) ונמצאו מתעכבין מלקבל את התורה מה עשה הוסיף להם יום אחד משלו שאם ילך אדם אצל אשתו נמצאו טהורים ב' ימים לפיכך הוסיף להם יום אחד משלו. אמר לו הקב"ה משה (נד) מה שעשית יפה עשית והודה לו הקב"ה (נה) שנאמר [שם] והיו נכונים ליום השלישי (נו) אמר הקב"ה ירד משה אל המחנה ואח"כ אני משמיע תורתי לישראל (נז) שלא יהא אומר משה היה מדבר עמנו מתוך הענן אמר לו [שם] לך העד בעם (נח) משה היה רוצה להיות שם (נט) אמר לו כבר העידותי בעם אמר לו קרא אל אהרן ירד אל המחנה לקראת אהרן והקב"ה השמיע את תורתו לישראל שנאמר [שם] ויאמר אליו ה' לך רד וירד משה אל העם ויאמר אליהם (ס) מה כתיב בתריה [שמות כ] וידבר אלקים את כל הדברים האלה לאמר אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך. יצא קול ראשון (סא) והשמים והארץ רעשו ממנו (סב) והימים והנהרות ברחו (סג) ההרים והגבעות נתמוטטו (סד) וכל האילנות כרעו (סה) והמתים שבשאול חיו ועמדו על רגליהם שנאמר

בסוף המקרא כאשר ידבר איש אל רעהו הוא ביאור על רישי' ודבר ה' אל משה פנים אל פנים, וז"ש בסוף התורה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, שהוא על הדבור שהיה יודעו ברור כמדבר פא"פ עם רעהו: (נ) וכי מה כו' מן כו' מים כו' ענני כו'. בז"ר שיה מפרשו לענין טומאה וטהרה כדין התורה כשניתנה, וטרח לפ' מן היה יורד ולא נגע בשום טומאה (והיה לו לומר שלא הוכשר, ומ"ש ובשלו בפרור כבר אמרו בספרי שם והלא לא ירד לקדרה מעולם אלא שהיה משתנה לטעם בשולי קדרה) וגם המים טהורים (כמ"ש בשבת [לה:] מעין המטלטל טהור כו', מיהו כשנתלשו מבאר א"כ בכלי הוו ויכולין לקבל טומאה) וענני כבוד ולא היה ביניהם שרץ ונבלה ליגע בהם וזבין ומצורעין הוו חוץ לענן (וא"א דלא נשתלחו עד שקבעו דגלים בשנה השנית, גם קי"ל דשלפני הדבור טהורין אפי' עודן בהן לאחר הדבור) א"כ שהרי נתרפאו כולן, עכ"ל הז"ר, ועדיין לא תיקן מטומאת נדות ויולדות וטומאת מת (שעדיין לא נעשתה פרה עד הקמת המשכן), מיהו באמת דקדושה דכאן לא מן טומאות שנאמרו בתורה אח"ז ס"ד שיקדשום, שקודם מ"ת כולן טהורים לגמרי הוו, ובברכות [כב:] תניא אקרא דוהודעת' וגו' יום אשר וגו' מכאן אמרו הזבין ומצורעין כו' מותרין בד"ת ובעלי קריין אסורין, ובנדה [מב:] והא זבין ומצורעין דאמירי כו' וע"ש בתוס', ומשמע שהיו שם בסיני זבין ומצורעין (ופליג אהא דאמרינן בבמ"ר רפ"ז וכי"מ שנתרפאו), אלא שקדושה זו אינה כ"א פרישות לשם קדושה[ט], והוי ס"ד שהיא במאכל ובמשתה וכיו"ב, וע"ז אומר הלא היו אוכלי מן לחם שמלה"ש אוכלים אותו ושותים מים קדושים מי באר וענני כבוד מקיפין עליהם בקדושה, וא"כ הפרישה אינה כ"א מנשותיהם, שהוא קלות ראש אף קודם מ"ת שלא היה דין טומאה, וכמו לדורות לענין ת"ת דילפינן מינה בברכות שם לאסור ב"ק משום קלות ראש אף שכל הטמאין מותרין, הה"נ קודם מ"ת שלא חשו לשאר טומאות אלא לב"ק: (נא) אמר משה ילך אדם כו'. לשון ילך אין פירושו לשון עתיד שהרי נצטוו על הפרישה, אלא הוא כמו הלך לשון עבר אם בשעה זו היום הלך כו', א"כ לא יקויים בו ההכנה ב' ימים לקדושה, והוא כעין מ"ש בשבת [פז:] דדרש היום ומחר מה מחר לילו עמו אף היום לילו עמו: (נב) ונמצאו מתעכבין כו'. משמע פשט הלשון דכאן דלאו משום פליטה חשו לה כדאמר בשבת שם ובמכילתא (ושם גרס ר' אליעזר בהא דתני בש"ם דידן משום רבי ישמעאל דפעמים שכן ו' עונות דבד' עבוד פרישה ופולטת ביום הג' טמאה ויום א' הוסיף מדעתו, מיהו בילקוט גרס כלשון המכילתא ג"כ ר"י,) אלא משום שיכינו עצמם ב' ימים בטהרה: (נד) אלא מה שעשית יפה עשית והודה לו כו'. אם היינו מפרשים שגם הפר"א סובר הטעם דפליטה כדברי הש"ם, היה אפשר לפרש שדעת המקום היה תחלה לעשות כן, ועכשיו שעשה כן א"ל יפה עשית והודה לו, שמעתה הניח הדבר כמנהגו: (נה) שנא' והיו נכונים ליום הג'. מקרא זה הוא ציווי ה', ונכון יותר לגרוס היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו וגו' שאמר משה, והא דהודה לו נפקא לן בשבת [שם] מדלא שריא שכינה עד יום הג':

(נו) אמר הקב"ה ירד משה כו' א"ל לך העד בעם. ממ"ש כאן לשון רד ולא כתיב לך כמש"ל לך אל העם וקדשתם דרש ליה שהכוונה היה שירד לא ע"מ לחזור ולעלות מיד: (נז) שלא יהיו אומרים משה היה מדבר כו'. כי משה כשנגש אל הערפל היה נכסה מעיני העם וכמ"ש בס"פ משפטים ויבא משה בתוך הענן, ולכן אם היה שם מתחלת הדברות והיה נכסה מהם לא היו יודעים מי המדבר, ובפרט כיון שהיה הקול יוצא בקולו של משה כמ"ש בברכות[מה.] ובמכילתא והאלקים יעננו בקול בקולו של משה: (נח) משה היה רוצה להיות שם א"ל כבר העדותי כו'. אע"פ שלהלן אמר ומשה נגש שהגישוהו מיכאל וגבריאל בע"כ, י"ל זה שרצה להיות שם באותה שעה הי' מטעם ענוה ג"כ, שהבין משה שכשירד למטה אל העם, יקראנו ה' לעלות אל ראש ההר ולא רצה בכבוד הגדול הזה (כמ"ש ביומא [ד:] משה וכל ישראל עומדין ולא קרא הקב"ה למשה אלא לחלוק לו כבוד, ובויק"ר פ"א דרשו ע"ז הרימותי בחור מעם) לכן היה רוצה יותר להשאר שם במקומו ולא יהיה נצרך לחלוקת כבוד לו אח"כ: (נט) א"ל כבר העדותי בעם. בא לבאר שמ"ש כי אתה העדתה בנו לאמר הגבל וגו', פי' ג"כ העדתה בעם, ושלא נטעה לפרש העדתה בנו ממש ור"ל במשה ואהרן עצמם[י]: (ס) מה כתיב בתרי' וידבר אלקים כו'. ולא הוזכר עליית משה ואהרן כלל, רק מיד וידבר: (סא) והשמים והארץ רעשו ממנו. כמ"ש ארץ רעשה אף שמים נטפו [שופטים ה ותהלים סח]: (סב) והימים והנהרות ברחו. לשון ברחו בימים ונהרות, יצא ממ"ש הים ראה וינוס הירדן יסב וגו' מלפני אדון וגו', אלא שמקרא זה לא במ"ת נאמר, ואולי צ"ל חרבו והוא מלשון המקרא [ריש נחום] ה' בסופה וסערה דרכו וגו' גוער בים ויבשהו וכל הנהרות החריב וגו' הרים רעשו וגו' (למידרש במ"ת וכמ"ש בשמ"ר ס"פ כ"ט קרא דלפני זעמו מי יעמד מה אם כשבא ליתן תורה חיים לעולם כך רעשו עאכ"ו לפני זעמו, ולזה נתכוון גם בת"י שם כד אתגלי ברחימותא למיהב אורייתא כו' בכן כד אתגלי ברגז כו'): (סג) ההרים והגבעות נתמוטטו. כמ"ש [נחום שם] ההרים רעשו ממנו והגבעות התמוגגו, וכתיב [סוף חבקוק] ויתפוצצו הררי עד שחו גבעות עולם (ושם במ"ת מדבר כל הענין אלוה מתימן יבא וגו' עמד וימודד ארץ וגו'): (סד) וכל האילנות כרעו. כמ"ש קול ה' שובר ארזים וישבר וגו' (ובמ"ת מדבר כל המזמור), ולשון כרעו אינו מכוון על אילנות, וכמדומה שצ"ל וכל האילות כרעו ור"ל כמ"ש קול ה' יחולל אילות, ויחולל שייך ביה לשון כריעה כמ"ש [איוב לט] חולל אילות כו' תכרענה: (סה) והמתים שבשאול חיו ועמדו שנאמר כי את אשר ישנו כו'. דרש אשר ישנו אלו שנתאים בעולם עומד עמנו היום מכלל שכן צריכין עמידה שהן שוכבי עפר (וכמו שרגיל לכתוב לשון עמידה בתחיית המתים כד"א ועמדו על רגליהם [יחזקאל לז] ויקם על רגליו [מלכים ב יג] תנוח ותעמד לגרלך [סוף דניאל], ואפשר דרש ישנו כמו ישנו בקמץ היו"ד מלשון מישני אדמת עפר [דניאל שם] וע"ל פל"ד, ודרש עומד היום שעמדו רק לצורך היום הזה וחזרו לעפרם, וקשה.

הגהות

[ט] ובתרא"ר פי"ח א"ל בדלו עצמכם מעבירה וגזל ודבר מכוער כדי שיהיו טהורים בשעה שיעמדו על הר סיני (ומביא ראיה מדאמר יהושע אל העם התקדשו בשעת מעברות הירדן, ואפשר ר"ל דשם לא כפרישה דסיני ומשום קרי, שא"כ לא הוי סגי בפרישה דחד יומא, אלא קדושה מעבירה וכו' היה), ומיהו בר"פ ט"ו שם אמר וקדשתם שנו חכמים בטבילה, ואפשר שם אסיפי' דוכבסו שמלותם סמיך:

[י] וכן היה ראוי לפרש המקרא החמור הזה (שכתב הראב"ע שהגאון [הוא רב סעדיה ז"ל] חשב בו שנים רבות לידע טעמו ע"ש,) שאמר משה הרי העם לא יוכל לעלות שכבר העדותי בעם, וא"כ החידוש שה' מחדש לו עתה אינו אלא כ"א להעד בם במשה ואהרן ג"כ שגם הם יהיו בכלל מצות ההגבלה ולא יעלו בהר (ובכלל לשון רד שאמר לו היה מובן רד ולא תעלה עתה וכמש"ל אות נ"ו, ובכלל וגם הכהנים הנגשים אל ה' יוכללו גם משה ואהרן בכהניו), ועי"ז חזר ה' וביאר לך רד ועלית אתה ואהרן, לומר שעליהם לא חזר מהיתר הראשון שיעלו בהר (ולך רד ע"מ לעלות אמרתי לך עתה ולקרוא לאהרן), וגם הכהנים שאמר לו הן הבכורות או נדב ואביהוא כדאיתא בזבחים [קטו:] ובמכילתא:

שנאמר [דברים כט] כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום (סו) וכל העתידים להבראות עד סוף כל הדורות שם עמדו עמהם בהר סיני שנאמר [שם] ואת אשר איננו פה עמנו היום (סז) וישראל שהם חיים נפלו על פניהם (סח) ומתו (סט) ויצא קול שני וחיו ועמדו על רגליהם ואמרו למשה רבינו אין אנו יכולין לשמוע קולו של הקב"ה (ע) ומתנו כשם שמתנו (עא) שנאמר [שם] נפשי יצאה בדברו (עב) וכתיב [שמות כ] ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה (עג) ושמע הקב"ה קולן של ישראל וערב לו (עד) ושלח למיכאל ולגבריאל ואחזו בידיו של משה (עה) שלא כרצונו והגישוהו אל הערפל שנאמר [שמות כ יח] ומשה נגש (עו) אל הערפל נוגש אין כתיב אלא נגש (עז) ושאר כל הדברים דבר עם משה (עח) ועליו הכתוב אומר [משלי כה יג] כצנת שלג ביום קציר ציר נאמן לשלחיו · [דברים ה כ] ויהי כשמעכם את הקול (עט) מתוך החשך ולמה השמיע הקב"ה את קולו מתוך האש והחשך ולא מתוך האור למה הדבר דומה (פ) למלך שהיה לו אסטרגלוס והיה משיא בנו אשה ותלה בחופת בנו (פא) פרכיות שחורות ולא פרכיות לבנות ואמרו לו בני פלטין ארוננו המלך אין אדם תולה בחופת בנו (פב) אלא פרכיות לבנות אמר להם יודע אני (פג) שאין בני ממתין

את

וקשה כיון שכמתים חפשי כתיב שכיון שמת נעשה חפשי מהתורה והמצות א"כ למה עמדו המתים כבר (ושמא להראות שהתורה משיבת נפש), וי"ל משום הנשמות שעתידין להתגלגל עמדו כולן: (סו) וכל העתידים כו' שנאמר ואת אשר איננו פה כו'. מדלא כתיב כאן עומד עמנו, דרשוהו כן בשמ"ר פכ"ח ותנחומא נצבים וזוהר לך לך [צא:] דהן נשמות שעתידין להבראות שאין בהם ממש ולא אתחזו לעינא עמידתם שם, ואע"פ שמקרא זה דאשר ישנו פה כתיב בברית בערבות מואב ולא במ"ת, אפשר כיון דכתיב בפ' ואתחנן [דברים ה] לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת וגו' כי אתנו אנחנו אלה פה היום וגו' שהוא ברית דמ"ת כדמפ"ו שם אח"ב, ילפינן האי אתנו פה היום מישנו פה היום דברית ערבות מואב לומר שכל אלו באו בברית דמ"ת: (סז) וישראל שהם חיים נפלו על פניהם ומתו. הא דנפלו ע"פ משמע ודאי דילא ממה שמצינו במ"א בגלוי שכינה שנפלו ע"פ כמ"ש [ויקרא ט] וירא כל העם וירונו ויפלו על פניהם, וכתיב [מלכים א יח] וירא כל העם ויפלו על פניהם, וכן ביחזקאל [א' ושם ג] ובדניאל [י] וכתיב [שופטים יג] ויפלו ע"פ ארצה וגו' מות נמות כי אלקים ראינו וגו', ואפשר מפרש כאן מ"ש וינעו, שהוא נפילה על פניהם כענין נוע עצי יער מפני רוח [ישעיה ז] וכד"א אם ינועו ונפלו [נחום ג] [יא]: (סח) ומתו. כדמפ"ו מדכתיב נפשי יצאה בדברו, ועמש"ל אות שאח"ז: (סט) ויצא קול שני וחיו. בשבת [פח:] אריב"ל שעל כל דיבור יצאה נשמתן והוריד הקב"ה טל של תחייה להחיותם (ומשמע דס"ל לריב"ל שכל הדברות שמעו מפי הקב"ה, ומחלפא שיטתיה בדאריב"ל בריש שה"ר דאנכי ולא"ל לבדן שמעו מפי הגבורה וע"ל אות ע"ז), ובשמ"ר וכן בשה"ר פ"ה פי"ג אמר דשב"ו התורה השיבה להן נפשם, ולפמ"ש כאן שבקול שני חיו, י"ל דדרש מ"ש אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה"א. עוד ומתנו כי מי כל בשר אשר שמע קול א' חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי, כי כבר מתו מקול ראשון רק כאשר שמעו קול א' חיים (שאמר לא יהיה לך אלקים אחרים על פני) אז ויחי חיו מן המיתה, ולכן נתיראו אם יוספים לשמוע קול שלישי ומתנו כי לא יוכלו לקבלו בכחם (ונתייראו מדבור שלישי לא תשא שעליו נזדעזע העה"כ, בפרט שמזליהו חזו שעתידין לעבור וכמ"ש בזיק"ר פ"ד ונפש וגו' ושמעה קול אלה בפוני ועי"ש באריכה), ולפמ"ש הגר"א בביאור התקונים ריש תכ"ב שדיבור אנכי במ"ל ודבור לא יהיה לך בז"א, מבואר הדבר יפה מה שבדבור ראשון יצתה נשמתם כי הוא כנס"י אשר דומם ונשמתם אליו יאסף אילנא דמותא עה"ד טו"ר, ודיבור השני מז"א דמני' אורכא דחייא עה"ח חיו ממנו והזכיר זה הגר"א בלשונו בקצרה שם והביא מזוהר ואתחנן [רסא:] ע"ש, ועי"ע בביאורו תל"ג [עח'] בזה: (ע) ומתנו כשם שמתנו. דרש מ"ש עוד ומתנו, אלא עוד למטה על ומתנו, שכבר מתנו ועתה אם יוספים כו' נמות עוד הפעם: (עא) שנאמר נפשי יצאה בדברו. עיין שה"ר שם: (עב) וכתיב כו' ונשמעה ואל ידבר עמנו אלקים פן נמות. כצ"ל: (עג) ושמע כו' קולן כו' וערב לו. שנא' וישמע ה' את קול דבריכם וגו' היטיבו כל אשר דברו מי יתן וגו', ורומז לדרוש קרא [ש"ה ב] כי קולך ערב על זה וכדדרש לי' ר"ע בשה"ר שם בכוני קולך ערב קול שלאחר הדברות היטיבו כל אשר דברו (ועי"ש דאמר הטבה כהטבת קטרת, שהיא הערבה מכל הקרבנות, ועמ"ש בהגהותיו לפרקי"ד פל"ב אות י): (עד) ושלח למיכאל ולגבריאל ואחזו כו'. שהן בתרין דרועין, לכן אחזו זה בימינו וזה בשמאלו (ונראה מ"ש בב"ר פס"ה ביעקב שזימן לו הקב"ה ב' מלאכים ואחזו זה בימינו וזה בשמאלו, הן הן ב' אלו, מיכאל וגבריאל), והדך רמז יש לומר נגש עולה כמנין מיכאל וגבריאל (עם ג' המחברן), וכך מצאתי בס"ד רמז זה אחר כך בדן ידין ריש מאמר י"ג: (עה) שלא כרצונו והגישוהו כו'. ביומא [ד:] דרשי' על ויבא בתוך הענן שלא היה יכול לבא לתוך הענן עד שתפסו כביכול הקב"ה והכניסו, אבל כאן דכתיב נגש אל הערפל ולא ויבא בתוכו, לכן דרש שבע"כ הגישוהו: (עו) אל הערפל נגש אין כתיב כאן אלא נגש. כ"ה בילקוט וכצ"ל, ור"ל נגש דרשי' ע"י אחרים דאלו כתיב נוגש במלאפו"ם הנו"ן: (עז) ושאר כל הדברים דבר עם משה. בריש שה"ר פליגי ריב"ל ורבנן אם שמעו ישראל כל הדברות או רק ב' הראשונים, והפר"א כאן וכן להלן סוף פרקין דקאמר שתים שדיבר הקב"ה ותרי"א מפי משה סבירא לי' כמאן דאמר אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעו וכלשון הבבלי שלהי מכות (ועיין בהשגות רמב"ן לס' המצות ריש שרש ראשון), ועי' רמב"ן בפי' התורה ורבי' בחיי שפי' דכ"ע מודו ששמעו קול עשרת הדברים כפשטי' דקרא רק הכוונה שלא הבינו שאר הדברות כ"א ע"י משה שהיה דיבורן כמדבר אליו ולא לכל ישראל, וכן יש לכוין לשון דכאן דבר עם משה, ולא נקט לא שמע כ"א משה, ועיין בזה בעה"ק חלק ס"ת פל"ג ל"ד באריכה, והגר"א בביאור התיקונין ריש תכ"ב העלה כי עשרת הדברות שנאמרו תחלה כולן בכלל בדיבור אחד שמעו כולן, ואח"ז כשחזרו ונאמרו בפרט, לא שמעו ישראל רק אנכי ולא"ל וז"ש אחת דבר אלקים זהו תחלה א' שכולל כולן ואח"ז שתים זו שמענו אנכי ולא"ל ע"ש: (עח) ועליו הכתוב אומר כו' ציר נאמן כו'. זה משה שהיה ציר נאמן לשולחיו לשני שולחיו הקב"ה אל ישראל וישראל להשיב דבריהם אל ה', וכמ"ש בכל ביתי נאמן הוא להקב"ה, וכתיב ויאמינו וגו' ובמשה עבדו, וי"ל דסיפי' ונפש אדוניו ישיב מידרש עלי' ששבה נפשן של ישראל שולחיו עליהן לאחר שכבר יצתה נפשן בדבור ראשון, גם רישי' דכצנת שלג ביום קציר י"ל כמ"ש בתוספתא דערכין פ"א שהיו ישראל מתלהבין מן האש (ויום קציר חטים הוא זמן עצרת בכורי חטים) הוריד הקב"ה טל עליהן להשיב נפשן לצננן, והכל ע"י שליחות משה (ועי"ש בהגהותיו לתוספתא מש"ש בס"ד בשם תשובת הגאונים הגי' משתלהבין לשון עייפות): (עט) מתוך החשך ולמה כו' מתוך האש והחשך. ביאר שז"ש מתוך החשך היינו מתוך האש כדכתיב בכלהו קראי לשון מתוך האש, רק שנראה להם האש מראה חשך (וכמ"ש הרמב"ן ר"פ בראשית שאש היסודית שחורה), ועיין בהקדמת זהר [יא:] וחשך דא שריפה דכתיב כו' מתוך החשך וההר בוער באש כו' ודא אשא תקיפא כו': (פ) למלך שהיה אסטרלוגוס. כצ"ל, וכ"ה בילקוט הלשון להלן שלא יאמרו המלך לא היה אסטרלוגוס כו', ופי' חוזה עתידות בכוכבים: (פא) פרכיות שחורות. הערוך הביאו מהפר"א ופירשו יריעות ווילונות והוא לשון רבים מן פרכת שבמקרא, ובילקוט הלשון מסכיות, והוא לשון רבים מן מסך הפתח: (פב) אלא פרכיות לבנות. שהן סימן השמחה והשחור סימן האבל עטו"ד סימן: (פג) שאין בני ממתין עם אשתו אלא כו'. פשט הלשון

הגהות

[יא] וראיתי מובא כ"א בשם הפר"א שמסיים כאן עוד וי"א אף עמדה החמה, ואם גירסא נכונה היא אפשר אסמכתי' ממ"ש [חבקוק ג] שמש ירח עמד זבלה (ובתענית [כ'] ובע"ג [כה'] אמרינן ג"כ שנקדה לו חמה למשה ולא נתפרש שם אימתי היה זה, ובתדא"ר פ"ב איתא שהיה זה במלחמת עמלק, ועמ"ש בחדושי לברכות [נד:] בס"ד בזה), וחושב כאן י' דברים שנתהוו באותה שעה, שמים. וארץ. ימים. ונהרות. הרים. וגבעות. ואילנות. ומתים. ושעתידין להבראות, והחיים מתו. (ולכ"א אפיק הא דמתו החיים ועייל נקדה החמה.) והן נגד י' קולות שהן ע"ס שהיו כלולים בקול הראשון (ואף שאין כתיב להדיא בתורה רק ז' קולות, כבר אמרו בת"ז [עז:] קלא עילאה כליל מן ג' קלין דאינון ג"ס עלאין, ועיין בביאור הגר"א שם, וכן עשר דברים המגויים כאן, ז' ראשונים נגלים בדומם וצומח, וג' אחרונים נעלמים בנשמות ותח"ה):

את אשתו אלא ארבעים יום שלא יאמרו למחר אסטרוגלוס לא היה יורע מה עתיד לאירע לבנו כך המלך זה הקב"ה והבן שלו אלו ישראל והכלה זו התורה והיה הקב"ה יודע שאין ישראל ממתינין בהברות אלא ארבעים יום לפיכך השמיע להם הקב"ה את קולו מתוך האש והחשך. רבי יהודה אומר מדבר אדם עם חבירו (פד) הוא נראה וקולו לא נראה וישראל שמעו קולו של הקב"ה וראו (פה) את הקול יוצא מפי הגבורה וברקים ורעמים שנאמר [שמות כ טו] וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים. כל מצות שבתורה תרי"ג מצות ושתים שדבר הקב"ה (פו) לפיכך נקראת תורה ומנין תורה תרי"א ושתים דבר ה' (פז) שנא' [תהלים סב יב] אחת דבר אלקים שתים זו שמעתי הרי תרי"ג. רבי פנחס אומר כל אותו הדור ששמעו קולו של הקב"ה בהר סיני (פח) זכו להיות כמלאכי השרת (פט) ובמותם לא שלטה בהם רמה ותולעה אשריהם בעולם הזה (צ) ואשריהם בעולם הבא (צא) ועליהם הכתוב אומר [תהלים קמד טו] אשרי העם שככה לו:

פרק מב

[שמות לג] ויהי בשלח פרעה את העם (א) זה שאמר הכתוב [שיר ד יג] שלחיך פרדס רמונים (ב) מה הפרדס הזה מלא מין עץ אילן עושה פרי למינו כך (ג) יצאו ישראל ממצרים מלאים כל טוב (ד) ממיני ברכות שנאמר שלחיך פרדס רמונים. רבן גמליאל אומר המצרים (ה) רדפו אחרי בני ישראל עד ים סוף היו ישראל בין המצרים ובין הים הים לפניהם והאויב אחריהם (ו) וראו ישראל את המצרים (ז) ונתייראו הרבה מאד (ח) ושם השליכו

הלשון משמעותו שעתיד להפרד ממנה בקטטה (וכנמשל בישראל שמרדו על התורה), וסמקונן בקינת שאלי שרופה. כתבו בלשון למלך שבכה במשתה בנו לפה שיגוע: (וענין האש כמשילו שם על שריפת התורה): (פד) הוא נראה וקולו לא נראה וישראל שמעו קולו כו' וראו את הקול יוצא מה"ג כו'. בילקוט הלשון אדם המדבר עם חבירו הוא שומע רגש קולו אבל אינו רואה מאורו של הקול, ואפשר צ"ל מראו, כי באמת יש ממשות לקול שיוצא ומרעיד האויר ונכנס לתוך אזני השומע, וזהו לשון דיבור שמשמש לשון הנהגה שהקול היוצא מתנהג באויר וכמ"ש בליקוטי ס"פ נשא בס"ד על הקול מדבר אלין ע"ד הת"כ שם ע"ש): (פה) את הקול יוצא מפי הגבורה בברקים ורעמים. כצ"ל, ור"ל אבל לא ראו כל תמונה: (פו) לפיכך נקראת תורה מנין תורה תרי"א. כי התורה נקראת על שמו של משה כמ"ש [סוף מלאכי] זכרו תורת משה וכמ"ש במכילתא בשלח ובכ"מ, ולכן נקראת תרי"א על שם אלו שמעו מפי משה לבד ב' ראשונים ששמעו מפי הגבורה: (פז) שנאמר אחת דבר אלקים שתים. כצ"ל, אפשר מפרש אחת דבר אלקים כהת"כ כאחד היא דבר אלקים רק שתים זו, שמענום בעצמנו (וז"ש אח"כ כי עוז לאלקים, מרוב עזו וגבורתו לא יכלנו לקבל השמיעה בעצמנו יותר משתים), ולפי נוסחת הב"מ"ר פי"א והילקוט שם ובתהלים בלשון הברייתא דספרי נשא וידבר אלקים את כל הדברים האלה מלמד שכל עשרת הדברות בדבור אחד נאמרו ואומר אחת דבר אלקים שתים זו שמעתי, הדברים מכוונין לבאר כמש"ל אות ע"ז בשם הגר"א בפי' התיקונין, ועיין במכילתא בשלח ע"פ מי כמוכה ומש"ש בס"ד: (פח) זכו להיות כמלה"ש. כמ"ש [תהלים פב] אני אמרתי אלקים אתם ובני עליון כלכם: (פט) ובמותם לא שלטה בהן רמה ותולעה. כמש"ל מדב"ר כי תבא, ואפשר אסמכתי' ממ"ש [יחזקאל לד] וישבו לבטח במדבר וישנו וגו', דוישנו דרשי' לעיל על במדבר שמה ישנו באדמת עפר הדור ההוא, וכתיב עליהן לבטח שנדחש מן רמה ותולעה וכדדרשינן ספ"ק דב"ב [טו'] אף בשרי ישכן לבטח ע"ש, (וש"ב הרש"ל אמר אסמכתא ממ"ש ושומע לי ישכן בטח [משלי א] שהן דור המדבר ששמעו קולו של הקב"ה ישכן בטח מרמה ותולעה כמ"ש, וכן סיפי' ושאנן מפחד רעה קאי על גיהנם כדפרש"י שם), וממה שמנו שם משה ואהרן ומרים, משמע דכל שאר דור המדבר שלטה בהן ר"ות: (צ) ואשריהם בעוה"ב. כדאר"א בסנהדרין [קא'] שיש להם חלק לעוה"ב ועהכ"א אספו לי חסידי וגו': (צא) ועהכ"א אשרי העם שככה לו. וכן אמרו בזוהר שלח [קסג'] על ההוא דרא כתיב אשרי העם שככה לו (וכמ"ש בת"ז בכ"מ שככה בגי' משה. שבזכותו באין לעוה"ב כמ"ש ויתא ראשי עם עיין ספרי שם), ומן ב"פ אשרי שבמקרא זה דרש אשריהם בעוה"ז ואשריהם בעוה"ב:

פרק מב

(א) זש"ה שלחיך כו'. בשעת שילוחך דהיינו ממצרים נדמית לפרדס רמונים: (ב) מה הפרדס כו' מין עץ אילן כו' למינו. שאע"פ שכתיב פרדס רמונים מ"מ שם פרדס כולל כל מיני אילנות עושה פרי וכמ"ש כאן עם פרי מגדים וכתיב [קהלת ב] ונטעתי בהם עץ כל פרי, וממ"ש [נחמיה ב] אל אסף שומר הפרדס וגו' אשר יתן לי עצים לקרות וגו', משמע שגם אילני סרק של בנין נכללין בשם פרדס (רק שסתם פרדס הוא של רמונים כדמשמע בב"מ [קד'] פרדס כו' אע"פ שאין בו רמונים שלא מכר כו'), ואמר מין עץ כו' למינו, הוא שכל מין נפרד לעצמו והוא כפרדס שנטוע שורות שורות מכל מין ומין (ואפשר שם פרדס הוא מלשון פרד וכמו פרודות,

נון

שעשוי שורות נפרדות מכל מין), וכמ"ש בשמ"ר עשאה שורות שורות של כל מיני כו' ומסיים שם בנמשל של שבטים של כהנים לוים וישראלים, וע"ל אות שאח"ז: (ג) יצאו ישראל ממצרים מלאים כל טוב ממין הברכות. לקמן ס"פ מ"ח מסיים עלה בזכרו את הדבר שנאמר לאברהם וכו' יצאו ברכוש גדול, ואח"כ כל טוב היינו טוב מצרים (וכמ"ש [בראשית מה] כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא), ולשון מלאים היינו כי וינצלו את מצרים תרגומו ורוקינו, שהריקו והסיעו המלא טוב בבתיהם אל תוך כליהם: (ד) ממין הברכות. פי' מכל מיני ברכות טוב, והיה נראה לפרש ממיני הברכות הידועים קאמר, והן עשר ברכות שאמרו לעיל ס"פ ל"ב שבירך יצחק ליעקב כנגד עשרה מאמרות, שהן רמוזין כאן בעשר מיני בשמים הכתובים במקרא זה דשלחיך (והן כפרים. נרדים. נרד. וכרכם. קנה. קנמון. לבונה. מור. ואהלות. והעשירית ראשי בשמים (שהוא ג"כ מין בשם כמ"ש [שמות ל] בשמים ראש) כולל כולם כמו מדה העשירית כל, אבל בזוהר תרומה [קלבי] ויקהל [רי'] וכז"ח שה"ש [נא א'] מונה אותן י"ג שחושב ג"כ באר מים חיים, ונוזלים, מן לבנון לשלשה ע"ש, וע"ע ברע"מ משפטים [קיז'] שחושבן רק לשבעה, שאינו חושב כפרים עם נרדים ולא ראשי בשמים ומסיים שם שעוד ג' מגד ג"ר אמורין בפסוק אחר למקטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל), וי"ל שלזה רמזו בשמ"ר שמונה שם י' דברים של שבח שעשה הלוקח בפרדס ושדה (וחסר שם א' כדמוכח בנמשל שם וכמש"ש בהגהותיו אות י"א ע"ש) וקרי להו ג"כ שם בלשון מליאה כל טוב ע"ש וע"ל פ"ל אות כ"ט: (ה) רדפו כו' עד ים סוף. מפרש לשון וישיגו אותם חונים על הים, שרדפו אחריהם עד שהשיגום והעמידום במקום מיצר אצל הים מצד אחד והמצרים מאחריהם (וז"ש בלק"ת מצרים מצר ים שאחיזתם במיצר הגרון ע"ש), וזהו לשון השגה שמשיג הנרדף עד שהוא כנתפס בידו באין מנוס (וכמ"ש ארדף אשיג כו' תמלאמו כו' תורישמו כו' וכתיב [תהלים יח] ארדוף אויבי ואשיגם ולא אשוב עד כלותם) וכמ"ש להלן האויבים מלפניהם והים מלאחריהם כו' וכמ"ש במכילתא ושה"ר כמשל היונה ע"ש, גם בא לבאר כן לשון ופרעה הקריב, שהקריב מחנהו עד המקום שחונים על הים ממש שלא יהיה להם ידים לנוס: (ו) וראו ישראל את המצרים. מבאר מ"ש וישאו כו' והנה מצרים נוסע האמור לשון יחיד, שמ"מ פירושו כל חיל מצרים (וקראם לשון יחיד על שהיו כולן בלב אחד כמ"ש במכילתא הובא בפרש"י), ולא כמו שדרשוהו על שר של מצרים כדפרש"י: (ז) ונתייראו הרבה מאד. ע"ל פל"ח אות י"ח, וכאן י"ל דז"ש וייראו מאד מפרש שהיתה יראה גדולה הרבה מפחד פרעה וכחד הים, וכענין מ"ש במלחי ספינת יונה וייראו האנשים יראה גדולה, ודרשו לעיל פ"י שעמדו והשליכו ע"ג שלהן בים, וכן כאן דרש וייראו מאד ע"ז שנתייראו מפחד הים (המביא לידי מורא כמ"ש [ירמיה ה] האותי לא תיראו וגו' אשר שמתי חול גבול לים וגו',) והשליכו כל תועבות גלולי מצרים כו': (ח) ושם השליכו כל תועבות כו'. מפני שנא' [יחזקאל כ] ולא אבו לשמוע אלי איש את שקוצי עיניו לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו וגו', לכן מפרש שזה לא היה רק בעת יציאתם ממצרים כמש"ש ביום ההוא נשאתי ידי וגו' והוציאם מארץ מצרים וגו', אבל אח"כ כשעמדו על הים וצעקו אל ה' בכל לבבם, שם השליכו כל גלולי מצרים ותועבותיהם (ולשון תועבת מצרים שתפס כאן נראה רומז ללמוד מה היו גלולי מצרים הנזכר ביחזקאל, שהוא תועבת מצרים האמור [שמות ח] הן נזבח תועבת מצרים לעיניהם וגו' ותרגומו נדבח ית בעירא דמצראי דחלין לי'

שהיו

(ט) השליכו כל הועבת מצרים מעליהם (י) ועשו תשובה גדולה וקראו לאלהים שנאמר [שמות יד] ופרעה הקריב וישאו בני ישראל את עיניהם (יא) וראה משה בצרתן של ישראל (יב) ועמד להתפלל עליהם אמר לו הקב"ה [שם] דבר אל בני ישראל ויסעו (יג) אמר משה לפני הקב"ה האויבים מאחריהם והים מלפניהם לאיזה דרך יסעו (יד) מה (טו) עשה הקב"ה שלח (טז) למיכאל השר הגדול (יז) ונעשה לחומת אש (יח) בין ישראל ובין מצרים (יט) והיו רצים לבא אחר ישראל ולא היו יכולים לבא מפני האש (כ) וראו העליונים בצרתן של ישראל כל הלילה (כא) ולא נתנו שבח והוראה ליוצרם אמר הקב"ה למשה משה נטה את ידך על הים ובקעהו ונטה משה את ידו על הים ולא קבל עליו להבקע (כב) והראהו וארון יוסף (כג) והמטה שחקק עליו שם המפורש (כד) ולא קבל ושב

משה

שהיו עובדין לבקר וצאן, וכן תרגום כי תועבה הוא למצרים [בראשית מג], וכ"מ להבין מזה מעשה העגל שעשו, שהיה זה מתועבת מצרים שלמדו שמה, ועדיין לא השליכום כלב שלם וחזר וניעור אצלם במדבר אחרי שהשליכום בים סוף) [א] :

(ט) השליכו כל תועבות כו'. אם לשון כל דווקא, משמע דלא אתיא כר"א דאמר בספרי בהעלותך פסקא פ"ד וירושלמי פ"ד דסוכה ה"ג וקה"ר רפ"ו ותנחומא פרשת ראה (ושם גרסי' בה ר"י הגלילי) ושם פ' תשא (ושם הגי' ר' יוסי סתם) ובמכילתא בשלח פרשתא דויסע ושמ"ר פכ"ד (ושם גרסי' בה ר' יהודה בר אלעאי) ע"ג עברה עמהם בים, וכן בסנהדרין [קג:] אמרינן פסלו של מיכה עבר עמהם בים, אלא אתיא פר"ע דפליג עליה שם (וכ"מ בפסחים [קיז] דאמרינן ד"א פסלו של מיכה עומד ובני ישראל אומרים את ההלל ופרש"י אלא ודאי על הים אמרוהו, דמוכח דגם לא עבר עמהן ע"ג, אך י"ל דלא ידעו בו והיו יכולים ספור לאמרו, משא"כ בימי מיכה שהיה עומד בפרהסיא וידוע לרבים) : (י) ועשו תשובה גדולה וקראו לאלקים. מפרש ויצעקו בני ישראל אל ה' שקראו לה' בתשובה שלימה וכמ"ש באנשי נינוה [יונה ג] ויקראו אל האלקים בחזקה וישובו איש מדרכו [ב] : (יא) וראה משה בצרתן כו'. לכן צעק אל ה' כמ"ש מה תצעק אלי כצועק במר על צרה קרובה, וכמ"ש [תהלים לד] צעקו וה' שמע ומכל צרותם הצילם שדרשוהו בשמ"ר ר"פ כ"א על צעקה זו שצעקו בים והצילם ה' בשביל צעקתם ואמר למשה מה תצעק אלי כבר קדמה צעקתם לצעקתך : (יב) ועמד להתפלל. מלא נקט ועמד והתפלל כדנקט לקמן פנ"ג יש לשמוע שר"ל שרצה להתפלל והפסיקו ה' וא"ל מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו, וכדאמר ר"א במכילתא שא"ל ה' בני נתונין בצרה ואתה מרבה בתפלה (וי"ל מלשון מרבה שר"ל שהיה לו להתפלל תפלה קצרה וכדאמר"א בברכות [לד:] ובמכילתא כלום קצרן הוא יותר ממשה עת לקצר כו', או אולי י"ל שאף משה היה בכלל ציווי ואתם תחרישון שפי' בזוהר [מז:] תחרישון ודאי דלא תתערון מילא פו') : (יג) אמר משה כו' לאיזה דרך יסעו, ערמב"ן שפירש כן מעצמו שזה היה צעקת משה שערנו הדרך אשר יבחר : (יד) מה עשה כו' ונעשה לחומת אש בין כו'. אף שלסדר המקראות כתוב ענין זה של ויסע מלאך ה' אחר נטה את ידך שמפ"ו לכלן אחר זה, נראה שכאן הקדימו לגמור ענין הצלת ישראל בינן וביני איך היה מן המצרים שהשיגו אותם, ובמעשה כן היה מוקדם הא דויסע מלאך ה' קודם שנטה ידו על הים : (טו) עשה הקב"ה שלח מלאך כו'. מפני שכתיב ויסע מלאך ה' ולא נזכר תחלה כלל ציווי ה' למלאך, לכן הוסיף לבאר שהיה זה מעשה ה' ששלח מלאך כו', ולא נזכר זה בפירוש כי המלאך הזה שמו בקרבו נקרא תחלה וה' הולך לפניהם וכמש"ל באות שא"ז, ולשון שלח מלאך נראה שרומז למקרא [במדבר כ] ונצעק אל ה' וישמע את קולנו וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים, ומפרש לי' מלאך ממש כמ"ש בת"י שם וכ"פ הרא"ע, ודרש לי' על שעה זו של קי"ס (שקראו בשם ויוציאנו ממצרים, שאז הוא שהיה גמר וגאולה והצלה מרשותם כמ"ש ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים, גם עד שם לפני פי החירות עדיין היה גבול ארץ מצרים שהיו אומרים המצרים שבעל צפון סגר עליהם שמה בגבול ארצם,) שגא' כאן ויצעקו אל ה' (וסמע לקולם כמש"ל הות י"א ובשמ"ר דדרש ע"ז צעקו וה' שמע) ושם נשלח המלאך להושיעם ולגמור הצלתם : (טז) למיכאל השר הגדול. הוא לשון המקרא [דניאל יב], וגלוי בת"א שנזכר מיכאל בפר"א הוזכר סתם רק פאן הזכירו בשם זה (לבד מה שי"ל שרמזו בזה שפסוק ויסע

שהוא בחסד כמ"ש בזוהר [כב:] הוא במדת מיכאל השר הגדול ממדת הגדולה והחסד), וי"ל שמפני שלא נזכר כאן ציווי ה' להמלאך כמש"ל אות הקודם, לכן ביאר שהוא שר הגדול שנקרא כשם רבו בתחלה וה' הולך לפניהם (וכי"ב בב"ר פנ"א וה' המטיר זה גבריאל), ועיין בפי' רשב"ס ורא"ע כאן, וכ"מ שהוא נראה שכינה שם נראה כמ"ש בשמ"ר פ"ב, ועיין רבי' בחיי ס"פ משפטים (ע"פ הנה אנכי שולח מלאכי), וע"ל פל"ג אות נ"ד : (יז) ונעשה לחומת אש. כמ"ש [זכריה ב] ואני אהיה לה חומת אש סביב, אף כאן מלאך הזה נעשה להם כחומה סביב וכמ"ש [תהלים לד] חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם (ועיין בזוהר וישלח [קסו:] בזה מלאך ה' סביב דא שכינתא כד"א וירא אליו מלאך ה' בלבת אש וכמש"ל בשם השמ"ר שזה מיכאל שסמו כו'), ואש זה רמוז כאן במ"ש ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה, שהחשך זה הוא אש היסודי כמ"ש הרמב"ן בפי' התורה ועי"ל פמ"א אות ע"ט (אלא שהרמב"ן מפרשו על עמוד הענן, ולפ"ד הפר"א יתפרש על מלאך ה' שנעשה כחומת אש) : (יח) בין ישראל ובין מצרים. כאן בקרא כתיב בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל, וכאן ששינה הלשון נראה שתפס לשון המקרא [יהושע כד] וישם מאפל ביניכם ובין המצרים, וממנו אנו למדים שחשך זה מאפל ממש היה, שאש היסודית שחורה : (יט) והיו המצרים רוצים לבא כו' מפני האש. מ"ש ולא קרב זא"ז, שלא היו יכולין המצרים לקרוב למחנה ישראל, אע"פ שהיו רוצים, כמ"ש ופרעה הקריב כו' (ופסוק ויבא הוא בגבורה וכמ"ש בזוהר [נא:] דנטל מסטרא דחסד ואתדבק בגבורה כו' לאתלבשא בדינא כו', ולכן חומת אש (אע"פ שמיכאל מים), וי"ל שז"ש אחר ימינך ה' נאדרי בכח כו' תרעץ אויב כו' תשלח חרונך יאכלמו כקש, שנשלח במלאך זה שהוא מימין כח חרון של הדין לאכול כקש והיינו באש, כאכול קש לשון אש) : (כ) וראו העליונים בצרתן כו' ולא נתנו שבח והודאה ליוצרם. רבי' בחיי העתיק בשם הפר"א דדרש אל תקרי ולא קרב זא"ז אלא ולא קרא זא"ז, ובשמ"ר פכ"ג מסיים בה נמי כד"א וקרא זא"ז, וכ"ה בשוח"ט מז' ק"ה (וגם במגלה [י:] דרשי' לי' שלא אמרו מלה"ש שירה אלא שם אמרוהו מפני שמעשי ידיו [הן המצרים] אובדים בים, וכאן אמר לה מפני שראו בצרתן של ישראל, ומפני שכתוב כל הלילה, וטביעת מצרים לא היתה עד אשמורת הבקר, לכן דרש לי' על צרת ישראל לא אמרו שירה כל הלילה כל מלאכי ג' אשמרות) : (כא) ולא נתנו שבח והודאה כו'. אפשר רומז למ"ש [ישעיה סב] ואל תתנו דמי לו עד יכונן וגו' וכדמפרש לה בספרי ס"פ נשא ע"ש : (כב) והראהו וארון יוסף והמטה. במכילתא, ובעצמות יוסף תני שם (ומייתי לה בב"ר ותנחומא ס"פ נשא ומ"א) שמעון איש קטרון אומר בזכות עצמות יוסף נקרע הים שנא' הים ראה וינוס וכתיב וינס ויצא החוצה, ובשוח"ט שם מביא מדכתיב [תהלים עז] גאלת וגו' ויוסף סלה וסמיך לי' ראוך מים וגו', ועל עצמות יוסף י"ל דרמיז במ"ש ויט משה את ידו, דאת ידו רומז לעצמות יוסף שהיה בידו ועמו כמ"ש ויקח משה את עצמות יוסף עמו [ג] : (כג) והמטה שחקק עליו שהמ"פ. בילקוט ישעיה בי"א [סוף רמז תע"ד] רג"א שם המפורש ה' צבאות שחקוק על המטה ראה וברח שנא' רגע הים ויהמו גליו ה' צבאות שמו (ועיין בר"פ הספינה ומחינן לי' באלוותא דחקיק עלי' כו'), ווהו שהזכיר כאן שחקוק עליו שהמ"פ : (כד) ולא קבל עליו להבקע. י"ל מפני שע"ג עברה עמהם בים כמש"ל אות ט', ובמטה י"ל

על

הגהות

[א] ולשון השליכו יתפרש כפשטי', שצורות גלולי מצרים שהיה בידם השליכום לים וכדלעיל ספ"י באנשי ספינת יונה, וכדאיתא בפסחים [כח']:

[ב] וי"ל שרמוז כאן במ"ש וייראו, מאד, ויצעקו, אל ה', נגד ד' אותיות השם מלמטה למעלה, וייראו בה' אחרונה שעם היראה, מאד, שם מ"ה בוא"ו על שם (ושם הגיעו ליראה גדולה שהשליכו כל גלוליהם וכמ"ש יעקב לבניו הסירו את אלהי הנכר וגו' [בראשית לה] ובזכות זה כתיב שם ויהי חתת אלקים וגו' ולא רדפו, וכן כאן בים), ויצעקו בתשובה בה' עילאה, אל ה' במחשבה פנימית שאין מכיר בו אלא ה' ויחדו כל השם בי' מחשבה דתמן ירתא עילאה כמ"ש בז"ח ות"ז :

[ג] ועיקר הענין לרמוז שקריעת י"ס היה ע"י יסוד דעייל בימא כד איהו בתוקפי' וקרע לי' כמ"ש בדרושי האר"י ז"ל (וכן בירדן ביהושע היה ע"י ארון הברית ונאמר שם כי אל חי בקרבכם שם היסוד) ולכן הזכיר ג' אלו שכולן במדה זו :

משה לפני הקב"ה ואמר רבון כל העולמים (כה) הים איננו שומע לי (כו) מיד נגלה עליו הקב"ה בכבודו על הים (כז) וברח הים (כח) ורגזו המים וחלו ורעדו וירדו לתהומות שנאמר [תהלים עז יג] ראוך מים אלקים ראוך מים יחילו. רבי אליעזר אומר (כט) ביום שנקוו המים בו ביום (ל) נקפאו ונעשו (לא) לי"ב שבילים שהם כנגד י"ב שבטים (לב) ונעשו חומות מים (לג) ובין שביל ושביל חלונות והיו רואין אלו את אלו וראו הקב"ה מהלך לפניהם (לד) ועקבות רגליו לא ראו ולא נודעו (לה) שנאמר [שם סח] ראו הליכותיך אלקים וכתיב [שם] בים דרכך ושבילך במים רבים ועקבותיך לא נודעו. ר' עקיבא אומר (לו) הלכו ישראל לבא אל ים סוף וחוזרים לאחוריהם יראים שמא ישובו המים עליהם (לז) ושבט בנימין רצה להכנס שם שנאמר [שם סח כח] שם בנימין צעיר רודם יורדים התחילו שבט יהודה רוגמין אותם (לח) שנאמר (שם] שרי יהודה רגמתם (לט) וקפץ נחשון תחלה

על שהוא עתיד לענוש עליו בהכאת הסלע: (כה) הים אין שומע לי. כענין מ"ש בתחלה הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה, כן אמר עתה בענות רוחו כי הים אין שומע לו: (כו) מיד נגלה עליו הקב"ה בכבודו על הים. ז"ש ויולך ה' את הים, שאחר הנטיי' לא נבקע מיד (כמ"ש לו ה' נטה את ידך על הים ובקעהו), ופרא"ב"ע ורבי' בחיי, עד שהוליכו ה' כביכול ע"י שנגלה עליו (ור"ת ויולך ה'. את הים הוא שם אהו"י שמועיל להשתיק סערת הים כמ"ש בפרי ע"ח דרוש ט"ו בא"ב ע"ש) ברוח קדים עזה (שהמים נקראו עזים כמ"ש במדרש. כוון עמש"ל פ"ה אות ח' ולכן הוליכם ברוח קדים עזה), וממ"ש [תהלים קו] ויגער בים סוף ויחרב, נלמד שלא קיבל עליו הים עד שהוצרך לגערה: (כז) וברח הים. כמ"ש הים ראה וינוס וגו' כי תנוס וגו' מלפני אדון וגו', והיינו מפני שנגלה עליו אדון כל הארץ: (כח) ורגזו המים וחלו ורעדו וירדו לתהומות שנא'. ראוך יכו' יחילו אף ירגזו תהומות. כצ"ל; ומפרש מ"ש אף ירגזו תהומות; שהמים הרגיזו התהומות בזה שירדו לשם בחיל ורעדה; וכון היה לגרוס. חלו ורעדו המים בתחלה ואח"כ ורגזו וירדו לתהומות כלשון וסדר המקרא כאן, ואפשר מפני שבכ"מ כתיב לשון רגזה קודם חילה (כמו ירגזון חיל אחז יושבי פלשת, וכן [דברים ב] ורגזו וחלו מפניך) לכן דרש גם כאן שבאמת הסדר היה שרגזו תהומות שהיה רעש הארץ בתהום ועלה קרקע תהום הים למעלה לפי שעה והמים ירדו למטה לתהומות, ומ"ש במקרא ראוך מים יחילו תחלה, היינו שתחלה הלכו ברוח קדים עזה כל הלילה ואח"כ נבקעו, וכאן שמדבר בענין הבקיעה מסדר שעיקרה היה ע"י רגז ורעש בתהומות תחלה ואז המים חלו ורעדו (ולשון רעדה הוא פי' יחילו וכד"א [תהלים מח] רעדה אחזתם שם חיל וגו'), וירדו לבקיעות הקרקע לתהומות: (כט) ביום שנקוו המים בו ביום נקפאו. דהיינו בשלישי וכדא"ר סימון להלן בפרקין ביום רביעי חנו ישראל על שפת הים כו' והיינו ביום מחרתו של קי"ס, ועמש"ל פ"ט אות כ"א. בזה בס"ד (ואפשר סמך למ"ש כאן שבשלישי שנקוו המים נקרעו, דדרשינן יקוו המים למה שאני עתיד לעשות בהם כמ"ש בב"ר רפ"ה, וידרש כאן לענין קי"ס שעשה בהם כד"א [ישעיה סג] לעשות לך שם תפארת [ות"ת הוא יום השלישי], ועיין רבי' בחיי שהביא מאמר מהפר"א דרשא דלאיתנו לתנאו שהתנה עם הים וכל מע"ב ע"ש כל המאמר): (ל) נקפאו. נקט לשון נקפאו שנופל על לשון נקוו (ואפשר רמז לדרוש יקוו יקפו בחלוף פ"א בוא"ו) שנקוו ונעשו חלקיהם מוצקים וכדכתיב קפאו תהומות ועמש"ל אות ל"ב בס"ד: (לא) לי"ב שבילין שהן כנגד י"ב שבטים. נראה דנפקא לי' מדכתיב [חבקוק ג] נקבת במטיו ראש פרזיו (ובקי"ס מיירי דכתיב בתרי' דרכת בים סוסיך וכן במכילתא ובאדר"ן פל"ג דרש מיני' שנעשה הים נקבים), דדרש לי' שהיה נקביו במטיו (ופרזיו כלומר פתיחות פרצותיו) למספר ראשי י"ב מטות בני ישראל (ואתיא כדעתי' דר"א בר יהודה איש ברתותא דדרש מגי' שבזכות השבטים נקרע הים): (לב) ונעשו חומות מים. כמ"ש והמים להם חומה (וכן ת"א נצבו כמו נד קמו כשור פי' כחומה כמ"ש רש"י, ודלא כת"י שתרגם כמו זיקין שפי' כנאדות וכן תיב"ע [יהושע ד] קמו נד רוקבא שפי' נאד), ומה שכתוב המים להם חומה מימינם ומשמאלם, היינו דלכל שבט בשביל שהיה מהלך היה לו כן (וי"ל שז"ש ראש פרזיו לשון עיר פרזי אין חומה, שהוא הנקב והשביל שנעשה באמצע פרוז ופתוח לכל מטה להלך בו, ומימינו ושמאלו נשארו חומות מים): (לג) ובין שביל לשביל חלונות. בערוך ע' אספמאות העתיק לשון הפר"א וחלונות אספומאות בין שביל לשביל והיו רואין כו' ופירשו שם חלונות פתוחות אצל לצד, ולעיל פ"י שאמרו והיו ב' עיניו של דג כחלונות אפומיאות מאירות ליונה קשה לפרש כן, שעיני הדג לא היו פתוחות וחלולות, ובערך אפמטא הביא מדברי הפסיקתא דבשלח פרעה (שהיא חסרה כמעט כולה אצלינו רק אפס קצהו נראה וכמ"ש בהגהותיו על הפסיקתא שם בס"ד) והובא גם בילקוט שמואל ב' כ' רמז קנ"ב כיצד היו המים עשויין לישראל כחומה דרש ר' יוחנן כאילין קנקליא (פי' בערך קנקל מכבר מעשה רשת תרגומו קנקליא), אודקת (פי' הגיהה על ר"י ותלמידהון בעת שדרש כן) סרח בת אשר ואמרת תמן הוינא [כשעברו ישראל הים] ולא הוון אלא כאילין אפומטיא, ופירשו הערוך מראות, וכ"ל שאספומאות דכאן ואפמיטאות דפסיקתא הכל א', שהן מראות של זכוכית שרואין דרך עליהן וכמש"ל פ"י אות מ"ט, וז"ש במכילתא הקפיא להם את המים לשני חלקים ונעשו כמין בולס של זכוכית, ופי' רבי' בחיי שנעשו בהירים כסוהם שיהיו רואין זא"ז דרך עליהם ודרשו קפאו כמו אור יקרות וקפאון שהוא ענין אור ודבר המזהיר, וכן פי' בערוך פ' בולס על לשון בולס של זכוכית שבפסיקתא דפ' פרה (שישנו לפנינו גם בבמ"ר פ' חקת) שהוא מראות של זכוכית [ד]: (לד) ועקבות רגליו כו'. שהן דרך על במתי ים וכמש"ל פ"ה ונתנן תחת כפות רגליו ועמש"ש וכס"פ כ"ב בס"ד: (לה) שנא' ראו הליכותיך כו'. ובקי"ס מיש̇תעי דכתיב בתרי' קדמו שרים אחר נוגנים שנדרש בקי"ס: (לו) הלכו ישראל לבא כו' וחוזרים לאחוריהם יראים כו'. עיקר זה נלמד ממ"ש וימרו על ים בים סוף (וכמ"ש בפסחים [קי"ח:] שקטני אמנה היו), וז"ש לא השכילו נפלאותיך (ובמכילתא ר"פ בשלח רא"א ים סוף כדי לצרפן שנא' לא השכילו וגו') עד לאחר שעלו מן הים ואמרו שירה שאז נא' ויאמינו בה' וגו' וכמ"ש רש"י בתהלים שם על ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו ע"ש, ובסוטה [לז:] דרשינן לה מדכתיב סבבוני בכחש אפרים (שלא היו מאמינים בנפלאותיו) ובמרמה בית ישראל ויהודה עוד רד עם אל א"ל שירד לים, וסיפי' דקרא ועם קדושים נאמן שהאמין בה' וקידש ש"ש כמש"ש [לו:] יהודה שקידש ש"ש בפרהסיא כו' ומביא שם מקרא דיהודה לקדשו, ואפשר רמוזה נמי כאן במ"ש ויבאו בני ישראל בתוך הים, ולא כתיב וילכו כמ"ש בסוף השירה ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים. או לכתוב ויעברו כמ"ש ויעברו בתוך הים המדברה [במדבר לג] וכתיב [נחמיה ט] ויעברו בתוך הים ביבשה, אלא כתיב לשון ויבאו לרמוז שבאו ולא רצו לילך ולעבור בו להלן שהיו קטני אמנה ויראים כו': (לז) ושבט בנימין רצה כו' שנא' שם בנימין צעיר רודם כו'. י"ל שאז שלא היו עדיין סדר הדגלים, היו חונים השבטים כתולדותם, ובנימין שהיה הצעיר היה באחרונה, ולכן כשהיו עומדים מחנה ישראל אל פני מחנה מצרים, א"כ היה האחרון שבהם בנימין צעיר סמוך לים, והיה רוצה לכנוס תחלה לים: (לח) שנאמר שרי יהודה רגמתם. ודמסיים קרא שם שרי זבולון שרי נפתלי פירש"י שהן ג"כ היו רוגמין אותם (ובמכילתא דרש לי' כשם שעשה נסים ע"י יהודה ובנימין בים כך עשה להם ע"י זבולון ונפתלי בימי דבורה, ושם ג"כ היה זה ענין לקריעת י"ס, כי נחל קישון גרפם לתשלום מה שהשליך הים סוף המצריים להקבר בארץ כדלהלן ס"פ), וי"ל מה שזבולון ונפתלי נתעוררו יותר מאשר שבטים, הוא משום שזבולון לחוף ימים ישכון, ובנפתלי ג"כ נאמר ים ודרום ירשה, ולכן כיון שהסכים נחשון שירדו כולם בממשלת ידו כדלהלן, נתעוררו אלו זבולון ונפתלי לענין הים שהוא בחלקם ומחבבים אותו כדאיתא בריש פסחים [ה'], ועמש"ל פי"ח אות ו' בהגה"ה: (לט) וקפץ נחשון כו'. בבמדבר רבה פרשה י"ג אמרו למה נקרא שמו נחשון על שירד תחלה לנחשול שבים: וקידש

הגהות

[ד] ולשני חלקים דתני במכילתא, היינו שהקפיאה כזכוכית היתה רק במקום הלב ולמעלה שיהיו רואין זא"ז בפניהן וגופן עד לבן, מיהו לשון קפה עליהן מב' חלקים ולמעלה שאמרו במכילתא שם לא משמע לפרש כן, אלא נראה שהוא כמו כפה דבא"ק ופירושו שנעשה כמין כיפה על ראשן מלמעלה משלישו ולמעלה, ועיין ר' בחיי (ומ"ש באדר"ן שם רא"א תהום כפה עליהם מלמעלה כו' כדי שלא יטבעו, נראה שצ"ל קפא והוא לשון ארמי צפה, שצפה ועלה התהום קרקעיתו למעלה שיהא נוח להם לעבור בו):

תחלה לים (מ) וקדש את שמו הגדול לעיני הכל (מא) ובממשלת יד בני יהודה נכנסו אחריהם כל ישראל לים. שנאמר [שם קמד] היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו של יהודה (מב) והיו המצרים רצים לבא אחרי ישראל וחוזרים לאחוריהם יראים שמא ישובו עליהם המים. (מו) וראו המצרים לפרעה שנכנס בים נכנסו כלם אל הים אחריו שנאמר [שמות יד] וירדפו מצרים אחריהם. מיד (מז) שבו המים ויכסום שנאמר [שם] וישובו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים. בן עזאי אומר הכל במדה (מח) כשם שנתגאו המצרים והשליכו הילדים ליאור כך השליך אותם הקב"ה לים. (מט) שנאמר [שם טו] אשירה לה' כי גאה גאה. ר' שילא אומר כל הילדים שהשליכו ליאור לא מתו אלא היאור הפליט אותם (נ) והשליך אותם (נא) למדבר מצרים והיה הקב"ה מביא סלע בפי כל אחד ואחד (נב) וסלע מצרו והסלע שהיה בפיו היה מניק אותו דבש והסלע שבצדיהן היה מניק אותן שמן כחיה שהיא מניקה את בנה שנאמר [דברים לב] ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור וכשבאו ישראל לים ראו הקב"ה (נג) והכירוהו (נד) וקלסוהו וקדשוהו שנאמר [שמות טו] זה אלי ואנוהו. ר' סימון אומר (נה) ביום רביעי חנו ישראל על שפת הים (נו) ומנגב לים והיו המצרים (נז) צפים כנאדות על פני המים ויצאה (נח) רוח צפון והשליך אותן כנגד מחנה ישראל והלכו ישראל (נט) וראו אותם והיו מכירין כל אחד ואחד שנאמר [שם יד] וירא ישראל את מצרים. רבי ראובן אומר (ס) הכל הולך אחר הראש

(מ) וקידש את שמו הגדול לעיני הכל. כמש"ל אות ל"ו דדרשי' לה בסוטה מדכתיב היתה יהודה לקדשו, ובבמ"ר שם דרש לי' מדכתיב נודע ביהודה אלקים בישראל גדול שמו שע"י שהודיע יהודה קדושת שמו נתגדל שמו בכל ישראל: (מא) ובממשלת יד בני יהודה נכנסו כו' ישראל ממשלותיו של יהודה. וכ"ה בשוח"ט שם, ונראה שר"ל שיהודה היה מושל על השבטים מכבר מברכת יעקב וכמ"ש [ד"ה א ה] כי יהודה גבר באחיו, וכן אמרו בב"ר פפ"ד ודב"ר פ"א שיהודה היה מלך עליהם, ולפי שממשלתו עליהם בע"כ נכנסו אחריו כלם בים, ולשון ממשלת יד, יצא מלשון ידך בערף אויבך שא"ל יעקב בברכת יודוך אחיך וישתחוו לך וגו', וכן בברכת משה ידיו רב לו, ולשון ממשלה הוא ביד וזרוע כמ"ש [ישעיה מ] וזרועו מושלה לו, וכתיב [משלי יב] יד חרוצי' תמשל[ה]:(מב) והיו המצרי' רצים כו' והיו חוזרים. ממ"ש וירדפו המצרים ויבאו אחריהם וגו' אל תוך הים דרש, דהו"ל למכתב וירדפו המצרים אחריהם אל תוך הים, אלא כתיב ויבאו לומר שתחלה רדפו וחזרו ואח"כ באו אחריהם (ע"י סוס פרעה כדמפ"ו להלן), וכמ"ש ואני הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם, ש"מ שהיה לבם חלוק אם לבא אחריהם או לא (וכמ"ש במכילתא על וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם דריש הפרש', שהיה לבו חלוק לרדוף): (מו) וראו המצרים לפרעה שנכנס בים ונכנסו כו'. כמ"ש כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו, שע"י סוס פרעה נכנסו אחריו כל רכבו ופרשיו, וכן ז"ש ויבאו אחריהם כל סוס פרעה רכבו ופרשיו: (מז) שבו המים ויכסום כו' ויכסו את הרכב כו'. אפשר ר"ל שלא הוזכר כאן רק הרכב וכל חיל פרעה, ולא פרעה עצמו וכדלקמן פמ"ג שהעמידו הקב"ה מבין המתים ע"ש: (מח) כשם שנתגאו כו' והשליכו הילדים ליאור. שהטביעה במים קרוי' גאוה וכמ"ש בתדא"ר פ"ו היה מחשבה של המצרים כו' ונשיג אותם ונתגאה עליהם ונשליך אותם בים, וכמש"ל רפ"ה במים נתגאו המים עמש"ש בס"ד (ואולי י"ל דדרש קרא [תהלים קכג] הלעג השאננים הבוז לגאי יונים [קן המצרים שהיו מבזים ומלעיגים על ישראל כמ"ש בתדא"ר פכ"ג ע"ש] וכתיב בתרי' [במזמור שלאחריו] לולי ה' וגו'. אזי המים שטפונו וגו'. אזי עבר על נפשנו המים הזדונים (ועיין בתדא"ר שם דדרש קראי דבתרי' נפשנו כצפור כו' על זה) שנתגאו המצרים להשליכם במים: (מט) שנא' כו' כי גאה גאה. כשם שנתגאו הם במים כן נתגאה עליהם והטביעם בים, וכדבר אשר זדו וגו': (נ) ומשליך אותן למדבר מצרים. אפשר נתכוין לדרוש המקרא [יחזקאל טז] ותושלכי אל פני השדה, שזהו שהיה היאור משליך אותן שהשליכו בו ביום הולדת אותם, ומבאר על פני השדה על המדבר שבמצרים (כי א"ל בשדה ממש וודאי היו המצרים רואים אותם ויהרגום): (נא) אל מדבר מצרים והיה הקב"ה מביא סלע כו'. כמ"ש ימצאהו בארץ מדבר וגו' ואח"כ כתיב ויניקהו דבש מסלע שמביא להלן: (נב) וסלע מצדו כו'. והסלע שמצדו היה מניק כו' שהיא מניקה כו'. בילקוט שמות הגי' בזה היה מסיך כו' שהיא מסיכה את בנה, וכלשון המקרא [יחזקאל שם] ואסוכך בשמן, וכ"ה בת"י בשלח [ע"פ זה אלי] ומשה יתן מן שמיר טינרא, וקצת משמע כן, שלכן היה זה הסלע מצדו ולא בפיו, שלא היה לינקה רק לסיכה כל הגוף, וגם אין שמן טוב כ"כ לינק אותו כמו שהוא [ו], אבל בסוטה [יא:] ושמ"ר פ"א הלשון ומלקט להן ב' עיגולין א' של דבש וא' של שמן, לשון עיגולין משמע וודאי שניהם שוין לינק מהם בפה, ובאדר"נ פל"ג תני בים מושכין לתוך פיהן של תינוקות שמן ודבש שנא' ויניקהו כו', וכפשטי' דקרא דויניקהו אתרוויהו קאי גם על שמן מחלמיש צור: (נג) והכירוהו. שאמרו זה אלי כמורה באצבע על דבר שידוע וניכר לו מכבר ואומר הנה זהו: (נד) וקלסוהו וקדשוהו. ז"ש ואנוהו כו' וארוממנהו כו'. שהוא מרום וקדוש: (נה) ביום רביעי. עמש"ל אות כ"ט בס"ד: (נו) מנגב לים כו' רוח צפונית. א"א לפרש מנגב ודרום לים ממש, שידוע הוא שים זה הולך מדרום מים אוקיאנוס המקיף אל הצפון למדבר ערב, אלא מפני שמסיים רוח צפונית השליך אותם כנגד מחנה ישראל כו', לכן נקט כאן לשון מנגב (וקרוב יותר לומר שצ"ל מנגד), אבל באמת היו ישראל ממזרח לים, וכמו שביארו התוס' בערכין [טו.] ד"ה כשם כו' שעברו בו ישראל ממערב למזרח רצועה א' לארכו (והם ביארו שהלכו בו כחצי גרן עגולה וחזרו ויצאו לצפונו, וא"כ היה צריך רוח דרומית להשליך המצרים לנגד ישראל שבצפון, ולפי מה שנודע כעת שלשון הים סוף מתקצר והולך מדרום לצפון, י"ל שעברו בו ממזרח למערב לרדו השני והיו שרוין במזרחו, ומ"ש בגבולי א"י [שמות כג] מים סוף עד ים פלשתים שהוא ממזרח למערב, היינו שעוד לשון ים סוף השני נמשך עד מזרח א"י, ואכמ"ל בזה), והיה יכול רוח מערבית להשליכן לנגדן רק שנקט רוח צפונית משום סמך המקרא כמש"ל אי"ה: (נז) צפין כנודות. כ"ה הלשון בב"ח על גופות ב"א מתים שהן דומין לנאדות של עור נפוחים מבעלי חיים (וכמ"ש בויק"ר פ"ו שמשביעין בנאדות נפוחים לומר אתמול היה הנאד הזה מלא גידין ועצמות) שהן צפין ע"פ המים בקל, והלשון יצא ממ"ש [איוב כד] קל הוא על פני מים, שדרשוהו בסנהדרין [קח'] ותדא"ר פל"א בדור המבול שהקפה [פרש"י הציף] אותן כזיקין [פירש"י נאדות] על פני המים: (נט) וראו אותם והכירום כו' מכירין כל אחד כו' את מצרים מת. דרש קראי' על מצרים מת בלשון יחיד, שהיו מכירין כא"וא לעצמו מי הוא: (ס) הכל הולך אחר הראש. כמ"ש בערובין [מא'] בתר רישא גופא גריר:

הגהות

[ה] וב"ל ענין ממשלת יד דיהודה כאן עיקרו במ"ש בז"ח שה"ש [נו ג] דפרעה נטל עיטא בחכמתא דחרשין כו' לקבליי' דישראל כו' בההיא שעתא חקק קב"ה בהאי יד [יד רמה ויד גדולה] כל דיוקנין כו' כגוונא דאינון חרשין כו' בשעתא דהוו אתיין בחרשין ההוא יד הוי חקיק בי' לקבליי' דהנהו חרשין ואתברין קמיי' כו', והוא כמ"ש בזהר תרומה [קעב'] הלונא כו' בי' נפק כוכבא דאיקרי יד כו' שבטא דיהודה שלטא על האי כו' דכתי' בי' ידך בעורף כו' האי כוכבא כד נפיק בטיש חד יד בחמש אצבעאן כו' מארי דחרשין וקסמין דתלין מהאי אתר דבגין דבשעתא דהאי שלטא כלהו קסמין וחרשין מתבלבלי ולא אצלחי כו', וזהו ענין היד שאמרו בז"ח דמתברי כל חרשין קמי', והיא היד בשרשו שניתנה ליהודה וכמ"ש בזהר בהעלותך [קנ"י] בדגל ארי' של יהודה אושיט ידא שמאלא כל מאריהון דדינא לתתא דתלין כו' וההוא ידא פשיט עלייהו וכלהו מתכפיין תחותי' כו', ונמצא ע"י יד יהודה שמשלה ושלטה בשרשה בטלו כל חרשין דפרעה שעשה לקשרא ישראל (שע"י כן באה בהם הקטנות אמנה בים), ובזה גרם יהודה שנכנסו כל ישראל בטוחים באמונתם ביד הגדולה והרמה של הקב"ה ונתקדש ש"ש:

[ו] כמ"ש בברכות [לה:] אי דשתי לי בפיני' אזוקי מזיק לי', וביומא [עו:] דאמרי' רביתא דינוקא מיא חמימי ומשחא פרש"י לסיכה (ודומיא דחמימי שהן לרחיצה), וכ"מ בירושלמי ר"פ הערל סוף ה"א דאמרי' בתינוק להאכילו חלב [חטה] של תרומה ולסוכו שמן של תרומה, דמשמע דשמן לאכילה לאו אורחיה לתינוק:

הראש. ובזמן שהרועה טוב והולך בדרך ישרה הצאן הולכין אחריו. ומשה רבינו (סב) רועה נאמן היה (סג) והתחיל משה לשורר ולגמר לפני הקב"ה (סד) והלכו כל ישראל אחריו (סה) שנאמר [שמות טו] אז ישיר משה ובני ישראל וגו'. (סו) מרים התחילה משוררת ומזמרת (סז) והלכו כל הנשים אחריה שנאמר [שם] ותקח מרים הנביאה וגו'. (סח) ומנין היו להם תפים ומחולות במדבר אלא לעולם הצדיקים יודעים ומובטחים שהמקום עושה להם נסים וגבורות עת יציאתן ממצרים התקינו להם תפים ומחולות (סט) אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון כל העולמים אלו (ע)שקמו לבא עלינו לאבדנו מעולמך. הרסת (עא) בגאון עוזך (עב). שנאמר [שם] וברוב גאונך תהרוס קמיך תשלח חרונך יאכלמו כקש. אמרו ישראל לפני הקב"ה (עג) אין כמוך במלאכי השרת וכן כל כנוי שמן אלהים מיכאל וגבריאל מי כמכה באלים ה' (עד) וענה פרעה אחריהם שיר ושבח (עה) בלשון מצרית ואמר [שם] מי כמכה נאדר בקדש נורא תהלות עושה פלא נורא (עו) תהלה אין כתיב כאן אלא נורא תהלות שמלאכי השרת מקלסין אותך מלמעלה ותהלות דורשיך מלמטה. נטית ימינך תבלעמו ארץ אמר הקב"ה לארץ (עז) קבלי אכלוסיך (עח). את החללים אמרה לפניו רבון

(סב) רועה נאמן היה. כמ"ש [ישעיה סג] את רועה צאנו וגו', וז"ש [במדבר כז] ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה, שכ"ז שהיה משה קיים היה רועה נאמן: (סג) והתחיל משה לשורר ולזמר. אפשר לשורר היינו מקרא ראשון של שירה אשירה לה', ולזמר הוא מקרא השני עזי וזמרת, ועל שניהם מסיים והלכו אחריו כלומר לענות אחריו מה שהוא אומר, זקמ"ל כר"א בר"י הגלילי בסוטה [ל:] שהן ענו אחריו כל מה שהוא אומר, ודלא כר"ע שם שאמר שענו רק אשירה לה' (אבל בר' נחמיה שם כסופר המתחיל והעם עונין אחריו, אולי יש לדחוק לשון התחיל דהכא): (סד) והלכו כל ישראל אחריו. בדרך הישרה שהורה להם לשורר ולזמר לה' על נפלאותיו (ועיקר לשון הלכו אוידי דמרים להלן דכתיב שם ותצאן כל הנשים אחריה, נקטי'): (סה) שנא' אז ישיר משה ובני ישראל. שע"י שאר משה תחלה שרו בני ישראל אחריו (ואפשר סיפי' דויאמרו לאמר קמכוין דדרש מני' ר"א בר"י הגלילי מלתי' שם ע"ש), ובירושלמי סוטה שם דרש מקרא דישעיה [שם] המעלם מים את רועה צאנו, שראתה רוה"ק עליהן וכולן אמרו שירה כמשה (וע"י משה היה זה שהוא העלם מים למדרגה זו שראתה שפחה על הים כו' בשכר הירא' והאמונה וז"ש שם ויזכור ימי עולם משה עמו, וכמ"ש בס"ד בליקוטין, ועיין בהגהותיו לדב"ר זאת הברכה אות כ"ח): (סו) מרים התחילה כו' והלכו כו' שנאמר ותקח מרים כו'. אע"פ שמקרא זה דותקח מרים כו' ותצאן כו' אחריה מתפרש לענין ההליכה ממש וכמש"ל, מ"מ אין יוצא מידי כוונת השירה כמשה ובני ישראל דרישא, וכדכתיב אחריו ותען להם מרים שירו לה', ולפ"ז אם באנו להשוות שירת נשים לאנשים (וכמ"ש במכילתא ובמדרש משלי פי"ד כשם שאמר משה שירה לאנשים כך אמרה מרים שירה לנשים) היו גם הנשים עונות אחרי מרים כל מה שאמרה מרים, ויהיה כן פי' ותען להם (ואין זה כמו לשון עינוי בהספד דתנן שלהי מ"ק איזהו עינוי שכולן עונות כאחת) כי לא היו הנשים יודעות מעצמן לומר השירה כאחת עם מרים כמו ישראל עם משה, ולכן נאמר להן בלשון מדבר מפי מרים שירו לה' כי כו' ולא אשירה לה' כמו שאמרו ישראל בשוה עם משה (אף שאמרו ראתה שפחה על הים כו' ואפי' עוברין שבמעי אמן כו', מ"מ לא הגיעו למעלת ישראל רק מרים לבדה שהיתה נביאה היא אמרה השירה מעצמה כישראל ומשה) [ז]: (סז) והלכו כל הנשים אחריה שנאמר כו' הנביאה וגו'. וכמ"ש ותצאן כל הנשים אחריה, וכאן י"ל לשון הלכו אחריה בהליכה ממש, דותצאן היינו שיצאו מאהלן (כל כבודה בת מלך פנימה) לענות בתפים ומחולות, וי"ל עוד שיצאו חוץ למחנה ישראל, שלא ישמעו קול שיר בנשים ועמ"ש בהגהותיו לב"ר פ"מ אות ג': (סח) ומנין היה להם כו' ומחולות. וכ"ה במכילתא, ומפני שכתיב כל הנשים קשיא לי' וכי מנין היו יודעין שהכינו כולן להן תפים ומחולות, ומשמע שמפרש מחולות ג"כ כלי שיר כמו תפים, ולא כתרגומי אונקלוס וירושלמי שתרגמוהו חנגין שפירושו ריקודין וא"כ אין זה דבר הצריך הכנה להקשות עליו מנין היה להם (וכאמת רש"י בפי' התורה דלג מחולות בלשון המכילתא): (עא) בגאון עוזך. זהו פי' וברוב גאונך, שהוא כשגאונך התרבה ברוב עוז והדר (והוא מ"ש תחלה כי גאה גו' עזי כו') כשעשו למטה רצונו של מקום שאז כביכול כאלו הוסיפו עוז והדר וגאוט התרבה בעולם [ח], ונראה שמפרש מ"ש תהרוס כו' תשלח חרונך כו', הראשון כשעושין רש"מ והשני אף כשאין עושין, וכמו מקרא שלפניו ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב שמעתי לפרשו כן [ט]: (עב) ובחרון אפך יאכלמו כקש. מבאר שבחרון עצמו שהוא נמשל באש (עיין בפירש"י ע"פ וברוח אפך) בו עצמו נאכלו, וכ"מ לפרש מ"ש [ישעיה ז] שני זנבות האודים העשנים האלה בחרי אף רצין וגו', דהאי בחרי אף הוא חוזר לבאר במה הן עשנים, כעשן שעלה באף רצין ובן רמליהו, ודימה חרון אפם רק בזנבות אודים העשנים, שאין בהם כח לאכול ולשרוף אחרים כאלו היו אש: (עג) אין כמוך במלה"ש. מפרש באלי' במלה"ש [ועיין בזהר] ומבאר למה נקראו כן שכל כינוי שמן אל שמסיימין בסוף שמן כן מיכאל וגבריאל, וכמ"ש בסוה"ע מז' ס"ח ופסיקתא דמתן תורה (וכן בקלרה בשמ"ר ר"פ כ"ט ע"ש בהגהותיו) אדני בם שמו של אלקים מעורב עם כא"וא מיכאל גבריאל, ולהראות שמזה הוא חיותן וקיומן בשמו (ועמש"ל פי"ג אות ה' בס"ד), וז"ש כאן מי כמוכה באלים ה', שאף האלים כולן חיותן וקיומן בשמך ה', ונקט מיכאל וגבריאל שהן שריהון ומלכיהן דמלאכיא כמ"ש בשלהי שה"ר אלכי צבאות מלכיהון דמלאכיא כו') וכ"ש אחרים [י]: (עד) וענה פרעה כו' ואמר מי כמוכה נאדר כו'. הפה שאמר מי ה', הודה ואמר מי כמוכה וכדדרש לי' רנב"ה לקמן פמ"ג מדכתיב בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי ולמען ספר שמי, וז"ש מי כמכה כו' הוא ספר שמי, ונאדר בקדש הוא הראותך את כחי וכמ"ש נאדרי בכח (ומפני שהמצרים נקראו אדירים ונפרע מהם במים אדירים עיין מנחות [נג:] לכן הודה פרעה מלשון מי כמוכה נאדר בקדש): (עה) בלשון מצרית. ומשה וישראל העתיקוהו בדברי שירה בלה"ק (ואולי י"ל שנרמז זה בלשון בקדש, ר"ל בלשון קדש כ"ה השבח, מי כמכה נאדר, מכלל שעיקרו נאמר בלשון חול מפי פרעה) וכמו נבואת בלעם וכי"ב, ואפשר היה ידוע להם שבמילות מי כמכה נאדר בקדש יש מלות מצריות, וכי"ב אמרו בפסיקתא דמ"ת על אנכי בלשון מצרי' אנך: (עו) תהלה אכ"כ כו' תהלות כו' מלמעלה כו' מלמטה. ב' תהלות נאמרין לו כשעושה פלא לעמו, שע"י כן שמספרין תהלות למטה על הפלאות, מוסיפין כח למעלה שיהללו בתהלות חדשות גם מלה"ש וכמש"ל פל"ז אות ע"ו ע"ש: (עז) קבלי אכלוסיך. כני אדם שלוקחו מן האדמה ונתגדלו עליך: (עח) את החללים. פשוטו ר"ל שדרך כבוד הוא לקבור החללים חללי מלחמה וכמ"ש ביואב [מלכים א יא] ולע"ל בגוג [יחזקאל לט] כן כביכול דרך כבוד.

הגהות

[ז] ואפשר לכן אמרה להן מרים בלשון שירו ולא נשירה לה' וכדאמרינן בברכות [כ'] דנכרך עדיף שלא להוציא עצמו מן הכלל, מפני שלא היתה אמירתן שוה בשירה, מרים אמרה ברוה"ק מפי עצמה, והן ענו אחריה ולא ידעוה מפי עצמן, לכן לא היתה ראויה לכלול עצמה עמהן (ועיין בת"י שתרגמו נשבח ונודה, אבל לא ידעתי אם הנוסחא בת"י מדוייקת בזה, כי בת"א תרגם שבחו ואודו כפשטי'), ולפמ"ש התוס' בברכות שם בשם הירושלמי שכיון שמסיים המבורך הוי ככולל עצמו, אולי י"ל דה"נ כיון שאח"כ אמרו ויהי לי לישועה הו"ל מרים נמי כוללת עצמה, ויש לחלק:

[ח] וז"ש [תהלים סח] על ישראל גאותו ועזו בשחקים, שע"י שעושין רצונו למטה מתרבה הדר גאותו וגם ע"י כן עזו בשחקים, וכמ"ש בס' הבהיר אקרא דרוכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים, שבעזרך שעושין רצונו כביכול ע"י כן רוכב שמים וע"י גאותו שמתרבה מעשיית רצונו ע"י כן רוכב שחקים, עמ"ש בליקוטיו פ' זאת הברכה בס"ד:

[ט] וי"ל כן מ"ש ימין ה' רוממה ימין ה' עושה חיל, ימין ה' רוממה כשעושין רש"מ, שאז כביכול מרוממין כח הימין,

[י] ובבמ"ר פ"ב ופסיקתא דמנה א' אפים רמזו שם מיכאל בפסוק זה מי כמכה באלים, וכ"ה בת"ז ת"ע [קל:] ואמרו שם בנין דממנא על מיא כד אעברו בימא בי' שבח משה לקב"ה, ועיין רבי' בחיי פ' נשא, וי"ל עוד שרמוזין כאן גם ג' מלאכי המרכבה האחרים, נורא תהלות הוא נוריאל, עשה פלא הוא רפאל, ונאדרי בקדש סוא גבריאל כי אדיר שם הגבורה (ויש במלת אדיר אותיות ארי מן גבריאל):

רבון כל העולמים (עט) המים הרגו אותם והמים יבלעו אותם אמר לה הקב"ה הפעם הזאת קבלי את אלה פעם אחרת (פ) אותן שיהיו נהרגין עליך אני משליך אותם לים שנאמר [שופטים ה כא] נחל קישון גרפם נחל קדומים אמרה לפניו רבונו של עולם מה בשעה שלא נהרג אלא אחד נתאררתי בעבורו (פא) ואם אני מקבל את כל אלו האכלוסין על אחת כמה וכמה אמרה לפניו רבונו של עולם (פב) תן לי שבועת ימינך שאין אתה תובע אותם מידי ונטה הקב"ה ימינו ונשבע לה שאינו תובע אותם מידה שנאמר [שמות טו] נטית ימינך תבלעמו ארץ ואין ימין אלא שבועה שנאמר [ישעיה סב ח] נשבע ה' בימינו ובזרוע עזו מיד (פג) פתחה הארץ את פיה ובלעה אותם (פד) וכששמעו אנשי כנען (פה) יציאת מצרים וקריעת ים סוף רגזו והלו (פו) וברחו ממקומן שנאמר [שמות טו] שמעו עמים ירגזון (פז) אמר משה לפני הקב"ה רבון כל העולמים (פח) תן פחדך ואימתך עליהם (צ) עד שיעברו ישראל את הים שנאמר [שם] עד יעבור עמך תביאמו ותטעמו וגו' (צא) תביאמו להר קדשך אמר הקב"ה למשה (צב) לא אמרת תביאנו ותטענו אלא תביאמו ותטעמו והמביא הוא המוציא אמר חייך כדבריך כן יהיה בעולם הזה אתה מביא אותם ולעתיד לבא אני נוטע אותם (צג) נטע אמת שלא ינתשו מעל אדמתם שנאמר [עמוס ט טו] ונטעתים על אדמתם וגו' (צד) ואומר [שמות טו] ה' ימלוך לעולם ועד:

תשובה

כבוד הוא לה' איש מלחמה שציווה לקבור החללים שתבלעם ארץ וי"ל עוד שרמזו לדרוש לשון המקרא [איוב כו] הרפאים יחוללו מתחת מים ושכניהם, על אתי מצרים וחלליהם ששכנו מתחת מים ונפלטו משם ליבשה (ומ"ש שם בפרשה ההיא ובתבונתו מחץ רהב חללה ידו נחש בריח פירשו רש"י על המצרים ופרעה ע"ש): (עט) המים הרגו אותן והמים יבלעו אותן. אע"פ שלעולם כל הנטבעים בים דרך הוא שהים פולטן ונקברין באדמה, שם קוברין אותן ג"א בארץ שלא ברצונה, אבל כאן שא"ל שתפתח פיה ותבלעם כדלהלן, טענה שיותר ראוי שיצוה להים לבולעם, או אפשר רומז ג"כ בבליעת הים לדגים שבים. וכמ"ש בפסחים [קיח:] ע"ש בפירש"י, ועוד שכאן שירדו לעמקי תהומות כמו אבן כמ"ש צללו כעופרת במים אדירים, א"כ לא היו ראויים לעלות משם עוד אלא להיות מאכל לדגי הים או להרקב שם: (פ) אותן שיהיו נהרגין עליך אני משליך אותם לים. משמע שמפרש שמתי חיל סיסרא נהרגו על הארץ וכפשטי' דקרא דכתיב ויפל כל מחנה סיסרא לפי חרב לא נשאר עד אחד, ומ"ש נחל קישון גרפם לים, צ"ל או שישראל השליכום שם, או שהמלחמה היתה סמוכה לנחל וגברו המים ושטפום והשליכום לים, אבל בפסחים [שם] אמרו שע"י חום הכוכבים נכנסו לנחל קישון לקרורי נפשייהו וגרפם הנחל (וצ"ל לפ"ד הש"ס מ"ש לפי חרב, היינו אותן שנלחמו במלחמה, אבל כל רוב המחנה החיל כנען שבאו לעזרתו, עמהן נלחמו מן השמים וגרפם נחל קישון, ולפמ"ש בש"ס [שם] שתשע מאות רכב ברזל כולן גרפם נחל קישון, יש לומר שז"ש וברק רדף אחרי הרכב ואחרי המחנה וכתיב ויפל כל מחנה סיסרא, א"כ הרכב משמע שלא נפלו בידו, רק נסו וירדו לנחל קישון) [יא]: (פא) ואם אני מקבל כל אלו האכלוסין כו'. היינו לפתוח פה לבלעם וכמש"ל אות ע"ט, ועי"ל ס"פ י"ז אות ע"ו ופי"ד אות מ"ה: (פב) תן לי שבועת ימינך שאין אתה תובע כו'. שאע"פ שכבר אמר לה קבלי אוכלסיך, חששה שמ"מ עתידה ליתן דין ע"ז ליום הדין הגדול, ועיין באיכה רבה פ"א סוף אות ט' כ"א במאמר זה: (פג) פתחה הארץ את פיה. לשון תבלעמו דרש ע"י פתיחת פי הארץ וכמו בקרח דכתיב [במדבר טז] ותפתח הארץ את פיה ותבלע: (פה) יצ"מ וקי"ס רגזו וחלו כו'. נראה שמפרש שמעו עמים ירגזון על יצ"מ וחיל אחז יושבי פלשת על קי"ס, כי קי"ס לא היה ידוע בבירור כ"כ כ"א לאומות שהיו סמוכין למדבר ים סוף פלשת אדום ומואב וכנען שמפורשין במקרא כאן, ולא להרחוקים הרבה (ולכן בירדן שרצו לומר בסוטה [לד:] שראו אותו מלכי מזרח ומערב אמרו שנגדשו כפין ע"ג כפין, וגם שם לא כתיב בקרא רק מלכי האמורי), משא"כ יצ"מ שנמשכו מכות מצרים י"ב חדש, וגם מצרים היו מושלין בכיפה אז והיו באים לשם מכל הארצות, לכן נשמע הדבר לכל הארצות, וכן מצינו ברחב שהזכירה בדבריה להמרגלים קי"ס כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף [יהושע ב] אבל הגבעונים שעשו בערמה לומר מארץ רחוקה מאד באו, אמרו [שם ט] רק אשר עשה במצרים אבל קי"ס לא הזכירו מפני שלא נודע להרחוקים מאד, וחששו שלא יבינו מזה ששקר דוברים ואינם מארץ רחוקה [יב], וז"ש כאן אח"ז תפול עליהם אימתה ופחד ודרשו במכילתא (וכן בספרי ס"פ עקב) אימתה על הרחוקים ופחד על הקרובים, שאימתה הראשון מוסב על הראשון שמעו עמים ירגזון שהוא יצ"מ לכן הוא גם לרחוקים, ופחד מוסב על האחרון חיל אחז יושבי וגו' שהוא קי"ס לכן דרשוהו לקרובים: (פו) וברחו ממקומן. לשון ירגזון דרש כן, וכמ"ש [איוב ט] המרגיז ארץ ממקומה. אף כאן ברחו ורגזו ממקומם: (פז) אמר משה כו' תן כו'. דהאי תפול לשון בקשה הוא ונמשך למטה אל עד יעבור וגו' וכמו שתרגמו אונקלוס ות"י: (פח) תן פחדך ואימתך עליהם. אם הגי' מדוייקת שהקדים פחד לאימה ולא כסדר המקרא אימתה ופחד, י"ל שנתכוין לרמוז לקרא דס"פ עקב [דברים יא] פחדכם ומוראכם יתן ה' על פני וגו', ודרש מוראכם כמו אימתה דהכא: (צ) עד שיעברו ישראל את הירדן. כצ"ל, וכתרגום אונקלוס ע"ש: (צא) תביאמו להר קדשך. מפרש מ"ש תביאמו כו' להר נחלתך, היינו הר קדשך (וכד"א [תהלים מג] יביאוני אל הר קדשך,) שהוא בהמ"ק וכמ"ש במכילתא ובת"י (ולא כפי' הראב"ע נחלתך א"י כולה ע"ש): (צב) לא אמרת תביאנו ותטענו כו' והמביא הוא כו' חייך כו' ולע"ל אני נוטע כו'. בב"ב [קיט:] אמרו תביאנו לא נאמר נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו הבנים נכנסין ולא האבות, אבל כאן אין זה משמעות המאמר, אלא ר"ל אם נאמר תבואנו, היה משמע שגם משה שהי' ממשוררי השירה עם ישראל כולל עצמו בזה, והיה מתפרש שתהיה הבבאה גם כן ע"י משה כשם שהיה הוא המוציאם ממצרים, וז"ש והמביא הוא המוציא ר"ל היה ראוי להיות המביא מי שהוציא (ועיין פירש"י פנחס [במדבר כז] ע"פ ואשר יוציאם ואשר יביאם שלא תעשה כו'), אבל כשאמרו תביאמו ותטעמו, הוא על הקב"ה שהוא בכבודו יהיה המביא ונוטע אותם כא"י תלו הגדולה בבעליה, וא"ל הקב"ה חייך שכדבריך כן יהיה לע"ל, אבל עתה בעוה"ז אתה מביאם (והיינו שעדיין לא נגזר עליו שלא יכנס לארץ והיה ראוי להיות הוא המביא, וכן אף אחר כך יהושע במקומו הוא יביאם ולא הקב"ה בכבודו), ודרך אפשר כ"ל דהכי גרסי' לא אמרת אביאנו ואטענו אלא כו' הוא המוציא כן יהיה בעוה"ז ולע"ל אתה מביא אותם ואני נוטע אותם כו' כצ"ל, ור"ל שכן יהיה בעוה"ז שלא יהיה משה המביאן אלא יהושע תחתיו, אבל לע"ל יהיה משה המביא (וכמ"ש ויתא ראשי עם, ודרשו בספרי שם שעתיד משה ליכנס בראש כל חבורה, ובת"י שם ויהא נפק ועליל בעלמא דאתי ר"ל יהיה יוצא ונכנס לפניהם, ובילקוט חקת רמז תשס"ד בשם ילמדנו הקהל הזה אי אתם מכניסים אבל לכל ישראל אתם מכניסים לע"ל (ועיין בבמ"ר ותנחומא שם), וממש"ש בהגהותיו לילקוט שם בס"ד,) ואני [ר"ל הקב"ה] מטען וכדמפ"ו: (צג) נטע אמת. כמ"ש [ירמיה לב] ונטעתים בארץ הזאת באמת בכל לבי ובכל נפשי, וכאן דנקט לי', י"ל שבא לרמוז דרשת הזוה"ן דתביאמו ותטעמו כמ"ש בזוהר [נט:] לאילין דאחידן בוא"ו דשמי' דקב"ה, והוא נקרא אות אמת כמ"ש בזוהר ר"פ ויקרא מדת יעקב תתן אמת ליעקב: (צד) ואומר ה' ימלך כו'. אפשר ג"ז ראיה אימתי יתקיים תביאמו ותטעמו כמו שאמרו עוברי ימים, כשימלוך ה' לעולם ועד [דכתיב בתרי'] שהוא לע"ל שתתגלה לעולם ועד בלא הפסק עוד כמ"ש במכולתא וע"ל ס"פ י"א:

תשובה

הגהות

[יא] ומלחמות סיחון ועוג שהזכירו, הוא שכם כתיב [דברים ב] היום הזה אחל תת פחדך על פני העמים תחת כל השמים וגו' ורגזו וחלו, ומכוון ביותר לפמ"ש בדב"ר פרשת הברכה שגלותה שעה הוא שנקדה לו חמה למשה, לכן נשמע ונודע הדבר תחת כל השמים:

פרק מג

(א) **תשובה** ומעשים טובים כתרים לפני הפורענות. רבי עקיבא אומר (ב) נבראת התשובה (ג) וימין הקב"ה פשוטה לקבל שבים (ד) בכל יום ואומר [תהלים צ] שובו בני אדם (ה) תדע לך כח הצדקה והתשובה בא וראה מאחאב מלך ישראל (ו) שעשה תשובה גדולה (ז) שגזל (ח) וחמס ורצח שנא' [מלכים א כא] הרצחת וגם ירשת (ט) ושלח וקרא ליהושפט מלך יהודה כו' (יב) ובצום ובתפלה היה משכים ומעריב (יג) לפני הקב"ה (יד) והיה עוסק בתורה כל ימיו (טו) ולא חזר למעשיו הרעים עוד (טז) ונרצית תשובתו שנאמר

פרק מג (א) תשובה ומע"ט כתרים כו'. מתניתין פ"ד דאבות, ושם תנינן לה משמי' דר"א הקפר (ועיין במבוא אות א' שמשמע שלפני הרוקח היה כתוב כאן ג"כ כן), ותני כאן כל פרק זה לסיים בברכת הרוצה בתשובה, ואגב דתני כאן תשובת פרעה נסמך לו ענין פמ"ב דלעיל קי"ס וכמ"ש במבוא אות ה' ע"ש (ופרעה דאמר לקמן שהעמידו מבין המתים נ"ס, נלמד הא דכתרים בפני הפורענות שפירשו המפרשים ז"ל כמו שהתרים מועיל אפי' כבר נזרק החץ להגן בעד ההזיק כן התשובה מועלת אפילו כבר יצאה הגזרה וכמו בפרעה ניס): (ב) נבראת התשובה. ר"ל עד שלא נברא העולם כמש"ל פ"ג מקרא דבטרם הרים וגו' שובו בני אדם, וז"ש ואומר שובו בני אדם: (ג) וימין הקב"ה פשוטה לקבל שבים כו'. בפסחים [קיט'] אמרינן וידי אדם תחת כנפיהם ידו כתיב זה ידו של הקב"ה שפרושה מתחת כנפי החיות כדי לקבל בע"ת מפני מדה"ד, ומסתמא האי ידו הדא היינו ימין וכ"ה בזוהר בראשית [כג'] ותיתי יד ימינא דאיהי כו', ובז"ח יתרו [נג א] דהא ימינא דקב"ה פריסא על כל אינון דתייבין כו', ומשום דכתיב [יחזקאל י] וירא לכרובים תבנית יד אדם מתחת כנפיהם (ואע"ג דאותו יד לא לטובה היה ויד הכרוב היה, ויב"ע תרגם גם וידי אדם דריש יחזקאל למנין זה לזרוק גחלים על ראש רשעים ע"ש) דרש לי' לשון יחיד כדכתיב ידו, ובילקוט יחזקאל הגי' במאמר דפסחים ידיו של הקב"ה שפרושות לשון רבים ול"ג שם ידו כתיב, ובתדא"ז ר"פ כ"ב ור"פ כ"ג ידיך פרושות תחת כנפי החיות ומקבלין בתשובה (וכתיב נמי [ישעיה סה] פרשתי ידי כל היום וגו' דכתיב ידי לשון רבים), ובז"ח יתרו [שם] משמע דידו של הקב"ה של ימין פשוטה וידי הכרובים ב' הן המשמשין לכך ג"כ להעלותן בכנישו תחת כנפיהם: (ד) בכל יום ואומר שובו בני אדם. כדכתיב ותאמר שובו בני אדם והוא הכרוז שמכריז בכל יום על התשובה כמש"ל פט"ו אות כ"ג בשם הזוהר ע"ש: (ה) תדע לך כח הצדקה והתשובה כו' מאחאב כו'. לא מסיים כאן אח"ז באחאב שעשה צדקה (ובסנהדרין [קב:] אמרו עליו וותרן בממונו היה ומהנה ת"ח מנכסיו, איהו משמע שם שמעולם היה דרכו כן, ולא דווקא אחר שנכנע ולשם תשובה), וכן בכל הני דלקמן (רק בדרסב"ל תני ועסק במתנות עניים), ובמהמ"א סי' רפ"ד ליתא גם כאן באחאב מלת הצדקה, וכן נכון, ונשתבשה הנוסחא מלשון המאמרים דלעיל פל"ג ע"ש: (ו) שעשה תשובה גדולה. נראה שבא להוציא ממ"ד בשה"ר פ"א פ"ח (ומביאו בילקוט מלכים כ"א והפסיקתא בלשון וי"א כחולק על מאמר הפר"א זה) שתעניתו היה רק ג' שעות שהיה דרכו לאכול בו' שעות ואכל בט' שעות (וא"ש בתענית [כה:] שכן מצינו באחאב מלך ישראל שהתענה מט' שעות ולמעלה ופרש"י שם שהתענה אותו היום, ומשמע שרק אותו היום נתענה כן), וא"כ לא היתה כ"כ תשובה גדולה ולא נקרא כ"א נכנע מפני, לכן פי' שהיה תשובה גדולה כדמפ"ו: (ז) שגזל וחמס ורצח. הול"ל שעבד גלולים וכמ"ש בסנהדרין שם קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם ואמרו שם מאן דכתיב בי' לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע וגו', ואמרו [שם קיג:] דאוקים לי' ע"ג על כל תלם ותלם כו', אלא נקט הני משום דמשמע שעליהן הוא שנגמר עליו גז"ד בנבות היזרעאלי שאז א"ל אליהו הרצחת וגם ירשת וגו' הנני מביא עליך רעה וגו' עצור ועזוב שדרשוהו בסנהדרין [קב'] בעוה"ז ובעוה"ב וכמ"ש בויק"ר ר"פ ל"ג וכ"ה קופה מלאה עונות מי מקטרג בראש גזל שנא' ובצעם בראש כולם וכן בדור המבול בסנהדרין [קח'] ובב"ר (גם י"ל שזה שרצח וגזל חשוב לכאורה כאי אפשר בהשבה מעלייתא עיין תוס' ב"ב [פח:] ד"ה אפשר כו', לכן נקט להו יותר מע"ג ושאר עונות שעשה, ולומר שאעפ"כ כשעשה תשובה גדולה נרצה): (ח) וחמס ורצח. לגי' זו גזל וחמס היינו פירושי' דוגם ירשת בגזל ולא לשון ירושה ממש כדדרשינן ליה בסנהדרין [מח:] לענין נכסיהן כו' או שבן אחי אביו היה, ונקט נמי חמס מפני שהיה רוצה ליתן דמיו דהו"ל חמסן עיין סנהדרין [כה:], ובמהמ"א שם הגי' כאן וחמד ורצח, וכגון יותר שמכוין לתפוס לאוי דעשרת הדברות לא תחמוד (לכן לא הספיק לו בלשון גזל לחודי') ולא תרצח, וכן בתדא"ר פכ"ו מנו אחאב בעט בלא תחמוד: (ט) ושלח וקרא ליהושפט כו'. דרש מ"ש ויהי בשנה השלישית וירד יהושפט מלך יהודה אל מלך ישראל ולא כתיב על מה ירד (כדכתיב באחזי' אל יהורם [מלכים ב ח] ירד לראות וגו' כי חולה הוא), ולכן כתוב כאן יהושפט בשמו ושם אחאב לא נזכר רק מלך ישראל סתם, אפשר לרמוז שירידת יהושפט אל אחאב כאן היה בענין שמו יהושפט לשפטו: (יא) בכל יום ג"פ. משמע דהיינו בעת זמן ג' התפלות ערב ובקר וצהרים, ולולי שכ"ה הגירסא גם בילקוט ומהמ"א שם, הייתי אומר שט"ס הוא וצ"ל ג' שנים במקום ג"פ, והיינו ג' שנים האמורים כאן בענין [אחר כי נכנע אחאב] וישבו ג' שנים אין מלחמה וגו' [ואח"ז כתיב וירד יהושפט וגו'], ואמרו בירושלמי דסוטה פ"ג והביאוהו התוס' שם [כ:] ד"ה יש פו' שכל אותן ג' שנים היה עסוק במצות [א]: (יב) ובצום ובתפלה היה משכים ומעריב לפני הקב"ה. צום כתיב בפירוש ויצום, ותפלה נלמד ממ"ש וישם שק על בשרו, שהשק היו לובשין בעת התפלה כמ"ש בחזקי' [מלכים ב יט] ויתכס בשק ויעל בית ה' ר"ל להתפלל, ובנינוה [יונה ג] ויתכסו שקים וגו' ויקראו אל האלקים וגו'. ובמרדכי [אסתר ד] וילבש שק וגו' ויזעק וגו', ומ"ש היה משכים ומעריב נלמד ממ"ש וישם שק כו' וישכב בשק, שהראשון כסות יום והשני כסות לילה, ושניהם לתפלה: (יג) לפני הקב"ה. כמ"ש כי נכנע אחאב מלפני, ובא לומר לא שעשה כ"ז דרך צער ואבל על השמועה רעה שא"ל אליהו הנזרה. אלא דרך תשובה לפני ה' עשה: (יד) והיה עוסק בתורה כל ימיו. במהמ"א שם ליתי', וכן נכון לפי הש"ס בסנהדרין [קב:] שהיה ת"ח ועוסק בתורה תחלה, ואמרו שם [קג:] שהיה שונה פ"ה פנים בת"כ, דמשמע לישנא ודאי שאף בימי רשעו (גם הש"ס נראה דלא ס"ל שמת בתשובה שלמה כמש"ל באות ו) היה עוסק בתורה, וכן אמרו שם שכבד את התורה ולא רצה ליתן ס"ת לבן הדד: (טו) ולא חזר למעשיו הרעים עוד. ומ"ש אח"כ ויקבץ מלך ישראל את הנביאים כארבע מאות איש, לא נביאי הבעל והאשרה היו (כדמשמע לכאורה ממספרם ת' כמספר נביאי האשרה ששחט אליהו [מלכים א יח] ויהיו אלו אחרים שהעמידו תחתיהם לאשרה ועליהם נתכוין אלישע שאמר ליהורם בנו לך אל נביאי אביך [מלכים ב ג]) אלא נביאי שקר שהיו מתנבאים בשם ה' שקר, ולא היה אחאב יודע בהן שהן נביאי שקר, וכן מוכח בסנהדרין [פט'] דאמרינן שא"ל אחאב ליהושפט [כשאמר האין נביא לה' עוד] הא איכא כל הני והוצרך יהושפט להשיבו כך מקובלני אין ב' נביאים מתנבאים בסגנון אחד, דמשמע שהיו מתנבאין בשם ה' ולא היו יודעין שהן נביאי שקר, ואם היו מתנבאין בשם הבעל והאשרה לא היה יהושפט יושב ושומע דבריהם והרי כתיב וכל הנביאים מתנבאים לפניהם, וכן לשון האין נביא לה' עוד שאמר יהושפט, משמע וודאי שגם הראשונים בשם ה' היו מתנבאים (ועיין רד"ק ורלב"ג מה שדחקו בזה,) וכמ"ש צדקי' בן כנענה כה אמר ה' באלה תנגח, וז"ש יהושפט דרש נא כיום את דבר ה', שלא ידרוש בנביאי בעל ואשרה שדרש מכבר רק דבר ה' אמת: (טז) ונרצית תשובתו שנאמר הראית כי נכנע אחאב מפני לא אביא הרעה בימיו. כצ"ל, ולשון נרצית על נכנע אפשר יצא מלשון הכתוב [ויקרא כו] או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם, ולא תקשה הא דאמר ר"ע כאן שנתקבל אחאב בתשובה שלמה, ובשלהי מ"ק [כח:] אר"ע גופי' ומה אחאב מלך ישראל שלא עשה אלא דבר אחד טוב שנא' והמלך כו'

הגהות

[א] ובירושלמי שלפנינו הגי' נימר כל אותן י"ב חדש היה עסוק [כ"כ ע"פ עצת דניאל] במצות [פי' בצדקה שהוא נקרא מצותא סתם בלשון ירושלמי וב"ר, ועיין שמ"ר ספ"ל ותנחומא שם] וכל אותן ג' שנים היה עוסק [אמנון] בתורה, והיידא אמרה דא [ומאיזו מקום נשמע זה שהזכות תולה] וישבו ג' שנים אין מלחמה בין ארם ובין ישראל, כלומר ופשיטא ליה שאחאב לא חזר למוטב ולא עסק בתורה ובמצות באותן ג' שנים יותר מבשאר ימי חייו, ואינו אלא מפני שג' שנים תלו לו הזכות דכי נכנע מפני [באותו היום לבד כמש"ל באות ו' מפרש"י דתענית], כן נ"ל לפרש הירושלמי לנוסחא שלנו:

שנאמר [שם] הראית כי נכנע אחאב מלפני. (יח) רבי אבא אומר תדע לך כח התשובה מדוד מלך ישראל. אמר לו הקב"ה (יט) בשבילך ניתנה הצאן הזה למאכל (כ) ובשלש שעות נפלו מישראל ע' אלף איש. ר' שמעון אומר לא נפל מישראל אלא (כא) אבישי בן צרויה בלבד שהיה שקול במעשיו הטובים ובתורתו כנגד ע' אלף איש שנאמר [ד"ה א כא] ויפול מישראל ע' אלף איש (כב) אנשים אין כתיב כאן אלא איש שנאמר [שם לג] (כג) וישמע דוד ויקרע בגדיו ולבש שק ואפר ונפל על פניו ארצה לפני ארון ברית ה' והיה מבקש תשובה לפני הקב"ה (כד) ואמר רבון כל העולמים (כה) אנכי הוא שחטאתי העבר נא חטאתי (כו) ונרצה תשובתו ואמר [שם] למלאך המשחית בעם רב עתה הרף ידיך ומה

בו', דמשמע שלבד זה לא עשה טוב, שכבר פי' שם בלשון פרש"י שבע"י [וניכר מתוך הלשון שהוא מאיזו תוספות ולא מלשון רש"י] דלא קאמר שם אלא אותן מצות שעשו סמוך למיתה שבשבילם זכו להספד דהא צדקי' (ובתוס' שלנו הקשו על צדקי' וע"ל פנ"ג אות כ' מש"ש בס"ד) וגדב ואביהוא מצות הרבה קיימו בישראל ואחאב נמי קיים מצות דהא אשכחן בי' מצוה דלא חשיב לה דכתיב ויסם שק וגו' וכתיב הראית כי נכנע וגו' עכ"ל: (יח) ר' אבא אומר כו'. בילקוט שמואל ובמהמ"א שם הגי' רבי אבהו שהוא נזכר בפר"א במקומות אחרים כמ"ש במבוא, אבל רבי אבא לא נמצא עוד זכרו בפר"א, וע"ש במבוא, וממה שהקדימוהו לר' יהושע דלהלן דאמר ממנשה משמע דהאי ר"א דהכא קשיש מר' יהושע, ויתכן זה לפמ"ש במבוא מאותיות דר"ע שהיה רבי אבהו בימי הלל ע"ש אלא שיש לומר מפני שדוד קודם למנשה הקדימוהו, אע"פ שר' יהושע קשיש מרבי אבהו (אבל זה שהקדימו ר"ע לכולם אע"פ שאחאב שמביא ממנו היה אחר דוד, קשה, ואולי י"ל מפני שבאחאב כתיב שנרצית תשובתו וכו הוא שעמדה התשובה כתרים בפני הפורענות שניבא עליו כבר אליהו ז"ל, לכן עדיף ליה להביא ממנו תחלה, ודרנב"ה שמביא מפרעה ואחרוהו לבסוף, י"ל דתחלה חשיב הכל מישראל), (יט) בשבילך ניתן הצאן הזה למאכל. משמע שר"ל שישראל לא חטאו, וז"ש דוד [שמואל ב שם] ואלה הצאן מה עשו תהי נא ידך בי וגו' (אבל בפסיקתא אמרו שנענשו ישראל על שעברו במלחמת עמלק יחד עם שאול וכמש"ל פמ"ט ע"ש, וכ"מ פשטי' דקרא ויוסף אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם וגו', דהחרון אף על חטא ישראל היה סיבה אל ההסתה, ועיין רד"ק): (כ) ובשלש שעות נפלו כו'. נראה דס"ל כרבנן בברכות [שם] מהבקר עד עת מועד הוא עד חצות ממש דהיינו עד סוף שש שעות, וס"ל דמהבקר פירושו סוף הבקר שהוא עד ד"ש וכר"י דקי"ל כוותי' ריש פ"ד דברכות [כז:] דבקר הוא עד ד' שעות, ואע"ג דמסקינן שם דהני ד' שעות הן עד ועד בכלל, מ"מ כאן יש לפרש מהבקר משעה שכלה בו הבקר דהיינו שעה רביעית עד חצות שהן ג' שעות (ובפסיקתא ומדר"ש שם ד"א על עת מועד ע"ש): (כא) אבשי בן צרויה בלבד שהיה שקול כו' כנגד ע' אלף איש. בשלהי ברכות [שם] אמרו בההיא שעה נפל אבשי בן צרויה שהיה שקול כרובה של סנהדרין והיינו ל"ו איש (כדאמרינן בי"ב בסנהדרין [מד':] כשלשים וששה איש זה יאיר בן מנשה שהיה שקול כרובה של סנהדרין) וי"ל דדרש מ"ש [שמואל ב כג] ויהי להם לשר לכל הל"ז גבורים שהוזכרו שם והוא עליהם הרי שהיה שקול כל"ו גבורים שהן כולם גבורים בתורה ומסנהדרין, וכאן דקאמר כנגד ע' אלף איש אולי י"ל דרך רמז אבשי חסר יו"ד [שכן נכתב בכ"מ] ר"ת שבעים אלף ישקול במעשיו[ג], וצ"ע לפרש לפ"ד הפר"א מ"ש מהבקר ועד עת מועד, דמשמע שהיו מתים והולכים כל עת זה, ואיך יתפרש זה אם לא מת רק איש אחד (ומ"ש מדן ועד באר שבע י"ל ג"כ שהיה הגדול בתומע"ט מדן ועד באר שבע), ובשלמא ע"ד הש"ס י"ל דאה"נ שמודה שמתו הרבה מישראל רק שבאותה שעה האחרונה של עת מועד מת אבישי לכן א"ל רב עתה, אבל כאן דקאמר לא נפל מישראל אלא אבישי בלבד צ"ע [ובדוחק י"ל דכאן בשמואל כתיב וימת מן העם מהבקר כו' וכן מע"ה, וכאן בפר"א אקרא דד"ה קאי דכתיב ויפל מישראל ע' אלף איש, דהיינו מת"ח שקרויין ישראל, ועליהן קאמר שלא נפל אחד מהן אלא אבשי לבדו]: (כב) אנשים אכ"כ אלא איש. וכן הוא"ל מדכתיב ויפול לשון יחיד בד"ה: (כג) וישמע דוד וקרע בגדיו ולבש שק ואפר ונפל על פניו ארצה לפני ארון ברית ה'. כאן לא כתיב [בד"ה שם] רק ויפול דוד והזקנים מכוסים בשקים על פניהם, ונראה דיליף לה ממ"ש ביהושע כאן [יהושע ז] ויקרע יהושע שמלותיו ויפל על פניו ארצה לפני ארון ברית ה' וגו' ויעלו עפר על ראשם, ויליף האי ויפול דוד וגו' על פניהם מן ויפול על פניו דהתם לכל אילו דכתיבי שם, ומבאר מכוסים שקים דכאן דהיינו לבוש שק עם אפר כדכתיב במ"א במרדכי ובנינוה [כדלקמן], ולשון לפני ארון ברית ה' דנקט, עמש"ל פל"ח אות ק"ט דגם שם לא כתי' ברית בקרא רק הוסיפוה שם בלשונו לרמוז שפגם מעילה בחרם יריחו היה במדת ברית, וכן כאן נקטי' לרמוז על פגם עון המספר שהוא במדה זו, כי בה היא מספר את רובע ישראל כמ"ש בסבא דמשפטים [קה'] ומאי במספר כו' ע"ש, ובו היא ברכת ושבועת אבות להרבות זרעם ככוכבי השמים, שהוא רקיע השמי דנהרין בי' כל כוכביא ומזליא (וכן הכופר מחצית השקל מבואר בלק"ת בטע"מ פרשת כי תשא מהאר"י שסרשו ביסוד דעתיק המתגלה באורחא אגר מיוורתא ע"ש), ולכן בחטא המספר היה הפגם בו. (ולכן נפל אבישי שהיה שרשו שם כמש"ל, וכן למ"ש בתדא"ר פ"ז שבאותה שעה הרג גד החוזה, הנה שמו גד מוכיח על שרשו במדה זו כמו גד שבשבטים), ופ"י מספר זה נתעורר כח יבוסי שממנו ארונה היבוסי כמ"ש לעיל פל"ו אות ע"ח וצ"ע בשם הזוהר ויקהל, ולכן היה המלאך המשחית עומד עם גרן ארנן היבוסי כמ"ש בד"ה שם, ולהעציר המגפה הוצרך לקנות המקום להוציאו מתח"י ארנן היבוסי כמש"ל שם בשם הזוהר [ד]: (כד) ואמר רבון כל העולמים. בשמואל כתיב ויאמר דוד אל ה' חטאתי, ובד"ה כתיב ויאמר אל האלקים, וכאן דנקט רבון כל העולמים כולל שניהם יחד שהוא שם מלא על עולם מלא כלל כל העולמים (וכן כתיב בד"ה שם בסיפי' ה' אלקי תהי נא ידך וגו'): (כה) אנכי הוא כו' העבר נא כו'. כלל ב' פסוקים יחד, אנכי הוא שחטאתי ז"ש בראותו את המלאך הנה אנכי חטאתי וגו' ואלה הצאן מה עשו, והעבר נא חטאתי הוא שכתוב תחלה בוידויו מיד אחרי המספר חטאתי מאד וגו' ועתה ה' העבר נא את עון עבדך, ולומר שבזכות ב' דבריו אלו שהודה על עונו וביקש מחילה עליו, ובזכות שקיבל העונש על עצמו ולא על ישראל הוא שנענה ונרצית תשובתו, ועמש"ל אות שאח"ז בס"ד: (כו) ונרצית תשובתו. נראה שמפרש מ"ש ובהשחית ראה ה' וינחם (שנחלקו בו בברכות שם ובמדרשים מה ראה) כפשטי' שראה תשובת דוד, וכענין מ"ש בנינוה [יונה ג] וירא האלקים וגו' כי שבו וגו' וינחם וגו', אף כאן ראה תשובת דוד (אשר לפ"ד הפר"א הגזירה היה רק בשבילו כמ"ש לעיל אות י"ט) וינחם על הרעה, ולכן צירף הפר"א ב' וידויי דוד יחד, לומר שאף ע"פ וידויו הראשון על עונו שאמר חטאתי מאד וגו' העבר נא וגו' כבר ראה ה' תשובתו, אלא שכבר נגזרה הגזירה קודם וידויו, וז"ש ויקם דוד בבקר ודבר ה' היה אל גד הנביא וגו' שלש אנכי נוטל עליך וגו', לומר שדבר ה' בגזירה זו כבר היה אל גד קודם שקם דוד בבקר, ולכן לא בטלה הגזירה לגמרי עד שחזר ואמר דוד הנה אנכי חטאתי וגו' ואלה הצאן וגו':

רב

הגהות

[ג] ועיקר הענין נראה שאבשי ע"הכ בגי' שם היסוד ושם הוא שרשו (וז"ש עליו הוא עורר את חניתו וכמ"ש בהקדמת זוהר [ו:] וברע"מ משפטים [קיד:], וי"ל שז"ש עליו הוא ראש השלשה ולו שם בשלשה מן השלשה הכי נכבד ועד השלשה לא בא, כי הוא ראש הג' ג"ת נה"י ולו שם בשלשה ג"א חג"ת, וכן מן השלשה הכי נכבד נה"י ויהי להן לשר (וז"ש בספר הבהיר וצדיק יסוד עולם באמצע והוא שר על אלה השנים, נתכוין למקרא זה דויהי להם לשר) ועד השלשה לא בא חג"ת, ועיין בהקדמת זוהר [שם] מ"ש על ואל השלשה לא בא דבניהו בן יהוידע) והוא נקרא שביעי, לכן אמרו שקול כשבעים אלף, וכן לפמ"ש בברכות כל"ו הוא ג"כ כלל ו"ק זכ"ז ועמש"ל פל"ח אות ק"ז ומפני שפגם המנין היה במדה זו כמש"ל אות כ"ג לכן נפל אבישי ובמותו א"ל רב עתה [בגי' אבשי בן צרויה ע"הכ], ועמ"ש בס"ד בהגהותיו למדרש שמואל פל"א אות י' [וצריך למחוק מש"ש „שאמר לדוד ג' שלומות ד"ה א' י"ב" ששם הוא עמשי ולא אבישי, וצריך לכתוב במקומו „ששרשו במדת השלום כמ"ש בביאורי לפר"א שם"]:

[ד] וממאי דנקט בנפילת אפים לפני ארון ברית ה' יש סמך קצת למ"ש הרוקח סימן שכ"ד (והביאו בא"ח סימן קל"א) שאין נופלין ע"פ אלא לפני ס"ת ממקרא זה:

ומה הוא רב אמר לו (כז) רב נפל מישראל מה עשה המלאך (כח) לקח את חרבו וקנחו בטלית של דוד, וראה דוד חרבו של מלאך המות (כט) והיה מרתיע בכל איבריו עד יום מותו שנאמר [שם] ולא יכול דוד ללכת לפניו לדרוש אלקים כי נבעת מפני חרב מלאך ה'. רבי יהושע אומר תדע לך כח התשובה בא וראה (ל) ממנשה בן חזקיה (לא) שעשה כל תועבות רעות שבעולם (לב) והרבה לעשות הרע וזבח לגלולים שנאמר [ד"ה ב לג] והוא העביר את בניו באש בגיא בן הנם הרבה לעשות הרע בעיני ה' להכעיסו (לג) והוא יצא לירושלים מפריש יונים וזבח לכל צבא השמים (לד) ובאו שרי גדודי אשור (לה) ואחזו אותו במינקת ראשו והורידו אותו בבלה (לו) ונתנו אותו במחבת אש ושם קרא לכל אלילים שובח להם (לז) ואין אחד מהם קורא אותו ולא עונה אותו ומצילו אמר (לח) אקרא לאלקי אבותי (לט) בכל לבי אולי

(כז) רב נפל מישראל. רב שבהם כמ"ש בברכות שם וכענין מ"ש [שמואל ב ג] כי שר וגדול נפל היום הזה בישראל: (כח) לקח חרבו וקנחה בטלית כו' וראה כו' מפני חרב מלאך ה'. דרש סמוכין בעת ההיא כראות דוד וגו' ולא יכול דוד וגו' כי נבעת וגו', קאי על וישב חרבו אל נדנה הסמוך לו (ולא מראיית המלאך לבדו נבעת דהא אחרי דאהו כבר מתחלה עומד עם גורן ארנן ולא נבעת כך וגם הזקנים ראוהו עמו, וגם ארנן דאהו אלא שבארנן לא נזכר שראה החרב) שבעת ההיא שקינח חרבו בטלית דוד כשהשיבה לנדנה (שדרך הוא לקנח החרב וסכין בטלית כמ"ש בחולין [ח:] ואי איכא בליתא דפרסא למכפרי' ע"ש בפירש"י, ועיקר ענין קנח חרבו בבגדו הוא כמו רמז שבכנף בגדו נמצאו נפשות נקיים האלו כמש"ל אות י"ט ובלשון הש"ס בגטין [נו·] ובעי לכפורי ידיה בההוא גברא) הוא שנבעת דוד מפני החרב: (כט) והיה מרתיע בכל אבריו כו' כי נבעת מפני כו'. כצ"ל. בתדא"ר פ"ז נכנס בו רתת ולא היה בו כח וחמימות שנאמר ויכסוהו בבגדים ולא יחם לו, דרש סמוכין והמלך דוד זקן וגו' ויכסוהו בבגדים דריש מלכים אל פרשה זו שבסוף שמואל לומר שמזו המעשה הוא שנתהוה זה שנלטנן ומרתת באיבריו מן הזנה וכמ"ש בשוח"ט סוף מז' י"א כשראה את המלאך נצטנן דמו[ר]: (ל) ממנשה בן חזקיה. הזכירו כאן בשם אביו. מפני דתני להלן שאמר אקרא לאלקי אבותי (ולומר שנענה בזכות אבותיו), גם י"ל שרומז ללשון המקרא [ירמיה טו] ונתתים לזועה בגלל מנשה בן חזקיה מלך יהודה על אשר עשה וגו' ולומר שאע"פ שהגדיל עונות כ"כ בכ"ז נתקבל בתשובה: (לא) שעשה כל תועבות רעות שבעולם. כמ"ש [מלכים ב כא וד"ה ב לג] כתועבות וגו' וכא' [מלכים שם] אשר עשה מנשה וגו' התועבות האלה הרע מכל אשר עשו האמורי אשר לפניו, ומעשה האמורי הן תועבות כמ"ש [ויקרא יח] כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם, וכיון שהוא הרע מהן הרי עשה כל תועבות רעות שבעולם: (לב) והרבה לעשות הרע וזבח כו' שנאמר והוא העביר כו' בן הנם ועונן ונחש וכשף ועשה אוב וידעוני הרבה לעשות. כצ"ל, ומה שהקדים בפר"א לשון והרבה לעשות הרע קודם וזבח לאלקים אחרים, נראה שבא לבאר דהאי הרבה לעשות הרע כולל רעות אחרות כגון בעריות וכי"ב (וחשב כאן ו' מיני תועבות וז' הוא הרבה לעשות שהיא כוללת כולם וכל אלו דקחשיב הן נקראין תועבות בסדר שופטים [דברים יח] זמ"ש שבע תועבות בלבו [משלי כו] לאלו ז' תועבות ירמוז ועיין ב"ר פס"ה): (לג) והוא יצא לירושלים מפריש יונים וזובח כו'. במהמ"א שם ליתי' וכן בהגהות המיוחסות להגר"א מחקו (וכ"א דאיתי מפריח יונים, וגם היא אך לה מובן), ונראה שצ"ל והוא מלא לירושלים משפיכות דמים וזובח כו' וכמ"ש [מלכים שם] וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלים מפה לפה וכתיב [שם כד] וגם דם הנקי אשר שפך וימלא את ירושלים דם ולא אבה ה' סלוח (ומשמע שע"ז הוא שנחתם גז"ד של ירושלים וכמ"ש [איכה ד] לא האמינו וגו' כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים מחטאת וגו' השופכים בקרבה דם צדיקים), אלא שאין מיושב מה הכניס זה באמצע ענייני ע"ג שהרי אח"כ חזר ואמר חובח לכל צבא השמים, ואפשר הכוונה שזבח בי"א לכל צבא השמים וכמש זובחי אדם [הושע יג] וכמ"ש [תהלים קו] וישפכו דם נקי דם בניהם ובנותיהם אשר זבחו לעצבי כנען ותחנף הארץ בדמים, ובזה הוא שמילא ירושלים דמים מפה לפה (ולכן בתועבות מנשה במלכים וד"ה לא חשיב כלל הא דשפיכת דם נקי רק תועבות ע"ג, כי הכל אחד): (לד) ובאו שרי גדודי אשור. בקרא [ד"ה ב] כתיב ויבא ה' עליהם את שרי הצבא אשר למלך אשור, וביאר כאן דהשרים עם גדודי צבאם באו [וצ"ל שרי וגדודי אשור], ובמנו"המא הגי' ובאו עליו גדודי מלך אשור: (לה) ואחזו אותו במינקת ראשו. לפי נוסחת הספר נראה פירושו כמו בציצית ראשי (האמור ביחזקאל ח' ותקחני בציצית ראשי) ואפשר מפרש כן מ"ש וילכדהו בחוחים, כי חוחים וקוצים הן ענין א', וכמו ששם קוצים מושאל על קווצות תלתלי הראש כמו כן שם חוחים ישמש על זה, והוא דרך בזיון גדול שאחזוהו בציצית ראשו וגררוהו, ובמנו"המא שם הגי' במניקת ראשו ולפ"ז פירושו כמו המניכא [דניאל ה] שהוא רביד הזהב שעל צוארו, וגם לגי' זו אפשר מפרש כן חוחים שהן רתוקי שלשלת ברביד, ובהגהות המלהגר"א מחקו לגמרי, אבל העיקר היה נראה שצ"ל במנייקת נחשת והוא כמ"ש בתרגום ד"ה [שם] ובירושלמי פ' חלק ורות רבה פ"ה בכירומניקא, ופירושו בשלשלאות שנותנין לאחוז על הידים (ואי גרסי' במניקת ראשו, היה פירושו בשלשלאות הראש): (לו) ונתנו אותו במחבת אש כו'. בתרגום ד"ה וירושלמי ורו"ר שם וכן בדב"ר פ"ב איתא במולוות [פי' כמין פרדס חלולה (ועל שדרכם היה לרכוב על הפרדה כמש"ל פל"א אות ט"ז, עשו זה ללעג כמין פרדה) וכ"פ הערוך ומ"כ, ואי גרסי' במליור פירושו דוד נחשת עיין מוסף הערוך ערך מליאר, והיינו דודא דנחשא שבש"ס כדלקמן) נחשת ונקבוהי נקבין דקיקין וסגרו יתי' בגווי' ואגיתו נורא חזור חזור ליה, ובנוסחת ע"י בההוא דסנהדרין [קא:] דאביבין יסורין גרסי' לה נמי וגרסי' שם בדודא דנחשא, וסמך לזה אולי י"ל דדרשינן מ"ש ובהצר לו היינו ע"י אש וכמ"ש [ישעיה כו] אם צריך תאכלם, גם ראיתי סמך מפסוקי [תהלים קיח] מן המצר קראתי י"ק, שכתוב שם סבוני כדבורים דועכו כאש קוצים, שהוא רמז על אשר סבבוהו צריו למנשה באש קוצים (ואולי הן רמז לחוחים כמש"ל אות ל"ה שהן קוצים), ואז בהצר לו חלה פני ה' ואמר יסר יסרני וגו', ודוד ראה זה ברוה"ק ואמר זה עליו שהתפלל שיענהו ה' מן המצר ויוציאהו למרחב וכן אמרו באג"ב ספ"ט שדוד התפלל שתתקבל תפלת מנשה ותשובתו אלא שדרשוהו ממקרא אחר: (לז) ואין אחד מהם קורא אותו ולא עונה אותו ומצילו. מסיים בדב"ר שם שנאמר [ישעיה מו] אף יצעק אליו ולא יענה מצרתו ולא יושיענו, והוא הפך מ"ש בהקב"ה [תהלים צא] יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה וגו', וממ"ש [ד"ה שם] וידע מנשה כי ה' הוא האלקים, נראה כי קרא תחלה לכל ע"ג שלו ולא ענוהו ואז ידע כי ה' לבדו הוא האלקים (וכענין מ"ש יתרו עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלקים ודרשו שלא הניח ע"ג שלא עבדה) וכמו באליהו [מלכים א יח] והיה האלקים אשר יענה באש הוא האלקים, וגם כאן האלקים אשר ענהו להצילו מן האש ידע כי ה' הוא האלקים: (לח) אקרא לאלקי אבותי בכל לב. ז"ש [ד"ה שם] ויכנע מאד מלפני אלקי אבותיו, ובסנהדרין [שם] דרשו מזה שבא בעלילה שבתחלה קרא לאלהות הרבה ולבסוף קרא לאלקי אבותיו וע"ש בפירש"י ובנוסחא שבע"י בזה, וא"כ לא היתה תשובתו שלמה (ובאג"ב שם דרשו עליו קרא דבלא ספתי מרמה שאפי' במרמה קבלו, אף שאמר בעלילה שאם לא יקבלו הא כל אפין שוין כמ"ש באגדות), אבל כאן דקאמר בכל לב ס"ל שתשובה שלימה היה, ולפ"ז מ"ש מלפני אלקי אבותיו י"ל דקמ"ל שבזכות אבותיו נענה, ובירושלמי סנהדרין שם שאמר זכורני שהיה אבי מקרא אותי בצר לך ומצאוך וגו' ולא ישכח את ברית אבותיך וגו' (וי"ל שחזקיהו בתפלתו [ישעיה לח] רמז ע"ז ואמר אב לבנים יודיע אל אמתך): (לט) בכל לב. דרש חלה פני ה' אלקיו, שחילוי הוא בכל לב כמ"ש [תהלים קיט] חליתי פניך בכל לב חנני וגו', גם מדכתיב ויכנע מאד דרש שע"י ההכנעה שעיקרה בלב כמ"ש או אז יכנע לבבם (ויקרא)

הגדות

[ד] ומפרש נבעת על רתיתת האברים כמ"ש [ישעיה כא] פלצות בעתתני, ופלצות הוא תרדה ורתיתת העצמות והאברים כד"א [איוב ט] המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון, והוא בא מן ההצטננות, וזה סבת רתיתת האברים לזקנים שנצטנן דמם מהזקנה, וי"ל מ"ש [תהלים פח] בעותיך צמתתוני שלשון צמיתה זו היא כמו מצמית צמית הנזכר בש"ס שפירושו קיבוץ וכווץ הדם בגידין, שכן סיבר הבא באברים ועצמות הוא מכווצת גידי הדם מן ההצטננות, ואע"פ שבלשון משנה חלקו חכמים בסוטה [כ:] בין פחדא לבעתותא ואמרו בעתותא מרפיא, מ"מ כאן בלשון מקרא בעתה הוא ענין פחד פתאומי כראיית חרב המלאך דכאן שמוליד צמיתת הדם מן הקור ורתיתת וסימור האברים:

(מ) אולי יעשה לי ככל נפלאותיו שעשה לאבי וקרא לאלקי אבותיו בכל לבו ונעתר לו ושמע תפלתו שנאמר [שם ב לג יג] ויתפלל אליו (מא) ויעתר לו (מב) באותו שעה אמר מנשה אית דין ואית דיין. (מג) בן עזאי אומר בא וראה כח התשובה מר"ש בן לקיש שהיה (מד) הוא ושני רעיו גוזלים וחומסים כל אשר יעבור עליהם בדרך. מה עשה הניח לשני רעיו שודדים בהרים ושב לאלהי אביו בכל לבו (מה) בצום ובתפלה והיה משכים ומעריב לפני הקב"ה והיה עוסק בתורה כל ימיו ובמתנות עניים ולא שב אל מעשיו הרעים עוד ונרצית תשובתו (מו) וביום שמת מתו שני רעיו השודדים בהרים (מז) ונתנו לר"ש בן לקיש חלק החיים ולשני רעיו בשאול תחתיות ואמרו שניהם לפני הקב"ה רבש"ע יש משוא פנים לפניך זה היה שודד עמנו בהרים והוא באוצר החיים ואנו בשאול תחתיות אמר להם זה עשה תשובה בחייו ואתם לא עשיתם אמרו לו הנח לנו ונעשה תשובה אמר להם (מח) אין תשובה אלא עד המיתה מלה"ד לאדם שהוא רוצה לפרוש (מט) בים אם אינו לוקח בידו לחם מארץ נושבת אינו

[ויקרא כו], ויכנע בעמל לבם [תהלים קז], זכה להאיר אליו אור פלא שבליון לעשות לו פלא להוציאו מבית האסורין וז"ש [שם] יודו לה' חסדו ונפלאותיו וגו', ומנשה ג"כ הודה על נסו והקריב זבחי תודה כמ"ש [ד"ה שם] ויזבח עליו זבחי שלמים ותודה והיוצא מבית האסורים כמ"ש [תהלים קטז] פתחת למוסרי לך אזבח זבח תודה: (מ) אולי יעשה לי ככל נפלאותיו שעשה לאבי. דרש כן לאלקי אבותיו כמו נגד אבותיו עשה פלא, כן אולי יעשה עמו (ותפס לשון המקרא [ירמיה כא] אולי יעשה ה' אותנו ככל נפלאותיו, וללמד שגם ג"כ פירושו ככל נפלאותיו שהיה עושה לאבותינו): (מא) ויעתר לו וישמע תחנתו. כצ"ל: (מב) באותה שעה כו' את דין ואת דיין. ממה שראה שנעשה לו משפט על חטאיו (והיה מדה כנגד מדה על שהעביר בנו למולך באש נדון במחבת אש, ור"מ ברלין) הודה כי יש אלקים שופט בארץ, וממה שהצילו אח"כ כששב בכל לבו אף שלא היה ראוי לפי רוב עונותיו, ראה כי יש דיין ר"ל כי הדין הזה לא ניתן לכחות החיצונים לפועלם תמיד, אלא יש דיין ממונה ומשגיח ע"ז שיעשו הדין, ולכן ברצונו יכול לשנות ולבטל מעשה הדין כרגע, והנה הודה על ב' הנהגות ה' אלקים וז"ש וידע מנשה כי ה' הוא האלקים, וכי יש רחמים בדין ודין ברחמים: (מג) בן עזאי אומר בא וראה כו' מר"ש בן לקיש. הדבר תמוה שבן עזאי היה תלמיד חבר לר"ע (וגדול מן רבי יהודה חבר רבותיו של רבי שהיה רבי' דר' יוחנן שהיה רבו דרשב"ל) יביא מעשה דרשב"ל, ובפרט שבן עזאי לא האריך ימים ומת בבחרותו כמ"ש רש"י בחגיגה [יד:] אהא דהציץ ומת, ובע"כ חד מינייהו ט"ס או בן עזאי או דרשב"ל, אך הואיל ומעשה דרשב"ל שהיה לסטים נמצא בש"ס גם עליתי לו שמוכין להלן בס"ד, ע"כ נכון יותר דבן עזאי ט"ס, וצ"ל אחו אמורא אחר שבימי רשב"ל (והוא הוספת אמוראים תוך המר"א עמ"ש במבוא), ואפשר צ"ל רב מנשיא בר עוץ שהיה בימי רבי יאשיה רבה כדאיתא בסנהדרין [יט.] והיה בימי רבי יוחנן וריש לקיש או רבי יהושע עוזאה שהיה בימי רבי יוחנן ביומא [מו.], ושינוי הלשון שבכל הני דתנאי בפרקין כתוב תדע לך כח התשובה וכאן כתוב בא וראה, סימנא מלתא היא שהיא הוספת אמוראים בפדר"א: (מד) הוא ושני רעיו גוזלים כו' הניח לשני רעיו שודדים בהרים כו' וביום שמת מתו ב' רעיו כו' ולב' רעיו בשאול תחתיות כו' נ"ל בס"ד ענין ר"ל וב' רעיו אלו יסודתם בהררי קדש בדברי הזהר פקודי [רסו:] דאיקרי שאול כו' ודא איהו ממנא לאתערא תדיר קטרוגא על עלמא כו' בהאי היכלא קיימא חד רוחא כו' איקרי שודד כו' איהו שודד בטורי רמאי כו' נפק רוחא אחרא ואיקרי שוד כו' ורוחא אחרא אשתתף עמי' דאיקרי כפן כו', והנה ג' רוחין אלו הן כר"ל וב' רעיו, והוא היה נגד כפן ואח"כ חזר בתשובה ואמרו שם מאן דעבד חסד עם בני נשא כדאי הוא לדחייא לאילין תרין רוחין כו' ובפרט זה הוא נגד כפן שמשביע נפש רעבה, ולכן בתשובת ר"ל כאן נזכר שהיה עוסק במתנות עניים (מה שלא נזכר בכל אינך דפרקין), ונגד זה הוא ג"כ מ"ש בגטין [מז.] בר"ל יתיב ואכיל ושתי ופרש"י כל ימיו מה שהיה משתכר לא היה מכניס להגיע ליום מחר וכמ"ש הגר"א בפי' היכלות כ"י בהיכל חמישי דקדושה [רנג:] על מ"ש ודא איקרי שבע כו' בזמנא דמתנא כפנא כו' כדין האי חיותא ואפיק רוחא דמזונא לכל אינון מלי מהימנותא וז"ל ר"ל בעלי אמנה שמאמינים בהקב"ה וכמ"ש שלהי סוטה מאי אנשי אמנה אלו ב"א המאמינים בהקב"ה דתניא ר"א הגדול אומר מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר ה"ז מקטני אמנה עכ"ל, ולזה תיקן ר"ל לאחוז ברוחא דקודשא שנקרא שבע דזיין לבני מהימנותא ולהאמין שיזמין לו הקב"ה למחר בכדי להנצל מרוחא דכפנא (ואף שבתום' שם הכריעו שזה היה קודם שחזר בתשובה כיון שזלזל בעצמו להמכר ללודאי, יש לדחות שהיה בטוח בחכמתו שיפרנס), ושני רעיו שהמה שודדים בהרים הן ב' רוחין האחרים שודד ושוד דאינון שודדי טורי רמאי והן לא חזרו בתשובה, ולכן כשמתו נתנום בהיכל שאול שהוא היכל הזה של גולנין ושודדי טורא (ואע"פ שכאן הלשון שאול תחתיות, לא תימא שהוא היכל ארץ תחתית האחרון במדורי גיהנם אלא זה דכאן עיקר שמו שאול שנקרא כן בשירת האזינו ובתהלים פ"ו), והנה ר"ל שניצול משודדי טורא אלו שהיה אמנם תחלה, לכן היה מדתו בתורה כשהיה בבהמ"ד כאלו עוקר הרים וטוחנן זב"ז כדאיתא בסנהדרין [כד.], ונגד זה שהיה תחלה בהיכל זה ששם הממונה לאתערא תדיר קטרוגא על עלמא, היה ר"ל אוחז מדתו כשעשה תשובה בהיכל הקדושה החמישי שאמרו שם [רנג:] שממונה שם סניגוריא למילף על ישראל סניגורין קמי מאריהון, וז"ש בשה"ר פ"א פי"ב כששמע רשב"ל שאמר רבי אבהו על בני קיסרי מלינאה דמחרפיא ומגדפיא, נחת רשב"ל מחמריה וספא חולא והב בפומיה דר"א וא"ל אין הקב"ה רוצה במי שאומר דלטוריא על בניו, שלא היה יכול לסבול שע"י דיבורו של ר"א ח"ו ינתן פ"פ לרוחא דקטיגוריא שבהיכל ה' הנ"ל שהיה בו תחלה ר"ל ורעיו, ולכן ג"כ היה מנטר פרדיסא כמ"ש במ"ק [יז.] משום שבהיכל הנ"ל שם אמרו כי אינון תרין רוחין שוד וכפן שלטי כו' ברכאן ללעילא ונקין לבון כו' הה"ד שמוני נוטרה כו' כרמי שלי לא נטרתי כו', לכן בשחזר בתשובה הוי נטר פרדיסא דישראל, (ולכן כשראה להוא גברא דאכל תני' אם לבו בקרבו ואמר דליגוי בשמתא כו') וכמ"ש בהיכלות דקדושה [שם] רוחא דא איהו נטיר לכל נטירו כו' ודא איקרו שומר ישראל כו' ובהיכלות דס"פ בראשית [מד:] אמרו שם אתן את דודי כו' לכמה סטרין כו' אינון גפנים אינון רמונים (וע"ש בביאור הגר"א) והיינו פרדסא שסתמו רמונים וגם גפנים יש בו (עמש"ל ר"פ מ"ב), ולכן ביום שמת מתו גם ב' רעיו השודדים כי היה כשמתן תחלה משרש אחד ורשב"ל בירר הטוב והניח להן הרע, ולכן כשמת וכבר נגמר בירור ניצוצי הקדושה שהיו ראוין להברר ע"י בזה השרש, מיד מתו גם הן שלא היו צריכין עוד להיותן בעולם, כ"ז נלע"ד נכון בס"ד, ולא מצאתי בזה דבר, ואם שגיתי ה' הטוב יכפר בעד: (מה) ובצום ובתפלה היה משכים ומעריב. כצ"ל כדאיתא בהני דלעיל, אבל במנהמ"א הגי' כדהכא (ועיין בר"ח שם שמנאן לכ"א בפ"ע): (מו) וביום שמת מתו שני רעיו כו'. ולכן ידעו שנתנוהו לר"ל באוצר החיים (ועיין ברות רבה פ"ב שהזכירו כגון זה למשל, ואמרו שם שאחד מהם מת בלא תשובה והיה מושלך ג' ימים לאחר מיתתו גררוהו בחבלים לקבר וראה חבירו ושב בתשובה, לכן פירשו כאן ששני רעיו מתו אחריו ביום שמת והוא שב בתשובה בתחלה כבר): (מז) ונתנו לר"ל חלק החיים במנהמ"א ור"ח הגי' חלק באוצר החיים וכ"ה הלשון להלן וכצ"ל: (מח) אין תשובה אלא עד המיתה כו'. במדרש משלי פ"ו מסמיך לה על לך אל נמלה וגו' תכין בקיץ לחמה ע"ש, ואיכא לאסמוכי אקרא [קהלת ט] אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה, וי"ל חשבון לשון מחשבה שיחשוב לחזור שם ממעשיו הראשונים שוב אין מועיל לו, וכמו שאין שם מעשה שאינו עולם המעשה ובמתים חפשי כתיב, כן אין מועיל מחשבה שם, ואף דעת וחכמה שלומדין תורה שם בג"ע ומסתכלין בחכמה ודעת אלקים בכ"ז אין מקבלין שכר עליהן רק אדרבה הלימוד והשגה ההם הן קבלת שכר על מע"ט שעשו בחיים בעה"ז: (מט) בים כו' לחם אינו מוצא בים כו' במדבר אף לחם ומים במדבר אינו מוצא לאכול ולשתות כו'. משמע קצת דבים מוצא מים לשתות, והוא סיוע למ"ש המג"א סימן ק"פ בשם הרדב"ז שמי הים חשוכין ראוין לשתיה ע"י שרתיחין אותן על האש ע"ש (גם י"ל שבים מצויין גשמים יכולין לקלוט מימיהן ולשתות, משא"כ במדבר שרוב המדבור אין הגשמים יורדים בקיץ כלל), ומשל הים והמדבר, אולי י"ל שהן על תורה ומעשים טובים, כי מים ישנם בים אלא שאין יכולין לשתותן כמו כן התורה אע"פ שבעולם הבא אדרבא יש תורה רבה כמים לים מכסים בכ"ז אין מקבלים עליה שכר כמ"ש לעיל, משא"כ מצות אין שם כלל כמו שאין למצוא אוכלין במדבר:

שנאמר

אינו מוצא בים אם רוצה לילך לו לקצה המדבר אם אינו לוקח מן היישוב לחם ומים במדבר אינו מוצא לאכול ולשתות כך אם אין אדם עושה תשובה בחייו לאחר מיתה אין לו תשובה (נ) שנאמר [משלי ו לו] לא ישא פני (נא) כל כפר וכתיב [ירמיה יז י] אני ה' חוקר לב בוחן כליות רבי נחוניא בן הקנה אומר תדע לך כח התשובה בא וראה (נב) מפרעה מלך מצרים שמרד (נג) בצור עליון הרבה מאד שנאמר [שמות ה] מי ה' אשר אשמע בקולו ובאותו לשון שחטא בו בלשון עשה תשובה (נד) שנאמר [שמות טו] מי כמכה באלים ה' והצילו הקב"ה מבין המתים (נה) ומנין שלא מת שנאמר [שם] כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך (נו) והעמידו הקב"ה מבין המתים (נז) לספר כח גבורתו (נח) ומנין שהעמידו שנאמר [שם] ואולם בעבור זאת העמדתיך (נט) והלך ומלך בנינוה והיו (ס) אנשי נינוה כותבים כתבי עמל (סא) וגוזלים איש לרעהו (סב) ועושין מעשי זמה (סג) וכאלו מעשים רעים ומשלח הקב"ה ליונה להנבא עליה להחריבה שמע פרעה ועמד מכסאו

וקרע

(נ) שנאמר אשר כו' כל כופר ולא יאבה כי תרבה שוחד. ודרש ליה על הקב"ה שבעוה"ב אין מקבל כופר ושוחד תורה ומצות שיעשו שם (וכן רישי' דקרא כי קנאה חמת גבר ולא יחמול ביום נקם, יש לדרשו ע"ז וע"ש במדרש משלי וילקוט בשם פסיקתא והוא בפסיקתא דמ"ת) : (נא) כל כפר אלא לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו שנאמר אני ה' כו' כליות ולתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. כצ"ל, וכ"ה קצת במנהמ"א שם וכי"ב הגיה בהגהות המלהגר"א : (נב) מפרעה כו' שמרד. כמ"ש פשעים אלו המרדים, והוא הרבה לפשוע במרד שאמר מי ה' כו' : (נג) בצור עליון כו' מי ה'. חטאו היה קשה מכל פושעי ישראל שהוזכרו לעיל שכולן לא כפרו בעיקר כמו פרעה שאמר מי ה', ולשון צור עליון פשוטו פירושו כההוא דשלהי מנחות [קי'] דגדול שמו בגוים דקרו לי' אלקא דאלקייא והוא אמר מי ה', וי"ל שהלשון צור עליון מכוין למ"ש בזוהר בשלח [סד'] מאי צור עילאה דכל צורים כו' מי ימלל גבורות כו'. ובג"כ צור עילאה איקרי כו', והוא ה' עילאה שהוא מקום התשובה ובו פגם פרעה כשאמר מי ה' (ולכן נטבע אח"כ בים שנהפך מי אל ים כמ"ש ז"ל) ולכן היה עולה על הדעת שלא יקובל בתשובה, ויפעול בו מדת צור עליון משפט בליון חרוץ כמ"ש הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, לזה אמר שאע"פ שמרד בצור עליון נתקבל בתשובה, שבו בלשון שחטא בו בלשון עשה תשובה ואמר מי כמוכה נאדר בקדש, ובאמת מפני שלשון צור עליון לא נמצא במקרא כמדומני שט"ס כאן וצ"ל בצור עולמים, ובמנהמ"א שם הגי' ברבון העולמים : (נד) שנאמר מי כמכה באלים כו'. ע"ל פמ"ב ומש"ש בס"ד : (נה) ומנין שלא מת שנאמר כי עתה כו'. ראי' שלא מת היינו בים, והראיה ממקרא זה אינה מבוררת, דהכי פירושא הוא לא רצה להמיתו שמא אח"כ בים כשהקשה לבו המיתו, והרי שם כתיב כי עתה שלחתי כו' אותך ואת עמך כו' והרי עמו מתו בים אח"כ, ובע"כ צ"ל שאין הראיה נגמרת בהבאת פסוק זה והיא צריכה לסיום הפסוק שמביא אח"כ ומנין שהעמידו כו' ועמש"ל אות שאח"ז : (נו) והעמידו הקב"ה מבין המתים. לשון העמדה מבין המתים היינו הך דהצילו מבין המתים דמעיקרא (שאין לפרש שר"ל שגם הוא מת ונטבע (כיון שהוא ירד ראשונה עם סוסו לים כמש"ל פמ"ב א"כ כששב הים לאיתנו היה ראוי שיטבע הוא ראשונה לכלם) ואח"כ העמידו והחייהו, שא"כ הול"ל העמידו מן המיתה גם לא הו"ל לסתום העמידו אלא לפרש החייהו מן המתים), והיה נראה שהן ב' נוסחאות שונות שערבום יחד בהעתקה בנוסחא שלפנינו (ובילקוט יונה הגירסא והצילו מן המיתה לספר כח גבורתו שנאמר ואולם בעבור זאת וגו' אבל במנהמ"א הגירסא קרובה לשלפנינו) : (נז) לספר כח גבורתו. מפרש ולמען ספר שמי שתספר אתה פרעה בעצמך את שמי וכן ת"י שם ומן בגלל דתתני שמי קדישא (אבל אונקלוס תרגמו בדיל דיהון משתעין גבורת שמי כפשטיה דלמען ספר אחרים בכל דור קאמר ואינו מוסב על פרעה וכמ"ש הראב"ע שם,) והיינו על הים וכמ"ש [תהלים קו] ויושיעם למען שמו להודיע את גבורתו ויגער בים סוף וגו', וכן מ"ש פרעה בים מי כמכה נאדר בקדש כדלעיל פמ"ב הוא סיפור כח וגבורה שאדיר הוא בגבורה וכמש"ל שם אות ע"ג : (נח) ומנין שהעמידו שנאמר כו' העמדתיך בעבור הראותך את כחי ולמען ספר שמי וגו'. כצ"ל, במכילתא בשלח ובשוח"ט מזמור ק"ו אקרא דויכסו מים צריהם אחד מהם לא נותר פליגי תנאי רבי יהודה אומר אפי' פרעה שנאמר אחד מהם לא נותר [ה] ורבי נחמיה אומר פרעה עצמו נשאר שנאמר ואולם בעבור זאת העמדתיך (ודכתיב אחד מהם לא נותר, האי מהם צ"ל לר"נ שעל צריהם קאי שהן המצרים כולם ואין פרעה בכללם, וי"ל דקרא דלקמיה ויושיעם מיד שונא ויגאלם מיד אויב קאי על פרעה שהוא היה עיקר שונא ואויב יחידי שלהם, ולומר שאע"פ שנשאר בחיים, הושיעם וגאלם מידו,) וי"א אף הוא באחרונה נטבע שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף (כ"ה בשוח"ט ולא מוכח מזה כלל דבאחרונה דווקא מת, אדרבא הוזכר הוא דאשונה, ובמכילתא הגירסא שנאמר כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו, ואפשר ר"ע שמה"ש מקרא זה אחר השירה דרש שהוא בא באחרונה, ואולי היה חי ושמע כשישראל אמרו שירה (וענה אחריהם מי כמוכה נאדר בקדש) שגלי הים היו מנערים אותו למעלה, ושוב באחרונה נערוהו בים סוף למטה וטבע), וממקרא זה הביאו בקה"ר פ"י פ"ה דדרש חופר גומץ בו יפול זה פרעה שגזר להשליך במים ונפל בעצמו שנאמר ונער פרעה וגו' שממקרא זה מוכח שפרעה עצמו טבע, וכן הראב"ע סדר קרח [ט"ז פל"ד] הביא ממקרא זה, ולדברי הפר"א ורבי נחמיה צ"ל דס"ל דשיעור אינו המיתה רק ייסורים (וכ"כ בת"י ע"פ וניער, ועלים [חיזק] ית מצראי בגו ימא דלא ימותון במיצעיה מן בגלל דיקבלון פורענותא למשתלחא להון, וכ"כ במכילתא נתן להם כח נערות (ואפשר גם לשון ועלים שבת"י פירושו לשון עלם ונער,) לקבל את הפורעניות וכמ"ש בסנהדרין [ק:] שנותן הקב"ה כח ברשעים לקבל פורעניותן), ואח"כ כתיב וישובו המים וגו' ויכסו את הרכב וגו' לא נשאר בהם עד אחד, ר"ל ברכב ופרשים אבל פרעה עצמו אחר שסבל ייסורי הנעור ניצול, וכתב הגר"א בפי' התיקונים תיקון כ"א על מאמר הת"ז שם [טז'] שמצרים ופרעה שנקראו תנינים הן כענין ב' תנינים זכר ונקבה שאמרו בר"פ הספינה שהרג את הנקבה הן מצרים ושירם הזכר פרעה שנשאר בחיים : (נט) והלך ומלך בנינוה. וי"ל ז"ש [יונה ג] בכרוז מטעם המלך, מי יודע ישוב ונחם, שר"ל מי יודע כמוני, שנפשי יודעת שהאלקים שב ונחם ע"י תשובה והצילו מן הרעה כשאמר מי כמכה (והיך רמז י"ל למען הראותך וגו' ולמען ספר וגו', ר"ת למען הוא להיות מלך על נינוה) : (ס) אנשי נינוה כותבים כתבי עמל. אפשר דרש מ"ש [שם] מן החמס אשר בכפיהם, שעשו חמס בכפיהם שאצבעותיהם כתבו עמל ואון וכמו שדרשו בשבת [קלט'] כפיכם נגואלו בדם ואצבעותיכם כתבו און אלו סופרי הדיינין (גם י"ל מ"ש [ישעיה נט] מעשיהם מעשה און ופועל חמס בכפיהם ע"ז, שבכפיהם ואצבעותיהם שכתבו מכתבי און פעלו החמס וכמ"ש [שם י] הוי החוקקים חקקי און ומכתבי עמל כתבו) : (סא) וגוזלים. כמ"ש מן החמס כו' : (סב) ועושים מעשי זמה. כמ"ש [יונה שם] וישובו איש מדרכו הרעה, דדרש ליה בזמה כמ"ש [בראשית ו] כי השחית כל בשר את דרכו ואמרו בב"ר פכ"ו שהיו כותבין גמוסיות לזכר כו' : (סג) וכאלו מעשים רעים. ז"ש [יונה א] כי עלתה רעתם לפני, שכולל רעות רבות כי"ב וכתיב [נחום ג] הוי עיר הדמים כלה וכל הפרשה ע"ש :

וקרע

הגהות

[ה] אבל מקרא דהורייתא דכתיב לא נשאר בהם עד אחד לא מייתי ראיה, דשם כתיב ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים, שר"ל אולו באו אחריהם ולא הוא עצמו, וכן בכל הענין כתוב בתורה הכל בלשון זה, וירדפו מצרים ויבאו אחריהם כל סוס פרעה רכבו ופרשיו (ואף לפמש"ל פמ"ב אות מ"ה דסוס פרעה הוא סוס שרכב עליו פרעה ממש שנכנס תחלה לים, מ"מ י"ל הסוס נטבע וה"א ניצול) וכן מ"ש כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו י"ל דפירושא קמפרש מהו סוס פרעה רכבו ופרשיו (דנקט להו תחלה בלשון יחיד לדרשא דמכילתא שהביא בפרש"י שם שאין חשובין לפני המקום אלא כסוס אחד) וכן בכל השירה לא נזכר שם פרעה שנטבע ורק מרכבותיו וחילו נזכרו וכן בפסוק וירא ישראל את מצרים מת שדרשוהו לעיל פמ"ב שהכירו בני פלטרין והנוגשים אלמלי נטבע פרעה עצמו ופלטו הים עמהם היה ראוי ביותר לפרטו בשם שהכירוהו ישראל מת על שפת הים וחזו בו נקם, ובפרשת עקב [דברים יא] כתיב ואת אותותיו וגו' אשר עשה לפרעה מלך מצרים ולכל ארצו ואשר עשה לחיל מצרים לסוסיו ולרכבו אשר הציף את מי ים סוף וגו', הנה באותות שבתוך מצרים כתיב לפרעה ולכל ארצו שהמכות היו בפרעה ובביתו כמ"ש ובכה ובעמך וגו' אבל בים כתיב לחיל מצרים, דמשמע שפרעה עצמו ניצול בים :

(סד) וקרע את בגדיו (סה) וילבש שק ואפר (סו) והכריז בכל עמו (סז) שיצומו כל עמו (סח) שלשת ימים (סט) וכל מי שאינו עושה הדברים האלו ישרף באש מה עשה העמיד (ע) האנשים מצד אחד והנשים מצד א' (עא) וכל בהמה טהורה מצד אחד וכל בהמה טמאה מצד אחד (עב) ובניהם מצד אחד והילדים רואים את שדי אמותם ורוצים (עג) לינק והאמהות רואין את בניהן ורוצות להניק אותם ובוכות יהיו יותר משתים עשרה רבוא אדם שנאמר [יונה ד] ואני לא אחוס על נינוה העיר (עד) הגדולה וינחם האלקים על הרעה אשר דבר (עה) מ' שנה האריך להם אפו כנגד מ' יום ששלח ליונה לנינוה (עו) ולאחר מ' שנה שבו למעשיהם הראשונים הרבה עד מאד (עז) ונבלעו כמתים בשאול תחתיות שנאמר [איוב כד] מעיר מתים ינאקו (עח) שלח הקב"ה ביד עבדיו הנביאים להנבא על ישראל ואמר [הושע יד] שובה ישראל עד ה' אלקיך (עט) עד ההוא שאמר לך בסיני [שמות כ] אנכי ה' אלקיך [הושע יד] כי כשלת בעוניך (פ) בכבודך וחילך אין כתיב כאן אלא כי כשלת בעוניך ואין כתיב כאן קחו עמכם כסף וזהב (פא) אלא [שם] קחו עמכם דברים (פב) ונשלמה כסף וזהב אין כתיב כאן אלא ונשלמה

(סד) וקרע את בגדיו. מפרש מ"ש ויעבר אדרתו מעליו (ולא כתיב לשון פשיטת מלבוש כדכתיב אדר תפשיטון) היינו שגם בירה מעליו בחזקה דרך קריעה, וכד"א [שמואל ב יג] וכתנת הפסים אשר עליה קרעה, או כיון דכתיב כאן שק ואפר דרש לה נמי בקריעת בגדים כדכתיבי בכ"מ אהדדי (ועמש"ל אות כ"ג בס"ד): (סה) ולבש שק ואפר. לשון המקרא ויכס שק וישב על האפר ומפרש ליה שישב ונתגולל באפר עד שנתכסה בו כלבוש, וכמ"ש במרדכי וילבש שק ואפר, וכל לשון לבישה באפר אינו אלא כענין זה: (סו) והכריז בכל עמו. ז"ש ויזעק וכתיב"ע ואכריז, ואין פירושו לשון אסיפה: (סז) שיצומו כל עמו. מיישב מאי דקשה, שהרי כבר קודם כרוז מטעם המלך כתיב ויאמינו אנשי נינוה ויקראו צום, ולמה הוצרכו לגזרתו (ועירד"ק שהרגיש בזה), ומפרש שאחרי שנינוה היתה מהלך ג' ימים ויונה לא הלך בה רק מהלך יום אחד לא קראו צום רק השומעים דבריו שם, ומטעם המלך היה שיצומו כל עמו אף אותן שלא שמעו דברי יונה ולא התענו מעצמן: (סח) ג' ימים. זה לא נזכר במקרא, ואפשר יליף האדם אל יטעמו וגו' אל ישתו, מן אל תאכלו ואל תשתו ג' ימים האמור באסתר (ועמש"ל ספ"ג בס"ד), או אפשר ליון שהעיר היה מהלך ג' ימים גזרו צום כל ג' ימים שהיה יונה מהלך בעיר ג' ימים: (סט) וכל מי כו' ישרף באש. כעובר על גזרת המלך שהיה משפטם לשרפם באש כמו המ"ו שעברו על גזרת נ"נ, ואולי י"ל דדרש מ"ש ולא נאבד, שמי שיעבור על הגזרה יאבדוהו והיינו שרפה שהיא אבידה מן העולם: (ע) האנשים מצד א' והנשים מצד א'. משמע שאסרום לגשת אל אשה כל ג' ימי הצום, ואפשר אל ירעו רוצה לכוללו על האדם ג"כ לשון ריעות והכלל שלא יעשו ריעות אנשים עם הנשים, וכמו הספד לע"ל האמור [בזכריה יב] משפחות משפחות וגו' ונשיהם לבד, ועיין סוכה [נב:]: (עא) וכל בהמה טהורה מצד אחד וכל בהמה טמאה מצד אחד. מפרש מ"ש האדם והבהמה והבקר והצאן להבהמה היינו בהמה טמאה ובקר וצאן הן טהורים, ואלקן הכתוב לומר שהעמידום כ"א מהן בפ"ע, ואע"פ שלהן לא היה חילוק בין טמאין לטהורין כלל, אפשר מפני שבענין טבע רחמיהן על בניהן יש הבדל ביניהן וכמ"ש בשבת [קכח:] טמאה לא מרחקה וולדה ואי מרחקא כו', לכן העמידום בפ"ע כדי שיפירו וולדותיהן מאמותיהן זא"ז וישמעו קול בכייתן ויעלה קולן למרום, ואפשר עיקר הגי' וכל בהמה זכר מצד א' ובהמה נקבה מצד א' ולומר שגם הבהמות לא הניחו להזדווג יחד, ובמנ"המא הגי' כדהכא (ובילקוט דילג זה לגמרי): (עב) ובניהן מצד אחד. זה שלא הניחום לינק מאמותיהן נפקא מן לא יטעמו מאומה, ואך שהעמידום לצד אחד אפשר ג"כ מן לא ירעו נפקא ליה כמש"ל למידרש לשון ריעות באדם, והה"נ בבהמה שלא יתרועעו יחד הבנים עם אמותיהן: (עג) לינק ולא הניחום ובוכות והאמהות כו' להניקן ואין יכולות ובוכות. כ"ה במנ"המא וכצ"ל, ובתענית [טז'] דרשינן ליה מן בחזקה שאמרו אם אין אתה מרחם עלינו אף אנו אין מרחמין על אלו ועיין בירושלמי שם, וכן הזכיר ה' בדבריו ליונה אח"כ ואני לא אחוס על נינוה כו' ובהמה רבה: (עד) הגדולה אשר יש בה יותר מי"ב רבוא וגו' ונאמר וינחם אלקים על הרעה וגו'. כצ"ל וכ"ה במנ"המא שם, והוא סיום המאמר לראי' שנרצות תשובתם: (עה) מ' שנה כו' כנגד מ' יום שלח יונה לנינוה. במנהמ"א הגירסא מ' יום שאמר ליונה, והכוונה שכל מ' יום שאמר יונה להם בנבואתו עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת, ודאי היו שרוין בתשובה כיון שהאמינו בדבר ה' א"כ לא היו יודעין שנתקבלה תשובתם, ובזכות זה האריך להם מ' יום, יום לשנה (אבל רחוק לפרש שבא לומר שנבואת יונה עוד מ' יום ונינוה נהפכת נתקיימה רק שנחשב להם יום לשנה): (עו) ולאחר מ' שנה כו' שנאמר מעיר מתים כו'. אם הכוונה על חרבן נינוה ע"י נ"נ שנתנבא נחום עליה היה זה מ' שנה אחרי נבואת יונה, א"כ נצטרך לומר שיונה האריך ימים הרבה, שכיון שנתנבא בימי ירבעם בן יואש להשיב גבול ישראל אפי' נאמר שזה היה בסוף ימיו של ירבעם בן יואש, הרי מסוף מלכות ירבעם בן יואש עד תחלת מלכות נ"נ (שבשנה ראשונה למלכותו כבש נינוה כדאיתא במגלה [יא:] ובסע"ר) יש יותר מן ק"ם שנה, וגם בימי ירבעם כבר היה זקן שהרי משח את יהוא לדברי בסע"ר ועמש"ל פ"י אות ו' בס"ד, גם לשון נבלעו כמתים בשאול תחתיות, משמע דההפיכה כרגע היתה וכמש"ל באות שאח"ז בס"ד ולא מתי מלחמה אלא נראה שאחרי הפיכתה חזרה ונתיישבה שנית, וא"כ החריבה נ"נ במלחמה (וגם צ"ל שאחר חרבן נ"נ חזרה ונבנית כדאשכחן בימי רבי בתענית [יד:] דשלחו לי' בני נינוה, גם נמצא אמורא ר"א דמן נינוה ואחרים בירושלמי וב"ר): (עז) ונבלעו כמתים בשאול תחתיות שנאמר מעיר מתים ינאקו. מקרא זה בדור המבול כתיב, וא"כ אין מביא משם ראיה לנינוה, רק דוגמא לזה שמעיר ר"ל בהיותה עיר מיושבת והנה פתאום ינאקו כמתים, אבל עיקר הענין בנינוה צ"ל שסומך על לשון נהפכת שנתנבא עליה יונה תחלה ונתקיים בה לאחר מ' שנה, דמשמע ההפוכה כמו רגע שנבלעו תמימים כיורדי בור, ואפשר ע"ם כאן וצ"ל בשאול תחתית מעיר מתים וגו', והיינו לשון המקרא [שופטים כ] מעיר מתם עד בהמה עד כל הנמצא (ולומר כמו ששם לקו הבהמות בחטא האנשים, כן כאן בנינוה שנהפכה נבלעו בשאול חיים עם כל הבהמה והנמצא בה), ובמנו"המא כתוב ג"כ כגירסת הספרים ומסיים בה עוד ורוח עברה ותטהרם, והוא מקרא אחר [איוב לז] ואין לו שום ענין לכאן, ונראה ש"ם וצ"ל ורוח עברה ואיננו [תהלים קג] דכתיב בסיפי' ולא יכירנו עוד מקומו, ומביא זה שגם בנינוה נתקיים ג"כ שכרגע רוח [אפשר הפיכם ברוח ורעש ארץ] עברה ונהפכה ולא נודע עוד מקומה: (עח) שלח הקב"ה כו'. שם הגי' לפיכך שלח הקב"ה כו': (עט) עד ההוא שא"ל בסיני אנכי ה"א. כמ"ש [ירמי' ד] אם תשוב ישראל אלי תשוב וכמ"ש בדב"ר פ"ב שכלפי שכתוב שם תחלה שהיו אומרים נשכבה בבשתנו וגו' [שהיו בושים לשוב] א"ל הקב"ה יש בן מתבייש לחזור אצל אביו כו' חייכם איני כופר בכם אתם אמרתם לי בסיני כו', וכן בהושע [שם יג] נא' ואנכי ה"א מארץ מצרים וגו', וע"ז דרש שובה ישראל עד ה"א שא"ל בסיני כו': (פ) בכבודך וחילך א"כ אלא בעונך. שהכבוד וחיל [עושר ונכסים] שהרבה להם הם גרמו להכשילם וכמ"ש וכל אשר לך ירבה ורם לבבך ושכחת וגו', וכמ"ש בברכות [לב:] מי גרם להם כו' כסף וזהב כו' וכתיב [יחזקאל ז] כספם בחוצות ישליכו וגו' כי מכשל עונם היה (אשר פירושו הנכון נ"ל שעל הכסף קאי שהוא הכשילם לעונות וכמ"ש בירושלמי פ' ד' מיתות ה"ז ובב"ר פכ"ח אקרא דכספם וזהבם עשו להם עצבים למען יכרת כאינש דאמר יתמחק שמי' דפלן דאפיק ברי' לתרבות ביש) [ו] ולא תאמר שישובו מכבודם וחילם ויעזבום למען לא יכשלו בהם עוד, והיה א"כ דבר התשובה קשה עליהם, אבל אין כתיב כן אלא שובו אל ה"א בכל לבב בדברים וכדמפ"ז קחו עמכם כסף וזהב אכ"פ כו': (פא) אלא קחו עמכם דברים. פי' דברי ווידוי, וכ"מ שהבין פירושו במנו"המא ר"ם רע"ט ע"ש, ובשמ"ר פל"ב ותדא"ז ספ"ט מפרש לה כד"ת ע"ש: (פב) ונשלמה כסף וזהב אכ"פ. שנצטרכו להפריש עתה שחרב בהמ"ק תשלומי הקרבנות שהיו חייבין להביא בזמן בהמ"ק, ועיין שמ"ר שם ובירושלמי ריש תענית כדפריך לי' ר"י לר"א דאמר אם אין עושין תשובה אין נגאלין מדכתיב חנם נמכרתם ולא בכסף

הגהות

[ו] וצ"ל שז"ש ביחזקאל שם, וצבי עדיו לגאון שמהו, שזה ג"כ חוזר על הכסף וזהב, שצבי והתפארת שהיה להם מעדיי הזהב והכסף שהיו מתקשטים בהם, שמו אותם לגאה וגאון, ולכן מסיים על כן נתתיו להם לנדה ונתתיו וגו' לבז, וקאי ג"כ על כספם וזהבם, וע"ל פמ"ה אות כ':

[שם] ונשלמה פרים שפתינו . (פג) ר"י אומר אם אין ישראל עושין תשובה אינן נגאלין ואין ישראל עושין תשובה (פד) אלא מתוך הצער ומתוך הרחק ומתוך הטלטול ומתוך שאין להם מחיה ואין ישראל עושין תשובה גדולה (פה) עד שיבא אליהו ז"ל שנאמר [מלאכי ג כג כד] הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה' הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם . בא"י הרוצה בתשובה :

פרק מד

רבי יוחנן בן נורי אומר (א) אחר כל הגבורות ונפלאות שעשה הקב"ה עם ישראל במצרים ובים סוף (ב) חזרו ונסו הקב"ה עוד עשר פעמים שנאמר [במדבר יד] וינסו אותי זה עשר פעמים (ג) ועוד שהלשינו על הקב"ה ואמרו (ד) עזב ה' אותנו במדבר הזה ואין שכינתו בקרבנו שנאמר [שמות ו ז] היש ה' בקרבנו אם אין . רבי יהושע בן קרחה אומר אחר הפרשה הזאת מה כתיב [שם] ויבא עמלק בא עליהן עמלק להפרע מהן (ה) והבא מן הדרך מקדימין אותו במאכל ובמשתה והוא ראה אותן (ו) עייפים ויגעים משעבוד מצרים ומעינוי הדרך (ז) ולא שם לבו אלא (ח) עמד על הדרך (ט) פרוב שכול להמית אם על בנים שנאמר [דברים כה] אשר קרך בדרך . רבי זכריה אומר (יא) והיה עמוד הענן סובב את מחנה ישראל כעיר

בכסף תגאלו אמרו מה עביד לה ר"א תשובה , ר"ל לא בכסף ממש אלא בתשובה , אלא שממה שמסיים שם כד"א צרור הכסף לקח בידו משמע דהאי תשובה ט"ס וצ"ל צדיקים וכהכיא דסנהדרין [צז:] : (פג) רבי יהודה אומר אם אין ישראל עושין תשובה כו' . גם בתנחומא ס"פ בחקתי תני לה משמי' דר"י , ואתיא כשיטת ר"א בסנהדרין [צז:] וירושלמי דתענית שם : (פד) אלא מתוך הצער כו' . בתדא"ר פכ"א ותדא"ז פ"ד חשיב הני כלהו לענין שמיום שנשתברו הלוחת נגזרה גזרה שיעסקו ישראל בתורה מתוך דברים אלו (ומוסיף שם עוד מתוך השעבוד ומתוך הטירוף , וע"ע שם ס"פ י"ד) ואולי אפשר לסמוך לדברים אלו , מתוך הצער כמ"ש [דברים ד] בצר לך ומצאוך וגו' ושבת עד וגו' (ווליף מהי' בדב"ר פ"ב שאין נגאלין לע"ל אלא מתוך הצרה כו' ע"ש בהגהותיי) , ומתוך הדחק כמ"ש [שמות ב] ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו וגו' , וזה היה מתוך הדחק זה הלחץ כמ"ש [שם ג] צעקת בני ישראל וגו' את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם , ומתוך הטלטול שנאמר או או יכנע לבבם וגו' , ומתוך שאין להם מחיה כמ"ש בויק"ר פל"ה וש"ן צריך יהודאה לחרובא עבד תתובא: (פה) עד שיבא אליהו ז"ל שנאמר כו' והשיב לב אבות כו' . דרש והשיב בתשובה למקום , ודחוק לומר שמפרש אבות ובנים משל על הקב"ה אביך קנך ובנים ישראל בנו בכורו , שא"כ היה לו לבתוב לב בנים על אבותם תחלה , אלא מפרש שיבואו האבות על הבנים יחד לשוב אל ה' ועראב"ע ורד"ק שם , ופ"ל פמ"ז שלכן נקרא אליהו ז"ל מתושבי גלעד שעשו ע"י תשובה בארץ גלעד בשטים , וי"ל שלכן נקרא התשבי שעתידין ישראל לעשות תשובה על ידו כדהכא וע"ל ס"פ כ"ט , ובסע"ר פע"ז אמרו נגנז אליהו ולא נראה עוד עד שיבא מלך המשיח ונראה ונגנז שנית ואינו נראה עד שיבא גוג ומגוג , וי"ל שפ"א נראה לבשר ולהשיב בתשובה דהכא , ובפ"ב בימי גוג יראה למלחמת גוג כמ"ש הרמב"ן ורבי' בחיי ס"פ בשלח שכמו בעמלק היה משה ויהושע כן לע"ל בגוג יהיה אליהו ומשיח , וגם בסוכה [נב:] נמנה בשמנה נסיכי אדם ע"ש (או י"ל לסמוך כ"פ אלו שפ"א הוא מ"ש [מלאכי ג] ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא (וע"ל ס"פ כ"ט) וגו' ומי העומד בהראותו וגו' , ופ"ב הוא ז"ש לפני בוא יום ה' הגדול והנורא זה יומו של גוג) :

פרק מד (א) אחר כל כו' במצרים ובים סוף כו' שנאמר וינסו כו' . בקרא דוינסו שם כתיב הרואים את כבודי ואת אותותי אשר עשיתי במצרים ובמדבר , ושם נראה כולל קי"ס בכלל במצרים (שאין פירושו בארץ מצרים אלא בעם מצרים שעיקר גמר המעשה בהם בקי"ס) ובמדבר הוא נ"ת ומלחמת עמלק ומן ושליו , אבל כאן שהיה קודם כל המעשים האלו , פרט בלשונו קי"ס במקום במדבר (שהיה סמוך לנסיון הזה) וכלשון המקרא [תהלים עח] וישכחו עלילותיו ונפלאותיו וגו' בארץ מצרים וגו' בקע ים וגו' וינסו וגו' , וכא' עוד [שם קו] שכחו וגו' עשה גדולות במצרים וגו' נוראות על ים סוף : (ב) חזרו ונסו הקב"ה עוד עשר פעמים שנאמר וינסו כו' . אם גי' עוד י"פ מדוייקת , משמע דס"ל עשרה נסיונות הן לבד שעל הים , וחולק על הש"ס בערכין [טו:] דחשיב בעשר נסיונות ב' בים אחד בירידה ואחד בעלייה , ובאדר"ן ר"פ ל"ד חושב אחד בים , אך אפשר צ"ל כאן עד עשר נסיונות , ולפ"ז שפיר י"ל דשל ים ג"כ הן בחשבון העשר : (ג) ועוד שהלשינו על הקב"ה כו' . בקראי כאן לא הוזכר רק לשון נסיון , מה תנסון את ה' , ועל נסותם את ה' , אלא שהפר"א מפרש כן שבנסיון זה היה בו עוד הלשנת דברים , וכן פרש"י שניסו ואמרו היוכל לתת מים בציה , וכדמפ"ו שאמרו עזב ה' אותנו במדבר ובמשית"ל פי' או"ס , וה"ז דומה לנסיון שלו שנאמר בו [תהלים שם] וידברו באלקים אמרו היוכל אל לערוך שלחן במדבר (וז"ש הן הכה צור ויזובו מים וגו' הגם לחם יוכל תת , לומר שגם על המים היו מסופקים תחלה אם יוכל ליתן במדבר והראנו כחו בזה במדבר , אבל על לחם עדיין היו מסופקים הגם לחם יוכל כו') , ואמרו ע"ז להלן ר"פ נ"ג אמרו לה"ר על הקב"ה ואמרו היש בה' כח כו' שנאמר וידברו כו' שהלשינו בכבודו (וי"ל שז"ש [דברים ט] ובתבערה ובמסה שהקדים תבערה למסה , אע"פ שנסיון מסה היה קודם (ועיין ראב"ע שהרגיש בזה) שה"ז בא ללמוד מנסיון תבערה שהיה לה"ר גם על נסיון מסה) [א] : (ד) עזב ה' אותנו במדבר הזה ואין שכינתו בקרבנו . בא לבאר מ"ש היש ה' בקרבנו שהוא לכאורה תמיה גדולה והלא ראו נפלאות גדולות (וכבר אמרו בשמ"ר לתינוק שהיה רכוב על כתפו של אביו ואומר לחבירו ראית את אבא היכן הוא כו') , אלא שחשבו שעתה במדבר עזב וסילק את שכינתו , ומשום שמדבר הוא נקודה דחורבה כדאיתא בזהר תצוה [קפד:] , ורצון הקב"ה היה להוליכם דווקא במדבר הגדול ההוא כמ"ש בזהר שם , ועיין בפרשת תרומה [קנז:] , ולכן הסטן בפיתוייו העלה בלבם הרהורא זה בישא דעזב ה' אותנו במדבר הזה , וע"י חטאם במחשבה זו (ודיבור לה"ר כמש"ל) הגבירו כחו למעלה וכמש"ש ולבתר איהו מחא בבתרייתא ונפלו כלהו במדברא (ומנסיון מסה הוא שהתחיל לחזק כחו ר"ל , וזהו לשון במדבר הזה דנקט הכא , לרמוז על סוף דבר שנפלו על ידו במדבר הזה וכמ"ש במרגלים או במדבר הזה לו מתנו [במדבר יד] ובו בלשון נגזר עליהם [שם] במדבר הזה יתמו וגו') : (ה) והבא מן הדרך מקדמין אותו כו' . בא לפרש מ"ש אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים , שלא די שלא הקדימן בלחם ומים שנתרחקו עמון ומואב לבא בקהל ע"ד אשר לא קדמו וגו' , אלא שהקדימן בחרב (ובתדא"ר פכ"ד איתא שאליפז אבי עמלק א"ל שילך לחפור להם בורות מים לשתות הם ומקניהם ולהכין לפניהם הדרך , והוא לא עשה כן אלא אדרבא הקדימם במלחמה) : (ו) עייפים ויגעים משעבוד מצרים ומעינוי הדרך . מפרש כן עיף ויגע , וכן ת"י לעיין מסוגי שעבודא דמצרים ומשלהין כו' מן דלוחי [פי' פחד] גלי ימא כו' : (ז) ולא שם אל לבו . יש לפרש שר"ל לא שם אל לבו לרחם עליהן , וכענין מ"ש [ישעיה מז] לא שמת להם רחמים וגו' לא שמת אלה על לבך וגו' , אבל יותר נראה שסוא פי' ולא ירא אלקים הכתוב כאן בעמלק (וע"ל ר"פ ל"ז) , ומפרש לא שם אל לבו לירא מפני ה' (מלעשות להם רע בהיותן עייפים ויגעים בדרך) וכמ"ש [שמות ט] הירא את דבר ה' וגו' ואשר לא שם לבו וגו' וכתיב [ישעיה נז] את מי דאגת ותיראי וגו' לא שמת אל לבך ואותי לא תיראי : (ח) עמד על הדרך . היה עומד ומצפה להם על הדרך , וז"ש אשר קרך בדרך , הקדים להקרות אותך בדרך , וכן מתפרש מ"ש בחזון עובדיה ואל תעמוד על הפרק וגו' [שפירושו פרשת דרכים ערד"ק] , ומשמע ממילא כמי שלא עברו ישראל דרך עליו וארצו (שהוא במדבר כמש"ל אות מ"ז בס"ד) אלא עמד על הדרך וז"ש ויבא עמלק שבא ממקומו וכ"ה באגדות : (ט) כדוב שכול להמית אם על בנים . הלשון יצא מהאמור לעיל ר"פ ל"ז , וכאן בעמלק נקט לה נמי כן (וגם בעמלק כתיב [שמואל א טו] כאשר שכלה נשים חרבך) (יא) היה עמוד הענן סובב כו' . כמ"ש [דברים לב] יסובבנהו יבוננהו ובת"י שם אקיף עליהון ענני יקר שכינתי' , והיינו כמ"ד במכילתא ר"פ בשלח שהיו ענגים מקיפים אותם

הגהות

[א] ונראה שבא לומר כאן שעל לה"ר בא עמלק להפרע מהם וכדמפ"ו ריב"ק , וכמו בנסיון דותקצר נפש העם בדרך [במדבר כא] בסבבם את ארץ אדום , כשלו בעון לה"ר כמש"ש וידברו באלקים ובמשה ונפרעו מהן בנחשים השרפים , כן כאן בשעברו סמוך לעמלק שוכן המדבר נתעוררו בלה"ר , ובא להפרע מהן עמלק :

(יב) כעיר מוקפת חומה (יג) ולא היה יכול צר ואויב ליגע בהם אלא כל (יד) מי שהיה צריך טבילה היה הענן מפליטו חוץ ממחנה ישראל שהיה קדוש שנאמר [דברים כג טו] והיה מחניך קדוש ועמלק (טו) היה מזנב והורג (טז) כל מי שאחורי הענן שנאמר [שם כה] ויזנב בך כל הנחשלים אחריך. אמר משה ליהושע (יז) בחר לנו אנשים בני אבות (יח) אנשים גבורי כח וחיל יראי שמים (יט) וצא הלחם בעמלק ומשה אהרן וחור (כ) עמדו במקום גבוה בתוך מחנה ישראל (כא) אחד מימינו של משה ואחד משמאלו (כב) מכאן אתה למד ששלית צבור אסור להתפלל אם אין שם שנים עומדים (כג) וכל ישראל עומדים חוץ לאהליהם (כד) ורואין למשה כורע על ברכיו והם כורעין על ברכיהם (כה) נופל על פניו ארצה והם

אותם מד' רוחות ע"ש: (יב) כעיר מוקפת חומה. משמע שמכוין ללשון המקרא [זכריה ב] ואני אהיה לה נאום ה' לחומת אש סביב, ולראיה מזה לפרש כן לשון יסובבנהו שהקב"ה סבבם כחומה סביב: (יג) ולא היה צר ואויב יכול ליגע בהן. כמ"ש [איכה ד] לא האמינו וגו' כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים, ולפרושי דהיינו מפני שה' היה שומרה על חומותיה תמיד כמו בעמוד ענן במדבר, וכמ"ש יצרנהו כאישון עינו: (יד) מי שהיה צריך טבילה היה הענן מפליטו חוץ ממחנה ישראל שהיה קדוש. משמע וודאי דשלא לצורך טבילה לא היו יוצאין כלל לצרכיהן חוץ לענן וכפי' הראב"ע פרשת נשא ופרשת תצא (אלא שמ"ש ויתד תהיה לך הוא במחנה קטנה של מלחמה שאין שם קטנים ונשים עמהן, הוא נגד הש"ס ביומא [עה:] שמבואר שם שגם במדבר היה נוהג מצות ויתד תהיה לך ע"ש) ולא כפירש"י שם פרשת תצא מחוץ למחנה חוץ לענן [ב], ואף זה שאמרו כאן בנצרך טבילה שהיה הענן מפליטו צ"ע באיזו טומאה היא, דטומאת ב"ק ודאי לא היה הענן צריך לפלטו שהרי במחנה ישראל שתוך הענן מותר ב"ק (והרי ישראל היו עם נשותיהם ופו"ר במדבר ועיין תוס' מ"ק [טו:] ד"ה ושמשו כו',) וא"צ שילוח אלא ממחנה לויה כדתניא בפסחים [סח'] והלוים צ"ל שהיו שרויין במחניהם בלא נשותיהם, ונשיהם באהליהם היו במחנה ישראל, ושאר טומאות כמצורעין שטעון שילוח ג' מחנות (שקודם מ"ת היו בהן מצורעין וכדאיתא במ"ר פ"ז, ואחר מ"ת שהיה לאחר מלחמת עמלק הוא שנתרפאו כמ"ש במ"ר שם, והביאוהו התוס' והר"ן בנדרים [ז:] ובכ"מ,) ג"כ קשה שקודם מ"ת לא היו טמאים, ונגעים שלפני הדבור טהורין ועמש"ל פמ"א אות מ"ט בס"ד, וגם לא נאמרה פרשת שילוח טמאים עד ר"ח ניסן שנה שניה שהוקם המשכן כמ"ש בגטין [ס'.] ולא שייך לומר עליהן צריכין טבילה, ואולי אפשר דלעולם על ב"ק קאמר שהיו נוהגין לטבול לקריין אף קודם מ"ת וכ"מ לקמן פמ"ט דאמר בחורי ישראל וכמש"ש אות י"ד בס"ד, והיה הענן פולטן משום הטבילה, כי מקום טבילה היה להם חוץ לענן (ולא משום איסורא לעמוד ערום תוך הענן, שכיון שהיו מותרין בתה"ה תוך הענן, ודאי שהיו מותרין גם לעמוד ערום, אלא מקום המים ובית הטבילה היה חוץ לענן), אבל לשון חוץ ממחנה ישראל שהיה קדוש צ"ע: (טו) היה מזנב והורג. בא לבאר פי' ויזנב בך שאינו כמו שאמרו בתנחומא תצא ופסיקתא דזכור אלא הורגן ממש, ופי' ויזנב כפשוטו על הנפלטין חוץ למחנה ולענן, וכן פי' לשון זה [יהושע י] שכתוב וזנבתם אותם שהוא על הבורחים מהמחנה לצדדי וקצוות הדרכים שציווה לתפסם ולהרגם: (טז) כל מה שאחורי הענן. זהו פי' כל הנחשלים אחריך. ומשמע לי שמפרש הנחשלים המתפשטים ונמשכין אחר המחנה, ויהיה ענינו כלשון חשלי דודי שבש"ס שפירושו מרדדי ומפשטי טסי נחשת לעשות מהן דודים (ואפשר יהיה פי' נחשול שבים שבלשון חז"ל ג"כ מענין זה, שהוא התפשטות גלי הים למעלה חוץ ממקום הראוי להן): (יז) בחר לנו אנשים בני אבות. שיהיה להם זכות אבות (ונגד עמלק שהי' בא בזכות אבותיו אברהם ויצחק וכמ"ש הרמב"ן בפירושו שלכן נתיירא ממנו משה), גם פירושו מיוחסין (וכ"ה פירושו לקמן דפ"נ במרדכי ע"ש) וכמ"ש בקדושין [עו:] שלא היו יוצאין למלחמה אלא מיוחסין כמ"ש והתייחשם בצבא המלחמה (ומצינו לשון בחירה ע"ז כמ"ש [דברים י] רק באבותיך חשק וגו' ויבחר בזרעם אחריהם ודרשו זרעך המיוחס אחריך): (יח) אנשים גבורי כח וחיל יראי אלקים. במכילתא פליגי בה ר"י ור"א המודעי א"א גבורים

וא"א יראי חטא, וכאן תפס כתרוויהו וילפי' מדכתיב ביתרו אנשי חיל (ומשום דשם יש לפרש אנשי חיל בעושר ונכסים כדדרש ליה ר"י במכילתא שם, לכן הוסיף לבאר כאן בלשונו גבורי כח וחיל למלחמה) יראי אלקים, ובגבורי חיל מצינו בכ"מ לשון בחירה, איש בחור, וכתיב [יהושע ח] ויבחר יהושע ל' אלף איש גבורי חיל וגו', ויראי אלקים נגד מ"ש בעמלק ולא ירא אלקים, צוה לו לבחור יראי אלקים שינצחוהו, ועיין בשמ"ר ס"פ בשלח: (יט) וצא הלחם בעמלק. משמע שהשמיענו פיסוק טעם של תיבת מחר שהוא נמשך למטה אל אנכי נצב כו', ולא אל והלחם בעמלק (לכן לא הביא כאן מלת מחר וממילא וצא הלחם משמעותו מיד): (כ) עמדו במקום גבוה. מפרש ראש הגבעה כפשטי' מקום גבוה כדי שיראוהו ישראל וכדמפ"ו וכל ישראל עומדין כו' ורואין כו', וכן פי' הרמב"ן ע"פ הפר"א (והוסיף עוד וכדי שיראה הוא את ישראל הנלחמים וישים עינו עליהם לטובה, ועמש"ל פ"ב אות א' בס"ד): (כא) אחד מימינו ואחד משמאלו. כמ"ש מזה א' ומזה א', ופי' בזוהר אהרן מימינו וחור משמאלו, וכן בדין לפמ"ש ביומא [לז'] גדול מימינו וקטן משמאלו: (כב) מכאן כו' שש"ץ אסור להתפלל אם אין ב' עומדים. במכילתא והובא בתנחומא הלשון שאין פוחתין בת"צ משלשה בנ"א שעוברין לפני התיבה, והביאו הרא"ש ריש מגלה לראיה שהיו גוזרין תענית צבור ביום המלחמה, והרב המאירי בפסקיו שם כתב בשם רבותיו שפירשוהו מכאן לתענית צבור שצריך ג' דהיינו שיהיו שלשה מתענין עכ"פ מהמתפללין שם בכדי להחשב כתענית צבור לקרות בתורה וכל עניניו ופחות מג' אינו אלא כתענית יחיד, אבל לשון העוברים לפני התיבה שבמכילתא ותנחומא אין משמע כפירושם ז"ל, אלא כפי' הרא"ש: (כג) וכל ישראל עומדין חוץ לאהליהם ורואין למשה כו'. משמע לי דדרש כן מקרא [שמות לג] והיה בצאת משה יקומו כל העם ונצבו איש פתח אהלו והביטו אחרי משה וגו', ומפרש והביטו אחרי משה לראות כאשר יעשה, כמוהו ירא ויעשו כדמפ"ו, ואע"פ שזה היה אחר חטא העגל, מ"מ ילפינן מינה שגם קודם לכן היו נוהגין בזה ביום כנופיא כמו תענית צבור דכאן ושעת צרת מלחמה, ולכן עמד משה בגבעה גבוה כמש"ל אות כ' (ואע"פ שלעולם מצינו נזכר לשון יורד לפני התיבה כפירש"י בר"ה [לב:] שמצוה להתפלל במקום נמוך, מ"מ ביום כנופיא של קהל גדול היו נוהגין שהגדול בעם היה מתפלל על מקום גבוה שיראוהו הכל, וכמ"ש בשלמה בתפלתו [ד"ה ב ו] ויעמוד עליו, פי' על הכיור שהיה גבוה ג' אמות כמ"ש שם (וכן מ"ש בדוד [שמואל ב טו] עד הראש אשר ישתחוה שם לאלקים, תרגם יב"ע ריש טורא): (כד) ורואין למשה כורע על ברכיו. לא נמצא כתוב במשה בתורה בשום מקום לשון זה של כורע על ברכיו [ג], וכמדומני שהוא נסמך למקרא [תהלים צה] באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה', והוא כתוב תוך י"א מזמורים שאמר משה כדאיתא בשוח"ט מזמור פ"ט ע"ש, וז"ש באו נשתחוה כו' אני ואתם, ממני תראו וכן תעשו, וכתיב בתרי' אל תקשו לבבכם כמריבה כיום מסה במדבר אשר נסוני וגו', לומר שזה דבאו נשתחוה ונכרעה וכו' היה סמוך לענין מסה, והיינו כשבא עליהם עמלק על עון זה, והתפלל משה בראש הגבעה כדהכא: (כה) נופל על פניו ארצה. היינו נשתחוה דכתיב בקרא דתהלים, דהיינו בפשוט ידים ורגלים (ובכמה מקומות מצינו במשה ויפל על פניו): פורש

הגהות

[ב] ומסוגיא דיומא הנ"ל אין להכריע בזה דבר, שאף שאמרו שנפנו לאחוריהן ז"ל בתוך הענן (וכ"מ קצת לשון רש"י שם ע"ש), ובאמת צ"ע שהרי ירושלים שהיא מחנה ישראל כנגד מחנה ישראל שבתוך הענן במדבר כמ"ש בזבחים [קטז:] והאי היו בהכ"ס בעיר, ולא עוד אלא אף בהר הבית תנן בתמיד בהכ"ס של כבוד היה שם (ובירושלמי פ"ו דפסחים הי"ב בעי לדייק מזה למחילות לא נתקדשו ודחי לה וכי צואה טומאה אינה אלא נקיות, והביאו בפי' המיוחס להראב"ד על תמיד שם, ואע"ג דבמקום קדוש אסור להכניס צואה, וכדתניא שאין מכניסין מי רגלים בעזרה מפני הכבוד (ומשמע דלאו איסורא מדינא הוא, ובחידושי לברכות [כג'] פירשתי בזה בס"ד), אבל בהכ"ס של מחילות כפ"ע מותר לפ"ד הירושלמי:

[ג] וא"ל שכריעות אלו מדין כריעות שתקנו חכמים בתפלה הן, שא"כ למ"ד בזבחים [קב'] משה מלך היה, האיך אפשר שיהיו כורעין במקום שהוא כורע בתפלה דהא קי"ל בברכות [לד'] מלך מישראל תחלת כל"ו וסוף כל"ו כו' ולאחד מ"ד כיון שכורע שוב לא היה זוקף, ואין להדיוט ללמוד ממנו לעשות כמעשהו בזה:

והם נופלים על פניהם (כו) פורש כפיו אל השמים והם פורשים כפיהם לאביהם שבשמים (כז) מכאן אתה למד ששליח צבור המתפלל כך כל העם עונין אחריו אמן, (כח) והפיל הקב"ה את עמלק ואת עמו לפי חרב שנאמר [שמות יז] ויחלוש יהושע את עמלק וגו'. רבי פנחס אומר (לג) אחר ארבעים שנה רצה משה להזכיר לישראל ולומר להם זוכרים אתם שאמרתם במדבר [שם] היש ה' בקרבנו אם אין אלא אמר משה אם אני אומר לישראל כך הרי אני מגלה את פניהם (לד) והמגלה פנים אין לו חלק לעוה"ב (לה) אלא אני אומר להם מעשה עמלק והם מבינים מה שכתוב לפניו משל למה הדבר דומה לשר שהיה לו פרדס אחד ובפתח הפרדס כלב והשר יושב בעליתו צופה ומביט כל מה שבפרדס נכנס אוהבו של שר (לו) לקחת מן הפרדס ושסה בו הכלב וקרע בגדי אהובו אמר השר אם אומר לאוהבי למה נכנסת לפרדס הרי אני מגלה את פניו אלא הרי אני אומר לו הראית אותו הכלב שוטה האיך קרע את בגדיך ולא היה מכין שאתה אהובי ומיד הוא מבין מה שעשה כך אמר משה הרי אני אומר לישראל מעשה עמלק ומיד הם יודעים מה שכתוב למעלה לפיכך אמר משה [דברים כה] זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים אמרו לו ישראל משה רבינו כתוב אחד אומר זכור את אשר עשה לך עמלק וכתוב אחר אומר [שמות כ] זכור את יום השבת לקדשו (לח) היאך יתקיימו שניהם זה זכור וזה זכור א"ל משה לא דומה כוס של קונדיטון לכוס של חומץ (לט) זה כוס וזה כוס

(כו) פורש כפיו אל השמים והן פורשים כפיהם אל אביהם שבשמים. משמע דהיינו מ"ש כאן והיה כאשר ירים משה ידו (והרמב"ן בפירושו העתיק כלשון הפר"א פורש ידיו), ואע"ג דלא כתיב כאן אל השמים, בא לפרש שענין הרמת ידי משה היה הכוונה אל השמים (וכמ"ש בשלמה [ד"ה שם] ויפרש כפיו השמימה) וכדתנן בר"ה [כט.] וכי ידיו של משה כו' אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים כו', וכמ"ש נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים, ועמש"ל ספ"ח אות מ"ט בס"ד, והרמת ופרישת ידי משה היה רמז לישראל שישעבדו לבבם אל כפים [ד]: (כז) מכאן כו' כך כל העם עונין אחריו אמן. בילקוט ורמב"ן ליתא תיבת אמן בלשון הפר"א, ולפ"ז יש לפרשו כההיא דתנן בברכות [מט:] בענין שהוא מברך כך הן עונין אחריו ברוך ה' אלקי ישראל אלקי הצבאות יושב הכרובים כו', ולגי' הספרים אמן, הלשון דחוק דהרי על כל הברכות עונין אמן בסוף, ואפשר לענין שצריכין לכוין לשמוע הברכה מפי הש"ץ שידעו על איזה ברכה לענות שלא תהא אמן יתומה: (כח) והפיל הקב"ה את עמלק ואת עמו לפי חרב. מפרש מ"ש ויחלש יהושע כו' לפי חרב, היינו שהרגם והפילם לפי חרב (וכד"א [ישעיה יד] איך נפלת משמים וגו' חולש על גוים ותיב"ע דהוית קטיל בעממיא, ובילקוט הובא ג"כ מקרא זה לראיה על ויחלש דהכא לדרשו לשון גורל וכדדרשינן בשבת [קמט:] האי חולש לשון גורל) ובמכילתא תניא רא"א לפי חרב למדנו שהמלחמה הזאת לא היתה אלא ע"פ הגבורה דדרש לפי שהיה על פי ה', ואפשר גם כאן לכך נתכוונו, וז"ש שהפיל הקב"ה כו' לפי חרב, ולא הזכיר יהושע כלל, ולומר שיהושע לא עשה רק שהחליש אותם והקב"ה הכם (וכמש"ל בשם הזוהר וכן בזוהר ר"פ ויקהל דקרבא דקב"ה הוי) ואפשר יתפרש לשון ויחלוש כאן כההיא דחולין [יז:] מורשא קמא מחליש בתרא בזע, כן יהושע לא עשה רק שהחלישם בחרב ומיד היו מוכים ומתים לפי חרב ע"פ ה' (וכתרגום שה"ש ב' ט"ו [ע"פ דודי לי] וכ"ה בת"י ס"פ חקת בסימון תרגם ומחהי ישראל בשמתא דה' דקטלא כפתגמא דחרב): (לג) אחר מ' שנה כו' שאמרתם במדבר היש ה' בקרבנו וגו'. בפ"ק דע"ג [ה:] אמרו על מה שא"ל משה לסוף מ' שנה ולא נתן ה' לכם לב לדעת (להשיב אתה תן בשעה שאמר ה' מי יתן והיה לבבם זה וגו') דלא קאים איניש אדעתי' דרבי' עד מ' שנין (ואולי י"ל שגם ענין זה דהיש ה' בקרבנו יש לו שייכות לדעתי' דרבי' משה, כי פגמו בזה בדעת המתפשט שז"ש בקרבנו, והוא מדתו של משה, ולכן בא עליהן עמלק): (לד) והמגלה פנים אין לו חלק לעה"ב. היינו מלבין פנים דתנן פ"ג דאבות אע"פ שיש בידו תומ"ט אין לו חלק לעה"ב, ונ"ל אע"פ שמשה הוכיח לישראל והזכיר להם מעשיהם הרעים כ"פ, ובלשון זכור אל תשכח עצמו [שאמר כאן בעמלק] א"ל [דברים ט] זכור אל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלקיך במדבר וגו' ובחורב הקצפתם וגו' (ובעגל אולי י"ל כיון שעשו תשובה ונתכפר להם ניחא להו כי היכי דתיהוי להו כפרה וכמ"ש במגלה [כה:] לענין נקרא ומתרגם), מ"מ כאן שאינו לענין תוכחה רק למצוה לדורות גרע טפי דהוי כהלבנת פנים (אבל א"ל דהא דהיש ה' בקרבנו הוא הלבנת פנים ביותר וכמש"ל אות ד' מהשמ"ר לתינוק שהיה רכוב על כתפו של אביו ושואל היכן אבא כו', דהרי הא דמסה גופי' נמי הזכיר להם משה [שם] ובתבערה ובמסה וגו' מקציפים הייתם, והיינו מסה דהכא (ועמש"ל ר"פ אות א' בס"ד) וכן כתיב [שם ו] לא תנסו את ה"א כאשר נסיתם במסה, ובת"י שם תרגמו היכמא דנסיתון בעשרתי נסיונין, ולפ"ז אינו מסה הפרטיית דכאן דהיש ה' בקרבנו): (לה) אלא כו' והן מבינים כו'. משמע דהכ"ג לא חשיב מלבין פנים, ועיין בב"מ [נט:] מאן דזקף ליה זקיפא בדיותקא לא לימא תלי ביניתא ע"ש בפירש"י (ולענין לה"ר אמרו בירושלמי פ"ק דפאה בההיא דבר חובן ודיוחנן (שע"י שהזכיר חובן ור"י נזכרו עליהם ג"כ) שאסור משום לה"ר בצינעא, ועיין בערכין [טו:] דמפלגינן בין אמר מרא בי פלניא לאמר אלא בי פלניא): (לו) לקחת מן הפרדס. אפשר המשל מכוון לפמ"ש בשמ"ר ס"פ בשלח אם מהרהרים אנו בלבנו והוא יודע כו', שה"ז כרוגים לגנוב דעת העליונה: (לח) האיך יתקיימו שניהם זה זכור וזה זכור. בתנחומא ס"פ תצא מבואר הדבר, כאן כתיב זכור ובשבת זכור שניהם שוין אמר שלמה כי אין זכרון לחכם עם הכסיל לעולם, שר"ל שלא היה כדאי לעשות לו זכרון לעולם, וגם רשעים ירקב כתיב וימחה שמו מלהזכירו, לז"א שמצוה להזכירו על מעשיו (גם י"ל שסמכו ענין למשל דלעיל, לומר שעיקר הכוונה בזכירת עמלק הוא שיזכרו ישראל נסיון מסה (וכענין מ"ש זכור אל תשכח את אשר הקצפת וגו') וישובו בתשובה, ויודו לה' חסדו שבכ"ז הצילם מיד עמלק אז (ואולי ידרש לפ"ז מ"ש ולא ירא אלקים נמשך על ואתה עיף ויגע הסמוך לו ג"כ): (לט) זה כוס וזה כוס כו'. לפ"ד האומרים זכור לקדשו על היין הוא מה"ת, י"ל שזה רמוז בלשון כוס שמזכירו בו, וגם בעמלק (אע"פ שהמשילו בכוס של חומץ

הגהות

[ד] והענין הוא כמ"ש [ישעיה סג] מוליך לימין משה זרוע תפארתו, והיא היד רמה שבת"ת שיצאו ישראל ממצרים ע"י משה כמ"ש ובני ישראל יוצאים ביד רמה, והיא כוללת ב' הידות יד ימין יד הגדולה כמ"ש וירא ישראל את היד הגדולה ויד שמאל שהיא יד החזקה כמ"ש [שמות יג] כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים, וכמ"ש בת"ז [ה:] ע"ש (ולכן במשנה תורה שהיא במ"ל שעיקר בגילוי מהגבורות, לא נזכר בה רק לשון יד חזקה בינ"מ תמיד וע"ל פמ"ה אות ל"ט), ולכן כשבאו לרפידים שדרשו בבכורות [ה:] שבתדא"ה פכ"ח שרפו ידיהם מה"ת, רפו בזה ג"פ ידיו של משה, וז"ש וידי משה כבדים מלהגביהם כלפי מעלה לייחד על ידם ב' הידות ולכללם בימין כמו שהיו תמיד נכללין ע"י משה כמ"ש מוליך לימין משה כו' [שת"ת מכריע כלפי חסד] וע"י רפיון ידים מהתורה הגבירו כח מדה"ד [וסי' רמז לדבר רפידים מלא בגי' שד"ת ד"פ אלקים דינין קשין, אשר שמו של משה יתיר עליהן במספרו א', לעמוד לנגדן למתקן], ואלמלי לא רפו וכבדו ידיו של משה ע"י רפיון התורה, לא היה כח כלל בעמלק להלחם בהן ולא היו צריכין למלחמה טבעית, אלא כמש"ל אות ד' בשם התנחומא תצא פסקא עמלק על הים להלחם בהן הזכיר עליו משה שם המפורש ונבהל (וש"המפ הוא שם מ"ה שבת"ת שקוראו בזוהר בכ"מ שמא מפרש מדת משה), ולכן מלחמה זו היתה ע"י יהושע, וידי משה כבדים והיו צריכין תמכין דאורייתא להלחם קרבא דלעילא, ותמכו אהרן וחור שהן חו"ג ידי משה, ואז היה משה מרים ידיו השמים כמש"ל לייחדן בת"ת ולכוללן בימין (ז"ש בספר הבהיר והובא בריקאנטי בשלח והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל אותו שניתן ליעקב אבינו ישראל שמו כו' ומאי ניהו תורת אמת ע"ש), וע"י כן היו ישראל רואים ומשעבדין לבם לאביהם שבשמים (שהוא זיווג המ"ל בת"ת וכמש"ל ספ"ח שם) ובזה היה יד משה רמה וגבר ישראל (כמ"ש בזוהר [סוי] ישראל דלעילא), וכאשר יניח משה ידו [פי' בבהיר שם והביאו הריקאנטי שאסור לאדם לשהות ג' שעות כפיו פרושות השמים, והן ג' מדות הכלולים בג' ידים שבת"ת וידיו של משה, שהן ג' הויות שבהן, רמז לדבר יניח בגי' ג' הויות, והן בגי' לחם שהוא שרש מלת מלחמה, ועיין בפענח רזא פרשת של פי' לחמו הם לשון מלחמה ע"ש]:

כום (מ) זכור לשמור ולקדש את יום השבת שנאמר [שם] זכור את יום השבת לקדשו וזה זכור לעונש[ה*]. שנא' וכור את אשר עשה לך עמלק (מב) וכשתבא לארץ לא תשכח (מג) שכחו ישראל. והקב"ה לא שכח. כשמלך שאול אמר לו שמואל [שמואל א טו] כה אמר ה' צבאות פקדתי וגו' עתה לך והכית את עמלק (מד) עד משתין בקיר (מה) ולקח שאול את כל אנשי המלחמה (מו) ויצא לקראת עמלק (מז) וכשבא שאול לאמצע הדרך (מח) עמד מהרהר בלבו שנאמר

הומן), י"ל שרומז למה שבפורים נקבע משתה ושמחה ע"י המן: (מ) זכור לשמור ולקדש כו'. י"ל מפני שבלוחות שניות כתוב שמור במקום זכור (והן כלולין זה בזה) לכן מפרש בלשון זכור לשמור ולקדש וע"ל פי"ח: (מב) וכשתבא לארץ לא תשכח. משמע שתולה המצוה רק בביאתם לארץ, וכמ"ש והיה בהניח כו' בארץ כו', ואף קודם שהקימו להם מלך ולא כר"י ור"י בסנהדרין [כ:] דס"ל שבמלך תלוי' דדרשי יד על כס י"ק עד שישב מלך על כסא ישראל (שנקרא כס יה, ולהכי הוא דמביא שם דרשא דהאי קרא לפרושי קרא דכס יה על כסא ישראל, ומסקנא הרמב"ן בפי' התורה ס"ם בשלא שהביא פי' זה בשם ר"מ (ונתכוון להרא"ב"ע בשם ר' ישועה) ולא הזכיר כלל שהן דברי הש"ם בסנהדרין), אבל הפר"א דדרש לעיל יד על כס יה מתש שנשבע בכסא כבודו, ממילא ס"ל שאין תלוי זה במלך אלא בביאה לארץ ונוח מאויביהם מסביב, וכ"מ הלשון דקאמר להלן שכחו ישראל כו' וכשמלך שאול כו', משמע שהיה חשוב להם לשכחה אף קודם מלוכת שאול (ומה שלא הזכירם הקב"ה אז, אפשר מפני שלא היה להם עדיין מנוחה גמורה מכל אויביהם סביב עד שאול שכתוב בו [שמואל א יד] וילחם סביב בכל אויביו וגו' ובכל אשר יפנה ירשיע וגו', גם י"ל מפני שכתוב שם ויעש חיל ויך את עמלק ויצל את ישראל מיד שוסהו (ומלחמה קדומה היתה קודם לדבר שמואל מפי ה', ונראה מתה שמסיים ויצל כו' מיד שוסהו, שלא היתה פ"א הללה מתה שהי' עמלק שוסים את ישראל וכמ"ש והיה אם זרע ישראל ועלה וגו' ועמלק וגו' וישחיתו את יבול הארץ וגו' [שופטים ו] ושלא כדברי הרד"ק ע"ש), הנה אז נחשב להם הדבר יותר לשכחה אחרי שבא לידם, ואע"פ שביתי גדעון במלחמת מדין [שופטים ז] ג"כ היה עמלק עמהם והכוס בני ישראל אז, מ"מ לא הגיעו לארצם של עמלק כמו בשאול שהכה אותם בארצם): (מג) שכחו ישראל כו' והקב"ה לא שכח. ר"ל שז"ש פקדתי את אשר עשה כו' כפוקד לזכור דבר הנשכח, והרי אין שכחה ח"ו לפני כסא כבודו, אלא להזכיר ישראל ששכחו בא לפקוד (ועיין בתנחומא ס"פ תצא ופסיקתא דזכור ואיכה רבה פ"ג): (מד) עד משתין בקיר. במקרא לא נזכר כאן בעמלק לשון זה רק כתוב בפירוש מאיש ועד אשה מעולל עד יונק משור עד שה מגמל עד חמור, אלא ה"ז בא ללמד על מ"ש במ"א [בנבל, וירבעם, ובעשא, ואחאב] לשון משתין בקיר, שפירושו כולל כל מיני בע"ח כדהכא מאיש עד חמור (ולא כפי' המפרשים משתין בקיר כל זכר, שכאן בעמלק, יוחב הוא שטעה) [ו]: (מה) ולקח שאול את כל אנשי המלחמה. ויש מה שבמלחמת בני עמון כתיב [שמואל א יא] ויפקדם בבזק ויהיו בני ישראל ש' אלף ואיש יהודה ל' אלף, וכאן בעמלק כתיב ויפקדם בטלאים מאתים אלף רגלי ועשרת אלפים את איש יהודה, ומתרץ שבעמלק בחר שאול רק כל אנשי המלחמה (וכמו במלחמת משה ויהושע עמו שנאמר בחר לנו אנשים וכמש"ל גבורי כח וחיל), אבל במלחמות עמון כתיב אשר איננו יוצא וגו' ויצאו כאיש אחד: (מו) ויצא שאול

לקראת עמלק. מפני שמפ"ו וכשבא שאול לאמצע הדרך עמד מהרהר כו', לכן ביאר לתחלת המאמר שיצא והחזיק בדרך לקראת עמלק (מה שלא נזכר במקרא הליכתו נשם כלל רק כתיב ויבא שאול עד עיר עמלק, ואולי י"ל דרך דרש שלכן לא נאמר וילך ויבא עד עיר עמלק, לומר שההליכה ממקומו עם ביאתו לעיר עמלק לא היו שוין, שכשבא לשם התחיל מהרהר כו', ולזה י"ל שנתכוונו באסתר רבה פ"א שאמרו עליו אזלת זכאי ואתת חייבא), גם רומז כמו שעמלק עמד והקדימן על הדרך כמש"ל אות ח', כן ישראל יצאו לקראתו לארצו, אף שהוא לא בא ללחום עמהם בהותה שעה כלל: (מז) וכשבא שאול לאמצע הדרך עמד כו'. מבואר שהנחל היה באמצע הדרך ואע"פ שכתוב ויבא עד עיר עמלק, פירושו עד סמוך לו, ולא בא עדיין אל העיר ממש וירב עמם בנחל (שעשה מלחמה קטנה דרך מריבה עמם בתחלה עם מעט מהעמלקים שמצא שם בנחל, ואפשר נחל זה הוא נחל הבשור שלפי הנראה ממלחמת דוד עם מחנה עמלק [שמואל א ל] היו צריכין לעברו קודם שיגיעו למחנה עמלק, וכן עתה כשהלך שאול להלחם עמהם עשה עמם מריבה בנחל הזה כשרצה לעברו, כי לא רצו להניחו עבור את הנחל, אך באמת אין הכרע מהביא דדוד שנחל הבשור היה סמוך לארץ עמלק, רק מחנה עמלק ההיא שפשטו ביהודה וצקלג, הוא שחנו סמוך לנחל הבשור), גם נראה שעיקר מושב עמלק היה במדבר (ועמש"ל אות ד') והיו שכוני באהלים, וכמו מדין ובני קדם שכניהם [שופטים שם], וז"ש ויך שאול את עמלק מחוילה בואך שור אשר על פני מצרים, שכ"ז הוא שטח המדבר (שישב בו ישמעאל כמ"ש [בראשית כה] וישכנו מחוילה עד שור אשר על פני מצרים והרי ישמעאל פרא אדם שוכן המדבר היה) וכן כתיב [שמואל א כז] הגשורי והגזרי והעמלקי כי הנה יושבות הארץ אשר מעולם בואך שורה ועד ארץ מצרים [ז] (ואלמלי היה עמלק יושב בערי מושב היה נזכר במעשה שאול שעריהם החרים או שרף באש, אלא ודאי שלא היה להם ערים לשבת רק שכוני באהלים במדבר) ועיר עמלק הזו היא לבדה היתה עיר סמוך לגבולם שקראוה עיר עמלק שהיו באין שם מעט מבני עמלק וגם הקיניס היו יושבים בה (וכמש"ל אות כ"ה בס"ד), ואפשר עיר עמלק זו היא שסמוכה לא"י בדרומית מזרחית בהר עם הכנעני שהיא תחלת גבולם ועמ"ש בהגה"ה, ושם הוא שעשה מריבה מלחמה קטנה עם מעט העמלקים היושבים שם, ועדיין היה זה באמצע הדרך ועיקר מקום עמלק במדבר: (מח) עמד מהרהר בלבו. ביומא [כב:] דרשו בנחל על עסקי נחל (ודרש וירב שעשה מריבה עם קונו על עסקי נחל כמ"ש במדרש שמואל פי"ח), והענין כי כשבא ליד היש ישראל איזו דבר ומקום חדש שלא היה בידו עד עתה, ראשית העיון ראוי להיות מחשבתו בו לה', איזו דבר מצות ה' יש בו לקיים ולהזהר בו מדיני התורה, ולכן כשבא אל הנחל נזכר לדיני עגלה ערופה שמצותה בנחל איתן (ואפשר היה הנחל ההוא איתן, ויתפרש לפ"ז מ"ש בלעם על הקיני [במדבר כד] איתן מושבך, על מושב הקיני בנחל כמש"ל אות כ"ה

הגהות

[ה*] ומלשון הרמב"ם ז"ל בס' המצות וכן ברפ"ה מה' מלכים מבואר שסובר שהיא מ"ע נוהגת תמיד, וממילא זמנה בכל יום ככל שאר מצות הכתובין בתורה סתם כי"ב כגון ברכת כהנים (מיהו בכ"ב י"ל שמפני שעיקרה בשעת הקרבן תמיד לכן נלמד משם שהיא בכל יום) ותפלה לפ"ד הרמב"ם שהיא מ"ע מה"ת, וי"מ וכי"ב, ולא ידעתי למה זה פקפק בספר החינוך ס"פ תצא בזה אומתי זמנה ודחק לומר שדי בזכירתם ב' וג"פ בשנה, ולייטב המנהג שאין זוכרין אותה בפה כתב כן, ואף שהרמב"ן בפי' התורה ג"כ רצה בתחלה לעשות בס"פ תצא סמך מזה לפי' זכור מה"ת ע"ש, מ"מ נראה שלמסקנת דבריו אין תופס כן, אלא היא מצוה בכל יום, וכ"מ לפי דעתו ז"ל שמנה בתוספת עשין שלכח הרמב"ם מצוה ג' גם זכירת מרים, אשר שם ודאי צ"ל שהיא מ"ע בכל יום, שאל"כ איזו יום בשנה נקבע לה שאין קורין אותה בשבת מיוחדת (ולבני מערבא דמסקי אורייתא לתלת שתא אין קורין אותה אפי' פ"א בשנה) וכספרי שהביא שם משוי להני זכירות בהדא מחתא:

[ו] ואפשר נמצא למד ג"כ לכאן משם, נגד מ"ש להלן שתמה שאול אם אנשים כו' בהמה כו', לזה רומז להזכיר מה שנגזר כן על החוטאים הנ"ל להכרית להם על משתין בקיר אף אתה אל תתמה על החטאים ההלה בנפשותם שנגזרו עליו כן בגזרת ה':

[ז] והגשורי הזה אם הוא גשור שאצל ארם במזרחית דרומית א"י, א"כ הוא תחלת גבול עמלק במדבר, כי עמלק התפשט במושבו כל דרום א"י (כמ"ש [במדבר יג] עמלק יושב בארץ הנגב) מן המערב שהוא פני מצרים ועד המזרח, כי כן מוכח ממ"ש [שם יד] והעמלקי והכנעני יושב בעמק וגו' העמלקי והכנעני היושב בהר ההוא וגו' וישראל היו אז סמוך למדבר צין סמוך להר ה"י במדבר פארן וכמ"ש משה להמרגלים עלו זה בנגב וגו' וכתיב ויעלו ויתורו וגו' ממדבר צין עד רחוב וגו', משמע שמדבר צין היה סמוך למקום המחנה) ושם הוא שהעפילו לעלות ההר וירד העמלקי היושב בהר ההוא ויכום וגו' (ואולי מהם היו שארית הפלטה לעמלק שישבו בהר שעיר והכום בני שמעון כמ"ש [ד"ה א ד] כי הר שעיר סמוך למדבר צין ודרומית מזרחית א"י) ועל עמלק זה כתיב [במדבר כד] וירא את עמלק כשהיה בלעם בארץ מואב סמוך לפעור וישת אל המדבר פניו כי הוא סמוך לשם (ושם היה הקיני סמוך לו ג"כ וכמ"ש בפנים להלן אות כ"ה בס"ד):

שנאמר [שם טו ב] ויבא שאול עד עיר עמלק וירב בנחל אמר שאול. (מט) אם האנשים חטאו הנשים מה חטאו (נ) אם הנשים חטאו הילדים מה חטאו (נא) אם הילדים חטאו (נב) בהמה מה חטאה (נג) יצתה בת קול ואומרת לו שאול (נד) אל תהי צדיק יותר מקונך. רבי אומר כשבא שאול (נה) למחנה עמלק ראה בני יתרו מתערבין בתוך מחנה עמלק א"ל (נו) התפרדו מתוך מחנה עמלק שנאמר [שמואל טו] ויאמר שאול אל הקיני לכו סורו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו וגו' וכי עם כל בני ישראל עשה יתרו חסד והלא לא עשה אלא (נז) עם משה בלבד אלא מכאן אתה למד שכל העושה חסד עם אחד מגדולי ישראל כאלו עשה חסד עם כל ישראל (נח) ובשביל החסד שעשה עם משה נמלטו בניו מתוך עמלק. שנאמר [שם] ויסר קיני מתוך עמלק. רבי יוסי אומר כשבא סנחרב לארץ ישראל (נט) ראו כל העמים שבסביבות ארץ ישראל את מחנה סנחרב ונתייראו מאד (ס) וברחו איש ממקומו שנאמר [ישעיה י יג] ואסיר גבולות עמים ועתידותיהם שושתי (סא) ונכנסו למדבר ונתערבו עם בני ישמעאל (סב) וכלם עשרה עמים שנאמר [תהלים פג] (סג) אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים גבל ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור גם אשור נלוה עמם,

פרק מה

רבי שמעון בן יוחאי אומר (א) כשנגלה הקב"ה למשה מתוך הסנה שלחו למצרים אמר משה לפני הקב"ה רבון העולמים השבעה לי (ב) שכל מה שאני מבקש לעשות

ל"ה שהיה נחל איתן, ושם בסלע קנך הוא על מושבו תוך העיר [כמש"ל שגם בתוך העיר היו יושבין ועליהן אמר שאול סורו רדו מתוך כו']. אשר בהר ובסלע), ולשון מהרהר בלבו דקאמר אפשר יליף האי ויריב ממ"ש במסה ומריבה וירב העם וגו', ושם דרשו בלבבם הרהרו, וכמ"ש [תהלים עח] וינסו אל בלבבם: (מט) אם האנשים חטאו נשים כו'. שאשה אינה בת מלחמה היא וכמ"ש ביבמות [סה:] אשה אין דרכה לכבש, ולא נלחמו עם ישראל בדרך ברפידים: (נ) אם נשים חטאו. במה שלא קדמו בלחם ומים עכ"פ בדרך לקראת נשים (וכמ"ש ביבמות [עח.] בעמון ומואב) שעמלק חטאו בזה ג"כ וכמש"ל בר"פ והבא מן הדרך מקדמין כו': (נא) אם ילדים חטאו. (שכן אף הגדולים שבדור ההוא לא חטאו להם, רק נגזרה עליהן מפני שהן זרע החוטאים בנפשותם א"כ גם אותן שהן עתה ילדים אין להוציאן מהכלל): (נב) בהמה מה חטאה. שאין בה דעת כלל, וביומא שם נקט רק בהמה וקטנים [ודרך רמז י"ל בנחל ר"ת בהמה, נשים, נערים, חטאו לנו]: (נג) יצתה בת קול כו'. אפשר רמיזא כמ"ש [שמואל שם] ולמה לא שמעת בקול ה', שזהו רמז על הב"ק הזה ששמע תחלה כשהיה מהרהר ומריב על עסקי נחל, ואם היה שומע לקול הב"ק הזה ומבטל ההרהור מלבו, לא היה נפתה אח"כ להביא אגג חי ולהחיות הצאן והבקר: (נד) אל תהי צדיק יותר מקונך. שם ביומא הגי' אל תהי צדיק הרבה, והוא לשון המקרא [קהלת ז] וכאן מפרש לשון הרבה שר"ל יותר מקונך, וכדמסיים אח"כ ואל תתחכם יותר שר"ל יותר ממה שניתן רשות לאדם בגלוי התורה שהיא חכמתו ית' (וי"ל מה שמסיים למה תשומם, שר"ל תשומם מחכמתך ותאבד דעתך כשאול שנסתלקה ממנו חכמה ורוה"ק והיה רוח רעה מבעתתו שהוא כענין שעמום): (נה) למחנה עמלק כו' בני יתרו מתערבין בתוך מחנה עמלק. כי בשעה שבא לריב בנחל עם עמלק ראה אותם מתערבים במחנה עמלק שם, שהקיני היה יושב סמוך לעמלק וכמ"ש בבלעם וירא את עמלק וכו' וירא את הקיני כו' וכמ"ש רש"י שם, ואף בימי השופטים שכתיב [שופטים א] שעלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד, פרש"י בשמואל כאן שהיינו סמוך לעמלק שהוא יושב ערד ע"ש (ואף חבר הקיני שכתוב בו [שופטים ד] שנפרד מקין כתיב בו ויט אהלו עד אלון בצעננים אשר את קדש, ת"י שם מישר אגניא שהוא ג"כ בין הגני דארעא בנעי המים כמ"ש רש"י שם, ואינו ארץ יישוב, שהיו בני קיני בוחרים לישב במדברות כי היו יושבי אהלים תמיד כמ"ש ביונדב בן רכב [ירמיה לה] [ח], ונראה ממ"ש לכו סורו רדו מתוך עמלקי, שהיו יושבין מעורבין עם עמלק בכל המקומות שישב עמלק במדבר (כמש"ל אות מ"ז), כי לכו אמר לאותן שפגע מהקיניים שם בנחל וא"ל שילכו מיד משם (וגם שילכו ויודיעו את אחיהם שבמקומות אחרים מעמלק], וסורו אמר לאותן שבמ"א שיסורו מהם בכ"מ שהן, ורדו אמר לאותן שישבו עמהם בהר (והוא בעיר עמלק לפמש"ל אות מ"ז) שירדו מההר וילכו להן למ"א: (נו) התפרדו מתוך עמלק. לשון התפרדו כמדומה שמכוין ללשון המקרא [שופטים ד] נפרד מקין: (נז) עם משה בלבד כו' עם כל ישראל. ה"נ אמרינן בשלהי ברכות [סג:] ובמדרש שמואל שם ושה"ר פ"ב וזוהר ויקרא [ט'], וצ"ל מ"ש עם כל בני ישראל בעלותם ממצרים (וזה החסד שעשה עם משה היה בשעה שברח משה ממצרים למדין, ולא כשעלו ממצרים דהוינו לא"י), היינו שכשבא חסד זה שעשה עם משה היה כאלו עשה ג"כ להעלותם ממצרים[ט]: (נח) ובשביל החסד כו' נמלטו בניו כו'. שאלמלא כן, כיון שנתערבו עמהן במחנה היו נתפסין עמהן וכמ"ש בזוהר ויקהל [שם] דמשתכחין בינייהו מתפסין בחוביהון, וז"ש פן אוסיפך עמו, ואפשר לפרש מ"ש כאן מתערבין במחנה עמלק, היינו שהיו נושאין נשים מהם וכענין מ"ש [עזרא ט] כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם ויתערבו וגו', ולכן עתה כשבא שאול להכרית זרע עמלק היו הנשים בכלל הציווי, אבל הבנים שנולדו לבני קיני מבנות עמלק זרע צדיקים נמלטו וז"ש להם שאול התפרדו כלומר מנשיהם ומבית אמיהם יפרדו מהן הן ובניהם, וז"ש נמלטו בניו: (נט) ראו כל העמים שבסביבות א"י כו' ואסיר גבולות עמים כו'. משמע לי' לדרוש גבולות עמים על העמים שסביב גבולות א"י (ואולי יתפרש מ"ש [דברים לב] יצב גבולות עמים למספר בני ישראל ג"כ על גבולי העמים שסביב א"י שהציבם סביב למספר בני ישראל לגבולותיהם): (ס) וברחו איש ממקומו שנאמר כו'. אפשר עיקר הסמך לזה שברחו הוא ממ"ש שם ותמצא כקן ידי וכאסוף בצים עזובות כל הארץ כו', דלשון עזובות היינו שברחו ועזבו עריהם וארצם מפני יראה (וכמ"ש כי"ב [שמואל א לא] ויעזבו את עריהם וינוסו וגו'): (סא) ונכנסו למדבר ונתערבו עם בני ישמעאל. שעמלק (שעליו עיקר כוונת ר' יוסי במאמר זה כמשית"ל אי"ה) היה מקומו סמוך לישמעאל ובמדברות עמהן שהיו יושבין, וכמש"ל אות מ"ז (וע"ל ספ"ל שאמרו [על בני קטורה וישמעאל] על שישבו באחוזת קין, וע"ל אות כ"ו): (סב) וכלן עשרה עמים שנאמר כו'. י' אומות נזכרים כאן עם אשור שנלוה עמהן לבסוף [י]. (שבתחלה אדרבא מפני אשור ברחו כלם וז"ש גם אשור) וגם הוא נכלל בבני ישמעאל, ועמש"ל פ"ל אשור מישיבתו של מלכות ישמעאל ומש"ש אות ע"ז בס"ד, ומלשון אהלי דכתיב כאן, הדרש לי' אכולהו י' עמים, דרש שכולן נעשו שוכני באהלים, שנכנסו במדבר עם ישמעאל השוכן שם באהלי קדר, (ועליו נאמר ישליו אהלים לשודדים כמ"ש בסוכה [נב:] ועמש"ל פ"ל אות ע"ט בס"ד): (סג) אהלי אדום כו' מואב כו' עמון כו'. משמע מכאן שכל אלו ברחו ממקומן מפני סנחריב, ושלא כדברי ר"ת בספר הישר סימן שמ"א (שהביאו התוס' ביבמות [עח:] ובסוטה [ט:] והר"ש שלהי ידים) שפי' שעמון לבד בלבל סנחריב ולא מואב, והרמב"ן בחדושיו ביבמות שם העלה שסנחריב בלבל כולם והמעט שנשארו מהן נתערבו באומות אחרים וכ"נ הוא שהחריבן ע"ש:

פרק מה (א) כשנגלה כו' ושלחו למצרים. כצ"ל, וכמשית"ל דמקרא דבי אד' שלח נא ביד תשלח דרש לה, ופתיחה זו לכאן משום דמפ"ו להלן שאמר משה בעגל למען השבועה שנשבעת לי כו', לכן תבאר תחלה היכן נשבע לו: (ב) שכל מה שאני מבקש לעשות אתה עושה. כמ"ש [שמות לג] גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה וגו' וכדמפרש לה להלן פמ"ו אלא למען השבועה שנשבעתי לך כו' אעשה רצונך, ומכלל מה שנמצא שהיה משה בטוח שיעשה ה' דברו וסמך לומר [במדבר ט"ז

הגהות

[ט] ולפ"ד הראב"ע והרמב"ן שפירשו מ"ש [במדבר י] על כן ידעת חנותינו במדבר והיית לנו לעינים שהוא להורות להם הדרך ע"ש, י"ל כפשוטו האי עשית חסד עם כל בני ישראל בעלותם ממצרים שהיה להם לעינים בדרך, וכ"ז נאות להזכירו כאן הפך עמלק אשר קרך בדרך ויזנב בם, ועיין רד"ק שפירש עשיית החסד על עצת יתרו במינוי הדיינין שעי"ז כתיב וגם כל העם על מקומו יבא בשלום, וי"ל ג"כ לפ"ד ת"י שתרגמו ואליפת לנא פסק דינא על והיית לנו לעינים (שאפשר דרש עינים סנהדרין עיני וראשי העם) שלכן חשוב חסד בדרך בעלותם ממצרים שע"י עצתו היה להם עינים בדרך להתנהג בשלום:

לעשות אתה עושה (ג) שלא אדבר דבר לפני פרעה ולא תעשה ויהרגני ונשבע לו שכל מה שהוא מבקש הוא עושה (ד) חוץ משתי דברים מלהכנס בארץ ומיום המות (ה) ומנין שנשבע לו שנאמר [בראשית כב] בי נשבעתי נאום ה' וכשקבלו ישראל את הדברות (ו) לאחר מ' יום שכחו את אלהיהן ואמרו לאהרן המצרים (ז) היו נושאין את אלהיהם (ח) והיו משוררים ומזמרים לפניו ורואין אותו לפניהם עשה לנו אלהים כאלהי מצרים ונראה אותו לפנינו שנאמר [שמות לב] ויאמרו לו קום עשה לנו אלהים וגו' הלכו להם (ט) אצל חבריו של משה אהרן וחור בן אחותו ומנין שהיה חור בן אחותו שנאמר [דה"א ב יט] ותמת עזובה ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור ולמה נקרא (י) שמה של מרים אפרת בת (יא) פלטיני בת מלכים מגדולי הדור שכל נשיא וגדול שעמד בישראל נקרא שמו אפרת (יב) שנאמר [מלכים א יא] ירבעם בן נבט אפרתי . [שמואל א יז] ודוד בן איש אפרתי וכי אפרתי היה והלא משבט יהודה היה אלא בן פלטוגי בן מלכים מגדולי הדור היה ולפי שהיה חור משבט יהודה ומגדולי הדור התחיל מוכיח לישראל (יג) דברים קשים (יד) והבזויים שבישראל

טז] אם בריאה יברא ה' וגו', אנו למדין שביקש כבר ע"ז והובטח שיעשה כל מה שיבקש : (ג) שלא אדבר דבר לפני פרעה כו' ויהרגני . נראה שרומז למ"ש [ב"פ כא] פרעה אל תוסף ראות פני כי ביום ראותך פני תמות והוכ"ח משה להשיב לו כן דברת לא אוסיף עוד ראות פניך, ואמרו שקפץ עליו הדביר בפלטין של פרעה וא"ל מכת בכורות , הא אם לא היה עושה כדברו אז והיה מוכרח לילך אליו פעם ב' להגיד לו מכת בכורות , היה פרעה הורגו (וכן כשאמר לפרעה [שמות ח] התפאר עלי למתי אעתיר לך וגו' ויאמר למחר , בטח משה לומר לו כדבריך למען תדע וגו' , שידע שכן יעשה ה' כאשר אמר) : (ד) חוץ מב' דברים מלהכנס בארץ ומיום המות . בגזרת הכניסה כתיב [דברים ד] וישבע לבלתי עברי את הירדן וכתיב בתרי' כי אנכי מת בארץ הזאת , אפשר השבועה קאי גם ע"ז שימות ולא יחיה לעולם , וס"ל להפר"א שבעת השבועה הראשונה שנשבע לו לעשות כל מה שתבקש התנה ה' חוץ מב' דברים אלו (ולא גילה למשה זה אז עדיין , שהרי עדיין לא נגזרה עליו גזרה שלא יכנס עד מי מריבה, גם אם היה משה יודע מהשבועה לא היה משה מאריך להתחנן ע"ז, דקי"ל בפ"ק דר"ה [יח] דגז"ד דיחיד שיש עמו שבועה אינו נקרע , אך בזה יש לומר דשאני משה דרב גוברי' ותלויין בו צבור וכצבור דמי דאמרינן שם דנקרע , ובויק"ר פ"י ופי"ט שאמרו שהתשובה בטלה השבועה ביהויכין , משמע דסבירא להו שאף ביחיד נקרע , ובסנהדרין [לז:] אמרינן ביהויכין שהגלות כיפרה לו ע"ש) : (ה) ומנין שנשבע לו שנאמר בי נשבעתי נאום ה' . ממקרא זה שנאמר באברהם אין שום ראיה לכאן שנשבע למשה , ואפשר יליף כעין גז"ש מ"ש כאן בי אדני שלח נא ביד תשלח , שביקש משה שישבע לו ה' בי כמו שנשבע לאברהם (ורמז לדבר י"ל שקודם בי נשבעתי נאום ה' כתיב שנית מן השמים שר"ת שלו משה , לרמוז שגם למשה נשבע , ויש לסמוך עוד השבועה למשה ממ"ש מוליך לימין משה זרוע תפארתו [ישעיה סג] ואין ימין אלא שבועה כדלעיל ר"פ מ"א וס"פ מ"ב), ואפשר גרסי' רק שנאמר בי נשבעתי ול"ג נאום ה' (שהוסיפוהו המעתיקים שחשבו שהוא מקרא זה דאברהם) והיינו מקרא [ישעיה מה] בי נשבעתי יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב , דדרש לי' על משה שנשבע לו שלא ישוב דברו אחור , וכתיב בו יצא מפי צדקה כה"א [דברים לג] צדקת ה' עשה וגו', ודכתיב בתרי' כי לי תכרע כל ברך שהוא נדרש ביום המיתה (כמ"ש [תהלים כב] לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה שדרשוהו בת"כ ס"פ ויקרא על יום המיתה שרואין כו' וכן בבמ"ר ס"פ נשא ע"ש) נלמד שהשבועה היה על יום המות שלא יגלל מהמיתה אלא כי לי תכרע כל ברך אף משה . (ו) לאחר מ' יום שכחו את אלקיהם . כמ"ש [תהלים קו] יעשו עגל וגו' שכחו אל מושיעם וגו', וכתיב לעיל מיניה [שם] מהרו שכחו מעשיו, וז"ש כאן לאחר מ' יום ר"ל בזמן קצר כ"כ : (ח) והיו משוררין ומזמרין לפניו . ממ"ש אח"כ וירא את העגל ומחולות (דמפרש לי' הפר"א שהוא כלי שיר כמש"ל פמ"ב אות ס"ח וכ"כ רבי' בחיי כאן ע"ש וכ"מ לשון ת"י כאן שתרגם עגלא וחנגין בידיהון דרשיעיא , משמע שהוא כלי שיר דבר הניטל ביד) למדנו שכן היה דרכן לשורר ולזמר לפניו , ובב"ר פס"א זמרן ויקשן זמרן שהיו מזמרין לע"ג יקשן שהיו מקישין בתוף לע"ג [א], ובירושלמי פ"ג דסוטה ה"ד ובמ"ר ספ"ט אמרו בעגל טופח וריקד ושחק לפניו במיתה בי"ש ע"ש : (ט) אצל חבריו של משה אהרן וחור . שהניחם משה במקומו כמ"ש [שמות כד] והנה אהרן וחור עמכם מי בעל דברים יגש אליהם , וקראן חבריו של משה שעמדו עמו בתפלה במלחמת עמלק מזה אחד ומזה אחד כדלעיל פמ"ד : (י) שמה של מרים אפרת . עיין סוטה [יא:] ושמ"ר פ"א וש"ן : (יא) פלטיני בת מלכים מגדולי הדור. בת מלכים הוא פי' פלטיני מבית פלטין של מלך (כן פירש במוסף ערוך ערך פלטן ג' ע"ד הויק"ר רפ"ב וש"ן), וחוזר ומבאר שאף שמרים לא היתה בת מלכים ממש מפני שהיה אביה מגדולי הדור וכמ"ש בסוטה [יא:] עמרם גדול הדור היה (והיה מתנבא לישראל במצריה) כדמפ"ו שכל נשיא וגדול כו' : (יב) שנאמר ירבעם כו' אפרתי ודוד כו' וכי אפרתי [כלומר משבט אפרים] היה והלא משבט יהודה כו' . ירבעם היה באמת משבט אפרים [ובמדרשים שם שציינתי לא מייתי ליה כלל], ולגירסא דהכא אפשר מירבעם מביא ראיה שלא נפרש אפרתי מעיר אפרת, דהא בירבעם כתיב מן הצרדה , ורק מדוד הוא שמביא ראיה לזה שאין לפרש משבט אפרים ומסתמא פי' אפרתי שוה בכל מקום, ובע"כ היינו פלטיני בן גדולים : (יג) דברים קשים. כ"ה גם בבמ"ר ס"פ ט"ו, ובשמ"ר כמ"א מפרש שא"ל קניעי צוארים אין אתם נזכרים כו' ע"ש , ומפני שהיה דרועא שמאלא [דמשה כדלעיל פמ"ד] לכן דיבר להם קשות , ולכן נהרג דאתעביד ביה דינא דקנ"ה כמ"ש בזהר פקודי [רכג:] : (יד) והבזויים שבישראל כו' . לומר שנתקיים מ"ש [ישעיה ג] ירהבו כו' והנקלה [שהוא לשון אדם בזוי] בנכבד , גם

הגהות

[א] ורש"י פירש בפסחים [נג:] וכריתות [ז:] מ"ד מגדף ע"ג הוא היינו משורר ומזמר לע"ג, ובסנהדרין [סה:] דמקשינן למ"ד מגדף ע"ג הוא כרת במגדף ל"ל , הוכרח רש"י לפרש לשיטתו דהיינו הואיל ודרכו בכך (דאי אין דרכה הא אין חייב אלא בד' עבודות דתנן שם [ס:] ותו לא כדמוכח מדפריך שם ולחשוב נמי זורק ע"ש פירש"י וכן נראה דעת הרמב"ם , ואף לפמ"ש הר"ן בחדושיו שם לפרש לדעת רש"י דלמסקנא שם דמייתי' לה במה מצינו מזביחה ילפינן כל שהוא עבודת פנים וחייב אף על מליקה והקטרה כמו על ד' עבודות (וכן משמע סתימת לשון הרמב"ם) מ"מ משורר ומזמר לא מיקרי עבודת פנים, דשירה לאו עבודה היא , וכ"ש למאי דקי"ל כרבנן בערכין [יא.] דשיר אין מעכב הקרבן לכן הוכרח רש"י לפרש שדרכה בכך), אלא שבאמת אף שדרכה בכך מ"מ תיקשה דהא איצטריך ליה כרת מיוחד לפי שאין בה מעשה (דלפרש"י הוא משורר ומזמר בפה , ודחקו לרש"י כן משום לשון מגדף שמשמעותו בפה בכ"מ) דמקרא קמא דכתיב כרת בכדרכה בכל עבודות לא שמעינן רק שיש בה מעשה (וכ"ש לרבנן דקי"ל כוותייהו דס"ל עקימת שפתיו לא הוי מעשה לקרבן ופטור מברך השם ואוב וידעוני מקרבן) , וכמו באלו אתה דאצטריך קרא בפ"ע מה"ט כדאיתא שם [סג.] (מיהו שם הוא לענין קרבן דוודאי בעינן מעשה שהוקשה לע"ג כדפרש"י שם , אבל לענין כרת וקטלא אין כ"מ בזה [כן השיב חכם אחד]) , ובאמת הרי פסח ומילה יוכיחו שחייב כרת על שב ואל תעשה אלא שמ"מ אין לו להש"ם להקשות ב"כ בפשיטות ל"ל כרת במגדף דהא לא שמעינן ליה מכללא) , ושם [סג :] דאמרינן בקטלא מתני' היא היינו דא"כ ל"ל לרב נחמן לאשמועינן מתני'), וא"ל דכיון דכדרכה ילפי' מדכתיב איכה יעבדו משמע ממילא אפי' אין בו מעשה איך שיהיה שיעבדוה כדרכה , דו"א דלשון יעבדו נמי משמעותי' מעשה וכהני לשון עבודה הכתובים בתורה בשבת ובבכור , ותדע מדמסיים והעשה כן גם אני , הרי קוראו מעשה ג"כ , ואין לנו לרבות שאין בו מעשה , והתום' בכריתות [שם] תלקו על פירש"י (ומה שהקשו שם על פירש"י דלפרש באומר אלי אתה , י"ל כיון דמייתינן לי' בסנהדרין [שם] מדכתיב ויאמרו לו אלה אלקיך ישראל הרי הוא כדרכה דע"ג ולא צריך קרא , וניחא ליה לרש"י טפי לפרש באיסור מיוחד) ופירשו התום' מגדף ע"ג ממש , ודקאמר בהפת את הקערה ולא חסרת הימנה , שגדף כל מה שבקערה כל מצות ה' שבתורה ורק גוף הקערה לא הסר שלא בירך את ה' , וב"פ בערוך ערך גדף . וכ"ה בירושלמי פ"ד מיתות הלכה ט' , וכן מוכיחין לשונות הרמב"ם בהלכות ע"ג והלכות סנהדרין והלכות שגגות שמפרש מגדף ע"ג ממש , ולפ"ז לא מצינו בש"ס שיהיה משורר ומזמר לע"ג עבודה לע"ג :

שבישראל (טו) עמדו עליו והרגוהו (טז) וראה אהרן לחור שנהרג ובנה מזבח (יז) שנאמר [שמות לב] וירא אהרן מה ראה שנהרג חור בן אחותו ובנה מזבח שנאמר [שם] ויבן מזבח דן אהרן דין בינו לבין עצמו אמר אם אני אומר להם תנו לי כסף וזהב מיד הם מביאים אלא הריני אומר להם תנו נזמי נשיכם בניכם ובנותיכם (יח) ומיד הדבר בטל שנאמר [שם] ויאמר אהרן פרקו שמעו הנשים (יט) ולא רצו ולא קבלו עליהן ליתן נזמיהן לבעליהן (כ) אלא אמרו להם (כא) לעשות שקוץ ותועבה שאין בו כח להציל לא נשמע לכם. ונתן להן הקב"ה שכרן בעוה"ז (כב) שהן משמרות ראשי חדשים יותר מן האנשים ונתן להם שכר לעוה"ב שהן עתידות להתחדש כמו ראשי חדשים שנאמר [שם] המשביע בטוב עדיך וגו'. ראו האנשים שלא שמעו הנשים להם ליתן להם נזמיהן לבעליהן מה עשו עד אותו השעה היו הנזמים באזניהם (כג) כמעשה המצרים וכמעשה הערביים פרקו את נזמיהם אשר באזניהם ונתנו לאהרן שנאמר [שמות לג] ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם אשר באזני נשיהם אין כתיב כאן אלא אשר באזניהם. ומצא אהרן בין הנזמים (כד) ציץ של זהב שכתוב עליו שם הקדש וחרות עליו צורת עגל ואותו לבד השליך בכור של אש שנאמר [שם] ויתנו לי ואשליכם באש אין כתיב כאן אלא ואשליכהו באש ויצא העגל הזה גועה וראו

גם רמז בלשון כזאים למ"ש [ד"ה ב לו] ויהיו בוזים בדבריו ומתעתעים בנביאיו, ולומר שגם שם הכוונה שבזו והרגו הנביאים כמו לזכריה ואוריה: (טו) עמדו עליו והרגוהו. בתנחומא תצוה סוף ס"י תדע לך שהרגו לחור שהרי א"ל משה הנה אהרן וחור עמכם וגו' וכשירד מן ההר אין אתה מוצא שהזכיר לחור לא בחיים ולא במות ומהו אומר ויאמר משה לאהרן מה עשה לך כו' הרי שהרגו לחור ע"כ, ובויק"ר פ"י ובקה"ר ס"פ ט"ו מייתי לה מדכתיב גם בכנפיך נמצאו דם נפשות וגו' כי על כל אלה זה עגל, ובתנחומא בהעלותך שם במאמר זה איתא שגם ע' זקנים הרגו, ואפשר דרש בכנפיך על הזקנים וכמ"ש בשמ"ר פ"ה ויק"ר ס"פ י"א שכנפים הם הזקנים), וי"ל רמז להריגת חור בעת העגל ממ"ש [נחמיה ט] ויעשו נאצות גדולות [ובעגל מדבר שם], ושוב כתיב שם אח"ז בחוטאי בית ראשון ואת נביאיך הרגו אשר העידו בם להשיבם אליך ויעשו נאצו' גדולות, הרי שנאצות גדולות הוא בהריגת נביאים המוכיחים ונלמד גם לנאצות גדולות דלעיל בעגל שגם שם היה הריגת נביא והיינו חור (ולפי שהתורה כיסתהו לכן גם נחמיה לא פירשו כ"א ברמז): (טז) ראה אהרן לחור שנהרג ובנה מזבח. אף שפשט הלשון הוא וכן מ"ש להלן שהשיב אהרן למשה ראיתי מה שעשו לחור ונתייראתי הרבה מאד, היה משמעו שמפני היראה וסכנת הנפש הוא שעשה רצונם ח"ו לומר כן, אלא אהרן בנה המזבח לה' וכמ"ש בויק"ר שם ובזוהר ועיין רמב"ן, ומ"ש להם למי זהב כו' היה תחבולה לבטל מעשיהם כדמפ"ו להלן, אלא שמפרש למה בא עליהן בתחבולות (שמתוך כך מצא השטן להגלות מעשה הרעה כדמפ"ו) ולא מנעם בתוכחה בגלוי, לז"א שמפני שראה מה עשו לחור נתיירא שגם נגדו יעמדו ואז וודאי יצא לפועל מעשה רעתם בשלימות, לכן ראה לדבר עמהם רכות בתחבולה, שחשב שע"י כן יעכבם ויבטל מעשיהם וז"ש דן אהרן דין בינו לבין עצמו כו' כלומר בלבו שלא היה יכול לגלות זה לאחר: (יז) שנאמר וירא כו' ראה שנהרג חור. זדרש וירא ראיית הלב שהבין כדבר (וי"ל דדרש וירא כמו ויירא בשני יודי"ן שנתיירא), ודרך רמז י"ל וירא בגי' חור עם ג' אותיותיו: (יח) ומיד הדבר בטל. שוודאי לא יתרצו ליתן תכשיטיהם (ועיין בשבת [סג:] שאשתו מקללתו על עסקי תכשיטיה) וכ"ה בזוהר [קצב] בעוד דאינון עבדין קטטה בנשיי' ובנויי' יתעכבון ובין כך ייתי משה: (יט) ולא רצו ולא קיבלו עליהם כו' לבעליהם. יש לפרש לא רצו להשתתף בעצמם ברצונם במעשה העגל (ואפשר באמת הנשים לא נשתתפו בעגל כלל, וכמ"ש בויק"ר וכ"מ במדרשים נשי דור המדבר כשרות היו מהאנשים, ויתיישב קושיית התוס' ושנים ביומא [סו:] שהקשו דלמא אמו אמו ממש מישראל ע"ש) וגם לא קבלו עליהם ליתן לבעליהם (אפילו דרך שאלה) שיתנו הם עצמם אותם לעגל כדמפ"ו: (כ) אלא א"ל לעשות כו' לא נשמע לכם. בא לבאר שלא מפני שחסו הנשים על תכשיטיהן לבדם לא רצו ליתנם לעגל לבעליהם שהרי לנדבת המשכן נתנום כמ"ש [שמות לה] ויבואו האנשים על הנשים וגו' הביאו חח ונזם טבעת עגל וכומז (וכתב בספר המנהיג אבן הירחי הלכות ר"ח סימן מ"ג שבשביל שנתנום למשכן שהוקם בר"ח זכו לשמור ר"ח כדלקמן, וכ"כ הרד"א במוסף ר"ח בשם אגדה, ועיין רבינו בחיי ר"פ ויקהל ע"פ זה שהבליע זה בלשון הפר"א שהביא), אלא לעגל הוא שלא רצו ליתן כדמפ"ו לעשות שקוץ כו': (כא) לעשות שקוץ ותועבה שאין בו כח להציל. נראה שרומז ללשון המקרא [יחזקאל ז] כספם וזהבם לא יוכל להצילם וגו' כי מכשל עונם היה וצבי עדיו לגאון שמהו כו' כי על כן נתתיו להם לנדה (ועמש"ל סמ"ג אות ע"א בהגה"ה לפרשו), ולימדנו כאן לפרש וצבי עדיו היינו שהיו מתקשטין בו נזמי הזהב אשר באזניהם, מן העדי הזה עצמו עשו בו תועבתם ושקוציהם היינו העגל (ואמר לשון רבים כמ"ש שאלו לאלהות הרבה) וכמ"ש [שם טז] ותקחי כלי תפארתך מזהבי ומכספי וגו' ותעשי וגו', וזה עשו האנשים ונגד זה תפס בלשונו במאמר הנשים שלא רצו ליתן לעשות מזה שקוץ ותועבה אשר לא יוכל להציל כו' (וכן כתיב [שמואל א' יב] אשר לא יועילו ולא יצילו כי תהו המה), ונגד זה מביא עליהן קרא דהמשביע בטוב עדיך, שהנשים בעדיים עשו הטוב בעיני ה' כדמפ"ו: (כב) שהן משמרות ר"ח יותר מהאנשים. כמ"ש בירושלמי רפ"ד דפסחים ופ"ק דתענית ה"ו נשי דנהיגו דלא למיעבד עבידתא בריש ירחא מנהגא פי' מנהג נכון הוא, ועיין בפרש"י מגלה [כב:] ובהא"ש שם שהביאו זה מהפר"א והירושלמי וכן הרוקח סימן רכ"ח וש"פ (אבל בתוס' ר"ה [כג.] ד"ה משום כו' כתבו זה בשם רגילין לומר כו') [ב]: (כג) כמעשה המצרים וכמעשה הערביים. ר"ל שכן קיבלו מנהג זה מן המצריים שהיו נוהגים כערביים שהן הישמעאלים שכתוב עליהן במקרא [שופטים ח] כי נזמי זהב להם כי ישמעאלים הם (אבל בשאר כל האומות אין נוהגים האנשים לשום נזמים באזניהם רק הנשים, ועמש"ל ס"פ י"ד בהגה"ה אות ט' בס"ד): (כד) ציץ של זהב כו' שם הקדש וחרות עליו צורת עגל אותו לבד כו' הכ"כ אלא ואשליכהו באש. לפמ"ש הרמב"ן בפירושו שאהרן נתכוון לצורת שור שבמרכבה, ובדבריו כ"ב בזוהר פקודי [רלו:] ע"ש, שחשב שיתנהגו במדבר בכח מדה זו ע"ש, י"ל שלכן בחר בציץ זה שכתוב עליו שם הקדוש וחרות עליו עגל, שכיון שראה שם הקדוש היה סבור שודאי יצא לטוב בקדושה ולא יארע בו דבר תקלה, (וכן בשמ"ר פל"ז אמרו שהביט משה אהרן מקיש עליו בקורנס כו' שאלמלי היה הצורף חרותה עליו תחלה, היה לו לאהרן להבין שנעשה שלא לשם קדושה, ואיך שיהיה צ"ע דלכאורה משמע שם הקדוש היינו שם הויה ב"ה, וא"כ איך השליכו באש, הא כתיב לא תעשון כן לה' אלהיכם שהוא אזהרה למוחק השם, ואולי י"ל כיון שהיה כוונת אהרן שע"י זה יתפרשו העם מן ע"ג ויתכוונו לקדושה, לכן הותר לו למחוק שם הקדוש בשביל זה, וכמ"ש בשבת [קטז:] ק"ו ומה לעשות שלום כו' ימחה על המים הללו עאכ"ו כו'. אף כאן להציל ישראל מע"ג (וכן כי"ב ק"ו דאחיתופל בסוכה [נג:] לעשות שלום לכל העולם כלו עאכ"ו), ולפמ"ש בלק"ת פרשת תשא ורש ישעיה שהשם היה אחד משמות ע"ב היוצא מר"ת ישראל לא ידע ע"ש, א"כ יש לומר דאפי' נימא שאיסור דרבנן יש גם על שמות הקדש כי"ב מלשרפן, אבל איסור דאורייתא ודאי ליכא רק בשמות שאין נמחקין, וכמו שנראה מתשובת מהרי"ל סימן ר"ד ופסקי מהרא"י סימן קע"א וכמ"ש בס"ד בזה במ"א, ולפי גירסת הספרים וחרות עליו בוי"ו, יש לומר שאדרבא אהרן חשב שנעשה לשם ע"ג ולכן השליכו לאש [ג], וא"כ

הגהות

[ב] ועגין שייכות שמחת ר"ח לנשים בעוה"ז הוא שענין ימי טומאת נדתן לעונה בינונית שהיא ל' יום וחזרת טהרתן, הוא כענין חסרון ומלוי הלבנה כל חודש וכמ"ש בזוהר נח [סד'] וקי"ב לגבי סהרא ומשך לה בדביקו דקוטפא ואסתאבת וכדין ישראל מקרבין שעיר כו' וכ"כ בס"ח סימן תתשנ"א בקצרה ע"ש ובפע"ח שער ר"ח פ"ג באריכה ע"ש, וזהו ג"כ מה שלע"ל הן עתידין להתחדש כמו ר"ח שנאמר תתחדש כנשר נעוריכי, וכמו שאור הלבנה יתחדש לע"ל [ע"ל ר"פ נ"א] כך יתחדשו כנשר נעוריהן, ויחזרו לשמוח בשמחת ר"ח כשמחת מילוי אור הלבנה, וכאן לענין המאמר ידרש בזכות טוב שעשית לפני ה' בעדייך שלא נתנו לעגל ונתנו למשכן כמש"ל:

[ג] וכן מכוון לפי הלשון שהביא רבי' בחיי במאמר זה וז"ל ואשליכהו בכור אכ"כ אלא ואשליכהו באש עכ"ל, שלא השליכו בכור להתיכו להוציא כלי העגל למעשהו רק להשאר שם באש עד כלותו כדין ע"ג, וכמו שעשה משה אח"כ ושרוף אותו באש ואכות אותו וגו' [דברים ט], אלא שהבליעו מעשה שטן ויצא העגל כו', מיהו לשון רבי' בחיי בזה מגומגם כי כתוב בו ג"כ לשון נוסחא שלנו בפר"א מדלא כתיב ואשליכם לשון רבים כ"ש:

(כה) וראו אותו ישראל : (כו) רבי יהודה אומר שטן נכנס לתוכו והיה גועה להתעות את ישראל (כז) שנ' ידע שור קונהו (כח) וראו אותו כל ישראל והשקוהו והשתחוו לו ויזבחו לו אמר הקב"ה למשה (כט) שכחו ישראל את כח גבורתי שעשיתי עמהם במצרים ובי"ם (ל) ועשו להם ע"ג שנ' [שמות לב] לך רד כי שחת עמך א"ל למשה לך רד כי שחת עמך (לא) לך רד מגדולתך אמר משה לפניו רבש"ע עד שלא חטאו לפניך (לב) היית קורא אותם עמי שנאמר [שם ז ד] והוצאתי את צבאותי את עמי ועכשיו שחטאו לפניך אתה אומר לי לך רד כי שחת עמך עמך ונחלתך הם שנאמר [דברים ט כט] והם עמך ונחלתך (לג) לקח משה את הלוחות והיה יורד (לד) והיו הכתובין סובלין את עצמן ואת משה עמן (לה) וכשראו (לו) את התפים ואת המחולות ואת העגל (לז) ברחו הכתובים (לח) ופרחו מן

ואח"כ עשה העגל שלא דעת אהרן כלל, וכמשמעות פשט הלשון ונאה העגל כו' מאליו : (כה) וראו אותו ישראל ותעו אחריו, כ"ה הלשון בדברי פחוו וכדתניא כאן להלן להתעות את ישראל כו', ור"ל מפני שראו בו רוח חיים נועה, ועמ"ש בפי' הרש"ס בזה בארוכה : (כו) רי"א כו' והיה גועה • וזה היה כענין הנחש בהסתתו בעה"ד לאדם וחוה, וכמש"ל פי"ג אות כ' ע"ש. וכמו שם ע"י כן נתפשט האדם ואשתו מכתנות אור שהיה עליהם תחלה ונשארו ערומים כן כאן ע"י חטא זה נתפשטו ישראל מעדיים מהר חורב וכמ"ש עיין שם : (כז) שנאמר ידע שור קונהו • לפי לשון המאמר כאן משמע שר"ל קונהו על השטן, שאל השור (שהוא העגל עצמו, כמו שקראו דוד [תהלים קו] תבנית שור אוכל עשב) הוא כמו בעה"ב שלו וקונהו שבא מכחו כמ"ש בברכות [לב'] בשור שחור בימי ניסן [ופירש"י שם שרואה השטן מלאה לשחוק וז"ש כאן אוכל עשב] שהשטן מרקד לו בין קרניו [ששם עיקר כחו ומקום הזיקו לרבים] ועיין בזהר תשא [קפא'] ופקודי [רמו:] כזה, אבל בתנחומא פרשה זו דרש לי' ידע שור קונהו שא"ל הקב"ה למשה השור יודע מי עשאו (ובילקוט עקב דמי תאנ"ב הלשון ידע תורה אתן קנאי' נפחי' [הוא פי' על קנאי' שהוא לשון קנים ונורפי נפחי מתכת] והסיב השור והחמור אלו המצרים כו', ובסוף ת"ז [קמי'] דרשו ידע שור קונהו טבעת דעלה שור [כצ"ל, עיין בפרש"י בתורה] כו' דאודמנת תמן וארמי בלא אהרן בנורא כו' : (כח) וראו כו' ונשקוהו והשתחוו, כצ"ל, וכ"ה לאלן וכל מי שהיה נושק את העגל כו', ובלק"ת כתב שר"ת ידע שור קונהו וחמור הוא ישקו וכמ"ש [הושע יג] עגלים ישקון, וע"ש שביאר כוונתם שהעמיקו סרה ר"ל בענין הנשיקה (ולזה רמזו כאן שהזכירו להלן בשדכן משה את הנשיקה יותר מכלן וכל מי שנשק לעגל בכל לבו כו') : (כט) שכחו ישראל כו' ובי"ם כו'. כמ"ש [תהלים שם] יעשו עגל כו' שכחו כו' וכמש"ל אות ו' ע"ש : (ל) ועשו להם כו' שנאמר כו' שחת עמך. וב"מ שנאמר השחתה איכו אלא ע"ג כו' (ולהוציא מהמפרשים שלא היה ע"ג כלל [עיין רמב"ע] ביאורו זה) : (לא) לך רד מגדולתך. ברכות [לב'] כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל. עכשיו ישראל חטאו אתה ל"ל, וז"ש [דברים שם] קום רד מהר מזה, ר"ל מזה המעלה והגדולה שזכית בשביל ישראל [ורמז לדבר זה בגי' י"ב ר"ל י"ב שבטים] : (לב) היית קורא אותם עמי שנא' והוצאתי כו' עמך ונחלתך הם שנאמר והם עמך ונחלתך וגו'. נראה מכוין קרא דלעיל מני' אל תשחת עמך ונחלתך אשר פדית בגדלך אשר הוצאת ממצרים ביד חזקה, דהיינו כמ"ש באידך קרא דמייתי והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל (ונגדן כתיב כאן עמך ונחלתך, עמך נגד עמי בני ישראל, ונחלתך נגד צבאותי שהן צבאות הת"ל הנקראות נחלה, ועולה נחלה בגי' צבא) מארץ מצרים בשפטים גדולים וגו' בנטותי את ידי על מצרים והוצאתי את ישראל מתוכם שנגד זה כתיב כאן אשר פדית בגדלך נגד בשפטים גדולים, ואשר הוצאת מארץ מצרים ביד חזקה נגד בנטותי ידי וגו' והוצאתי וגו' : (לג) לקח משה את הלוחות כו'. אפשר ר"ל לקח בחוזקה כמ"ש בירושלמי דתענית פ"ד וב"מ שמשה חטף את הלוחות שהיתה מדה"ד אוחזת [ומעכבת] בהן שלא להורידן לישראל, וז"ש לקח כד"א לקחת מתנות באדם עיין שמ"ר ר"פ כ"ח : (לד) והיו הכתובין סובלין כו'. כענין הארון שנשא את נושאיו כמ"ש בסוטה [לה'] : (לה) וכשראו את התפים כו' ופרחו כו'

שנאמר ויסגר אותם תחת ההר. הנה עיקר זה שפרחו הכתובים ז"ל שיגלה להם זה. מסוס שלא היה הכתב קיים כבן איך שיברן שה"ז כמוחק את השם ח"ו (דהה"כ שבירה באבנים בנותן אבן מהיכל והעזרות) וכ"ש הלוחות שהיה כהן והכתבן קדושה יתירה כתובין באצבע אלקים (וכנוסחת הכתוב לעיל פל"ח ולקמן ס"פ מ"ז קבעו לכתב שנכתב על הלוחות סמוך לשם המפורש ע"ש) ועיין ס"ח סי' קל"ח, לכן אמרו שהאותיו' כבר פרחו מעצמן ונסתלק' קדושתן, והיינו דמעיקר' קרי להו לוחת העדו' ובשעת שבירה קרי להו לוחת סתם, וכן בפ' עקב [שם] קרי להו מעיקרא לוחת הברית ובשעת שבירה לוחת סתם (ועיין בע"ח שער לאה ורחל פ"ו מ"ש בזה) לומר שבשעת שבירה כבר פסקה עדותן שהיה עיקרו הכתב שהי' העדות והברית לישראל ולא נשארו כ"א לוחת סתם, [ומזה באו להוסיף עוד שלא בכוונה שיברם כדמשמע פשטי' שבארון אפו עשה זה (ואמרו בדב"ר פ"ג אתה מפיג חמתך בלוחת הברית כו'), אלא שכיון שפרח הכתב וכבדו על ידיו ולא היה יכול לסבול מתשישות כחו מהצער (אע"ג דדייקינן מינה בנדרים [לח'] שמשה גבור היה שסבל את הלוחת [הר"ס ברלין] אבל אח"ז כשראה העגל ומחולות תשש כחו מן הצער וכמש"ל אי"ה,) ונפלו מעצמן, ומ"ש ויחר אף משה היינו על עושי העגל נתמלא אף וקנאת ה' להפרע מהן ומזה תשש כחו מהצער ומזה שפרח הכתב מהלוחות ונעשו כבדין [ד] (ועיין רמב"ן שהרגיש במקרא דוהלוחות מעשה אלקים המה שהיה מקומו הראוי לו לכתבו אצל ויתן אל משה ככלותו שקודם פ' העגל ולמה נכתב כאן בהורדת הלוחת ושבירתן, ולפ"ד הפר"א אלו י"ל שכתבו כאן לומר שמעשה אלקים המה, ולכן תחלה היו סובלין עצמן אע"פ שהיו כבדין אחד (כמ"ש בתנחומא פ' זו והוא מן הירושלמי פ"ד דתענית שהיו משוי מ' סאה, ועיין בנדרים שם) בנס, ולכן פרח הכתב כשראה העגל ומחולות כדלקמן שמרוב קדושתן לא יכלו לכנוס במקום טומאה) : (לו) את התפים ואת המחולות ואת העגל ברחו הכתובים • דרש ויהי כאשר קרב כו' וירא כו' ויחר אף משה כו', מדלא כתיב ויחר אפו הוא לרמוז דויהי כאשר קרב וירא נדרש לא על משה אלא על הכתב שבלוחות מכתב אלקים, וז"ש וירא את העגל ומחולות תחלה העגל ואח"כ המחולות, ואם על ראיית משה קאי כפשוטו, היה לו לראות תחלה המחולות שנעשו בהמון ונשמע קולם אבל העגל קטן היה בערכם ולא שלטה בו הראיה עד שקרב אליו ביותר, אבל אם קאי על הכתב שהיה ראיה רוחניות את הטומאה ניחא, שטומאת העגל הגדולה ביותר הרגיש הכתב תחלה ואח"ז טומאת המחולות (וכאן שכתוב בנוסחאות התפים ומחולות ואח"כ את העגל, לא ידעתי טעמו, ועיין בהג"ה) [ה] : (לז) ברחו הכתובים ופרחו מן הלוחות. ברחו רוחניותם כד"א ברח דודי ודמה לך וגו' וממילא פרחו גם רושמי הכתב מן הלוחות, והכל מפני שאין דברי קדושה נכנסין למקום טומאה [שבת קכז:] וכמ"ש הרמב"ן, וע"ל פע"ו והכל קורין אותך טמא וברחין ממך כו' : (לח) ופרחו כו'. עמש"ל אות ל"ה, ובפסחים [סז:] ובמכילתא בשלח פרשת עמלק אמרינן דכתב לוחות חזר למטעתו שפרחו האותיות למעלה וילפינן לה שם בפסחים מדכתיב ואשברם לעיניכם ופירש"י שראו אותיות פורחות, ובמכילתא ובשלהי אדר"נ מביא מקרא דהתעיף עינך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים, ור"ל כדדרשינן בברכות [ה'] ותגלה

הגהות

[ד] ורמז לדבר ויחר אף אותיות ויפרא א', ור"ל א' דאנכי שהוא רומז לפלא כתר עליון שהוא תחלת הלוחות וכללן, הוא פרח תחלה וכיון שפרח א' דכתר וארך אנפין ממילא חרה אף ז"א (וכמ"ש באד"ר [קלז:] חוטמא דז"א כו' ומאן מעכב כו' חוטמא דע"ק דהוא איקרי ארך אפים כו' והאי דכתיב ויחר אף כו' כלהו בז"א כו') שמשם שרש משה :

[ה] והענין שהלוחות הן בנו"ה כדאיתא בזוהר ות"ז בכ"מ (ועמש"ל ס"פ כ"ב בס"ד) וכתב הלוחות הוא ביסוד וז"ש באצבע אלקים, ונגדן היה קליפת העגל כמ"ש בע"ח שער לאה ורחל פ"ו, והמחולות והתפים הן נגד נו"ה כמש"ל פל"ח אות ו' בהגה"ה (וזהו שהוסיף כאן בפר"א התפים שלא נזכרו במקרא כאן רק נלמד ממ"ש בש"מ תפים ומחולות יחד, ומפני שהן בט"ה הן כלולין וכ"ז כמ"ש בסוף תז"ח דלא בלא דא לא אזלא לכן הזכיר רק מחולות וה"ה לתפים), ולכן כתב הלוחות הרגיש את העגל שהוא נגדו ופרחו (כי יסוד הוא נחשב דפרח באוירא עיין בלק"ת כאן,) והלוחות עצמן הרגישו התפים והמחולות ונפלו ונשברו (ואולי יש לפתוח מזה קצת פתח להמאמר דשבת [קד.] דנקט ג' דוגמאות [לכתב שבלוחות נקרא מבפנים ומבחוץ] כגון כובן כהר רהב פרו ורם, שהן נגד נה"י, הלוחות שהן העדות נו"ה, והברית היסוד הכתב שעליהן, ועיין ז"ח רות [סה א ב], ולכן הקדימו כאן תפים ומחולות לעגל כסדר נה"י) :

הלוחות ונמצאו (לט) כבדין על ידי משה (מ) ולא יכול משה לסבול את עצמו ולא את הלוחות והשליכן מידיו ונשתברו (מא) שנאמר [שמות לב] וישבר אותם תחת ההר אמר משה לאהרן (מב) מה עשית לעם הזה (מג) פרעת אותם כאשה (מד) פרועה מזנות אמר לו (מה) ראיתי מה עשו לחור וראיתי הרבה מאד. רבי אומר כל (מו) הנשיאים לא נשתתפו במעשה העגל שנאמר [שם כד] ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו ואין אצילי אלא הנשיאים לפיכך זכו לראות פני השכינה (מז) שנאמר [שם] ויראו את אלקי ישראל. רבי יהודה אומר (מח) אף שבט לוי לא שתף עצמו במעשה העגל שנאמר [שם לב] ויעמוד משה בשער המחנה וגו' ויאספו אליו כל בני לוי (מט) ראה משה ששבט לוי לא נשתתף עמהם מיד נתחזק ונתגבר ולקח את העגל ושרפו באש (נ) וכתתו בעפר הארץ (נא) והשליך את עפרו על פני המים שנאמר [שם] ויקח את העגל אשר עשו והיה משקה לישראל (נב) וכל מי שהיה גושק את העגל בכל לבו היו שפתיו נעשו של זהב ושבט לוי היו הורגין אותו עד שנפלו מישראל כשלשת אלפי איש

שלח

ומגלה [יח:] כד"ת: (לט) כבדין על ידיו של משה. אף ב' ידיו לא היו יכולין לסובלן, והיינו דקרינן כאן ידיו ובתחלה כתיב ושני לוחות העדות בידו דהיינו אחת של ימין וכמ"ש בברכות [סא:] יד ליד כו' כמשה ופרש"י שקיבל תורה לידו מידו של הקב"ה, והשמאל הי' כלולה בימין תחלה וכשהשליכם כבר נעשה פירוד ביניהן, לכן כתיב מידו וקרינן מידיו (ובסדר עקב כתיב גם בתחלה בשעת קבלתן על שתי ידי, ששם נכתב אחר השבירה כבר והזכירן בלשון פירוד, גם מפני שמשנה תורה במ"ל שבינה מהנבואות וכמש"ל פמ"ד אות כ"ו בהגה"ה שלכן כתיב במ"ת יד החזקה ולא הגדולה ע"ש), והיה משה רוצה להתגבר לאחוז בהן בב' ידיו וכמ"ש בפ' עקב ואתפש בב' הלוחות ואשליכם מעל ב' ידי, שאע"פ שהיה מחזיקן בב' ידיו בתפיסה חזקה בכ"ז תשש כחו וכבדו על ידיו (ובז"ז חולק על מ"ש בשבת [פז.] ובאגדות בכ"מ ששיבר משה הלוחות בכוונה מדעתו והסכים הקב"ה על ידו): (מ) ולא יכול משה לסבול א"ע ולא את הלוחות. אפשר עיקר הגירסא לסבול עצמו ואת הלוחות, כלומר שניהם יחד היה כבד עליו לסבול מתשישותו רק עצמו לבד, ואם נוסחת הספרים דוקנית י"ל שר"ל שאף עצמו לא היה יכול לסבול ממש, ונפל גם הוא עם הלוחות כששיברן (ואפשר דרש סמוכין שבפ' עקב שם כתיב אחר ואשברם לעיניכם ואתנפל כו' לדרוש שאף הוא תשש כחו והתנפל יחד עם הלוחות כששברן): (מא) שנאמר וישבר אותן תחת ההר. מפי' הרשב"ם שם נראה שמפרש לשון הפר"א כזה שמביא ראיה לזה שתשש כחו ולא היה בכחו להשליכם רחוק ממנו שלא יוזק ברגליו בנפלם אלא מתשישותו השליכם תחת ההר לרגליו ממש ע"ש, ויש לפרש עוד שמביא ממ"ש וישבר אותם אחר שכבר כתיב וישליכם מידיו א"כ השבירה ממילא היה וה"ל לכתוב וישברו ומדכתיב וישבר אותם דרשי' שההשלכה היה תחת ההר ממש סמוך לקרקע באופן שכשהשליכן מידיו מיד נגעו בקרקע ונשברן בידיו', שכ"ז שהיה בהר עדיין היה שורה שם הקדושה כי ההר היה כולו קדש ע"י מצות הגבלה ולא קרב רוח הטומאה לשם, וכשירד מן ההר וקרב אל המחנה והיה אז תחת ההר ממש אז פרח הכתב וכבדו עליו ושברן תיכף שם: (מב) מה עשית לעם הזה. מבאר מ"ש מה עשה לך העם הוא כנוי דרך כבוד בדיבור משה לאהרן, אבל הכוונה מה עשית לעם הזה: (מג) פרעת אותם כאשה פרועה כו'. מפרש מ"ש להלן כי פרוע הוא כי פרעה אהרן כו', אמר כן משה לאהרן בשעה, שא"ל מה עשית כו' רק מפני הכבוד כסהו הכתוב וכתבו אח"כ כי פרעה אהרן ולא כמדבר זה משה אליו בפניו, וכאן כתב כי הבאת עליו חטאה גדולה, שרומז ג"כ כענין חטא זמה וכמ"ש [בראשית כ] מה עשית לנו וגו' כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה שהיא זמה, וכדמפ"ו פרועה מזמה כו', וע"ג קרויה זמה כמ"ש וזנה אחרי אלהי נכר וגו': (מד) פרועה מזמה. כמ"ש ופרע את ראש האשה [במדבר ה] וע"ל פי"ד ואינה מגלה אותה אלא כו' וכמש"ש בס"ד, ורומז הדבר כאן על עדיים מהר חורב שגפה משה שעתיד להפרע ולהגלל מעל ראשיהן וכן ת"י ארום פריעו ית כלילא קדישא דהוי ברישיהון (ועיין במ"ר ספ"ט שדרשו כל פ' סוטה על העגל ודרשו ופרע את ראש האשה כי פרוע הוא): (מה) ראיתי מה עשו לחור וראיתי כו'. מבאר כן מ"ש אתה ידעת את העם כי ברע הוא, שר"ל כי כבר פעלו רע ועשו לחור (ויהיה פי' ברע כמו [בראשית מד] ברע אשר ימצא את אבי), ולפמש"ל אות ט"ז יתבאר כי ברע הוא וראיתי שיהרגו גם אותי ואז יהיה פתגם מעשיהם הרעה נעשה מהרה כאוות

נפשם, לכן ראיתי לדבר עמהם בתחבולות: (מו) הנשיאים לא נשתתפו כו' שנאמר ואל אצילי כו' אצילי אלא הנשיאים. נראה מפני שלשון אצילי הוא מיוחד בלשונו על נשיאים בתורה, לכן דרש ליה נמי לשון הבדלה ומניעה, כמו [קהלת ב] לא אצלתי מהם שפירש"י לרחק ולהבדיל מהם ע"ש, והיינו שנתרחקו ונבדלו מכל העם במעשה העגל ולא נשתתפו עמהם, ואע"פ שפרשה ההיא במ"ת נאמרה קודם מעשה העגל, מ"מ דרש שנקרא שמן כן על העתיד, וכן שזכו לראות פני השכינה הוא ג"כ על העתיד [ו]: (מז) שנאמר ויראו כו'. מקרא זה על משה ואהרן ונדב ואביהוא וע' הזקנים כתיב, ואפשר ס"ל דואל אצילי שכתוב אח"כ דהיינו הנשיאים הן ג"כ היו בכלל הע' זקנים שזכו לראות: (מח) אף שבט לוי כו' כל שבט לוי כו'. הרי שכל השבט היה לה' ולא עבדו העגל, וכ"ה ביומא [סו:] ובתנחומא [ו:], וא"ש כי שמרו אמרתך מאמר לא יהיה לך כמ"ש רש"י שם: (מט) ראה משה ששבט לוי לא כו' מיד נתחזק ולקח כו'. הא דויקח את העגל כתוב קודם ויאמר מי לה' (וכן מוכרח לפמש"ל שהלוים הרגו מי שנעשו שפתיו של זהב מההשקאה שהשקן משה המים שזרה עפר שריפת העגל לתוכו, א"כ בע"כ היה שרפת העגל והשקייתו לעם קודם מעשה הלוים, וכפי שכתובין כסדר כן היו הדברים), אלא שמביא ראיה ממקרא זה דואמר מי לה' שלא נשתתפו בני לוי, ומבאר והולך שכיון שראה זה משה תחלה (ואפשר דמאמר מי לה' ואסיפת כל בני לוי אלו היה תחלה מיד שירד, ובלא זה לא התחיל אף לשרוף העגל לבדו, רק שמאמר משה להם כה אמר ה' עברו ושובו כו' היה אחר זה ולכן נכתב שם גם מאמר מי לה') נתחזק וחזר כח (מתשישותו הגדולה תחלה שלא היה יכול להחזיק עצמו והלוחות כמש"ל) לעמוד כנגד החוטאים לשרוף העגל ולכותתו ע"י הלוים: (נ) וכתתו בעפר הארץ. וכ"ה בלשון להלן פמ"ו, ולכאורה נ"ל כעפר בכא"ף וכמ"ש [דברים ט] עד אשר דק לעפר, אך הואיל ויש להרגיש מה שמלת דק מופסק בטעם טפחא מן לעפר (וביאשיהו [מלכים ב כג] שכתיב וישרוף אותה בנחל קדרון וידק לעפר, מלת וידק סמוכה בטעם אל לעפר), לכן אולי י"ל דפירושו כאן שהדיקו ואח"כ קברו לעפר הארץ (וזהו שהוסיף בפר"א כאן מלת הארץ על העפר) וכדמסיים ביאשי' שם וישלך את עפרה על קבר בני העם, שאע"ג דע"ג מן הנשרפין מ"מ כיון דאפרו אסור כדתניא שלהי תמורה מדכתיב לא ידבק בידך מאומה מן החרם לכן קברוהו אח"כ (ועיין בע"ג [מג:] דפליגי רבי יוסי ורבנן בזורה לרוח לחודי' אי מותר ורבנן מצרכי דווקא מטיל לים, ומשמע שם מדפריך לרבנן מנחל קדרון ומשני דאין מגדל צמחים, דלרבנן אף בה"ג להשליך עפרו על הקבר לא מהני) ואח"כ לקחו משם לערבו במים להשקותן (ועיין בתוס' בע"ג שם): (נא) והשליך את עפרו על פני המים. הנה לשון הכתוב בפרשת תשא ויזר על פני המים, ובפרשת עקב כתיב וישלך את עפרו אל הנחל, ומשניהם כאחד נראה למד כאן שהשליכו רק ע"פ המים ולא הניחו לשקעו ואספו מיד וכמ"ש הרמב"ן (ועיין בתוס' בע"ג שם): (נב) וכל מי שהיה נושק כו' היו שפתיו נעשות של זהב (ובילקוט המכירי ב"ו בתהלים מזמור ע"א הגי' נתפסות מן הזהב) כו' ושבט לוי היו הורגין אותו (וכ"ה בת"י אלא ששם כתוב מאן דיהב תמן כל מאנא דדהבא הוי סימא נפק באנפוי וכן אח"כ כתב ונפלו מן עמא דהוי סימא באנפיהון, ופי' סימא הוא זהב וכסף בלשון ירושלמי, ואפשר צ"ל סימנא במקום סימא). ביומא שם אמרו גיפף וניסק במיתה ביד"ש במגפה, אבל כאן שכתוב היו הלוים הורגים אותו, נ"ל דהיינו ע"פ הוראת שעה (וכמ"ש הרמב"ן

בפי'

הגהות

[ו] ובמס' כלה ספ"א ובתדא"ר ספ"ט אמרו זה ששם עינו עצל מן העבירה ולא עשאה הרי הוא מזומן (אפשר צ"ל ניזון ור"ל מזיו השכינה כמ"ש בהן ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו ומתרגומו והוו חדן כו' כאלו אכלין כו') כמל"הש שנאמר ואל אצילי וגו' ויאכלו וישתו, משמע דדרש אצילי כמו עצילי בעי"ן לשון עצל מן העבירה, והיינו כדהכא שלא נשתתפו בעגל, מיהו באמת נראה שם מתחלת המאמר דבנערי בני ישראל שהקריבו הקרבנות קאי, ואפשר מפרש אצילי נערי כמו שכתבו לתלמי ואטוטי במגלה [ט:] ע"ש:

שלח הקב"ה (נג) ה' מלאכים להשחית את כל ישראל ואלו הן קצף אף חימה משחית חרון (נד) שמע משה (נה) ויצא לקראת אברהם יצחק יעקב ואמר (נו) אם אתם מבני העולם הבא עמדו לפני בשעה הזאת שהרי בניכם נתנו (נז) כצאן לטבחה (נח) ועמדו שם לפניו ג' האבות. אמר משה לפניו רבון כל העולמים לא כך נשבעת לאלו להרבות את זרעם ככוכבי השמים שנאמר [שם] זכור לאברהם ליצחק ולישראל וגו' ובזכות ג' האבות (נט) נעצרו ג' מלאכים מישראל קצף אף וחימה ונשתיירו ב' אמר לפניו רבש"ע למען השבועה שנשבעת להם עצור משחית מישראל שנאמר [שם] אשר נשבעת להם בך (ס) ונעצר המשחית שנאמר [תהלים עח] (סא) והוא רחום יכפר עון ולא ישחית ועוד אמר משה לפניו למען השבועה שנשבעת לי עצור חרון מישראל שנאמר שוב מחרון אפך מה עשה משה חפר בארץ (סב) כבית דירה גדולה (סג) בנחלת בני גד (סד) וטמן חרון אף בארץ כארם שהוא חבוש בבית האסורים ובכל זמן שהיו ישראל חוטאין (סה) הוא עולה ופוער את פיו לנשוך ברוחו ולהשחית את ישראל לפיכך נקרא שמו פעור (סו) והיה משה מזכיר עליו את השם ומורידו למטה לארץ וכשמת משה מה עשה הקב"ה נתן אה קברו כנגדו (סז) כל זמן שישראל חוטאין

בפי' על כל עיקר הריגה זו של הלוים כי היה בלא התראה וע"פ הדיבור היה לפי' הרמב"ן, ועיין בתדא"ר פ"ד הבאתיו בהגהותי לשמ"ר פמ"ב אות י"ב ע"ש), ולפמ"ש בת"י ס"פ שופטים בענין עגלה ערופה שיוצאין ממנה תולעים ואחדין ב"ד יתי' ודיינין יתי', א"כ י"ל ה"ה כאן ע"פ הסימן הזה היו ב"ד הורגין אותו, ואיהו י"ל דשם ג"כ כוונת הת"י דיינין לי' בדין אחר כהורג בלא עדים והתראה עיין סנהדרין [פא:] : (נג) ה' מלאכים כו' ואלו הן כו'. בפ' עקב כי יגרתי מפני האף והחמה אשר קצף וגו' הרי ג' אף וחמה וקצף, ומשחית נזכר ג"כ שם אל תשחת עמך וגו' ובתהלים ק"ו לולי משה וגו' להשיב חמתו מהשחית, וחרון אף כתיב כ"פ בענין בפ' תשא (ובשמ"ר ס"פ מ"א ושוח"ט מז' ז' חשיב השמד ולא חשיב חרון אף כלל, שסוברים שהוא בכלל אף, ובדב"ר פ"ג חשיב מכלה ע"ש, ועיין שבת [נה:] ששה אנשים קא"ח משבר ומשחית ומכלה) [ז] : (נד) שמע משה. מה שא"ל הקב"ה ויחר אפי בהם ואכלם, וידע שהוא על ידי ה' מלאכי הדין אלו שחרון אף החמישי הוא הקשה מכלם וכולל כולם : (נה) ויצא לקראת אוי"ו. בילקוט תהלים ז' רמז תרל"ז הלשון אל מערת המכפלה, ולא ידעתי אם היא נוסחא דוייקנית ומשה בהר חורב לפני ה' היה ואיך הלך למערת המכפלה שבא"י רחוק הרבה מהמדבר, ולגירסא דהכא פירושו שלנשמות האבות קרא משה [ולמדותיהן כמשית"ל בס"ד], ואפשר לשון לקראת דהכא עיקר הגירסא צ"ל בב' תיבות לקרוא את האבות כו', ובספרי ס"פ הברכה אמרו מחילה יוצאה מקבורתו של משה לקבורתן של אבות (ובמחילה זו י"ל שהגיע משה אצלן כשעוררו ירמיה בשעת חרבן בהמ"ק כדאיתא בפתיחתא דאיכה) הרי שהן אחוזין יחד בקבורתן וכן י"ל בחייהם בנשמותיהן : (נו) אם אתם מבני העוה"ב. אם גירסת הספרים דוייקנית, אולי י"ל כוונת הענין שנסתלקו אז מוחי חג"ת למקומן למעלה ונגנזו באימא, והלך משה לקראתן לעוררן בתפלתו להורידן למטה שיעמדו לפניו להאיר פני מ"ל, וז"ש אם אתם מבני עוה"ב שאתם גנוזים באם הבנים שנקראת עוה"ב עמדו והגלו לפני בשעה הזאת כו' : (נז) כצאן לטבחה. לשון המקרא הוא [ירמיה יב] כצאן לטבחה והקדישם ליום הרגה, ונלמד משם דמ"ש כאן ואכלם היינו בדבר וכמ"ש להלן [במדבר יד] אכנו בדבר ואורישנו ואעשה אותך לגוי גדול (וכן כתיב כאן לשון זה ואעשה אותך לגוי גדול) וכתיב שם וישחטם במדבר, אף כאן נמי מ"ש להרג אותם בהרים, הוא ענין שחיטה וטביחה כנ"ל ועי' דבה [ח] : (נח) ועמדו שם לפניו כו' נשבעת לאלו כו'. ממ"ש אשר נשבעת להם בך ותדבר אליהם דהול"ל נשבעת להם לאמר ארבה כו', דרש ותדבר אליהם פירושו אל אלו העומדים לפניך פה : (נט) נעצרו ג' מלאכים כו'. הוא כלשון עצירת מגפה וכמ"ש בסמוך שהיו ראויין למות בדבר ר"ל : (ס) ונעצר המשחית. וז"ש [דברים י] לא אבה ה' השחיתך, כי ה' ביטל מלאך המשחית למען שבועת האבות : (סא) והוא רחום יכפר עון ולא ישחית. שהוא ברחמיו זכר שבועת האבות ולא נתן המשחית להשחית (ולפמ"ש בשם האגדות שה' קם באחד, מכוון ביותר הדבר) ובעגל נדרש קרא דלקמי' ויפתוהו בפיהם וכן קרא דלבתרי' כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון : (סב) כבית דירה גדולה כו'. לשון בית פעור דרש כדמסיים בס"פ שנאמר כו' בגיא מול בית פעור, ובכ"מ נקרא פעור סתם, רק במקום שנכתב בגי מול, שם נכתב בית פעור [דברים ג, וד'. ול"ד,] לדרוש שמול בגי שנקבר בו משה היה הבית שנטמן שם חרון אף דפעור (וכן ביהושע [יג] כתיב ובית פעור ואשדות וגו' מפני שכתוב לעיל מיניה הר העמק שעמק זה הוא הגי שמול בית פעור) : (סג) בנחלת בני גד. וצ"ל שעשה זה משה אח"כ כשהגיעו לשם וכבשו עבר הירדן, ולא בשעת העגל כשהיה בחורב, ועיין בתוס' בסוטה [יד:] שהביאו כ"ב בשם אגדה ומשמעותו שהיה זה כשחטאו בשטים : (סד) וטמן חרון אף בארץ כו' חבוש כו'. משמע שמכוון למאמר על המקרא [איוב מ] טמנם בעפר יחד פניהם חבוש בטמון, דלעיל מני' כתיב הפץ עברות אפך וראה כל גאה והשפילהו ראה כל גאה והכניעהו והדך רשעים תחתם, ודרש הפץ עברות אפך לבטל כח חרון אף וכן תרגמו שם בדר רוגזא דנחירך וקראו גאה שהוא בחרון אף כמ"ש [תהלים י] כגבה אפו וכדרז"ל שם, ולכן אמר התוכל להפץ החרון ולהשפיל ולהכניע הגאה להדכו תחתיו (ונקט כאן ה' דברים כי רשעים הוא לשון רבים ב', נגד ה' מלאכי משחית אלו שחרון הוא הקשה מכולן,) ולטמנם בעפר יחד [כל ה' כנ"ל יחד עם החרון]. ולחבוש פניהם בטמון בזה (עיין בויק"ר ספ"י שדרשו פניהם על הפה שיסתם בעפר, וכן כאן שרוצה לנשוף ברוחו ונסתם בעפר) וז"ש שם לקמיה והוד והדר תלבש כמש"ל שע"י מדת הוד והדר נו"ה דקדושה מתבטל כח משחית וחרון אף : (סה) הוא עולה ופוער את פיו לנשוף ברוחו. כ"ה בילקוט תהלים שם ובפ' הברכה ובנ"ל, והוא לשון רוח אפו והבל פיו (וגם לשון נשפת ברוחך דשירה יש לפרשו על רוח אפך דכתיב לעיל מיניה) ; וחיבר כאן ענין פעור וחרון אף דעגל יחד. מכוונים הדברים למ"ש בלק"ת פ' תשא שרצו במחשבת העגל להמשיך הבל פה וחוטם לנקודה דחורבה דע"ג שהוא ענין פעור (וכ"ל מ"ש בסנהדרין [סד.] בזה שפער בפניו וקינח בחוטמו והיו משרתיו מקלסין אותו לא היה אדם שעבדו בכך), וזהו שנושף ברוחו שכחו בחרון אפו, וז"ש באגדה שהביאו התוס' בסוטה [שם] שסקעו על חוטמו ר"ל ועד בכלל, שסתם החוטם והפה בעפר שלא ישאפו הבל, ומשה שהוא בגי' חרון אף הוא המבטלו בחייו ובמותו (כי במותו נקבר בגי בארץ מואב שהוא שער הנ' שבאימא שם. ס"ג שבחטם, ריח ניחוח האוסף כל נייחא דרוחא ומבטל כל חרון אף, ועיין בלק"ת שם) : (סו) והיה משה מזכיר עליו את השם ומורידו למטה לארץ. כמ"ש שם [איוב שם] והדך רשעים תחתם, כמשה שהיה מורידו ומשפילו לארץ, וזה שעשאו ע"י הזכרת השם אפשר נסמך ממ"ש [תהלים כ] ובשם אלקינו נזכיר המה כרעו ונפלו : (סז) כ"ז שישראל חוטאין והוא פוער פיו כו'. בתוס' סוטה שם העתיקו מאגדה בכל שנה באותו

הגהות

[ז] וה' אלו נראה שהן שרשן בה"ג שנגד חג"ת נ"ה, וזהו שעמדו האבות בג' שלהן, ונגד ב' הנשארים שהן נגד נ"ה, הנה נגד הוד עמד משה במדתו ונגד נצח הוא אהרן, וכאן שבאהרן התאנף ה' וגו' לא היה יכול לעמוד בו, לכן הוכרח לבקש למען שבועת האבות (ובשמ"ר ודב"ר ושח"ט שם איתא שהב' הנשארים הן אף וחימה, ואמר משה להקב"ה אתה עמוד באחד שנא' קומה ה' באפך (ואני באחד שנא' לולי משה כו' להשיב חמתו, וכ"ה בנדרים [לב:] שמשה עמד על חימה והרגו בשעה שביקש המלאך להמיתו ע"ש) וג"ז מכוון למ"ש שהוא נגד אהרן ולא היה מי שיעמוד נגדו! אם לא הקב"ה בעצמו), ונגד החמישי חרון אף [שהוא בגי' משה] שהוא נגד הוד מדת משה, הוא שהתפלל משה עליו למה ה' יחרה אפך כו' שוב מחרון אפך כו', וז"ש לו הקב"ה הניחה לי ויחר אפי בהם כו' כתרגומו אנח בעותך כו' כי משה בתפלתו היה עומד כנגדו ואוחז בעד חרון אף לבטלו, וז"ש בברכות [לב.] שתפסו משה להקב"ה כאדם שתופסו לחבירו בבגדו וא"ל איני מניחך כו', כי הוד הוא בסוד הבגד כמ"ש הוד והדר לבשת, ובהן הוא שתפס משה במדתו שימחול הקב"ה א' למען השבועה וא' למען מדתו, ועי"ז נגמרה הסליחה (ונגד מה שאהרן עתה לא היה יכול לעמוד, נתקן אח"כ ועמד לעצור המלאך המשחית [במדבר טז] ואמרו בתנחומא תצוה סימן ט"ו שעצר המלאך במתניו) :

[ח] וי"ל דרמזו בלשון כצאן טבחה למ"ש בשבת [קכט:] זיקא דשמיה טבוח דאלמלא קבילו ישראל אורייתא הוי טבח להו כו', ולכן באן שחזרו מקבלתם נתעורר כח זיקא דשמיה טבוח לטבחם כאן :

חוטאין והוא פוער את פיו לנשוך ברוחו ולהשמיד את ישראל הוא רואה קברו של משה כנגדו (סח) הוא מתפחד וחוזר לאחוריו שנא' [דברים לד] ויקבור אותו בגיא מול בית פעור :

פרק מו

(א) רבי אליעזר בן עזריה אומר ערב שבת בששה לחדש (ב) בשש שעות ביום קבלו ישראל את הדברות (ג) ובתשע שעות ביום חזרו ישראל לאהליהם (ד) והיה המן מוכן להם לשני ימים (ה) לפיכך שבתו באותו שבת שמחים בשמחת החג שבו שמעו קולו של הקב"ה (ו) שנאמר [דברים ה כג] כי מי כל בשר אשר שמע קול

באותו פרק שהעלו בבנות מואב עולה לקטרג, וז"ש [יהושע כב] המעט מכם עון פעור אשר לא הטהרנו ממנו עד היום, ר"ל שבאותו היום מתעורר בכל שנה : (סח) הוא מתפחד וחוזר לאחוריו. וכ"ה בת"י שם דכל אימת דזקיף פעור למדכר לישראל חובתהון מודיק בבית קבורתי' דמשה ומתכביש :

פרק מו (א) ראב"ע"א ע"ש בששי לחדש. וכן א"ר פנחס לעיל פמ"א ע"ש היו ערוכין כו', והיינו לקבלת התורה כמש"ש בס"ד, וכן תניא במכילתא בשלח פרשתא דויסע ספ"א אירע סיון להיות באחד בשבת כו' בחדש השלישי בששי בחדש בששי בשבת (ולאו ט"ס הוא, דגם במכילתא פ' יתרו סתם כרבנן דבששי בחדש ניתנה תורה) והביא זה הרוקח סימן רנ"ו ועשה כמה רמזים לזה שהתורה ניתנה בששי שמשמש מזל נגה ע"ש, ופליגי על מ"ש בשבת [פו:] אמר רבא דכ"ע בשבת ניתנה תורה כי פליגי בקביעא דירחא [א] (וברע"מ תצא [רפא:] ובג"ד חולקין מ"ת על מ"ת כו' דא אתר בשלישי ניתנה תורה ודא אמר בשביעי כו' ע"ש), ודחקינן שם לרבנן דעברוה לאייר, וברייתא דחסר אייר מוקמינן לה שם כרבי יוסי, אבל ברייתא דמכילתא בשלח הנ"ל תני בפירוש חסר אייר ואירע סיון להיות באחד בשבת כו'), ומתפרש דרשא דביום הששי דשם [פח.] שהתנה הקב"ה עם כל מע"ב על תנאי שיקבלו ישראל התורה ביום הששי, דהיינו יום הששי בשבת מתם וא"צ לדחוק בששי בחדש כדפירש"י שם : (ב) בששה שעות ביום. בעצומו של יום כצהרים (שהיא שעת האורה זו תורה ראויה להנתן או וכעין מ"ש הרוקח שם לענין מזל נוגה ע"ש) וכמ"ש בשבת [פו:] דלכן לא קיבלוה בה"ש משום לא מראש בסתר דברתי במקום חשך, לכן תסתמא ניתנה בששה שעות עיקר תוקף אור היום שאין צל לכל בריה (וכן בירידת משה עם הלוחות אמרינן שם [פט.] כי בושש בא שש שא"ל משה בששה שעות סוף מ' יום אני יורד), וז"ש בתוספתא דערכין פ"א שהזיל הקב"ה עליהן טל וגשם לצננן מחום (ושם אמרו מסולהבין מן האש, ולפמ"ש כאן בו' שעות י"ל מחום היום), גם מפרסמא מילתא וכדתניא בספרי האזינו פסקא של"ז בעצם היום כו' בחצי היום וכל מי שיש בו כח למחות יבא וימחה, ואע"ג דכתיב ויהי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים וגו' ומשמע דויוצא משה את העם לקראת האלקים נ"כ מיד באותה שעה היה וקבלו או התורה (וכ"מ בזוהר [פא:] שבשעת הבקר כד אתער זכותי' דאברהם כו' היה הקבלה, וכן בשבת [פו:] אמרו ולטבלו בצפרא דשבתא ולקבלו תורה בצפרא דשבתא ומשני שלא יהיו הללו כו', ואי איתא שבו' שעות קיבלו התורה, א"כ עד אותה שעה בבר היו כולם טהורים ודאי בטבילה), נ"ל לדעת הפר"א שהכינו עצמם בבקר אבל הקבלה היתה בחצות, והפר"א לטעמיה דאמר לעיל פמ"א שהיו ישנים עד ב' שעות על היום, וכשעמדו היו צריכין ללקט המן, שכיון ששהו בקבלת התורה כדמפ"ו להלן, א"כ אם לא היו מלקטין המן קודם יהיה כבר ו' שעות ביום (דבב' שעות עמדו וג' שעות שהו בקבלה, וגם בסכנה ודאי שהו שעה א'), וכתיב וחם השמש ונמס, וז"ש להלן והיה המן מוכן להם כו' שכבר לקטו המן תחלה קודם קבלת התורה, לכן אמר כאן שבששה שעות ביום קבלו התורה ורק ההכנה היה בבקר [ב] : (ג) ובט' שעות ביום חזרו כו'. להכין צרכי שבת חזרו מט' שעות ולמעלה זמן מנחה קטנה (וכדמשמע מת"ש בפסחים [נ:] שאסור לעשות מלאכה בע"ש מט' שעות ולמעלה ע"ש בפירש"י, שמשם ואילך צריך לעסוק בצרכי שבת), ולפ"ד הרמב"ם פ"ו מה' תפלה דמת"ת מפסיקין אפילו לתפלה וא"כ לפ"ד דתפלה דאורייי' נצטוו כבר על התפלה או והוכרחו להפסיק להתפלל תפלת המנחה קטנה עכ"פ (אלא שבאמת כאן שהיה ת"ת דרבים של כל ישראל י"ל שא"צ להפסיק ואכמ"ל בזה) גם י"ל לפמש"ל אות ב' שהתורה ניתנה באורה, ולכן מט"ש ולמעלה שכבר כהה מאור היום כדתנן פ"ב דנגעים שיותר מט"ש דינו כבין הערבים שאין רואין הנגעים שעזה נראית כהה, לכן חזרו לבתים בט"ש [ג] : (ד) והיה המן מוכן להם לב' ימים. כמו בכל ע"ש, ואין להביא ראיה מכאן שירד המן בי"ט כדעת הב"ר שהביאו התוס' ריש ביצה [ב:], שאפילו לפ"ד המכילתא שהביאו שם (וכ"ה בתוספתא דר"ה פ"ק) שלא היה יורד ביו"ט, מ"מ כאן שלא קיבלו עדיין התורה לא היה כי"ט לענין זה ודאי ועיין ט"א בחגיגה [ו'] ד"ה מ"ש חגיגה כו' ועמש"ל אות שאח"ז בס"ד : (ה) לפיכך שבתו כו' בשמחת החג. לפמ"ש כאן שבששי ניתנה תורה א"כ לא היה בשבת חג השבועות (ואפילו למאי דס"ל להפר"א דלא עברוהו לאייר היה יום נ' לספירה ביום ו', ולרבנן דעברוהו לאייר היה יום נ' לספירה יום ה' בסיון וכמ"ש בט"א בחגיגה שם) ואפשר נ"ל כשמחת החג, ור"ל כדמפ"ו שבו שמעו כו' וגם ראו גלוי שכינה והקריבו עולת ראיה כראיית פנים בעזרה בחג (וכדאמרינן בחגיגה פ"ק [ו'] דר"א ס"ל עולת ראי' הואי ופרש"י שם על שם ויחזו את האלקים כו' ע"ש), וכמדומה שהתכוונו לסמכו למקרא דהגוכת בהמ"ק בימי שלמה דכתיב [מלכים א ח ד"ה ב ז] וילכו לאהליהם שמחים וטובי לב, ודרשו בשבת [ל'] שנהנו מזיו השכינה אף כאן שנהנו מזיו השכינה היו שמחים לאהליהם (וי"ל שמכאן יצא מה שפירש"י בשבת [פט:] ד"ה שפרו כו' שנתעברו נשותיהן זכר במצות שובו לאהליכם, וסיים רש"י לא ידענא היכא רמיזא, וי"ל כיון דילפינן לה משמחת בהמ"ק, ה"נ לענין זה ילפינן משם דדרשינן לה בשבת [ל'] טובי לב כו' ה"נ שובו לאהליכם דהכא כן היה, שוב ראיתי שוקני מהרש"ל בחכמת שלמה שם כתב כי"ב) : (ו) שנא' כי מי כל בשר כו' קול אלקים חיים מדבר כו'. מפני שממקראות שבפרשה וכל העם רואים את הקולות לא שמענו ששמעו והשיגו הקול יוצא מפי שכינה על דרך השגת נבואה, לכן תביא מקרא זה למפרש בו' ששמעו כולם והשיגו הקול יוצא מפי הגבורה וכדתניא לעיל פמ"א שמעו את הקול של הקב"ה וראו את הקול יוצא מפי הגבורה כו' אבל לראיית השגת כבוד שכינה לא ראו כולם בשוה רק כ"א לפי מדרגתו (כמ"ש הרשב"א בתשובה ח"ד סימן רל"ד (והובאו קצת דבריו

ב דרשת

הגהות

[א] וילפינן לה שם בגז"ש כתיב הכא זכור את יום השבת וכתיב התם זכור את היום הזה אשר יצאתם וגו' מ"ל בעצומו של יום אף כאן בעצומו של יום, ותנאי דהכא בע"כ גז"ש לא גמירי (ועיין שם [פו.] דמפרשינן לראב"ע דמתני' שם דס"ל כרבנן דלא עבד פרישה אלא ב' ימים וס"ל בב' בשבת איקבע ירחא ובשבת ניתנה תורה, אבל כאן דס"ל באחד בשבת איקבע ירחא מתילא כיון דלראב"ע דפולטת ביום הג' טהורה לא עבד פרישה אלא ב' ימים א"כ בששי בשבת ניתנה תורה), או י"ל דראב"ע מיבעי ליה האי גז"ש דזכור זכור לענין מ"ש בפסחים [קיז:] שצריך להזכיר יצ"מ בקידוש היום דשם ילפינן לה כתיב הכא זכור את יום השבת וכתיב התם למען תזכור את יום צאתך וגו', והש"ס נ"ל דס"ל דתרתי ש"מ מהאי גז"ש (וקצ"ע ל"ל למילף מאידך קרא דלמען תזכור וגו' ולא מהאי קרא דזכור את היום הזה (דמייתי' מניה גז"ש לבשבת נתנה תורה ואין גז"ש למחצה) ומההוא קרא נמי נפיק הזכרת יצ"מ (אלא שמ"מ עיקר המצוה דהזכרת יצ"מ לדורות בכפה מאידך קרא דלמען תזכור נפיק דבי' כתיב כל ימי חייך דפליגי בי' ראב"ע ורבנן ספ"ק דברכות להזכרת יצ"מ בלילות), ומפי' רשב"ם בפסחים שם משמע שמפרש דקדוש היום דפסח מקרא דלמען תזכור בכפה (דדרשינן ליה נמי זכרהו בכפה על היין) ומיני' הוא דילפינן לשבת ושאר מועדים ע"ש, וא"כ עדיף ליה להש"ס להביא מקרא זה דלמען תזכור דמשתמע טפי בקידוש היום [דכתיב בי' לשון עתיד], אלא שזה ע"פ דעת האומרים שקידוש יו"ט ג"כ מן התורה, ועיין מ"ש בזה במ"א בס"ד) :

[ב] ועיקר הענין נראה שדעת הפר"א דתורה שבכתב שהיא בו' של שם ראוי שתהיה קבלתה בו', ביום ששי לחדש ששי לשבת ובששה שעות, ולהש"ם שבשבת ניתנה ס"ל כמ"ש ברע"מ תצא [שם] מ"ת בת יחידה דא אמר כו' ואיהי בת יחידה כו' :

[ג] עי"ל לפמ"ש רבי' בחיי והריקאנט"י ס"פ בשלח טעם ע"ד ספר הבהיר שהבאתי לעיל פמ"ד אות כ"ו בהגה"ה שאסור לשהות יותר מן ג' שעות כפיו פרושות השמים בתפלה שהוא שלא לבטל כחות הדין ביותר ע"ש, א"כ י"ל גם כאן בשעת מ"ת שהיה עת רצון גדול ולא היה יכול לשהות כן יותר מן ג' שעות :

קול אלקים חיים אמר הקב"ה למשה (ז) בלשון נקי לך אמור לישראל (ח) לכו איש לאהלו שנאמר [שם] לך אמור להם שובו לכם לאהליכם יכול אף אתה תשוב אלא מלמד (ט) שמיום שנתנה תורה לישראל לא קרב משה אצל אשתו שנאמר [שם] ואתה פה עמוד עמדי • רבי יהושע בן קרחה אומר מ' יום עשה משה בהר (י) קורא במקרא ביום ושונה במשנה בלילה ולאחר מ' יום לקח את הלוחות וירד אל המחנה (יא) ובי"ז בתמוז שבר את הלוחות (יב) והרג את לייטי ישראל (יג) ועשה מ' יום במחנה

נדרשת הר"י ן' שועיב פ' יתרו) ועיין עה"ק חלק ס"ת מן פרק ל' עד ס"פ ל"ד בזה) : (ז) בלשון נקי כו' לכו איש לאהלו. שכינו האשה באהל על שם שכל כבודה בת מלך פנימה להיות תמיד נכונה באהל (גם רמוז בזה ד"א שלא יתפרץ האדם להזדווג במקום מגולה אלא באהל בצניעות וכמ"ש באחד כו') : (ח) לכו איש לאהלו כו' שבו לכם איש כו'. לשון שובו לכם משתמע נמי רשות, וכאן שינה לומר לכו איש ולא לכו לכם משמע שר"ל לקובעו חובת מצוה וכדס"ד בביצה [ה:] דלמצוה הוא דאתי ופירש"י לאו רשות אלא לחייבן במצוה, וכן יש לכוין לפ"ד הפר"א שבששי בשבת ניתנה תורה, שא"כ ניתן להם אז באותה שעה לכולן חיוב מצוה [ד] והש"ס לטעמיה דבשבת ניתנה תורה לכן לא קאי במסקנא הכי לחייבן במצוה זו במוצאי שבת רק לרשות) : (ט) שמיום שנתנה תורה כו' לא קרב כו'. בשבת [פח'] ובאדר"ן פ"ב אמרו שדרש משה ק"ו מישראל בשעת מ"ת, א"כ משמע ודאי שמשעת מ"ת הוא שלמד ועשה כן, ואף לשון האגדה שהביאו תוס' שם שאמרה צפורה למרים מן יום שנתייחדה שכינה עם אחיך פירש ממני יש לפרשו כן דנתייחדה היינו משעת מ"ת שא"ל ואתה עמוד עמדי, ואף בלשון הספרי שהביאו התוס' ביבמות [סבי] מיום שדיברה שכינה עם אחיך כו' נראה מדברי תוס' שם שמפרשים אותו כן (וגם לשון הילמדנו שהובא בילקוט בהעלותך מיום שנתקדש לדיבור יש לפרשו כן, דנתקדש לדיבור היינו כמו נתייחד, ומשעה שא"ל ואתה עמוד עמדי) אבל בזהר חקת [קפ'] ופ' נשא [קמח'] איתא שמשעה שא"ל של נעלך רמז לו הקב"ה לפרוש מן האשה דהיינו משעה שהתחיל לדבר עמו בסנה, וכ"ת קצת ממ"ש אהרן ומרים הרק אך במשה כו' הלא גם בנו דבר וגו' ואי איתא דמשה עצמו לא פירש מתחלת דבורו עמו רק ממתן תורה, א"כ היה להם להבין שיש בזה איזה טעם שנשתנה ממ"ת ואילך : (י) קורא במקרא ביום ושונה במשנה בלילה. ר"ל שמזה ידע אימתי יום ואימתי לילה שאמר מ' יום ומ' לילה, וכ"ה בשוח"ט מזמור י"ט ובשמ"ר ותנחומא פ' תשא (והריקאנט"י פ' יתרו [נו ג] הביא דברי הפר"א ועשה לו סמוכין מתרגום שיר השירים ע"פ דודי צח ואדום, ולפנינו חסר זה מן התרגום ע"ש), ומשמע בשוח"ט שם דמסמיך לה אקרא דיום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת, שביום זמן הביעת אמרי שפר בספר במקרא, ובלילה זמן לחוות דעת בטעמי המקרא ודרשותיו דתושבע"פ (ופשוטן של דברים זמן המקרא ביום מפני שדברים שבכתב א"א רשאי לאומרן בע"פ וצריך לגורסן מתוך הספר ולאו לכ"ע שכיחי בלילה נרות, לכן אין זמנה אלא ביום שהכל יכולין לגורסה מתוך הספר, ובלילה קבעו זמן לתושבע"פ) : (יא) ובי"ז בתמוז שיבר את הלוחות. מתני' תענית [כו:] וע"ש בגמרא : (יב) והרג את לייטי ישראל. לגי' הספר פירושו שקורא לחוטאים מקוללים, אבל הלשון מגומגם, והרמב"ן העתיק חוטאי ישראל, וברא"ש שלפני ר"ה הגי' הרגו הלוים את ישראל : (יג) ועשה מ' יום במחנה כו' ובר"ח אלול כו'. הרא"ש שם כתב שהוא ט"ס בפר"א שהרי ג"פ מ' יום היה בהר ובי"ח בתמוז עלה שנית וירד בכ"ט באב ופשוט לו ז"ל כן מדברי הסע"ר פ"ו ותנחומא פ' תשא סימן ל"א (וממנו הועתק הלשון בפירש"י פ' עקב ובפסיקתא זוטרתי דר' טוביה ע"ש) והביאוהו התוס' בב"ק [פב'] ד"ה כדי כו', וגם הרמב"ן בפי' כתב שא"א לומר כדברי הפר"א שלא עלה כ"א ב"פ מ' יום ויהיה כל ואתנפל מ' יום שבמקרא הכל כמ' שניים של לוחות שניות, שא"כ מ"ש כי אמר ה' להשמיד אתכם, הרי כבר ביטל להשמיד אתכם ונתרצה לו וא"ל פסל לך, והגר"א בפי' סע"ר שם כתב וז"ל בי"ח עלה להר להתפלל ולא להיות שם כל המ' יום אלא כל מ' יום אמצעיים היה במחנה רק היה עולה בכל יום להתפלל ויורד תיכף ודלא כתוס' [והרא"ש כנ"ל] שכתבו שבמ' יום אמצעיים היה ג"כ בהר והגיהו בפר"א, אבל א"א לומר כן דא"כ לא ירד ביוהכ"פ שלא שלמו עדיין מ' יום, מפני שצ"ל שבר"ח אלול עלה, אלא כמ"ש, ודקתני ירד מן ההר בכ"ח פי' מפני שעלה בכ"ח להתפלל ונתרצה וירד לפסול שניות ולא היה צריך להשלים מ' יום ולילה ועלה בכ"ט והוא היה ביום ה' נמצא היה ט' תשרי ביום ב' וכו ביום נתרצה הקב"ה [רצונו לייש"ב בזה ההגדה שהביאו התוס' בב"ק שם (וכתבו הרוקח ס"ס ר"ט בשם תנחומא ע"פ וה' המטיר על סדום [ולפנינו ליתא שם] ובשם המדרש ויכלו פ' בהעלותך) שלכן ב' וה' ימי רצון שעלה וירד בהם ונדחקו התוס' לקיימו ע"ש] אלא שלא ירד שעדיין לא שלמו מ' יום עם לילות עד למחר וירד ביוהכ"פ בהשכמה לפיכך נקבע בו תענית שעת רצון שבו ירד ובישרם שנתרצה המקום ונתקיים יום חוק וזכרון וא"ש הכל ועיין תוס' פרק מרובה עכ"ל, והנה דחק רבי' ז"ל כאן בפירושו לסע"ר ליישב הסע"ר בשיטת הפר"א קצת, אבל עדיין אין מיושב כל הצורך דכיון דהסע"ר ס"ל דמ' אמצעיים מן י"ח עד ר"ח אלול היה עולה להר עכ"פ להתפלל, משמע ודאי שמפרש כן ואתנפל מ' יום דקרא, דאל"ה מנין לו זה להסע"ר [שדרכו אך לפרש הכתוב במקראות ולא לכתוב דברי קבלה שבע"פ בסתם,] וכן מוכרח לכאורה לפמ"ש בסע"ר שם דכשעלה בכ"ט באב נשנה לו תורה והיו ימי רצון כראשונים, א"כ ואתנפל מ' יום דכתיב בי' כי אמר ה' להשמיד אתכם ע"כ באמצעיים הוא דכתיב כקושיית הרמב"ן הנ"ל [ה], גם מ"ש רבי' ז"ל שלדברי תוס' צ"ל שעלה בר"ח אלול ולא יושלמו מ' יום ביוה"כ בהשכמה (ובאמת כן נראה לקמן בפר"א מהא דא"ר זכריה קראו בתורה וכו ביום העבירו שופר כו' שהיה בהשכמה ודלא כמ"ש בשבלי הלקט שירד סמוך לערב וכמשית"ל בס"ד) אלא עלה בכ"ט באב, עדיין אינו מעלה ארוכה ע"ד הפר"א דקתני בהדיא שבר"ח אלול א"ל עלה אלי ההרה (ובתוספת שעל התורה פ' עקב פירשו שעלה בכ"ט באב רק שתקיעת שופר במחנה היה למחרתו בר"ח אלול שהיה כבר משה בהר, ותיקנו לייש"ב מנהג התחלת התקיעות בר"ח אלול אבל לא תיקנו לשון הפר"א שמפורש בו שבר"ח א"ל עלה ההרה), ובתוס' פרק מרובה שציין הגר"א כתבו שאמצעיים היו מ' יום בלא לילה, ובכ"ל לפ"ד הפר"א באחרונים, וגם נצטרך לומר דעברוהו לאלול כדי שישלם מ' יום ביוהכ"פ, ובאדרת אליהו עה"ת פירש הגר"א ג"כ שאין לזוז מדברי הפר"א בזה ושיותר קרוב שט"ס נפל בסע"ר, וביאר שם הכל לפ"ד הפר"א שבמ' יום השניים שהן אחרונים הוא שהתנפל (ולא נשנו לו אז ד"ת כדברי סע"ר) ונתרצה לו ביוהכ"פ ולכן נתקנו מ' יום אלו לתחנונים והביא ראיה הגר"א שם ממ"ש ואיש לא יעלה כו' גם הצאן כו' מכלל שהיה להם רשות עד כאן ולא היתה שכינה בהר, ועיין בזה בפרש"י ותוס' ריש ביצה [ה:] שאע"פ שהיתה שכינה בהר לא נאסרו כ"א בשעת מ"ת בראשונות וכן בשניות ע"ש, עוד הביא הגר"א ראיה מהתדא"ז פ"ד דאמרינן שם מ' יום האחרונים שעלה משה שניה להר סיני, והוא לנוסחא הישנה בתדא"ז שם, והזיקוקין הגיה מדעתו ומחק מלת שנייה, וכן שם ברא"ש הפרק

הגהות

[ה] מיהו באמת קושיית הרמב"ן אינה מכרחת כ"כ שהרי גם במ' יום האחרונים שהיו ברצון לדבריו ובהו כתיב קרא דואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים מ' יום כדאיתא בסע"ר, מ"מ כתיב אח"כ וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא לא אבה ה' השחיתך, דמשמע שלולא תפלתו באותה שעה, עדיין היה חמתו עליהם להשחיתם, ויקשה ג"כ הרי כבר נתרצה קודם תחלת מ' יום אלו, ואף שהרמב"ן בפירושו שם דחק ליישב זה שעל מה שנענה וא"ל הנה אנכי כורת ב"ית נגד כל עמך אעשה נפלאות וראה כל העם וגו' והוא שהבטיח שיבאו לארץ ויורישם כמש"ה קום לך למסע לפני העם ויבאו ויירשו וגו' עדיין אינו מיושב כ"כ שהרי גם על ביאת הארץ כבר נענה לו מיד כשעלה למחרתו [בי"ח בתמוז] וא"ל לך נחה את העם וגו' אשר דברתי לך וגו' ושם אח"כ נא' לו לך עלה מזה אתה והעם וגו' אל הארץ אשר נשבעתי, והלשון שוב כמעט להאי קרא שאחר מ' יום אחרונים הנ"ל דקום לך למסע לפני העם ומשמע דהייטו הך אמירה גופא שהיתה במ' יום אמצעיים, אלא ע"כ צ"ל שמשה חוזר לספר להם ריצוי ביאת הארץ כשרצה להתחיל לומר להם פ"שת ועתה ישראל כו' והבאת כו' כי הארץ כו' (ולא קאי האי בפעם ההוא על ואנכי עמדתי בהר דסמיך לי' אלא חוזר למעלה) וא"כ גם ע"ד הפר"א אין כ"כ קושיא דיש לפרש דהאי כי אמר ה' להשמיד אתכם אינו חוזר על שעת ואתנפל מ' יום אלא חוזר לספר מה שהיה בתחלה. וכמו שבע"כ צ"ל כן על התפלה שבמקרא שלאחריו ואתפלל אל ה' וגו' זכור לעבדיך וגו', שלא בשעה ההיא היתה וכמ"ש בפ' תשא שתפלה זו היתה קודם ירידתו עם הלוחות במעשה העגל וכמו שהרגיש הרמב"ן עצמו בזה :

במחנה (יד) עד ששרף את העגל וכתתו כעפר הארץ והרג את כל אשר נשק לעגל (טו) והכרית עבודת העגל מישראל (טז) והתקין כל שבט במקומו ובראש חדש אלול אמר הקב"ה למשה (יז) עלה אלי ההרה (יח) והעבירו שופר בכל המחנה שהרי משה עולה להר שלא יטעו עוד אחר הע"ג (יט) והקב"ה נתעלה אותו היום באותו שופר שנאמר [תהלים מז ו] עלה אלקים בתרועה ה' בקול שופר (כ) ועל כן התקינו חכמים שיהיו תוקעין בשופר בראש חדש אלול בכל שנה ושנה. (כא) רב כהנא אומר הלוחות (כב) לא נבראו מן הארץ אלא מן השמים (כג) מעשה ידיו של הקב"ה שנאמר [שמות כ] והלוחות מעשה אלקים המה (כד) המה הלוחות שהיו מקדם והמכתב מכתב אלקים הוא הוא המכתב שהיה מקדם חרות על הלוחות אל תקרי חרות (כה) אלא חירות

וכשאמר

הגי' בנ"י שם ק"כ יום מיום שניתנה תורה לישראל ועד יוה"כ שעלה משה להר סיני ראשונה [נראה צ"ל בשנייה] להביא תורה לעמו, הגיה הזיקוקין מדעתו והוסיף, עד שירד באחרונה בפעם שלישית, אבל באמת אין גי' נכונה, וכן מוכח ממ"ש שם להלן וארבעים יום אמצעיים נטל משה את האהל ונטה לו מחוץ למחנה כו' כל אותן מ' יום עד שנגלה עליו ממ"ה כו' וא"ל למשה להכנים את האהל אל המחנה, הרי מבואר שבמ' אמצעיים היה משה למטה עם האהל שנטה לו חוץ למחנה, ולא עלה בהר רק ב"פ ולא ג' כהגהת הזיקוקין, וכן בילקוט תשא שהובא קצת מאמר התדא"ז כזה (מובלע תוך מאמר תדא"ר פי"ב המועתק שם תחלה) הגי' כנ"י שבתד"א (ולא כמו שעשו המדפיסים התד"א כפי נוסחת הזיקוקין לבד והשמיטו לגמרי הישנה, אשר הרבה פעמים היא מזוקקת וברורה, וכאשר הערותי כבר בקונטרס בית לדיק אות ו' בהגה"ה ע"ש) : (יד) עד ששרף כו' וכתתו כו' והרג כו'. שלשה אלו עשה ביום שירד בי"ז תמוז כמפרשי קרא, רק אידך דהכרית ע"ג מישראל והתקין כל שבט במקומו, הוא שהיה דבר של שהות זמן שעסק בהן כל מ' יום : (טו) והכרית ע"ג מישראל. אפשר היינו שבדק לשרש אחריה ר"ל אחר עובדיה ומזכיריה בשמה (וכמ"ש בע"ג [נו:] עד שישקע ע"ג מפיהם) וכל מי שהיה מרגיש שעדיין שרש פרה ראש ולענה בלבו היה מוכיחו ומחזירו בתשובה : (טז) והתקין כל שבט במקומו. אפשר מלחמת בני לוי ומן המגפה שהיתה בעם אח"כ (שנמשכה ימים הרבה כי נגפו מעט מעט כמ"ש הרמב"ן בפירושו, וז"ש וביום פקדי ופקדתי וגו') נתבלבל סדר מחנות השבטים ממקומם הראוי (שמיום יצ"מ היו חונין לשבטים כמ"ש בשמ"ר ר"פ בשלח ושה"ר ועמש"ל ר"פ מ"ב בס"ד) ושהה משה מ' יום במחנה עד שחזר וסדרם על מקומם בשלום, ובלשון במקומו נראה שלימדנו לפי דרכו לפרש מ"ש [שמות יח] כל העם הזה על מקומו יבוא בשלום שפירושו על מקומו במחנהו לשבטו, כי תחלה שהיו כל העם באים ועומדי' כל היום על משה לא הי' אפשר שיחנו על מקומם לשבטים תמיד, שהיו צריכין לילך ולבא בכל עת לפני משה, ועכשיו שתיקן להם שופטים והיו שופטים בכל שבט ושבט כמ"ש בספרי ר"פ שופטים לשבטיך שמצוה לכל שבט לדון את שבטו (וז"ש [במדבר כה] ויאמר משה אל שופטי ישראל הרגו איש אנשיו ר"ל אנשי שבטו של השופטים וכ"כ הרמב"ן שם) וכן הזכירו בהודיות [ה:] כ"ד של שבטים : (יז) עלה אלי ההרה. שבק לשון המקרא דפרשת תשא דכתיב פסל לך וגו' ועלית בבקר אל הר סיני וגו', משום שרוצה לפרש שהיה שם מ' יום ונצטוה לשהות שם בהר, ולכן אינו מביא מקרא זה דועלית בבקר שיש לפרשו שמיד בבקר כשיעלה יכתוב לו הלוחות השניים, לכן מביא מקרא דפרשת עקב ועלה אלי ההרה, דמתפרש שפיר עלה והיה שם, כמ"ש בלוחות ראשונות ס"פ משפטים עלה אלי ההרה והיה שם, ושהה שם מ' יום, אף כשא"ל בלוחות שניות עלה אלי ההרה היה הכיוון שיהיה שם כשיעור שהיה בפ"א מ' יום כראשונים : (יח) והעבירו שופר בכל המחנה כו'. שלא יטעו עוד כו' וע"כ התקינו כו' בר"ת אלול בכל שנה. בטור א"ח ר"ס תקפ"א הלשון בכל שנה ובכל החדש וכ"ה במנו' המא' סימן ר"ל, וכן ראוי לומר ודאי, הואיל ועיקר הטעות בעלייה הראשונה לא ביום העלייה עצמו היה שהרי הודיע להם אז שעולה להר כמ"ש ס"פ משפטים ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה עד אשר נשוב אליכם אלא טעותם היה על עיכובו לירד וכמ"ש וירא העם כי בושש משה לרדת מן ההר, וכמ"ש בשבת [פט.] שא"ל בסוף מ' בתחלת שש אני בא ובא שטן וערבב את העולם וע"ש בתוס', וא"כ כשעלה בשניה היה צריך להעביר שופר כל יום עד שיבא (לבד ביהכ"פ שירד בהסכמה כדס"ל להפר"א לכן אמר להלן שביה"כ תקעו להודיע מלות העינוי) וכ"ה מבואר ברוקח סימן ר"ח וז"ל תוקעין מר"ח אלול כי כן התקינו שיהיו תוקעין עד יה"כ על שם מ' יום אחרונים שעלה משה למרום ואמר לתקוע בכל יום עד יה"כ כדי שלא יטעו עוד בע"ג ובזו המלכות אין תוקעין כ"א עד ר"ה עכ"ל, וטעם המנהג שאין תוקעין עד יה"כ הוא ע"פ גי' הטור דגרס כל החדש, וגם לפי הלשון הנוסף בטור כמש"ל אות כ' בס"ד דקתני עוד טעמא

נד

לתקיעות מר"ח אלול משום ערבוב השטן, לכן מר"ה ואילך א"צ עוד שעיקר ערבוב השטן נצרך בר"ה דינא קשיא וכמ"ש בר"ה [טז:] ענין ערבוב השטן בתקיעות למיושב ועומד ביום ר"ה, וגירסת הרוקח והטור נראה שהי' תוקעין מראש חדש במ"ס, אבל בספר המנהיג לאבן הירחי סימן כ"ד הביא לשון הפר"א להיות תוקעין בר"ח בכ', וכתב ע"ז וז"ל ובצרפת עושין אף משם ואילך עכ"ל, וכן נראה מלשון הרמב"ן בספרו ס"ם ס"א שהביא לשונו להלן אות מ"א בס"ד, וכ"ה בשבלי הלקט שלהי הלכות יוה"כ עלה בר"ח אלול וירד ביה"כ וצוה לתקוע בעלייתו וירידתו : (יט) והקב"ה נתעלה באותו היום באותו שופר כו' ה' בקול שופר. מפרש שאלת עלה מוסב גם על ה' בקול שופר שנתעלה ה' בשופר של יום ההוא, שהיה לכבוד נעלה לשם ה', שחזרו ישראל בתשובה גמורה וגדרו גדר עתה מעצמן בתקיעת שופר זה שלא יבאו לטעות עוד (דהאי והעבירו שופר על ישראל קאי שהן מעצמן עשו תקנה זו לגדר שלא יטעו כו', אבל ללשון הרוקח ושב"ל הנ"ל משמע שמשה הוא שצוה לתקוע, וכ"א כאן בפר"א ותעבירו שופר בכל המחנה כו', ולפ"ז הוא נמשך למעלה למאמר הקב"ה שציווה כן), והאי נתעלה הוא מלשון עלית על כלנה [משלי לא] וכענין מ"ש ויגבה ה' צבאות במשפט [ישעיה ה], ולפמש"ל אות י"ג בשם הגו"א שבין עלייה ראשונה לשניה נסתלקה שכינה מההר, אולי יש לפרש נתעלה שחזר ועלה שכינה בהר, והיה לזה סימן השופר כמו בלוחות הראשונות, וכדרך שהיו תוקעין לפני המלכים (כמו לפני שלמה [מלכים א א] ויואש [מלכים ב יא], וי"ל מ"ש בר"ה [טז:] מלכיות כדי שתמליכוני כו' זכרונות כדי שיעלה כו' ובמה בשופר, דהאי ובמה קאי גם על מלכיות שתמליכוני עליכם וכדרך שהיו תוקעין לפני המלכים) : (כ) וע"כ התקינו כו' שנה ושנה. בטור מסיים וכל החדש כדי להזהיר את ישראל שיעשו תשובה שנא' אם יתקע שופר בעיר וגו' וכדי לערבב את השטן עכ"ל, ואף שלכאורה היה משמעות הלשון שאין זה מן הפר"א אלא תוספת לשון הטור עצמו, אלא הואיל ונמצא לשון זה בבעל המאור סוף ר"ה ופסקי הרשב"ץ שם בסוף לשון הפר"א משמע שהיה כן בנוסחאתם בפר"א (רק תיבות וכל החדש אינו בלשונם ז"ל) ואפשר הוא הוספת הטור לגירסתו שגורס מראש חדש במ"ס כמש"ל אות י"ח בס"ד : (כא) רב תחנא. כ"ה בכ"י וכ"ה בסה"ד באות ת', ובנוסחאות חדשות התחכמו לגרוס רב כהנא, ולא נמצא רב כהנא תנא (ואפשר רב כהנא רבי' דרב שהוזכר בעירובין [ח:] היה תנא בימי רבי וחבריו, מיהו ר' יצחק בר אבדימי רבי' דרב לא שמענו שיהיה תנא), ונצרך לומר שזאת הוספת דברי אמוראים תוך הברייתא, גם לא נמצא עוד זכרו בפר"א, אבל ר' תחנא נזכר להלן פרק נ"ג עוד, לכן היא גי' הנכונה, עמ"ש במבוא בס"ד : (כב) לא נבראו מן הארץ אלא מן השמים מעשה ידיו כו'. כלומר אין חומרם כחומר הארץ ככל האבנים, אלא כחומר השמים, וגם מן השמים לא תולדות השמים שהולידו אחרי הבריאה, אלא מעשה ידיו של הקב"ה בששת ימי בראשית כדמפ"ו : (כג) מעשה ידיו של הקב"ה. ז"ש שהן כחומר השמים שכתוב בהן [תהלים קב] ומעשה ידיך שמים, וילפינן מעשה מעשה, וכדתניא בספרי ס"פ בהעלותך והובא בילקוט תשא רמז שנ"ב ג"ש מעשה אלקים דהכא ממעשה לבנת הספיר לענין שהן של ספיר (שהוא ג"כ כמעשה השמים כמ"ש שם וכעצם השמים וגו' וכמ"ש במנחות [מג:] רקיע דומה לכסה"כ שנאמר כמעשה לבנת הספיר וכתיב כמראה אבן ספיר) : (כד) המה הלוחות שהיו מקדם. כלומר מקדם מתחלת בריותו של עולם, וע"ל ר"פ י"ט דנבראו בה"ש של ע"ש ועי"ל פ"ג דאמר שלוחות השניים עלו במחשבה ועיין מ"ש אות י"ט בס"ד : (כה) אלא חירות. בפ' קנין תורה מסיים בה היב"ל שאין לך בן חורין אלא שעוסק בתורה ובאדר"ן פ"ב הלשון הרי הוא בן חורין לעצמו, והכוונה בן חורין מיצרו ואינו עבד לו, ולשון בן חורין ר"ל כלשון הכתוב [קהלת י] אשריך ארץ שמלכך בן חורים שהוא דרך משל על הגוף שאשריו כשמושל בו יצ"ט בדרך התורה שאז הנשמה שהיא כמלך בארץ בן חורין מלהשתעבד לתאות נפש הבהמית, משא"כ בהיפוך נאמר רגזה

ארץ

וכשאמר הקב"ה למשה [שם לד] פסל לך שני לוחות אבנים וגו' (כו) מחצב של סנפירינון (כז) נברא למשה בתוך אהלו וחצבן שנאמר [שם] ויפסול שני לוחות אבנים כראשונים (כח) עלה משה עם הלוחות ועשה מ' יום בהר (כט) יושב לפני הקב"ה כתלמיד שיושב לפני רבו קורא בדת מקרא ביום ושונה בדת משנה בלילה (ל) אמרו לו מלאכי השרת משה לא נתנה התורה אלא למעגינו חור משה ואמר להם (לא) כתיב בתורה [שם כ] כבד את אביך ואת אמך וכי יש לכם אב ואם ועוד כתיב בתורה [במדבר יט יז] אדם כי ימות באהל מת (לב) שאין ביניכם מקרה מות ולא נתנה אלא בשבילנו (לג) וחשו ולא ענו עוד מכאן אמרו עלה משה בחכמתו אל העליונים והוריד עוז מבטחן של מלאכי השרת (לד) שנאמר [משלי כא כב] עיר גבורים עלה (לה) חכם (לו) ויורד עז מבטחה ראו מלאכי השרת שנתן הקב"ה תורה למשה עמדו גם הם ונתנו לו מתנות (לז) ואגרות ופתקין של רפואות לבני אדם שנאמר [תהלים סח יט] עלית למרום (לח) שבית שבי . בן בתירא אומר מ' יום עשה משה בהר (לט) דורש בדברי תורה וחוקר באותיותיה ולאחר ארבעים יום לקח את התורה וירד בעשור לחדש השביעי ביום הכפורים (מ) והנחילה לישראל לחק עולם שנאמר [ויקרא יו] והיתה זאת לכם לחקת עולם. ר' זכריה אומר (מא) קראו בתורה ומצאו כתוב בה [שם כג] ועניתם את נפשותיכם ובו

ארץ תחת עבד כי ימלוך [משלי ל] : (כו) מחצב של סנפירנון. כמש"ל אות כ"ג בשם הספרי בלוחות ראשונות, ושניות ילפינן מדכתיב כראשונים שהיו דומין להן והיו ג"כ של סנפירנון, וז"ש בנדרים [לח'] מפסולתן של לוחות העשיר משה ופירש הרא"ש שם של סנפירנון היה : (כז) נברא למשה בתוך אהלו . וכ"ה הלשון בויק"ר פל"ב, אבל בקה"ר פ"ט ושם ספ"י הלשון גלה לו הקב"ה למשה בתוך אהלו, משמע שהיה נברא מכבר מששת ימי בראשית, רק שהיה נעלם מן העין וגלה הקב"ה עיניו למצאו : (כח) עלה משה עם הלוחות . כ"ה בנ"א וכצ"ל, ובנ"י הגי' ירד וט"ס הוא : (כט) יושב לפני כו' שהוא יושב לפני רבו . במגלה [כא'] רמי' קראי דכתיב ואשב בהר וכתיב ואנכי עומד ומשנינן כמה שינויי ע"ש, וכאן דנקט כתלמיד שהוא יושב כו', משמע ודאי דבעי למימר ישיבה ממש, לא כמ"ד שם שוהה ולא כמ"ד שם לשון עכבה, אלא שאפשר מה שמסיים מקרא ביום כו' משנה בלילה, ר"ל כמ"ד שם רכות מעומד קשות מיושב, דמקרא שהן רכות היה מעומד (ולכן היה ביום דרגא דעמידה) וקשות שהן משנה שהיא עיקר טורח הפלפול בתושבע"פ מיושב (דרגא דלילה), או אפשר לשון בדת דנקט בשניהם פירושו קשות שביניהם דקדוקי מקרא וטעמי' ביום היה ג"כ מיושב (ולשון דת מורה על קשות כד"א אש דת למו) : (ל) א"ל מלה"ש כו' למעגינו. בשבת [פח'] איתא שהיה זה בנתינת לוחות ראשונות וכ"ה בכל האגדות, וכאן אי איתא דדוקא נקטי' בלוחות שניות הכא, אולי י"ל דס"ל דבלוחות ראשונות שהיה ע"ד שיהיו כמלה"ש כמש"ל ס"פ מ"א ולקמן בפ' מ"ז וכמ"ש אני אמרתי אלקים אתם, לכן לא היו מלה"ש מקטרגים על נתינתה לארץ אבל בלוחות שניות שכבר חטאו ונגזר עליהם אכן כאדם תמותון וגו', הוא שהיו מקטרגין שאין ראויין למסור להם התורה, אחרי שנמשכו אחרי החומר : (לא) כתיב בתורה כבד או"א כו' ועוד כתיב אדם כי ימות כו' . בשבת שם אמרו שא"ל אנכי וגו' אשר הוצאתיך מא"מ למצרים ירדתם כו' זכור את יום השבת כו' מלאכה יש ביניכם כו', וכאן דלא נקט הני דכתיבי קודם כבוד או"א (וכיו"מ אולי י"ל משום שכתוב יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים ודרשו אלו מלה"ש,) אפשר נקט אלו ב' שהן מתחלת ימי האדם עד סופו מיום שנולד ויש לו אב ואם ועד יום המיתה וממילא כלול כל מה שבנתיים [ו] : (לב) שאין ביניכם מקרה מות . לא מיבעיא מיתה טבעית מחוייבת כבבני אדם אין בכם אלא אף מקרית כגון ע"י הריגה וכיו"ב אין שולט בכם, ונקט לשון מקרה לרמוז למקרא [קהלת ג] כי מקרה האדם ומקרה הבהמה וגו' ומקרה אחד להם כמות זה וגו', ולומר שהמות באדם הוא מדברים שהוא מקרה האדם לבהמה ולא כמלה"ש ועיין בחגיגה [טז'] : (לג) וחשו ולא ענו עוד . לשון המקרא ברעי איוב [איוב לב] חתו לא ענו עוד, גם כתיב [שם] כי עמדו לא ענו עוד ואפשר כאן נ"ל כלשון המקרא, או השמיענו פי' עמדו שאין עמידה אלא שתיקה, וכן חשו ענינו שתיקה מפני הפחד : (לד) שנאמר עיר גבורים. זה שמים מקום מלה"ש שנקראו גבורי כח [תהלים קג] וכ"ה באדר"ן פכ"ג, אבל בויק"ר פל"א דרשוהו גבורים כתיב שכולן גבורים ואין בהם נקבות : (לה) חכם. זה משה אבי החכמים ואבי הנביאים : (לו) ויורד עוז מבטחה. עוז מבטחן של מלה"ש שהיא התורה [כדדרש לה ר"י בויק"ר שם] כד"א בטח בה לב בעלה וגו' : (לז) אגרות ופתקין של רפואות לבני אדם . לגי' בספרים אגרות ופתקין יש לפרש אגרות של כתב , ופתקין היינו שלא באותיות רק צורות חותמות של מלאכים וכיו"ב או פי' פתקין היינו רשימות של מיני רפואות שיעשו ולא שהפתקא עצמה היא רפואה כקמיע של כתב דהיינו אגרות , וכ"א אגדות בדלי"ת לפ"ז י"ל פירושו מיני קשרים ואגודות שתולין לרפואה והיינו רמי חומרי תלי פתקא דקדושין [ענ:] , או יהיה פי' אגדות כמו הגדות ופירושו לחשים בע"פ בלא כתב , מיהו ממ"ש לקמן פמ"ט לשון זה אגרות פתקין בהמן משמע שהוא הכל ד"א והוא פי' אגרות : (לח) שבית שבי. זו התורה שלא רצו שימסרוה לו עד שלקחה במלחמ' בחכמה שנלחם בטענותיו: [לט] לקחת מתנות באדם . אלו האגרות ופתקין שהן רפואות רק לבני אדם ואינן צריכין להן למלה"ש עצמן (כמו התורה שאמרו בשבילנו ולמעגנו כו'), כן נראה לפי לשון הפר"א : (לט) דורש בד"ת וחוקר באותיותיה . דורש תיבות התורה דמייתרי לגז"ש ורבויין וכיו"ב (רמז לדבר דרש דרש אליין של תיבות שבתורה) וחוקר באותיותיה בחסרות ויתירות ושינויי אתוון דרברבין וזעירין ותגין וכמ"ש במנחות [כט:] שמצאו משה להקב"ה קושר כתרים לאותיות כו' [ז] : (מ) והנחילה לישראל לחק עולם שנאמר והיתה זאת . בילקוט תשא הגי' במאמר זה והנחילה לישראל לחק . ואין מסיים בה מקרא זה דוהיתה זאת , ומשמע דהאי הנחילה חק עולם על התורה קאי (שנקראת נחלה כדתניא במכילתא בשלח פרשת שירה מקרא דוממתנה נחליאל) , אבל לגי' דהכא שמסיים בה קרא דוהיתה זאת לכם לחקת עולם קשה לפרש כן (ודוחק לומר דזאת דרש על זאת התורה) , ונוח יותר לפרש על יוה"כ שכמו שנתרצה להם אז ביוהכ"פ כן הנחיל כפרה זו לחק עולם וכ"ה בפע"ר פ"ו לפיכך נתקיים יום זה חוק זכרון לדורות ובתדא"ז ספ"ד לפיכך יהיה לכם יום סליחה וכפרה לבניכם ולב"ב עד סוף כל הדורות , ומשום דכתיב בי' בפ' אמור ביה"כ חקת עולם לדורותיכם לכן תפס בי' לשון נחלה לדורות עולם: (מא) קראו בתורה ומ"כ כו' וכו ביום העבירו שופר כו'. משמע דאלסמיך לי' קאי כאותו יה"כ שירד משה בלוחות שניות , וכן נראה שמפרש הרמב"ן ס"ס ס"א שהביא בשם הפר"א וז"ל בר"ח אלול תקע משה בשופר ועלה בהר כו' וביה"כ ירד ותקע בשופר להודיע לישראל שנכפרו ועניתם את נפשותיכם עכ"ל, וכן מדברי השב"ל סוף הלכות יוהכ"פ [ח] , וצ"ל דהאי קרא דאמר כאן שמצאו כתוב וקראו בתורה , הוא קרא דפ' אמור (וכמ"ד בגטין [ס'] תורה מגלה מגלה נתנה וע"ש בפירש"י דפירש הא דגרסי' א"כ לכדרי' לוי כו' דפרשיות שהיו בהן צורך ליום נכתבו מיד , ושייך שפיר לשון קראו בתורה ומצאו כתוב) ונאמרה מסיני (ועיין בחגיגה [ה' י'] למ"ד כללות ופרטות נאמרו בסיני מוכח שם דהיינו בהר סיני) , אבל פרשת יהכ"פ של אחרי מות מפורש בה שנאמרה אחרי מות שני בני אהרן בהקמת המשכן בשנה שניה , וודאי א"א לומר שקראוה בתורה ביהכ"פ שאחרי מעשה העגל בשנה ראשונה : ובו

הגהות

[ו] וכבור או"א הן במו"ב י"ק של שם , ומיתה הוא בה"א אחרונה אילנא דמותא רגליה יורדות מות , והמצוה בהן הוא ו' ברא בוכרא ישראל , גם דרך כלל כוונת התשובה להיות ב"א יש להם אב ואם לכן יכולים להמשיך אורות מלמעלה מטרשם וכן ע"י שיורדים למות יכולים לירד למטה לכן יש מציאות לתורה ומצות ושכר ועונש להם :

[ז] ואפשר הוא נסמך למקרא [איוב כח] אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה , שד' דברים אלו הן ד' חלקי תורה טנת"א, וחקרה הוא נגד אותיות , וז"ש חוקר באותיותיה :

[ח] וע"ש בשב"ל שכתב מזה סמך למנהג התקיעה במוצאי יהכ"פ , ומשום דס"ל שירד ביה"כ סמוך לחשיכה , ואולי יהיה זה טעמיה דמאן דאמר בירושלמי שלהי יומא דסוף היום מכפר ביהכ"פ , שאז הוא שנתרצה לו הקב"ה למשה ונקבע שעה ההיא עיקר הכפרה :

(מב) ובו ביום העבירו שופר בכל המחנה שיצומו כל העם
מאיש ועד אשה (מג) מגדול ועד קטן (מה) שיום הכפורים
מכפר בעוה"ז ובעולם הבא (מו) שנאמר [שם] שבת שבתון
הוא לכם שבת העוה"ז (מז) שבתון העוה"ב (מח) ואפילו
כל המועדים עוברים יום הכפורים אינו עובר (מט) שיום
הכפורים מכפר על הקלות ועל החמורות שנאמר [שם טז]
כי ביום הזה יכפר עליכם וגו' מכל חטאתיכם מחטאתיכם
אין כתיב (נ) אלא מכל חטאתיכם. (נא) יום שנתנה
תורה אמר השטן לפני הקב"ה רבש"ע על כל הרשעים
נתת לי רשות ועל הצדיקים אין אתה נותן לי רשות אמר
לו הרי יש לך רשות עליהן ביום הכפורים אם יש להם
חטא ואם לאו אין לך עליהן רשות לפיכך (נב) נתנו לו
שוחד ביום הכפורים (נג) שלא לבטל קרבן של ישראל
שנאמר [שם טז] גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל.
(נד) גורלו של הקב"ה קרבן עולה וגורלו של עזאזל שעיר
חטאת וכל עונותיהם של ישראל היה עליו שנאמר [שם]
ונשא השעיר עליו את כל עונותם ראה השטן שלא נמצא
בהם חטא ביום הכפורים אמר לפניו רבש"ע (נה) מה
מלאכי השרת אין להם קפיצין (נו) כך ישראל עומדים על
רגליהם ביום הכפורים מה מלאכי השרת אין להם אכילה
ושתיה כך ישראל אין להם אכילה ושתיה ביום הכפורים
מה

[(מב) ובו ביום העבירו שופר שיצומו. ומ"מ לא קיימוהו לכאורה
כדינו, שהרי לא הפסיקו מבערב מבע"י, אבל בתדא"ז שם
מפורש שלנו בתעניתם מעצמם שהיו מתענים על עון עגל כל
אותן מ' יום שעלה משה בלוחות שניות: (מג) מגדול ועד קטן.
אף שיש לדחוק קצת האי עד קטן
למ"ד דאיכא בשלמה מדאורייתא
לגירסת הרי"ף ביומא [פב'],
מ"מ אין זה נראה, אלא פירושו
גדול וקטן בחשיבות (וכן יתפרש
מ"ש [ד"ה ב טו] וכל אשר לא
ידרוש לה' יומת למן קטן ועד
גדול למאיש ועד אשה [שאפשר
משם ילא הלשון דכאן] דלא קטן
ממש בשנים קאמר אלא במעלה,
אם לא שהיה הוראת שעה ע"פ
המלך אסא להמית אף קטנים
ממש ולא כתורה), ומפני שכתוב
כאן בפרשה האזרח והגר הגר
בתוככם, לכן ביאר כאן דאזרח
והגר היינו מגדול במעלה ועד
קטן במעלה (גם אשמועינן דנשים
מתרבו ביה"כ כאנשים לכל דבר
וכדאיתא ספ"ב דסוכה [כח:]:
(מה) שיהכ"פ מכפרת בעוה"ז
ובעוה"ב. אפשר ר"ל לא לבד
לענין לתלות מהייסורין בעוה"ז
אלא אף מכפרת כפרה גמורה
לעוה"ב, ומ"מ י"ל דלא פליג
על חלוקי כפרה דר"י ביומא [פו']
דאיכא עונות שאין יה"כ גומר
כפרתו אלא ייסורין ממרקין ומיתה
ממרקת ע"ש, דמ"מ בהדי יוה"כ
הוא שמכפרין, ולכן אמרו בכתובות [קג:] מת בתוצאי יהכ"פ
סימן יפה לו שנתכפרו לו כל עונותיו ביהכ"פ ועמש"ל אות מ"ט
בס"ד: (מו) שנאמר שבת שבתון הוא לכם. נראה דהיינו קרא
דפ' אחרי מות דכתיב לקמיה מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו,
ודרש סמוכין מ"ש בתריה שבת שבתון דטהרה וכפרת עונות הוא
בעוה"ז ועוה"ב, אבל קרא דפ' אמור במלאכה הוא דכתיב שבת
שבתון ולא לענין כפרה מיירי כלל, וכן כתיב בר"פ בהר שבת
שבתון במלאכה בשביעית, וכן במלאכה דשבת כתיב כ"פ שבת
שבתון, ואין ענין לדרשן לכפרה בעוה"ז ועוה"ב: (מז) שבתון
העה"ב. יום שכולו שבת, ויהכ"פ באימא שהוא עוה"ב, והנו"ן
דשבתון רומז עלי' נ' שערי בינה: (מח) ואפי' כל המועדות
עוברים יוהכ"פ אינו עובר. באגדת משלי פ"י כל המועדים יהיו
בטלים ופורים אינו בטל לעולם שנאמר וימי הפורים האלה לא
יעברו, ר' אליעזר אומר (כ"ה בילקוט, ולפ"ז נראה שמכוין
למאמר הפר"א דכאן וכ"ב בכ"מ בילקוט, וע"ל שהרשב"א גורס
רבי אומר) אף יוהכ"פ אינו בטל לעולם שנאמר והיתה זאת לכם
לחקת עולם, והרשב"א בתשובה ח"א סימן ז"ג פי' שכל המועדים
אין עליהם הבטחת ה' שלא יגרום החטא ביטולם בזמן מהזמנים
כמ"ש שיכה ה' בליון מועד ושבת (ובשבת [קמה:] אין לך כל רגל
שלא בא לצפורי וטבריא בלשת כו' שנאמר חדשיכם ומועדיכם שנאה
נפשי) אבל בפורים הבטיח לא יעברו ופירשוהו הבטחה ולא
אזהרה, וכן ביהכ"פ והיתה זאת לכם הוא הבטחה שתהיה לחקת
עולם ואפי' לא ישמרוהו, ודעת רבי בזה כדעתו בגמרא (שלהי
יומא וספ"ק דשבועות) דיהכ"פ מכפר בין על השבים בין על
שאינן שבים, אבל חקת עולם האמור בפסח הוא אזהרה ולא
הבטחה עכ"ל, ומפני שהיה בגירסתו רבי פירש כן, אבל לגירסת
הילקוט ר"א א"צ לפרש אם לא ישמרוהו אלא הבטחה שלא יבטל,
ואפשר משום דאשכחן בחולין [קא:] דאמרינן גזרה הוי ושלחו מתם
יה"כ בשבת הוא ופירש"י שגזרו שלא לעשות יהכ"פ, לכן הוכרח
הרשב"א לפרש לענין שאם לא ישמרוהו וכדרבי לטעמיה:
(מט) שיהכ"פ מכפר על הקלות ועל החמורות כו'. מתני' היא
ספ"ק דשבועות בשעיר המשתלח, וכאן דתני לה ביהכ"פ ומביא
מקרא דכי ביום הזה יכפר דמיניה ילפינן בת"כ שאם אין קרבנות
היום מכפר, משמע ודאי שר"ל דיום עצמו מכפר על הקלות
והחמורות [כשעיר המשתלח למתני' דשבועות], וכ"מ מדתנן שלהי
יומא על החמורות תשובה תולה עד שיבא יה"כ ויכפר, דמשמע
דומה של יהכ"פ מכפר כפרה גמורה אף על החמורות ופליגא
אברייתא דר' חלוקי כפרה דר' ישמעאל [שם] דתני כריתות ומיתות
ב"ד (שהן הן חמורות דמתני' דיומא ושבועות שם) תשובה ויה"כ
תולין וייסורין ממרקין, ונראה שז"ש בירושלמי ביומא שם וספ"ק
דשבועות (על חלוקי כפרה דר' ישמעאל) זו דברי ר"י ורא"ב"ע
אבל חכ"א שעיר המשתלח מכפר אם אין שעיר היום מכפר,
דר"ל על הכל, ושלא כדברי
הרמב"ם פ"א מה' תשובה דנקט
להלכה כברייתא דד' חלוקי כפרה
דר"י ולהשוותה עם מתני' דספ"ק
דשבועות יצא לחלק דזה בזה"ז
שאין שעיר אבל השעיר בזמן
שבהמ"ק היה מכפר על הכל
"אבל רק על עבירות שבין אדם
למקום ולא על עבירות שבין אדם
לחבירו" (וע"ש בלח"מ שהרגיש
בקצת מזה): (נ) אלא מכל
חטאתיכם. מפשט לשון כל הוי
משמע דפליג נמי אדרבי ספ"ק
דשבועות [שם] דאמר חוץ מפורק
עול ומגלה פנים ומפר ב"ב שאין יה"כ
מכפר מדכתיב בהן הכרת תכרת
הכרת לפני יהכ"פ תכרת כו'
(והאי תנא דפר"א אפשר ס"ל
כמ"ד בסנהדרין [נ:] הכרת תכרת
דברה תורה כלב"א, והכי ס"ל
לר"א ביבמות [עא'] דברה תורה
כלב"א כמ"ש במבוא אות ד'),
מיהו בע"כ האי כללא לאו דוקא
דהאיכא הני דתנן שלהי כריתות
[כו'] שאין יהכ"פ מכפר על חייבי
קרבנות ועגלה ערופה וסוטה
ע"ש בסוגיא (מיהו י"ל כיון
דממעטינן להו שם מן לכל חטאתם
ולא לכל קרבנותם, א"כ הכ"ג אינן בכלל לשון אלא מכל חטאתיכם
שבפר"א כאן): (נא) יום שניתנה כו' יש לך רשות עליהן ביה"כ
כו'. ביומא [כ'] ורע"מ פנחס [רלב'] וכ"מ אמרינן דהשטן ביה"כ
ל"ל רשות לאסטוני, וא"כ פליגא לכאורה אדהכא [ואע"פ שבהא
דיהכ"פ י"ל שהכוונה שם כדהכא ע"י השוחד שנתנו לו לא היה
משטין, אלא שבאמת ז"א דהא מוכח שם מעובדא דנהרדעא שאף
בזה"ז דליכא שוחד שעיר המשתלח מ"מ ל"ל רשות לאסטוני) אלא
שיש לחלק בין שטן דהתם (דאמרינן שם דיש לו רשות כל השנה
בשס"ד ימים כמנין שמו) ובין שטן דהכא שלא ניתן לו רשות כל
השנה כ"א ביה"כ: (נב) נתנו לו שוחד. עיין בזהר ורע"מ אחרי מות
[סג:] ובפי' הרמב"ן שם, וכ"ל רמז לדבריהם שז"ש [משלי כא]
ושחד בחיק חמה עזה [יכפה] דהיינו כמ"ש [שם טז] בחיק יוטל
הגורל ומה' כל משפטו, שבחיק הוא הגורל של אחד לה' וא' לעזאזל
וע"י שוחד בחיק הזה כופה חמה עזה של השטן, וכתיב בההוא
קרא ומה' כל משפטו, לומר שאין אנו כמקריבין לו קרבן אלא
מה' נצטווינו כל משפטו וחקותיו של יה"כ ושעיר המשתלח וכמ"ש
בזהר ורמב"ן שם: (נג) שלא לבטל קרבנם של ישראל. כ"ה
הגירסא גם בערוך ערך עזא (ולפני רבינו בחיי היה הגי' שלא
יקרב קרבנם ונדחק לפרשו, וקרוב שלגירסתו צ"ל שלא יקרב
לקטרגם): (נד) גורלו של הקב"ה קרבן חטאת וגורלו של עזאזל
שעיר חטאת כל עונותיהם כו' כצ"ל ומ"ש בספרים של הקב"ה
עולה ט"ס הוא אע"פ שגם בלשון רבינו בחיי הועתק כן, ובערוך
שם גרס לקרבן סתם: (נה) מה מלה"ש אין להם קפיצין. אין
להם פרקים ברגליהם שיהיו יכולין לקפצם ולישב אלא רגליהם ישרה
בלא פרק קפץ הרגל לכן הן עומדים תמיד כן מוכח פי' בירושלמי
פ"ק דברכות וב"ר פס"ה ורות רבה פ"א ושוח"ט מזמור א' וכן
פירש הערוך ע' קפץ השלישי: (נו) כך ישראל עומדים על
רגליהם ביהכ"פ. הרא"ש והמרדכי והג"מ הביאו מכאן סמך
למנהג העומדים ביהכ"פ, ופשט המאמר היה אפשר לומר שבבהמ"ק
קאמר, שהיו ישראל שם רוב היום שהיה העבודה נמשך כמעט
כל היום וכיון דאין ישיבה בעזרה ממילא היו עומדין כמעט כל
היום, ובסמ"ג עשין ט"ז הקשה על המנהג מהניא דשלהי יומא
דשמואל הוי יתיב וכי מטא ש"צ לאבל אנחנו חטאנו קם מיקם,
ולפמ"ש שאף להנוהגין לעמוד הוא דוקא בשעה שעוסקין בתפלות
ותחנונים או מכוונין לש"ץ אבל בלא"ה כשעוסק בתורה וכה"ג
א"צ לעמוד, א"כ יש לדחות הראיה דבימיהם הבקיאין שהיו מתפללין
בעצמן לא היו צריכין לכוין לש"צ שהיה עול"הת רק להוציא מי
שאינו בקי, לכן שמואל היה עוסק בתורה אז ולא חש לעמוד רק
בעת

(נז) מה מלאכי השרת שלום מתווך ביניהם (נח) כך ישראל שלום מתווך ביניהם ביום הכפורים. והקב"ה שמע עתירתן של ישראל מן הקטיגור שלהם וכפר על המזבח (ס) ועל הכהנים ועל כל הקהל למגדול ועד קטן שנאמר [שם] וכפר את מקדש הקדש (סא) אמר משה (סב) ביום הכפורים אראה כבודו של הקב"ה ואח"כ אני מכפר על עונותיהם של ישראל אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע [שמות לג] הראני נא את כבודך (סג) אמר לו הקב"ה משה אין אתה יכול לראות את כבודי שלא תמות שנא' [שם] כי לא יראני האדם וחי אלא (סד) למען השבועה שנשבעתי לך (סה) והשם שהודעתי לך (סו) אני אעשה רצונך (סז) עמוד בפתח המערה (סח) ואני אעביר לפניך את המלאכים המשרתים לפני שנאמר [שם] ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך (סט) וכשאתה שומע את השם שהודעתי לך שם אני עומד לפניך (ע) ועמוד בכחך ואל תפחד שנאמר [שם] וחנותי את אשר אחן ורחמתי את אשר ארחם אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה (עא) הרי אנו משרתים לפניך ביום ובלילה (עב) ואין אנו יכולין לראות את כבודך וזה ילוד אשה רוצה לראות את כבודך (עג) ועמדו בזעף ובהלה להמיתו והגיעה

בעת הווידוי שצריך לאמרו עם ש"צ ג"כ כמ"ש הר"ן שם שהוא שעמד, אבל לדידן שכולנו בקיאים ומ"מ תקנת שו"הת קיימת (ומשום קדושה) ובעי"כ כולנו צריכין לכוין לש"ץ כמ"ש בתשובת הרא"ש, לכן כולן ראוין לעמוד בעת חזרת הש"ץ ואמירתו פיוטים וכי"כ (ועיין בהג"ה א"ח ס"ק כ"ד ס"ב ובמ"ש בס"ד בחידושי לרי"ה [לד:] בזה) : (נז) מה מל"הש שלום ביניהם. כמ"ש בחגיגה [טו׳] ובפ' השלום וכ"מ שאין ביניהן לא תחרות ולא קנאה כו' : (נח) כך ישראל שלום מתוך ביניהם ביהכ"פ. משום דתנן שלהי יומא דשבין אדם לחבירו אין יהכ"פ מכפר עד שירצה את חבירו היו רגילין לבקש מחילה ולפייס זא"ז קודם יהכ"פ כדאי' בש"ס שם (ואפשר רמיזא במ"ש ועל כל עם הקהל יכפר, בשכל העם קהל אחד כלם חברים בלב אחד אז יכפר כפרה שלימה), ולשון מתוך ביניהן משמעותו ע"י אחרים שמתלעין ביניהם, ומשמע מינה שמצוה להשתדל בזה לתווך השלום בין המולקים וכדאמרינן בתענית [כב׳] בהני בי תרי בדחני לפי אזו תיגרא בינייהו טרחי ועבדי שלמא ואמר אליהו עלייהו דהן מבני עוה"ב : [ט] : (ס) ועל הכהנים. כת"ק במתני' ספ"ק דשבועות, דהוא רבי דבריותא שם [יד:] דס"ל כהנים מתכפרים בשעיר המשתלח (דכאן שמביא מקרא זה דוכפר את מקדש וגו'. היינו קרא דשעיר המשתלח, ולא ביום של יהכ"פ עצמו קאי כדלעיל) ודלא כר"ש שם : (סא) אמר משה ביהכ"פ אראה כו' ואח"כ אני מכפר כו'. מתרץ מ"ש משה הראני נא את כבודך אף שבסנה היה ירא מהביט אל האלקים, אלא שכאן לא היה כוונתו רק לבקש רחמים על ישראל בעת רצון של שעת גלוי כבודו יתברך וכדמפ"ו להלן שמשה הוא שקרא באותה שעה י"ג מדות הרחמים : (סב) ביהכ"פ אראה כו'. ס"ל דמראה נקרת הצור באם אחרון של מ' יום שהוא יה"כ היה, ואע"ג שאחר זה דאעביר כל טובי וגו' כתיב פסל לך וגו' ועלית בבקר וגו', שזה ודאי תחלת מ' יום נאמר, כבר פירש הגר"א בהד"א שם שכדי לסמוך לפסוק לא אעלה בקרבך לומר שחזר ועלה שנתרצה כקדם לכן נכתב תחלה כל פ' ראה אתה אומר אלי ואח"כ פ' פסל לך וגמר הענין שהתחיל תחלה מתחיל מן וירד ה' בענן : (סג) א"ל הקב"ה משה אין כו' שנאמר כו' וחי. גם כאן מפרש הפסוקים ע"ד מ"ש הגר"א דקרא דויאמר לא תוכל לראות פני כי לא יראני האדם וחי השיב לו מיד כשביקש הראני נא את כבודך, רק שנסדר בכתוב פסוק אני אעביר כל טובי תיכף לבקשת הראני נא, לגמור הענין שנענה לבקשתו, ואח"כ חזר לבאר כיצד היה הענין, שא"ל התחלה לא תוכל כו' ואח"כ א"ל הנה מקום אתי כו' : (סד) למען השבועה שנשבעתי לך. ע"ל ר"פ מ"ה : (סה) והשם שהודעתי לך. ז"ש ואדעך בשם, וכן ז"ש משה ואתה אמרת ידעתיך בשם, שפי' המפרשים דחוק בזה, גם היכן נאמר לו זה ועיין פירש"י, לכן מפרש הפר"א בזה שהוא על שם המיוחד שהודיעו וכמ"ש בר"פ וארא וארא אל כו' ושמי ה' לא נודעתי להם כלומר אבל לך הודעתי שמי ה' המיוחד, וזהו פי' ידעתיך בשם, עשיתי שתדע שמי, וכן ואדעך בשם הודעתיך בשמי, והוא שם הוי' שנאמר עליו להלן ויקרא בשם ה', ומלת ה' מופסקת בטעם מן בשם ופירושו ויקרא בשם הידוע שכל הענין מדבר בו ידעתיך בשם ואדעך בשם בזה השם קרא לפניו, וחוזר ומפרש כיצד קרא לפניו, ה', כלומר כך קרא לפני וכמשית"ל בס"ד, שוב אח"ז רב מצאתי בשושן סודות המיוחס לתלמידי הרמב"ן [י] [סא׳ בדפוס קארעץ] שכתב פי' זה בקצרה תדעתו ע"ש : (סו) אני אעשה רצונך. ז"ש גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה, ואע"פ שנא' קודם הראני נא (וכן כל הפסוק כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם) צ"ל שכ"ז נכתב גמר הענין קודם, שבכלל בקשת משה הכתובה תחלה הודיעני נא את דרכיך ואדעך למען אמצא חן בעיניך, הן כל הבקשות שביקש אח"כ גם הראני את כבודך וכמ"ש הגר"א בהד"א שם לכן נכתב ע"ז קודם הבקשה תחלה ואח"כ חוזר ומפרש והוא כלל שלאחריו מעשה שבל"ב מדות דראב"י הגלילי : (סז) עמוד בפתח המערה. תרגום בנקרת הצור במערת טינרא (ובלשון ארמי מערה נקירתא), ולשון עמוד בפתח המערה דכאן נראה שמכוין לסמכו לקרא דאליהו [מלכים א יט] שנאמר שם ויצא ויעמד בפתח המערה, ונלמד משם דנקרת הצור דכאן הוא ג"כ פתח המערה שצוה לו ה' לעמוד שם (וכן הזכירוה ביחד במגלה [יט:] במערה שעמד בה משה ואליהו כו') בכדי שיהיה מזומן לראות שעה שיעבור ה' לפניו : (סח) ואני אעביר לפניך את המלאכים המשרתים לפני שנאמר כו'. מפרש כל טובי הן עולמות בי"ע אשר בהן אמרו בת"ז [ג:] מה דלאו הכי בע"ם דבריאה דלאו אינון ואיהו חד כו', ועליהן נאמר ומשם יפרד כידוע, ונקראין טובי כעמין טוב אדוניו בידו (ועיין בז"ח [ה׳] שנתחבט משה להשיג במט"ט, והוא עבד זקן ביתו שכל טוב אדוניו בידו כמ"ש בזהר וישב [קפא:] והוא כולל בי"ע ראשו בבריאה וגופו ביצירה ורגליו בעשייה) אבל מראה כבוד שכינה באצילות נאמר והיה בעבור כבודי ושמתיך וגו' שלא יכול לראות הכבוד רק בעבור כו' וראית את אחורי כו' : (סט) וכשאתה שומע את השם שהודעתי לך שם אני עומד לפניך. מפני שלא יכול לראות בעת העברת הכבוד, והוא רצה לכוין השעה שיוכל להתפלל אז על ישראל בי"ג מדות הרחמים, לכן מסר לו סימן זה (וכ"ה בשמ"ר ס"פ כ"ג ובסוף ברכה לו כסימן והיה בעבור כו') שכשיעבור אז יקרא ה' לפניו בשם ה', בשם שהודיעו כבר, וידע שאותה שעה כבוד ה' לפניו עומד (ואפשר יליף האי לפניך ממ"ש הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב [שמות יז], ומשם ילא לשון שם אני עומד לפניך דהכא) ויתפלל אז : (ע) ועמוד בכחך ולא תפחד שנאמר וחנותי כו'. לשון ולא תפחד משמעותו שלא יירא מהמזיקין וממל"הש שרצו להבהילו וכדמפ"ו לקמן שעמדו עליו בזעף כו', ומה שמסיים שנאמר וחנותי כו' אפשר מתפרש ג"כ ע"ז שחננתיך כי מצאת חן בעיני להראותך כבודי ואסכך עליך שלא תמות כדלהלן, ואפשר פירושו עמוד בכחך להתפלל על ישראל ולא תפחד מבהלת מלה"ש, ויתפרש האי שנאמר וחנותי כו' כפשטי' שאז יהיה עת רצון לחונן ולרחם על עמו : (עא) הרי אנו משרתים לפניך ביום ובלילה. אבל ב"א אין עובדים לפניך בלילה כי רובן ישנים בלילה מן התורה והמצות (וכמ"ש בירושלמי ובב"ר פ"ן שלכן הקב"ה דן ישראל ביום ולא בלילה ע"ש) ואף עם משה כשהיה בארץ לא דיברה עמו שכינה כ"א ביום ולא בלילה כדאיתא בת"כ (ולשון האדר"ן פ"ב ביום ובלילה צ"ע) : (עב) ואין אנו יכולין לראות את כבודך. כדדרש ר"ש בריש ת"כ ובבמ"ר ס"פ נשא וחי אלו מלה"ש, וע"ל ספ"ד : (עג) ועמדו עליו בזעף ובבהלה. לשון זה כתיב בעוזיהו [ד"ה ב כו] כשנכנס בהיכל ה' דכתיב ויעמדו על עזיהו כו' בזעפו עם הכהנים כו' ויבהילוהו משם כו', על שנכנס לפנים ממחיצתו, ותפסו לשון זה כאן שמלה"ש שומרי היכלות עמדו עליו בזעף ובבהלה על שנכנס לפנים ממחיצת השגת כל בני אדם (וכי"כ במגלה [כט׳] כרב ששת בכניסתא דשף ויתיב דאתיא

הגהות

[ט] ודע שהרא"ש שם והג"מיי שלהי ה' יוה"כ ורבינו בחיי, בספרו פ' אחרי מות ובכד הקמח שלו אות כפורים השני והטור סימן תר"ו והריקאנט"י פ' אחרי מות [קמא׳] הביאו מהפר"א עוד השתוות למלה"ש, מה מלה"ש יחפים אף ישראל יחפים ביה"כ, ולשון יחפים היינו בלא נעילת הסנדל, אבל לא יחפים ממש כמלה"ש שאין ישראל חייבין בכך, ובשעת התפלה י"א שאסור לעמוד יחף ממש עיין בא"ח סימן נ"א ס"ה ובפר"ח שם :

[י] ואינם מתלמידיו ממש, כי היו אחרונים לדור הרמב"ן הרבה (כמבואר שם [ענ׳] שהיה בשנת רס"ט לאלף הששי, גם הביא את ספר הקנה שהיה אחר הטור וכמ"ש במ"א) אלא שהוא בשיטת קבלת תלמידי הרמב"ן :

(עד) והגיעה נפשו עד מות מה עשה הקב"ה (עה) נגלה עליו בענן שנאמר [שם לד] וירד ה' בענן. וזו ירידה שביעית (עו) וסכך עליו הקב"ה בכף ידו שלא ימות שנאמר [שם לג] והיה בעבר כבודי ושמתיך בנקרת הצור ושכתי כפי. וכשעבר (עז) הסיר הקב"ה את כף ידו מעליו וראה אחורי השכינה שנאמר [שם] והסירותי את כפי. (עח) התחיל משה צועק בקול גדול ואמר ה' ה' אל רחום וחנון (עט) אמר משה לפניו סלח נא לעונותיהם של ישראל (פ) על מעשה העגל ואלו אמר משה סלח נא לעונותיהם של ישראל עד סוף כל הדורות היה עושה כן לפי שהיתה שעת רצון (פ) וכן הוא אומר [ישעיה מט] בעת רצון עניתיך אלא אמר סלח נא לעונותיהם של ישראל על מעשה העגל אמר הקב"ה (פא) הרי כדבריך עשיתי שנאמר [במדבר יד] ויאמר ה' סלחתי כדברך:

פרק מז

רבי אליעזר בן ערך אומר (א) כשירד הקב"ה ליתן תורתו לישראל ירדו עמו ס' רבוא של מלאכי השרת (ב) כנגד ס' רבוא של גבורי ישראל ובידם (ג) ויינות ועטרות (ד) ועטרו את ישראל בכתר שם המפורש. כל אותן הימים עד שלא עשו אותו המעשה (ה) היו טובים לפני הקב"ה ממלאכי השרת (ו) ולא משל בהם מלאך המות (ז) ולא היו יוצאין לנקביהם כבני אדם כיון שעשו אותו המעשה כעס עליהן הקב"ה ואמר להם סבור הייתי שתהיו לפני כמלאכי השרת שנאמר [תהלים פב] אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם ועכשיו אכן כאדם תמותון. ר'

דאתיא שכינתא ולא נפיק ואתו מלה"ש קא מבעתו לי' פי' מפחדים ומבהלים אותו לצאת): (עד) והגיעה נפשו עד מות. מן הבהלה אימת מות נפלה עליו (והגיעה נפשו להפרד מגופו ולהדבק אחרי מראה הכבוד) ובענין מ"ש בתרגום דניאל את המלאך [דניאל ג] לא עצרתי כח וגו' ונשמה לא נשארה בי: (עה) נגלה עליו בענן. להגן עליו כביכול, וז"ש ויתיצב עמו שם. וכמ"ש בחולין [צא:] והנה ה' נצב עליו בעו לסכוני' מיד והנה ה' נצב עליו כאדם שמניף על בנו ופירש"י לשמרו, אף כאן התייצב עמו שם לשמרו כביכול מפחד מל"הש: (עו) וסכך עליו הקב"ה בכף ידו שלא ימות. אפשר ז"ש [משה] כשיר של פגעים שאמר משה באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה, שהאברה והכנף ענין אחד עם היד: (עז) הסיר הקב"ה את כף ידו כו' וראה אחורי השכינה. דוק בלישנא שהסיר הקב"ה הכף. אבל ראייתו אמר לשון השכינה, מראה אחוריים ה"ל דאזי' הגוסה כתר לבריאה: (עח) התחיל משה מצעק בקול גדול ואמר ה' כו'. מפרש האי ויעבור ה' על פניו ויקרא ה', שהקורא ה' ה' כו' הוא משה שקרא והתחנן בי"ג מדות הרחמים (וקצת משמע נ"כ לשון הש"ס ביומא [לו:] אלא מהו שאמר משה נושא עון ופשע וחטאה וגו' שמשה אמר זה, וי"ל), ומ"ש אח"כ וימהר משה אע"פ שהקריאה שלפני' ג"כ במשה מדבר, כן דרך המקרא מפני שהאריך בדיבור הקריאה חזר להזכיר שם משה אף שכבר נזכר תחלה, ולבאר לשון ויקרא הכתוב במשה לפ"ד הפר"א, פי' שקרא בקול גדול מרוב צערו על ישראל (וכמ"ש באנשי כנסת הגדולה [נחמיה ט] ויזעקו בקול גדול אל ה' אלקיהם), וכמו לשון קריאה שהוא בכ"מ בקול אלא שלשון הכתוב בפרשת שלח [במדבר יד] יגדל נא כח אד' כאשר דברת לאמר ה' ארך אפים וגו', משמע שה' היה המדבר קריאה זו של י"ג מדות הרחמים (וע"ש בת"י שמתרגם כאשר דברת ויתי תשוי לעם רב היכמא דמלילתא), וגם פסקי הטעמים כאן משמען שמלת ויקרא סמוכה לויעבור ה' על פניו ולומר שה' הוא הקורא וצ"ע: (עט) אמר משה לפניו סלח נא כו'. ז"ש ויאמר אם נא מצאתי חן כו' ילך נא וכו' וסלחת כו', והשתחוייה שהשתחוה בתחלת הבקשה על ישראל הוא ג"כ דמצער נפשי' ברחמי טובה על ישראל, וכמו שמצינו כ"פ שבקש רחמים על ישראל בנפילת אפים וכן לשון ואתנפל במ' יום הוא ג"כ לשון נפילת אפים בתחנונים עליהם: (עט) על מעשה העגל. שע"ז אמר ילך נא אד' בקרבנו נגד מה שגזר עליהם בעון העגל הנה מלאכי ילך כו' כי לא אעלה בקרבך כו', וכן מ"ש וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו, שפי' בת"י ותחסיננא ית ארעא דקיימת לאבהתנא, הוא נגד מה שנגזר עליהם שלא יבאו לארץ לרשתה, וז"ש בפ' עקב וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא וגו' ויאמר קום לך וגו' וירשו את הארץ אשר נשבעתי לאבותם: (פ) וכה"א בעת רצון עניתיך. דמוכיח שמעינן דעת רצון מלתא היא, ועיין ביבמות [עב:] וברכות [ח']: (פא) הרי כדברך עשיתי שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדברך. בשמ"ר פנ"א מיד סלח להם הקב"ה שנאמר ויאמר סלחתי כדבריך ובתנחומא שם וכו ביום א"ל למשה סלחתי כדבריך (ומשם העתיקו רש"י בפירושו פ' עקב) וכן בדב"ר ספ"ג כיון שהזכיר משה זכות אבות מיד א"ל סלחתי כדבריך (והתוס' בב"ק [פב:] העתיקו זה בשם הספ"ר ובסע"ר שלפנינו ליתא), וכן בזוהר וירא [קו'] ויקרא [יד:] וכ"מ ועיין תוס' יבמות [עב:] ד"ה כזופין, והייתי תמה שמקרא זה דסלחתי כדבריך במרגלים נאמר בפ' שלח ולא בעגל, ומצאתי בשיטה מקובצת לב"ק [שם] בשם תוס' שאנ"ך וז"ל וא"ת הלא במרגלים כתיב האי קרא דסלחתי כדבריך בשנה שניה ואומר ר"י שכך ר"ל שבשעת מרגלים א"ל הקב"ה סלחתי כדבריך ביה"כ שהוא יום סליחה כמ"ש כי ביום הזה יכפר וגו' והיינו כמו דכתיב אחרי שילוח המרגלים וכאשר נשאת לעם הזה ממצרים ועד הנה כלומר ביה"כ של אשתקד בלוחות אחרונות שאז למדו י"ג מדות וכר"ר יהודא בן ה"ר י"ט פירש שכל המקרא הזה דויאמר סלחתי כדבריך הוא הכל מדברי משה שמספר שהיה אומר למקום סלח נא לעון העם הזה כאשר נשאתה אשתקד ביה"כ ואמרת לי אז סלחתי כדבריך, וק"ק שהרי מיד נאמר שהשיבו הקב"ה ואולם חי אני ולא כתיב ויאמר ה' חי אני, דמשמע מזה דויאמר ה' סלחתי כדבריך דמעיקרא הוא ג"כ דברי ה' ולא דברי משה, ואומר ר"י דאורחי' דקרא הכי כמ"ש בירמי' וגם איש היה מתנבא (ר"ל שפי' בספרו שם מי שאמר זה לא אמר זה ע"ש בפירש"י ירמיה כ"ו) עכ"ל, והובא מזה בקצרה בתוספת על התורה פרשת שלח ע"ש, ותירוצו של ר"י בעל התוספות אין מיושב עדיין לשון התנחומא וכו ביום א"ל סלחתי כו', וז"ל רבינו בחיי פרשת שלח שם, רא"ל בכ"מ הבינו שפסוק זה על מעשה העגל נאמר ואמרו ויה"כ היה יום סליחה וכפרה שא"ל סלחתי כדבריך, והיינו שמפרשים ואולם חי אני וגו' כי עון זה של מרגלים איני סולח והאנשים האלו אשר ראו כבודי וגו' ימותו במדבר ובניהם ירשו את הארץ וסלחתי כדבריך לשעבר במעשה העגל אע"פ שנכתב בענין מרגלים, עכ"ל בקצרה:

פרק מז (א) כשירד הקב"ה ליתן תורה כו'. בשבת [פח'] אמרינן דכשאמרו נעשה ונשמע הוא שקשרו להם שני כתרים אלו אחד נגד נעשה ואחד נגד נשמע: (ב) כנגד ששים רבוא של גבורי ישראל. וכ"ה הלשון להלן בדר' יהודא, וכ"ה בריקאנט"י תשא [קכ ע"ד], ומשמע שלשון גבורי ישראל רומז ללשון המקרא דמטתו שלשלמה [שהשלום לו] ס' גבורים סביב לה מגבורי ישראל איש חרבו וגו', וכמו שדרשוהו בזוהר אחרי מות [ס:] וע"ע שם פרשת בראשית [לז:] על השכינה וס' גבורים הן ס' רבוא חיילין דילה [שכ"א כלול מרבוא] ואיש חרבו על ירכו הן זיינות דהכא כמש"ל בס"ד שהוא לשון כלי זיין: (ג) זיינות ועטרות. נראה דזיינות פירושו כלי זיין וכדרשב"י בשה"ר רפ"א ופתיחתא דאיכה ושמ"ר ס"פ כ"א ופסיקתא דנחמו וכ"ה בתרגום אונקלוס וירושלמי על עדים מהר חורב תרגמו תיקון זייניה שהוא לשון כלי זיין (וע"ש בת"י) ואין פירושו כלשון זוניאות חגר להם שבאגדות שם שפירושו לשון חגורות ואבנט חשוב (ובמ"כ בשמ"ר פמ"ה פי' גם בדרשב"י כן וכתבו בשם הערוך, ובאמת הערוך כתבו ע"ד הפסיקתא זוניאות, אבל לשון זיינאות דרשב"י וודאי פירושו זיין כמ"ש): (ד) ועטרו את ישראל בכתר שם המפורש. לפמ"ש הגר"א בפי' ספרא דצניעותא פ"ק [ד' י'] בהגה"ה שהשני עטרות הן חו"ב ושוהייתם לי סגולה כולל כתר השלישי ע"ש, יש לומר שגם כאן רמוז לזה בלשון כתר שם המפורש, ועיין לעיל פ"ד אות י"ט, ולפשוטו הא דעטרו בכתר שם המפורש היינו עטרות דרישא וכדלהלן בדר"י לובשין אותו השם, וכ"ה בת"י ואגדות ששם המפורש היה כתוב אף על הזיינאות: (ה) היו טובים כו' ממלאכי השרת. לקמן בדר"י הלשון כמלאכי השרת, וכ"ה בריקאנט"י שם, ואי גירסא דהכא דייקנית, יש לומר כדאמרינן בנדרים [לב'] למחיצה שאפילו מלאכי השרת כו' ועיי"ש בפי' הר"ן (ויש לומר דכאן דקאמר זיינות ועטרות שהן חו"ב לכן אמר ממל"הש, אבל ר"י דלהלן דאמר בגדי תפארתו כו' קאמר כמלאכי השרת): (ו) ולא משל בהן מל"הת. כמ"ד חירות ממלאך המות, ועיין מ"ש לעיל פרק מ"ו אות כ"ה: (ז) ולא היו יוצאין לנקביהן כב"א. אתיא כרבי אליעזר בן פרטא ביומא [עה:] וכ"ה בבמ"ר רפ"ז ע"ש ולא כר' ישמעאל שם, שא"כ לא היו כמלאכים לענין זה

(ח) ר' יהודה אומר כ"ז שאדם לובש בגדי תפארתו (ט) הוא יפה במראהו ובכבודו וביקרו כך היו ישראל כשהיו לובשין אותו השם היו טובים לפני הקב"ה כמלאכי השרת כיון שעשו אותו המעשה כעס עליהם הקב"ה ואמר להם [שמות לג] הורד עדיך מעליך ואדעה מה אעשה לך (י) ובאותו הלילה ירדו מלאכי השרת ס' רבוא כנגד ס"ר של גבורי ישראל ונטלו מהם כל אחד ואחד מה שנתנו להם (יא) ונמצאו ערומים שלא כרצונם שנאמר [שם] ויתנצלו בני ישראל וינצלו אין כתי' כאן אלא ויתנצלו בע"כ (יב) וי"א מאליו היה נקלף . רבי אומר (יג) כל ישיבת שישבו ישראל במדבר עשו להם גלולים שנאמר [שם לב] וישב העם לאכול ושתה ויקומו לצחק (יד) מה כתי' אחריו עשו להם עגל וכתוב אחר אומר [במדבר כה] וישב ישראל בשטים (טו) מה כתי' שם [שם] ויחל העם לזנות אל בנות מואב זה פעור. רבי יהודה אומר [איוב כא יו] (טז) עצת רשעים רחקה מני בעצתו של בלעם שיעץ למדין נפלו מישראל כ"ד אלף א"ל אין אתם יכולין לפני העם הזה אא"כ חטאו לפני בוראן מיד עשו (יז) חנויות חוץ למחנה ישראל (יח) והיו רואים לבנות מדין (יט) מכחלות עיניהם (כ) ותעו אחריהן שנאמר [במדבר כה] ויחל העם לזנות אל בנות מואב שמעון ולוי קנאו על הזמה שנאמר [בראשית לד] הכזונה יעשה את אחותנו (כא) והנשיא של שבט שמעון לא זכר מה שעשה זקנו (כב) ולא גער בבחורי ישראל אלא הוא בעצמו (כג) בפרהסיא בא אל המדינית שנאמר [במדבר כה] ושם איש ישראל המכה אשר הכה את המדינית וגו' (כד) וכל הנשיאים ומשה ואלעור ופנחס ראו

אף קודם לכן [א] : (ח) רי"א כל זמן שאדם לובש כו' . בא לבאר מ"ש הורד עדיך כו' ואדעה מה אעשה כו' כדמפ"ו , מפני שכ"ז שהיו לבושין בו היו טובים לפני כו' וכביכול היה קשה לפניו ית' לעונשן כשהן לבושין בו לכן אמר הורד כו' ואדעה מה אעשה לך : (ט) הוא יפה במראהו , שזהו עיקר לשון הפארת שמתפאר במראה וכל רואהו יפאר הדר יפיו , ובכבודו כמ"ש בבגדי אהרן [שמות כח] לכבוד ולתפארת , וביקרו כמ"ש באחשורוש ואת יקר תפארת כו' ודרשו שלבש בגדי כהונה (וג' אלו הן הג"ת שזכו במתן תורה הכוללתן) : (י) ובאותו הלילה ירדו ס' רבוא מל'הש כו'. בשבת שם אמרו ס' רבוא מלאכי חבלה ופירקום , וכאן נתי דנקט מל'הש (ודוקא הוא כדמסיים ונטלו כאו"א מה שנתנו לו דמשמע וודאי שהן מל'הש קדושים שנתנום תחלה,) מ"מ רמוז בלשון בלילה שהן מלאכים שמכחות הדין ממדת לילה , או אפשר מ"ש בלילה , בא ליישב מ"ש ולא שתו איש עדיו עליו , הרי מעצמם התאבלו ולא לבשום ואם כן קשה מ"ש אח"כ הורד עדיך וגו' ויתנצלו בני ישראל את עדים וגו' (וכבר נדחקו בזה המפרשים עיין בפי' הטור ע"הת) ומיישב הפר"א שכל היום התאבלו יום שמועה רעה ולא שתו עדיים ובלילה חזרו ולבשום (ואפשר בכוונה חזרו ולבשו בלילה לשמרם מפחד בלילות) ואז ירדו ס' רבוא מלאכי השרת ונטלום מהם בע"כ : (יא) ונמצאו ערומים שלא ברצונם. כמדומה שבלשון ערומים רומז ללשון כי ערומים הם הכתוב באדם וחוה , ולומר שכשם ששם על ידי חטאם נפשט מהם עור צפורן וענן שהיה עליהם כדלעיל פרק י"ד , כן כאן בחטא העגל נפשט מהם העדי ונשארו ערומים מאור שהיה מלבישם וכדאיתא בזוהר בראשית [נב :] ע"ש : (יב) ויש אומרים מאליו היה נקלף. והיינו ג"פ ויתנצלו שלא ברצונם , ולשון נקלף נופל ביותר על דבר שהיה דבוק בעור (ולא דרך לבוש לבדו שא"כ הול"ל נפשט) והיה כענין כתנות אור של כתנות דאדה"ר : (יג) כל ישיבה שישבו ישראל במדבר עשו להם ע"ג . בשמ"ר ר"פ מ"א אמרו כ"מ שאתה מוצא ישיבה אתה מוצא תקלה , ובסנהדרין [קו'] כ"מ שאתה מוצא ישיבה אינו אלא לשון צער , והכוונה שישיבה הוא לשון יושב ובטל מעשות טוב בתורה ומע"ט (וע"י הישיבה השטן מקטרג, עיין ב"ר ר"פ וישב,וכאן דייק בלישני' כל ישיבה כו' במדבר , כמש"ל פמ"ד בשם זוהר תצוה שהמדבר גרם להם זה , ושם היו צריכין ליזהר שלא לישב בטל מה"ת , ואז אדרבא עלו מן המדבר בכמה מעלות טובות כמ"ש בשה"ר פ"ז מי זאת עולה מן המדבר שכל עילויי' מן המדבר) , אבל כשישבו להם מלהיות עמלים בתורה מיד ויקומו לצחק : (יד) מה כתיב אחריו עשו להם עגל מסכה . כצ"ל : (טו) מה כתיב שם כו' לזנות אל בנות מואב זו ע"ג . אם גי' הספר דייקנית (שאין מביא מקראות שלאחריהן שמפורש בהן ע"ג ותקראנה לעם לזבחי אלהיהם כו' וישתחוו לאלהיהם ויצמד ישראל לבעל פעור) , אולי י"ל שרוצה לפרש הא' לזנות ג"כ לשון כ"ה. וז"ש אל בנות מואב

ולא כתיב את בנות מואב , אלא פירושו שזנו לע"ג ע"י בנות מואב וכמ"ש [שמות לד] וזנו בנותיו וגו' והזנו את בניך אחרי אלהיהן : (טז) עצת רשעים רחקה מני בעצתו של בלעם שיעץ למדין נפלו כו' . הדברים מכוונים למ"ש הרמב"ן ר"פ פנחס שבשוב בלעם לארצו דרך מדין והיה שם עם יועציהם או יעצם שם שיפקירו בנותיהם להם (וכמש"ל אות י"ח שעיקר הזמה היה מבנות מדין) , וז"ש כאן שיעץ למדין, וסמך ע"ז לשון המק"א [איוב כא ושם כב] עצת רשעים רחקה מני , שבלעם הרשע הביא עליהם רעה בעצתו מרחוק להם כשהלך לדרכו : (יז) חנויות חוץ למחנה ישראל . ז"ש וישב ישראל בשטים ויחל כו' אל בנות כו' . שהיו יושבין לנגד ישיבת המחנה וז"ש אל כו' [ב] : (יח) והיו רואים לבנות מדין . מבאר שעיקר הזמה מבנות מדין היה , וכמ"ש בר"פ מטות הן הנה היו לבני ישראל וגו' , וכמ"ש צרור את המדינים וגו' אשר נכלו לכם על דבר פעור ועל דבר כזבי וגו' (ואף שהרבה בנות מדין היו במעשה , פרט הכתוב את כזבי כמ"ש להגיד שבת צור הפקירו כו') , ומ"ש ויחל העם לזנות אל בנות מואב , אולי תחלתו היה ע"י בנות מואב , ובפרוץ הדבר היה עיקרו ע"י בנות מדין , או שבעלי החנויות בנות מואב היו ועל ידן החל הדבר להמשיכן לשם [ג] , והכתוב קצר בזה כי עיקר החטא שעליו היה החרון אף והמגפה היה עון פעור שהיה ע"י בנות מואב , והזמה שהיה ע"י בנות מדין סמך הכתוב ע"ז שפירש בכזבי ויקרב אל אחיו את המדינית , וילמד סתום מן המפורש , וז"ש אל אחיו את המדינית כו' : (כ) ותעו אחריהן . עיין לעיל פכ"ב אות י"ט : (כא) והנשיא של שבט שמעון כו' . כ"ה גם בסנהדרין [פב :] ובאגדות בכ"מ שזמרי בן סלוא הוא שלומיאל בן צורי שדי נשיא שמעון , ומפני שכאן כתיב עליו לשון נשיא בית אב לשמעוני , הוצרך לפרש שאינו נשיא לבית אב לבד לכן הוצרך לבאר כאן שהוא נשיא השבט , ומ"ש נשיא בית אב דרש ליה נשיא לשון שבח (כמו נשוי בסי"ן ימנית) שלא זכר מעשה בית אביו שמעון שקנא על הזמה , ולכן פרסמו הכתוב בשמו מה שאין כן במקושש ובמגדף ועיין פ"ס"י בזה (ולפמ"ש הרח"ו בדרוש הפסיעות שבס"ס חסד לאברהם וסדמ"ע מפאו בע"מ מזכ"ת ח"א ס"ג שמפני שנשא שמעון את דינה שאנסה שכם יצא ממנו שאול בן הכנענית שהוא זמרי כמ"ש בסנהדרין שם , ולכן שכם כנעני [ע"ל פכ"א מה הגנה כו'] גרם לבנה שאול שעשה מעשה זמרי ע"ש וכמש"ל פל"ו אות ל"ח , י"ל שלכן כתיב נשיא בית אב לשמעוני לומר שמבית אביו גרם ענין זה) : (כב) ולא גער בבחורי ישראל . כצ"ל , וכ"ה הלשון לקמן והיה מכה בבחורי ישראל כו' : (כג) בפרהסיא בא כו'. ע"ל אות כ"ו : (כד) וכל הנשיאים ומשה כו'. כאן כתיב לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל , ויליף הא' כל עדת ממ"ש [במדבר כו] ותעמדנה לפני משה כו' ולפני הנשיאים וכל העדה , שאף כאן כל הנשיאים היו עם עדת בני ישראל , ומכילן נתעלמה הלכה

הגהות

[א] ר"ל כ' אלו לא שלט בהן מה"מ ולא יצאו לנקביהן כו' , הן נגד כ' דברים זיינאות ועטרות , זיין להלחם נגד מה"מ שלא ישלוט , ועטרות לציין מאחרים , והן הו"ב החכמה תחיה את בעליה חיי עולם שלא ישלוט בהם מלאך המות, ומבינה מי יתן טהור מטמא כו' ששם הכל טהור ואין פסולת מגיע שם , וז"ש אני אמרתי אלקים אתם ובני עליון [בינה בן י"ה] כלכם , ואח"כ אכן כאדם תמותון כו' :

[ב] ואפשר יתפרש שם שטים על סדרות של חנויות (והוא מלשון שיטה ושורה בלשון משנה) שהיו סדורים שם מבנות מואב , ובר"פ מסעי כתיב ויחנו כו' מבית הישימות עד אבל השטים, די"ל שהשטים עצמן של מואב היה ולא מ, מחנה ישראל שהוא רק באבל ושדה הסמוך לשטים (מי' במ"א כתיב שחנו ישראל בשטים עצמה) :

[ג] ובו"ה רות [סג ד] אמרו מואביות מתעסקות בכשפים כיון דהוו אכלי מידי בחרשיו' מיד הוו סגדי לון לתועבתהון כו' כדבר בלעם אוליף לון מילין בכומי' כו' ואשלימו חרשיו' כו , וא"כ י"ל שבנות מואב היו העיקר בענין מ"ש ותקראנה לעם לזבחי כו' ובל ענין הע"ג וז"ש לעיל לזנות זה ע"ג , אבל במעשה הזמה עיקרן היו בנות מדין אשות הזמה :

(כה) ראו למלאך המות והיו יושבים ובוכים ולא היו יודעים מה לעשות (כו) וראה פנחס לזמרי שבא בפרהסיא אל המדינית וקנא (כז) קנאה גדולה (כח) וחטף מידו של משה את הרומח ורץ אחריו ודקרו לפיכך נתן לו הקב"ה מתנות כהונה שנאמר [דברים יח ג] ונתן לכהן הזרוע כו' (לד) קם כדיין גדול שופט לישראל שנאמר [תהלים קו] ויעמוד פנחס (לה) ויפלל כשם שאתה אומר [שמות כא כב] ונתן בפלילים (לו) והיה מכה לבחורי ישראל ומשכו אותן בכל זויות מחנה ישראל כדי שיראו העם וייראו וראה הקב"ה מה שעשה פנחס ועצר את המגפה מעל ישראל שנאמר [תהלים קו] ותעצר המגפה. (לז) רבי אליעזר אומר חשב הקב"ה שמו של פנחס כשמו של אליהו ז"ל (לח) מתושבי גלעד (לט) שעשה שישראל יעשו תשובה בארץ גלעד (מ) שנאמר [מלאכי ב] בריתי היתה אתו החיים והשלום (מא) ונתן לו חיי העוה"ז וחיי העוה"ב ונתן לו ולבניו (מב) שכר טוב למען כהונת עולם שנא' [במדבר מא] והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם. ר' אליעזר המודעי אומר עמד פנחס והחרים על ישראל בסוד שם המפורש ובכתב שנכתב על הלוחות ובחרם ב"ד העליון כי אם מרפש רגלם שנאמר [יחזקאל לד] וצאני מרמס רגליכם תרעינה ומרפש רגליכם תשתינה שהיו לוקחים ראשית תירושם לזנות שנאמר [הושע ד] זנות יין ותירוש יקח לב וכתו' אחר אומר [משלי כג] אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו. ר' פנחס אומר אמר הקב"ה למשה (מח) זוכרים אתם מה שעשו לכם המדינים (מט) שהפילו מישראל כ"ד אלף איש (נ) אלא עד שלא תאסף נקום נקמתן שנאמר [במדבר לא] נקום נקמת בני ישראל וגו'. מה עשה משה לקח (נא) אלף איש מכל שבט ושבט משבטי ישראל הרי י"ב אלף והמקנא

הבלבה והיו בוכים: (כה) ראו למה"מ והיו יושבין ובוכין. מפרש שהבכייה על מת היה שראו שילא מה"מ לגוף את העם ועיין רבי' בחיי (ודרך רמז י"ל והמה בוכים, מלת והמה ר"ת וראו הנה מלאך המות): (כז) קנאה גדולה. שמסר נפשו על הדבר להרוג נשיא שבט ובת צור וכמ"ש בפרש"י ר"פ פנחס, וע"ל ר"פ ל"ח: (כח) וחטף מידו של משה את הרומח. כמ"ש בסנהדרין [שם] שאין נכנסין בכלי זיין לבהמ"ד, ולכן אמר שם ויקם מתוך העדה שקם ויצא לחוץ ליקח רומח, והפר"א ס"ל דויקם כו' היינו שקם על רגליו וחטף הרומח שהי' בידו של משה שם, אבל ביד אחר לא היה רומח וחנית בבית המדרש [ה]: (לד) קם כדיין גדול שופט לישראל. נראה שהכוונה כמ"ש הרמב"ן שעל ידי פנחס כשנעצר המגפה נתבטל ג"כ הגזרה שנצטווה תחלה משה קח את כל ראשי העם והוקע אותם וכתיב ויאמר משה אל שופטי ישראל הרגו איש אנשיו וגו' והיה זה כדי לעצור המגפה, ונתבלבל קיום ציווי זה במעשה זמרי אשר העז ומרד על משה בזה, וכשעמד פנחס והרגו שב חרון אף ה' ולא נדון אחד מכל העם ביד השופטים ע"ש, וז"ש כאן כדיין גדול שופט לישראל, שפנחס בעצמו עמד כדיין גדול שופט לכל ישראל ותיקן כל מה שנצטוו להעשות ע"י כל שופטי ישראל להרוג איש אנשיו (ועמש"ל פמ"ו אות ט"ז בס"ד), ובזה שקידש שם שמים בפרהסיא ומסר עצמו למיתה על קדוש השם וקנאתו בזה, גם היה מכה לבחורי ישראל ומשכו אותן בכל זויות כדי שיראו העם וייראו, ומזה שבו בתשובה שלמה כל החוטאים, ובזה נמחל להם גזרת והוקע אותם ג"כ: (לה) ויפלל כשם כו' בפלילים. שפירושו שם לפני דיינים וב"ד, כן פנחס עצמו עמד במקום הפלילים ודיינים, ולכן אמר עליו דיין גדול (וכ"מ לפרושי [שמואל א ב] ופללו אלקים, דפירושו נשיא ודיין גדול כד"א נשיא אלקים אתה בתוכנו): (לו) והיה מכה לבחורי ישראל ומשכו כו'. כדי שבחורי ישראל שהיו החוטאין כמש"ל אות כ"ב יתקנו כעת אשר עיוותו ע"י זה שיקדשו ש"ש במשיכתו בבזיון בכל המחנה, גם ממילא יעשו תשובה בלבם וכמ"ש מגוול היית ומושלך לאחר מיתתך כו' גררוך בחבלים כו' כשהבין זה חבירך שב מאותו הדרך. ודרש זה ממ"ש בקנאו את קנאתי בתוכם, שקנאתו היה גלויה בתוך כל ישראל, והיינו ע"י שמשכום בכל המחנה: (לז) רא"א חשב הקב"ה שמו של פנחס כשמו של אליהו ז"ל. כ"ה הגי' בילקוט ר"פ פנחס וכצ"ל, והוא אליהו ויסב את שמו [מלכים ב כד]: (לח) מתושבי גלעד שעשו ישראל תשובה ע"י בארץ גלעד. כצ"ל, והיינו ע"י פנחס כאן שעשו החוטאים תשובה ע"י כמש"ל, וקרי לה בארץ גלעד לכל עבר הירדן וכמ"ש המפרשים ממ"ש [במדבר לב] ונתתם להם את ארץ הגלעד לאחוזה ע"ש, ומחנה ישראל אע"פ שעיקרה בערבות מואב היתה ושמה אבל השטים, מ"מ כיון שכבר כבשו ארץ סיחון ועוג וישבו בעריהם היו חונים ע"פ כל עבר הירדן, וז"ש בסנהדרין [קז']

ובספרי בלק עשו קלעים מהר השלג (שהוא הר חרמון שבמזרחית צפונית א"י עבר הירדן בקצה גלעד והבשן) עד בית הישימון (קצה עבר הירדן מקום מחנה ישראל), אבל אין לפרשו על מה שעשו ישראל תשובה ע"י אלי' ז"ל בימי אחאב, שזה היה בהר הכרמל שהוא סמוך לים הגדול שבמערב א"י ולא בגלעד שבעבר הירדן (גם רחוק לפרשו בימי פלגש בגבעה שנאספו ישראל במצפה, ונאמר שהיא מצפה גלעד, ושם אח"כ עשו תשובה ובכו לפני ה' ופנחס היה שואל להם בא"ות כמפורש שם [שופטים כ פכ"ח] כי כ"ז דחוק, גם נראה מהמקראות שהשאלה לפני ה' בבית אל היה ולא במצפה, גם לפרש זה על אותה שעה שנשלח פנחס והנשיאים לעבר הירדן בדבר המזבח שבנו [יהושע כב] אין מתיישב כלל לשון עשו תשובה, שהרי שם אגלאי מילתא שלא היה כוונתם לחטוא כלל כמפורש במקראות שם שהיטב בעיני פנחס וכל ישראל דבריהם ובירכום): (לט) שעשו ישראל תשובה ע"י בארץ כו'. מפני שקבלה היה בידם שאליהו ז"ל אינו ממשפחת תושבי גלעד מנשה וגד וכמ"ש בשמ"ר פרשה מ' שמירושלים היה מבני בנימין ע"ש ובב"ר פע"א ותדא"ר פי"ח ותדא"ז ספט"ו ותוס' ב"מ [קיד:], לכן דרשוהו שהשיב בתשובה בגלעד: (מ) שנאמר הנני נותן לו את בריתי שלום וכתיב בריתי היתה אתו וכו'. כצ"ל, וכ"ה בילקוט, ומשמע לי' דקרא דבריתי היתה אתו על אליהו קאי דעלי' כתיב כי מלאך ה' צבאות הוא וכמ"ש אח"ז הנני שולח מלאכי (וזהו פנחס שנקרא מלאך כמ"ש בויק"ר רפ"א וש"ן) וגו' ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא וגו' (וע"ל ס"פ כ"ט) וכתיב בסוף סיפרא הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו': (מא) ונתן לו חיי העוה"ז וחיי העוה"ב. זה אליהו שחי לעולם, וז"ש במ"ק [כו'] אליהו חי הוא, ואף שעלה בסערה השמימה יורד תמיד למטה להתראות בין החיים, וכ"ל שרומז לקרא [תהלים קו] דכתיב בפנחס ותחשב לו לצדקה לדור ודור עד עולם: (מב) שכר טוב. היינו כהונה שניתן לו: (מח) זוכרים אתם מה שעשו לכם כו'. מפני שהציווי היה מיד אחר המעשה כאמר צרור את המדינים והכיתם אותם, ולא קיימו אותה עד זמן רב אח"כ (ועי' רמב"ן שהרגיש בזה, וכתב שנצטוו למנות תחלה ישראל יוצאי צבא, ועדיין אין מיושב פרשת קרבנות ושארי ענינים שהפסיקו ביניהם) לכן אמר כאן שא"ל זוכרים כו' מכלל שבאה לידי שכחה ועצלות [ו]: (מט) שנפלו מישראל כ"ד אלף. בא לבאר שעיקר הנקמה היה ע"ז שנפלו במגפה על ידם, ואע"פ שחטאו לה' וכמ"ש כי צוררים הם לכם בנכליהם וגו' על דבר פעור וע"ד כזבי וגו', מ"מ מפרש שעיקר היה על דבר המגפה, כי החמיר הקב"ה בכבודן של צדיקים מכבודו כדאי' בתנחו' פ' תולדות ופ' תשא: (נ) אלא עד שלא תאסף נקום כו'. כמש"ל אות י"ח בשם הזוהר לך איתחזי ולך יאות כו', גם שלא יתעצלו ישראל אח"ז בדבר מטעמים שכתבתי בהגה"ה לעיל אות מ"ח: (נא) אלף איש מכל שבט כו' הרי י"ב אלף. בא להוציא מדברי

הגהות

[ה] וי"ל כוונת הענין כמ"ש בזוהר בהקדמה [ו:] וביד המצרי חנית דא מטה האלקים דהוי אתמסר בידי' דמשה, וע"ע רע"מ משפטים [קיד:] בזה, וכאן שקנא פנחס חטף הוא לפי שעה החנית ומלתו מידו של משה, אבל אח"ו ניתן לו ברשות משה כמ"ש בזוהר כי תשא [קצ"ו] נטלית לי' בירכו דמשה ויהיבנא לך כו' ובפ' פנחס [רכ"ו] ברית דא ממשה הוי כו' למיהב לי' לאחרא בלא דיתא ורעותא דמשה כו':

[ו] ואפשר לומר שהיו ישראל חושבין שהיא מצוה התלויה בארץ כאשר יניח ה' להם מכל אויביהם מסביב וכמו מחיית עמלק, או י"ל שהיו חושבין שדור הזה שחטאו בהן אינן ראויין שימסרו המדינים בידם (וככר כתב הרמב"ן שלכן לא שלחו רק י"ב אלף כי היו רבים הנכשלים בהן, ואינן ראויין שתהיה נקמת ה' על ידם), גם מפני הבושה, לכן לא קיימו מצוה זו מיד עד שהזכירו להם ונאמר להם החלצו מאתכם כו' כלומר מאתכם דווקא ראוי הדבר להיות, כי אחרי שעשו תשובה שלמה כמש"ל אות ל"ד, לכן ראויין לנקום בחוטאים ולבער ולשרש אחרי הדבר שהביאן לידי כך:

(נב) והמקנא על הומה (נג) נשוא עליהם (נד) ולקח את כלי הקדש והחצוצרות התרועה בידם והלכו (נה) ושבו את בנות מדין והביאו אותם ושמע משה ויצא לקראתם וראה אותם ואמר לו על אלו נפלו מישראל כ"ד אלף שנאמר [שם] הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם (נו) התחיל כועס עליהם שנאמר [שם] ויקצוף משה על פקודי החיל ובכעסו נסתלקה רוח הקדש ממנו. מכאן אתה למד (נז) שהקפדן מאבד חכמתו (נח) קרא לאלעזר וקבלו מאחריו שנאמר [שם] ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא וגו' אשר צוה ה' את משה. אמר להם למשה צוה ואותי לא צוה:

פרק מח

(א) **רבי** יוחנן בן זכאי פתח [בראשית טו] ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית וגו' אמר אברהם לפני הקב"ה רבש"ע (ב) לא נתת לי זרע (ג) ואתה אומר לי לזרעך אתן את הארץ הזאת שנאמר [שם] הן לי לא נתת זרע (ד) [שם] במה אדע כי אירשנה אמר לו הקב"ה אברהם (ה) כל העולם כלו בדבורי הוא עומד ואין אתה מאמין בדברי אלא אתה אומר במה אדע כי אירשנה (ו) חייך שני פעמים ידוע תדע כי גר שנאמר [שם] ידוע תדע כי גר יהיה זרעך. רבי אליעזר בן עזריה אומר לא ישבו ישראל במצרים אלא רר"ו שנים (ז) תדע לך שהוא כן בא וראה כשירד יוסף למצרים היה בן י"ז שנה ובעמדו לפני פרעה היה בן שלשים שנה שנאמר [בראשית מא] ויוסף בן שלשים שנה ושבע שני השבע וב' שני הרעב הרי ט' ושלשים שנה (ח) ולוי בן יעקב היה גדול

מדברי ר' ישמעאל בספרי דאמר ב' אלפים לכל שבט היו אלא כפשטי' דקרא כדר"ע שם דהם י"ב אלף עם"ה: (נב) והמקנא על הומה כו'. כמ"ש הרמב"ן שהואיל והיה מתחיל במצוה ראוי שיהיה הוא הגומר: (נג) נשיא עליהם. מפרש ז"ש ואת פנחס בן אלעזר הכהן לצבא, פירושו שהיה הממונה על הצבא, שהוא היה כהן משוח מלחמה כמ"ש בסוטה [מג.] ובספרי (ואפשר נדרש הכהן לצבא סמוכים יחד ור"ל הכהן שנצרך לצבא כלומר כהן משוח מלחמה), אך לשון נשיא דכאן כתדומה יותר קרוב שכיוונו ללשון המקרא [ד"ה א ט] ופנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם לפנים ה' עמו, דדרש שנגיד ונשיא היה עליהם על מחנה ישראל לפנים והיינו במלחמת מדין, וה' עמו שעזרו ה' ונצחו את מדין (אע"פ שפשטי' דקרא בלוים מדבר שם): (נד) ולקח כו' התרועה בידו. מלשון ולקח משמע דמפרש שכלי הקדש הן נ"ב דברים הנקחים ביד ממש, דס"ל כמ"ש ברבה ותנחומא שהן בגדי כהונה ואו"ת, ולא כפס"ם בסוטה [שם] וכן בספרי דמפרש כלי הקדש זה הארון ולכן דרש בספרי בידו ברשותו, שאינו דבר לניטל בידי פנחס ממש, שכמה כהנים היו נושאים אותו: (נה) ושבו את בנות מדין והביאו אותם. אפשר רוצה לישב טעם למה הניח פנחס להביאם, כי אח"י שלא נתפרש להם בפי' מה תהיה הנקמה וכמ"ש הרמב"ן, לכן קיים בה כמצוה במלחמת הרשות [דברים כ] והכית את כל זכורה לפי חרב רק הנשים והטף וגו' תבוז לך, ובאמת משה שצוה להרגן הוא משום הן הנה וגו' ומשום תקלה וקלון או נקמה כמ"ש הרמב"ן: (נו) התחיל כועס עליהם. מפני שרוצה לסיים מכאן אמרו הקפדן מאבד חכמתו כו', לכן ביאר כאן בלשונו במשה התחיל כועס כו', לומר שלא היה ח"ו קפדן (שהוא תואר למי שדרכו תמיד להקפיד) לא כן משה שהיה עניו מכל האדם, רק עתה התחיל כועס עליהם (ועיין בספרי דתני משום ר"א עוד מקומות שבא לכלל כעס ע"ש), וכעסו היה כאן משום כבוד שמים הן הנה כו', ואפשר משום שאז חזרו לקלקולם עיין ילקוט בשם ספרי זוטא: (נז) שהקפדן מאבד חכמתו. מלשון מאבד דתני יש לומר שמכוין למקרא [קהלת ז] העשק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה וכדדרש ליה בקה"ר פ"ז ושמ"ר פ"ו שהעושק שמביא את החכם לידי קפידא יאבד את לבו אף שהיה תחלה מתון ועניו ע"ש: (נח) קרא לאלעזר וקיבלו מאחריו. ר"ל הדיבור קרא לאלעזר שהיה עומד אחרי משה וקיבל הדיבור, אף שהדיבור עבר על משה וממנו נשפע לאלעזר וכמ"ש למשה צוה ואותי כו', מ"מ מפני קפידתו נצטווה אלעזר לאמרו לישראל:

פרק מח (א) ריב"ז פתח ביום ההוא כרת כו'. ולא נתבאר דרשא לפסוק זה שפתח בו, ואפשר ענין המאמר הוא לומר שגלות מצרים היה בחטא מ"ש במה אדע שהוא כחסרון אמנה ח"ו, ולכן פתח במקרא זה שהוצרך המקום לכרות לו ברית, שגם מזה משמע שהיה הדבר מפוקפק בלב אברהם (ומשום שמא יגרום החטא כמ"ש הרמב"ן) לכן הוצרך לכריתת ברית להיותו בטוח בקיום הדבר: (ב) לא נתת לי זרע ואתה א"ל לזרעך כו' שנאמר הן כו' במה אדע כי אירשנה. חיבר ב' פסוקים אלו יחד אף שהן רחוקים זה מזה, נראה רוצה לבאר ששאלת במה אדע כי אירשנה, היה לא על כיבוש הארץ לבד אלא אף על הזרע האמור למעלה בענין, שאמר הן לי לא נתת כו', ואע"פ שכתיב והאמין בה' ויחשבה לו צדקה (שפשיטו ודאי כפירש"י לומר שע"ז לא שאל אות כמו על ירושת הארץ שאמר במה אדע וסו"ש ויחשבה לו צדקה שלא שאל אות ע"ש), מ"מ י"ל שביקש כריתות ברית שלא יגרום החטא כמש"ל (וזהו שהוצרך לפ"ש והאמין בה' ויחשבה כו' שלא נטעה לומר שח"ו חסרון אמונה היה בדבר, אלא האמין בה' בלב שלם, רק לא היה בטוח בעצמו ובזרעו פן יגרום החטא ועמש"ל אות ג' בס"ד): (ג) ואתה א"ל לזרעך כו' שנא' הן כו'. מפרש שמקרא זה הן לי כו' אינו חוזר על דבר ה' במחזה האמור בענין, כי לא נתפרש כאן נתינת זרע לו, רק שכרך הרבה אחר סתם, והבטחת הזרע מכבר נאמר לו וכמו שמביא מק"א לזרעך נתתי כו' (שהוא הכתוב ראשונה בהבטחות בר"פ לך לך), אלא שכאן מצא אברהם מקום לשאלה זו (שלא היה בלשון תפלה אלא בענין שאלה ותימא וכמ"ש בזוהר תולדות [קלז'] אברהם לא צלי כו' ואי תימא כו',) מפני שא"ל לשון אנכי מגן לך שכרך כו' הכל לשון נוכח אליו, ולא הזכיר לו הזרע כלל, לכן חשש אברהם שמא ח"ו גרם החטא ובטלה לה הבטחה ראשונה של הזרע [א], וביקש רחמים שהלואי יעמוד בראשונה ואמר מה תתן לי, כלומר למה לי לעצמי ריבוי השכר אחר שאני הולך ערירי שאבדתי הבטחת הזרע: (ד) במה אדע כו'. עתה בא לעיקר המאמר לבאר שגזרת הגלות היה בשביל זה שאמר במה אדע כו': (ה) כהע"כ בדבורי עומד. כמ"ש בשוח"ט מזמור קי"ט לעולם ה' דברך נצב בשמים על מה שמים עומדים על אותו דיבור שאמרתי יהי רקיע וגו' ובאותו הדיבור שבראן בו הן עומדים לעולם ע"כ, ואף שחוטאין בנ"א לפניו, בכ"ז לא ימושו חקות שמים וארץ, כן זרעך ג"כ לא תבטל ההבטחה לעולם וכמ"ש [ירמיה לא] אם ימושו החקים האלה מלפני נאום ה' גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים: (ו) חייך ב"פ ידע תדע. לפמש"ל אות ב' ששאלת במה אדע כולל ב' על הזרע ועל ירושת הארץ, מתפרש בפשיטות זה שא"ל לנגדן ב' פעמים ידוע תדע, וי"ל שב' גזרות נגזרו נגד זה כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם על ירושת הארץ, ועבדום וענו אותם על הזרע כי העבודה והעינוי היה למעט זרעם כמ"ש פן ירבה כו' וגזר אם בן והמיתן כו' והיאורה תשליכוהו כו' הכל למעט זרעו וכן פרישות ד"א (ונרמז זה בלשון וענו אותם, כד"א אם תענה את בנותי כפרש"י שם, וז"ש וכאשר יענו כו' כן ירבה כו', שהעינוי היה למעטן, והקב"ה ברחמיו ביטל מחשבתם) ונגד ב' ידיעות אלו נאמר בגאולה ב' ידיעות, וידע אלקים (ודרשו זו פרישות ד"א), וכי ידעתי את מכאוביו וגו' להעלותו וגו' היינו להעלותו מארץ לא להם אל מנוחת ארצם ולא יוסיפו לדאבה ולהגביה נפשם [ב]: (ז) תדע לך כו' ולוי כו' הוי לוי קל"ז, עיקר הראיה היא מיוכבד שנולדה בין החומות וילדה בת ק"ל שנה את משה (וזה צ"ל שקבלה היה בידם) ומשה בן פ' שנה בעמדו לפני פרעה הרי ר"י, ואגב מפ"ו כמה היה לוי בלידת יוכבד בירידתו למצרים (ובסע"ר פ"ג וכן בפרש"י מגלה [ח'] ד"ה ובאשר כו' ובפירשב"ם בב"ב [קכ'] ד"ה אשר כו' מביאין ראיה משנותיו של לוי וקהת ועמרם יחד שא"א לומר שת' שנה נשתעבדו במצרים ע"ש, אבל לענין רד"ו דכאן אין ראיה משנות לוי): (ח) ולוי היה גדול מיוסף שש שנים. כדלעיל פל"ו שלשבע שנים נולדו כולם ויוסף באחרונה בשביעית, וכ"א מהן נולד לז' חדשים, א"כ

הגהות

[א] וי"ל טעם בזה לפמש"ל פכ"ו שפחד אברהם אפשר היו צדיקים באכלוסין שהרג, שלכן היה דואג שמא על חטא זה נגזר עליו שילך ערירי, וכמו שנמנע זרע מהנהרגים (וכמ"ש בסנהדרין [לז'] דמו ודם זרעותיו תלויין כו') כן נמנע ממנו הזרע (וכמ"ש בסנהדרין [צה'] שאלמלא נשתייר אביתר בנוב עיר הכהנים לא נשתייר מזרעו של דוד שריד ופליט כו', לפי שנהרגו בגרמא דידי'):

גדול מיוסף שש שנים וברדתו למצרים (ט) היה בן מ"ה שנה (י) ושני חייו במצרים צ"ב שנה הרי קל"ז שנים שנאמר [שמות ו] ושני חיי לוי קל"ז. וברדתו למצרים (יא) ילדה לו אשתו (יב) את יוכבד בתו ובת ק"ל שנה ילדה את משה שנאמר [שם] ומשה בן שמונים שנה הרי כלן ר"י כמנין רד"ו וכאן הוא אומר [בראשית טו] ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה א"ל ר' אלעזר בן ערך לא אמר הקב"ה לאברהם אלא משעה שהיה לו זרע שנאמר [שם] כי גר יהיה זרעך (יג) וכתיב [בראשית כא] כי ביצחק יקרא לך זרע (יד) ומשנולד יצחק ועד שיצאו ישראל ממצרים ת' שנה. (טו) אמר לו ריב"ז והלא כתי' [שמות יב מ] ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וגו' אמר לו רד"ו ישבו ישראל במצרים (טז) וה' שנים עד שלא בא יעקב למצרים (יז) נולדו לו שני שבטים ליוסף מנשה ואפרים (יח) והם מן השבטים שנאמר [בראשית מח] אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי הרי רט"ו שנה (יט) ימים ולילות הרי ת"ל שנה שדלג את הקץ (כ) בזכות אבות שהם גבעות עולם ועליהם הכתוב אומר [שיר ב] קול דודי הנה זה בא מדלג וגו'. רבי אליעזר אומר כל אותן השנים שהיו ישראל יושבין במצרים (כא) היו יושבין בטח ושאנן (כב) עד שבא (כג) ינגון מבני בניו של אפרים (כד) ואמר נגלה עלי הקב"ה להוציא אתכם ממצרים. בני אפרים בגאות לבם (כה) שהיו מזרע המלוכה וגבורי

א"כ דל כ"א חדשים ללידת ראובן שמעון לוי, נמצא לוי גדול מיוסף ו' שנים: (ט) היה בן מ"ה שנים. ובת"י פ' וארא כתוב שלוי חי עד שראה אהרן ומשה, והוא תמוה שא"כ כשנסיר פ' שנה של משה [בעמדו לפני פרעה] מן רד"ו שנה ישאר ק"ל שנה לחיי לוי קל"ז ויהיה א"כ לוי בן ו' שנה בירידתו למצרים (וככר היה לו ג' בנים), ויוסף הקטן שבאחים ככר היה לו ל"ט שנים במפורש בכתובים (גם מש"ש בת"י שקהת חי עד שראה פנחס ועמרם חי עד שראה בני רחביה, כ"ז צ"ע ואכמ"ל בזה): (י) ושני חיו במצרים צ"ב שנה. בסע"ר פ"ג אמרו משמת לוי עד שיצאו ממצרים קי"ו [והגר"א הגיה קי"ז] שנה, שהי שחי במצרים צ"ד שנה: (יא) ילדה לו אשתו, מפני שכתוב [במדבר כו] אשר ילדה אותה ללוי, וסד"א שנולדה מפלגש ולכן לא הזכירה הכתוב, לכן ביאר כאן ילדה לו אשתו (ומ"ש בלשון אשר ילדה אותה ללוי י"ל שבא להשמיענו שנולדה ללוי מאותה האשה עצמה שילדה ללוי כל בניו הנזכרים למעלה גרשון וקהת ומררי, שמפני שלקחה עמרם והיא דודתו סד"א שנולדה ללוי מאשה אחרת, ולכן היתה מותרת לעמרם קודם מ"ת שהיה דינן כבני נח שאחות אביו מן האב יקיים. כדאיתא בסנהדרין [נח:], להכי פי' שילדה אותה האשה עצמה שילדה כל בני לוי והו"ל אחות אביו מן האם אלא שנשאה ע"פ הדבור): (יב) את יוכבד בתו. בא לפרש לשון בת לא סתם האמור כאן שהיא בתו של לוי ממש כמ"ש בס' פנחס: (יג) וכתיב כי ביצחק כו'. כלומר ולא ישמעאל קרוי זרעך כדלעיל פ"ל וכדתנן בנדרים [לא:] וכן מסיים להדיא בסע"ר שם: (יד) ומשנולד כו' ת' שנה. פ' שנה מן לידת יצחק עד לידת יעקב, וק"ל שנה של יעקב בעמדו לפני פרעה הרי ק"ץ (והן ק"ץ שנה הנרמזים בלשון דלג על הקץ וכמש"ל בפרקין אות פ"ד בס"ד) ורד"ו הרי ת', סע"ר שם, ונראה שלכן א"ל הקב"ה ליצחק אל תרד מצרימה, שאם היה יורד יצחק היה מתחיל עליו שעבוד. כיון שמלידתו נחשב כבר בארץ לא להם (וז"ש לו הקב"ה גור בארץ הזאת, ה"ל גזירת הגירות יחשב לך מה שאתה גר בארץ הזאת ג"כ), וכן ביעקב אמרו בשבת [פט:] שראוי היה לירד למצרים בשלשלאות כו' ע"ש בפירש"י אלא שזכותו גרמה לו (וכן לבניו כל ימי חייהם) וכן יוסף כשירד ירד עבד ונמכר לעבד שם, רק בזכות הנסיון באשת פוטיפר יצא לשלוט וכמ"ש בזוהר וישב [קפד'] ואתקיים בי' ביוסף דאזדבן לעבדא כו' ואע"ג דיוסף כו' [ועמש"ל אות יח], אבל יצחק דינא קשיא אלמלי היה יורד למצרים היו שולטין עליו: (טו) א"ל ריב"ז כו' א"ל רד"ו ישבו כו'. משמע שר"א בן עזריה [שאמר כא דרד"ו] השיב כן לריב"ז, ועיין בילקוט וז"ר (וצע"ק דר"א בן עזריה שהיה בן י"ח כשמינוהו תחת ר"ג דיבנה לנשיא שהיה זה כמה שנים אחר מיתת ריב"ז שהיה ר"ג דיבנה לבדו נשיא, א"כ כשמת ריב"ז לא היה ר"א בן עזריה כ"א כבן י"ד או ט"ו שנה וכמ"ש התוס' בשבת [נד:] ד"ה הוה כו'), ונכון יותר דגרסי' אלא רד"ו שנה ישבו כו', והוא סיום דברי ריב"ז: (טז) וה' שנים עד שלא בא כו' נולדו לו ב' שבטים מנשה ואפרים. בקרא כתיב שנולדו טרם תבא שנת הרעב ולא פירש באיזו שנה משני השבע, וכאן דקאמר ה' שנים עד שלא בא דהיינו שנולדו בשנה הרביעית משני השבע והו"ל ג' דשבע ותרתי דכפנא ה' שנים עד שבא יעקב, וכן נמצא כתוב בספר הישר שנולדו שנת ל"ד ליוסף דהיינו שנה ד' לשובע שבן ל' שנה עמד לפני פרעה, ואפשר סמך קצת לזה מת"ש יוסף כי נשני אלקים את כל עמלי כשנולד מנשה, דהיינו שכבר עברו עליו ג' שנה שהן שני שכחה למה שעבר (וכענין מ"ש רפ"ג דב"ב לענין חזקה עד ג' שנים מזדהר איניש כו' עמש"ל פל"ב אות י"ח): (יז) נולדו לו שני כו'. מנשה ואפרים. משמע שנולדו שניהם בשנה אחת, שאם לא כן מלידת הראשון היה לנו למנות, ויש סמך מלשון המקרא בלידת אפרים כי הפרני אלקים בארץ עניי, שמלידתו התחיל חשבון העינוי ושעבוד בארץ לא להם: (יח) והן מן השבטים. אפשר בא ליישב מפני מה לא נחשב מירידת יוסף לשם י"ז שנה קודם, ומיישב זה שיוסף לא היה במנין השבטים שנכנסו מנשה ואפרים במקומו (ועיין זוהר ויחי [רמו:] ובגין דכל תיקונוי כו' אסתלק יוסף כו' ועיין פי' ספד"צ להגר"א ט"ז ע"ד): (יט) ימים ולילות. שהיו עובדין בהן ביום ובלילה (כמ"ש בשמ"ר ס"פ י"א שהיו עושין ביום ובלילה, ובב"ר פכ"ז גם בלילה לא שכב לבו מאחר שהיה בן ישראל גומר מלאכתו היה [מצרי] א"ל עדור לי כו', וע"ל שלהי פרקין ואותו הלילה כו') שלא כדרך עבד שאמרו בקדושין [טו'] וכי תעלה על דעתך שעובד ביום ובלילה: (כ) בזכות אבות שהן גבעות עולם. בילקוט הגי' אבות שהן הרי עולם וזכות בני יעקב שהן גבעות עולם שנאמר קול דודי בו' ובר"ה [יא'] ובאגדות בכ"מ וכן בת"י סדר הברכה [בברכת יוסף] איתא הרים אבות וגבעות אמהות ועיין בפי' הגר"א לשה"ש שם: (כא) היו יושבים בטח ושאנן. שלא העבידום ועינום המצרים, ואולי ירמוז לשון בטח ושאנן ללשון הכתוב [משלי א] ושומע לי ישכון בטח ושאנן וע"ל פכ"ה אות ל"א, שכ"ז ששמעו וקיבלו עליהם השבועה והגלות ישבו לבטח וכשלא שמעו ועברו על השבועה כדלהלן והלכו אחר בני אפרים נתקיים בהם מ"ש [שם] להלן לא אבו לעצתי וגו' כי משובת פתיים [שנפתו לדברי ינגון מאפרים] תהרגם כו', שנהרגו כלם כדלהלן: (כב) עד שבא ינגון. מב"ב של אפרים. משמע כאן שבסבת מלחמת בני אפרים הוא שהתחיל השעבוד משם ולהלן (וי"ל שזה ג"כ נרמז בדברי יוסף בקראו שם אפרים כי הפרני ה' בארץ עניי, שע"י בני אפרים התחיל העינוי ושעבוד [וע"ל אות י"ז] ולפמ"ש באגדות שיצאו בני אפרים ל' שנה קודם הקץ, א"כ לא היה השעבוד כ"א ל' שנה, ובסע"ר שהבאתי לעיל איתא שנשתעבדו בכן אחר מיתת לוי קי"ו שנה, והעינוי בזה היה פ"ו שנה משנולדה מרים (שנקראה על שם המירור והעינוי כ"ה בפסיקתא דפ' החדש ושה"ר פ"ב פ"ט, ועיין ז"ח [ ] והגר"א בפי' סע"ר הגי' פ"ז, ולגי' האגדות פ"ו הוא כמנין שם אלקים), וגם מדרבי ינאי לקמן דאמר והלא לא העבידו כו', משמע שבא לחלוק ולמעט משך שנות השעבוד יותר מדר"א שלפניו, א"כ משמע דלר"א הוי יותר מפ"ג שנה, ופליג על מ"ש באגדות שבני אפרים יצאו ל' שנה קודם אלא זמן קודם יותר היה): (כג) ינגון. בילקוט הגירסא גנון, ואולי יהיה רמז לפ"ז מ"ש [ישעיה לא] גנון והציל על גנון הזה שלא הציל את עצמו ואת היוצאים עמו, אבל זה יהיה גנון והציל: (כד) ואמר נגלה עלי כו'. ז"ש [תהלים שם] דור לא הכין לבו ולא נאמנה את אל רוחו בני אפרים כו', שבני אפרים היה רוח שקר בפיו ולא נאמן לנביא לה', והדור לא הכין את לבו לשוב בתשובה לפני ה' שיהיו ראויין לגאולה, ובמכילתא ר"פ בשלח דרשו ע"ז סיפי' דקרא לא שמרו ברית אלקים וגו' שעברו על הקץ ועל השבועה [ושבועה זו היא כדאמרינן שלהי כתובות [קיא'] שהשביע הקב"ה לישראל שלא ימרדו באו"ה ולא ידחקו את הקץ וכן הוא בתרגום שיר השירים ע"פ השבעתי): (כה) שהיו מזרע המלוכה. מזרע יוסף, ואף שמנשה ג"כ מיוסף והוא הבכור (ועל אפרים אמרו בבמ"ר נשא ופסיקתא דחנוכה והוא הצעיר שהיה מצעיר ומקטין עצמו), מ"מ כשבירכם יעקב ואמר כי הוא יגדל וזרעו יהיה מלא הגוים, מאז נתגאה לבבם ונקראו בני אפרים זרע המלוכה (שהיו עתידין למלוך מלכות אפרים, ועיין בפי' ספד"צ להגר"א ט"ו ע"ב) ולימדנו בלשון מזרע המלוכה שלכן לא רצו לקבל עליהם עול המצריים ולפרש מ"ש [מלכים ב כה]

מזרע

(כו) וגבורי כח במלחמה עמדו ולקחו נשיהם בניהם ובנותיהם ויצאו ממצרים. (כז) ורדפו המצרים אחריהם והרגו אותם שנאמר [תהלים עח ט] (כח) מאתים אלף כלם גבורים בני אפרים נושקי וגומר. רבי ינאי אומר והלא לא העבידו המצרים את ישראל אלא (כט) שעה אחת מיומו של הקב"ה. (ל) פ"ג שנה ושליש שנה. עד שלא נולד משה שאמרו החרטומים לפרעה. עתיד נער לילד והוא יוציא את ישראל ממצרים וחשב ואמר בלבו השליכו את כל הילדים הזכרים ליאורה (לא) והוא מושלך עמהם שנאמר [שמות א] כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו ונמצא הדבר בטל. (לב) ג' שנים ושליש שנה עד שנולד משה ולאחר שנולד אמרו לו הנה נולד והוא כמום מעינינו אמר להם הואיל ונולד מכאן ואילך אל תשליכו הילדים היאורה (לג) אלא (לד) תנו עליהם עול קשה למרר את חיי אבותיהם שנאמר [שם] וימררו את חייהם. ר' נתנאל אומר (לה) ראו אבותיו של משה (לו) תארו של משה כמלאך אלקים (לז) מלו אותו לח' ימים (לח) וקראו שמו יקותיאל. ר' שמעון אומר (לט) טוב קראו אותו שנאמר [שמות ב] ותרא אותו כי טוב הוא ותחביאהו (מ) בבית תחת הארץ ג' חדשים שנאמר [שם] ותצפנהו. שלשה ירחים ולאחר שלשה ירחים לא יכלה עוד הצפינו ושמתהו בתיבה (מא) והשליכתהו ליאור. (מב) והכל צפוי לפני הקדוש ברוך הוא ותיתה בתיה בת פרעה (מג) מנוגעת

ולא

מורע המלוכה בישמעאל בן נתניה, שהכוונה ג"כ מפני שהיה מורע המלוכה גבה לבו ולא רצה לקבל עליו עול בכל: (כו) וגבורי כח במלחמה. כמ"ש [תהלים פ] לפני אפרים וגו' עוררה את גבורתך ובמקרא דתהלים שהביא כאן קוראם נושקי רומי קשת:

(כז) ורדפו אחריהם המצרים והרגום ר' אלף כלם גבורים שנאמר בני אפרים נושקי. כצ"ל במכילתא ובכל האגדות איתא דהא דכתיב ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים וגו' בראותם מלחמה, היא מלחמת בני אפרים שנהרגו בארץ פלשתים, אלא שמ"מ היה אפשר לומר שהמצרים רדפו אחריהם והשיגום בארץ פלשתים והרגום שמה, רק שלכאורה מדכתי' [ד"ה א ז] והרגום אנשי גת הנולדים בארץ, מבואר דבני גת שהן הפלשתים הרגום (ומלחמה אחרת של בני אפרים חוץ מזו לא נמצא בכתובים), וכ"ל שהפר"א מפרש מ"ש שם הנולדים בארץ (שנדחקו המפרשים בביאורו ע"ש) היינו כדדרשינן בת"כ ומייתינן לי' בסוטה [ג:] בני התושבים הגרים עמהם הנולדים בארץ ולא הגרים בארץ ע"ש, אף כאן נאמר שאנשי גת הנולדים בארץ, הם אותן שלא היו מהגרים בגת פלשתים אלא הנולדים בארץ, והיינו המצריים וכמ"ש בב"ר פל"ז ע"פ ומצרים ילד וגו' אשר יצאו משם פלשתים ע"ש, והיו כחשבים מצריים, וכשיצאו בני אפרים ובאו לגת רדפו אלו המצרים הנולדים שם בארץ (שלכן הוא שנודע הליכתם דרך שם ולא ליושבי מצרים עצמן) והרגום (אבל הפלשתים עצמן י"ל שמפני ברית אבימלך לא נלחמו עמהם), ומ"ש שם כי ירדו לקחת את מקניהם, היינו שעל ידי כן נודעו להם והתגרו בהם, אבל סבת המלחמה היתה מפני שבני מצרים היו ומיד כשהכירו בהם רדפו אחריהם להחזירם לשעבודם לארץ מצרים: (כח) מאתים אלף. וכ"ה בת"י ר"פ בשלח, ובאגדות כתוב ל' אלף, ולנוסחא דכאן י"ל שכנגד זה שנהרגו כאן ע"י יגנון מבני אפרים. שניבא לשקר מאתים אלף, תקנוהו בני אפרים בימי פקח בן רמליהו [ד"ה ב כח] כששבו בני אפרים ר' אלף מבני יהודה ושמעו לנבואת אמת של עודד הנביא והחזיקו בשביה והנעילום והביאום אצל אחיהם: (כט) שעה כו' פ"ג שנה ושליש שנה. ע"ל פ"ז אות כ"ה, ורמז לדבר כאן מ"ש בעבדה קשה שמלת בעבדה בגי' פ"ג: (ל) פ"ג שנה ושליש שלש שנים ושליש עד שלא נולד משה אמרו החרטומים. כצ"ל, והאי ג' שנים ושליש הוא תחלת מאמר שמתחיל לבאר קושי השעבוד של הפ"ג שנה ושליש שמתחלת ג' שנים ושליש מן הפ"ג שנה עד לידת משה (שמן לידתו עד עמדו לפני פרעה לגאלם נשארו פ' שנה ימי העינוי ומירור כדלהלן,) היו משליכין ליאור ואח"כ התחילו למרר כו': (לא) והוא מושלך עמהם כו' תשליכוהו. מדלא כתיב תשליכו וכתיב תשליכוהו, דרש ליה על ילד פרטי יחידי נתכוונו זה משה, שע"י כן יהיה הוא מושלך עמהם: (לב) ג' שנים ושליש שנה השליכום עד שנולד משה. כ"ה בילקוט סוף רמז קס"ה וכצ"ל, והיינו בימי עבורו של אהרן כמ"ש בילקוט שם ובערוך ערך אהרן בשם דברי הימים של משה (וכ"ה בלשונו בספר ד"ה של משה שלפנינו וגם בס' הישר נמצא) ותקרא שמו אהרן כי בימי הריונו התחיל פרעה כו' ומהם להשליך ליאור ע"כ, ור"ל אהרן הוא אותיות אי הריון כלומר וי להריון כזה שבימי הריונו נתחדשה גזירה זו, וצ"ל שאהרן שניצול מן גזירה זו של השלכה למים, היה מאותן שילדתן אמן בשדה כדאיתא בסוטה ובשמ"ר, ואם באנו לגרום כאן עד שנולד והושלך למים, יש להגיה ג' ירחים ויום אחד בחדש הרביעי משנולד א"כ הרי היתה הגזירה לאחר לידת אהרן (ובספר הישר אין מביים כאן בזה הא דומהם להשליך ליאור כלל): (לג) אלא תנו עליהם עול קשה למרר כו'. נראה מפרש מ"ש וימררו כו' היה אחר גזירת היאורה תשליכוהו, רק שנכתב גזירת היאור אחרי כן. כבדי לסמוך לו ענין הא הוילך איש מבית לוי כו' מעשה משה שהושלך ליאור והוציאתו בת פרעה, או אפשר מפרש דוימררו הוא כלל ואח"כ פורט ומפרש מה היה המירור (ושלא כמש"ל אות כ"ב בשם שע"ר שהמירור התחיל בלידת מרים, ועיין בשמ"ר ר"פ כ"ו ובהגהותי שם אות כ') , וממ"ש [דברים כו] וירא את עניינו ואת עמלנו ואת לחצנו ודרשו עמלנו אלו הבנים שנאמר כל הבן הילוד וגו' ולחצנו זה הדחק שנאמר כו' אשר מצרים לוחצים אותם, שהוא המירור וקושי השעבוד ודחק בקירות הבית נלוכן הלבנים כדר"ע להלן, משמע שזה היה אחר גזירת הבנים: (לד) תנו כו' עול קשה. כמ"ש [דברים שם] ויתנו עלינו עבדה קשה, ומפרש לשון נתינה על עול וכמ"ש [מלכים א יב] מעבדת אביך הקשה ומעולו הכבד אשר נתן עלינו: (לה) ראו אבותיו כו'. תני לה בלשון רבים לומר שכל אבותיו קראו לו כן, ולהוציא מדברי אגדות אחרים (עיין ילקוט בשם ד"ה של משה ובס"הי) שאביו ואמו ואבי אביו קראו לו כא"ו שם אחד מהנזכרים בד"ה ע"ש: (לו) תארו כמלאך אלקים. מפרש ותרא אותו כי טוב הוא, שהיו פניו מאירות [האור כי טוב] כאור פני מלאך אלקים וכמ"ש בסוטה [יב'] שנתמלא הבית אורה: (לז) מלו אותו לח' ימים. אפי' למ"ש בסוטה שם ובאדר"ן פ"ב וש"מ שנולד מהול, י"ל דהאי מלו לח' היינו שצריך להטיף ממנו דם ברית לשמנה וכמ"ד בשבת [קלה א] שצריך להטיף ממנו ד"ב ומחללין את השבת, ופירש זה כאן לענין קריאת השם לומר שקראו לו אבותיו שם לבד השם שקראה לו בת פרעה (אלא שזכתה שיקרא בשם זה שקראה לו כדאיתא באגדות) כי בשעת המילה היו רגילין לקרוא שם להילד (ואף בתינוק שמת קודם ח' שמולין אותו על קברו כתוב בתשובת רב נחשון גאון דקרינן ליה שמא כמ"ש בתה"א לרמב"ן ורא"ש כמ"ק סימן קל"ה): (לח) וקראו שמו יקותיאל. היינו יקותיאל אבי זנוח הכתוב [ד"ה א ד] וכמו שדרשוהו במגלה [יג'] על משה וכ"ה בתרגום ד"ה שם, ושם דרשוהו שקיוו ישראל לה' בימיו, ולפי המאמר דכאן נראה שמפרשו שנקוה ונאסף [להתחבר] לאל, ר"ל למלאכים, לפי שהיה דומה למלאך ה' (וע"ל פכ"א בקין שהיה דמותו מן העליונים ואמרה קניתי איש את ה', וכי"ב כאן), ונבא על שם סופו שעתיד לעלות לשם ולהיות שם עם ה' מ' יום לא אכל ושתה כמלאכים (ושם דרשו כל השמות שבפסוק ההוא בד"ה על משה, וכאן דרש רק יקותיאל שכתוב סמוך לאלה בני בתיה בת פרעה ולא אחרים שלפניו ולפני פניו): (לט) טוב קראו אותו. טוב הוא שם אדם כמ"ש המפרשים על יגאלך טוב [רות ג]: (מ) בבית תחת הארץ כו' שנאמר ותצפנהו כו'. בבעה"ט סמך לה כגז"ש מדכתיב ולא יכלה ארץ מגוריהם לומר דלא יכלה עוד הצפינו דכאן היה ג"כ צפון בארץ, שידעו שמשם יצא הגואל וחפרו אף תחת הקרקע לחפשו עכ"ל, וכמש"ל שאמרו החרטומים הנה נולד וכמוס מעינינו, לכן חפשו אחריו: (מא) והשליכתהו ליאור. מפרש מ"ש ותשם בסוף על שפת היאור היינו שנתנתו ביאור [בסוף הגדל שם], ולאפוקי ממ"ד בסוטה [שם] בים סוף (ובשמ"ר הוסיפו לסיים בה שים סוף מגיע עד נילוס, ולפי הנודע כעת אין נילוס יאור מצרים נופל לים סוף אלא לים הגדול התיכון), ואמר לשון השליכתהו [במקום ותשם דקרא] לומר שע"י כן טעו החרטומים לומר שכבר הושלך כדלעיל וכמ"ש בסוטה שם: (מב) והכל צפוי כו'. לומר שהקדים הקב"ה מסיבות להזמין שבאותו רגע שהושלך תבא שם בת פרעה להצילו, וע"ל פט"ז: (מג) מנוגעת כו'. כצ"ל וכ"ה בילקוט, ומדלא כתיב לרחוץ ביאור כמ"ש בב"ת לענין טבילה ורחץ במים [גם לא כתיב בשרה כמ"ש שם] אלא כתיב על היאור, לכן דרש שלא לשם רחיצה וטבילה ירדה אלא לרפואה מצרעתה (וזה ג"כ טעם דרשת הש"ם בסוטה שירדה לרחוץ מגלולי

בית

(מד) ולא היתה יכולה לרחוץ בחמין וירדה (מה) לרחוץ ביאור (מו) וראתה נער בוכה (מז) ושלחה ידה והחזיקה בו ונתרפאה ואמרה (מח) הנער הזה צדיק הוא (מט) וקיימתו לחיים (נ) וכל המקיים נפש אחת כאלו קיים עולם מלא וכל המאבד נפש אחת כאלו מאבד עולם מלא ולפיכך (נא) זכתה בת פרעה לידבק תחת כנפי השכינה ונקראה (נב) בתו של מקום (נג) וכל בני פלטין של פרעה היו מגדלין אותו שנאמר [שם] ויגדל משה ויצא אל אחיו ויצא משה במחנה ישראל וראה מצרי שהכה אחד (נד) מבני הקהתי שהיה מאחיו משבט לוי שנאמר [שם] וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו. התחיל (נה) מקלל אותו ונטל בחרב שפתיו והרגו וטמנו בתוך מחנה ישראל שנאמר [שם] ויטמנהו בחול ואין חול אלא ישראל שנאמר [הושע ב] והיה מספר בני ישראל כחול הים יצא ביום השני וראה שני אנשים עברים נצים ומי היו (נו) דתן ואבירם שנאמר [שמות ב] ויאמר לרשע למה תכה רעך (נז) א"ל דתן אתה מבקש להרוג אותי בחרב שבפיך כאשר הרגת את המצרי שנאמר [שם ה] מי שמך לאיש שר ושופט עלינו הלהרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי (נט) וכשבאו משה ואהרן אצל פרעה ואמרו לו [שם] כה אמר ה' אלקי ישראל שלח את עמי ויעבדוני א"ל פרעה [שם] מי ה' (ס) אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח (סא) מיד השליך אהרן מטהו לפני פרעה ונעשה

מיד

בית אביה, ולפמ"ש שהיו עובדים ליאור, י"ל לרחוץ על היאור ר"ל ע"ד היאור שהיו עובדים לו), גם מפני שרחיצה ביאור או בנהר לא נמצא עוד בתנ"ך במקום אחר רק היא דנעמן [מלכים ב ה] לכן ילפי מהדדי, מה התם רחיצה מצרעת אף כאן כן (וכת"י [וכ"ה בילקוט בשם ד"ה] וגרי מימרא דה' גולקא דשיחנא כו' לאיתקררא, ומפני שבירת סיון שבו הושלך משה למים אין החום במצרים גדול כ"כ שירדו לרחוץ להתקרר ממנו, לכן הוצרכו לומר גם לפ"ז שגירה בהם ה' חום גולקא דשיחנא): (מד) ולא היתה יכולה לרחוץ בחמין כו' ביאור. משמע שהרחיצה בחמין לבדה מזקת לשחין ולא בצונן, וכתלא"ר פ"ז אמרו לפיכך בא עליהם שחין כדי שלא יוכלו ליגע במים בין חמין בין צונן (ועיין סמ"ר ס"פ י"א ובהגהותיי שם בס"ד), וצ"ל דכמה מיני שחין הן, שרוב מיני צרעת וודאי הרחיצה יפה להן וכמ"ש בנעמן [מלכים שם] הלא טוב אמנה ופרפר כו' ארחץ בהם וטהרתי ע"ש ברד"ק, ושחין שלקו בו המצריים היה משונה משאר מיני שחין כמ"ש בב"ק [פ:] שהיה יבש מבפנים ולח מבחוץ (ולפי שהיה לח היה קשה להם המים אפילו צוננים דמיא מרזי מכה) [ב]: (מה) לרחוץ ביאור. מבאר מ"ש על היאור פירושו בתוך היאור וכמ"ש הרמב"ן (ונכתב על היאור לדרשא כמש"ל באות הקודם): (מו) וראתה נער בוכה. מבאר מ"ש ותראהו כמשך על והנה נער בוכה ולא על הילד, ועיין בפי' רשב"ם: (מז) ושלחה ידה והחזיקה בו ונתרפאה. כמ"ד בסוטה [שם] אמתה ידה, ונשתנה כאן לכתוב בלשון מיוחד במקומו בשם אמתה לומר שפשטה כל ארך ידה (שהיא אמה כמו אמת איש, ואמת השחי בלשון משנה), ומפרש דהיינו מפני שכשנגעה בו דאתה שהתחיל ידה להתרפא לכן שלחה ופשטה כל ידה להחזיק בו יפה בחבה רבה (וכד"א [בראשית כא] שאי את הנער והחזיקי את ידך בו, שעל שהיה חולה א"ל שתחזיקהו בידה בבח) [ג]: (מח) הנער הזה צדיק הוא. אפשר דרש מילדי העברים זה, מן העברים הראשונים אברהם ויעקב ויוסף שהיו ידועים במצרים בצדקת מעשיהם (כי עתה כשהפך ה' לבם של מצרים לשנוא עמו, נתן בלבבם שיאמרו כמצרים עתה נתקלקלו במעשיהם ממעשה אבותיהם, וכמ"ש המפרשים לפרש מ"ש וירעו אותנו המצרים שאמרו שאנחנו רעים במעשינו ואמרו והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאנו וגו' (מה שלא היה בדעתם כלל, כי העברים תמיד עבדים נאמנים בגלותם למלכי הארץ) ולכן גזרו עליהם גזירות רעות, וז"ש בת פרעה שזה הילד צדיק ומילדי העברים הראשונים וראוי להתאותו): (מט) וקיימתו לחיים. נגד גזירת אביה ועצת נערותיה כמ"ש בסוטה שם: (נ) וכל המקיים כו'. מתניתין בסנהדרין [לז'] ועיין ב"ב [יא'] ובר"ה ותנחומא פ' משעי: (נא) זכתה כו' כנפי השכינה, ובילקוט הגי' זכתה לחיי העוה"ב ולפ"ז אפשר הכוונה למ"ש בד"א זוטא פ"ק שנכנסה בחייה לג"ע: (נב) בתו של מקום. בת יה: (נג) וכל בני פלטין כו' שנאמר ויגדל משה ויצא אל אחיו. כמ"ש בילקוט ועפרש"י מהו אומר ויגדל ב"פ למעלה בקומה ולמטה בגדולה מה היה גדולתו שיצא אל אחיו (ור"ל שמגדולתו יצא כבן חורין אל אחיו לראות בסבלותם וכלשון ד"ה של משה והובא בילקוט שהאיש המוכה גם אל משה לעזרה כי האיש משה גדול ונכבד בבית פרעה). ואמר כל בני פלטין כו' כמ"ש להלן [שמות יא] גם האיש משה גדול מאד בעיני עבדי פרעה, וכמ"ש וכל שרי המדינות וגו' מנשאים וגו' כי גדול מרדכי בבית המלך [אסתר ט]: (נד) מבני הקהתי מאחיו. דרש מאחיו ממש מבני קהת (שא"א לומר אחיו ממש אהרן, דמאחיו משמע לשון רבים, ולא היה לו כ"א אח אחד [וחולק על מ"ש באגדות שהיה מבני דן בעלה של שלומית, ולקמן בפרקין אמר שנוגשי פרעה הרגוהו), ולפמ"ש באגדות ששבט לוי לא היו עוסקין במלאכה, צ"ל שזה האיש מבני קהת הכהו המצרי על אוזו ד"א לא על עסקי סבלת מלאכתו: (נה) מקלל אותו בחרב שפתיו והרגו ונטלו וטמנו. בצ"ל וכילקוט ליתא לתיבת ונטל כלל, ומפני ששם הריגה בחרב, לכן פירש כאן ג"כ לשון בחרב וביארו בחרב שפתיו (וכד"א [תהלים נט] חרבות בשפתותיהם) והיינו בהזכר' השם במש"ל ס"פ ב"א ע"ש בביאורי אות ל"א בס"ד (וכ"ת לפרושי לפי חרב הכתוב בש"ת דהיינו בחרב הזכרת השם וכמש"ל פמ"ד אות כ"ב בסופו בשם ת"י ס"פ חוקת): (נז) דתן ואבירם שנאמר ויאמר לרשע כו' רעך. כמ"ש בשמ"ר לרעך שאף רעהו רשע כי"ב ודרשו על דתן ואבירם שכתוב בהן [במדבר טז] האנשים הרשעים האלה [ודרך רמז י"ל תכה רעך בגי' דתן ואבירם עם ב' הכוללים]: (נח) א"ל דתן כו' שבפיך כאשר כו'. שמלשון אתה אומר נלמד זה שבאמירה הרגו בחרב פיו ובלק"ת כתוב שם"ת של מי שמך לאיש הוא השם שהזכיר עליו והרגו ע"ש [ד]: (נט) וכשבא כו' שלח את עמי ויעבדני. כ"ה הנוסחא בספר"א הישנים, ובד"ת כגיהו ויחגו לי כלשון המקרא כאן, ולנ"י אפשר לומר שתבית מקרא זה דויעבדני (הכתוב להלן ס"פ) ללמוד ממנו לכאן פי' ויחגו לי שהוא ג"כ בעבודת קרבנות, וכדאמרינן בחגיגה [ו:] כדכתיב בתרי' ונזבחה לה' (וכן מתפרש אליבי' דר"א דס"ל שם עולה שהקריבו ישראל במדבר עולת ראי' הוי על קבלת פני שכינה וו"ש ויעבדני במדבר בקרבן ראיה וע"ל ר"פ מ"ו אות ה") ולא כדמקשינן שם דלמא חגא ממש ע"ש: (ס) אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל. מבאר מי ה' אשר אשמע בקולו אפילו לעשות דבר קטן כיון שלא ידעתיו, אף כי דבר גדול כזה לשלח את ישראל, וכמ"ש במכילתא ר"פ בשלח על כי שלחנו את ישראל מעבדנו עכשיו ימרדו בנו כל כו' [ה]: (סא) מיד השליך אהרן מטהו כו'. אם לשון מיד דווקא, א"כ מפרש שפרשת כי ידבר אליכם פרעה [שמות ז] היא מקומה כאן (וכמו פרשת אני ה' דבר אל פרעה כו' דשם שפי' הרשב"ם שם כן ע"ש) כי בפעם הראשון כשבא אצלו וא"ל מי ה' הוא שעשה מופת התנין וכפשטי' דקרא דכתיב [שמות ד] ויאמר ה' כו' בלכתך לשוב מצרימה ראה כל המופתים אשר שמתי בידך ועשיתם לפני פרעה, דמפרש ליה כאן על מופת התנין והצרעת וכמ"ש הרמב"ן ג"כ וכמש"ל אות ס"ד בס"ד, וכתיב בלכתך לשוב כו' ועשיתם כו' דמשמע מיד בשיבה וביאה ראשונה לפני פרעה נצטווה לעשותם:

נחש

הגהות

[ב] ובב"ר פמ"ח אמרו החמין יפה למכה, וכן בשבת [קלד:] ועיין בהגהותיי בב"ר שם, מיהו שם במכת פצע כמילה וכי"ב, ועיין בפירש"י ע"ג [כח:] גבי סילוא מחלק בין בי באני שהוא רחיצת כל הגוף בחמין לרחיצת המכה עצמה ע"ש:

[ג] ובסוטה [שם] דרשו אשתרבובי אשתרבב ידה, דרש ותשלח לשון גידול כמו פרע לא ישלחו, שפירושו ענין צמיחה וגידול שער, אף כאן צמחה ונתארך ידה כגודל:

[ד] וחוא הכי השני מן שם הג' שבשמות מ"ב, שהוא בת"ת מדתו של משה, והוא כולל חו"ג, ותליו השני הוא בגבורה, ובו דן אותו משה והרגו:

[ה] וי"ל שנגד שניהם אמר אח"כ בים בשהודה וענה מי כמכה כמ"ש לעיל פמ"ג, שנגד מ"ש מי ה' אמר מי כמכה באלים בכל אלים ושרי מעלה שהיו עובדים להם, ונגד וגם ישראל כו' אמר מי כמכה נאדר בקדש, שמי כה' אשר רצונו היה להיות שמו נאדר למטה:

(סב) נחש שרף מיד (סג) קרא פרעה לחרטומים והשליכו מטותם ונעשו נחשים שרפים (סד) מיד רץ מטה אהרן ובלע למטותם שנאמר [שם ז] ויבלע מטה אהרן את מטותם (סה) הכנים ידו לחיקו והוציאה מצורעת כשלג וגם הם הכניסו ידם לחיקם והוציאו אותו מצורעת כשלג (סו) וכל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצרים במצרים היו עושין גם הם כן עד שהביא הקב"ה עליהם את השחין ולא יכלו לעשות כן שנאמר [שם ט] ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה מפני השחין וגו'. ר' עקיבא אומר (סז) סנקלטירי פרעה היו (סח) מחנקים את ישראל בקירות הבית בין לובן הלבנים לפיכך היו צועקים מתוך הקירות והקב"ה שמע את נאקתם שנאמר [שם ב] וישמע אלקים את נאקתם ויזכור אלקים את בריתו וגו' (סט) ועוד (ע) שורפין את בניהם בכור של אש שנאמר [דברים ד כ] ואתכם לקח ה' ויוצא אתכם מכור הברזל ממצרים (עא) ומדד להם הקב"ה באותה מדה והרג את בכוריהם (עב) שנאמר [תהלים קלו] למכה מצרי' בבכוריהם וכשיצאו ישראל ממצרי' מה עשה הקב"ה (עג) השליך כל גלולי תועבותיהם ונשתברו (עד) שנאמר [במדבר לג ד] ובאלהיהם עשה ה' שפטים. ר' יוסי אומר היו המצרי' (עה) מטמאין את ישראל ואת נשיהם עמם תדע לך שבן בנו של דן נשא אשה משבטו ושמה שלומית בת דברי ובאותו הלילה באו עליה נוגשי פרעה והרגו לבעלה והרתה.

(סב) נחש שרף כו' נחשים שרפים, פירשתי לעיל פ"מ אות ל"ו ע"ש: (סג) קרא פרעה לחרטמים. מבאר מ"ש ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים ויעשו גם הם חרטומי מצרים כו', היינו שחרטומים נקראים בלשון מצרים (כי אינגה מלה עברית אלא מצרית או כשדית כמ"ש הראב"ע) חכמים ומכשפים, וכתבה תורה כאן בפעם ראשון תחלה בביאור לחכמים ולמכשפים וקראן מיד בשם חרטמים ללמד על שאר המקומות כן: (סד) מיד רץ מטה אהרן. רמז בלשונו למ"ש רז"ל נס בתוך נס שהוא מטה רץ ובלע אותם: (סה) הכנים ידו כו'. מפרש מ"ש ראה כל המופתים אשר שמתי בידך ועשיתם לפני פרעה היינו מופת הנחש והצרעת וכמש"ל אות ס"א בשם הרמב"ן (רק שהרמב"ן מפרש שהתנין והנחש הן ב' דברים ולפ"ד הפר"א הכל אחד), ובפרט מופת הצרעת לפמש"ל פ"מ שהוא רומז על פרעה ועמו שהיו כו' וודאי ראוי להעשות לפני פרעה (ויש לרמוז בלשון אשר שמתי בידך, שזהו הצרעת שעשאו בידו ממש), וזה חולק ע"ד השמ"ר פ"ה עיין מש"ש בס"ד בהגהותיו אות ט': (סו) וכל מכה כו' עושין גם הם כן עד כו' שחין ולא יכלו לעשות כן. אומא דהא במכת כנים שקודם לה כתיב ויעשו כן החרטמים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכלו וגו' ואמרינן בסנהדרין [סז:] ובשמ"ר לפי שאין השד יכול כו' [ו], ואולי כיון שאין כתוב שם ולא יכלו החרטומים לעמד לפני משה כמ"ש בשחין, וא"כ משמע שמ"ת אח"ז במכות ערוב ודבר באו לפני משה אצל פרעה (וגם בשחין באו ולא יכלו לעמוד והלכו להם) ועשו כן להביאם ג"כ, וגם בכנים עכ"פ היו עומדין וניסו לעשות כן ולא יכלו, אבל במכת שחין כתיב ולא יכלו החרטמים לעמוד לפני משה מפני השחין, ולא היה יכולת בידם לעמוד לפניו לנסות כלל אם יוכלו לעשות כן גם משם ולהלאה לא באו עוד לפני פרעה כלל (וכתב הרמב"ן מפני הבושה), ולפי גירסת הילקוט כמאמר הפר"א דלעיל הכניסו ידם לחיקם והוציאו אותן מצורעים כשלג והיו מצורעים עד יום מותן, והרי אעפ"כ באו אח"כ ממכת דם עד שחין ולא נושו מן הצרעת ואולי יש לחלק שזה היה רק בידם והשחין היה בכל גופם ובפניהם לכן היו בושים לבא, גם לפ"ד הרמב"ן א"כ אחר שסרה מכת השחין מכל מצרים סרה ג"כ מן החרטמים. והיו יכולין לבא לפני פרעה אח"ז, וכאן בפר"א משמע שמן השחין ואילך לא חזרו עוד לעמוד לפני משה) [ז]: (סז) סנקלטרי פרעה. פירושו יועצים. וכאן לפי הנראה מדבר על הנוגשים ושוטרים, לכן גירסת הילקוט רמז קס"ט וכפ' ואתחנן רמז תתכ"ו ספקלטורי פרעה נכונה יותר, ופירושו הממונים לענוש, והיינו שהיו מחנקים דהכא: (סח) מחנקים כו' בקירות הבית כו' שנאמר וישמע כו'. מרישיה דקרא ויאנחו בני ישראל מן העבודה כו' שועתם מן העבודה, דרש שבענין העבודה עצמה שהיא מלאכת הלבנים והבנין היו עושין להם יסורים בהם עד שהיה קול שועתם עולה משם שהיו נואקים נאקת חללים, והיינו שהיו מחנקים אותם בין הקירות ולובן הלבנים שהיו עושין שם, ודרש נמי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם כמשמעו שהיו לוחצים ודוחקים אותם בין הקירות וכד"א [במדבר כב] ותלחץ אל הקיר, ולשון בקירות הבית היינו בקירות בתי מסכנות שבנו בערי המסכנות (ונקט לשון קירות הבית ללמדנו על מ"ש [ויקרא יד] והנה הנגע בקירות הבית שפירושו בקרן זוית בין ב' קירות וכדר"א בר"ש בנגעים פרק י"ב דמייתינן ליה בסנהדרין [פז:]): (סט) ועוד כו' בכור של אש. בילקוט שם ושם מסיים זבח לאלהיהם, ומיושב יותר לפ"ז מה שמסיים כאן וכשיצאו כו' השליך כל כו' שזה מדה כנגד מדה על שהיו זובחין ישראל לאלהיהם עשה בהם שפטים, וגם ענין המקרא ואתכם לקח ה' כו' שמביא כאן שכתוב שם בפרשת אזהרת ע"ג ופן תשא עיניך וגו' ואתכם לקח ה' מכור הברזל, מתפרש יפה לפ"ז שמזה הראת לדעת שאין ממש באלילי מצרים, שהוציא ה' אתכם מכור הברזל שהיו זובחים אתכם להם, וכן הוזכר הוצאת מכור הברזל [ירמיה יא] על שמירת הברית שהוא על ע"ג ע"ש: (ע) שורפין את כו'. הלשון שורפין דכאן וכן בלבנים הלבנים דלעיל נראה שרומז למ"ש בלק"ת והבאתיו לעיל פכ"ד אות כ"ה שהי' עבודתם בבנין בחמר ובלבנים במצרים מענין דור הפלגה, וכמ"ש שם נלבנה לבנים ונשרפה כו', לזה היו המצרים מלבנין אותם תוך הלבנים ושורפין כו' (ודרש בי' ונלבנה לבנים ר"ל לישראל בנים בכורים, נלבנם בבנין ונשרפה אותם לשרפה): (עא) ומדד כו' את בכוריהם. זהו כמ"ש בני בכורי ישראל ואומר אליך שלח את בני וגו' הנה אנכי הורג את בנך בכורך: (עב) שנא' למכה מצרים בבכוריהם. עדיף לי' להביא מקרא זה ממקרא דאורייתא של מכת בכורות, דלשון בבכוריהם שכתוב כאן (ולא כתיב למכה בכורי מצרים, וכבר הרגישו בזה בשוח"ט ודרשוהו שהבכורים הרגו באבותיהם כו') משמע ליה למידרשי' על הא דמדה כנגד מדה דהכא, על שהרגו ישראל שנקראו בכורים למקום לכן הכה אותם בבכורים שלהם: (עג) השליך כל גלולי כו' ונשתברו. עיין במכילתא: (עד) שנאמר ובאלהיהם עשה ה' שפטים. מפני שבסדר בא אע"פ שכתוב ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, מ"מ אח"כ במעשה לא נזכר זה, לכן מביא מקרא זה שבסדר מסעי שכתוב במעשה: (עה) מטמאין את ישראל ואת נשיהם עמם תדע לך כו'. לגי' הספר פליגא אהא דתניא במכילתא בא פ"ה ומייתינן לה בויק"ר ס"פ אמור ובכ"ת שנגאלו ממצרים בזכות ד' דברים ואחד מהן שלא נחשדו על העריות שהרי אחת היתה ופרסמה הכתוב (והיינו דבסוף פרקין תני רק בזכות ג' דברים ולא חשיב להא דעריות ע"ש), וגם לא מסתברא שיביאו ראיה מן הפרט באחת על הכלל כלו, ובילקוט ס"פ אמור הגי' במאמר זה היו המצריים טמאים ומטמאים אמרו ביריים בן בנו של דן נשא כו' באו עליו נוגשי פרעה והרגוהו כו', ולפ"ז האי מטמאין פי' לענין זה שהוולד שנולד מן שלומית שאנסוה היה כי"ב במצרי מגדף (ולא למיהב כלל שהיו מטמאין נשי ישראל קאתי), ולפי גי' הילקוט שהרגוהו תחלה היתה פנויה ולא היה הוולד ממזר, ועיין

הגהות

[ו] ולפי' הטור על התורה בשם י"מ להוציא את הכנים היינו להסירם ע"י כשפים כי להרבות בכנים לא רצו כלל ע"ש, א"כ מיושב דברי הפר"א, אלא שבאמת פי' זה אינו נכון (אע"פ שלפי זה מתפרש יפה מה שחזר לכתוב ותהי הכנם באדם ובבהמה, שר"ל כיון שלא יכולו להוציאם ולהסירם מהן, נשארו באדם ובבהמה כמכת ה' בס), חדא שלשון ויעשו כן משמע וודאי שעשו כמשה ואהרן להביא כנים ולא להסירם (ונאמר להוציא להורות על מה שאמרו רז"ל שהשד אין יכול לברא כלום רק דמכניף להו ולכנים לא יכולו אף להכניסם, וזהו להוציאם ממקום שהם נמצאים ולהביאם לכאן), ועוד דא"כ יהיה משמע שבמכות האחרות היה יכולת בידם להסירם, וא"א לומר כן, ואם היה יכולת בידן וודאי היו עושין כן, אלא וודאי זה היו יודעין שלא יוכלו להסירן ולא ניסו בזה כלל:

[ז] ויש לכוין ג"כ שלכן פסקה עבודה מאבותינו במצרים בתשרי כדאיתא בר"ה [יא:] כי המכות התחילו בניסן וע"ל פ"ט אות כ"ו, וא"כ כיון שכל מכה היתה משמשת חדש, כלתה מכת שחין הששית באלול, וכיון שלקו בה באלול כשק כחם ובטלה עבודה מתשרי (ולפי"ד רבינו בחיי פ' בא שהתחילו באב היה בתשרי מכת כנים שלא יכלו להוציא ואמרו אצבע אלקים היא, י"ל ג"כ שלכן מיד שסלטה בהן המכה בתשרי פסקה העבודה):

והרתה (עו) והכל הולך אחר הורע אם מתוק למתוק ואם מר למר וכשיצאו ישראל ממצרים התחיל מחרף ומגדף שנאמר [ויקרא כד] ויקוב בן האשה הישראלית את השם ויקלל. ר' ישמעאל אומר חמש אצבעות של ימינו של הקב"ה (עז) כלן יסוד גאולות אצבע קטנה בה הראה לנח מה לעשות בתיבה שנאמר [בראשית ו] וזה אשר תעשה אותה (עח) אצבע שניה לקטנה בה הכה את המצרים שנאמר [שמות ח] אצבע אלקים היא אצבע שלישית לקטנה בה כתב את הלוחות שנאמר [שם לא] לוחות אבן כתובים באצבע אלקים (עט) אצבע רביעית שהיא שניה לבוהן בה הראה הקב"ה למשה מה יתנו ישראל בפדיון נפשם שנאמר [שם ל] זה יתנו הבוהן וכל היד בה עתיד הקב"ה להראות זרוע עוזו ותפארתו לכל באי עולם. ר' אליעזר אומר (פא) ה' אותיות שכפלו בתורה באותיות כלם בסוד הגאולה. כ"ך בו נגאל א"א מאור כשדים שנאמר [בראשית כב] לך לך מארצך מ"ם בו נגאל יצחק אבינו מיד פלשתים שנאמר [שם כו] לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד נ"ן בו נגאל יעקב אבינו שנאמר [שם לב] הצילני נא פ"ף בו נגאלו אבותינו ממצרים שנאמר [שמות ג] פקד פקדתי אתכם צ"ץ בו עתיד הקב"ה לגאול את ישראל ולומר להם צמח צמחתי לכם (פב) שנאמר [זכריה ו] הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח ובנה את היכל ה'. ולא נמסרו האותיות אלא לאברהם אבינו ואברהם אבינו מסרן ליצחק ויצחק מסרן ליעקב ויעקב מסרן ליוסף ויוסף מסרן לאחיו (פג) ואשר בן יעקב מסר סוד הגאולה לסרח בת אשר וכשבא משה ואהרן אצל זקני ישראל ועשו האותות לעיניהם הלכו זקני ישראל אצל זקנתן סרח בת אשר ואמרו לה בא איש ועשה אותות לעינינו כך וכך אמרה להם (פד) אין באותות הללו ממש אמרו לה והלא אמר לנו פקד פקדתי אתכם אמרה להם הוא האיש שעתיד לגאול את ישראל ממצרים שכך שמעתי מאבא פ"ה ופ"ה שנאמר פקד פקדתי אתכם (פה) מיד (פו) האמינו העם באלקים ובמשה שנאמר [שמות ד] ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל. ר' עקיבא אומר (פז) נוגשי פרעה היו מכין את ישראל כדי לעשות להם תבן לבנים שנאמר

ועיין בת"כ ובויק"ר שם ורמב"ן : (עו) והכל הולך אחר הורע כו'. ע"ל ר"פ כ"א ומפני שבחמשה דברים שהלב נותן שאמרו בנדה [לא'] בכללן המוח שהוא ראש ומלך על כל האברים כדאי' בשבת [סא'] לכן הכל תלוי בו כי הוא מנהיג כל הגוף לנטות אחריו (וז"ש בליקוטי האר"י שאם מחשבת הלב לטובה יהפך אח"כ הכל לטוב מפני שאמנו בא הפנימיות ע"ש) : (עז) כולן יסוד גאולות. בערוך ערך חמש הביא הגי' סוד גאולות, וכ"ה בילקוט ס"פ וארא, וכ"ה הלשון להלן בדר"א (ובילקוט מיכה סוף רמז תקנ"ג הגי' לשם גאולות), ומשמע הא דקאמר הבהן וכל היד, היינו דחושב היד כפ"ע (וכ"ה מבואר לגי' תוספת על התורה שאביא להלן אי"ה) ולפ"ז הן ששה (ועיין בת"ז [נכי] באת ד' כו' קנה כו') וכדמפ"ו הבהן והיד כו' [ח], ולפשוטו י"ל מ"ש הבהן וכל היד הכל אחד, ומפני שבמקרא שמביא לא נזכר אצבע כלל, רק תרוס ידך, לכן מפרש שרומז על הבהן שנכלל בו כל היד (על כי הוא הראשון, וגם מפני שאינו בסדר האצבעות כלן נקרא עם היד) : (עח) אצבע שניה כו' את המצרים. בסנהדרין [צג:] אמר ר"ק שבמצרים וסנחריב לקו בכל היד, גם בברייתא בהגדת פסח ובשח"ט מזמור ע"ת תניא שעל הים לקו בכל האצבעות: (עט) רביעית כו' בפדיון נפשם. בתוספת ע"הת ר"פ כי תשא הביאו הגי' ברביעית הראהו למשה הלבנה ובגודל הראהו מחצית השקל כו' : (פא) ה' אותיות כו' בסוד גאולה. שהן ה"ג מתוקות שבשמאל (ור' ישמעאל דלעיל הוא שפי' בדברין של ימין, אבל כאן דסתם מיירי בשמאל) וחושבן כסדר הא"ב כמנצפ"ך, וכסדר הגאולות חג"ת לאבות, ונצח ע"י משה גאולת מצרים שיצאו כל צבאות ה' שהוא בנו"ה שם צבאות, וגאולה אחרונה בהוד, וברבה ותנחומא ס"פ קרח מובא מאמר זה בקצרה (ושם סמך לו ענין הא דמנצפ"ך צופים אמרוהו, ולפמ"ש בירושלמי דמגלה וב"ר פ"א דצופים אלו ר"א ור"י ע"ש, אולי אפשר לרשא דר"א דהכא הן הן דרשת צופים במנצפ"ך ג"כ) ויש שם קצת תוספת דברים ע"ש : (פב) שנא' הנה איש צמח כו'. ברב"ות שם מביא קרא והקימותי לדוד צמח צדיק וגו' [ירמיה כג] והוא מפורש יותר כדמוכח עניינא שם ע"ש, אבל מקרא דהכא איש צמח דכתיב בי' ובנה היכל ה', פשטי' ודאי בבית שני מדבר (דבית שלע"ל לא יהיה בנינו בידי אדם אלא בידי שמים) והוא שהוצרך לפרש כאן לגאול את ישראל להוציא מפשטי' דמשתמע בבית שני [והובא בספרים בשם הרר"ש מאוסטראפאלי ז"ל רמז לה' אותיות אלו המרמזים לה' סודי גאולות, בישעיה כ"ד מכנף הארץ כו' צבי לצדיק, שהכוונה כי ד' גאולות המרומזים באותיות מ'כ'נ'פ' כבר שמענום, אך צבי (פי' חמדתנו) לצדי"ק, המלה"ד] : (פג) ואשר כו' לסרח כו'.

בסוטה [יג'] אמרינן ששאל משה לסרח על קברו של יוסף, וכתבו תוס' ומה שלא שאל למכיר ויאיר בני מנשה הוא מפני שסוד הגאולה נמסר לה כדהבא, והא גופי' מה שלא נמסר סוד הגאולה למכיר ויאיר בני מנשה, י"ל לפי שידעו שסרח תאריך ימים הרבה כדאיתא בב"ר פצ"ד וקה"ר פ"ט (ובד"א זוטא פ"א שנכנסה בחיים לג"ע), ועי"ל לפי שבני אפרים נכשלו ויצאו קודם הקץ, לכן לא רצו למסור גם לבני מנשה שהיה ג"כ מבני יוסף כי לא היו מאמינים להם ועיין בתוס' סוטה שם (וללדברי ר' ישמעאל לפמש"ל אות ע"ו בהגה"ה שגאולת מצרים בהוד, י"ל לפמ"ש בלק"ת פ' ויצא שאשר בהוד, לכן מסרו לבת אשר) : (פד) אין באותות הללו ממש א"ל והלא אמר פקד פקדתי כו'. בז"ר ר"פ לך לך תמה בזה שהרי הן לא ידעו שפקד פקדתי הוא הסימן ע"ש שנדחק בזה, גם קשה למה החליטה שאין באותות הללו ממש, ונראה משום שידוע היה לכלם גזרת ת' שנה שנגזרה בין הבתרים וראו שכבר מנו בני אפרים וטעו לכן היו מפקפקים בזמן הגאולה ע"י משה כדאיתא בשה"ר פ"ב פ"ז ובפסיקתא דהחדש שא"ל למשה הרי הקב"ה אמר ת' שנה ואין לנו אלא ר"י שנה, וזמן דלוג הקץ לא ידעו, וז"ש סרח ג"כ שאין ממש באותות הללו כיון שלא עברו עדיין ת' שנה, וא"ל הלא אמר פקד פקדתי אתכם ר"ל פקידה קודם הזמן ברחמים כאיש הקב"ה קודם זמן הראוי לת' שנה [ט] (וכמ"ש בשה"ר ופסיקתא שהבאתי בהגה"ה) : (פה) מיד האמינו באלקים ובמשה שנאמר ויאמן העם וישמעו כי פקד כו'. מסיים בשמ"ר פ"ה (שהועתקו שם דברי הפר"א בקצרה) במה האמינו כי שמעו לשון פקידה, ע"כ : (פו) האמינו באלקים ובמשה שנא' ויאמן העם. דרש מ"ש ויאמן סתם הוא בה' ובמשה וכמ"ש [שמות יד] ויאמינו בה' ובמשה עבדו, ונראה מפרש מ"ש משה תחלה הן לא יאמינו לי כו' כי יאמרו לא נראה כו', שבכלל זה היה כוונת משה שמא לא יאמינו בה' אע"פ שלא פירש זה בפירוש רמזה במ"ש אח"ז לא יאמינו כו' ולא ישמעו בקולי, כי תרתי ל"ל, אלא הא' אמונה בה' (ולכן אמרו שנתחייב ללקות במטה ובצרעת על שסיפר עליהן לה"ר שאם על האמונה בנבואת משה בלבדו אשם, א"כ מה לה"ר היא זו, הרי מהדין מי שבא להתנבא צריך אות בתחלתו) וע"ז נאמר ויאמן העם וישמעו כי פקד כו', האמינו בה' שיש כח בידו לגאלם והאמינו בנבואת משה שפקדם עתה לגאלם על ידו, וז"ש כאן ב' האמונות באלקים ובמשה, וי"ל עוד שרומז למקרא [שמואל ב כ] אנכי שלומי אמוני ישראל שדרשוהו על סרח בת אשר שע"י האמינו בכ"י ב' אמונות בה' ובמשה וז"ש אמוני לשון רבים : (פז) נוגשי פרעה היו מכין את ישראל כו'. מבאר מ"ש והנוגשים אצים כו' פירושו שהיו דוחקים את ישראל ומכים אותם, ואע"פ

שכתיב

הגהות

[ח] ומקום לכוונס לפ"ז סדרן, שה' אצבעות הן נתנה"י והששית היד פנימה של ימין הוא בחסד, ויהיה הסדר באצבע הקטנה יסוד הראה לנח איש צדיק שהוא ביסוד בנין התיבה (וז"ש שם וזה אשר כו', כי זה הוא ביסוד כדאיתא בת"ז), השני' בהוד אצבע אלקים שהוא בהוד דקדושה כמ"ש בפע"ח שהבאתי לעיל אות ס"ו, השלישית בנצח כתב הלוחות שהן בנו"ה ועיקרו בנצח (שהוא כולל גם הוד), הרביעית בת"ת שקל הקדש שהוא הו' שבו המתקלא :

[ט] וי"ל לשון פקד פקדתי מענין הסרון כמו לא נפקד ממנו איש, ור"ל חסר חסר הקב"ה מזמן השעבוד ת' שנה הנגזר (ושוב מצאתי בבעה"ט שכתב פקד מלא [אלא שבאמת כתיב חסר] בגי' ק"ץ שנה שדילג על הקץ, וכמנין פקוד נחסר מזמן ת' שנה), זה היה כוונת ישראל כשא"ל והלא אמר פקוד פקדתי (ובשה"ר ופסיקתא שם שא"ל משה מדלג על ההרים על קצים ועיבורים ואינו מביט לחשבונות) ופרח כיון ששמעה פקד פקדתי אמרה הוא האיש כו' :

(פח) שנאמר [שמות ה] ואת מתכונת הלבנים ומצרים (פט) לא היו נותנין תבן לישראל שנאמר [שם] תבן אין נתן לעבדיך ולבנים אומרי' לנו עשו והיו ישראל מקוששים את הקש (צ) במדבר והיו רומשין אותו בחמוריהם ונשיהם ובניהם ובנותיהם (צא) והקש של מדבר היה נוקב עקביהם (צב) והיה הדם יוצא ומתבוסס בחמר (צג) ורחל בת בתו של שותלח היתה הרה ללדת ורמסה בחומר עם בעלה ויצא הוולד מתוך מעיה (צד) ונתערב בתוך המלבן (צה) ועלתה צעקתה לפני כסא הכבוד (צו) וירד מיכאל המלאך ולקח את המלבן בטיט שלו (צז) והעלהו לפני כסא הכבוד (צח) ואותו הלילה נגלה הקב"ה והכה כל בכורי מצרים שנאמר [שמות יב] ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור (צט) אמר הקב"ה אם אני מוציא את ישראל בלילה יאמרו מצרי' עכשיו דרך גנבים עשה מעשיו אלא הריני מוציא אותם (ק) בחצי היום בגבורת השמש שנאמר [שם] ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרי' על צבאותם. ר' יהודה אומר כל אותה הלילה היו ישראל אוכלין (קא) ושותין יין ושמחי' (קב) ומהללים להקב"ה בקול גדול (קג) והמצריי' היו צועקים במר נפש (קד) על המגפה (קה) שבאה עליהם פתאום שנאמר [שם] ותהי צעקה גדולה במצרי' כי אין בית אשר אין שם מת. (קו) ובזכות ג' דברים

יצאו

שכתיב ויכו שוטרי בני ישראל ע"ש בב"ר ופירש"י, היינו שגם הם לקו מן הנוגשים בתחלה, אבל אח"ז כשנודע להנוגשים שהשוטרים אין דוחקים את ישראל היו הנוגשים אלים דוחקים ומכים את ישראל בעצמן ג"כ: (פח) שנאמר ואת מתכונת הלבנים כו'. וכתיב ויצו פרעה את הנוגשים בעם ואת שוטריו, הרי צוה גם להנוגשים שיכבידו העבודה על העם, ולכן היו הנוגשים מכים העם כדבסמוך: (פט) לא היו נותנים כו' שנאמר תבן אין נתן כו'. מפרש אין ניתן שהעם במצרים אין מניחין ללקוט בשדותיהם כשנפוצו לקושש קש לתבן בשדות וכמ"ש בשמ"ר פ"ה שהיו המצרים משברין שוקיהם, וז"ש לא ניתן ולא כתיב לא תתן (ופשוטו דרך כבוד לא רצו לתלותו בפרעה וכמו ולבנים אומרים לנו ולא כתיב תאמר לנו) וי"ל שז"ש וחטאת עמך, שאתה מחטיא בזה את כל עמך ר"ל המצריים שאין מניחים ללקט בשדותיהם ומכים המלקטים: (צ) במדבר והיו רומסין אותו בחומר הם ונשיהם. כצ"ל: (צא) והקש של מדבר היה נוקב עקביהם. שקש המדבר הוא גס וקשה וגם הוא מעורב עם קוצי המדבר [י], ומפני כן הוא מנקב עקביהם כשרומסים אותו בחומר, וז"ש בסוכה [לי] ובב"ב [יט:] דתבנא דאית בי' קוצי לא חזי לטינא שמנקב הרגלים, ועיין שם בפי' רש"י: (צב) והיה הדם יוצא ומתבוסס בחומר. נראה מכוין ללשון המקרא [יחזקאל טז] וארא מתבוססת בדמיך, ומפרש ליה לשון רמיסה בחומר כמ"ש [זכריה י] בוסים בטיט חוצות, שבשעת הרמיסה בחומר היה הדם יוצא מעקביהם והיו מגולגלים בחומר ובדם: (צג) רחל בת בתו של שותלח. כ"ה הגירסא בילקוט סוף פ' שמות (ושם הגי' מתושלח, ועיין ז"ר שם מ"ש בזה), ואפשר שותלח זה הוא הכתוב [במדבר כו] בבני אפרים, וכמו שתחלת קושי השעבוד היה בסבת בני אפרים כדלעיל אות כ"ב כן הגאולה היה ע"י בניהם כשנשתעבדו בהם שעבוד קשה ביותר [יא], ואולי יש לרמוז מ"ש [ד"ה א ז] ובתו שארה ותבן וגו' ואת אזן שארה, שהוא רחל הלזו (וכתו מוסב על שותלח הכתוב שם למעלה בבני אפרים) וקראוה שארה על שם שבנה ושאר בשדה נרמס בחומר ותבן את אזן שארה, שבעת בנינה (בערי מסכנות בחמר ובלבנים) אזן ה' קול שארה בנה היוצא ממעיה בבנין במלבן, ונגאלו בזכותה: (צד) ונתערב בתוך המלבן. שרמסוהו בטיט, וכ"ה בת"י ס"פ משפטים (ע"פ כמעשה לבנת הספיר) ואפילת ית עוברה ואתבטש [פי' נרמס] עם טינא: (צה) ועלתה צעקתה לפני כסה"כ. אפשר בא לרמוז כענין מ"ש [ירמיה לא] קול ברמה נשמע וגו' רחל מבכה על בניה (ועיין תדא"ר פ"ל שדרשו אל תקרי רחל אלא רוח אל, וכיוונו למ"ש בזוהר שרחל מכונה השכינה) אף כאן רחל הלזו בקול צעקתה על בני' עלתה למרום לפני כסה"כ ונגאלו בצעקה זו: (צו) ירד מיכאל. בת"י שם אותא גבריאל, ובזוהר ס"פ בשלח [סג] ואתא פסידא ואחיד ליה, ע"ש במפרשיו שנדחקו בפי' המלה, ופשוט שט"ס הוא וצ"ל ב' מלות פס ידא (כלשון המקרא [דניאל ה] פס ידא די כתבא) ור"ל ונחה פס ידא מן השמים וקבלה הלבנה: (צז) והעלהו לפני כסה"כ. בת"י שם ועבד מיניה לבינתא ואסקיה לשמי מרומא ואתקניה גלוקדיק [פי' הדום רגליו] תחות אפיפורין [כסא] דמרי עלמא (והלשון משובש וצ"ל להיפוך אתקינית אפיפורין תחות גלוקדיק, ועיין בערוך שפירש גלוקדיק הוא כסא ואפיפורין הוא הדום רגליו), ובירושלמי פ"ד דסוכה ובויק"ר פכ"ג וש"ן אמרו הוא וכל ארגליא שלה, פי' כל כלי מלאכתה, ומשמע שם שמשום עמו אנכי בצרה היא קבועה

כביכול כל ימי היותם במצרים, ושלא כמאמר דהכא שנקבעה בלילה שנגאלו: (צח) ואותה הלילה נגלה כו' והכה כו'. משמע שגם בליל פסח עדיין היו משועבדים בטיט ולבנים, וחולק על מ"ש בר"ה פסקה עבודה מאבותינו במצרים, ובאמת הדבר תמוה א"כ איך אכלו הפסח ואיך קיימו לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר אי איתא שהיו עסוקין במלאכה בחמר ובלבנים עד שיצאו (ולמ"ד הפסח נאכל כל הלילה עד ע"ה, יש לומר שאכלוהו אחר חצות לילה שאז כיון שהתחילה מכת בכורות בחצות פסק השעבוד, ור"ע מארי' דשמעתא כאן ס"ל הכי בברכות [ט'] דפסח נאכל עד ע"ה), ואפשר מעשה זה בליל פסח אשתקד בשני שעבוד היה, ועתה בלילה הזו עצמה שנגאלו נזכר אותה מעשה, וכ"מ אח"כ שפי' כו"ר, ולפ"ז לא פליגא דר"ע אדר"י דלהלן דאמר כל אותו הלילה היו ישראל אוכלין ושותין כו': (צט) אמר הקב"ה אם אני כו'. שהיה ראוי בקבלת ה' על מעשה הזו שתהיה הגאולה מיד באותה שעה אלא שרצה להוציאם בפרהסיא בעצם היום. ובאמת גאולה מאורתא הוי כדאיתא בברכות שם: (ק) בחצי היום בגבורת השמש. ר"ל מפני שמצרים היו עובדין לחמה ולבנה וכוכבים התלויין מהן, לכן הוציאם בחצי היום בגבורת השמש (וכן בט"ו לחדש בשעת מלוי הלבנה בגבורתה), וז"ש למכה מצרים בבכוריהם ויוצא ישראל מתוכם אחר את השמש לממשלת ביום ואת הירח וכוכבים לממשלת בלילה, שבכ"ז במכת בכורות בלילה ויצ"מ ביום הראה הקב"ה שאין כח ממשלתם כלום, והוא העושה אורים גדולים לממשלת ביום ובלילה, וברצונו נטלה כח ממשלתם כרגע: (קא) ושותין יין כו' ומהללים כו'. כמ"ש בפסחים [צה:] שטעון הלל באכילתו מדכתיב השיר יהיה לכם כליל התקדש חג והיינו הלילה שיצאו ממצרים שאז נתקדש בראשונה לחג לדורות (ובשוח"ט מזמור קי"ג דרש עלי' אזכרה נגינתי בלילה ע"ש), ומשום שאין אומרים שירה אלא על היין פשיטא לי' ששתו יין (ועיין תוס' ברכות [לה:] ד"ה שאין כו' ואפשר נגד מה שהיו שותים יין אז, תקנו חכמים ד' כוסות לדורות: (קב) מהללים בקול גדול. כמ"ש [תהלים קה] ויוציא עמו בששון ברנה את בחיריו, ורנה היינו בקול רנה, וכמ"ש בפסחים [פה:] ובירושלמי שם פ"ז הי"ב כזיתא פסחא והלילא מתברא אגרייא: (קג) והמצרים היו צועקים במר נפשם. נראה שלשון זה רומז למקרא [ישעיה סה] כי הנה עבדי יאכלו ואתם כו' ישתו כו' ישמחו כו' ירונו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב, וכדכתיב ותהי צעקה גדולה במצרים (ואמר צעקו במר נפש כד"א [יחזקאל כז] ויזעקו מרה, והיה זה נגד וימררו את חייהם): (קד) על המגפה שבאה כו'. שמכת בכורות קרויה מגפה כמ"ש ועבר ה' לנגוף את מצרים, ולימדנו בלשונו לפרש מ"ש [שמות ט] אני שולח את כל מגפותי אל לבך שזו היא מכת בכורות, ע"ש בפירש"י ועמ"ש לעיל פל"ו אות ל"ב: (קה) שבאה עליהם פתאום. נראה רומז לפרש מ"ש [איוב לד] רגע ימותו וחצות לילה יגועשו על מכת בכורות שהיה בחצות, וכתיב בהם לשון רגע כו', כי כרגע פתאום היה מכותם: (קו) בזכות ג' דברים. במכילתא ובויק"ר שהבאתי לעיל אות ע"ד חשיב ד' דברים. (וכן נגד ד' אותיות השם, וכאן דלא חשיב אלא ג' יש לומר דס"ל שנגד אות ה' אחרונה ניתן להם מצות פסח) וכאן דלא חשיב פרוץ בערוה היינו כדר' יוסי דלעיל שהיו מטמאין נשיהן עמהן אע"פ שאנוסים היו, מ"מ לא ניחא לי' לחושבה, ועמש"ל באות שאח"ז בס"ד:

וביחוד

הגהות

[י] שקוצים מצויים במדבר כמ"ש [שופטים ח] את קוצי המדבר, וז"ש [שבת עז:] בגמל דאכיל כיסי פי' קוצים מפני שהוא מהלך במדברות ואוכל קוצי המדבר:

[יא] ואפשר ירמוז לזה מ"ש בקריאת יוסף שם אפרים כי הפרני אלקים בארץ עניי, לרמוז שיפרה ויוליד בעת העוני והשעבוד והיינו שיצא הולד ונתערב במלבן בחומר ובלבנים:

יצאו ישראל ממצרים על ששמרו לשונם ולא היה ביניהם לשון הרע (קז) ובייחוד השם ויצאו ישראל ממצרים (קח) מלאים כל טוב ממין ברכות (קט) בזוכרו הדבר שנאמר לאברהם [בראשית טו] וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול:

פרק מט

רבי שמעון בן יוחאי אומר (א) רצה הקב"ה להכרית ולהשמיד זרעו של עמלק (ב) ושלח לשאול בן קיש להכרית ולהשמיד זרעו של עמלק (ג) ושאול והעם שמעו (ד) ולא חסו על אדם בזוי אלא על אגג שנאמר [ש"א טו] ויחמול שאול והעם על אגג ועל מיטב הצאן והבקר (ה) וישמע שמואל ויצא לקראתם ואמר להם (ו) חמלתם על עמלק והותרתם שריד

(קז) וביחוד השם. היינו שלא עבדו ע"ז. וע"ל ס"פ ל"ב, ותמוה דבהדיא כתיב [יחזקאל כ] ואמר להם איש שקוצי עיניו וגו' ובגלולי מצרים וגו' וממקרא זה מביא במכילתא לדרוש משכו וקחו משכו מע"ג, לכן נראה נכון דצ"ל ובייחום השם והיינו הך דלא שינו שמם שבמכילתא הנ"ל: (קח) מלאים כל טוב ממין הברכות. עמש"ל ר"פ מ"ב בס"ד: (קט) בזכרו הדבר שנאמר לאברהם כו'. הוא לשון המקרא [תהלים קה] כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו (כן מנ"כ), ומבאר שהמקרא שם מוסב על שלפניו מכות מצרים וא"ש לאברהם דן אנכי וכתיב שם ויוציאם בכסף וזהב וגו' ז"ש ואח"כ יצאו ברכוש גדול, וזהו ממין הברכות שאמר כאן:

פרק מט (א) רצה הקב"ה להכרית כו' ושלח לשאול. משמע שר"ל שיתקיים או מחיית עמלק תחתת השמים היה רצון ה', כאשר נשבע כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק וגו', וכדדרש לעיל פמ"ד ר' שילא על מקרא זה. בהאי לישנא דהכא ע"ש, ושאול שליח ה' היה בזה, רק מחטא שאול והעם לחמול על אגג והצאן לא זכו שתתקיים, ונשאר שריד לעמלק מזרע אגג שיצא ממנו המן, וגם אחרים מהם נמלטו, שהרי מצאנו שחזרו ונלחמו עם דוד בצקלג [שמואל א ל] ובימי חזקיהו [ד"ה א ד] כתיב ומהם מן בני שמעון ויכו את שארית הפלטה לעמלק, ועמש"ל פמ"ד אות : (ב) ושלח לשאול. כמ"ש וישלחך ה' בדרך, וכמש"ל ששאול היה שליח ה' להלחם מלחמת ה' בעמלק: (ג) ושאול והעם שמעו. כמ"ש שאול אשר שמעתי בקול ה' וגו': (ד) ולא חסו על אדם בזוי. נראה עיקר שצ"ל לא חסו על אדם ודבר בזוי אלא כו', והוא פי' מ"ש וכל המלאכה נמבזה ונמס אותה החרימו, שמלאכה נמבזה הן דבר בזוי (מהצאן וש"ד) אבל הרגו כולם לבד אגג (ואותן שנמלטו בחטאם כמש"ל אות א') כמ"ש ואת כל העם החרים לפי חרב: (ה) וישמע שמואל ויצא כו'. לפשוטו שמיעה זו היא מ"ש ה' לשמואל נחמתי כו' ועמש"ל אות שלאח"ז בס"ד בזה, אך מקום לומר שהספר"א מפרש מ"ש וישכם שמואל בבקר לקראת שאול ויגד לשמואל לאמר בא שאול הכרמלה והנה מציב לו יד ויסב ויעבור וירד הגלגל, שז"ש ויגד לשמואל היה תחלה קודם שיצא לקראת שאול בבקר וז"ש וישמע שמואל, רק שנכתב במקרא אח"ז ע"ד אין מוקדם ומאוחר כו', כי גמר הכתוב תחלה ענין מ"ש למעלה ויזעק אל ה' כל הלילה וסמך לו מה היה בבקר אחר לילה זו שהשכים בבקר ויצא לקראת שאול ואח"כ חזר לבאר יציאתו כי הוגד לו כי בא כו' [ב]: (ו) חמלתם על עמלק והותרתם ממנו שריד. נראה שהן ב' חטאים החמלה על עמלק הוא מ"ש ויחמול כו' ועל מיטב הצאן, ועברו מה שנצטוו ע"י שמואל והחרמתם את כל אשר לו ולא תחמול עליו (וזה היה החידוש שנתבאר בנבואת שמואל מה שנרמז בתורה בלשון מחיית זכר כמו שדרשוהו במכילתא שם שלא יאמרו שור זה של עמלק כו'), והשני והותרתם שריד, שהוא שריד מאדם היינו אגג, שבזה שחמלו והחיו אותו גרמו שנשאר ממנו שריד כמש"ל אות א', וב' חטאים אלו היו לשאול ולעם, כמ"ש ויחמל שאול והעם על אגג ועל מיטב הצאן, כי החמלה על אגג היה דבר שאול בייחוד כמ"ש שאול בעצמו אח"ז ואביא את אגג (שפשוטו הביאו להתקלס בו בלכדו אותו חי), והחמלה על הצאן היה חטא העם וכמ"ש אשר חמל העם על מיטב הצאן וגו' וכתיב ויקח העם מהשלל צאן וגו', אלא שבכ"ז גם חטא העם נחשב לשאול שהיה סיפק בידו למחות בעם וכמ"ש לו שמואל הלא אם קטן אתה בעיניך ראש שבטי ישראל אתה והיה לך למחות בהן, וז"ש ה' לשמואל כי שב מאחרי ולא הקים את דברי, שב מאחרי הוא חטאו בייחוד בחמלה על אגג, ולא הקים את דברי שלא מיחה בעם (וכמ"ש בירושלמי סוטה פ"ז ובויק"ר ר"פ כ"ה היה סיפק בידו למחות כו', הרב המו"ב מ"ו אברהם שמחה מאמציסלאב), ויש להוסיף עוד כי דבר אגג שעבר על המפורש בתורה מחיית עמלק כתב שב מאחרי, ודבר חמלת הצאן שלא נכתב בתורה בפי' רק נתבאר בדבר שמואל כתוב בלשון לא הקים את דברי ר"ל דבר הנבואה לשמואל (גם י"ל שדבר אגג שכבר יצא ממנו שרש נפש המן כמש"ל או"א, כתב עליו שב מאחרי חטא מוחלט שאין לו תיקון עוד, ודבר הצאן שאפשר היה להרגם עתה (אף שלא נתפרש במקרא שעשה כן (וממש"ל אות ח') כתב עליו רק לא הקים את דברי), ושמואל לא נתבאר לו עדיין מה הן הב' חטאים, וכשבא אל שאול ושמע קול הצאן א"ל ומה קול הצאן הזה באזני וקול הבקר אשר אנכי שומע, כי חשב שמואל ששני החטאים הן בצאן ובבקר, והצאן שהיה רואה אותם בסמוך למחנה (כמ"ש הזה) אמר עליהם באזני, והבקר שהיו רועות רחוק מהמחנה אמר עליהן אשר אנכי שומע, וי"ל אשר אנכי שומע הוא מה ששמע מפי ה' שחטא כזה בד"א ולא פירש לו במה, וזהו דנקט

הגהות

[ב] ולפי דרכנו לימדנו דמ"ש ויגד לשמואל כי בא כו' ויסב ויעבר כו', הוא הכל מוסב על שאול, ומספר השמועה ששמע שמואל ממהלך שאול, ולבאר שלכן הלך לקראתו אל הגלגל, ולא כטעה לפרש ויסב ויעבר וירד הגלגל על שמואל קאי, שכששמע ששאול מציב לו יד בכרמל שהוא בנין מזבח להקריב שם כמ"ש רש"י ורד"ק בשם אגדה (שזהו מזבח ההרוס שבהר הכרמל שחזר אליהו ז"ל ורפאהו) כעס שמואל על שאול שלא שמר דברו לירד לפניו הגלגל להוחיל עד שיבא שמואל שם להעלות העולה כאשר נצטוה מכבר [שם י] ושנה בחטאו אשר חטא בזה במלחמת פלשתים [שם יג] ונטה מדרכו שאחז תחלה לילך לקראתו באשר ימצאנו בדרך [העולה גלגלה] ויסב [שמואל] ויעבור [מדרכו הראשונה] וירד הגלגל, ומ"ש אחר זה ויבא שמואל אל שאול (והיינו בגלגל כמ"ש אח"ז ויספק שמואל את אגג לפני ה' בגלגל משמע ששם היה כל המעשה, שלא נזכר שהלכו ממקום אחר אח"כ לגלגל), נצטרך לומר שכשנודע לשאול שירד שמואל הגלגלה הלך גם הוא שם ועזב המזבח שרצה להציב לו בכרמל (ואפשר לכן נקרא מזבח ה' ההרוס כי שאול עצמו הרסו כשהבין חטאו שרצה לעבור דבר שמואל להקריב שם ולא בגלגל), אבל באמת אף שבאמת היה מתפרש בריוח לשון והנה מציב לו יד ויסב ויעבר שנדחק בו הרד"ק והמפרשים, מ"מ דחוק שחסר הליכת שאול אח"כ לגלגל, ועוד כמה דברים, אלא הכל על שאול קאי כדברי הפר"א כאן, ומ"ש והנה מציב לו יד, י"ל שתחלה שלא ידע שאול ששמואל יצא לקראתו הגלגל, חשב להציב לו יד בכרמל, וכאשר נודע לשאול ששמואל יצא לקראתו מיד ויסב שאול מן הכרמל ויעבור וירד הגלגל, כי ידע ששמואל ודאי ירד אל הגלגל כאשר צוהו מכבר להוחיל לו שמה (וזה שלא כדברי הפר"א שמקדים ההגדה מהליכת שאול קודם יציאת שמואל לקראתו כמ"ש בפנים) ולפי מה שנראה לפשוטן של דברים שכרמל זה אינו הר הכרמל שהקים בו אליהו המזבח, שהוא בנחלת שבט אשר (במלכות אפרים ממשלת אחאב אצל ים הגדול במערב א"י) שהוא רחוק מאד מגלגל שהוא במזרח א"י אצל ירדן יריחו, אלא היא עיר כרמל שבנחלת יהודה [ביהושע פ"ס ט"ו] שהיא סמוכה למזרח א"י ששם גלגל, וכמו שנראה מן הערים מעון וזיף שכתובין סמוכין לה [יהושע שם] שהן סמוכין למדבר יהודה שבדרומית מזרחית כמ"ש [שמואל א כג] במדבר זיף במדבר מעון בערבה [הוא ערבות יריחו] אל ימין הישימון [שהוא בעבר הירדן המזרחי] וסמוך להן גלגל אצל יריחו במזרח כדמשמע ריש יהושע ה' (וכן כרמל של נבל הכרמלי שכתוב שם [שם כה] ואיש במעון ומעשהו בכרמל, זו היא כרמל שביהודה, כי נבל מיהודה היה כמ"ש והוא כלבי ממשפחת כלב, והיא הסמוכה למעון, שוב ראיתי שבקצת מזה העיר הר"י שווארץ בספר תבואת הארץ), ועמלק היה בנגב ארץ יהודה במדבר יהודה שהיה הקיני שמה וכמש"ל פמ"ד אות כ"ה, ולכן בשוב שאול ממלחמת עמלק נכנס לארץ יהודה אל עיר כרמל בכדי לעלות משם אל הגלגל כאשר נצטוה לירד לפני שמואל הגלגל להוחיל לו, ולכן כששמע שמואל שבא שאול הכרמלה והציב לו יד (לנוח שם מעט מהמלחמה או לפלוגי ביזתא כת"י), הבין שמואל שפני שאול מועדות לירד לגלגל, והלך גם הוא שמה, וי"ל לפ"ז ויסב ויעבר וירד הגלגל על שמואל שהסיב שמואל ולא הלך דרך כרמל לפגוע שאול בדרך רק ירד הגלגל כי שם ימצאנו (וכן נראה ממ"ש לזבוח לה' אלקיך בגלגל, כי היו פני המחנה עם הצאן והבקר מועדות תחלה לבא הגלגלה):

שריד ממנו (ז) אמר לו הצאן והבקר לעשות זבחים לה' אלהיך (ח) אמר להם אין חפץ לה' בעולות וזבחים כי אם לשמוע בקולו שנאמר [שם] ויאמר שמואל החפץ לה' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה' הנה שמוע מזבח טוב וגו'. ר' פנחס אומר (ט) צפה הקב"ה שעתיד לעמוד מאגג (י) איש צר (יא) ואויב גדול ליהודים ואיזה זה המן הרשע שנאמר [אסתר ט] כי המן בן המדתא האגגי צורר כל היהודים ומזרע שאול (יב) גואל ליהודים מיד המן ואיזה זה מרדכי (יג) שנאמר [אסתר ב] איש יהודי היה בשושן הבירה (יד) ושם עמד שמואל מתפלל (כ) ושמע שמואל את קול אגג לוחש בפיו (כא) ואמר אפשר שסר ממנו המות הרע שנאמר [שמואל א טו] אכן סר מר המות אמר לו שמואל כאשר שכלה נשים חרבך כן תשכל מנשים אמך כשם ששכלה חרב עמלק וקנך את (כב) בחורי בני ישראל מאחרי הענן (כג) וישבו נשיהם שכולות ואלמנות כן (כד) פתפלת אסתר (כה) ונערותיה נהרגו כל בר עמלק וישבו נשיהם שכולות ואלמנות שנאמר [שם] ויאמר שמואל כאשר שכלה נשים חרבך (כו) ותפלת שמואל שבר חילם של בני אגג מעל ישראל בגלגל שנאמר [שם] וישסף שמואל את אגג לפני ה' בגלגל (כז) בכל הוא עושה שליחותו (כח) בגבורים שלח עליהם דברים נמוכים להודיען שאין כח גבורתן מאומה (כט) טיטוס נכנס לבית קדשי הקדשים ואמר אין צר ואויב יכול לפני מה עשה הקב"ה שלח עליו יתוש אחד (ל) לתוך חוטמו והיה מהלך עד שהגיעה למוח ונעשה אותו יתוש כמו גוזל בן יונה משקל שני ליטרין להודיעו שאין בכח גבורתו מאומה וישראל (לא) שנכנסו לבית קדשי הקדשים בגאות

דנקט כאן לשון שמע שמואל כו' לרמוז על לשון מקרא זה דאשר אנכי ולומר שהוא מתפרש שמיעה מפי ה' כמו כל עיקר שמיעת שמואל הדבר) וכאשר התנצל שאול שהעם הוא שחמל על מיטב הצאן וגו', חזר שמואל וא"ל לא שמעת בקול ה' ותעט אל השלל ותעש הרע בעיני ה', רמז לו שנגלה לו שהוא עצמו חטא ועל כן חושב שהוא עצמו עט אל השלל ולא כאשר תלהו שאול בעם, גם רמז לו כי לאמר לו ב' חטאים לא שמע בקול ה' כו' ותעש הרע בעיני ה', ואז הוא שבירר לו שאול גם דבר אגג להתנצל גם עליו. ואמר ואביא את אגג (הביאותיו אי לדעת מה יעשה בו ולא ע"ד להחיותו), וגם העם לקח לזבוח כו' ולכן לא אחיתי בהם, ועתה כשנודע לו לשמואל דבר אגג, א"ל כי חטאת קסם מרי ואון ותרפים הפצר, מרי הוא הממרה דבר ה' בהחלט, וזהו דבר אגג שהחיהו ועבר מצות ה' בעצמו, והפצר הוא דבר שאפשר לתקנו רק שלא שמע בפעם ראשונה וכמי שצריך להפציר בו כ"פ שיעשה, וזהו דבר הצאן שהיה אפשר להחרימו עתה כמש"ל, רק על שהוצרך לומר לו פעם שני' הוא כחטא און ותרפים, וז"ש כי שמוע מזבח טוב ולהקשיב מחלב אילים, כי שמוע הוא היפוך מן מרי (וכמ"ש ריש יהושע אשר ימרה כו' ולא ישמע כו') ולהקשיב הוא היפוך מן הפצר, שהוא כמי שכבדו אזניו מהקשיב בפ"א עד שיאמרו לו כ"פ, וז"ש שמואל ג"כ כשהעלהו שאול [שמואל א כח] כאשר לא שמעת בקול ה' ולא עשית חרון אפו בעמלק, כי לא שמעת הוא המרי בדבר אגג, ולא עשית חרון אפו הוא לדבר הצאן שנגזר להחרימם כי עלה חרון אף ה' בעמלק וצוה למחות זכרם, ונגד ב' חטאים אלו נענש שאול בשתים, א' על שלא מיחה בעם, סר ה' ממנו והב' על שהחיה את אגג ויצא ממנו זרע המן, נהרג הוא ובניו, וז"ש שאול לדוד [שמואל א כד] השבעה לי אם תכרית את זרעי אחרי, כי חשש שאול שכן ראוי לו תחת שלא הכרית זרע עמלק, יכרת זרעו (וכן היה ראוי לו באמת אלמלא תפלת שמואל כדלקמן, וגם בזכות שקיבל עליו שאול הגזירה ללך למלחמה ליהרג שם הוא ובניו וכמש"ל פל"ג אם אתה שומע לעצתי ליפול בחרב תהא מיתתך כפרה כו' ובויק"ר פכ"ו, לכן זכה הוא ובניו לעוה"ב וזכה שלא נכרת זרעו, ואדרבא נפל המן ביד זרעו מרדכי ואסתר כדלקמן) [ג]: (ז) א"ל הצאן והבקר לעשות זבחים כו'. משמע שר"ל לעשות מהן עצמן וכרבנן דר"א פ"ב דע"ג [כד:] ולא כדדחינן לר"א שם דמדמי מיטב הצאן קאמר: (ח) א"ל אין חפץ לה' בעולות וזבחים כו' שנאמר ויאמר שמואל החפץ כו'. אפשר בא לחדש להשמיענו שאף שאמרו שהקדישום לה' לזבוח בגלגל, לא חל עליהם כלל ההקדש כיון שנצטוו להחרימם (ועמש"ל פל"ח אות), ומפני שלא נזכר במקרא שצוה שמואל להחרים ולהרוג מיטב הצאן שהביאו, דס"ד שבאמת הקדשם הפקיע מידי החרמתן, לזה הוצרך לבאר שא"ל שאין חפץ בהם, כי חפץ ה' לא יצלח בידם בזבחי תועבה אלו ולא לרצון יהיה להם, וכן ודאי קיימו ישראל כדבר שמואל, אע"פ שלא נתפרש במקרא: (ט) צפה הקב"ה שעתיד כו'. אי גרסינן צפה שמואל, יבא פשט המאמר לנכון שמסיים ע"ז ושם עמד שמואל כו' ר"ל לפיכך עמד שמואל כו', ולגי' הספר הלשון חסר, וצ"ל שבא לפרש למה צוה ה' מחיית עמלק ע"י שאול ובימי אגג דווקא (דהפר"א ס"ל לעיל פמ"ד שחיוב המצוה היה תיכף בכניסתן לארץ, ולא כדאמרינן בפ"ב דסנהדרין [כ:] ובספרי שתלוי בזמן שהעמידו ישראל מלך), אלא שהיה זה כמו מעשה אבות סימן לבנים לפי שצפה ה' שיעמוד מאגג המן ומשאול מרדכי ואסתר ונתן מצוה זו ע"י שאול שיהרוג את אגג ויזכה להיות שיוכלו לעמוד נגד זרע אגג, ולפ"ז משמע דס"ל לר' פנחס שאף אם היה שאול מקיים המצוה כתיקונה, בכ"ז היה עתיד המן לצאת בזמנו, שלא היה נמחה זרע עמלק לגמרי ע"י שאול, ולא כדרשב"י שרצה ה' להשמיד עמלק ע"י שאול לגמרי כמש"ל (או שאם היה מקיים המצוה כתיקונה, לא היה בא כלל המן לעולם, וכמש"ל אות א' בהגה"ה מסוגיא דמגלה): (י) איש צר ואויב גדול ליהודים כו'. כמ"ש איש צר ואויב המן הרע הזה, ועמש"ל פמ"ח אות ובהגהותיו לשמ"ר פל"ח אות ב' בס"ד: (יא) ואויב גדול ליהודים כו' צורר כל היהודים. בא לומר שלא לסבת מרדכי שלא השתחוה לו נעשה צורר היהודים (וכמ"ש פ"ק דמגלה [יב:] דנפק מיניה מרדכי דמיקני ביה המן, ושם בפ"ב [יט'] מה ראה המן שנתקנא כו' על ככה משום דמרדכי לא יכרע כו') אלא איבת עולם היתה נטורה בלבו לכל היהודים מאגג זקנו, רק ממרדכי נתעורר, וז"ש ויבז בעיניו לשלוח יד במרדכי כו' כי הגידו לו את עם מרדכי, לכן נתעוררה השנאה על כל העם כולו וע"ל פ"ג אות ל"ד: (יג) שנא' איש יהודי וגו' בן קיש איש ימיני. כצ"ל, וע"ל רפ"ן ומ"ש בס"ד: (יד) ושם עמד שמואל מתפלל. עמש"ל אות ט' דאי גרסי' צפה שמואל כו' זהו סיום המאמר, ולגי' הספרים צפה הקב"ה, הוא מוסיף לומר שגם שמואל צפה זה ברוה"ק לכן עמד להתפלל ע"ז: (כ) ושמע שמואל קול אגג לוחש כו'. מפני שכתוב וילך אליו [אל שמואל] אגג מעדנות ויאמר אכן סר מר המות, והוא משמע שאמר זה אגג אל שמואל, לכן מפ"ו שאגג אמר זה בלחש (כמתברך בלבבו כמש"ל בס"ד) ושמואל שמע בכל זה ואמר עליו ע"ז כאשר שכלה כו' כדמפ"ו: (כב) בחורי ב"י. כמש"ל ר"פ מ"ד שהרג הנפלטין חוץ לענן לטבול ועמ"ש בס"ד: (כג) וישבו נשיהן שכולות ואלמנות. אלמנות הן שנהרגו בעליהן, ושכולות אולי י"ל זה שהיו אחרים פורשין בכדי שלא יצטרכו לצאת חוץ לענן ונהרגס עמלק (ונקט אוידי גם בסיפא בעמלק בלשון זה אע"ג דשם אין מתפרש כן): (כד) בתפלת אסתר ונערותי' נהרגו. דרש מנשים פי' ע"י נשים, והיינו ע"י תפלת אסתר (וכ"כ בפע"ח שער הפורים ולא הזכירו בשם הפר"א) ואמך דרש על אומתך כמו ודמית אמך [הושע ד] ואחרים כ"כ: (כה) ונערותיה. דרש מ"ש גם אני ונערותי אצום כן, שבצומם עם אסתר מסתמא התפללו ג"כ לה' שזה עיקר הצום כד"א [ישעיה נח] הלא זה צום אבחרהו וגו', ובא כאן לבאר דרשת מנשים ע"י נשים רבות שהן אסתר ונערותיה, והתפלל שמואל עתה שתתקבל לפני ה' תפלת אסתר ונערותיה לשכל על ידן את המן: (כו) ותפלת שמואל בגלגל שיבר חילם כו' מעל ישראל שנאמר וישסף. כצ"ל, ומפרש וישסף לשון שבירה וכמו שת"י ופסח שהוא ענין שבירה כמ"ש בערוך ערך פסח (וי"ל עוד דלשון לפני ה' הכתוב כאן יליף ממ"ש [ד"ה ב יד] כי נשברו לפני ה', וז"ש כאן לשון שבירה): (כז) בכל הוא עושה כו'. ב"ר פ"י וש"נ בהגהותיי ע"ש, וענין מאמר זה לכאן, נראה שר"ל שכמו שמהמן שנתגאה ורם לבבו נפרע ה' ע"י נשים (שע"י תפלת אסתר ונערותיה נשבר חילם, ונתן אחשורוש לאסתר את בית המן) כן מכל המתגאים היה שולח להפרע מהם ע"י נמוכים כדמפ"ו: (כח) בגבורים היה שולח כו'. שהיו מתגאים בגבורתם, ונפרע מהן בנמוכים להודיע שאין בגבורתם כו': (כט) טיטוס כו' ואין צר ואויב כו'. נקט לי' בלשון שהיה טיטוס קורא לשכנגדו בשם צר ואויב לו: (ל) לתוך חוטמו. שהגבהות באף כמ"ש [תהלים י] כגובה אפו וגו', לכן כשנפרע ממנו ע"י הבריה קלה נכנסה בחוטמו ומשם למוחו ששם היה מחשב גאותו כמ"ש הסיפי' דקרא [שם] אין אלקים כל מזימותיו: (לא) שנכנסו לבית ק"הק. לאו דווקא

(לב) בגאות לבם (לג) והיו אומרים אין צר ואויב יכול לעמוד לפנינו מה עשה הקב"ה שלח עליהם נבוכדנאצר (לד) שהיה להם איש צר (לה) וגבה רוח להודיע לכל [שמואל א ב] כי לא בכח יגבר איש. ר' חכינאי אומר (לו) נתן הקב"ה קצבה (לז) לשעבוד מצרים שנאמר [בראשית טו] ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (לח) ועשה עמהם הקב"ה כרוב רחמיו וכרוב חסדיו (לט) וקצר חציו כמנין רד"ו שנים ולמלכות בבל שבעים שנה שנאמר [ירמיה כט י] כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה. ר' אבהו אומר ארבעים וחמשה שנים מלך נבוכדנאצר תדע לך שהוא כן בא וראה (מ) בשנה שמלך עלה לירושלים וכבש את יהויקים מלך יהודה שנאמר [דניאל א א] בשנת שלש למלכות יהויקים מלך יהודה בא נבוכדנאצר מלך בבל ירושלים ויצר עליה ושמונה שנה מלך על מלכות יהויקים ואחד עשר שנים מלך על מלכות צדקיהו הרי תשעה עשר עד שלא נחרב הבית ומשנחרב הבית עשרים ושש שנה תדע לך שהוא כן בא וראה מן גלות יהויכין עד שמלך אויל מרודך בנו (מא) שבעה ושלשים שנה שנאמר [מלכים ב כה] ויהי בשלשים ושבע שנה לגלות יהויכין מלך יהודה בשנים עשר חורש בעשרים ושבעה לחורש נשא אויל מרודך מלך בבל וגו' את ראש יהויכין מלך יהודה מבית כלא. ר' יונתן אומר (מב) סוף מלכי מדי ופרס היה ארתחשסתא מלך בבל (מג) ושנים עשרה שנה מלך שנאמר [נחמיה יג] ובכל זה לא הייתי בירושלם וגו'. ר' תנחום אומר בא וראה עשרו של אחשורוש שהיה עשיר מכל מלכי מדי ופרס (מד) ועליו הכתוב אומר [דניאל יא] והרביעי יעשיר עושר גדול ומה היה עשרו של אחשורוש שהעמיד מטות זהב וכסף (מה) ברחוב העיר (מו) להודיע לכל העולם את עשרו שנאמר [אסתר א] מטות זהב וכסף וכל כלי תשמישו של אחשורוש (מז) לא היה בכלי כסף אלא בכלי זהב (מח) והביא כלי בית המקדש וכלי ביתו היו משתנים (מט) ונעשים כעופרת שנאמר [שם] וכלים מכלים שונים (נ) וכל רצפת פלטרין שלו אבנים

דוקא ישראל אלא כהן גדול שלוחם של כל ישראל כמותם ומכפר עונותם : (לב) בגאות לבם והיו אומרים כו'. שהיו בוטחים בבהמ"ק ומתגאה לבם בו וכמ"ש [יחזקאל כד] את מקדשי גאון עוזכם וכתיב [שם ז] וצבי עדיו לגאון שמהו, ודרשו בת"כ פ' בחקתי ושברתי את גאון עוזכם זה בהמ"ק, ואף שהיו חוטאים היו בוטחים בו כמ"ש [ירמיה ז] אל תבטחו לכם על דברי השקר היכל ה' וגו' ע"ש בפירש"י, וכן מסופר ביוסיפון שהפריצים במלחמתם תמיד היו אומרים כן שיוצאים להלחם על כבוד מקדש ה' : (לג) והיו אומרים אין צר כו'. כמ"ש [איכה ד] לא האמינו וגו' כי יבא צר ואויב וגו' : (לד) שהיה להם איש צר ואויב. לולי מלת להם שכתוב בנוסחא כאן היה קרוב לומר שצ"ל שהיה איש קצר ואויב - וכמ"ש בתדא"ר פל"א נ"נ קצר קומה היה והיו משחקין זע"ז כו', ובפסיקתא דעל נהרות בבל ושוח"ט מזמור קל"ז לפני הכנס הזה ובתנחומא פ' תרומה לא ישרה נפשו בו שהיה קטן כנד (ובהגהותיי שם כ' שנכון לגרוס כנד וכדמפרש שם שלכן נקרא נבו כד) וז"ש [דניאל ד] ושפל אנשים יקים עלה וכמ"ש בפי' המיוחס לר"ס גאון שם, ולפ"ז היה מתיישב ענין המאמר שלפי שנתגאו נפרע מהם ע"י (ובספרי פ' האזינו אקניאם בלא עם אלו הכשדים פ"ש) : (לה) וגבה רוח. כמ"ש [דניאל ה] וכדי רום לבביה ורוחיה תקיפת להזדה : (לו) נתן כו'. משום מלכות בבל (שרוצה לפרש תחלה שני נ"נ ולבא אח"כ למלכי פרס) לכן מפרש גם מלכות מצרים : (לז) לשעבוד מצרים כו' ולמלכות בבל כו'. בפ"ק דיומא [ט:] מפרש בבבל ראשונים שנתגלה עונם נתגלה קיצם, וכן י"ל בגלות מצרים שנתגלה עונם מפני שאמר אברהם במה אדע כדלעיל ר"פ מ"ח לכן נתגלה קיצו (ויש לומר שבלשון ראשונים שביומא שם נכלל גם מצרים) : (לח) ועשה כו' ברחמיו ורוב חסדיו כו'. כמ"ש [ישעיה סג] אשר גמלם ברחמיו וכרוב חסדיו, ובגלות מצרים ה' גנין מדבר כמש"ש ומלאך פניו הושיעם וגו' ימי עולם משה עמו : (לט) וקצר חציו כמנין רד"ו. ע"ל פמ"ח ומש"ש בס"ד : (מ) בשנה שניה כשמלך עלה כו' ח' שנה מלך על מלכות יהויכין וי"א שנה. כצ"ל, ועיין כ"ז מבואר פ"ק דמגלה [יא:] ע"ש בפירש"י משם הסע"ר : (מא) ל"ז שנה. דל מינייהו י"א שנה של צדקי' קודם חורבן פשו להו כ"ו לאחר שנחרב הבית : (מב) סוף מלכי מדי ופרס היה ארתחשסתא כו'. נראה שר' יונתן מתכוין לפרש שארתחשסתא זהו מלך הרביעי לפרס שנאמר עליו יעשיר עושר גדול שר' תנחום להלן דרש לי' על אחשורוש ועמש"ל אי"ה : (מג) ול"ב שנה מלך שנאמר כו' בירושלים כי בשנת ל"ב לארתחשסתא מלך בבל. כצ"ל, ועיין בפי' הגר"א לסע"ר פכ"ח שנראה שארתחשסתא השני שאמרו עליו בריש ר"ה הוא דריוש השני שבנה הבית ולחשבונו שם נראה שמלך ארתחשסתא ל"ד שנים שכל שני פרס נ"ב כדאיתא פ"ק דע"ג [ט] ובסע"ר, דל ד' דדריוש הראשון וכרש (שנחשבו שם במגלה לחמשה) וי"ד דאחשורש כדאיתא שי"ש, פשו להו ל"ד שנים לדריוש אחשורש זה, ולשון הש"ס דע"ג שם וסע"ר פ"ל מלכות פרס בפני הבית ל"ד שנה, והן של דריוש וארתחשסתא זה האחרון שבנה הבית בשתים למלכותו, וחושב לו הש"ס עוד ב' שנים שלפני הבנין (דס"ל שהיו שלימות ולא מקוטעות כשל כרש ודריוש) וא"כ שני מלכותו בש"ה ל"ו (וכפי' הגר"א שם כתוב ו' וט"ס הוא ואפשר צ"ל ל"ו שנה) וכאן שחושב רק ל"ב שנה צ"ע : (מד) ועליו הכתוב אומר והרביעי יעשיר כו'. משמע דס"ל שאחשורוש הוא דריוש האחרון שנאמר עליו שם וכחזקתו בעשרו יעיר הכל את מלך וגו', ובאסת"ר א"ר לוי ורבנן דארתחשסתא הוא אחשורוש (ודרש ר' נחמיה שם הוא אחשורש שביטל בנין בהמ"ק הוא שגזר עליו ביבנה), ואפשר ר"ת לא פליג אדר' יונתן דלעיל, אלא ס"ל שהן אחד ארתחשסתא ואחשורש, אלא שבעזרא ד' כתוב שאחשורש היה אחר כרש, א"כ דריוש ארתחשסתא אחר הוא שהיה אחריו (מיהו ה"נ משמע התם דארתחשסתא ודריוש שבנה הבית שנים הן לפי פשוטו, ואעפ"כ אמרז"ל שהן אחד, ודרשו הרביעי למדי כלומר עם דריוש המדי שקיבל מלכותו קודם כרש הן ד' מלכים לפרס אבל מפרס עצמה לא היו כ"א ג' מלכים (וז"ש [שם יא] עוד ג' מלכים עומדים לפרס) ושנות דריוש נבלעו בשנות כרש כדאי' במגלה [שם] וז"ש בב"ר פמ"ד משולשת שהעמידה ג' מלכים), ובויק"ר פי"ג ואסת"ר פ"ו אמרו דריוש שבנה הבית בנה של אסתר מאחשורש היה וכ"ה בתרגום אסתר ראשון ע"פ עד חצי המלכות, וי"ל ז"ש לדריוש בן אחשורש מזרע מדי, לפי שמצד אמו היה מזרע ישראל, לכן פירש שהיה מזרע מדי (ובמגלה וסע"ר דרשוהו על דריוש הראשון שקיבל מלכותו מבבל, וי"ל ז"ש אשר המלך על מלכות כשדים, שהומלך שם בבבל וכשדים) : (מה) ברחוב העיר. מפרש בחצר גנת ביתן המלך בחצר שהיא רחבה שלפני הגינה (והיה שייך ג"כ לפלטין וז"ש להלן שכל רצפת פלטרין שלו כו') וקראו כאן רחוב כמו רחבה של עיר שבש"ס בכ"מ ומ"מ נקרא במקרא חצר שהיה מוקפת מחיצה של קלעים (חור כרפס ותכלת על עמודי שש) וכמו חצר המשכן, אבל לא מסתבר לומר רחוב העיר ממש קאמר, דהרי חצר כתיב, ועוד כתיב על רצפת בהט וגו' ועל המטות קאי שהיו עומדין על רצפה זו, ולא ס"ד שרצף רחובות ושווקים באבנים טובות ומרגליות : (מו) להודיע לכל העולם את עשרו. ז"ש בהראותו את עושר וגו', וז"ש יעשיר עושר גדול מכל, מפני שפרסם עשרו לכל העולם, לכן היה נודע בעשרו מכל : (מז) לא היה בכלי כסף אלא בכלי זהב. נראה שרוצה להשוותו לשלמה שנאמר בו [מלכים א י] וכל כלי משקה המלך שלמה זהב וגו' אין כסף וגו', ודכתיב וכלים מכלים שונים, אין פירושו שהכלים היו ממיני מתכיות וכי"ב שונים, שהרי כלן של זהב היו, רק פי' שונים כדדרש להלן : (מח) והביא כלי כו' וכלי ביתו היו משתנים. יש לפרש דדרש וכלים שהביא ג"כ כלים ממיני כלים שונים שהיו משנין בכח קדושתן את כל מראה כלים האחרים, והיינו כלי בהמ"ק, אבל יותר נכון לומר דדרש וכלים אלו שנזכרו והשקות בכלי זהב, אע"פ שאמרנו שהיו של זהב, אבל פניהם היו שונים (כשל עופרת) שנשתנו מפני כלים אחרים של בהמ"ק : (מט) ונעשין כעופרת. וכ"ה באסת"ר, והוא פחות שבששה מיני מתכות שכתובין בכלי מדין [במדבר לא] שנכתב באחרונה (אע"פ שהוא תולדה דכספא כמ"ש בזוהר פרשת וארא [כז:] ע"ש), גם מראה העופרת דומה יותר לאדם שהכסיפו פניו מפני הבושה (וכמשל המטרונא והשפחה שהזכירו באסת"ר בזה) : (נ) וכל רצפת פלטרין כו'. לפמש"ל אות מ"ה פי' גם כל החצר השייך לפלטרין, אבל באסת"ר הלשון שרצפת ביתו בא"ט ומרגליות :

סמך:

אבנים

(נא) אבנים טובות (נב) ומרגליות שנאמר [שם] על רצפת בהט ושש ודר וסוחרת · ר' אליעזר אומר (נג) חצי שנה עשה אחשורוש (נד) סעודות גדולות לכל העמים שנאמר [אסתר א] ימים רבים שמונים ומאת יום וכל מי שהיה מאכלו (נה) בטהרה (נו) היו נותנין לו מאכל בטהרה לקיים מה שנאמר [שם] (נז) לעשות כרצון איש ואיש . ר' שמעון אומר מגהגן (נח) של מלכי מדי כשהיו אוכלים ושותין היו מביאין לנשיהם (ס) משחקות ומרקדות לפניהם (סא) כדי לראות ביופי תארן (סב) וכשנכנס היין בלבו של אחשורוש בקש לעשות כן לושתי (סג) ובת מלכים היתה (סד) ולא קבלה עליה לעשות כן ושלחה ואמרה לו אם אבוא ויראו אותי שאני בעורה יבוזו לך בשולחנך ואם יראו אותי שאני יפת תואר יחמוד אותי אחד מן הקרואים שלך בשעת היין ·(סו) שמע המלך לדבריה (סז) וצוה להרגה (סח) וכשיצא היין מלבו (סט) בקש לושתי המלכה ולא מצאה (ע) אמרו לו שריו הגזירה שגזר עליה (עא) והתחיל בוכה על הגזירה שגזר עליה . ר' זכריה אומר מגלגלין זכות ע"י זכאי ע"י (עז) דניאל שהיה ממוכן נתגלגלה המלכות על אסתר (עח) לפי שאמר למלך אל תבכה שכל מה שעשית לושתי (עט) כתורה עשית (פ) וכל המקיים מצות התורה הקב"ה מקיים מלכותו (פא) שכך כתוב בתורה [בראשית ו ג] והוא ימשול בך (פג) ושלח המלך בכל המדינות לעשות כדברי ממוכן שנאמר [אסתר א] להיות כל איש שורר בביתו (פד) ועוד אמר [שם] יבקשו למלך

(נא) אבנים טובות . מיני א"ש שונים כדכתיב בהט ושש וגו' [ג] : (נב) ומרגליות . כמ"ש באסת"ר שם דר מרגליתא , וסוחרת לא"ע עליונים הסובבים עליה וכ"כ ז"ל : (נג) חצי שנה . שנת החמה שס"ה וחצי שנה קפ"ב וחצי וכאן ק"פ יום קרוב לחצי שנה (ופורתא לא דק) , ונראה לפי שהיה בחדר גנת ביתן לא עשאה כ"א בחצי שנה של ימות החמה ולא בחצי שניה של ימות הגשמים והרוחות [ד] : (נד) סעודות גדולות כו' . כל הק"פ יום היו הסעודות כולן שוות בגדלותן כמ"ש באסת"ר יום אחרון כיום ראשון , דדרש ובמלאת הימים שהיו כולן מלאים בלי חסרון דבר כיום א' מכן מחבירו : (נה) בטהרה. פי' בהתיר בלי תערובות איסור וע"ל רפ"ג : (נו) היו נותנין לו כו' . שנאמר לעשות כרצון איש ואיש . שכוונת המן היה להכשילן כמ"ש באסת"ר שלא יהיו כאנוסין אמר לעשות כרצון אי"א (וכן ז"ש והשתיה כדת אין אונס , שלא ידונו כשכורים ואנוסים , ולא יתחייבו לענוש אם יקלקלו) וכמ"ש בילקוט אסתר רמז תתרנ"ו ומי שירצה לא יבא כדי שלא יהיה פ"פ למדת הרחמים (ושם כתוב למדה"ד וט"ס הוא) לומר בע"כ הביאום , ואתיא כתלמידי רשב"י פ"ק דמגלה [יב'] ובשה"ר פ"ז תני לה משמי' דרשב"י , ורשב"י דאמר שם במגלה על שהשתחוו לגליל נ"ב , לטעמיה בילקוט שם רמז תתרמ"ח : (נז) לעשות כרצון איש ואיש . במגלה שם אמרו כרצון מרדכי והמן , והיינו כמ"ש כאן שנתכוון המן להכשילם וזה היה עצת המן , אבל מרדכי מיחה בהם כמ"ש באסת"ר ובילקוט שם , וז"ש איש ואיש , שב' אלו היו כלל כל ב' מיני עצות נגדיות : (נח) של מלכי מדי . הזכיר כאן מדי (אע"פ שממלכי פרס היה כמ"ש בסע"ר לא מצאנו בכתוב שנה למדי כו') נראה רומז למ"ש פ"ק דברכות [ח:] שהן צנועין כד"א , וע"כ תלו קלקלת הפריצות הזו במדי , ולפמש"ל אות מ"ד שז"ש דריוש בן אחשורש מזרע מדי , א"כ באמת מזרע מדי היה : (ס) משחקות-ומרקדות . מלשונו נלמד לפרש מ"ש בדוד [ד"ה א טו] מרקד ומשחק (לפני הארון) שפי' כדאמרינן בירושלמי דסוכה פ"ה ובמ"ר פ"ד ומדר"ש שנתגלה בשרו עקב וגודל מתחת לבושו (ולכן אמרה מיכל [שמואל ב ו] נגלה היום וגו' , נגד בית שאול אביה שלא נראה מהן לא עקב וגודל מימיהן מצניעותן כדאיתא שם) , וכאן נקט משחקות תחלה בדברי שחוק אבל שם בדוד כתיב מרקד תחלה שע"י הריקודין לכבוד ה' בא אח"כ השחוק והשמחה ונגלה עקביו : (סב) וכשנכנס היין בלבו . דרש מ"ש כטוב לב המלך ביין , שהיה זה דבר שבא ע"י היין כו' כמ"ש [הושע ד] יין ותירוש כו' ואמרו בסוטה [ז'] הרבה יין עושה כו' : (סג) ובת מלכים היתה . בתו של בלשצר מלך בבל כמ"ש במגלה [ט:] ונכד זו ושתי , ובילקוט אסתר רמז תתר"ן (והוא מן סה"ר פ"ג) שבאותה לילה שנהרג בלשצר ומלך דריוש והיה מסב דריוש במקום שהיה דרך בלשצר להסב ראתה וושתי שהיתה נערה קטנה בשעת ערבוביא בין המסובים לחיקו (ושם כהיב לחלקו וט"ס הוא) של דריוש שכסבורה אביה היא והשיאה לאחשורש בנו , וז"ש ותמאן המלכה ושתי , שמפני זה מיאנה שהיתה בת מלכים מתחלה קודם שנשאה אחשורש : (סד) ולא קיבלה כו' . י"ל ז"ש ותמאן כו' בדבר המלך אשר ביד הסריסים , שזה מרמז על ענין שלא נתפרש במגלה מפני הכבוד , רק רמז כאן שהיה ביד הסריסים בע"פ עוד דבר ציווי אחשורש שלא נתפרש כאן , ומפני הדבר הזה הוא שמיאנה לבא : (סו) שמע המלך לדבריה . נשמעו דבריה למלך , ומפני שלא נכתב תשובתה רק ותמאן סתם , לכן פי' שנשמעו דבריה למלך (ומפני הכבוד לא נכתב במגלה) : (סז) וצוה להרגה . מפני שכתוב רק אשר לא תבא וגו' ומלכותה יתן וגו' ויש לטעות שנדחית ממלוכה אבל לא נהרגה , לכן ביאר שבאמת נהרגה (ומפני הכבוד לא נכתב במגלה) וביאר להלן ראיה לדבריו כמ"ש אח"כ ביקש את ושתי ולא מצאה , שאלמלי לא נהרגה הרי היה יכול להחזירה : (סח) וכשיצא היין כו' . מפרש מ"ש כשך חמת כו' היינו חמת מיין (וכמש"ל אות ס"ה שז"ש וחמתו בערה בו) : (סט) ביקש את ושתי . ז"ש זכר את ושתי שנזכר וביקש להשיבה : (ע) א"ל שריו הגזירה כו'. מדלא כתיב ואת אשר גזר עליה אלא כתיב אשר נגזר , דרש שהוא עצמו לא זכר כלל הגזירה , עד כי א"ל שריו שכן נגזר עליה : (עא) והתחיל בוכה . אפשר דרש זכר את ושתי כד"א [תהלים קלז] גם בכינו בזכרנו וגו' : (עב) ולמה נגזר עליה . גם זה נדרש מלשון נגזר ולא כתיב גזר , לדרוש שמן השמים נגזר עליה כן מדה כנגד מדה כדמפ"ו : (עז) דניאל שהיה ממוכן . כ"ה גם בתרגום , ותוס' במגלה כתבוהו בשם מדרש , וכמדומני שראיתי דרשא ע"ז ע"ש הכתוב בדניאל [ה] והמניכא דדהבא על צואריה , ובתרגום אסתר כתוב שהיה מוכן להעשות נסים ע"י ור"ל בבבל לנ"כ וכן לבלשצר : (עח) לפי שאמר למלך אל תבכה כו' ושלח כו' . משמע דהשילוח בכל המדינות להיות כל איש שורר כו' היה אחר כשך חמת המלך כו' לפי סדר המאמרים כאן בפר"א (ואע"פ שנכתב מקודם הוא לגמור ענין עצת ממוכן וקיומה , ועל כי"ב אמרו אין מוקדם ומאוחר כמ"ש כ"פ בשם הגר"א ז"ל) , וכ"ה לפמש"ל אות ס"ח שכשך חמת היינו כשהפיג יינו ודאי היה זה לאחר הסעודה , ומ"ש תחלה וייטב המלך כדבר ממוכן , היינו דבריו הראשונים אשר לא תבא כו' , ומ"ש ונשמע פתגם המלך אינו על השילוח רק ע"י המשפט חרוץ הזה כי רבה היא שדבר גדול עשה המלך , וישמע זה בכל מדינות המלך , אבל ענין השילוח נתחדש אח"ז כשא"ל ממוכן שכתורה עשה (אבל לפשוטו כיון שנכתב בדתי פרס ומדי הוצרך לשלוח מיד להודיע חוק החדש בכל המדינות כדרך כל חוקי המלכות המתחדשים) : (עט) כתורה עשית . לימדנו בלשונו לפרש מ"ש [עזרא ו] וכתורה יעשה שפי' כמ"ש בירושלמי דיבמות פ"ב ובב"ר פ"ז ככתוב בתורת משה וגו' ע"ש : (פא) שכן כתוב בתורה כו'. מכוין ביותר לפמ"ש במגלה שם לחכמים יודעי העתים רבנן שיודעים כו' , שי"ל ששאל להם כדת מה לעשות כדת של תורה , לכן השיבו ממוכן שכ"כ בתורה : (פג) ושלח כו' כדבר ממוכן . שאמר ע"פ התורה והוא ימשול כו' לכן שלח להיות כל איש שורר כו' , אבל תחלה אמרו רק שלא יבזו בעליהן ושיתנו להן יקר , ודניאל חידש עתה ע"פ התורה (וז"ש בקדושין [ל'] שאתה ואמך חייבין בכבוד אביך , הקיש חיוב האשה לבעלה לחיוב הבן לאביו , ובאדר"ן פ"א אמרו שהיתה חוה קוראה לאדה"ר רבי) : (פד) ועוד אמר יבקשו כו' . מפרש ויאמרו נערי המלך משרתיו יבקשו כו' , הן הן השרים הראשונים שנזכרו למעלה רואי פני המלך שהיה ממוכן ראש המדברים בהם (ולא כמ"ש בתרגום ראשון שכשזכר את ושתי הרגן ומינה אחרים תחתיהן (וכן באסת"ר דרשו עליהן פתאים עברו

הגהות

[ג] ואמרו במגלה שם בהט אבנים שמתחוטטות על בעליהן (פי' מתגעגעין מחמת יקרותן העיני בעליהן כלשון הינוק המתחטא לפני אביו) ומסיים שם וכה"א אבני נזר מתנוססות על אדמתו , כו אה ר"ל אבנים טובות שהיו משתמשין בהן רק לקובען בטבעותן להכשיט יהיו לע"ל מתנוססות (כמו מתנוצצות פי' מבריקות) על אדמתו , כי יהיו מרוצפין בהם , כמו באחשורש :

[ד] וי"ל לפ"ז שהתחילו הק"פ יום בר"ח ניסן , א"כ כלו בג' בתשרי , כי ג' חדשים חסרים הן בששה של ימות החמה , ואח"ז עשה ז' ימים להנמצאים בשושן (וכדאמר רב באסת"ר פ"ב) נמצא יום הז' שבו נהרגה ושתי היה בי' תשרי יהכ"פ יום רחמים שהקדים ה' רפואה למכה שתכנס אסתר תחת ושתי להיותה מוכנת להצלתן מגזירת המן :

למלך נערות בתולות וגו׳ (פה) נערות ולא כל נערות א״א נערות יפות תואר שנאמר [אסתר ב] והנערה אשר תיטב בעיני המלך וכתיב להלן [שם] ותיטב הנערה בעיניו (פו) והטה הקב״ה חן וחסד עליה בעיני כל רואיה שנאמר [שם] ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה :

פרק נ [אסתר ג] **איש** יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי ר׳ שמעיה

אומר (א) וכי לא היה יהודי בשושן הבירה אלא מרדכי בלבד (ב) והא כתיב [שם ט] והיהודים אשר בשושן אלא (ג) לפי שהיה יהודי צדיק (ד) ובן אבות ומזרע המלוכה (ה) והיה עוסק בתורה כל ימיו (ו) ובפיו לא היה נכנס מאכל אסור לפיכך נקרא איש יהודי ושמו מרדכי לפי שהיתה תפלתו נכנסת לפני הקב״ה (ז) כמר דכי (ח) בן יאיר שהיה מאיר פנים בהלכה (ט) בן שמעי שיצא לקלל את דוד בן קיש (י) שהקיש על דלתי רחמים ונפתחו לו ׃ ר׳ שמעון אומר בא וראה חכמתו של מרדכי שהיה יודע (יא) בשבעים לשון והיה שמו מרדכי בלשן (יב) והיה יושב בשער המלך לראות שלא תטמא (יג) אסתר ונערותיה בכל

עברו ונענשו) ובן נערי המלך שכתוב כאן ילדים שנתמנו מקרוב תחת הראשונים הזקנים) : (פה) נערות ולא כל כו׳ להלן ותיטב הנערה כו׳ . נראה שבא לומר שדניאל כיון ברוה״ק בדברו שאמר והנערה אשר תיטב כו׳ על אסתר ביחוד (שנפסה ברוה״ק שיתגלגל שישאנה ותבא ע״י הצלת ישראל) וכמו שנאמר עלי׳ להלן לשון זה ותיטב הנערה כו׳ , וגם מ״ש כאן נערות ולא כל נערות אלא נערות יפ״ת , אולי י״ל שלכך נתכוונו ג״כ לומר שבזה נרמז על אסתר ביחוד , שלכן לא כתיב כאן יבקשו כל נערה בתולה כמש״ל ויקבצו את כל נערה בתולה כו׳, כי כאן אמרו שיבקשו וימצאו הראויה למלך ותיטב בעיניו בעצמו נערה בתולה אחת שתהיה חשובה וכוללת בעצמה כל טובות האחרות כולן (וי״ל שז״ש בקצת נוסחאות כאן נערות בתולת חסר ו׳ תניגא קרי בה בתולת לשון יחידה , והיא אסתר שכתוב בה ותשא כו׳ מכל הבתולות , ואולי י״ל עוד שז״ש כאן אלא נערות יפות תואר , שר״ל שזה כתוב באסתר לבדה להלן יפ״ת וטובת מראה , ושזה נרמז כאן בויבקשו שבכולן שיקבצו כבר הפקידים כל נערה טובת מראה , שבזה לא סמכו על הפקידים , רק בטובת המראה לבדה , שזה שוה לכל אדם להבחין מראה נאה או כעורה לבן או שחור אדום או ירקרקת וכיו״ב , אבל יופי התואר התלוי בחתוך תואר האברים על ערך ויחס נאות זה לזה , זה אינו שוה לכל אדם , ולא סמכו בזה על בחירת הפקידים , וציוו עליהן לקבוץ כל טובת מראה , והניחו לאחשורוש שיבקש הוא למצוא מכלן שתהיה כלולה בכל מיני טובות הכלולות במראה העין (וז״ש כאן טובות מראה , אע״פ שהוא מוסב על מ״ש כאן נערות שמשמעותן רבות , אך לפי דרשת הפר״א נערות ולא כל נערות על נערה מיוחדת וכמש״ל דדרש בתולת חסר יחידה , לכן י״ל דדרש ג״כ טובות ב׳ מיני טובות) דהיינו שכולל יפוי התואר , שזה יבחור בעצמו הישרה בעיניו , ורמז על אסתר שכתוב בה ותשא חן וחסד לפניו מכל וגו׳ , שיש לפרשו ג״כ כן . חן על טובת המראה שלכן נאמר לשון זה גם אצל האחרים ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה , אבל ענין נשיאת החסד הוא על התואר (וכמ״ש ירקרקת היתה אלא שחוט של חסד משוך כו׳ וכן פי׳ באסי״ז בכתובות פ״ב [יז׳] מ״ש כלה נאה וחסודה בשם רש״י בת״ק שאע״פ שכעורה חוט של חסד משוך כו׳) , זה אין לייחס לכל אדם בשוה , לכן לא נכתב כ״א אצלו , ורק אצל הגי כתיב ותיטב הנערה בעיניו ותשא חסד לפניו ויבהל וגו׳ , שהגא שהיה שומר הנשים שיער בדעתו אחרי ההטבה של הנערה בעיניו (שהיא הטבת המראה שע״י נשיאת החן בעיני כל רואיה כאחת) שהיא לבדה אשר ימצא אותה המלך ביופי התאר ג״כ ותשא החסד בזה מלפניו כמו שנשאה חסד לפני הגי : (פו) והטה הקב״ה עליה חן וחסד בעיני כל רואיה שנאמר ותהי אסתר נושאת חן וגו׳ . כאן לא כתיב חסד , רק צ״ל שכולל בלשונו כאן גם מ״ש אצל הגי ואצל המלך לשון ותשא חסד (וכתרגום ראשון ושני תרגמו במקרא דכל רואיה ג״כ כאלו כתיב שם חסד) :

פרק נ (א) וכי לא היה יהודי בשושן כו׳ . לא ניחא ליה לפרש כמ״ד במגלה [יב:] אמו מיהודה , דמשפחת אם אינה קרויה משפחה אלא כפשט לשון יהודי שבכל המגילה שפירושו מאומת היהודים : (ב) והא כתיב והיהודים אשר בשושן וגו׳ . מקרא דלקמי׳ כנוס כל היהודים הנמצאים בשושן , אין יכיל להוכיח , שי״ל הנמצאים לפי שעה , כדרך בירת המלך שתמיד נמצאים שם אנשים מכל מדינות המלך , אבל לא היו דרים שם בקביעות רק מרדכי לבדו שהיה מיושבי שער המלך , לכן מביא מקרא זה דהיהודים אשר בשושן נקהלו וגו׳, דמיני׳ נפקא קביעות יום ט״ו לדורות בשושן דעבדה הכי כמ״ש ריש מגלה , ובע״כ שהיו דרים שם יהודים בקבע , שאם לא היו שם רק נמצאים לפי שעה ועתידין לחזור למקומן , אע״פ שבאותה שעה לא נחו ממלחמה עד ט״ו , בכל זה לדורות לא היה ראוי לקבוע יום ט״ו בשבילם כיון שעתידין לחזור למקומן הרי הן כבני מקומן , אלא ודאי שהיו דרים שם בקביעות (והיינו טעמא נמי שאינו מביא מקראי אחריני שכתובין בענין שם, בשושן הבירה הרגו היהודים וגו׳ ויקהלו היהודים אשר בשושן וגו׳ שמכולם אין הכרח כ״כ שהיו דרים שם בקבע) : (ה) והיה עוסק בתורה כל ימיו . לפיכך נקרא יהודי כד״א [תהלים ס] יהודה מחקקי , ואמרו רובן של סנהדרין משבט יהודה (ב״ר שם ורות רבה פ״ה) : (ו) ובפיו לא היה נכנס מאכל אסור . בסעודתו של אחשורש , וכן הוא להדיא במאמר זה בילקוט אסתר סוף רמז תתרנ״ב , ולכן נקרא יהודי וכמ״ש במגלה [יג׳] שהאכילה מאכל יהודי , וי״ל לפ״ז אפי׳ למ״ד בפ׳ חלק [צג:] דדניאל לבדו משבט יהודה אבל חמ״ו משאר שבטים , דמ״ת קאי מבני יהודה אכולם (ועיין בפרש״י שהוצרך לדחוק דאדניאל לחודי׳ קאי) , וכדהכא : (ז) כמר דכי . כקטורת שראשו מר דרור , דמתרגמינן מירא דכיא , וכמ״ש פ״ק דמגלה [י:] ובשלהי חולין [קלט:], והמשיל התפלה לקטרת כד״א תכון תפלתי קטרת לפניך וגו׳ [תהלים קמא] וכמו הקטרת שמשיב כל חרון אף ומפיר כעס (כמו שסמכוהו בשה״ר פ״א ע״פ [תהלים פה] נשאת עון עמך כפית (כד״א וכסה ענן הקטרת) כל חטאתם סלה אספת כל עברתך (קמיטו דכל רוגזין דתייבין לאתרייהו) השיבות מחרון אפך וגו׳ והפר כעסך עמנו), כן מרדכי בתפלתו השיב חרון אף וביטל הגזירה : (ח) בן יאיר שהיה מאיר פנים בהלכה . במגלה שם דרשו שהאיר עיניהן של ישראל (מן אופל צרת הגזירה , וכיו״ב בתענית פ״ג [כג׳] דור שהיה אפל האירתו כו׳) בתפלתו , וכן שמעי דרשו שם שסמע ה׳ תפלתו, אבל כאן שכבר דרש שנכנסה תפלתו כקטרת, שוב לא ניחא לי׳ למדרש בתפלה אלא דרש לי׳ מאיר פנים בהלכה שהיה מיושבי סנהדרין : (ט) בן שמעי שיצא לקלל את דוד . רומז למ״ש שם [שמואל ב טז] איש יוצא ממשפחת בית שאול ושמו שמעי , שמזה למדנו מש״ל שהוא מזרע המלוכה (ולשון שיצא לקלל כו׳ , בא לפרש לשון איש יוצא שבמקרא זה , שביארו כמ״ש אח״ז יצא יצוא ומקלל) , ואפשר מש״ה לא בעי למידרשי׳ כאן לשבח כמו שדרשו במגילה שם כמש״ל : (י) שהקיש על דלתי רחמים ונפתחו לו . כלומר דלת הננעלת כבר שנחתם גז״ד כדאיתא באסתר רבה הקיש עליהם בחזקה וחזרו ונפתחו לו , וכ״ל שזהו שנקרא שמו פתחיה [א] כדתנן פ״ו דשקלים פתחיה זה מרדכי כו׳ שפתח לו יה שעריו הסגורים כבר ע״י תפלתו : (יא) בשבעים לשון ולפיכך היה שמו מרדכי בלשן . כצ״ל וכ״ה פ״י דמנחות [סה:] וגם בפ״ק דמגלה [יג:] אמרינן שהיה מיושבי לשכת הגזית שיודעין בע׳ לשון : (יב) והיה יושב בשער המלך לראות שלא תטמא כו׳ במאכל אסור . דרש סמיכות ומאמר מרדכי אסתר עושה כאשר היתה באמנה אתו ומרדכי יושב בשער המלך , לומר שזה היה טעם ישיבתו שיראה שתקיים המצות כאשר היתה באמנה לה׳ כשהיתה אתו (ובתחלה כשנלקחה ולא היה ידוע עדיין אם יבחר בה המלך , היה די לו במה שהיה מתהלך בכל יום לפני חצר בית הנשים לדעת שלום אסתר שהוא ג״כ שלומה במעשים טובים , אבל לאחר שנשאת לו , הוצרך לישב שם בקביעות לראות כו׳ , וז״ש בימים ההם ומרדכי יושב כו׳) ובזכות זה שנשמרו ע״י אסתר ונערותיה ממאכל אסור , נתגלגל אתחלתא דגאולה מעשה בגתן ותרש (כמ״ש במגילה [יג:] אחר הדברים האלה אחר שברא הקב״ה רפואה למכה ע״ש בפי׳ רש״י) : (יג) אסתר ונערותיה . כמ״ש וישנה ואת נערותיה לטוב וגו׳ ודרשו במגלה [שם׳] שהאכילה (וכן נערותיה) מאכל יהודי : בלשון

הגהות

[א] ועיקר ענין פתח י״ה נראה שהוא מכוון למ״ש בפע״ח שהוא ביסוד אבא שנקרא י״ק , וכל יסוד נקרא מפתח כידוע שפותח שערים , וכאן הוא הפותח שערי אימא שהן שערי רחמים ושערי תשובה לקבל תשובתן של ישראל , ונראה מכוון לזה מ״ש בזהר ויקהל [רא:] דממונה פתחי׳ על צלותא דמצלאין כו׳ , וזה מכוון על מרדכי שהתפלל כו׳ , והפילו ה׳ נפל תפל לפניו כו׳ :

בכל מאכל אסור ושמע שני סריסי המלך שהיו מדברים (יד) בלשון כשדים ואומרים זה לזה (טו) עתה (טז) ישכב המלך משכב הצהרים וכשיעמוד משנתו ויאמר לנו תנו מעט מים (יז) ניתן לו סם המות בקיתון של זהב (יח) וישמע מרדכי לשונם ונכנס והגיד לאסתר (יט) ואסתר הגידה למלך בשם מרדכי שנאמר [שם ב] ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי. מכאן אמרו חכמים כל האומר דבר בשם אמרו מביא גאולה לעולם וכשעמד המלך ממשכב הצהרים אמר לשני סריסיו הנהוגים להשקותו השקוני נתנו לו הסם בקיתון של זהב אמר להם המלך שפכו את המים הללו לפני אמרו לו ארוננו המלך הן המים הללו (כ) יפים הם והם מים טובים הם מים קרים הן מים ברורים אמר להם המלך כך עלתה לפני לשפכן מיד (כא) שפכו אותם לפניו ומצא בהם סם המות (כב) וצוה המלך לתלותן שנא' [אסתר ב] ויתלו שניהם על עץ וכל דבר שהיה למלך (כג) היו כותבין אותו לפניו ומניחין אותו (כד) ברלוסקמא שלו וכשהיה רוצה לידע דברים היו נקראים לפניו וכתבו את הדבר הזה שהגיד מרדכי על ספר דברי הימים לפני המלך. ר' פנחס אומר (כה) שני עשירים היו לפנים בעולם קרח בישראל שמצא (כו) אוצרות זהב של יוסף (כז) והמן בשושן שלקח כל אוצרות מלכי יהודה ואת כל אוצרות בית קדשי הקדשים (כח) וראה המלך את עשרו ואת עשרת בניו ורצה המלך

(יד) בלשון כשדים. במגלה שם איתא בלשון טורסיים, ויצא להם דדרשי ותרש כמו ותרשיש דמתרגמינן טרסוס, וזהו שדקדקו בש"ס לומר בגתן ותרש שני טרסיים היו, דלכאורה סגי למימר טורסיים היו אלא הכוונה לומר ששניהם טורסיים היו, כמו תרש שידוע כן מלשון תרשיש שהיה טורסי, כמו כן בגתן טרסי היה ושניהם היו מספרים בלשון ארצם תרשיש שהוא מאיי הים הרחוקים ולא היה מכיר בלשונם כ"א מרדכי שהיה מסנהדרין שיודעין בע' לשון (וי"ל עוד שלשון המקרא שני סריסי המלך דרשו, דמלת שני מיותר אלא לומר ששניהם שוין (וכדדרשינן כה"ג ביומא [סב:] לשון שני שכתוב בתורה כ"פ ע"ש,) מעם ולשון אחד היו), וגי' דהכא בלשון כשדים קרוב שהיא ט"ס, דלשון זה ודאי הרבה היו מכירין בו דארץ פרס ומדי סמוכין לבבל וקיבלו המלכות מהם, וגם ושתי מכשדים היתה והיו ודאי הרבה משרתים מארצה שיודעין לשונה, וכן יהודים הרבה שהיו בשושן מגלות בבל ודאי היו יודעין לשון כשדים, ולא היו מספרים בלשון זה לפני מרדכי, כי היו חוששין שמא יודע בלשון כשדים: (טו) עתה ישכב המלך משכב הצהרים כו'. לשון עתה מתפרש לפי מה שכתבו במגלה שם מיום שבאת זו לא ראינו שינה בעינינו כו' עיין שם, ולכן היה אחשורש בימים ההם שוכב שינת הצהרים, וכן יש לומר עוד שבימים ההם שבאה אסתר בחדש טבת, משם ואילך מימי התקופה היום מתחיל להאריך כמו שכתבו פרק קמא דע"ג [ח'] לכן עתה בימים ההם הי' מתחיל אחשורש לשכב משכב הצהרים: (טז) ישכב כו' משכב הצהרים. נראה רומז ללשון המקרא באיש בשת [שמואל ב ד] כחום היום כו' והוא שוכב את משכב הצהרים, שדרך משכב הצהרים כחום היום, ולכן היו יודעים שכשיעמוד משנתו יבקש מים לשתות לקרר חום הצהרים המתגדל בשינה: (יז) ניתן לו סם המות בקיתון של זהב. נראה דמפרש שומרי הסף כלי זהב ששותין בו מים, וכמו הסיפות והמזמרות [מלכים א ז] שת"י קולייא שהוא כד וקיתון כמ"ש הרד"ק שם (וכן פרש"י סדר בא על הדם אשר בסף מהמכילתא), וכן מתורגם בתרגום שני שומרי הסף נטרי תניא [פי' כלים] ודרשוהו מענינו שרצו ליתן סם המות בכלי הסף שבידם להשקותו (ואולי י"ל דיליף מדכתיב [זכריה יב] סף רעל ופי' כלי מלא יין התרעלה): (יח) וישמע מרדכי לשונם. מפרש ויודע הדבר למרדכי, שידע והבין לשמוע לשונם: (יט) ואסתר הגידה למלך כו' שנאמר ותאמר אסתר כו' כל האומר דבר כו'. בקרא כתיב ותאמר אסתר, ובאמת היה ראוי לכתוב ותגד כמו ברישי' ויגד לאסתר, וכן הוא הלשון בענין סיפור א' לחבירו דברי שלישי כמו ויגד משה את דברי העם אל ה' וכי"ב הרבה, ולזה דרשו שכל האומר דבר בשם אמרו כו' וגם אמירה הוא אפי' אומר הדבר לעצמו, כגון שונה משנתו לעצמו ראוי לו לשנותו בשם אמרו, שכן נשנה זה בפ' שנו חכמים, בדברים שהתורה נקנית בהן, וכן בחולין [קד:]: (כ) יפים הם והם מים טובים כו' קרים כו' ברורים. אם יפים הוא מעלה בפ"ע, יתפרש יפים במראה שלא נשתנה מראיהן, וטובים בטעמם ולא מלוחים ומרים, וקרים שלא נתחממו מחום היום (וטובים לכן החום משינת הצהרים כמש"ל), וברורים מנוקים מכל פסולת וא"כ לסננם, אך קרוב יותר שיפים הם הוא כעין כלל שחוזר ופורט יפיותם, טובים וקרים וברורים (וע"ל ספ"ט בנהרות שחושב ג"כ ג' מעלות בהן ועמש"ש בס"ד), ואולי יתפרש מ"ש [ירמיה יח] אם ינתשו מים זרים קרים נוזלים על ג' מעלות שבמים אלו, קרים כמשמעו, נוזלים הן טובים ומתוקים בטעמם וכמ"ש בהדר"ג ס"פ ל"ג אין מזלים אלא מתוקים, וזרים יש לפרש מלשון זורה ובורר (וכמו זרים וזרוה [ירמיה כא] לפי' ב' של הרד"ק שפי' כן ע"ש) והיינו ברורים: (כא) שפכו אותם לפניו ומצא בהם סם המות. במגלה אמרו נטיל אדם בספל, ושתם לשון אדם הוא אדם נחש וכן בתרגום שני דשויאו הוית חורמן בכוזא דדהבא דהוה שתי ביה אחשורש וכ"ה בילקוט בשם אגדה גוריון ע"ש: (כב) וצוה המלך לתלותם. מפני שכתוב ויתלו ולא כתיב ויתלום, סד"א שהם עצמם תלו וחנקו עצמם מפני האימה והבושה, לכן מפרש שבציווי המלך תלאום, ולא היה צריך להזכיר זה בכתוב שהשולח יד במלך חייב מיתה כחוקי דיני המלכות והתורה, אבל בהמן הוא שהוצרך לכתוב ויאמר המלך תלוהו עליו, כי שם מיתתו היה בגזרת המלך (ובפרט לגדול כהמן היה צריך דבר המלך פ"ז): (כג) היו כותבין אותה לפניו ומניחין בדלוסקמא שלו. כמ"ש באסת"ר ב' דברים טובים היו בו כו' שכל מי שהיה עושה לו טובה היו כותבין אותה, וכאן הוסיפו לבאר הדבר שהיו כותבין אותה לפניו ממש וגם היה מניחה בדלוסקמא שלו שעמו תמיד כדי שלא תאבד גם יהיה מצוי לפניו מיד שיחפוץ לקרות בהן, והכל סיבב הקב"ה תחלה לגאולת מרדכי וישראל, שאם היה סומך על סופרי המלך (שהן היו בני המן כדלקמן), ודאי היו משנים לתקטין הענין שלא להזכיר טובה למרדכי, ואם לא היה מונח לפניו עמו היו מאבדין אותו באיזו סבה לגמרי, ונדרש זה מלשון ויכתב בספר ד"ה לפני המלך, שפי' לפני המלך הוא על ב' דברים אלו, שהיו כותבין לפני המלך בפניו דווקא, גם קאי על ס' דברי הימים, כלומר זה הספר אינו ספר ד"ה למלכי מדי ופרס שהיו מונחין באמתחא, אלא ד"ה אחר קצר היה לו תמיד לפניו עמו בכדי לזכור מיד מי שעשה לו טובה (וז"ש להלן [ו] להביא את ספר הזכרונות דברי הימים): (כד) דלוסקמא. היא תיבה שמניחין בו שטרות וכתבים עיין תוס' ספ"ק דב"ת [כ:] ד"ה מצא: (כה) שני עשירים היו כו'. באסת"ר פ"ו מסיים בה ולא עמד להם ממונם אלא לרעתם, ור"ל כמ"ש עשר שמור לבעליו לרעתו ודרשוהו בשמ"ר פל"א ובקה"ר פ"ה זה קרח והמן (ובפ"י דפסחים [קיט'] הזכירו רק קרח, נראה דלשון שמור משמע שהיה שמור מכבר וטמון בשבילו, וזה לא שייך כ"א בקרח שהיה אוצר יוסף טמון ושמור לו שימצאנו, אבל לא בהמן שכינס ממונו בגזל וחמס אוצרי מלכי יהודה כדלקמן ועמש"ל אי"ה): (כו) אוצרות של כסף וזהב שהטמין יוסף. כ"ה הגי' באסת"ר שם וכן בפסחים שם כל כסף וזהב שבעולם יוסף לקטו כו' וא' נתגלה לקרח (ובמקרא כתיב ביוסף רק וילקט את כל הכסף, שכסף זו פי' כמו מעות שנקרא בכ"מ בלשון כסף וכולל גם זהב, ומפני דכספא חריף טבעי' טפי מזהב כדאיתא רפ"ד דב"מ): (כז) והמן כו' שלקח כל אוצרות מלכי יהודה ואוצרות בית קה"ק. הא דבית קה"ק י"ל לפמ"ש להלן ס"פ שהעץ גבוה נ' שהיה בבית המן היה מבית קה"ק, הרי שהיה המן ממחריבי הבית (והיה בחילו של נ"נ), ומצא ולקח אז אוצרות בית קה"ק, אבל אוצרות מלכי יהודה לא מצאתי סמך, ובס"ם מלכים וירמיה וד"ה כתוב בפי' שנ"נ לקח אוצרות בית ה' ואוצרות מלכי יהודה ובחזקיהו כתיב [מלכים ב כ וישעיה לט] ונשא כל אשר בביתך ואשר אצרו אבותיך עד היום הזה בבל, ואפשר היתן מבבל לקחה כשנכבשה מפרס ומדי (ועיקר הכוונה נראה בא לומר שהכסף שב למקומו אח"כ כשניתן בית המן לאסתר ומרדכי, ובשוח"ט מזמור כ"ב ומזמור ע"ח אמרו שנחלק לג' חלקים, ושליש ממנו בא בהמ"ק, כמצא הושב הכסף שנטל מק"ק ומאוצרי מלכי יהודה למקומם לבנין בהמ"ק), ויש לדמות מ"ש בהמן את כבוד עשרו ילפינן שהיה של מלכי יהודה שכתיב בהן עשר וכבוד בדוד בשלמה ויהושפט וחזקיהו, לומר שעושר זה נפל לידו: (כח) וראה המלך כו' עשרת בניו ורצה המלך לגדלו כו'. ובאסת"ר שם הגי' וכיון שראה המלך כו' ואת עשרת בניו כולן שרים לפניו עמד וגדלו ורוממו שנאמר אחר הדברים האלה גדל כו'. וכצ"ל גם כאן, וי"ל דדרש מ"ש

המלך (כט) לרוממו ולגדלו שנאמר [שם] ביום ההוא גדל המלך אחשורוש את המן בן וגו'. וצוה המלך להיות כל העם כורעים ומשתחוים להמן. ומה עשה המן (ל) עשה לו תבנית גלולים מרוקם (לא) על בגדיו (לב) וכל מי שהיה משתחוה להמן היה משתחוה לתועבה שעשה לו (לג) וראה מרדכי ולא קבל עליו להיות כורע ומשתחוה שנאמר [שם] ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה (לד) ונתמלא חמה עליו ואמר היהודים הללו היו שונאים אבותי מעולם (לה) ועכשיו אני אומר למלך שיאבד אותם לעולם ועד (לו) מה עשה נכנס לפני המלך ואמר לו אדוני המלך [שם] ישנו עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים בכל מדינות מלכותך (לז) ואינם עושים רצונך ולמלך אין שוה להניחם אם על המלך טוב (לח) קח את חצי ממוני (לט) ותתן לי רשות עליהם אמר לו המלך הרי הם נתונים לך חנם (מ) ורוח הקודש מכרזת ואומרת [ישעיה נב ג] חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו. רבי יוסי אומר (מא) אסטרוגלוס גדול היה המן (מב) וכתב אגרות פתקין והפיל גורלות (מג) לידע בין יום ליום ובין מזל למזל ובין חודש לחודש שנאמר [אסתר ג] הפיל פור הוא הגורל לפני המן (מד) וכתב ושלח בכל הטדיגנות להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער

מ"ש את כבוד עשרו ורוב בניו ואת כל אשר גדלו המלך, לאמר שבשביל זה גידלו המלך מפני כבוד עשרו ורוב בניו שהיו לו הרבה בנים וכולן שרים: (כט) לרוממו ולגדלו. באסת"ר שם כתוב גידלו קודם רוממו (וכן הוא בכמה מקומות גדלו לה' כו' ונרוממה שמו, גידלתי ורוממתי) וכמ"ש כאן גידל המלך וגו' וינשאהו שהוא לשון רוממו, וכדמפ"ש אח"ז וישם את כסאו מעל כל השרים זהו גדלו (שהוא ג"כ שר כמוהם רק גדול וראשון מהם במעלה) וכל עבדי המלך וגו' כורעים ומשתחוים, זהו ונשאו, שזהו דבר שהוא נשא ורם מעל כולם ואין ערוך אליו., וכאן בפר"א מ"ש וצוה לו המלך להיות כורעים כו', הוא לפרש מ"ש תחלה לרוממו וזהו פי' וינשאהו, וז"ש להלן [ה] ואת כל אשר גדלו המלך ואת כל אשר נשאו על כל השרים ועבדי המלך, כי גדלו הוא אשר שם כסאו למעלה כנ"ל, ונשאו הוא אשר צוה לכרוע לו, וז"ש על השרים ועבדי המלך, השרים בענין הכסא, ועבדי המלך בענין ההשתחויה (שלא נזכר רק עבדי המלך אשר בשער המלך היו כורעים לו. ולא כל השרים): (לא) על בגדיו. באסת"ר איתא על בגדיו ועל לבו, ובתרגום ראשון אנדרשא די הקיש בחדיה (פי' בחזה שלו דהיינו ג"כ על לבו): (לג) וראה מרדכי ולא קיבל עליו כו' שנאמר ומרדכי לא יכרע כו'. מדלא כתיב ומרדכי לא כרע ולא השתחוה, דרש לא קבל עליו דמן הדין אסור היה לו לעולם לכרוע ולהשתחוה (וכאלו אומר הכתוב בלשון ודאי ומרדכי לא יעשה כן אלא ודאי לא יכרע ולא ישתחוה), ומ"ש וראה מרדכי פי' שמרדכי ראה זה שהיה לו מרוקם בבגדו, אבל אפשר הגי' הנכונה וראה שמרדכי לא קיבל עליו להיות כורע כו', ועל המן קאי וכמ"ש וירא המן כי אין מרדכי כורע ומשתחוה לו, והיינו דמסיים ונתמלא חימה עליו סתם, דבהמן קאי, אבל לגי' הספר היה לו לפרש נתמלא המן חימה עליו: (לד) ונתמלא חמה ואמר היהודים כו'. בא לפרש דהאי ויתמלא המן חימה נמשך יחד עם מ"ש אח"ז ויבז בעיניו כו' כי הגידו לו את עם מרדכי ולומר שלכן נתמלא חימה ביותר כי זכר שנאת אבותיו: (לה) ועכשיו אני אומר למלך שיאבד אותם לעולם ועד. תחלה כתיב ויבקש המן להשמיד את כל היהודים ואח"כ כשאמר למלך אמר יכתב לאבדם, ולאבד הוא החמור יותר מכולם כמ"ש להלן להשמיד להרוג ולאבד, וכמ"ש בביאורי למגלת אסתר בס"ד, שלאבדם הוא אפי' טף יונקי שדים, וז"ש כאן שיאבד אותם לעולם ועד לבל יצמח מהם שרש אחרי האבדון, וז"ש ועכשיו אני אומר כלפי מה שתחלה היה מבקש בדעתו רק להשמידם אך עכשיו נמלך לאבדם בשעה שאמר למלך: (לו) מה עשה נכנס לפני המלך. לפי שבמקרא אינו כתוב ויבא המן לפני המלך ויאמר כו' אלא ויאמר המן למלך אחשורש כו' כאלו אחשורש שם היה לפניו בעת הפור ומיד אמר לו שם, לזה ביארו שאינו כן אלא נכנס לפני המלך ואמר (ומה שלא נכתב במקרא ויבוא לפני המלך, אולי מפני שהיה עייל בלא בר כל זמן שירצה לכן כתיב ויאמר סתם כאלו לפניו היה מיד באותה שעה לאחר הפור): (לח) קח את חצי ממוני. נראה דדרש לי' מדכתיב ואת פרשת הכסף אשר אמר המן לשקול, דרש פרשת לשון הפרשה לחצאין, ואולי דרשי' פרשת בשי"ן כמו פרסת בסמ"ך לשון פרוסה לחצאין, שעשרת אלפי כסף שרצה ליתן היו חצי ממונו: (לט) ותתן לי רשות עליהם. ממה שאמר אחשורש אח"כ והעם לעשות בו כטוב בעיניך, מוכח שבקשו ע"ז שיתן לו רשות עליהם לעשות בהם כרצונו, גם הכוונה בזה שהכסף נתן המן למלך לא עבור העם אמר (ואסתר שאמרה כי נמכרנו אני ועמי וגו' אם פי' לשון מכירה ממש בכסף, י"ל שלהגדיל אמרה על המן אשר כן שרצה לבזות המלך לקנות ממנו עם לאבדון, ובלא"ה הרי באמת לפי הנראה לא קיבל ממנו המלך הכסף כשא"ל הכסף נתון לך, וכמ"ש מרדכי פרשת הכסף אשר אמר המן, משמע אמר ליתן ולא נתן, א"כ אין שייך לשון מכירה ממש) רק עבור טובת הנאה שנתן לו לעשות בהם כחפצם, אבל העם עצמם הקדים לומר שאין שוים כלום למלך להניחם: (מ) ורוה"ק מכרזת ואומרת חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו. בפ' חלק [צז:] מפרש לה ר' יהושע ולא בכסף תגאלו לא בתשובה ומעש"ט, ולר"א דאמר אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין (והכי איתא לעיל ס"פ מ"ג משמי' דר"י ע"ש), מפרשי' בירושלמי ריש תענית מה עבד לה ר"א צדיקים (כצ"ל ושם כתוב תשובה וט"ס הוא) כד"א צרור הכסף לקח בידו (דדרשי' בפרק חלק [צז:] על צדיקים) והכא נמי מיתי לי' שאף שבאותו הדור צדיקי' מועטים היו ונתחייבו כליה, בכ"ז נגאלו לא בכסף צדיקים, אלא בתשובה שתשובה ודאי עשו בגזרת המן כמש"ל בפרקין וכמ"ש בסנהדרין שם: (מא) אסטרלוגוס גדול. כצ"ל, ופי' חוזה בכוכבים (ואולי מכאן יצא הלשון שכתוב בפע"ח שהמן היה מכשף גדול) ודרש הפיל פור כו' לפני המן דמשמע הפיל המפיל אחר, רק שהיה לפני המן, וכן הוא בתרגום שני ששמשי ספרא הפיל הפור לפני המן, שהיה יושב ומכוין בעצמו באסטרלוגיאה שלו, והמפיל היה עושה המלאכה לפניו: (מב) וכתב אגרות פתקין והפיל גורלות. מפרש מלת פור, פתקין (ועיין ראב"ע שהיא מלה פרסית, ואולי יש לו מוצא בלה"ק מענין פור התפוררה, על שהיא נעשה כפרורין קטנים כמו גרגירי חול או אבנים דקות כמ"ש בי"ב הרמב"ם בספר המצות לאוין לי"א ע"ש, וכן פתקין קטנים לפי הפר"א וזהו כפל הלשון אגרת פתקין, שאגרת י"ל גדולים, לזה ביאר פתקין קטנים שעושין לגורל (ואפשר צ"ל אגדות פתקין): (מג) לידע בין יום ליום ובין כו'. מפרש פי' לשון מיום ליום ומחדש לחדש, שר"ל לידע בין יום זה ליום אחר, להבחין מזל כל יום, ויהיה לפי זה מ"ש ובין מזל למזל פירושו דבין יום ליום ר"ל בין מזל יום למזל חבירו, אבל העיקר נראה דמה שאמרו בין מזל למזל הוא דבר חדש שהוסיף בפר"א, שהפיל גם כן גורל בין מזל למזל, ר"ל מזל יום ויום מימי השבוע וכדמסיים לקמן ביום השלישי במזל אריה, ואולי מוצא לזה ממה שמיום ליום אין מפורש בכתוב ליום שלשה עשר, כמו שמפורש מחדש לחדש שנים עשר [ב], אלא ירמוז דבלשון מיום ליום כולל שני עניני יום, יום החודש ויום השבוע במזלו, וענין יום השבוע שהוא יום שלישי מזל אריה שהופך עצמו לכל צד כמש"ל סוף פרקין הוא ענין מעניני החכמה שדרך הכתוב להעלים בכי"ב (ובפרט במגלה שנכתבה בדתי פ"ומ), לכן העלים הכתוב מלפרש בימים לאיזו יום נפל הגורל ונמסר הדבר בתורה שבע"פ בקבלה שעיקר הגורל על יום שלישי היה: (מד) וכתב ושלח בכל המדינות כו'. מפני שכתב תחלה סתם ויכתב ככל אשר צוה המן, ואח"כ כתיב ונשלוח ספרים ביד הרצים אל כל מדינות המלך להשמיד כו', דהוי משמע דשילוח הספרים הוא עוד ד"א לבד הכתיבה ככל אשר צוה המן מדלא כתיב ונשלוח הספרים בה"א הידיעה לברר שהן הן הכתבים שכתבו נשתלחו, לזה ביאר כאן שבכל אחד כתבו ושלחו כנוסח הזה בכל מדינות כו' (וי"ל שכתבו תחלה בדת פקודת המלך שכן צוה וכן יעשו, ושוב שלחו זה בספרים לכל המדינות, אבל סגנון ולשון אחד היה כתוב בספרי המלך ובספרים הנשלחים):

הגהות

[ב] ובתרגום שני מבאר שמיום ליום לא עלתה בידו הגורל לשום יום באמת ע"ש, ופשוטו י"ל דבחדש נתפרש לחדש אדר, מפני שכתוב בחדש ניסן הפיל פור, לכן מפרש שהפיל מן חדש ניסן עד חדש אדר, והבחין מזל כל הי"ב חדש, אבל מיום ליום, שלא נתפרש כאן באיזה יום בניסן הי' מפיל הגורל, לכן לא פירש גבול סוף הימים:

מנער ועד זקן טף ונשים בשלשה עשר לחורש שנים עשר הוא חרש אדר (מה) ביום השלישי במזל אריה (מו) ושמע מרדכי (מז) וקרע את בגדיו ולבש שק ואפר (מח) ויצא לרחוב העיר (מט) והיה צועק ואומר. (נ) רבון העולמים לא נשבעת לאבותי להרבות זרעם ככוכבי השמים ועכשיו נתתה אותם כצאן טבחה (נא) ושמעה אסתר ותשש כחה שנאמר [שם ד] ותתחלחל המלכה מאד (נב) ושלחה וקראה להתך נאמן ביתה (נג) לידע מה נעשה (נד) ויצא התך אל מרדכי והגיד לו את הדברים ונכנס התך והגיד לאסתר (נה) וראה המן להתך יוצא ובא (נו) והרגו ולא מצאה איש אחר נאמן לשלח למרדכי (נז) אמרה היא בעצמה לבא אל מרדכי (נח) שנאמר [שם] ותאמר אסתר להשיב אל מרדכי אמרה לו לך כנוס את כל היהודים הנמצאים בשושן וצומו עלי ואל תאכלו ואל

(מה) ביום השלישי במזל אריה. מזל יום ג' מימי השבוע הוא בע"כ, דמזל חדש אדר הוא דגים, ובאיזו סדר משימוש המזלות יבוא ביום שלישי שימוש מזל אריה לא מצאתי (ועיין בסודי רזי [ו ע"א] שם ששי בשבת בתקופה הרביעית [שנה חדש אדר אריה) וצ"ע* והולי עיקר הענין שייחסו הגזרה למזל אריה הוא מפני שבמזל זה חרב הבית בא"ב וכמ"ש בפסיקתא דשמעו, כיון שבא [נ"נ] להחריב בחמישי [ירח אב] לא היה יכול לפיים [למצוא זכות כבשאר החדשים שם. גם י"ל שאריו עז וקשה להתפיים] שנקרא חמישי אריה ונקרא נ"נ אריה שנא' עלה אריה מסובכו ויחריב הבית שנקרא אריאל ויכה ישראל שנקראו אריה שנא' כארי יתנשא על שביטלו דברי אריה שנאמר אריה שאג וגו' (כצ"ל ושם ט"ס בדפוס) ועיין בשמ"ר ס"פ יתרו ומש"ש בהגהותיו בס"ד, וכן אחשורש נקרא אריה במזמור אילת השחר (הנדרש באסתר הושיעני מפי אריה ודרשוהו במגלה [טו:] שחזרה וקראתו אריה, ועמש"ל ס"פ בס"ד בזה: (מו) ושמע מרדכי. מפרש מ"ש ומרדכי ידע את כל אשר נעשה כפשוטו מפני שהיה יושב בשער המלך שמע מעבדי המלך כל אשר נעשה כבר שנכתב ככל אשר צוה המן, וגם את פרשת הכסף שמע שם: (מז) וקרע את בגדיו. זה קאי על ושמע, ולומר שקורעין על שמועות הרעות כמ"ש ספ"ק דמ"ק [כו׳]: (מח) ויצא לרחוב העיר. אפשר מפרש כ' מ"ש ויצא בתוך העיר, דהיינו רחוב העיר אשר לפני שער המלך, כמ"ש להלן ויצא התך אל מרדכי אל רחוב העיר אשר לפני שער המלך (ומפני שלא היה יכול להרחיק עצמו לגמרי משער המלך בלא רשות המלך, וכת"ש ראב"ע שלכן הכניס עצמו לסכנה שלא להשתחוות להמן ולא יצא לגמרי משער המלך בכדי שלא יראוהו המן ע"ש, ובשער המלך אין לבא בלבוש שק, לכן יצא לישב ברחוב שלפני שער המלך), ואפשר לפמ"ש בתרגום שני כאן שעשו בהותה שעה תעניות כסדר האמור רפ"ב דתענית שהוציאו ס"ת בהותה שעה, וא"כ עשו זה ברחובה של עיר כדאיתא בתענית שם (ובתרגום שני כ' לתרע שושן), י"ל שז"ש כאן ויצא לרחוב העיר: (מט) והיה צועק ואומר רבון כו'. מפרש האי ויזעק זעקה הוא תפלה, וכמ"ש בספרי ואתחנן, זעקה א' מעשרה לשונות שנקראה תפלה: (נ) רבש"ע לא נשבעת לאבותי כו'. אפשר דרש האי זעקה היה בזכות אבות, דילפי' לי' מזעקה דמצרים, דכתיב [שמות ב] ויזעקו ותעל שועתם וגו' (שהזעקה הכתובה שם באחרונה היא שנשמעה והיא היא הנאקה שכתיב אח"ז וישמע א' את נאקתם) וכתיב שם ויזכור אלקים את בריתו (אין ברית אלא שבועה) את אברהם א"י וא"י (וזעקה גי' יעקב שהוא בחיר שבאבות וכולל כולם, יושב אוהלים תרין דאברהם ויצחק); גם הלשון מוכיח מתוכו דנקט לשון תפלת משה [שם לב] זכור לאי"ו וגו' אשר נשבעת וגו' ארבה את זרעכם ככוכבי השמים, ומרדכי הוא בחי' משה בדורו כמש"ל ר"פ בס"ד, וכמ"ש בת"כ בחקותי ובמגלה [יא.] לכלותם בימי המן וכן במשה שם בשעת עגל נאמר ויחר אפי בהם ואכלם וגו' ולכלותם מע"פ האדמה, וכן סיפא דעכשיו נתת אותם כצאן טבחה הוא כלשון שכתוב לעיל כמ"ה בתפלת משה הלזו, ועיין מש"ש בס"ד (ובדרך רחוק קצת אולי י"ל דלשון גדולה ומרה דרש מאגרא רמה לבירא עמיקתא, שמתחלה היו במעלה גדולה וא"כ ומרה לשון שפלות כד"א [מלכים ב יד] ומורה מאוד שפירש"י ירוד ושפל): (נא) ושמעה אסתר ותשש כחה שנאמר ותתחלחל וגו'. בא לבאר מלת חלחלה שענינה תשישת כח (וכיא כפל מענין חולה) משמיעת הגדה רעה פתאומית וכד"א [ישעיה כא] הזות קשה הוגד לי וגו' ע"כ מלאו מתני חלחלה וגו' נעותי משמוע וגו' (וי"ל עוד שרמזו ללשון הש"ס בברכות [לב׳] תשש כחו כנקבה ואין יכול להציל, וזה רומז באסתר שהיא הנוק', וכתיב ותתחלחל המלכה מאד, שם מ"ה דדבורה הנותן לה מוחין תשש): (נב) ושלחה וקראה כו' נאמן ביתה. שלשון המקרא ותקרא להתך כו' אשר העמיד לפניה קשה, כיון שהיה עומד לפניה לא היתה צריכה לקרוא אותו, והול"ל ותאמר להתך, לכן ביאר אשר העמיד לפניה היינו שיהיה נאמן ביתה, ולא שיהיה עומד לפניה תמיד (וכמו בלוים [במדבר ג] והעמדת אותם לפני אהרן הכהן ושרתו אותו, שאין פי' שהיו עומדים לפניו ממש אלא שים מוך עליהם בשירות העבודה, וכמו והקימותי לי כהן נאמן [שמואל א ב] שענינו כמו [ישעיה כב] יתד במקום נאמן), וכאן שהוצרכה לדבר סוד לכן שלחה וקראה אותו, ולכן אח"כ כשנהרג התך לא מצאה עוד איש אחר נאמן לשלוח ע"י כדלקמן: (נג) לדעת מה נעשה. וזהו פי' לדעת מה זה, מה דבר של צער נעשה שעליו צועק מרדכי ובוכה (או ירמוז ג"כ פי' ועל מה זה על איזה חטא שחטאו ישראל נגזר כן, וז"ש מה נעשה דבר עבירה בישראל, וכמ"ש במגלה [טו׳] שמא עברו כו'): (נד) ויצא התך כו' והגיד לו את הדברים כו' והגיד לאסתר. זה בא לברר מ"ש לעיל שהיה נאמן ביתה, שמרדכי הגיד לו כל הדברים אשר קרהו כו' ואת פרשת כו' ולהגיד לה ולצוות כו', וקיים והגיד כל דברי מרדכי לאסתר, הרי שהיה ציר נאמן לשולחיו: (נה) וראה כו' יוצא ובא והרגו. ז"ש ויבא התך ויגד לאסתר, דמלת ויבא מיותר. דהול"ל ויגד התך לאסתר. לכן דרשו לי' שיציאתו וביאתו היא שגרמה שלא יוכל עוד להגיד דברי אסתר למרדכי. ובתרגום ראשון מבואר שהרגו כשרצה לצאת שנית להגיד למרדכי דברי אסתר שנצטווה כל עבדי המלך וגו', ולכן כתיב ויגידו למרדכי את דברי אסתר [ג] וכדדייקי' במגלה [שם] ואילו איהו [התך] לא אזל לגביה משום שאין משיבין על הקלקלה), אבל הפר"א שמפרש אח"כ על ותאמר אסתר להשיב אל מרדכי אמרה היא בעצמה לבא כו', אין מתפרש כן ברישא ויאמר מרדכי להשיב אל אסתר, שבע"כ מרדכי לא בא לפניה כי אין לבא אל שער המלך בלבוש שק (וזהו ששלחה אסתר תחלה בגדים להלביש את מרדכי בכדי שיוכל לבא לפניה להגיד לה בעצמו הדבר, וכאשר לא קיבל מרדכי להזיז ממנו השק, הוכרחה לשלוח אליו ע"י התך), ואין לומר שהוכרח מרדכי לפשוט שקו מעליו ולבא לפני אסתר. שא"כ למה אמרה אסתר לבא אל מרדכי בעצמה והרי הוא כבר בא לפניה, ומוכרחין אנו לומר שסובר הפר"א שלא הרג המן להתך ביציאה וביאה ראשונה, שלא הרגיש עדיין בזה ואחר מקרה הוא, אך כאשר יצא ובא כבר ב"פ דהיינו כשהשיב לאסתר אל תדמי בנפשך וגו' (ומ"ש ויגידו למרדכי את דברי אסתר ולא נזכר התך, אולי י"ל לדברי הפר"א כי אסתר [או התך] אמרו תשובה זו כל עבדי המלך וכו' אחת דתו כו' בכוונה לפני כמה אנשים אחרים ג"כ שיגידו זה למרדכי, כי בתשובה זו אין לה מה להעלימה, כי היא רק מודיעה חיק המלך שסומרת ואינה יכולה לעבור עליו. גם אין לה ליראה מהמן, שאדרבא הרי מונעת עצמה מלבא להתחנן עבור היהודים, אבל תשובת מרדכי אל תדמי בנפשך אמר מרדכי רק ע"י התך לבדו להשיב אל אסתר), או הרגיש בו המן והרגו: (נו) והרגו. בילקוט איתא בעט בו והרגו, ועמש"ל אי"ה בפרקין אות קי"ב ענין הבעיטה: (נז) אמרה היא בעצמה לבא אל מרדכי. אע"פ שסיים הלשון אמרה לו לך כו', היה משמע טפי לפרש שאמרת אמרה ועשתה כן ובאה ודברה עם מרדכי בעצמה כ"ז, אך הואיל ודבר קשה הוא מאד שהמלכה אשר כל כבודה פנימה תצא לרחוב אשר לפני שער המלך לספר עם איש, ע"כ נראה יותר נכון לפרש, שהלשון אמרה לבא כו' דוקא הוא, שאמרה וחשבה לעשות כן ולא עשתה. והסר כאן סיום הדבר, וצ"ל כמ"ש בתרגום הנ"ל בהגה"ה שנזדמנו לה מלאכים, או כמ"ש בילקוט אמר הקב"ה הואיל והרגו תהא משמשת ברוה"ק: (נח) שנאמר ותאמר אסתר להשיב אל מרדכי. ומ"ש תחלה במרדכי ויאמר מרדכי להשיב אל אסתר. אולי י"ל דמשום דכתיב תחלה ויגידו למרדכי את דברי אסתר. שייך לכתוב ויאמר מרדכי להשיב ע"י המגידים האלו. אבל כאן באסתר שכבר הופסק הענין מהמגידים, הוא

הגהות

[ג] ומסיים בתרגום שם ואזדמינו תמן מיכאל וגבריאל וחויאו למרדכי כו' (וז"ש ויגידו לשון רבים וכ"כ באבן יקרה ע"ש) ויש לרמוז להשיב אל אסתר, וכן להשיב אל מרדכי, מלת להשיב בגי' מיכאל גבריאל:

ואל תשתו (נט) שלשת ימים ואלו הן (ס) י״ג וי״ד וט״ו בניסן אמר לה מרדכי (סא) והלא יום שלישי יום פסח הוא אמרה לו אתה ראש לסנהדרין ואתה אומר דבר זה (סב) ואם אין ישראל למי הפסח (סג) שמע מרדכי את דבריה (סד) ועשה כל אשר צותהו שנאמר [שם] ויעבור מרדכי מלמד שעבר יום א׳ של פסח (סה) בלא אכילה ביום השלישי (סו) לבשה בגדי מלכות והלכה וקראה למלך ולהמן (סז) בסעודה שעשתה בחמשה עשר בניסן כיון שאכלו ושתו אמר המן בלבו (סח) המלך מגדל אותי (סט) ואשתו מרוממת אותי (ע) ואין גדול ממני בכל המלכות (עא) שנאמר [אסתר ה] ויצא המן ביום ההוא שמח וטוב לב. [שם ו] בלילה ההוא נדדה שנת המלך באותו הלילה (עב) נדדה שנת המלך מלך מלכי המלכים הקב״ה ונדדה שנת המלך שבארץ (עג) ונבהל ועמד

הוא דמדויק שלפי הלשון היה לו לחזור ולכתוב ע״י מי אמרה אסתר להשיב (וכדרך המקרא כשמאריך הענין לחזור ולפרש שם המדברים): (נט) ג׳ ימים ואלו הן י״ג כו׳. שהשלשה ימים רצופין היו (ואע״פ שכשו״ט ריש מזור כ״ב. אמרו וכי אפשר לאדם לעשות כן אלא שהיו מפסיקין מבע״י, ש״ם דיקן שלהי יבמות [קכא:] פליג ע״ז וס״ל רצופין ממש היו): (ס) י״ג וי״ד וט״ו בניסן. לקמן מפרש שהמשתה הראשונה עשתה אסתר בט״ז בניסן (ובקצת נוסחאות כתוב בט״ו, וט״ס הוא כמש״ל אי״ה) והשניה בי״ז בניסן, ובו ביום נתלה המן, ולפ״ז לא היה בג׳ ימי הצום רק יום ראשון של פסח שהיה שלישי לתעניתם וכן במגלה [שם] לשון הש״ס ויעבור שעבר יום ראשון של פסח בתענית, ולפ״ז אתי שפיר בפשיטות שאסתר במשתה ג״כ אכלה ושתת עמהם וכדמשמע פשטי׳ דקרא, ובפרט במשתה שניה ויבא המלך והמן לשתות עם אסתר המלכה משמע ודאי דגם היא שתת עמהם, דאע״פ שגם היא היתה בתענית כמ״ש גם אני ונערותי אצום כן מ״מ הרי ג׳ ימי התענית כלו בט״ו, אבל רש״י פי׳ במגלה שם שהתענו י״ד ט״ו וט״ז [ד], וכדבריו משמע ממ״ש במגלה [טז׳] ששב מרדכי אל שקו ותעניתו ביום שהרכיבהו על הסוס שהיה זה בט״ז בניסן ביום העומר, שלכן עסק מרדכי אז בדיני עומר כמ״ש בויק״ר פכ״ח ובאס״ר ובפסיקתא דפ׳ העומר, וכן פירש״י במגלה שם על לשון הש״ס שם, דהוי מחוי להו לרבנן הלכות קמיצה שהיה דורש בענינו של יום תנופת העומר (וו״ש באס״ר שם, תמן אמרין הלכות קמיצה אחוי להון ודבר אחד שהיו קומצין מן העומר שפירשתי בהגהותי שם בס״ד דהאי תמן אמרין הוא לשון הש״ם דידן הנ״ל וחזרו ופי׳ שדבר אחד הן (עם לשון המדרש שאמרו במצות העומר היו עסוקין,) שמן העומר היו קומצין ג״כ), וכ״ה בס״ר פכ״ט שבט״ו בניסן באה אסתר לפני המלך ובט״ז בניסן נתלה המן. ופרש״י שם שלפ״ז הא דכתיב ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות, אין זה שלישי לתענית (שהרי כתיב אח״כ בלילה ההוא נדדה וגו׳ ולמחר נתלה המן ביום ט״ז שלישי לתענית, א״כ לבשה מלכות בט״ו שני לתענית) אלא לשילוח הרצים. גם צריך לדחוק לפ״ז דלא שתת אסתר במשתה עם המלך והמן שהרי יום ב׳ וג׳ לתענית היו, וזה דחוק כמש״ל דלשתות עם אסתר כתיב (ולולי ההיא דשב לשקו ולתעניתו היה מקום לומר כיון שבעיקר התענית כתיב וצומו עלי, דהיינו שתתקבל ברצון לפני המלך, וא״כ כיון שנתקבלה כבר ברצון היה להם לפסוק התענית, וכמ״ש הפוסקים בא״ח ר״ס תקס״ט בצ בור שהתענו ונעברה הצרה, גם לולי שפירש״י דתענית מרדכי ששב לתעניתו היינו יום שלישי לתענית אסתר, היה אפשר לומר שמרדכי היה מתענה בלא זה על הגזרה אף קודם שאמרה לו אסתר וצומו עלי, וכמש״ל אות מ״ח בשם תרגום שני שגזרו תענית צבור כשהגיעו שק ואפר לרבים): (סא) והלא יום ג׳ יום פסח כו׳ למי הפסח כו׳. לפי מה שכתבו הפוסקים בא״ח סי׳ רפ״ח ס״ט שאין מתענין בשבת על שום צרה מהצרות כלל, א״כ מרדכי כדין אמר, אם לא שנאמר דאתיא כדר״א בפ״ו דפסחים [סח:] דבי״ט או כולו לה׳, או נאמר שהוראת שעה היתה ומפני צרת כל ישראל, וכמ״ש אסתר אם אין ישראל למי הפסח (וכענין פיקוח נפש היה אפשר לדונו וכמו תענית חלום בשבת, מפני שיפה תענית לחלום בו ביום), וזהו שכתוב ויעבור מרדכי שהעביר יום א׳ של פסח בתענית, ר״ל שעברו על שורת הדין ע״פ הוראת שעה, ולפי דברי הרמב״ם שהובא בב״י שם דמתענין בשבת, א״כ אסתר כדין אמרה, ודעת מרדכי אולי היה דסגי בתענית יום א׳ או ב׳ ימים, או אפשר מרדכי חשב כיון דתעניות אלו בשביל אסתר היו כמ״ש וצומו עלי הו״ל כעל היחיד דמשמע פ״ג דתענית [כב:] לגי׳ דידן דלא גרסי׳ בה בשבת, דבשביל יחיד אין מתריעין וכ״ש שאין מתענין בשבת, מיהו לגי׳ רי״ף ורמב״ם ושא״פ דגרסי שם בשבת, י״ל שלפי דברי הרמב״ם הנ״ל דמתענין בשבת הוא הדין נמי על היחיד, גם אסתר כיון דהיה תלוי בה צרת כלל ישראל, לא מכתברא כלל לחושבה כיחיד: (סב) ואם אין ישראל למי הפסח. אולי י״ל דרך דרש זהו שאמרה אשר לא כדת וכאשר אבדתי אבדתי, דאשר לא כדת קאי אדלעיל, ע״ד הנומות, לומר שמה שא״ל מרדכי שהוא שלא כדת, הנה כאשר אבדתי ר״ל כאשר א״ו עומדת אני לאבדון עם כל עמי הנה אבדתי גם דת קיום הפסח שאני מצוה אותך לעבור עליו: (סג) שמע מרדכי את דבריה ועשה כו׳. כאסת״ר הלשון שמע מרדכי והודה לדבריה, ואולי מכוין זה למ״ש בתדא״ר רפ״א ויעבור שהעביר על הדברים שהקפיד עליה תחלה ע״ש: (סד) ועשה כל אשר צותהו שנא׳ ויעבור כו׳ ככל אשר צותה. לפמש״ל שהיתר עברת התענית בפסח הוראת שעה היתה, י״ל למ״ד אסתר ברה״ק נאמרה, שזה שאמר כאן ששמע ועבר (להתענות בפסח) כאשר צותהו אסתר ברה״ק (וי״ל עוד שז״ש וצומו עלי וכד״א עלי קללתך בני [בראשית כז] שתרגם אונקלוס עלי אתאמר ברוח נבואה, אף כאן אמרה אסתר וצומו וסמוכו עלי בזה, כי כן נאמר לי ברוה״ק): (סה) בלא אכילה. נקט לשון בלא אכילה ולא נקט בתענית, לאשמועינן שאף מצה ומרור לא אכלו (וזה רבותא טפי מן התענית דס״ל לר״א דאי בעי כולו לה׳ בי״ט כמש״ל): (סו) לבשה בגדי מלכות. לאפוקי מת״ד שלבשתה רוה״ק, הוסיף מלת בגדי כפשטי׳ דקרא (ולפ״ד הזוהר שלח [קסט:] דדרש אתלבשת בדיוקנא דההוא עלמא מלכות דא רוה״ק כו׳, א״כ יש לכוון אדרבא לשון הפר״א עם דברי הש״ם דלבשה רוה״ק): (סז) בסעודה שעשתה בט״ז בניסן. כן הוא הנוסחא הדייקנית, ומ״ש בקצת נוסחאות בט״ו בניסן ט״ס שהרי להלן בסעודה שניה שלמחר כתיב בי״ז בניסן, א״כ הראשונה בט״ז וכמש״ל, ולדעת הפר״א דיום שלישי לתענית בט״ו היה ובו לבשה מלכות והזמינתם לסעודה וכתיב יבא המלך והמן היום אל המשתה, צ״ל דלבשה מלכות סמוך לערב עם מיצוי היום כשנגמרה תעניתה, והסעודה היתה בלילה שהוא (לגו שהיום הולך אחר הלילה) יום ט״ז, ולדידהו שהלילה הולך אחר היום קרוי היום: (סח) המלך גדל אותי. ז״ש את אשר גדלו המלך: (סט) ואשתו מרוממת אותי. הרימה מעלת כבודי עד שלא זימנה עם המלך כ״א אותי, וז״ש אף לא הביאה אסתר וגו׳, ולשון אף הוא מוסב על אשר גדלו המלך ואף אסתר מרוממת אותי כי לא הביאה כו׳: (ע) ואין גדול ממני כו׳. ז״ש ואת אשר נשאו על כל כו׳: (עא) שנא׳ ויצא כו׳ שמח וטוב לב. יש לדרשו שמח על העבר וטוב לב על העתיד שזימנתו אסתר גם למחר כמ״ש גם למחר אני קרוא לה (וי״ל עוד כד״א [קהלת] וטוב לב משתה תמיד, אף זה מן משתה היום והמזומנת לו למחר טוב לבו), וזהו שאח״כ כתיב ובא וגו׳ אל המשתה שמח, ולא כתיב עוד טוב לב, שכיון שכבר יבא אל המשתה וישמח בה, אין שייך להזכיר עוד טוב לב על העתיד (וי״ל עוד טוב לב, שלא היה לבו דואג עליו שמא תעזור אסתר ליהודים כאשר היה מפחד תחלה כשראה החן נכנס ויוצא בין מרדכי לאסתר כדלעיל): (עב) נדדה שנתו של ממ״ה (וכנ״א שנת מלכו של עולם ממ״ה). כצ״ל, ומפני שלא נתבאר במקרא סבת הנדידה, לכן דרשו שעיקרה במלכו של עולם נאמר, אשר ממנה נתגלגל בארץ ג״כ שנדדה שנת המלך אחשורוש. ועיין בתרגום: (עג) ונבהל ועמד. זה פי׳ תחלה מלת נדידה שנבהל משנתו ועמד (ולא שלא היה יכול לישן כלל כתו ותדד שנתי מעיני דיעקב, שהרי רואה לבאר שראה בחלומו, א״כ היה ישן רק נבהל בחלומו), וחזר

הגהות

[ד] וצ״ל לדבריו דנקט הש״ם יום ראשון של פסח מפני שהוא יו״ט (וגם ביטלו אכילת מצה ומרור וד׳ כוסות כיון שהתענו רצופין כדס״ל להש״ם ביבמות) וחמור איסור עבירת התענית בו ביותר (ובפרש״י כתוב הלשון יום טוב הראשון של פסח), אבל באמת התענו גם ט״ז בניסן באיסור. שאסור להתענות בחוה״מ. ובילקוט הגי׳ שא״ל מרדכי כתיב במגל״ת שאין מתענין בניסן (ולשון כתיב במגל״ת שבילקוט מגומגם. דמגל״ת נתקנה הרבה זמן אחר מרדכי והנסים שבה אירעו אח״ז, רק שכיוונו למ״ש במסכת סופרים פכ״א שאין מתענין בניסן מפני שבו הוקם המשכן ע״ש), ואתה אומר לגזור בי״ד וט״ו וט״ז (כצ״ל ובדפוס יש חסרון) שקרב העומר:

ועמד משנתו (עד) וראה בחלומו (עה) להמן שנתן את הסייף להרגו ונבהל ועמד משנתו (עו) ואמר לבני המן שמשיו וסופרים שלו לקרות בספרים (עז) לידע מה שעברו עליו (עח) ופתחו הספרים ומצאו הדברים שהגיד מרדכי על בגתנא ותרש ולא היו רוצים לקרות והיו הכתובים נקראים מאליהן שנאמר [שם ו] ויהיו נקראים לפני המלך (עט) קוראים לא נאמר (פ) אלא נקראים מיד אמר המלך לעבדיו (פא) קראו לי להמן אמרו לו (פב) הרי הוא בא בחוץ אמר המלך (פג) אמת הוא הדבר שראיתי בחלום (פד) לא בא השעה הזאת אלא להרגני (פה) אמר להם אמרו לו שיכנס נכנס אמר לו המלך אני רוצה (פו) לגדל ולרומם (פז) לאיש אחד מה לעשות לו אמר המן בלבו למי יחפוץ המלך לעשות יקר יותר ממני (פח) וכל זרעו של עמלק לא היו מגלים את הסוד בפיהם אמר לו (פט) ארוני המלך אם אתה רוצה לעשות יקר לאיש אשר אתה חפץ בו יביאו לבוש (צ) אשר לבש בו המלך ביום שהמליכוך ואת הסוס אשר רכבת עליו (צא) ואת הכתר אשר נתן בראשך ביום שמלכת אמר לו רשע לא דייך אלא על הכתר שבראשי אם כן מה הנחת לי כיון שראה המן שכעס המלך על הכתר (צב) חזר ואמר ונתון הלבוש והסוס על יד איש משרי המלך הפרתמים (צג) אמר לו המלך צא ועשה

ואזר ויאמר מתה נבהל, שראה בחלומו כו'[ד]: (עד) וראה בחלומו. נכון יותר לגרוס שראה בחלומו: (עה) להמן שנתן את הסייף כו'. י"ל דליף האי נדדה ממ"ש [ישעיה כא] מפני חרבות נדדו, ומזה דרשו שנדדה מבהלת חרב שלופה שראה בחלומו, ובקה"ר רפ"ה משמע דממה ששאל מי בחצר יצא לדרוש (ובילקוט כאן בלשון הקה"ר הנ"ל וכי בכל יום היה שואל כן אלא כו') זה שרצה לידע אולי המן שם, ורצה לקרוא להמן כדלקמן: (עו) ואמר לבני המן שמשיו וסופרים שלו. כמש"ל סוף פרקין שעשרת בני המן היו סופרי המלך, ובערוך ערך נקראין הביא לשון הפר"א קוראי ספרים של מלך היו, וכן באסת"ר שהועתק מן הפר"א הזה נשמט תיבת שמשיו ע"ש. ולפי נוסחא דהכא שמשיו, אולי יש לכוונו ללשון הש"ס במגלה [טו'] שמשי מותק, ופרש"י שזהו שמשי ספרא שבספר עזרא: (עז) לידע מה שעבר עליו. מפרש מה שכתב ספר הזכרונות דברי הימים, שמלת הזכרונות אינו סמוך לדברי הימים, שא"כ הול"ל ספר זכרונות ד"ה. אלא ביאורו ספר שע"י יזכר דברי הימים מה שעבר עליו. וכן בפסקי טעמים מופסק הזכרונות מן דברי הימים: (עח) ופתחו הספרים ומצאו הדברים כו'. ז"ש וימצא כתוב והיה ראוי לכתוב וימצא כתוב קודם ויהיו נקראים. אלא מפני שדורש ויהיו נקראים מאליהן כדלקמן, לכן הקדים לכתוב ויהיו נקראים, שלולי שהיו נקראין מאליהן לא היה נמצא הכתוב כלל שלא היו רוצין לקרות: (עט) קוראים לא נאמר. שאז היו משמעו שהיו קוראים סופריו הרגילים לקרות שכוה לכן להביא ולקרות בו: (פ) אלא נקראים. בילקוט משמע לחד לישנא שהיו נקראין ממש בקול מאליהן, ומסיים ואל תתמה שהרי הגורל היה מדבר, ועוד אמר שם והיו הכתובין פורחים מקינטרא לקינטרא [ה] ובאים ונתנים בחיקו של אחשורש, משמע דדרש נקראין לשון מזדמנין כמו נקרה נקרתי, שפתאום פרחו מיד ליד עד שנזדמנו לחיק המלך וקראם בעצמו: (פא) קראו לי להמן כו' הרי הוא כו'. נראה שז"ש הנה המן עומד בחצר, שהיה לו לכתוב רק ויאמרו המן בחצר שהיא תשובת מי בחצר, לכן דרשו ששאלת מי בחצר היה בכדי לשלוח אחר המן (בכדי לעמוד על ענין חלומו על המן), ולזה השיבוהו, הנה הוא עומד בחצר ומצפה: (פב) הרי הוא בחוץ. ר"ל בחצר בית המלך החיצונה: (פג) אמת הוא הדבר שראיתי בחלום. בקה"ר שם, אמר המלך כי בא החלום וגו' (ודרך לרש י"ל מ"ש ויאמר המלך יבא ולא כתיב קראו לו ויבא, שרומז לדרוש שנתכוון המלך כאומר כי יבא דבר החלום אמת. באם לא נקדים להרוג את המן): (פד) לא בא השעה הזאת כו'. שהיה עדיין בבקר, וכמ"ש לו ובבקר אמור למלך וגו' וכן עשה ובא בבקר השכם, ולמה זה בא בעידנא דלא עייל איניש כי רק מקרה היה הלילה הלזו שנדדה שנת המלך, והשכים לעמוד כ"כ: (פה) א"ל אמרו לו שיכנס. מפני שבמקרא כתיב ויאמר המלך יבא שהיה משמע שהמלך עצמו קראו, לכן הוסיף לבאר שאמר כן לנעריו שיאמרו לו שיבא (ובמקרא קצרו בלשון, לומר שבבהלה אמר המלך זה וקיצר בדבריו): (פו) לגדל ולרומם לאיש אחד. כאן כתיב רק חפץ ביקרו, רק לעיל כתיב ששאל המלך מה נעשה יקר וגדולה למרדכי, ומפרש שיקר הוא כענין רוממות ונשיאות וכמש"ל בהמן גדלו ונשאו, וששאל המלך אם נעשה לו יקר שהוא רוממות ונשיאות או עכ"פ גדולה, והשיבו לו לא נעשה עמו דבר אף לא גדולה וכ"ש יקר, ועכשיו כשאמר המלך לעשות לו, הזכיר יקר ומתילא בכלל זה גדולה (וי"ל שסיבב ה' כן שלא יזכיר המלך יקר וגדולה, כי אז היה מבין המן שלא עליו יאמר המלך, כי לו אין עוד מה לגדלו וכמש"ל אין גדול ממני בכל המלכות, אבל כשהזכיר יקר, חשב שאותו יחפוץ המלך ליקרו עוד): (פז) לאיש אחד. מבאר מלת באיש שבמקרא, שפירושו באיש אחד המיוחד וידוע, וכ"ז היה סבה להטעות את המן שיחשוב שוודאי עליו מכוין המלך שהוא אחד הידוע בגדלו: (פח) וכל זרעו של עמלק כו'. הכוונה שסוד זה שאמר המן בלבו נתגלה ברוה"ק וכדאמר ר"א בפ"ק דמגלה [ז'] מהכא דאסתר ברוה"ק נאמרה (ועיין רמב"ע): (פט) אדוני המלך אם אתה כו' לאיש אשר אתה חפץ בו. נראה שבלשון הזה יתורץ מה שהביא להמן לומר דברים כאלו לבוש מלכות והכתר (אשר מה' היתה זה נסבה, לא לבד לגדל כבוד מרדכי אבל גם לחזק דברי החלום על המן וכמ"ש בתרגום ראשון שכן נאמר לו גם בחלומו, א"ל להמן מה למעבד בגברא דמלכא צבי ביקרי' ותיחזי' דלא שאיל מינך אלא לבושין דמלכותא וכתרא דמלכותא וסוסיא דרכב עלי' מלכא), כי הטעהו לשון המלך שאמר אשר המלך חפץ ביקרו, ושפט כוונת המלך על דברי יקר כזה, וזהו שחזר המן לשנות בדבריו לשון איש אשר המלך חפץ ביקרו יביאו כו', שהוא כענין התנצלות למה מלאו לבו לדבר גבוהות כאלו, כי המלך שא"ל לשון אשר המלך חפץ ביקרו הרי הוא מכוין לכך, וז"ש כאן אדוני המלך אם אתה רוצה כו' יקר לאיש אשר אתה חפץ בו. ר"ל יקר כזה אשר גם אתה חפץ ביקר כזה, ע"כ ראוי לעשות כן יביאו כו' וזהו ג"כ שאמר וקראו לפניו ככה כו' אשר המלך חפץ ביקרו, למען לא יפלא זה בעיני הכל שמשתמש הדיוט בבגדי מלכות וכריזו שסבת זה הוא שהמלך אמר שחפץ ביקרו: (צ) אשר לבש בו המלך ביום שהמליכוך. דאותו לבוש הוא יקר וכמ"ש בויק"ר פ"ב ופסיקתא דפ' שקלים למלך שהיה לו פורפירא כו' שאותה לבשתי ביום מלכותי: (צא) ואת הכתר אשר ניתן בראשך ביום שמלכת. לגי' הספר נראה שהוא כמסרס המקרא דכתיב ואשר ניתן כתר מלכות בראשו, ומפרש ליה כאלו כתיב וכתר מלכות אשר ניתן בראשו (של מלך בעת הידוע שדרכו להנתן דהיינו ביום שמכתירים אותו למלך (ועיין רלב"ג שהביא פי' זה בשם הפר"א וכתב שפי' יפה הוא), ולשון ביום שמלכת לפ"ז ר"ל לאפוקי כתר קטן אחר שהיו רגילים המלכים תמיד לישא על ראשם בימים ההם (כמ"ש בשאול [שמואל ב א] ואקח את הנזר אשר בראשו וכן בדוד [שם יב] ותהי על ראש דוד), אבל במדומני שעיקר הגי' האי ביום שמלכת צ"ל אבל הסוס אשר רכבת עליו ביום אשר מלכת (וכמו בלבוש מלכות דלעיל מיני') וכפי' התרגום ראשון דרכב עלי' מלכא ביומא דעאל למלכותא ורמב"ע, וז"ש אשר רכב עליו ולא אשר ירכב עליו, דפי' אשר רכב כבר ביום הידוע (כמו אשר לבש בו המלך דלעיל,) וכן הרלב"ג לא העתיק בלשון הפר"א זה: (צב) חזר ואמר ונתן הלבוש והסים ע"י איש וגו'. ולא הזכיר עוד הכתר וכמ"ש רש"י בפירושו, וזהו לשון חזרה דכאן (ואולי י"ל שלשון חזר ואמר, ר"ל שהמן תיקן דבריו הראשונים מ"ש ואשר ניתן כתר מלכות בראשו היה כוונתו ע"י איש מהפרתמים אשר ניתן ע"י כתר מלכות בראשו כשהמליכוהו): (צג) א"ל המלך צא ועשה כן כו'. משום דדרש לקמן מתיבת מהר, שהמן היה מסרב תחלה, לכן הוסיף שכבר א"ל צא ועשה כן, ואח"ז חזר וא"ל מהר כו':

מיד

הגהות

[ד] שנדידתו היתה לגאולתן וטובתן של ישראל וכמ"ש באסת"ר כאן וכמ"ש במכילתא בשלח פ"ה בזמן שישראל עושין רש"מ נא' לא ינום ולא יישן וגו', ובזמן שאין עושין רש"מ נא' ויקץ כישן ה':

[ז] ופי' קינטרא נראה שהוא מסופר לסופר וכמו קומנטרסין בספ"ב דגיטין [כח:] שפי' הנכון נראה סופרים, כי קומי פי' נגיד וממונה, ונוטרים הוא סופר, א"כ קומוטרום פי' ראשי הסופרים, ורש"י לא פירש כן, וגם דברי הערוך הן בענין אחר קצת בזה ע"ש:

ועשה כן למרדכי היהודי היושב בשער המלך כיון ששמע זה המן (נד) מיד נבעת ונבהל אמר לו ארוני המלך יש מרדכי הרבה א"ל היהודי אמר לו יש יהודים הרבה ששמם מרדכי אמר לו היושב בשער המלך אמר לו ארוני המלך לא הייתי חושב (נה) כי אם על גדול מזה הייתי אומר אבל לזה תן שדות וכרמים ודיו (נו) אבל אלו מה יועילו לו א"ל לך (נז) עשה כאשר דברת וגם אני יכול ליתן לו כל מה שגזרת בפיך (נח) אמר לו המלך חי ראשי ומלכותי (נט) לך נאה לעשות כן מיד לקח המן הלבוש והסוס (ק) והלך אצל מרדכי • אמר לו המן קום לבוש (קא) בגדי מלכות של מלך אמר לו אין אתה יודע שיש לי שלשה ימים (קב) לובש שק ואפר ויושב עליו ממה שעשית לי (קג) אלא הוליכני לבית המרחץ הלך עמו לבית המרחץ והלבישו אמר לו עלה רכוב על הסוס (קיג) ובא מרדכי לפני המלך והמן מכריז לפניו ככה יעשה לאיש אשר המלך חפץ ביקרו והמן נדחף אל ביתו אבל וחפוי ראש (קיד) אבל מביתו וחפוי ראש ממה שאירע לו אמרה לו זרש אשתו וכל אוהביו ולא שמעת (קטז) ממה שנעשה לפרעה במצרים אם מזרע היהודים מרדכי. באותה שעה (קיז) באו נערי אסתר ולקחו את המן אל המשתה אשר עשתה אסתר בשבעה עשר בניסן (קיט) כיון שאכלו ושתו אמר לה המלך מה שאלתך אסתר המלכה ותנתן לך ומה בקשתך (קכ) אמרה לו ארוני המלך אם על המלך טוב תנתן לי נפשי בשאלתי ועמי בבקשתי (קכא) לפי שבא אדם אחד וקנה אותנו להשמיד להרוג ולאבד ואלו לעבדים ולשפחות נמכרנו החרשתי (קכב) א"ל המלך מי הוא זה ואי זה הוא אמרה לו המן הרע הזה (קכג) מיד חפו פניו והמלך קם בחמתו ממשתה היין ונכנס

(נד) מיד נבעת ונבהל. אולי דרשו כן מ"ש להלן והמן נבעת מלפני המלך והמלכה, דמלפני המלך אין זה מ"ש המלך שם מי הוא זה וגו' (שהרי עדיין לא פורש למלך שהוא המן), אלא הוא שנבעת מלפני המלך מכבר בכאן (ועיין זה בתרגום שני באריכה), גם י"ל לשון והמן נדחף אל ביתו הכתוב כאן מתפרש ענין בהלה ובעתה כמ"ש מבוהלים ודחופים: (נה) כ"א על גדול מזה היית אומר. כצ"ל, ועל המלך קאי: (נו) אבל אלו מה יועילו לו. לא ירגיש כלל בכבוד ענייני מלכות אלו (וי"ל מ"ש נערי המלך לא נעשה עמו דבר, שאלת עמו מיותר, ולפמ"ש שנערים הסופרים אלו היו בני המן, ג"כ לרעה נתכוונו כמ"ש המן כאן, כי עמו, עם איש כזה אין כדאי לעשות לו יקר וגדולה שאין לו תועלת בהם), (נז) ועשה כאשר דברת וגם אני יכול כו' מה שגזרת בפיך. במגלה [טז'] דרשו זה מן אל תפל דבר וגו', דהא נמי הב לי', וכאן דקאמר גם אני יכול ליתן לו, משמע שנתינה זו שלא ע"י המן תהיה, א"כ נראה דלאו מן אל תפל דבר דריש לי' (גם יתבאר אי"ה להלן דהפר"א דרש לי' לענין אחר) אלא נראה דכאשר דברת דרישא דקרא (שהוא מיותר כיון דכתיב ועשה כן היינו כאשר דבר) דרש לי' דכל מה שגזרת בפיך אני יכול ליתן לו שלא על ידך ואתה בא ועשה כן ת"ש מהר קח את הלבוש ואת הסוס כי לך נאה להיות השר פרתמי לעשות כן על ידך: (נח) א"ל המלך חיי ראשי ומלכותי. לפי הנראה חסר כאן עוד דברים שהיה מרבה המן כדכתיב בתרגום שני ובילקוט וכ"ה הלשון בילקוט עד מתי אתה מרבה שיחה לפני, ונדרש זה ממ"ש מהר קח מכלל שהיה מסרב המן, אבל ענין השבועה אין לו סמך במקרא, ואולי י"ל מדכתיב אל תפל דבר, שלשון זה רגיל לכתוב במקרא בדבר ה' או במלך כשנשבע על קיום הדבר (כמ"ש [יהושע כא] ככל אשר נשבע וגו' לא נפל דבר [שמואל א יד] חי ה' אם יפול משערת וגו' וכ"מ, ומזה ילפינן דהאי אל תפל דבר ג"כ בשבועה א"ל): (נט) ולך נאה לעשות כן. מפני שהמן אמר רק ונתון הלבוש והסוס ע"י איש משרי המלך הפרתמים, אבל עיקר המעשה אמר אח"כ והלבישו כו' והרכיבוהו כו' וקראו כו' דמשמע ע"י אחרים, וכ"ה בתרגום ראשון וילבישון תורכייני [פי' מגדלי ואומני] מלכא כו', ואח"ז כתיב שנעשה הכל ע"י המן, וילבש כו' וירכיבהו כו' ויקרא כו', לכן ביאר כאן שבלשון ועשה כן כו' אל תפל דבר כו' נכלל ציווי המלך שהכל יהיה נעשה ע"י המן עצמו (וכפמ"ש בפי' למג"א בס"ד פירוש אל תפל דבר אף הדיבור והקריאה ככה יעשה תעשה בעצמך, אף שאמרת וקראו כו', ותפס הדבר האחרון זהוא מוכיח על כל הראשונים שלפניו): (ק) והלך ושאל לו לשלום. כדי שלא יתבהל מרדכי בבואו, וכמ"ש במגלה [שם] שאמר מרדכי לרבנן האי רשיעא למיקטל נפשי קאתי, ואין סמך במקרא ע"ז, ועיין מש"ל באות שלאח"ז בס"ד: (קא) בגדי מלכות של מלך. לא לבוש מלכות סתם אלא של מלך ר"ל שלבשו המלך וכמש"ל אות פ"ט: (קב) לובש שק ואפר ויושב עליו. ז"ש שק ואפר יוצע לרבים. לישב עליו, וגם מרדכי שכתוב בו וילבש שק ואפר לא הניח ידו מזה כאשר עשו רבים: (קג) אלא הוליכני כו'. במגלה [שם] מפרש ולאו אורח ארעא לאשתמושי במאני מלכותא הכי, וכן באסת"ר ובויק"ר ופסיקתא הכ"ל איתא מה את מבזי במלכותא, שאין ללבוש אותם על גוף מטולל באפר (וז"ש באבל שפטור מהתפלין שנאמר בהן פאר ופירש"י בברכות [יא'] ואבל מטולל בעפר אין זה פאר):

(קיא) עלה ורכוב כו'. ניכר הלשון שהוא הוספת המעתיק בדברי הפר"א מן הש"ס דמגלה שם (וכן מ"ש להלן אבל מבתו כו', כמש"ל אי"ה): (קיג) ובא מרדכי לפני המלך והמן מכריז כו'. נכון יותר לגרוס איפכא תחלה והמן מכריז ככה כו' ביקרו, ואח"כ ובא מרדכי לפני המלך והמן נדחף כו', והוא מה שכתוב וישב מרדכי אל שער המלך והמן נדחף כו'. ונקט כאן ג"כ כלישנא דקרא להלן ומרדכי בא לפני המלך כי הגידה אסתר מה הוא לה, ומפרש כאן ג"כ מ"ש וישב מרדכי אל שער המלך היינו שבא לפני המלך עתה, ואפשר היה בא לשעתו להודות לו על כל הכבוד שעשה לו (ואח"ז שב לשקו ותעניתו כדדרש הש"ס במגלה): (קיד) אבל מבתו וחפוי ראש ממה שאירע לו. כן הוא במגלה שם וכצ"ל, ושם מפורש המעשה, אבל כאן שלא נזכר המעשה כלל אין לו מובן, אלא שבאמת נראה שג"ז הוספה מלשון הש"ס כמש"ל אות קי"א, ודרש נדחף אל ביתו אבל, שהאבלות היה בסבת ביתו: (קטז) מה שנעשה לפרעה במצרים אם מזרע היהודים. לגי' הנוסחא שלפנינו אולי יש לדחוק דלשון אם מזרע היהודים דרש על גזרת פרעה על זרעם כל הבן הילוד וגו', אבל העיקר נראה שקצרו כאן ודלגו כל הכתוב בתרגום ראשון, ובתוכן חשב שם גם פרעה ע"ש, וכאן חסר כ"ז ולא נשאר בהעתק כ"א הא דפרעה: (קיז) באו נערי אסתר. מפרש מ"ש וסריסי המלך הגיעו ויבהילו להביא וגו' אלו נערי אסתר היו שהעמיד המלך לפניה (וכמש"ל בהתך מסריסי המלך אשר העמיד), כי הואיל והמשתה שלה היה, ראויין השלוחים שלה ג"כ לקראו אל המשתה, ומפני שלה היו והיו נזיקים לכן הבהילוהו וכמ"ש להלן בס"ד: (קיט) כיון שאכלו ושתו. אע"ג דכתיב במשתה היין מפרש שאכלו ושתו: (קכ) א"ל אדוני המלך אם על המלך טוב. אולי בא להשמיענו כדברי התרגום ראשון שתרגם ראש מאמר אסתר אם מצאתי חן בעיני המלך כלפי שמיא אין אשכחית רחמין קדמך מלכא רמא (ומפני שהוקשה לו שני פעמים המלך שבפסוק כאן), ולכן הביא כאן מאמר אסתר לאחשורש רק מן אם על המלך טוב: (קכא) לפי שבא אדם אחד וקנה אותנו כו'. מפני שלשון כי נמכרנו אני ועמי כו' נמכרנו החרשתי כו' היה נראה כאלו מתרעמת על המוכר אחשורש וע"ל אות קכ"ט, לכן ביאר כאן על הקונה, ויש להוסיף עוד כמ"ש והתמכרתם שם לעבדים ולשפחות ואין קונה, וז"ש אסתר שעל המוכר אין לי להתרעם שכך נגזרה גזרה והתמכרתם, אבל על הקונה אני מתרעמת שנגזר ואין קונה; ואדם אחד המציא עצמו לקנות, וגם קנייתו הוא להרוג ולהשמיד ולאבד ועיין ריש אסתר רבה: (קכב) אמר לה המלך מי הוא זה ואיזה הוא א"ל המן הרע הזה. דילג הכתוב באמצע אשר מלאו וגו', להורות שלשון התשובה המן הרע הזה מכוון על השאלה מי הוא זה ואיזה הוא שפירושו באיזו מקום הוא כמ"ש בתרגום ראשון (וכבדי לעשות לו דין ומשפט איד של מקומו איפוא), והשיבה שהוא המן ומקומו הנה הוא זה פה לפנינו: (קכג) מיד חפו פניו. זה כתוב אחר והמן נופל וגו' הגם לכבוש וגו' הדבר יצא מפי המלך ופני המן חפו, ואפשר הפר"א מפרש מ"ש שם ופני המן חפו פירושו חפו כבר (והיינו מכיון שנבעת מלפני המלך והמלכה כאן חפו פניו, וי"ל לפי דברי ראב"ע שפירש חפו, כסו פניו כדת פרס לכסות פני מי שכעס עליו המלך, לכן כאן שהמלך כעס ואמר מי הוא זה האיש אשר מלאו לבו, והמלכה אמרה הרע הזה, לכן מיד חפו פניו, וכתב שם לענין זה שהדבר יצא מפי המלך הגם לכבוש וגו'

(קכד) ונכנס לגן הביתן (קכה) מה עשה מיכאל התחיל מקצץ את הנטיעות ראה המלך. אמר לו מי הוא זה אמר לו (קכו) אני בן המן שכך צוני אבא שאבוא (קכז) מיד וחמתו בערה בו מיד שב מגנת הביתן מה עשה מיכאל דחפו להמן אמר המלך הגם לכבוש את המלכה עמי בבית (קל) מיד צוה המלך לתלותו שנאמר [אסתר ז] ויאמר המלך תלוהו עליו באותה שעה מה עשה (קלא) אליהו ז"ל נדמה כחרבונה אחד מסריסי המלך א"ל יש עץ בביתו של המן מבית קדשי הקדשים גבוה חמשים אמה (קלב) שנאמר [מלכים א ו] ואת אולם העמודים עשה חמשים אמה ארכו מיד צוה המלך לתלותו עליו שנאמר [שם] ויאמר המלך (קלג) תלוהו עליו (קלד) לקיים מה שנאמר [עזרא ו יא] יתנסח אע מן ביתה ואומר [אסתר ז] ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי ולקח המלך (קלה) את כל אשר להמן (קלו) ונתן למרדכי ולאסתר לקיים מה שנאמר [עזרא ו] וביתה נולו יתעבד על דנה (קלז) וצוה המלך ליהודים שיעשו כטוב בעיניהם (קלח) וכתבו ושלחו ספרים בכל מדינות המלך (קמ) בשלשה עשר לחדש שנים עשר במזל האריה (קמא) והאריה מזל על כל החיות וכל מקום שהוא רוצה הוא הופך את פניו ואשר חשב והפך את פניו להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים (קמב) נהפך על שונאיהם. רבי אליעזר אומר (קמג) מ' בנים היו לו להמן (קמד) עשרה שהיו סופרי המלך ושלשים בכל המרינות

וגו', והי' יכול המן להתנצל כדבר שמתנפל לפניה להתחנן, רק מפני שפניו חפו כבר (בין שיהי' כפי' ראב"ע בין כפי' התרגום שחפו בושה) לא הי' יכול עוד לפנות פה לפני המלך וממילא דנו שתיקתו כהודאה להתחייב בנפשו : (קכד) ונכנס אל גינת הביתן. מפני שבכתוב חסר מלת ויבא או וילך. אל גינת הביתן רק כתוב קם בחמתו ממשתה היין אל גינת הביתן, לכן הוסיף כאן מלת ונכנס, ולרמוז שמזה יצא להם לדרוש מה שמסיים ענין קציצת הנטיעות, שלכן לא הונח לו שם בגן מחמתו כאשר חשב תחלה, ואף כאשר קם ליכנס שמה שב משם בתוספת חמה אל משתה היין, וזה היה הסבה שמצא המן נופל על המטה כי אלו היה מתעכב בגנת הביתן לרוח היום כדרכו, היה ב"כ וב"כ המן גומר דבריו לפני אסתר ושב למקומו כבתחלה, ומפני ששב המלך פתאום למשתה היין ולא הספיק המן לגמור דבריו, לכן מצאו לפני המטה, וגם לכן נבעת המן ונפל על אסתר כאלו מלאך ה' דוחה אותו בבהלה : (קכה) מה עשה מיכאל. בתרגום איתא עשרה מלאכים בדמות י' בני המן ולהלן בהגבהה על אסתר אי' גבריאל, ולנוסחא דכאן מיכאל יש רמז והמן בגי' מיכאל לרמוז שמיכאל היה מסבב מעשה הנפילה, וכן נסמך והמן עמד לבקש. לאל גנת הביתן לדרוש שגם בגינת הביתן היה כמצא לפני המלך דמות המן שנתלבש בו מיכאל העולה גי' שלו :

(קכו) אני בן המן. י"ל רמז סופי תיבות הרעה מאת המלך בגי' ויזתא (בן המן האחרון וגדול במעלה כמש"ל בשם התרגום ראשון) עה"כ : (קכז) מיד וחמתו בערה בו מיד שב מגינת הביתן. כמ"ש במגילה [שם] מה קימה בחימה אף שיבה בחימה, ותפס לשון האמור גבי ושתי וחמתו בערה בו שהוא חוש משתה היין כמש"ל ס"פ מ"ט אות ס ח, כן כאן מ"ש קם בחמתו ממשתה היין, פירושו שחום משתה היין הבעיר חמתו בו, ואף שיצא לשאוף צל בגינת הביתן לא הונח לו כי שם הוסיף לכעוס, וכ"ה באסת"ר והוסיף חמה על חמתו: (קל)מיד צוה המלך לתלותו כו' מיד צוה המלך לתלותו עליו שנא' ויאמר כו', נראה מפני שלשון דברי חרבונא חסרים מה היה חפץ שיעשה במאמרו זה (ובתרגום שני שרצה מזה לאמת שדעת המן לרע על המלך עצמו ע"ש), לכן מפרש הפר"א שכבר אמר המלך לתלותו מיד כשאמר הגם לכבוש וגו' (והמן חפו פניו ושתק כמודה לדבר ונתחייב ע"פ עצמו כמש"ל אות קכ"ג), וחרבונה הוסיף ע"ז רק שהנה העץ ושהוא ראוי להתלות עליו, והבין המלך דבריו והסכים לו, וחזר ואמר שיתלוהו עליו כדבר חרבונה : (קלא) אליהו ז"ל נדמה כחרבונה. בהג"מיי פ"א מה' מגילה אות ז' הביא על הא דוגם חרבונה זכור לטוב שפירושו כדאמרינן ויאמר חרבונה אתא אליהו אידמי לחרבונה, ונראה שר"ל שאליהו ז"ל נקרא כן בירושלמי בכ"מ בשם זכור לטוב סתם וז"ש וגם חרבונה לא חרבונה ממש היה אלא זכור לטוב היה שנדמה לחרבונה וי"מ שז"ש וגם חרבונה ממש אע"פ שאמת לא היה המדבר למלך כ"א אליהו בדמותו, מ"מ הואיל ובחר אליהו להדמות לחרבונה ולא לאחר, מוכח שהיה בו דבר טוב (וכמ"ש במגלה שם שכשראה שלא נעשתה עצתו ברח) לכן גם הוא זכור לטוב (ודרך רמז י"ל שלכן שינה כאן לכתוב חרבונה בה"א ולעיל בז' הסריסים כתיב חרבונא באל"ף לרמוז על גי' פנחס זה אליהו עם הכולל, וכמ"א כתוב בגי' פנחס אליהו, ולא ידעתי לכוין המספר) : (קלב) שנאמר [מלכים א ז] ואת אולם העמודים עשה נ' אמה ארכו. כצ"ל, ומקרא זה בבית יער הלבנון כתיב וארכו נ' והיו בו ארזים שגבהן נ' אמה נתונין לארכו (ולא היו עומדין דרך גדילתן כבמשכן), אבל בקה"ק גבהו מ' וארכו ורחבו כ' היה. וגם של אבנים הי' (ואף דכפ"ד דיומא [לט:] דרשי' יער הלבנון על בהמ"ק, אולי

מפני שבית זה' היה שייך ג"כ לבהמ"ק, ודרש בית של יער הלבנון שהוא בהמ"ק), והנכון לגרוס כאן מבית יער הלבנון, או לגרוס מבהמ"ק שגם בית יער הלבנון נכלל בבהמ"ק ושייך לו (ולכן מתיישב לדרוש עליו ג"כ מ"ש להלן לקיים מ"ש יתנסח אע מן ביתי' וכו'), ובילקוט כאן רמז תתרנ"ה וכן בילקוט בשלח רמז רנ"ו איתא שהעץ מתיבת נח היה שהביאו פרשנדתא בנו משם שהיה הגמון בקרדוניא (היינו אררט שתרגומו קרדו, שנחה שם תיבת נח) שהתיבה היתה רחבה נ' אמה : (קלג) תלוהו עליו לקיים מה שנאמר כו'. אפשר דרש עליו ר"ל בשבילו של העץ שהיה מבהמ"ק על שעקרו משם, גם על שכתב שטנה הוא ובניו בתחלת מלכות אחשורש לבטל בנינו : (קלד) לקיים מ"ש [עזרא ו] כל אנש די יהשנא פתגמא דנא יתנסח אע מן ביתה וזקיף יתמחא עלוהי, בילקוט שם הלשון ונתקיימה בו קללת דריוש וזקיף כו' (ולדברי הילקוט שהעץ היה מתיבת נח צ"ל שהקללה היא על שכתבו שטנה לבטל הבנין), ואע"פ שדריוש שאמר זה הוא דריוש השני שהיה אחר אחשורש (ולדברי התרגום הוא בנה של אסתר מאחשורש) צ"ל שתביא ראיה מקללת דריוש שכן הוא ראוי להתקיים במי שמשנה ומעכב הבנין, ולכן נתקיים כן בהמן שקודם לדריוש (וי"ל שזה ג"כ בכלל מאמר חרבונה, גם הנה העץ וגו', שעקרו מבהמ"ק וראוי הוא להענש ע"ז ג"כ) : (קלה) את כל אשר להמן וביתו ונתן למרדכי. כצ"ל, וכמ"ש ביום ההוא נתן המלך וגו' את בית המן לאסתר וגו' (ומפרש בית המן היינו הבית וכל אשר בו) הנה בית המן נתתי וגו', וזהו שמסיים וביתי' נולו יתעביד : (קלו) ונתן למרדכי ולאסתר. בקראי כתי' נתן וגו' לאסתר, וכן נתתי לאסתר, רק מדכתיב ותשם אסתר את מרדכי על בית המן, משמע שמסרה אסתר למרדכי, ובשוח"ט מז' כ"ב ומז' ע"ח א' שלים ממנו נטלו מרדכי ואסתר ודרשו עליהם יאכלו ענוים וישבעו אלו מרדכי ואסתר : (קלז) וצוה המלך ליהודים שיעשו כטוב בעיניהם. הכא כתיב ואתם כתבו על היהודים כטוב בעיניכם, ומפני שכתוב להלן ויעשו בשונאיהם כרצונם, ביאר כאן שגם העשי' זו באויביהם כרצונם, הוא בכלל כטוב בעיניכם דהכא, וכמ"ש תחלה להמן והעם לעשות בו כטוב בעיניך : (קלח) וכתבו ושלחו. עמש"ל אות מ"ד באגרות המן : (קמ) בי"ג לחודש שנים עשר במזל אריה. לעיל בגזרת המן הגי' ביום שלישי במזל אריה ועמש"ל אות מ"ג ומ"ה בס"ד וכ"ה הגי' בילקוט כאן : (קמא) והאריה הוא מלך ע"כ החיות כו'. כצ"ל, וכ"ה בילקוט. ואולי י"ל שמפני אריה שבמרכבה קאמר. שאע"פ שהאריה גבור בבהמה ובגי' גבורה ובו צירוף יראה וכמ"ש [עמוס ג] אריה שאג מי לא יירא, מ"מ הרי פני אריה בימין בחסד בצירוף ראיה שהוא בחסד, ראובן ראו בן (עיין סבא דמשפטים קד') רי"ו בחסד (וס"ת מן אשר שברו אויבי הוא רי"ו) : (קמב) נהפך על שונאיהן. י"ל ונהפוך אותיות כ"ו פונה, שכ"ו שהוא גי' שם הוי' הוא הפונה אותו וכל המזלות לכל אשר יחפוץ יטנו (וכבתוב בליקוטי הגר"א ז"ל, שמ"ח צורות הכוכבים הנה צורה המ"ט שהוא התלי מנהגת כולן ומשנה הכוכבים מרעה אל טובה והיפוכו (ועיין בפירושו לס' יצירה בסופו ובפי' לספד"צ פ"ק י"ח א ב] והוא הניתן למשה שהוא מטה משה מ"ט ה' שמשה ע"י שמו הגדול היה משמש בשער הנ' בהתלבשו בשער המ"ט והוא ה' של השם שכולל כל הנ' שערי בינה עכ"ל : (קמג) מ' בנים היו לו להמן. שארבעה פעמים כתיב עשרת בני המן במגלה, ודרש להו לכולהו יחד : (קלד) י' שהיו סופרי המלך. כמש"ל בפרקין שהן היו בשושן ונתלו, וי"ל שז"ש באגרות השניות של מרדכי ואסתר ויקראו סופרי המלך בעת ההיא פירושו הסופרים שנתמנו בעת ההיא

המדינות (קמה) שנאמר [שם ט] ואת עשרת בני המן תלו. ר' פנחס אומר מרדכי היה שליט על היהודים (קמו) שנאמר [שם ח] ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות (קנג) למה שהיה איש טוב ודובר שלום לכל ורעו שנאמר [שם י] כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשורוש (קנד) ועליו הכתוב אומר [תהלים לז] שמר תם וראה ישר כי אחרית לאיש שלום :

פרק נא

רבן גמליאל אומר כמו שראשי חדשים (א) מתקדשין ומתחדשין בעולם הזה (ב) כך יהיו ישראל מתקדשין ומתחדשין לעתיד לבא כמו ראשי חדשים שנאמר (ויקרא יט) דבר אל כל עדת ב"י ואמרת אליהם (ג) קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלקיכם וחכמים אומרים שמים וארץ עתידים ליעבר ולהתחדש מה כתיב עליהם [ישעיה לד ד] ונגלו כספר השמים כאדם שהוא (ד) קורא בספר וגולל אותו כך עתיד הקב"ה לגלול (ה) את השמים ונגלו כספר השמים (ו) והארץ כבגד תבלה כאדם שהוא פושט את טליתו (ז) והוא מבל אותה וחוזר ומקפל אותה כך מקפל את הארץ וחוזר (ח) ומחדש אותה למקומה כטלית שנאמר והארץ כבגד תבלה ויושבי הארץ (ט) יטעמו טעם מיתה שני ימים שאין נפש אדם ובהמה על הארץ שנאמר [שם] וישביה כמו כן ימותון

יביום השלישי מחדש

הוא מחדש לאחר שהסירו מגדולתם הראשונים שהיו בני המן : (קמה) שנאמר ואת עשרת בני המן תלו. וכתיב שם ותנתן דת בשושן, הרי שכולם בשושן היו שהיו שם סופרי המלך, ואולי אפשר לגרוס שנאמר ואת עשרת בני המן, ול"ג תלו, דהיינו קרא דויאמר המלך לאסתר וגו' ואת עשרת בני המן בשאר מדינות וגו', דדרש סמיכות בשאר מדינות המלך לבני המן לומר שבשאר המדינות היו עוד בני המן לבד מהעשרת : (קמו) שנא' ומרדכי יצא וגו' בלבוש מלכות. דמשמע שהיה לבוש תמיד לבוש מלכות פורפירא כדמפ"ו (ולא לפי שעה כמו בשעה שהרכיבוהו), וי"ל שלשון יצא דרש, כמו ויצא יוסף ע"כ ארץ מצרים [בראשית מא] שתרגומו ונפק שליט : (קנג) ולמה זכה לכך שהיה איש טוב ודובר שלום לכל זרעו. תפרש שמ"ש דורש טוב לעמו ודובר שלום כו', הוא נתינת טעם על כי מרדכי היהודי גדול ליהודים ורצוי לרוב אחיו שמפני שהיה איש טוב לכן היה גדול ליהודים, ומפני שהיה דובר שלום היה רצוי ואהוב להם, וכ"פ רלב"ג בתועליותיו ע"ש : (קנד) ועליו הכ"א שמר תם וראה ישר כי אחרית לאיש שלום. כל המזמור ההוא נאמר על מפלת המן וכמ"ש צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו (זה המן למרדכי) ה' לא יעזבנו בידו (אף שכבר היה בידו שכבר הכין העץ והלך בבוקר לאמר למלך לתלותו עליו מיד, לא עזבו ה' והצילו מידו ממש) וירוממך לרשת ארץ (שנתגדל מרדכי) בהכרת רשעים תראה (כל זרע המן) ראיתי רשע עריץ וגו' (זה המן בעצמו) ויעבור והנה איננו (שנמחה שמו) כי אחרית לאיש שלום, זה מרדכי איש השלום, דובר שלום לכל (ובאסת"ר הלשון כאן שהיה איש טוב איש שלום כו',) ולו אחרית (שהיא המ"ל אחרית ותקוה טובה), וי"ל אחרית לאיש שלום שאחרית וסוף מגילת אסתר מסיימת בשבח מרדכי שהוא איש שלום, והוא חותם הכל בשלום :

פרק נא

(א) מתקדשין ומתחדשין כו'. הרד"א בפי' ברכת הלבנה, וכן הר"מ ן' גבאי בתולעת יעקב בפי' ברכה זו, והריקאנט"י בהר [קנט׳] הביאו נוסחת המאמר מתחדשין ומתקדשין, וכן בסיפא בישראל (וכ"ה בסימני פר"א, ישראל יתחדשו ויתקדשו כר"ח), וכן ודאי נכון, שאחר החידוש ראוי לקדש, ואולי יש ליתן טעם לגי' הספרים שלנו, שלע"ל יתקדשו ישראל מלמעלה תחלה אף שלא יתחדשו מעצמן בלבבם, וכמ"ש [יחזקאל לו] וזרקתי עליכם מים טהורים וגו' אטהר אתכם, והיינו טהרה וקדושה, ואח"כ כתיב ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה וגו', וכן בר"ח בעוה"ז י"ל כדלהלן בפרקין שהיו דלתות בהמ"ק נפתחין מאליהן ומקדשין ישראל החודש, וזהו לשון מתקדשין תחלה ואח"כ מתחדשין), ובנוסח ברכת הלבנה גי' הש"ס שלנו בסנהדרין [מב׳] וכן במ"ס פ"ק, מקדש חדשים, אבל בירושלמי דהרואה ופס"ר דר"ה הפטרת חנה, הגי' מחדש חדשים, ובשמ"ר פט"ו מייתי בה פלוגתא ע"ש, ואפשר פלוגתייהו תליא בפלוגתא דראב"ש ורבנן פ"ב דר"ה [כד׳] דלראב"ש שאין ב"ד צריכין לקדש חדשים כלל, שפיר מברכינן מקדש חדשים, שמקדשין אותו שמים מאליהן (ומ"מ הואיל והחשבון והקידוש תלוי בב"ד, לכן מברכינן מקדש ישראל ור"ח. ישראל דמקדשי לר"ח, כדאיתא ספ"ז דברכות, וכדאמרינן בירושלמי בהרואה שם), אבל לרבנן דבעינן קידוש ב"ד דווקא מברכינן בא"י מחדש חדשים, שהקידוש תלוי בב"ד בלבד (ואפשר דלר"א

כר"ל דאמר אם לא נראה בזמנו אין מקדשין אותו שפסק הרמב"ם כוותי', נמי שייך לברך מקדש חדשים, ולפי"ז אתיא נוסחת ש"ס דידן כהלכתא), וכאן נקט תרווייהו, שלע"ל יהיו שניהם ע"י הקב"ה [א] : (ב) כך יהיו ישראל מתחדשין כו'. זהו שיסד במטבע ברכת הלבנה, שהם עתידים להתחדש כמותה וכמ"ש הרד"א והר"מ ן' גבאי : (ג) קדושים תהיו. דרש קדושים תהיו לע"ל, וכמ"ש בפ' הספינה [עה:] עתידין צדיקים שיאמרו לפניהם קדוש שנאמר והיה וגו' קדוש יאמר לו (ומה דמסיים כי קדוש אני ה"א, מידרש שפיר לפי"ז כדדרשינן בפ' חלק [צב׳] מה קדוש לעולם קיים כו', וזש"א כי קדוש אני. ותהיו קדושים מענין קדושתי), ועל החידוש אינו מביא ראיה, ולעיל בפמ"ה מביא ראיה בנשים שהם עתידין להתחדש כמו ר"ח, מדכתיב תתחדש כנשר נעורייכי ע"ש (ואפשר נשים זוכים רק לחידוש שהוא עיטרא דאימא כמש"ל, אבל אנשים עתידין להתקדש ג"כ בעיטרא דאבא, ואולי ז"ש כאן אחר קדושים תהיו, איש אמו ואביו תיראו וגו', כי ע"י מצות מורא א"וא זוכין לב' עטרין אלו) : (ד) קורא בספר וגולל אותו וחוזר ופותח וקורא וגולל אותו כך עתיד כו'. כן הנוסחא בתשובת הרשב"א ח"א סי' ט' ורבינו בחיי פ' בראשית (ע"פ ויברך אלקים) והריקאנטי בהר [שם], ור"ל כמו הגולל ספר כדי שישלוט בו האויר חדש שלא יכלה כדתנן [ב"מ כט:] כך עתיד הקב"ה לגלול השמים שהן כיריעות (כענין יריעות ספרים) כדי לחדשן [ב] : (ה) את השמים כספר שנא' ונגלו כו'. כן הגי' ברשב"א ורבינו בחיי שם, ובריקאנט"י הלשון גולל אותו וחוזר ומחדש אותו למקומו שנא' ונגלו כו' : (ו) והארץ כבגד תבלה. הוא מקרא אחר [ישעיה נא] ורישי' שמים כעשן נמלחו, רק משום שאין נזכר שם ענין התיקון וחידוש בשמים, לכן מביא מקרא דונגולו כספר, שגוללו ע"מ לחדשו בכך (והא דכעשן נמלחו יכול להתפרש ג"כ לענין התיקון, שהמליחה הוא שחוזר ומערבו יפה יפה לחזור ולחדשן, ומפני ששמים אש ומים ואויר דימן אותן לעשן המורכב ג"כ מחלקי אש ואויר, ומולח וטורף ומערב בהן יחד לחדש כוחותיהם) : (ז) והוא מיכל אותה כו'. גי' הספר משובשת (ובכ"ח מבלה אותה, כלשון כבגד תבלה דקרא, אבל אינו מכוון לענין המשל, כי בגד הנבלה, מה מועיל לו הקיפול אח"כ) ואולי צ"ל מלל אותה, פי' מוללה בידו לרככה ולהסיר ממנה כל הנדבק בה, ויותר נכון לגרוס והוא מנער אותה וחוזר כו', וכדתנן בב"מ שם, אבל ברשב"א ורבינו בחיי וריקאנטי הגי' פושט טליתו ומקפל אותה וחוזר ולובש אותה (ובריקאנטי שם הלשון וחוזר ופותח ולובש ומקפל אותו) כך מקפל את הארץ כו', והכוונה שע"י הקיפול הבגד מתתקן ומתחדש כדמוכח בפ' אלו קשרים [קיג׳] ע"ש, ומ"מ בשעת הקיפול הוא מתבטל לשעה מענין בגד ומלבוש (ועיין פ"ב דשבת [כח:] שהוזכר בפתילת הבגד קיפול מועיל לבטל מתורת בגד), ולכן כינוה בשם כבגד תבלה [ג] : (ח) ומחדש אותה כו' שנא' והארץ וגו'. בריקאנט"י שם מסיים זהו שנא' כלבוש תחליפם [תהלים קב] : (ט) יטעמו טעם מיתה כו'. לשון טעם מיתה משמע שאינו מיתה גמורה (וכההיא דיומא [עח:], ודרש זה מדכתיב כמו כן ימותון (שפי' כמו ענין המיתה) ולא כתיב ימותון סתם, גם לשון ימותון בנו"ן הוא להקטין הענין, מדלא כתיב ימותו, והיינו כמ"ש בחלק [צב:] וא"ת אותן שנים שעתיד הקב"ה לחדש

הגהות

[א] ובישראל לע"ל, נראה שהם ב' עטרין דחו"ב קידוש בחכמה, וחידוש באימא שמחדש מע"ב) שעתיד הקב"ה להחזירן כדאי' בשבת [פח׳] ועיין בפי' ספד"צ להגר"א ז"ל פ"ק [ד׳] בהגה"ה :

[ב] וענין זה נראה רומז לענין חזרת ז"א שהוא השמים בעת שיתחדש העולם, וכמ"ש בביאור הגר"א לספד"צ שציינתי להלן סוף אות , וכמו שבתחילת בריאת שמים אמרו לעיל פ"ג ששמים בראו מאור לבושו כו' וכמ"ש בס"ד שהוא אור אימא בהתלבשות אבא שהוא י' דמתחבר באור ונעשה אויר, וע"י כן חוזרין ונפתחין בהארת אויר חדש עליהן :

[ג] ועיקר הענין רומז לארעא אתכפלת שהוא חזרת המ"ל בבחי' נקודה אחת והוא כקיפול הבגד ביטול התפשטותו :

(י) מחדש אותם ומחיה אותם ומקים אותם לפניו שנאמר [הושע ו] יחיינו מימים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו. רבי אליעזר אומר כל צבא השמים עתידין (יא) ליעבר ולהתחדש מה כתיב עליהם [ישעיה לד] וכל צבאם יבול כנבול עלה מגפן (יב) מה הגפן והתאנה נובל עלה מהם והם עומדים עץ יבש וחוורות (יג) ופורחות ונוצצות וצומחות ומוציאים עלים חדשים כך כל צבא השמים יבולו וחוורין ופורחין ונוצצין וצומחין ומתחדשין במקומן (יד) להודיע שהוא מבלה את הכל ואין עוד (טו) לא רעב ולא מגפה (טז) שנאמר [ישעיה סה] כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה. ר' ינאי אומר (יז) כל צבאות השמים עוברין ומתחדשין בכל יום תדע לך שהוא כן כשהשמש נוטה לבא (יח) במערב ורוחץ במימי אוקיינוס כאדם שהוא מכבה נרו בתוך המים כך מימי אוקיינוס מכבין שלהבותיו של שמש ואין נוגה לו ואין שלהבת שלו כל הלילה עד שיבא למזרח וכשיבא למזרח (יט) רוחץ בנהר אש כאדם שהוא מדליק נרו בתוך האש ומדליק לנרותיו ולובש שלהבותיו ועולה להאיר על הארץ ומחדש בכל יום מעשה בראשית וכן עד שיבא למערב ולעת ערב הירח והכוכבים והמזלות (כ) רוחצים בנהר של ברד ועולים להאיר על הארץ (כא) ולעתיד לבא הקב"ה מחדש אותן ומוסיף על אורן אור שבעתים כאור שבעת הימים שנאמר [ישעיה ל כו] והיה אור הלבנה כאור החמה. רבן גמליאל אומר עולה שמקריבין בכל שבת שני כבשים ועולת ראש חדש פרים שנים (כב) אלו שנים ואלו שנים כנגד שני עולמות העוה"ז והעוה"ב איל אחד ושעיר אחד (כג) כשם שהוא אחד כך הם קרובים לאל אחד כבשים בני שנה שבעה תמימים כנגד (כד) מקריביהן למחדשן כמו ראשי חדשים (כה) שנאמר [במדבר כח] זאת עולת חדש בחדשו. רבי זכריה אומר (כו) אחר ראש חדש מה כתיב [שם] ושעיר עזים אחד לחטאת לה' כשברא הקב"ה עולמו (כז) ברא שני מאורות גדולים שנאמר [בראשית א] ויברא אלהים את שני מאורות הגדולים וגו' הגדול אחד והקטן אחד (כח) והקשה הירח

את

לחדש בהן עולמו (ופירש"י אלף הז' דחרוב, וכאן דנקט שני ימים, אפשר דס"ל תרי חרוב, וכן נראה מדברי הריקאנטי שם,) צדיקים מה הן עושין הקב"ה עושה להם כנפים ושטין ע"פ המים, ואין זו מיתה ממש, ועיין ביאור ספד"צ להגר"א ז"ל כ"ק [יז ג ד] בזה: (י) מחדש את הכל ומחיה את המתים ומקים כו'. כ"ה ברשב"א שם: (יא) ליעבר ולהתחדש. ברשב"א ורבי' בחיי הגי' ליבול ולהתחדש, וכלשון המקרא יבול, ומשום דברישא דקרא כתיב ונמקו כל צבא השמים דמשמע שימוקו ויתבטלו לגמרי, לכן מפרש דלשון יבול הוא כנבול עלה, שאח"כ חוזרין ופורחין כו', שחוזרין ומתחדשין: (יב) מה הגפן והתאנה הזאת עליהן נובלות והן עומדות כו'. כ"ה שם ושם וכצ"ל: (יג) ופורחות ונוצצות [מלשון הנצת כן] וצומחות ומוציאות עלין כו'. לגי' זו חושב בהן ד' דברים, וכן להלן בצבא השמים (וי"ל כנגד ד' עולמות אבי"ע), אבל שם ושם ל"ג וצומחות: (יד) להודיע שהוא מבלה כו'. שם ושם הגי' שיש אלוק מבלה ואינו בולה, וכמ"ש כי אין בלתך. ודרשו לבלותך, שהוא מבלה מעשה ידיו (ועיין ב"ר פי"ב: (טו) לא רעב ולא מגפה. ברשב"א הגי' לא רעה [במקום רעב], וכ"נ שרעה כולל כל הרעות, ומגפה פרט לביטול המות כמ"ש בלע המות וגו', ולשון מגפה ל"ל שאין מיתה כלל לע"ל כמ"ש רפ"ו דפסחים [סח'] וכן בב"ר רפכ"ו, ואפשר דאדרבא נקט מגפה לרבותא לומר שלא די שהמיתה הטבעית תבטל אלא אף ע"י עונש כמו גזרת מגפה ודבר ר"ל ג"כ לא תהיה, ולפ"ז אפשר דגי' ספרים שלנו, רעב, נכונה, ורומז לד' שפטים הכתובים בס' יחזקאל [יד] חרב ורעב וחיה רעה ודבר, שכולן יתבטלו לע"ל, ועל חרב וחיה רעה לא הוצרך להזכיר, כי מפורשות הן במקרא, חיה רעה בישעיה בפרשה זו זאב וטלה וגו' לא ירעו וגו', וחרב כתיב [שם ב] לא ישא גוי אל גוי חרב וגו' ועוד כ"מ, רק אלו השנים רעב ודבר [שהוא גזרת מגפה] הוא שהוצרך לבאר שהן נלמדין מן הכלל דנשכחו הצרות הראשונות: (טז) שנאמר כי הנני בורא שמים חדשים. ולקמי' כתיב כי נשכחו הצרות הראשונות וגו' וכתיב אח"כ שישו וגילו עדי עד: (יז) כל צבאות השמים כו' בכ"י. כלפי מה שאמר ר"א כל צבאות השמים עתידין להתחדש [ולהראות שיש אלוק מבלה הכל כמש"ל גי' רשב"א ור"ב] בא ר"י לומר שאף בכ"י ניכר זה שהן מתחדשין בכ"י, וע"ז נתקן במטבע ברכת יוצר אור, מחדש בכ"י תמיד מע"ב (ושוב מצאתי כן בפי' היכלות להגר"א ז"ל כ"י בהיכל ב', והוסיף שזהו שמסיימין באמור לעושה אורים גדולים, כי מעשיית והתחדשות האורים גדולים שמש וירח בכ"י מתחדשין מע"ב, וכדמסיים להלן ועולה להאיר על הארץ ומחדש מע"ב), (יח) במערב הוא רוחץ במימי אוקיינוס כו'. כ"ה בילקוט סוף ישעיה רמז תקי"ג וכצ"ל, וה"נ תניא לעיל ספ"ו שחמה שוקעת בלילה באוקיינוס, וכ"ה בת"י ע"פ השמש יצא וגו' שמשא עברת ימא כו' (ועמש"ל שם בס"ד לשון ר"מ לונאטו בפי' על האד"ר על מאמרים אלו), ואף למ"ש בפסחים [צד:] שבלילה מהלכת למעלה מן הרקיע יש לכוון הדברים לפמ"ש בפר"א לעיל פ"ג שמימי אוקיינוס בין קצות הארץ לקצות השמים וקורקסי שמים באוקיינוס הן ע"ש, וס"ל שמהלכת ברקיע דרך אוקיינוס, ומיושב בזה קושיית רבי בפסחים שם שבלילה מעיינות חמין וביום צוננין, כי להפר"א שמהלכת בלילה דרך אוקיינוס, א"כ י"ל שלכן מתחממין המעיינות המחוברין לאוקיינוס ע"י סילונות שתחת הקרקע ועמש"ל ספ"ט בס"ד, ואף לדברי חכמי התכונה שם דמהלכת בלילה תחת הקרקע, כיון שהם בררו עתה שאין חצי הכדור שלמטה משוקע במים, א"כ אכתי קשה למה מעיינות חמין בלילה, ולהפר"א מיושב שכשהולך דרך אוקיינוס זמן רב, מיד שיורדת מאופק שלנו, וגם כשהולכת תחת הקרקע הולכת שם שטח גדול נגד ים אוקיינוס שבתחלת חצי הכדור שמה ומכין ניצוצות החמה בעומק אוקיינוס (אע"פ שעליונותו של הים אינן חמים בלילה) ומתחממין תחתיתו, וע"י הסילונות המחוברין עמו גם כל המעיינות: (יט) רוחץ בנהר אש. בילקוט שם מסיים הנקרא נהר דינור. ובסודי רזיא לרוקח (הנקרא אצלנו רזיאל) מבואר הדבר יפה [כא א ב, כב א] כי נהר דינור זה הוא מתולדות האור שנברא ביום ראשון (ועי"ל רפ"ד) וכו מנו ערב ובוקר עד יום ד' שנתלו המאורות (ובזוהר שם שנהר דינור שבפ"ב דחגיגה היוצא מזיעתן של חיות אחר הוא, שהחיות עצמן נבראו בשני) ע"ש בארוכה: (כ) רוחצים בנהר של ברד. משמע שהוא אור מאור שמקבלין ממנו לבנה ומזלות את אורם רק שהוא קר כברד, לכן אינן מחממין את הלילה, וכן לעיל ספ"ו אמרו בפני החמה שלמטה שמשמש בעולם בחורף הוא של ברד ע"ש, משמע שהוא מאיר כאש רק שאינו מחמם, אבל בילקוט ישעיה שם הגי' בקרח, וכן הירח וכוכבים משמע שהן ג"כ רוחצים בנהר אש כמו החמה (רק מפני קטנן אינן מקבלין אור אש הרבה, לכן אינן מאירין כ"כ כמו החמה וכ"ש שאינן מחממין): (כא) ולע"ל הקב"ה מחדש כו'. כלומר שמסיים עתה דבריו שאף שהן מתחדש מע"ב בכ"י, ומה שאמר ר"א שהן מתחדשין לע"ל, היינו לענין חידושן לגמרי בתוס' אור כדמפ"ו: (כב) אלו ב' ואלו ב' כנגד ב' עולמות כו'. מן כ"א מהן בשבת ור"ח מקריבין ב' להעיד על ב' עולמות ולומר שהנהגת ז' ימי המעשה ול' ימי החודש שבעוה"ז כולן עתידין להתחדש בעוה"ב: (כד) מקריביהן שעתיד לחדשן. כצ"ל, והאי מקריביהן פי' הרב ר"מ ריוולין משקלאב דורש לציון תוב"ב ז"ל, נגד ז' מזבחות שבנו האבות. כמ"ש בב"ר ותנחומא על את שבעת המזבחות ערכתי, ואין נראה, וי"ל נגד ז' זמנים שקריבין בהם מוספין כדחשיב להו בז"ח תולדות [כד:] ג' רגלים ור"ה ויוה"כ ושבת ור"ח ע"ש וג"ז דוחק ואינו מענין המאמר כ"כ ע"כ נראה יותר נכון כנגד ז' כוכביהם (או צ"ל ז' משרתיהן ור"ל שהן משרתים לחמה ולבנה דלעיל וכמש"ל פ"ו) שמחדשן כמו ר"ח, והוא מענין המאמר שאמר ששני כבשים של שבת ור"ח נגד עוה"ז ועוה"ב שפי' לעיל (אות כ"ב) שהן רמז שז' ימי השבת ול' ימי החודש עתידין להתחדש, כן ז' כבשים רומזים על ז' כוכבים שעתידין ליבטל ולהתחדש, וע"ז מביא שנאמר עולת חודש וגו' וכמש"ל באות שאח"ז: (כה) שנאמר כו' לחדשי השנה. שעתיד הקב"ה לחדש כל זמני השנה לע"ל: (כו) אחר עולת ר"ח מה כתיב כו'. כצ"ל: (כז) ברא שני מאורות כו'. ע"ל רפ"ו: (כח) והק"ה הירח את ערפו כו'. אפשר היינו מ"ש בחולין [ס:] שאמרה לפניו בשביל שאמרתי דבר הגון אמעט א"ע כו' חזי' דלא קמיתבא דעתא, אבל לא מ"ו קישוי עורף ממש, ועיין במדרש כונן עוד מקטרוג הלבנה:

את ערפו שלא להיות קטן לפיכך היו ישראל מקריבין שעיר חטאת למעלה מעולת ראש חודש שנאמר [במדבר כח] ושעיר עזים אחד לחטאת לה' אמר הקב"ה השעיר הזה יהיה כפרה בשביל שמעטתי את הירח. ר' אליעזר אומר בית המקדש עתיד להעלות ולהתחדש (כח) מה כתיב עליו [ישעיה מג] הנני עשה חרשה עתה תצמח הלוא תדעוה (כט) ושערים שטבעו בארץ עתידים לעלות ולהתחדש (ל) כל אחד וא' במקומו ושער החצר הפנימית הפונה קדים ששת ימי המעשה דלתיו סגורים וביום השבת (לא) הן נפתחין מאליהן שנאמר [יחזקאל מו] כה אמר ה' שער החצר הפנימית וגו'. רבי יהודה אומר בשבתות ובחדשים (לב) היו ישראל עומדים שם ורואין הדלתות נפתחין מאליהן ויודעים שבא יום השבת (לג) ומקדשין את השבת וכן בראשי חדשים היו ישראל עומדין שם ורואין את הדלתות נפתחין מאליהן ויודעים שבאותה שעה נולדה הלבנה ומקדשין את החודש שסימן ראש מולד הלבנה לבני ישראל, וכיון שהיו עומדין שם ורואין את הדלתות נפתחים מאליהם יודעים ששכינתו של הקב"ה בו שנאמר [תהלים פט] ה' אלהי צבאות מי כמוך (לד) חסין יה [יחזקאל מד ב] ויאמר אלי ה' השער הזה סגור יהיה (לה) מיד כורעים ומשתחוים לפני אלהיהן (לו) וכן לשעבר וכן לעתיד לבא שנאמר [יחזקאל מו] והשתחוו עם הארץ פתח השער ההיא. רבי יונתן אומר (לז) והרי כתיב [קהלת א ט] ואין כל חדש תחת השמש אמר לו הצדיקים מתחדשים וכל מעשיהם אבל הרשעים אין להם דבר חדש. רבי פנחס אומר (לח) מי הבאר עתידין לעלות מתחת מפתן הבית ונובעין (לט) ומפרין ויוצאין ונעשין לי"ב

(כח) מה כתיב עליו הנני עושה כו'. אפשר דרש לה מהלא תדעוה כדכתיב [יחזקאל מג] הודע אותם וכתוב וגו' (או דיליף האי עתה תצמח מדכתיב [זכריה ו] ומתחתיו יצמח ובנה את היכל וגו'): (כט) ושערים שטבעו בארץ כו'. זה שפיר מידרש מלשון תצמח שיצמחו מארץ שטבעו בה, וי"ל לפמ"ש בפ"ק דסוטה שבשביל שהיו מעשי ידיו של דוד לא שלטו בהן אויבים, דז"ש [תהלים קלב] שם אצמיח קרן לדוד, שלעתיד עתידים לצמוח שערי דוד שנטבעין בארץ, וי"ל שז"ש [ישעיה סא] כי כארץ תוציא צמחה וגו' כן ה"א יצמיח צדקה ותהלה, דתהלה היינו שערים כדכ"א [שם ס] ושעריך תהלה, וצדקה הוא בהמ"ק מקום הצדק: (ל) כאו"א במקומו. מכאן סמך גדול לדעת רש"י ז"ל וש"מ שדחקו לכוין פי' בנין יחזקאל ע"פ בית שני לכוונן יחד, כי כיון שכא"ו עולה ומתחדש במקומו ע"כ שוים הם בבנינם, אבל הגר"א ז"ל כתב שאין להשוותן יחד ע"ש: (לא) הן נפתחין מאליהן. דרש יפתח שמאליו יפתח ובדר"י לקמן (ונראה דגם נסגרין היו מאליהם כדכתיב לא יסגר עד הערב דמשמע דבערב היו נסגרין מאליהן), ובכי נשיא כתיב ונפתח לו וגו' ויצא וסגר וגו' אבל שבת ור"ח שהם זמן גילוי כבוד ה' לכל, היו נפתחין מאליהן וכמ"ש בזוהר נח [עה:]: (לב) היו ישראל עומדים שם כו' וכן בר"ח היו ישראל כו'. לגי' הספר משמע שכן היה גם במקדש מכבר, וכן מפורש להלן וכן לשעבר וכן לע"ל, דמשמע דמפרש דכל הפרשה היא לשעבר ג"כ, ובאמת לא נשמע בשום מקום שהיה נעשק גם זה בבהמ"ק. ולשון מתניתין פ"ג דתמיד ופ"ד דמדות דתנן שפשפ שבדרום לא נכנס בו אדם מעולם ועליו מפורש בקבלה ע"י יחזקאל ויאמר אלי השער הזה סגור כו', משמע לכאורה דבבית שני לא היה נפתח כלל אפי' בשבתות ור"ח (אף דג"ש י"ל ולומר דכניסה הוא דלא הא נפתח להשתחות), וכן כל מה שכתוב ביחזקאל הוא רק חידוש לע"ל כנראה מדברי הרד"ק שם (ומדברי הזוהר ס"פ נח [שם] אין מקום לומר שכן היה נוהג לעולם (ועיין זוהר פנחס [רנ"] בקדמייתא אתפתחו כו' תרעא חד לסטר דרום כו'), דע"כ צ"ל שכוונת הזוהר למעלה בהנהגת העולם העליון, שהרי משמע שאף בזמן הזה [שחרב בהמ"ק] הדבר נוהג כן ע"ש), וגי' הילקוט [יחזקאל מו] יהיו ישראל עומדין כו' משמע דלע"ל קאמר, וכ"מ כאן ממילתא דר"א דלעיל שאמר בהמ"ק עתיד כו' ושער החצר כו' ביום השבת הן נפתחין, משמע דהאי נמי על עתיד שבתחלת דבריו קאי, והא דוכן לשעבר ותהאר להלן אי"ה אות ל"ו: (לג) ומקדשין ישראל את השבת כו', להלן בר"ח ניחא, כדמסיים שראש מולד הלבנה סימן לב"י, וכדאמרינן ישראל דמקדשי לר"ח, וכדלעיל פ"ח החודש הזה לכם א"ל עד עכשיו היה אצלי מכ"ות שלכם הוא (וכדדרשינן אתם אפי' שוגגין כו' וכדאיתא בירושלמי דר"ה פ"ק ה"ג ובשמ"ר פט"ו ודב"ר פ"ב ופס"ר דפ' החדש דהקב"ה אומר למלה"ש אני ואתם נלך אצל סנהדרין שלמטה), אבל שבת הא קביעא וקיימא ולא בעי' קידוש ב"ד כדאיתא פ"ב דביצה [יז] ופ"ק דקדושין [לז:], א"כ איך שייך לומר זה. ואולי י"ל דרגע כניסת השבת אין מכיר בו אלא הקב"ה וכמ"ש בב"ר פ"י ארשב"י מ' הקב"ה שהוא יודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה כו', וזה יתגלה בבהמ"ק תחלה לישראל שיהיה מחיכתן לעתיד לפנים ממלה"ש כדאמרינן נדרים [לי] וירושלמי ספ"ז דשבת (או י"ל שהכוונה על תוספת שבת שישראל מוסיפין וכיון שתוס פין אמילא מתקדש למעלה, וכשרואין הדלתות נפתחין יודעין שהוא זמן הרצוי והראוי להוסיף מחול ע"הק, ודחוק): (לד) חסין יה ואמונתך סביבותך. ונאמר ויאמר וגו' יהיה סגור וגו' כי ה' א"י בא בו והיה סגור מיד כורעים כו' כצ"ל, והראי' מקראי דתהלים י"ל מדלקמיה כתיב ויודו שמים פלאך וגו' אף אמונתך בקהל קדושים, והיינו שבקהל קדושים דהיינו קהלות קדשו בבהמ"ק שמה נודע אמונתך וכדכתיב בתרי' נערץ בסוד קדושים רבה ונורא ע"כ סביביו, נערץ בסוד קדושים הוא בשמים בין מלה"ש, ונורא ע"כ סביביו הן צדיקים (כמ"ש בסוכה [מה:] על סביב י"ח אלף דרי דצדיקי דקיימי קמי דקב"ה, וכן דרשינן סביביו נשערה מאד, שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה), והיינו דכתיב כאן ואמונתך סביבותך, שאמונתך ושכינת עוזך נגלית סביבותך על הצדיקים בבהמ"ק בשעה שהקב"ה בא בו: (לה) מיד כורעים כו'. קאי למעלה שתיכף כשרואין שנפתחו השערים ויודעין שבא ה' א"י בו היו כורעין כו': (לו) וכן לשעבר כו'. לפמש"ל אות ל"ב דלא נזכר זה בשום מקום ע"ש, י"ל דהאי וכן לשעבר היינו בכל שעה שהיה גילוי שכינה כמו בירידת האש שהיה בימי משה ובימי אליהו (וכן מה שהיו כורעים כשהיו שומעין את השם מפורש יוצא מפי כה"ג, היינו שבהזכרתו השם היה גילוי שכינה כמ"ש בכל המקום אשר אזכיר וגו') וכן י"ג השתחואות שהיו במקדש נגד י"ג שערים כדתנן [רפ"ו דשקלים] היינו שכל שער ופתח הוא מקום גילוי קדושת בהמ"ק ודרך כבוד להשתחוות נגדו, וז"ש כאן וכן לע"ל שנאמר והשתחוו פתח השער: (לז) והרי כתיב אין כל חדש כו' א"ל הצדיקים כו'. לגי' הספרים משמע שר"י דלעיל השיב כן לר' יונתן השואל, אך קשה קצת לומר דר' יונתן ישאל כשאלת המלגלג ששאל לר"ג בשבת [ל:] ע"כ קרוב הדבר לדעתי שט"ס הוא וצ"ל אלא הצדיקים, והוא הכל מדברי ר' יונתן עצמו, ור"ג דהתם אפשר דלקושטא דמילתא סבר דקרא מידרש כדהכא (אין כ"ח לרשעים הבוטחים בשמש, אבל צדיקים שעוסקין בתורה שלמעלה מהשמש יש להם חדש וכדדרשינן התם כ"ב בקרא דכל עמלו שיעמול תחת השמש), רק מפני ששאל אותו תלמיד דרך לגלוג לא רצה להשיב לו כדהכא והראה לו שאין כלגלוגו כלום שיש דוגמתן בעוה"ז: (לח) מי באר עתידין כו'. סובר שמים אלו שיצאו מתחת מפתן הבית הן מי בארה של מרים שעתיד להקבע שם, ואפשר דלשון מים יוצאין דרשו על הבאר כד"א [במדבר כ] ויצאו מים רבים, ומדקאמר ונעשין לי"ב נחלים, נראה שמכוין למ"ש בילקוט [יהושע ה וזכריה יח] מהילמדנו שלע"ל עתידה הבאר לצאת לישראל בי"ב מבועין כנגד י"ב שבטים, וצ"ע לה מדכתיב ועל מבועי מים ינהלם (וי"ל רמז על י"ב נחלים שמהתחלת עיקר הסיפור שהוא והנה מים מפכים עד סוף הענין כתוב לשון, מים, מי, מימיו, י"ב פעמים). [ד]: (לט) ומפרין ויוצאין. יותר נכון לגרוס ומפכין ויוצאין (אף דיש לפרש

הגהות

[ד] וענין המאמר נראה שהמים מפכים אלו בענין הים וי"ב בקר, שהמים יורדים מכתף הבית הימנית מנגב למזבח שהוא המקום שהיה בו הים וי"ב בקר כמ"ש [מלכים א ז] ואת הים נתן מכתף הבית הימנית קדמה ממול נגב, וכן הבאר אמרו בתדא"ר פי"ב שהיתה מובעת בדגל יהודה בין שבט יהודה לשבט יששכר והוא דגל המזרח (ואולי י"ל ע"ז מ"ש במחוקק במשענותם, במחוקק זה יהודה, כדכתיב יהודה מחוקקי, ומשענותם זה יששכר, כד"א [ד"ה א יב] וכל אחיהם ע"פ, והיינו כל ישראל נשענים עליהם בד"ת, גם י"ל לפ"ז משענותם כדדרשו חגיגה [יד'] על מקרא ומשנה, ועיקרו רומז למ"ש בסכת משפטים [קה:]

לי"ב נחלים כנגד י"ב שבטים שנאמר [יחזקאל מז] וישיבני אל פתח הבית והנה מים יוצאין מתחת מפתן הבית וגו' הימנית מנגב למזבח (מ) ג' כלפי הדרום לעבור בהם עד השוקים וג' כלפי המערב לעבור בהם עד הברכים שנאמר [שם] בצאת האיש קדים וקו בידו וגו' וימד אלף ויעבירני במים מים ברכים וג' כלפי הצפון לעבור בהם עד מתנים שנאמר [שם] וימד אלף ויעבירני מי מתנים וג' כלפי המזרח לעבור בהם עד צואר שנאמר [שם] וימד אלף באמה ויעבירני במים (מא) מי אפסים שהצואר אפס לגוף (מב) ומתגאין למעלה מהנחל עד שלא יכול אדם לעבור כי גאו המים מי שחו ומהן נמשכים (מג) וירדו אל הערבה שנאמר [שם] וירדו על הערבה וכל שדה וכרם שאינן עושין פירות משקין אותם באותם המים והם עושין פירות שנאמר [שם] והיה כל נפש חיה (מד) אשר ישרוץ ונכנסין אל ים המלח (מה) ומכסין אותו שנאמר [שם] ויאמר אלי המים האלה יוצאים אל הגלילה הקדמונה (מו) והיו מזדווגין כל מין דגים אל הים הגדול שנאמר [שם] למינה תהיה דגתם כדגת הים הגדול רבה מאד (מז) והם נמתקים ועולין בנחל (מח) עד ירושלים ושם הם נאחזין במכמרותיהם שנאמר [שם] והיה עמדו עליו דוגים, (מט) יעמדו כתיב מעין גדי ועד עין עגלים משטוח לחרמים ושם היו נצמחין על שפת הנחל כל מין עץ אילן עושה פרי למינו שנאמר [שם] ועל הנחל יעלה על שפתו (נ) וכל חדש וחדש יהיו מבכרין פירותיהן שנאמר [שם] לחדשיו יבכר אלו נאכלין (נא) ואלו עולין שנאמר

לפרש גם לשון מפרין כהא דאמרינן בפרת שמימיו פ"ור) כלישנא דקרא, מים מפכים והנה מים יוצאים (הכתוב שם תחלה), וכלשון המשנה שקלים פ"ו ופ"ב דמדות מפכין ויוצאין כו': (מ) ג' כלפי דרום כו' עד השוקיים. אינו מבוא מקרא ע"ז וגם בקרא שם לא נזכר מדידה זו של שוקיים ואולי מפרש מים מפכים מן הכתף הימנית דהיינו דרום, מפכים עד השוקיים (ואפשר מפכים, בהפך מכפים, כלומר שמגיעים לטבול כפות הרגל עד שוק התחתון המחובר לו ועד השוקיים עד, ולא עד בכלל): (מא) מי אפסים שהצואר אפס לגוף. פי' אפס וקצה בנין הגוף, והיינו עד צואר הגיעו, אבל בברייתא דתוספתא דסוכה דמייתי בש"ס פ' יוה"כ [עז:] מפרש אפסים, קרסולים, וכ"ה בת"י. והוא למטה משוקיים כדמשמע בריש אהלות דמני ל' בפסת הרגל י' בקרסול ב' בשוק, ולפ"ז אתי המקרא כסדר דכתב אפסים תחלה, ואח"כ מי ברכיים ואח"כ מתנים, ועל מתנים כתיב אח"כ נחל אשר לא אוכל לעבור, כדמפרשינן ביומא שם דממתנים ולמעלה אסור לעבור, גם לפ"ז כתב כסדר שהנחל נמשך ויוצא ביותר ביציאתו מן המזרח, אבל להפר"א דאפסים הוא הצואר, א"כ כתב תחלה צואר ואח"כ ברכיים ומתנים, וגם הא דנחל אשר לא אוכל לעבור, לא קאי עוד על מתנים; שהרי עבר במי אפסים וצואר ג"כ, אלא הוא מילתא באנפי נפשא כדמפו' בפר"א להלן. והא דכתב תחלה מים מפכים ומי אפסים, ואח"כ ברכים ומתנים, צ"ל מפני שכתב ויוציאני דרך שער צפונה וגו' דרך הפונה קדים והנה מים וגו' הכתף הימנית שהוא דרום, ולשם היה עיקר היציאה להראותו מקורם כי מן המקדש המה יוצאים (וכמש"ל והמים יורדים וגו' הימנית מנגב למזבח), לכן כתב תחלה מים מפכים שהן עד שוק התחתון כמש"ל; ואח"כ כתב את המזרח מי אפסים שהוציאו שם כמ"ש בצאת האיש קדים וימד וגו', ושוב כתב שאר הרוחות: (מב) ומתגאין למעלה מהנחל. בילקוט הגירסא ויורדין לנחל קדרון ומתגאין, וצ"ל שהולכין דרך עקלתון כשיוצאים מהמזרח מי אפסים עד צואר חוזרין אל נחל קדרון שהוא במערב (ואפשר מלשון נחל דרש על נחל קדרון, וז"ש ב"פ נחל בפסוק, נחל אשר לא אוכל וגו' נחל אשר לא יעבר), זיתפרש לפ"ז לשון ומתגאין למעלה מהנחל דקאמר דהיינו למעלה מנחל קדרון, אבל בילקוט הגי' ומתגאין למעלה נחל אשר לא אוכל לעבור: (מג) ויורדין אל הערבה. בילקוט הגי' אל ערבות יריחו (שהיא ג"כ ארץ ערבה כשמה שאינ' עושה פירות, וע"כ היו בה המים רעים [מלכים ב' ב] ומצינו באמת ערבות יריחו נקרא ערבה סתם [במלכים ב כה] בצדקיהו דכתיב וילך דרך הערבה (סתם) ואח"כ כתיב וישיגו אותו בערבות יריחו; וכן עין גדי דכתיב כאן הוא אצל ים המלח סמוך ליריחו עיר התמרים ולכן נקרא חצצון תמר), אבל בתוספתא דסוכה שם ובירושלמי דשקלים פ"ו פי' הערבה זו ימה של טבריא: (מד) אשר ישרץ אל כל אשר יבא שם נחלים יחיה. כצ"ל, ודרש אל כל אשר יבא שם שיביאו שם מן המים להשקותו יחיה, יתרפא לעשות פרי (וזה קרוי ג"כ חיה כדמצינו [נחמיה ג] היחיו את האבנים; ולשון חז"ל כ"ח שבירתן זו היא מיתתן ושלימותן חיותן, ועיין תוס' שבת [עו:] ד"ה כדי דבני נרבונא מפרשין כן חי דבכים של ברכה, וברע"מ עקב [רעג:] ע"ש) ואפשר דרש אשר יבא שם נחלים כמו נחלת שדה וכרם [במדבר טז]: (מה) ומכסין אותו שנאמר כו' הקדמונה וגו' ובאו הימה

אל הימה המוצאים ונרפאו המים. כצ"ל, ולפי לשון המקרא והענין היה נראה דגרסי' ומרפין אותו, וכן בירושלמי שם אמרו ומה למילתא כדי למתקן, אבל בילקוט הגי' והם מוציאים אותם. ואם הגי' דייקנית משמע דמפרש כשבאין אל הימה שהוא ים המלח (או אפשר מפרש הגלילה הקדמונה על ים המלח שהוא בקצה גבול מזרח א"י) מתרבין אחד על מימיו (וי"ל שזהו ג"כ לשון מכסים דהכא וגם לשון וירדו על הערבה ולא אל הערבה יתפרש נכון לפ"ז לומר שיכסו למעלה כל ים הערבה) עד שמוציאין את מימיו הרעים ממנו לגמרי (וצ"ע להיכן יוצאין מים רבים כאלה) וכלשון המשנה במקואות פ"ג וככ"מ עד שיצא ממנו מלואו כו' (ומקום היה לומר שכן דרש הפר"א כיון שהוא מזכיר התוספתא והירושלמי על הימה הימה המוצאים דדרש שם הימה ימה של סדום (דהגלילה הקדמונה דרש ימה של סבכי, כ"ה בירושלמי ובתוספתא איתא הגלילה הקדמונה ים של סדום, וט"ס הוא, וכן בילקוט) הימה המוצאים על ים הגדול, א"כ משמע דהפר"א דרש לה הכל כאחד על ים המלח כמ"ש), אבל לשון המקרא ונרפאו המים מבואר שנשארין הן במקומן ומתרפאין, וכן להלן כתיב בצאתיו וגבאיו ולא ירפאו למלח ניתנו, ואי איתא דמי הים עצמו מוצאים לגמרי הו"ל לכתוב תחלה לא יצאו ואח"כ לא ירפאו: (מו) והיו מזדווגין כל מין דגים כו' שנאמר למינה וגו'. אפשר דרש למינה שמזדווגין למינם (כעין למינהו הכתוב במע"ב) לדגי ים הגדול (שהמים מגיעים שם לדעת התוספתא והירושלמי הנ"ל, ולפ"ד הפר"א צ"ל בסילונות שתחת הקרקע), לכן תרבה דגת הנחל כדגת ים הגדול, אבל הלשון דחוק, ונראה נכון יותר שצ"ל ויהיו מדייגין כל מין דגים של הים הגדול שנאמר למינה וגו', ופי' שישרצו ויתיילדו בו כל מיני דגים שנמצאים בים הגדול, כולן ימצאון גם בנחל זה: (מז) והם נעתקים ועולין בנחל. כצ"ל (או צ"ל נמשכין ועולין כו'). פי' נעתקים ממקומם בים המלח והנחל וחוזרים כלפי מעלה לירושלים, והעיקר נראה שצ"ל והן נדחקין ועולין כו'; ור"ל משום שקשה לדגים לחזור למעלה נגד חריפותא דנהרא (וכמ"ש בפ' חבית [קמ:] והאי כיון דלא שריר שדרי' לא מצי סליק), לכן אומר שמפני ריבויין [וכמ"ש רבה מאד] הן נדחקין ועולין בחזרה מן ים המלח למעלה לירושלים: (מח) עד ירושלים ושם הם נאחזין כו' מעין גדי ועד עין עגלים משטוח לחרמים. הנה עין גדי הוא סמוך לים המלח כמש"ל אות מ"ו, רק עין עגלים אפשר הוי פסיקא להו שהוא סמוך לירושלים (ואולי י"ל ששער הדגים שבחומת ירושלים במזרח [כמבואר בנחמיה ג] הוא נקרא ע"ש זה שבו עתידין הדגים לאחוז לע"ל בשובן מים המלח דרך נחל הפונה קדים למזרח חומת ירושלים): (מט) יעמדו כתיב. אפשר בא לדרוש הכתיב לומר שמיד שיעמדו עליו יאחזו במכמרותם במקום שיעמדו, וז"ש ושם הם נאחזין במכמרותם, שהן נאחזין במקומן מעצמן במכמרותיהם, וז"ש והיה יעמדו עליו דוגים שמיד שיעמדו הדווגים יהיו עליו: (נ) וכל חודש וחודש יהיו מבכרין כו'. אתיא כר' יוסי בירושלמי דשקלים שם ופ"ק דתענית, דדרש לחדשיו לכל חודש וחודש וכ"ה בשמ"ר פט"ו ובמ"ר ס"פ כ"א כר"י (ומוסף שמחדש בכל חודש מין אחר ע"ש, ואפשר יצא להם זה דדרש חדשיו שני חידושין, חידוש בצמיחה וחידוש המין ג"כ), אבל ר' יהודה פליג שם. ואמר מיעוט חדשים שנים ובכל שני חדשים יבכרו: (נא) ואלו עולין שנאמר

הגהות

ושכר ורכא ימינא, ובזוהר וילך [רפו'] במשכנותם כ"וה [שכן ירכין שהבית זה הגוף נשען עליהם), וכמו שהים על י"ב בקר וכאן המים י"ב נחלים, כן בבאר אמרו ג"כ בז"ח חוקת [מ ע"ד] שהיה נעשה לי"ב שערים לכל שבט, וכן בזוהר [קפג:] אמרו דנפק לתריסר נחלין, ורמיזא בתוספתא פ"ג דסוכה שהיה כ"א מושך לשבטו כמקלו לשבטו וכ"ה בכ"מ) ע"ש, ועיין זוהר שלח [קס"ה א ב] ובביאור רבינו הגר"א ז"ל שם. וע"ע שם [קעא']. וברע"מ תצא [רעז]:

שנאמר [שם] מימיו מן המקדש המה יוצאים והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה וכל אדם שהוא חולה (נב) רוחץ באותן המים ומתרפא שנא' אל כל אשר יבא שם נחלים וכל אדם שיש בו מכה (נג) לוקח מעליהן ומתרפא שנא' [שם] והי' פריו למאכל ועלהו לתרופה והיה (נד) פריו למאכל א"ר יוחנן לתרופה מצוצין עליה ושרף מזונה :

פרק נב (א) שבעה

דברים מופתיים (ב) נבראו בעולם (ג) שלא היה כמותן • מופת ראשון מיום שנבראו שמים וארץ לא היה אדם ניצול מכבשן האש עד שבא אברהם אבינו וניצול (ד) וראו כל אנשי הארץ ותמהו שלא היה כמוהו משנברא העולם שנאמר [בראשית טו] אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים . מופת שני (ה) מיום שנברא העולם לא היתה אשה יולדת לתשעים שנה עד שבאת שרה אמנו וילדה לתשעים שנה שנאמר [שם יז] ואם שרה הבת תשעים שנה תלד (ו) וראו רבים ותמהו ולא האמינו מה עשה הקב"ה הוביש (ז) חוטי דדי נשיהם (ח) ומביאים הילדים לשרה להניקם שנאמר [יחזקאל יז] וידעו (ט) כל עצי השדה אלו עובדי האש [שם] כי אני ה' השפלתי עץ גבוה (י) זה נמרוד הגבהתי עץ שפל זה אברהם אבינו הובשתי (יא) עץ לח אלו נשי עובדי האש הפרחתי עץ יבש זה שרה אמנו שהיו כולן מביאין בניהם אצל שרה והיתה מניקה אותן שנאמר [בראשית כא] הניקה בנים שרה • מופת שלישי שמיום שנבראו שמים וארץ (יב) לא זרקה שיבה בבני אדם עד שבא אברהם אבינו (יג) ובו נזרקה שיבה ותמהו שלא ראו כמוהו מיום שנברא העולם (יד) ומנין שנזרקה בו שיבה שנאמר [בראשית כד] ואברהם זקן בא בימים . רבי לויטס איש יבנה אומר השיבה הדר וכבוד לזקנים (טו) שנאמר [משלי כ] תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה . מופת רביעי מיום שנבראו שמים וארץ לא היה אדם חולה אלא אם היה בדרך או בשוק היה (טז) עוטש והיה נשמתו יוצאה מנחיריו עד שבא יעקב אבינו בקש על זאת רחמים ואמר

שנאמר ולא יחוס פריו לחדשיו יבכר כי מימיו וגו' . כצ"ל : (נב) רוחץ כו' נתרפא שנאמר כו' נחלים יחיו וגו' כי באו שמה המים האלה וירפאו וחי . כצ"ל : (נג) לוקח מעליהן ומתרפא . פי' לוקח עלה ונותן ע"ג המכה ומתרפא , שכן דרך להיות נותנין עלה ע"ג מכה כדאיתא בירושלמי דשבת פ"ז ה"ב , ובילקוט כרוך ותני כל שהוא חולה או מוכה שאין רוחץ מן המים ומתרפא שנא' ועלהו לתרופה , אפשר דרש עלהו שיעלה מן המים לרחוץ בהם , אבל אין גירסת הילקוט במאמרים אלו מדוקדקים לסמוך עליהם : (נד) פריו למאכל ועלהו לתרופה א"ר יוחנן לתרפיון מלך עלה וטרף מזונה • כצ"ל , וכ"ה בירושלמי דשקלים שם ; וריש דב"ר , עיין בהגהותיי שם בס"ד :

פרק נב (א) ז' דברים מופתים כו' . אולי יש לכוון בז"ת אלמט' למעלה כי גם כבשן האש במדה שנקראת כבשן , עיין רע"מ פנחס [רנב:] וע"ע שם [רנה:] (ואש שבכבשן היא ג"כ אש אלקי') , ולידת שרה בשם נצחות שהוא שם הבנים כמ"ש בתפלת חנה , בנצח , ושיבה הדר וזקנים בהוד והדר , ועיטוש בנחירים שנהפך לחיים ביסוד , דמתתן פרקין גשמתין , ועיין בספד"צ להגר"א פ"ק [א א ב] , וקריעת ים סוף בת"ת כד"א מוליך לימין משה זרוע תפארתו בוקע מים מפניהם [ישעיה סג] , ומלחמת יהושע בגבורה , וכה ק' נלחם לישראל [יהושע שם] , ורפואת חולי בחסד , שמברכין הגומל חסדים טובים [כגי' הש"ס ברכות נד] וכד"א ישלח דברו וירפאם וגו' יודו לה' חסדו [תהלים קז] וכתיב [שם קג] הרופא לכל תחלואיכי הגואל משחת חייכי המעטרכי חסד וגו' : (ב) נבראו בעולם • בילקוט לך לך רמז ע"ו הגירסא נעשו בעולם , וכן הלשון מכוון יותר , ואפשר לגי' דהכא נבראו בעולם פי' כההיא דב"ר פ"ה (וע"ל פ"י אות מ"ו שהביאו רבינו בחיי פרשת בשלח בשם הפר"א) דתנאי התנה הקב"ה עם הים וכל הנסים ע"ש : (ג) שלא היו כמותם • פי' לא היה מכבר קודם לזה , אבל אחריהן יש איזו מז' מופתים שהיו ג"כ וכמו הצלה מכבשן האש לחמ"וע , והשיבה והחולי וההבראה מהחולי , נקבעו מאז ואילך לנוהג בטבע תמיד , ונראה דחשיב הני ז' דוקא שנתפרסמו בכל העולם , וכמו קריעת י"ס ועמידת חמה ולבנה שמפורש במקרא שנתפרסמו בכל העולם , וכן בכל הני תני כאן וראו כל אנשי ארץ כו' , וכמו שיתבאר להלן אי"ה , אבל נסים אחרים שנעשו לישראל ע"י הנביאים לא נתפרסמו כ"כ בכל העולם לכן לא חשיב להו : (ד) וראו כל אנשי ארץ ותמהו . עמש"ל אי"ה בשרה אות ו' : (ה) מיום שנ"הע לא היתה אשה יולדות לצ' כו' • לכאורה דורות הראשונים שקודם המבול כגון מתושלח שכתוב בו שהתחיל להוליד בן קפ"ז שנה , ונח בן ת"ק שנה , וכי נאמר שלא נשאו נשים עד סמוך ללידת בניהם , ולא היו נשיהם זקנות כ"כ כשילדו (רק שי"ל שנשאו גם בבחרותם ולא ילדו לבן , ואח"ז נשאו נשים אחרות סמוך לזמן לידת בנים שבמקרא , וא"כ אותן נשים לא היו זקנות כ"כ כשהולידו) . ובב"ר פכ"ו ובשוח"ט מזמור א' אמרו בנח שמנע הקב"ה שלא יוליד עד שיהיה בן ת"ק שנה , ובספר הישר כתוב שגם אשת נח היתה בת ת"ק בשהולידה , ומדברי הרמב"ן סוף פרשת לך לך [על פסוק הלבן מאה שנה] שהפלא בשרה מפני שכבר חדל ממנה אורח כנשים (ונולדו בה כבר סימני זקנה כמ"ש אחרי בלותי וגו') , אבל לשון מיום שנ"הע לא היתה אשה יולדת לצ' שנה , עדיין אינו מיושב כ"כ , וי"ל שעיקר החידוש בשרה היה מפני שקודם צ' לא הולידה כלל ולשנת צ' הולידה בתחלה , אבל כל הני דורות הראשונים י"ל שהולידו ג"כ קודם לכן (ולא נזכר שמם במנין הדורות כי מתו או לא היו חשובים כ"כ , ולא מנאו במספר הדורות רק החשוב שבדור אף שלא היה הבן הבכור לאביו , אבל מדברי הרמב"ן ס"פ בראשית נראה שמנו הבנים הראשונים ע"ש) , וי"ל שזהו שאמר כאן בפר"א לא היתה אשה יולדת לצ' שנה כו' שרה אמנו וילדה לצ' שנה כו' ולא נקט לא היתה בת צ' שנה יולדת כו' שרה וילדה בת צ' שנה כו' , משום דא"כ הוי משתמע אף שהיו יולדין מכבר פסקו לאחר צ' מלהוליד , וזה אינו כמ"ש , לכן נקט לשון לא היתה יולדת לצ' שמשמעו התחלת לידתה מן צ' שנה : (ו) וראו כל שרי ארץ ותמהו ולא האמינו . שביום הגמל את יצחק אמרו בב"ר פנ"ג משתה גדול גדולי עולם היו שם (אך עיקר נראה שר"ל כל יושבי תבל וכד"א [איכה ד] כל יושבי תבל) , ולפי דרכו לימדנו מלשונו פי' המקרא [תהלים מח] המה ראו כן תמהו , שהכוונה שלא האמינו כלל בבנין ירושלים וגדולתה (עד שאח"כ הרגישו בדבר נבהלו נחפזו כו' ברוח קדים כו') וכמו שלא האמינו כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים [איכה שם] כן בבנינה יתמהו : (ז) חוטי דדי כו' . פי' חוטי , גידי (וכן גידי ביטול החלב) וכמו חוטין דפ' ג"ה [צג:] ובכ"מ : (ח) ומביאין הילדים כו' . בב"מ [פז] אמרו שבמשתה הגמל יצחק לא האמינו ואמרו שהביאו אסופי מן השוק (ובפסיקתא דכי פקד ה' את חנה הלשון בנה של שפחה הוא) . ולכן אמרו כאן שהוביש ה' חלבן בכדי שיוכרחו להביאן לשרה להניקן (ובב"מ שם אמרו שמתחלה לא הביאו מניקותיהן כדי לבדקם ועיין בב"ר ופסיקתא שם) : (ט) כל עצי השדה כו' • ובב"ר שם אלו הבריות וכד"א כי האדם עץ השדה : (י) זה נמרוד . וקאי זה על נס ההצלה מכבשן האש , אבל בב"ר ופסיקתא דרשוהו על אבימלך ע"ש : (יא) עץ לח אלו נשי כו' . שם קאמר נשי אבימלך שעצר בעד כל רחם , וא"ש טפי , שא"כ הן כסדרן הובשת עץ לח קודם הפרחת עץ יבש , אבל לדרשא דהכא הוי שלא כסדרן , דהובשת נשיהם במשתה הגמל את יצחק היה אחר הפרחת שרה , אלא שי"ל דהפרחת שרה היינו מה שאמרו בב"מ שם שנפתחו דדיה כשני מעיינות בכדי להניק כל בניהן , וא"כ הוי כסדרן אף להפר"א : (יב) לא זרקה שיבה כו' בו נזרקה שיבה כו' . לפי דרכו למדנו פי' לשון גם שיבה זרקה בו [הושע ז] שפי' כמו נזרקה וכמ"ש הרד"ק שם (ודלא כמ"ש הראב"ע זרקה בתולדה , כי בימי אברהם עדיין לא היה זה התולדה בטבע) : (יג) ובו נזרקה שיבה • כמ"ש בב"מ שם משום דלא הוי ידעי להבחין בין אברהם ליצחק (משום שנהפך קלסתר פני יצחק דומה לשל אברהם כדאי' שם בסמוך) ועיין ב"ר פס"ה ותנחומא נח : (יד) ומנין שנזרקה בו שיבה שנאמר ואברהם זקן כו' • וכתיב תקבר בשיבה טובה [בראשית טו] : (טו) שנא' עטרת בחורים כחם והדר זקנים שיבה . בשיבה גופא כתיב לשון עטרת [משלי טז] עטרת תפארת שיבה וגו' ותניי' מייתי בב"ר פנ"ט ואג"ב ס"פ ל"ד , וכאן אפשר משום שרוצה להביא שהשיבה לזקנים כעטרה , לכן מביא מקרא זה שמתפרש שהבחורים מתעלים על חבריהם בכוחם , אבל הזקנים לא בכוחם רק בהדר שיבתם וכבודם ויוצאו לדבריהם : (טז) עוטש ונשמתו יוצאה מנחיריו

ואמר לפניו רבון כל העולמים אל תקח את נפשי ממני (יז) עד שאצוה את בני וב"ב ונעתר לו שנאמר [שם מח] ויהי אחרי הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אביך חולה ושמעו הדברים כל עמי הארץ ותמהו. שלא היה כמותו מיום שנבראו שמים וארץ (יח) לפיכך חייב אדם לומר בעטישתו חיים (יט) שנהפך המות הזה לאור שנאמר [איוב מא] עטישותיו תהל אור. מופת ה' מיום שנבראו שמים וארץ לא נהפכו מי הים ליבשה עד שיצאו ישראל ממצרים (כ) ועברו בתוך הים ושמעו עמים רבים ורגזו שלא היה כמותו מיום שנברא העולם שנאמר [שמות טו] שמעו עמים ירגזון. מופת ששי מיום שנבראו שמים וארץ הירח וכוכבים והמזלות עולין להאיר על הארץ (כא) ואינן מערעין זה עם זה עד שבא יהושע ועשה מלחמתן של ישראל (כב) וערב שבת היתה וראה יהושע בצרתן של ישראל (כג) שלא יחללו את השבת ועוד שראה חרטומים (כד) כובשין במזלות באים על ישראל מה עשה יהושע פשט ידו לאור השמש ולאור הירח (כה) ולאור הכוכבים (כו) והזכיר עליהם את השם ועמדו כל אחד ואחד (כז) ששה ושלשים שעות עד מוצאי שבת שנאמר [יהושע י יג] וידום השמש וירח עמד עד יקום גוי אויביו וכתיב ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו לשמוע ה' ושמעו רבים ותמהו (כח) שלא היה כמוהו מיום שנברא העולם שנאמר [שם] ולא היה כיום ההוא. מופת שביעי מיום שנבראו שמים וארץ (כט) לא היה אדם חולה ויחיה מחליו עד שבא חזקיהו מלך יהודה וחלה וחיה שנאמר [מלכים ב כ] בימים ההם חלה חזקיהו למות והיה מתפלל לפני הקב"ה ואמר רבון כל העולמים [שם] אנא ה' זכר נא את אשר התהלכתי לפניך וגו' ונעתר לו שנאמר [ישעיה לח] הנני יוסיף על ימיך חמש עשרה שנה אמר חזקיהו לפני הקב"ה רבון

מנהירין. כשם שניתנה בו ע"י נפיחת רוח חיים באפיו, כן ע"י עיטוש שהוא חזרת הרוח מאפיו לחוץ בחוזקה, היתה הנשמה יוצאה וחוזרת למקומה: (יז) עד שאצוה את בני וב"ב. בב"מ שם פירש"י ג"כ כן וכ"ה בב"ר פס"ה, אבל בפ' חלק [קז:] פירש"י כדי שיתקבצו בניו אליו קודם מותו. ובזוהר תרומה [קעד:] הוסיפו, לפקד לביתי' ולמיתב מחוכוי, וגם משמע שיעקב בקש רחמים שיהיה כן לעולם, ולא כדמשמע לכאורה הלשון כאן שלא תטול את נפשי עד שאצוה כו', דמשמע דוקא על עצמו ביקש, שרצה לצוות את בניו ולהגיד להם את אשר יקרה באחרית הימים ולברכן ולהוכיחן כמו שהוכיח לראובן שמעון ולוי (ומלשון הב"ר פצ"ח ופסיקתא דחנוכה משמע שהיה רוצה להוכיח את כולן, וכמ"ש בספרי ר"פ דברים שאין מוכיחין אלא סמוך למיתה), רק כשנשמעה תפלתו הוקבע הדבר בטבע לעולם: (יח) לפיכך חייב אדם כו' בעטישתו חיים. וכ"ה בירושלמי פ"ו דברכות אבן דעטיש גו מיכלי' אסור לומר לו זיט, כ"ה גי' הערוך, ופי' חיים בלשון יוני, וכן הביא בערוך ערך עטש מהילמדנו, לומר חיים טובים, אבל גירסא שלנו בירושלמי שם לומר לו ייס פי' לשון אסותא, כמו שאנו נוהגין וכדתניא בתוספתא פ"ח דשבת ומייתי לה בפ"ח דברכות [נג:] א"א מרפא בב"המד כו', ובילקוט לך לך הנוסחא בלשון הפר"א דכאן, חייב אדם בעטישה להודות להקב"ה שנהפך כו': (יט) שנהפך המות הזה לאור שנאמר כו'. שנהפך לסימן טוב, שהמתעטש בחליו סימן יפה לו כמ"ש בפ"ט דברכות [נז:] מהאי קרא דעטישותיו תהל אור, גם עיקר העיטוש הוא נחת רוח לאדם עתה כמ"ש בפ"ג דברכות [כג:] כשם שעושין לו נ"ר מלמטה כו', גם מאיר עינים כמ"ש תהל אור ובדקדק כאן שנהפך לאור (וגבן השונמית [מלכים ב ד] ויזורר הנער עד שבע פעמים פי' הרד"ק נתעטש, והיה זה סימן חיים שחזרה נשמתו בו): (כ) ועברו בתוך הים ושמעו כו'. ע"ל פמ"ב: (כא) ואין מערעין זע"ז. לגי' הספרים פי' שאין מזדמנין יחד (כמו מערעי כנישתא, ובלשון הש"ס מאורע) לשמש אחד בגבול חבירו וע"ל ספ"ז, אבל אפשר הגי' הנכונה אין מערערין זע"ז ובלשון השמ"ר פל"א ויק"ר פכ"ו ושוח"ט מז' י"ח אין אומר ואין דברים, שאין דנין זע"ז: (כב) וע"ש היתה. עמש"ל בס"ד בהך לזה באות כ"ז, ובסע"ר פי"א אמרו שבג' בתמוז יום התקופה היה זה, וז"כ לפי מ"ש שם שמלחמת יריחו היתה בשבת וכמש"ל פל"ח, ומלחמת יריחו היתה בכ"א בניסן (שבכ"ב בניסן התחילו להקיף ובשביעי נכבשה) א"כ הרי חל ג' בתמוז באחד בשבת ולא בע"ש, ובע"כ צ"ל דפליגו אהדדי וע"ל פ"ט אות כ"ט: (כג) שלא יחללו את השבת ועוד שראה כו'. נ"ל שהעמדת השמש היה משום חילול שבת, שהעיקר תלוי בזה בשמש בזריחתו ושקיעתו, וכ"ז שהחמה זורחת אף שגם הירח עלה הרי אמרו בירושלמי ספ"ב דר"ה וב"ר רפ"ו ופסיקתא דפ' החדש שאין מונין ללבנה אלא משתשקע החמה [א] וע"ל ספ"ז, והעמדת הירח היה מטעם הב' משום כשפים שתלוין בכוכבים שמושלין בלילה עם הירח, וכשהעמיד הירח נתערבבו ובטלו כשפיהן (וכתדא"ר פ"א אמרו כששב הגלגל אחורנית בימי חזקיהו נתעוותו כל כשפיהן, משמע דבעירבוב הילוך החמה ג"כ בטילין הכשפים): (כד) כובשין במזלות. בילקוט לך לך הגי' רוגשין ובילקוט יהושע הגי' חובשין (ופי' ענין קשירה ואסירה ע"י המזלות, ובלשון הרגיל בזה בזוהר בכ"מ קטרי קיטרי ואסרי איסרי) ולגי' דהכא פירושו ענין דחיקה כמו מכבש וכההיא דאמרינן בתנחומא מקץ אשפים שדוחקים במזלות שכן אשף לשון דחוק שנא' השואפים על עפר (וזהו שיסד בשיר היחוד ליום ה' וכל אשף וחרטום לא ילחוך). וז"ש בב"ר פמ"ד המזל דוחקני: (כה) ולאור הכוכבים. במקרא לא נתפרש עמידת הכוכבים, כי הן טפלין לחמה ולבנה ואין עמידתן ניכרת כלל רק כאן לענין הכשפים שתלוין בכוכבים ומזלות הוצרכו לבאר שהן ג"כ עמדו משימושן ובטלו כחות הכישופים: (כו) והזכיר עליהן את השם. דרש ליה מדכתיב אז ידבר יהושע לה' שפי' שדיבר בזה נגד השמש וירח בשם ה' שהזכיר עליהן (ועיין מ"ש הר"מ ן' גבאי בעה"ק חלק התכלית פי"ג בזה), והיינו דהדר כתיב ויאמר לעיני ישראל, וכס' סודי רזי [ח סע"ב] הוזכר בו שם להעמיד החמה שלא ילך עד שיתירהו ע"ש: (כז) ל"ו שעות עד מוצאי שבת. בפ"ב דע"ז [כה:] פליגי בה אמוראי, וכאן דקאמר עד מוצ"ש, ובע"ש הוא שא"ל, א"כ הני ל"ו שעות הן עם של ע"ש, ואתיא כר"א דהתם לל"ק או כריב"ל לל"ב [ובח"א שם הביא ל' הפר"א דהכא וכתב דאתיא כרשב"נ לל"ק או כר"א לל"ב וע"ש מה שמישב שא ללכאורה ק' דמלחמת מצוה דוחה שבת ולמה הי' לו להעמיד החמה בכדי שלא יחללו שבת, הנל"הד], ולפמש"ל פ"ד בס"ד דברי היהוש' פ"ח דברכות וב"ר, שאור של יום הששי מו' ימי בראשית שימשה ל"ו שעות עד מוצ"ש שנברא האדם י"ל דדרשי' הא דכתיב הכא כיום תמים היינו כיום שנתממו וכלו בו מע"ב שהוא יום הששי ושביעי שלאחריו ששימשה בו האורה ל"ו שעות (ומזה י"ל סמך למ"ש כאן דאותו יום ע"ש היה כיום תמים ממש של מע"ב), והיינו דכתיב ולא היה כיום ההוא וגו' לשמוע ה' בקול איש, ר"ל אבל היה כבר כזה היום ממש, בלא שמיעה ודיבור איש, דהיינו יום ו' של מע"ב: (כח) שלא היה כמוהו כו'. ואע"פ שעמדה לו חמה למשה ג"כ, משנינן בע"ג [שם] שעות הוא דלא הוי נפישי כולי האי ע"ש: (כט) לא היה אדם חולה ויחיה מחליו עד שבא חזקיהו כו'. כ"ה גם בזוהר תרומה [שם] ובב"ר

הגהות

[א] ולכאורה מהך דהכא (דכיון דלא שקעה להם החמה [אף שידעו שכבר עברו הכ"ד שעות של ע"ש לא נחשב לשבת רק] כיומא אריכתא של ע"ש הוא). יש קצת סמך לאותן מדינות הסמוכים לצירים ואצלם משך כמה ימים רצופין יום בלא לילה או לילה בלא יום, שהכל יהיה נחשב אצלם כיום או כלילה א' (ולא כהאומרים שראוי להם למנות כל כ"ד שעות ליום א' ובשכלו ו"פ כ"ד שעות יקדשו השבת, עיין תשובת הרדב"ז ח"א סי' ע"ו), מיהו מעובדא דאשכבתא דרבי דאמרי' בירושלמי פי"ב דכתובות דתלי לון יומא עד שבאו לביתם ומלו להם דג והדליקו את הנר ואח"כ קרא הגבר ושריין מציקין שמא חללו את השבת עד שיצאת ב"ק כו' משמע דאף דנקדה לבן החמה מ"מ כיון שידעו שעברו כ"ד שעות של יום ו' יש לחוש לחילול שבת, ויש לחלק בין הך דהכא דיהושע שנקדה החמה בכל העולם להכית דאשכבתא דרבי שלא נקדה להם החמה רק ה' האיר לעיניהן של העוסקים באשכבתא כאלו הוא יום אבל לכל העולם כבר היה לילה, ולכן נצטערו וחששו לחילול שבת (ומעתה אלו שסמוכים לצירים אולי אפשר לדמותן להא דאשכבתא דרבי ג"ב וצ"ע):

רבון כל העולמים תן לי אות שנאמר [שם] ויאמר חזקיהו מה אות כי אעלה בית ה' אמר לו אחז אביך כובש במזלות היה והיה משתחוה לשמש וירח וכוכבים ולמזלות (ל) וברח מפני השמש וירד במערב עשר מעלות אם רוצה אתה עוד ירד עשר מעלות אמר לפניו רבון כל העולמים לא כי אלא אותן עשר המעלות שירד יחזור ויעמוד במקומו שנאמר [מלכים שם] לא כי ישוב הצל (לא) אחורנית עשר מעלות וראו כל אנשי הארץ ותמהו שלא היה כמוהו מיום שנברא העולם שנאמר [ד"ה ב לב לא] המשלחים עליו לדרוש המופת שנאמר [שם] (לב) וכן במליצי שרי בבל וגו' וראה חזקיה את מלאכי מלך בבל (לג) ונתגאה לבו למעלה והראה להם את אוצרות של מלכי יהודה ואת כל (לד) אוצרות בית קדשי הקדשים ועוד (לה) שפתח את הארון והראה להם את הלוחות ואמר (לו) בזה אנו עושין מלחמה ונוצחין שנאמר [ישעיה לט] וישמח עליהם חזקיהו ויראם את בית נכתה וכעס עליו הקב"ה ואמר לו לא דייך שהראית להם את כל אוצרות בית קדשי הקדשים ואת כל אוצרות מלכי יהודה אלא שפתחת להם את הלוחות מעשי ידי חייך הם יעלו ויקחו את כל אוצרות מלכי יהודה ואת כל אוצרות בית קדשי הקדשים שנאמר [שם] הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך (לז) ותחת הלוחות יקחו מבניך סריסים בהיכל מלך בבל שנאמר [שם] ומבניך אשר יצאו ממך ואלו הן דניאל חנניה מישאל ועזריה שלא הולידו בנים (לח) ועליהם הכתוב אומר [שם נו ד] כי כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי וגו' ונתתי להם בביתי ובחומותי (לט) יד ושם טוב מבנים וגו':

פרק נג כל (א) המספר לשון הרע (ב) אין לו חלק לעולם הבא שנאמר [תהלים קא] מלשני בסתר

והב"ר פס"ה שחזקיהו חידש שיתרפא חולי מחליו (ולכן שאל אות ע"ז, כי היה חדש לא היה לעולמים, ורצה שיתפרסם הדבר בעולם. וככ"ז נעשה ע"ז כמ"ש בפ' חלק [קד'] בשביל מה אות. כו'). אבל בב"מ [שם] אמרו עד אלישע לא הוה קצירה דאיתפח שלשה חלאים חלה אלישע, ולא תיקשי לדברי הפר"א מחלי אלישע, וגם מבן הדד שלח לדרוש מאלישע האחיה מחלי זה [מלכים ב ח] והרי היה זה קודם לחזקיהו, דא"כ גם לדברי הש"ס תקשה מחלי אחיה בן ירבעם [מלכים א יד] ששלח לדרוש מאחיה השלוני מה יהיה לנער, ובן אחזי' [שם ב א] שלח לדרוש בבעל זבוב אם אחיה מחלי זה, ובימי אליהו היה קודם שחלה אלישע אף חליו הראשון (שאמרו בב"מ שם ועל שגירה דובים בתינוקות, וזה הוא אחר שנסתלק כבר אליהו), וצכ"ל כמ"ש התוס' ספ"ק דב"ב [טז:] דחולי שע"י מכה היה לו רפואה גם מקודם (וכ"ה ודאי מוכרח לומר שהרי מקרא מלא דבר הכתוב בתורה ולא ימות ונפל למשכב וקן שבתו יתן ורפא ירפא), והאי גוונא הוא של הכך חוליים (ואחזי' ודאי הכה הוא, שנפל בעד השבכה בעלייתו וחלה). או כמ"ש בשם ר"ת ור"י דדוקא חולי שהגיעו עד שערי מות לא נתרפא אבל שאר חליים נתרפאו גם קודם לכן: (ל) וברח מפניו השמש. כ"ה בילקוט וצכ"ל: (לא) אחורנית וגו' ותשב את הצל במעלות אשר ירדה וגו'. כצ"ל: (לב) וכן במליצי שרי בבל המשלחים עליו לדרוש המופת וגו' וראה כו' מלאכי מלך בבל. כצ"ל: (לג) ונתגאה לבו כו'. כמו שכתוב בד"ה [שם] כי גבה לבו (ומפני שנתחבר עם מלאכי בבל ואכל עמהם, דבקה בו קצת מהרע דבבל, דנחת להו גסות הרוח כמ"ש רפ"ב דקדושין [מט:] וכתיב [ישעיה יג] גאון כשדים וכן בנ"נ רם לבבו', ועל כי בבל הוא רישא דדהבא, לכן רומז ראש להתגאות). ובתדא"ר פ"ח אמרו כשעשה לו מעשי שמים גבה דעתו עליו כו': (לד) אוצרות בקה"ק. במקרא אין מפורש זה. רק י"ל כיון שכתוב לא היה דבר אשר לא הראם חזקיהו וגו' ובכל ממשלתו, א"כ ממילא גם אוצרות בקה"ק שהיו תחת ממשלת המלך וכדמשמע מקראי דיואש המלך ובירושלמי דשקלים פ"ה ה"ב ע"ש, ובישעיה כתיב ואשר אצרו אבותיך, י"ל שבכללם אוצרות בית ה' שאצרו והקדישו דוד וכל מלכי יהודה: (לה) שפתח את הארון והראה להם את הלוחות. וודאי לא הכניסם בפנים בקה"ק ח"ו (כיון דישראל אסורין לכנוס אף בהיכל האיך יכניסם לשם), אלא הראה להם מבחוץ דרך פתחים שהיו מכוונים זה כנגד זה, אבל מ"מ צ"ע מי נכנס לקה"ק לפתוח את הארון והלא אף כה"ג אסור לכנוס אלא ביוה"כ בשעת העבודה, ולפמ"ש כאן בזה אנו עושין כו' י"ל דאתיא כמ"ד בירושלמי דסוטה שהביאו התוס' בעירובין [סג:] דארון אחר היה ששברי לוחות היו מונחים בו, והיה נכנס ויוצא עמהן למלחמה, אלא שנראה מדברי תוס' שם שכשנבנה בית עולמים היו שברי לוחות מונחים עם הלוחות בארון, וכ"ה מפורש בתרגום ד"ה [שם] למחמי' ית תרין לוחי אבניא דהוו בארון קיימא דה' דאצנע תמן משה עם תרין לוחי אבניא דאיתברו על חובא דעגלא דעבדו בחורב וארשייה [והוא תרגום עזבו ה'], שהניח לו בלא הזיק באותה שעה לנסותו, אבל לא השות ממש לעשות כן] תימרא דה' לאחמיותהון ולא אתנזק (כמו שהכה במגשי בית שמש על כי ראו בארון ה' [שמואל א ו] ואמרו בבמ"ר ספ"ה שנכפלה היריעה וראו בארון) וצ"ע: (לו) בזה אנו עושין מלחמה ונוצחין. שה"ר פ"ג פ"ד ע"ש במ"כ בשם א"א: (לז) ותחת הלוחות יקחו מבניך סריסים כו' שלא הולידו בנים. וזהו שבנבואה לחזקיהו [בישעיה שם] נאמר שמע דבר ה' צבאות, ובכל הפרשה שם נזכר הכל דבר ה' סתם, לרמוז שבשם זה חטא חזקיהו ונגזרה עליו גזירה זו, וממ"ש כאן ותחת הלוחות יקחו מבניך כו' ולא אמר שהלוחות והארון יגלו לבבל, משמע קצת דהפר"א ס"ל כמ"ד ביומא [נג.] שארון עצמו לא גלה לבבל ודלא כשיטת ר"א שם, ועיי' מש"ל פ"ח אות א': (לח) ועה"כ א' כו' לסריסים וגו' את שבתותי שהן היו זהירין מאד במצות שבת וכמ"ש בתדא"ר פכ"ו ממקרא זה ע"ש, לכן קיימו מצות זכור את יום השבת שהוא כצדיק חי העולמים, וז"ש ונתתי להם כו' טוב מבנים אין טוב אלא צדיק שנאמר אמרו צדיק כי טוב), ובשה"ר פ"ו אמרו שביום שהשליכו לחמ"ט לכבשן האש היה שבת ויוה"כפ, וי"ל שז"ש אשר ישמרו את שבתותי, תרין שבתות שבת ויוה"כפ שהוא שבת שבתון, ושמרו שלא לחלל בכן ש"ש (גם שמרו כבוד שבת שנתלבשו אז בפטשיהון כו', כמ"ש בשה"ר שם ועין בהגהותי שם בס"ד: (לט) יד ושם טוב. אמרו בפ' חלק [שם] זה דניאל שנקרא ספרו על שמו:

פרק נג (א) המספר לשון הרע כו'. הוא פתיחה לדרשא דותדבר מרים ואהרן במשה דדרש להלן בפרקין ובפרק שלאחריו: (ב) אין לו חלק לעוה"ב. פי' אותו אצמית. דרש כדאמרינן פ"ב דערכין [טו:] לצמיתות לחלוטין, ודריש לי' לענין שלחלוטין הקב"ה מרחיקו אף מהעוה"ב (וי"ל דז"ש שם אח"ז לבקרים אצמית וגו'. פי' בקר הוא עוה"ב הדומה לבקר וכן תרגם כמתרגם שם (כנגד העוה"ז הדומה ללילה, כדלעיל פל"ד וריש פסחים וכ"מ), גם לאותה שעה אצמית כל רשעי ארץ האמורין למעלה בלשון אצמית), וכן מצאתי בברייתא ד"א רבה פ' בתרא ר"י אומר כו' והמספר לה"ר אין לו חלק לעוה"ב, וכן מנאו הרמב"ם פ"ג מה"ת ה"ו באותן שאין להם חלק לעוה"ב (והמפרשים שם לא הראו מקומו), ובפ"ז מה"ד ה"ג כתב אמרו חכמים על ג' עבירות נפרעין מן האדם בעוה"ז ואין לו חלק לעוה"ב ע"ג ג"ע ש"ד ולה"ר כנגד כולם עכ"ל, והא דנפרעין הוא ברייתא בתוספתא וירושלמי פ"ג דפאה ואדר"ן פ"מ, ותני בה נפרעין בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב (והסמ"ג לאוין י' העתיק בשם התוספתא כלשון הרמב"ן ז"ל ע"ש, וצ"ע), וכמדומה שהרמב"ם ביאר לשון זה דאין לו חלק לעוה"ב מדעתו ז"ל ע"פ שיטתו הנראית מפשט דבריו בפ"ח מה' תשובה שכל חייבי כריתות אין להם חלק לעוה"ב, וא"כ ע"ג וג"ע וש"ד שהן חייבי כריתות ומב"ד (אע"פ שלא נכתב כרת בש"ד מ"מ וכי תעלה ע"הד שתהא קלה מחייבי כריתות) לדעתו אין להם חלק לעוה"ב וכ"ש לה"ר ששקולה כנגד כולם (והא דלה"ר שקולה כג' אלו מייתי לה בערכין משמי' דתנא דבי רבי ישמעאל) וגם דס"ל כמ"ד בערכין [שם] דלה"ר שכבר כרתו דוד ברוה"ק, כמו שנראה מלשונו בה"ד שם, והו"ל כחייבי כריתות, אבל באמת נראה מש"ס דידן בערכין דפליגי בה, דרחב"א אמר סיפר יש לו תקנה בד"ת (והכי משמע דס"ל לר' יוחנן ור' חנינא

בסתר רעהו אותו אצמית (ג) וכתוב אחר אומר [דברים כז] ארור מכה רעהו בסתר. (ד) תדע לך שהוא כן בא וראה מן הנחש (ה) שהלשין לאדם ולעזרו ארורו הקב"ה שיהא מאכלו עפר שנאמר [בראשית ג] ועפר תאכל כל ימי חייך. רבן גמליאל אומר ישראל אמרו לשון הרע על הקב"ה (ו) ואמרו היש בה' כח לזון אותנו במדבר שנאמר [תהלים עח] (ז) וידברו באלהים אמרו היוכל אל לערוך שלחן במדבר הן הכה צור ויזובו מים ונחלים ישטפו. וראה הקב"ה (ח) שהלשינו בכבודו וכבודו הוא אש אוכלה ושלח בהם אש ואכלה אותם (ט) סביב שנאמר [במדבר יא] ותבער בם אש ה' ותאכל בקצה המחנה הלכו ישראל אצל משה ואמרו לו (י) משה רבינו תננו כצאן לטבחה ולא לאש אוכלה (יא) ראה משה בצרתן של ישראל עמד והתפלל עליהם (יב) שנאמר [במדבר יא] ויצעק משה אל ה' ותשקע האש. רבי יהודה אומר אותה האש שירדה מן השמים (יג) שקעה בארץ ולא [illegible]

ירושלמי פ"ק דתענית ה"א דאמרינן שם חד בר נש אחטא בלישני' [פי' חטא בלשונו בלה"ר, ופי' המפרש אינגו נכון] אתי לקמי' דר"י ושלחי' לגבי ר"ח וא"ל זיל תהי כך [חזור ממעשיך הראשונים ותקבל עליך שלא לספר לה"ר עוד] ולעי באורייתא דכתיב מרפא לשון עץ חיים, ועיין רש דב"ר ובהגהותיי שם בס"ד), ואפי' מאן דאמר קיפר אין לו תקנה שכבר ברתו דוד ברוה"ק, היינו אין לו תקנה להנצל מהעונשים, אבל מ"מ יש לו חלק לעוה"ב, לפמ"ש הרמב"ן בתה"א שער הגמול בארוכה שכל חייבי כריתות יש להם חלק לעוה"ב (ואין לה"ר מהמרגלים דתנן בפ' חלק [קח:] שאין להם חלק לעוה"ב וחטאם לה"ר היה ומינייהו ילפינן בערכין שם לענין לה"ר, דמרגלים שאני, שגרמו קלקול לכ"י שמתו במדבר, גם אמרו עליהם שדבר גדול דברו כי חזק הוא ממנו שאפי' בעה"ב כו', גם כפרו בנבואה של משה, לכן היה ענשם גדול כ"כ), ומתאי דגא קנו לבו כחלק כאלו שאין להם חלק לעוה"ב, אין ראיה, דהתם תנו ושייר הקנה. במ"ש התוס' סוטה [הי] ד"ה כל וכו' ע"ש, ויש עוד הרבה שלא הזכירו התוס' ומהם הרמב"ם בפ"ג מה' תשובה, ולקמן בפ' בתרא הלשון המספר לשון הרע אין לו רפואה וכלשון הש"ס בערכין שם (וכמנ"המא סי' כ"ב הביא מאמר הפר"א דכאן כמו בגירסא זו אין לו רפואה ולא כגירסא דידן אין לו חלק לעוה"ב), ובמסכת סופרים שבס"ס ר"א שער שלשה תש שלשה אין להם סליחה כו' ולה"ר כנגד כולם, ובאג"ב פ"ג (ועי"ש פע"ת אפי' כולא מתא אין מכפרים לו כו' מדואג שאין לו חלק לעוה"ב (אך י"ל מדואג ולא כדואג ממש), והיינו רק לענין שנפרעין ממנו בעוה"ב ואין להם תקנה בתשובה בעוה"ז להנצל מהעונש, אבל אחר שקיבל את העונש בעוה"ב יש לו חלקו: (ג) וכתוב א"א ארור וגו', לא בא להוכיח מזה שאין לו חלק לעוה"ב (או שאין לו רפואה כגי' המנו"המא), דמטו כל הני דכתיבי בארורים אין להם חלק לעוה"ב (ובסוטה [לז:] פרכינן ארור האיש אשר יעשה וגו' בארור סגי לי', משמע דארור קיל מעונש מיתה שאינו כ"א קללה, ומשמע מתוכא שאין בכללו שלא יהיה לו חלק לעולם הבא), אלא מייתי לה דאות בו אזהרה מ"מ מהאי קרא (וגם לפרושי' לקרא דמכה רעהו בסתר, דהיינו מכהו בשוט לשון בסתר, ושלא נפרש כפשוטו), וגם משום שרוצה לסיים ע"ז דרשא דנחש כמשית"ל א"ה: (ד) תדע לך כו' מהנחש כו' וארורו כו'. לפשוטו מביא ראיה שכן הוא פי' ארור מכה רעהו בסתר (ולא כפשוטו) כדמציגו שארר הקב"ה את הנחש, וי"ל עוד דמייתי ראיה לענין שאין לו חלק לעוה"ב או שאין לו רפואה, וכמ"ש בב"ר פ"כ וד"פ ג"ה ובשוח"ט מזמור א' (ועיין ירושלמי קדושין רפ"ד) דהכל מתרפאין לע"ל חוץ מן הנחש שנאמר ונחש עפר לחמו (אע"פ שלא יזיקו עוד וכמ"ש לא ירעו וגו' ושעשע יונק על חור פתן (ועיין ת"כ בחקותי ע"פ והשבתי חיה רעה), מ"מ לא יתרפא מקללתו לאכול עפר גם לע"ל, ועיין בפ' פקודי [הס:] במדורין), ובאג"ב ס"פ ע"ח לע"ל הכל מתרפאין והנחש אינו מתרפא כו' ואף לע"ל הנחש עפר לחמו וכשם שהנחש אין לו רפואה כך האומר לה"ר על חבירו אין לו רפואה לע"ל וכן דוד אומר מלשני וגו', ויש להוסיף עוד דהיינו דמייתי ועפר תאכל כ"י חייך דמן כל ימי חייך מרבינן גם לע"ל וכלגרסינן ספ"ק דברכות: (ה) שהלשין לאדם ולעוזרו. שא"ל

לה"ר על בוראם כדלעיל פי"ג ע"ש, ובב"ר פי"ט ובב"מ אמרו שאמר דלטוריא על בוראו כל אומן שונא כו' מאילן זה אכל כו': (ו) ואמרו היש כח כו', מפרש חטא מתאוננים שלא נתפרש בתורה בהדיא (ועי"ש בספרי שדרשוהו בכ"פ) שהוא היה כענין לה"ר כדכתיב בתהלים וידברו באלקים (וכמו בפ' חוקת וידברו באלקים ובמשה שאמרו שם ברכה שספרו לה"ר, ולכן נענשו בנחש, ועי"ל ר"פ מ"ד), וכתיב שם לכן שמע ה' ויתעבר ואש נשקה ביעקב, הרי מפורש שם הזכו חטא המתאוננים שנענשו ותבער בם אש ה': (ז) וידברו באלקים אמרו היוכל וגו' בילקוט תורה שמיני אמר הקב"ה כתוב קרא [דפ' חוקת] וידבר העם באלקים וגו' (ונדחק בזה שם), וע"ש סוף וצ"ל כדרכא: (ח) שהלשינו בכבודו וכבודו שהוא אש אוכלה אש שלח בהם אש לאכלה כו'. ב"ה, בילקוט שמיני שם וכצ"ל, ור"ל כמ"ש ומראה כבוד ה' כאש אוכלת וגו' [שמות כד] ופירשו כאן דהיינו אש אוכלה אש, כמ"ש בפ"ק דיומא [כא:] אש אוכלת אש השכינה [א]: (ט) סביב שנאמר כו' בקצה המחנה. דרש בקצה בכל קצותיו סביב אכלה אש (ואפשר יליף מאי ותבער בם אש מדכתיב אש לפניו תלך ותלהט סביב וגו' [תהלים צז], או דיליף מאי ותבער כגז"ש מדכתיב ותלהטהו מסביב וגו' ותבער בו [ישעיה מב], היפוך מה שבתחלה בשהיתה שכינה מחופפת עליהם כתיב אותה מלאך וגו' סביב וגו', וכמ"ש בזוהר ר"פ וישלח [קסו:] דא שכינתא כו' ע"ש: (י) משה רבינו תננו כו'. מפני שכתוב כאן ויצעק העם אל משה מה שלא נאמר כשום צרה שבאה עליהם, לכן דרש שהיתה קשה עליהם מכל צרות שבעולם (וכמ"ש בספרי שהיתה קופלת בם מתחתיהם כו' ע"ש), והיו צועקין ובוחרין בכל מות אחר שבעולם, אך לא כאש אוכלה הזאת, ונקט לשון כצאן לטבחה שבא ענין מגפה כדלעיל פמ"ה עיין מש"ש בס"ד, ועיקר הענין מפני שראו אש זה ירדה מן השמים, וידעו שהיא היתה מאש אוכלה אש שראו בסיני בעת שמחת לבם ואעפ"כ לא יכלו לעמוד בה ואמרו פן תאכלנו האש הגדולה וגו' וכתיב כי יראתם מפני האש וגו', ועאכ"ו עתה שירדה בחרון אף, המה ראו כבהלו נחפזו לצעוק אל משה ובחרו נפשם כל מות שיהיה אך לא מורא האש: (יא) ראה משה כו' עמד והתפלל עליהן. ר"ל כמ"ש בספרי שם יכול שעיכב ת"ל ויתפלל משה יכול שעיכב המקום ת"ל ותשקע האש, ודרש לה מדכתיב ויתפלל משה אל ה' סתם ולא כתיב מה היתה התפלה (ולקמן [פרשת בחקותי] גבי נחש כתיב תפלה שהעם א"ל התפלל בעדנו ויסר מעלינו את הנחש, וע"ז נאמר ויתפלל משה בעד העם) לומר שמיהר וקיצר בתפלתו וענהו ה' במענה פיו ולא עכבו לגמור תפלתו אלא מיד שהתחיל להתפלל שקעה האש, וכמ"ש במכילתא ר"פ בשלח מה תצעק אלי בני נתונים בצרה ואתה מאריך בתפלה, שעת לקצר: (יב) שנאמר ויתפלל משה כו'. כצ"ל: (יג) שקעה בארץ ולא חזרה כו', כמ"ש בספרי שם אלו חזרה לשמים היו חוזרים לקלקולם [פי' היו חוזרים ומבעידים לבם לחטוא] אבל עתה שחזרה לאוהל מועד היו רואים אותה כל שעה ויראים פן תצא ותאכל בם, שהיתה מתוקדת תמיד על המזבח, וז"ש בתדא"ר ספ"א לכך נאמר אש תמיד תוקד וגו' משל לאדון שנטל את הרצועה ואמר לעבדו בזה אני מכה כו' ע"ש ובהגהותיי שם בס"ד, ועיין זוהר צו [כז:]:

נכנסה

הגהות

[א] וענין הלשנה בכבודו נראה שדברו במדת מלכותו ית' שהוא שם אלקים (ומ"ש היוכל אל וגו' מתפרש ג"כ במ"ל, כמו קרא דאל זועם שפי' כן בזוהר בכ"מ) ואמרו הן הכה צור ויזובו מים שהן ה' חסדים ועי"י הכאה בצור שהוא מ"ל הגם לחם יוכל וגו' אם יכין שאר וגו' שזה תלוי בה' גבורות ממותקות (שמשם הבשר והמזונות שקשין כקי"ס), ואמרו שבמדבר שהוא מקום שליטת הדין (כמש"ל ריש פמ"ד בארוכה) אין כח מ"ו במ"ל לתקן ה' גבורות שמה, וז"ש היוכל אל לערוך שולחן במדבר, שגם החסד שבמ"ל לא יוכל לערוך שולחן התלוי בגבורות כמו שנתן מים התלוי בחסדים, במקום הדין. וז"ש כי לא האמינו באלקים ולא בטחו בישועתו, שישועתו הן ה' גבורות ממותקות וע"ש נקראת השכינה י'ש'ע'ה בגי' שכינה ולכן נאמר כאן וינסו וגו' שהוא בענין נסיון דמסה היש ה' בקרבנו כמש"ל ריש פמ"ד בס"ד ע"ש:

ולא חזרה למקומה לשמים אלא (יד) נכנסה לאוהל מועד (טו) וכל הקרבנות שהיו מקריבין ישראל במדבר היתה יוצאת ואוכלת אותן שנאמר [ויקרא ט] ותצא אש מלפני ה' (טז) ותרד אש אין כתיב כאן אלא (יז) ותצא אש מלפני ה' וגו' והיא האש שאכלה לעדת קרח שנאמר [במדבר יז] ואש יצאה מאת ה' • ותדבר מרים ואהרן במשה על אודות האשה הכושית אשר לקח וגו' (יט) וכי כושית היתה אלא מה הכושי הוה משונה בעורו כך היתה (כ) צפורה משונה במעשיה הטובים • רבי תנחום אומר אף ישראל נקראו כושים שנאמר [עמוס ט ז] הלא כבני כושיים אתם לי • כתוב אחד אומר [ירמיה לח] וישמע עבד מלך הכושי (כא) וכי עבד כושי היה והלא (כב) ברוך בן נריה היה אלא מה הכושי הוה משונה בעורו כך ברוך בן נריה משונה במעשיו הטובים משאר בני אדם [שמואל ב' יח] ויאמר יואב לכושי לך הגד למלך (כג) וכי כושי היה והלא בן ימיני היה אלא מה הכושי הוה משונה מכל הבריות כך היה בן ימיני משונה במעשיו ובדרכיו הטובים מכל ישראל • רבי

(יד) נכנסה לאוה"מ . והא דאמר ששקעה בארץ וכדכתיב ותשקע האש , נ"ל ששקעה במקומה בארץ , ודרך תחת הקרקע הלכה עד לאוהל מועד ושמה יצאה מהארץ ונכנסה לאוה"מ , וכדאיתא בספרי שם אלו חזרה לאחת מכל הרוחות היתה קופלת כל אותו הרוח , לכן נכנסה לאוהל מועד דרך תחת הקרקע : (טו) וכל הקרבנות כו' במדבר כו' . מדנקט במדבר משמע דשלא במדבר אש אחרת היתה , ואתיא כר"נ בזבחים [סא:] דס"ל אש שירדה בימי משה נסתלקה בשילה , ואחר כך בימי שלמה חזרה וירדה (וכן משמע דס"ל לתנא דתו"כ שתוע פסקא ל"א עוי"ש) , ואע"ג דמשמע לר"נ גמי בשילה הוא דנסתלקה לא בגלגל עדיין היתה במקומה , וכן כשחרב משכן שילה ובאו לנוב וגבעון וחזרו להקריב על מזבח שעשה משה חזרה למקומה (והיינו דתנו ר' נחמיה בויק"ר ספ"ז קרוב לקי"ו שנה היתה האש מתוקדת בו , וט"ס הוא וצ"ל לקי"ז , והיינו ל"ט במדבר וי"ד דגלגל וכ"ז דנוב וגבעון , וכדאיתא בשלהי זבחים [קיח:] ועוי"ש) , צ"ל דכאן קאמר במדבר , לומר דכל זמן שהיו שרוין במדבר היו רואים מן האש שהיתה על גבי המזבח : (טז) ותרד אש אין כתיב כאן אלא ותצא אש • לכאורה משמע שר"ל שזו האש היתה אותה ששקעה במתאוננים , אבל הוא תמוה , דירידת האש על המזבח היה באחד בניסן , כדמנינן לי' בסע"ר ובשבת [פז:] , ומעשה מתאוננים היה באייר אחר שנסעו מסע ראשון בכ' באייר עיין תענית [כט:] , וכ"מ אח"כ שתמה בז"ר סדר שמיני ע"ז , ונראה דה"ק דלהכי כתיב ותצא אש ולא ותרד אש כדכתיב בימי שלמה [ד"ה ב ז] והאש ירדה מן השמים , וכן באליהו [מלכים ב א] כתיב ותרד אש מן השמים ותאכל (וכשירדה האש מן השמים בימי אליהו על המזבח בהר הכרמל כתיב ותפל אש ה' [שם א יח] , יש לומר שנפלה פתאום תיכף כשאמר ענני ה' ענני ולא הרגיש לראות בירידתה כלל , א"נ יש לומר מפני שהיו עובדי הבעל לא זכו לראות בירידת האש מן השמים) , להורות דכאן במדבר שהיה מראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר , משם יצאה האש (ודנקט לעיל מן השמים , לאו דוקא) , ולמו כאן דכתיב ותבער בם אש ה' , מדלא כתיב לא ותרד ולא ותצא אלא אש ה' הידועה שהיה לעיניהם בראש ההר , משם יצאה האש ובערה בהם , וכן כששקעה שקעה באוהל מועד שהיתה מאותה האש עצמה מדלא כתיב בה ותרד אלא ותצא , בן נראה לדחוק לשון המאמר : (יז) ותצא אש מלפני ה' . בילקוט שם וגם בסדר בהעלותך (אלא שבסדר בהעלותך יש ערבוב בלשון , שערבו במאמר הפר"א דכאן מאמר אחר בשם ר' אייבו , שלפי הנראה הוא לשון ילמדנו , וכן מצאתי אח"כ בס"ד בילקוט ואתחנן רמז תתי"ב שהביא מאמר זה דר"א בשם ילמדנו עוי"ש) גרסינן ואותה האש ירדה ואכלה בני אהרן שנאמר ותצא אש מלפני ה' [עיין בפי' הרמב"ן שם] והיא האש שאכלה לעדת קרח כו' : (יח) מאותה האש . אפשר רמז לדבר מדכתיב ואת האש הגדולה הזאת לא אראה עוד ולא אמות [דברים טו] משמע דבשעת מיתה רואים האש , וענין האש נראה כמ"ש לעיל פ' ל"ד ובת"כ ר"פ ויקרא וספרי בהעלותך שאין הנשמה יוצאה מהגוף עד שרואין השכינה . ומזה נמשך ענין האש והוא אש קדושה (ואפשר מזה נמשך ענין עמודא דנורא דאפסיק לכמה צדיקים במיתתן . וכן אשא דהוה בביתא דרשב"י כולי' יומא כשנפטר כדאיתא באדרא זוטא) וככל הני שבמאמר זה , ועיין זהר ויחי [ריח:] שלהובא דאשא כו' ,

אבל לא מסתבר לומר שהוא מענין שיטותא דגותא דמה"ת בשלהי מועד קטן [כח'] ובזוהר נשא [קכו:] : (יט) וכי כושית היתה והלא צפורה היתה אלא כו' . כצ"ל וגי' זו במ"ק [טז:] ובספרי סוף פרשת בהעלותך ועוי"ש כל המאמר : (כ) ציפורה משונה במעשיה הטובים . ולפי"ז מתפרש כי אשה כושית לקח , שזהו מאמר אהרן ומרים כשדברו במשה כי הלא אשה כושית משונה במעש"ט לקח ולא היה לו לרחקה (וא"נ לתרגומו של אונקלוס שהוסיף בלשון המקרא ארי כו' רחיק) : (כא) וכי עבד כושי היה והלא ברוך היה . מפרש הכושי קאי על העבד וכ"ה במפרשים ובפסיקתא רבתא דדברי ירמיהו (והובא בילקוט ירמיה ל"ח) דקאמר ד' אנשים נקראו כושים וחשיב עבד מלך הכושי , אבל במועד קטן [שם] מפרש כושי קאי על המלך צדקיהו (וכ"ה בתי"א עבדא דמלכא צדקיהו) , ודרש דצדקיהו משונה במעש"ט , ונראה דפלוגתייהו תליא אי צדקיהו צדיק גמור הוי אי לא , דחזינן דפליגי בי' סוגי' דשבת [קמט:] אמרינן צדקיהו צדוקא , מאי הוה ליה למעבד , ובערכין [טז:] אמרינן ביקש הקב"ה להחזיר כל העולם כולו לתוהו ובוהו מפני דורו של צדקיהו ונסתכל בצדקיהו ונתקררה דעתו , ובסוכה [נב:] איכא נוסחא דחשיב לצדקיהו בשמונה נסיכי אדם , וכ"ה הנוסחא בילקוט וכן כתבו התוס' בגטין [לה:] בפשיטות שחסיד גדול היה , אבל בשלהי מועד קטן [כח:] אמר ראב"ע ומה צדקיהו שלא עשה אלא מצוה אחת כו' , משמע פשטי' דליסנא דלא היה צדיק (ועיין שם בפירש"י שבע"י ובחידושי שם בס"ד) , וכן משמע מהא דיליף ר"ת בברכות [יח:] דרשעים בחייהם קרויים מתים מדכתיב ואתה חלל רשע נשיא ישראל ופירש"י שעל צדקיהו נאמר בן בחייו , וקרא מפרש כתיב בי' ויעש הרע בעיני ה' כאשר עשה יהויקים (מיהו בסנהדרין [קג:] דריש ליה על שהיה בידו למחות ולא מיחה) , וכתיב עליו נמי [יחזקאל יז] אם לא בריתי אשר הפר ואלתי אשר בזה וגו' , ובאג"ב פ' מ"ח חשיב צדקיהו בז' רשעים ע"ש , ונראה לי דהני תרי ליסנא בהוריות [יא:] דאמרינן הוא שלום הוא צדקיהו ולמה נקרא שמו שלום חד אמר שהיה משולם במעשיו וחד אמר שבלמה מלכות בית דוד בימיו נמי בהא פליגי , דמאן דאמר משולם במעשיו ס"ל צדיק גמור הוי , ומאן דאמר שבלמה מלכות ב"ד בימיו סבירא לי' דלא היה צדיק , לכן דרש לי' הכי , והכא נמי הפר"א ס"ל דצדקיהו לאו צדיק היה כפשטי' דקרא , לכן דרש הכושי על העבד , והש"ס דמועד קטן ס"ל דצדיק היה : (כב) ברוך בן נריה היה . נראה דרמיזא בהא דכתיב [ירמיה לט] הלוך ואמרת אל עבד מלך הכושי וגו' והצלתיך וגו' והיתה לך נפשך לשלל וכתיב בברוך כ"כ [שם מה] ונתתי לך את נפשך לשלל וגו' : (כג) וכי כושי היה והלא בן ימיני היה . משמע דבעי למימר דכוש בן ימיני [תהלים ז] הוא כוש זה דיואב , ותימה הוא שאין ענין המזמור שם מתפרש על זה כלל , ובמועד קטן וספרי ושוח"ט ותרגום שם דרשוהו על שאול , ונראה דגם כאן גרסינן כן , וחסרון וערבוב דברים יש כאן , וכצ"ל וכי כושי היה והלא ישראלי היה (ור"ל כדמפ"ו להלן דאיש אחד דכתיב ברישא הוא כושי זה , וסתם איש הוה מישראל היה , ואם לא היה מישראל לא היה יואב שולחו , אלא מה כושי משונה בעורו כך היה איש זה משונה במעשים טובים מכל ישראל (וכדמפ"ו להלן) שגיון לדוד וגו' כוש בן ימיני וכי כושי היה והלא שאול היה שנאמר בן ימיני אלא מה הכושי כו' וכדאיתא במ"ק וכספרי

רבי אליעזר אומר בא וראה ישרותו ותומתו (כד) של אותו האיש שאמר ליואב אם תתן אלף כסף איני עובר על מצות המלך אשר צוך שנאמר [שמואל ב יח] ולו אנכי שוקל על כפי אלף כסף אמר לו בבקשה ממך הראיני אותו המקום שאבשלום תלוי בו ולא קבל עליו (כה) התחיל כורע ומשתחוה אמר לו יואב לא כן אוחילה לפניך ולקח אותו בזרועו (כו) והראה לו לפיכך נדקרו בו עשרה רמחים שנאמר [שם] ויסובו נערי נושאי כלי יואב. (כז) ששה נדמו לאדם הראשון וכולן נהרגו ואלו הן שמשון בכחו ונהרג בכחו. שאול בקומתו ונהרג בקומתו. עשהאל במרוצתו ונהרג במרוצתו. (כח) יאשיהו בנחיריו ונהרג בנחיריו. (כט) צדקיהו בעיניו ולכך עורו עיניו. אבשלום בשערו ונהרג בשערו. אבשלום (ל) גבור כח היה במלחמה והיה חרבו מצומדת על מתניו ומפני מה לא שלף חרבו וכרת שער ראשו וירד אלא ראה גיהנם שנפתחה תחתיו אמר (לא) מוטב לי להתלות בשער ראשי (לב) ולא לירד באש לפיכך היה תלוי באלה. רבי יוסי אומר שבעה פתחים לגיהנם נכנס אבשלום עד חמשה פתחים של גיהנם ושמע דוד התחיל מיילל ומספד וקרא על אבשלום (לג) חמשה בני בני שנאמר [שם יט] וירגז המלך ויעל על עלית השער וגו' בני אבשלום בני בני והחזירו מחמשה פתחים והתחיל מהלל ומשבח ליוצר ואמר [תהלים פו] עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו כי אתה ה' עזרתני ונחמתני עזרתני ממלחמות אבשלום (לד) ונחמתני על אבלי:

פרק

ובספרי ופסיקתא רבתא ובשוח"ט תהלים שם דדרש לי' על שאול: (כד) של אותו האיש שאמר ליואב. מדמייתי לה הכא משמע דבעי למימר שהכושי היה זה האיש שראה והגיד ליואב שראה אבשלום תלוי באלה ולא רצה להגיד לו המקום, ונראה דדרש לה מדכתיב הגד למלך אשר ראית, ודרש הוא עצמו היה הרואה האמור למעלה ראיתי אבשלום תלוי באלה (ואולי ו"ש בפסיקתא רבתא הובא בילקוט כאן [בשם מדרש] ובפ' זאת הברכה רמז ללובירין (עיין ערוך ערך לטירס ומוסף שם, ולגירסא שלנו לובירין נראה דצ"ל לופרין, שהן שרי שבחים שממונין לענוש, ע"ע ארכי לופרין,) שלו ודקרוהו, שאע"פ שאנוס היה ובעל כרחו שלקחו בזרוע הראהו ליואב, מ"מ מפני שהגיד תחלה ליואב נתגלגל זה, ולכן נענש): (כה) התחיל כורע ומשתחוה לו. נראה דעל יואב קאי שהיה כורע ומשתחוה לפני האיש שיראה לו המקום, ודרש זה מדכתיב לא כן אוחילה לפניך, דמפרש אוחילה לשון חלות פנים ותחנונים שהיה מרבה יואב תחלה לפניו, ואמר לו יואב לא אוסיף עוד לחלות פניך כאשר עשיתי עד כה רק נטלו בזרוע כו' (אבל דחוק לפרש שהאיש היה כורע ומשתחוה ליואב שלא יכריחנו להראות המקום): (כו) והראהו לו ולפי שבא סו' לפיכך נדקרו כו'. כן הוא במשנה בסוטה [ט:] וכצ"ל: (כז) ששה נדמו לאדם הראשון כו'. בסוטה [כ' י'] תני חמשה נבראו מעין דוגמא של מעלה (והיינו כך שאדם הראשון קודם שחטא כל קומתו שלימה היה בצלם ודמות דוגמא של מעלה) ולא חשיב שם עשהאל ויאשיהו וחשיב אסא ברגליו, ובזוהר חיי שרה [קכא:] במדה"נ וכל אינון דהוי רמיזי כו' בדיוקנא דדין שית כ"נ כו' שת כלומר שיתא: (כח) יאשי' בנחיריו. נראה לי דנפקא לי' מדכתיב רוח אפינו משיח ה' וגו' שנדרש בתענית [כב.] ובאיכה רבה על הריגת יאשיהו, וקרי לי' רוח אפינו משיח ה', שהיה בו כח בנחיריו כמשיח ה' (שהוא כאדם הראשון מעין דוגמא של מעלה כולל כל הנשמות יחד), ואפשר כחו זה בנחיריו היה דמורח ודאין כמ"ש בסנהדרין [צג:] במשיח מדכתיב והריחו וגו' (ואפשר זכה לכך מפני ששב בכל לבו בענין הדינין כמ"ש בשבת [נו:] שכל דין שדן מבן ח' עד י"ח החזירו), ונהרג בנחיריו, י"ל גם כן שרמוז בהאי קרא שבמקום רוח אפיו בנחיריו נהרג (אולי ירו המורים ולא מת עד שירו בנחיריו וכדלהלן בצדקיהו בעיניו), שוב מצאתי קצת מזה בדברי הרמ"ז ביודעי בינה שלו כ"י ע"ד מדה"נ חיי שרה הנ"ל עיין שם: (כט) צדקיהו בעיניו. פירש"י בסוטה [שם] קבלה היתה בידם ולא ידענא מאי היא (וע"ש בה"א), ובתנחומא ואתחנן מפרש שנתנו לונביאות של ברזל בעיניו ולא נתעוורו (מפני שהיה כח עיניו מעין דוגמא של מעלה) עד ששחטו בניו לפניו: (ל) גבור כח היה במלחמה וחרבו מצומדת כו'. פי' הואיל והיה גבור כח למלחמה והרי יצא במלחמה בעצמו (ולא כמו שאמרו עבדי דוד לדוד ולא תצא עוד אתנו למלחמה ולא תכבה וגו'), א"כ ודאי חרבו היתה מצומדת על מתנו כדרך הגבורים חגורי חרבם על ירך

(ותפס לשון המקרא שמואל ב כ), וא"כ מפני מה כו': (לא) מוטב לי להתלות בשער ראשי. ואהרג מעבדי אבי ויתכפר לי על ידי מיתתי בעולם הזה על שקלקלתי עלי את הדין (או אפשר יבואוני חי אל אבי וירחם עלי): (לב) ולא לירד באש. שהוא כענין ירידת חיים שאולה של קרח, והוא הוראה על גודל ענשו: (לג) חמשה בני בני כו' מחמשה פתחים. בסוטה [שם] אמרו ח' בני בני ז' דאסקי' מז' מדורי גיהנם וחד איכא דאמרי דקריב רישי' לגבי גופי' ואיכא דאמרי דאייתי' לעלמא דאתי (ופליגי הני לישני בהא דאמר ר"מ בסנהדרין [קג.] ויכהו וימיתהו שאין לו חלק לעולם הבא, ועיין בתוס' בסוטה שם), והיינו דתחלה כתיב בפסוק א' מיד כשהוגד לו חמשה פעמים בני בני, ושוב כתיב אחר כך והמלך לאט את פניו ג' פעמים כמ', והש"ס חשיב כולהו אהדדי, והפר"א חשיב רק חמשה שבפסוק ראשון, ומה שכתוב בסוך פסוקא אינו אלא חזרת דברים, שהיה חוזר ושונה קריאתו הראשונה כמה פעמים (ולא נכתב במקרא כי אם שלשה פעמים כדי לקצר) ולהכי סבירא לי' שלא נכנס כי אם בה' פתחי גיהנם (ואולי יש לרמוז מה שכתוב ויעל על עליית השער שעלה להעלותו ה' שער, ר"ל מן ה' שערי ופתחי גיהנם), ובהיכלות דפקודי [רסו'] משמע דבהיכל חמישי דגיהנם נידונין שופכי דמים, וזה היה אבשלום שהרג לאמנון וביקש להרוג לאביו ונפלו על ידו כמה אלפים ורבבות מישראל, ולא סבירא ליה להפר"א דאסקי' לגן עדן, ולא נענה דוד כי אם דלא לדייני' ונשאר בפתח ראשון דגיהנם (והדברים מכוונים לפי זה, לדברי הברייתא דר' יהושע בן לוי שהביא הרמב"ן ז"ל בתורת האדם שער הגמול [צז א] שבמדור ראשון של גיהנם יש אבשלום אלא שאין מלקין אותו מפני זכות דוד שהצילו), והא דקריב רישי' לגבי גופא לא סבירא לי' כלל להפר"א, דלפשטי' דקרא לא כתיב במקרא כלל שחתכו ראשו רק שנהרג על ידי השבטים ורמחים של יואב ונושאי כליו (והש"ס נראה סבירא לי' הא דכתיב ויכהו וימיתהו היינו כדרך שהיו ממיתין מן הצווחר): (לד) ונחמתני על אבלו. במה שנענה והעלהו משערי גיהנם, ויש לפרש קרא דלקמי' דכתיב בי' והושיעה לבן אמתך, שעל אבשלום קאי (וז"ש לקמי' והצלת נפשי משאול תחתיה, וכתב בלשון נפשי שהיה שקול לו כנפשו כמ"ש מי יתן מותי אני תחתיך, ולדברי הפר"א שהיה בפתח ה' בגיהנם, הוא מכוון שהוא שאול כדאיתא בהיכלות דפקודי שם ובזוהר חדש רות [סב:] אבל בזוהר חדש בראשית [כב:] איתא שאול מדור הששי, ולדברי הש"ס בסוטה כיון דכתיב שאול תחתית י"ל שהוא מדור התחתון שנקרא תחתית כדאיתא בזוהר חדש שם), וי"ל גם כן שזה שכתוב שם בקרא דואתה ה' אל רחום וגו' ז' מדות רחמים מן י"ג מדות, שנתכוון דוד להעלותו מז' מדורי גיהנם, כדברי הש"ס בסוטה:

פרק

פרק נד (א) ירידה שמינית שירד הקב"ה באהל מועד שנאמר [במדבר יב] וירד ה' בעמוד ענן ויעמוד פתח האהל ויקרא אהרן ומרים ויצאו שניהם אמר לו הקדוש ברוך הוא כל המספר לשון הרע (ב) אין לו רפואה (ג) על אחיו בן אביו ואמו על אחת כמה וכמה (ד) כעס עליהם הקדוש ברוך הוא ונסתלק מעל האהל דכתיב [שם] ויחר אף ה' בם וילך מיד נצטרעה מרים אמר הקדוש ברוך הוא (ה) אם יהיה גם אהרן מצורע (ו) אין כהן גדול בעל מום יכול להקריב על גבי המזבח אלא (ז) יראה באחותו ויצטער שנאמר ויפן אהרן אל מרים הלך אהרן אצל משה אמר לו אדוני משה אין האחים מתפרשים אלא מתוך המות שנאמר [הושע יג] כי הוא בין אחים יפריא אחותינו עד שהיא בחיים נתפרשה ממנו כמות (ח) ונתרצה משה בדברים והתפלל עליה ונעתר לו שנאמר [במדבר יד] ויצעק משה אל ה' לאמר אל נא רפא נא לה. רבי לוויטס איש יבנה אומר (ט) אם לא היה אביו של מצורע רוקק כו' שנאמר ויאמר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים (י) מכאן אמרו זב שבעה וזבה שבעה אבל שבעה מצורע שבעה. זב שבעה מנין שנאמר [ויקרא טו] וכי יטהר הזב מזובו וספר לו שבעת ימים לטהרתו. וזבה שבעה מנין שנאמר [שם] ואם טהרה מזובה וספרה

פרק נד (א) ירידה שמינית כו' שנאמר וירד כו'. עיין לעיל ריש פרק י"ד ומה שכתבתי שם בס"ד, ולפי סדר הכתובים, ירידה של מינוי הזקנים כתובה תחלה והיא ירידה השמינית, וזו של מרים תשיעית היא, ומפני שחסר בפר"א שלפנינו דרשא דירידה השמינית מינוי הזקנים כמו שכתבתי לעיל שם בס"ד, לכן טעו המעתיקים לכתוב על ירידה דהכא השמינית: (ב) אין לו רפואה. עיין מה שכתבתי לעיל ריש פרק שלפני זה בס"ד, ויש לפרש עוד דנקט כאן אין לו רפואה, לומר, שלא היתה מרים ראויה להתרפאות מצרעתה לעולם, הואיל ובאה לה על עונש לשון הרע, לולי תפלת משה עליה, וז"ש משה רפא נא לה, ר"ל אע"פ שלאחרים כיוצא בה אין להם רפואה, אבל רפא נא לה ביחוד: (ג) על אחיו בן אביו ואמו. כמ"ש [תהלים נ] תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דופי, ועיין דב"ר פרשה ו', וכאן משמע דאחיו חמור יותר, אבל באדר"נ פרק ט' קאמר לה בקל וחומר ומה מרים שלא דברה אלא באחיה, וכן בספרי בהעלותך [ושם הלשון באחיה הקטן ממנה], ואולי י"ל פ"ש שם אלא באחיה, ר"ל כמו עם אחיה, ור"ל עם אהרן ולא עם אחרים (אבל בלשון הספרי אי אפשר לומר כן): (ד) כעס כו' ונסתלק מעל האוהל. מפרש מ"ש שם ויחר אף ה' בם וילך, היינו הא דכתיב בתריה והענן סר מעל האוהל והנה מרים כו', וכמו בתחלה בגילוי השכינה כתיב וירד ה' בענן, כן סילוק השכינה הוא והענן סר כו', אלא שלא רצה הכתוב לסמוך ענין הצרעת לויחר אף ה' בם וילך, לכן חזר לכתוב שכשסר הענן ראו זה והנה מרים כו': (ה) אם יהיה גם אהרן מצורע. שהיה ראוי שיצטרע גם הוא כמו שכתוב ויחר אף ה' בם, בשניהם, וכדסבירא לי' לר' עקיבא באמת בשבת [צז.], והפר"א סובר כר' יהודה בן בתירא דהתם שלא נצטרע אהרן רק היה ראוי לכך: (ו) אין כהן גדול בעל מום יכול להקריב כו'. לכאורה טפי הוה לי' למימר משום מצורע דחמיר טפי, שטעון שילוח חוץ לג' מחנות וחייב כרת על ביאת מקדש, אבל בעל מום אינו אלא באזהרה ובמיתה בידי שמים, ויש לומר דלפי דעת התוספות בזבחים [קב.] דלמאן דאמר אין קרוב רואה את הנגעים ולא היה מי שיראנה למרים הרי היא טהורה כל זמן שלא טימאה הכהן, כדאיתא פרק קמא דמועד קטן [ח.], אם כן הוא הדין נמי באהרן שלא היה טמא משום הצרעת, כיון שלא היה מי שיחליטנו, אבל משום בעל מום מיפסל, שהרי אפילו בעלי נגעים טהורים פסולים משום מום כדתנן בבכורות [מה:], ומתילא הוא הדין נמי נגעים טמאים קודם שהראם לכהן וטימאם, מכל מקום מתורת בעל מום לא יצאו (ועוד יש לומר דמשום בעל מום מיפסל אפילו לאחר שנטהר מנגעו כל זמן שניכר הנגע וכמו שכתב הרמב"ם בפרק ח' מהלכות ביאת מקדש הלכה ט"ו שאפילו צרבת השחין פסול משום בעל מום) [א], ואולי יש לומר עוד דהאי בעל מום דנקט הכא לאו דווקא אלא מצורע קאמר ומשום כבודו של אהרן לא רצה להזכיר [*אולי צ"ל לכפול ולשנות, שהרי כבר נקט כאן לשון מצורע גבי אהרן, ד"ו,] לשון מצורע: (ז) יראה באחותו ויצטער שנאמר ויפן אהרן אל מרים. בספרי שם אמרו שכל זמן שהיה רואה בה היתה פורחת בה (דדרש והנה מצורעת קאי על ויפן, לומר כל שהיה פונה בה היה רואה שמצטרעת והולכת יותר), ואפשר כאן נמי בלשון יראה באחותו ויצטער לזה נתכוונו, שבזה שהיתה מצטרעת והולכת בראייתו, היה מבין בדעתו שהוא ג"כ ראוי לעונש ונטלה היא חלקו גם כן, על כן כשרואה בה מוספת והולכת, ובאדר"נ שם הלשון שאף אהרן נצטרע ונסתלקה לו ממנו ופרחה במרים: (ח) ונתרצה משה כו' ונעתר לו. פי' נעתר לו ה' לרפאותה הואיל ונתרצה משה ומחל לה: (ט) אם אין אביו של מצורע כו' ואביה ירוק כו'. מפרש פשטי' דקרא על שהיה צועק משה לפני ה' שתתרפא מרים מיד וכמ"ש באבות דר' נתן שם עג משה עוגה קטנה ואמר איני זז מכאן עד שתרפא למרים אחותי, לכן אמר לו ה' אפילו אם כבר הי' בא אביה ורקק בפניה שהיא רפואה ודאית למצורע והיתה מתרפאת ממנה, מ"מ היתה נכלמת ז' ימים, אף עתה שאני ארפאנה כדבריך, מ"מ תסגר ז' ימים (ויש לכוין ענין הרפואה למצורע על ידי רקיקת אביו, לפי שהנגעים הן סגירו דנהירו מוחין דאבא, אביו של האיש המצורע, עיין בעץ חיים שער לאה ורחל פרק ז', ורוק אביו הוא רמז חזרת גילויים כענין זווג חיך וגרון שהוא על ידי הרוק, ואולי כאן שלא היה כהן לטהרה לפתוח סגירת המוחין אלא הקב"ה טיהרה כדאיתא בזבחים [שם], לכן כאן דווקא הוא שראוי לומר אם אין אביו כו'): (י) מכאן אמרו זב כו' זב שבעה מנין כו'. אין כאן חדש, שמקראות פשוטים הם, ואולי היה עוד איזה דרשא באבל ז' (ועיין לעיל פרק י"ז דיליף לה מיוסף) ומצורע ז', וחסר כאן עוד במאמר (ובתוס' זבחים [סט.] ד"ה ק"ו כו' הביאו משם פר"א

הגהות

[א] ולכאורה יש לעורר עוד אי איתא דכל מצורע נפסל משום בעל מום א"כ מאי פסטי' בריש פרק ג' דמועד קטן [יד:] דמצורע נוהג צרעתו ברגל מהא דתניא הרוע לרבות כהן גדול דכולי שתא לגבי' כרגל ואפ"ה נוהג צרעתו, דמאי קושיא, דכיון שאפילו לא ינהוג צרעתו פסול לעבודה משום בעל מום, א"כ אין בו תורת רגל ככהן גדול, אבל באמת ז"א כיון דמסקינן שלהי הוריות [יב:] דכהן גדול מצורע או בעל מום כל קדושת כהן גדול עליו, א"כ משום בעל מום נמי אכתי הו"ל כרגל גבי', ואע"פ שבלא"ה אין יכול להקריב משום מומו, מ"מ אינו נוהג צרעתו ברגל (ועיין בחידושי הריטב"א שם מ"ש בשם התוס'):

וספרה לה שבעת ימים ואחר תטהר :

אשריך ר"א בן הורקנוס שיצאת בטהרה :

פר"א דגרסינן קל וחומר לשכינה ב' הסגרות, ומסתמא היה זה כתוב כאן לפניהם, וחסר לפנינו, אלא שבתוספתא בבבא קמא ובבבא בתרא הביאו זה לא מהפר"א אלא בשם תוספתא דאבות, ועיי"ש בהגהות הגרי"פ בבבא בתרא), ואם אין כאן חסרון אולי יש לומר שבכדי לסיים בטהרה (וכמו שיצאה נשמתו של ר"א בטהרה כדאיתא סוף פרק ח' דסנהדרין [סח'] ואבות דר' נתן פרק כ"ה וזוהר וירא במדרש הנעלם [צט'], כן יצא ספרו בטהרה,) פירשו זב וזבה שכתוב בהן טהרה לאחר ז' בקרה, וכמבוא הפר"א אות ז' כ', בס"ד שחסרין כמה פרקים עוד מהפר"א ושנראה שקצת מהן הן הכתובים בסוף תנא דבי אליהו זוטא לפנינו ע"ש, ובמפתחות להפר"א הנדפסין בסוף הספר, גרסם בפרק כ"ג אם ישכור אדם פועל זריז, ובפרק נ"ד בא"י רופא חולי, נראה לענין שלפני מסדר המפתחות עדן היה כתוב עוד מאמרים שחסרים לפנינו · וברכה דרופא חולים לפי הנראה היה כתוב על רפואת מרים (וכן פרק נ"א המסיים ברפואה דעלהו לתרופה לע"ל, ופרק נ"ב המסיים ברפואת חזקיה מפני ענין הרפואה הוא שחוברו לכאן לרפואת מרים בירידה התשועית וכמש"ל במבוא אות הנ"ל בס"ד), אבל הא דאם ישכור אדם פועל זריז, נעלם מאתנו מה היה נושא המאמר. וה' יאיר עינינו ויחזיר לנו האבדה הגדולה הזאת הפרקים החסרים ונזכה ליהנות לאורם :

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם

התנצלות המגיה המלה"ד

ויאמר שמואל אחרי התהלה והודאה לשמו ית' אשר עזרני להשלים גם הכרך הב' [הכולל מפכ"ג עד סה"ס] מהס' הקדוש והביאור היקר כאשר הנהו עתה למראה עיניכם, ראיתי להודיע ולבקש לדוני לכ"ז על העדר שלימותו ברוב הפרקים עד כי לא יחול עליהם שם ביאור הרד"ל וגם באפס קצהו לא יכונה [ועי"כ אל ימהר לב המעיין לתפוש בו באיזה מקומן אם על קושי שטחיות הלשון ואם על העלם דבר או אי דבר ממקראות או מהתלמודים ואגדות וספר הזוהר והמקובלים המחזקים או סותרים דבריו], כי אל אלקים ה' יודע ועד בשחק נאמן כי לפי גודל החיבור ויקר ערכו, כל עמל ההדפסה לא הוגיעני וכל עצבון המלאכה לא הלאני גם על מוצא הכסף לא חסה עיני ·– ולאשר תקותי חזק לאל מבטחי כי יגמור בעדי להוציא לאור גם התקונים ע"פי הרשיון [אשר אקוה לנדפס יחד עם חיבור יקר אשר המחבר ייעד להדפיסו במוקדם ברשיון], ע"כ לא חדלתי להגיש לפניכם קיצור הביאור הזה, אשר יאורו עיניכם מנופת צוף דבש אמריו אמרות טהורות מזוקקות בלב בר ונפש טהורה יראו עיניכם וישמח לבבכם · ואי"ה בהדפסת ההוספות ותיקונים אערך להם גם לוח המפתח מחידושי ענינים הנמצאים בהביאור במקראות ובתלמודים באגדות ובספר הזהר והמקובלים, בחכמות הטבעיות והתכונה ובכל דבר חכמה. גם יחובר לו לוח קטעות מכבוד הגאון המחבר נ"י. ואני תפלה. נפשי בשאלתי לאלקי תהלתי ישים חלקי עם יראיו חושבי שמו וחרדים לדברו הוגי תורתו ועמלים בעבודתו. וזכות התנאים הקדושים יעמוד לנו להאיר עינינו בתורת ה' :

כנפש אכב"י ונפש א' אחוז באהבתם שמואל לוריא

ברך ה' חיל הר' הגביר היקר אוהב צדקות שוע ונדיב יא"מ מוה' אברהם דוד הכהן חתן הגאון המחבר נ"י, אשר הזיל זהב ונתן לכסף מוצא על כל עסק ההדפסה, והיה שכרו אתו וינמלהו ה' כצדקו ופועל ידיו ירצה, יבלה ימיו בטוב ושנותיו בנעימים הוא וגות ביתו וזרעו, עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו :

שמות החתומים

אשר מלאו את ידם לבוא עה"ח לקבל החיבור היקר הזה בצאתו לאור מבית הדפוס , ה' עליהם יחיו . ויתברכו בכל טוב , הון ועושר בביתם וצדקתם תעמוד לעד :

אמנאשטירשציזנא

הרב המ"ץ מהרנ"פ נ"י וגם לבהמ"ד ספרד .
הרה"ג מו"ה אלעזר משה הלוי הורוויץ נ"י .
ה"ר מוהר"א מייזיל מוויאזין .
ה"ר אלי' בר"ד מלכין .
ה"ר זלמן בר"ץ גינצבורג .
ה"ר חיים נחמן נאטקין .
הנ' הרב מוהרי"ץ זעלקין .
בנו הנ' ר' יהושע ור' נח ור' שמואל .
ה"ר יעקב בהרב ר"י סג"ל ע' בהמ"ד וע' פ' משניות .
ה"ר משה בר"ב זעלקין .
ה"ר צבי הירש פריידלין .

ארשא

הרה"ג מוהרי"א ליפשיץ הרב נ"י.
הנ' מ' ברוך אליהו שניטרסאהן .
הנ' ר' זלמן יצחק .
ה"ר זאב קראל .
ה"ר מוהר"י לוריא ובעד בהמ"ד .
ה"ר משה ליסער .
ה"ר שמעון הורחי .

איוואניץ

הרב הנ' המפורסם המנוח מ' ליפמאן עליאסבערג ז"ל .
הרב הג"מ אלי' עליאסבערג נ"י.
ההג"מ יעקב עליאסבערג .
ההג"מ שאול עליאסבערג .
ההג"מ זאב וואלף שימשאוויץ .
ה"ר שמואל אייטינגר .

בריסק

הגאון החסיד המפורסם מוהרי"מ פאדווא נ"י רב דק"ק הנ"ל .
הרב המ"ץ מ' איסר יהודא .
ה"ר אשר ליב מירקין .
ה"ר אהרן זאלקינד משקלאב .
ה"ר אלי' ראזינבערג .
ה"ר אברהם ראבינאוויץ .
ה"ר ברוך צבי א"ש .
בהמ"ד הגדול דהרב הגאון נ"י .
בהמ"ד תהלים דה"ר נחמיה .
בהמ"ד משמר מהרי"א אייזינבארג .
בהמ"ד חדש ר' הלל בר"י .
בהמ"ד דרז"ו
בהמ"ד דר"י וואלפס ע"י ר' משה .
ר' דוב בער מאלין .
ר' דוד רוטענבערג .
ר' דוד מבילסק .
ה' מהרז"ו רוטענבערג .
ה"ר זלמן ראובן גינצבורג ממאהליב .
ה"ר זאב וואלף סעדראוויצקי .
ה"ר חיים יוסף סערשאווסקי .
ה"ר חיים ליב ראטשטיין .
ה"ר יצחק לובלינר .
הגביר מ' יעקב קאפיל הייליפרין .
הרה"ג מוהר"י עפשטיין .
ה"ר יעקב יצחק פאפע .
ה"ר יצחק קאנעל .
ה"ר יהושע העשיל הייליפרין .
ה"ר יעקב זלמן לובערט .
בנו מ' ישראל יואל .
ה' מוהר"ל באמער .
ה' מוהר"ל גרוים בויס .
ה' מוהר"ל חתן הגאון נ"י .
הנגי"ר מרדכי בירשטיין .
חתנו ה"ה מיכל פייגים .
ה"ר מרדכי זאלקינד .
ה"ר מאיר קאהען .
ה"ר פנחס יצחק בראדינקע .
ה"ר ראובן פ"ז .
הה"מ שמשון בהגרי"מ פאדווא .
ה"ר שבתי העפט .
ה"ר שבתי מאיר קאפלאנסקי .
מ' שלמה יוסף ווישניאק .
מ' שמחה זילבערשטיין :

באברויסק

הרה"ג כו' מוהר"א הרב נ"י .
ה"ר אברהם יודל ראטנר .
ה"ר אריה ליב ברלין .
ה"ר ברוך נארקין .
ה"ר ברוך בר"נ וואליינסקי .
ה"ר געציל פריד .
ה"ר וואלף ב"ר יחיאל כ"ץ .
הרב ה' מ' זלמן מרגלין מפארין .
הנ' ר' יצחק ראבינאוויץ .
ה"ר ישעיה דוד דאבקין .
ה"ר יחיאל מיכל פרידליאנדסקי .
ה"ר יצחק גראייעווסקי ובעד בהמ"ד דאשכנזים .
ה"ר יצחק וויינשטיינקר .
ה"ר ישראל שו"ב .
ה"ר מאיר עפשטיין .
בנו ה"ר יודל .
ה"ר מיכאל מרגלין .
ה"ר מרדכי ספירא .
ה"ר נחום וואליינסקי .
ה"ר ניסן קאצענעלינסאהן .
ה"ר נפתלי הערץ לוריא .
ה"ר סענדר לאזינסקי .
ה' מוהר"ז לאזינסקי .
ה"ר רפאל קאסיר .
ה' מ' שמואל לאזינסקי .

באריסאוו

ה"ר אברהם יצחק עלקינד .
ה"ר אלעזר הלוי הורוויץ .
ה"ר אברהם אבלי מינקאב .
ה"ר אברהם עלקינד .
ה"ר דוב בער הלוי לאנדא .
ה"ר זלמן מאוש .
ה"ר יצחק יעקב עלקינד ובעד בהמ"ד .
ה"ר יהודא ליב עלקינד .
ה"ר משה קלייאנסקע .
ה"ר מנחם ישראל זלמנזאהן .
ה"ר שמחה בונים ראדשילט .

דובראוונא

הרב הגאון החסיד כו' המנוח מוהר"ב בירך ז"ל .
הרבני המ"ץ מוהר"ש נ"י .
ה' מוהרא"ל שחור .
ה"ר אלכסנדר בר"ש זיסקינד .
ה"ר אפרים פאליק .
ה"ר אהרן פאליק .
ה"ר אברהם קאבאלקין מעב"נ .
ה"ר אלכסנדר הורינזאהן .
ה"ר אברהם אבלי קאווניר .
ה"ר אהרן שמרי' ליפשיץ .
בהמ"ד הגדול ספרד ע"י ר"ז נחמן סאהן .
בהמ"ד דה"ר נתנאל ז"ל ע"י ה"ר נתנאל בהרב מוהר"ץ .
בהמ"ד ז"ן ע"י ר' ליב גבאי .
ה"ר גרשון שו"ב .
ה"ר דוב בער דאטלין .
ה"ר זאב גיל .
ה"ר חיים שלמה ברש"ק .
ה"ר חיים מאיר אייטינגין .
ה"ר ישראל לוריא וע' בהמ"ד פלאן .
ה"ר יצחק אייזיק נחמן סאהן .
ה"ר יצחק סיליעקטער .
ה"ר יעקב קאפיל אלינזאהן .
ה"ר מנחם נחום ברש"ק .
ה"ר משה מוסקעש ע' בהמ"ד דה"ר בן ציון .
ה"ר פייוול מייזלין .
ה"ר פרץ אהרן נכד הרב המ"ץ מהר"ש הנ"ל נ"י .
ה' מוהר"ץ שחור .
ה' מוהר"ץ תומארקעס .
ה"ר צדוק גינזבורג .
ה' מוהר"ץ מרגליות .
ה"ר שמעון מאיזלש וע' בהמ"ד חדש ספרד .
ה"ר שמעון קרימר .
ה"ר שמעון בר"ד .
ה"ר ש' זלמן חפץ .

ד־ויא

ה"ר אייזיק יפה .
ה"ר אהרן מאיר בנ' ברוך .
ה"ר אורי' בר"י ובעד בהמ"ד ישן .
ה"ר דוד יעזרעליטין .
ה"ר מיכל ב"ר בן ציון כ"ץ .
ה"ר מאיר שאול סג"ל .
ה"ר מרדכי בעד קלויז מהרא"ז .
ה"ר קלמן יעזרעליטין ובעד ח' משניות .

דיסנא

ה' מהר"א קלופט .
ה' מהר"א מיטשאט ע' בהמ"ד ספרד .
ה"ר אפרים מנחם נייאשטאט ע' מנין חדש .
ה"ר מוהר"א בר"מ עפשטיין .
ה"ר יוסף בר"א קלופט .
ה"ר יצחק משולאוין ע' בהמ"ד חדש .
ה' מ' צבי בר"י ליפשיץ .

דענאבורג

הרב הגאון מוהרי"ל זלקינד נ"י .
הרב המ"ץ מ' משה מגריווא .
ה"ר אברהם איסר ק"ב .
ה"ר אלי' שלום יעשל .
ה"ר אהרן במהרי"ל .
ה"ר אברהם מאיר במהר"א כ"ץ .
ה"ר אברהם בן יעקב .
בהמ"ד הגדול .
בהמ"ד פו"ב ע"י רי"ל קאהן .
בהמ"ד חדש דפאלן חדש ע"י ר' אברהם דוד ב"ר אליקום געציל .
בהמ"ד גריווא ר"מ שלאכטמאן .
בהמ"ד ז"ן .
ה"ר דוד גינצבורג מנאווואלכס' .
ה"ר דניאל זאלגאלער .
ה"ר דוד שלמה בר"מ .
ה"ר זכריה זלקינד .
ה"ר זוסמאן ברלין מסוראז .
ה"ר זוסמאן ראטנר מפלאצק .
ה"ר זאב וואלף הלוסקין .
ה"ר זאב וואלף פערסאהן .
ה"ר יצחק סג"ל רובין .
ה"ר ישראל ליובאוויטער .
ה"ר יהושע יעקב גאסטיר .
ה"ר לפידות אלוונא .
הנ' המנוח מ' מיכל גארדין ז"ל .
ה"ר משה צין .
ה"ר משה אבוהב .
ה"ר משה בר"ז איידעס .
מנין הגדול ע"י ר"מ הלוי .
מנין ר' קדש ע"י ר"מ איידלבארג .
מנין ר' מתתי' .
מנין ר' בער עוזר חב"ב .
מנין גריווא .
מנין ספרד חדש ג' ר"ל לעווינשטיין .
ה"ר נפתלי הערץ הוטנער .
ה"ר נפתלי הערץ ליפשיץ .
ה"ר נפתלי קאבלינץ .
ה"ר צבי יעקב לעווינזאהן .
ה"ר צבי מ"ס .
ה"ר רפאל בר"י הכהן .
ה"ר רפאל תדר .
ה"ר שמעי' הורחי מוועליז .

שמות החתומים

ווארשא

הרב הגאון המנוח מ"ו הר"ר חיים דווידזאהן זצ"ל רב דפ"ק.
הרה"ג החסיד מוהר"ר ישעיה מוסקאט רב דק"ק פראגא.
הגאון מו"ה בעריש מייזלש רב דקראקא נ"י.
הרה"ג החסיד מוהר"ר יצחק מאיר אלטער נ"י.
הרה"ג המפורסם מהו' מאיר אויערבאך רב דק"ק קויל.
המנוח מ' אברהם ווידרסאלל.
ר' אליעזר היילפרין מפינסק.
ר' אריה ליב פיינשטיין מבריסק.
ר' אביגדור שפילריין.
ר' אלעזר פרומאן.
ר' אלי' ווילנר.
ר' אריה בר"י פערנערבאק.
ר' אלימלך ברלינר בלאה.
ר' אפרים ציזיק.

הרב מ' בנימין דוד ראבינאוויץ.
הגביר מ' בעריש זאללעס.
הג"מ בעריש זוסמאן.
הג"מ בן ציון הלוי עפשטיין.
ר' בנימין סטערינזעהר.
המנוח מ' בן ציון אלטשטאט.
בהמ"ד הגדול מרחוב פראנציסקנר
בהמ"ד דארדינאנקעס.

ה"ר גבריאל בראנדבערג מסוואלק.

הג"מ דוד טעמקין.
הג"מ דוד הלוי עפשטיין.
ר' דוב בער פויגעלנעסט.
ה"ר דוד פיינשטיין.

ה"ר העניך בכרך מסוואלק.
ר' הירש מנשה רובין ליכט.
ר' הירש יצחק ליפשיטץ.
ר' הירש ליב לעהר.

הגביר מ' זימל הלוי עפשטיין.
הג"מ זאב וואלף בלומבערג.
הג"מ זוסיא גינצבורג מקאמניץ.
ה"ר זלמן קאמניעצקע מלידא.
ה"ר זאב וואלף שפילריין.
הרב ר' זיינויל בהרב מ' יעקיל.

הג"מ חיים ליכטענבערג.
ר' חיים טרעספאליער.
ר' חיים חייקיל כ"ץ.
ר' חיים פאנטש.

הרה"מ יעקב דוד בערקזאהן.
ה"ר יחזקאל ליפסקי מסוואלק.
ה"ר יצחק עטינגער.
ה"ר יהודא קערלין מוויטעפסק.
ה"ר יעקב זאלקינד משקלאב.
ר' יוסף ראזינגוויינ.
ר' ישראל צבי צוקער מזגערז.
ה"ר יצחק פייגין מנאווידוואהר.
ה"ר יצחק ווארשאוויאק.
ה"ר יהושע לעווין.
ה' מ' יוסף דווידזאהן.
ה"ר יצחק ראבינאוויץ.
ה"ר יהושע ב"הג ר"ד טעמקין.
ה"ר יואל לעבינזאהן מדפיס.
ר' יחזקאל צעדרבוים.
ר' ישראל יוסף.
ר' ישראל רוזינליכט.
ר' ישראל ראובן קרויזע.

ר' ישראל ברוך מארגנלענדר.
ר' יוסף ב"ר זאב האסע.
ר' יצחק בר"מ אהרן.
ר' יעקב שמואל בר"ח מלמד.
ר' יצחק יהונתן ממאהליב.
הרה"ג מוהרי"א לנדא מדובנא.
אחו' הג' ר"א ליב היילפרין מבריסק.
ר' ישראל ראזינבלום.
ר' יעקב קאמינסקי.

ר' ליבוש קארלינר.

הג' מ' משה אוגר.
הג"מ משה פיינקינד.
ה"ר משה בוכוויטץ.
ה"ר מענדל סאלמאן.
ה"ר משה ישעיה פריווער.
ה"ר מאיר האלבערשטאט.
ר' משה ווילנר.
ר' משולם ווילנר.
ר' מאטיל ווילנר.
ר' מרדכי העמפיל.
ר' מרדכי טעמקין.
ר' מרדכי רעדליר.
ר' משה הארנבארג.
הרב ר' מרדכי יוסף משולח.
ר' משה בערלאוויטץ.
ר' מאטיל הערשביין.
ר' מאיר ב"ר מארקיל.
ר' משה מרדכי האנטווארגער.
ר' מיכאל במהורי"י ציזיק.

הג' מ' נפתלי קארינגאלד.
ר' נחום ראזינגארטין.

הג' מ' פנחס הלוי עפשטיין.
הג"מ פייטיל ווילנער.
ה' מ' פסח היילפרין.

ר' צבי זאב בוימוואהל.
ר' צבי סטארקקאפף.

ר' רפאל שמשון במהר"ח לעווין.

הרה"מ מ' שלמה פלעסנר נ"י מפאזען.
הג"מ שמואל זיידענבייג.
ה"ר שלמה טעמקין.
ה"ר שמואל זלמן זילבער.
ר' שמואל זאב אבלינק.
ר' שמשון בהרא"ב קאמינר.
ר' שמואל לייטאן.
ר' שלמה יעשאטרע.
ר' שמעון רעדליך.

חתומי ק"ק ווילנא וולאזין ווילקאמיר וויטעפסק (וגם יתר חתומי ווארשא) יודפסו אי"ה בגמר הדפסת ההוספות ותיקו' כי אין ת"י כעת פנקס מספר החתומים.

זוראוויץ

הרב המ"ץ מוה"ר שמעון משה כהנא, וגם ע' בהמ"ד ספרד.
הרב מו"ה אשר מ"ץ דק' קארמא.
ה"ר אלי' ליפשיץ.

ה"ר זאב וואלף בר"י נערניקאוו ועבור אחיו מהרנ"ה ועבור בית המדרש הגדול.

ה' מהר"ח ב"ר מרדכי ליפשיץ.

ה"ר ישראל בהרב כהנא.
ה"ר יעקב זוילדין.
ה"ר יוסף קיים.
ה"ר יוסף במהר"ד קאנטרשניק.
ה"ר יעקב ב"ר ישעיה שו"ב.
ה"ר ישראל ליב.

ה"ר לוי יצחק ליפשיץ ואחיו ה' מהר"ל ליפשיץ.

ה"ר ניסן ליפשיץ.

ה"ר שמעון במהר"י ערפורט חתנו ה"ר שמעון צבי.
ה"ר שלום ב"ר תנחום.
ה"ר שמעון בר"נ ליפשיץ.

חאסלאוויטש

הרב המ"ץ מהר"ר נחמיה.
ה"ר אליעזר ב"ר שמואל, וגם עבור בית המדרש דהר"ץ.
ה"ר אפרים זלמן בר"י שור.

ה"ר בנימין בכרך עבור בהמ"ד דח"ק.
ה"ר דוב בער מרדכי לעוויטין וגם בעד בהמ"ד ספרד.

ה"ר זאב וואלף פינסקר.
ה"ר זאב יוסף קוילין.

ה"ר חיים פנחס מירקין.

ה"ר יחזקאל שור.
ה"ר יעקב לעוויטין.
ה"ר יו"ט ליפמן מוסקין.
ה' רי"א במהר"ץ.
ה' רי"ל ניערניאק.
ה"ר יחיאל בר"מ באיוו.

ה"ר מאיר מזל וע' בהמ"ד חדש דגמ"ח.
ה"ר משה מרדכי בכרך וגם ע' בהמ"ד ח"ק מלבו"ער.
ה"ר מאיר בר"י רישין.

ה"ר סעדי' גרשון ניערניאק.
ה' מהר"ן בהרב ז"ל סלאוין.
ה"ר שמואל ניערניאק.

טשערקאב

ה"ר אברהם מענדל נ"ל, וגם עבור בהמ"ד ספרד.
בהמ"ד הג' הרב מוהר"ן נייטלין.
בהמ"ד חומה ע"י ר"מ לאקסין.
חברה משניות ע"י רי"א אנ"ב.
חברה פו"ץ ע"י ה"ר ידידיה שו"ב.

ליובאוויטש

כ"ק הרב הגאון החסיד מ"ור הרמ"מ שליט"א.
בנו הרה"ג החסיד מ' ש' זלמן נ"י.
בנו הרה"ג מ' ישראל נח נ"י.
חתנו הה"ג מ' לוי יצחק נ"י.
הה"ג מ' יונה כהנא.
ה"ר ברוך מרדכי אפרתי.

לאדי

הרב המ"ץ מ' אריה ליב נ"י.
ה"ר בנימין חיים דראפקין.
בהמ"ד חדש ספרד ע"י ה"ר מאניש הענקין גבאי.
בהמ"ד חמינאהר ע"י ה"ר לוי יצחק בר"ד.
ה' מהרי"מ פ"ב.
ה"ר יצחק פ"ב.
ה' מוהרי"ל ב"ר יחיאל עבור בהמ"ד הגדול.
ה"ר משה מינץ.
ה"ר מרדכי בער.
ה"ר מנחם ב"ר שמואל משקלאב.
ה"ר עזריאל זעליג.
ה"ר פישל בר"י באשין וגם ע' בהמ"ד קטן.
הג' מוהר"ן ב"ר יחיאל סטוליאר.

מאהליב

הרה"ג מוהר"מ ברלין מו"ץ נ"י.
ה"ר אברהם דוד הכהן חתן הגאון המחבר נ"י.
ה"ר אביגדור כהנא.
ה"ר אלעזר ראטנער.
ה"ר אלעזר מאחוועד.
ה"ר אייזיק עליאשאוו.
ה"ר אליעזר אהרן לוריא.
ה"ר אברהם ברלין.
ה"ר אלי' עליאנזאהן.
ה"ר אברהם קליאצקי.
ה"ר אהרן דוד כ"ץ.
ה"ר אפרים קאזארנאוו.

ה"ר בן ציון דובנאוו.
ה"ר בנימין לוריא.
ה"ר בצלאל בהה"ג מוהרי"א ליפשיץ.
בהמ"ד זריזין ע"י ה"ר דוד נאמן.
בהמ"ד תנ"ך ע"י הגבאי ה"ר"ש באייטווסקי.
בהמ"ד פו"ץ ע"י הגבאי ה"ר ברוך הורוויץ.
בהמ"ד תהלים ע"י הגבאי ה"ר אהרן דוד כ"ץ הנ"ל.
בהמ"ד דר' זימל חפץ ע"י הגבאי רי"מ ביבר.
בהמ"ד דר"א בריליאנט ע"י הגבאי ה"ר זאב וואלף ברלין.
בהמ"ד קאנווינר גבאי מוהר"ץ הורוויץ.
בהמ"ד דר"מ רמז גבאי ה"ר עקיבא בער רייכינשטיין.
בהמ"ד הגדול דליפעלוו גבאי ר' יוסף משה דווארקין.
בהמ"ד ספרד דשם גבאי ה"ר משה ח"ר אלעזר מאחוועד הנ"ל.
בהמ"ד דפוע"צ ע"י הגבאי ה"ר ראובן מארקמאן.

ה"ר גרשון משה לוריא.
ה"ר גרשון משה בר"א ראטנר.

הרב הג' מהר"ד פרידמאן חתן הג' ר"ש לוריא.
ה"ר דוב בער סג"ל הורוויץ.
ה"ר דוד אידליאנט.

ה' רז"ו גינצבורג מראהטשוב.
ה"ר זלמן טאפאליער.

בס"ד

מצאתי ראתי לירי משמע מעט מאיזה עניניםשנשמטו בביאור הפרקים הנזכרים פה אמרתי לקבעם הנה ברפוס, כה יתן ה' וכה יוסיף ויזכני להוציא לאור יתר ההוספות ותיקונים להשלים כל ביאור ס' הקדוש הזה [המלקיד]

שייך לדף ס"ו ע"א פרק כ"ט סוף אות נ"ה

ובמקום לכוין הדבר לפמ"ש הגר"א בפי' לספד"צ פ"ק [טו א ב] שמלכות אפרים הי' שרשה בעטרת היסוד דקדושה (ולכן זכו למלוכה כשביטל שלמה ופגם בברית ע"י נשים כו' כמ"ש בזוהר ויקרא [יד'] ועי"ד זכה (יוסף דנטר ברית) בתרין מלכו חד הוא (עלמו כמבריש) וחד ברי' דכיון דשלמה מלכא אתדבק בנ"כ אתיהיב מלכות לירבעם כו' ועיין זוהר לך לך [נ ג : נ ד'] כדוד בזה ע"ש), ולכן כשחטאו ירבעם ונמשכו אחר כס"א, הסיתום לבטל מצות פריעה ומילה שעיקרה גילוי עטרת היסוד וכשה"ה תוספת עליה ויונקת מהקדושה ע"י נטר השמאלי וכו' כמנע שפע הקדושה הראויה אל המ"ל, ולכן אליהו ז"ל שהוא בשם כ"ן שבמ"ל קינא עליה [הגה"ה ולשון קנאה היא כענין קנאת אשה בירך חבירתה, כ"ש כאן שפחה כי תירש גבירתה וודאי היא קנאת סמל המקנא, ובזוהר אמרו אתלבש חד לדיק קנאה, וכמ"ש קנאתי לציון ולירושלים קנאה גדולה, ועמש"ל פל"ח ופמ"ז בס"ד ע"כ הגה"ה]. ומדה כנגד מדה נשבע אליהו ז"ל שלא ירד טל ומטר, שהמטר הוא טפת המוחין היורד ליסוד ז"א ומשם הרוה את הארץ (מ"ל) והולידה כו', ואמר כאן לשון נשבע על השמים שהוא ז"א ה' אלקי ישראל (ואמר חי ה' אלקי ישראל שהוא יסוד ז"א אל חי), ואמר שלא להוריד ט"ומ על הארץ, מבאר בן מ"ש אם יהיה ט"ומט כי אם לפי דברי, כי דברי הוא המ"ל דבר ה', ופי דברי הוא יסוד דילה, ותחת כי עתה ע"י שלא מלו הגבירו כחה החופפת לינק מן הקדושה הנשפע לנוקך המ"ל, אמר שלא תתקיים מחשבתם כי לא ירד טל ומטר כי אם לפי דברי ליסוד דנוק' דקדושה, וז"ש כאן על הארץ שהוא ג"כ הארץ הקדושה (מ"ל), ובזוהר נח [סו:] מפורש שביומי אליהו ז"ל הוא דשבקו ברית קיימא (ושם וכן בפ' לך לך [שם] תייתי לה להא דקנא אליהו ז"ל עליה מדכתיב עזבו את בריתך זו מילה) משמע ביומיו שהוא ביומי אחאב ולא קודם לכן, והענין נראה לבאר בס"ד, שאחאב הוסיף חטא חדש על חטאת ירבעם והוא עבודת הבעל כמ"ש [מלכים א טז] ויהי הנקל לכתו בחטאת ירבעם בן נבט ויקח אשה את איזבל בת אתבעל (הנקרא על שם הבעל, גם בשם איזבל ניכר שם אתבעל בשינוי קצת אותיות) וילך ויעבד את הבעל וגו' ויקם מזבח לבעל בית הבעל אשר בנה בשומרון (ומ"ש ויעש את האשרה, היא ג"כ טפלה לבעל כמשית"ל אי"ה), וז"ש ביהורם בן אחאב [שם ב ג] רק לא כאביו וכאמו ויסר את מצבת הבעל אשר עשה אביו רק בחטאת ירבעם וגו', וז"ש ביהוא אחאב עבד את הבעל מעט וגו', והו שבמנשה כתיב [ד"ה ב כא] ויקם מזבחות לבעל ויעש אשרות כאשר עשה אחאב וגו' וכ"כ הרד"ק שם (ועתלי' המרשעת (כאשר היא) בת אחאב החלה לעשות הבעלים ביהודה [מלכים ב יא] ומנשה הרבה אותו אחרי שיהוידע ויואש בערוהו והרגו כהניו כמפורש במקרא), ועכו"ם של הבעל מפו' בירו' דשבת רפ"ט ראש הגוי' היה [הגה"ה וזהו שנקרא הבעל ברית [שופטים ח ושם ט] על שהיה כצורתו (ובשבת [פג:] דרשו על בעל ברית שכרתו לו ברית לדבקה בו שהיה מונח בכיסו כו' ע"ש ברש"י ותוס', ודרש לה ממה שחזר וכתב בעל ברית אחר שכתב כבר לשון ויזנו אחר הבעלים, אבל בכ"מ שכתוב בעל ברית סתם פירושו כמ"ש), ולכן נקרא הבעל בשת (לשון ערוה כמו והחזיקה במבושיו) וכמ"ש בפי' ד"ה המיוחס לרש"י [ד"ה א י] בשם ריב"ש מגרבונא ע"ש ע"כ הגה"ה]. (ומסיים שם וגאפון היה ע"ש במפרש, אבל העיקר נראה שטעות סופר הוא וצ"ל כאפון פי' כגרעין של אפונים שהוא פחות מכזית, וכן הוא בגי' בירושלמי פ"ג דע"ג הלכה ו', שוב מצאתי שהרמב"ן בחידושי שבת הביאו וכתב ג"כ דנראה שהגי' כאפון,) והיינו שהיה מכוין לדכורא דס"א ביסוד שלו, וכמ"ש בזוהר בראשית [מט:] ע"ש, ולכן כשהתחילו לעבוד הבעל ביומי אחאב בטלו ברית מילה והניחו תוספת ערלי' (שהיא האשרה שעל מזבח הבעל כמש"ל אי"ה, והיא נוק' דס"א כמ"ש בזוהר בראשית שם) ולכן נשבע אז אליהו ז"ל שבעון זה לא ירד ט"ומט על הארץ וכמש"ל, וז"ש לאחאב [מלכים א יט] לא עכרתי את

ישראל כי אם אתה ובית אביך בעזבכם את מצות ה' (זו מילה וכמ"ש עזבו את בריתך, וקרי בי' מצות לשון יחיד, אחת השקולה ככל המצות שהי' מילה ברית שכוללת תרי"ג מצות האחרים כמ"ש הגר"א בפי' ס"י פ"א) ותלך אחרי הבעלים, שזה היה הגורם לו לישבע לעצור טל ומטר, וכ"ז שלא ישובו ישראל מזה לא יוכל לירד, ולכן קיבץ נביאי הבעל ושחטם (ונביאי האשרה שקיבץ ג"כ, ולא הוזכר בפי' ששחטם, אולי כיון שהאשרה טפלה לבעל ועל מזבח הבעל היתה נטועה וכמ"ש [שופטים ו] והנה נותץ מזבח הבעל והאשרה אשר עליו כורתה, וכמש"ל בשם הזוהר שהיא נוק' דס"א שטפלה לדכורא, וכיון שביטל ושחט העיקר בטלה הטפלה מאליה, ולא הוזכרו בשם בפירוש רק כללו בשם נביאי הבעל כלם כאחת) ומיד קבלו ישראל עליהם מלכות שמים ומצות מילה, וכמ"ש בזוהר נח [שם] אקרא דוירפא את מזבח ה' ההרוס דאתא לאתקנא מלה לדוכתי' כו' ולאתבא ברית קיימא לאתרי' כו' כי נקם בקנאתו בעובדי הבעל והראה ביטולו לכל בתה שלא יכלו להוריד האש, וענו כל ישראל הודו ואמרו ה' הוא האלקים (שהוא ייחוד זו"ן דקדושה כראוי), לכן מיד אמר אליהו ז"ל לאחאב עלה אכול ושתה כי קול המון הגשם, וז"ש בתפלתו וישם פניו בין ברכיו ואמרו בויק"ר פל"א ובשה"ר פ"ז וקה"ר פ"ב אפי' אין בהם אלא ברית מילה דייש [הגה"ה ובקה"ר שם אמרו שבת ומילה, שגם שרש מצות שבת דלילה תיוס, כן בשרש מצות מילה ופריעה, ובאגדה שהובאה בתוס' עולם שבס"ם ראשית חכמה פ"א כתוב (כענין קדושת שבת) ובתוס' ואפי' היא שעמדה להם שנאמר בשביעית שהזכיר להם השבת עכ"ל, וט"ס הוא וצ"ל ביומי אליהו וע"ש במפרש בגליון שהרגיש בזה. ע"כ הגה"ה], דהיינו לומר שחזרו וקיבלו עליהם מצות מילה [הגה"ה ובקה"ר שם דרש לי' אקרא דתן חלק לשבעה וגם לשמנה ע"ש במ"כ שכתב שז"ש באליהו ויאמר שוב שבע פעמים (שענינו כו' קולות שאמר דוד על המים), וי"ל עוד דסיפי' דקרא בקהלת שם אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו דרש לענין זה של אליהו ז"ל שבזכות המילה שהיא לשמנה ירדו אז הגשמים. ע"כ]. ולכן נצטער אליהו מאד כשבקשה איזבל להרגו אח"ז על שהרג נביאי הבעל, כי חשש אלי' ז"ל שמא יחזרו ישראל לקלקולם לבטל מצות מילה וז"ש עזבו את בריתך (ומיושב מה שהקשה בזוהר ויגש [רט:] האיך דחיל כו' שעיקר צערו היה שלא היה יכול לראות בקלקולם ח"ו לחזור ולהפר ברית מילה) כשיחזיקו עוד בעבודת הבעל. וע"ז השיבו ה' והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל, ר"ל שבזה ניחמו שיתקיימו ישראל בזכות ז' אלפים אלו שקיימו מצות מיל' שבברכים ולא כרעו לבעל, ובזכותם ירד טל ומטר, שיש בכן די ליתן כח לז' קולות שאמר דוד על המים כנ"ל:

דף צ' ע"א בביאור פרק ל"ח סוף אות (קא) נשמטה הגה"ה זו.

[יג] ויש לפרש לפ"ז מ"ש וארא בשלל כו' ואחמדם כו', שלפי שראה ונסתכל בתרפים ועבר על אל תפנו אל האלילים (דדרש לי' ר' יהודה (דאזל בשיטת ר"א רבי' דאבוה) בת"כ שם אל תפנו לראותם וודאי, פי' מתם כפשטי' דקרא וכ"מ בשבת [קמט'] דס"ל לש"ם ע"ש), לכן עבירה גוררת עבירה ובא לחמוד כסף וזהב שעליהם ועבר על לא תחמוד כסף וזהב עליהם [דברים ז] וכעין מ"ש בת"כ שם אם אתה פונה אחריהם סוף כו' (וכן י"ל מ"ש [שם כט] ותראו את שקוציהם כו' כסף וזהב אשר עמהם, שע"י הראיה יבא לחמוד כסף וזהב שעמהם):

שם שם אחר סוף אות הנ"ל נשמטו ב' ענינים (קב) (קג) וז"ל.

(קב) הכסף שהיו מקריבין לפניו. משמע שיש בכסף משום תקרובות ע"ב ואע"ב שאין קרב לפנים. והיינו כשיטת הרמב"ם פ"ז מה' ע"ג בההיא דע"ג [נא:] דכל שמן הקנקלין ולפנים אפי' מים ומלח אסורין הוא אפי' אינו ראוי למזבח, א"כ כאן שהאדרת היתה פרוסה לפניו והכסף לפנים מהם (וכסדר המקרא כדברי עכן אדרת שנער כו' ומאתים שקלים כ' ולשון זהב כו', שהיה בקנקלין ואס"כ בתקרובות ואח"כ בלשון

נג)

בלשון שהוא חלק מן המ״ג בתרפים עצמן,) היינו לפנים מן הקנקלין ושייך היה לאסור הכסף אף שאינו קרב בפנים (אלא שלכאורה משמע פשטי׳ דמשום נוי אסרי׳ להו ולא משום תקרובות, וכ״מ בחדושי הריטב״א שם ע״ש, אבל הריטב״א במסקנא העלה משום תקרובות וכ״מ לשון הרמב״ם וכן בכ״מ כתבו משום תקרובות ע״ש), ושלא כדעת רש״י דמים ומלח כעין פנים בעינן אפי׳ לפנים מן הקנקלין ע״ש, ולפ״ד הפר״א שהי׳ ע״ג ותקרובתה וגויה, יתיישב מה שקשה לכאורה, כיון שיהושע אמר בחרמו והיתה העיר חרם וכל אשר בה (לשרוף) וכל כסף וזהב כו׳ קודש הוא לה׳ אוצר ה׳ יבא, א״כ אף בשמאל עכן ולקחם לא היה לו לשרוף הכסף וזהב שהיו מוקדשין לשמים [הגה״ה ואין לומר שכיון שהיו ברשות עכן לא חל חרם יהושע עליהן, וגם תחלה קודם שלקחן עכן לא היו חשובין עדיין ברשות יהושע וישראל שיחול עליהם ההקדש. דכבר פירשה הריב״ש בתשובה סי׳ קע״א וז״ל וחרמו של עכן היה שהחרים יהושע את יריחו ביום השביעי שהיתה העיר כבר כבושה לפניהם ואמר אל העם הריעו כי נתן ה׳ לכם את העיר וגו׳ וכל כסף וזהב וגו׳ קדש לה׳ אוצר ה׳ יבא עכ״ל, אלא שמ״מ הדבר תמוה שמפני זה שהיתה העיר כמו כבושה כבר יהיה נחשב כאלו בא ברשותו ויהיה חל ההקדש (הר״מ ברלין נ״י), ואין זה קושיא שכיון שאמר כי נתן ה׳ לכם את העיר כנתונה כבר חשובה, שדבורו של הקב״ה כמעשה וכמ״ש בירושלמי רפ״ב דחלה דפירות שגדלו ברשות הכנענים ומצאום ישראל קמחין כשנכנסו לא״י חייבין בחלה דלמפרע הן ירשו דכתיב לזרעך נתתי כבר נתתי ומסיים בב״ר ס״פ מ״ד שלה שדיבורו של הקב״ה כמעשה, ועוד שלאחר שכבשוה כתיב רק הכסף והזהב וגו׳ נתנו אוצר בית ה׳, וי״ל דאי נתנו משמע לשון מעשה הנתינה וגם דיבור הנדר שאמרו ונתנוהו כולם בפה כפי ציווי יהושע לאוצר בית ה׳, ולכן לא כתיב הביאו כמ״ש בדברי יהושע אוצר ה׳ יבא, מפני שכולל גם הנתינה בפה כשכבשוה כבר. ע״כ הגה״ה], ואף שנצטוה יהושע והיה האיש אשר ילכדנו ה׳ ישרף אותו באש ואת כל אשר לו, מ״מ הני קדשי שמים לאו אשר לו נינהו וכל היכא דאיתנהו בי׳ גזא דרחמנא הן) וכדמשמעינן שלהי סנהדרין [קיא:] הקדשות שבעיר הנדחת מ״מ פה דכתיב שללה והני שלל שמים הן, וא״כ למה שרפם (ואע״פ שהרמב״ם ספ״ד מה׳ ע״ג כ׳ דפודן ואח״כ שורפם כבר השיג עליו הראב״ד ע״ש), אבל לפמ״ש כאן שהיו ע״ג ותקרובתי׳ ניחא, שא״כ לא חל עליהן ההקדש שאסורין ומצווין היו לאבדן ולשרפם ואפרן אסור [הגה״ה וכדמוכח מההיא דפ״ג דב״ק [מה׳] דהקדיש שור הנסקל לאחר שנגמר דינו אינו מוקדש ע״ש כפירש״י, וחכם א׳ העיר מההיא דזבחים [פח׳] דאין מביאין מנחות ונסכים מהתרומה כו׳ וא״ל מערלה וכלאי הכרם דמשקי׳ דאם הביא קידש ליפסל, אלמא דחל עלי׳ הקדש (וא״ל דערלה וכלה״כ משום דכן מהנשרפין ואפרן מותר חל עליהן הקדש אם יש באפרן שוה פרוטה (עיין תוס׳ פסחים [כט:] ד״ה אין פודין כו׳ וב״ש וח״מ סי׳ כ״ח סב״א) דאפר הקדש נמי מותר כדאיתא שלהי תמורה, ועוד נסכים [היינו משקין שאינן ראויין לשרפה אף בנשרפין יקברו כדאיתא שם), מיהו באמת נראה דהאי קידשו לפסול לאו אכולהו קאי אלא אהני דשייך בהו דהיינו מדומע דתני שם (ובלשון הרמב״ם נכלל עוד טבל ושביעית והיא מן התוספתא דמעילה ומנחות) וכ״מ מלשון רש״י שפי׳ ושרפו והרי ערלה וכלאי הכרם בלא פסיל קודש נשרפין, וגם אין מיושב כ״כ לענין מאי נ״מ מפסילן בקדש הרי פסולין ועומדין הן, ואפשר לענין שנשרפין בקדש דווקא וכ״יב. ע״כ הגה״ה], (ועיין בתוס׳ חולין [קמ׳] ד״ה למעוטי כו׳ שהניחו בצ״ע בעבר והקדיש בהמת עיר הנדחת) ועוד דמאיסי לגבוה, וכההיא דס״ג דע״ג [מז׳] ע״ש ועיין בי״ד סי׳ קל״ט ס׳ י״ג:

(קג) ואת האדרת שהיתה פרושה לפניו והיתה אסורה משום נוי ע״ג, ואפשר זהו שאח״כ כשלקחן יהושע שינה הסדר וכתיב ויקח יהושע וגו׳ ואת הכסף ואת האדרת ואת לשון הזהב, שמנאן מלמטה למעלן כסדר חומרן, דתקרובת ע״ג קל מכולהו דלא מפרש איסור הנאתה מה״ת וכמבואר בתוס׳ ב״ק [עב:]

ד״ה דאם״ר כו׳ שנסתפקו בזה (ואף באיסור אכילה דפשיט׳ להו מהקישא דזבחי מתים, דברי קבלה הן, מיהו מ״מ מוכח בע״ג [כב:] דאיסורא דאורייתא ע״ש, והרמב״ם פ״ז מה׳ ע״ג ה״ב כתב אף בהנאה מתקרובת הי׳ לוקה ע״ש), אבל נוי ע״ג מפורש בתורה כסף וזהב עליהם (ומ״מ לענין מילי אחריני כגון ביטול חמור תקרובות טפי), וע״ג עצמה חמור מכולן (ועכן בדבריו הזכירן כדרך סדור הנחתן וראייתן כמש״ל אות ק״ב): [הגה״ה ואם היינו מפרשים לשון זהב כפשוטו לשון של חוטי זהב וכמו בלשון משנה לשון זהורית ולשונות ארגמן וכמש״ל אות ק״ב, י״ל שיהושע בשעת שרפה לקח הכסף וכרכו באדרת ואח״כ כרך על האדרת את לשון חוטי הזהב, וכדי שישרפו יפה יפה ולא יתפזרו, וכדתנן בפרה פ״ג דכרכן (לעץ ארז ואזוב) בשירי הלשון ומשליך אל תוך שרפת הפרה:

דף קי״ג ע״א פרק מ״ז נשא מסוף אות מ״ב עד אות נ׳

(מג) בין צדיקים בין רשעים. כמ״ש בת״כ אהרן זכה לבניו בין צדיקים כו׳, וכן פנחס לבניו: (מד) עמד פנחס והחרים כו׳. הרמב״ן בהשגות ס׳ המצות לאוין קנ״ד הביאו ופירשו בסתם יינם של ע״ג (וכ״מ פשט המאמר, וכ״מ ממה שמסיים שהיו לוקחין ראשית תירושם לע״ג ולזונות כו׳ וכמש״ל בס״ד. ודברי המג״א שם בזה אינן מבוררין), וכתב שלא פשט איסורו בכ״י עד שבא דניאל וגזר ותלמידי שמאי והלל השלימו איסור בהנאה כיון שנתנסך לע״ג ממש (ובחידושי הרמב״ן לע״ג [לו:] כתבן לב׳ תירוצים, תירוץ א׳ כתב דפנחס [ושם כתב אליהו ז״ל] גזר בשתיה ואתו איהו וגזור בהנאה, א״נ לא פשטה תקנתו, ובס׳ המצות שהרכיבם שניהם יחד, נראה שטעמו שא״א לומר דלשתיה נתקבלה גזרתו דתקשי לן ההיא דחולין [ד:] ביהושפט ואחאב שאמרו סתם יינם הוא ועדיין לא נאסר (והזכיר זה שם) לכן הוכרח לתפוס עיקר תי׳ השני שלא פשטה גזירת איסורו, וגזירת שמאי והלל שהיה נ״כ משום בנותיהן היה כטעמי׳ דפנחס כאן שמעשה שטים ע״י יין היה כדאיתא בסנהדרין שם ובספרי וצרצור של יין העמוני מונח כו׳ שמואב ועמון שבאו לעולם ע״י יין הן אבות התאוה לזנות, מואב ע״י בנותיהן ועמון ע״י יינם החוק [ו] ואין רמז במקרא שפנחס גזר על היין (ובס׳ פרדס הגדול לרש״י [יט] העתיק מזה ע״ש) ובבעה״ט ויקח רמח אותיות חרם נראה נתכוין לחרם זה דפר״א כאן שעל היין [וי״ל עוד ויקח ר״ת ואם ייגם קללת חרם], ועי״ל ממ״ש [דברים ל״ב] ישתו יין נסיכם (דדרשינן לי׳ לנתנסך לע״ג) יין נסיכם בני׳ פנחס אליהו לרמוז שהוא גזר ע״ז: (מה) בסוד ש״המש וכתב כו׳. ע״ל ס״פ ל״ח: (מו) נאני מרמס רגליכם תרעינה ומרפש רגליכם תשתינה. כצ״ל, ופשוטו ר״ל שיותר טוב הו״ל לשתות מים רפש רגליהם מלשתות יין שהיה לע״ג ולזונות כדמס״ו (וירמוז נ״כ למ״ש בשבע״י שהשיבו זה לתשובה למלשיני שקר ע״ש): (מז) שהן לוקחין ראשית תירושם לע״ג ולזונות. כן היו רגילין ע״ג בימיהם לייחד ראשית תירושם לע״ג (דוגמת כל ראשית לה׳ שבתורה בכורים ובכור ותרומה וחלה וכן ראשית החרם לזנות לה׳ [ש״א ט״ו]) והיו מייחסין בטעה לאגוי״ע שלהם אלוק על היין (ועיין בירושלמי ס״פ ד׳ מיתות בעובדא דר״א ור״י. עם אביו של ר״י בן בתירא שבל תבשיל שהיו מעלין לפניהם היו מעלין תחלה לאדר א׳ וחששו דלמא איגון אכלין זבחי מתים, כלומר שמכניסין תחלת כל מאכל לע״ג ואח״כ כל הסעודה זבחי מתים, וכן כאן ע״י שהיו מייחדים ראשית היין לע״ג היה נחשב כל היין כיין נסך לע״ג כאלו הוא לע״ג ולזנות): (מח) שנאמר זנות יין כו׳. וכתיב בתרי׳ עמי בעצו ישאל וגו׳ כי רוח זנונים התעה ויזנו מתחת אלקיהם הרי ע״ג, וזנות משמע מפשטי׳ דקרא וכדכתיב לקמיה הזנו ולא יפרוצו וגו׳: (מט) וכה״א אל תהי בסובאי יין כו׳. כלומר אף בשל ישראל כתיב אל תהי בסובאי כו׳ וכתיב בתריה כי שוחה עמוקה זונה ובאר צרה נכריה וכן זנות וע״ג ושניהן באין ע״י היין שכן דרשוהו בבמ״ד רפ״י ע״ש:

הגה״ה

[ו] והוא כמ״ש במדרש עמון ומואב בלק״ת פ׳ וירא שהן כס״א נגד ב׳ ההי״ן בקדושה מואב נגד ה׳ תתאה מ״ל ועמון בינה ע״ש, וכן ב׳ עלמין דאתכסיא ודאתגליא, וכן מואב הקלי׳ באתגליא מאביה בשתו, ועמון באתכסיא בן עמי כשיחה נאה כמ״ש בס״ג דב״ק [לח׳], וכן ע״ג שלהם פעור שקוץ מואב באתגליא פוער עצמו כו׳, ומלכום שקוץ בני עמון באתכסיא [ושם מגלתי בסי׳ אגדות ב״ק ע״ד הנסתר להגר״א שם], ולכן מואב במעשה (שהוא נגד עולם המעשה) שהטעיאו בטועל בנשותיהן, ועמון במחשבה ותאוות הלב בחום יין העמוני שלהם (כמ״ש זנות יין ותירוש כו׳ וכמ״ש בסוטה [ז׳] הרבה

גג

אין עושה כו' ואמרו ביומא [שם:] כי יתן בכוס כו' כל עריות דומות עליו כמישור) , וי"ל שלכן במלחמת יפתח עם בני עמון
[שופטים יא] כתיב ועד אבל כרמים מכה גדולה מאד , ששם באבל כרמים מקום כרמים הרבה כמ"ש רש"י בפסחים (נג:)
ד"ה אובל כו', הוא שהכום מכה רבה לנקום מהן נקמת יין העמוני שלהם שהכשילו בו ישראל בשטים , וכן לדורות הן הנה היו
למכשול ענן תמיד , ובנשים נכריות שנשא שלמה [מלכים א יא] כתיב ראשונה מואביות עמוניות [ובנחמיה י"ג בעולי גולה כתיב
אשדודיות עמוניות מואביות , אפשר לפי ריבויין חושבן , כי מת"ש שם אח"כ ובניהם חצי מדבר אשדודית משמע שהן היו רבות
מכולן , וכן י"ל בעמוניות ומואביות , אבל הסדר הכתוב בעזרא ט' צריך טעם כי"ב) , ולכן צותה תורה שלא לדרוש שלומם
וטובתם (של עמון ומואב) כל הימים , שלא יתחברו להם ע"י מדת השלום והטוב שהן בקדושה מדת שלום בית שצריך להרחיק
מהם . והנה בירורן היו ב' פרידות טובות נשמות קדושות שני מציאות דוד ורחבעם כמ"ש ביבמות [עז:] ועיין בלק"ת שם ,
ולהיות בעת הוצאת כלען מפיכן לא הי' מוציאין כ"א בקושי גדול הו' תמיד זמן מלחמה בין הס"א והקדושה באותה שעה
(וכמ"ש בזהר ויקהל [רי"ד:] במקום בסה"ק (שהיה בחינת מלכות ב"ד) גרן ארנון היבוסי , כד מטא זמנא לנפקא מתחות ידיה (דארנון
היבוסי) לא נפק אלא בסגיאות כו' וקטולא בישראל כו' , וכמו במלחמה ברגע הניצוח הוא עיקר כובד מלחמה , שאז המנוצח
מוסיף כל כחותיו כראותו מפלתו קרובה לבא) , ולכן בהתחלת בירורן ע"י רות וערפה מתו מחלון וכליון שנשאום בעבירה ובלא
גיום , וכן כשהגיע עת לידת דוד שהוא עיקר היציאה אזיל כחה הס"א להוציא נשמתו בשפחת ישי כי תירש גבירתה ועוררה
תאוה לזה בישי החסיד שמת בעטיו של נחש אבל הקב"ה בטל מחשבתה ובכנעה השפחה לגבירתה ובכנסה גבירתה תחתיה
וכמ"ש באריכה במדרש אגדה הכתובה בילקוט המכירי כ"י ע"פ בחטא יחמתני אמי והובא בקיצור בדברי הרמ"ע מפאנו בע"מ
מאמר חק"ד ח"ג פ"י ע"ש , ובהגהותיי לויק"ר ס"פ י"ד אות י"ו רמזתיה בלשון הויק"ר ע"ש , ובהיות נשמת דוד נבררת
ממואב היה הוא צריך שימור יתירא מלהתחבר עמהם ועם עמון (הקשורים עמהם יחד) בדרישת שלומם וטובם כאזהרת התורה
ובמואב כאשר נלחם בהם נזהר ולא חמל עליהם כמ"ש [שמואל ב ח] וימדדם בחבל השכב אותם ארצה וימדד שני חבלים להמית
ומלא החבל להחיות , ובזה נכנעו ותהי מואב לדוד לעבדים נושאי מנחה (ואולי י"ל הענין עפמ"ש בזוהר תצא [קפב:] חד נטל
תרין שליטים וחד שליט כו' ע"ש כפי' הרמ"ז כמק"ת שכנגד נצח היו ב' שליטים ושליט א' נגד ההוד , ולכן שני חבלים המית
נגד שני שליטי הנצח היה ביכלתו להמית; לבטלן ויז נצחם , אבל השליט שכנגד ההוד דינא קשיא שלא נמתק לא היה יכול
להמיתן רק נכנעו ויהיו לו נושאי מנחה כגי' ק"ג השליט האחד פי"ש כפי' הרמ"ז , והחבל שמדדן היא הת"ל דקדושה חבלים
נפלו בנעימים לדוד המלך , וכ"ה בינוקא דבלק ק"ג סוף ע"א ע"ש ועמש"ל פ"ו בהג"ה ח') , וכן היה ראוי לו לעשות
בעמון והיה מכניעם מיד בכדי שתצא מהן לקדושה אח"כ נשמת רחבעם ע"י נעמה העמונית , אך כאשר חטא לעשות חסד עם
חנון בן נחש שלא לנחמו [שם י] ועבר על מ"ש בתורה לא תדרוש שלומם וטובתם וכמ"ש בבמ"ר פנחס פכ"א (ואפשר מפני
שראה ברוה"ק שהיה עתיד להתגייר כמ"ש בשוח"ט מזמור ג' שהוא שובי בן נחש שבא בתשובה , חשב שראוי לעשות עמו חסד
לנחמו , וכשמו חנון לחוננו ,) ואמר בבמ"ר שם על שבא עמהן במדת רחמים לסוף בא לידי בזיון ולידי כו' לידי מלחמה ,
כי כשדרש שלום לשונא שלום , הנה לשלום מר לו מר , שנתקיים אז אני שלום והמה למלחמה . וניתן בהם כח בעמון להלחם
בחזקה עם ישראל עד שהיו בסכנה גדולה שהיתה להם המלחמה פנים ואחור , ונתיירא יואב מאד ואמר לאבישי חזק ונתחזק
בעד עמנו [אותיות עמון] ועדי אלקינו וה' הטוב בעיניו יעשה (כנראה היה מסופק בדבר הנצחון , והוא מפני שחטאו בדרישת
שלומם) , ולא נצחם יואב במלחמה ההיא רק לארם , ובני עמון נסו ובאו העיר וישב יואב שב מהם אז ויבא ירושלים , ונתקיימה
הסנה כשעלה להשחית את בני עמון ויצורו על רבה עיר המלוכה ומושב מלכום שקוצם , אשר בכבישתה היה להם מכה רבה
[כגי' ר"ו ב' השליטים של חסד שנמתקו עיין בדברי הרמ"ז פ' תצא הנ"ל) והכניעם בכדי ליתן מקום לצאת נשמת רחבעם
הקדושה מהם , הנה בחטא דרישת השלום ניתן בהם כח להסית בכח יין העמוני שלהם את דוד מן חוס תאות היתר (כמ"ש
בסנהדרין [קז'] שנתגלתה ממנו הלכה משביעו רעב כו') אל האיסור מעשה בת שבע (ומ"ש ויתהלך על גג בית המלך , י"ל
לפמ"ש שהוא היכל ק"ק דבריאה שמתלבש בו מ"ל דאצי' מדת דוד והוא בית המלך . ושם תחלת עלאה דפרודא מקום לאחוז
להם , ובענין אמה בליא עורב בנגב בהמ"ק , ועיין בדרושי המעקה בע"ח שער דרושי אבי"ע) , ובזה נתחזק כח עמון ביותר ,
ונפסק באמצע ענין מלחמת יואב עם עמון שלא היה יכול להם , ולא עוד אלא שנתגלגל הדבר מזה , שצוה דוד בעצמו ליתן
את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה ונהרג הוא ונפלו מעבדי דוד בחרב בני עמון (ואמרו בסבא דמשפטים [קו:] כמה תוקפא
כו' בשעתא דקטלו בני עמון לאוריה וסגיאין מבני ישראל עמי' ואתגבר כו' חרב בני עמון כו' ואתתקף ההיא סיקון כו' על
מחנה האלקים כו') , ונגלה אז לכל עומק טעמי מצות התורה שראו כמה רעה גרמו להם בזה שעברו על לא תדרוש שלומם
וטובתם (וי"ל ז"ש דוד במזמור התשובה לך לבדך חטאתי וגו' למען תצדק בדברך תזכה בשפטך , שהוא ע"ד מ"ש בסנהדרין
[שם] גליא וידיע קמך דאי בעינא למכפיי' ליצרא כו' כן נאמר לדרך זה כאן , שאמר דוד שלא היה ראוי לאותה מעשה
(וכמ"ש פ"ק דע"ג [ד:] לא היה דוד ראוי לאותה מעשה כו') אלא לך לבדך חטאתי למען תצדק בדברך תזכה בשפטך . להראות
על ידי כי משפטי ה' וגזירתו על עמון ומואב צדקו יחדיו שצוה הרחיק משלומם וטובתם , וחזר ואמר הן בחטא יחמתני אמי
אמו ממש וכמש"ל בשם מדרש אגדה , וגם אימא רבתא אם המלכות רות שבחטא נישאת תחלה למחלון כמש"ל , וא"כ היה לו
להבין וליזהר מאד שלא לדרוש שלומם וטובתם בכדי להתרחק מהם , אבל כי אמת חפצת בטוחות ובסתום חכמה תודיעני ,
כי חפצת לאמת בכליותי אמיתת תורתך הקדושה (שלא יהרהר אחר גזרות המקום בזה להתרחק מן השלום) ולהודיעני סתימת
טעם מתוכך הזאת) . ומיד כששב דוד בתשובה ונתקבלה תשובתו (וכ"ז על שנתן תוקף לחרב בני עמון , נגזרה עליו
גזירה דלא תשוב חרב מביתך , כי על שפגם במדת השלום . אבדה ממנו הבטחת וחרב לא תעבור כו' כי יתן שלום בארץ ,)
חזר יואב להתגבר על בני עמון ולכד רבת בני עמון עיר המים , וזהו שלח לדוד שיבא הוא לגמור לכידתה ואמר פן אלכד
אני את העיר ויקרא שמי עליה שלא מפני הכבוד לבדו בקריאת שם דוד עליה נתכוין , אך כי היה הצורך לזה שילכדנה דווקא
דוד וינקום מבני עמון באכזריות תזה כדלהלן , לתקן מה שפגם תחלה לחוננם בעשות חסד ונטיית שלום אליהם , וכן עשה
בשלכדה (והסיר עטרת מלכום שקוצם מעל ראשו שבא אתי הגתי ובטל כחה וניקתה מהקדושה , ותהי בראש דוד . וניתן בזה
הכנה ומקום לצאת נשמת רחבעם הקדושה לחפשי מתחת יד עמון ,) אז לתיקון מה שחטא תחלה ליתן להם חסד וחנינה ,
הוכרח עתה לנקום מהן באכזריות חמה (וכי"ב בשאול על שעבר על ציווי ולא תחמול עליו [שמואל א טו] וחמל על אגג ,
הוכרח אח"כ שמואל לתקן זה להמיתו במיתה משונה של אכזריות כמ"ש וישסף שמואל את אגג לפני ה' . ועמש"ל פמ"ט בס"ד
שו"ש אגג אכן סר מר המות ע"ש ,) וכמ"ש וישם במגרה ובחריצי הברזל ובמגזרות הברזל והעביר אותם במלבן (יש לפרש
העביר אותם כאש במלבן הוא שרגא דליבני כמו שהיו עושין למולך כמ"ש בסנהדרין [סד:] כן דן אותם דוד . וי"ל זהו רמז
הכתוב במלכון בכת"ק לשון מולך שלהן , ועיין רד"ק שם) , ור"ת של ד' אלו , מגרה . חריצי . מגזרות . מלבן , הוא
מחמ"ם , לרמוז שעשה כן לנקום רעתם לחמם ביין העמוני לעבירה שגרמו רעה רבה לדוד עצמו ולכל ישראל (וסרה בזה
תלונת המתחכמים להרהר על אכזריות דוד בזה על עמון , ואף לפי פשוטו לפי ששלחו יד לבזות מלאכי שלום של דוד והפרו
בזה חוק בין כל העמים נקם נקמתו מהם באף ובחמה בכדי לגדור הדבר למען ישמעו ויראו) , ואז הוא שיצתה נעמה
העמונית הפרידה טובה של עמון לשלמה לאשה (וג"ז עלתה לו בקושי וצער גדול ככתוב באגדה שהובאה בעמק המלך פ'
קמ"ב ע"ש) , ובכ"ז כיון שנולד שלמה מבת שבע שאכלה דוד פגה תחלה . דבקה בו שמץ דבר מענין יין העמוני הדבק
במואבי ונטה לאהוב נשים נכריות אשר הראשונות מהן מואביות ועמוניות כמש"ל , וכן רחבעם בנו שנולד מנעמה העמונית
כתוב בו [ד"ה ב יא] וישאל המון נשים , שנשאר בו שמץ נטיית נופת יין העמוני , אלא שכיון שכבר נכנעה ונתבררה
לא היה בו חשש איסור עוד :

תשובה

מצאתי מקום להציג פה תשובה אחת מכבוד הרה"ג החו"ב השלם היקר ומרומם המפורסם כש"ת מו' ש' זלמן לערין נ"י אשר דן לפני כבוד רו"מ הגאון המחבר נ"י [אשר הגיע לידי נגמר ההדפסה].

כבוד דו"ז הרב הגאון כו' המפורסם מוהר"ר דוד לוריא נ"י

בנידון השאלה דנשאל הימנו, ע"ד הס"ת שכתב הסופר האזינו בכל סוף שיטה רק תי' אחת ובשיטה שלאחריה כתב השיטה והניח פתוחה ובסוף תי' אחת והריוח מכוון נגד מכוון וכן כולם מה דינה.

לדעתי אין הדבר צריך לפנים דפסולה הודיעה, דקיימ"ל שבת (ק"ג ע"ב) כתבה כשירה או השירה כמותה פסולה, וא"ל דה"פ כתבה כשירה דווקא דוגמת שירת הים ושירת דבורה דהוה אריח ע"ג לבינה ולבינה ע"ג אריח אבל דוגמא הזאת דהוה אריח ע"ג אריח) ולבנה ע"ג לבנה כשרה דאין זה כשירה, דז"א דבהדיא גרסינן במגילה (י"ח ע"ב) דרש ר' שילא כו' כל השירות כולן נכתבות אריח על גבי לבינה ולבינה ע"ג אריח חוץ משירה זו כו' שאריח ע"ג אריח ולבינה כו', הרי מבואר להדיא דגם דוגמת עשרת בני המן ומל"כ נקראת שירה וא"כ זה נ"כ בכלל כתבה כשירה. וראיתי מה שהביא הר"ן ז"ל בשם ר"ת דפירושו של אריח הוא נ"כ כתב של שיטה הקצרה, הנה בשירת הים וש"דב האריח הוא תי' אחת בסוף השיטה [ובתמונת השירה להרמב"ם ז"ל ראיתי ויהי לו ובסוף בתוך הים בשני בתי' אבל בכל הספרים נחלקו נ"כ לתי' אחת וכן הביא בתמונה בחומש רעדלהיים המוגהים וכן הוא בתקון סופרים וכן עיקר,] ובשיטה השני' הוא שיטות רחבות תלבינה ולבינה אבל בשירת בני המן ומל"כ הכל תי' אחת ואת ואת זע"ז. ולכן אני אומר שרק תמונה זאת דש"ה וש"ד או שלבסוף כל השיטות מסיימות בתי' אחת כמו בבני המן ומל"כ נקראת בלשון הגמ' שירה, ולכן לק"מ משירת האזינו שהקשה הר"ן ז"ל דגם היא נכתבת בשוה זע"ז דהא שם אין בסוף השיטה תי' אחת רק נ' תיבות ואינה כלל בכלל שירה ואמרו בפירוש האזינו שעשתה שירה ושירה שעשתה האזינו פסולה רואים אנחנו שאין קורא צורת האזינו בשם שירה כו' ב"ה ומל"כ מפני שלא נכתבה כלל בצורת שירה היינו תי' אחת בסוף שיטה או אריח ע"ג לבינה כו']*[ואולי יש להעמים זה בתי' הר"ן ז"ל שאין בזה אריח כלל ר"ל ואין זה שירה כלל, עכ"פ אם מסיימת בתי' אחת כנ"ד בסוף כל שיטה כבר הוכחנו דנקראת כשירה ופסולה, וא"ל דעשאה כשירה דוקא כל הס"ת ולא פ"א דז"א דהכי כתב הרמב"ם פ"ז הי"א מה' ס"ת או שכתב פרשה א' כשירה הרי זה פסול כו'.

הגה"ה ומה שהתורה קורא זאת בשם שירה לא אכפת לן דוגמת שירת הבאר שלא נכתבה כלל כשירה רק העיקר מה שמסרו לנו חז"ל לשירה זה עיקר:

ובמנחות (ל"א ב') גרסינן אמר ר"ז כו' מזוזה שכתבה שתים שתים כשירה איבעיא להו שתים ושלש ואחת מהו אמר רב נחמן בר יצחק כ"ש שעשאה כשירה ופרש"י כ"ש דכשרה דתכתבי עשאה כשירה או שירה כמותה פסולה כי תניא בס"ת עכ"ל, וצריך ביאור מה זה כ"ש, ולדעתי בפשיטות דשתים שתים פירש"י כל השיטה בת שתי תיבות וא"כ בראש השיטה תי' אחת ובסוף השיטה תי' אחת וא"כ יכול להיות שיש ביניהם הפסק והוה דוגמת י' בני המן ומל"כ דאמרו ע"ז שלא תהא כו', ועכ"ז כאן כשרה דזה לא שייך כאן כלל, ולכן על שתים ושלש ואחת דהוה דוגמת שירת הים כפירש"י שיש מקום רחב אמר כ"ש דהוה כשירה דעל צורה זו אין שייך כלל לומר כו' וא"כ בנ"ד דאפשר לתיטעי ולומר דנכתבה על צורה זו שלא תהא כו' לאורותי' בודאי פסולה יותר ויותר מאם היתה נכתבת כשירת או ושיר כי אנו רואים שזאת התמונה עדיף טפי כו' ולכן אם היה נכתב בסוף כל שיטה תיבת ארור איש לדעתי יותר היה אפשר להכשיר דהכר אין זה כשירה דשם דוקא תי' אחת כמ"ש למעלה ואין לפסול מטעם צורת האזינו דלא מציט פסול רק אם כתב האזינו כשירה או שירה כהאזינו אבל אם כתב דבר א' שאינה שירה כהאזינו לא מצינו לפסול רק מטעם שהוא סתום והבא בלא"ה בו פתוחה. וראיתי בריב"ש ז"ל סי' רפ"ו מסיק דהא דכתבה כשירה פסולה דוקא שיש ריוח ביניהם בצורת פ' סתומה דוגמת הריוח שצריך להיות בשירת האזינו ע"ש, והקשה א"כ למה אמרו שאם כתבה כשירה פסולה תיפ"ל משום שעשה פרשה במקום שאין בו פרשה דודאי נראה שפסול דלא גרע מפתו' שעשאה סתומה כו' הא לא קשיא דהו"א דאע"ג דבאויר אחד נשאר פרשה פסול כשעשה צורת השירה עדיף טפי דנראה שאין זה פרשה אלא כסדר השירה נכתב ותש"ה איצטריך למימר דעשאה כשירה פסולה, והנה כפי דבריו זכינו לדין חדש ומחודש דגבי מזוזה שהבאתי לעיל דכשירה כשרה א"כ אם כל הפסול בס"ת משום הפסק במזוזה כשרה א"כ אפי' יש ריוח כשיעור סתומה ביניהם עכ"ז כשר ואע"ג דעושה פרשה שלא במקומה פסולה כשירה יותר עדיף וכשרה ולדעתי סוגיא זו סייעתא דידי' דהא שתים ושלש וא' דכשרה בשיטה שלא נכתב רק תי' אחת יש הפסק כשיעור סתומה לכ"הפ [וכמ"ם סוף פ"א משמע דהפסק רק נ' אותיות ע"ש] כי אין לומר דמיירי שהשיטה כ"כ קצרה שאחר כתיבת תי' האחת לא נשתייר כשיעור ט' אותיות דא"כ הלא בלא"ה פסולה דצריך לעשות פרשיותי' סתומות, ואיך עושים זאת הלא לכל הפחות צריך לכתוב תיבה אחת ובשעריך אלא דזה סייעתא לפי' הריב"ש והו"ק בזה, ויש לדחוק דיניח שיטה אחת חלוקה לגמרי דהוי פתוחה או סתומה לדעת הרא"ש והרמב"ם ז"ל, ובזה מתורץ מה שהקשה הרב הג' מ' ישראל מיכל ישורון על דברי הריב"ש ז"ל „דמאי מקשה מברייתא דכתבה כשירה פסולה דילמא שאני התם דיש ריוח במקום שאין פרשה, ובאמת לענ"ד גם קושית הריב"ש לק"מ דגם בס"ת נפרש כתבה כשירה בכה"ג דשתים ושלש ואחת" עכ"ל, ולמ"ש לק"מ דמה שאמרו כ"ש דעשאה כשירה כוונתו ע"כ שהניח השיעור ועכ"ז כשר מפני דעדיף טפי דנראה שאין פרשה אלא כסדר השירה כי זה עיקר יסוד של הריב"ש דבשירה צריך שיעור ריוח וברייתא דעשאה כשירה מיירי נ"כ ע"ז האופן כמו שהוכחתי לעיל, ועתה יתפרשו דברי הגמ' כפשטן דשתים שתים נ"כ בהפסק כצורת שירת י' בני המן ומל"כ ושתים ושלש ואחת מיירי נ"כ שיש שיעור פתוחה כו' ועכ"ז כ"ש דכשירה וכ"ז ברור, רק קשה לי דהריב"ש היה יכול לתרץ קושיתו, דלכן נקטו דכשירה דנ"מ לענין מזוזה דשם הפסק היה פסול וכשירה כשרה, [ודו"ז הגאון מו"ה דוד לוריא נ"י מבואר אשר דעתו נ"כ להחמיר אומר דבזה מתורץ קושית הריב"ש דהיינו דקא לאשמועינן בזה אפי' במקום שיש פרשיות קצרות תכופות זה לזה כמו פ' עריות וי"א ארורים ונמצא הסופר כשירה שיבואו הפרשיות הסתומות מכוונות במקום החלון שבין הארורים כמו שעשה הסופר בס"ת קטנה הלזו אפ"ה פסולה משום עשאה כשירה ואע"פ שאין זה בכל התורה] ועכ"ז קשה בעיני מאד שהי' להריב"ש ז"ל לפרש שיחתו דבמזוזה כשר ההפסק אם נעשה כשירה, וחפשתי ומצאתי ברמב"ם פ"ה מהלכות מזוזה ה"א שכתב ואם כתבה ב' או ג' דפין כשרה בלבד שלא יעשנה כזנב או כמו עגול או כקובה עכ"ל ועיין בכ"מ שמראה מקום לדבריו מדברי רבה בר בר חנא אמר ר' יוחנן מזוזה שעשאה שתים ושלש ואחת כשרה כו' אשר מזה מוכן כי דרך אחרת להרמב"ם ז"ל בשיטת הגמ' ולא הביא כלל דברי רב שתים שתים כשרה ולא האיבעיא שתים ושלש ואחת ולא הפשטות של ר"נ בר"י. ואולי יש לומר דקשה להרמב"ם ז"ל על דברי רב דס"ל שתים שתים כשרה איך יעשה הסתומה אצל הפרשה (או הפתוחה לכה"פ) דאם נכתוב תיבה אחת ובשעריך תחת מזוזת ביתך ישאר רק כדי תיבה אחת ואפילו אם ישאר שורה אחת פנויה להרמב"ם הוי רק פתוחה, והו"ל לקמן להש"ם דילן להוכיח דפתוחה נ"כ כשרה לעשות כסתומה לכה"פ ולכן אפשר נוכל לומר דס"ל להרמב"ם ז"ל דרב ס"ל כמו שאמרו במס' סופרים דצריך הפסק רק נ' תיבות ועליה קאי נ"כ ר"נ בר"י אבל להריב"ש דס"ל דהפסק צריך להיות ט' אותיות א"כ פסול וכבר אין חילוק נ"כ בין מזוזה לס"ת ובשניהם ב' וג' וא' כשירה פסולה נ"ב ולפ"נ בזה כי אולי גרסא אחרת היה לו להרמב"ם בש"ס דילן כמו שמוסיף כעגול נ"כ:

הכ"ד ח"א הדוש"ת בלונ"ח שלמה זלמן לערין.

השמטות ותיקונים

ע"ה ב דף א' ע"ג שורה מ' סוף אות ג' אחר לשכור וכ"ז, צ"ל ומסתברא כזה דאסור, שהרי אף לעצמו לא התירו לו אלא בכדי שלא יפסוק (פי' שלא ישכח, וכ"ה בלשון הפוסקים, וברי"ף הגי' שלא יפסיד) למודו, אבל לאחרים אין טעם להתיר, אבל זה צ"ע בב' מנודים אם רשאים לישב זע"ז בתוך ד"א, ולכאורה קצת ראיה שמותרים, ממצורע דכתיב בי' בדד ישב, ואמרינן בפסחים [סז׳] שלא ישבו טמאים אחרים עמו (ומשום חילוק מחנות הוא כמ"ש רש"י שם, והוא מבואר בזבחים [קטז׳] ע"ש) דמשמע מינה הא טמאים מצורעים בי"ב מותרין לישב עמו. ומשמע עמו ממש בד"א (ולא במחיצתו וחוץ לד"א דוקא)., וכ"מ פשטי' דקרא [מלכים ב ז] דארבעה אנשים המצורעים היו יושבים כלם יחד שכתוב היו מצורעים פתח השער וגו' אנחנו יושבים פה, וכיון דמצורע דאורייתא מותרין, כ"ש מנודין דרבנן לרו"הפ ז"ל, גם איסור ישיבה מסמכינן במ"ק [טו׳] מדכתיב ארו ארור יושביה דאמרינן לה בגמ' בלשון למאן דיתיב בד"א דיליה כלומר הי' משמתי' ליה ג"כ, והיינו אם איהו ארור כבר, אבל אם כבר ארור לא הי' מהדרינן לשמתי' על דיתיב בד"א דילי', ולהכי דרשי' שם לשון ארו ארור דמהדרינן ומחרמינן כו', ולא מפרשי' ארו מי שהי' כבר ארור ויושב בד"א שלה, משום דלזה באמת אין איסור:

דף ג' ע"ד בהגה"ה שורה ט' (משורות ההגה"ה) אחר לא היה בימי ר"א, צ"ל ועיין בתוספתא דמכות פ"ג רשב"ג אומר משום ר"א, דמלשון משום משמעו ששמע בשמו ולא מפיו כמ"ש רש"י וש"מ בכ"ת, דהיינו שלא ראהו:

שם בפנים שורה מ' אחר בזה נכונים, צ"ל תוסגר (ועיין בערוך ע' הג א' דמשמע שהיה גורס בפ' חלק שם גם הא דברכות [כח:] בשחלה ר"א כו' (דמשמע שהיה בשעת פטירתו ובדלקמן קונטרס ב"ל אות ח') וכמ"ש בביאורי על הערוך שם בס"ד):

שה"א ה' ע"א בהגה"ה שורה י' (משורות ההגה"ה) אחר לפסל מיכה, צ"ל וכ"מ אח"ז בס"ד בלק"ת להאר"י ז"ל ס"פ שופטים ע"ש:

שם ע"ב שורה ע"ו בפנים אחר, גמ' דמסכת כלה, צ"ל תוסגר (כי בעל מג"המא היה לו גמ' על מס' כלה והזכירה כ"פ בספרו, וכאשר כתבתי ע"ז במאמר מיוחד בס"ד, והבאתי שגם בעל גנת אגוז ובעל ר"ח היה לפניהם גמ' זו ע"ש):

שם שם שורה נ"ח אחר בדור שלאחריו, צ"ל וכמש"ל בקונטרס בית צדיק ס"ד ע"ש:

שם ע"ד שורה ע' ולכן בסוף הוריות כו' עד עיניו של לויתן צריך למחקו כאן וע"ל סוף אות ה':

שם ז ע"ד שורה נ"ג אחר דיש לו רשאה, צ"ל וביומא [עח:] אמר ר"א החיה תנעול הסנדל משום צנה, ובנדרים [מא:] אר"א דבורא קשה לעינא וכן למיחוש ראש ע"ש בפי' הרא"ש, ומשום דהיה בקי ברפואות וידע בטיבעא:

שם ז ע"ד שורה ז' אחר באתר עילאה כו', צ"ל ובברייתא דמס' תפלין (שנדפס מחדש עם ז' מס"ק שמצא הגאון חיד"א בכ"י) בסופה איתא שטרח ר"א כשפשט כבר בגדיו לטבול במערה וא"ל שיש מערה אחרת שמימיה יפין משל זו חזר ולבש בגדיו ותפליו לילך שם אף שלא היה בין זו לזו אלא ד"א שלא היה ר"א מהלך ד"א בלא תפלין:

שם שורה י"ד אחר שפתח בעצמו, צ"ל וי"ל שהוא מכוין למ"ש בת"ז תיקון י"ח ל' ע"א אלא איהו ממש אפתח כו':

שם שורה כ"ד אחר שלא שמע ממנו, צ"ל ועיין בתר"י ורא"ש בברכות שם (הר"מ ברלין):

שם שורה כ"ו אחר ממשנת רבותיו (שבסה"ד), צ"ל ולפי' הערוך ע' ברית דלל"ק ר"א אמרה בלשון בתמיה. וללי"ב דבכיוצתא ר' יהושע אמרה ע"ש, אתי שפיר ג"ב:

שם ס' ע"א שורה י"ד אחר הר"מ ברלין, צ"ל וכן ביבמות [פ'] ובנזיר [לבי] ע"ש בתוס' [לגי] ד"ה אמר רבא:

שם שורה כ"ו אחר ראי בו כמש"ל, צ"ל כמש"ל בסוף אות ג':

שם ע"ד שורה ך"ו אחר דב"ק [טו׳] צ"ש, צ"ל ובתוספתא פ"ק דב"ב (הביאו הרמב"ן בחידושיו והרא"ש שם פ"ב סי' כ"ה) אמר מגדל דבורים כמגדל כלבים (ולפנינו בתוספתא הגי' ר' נתן וט"ס הוא וצ"ל ר"א כמ"ש ברמב"ן ורא"ש) וכן אמרי' ספ"ד דב"ק [מז׳] דס"ל לא יגדל כלב רע משום ולא תשים דמים כדר' נתן וכמש"ל דנוסחא שלנו שם בב"ק ר' אליעזר:

שם ט' ב' שורה ז"ג [מה:] לשרוף ס"ת שכתבו, כצ"ל:

ב"צ ע' ע"ג סוף העמוד, צ"ל ודאה הרב החו"ב מ' שלמה הילל נ"י מווארשא. דכיון דהאיסור בכהן הדיוט הוא משום שמא תחפתה ותאסר עליו משום זונה, א"כ אין זה אלא כשנתקדשה קדושין דאורייתא כגון שקיבל בה אביה קדושין, אבל כאן לא שייך זה (דהא קדושי קטנה יתומה היה כדאי' בירושלמי דיבמות שם) וכיון שלא הכירה עד שגדלה ודאי היה מותר לכונסה, וגכון לדברו (ודוקא בכהן גדול אמרו שם בגמ' שאם לא קדשה אביה אדרבא אף לרבנן אסורה):

שם ע"ד בהג"ה כמש"ל ס"ד, ט"ס וצ"ל כמש"ל ס"ה, וצ"ל עוד והי' כבר זקן כמש"ל בקונטרס שה"א ס"ג:

שם י"א ע"ג שורה מ"ד אחר ראה חורבן ביתר, צ"ל הגה"ה ואע"פ שבתד"א רבה פ"ל כתוב בהא דר"א הגדול אלכסנדריא של מצרים במקום ביתר, אין להכריע מזה לומר שכ"ה הנוסחא הנכונה גם בש"ס (כאשר ראיתי מי שהעיר בזה) שהרי הסוגיא מוכחת שם שהביאוה על ענין ביתר ולא הוזכר שם עדיין מן אלכסנדריא דבר כלל, וכן מה שמביא שם ע"ז במתניתא תנא ז' שנים בצרו כרמיהן כו', ידוע שזה על ביתר נאמרה, ומבואר ברא"ש ברכות פ"ט [נט:] שתקנו הט"ומט בשינוי יין מפני שעיקרו על הרוגי ביתר נתקן שאמרו בהן שבצרו כרמיהן כו' ע"ש (ומש"ש בלשון הרא"ש והקיפו גדר לכרמיהן, זה לא נמצא בגמ' וישנו בירוש' פ"ד דתענית ואיכה רבה ג"כ בביתר), ולשון במתניתא תנא היינו ודאי שבא לחלוק על הא גופא דר"א הגדול דלקמי', ומוכח דר"א נמי בביתר נשנה, וגם בתד"א שם מסיים עלה הא דוי"א ז' שנים בצרו כרמיהן, וכי היכי דהי"א ודאי בביתר נשנה, כמו כן קמייתא דר"א, ואדרבא קרוב יותר שלשון התד"א משובש כאשר ידוע שהוא מוחזק בזה תמיד, ומפני שהוזכר בגמ' להלן [גטין נז:] קול אנדרייטום שהרג באלכסנדריא של מצרים ס"ר על ס"ר כפליים כו', טעה המעתיק של תד"א כשראה כתוב בתד"א אנדרייטום אבל ביתר להגיה בה אלכסנדריא של מצרים במקום ביתר ע"פ סוגיא דגטין (אשר באמת בזה היה נראה שיש ט"ס בסוגיא דגטין מ"ש בסיפא קול אספסיינוס בביתר, שדבר ידוע הוא שאספסיינוס החריב ירושלים ולא ביתר שהיה זמן רב אח"כ וכבר מת הוא וטיטוס אז, ולפי הגהת הגר"א בסוכה [נא:] ע"פ הירושלמי שטורייגוס החריב אלכסנדריא, נראה לגרוס כאן בגטין ברישא באלכסנדריא ג"כ טורייטוס ובסיפא בביתר אדרייגוס כמ"ש בירושלמי תענית ואיכה רבה שאדרייגוס החריב ביתר, וא"ש לפ"ז דדרש להו כסדרן תחלה הקול על אלכסנדריא ע"י טורייגוס שהיה קודם ואח"כ קול יעקב על אדרייגוס בביתר שהיה אחריו, רק סיפי' דהידים ידי כו' מפני שכתוב בה לשון ידים הרבה דרש לה על מעשה רב של החרבן, אע"פ שלפי סדר הזמנים היה זה קודם) ואף אם נתפוס גירסת התד"א עיקר, הנה מאידך ברייתא דתני בתרי' רא"א מזמור לאסף כאו מלכות רומי ומרכו את ביתר והרגו בה כו', מבואר שראה ר"א חורבן ביתר (אם לא שנאמר דגרסי' בה ר' אלעזר בלא יו"ד כיון שלא נזכר שם הגדול כדתני בקמייתא), וחד מחברייתא הביא ראיה נכונה דר"א ראה חורבן ביתר מברייתא דברכות [מט:] דאמר ר"א רבה אומרה בברכה שתקנו חכמים ביבנה אומרה, הרי שכבר נתקנה הט"ומט על קבורת הרוגי ביתר בימיו

השמטות ותיקונים

בימיו (ואף ר"ע יש להוכיח ממ"ש בברייתא שם [מו:] לענין הט"ומט בבית האבל מוכח שראה כבר קבורת הרוגי ביתר ולא נהרג ר"ע בעת כיבוש ביתר כדברי ס' הקבלה לראב"ד שהבאתי בהגה"ה הנדפסת בפנים) , וכן הביא עוד סמך מסדר הפורעניות שאירעו בט"ב דתנן שלהי תענית דתני תחלה ביתר ואח"כ חרש טורנסרופוס , דמשמע דהא דחרש טורנסרופוס היה אחר ביתר , ומבואר בברייתא שם [כט'] שכשחרש טורנסרופוס היה ר"ג חי באותה שעה , ור"ג מת קודם ר"א כדאיתא בפ' הזהב , א"כ חי ר"א כשחרש טורנסרופס וכ"ש בחרבן ביתר הקודם לו , אלא שבאמת אין זה הכרע מן הסדר , ותדע למ"ד בירושלמי שם העמיד אליל של מנשה קתני ואפ"ה תני לה אחר אפסטמוס , וכן בטל התמיד דמוקמינן לי' בגמ' שם בבית שני :

שם אחר סוף אות ח' , נ"ל ובפסחים ספ"ה [סה'] מדיחין העזרה שלא ברצון ר"א כו', משמע שכבר היה ר"א מורה הלכה בזמן שבהמ"ק קיים :

במבוא

דף י"ב ע"ב שורה ל"ב אחר ביד הרבה מהראשונים ז"ל , נ"ל ושלא ר' משה די ליאון ז"ל חיברו :

שם שורה מ"ע אחר אלה המשפטים , נ"ל ובחולין [קטו:] :

שם ע"ג בהגה"ה שורה ד' (מאורית ההגה"ה) אחר שם סנהדרין , נ"ל ובדברי ר' נתן הבבלי הכתובים בספר יוחסין אחר תשובת רש"ג (שהוסיפה המגיה רש"ש) כתוב שבישיבת הגאונים היה סנהדרין של ע"א , אבל לא ראיתי זה נזכר בדברי הגאונים ובשום מקום , רק זה מצאתי בס' הפרדס הגדול לרש"י [כ"ח ד' מדפי הספר דפוס קושטנטינא] שכתב על רב פלטוי גאון וז"ל, גאון גדול של ב' ישיבות שאין ב"ד פחות מן ע"א זקנים ומומחין עכ"ל , משמע שר"ל שאין ב"ד של ישיבה פחותה מע"א כנגד סנהדרין :

שם י"ג ע"א שורה ל"א אחר יתקיימו הדברים , נ"ל וכן מצאתי אח"כ שפי' הר"י מיגאש ז"ל בחידושיו והובא גם באסי"ו שם :

שם בזכרון התנאים י"ד ע"א סי' ב' ר' אבהו אחר תנא קדמון , נ"ל גם בש"ס בסוכה [לה'] נזכר ר' אבהו (בין דברי רבי ודברי בן עזאי) ר' אבהו אומר א"ת הדר אלא הדר באילן משנה לשנה , משמע שהיה תנא דברייתא , מיהו בערוך ערך הדר נראה שגורס להיפוך מאמר ר' אבהו בשם בן עזאי (וכ"מ שהי' גי' התוספת בסוכה [לא:] , וכן נראה שר' אבהו שהיה בקי בלשון יווני שהיה שכיח בי קיסר (ועיין בירוש' פ"ק דפיאה) הוא האומר דרשא דאידור בלשון יוני לפי"ז) , וא"כ י"ל שדברי רבי אבהו בדרשא דאידור בלשון יוני אינו מן הברייתא ושכן באמת בת"כ פ' אמור שנשנה שם ברייתא זו לא נזכרו רק דברי רבי ובן עזאי , אבל דר' אבהו ליתי' שם רק הש"ס הוסיף דרשא זו דר' אבהו באחרונה על הברייתא (שבדרשות ואסמכתות מתקראות מצינו בכ"מ שהאמוראים ולכי מקראי אחרינא נגד התנאים עפרש"י רפ"ב דביצה [טו:] ורפ"ב דחולין [כז'] ד"ה ותנא כו') :

שם סי' ג' ר' א"ח אחר ולא ניאר שהן תנאים , נ"ל רק קודם לכן הביא (מלשון היוחסין) ר' אחא תנא דברייתא עם רשב"י ולא ציין מקומו , אפשר כיון להביא דר"פ מפנין [שבת קכו:] דלפי מסקנא תני ר' אחא מתיר תחלה ופליג עלי' ר"ש ע"ש , והביא עוד שם מירושלמי פ' הרואה , ואינו ראי' , דשם הוא ר' אחא האמורא תני לה משמי' דרשב"י , ואידך דירושלמי ס"פ אע"פ שהביא , הנה לפי דבריו היה נראה מהענין שם שהיה בזמן החרבן וראה נקדימון בן גוריון , אלא שממה דבתוספתא דכתובות שם לא תנינן להא דר' אחא בזה משמע טפי שהוא אמורא , ול"ג ועניתו אחרי' אלא ועני אחרי' כדאיתא בש"ס דידן בזה ע"ש :

שם אחר בברייתא שבת [ל'] , נ"ל ושם [עח: קמט'] וביומא [יט:] :

שם אחר ובב"ב [נג:] , נ"ל ושם [לה:] ובנדה [נו:] :
ד"ה ולא :

שם אחר ר"מ ור' יהודה , נ"ל ואמר בשם ר"י ברפ"ב דברכות [יג:] ובשם ר"ע בתוספתא דכלים ב"ק פ"ו :

שם סי"ד אחר והודהלדבוי , נ"ל , ועתוס' ספ"ב דעירובין [כו'] :

שם סי"ד אות ז' חסר אות ח' ר"א המודעי , ידוע שהיה בימי ר"א וחולק תמיד עמו ועם ר"י חבירו במכילתא וכ"מ בש"ס:

שם ע"ד סי' כ"ב אחר ושאל לר"א הגדול , נ"ל ובנזיר [בט'] והוא מתוספתא דנדה פ"ה שר"א הדירו אביו מנכסיו והיה ר"ג בודקו ומסיים בה בתוספתא שם אר"א בר צדוק שראה אותו מורה הוראה בישראל , הרי שהיה בימי ר"ג ור"א (ובתוספתא שלהי טהרות ר"א בן יעקב אומר משום ר' חנינא , וראב"י היה מהתנאים הקודמים ע"ל וראב"י אות ד') :

שם סי' כ"ו (ר' יוחנן) אחר רק האמורא , נ"ל ובנזיר [סה'] בברייתא ר' יוחנן סתם תנא אמר בשם בן עזאי (ועיין תוס' כתובות [ה'] סד"ה רב כו') , ועיין בתוס' שם שכ' שהוא תנא ר' יוחנן בן נורי (ולכאורה ר' יוחנן בן נורי שהיה חבירו של ר"ג וגדול מר"ע רחוק קצת שיאמר בשם בן עזאי , ויותר היה נכון לומר שהוא איזו ר' יוחנן אחר מתנאים שלאחריו , וכמו ר' יוחנן בן יהושע חתנו של ר"ע שבספ"ג דידים העיד כדברי בן עזאי) :

שם ע"ו ב' בהגה"ה בשורה אחרונה שהוא בנו של ריב"ל , ט"ס הוא וצ"ל שריב"ל הוא בנו :

שם סי' מ"ו (ר' סימון) אחר בימי תלמידי ר' יוחנן , נ"ל במוסגר (ואפשר צ"ל ר' סימאי שהיה תנא) :

שם אחר הון מרשב"ג האמורא , נ"ל וכן ר' זריקא דלעיל ואחרים כי"ב :

שם סי' מ"ע (ר' פנחס) אחר לעולם בשם אביו , נ"ל ובקדושין [עא'] איתא בימי ר' פנחס סתם , ולפמ"ש רש"י שם שהיה זקן ובימי רבי כדאיתא שם , א"כ משמע לומר שהוא רפב"י (ולפ"ז אפשר ר' יצחק בן פנחס דרפ"ב דחולין [כז:] שאמר ר' יהודה שם בשמו (וכ' בסה"ד שר"י בן פנחס הוא תנא ע"ש) הוא בנו של רפב"י , ואביו ר"פ הוא שקיבל הא דאין שחיטה לעוף מה"ת שאמרה שם בקדושין) :

שם בהי' נראה שרשב"י מת קודם רבי , ט"ס וצ"ל קודם שנתגדל רבי ונתמנה לנשיא , ותדע דבר"פ הפועלים [פד:] איתא דלמד ר"א ב"ר שמעון עם רבי אצל רשב"ג וריב"ק , משמע דרשב"י כבר מת אז :

שם ע"ד סי' כ"ח כמדומני שלא נמצא שוד , ט"ס וצ"ל שאינו מצוי כ"כ שהיו להם כו' :

בגוף הספר

פ"א א' ע"א שורה כ"ב אחר שההרים של אבנים וסלעים , נ"ל , וכמ"ש [מלכים א ח] חוצב בהר :

שם ע"ג סוף אות ו' ועמ"ש בקונטרס בה"א , נ"ל , באות ג' :

שם ע"ד סוף אות ח' ובשה"א ביארתי כו' , ט"ס וצ"ל , ובקו' בית אזיק אות ה' ביארתי :

ב' ע"ג שורה ט' אחר היה ר"ע בוכה אחריו , נ"ל , וחד מחבריא העירני שכמו שהגהתי כ"ה הגירסא בשבלי הלקט סי' כ"א בשם אגדה (וכ"ת אח"כ שהביא הב"י סי' רפ"ח מהאגור) :

שם ע"ד סוף אות כ"ג , נ"ל , ובהגהות מרדכי פ"ב דב"ק סי' ר"ב כ' שמפני שלא רצה ליהנות משל אחרים לכן אכל עפר :

שם שורה י"ד שגורם חולי , וכן י"ל כאן באדמה , ט"ס וצ"ל במקומו , וכדפרש"י כאן באדמה :

ג' ע"א שורה כ"ד אחר שהיו מפסיקין מבע"י , נ"ל , והוא כדעת הירו' בנדרי' פ"ב סוף ה"א בנוסחא שלנו דשלא אוכל ג' ימים היו מלקין אותו כו' , ועיין רמב"ם פ"ה מה' שבועות ובטו"ד סי' רל"ו ס"ד (הר"ת ברלין) .

פ"ב שם ע"ד שורה י' אחר בו אור החכמה , נ"ל , ועיין רדב"ז ח"ה סי' ב' אלפים פ"ט .

שם ד ע"ב הגה"ה ו' בסופה , נ"ל , ועיין רדב"ז ח"ה סי' ב' אלפים קס"ו :

פ"ג ו ע"ג שורה מ"א , אחר לפי סדר ז"ת , נ"ל , ועיין באוצר הכבוד לר' טודרוס הלוי בפסחים ספ"ד בזה (המלה"ד ש"ל) .

שם ו ע"ב סוף אות ל"ג , נ"ל עוד , ומ"ש כאן הכתבת ע"ל פ ד אות י' מה שכתבתי שם בס"ד .

שם הגה"ה י"א אחר תיבות , בריאת האור והחשך , נ"ל , והחשך בשרשו הוא כינוי הכתר הנקרא אין , ואין בו השגה לשאלה איך נתהוה , וא"ש שם כו' .

ח ע"ב סוף אות כ"ה ונדבק במים , ט"ס וצ"ל , ונידון במים .

שם באות כ"ו קרוב לסופו אחר תיבות דמתקרי קינכוסא , נ"ל מוסגר (בלשון יוני קינכוסא התחלת תנועה) .

שם ע"ד נחסר דיבור שלם , רוח צפון בראו ולא גמרו , י"ל ז"ש [איוב כג] שמאל בעשותו ולא אחז , וכ"ת לא"כ בפי' הגר"א שם ע"ש .

ט ע"א ריש אות ע"ה ובילקוט משלי מסיים , נ"ל , וכן הובא באוצר הכבוד פ' הרואה בלשון הפר"א .

פ"ד

השמטות ותיקונים

פ"ד ט ע"ב שורה כ"ב אחר תיבות מדרש כונן, צ"ל תוסגר (וסם במדרש כונן הגי' חוץ מאש כ"ו [המלי"ה ס"ל]:

שם ע"ג שורה כ"ח אחר סימני השמים, צ"ל מוסגר (וי"ל לפי מה שמ"י פ' בלק על כאהלים נטע ה' כזיו רקיעין דיברא ה' ביום תנין לכ"ע, דז"ש כאהלים לשון רבים, שהן ב' מינים שונים בזיווס):

שם ע"ד שורה מ"ו אחר תיבות ענין מנושא, צ"ל, וכמ"ש המפרשים ביחזקאל [י"ז פכ"ב] הר גבוה ותלול:

שם בהגה"ה ה' בסופה, צ"ל, ויהיו מכוונין ב' המשלים ע"ז כנר שהוא בבית, יסוד במ"ל, נר שבת שנקרא שלום בית, ושמש שמאיר בנהרים ת"ת שהוא שמש מאיר בו"ק שהן בנהרים שהוא בו' שעות ביום:

י ע"א שורה י"ב אחר תיבות משמאלו מות, צ"ל, וזהו שיסד הרי"ץ גיאות ז"ל בפיוט אשר אשם (הנדפס בס"ס חפש מטמונים) ברוך גאה אשר בידו שרביט מצדו חיים ומצדו רצח, ועיין שם בפי' הרשב"ץ ע"ז: שם ע"ג אות ל"ח אחר תיבות ז"ח יתרו ל"ג א', צ"ל, וזהר תזריע [מח א ב]:

יא ע"ב אות ס"ב אחר תיבות בשם הגאונים, צ"ל, ועיין בפרדס הגדול לרש"י [נו ב]:

פ"ה י"ב א' אות ז' בסופו, צ"ל, ובמאמר יקוו המים לר"ש ג' תבון עמוד קל"ד העתיק לשון הפר"א בזה, ונעשית עמקים עמקים ועלה תוכה של ארץ כו', ועיין עוד שם עמוד קמ"ה בזה:

יב ע"א בהגה"ה ו' אחר תיבות ועת אשר יתום, צ"ל, וי"ל ז"ש [תהלים קלה] כי אני ידעתי כי גדול ה' ואדונינו מכל אלקים כל אשר חפץ כו' בשמים ובארץ בימים וכל תהומות, דהיינו כדמפ"ו להלן ההוכחה ע"ז, מעלה נשיאים מקצה הארץ ברקים למטר כו' מוצא רוח כו', שהמטר יורד ע"י שמים וארץ ותהומות, ומזה נראה גדולתו מכל אלקים בשמים וארץ וכל תהומות:

פ"ו י"ד ע"ב אות כ"א בסופו, צ"ל, וע"ל בהשמטה שאח"ז פי' ע"ז הגי':

שם ע"ג שורה כ"ג אחר תיבות נעמן שבקרן, צ"ל, כי החלון היתר על צ"א מתחלק לב' תקופות, והעיקר הוא נחשב אל התקופה שנכנסת בו בתחלתו וכמש"ל אות י' ואות ט"ו, ויתפרש לפ"ז מ"ש לעיל יש מכן מצ"ב ע"ל אות כ"א דלתקופה הזו שנכנסה בתחלת נוגה האמצעי חשיב לה שהיא מצ"ב שממשלתה בעולם מתנהג בכח טבעה כל חלון שהוא כפי תחלתה, ותקופה השניה שסופה של נוגה נכנס בה ממשלתה בעולם רק צ"א:

שם שורה כ"ט מזרים כו' באיזו מנין הוא, צ"ל, וראיתי מועתק בשם ס' ר' שבתי דונולו"י (ע"ל פ"ג בהג"ה אות י"ז) הנמצא בכ"י באיטאלי"א שמביא המאמר הזה דפר"א מברייתא דשמואל (וכשיטת הסודי רזי והקנה שהבאתי בסמוך) ומבואר בו שחלון מזרים הוא בין מזרחית דרומית של תקופת טבת ובין מזרחית צפונית של תקופת תמוז:

פ"ז ט"ו ע"א שורה ל"ט אחר תיבות הקדמונים ז"ל, צ"ל, ע' רשב"ץ ח"א סי' ק"ח:

יז ע"א אות מ"ה בסופו, צ"ל, והעירני חכם א' שמדברי הרשב"ץ ח"א סי' ק"ה נראה שהיה הגי' לפניו מ"ח שעות (וע"ש שפי' לשון גדולים שעות של כ"ד) וכדברי האומרים דב' ימים מכסי סהרא: שם ע"ב אות כ"ה, פ"ג שנה ושליש שנה ובכ"א פ"ד שנה ושליש, וט"ס הוא (או צ"ל פ"ד שנה פחות ב' שלישי שנה) ומדנקט כאן פ"ד כתבו שם גם כן פ"ד, והושב יומו כו' כנ"ל:

שם ע"ג אות ס"א אחר תיבת כמ"ש בפע"ח, צ"ל, שער הפורים סוף פ"ו: שם אחר תיבת אותיות חסר, צ"ל, וכמו שכ' בפע"ח ש"ג: שם בסוף האות (ס"א) הזה, צ"ל, ועיין בהיכלות דפ' בראשית [מג:] ופ' פקודי [רנא'] שאמרו שבהיכל זכות (ששם הסנהדרין) תלת אתוון יק"ו דכד מתדבקין כו' באתדבקותא דכר ונוק' כו', ושם פ' פקודי על רזא היכלא דא כתיב שררך אגן הסהר אל יחסר המזג כו', ולכן עיבור שבא להשוות לחבר שמש וירח זו"ן שתלויין בג' אתוון אלו כנ"ל, תלוי בסנהדרין שאם לא עיברו כראוי יחסר המזג ח"ו, ועיין בפי' הגר"א על היכלות כ"י פ' פקודי שם ותמצא שהדברים מכוונים בסייעתא דשמיא:

שם ע"ד שורה א' אחר הלבנה להאיר בעולם, צ"ל, ובתרגום איוב [כה] תרגם כן הן עד ירח ולא יאהיל, שעד שהירח זורח לא יאהיל ואיר בעולם השמש באורו:

פ"ח י"ט ע"ד שורה מ"ע אחר תיבות כקבלת הגאונים ז"ל, צ"ל, עיין תשו' הרשב"א חלק ד' סוף סי' רכ"ד:

שם ד' ע"ג סוף אות כ"ג, צ"ל, מיהו מצינו ב"ק במיתת רבה בר נחמני בב"מ [פו'] דהיינו בימי אביי ורבא תלמידיו (וגם העיר חכם א' מעובדא דרבב"ח בפ' הספינה [עג:] ונפיק ב"ק כו'):

פ"ט כ"א ע"ג שורה ו', מדשייך בהו טריפות, כנ"ל: שם שורה ז', אינן חשובים כדגים, כנ"ל:

שם שורה י"ח, מ"מ אין משכנס תחת המים, כנ"ל:

שם שורה ל' בתחתית המים. צ"ל, ועיין פרש"י ברכות [ט:] ד"ה כמצולה:

שם שורה ל"ח אחר תיבות יש בים קריין להו, צ"ל, שבלשון כל מה שיש ביבשה נכללין גם עופות (אפי' למאן דאמר פ"ב דחולין [כז.] מן המים נבראו עיין לעיל אות י"א) וכמ"ש בעירובין [כח:] בפשיטות עופות גידולי קרקע נינהו, ולכאורה היה מקום לומר לפי מה שמסיים בתוספתא וירושלמי שם והרבה יש בים מה שאין ביבשה, שזה נסמך למקרא [תהלים קד] שמסדר תחלה חיות הארץ (ומזכיר נמי עופות עליהם עוף השמים ישכן) ואח"ז כתיב זה הים גדול כו' שם רמש ואין מספר חיות קטנות עם גדולות, דפי' כל חיות קטנות וגדולות שיש ביבשה ישנם שם בים, ונוסף עליהן כתיב בים שם רמש ואין מספר, ר"ל שהרבה מהן שאין ביבשה, ומעתה משמע קצת ממילא מתה שלא נזכרו בים רק חיות ורמש, דאין שם עופות (ובפרט שבתחלה הזכיר בארץ עופות):

שם שורה ל"ט לא שמענו עד כה, צ"ל, ובירושלמי ספ"א דכלאים מבע"ל אווז ואווז הים לענין כלאים, וא"כ כיון דסתם אווז הוא כעוף של מים, משמע ממילא דאווז הים היינו של ים תמיד ממש, וכדאמר שם שאחד בים ואחד ביבשה כו' (מיהו בש"ס דידן בחולין [נו'] הלשון הני אווזי דידן כעוף של מים דמו, משמע הא שאר ארצות אין אווזות כלל כעוף של מים, וי"ל דבהו מיירי בגרוס' דקרי להו של ארץ, ואווז הים היינו דשכיח בים כאווזי דידן דבבל, ולא של ים ממש), והר"מ ברלין סייע מלשון הראב"ד בהשגות ספ"ב מהלכות מ"א שכתב לא שמענו מימינו שרץ העוף גדל במים כו ע"ש, אלא שבאמת כוונת הראב"ד רק על כ"ד עופות טמאים שהן שרץ העוף, וזהו שסיים הראב"ד ואם בשביל שאולין דגים ואוכלין כו', שר"ל שלך שבכ"ד עופות:

שם בהגה"ה ג' שורה ה' אחר במקום סנפירין של דג, צ"ל, ועיין במדרש משלי פ"א דמרבי דגים מן כל בעל כנף ופי' המפרש שהסנפירין קרויין כנף:

פ"י כ"ו ע"ג סוף אות ס"ח, צ"ל וכ"ה בזוהר תזריע [מט:]: שם ע"ד סוף אות ע"ט, צ"ל, וע"ל פכ"ג אות ס"ז:

פי"ב כ"ט ע"ד סוף אות י"ח, צ"ל, וראיתי לחכם אחד שהגיה כל מאמר זה עד תאכלנה כל ימי חייך צ"ל לעיל אחר למחזיקים בה, וקאי על מקרא דמכל עץ הגן אכל תאכל, ואח"ז מתחיל והיה מטייל בג"ע כו' ענין בריאת האשה:

שם ל' ע"ב בפנים, עד שהיה לבדו נקרא שמו אדם ע"ש ב"ו ומשבנה לו עזר נקרא שמו איש והיא אשה כנ"ל, ונראה מפרש ששם איש ואשה נתחדש אז כשבנה לו העזר, והיינו ששם איש נגזר מן יש (והא' נוספת, וכמ"ש בקונטרס התהוות שרשי לה"ק בס"ד שעיקר כל השרשים הן ב' אותיות האחרונות והראשונה נתוספה לבאר השרש לפרשים אחרים אח"כ) וכן גמצא כתוב מלת יש בתוספת א', האיש בית רשע [מיכה ו] וכן בלשון תרגום הוא מתורגם אית (כמו איש בלה"ק רק בשנוי השי"ן לתי"ו וכמו כמה מלות אחרות שמשתנין מלה"ק בארמית כן), ולכן הוצרכו בארמית לשנות שם הזכר מן איש על גבר, ולא תרגמוהו אית כיון שמתורגם כן על יש, אבל על אשה תרגמו איתתא או איתא), וטעם מלת איש לפ"ז כי בבנין האשה, אז הוא שנעשה האדם לישות וקיום הגמור תמיד, לכן אז הוא שנתחדש שם איש ואשה (כי נמצא לשון יש ג"כ בחסרון היו"ד כמ"ש אש להימין או להשמאיל [שמואל ב יד], ולכן לשון איש ואשה משמש גם בבע"ח ובכ"ד, שגם אצלם שייך הוראה זו על הקיום והישות התמידי:

פט"ו ל"ז ע"א סוף אות ט"ו, צ"ל, הגה"ה ועיקר שרש ג' אלו הן מ"ש בספד"צ פ"ג (בחוטמא) לאשתמודע ג' שלהובין כו', ובאד"ר [קלז:] ג' גוונין כו' תננא אשא וגחלי דנורא, ועיין בפי' היכלות להגר"א היכל ג' דפקודי [רמט']:

פט"ו

השמטות ותיקונים

פט"ז ל"ז ע"א הגה"ה ג' שורה ה' (מההגה"ה) ועיין תוס' קדושין [יב:] ד"ה בכלהו כו' ובמ"ת פכ"א כו' כנ"ל :

שם ב שורה ה' אחר תיבות רבנן כו', נ"ל, ועיין רש"י נזיר [טו:] ד"ה אלא אבלות כו', המלה"ד :

ל"ח ב' שורה י"ב ואפילו כבר נזהרו בהא דלא יתייחד, כנ"ל, ונשמט שם מענין בליקה באצבע ויבא אי"ה בס"הם :

שם ע"ב בפנים שורה ט"ז כראותם אותו מה היו עושים שם הוכלים כו'. כ"ה הגי' במנו"המא סימן קע"ג [המלה"ד ש"ל] :

ל"ט א' הגה"ה י"ג שורה ז' מההגה"ה אחר גדולים כל"ח, נ"ל, וכ"מ אח"ז בתשובת הרמ"ע מפאנו ז"ל סי' ק"כ :

פי"ז שם ע"ב בפנים שורה כ"ה ואמר [מלכים א כא כג] הכלבים יאכלו את איזבל בחל יזרעאל, כנ"ל וכ"ה במנו"המא סי' רט"ז, המלה"ד :

שם בביאור סוף אות י'. נ"ל, ועיין במכילתא בשלח פרשתא דויסע :

שם מ' ע"א הגה"ה ג' שורה ח' אחר זקן כ"כ, נ"ל, ומצאתי בדברי מר סעדיה שבסוף תשובות הרמב"ם פאר הדור סימן רכ"ה שכתב שבן כ"ב שנה היה שאול במלכו ושלזה רומז ב"ן שנה שאול במלכו (ואולי הוא אגדה ותשם הוציאו ש"ק הביאו בסה"ד ע"ש) :

שם ע"ב בפנים תעוז ראשי ואח"כ יהודה מחוקקי ד"א לי כו', כ"ה במנו"המא, המלה"ד :

שם ע"ד שורה ס"ד אחר אביזרייהו לע"ג, נ"ל, ועיין ערוך ערך אוב ומש"ש בס"ד :

שם מ"א ב' שורה ל"ט אחר בי"ג שנה למלכותו היה, נ"ל, וחד מחבריא הביא ראיה שבע"כ אחר י"ב שנה בסוף ימי ירבעם היה, שהרי עדו כתב דברי אביה בן רחבעם, כמ"ש בדברי הימים ב' ס"ס י"ג, ואביה מלך שנת י"ח לירבעם :

פי"ח מ"ג א' הגה"ה ה' שורה ג' מההגה"ה אחר וצ"ל בים הגדול, נ"ל, (וכ"מ שהרב חיים יוסף דוד אזולאי ז"ל בפירושו נחל קדומים ע"הת [פ' תרומה] הביא כן הגירסא בלשון הרמב"ם. המל"הד). או שהרמב"ם קורא לים הגדול ים המלח, וכנראה מלשונו סוף פי' המשניות לטהרות שכתב ואני עולה בספינה בים המלח, שודאי אין כוונתו לים המלח ממש שאין ספינה מהלכת בו. אלא הוא ים הגדול שבו הוא שעלה הרמב"ם תספרך למצרים כידוע. וכן ראיתי בתוב שבלשון ערבי קורין ים הגדול וכל הימים הגדולים בשם אל מל"ח :

שם מ"ב ע"ד שורה כ"ז אחר תיבות למ"ד ללאו יצאת, נ"ל אבל ר"א גופי' ס"ל בס"פ ד' מיתות [כה:] דהבערה איסור סקילה (חכם אחד) :

שם שורה ל"א אחר תיבות דס"ל תחומין דאורייתא, נ"ל, וקלת משמע ממ"ש רפ"ז דכסחים [סח:] הבאתו מחוץ לתחום רמ"א דוחין ומפ"ו שם דפליגי בשבות דרבנן, דס"ל ר"א תחומין דרבנן [חכם א'], תיהו הא ר"ע ור"י דמיירי שם עלה ופליגי דאף דרבנן אינן דוחין. ואינהו ס"ל תחומין דאורייתא ובע"כ אליבא דרבנן בהא קאמרי :

פי"ט מ"ד ע"ד סוף אות כ"ז, נ"ל. ור"ת בס' הישר סי' י"ח הביא דברי הפר"א וכתב דלא סמכינן עלה דלא קי"ל הכי ע"ש :

פ"כ מ"ו ע"א הגה"ה א' בסופה, נ"ל, ולא רצה ריב"ק להזכיר בפי' מן האילן שאכל לקח כו'. שלא לפרסם האילן וכמ"ש בב"ר וז"ח שלא רצה ה' לגלות האילן כו', גם לענין עשיית החגורות שייך טפי לתפוס לשון האילן שנתכאו, שמזה שנחבאו תחתיו תוכח שהיה עץ רענן בעלות להתחבא בכן, ולכן יש לשמוע שמעליו לקחו החגורות :

שם בביאור שורה כ"ד אחר תיבות מוצאין עור מבע"ח, נ"ל מוסגר (ולכן אמרו לעיל פ"ג שנבראו בה"ש) :

שם בהגה"ה ב' מן אולי ר"ל עד סופה, צריך למחקה, ועיין באד"ר [קמ:] ובגין דההוא שערא כו', ובזהר הרקיע שם :

מ"ו ע"ד שורה ט' סוף אות ל"ג, נ"ל, ובזהר [נה:] ומיא עבדו גופי' חלדין חלדין, דהיינו נקבים הנעשים בעוקס כענין חלדה שבב' שחיטה :

פכ"א מ"ט ע"ג שורה ט"ו ומזה נתברר לקין כו', כנ"ל :

פכ"ב נ' ע"א סוף אות א', נ"ל, ועיין זוהר תזריע [מג:] ובהגה"ה שבצידו, המלה"ד :

שם שם סוף אות ב', נ"ל, ועיין זוהר בראשית [נה:] בזה :

פכ"ג נ"ה א' שורה ב' אחר תיבות וזמרת זר תזרענו, נ"ל, וירמוז למ"ש בב"ר וילקוט בשם אבכיר שנשתתף השטן בענין הנטיעה וזהו שקראו זמרת זר :

שם ע"ב שורה מ"ג אחר תיבות נתכן באש, נ"ל, וזהו שפירש"י גופר על שם גפרית, שהיה גפרית שרפה יורד עם המבול, ועיין רא"ש שנדחק בזה :

נשלם בעזה"י התיקונים לח"א ה' יעזרני להוציא לאור חלק ב' ויתר החיבורים שתח"י משי"ב הגאון המחבר נ"י :